

श्रीमहाभारतं

श्रीमन्महर्षिवेदव्यासविरचिता

श्रीमन्महाभारतसंहिता

अनुशासनाश्रमेधिकाश्रमवासिकमौसलमहाप्रस्थानिक
स्वर्गारोहणिकखिलहरिवंशपर्वघटितः

चतुर्विंशत्यः

साधारणविद्याट्टस्यार्थकथमितिधनव्ययेन मुद्रितुमारभस्तत्परित्यक्त्वात्
गौडदेशीयया अस्यातिकाख्यसभाया अनुज्ञया

कलिकाताश्वराजचान्यो तन्महाप्रस्थानिके

मुद्रितः

संस्कृतपाठशालास्यपण्डितेन श्रीनिमाहचन्द्रश्रीरोमबिना अस्यातिकाख्यसभास्यपण्डितेन
श्रीरामगोविन्दतर्करत्नेन श्रीरामहरिन्यायपञ्चाननेनापि
संग्रहितम्

शकाब्दाः १७६१

ख० १८३६

श्रीमहाभारतं

॥ अनुशासनपर्व ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरश्चैव नरोत्तमं । देवीं सरस्वतींश्चैव ततो जयमुदीरयेत् ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ब्रह्मो ब्रह्मविधाकारः सृष्ट्वा उक्तः पितामह । न च मे हृदये ज्ञानिरसि मुनेदमोदुर्गम् ।
अस्मिन्नर्थे ब्रह्मविधा ज्ञानिरक्ता पितामह । स्वहृते का नु ज्ञानिः स्यात्स्वमाह ब्रह्मविधादपि ।
अराचितशरीरं हि तीव्रव्रणमुदीक्ष्य च । ब्रह्मं नोपलभे वीर दुष्कृतान्येव चिन्तयन् ।
रुधिरेणावमिकाङ्गं प्रसवन्तं वयाचनम् । त्वां दृष्ट्वा पुरुषस्यात्र वीरे वर्षाञ्जिवाञ्जुम् ।
अतः कष्टतरं किञ्च मत्कृते यत्पितामहः । इमामवस्थां गमितः प्रथमिचैरकाश्विरे ।
तथा चान्ये नृपतयः सहपुत्राः सबान्धवाः । मत्कृते निधनं प्राप्ताः किञ्च कष्टतरं ततः ।
वयं हि धार्तराष्ट्राश्च कालमन्युवन्नं मताः । कृतेदं निन्दितं कथं प्राप्स्यामः कां गतिं नृप ।
इदन्तु धार्तराष्ट्राश्च श्रेयो मन्ये जनाधिप । इमामवस्थां सम्प्राप्तं यदसौ त्वां न पश्यति ।
सोऽहं तव ह्यन्तकारः मुहुरधकरसाथा । न ज्ञानिमधिगच्छामि पश्यंस्तं दुःखिनं क्षितौ ।
दुर्योधनो हि समरे सहस्रैः सहानुजः । निहतः सत्रधर्मैः क्षिप्तुं दुरात्मा कुलपाश्विनः ।
न स पश्यति दृष्टात्मा त्वामद्य पतितं क्षितौ । अतः श्रेयो ह्यनं मन्ये मेह जीवितमात्मनः ।
अहं हि समरे वीर गमितः ब्रह्मभिः क्षयं । अभविष्यं यदि पुरा सहभ्रातृभिरश्रुत ।
न त्वामेवं सुदुःखान्तमद्राक्षं सायकाहितं । नूनं हि पापकर्मणो धावा दृष्टाः सहे नृप ।
अन्यस्मिन्नपि लोके वै यथा भुञ्ज्येम किञ्चिद्यत् । तथा प्रजाधि मां राज्यसम चेद्विष्कसि प्रियं ।
॥ भोष्ठा उवाच ॥ परतप्यं कथं हेतुमात्मानमनुपश्यसि । कर्मणो हि महाभाग सृष्टं क्षेतदतोनिष्ठं ।
अवाप्युदाररज्जोममितिहासं पुरातनं । संवादं शृणुगौतम्योः कालसुभक्तकर्मणोः ।
गौतमो नाम कौन्तेय स्वविरा ब्रह्मसंयुता । सर्पेण दृष्टं त्वं पुत्रमपश्यद्गतचेतनं ।
अद्य तं स्थापुपाशेन बध्नाः सर्पममर्षितः । सुभक्तोऽर्जुनको नाम गौतम्याः समुपावयत् ।
स चाब्रवीदयं ते स पुत्रहा पञ्चगाधमः । ब्रूहि क्षिप्रं महाभागे वध्यतां केन हेतुना ।
अग्नौ प्रक्षिप्यताम्ये हि क्षयतां स्रष्टुवोऽपि वा । नक्षयं बालहा पापशिरं जीवितमर्हति ।

॥ गौतम्युवाच ॥ विश्वैरुत्तमवृद्धिस्तस्यवधोऽर्जुनक तथा । को ज्ञात्मानं गुरुं कुर्यात्प्राप्तस्यमविचिन्तयन् ।

श्रवणे धर्मस्यवधो लोकोऽप्यसि पञ्चाक्षराः । अस्त्वन्नि पापगुरवः श्रवणं स्तुत्रमिषोदके ।

इत्था चैनं नामृतः खादयं मे जीवत्यस्मिन्कोऽस्त्ययः खादयं ते । अस्मिन्मे प्राणयुक्तस्य जनेमोर्ध्वोर्लोकं को नु भवेत्परमं ।

॥ सुभक्त उवाच ॥ जानाम्याहं देवि नुवागुच्छे सर्वार्थियुक्ता गुरवो भवन्ति । सख्यैति त्वपदेशो भवन्ति तस्मात् शुद्धं सर्वं
दुर्मं हनिष्ये ।

प्रमार्थिनः काश्चगतिं वदन्ति सद्यः शुद्धं तर्धेविदस्त्वजनि । अथः सर्वं ज्ञेयति नित्यमोपासकाश्चुचं मुञ्च हते भुजङ्गे । १५

॥ गौतम्युवाच ॥ चार्थिर्नैवं विद्यतेऽस्त्रिधायां धर्मप्रज्ञानः सर्वदा सज्जगत् हि । गित्याथस्यो बालकोऽप्यसि तस्मादीने
माहं पञ्चगव्य प्रमाथे ।

न ब्राह्मणानां कोपोऽसि कुतः कोपाय धातना । माह्वत् च्छन्वतां वाधो मुञ्चतामेव पञ्चगः ।

॥ सुभक्त उवाच ॥ इत्था ज्ञानः शेषरवाक्यः खादधो ज्ञानः खादस्मिन् प्रपन्नः । काशाशाभो यस्तु धयो भवेत् त्रये
ज्ञानः कुम्भितेऽस्मिन् न ते ज्ञात् ।

॥ गौतम्युवाच ॥ काय प्रीतिर्दृष्टव्यं निरस्य का क्षीनातिः प्राणं श्रुत् न मुक्ता । कश्चाशौम्याऽहं न समे गो भुञ्जते मोक्षार्थं
वा कस्य हेतोर्न कुर्यात् ।

॥ सुभक्त उवाच ॥ श्रुत्वादेकाहृद्यो रक्षितव्या बन्धो बन्धुभ्यो गौतमि रक्षितव्यः । कृतागणं धर्मविदस्त्वजनि सरीसृपं पा
पमिमं जहि त्वं ।

॥ गौतम्युवाच ॥ नास्मिन् हते पञ्चमे पुत्रको मे सम्प्राप्तने सुभक्त जीवितं वै । मुञ्चं चान्दं नास्य बधे प्रपश्ये तस्मात्सर्वं सुभक्त
मुञ्च जीवं ।

॥ सुभक्त उवाच ॥ वृचं इत्था देवराट् श्रेष्ठभाभ्ये यज्ञं इत्थं भागमन्वाप चैव । शूली देवो देववृत्तं चर त्वं क्षिप्रं सर्वं जहि
माभूते विवह्व ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अस्त्रलोच्यमानापि गौतमो भुञ्जते प्रति । सुभक्तेन महाभागा पापे भैवाकरोत्प्रति ।

इवदुस्त्वस्यमनसु कश्चात्संस्तुय पञ्चगः । उत्सर्ष्यै निरं मन्दां मानुषो पात्रपोषितः ।

॥ सर्प उवाच ॥ को अर्जुनक दोषोऽयं विद्यते मम वाचिन् । अस्त्वत्तस्य हि मां मृत्युर्निवृत्तां यदचूषदत् । १६

तस्मात्वं वचमाहृद्यो न कोपेन न काम्बथा । तस्य तस्मिन्निष्यं सुभक्त विद्यते यदि किञ्चिदं ।

॥ सुभक्त उवाच ॥ यस्त्वन्वचमेनेदं कृतं ते पन्नगाशुभं । कारणं वै तस्यैव तस्मात्स्यमपि किञ्चिदी ।

मृतपुत्रस्य क्रियायां हि दृष्टव्यकादयो यथा । कारणमे प्रकल्पन्ते तथा त्वमपि पञ्चग ।

किञ्चिदी चापि मे सद्यः किञ्चिदी चापि पञ्चग । आत्मानं कारणं ज्ञानं त्मात्मासि भुञ्जते म ।

॥ सर्प उवाच ॥ सर्वं हते स्तुत्रवशा दृष्टव्यकादयो यथा । तथाहमपि तस्मात्के नैव दोषो मतस्तव ।

अथ वा मतमेतत्ते तेऽप्यन्येन्यप्रयोक्तकाः । कार्यकारणवन्देहे भवन्त्यन्येन्यचोदनात् ।

सर्वं सति न दोषो मे नास्ति बन्धो न किञ्चिदी । किञ्चिदं समवाये आस्यन्वये यदि किञ्चिदं ।

॥ सुभक्त उवाच ॥ कारणं यदि न खादं न कर्ता स्यात्समप्युत । विनाकारणं तस्य तस्माद्दुष्प्रोषि मे मत्तः ।

अथत्यपि कृते कार्ये मेव पक्षे सिध्यते । तस्मात्कार्यैव हेतुः साध्यः किं वदं मन्थये ।

॥ सर्प उवाच ॥ कार्याभावे क्रिया न साध्यते अथपि कारणे । तस्मात्कर्मोऽस्ति हेतौ निश्चये हेतुर्निश्चितः ।

यद्यहं कारणमेव मतो सुखक तत्ततः । अन्वः प्रवेत्ति साध्यः किञ्चिदी जन्तुमात्रये ।

॥ सुखक उवाच ॥ यद्यस्मिं मम दुर्गुणैः प्राणवाती नृशंकरम् । मोक्षये किं वद पुनर्मेवः सन् पक्षमाधम ।

॥ सर्प उवाच ॥ यथा हवींषि जुह्वाना मध्ये वै सुखकर्मिणः । न फलं प्राप्नुवन्त्यत्र फलमेवै तयाह्वयं ।

॥ भीम उवाच ॥ तथा भुवति तस्मिंश्च पक्षे सत्युपोदिति । चाकनाम ततो सत्युः पक्षं चेदममवोग् ।

॥ सत्युः उवाच ॥ प्रचोदितोऽहं कालेन पक्षेन त्वामपुनर् । विनाप्रहेतुर्नाहं ममहं न प्राप्तिमः शिशोः ।

यथा वायुर्जलधरान् विकर्षति ततस्ततः । तद्वज्जलदवत्सर्वं कालसाहं वशानुगः ।

शान्तिका राजशशैव तामसा वे च केषुन । मावाः काशात्काः सर्वे प्रवर्तन्ते च कन्तुपु ।

जङ्गमाः सावराश्चैव दिवि वा यदि वा भुवि । सर्वे काशात्काः सर्वे काशात्कमिदं क्वतु ।

प्रवृत्तस्य लोकैऽस्मिंश्चैव च निवृत्तस्यः । तयो विवृतयो यावत् सर्वे काशात्काः क्वतु ।

आदित्यश्चन्द्रश्च वायुरापो चिह्नः प्रतस्ततः । अग्निः खं शश्वो मिथः पर्यन्ति यद्यो दिति ।

वरितः वागराश्चैव भावाभावौ च पक्षेन । सर्वे कालेन सत्यन्ते द्वियन्ते च पुनः पुनः ।

एवं ज्ञात्वा कथं मां तं वदोषं सर्वं मन्थये । अथ चैवं मते दोषं मयि त्वमपि दोषवान् ।

॥ सर्प उवाच ॥ निदोषं दोषवन्तं वा न मां सत्यो प्रवोक्तव्यं । तयाहं चोदित इति प्रवोक्तेताश्चैव तु ।

यदि काले तु दोषोऽस्ति यदि तथापि वेद्यति । दोषो मेव परीक्षितो मे न क्षयाधिकता वयं ।

निर्दोषस्तस्य दोषस्य मया कार्यो यथा तथा । सत्योरपि न दोषः सादिति मेऽत्र प्रवोक्तव्यं ।

॥ भीम उवाच ॥ सर्पोऽस्मात्कुर्वन्कं प्राह सुतं ते सत्युभाषितं । नात्मानं मां पात्रेन वनापचितुमर्हसि ।

॥ सुखक उवाच ॥ सत्यो सुतं मे वचनं तव चैव भुञ्जाम । नैव तावद्दोषत्वं भवति त्वयि पक्षेन ।

सत्युस्तस्यैव हेतुर्हि वासव्याश्च विनाशने । समर्थं कारणं मन्थे न कारणकारणं ।

धिष्ण्युद्युश्च दुरात्मानं क्रूरं दुःखकरं क्लो । नाशैवाहं वधिन्वामि पापं पापस्य कारणं ।

॥ सत्युः उवाच ॥ विवशो कालवशनावावो निर्दिष्टकारिणौ । नाशं दोषेण मन्थयो यदि क्वन्तु प्रपद्यसि ।

॥ सुखक उवाच ॥ युवामुभौ कालवशौ यदि मे सत्युपमौ । सर्वकेशो यथाकालाज्जेनदिष्णामि वेदितुं ।

॥ सत्युः उवाच ॥ या काचिदेव चेद्वा सासुर्मा कालप्रचोदिता । पर्यन्तेवैतदुभं हि मया सुखक कालतः ।

तस्मादुभौ कालवशनावावो निर्दिष्टकारिणौ । नाशं दोषेण मन्थयो तथा सुखक कर्षिषित् ।

॥ भीम उवाच ॥ अयोपगन्ध कालस्य तस्मिन्मर्षार्थं वदथे । अत्रवीत्यक्षं सत्युं सुखं चार्जुनकं तथा ।

॥ काल उवाच ॥ ममहं नाशयं सत्युर्मां सुखक पक्षेनः । किञ्चिदी जन्तुमरुते न वयं हि प्रवोक्तव्याः ।

अकरोद्यदयं कथं तत्रोऽर्जुनक चोदकं । विनाशहेतुर्मान्योऽस्य वक्ष्यतेऽहं स्वकर्षका ।

यदनेन कृतं कथं तेनाशं निधनं मतः । विनाशहेतुः कर्षोऽस्य सर्वे कर्षवशा वयं ।

कर्षदायाद्वाशोकः कर्षं क्वन्तुमरुतः । कर्षोऽपि चोदयन्तीह यथान्योऽहं तथा वयं ।

यथा वृत्तिप्लवतः कर्त्ता कुर्वते वृत्तिरिति । एवमात्मज्ञानं कर्त्तुं मानवः प्रतिपद्यते ।

यथा आघातपौ नित्यं सुषमद्वौ निरन्तरं । यथा कर्त्तुं च कर्त्ता च सम्यग्वातात्मकर्त्तुभिः ।

एवं नाहं न वै सृष्टुर्न सर्पो न तथा भवान् । न चेयं ब्राह्मणी सृष्टा त्रिपुरेवाच कारुणं ।

तस्मिंस्तथा भुवाखे तु ब्राह्मणी गौतमी नृप । स्वकर्त्तुप्रत्ययाज्ञोक्त्यात्मार्जुनकमभवत् ।

॥ गौतम्युवाच ॥ नैव कालो न भुजगो न सृष्टुरिह कारुणं । स्वकर्त्तुभिरयं वासः कालेन निधनं मतः ।

मया च तत्कृतं कर्त्तुं येनायं मे मृतः पुनः । यातु कालस्तथा मृत्युमुच्चार्य्युनक पश्यं ।

॥ भीष्म उवाच ॥ ततो यथागतं जम्पुर्दृष्टुः कालोऽथ पश्यगः । अभूदित्रोकोऽर्जुनको वित्रोका चैव गौतमी ।

एतच्छ्रुत्वा ब्रह्मं गच्छ माभूः शोकपरो नृप । स्वकर्त्तुप्रत्ययाज्ञोक्त्यात्मैव गच्छन्ति वै नृप ।

नैतस्त्वजा ह्येतं कर्त्तुं नापि दुर्थाधनेन वै । कालेन तत्कृतं विद्वि निहता येन पार्थिवाः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा बभूव विमतज्वरः । युधिष्ठिरो महातेजाः पप्रच्छेदस्य धर्मवित् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुश. वनिके पर्वणि गौतमीसुखकथासम्वत्सुकालसंवादे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पितामह महाप्राज्ञ सर्वज्ञास्त्रविभारद । श्रुतं मे महद्वाख्यानमिदं मतिमताम्बर ।

भूयस्तु श्रोतुमिच्छामि धर्माधर्मसहितं नृप । कथ्यमानं तथा किञ्चित्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।

केन सृष्टुर्दृष्ट्वेन धर्माधर्मिण्य निर्जितः । इत्येतत्सर्वमाचक्ष्य तस्मेनापि च पार्थिव ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अचाप्युदाहरन्तीमितिहासं पुरातनं । यथा सृष्टुर्दृष्ट्वेन धर्माधर्मिण्य निर्जितः ।

मनोः प्रजापते राजन्निष्ठाकुरभवत्पुनः । तस्य पुत्रव्रतं जज्ञे नृपतेः सूर्यवर्चसः ।

दशमसत्र पुत्रस्तु दशमो नाम भारत । माहिष्मत्यामभूद्राजा धर्मात्मा सत्यविक्रमः ।

दशमस्य सुतस्त्वासीद्राजा परमधार्मिकः । सत्ये तपसि दाने च यस्य नित्यं रतं मनः ।

मदिरास्य इति ख्यातः पृथिव्यां पृथिवीपतिः । धनुर्वेदे च वेदे च निरतो योऽभवत्सदा ।

मदिरास्यस्य पुत्रोऽभूत् युतिमाश्राम पार्थिवः । महाभागो महातेजा महाबलः ।

पुत्रो युतिमतस्त्वासीद्राजा परमधार्मिकः । सर्वलोकेषु विख्यातः सुवीरो नाम नामतः ।

धर्मात्मा कोषवांश्यापि देवराज इवापरः । सुवीरस्य तु पुत्रोऽभूत्सर्वसंघामदुर्जयः ।

मुदुर्जय इति ख्यातः सर्वैस्त्रभृताम्बरः । दुर्जयस्यैवपुत्रः पुत्रोऽयिसदृशपुतिः ।

दुर्थाधनो नाम महान् राजा राजधिषन्तम । तस्यैवसमवोर्ध्वक संघामेवनिवर्तिनः ।

विषये वासवस्तस्य सम्भवेव प्रवर्षति । रज्जुधनैश्च पश्युभिः प्रसूयापि पृथग्निधिः ।

मग्नैर्विषयस्यास्य प्रतिपूर्णासदाभवत् । न तस्य विषये चाभूत्सुखयो नापि दुर्गतः ।

व्याधितो वा ह्यशो वापि तस्मिन्नाभूत्परः कश्चित् । मुदुर्जयो मधुरसामगस्य युष्मिनेन्द्रियः ।

धर्मात्मा चानृशंसस्य विक्रान्तोऽष्टाविकत्यनः । यज्जा च दानो मेधावी ब्रह्मण्यः सत्यमङ्गरः ।

न वावमन्ता दाता च वेदवेदाङ्गपारगः । तं नर्षदा देवमदो पुण्या श्रीतजला त्रिवा ।

चक्रे पुरुषव्याघ्र स्त्रेण भावेन भारत । तस्यां जज्ञे तदा नद्यो कन्या राजीवलोचना

नाया सुदर्शना राजन् रूपेण च सुदर्शना । तादृश्या न नारीषु भूतपूर्वा सुषिष्ठिर ।
 दुर्व्याधनमुता यादृगभवदरवर्षिणी । तामग्निशकने वासाद्राजकन्या सुदर्शना ।
 भूला च ब्राह्मणो राजन् वरयामाव तं नृप । हरिद्रुवाश्वत्थं ममाद्यमिति पार्थिवः ।
 न दिशति सुतां तस्यै तां विप्राय सुदर्शनां । ततोऽथ कित्तं यत्ने नष्टोऽभूद्रुवाश्वत्थः ।
 ततः सुदुःखितो राजा वाक्यमाह दिशंस्तदा । दुष्कृतं मम किमु शानुजायता वा दिवर्षिभाः ।
 येन नात्र जगामाग्निः कृतं कुपुदयेन्निव । न शक्यं दुष्कृतं नोऽपि येनाग्निर्वाग्मानतः ।
 भवतां चाय वा मङ्गं तन्नेनैदिमृष्यतां । तत्र राज्ञो वचः श्रुत्वा विप्राश्च भरतर्षभ ।
 नियता वाग्यताश्चैव पावकं व्ररथं ययुः । तान्दर्शनायाव तदा भगवान् वचसाह्वयः ।
 खं रूपं दीप्तिमत्कला वरदर्शकमश्रुति । ततो महात्मा तानाह दक्षो ब्राह्मणर्षभान् ।
 वरयाम्यात्मनोऽर्थाय दुर्व्याधनमुतामिति । ततश्च ककममुताय तस्यै राज्ञे न्यवेदयन् ।
 ब्राह्मणा विस्मिताः सर्वे यदुक्तं चित्रभानुना । ततः स राजा तच्छ्रुत्वा वचनं ब्रह्मवादिनां ।
 श्रवाण्य परमं हर्षं तथैत प्राह बुद्धिमान् । प्रयाचत च तं शुकं भगवन् विभावशुं ।
 नित्यं शान्तिधर्मिणं ते चित्रभानो भवेदिति । तमाह भगवानग्निरेवमस्त्रिति पार्थिवं ।
 ततः शान्तिधर्म्यापि माहिश्रव्यां विभावयोः । दृष्टं हि वददेवेन दिवं विजयता तदा ।
 ततस्त्वां समलक्ष्य कन्यामाहृतवानशुं । ददौ दुर्व्याधनो राजा पावकाय महात्मने ।
 प्रतिज्याह चाग्निश्च राजकन्या सुदर्शनां । विधिना वेददृष्टेन वयोर्हाराभिवाधरे ।
 तस्या रूपेण श्रीलेन कुलेन वपुषा श्रिया । अभवत् प्रीतिमानग्निर्गर्भे चास्या शनो दधे ।
 तस्यां समभवत्पुत्रो नायाश्रेयः सुदर्शनः । सुदर्शनस्य रूपेण पूर्वेषु वदुभोपमः ।
 शिशुरेवाश्वत्थमाश्रयं परं ब्रह्म समातनं । अथैवाश्वत्थाम नृपो नृमन्त्राधीप्यितामहः ।
 तस्याथैवाश्वती कन्या पुत्रशैश्वर्योऽभवत् । तामोचवान् ददौ तस्यै शयमोचवतीं सुतां ।
 सुदर्शनाय विदुषे भार्यायै देवैरुपिणीं । स गृहस्थाश्रमरतस्तथा वद सुदर्शनः ।
 कुरुक्षेत्रेऽवसद्राज्योचवत्या समन्वितः । गृहस्थाश्रमेष्वामि श्च्युमित्येव स प्रभो ।
 प्रतिज्ञामकरोद्दोमान् दीप्ततेजा विश्रान्यते । तामथैवाश्वतीं राजन् स पावकसुतोऽश्रवीत् ।
 अतिथेः प्रतिकूलं ते न कर्तव्यं कथञ्चन । येन येन च तुल्येन नित्यमेव त्ववातिथिः ।
 अथात्मनः प्रदानेन न ते कार्या विचारणा । एतद्गतं मम यदा यदि संपरिवर्त्तते ।
 गृहस्थाणाञ्च सुशोचि नातिथेर्भ्रंशने परं । प्रमाणं यदि यामोह वचसे मम शोभने ।
 इदं वचनमथ्याय यदि त्वं धारसेः यदा । निष्कान्ते मयि कस्यापि तथा सञ्जिहितोऽनघे ।
 नातिथिस्तोऽसमन्वयः प्रमाणं वदथं तव । तमश्वतीरोचवती तथा मूर्द्धि क्षत्र्यश्रुतिः ।
 न मे तद्वचनात्किञ्चिदकर्तव्यं कथञ्चन । जिगीषमाश्रुत्वा गृहे तदा श्च्युः सुदर्शनं ।
 प्रुष्टतोऽन्वगमराजन् रन्वान्नेषी तदा वदा । इन्द्रार्थं नु मते तस्मिन्निपुत्रे सुदर्शने ।

अतिथिर्नास्तिः प्रीतिनामानौचकी तदा । आतिथ्यं कर्मणिष्ठासि तथाच वरकथेभिः ।
 अमाद्यं यदि धर्मोऽस्य दृष्ट्यायमस्यमतः । इत्युक्त्वा तेन विप्रेण राजपुत्री वप्रसिनी ।
 विधिना प्रतिवपाद्य वेदोत्सेन विमान्यते । आसनक्षेत्र पाद्यस्य तस्यै दत्त्वा दिवातये । ११५
 प्रोवाचौचकी विप्रः केनार्थः किं ददामि ते । तान्मन्वीर्यतो विप्रो राजपुत्रीं सुदर्शनं ।
 तथा अमार्थः कक्षादि निर्विघ्नैतदाकर । यदि अमाद्यं धर्मोऽस्य दृष्ट्यायमस्यमतः ।
 प्रदानेनात्मनो राक्षि कर्तुमर्हसि मे प्रियं । स तथा ह्यन्वमानोऽन्वैरीषितैर्नृपकन्धवा ।
 नान्यमात्मप्रदानात् तस्मात्तत्र वरे वरं दिवः । सा तु राजपुत्रा ह्यन्वा भर्तुर्नृपमनादितः ।
 तथेति सख्यमाना सा तमुवाच दिव्यममं । ततो विदस्य विप्रर्षिः सा चैवोपविशे च । ११६
 संसृज्य भर्तुर्वचनं दृष्ट्वायमस्यकाङ्क्षिणः । अथेभानमुपादाय स पाद्यकिरपानमत् ।
 स्युद्युंनौ रौद्रभवेन निर्वृत्तं वन्दुरिवाश्रितः । ततश्चायममानस्य स पाद्यकथुतसदा ।
 तां व्याज्यरौचकीं प्रापि वातेति पाद्यकम् । तस्यै प्रतिवचः सातु भर्ते न प्रददौ तदा ।
 कराभ्यां तेन विप्रेण स्युष्टा भर्तृमता धतो । अस्मिन्हासीति मन्वाणा कञ्चिता भर्तुरैव च ।
 दृष्ट्वाभूताऽभवत्प्राची नचोवाचाऽद्य किञ्चन । अथ तां पुनरेवेदं प्रोवाच स सुदर्शनः । ११७
 क्व सा साध्वी कुतो जाता मरुतोः किमतो मम । पतिव्रता सत्यशीला नित्यं चैवार्थे रता ।
 कृत्यं न प्रत्युदेत्यस्य कल्पमाना यथा पुरा । उदयस्यस्य तं विप्रः प्रत्युवाच सुदर्शनं ।
 अतिथिं विद्धि संप्राप्तं प्राक्ष्यं पावके च मी । अन्वया ह्यन्वमानोऽहं भार्यया तव वनम ।
 तैश्चैरतिथिसत्कारैर्ब्रह्मणेन कृता मया । अग्निं विधिना येवं मामर्चति शुभानना ।
 अन्वरूपं यद्वान्यत्तद्भवान् कर्तुमर्हति । कूटमुद्गरहस्तस्य स्युद्युंनो वै समन्वगान् । ११८
 हीनप्रतिपन्नमैवं कथिष्यामीति चिन्तयन् । सुदर्शनस्य मनसा कर्णवा चक्षुषा गिरा ।
 व्यक्तैरेवमन्वयुष्य सायमानोऽज्वीदिरं । सुरतं तेऽस्य विप्राय प्रीतिर्हि परमा मम ।
 दृष्ट्वास्य तु धर्मोऽस्यः सम्प्राप्तोऽतिथिपूर्वकं । अतिथिः पूजितो यस्य दृष्ट्वास्य हि गच्छति ।
 नान्यसत्कारात्परो धर्म इति प्राक्ष्यंनोषिकः । प्राणा हि मम दारास्य यथान्यादियते वसु ।
 अतिथिभ्यो मया देयमिति मे व्रतमाहितं । विःसन्दिग्धं मया वाक्यमेतन्को समुदाहृतं । ११९
 तेनार्थं विप्र सत्येन सख्यमात्मानमासभे । श्रियत्री वाकुराकाशमप्यो ज्योतिष्य पश्यमं ।
 बुद्धिरात्मा ममः कालो दिव्यश्चैव गणा दद्व । नित्यमेते हि यथार्थानि देहिना देवसंमिताः ।
 सुकृतं दुष्कृतं चापि कर्म धर्मभूताम्बर । यथेषा वागृता वाची मयाच समुदीरिता ।
 तेन सत्येन मां देवाः पाषण्डस्यु दहन्तु वा । मेमा वादः समभवद्दिषु सर्वासु भारत ।
 असकृत् सत्यमित्येवं नैतन्निष्प्रेति कर्मतः । उदयानु ततश्चास्मिन्काम स वै दिवः । १२०
 वपुषा घास्य भूमिषु स्याथ वायुरिषीषतः । सरेण विप्रः प्रैक्ष्येण जीहोकागमनादयन् ।
 उवाच धेनं धर्मं पूर्णमामन्त्र नामतः । धर्मोऽहमस्मि भद्रको जिज्ञासायै तवानस्य ।

प्रातः सत्यं ते ज्ञाना-प्रोतिर्षे परमा मयि । विजितस्य क्रमः सत्युर्वीऽथं तामनुभवति ।

रन्मिषी तव सदा मया ध्याया क्रीडन्तः । न चास्ति कश्चिन्नैषोऽप्ये कश्चित्पुरवोत्तम ।

पतिव्रतामिमां-बाध्नीं तवोदीक्षितमपुत्र । रक्षिता मनुर्वैरेभः पतिव्रतगुणैश्च ।

अध्याया सदियं ब्रूवात्तथा तस्मान्मया भवेत् । एका वि-तपसा स्त्रीन संयुक्ता मन्त्रवादिनी ।

पावनार्थं च लोकस्य परिच्छेदा मन्त्रिण्यति । अनेन चैव देहेन लोकांश्चामिह पश्ये ।

सर्वैर्नोचयती नाम तामर्ह्येभ्यमुपासति । प्ररीरेष महामाता योनीं ज्ञप्त्वा वने स्थितः ।

अनया सह लोकांश्च गन्तासि तपसाज्जितान् । अथ नाहन्तिमभ्येति शार्दूलान् स्थानं क्वातवान् ।

अनेन चैव देहेन लोकांश्चामिह पश्ये । विजितस्य मया सत्युर्वैरेभ्यश्च तवोत्तमं ।

पञ्चभूतान्वतिक्रान्तः स्ववीर्यां च मनीष्यः । षट्कथार्थैकानेन कामकोषो च ते जितौ ।

केही रागस्य तस्मै च मोक्षेऽरेकस्य केवलः । तव इत्युक्त्वा राजन् रामपुत्र्या विनिर्जिताः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ इत्युक्तानान् बह्वेषु वाजिनां रथमुत्तमं । कुंभं मष्टस्य मन्वान् वाचसोऽप्याजगाम ते ।

सत्युरात्मा च लोकाश्च जिता भूतानि पञ्च च । बुद्धिः काशो मना योऽस्य कामकोषो तथैव च ।

तस्माद्गृह्यान्मन्त्रस्य चान्यैवतमस्ति वै । अतो ऽतिथिं नरव्याघ्र मनयेतदिचारव ।

अतिथिः पूजितो यदि ध्यायते अथवा इष्टं । न तत्कृतज्ञेनापि तुल्यमात्रं कर्तव्यमिह ।

याचं नतिथिमासाद्य श्रीलाक्षं यो न पूजयेत् । स दत्त्वा दुष्कृतं तस्मै पुण्यमादाय मन्त्र्यति ।

एतन्ने कथितं पुत्र मयास्त्वानमनुत्तमं । अद्यापि विजितो सत्युर्वैरेभ्येन पुरामभवत् ।

धन्यं यत्रस्थमायुष्यमिदमास्त्वानमनुत्तमं । कुम्भं च तामिमन्त्रयं सर्वैरुत्तरितापर्यं ।

इदं यः कथयेद्विद्वानन्यदस्मि भारत । सुदर्शनस्य चरितं पुष्पाक्षोकानवापुवाद् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्यन्तं शानुशासनिके पर्यन्तं सुदर्शनीयाख्यानं द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

॥ बुधधिर उवाच ॥ प्राञ्जल्यं यदि दुष्प्रायं विनिर्जयेमिराधिप । कथं प्रातं महाराज अन्विष्य महात्मना ।

विश्वामित्रेण धर्मात्मान् ब्राह्मणं नरर्षभ । श्रोतुमिच्छामि तस्मै तस्मै ब्रूषिषितामह ।

तेन ह्यमितवीर्येण ब्रह्मिष्ठस्य महात्मनः । अतं पुत्रवतं वक्षसाप्यपि पितामह ।

यातुधानाश्च बहवो राक्षसापिस्वतेजसः । मन्वुनाविहृष्टैरेन सङ्घाः काशान्कोपमाः ।

महान् कुम्भिकवन्धस्य ब्रह्मर्षिभक्तवदुसः । आपितो नरलोकेऽस्मिन्निदान् ब्राह्मणवन्धुतः ।

अशोकस्य तत्रजैव ह्यनःश्रेयाः महात्मनाः । विमोक्षितो महाब्रह्मात्यऽप्यामप्युपगतः ।

हरिसङ्घः क्रतौ देवांशोऽवविनात्मतेजसः । पुत्रतामनुभवस्थानो विश्वामित्रस्य धीमतः ।

नाभिवादयते केचं देवराते नराधिप । पुत्राः पञ्चाशदेवापि व्रताः अथचर्ता मताः ।

विश्वकुम्भं भिर्मुक्तं रेष्वाकुः श्रीनिपूष्यकं । अवाक् शिरा दिवं गीतो दक्षिणामाक्षितो दिदे ।

विश्वामित्रस्य विपुला नदी देवर्षिदेविता । कौशिकी च श्रिया पुष्पा मन्त्रविशुरवेविता ।

ततो विश्वकरी चैव पञ्चभूषा सुयकता । रथा नामासुराः चाप्यायस्य त्रैलोक्यगताः ।

तथैवास्व मयादृग्भा वृत्रिष्ठः शलिले पुरा । आत्मानं मन्वन्तं श्रीमान् विप्राः पुनरुत्थितः ।
 तदाग्रन्ति पुत्रा हि विप्राश्चात्सहागदी । विख्याता कर्षणा तेन वृत्रिष्ठस्य महात्मनः ।
 वासिष्ठ भगवान् येन देवैर्देवायुः प्रभुः । सुतः प्रीतमनाश्चासीच्छापायैर्नममुद्यतः ।
 भुवस्योत्तानपादस्य ब्रह्मर्षीणां तथैव च । जये ज्वलति यो नित्यमुदीचीमाप्रितो दिग्भे ।
 तस्यैतानि च कर्षाणि तथाज्यानि च कौरव । वसिष्ठस्यात्मनो जातमिदं कौतूहलं मम ।
 किमेतदिति तस्मै प्रब्रूहि भरतर्षभ । देशान्तरमवासाय कथं च ब्राह्मणोऽभवत् ।
 एतन्तथ्येन मे तात सर्वभाष्यास्तु सर्वे हि । मतङ्गस्य यथा तर्जं तथैवेतददस्य मे ।
 खाने मतङ्गो ब्राह्मण्यं नाउभङ्गरतर्षभ । शब्दाः सद्योमी जातो हि कथं ब्राह्मण्यमाप्तवान् ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विद्याविधौषाख्ये तृतीयेऽध्याये ॥ ३ ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ सुभर्ता पार्थ तस्मै विद्यामिधौ यथा पुरा । ब्राह्मण्यं नतस्मात् ब्रह्मर्षिणं तथैव च ।
 भरतख्यान्यथै वैवाजमीडो नाम पार्थिवः । बभूव भरतमेष्ट यथा धर्म्यैतान्वरः ।
 तस्य पुत्रो महानासीच्चक्रुर्नाम वरैश्चरः । दुषिष्ठस्यमनुप्राप्तो गङ्गा यस्य महात्मनः ।
 तस्यात्मजस्तुल्यगुणः सिन्धुदीपो महाधराः । सिन्धुदीपाय राजविम्बलाकासो महाबलः ।
 वक्रभक्षस्य तनयः साचाङ्गुर्देवापरः । कुत्रिकस्य तनयः सहसायवमद्युतिः ।
 कुत्रिकस्यात्मजः श्रीमान् माधिर्नाम जनेश्वरः । अपुत्रः प्रसवेनाधीं वनवासमुदावसत् ।
 कन्या जज्ञे सुता तस्य वने निवसतः वतः । नासा कथञ्चि नाम रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
 तां वने भार्गवः श्रीमांश्चवगन्तात्मजश्चरः । अचीकरति विस्त्रातो विपुले तपसि क्षितः ।
 स तां न प्रददौ तस्यै अचीकाय महात्मने । हरिर्ऋ इति मन्वा वै गाधिः ब्रह्मनिवर्षकः ।
 प्रत्याख्याय पुनर्यान्तमश्रुवीडाव्यक्तमः । इत्येकं प्रदीयतां मङ्गं ततो वेक्षसि मे सुतो ।
 ॥ अचीक उवाच ॥ किं प्रथयामि राजेन्द्र तुभ्ये इत्येकमहं नृप । दुहितुर्ब्रह्ममंथको माभूज्जव विचारणा ।
 ॥ गाधिरुवाच ॥ अन्द्रश्चिप्रकाशानी इष्टानां वातरहसी । एकतः श्यामकर्षाणां सहस्रं देहि भार्गव ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ ततः स भृगुश्चाहूँसख्यवगन्तात्मजः प्रभुः । अश्रुददत्तं देवमादित्यं पतिमखरा ।
 एकतः श्यामकर्षाणां इष्टानां अश्रुवर्षसां । सहस्रं धातिवर्षाणां भिक्षे ली देवकन्तम ।
 तथेति वरुणा देव आदित्या भृगुकन्तम । उवाच सच ते अन्द्रस्योत्थाकर्षाणां वाजिनः ।
 ध्यातमाचि अचीकेन इष्टानां अश्रुवर्षसां । गङ्गाजलात्समुत्सर्षीं सहस्रं विपुलैश्चरसां ।
 अदूरे कान्यकुब्जस्य गङ्गायासीरमुत्सर्षां । अश्रुतोर्धं तदद्यापि मानवैः परिचक्षते ।
 ततो वै गाधये तात सहस्रं वाजिनां इष्टमं । अचीकः प्रददौ प्रीतः इत्युवाचै तपस्यन्वरः ।
 ततः स विस्त्रातो राजा गाधिः ज्ञापययेन वै । इदौ तां समलङ्कृत्य कर्मसा भृगुकन्ताय वै ।
 जयाह विधिवत्पार्थि तस्या ब्रह्मर्षिकन्तमः । सा च तं पतिमावाप्त परं हर्षमेवाप च ।
 सम्नुतोव च ब्रह्मर्षिर्देखां हृत्तेन भारत । अन्द्रयाज्याय वैशेनां वरिषे वरवर्षिणी ।

माये तस्यैवाचक्षी वा कन्या राजवत्तम । चतुर्नामप्रतीकात् सुतो विधिदवापुर्वी ।
 ममापि पुत्रि भर्ता ते प्रसादं कर्तुमर्हसि । उपस्यस्य प्रदानेन समर्थस्य महातया ।
 ततः सा अरितं गत्वा तस्यै प्रत्यवेदयत् । मातृविधीर्विर्ता राज्ञुषीकृत्वावधानीत् ।
 कुशवन्मपत्यं वा अचिरात्प्रवृत्तयति । मम प्रसादात्प्रसादि मातृने प्रवर्षीऽप्ययौ ।
 तव चैव गुणव्याधी पुत्र उत्यस्यते महान् । अक्षयंभारः कीमान् समभितद्वीमि ते ।
 अतुष्टाता च सायत्वं तस्य वृत्तमुत्पन्नं । परिव्रजेयाः कृत्वापि तत एवमवास्तवः ।
 चरदयमिदं चैव मन्मथं इतिचिन्तिते । तस्य वा घोषमुद्धीर्तं ततः पुत्राववास्तवः ।
 ततः सत्यवती वृष्टा मातरं प्रत्यभासत । अदृशीकेन कृषितं तयाचक्षी चरदयं ।
 तामुवाच ततो माता सुतां सत्यवती तदा । पुत्रि पूर्वोपपन्नायाः कुशव वचनं मम ।
 भर्ता य एव दत्तसौ चरदयमपुंरुक्तः । एनं मयां प्रवृत्तं नं मदीयं नं वृष्टाव च ।
 सत्यां वृत्तयोश्चैव करवाव मुचिन्तिते । यदि प्रसादं वचनं मम मातृरभिविन्दते ।
 क्षमपत्यं विप्रिष्टं हि सर्वं इच्छत्यनाविष्टं । सर्वं भगवता चाप क्लमैवं भविष्यति ।
 ततो मे त्वरौ भावः पादये च सुमध्यमे । कथं विप्रिष्टो आता मे भवेदित्येन चिन्तय ।
 तथा च कृतवती ते माता सत्यवती च सा । अथ गर्भावमुवाञ्जे वने ते वै मुचिन्तित ।
 वृष्टा गर्भमनुप्राप्ता भार्या च च महानृषिः । उवाच तां सत्यवतीं कुशंवा वदमुवत्तमः ।
 सत्यापिनोपयुक्तसौ चरदयं भविष्यति । सत्यापः सुदये चापि सुवर्तं ते कृतः मुने ।
 मयाहि विप्रं वत्तं तस्य त्वरौ संनिवेशितं । अक्षयीर्नैव सत्यं चैरा तस्या निर्वेजितं ।
 त्रैलोक्यविस्वातगुणं तं विप्रं जनचिन्तयति । वा च चरदयं विप्रिष्टं वै तत एतत्कृतं तया ।
 सत्यासक्तु कृतो यस्यात्तया भावा च ते इदमे । तस्यान् वा मातृचं श्रेष्ठं माता ते जनचिन्तयति ।
 अद्विद्यन्तुपुत्रार्थं तं मद्मे जनचिन्तयति । न हि ते तत्कृतं वापु मातृश्रेष्ठेन भाविनि ।
 सा सुताः शोकघन्तना पपात वरवर्षिणी । भूमौ सत्यवती राजन्विन्दयेव अचिरा कता ।
 प्रतिज्ञाव च सा संज्ञां त्रिरसा प्रक्षिपत्य च । उवाच भार्या भर्तारं माधेयो भार्गवर्षभं ।
 प्रसादयन्त्यां भार्यायां मयि ब्रह्मविदाम्बर । प्रसादं कुश विप्रर्वै च मे काश्चिन्नियः सुतः ।
 कामं ममोपकथं वै पौत्रो भविष्यति । न तु मे कासुतो ब्रह्मविद मे दीयतां वरः ।
 एवमस्ति चोवाच सा भार्या कुमहातयाः । ततः सा जनशान्ताय क्रमदंष्ट्रं कृतं इदमे ।
 विश्वामित्राजनयद्वाभिभार्या चक्रस्त्रिणी । अवेः प्रसादात्त्रैत्र ब्रह्मविदोऽप्ययं ।
 ततो ब्रह्मवर्तां पातो विश्वामित्रो महातयाः । अत्रियः सोऽप्यय तथा ब्रह्मवर्षस्य कारकः ।
 तस्य पुत्रा महात्मानो ब्रह्मवर्षवर्षिणाः । तपस्विनो ब्रह्मविदो मोचकतार एव च ।
 अथुच्छन्दस भगवन्नेवरातस्य वीर्यवान् । अक्षीकस्य ब्रह्मवर्षस्य वधुः कासपयससा ।
 चाश्वमेधस्य विश्वामित्रस्य सुतो महाव्रतः । अक्षुकोऽयं कुशस्य तस्यैः वैभवावतः ।

११७

११८

११९

१२०

१२१

१२२

वसुधैव कुटुम्बकम् । अथवा भगवान् महावक्त्रमहानृषिः । दधिर्महावक्त्रात्मानः काकहावन इव च ।
 श्रीसाधो नारदश्चैव तथा कूर्वाण्डः स्मृतः । वाङ्मिर्मुनश्चैव वसोपीवकथैव च ।
 आङ्गिरसेकद्रुक् चैव विश्वाम्पुःशितः इषिः । यमको भावनन्मन्वी वातज्ञोऽप्याशलायनः ।
 श्यामावनोऽथ गार्ग्यश्च जाकलिः सुश्रुतकथा । कारीपिरथपंशुयः परपैरवतन्मवः ।
 महानृषिश्च कपिलस्तथर्षिःकाण्डकाशनः । तथैव शोपमहनश्चर्षिःशुभ्राशुभ्रावधिः ।
 मार्गमार्धर्षिर्हरिश्चाथो जगद्विर्षाशुभ्रावधिः । इतिर्भिर्भूतिः स्रुतश्च हरश्च नु तथैव हि ।
 अराधिर्नाचिकश्चैव चाम्येयोऽथ कौः तथा । मयतन्मुनेकनकः सवनो यतिरेव च ।
 अश्वारहस्यामत्यामी त्रिरीषी चाथ मर्द्धमिः । उर्म्योनिहृदपिषी नारदी च महानृषी ।
 विश्वामिचात्मजाः सर्वे मुनयो ब्रह्मवादिनः । तथैव शत्रियो राजन् विश्वामिषो महातपाः ।
 असीकेनाहितं ब्रह्म परमेष्ठमुधिष्ठिर । इत्येते सर्वमाख्यातं तन्नेन भरतर्षभ ।
 विश्वामिषश्च वै जगत् सोमस्यर्थाश्रितेजसुः । अथ यव च सर्वेऽपि भूयस्ते राजवृत्तम ।
 तत्र तत्र च मां ब्रूहि क्षेपसाक्षि तव संज्ञयान् ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विश्वामिनोपाख्यानि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अमृतवन्द्य धर्मश्च मुशान् भक्तजनश्च । श्रोतुमिच्छामि धर्मश्च तस्मै ब्रूहि पितामह ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अथाकुहाहरस्तीममितिहासं पुरातनं । वासवश्च च संवाद् शुकश्च च महात्मनः ।
 विषये काशिराजश्च प्रायान्निष्कन्ध सुम्भकः । कविंश्च काश्यानादाय स्तनवानास वै स्तुमं ।
 तत्र चामिषसुभ्येन सुम्भकेन महाकवे । अविदूरे स्तनान् ब्रूयात् वाच्यः प्रतिसमाहितः ।
 तेन दुर्भारित्वाक्षेभ निमित्तचपलेषुषा । महान् संनतश्चैव विद्वो स्तनजिवाश्रया ।
 च तोस्तुलविदग्धेन बरेषातिवसात्कृतः । उत्सृज्य फलपचापि पादपः शोपमागतः ।
 तस्मिन् वृषे तथाभूते कोटरेषु चिरोषितः । न जहाति शुको वासं तस्य भक्त्या वनस्थिते ।
 निष्प्रकारो निराहारो ज्ञानः शिथिलवागपि । कृतज्ञः स ह वृषेभ धर्मोत्सा सोऽप्यशुकत ।
 तमुदारं महासत्त्वमतिमानुवर्षेष्ठेन । समदुःखसुखं ब्रूयात् विहितः पाकप्राशनः ।
 ततश्चिन्तामुपगतः ब्रह्मः कथमयं दिनः । तिर्यग्गिणावसथात्पमानुसंख्यमवहितः ।
 अथ वा माच चिन्धे हि अभवदासवत्स तु । प्राश्निनामपि सर्वेषां सर्वैः सर्वेषु ब्रूयते ।
 ततो ब्राह्मणवेद्रेण-मानुषे रूपमाश्रितः । अवतीर्थे मदीं ब्रह्मसं पश्चिमवाच च ।
 शुक भोः पवित्रां श्रेष्ठ दासेयी सुप्रजाकथा । इच्छे मां शुकमिमं तं कस्याज व्यजधि शुकम् ।
 अथ वृष्टः शुकः प्राच मूर्धा समभिवाच तं । खानतं देवराज तं विज्ञातस्यसया मया ।
 ततो द्रव्यताशेषं साधु साध्विति भाषितं । अस्मि विज्ञानमित्येवं ममवा पूजितकृतः ।
 तमेवं शुकमकथोऽथं शुकं परमधाश्रितं । विज्ञानकपि तौ प्रीतिं यमश्च वक्षस्तदनः ।
 निष्पन्नमफलं शुकमश्वरथं पातयिष्यां । किमर्थं देव्ये वृषं वदा मरुदिहं वनं ।

सन्धेऽपि वचसो वृथाः पचवच्छस्यकोटराः । इन्द्राः पर्याग्रभक्षारा विद्यन्तेऽस्मिन् सहायने ।
 गताद्युत्तमधामर्थां सोपचारं वृत्तमिषं । विद्वत्प्रशया धीर वचोऽसं खनिरं द्रुमं ।
 ॥ भोज उवाच ॥ तदुपमुत्तम धर्मात्प्रा इन्द्रकः प्रशये भवितं । सुदीर्घमितिनिःकस दीनो वाक्यमुवाच ह ।
 अग्निकमपीयानि देवतानि वचोमते । यथाभवत्प्रशयस्त्विवोथ सुरोत्तम ।
 अस्मिन्नुत्तमं द्रुमे ज्ञातः साधुभिश्च सुदीर्घतः । वाक्यमात्रेण वदुःस्तः अनुस्मिन् न भवितं ।
 किमनुत्तमोऽयं वैकल्यमुत्पाद्यस्वित्ते जेहव । आनृषंकाभिस्तुत्तम भक्त्याप्यत्तमं च ।
 अनुत्तमो हि साधूनां महदुत्तमं वचनं । अनुत्तमं च साधूनां वदा मीतिं प्रवक्ष्यति ।
 तमेव देवतैः कैर्मैः पृच्छसे धर्मसंश्रयात् । अतस्त्वं देवदेवानामुत्तमिष्यसे प्रतिष्ठितः ।
 वारुते मां सहस्राक्षं द्रुमं व्याजयिहं विरात् । समसंमुपकीर्यमं ज्ञेयं वक्ष्यामस्य वै ।
 तस्य वाक्येन सौम्येन हर्षितः साकशासनः । इन्द्रं प्रोवाच धर्मात्प्रा आनृषंकीं तेष्विन्द्र ।
 वरं वृषोऽप्येति तदा स च वने वरं इन्द्रकः । आनृषंकीपरो जित्वं तस्य वृत्तं वचनं ।
 विदित्वा च वृंठां भक्तिं तां इन्द्रके जीलकन्दं । प्रीतः चिप्रमयो वृत्तमस्तेनावलिकामान् ।
 ततः फलानि पचापि प्राञ्जलापि मनोहराः । इन्द्रकस्य वृत्तभक्तिनाम् श्रीमतां प्राप च द्रुमः ।
 इन्द्रकस्य कर्षणा तेन आनृषंकेन तेन वै । आनुत्तमोऽन्ते महाराज्यं प्राप वक्रसलोत्तमां ।
 एवमेव अनुत्तमं भक्तिमन्तं समाहितः । सर्वार्थधिर्द्वं ज्ञाने इन्द्रं प्राप चक्षुः द्रुमः ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनपर्वणि पर्वणि इन्द्रकस्य वचनं देवस्योऽप्यावः ॥ ५ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पितामह महाप्राज्ञ सर्वज्ञात्मन्मन्त्रर । देवे पुद्गकारे च किञ्चित्कृतारं मयेत् ।
 ॥ भोज उवाच ॥ अबाधुदाहरश्रीमजितिहासं पुरातनं । ब्रह्मण्यं च संवादं ब्रह्मण्यं युधिष्ठिर ।
 देवमानुषयोः किञ्चित्कर्षणैः श्रेष्ठ उच्यते । पुरा ब्रह्मणे मनवान् पितानश्मपुष्पत ।
 ततः पद्मोद्भवो राजन् देवदेवः पितामहः । उवाच मधुरं वाक्यमर्चयद्द्वैतुभूषितं ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नावीजं जायते किञ्चित् वीजेन विना फलं । वीजादीयं प्रभवति वीजादेव फलं क्षीरं
 यादृशं वपते वीजं जेषमासाद्य कर्षणः । सुकृते दुष्कृते सपि तादृशं दुष्कृते फलं ।
 यथा वीजं विना जेषमुन्नं भवति निष्फलं । तथा पुद्गकारेण विना देवं न विद्यति ।
 जेषं पुद्गकारेण देवं वीजमुदाहृतं । जेषवीजसमायोगात्ततः फलं समुत्पद्यते
 कर्षणः फलनिर्घृतिं स्वयमस्मानि वारकः । प्रत्यक्षं दुष्कृते जेजे कृत्यापकृत्या च ।
 इत्येन कर्षणा सौख्यं दुःखं पापेन कर्षणः । कृतं फलं जेषं न कृतं भुञ्जति कश्चित् ।
 कृतो जेषं च कृतं प्रतिष्ठा भाग्यसंयुतां । चक्षुः कृतं श्रेष्ठः कृते चाराज्येवर्षं ।
 तपसा रूपश्रीभाग्यं रत्नानि विविधानि च । प्रापते कर्षणा जेषं न देवादकृतात्मना ।
 तथ । क्षर्षणं भोगाश्च निष्ठा वा च मनीषिता । जेषं पुद्गकारेण कृतेकेशोपचक्षते ।
 ज्योतीषि चिदशा नामा वक्ष्याम्यर्षाभारताः । जेषं पुद्गकारेण सायुसादेवतां जताः ।

१०

१०

१०

१०

१०

१०

भूषो वा निषण्णो वा रेणुर्वा वा सुखान्वितं । मोक्षोपि ह्यर्था भोक्तुं तथैवाकृतकर्षणम् ।
 शौचेन स्वभते विप्रः शक्तिं विदमेव ह । वैश्याः पुरुषकारेण इन्द्रः इन्द्रयुषसा निषण्णम् । ११०
 मादातारं भयव्यथा न शोचंति शक्तिनिष्कियं । नाकर्षणीयं नाद्रुतं तथा नैवातपस्विनम् ।
 येन लोकास्त्वयः सृष्टा रौद्राः सर्वोश्च देवताः । स एव भगवान् विष्णुः समुद्रे तपते तपः ।
 सं चेत्यर्षयस्त्वं न स्वास्वर्गमेवाकृतं भवेत् । शोचो देवं समाज्जय्य कदापीयो न वेद्यम् ।
 अहम्मा मानुषं कर्षं यो देवमनुवर्षते । सृष्टा चान्तिं यन्म्राप्य पतिं क्षीवन्निवाङ्मना ।
 न तथा मानुषे लोके भयमस्ति इन्द्राद्भवे । यथा चिद्विद्वसोकेषु भयमन्येन ज्ञायते । १११
 कृतः पुरुषकारस्तु देवमेवानुवर्षते । न देवमनुते किञ्चित्कदाचिदाहुमर्षते ।
 यथा स्वानान्य नित्यानि दृश्यन्ते देवतेष्वपि । कथं कथं विना देवं स्वास्वति स्वापयिष्यते ।
 न देवतामे लोकंश्चिन्तन्त्यापारं चान्तिं कदाचित् । स्वास्वत्त्वं न यन्म्राप्यमात्मनि भवन्नृद्धया ।
 अशीलां देवतामास्य सदा भवति निषण्णः । कस्य वाचा कदाचिं चाशतो देवं प्रवर्षते ।
 कथं तस्य समुत्पत्तिर्येता देवं प्रवर्षते । एवं चिद्विद्वसोकेषु प्राप्तेन बहवो गुणाः । ११२
 आत्मैव आत्मनो बभ्रुरात्मैव रिपुरात्मनः । आत्मैव आत्मनः बाधो कृतस्वापकृतस्य च ।
 कृतस्वापकृतं किञ्चित्काले कर्षंति सिध्यति । सुकृतं दुष्कृतं कर्षं न यथार्थं प्रपद्यते ।
 देवानां व्रतं पुण्यं सर्वं पुण्यैरवापते । पुण्यशीलं नरं प्राप्य किं देवं प्रकरिष्यति ।
 पुरा यथातिर्विधेष्टस्त्वावितः पतितः क्षितौ । पुनराप्युपितः स्वर्गं दौचित्तैः पुण्यकर्षणभिः ।
 पुनरवाप्य राजर्षिर्द्विजैरभिहितः पुरा । शैल इत्यभिनिष्ठातः स्वर्गं प्राप्नो महोपतिः । ११३
 अश्वमेधादिभिर्व्येधैः संकृतः कोशसाधियः । मर्षविंशोपासोदासः पुनरादत्तमागतः ।
 अश्वत्यामा च रामस्य मुनिपुत्रो धनुर्धरो । न गच्छतः स्वर्गलोकं सङ्गतेनैव कर्षणा ।
 वसुधैव कुटुम्बकमिति द्वितीय इव वाचयः । निष्ठाभिधानैकेन रवातलतलकृतः ।
 वसिष्ठोचिर्निर्देहा अर्षपात्रेण देवतैः । विष्णोः पुरुषकारेण प्रातासदमः कृतः ।
 ब्रह्मस्योद्भूतं चरणं प्रक्षितो जगत्प्रभुः । विजयशीलां वधं कृत्वा किं देवेन नवारितः । ११४
 अज्ञानाद्वाप्यं सत्त्वा स्फुटो भासवन्नि च । वैश्यान्वात्मनिर्माषिः किं देवेन नवारितः ।
 गोप्रदानेन मिथ्या च ब्राह्मणेभ्यो महामखे । पुरा नृगस्य राजर्षिः कृष्णसायनमागतः ।
 धुन्धुमारस्य राजर्षिः सचेत्येव वराङ्गतः । प्रीतिदार्ढ्यं परित्यज्य सुन्वाप स गिरिजये ।
 पाण्डवार्णां हतं राज्यं चार्त्तं राक्षसावलीः । पुनः प्रत्यागत्यैव न देवाहुर्कर्मप्रसात् ।
 नपोनिषमर्षयुक्ता मुनयः संक्षिप्तमताः । किन्ते देवसाक्षात्पुनःपुनः न कर्षणा । ११५
 पापमुत्सृजते लोके सर्वं प्राप्य सुदुर्लभं । सोममोहवसापथं न देवं प्रापते नरं ।
 यथाग्निः पवनधूमः सूक्ष्मोऽपि पुनराहन् भवेत् । तथा कर्मप्रसाद्युर्न देवं चापु विवर्षते ।
 अथा तैलवयाद्दीपः प्रज्ञासमुपमन्वति । तथा कर्मवयादेवं प्रज्ञासमुपमन्वति ।

विपुलमपि धेनासं प्राय भोगान् स्त्रियो वा सुख दृष्ट न ज्ञानः कर्महीना हि भोगुः । मुनिहितमपि चार्थं देवतैर त्पुमांश्च
पुत्र्य दृष्ट महात्मा प्राप्नुते निरालम्बः ।

अथगुणमपि वाधुं कर्मणा संशयने भवति मनुजलोकाद्देवलोको विजितः । अन्तरमुत्कृष्टा मानुषाणां दृष्टासि पितृवन्
भवनाभं दृष्ट्यते चामराणां ।

न च फलति विकर्मा जीवलोके न देवं कथयति विमर्गं नास्ति देवे प्रभुम् । मुनिव हतमग्नं कर्म संवाति देवं नयति
पुत्र्यकारः सञ्चितस्तत्र तत्र ।

एतन्ने सर्वमज्ञातं मया वै मुनिवत्तम । फलं पुत्र्यकारस्य सदा सन्दृष्टं तन्नतः ।

अभुत्यानेन देवस्य समारब्धेन कर्मणा । विधिना कर्मणा चैव स्वर्गमार्गमवाप्नुयात् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्यम्णि आनुशासनिके पर्यम्णि देवपुत्र्यकारे षष्ठाऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कर्मणाञ्च समक्षानां शुभानां भरतर्षभ । फलानि भरतर्षभ प्रसूहि परिशुद्धतः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ इत्थं ते कथयिष्यामि कर्मांश्च शृण्वसि भारत । रघुस्य यद्वचोवाच तच्छृण्वस्व युधिष्ठिर ।

या गतिः प्राप्यते येन प्रेत्यभावे चिरेक्षिता । येन येन शरीरेण यद्यत्कर्म करोति यः ।

तेन तेन शरीरेण तत्तत्कलमुपाप्नुते । कर्मा कस्यामवस्थायां यत्करोति शुभाशुभम् ।

तस्यां तस्यामवस्थया भुङ्क्ते जन्मनि जन्मनि । न जयति हतं कर्म सदा पक्षेऽपि चैरिह ।

ते ह्यस्य साक्षिणो नित्यं घट आत्मा तथैव च । अचुरंसात्मनो दद्यादासं दद्याच्च सुततां ।

अनुज्जेदुपासीत स यज्ञः पञ्चदक्षिणः । यो दद्यादपरिहितमथमध्वनि वर्तते ।

आत्मायाद्दृष्टपूर्व्याश्च तस्य पुत्र्यफलं महत् । साक्षिणेषु शयानानां दृष्टासि श्रवणानि च ।

वीरवत्कलसंघोते वाधांस्त्याभरन्तानि च । वाहनानि च यानानि योमात्मानि तपोधने ।

अग्नीनुपब्रथानस्य राज्ञः पौरुषमेव च । रथानां प्रतिगृहारे योमात्मानुमञ्जति ।

आमिषप्रतिगृहारे पशून् पुत्राञ्च विन्दति । अवाक्यद्विरास्य यो सन्नेदुदवाचस्य यो बनेत् ।

सततश्चैकत्राथी यः स नभतेक्षितां गतिं । पादमाश्रयमेवाथ दीपमजं प्रतिजितं ।

दद्यादतिथिपूजार्थं स यज्ञः पञ्चदक्षिणः । वीरासुं वीरत्रय्या वीरसाधनमुपागतः ।

अथयाप्रास्य वै लोकाः सर्वकामगमास्तथा । धनं सभेत दानेन मौनोर्णाञ्च विज्ञाप्यते ।

उपभोगाञ्च तपसा ब्रह्मचर्येण जीविनं । रूपमैश्वर्यमारोग्यमहिंसाफलमनुते ।

फलमूलाग्निना राश्वं स्वर्गः पर्षाग्निना भवेत् । प्राचीपवेग्निना राजश्वमेव सुखमनुते ।

गवाक्षुः शकदीक्षायां स्वर्गकामी दृष्टाग्निः । स्त्रियस्त्रियवशं स्त्रान्ना वायुं पीत्वा क्रतुं सभेत ।

स्वर्गं सत्येन सभते दीक्षया सुखमनुतम् । सखिसात्री भवेद्यस्य वदामिः संकृतो विजः ।

मनुं वाधयते राश्वं शकदृष्टमनाग्नेः । उपवाचस्य दीक्षायां अभिषेकश्च पार्ष्विव ।

हत्वा दादब्रवर्षासि वीरस्त्रानादित्रियते । अधीत्य सर्ववेदान् सद्यो दुःखादिमुच्यते ।

मानसं हि चरन् धर्मं स्वर्गलोकमुपाप्नुते । या दुस्वप्ना दुर्घतिभिर्या न जीवति जीव्यतः ।

योऽसौ प्राधान्येनैव रोमकां हृष्यां व्यजतः सुखं । यथा विभुवद्वेषु वल्लो विन्दति मातरं ॥ १९१ ॥
 एवं पूर्वैकतं कर्म कर्तारमनुभवति । यथासमाप्तानि यथापुण्यानि च फलानि च ।
 स्वकारं गतिवर्षेण तथा कर्म पुरा कृतं । जीर्ष्यन्ति जीर्ष्यतः कोवा इत्या जीर्ष्यन्ति जीर्ष्यतः ॥
 चतुःशेषे च जीर्ष्येते हृष्येका न तु जीर्ष्येते । येन प्रीयति पितरं तेन प्रीतः प्रजापतिः ।
 प्रीयाति मातरं येन वृथिवी तेन पूजिता । येन प्रीयात्पुण्याद्यै तेन ज्ञातं प्रहृष्यं पूजितं ।
 सर्वे तस्यादृता धर्मा यस्मै च यदादृताः । यदादृतास्तु यस्मै ते सर्वे साक्षात्साः क्रियाः ॥ १९० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रीकृष्णतद्वचः श्रुत्वा विस्मिताः सुदुःखवाः । चाक्षन् प्रहृष्टमनसः प्रीयमानोऽभवंशदा ।
 यन्मते भवति वृथोपयुक्त्यमाने फलोभे भवति वृथाविश्रुत्यमाने । यथाशौ भवति वृथाभिक्षुक्त्याने तद्वर्मे भवति वृथा
 भिधीयमाने ।

इत्येतद्विषया प्रोक्तमुक्त्वावशिष्टं चदिभो । इति श्रीमहाभारतप्राप्तौ विमतः श्रोतुमिच्छति ।
 इति श्रीमहाभारते श्रीकृष्णवचनपर्यन्ते श्रीकृष्णवचनपर्यन्ते पर्यन्ते चक्रिन्प्राप्त्याने कर्तव्योऽध्यायः ॥ ७ ॥

॥ बुध्दिष्टिर उवाच ॥ के पूजा के नमस्कार्या कासमयदि भारत । इत्येव सर्वमायस्य येषः सुहृदयै नृप ।
 उत्तमापद्वतस्त्रापि यत्र ते वर्तन्ते मयः । अन्वेष्योके सर्वेऽस्मिन् यदनुवेद्य चायुत ॥ १९१ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ सुहृदामि द्विजातिभ्यः सेवां प्रहृष्यं परं धनं । सेवां सप्रत्ययः स्वर्गलपः साक्षात्साधनं ।
 येषां वाचासु वृद्धासु पित्रपैतामही धुरं । उद्वहन्ति न वीदन्ति तेभ्यो वै सुहृदयाम्बहं ।

विद्यासुभावनित्यानां दान्तामां सुदुभाषिणां । अतद्विनापयज्ञानां सदाशरविदां सतां ।
 संससु वदतां ताव संवागामिव संवहः । मङ्गलकृपा वचिरा दिव्यशोभननिष्ठनाः ।

सम्पगुधारिता वाचः श्रुत्वा हि बुध्दिष्टिर । इत्युक्त्वा चैव प्रपन्नैः प्रेक्ष्य चैव सुखावहाः । ॥ १९० ॥
 ये चापि तेषां श्रोतारः सदा सदसि सज्जताः । विद्वाननुभवमन्नासोभ्यसु सुहृदयाम्बहं ।

सुसंस्कृतानि प्रथतः इत्युक्त्वा मुक्त्वा च । दूदत्तवानि तद्व्यर्थं वाचासेभ्यो बुध्दिष्टिर ।
 ये चापि सततं राजसीम्बसु सुहृदयाम्बहं । सर्वे सेवासे चोदुं न दातुमवच्छयितं ।

इतरा वीरासु वतसः सन्ति सोके बुध्दिष्टिर । तेषां कृष्णसमाधानां दानप्रदो विप्रिच्छते ।
 धन्यः स्या यद्यदं भूयः शौच्यं ब्राह्मणेऽपि वा । कुले जन्तोः प्रथमतिशयोविद्यापरायणः ॥ १९१ ॥

न मे तसः प्रियतरो ज्योतिष्मिन् पाशुनन्दन । तस्यैवापि मित्रतरा ब्राह्मणा भरतर्षभ ।
 यथा मम प्रियतमास्त्रसो विप्राः कुक्षतम । तेन वत्येन मध्येवं शोभान् क्वच व प्रान्तनुः ॥

न मे पिता प्रियतरा ब्राह्मणेभ्यश्चकामभवात् । न मे पितुः पिता चापि मे चान्येऽपि सुहृजनाः ।
 न हि मे वृत्तिकं विद्विदिच्छते ब्राह्मणेभ्यश्चि । चतु वा वदिसा श्रुत्वं विद्यते वाशुकर्ष्यु ।

कर्षणा मनसा वापि वाचा वापि परन्तप । यद्ये कृतं ब्राह्मणेभ्योमांसा न तपाम्बहं ॥ १९० ॥
 ब्रह्मक्षरति माभाऊसाथा वाचासि तोषितः । इतदेव पवित्रेभ्यः सर्वेभ्यः परमं कृतं ।
 यज्ञानि लोकानमजान् इत्युक्त्वा ब्राह्मणवाचिनः । त्रिभु मे ताव मन्यवमन्नाय च विराम च ॥

यथा भर्तामयो धर्मोः खोधां सोऽथे बुधितिर । च देवः वा अतिमीमांशुः क्षत्रियस्य तथा विजाः ।

क्षत्रियः ब्रतवर्धी च द्रव्यवर्धी द्वितीयतमः । विजापुत्रो च विद्विषो तयोर्द्विजापुत्रो गुरुः ।

नारी तु पत्युसमेवै देवदं कुर्वते वृत्तिं । पृथिवी ब्राह्मणाक्षर्यैः क्षत्रियं कुर्वते-पतिं ।

पुत्रुवच ततो रक्ष्या स्यात्सा गुरुवच मे । अग्निवचोपचर्या ये ब्राह्मणाः कुर्वन्तम ।

अब्रूम्यतः सप्तश्रीशान्धर्वभूमिने रक्षाम् । आग्नीविधानि कुड्डाम् शिखाम् परिचरिषदा ।

तेजस्योपचर्यैव नित्यं विभे बुधितिर । अग्ने चैति परित्यज्ये तेजस्यैव तमस्य वा ।

अवसावसायोः शीघ्रमुभयोरेव निश्चते । अग्न्युः कुड्डा महाराज ब्राह्मणा ये तपस्विनः ।

भुवः सादुभवं दर्शनं ब्राह्मणासदक्षीपनात् । कुर्वादुभयतः श्रेयं दत्ताश्रेयं न श्रेयसे ।

दक्षयाचिर्धिया गोषु पाक्षो नित्यं हि रक्षयेत् । ब्राह्मणान् ब्रह्म च तदा क्षत्रियः परिपाकयेत् ।

पितेव पुत्रान् रक्षेवा ब्राह्मणान् धर्मपेतवः । गृहे वैवाक्येषुवाः विद्विरक्षोति वीर्यम् ।

इति श्रीमद्भागवते अनुशासनपर्वोऽध्यायः पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ बुधितिर उवाच ॥ ब्राह्मणानाम्नु के लोकाः प्रतिमुद्यन्ति तान् । न प्रवक्ष्यामि मोहात्ते के भवन्ति महाद्युते ।

एवमेव तन्तो ब्रूहि धर्मं धर्मधत्तात्मर । प्रतिमुद्यन्त दुरात्मानो न प्रवक्ष्यामि ते मराः ।

॥ भोज उवाच ॥ सो न दद्यात्प्रतिमुद्यन्तं कर्म वा यदि वा वज्र । आर्षोऽसक सताः कर्माः क्षीयन्तेव प्रयापयन् ।

यां राशिं जायते जीवे यां राशिं ह्य विनश्यति । एतन्निश्चयतरे वक्ष्यामि तस्य भारत ।

यद्य तस्य उतं किञ्चिदसं वा भरतर्षभ । तपसात्मनो वापि कर्म तस्योपहन्ता ।

अथैतद्वचनं प्राङ्धर्मशास्त्रविदो जनाः । विद्वान्भरतमेव मुड्या परमवृत्तया ।

अपिपोदाहरन्तीमं धर्मशास्त्रविदो जनाः । अर्थाणां श्लाघ्यार्थाणां चक्षुषेव समुच्यते ।

अथैवोदाहरन्तीमितिहासं पुरातनं । इन्द्राक्षय च संकोटं वागरेव च भारत ।

तौ सखायां पुरा श्लाघां मानवमे परमप । अर्थां योमि वक्ष्याम्यो ब्राह्मणैर्धनरिः तदा ।

तथा परासुम् खादन्तं इन्द्राक्षं वागरोऽमोक्ष । अर्थात्मनो संमेव्युः पूर्वजातिमनुसरन् ।

किं तया पापकं पूर्वं कृतं कर्म सुदादधे । अर्थां अर्थां सतकाम् पूनिकावति कुञ्जितात् ।

एवमुक्तः प्रत्युवाच इन्द्राक्षो वागरे तदा । अर्थात्मनो संमेव्युः पूर्वजातिमनुसरन् ।

ब्राह्मणस्य प्रतिमुद्यन्तं न मया तदुपाहृतं । तस्मिन् पापकं योऽपिनापयोऽस्ति वृषभ ।

तस्मादेवंविधं भयं भयवामि मुमुक्षिणः ।

॥ भोज उवाच ॥ इन्द्राक्षो वागरे प्राङ् पुनरेव गरीयेतम । किं तया पापकं कर्म कृतं येनापि वागरे ।

॥ वागरे उवाच ॥ यदा चाई फलाहारे ब्राह्मणयो विदुषुम् । तस्मात् ब्राह्मणस्यनु वर्तयं विदुषा यदा ।

यमं विवादे भोग्यो दातव्यश्च प्रतिमुद्यन्तं ।

॥ भोज उवाच ॥ इत्येतदुच्यते राजन् ब्राह्मणस्य मया मुने । कथो कथयतः पुत्रीः धर्मशास्त्र पुरातनी ।

मुनस्यापि मया भूयः कथयामि विद्यायते । कथां कथयतः पूर्वं ब्राह्मणं प्रति पाठय ।

न हर्षं विप्रधर्मं कर्मधं तेषु निवृत्तः । वासाय भावमन्वया हरिद्रोः सपञ्चमपि ।
 ऐवमेव च मां नित्यं ब्राह्मणाः सन्दिग्धानि वै । प्रतिशुभ्य भवेत्तं नामा काव्या दिगीतमे ।
 ब्राह्मणेन्द्राग्रया पूर्वं कृतया हृदिवीपते । सुवमिद्रो चया दीप्तः पावकस्यदिभः कृतः ।
 धं निरीक्ष्येत सकुटु च्याग्रया पूर्वेजातया । प्रदक्षे च श्रितं राजन् कश्चनकथ्यमुग्रया ।
 स एव हि यदा तुष्टो वक्षसा प्रतिगन्दति । मकथमदब्रह्मिणो विषये तन्न भारत
 पुषान् पौषान् पशून्स्यैव बान्धवान् सचिवासाया । परश्वनपदस्यैव ब्राम्हिरिष्टेव पीपथेत् ।
 एतद्भि परमन्त्रो ब्राह्मणस्यैव दृश्यते । बहस्यकिरणस्यैव सचिदुत्तरकीर्तते ।
 तस्माद्वातकमेव प्रतिशुभ्य युधिष्ठिर । यदीच्छेत्सर्वथां जालिं प्राप्तुं भरतवत्तम ।
 ब्राह्मणस्य हि दत्तेन पुवं खगो ज्ञानुत्तमः । शक्यः प्राप्तुं विप्रवेष दानं हि महती क्रिया ।
 इतो दत्तेन जीवन्ति देवताः पितरस्यथा । तस्माद्दानानि देवानि ब्राह्मणेष्वो विजायता ।
 महद्भि भरतमेव ब्राह्मणस्यीर्यमुच्यते । वेसाथां न तु कस्याश्चिदुच्छेदिषो ज्ञापूजितः ।
 इति श्रीमहाभारते आनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि शृंगालवानरसंवादे नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ मित्रवैहाहैवानेन उपदेशं करोति यः । आत्याधमस्य राजस्य दोषस्यैव भवेत्त वा ।
 एतदिच्छामि तस्मिन् श्वास्वतां वै पितामह । सुखा गतिर्हि धर्मस्य यत्र मुच्यन्ति मानवाः ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अत्र ते वर्तेष्विच्छामि शृणु राजन् अध्याक्रमे । शशीषो वदती पूर्वं सुतमासीद्यथा पुरा ।
 उपदेशो न कर्त्तव्यो जातिहीनस्य वै कश्चिन् । उपदेशे महान् दोष उपाधास्यस्य भाष्यते ।
 निदर्शनमिदं राजन् शृणु मे भरतर्षभ । दुस्तवचनो राजन्वया पूर्वं युधिष्ठिर ।
 ब्राह्मणमपदे वृत्तं पापै चिमवतः शूभे । तत्राश्रमपदं पूर्वं नामावृत्तमकाद्युतं ।
 नामागुल्लग्नताकीर्षं मृगद्विजनिवेदितं । सिद्धचारसर्वधर्मं रम्यं पुण्यितकामनं ।
 प्रतिभिर्ब्रह्मिः कीर्षं तापवैरपवेदितं । ब्राह्मिण्य महाभागैः सुख्यज्जनस्यविभिः ।
 नियमव्रतसम्पदैः समाकीर्षं तपस्त्रिभिः । दीक्षितैर्भरतमेव ज्ञानाचारैः कृतात्मभिः ।
 तपोऽध्ययनघोषैश्च नादितं भरतर्षभ । बालस्यैकैश्च ब्रह्मिण्यतिभिश्च निवेदितं ।
 तत्र कश्चित्समुत्साहं कृत्वा शूद्रे दद्यान्वितः । शान्तो ब्रह्मणमपदं पूजितश्च तपस्त्रिभिः ।
 तांस्तु दृष्ट्वा मुनिगणान् देवकस्यान् महौजसः । विविधाः वदन्तो दीक्षाः सम्यक्कृत भारत ।
 अथास्य बुद्धिरभवत्तपस्यै भरतर्षभ । ततोऽब्रवीत् कुक्षपतिं पादौ संशुभ्य भारत ।
 भवत्प्रसादादिच्छामि धर्मै वस्तुं दिव्यपत्नं । तस्मात् तं मुगवन् यन्तु प्रजाजितुमर्षयि ।
 वर्षावरोहं भगवच्छूद्रे । आत्याश्चि कृतमं । शूद्राणां कर्तुमिच्छामि प्रपञ्चाय प्रसीद मे ।
 ॥ कुक्षपतिरवाच ॥ न शक्यमिह शूद्रेषु विज्रमाश्रित्य वर्त्तितुं । आश्रतां यदि ते बुद्धिः शूद्राणां गिरतो वस ।
 शुश्रूषया परान् लोकानवाप्स्यसि न रथश्च ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ एकमुक्तस्तु मुनिना च शूद्रेऽर्पितवचनम् । कथमत्र मया शार्थे शूद्रा प्रस्ये परा च मे ।

विज्ञातमेवं भवतु करिष्ये प्रियमाश्रयः । गमायमपदाहरमुद्वं कनरांशु वः ।
 तत्र वेदीष भूमिष देवतायतनानि च । विवेक्य भरतेश्वर विषमकीऽभ्यनुनिः ।
 अभिवेकांशु निषमान् देवतायतनेषु च । वसिष्ठ कृत्वा क्रत्याच देवमाश्रायपूजयत् ।
 ● वदन्निषमोपेतः पञ्चाहारी जितेन्द्रियः । निम्बं रुचिहितानिषु शीवधीभिः फलैश्च यः ।
 यतिधीन् पूजयामास यथावत्तदुपायनात् । एवं हि सुमहान् काशो व्यस्यमानत तस्य वै ।
 अथास्य मुनिरामश्चापुत्रो वै तमान्वसं । कपूय्य खानतेनार्थं विधिवत्तदीययत् ।
 यमुकृत्वाः कथाः कृत्वा यथानतमपुञ्जत । अदिः परमतेजसी धर्मात्मा संश्रितवतः ।
 एवं सुवज्रवत्स्य शुद्धस्य भरतवर्म । बोऽनकदाकममृतिः शुद्धः शुद्धं नरवर्म ।
 अथ तं तापसं शुद्धः शोऽनवीश्वरतर्षभ । पित्रकार्यं करिष्यामि तत्र मेऽनुपदं सुव ।
 वाडमिथेव तं विप्र उवाच भरतवर्म । शुचिर्भूत्वा च शुद्धस्य तस्यैः पादनाययत् ।
 अथ दर्भाश्च वन्याश्च शीवधीर्भरतवर्म । पवित्रमायनश्चैव हवीश्च समुपाययत् ।
 अथ दक्षिणमाहृत्य हवीश्वरमग्नेर्विधिं । कृतान्मन्यायतो दृष्ट्वा तं शुद्धमपिरश्वीत् ।
 कुर्वन्नेतां पूर्व्वीर्षी मवांसोदग्म्यः शुचिः । स च तत्कृतवान् शुद्धः सन् यदुविरश्वीत् ।
 यथोपदिष्टं मेधावी दर्भाश्चादि यथातथं । एककर्मविधिं कृत्यमूर्कं तेन तपस्विना ।
 अथोवां पितृकार्यं च य च धर्मपथे क्षितः । पितृकार्यं कर्तुं चापि विदुः स कर्मात्त व ।
 अथ दीर्घस्य काशस्य स तप्यन् शुद्धतापसः । वने पञ्चममममुकृतेन च तेन वै ।
 अजायत महाराजवर्षे स च महाद्युतिः । तथैव स अविज्ञात काशधर्ममवाप व ।
 पुरोहितकुले विप्रः सञ्जातो भरतवर्म । एवंशौ तत्र वक्ष्यातामुभौ शुद्धमुनी तदा ।
 क्रमेण वद्विंशौ चापि विश्वास्य कुत्रसातुभौ । अयमेवेदे वेदे च बभूवुर्विः सुनिष्ठितः ।
 कस्यप्रयोगे चोत्पन्ने ज्योतिरे च परब्रह्मः । साक्ष्ये चैव परा शीतिसस्य चैवं व्यवहृत ।
 पितृधेपुरते चापि कृतशौचश्च पार्थिवः । अभिविक्तः प्रकृतिभोरात्पुत्रः स पार्थिवः ।
 अभिविक्तेन स अविर्भिविक्तः पुरोहितः । स तं पुरोधास्य सुखमववश्वरतर्षभ ।
 राश्वं ब्रह्मास धर्म्यं स प्रजास्य परिपास्ययन् । पुण्याहवाचने निम्बं धर्म्यकार्येषु पास्ययत् ।
 उत्स्रयन् प्राहस्यचापि दृष्ट्वा राजा पुरोहितं । एवं स वज्रशो राजस्य पुरोधसमुपाहसत् ।
 सख्यिना पुरोधास्य वज्रब्रह्मं नराधिपं । उत्स्रयन्नास्य यततं दृष्ट्वाऽथै वनुमाश्रितम् ।
 अथ शुद्ध्ये पुरोधास्य सद्य राज्ञा समानतः । कथाभिरनुकूलाभोराजापञ्चाभ्यरामयत् ।
 ततोऽनवीश्वरं स पुरोधा भरतवर्म । वरमिच्छाम्बधं लेकं तवा दत्तं महाद्युते ।
 ॥ राजोवाच ॥ वराधं ते ब्रह्मं दद्यां किमुतैकं द्विजोत्तम । शेषास्य वज्रमाणास्य नास्वदेयं हि मे तव ।
 ॥ पुरोहित उवाच ॥ एवं वै वरमिच्छामि यदि तुह्योऽपि पार्थिव । प्रतिक्रमीहि तावन्म यत्वं तदद नानृतं ।
 ॥ भीम उवाच ॥ वाडमिथेव तं राजा प्रत्युवाच बुधिष्ठिर । यदि ज्ञास्यामि वक्ष्यामि अजानस्यतु संवदे ।

५१

५०

५१

५३

५५

५७

॥ पुरोहित उवाच ॥ पुष्पाहवाग्ने नित्यं धर्मकृत्येषु चाकुरुन् । ज्ञानिहोमेषु च यदा किं न चरन्ति वीर्यमा ।
सर्वीर्यं वै भवति हि जनी मे वदता तथा । कामाय ज्ञापिते सत्यकाम्यया वक्तुमर्हसि ।

कुप्यन्ते कारवन्तं तत्र ते राजसकारणं । कौटिल्यं मे सुभ्रं तस्मै कथयस्व वै ।

॥ राजोवाच ॥ एवमुक्ते तथा विप्र यदवाच्यं भवेदपि । यद्यज्जनेव वक्तव्यं श्रुत्वाऽप्येकमना विप्र ।

पूर्वदेहे यथावृत्तं तज्जिबोधं द्विजोत्तम । ज्ञानिं क्षारान्ध्रं ब्रह्मण्यधामिने मे श्रुतुः ।

शूद्रोऽहमभ्यं पूर्वं तपसा भूषणं पुनः । अविद्यमानपापस्य तदाऽभूर्द्धमवपनः ।

श्रीधता हि तदा ब्रह्मण्यमनुपश्युस्मिन् । पितृव्याये तथा पूर्वमुच्यतेः कृतोऽपच ।

वृथान्दभेषु ह्येषु कथे च मुनिवपनः । एतेन कर्भुरीमेव पुरोधायनजाकथः ।

अहं राजा च विभेन्द्र पश्य सासक्त पर्यवे । मत्कृतयोपदेवक तथावातसिद्धं फलं ।

एतस्मात्क्षारवात् ब्रह्मण् प्रहृषे त्वं द्विजोत्तम । न त्वां प्रतिभवन् ब्रह्मण् प्रह्वामि मुग्धवान् ।

विविधैश्च मे मन्युसैन सन्तप्यते श्वभः । ज्ञानिं क्षारान्ध्रं तुभ्यमसर्वां प्रह्वामि वै ।

एवं तवोषं हि तप उपदेमेन न्यञ्चितं । पुरोहितत्वमुत्सृज्य यतस्त मे पुनर्भवे ।

एतस्मिन्धामान्धा मा धेनिं प्राप्यसे द्विज । शूद्रतां श्रुत्वां विप्रं विप्रं पूतात्मा भव सप्तम ।

॥ भीष्म उवाच ॥ ततो विच्छेदा राज्ञा तु विप्रो दानान्यनेकतः । ब्राह्मणेभ्यो ददौ विपं भूमिं पांशांश्च सर्वतः ।

कृत्वापि शीर्षां च ततो यथोक्तानि द्विजोत्तमैः । तीर्थानि चापि मत्वा वै दानानि विविधानि च ।

दत्त्वा गाश्चैव विप्रेभ्यो पूतात्माभवदात्मकम् । तमेव चाग्र्यं गत्वा चचार विपुलं तपः ।

ततः सिद्धिं परां प्राप्नो ब्राह्मणेो राजसप्तम । सत्यतस्याभवत्तेवामान्यमे तज्जिवाग्निः ।

एवं प्राप्नो मन्त्रकृद्भृषिः स नृपसप्तम । ब्राह्मणेन न वक्तव्यं तस्मादर्थोकरे कमे ।

ब्राह्मणाः शक्तिषाः वैश्यास्तथो वर्यां हिजातयः । एतेषु कथयन् राजन् ब्राह्मणेो न प्रदुष्यति ।

तस्मात्सिद्धेन वक्तव्यं कस्तपित्किञ्चिदपनः । दृष्ट्वा गतिरिं धर्मैश्च दुर्ज्ञेयां कृत्वात्तमिः ।

तस्मात्सैनैव मुग्धो दीर्घा कुर्वन्ति पादुताः । दुरात्मक भवाद्द्राज्याभावस्यै च किञ्चन ।

धात्रिका गुणदम्ब्याः सत्यार्णवसमन्विताः । दुरात्मभाषानिर्दिष्टैः प्राप्नुवन्ति सुदुष्कृतं ।

उपदेशो न कर्त्तव्यः कदाचिदपि कस्तचित् । उपदेशेऽह्नि तस्यापं ब्राह्मणः समवाप्नुयात् ।

विमृश्य तस्मात्प्राज्ञेन कर्त्तव्यं धर्ममिच्छता । यथानृतेन हि कृत उपदेशे हिनसि हि ।

वक्तव्यमिह प्रष्टेन विनिश्चित्य विविच्यं । स योपदेशः कर्त्तव्यो येन धर्ममवाप्नुयात् ।

एतत्तं सर्वमाख्यातमुपदेशो कृतो मया । महान् क्रोधो हि भवति तस्माद्योपदेशेऽह्निः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि शूद्रमुनिर्षवादे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कीदृशे पुरुषे तात स्त्रीषु वा भरतर्षभ । श्रीः पश्चा वसते नित्यं तन्मो भूहि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अत्र ते वर्त्तयिष्यामि यथावृत्तं यथावृत्तं । त्विहा वी देवकीपुत्रस्यविधौ पर्यष्ट क्त ।

नारायणस्वाङ्गतां ज्वलन्तीं दृष्ट्वा अग्र्यं पद्ममानवर्षां । कौटिल्यादिक्रितचारनेना यमश्च माता मकरध्वजस्य ।

कामोऽप्यनुभवयेत्संज्ञितोऽपि न वेदते । तानि विविक्तैरभूतानि तेषां नोऽपि महर्षिभ्यः । ११
एवं तदा शीरभिभावमावा देव्या समर्थं नृपकर्मणः । यथायं वाचं ननुःशानुशास्त्रं मनीषरं चन्द्रमुखी प्रख्या ।
॥ श्रीवाच ॥ वसामि नित्यं सुभने प्रणम्यो दधे नरे कर्षणि कर्षणानि । कर्मोपमो देवपरे कृतोऽपि विविक्तैः नित्यं
मुदीर्षयति ।

नाकर्षणीये पुरुषे वसामि न नादिकेऽप्युदिकेऽप्युदिके । यन्निवृत्ते न नृकर्मणो न चापि शीरे न नृपकर्मणो ।
ये चाप्यनेभ्यो वसवस्यमानाः क्षिप्रानि कुर्वन्ति च यत्र तत्र । न चैव तिष्ठन्ति तत्रापि नरेषु ननुःशानुशास्त्रेण ।
यथात्मनि प्रार्थयन्ते न क्षिप्रानि च यथायथाप्युदिके । तेषां च यथायथाप्युदिके चित्तं नरेषु प्राचं निवसामि चन्द्रः । १२
साधर्म्येऽपि च धर्मवित्तं दृष्ट्वाप्येवामितोषु दाने । कर्मणोऽपि चानिपरे पदार्थे चान्द्रात्स दानात्स तथाप्युदिके ।
सत्यसमाचार्यव्ययुतासु वसामि देवदिकेषु निवसामि । प्रकीर्णैः चान्द्रात्स यथायथाप्युदिके चित्तं नरेषु प्राचं निवसामि चन्द्रः । १३
परस्य वेश्याभिरतामस्य चान्द्रात्स यथायथाप्युदिके । यथायथाप्युदिके चित्तं नरेषु प्राचं निवसामि चन्द्रः । १४
सत्यासु नित्यं प्रियदर्शनसु सौभाग्यसु चान्द्रात्स यथायथाप्युदिके । यथायथाप्युदिके चित्तं नरेषु प्राचं निवसामि चन्द्रः । १५
निद्राभिभूतां सततं प्रयान्तामेवैविकां तां परिचरंयामि । यानेषु कर्मासु विभूयतेषु चान्द्रात्स यथायथाप्युदिके । १६
वसामि फुल्लेषु च पद्मिनीषु नववयीषु च शारदीषु । गन्धेषु मोहेषु तथाप्युदिके चान्द्रात्स यथायथाप्युदिके ।

नदीषु चंक्षुणमादितासु कौश्यावपुष्टासु सुशीभिः । प्रिकोऽप्युदिके चान्द्रात्स यथायथाप्युदिके चित्तं नरेषु प्राचं निवसामि चन्द्रः ।
वसामि नित्यं सुवदरकासु विचैर्नैवैवाकुचितोदकासु । गन्धेषु मोहेषु चान्द्रात्स यथायथाप्युदिके चित्तं नरेषु प्राचं निवसामि चन्द्रः ।

यस्मिन् जने इत्यभुजं कुशोति गोत्राच्छर्षं चार्षति देवतासु । कर्षणे च पुण्यैर्षयः क्षिप्रानि तस्मिन् द्युदे निवसामि चन्द्रः ।
स्वाध्यायनित्येषु सदा दिनेषु चान्द्रात्स यथायथाप्युदिके चित्तं नरेषु प्राचं निवसामि चन्द्रः । १७
बाराधने लोकमना वसामि सर्वेषु भावेषु शरीरभूता । तस्मिन् च धर्मः सुमहात्मिविद्येः ब्रह्मचरता चात्र तथा प्रियत्वं ।
चाचं शरीरेषु वसामि देवि नैव मया प्रत्यभिवाभिधातुं । मयि च तस्मिन्निवसामि पुंसि च कर्षते धर्मवतोऽप्युदिके ।

इति श्रीमहाभारते शानुशास्त्रपर्वणि शानुशास्त्रे पर्वणि दक्षिणीश्रीशंभुदेवस्य दशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

॥ सुधिर उवाच ॥ स्त्रीपुंसयोः संप्रयोगे चान्द्रात्स यथायथाप्युदिके चित्तं नरेषु प्राचं निवसामि चन्द्रः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अचापुष्टाहरणीमितिहासं पुरातनं । भद्रास्मिन् चान्द्रात्स यथायथाप्युदिके चित्तं नरेषु प्राचं निवसामि चन्द्रः ।

पुरा भद्रास्मिन् नाम राजर्षिरितिहासिकः । अपुनः पुरुषस्यात्र पुरातनं ब्रह्मचरन् । १८

अग्निष्टुतं च राजर्षिरिन्द्रदिष्टं महावचः । प्रायश्चित्तेषु सर्वानां पुण्यकर्मेषु ज्ञेयते ।

इन्द्रो ज्ञात्वा तु तं यज्ञं महाभागः सुरेश्वरः । चान्द्रं तस्य राजर्षेरनिष्कम्पित्वात्मनः ।

नचैवास्मान्तरं राजन् च इदं महात्मनः । कर्षाचन्यस्य कर्षणस्य यमयाजुमवाजुयः ।

इदमनारमित्येव प्रको नृपममोक्षयन् । एवोऽप्येव च राजर्षिर्भोजन इन्द्रेण मोक्षितः ।

नदिषो ऽविन्दन नृपः कुत्सियासाईतस्यदा । इत्येतेषु वै भावन् प्रमत्तान्धितो नृपः । १९

शरोऽप्युदिके सुचिरं पूर्य परमवारिषा । कोऽयमाद्य चरणात् पादधामाच वसिष्ठः ।

अथ वीतोदकं कोऽप्यं हृषे ब्रह्मा नृपोत्तमः । अयमाद्य ततः क्षातस्य च क्षीनमवाप्तवान् ।

पादान् शरीरान् सुतः शीतलो पुत्रवत्सलः । पित्रात्मकात्मकः शत्रुघ्नो विजयः ।
 शरीरिणे कथं मनुष्यं वाचस्पतिरेवम् । इत्येवमित्यादि कथं पुत्राणाम् कर्मणाम् ।
 मातं मनुष्याणां मे तान् मनुष्यानि विन्दे । दारेषु पातनाकेषु तेषामुत्तरेषु च ।
 सद्गुणश्च तनुश्च विज्ञानं तवैव च । शीतुषु वापि हि शीतः शरीरमात्मैर्विन्दे ।
 थापामे कर्मात्मकं शीतं च पुत्रं पुत्राः । पौत्रं चिन्तये वै शीतं शीतानि शीतनाः ।
 श्रीमद्भारतपुराणं तं कर्मकारोत्तमपदे । साक्षात् सच स्वयं कर्मकारं कर्मविन्दे ।
 पुत्रदयातपुत्रं तान् श्रीकृष्णो मुपकरोत् । पुत्रा दाराश्च स्वयम्वाच शैत्यव्याजराजः वै ।
 चिन्तित्विति विज्ञानं विज्ञानं कथं तथा । पौत्रोऽप्ययं स स्वयं शीतः शरीरः परमात्मनः ।
 मृग्यामसि निषेधोऽस्ति अत्रिस्तोऽहं । कर्मानां मयि चोदारात्मनो वैश्वदेवितः ।
 षट्पञ्चाशत् पुत्रोदरात् । अष्टौ च तदपुत्रतः । वराः सप्तदशित्यां अथैव परिवर्तिताः ।
 तथाकथं चोत्तमो दैवोऽहं कृतः पुत्राः । यास्तौ चपि यामान् दाराणां मन्त्रिषां तथा ।
 याश्च पुत्राणां चोत्तमोऽहं शीतः शीतः । कर्मणां मुञ्चते शीतं कर्म वाचस्पति पुत्रकाः ।
 एकमुक्त्वा पुत्रवत् कर्मात् कथं च । मया शैत्यं कृतं तु तापं मन्वपयत् ।
 तापेनास्य पुत्राणां मातृमेव मन्वपयत् । अथ दाराश्च तान् कर्मान् पूर्वपुत्रानभावात् ।
 पुत्रवन्मि स्यात् कथं शीते केने व्रतं सुताः । एकत्र मुञ्चते शीतं शीतभावेन पुत्रकाः ।
 अस्मिन् अन्तराक्षेत्रेऽहं शीतं मुञ्चिरे तथा । तान् दृष्ट्वा शीतभावेन मुञ्चान् शीतपुत्रकम् ।
 चिन्तावात्साय देवैरेव मनुष्याश्च परिसृतः । उपकारोऽहं शीतः शीतं वापयन् मया ।
 ततो ब्राह्मणरूपेण देवराजः व्रतकृतः । भेदयामास तान् मया नगरं वै शूपात्मकान् ।
 ब्राह्मणां नासि शैत्यं शीतेऽहं पितुः सुताः । शीतवन्मिर्भवेदिति कथयन् सुरासुराः ।
 शूर्यं भद्राक्षनापत्याहापस्येतेरे सुताः । कथयन् सुराश्विन अक्षराश्च सुताश्च ।
 सुशाकं पैतृकं शीतं मुञ्चते तापसात्मकैः । इत्येव भेदितान्मे तु पुत्रेऽहो मम पातयन् ।
 तच्छ्रुत्वा तापयी चापि सन्ताप प्रवेद ह । ब्राह्मणकथनं श्रेय तामिन्द्रेऽद्यान्पृच्छत ।
 केन दुःखेन सन्ताप रोदिति तं वरामने । ब्राह्मणस्य ततो दृष्ट्वा सा शो कथयन्मवतीत् ।
 पुत्राणां वे व्रते ब्रह्मन् कश्चेन विनिपातिते । अहं शीतं विप्रं तव पुत्रवत्तं मम ।
 समुत्पन्नं स्वरूपाणां पुत्राणां ब्राह्मणोत्तम । कदाचिन्मृगयां वात उद्भूतो मद्दने वने ।
 श्रवणादस्य वरसि शीतमो ब्राह्मणोत्तम । पुत्रान् शीते प्रतिष्ठाय वनमसि ततो गतः ।
 श्लियाश्च मे पुत्रवत्तनापश्येन मन्वपयन् । शीतमे वदितं ब्रह्मणीतं तन्मनं मया ।
 तेवाद्य वैरमुत्पन्नं कालयोगेन वै दिव । एतच्छीतान्ममं ब्रह्मन् देवेन सन्निभ्यता ।
 इत्येतां दुःखितां दृष्ट्वा श्रवणीत्यसं वचः । पुरा सुदुःमं मत्तं मम दुःखं तथा कृतं ।
 इत्येतिहैव यजता मामनाद्यै चिन्तितं । इत्येऽहमसि दुःखे वैरं ते कथितं मया ।

इदं दृष्ट्वा तु राक्षसिः पारसं त्रिरसं गतः । महीरक्षिणात्पुत्रकर्मणं च दृष्ट्वा ।
 एतद्विद्वत्सर्वं कथं वेत्तुमर्हसि । अविपत्तौ तस्यैवः परितुष्टो नरं रक्षति ।
 पुत्राद्ये कर्मणि राक्षसोऽपि नित्यं सदा मे । स्त्रीभूतस्य हि वे ज्ञाता पुत्रवन्निवृत्तः सः ।
 तापही तु ततः शत्रुमुवाच मन्वताशक्तिः । स्त्रीभूतस्य हि वे ज्ञाताऽपि भीषणुवाच च ।
 इन्द्रस्य विजितो दृष्ट्वा जितं पश्यत् तं पुनः । पुत्रोपापादिता ये ते कर्त्तव्येऽनुतापवः ।
 स्त्रीभूतस्य हि वे ज्ञाताः वेदकेऽपि नित्यं सदा मे । कारवे मोक्षमिच्छति तस्मिन्महादेवसि ।

१०

॥ स्त्री उवाच ॥ क्षिप्रान्नाशयिष्यः क्षिप्रं नृणां पुत्रवत् वै । तस्मात्तं शत्रुं ज्ञेयं वे ज्ञातास्त्रीभूतस्य वै ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ इन्द्रमुवाच तस्मिन्महादेवः प्रीतिं वाचमुवाच च । कर्म रक्षेत् स्त्रीभूतं पुत्राद्ये कर्मणादिभिः ।
 वरं दृष्ट्वा राक्षसं कर्मणि सति सुमतः । पुत्रवन्निवृत्तः स्त्रीभूतस्य परनिवृत्तवत् ।
 ॥ स्त्री उवाच ॥ स्त्रीभूतेन इत्ये तस्य पुत्रं वेत्तुमर्हसि नित्यं सदा मे । इन्द्रमुवाच तस्मिन्महादेवसि प्रत्युवाच च ।
 पुत्रवत् कथं तज्ज्ञा स्त्रीभूतस्यैव विभो । इन्द्रमुवाच प्रत्युवाच स्त्रीभूतो राक्षसतमः ।
 क्षिप्रः पुत्रवन्निवृत्तः प्रीतिरन्वेषिका यदा । एतस्मात्कारणात्तत्र स्त्रीभूतेव दृष्टोऽयम् ।
 रमे चाश्विनिं स्त्रीभूते सत्यं वै देवतमस्य । स्त्रीभूतेन हि तुष्टास्ति नमस्तं विद्वद्वाचिषः ।
 इन्द्रमुवाच तस्मिन्महादेवसि तस्मिन्महादेवसि । इन्द्रं क्षिप्रं महाराज शक्तिं प्रीतिरन्वेषते ।

१०५

१००

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि शानुशासनिके पर्वणि महासुखापाख्याने द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किं कर्त्तव्यं मनुष्येण लोकवाचास्तिर्त्विना । कथं कैलोकवाचान्मु किञ्चिन्न च समाचरेत् ।

॥ भीष्म उवाच ॥ कायेन चिद्विधं कर्म वाचा वापि चतुर्विधं । मन्वा विविधश्चैव द्रव्यं कर्मपर्यायं प्रोक्तम् ।
 प्राणानिपातः सौम्यश्च परदारमवाप्ति वा । शौचं पापानि कायेन कर्मतः परिकर्मयेत् ।
 अन्नप्रसापं पाद्व्यं पैशुन्यममृतमवा । चन्द्ररि वाचा राजेन्द्र न प्रत्येजानुष्मिन्मयेत् ।
 अन्नभिधा परस्त्रेषु सर्वेष्वपि शौचं । कर्मणां फलमस्तीति विविधं मनसा चरेत् ।
 तस्मादाकायमनसा वाचरेद्देहभे नरः । इन्द्राश्चुभान्वाचरन् हि तस्य तस्याश्रुते फलं ।

१०५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि शानुशासनिके पर्वणि लोकवाचाकथने त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ त्वापनेथ नामानि श्रुतानो ह जगत्पतेः । पितामहेनाथ विभो नामान्याचक्ष प्रथमे ।
 बभूव विश्वरूपाय महाभाग्यश्च तत्पतः । सुरासुरमुरो देवे ब्रह्मरेऽव्यक्तयोगधे ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अश्रुतोऽहं गुणान्कं महादेवस्य धीमतः । को हि सर्वमतो देवो न च सर्वैव दृश्यते ।
 ब्रह्मविष्णुसुरेणानां सृष्टा च प्रभुरेव च । ब्रह्मादयः पित्राचान्मा वं हि देवा उपासते ।
 प्रकृतीनां परमेन पुरुषस्य च यः परः । चिन्त्यते सो योगविद्भिर्देविभिस्तन्मदभिभिः ।
 अक्षरं परमं ब्रह्म अक्षयं सदक्षय यः । प्रकृतिं पुरुषश्चैव बोधयित्वा स्ततेजसा ।
 ब्रह्माण्डमसृजत्सद्भादेवः प्रजापतिः । को हि ब्रह्मा गुणान्कं देवदेवस्य धीमतः ।
 गर्भेऽन्नमराशुक्तो मत्तोऽव्ययमन्वितः । को हि ब्रह्मा भवं ज्ञातुं मदिधः परमेवरं ।

१००

१०५

ज्ञाने नारायणात्पुत्रं ब्रह्मचरमदाधरात् । एव विद्वान् गुणमेधा विष्णुः परमदुर्जयः ।
 दिव्यचतुर्भुजातेजा वीर्यवती वीर्यचतुषा । इन्द्रमात्म तु कृष्येव जगद्ग्राप्तं महात्मना ।
 तं प्रसाद्य तदा देवं वदथीं किञ्च भारत । अर्थात्प्रवतरत्तस्य सर्वलोकेषु वै तदा ।
 प्राप्तवानिव रामेन्द्र सुवर्षोत्सामहेचरात् । पूर्वं वर्षवहस्यन्तु तप्तवानिव साधवः ।
 प्रसाद्य वरदं देवं चराचरमुत्तं त्रिवं । युगे युगे तु कृष्येन तोषितो वै महेचरः ।
 भक्ता परमथा चैव प्रीतश्चैव महात्मनः । ऐश्वर्यं चादृशं तस्य जगद्योनिर्महात्मनः ।
 तदयं दृष्टवान् बाह्यात्पुत्रार्थे हरिरच्युतः । तस्मात्प्रवतरत्तस्य ज्ञान्यं पश्यामि भारत ।
 व्याख्यातुं देवदेवस्य शक्तो ज्ञानान्मन्त्रेवतः । एव शक्तो महाबाहुर्जन्तु भगवतो गुह्यान् ।
 विभूतेश्चैव कार्त्तव्येन सत्यो महेचरीं वृष ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तदा भीष्मो वासुदेवं महापुत्राः । भक्तमाहात्म्यवर्षयुक्तमिदमाह पितामहः ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ सुरासुरसुरो देव विष्णोः सं वक्तुमर्हसि । त्रिवाय विश्वरूपाय चक्रां दृष्ट्वा सुधिष्ठिरः ।
 नाथां सचसं देवस्य तच्छिना ब्रह्मयोगिना । निवेदितं ब्रह्मलोके ब्रह्मणे यत्पुराभवत् ।
 दैपायनप्रभृतयस्तथा चेमे तपोभक्ताः । श्रवणः सुमता दान्ताः इष्टान्तु मदतस्तव ।
 भुवाय नन्दिने होत्रे गोत्रे विश्वस्ये ऽग्रये । महाभाग्यं विभो ब्रूहि सुखिभ्येऽथ कपर्दिने ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ न गतिः कर्माणां प्रकथा वेनुस्योक्तस्य तत्सतः । हिरण्यगर्भप्रमुखा देवाः सेन्द्रा महर्षयः ।
 न विदुर्यस्य भवनमादित्याः स्रष्टादर्शिनः । स कथं नरमात्रेण प्रकथो ज्ञातुं सतां गतिः ।
 तस्याहमसुरपुत्रस्य कांसिद्विगतेन गुह्यान् । भवतां कीर्त्तयिष्यामि व्रतेऽप्यथ यथातथं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु भगवान् गुह्योक्तस्य महात्मनः । उर्ध्वस्युग्रस्य इष्टिर्भूत्वा कथयामास धीमतः ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ इन्द्रस्यैव ब्राह्मणेन्द्रास्मत्स्य तात सुधिष्ठिरः । तस्मात्पण्य नामानि इष्टुष्वेव कपर्दिने ।
 यद्वाप्तं मया पूर्वं ब्रह्महेतोः सुदुष्करं । यथावद्भगवान् दृष्टो मया पूर्वं समाधिना ।
 ब्रह्मणे निहते पूर्वं रौक्मिण्येन धीमता । ज्ञातोते दादत्रे वर्षे जाम्बवत्यामवीन्द्रि मां ।
 प्रद्युम्नपाददेश्यादीन् रक्षिष्या वीर्य्य पुत्रकान् । पुत्रार्थिनी नामुपेत्य वाक्यमाह सुधिष्ठिरः ।
 सूरं वसवतां श्रेष्ठं कान्तरूपमकच्छवम् । आत्मतुच्छं मम सुतं प्रवच्छाच्युत मा चिरं ।
 गहि तेषुप्रायमपीह विषु लोकेषु किञ्चन । लोकान् स्रष्टेऽस्यमपरानिच्छन् सदुत्सुखोदह ।
 तथा दादत्रवर्षाणि व्रतीभूतेन इष्टता । आराध्य परशुमर्त्तारं रक्षिष्यां जनिताः सुताः ।
 चारुदेश्यः सुचारुस्य चारुवेभो चक्रोवरः । चारुअवाचाराद्यज्ञाः प्रद्युम्नः शत्रुरेव च ।
 यथा ते जनिताः पुत्राः रक्षिष्यां चारुविक्रमाः । तथा ममापि तन्नवं प्रथच्छ मधुसूदन ।
 इत्येवं चोदितो देव्या तामसोचं सुमथमां । अनुजानीहि मां राक्षि करिव्ये वचनं तव ।
 सा च मामववीन्द्रच्छ त्रिवाय विजयाय च । ब्रह्मा त्रिवः काश्यपस्य नद्यो देवा मनोऽनुगाः ।
 सेनैषथो ब्रह्मवाहाः स्रष्टांस्तृप्तिगया धरा । समुद्रा दक्षिणाशोभा चक्राणि पितरो यथाः ।

देवपत्न्यो देवकन्या देवमातरं सुतं च । अन्नमरात्रिं नाकं च प्रमादयित्वा वैरिः ।

वादिषी ब्रह्मविद्या च अतवी बभूवराक्षया । अथा अथा मूर्खनीच निमेषा युगपत्पत्न्याः ।

रक्षन्तु सर्वत्र गते त्वां यादव सुखाय च । अरिष्टं न च पश्यान्ममप्रमत्तो भवानय ।

एवं कृतकालयनवापार्हं ततोऽभ्यनुज्ञाय कवीन्द्रपुत्री । वितुः धर्मोप नरवत्तमस्य मातुश्च राज्ञश्च तथाऽकथ्य ।

गत्वा समावेद्य यदप्रवीक्षां विद्याधरैश्च कुत भूयसी । तानभ्यनुज्ञाय तदातिदुःखात् मद् तथैवातिवचस्य
रामं ।

अथोचतुः प्रीतिपुत्रो तदावीं तयः सव्यद्विभवंतोऽस्वविभं ।

प्राप्यानुष्ठां मुह्यन्नादहं ताप्यैर्नचिन्तयं । वीऽवस्यद्विभवन्तं मां प्राप्य चैनं चयर्जयं ।

तथाहमहुतान् भावानपश्यं गिरिसन्तमे । सेवश्च तपसां अहं पश्यान्महुतमुत्तमं ।

दिव्यं वैद्याप्रपादश्च उपमन्वामिहात्मनः । पूजितं देवताभ्यर्च्यैर्नोऽप्या अहस्या समाहृतं ।

धवककुम्भकदम्भनारिकेलैः कुरवककेतकप्रम्पुपाटसाभिः । नटवदककतक्षणाभिक्रियैः सरसकपित्वपिशाकशाक
तासैः ।

वदरीजुदपुष्पागैरशोकासातिमुक्यैः । मधुकैः कोविदारैश्च कम्पकैः पनवेशया ।

कन्यैर्नप्रविधेर्दृष्टैः फलपुष्पप्रदेष्टुं । पुष्पगुल्मसताकीर्षे कदलीपत्रप्रोभितं ।

नामाप्रकृतिमन्त्रोऽथैः फलेष्टैश्चैरुत्तुं । अथास्त्रागविनिश्चितैर्भूषितं भस्कराग्निभिः ।

हस्तानरप्रार्द्धनविधेदीपिचमाकुलं । कुरववर्षिकाकीर्षे मार्क्यारभुजगाहृतं ।

यूथैश्च मृगजातानां मरिचकैर्निषेवितं ।

सहस्रप्रभिकैश्च मणैर्भिभूषितं प्रसृष्टनामाविधपश्चिषेवितं । सुपुष्पितैरम्बुधरप्रकाशितैश्चोदराकाश कनैर्भिचिचैः ।

नामापुष्परजोभिः प्रगजानाधिवासितः । दिव्यैश्चोत्तमं प्रसृष्टो मारुतोऽभिमुखी वधैः ।

धारानिनादैर्भिः प्रसादेः इभैश्चया टुंहितैः कुक्षराणां । नीतैश्चया किन्नराणामुदरैः इभैः कनैः वामनावाह
वीर ।

अचिन्त्यं मनसाऽप्यन्यैः वरोभिः समसहृतं । विद्यालैश्चाग्निधरैर्भूषितं सुपुमाहृतैः ।

विभूषितं पुष्पपत्रिनोद्यथा सदावजुष्टं नृपः प्रकृत्यया । विभूषितं धर्मभूतान्परिषेर्षैश्चात्मनिर्भैः प्रसमानकन्यैः ।

वाग्वाहारेरम्पैर्जयनिष्टैः सम्पुष्पासैर्नोऽग्निभिर्नोऽग्निनिष्टैः । धूमप्रार्थेः कन्यैः वीरपैश्च बहुष्टुश्च ब्राह्मणैश्चैः समन्तात् ।

गोचारिणोऽथाय्यकुट्टा दन्तोत्सुखसिखाक्षया । मरीचिपाः फेनपाश्च तथैव मृगचारिणः ।

असत्यफलभक्षाश्च तथा सुदकशापिनः । वीरवर्षात्परधराक्षया वस्त्रधारिणः ।

सुदुःखाग्निधर्मोक्षास्त्राक्षतः सुतपोधनान् । पश्यन् वतीन् बहुविधान् प्रवेष्टुमुपचक्रमे ।

सुपूजितं देवगणैर्महात्मभिः शिवादिभिर्भारत पुण्यकर्षभिः । रराज तथासममच्छसं सदा दिवीव राजन् प्रभिमच्छसं
थया ।

बोद्धन्ति सर्पैर्नकुशा कन्यैर्नोऽप्याश्च निषवत् । प्रभावादीत्तपसां सन्निकर्षात्प्रहात्मनां ।

तत्रात्मपदे श्रेष्ठे सर्वभूतमनोरमे । शेषिते दिनशार्दूलैर्वहवेदाङ्गपारगैः ।
 गानानिधमविस्थानैः शशिभिः सुमहात्मभिः । प्रविशन्नेव चापश्यं बटावीरधरं प्रभुं ।
 तेजसा तपसा चैव दीप्यमानं यद्यानसं । शिवैरनुगतं ज्ञानं युवानं ब्राह्मणधर्मम् ।
 शिरसा बन्दमानं मामुपमन्वुरभाषत । स्वागतं पुण्डरीकाक्षं सफलाणि तर्पाणि नः ।
 यः पूज्यः पूजयसि मान्द्रष्टव्यो द्रष्टुमिच्छसि । तमहं प्राञ्जलिभूत्वा मृगपक्षिन्मयाग्निषु ।
 धर्मं च शिष्यवर्गे च समपृच्छमनामयं । ततो मां भगवानाह याथा परमवस्तुना ।
 लक्ष्यसे तनयं कृष्ण आत्मतुल्यमर्षव्रतं । तपः सुमहदाक्षाद्य तोषयेज्जानमीश्वरं ।
 इह देवः सपत्नीकः सत्ताम्रीडत्यधीश्वर । इहैनन्दैवतश्रेष्ठे देवाः सर्विगन्धाः पुरा ।
 तपसा ब्रह्मचर्येण सत्येण च दमेन च । तोषयित्वा इदृभान् कामान् प्राप्तवन्तो जनाहं न ।
 तेजसां तपसाश्चैव निधिः स भगवानिह । सुभाषुभान्वितान् भावान् विश्वजन शंखिपक्षपि ।
 आस्ते दिव्या सहाचिनोऽथ प्रार्थयसि ब्रह्मणम् । शिरसाक्षत्रिपुर्व्योऽभूद्भागवो मेदकल्पनः ।
 तेन सर्वामरेश्वर्यं ब्रह्मात् प्राप्तं समारुदं । तस्मैव पुत्रप्रवरो मन्दरो नाम विद्युतः ।
 महादेवराक्षकं वर्धामुदमयोधयत् । विष्णोःसकृच्च तद्गौरं वज्रमाखण्डयत् च ।
 श्रीर्षे पुराभवत्तात यदस्याङ्गेषु केचन । यत्तद्भगवता पूज्यं दत्तं यकं तवानघ ।
 जलान्तरचरं हत्वा दैत्यस्य बलगन्धितं । उत्पादितं दृवाक्षेण दीप्तं ज्वलनसन्निभं ।
 दूषं भगवता तुभ्यं दुर्द्धर्धन्तेजसाद्गतं । न ब्रह्मं द्रष्टुमन्वेन वर्जयित्वा पिनाकिनं ।
 सुदर्शनं भवत्येव भवेनाकं तदा ह्यु तत् । सुदर्शनं तदा तस्य लोके नाम प्रतिष्ठितं ।
 तच्छीर्षमभवत्तात यदस्याङ्गेषु केचन । यदस्यातिबलस्याङ्गे वरदत्तस्य धीमतः ।
 न ब्रह्माणि वहन्त्यङ्गे चक्रं वज्रगतान्यपि । शर्दमानाश्च विकृषा यदेष सुबलीयसा ।
 श्रिवदत्तवरान् जम्बुरसुरेन्द्रान् सुरा शृङ्गं । तुष्टो विद्युत्प्रभस्यापि चिलोकेश्वरतां ददौ ।
 शतं वर्षसहस्राणां सर्वलोकेश्वरोऽभवत् । ममैवानुचरो मित्थं भवितासीति चाब्रवीत् ।
 तथा पुत्रसहस्राणामयुतस्य ददौ प्रभुः । कुञ्जद्वीपस्य च ददौ राज्येन भगवानजः ।
 तथा शतमुखो नाम धाचा सुष्टो महासुरः । धिन वर्षशतं सायमात्मजोऽर्जुनोऽजलः ।
 नं प्राह भगवांस्तुष्टः किं करोमीति ब्रह्मरः । तं वै शतमुखः प्राह योगो भवतु मेऽहृतः ।
 बलस्य देवतश्रेष्ठं ब्राह्मणं सम्प्रयच्छ मे । तथेति भगवानाह तस्य तद्वचनं प्रभुः ।
 स्नायुष्भुवः क्रतुस्यापि पुत्रार्थमभवत्पुरा । आविश्य योगेनात्मानं शीघ्रि वर्धयतान्यपि ।
 तस्य च प्रददौ पुत्रान् सहस्रं क्रतुसन्धतान् । योगेश्वरं देवगीतं वेत्थ कृष्ण न संशयः ।
 याज्ञवल्क्य इति ख्यातः शशिः परमधार्मिकः । आराध्य स महादेवं प्राप्तवानतुल्यं यज्ञः ।
 वेदव्यासस्य योगात्मा पराशरसुतो मुनिः । सोऽपि ब्रह्मरमाराध्य प्राप्तवानतुल्यं यज्ञः ।
 ब्राह्मणिक्या मधवता शिवज्ञाताः पुरा किल । तैः क्रुद्धैर्भगवान् बद्रक्षपसा तोषितो ह्यभूत् ।

तांश्वसि देवताभिः प्राय मीतो कथयति । कर्णं योजयति । तपतीत्यस्य निमित्तम् ।
 महादेवश्च रोषात् प्रापी यथाः सुराभ्यम् । तावत्तत्कालेन देवैरुच्यतेः मन्त्रिणः ।
 ततः प्राचीनमथकालेन मन्त्रिणो भवति । कर्णेभ्योऽपि कर्णौ च यथावत् कर्णयति ।
 यथां तस्य मूर्तेर्भूयैः यथावत् कथयति । इत्युक्त्वा वा मन्त्रोक्तान् कथयति ।
 गिराहारा भवादेवैवैषि यथावत् । ततोऽपि मन्त्रोक्तान् कथयति ।
 ताममवीरुत्तं देवो भवितुं प्रयत्नम् । किं वा यथां च इदं च प्रतिपत्ति च संकथः ।
 वंशे तत्रैव नाश तु क्वाभिं प्रायति विप्रैः । विप्रैश्च मन्त्रोक्तं तथा कथयति ।
 प्रसाद्य भगवान् विप्रिं प्रयत्नान् कथयति । प्रयत्नः संमिताया वै प्रयत्नान् कथयति ।
 चाराधयान्नाय भवं मन्त्रोक्तान् कथयति । यथावत् भगवतां चोऽपि कथयति ।
 यथावत् च ते कीर्तिभ्योऽपि च कथयति । यथावत् चोऽपि कथयति ।
 भवितुं विप्रैः स्वयं कथयति । यथावत् चोऽपि कथयति ।
 इह तेन तपसां यद्विं वर्षेभ्यश्च । तत्रैव भगवान् इहः कथयति ।
 पञ्चकालीकथयति भवितुं कथयति । प्रयत्नं तु मन्त्रोक्तं कथयति ।
 चाराधितोऽभूत्तुं विप्रैश्च मन्त्रोक्तान् कथयति । यथावत् चोऽपि कथयति ।
 नारदेन तु मन्त्रोक्तो भवत् चाराधितः पुरा । तस्य कथो मन्त्रोक्तो कथो देवतुर्गुणः ।
 तेजसा तपसा चोक्तो मन्त्रोक्तो च कथयति । मन्त्रोक्तं कथयति ।
 मथापि च यथा इष्टो देवदेवः पुरा विभो । यथावत् चोऽपि कथयति ।
 यदर्थं मया देवः प्रयत्नेन कथा विभो । मन्त्रोक्तो मन्त्रोक्तो कथयति ।
 यद्व्याप्तं मे पूर्वं देवदेवाकथयति । तत्रैव विप्रैश्च कथयति ।
 पुरा कृतयुगे तान् चोऽपि कथयति । यथावत् चोऽपि कथयति ।
 तत्रैव मन्त्रं पुत्रो भोक्तुं कथयति । यथावत् चोऽपि कथयति ।
 यथावत् मन्त्रं कीर्तयति । यथावत् चोऽपि कथयति ।
 कथयति यथा चोऽपि कथयति । यथावत् चोऽपि कथयति ।
 श्रीरैः दनसमायुक्तं भोक्तुं विप्रैश्च मे । यथावत् चोऽपि कथयति ।
 ततः पिष्टं यथावत् तोयेन सह मन्त्रम् । यथावत् चोऽपि कथयति ।
 यथावत् मन्त्रं कथयति । यथावत् चोऽपि कथयति ।
 तत्र वाचरते देवो विष्णोः सूर्यः । यथावत् मन्त्रः पीत्वा रणेन कथयति ।
 शान्ता श्रीरुक्तान् उक्तान् चि कथयति । यथावत् चोऽपि कथयति ।
 ततोऽपि मन्त्रं वाचयति । यथावत् चोऽपि कथयति ।
 ततो मन्त्रोक्तान् कथयति । यथावत् चोऽपि कथयति ।

१२

१८

१९

२०

२१

२२

कुतः श्रीरौदनं वस सुगीर्वा भावितोऽसां । क्वे पिकयतो मितं कन्दमूलपलाशिनो ।
 चाशितायां वदीं दिवां वाशुचिर्लोनिवेचिता । कुतः श्रीरं कनकायां सुगीर्वा निरिवादिना ।
 पावनायां वनाशानां कनकमनिकादिना । पावनाचार विद्वत्तानामरकाशकनीमिना ।
 नाशिय पुत्र पयोऽरखे सुशोभोऽप्यवर्जिते । कदीमकरमेकेषु श्रीर्षेणु विविधेषु च ॥ ११ ॥
 तपसा जयन्निशायां द्विवेऽप्यरकां गतिः । चमनाय विद्वत्तयां वरदं साकुमयव्यं ।
 कुतः श्रीरौदनं वस सुवाचि कनकादि च । तीर्थेषु कदा कदा कर्मकायेन वद्वरं ।
 तत्परादाय कामेभ्यः फलं प्राप्स्यति पुत्रक । कनकाशुद्धयाः कुतः कदाचनभूति वपुष्म् ।
 प्राशुचिः प्रकृतो भूत्वा रदकनकाशुद्धये । शोभतेऽप्यन्यथादिशः च कनकां कवीरति ।
 कुच वा वसते देवो द्रष्टव्यो वा कनकाय ॥ कुचने वा कनकां कर्मो कदाचन श्रीरुद्रं । १२ ॥
 कथं ज्ञेयः प्रकृतो वा दर्शयेन्मनी मज । शक्यमुक्तं तदा कनकाया नैकान्यथाका ।
 मूर्ध्निवाप्राय गोविन्द वराकाकुलकीर्षणा । प्रकृतोऽपि वाशुचि तत्र वै कपुत्रद्वय ।
 दैव्यमाशुभ्य जननो इहनाथ सुशोभय ॥ १३ ॥
 ॥ अमोवाच ॥ दुर्मित्रेणो कदाचि कुरीतरेः दुःखकः । दुरावाचश्च दुर्गता दुर्भुजा सज्जतात्मभिः ।
 क्व क्वाप्यनेकादि प्रयदमि नवीमिकः । ज्ञानादि च विविधादि प्रवादासायनेकजः । १४ ॥
 को हि तमेन तदेद ईश्वर सितो इडमं । कतपान्नादि क्वापि देवदेवः पुरा किञ्च ।
 क्रीरते च यथा कर्मैः प्रयोदति यथा च वै । क्वदि काः कर्मजातानां विचरति महेश्वरः ।
 भक्तानामनुकमार्थं दर्शनञ्च कथाकुम् । सुगीर्वा सुवतां दिव्योऽप्यवसिं इडमं ।
 कतवान् धानि क्वापि कथितानि दिव्यकरीः । कनकाया वै विनायां इडु वस कनायनः ।
 तानि मे श्रीर्षेणियादि कथं नं परिचक्षुषि । १५ ॥
 ॥ अमोवाच ॥ जगद्विष्णुपुराणां कदादिवाग्निनामपि । द्विविधापि देवानां वरुणारवते भवः ।
 नरावान्देवमारोषां तदा प्रेतिप्राचयेः । किरातवरावाह कनकायाजनीकजः ।
 करोति भगवान् रूपमटकां प्रवराचरिच । कुर्वी मन्त्रकथा क्वः प्रवादाकुरभूवः ।
 यशराकसर्पाणां दैव्यदायकोरपि । वपुर्द्वारवते देके भूवश्च विद्वत्तानां ।
 धाप्रविंशत्तमावाह तरकृष्णतानिनां । उक्तकृष्णतानां क्वापि कुरतेऽपि च । १६ ॥
 संसकाकमयूराणां क्वकानककारणां । क्वापि च क्वात्मानं यदप्रकाशुपीरपि ।
 करोति चायक्वापि धारयन्नि चर्मतान् । मोक्षय नरादेवो इह श्रीरौदराकतिः ।
 क्वागशार्दूलरूपश्च अनेकमरूपभृश् । क्वदजावाह दिवानां वपुर्द्वारवते भवः ।
 दक्षी क्वणी च कुशी च दिवानां धारककथा । वपुषो वै वज्रमुकजिनेषो वज्रवीर्यकः ।
 अनेककटिपादश्च अनेकाहरवक्रभृश् । अनेकपादिवार्धश्च अनेकनकचंद्रतः । १७ ॥
 क्वचित्तानां क्वच पिट्टकारकपभृश् । मन्त्रपाशुरमाचश्च क्वात्कतानुपचः । १८ ॥

अनेकरावणुदुःखामेकमुनिपंस्रुतः । सर्वभूतानाकः सर्वः सर्वैर्लोकाभिनिधिः ।
 सर्वलोकान्तरात्मा वै सर्वतः सर्वव्यपि । सर्वेषु भगवान् श्रेयो हरिः सर्वैरिधिः ।
 यो हि सर्वं कामयेत्कामं चक्षिष्येति चेत्तुः । तस्मिन्नेति देवैर्दत्तं वपुष चक्षिष्यति ।
 गच्छते कुप्यते चापि तथाऽङ्कारव्यपि । तत्रोद्भूतो महाभक्तिर्भुवःश्रीः कष्टवृष्टीः ।
 भुधरी नागमीची च नागकुक्षकमुच्यते । कामवशीपवीती च मोक्षवशीपरच्छरः ।
 पश्यते गच्छते वैव नृत्त्यते च मन्त्रिहरः । माह्वव्यपि वाक्पानि विविच्यति ज्यैर्वृतः ।
 वस्वते कृष्यते वैव दृश्यते रीद्रवावपि । अक्षतमराक्षस्य भावते चापि सुकरः ।
 अतोव पश्यते रीद्रवावप्यनैर्जैः । कामर्षि वैव कपिति ज्यैः च चक्षुष्ये ।
 जपते गच्छते वैव तस्मिन्नेति पुनः । इदानीं प्रविशन्ति कुप्यते चाकीर्षपि च ।
 वेदोमथे तथा वृषे मोक्षमथे कृतवने । कृष्णोद्भूत्यते चापि पाशोः कृष्टो पुन तथा ।
 कीरते चक्षिष्यन्मिथैविष्णोर्निरेषं च । कष्टवृष्टी मन्त्रवृष्टी पशोर्विद्वत्प्राचयः ।
 गौरः क्षामकथा कृष्णः पाशुरी भूषकोचितः । विद्वत्प्राचो विद्याकाशे दिव्याकाः सर्ववाचकः ।
 चक्षुष्याचक्षुष्य चक्षिष्याचक्षुष्यः । अनाक्षयानाक्षयैः केद्वेति केद्वे क तैस्ततः ।
 यदि प्राचो मनो बीयो धोवात्मा धोमर्षिभिः । अनाक्षयैरवात्मा च वाक्प्राचो महेन्दरः ।
 वादको मायनक्षेत्र चक्षुष्याचक्षुष्यकः । रक्षन्ति विद्याकाशे विष्णोः प्रियवर्णकः ।
 तद्गच्छद्गतो नित्यं तन्निष्ठत्वात् रावकः । जग पुन महादेवैस्ततः प्राच्यपि चक्षिष्ये ।
 अनन्याक्षरचः शुभा तदाभ्युति प्रचक्षुः । अक्षयिर्लोकादेवे वैद्विषी अनाक्षयः ।
 ततोऽहं तप आत्माय तेजसात्माय चक्षुः । एकं सर्वव्यप्यन्तु कामाष्टुडाभविधिः ।
 एकं सर्वव्यप्यन्तु फलाहारप्राप्तोऽर्भव । द्वितीयं श्रीवैश्वानरी इतीवद्यान्मोक्षणः ।
 त्रयानि यत्र वैश्वं वायुमन्त्रदात्मवं । चक्षुष्यैव चक्षुष्यन्तु विद्यावाराधिना मया ।
 ततश्चष्टो महादेवः सर्वलोकेन्दरः प्रभुः । अक्षयक इति क्षाम्य विद्याकां कुप्यते मदा ।
 अक्षरूपं च कृत्वा तु सर्वैर्देवैर्वृतः । अक्षय्याचक्षुष्या अक्षय्याचक्षुष्यैवावगाः ।
 सुधावदातं रक्षाचं सन्मन्त्रं महोत्कटं । चावेदिमन्त्रं चोरे चक्षुष्यै मयात्मवं ।
 यमाक्षितः स भगवान् दीपमानः कलोमया । चायनाम निरीडी तु चारुचक्षुर्भूतिः ।
 पाशुरेवानपत्रेच प्रियमायेन मूर्ध्नि । वेद्यमानोऽपरोमिथं विद्यामन्त्रं गहिनीः ।
 ततो मामाह देवेन्द्रसुष्टौऽहं द्विगोपतः । वरं कृषीन्मन्त्रार्थं वन्दे मन्त्रि वर्यते ।
 अक्षय तु वयः शुभा नाथं श्रीनिवामवं । चक्षुष्यैव चक्षुष्यन्तु देवराक्षसिर्द वयः ।
 नाथं तपो वरं काङ्क्षे मान्यत्वादि देवनात् । महादेवापृतं वीज्य सत्त्वमीदृवीभि ते ।
 अयं अयं हि नः अक्ष वाक्पनेतमुनिचितं । च चक्षुष्यैव तस्मात् कथान्वा अक्ष रोचते ।

पश्यपतिवचनाद्भवामि वयः क्षमिरथ वा तद्वरपनेकवात् । अक्षय्यपतिवरप्रदात्ते मे विष्णुवरात्त्वविभूतिरक्षणिहा ।

कस्य अप्याकमधोऽपि मेऽस्य हरहरवचनगतम् । न कानीयव्रजो भवति मधोऽपि प्रलयः ।
 वाक्यमुभयोऽपि सतो नरस्य सुःखस्यः सुतस्य । भवति हरतपुरपुरी कस्य न विद्वेष्टरे भक्तिः ।
 चक्षुःश्रवणभिर्योऽपि कथाभिरव्यक्तवर्णनाभिः । वेदाद्यैः कथयति हरहरवचनवचिद्वेदः ।
 हरहरवचनगतमतिना भक्तिव्यवसायैः कुर्वन्नाथ । सर्वज्ञानं न वेदति हरवर्णनवाचनं वीर्यम् । ०१८
 दिवसं दिवसाहं बहुमुत्सृजे वा मयं कथं । कथयन्त्येवमेव भक्तिर्भक्तिं प्रददरे ।
 अपि कीदृः पतन्ती वा भवेत् सर्वज्ञानम् । ननु कथं न वा सर्वज्ञानं वेदति कथयति कथयति ।
 यापि महेश्वरवचनानामि व विः वा सर्वज्ञानम् । विद्वन्मन्त्राणांमपि कथुनेऽप्येवमेवराज्ञम् ।
 न नाकपुंठं न च देवराज्यं न मन्त्रकोशं न च निरुद्धम् । न सर्वज्ञानमपि कथयति हरवचनं दास्यन्ममं वदोमि ।
 यावच्छास्त्राध्वत्सलक्ष्यमौचित्यं दीप्यते सर्वज्ञानमपि कथयति । तावच्छास्त्राध्वत्सलक्ष्यमपि कथयति ।
 समुद्रहामि । ०१९
 दिवसकरवशाद्भवति दीप्यते सर्वज्ञानमपि कथयति । कथयन्त्येवमेवराज्ञम् । कथयति पुनानिह को सनेत
 ज्ञानिं ।
 यदि नाम जया भूयो भवति महेश्वरे सुखेऽपि । तत्रिंशत्तन्त्रं कथयति भवे भवेऽप्येवमेवराज्ञम् ।
 ॥ इति उवाच ॥ ननु सर्वज्ञानं कथयति कथयति । कथयति पुनानिह को सनेत
 ॥ उपमन्युवाच ॥ सदस्युत्सवस्यं सर्वज्ञानं कथयति । निरुद्धमपि कथयति हरं तस्मात्पुत्रीमरे ।
 चनादिमध्ययन्तं ज्ञानेऽप्येवराज्ञम् । कथयति कथयति हरं तस्मात्पुत्रीमरे । ०२०
 ऐश्वर्यं सफलं यस्माद्भुक्तव्यमिहमेवम् । सर्वज्ञानं कथयति कथयति कथयति ।
 तमसः परमं ज्योतिरुत्पद्यतेऽपि कथयति । कथयति कथयति कथयति हरं तस्मात्पुत्रीमरे ।
 भूतभाववभावस्यं सर्वज्ञानं कथयति । कथयति कथयति कथयति कथयति कथयति कथयति ।
 हेतुवादेऽपि निरुद्धं सर्वज्ञानं कथयति । कथयति कथयति कथयति कथयति कथयति ।
 मयवकाशवात्मानं च कथयति कथयति । कथयति कथयति कथयति कथयति कथयति । ०२१
 यः पूर्वमस्यमहेवं मन्त्राद्यं श्लोकमवर्णं । कथयति कथयति कथयति कथयति कथयति ।
 अग्निरापोऽग्निः इत्योऽस्यं पुष्टिश्च सती मन्त्रात् । कथयति कथयति कथयति कथयति कथयति ।
 मनो मतिरुत्पद्यतेऽपि कथयति कथयति । कथयति कथयति कथयति कथयति कथयति ।
 सहायं सुखस्येव कथयति कथयति । कथयति कथयति कथयति कथयति कथयति ।
 भगवत्सुखस्येव कथयति कथयति । कथयति कथयति कथयति कथयति कथयति । ०२२
 देवदानवमुखाणांमाधिपत्यारिमर्दयत् । कथयति कथयति कथयति कथयति कथयति ।
 दिक्षाकथयति कथयति । कथयति कथयति कथयति कथयति कथयति ।
 चयोऽप्येव कथयति वा कथयति कथयति । कथयति कथयति कथयति कथयति कथयति ।
 कथयति कथयति कथयति कथयति कथयति । कथयति कथयति कथयति कथयति कथयति ।

पूजितं विदुमर्थाभिर्देवैः । अविभक्त्या । देवदेवस्य देव तन्मते मुनिमोक्षन ।
 अन्तर्गतानुसन्ध्याय सर्वंगवेदनात्तत्तं । वैष्णवापेतमासेषु अत्र विद्विः महेश्वरात् ।
 मुखापेषु मङ्गलीषु लोकापोषान्तरेषु च । हीपक्षानेषु देरीषु विवरेणरिषु च ।
 मन्मन्त्रवचन् देवं वन्दते तत्तद्विधिः । यदि देवायुराऽत्रक पञ्चमर्था अवाक्यं ।
 किं न गच्छति प्रथमं महिताकसुरैः सुरैः । अमित्रानेषु देवानां अश्वीरनरकानां ।
 परस्परविनाशेषु साक्षात्तर्थादेः भवः । अन्तर्गतानुसन्ध्याय दुन्दुभेर्भविष्णवः च ।
 यज्ञेन्द्रवचरचः पु निवातकवेपु च । अन्तर्गतानुसन्ध्याय भूषि कोऽपि महेश्वरात् ।
 सुरासुरगुरोर्भक्तं कश्च रेतः पुरा उतं । कश्च कश्च रेतकसेन वैमो निरिः क्त्वा ।
 दिव्यायाः कश्चते कोऽप्यो कोऽपि कश्चोऽस्तिरतः । कश्च चाहुं क्षिता काना अन्तः सेन निर्विभितः ।
 भूषीन् परमं खानं कश्च देवैः प्रवक्ष्यते । कश्चानि कश्च श्रीचार्थं मृत्यो वा कोऽमिभाषते ।
 कश्चोऽप्ये यमानस्य भूतैः को वापि ज्ञोते । कश्च तुल्यवत्ता देवमन्त्रवैष्णवैर्दयिताः ।
 कश्चते अत्रकं खानं कश्च वैलोकापूजितं । वर्षते तपते कोऽप्यो अत्रकते तेषा च कः ।
 कश्चापौषधिवर्णितः को वा धामयते वसु । प्रथमं श्रीकृते को वा वैलोके अचराचरे ।
 ज्ञानमिद्विद्विषयाद्योमैः सेव्यमानस्य योविभिः । अमित्रमन्त्रविद्वेष विद्वि तं कारणं चरे ।
 कश्चश्चाक्रियाद्योमैः सेव्यमानः सुरासुरैः । निष्ठं कश्चकश्चोर्भिनं तन्मन् कारकं वदे ।
 खूखं सुखान्मोपन्ममपाद्यं मुचमोचरं । मुचशीमं मुचाम्बर्षं परं महेश्वरं परं ।
 क्षित्युत्पत्त्याः कारणस्य लोकापोषान्तरकारणं । भूतं भव्यं अविष्णवः अन्तं सर्वकारणं ।
 अचरचरमन्त्रकं विद्याविद्ये क्त्वाकृते । अन्तर्गतानुसन्ध्याय अत्र तन्मन् कारकं वदे ।
 प्रत्यक्षमिदं देवेन्द्र पश्य क्षिप्तं भगाद्धितं । देवदेवेन इद्रेषु अट्टिसंसारचेतुना ।
 मायाः पूर्वं ममाख्यातं कारणं श्रोतव्यकारणं । नास्ति देवानां अत्र तं प्रयत्नं यदीच्छति ।
 प्रत्यक्षं ननु ते सुरेभ्य विदितं संयोगिक्रियाङ्गवं वैलोकायं अविष्कारनिर्मुक्तमुचं प्रज्ञादि रेतोऽङ्गवं ।
 यद्दुष्कर्ममहेन्द्रविष्णुर्षिता देवाश्च देवेन्द्रेण नाम्नात् कामसकसकक्षितधियाः प्रवर्णि र्ज्ञात्परं ।
 तं देवं अचराचरस्य जन्तोः व्याख्यातवेषोऽप्यं कामार्थी वरवाणि संवत्तमना मोक्षाय वचः शिवं ।
 हेतुभिर्वा किमप्यैकैरीशः कारणकारणं । न इत्तुम् बदन्तस्य क्षिप्तमन्त्रवर्षते सुरैः ।
 कश्चान्यस्य सुरैः सर्वैः क्षिप्तं मुक्ता महेश्वरं । अर्थानोऽर्चितपूर्व्यं वा भूषि अक्षयि ते मुक्तिः ।
 यथा प्रज्ञा च विष्णुश्च तस्यापि वद देवतैः । अर्थवेद्याः वहा क्षिप्तं तस्याज्ञेयतमो हि वः ।
 न पद्याह्य न चकाह्य न वझाह्यः यतः प्रजाः । क्षिप्ताह्य च भगाह्य च तस्याव्यादेश्वरी प्रजा ।
 देवाः कारणरूपभावजविता सर्व्या भगाह्य क्षिप्तो क्षिप्तेनापि इरक सर्व्यपुष्याः प्रत्यक्षपिच्छीकृताः ।
 योऽप्यन्तर्गतमीशरात्तवदते देवा च यथाद्धितं वैलोकाय अचराचरे स तु पुमान्वाको भवेदुर्बलितः ।
 पुंक्षिप्तं सर्वमीशानं कोक्षिप्तं विद्वि चापुम्भं । हाभा तनुभां व्याप्तं हि अराचरमिदं जगत् ।

अस्मात्परमं काष्ठे निभनेष्वपि कौशिक । गच्छ कतिपयं तत्र यत्र चोर्ध्वं यत्परमम् ।
 काममेव वरी मेऽसु भाषी वाच महेवरात् । न चास्यां देवतां काष्ठे चर्मकायकामपि ।
 एकमुक्त्वा तु देवेभ्यं दुःखादाकुक्षितेभ्यः । न प्रवीर्यति मे देवः किमेतदिति चिन्तयन् ।
 अथापश्यं चणेनैव तमेवैरायतं पुनः । हंसकुन्देऽनुसृतं चकारावसतप्रभं ।
 ह्यवरूपधरं साकान् श्रीरोदमिव कामरं । ह्यवकुन्दं महात्मार्यं मधुसूनुसलोचनं ।
 वक्ष्यारमयेः ऽऽर्च्यैर्निष्टप्रकथकप्रभैः । तीक्ष्णैश्च मधुरकायैर्दत्तपद्ममिवावर्षि ।
 जाम्बूनदेन दाया च वर्धतः समसङ्गतं । सुवस्त्रपुरवाचस्य कुर्वन् सुकटीतटं ।
 सुपाशं विपुलस्कन्धं सुहृषं चाददर्शनं । कश्चिदं तत्र चामाति स्तब्धमापूर्वं धिष्ठितं ।
 तुषारगिरिकूटाभं श्रिताश्रयिचरोपमं । तमाश्रितस्य भगवान् देवदेवः केशसाया ।
 प्रशोभत महादेवः सौम्याकाशमिवोदुराट् । तत्र तेजोभयो वक्रिः क्लीबकनविक्रुमान् ।
 सहस्रमिव सूर्यांशं वर्धमापूर्वं धिष्ठितः । ईश्वरः कुमहातेजाः समर्पक रवानसः ।
 युगान्ते सर्वभूताणां दिग्भुरिव चोद्यतः । तेजसा तु तदा व्याप्तं दुर्गिरीशं समजातः ।
 पुनरुद्विगमनसः किमेतदिति चिन्तयन् । मुहूर्त्तमिव तस्मैर्जी व्याप्तं सर्वो द्विजो ह्यह ।
 प्रजान्तं दिशु सर्वेषु देवदेवस्य मायया । अथापश्यं क्षितं साकुं भगवन्तं महेवरां ।
 सौरभेयगतं सौम्यं विभूममिव सामकं । कश्चित् चादसर्वाङ्ग्या चार्थेन परमेवरां ।
 नीलकण्ठं महात्मानमवर्धं तेजसां निधिं । अष्टादशभुजं साकुं सर्वोभरसभूषितं ।
 ऽऽकाम्बरधरं देवं मुक्त्वासाकानुलोचनं । मुक्त्वाभ्रजममाधृत्य मुक्त्वावशोपवीतितनं ।
 गावद्भिर्नृत्यमानैश्च वादयद्भिश्च वर्धतः । हृतं पार्श्वेऽरेर्दिव्यैरात्मतुल्यपराक्रमैः ।
 वासोन्दुमुकुटं पाशुं वरचन्द्रमिवोदितं । विभिर्नैः क्षतोद्योतं विभिः सूर्यैरिवोदितैः ।
 प्रशोभत च देवस्य मायां नाथे क्षितप्रभे । जातस्त्वमथैः पथैर्पथिना रजभूषिता ।
 मूर्ध्निमन्त्रि तथास्त्राणि वर्धतेजोमद्यानि च । मया दृष्टानि गोविन्द अवस्थास्मिन्मतेजसः ।
 इन्द्राद्युधसवर्षाभं धनुस्तस्य महात्मनः । विनाकमिति विख्यातमभवत् पद्मगो महान् ।
 वज्रशीर्षो महाकायकोरुदंभो विषाजसः । व्यवेष्टितमहापीवः क्षितः पुरुषविद्यसः ।
 वरस्य सूर्यसङ्घातः काशानलसमद्युतिः । पत्नदकं महाघोरं दिव्यं पाशुपतं महत् ।
 अद्वितीयमनिर्हंशं सर्वभूतमवावहं । सत्सुक्षिप्तं महाकार्यं विद्यमन्मामिदमसं ।
 एकपादं महादंष्ट्रं सहस्रगिरसोहरं । सहस्रभुजजिह्वाकमुद्गिरममिदमसं ।
 ब्राह्म्याकारायणाचैन्द्रादाग्नेयादपि चारवात् । यदिक्षिष्टं महाबाहो वर्धस्वविधातनं ।
 येन तस्मिन्पुरं दग्ध्वा वषाङ्गसोद्वृतं पुरा । प्ररथेक्षेन गोविन्द महादेवेन शीलया ।
 निर्देहत च धत्तवन्तं नैलोक्तं सचराचरं । महेवराभुजोत्सृष्टं निमेषाद्वांशं संश्रयः ।
 नावथो यैश्च सोमोऽस्मिन् ब्रह्मविष्णुसुरेभ्यपि । तदर्थं दृष्टवांसात् आसुर्याङ्गतमुत्तमं ।

११

१२

१३

१४

१५

१६

मुद्गमर्धं परं यच्च तुल्यमभधिकं विना । वनशूलमिति ख्यातं वर्त्मलोकेषु श्रुतम् ।

दारयोर्धाम् महीं कर्मजां शोचयेदा महीदधि । संकरीषा कर्मकर्मणं विवृष्टं श्रुतपाणिम् ।

यौवनाशो हतो येन मान्मता यवसः पुरा । चक्रवर्ती महातेजास्त्रिसोऽस्यस्यो नृपः ।

महाबलो महावीर्यः प्रकृतकपराक्रमः । करणेनैव गोविन्दः कवचसोऽक्षरधरः ।

तच्छूलमतितीक्ष्णं सुभीमं शोमहर्षम् । विजितं भूकृष्टीं कृत्वा तर्ज्यमानमिह खितं ।

विधूमं शशिधं कृत्वा काकसुभेजिदीरितं । सर्पसकमनिर्दोषं पात्रसहस्रिभ्यस्तनकं ।

दृष्टवानस्मि गोविन्द तदस्त्रं दद्रुवचिभे । परशुसोऽस्त्रधारश्च दत्तो रामकश्च पुरा ।

महादेवेन तुष्टेन वज्रिबाष्पा श्वरधरः । शार्ङ्गवीर्यो हतो येन चक्रवर्ती महासुधी ।

त्रिभक्तकृतः श्रियो येन निःशक्तिवा कृता । वामदन्वेन गोविन्द रामेऽस्त्रिष्टकर्मजा ।

दीप्तधारः सुरीन्द्राद्यः कर्मकृत्वाप्यभिष्टिताः । चमनशूलिनोऽप्याये दीप्तवज्रिप्रतोपमाः ।

अवज्ञोयानि चास्त्राणि तच्च दिव्यानि धीमतः । प्राधान्यतो मयैतानि कौर्क्षितानि तवानघ ।

अथदेवे तु देवस्य मङ्गला शोच्यपितामहः । दिव्यं किमानमास्त्राय संयुक्तं मनोजवं ।

वामपार्श्वेऽपि तथा वाराहकः खितः । वैशोमं समादात्तं ब्रह्मचक्रमदाधरः ।

स्कन्दो मयूरमास्त्राय खितो देव्याः समीपतः । यन्निचन्दे समादात्तं दिनीय एव पावकः ।

पुरस्तादैव देवस्य शब्दिं पश्याम्यवखितं । शूलं विष्टम् तिष्ठन्तं दितीयमिव ब्रह्मरं ।

स्त्रायशुवासा मनवो शम्भवाश्च यवयसथा । प्रकाशा देवताश्चैव कर्म एव समन्धयुः ।

सर्वभूतगणाश्चैव मातरो विविधाश्चथा । तेऽभिवाद्य महात्मानं परिवार्यं कर्ममतः ।

अस्तुतन् विविधैः शोचैर्धर्मैश्चैव सुराकादा । जज्ञा मीं तदाऽसौ शोच्यकर्मरमुदीरयन् ।

ज्येष्ठसाया च देवेभ्यं जगौ वाराहकसरा । श्वरन् मङ्गलं परं प्रकः प्रतपत्रिभुक्तमं ।

मङ्गला वाराहकश्चैव देवराजस्य कौत्रिकः । प्रसीमन् महात्मानस्यस्यस्य एवाग्रयः ।

तेषां मध्यगतो देवो रराज भगवाञ्छिकः । हरदन्धविनिर्मुक्तः परिधिस्त रवीशुमान् ।

अयुतानि च अन्तर्कामपश्यं दिवि ज्येष्ठव । ततोऽहमस्त्रबन्धेर्षं विचया कमतः पतिं ।

॥ उपमन्बुद्धवाच ॥ नमो देवभिर्देवाय महादेवाय वै नमः । प्रकृत्याय प्रकाय प्रकृतेऽधराय च ।

नमस्तौ वज्रहस्ताय पिङ्गकाशारहाय च । पिनाकपाशये निर्यं ब्रह्मशूलधराय च ।

नमस्तौ कृष्णवामाय कृष्णाकुक्षितमूर्धने । कृष्णाग्निोत्तरोवाप कृष्णाश्वभिरताय च ।

शुक्लवर्णाय शुक्लाय शुक्लाम्बरधराय च । शुक्लभस्त्रावलिप्राय शुक्लशरैरताय च ।

नमोऽस्तु रक्तवर्णाय रक्ताम्बरधराय च । रक्तध्वजपताकाय रक्तमनुलेपिने ।

नमोऽस्तु पीतवर्णाय पीताम्बरधराय च । नमोऽस्तु पीतशूत्राय किरीटवरधारिणे ।

शूर्ङ्गधारार्द्धशेयूरशूर्ङ्गकुण्डलकर्षिणे । नमः पवनवेनाय नमो देवाय वै नमः ।

सुरेन्द्राय मुनीन्द्राय महेश्वराय नमोऽस्तु ते । नमः पद्मार्द्धमासाय उत्पलेर्षिभिताय च ।

एवंमुक्तः स मां प्राह भगवान् शोकयुक्तिः । नरेभ्यो महातीव्राक्षराचरुभिः विभः ।
 ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अजरज्ञानरक्षैव मम नं दुःखवर्जितः । अक्षयौ तेजसा युक्तो दिव्यहावकनयितः ।
 अक्षयौ कामभिरन्वय मन्मथादाहविक्रमि । श्रीवचान् गुणसम्पन्नः सर्वज्ञः शिवदर्शनः । १०
 अक्षयं यौवनं तेऽस्य तेजसैवार्णवोपमं । शीरोरुः चाक्षरक्षैव यमश्चयेच्छवि शिवं ।
 तत्र ते भविता कामं वाञ्छितं पदसौमिभ्योः । शीरोरुश्च मुक्तुं नमस्मृतेन समन्वितं ।
 वञ्चुभिः सहितः कल्पं ततो मामुपवाच्यते । अक्षया वाच्यं वाचैव सुखं मोक्षश्च ते वद ।
 भविष्यति दिग्मेष्ठ मयि मन्त्रिषु ज्ञायते । वाञ्छितं वाञ्छितं नित्यं करिष्यामि दिव्योत्तम ।
 नित्यं वत्स यथाकामं मोक्षं चोच्छ्रयः करिष्यति । सुमन्मथा पुनर्भिमं करिष्यामि च दर्शनं । ११
 एवमुक्त्वा स भगवान् सुखकोटिकमप्रमः । दर्शनः स वरान् दत्त्वा तथैवान्तरधीयत ।
 एवं दृष्टो महा कृष्ण देवदेवः समाधिना । तद्वात्सल्यं मे कर्तुं च दुर्लभं त्वेव धीमता ।
 प्रत्यक्षश्चैव ते कृष्ण पश्य विश्वान् सर्वलोकान् । अक्षयं विश्वाधरान् यवान् गन्धर्वाक्षरवल्गवा ।
 पश्य सृष्टलतागुच्छान् सर्वपुष्पफलप्रदान् । सर्वभूतसुखमेवैतान् सुखवचान् सुवन्निभः ।
 सर्वभेदतन्महाबाहो दिव्यभावसमन्वितं । प्रवादहि देवस्य ईश्वरस्य महात्मानः । १२
 ॥ व सुदेव उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वाऽक्षरस्य प्रथमं शिवं दर्शनं । विश्वं परमं ममः चन्द्रमणं महासुनिं ।
 धन्यस्त्वमसि विभ्रेत्र कस्तन्योऽसि पुष्पकम् । अक्षयं देवाधिदेवस्यै वाञ्छितं सुवर्तते मने ।
 अपि तव कर्मभायेवं दृष्ट्वात्स भगवाञ्छिवः । दर्शनं मुनिर्वाहूँस प्रसादं चापि ब्रह्मरः ।
 ॥ उपमन्यु उवाच ॥ ब्रह्मणे पुष्करीकाय महादेवे न संशयः । अचिरेणैव कालेन यथादृष्टो मया मम ।
 चक्षुषा चैव दिव्येन पश्याम्यसितविक्रमं । अष्टे मासि महादेवं ब्रह्मणे पुरोत्तम । १३
 योऽत्राष्टौ वरांसापि प्राप्स्यन्ति न संशयः । यपत्रोकास्तु वैश्वं वाच्यमेतद्ब्रवीति ते ।
 अतीतानागतस्यैव वर्तमानस्य नित्यतः । विदितं मे महाबाहो प्रसादात्तस्य धीमतः ।
 एतान् सहस्रप्रदान्यान् समनुष्ठातवाम् हरः । अस्माकं वादं भगवन्स्य सुर्वोत्तम माधव ।
 त्वादृशेन हि देवानां साधनीयः समन्वयः । मङ्गल्येनामृदंशैश्च बहुधाभिनं चायुत ।
 जयन्तु ते प्रदास्यामि धेनुं ब्रह्मणि ब्रह्मरः । १४
 ॥ श्रीविष्णु उवाच ॥ अत्रुक्तमहं ब्रह्मं प्रसादात्प्राप्तवान्मुने । ब्रह्मैव दितिमवधारणं सर्वं विद्वेद्वरं ।
 एवं कथयतस्तस्य महादेवोक्तिः कथौ । दिग्मन्वष्टौ ततोऽजस्रमुर्धेनोभिव भारत ।
 दिनेऽह्ने तु विभेष्ट दीप्तिःऽहं कथयिषि । रश्मिं मुष्टौ सुखी शीरी कृतान्ते निवस्यीकृतः ।
 मासमेकं फलाहारो विनीयं शलिसाग्रनः । इतीष्य च पतुर्षु च महात्मानस्य महात्मानः ।
 हकपादेन तिष्ठेच्च ऊर्ध्वबाहुरतश्चितः । तमेः सुखं सहस्रस्य चपयं दिवि भासुत । १५
 तस्य मङ्गलसापि तेभ्यः पापुनन्दन । दन्नाकुक्षिपिद्वाङ्गुः सिन्धुनासागकाशकं ।
 नीलश्रेष्ठस्यप्रथमं वसाकाभूषितं धनं । तत्र क्षितस्य भगवान् देव्या यश्च महायुतिः ।

तथा तेनैवा कान्धा दीप्या अथ कान्धाः । ररात्त कान्धाः देवा अथ महेन्द्रः ।

योगेन चरितः सुखेन चक मेवमिन्द्रकाः । वंशरीता केनेप विद्यायोगुचरिणः ।

अप्यदेववंधाणा मतिमोर्तिर्दी परं ।

शिरोटिर्न मदिर्न इत्यपार्थि काजसिर्न मदिर्न दक्षपार्थि । पितामिर्न चरिर्न तीक्ष्णं इत्युच्यं वाचयज्ञो पवीतं ।

दिव्या मासापुरवामेकवधौ समुद्रवर्णं मुच्यदेवात्मन्यां । चंद्र चया परिधिं कथयं प्रचंडये तद्दरपक्षमेनं ।

प्रमथानां मधैवैव कनकापरिवारितं । वरदीप सुदुषेयं परिधिं दिवाकरं ।

एकादशतम्येन वडाकां दुववाचनं । अक्षयविद्यताज्ञानं कर्माणि इत्युच्यं च ।

आदित्या वचनः वाचा विधिदेवाकाशिकी । विद्यामिः सुनिर्मिदं चिदेदेन समस्तम् ।

प्रतकतुस भगवान्पितृवादिनिगन्धौ । मञ्जा रश्मिंरं सम ईरवन्ति भवन्तिके ।

योगोचराः सुचयेन योगेन पितरं मुनं । मञ्जुवचनं कथनात्तया देवव्ययस्यै ।

इथिवी चान्तरीचञ्च नक्षत्राणि वहात्तया । माकार्तुमाया चतवो राजिः कनकरः कथाः ।

मुञ्जुमास निमेषात् तथैव पुनश्चर्यायाः । दिव्या रामकमचानि विद्याः कश्चिद्विद्यया ।

वन्तकुमारो देवस्य इतिहासात्तथैव च । मरीचिरात्रिसा चरिः मुच्यतः मुच्यतः कतः ।

मनवः यत्र योगस्य चर्याया व दुच्यतिः । भृगुर्दक्षः कथयन्त वरिष्ठः काश्या इव च ।

कन्दांसि यज्ञा दीवाश्च दक्षिणाः पावको चरिः । यज्ञीयमानि इत्यापि नृनिर्मिनि सुधिष्ठिर ।

प्रजाकां पावकाः चर्मे चरितः कथया नगः । देवानां स्मरणः चर्मे देवपत्नः कथयकाः ।

महत्साधि मुनीनाश्च यज्ञान्कर्मदेहानि च । नमस्कन्ति प्रभुं ज्ञानं पर्यन्ताः वाकरा दिवः ।

गन्धर्वः पुरसचैव योगवादि चकोविदाः । दिव्यतासेन भवन्तः सुचरिणि भवन्तुतं ।

विद्याधरा दानवाश्च मुञ्जुमा राकशाकायाः । कर्माणि चैव भूनि जाकराणि चराणि च ।

नमस्कन्ति महाराज वाप्यनः कर्माणिर्भिभुं । पुरसाद्विष्ठिनः कर्मो मन्मथीमिदवेचरः ।

पुरसाद्विष्ठितं दृष्ट्वा महेन्द्रानस्य भारत । यमव्यपतिमज्ञानं जगन्नामभुदेवत ।

दक्षिणं च महः देवं न मे अस्मिभूतदा । ततो मामभवोद्देवः प्रज्ञा कथं कथय च ।

तथा ह्याराधितश्चायं प्रमथोऽप्य वदन्तः । तस्यमे वादिमे कश्चिन्नु लोकेषु वै दिवः ।

धिरसा वन्दिते देवे देवो प्रीता कुमाभवन् । ततोऽहमस्मं प्रापुं चर्मे मञ्जादिभिः सुदेः ।

॥ विष्णुवाच ॥ नमोऽस्तु ते जगन्तपुत्रयोने मञ्जाधिपं तावत्तयो वदन्ति । तवच-कनक-रश्मिमस्य तामेव सत्यं वदन्ति पुनः ।

तं वै मञ्जा च दद्रुस कथयोऽग्निर्भुवः । धाता सहा विधाता च मे प्रथः कर्मतोमसः ।

ततो जातानि भूतानि ज्ञावराणि चराणि च । तया सृष्टमिदं कर्मं पैत्रेणं चचराचरं ।

वागोन्द्रियायोह मनस्य कर्तुं ये वाचयः यत्र तथैव वाप्ययः । ये देवसंसाकव देवताश्च तस्मात्परं तामृषयो वदन्ति ।

वेदास यज्ञाः योगस्य दक्षिणा पावको चरिः । यज्ञोपगस्य यत्किञ्चिन्मयांसादधंभवः ।

दृष्टे दक्षमधीतञ्च व्रतानि निषमाद्यथे । श्रोः कीर्तिः शीर्षनिष्ठतिः विद्धि वैव तदर्थयो ।

कामः क्रोधो भयं लोभो मदः खेयाऽथ महारः । चाधयो चाधयश्चैव भगवंत्कथयन्तव ।

कृतिर्विकारः प्रलयः प्रधानं वीजमव्ययं । मनसः परमा योगिः प्रभावश्चापि ज्ञासतः ।

अथैवः पावनोऽचिन्त्यः सद्यस्तोऽऽदिरक्षणयः । आदिर्गैषानां सर्वेषां भवान् वै श्रीविताम्रयः । ११०

महानात्मा कृतिर्ज्ञा विद्यः श्रुत्यः स्वधनुषः । बुद्धिः प्रज्ञोपलब्धिश्च शक्तिश्च कृतिर्दृष्टिः सतिः ।

पर्यायवाचकैः श्रद्धैर्ज्ञानात्मा विभाव्यते । तां बुद्ध्या प्राज्ञको विद्वान् प्रज्ञोऽपि विनियच्छति ।

दृश्यं सर्वभूतानां केनश्चस्त्वस्त्वपिष्टुतः । सर्वैतः पापिपादान्तः सर्वतोऽधिष्ठिरोमुखः ।

सर्वतःश्रुतिमाहोके सर्वमाद्यत्वं तिष्ठति । फलं त्वमपि तिर्यग्भोगैर्मिषैर्पादिसु कर्ष्यसु ।

त्वं वै प्रभाषिः पुरुषः सर्वेषु यदि शंसितः । अथिमा अथिमा प्राप्तिरीशानो ज्योतिरव्ययः । १११

तपि बुद्धिर्शतिलोकाः प्रपन्नाः शंसिताश्च ये । आग्निषो निवृत्तमाद्यं धत्तवत्त्वा जितेन्द्रियाः ।

यस्मां भुवं वेदयते गुहाश्रयं प्रभुं पुराणं पुरुषश्च विपश्च । हिरण्यस्यै बुद्धिमतां परां गतिं च बुद्धिमान् बुद्धिमतीत्य तिष्ठति ।

विदित्वा सप्तःसुखापि सद्यस्तं त्वाञ्च मूर्तितः । प्रधानविधियोगस्तस्मादेव विज्ञते बुधः ।

एवमुक्ते मया पार्थ भवे चान्तिर्विनाशनैः । चराचरं जगत्सर्वं सिंघनाद् तदाकरोत् ।

तं विप्रश्चास्य सुरासुराश्च नागाः पिशाचाः पितरो वर्षाधि । रक्षोगणा भूतगणाश्च सर्वे महर्षयश्चैव तदा प्रहेमुः । ११२

मम मूर्द्ध्नि च दिव्यानां कुण्डमानां सुगन्धिनां । रात्रयो निपतन्नि स्य वायुस सुमुखो ववौ ।

निरीक्ष्य भगवान् देवीं शुभां माञ्च जगद्धितः । जतकतुष्टाभिवीक्ष्य स्वधमाह च ब्रह्मरः ।

विद्यः कृष्ण परां भक्तिमज्जासु तव ब्रह्महन् । त्रियतामात्मानः श्रेयः प्रीतिर्हि तपि मे परा ।

दृष्ट्वास्वाष्टौ वरान् कृष्ण दातासि तव वरतम । ब्रूहि चाद्वैतब्रह्मैत यानि शक्तिं मुदुर्लभाम् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि मेघवाहनोपाख्याने षट्सुर्दशोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ मूर्द्ध्ना निषत्त नियमनेभ्यः शक्तिश्चेत्ततः । परमं सर्वमागत्य भगवन्तमवाप्तुर्वं । ११४

धर्मैर्दृढत्वं युधि ब्रह्मज्ञानं यत्कथयाम्य परमं वत्सह । धीर्मे प्रियत्वंनाव शक्तिर्कर्मं सुखे सुतानाञ्च व्रतं व्रतानि ।

एवमस्त्विति तदीक्ष्यं मथोक्तः प्राह ब्रह्मरः । ततो मां जगती माला धारिषो सर्वेषावनी ।

उवाचोमा प्रसिद्धिता श्रद्धाशी तपशोनिधिः । श्रुत्वा भगवता पुत्रः श्रद्धां नाम तवानघ ।

मनोऽप्यष्टौ वरानिष्टान् गृह्णास्य त्वं ददामि ते । प्रथमं त्रिरवा सा च मथोक्ता पाण्डुमन्दन ।

दिजेष्वक्षोपं पिबतः प्रसादं व्रतं कृतानां परमञ्च भजे । कुले प्रीतिं मातृतश्च प्रसादं जगत्प्रतिमाहृषे चापि दाष्ये । ११५

॥ उवाचाच ॥ एवं भविष्यत्परमप्रभाव नाहं गृह्णा जातु वदे करारिणम् । भाव्यैश्चक्षुषापि च बोधमेव ताःसु प्रियतमश्च तथा चयञ्च ।

प्रीतिश्चाग्यां वाञ्छवाणां सकाशाद्ददामि तेऽहं वपुषः काम्यताञ्च । भोक्ष्यन्ने वै सप्ततिं वै व्रतानि गृहे तुभ्यमतिथीनाञ्च नियमं ।

॥ श्रीवासुदेव उवाच ॥ एवं दत्त्वा वरान्देवो जगद्देवी च भारत । चकारितः श्वेते तस्मिन् समसो भीमपूर्वकः ।
 एतदत्तद्वुतं पूर्वं ब्राह्मणाद्यातितेषु । उपमन्यौ मया कर्तुं व्याख्यातं पापिषोतमः ।
 नमस्कृत्वा तु स प्राह देवदेवाय वृजतः ।

१२१

॥ उपमन्यु उवाच ॥ नास्ति सर्व्वस्यो देवो नास्ति सर्व्वस्यमा गतिः । नास्ति सर्व्वस्यो दात्री नास्ति सर्व्वस्यो रक्षे ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वे चानुशीलनिके पर्व्वे च मेघवाहनोपाख्याने षष्ठदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

॥ उपमन्यु उवाच ॥ अघिरावीर्युते तात तच्छिरिद्यिव विभुतः । दृष्टवर्षवृक्षाणि तेन देवः समाधिना ।
 आराधितोऽभूत्कृत्स्न तस्योदकं निशामय । स दृष्टवान्महादेवमसौपौ च स्वैर्विभुं ।

इति तच्छिखरोयोगात्परमात्मनिष्कषणं । चिन्तयिन्ना मद्यात्मानमिदमाह सुविभितः ।

यन्वठन्नि यदा साक्षात्सिन्धवन्ति च योनिनः । परं प्रधानं पुरुषमधिष्ठातारमीश्वरं ।

१२२

उत्पत्तौ च विनाशे च कारणं च विदुर्मुधाः । देवासुरमुनीनाञ्च परं यस्याञ्च विद्यते ।

अजन्तमहमीजानमनादिनिधनं प्रभुं । अत्यन्तमुच्चिन्देवमनघं हरचं व्रजे ।

एवं ब्रुवन्नेव तदा दृष्टं तपसां निधिं । तमस्ययमनौपम्यमचिन्त्यं ब्राह्मणं भुवं ।

निष्कलं सकलं ब्रह्म निर्गुणं गुणगोचरं । योनिना परमानन्दमकरं मोक्षसंज्ञितं ।

मनोरिन्द्राग्निमरुतां विश्वस्य ब्रह्मणो गतिं । अयाज्ञमं चत्वं दृष्टुं बुद्धिधातं मनोमयं ।

१२३

दुर्विज्ञेयमसंज्ञेयं दुष्टापमकृतात्मभिः । योनिं विश्वस्य जगतस्त्वमवः परतः परं ।

यः प्राणवन्तमात्मानं ज्योतिर्जीवन्ति तं मनः । तन्देवन्देवमसौपौ ब्रह्मन्वधमसाङ्गविः ।

तपश्च्युपे स्थितो भूत्वा दृष्ट्वा तुष्टाव चेश्वरं ।

॥ तपिद्वरुवाच ॥ पवित्राणां पवित्रस्वं गतिर्च्यतिमताम्बर । अत्युपं तेजसां तेजस्वपसां परमन्तपः ।

विद्यावसुहिरंष्याकपुत्रहृतनमस्कृत । भूरिकक्षाकद विभो परं सत्यं नमोऽस्तु ते ।

१२४

जातोमरणभीरुषां यतीषां यतनां विभो । निर्वाणदं महसांशो वमसोऽस्तु सुखामय ।

ब्रह्मा व्रतकृतुर्विष्णुर्विश्वेदेवा महर्षयः । न विदुस्त्वान्तु तस्मिन् कुतो वेत्स्यामहे वयं ।

त्वत्तः प्रवर्तते सर्व्वं त्वयि सर्व्वं प्रतिष्ठितं । काशाख्यः पुरुषाख्यश्च ब्रह्माख्यश्च तमेव हि ।

तनवसो स्यतास्त्रिस्रः पुराणज्ञैः सुरर्षिभिः । अधिपौरुषमथात्ममधिभूताधिदेवतं ।

अधिभोकाधिबिज्ञानमधियज्ञस्त्वमेव हि । तां विदित्वात्मदेहसं दुर्मिदं देवतैरपि ।

१२५

विदेवो यान्ति निर्भुक्ताः परं भावसनामघं । अनिष्कृतस्य विभो जन्ममृत्युरनेकजः ।

हारं त्वं स्वर्गमोक्षाणामाप्तेना त्वं ददासि च । त्वं वै स्वर्गस्य मोक्षस्य कामः क्रोधस्त्वमेव च ।

सत्त्वं रजस्तमस्यैव अथसोऽहं त्वमेव हि । ब्रह्मा भवस्य विष्णुस्य स्कन्देन्द्रौ सविता वसुः ।

वरुणोऽन्दू मनुर्हुता विधाता त्वं धनेश्वरः । भूर्वायुः सलिलोऽग्निश्च त्वं वाग्बुद्धिः स्थितिर्च्यतिः ।

कर्षं सत्यामृते चोमे त्वमेवासि च नास्ति च । इन्द्रिषावीन्द्रिषार्थाश्च प्रकृतिभ्यः परं भुवं ।

१२६

विश्वविश्वपरो भावश्चिन्त्याचिन्त्यस्त्वमेव हि । यथैतत्परमं ब्रह्म यथैतत्परमं परं ।

वा गतिः साक्षाद्योगानां च भवाद्यो च संभवः । नृणां च कर्माणां च नृणां गतिः ।
 या गतिं प्रार्थयन्तीह ज्ञाननिर्भरबुद्धयः । अथ नृणां च सुचिरमिदं वाक्यमिदम् ।
 यस्तु विद्यः परं देवं ज्ञानं च विदुर्बुधाः । देवतायादिता साक्षात्तु निर्भरभिर्बुधा ।
 भक्तानुग्रहकदेवो ये ज्ञानामृतमनुते । देवासुरभोगीकान्तु यस्तु नृणां समातनम् । १०९
 गुहायां निहितं ब्रह्म दुर्बिज्ञेयं सुरैरपि । स एव भगवाद्देवैः सर्वज्ञसर्वीतमसुखः ।
 सर्व्वात्मा सर्वदर्शी च सर्वगः सर्ववेदिता । देहकदेहभूदेहो देहभुग्देहिनां गतिः ।
 प्राणकृत्प्राणभृत्प्राणो प्राणदः प्राणिनां गतिः । अथात्मगतिरिष्टानां ध्यानिनामात्मवेदिनां ।
 अपुनर्भवकामानां या गतिः सोऽयमोक्षरः । अथसु सर्वभूतानां शुभाशुभैरतिप्रदः ।
 अथसु जन्ममरणे विदधात्सर्वजन्तुषु । अयं स सिद्धिकामानाम् शोभां सिद्धिरः प्रभुः । ११०
 भूराद्यान् सर्वभुवनानुत्पाद्य स दिवोकषः । दधाति देवकानुभिरष्टाभिर्व्यो विभर्ति च ।
 अतः प्रवृत्तं सर्वमस्मिन् सर्वं प्रतिष्ठितं । अस्मिन् प्रलयं वाति अयमेकः समातनः ।
 अयं स सत्यकामानां सत्यलोकः परं सतां । अपवर्गस्य युक्तानां कैवल्यसाक्षात्वेदिनां ।
 अयं ब्रह्मादिभिः मिद्वैर्गुहायां गोपितः प्रभुः । देवामुग्मनूष्याणामप्रकाशो भवेदिति ।
 तं त्वा देवासुरनरास्तत्त्वेन न विदुर्भवं । मोहिनाः स्वप्नेनैव चिदस्त्रिणाप्रकाशिता । १११
 ये चैनं प्रतिपद्यन्ते भक्तियोगेन भाविताः । तेषामेवः सत्त्वानात्मानं दर्शयत्येष ह्यक्षयः ।
 यं ज्ञात्वा न पुनर्जन्म मरणश्चापि विद्यते । यं विदित्वा परं वेद्यं वेदितव्यं न विद्यते ।
 यं लब्ध्वा परमं लाभं नाधिकं मन्यते बुधः । यथा सुखां परमां प्राप्तिं गच्छत्ययमखरं ।
 यं साक्षात् गुणतत्त्वज्ञाः साक्षात्सर्वविधारदाः । सुखज्ञानरताः सुखां ज्ञात्वा मुच्यन्ति बन्धनेः ।
 यस्तु वेदविदो वेद्यं वेदान्ते च प्रतिष्ठितं । प्राणाद्योसवरा जियं यं विशन्ति जपन्ति च । ११२
 श्राद्धारथमारुह्य ते विशन्ति महेश्वरं । अयं स देवयानानामः सित्या दारमुच्यते ।
 अथसु पितृयानानां चन्द्रमा दारमुच्यते । एष काष्ठा दिग्भ्यैव संवत्सरयुगादि च ।
 दिव्यादिव्याः परो लाभो अयने दक्षिणेक्षरे । एतं प्रजापतिः पूर्वमागच्छ ब्रह्मभिः स्तयैः ।
 प्र्यार्थं वरयामास नीललोहितवर्षिणम् । अर्थार्थमनुशान्तिं नीले कर्णणि बह्वृषः ।
 यजुर्वेद्यं त्रिधा वैद्यं जुह्वत्यध्वर्यवेऽध्वरे । सामभिर्व्यस्य मायन्ति सामगाः शुद्धबुद्धयः । ११३
 अतं सत्यं परं ब्रह्म सुवन्द्या यर्ष्येण दिजाः । यज्ञस्य परमा योनिः पतिश्चायं परः स्मृतः ।
 रात्र्यहः श्रौचनयनः पञ्चमासत्रिभुजः । अतुवोर्यस्तपोधैर्यैः सङ्गुत्सोत्पादवान् ।
 मृत्युर्थमेव उताशस्य कालः संहारवेगवान् । कालस्य परमा योनिः कालस्यायं समातनः ।
 चन्द्रादित्यौ सञ्चरौ महास्य सह वायुना । ध्रुवः सप्तर्षयश्चैव भुवनाः सप्त एव च ।
 प्रधानं महदव्यक्तं विशेषान् सर्वकृतं । ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं भूतादिः सदसश्च यत् । ११४
 श्रौष्टो प्रकृतयश्चैव प्रकृतिभ्यश्च यः परः । अथ देवस्य यद्भागं कृत्स्नं स्मरिर्वर्त्तते ।

एतत् परममात्मैक्यं यथाशास्त्रमिदं च । एषा गतिर्गिरिजानां च सावः परः परा ।

एतत्परममुद्दिष्टमित्युक्तं यथात्मैक्यं । प्राक्कवेदाङ्गमिदुक्तमित्युक्तं परं परं ।

इयं वा परमा काशा इयं वा परमा कला । इयं वा परमा चिद्विरिचं वा परमा गतिः ।

इयं वा परमा ज्ञानविरिचं वा निर्द्वन्द्वः परा । इयं तुष्टिरिचं चिद्विरिचं सुविरिचं सतिः ।

११८

यं प्राक्कृतकृत्याः स इत्यमन्यन्त योजिनः । अथात्मगतिरिष्टानां विदुषां प्राप्तिरव्यया ।

यजतां कामधानानां मर्त्यैर्भिषक्तदक्षिणैः । वा गतिर्धर्मश्रीषानां वा गतिस्त्वय संशयः ।

सम्प्रयोगजपैः ज्ञानविषयैर्देहतापैः । तप्यतां वा गतिर्देव परमा वा गतिर्भवान् ।

कर्षन्वासक्तानाञ्च विरक्तानां ततस्ततः । वा गतिर्भक्तसदने वा गतिस्त्वं यनातन ।

अपुनर्भारकामानां वैराग्ये वर्तताञ्च वा । प्रकृतानां कथानाञ्च वा गतिस्त्वं यनातन ।

११९

ज्ञानविज्ञानयुक्तानां त्रिविधास्त्वा निरस्तुम् । कौबल्या वा गतिर्देव परमा वा गतिर्भवान् ।

वेदशास्त्रपुराणोक्ताः पक्षेता गतयः स्मृतः । तत्प्रसादाद्भिः सम्भन्ते न सम्भन्तेऽन्यथा विभो ।

इति तष्टिलपाराशिसुष्टोत्राव्ययमः । अगौ च परमं ब्रह्म यत्पुरा सेःकृत्स्न्यगौ ।

॥ उपमन्युस्वाच ॥ एवं स्तुतो महादेवस्तुष्टिना ब्रह्मवादिना । उवाच भगवान् देव उमथा सहितः प्रभुः ।

ब्रह्मा अतःकतुर्भियुर्भिवेदेवा महर्षयः । न विदुस्तस्मिन् ततस्तुष्टः प्रोवाच तं शिवः ।

११९

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अक्षयज्ञान्ययैवैव भविता दुःखवर्जितः । यजस्रो तेजसा युक्ता दिव्यज्ञानसमन्विता ।

अयोणामभिगम्यस्य सूत्रकर्त्ता सुतस्तव । मत्प्रसादाद्भिः श्रेष्ठ भवियति न संशयः ।

कं वा कामं ददाम्यस्य ब्रुहि यदस्य कः कृमे । प्राञ्जलिः स उवाचेदं त्वयि भक्तिर्दुर्गतास्तु मे ।

॥ उपमन्युस्वाच ॥ एतान्देवो वन्द्यमानः सुरर्षिभिः । स्वयमानस्य विबुधैस्तैवान्तरधीयत ।

अन्तर्हिते भगवति मानुगे द्यादेव्यथ । अद्विरास्यमानस्य समेतप्रोक्तवपुनिह ।

११९

यानि च प्रथितान्यादौ तष्टिराख्यातवाक्यम । नामानि मानवश्रेष्ठ तानि त्वं शृणु विद्वये ।

दश नाम सप्तस्रणि देवेभ्यश्च पितामहः । शर्वस्य ज्ञानेषु तथा दश नाम कृतानि वै ।

गुह्यानीमानि नामानि तष्टिर्भगवतोऽप्युत । देवप्रसादाद्देवेषु पुरा प्राह महात्मनः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि मेघवाहनोपाख्याने षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

॥ वाभुदेव उवाच ॥ ततः स प्रयतो भूत्वा मम तात युधिष्ठिर । प्राञ्जलिः प्राह विप्रर्षिर्नामसङ्ग्रहमादितः ।

॥ उपमन्युस्वाच ॥ ब्रह्मप्रोक्तैर्षिप्रोक्तैर्देवेदाङ्गसम्भवेः । सर्वलोकेषु विख्यातं सुखं स्तोत्राणि नामानिः ।

११९

महर्षिर्ब्रह्मिणैः सत्यैः सिद्धैः सर्वार्थसाधकैः । अविष्ठा तण्डिना भक्त्या कृतैर्ब्रह्मतात्मना ।

यथोक्तैः साधुभिः ख्यातैर्भुनिभिल्लतदर्शिभिः । प्रवरं प्रथमं स्वर्गं सर्वभूतहितं शुभं ।

श्रुतैः सर्वत्र अगति ब्रह्मलोकवतारितैः । सत्यैस्तत्परमं ब्रह्म ब्रह्मप्रोक्तैः यनातनं ।

वधेयं यदकुलश्रेष्ठ शृणुष्ववावहितो मम । वरयैनं भवं देवं भक्तस्त्वं परमेश्वरं ।

तेन ते श्रावयिष्यामि यत्तद्ब्रह्म यनातनं । न ब्रह्मं विकाराकृतं वक्तुं शर्वस्य केनचित् ।

११९

पुत्रेष्वपि विभूतीनामपि सर्वशरीरपि । यस्मादिं नभसं तस्य सुरैरपि वन्द्यते ।
 कस्यच बहुवादतुं गुणान् कार्त्स्न्येन माधव । किमु देवस्य महतः वक्षिष्यार्थपदाद्यैः ।
 व्रजितचरितं वक्ष्ये प्रसादात्तस्य धीमतः । चमत्कृतं ततोऽनुशां न वक्ष्यः खोदुमीश्वरः ।
 यदा तेनाभ्यनुज्ञातः सुतो वै स तदा मयः । अतदिदं विधुवशां कनयोर्नैर्वात्मनः ।
 नाशां किञ्चित्समुद्देशं वक्ष्याम्यथाकथोनिनः । वरदस्य वरेण्यस्य निरुपस्य धीमतः । १११
 श्रेष्ठं नाशाञ्चयं कृष्ण यदुक्तं पद्मधोनिना । द्रुप नास वक्ष्यामि यान्याह प्रपितामहः ।
 तानि निरर्थक्य मनसा दग्धे घृतमिवोद्धृतं । गिरिः सारं यथा हेम पुष्पसारं तथा मधु ।
 घृताक्षारं यथा मण्डस्यैतक्षारमुद्धृतं । सर्वपापापहमिदं चतुर्विदसमन्वितं ।
 प्रयत्नेनाधिगन्तव्यं धार्त्त्यस्य प्रथमात्मना । मातृत्वं पौष्टिकञ्चैव रक्षोत्रं पापं महत् ।
 इदं भक्ताय दातव्यं श्रद्धाभागास्तिकाय च । नाशहभानरूपाय नास्तिकायाजितात्मने । ११२
 यज्ञाभ्यस्यते देवं कारणात्मानमीश्वरं । स कृष्ण नरकं घाति स ह पुण्यैः वशात्मजैः ।
 इदं ध्यानमिदं योगमिदं ध्येयमनुत्तमं । इदं वषमिदं ज्ञानं रहस्यमिदमुत्तमं ।
 यं ज्ञात्वा अन्तकालेऽपि गच्छेत् परमां गतिं । पवित्रं मङ्गलं मेधं कक्षाणमिदमुत्तमं ।
 इदं ब्रह्मा पुरा कृत्वा सर्वलोकपितामहः । सर्वस्त्वानां राजस्ये दिव्यानां समकल्पयत् ।
 तदाप्रभृति चैवायमीश्वरस्य महात्मनः । स्ववराज इति स्मृतो जगत्संरपूजितः । ११३
 ब्रह्मलोककादयं स्वर्गे स्ववराजोऽवतारितः । यतस्त्रिष्टुः पुरा प्राप तेन तच्छिकतोऽभवत् ।
 स्वर्गाश्चैवात्र भूतैः कं तण्डिना अवतारितः । सर्वमङ्गलमाङ्गलं सर्वपापप्रनाशनं ।
 निगदित्वे महाबाहो स्ववानामुत्तमं स्ववं । ब्रह्मणामपि यद्ब्रह्म पराणामपि यत्परं ।
 तेजसामपि यन्तेजसपसामपि यत्तपः । ज्ञानानामपि यः ज्ञानः सुतोनामपि या द्युतिः ।
 दानानामपि यो दानो धीमतामपि या च धीः । देवानामपि यो देव स्ववीणामपि यस्त्वपिः ११४
 यज्ञानामपि यो यज्ञः शिवानामपि यः शिवः । वज्राणामपि यो वज्रः प्रभा प्रभवतामपि ।
 योगिनामपि यो योगी कारणाणाञ्च कारणं । यती लोकाः सशक्तानि न भवन्ति यतः पुनः ।
 सर्वभूतात्मभूतस्य हरस्त्वामितेजसः । श्रेष्ठोत्तरसहस्रस्यु नाशां सर्वेषु मे श्रेष्ठम् ।
 यच्छ्रुत्वा मनुजव्याघ्र सर्वान् कामानवाप्स्यसि । शं विरः स्थाणुः प्रभूर्भीमः प्रवरो वरदो वरः ।
 सर्व्यात्मा सर्वविख्यातः सर्व्यः सर्वकरो भवः । जटो चर्मो त्रिखण्डो च सर्व्याङ्गः सर्व्यभावनः । ११५
 हरस्य हरिणाञ्च सर्व्यभूतहरः प्रभुः । प्रवृत्तिस्य निवृत्तिस्य नियतः ब्राह्मणो भुवः ।
 ज्ञानवानसो भगवान् खचरो गोचरोऽर्हणः । श्रिवाशो महाशक्तो तपस्वी भूतभावनः ।
 उन्नतवेगप्रवृत्तः सर्व्यलोकप्रजापतिः । महारूपो महाकायो वृक्षरूपो महावज्राः ।
 महात्मा सर्व्यभूतात्मा त्रिसरूपो महाहनुः । लोकपालोऽनर्षितात्मा प्रसादो रघुगर्भमिः ।
 पवित्रस्य महोत्सव नियमो नियमाश्रितः । सर्व्यकर्षो जयभूत आदिरादिकरो निधिः । ११६

वृषभाक्षो विद्यावाकः शीतो नक्षत्राक्षयः । चन्द्रः सुवीर्यवान् विदुषो वसन्तिविरः ।
 अचिरज्ज्वालयन्मूर्त्ता सुमन्ताकार्यविदुषः । महातपा धीरज्ज्वा शरीरो दीपिताक्षयः ।
 वेदव्यरक्षरो जन्मः प्रजापते परंमन्वसः । योगी योग्यो महावीर्यो महारता महावचः ।
 सुवर्चरताः सर्वज्ञः सुवीर्यो वीजवाहनः । इन्द्राङ्गुलिनिविष्टो वीर्यवच उजापतिः ।
 विश्वरूपः सर्ववेद्यो वसुवीरो वसो नक्षः । नक्षत्राणां नक्षत्रनिर्दिष्टावाः काम रत्न च ।
 मन्मदित्यरजो जन्मः सर्वभावाक्षरी हरः । केनचिदुच्यते धन्यो वाचस्पतः कपोलकान् ।
 चक्रणी चक्रणी कर्णोपदिष्टी वासुधो महात् । सुवचसः सुरूपस्य तेजस्यैवमक्षरो निधिः ।
 उच्यते च सुवचस उदयो विजयकथा । शीर्षस्य हरिकेशस्य सुतीर्थः कथं ह्य च ।
 इन्द्राक्षरूपः विद्वीर्यो मुच्यते सर्वज्ञमुच्यते । अत्र च वचस्यस्य नक्षत्राणां कर्णवृषिः ।
 ऊर्ध्वरेता ऊर्ध्वलिङ्ग ऊर्ध्वशायी जन्मःक्षयः । चिच्छतशौरवावाच रत्नः कैलापतिर्बिभुः ।
 चक्षुरो नक्षत्ररक्षिण्यमन्वुः सुवर्चवः । महात्ता देवताया काको योग्यताता मुखाकरः ।
 विंशत्याहुस्यरूपस्य चार्द्रपद्मान्वराहुतः । काकयोगी महावादः सर्वकामसुखप्रदाः ।
 निष्ठाचरः प्रेतचारी भूतचारी मचेचरः । वज्रभूतो वज्रधरः क्षर्माणुरभितो नतिः ।
 मृत्प्रमियो निष्ठमर्तो नर्सेकः सर्वज्ञाक्षयः । योगी महातपाः पादो विद्यो निरिषयो नभः ।
 यक्षरक्षो विजयो वसुधापो ह्यतन्त्रितः । चक्षुर्वेद्यो धर्मवाताया वज्रस्य कामनाशकः ।
 रक्षवाजापहारी च सुवेद्यो महामहाया । तेजोऽपहारी वसुधा मुदितोऽर्जो जितोऽवरः ।
 गन्धोरधो गन्धोरो गन्धोरवसुधाहनः । न्योषरूपो न्योषो वृक्षवर्षविनिर्बिभुः ।
 सुतोऽह्णदहनशैव महावीर्यो महावचः । विश्ववेद्यो हरिर्ब्रह्मः संयुगापीडवाहनः ।
 तीक्ष्णतपस्य हर्षव्यः वहाचः सर्वज्ञाक्षयिन् । विश्वप्रसादितो वचः कमुद्रो वसुधामुच्यते ।
 ऊताङ्गनवराचस्य प्रजानात्मा ऊताङ्गनः । उपतेज महातिका वन्द्यो विजयकाक्षयिन् ।
 ज्योतिषामथने सिद्धिः सर्वविषय रत्न च । सिद्धी मुच्यते वटो ज्योति मूर्त्तयो मूर्त्तयो वली ।
 वैजवी पञ्चो ताक्षी खली काककटहटः । नक्षत्रविषयमैतर्गुणवृद्धिर्धर्मोऽजन्मः ।
 प्रजापतिर्बिम्बवाङ्गर्भिभानः सर्वज्ञोऽमुच्यते । विमोचनः सुवचो विरयकाक्षयिण्यवः ।
 मेङ्गो वसुधारी च महीचारी ह्यतन्त्रया । सर्वत्रयविवादी च सर्वतोऽक्षरिषयः ।
 व्यासरूपो मुखावाची मुच्यते मासी तरङ्गवित् । निदम्लिकाकाकहट् सर्वं सर्ववन्द्यविमोचनः ।
 वन्द्यवसुधामुच्यते सुधि वचुविनाशनः । काङ्क्षप्रवादी दुर्मोहाः सर्वज्ञाक्षयिण्यवित् ।
 प्रकन्द्यो विभामन्त्रो वचुको वचुभागवित् । सर्वज्ञाक्षः सर्वचारी दुर्मोहा वाचकेऽमरः ।
 वैमो वैमकरो वचः सर्वधारी धरोत्तमः । शीततापो महावच विजयापो विद्यारदः ॥
 संपद्यो नियतः कर्त्ता सर्ववीरनिवाहनः । मुच्यतेऽमुच्यते देवस्य वाचसिः सर्वज्ञाक्षयः ।
 सर्वज्ञाक्षप्रवादस्य सुवचो वसुधवहट् । सर्वज्ञान्वरस्यैव सर्वदः सर्वज्ञोऽमुच्यते ।

११८

११९

१२०

१२१

१२२

१२३

आकाशनिर्निर्दरस्य निरसो शून्यः कालः । रौद्ररुमीन्द्ररुद्रितो नक्षरकिं कुम्भवी ।

रघुवेगो महावेगो जनीवेगो विद्यापरः । सर्वपापी विद्यापापी उद्वेगकरोऽकारः ।

मुनिरात्मनिरासोकः कल्पस्य कल्पदः । पयो च पक्षपक्ष प्रतिदोषो विद्यामतिः ।

उन्मादो मदसः कामो कल्पवेऽर्धकरो वेगः । कामदेवस्य कामस्य आम्बुचिह्नस्य कामनः ।

पितृयोगी महर्विष्य विद्वार्यः पितृवाधकः । भिक्षुस्य भिक्षुस्यस्य विपयोऽदुरक्ष्यः ।

महावेगो विद्यास्य वृष्टिभागो गवाम्बुतिः । वज्रस्यस्य विद्याधी चमूकस्यस्य एव च ।

दृष्टादृष्टकरसालो मधुर्धुकेषोचनः । वाचसतो वाचस्यो निष्पन्नायनपूजितः ।

ब्रह्मचारी लोकचारी सर्वचारी विचारक्तिः । ईशान ईशरः काशो निशाचारी पिनाकहृत् ।

निमित्तस्यो निमित्तस्य नन्दिर्नन्दिः करिः । नन्दीशरस्य नन्दो च नन्दो नन्दिर्वह्निः ।

भगहारी निहन्ता च काशो ब्रह्मा पितामहः । चतुर्भुजो महालिङ्गधारविङ्गुलवैद्यः ।

सिद्धाध्वः सुराध्वो योगाध्वो पुगाध्वः । वीजाध्वो वीजकर्ता चञ्चलात्मानुमो वक्तः ।

इतिहासः सकल्पस्य गौतमोऽथ निशाकरः । इक्षोः सारथ्यो वैदस्यो वास्यो वज्रकरः कशिः ।

लोककर्ता पशुपतिर्षहाकर्ता क्षनौषधः । अचरं परमं ब्रह्म वलवच्छक एव च ।

नीतिर्ज्ञानीनिः शूद्रात्मा शूद्रो मन्थो मतानतः । वज्रप्रवादः सुसङ्गो इयंषोऽथ ममिषजित् ।

वेदकरो मन्त्रकरो विद्वान् धर्ममर्दनः । महामेषनिवाधो च महाघोरो वज्रोकरः ।

अग्निज्वालो महाज्ज्वलो इतिधुषो ज्ञो इविः । वृषस्य वृद्धरो नित्यं वर्षस्यो धूमकेतवः ।

नीलसहायानुलुम्बस्य श्रेष्ठो निरक्यहः । कश्चिदः कश्चिभावस्य भागो भागकरो सधुः ।

उत्सङ्गस्य महाङ्गस्य महागर्भशायस्यः । कल्पवर्षेः सुवर्षस्य इन्द्रियं सर्वदेहिनां ।

महापादो महाहस्तो महाकायो महाब्रह्माः । महामूर्ध्ना महामन्थो महानिधो निशास्यः ।

महाभक्तो महाकर्षो महोद्यस्य महाहनुः । महानाथो महाकर्मर्षहापोवः क्षत्रानभाक् ।

महावक्ता महोरस्क्यो क्षत्ररात्मा मन्त्रास्यः । कर्मणो कर्मिणोद्यस्य महामायः पयोविधिः ।

महादन्तो महादंष्ट्रो भस्त्रिज्जो महामुषः । महानस्यो महारोमा महाकेतो महावटः ।

पुसत्रस्य प्रसादस्य प्रत्ययो निरिवाधनः । खेदोऽथेहनस्यैव अजितस्य महामर्जितः ।

वृक्षाकारो वृक्षकेतुरनस्यो वायुवाहनः । वृषस्यो मेरुधामा च देवाधिपतिरेव च ।

अथर्ववर्षेः वामास्य सक्कस्यस्यमितेवणः । धनुःवाद्भुजो गुण्यः प्रकाशो वज्रमस्यस्य ।

अमोघार्थः प्रसादस्य अभिगन्तः सुदर्शनः । उपकारः प्रियः सर्वः कनकः काश्यपश्च विः ।

नाभिर्नन्दिः करो भावः पुष्करस्यपतिः क्षिरः । दादब्रह्मावमहास्यो वज्रो वज्रकमाहितः ।

नक्तं कलिष्य काकस्य मकरः कालपूजितः । समस्यो मखकारस्य भूतवाहनधारविः ।

भस्त्राश्रयो भस्त्रगोत्रो भस्त्रभूतस्यैवर्षः । लोकपालस्यस्य लोको महात्मा सर्वपूजितः ।

शूद्राक्षिशूद्रकः स्यस्यः शूद्रिभूतनिर्जेवितः । आत्मस्यः श्रियावस्यो विद्यार्थमतिर्वरः ।

विद्यासाधकानामोऽनुशासनः सुनिश्चयः । अविद्यः अविद्यः इत्युक्तं अनुशासनं करोत्तरः ।
 गन्धर्वोऽदितिपार्श्वः सुनिश्चयः सुधारदः । वररथपुत्री देव अनुकारी सुभाष्यः ।
 तुम्बीयो महाशोभ जह्वरिता महेषधः । शेषो वररथरी श्रेष्ठ वंशनादीः सुनिश्चितः ।
 र्म्याङ्गुली मायावी मुषरोऽनुशासनः । र्म्यो र्म्यकर्त्ता च सुवर्णनक्षिणः ।
 यवधारिः यवमारिर्षदादेशी महापुषः । वज्रधाविहितः र्म्यः वज्ररः वज्ररीऽभनः ।
 अमरेशो महादेवो विश्वेशः सुरारिषा । अहिर्बुध्नोऽनिकाभस्य श्रेष्ठितामो हरिश्चका ।
 अश्वकपाच कापाली निशङ्करिणिः शिवः । धन्वन्तरिर्धूमकेतुः स्कन्दा नैमवपुत्रया ।
 धाना वक्रस्य विष्णुस्य शिवस्यैव भुवो धरः । प्रभावः र्म्यो वायुर्ध्यामा शक्ति रविः ।
 उपद्रुस्य विधाता च मात्माना भूतभावनः । विभुर्ध्वविभावी च र्म्यकामुद्रावहः ।
 पद्मनाभो महागर्भश्चक्रवर्त्तोऽनिकोऽभनः । बलवीश्यायमानस्य सुरासः पुष्यचक्षुरीः ।
 कुशकर्त्ता कुशवाधो कुशभूतो गुहापथः । र्म्याङ्गयो गर्भकारी र्म्योऽप्राणिना पतिः ।
 देवदेवः सुधासक्तः वदस्यस्मरश्चकित् । कैलासगिरिकापी च हिमवद्विरिषधयः ।
 कृत्तहारो कृत्तकर्त्ता वज्रविधो वज्रप्रदः । बर्हिजो बर्हिषी वृषो वसुधस्यन्दनश्चरः ।
 शारयोवो महाभरलोत्सव महेषधः । सिद्धार्थकारो सिद्धार्थः स्कन्दा आकरशोभरः ।
 चिन्मादः चिन्देशः चिन्मः चिन्वाहनः । प्रभावात्मा जमत्काकः कासी लोकादिनकारः ।
 मारुतो नवपकाङ्कः केतुमासी र्म्यवनः । भूतान्तयो भूपतिश्शेराचमनिन्दितैः ।
 वाहिता र्म्यभूतानां निलयस्य विभुर्ध्वः । चमेचः शंभो लक्ष्मो भोजनः प्राणधारकः ।
 धृतिमास्मतिमान् दक्षः सत्कृतस्य युगधिपः । गोपाणिनांपतिर्गोमो चर्षवपुत्री हरिः ।
 हिरण्यवाङ्मस्य तथा महापालः प्रवेजिना । प्रकटारिर्मेहाहवो जिनकामो जितेश्वरः ।
 गान्धारस्य सुवामस्य तपःशक्तो रतिर्भरः । महागीतो महानृषोऽक्षरोगकसेवगः ।
 महाकेतुर्गहाधातुर्नैकसानुचरश्चलः । आवेदनीय आवेदः र्म्यमन्त्रमुखावहः ।
 तोरणकारणो वातः परिधीपतिभेचरः । शंभोर्गो बर्हिषो वृषो चतितृही मुषाधिकः ।
 नित्यआत्मासहायस्य देवाङ्गुरपतिः पतिः । युक्तस्य युक्तवाङ्मस्य देवो दिवि सुपर्णेशः ।
 आघाटस्य सुपाठस्य भुवोऽस्य हरिषो हरः । वपुरावर्णमापेयो वसुधेशो महापथः ।
 शिरोहारी विमर्षस्य र्म्यकंचकलचितः । चक्रस्य रथयोगो च र्म्येशो महाबलः ।
 समासाथेऽस्माकायस्त्रीर्षदेशो महापथः । निशेधो जीवने जन्म इत्युभाभो वज्रहर्षः ।
 रत्नप्रभूतो रत्नाङ्गो महाशंभुविमानवित् । मूलं विज्जितो जन्मतो जन्मावकस्योनिधिः ।
 आरोहणोऽधिरोहस्य श्रीलक्ष्मरी महावशाः । शैलाश्रयो महाकृत्यो योगो योगकरी हरिः ।
 युगकपो महाकपो महानामनयो वधः । न्यायनिर्णयस्य पादः पण्डितो लक्ष्मोपमः ।
 वज्रमासी महामासः शशी हरसुलोचनः । विश्वारो लवणः कूपस्थियुगः वज्रलोदकः ।

१११

११२

११३

११४

११५

११६

विभेषश्च विषयाज्ञो मविषिज्ञो वटाधरः । विन्दुनिर्गमः सुमुखः वरः सर्वोद्युधः वरः ।
 निवेदनः सुखाजातः सुमन्वरो महाधनुः । गन्धपात्री च भगवानुत्तमः सर्वकर्षणं ।
 मन्वानो बललोबायुः सकलः सर्वलोचनः । तल्लालः करवाची ऊर्ध्वचरणो महान् ।
 ह्यं सुहृदो विख्यातो लोकः सर्वामयः क्रमः । मुखो विरुधो विरुधो दृष्टो सुहृदो विरुध्वः ।
 ह्यं चः ककुभो वज्री व्रतजिह्वः सहस्रपात् । सहस्रमूर्द्धा देवेशः सर्वदेवमयो गुरुः । ११५
 सहस्रबाहुः सर्वोद्गः वरश्चः सर्वलोककृतः । पवित्रं निरुधुक्कनः कनिष्ठः सार्वपिण्डकः ।
 ब्रह्मदण्डनिर्घाता व्रतज्ञोपाश्र्वकिमान् । पशुमर्भो महानर्भो ब्रह्मनर्भो जलोद्भवः ।
 गर्भस्त्रिंशद्भक्तं ब्रह्मा ब्रह्मक्तिं ब्राह्मणो गतिः । चमनरूपो वैकात्या तिर्यतेजाः सार्वभुवः ।
 ऊर्ध्वगात्रापशुपतिर्मातरंश्च मन्त्रिणः । चन्दनी पद्मनाभायः सुरभुत्तरको वरः ।
 कर्षिकारमहासम्भो नीलमौलिः पिनाकहृत् । उमापतिरमाकान्तो बाह्वीहनुमाधवः । ११६
 वरो वराहो वरदो वरेशः सुमहासम्भो महाप्रसादो दमनः वपुहा श्वेतपिण्डकः ।
 पीतात्मा परमात्मा च प्रवतात्मा प्रधानहृत् । सर्वपार्श्वमुखस्यको सर्वसाधारणो वरः ।
 चराचरात्मा सूखात्मा चमृतो मोहयेश्वरः । शाश्विर्भ्रुरादित्यो विवस्वान् वसिष्ठा मृतः ।
 व्यासः सर्गः सुसङ्गो विस्वरः पर्ययो वरः । शतः संवहरो भावः पदः सङ्गावमापनः ।
 कलाः काष्ठा सवा माना मूर्ध्नाहः कपाः कषाः । विश्वेशं प्रजावीशं शिष्टमाद्यस्तुतिर्ममः । ११७
 सर्वसङ्गकमथकं पिता माता पितामहः । स्वर्गदारं प्रजादारं मोक्षदारं विविरुपं ।
 निर्वाणं ह्यादनश्चैव ब्रह्मलोकः परा गतिः । देवासुरविनिर्घाता देवासुरपरावहः ।
 देवासुरगुहर्देवो देवासुरनमस्कृतः । देवासुरमहामात्रो देवासुरगणाधयः ।
 देवासुरगणाधको देवासुरगणाधीः । देवातिदेवो देवर्षिर्देवासुरवरप्रदः ।
 देवासुरेश्वरो विश्वो देवासुरमहेश्वरः । सर्वदेवमयोऽपिण्डो देवतात्मात्मसम्बदः । ११८
 उद्भिन्निविक्रमो वैशो विरजो वीरजोऽमरः । ईशो वृक्षीश्वरो व्याघ्रो देवर्षिणो नरवर्भः ।
 विभुधोऽयवरः सूक्तः सर्वदेवस्योमवः । सुयुक्तः शोभनो दक्षो प्रायानो प्रमथोऽव्ययः ।
 गुहः कामो निजः सर्गः पवित्रं सर्वपावनः । शृङ्गी शृङ्गपियो बभूराजराजो विरामवः ।
 अभिरामः सुरगणो विरामः सर्वसाधनः । सखाटाषो विश्वदेवो हरिषो ब्रह्मवर्षवः ।
 स्वाधराणां पतिश्चैव नियमेश्चिवर्द्धनः । सिद्धार्थः विद्वभूतार्योऽपिण्डः सत्यव्रतः शुचिः । ११९
 व्रताधिपः परं ब्रह्म भक्ताणां परमा गतिः । विभुजो मुक्तिज्ञाश्च शोभान् शीवर्द्धिना जगत् ।
 यथा प्रधानं भगवानिति भक्त्या कृतो मया । यं न ब्रह्मादयो देवा विदुस्त्विति नर्वयः ।
 द्योतयन्मर्थे वन्द्यश्च कस्योक्ति जगत्पतिं । भक्त्या त्वेवं पुरस्कृत्य मया यज्ञपतिर्बिभुः ।
 ततोऽभ्यनुष्ठां कम्प्याय कृतो मतिमताम्बरः । त्रिवर्गैः स्वर्गैर्देवं नामभिः पुष्टिवर्द्धिने ।
 निव्ययुक्तः शुचिभूतः प्राज्ञोत्थात्मानमात्मना । एतद्भि परमं ब्रह्म परं ब्रह्माधिगच्छति । १२०

स्वयमेव देवाश्च स्वयन्मेतेषु तात्परं । स्वयमानो महादेवः स्वयते नियतात्मभिः ।
 भक्तानुकम्पी भगवानात्मसंस्कारो विभुः । तथैव च मनुष्येषु ये मनुष्याः प्रधानतः ।
 आस्तिकाः अहंभानाश्च बहुभिर्जन्मभिः स्तैवः । भक्त्या ज्ञानव्यतीर्णान् परं देवं जनातनं ।
 कर्षणा मनसा वाचा भवेनामितनेजसः । ज्ञयाना जायमानाश्च ब्रह्मसुपविशंस्तथा ।
 उन्निवृत्तिमिषंश्चैव चिन्तयन्तः पुनः पुनः । इत्यन्तः आवयन्तश्च कथयन्तश्च ते भवं ।
 स्वयन्तः स्वयमानाश्च तुल्यन्ति च रमन्ति च । ब्रह्मकोटिसदृशेषु नामार्चवारयोगेषु ।
 जन्तोऽम्बिगतपापस्य भवे भक्तिः प्रजायते । उत्पन्ना च भवे भक्तिरनन्या सर्व्यभासतः ।
 भाविनः कारणे चास्य सर्व्ययुक्तस्य सर्व्यया । एतद्देवेषु दुष्प्रापं मनुष्येषु न लभते ।
 निर्विघ्ना निर्विकला रुद्रे भक्तिरव्यभिचारिणी । तस्यैव च प्रसादेन भक्तिरत्यद्यते नृणां ।
 येन यान्ति परां सिद्धिं तद्भासगतचेतसः । ये सर्व्यभावानुगताः प्रपद्यन्ते महेश्वरं ।
 प्रपन्नवस्त्रिणा देवः संसारान्त्तान् समुद्धरेत् । एवमन्ये विकुर्वन्ति देवाः संसारमोचनं ।
 मनूयान्नामृते देवं नान्या ब्रह्मिणो बलं । इति तेनेन्द्रकश्येन भगवान् सदसत्पतिः ।
 कृत्स्निवासाः स्तुतः कृष्णकण्ठिना इभुवुद्धिना । सत्वमेतं भगवतो ब्रह्मा स्वयमधारयत् ।
 गीयते च स बुध्यते ब्रह्मा ब्रह्मरसस्त्रिधा । इदं पुण्यं पवित्रं च सर्व्यदा पापनाशनं ।
 योगदं मोक्षदं चैव स्वर्गदं तोषदन्तथा । एवमेतत्पठन्ते य एकभक्ता नु ब्रह्मरे ।
 या गतिः साऽक्षययोगानः ब्रजन्ते तां गतिं तदा । सत्वमेतं प्रयत्नेन सदा रुद्रस्य सस्त्रिधा ।
 अर्धमेकं चरेद्भक्तः प्राप्नुयादीप्सितं फलं । एतद् रुद्रस्य परमं ब्रह्मणो यदि संस्थितं ।
 ब्रह्मा प्रोवाच प्रकाय शुकः प्रोवाच सृष्ट्यवे । सृष्ट्युः प्रोवाच रुद्रेभ्यो रुद्रभ्यस्त्रिभिर्ब्रह्मणाम् ।
 महता तपसा प्रःपन्नस्त्रिभिरा ब्रह्मणस्पति । तपिडः प्रोवाच इत्युक्त्वाय गौतमाय च भागवतः ।
 वैवस्वताय मनवे गौतमः प्राह माधव । नारायणाय साध्याय मनुरिष्टाय धीमते ।
 यमाय प्राह भगवान्माथ्ये नारायणोऽप्युतः । नासिकेताय भगवानाह वैवस्वतो यमः ।
 मार्कण्डेयाय वार्ष्णेय नासिकेतेऽभ्यभाषत । मार्कण्डेयाश्रया प्राप्ते नियमेन जनार्दन ।
 तवाप्यहमस्मि ब्रह्म स्तवं दद्यां ह्यविश्रुतं । स्वर्गमारोग्यमायुधं धन्यं वेदेन संमितं ।
 नाम्य विघ्नं विकुर्वन्ति दानवा यत्तराक्षसाः । पिशाचा यातुधाना वा गुह्यका भुजगा अपि ।
 यः पठेत् शुचिः पार्थ ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः । अभययोगो वर्धन्तु सोऽस्येधफलं लभेत ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिक पर्वणि महादेवमहस्वनामस्तोत्रे ब्रह्मदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ महायोगो ततः प्राह कृष्णदैपायनो मुनिः । पठस्व पुत्र भद्रं प्रीयतां ते महेश्वरः ।
 पुरा पुत्र मया मेरौ तप्यतः परमं तपः । पुत्रहेतोर्यद्द्वाराज स्तव एवोऽनुकीर्तितः ।
 लक्ष्मणोऽपि तान् कामानहं वै पशुनन्दन । तथा लमपि सर्व्याह्नि सर्व्यान् कामानवाप्स्यसि ।
 कपिलस्य तथा प्राह साङ्गिर्देवसत्पतः । मया जन्मान्यनेकानि भक्ता चाराधितो भवः ।

१९७

१९८

१९९

२००

२०१

प्रीतश्च भगवान् ज्ञानं ददौ मम भवान्मम । चादधीर्षिताः प्राह ब्रह्मण इच्छितः सखा । ११०
 आसन्मायन इत्येवं विभुतः कश्चात्प्रकः । मया गीर्षत्तन्मायाय तपसाया जतिः सखा ।
 अयोनिजानां दान्तानां धर्मज्ञानां सुवर्षी । अजरायामदुःखानां ज्ञानवर्षवर्षिणी ।
 सखं पुत्रव्रतं सर्वानुपुरा पाशुनुपात्मज । वास्योक्त्विशाह भगवान् पुधिष्ठिरमिदं वचः ।
 विवादे साधिमुनिभिर्ब्रह्मज्ञो वै भवानिति । उक्तः सखेन चाविष्टकेनाधर्मैश्च भारत ।
 कोऽहमीज्ञानमनघममोघं वरुणं मतः । सुकृष्णार्जि ततः सापैकतो दुःखविनाशनः । १११
 आह मां विपुरज्ञो वै चक्रवर्त्युः भविष्यति । ज्ञानदन्त्यस्य कौन्तेयसिद्धं धर्मभूतान्वर ।
 अष्टिमध्ये स्थितः प्राह ज्वलन्निव हिवाकरः । पित्रविप्रमभिर्नाहसार्थिा वै पाशुवापय ।
 शुचिर्भूत्वा महादेवं मनोऽस्मि वरुणं नृप । नामभिश्चास्तुवं देवं ततस्तुष्टोऽभवद्भवः ।
 परशुश्च ददौ देवो दिव्यान्वस्त्राणि वैव मे । पापस्त ते न भविताः सत्रेषु च भविष्यसि ।
 न ते प्रभविता मृत्युरजसश्च भविष्यसि । आह मां भगवानेवं विस्वस्यो विवन्विपः । ११२
 तद्वाप्तञ्च मे सर्वं प्रसादान्मस्य धीमताः । विश्वामित्रस्तद्देवाश्च अजियोऽहं तदात्मव ।
 ब्राह्मणोऽहं भवामीति यथा चाराधितो हरः । तन्प्रसादान्मया प्राप्तं ब्राह्मणं दुर्लभं महत् । *
 असितो देवलश्चैव प्राह पाशुसुतं नृप । ब्राह्मणस्तस्य कौन्तेय विभो धर्मोऽनघनमदा ।
 तस्ये धर्मं यत्रस्याग्रमायुषैवाद्दत्तमभुः । अष्टिम्यंस्तमदो नाम ब्रह्मण इयितः सखा ।
 प्राहाजमोठं भगवान् वृहस्पतिसमस्तुतिः । वरिष्ठो नाम भगवांश्चाक्षुषस्य मनोः सुतः । ११३
 शतक्रतोरचिन्त्यस्य सने वर्षसहस्रकके । वर्त्तमानेऽब्रवीद्वाक्यं साधि शुभारिते मया ।
 रथन्तरे दिजश्रेष्ठ न सम्यगिति वर्त्तते । समीक्षस्य पुनर्दुःखा पापं त्यक्त्वा द्विजोत्तम ।
 अयश्चवाहिनं पापमकार्षीस्त्वं सुदुर्धते । एवमुक्त्वा महाक्रोधः प्राह ब्रह्मं पुनर्ध्वजः ।
 प्रशया रहितो दुःखी नित्यभीतो वनेचरः । दशवर्षसहस्राणि द्वाष्टौ च शतानि च ।
 नष्टपात्रीयपवने मृगैरन्यैश्च वर्त्तते । अयश्चोयद्रुमे देशे त्वमिहनिवेदिते । ११४
 भविता त्वं मृगः क्रूरो महादुःखसमन्वितः । तस्य वाक्यस्य निधने पार्थ जातो ह्यहं मृगः ।
 ततो मां वरुणं प्राप्तं प्राह वोगो महेश्वरः । अजरसामरश्चैव भविता दुःखवर्त्तितः ।
 साम्यं समस्त ते मौख्यं युवयोर्ध्वर्द्धतां क्रतुः । अनुग्रहानेवमेव करोति भगवान् प्रभुः ।
 परं धाता विधाता च सुखदुःखे च सर्वदेव । अष्टिम्य एव भगवान् कर्मणा मनसा गिरा ।
 न मे तात पुधिष्ठे विद्यया पण्डितः समः । वासुदेवस्तद्देवाश्च पुनर्ध्वंतिमताम्बरः । ११५
 सुवर्णाक्षो महादेवस्तपसा तोषितो मया । ततोऽय भगवानाह प्रीतो मां वै पुधिष्ठिर ।
 अर्थाप्रियतरः कृष्ण मन्मसादाह्विष्यसि । अपणजितस्य युद्धेषु तेजस्यैवानस्योपमं ।
 एवं सहस्रस्रश्चात्मा महादेवो वरं ददौ । मणिसन्धेऽय भूले वै पुरा संपूजितो मया ।
 वर्षायुतसहस्राणि सहस्रव्रतमेव च । ततो मां भगवान् प्रीत इदं वचनमब्रवीत् ।

वरं वृषीन्व भद्रमी जने मन्वसि वरामि । ततः प्रथमं त्रिरथा इदं वचनमनुव । १११०

यदि प्रीतो महादेवो भक्त्या परमया विक्रः । नित्यकाशं तवेवान् भक्तिर्मयतु मे क्षिरा ।

एवमस्त्विति भगवांस्तुपेक्षाऽन्तरधीयत ।

॥ वैश्वीक्य उवाच ॥ ममाहृणुममैर्हैव इत्तं भगवता पुरा । यत्प्रोवायेन वक्षिणा वारायणा बुधितिर ।

॥ जर्म उवाच ॥ अतुः वक्ष्यन्मददत्कथाशार्चं ममाहृतं । वरकथाशर्चं तुहो मनीषेण पाण्डव ।

तुष्यं मम वचनानु सुतायां मन्वसादिनां । आपुष्येवं वपुष्यश्च संवत्सरस्ततःकुर्व । ११११

॥ पराशर उवाच ॥ प्रसादेऽहं पुरा कर्म मन्वसाधिकथं नृप । महातपा महातेजः महायोनो महावक्त्राः ।

वेदव्यायः शिष्यावाक्यैः प्रकृतः कर्त्तव्यः । कर्त्तव्यवीर्यिनः पुनो मम खादै महेश्वरात् ।

इति मत्वा इदि जर्म प्राह सां सुवत्सजतः । मयि संज्ञायनायाकाः प्रकृत्याशुभो भविष्यति ।

सावर्केक मनोः सर्वं कर्त्तव्यं भविष्यति । वेदान्नाहं व वै वक्ता सुवदंश्वरकथा ।

इतिहासक कर्ता च पुत्रस्य जगती हितः । भविष्यति महेश्वर इयितः च महासुनिः । १११२

अरज्ज्वा मरुत्सैव पराशर सुतस्तव । एवमुक्त्वा न भगवांस्तुपेक्षाऽन्तरधीयत ।

बुधितिर महायामी वीर्यवानस्योऽख्ययः ।

॥ माण्डव्य उवाच ॥ अशौरशौरशहायां शूरे भिक्षो क्षरं तदा । नचक्षेण सुतो देवः प्राह मां वै महेश्वरः ।

मेासं प्राप्स्यमि शूराश्च जीविष्यसि समार्युदं । इया शूरलक्षता चैव न ते विप्र भविष्यति ।

आधिभिर्थाधिभिश्चैव वर्जितस्यं भविष्यसि । पादाचतुर्धाशुभूत आत्मा वक्ष्याच्युने तव । १११३

त्वं भवि क्क्ष्णन्पुत्रो जन्म वै सफलं कुह । तीर्थाभिषेकं सकलं तमविज्ञेन चाप्स्यसि ।

स्वर्गं चैवालयं विप्र विदधामि तवोऽर्जितं । एवमुक्त्वा तु भगवान् वरच्छो वृषवाहनः ।

महेश्वरो महाराज कृत्स्नवावा महाद्युतिः । सगणो देवतश्रेष्ठश्चैवान्तरधीयत ।

॥ गालव उवाच ॥ निश्चामिवाभ्यनुज्ञातो ह्यहं पितरन्मागतः । अत्रवीर्यां तनो माता दुःखिता इदतो भ्रमं ।

कौत्रिकेनाभ्यनुज्ञातं पुत्रं वेदविभूषितं । न तात तनकं दानं पिता मां पश्यतिऽनघ । १११४

श्रुत्वा जनन्या वचनं निराशो गुरुदर्शने । निवृत्तात्मा महादेवमपश्यं सोऽत्रवीर्य मां ।

पिता माता च ते त्वहं पुत्र मृत्युविवर्जिताः । भविष्यत विप्र क्षिप्रं ब्रह्माऽसि पितरं सये ।

अनुज्ञातो भगवता श्रुत्वं गत्वा बुधितिर । अपश्यं पितरं तात इष्टिं कृत्वा विनिःसृतं ।

उपस्पृश्या वृहीलेषु कुर्वांश्च शरणाकुर्वन् । तान् विष्टञ्च च मां प्राह पिता काष्ठाविलेखणः ।

प्रणमन्तं परिख्यञ्च मूर्ध्निपाशाप पाण्डव । दिव्या बृहोऽसि मे पुत्र कृतविद्य इहागतः । १११५

॥ प्रेगभ्यायन उवाच ॥ एतान्मत्पुत्रान्वेव कर्त्तव्यस्य महात्मनः । प्रोक्तानि मुनिभिः श्रुत्वा विस्मयामास पाण्डवः ।

ततः कृष्णोऽभवोदाकं पुनर्नृत्तिमताम्बरः । बुधितिरं धर्म्मनिधिं बृहद्भक्तमिवेश्वरः ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ उपमन्नुर्षधि प्राह तपस्विव दिवाकरः । अशुभैः पापकर्म्मणो ये वराः कल्पवीर्यताः ।

इन्द्रानं न प्रपद्यन्ते तमोराजसकृत्तपः । ईश्वरं च म्प्रपद्यन्ते दिव्या भावितभावनाः ।

सर्वथा वर्त्तमानोऽपि यो भक्तः परमेश्वरे । सर्वत्रोऽस्मिन्वायानां मुनीनां भाषितात्मना । ११८
 ब्रह्मन्मं क्रोशन्मं वा ब्रह्मन्मं वा सुरैः सह । तैलास्यसाधियत्वं वा तुष्टो बहूः प्रवृत्तानि ।
 मनसाऽपि त्रिवं तात ये प्रपद्यन्ति मानवाः । विधूय सर्वपापानि देवैः सह वसन्ति ते ।
 भिक्षा भिक्षा च कृत्वाणि हत्वा सर्वमिदं जगत् । यजेद्देवं विरूपाक्षं न स पापेभ्यः क्षिप्यते ।
 सर्वसत्त्वहीनोऽपि युक्तो वा सर्वपातकैः । सर्वं मुदति तात्पापं भावयञ्छिवमात्मना ।
 कौटपक्षिपतङ्गानां निरस्त्रामपि क्रेशव । महादेवप्रपन्नानां न भयं विद्यते कश्चित् । ११९
 एकमेव महादेवं भक्ता ये मानवा भुवि । न ते संसारबन्धना इति मे निश्चिता मतिः ।
 ततः कृष्णोऽत्रवीदाक्यं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरं ।

॥ विश्वरूपाय ॥ आदित्यचन्द्रावनिर्जोऽनसस्य सौभूमिरापो वसवोऽय विन्धे । धानाऽर्थेना इडुकटुहस्ततो च हृद्राः ससाध्या
 वरुणोऽथ गोप ।

ब्रह्मा शक्रो मारुतो ब्रह्म सत्यं वेदा यज्ञा दक्षिणा वेदवाहाः । सोमो बृष्टा यथा ह्यं हविष रथा दीक्षा संथमा ये च
 केषित् ।

स्वाहा वैषट् ब्राह्मणाः सौरभेषी धर्मैः पात्र्यं कालपकं बलस्य । यत्रो दमो बुद्धिमतो क्षितिस्य इडुभाइडुं ये मुनयस्य
 सत । १२०

अग्रा बुद्धिर्धनवा दर्शनेन सार्धं द्याम् कर्षणा वा च विद्धिः । गथा देवानामुग्रपाः सोमपास्य लोकाः सुयामामुषिता
 ब्रह्मकायाः ।

आभासुरा गन्धपा दृष्टिपास्य वाचा विरुद्रास्य मनोविरुद्राः । इडुद्राय निर्वाणरतास्य देवाः सार्धं शना दर्शपा आज्य
 पास्य ।

चिन्त्यद्योता ये च देवेषु मुख्या ये चाप्यन्ये देवतास्यजनेभ्यः । सुपर्शनन्धर्व्यपिशाचदानवा यक्षासाया चारण्यपन्नगाश्च ।
 स्यूलं सुस्रजं मृदु चाप्यस्रजं दुःखं सुखं दुःखमनन्तरस्य । सांख्यं योगं यत्पराणां परस्य सर्वज्ञानं विद्धि यत्को
 र्मितं मे ।

तस्मिन्भूता भूतकृतो मरेण्याः सर्वे देवा भुवनस्यास्य गोपाः । आविश्वेमां धरणीं चोऽभ्वरत्नं पुरातनीं तस्य देवस्य सृष्टिं । १२१
 विचिन्वन्तस्तपसा तत्सर्वबीजः किञ्चिन्ममं प्राणहेतोर्नतेऽस्मिन् । ददातु देवः स वगनिहेष्टानभिष्टुतो नः प्रभुरव्ययः सदा ।
 इमं स्तवं मन्त्रियतेन्द्रियस्य भूत्वा इडुचिर्थ्यः पुरुषः पठेत् । चमन्नसोमो निषतो माममेकं सम्प्राप्तुयादस्यमेधे फलं यत् ।
 वेदान् कृत्वाग्नास्यस्यः प्राप्नुयान्नु बधेक्षुषः पार्थ मभीक्षु कृत्वा । वैश्वो सामं प्राप्नुयात्पैपुणस्य इडुद्रो गतिं प्रथ्य तया
 सुखस्य ।

स्ववराजमिभं कृत्वा हृद्राय दधिरे मनः । सर्वदेवापहं पुत्र्यं पवित्रस्य यज्ञस्त्रिनः ।

यावन्मथस्य शरीरे तु रोमकूपानि भारतौ । तावन्मथस्य हस्त्राणि खर्मे वसति मानवः । १२२

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि भेषवाहनोपाख्याने अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यदिदं सप्तधर्मैति प्रोच्यते भगवत्पदं । पाण्डुरहस्यकाले तु स्त्रीषामेतत्कथं स्यात् ।

आर्ष एष भवेद्गुरुः प्राजापत्योऽथवापुरः । यदेतत्सहस्रवर्षेति पूर्वमुक्तं महर्षिभिः ।

सन्देशः सुमहानेव विदुः इति मे मतिः । एष एव सहस्रवर्षो वै श्रेयासं विहितः क्व च ।

सर्गोऽस्तानां भवति सहस्रवर्षैः पितामह । पूर्वमेकसु सिद्धौ क्व वैकल्पिते वद ।

नानाधर्मैरलोपेता मानाकर्षणनिवाहिताः । नामानिरवनिष्ठान्ता मानुषा सहस्रो यदा ।

अमृताः क्षिप्र इत्येव स्रक्कारो व्यवहति । यदाऽमृताः क्षिप्रस्यात सहस्रवर्षैः कुतः इतः ।

अमृताः क्षिप्र इत्येव वैदेव्यसि हि पद्यते । धर्मोऽयं पूर्विका संज्ञा उपचारः क्षिप्रविधिः ।

गङ्गां प्रतिभात्येतन्नम चिन्तयतोऽनित्रं । निःसन्देशमिदं सर्वं पितामह वचान्मुनि ।

यदेतद्यादृश्वेतस्यथा चैतन्नवन्तितं । निखिलेन महाप्राज्ञ भवानेतद्वीतु मे ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अथापुदाहरन्मीममितिहासं पुरातनं । अष्टावक्रस्य संवाहं दिश्या सह भारत ।

निवेद्युक्तामसुपुरा अष्टावक्रो महातपाः । अथेय वदान्यस्य वस्त्रे कथा महात्मानः ।

सुप्रभां नाम वै नासा कपेचाप्रतिभां भुवि । गुणप्रभावशीलेन चारिणे च शोभनां ।

सा तस्य दृष्टैव मनो जहार सुमलोचना । वनराजो यथा पित्रा वसन्ते कुसुमाचिता ।

अपिस्तमाह देया मे सुता तुभ्यं हि तच्छृणु । मत्स्य तावद्विभं पुत्र्यामुत्तरं द्रक्ष्यसे ततः ।

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ किं द्रष्टव्यं मया तत्र वक्तुमर्हति मे भवान् । तथेदानीं मया कार्यं यथा वक्ष्यति मां भवान् ।

॥ वदान्य उवाच ॥ धनदं समतिक्रम्य हिमवन्तस्य पर्वतं । वद्रस्यावतनं दृष्ट्वा सिद्धचारणवेदितं ।

संघट्टैः पार्श्वदेशैश्च नृत्यद्विर्भिविधामनैः । दिव्याङ्गरानैः पेशापरन्वैर्नागाविधैः प्रभो ।

पाणितोषैः सुतालेस्य त्रयानासैः समैस्त्रया । सम्प्रघट्टैः प्रनृत्यद्विः सर्वैश्च निवेद्यते ।

दष्टं किल गिरेः स्थानं तद्विद्यमनि सुप्रभ । नित्यं सन्निहितो देवस्य वा ते पार्श्वदाः स्मृताः ।

तत्र देव्या तपस्तं ब्रह्मरथं सुदुस्तरं । अतस्तद्विष्टं देवस्य तयोभाया इति कृतिः ।

पूर्वै तत्र महापार्श्वं देवस्योत्तरमक्षया । अतवः कालरात्रिस्तु ये दिव्या ये च मानुषाः ।

देवस्योपासते सर्वे रूपिणः किल तत्र ह । तदतिक्रम्य भवनं तत्रा यातव्यमेव हि ।

ततो नीलं वनोद्देशं द्रक्ष्यसे मेघसन्निभं । रमणीयं मनोपाहि तत्र वै द्रक्ष्यसे क्षिप्रं ।

तपस्विनीं महाभागां दृष्ट्वान्द्रीसामनुष्ठितां । द्रष्टव्या सा तया तत्र सम्पूज्या चैव यत्नतः ।

तां दृष्ट्वा विनिवृत्तसंस्त ततः पार्श्वं यदीयसि । यद्येष समयः सर्वैः साधुतां तत्र गम्यतां ।

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ तथाऽसु साधयिष्यामि तत्र वास्याम्बसंघं । यत्र त्वं वदसे साधो भवान् भवतु सत्यशक् ।

॥ भीष्म उवाच ॥ ततोऽगच्छस्व भगवानुत्तरामुत्तरां दिशं । हिमवन्तं गिरिजेष्ठं सिद्धचारणवेदितं ।

स गत्वा दिग्गार्द्धुलो हिमवन्तं महागिरिं । अश्वगच्छस्व हीं पुष्पां बाऊदां धर्मशालिनीं ।

अशोकविमले तीर्थे स्थात्वा वै तर्था देवताः । तत्र सायाथ कश्चने कैश्चि सुप्रमुदास ह ।

ततो रात्र्यां अनीतायां प्रातस्तथाथ स दिशः । स्थात्वा प्रादुसकाराग्निं स्थत्वा येन प्रथामतः ।

वद्राजो वद्रमाथाथ वृदे तत्र समाश्रयत् । विश्रान्तस्य समुत्थाय कौत्सासमभितो यथै ।

धोऽपयस्तत्काङ्क्षन् दारं दीपमान्मिव श्रिया । मन्त्राकिनीश्च नलिनीं धनदस्य महात्मनः ।
 अथ ते राक्षसाः सर्वे धोऽभिरक्षन्ति पद्मिनीं । प्रत्युत्थिता भगवन्तं माषिभद्रपुरोगमाः ।
 स तान् प्रत्यक्षयामास राक्षसान् भीमविक्रमान् । निवेदयत मेां क्षिप्रं धनदाप्येति चाब्रवीत् ।
 ते राक्षसास्तथा राजन् भगवन्तमथाब्रुवन् । अथो वैश्रवणो राजा स्वयमावाति तेऽनिकं । १११
 विदितो भगवानस्य कार्यमांगमकस्य यत् । पश्येनं त्वं महाभागं ज्वलन्तमिव तेजसा ।
 ततो वैश्रवणोऽभ्येत्य अष्टावक्रमनिन्दितं । विधिवत्कुञ्चलं पृष्ट्वा ततो ब्रह्मर्षिमब्रवीत् ।
 सुखं प्राप्नो भवान् कश्चित्किं वा मन्तसिस्वीर्येति । ब्रूहि सर्वं करिष्यामि यथां वक्ष्यामि वै विज ।
 भवन् प्रविश त्वं मे यथाकामन्दिजोत्तम । सत्कृतः कृतकार्यंश्च भवान् याकृत्यविप्रेतः ।
 प्राविशद्भुवनं स्वं वै गृह्णीता तं द्विजोत्तम । आसनं स्वं ददौ चैव पादुमर्थं तथैव च । ११२
 अथोपविष्टयोस्तत्र माषिभद्रपुरोगमाः । निवेदुस्तत्र कैवेरा यद्यगन्धर्वक्षिसराः ।
 ततस्तेषां निषण्णानां धनदो वाक्यमब्रवीत् । भवच्छब्दं समाज्ञाय नृत्थेऽष्टपुरोगमाः ।
 आतिथ्यं परमं कार्यं शूद्रभूया भवतस्तथा । संवर्त्ततामित्युवाच मुनिर्बभ्रुवसा गिरा ।
 अथोर्न्वरा मिमन्त्रेयी रक्षा वैशोर्न्वरो तथा । अलम्बुषा घृतापी च नित्रा चित्राङ्गदा इति ।
 मनेन्देरा सुकोशी च सुमुखी शशिनी प्रभा । विद्युता मञ्जरी दान्ता विद्योता रतिरेव च । ११३
 एतासान्धास्य वै बन्धः प्रमृत्तासुरसः शूद्रभाः । अवाद्दयंश्च गन्धर्वा वाद्यानि विविधानि च ।
 अथ प्रवृत्ते गान्धर्वे दिव्ये शशिपदाविशत् । दिव्यं संवत्सरं तचारमतेव महातपाः ।
 ततो वैश्रवणो राजा भगवन्तमुवाच ह । यथाः संवत्सरो ज्ञातो विप्रेह तव पश्यतः ।
 शार्ङ्गोऽयं विषयो ब्रह्मन् गान्धर्वो नाम नामतः । इन्दतो वर्त्ततां विप्र यथा वदति वा भवान् ।
 प्रतिधिः पूजनोद्यत्समिदंश्च भवतो गृहं । सर्वमाज्ञाप्यतामः शू परवक्तो वचं त्यधि । ११४
 अथ वैश्रवणं प्रीतो भगवान् प्रत्यभाषत । अर्चिताऽस्मि यथान्यायं गमिष्यामि धनेश्वर ।
 प्रीतोऽस्मि सदृशश्चैव तव सर्वं धनाधिप । तव प्रसादाद्भगवत्काहर्वेष महात्मनः ।
 नियोगादस्य यास्यामि वृद्धिमानृद्धिमान् भव । अथ निष्कण्ठ्य भगवान् प्रवथावन्तरामुखः ।
 कैलासं मन्दरं ऐमं सर्वान्गनुचचार ह । तानतोत्स महाशैलान् कैरातं स्थानमुत्तमं ।
 प्रदक्षिणं तथा चक्रे प्रथमः शिरसा मतः । धरणीमवतीर्थ्यैव पूतात्मा धोऽभवत्तदा । ११५
 स तं प्रदक्षिणं कृत्वा चिः शैलं शोन्नरामुखः । समेन भूमिभागेन यथै प्रीतिपुरस्कृतः ।
 ततोऽपरं वनोद्देशं रमणीयमपश्यत् । सर्वर्तुभिर्मूलफलैः पश्चिमिद्य समन्वितैः ।
 रमणीयेर्न्वोद्देशेऽस्य तत्र विभूषितं । तत्राश्रमपदं दिव्यं ददृशं भगवानथ ।
 शैलास्य विविधाकारान् काञ्चनान् रत्नभूषितान् । मणिभूमौ निविष्टांश्च पुष्करिण्यास्तथैव च ।
 अन्यान्यपि सुरग्याणि पश्यतः सुबहून्वथ । शृङ्गं तस्य मनो रसे मर्षर्भवितात्मनः । ११६
 स तत्र काञ्चनं दिव्यं सर्वैरत्नमयं गृहं । ददृशौत्सुतसद्गान् धनदस्य गृहादरं ।

महामो यत्र विविधा मयिकाश्चनपर्वताः । विमानानि च रज्ज्वाणि रज्ज्वाणि विविधानि च ।
 मन्दारपुष्पैः संकोपां तथा मन्दाकिनो नदीं । स्वयंप्रभास मण्डपान् मण्डपैर्भूमिषु भूषिता ।
 नामाविधेय भववैर्भिषिचमणिनोरथैः । मुक्ताभासविनिःचितैर्ध्वजिरजाविभूषितैः ।
 मनोदृष्टिहरैस्तैः सन्ध्याः संवृतं शुभैः । अचिभिश्चासुतं तत्र आसनं तं मनोहरं ।
 ततस्तस्याभवचिन्ता कुत्र वाचो भवेदिति । अथ दारं समन्वितो नन्वा स्त्रिया ततोऽन्वितुं ।
 अतिथिं समनप्राप्तमभिमानन्तु येऽथ वै । अथ कन्याः परिहृता दृष्टान्तक्यादिभिर्भताः ।
 नामाख्याः सप्त विभो कन्याः सन्ध्या मनोहराः । यां चामपश्यत्कन्या वै सा सा तस्य मनोऽच्युतम् ।
 न च श्रुतो वारयितुं मनोऽस्याद्यावकीदति । ततो हृतिः समुत्पन्ना तस्य विप्रस्य धीमतः ।
 अथ तं प्रमदाः प्राङ्मनवान् प्रविशन्ति । य च तासां सुख्यासां तस्यैव भवन्त्य हि ।
 कैः हृत्फलसमाविष्टः प्रविवेक इहं दिवः । तथापश्यन्स्वरानुत्तमरजोऽम्बरधारिणीं ।
 दृष्ट्वां पथ्यं हमाधीनां सन्ध्याभरषभूषितां । स्तुतीति तेन चैवोक्ता सा स्त्री प्रत्यवदन्दा ।
 प्रत्युत्थास च तं विप्रमाकृतामित्युवाच च ।

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ सन्ध्याः स्नात्वाश्वायान् यान्तु एका मामुपतिष्ठतु । अज्ञाता या प्रजन्ता या त्रैया मन्त्रानु बन्धतः ।

ततः प्रदक्षिणीकृत्य कन्यासास्यवृषिं तदा । निखलमूर्च्छेहान्तक्यासा दृष्ट्वाथ अतिक्रम ।
 अथ तां संविद्यन् प्राह अथने भास्करे तदा । तदाऽपि सुखतां भद्रे रज्ज्वो कृतिवर्तते ।
 संस्नापानेन विप्रेण तथा सा तत्र भाषिता । द्वितीये अथने दिव्ये संविद्येह महाप्रभे ।
 अथ सा वेपमानाङ्गी निमित्तं शीतलं तदा । अथद्विष्य महर्षेर्वै प्रथमं स्वरोचत ।
 स्वागतेनागतं तान्तु भगवावम्भभाषत च । सोपानदङ्गुवाभ्यान्तु अषिं प्रीत्या नरर्वभ ।
 निर्विकारवृषिश्चापि कष्टकुशोपमं तदा । दुःखिता प्रेक्ष्य सख्यन्मकारोदविषा सह ।
 ब्रह्मक कामताऽन्याऽस्ति स्त्रीणां पुरुषतो धृतिः । कामेन मोक्षिता चार्हं मां भजन्ती भजस्य मां ।
 प्रहृष्टो भव विप्रर्षे समागच्छ मया सह । उपमूह च मां विप्र कामार्ताऽहं भृशं त्वयि ।
 एतद्वि तव धर्मात्मस्यपथः पूज्यते फलं । प्रार्थितं दर्शनादेव भजमानां भजस्य मां ।
 मम चेदं धनं सर्वं यथाऽन्यरपि पश्यसि । प्रभुस्यं भव सर्वत्र मयि चैव न संशयः ।
 सन्ध्यां कामान् विधास्यामि रमस्य सहितो मया । रमणीये क्वे विप्र सर्वकामफलप्रदे ।
 त्वदशाऽहं भविष्यामि रंक्षसे च मया सह । सर्वान् कामानुपाश्रितो ये दिव्या ये च मानुषाः ।
 नातः परं हि नारीणां विद्यते च कदाचन । यथा पुरुषसंघर्षः परमेतद्वि नः फलं ।
 आत्मकन्दे न वर्तन्ते नार्या मन्वाद्यधोदिताः । न च दक्षन्ति मच्छन्तः सुतैरपि पांशुभिः ।

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ परदारामहं भद्रे न गच्छेयं कदाचन । कूपितं धर्मशालाज्ञेः परदाराभिभवर्षं ।

भद्रे निवेष्टुकामं मां विद्वि मत्प्रेम वै ज्ञये । विषयेष्वनभिष्टोऽहं धर्मार्थं किल सन्ततिः ।
 एवं लोकान् गमिष्यामि पुनैरिति न संशयः । भद्रे धर्मं विजानाहि ज्ञात्वा सोपरमस्य च ।

॥ स्त्री उवाच ॥ नास्मिन्नेष्टमिह ब्रह्मी न शान्ते चिदेषा दिवः । मियाः स्त्रीणां यथा कर्मो रतिस्त्रीणां हि चोक्तिः ।

सहस्रे किल नारीषां शोभनीया महात्मना । तथा व्रतवचनेषु परि कथितमिदमात्मना ॥

नैता मानसि पितरं न कुर्वन् न श्रुततरं । न श्राद्धेषु न भूतैरं न च पुत्राणां देवराणां ॥

स्त्रीसाधनैः कुर्वन् प्रणि कृत्वाभीष हरिदराः । दोषान् यथाशक्तं सन्तानुं प्रकथयतिस्त्रिधा ॥

॥ भोग उवाच ॥ ततः स चरितेकात्मनां स्त्रियं प्रकथयति । साक्षात् सचिन्मन्त्रः प्रियः स्यात् स्त्रीषु मे ।

या स्त्री प्रोवाच ॥ अस्मद्गणेषु देवकायतः । तत्र सावकाशं भाव्यं कथयति स्त्रियं हि ।

ब्रह्मविद्यामभ्युवाच स तथेति सुधिष्ठिर । ज्ञानेऽयं सावदुष्कारो भवत्या सा च संभवः ।

अथशिरभिसंश्लेष्य स्त्रियं तां कथयति । चिन्मन्त्रं परमिदं भवेत्संश्लेष्यं च अभवत् ॥

यद्यदङ्गं हि सोऽपश्यत्स तत्र विप्रश्चक्षते । सावकाशं तपसां दृष्टीकथयतिस्त्रिधा ॥

देवतेषु गृहस्थासु प्रायश्चित्तं कथयति । प्रकथयति चारुणं वेत्तुं न शुकं सहसा मया ।

इति चिन्मन्त्रविक्रम तन्मयं ब्राह्मिण्यतः । अगमस्यैव त्रैलोक्यं मनसा साकल्येन तु ।

अथ सा स्त्री तथोवाच ॥ अस्मद्गणेषु वै रवेः । रूपं सध्यात्संश्लेष्यं किमुपस्थापनां तत्र ।

स उवाच ततस्तं स्त्रीं ज्ञानोदकनिष्पन्नय । उपरिस्त्रियं ततः सध्यां वागमतो कियतेन्द्रियः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि अष्टावक्रदिकथनादे ऊनविंशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ भोग उवाच ॥ अथ सा स्त्री तमुवाच कथमेवं भवन्निति । दिव्यं तैस्त्रमुपादाय ज्ञानवाटोमुपागच्छत् ॥

अनुशाता च मुनिना सा स्त्री तेन महात्मना । अथास्य तैस्त्रेणाज्ञानि सर्वाश्चेवाभ्युदयत ।

अनैस्त्रोत्सादितस्तत्र ज्ञानशास्त्रामुपागमत् । भद्रासवं ततश्चिन्मन्त्रविरचनमथवं ।

अथोपरिविष्टस्य यदा तस्मिन् भद्रासवे तदा । सापयामास अग्नौस्त्रयं सुखदसावत् ॥

दिव्यञ्च विधिवत्कं सोऽपचारं मुनेक्षदा । स तेन सुसुश्रोषेन तस्या हस्तमुशेन च ॥

व्यतीतां रजनीं कृत्वा नागानास महाव्रतः । तत उवाच स मुनिश्चदा परमविद्वितः ॥

पूर्वस्थां दिशि सूर्यश्च सोऽपश्यदुदितं दिवि । तत्र बुद्धिरिदं किमु मोक्षस्तन्मिदं भवेत् ॥

अथोपास्य सचक्षांशुं किं करोमीत्युवाच तां । सा साक्षरवमन्त्रव्यपेरन्मुपाहरत् ॥

तस्य स्वादुतयाऽस्यस्य न प्रभूतश्चकार सः । अगमस्यैव त्रैलोक्यं मनसा साकल्येन तु ॥

अथ सा स्त्री भगवन्तं सुप्यनामित्यचोदयत् । तत्र वै ब्रह्मणे दिव्ये तस्या तस्मात् कथिते ।

पृथक्चेव तथा मुनी सा स्त्री स च मुनिश्चदा । तस्याऽऽरुणे सा स्त्री तु ब्रह्मं तदुपासमत् ॥

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ न भद्रे परदारेषु मनो मे सम्यग्गति । उचितं भद्रे भूतेषु सद्यं वै विरमस्य च ।

॥ भोग उवाच ॥ सा तदा तेन विप्रेण तथा तेन निवारिता । स्तन्याऽस्त्रीयुवाचार्थं न धर्मं कलमसि ते ।

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ नास्ति स्तन्यता स्त्रीकामस्तन्या हि धीयतः । प्रजापतिमत्तं स्त्रोतञ्च स्त्री स्नातन्मूर्धति ।

॥ स्त्री उवाच ॥ बाधते मैद्युनं विप्र मम भक्तिश्च पश्य वै । अधर्मां प्राप्येते विप्र यथां त्वं नाभिमन्दसि ।

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ हरन्ति देवजातानि नरं शान्तं यथेच्छकं । प्रभवामि यदा धृत्या भद्रे सद्यस्येन व्रज ॥

॥ स्त्री उवाच ॥ शिरसा प्रकृते विप्र प्रसादं कर्तुमर्हसि । शूने विप्रसमायावाः शर्यं नम मेऽनघ ।
 यदि वा देवमानसं परशरसु वक्षसि । चाक्षयं स्वर्गवान्धस्य पाणिं यदीय मे विप्र ।
 न देवी भविता रैव कथं वैतदुबीच्यते । कतन्ना मां विनापीरि वेः कथाः कोऽप्येव भव ।
 मयावेदितानिना च कतन्नाऽपि मन्त्रा मां ।

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ कतन्ना मे कथं भद्रे ब्रूहि कारयमघ वै । नासि चिकीर्षी स्त्री कारिका मे कतन्मर्हति । ११८

पिता रक्षति कुमारं मती रक्षति वीर्ये । पुत्राश्च चापिरे काले नास्ति स्त्रीया कतन्मता ।
 ॥ स्त्री उवाच ॥ कुमारं ब्रह्मचर्ये मे कथं वाचि न संभवः । पत्नीं कुर्यात्तु विप्रश्चान् विवर्हि मा मम ।
 ॥ अष्टावक्र उवाच ॥ यथा मम तथा तुभ्यं यथा तुभ्यं तथा मम । विद्याविषयवेक्षणं विप्रः कथं न किं भवेत् ।
 आश्रये परमं हीदं किमु मेवो वि मे भवेत् । दिव्यामरकमया हि कथेयं मामुपदिशता ।

किन्वयाः परमं रूपं बीर्यमायोत्करं पुनः । कन्या रूपमिहाप्यं विनिवापीतरं भवेत् । ११९

यथाऽपरं ब्रह्मिधतेनं सुत्यासौ कथञ्चन । न रोचते हि सुत्यानं सत्येनायादयाम्बहं ।
 इति श्रीमहाभारते शानुशासनपर्वे शानुशासनिके पर्वे अष्टावक्रदिकम्बवादे विप्रोऽध्यायः ॥ २० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ न विभेति कथं वा स्त्री प्रायाच परमधुनेः । कथं निवृत्तो भनवांशुवृत्तान् प्रमरीतु मे ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अष्टावक्रोऽप्युच्यते रूपं विकुदये कथं । न चानृतं ते कथं ब्रूहि ब्राह्मणकाम्यया ।

॥ स्त्री उवाच ॥ आवापुचिष्येयैथैवा काम्या ब्राह्मणकथनम् । श्रुत्वावहितः सर्वं यदिदं सत्यविक्रम ।

जिज्ञासेयं प्रयुक्ता मे शिरोकर्णं तवानघ । च्युत्यामेन ते सोका जिताः सत्यपराक्रम । १२०

उत्तरां मां दिवं विद्धि दृष्टं स्त्रीचापकञ्च ते । आविराजामपि स्त्रीणां बाधते मैथुनज्वरः ।

तुष्टः पितामहसोऽप्य तथा देवाः सवासवाः । स तं येन च कार्येण सम्प्राप्ते भगवानिह ।

प्रेषितक्षेण विप्रेण कन्या पिबा दिजर्षभ । तयोपदेवं कर्णुं वै तच्च सर्वं मया कृतं ।

खेमेर्गमिष्यसि दृष्टं समस्य न भविष्यति । कन्यां प्राप्स्यसि तां विप्र पुत्रिणी च भविष्यति ।

काम्यया पृष्टवांश्च मां ततो व्याहृतमुत्तमं । अनतिक्रमणीयेषां कृत्स्नैर्लोकेऽस्मिभः सदा । १२१

गच्छस्य सुकृतं कृत्वा किञ्चान्यच्छीतुमिच्छसि । चावदुषीमि विप्रश्चैव अष्टावक्र उवाच तव ।

अपिषा प्रसादिता चास्ति तव हेतोर्दिजर्षभ । तच्च संमाननार्थं मे त्वेव वाक्यं प्रभाषितं ।

॥ भीष्म उवाच ॥ श्रुत्वा तु वचनं तस्याः स विप्रः प्राक्षसिः क्षितः । शानुशासनस्यैवा चापि स्वदृष्टं पुनराव्रजत् ।

दृष्टमागत्य विश्रान्तः क्षणनं परिपृच्छ च । अभ्यमच्छ च तं विप्रं व्याचतः कुचनन्दन ।

पृष्टस्य तेन विप्रेण दृष्टं लोकविदर्शनं । प्राह विप्रं तदा विप्रः सुप्रोतेनाकारात्मना । १२२

भवता समनुज्ञातः प्रक्षितो गन्धमादनं । तच्च चोत्तरतो देवे दृष्टं मे देवतं महत् ।

तथा चाश्मनुज्ञातो भवांश्चापि प्रकीर्णितः । आवितस्यपि तदाकं दृष्ट्वाभ्यागतः प्रभो ।

तमुवाच तदा विप्रः सुतां प्रतिदृष्ट्वाण मे । नक्षत्रविधियोगेन पांच हि परमं भवान् ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अष्टावक्रस्येद्युक्ता प्रतिदृष्ट्वा च तां विभो । कन्यां परमधर्मात्मा प्रीतिमांशाभवत्तदा ।

कन्या तां प्रतिव्यस्रैव भार्या परमेष्ठाभवां । उवाच मुदितस्य स्वाम्ये विगतधरः । ११२

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि अष्टावक्रादिकथंवादि एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किमाज्जभरतश्रेष्ठ पात्रं विप्राः समातनाः । ब्राह्मणं लिङ्गिनश्चैव ब्राह्मणं चाप्यलिङ्गिनं ।

॥ भीष्म उवाच ॥ स्ववृत्तिमभिपक्षाय लिङ्गिने चेतराय च । देवमाज्जभरतश्रेष्ठ उभावेतौ तपस्विनौ ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अद्भुता परया पूतो यः प्रथच्छेद्विजातये । इयं कथं तथा दानं को दावः स्नात्पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अद्भुतापूतो नरस्तात दुर्दानोऽपि न संशयः । पूतो भवति सर्वत्र किमुत त्वं महापुते ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ न ब्राह्मणं परीक्षेत देवेषु सततं नरः । कथ्यप्रदाने तु बुधाः परीक्ष्यं ब्राह्मणं विदुः । ११३

॥ भीष्म उवाच ॥ न ब्राह्मणः साधयते इयं देवान्प्रसिध्यति । देवप्रसादादिदृश्यन्ते यजमानेन संशयः ।

ब्राह्मणान् भरतश्रेष्ठ सततं ब्रह्मवादिनः । मार्कण्डेयः पुरा प्राह इह लोकेषु बुद्धिमान् ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अपूर्वोऽप्यथ वा विद्वान् सम्बन्धी वा वध्या भवेत् । तपस्वी यज्ञशीलो वा कथं पात्रं भवेत्तु सः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ कुलीनः कर्मशुद्धैश्चक्षुधैवाऽप्यनृशंसवान् । श्रीमानृजुः सत्यवादी पात्रं पूर्वं च ये त्रयः ।

तत्रैवं शृणु मे पार्थ चतुर्णां तेजसां मतं । शृण्व्या काश्यापस्याग्नेर्बार्कण्डेयस्य चैव हि । ११४

॥ शृण्व्युक्त्वच ॥ यथा महाशर्भे क्षिप्रः क्षिप्रं नेष्टुर्भिनश्यति । तथा दुस्वरितं सर्वं विद्वत्प्राज्ञ निमज्जति ।

॥ काश्यप उवाच ॥ सर्वे च वेदाः सह पङ्क्तिरङ्गैः साक्षां पुराणस्य कुक्षे च जम्भ । नैतानि सर्वान्पि गतिर्भवन्ति शीलस्यैतस्य
नृप दिजस्य ।

॥ अग्निर्वाच ॥ अधीयानः पर्युत्तं मन्वमानो यो विशया इति यज्ञः परेषां । प्रथस्यतेऽसौ चरते न सत्यं लोकान्तस्य
ह्यन्तवन्तो भवन्ति ।

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ असभेधसदस्यस्य सत्यस्य तुलया धृतं । नाभिजानामि यद्यस्य सत्यस्याद्भुमवाप्तुयात् ।

॥ भीष्म उवाच ॥ इत्युक्त्वा ते जम्पुराशु चत्वारोऽमिततेजसः । शृण्वी काश्यपोऽग्निश्च प्रहृष्टायुश्च भार्गवः । ११५

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यदिदं ब्राह्मणा लोके त्रिभिर्भुञ्जते इति । दत्तं ब्राह्मणकामाय कथं तस्युक्तं भवेत् ।

॥ भीष्म उवाच ॥ आदिष्टिनो ये राजेन्द्र ब्राह्मणा वेदपारगाः । भुञ्जते ब्रह्मकामाय व्रतक्षुप्ता भवन्ति ते ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अनेकान्तं बहूदरं धर्ममाज्जभरतोपिणः । किं निश्चितं भवेदत्र तन्मे ब्रूहि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अष्टिंसा सत्यमकोध आनृशंसं दमसाया । आर्जवश्चैव राजेन्द्र निश्चितं धर्मलक्षणं ।

ये तु धर्मं प्रशंसन्त्यरन्ति पृथिवीमिमं । अनाचरन्त्यद्भुधै सहरेऽभिरताः प्रभो । ११६

तेभ्यो हिरण्यं रत्नं वा गामयं वा ददाति चः । दशवर्धाणि विष्टास्य भुञ्जे निरयमास्त्रितः ।

मेदानां पुङ्गवानस्य तथैवान्तेऽवसायिनां । कृतं कर्माकृतं वाऽपि गगमोहेन जल्पतां ।

नेत्यदेवस्य ये मूढा विप्राय ब्रह्मचारिणे । इदंते नेह राजेन्द्र ते लोकान् भुञ्जतेऽशुभान् ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किं परं ब्रह्मचर्यं किं परं धर्मलक्षणं । किञ्च श्रेष्ठतमं श्रौचं तन्मे ब्रूहि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ ब्रह्मचर्यात्परं तात मधुमांसस्य वर्जने । मर्यादायां स्थितो धर्मः शमस्यैवास्य स्वस्यं । ११७

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कस्मिन्काले चरेद्दुर्ध्वं कस्मिन्कालेऽर्धमाचरेत् । कस्मिन्काले सुखी च स्यात्तन्मे ब्रूहि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ कथमर्थं निवेदेत ततो धर्ममगमरं । पश्चात्कर्म निवेदेत न च मन्वेत्प्रवृत्तिनां ।

ब्राह्मणोऽपि मन्वेत गुरुं श्राद्धमिपूजयेत् । सर्वभूतानुलोमश्च मृदुधीः प्रियवदः ।

अधिकारे च दनृतं यच्च राजसुपैरुतं । गुरोः श्राद्धीककरणं तुल्यं तद्ब्रह्महत्याया ।

प्रहरेकनरे त्रेपु न च न्याद्रां तथैव च । भूषहत्यासमञ्जैव उभयं यो निवेदेते ।

११८

नाग्निं परित्यजेन्नातु न च वेदान् परित्यजेत् । न च ब्राह्मणमाक्रोशिसुखं तद्ब्रह्महत्याया ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कीदृशाः साधवो विप्राः केभ्यो दत्तं महाफलं । कीदृशानाञ्च भोक्तव्यं तयो ब्रूहि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अक्रोधना धर्मपराः सत्यनिष्ठा दमे रताः । तादृशाः साधवो विप्रास्तेभ्यो दत्तं महाफलं ।

अमानिनः सर्ववशा इडार्या विजितेन्द्रियाः । सर्वभूतहिता मेवास्तेभ्यो दत्तं महाफलं ।

अनुश्याः शुचयो वैद्या श्रोमन्तः कृत्वादिनः । स्वकर्मानिरता ये च तेभ्यो दत्तं महाफलं ।

११९

साङ्गंश्च चतुरो वेदानधीते यो द्विजवर्भः । वदन् प्रवृत्तः कर्मभक्तो पात्रमृषयो विदुः ।

ये त्वेवं गुणजातोऽस्तेभ्यो दत्तं महाफलं । सहस्रमुषमाप्नोति गुणाहांश्च प्रदायकः ।

प्रज्ञामृताभ्यां हृत्तेन श्रीलेन च समन्वितः । तारयेत् कुलं सर्वमेकोऽपीह द्विजवर्भः ।

गामयं विनमसं वा तद्विधे प्रतिपादयेत् । ब्रह्माणि चान्यानि तथा प्रेक्षभावे न शोचति ।

तारयेत्कलकं सर्वमेकोऽपीह द्विजोत्तमः । किमङ्ग पुनरेते तस्मात्पात्रं समाचरेत् ।

१२०

निश्चयं च गुणोपेतं ब्राह्मणं साधुमन्थतं । दूरादानीय सक्त्य सर्वतश्चाभिपूजयेत् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि ब्रह्मविष्णुशिवे पर्वणि ब्रह्मप्राप्तिके द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ आद्रुकाले च दैवे च पित्र्येऽपि च पितामह । दृष्ट्वात्सवं तयात्मानं विहितं यत्सुरर्षिभिः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ दैवं पूज्यं हि कं कुर्व्यादपराद्ये तु पैतृकं । मङ्गलाचारकल्पः कृतशौचः प्रवक्ष्याम ।

मनुश्याणान् मन्वाञ्छे प्रदद्यादुपप्लिभिः । काशहीनान् सदात्तं तं भागं रक्षसां विदुः ।

कर्णितं चावलीढश्च कलिपूर्वश्च यत्कृतं । रक्षसाभिदुष्टश्च तं भागं रक्षसां विदुः ।

१२१

अवघुष्टश्च यद्गुणमत्रतेन च भारत । पराष्टुष्टं शूना चैव तं भागं रक्षसां विदुः ।

केवकीटावपतितं हृतं श्मिन्नेवेक्षितं । रुदितश्चावधूतश्च तस्मान् रक्षसां विदुः ।

निरोद्धारेण यद्गुणं सशस्त्रेण च भारत । दुरात्मना च यद्गुणं तं भागं रक्षसां विदुः ।

परोक्षेष्टश्च यद्गुणं परिभुक्तश्च यद्भवेत् । दैवे पित्र्ये च यततं तं भागं रक्षसां विदुः ।

मन्त्रहीनं क्रियाहीनं चक्राहं परिविज्ञते । विभिर्भर्षेभिरभेष्टं तं भागं रक्षसां विदुः ।

१२२

आश्वाप्लुतिं विना चैव यत्किञ्चित्परिविज्ञते । दुराचारैश्च यद्गुणं तं भागं रक्षसां विदुः ।

ये भागा रक्षसां प्राप्तास्त उक्ता भरतर्षभ । अत ऊर्ध्वं विसर्गश्च परीचां ब्राह्मणे शृणु ।

यावन्तः पतिता विप्रा जडोऽप्यन्तास्तथैव च । दैवे वाऽप्यथ वा पित्र्ये राजकार्हेनि केतनं ।

श्रियो ह्यीवश्च कुट्टो च तथा यच्छाहतश्च यः । अपस्मारी च यश्चाभ्यो राजकार्हेनि केतनं ।

चिकित्स्वका देवसका वृथानिघमधारिणः । बोमविक्रियस्यैव राजकार्हेनि केतनं ।

१२३

गायना नर्तनस्यैव श्रवका वादकास्तथा । कथका योधकास्यैव राजसार्हन्ति केतनं ।
 होतारो वृषलानाञ्च वृषलाभ्यापकास्तथा । तथा वृषलशिव्याञ्च राजसार्हन्ति केतनं ।
 अनुयोक्ता तु यो विप्रो अनुयुक्तञ्च भारत । नार्हतसावपि आहुं ब्रह्मविक्रयिणो हि नो ।
 अपणीर्यः कृतः पूर्वं वर्षावरपरिग्रहः । ब्राह्मणः सर्वविधोऽपि राजसार्हन्ति केतनं ।
 अनग्रयस्य ये विप्रा मृतनिध्यातकाश्च ये । सोनाश्च पतितास्यैव राजसार्हन्ति केतनं । ११८०
 अपरिज्ञातपूर्व्याश्च गणपूर्व्याश्च भारत । पुम्निष्ठापूर्व्यपुत्राश्च आहुं नार्हन्ति केतनं ।
 अक्षकर्त्ता च यो राजन् यस्य वाहुधिको नरः । प्राणिविक्रयवृत्तिस्य राजसार्हन्ति केतनं ।
 स्त्रीपूर्व्याः काण्डपृष्ठाश्च यावन्तो भरतर्षभ । अजपा ब्राह्मणास्यैव आहुं नार्हन्ति केतनं ।
 आहुं देवे च निर्दिष्टो ब्राह्मणो भरतर्षभ । दातुः प्रतियहोतुश्च शृणुष्वानुग्रहं पुनः ।
 चीरुदृत्ता गुरीरुक्ता भवेयुर्व्येऽपि कर्षकाः । सावित्रीणाः क्रियावन्तो राजन् केतनसमः । ११८१
 साधर्मात्ममयाञ्चो केतयेत्कुञ्जजन्दिजं । न त्वेव वस्तिं तात आहुं च परिकल्पयेत् ।
 अग्निहोत्री च यो विप्रो यामवासी च यो भवेत् । अक्षेणसातिधियश्च स राजन् केतनसमः ।
 सावित्रीं जपते यस्तु विकासं भरतर्षभ । भिक्षावृत्तिः क्रियायांश्च स राजन् केतनसमः ।
 उदितास्तमितो यस्य तथैवास्तमितोदितः । अहिंससायदोषश्च स राजन् केतनसमः ।
 अकल्कको ज्ञानर्केस्य ब्राह्मणो भरतर्षभ । संसर्गे भैक्षवृत्तिस्य स राजन् केतनसमः । ११८२
 अत्रतो कितवः सोमः प्राणिविक्रयको वणिक् । यस्याश्च पीतवान् सोमं स राजन् केतनसमः ।
 अर्जयित्वा धनं पूर्वं दास्यैरपि कर्षभिः । भवेत्संभ्रातिधिः पश्चात्स्य राजन् केतनसमः ।
 ब्रह्मविक्रयनिर्दिष्टं स्त्रिया चर्षाजितं धनं । अदेयं पितृविप्रेभ्यो यस्य क्लैयादुपार्जितं ।
 क्रियमाणोऽपवर्गे च यो दिजो भरतर्षभ । न व्याहरति यद्युक्तं तस्याध्वर्यो गवानृतं ।
 आहुस्य ब्राह्मणः काशः प्राप्तं दधि घृतं तथा । सोमक्रयस्य मांसस्य यद्दारणं युधिष्ठिर । ११८३
 आहुतापवर्गे विप्रस्य स्वधा वै मुदिता भवेत् । अन्नियस्यापि यो ब्रूयात्प्रोथमां पितरस्त्रिति ।
 अपवर्गे तु वैश्यस्य आहुकर्षाणि भारत । अक्षयमभिधातव्यं क्षत्रि शूद्रस्य भारत ।
 पुण्याहवाचनं देवं ब्राह्मणस्य विधीयते । एतदेव निरोद्धारं क्षत्रियस्य विधीयते ।
 वैश्यस्य देवं वक्रव्यं प्रीथन्ता देवता इति । कर्षणामानुपूर्व्येण विधिपूर्व्यं कृतं शूद्र ।
 जातकर्षादिकाः सर्वस्त्रिषु वर्णेषु भारत । ब्रह्मकर्म हि भग्नोक्ता वैश्यस्य च युधिष्ठिर । ११८४
 विप्रस्य रसना मौञ्जी मौर्वी राजन्यगामिनो । वालजोन्धेव वैश्यस्य धर्म एव युधिष्ठिर ।
 दातुः प्रतियहोतुश्च धर्माधर्माविमो शूद्रुः । ब्राह्मणस्थानृते धर्मः प्रोक्तः पातकर्षाजितः ।
 चतुर्मुखः क्षत्रियस्य वैश्यस्याष्टगुणः स्यतः । नान्यत्र ब्राह्मणोऽप्रीयात्पूर्वं विप्रेण केतितः ।
 यवीथान् पशुहिंसायां तुल्यधर्मो भवेत्स हि । तथा राजन्यवैश्याभ्यां यद्यन्नीथानु केतितः ।
 यवीथान् पशुहिंसायां भागाहं समवाप्नुयात् । देवं वाऽप्यथ वा पित्र्यं योऽप्रीयात् ब्राह्मणादिषु । ११८५

अज्ञातो ब्राह्मणो राजसूयाधर्मो गवान्तं । अज्ञो ब्राह्मणो राजसूयाधर्मोऽपि ।
 ज्ञानपूर्वमथो सोमासूयाधर्मो गवान्तं । अर्धेनाग्नेन सो विधेत्सूयाधर्मं भारत ।
 आमन्वयति रामेभ्य तस्माधर्माऽन्तं श्रुतं । अवेदप्रतपारिवाकित्तिर्धर्मोऽपि ।
 मन्ववत् परिविद्यन्तो तस्माधर्मो गवान्तं ।

॥ दुर्धित् उवाच ॥ पितृं वाऽप्यथ वा देवं दीयते पत्नितामह । इतरि चान्यत् प्राहुं दत्तं वेपु महाफलं । ११०

॥ भीष्म उवाच ॥ येषां दाराः प्रतीकनो दुष्टदृष्टिनिव कर्मकाः । अथैवपरिचयं वि तान् भोजय दुर्धित् ।
 चारिचनिरता राजसू ये कथाः कथितव्यः । अर्थिनश्चोपनयन्ति तेषु दत्तं महाफलं ।

तद्गन्ताच्छुद्धा राजसूयाधर्मोऽपि । अर्थिनश्च भवन्त्येते तेषु दत्तं महाफलं ।
 तस्करेभ्यः परेभ्यो वा ये भवन्ती दुर्धित् । अर्थिनो भोजयन्ति तेषु दत्तं महाफलं ।
 अकस्मकस्य विप्रस्य रौद्रात्करकृतात्मकः । अर्थिनो भवन्ति तेषु दत्तं महाफलं ।
 अज्ञात्सु दत्तारासु ये विप्रा देववन्द्ये । अर्थिनो भवन्ति तेषु दत्तं महाफलं ।
 अनिमो निधमस्यासु ये विप्राः सुतवन्ताः । तस्मात्सर्वमिच्छन्ति तेषु दत्तं महाफलं ।

१११

अत्युक्तान्तासु धर्मेषु पापकर्मजेषु च । कर्मभ्याः कर्मभ्याश्चैव दत्तं महाफलं ।
 कृतधर्मस्वहरणा निर्दोषाः प्रभविष्मिभिः । सुखयन्ति च भवन्त्ये तेषु दत्तं महाफलं ।
 तपस्विनस्तपोनिष्ठासु चैव भवन्ति । अर्थिनः कश्चिद्विच्छन्ति तेषु दत्तं महाफलं ।

११२

महाफलविधिर्दाने सुतस्ये भरतर्षभ । विरथं ये न नयन्ति कर्मसु चित्तवत् ।
 गुर्वथं वा भवार्थं वा वर्जयिष्या दुर्धित् । येऽनृतं कथयन्ति स ते वै विरथनामिनः ।
 परदारभिरुत्तारः परदारभिरुत्तारिभः । परदारमोक्षकारके वै विरथनामिनः ।
 ये परस्वापहर्तारः परस्वाणासु नाशकाः । सुखदासु परेवासु ते वै विरथनामिनः ।

प्रपाशासु सभामासु संकमासासु भारत । अनाराशासु भेतारोऽपि विरथनामिनः ।
 अनाथां प्रमदं वाक्तां दुष्टां भीतां तपस्विनीं । अथयन्ति परा से च ते वै विरथनामिनः ।
 दुस्तिच्छेदं मृच्छेदं दारच्छेदसु भारत । निश्च्छेदं तथावाचासु वै विरथनामिनः ।

११३

सुखकाः सेतुभेत्तारः परदुष्कर्मजीवकाः । अकृतज्ञासु मिथ्यासु ते वै विरथनामिनः ।
 पापपटा दूषकाश्चैव समथावासु दूषकाः । से प्रथमवितासु ते वै विरथनामिनः ।
 विषमव्यवहारासु विषमस्यैव दुष्टेषु । साभिषु विषयासु ते वै विरथनामिनः ।

११४

पूतमव्यवहारासु निष्परीचासु मानवाः । प्राणिरिवाप्रसूतासु ते वै विरथनामिनः ।
 कृताञ्जं कृतनिर्दं कृतभक्तं कृतममं । भेदेऽपि अकथयन्ति ते वै विरथनामिनः ।
 पर्वथयन्ति च ये दारान्निष्कृत्यानिषीकया । अथयन्ति देवव्यासु वै विरथनामिनः ।
 वेदं विकथयिष्येव वेदानासु च दूषकाः । वेदानां सेवकाश्चैव ते वै विरथनामिनः ।

- चातुरात्म्यवासाश्च मुक्तिवासाश्च वे नराः । विद्वर्षामिह जीवन्ति ते वै निरयमाग्निः । १०५
- केत्रविक्रयका राजन् विद्वर्षिकवासाश्च वै । वीरविक्रयकाश्च ते वै निरयमाग्निः ।
- ब्राह्मणाणां गवाक्षैव कन्यायाश्च पुभिर्द्विर । येऽनरं वापि कर्म्येभु ते वै निरयमाग्निः ।
- ब्रह्मविक्रयकाश्चैव कर्त्तारश्च पुभिर्द्विर । कन्याणां धनुशश्चैव ते वै निरयमाग्निः ।
- शिलाभिः बहुभिर्वाग्निं कर्मैर्वा भरतर्षभ । ते मार्गमनुभवन्ति ते वै निरयमाग्निः ।
- उपायावांश्च धर्ताश्च मार्गाश्च भरतर्षभ । येऽन्यथाविक्रयार्थीति ते निरयमाग्निः । १०६
- अप्रामदमकाश्चैव नाथाणां वेभ्यस्तथा । इत्यन्यथाश्च यद्गुणा ये ते वै निरयमाग्निः ।
- अगोप्तारश्च रामाणो वसिष्ठश्चागतस्कराः । कर्मवीर्याश्च दातारश्चै वै निरयमाग्निः ।
- वाक्ताम् दान्तांश्च वा शान्तादीर्ष्याणां च योऽस्ति नृत् । स्वयन्ति कृतकथा ये ते वै निरयमाग्निः ।
- वाक्ताणामथ दान्ताणां दातृणाश्चैव वे नराः । चरन्त्या अचयन्त्यपि ते वै निरयमाग्निः ।
- रते पूर्वं विनिर्दिष्टः शीघ्रं निरयमाग्निः । भास्विः स्वर्गलोकाश्च कथ्यान्ति भरतर्षभ । १०७
- सर्वमेव तु कर्म्येभु देवतुल्येभुः प्रारत । वसिष्ठमुक्ताम् यद्गुणं कथ्यन् वाक्तायातिव्रतः कृतः ।
- दानेन तपसा चैव कर्म्येभुः पुभिर्द्विर । ये धर्मोत्तमवर्तके ते नराः स्वर्गमाग्निः ।
- इन्द्रभूषाभिरुपोभिश्च विद्वत्कामभ्यश्च भारत । ये प्रतिवर्षानिःशेषाश्चैव नराः स्वर्गमाग्निः ।
- अथाप्यापातथा वाधाहास्तिव्याश्च विभर्षेयात् । यजन्ते प्रतिमुच्यन्ते ते नराः स्वर्गमाग्निः ।
- कमावनाश्च धीरश्च धर्मोर्ष्येभुः शोभितयाः । अङ्गुलाश्चारक्यकाः पुरवाः स्वर्गमाग्निः । १०८
- विद्वत्ता मधुमांसेभ्यः परदारैश्च एव च । मिद्वत्ताश्चैव मधेभ्यश्चैव नराः स्वर्गमाग्निः ।
- आम्रमाणाश्च कर्त्तारः कुक्षानाश्चैव भारत । देवानां वनरायाश्च ते नराः स्वर्गमाग्निः ।
- वस्त्राभरतदातरो भक्षणावाचदासका । सुदुग्धानाश्च दातारः पुरवाः स्वर्गमाग्निः ।
- सर्वविंशानिष्टनाश्च नराः सर्वैश्चान्ये च । सर्वैश्चाश्चभूताश्च ते नराः स्वर्गमाग्निः ।
- मातरं पितरश्चैव इन्द्रभूषानि जितेन्द्रियाः । आद्वेषाश्चैव सचेहाश्चैव नराः स्वर्गमाग्निः । १०९
- आख्याश्च वसवनाश्च वीरविक्रयाश्च भारत । ये वै जितेन्द्रिया वीरश्चैव नराः स्वर्गमाग्निः ।
- अपराद्धेषु सचेहा चरन्त्ये च्छदुर्बलाः । अपराधमदृष्ट्यापि पुरवाः स्वर्गमाग्निः ।
- सहस्रपरिवेष्टारश्चैव च सहस्रदाः । आनारश्च सहस्रानां ते नराः स्वर्गमाग्निः ।
- सुवर्ण्यश्च दातारो गवाश्च भरतर्षभ । आन्तर्नां दातृणाश्चैव ते नराः स्वर्गमाग्निः ।
- वैवाचिकानां द्रव्याणां प्रेक्षायाश्च पुभिर्द्विर । दातारोऽश्चैव पुरवाः स्वर्गमाग्निः । ११०
- विहारावसथोवाणकूपारामवभाप्रथाः । समावाश्चैव कर्त्तारश्चैव नराः स्वर्गमाग्निः ।
- निवेष्टनानां चेवाणां वस्तीनाश्च भारत । दातारः प्रार्थितायाश्च ते नराः स्वर्गमाग्निः ।
- रथानाश्चाथ वीरानां धान्यानाश्च पुभिर्द्विर । स्वयमुत्थाश्च दातारः पुरवाः स्वर्गमाग्निः ।

यस्मिंश्चिन् कुले जाता वज्रपुत्राः प्रतापवः । बानुशासना जितक्रोधाः पुत्राः कर्माणि ।
 रतदुःखमनुचार्यं देवं विप्रस्य भारत । दानधर्मस्य दानस्य कल्पमैश्वर्यमिति कर्त्त । १०८
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनयज्ञोपनिषत्सु बानुशासनोपनिषत्सु त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ इदं मे तस्मै रावणं कर्तुमर्हसि भारत । अस्मिन्निमांशुषि कर्त्तव्यं ब्रह्मरक्षा विधीयते ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ ब्राह्मणान् रामेभ्यः पुरा कल्पयामाह । ततोऽपि कर्तव्यं तस्मिन्निमांशुषु ।
 यत्तुर्ध्वं वसिष्ठस्य तस्मात्तस्मिन्निमांशुषु । अस्मिन्निमांशुषु कर्त्तव्यं ब्रह्मरक्षा विधीयते ।
 इति पृष्टो मया रावणं पराशरवरीषसः । अस्मिन्निमांशुषु कर्त्तव्यं तस्मिन्निमांशुषु ।
 ब्राह्मणं स्वयमाह्वयं निचार्ये मुकुटपित्तं । नृवाकासीति यः पश्याती विद्यात् ब्रह्मरक्षति ॥ १०९
 मध्यस्थस्य विप्रस्य षोडशमस्य भारत । इति वरवि कुम्भेऽस्मिन्निमांशुषु कर्त्तव्यं ब्रह्मरक्षति ॥
 गोकुलस्य द्वापारस्य कर्त्तव्यं यदुवाचिप । उत्पादयति यो विप्रं तं विद्याद्वैश्वर्यमिति ॥
 यः प्रदत्तां मुक्तिं कश्चिद् ब्राह्मणं वा नृनिनिः कर्त्तं । दूषयत्यनभिचार्यं तं विद्याद्वैश्वर्यमिति ॥
 आत्मजां ह्यप्यपंजां मरुतीं यदुवाच वरि । यत्र यत्र तिष्ठति यः कश्चिद् तं विद्याद्वैश्वर्यमिति ॥
 अधर्षणिरतो मूढो निष्ठा यो वै दिव्यानिपु । दक्षिणार्धेऽस्मिन्निमांशुषु तं विद्याद्वैश्वर्यमिति ॥ ११०
 यदुवा विप्रहीनस्य पशुस्य जडस्य च । इति यो वैश्वर्यं तं विद्याद्वैश्वर्यमिति ॥
 आश्रमे वा वने वाऽपि घामे वा यदि वा वुरे । अस्मिन्निमांशुषु कर्त्तव्यं तं विद्याद्वैश्वर्यमिति ॥
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनयज्ञोपनिषत्सु बानुशासनोपनिषत्सु त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ तीर्थानां दर्शनं भेषः क्षान्द भरतर्षभ । अवचस्य महाशयः योऽनुमिच्छति तस्मात् ।
 इच्छिंथां यानि तीर्थानि पुण्यानि भरतर्षभ । कर्त्तव्यं मे तानि योमांशुषु निवर्त्तं प्रभो ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ इदमग्निरेषा भीष्मं तीर्थैर्वैशं महाशुते । योऽनुमर्षति भद्रं ते प्राण्ये भर्षणुत्तमं । १११
 तपोऽनन्तं विप्रमभिगच्छ महाशुते । यत्र यत्र अग्निरेषा वीर्यं तैः संश्रितवतः ।
 अस्मिन्ने भगवन् कश्चित्तीर्थेभ्यो धर्मैर्वैश्वर्यं । तस्मै योऽनुमिच्छति तस्मै वैश्व महाशुते ॥
 उपसृष्ट्य फलं किं चापि तु तीर्थेषु वै मुने । मित्तमसि महाशय तद्यथाऽसि तथा वद ॥
 ॥ अग्निरे उवाच ॥ ब्रह्मं चन्द्रमागं वै शित्तान्मार्गैर्मासिषी । विनाश वै निररुचारी र्शनीयो मुनिवद्भवेत् ॥
 काशोरमण्डले गयो वाः यानि महाशयं । ता मदीः शिन्धुमाशुषु श्रीकृष्णं कर्माशुवात् ॥ ११२
 पुष्करस्य प्रमासस्य नैमिषं क्षान्दरीरुषं । देविशानिप्रमार्गस्य कर्त्तव्यं विनाश च ॥
 विद्योष्यते विमानस्यः षोडशरोमिरभिद्रुतः । शिरःशिन्धुः शिषीभ्यं प्रयतश्चाभिवाच च ॥
 कुशेऽवचस्य देवं धूयते तस्य शिषिषं । इत्यतीर्था कर्त्तव्यं यत्रमादमवधिषो ॥
 क्षरतीर्था क्षुरङ्गे च शिरःशिषीषितो नरः । अस्मिन्ने भगवन्नेति विनाश प्रयतः इच्छिः ॥
 मन्नादारे कुशावर्से विष्णवे भीक्षपथेते । तथा कर्त्तव्यं क्षान्दा धूतपासा दिपे भवेत् ॥ १००
 अथं इद उपसृष्ट्य वाजिमीधपक्षं सभेत् । ब्रह्मचारी जितक्रोधः सत्यवन्वस्यदिवकः ॥

यत् प्राचीरणीं द्रुमं पयो दिग्भ्रमरो । नरेवक विद्यते यो नरपभिविचरते ।
 एकसाह विराट्पारायणपत्निपतिः । दसमे विद्यते य इत्येवमर्तो न तावन् ।
 सुधां वै सवते वेत्ति यो नरो वकीर्णः । महात्म उपकृतान्को वीर्योपरः सुपिः ।
 एकसाह विराट्पारायणपत्निपतिः । नरायण उपकृतान्को वीर्योपरः ।
 पिराचोपेतो कृतान्को वीर्योपरः । कृतान्को उपकृतान्को वीर्योपरः ।
 दिकेभु सभते श्रीमते महात्मा । विराट्पारायणपत्निपतिः ननु ननु ।
 पतिव्यं स्वयमेव नरे वै कृतान्को वीर्योपरः । नरायण उपकृतान्को वीर्योपरः ।
 एकसाह विराट्पारायणपत्निपतिः । विराट्पारायणपत्निपतिः ।
 विराट्पारायणपत्निपतिः । विराट्पारायणपत्निपतिः ।
 महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः । महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः ।
 तोयविताः महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः । महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः ।
 पदान्तं साकारको वीर्योपरः । महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः ।
 देवदत्तमपत्निपतिः । महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः ।
 पत्निपतिः । महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः ।
 विराट्पारायणपत्निपतिः । महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः ।
 एकसाह विराट्पारायणपत्निपतिः । महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः ।
 दसमे विराट्पारायणपत्निपतिः । महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः ।
 विराट्पारायणपत्निपतिः । महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः ।
 पत्निपतिः । महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः ।
 पत्निपतिः । महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः ।
 पत्निपतिः । महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः ।
 पत्निपतिः । महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः ।
 पत्निपतिः । महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः ।
 पत्निपतिः । महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः ।
 पत्निपतिः । महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः ।
 पत्निपतिः । महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः ।
 पत्निपतिः । महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः ।
 पत्निपतिः । महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः ।
 पत्निपतिः । महात्मा विराट्पारायणपत्निपतिः ।

१०१

१०२

१०३

१०४

१०५

१०६

उर्वशीं हस्तिकायोगे गत्वा चैव समाहितः । लौहित्ये विधिवत्प्रात्वा पुण्डरीकफलं लभेत् ।
 रामहृद उपस्पृश्य विप्रायां कृतोदकः । दादृशां निराहारः कण्ठलादिप्रमुच्यते ।
 महाहृद उपस्पृश्य शुद्धेन मनसा नरः । एकमासं निराहारो जमदग्निगतिं लभेत् ।
 विन्ध्ये सन्नाथ चात्मानं सत्यमन्वस्वद्विधकः । विनयात्तप आश्राय मासेनैकेन सिध्यति । १०२६
 नर्षदायामुपस्पृश्य तथा सर्पारकोदके । एकपक्षं निराहारो राजपुत्रो विधीयते ।
 जम्बूमार्गे त्रिभिर्मासैः संयतः सुममाहितः । अहोरात्रेण चैकेन सिद्धिं समधिगच्छति ।
 कोकामुखे विगाहाय गत्वा चाण्डालिकाश्रमे । शाकभक्ष्यशीरवामाः कुमारीविन्देत् दश ।
 वैवस्वतस्य सदनं न म गच्छेत् कदाचन । यस्य कन्याहृदे वासो देवलोकं म गच्छति ।
 प्रभासे त्वेकरात्रेण अमावास्यां समाहितः । मिष्यते तु महाबाहो यो नरो जायतेऽमरः । १०२७
 उष्मानके उपस्पृश्य आर्ष्टिभंनस्य चाश्रमे । पिङ्गायाश्चाश्रमे स्नात्वा सर्वरापैः प्रमुच्यते ।
 कुन्धायां समुपस्पृश्य जज्ञा चैवाघमर्षणं । अश्वमेधमवाप्नोति त्रिरात्रोपोषितो नरः ।
 पिण्डारके उपस्पृश्य एकरात्रोषितो नरः । अग्निष्टोममवाप्नोति प्रभातां शर्वरीं शुचिः ।
 तथा ब्रह्ममरो गत्वा धर्षारक्षोपशोभितं । पुण्डरीकमवाप्नोति उपस्पृश्य नरः शुचिः ।
 मैनाके पर्वते स्नात्वा तथा मन्ध्यामुपास्य च । कामं जित्वा च वै मासं सर्वमेधफलं लभेत् । १०२८
 कालोदकं नन्दिकुण्डं तथा सौत्तरमानसं । अभ्यस्य योजनव्रतं द्रुणहा विप्रमुच्यते ।
 मन्दीश्वरस्य मुर्चिन्तु दृष्ट्वा मुच्यते किल्बिषैः । स्वर्गमार्गे नरः स्नात्वा ब्रह्मलोकं म गच्छति ।
 विख्यातो हिमवान्पुण्यः शङ्करश्चशुभो गिरिः । आकरः सर्वरत्नानां सिद्धचारणमेवितः ।
 शरीरमुत्सृजेत्तत्र विधिपूर्वमनाशके । अभुवं जीवितं ज्ञात्वा यो वै वेदान्तगो द्विजः ।
 अभ्यर्च्य देवतास्तत्र नमस्कृत्य मुनीन्नाया । ततः सिद्धे दिवं गच्छेद्ब्रह्मलोकं समातनं । १०२९
 कामं क्राधश्च लोभश्च यो जित्वा तोषमावभेत् । न तेन किञ्चित् प्राप्तं तीर्थोभिगमनाद्भवेत् ।
 यान्यगन्यानि तोषानि दुर्गानि त्रिषमाणि च । मनसा तानि गम्यानि सर्वतोर्वसमोत्तया ।
 इदं मेधमिदं पुण्यमिदं स्वर्गमनुत्तमं । इदं रहस्यं वेदानामाप्ताव्यं पावनं तथा ।
 इदं दद्याद्भिजातीनां साधारात्प्रहितस्य च । सुहृदाञ्च जैत्कर्णे शिष्यस्यानुगतस्य च ।
 दत्तवान् गौतमस्यैतदङ्गिरा वै महातपाः । अङ्गिराः समनुज्ञातः काश्यपेन च धीमता । १०३०
 महर्षीणामिदं जप्यं पावनानां तयोत्तमं । जपंश्चाभ्युत्थितः शशस्त्रिर्भलः स्वर्गमाप्नुयात् ।
 इदं यस्यापि शृणुयाद्द्रुक्त्वं त्वङ्गिरामतं । उत्तमे च कुले जन्म लभेज्जातिश्च भस्करेत् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि अङ्गिरसस्तोत्र्यावायां पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वृहस्पतिमभं बुद्ध्या उमया ब्रह्मणः भमं । पराक्रमे शक्यममादित्यमन्तेजसं ।

गाङ्गायमर्जुननाभौ निहतं भूरितिजसं । भ्रातृभिः सहितोऽन्यैश्च पथेषु च युधिष्ठिरः ।

शयानं वीरशयने कालाकाङ्क्षिणमच्युतं । आजम्भुर्भरतश्रेष्ठ द्रष्टुकामा महर्षयः ।

अचिर्व्यंशितोऽथ भृगुः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः । अङ्गिरा गौतमोऽगस्त्यः मुमतिः सुयतात्मवान् ।
 विश्वामित्रः स्थूलभिराः संवर्तः प्रमतिर्देमः । वृषस्पत्युग्रनीत्यासास्यवनः काश्यपो ब्रुवः ।
 दुर्वासा जामदग्निश्च मार्कण्डेयोऽथ गालवः । भरद्वाजोऽथ रैभ्यश्च यवक्रो नखितस्तथा ।
 स्थूलाचः श्रवलाचश्च कस्तो मेधातियिः कृत्वा । नारदः पर्वतश्चैव सुधन्वाऽथैकतो दिजः ।
 नितम्भूर्भवो धौम्यः शतानन्दोऽकृतव्रणः । जामदग्न्यस्तथा रामः कश्यपेऽथैवमादयः । १२५१
 समागता महात्मानो भीष्मं द्रष्टुं महर्षयः । तेषां महात्मानां पूजामागतानां युधिष्ठिरः
 भ्रातृभिः सहितस्रके यथावदनुपूर्व्यैः । ते पूजिताः सुखासीनाः कथास्रकुर्ष्वहर्षयः ।
 भीष्माश्रिताः सुमधुराः सर्वैर्द्विचमनोहराः । भीष्मस्तेषां कथाः श्रुत्वा ऋषीणां भावितात्मना ।
 मेने द्विविधमात्मानं तुष्ट्या परमया युतः । ततस्ते भीष्ममामक्य पाण्डवांश्च महर्षयः ।
 अन्तर्धानंगताः सर्वे सर्वैर्वाभेव पश्यतां । तानृषीन् सुमहाभागानन्तर्धानगतानपि । १२५२
 पाण्डवास्तुष्टुवः सर्वे प्रणेभ्यश्च मुञ्जर्षुः । प्रसन्नमनसः सर्वे गाङ्गेयं कुरुसक्तम् ।
 उपतस्थुर्यथोद्यन्तमादित्यं मन्त्रकोविदाः । प्रभावात्तपसस्तेषामृषीणां वीक्ष्य पाण्डवाः ।
 प्रकाशतो दिशः सर्वा विस्मयं परमं ययुः । महाभाग्यं परं तेषामृषीणामनुचिन्त्य ते ।
 पाण्डवाः सह भीष्मेण कथास्रकुस्तादश्रयाः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कथान्ते शिरसा पादौ स्पृष्ट्वा भीष्मस्य पाण्डवः । धर्म्यं धर्मात्मतः प्रश्रं पर्यप्रच्छत् युधिष्ठिरः । १२५३

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ के देशा के जनपदाः आश्रमाः के च पर्वताः । प्रकृष्टाः पुण्यतः काश्च ज्ञेया नद्यः पितामहा ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अत्राप्युदाहरन्तीममितिहामं पुरातनं । शिलोच्छ्रवतेः संवादं सिद्धस्य च युधिष्ठिर ।

दमं कश्चित्पक्रिम्य पृथिवीं शैलभूषणां । अस्रद्धिपदां श्रेष्ठ श्रेष्ठस्य गृहमेधिनः ।

शिलवृत्तेर्गर्हं प्राप्रः स तेम विधिनाऽर्चितः । उवास रजनीं तत्र सुमुखः सुखभागृषिः ।

शिलवृत्तिसु यत्कृत्यं प्रातस्तत्कृतवाञ्छुचिः । कृतकृत्यमुपातिष्ठत्सिद्धममतिथिन्मदा । १२५४

तौ समेत्य महात्मानौ सुखासीनौ कथाः श्रुत्वाः । चक्रतुर्वेदसंबद्धास्तच्छ्रेष्ठतत्त्ववणाः ।

शिलवृत्तिः कथान्ते तु सिद्धमामक्य यद्यतः । प्रश्रं पप्रच्छ मेधादो यस्मां त्वं परिपृच्छसि ।

॥ शिलवृत्तिरुवाच ॥ के देशाः के जनपदाः के श्रमाः के च पर्वताः । प्रकृष्टाः पुण्यतः काश्च ज्ञेया नद्यस्तदृच्यतां ।

॥ सिद्ध उवाच ॥ ते देशास्ते जनपदास्ते श्रमान्ते च पर्वताः । येषां भागीरथो गङ्गा मर्त्येनेति मरिद्वरा ।

तपसा ब्रह्मचर्येण यज्ञैस्त्यागेन वा पुनः । गतिं न लभते जन्तुर्गङ्गां संवेद्य यां लभते । १२५५

स्पृष्टानि येषां गाङ्गेयैस्तेर्यागाणि देहिनां । न्यक्तानि न पुनस्तेषां त्यागः स्वर्गादिधीयते ।

सर्वाणि येषां गाङ्गेयैस्तेर्यैः कार्य्याणि देहिनां । गान्धका मामवा विप्र दिवि तिष्ठन्ति ते जनाः ।

पूर्व्वे वयमिं कर्षाणि कृत्वा पापानि ये नराः । पश्चाद्गङ्गां निवेज्जन्ते तेऽपि यान्कृत्यन्तां गतिं ।

स्नानानां श्रुचिभक्त्यैर्गाङ्गेयैः प्रयतात्मनां । व्युष्टिर्भवति या पुंसां न सा क्रतुशतैरपि ।

यावदस्मि मनुष्यस्य गङ्गातोयेषु तिष्ठति । तावदर्धसहस्राणि स्वर्गलोकै महीयते । १२५६

अह्य तमक्षीत्रं यथा भात्युदये रविः । तथाऽपह्य पाप्मानं भाति गङ्गाजलोच्छ्रितः ।
 विसामा इव सर्व्वेयी विपुष्याक्षरवो यथा । तद्वद्देवा दिवस्यैव होना गङ्गाजलैः प्रिवेः ।
 वर्षाश्रमा यथा सर्व्वे धर्षाज्ञानविकर्षिताः । क्रतवस्य यथा सोमास्तथा गङ्गां विना जगत् ।
 यथा हीनं नभोऽर्केण भूः सैलैः स्वस्य वायुना । तथा देवा दिवस्यैव गङ्गाहोना न संव्ययः ।
 त्रिषु लोकेषु ये केचित्प्राणिनः सर्व्वे एव ते । तर्ष्यमाणाः परां तृप्तिं यान्ति गङ्गाजलैः शुभैः ।
 यस्तु सुखेण निवृत्तं गाङ्गेयं पिवते जलं । गवां निर्हारनिर्घृताद्यावकासदिविच्यते ।
 इन्दुव्रतमहस्रन्तु यश्चरेत्काशबोधनं । पिवेष्वपि गङ्गाभ्यः समौ स्यातां न वा समौ ।
 तिष्ठेद्युगमहस्रन्तु पादेभ्योकेन यः पुमान् । मासमेकन्तु गङ्गायां समौ स्यातां न वा समौ ।
 सन्नितावाक्स्फिरा यस्तु युगानामयुतं पुमान् । तिष्ठेद्यथेष्टं यस्यापि गङ्गायां स विचिच्यते ।
 श्रयो प्राप्तं प्रधूयेत तथा तूष्णं दिवोज्ज्वलम् । तथा गङ्गावगाढस्य सर्व्वपापं प्रधूयेत ।
 भूतानामिह सर्व्वेषां दुःखोपहतचेतसां । गतिमन्वेषमाणानां न गङ्गासदृशी गतिः ।
 भवन्ति निर्ध्वेषाः सर्पा यथा तार्क्ष्यस्य दर्शनात् । गङ्गाया दर्शनान्तदसर्व्वेषोपैः प्रमुच्यते ।
 अप्रतिष्ठासु ये केचिदधर्षाश्रणासु ये । तेषां प्रतिष्ठा गङ्गेह शरणं सर्व्वं कर्षं च ।
 प्रलष्टैरशुभैर्यत्नाननेकैः पुन्याधमान् । पततो नरके गङ्गा संश्रितान् प्रेत्य तारयेत् ।
 ते भविभक्ता मुनिभिर्नूनं देवैः सवासवैः । येऽभिगच्छन्ति सततं गङ्गां मतिमताम्बर ।
 विनयाचारहीनासु श्रद्धिवासु नराधमाः । ते भवन्ति शिवा विप्र ये वै गङ्गामुपाश्रिताः ।
 यथा मृगणाममृतं पितृणाञ्च यथा स्वधा । सुधा यथा च नःगानां तथा गङ्गाजनं नृणां ।
 उपामन्ते यथा बाला मातरं लुधयाऽर्हिताः । श्रेयस्कामास्तथा गङ्गामुपासन्तोह देहिनाः ।
 स्वायम्भवं यथा स्यान् सर्व्वेषां श्रेष्ठमुच्यते । ज्ञातानां सरिता श्रेष्ठा गङ्गा तददिहोच्यते ।
 यथोपजीविनां धनुर्द्वीवादीनां धरा स्यता । तथोपजीविनां गङ्गा सर्व्वप्राणस्यतामिह ।
 देवाः भोःमार्कमंस्यानि यथा सत्वादिभिर्षोखैः । अमृतान्तुपजोवन्ति तथा गङ्गाजलं नराः ।
 जाङ्गवोपुलिनीत्याभिः सिकताभिः समुचितं । आत्मानं मन्यते लोके दिविष्ठमिव शोभितं ।
 जाङ्गवीतोरसश्चुतां मृदं मृद्गं विभर्ति यः । विभर्ति रूपं सोऽर्कस्य तमोनाशाय निर्धूलं ।
 गङ्गाभिर्भिरथो दिग्धः पुरुषं पवनो यदा । स्पृशते सोऽस्य पाप्मानं सर्व्वमेवापकर्षति ।
 व्यमैरभितप्तस्य नरस्य विनश्चिक्तः । गङ्गादर्शनजा प्रीतिर्व्यसनान्यपकर्षति ।
 हमारवैः कोकवैरवैरन्यैश्च पविषां । पस्पद्धं गङ्गा गन्धर्व्वान् पुलिनेश्च शिलोश्च यत ।
 हंसादिभिः सुवज्रभिर्विविधैः पविभिवृता । गङ्गां गोकुलसम्बाधां दृष्ट्वा स्वर्गोऽपि विस्मृतः ।
 न सा प्रीतिर्दिविष्ठस्य सर्व्वकामानुपाश्रतः । सम्भवेसा परा प्रीतिर्गङ्गायाः पुलिने नृणां ।
 वाङ्मनःकर्मजैर्यत्नैः पापैरपि पुमानिह । वोढ्य गङ्गा भवेत्पूतेः अत्र मे नास्ति संव्ययः ।
 सप्तावरान् सप्त परान् पितृन्तेभ्यश्च ये परे । पुमास्तारयते गङ्गां वोढ्य स्पृष्ट्वाऽवगाह्य च ।

१७६

१७७

१७८

१७९

१८०

१८१

सुताऽभिलषिता पीता सृष्टा दृष्टाऽवगाहिता । गङ्गा तारयते नृणामुभौ वंशौ विधेयतः ।
 दर्शनात्सर्शनात्पानात्तया गङ्गेति कोर्त्तनात् । पुनात्यपुष्पान्पुष्पाश्चतस्रोऽथ सप्तशतः ।
 य इच्छेत्सफलं जन्म जीवितं सुतमेव च । स पितृस्त्वंपथेद्गङ्गामभिमन्व सुराक्षया ।
 न सुतेर्न च वित्तेन कर्षणा न च तत्फलं । प्राप्नुयात्पुत्रसोऽत्यन्तं गङ्गां प्राप्य यदाप्नुयात् ।
 जात्यन्वैरिह तुल्यास्ते मृतैः पङ्कभिरेव च । समर्था ये न पश्यन्ति गङ्गां पुण्यजलां शिवाम् । १८१
 भूतभव्यभविष्यज्ञैर्महर्षिभिरुपस्थितां । देवैः सेनैश्च को गङ्गां नोपसेवेत मानवः ।
 वानप्रस्थैर्महर्षैश्च यतिभिर्ब्रह्मचारिभिः । विद्यावद्भिः श्रितां गङ्गां पुमान् को नाम नाश्नयेत् ।
 उत्कामङ्गिश्च यः प्राणैः प्रयतः शिष्टसंमतः । चिन्तयेन्ननसा गङ्गां स गर्तं परमां लभेत् ।
 न भयेभ्या भयं तस्य न पापेभ्या न राजतः । आर्देहपतनाद्गङ्गामुपास्ते यः पुमानिह ।
 महापुण्याश्च गगनात्पतन्ती वै महेश्वरः । दधार शिरसा गङ्गां तामेव दिवि सेवते । १८२
 अलङ्कृतास्त्रयो लोकाः पथिभिर्विमलैस्त्रिभिः । यस्तु तस्या जलं सेवेत्कृतकृत्यः पुमान् भवेत् ।
 दिवि ज्योतिष्यद्यादित्यः पितृणाञ्चैव चन्द्रमाः । देवेशश्च यथा नृणां गङ्गा च मरितां तथा ।
 मात्रा पित्रा सुनैर्दारैर्विभुक्तस्य धनेन वा । न भवेद्भुतिं तथा दुःखं यथा गङ्गाविद्यागजं ।
 नारथैर्नेष्टविषयैर्न सुतेर्न धनागमैः । तथा प्रसादो भवति गङ्गां वीक्ष्य यथा भवेत् ।
 पूर्णमिन्दुं यथा दृष्ट्वा नृणां दृष्टिः प्रमोदति । तथा त्रिपयगां दृष्ट्वा नृणां दृष्टिः प्रमोदति । १८३
 तद्भावस्तद्गतमनास्त्रिष्टस्तत्परायणः । गङ्गां योऽनुगतो भस्मा स तस्याः प्रियतां व्रजेत् ।
 भूस्थैः खलैर्द्विविष्टैश्च भूतैरुचावचैरपि । गङ्गां विगाह्या सततमेतत्कार्यतमं मतां ।
 विश्वलोकेषु पुण्यत्वाद्गङ्गयाः प्रथितं यशः । यत्पुत्रान् सगरस्यतो भस्मास्थाननयद्दिवं ।
 बाष्पीरिताभिः सुमनोहराभिर्द्रुताभिरत्यर्थमन्यिताभिः । गङ्गाैर्षिभिर्भानुमतोभिरिद्धाः महस्वरश्मिप्रतिमा भवन्ति ।
 पथस्विनीं घृतिनीमत्युदारां सट्ठिनीं वेगिनीं दुर्विगाह्यां । गङ्गां गत्वा येः शरीरं विष्टुं गता धोरास्ते विबुधैः
 समलं । १८४
 अन्धान् जडान् द्रव्यहीनांश्च गङ्गा यश्चिनीं वृहतीं विश्वरूपा । देवैः सेनैश्चुनिभिर्मानवेभ्य निषेविता सर्वकामैर्धुनिकि ।
 उर्जावती महापुष्पा मधुमतीं त्रिवर्त्मगां । चिनोक्तगोत्रीं ये गङ्गां संप्रितास्ते दिवं गताः ।
 यो वस्यति द्रव्यति वाऽपि मर्त्यस्तस्मै प्रयच्छन्ति सुखानि देवाः । तद्भाविताः स्वर्गनदर्शनेन इष्टं गर्तं तस्य सुगं दिवन्ति ।
 दक्षां पृथ्नीं वृहतीं विप्रकृष्टां शिवामृद्धां भागिनीं सुप्रसन्नां । त्रिभावरीं सर्वभूतप्रतिष्ठां गङ्गां गता ये त्रिदिवं गतास्त ।
 ख्यातिर्यस्याः खं दिवं गाञ्च नित्यं पुगादिभो विदिशश्चावतश्चे । तस्या जलं सेव्यं मरिद्धराया मर्थाः सर्वे कृतकृत्या
 भवन्ति । १८५
 इयं गङ्गेति नियतं प्रतिष्ठा गुह्यस्य रुक्मस्य च गर्भधोषा । प्रातस्त्रिवर्गा घृतवहा विपासा गङ्गाऽवनीर्णा विधेता विश्वेताया ।
 सुताऽवनीध्रस्य हरस्य भार्या दिवो भुवशापि कृतानुरूपा । भया पृथिव्यां भागिनी चापि राजन् गङ्गा लेखानां पुत्रदा वै
 तयाणां ।

मधुसूता वृत्तधारा इतिर्षिर्षोर्षिभिः शोभिता ब्राह्मणैः । शिवस्तुता शिरवाता शिवेन गङ्गाऽम्बोभासिदिवस माता ।
योगिर्षिर्षिः शिरवा विलम्बी ब्रह्मा शिराकारिवशा यज्ञोऽह । शिराशरीरं शक्तिरिष्टमिष्टा गङ्गाशिरानां भवन्त्यपन्नाः ।
शान्ता मन्त्रा गोपनी धारणे च दीप्या कर्मानोक्तपणकैश्च । तुल्या गङ्गा सन्ध्या ब्राह्मणानां गुह्यं ब्रह्मण्युक्ता
च नित्यं ।

१८१

अष्टिष्टानां विष्णुपत्नीं पुराणां सुपुत्रतीर्थां मनसाऽपि लोके । सर्वोत्तमा जाह्नवी च प्रपञ्चते ब्रह्मणः सदनं सम्य
याताः ।

लोकाण्येवैव जगतीव पुत्रान् सर्वोत्तमा सर्वगुणोपपन्नान् । तन्नाशनं ब्राह्मणभीषुमावैश्वानरा सदैवात्मवैश्वानराया ।
उक्षां पुष्टां मिवतीं विश्वभोज्यामिरावतीं रेवतीं भूधराणां । श्रियाश्रयाम्बुतां ब्रह्मण्युक्तां गङ्गां अयेदात्मवान् सिद्धि
कामः ।

प्रसाद्य देवान् च विभून् समस्तान् भगोरक्षसपथोपेण गङ्गा । गामानयन्नामभिगन्तुं ब्रह्मण्युक्तां भवं मेरुं चामुत्र विद्यात् ।
उदाहृतः सर्वथा ते गुणानां मयैकैरैवः प्रथमीसु बुद्ध्या । शक्तिर्नि मे काचिद्विहासि वक्तुं मुखात् सर्वान् परिमातुं
तथैव ।

१८२

मेरोः समुद्रस्य च सर्वरथैः सङ्क्षोपलानामुदकस्य वापि । ब्रह्मं वक्तुं मेरुं गङ्गाजलाणां गुणान्मानं परिमातुं तथैव ।
तस्मादेतान् परया श्रद्धाशक्तान् गुणान् सर्वान् जाह्नवीवान् सदैव । अवेदाया मनसा कर्तव्यैव भक्त्या युक्तः श्रद्धया श्रद्धाधनः ।
लोकाणि नः क्लीन् यजन्मा विनत्य मिद्धिं प्राप्य महतीं तां दुराणां । गङ्गाकृतान्चिरेणैव लोकाण् सद्येष्टमिष्टं विहरिष्यसि त्वं ।
तव समं च गुणैर्बहानुभावा जुषतु मतिं सततं स्वधर्मयुक्तैः । अमिमतजनवशसा हि गङ्गा वर्गति युनक्ति मुञ्चैव
भक्तिमन्तं ।

॥ भीष्म उवाच ॥ इति परममतिगुणानुष्ठासनाधिकारोऽथ विपद्यमानुयोगरूपान् । वज्रविधमनुष्ठासनाधिकारं गमनतलं
युतिमान् विवेकं विदाम् ।

१८३

श्रिमन्मन्त्रिणः शिष्टस्य वाक्यैः सन्तोषितस्तदा । गङ्गामुपास्य विधिवन् सिद्धिं प्राप सुदुर्लभां ।
तथा त्वमपि कौन्तेय भक्त्यः परमया युतः । गङ्गामभ्येहि सततं प्राश्यसे सिद्धिमुत्तमां ।
॥ वैश्वानर उवाच ॥ अन्वेतिहासं भोजोक्तं गङ्गायास्तवसंयुतं । युधिष्ठिरः परं प्रीतिमगमद्गाढभिः सह ।
इतिहासमिमं पुण्यं शृणुयाच्चः प्रठेते वा । गङ्गायास्तवसंयुक्तं स मुच्येत्सर्वकिल्बिषैः ।
इति श्रीमहाभारते अनुष्ठासनपर्वणि आनुष्ठासनाधिकारे पर्वणि गङ्गामाहात्म्यकवने वसिष्ठोऽध्यायः ॥ २६ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ प्रज्ञाकृताख्यां वृत्तेन व्रीतेन च यथा भवान् । गुणैश्च विविधैः सर्वैर्ब्रह्मणा च समन्वितः । १८४
भवान् विप्रिष्टो बुद्ध्या च प्रज्ञया तपसा तथा । तस्माद्गुणैर्न पृच्छामि धर्मं धर्मभृताम्बर ।
नान्यस्वदन्ये लोकेषु प्रष्टव्योऽस्ति नराधिप । अस्मिन्ने यदि वा वैश्यः शूद्रो वा राजसत्तम ।
ब्राह्मण्यं प्राप्नुयाद्येन तस्मै व्याख्यातुमर्हसि । तपसा वा सुमहता कर्माणा वा श्रुतेन वा ।
ब्राह्मण्यमयं चेदिकेनमे ब्रूहि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ ब्राह्मण्यं तात दुष्प्राप्यं वरुणैः सन्नादिभिस्त्रिभिः । परं हि सर्वभूतानां स्वानमेतद्युधिष्ठिर । १८५

बह्वीसु संस्करणं येनीर्त्वायमाचः पुनः पुनः । पर्याये तात कश्चिद्विद्वाङ्मयो नाम जायते ।
 अथाप्युदाहरणीमितिहासं पुरातनं । मतङ्गस्य च संवादं गर्हभास्य सुधिष्ठिर ।
 द्विजातेः कस्यचित्तात तुल्यवर्षः सुतस्तन्मूत् । मतङ्गो नाम नाथा नै र्त्वाः समुदितो कुर्वैः ।
 स यज्ञकारः कौन्तेय पिबोसृष्टः परन्वप । प्राथाद्गर्हभयुक्तेन रथेनाप्याद्गुणामिना ।
 स वासं गर्हभं राजन् वचनं मातुरतिके । निरविश्वप्रतोदेन नाशिकायां पुनः पुनः । १०५
 तत्र तीव्रव्रतं दृष्ट्वा गर्हभी पुनश्चिन्तितो । उवाच माद्गुणः पुनश्चष्टासुसार्धितिष्ठति ।
 ब्राह्मणे दाहणं नास्ति मैत्रे ब्राह्मण उच्यते । आचार्यैः सर्वभूतानां ब्राह्मः किं प्रहरिष्यति ।
 अथन्तु पापप्रकृतिर्बाले न कुर्वते दवां । स्वयैर्नि मानस्येष भावो भावं नियच्छति ।
 एतच्छ्रुत्वा मतङ्गस्य दाहणं रासभीवचः । अवतीर्य रथानूर्ध्वं रासभीं प्रत्यभाषत ।
 ब्रूहि रासभि कस्यापि माता मे येन दूषिता । कथं मां वेत्सि चष्टासं क्षिप्रं रासभि ब्रंश मे । १०६
 कथं मां वेत्सि चष्टासं ब्राह्मणं येन नश्यते । तन्नेवैतन्नाह्याप्राज्ञे ब्रूहि सर्वमश्रेयतः ।
 ॥ गर्हभुवाच ॥ ब्राह्मण्यां दृषस्तेन त्वं मन्नायां नापितेन च । जातस्त्वमसि चष्टासो ब्राह्मण्यं तेन तेऽनघत् ।
 एवमुक्त्वा मतङ्गस्य प्रत्युपायाद्गुहं प्रति । तमागतमभिप्रेक्ष्य पिता वाक्यमथाब्रवीत् ।
 मया त्वं यज्ञसंक्षिप्तौ नियुक्तो गुरुकर्मणि । कस्यात् प्रतिनिवृत्तोऽसि कश्चिन्न कुत्रसं तव ।
 ॥ मतङ्ग उवाच ॥ अन्यथोन्निरथोनिर्वा कथं स कुत्रसो भवेत् । कुत्रसन्तु कुतस्तस्य यस्मिं जननी पितः । १०७
 ब्राह्मण्यां दृषसाज्जातं पितर्वैदवतोव मां । अमानुषी गर्हभीयं तस्मान्नस्ते तपो महत् ।
 एवमुक्त्वा स पितरं प्रतस्ते कृतनिश्चयः । ततो गत्वा महारथमनघ्यत् सुमहत्तपः ।
 ततः सन्नापयामास विवंधांस्तपसाऽग्निः । मतङ्गः सुखसंप्रेषुः स्थानं सुचरितादति ।
 तं तथा तपसा युक्तमुवाच हरिवाहनः । मतङ्ग तस्यसे किं त्वं भोगानुसृज्य मानवान् ।
 वरं ददामि ते हन्त दृषोस्व त्वं यदिच्छसि । यथाप्यवाप्यं हृदि ते सर्वं तद्ब्रूहि माक्षिरं । १०८
 ॥ मतङ्ग उवाच ॥ ब्राह्मण्यं कामथानोऽहमिदमारन्ध्रसंक्षपः । मन्ध्रं तदवाप्येह वर एव हृतो मया ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं तमुवाच पुरन्दरः । मतङ्ग दुर्लभमिदं विप्रसं प्राञ्चते तया ।
 ब्राह्मण्यं प्रार्थयानस्त्वमप्राप्यमकृतात्मभिः । विनश्चिष्यसि दुर्भुङ्क्षे तदुपारम माक्षिरं ।
 श्रेष्ठतां सर्वभूतेषु तपोऽर्थे नातिवर्जते । तदग्यं प्रार्थयानस्त्वमपिरादिनश्चिष्यसि ।
 देवताऽसुरमर्त्येषु यत्पवित्रं परं स्मृतं । चष्टासथोभौ जातेन न तत् प्राप्यं कथञ्चन । १०९
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि इन्द्रमतङ्गसंवादे क्षत्रविभोऽध्यायः ॥ २७ ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ एवमुक्त्वा मतङ्गस्य संज्ञितात्वा यतव्रतः । अतिष्ठदेकपादेन वर्षाणां व्रतमच्युतः ।
 तमुवाच ततः शक्रः पुनरेव महायज्ञाः । ब्राह्मण्यं दुर्लभं तात प्रार्थयानो न कस्यमे ।
 मतङ्ग परमं स्थानं प्रार्थयन् विनश्चिष्यसि । मा कथाः साहसं पुनश्च नैव धर्मपथस्ततः ।
 न हि शक्यं तया प्राप्तुं ब्राह्मण्यमिह दुर्लभं । अप्राप्यं प्रार्थयानो हि न चिराद्दिनश्चिष्यसि ।

मतङ्ग परमं क्षामं वार्यमसौऽसक्यया । चिन्तितैवेव तपसा सर्वेषां न भविष्यति ।
 तिर्यग्भोजिमतः सर्वो मागुषं वदति गच्छति । स जायते पुण्डरी वा चण्डासी वाऽप्यनेनयः ।
 पुण्ड्रः पापयोगिन्वा वः कश्चिदिह संश्रुते । स तस्मिन्निव बुधिरं मतङ्ग परिवर्त्तते ।
 ततो दृष्टवते काले सभते शूद्रतामिति । शूद्रयोनावपि ततो बहवः परिवर्त्तते ।
 ततश्चिन्तयुचे काले सभते वैश्यतामपि । वैश्यतायां चिरं कालं तथैव परिवर्त्तते ।
 ततः षट्पिण्डे काले राजस्यो नाम जायते । ततः षट्पिण्डे काले सभते ब्रह्मवन्मुता ।
 ब्रह्मवन्बुधिरं कालं तथैव परिवर्त्तते । ततस्तु द्विजते काले सभते काण्डपृष्ठता ।
 काण्डपृष्ठश्चिरं कालं तथैव परिवर्त्तते । ततस्तु निजते काले सभते जपतामपि ।
 तस्य प्रायश्चित्तं कालं तथैव परिवर्त्तते । ततस्तुःश्रुते काले श्रोत्रियो नाम जायते ।
 श्रोत्रियते चिरं कालं तथैव परिवर्त्तते । तदेवं शोकशर्यौ तु कामदेवौ च पुण्ड्र ।
 अतिमानातिवादी च प्रविशति दिग्गधमं । तांशेष्यवति ब्रह्मन् स तदा प्राप्नोति वदन्ति ।
 अथ ते वै कथन्त्येनं तालापादिव पात्यते । मतङ्ग सम्प्रधास्यैवं यदहं तामचूचुदं ।
 वृषीच्च काममन्यं त्वं ब्राह्मणं हि सुदुर्लभं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्यम्णि आनुशासनिक पर्यम्णि दशमोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ एवमुक्त्वा मतङ्गस्तु संश्रितात्मा यतव्रतः । बह्वर्षमेकपादेन ततो ज्ञाने कतिष्ठत ।

तं बह्वर्षावरे काले शक्रो द्रष्टुमुपागमत् । तदेव च पुनर्वाक्यमुवाच बलवृचसा ।

॥ मतङ्ग उवाच ॥ इदं वर्षसहस्रं वै ब्राह्मण्यं समाहितः । अतिष्ठमेकपादेन ब्राह्मण्यं नाश्रुयां कथं ।

॥ शक्र उवाच ॥ चण्डालयैमां जातेन नावार्यं वै कथयन् । अन्यं कामं वृषीच्च त्वं मा वृथा तेऽस्त्वयं श्रमः ।

एवमुक्त्वा मतङ्गस्तु श्रुत्वां शोकपरावपः । अश्रुतिहृद्यो गत्वा सोऽश्रुष्टेन श्रुतं समाः ।

सुदुर्लभं वहन् योगं शक्रो धमनिषनतः । तगच्छिभूतो धर्षात्मा स पपातेति नः श्रुतं ।

तं पत्न्यमभिद्रुत्य परिजपाह वासवः । वराणामीश्वरो दाता सर्वभूतहिते रतः ।

॥ शक्र उवाच ॥ मतङ्ग ब्राह्मण्यं ते विशद्वमिह वृष्यते । ब्राह्मण्यं दुर्लभतरं संश्रुतं परिपन्थिभिः ।

पूजयन् सुखमाप्नोति दुःखमाप्नोत्यपूजयन् । ब्राह्मण्यः सर्वभूतानां योगक्षेमवर्षिता ।

ब्राह्मणेभ्योऽनुदयन्ते पितरो देवतास्तथा । ब्राह्मण्यः सर्वभूतानां मतङ्ग पर उच्यते ।

ब्राह्मण्यः कुरुते यद्वि यथा धरुच वःश्रुति । बह्वीशु संविद्वन् धोनीर्जायमानः पुनः पुनः ।

पथीये तात कर्षिंश्चिद्वाह्यमिह विन्दति । तदुत्सृजेह दुष्प्रापं ब्राह्मण्यमकृतात्मभिः ।

अन्यं वरं वृषीच्च त्वं दुर्लभोऽयं हि ते वरः ।

॥ मतङ्ग उवाच ॥ किं मां तुदमि दुःखार्त्तं श्रुतं मारयसे च मां । त्वां न शोचामि यो सत्त्वा ब्राह्मण्यं न बुभूवसे ।

ब्राह्मण्यं यदि दुष्प्रापं चिर्भर्त्स्यैः श्रुतकृतो । सुदुर्लभं सदाऽवाप्य नानुतिष्ठन्ति मानवाः ।

यः पापेभ्यः पापतमसोषामधम एव सः । ब्राह्मण्यं यो न जानीते धमं सन्धेव दुर्लभं ।

दुष्प्रापं खेसु विप्रतं प्राप्तं दुरवपासनं । दुःखापहमवाधैतजानुतिष्ठन्नि मानवाः ।
 एकाराभोद्ग्रहं ब्रह्म निर्देशो निष्परिग्रहः । अर्धिंशद्दमनास्त्राय कथं नार्थानि विप्रतां । ११०
 देवम् कथमेतद्दे यदहं माहदोषतः । एतामवस्थां संप्राप्तो धर्मज्ञः सन् पुरन्दर ।
 मूनं देवं न शक्यं हि पौरुषेणातिवर्त्तितुं । यदर्थं यत्प्रवामेवं न लभे विप्रतां विभो ।
 एवं गते तु धर्मज्ञ दातुमर्हसि मे वरं । यदि तेऽहमनुयायः किञ्चिद्दा सुकृतं मम ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वृषोव्वेति तदा प्राह ततस्तं बलवृषहा । चोदितस्तु महेन्द्रेण मतङ्गः प्राप्तवीदिदं ।
 यथाकामविहारी स्थां कामरूपी विहङ्गमः । मङ्गलत्वाविरोधेन पूजाञ्च प्राप्तुयामहं । १११
 यथा ममाक्षया कीर्त्तिर्भवेद्यापि पुरन्दर । कर्तुमर्हसि तद्देव शिरसा त्वां प्रसादये ।
 ॥ ब्रह्म उवाच ॥ रुन्देदेव इति ख्यातः स्त्रीणां पूज्यो भविष्यसि । कीर्त्तिञ्च तज्जुला वस्य त्रिषु लोकेषु यास्यति ।
 एवं तस्मै वरं दत्त्वा वामबीजम् अधीयत । प्राणान्स्वका मन्त्रेऽपि संप्राप्तः ख्यातमुत्तमं ।
 एवमेतत् परं ख्यानं ब्राह्मणं नाम भारत । तत्र दुष्प्रापमिह वै महेन्द्रवचनं यथा ।
 इति श्रीमहाभारते आनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दशमोऽध्यायः ॥ २८ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ श्रुते ते महादाख्यानमेतत् कुर्वन्कुलोद्भव । सुदुष्प्रापं यद्भवोषि ब्राह्मण्यं वदताम्बर । ११२
 विश्वामित्रेण च पुरा ब्राह्मण्यं प्राप्तमित्युत । श्रुयते वदसे तच्च दुष्प्रापमिति वचनम् ।
 वीतहृद्यश्च नृपतिः श्रुतो मे विप्रतां मतः । तदेव तावद्वाक्येय श्रोतुमिच्छाम्यहं विभो ।
 स केन कर्षणा प्राप्तो ब्राह्मण्यं राजसत्तम । वरेण तपसा वाऽपि तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ शृणु राजन् यथा राजा वीतहृद्यो महायथाः । राजर्जिर्दुर्लभं प्राप्नो ब्राह्मण्यं लोकमत्तनं ।
 मनोर्षीहात्मनस्तात प्रजा धर्मज्ञ शसतः । बभूव पुत्रो धर्मात्मा हर्षानिगिति विभुतः । ११३
 तस्यान्ववाये द्वौ राजन् राजाभौ सम्भूवतुः । हेहयस्तालज्जासु वसस्य जयताम्बरः ।
 हेहयस्तु तु राजेन्द्र दशसु स्त्रीषु भारत । व्रतं बभूव पुत्राणां शृष्टारणामनिवर्त्तिनां ।
 तुल्यरूपप्रभावानां बलिनां युद्धशालिनां । धनुर्वेदे च वेदे च सर्व्यैव कृतश्रमाः ।
 काश्चित्पि नृपो राजन् दिवोदासपितामहः । हर्म्यशरति विख्यातो बभूव जयताम्बरः ।
 स वीतहृद्यदायादैरामस्य पुत्रवर्षभ । मङ्गाद्यमनसोर्ष्ये संयामे विनिपातितः । ११४
 तन्नु हत्वा नरपतिं हेहयास्त्रे महातरयाः । प्रतिजम्बुः पुरीं रम्यां वस्यानामकुतोभयाः ।
 हर्म्यशस्य च दयादः काश्चिराजो व्यविश्रुत । सुदेवो देवसहास्रः साक्षाद्दुर्षं हवापरः ।
 स पालयामास महो धर्मात्मा काश्चिनन्दनः । तैर्वीतहृद्यैरागत्य युधि सर्वैर्विनिर्जितः ।
 तमयाजैः विनिर्जित्य प्रतिजम्बुपर्थागतं । सौदेवस्यैव काश्चिजो दिवोदासोऽभ्यविश्रुत ।
 दिवोदासस्तु विज्ञाय वीर्यं तेषां महात्मनां । वाराणसीं महातेजा निर्धने ब्रह्मशसनात् । ११५
 त्रिप्रक्षत्रियसम्भाषां वैश्यशूद्रसमाकुलां । नैकद्रव्योपयवतीं सम्यङ्कविपणापथां ।
 गङ्गाया उत्तरे कूर्से वपान्ति राजसत्तम । गोमत्या दक्षिणे कूर्से ब्रह्मस्योवामरावतीं ।

तत्र तं राजाद्दण्डं निवृत्तं महीपतिं । आगत्य देह्या भूयः पथिधावन भारत ।
 स निवृत्त ददौ युद्धं तेषां राजा महाबलः । देवासुरसंघं शीरं दिवोदासो महाद्युतिः ।
 स तु युद्धे महाराजं दिगन्तं दत्ततोर्द्ध्वम् । हतवाहनभूषिष्ठसतो देवमुपागमत् ।
 हतयोधसतो राजन् शीघ्रकोपस्य भूमिपः । दिवोदासः पुरीं त्वात्ता पश्चाद्येनपरोऽभवत् ।
 गत्वाक्रमपदं रम्यं भरदाजस्य भीमतः । क्त्वात्ता भरतं राजा कृताञ्छिररिन्दम् ।
 तमुवाच भरदामो व्येष्टः पुत्रो हृदयतः । पुरीधाः प्रीतवन्पथो दिवोदासं महीपतिं ।
 किमागमनकालं ते सर्वं प्रभूदि मे नृप । यत्ते प्रियं तत् करिष्ये न मेऽप्यसि विचारया ।
 ॥ राजोवाच ॥ भगवन् वैतहयैर्धे युद्धे वंशः प्रप्राञ्जितः । अहमेव परिष्णो भवन्तं वरस्य मतः ।
 त्रिष्वेवैनं मगांस्त्वं मां रक्षितुमर्हसि । एकत्रैवः कृतो वंशो मम तैः पापकर्षिभिः ।
 तमुवाच महाभागो भरदाजः प्रतापवान् । न भेतस्य न भेतस्य वैदेव व्येष्टु ते भवः ।
 अहमिष्टं करिष्यामि पुत्रार्थं ते विनाशते । वीतहयस्यहकापि जेन तं प्रहरिष्यसि ।
 तत इष्टिस्तकारविस्तस्य वै पुष्कामिनीं । अथास्य तमयो जज्ञे प्रतर्द्धन इति श्रुतः ।
 स ज्ञातमापो वष्टुषे सभाः सप्तस्येद्विभे । वेदेष्वपि क्रीं कृत्वा धनुर्वेदस्य भारत ।
 योगेन च समाविष्टो भरदामिन धीमतः । तत्रो कौश्लं च वेष्टस्य तस्मिन्देवे समाविष्टत् ।
 ततः स कवचो धन्यो ह्ययमानः सुरविभिः । वन्दिभिर्न्यस्यमानस्य कभौ सूर्ये दबोदितः ।
 स रथो बहूनिस्त्रिंशो कभौ दोम इषानसः । प्रथमो च धनुर्धुन्वन् खड्गो चर्षी वरायणी ।
 तं दृष्ट्वा परमं हर्षं सुदेवतमपो बभौ । जेने च मन्वा इत्यान् वैतहयान् स पार्थिवः ।
 ततोऽसौ धीवरान्ये च क्षीयकिला प्रतर्द्धनं । कृतकृतं तदात्मानं स राजा अभवन्दत् ।
 ततस्तु वैतहयानां वधाच स महीपतिः । पुत्रं प्रस्थापयामास प्रतर्द्धनमरिन्दमे ।
 वरयः स तु मनोरथं मङ्गलमाशु पराक्रमी । प्रथमो वीतहयानी पुरीं परपुरञ्चयः ।
 वैतहयानां मंत्रुद्य रथेषां स मुद्धते । निर्वचुर्धनराक्षारैरथैः पररथावजैः ।
 निवृत्तस्य ते वरयात्रा दंष्ट्रिताक्षिपयोर्षिणः । प्रतर्द्धनं समाजम्पुः वरवैर्देहायुधैः ।
 ब्रह्मैव विविधाकारैरथैश्चैव युधिष्ठिर । अन्वयेना राजानं हिमवन्तमिवाभ्युदाः ।
 अक्षैरक्षायि शवाके तेषां राजा प्रतर्द्धनः । कथान तान् मरुतेषा वक्ष्याम्यस्यैः वरैः ।
 कृत्वात्तामाङ्गुलिं राजन् भर्षीः प्रतर्द्धनः । अतश्चुधिराद्राङ्ग निवृत्ता इव किंशुकाः ।
 इतेषु तेषु सर्वेषु वीतहयः सुतेयस्य । प्राप्रयजन्तं हिन्वा भृगोरान्नममप्यत ।
 ययौ भृगुश्च वरस्य वीतहयो नराधिपः । चमस्य हृदी तस्यै राक्षे राजन् भृगुसादा ।
 अद्यानुपदमेवाशु तत्राग कृतप्रतर्द्धनः । स प्राञ्चं चाश्रमपदं दिवोदासात्मजोऽब्रवीत् ।
 भो भो केऽथाश्रमे सन्नि भृगोः त्रिष्य महात्मानः । इष्टुमिच्छे मुनिमसं तस्याचकत मामिति ।
 स तं विदित्वा तु भृगुनिश्चकामाश्रमात्तदा । पूजयामास च ततो विधिना नृपसत्तमं ।

१८०

१८१

१८२

१८३

१८४

१८५

उवाच येन राजेन्द्र किं कार्यं भूहि पार्थिव । स योवाच नृपस्यै यशममनकारिणः ।
 ॥ राजोवाच ॥ अयं ब्रह्मजितो राजा वीतहथो विवर्जितः । तस्य पुत्रैर्हि मे ज्ञेयैः ब्रह्मन् पद्मः प्रकाशितः ।
 उत्साहितस्य विषयः काशीनां राजसूयः । एतस्य वीर्यैर्दृष्टस्य चतं पुत्रव्रतं मया । १८८
 अस्त्रेदानीं वधादस्य भविष्याम्यनृतः पितुः । तमुवाच सपाविष्टो भृगुर्धर्मभूताम्बरः ।
 नेहासि सन्निवः कश्चित् सर्वे हीमे दिवातयः । एतन्नु वचनं श्रुत्वा भृगोःशब्दं प्रतर्हणः ।
 पादावुपसृष्टस्य ब्रह्मैः प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् । स्वयमप्यस्मि भगवन् कृतकृत्यो न संशयः ।
 स एव राजा वीर्येण सजातिं त्याजितो मया । अनुशानीदि भां ब्रह्मन् आकलय च त्रिभेन मां ।
 न्याजितो हि मया जातिमेव राजा भृगुदह । ततस्तेनाभ्यनुज्ञाते यथै राजा प्रतर्हणः । १८९
 अद्यागतं महाराज मुक्ता विवर्जितोरनः । भृगोर्धर्मचमामेव स च ब्रह्मजितो गतः ।
 वीतहथो महाराज ब्रह्मवादितमेव च । तस्य द्युत्समदः पुत्रो हृपेवेन्द्र इवापरः ।
 ब्रह्मसमिति यो दैतैर्निर्मदं होतः क्लिप्ताभवत् । अस्मिन्ने वर्तते चास्या मुतियस्य महात्मनः ।
 यत्र द्युत्समदो ब्रह्मन् प्राण्यैः स महीवते । स ब्रह्मचारी विप्रर्षिः श्रीमान् द्युत्समदोऽभवत् ।
 पुत्रोऽपि द्युत्समदस्यापि सुपेता अभवद्विजः । वर्षाः सुतेजसः पुत्रो विद्वयसास्य चात्मजः । १९०
 विद्वयसास्य तु पुत्रस्य वितत्यसास्य चात्मजः । वितत्यसास्य सुतः शयः वनः सत्यस्य चात्मजः ।
 अवासास्य सुतस्यर्षिः श्रवससास्यस्यतमः । तमसस्य प्रकाशोऽभूत्तमयो द्विजधंसनः ।
 प्रकाशस्य च वाग्निरो बभूव अपताम्बरः । तस्मात्प्रजस्य प्रमतिर्वेदेदाङ्गपारतः ।
 घृताच्या तस्य पुत्रस्य हृदगेणोदपद्यत । प्रमदरायानु हरोः पुत्रः समुदपद्यत ।
 शुभको नाम विप्रर्विद्यस्य पुत्रोऽपि श्रेयसकः । एवं विप्रस्यमममदोतहथो नराधिपः । १९१
 भृगोः प्रसादाद्भजिन्द्र सन्निवः सन्निवर्धम । तथैव कश्चितो वीरो मया गार्हमदसाव ।
 विकारेण महाराज किमन्यद्गुण्युच्छ्रि ।
 इति श्रीमहाभारते श्रीमहाभारतपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि वीतहथोपाख्याने विंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ के पूज्या वै त्रिलोकेऽस्मिन् मानवा भरतर्षभ । विकारेण तदा चक्रे न हि तृप्यामि कथ्यनः ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अथाप्युदाहरणीममितिहासं श्रुततमं । नारदस्य च संवादं वासुदेवस्य चोभयोः ।
 नारदं प्राञ्जलिं दृष्ट्वा पूजयानं द्विर्धमान् । केचनः परिपश्यन् भगवन् काशमस्यसि । १९२
 बह्वृत्तमानपरस्तेषु भगवन् काशमस्यसि । ब्रह्मस्यैतुमिच्छामि ब्रह्मोत्तमं कुरुविश्वाम ।
 ॥ नारद उवाच ॥ शृणु नोविन्द चानेतान् पूजयाम्बरिहर्ण । तस्मिन्निहासः सः पुमाद्योके श्रोतुमेतदिहाहर्त ।
 वरुणं वायुमादित्यं पृथ्व्यं ज्ञातवेदसं । स्यात्तुं स्कान्दं तथा सखीं विष्णुं ब्राह्मणमेव च ।
 वाचस्यतिष्ठन्मन्मपः पृथ्वीं सरस्वतीं । यततं ये नमसन्ति तावन्मन्मन्मन् विभो ।
 तपीधनान् वेदविद्गो मित्यं वेदपरायणान् । महार्हान् दृष्ट्वाश्वाङ्गुलं वदं संपूजयान्धुं । १९३
 अमुक्त्वा देवकार्याणि कुर्वन्ति ये विकल्पनाः । सन्तुष्टास्य समायुशाश्चाकमस्यान्धुं विभो ।

मन्मथुर्जनि ये चेष्टीः शान्ता दान्ता जितेन्द्रियाः । सत्यं धर्मं किंता मास्य तासमस्यामि यादव ।
 ये वै तपसि वर्षेभ्यः कर्म नूतनफलाग्रजाः । असह्यथाः क्रियावन्मसाधमस्यामि यादव ।
 ये भृत्यभरथे व्रताः सततज्ञानिपियमताः । भुञ्जते देववेवापि तासमस्यामि यादव ।
 ये वेदं प्राप्य दुर्द्धवा वायिमो ब्रह्मचारिणः । याजनाध्यापने युक्ता नित्यं तान् पूजयाम्यहं । १११
 प्रसन्नहृदयाश्चैव सर्वकर्मेषु नित्यतः । आशुतापात्स्नाध्याये युक्तोऽस्मान् पूजयाम्यहं ।
 गुह्यप्रसादे स्नाध्याये यतन्ते ये स्त्रियव्रताः । इशुभ्रवोऽस्युक्तमस्तान् ममस्यामि यादव ।
 युवता मन्मथो ये च ब्राह्मणाः सत्यवज्रराः । वेदारी सत्यकथानां तासमस्यामि यादव ।
 भेद्यप्रधानु निरताः कृता गुह्यकुशाग्रवाः । निःसुखा निर्धना ये तु तासमस्यामि यादव ।
 निर्धमा निप्रतिदन्ता निर्द्राका निप्रयोजनाः । ये वेदं प्राप्य दुर्द्धवा वायिमो ब्रह्मवादिनः । ११२
 अहिसानिरता ये च ये च सत्यव्रता वराः । दान्ताः व्रमपराश्चैव तासमस्यामि यादव ।
 देवतातिथिपूजायां युक्ता ये गृहमेधिनः । कथोतदृशयोः नित्यं तासमस्यामि यादव ।
 येषां त्रिवर्गद्वयेषु वर्तन्ते गोपरीयते । त्रिष्टाचारप्रदन्ताश्च तासमस्याम्यहं वदा ।
 ब्राह्मणाः श्रुतपत्न्या ये त्रिवर्गमनुष्ठिताः । अस्त्रोत्तुपाः पुण्यद्वीकासासमस्यामि केचन ।
 अश्रुचा वायुमहास्य सुधाभवाश्च ये वदा । त्रैलोक्य विविधैर्भुक्तासासमस्यामि माधव । ११३
 अयोनीनप्रियोनीस ब्रह्मयोगीश्वरश्च । सर्वभूतात्प्रयोगीश्च तासमस्याम्यहं वदा ।
 नित्यमेतासमस्यामि कृष्य लोककरानृषीन् । लोकवेदान् कुलवेदंऽस्मोऽज्ञान् लोकवपनमान् ।
 तस्मान्त्वमपि वाञ्छेय दिज्ञान् पूज्य नित्यदा । पूजिताः पूजनाहो हि सुखं दास्यन्ति तेषु च ।
 अस्मिन्नेके सदा ज्ञेते परेषु च सुखप्रदाः । परन्ते मान्दमाना ये प्रदास्यन्ति सुखं तव ।
 ये सर्वान्तिथयो नित्यं गोपुत्र ब्राह्मणेषु च । नित्यं सत्ये चाभिरता दुर्मास्यतितरन्ति ते । ११४
 नित्यं व्रमपरा ये च वृथा ये चानसूयकाः । नित्यस्नाध्यायिनो ये च दुर्मास्यतितरन्ति ते ।
 सर्वान्देवासमस्यामि ये चैकं वेदमाश्रिताः । अहध्यायाश्च दान्ताश्च दुर्मास्यतितरन्ति ते ।
 तथैव विप्रप्रवरासमस्कृत्य यतव्रताः । भवन्ति ये दानरता दुर्मास्यतितरन्ति ते ।
 तपस्त्रिणश्रु ये नित्यं कौमारव्रतचारिणः । तपसा भावितान्मानो दुर्मास्यतितरन्ति ते ।
 देवतातिथिभूषणानां पितृषास्त्रार्थने रताः । त्रिष्टासभोजिनो ये च दुर्मास्यतितरन्ति ते । ११५
 अग्निमाधाय विधिवत् प्रकृता धारस्यन्ति ये । प्राप्ताः श्रीमाञ्जलिश्चैव दुर्मास्यतितरन्ति ते ।
 मातापिनोर्गर्भेषु च सम्बन्धर्षन्ति ये वदा । यथा तं दृष्ट्वाद्वाहून्नेतुर्कैव विरराज सः ।
 तस्मान्त्वमपि कौन्तेय पितृदेवदिवानिषीन् । सम्बन्ध पूजयेत् नित्यं गतिमिष्टामवाप्स्यति ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपत्रे चिन्मन्त्रास्ये चिन्मन्त्रे कृष्णनारदसंवादे एकविंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पितामह महाप्राज्ञ सर्वभ्रातृविभारद । त्वनोऽहं श्रोतुमिच्छामि धर्मं भरतवत्तम ।
 व्रतसागतं ये रक्षन्ति भूतपामस्यतुर्निधं । किन्तस्य भरतमेव फलं भवति तपसाः । ११६

॥ भीष्म उवाच ॥ इदं शृणु महाप्राज्ञ धर्मपुत्र महात्मनः । इतिहासं पुरातनं वरुणाद्यैः महाकर्म ।

प्रपात्यमानः श्येनेन कपोतः प्रियदर्शनः । हृषदमैः महाभूमि नरेभ्यः प्ररथं गतः ।

य तं दृष्ट्वा विस्मृत्वात्मा नावाहङ्गमुपागतः । आत्मात्माविविधोत्थाह न तेऽस्ति भयमस्यज ।

भयं ते सुमहत् कक्षात् सुच किं वा कृतं तथा । येन तमिह संप्राप्तो विवेका भ्यानापेतनः ।

नवनीचोत्पत्त्यापीड्याहर्ष सुदर्शन । दाडिम्योकोकपुण्याह मा वचस्वामयं तव ।

१२०

मत्सकाशमनुप्राप्तं न त्वा कश्चित् समुत्सहेत् । मत्सका-पक्षं कर्तुं रक्षायत्परस्कुते ।

आधिराज्यं तदयेवं तदर्थं जीवितं तथा । ज्ञेयेवं भव विमथः कपोत न भयं तव ।

॥ श्येन उवाच ॥ ममैतद्विहितं भयं न राज्ञोऽस्मात्सर्वं । अतिक्रान्तश्च प्राप्तश्च प्रवक्ष्यामिोपपादितं ।

मांसश्च अधिराज्यं मत्सामेदश्च मे दितं । परितोपकरो ज्ञेयं च ममास्माद्यतो भव ।

दृष्ट्वा मे वाधनेऽप्युपा सुधा निर्हृतीव मे । मुञ्चैनं न हि वक्ष्यामि राजन् मन्दयितुं शुभां ।

१२१

मया स्तनुसतो ज्ञेयं मांसकनकविकनः । किञ्चिदुच्छ्राय निःशयं न राजन् मोमुमर्हसि ।

यदि स्वविवये राजन् प्रमुखां रक्षसे नृणां । खेचरस्य दृष्टान्तस्य न तं प्रभुरद्योत्तमः ।

यदि वैरिषु श्लेषु स्तज्जनव्यवहारयोः । विषवेत्किञ्चिद्यावाप्य आकाशे मा पराक्रमः ।

प्रभुत्वं हि पराक्रमस्य सत्यं पचहरेषु ते । यदि तमिह धर्मार्थं मामपि द्रष्टुमर्हसि ।

॥ भीष्म उवाच ॥ मुना श्येनस्य तदाक्यं राज्ञोर्विविधयद्गतः । संभाव्य चैनं तदाक्यं तदर्थां प्रत्यभाषत ।

१२२

॥ राजोवाच ॥ गोवृषो वा वराहो वा मृगो वा महिषोऽपि वा । तदर्थमस्य क्रियतां सुधाप्रश्नमनाय ते ।

प्ररथानतं न त्यजेयमिति मे व्रतमार्हितं । न मुञ्चति ममाङ्गानि द्विजोऽयं पश्य वै द्विज ।

॥ श्येन उवाच ॥ न वराहं न घोवाहं न खान्यान् विविधान् द्विजान् । भक्षयामि महाराज्यं किमश्राद्येन तेन मे

यस्तु मे विहितो भयः स्वयं देवैः समातनः । श्येनाः कपोतान् खादन्ति क्षितिरेषा समातनो ।

उत्तीनर कपोते तु यदि खेदस्त्वानव । ततस्त्वं मे प्रयच्छास्य स्वर्गांश्च तुलया धृतं ।

१२३

॥ राजोवाच ॥ महाननुप्राप्तो मेऽस्य प्रश्नमस्य मिहास्य मां । वाटमेवं करिष्यामीत्युक्त्वाऽप्यौ राजवन्ततः ।

उत्कृत्यात्कृत्य मांसानि तुलया समतोऽद्यत् । अन्तःपुरे ततस्तस्य स्त्रिया रत्नविभूषिताः ।

दाहाभूता विनिष्कास्ताः मुना परमदुःखिताः । तासां वदितब्रह्मेण मन्त्रिभृद्यजगद्य च ।

बभूव सुमहासादो मेघनक्षीरनिक्षणः । निरद्वं गमनं सर्वं व्यभं मेघैः समन्ततः ।

मही प्रचक्षिता चाधीनस्य श्येन कर्मणा । य राजा पार्श्वतश्चैव बाहुभ्यामुदतश्च यत् ।

१२४

तानि मांसानि सञ्चिद्य तुलां पूरयतेऽजनेः । तथापि न समस्येन कपोतेन बभूव ह ।

अस्मिभूतो यदा राजा निमैःसो अधिरक्षवाः । तुलां ततः समाकूटः स्वमांसव्यमसुजन् ।

ततः केन्द्रास्यो लोकानां नरेभ्यमुपस्थिताः । मेधस्वाकाशमैश्वर्यं वादिता देवदुम्भुभिः ।

अश्वतेनावधिकश्च हृषदमैः नरेभ्यः । दिव्यैश्च सुसुवैर्थाक्षैरभिरुहः पुनः पुनः ।

देवगन्धर्वं सहातैरुपरोभिश्च सर्वतः । नृनक्षेत्रोपगीतश्च पितामह इव प्रभुः ।

१२५

धेमप्रासादसम्पादनसिद्धिकामतोरचं । स वैदूर्यमफिरुके विमानं समधिष्ठितः ।
 स राजर्षिर्गतः स्वर्गं कर्मणा तेन ज्ञान्यते । शरणागतेषु चैव तं कुरु स्वर्ग्युधिष्ठिर ।
 भक्तानामनुरक्तानामभितानाञ्च रक्षिताः । इत्यावान् स्वर्गभूतेषु परच सुखमेधते ।
 शाधुष्टनो हि यो राजा वदन्तमनुतिष्ठति । किञ्च प्राप्तं भवेत्तेन स्वव्याधिनेह कर्मणा ।
 स राजर्षिर्विशुद्धात्मा धीरः मत्प्रपराक्रमः । काशीनामीश्वरः स्वातन्त्र्येषु लोकेषु कर्मणा ।
 योऽप्यन्यः कारयेद्देवं शरणागतस्य च । योऽपि गच्छेत्तामेव गतिं भरतवन्तम ।
 इदं वृत्तं हि राजर्षेष्टं प्रभेद्य कोर्नयन् । पूतात्मा वै सर्वत्रोक्तं शृणुष्याद्यस्य नित्यमः ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि श्रेयस्करोताख्ये निरुधिष्ठिरः ॥ २२ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किं राज्यः सर्व्वलक्षाणां नरोपः स्वात् पितामह । कुर्वन् किं कर्म नृपतिरभौ लोकौ
 समश्रुते ।

॥ भीष्म उवाच ॥ एतद्ब्राह्मणः कृत्यतममभिविभक्त्यं भारतम् । ब्राह्मणानामनुष्ठानमन्तं सुवमिच्छता ।
 कर्त्तव्यं पार्थिवेन्द्रेण तद्विद्धि भरतर्षभ । श्रेष्ठियान् ब्राह्मणान् वृद्धान् नित्यमिवाभिपूजयेत् ।
 पौत्रजानपदाञ्चःपि ब्राह्मणाञ्च बह्वश्रुतान् । सान्धेयभोगदानेन ममस्कारैश्चयाऽर्चयेत् ।
 एतत् कृत्यतमं राज्ञो नित्यमेवोपलक्षयेत् । वयात्मानं यथा वृत्रांक्षयैतान् प्रतिपालयेत् ।
 ये चाप्येषां पूज्यतमात्मान् वृद्धं प्रतिपूजयेत् । तेषु ज्ञानीषु तद्गार्हं सर्व्वमेव विराजते ।
 ते पूज्यास्ते नमस्कारार्था मान्वास्ते पितरो यथा । तेभ्येव याथा लोकानां भूतानामिव वाचसे ।
 अभिचारैरुपायैश्च दहियुगपि तेजसा । निःश्रेवं कुपिताः कुर्वन्त्याः मत्प्रपराक्रमाः ।
 नान्तमेधां प्रपद्यःसि न दिशसाय्यपावृताः । कुपिताः समुदोषसे द्वावेव्यभिच्छिन्ना इव ।
 विभ्यत्येषां साहसिका गुणास्तेषामतीव हि । शूपा इव वृक्षःकृष्ण विद्रुहा शैरिवापरैः ।
 प्रसङ्गकारिणः केचित् कार्ष्णसमृद्वोऽपरे । मन्त्रिष्वेषामनिश्रुतास्तेष्वेवान्ये तपस्विनः ।
 कृपिणोश्चमथेके मैत्रमन्येऽप्यनुष्ठिताः । चोराद्यान्वोऽनृतास्त्वान्ये तथाऽन्ये नटमर्त्तकाः ।
 मन्वैकर्ममहास्त्वान्ये पार्थिवेस्वितरेषु च । विविधाकारसुक्ताञ्च ब्राह्मणा भरतवर्षभ ।
 नानाकर्मसंरक्तानां बह्वकर्मोपजीविनां । धर्मज्ञानं यतां तेषां नित्यमेवामुक्तीर्सेयेत् ।
 पितृणां देवतानाञ्च मनुश्वोरगरक्षसां । पुराऽप्येते महाभागा ब्राह्मणा वै जनाधिप ।
 नैते देवैर्न पितृभिर्न मन्वैर्न गणधैः । नासुरैर्न पिशाचैश्च ब्रह्मा जेतुं दिजातयः ।
 अदेवै देवतं कुर्युर्देवतस्यार्थदेवतं । समिच्छेयुः स राजा स्वाद्यो जेहः स पराभेजेत् ।
 परिवादश्च ये कुर्युर्ब्राह्मणानामचेतसः । सत्यं ब्रवीसि ते राजन् त्रिनाशेयुर्न संशयः ।
 निन्दाप्रसंसाकुब्रुवाः कोर्ष्यकीर्त्तिपरापलाः । परिकुप्यन्ति ते राजन् सततं द्विपतां दिजाः ।
 ब्राह्मणा यं प्रशंसन्ति पुत्रवः स प्रवर्द्धते । ब्राह्मणैर्यः पराकृतः पराभूयात् सशुद्धि सः ।
 शका यवनकाम्बोजास्तासाः सन्निवृत्ततयः । वृषसत्वं परिगता ब्राह्मणानामदर्शनात् ।

इविडास कश्चिन्दास पुलिन्दासासुमीनराः । कौलिसर्धा साक्षिपकासायाः कश्चिज्जातयः ।
 वृषसत्वं परिगता ब्राह्मणानामदर्शनात् । श्रेयान् पराजयसेभ्यो न जयो जयताम्बर । ११०
 यस्तु सर्वमिदं हन्याद्ब्राह्मणस्तु न तत् समं । ब्रह्मवध्या महादोष इत्याहुः परमर्षयः ।
 परिवारो द्विजातीनां न श्रोतव्यः कथञ्चन । चासीताधोमुखस्तृष्णीं वमुत्थाप ब्रजेच वा ।
 न स जातो जनिष्यदा पृथिव्यामिह कस्यन । यो ब्राह्मणविरोधेन सुखं कीदृशमुत्सहेत् ।
 दुर्गाद्यो मुष्टिना वायुर्दुःसर्भः पाणिना ब्रह्मी । दुर्द्वरा पृथिवी राजन् दुर्जेया ब्राह्मणा भुवि ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि ब्राह्मणप्रज्ञसायां ऋषिर्षोऽध्यायः ॥ ३१ ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ ब्राह्मणानेव सततं भूञ्जं सन्परिपूजयेत् । एते हि सोमराजान् ईश्वरः सुखदुःखयोः । ११०
 एते भोगैरलङ्कारैरन्यैश्चैव किमिच्छन्तैः । यदा पूज्या नमस्कारैरक्ष्णास पित्रवक्षुष ।
 ततो राष्ट्रस्य शान्तिर्द्विभूतानामिव वासवात् । आयतां ब्रह्मवर्षस्यो राष्ट्रं वै ब्राह्मणः शूचिः ।
 महारथस्य राजन्यं शूद्रस्यः ब्रह्मतापनः । ब्राह्मणं जातिस्वयं धर्मज्ञं संश्रितमतं ।
 वासयेत शूद्रे राजस्य तस्मात् परमक्षि वै । ब्राह्मणेभ्यो हविर्हंसं प्रतिशुक्लान्ति देवताः ।
 पितरः सर्वभूतानां नैतेभ्यो विद्यन्ते परं । आदित्यसङ्ग्रहा वायुरापो भूरन्मरं दिवः । १११
 सर्वे ब्राह्मणमावेष्ट्य यदात्ममुपभुञ्जते । न तस्मान्नान्ति पितरो यस्य विप्रा न भुञ्जते ।
 देवाद्याप्यस्य नात्रान्ति पापस्य ब्राह्मणद्विषः । ब्राह्मणेषु तु सुष्टुषु प्रीयन्ते पितरः यदा ।
 तथैव देवता राज्ञाञ्च कार्या विचारणा । तथैव तेषुपि प्रीयन्ते येषां भवति तद्विधिः ।
 न च प्रेत्य विनश्यन्ति गच्छन्ति च परां गतिं । येन येनैव हरिषा ब्राह्मणांस्तर्पयेत्परः ।
 तेन तेनैव प्रीयन्ते पितरो देवतास्तथा । ब्राह्मणादेव तद्भूमं प्रभवन्ति यतः प्रजाः । ११२
 यतस्यायं प्रभवति प्रेत्य यत्र च गच्छति । वेदैव मार्गः समस्तं तथैव नरकस्य च ।
 आगतागामते सोमे ब्राह्मणो ह्यपदान्तरः । ब्राह्मणो भरतश्रेष्ठ स्वधर्मश्चैव वेद यः ।
 ये चैवमनुवर्त्तन्ते ते न यान्ति पराभवं । न ते प्रेत्य विनश्यन्ति गच्छन्ति न पराभवं ।
 यद्ब्राह्मणमुखात् प्राप्तं प्रतिशुक्लान्ति वै वचः । भूतात्मनो महात्मानो न यान्ति पराभवं ।
 चन्द्रियाणां प्रतपतां तेजसा च बलेन च । ब्राह्मणेष्वेव शान्त्यन्ति तेजांसि च वसानि च । ११३
 भगवस्तासजहांसु मोपानाङ्गिरजोऽजयन् । भरद्वाजो वैतहस्यो नंगोऽस्य भरतर्षभ ।
 चित्रायुधांस्याप्यजयन्ते हृष्याजिनध्वजाः । प्रक्षिप्याथ च कुम्भार्यं पारमाम्बिनमारभेत् ।
 यत्किञ्चित् कथ्यते लोके श्रूयते पश्यतेऽपि वा । सर्वं तद्ब्राह्मणेष्वेव गूढोऽङ्घ्रिरिव दास्युः ।
 अत्रायुदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । संवादं वासुदेवस्य पृथ्वास्तु भरतर्षभ ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ मातरं सर्वभूतानां पृच्छे त्वां शंभ्रयं शूभे । केनश्चित् कर्षणा पापं व्यपोहति नरो शूद्रे । ११४
 ॥ पृथिवी उवाच ॥ ब्राह्मणानेव सेवेत पवित्रं श्रेतदुत्तमं । ब्राह्मणान् सेवमानस्य रजः सर्वं प्रकथयति ।
 अतो भूतिरतो कीर्तिरतो बुद्धिः प्रजायते । महारथस्य राजन्यं शूद्रस्यः ब्रह्मतापनः ।

इति मां नारदः प्राह सततं सर्वभूतये । ब्राह्मणं जातिसर्वार्थं सर्वैर्ज्ञं प्रवितं इति ।
 अपरैर्वां परेषाञ्च परेष्वस्यैव ये उपरे । ब्राह्मणा चं प्रवेद्यन्ति स मनुष्यः प्रवर्तते ।
 अथ यो ब्राह्मणान् कृष्टः परामवति सोऽचिरात् । सचा महाकर्मै विज्ञा सोताखेटुर्विभयति ।
 तथा दुश्चरितं सर्वं परान्वावाय क्लृपते । पश्य चन्द्रकर्म सञ्ज समुद्रो सवसोदकः ।
 तथा भगवद्वेषेण महेश्वरः परिचिह्नितः । तेषामेव प्रभावेन सवसुनयनी क्षयौ ।
 ज्ञानकतुः समभवत् पश्य माधव यादृशं । दृश्यन् कीर्तिञ्च भूतिस्य सोकाञ्च मधुसूदन ।
 ब्राह्मणानुमते तिष्ठेत् पुरुषः इति चिरात्प्रवान् ।

२१६

॥ भीष्म उवाच ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा मेदिन्या मधुसूदनः । बाधु साधिति कौरव्य मेदिनीं प्रत्यपूजयत् ।
 एतां श्रुत्वापमं पार्थ प्रथमो ब्राह्मणवर्षभान् । सततं पूजयेच्छास्त्रं ततः श्रेयोऽभिपश्यन् ।

२१७

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वेण शानुशासनिके पर्वेण ब्राह्मणप्रश्नार्थां चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ जन्मैव महाभासो ब्राह्मणो नाम जायते । जन्मस्यः सर्वभूतानामतिचिप्रसूतायभुक् ।

सर्वार्थाः सुहृदस्तात ब्राह्मणाः सुमनोमयाः । गीर्भैर्ब्रह्मसुक्ताभिरनुष्ठाप्यन्तु पूजिताः ।
 सर्वार्थो द्विषतस्तात ब्राह्मणा जातमन्ववः । गीर्भैर्ब्रह्मसुक्ताभिरभिष्ठासुरपूजिताः ।
 अथ गाथाः पुरा गीताः कीर्त्तयन्ति पुराविदः । स्रष्टा विजातोन् धाता हि सचा पूर्वं समादधत् ।

२१८

न चान्यदिह कर्त्तव्यं किञ्चिद्दृष्टं यथाविधि । गुप्तो गोपायते ब्रह्म ज्ञेयो वसेन शोभनं ।
 स्वमेव कुर्वतां कर्म श्रीर्षो ब्राह्मो भविव्यति । प्रसासं सर्वभूतानां प्रशस्तञ्च भविव्यय ।
 न शौद्रं कर्म कर्त्तव्यं ब्राह्मणेन विवक्षिता । शौद्रं हि कुर्वतेः कर्म धर्मैः समुपसृजते ।
 श्रीसु बुद्धिस तेजस्य विभूतिस्य प्रतापिनी । स्वाध्याये चैव साहाय्यं विपुलं प्रतिपश्यते ।

ज्जना चाहवनीयस्य महाभाग्ये प्रतिष्ठिताः । अयभोव्या प्रसूतोर्णां शिवा ब्राह्म्याऽनुकल्पिताः ।
 अद्वया परया युक्ता ज्ञानभित्तोहसन्धया । दमस्त्राध्यायनिरताः सर्वान् कामानवाप्तय ।
 यथैव मानुषे लोके येष देवेषु किञ्चन । सर्वान्नु तपसा सार्धं ज्ञानेन निवसेन च ।

२१९

इत्येवं ब्रह्मगीतासो समाख्याता मयाऽनघ । विप्राणामनुकल्पार्थं तेन प्रोक्तं हि धीमता ।
 भूयस्तेषां बलं मन्ये यथा राजस्यपस्त्रिनः । दुरासदाश्च सण्डाश्च रभसाः विप्रकारिणः ।
 सन्धेयैः सिंहसन्नाश्च व्याघ्रसन्नास्तथाऽपरे । वराहस्यगवन्नाश्च जलसन्नास्तथाऽपरे ।

२२०

सर्पस्यर्धसमाः केषिन्तथाऽन्वे मकरस्युग्रः । विभाव्य चातिनः केषिन्तथा चतुर्ह्रजोऽपरे ।
 सन्नि चाश्वीविषसमाः सन्नि मन्दास्तथाऽपरे । विविधानीह वृत्तानि ब्राह्मणानां युधिष्ठिर ।
 मेकला द्रविडा जाटाः पौण्ड्राः कोन्वभिरास्तथा । शैब्यीका हरदा दर्वीक्षीराः प्रवरवर्षराः ।
 किराता चवनास्यै तासाः क्षत्रियजातयः । वृषेत्सवमनुप्राप्ता ब्राह्मणानाममर्षयन्ता ।

ब्राह्मणानां परिभवाद्सुराः सखिले ज्ञयाः । ब्राह्मणानां प्रसादाच्च देवाः स्वर्गनिवासिनः ।
 अन्नस्य सप्तमकाशमवाप्त्यो विमवान् गिरिः । अधार्या सेतुना गङ्गा दुर्जया ब्राह्मणा भुवि ।

२२१

न ब्राह्मणविरिधेन ब्रह्मा शास्त्रं वसुधरा । ब्राह्मणा हि महात्मानो देवानामपि देवताः ।

तान् पूजयस्व सततं दानेन परिचर्यथा । यदीच्छसि सर्वं भोक्तुमिमां वानरमेवशां ।

प्रतिपद्येते तेजो हि विप्राणां ब्रह्मतेऽजय । प्रतिपद्यं वे जेच्छेद्युषोभ्यो रक्ष्यं तथा नृप ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि ब्राह्मणप्रशंसायां पट्टविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ अथाप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । ब्रह्मब्रह्मरसंवादे तन्निबोध युधिष्ठिर ।

११११

शक्रो ब्रह्मज्ञातकूपेण जटी भूत्वा रजोऽतपः । विरूप रथमास्त्राय प्रभ्रं पप्रच्छ ब्रह्मरं ।

॥ शक्र उवाच ॥ केन ब्रह्मरं वृत्तेन स्मजात्यानधितिष्ठसि । श्रेष्ठं सां केन मन्यन्ते तद्दे प्रभूहि तत्पतः ।

॥ ब्रह्मर उवाच ॥ नास्त्वयामि वदा विप्रान् ब्राह्मणैश्च च मे मतं । ब्राह्मणाणि वदतो विप्रान् संमन्यामि यथासुखं ।

श्रुत्वा च नावजानामि नापराध्यामि कर्हिचित् । अथर्व्यान्वगुष्टं क्कामि पादौ श्छामि धीमतां ।

ते विस्रम्भाः प्रभाषन्ते संष्टं क्कन्ते च मां वदा । प्रमत्तेष्वप्रमत्तोऽस्मि वदा सुप्तेषु जाश्टमि ।

१११२

ते मां ब्राह्मणपथे युक्तं ब्रह्मण्यमनसूचकं । समासिद्धन्ति ब्राह्मणः शौद्रं मधिव मण्डिताः ।

यच्च भाषन्ति सन्तुष्टास्त्रय श्छामि मेधया । समाधिमात्मनो नियमगुणोममचिन्तये ।

शोऽहं वाग्यमिष्टानां रसानामवलोककः । स्मजात्यानधितिष्ठामि नचचाणोव चन्द्रमाः ।

एतत् पृथिव्याममृतमेतच्चतुरगुत्तमं । यद्वाङ्मण्डुखाच्छास्त्रमिह श्रुत्वा प्रवर्तते ।

एतत् कारणमाज्ञाय दृष्ट्वा देवासुरं पुरा । युद्धं पिता मे श्छयात्मा विक्रितः समपद्यत ।

१११३

दृष्ट्वा च ब्राह्मणानान्तु महिमानं महात्मानां । पर्येषच्छत् कथममो सिद्धा इति निश्चाकरं ।

॥ सीम उवाच ॥ ब्राह्मणास्तपसा सर्वे सिद्धुन्ते वाग्मसाः सदा । भुञ्जीथीत्यथ राजानो वानस्त्राश्च दिजातयः ।

प्रणवज्ञाप्यधीयोत ब्राह्मो दुर्वैसतीर्ष्यसन् । निर्घन्तुरपि निर्वाणो यतिः स्यात् समदर्शनः ।

अपि च ज्ञानसम्पन्नः सर्वान् वेदान् पितुष्टेरे । ज्ञाप्यमान इवाधीयाद्ब्रह्म रत्नैश्च तं विदुः ।

भूमिरेतौ निगिरति सर्पो विस्रमद्यानिव । राजानश्चापयोद्धारं ब्राह्मणश्चाप्रवासिनं ।

१११४

अभिमानः सिर्षं हन्ति पुष्टवस्त्राण्यमेधयः । गर्भेण दुष्यते कन्या श्छवासेन च द्विजः ।

इत्येतन्ने पिता श्रुत्वा शोभादद्भुतदर्शनात् । ब्राह्मणान् पूजयामास तथैवाहं महाव्रतान् ।

॥ भीष्म उवाच ॥ श्रुत्वात्तद्वचनं शक्रो दानवेन्द्रमुखाश्रुते । दिजान् संपूजयामास महेन्द्रमवाप च ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दन्द्रब्रह्मरसंवादे पट्टविंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अपूर्वैश्च भवेत् पात्रमद्य वाऽपि चिरोपितः । दूरादभ्यागतश्चापि किं पात्रं स्यात्

पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ क्रिया भवति केषाञ्चिदुपांशुव्रतमुत्तमं । यो यो चापेत यत्किञ्चित् सर्वं दद्यात् इत्यपि ।

१११५

अपीडयन् भृत्स्ववर्गमित्येवमनुशुश्रुम् । पीडयन् भृत्स्ववर्गं हि आत्मानमप्यर्कवति ।

अपूर्वैर्भावयेत् पात्रं यथापि स्याच्चिरोपितं । दूरादभ्यागतश्चापि तत् पात्रञ्च विदुर्भुषाः ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अपीडया च भूतानां धर्मस्त्राहिसया तथा । पात्रं विद्यान्तु तस्मैन यस्मै दत्तं न सक्तपेत् ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अतिक्रुपरोरितापायाः त्रिभुवनत्रिकाभवाः । सर्वे पुण्याश्चान्ताश्च कुलघ्नोऽप्यसृजताः ।
 अतोऽन्यथा वर्तमानाः सर्वे नार्हन्ति सत्क्रियां । तस्मात्क्रियं परीक्षितं पुत्रान् प्रविधाय वै । ११८
 अक्रोधः सत्यवचनमहिमा दम आर्षेयं । अत्रेष्टोऽनुमिमावश्च प्रीतिनिष्ठा दमः व्रतः ।
 अस्त्रिभोतानि दृष्टान्ते न आकार्योऽपि भारत । सभावतो निबिडानि तत्पापं मागमर्षति ।
 तथा चिरोदितहापि सम्प्रज्ञानतमेव च । अपूर्वैश्चैव पूर्वैश्च तत्पापं मागमर्षति ।
 अप्रामादश्च वेदानां शान्ताशास्त्राभिस्तर्जुनैः । अत्यदक्षा च सर्वे च एतन्नाश्रयमाश्रयः ।
 भवेत् पश्चित्तमानी यो शान्तुषो वेदनिन्दकः । आन्विच्छितीं तर्कविद्यामनुव्रजते निरर्थिकां । ११९
 हेतुवादान् द्रुवन् वसु विभेता हेतुवारिकः । आक्रोष्टा चतितवका च शान्तुषाणां रुद्रेव हि ।
 सर्व्यभिन्नही मूढश्च बाहः कटुकवागपि । बोद्धव्यश्चाद्दृष्ट्वात् नरं शानं हि ते म्रियुः ।
 यथा सा भवितुश्चैव द्रुक्नुश्चैवावस्यते । एवं सन्धावसार्थाय सर्व्यशास्त्रवधाय च ।
 शोककषा च द्रष्टव्या धर्मसाक्षात्कृतानि च । एवं नरो वर्तमानः शान्तोऽर्च्यते समाः ।
 अष्टमुखाय देवानामृषीणाञ्च तथैव च । पिहृषामश्च विप्राशास्त्रनिबोधाश्च पञ्चमं । १२०
 पर्यायेण विशुद्धेन सुविनोतेन कर्षया । एवं यदृष्टः कर्षोऽपि कुर्वन् भर्षोऽपि शीघरे ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनविक्रमे पर्वणि पाचपरीक्षायां अत्रिभोऽध्यायः ॥ २७ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ स्त्रीणां सभावमिच्छामि श्रोतुं भरतवत्सल । स्त्रियो हि मूलं देवाणां सञ्चिन्ता हि ताः
 स्रताः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अथायुहाहरन्तीमितिहासं पुरातनं । नारदश्च संवादं पुंसका पञ्चचूडया ।
 लोकाननुचरन् सर्वान् देवर्षिर्नारदः पुरा । इदंवाच्यरं ब्राह्मिं पञ्चचूडामनिन्दितं ।
 तां दृष्ट्वा चारुसर्वाङ्गीं पप्रच्छाचरं मुनिः । संशयो हृदि कथिते मूषि तेषां सुमधमे । १२१

॥ भीष्म उवाच ॥ एकमुक्त्वाऽथ सा विप्रं प्रत्युवाचाय नारदं । विषये सति वक्ष्यामि समर्थो मन्यसे च मां ।
 ॥ नारद उवाच ॥ न मामविशये भद्रे विबोद्ध्यामि कथञ्चन । स्त्रीणां सभावमिच्छामि ततः श्रोतुं वदानये ।

॥ भीष्म उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य देवर्षेरश्रोतममा । प्रत्युवाच न ब्रह्मणि स्त्री सतो निन्दितं स्त्रियः ।
 विदितासौ स्त्रियो याश्च ब्राह्मिणाश्च सभावतः । न मामर्षति देवर्षे निषोक्तुं कार्यं ईदृशे ।
 तामुवाच स देवर्षिः सत्यमेव सुमधमे । सृषावादे भवेद्दोषः सत्ये दोषो न विद्यते । १२२
 इत्युक्त्वा सा कृतमतिरभवत्प्रादुर्भासिनी । स्त्रीदोषाच्छान्तान् सत्यान् भावितुं संप्रचक्रमे ।

॥ पञ्चचूडोवाच ॥ कुलोना रूपवत्यश्च माघवत्यश्च घोषितः । मर्यादासु न तिष्ठन्ति च दोषः स्त्रीषु नारद ।
 न स्त्रीभ्यः किञ्चिदन्यदे पापीयस्वरमस्ति वै । स्त्रियो मूलश्च देवाणां तथा तमपि वेत्स्य च ।
 समाश्नातामृद्धिमतः प्रतिरूपान् वप्रे स्त्रितान् । पतीननारतायाश्च नाशं नार्थः प्रतीक्षितं ।
 अथदुर्बलार्थं स्त्रीषामस्त्राणं भवति प्रभो । पापीयसो नरान् वदं स्त्रियां त्यक्त्वा भजामसे । १२३
 स्त्रियं हि यः प्रार्थयते सन्निकर्षश्च मञ्जति । ईदृशं कुर्वते सेवां तमेवेच्छन्ति योषितः ।

अर्थात्तान्मनुष्याणां भयात् परिकल्पयत् । अर्थादायाममर्षादाः क्षिप्रक्षिप्रानि भवन्तु ।

नासां कश्चिद्गम्योऽस्ति नासां वक्षसि निक्षयः । विरूपं रूपवत्त्वं वा पुनानित्येव भुञ्जते ।

न अथाकाशमनोऽप्राणावर्द्धितोः कर्षणम् । न ज्ञातिभुक्तस्यन्वात् क्षिप्रक्षिप्रानि भवन्तु ।

यौवने वर्तमानानां मृदाभरकवायसां । नारीणां शैरुत्तीर्णां सुहृदनि कुक्षिभिः ।

१११

यासु । अयद्भ्रमता रक्षणे दयिता क्षियः । अपि ताः सम्यक्त्वमे कुञ्जान्मन्ववागमैः ।

पशुष्वपि च देवेषु चैवाप्ये कुक्षिता नराः । क्षीयामन्मो क्षोःक्षेऽस्तिनासि कश्चिन्वागुर्न ।

यदि पुंसां गतिर्ब्रह्मन् कश्चिन्नोपपद्यते । अयन्मोन् प्रवर्तते न हि तिष्ठति भवन्तु ।

अस्माभान् पुरुषाणां हि भयात् परिकल्पयत् हि । वधवन्मभयाद्यापि स्वयं गुप्ता भवन्ति ताः ।

पल्लभावा दुःखेया दुर्घोषा भावतस्तथा । प्राञ्जल पुरुषोश्च स्या वाचसया क्षियः ।

११२

नाग्निक्षृप्यति काष्ठानां नापनासां मष्टोदधिः । वानिकः सर्वभूतानां न पुंसां वामभोजनाः ।

इदमन्यच्च देवेषु रक्षसां सर्वोपिता । इष्टेषु पुरुषं ह्ययं येनिः प्रक्षिपते क्षियाः ।

कामानामपि दातारं कर्त्तारं मनसां प्रियं । रचितारं न ख्यन्ति स्वभर्तारमसं क्षियः ।

न कामभोगान् विपुलाबाहुरासु संनयान् । तथैव वञ्च मन्यन्ते स्या रत्नामनुयहः ।

अन्तकः पवनो मर्त्यैः पातासं वदवामुखं । सुरभारा किं स्यो वक्तिरित्येकतः क्षियः ।

११३

यतसु भूतानि महानि पञ्च यतसु लोका विहिता विधांषा । यतः पुर्माद्यः प्रमदासु विधिनासादेव दोषाः प्रमदासु नारद ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पञ्चपूडानारदसंवादे अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ इमे वै मानवा लोके लोषु सन्मन्मभीक्ष्णवः । मोक्षेन परमाविष्टा देवसृष्टेन पार्थिव ।

क्षिप्रस्य पुरुषेष्वेव प्रत्यक्षं लोकसाक्षिकं । अथ मे संशयस्तीर्णो यदि संपरिवर्तते ।

कथमासां नराः सङ्गं कुर्वन्ते सुदमन्दम् । क्षियो वा केसु रज्यन्ते विरज्यन्ते च ताः पुनः ।

इति ताः पुरुषव्याघ्र कथं प्रख्यासु रचितुं । प्रमदाः पुरुषोश्च तन्मो व्याख्यातुमर्हसि ।

११४

एता हि रममाणसु वञ्चयन्तीह मानवान् । न चासां मुच्यते कश्चित् पुरुषो ह्यसमागतः ।

मावो नवदणानीव मृच्छन्वेता नवं नवं । अन्तरस्य च या माया या माया समुपेरपि ।

बलेः कुक्षीनधेस्यैव सर्वासा योषितो विदुः । हृद्यन्तं प्रहसन्वेता इदन्तं प्रहदन्ति च ।

अप्रियं प्रियवाक्येषु मृच्छते काक्षयोगतः । उन्नवा वेद यच्छास्त्रं यच्च वेदं वृहस्पतिः ।

स्त्रीबुद्ध्या न विविच्येते तासु रक्ष्याः कथं नरैः । अनृतं सत्यमित्याहुः सम्यक्सापि तथा नृतं ।

११५

इति यास्याः कथं वीर संरक्ष्याः पुरुषैरिह । स्त्रीणां बुद्धार्थनिष्कर्षादर्थशास्त्राणि प्रबुधन् ।

वृहस्पतिप्रश्रुतिभिर्बन्धे वृद्धिः कृतासि वै । संपूज्यमानाः पुरुषैर्भिक्षुर्भन्ति मनो नृपु ।

अपासासु तथा राजन् विकुर्भन्ति मनः क्षियः । इमाः प्रजा महाबाहो धार्मिक्य इति नः श्रुतं ।

यत्कृतासकृताद्यापि विकुर्भन्ति मनः सदा । कथाः कृता रचितुं स्यादिति मे संशयो महान् ।

तथा मूचि महाभारत सुखी वंशवर्द्धन । यदि प्रथा सुखेष्ट रथा तां कदाचन । ११७
 कर्तुं वा कृतपूर्व्यं वा तयो व्याख्यातुमर्हति ।

इति श्रीमहाभारते शानुशासनिके पर्वणि शानुशासनिके पर्वणि श्रीकृष्णकथने जनकमारिणोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

॥ भोज उवाच ॥ एवमेव महाबाहो माय निष्ठाः किं कियत् । यथा प्रीति कौरव वारीं प्रति जनाधिप ।

अथ ते वर्त्तयिष्यामि इतिहासं पुरातनं । यथा रथा कृता पूर्व्यं विपुलेन महात्माना ।

प्रमदात् यथा खडा मङ्गला भरतर्षभ । यदर्थं तथ ते मात प्रवक्ष्यामि नराधिप ।

न च स्त्रीभ्यः परं पुत्र पापेभ्यः किञ्चिदस्ति वै । अग्निर्हि प्रमदा दीतो मायात् मयजा विभो । ११८

सुरधारा विषं सपौं बञ्चितोक्तः क्षियः । प्रजा इमा महाबाहो धार्मिक इति नः कुत ।

स्वयं गच्छन्ति देवतं ततो देवानिवाह्वयं । अथाभ्यगच्छन् देवतो पितामहमरिन्दम ।

निवेश मानसहापि दृष्ट्वोमाधमधोमुखाः । तेषामन्तर्गतं ज्ञात्वा देवानां च पितामहः ।

मानवानां प्रमोहायै कृत्वा गार्थोऽह्वयत् प्रभुः । पूर्व्यसर्गे तु कौन्तेय बाध्यो नार्थ इवामवन् ।

अथाध्यस्त समुत्पन्नाः कृत्वा सर्गात् प्रजापतेः । ताभ्यः कामान् यथाकामं प्रादाद्भि स पितामहः । ११९

ताः कामान्मुखाः प्रमदाः प्रावाधन् नरान् सदा । क्रोधं कामस्य देवैः स हावहाह्वयत् प्रभुः ।

असञ्चन् प्रजाः सभ्याः कामकोधवञ्जिताः । न च स्त्रीणां क्रिया काचिदिति धर्मो व्यवस्थितः ।

निगिन्द्रिया ज्ञानास्त्राश्च क्षियोऽनूतमिति श्रुतिः । ज्ञानाश्चमलहारमक्षपाकमनार्थतां ।

दुर्भोग्यं रतिश्चैव ददौ स्त्रीभ्यः प्रजापतिः । न तां रक्षकं कर्तुं प्रथं पुंसा कर्षणम् ।

अपि विमलता तात कुतस्तु पुरुषैरिह । वाचा च बध्वन्मैत्र्यां क्रैत्र्यां विविधैस्त्रया । १२०

न प्रथा रक्षितुं नार्थंसा हि निष्ठमसंयताः । इदं पुरुषस्यात्र पुरस्तात् श्रुतवानहं ।

यथा रथा कृता पूर्व्यं विपुलेन मुक्त्स्वियः । अघिरासीन्महामागो देवर्षीति विभुतः ।

तथा भार्या रक्षिर्नाम रूपेणसदृशी भुवि । तस्य रूपेण संमता देवगन्धर्वदानवाः ।

विशेषेण तु राजेन्द्र वृत्रहा पाङ्कजासनः । नारीणाश्चरितव्रत देवर्षी महाभुनिः ।

यथाव्रति यथोत्साहं भार्यान्तामभरन्त । पुरन्दरश्च जानीते परत्तो कामचरिणं । १२१

तस्माद्दलेन भार्याया रक्षकं स चकार ह । स कदाचिद्विस्तात यज्ञं कर्तुमनासदा ।

भार्यासंरक्षणं कार्यं कथं स्मादित्यचिन्तयत् । रथाविधानं मनसा स ब्रह्मिन्व महातपाः ।

आज्ञप्य दयितं द्विव्यं विपुलं प्राह भार्गवः ।

॥ देवर्ष्योवाच ॥ वृत्रकारो गमिष्यामि रक्षिष्येमां सुरेश्वरः । यतः प्रार्थयते नित्यं तां रक्षस्व यथावत् ।

अप्रमत्तेन ते भाव्यं सदा प्रति पुरन्दरं । स हि रूपाधि कुर्वते विविधानि भूमनम । १२२

॥ भोज उवाच ॥ इत्युक्त्वा विपुलक्षेण तपस्वी निवर्त्तन्निवः । सदैवोद्यतया राजसन्ध्यां कसद्वृत्तुतिः ।

धर्मज्ञः सत्यवादी च तथेति प्रत्यभाषत । पुनश्चेदं महाराज पत्रं प्रक्षितं मुने ।

॥ विपुल उवाच ॥ कानि रूपाधि प्रकस्य भवन्त्यागच्छतो मुने । वपुलेश्वर कीदृशे तस्य व्याख्यातुमर्हति ।

॥ भीष्म उवाच ॥ ततः स भगवांस्तस्यै विपुलाय महात्मने । आचरन्ते यथात्मनं मायां प्रकल्प्य भारत ।
 ॥ देवशर्मा उवाच ॥ ब्रह्ममायः स विप्रैर्भगवान् पाकशासनः । तांस्तान् विवृणुते भावान् ब्रह्मण्य मुहुर्मुहुः । १२०४
 किरीटी वज्रध्वज्यो मुकुटी वज्रकुण्डलः । भवत्यथ मुहुर्तेन चक्रास्त्रसमदर्शनः ।
 शिखी जटी पीरत्नावाः पुनर्भवति पुत्रक । वृहच्छरीरश्च पुनश्चौरवाहाः पुनः क्रमः ।
 गौरं श्यामश्च हृष्यश्च वर्षे विवृणुते पुनः । विरूपो रूपवांश्चैव युवा वृहृष्यश्चैव च ।
 ब्राह्मणः क्षत्रियश्चैव वैश्यः शूद्रश्चैव च । प्रतिशोभोऽनुशोभश्च भवत्यथ व्रतकतुः ।
 शुक्रवायसरूपो च हंसकोकिलरूपवान् । सिंहव्याघ्रगजानाञ्च रूपं धारयते पुनः । १२०५
 देवं दैत्यमथो रात्रां वपुर्धारयते पुनः । चक्रग्रो वायुभृताङ्गः प्रकुम्भिकितस्तथा ।
 चतुष्पाद्भृङ्गरूपश्च पुनर्भवति बालिनः । मलिकानमस्कृद्वाहीनां वपुर्धारयतीऽपि च ।
 न ब्रह्ममस्य यद्वर्णं कर्तुं विपुलं केनचित् । अपि विश्वज्ञता तात येन सहस्रमिदं जनत् ।
 पुनरन्तर्हितः प्रको वृहस्पते ज्ञानचक्रुषा । वायुभूतश्च स पुनर्देवराजो भवत्युत ।
 एवं रूपाणि व्रततं कुरुते पाकशासनः । तस्याः द्विपुलं यत्नेन रथेभ्यो तनुमन्वया । १२०६
 यथा रुचिं नावल्लिखेद्देवेन्द्रा भृगुमत्तम । कृतः वपुर्हिते न्यस्तं हविः श्रेय दुरात्मजान् ।
 एवमाख्याय स मुनिर्यज्ञकारोऽगममत्तदा । देवशर्मा महाभागस्ततो भरतसत्तम ।
 विपुलस्तु वचः श्रुत्वा गुरोश्चिन्तामुपेषिवान् । रवाञ्च परमाह्वको देवराजाण्यहावस्तात् ।
 किञ्चु प्रक्यं मया कर्तुं मुहुरदारभिरचयो । मायात्रो हि सुरेन्द्रोऽपि दुर्द्धरेऽपि वीर्यवान् ।
 नापिधायात्मनं प्रको रचितुं पाकशासनः । उट्जवा तवा ह्यस्य नानाविधवक्रता । १२०७
 वायुरूपेण वा प्रको गुरुपत्नीं प्रधर्षयेत् । तस्याः दिमो संप्रविश्य रुचिं स्नात्वेऽहमथ वै ।
 अथवा पौरुषेषेयं न प्रक्या रचितुं मया । ब्रह्मरूपो हि भगवान् श्रूयते पाकशासनः ।
 गात्रेण गात्रैरस्याहं संप्रवेक्ष्ये हि रचितुं । यद्युच्छिष्टानिमां पत्नीमस्य पश्यति मे गुरुः ।
 शश्वत्ससंशयं कोपाद्विचित्रानो महातपाः । न रेयं रचितुं प्रक्या यथाऽन्या प्रमदा नृभिः ।
 मायावी हि सुरेन्द्रोऽथावहो प्राप्नोऽस्ति संशयं । अत्र ह्यकरुणीयं हि गुरोरिह हि ज्ञासनं । १२०८
 यदिनेतदहं कुर्यामासुर्ये स्नात् कृतं मया । येमेनाथ प्रवेक्षे हि गुरुपत्न्याः कलेवरे ।
 अशक्तः पश्यपत्न्यो जलत्रिन्दुर्येया वलः । निर्भयस्तु रजोरूपायापराधो भवेन्नम ।
 यथा हि शूद्रन्यां पथिकः सभामध्यादभेत् पथि । तथाऽप्यावार्थव्यामि गुरुपत्न्याः कलेवरे ।
 एवमेव शरीरेऽस्या निवस्यामि समाहितः । इत्थेन धर्ममासोक्त्य वेदवेदांसु सर्व्वशः ।
 तपश्च विपुलं दृष्ट्वा गुरोरात्मन एव च । इति निश्चित्य मनसा रक्षां प्रति स भार्गवः । १२०९
 अन्वतिष्ठत् परं यत्नं यथा तच्छृणु पार्थिव । गुरुपत्नीं समासीनो विपुलः स महातपाः ।
 उपासीनामनिन्द्याङ्गीं यथायै समलोमयत् । नेत्राभ्यां नेत्रयोरस्या रक्षिं संशोभ्य रश्मिभिः ।
 विवेकं विपुलः कायमाकाङ्क्षं पवनो यथा । लक्ष्यं लक्ष्येनेव वदनं वदनेन च ।

अविचेष्टमतिहृद्दौ शशिमानादिनो मुनिः । ततो विद्वन् विपुलीं नुरपन्नाः कर्षवरं ।

उवाच रक्षते मुनी न च वा तमपुत्रम् । अर्चं मानतो रावन् नुरपन्न महात्मनः ।

कतुं यमाद्य स्युदं तं काले कोऽप्येवम् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे विपुलीवाक्यानि समाप्तिर्ब्रह्मणः ॥ ४० ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ ततः कदाचिद्विद्वो विप्रस्युपपुत्रः । इदमपारमिहियमात्मनात्मवाच्यम् ।

रूपमप्रतिमं कृत्वा सोमनीयं समादिनः । इदं नीयन्ती मूना प्रविशेत् तमात्मम् ।

ए इदं तमावीनं विपुलकं कर्षवरं । निदिष्टं सज्जनयन् यथा सेव्यते तथा ।

इच्छिन्न इच्छिरापाङ्गीं योनीयौचित्योपधरी । पद्मपत्रिकाकाशीं कर्मवैदुषिमात्मया ।

वा तमाद्योक्त्यं यदथा प्रकृत्यातुमिच्छेत् । रूपेण विद्विता कोऽपीत्येव कर्मनिर्वहन्ती ।

उत्पातुकामा तु कतीं विद्वन्ना विपुलेन वा । निम्नशीला मनुजेभ्य न प्रवेष्टुं विचेष्टितुं ।

तामावभावे देवेभ्यः वाचा परमवस्तुना । नददंभायते विद्वि देवेभ्यं मां इच्छिच्छिते ।

स्त्रियमात्मनो न मत्सङ्गस्येव च । तत्तम्याऽपि मे सुभु पूरा काकोऽतिवर्तते ।

तमेवंवादिनं ब्रह्मं इच्छामि विपुलीं मुनिः । नुरपन्नाः प्ररीरक्षो इदं चिद्व्याधिम् ।

न ब्रह्मकं च वा रावन् प्रकृत्यातुमिच्छिता । कर्मस्य भावस्यैव विद्वन्ना विपुलेन वा ।

आकारं नुरपन्नासु च विद्याय मूनादहः । निष्कारं महतीम् बलिम वक्ष्यते प्रभोः ।

यवन्तं सोमयज्ञेयं तथाः कर्मोद्भवानि च । तां निर्निर्कारां वृद्धा तु पुनरेव प्रवीर्यतिः ।

उवाच प्रोचिती रावन्को योमयसमोचिता । इच्छेतीति ततः वा मु प्रतिकर्मनिर्वहेत् ।

य तो वाचं नुरोः पन्ना विपुलः कर्मवर्तयन् । योः निष्कारानि कर्ममिति तस्मात्तु निःश्रुता ।

वज्राच्छत्रासुपदुःखादीं कर्षवरमूषका । प्रोचिता वा तु तदात्ममुक्ता परवशात्पदा ।

पुरन्दरस्य तपस्यो वनूदं विद्वाना श्रुत्वा । च तद्विद्वान्नाशयन् देवराजो विद्यामती ।

अवेकन यद्वशाच्छ्रदा दिव्येन चतुषा । ए इदं मुनिं तकाः प्ररीराक्षरौघरं ।

प्रतिश्लिम्बिवाद्देवं नुरपन्नाः प्ररीरये । य तं चोरैश्च तपसा युते वृद्धा पुरन्दरः ।

प्रावेपत सुबंधसाः शपथीतसदा विभी । शिमुश्च नुरपन्नीन् विपुलः क्षमहातया ।

सकलेवरमाविष्टा ब्रह्मं नीतमेवावधीम् ।

॥ विपुल उवाच ॥ अजितेन्द्रिच दुष्पुत्रे पापात्मकं पुरन्दर । न चिरं पूजयिष्यन्ति देवास्तां आनुवासाया ।

किञ्च तद्विद्वानं ब्रह्म न तस्मानपि ते क्षिते । नीतमेवापि यन्मयी भगवतुपरिचिन्तितः ।

कामे तां बालिशमतिमकृतात्मावमोघरं । मर्षेण रक्षते मूढ मच्छ पापं चक्रामते ।

नाहं त्वामद्य मूढात्मान् इच्छेवं चि स्तमेव्या । कृपाकृपायन्तु यतीं इच्छन्ति यानि वाच्य ।

ए च चोरतरी भीमान् नुरपन्नाः पापदेनवं । वृद्धा त्वा निदिष्टं च कोषदीप्तिं चतुषा ।

नेवन्तु ब्रह्म कर्तव्यं पुनश्चात्याहते दिजाः । यानिः ससुतामात्सोऽप्यहं मच्छ चार्हितः ।

अमरोऽस्मिती वदुहिं समासाथ प्रवर्तते । माऽवमक्षा व तपसाजकार्यं याम किञ्चन ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा वचः ब्रह्मो विपुलस्य महातपाः । अकिञ्चिदुक्त्वा श्रीशतैस्त्वैवान्तरधीयत ।
 मुहुर्भेषाते तस्मिंस्तु देववर्षा महातपाः । क्त्वा वचं वधाकाण्ड्यायमानः सुमायमं । १११
 आगतोऽय गुरो राजन् विपुलः प्रियकर्णोऽहम् । रक्षिता गुरोर्भ्रातृभ्योऽप्येवमुच्यते विद्विता ।
 अभिवाच्य च ब्रान्तात्प्रा व मुं नुपसंहरतः । विपुलः पर्युपातिष्ठ वचः पूर्वमत्र द्विनः ।
 विश्रान्ताथ ततस्तस्यै वहासीत्याथ भावीषा । विवेदयामाव तदा विपुलः ब्रह्मवर्षं तत् ।
 तच्छ्रुत्वा स मुनिमेवो विपुलस्य प्रतापवान् । बभूव भीष्मवृत्ताभ्यां तस्या विचरितं च ।
 विपुलस्य गुरो वृत्तिं भूमिवासापि तत्रभुः । वीर्यं च खिरतो वृष्टुं वायुं वाऽपिप्रमापत । ११२
 प्रतिलभ्य च धर्षात्प्रा श्रियं धर्मपरायणं । वरोच्यं चान्दयामाव देववर्षा महातपिः ।
 स्वितिष्ठ धर्मो जगद् व तत्कानुपसंहरतः । वनमगतस्य गुरोरा वचारानुसंगतः ।
 तथैव देववर्षाऽपि समाचर्यः स महातपाः । निर्मणी वचदुक्त्वा चकार विजयी वरी ।
 इति श्रीमहाभारते अनुवाचनपर्वणि आनुवाचनिके पर्वणि विपुलीपाश्चामि एवमप्यार्षिणीऽध्यायः ॥ ४२ ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ विपुलस्य करीणीर्षं तपः क्त्वा गुरोर्वचः । तपोयुक्तमेवासात्काममन्त्रं च वीर्यवान् ।
 स तेन कर्मणा खड्गेन शक्तिं शक्तिोपते । चकार वतभोः प्रीते सन्नवीप्सि वरो मृष । ११३
 उभो सोऽौ जितो चापि तथैवमन्त्रं प्रभुः । कर्मणा तेन कैरव्य तपसा विपुलीन च ।
 अथ काले अतिमान्ये कश्चिञ्चित् कुरमन्द्य । वक्ष्यामि त्वादां प्रभूतमनसां च वत् ।
 एतस्मिन्नेव काले तु दिव्या वाचिद्वराप्रणा । विधतो वरस्यै ह्यं जगामाव विशयथा ।
 तस्याः ब्रह्मोरात् पुण्याधि प्रतिजानि जहीतये । तस्मात्तमवाचिदूरे दिव्यमन्त्रानि भारत ।
 तान्व्यष्टहासतोः राजन् वचिर्लजितवीर्या । तदा निजमन्त्रस्यका चतुर्भ्यः विप्रमानजत् । ११४
 तस्मा हि भूमिषो तात ज्येष्ठा वाचा प्रभावती । भार्या विचरत्तदा च वभुवाङ्गिरस्य च ।
 पिमन्न तानि पुण्याधि ज्येष्ठे वरवर्धिनी । आभविता ततोऽयं च चरुचिरपुत्रीकैव ।
 पुण्याधि तानि वृष्टुं तु तदाङ्गीश्वराङ्गना । अग्निषीकैश्चामन्त्रं पुण्यार्षे वासवीर्या ।
 सा भवे सर्वमाचष्ट वधिः सुहृचिरामना । अग्निश्च भाषिते सर्वमग्निश्चैवात्मनन्दत ।
 ततो विपुलमानाथ देववर्षा महातपाः । पुण्यार्षेः किरणान्त्रं मन्त्रं मन्थति भारत । ११५
 विपुलस्तु गुरोर्भावमनिचार्यं महातपाः । स तस्मिन्नेव वीर्यमन्त्रं देवं जगाम च ।
 यस्मिन्देव तु ताभ्यामन् यतितानि मन्त्रजात । चक्ष्वाण्ड्यापि तत्र वचं सुसुमन्यपराक्षपि ।
 स ततस्तानि जगद् व दिव्यानि वचिरादि च । प्रतापानि क्षेत्र तपसा दिव्यमन्त्रानि भारत ।
 सम्प्राप्य तानि प्रीतात्मा गुरोर्भक्तनकारकः । तदा जगाम तूर्णं च कृपाक्षममन्त्राक्षिणीं ।
 स वने निर्धने तात इदं मिथुनं गृध्रां । क्वक्त्वा परिचरानं यद्दहीत्या पाणिना करं । ११६
 तथैकच्छुभ्रं गमत् तत्र दे च विवर्तयन् । एकच्छ न तदा रावणं कतुः कवचं ततः ।

तं शीघ्रं गच्छत्येतेऽसौख्येति तथाऽप्यतः । केति मेति च तैः राजन् परस्परमर्षोपतुः ।

तयोर्मिच्छादुर्तिके प्रपद्येऽद्यमभूत्तदा । सहसोद्दिशन् विपुलं ततो बाल्यमयोपतुः ।

आवयोरनृतं प्राह यत्कस्यभूत्तुल्यं वै । विपुलं चरे कोपे वा मतिः च भवेदिति ।

एतच्छ्रुत्वा च विपुलो विपुलं हसोऽभवत् । एवं शीघ्रतयाऽपि कष्टं प्राप्य परिभयः ।

१११

मिथुनस्यास्य किं मे क्वात् कर्तं प्रापं भवागतिः । अविद्या यन्मृतमर्थं कोर्ति ताऽनेन मेऽद्य वै ।

एवं सञ्चिन्तयन्नेव विपुलो राजवत्पथः । अथकुतोऽरोमया दधेः कुतश्चकारकथः ।

ततः पठन्वान् पुत्रवानशैः काञ्चनराजतैः । अपश्यदोषमात्राच्च वै तोमश्वर्यानिर्दिशतः ।

कुर्वन्तः प्रपद्यं तेन यः कृतो मिथुनेन तु । विपुलं वै कमुदिशन् तेऽपि नाक्यमवापुमन् ।

लोभमाकाशं योऽप्याकं विषयं कर्तुमुच्यते । विपुलं चरे कीर्ते वा मतिः क्वानवापुषात् ।

११२

एतच्छ्रुत्वा तु विपुलो भावस्तद्वर्षावसरैः । अनामभूति कौरव्यं ज्ञानपूर्वतयाऽपि ।

च प्रदधौ तथा राजस्यारिभिरिच्छितः । दृष्टवान्नेन नमसाऽप्यर्षं मुना तथविधं ।

तथा चिन्तयत्कृतवशेषे दिननिशा चतुः । इदमावीशमपि च दृष्ट्वा रथव्यवहिते ।

सकलं सकलेभ्येव वदन् वदनेन च । विधाय न मया योऽन्तं कलमेतदुरीकथा ।

एतदात्मनि कौरव्यं दुष्कृतं विपुलकथा । अमन्वत् महाभाग तया तथः कथं चतः ।

११३

च यस्यां नगरीमेव पुण्यादि गुरवे ददौ । पूजयाकाशं च मुनं त्रिधिकम् च कुरमिषः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विपुलोपाख्यायै द्वाव्यारिभिरिच्छितः ॥ ४२ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ तस्मान्मत्तमभिप्रेक्ष्य त्रिंशं वाक्यमवाच योऽहम् । देवप्रवैश्वानरात्मकं तत् शुकुब्जनाभिष ।

॥ देवप्रवैश्वानरा ॥ चिन्ते विपुलं कुरुं वै तस्मिन् त्रिंशं वाक्ये । तेऽन्तं ज्ञाननि विपुलकथायां च विचरेव च ।

॥ विपुल उवाच ॥ प्रह्लादं मिथुनं चिन्तये च ते पुत्रवा विभौ । येऽन्तं ज्ञाननि ज्ञानेन यस्यां ते परिरुच्छवि ।

॥ देवप्रवैश्वानरा ॥ वदं तन्विद्युं कथयन्नेवैरायं चि विद्धि तत् । अकथं परिवर्तितं ततो ज्ञाननि दुष्कृतं ।

११४

ये च ते पुत्रवा विम अवेदोऽयनि वदन्त । अष्टौकानभिजानोर्दि ते ते ज्ञाननि दुष्कृतं ।

न मां कश्चिदिजानीत इति क्वा न विचयेत् । ततो रथवि यायात्ता वापयं कथं वै दिन ।

कुर्वाणं चि नरं कथं प्रापं रथवि चर्षदा । पश्यन्ति अतश्चापि तया चिन्तयित्वाऽप्यनु ।

तथैव हि भवेद्युक्तो लोकः पापकरो यथा । क्वा वाचतेः कथं मया तथः अकथितं ।

ते त्वां हर्षस्मिन् दृष्ट्वा नुरोः कर्षोऽपिचैर्कं । अरवत्कथां प्राञ्जये यथा कुम्भान् भवान् ।

११५

अधेरानुं विजानीति अतश्चापि नित्यतः । कुरुवे पापयं कथं इदं वाऽऽऽनवर्षिषः ।

तत् तया मम यत् कथं अभिचाराद्वाऽसकं । अकथितमिति आनयते ज्ञानाऽकथा दिन ।

तेनैव हि भवेद्युक्तो लोकः पापकरो यथा । क्वा वाचतेः कथं मया तथः अकथितं ।

तथाऽप्यथा च दुर्दृष्ट्या रक्षितं प्रमदा दिन । न च मे कृतवान् कश्चिदेनः प्रोतीऽस्मि तेन ते ।

इदि त्वं त्वां दुर्भूतमद्राचं दिनयसस । त्रयेवं तज्जहं लोभाच्च मेऽवापि विचारणा ।

११६

सञ्जन्ति पुरुषे भार्याः पुंशो वीर्यस्य पुष्कलः । अन्वया रक्षतः श्रियाऽमविद्यते ज्ञानिषु ते ।
 रक्षिता च तथा तात अम चापि निवेदिता । सर्वे ते प्रीतिमान् पुत्रं कथं कर्तुं भवित्यपि ।
 इत्युक्त्वा विपुलं वीरो वीर्यस्योऽवशात्पुत्रिः । भुजोद सर्वमाकाशं कथमासीः वसिष्ठकः ।
 इदमाख्यातवाचापि जज्ञात्कामं महाभुक्तिः । आर्कलक्ष्यः पुरा सान्जं वज्राशूषे कथामारो ।
 तस्माद्भुक्तिं वार्येभ्यो रक्षितो रक्षताः वीर्यं हि । कथं च भुञ्जते तासु कर्तुं चाप्यथापु वा ।
 क्षिप्रः साध्या महाभारताः समस्तसिद्धिमातरः । आरभन्ति सर्वे रक्षयिणी कथयन्नामना ।
 अथाप्यवापि दुर्हताः सुभारताः पश्यन्ति यथाः । विविधा सधवेदुष्टैः समस्तसर्वभोग्य ।
 स्वमेताः सुरक्षा ये प्रसाः कर्तुं महात्तमिः । अन्वया राजशार्ङ्गं न प्रसा रक्षितुं क्षिप्रः ।
 रता हि मन्वन्वाच जीह्वासीह्यपरामनाः । नावाभक्षि भिया नाम भैक्षुने कर्तुमेति च ।
 रताः कथास्य कार्योक्तं कथं च । न वैक्षिप्रं रक्षयेतां पुरुषे वाचुमन्वय ।
 मांशं खेरो वीरैः कार्येणैवेयां वीर्यवत् । वीर्यमाकाशं भुञ्जते कथमाकाशं वै च ।
 विदन्वाइत्यवाचुर्मन्वराः कथं च । कथं च रक्षयार्ङ्गं च भुक्तिः कथं च पूजति ।
 तेनेकेन तु रक्ष वे विपुलेभ्यः कथा रक्षिताः । वाच्यः कथयित्वाकेऽपि रक्षितुं नृप वेक्षितं ।
 इति श्रीमहाभारते आनुशासनपर्वणि आनुशासननिके पर्वणि विपुलोपाख्याये चित्राचारिभ्योऽध्यायः ॥ ४३ ॥

१२२

१२३

१२४

१२५

१२६

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कर्तुं च कर्तव्यं च कथं च । विवेदितातिथीनासु तस्मिं ब्रूहि पितामह ।
 अयं हि सर्ववर्षाणां धर्मोऽस्मिन्मते जतः । योऽनुग्रहं प्रदेयात्तात् कथं च कथं च कथं च ।
 ॥ श्रीस उवाच ॥ योऽनुग्रहो यथाज्ञानं विद्या योनिश्च कथं च । यद्विरेवं प्रदानया कथा गुणयुते वरे ।
 ब्राह्मणान् कथामेकं कथं च योऽनुग्रहं । यथाज्ञानं प्रदेवं वो दद्यादनुग्रहान् ।
 मिष्टान्तं कथियावाच कथं च कथं च । चात्मानमिदंभुञ्जते कथमिमेत इय च ।
 कथिमिमेता च वा कथं तस्यै देयाः युधिष्ठिर । माग्ध्वनीमिति तं कथं प्राञ्जनेरुचिरा जनाः ।
 धनेन ब्रह्मणाऽपि कथं च कथं च । अथुराषो भूमिं वै कथंमात्तुर्कनीविषः ।
 इत्या रक्षित्य च श्रीर्वाचि वदतीं वदतीं वदतीं । अथवा इरवं तात राक्षसी विधिश्चते ।
 पश्चान्तात्तु यथो कथं च कथं च । युधिष्ठिर । यथाज्ञानं प्रदेवं न कर्तव्यो कथं च ।
 ब्राह्मणः कथोऽपि माग्ध्वने इमे कथं च कथं च । इत्यन्वा वदित्वा निम्नाः कर्तव्या वाच संशयः ।
 तिस्रो भार्या ब्राह्मणस्य दे मांश्च कथियन्त तु । वैश्याः कथं च विन्देत् तास्यपतीं वरं भवेत् ।
 ब्राह्मणो तु भवेऽप्येता कथिया कथियन्त तु । रत्नवैमपि इन्द्रा काकीकाङ्करपरं जनाः ।
 अपत्यमस्य इन्द्रायां च सर्ववर्षि वाचनः । इन्द्रायां कथं च विमः ब्राह्मिणी विधीयते ।
 चित्रवर्षो इन्द्रवर्षं आसीत् विन्देत् तस्मिन् । रक्षयिर्विधेयो वा कथं च कथं च ।
 यथासु न भवेद्भार्या किं वा नरतर्षेण । नोपकथेन तां जातु कथिनापिषीषी हि वा ।
 वीचि वर्षासु दोषेन कथा कथं च । कथं च कथं च कथं च कथं च कथं च ।

मया न शीघ्रते तथा इति च भरतर्षभ । अतोऽप्यत्रा वरुणस्य शोभायाः प्रभापते । १५०
 अथपिच्छा च वा साह्यरवनीता च वा पितुः । इत्येतावन्नुपैतान् न धर्मं समुदसीत ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ इत्युक्तमेव दत्तं साह्यरवनीता च । अथ दत्तः प्रभापते धर्ममन्वः प्रदर्शयेत् ।
 पाक्षिपद्योता चान्यः स्यात्तत्र धर्मो विद्यमानः । तत्र मित्रावमाणां च धर्ममिति चो भवान् ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अथिष्ठित्तमं सधुर्न संज्ञाय प्रकृतेः । मन्वस्यमिर्न सधुर्न मुवावाद्दत्त पातकः ।
 भावीपद्यतिंवाचान्तः मित्रावासाश्च इव च । मुर्धनि दक्षमर्षिणि लेखाश्चैरे वनाः । १५१
 न स्यात्तमेन संवाचं समुदरे प्रदर्शयिः । अथप्रकृतधर्मस्य चतुर्धा धर्मोपपन्नं ।
 मैकान्तो दोष रक्षित्तयदा केनोपपद्यते । धर्मो वा तत्र चानि वाच्यं नीचनि अरतः ।
 वन्दुभिः समनुज्ञते मन्वस्यैतौ प्रकीर्तयेत् । तथा चिन्तयति ते मन्वाः वादुनायाः कथञ्चन ।
 यज्ञान् मन्वस्यमेषां भावीपद्यतिर्नित्यः सतः । तमेवाउपरीर्षयं चक्षुषीं ज्ञानिभिः सतः ।
 देवदत्तां पतिभ्यो वैशि चक्षुष्यं प्रकृत्यात् । चक्षुषीं मानुषीं वाचममृतां चक्षुर्हसति । १५२
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कन्यायां प्राशुण्यायां न्यायां चैवममेवराः । धर्म्यामार्चयन्वेषी वाच्यमथानृतं न वा ।
 तस्मिन्नुभयतो दोषे कुर्वन् श्रेयः समाप्नुयित् । अथ नः धर्म्ययोषां धर्म्यश्चिन्त्यतमो ज्ञतः ।
 तत्रं मित्रावमाणां च धुर्भयतु शो भवान् । अथेतावन्मन्वाश्च न हि तृप्यामि कथन्तां ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ वैव मित्राकरं कुर्वं ज्ञानावीपेन नाकर्ता । न हि कुर्वन्पराः कन्याः कन्यां ददति कर्षिचित् ।
 अन्वैर्गुणैरपेतसु कुर्वं वाचयति वान्वदाः । अथतुना चक्षुषीति चो दद्यादनुकूलतः । १५३
 यथा तावद् ददत्येवं न कुर्वं विदुषो न वाः । प्रतिशुद्धं शोभेत्तमेव धर्म्यः कन्यातनः ।
 दास्यामि भवते कन्यामिति पूर्णं न भाषिन् । ये चाश्रये च नाश्रये ये चाकथं न कथ्युतः ।
 तस्मादापहणात् पाषेर्थाचक्षुषि परस्परं । कन्यातरः पुरा दप्तो नदस्तिरिति नः कुतः ।
 नानिष्टाय प्रदातव्या कन्या इत्यभिप्रेदितं । तस्मै च क्षाम्यन्तुश्च प्रकृत्येति मे मतिः ।
 धनीस्य च वदन् दोषान् संवाचयिष्यि पाषयोः । अथा मित्राकरं इत्यं न ज्ञानावीपतया इत्युक्त्वा । १५४
 अथं विचचवीर्यस्य दे कन्ये समुदावर्षं । जिना च मानधान् कर्मान् कारीणश्च च क्षीयकान् ।
 यदोतपाक्षिरिकावीत् प्राप्तशुक्ला पराऽथकम् । कन्या यदोता तमेव विदुषी रति मे पिता ।
 अत्रवीदितरां कन्यामावर्षेति च क्षौरवः । अथन्वाकनपयस्य सद्यमानः विदुष्येवः ।
 अतीव स्रक्ष धर्म्येका पितुर्धर्म्येधिक्षा सकेत् । ततोऽप्यमन्त्रं राजकाचारैश्चुरिदं वचः ।
 आचारं तत्ततो वेत्तुमिच्छामि च पुनः पुनः । ततो मन्वैकमुक्ते तु वाक्ये धर्मभाषावरः । १५५
 पिता मम मन्वाराज वाहीको वाक्यमन्वधीत् । अथिः च इत्युक्तो निडा न पाक्षिपद्योताया ।
 साजान्तरमुपाधीत् प्राप्तशुक्लमिति सतं । न हि कर्षिष्ठिरः शयः प्रमाथं वाच्यतः सतं ।
 येषां वै इत्युक्तो निडा न पाक्षिपद्योताया । अथिः च अथिः दाने वैधां प्रत्याचने पुनः ।
 ये मन्यन्ते कथं इत्यं न ते धर्म्यविदो तराः । न वैतेभः प्रदातव्या न दोष्या तयाविधा ।

न क्षेत्रे आर्या क्रोतव्या न विक्रया कचक्षुन । ये च भीषन्ति द्वावीह विविधानि तथैव च । ११५
 भवेत्तेषां तथा निष्ठा सुव्यानां पापकेतवां । अस्मिन्नेवै कश्चनानां सर्वेषु चैवै कथाः ।
 कन्यायाः प्राप्तशुक्लायाः शुक्लदः प्रथमं मतः । पाषिपदीनां चान्नाः कश्चनो सर्वोत्तमः ।
 तच्चन्द्रिन्धि मरामात्र तं वि वै माह्वेमतः । तस्य निष्ठावसनातीः चतुर्दशैवो भवात् ।
 तानेवं ब्रुवतः सर्वान् कश्चिदात् वसिष्ठमब्रवीत् । कश्चित्तव देवाः क्वासात् कौश्या विचारया ।
 कुर्वन्ते जीवतोऽप्येवं श्लो गैवापि संश्रुः । देवैः प्रविशन् कन्या तद्विद्विषिताः पुनः । ११६
 तमेवानुव्रता भूताः पाषिपदस्य कान्ध्यायाः । उच्यन्तेऽपि कश्चित्तव देवाः कौश्या विचारया ।
 इति वे सन्मदन्वय त इव निश्चयं विदुः । तस्याः कश्चिदात् पूर्वमन्वयं च यतीति ।
 सर्वमनुसमन्ता वै स्युषोऽदस्युपात्मकः । पाषिपदस्यमन्वायां निष्ठा क्वात् चतुर्दशैः परैः ।
 पाषिपदाहस्य आर्या सांख्यस्य चाङ्गिः प्रदीयते । इति देवैः सन्मदन्वय त इव निश्चयं विदुः ।
 अमुकसामनुवंशा आर्या दत्तामुपाङ्गिका । परिक्रम्य सर्वान्वाये आर्या विद्वन् विभीषणतः । ११७
 इति श्रीमहाभारते अनुवाचनपर्येषि आनुवाचनिके पर्येषि विचारकथने चतुस्रमार्गशिऽध्यायः ॥ ७७ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कन्यायाः प्राप्तशुक्लायाः पतिवैकालिकश्चन । तत्र का प्रतिपत्तिः खान्तके ब्रूहि पितामह ।
 ॥ भीम उवाच ॥ या पुत्रकस्य चतुस्र प्रतिपाद्या तदा भवेत् । कथं विचार्यते शुक्लं प्रीता शुक्लप्रदस्य वा ।
 तस्यार्थेऽपत्यमोहेत वेन न्यायेन शक्रुषात् । न तस्मात्कान्यवत् कार्यं कश्चिन्सुर्वीत विद्वान् ।
 स्वयं वृत्तेन चाविधी विषा वै प्रत्यक्षत । न तस्मान्ने प्रभवन्ति चर्षेक्षा भेदरे मयाः ।
 एतन्तु नापरे चक्रुर्बरे जातु कश्चनः । चाधुना पुनराचारी मरीचात् चर्षेसकचः । ११८
 अस्मिन्नेव प्रकरये सुकृतुर्वाक्यमब्रवीत् । मत्वा विदेहराजस्य कश्चिदात्कश्चिदात्मनः ।
 अस्मात्परिते माने कथं खादनुकीर्तये । अथ मन्त्रं चंश्रुषी वा क्वात्मिकमुपाक्षयेत् ।
 अथदेव हि धर्मकं प्रदत्तं धर्मं चासुरः । नातुऽऽमुम चाभितामिर्भः युर्वैपु कर्षेसु ।
 आर्यापद्योर्षि यमन्तः श्रीपुंषीः कश्चश्च ह । इतिः वाधारवी धर्म इति चाप स धार्षिकः ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अथ केन कश्चयेन पुंशामादीयते धर्मं । युक्तवद्वि विदुस्तस्य कन्या भवितुमर्हति ।
 ॥ भीम उवाच ॥ यथैवात्तत तथा पुनः पुनश्च बुद्धिना कथा । तस्मान्नाहनि तिष्ठन्ती कथमन्यैः धर्मं हरेत् ।
 मातुश्च यौतुकं कश्चान् सुमारीमान एव च न दैहिकश्च एव तस्मिन्मनुष्यस्य किमुर्हति ।
 ददाति हि स पिच्छान् वै विदुर्वातामश्न च । अथदेवहिमरीच विधिषो नास्ति धर्मतः ।
 अन्यत्र कामया बाहू प्रकाशः पुनः ईदमी । इच्छित्तुश्च कात्रेण पुनश्चापि विविधते ।
 दैहिककेष धर्मेषु नात्र परस्मानिश्चारणं । किञ्चिन्मनु वि वैपुशा भवन्ति विठोरे ते । ११९
 अस्तु च वस्तुधर्मिष्ठाः परस्मादादिनः श्रुताः । चासुरप्रदधिपभूताः सर्वैः किञ्चिन्मनुष्यः ।
 अथ याथा समेक्षरीताः कोत्तंषन्ति पुरादिहः । धर्मज्ञा धर्मज्ञाकेदु मित्रता धर्मवेत्तुः ।
 यो मनुष्यः स्वयं पुत्रं विक्रीय धर्ममिच्छति । कन्यां वा जीवितार्थेव यः शुक्लेन प्रयच्छति ।

वशावरे महाधोरे निरिधे काचवाङ्मये । केरं मूचं पुरीकञ्च अस्मिन्पुत्रः सममुते ।
 धार्यं गोमिधुनं द्रुक्त्वं केरिदाहृत्कीर्णं तत् । प्रयोः वा वदवाः सुमोः भिन्नवशादेवः । १००
 यद्यथापरितः केरिधोः धर्मः कर्मात्मः । कर्मिणामपि कृष्णतोः केरिधोः कर्मद्वयम् ।
 वध्यां कुमारीं वसतोः केरिः समुद्रपुत्रोः । इते यावत् कर्मात्तरकर्मणि नै केरिः ।
 चन्वोऽप्यथैव विधेयः कर्मणः किं पुनः प्रजाः । चर्मात्पुत्रैर्न कर्मिणोऽप्येवमवदन् ।
 इति श्रीमन्नारते चानुशासनपर्यन्ति चानुशासनिके धर्मणि विद्याधरविरचिते चानुशासनपरिच्छेदोऽध्यायः ॥ ४५ ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ मासेतच्छेदवर्षे श्रीश्रीशक्ति पुरासिदः । तस्मात्किञ्चिद्वदते । श्रावणेन च च विद्वजः ।
 चर्मात्तत् कुमारीवासात्पुत्रकर्मणः । चर्मात् प्रतिदिनेऽज्ञात् कर्मात्ते इदमेवम् । १०१
 पित्रभिर्धोऽभिधासि चर्मात्तर देवोः । पूज्यः सुवित्तवत्तु वदन्वशापुत्रोऽपि ।
 यदि वै श्री न रोचेतपुत्रात्तं न भवेत्तु पुनः । चर्मात्तरात्तु पुनः पुनः नान्यो न प्राप्नुते ।
 पूज्या साख्यितवाचः श्रियोः श्रियोः कर्माधिपः । श्रियोः श्रयोः च कर्मणी रसमेव च देवताः ।
 चर्मात्तरात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु । तस्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु ।
 यास्वीश्रानि नैवसि श्रियोः श्रियोः चर्मात्तु । चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु । १०२
 श्रियोः पुंसां परिदरे चर्मात्तु चर्मात्तु । चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु ।
 देवतो मानकामात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु । चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु ।
 श्रीप्रत्ययो हि वै धर्मो रतिभोगात्तु चर्मात्तु । परिचर्योः कर्मवशात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु ।
 उतपादनमपत्यञ्च जातञ्च परिपाकं । श्रियोः चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु ।
 संमन्यमानाश्चेता हि चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु । चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु । १०३
 नासि यश्चक्रिया चापिच वाङ्मयेवचनं । धर्मः चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु ।
 पिता रक्षति कौमारं भर्ता रक्षति शौक्ये । कुमारात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु ।
 श्रिय रताः श्रियोः श्रियोः चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु । श्रियोः श्रियोः चर्मात्तु चर्मात्तु ।
 इति श्रीमन्नारते चानुशासनपर्यन्ति चानुशासनिके धर्मणि विद्याधरविरचिते चानुशासनपरिच्छेदोऽध्यायः ॥ ४६ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु ।
 कश्चिन्नु संशयो नैऽस्ति तस्मै भूषि श्रियोः । चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु । १०४
 यथा वरेच चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु ।
 चतस्रो विद्विता भार्यां प्राञ्जल्यञ्च विनाशकम् । आञ्जली चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु ।
 तत्र जातेषु पुत्रेषु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु ।
 केन वा किं ततो दार्थे पित्रिभ्याम् पितामहः । रक्षित्वानि कश्चितं विधानेषु चः कृतः ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ प्राञ्जल्यः चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु ।
 वैश्वदेव वा शौभ्यात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु चर्मात्तु ।

न तु जाता समा लोके ब्राह्मणाः क्षत्रिया भवेत् । ब्राह्मणाः प्रथमः पुत्रो भूयान् स्याद्राजसत्तम ।
 भूयो भूयोऽपि वंशार्थः पित्रविनायुधिष्ठिर । यथा न वदुर्ग्री जातु ब्राह्मणाः क्षत्रिया भवेत् ।
 क्षत्रियायास्तथा वैश्या न जातु वदुर्ग्री भवेत् । भीष्म राज्यस्य कोपस्य क्षत्रियाणां युधिष्ठिर ।
 विहितं दृश्यते राजन् सागरान्ता च भेदिनी । क्षत्रियो हि सधर्मैश्च शिष्यं प्राप्नोति भूयशी ।
 राजदंष्ट्रधरो राजन् रक्षां नात्यस्य क्षत्रियात् । ब्राह्मणा हि महामाना देवानामपि देवताः ।
 तेषु राजन् प्रवर्तेत पूजया विधिपूर्वकम् । प्रकीर्तयन्विभ्रान्ता धर्मं ब्राह्मणमन्वयम् ।
 लुप्यमानं सधर्मैश्च क्षत्रियो क्षेप रक्षति । दक्षुभिर्द्रियमाणस्य धनं दारांस चर्ष्यतः ।
 सर्वेषामेव वर्षाणां जाता भवति पार्थिवः । भूयान् स्यात् क्षत्रियापुत्रो वैश्यापुत्रान् संश्रयः ।
 भूयक्षेनापि हर्षयः ित्रविनायुधिष्ठिर ।

११०

१११

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ उन्नं ते विधिवद्भ्राजन् ब्राह्मणस्य पितामह । इतरैषान्नु वर्षाणां कषे वै निक्षमो भवेत् ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ क्षत्रियस्यापि भार्ये दे विहिते कुहनन्दन । इतीया च भवेच्छूद्रा न तु दृष्टान्ततः क्षता ।

एष एव क्रमो हि स्यात् क्षत्रियाणां युधिष्ठिर । अष्टधा तु भवेत् कार्यं क्षत्रियस्य जनाधिप ।
 क्षत्रियाया हरेत् पुत्रस्यतुरोऽब्रान् पितुर्हृणात् । युद्वावहारिकं यच्च पितुः स्यात् च हरेत् तत् ।
 वैश्यापुत्रस्य भागांस्त्रीन् शूद्रापुत्रस्यवाऽष्टमं । सोऽपि दत्तं हरेत् पित्रा नादत्तं हर्षुमर्हति ।
 एकैव हि भवेत् भार्या वैश्यस्य कुहनन्दन । इतीया तु भवेच्छूद्रा न तु दृष्टान्ततः क्षता ।
 वैश्यस्य वर्त्तमानस्य वैश्यायां भरतर्वभ । शूद्राश्चापि कौन्तेय तयोर्भिर्नियमः क्षतः ।
 पञ्चधा तु भवेत् कार्यं वैश्यस्य भरतर्भ । तद्योरपत्ये वक्ष्यामि विमानस्य जनाधिप ।
 वैश्यापुत्रेण हर्षय्यास्तुरोऽब्रान् पितुर्हृणात् । पञ्चमस्य क्षतो भागः शूद्रापुत्राय भारत ।
 सोऽपि दत्तं हरेत् पित्रा नादत्तं हर्षुमर्हति । निमित्तैर्धैः सदा जातः शूद्री देवधर्मो भवेत् ।
 शूद्रस्य स्यात् सर्वैरेव भार्या नाम्ना कथञ्चन । समभागस्य पुत्राः सुर्वेदि पुत्रव्रतं भवेत् ।
 जातानां समवर्षायाः पुत्राणामविशेषतः । सर्वेषामेव वर्षाणां समभागी धनात् क्षतः ।
 ज्येष्ठस्य भागो ज्येष्ठः स्यादिकोऽब्रान् चः प्रधानतः । एष दासविधिः पार्थ पूर्वमुक्तः स्वयम्भुव ।
 ममवर्षासु जातानां विशेषोऽस्यपरो नृप । विवाहवैश्विज्यक्षतः पूर्वपूर्वो विधिश्चोते ।
 हरेत् ज्येष्ठः प्रधानांशमेकमुत्थासु तेव्यपि । मध्यमो मध्यमश्चैव कनीयांसु कनीयसं ।
 एवं जातिषु सर्वसु सर्वसः श्रेष्ठतां गतः । महर्षिरेपि चैतदे मारीचः कश्यपोऽब्रवीत् ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वेति आनुशासनिके पर्वेति रिक्शविभारमकण्ठे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

११२

११३

११४

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अर्थाश्रयादा कामादा वर्षाणां स्याद्विनिश्चयान् । अज्ञानादाऽपि वर्षाणां जायते वर्षशुद्धरः ।
 तेषामेतेन विधिना जातानां वर्षशुद्धरे । कौ धर्मः कानि कर्माणि तयो ब्रूहि पितामह ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ चातुर्वर्षस्य कर्माणि चातुर्वर्ष्येणैव केवलं । अष्टवत् स हि यज्ञार्थे पूर्वमेव प्रजापतिः ।
 भार्यासुतसो विप्रस्य इधोरात्मा प्रजायते । आनपूर्व्यांशुर्बोर्षी माहजाली प्रसूयतः ।

११५

परं ब्रह्माज्ञानमपि पुनः शुद्धं पुनः पारम्यं तमाहुः । शुद्धयः सख सुखस्य व ज्ञात् सारिर्त्तं नित्यमयो न ज्ञात् ।

सर्वानुपायाद्यथ सम्यग्वाच समुद्धरेत् सख सुखस्य तन्म । ज्येष्ठो बभौवानद्य यो विप्रश्च शुद्धयः दामपरायणः स्यात् ।

विप्रः क्षत्रियसम्भवात् ह्योरात्माऽप्य जायते । हीनवर्णोऽसूतोऽपि शुद्धो ज्ञानं रति कृतिः ।

दे चापि भार्ये वैश्यस्य ह्योरात्माऽप्य जायते । शुद्धो शुद्धस्य चाप्येका शुद्धमेव प्रजायते ।

अतोऽविप्रिष्टस्यधर्मो मुद्गरप्रधर्षकः । वाङ्मं वर्धे जनयति चातुर्वर्ण्यविगर्हितं ।

२१००

विप्राणां क्षत्रियो वाङ्मं स्रते क्षौमक्षियापरं । वैश्यो वैदेहकश्चापि मौद्गलमपधर्षितं ।

शुद्धश्चाष्टालसद्युषं यथार्थं वाङ्मवाचिभं । माङ्गलां संप्रजायन् रत्येते सुखधामनाः ।

एते मतिमता जेष्ठ वर्धेऽहुरवाः प्रभो । वन्दी तु जायते वैश्यान्नामधो वाच्यजीवनः ।

शुद्धाक्षिपादो मत्स्यः क्षत्रियाणां क्षत्रिक्रमात् । शुद्धरादायोगवशापि वैश्याणां वाङ्मधर्षितः ।

माङ्गलैरप्रतिपाद्यस्यैव स्वधर्मजीवनः । रतेऽपि सद्ब्रह्मं वर्धेन् जनयति क्षयोनिषु ।

२१०१

मातृजात्यां प्रसूयन्ते क्षत्रा हीनयोनिषु । यथा चतुर्षु वर्धेषु ह्योरात्माऽप्य जायते ।

आत्मन्तर्थात् प्रजायन्ते तथा वाङ्माः प्रधानतः । ते चापि सद्ब्रं वर्धे जनयन्ति क्षयोनिषु ।

परस्परस्य दारेषु जनयन्ति विगर्हितान् । यथा शुद्धोऽपि माङ्गलां जन्तुं वाङ्मं प्रसूयते ।

एवं वाङ्मतराद्वाङ्मसातुर्वर्ण्येणात् प्रजायते । प्रतिक्रामन्तु बहून्ते वाङ्मात् वाङ्मतरात् पुनः ।

हीनाद्दोषाः प्रसूयन्ते वर्णाः यद्ब्रह्मेव तु । अगन्तानमनाथैव जायते वर्धेऽहुरः ।

२१०२

वाङ्मानाममुजायन्ते शैरन्ध्यां मागधेषु च । प्रयाधनोपचारसमदाहं दासजीवनं ।

अतश्चायोग्यं स्रते वागुराजन्धीवनं । जैरेयकश्च वैदेहः संप्रसूतेऽप्य माधुकं ।

निषादेः मद्दुरं स्रते दासं जावोपजीवनं । स्रतपश्चापि चाष्टालः सपाकमिति विमुक्तं ।

चतुर्गे मागधी स्रते कुरान् मायोपजीविनः । मांश्च क्षादुत्तरं चोद्गं वीगन्मिति विमुक्तं ।

वैदेहकाश्च पापिष्ठं कुरं मावोपजीविनं । निषादाश्चाम्बुनामश्च क्षरवाणप्रवाचिभं ।

२१०३

चाष्टालात् पुङ्गवश्चापि क्षराण्यमभोजिनं । स्रतश्चैवप्रतिच्छन्ने भिवभाजनभोजिनं ।

आयोगवेषु जायन्ते हीनवर्णोऽथ ते यथः । कुड्रे वैदेहकादन्धो बर्हिधामप्रतिमयः ।

कारावरो निषाद्यान्तु चर्षकारात् प्रसूयते । चाष्टालात् पाण्डुशैवाकक्षक्षारक्षवहारवान् ।

आहिच्छके निषादेन वैदेह्यां संप्रसूयते । यथाज्ञेन तु शैवाणे चाष्टालसमसृजिमान् ।

निषादेः चापि चाष्टालात् पुत्रमन्तेऽवपाचिभं । अज्ञानोपचारं स्रते चाक्षैरपि वचिष्कृतं ।

२१०४

रत्येते सद्भरे जाताः पितृमातृस्थतिक्रमात् । प्रच्छन्ना वा प्रकाशौ वा वेदितव्याः सत्कर्षिभिः ।

चतुर्धामेव वर्धेना धर्मो नान्यस्य विद्यते । वर्धेनां धर्महीनेषु बहूनां माङ्गाश्च कक्षपित् ।

यद्दृक्क्षयोपसम्भवेऽथैवसाधुवचिष्कृतैः । वाङ्मावाङ्मैश्च जायन्ते यथावृत्ति यथाग्रथं ।

चतुष्पदप्रमाणानि शैलांशान्यान् वनस्पतीन् । आर्षाथसमस्तकारं परिदृष्ट्वा च नितामः ।

वसेयुरते विज्ञाता वर्णयन्तः स्वकर्माणि । पुण्यतो वाऽप्येककारांशोपकरणानि च ।

१८८

गोब्राह्मणस्य चाश्वत्थं कुर्वाणा वै न संशयः । आनृषंशमनुकोशः स्वयमाश्वं तथा कमा ।

सर्वरीरैरपि चाश्वं वाह्यानां विद्विकारकं । भवन्ति मनुजस्यात्र तत्र मे नास्ति संशयः ।

यद्योपदेशं परिकीर्त्तितानु नरः प्रकाशेन विचार्ये बुद्धिमान् । निरीक्योर्निर्दिष्टं कुतोऽप्यवाहयेत्ततोर्षमाश्वं हि यद्योप
लो कते ।

अविदांसमस्तं शोके विदोऽस्मपि वा पुनः । नयन्ति ह्यपयं नार्थः कामकोधवशात्पुनः ।

स्वभावस्यैव नारीणां नराणामिह दूषणं । आर्यं न प्रयच्छन्ते प्रमदासु विपश्चिन् ।

१८९

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ वर्षयितेभ्यश्चात्र नरं कस्यचोर्निर्दिष्टं । आर्यं कस्यमिवाचार्यं कथं विद्यामहे वयं ।

॥ भीम उवाच ॥ योगिबद्धकुले ज्ञातं नामाभासमन्वितं । कर्माणिः कर्मजाशोर्षेर्निर्दिष्टा योनिर्दृष्टता ।

अनार्थत्वमनाचारः कूर्मं विक्रियात्कृता । पुरुषं व्यस्ययन्तीह शोके कस्यचोर्निर्दिष्टं ।

पित्र्यं वा भजते शीलं मातृत्वं वा तयोर्भयं । न कस्यचन वदोर्षेः प्रकृतिं कां निवच्छति ।

यथैव वदुर्षो रूपे मातापितरोर्हि भावते । आश्विनैश्चैवा योनिं पुरुषः स्त्रीं निवच्छति ।

१९०

कुले स्यात्तसि संश्लेषे यथा काशोर्निवहुरः । संश्लेषेयैव तच्छ्रीलं नरोऽप्यमय वा वज्र ।

आर्यंरूपसमाचारं चरन्तं कृतके पयि । सुवर्षमन्ववर्षं वा स्वशीलं प्राप्तिं निश्चये ।

नानादृशेषु भूतेषु नामाकर्षणेषु च । अनादृशस्यं शोके सुदृष्टं न विरच्यते ।

शरीरमिह सत्त्वेन न तत्र परिरच्यते । ज्येष्ठमथावरं यत्वं तुल्यत्वं प्रमेदते ।

व्याधांसमपि शोकेन विहीनं नैव पूजयेत् । अपि ब्रह्मरक्ष धर्षणं वदन्तमपि पूजयेत् ।

१९१

आत्मानमाख्याति हि कर्माभिरनरः सुशीलचारिचकुलैः इन्द्राद्यभैः । प्रब्रह्मण्याद्द कुलं तथा नरः पुनः प्रकाशं कुरते
स्वकर्मात् ।

यानिञ्चेतासु बर्षासु वदोर्षोऽस्तिनरासु च । अवाह्यानां न जनवेदुधक्षां परिवर्षयेत् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि वर्षेणदुरक्षणे चतुर्षत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अहिं तात कुसमेष्ट वर्षाणां त्वं पृथक् पृथक् । कीदृक्षां कीदृशास्यापि पुत्राः कस्य च के च ते ।

विप्रवादाः सुवहवः शूचन्ते पुत्रकारिताः । अत्र बी मुहतां राजन् संशयं क्षीणमर्षसि ।

॥ भीम उवाच ॥ आत्मा पुत्रस्य विज्ञेयस्तस्मान्नरजस्य च । निरक्तजस्य विज्ञेयः सुतः प्रसूतजस्यथा ।

१९२

पतितस्य तु भार्यायां भर्षा सुखमेतथा । तथा दत्तकनौ पुत्रावधोऽप्यु तयाऽपरः ।

वदुपध्वंसजास्यापि कानोनापसदास्तथा । इत्येते वै समाख्यातास्तान् विजानीहि भारत ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ वदुपध्वंसजाः के सुः के वाऽप्यपसदास्तथा । एतत्सर्वं यथातत्वं व्याख्यातुं मे त्वमर्षसि ।

॥ भीम उवाच ॥ त्रिषु वर्षेषु ये पुत्रा माह्वयस्य युधिष्ठिर । वर्षथेस्य दधीः स्थातां यौ राजन्वस्य भारत ।

एको विद्वर्ष एवाद्य तस्याऽप्येवोपसहितः । वदुपध्वंसजासो हि तथैवापसदाच्छृणु ।

१९३

चाखासो मात्यवैशो च माहासां वज्रियासु च । वैश्यायाश्चैव द्रुपदस्य लक्ष्मणोऽप्यवदासवः ।
 मागधो वामकश्चैव दौ वैश्यासोपवसितौ । माहासां वज्रियासांश्च वज्रियस्यैक एव तु ।
 भ्रातृणां लक्ष्मणे हत इत्येतेऽप्यसदाः ह्यताः । पुत्रा ज्ञेते न प्रकथ्यो निष्काकर्षे नराधिप ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ श्वेत्तं केचिदेवाः सुतं केचित्तु द्रुपदम् । तुष्ठावेतौ सुतो कस्य तस्यै ब्रूहि पितामह ।
 ॥ भीम उवाच ॥ रेतसो वा भवेत् पुत्रस्तस्यो वा श्वेतसो भवेत् । शशोडः समथं भिन्नेद्यतदेव निबोध मे । ११५
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ रेतजं विष्णु वै पुत्रं श्वेतस्यः कथं । शशोडं विष्णु वै पुत्रं भित्वा तु समथं कथं ।
 ॥ भीम उवाच ॥ आत्मसं पुत्रमुत्पाद्य यस्मिन्नेतु कारणागरे । न तत्र कारणं रेतः श्वेतस्यामिनो भवेत् ।
 पुत्रकामो हि पुत्रार्थे वा दुष्कीर्ते विज्ञान्यते । श्वेतस्य प्रमाणं खास्य वै तत्रात्मजः सुतः ।
 अन्यत्र श्वेतः पुत्रो लक्ष्मणे भरतर्षभ । न आत्मा प्रकथते यन्तुं दृष्टान्तोपगतां ह्यसौ ।
 कश्चिन्नतकः पुत्रः सङ्गहादेव लक्ष्मणे । न तत्र रेतः श्वेत्तं वा यत्र लक्ष्मण भारत । ११६
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कीदृशः कृतकः पुत्रः संग्रहादेव लक्ष्मणे । द्रुपदं श्वेत्तं प्रमाणं वा यत्र लक्ष्मणं न भारत ।
 ॥ भीम उवाच ॥ मातापितृभ्यां यस्मिन्नः पथि यत्प्रकथयति । न चास्य मातापितरौ ज्ञायेतां स हि कृत्स्नमः ।
 अस्वामिन्नस्य स्वामिने वृत्तिश्च सम्प्रतिलक्षयेत् । यो वर्यः पीषयेत्तस्य तदर्थं सस्य जायते ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कथमस्य प्रयोक्तव्यः संस्कारः कस्य वा कथं । देवा कन्या कथयेति तस्यै ब्रूहि पितामह ।
 ॥ भीम उवाच ॥ आत्मवत्तस्य कुर्वीत संस्कारं स्वामिवत्तया । तस्यो मातापितृभ्यां यः सर्वथ प्रतिपद्यते । ११७
 तद्गोचरमन्यं तस्य कुर्वीत संस्कारमच्युत । अथ देवा तु कन्या स्वान्तर्दण्डस्य युधिष्ठिर ।
 संस्कर्तुं वर्धनोचस्य मातृवर्षावितिसयै । कानोनाभूदसौ चापि विज्ञेया पुत्रकल्पिभ्यै ।
 तावपि स्वाधिव सुतौ संस्कारार्थाविति निसयः । श्वेतसो वाऽप्यसदेव श्वेतोऽप्यस्यैषु चाप्यस्य ।
 आत्मवदे प्रयुञ्जीरन् संस्कारान् माहासादयः । धर्मशास्त्रेषु वर्षानां निसयोऽयं प्रहृष्यते ।
 एतन्ते सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि । ११८
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पुत्रप्रतिनिधिकल्पने ऊनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ७८ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दर्शने कीदृशः श्वेतः शंवावे च पितामह । महाभाग्यं गवाक्षैव तस्यै व्याख्यातुमर्हसि ।
 ॥ भीम उवाच ॥ इत्तं ते कथयिष्यामि पुरावृत्तं महाद्युते । नद्रुपस्य च शंवादं मद्रुपस्यैव तस्यै च ।
 पुरा महर्षिः श्वेतसो भार्गवो भरतर्षभ । उदवासह्यतारस्यो बभूव स महाव्रतः ।
 निहत्य मानं क्रोधस्य प्रहर्षं शोकमेव च । वर्षाणि द्वादश मुनिर्जस्रवासे धृतव्रतः ।
 आदधत् सर्वभूतेषु विश्रब्धं परमं द्रुपदं । जलेष्वरेषु सर्वेषु व्रीतस्यैरिव प्रभुः । ११९
 स्वाधुभूतः द्रुपिर्भूत्वा देवताभ्यः प्रकथ्य च । गङ्गायमुनयोर्मध्ये जस्रं संप्रविवेच्य च ।
 गङ्गायमुनयोर्मध्ये सुभीमं भीमनिखनं । प्रतिजपात् शिरसा वातवैद्यकं जने ।
 गङ्गा च यमुना चैव सरितश्च सरांसि च । प्रदक्षिण्यद्विष्णुकुं वैभं पथ्यपीडयन् ।
 अन्तर्जलेषु सुस्वाप काष्ठभूतो महामुनिः । ततश्चाङ्गितो धीमानभवत्पुत्रतर्षभ ।

जसौकषां च सत्पत्नीं बभूव प्रियदर्शनः । उपाजिघ्रन् च तदा तक्षीष्टं वृष्टमानवाः । ११५
 तत्र तस्यावतः काचः समतीतोऽभवत्प्रधान् । ततः कदाचित् समये कश्चिद्विश्वीनजोविनः ।
 तं देवं समुपाकमुज्ज्वलाह्वया महाद्युते । निषादा बहवस्तत्र मन्विषादुरणनिशयाः ।
 श्यायता वलिनः शूराः वलिलेवनिवर्तिनः । अन्धायकस्त तं देवं निशितां जासकस्यैषि ।
 जासं ते योजयामासुर्निःशेषेण जनाधिप । मत्सोदकं समावाद्य तदा भरतसत्तम ।
 ततस्ते वज्रभिर्वीर्यैः कैवर्त्ता मत्स्यकाङ्क्षिण्यः । गङ्गाद्यमुनयोन्वीरि जसैरभ्यङ्गिरक्षतः । ११६
 जासं सुवितर्तं तेषां नवसूचकतं तथा । विद्यारायामथमर्थं यत्तत्र वलिलेऽधिपम् ।
 ततस्ते सुमहत्त्वेन वसवश्च सुवर्तिनः । अवतीर्य ततः सर्वे जाससूक्तपरे तदा ।
 चभीतरूपाः संवृष्टा अन्धान्यत्रवर्तिनः । बबभूवस्तत्र मन्विषासु तथाऽज्वात्तुल्यचारिणः ।
 तथा मत्स्यैः परिरुतं च्यवनं भृगुमन्दनं । आकर्षयन्त्यसाराज जलिनार्थं यदृच्छया ।
 नदीशैवालदिग्धातुं हरिश्चाश्रुमटाधरं । लोभैः ब्रह्मनसैर्गर्भैः क्रौञ्चैश्चैतृवर्षितं । ११७
 तं जालेनोद्धृतं दृष्ट्वा ते तदा वेदपारगं । सर्वे प्राञ्चस्यैर्दाषाः त्रिरोमिः प्रापतन् मुवि ।
 परिरुदपरिचाषां जालस्थाकंशेपिन च । मत्स्यां बभूवुर्वापञ्जाः स्वसंधंस्तमनेन च ।
 स मुनिस्तदा दृष्ट्वा मत्स्यानां कदनं कृतं । बभूव ह्यपथाविष्टो निश्वसंश्च पुनः पुनः ।
 ॥ निषादा ऊचुः ॥ अज्ञानाद्यत् कृतं पापं प्रसादं तत्र नः कुरु । करवाम प्रियं किन्ते तन्नो ब्रूहि महामुने ।
 दत्युक्त्वा मत्स्यमथश्च स्ववनो वाक्यमब्रवीत् । यो मेऽद्य परमः कामसं शृणुषुं समाहितः । ११८
 प्राणोत्सर्गं विमर्गं वा मत्स्यैर्वाप्याम्यहं सह । संवासाञ्जोत्सरे त्यक्तुं वलिलेऽधुषितामहं ।
 दत्युक्त्वास्ते निषादास्तु सुदृष्टं भयकम्बिताः । सर्वे विवर्षणवदना नञ्जवाय न्यवेदयन् ।
 दति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि च्यवनोपाख्याने पञ्चाङ्गसप्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥
 ॥ भोग उवाच ॥ नञ्जवस्तु ततः श्रुत्वा च्यवनं तं तथागतं । तरितः प्रथया तत्र सहामात्यपुरोहितः ।
 श्रेष्ठं कृत्वा यथान्याथं प्राञ्चसिः प्रथतो नृपः । आत्मानमाचक्षते च च्यवनाय महात्मने ।
 अर्थयामास तच्चापि तस्य राज्ञः पुरोहितः । सत्यव्रतं महात्मानं देवकस्य विज्जानते । ११९
 ॥ नञ्जव उवाच ॥ करवाणि प्रियं किन्ते तन्नो ब्रूहि दिगीत्तम । सर्वे कर्त्ताऽसि भगवन् यद्यपि श्यात् सुदुष्करं ।
 ॥ च्यवन उवाच ॥ अनेण महता युक्ताः कैवर्त्ता मत्स्यजोविनः । मम मूखं प्रथयन्तेभ्यो मत्स्यानां विक्रयैः सह ।
 ॥ नञ्जव उवाच ॥ सहस्रं दीयतां मूखं निषादेभ्यः पुरोहित । निष्कार्यैर्भगवतो यथाह भृगुमन्दनः ।
 ॥ च्यवन उवाच ॥ सहस्रं नाहमर्षामि किं वा त्वं मन्यसे नृप । सदृशं दीयतां मूखं स्वबुद्ध्या निश्वसं कुरु ।
 ॥ नञ्जव उवाच ॥ सहस्राणां व्रतं विप्र निषादेभ्यः प्रदीयतां । खादिदं भगवन्मूखं किं वाऽन्यन्नन्यथे भवान् । १२०
 ॥ च्यवन उवाच ॥ नाहं व्रतसदक्षिण निमेषः पार्श्ववर्षभ । दीयतां सदृशं मत्स्यममात्यैः सह चिन्तय ।
 ॥ नञ्जव उवाच ॥ कौटिः प्रदीयतां मूखं निषादेभ्यः पुरोहित । घटेतदपि नो मूखमतो भृगुः प्रदीयतां ।
 ॥ च्यवन उवाच ॥ राजसाक्षात्स्यहं कौटिं भूयो वाऽपि महाद्युते । सदृशं दीयतां मूखं ब्राह्मणैः सह चिन्तय ।

॥ नञ्ज उवाच ॥ शङ्के राक्षं वसं वा निवादेभ्यः मदीकता । एतन्मूकमहं मन्वे किं वाऽन्यथा मन्वे द्विज ।

॥ अथन उवाच ॥ शङ्के राक्षं वसं वा मूकं वार्ष्णिनि पार्थिव । बहुत्र दीवतां मूकमृषिभिः सह चिन्वता । १९०

॥ भीष्म उवाच ॥ महर्षेर्भयं मुना नञ्जो दुःकथयितः । स चिन्वत्येवमहा सदा सदा मातृपुरोहितः ।

तत्र तन्यो वनधरः कश्चिन्मूकपलायनः । नञ्जस्य वसोपयो नवि जातीऽभवन्मुनिः ।

स तमाभास्य राजानमब्रवीद्विजयतमः । तोषयिष्यामिहं चिप्रं वधा तुष्टो भविष्यति ।

मार्हं मिन्वावचो मूयां खैरेवपि कुतोऽन्यथा । भवतो यदहं मूयां तत् कार्थमविब्रह्मवा ।

॥ नञ्ज उवाच ॥ ब्रवीतु भगवन्मूकं महर्षेः बहुत्र धर्मोः । परिचायक्य मामस्यदिवसश्च कुलश्च मे । १९१

इत्यादि भगवान् कुरुक्षेत्रोक्तमपि केवलं । किं पुनर्मौ तपोदीनं वाङ्मयीयवरायणं ।

अगाधेऽन्यथि मन्त्रस्य सामात्यस्य सहस्रिकः । उवाच मत्र महर्षे नं कुरु मूकमिविचयं ।

॥ भीष्म उवाच ॥ नञ्जस्य वचः मुना नवि जातः प्रतापवान् । उवाच हर्षयन् सर्वानमात्यान् पार्थिवश्च तं ।

अर्धवेवा महारथस्य दिवा वर्षेऽपि चीतमाः । नावस्य पुरुषस्याह मौर्मूकं परिकल्पतां ।

नञ्जस्य ततः मुना महर्षेर्भयं नृप । हर्षेण सहतः कुरुः सदा मातृपुरोहितः । १९२

अभिनम्य भूमोः पुनं अथर्वं व्रंशितव्रतं । इदं प्रोवाच नृपते वाचा अन्तर्पंचजिव ।

॥ नञ्ज उवाच ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ विप्रर्षे मवा कीतोऽसि भार्गव । एतन्मूकमहं मन्वे तव धर्मभृताम्बर ।

॥ अथन उवाच ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजेन्द्र सम्यक् कीतोऽसि तेऽजय । गोभिसुखं न पश्यामि धर्मं किञ्चिद्विहास्युत ।

कीर्तनं अवयं दानं दर्शनञ्चापि मार्षिव । मया प्रव्रज्यते वीर सर्वेषां पहरं त्रिवं ।

गावो सप्तश्याः सदा मूलं गोषु पाशा न विद्यते । अथमेव सदा गावो देवानां परमं हविः । १९३

स्नाहाकारवपट्कारौ गोषु निव्यं प्रतिष्ठितौ । गावो यज्ञस्य वेद्यो वै तथा यज्ञस्य ता मुख ।

अमृतं अथर्वं दिव्यं वरनि च वहन्ति च । अमृतायतनक्षैताः सर्वलोकनमस्कृताः ।

तेजसा वपुषा चैव गावो बलिप्रसा भुवि । गावो हि सुमहत्तेजः प्राणिनाश्च सुखप्रदाः ।

निविष्टं मेकुलं च यथायं मुञ्चति निर्भयं । विराजयति तं देवं पापघ्नास्त्रापकर्षति ।

गावः स्वर्गस्य सोपानं गावः स्वर्गेषु पूजिताः । गावः कामदुष्टो देवो नान्यत् किञ्चित् परं स्ततं । १९४

इत्येतद्गोषु मे प्रोक्तं माहात्म्यं भरतर्षभ । गृण्येकदेववचनं त्रयं पारायणं न तु ।

॥ निशदा ऊचुः ॥ दर्शनं कथनञ्चैव सहासाभिः कर्तुं मुने । सतां यत्रपदं मित्रं प्रवाहं नः कुरु प्रभो ।

हर्वोपि सर्वान्पि यथा क्षुपभुङ्क्ते उताशनः । एवं त्वमपि धर्मात्मा पुरुषाग्निः प्रतापवान् ।

प्रसादयामहे विद्वन् भवन्तं प्रवृत्ता वधं । अनुपशार्थमस्माकन्निघं गोः प्रतिव्यहतां ।

॥ अथन उवाच ॥ कृपणस्य च यच्चक्षुर्भुनेराग्नीविषस्य च । नरं समूलं हृषति कस्यमग्निरिव ज्वलन् । १९५

प्रतिव्यहामि वो धेनुं कैवर्त्ता मुक्ककिन्वियाः । दिव्यं गच्छत वै चिप्रं मणैः सह जलोद्भवैः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ ततस्तस्य प्रभावात्ते महर्षेर्भवितात्मनः । निवादाद्येन वाक्येन सह मन्वेदिवं वयुः ।

ततः स राजा नञ्जो विक्षितः प्रेक्ष्य धीवरान् । आरोहमायांस्त्रिदिवं मन्वांश्च भरतर्षभ ।

ततो राजा मन्त्रादीन् शानुशासनपर्वम् । वराभ्यामनुष्ठाप्य ह्यनुष्ठाप्यनुष्ठापम् ।
 ततो राजा महावीर्येण नञ्जवः पूर्वविविधः । परमिद्यमवीन् प्रीतकदा भरतवत्तम । १०१
 ततो जयाह धर्मो स क्षितिमिन्द्रमिभो नृपः । तथेति शीदितः प्रीतकदाही प्रत्यङ्गवत् ।
 समाप्तदोषश्चयनकतोऽनञ्जवत् सभायनम् । नविनश्च महाप्रियाः क्षमाप्रमपदं यथा ।
 निषादाश्च दिवं जम्बुके च मत्स्या जनाधिप । नञ्जवोऽपि वरं सन्धा प्रविशेत् कर्म पुरं ।
 एतन्ने कथितं तात कर्मात्मं परिहृत्स्ववि । दर्शने चादृशः खेरः संशये वा बुधिष्ठिर ।
 महाभागं महाद्वैव तथा धर्मविनिश्चयं । किञ्चूयः कथ्यतां वीर किने इदि कथञ्चितं । १०२
 इति श्रीमहाभारते शानुशासनपर्वे शानुशासनिके पर्वे शिवमोपाख्याने एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥
 ॥ बुधिष्ठिर उवाच ॥ संशयो मे महाप्राज्ञ सुमहान् शानुरीपमः । तं मे शुकु महाबाहो मुना व्याख्यातुमर्हसि ।
 कौटिल्यं मे सुमहत्त्वामदन्तं प्रति प्रभो । रामं धर्मभृतां श्रेष्ठं तमे व्याख्यातुमर्हसि ।
 कथमेव समुत्पन्नो रामः सत्यपराक्रमः । कथं नृप्यिर्विशोऽयं सज्जधर्मा ज्ञायात ।
 तदस्य सन्धः राजसिखिलेनानुकीर्तय । कौशिकश्च कथं वक्रान् सत्तारे प्राज्ञोऽभवत् ।
 अहो प्रभावः सुमहानामोद्रे सुमहात्मनः । रामश्च स महाबाह विद्यामिषश्च वैवहि । १०३
 कथं पञ्चानतिक्रम्य तेषां नमस्कृत्याभवत् । एव दोषः सुतान् हित्वा तत्त्वं व्याख्यातुमर्हसि ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अथाप्युदाहरन्तीमितिहासं पुरातनं । अवनस्य च धर्मादं कुञ्जिकस्य च भारत ।
 एतं दोषं पुरा दृष्ट्वा भार्गवश्च्यवनकदा । आगामिनं महाबुद्धिः स्वर्गे मुनिवत्तमः ।
 निश्चित्य मनसा सर्वं गुणदोषं बलाबलं । दम्भुकामः कुलं सर्वं कुञ्जिकाणां तपोधनः ।
 अवनः समनुप्राप्य कुञ्जिकं वाक्यमब्रवीत् । वसुनिष्ठा समुत्पन्ना तथा सह ममानस । १०४
 ॥ कुञ्जिक उवाच ॥ भगवन् सह धर्मोऽयं पश्चिन्तैरिह धार्यते । प्रदानकाले कन्यानामुच्यते च सदा बुधैः ।
 यत्तु तावदतिक्रान्तं धर्मद्वारं तपोधनं । तत् कार्यं प्रकरिष्यामि तदनुष्ठातुमर्हसि ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अर्थासनमुपादाय अवनस्य महामुने । कुञ्जिको भार्गव्या साह्यैमाजगाम यतो मुनिः ।
 प्रष्टुञ्च राजा भङ्गारं वासुमेधे न्यवेदयत् । कारयामास सर्वान् क्षिप्रान् महात्मनः ।
 ततः स राजा अवनं मधुपर्कं यथाविधि । साहयामास चास्यो महात्मा निचतमतः । १०५
 सक्त्य तं तथा विप्रमिदं पुनर्यामवीत् । भगवन् परवन्तो स्त्रो ब्रूहि किं करवावहे ।
 यदि राक्षं यदि धर्मं यदि गाः भञ्जितमत्त । यज्ञदानानि च तथा ब्रूहि सर्वं हृदामि ते ।
 इदं श्रुमिदं राजमिदं धर्मासनस्य ते । राजा त्वमपि साधुर्वी शोऽहं स परवास्तयि ।
 एवमुक्ते ततो वाक्ये अवनो भार्गवस्यदा । कुञ्जिकं प्रत्युवाचेदं मुदा परमया पुनः ।
 न राक्षं कामथे राजस्य धर्मं न च योषितः । न च गा न च वै हेमास्य यज्ञं शूचतामिदं । १०६
 निधमं किञ्चिद्वारथे पुत्रयोर्धेदि रेः चने । परिष्वेयोऽस्मि यत्ताभ्यां युवाभ्यामविद्वह्या ।
 एवमुक्ते तदा तेन दन्वती तौ जहर्षतुः । प्रत्यभूताश्च तमृषिभेवमस्त्विति भारत ।

यथा मे सुविधा दृष्टः शोभयन्मया । यथादिभ्यस्तथा च सर्वेषामनुभवम् ।
 दत्तं प्रत्या भगवतो यथाकाममिदोक्तम् । प्रयत्नान्महे प्रीतिमाहूते ते तपोधन ।
 यथा दूर्योधोऽपि यथाच तेषां संवदतो तथा । यथाविद्विदराजाय यथासर्वं तथैव च ।
 तमपुच्छन्तो राजा कुत्रिकः प्रयत्नवदा । विद्यमानमिदं मे विद्वत्पुत्रोऽप्यब्रवीत् ।
 ततः स परवा प्रोक्त्वा प्रत्युवाच वराधिपं । यौधामन्युमाचारं ब्रूयन्सीति भारतम् ।
 तद्वचः पूजयित्वा तु तथेत्याह स पार्थिवः । यथोपपन्नमाहारं तस्मै प्रादाज्जनाधिप ।
 ततः स भुक्त्वा भगवान् दन्वतो प्राह भर्षवित् । यत्प्रनिष्काम्यं निद्रा वाधते मामिति प्रभो ।
 ततः ब्रह्मावृष्टं प्राप्य भगवान् विचरतः । संविद्येयं वरेण्यं यपत्नीकस्मितोऽभवत् ।
 न प्रवीथोऽस्मि वसुधैव कुटुम्बकमिति भागवतः । संवाहित्यो मे पादौ जायन्तव्यं मेऽनिशं ।
 अविश्वस्तु कुत्रिकस्येतिवाह भर्षवित् । न प्रबोधयतामौ च तं तथा रजनीकश्च ।
 यथा तथा महर्षेण प्रबुधापरमौ तदा । बभूवुर्बहाराज प्रयतावय दन्वतो ।
 ततः स भगवान् विभ्रः समादिश्य वराधिपं । सुखापेक्षेन पार्थेन दिशयानेकविंशतिं ।
 स तु राजा निराहारः समर्थः सुखमन्दन । पथुपावतं तं वृष्टस्त्रवाराधने रतः ।
 भागवस्तु यमुनासौ कस्यमेव तपोधनः । अकिञ्चिदुक्त्वा तु यथासिद्धकाम महातपाः ।
 तमन्वमच्छतो तौ तु कुक्षितौ अमकषितौ । भार्यापतो मुनिश्चिह्नस्तौ नावलोकयन् ।
 तथेव प्रेक्षतेरेव भागवतां कुलोद्वहः । अन्तर्हितोऽभूद्भ्राजन् ततो राजाऽपतत् क्षितौ ।
 स मुहूर्तं समाश्रास्य सद्य देव्या महाद्युतिः । पुनरन्वेषणे यत्नमकरोत् परमं तदा ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि अथमोषीखाने दिपज्ञाश्रीऽध्यायः ॥ ५६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ तस्मिन्महर्षिणे विभ्रे राजा किमकरोत्तदा । भार्या सास्य महाभागा तस्य ब्रूहि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अद्रुष्ट्वा स महोपासकस्तर्षिं सद्य भार्याया । परिश्रान्तो निवृत्ते प्रीहितो नष्टचेतनः ।

स प्रविश्य पुरीं दीनो नाश्वभाषत किञ्चन । तदेव चिन्तयामास अथमस्य विचेष्टितम् ।

अथ शून्येन मनसा प्रविश्य खट्वहं गृपः । ददमं प्रयत्ने तस्मिन्महर्षेण भगुनन्दनम् ।

विस्मितो तावृषिं दृष्ट्वा तदास्यर्थं विचिन्त्य च । दग्धनास्य तु तदा विश्रान्तो यन्मभूवतुः ।

यथास्नानस्तु तौ क्षिप्त्वा भूयस्त्वं संववाहतुः । अज्ञापरिष्य पार्थेन सुखाप स महामुनिः ।

तेनैव च स कालेन प्रत्यबुध्यत स दीर्थवान् । न च तौ यकतुः किञ्चिदिकारं भयवद्विता ।

प्रतिबुद्धश्च मुनिश्चो प्रोवाच विश्रान्यते । तैसाश्वज्ञो दीपतां मे साष्टोऽसमिति भारत ।

तौ तथैति प्रतिश्रुय द्युधितौ अमकषितौ । व्रतपाकेन तैलेन महर्षेणोपपतस्ततुः ।

ततः सुखाशीलमृषिं वाग्यतो संववाहतुः । न च पथ्याप्रमिद्याह भार्मिवः सुमहातपाः ।

यदा तौ निर्निकारौ तु लक्षयामास भार्मिवः । तत उत्थाय सद्य सा अनुशासो विवेकश्च ।

कृत्तमेव तु तत्रासीत् क्षान्तीयं पार्थिवोपितं । असक्त्य च तत् सर्वं तथैवान्तरधीयत ।

स मुनिः पुनरेवाच नृपतेः पश्यतस्तदा । नासृयाञ्चकतुक्षी च दम्पती भरतर्षभ ।
 अयं स्नातः स भगवान् सिंहासनगतः प्रभुः । दर्शयामास कुञ्जिकं सभार्यै कुहनन्दन ।
 स हृष्टवदना राजा सभार्यः कुञ्जिको मुनिं । सिद्धमन्त्रमिति प्राज्ञो निर्विकारो न्यवेदयत् ।
 आनीयतामिति मुनिस्तस्यैवाच नराधिपं । स राजा समुपाजह्रे तदञ्जं सह भार्यया ।
 मंसप्रकारान् विविधाञ्चकानि विविधानि च । रमालापूपकांश्चिवाक्योदकानथ खाण्डवान् ।
 रमान् नानाप्रकारांश्च वन्यञ्च मुनिभोजनं । फलानि च विचित्राणि राजभोग्यानि भूरिशः ।
 वदरेज्जुदकाम्पर्यभक्ष्णतकफलानि च । गृहस्थानाञ्च यद्भोग्यं यथापि वनवासिनां ।
 सर्व्वमाहारयामास राजा शापभयान्ततः । अथ सर्व्वमुपन्यस्तमपतश्च्यवनस्य तत् ।
 ततः सर्व्वं समानीय तस्य शय्यासनं मुनिः । वस्त्रैः शुभैरवच्छाद्य भोजनोपकरणैः सह ।
 सर्व्वमादोपयामास च्यवना भृगुनन्दनः । न च तौ चकतुः क्रोधं दम्पतो सुमहामतो ।
 तथाः सम्प्रेचतोरेव पुनरन्तर्हितोऽभवत् । तथैव च स राजर्षिस्तस्यै तां रजनीं तदा ।
 सभार्यै वाग्यतः श्रोमाञ्च कोपं स समाविशत् । नित्यं संस्कृतमन्त्रन्तु विविधं राजवेम्बनि ।
 शयनानि च मुख्यानि परिषेकाश्च पुष्कलाः । वस्त्रञ्च विविधाकारमभवत् समुपाञ्जितं ।
 न शशाकं ततो द्रुमुन्तरं च्यवनस्तदा । पुनरेव च विप्रर्षिः प्रोवाच कुञ्जिकं नृपं ।
 सभार्यै मं रथेनाशु वह यत्र ब्रवीम्यहं । तथेति च प्राह नृपो निर्व्विशङ्कस्तपोधनं ।
 कीडारथोऽस्तु भगवन्नुत मांघामिको रथः । इत्युक्तः स मुनीराज्ञा तेन हृष्टेन तद्वचः ।
 च्यवनः प्रत्युवाचेदं हृष्टः परंपरञ्चयं । मञ्जीकुरु रथं सिंघं यस्ते मांघामिको रथः ।
 मातृभ्यः सपताकश्च शकिकनकथष्टिमान् । किङ्किणीस्त्रनिर्घोषो युक्त्वा रणकल्पनैः ।
 ज. भूतदनिर्घोषश्च परमपुशताञ्चितः । ततः स तत्तयेत्युक्त्वा कल्पयित्वा महारथं ।
 भार्यै वाभे धुरि तदा चात्मानं दक्षिणे तदा । त्रिदण्डं वज्रसुच्छप्रं प्रतोदं तत्र चादधत् ।
 सर्व्वमेतत्ततो दत्त्वा नृपो वाक्यमयाब्रवीत् । भगवन् क रथो यातु ब्रवीतु भृगुनन्दन ।
 यत्र वच्छसि विप्रर्षि तत्र यास्यति ते रथः । एवमुक्त्वु भगवान् प्रत्युवाचाय तं नृपं ।
 दतः प्रभृति धानव्यं पदकं पदकं शनैः । अमो मम यथा न स्यात्तया मे च्छन्दचारिणौ ।
 सुमुखश्चैव वाटस्थो जनः सर्व्वश्च पश्यतु । नास्तार्य्याः पयिकाः केचित्तेभ्यो दास्ये वसु ह्यहं ।
 ज्ञाञ्चणेभ्यश्च ये कामानर्थयिष्यन्ति मां पयि । सर्व्वान्दास्याम्यशेषेण धनं रत्नानि चैव हि ।
 क्रियतां निर्व्विर्नैतस्याः विचारय पार्थिव । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजा भृत्यानयाब्रवीत् ।
 यथद्रुयः मुनिभक्तत् सर्व्वं देयमगृह्णतैः । ततो रत्नान्यनेकानि स्त्रियः युग्यमजाविकं ।
 उताहतञ्च कनकं गजन्द्राश्याचनेपनाः । अन्वगच्छन्त तमूर्षिं राजामात्याश्च सर्व्वशः ।
 चाहाभुतञ्च तत सर्व्वमासी जगमार्त्तवत् । तौ तौ ऋणयेज सहसा प्रतोदेन प्रतोदितौ ।
 पृष्ठे विद्धौ कटे चैव निर्व्विकारौ तमूर्हतुः । वेपमनौ निराहारौ पञ्चाशद्रात्रिकर्षितौ ।

कथञ्चिद्दूहृतुञ्चरौ दक्ष्यती तौ रथोत्तमं । बह्वशो श्रेष्ठविद्धौ तौ स्वशनौ च शरोद्भवम् ।
 ददुश्नाते महाराज पुष्यिनाविव किंऽुकी । तौ दृष्ट्वा पौरवर्गस्तु श्रेष्ठं शोकममाकुलम् ।
 अभिशापमयत्रस्तो न च किञ्चिदुवाच च । इन्द्रशशाङ्गुत्तम् सर्वे परश्वं तपसो बलम् ।
 कुद्धा अपि मुनिश्रेष्ठ वीरितुं नेह शक्यमः । अहो भगवतो वीर्यं महर्षेर्भाषितात्मनः ।
 राज्ञश्चापि सभार्यस्य धैर्यं परयत यादुषम् । आत्मावपि हि कञ्चैज्ज रथमेतं समूहम् ।
 न चैतयोर्त्विंकारं वै ददर्श भृगुनन्दनः ।

१५००

॥ श्रीम उवाच ॥ ततः स निर्विकारो तु दृष्ट्वा भृगुकुलोद्भवः । बह्व विश्राणयामास यथा वैश्रवणस्तथा ।
 तथापि राजा प्रोतात्मा यथादिष्टमयाकरोत् । ततोऽप्य भगवान् प्रोतो बभूव मुनिसत्तमः ।

१५०१

अवतोर्य रथश्रेष्ठाद्व्यती तौ मुमोच ह । विमोच्य चैतौ विधिवत्ततो वाक्यमुवाच च ।
 खिग्धमन्त्रोरया वाचा भार्गवः सुप्रसन्नया । इदानीं वां वरं श्रेष्ठं तं श्रुतामिति भारत ।
 युक्तुमारौ च तौ विद्धौ करान्धा मुनिसत्तमः । परश्वंश्वतकन्याभ्यां केशाङ्गरतमत्तम ।
 अष्टाश्वीकृषो वाक्यं श्रमां नास्त्वावयो रिरह । विजानौ च प्रभावात्ते ऊचतु तौ च भार्गवं ।
 अथ तौ भगवान् प्राह प्रहृष्टस्त्ववनस्तदा । न दृष्ट्वा व्याहृतं पूष्यं यन्मया तद्भविष्यति ।
 रमणीयः समुद्देशो गङ्गातीरमिदं शुभम् । किञ्चित्काले व्रतपरो निवन्ध्यामोह पायित्वा ।
 गम्यतां स्वपुरं पुत्र विश्रान्तः पुनरेष्यसि । इहस्यं मां सभार्यस्त्वं द्रष्टुमि शो नराधिप ।
 न च मन्यस्त्वया कार्यः श्रेयलो समुपस्थितं । यत् काङ्क्षितं हृदिस्थं ते तत् सर्वं हि भविष्यति ।
 इत्येवमुक्तः कुशिकः प्रहृष्टेनालगात्पुनः । प्रोवाच मुनिशः दूतमिदं वचनमथैवत ।
 न मे मन्युर्ब्रह्मभाग पूतो स्त्रो भगवंस्त्वया । संवृता ये वनस्थाः स्त्रो वपुष्मनो बलाश्रितौ ।
 प्रतोदेन व्रणा ये मे सभार्यस्य त्वया कृताः । तान् परश्यामि गात्रेषु स्वन्वीऽस्मि मह भार्गवया ।
 इमाश्च देवीं परश्यामि वपुषाऽप्यारभोपनां । श्रिया परमया युक्तं यया दृष्ट्वा पुरा मया ।
 तत्र प्रसादसंवृत्तमिदं सर्वं महामुने । नैतच्चित्रन्तु भगवंस्त्वयि मत्प्रपराक्रम ।
 इत्युक्तः प्रत्युवाचैनं कुशिकं च्यवनस्तदा । आगच्छेथा, सभार्यस्य त्वमिदं नराधिप ।
 इत्युक्तः समनुज्ञातो राजर्षिरभिवाच तं । प्रययौ वपुषा युक्तो नगरीं देवराजवत् ।
 तत एननुपाजग्मुरमात्याः सपुरोहिताः । बलस्था गणिकायुक्ताः सर्वाः प्रकृतयन्तया ।
 तैर्हतैः कुशिको राजा श्रिया परमया ज्वलन् । प्रविशेन पुरं हृष्टः पूज्यमानोऽय वृन्दिभिः ।
 ततः प्रविश्य नगरं कृत्वा पूर्वार्द्धिकोः क्रियाः । भुक्त्वा सभार्यो रजनीमवाम स महाद्युतिः ।

तदस्तु तौ नवमभिबीज्य यौवनं परस्परं विगतहृजाविवामगौ । ननन्दतुः शयनगतौ वपुर्धरौ श्रिया युतौ दिग्भरदत्तया
 तदा ।

अथ षट्षिर्भृगुकुलकीर्तिवर्द्धनस्त्रोधाधेना वनमभिगममृद्धिमत् । मनीषया बह्विधरत्र दूरितं मर्षज यत्र पुरि शतकनैतरपि ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि कुशिकोपाख्यानं विपद्वाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ ततः म राजा राज्येने प्रतिबुद्धो महामनाः । हतपूर्वार्थिकः प्रायात् सभार्यस्तदनं प्रति ।

१२५१

ततो ददर्श नृपतिः प्रासादं सर्व्वेकाद्यनं । मणिसम्भसहस्राद्यं गन्धर्व्वनगरोपमं ।

तत्र दिव्यामभिप्रायान् ददर्श कुशिकस्तदा । पर्व्वतान् रूपमानुंश्च नलिनोश्च सपङ्कजाः ।

तत्र शालाश्च विविधास्फोरणानि च भारत । शालोपचिता भूमिं यथा काञ्चनकुट्टिमां ।

सहकारान् प्रफुल्लांश्च केतकोद्दालकान् धवान् । अग्रीकान् सह कुन्दांश्च फुल्लांश्चैवातिमुक्तकान् ।

चम्पकान्तिलकान् भव्यान् पनमान् वञ्जुनानपि । पुष्पितान् कर्णिकारांश्च तत्र तत्र ददर्श ह ।

१२५२

श्यामान् वारणपुष्पांश्च तथाऽष्टपारिकाः सताः । तत्र तत्र परिकृता ददर्श स महोपतिः ।

वृक्षान् पद्मोत्पलधरान् सर्व्वर्त्तुकुसुमांस्तथा । विमानप्रतिमांश्चापि प्रामादाञ्जैस्वस्त्रिभान् ।

श्रीतलानि च तोयानि कश्चिदुष्णानि भारत । आमनानि विचित्राणि शयनप्रवराणि च ।

पर्यङ्कान् रत्नसौवर्णान् पराङ्गास्तरणावृतान् । भक्ष्यभोज्यमनन्तश्च तत्र तत्रोपकल्पितं ।

वाणीवाटाञ्जकांश्चैव सारिकान् भृङ्गराजकान् । कोकिलाञ्जकपत्रांश्च सकेयष्टिककुक्कुभान् ।

१२५३

मयूरान् कुक्कुटांश्चापि दात्यूहान्जीवजीवकान् । चकोरान् वानरान् हंसान् चारमांसकमाह्वयान् ।

समन्ततः प्रमुदितान् ददर्श सुमनोहरान् । कश्चिदस्तरमां मंथान् गन्धर्व्वीणाश्च पार्य्यिव ।

कालाभिरपरंस्तत्र परिश्वकान् ददर्श ह । न ददर्श च तान् भूयैः ददर्श च पुनर्नृपः ।

गीतध्वनिं सुमधुरं तथैवाधःपनध्वनिं । हंसान् सुमधुरांश्चापि तत्र शृणुत् पार्य्यिवः ।

तं दृष्ट्वाऽत्यद्भुतं राजा मनमाऽचिन्तयत्तदा । स्वप्नोऽयं चित्तविभ्रंश उवाहे मयमेव तु ।

१२५४

अहो मह शरीरेण प्राप्नोऽस्मि परमाङ्गतिं । उत्तरान् वा कुरुन् पुत्र्यामयवाऽप्यमरावतीं ।

किञ्चैः महदाश्चर्य्यं मंपश्यामोत्यचिन्तयन् । एवं मसिन्तयन्नेव ददर्श मुनिपुङ्गवं ।

तस्मिन् विमाने भौवर्गे मणिसम्भनमाकुले । महार्हे शयने दिव्ये शयानं भृगुनन्दनं ।

तमभ्ययात् प्रहर्षो नरेन्द्रः मह भार्य्यया । अन्तर्हितसतो भूयस्त्वयनः शयनश्च तत् ।

ततोऽन्यस्मिन् वने दृष्टो पुनरेव ददर्श तं । कौश्यां वृष्यां समामोनं जपमानं महाव्रतं ।

१२५५

एवं योगवनादिभिः मोहयामास पार्य्यिवं । जगेन तद्वलश्चैव ते वै चास्तरमां गणाः ।

गन्धर्व्वीः पादपाशैश्च सर्व्वमन्तरधीयत् । निःशब्दमभवत्तपि गङ्गाकुलं पुनर्नृप ।

कुशबन्धोऽभ्रुपिष्ठं बभूव च यया पुरा । तत्रः स राजा कुशिकः सभार्य्यस्तेन कर्षंण ।

विस्मयं परमं प्राप्य तदृष्ट्वा महदद्भुतं । ततः प्रोवाच कुशिको भार्य्या हर्षममन्वितः ।

पश्य मद्रे यया भावास्त्रिवा दृष्टाः सुदुर्लभाः । प्रसादाद्भृगुमुन्मथस्य किम यत्र तपोबलान् ।

१२५६

तपसा तदवार्थं हि यत्तु शक्यं मनोरथैः । त्रैलोक्यराज्यादपि हि तप एव विशिष्यते ।

तपसा हि सुतप्रेत शक्यो मोक्षस्तपोबलान् । अहो प्रभावो ब्रह्मैश्वर्यनय महात्मनः ।

इच्छथैष तपोवीर्यादन्त्यान् लोकान् सृजेदपि । ब्राह्मणा एव जायेरन् पुत्रवान् दुर्लभैः ।

उत्सर्गिह ह्यैव कोऽन्यो वै च्यवनोदृते । ब्राह्मण्यं दुर्लभं लोके राज्यं हि सुलभं नरैः ।

ब्राह्मणस्य प्रभावाद्धि रथे युक्तौ स्वधुर्थवत् । इत्येवं चिन्तयानः स विदितस्त्ववमस्य वै । ५५४
 सम्येक्ष्योवाच नृपतिं चिप्रमागम्यतामिति । इत्युक्तः सहभार्य्यस्तु सोऽभ्यगच्छन्महामुनिं ।
 शिरसा वन्दनीयन्तमवन्दत च पार्थिवः । तस्याग्निपः प्रयुज्याथ स मुनिस्तं नगाधिपं ।
 निधीदेत्यब्रवीद्धीमान् सान्त्वयन् पुरुषर्षभ । ततः प्रकृतिमापञ्चो भार्गवो नृपतेर्नृप ।
 उवाच सन्नृणया वाचा तर्पयन्निव भारत । राजन् सम्यञ्जितानीह पञ्च पञ्चस्वयं त्वया ।
 मनःषष्ठानोन्द्रियाणि कृच्छ्रास्युकोऽसि तेन वै । सम्यगाराधितः पुञ्च त्वया प्रवदताम्बर । ५५५
 न हिते वृजिनं किञ्चित् सुसूक्ष्मपि विद्यते । अनुजानीहि मेा राजन् गमिष्यामि यथागतं ।
 प्रीतोऽस्मि तव राजेन्द्र वरस्य प्रतिगृह्यतां ।

॥ कुशिक उवाच ॥ अग्निमथगतैनेव भगवन् सन्निधौ मया । वर्त्तितं भृगुशार्दूल यस्य दर्शोऽस्मि तद्दृष्ट ।
 एष एव वरो मुख्यः प्राप्तो मे भृगुनन्दन । यत्प्रीतोऽसि मया ब्रह्मन् कुलं जातस्य मेऽनघ ।
 एष मेऽनुग्रहो विप्र जीविते च प्रयोजनं । एतद्राज्यफलञ्चैव तपसस्य फलं मम । ५५६
 यदि त्वं प्रीतिमान् विप्र मयि वै भृगुनन्दन । अस्ति मे शंशयः कश्चिन्नो व्याख्यातुमर्हसि ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि कुशिकच्यवनभवादे चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥
 ॥ च्यवन उवाच ॥ वरस्य गृह्यतां मत्तो यस्य ते शंशयो हृदि । तं प्रब्रूहि नरश्रेष्ठ सर्वं मया दयामिते ।
 ॥ कुशिक उवाच ॥ यदि प्रीतोऽसि भगवंस्ततो मे वद भार्गव । कारणं श्रोतुमिच्छामि मद्गृहे वाचकारितं ।
 शयनञ्चैकपार्थने दिवसानेकविंशतिं । अकिञ्चिद्भुक्त्वा गमनं वहिस्य मुनिपुङ्गव ।
 अन्तर्द्धानमकस्माच्च पुनरेव च दर्शनं । पुनश्च शयनं विप्र दिवसानेकविंशतिं । ५५७
 तैलाभ्यक्तस्य गमनं भोजनस्य गृहे मम । ममृपानीय विविधं यद्गन्धं जातवदसः ।
 निर्धाणञ्च गृथेनाशु महसा यत् कृतं त्वया । धनानाञ्च विमर्गस्य वनस्यापि च दर्शनं ।
 प्रामादानां वज्रनाञ्च काञ्चनानां महामुने । मणिविद्रुमपादानां पथ्यङ्गाणुञ्च दर्शनं ।
 पुनश्चादर्शनं तस्य श्रोतुमिच्छामि कारणं । अतोऽत्र श्रुत्वा मुह्यामि चिन्तयानो भृगूदह ।
 न चैवात्राधिगच्छामि सर्व्वस्यास्य विनिश्चयं । एतदिच्छामि कात्स्न्येन मत्वं श्रोतुं तपोधन । ५५८
 ॥ च्यवन उवाच ॥ गृणु सर्व्वमशेषेण यदिदं येन श्रुतुना । न हि शक्यमनाम्या तुमत्रं पृष्टुन पार्थिव ।
 पितामहस्य वदतः पुरा देवममागमे । श्रुत्वानस्मि यद्राजसत्तमो निगदतः गृणु ।
 ब्रह्मचरविरोधेन भविता कुलमङ्गलः । पौत्रस्ते भविता राजसंजातोऽर्थममन्वितः ।
 ततस्ते कुलनाशार्थमरुं त्वां समुपागतः । चिकीर्षन् कुशिकोच्छेदं मन्दिधनुः कुलस्य व ।
 ततोऽहमागम्य परे त्वामवोच महीपते । नियमं कश्चिदार्ष्ये शुश्रूषा क्रियतामिति । ५५९
 न च ते दुष्कृतं किञ्चिदहमादादयं गृहे । तेन जीवमि राजर्षे न भवेयास्त्वमन्यथा ।
 एवं बुद्धिं समाख्याय दिवसानेकविंशतिं । मुत्तोऽस्मि यदि मेा कश्चिद्दोषयेदिति पार्थिव ।
 यदा त्वया सभार्य्येण समुत्तो न प्रबोधितः । अहन्तदेव ते प्रीतो मनसा राजसत्तम ।

अथ चान्द्रि मन्त्रिणां यदि मां न मनोपतेः । पुत्रैः च वाङ्मनीषिर्भवेत्त्वामिति प्रीतिः ।
 अन्वहितः पुनश्चास्ति सुखेन च ते हरेः । योगसाक्षात् भङ्गो दिवसानेकविंशतिः ।
 बुद्धिर्नामसुखेनः समर्पति नराधिप । एवं बद्धिं समस्तान्नाथ कविता वा युवा भवा ।
 न च तेऽभूत् सुखस्यैऽपि न कर्मण्यपि पापिणः । समस्तैस्त नरैश्च तेन नै प्रीतिमननं ।
 भावनाश्च समानाश्च जगता दीपितं भवा । कथेषा यदि मास्त्वयादिति तन्वदितश्च मे ।
 ततोऽपि रथमादत्त मास्त्वया नराधिप । समस्तैः मां वदन्ति तेष तं कृतवाक्येन ।
 अविश्रुतो नरपते प्रीतिऽश्चक्षुषि तेन च । धनोऽस्यैऽपि च ह्यने न सा क्रोधः प्रथमवित् ।
 ततः प्रीतेन ते रामेन पुनरेवात्कृतं तव । समस्तैश्च वने मनुष्यविद्धि मनसाधिप ।
 प्रीत्याश्च तव शैलस्यै कर्मवन्दनं कृतं । वने वनेऽस्तिपतन् वृष्ट दिवं निदर्वनं ।
 स्वर्गद्विभक्त्या राजन् कञ्चरीरेष पापिणः । मङ्गलमनुभूतोऽसौ समस्तैश्च नयेत्तम ।
 निदर्वनार्थं तपसो धर्मैश्च च नराधिप । तव चाधीत् स्वहा रामकथापि विदितं भवा ।
 मास्त्वयां चास्त्वये हितं तपश्च पुत्रिशीपते । स्वमन्त्र नरैश्च न देवेभ्यो नराधिप ।
 एकमेतद्यथात्वं तं मास्त्वयां तात वृक्षेभ्यः । मास्त्वये वति चरिते चरिते च तपस्विना ।
 भविष्यत्येव ते कामः कौन्तिकान् कौन्तिको दिवः । ततोऽपि वृक्षं तुभ्यं मास्त्वयां नमिष्यति ।
 वृक्षस्यै पापिण्येव भूयसांमेव तेजसा । पापस्यै भविता विपक्षपक्षो पावकच्युतिः ।
 यः संदेवमनुशाशां भयमुत्पादयिष्यति । चचाचांमेव चोकाणां चक्षुसेन द्रुवीमि ते ।
 वरं गृह्णाथ राजर्षे वने मनसि वर्णते । तीर्थोपाशां नमिष्यन्मि सुरा कः सोऽभिवर्णते ।
 ॥ कुत्रिक उवाच ॥ एव एव हरो मेऽथ चर्या प्रीतो महामुने । भवन्ततु यथात्वं तं भवेत् प्रीतो ममानथ ।
 मास्त्वयां मे कुलस्थाश्च भगवन्नेव मे वरः । पुनश्चास्त्वातुनिष्कामि भगवन् विचरिष्ये वै ।
 कथमेवति विप्रस्यं कुरुं मे भूगुणद्वय । कथासौ भविता वन्भुमेम कथापि कथतः ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि अथानुक्रुतिकर्षवाहै पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥
 ॥ अथ उवाच ॥ अथस्यं कथनीयं मे तवैतस्वरपुत्रव । यदर्थं मास्त्वयां संशयो मनुजाधिप ।
 भूगुणां च ज्ञया चाख्या निष्कामेत्तच्छनाधिप । ते च भेदं समिष्यन्मि देवयुक्तेषु श्रेतुणा ।
 अस्मिन्नाथ भूगुणं वर्धन् नृवधिकानि नराधिप । आगभारदकृष्णानो देवयुक्तेषु पीडिताः ।
 तत उत्पद्यन्तेऽस्याकं कुक्ष्योपविबद्धनः । ऊर्ध्वैः नाम महतीना ज्येष्ठमार्कण्डेयकृतिः ।
 स वैशोऽप्यविनाशाय कोपाग्निं जनयिष्यति । मर्षीं उपर्येतस्यो यः कथिष्यति अज्ञवात् ।
 कश्चित् कास्तन् वदतिश्च स एव जनयिष्यति । समुद्रे वज्रवान्मे प्रथिव्य कुमिष्यत्तमः ।
 पुत्रं तस्य महाराज आसीकं भगवन्दभं । साक्षात् कृत्वा धनुर्वेदः समुपस्थाकतेऽपच ।
 अस्मिन्नाथामवाद्य देवयुक्तेषु श्रेतुना । स तु तं प्रतिम्य शैव पुत्रं वैकःमयिष्यति ।
 अमर्ष्यै महामातो तपसा भावितात्मनि । स चापि भूगुणां कुरुं वेदं धारयिष्यति ।

१९५

१९६

१९७

१९८

१९९

२००

कुक्षानु तव धर्मात्मन् कन्या योऽधिगमिष्यति । उद्धावनाथं भवतो वंशस्य सारसंश्रुतम् ।
 गाधेर्दुहितरं प्राप्य पौत्रो तव महातपाः । ब्राह्मणं चमधर्मायं पुत्रमुत्पादयिष्यति ।
 क्षत्रियं विप्रकर्मायं वृहस्पतिमिवोजसा । विद्यामित्रं तव कुले नाथिः पुत्रं सुधाश्रितं ।
 तपसा महता युक्तं प्रदास्यति महायुते । स्त्रियो तु कारुणं तव परिवर्ते भविष्यतः ।
 पितामहनिधोगादै नान्यथैतद्भवति । इतोथे पुरवे तुभ्यं ब्राह्मणसमुपैष्यति ।
 भविता तस्य सम्पत्नी धर्म्यां भावितात्मनां ।

॥ भीष्म उवाच ॥ कुत्रिकस्तु मुनेर्भ्याम् अथवाक्यं महात्मनः । मुना दृष्टोऽभवद्भ्राता वाक्यं वेदमुवाच च ।
 एकमस्ति धर्मात्मा तदा भरतधन्तम । अथवाक्यं महतेजः पुरवे वराधिपं ।
 वरार्थं होदयात्मास तमुवाच च पार्थिवः । वाङ्मनं करिष्यामि कामं मतो महायुने ।
 ब्रह्मभूतं कुलं मेऽस्तु धर्मं चास्य मनो भवेत् । एवमुक्तवाक्येक्षेयं प्रयुक्त्वा अकनो मुनिः ।
 अभ्यनुज्ञाय नृपतिं तोषयासां जयो तदा । इतस्तं कथितं सर्वमज्ञेयं तथा नृप ।
 धर्म्यां कुत्रिकानास्तु अभिषम्भकारणं । यथोक्तमपि चापि तदा तदभवत्तुप ।
 जन्म रामस्य च मुनेर्भ्यामिच्छस्य चैव हि ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनविके पर्वणि कुत्रिकचमधर्मादे पट्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ मुञ्जातो व निबन्धास चित्तवानः पुनः पुनः । द्रोणो पार्थिवं वचसातेः श्रीमद्भिः शृणुमीमिनां ।
 प्राप्य रात्र्यानि व्रतत्रो महीं किन्वा च भारत । वेदिसः पुराणान् चत्वा परितये पितामह ।
 का नु तासां वरस्त्रोणां समवस्था भविष्यति । या होवाः पतिभिः पुत्रैर्मातुषैर्धातृभिस्तथा ।
 वयं हि तान् कुर्वन् हत्वा श्रुतींश्च सुदृष्टोऽपि वा । चवाक्योर्वाः पतित्यासो वरके नाच संवयः ।
 शरीरं योऽकुञ्चिष्यामि तपसोऽपि भारत । उपदिष्टमिदं क्वामि तन्मोऽहं विद्याम्यते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ युधिष्ठिरस्तदास्यं मुना भीष्मो महात्मनः । परोक्षं निपुणं वुञ्जा युधिष्ठिरमभाषत ।
 रक्षसमङ्गतश्चैव शुकु वक्ष्यामि यत्पार्थिव । या मतिः प्राप्यते येन प्रेत्यभावे विद्याम्यते ।
 तपसा प्राप्यते स्वर्गलपसा प्राप्यते वनः । आयुःप्रकर्षो भोगास्तु लभ्यन्ते तपसा विभो ।
 ज्ञानविज्ञानमारोग्यं रूपं सम्यक्तथैव च । श्रीभारतश्चैव तपसा प्राप्यते भरतधन्म ।
 धनं प्राप्नोति तपसा भौजेनाश्रं प्रयच्छति । उपभोगस्तु दानेन ब्रह्मवर्षेण जीवितं ।
 अहिंसायाः फलं रूपं श्रीवासा जन्म वै कुले । फलमूलाग्निनां राज्यं स्वर्गः पर्वतस्त्रिणां भवेत् ।
 पयोभक्षो दिवं याति दानेन द्रविषाधिकः । गुह्यशुभ्रवयाऽपि सां नित्यं ब्राह्मणे चकतिः ।
 गवाक्षः शाकदीवाभिः स्वर्गमाह्लसुषाग्निनां । स्त्रियस्त्रिवयं च्छात्वा वायुं पीत्वा कतुं लभेत् ।
 नित्यस्त्रायी भवेद्दृचः सन्धे तु द्वे जपन् द्विजः । महं साधयतो राज्यं भाकृष्टमनाशके ।
 श्रय्यासनामि दानानि योगयुक्ते तपोधने । अग्निप्रवेगे नियतं ब्रह्मलोके महीयते ।
 स्वर्णिले श्रयमासानां यद्वापि श्रयमानि च । श्रीरवस्तुलनासोर्भिर्यथासाभरकानि च ।

रक्षानो प्रतिबंधारान् सीमायमिह विन्दति । आनिषप्रतिबंधारान् प्रमाणावुच्यते भवेत् ।
 उद्वारं वधेद्यत् स नाकाधिपतिर्भवेत् । सद्यवादी नरत्रेह देवतैः सह मोरते ।
 कीर्तिर्भवति दानेन तथारोग्यमहिषया । दिग्गुण्यया राव्यं दिग्महापि पुण्ड्रम् ।
 पानीयस्य प्रदानेन कीर्तिर्भवति शान्तिनी । अन्धस्य तु प्रदानेन दूयते कामभोगतः ।
 शम्भुः सर्वभूतानां सर्वभोजीर्भवेत् । दिग्गुण्यया राव्यं दिव्यं रूपं निवर्णति ।
 दीपासोकप्रदानेन चक्षुषाण् भवते नरः । प्रेषणीयप्रदानेन सति मेधाश्च विन्दति ।
 गन्धमाक्षप्रदानेन कीर्तिर्भवति पुण्ड्रका । केवलस्य धारयतामग्ना भवति सकलिः ।
 उषवावस्य दीपाश्च अभिषेकश्च पादिव । कृत्वा हादश्वर्षाणि वीरस्त्रानादिभिर्विते ।
 दासीदासमलहारान् चेषाणि च गृहाणि च । ब्रह्मदेयां सुतां दत्त्वा प्राप्नोति मनुजर्षभ ।
 कतुभिषोपवाचैश्च त्रिदिवं याति भारत । सभते च त्रिवं ज्ञानं फलपुण्यप्रदो नरः ।

१८५

१८६

सुवर्णपट्टैश्च विराजितानां गवां सहस्रस्य नरः प्रदानात् । प्राप्नोति पुण्ड्रं दिवि देवलोकाभित्येवमाहुर्दिव देवबंधाः ।
 प्रयच्छते यः कपिलां सवसां कंक्षोपदेशां कनकापट्टश्रीं । तैस्त्रैभ्यैः कामरुचं ऽस्य भूत्वा नरः प्रदातावमुपैति सा गौः ।
 यावन्नि रोमाणि भवन्ति धेन्वाश्चावत् कासं प्राप्य स गोप्रदानात् । पुत्रांश्च पौत्रांश्च कुलस्य सर्वमावस्यं तारयते परच ।
 सदशिषां काश्चनचारुश्रीं कांक्षोपदेशां इविषोपरोषां । धेनुं तिस्रानां ददते दित्राय लोका वसुतां सुवसा भवन्ति ।
 स्रक्शर्मिर्मानवर्षं स्रक्शर्मोत्तमान्कारे नरके पतनां । महाशर्वे नौरिव वायुयुक्ता दानं गवां तारयते परच ।

१८७

यो ब्रह्मदेयान् ददाति कन्धां भूमिप्रदानस्य करोति विप्रे । ददाति चार्धं विधिवत् यस्य स लोकप्राप्तिं पुरन्दरस्य ।
 नैवेदिकं सर्वगुणोपपन्नं ददाति वै यस्तु नरो दित्राय । स्नात्वायचारिणमुष्णान्तिताय तस्यापि लोकाः कुहूत्तरेषु ।
 धूर्यप्रदानेन गवां तथा वै लोकामवाप्नोति नरो वसुतां । खर्गाश्च पात्रस्य चिरस्यदाने ततो विविष्टं कनकप्रदानं ।
 कृत्वा प्रदानेन गृहं वरिष्ठं यानं तयोपानहसंप्रदाने । वस्त्रप्रदानेन फले सुखे गन्धप्रदानात् सुरभिर्नरः स्यात् ।
 पुण्यापगं वाऽथ फलोपगं वा यः पादपं सर्वस्यते दित्राय । स सौमस्यं ब्रह्मरूपं समस्त्यधिष्ठानवरं गृहस्य ।
 भक्ष्यान्नपानीयरसप्रदाता सर्वान् समाप्नोति रक्षान् प्रकामं । प्रतिश्रवाच्छादनसंप्रदाता प्राप्नोति तान्त्रेव स संश्रवाऽथ ।
 क्षत्रधूपगन्धान्यनुक्षेपनानि क्षानानि मास्थानि च मानवो यः । दद्याद्दित्रेभ्यः स भवेद्दरोमक्षयाभिरुपस्य नरेऽह लोके ।
 वीजैरशुभं ज्ञयनैरुपेतं दद्याद्दुहं यः पुंसोर्दित्राय । पुण्याभिरामं ब्रह्मरूपं समस्त्यधिष्ठानवरं स राजन् ।
 सुगन्धचित्रास्तरुषोपधानं दद्यान्नरो यः ज्ञयन् दित्राय । रूपाभितो पञ्चवतीं मनोह्रां भाव्यामथक्षोपगतं स भवेत् सः ।

१८८

१८९

पितामहस्त्रानवरो वीरप्राथो भवेन्नरः । नाधिकं विद्यते यस्मादित्यः परमर्षयः ।
 ॥ वैश्रवाण्य उवाच ॥ तस्य तदचमं श्रुत्वा प्रीतात्मा कुहून्दनः । नाश्रमेऽरोचयद्वाचं वीरमामे भिक्षांश्चैवा ।
 ततो युधिष्ठिरः प्राह पाण्डवान् पुरुषर्षभ । पितामहस्य यद्वाक्यं तदो रोचन्ति प्रभुः ।
 ततस्तु पाण्डवाः सर्वे द्रौपदी च यज्ञोत्सवो । युधिष्ठिरस्य तद्वाक्यं वाठमित्यभ्यपूजयन् ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने सप्तपञ्चाध्यायः ॥ ५७ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ शारामायां तदानीनां यत् फलं कुहूपुत्रव । तदहं श्रोतुमिच्छामि ततोऽथ भरतर्षभ ।

१९०

॥ भीष्म उवाच ॥ सुप्रदंभा बलवती विद्या धातुविभूषिता । उच्यते सर्वभूतैश्च येन भूमिरिषोच्यते ।

तस्याः क्षेत्रविशेषाश्च तडागानाञ्च बन्धनं । शौचकानि च सर्वानि प्रवक्ष्यामि नृपः ॥

तडागानाञ्च वक्ष्यामि कृतानाञ्चापि ये गुणाः । विष्णु लोकेषु सर्वेषु पूजनीयस्तडागवान् ।

अथवा मिश्रसदनं मैत्रं मिश्रविबुधं । कीर्तिवृद्धनमै अहं तडागानां निवेशनं ।

धर्मस्यार्थस्य कामस्य फलमाहुर्भगवोपिणः । तडागं सुष्ठु देहि क्षेत्रमेकं महाशयं ।

चतुर्विधाणां भूतानां तडागमुपलक्षयेत् । तडागानि च सर्वानि दिव्यानि विद्यमानमां ।

देवा मनुष्या गन्धर्वाः पितरोरगराक्षशाः । स्थावराणि च भूतानि सर्वानि जनाश्रयं ।

तस्यान्तःक्षेत्रे प्रवक्ष्यामि तडागे ये गुणाः कृताः । या च तत्र फलानि तत्रैवितिः समुदाहृता ।

वर्षाकाले तडागे तु सलिलं यस्य तिष्ठति । अग्निरोपफलं तस्य फलमाहुर्भगवोपिणः ।

शरत्काले तु सलिलं तडागे यस्य तिष्ठति । गोशरत्स्य सम्प्रेत्य सभते फलमुत्तमं ।

हेमन्तकाले सलिलं तडागे यस्य तिष्ठति । स वै ब्रह्मसुखस्य च यः स भते फलं ।

यस्य वै शिशिरे काले तडागे सलिले भवेत् । तस्याग्निष्टोमयज्ञस्य फलमाहुर्भगवोपिणः ।

तडागं सुष्ठुतं यस्य वचने तु महाशयं । अनिराचस्य यज्ञस्य फलं च समुपाश्रुते ।

निदाघकाले पानोयं तडागे यस्य तिष्ठति । वाजिमेधफलं तस्य फलं वै मृगयोः विदुः ।

स कुलं तारयेत् सर्वं यस्य खाते जनाश्रये । गावः पिवन्ति सलिलं साधवस्य गराः सदा ।

तडागे यस्य गावस्तु पिवन्ति हविता जलं । संमपश्चिमं नृणां सोऽयमेधफलं सभते ।

यत् पिवन्ति फलं तत्र स्थायन्ते विश्रमन्ति च । तडागदस्य तत् सर्वं प्रेत्यात्मन्याय कल्पते ।

दुर्लभं सलिलं तात विज्ञेयैश्च परं च वै । पानोयस्य प्रदानेन प्रीतिर्भङ्गिषु जायते ।

तिस्राम् ददत पानोयं दीपान् ददत आश्रयत । श्रान्तिमिः सह भोदधमेतत् प्रेत्य मुदुर्लभं ।

सर्वदाभैर्गृहतरं सर्वदाभैर्विज्ञेयते । पानोयं नरचादूकतस्मादातवमेव हि ।

एवमेतत्तडागस्य कीर्तितं फलमुत्तमं । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वृक्षाणामवरोपणं ।

स्थावराणाञ्च भूतानां ज्ञातवः षट् प्रकीर्तिताः । वृक्षगुणस्य तावद्व्यस्यस्वपारास्तुजातयः ।

यथा जात्यस्तु वृक्षाणां तेषां रोपे गुणास्त्रिभिः । कीर्तिस्तु मानुषे लोके प्रेत्य वै फलं शुभं ।

सभते नाम लोके च पिटृभिस्य महीधते । देवलोके गतस्यापि नाम तस्य न नश्यति ।

अतीतानामते चोभे पितृवशे च भारत । तारयेद्वृक्षरोषो च तस्मादृक्षाञ्च रोपयेत् ।

तस्य पुत्रा भवन्त्येते पादपा नाच संश्रयः । परलोकगतः स्वर्गं लोकाः शान्तिं चोऽप्ययान् ।

पुत्रैः सुरगणान् वृक्षाः फलैश्चापि तथा पितृन् । कायया चानिधिं तात पूजयन्ति महीधराः ।

किञ्चरोरगराक्षसि देवगन्धर्वमानवाः । तथा च षडणस्यैव संश्रयान् महीधराः ।

पुण्यिताः फलवन्तश्च तर्षयन्तीह मानवान् । वृक्षदं पुत्रवदुवास्तारयन्ति परं च तु ।

तस्यात्तडागे तद्वृक्षा रोषाः श्रेयोधिना सदा । पुत्रवत् परिपास्याञ्च पुत्राक्षे धर्मतः सदाः ।

तद्वामकद्वयरोपी इत्यथवा चो विनः । इते स्त्री महीपती च चाम्ने चत्तवादिनः ।
 तस्मान्नाशमं कुर्वन्त आरामांश्चैव रोपयन्त । अनेन विधिर्दोषैः कदाचन कर्तव्यं वदेत् ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्यम्णि आनुशासनिके पर्यन्ति दानधर्मकथने षष्ठ्यध्यायोऽध्यायः ॥ ५८ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यानीमानि वदित्वा दानानि परिचरति । तेषां विधिं हिं दानं कर्तव्यं कुरुपुत्रव ।
 कौटिल्यं हि परमं तपसो विधत्ते प्रभो । इतारं दत्तमप्येति कदाचन तत् प्रपद्य मे ।
 ॥ भोज उवाच ॥ अर्धं सर्वभूतेभ्यो यजने चाप्यनुपद्यः । यथाभिलषितं दद्यान्मृगितायामिवाचते । २०५
 दत्तं नयेत् कदाचन तदानं नैकमुच्यते । दत्तं दानारक्त्येति कदाचन भरतर्षभ ।
 हिरण्यदानं गोदानं शृङ्गीरोदानमेव च । एतानि वै पवित्राणि तारकान्यपि दुष्कृतं ।
 एतानि पुद्गल्याश्च साधुभ्यो देहि नित्यदा । दानानि हि नरं पापान्मोक्षयन्ति न संशयः ।
 यद्यदिष्टतमं लोकं यथास्य दधितं यदे । तत्तद्गुणवते देयं तदेवाकथमिच्छता ।
 प्रियाणि सभते नित्यं प्रियदः प्रियकृतया । प्रियो भवति भूतानामिह चैव परच च । २०६
 याचमानमभीमानादनाशकमकिञ्चनं । यो नार्चति यथाकृति स नृश्रेयो युधिष्ठिर ।
 अमित्रमपि चेद्दोषं शरणीविश्रमामतं । यजने योऽनुष्ठेति स वै पुद्गलकामनः ।
 कृत्वाय कृतविद्याय वृत्तिसौभाग्यं वीरते । अपरन्त्यात् सुधां यस्तु न तेन पुद्गलः समः ।
 क्रियानिष्कृतिनां साधुन् पुद्गलैश्च कर्षिताम् । अथाचमानान् कौन्तेय सर्वोपःसैर्विमन्सयेत् ।
 आश्रितं ये न देवेषु न च मर्त्येषु कुर्वन्ते । अर्हन्तो नित्यसमुद्रास्तथा सन्धोपवीशिनः । २०७
 आश्रीविषममेभ्यश्च तेषां रक्षस्व भारत । तासुनैरपि जिज्ञासु तयर्निश्चरोत्तमान् ।
 कृतैरावस्येतिर्नयं श्रेष्ठैः सपरिच्छदैः । निमन्सयेथाः कौरव्य सर्वकामसुखावहैः ।
 यदि ते प्रतिश्टकीयुः अद्वापूतं युधिष्ठिर । कार्यमित्येव मन्थाना धार्मिकाः पुण्यकर्षिणः ।
 विद्याशाता व्रतशाता ये यथाश्रित्यश्रीशिनः । गूढश्लाघ्यास्तपसो ब्राह्मणा संश्रितव्रताः ।
 तेषु शूद्रेषु दानेषु स्वदारपरितोविषु । सत् करिष्यसि कक्षासं तत्ते लोकं सुभाषते । २०८
 यथाग्निहोत्रं सुजतं मायंप्रातर्दिवातिना । तथा दत्तं दिवातिभ्यो भवत्यय यनास्तसु ।
 एष ते विततो यज्ञः अद्वापूतः सदर्षिणः । विविष्टः सर्वदशेभ्यो इदतस्मात् कर्त्ततां ।
 निवापादानसलिलस्नातुश्रेष्ठेषु युधिष्ठिर । निवसन् पूजयंश्चैव तेज्यागुणं निव श्रुति ।
 स एव नैव कृप्यन्ते न सुभयिनि व्रजेत्यपि । त एव नः पूज्यतमा ये चापि प्रियवादिनः ।
 एतेन बह्वन्वयेन न प्रवर्त्तन्ति चापरे । पुण्यवत् परिपाक्यन्ते कमलोभस्योभयं । २०९
 अतिकपूरोहिताचार्यां स्तुदुर्गन्धरा हि ते । कान्तेवापि हि संश्रुते तेजः प्राण्यति वै दिने ।
 अस्ति मे वक्ष्यामि राजाऽस्मीति युधिष्ठिर । ब्राह्मणानि मा स्य पर्यन्तोभ्योऽभिरक्ष्येन च ।
 यन्नेभ्योऽर्थं वक्ष्यामि विनमसि तवामय । तेन ते ब्राह्मणाः पूज्याः स्वधर्ममनुतिष्ठता ।
 नमस्कार्यास्तथा विमा वर्त्तमाना वचातयं । यथासुखं यथोक्तं सत्सनु त्वसि पुण्यवत् ।

को ह्यव्ययप्रसादानां सुहृदामन्यतोषिणां । वृत्तिमर्षयवशेषुं तदस्यः कुरुचक्षुः ॥ १२ ॥
 यथा पत्न्याभयो धर्मः स्त्रीणां लोके सनातनः । सदेव वा गतिर्नान्या तथाऽस्त्राके दिवातपः ।
 यदि मेा ब्राह्मणास्तात सन्तजेथुरपूजिताः । पश्यन्तो दास्यन्ते कर्त्तव्यं सतर्कचक्षिणे क्षितं ।
 अवेदानामवज्ञानामलोकानामवर्तिनां । कस्तेषां जीवितेनार्थकं विना ब्राह्मणाभवं ।
 अथ ते वर्त्तयिष्यामि यथाधर्मं सनातनं । राजन्वै ब्राह्मणान् राजन् पुरा परिचचार ह ।
 वैश्या राजन्यस्त्रित्येव शूद्रो धेयमिति मुतिः । दूराच्छूद्रेवोपपन्नो ब्राह्मणोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ १३ ॥
 संस्पृश्य परिचर्यस्य वैश्येन क्षत्रियेण च । सद्गुभावान् सत्यजीवान् सत्यधर्मानुयासकान् ।
 आग्नीविवा निव क्रुद्धंस्तानुपाचरत दिजान् । अपरेषां परेषाञ्च परेभ्यश्चापि वै परे ।
 क्षत्रियाणां प्रतपतां तेजसा च बल्लेन च । ब्राह्मणेभ्यो ब्रान्त्वन्ति तैर्ग्रासि च तपांसि च ।
 न मे पिता प्रियतरो न त्वं तात तथा प्रियः । न मे पितुः पिता राजस्य चात्मा न च जीविर्न ।
 त्वत्स मे प्रियतरः श्रुत्वा नास्ति कश्चन । त्वनोऽपि मे प्रियतरा ब्राह्मणा भरतर्षभ ॥ १४ ॥
 ब्रवामि सत्यमेतच्च यथाऽहं पाशुनन्दन । तेन सत्येन गच्छेयं लोकान् यत्र च ब्रान्तनः ।
 पश्येयञ्च सतां लोकान् शूचीन् ब्रह्मपुरस्कृतान् । तत्र मे तात गन्तव्यमक्राय च चिराय च ।
 सोऽहमेतादृशोऽस्मीकान् दृष्ट्वा भरतसन्तम । यन्मे कृतं ब्राह्मणेषु न तथे तेन पार्थिव ।
 इति श्रीमहाभारते आनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने ऊनपट्टोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यो च क्षातां चरन्वोपपन्नो यो विद्यया सदृशो जन्मना च । ताभ्यां दानं कृतमसौ विद्विष्टमयाच
 मानाय च याचते च ।

॥ भीम उवाच ॥ श्रेयो वै याचतः पार्थ दानमाज्जरायाचते । अर्हन्तमो वै धृतिमान् कृपणाद्धृतात्मनः ॥ १५ ॥
 क्षत्रियो रक्षणधृतिर्ब्राह्मणोऽनर्थनाधृतिः । ब्राह्मणो धृतिमान् विद्वान् देवान् प्रीणति तुष्टिमान् ।
 याच्यमाज्जरायश्च अभिहारश्च भारत । उद्वेजयन्ति याचन्ति यदा भूतानि दस्यवत् ।
 त्रियते याचमानो वै न जातु क्षियते ददत् । ददत् सञ्जीवयत्येनमात्मानञ्च युधिष्ठिर ।
 आनृशंसं परो धर्मो याचते यत् प्रदीयते । अयाचतः कीदमानान् सर्वोपार्थान्मन्वयेत् ।
 यदि वै तादृशा रात्रान् वसेयुस्ते दिजोत्तमाः । भस्मश्चक्षानिवाग्नीकान् शूद्रेयासं प्रथमतः ॥ १६ ॥
 तपसा दीप्यमानास्ते दहेयुः पृथिवीमपि । अपूज्यमानाः कौरव्य पूजार्हास्तु तथाविधाः ।
 पूज्या हि ज्ञानविज्ञानतपोयोगसमन्विताः । तेभ्यः पूजां प्रयच्छीया ब्राह्मणेभ्यः परमप ।
 ददद्द्विविधान् दापानुपामश्चक्रयाचतां । यदग्निहोत्रे सुकृतं यायंप्रातर्भवेत् फलं ।
 विद्यावेदव्रतवति तद्दानफलमुच्यते । विद्यावेदव्रतज्ञातानव्यपात्रयजोविनः ।
 गूढस्त्राध्यायतपसो ब्राह्मणान् संश्रितव्रतान् । कृतेरैवशेषैर्षुभैः सप्रेभ्यः सपरिच्छदैः ॥ १७ ॥
 निमन्त्रयेयाः कौन्तेय कामैशान्यैर्दिजोत्तमान् । अपि ते प्रतिशृण्वीयुः अज्ञेयैर्न युधिष्ठिर ।
 कर्त्तव्यमित्येव मन्वाणा धर्मज्ञाः सुकृदग्निः । अपि ते ब्राह्मणा भुजा गताः कीदृशान् शृण्वान् ।

येषां दाराः प्रतीकान्ते पर्यन्त्यमिव कर्षकाः । अज्ञानि प्रातः सवने नियता ब्रह्मचारिणः ।
 ब्राह्मणास्तात भुञ्जामास्तेनाग्निं प्रोषयन्त्यतः । मध्यन्दिने ते सवने ददन्त्यस्तान् वसन्तान् ।
 गोद्विरश्यानि वासांसि तेनेत्रः प्रीयन्ते तत्र । तृतीयं सवने ते वै वैश्वेदेवं युधिष्ठिर ।
 यद्देवेभ्यः पितृभ्यश्च विप्रैर्भ्यश्च प्रयच्छति । अहिंसा सर्वभूतेभ्यः संविभाषाश्च भागवतः ।
 दमस्त्वामो धृतिः सर्वं भवत्यवभृषाप ते । एष ते विततो यज्ञः सद्भापूतः सदक्षिणः ।
 विप्रिष्टः सर्वेयज्ञानां नित्यं तात प्रवर्ततां ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दानं यज्ञक्रिया चेह किञ्चित् प्रेत्य महाफलं । कस्य व्यापः फलं प्रोक्तं श्रीदृष्टेभ्यः कथं कदा ।

एतद्विष्णुमि विज्ञातुं याथातथ्येन भारत । विदन् विज्ञायमानाय दानधर्मान् प्रवक्ष्य मे ।

कन्यार्धेद्याश्च यद्दत्तं सद्भूया चागृह्यन्त्यतः । किञ्चित्कैःश्रेयसं तात तस्य भूहि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ रौद्रं कर्षं चित्रदक्ष सततं तात वसन्ते । तस्य वैतानिकं कर्षं दानस्यैवेह पावनं ।

न ते पापकृतां राक्षां प्रतिगृह्णन्ति साधवः । एतस्मात् कारकाद्यैर्विजेद्राजाप्रदक्षिणे ।

अथचेत् प्रतिगृह्णीषुर्देवादहरर्षेण । सद्भूतान्नाय परमां पावनं स्येत्तदुत्तमं ।

नः क्षणात्तर्पयन् द्रव्यैस्तेन यज्ञे यतव्रतः । मैवान् साधून् वेदविदः श्रीसदृशतनपोर्विज्ञान् ।

यत्ते तेन करिष्यन्ति कृतं तेन भविष्यति । यज्ञात् साधय साधुभ्यः स्वादृशान् दक्षिणावतः ।

दृष्टं दत्तञ्च सन्नेद्या आत्मानं दानकर्षणा । पूजयेद्या सायजूकांस्तार्षिणो भवेद्यथा ।

प्रजावतो भेरयाश्च ब्राह्मणान् स्वर्गकारिणः । प्रजावन्तेन भवति यथा जनयिता तथा ।

यावतः साधुधर्मान् वै सन्तः पर्यन्त्यन्त्यतः । सर्वलौक्यापि भर्त्सन्वा नरा ये ब्रह्मचारिणः ।

सदृष्टः सम्प्रयच्छ त्वं ब्राह्मणेभ्यो युधिष्ठिर । धेनूरनडुहोऽज्ञानि च्छ्वेनं वासांस्तुपानहौ ।

आज्यानि यजमानेभ्यस्तयाऽज्ञानं च भारत । अयश्नन्ति च यानानि वेद्यानि प्रयश्नन्ति च ।

एते देवा व्युष्टिमनो लघूपयाश्च भारत । अनुगुह्यांश्च विज्ञाय ब्राह्मणान् वृत्तिर्कृषितान् ।

उपच्छ्वेनं प्रकाशं वा वृत्त्या तान् प्रतिपालयेत् । राजसूयान्यभेधाभ्यां श्रेयस्तत् कश्चिद्वान् प्रति ।

एवं पापैर्निर्मुक्तस्त्वं पूतः स्वर्गमाप्स्यसि । सञ्चयित्वा पुनः कोपे यद्ग्राहं पश्यसिष्यसि ।

तेन त्वं ब्रह्मभूयत्वमवाप्स्यसि धनानि च । आत्मनश्च परेषाञ्च वृत्तिं संरक्ष भारत ।

पुत्रवशापि भृत्यान् स्नान् प्रजाश्च परिपालय । योगः चेमश्च ते नित्यं ब्राह्मणेभ्यश्च भारत ।

तदर्थं जीवितं तेऽस्तु मा तभ्योऽप्रतिपालनं । अनयो ब्राह्मणक्षेत्रे यदि त्तिनिचयो महान् ।

श्रिया क्षभीह्णां संवाभो दर्पयेत्संप्रमोहयेत् । ब्राह्मणेषु प्रमूढेषु धर्षो विपण्येद्भुजं ।

धर्षप्रणये भूतः कामभावः स्थाश्च संशयः । योरविभ्यः संप्रदाय राजा राष्ट्रं विलुण्ठति ।

यश्चे राजाद्वनं तस्यादानयध्वंसितं भुवनं । यथादाय तदाज्ञतं भीतं दत्तं सुदारुणं ।

एजेद्राजा न तं यज्ञं प्रभंनश्चस्य साधवः । अपीठिताः सुभंष्टुहा ये ददन्त्यनुकूलतः ।

तादृशेनाभ्युपायेन यष्ट्यं नोद्यमाहतेः । यदा परिनिवेते निहितो वै वषट्पविधिः ।
 तदा राजा महायज्ञैर्धेजेत वज्रदक्षिणैः । दृढबालधने रक्ष्यमन्त्रस्य कृपणस्य च ।
 न खातपूर्वम् कुर्वीत न रुदन्ती धने हरेत् । कृतं कृपणवृत्तं हि राईं हनि नृपस्यि ।
 दद्याच्च महतो भोगान् कुड्म्यं प्रणुदेत्सतां । येषां खादूनि भोज्यानि समवेक्ष्यन्ति बालकाः । १००
 नाश्रन्ति विधिवत्तानि किन्तु पापतरं ततः । यदि ते तादृशो राष्ट्रे विद्वान् सोदौकुधा दिव्यः ।
 भूणहत्याञ्च गच्छेत्थाः कृत्वा पापमिवोत्तमं । धिक् तस्य जीवितं राष्ट्रो राष्ट्रे यथावसोदति ।
 द्विजोऽन्यो वा मनुष्योऽपि जिविराह वषो यथा । वस्य स्य विषये राष्ट्रः खातकः सीदति सुधा ।
 अष्टद्विभेति तद्राईं विन्दते सहराजकं । कोशमेवा यस्य वै राष्ट्राद्विद्यन्ते तरसा स्त्रियः ।
 कोशतां पतिपुत्राणां सृतेऽप्यै न च जीवति । अरक्षितारं हतारं विक्षेपारमनायकं । १०१
 ते वै राजकुलं हन्युः प्रजाः सन्नद्ध निर्घृणं । अहं वो रक्षितेयुक्ता यो न रक्षति भूमिपः ।
 स संहत्य निहन्तव्यः श्वेव सोम्याद् आतुरः । पापं कुर्वन्ति यत् किञ्चित्प्रजा राज्ञा अरक्षिताः ।
 चतुर्थं तस्य पापस्य राजा विन्दति भारत । अवाञ्छः सर्वमेवेति भूयोऽर्जुमिति निश्चयः ।
 चतुर्थं मतमस्माकं मनोः श्रुत्वाश्रुत्वात्तमं । शूभं वा यच्च कुर्वन्ति प्रजा राज्ञा अरक्षिताः ।
 चतुर्थं तस्य पुण्यस्य राजा चाप्नोति भारत । जीवन्तं त्वानुजीवन्तु प्रजाः सर्व्वा युधिष्ठिर । १०२
 पर्जन्यमिव भूतानि महाद्रुममिवाच्छजाः । कुवेरमिव रक्षांसि व्रतकृतमिवाक्षराः ।
 ज्ञातयस्त्वानुजीवन्तु सुहृदस्य परन्तप ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अ. अनुशासनिके सर्वाणि दानधर्मकथने एकपद्येऽध्यायः ॥ ६१ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ इदं देवमिदं देयमितीथं श्रुतिरादरात् । वज्रदेयास्य राजानः किञ्चिदानमनुत्तमं ।
 ॥ भोग उवाच ॥ श्रुतिदानानि सर्व्वाणि पृथिवीदानमुच्यते । अक्षया अक्षया भूमिर्दोग्धो कामानिवोत्तमान् ।
 दोग्धो वासांसि रजानि पशून् मोहिषवांस्यथा । भूमिदः सर्व्ममूतेषु श्रावतोरधते समा । १०३
 यावद्भूमेरायुरिह तावद्भूमिद एधते । न भूमिदानाद् क्रीड परं किञ्चियुधिष्ठिर ।
 अण्यत्प्रददुः सर्व्वा पृथिव्या इति नः श्रुतं । भूमिमेव ददुः सर्व्वा भूमिने भुञ्जते जनाः ।
 स्वर्गेष्वेवोपजीवन्ति नरा इह परत्र च । भूमिभूतिर्भवादेवो दातारं कुरुते प्रिय ।
 य एतां दक्षिणं दद्यादक्षयां राजमन्तम । पुनर्नरत्वं सम्प्राप्य भवेत् स पृथिवीपतिः ।
 यथा दानं तथा भोग इति मे धर्मनिश्चयः । संयामे वा तनुं जह्याद् दद्याच्च पृथिवीमिमं । १०४
 इत्येतत् वक्ष्यन्भूमं बदन्ति परमां श्रियं । पुनाति दत्त्वा पृथिवी दातारमिति शूभ्रम् ।
 अपि पापसमाचारं ब्रह्मज्ञमपि चानृतं । श्वेव पापं श्रावयति श्वेव पापान् प्रमोचयेत् ।
 अपि पापकृतां राज्ञां प्रतिश्रुत्वास्ति साधवः । पृथिवीं नान्यदिच्छन्ति पावनो जननो यथा ।
 नामास्याः प्रियदत्तेति गुणं देव्याः सनातनं । दानं वाऽप्ययं वादानं नामास्याः प्रथमं प्रियं ।
 य एतां विदुषे दद्यात् पृथिवीं पृथिवीपतिः । पृथिव्यामेतदिष्टं च राजा राज्यमिती प्रजेत् । १०५

पुनश्चासौ जनं प्राप्य राजवत्प्राक् संश्रयः । तस्मात् प्राचीव पृथिवीं दद्यात् विप्राय पार्थिवः ।
 नाभूमिपतिना भूमिरधिष्ठेया कथञ्चन । न चापापेण वा यास्या दत्तदानेन वाचरेत् ।
 ये चान्ये भूमिमिच्छेयुः कथुरेव न संश्रयः । यः साधोभूमिमादत्ते न भूमिं विन्दते तु यः ।
 भूमिं दत्त्वा तु साधुभ्यो विन्दते भूमिमुत्तमां । प्रेत्य चेह च धर्मात्मा सम्प्राप्नोति महद्ययः ।
 यस्य विप्रास्तु संश्रान्ति साधोभूमिं बदेव हि । न तस्य ब्रह्मो राजन् प्रसंश्रान्ति वसुधरां । ११२
 यत् किञ्चित् पुरुषः पापं कृषते वृत्तिकर्षितः । अपि गोचर्मामात्रेण भूमिदानेन पूयते ।
 योऽपि सङ्घोषकर्षाणो राजानो रौद्रकर्षिणः । तेभ्यः पवित्रमाख्येयं भूमिदानमनुत्तमं ।
 अन्यान्मरुमिदं श्रम्यत् पुराणा मेनिरे जनाः । यो यजेताश्रमेधेन दद्याद्वा साधवे महीं ।
 अपि चेत् सुकृतं कृत्वा शङ्करेणापि पण्डिताः । अश्रममेकमेवैतद्भूमिदानमनुत्तमं ।
 सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिमुक्ता वस्त्रानि च । सर्वमेतन्महाप्राज्ञो ददाति वसुधां इदम् । ११३
 तपो यज्ञः श्रुतं शीलमलोभः सत्यबन्धता । गुरुदैवतपूजा च एता वर्त्तन्ति भूमिदं ।
 भर्तुर्निःश्रेयसे युक्तास्वस्वात्मानो रणे हताः । ब्रह्मसोकगताः सिद्धा नातिक्रामन्ति भूमिदं ।
 यथा स्वपुत्रं जननी शीरेण भरते वदा । अमुच्छति दानारं तथा सर्वैरवैश्वी ।
 मृत्युर्नै किङ्करो दण्डसोमो वक्रिः सुदारुणः । घोरासु हाहवाः पात्रा गोपसर्पन्ति भूमिदं ।
 पितृस्य पितृलोकस्थान् देवलोकाश्च देवताः । सन्तर्पयति ज्ञानात्मा यो ददाति वसुधरां । ११४
 कृशाय म्रियमाणाय वृत्तिश्लानाय मोदते । भूमिं वृत्तिकरो दत्त्वा सची भवति मानवः ।
 यथा धावति गौर्धत्सं खड्गो वत्सला पयः । एवमेव भक्षामाग भूमिर्भवति भूमिदं ।
 फालकृष्टां महीं दत्त्वा सवोजां सफलामपि । उदीर्षं वापि शरणं तथा भवति कामदः ।
 ब्राह्मणं वृत्तसम्पन्नमाहिताग्निं शुचिब्रतं । नरः प्रतिपाद्य महीं न याति परमापदं ।
 यथा चन्द्रमसो वृद्धिरहन्यहनि जायते । तथा भूमिकृतं दानं ब्रह्मे ब्रह्मे विवर्द्धते । ११५
 अत्र गाथा भूमिगीताः कीर्त्तयन्ति पुराविदः । याः श्रुत्वा जामदग्न्येन दत्त्वा भूः काश्यपाय वै ।
 मामेवादत्त मां दत्त मां दत्त्वा मामवास्तथ । अस्त्रिकोके परे चैव तद्वत् जायते पुनः ।
 य दमां व्याहृतिं वेद ब्राह्मणो वेदवैश्विनां । आदृश्य क्रियमाणस्य ब्रह्मभूयं च मच्छति ।
 कृत्यानामधिष्ठातानामरिष्टमनं महत् । प्रायश्चित्तं महीं दत्त्वा पुनात्युभयतो दश ।
 पुनाति य इदं वेद वेदवाद् तथैव च । प्रकृतिः सर्वभूतानां भूमिर्ब्रह्मणो मता । ११६
 अभिषिच्यैव नृपतिं श्रावयेदिसमागमं । यथा श्रुत्वा महीं दद्याद्वा दद्यात् साधुनस्य तां ।
 योऽयं कृत्स्ना ब्राह्मणोर्यो राजार्थस्याप्यसंश्रयः । राजा हि धर्मकुञ्जस्यः प्रथमं भूतिलसत्तं ।
 अयं येषामधर्मज्ञो राजा भवति नातिक्रः । न ते सुखं प्रबुध्यन्ति न सुखं प्राप्नुवन्ति च ।
 मदा भवन्ति चेद्विद्यास्यस्य दुस्वरितैर्नराः । योगकेमा हि बहवो राष्ट्रं नास्त्राविशन्ति तत् ।
 अयं येषां पुनः प्राज्ञो राजा भवति धार्मिकः । सुखं ते प्रतिबुध्यन्ते सुसुखं प्रसूयन्ति च । ११७

तस्य राज्ञः शुभैरार्थैः कर्षभिर्निर्दिष्टा नराः । योगक्षेमैश्च दृष्ट्या च विवर्द्धने क्षणैर्बलिभिः ।
 स कुलीनः स बन्धुः स पुरुषः स च पुण्यकृत् । स दाता स च विकान्तो यो ददाति वसुध्वरां ।
 आदित्या इव दीप्यन्ते तेजसा भुवि मानवाः । ददन्ति वसुधां स्त्रीतां ये वेदविदुषि द्विभे ।
 यथा ब्रह्मनि रोहन्ति प्रकीर्णानि महीतले । तथा कामाः प्ररोहन्ति भूमिदानसमार्ज्विताः ।
 आदित्यो वरुणो विष्णुर्मह्ना सोमो ज्ञताग्रजः । शूरापाण्डित्य भगवान् प्रतिनन्दन्ति भूमिदं । ११०
 भूमौ जायन्ति पुरुषा भूमौ निधां प्रजन्ति च । चतुर्विधा हि लोकोऽयं योऽयं भूमिगुणात्मकः ।
 एषा माता पिता चैव जगतः पृथिवीपते । मानया सदृशं भूतं किञ्चिदस्ति जनाधिप ।
 अत्राप्युदाहरन्तोमितिहासं पुरातनं । वृहस्पतिश्च संवादमिच्छन् च युधिष्ठिर ।
 इष्ट्वा कृतमतेनाय महता दक्षिणावता । मधवा वाग्निदं श्रेष्ठः पप्रच्छेदं वृहस्पतिं ।
 ॥ मधवा उवाच ॥ भगवन् केन हानेन स्वर्गतः सुखमेधते । यदस्यं महार्षेण तद्ब्रूहि वदताम्बर । १११
 ॥ भीष्म उवाच ॥ इत्युक्तः स सुरेन्द्रेण ततो देवपुरोहितः । वृहस्पतिर्वृहन्तजाः प्रत्युवाच व्रतकृतं ।
 ॥ वृहस्पतिरुवाच ॥ सुवर्षदानं गोदानं भूमिदानञ्च वृचहन् । दददेताम्बहाप्राज्ञः सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 न भूमिदानादेवेन्द्र परं किञ्चिदिति प्रभो । विजिष्टमिति मन्यामि यथा प्राञ्जर्षनोषिकः ।
 ये शूरा निहता युद्धे स्वर्थाता रणवृद्धिनः । सर्वे ते विबुधश्रेष्ठ नातिकामन्ति भूमिदं ।
 भर्तुर्निःश्रेयसे युक्तास्वकात्मनो रणे हताः । ब्रह्मलोकगता युक्ता नात्युक्तामन्ति भूमिदं । ११२
 पञ्चपूर्व्या हि पुरुषाः षडन्ये वसुधाङ्गताः । एकादत्र ददद्भूमिं परिचातोह मानवः ।
 रत्रोपक्रोशां वसुधां यो ददाति पुरन्दर । स मुक्तः सर्वकलुषैः स्वर्गलोके महीयते ।
 महीं स्त्रीतां ददद्राजन् सर्वकामगुणान्वितां । राजाधिराजो भ-ति तद्धि दानमनुत्तमं ।
 सर्वकामममायुक्तां काश्यपीं चः प्रयच्छति । सर्वभूतानि मन्यन्ते मां ददातोति वासव ।
 सर्वकामदुर्धा धेनुं सर्वकामगुणान्वितां । ददाति चः सहस्राक्ष स्वर्गं याति स मानवः । ११३
 मधुमर्षिः प्रवाहिष्यः पयोदधिवहास्तथा । सरितस्तपयन्तीह सुरेन्द्र वसुधाप्रदं ।
 भूमिप्रदानान्नृपतिर्मुच्यते सर्वकिञ्चिदात् । न हि भूमिप्रदानेन दानमन्यद्विजिष्यते ।
 ददाति यः समुद्रान्तां पृथिवीं ब्रह्मनिर्घृतां । तं जनाः कश्यपन्तीह यावद्भवति गौरियं ।
 पुण्यामृद्धिरसां भूमिं यो ददाति पुरन्दर । न तस्य लोकाः शीयन्ते भूमिदानगुणान्विताः ।
 सर्वदा पार्थिवेनेह सततं भूमिमिच्छता । भूद्वेया विधिवच्छक्र पात्रे सुखमभोषुना । ११४
 अपि कृत्वा नरः पापं भूमिं दत्त्वा द्विजातये । समुत्सृजति तत् पापं जोषो त्वचमिवोरगः ।
 यागरान् सरितः शैलान् काननानि च सर्वशः । सर्वमेतस्मिन् ब्रह्म ददाति वसुधां ददत् ।
 तडागान्युदपानानि स्त्रीतांसि च सरांसि च । खेहान् सर्व्वरसांश्चैव ददाति वसुधां ददत् ।
 श्रावधीर्वीर्यसम्पन्ना नगान् पुष्पफलाश्वितान् । कामनोपलशैलांश्च ददाति वसुधां ददत् ।
 अग्निष्टोमप्रभृतिभिरिष्ट्वा च स्वाप्रदक्षिणैः । न तत् फलमवाप्नोति भूमिदानाद्यदश्रुते । ११५

दाता दशानुष्टुतिश्च दत्तं दत्तं तदा दत्तं । पूर्वदत्ता हरन् भूमिं नरकायोपगच्छति ।
 न ददाति प्रतिशुद्ध दत्ताऽपि च हरन्तु वा । स बद्धो दारुणैः पात्रैस्त्वयते मृत्युश्रमनात् ।
 आहितानि सदा यथा कृत्वात्सि प्रियातिथिं । ये भजन्ति दिव्येभ्यो गोपसर्पन्ति ते यमं ।
 ब्राह्मणेभ्यः श्रेष्ठैः पात्रैः पुरन्दर । इतरेषाम् कर्मानां तारयेत् कृत्वात्सि ।
 नास्ति स्यात्सि भूमिं परेषु चिदत्रापि । ब्राह्मणस्य सुरश्रेष्ठ कृत्वात्सिः कदाचन ।
 यथाशु पतितं तेषां दीनानामथ बीदतां । ब्राह्मणानां च ते खेपे दद्यात्सिपुत्रं सुखं ।
 भूमिपालं च्युते राधाद्यस्तु संस्थापयेत्परः । तस्य वासः सदास्य नाकण्ठे महीयते ।
 इक्षुभिः सहिता भूमिं यवगोधूमशास्त्रिणीं । गोऽश्ववाहनपूर्णां वा बाहुवीर्यादुपार्जितां ।
 निधिगतां ददद्भूमिं सर्व्वरूपपरिच्छदां । अथयान् लभते लोकान् भूमिपत्रं हि तस्य तत् ।
 विधुय कल्पं सर्व्वं विरजाः सत्यतः सतां । लोके महीयते सद्भिर्द्यो ददाति वसुधरां ।
 यथाऽसु पतितः शक्र तैलविन्दुर्विधरति । तथा भूमिपत्रं दानं शस्ये शस्ये विवर्द्धते ।
 ये रणाय महीपालाः शूराः समितिभोभनाः । बध्नन्तेऽभिमुखाः शक्र ब्रह्मलोके प्रजन्ति ते ।
 नृत्यगोतपरा नायैः दिव्यमाख्यविभूषिताः । उपतिष्ठन्ति देवेभ्यु तथा भूमिपत्रं दिवि ।
 मोदन्ते च मुखं स्वर्गे देवगन्धर्व्वपूजितः । यो ददाति महीं सर्व्वमिधिमेव दिजातये ।
 शतमस्तरमशैव दिव्यमाख्यविभूषिताः । उपतिष्ठन्ति देवेभ्यु ब्रह्मलोके धराप्रदं ।
 उपतिष्ठन्ति पुष्याणि सदा भूमिपत्रं नरं । शङ्खभद्रासनं क्वचं वरायावरवाचनं ।
 भूमिप्रदानात् पुष्याणि हिरण्यनिचयास्तथा । आशा सदाऽप्रतिहता जयशब्दा वसुनि च ।
 भूमिदानस्य पुष्यानि फलं स्वर्गः पुरन्दर । हिरण्यपुष्याशौचध्वः कुम्भकासनशादलाः ।
 अमृतप्रसवां भूमिं प्राप्नोति पुरुषो ददत् । नास्ति भूमिममं दानं नास्ति सत्त्वसमी गुहः ।
 नास्ति सत्यसभो धर्मो नास्ति दानसभो निधिः । एतदाङ्गिरसात् श्रुत्वा वासवो वसुधामिमं ।
 वसुधाममाकीर्णा ददावङ्गिरसे तदा । य इदं आवेत् श्राद्धे भूमिदानस्य सत्त्वः ।
 न तस्य रत्तसां भागो नासुराणां भवत्युत । असद्यश्च भवेत्सं ग्लिह्यस्तस्य संशयः ।
 तस्माच्छ्राद्धेऽस्विः विद्वान् भुञ्जतः श्रावयेद्भुजान् । इत्येतत् सर्व्वदानानां श्रेष्ठमुक्तं तवानघ ।
 मया भरतशार्दूल किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ।

११०

१११

११२

११३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने भूमिदानपत्रंभाषां द्विषष्टोऽध्यायः ॥ ६२ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कानि दानानि लोकेऽस्मिन्दत्तकामो महीपतिः । गुणधिकेभ्यो विभ्रेभ्यो दद्याद्भरतसत्त्वम् ।
 केन तुष्यन्ति ते सद्यः किं तृष्टाः प्रदिशन्ति च । शंसन्ते तदाहावाहे फलं पुष्यकृतं महत् ।
 दत्तं किं फलवद्भ्राजसिह लोके परत्र च । भवतः श्रोतुमिच्छामि तन्मे विसारतो वद ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ इममर्थं पुरा पृष्टो नारदो देवदर्शनः । यदुक्तवानधो वाक्यं तयो निगदतः शृणु ।
 ॥ नारद उवाच ॥ अस्रमेव प्रशंसन्ति देवा अपिमणास्तथा । श्लोकतन्त्रं हि संशास्य सर्व्वमने प्रतिष्ठितं ।

११४

अनेन वदुषं दार्ढ्यं न भूयं न भविष्यति । तस्मादर्थं विवेकेन दातुमिच्छन्ति मानवाः । ११०
 अथमूर्खकं लोके प्राचासन्ने प्रतिष्ठिताः । अनेन धार्यते सर्वं दिवं जगदिदं प्रभा ॥ १११
 अथाद्गृहका लोकेऽस्मिन् भिक्षवस्थापकाश्च । अथाद्गृहनिषे प्राचाः प्रत्यक्षं नाथ संशयः । ११२
 कुटुम्बं पीडयित्वा तु ब्राह्मणाय महात्मने । दातव्यं भिक्षये चाक्षमात्मनो भूमिमिच्छता । ११३
 ब्राह्मणायामिच्छयाथ ये दद्यादक्षमर्षिणे । विदधानि निधिं येन पारलौकिकमात्मनः । ११४
 आत्ममध्वनि वर्त्तनं दृष्टुमर्षमुपसितं । सर्वसिद्धीतिमिच्छन् पश्येत् स ददमात्मनः । ११५
 क्रोधमुत्पतितं हत्वा सुत्रीलो वीतमत्सरः । अन्नदः प्राप्नुते राजन् दिवि देव च यत् भुवं । ११६
 नावमन्येदभित्तं न प्रणुद्यात् क्वचिच्चन । अपि अपाके ऽऽनि वा न दानं विप्रकथ्यति । ११७
 यो दद्यादपरिक्लृप्तमक्षमध्वनि वर्त्तते । आत्मावाद्दृष्टुमर्षाय स महद्दुर्कमाप्नुयात् । ११८
 पिद्वन् देवानृषीन् विप्रानर्तरींश्च जनाधिप । यो नरः प्रोक्तवत्यप्रोक्तव्यं पुण्यफलं महत् । ११९
 क्लान्तपितातकं कर्षं यो दद्यादक्षमर्षिणे । ब्राह्मणाय विवेकेन न स पापेन मुच्यते । १२०
 ब्राह्मणेष्वव्ययं दानमर्षं ऋद्रे महाफलं । अन्नदानं हि ऋद्रे च ब्राह्मणस्य विविच्यते । १२१
 न पुत्रे द्वौ च परशं स्त्राध्यायं देवमेव च । भिक्षितो ब्राह्मणेनेह दद्यादर्थं प्रथापितः । १२२
 अन्नदस्यान्नदृष्टाश्च सर्वकामफलप्रदाः । भवन्ति चेह चासु च नृपतेर्ना च संशयः । १२३
 आशंसते हि पितरः सुदृष्टिम्ब कर्षकाः । अस्माकमपि पुत्रो न पौत्रो वाचं प्रदास्यति । १२४
 ब्राह्मणे हि महद्भूतं स्वयं देहोति याचति । अस्मानो वा सक्लमे वा दत्त्वा पुण्यमवाप्नुयात् । १२५
 ब्राह्मणैः सर्वभूतानामतिथिः प्रसूतासभुक् । विप्रा यमधिगच्छन्ति भिक्षमाणा षट् सं सदा । १२६
 यत्कृताश्च निवर्त्तन्ते तदतीव प्रवर्द्धते । महाभोगे कुले प्रेत्य जन्म चाप्नोति भारत । १२७
 दत्त्वा त्वं नरो लोके यथास्नानमनुत्तमं । नित्यं मिष्टान्नदायी तु स्वर्गं वसति मत्कृतः । १२८
 अन्नं प्राणा नराणां हि सर्वमन्त्रे प्रतिष्ठितं । अन्नदः पश्यमान् पुत्रो धनवान् भोगवानपि । १२९
 प्राणवांश्चापि भवति रूपवांश्च तथा नृप । अन्नदः प्राणदो लोके सर्वदः प्रीच्यते तु यः । १३०
 अन्नं हि दत्त्वाऽतिथये ब्राह्मणाय यथाविधि । प्रदाता मुक्तताप्नोति देवतैश्चापि पूज्यते ॥ १३१
 ब्राह्मणो हि महद्भूतं सेवभूतं यधिष्ठिर । उच्यते यत्र तद्वीजं तद्भिः पुण्यफलं महत् । १३२
 प्रत्यक्षं प्रीतिजननं भोक्तृर्दातुर्भवत्युत । सर्वान्धन्यानि दानानि परोक्षफलवन्मृतम् । १३३
 अन्नाद्भिः प्रसवं यान्ति रतिरन्नाद्भिः भारत । धर्माद्यैर्वसतो विद्धि रोमनाशं तथाऽऽकृतः । १३४
 अन्नं ह्यमृतमित्याह पुरा कल्पं प्रजापतिः । अन्नं भुवं दिवं स्वस्य सर्वमन्त्रे प्रतिष्ठितं । १३५
 अन्नप्रणाग्ने भिक्षन्ते शरीरं पशु धातवः । बलं बलं शतोऽशोह प्रकथ्यत्यश्वानितः । १३६
 आवाहाश्च विवाहाश्च यज्ञाश्चान्नमृते तथा । निवर्त्तन्ते नरत्रेष्ठ ब्रह्म चात्र प्रलीयते । १३७
 अन्नतः सर्वमेतद्भिः यत्किञ्चित् स्नाणुजन्मं । त्रिषु लोकेषु धर्मार्यमन्त्रं देयमतो बुधैः । १३८
 अन्नदस्य मनुष्यस्य बलमोजो यथापि च । कीर्त्तिस्य वर्द्धते प्रयत्निषु लोकेषु पार्थिव । १३९

मेघेपूर्वैः सन्निधने प्राणानां पवनः पतिः । तत्र मेघानां वारि शक्नो वर्धति भारत । १११५
 आदत्ते च रसान् भौमानादित्यः स्वमभिसिद्धिभिः । वायुरादित्यतर्ताश्च रसान् देवः प्रवर्धति ।
 तद्यदा मेघतो वारि पतितं भवति पितौ । तदा वसुमती देवी सिग्वा भवति भारत ।
 ततः प्रस्थानि रोहनि षेन वर्धयते जगत् । मौचमेदीऽस्त्रिऽश्वार्यां प्रादुर्भाषयन्तः पुनः ।
 संभवन्ति ततः इन्द्रान् प्राणिनः इक्षिणीपते । अश्वीषीमौ चि तच्छुक्रं सजतः कुशतश्च च ।
 एवमकाङ्क्षि सूर्याश्च पवनः इन्द्रमेव च । एक एव सती रात्रिस्तो भूतानि वदन्ति । १११०
 प्राणान् ददाति भूतानां तेजश्च भरतवर्मन । इष्टमभ्यासनाशाच यो दद्यादकर्मद्विने ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ नारदेनैवमुक्तोऽष्टमदामर्षे वदा मय । अमरुदुस्समन्वयं तस्माद्देहि नतन्वरः ।
 दत्त्वाऽश्रं विधिवद्भ्रातृन् विप्रैश्च स्वामिति प्रभो । यथावदनुकूपेभ्यस्ततः कर्ममशास्त्रसि ।
 अश्वदानाङ्घ्रि चै 'शोकाशांस्त्रं इष्टु कनाधिप । भवनानि प्रकाशनी द्विवि तेषां मघात्प्रनां ।
 तारामंस्त्रानरूपाणि नामास्तान्नितामि च । चन्द्रमण्डलशुभ्राणि किङ्किणीजासवन्ति च । १११५
 तरुणादित्यशर्णानि श्वावराणि चराणि च । अनेकव्रतभौमानि शान्तेर्मेव चराणि च ।
 वैदूर्याकंप्रकाशानि शैत्यरूपाभयानि च । सर्वकामफलसाक्षापि वृक्षा भवनसंज्ञिताः ।
 वाय्या वीथ्यः सभाः कृपा दीर्घिकाश्चैव सर्वत्रः । शीघ्रवन्ति च वापानि पुमान्यश्च सहस्रत्रः ।
 भक्ष्यभोज्यमयाः शैला वासांश्चाभरणानि च । शीरं सवन्ति सरितस्तथा चैवाकपर्जिताः ।
 प्रामादाः पाण्डुराभ्राभाः प्रथ्याश्च जनकोज्ज्वलाः । तान्यश्नदाः प्रपद्यन्ते तस्मादक्षप्रदो भव । ११२०
 एते लोकाः पुण्यकृतामश्रदानां महात्मनां । तस्मादशं प्रयत्नेन दातव्यं मानवैर्भुवि ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वोऽथि आनुशासनिके पर्वोऽथि दानधर्मकथने त्रिषष्टोऽध्यायः ॥ ६२ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अतं मे भवती वाक्यमश्रदानस्य यो विधिः । नक्षत्रयोगस्त्रेदानो दानकथं ब्रवीहि मे ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अत्रायुदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । देवकाश्चैत्र संवादं महर्षेर्नारदस्य च ।
 दारकात्मनुमंप्राप्तं नारदं देवदर्शनं । पप्रच्छेदं वचः प्रश्नं देवकी धर्मदर्शनं ।
 तस्याः संपृच्छमानाया देवर्षिर्नारदस्ततः । आशष्ट विधिवत्सर्वं तच्छृणुष्व विद्वान्वते । ११२५
 ॥ नारद उवाच ॥ कृत्तिकासु महाभागे पापवेन समर्पिशा । मन्त्रार्थे ब्राह्मणान् साधून् श्लोकानाप्रोत्यनुत्तमान् ।
 रोहिणां प्रसूतेर्षाः गर्भैः सैरेवैरेन मर्पिषा । पयोऽन्नपानं दातव्यमनृणार्थं द्विजातये ।
 दोग्ध्रीं दत्त्वा सवत्सःश्च नक्षत्रं सोमदैवते । गच्छन्ति मानुषास्त्रोकात् स्वर्गलोकमनुत्तमं ।
 आर्द्रायां श्यवरं दत्त्वा तिलमिश्रमुपोषितः । नरस्तरति दुर्गाणि सुरधारांश्च पर्वतान् ।
 पूपान पुनर्वसुमी दत्त्वा तथैवाश्रानि शोभने । यज्ञस्त्री रूपसम्पत्नो बह्वश्वे जायते कुले । ११३०
 पुथ्येण कमकं दत्त्वा कृतं शक्यमेव च । अनानाकेषु लोकेषु सोमवत् स विराजते ।
 अश्वपायान्नु यो कृणुम्ययनं वा प्रयच्छति । स सर्वभयनिर्मुक्तः सस्त्वानधिनिष्ठति ।
 मघाम् तिलपूर्णानि बर्हुमानानि मानवः । प्रदाय पक्षपशुमानिह प्रेत्य च मोदते ।

फल्गुशीपूर्वसमये ब्राह्मणानामुपोषितः । भस्त्रान् फाषितर्षुकान् दत्त्वा वीभक्ष्यमर्हति ।
 घृतक्षीरसमार्युक्तं विधिवत् षष्टिलौदणं । उत्तराविषये दत्त्वा स्वर्गलोके महीयते । ११४
 यद्यत् प्रदीयते दानमुत्तराविषये नरैः । महाफलमननान्भवतीति विनिश्चयः ।
 हस्ते हस्तिरथं दत्त्वा चतुर्थकुमुपोषितः । प्राप्नोति परमाशोकान् पुण्यकामवन्धितान् ।
 चित्रायां वृषभं दत्त्वा पुण्यगन्धं भारत । चरन्त्यश्वरथां लोके रमणे मन्थने तथा ।
 स्वात्थ्यामय धनं दत्त्वा यद्विष्टनममात्मनः । प्राप्नोति लोकान् स इभानिह चैव महद्ययः ।
 विशाखायामनङ्गाहं धेनुं दत्त्वा च दुग्धदां । सप्रासङ्गञ्च व्रकटं सधान्यं वस्त्रसंयुतं । ११५
 पितृन् देवांश्च प्रीणाति प्रेत्य चानन्यमश्रुते । नच दुर्गाश्ववाप्नोति स्वर्गलोकञ्च मच्छति ।
 दत्त्वा यथोक्तं विप्रेभ्यो वृत्तिमिष्टां स विन्दति । नरकादींश्च संक्षेपेणाप्नोतीति विनिश्चयः ।
 अनुराधासु प्रावारं वस्त्राकं समुपोषितः । दत्त्वा सुमन्नतश्चापि नरः स्वर्गं महीयते ।
 कालशाकन्तु विप्रेभ्यो दत्त्वा मर्त्यैः समूहकं । ज्येष्ठायाश्चुम्बिमिष्टां वै गतिमिष्टां स गच्छति ।
 मूले मूलफलं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यः समाहितः । पितृन् प्रीणयते चापि गतिमिष्टाञ्च गच्छति । ११६
 अथ पूर्व्यास्वाषाढासु दधिपात्राण्युपोषितः । कालवृत्तोपसम्पन्ने ब्राह्मणे वेदपारगे ।
 पुरुषो जायते प्रेत्य कुले सुवज्रमोधने । उदमन्यं सवर्षिकं प्रभूतमधिफाणितं ।
 दत्त्वात्तरास्वाषाढासु सर्वान् कामानवाप्नुयात् । दुग्धन्वभिजिते योगे दत्त्वा मधुघृतयुतं ।
 धर्धनित्यो मणोविभ्यः स्वर्गलोके महीयते । अवणे कल्पलं दत्त्वा वस्त्रान्तरितमेव वा ।
 श्वेतेन याति यानेन सर्वलोकानसंवृतान् । गोप्रयुक्तं धनिष्ठाम् यानं दत्त्वा समाहितः । ११७
 वस्त्ररात्रिधनं सद्यः प्रेत्य रात्र्यं प्रपद्यते । गन्धाञ्कृतभिषायोगे दत्त्वा मागुरुचन्दनान् ।
 प्राप्नोत्यश्वरथां गन्धान् प्रेत्य गन्धांश्च ज्ञास्यतान् । पूर्वभाद्रपदा योगे राजमासान् प्रदाय तु ।
 सर्वभक्तफलोपेतः स वै प्रेत्य सुखो भवेत् । शौरभ्रमुत्तरायणे यस्तु मोक्षं प्रयच्छति ।
 स पितृन् प्रीणयति वै प्रेत्य चानन्यमश्रुते । कांक्षोपदोहनां धेनुं रेवथां यः प्रयच्छति ।
 सा प्रेत्य कामानादाय दातारमुपतिष्ठति । रथमश्वमार्युक्तं दत्त्वाशिन्यां नरोत्तमः । ११८
 हस्त्यश्वरथसम्पन्ने वर्षस्त्रो जायते कुले । भरणीषु द्विजातिभ्यस्तिलधेनुं प्रदाय वै ।
 गाः सुप्रभूताः प्राप्नोति नरः प्रेत्य यश्चक्षया ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ इत्येव लक्षणेद्द्वेषः प्रोक्ते नक्षत्रयोगतः । देवक्या नारदेनेह सा श्रुवाभ्योऽब्रवीदिदं ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने चतुःषष्टोऽध्यायः ॥ ६४ ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ सर्वान् कामान् प्रयच्छन्ति ये प्रयच्छन्ति काश्चन । इत्येव भगवानत्रिः पितामहमुनाऽब्रवीत् ।
 पवित्रमय चाद्युष्यं पितृणामवयश्च तत् । सुवर्णं मनुजैरेण हरिश्चक्रेण कीर्त्तितं । ११९
 पानीयं परमं दानं दानानां मनुरब्रवीत् । तस्मात् कृपांश्च वापींश्च तडागानि च खानयेत् ।
 अर्द्धं पापस्य हरति पुरुषस्तेह कर्षणः । कृपः प्रवृत्तपानीयः सुप्रवृत्तश्च नित्यजः ।

मर्त्यं तारयते वंशं यस्य क्षाते अक्षारणे । नावः पितृनि विप्राश्च याधवश्च नराः सदा ।
निदाघकाले पःनीयं यस्य निवृत्त्यवारितं । स दुर्मं विपसं क्लृप्तं न कदाचिदवाप्नुते ।
वृहस्पतेर्भगवतः पूष्यस्यैव भगव्य च । कश्चिन्नेसैव वज्रंश्च प्रीतिर्भवति सर्पिषा ।
परमं भेषजं क्षोतघ्नानामेतदुत्तमं । रसानामुत्तमक्षोतत् फलानाश्चेतदुत्तमं ।
फलकामो यश्चस्त्वामः पृष्टिकामश्च नित्यदा । घृतं दद्यात् द्विजातिभ्यः पुंसुः शूचिरात्मवान् ।
घृतं मासे आश्वयुजि विप्रेभ्यो यः प्रयच्छति । तस्मै प्रयच्छतो रूपं प्रीतौ देवाविद्याशिनौ ।
पायसं सर्पिषा निश्रं दिजेभ्यो यः प्रयच्छति । तस्यै न रक्षामि धर्षयन्ति कदाचन ।
पिपासया न क्षियते सोपच्छन्दश्च जायते । न पापुयाच्च व्यसनं करकान् यः प्रयच्छति ।
प्रयतो ब्राह्मणाग्नेभ्यः श्रद्धया परया युतः । उपत्यक्षंनघृह्णते सभते पुरुषः सदा ।
यः साधनार्थं काष्ठानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति । प्रतापनार्थं राजेभ्यः वृत्तवज्रः सदा नरः ।
मिदुन्धर्याः सदा तस्य कार्याणि त्रिविधानि च । उपर्युपरि शूचूणां वपुषा दीयते च सः ।
भगवांश्चापि सम्प्रीतो वज्रिभवंति नित्यतः । न तं त्यजन्ति पशवः शंयामे च जयन्त्यपि ।
पुत्रान् श्रियश्च सभते यश्चक्रं सम्प्रयच्छति । न चक्षुर्व्याधिं सभते यश्चभागमद्याप्नुते ।
निदाघकाले वपं वा यश्चक्रं सम्प्रयच्छति । नाश कश्चिन्नरोदाहः कदाचिदपि जायते ।
कृष्णात् सविषमासैव क्षिप्रं मोक्षमवाप्नुते । प्रदानं सर्वदानानां शकटस्य विशाम्यते ।
रवमाह महाभागः प्राण्डिच्छेन्ना भगवानृषिः ।

११६

११७

११८

दति श्रीमहाभारते शानुशासनपर्वणि शानुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने पञ्चउष्टोऽध्यायः ॥ ६५ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दक्षमामाय विप्राय यः प्रयच्छत्युपानहो । यत् फलं तस्य भवति तन्मे वृद्धि पितामह ।
॥ भीष्म उवाच ॥ उपानहो प्रयच्छेत्तो ब्राह्मणेभ्यः समःहितः । मर्हते कष्टकालं सर्वान् विपमान्नितरत्यपि । ११९
स शूचूणामुपरि च सन्निष्ठति युधिष्ठिर । यामह्नाश्वतरोयुक्तं तस्य शूभ्रं विशाम्यते ।
उपनिष्ठति कौन्तेय रौप्यकाञ्चनभूषितं । शकटं दम्यसंयुक्तं दत्तं भवति चैव हि ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यत् फलं तिलदाने च भूमिदाने च कीर्त्तितं । गोदाने चाश्वदाने च भूयस्तद्वृद्धि कैरव ।
॥ भीष्म उवाच ॥ शृणुष्व मम कौन्तेय तिलदानस्य यत् फलं । निशम्य च यथान्यायं प्रयच्छ कुरुनन्दन ।
पितृणां परमं भोज्यं तिलाः सृष्टाः स्वयम्भुवा । तिलदानेन वै तस्मात् पितृपुत्रः प्रेमादते । १२०
साधमामे तिलान् यस्तु ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति । सर्वसत्त्वसमःकोणं नरकं स न पश्यति ।
मर्त्यमवैश्व यजते यस्मिन्नेत्यजते पितृन् । न चाकामेन दातव्यं तिलश्राद्धं कदाचन ।
मर्हये काय स्थिते गात्रेभ्यः प्रसृतास्तिलाः । ततो दिव्यं गता भावं प्रदाने तु तिलाः प्रभो ।
पौष्टिका रूपदास्यैव तथा पापविनाशनाः । तस्मात् सर्वप्रदानेभ्यस्तिलदानं विशिष्यते ।
आपस्तम्बस्य मेधावो शङ्खस्य लिखितस्तथा । मर्हपिगीतमद्यापि तिलदानैर्दिवं गताः । १२१
तिलहोःसरता विप्राः सर्वे संयतभेषुनाः । समा गव्येन हविषा प्रवृत्तिषु च संस्विताः ।

११९

१२०

१२१

सर्वेषामतिदानानां तिलदानं विशिष्यते । अथर्वं सर्वैदानानां तिलदानमिषोऽस्मते ।

उच्छिन्ने तु पुरा हृद्ये कुञ्जिकर्षिः परन्तपः । तिस्रोऽश्विनं ऊत्सा प्राप्रयात् गतिमुत्तमाम् ।

इति प्रोक्तं कुरुश्रेष्ठ तिलदानमनुत्तमम् । विधाने धेनु विधिना तिलानामिषं प्रकृतम् ।

अत ऊर्ध्वं निबोधेदं देवानां घट्टमित्युक्ताम् । अन्नागमे अक्षरात्तं ब्राह्मणा वै क्षयन्तुवा ।

१११

देवाः समेत्य ब्रह्मणं भूमिभागे वियचनः । इदं देवमवाचत धर्मो इति पार्थिव ।

॥ देवा उचुः ॥ भगवंत्सं प्रभुर्भूमिः सर्वस्य चिद्वत्स्य च । यजेन्नि मन्वायानं सर्वं भवदनुत्तमा ।

माननुज्ञातभूमिर्हि यज्ञस्य फलमनुते । तं हि सर्वस्य वमतः स्थावरस्य चरस्य च ।

प्रभुर्भवसि तस्मान्त्वं समनुज्ञातुमर्हसि ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ ददानि मेदिनीभागं भवद्भ्योऽहं सुरर्वभाः । अस्मिन्देवे करिष्येऽर्धं यज्ञान् काय्यफलमूनाः ।

११०

॥ देवा उचुः ॥ भगवन् कृतकार्याः स्म यज्ञदे स्नातदक्षिणैः । इमन्तु देवं मुनयः पर्युपासन्ति सर्वदा ।

ततोऽगस्त्यस्य कल्पस्य भृगुरचिष्टपाकपिः । अक्षितो देवस्यैव देवयज्ञमुपाममन् ।

ततो देवा महात्मान रक्षिरे यज्ञमच्युत । तथा समापयामासुर्वयाकाशं सुरर्वभाः ।

त इष्टयज्ञास्त्रिदश हिमवत्यचलोत्तमे । षडमंशं कृतोत्सस्य भूमिदानं प्रचक्षिरे ।

प्रादेशमात्रं भूमेस्तु यो दद्यादनुपस्कृतम् । न सीदति य इच्छेत्तु न च दुर्गाण्यत्राप्नुते ।

११३

शीतवातातपसशं गृहभूमिं सुसंस्कृताम् । प्रदाय सुरलोकस्य पुण्यान्तेऽपि न चाक्यते ।

मुदितो वमति प्राज्ञः ब्रह्मेण सह पार्थिव । प्रतिश्रद्धप्रदानाच्च सोऽपि स्वर्गं महीयते ।

अध्यापककुलं जातः श्रोत्रियो नियतेन्द्रियः । गृहे वस्य वसेत्सुष्टुः प्रधानं लोकमनुते ।

तथा गवार्थे शरणं शीतवर्षसहं दृढं । आश्रयं तारयति कुलं भरतसत्तम ।

चेन्नभूमिं ददन्नोके इदं श्रियमवाप्नुयात् । रजभूमिं प्रदद्यात्तु कुलबंधं प्रवर्द्धयेत् ।

११२

न चोपरां न निर्द्गंधां महीं दद्यात् कदाचन । न ग्गज्ञानपरोतास्तु न च पापनिधेवितो ।

पारको भूमिदेवे तु पितृणां निर्धयेत्सु यः । तद्धूमिं वापि पितृभिः श्राद्धकर्म विहन्यते ।

तस्मात् कृत्वा महीं दद्यात् सन्त्यामपि विशरणः । पिण्डं पितृभ्यो दत्तो वै तस्यां भवति श्रायतः ।

अटवी पर्वताश्चैव नद्यस्तोर्यानि यानि च । सर्वान्यस्यामिकान्याऽर्जुन हि तत्र परिपद्यः ।

इत्येतद्धूमिदानस्य फलमुक्तं विश्राम्यते । अतः परन्तु मोदानं कीर्त्तयिष्यामि तेऽनघ ।

११४

गावोऽधिकास्तपस्त्रिभ्या यस्मात् सर्वैश्च एव च । तस्मान्महेयरो देवस्तपस्त्रिभिः कर्त्वाऽस्मिन् ।

ब्रह्मलोके वसन्त्येताः संभेन मह भारत । यान्तां ब्रह्मर्षयः सिद्धाः प्रायथन्ति परं गतिं ।

पयसा हविषा दध्ना ब्रह्मता चाय चर्षणा । अस्मिभिस्योपकुर्वन्ति गृह्णैर्भ्यामैव भारत ।

नाभां भीतातपैः स्यातां सदैताः कर्म कुर्वन्ते । न वर्षविययं वापि दुःखमाभां भवत्युत ।

ब्राह्मणैः संहिता यान्ति तस्मात् पारमकं पदं । एकं गोब्राह्मणं तस्मात् प्रवदन्ति मनोपिण्ड ।

११५

रन्तिदेवस्य यज्ञे ताः पशुत्वेनोपकल्पिताः । अतयुर्ध्वतो राजन् गोचर्षाभ्यः प्रवर्त्तिता ।

पशुनाश्च विनिर्मुक्ताः प्रदानाद्योपकल्पिताः । ता इना विप्रमुक्तेभ्यो यो ददाति मरोपते ।
 निखरेदापदं कच्छो विषमयोऽपि पापिवः । नवीं सहस्रदः प्रेत्य नरकं न प्रपद्यते ।
 सर्वत्र विजयस्यापि क्षमते मनुष्याधिप । अक्षतं वै गर्वा क्षीरमित्याह विद्वान्त्रियः ।
 तस्माद्ददाति यो धेनुमक्षतं च प्रपद्यति । अग्नीनामन्वयं क्षीतद्वैतं वेदविदे । विदुः ।
 तस्माद्ददाति यो धेनुं च दौत्यं सम्प्रपद्यति । क्षमो वा भूर्तिमानेव दुर्बलं यो नरां पतिं ।
 विप्रे मुच्यते दद्यात् च वै क्षमो महीवते । प्राणा वै प्राणिनामिमे प्रोचन्ते भरतर्षभ ।
 तस्माद्ददाति यो धेनुं प्राणानेव प्रपद्यति । गावः शरणा भूतानामिति वेदविदे । विदुः ।
 तस्माद्ददाति यो धेनुं शरणं च प्रपद्यति । न वर्षाद्यै प्रदातव्या न क्षीवाञ्च न नास्तिह ।
 गोजीविने न दातव्या तथा गौर्भरतर्षभ । ददत् च तादृशानां वै नरो ना पापकर्मणां ।
 अक्षयं नरकं यातीत्येवमाकर्षणीविषः । न क्षत्रं वापवस्त्री वा बन्ध्या रोगान्पिता तथा ।
 न व्यङ्गां न परिश्रान्ता दद्याद्वा ब्राह्मणाश्च च । द्रव्योपहसदो हि श्रेष्ठे च सह मोदते ।
 अक्षयान् क्षमते लोकाक्षरः शतसहस्रदः । इत्येतद्गोप्रदानस्य तिलदानस्य कीर्तितं ।
 तथा भूमिप्रदानस्य शृणुष्वक्षि च भारत । अक्षदानं प्रदानं हि कौन्तेय परिचक्षते ।
 अक्षस्य हि प्रदानेन रन्निदेवो दिवङ्गतः । आन्ताश्च कुधितायाश्च वः प्रपद्यति भूमिपः ।
 स्नायन्धुवं महास्नानं च मच्छति नराधिप । न हिरक्षैर्न वाचोभिर्नान्यदानेन भारत ।
 प्राप्नुवन्ति नराः श्रेयो यथाक्षत्रप्रदाः प्रभो । अक्षं वै प्रथमं द्रव्यमक्षं श्रीश्च परा मया ।
 अस्मात् प्राणः प्रभवति तेजो वीर्यं बलं तथा । सद्यो ददाति यथाक्षं सदैकापमना नरः ।
 न च दुर्गानवाप्नोतीत्येवमाह पराशरः । अर्षयित्वा यद्यान्यायं देवेभ्योऽर्षं निवेदयेत् ।
 यदस्या हि नरा राजंसदस्नास्य देवताः । कौमुदे शृणुष्वेह तु वोऽक्षदानं करोत्युत ।
 स सम्मरति दुर्गाणि प्रीत्य चानन्यमश्नुते । अभुक्त्वाऽतिथये चाक्षं प्रपश्येद्यः समाहितः ।
 स वै ब्रह्मविदो लोकान् प्राप्नुयाद्भरतर्षभ । स कच्छामापदं प्राप्तश्चाक्षरः पुण्यसरेत् ।
 पापं तरति वै चेह सुकृतज्ञापकर्षति । इत्येतदक्षदानस्य तिलदानस्य चैव च ।

१११

११६

११५

११०

भूमिदानस्य च फलं गोदानस्य च कीर्तितं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दामर्ष्यकथने षट्षष्टोऽध्यायः ॥ ६६ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अत्रं दानफलं तात यत्तथा परिकीर्तितं । अक्षदानं विशेषेण प्रशंसामिह भारत ।
 पानीयदानमेवैतत् कथञ्चेह महाफलं । इत्येतच्छ्रोतुमिच्छामि विस्तरेण पितामह ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ ब्रून्ते ते कथयिष्यामि यथावद्भरतर्षभ । गद तस्मत्प्रसाद्येह शृणु सत्त्वपराक्रम ।
 पानीयदानात् प्रश्नति सर्वं वक्ष्यामि तेऽनघ । यदक्षं यच्च पानीयं सम्प्रदत्तायानुते नरः ।
 न तस्मान् परमं दानं किञ्चिदस्तीति मे मनः । अस्मात् प्राणभृतस्नात प्रवर्तन्ते हि सर्वत्रः ।
 तस्मादक्षं परं लोके सर्वलोकेषु कथ्यते । अस्मात् बलस्य तेजस्य प्राणिनां वर्द्धते सद्यः ।

११५

११०

अथ दानमत्तस्यैवाह प्रजापतिः । आविष्म ह्यपि कौन्तेय युतं ते वचनं श्रुत्वा ।
 यतश्च यद्यथा चैव देवस्यैव महामते । अथै रत्ने करेणैव शशा दत्ता भवन्त्युत ।
 प्राणदानाद्भि परमं न दानमिह विद्यते । युतं हि ते महाबाहो शोभन्त्यापि तद्वचः ।
 प्राणान्दत्त्वा कपोताद्य यत् प्राप्तं त्रिभिः पुरा । मां नतिं सभते इत्या दिव्यशक्तं विद्यान्वते ।
 तस्माद्दिशिष्टा गच्छन्ति प्राणदा इति नः युतं । अथ ह्यपि प्रभवति पानीयात् कुर्वन्तम । ११७
 नीरजातेन हि विना न किञ्चित् सम्भवति । नीरजातस्य भगवान् सोमो पश्यषेःशरः ।
 अमृतस्य सुधा चैव स्वधा चैवामृतं तथा । अथौषधो महाराज वीरध्वज जज्ञोद्भवाः ।
 यतः प्राणभृतां प्राणाः सम्भवन्ति विद्यान्वते । देवानाममृतं ह्यत्र नामानाद्य सुधा तथा ।
 पिष्ट्वाद्यस्य स्वधा प्रोक्ता पशूनाद्यापि वीरध्वः । अथमेव मनुष्याणां प्राणानाङ्गनीषिणः ।
 तच्च सर्व्वं नरथापि पानीयात् सम्भवति । तस्मात् पानीयदानाद्दे न परं विद्यते क्वचित् । ११८
 तच्च दद्यात्तरो नित्यं वदी ष्ठेद्भूतिमात्मनः । धन्यं यत्र समायुष्यं जलदानमिदोच्यते ।
 ब्रह्मंशाप्यधि कौन्तेय सखा तिष्ठति तोषदः । सर्व्वकामानवाप्नोति कोर्तिहैव हि शान्तिं ।
 प्रेत्य चानन्त्यमश्रुति पापेभ्यश्च प्रमुच्यते । तीर्थदो मनुष्याश्च ह्यर्गं गत्वा महायुते ।
 अत्रयान् समवाप्नोति लोकानित्यमवीक्यनः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि शान्तिपर्व्वणिके पर्व्वणि दानधर्मकथने सप्तपद्योऽध्यायः ॥ ६७ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ तिस्राणां कोदुःखं दानमद्य दीपस्य चैव हि । अन्नानां वाससाद्यैव भूय एव प्रवीहि मे । ११९
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अत्राप्युदाहरन्कोममितिहासं पुरातनं । ब्राह्मणस्य च संशयं यमस्य च युधिष्ठिर ।
 मथ्यद्रेभे महान् यामो ब्राह्मणानां बभूव च । मत्प्राणमनुयोर्यथे यामुनस्य गिरिरथः ।
 पर्व्वशास्त्रेति विख्यातो रमणीयो नराधिप । विदांसस्य भूषिष्ठा ब्राह्मणाश्चावसंतया ।
 अथ प्राह यमः कश्चिन् पुरुषं ह्यस्यवासं । रत्नात्ममूर्द्धोरामासं काकजङ्गलिनासिकं ।
 मञ्जुं च ब्राह्मणं यामं ततो गत्वा तमानय । अगस्त्यं गोत्रतस्यापि नामतस्यापि शशिषं । १२०
 शमे निविष्टं विदांसमथापकमनावृतं । न चान्यमानयेथास्त्रं सगेत् तस्य पार्श्वतः ।
 स हि तादृग्मास्येन तुष्ठीऽध्ययनजन्मना । अपत्येषु तथा वृत्ते समस्तेनैव धीमता ।
 तमानय यथोद्दिष्टं पूजा कार्थ्यं हि तस्य वै । स गत्वा प्रतिकूलं तच्छकार यमशासनं ।
 तमाकन्याययामास प्रतिषिद्धो यमेव यः । तस्यै यमः ममृत्याय पूजां कृत्वा च वीर्यवान् ।
 प्रोवाच नीयतामेव सोऽन्य आनीयतामिति । एवमुक्ते तु वचने धर्मराजेन च द्विजः । १२१
 उवाच धर्मराजानं निर्व्विषोऽध्ययनेन वै । यो मे कालो भवेच्छ्रेयसं वसेयमिहाद्युत ।
 ॥ यम उवाच ॥ माघं काकस्य विहितं प्राप्नोमीह कथञ्चन । यो हि धर्मशरति वै तनुं जानामि केवलं ।
 गच्छ विप्र त्वमथैव आस्यस्यं महायुते । ब्रूहि सर्व्वं यथा क्षैरं करवाषि किमच्युत ।
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ यत्तत्र कृत्वा सुमहत् पुण्यं शान्तिद्वयोहि मे । सर्व्वस्य हि प्रमाणं तं त्रैलोक्याद्यापि सत्तम ।

॥ भूम उवाच ॥ अद्य तमेव विप्रं प्रधानविधिमतम् । तिस्राः परमं दानं पुण्यैवेह प्रायतं ।
 तिस्राश्च सम्प्रदातव्या यथाशक्ति द्विर्धम । नित्यदानात् सर्वकामाङ्गित्वा निर्वर्णयन्धुत ।
 तिस्रान् आहुं प्रशंसन्नि दानमेतद्गुणतमं । तान् प्रवक्ष्यामि विप्रोऽपि विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 वैशाखां पौर्णमास्यान् तिस्रान्दद्याद्द्विजातिभु । तिस्रा भक्षयितव्याश्च सदा भासन्नस्य तः ।
 कार्यं सततमिच्छन्निः शेषः सर्वमात्मना गृहे । तथापिः सर्वदा देवाः पेषाद्यैव न संशयः ।
 पुष्करिण्यशुभानि कूपान्शैवान् खानयेत् । सतत् सुदुर्लभतरमिह लोके द्विजात्मनः ।
 चापि नित्यं प्रदेयात्ते पुण्यं श्रेतदनुमतं । प्रपास्य कार्या दानार्थं नित्यं ते द्विजसत्तम ।
 भुङ्क्तेऽप्यथ प्रदेयन्तु पापीयं वै विभवेतः ।

॥ भीम उवाच ॥ अद्युक्ते च तदा तेन यमदूतेन वै गृह्यात् । नीतस्य कारयामास सर्वं तस्यमन्त्रमनं ।
 नीत्वा तं यमदूतोऽपि गृह्णीत्वा श्रुत्वा तदा । यथै च धर्मराजाय न्यवेदयत चापि तं ।
 तं धर्मराजो धर्मज्ञं पूजयित्वा प्रतापवान् । कृत्वा च संविदं तेन त्रिसमर्थं वचामतं ।
 तस्यापि च यमः सर्वमपदेवैश्वर्यकारकः । प्रेत्येव च ततः सर्वं चकारात्कं यमेव तत् ।
 तथा प्रशंसते दीपान् यमः पितृस्त्रिभुवः । तस्माद्दीपप्रदो नित्यं सन्तारयति वै पितृन् ।
 दातव्याः सततं दीपास्तस्माद्भूतमन्तमः । दैवतानां पितृणाञ्च चक्षुष्मात्मनो विभो ।
 रत्नदानञ्च सुमहत् पुण्यमूर्ध्वं जनाधिप । अस्मान् विकीय यजते ब्राह्मणेः स्रभवद्दरं ।
 यद्दे ददाति विप्रोऽपि ब्राह्मणः प्रतिगृह्य वै । उभयोः स्थानदत्तं दातुरादातुरेव च ।
 यो ददाति क्षित्तः क्षित्या तादृशाय प्रतिगृह्य । उभयोरक्षयं धर्मं तं मनः प्राह धर्मविन् ।
 वाससां सम्प्रदानेन स्मदारनिरतो नरः । सुवर्षस्य सुवेद्यस्य भवतीत्यनुशुभम् ।
 गावः सुवर्णस्य तथा तिस्रांशैवानुवर्षिताः । बह्वर्णः पुरुषस्यात्र वेदप्राप्ताश्चदर्शनान् ।
 विवाहांशैव कुर्वीत पुत्रानुत्पादयेत् च । पुत्रलाभो हि शौरस्य सर्वलाभादिप्रियते ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने अष्टषष्टोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ भूय एव कुरुश्रेष्ठ दानानां विधिमतम् । कस्यस्य महाप्राज्ञ भूमिदानं विभवेतः ।

श्रियोर् चक्षिणो दद्यात् ब्राह्मणायैष्टिककर्मणे । विधिवत् प्रतिगृह्णीयात्तन्वा दातुमर्हति ।
 सर्ववैशेष्यं यच्छक्यं प्रदातुं फलकाङ्क्षिभिः । वेदे वा यत् समाख्यातं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।

॥ भीम उवाच ॥ तुच्छनामानि देयानि चीरिण तुच्छफलानि च । सर्वकामफलानीह गावः पृथ्वी सरस्वती ।
 यो ब्रूयाच्चपि त्रिव्याध धर्म्यै ब्राह्मिणीं सरस्वतीं । श्रियोगोप्रदानाभ्यां तुच्छं च फलमश्नुते ।
 तथैव गाः प्रशंसन्ति न तु देयं ततः परं । सखिः कष्टफलाक्षा हि सन्मार्थोऽयं युधिष्ठिर ।
 मातरः सर्वभूतानां गावः सर्वसुखप्रदाः । वृद्धिमाकाङ्क्षता नित्यं गावः कार्यः प्रदक्षिणाः ।
 सन्ताप्या न तु पादिन गवां मध्ये न च भजेत् । मङ्गलायतनं देवसंस्थात् पूज्याः सदैव हि ।
 प्रषोदनं देवकृतं गवां कर्मसु वर्णतां । पूर्वमेवाक्षरज्ञान्यदभिधेयं ततः परं ।

प्रचारे वा निपाते वा बुधो नोद्वेजयेत गाः । क्विप्ता ह्यभिधीयन्ते नरं ह्यस्य स्वामिने ।
 पितृष्वपि सततं देवताघतमानि च । पूयन्ते प्रकृता धार्वा पूतं किमधिकं ततः ।
 घासमुष्टिं परगवे दद्यात् संवत्सरकु च । यत्कृत्वा स्वयमाहारं व्रतं तत् सार्वकामिकं ।
 स हि पुत्रान् यशोऽर्थश्च शिवश्चाप्यधिगच्छति । नाशयत्यशुभश्चैव दुःखप्रहायपीवति ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ देवाः किल्लक्षणा गावः कात्यापि परिवर्जयेत् । कीदृशाय प्रदातव्या न देवाः कीदृशाश्च च ।

॥ भीष्म उवाच ॥ असदृशाय पापाय कुम्भायाग्नौवादिने । सत्यकव्यपेताय न देवा वीः कथञ्चन ।

भिक्षवे बह्वपुत्राय श्रेत्रियायाहिताग्रथे । दत्त्वा दशमवां दाता लोकानाग्नेत्वनुत्तमान् ।

यश्चैव धर्मं कुरुते तस्य धर्मफलञ्च यत् । सर्व्वस्यैवांशमाग्नादाता तस्मिन्निर्णं प्रदत्तयः ।

यश्चैनमुपादधते यश्चैनं वाचते भयान् । यस्यास्य कुरुते ह्यतिं सर्व्वं ते पितरस्यचः ।

कल्पधं गुरुशुश्रूषां ह्यति मानो महत्तमः । अपुत्रतां च यः पुत्रा अहृत्तिं दत्त भेषजः ।

वेदान्तिष्ठस्य बहुभृतस्य प्रधानदत्तस्य जितेन्द्रियस्य । शिष्टस्य दान्तस्य यतस्य चैव भूतेषु नित्यं प्रियशरिणस्य ।

यः क्षुद्रयादौ न विकर्षं कुर्यान्मुदुस्य ज्ञानो ह्यतिथिप्रियस्य । ह्यतिं दिजायातिष्ठजेत तस्यै सत्यकवीरस्य सपुत्र

दारः ।

शुभे पात्रे ये गुणा गोप्रदाने तावान् देवो ब्राह्मणस्त्रापहारं । सर्व्ववस्त्रं ब्राह्मणस्त्रापहारो दारास्त्रैवां दूरतो व
 र्जनीयाः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने ऊनवप्रतोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ तत्रैव कीर्त्तने सद्भिर्ब्राह्मणस्यः भिमधंजे । नृगण सुमहत् कर्त्तुं यदवाप्तं कुरुद्वर ।

निर्व्विज्ञयां पुरा पार्थ दारवत्यामिति श्रुतिः । अदृश्यं महाकूपसूक्ष्मधीरसमाहृतः ।

प्रयत्नं तत्र कुर्व्वाणास्तस्मात् कूपान्मलार्थिनः । अमेण महता युक्तास्त्रिंशोऽपि सुसंयुते ।

ददृशुस्ते महाकायं एकलासमवस्थितं । तस्य कौटुरणे यत्समकुम्भिले सहस्रतः ।

प्रयत्नैस्सर्षपद्वैद्यं तं बद्धा पर्व्वतोपमं । नाशकृत्वं समुद्रस्यै ततो ज्यमङ्गनाईमं ।

समाहृत्योदपानस्य एकलासः स्थितो महान् । तस्य नास्ति समुद्रस्यैतत् कृष्णे न्यवेदयन् ।

म वासुदेवेन समुद्रतस्य प्रष्टव्यं कार्यं निजमाद् राजा । नृगणदात्मानमसौ न्यवेदयत् पुरातनं यज्ञसहस्रयाजिनं ।

तथा ब्रुवाणन्तु तमाह माधवः शुभं त्वया कथं कृतं न पापकं । कथं भवान् दुर्गतिमीदृशीं गतो नरेभ्य तद्गृहि किमेतदो
 दृषं ।

व्रतं सहस्राणि गवां व्रतं पुनः पुनः व्रतान्यष्टशतायुतानि । त्वया पुरा दत्तमितोह शुभ्रुम नृप द्विर्भ्यः क नु महतं
 तव ।

मृगस्ततोऽजवीत् कृष्णं ब्राह्मणस्याग्निशोचिणः । प्रेषितस्य परिभ्रष्टा गौरैका मम गोधने ।

गवां सहस्रे सञ्जाता तदा सा पशुपैर्मम । सा ब्राह्मणाय मे दत्ता प्रेत्यार्थमभिक्षाङ्गना ।

अपश्यत् परिमार्गैश्च तां मां परस्यहे दिजः । मभेयमिति चोवाच ब्राह्मणो यस्य माऽभवत् ।

तावुभौ समनुशासौ विवदन्तौ शत्रुं क्वरौ । भवान् दाता भवान् चर्तव्यश्च तौ मामवोचतां ।
 प्रणेन प्रतर्क्येन गवां विविमयेन वै । चापे प्रतिघोषितारं च तु मामवोदिदं ।
 देवकासोपसर्गका दोग्धो शम्भाऽतिवशसा । सादुषीरमदा धन्या नम किर्यं निवेद्ये ।
 कञ्च भरते वा गौर्यं पुत्रमपकृतं । न वा प्रक्या मया दातुमित्युक्त्वा च जनाम ह ।
 ततश्चमपरं विप्रं चापे विविमयेन वै । गवां प्रतर्क्यं हि तत्कृते शक्यतामिति ।
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ न राज्ञां प्रतिशक्यमि शक्तीऽप्यं कस्य मार्गणे । वैव मोर्द्धिता शीर्षं ममेति मधुसूदन ।
 वक्ष्यमर्थांश्च ददौ रजनं कश्चिन्नाशया । न जपाह वयो चापि तदा च ब्राह्मणवचनः ।
 एतस्मिन्नेव काले तु चोदितः काशधर्म्या । पित्रलोकात्मनं प्राप्य धर्मराममुपात्मनं ।
 यमस्य पूजयित्वा मां ततो वचनमब्रवीत् । गन्तः संख्यायते राजंस्तव पुण्यस्य कर्मणः ।
 अस्मिन्नेव काले पापमज्ञानात्तदपि तथा । चरन्त्युपायं पश्चादा पूर्वं वा न पश्यन्ति च ।
 रक्षिताऽस्मीति चोक्ताने प्रतिज्ञा चानृता तव । ब्राह्मणस्य च आदानं द्विविधं च तिक्रमः ।
 पूर्वं कञ्चरिणेऽप्यं पश्चाद्भूमिति प्रभो । धर्मराजं मुक्तेर्व पतितोऽस्मि महोत्तम ।
 अत्रापि पतितश्चापं यमलोचैः प्रभावतः । वासुदेवैः समुद्भूता भविता ते जनार्दनः ।
 पूर्वं बर्षवद्व्यान्ने शीले कर्त्तव्यं दुष्कृते । प्राण्ये वापयतां लोकान् जितान् क्षेत्रेण कर्मणा ।
 कृपेक्षानमधः शीर्षमपश्यं पतितश्च ह । तिर्थयोगिममग्रामं न च मामवहात् कृतिः ।
 तथा तु तारितोऽस्यश्च किमन्यत्र तपोवशात् । अनुजातोहि मां कृत्वा मत्कृत्यं दिवमद्य वै ।
 अनुज्ञातः स कृत्वेन नमस्कृत्य जनार्दनं । विमानं दिव्यमोक्षाय यवौ दिवमरिन्दम ।
 ततस्तस्मिन्दिवं घाते नृगे भरतकनकम् । वासुदेव इमं क्षेत्रं जनाद् सुदमन्दम् ।
 न सुपुण्यं न चर्तव्यं पदेषु विमानता । ब्राह्मणस्ये च तं दत्त्वा नमं ब्राह्मण्यैरिव ।
 मतां समागमः सङ्घर्षाफलः पार्थ विद्यते । विमुक्तं नरकान् पश्यं नमं वाधुसमानमान् ।
 प्रदानं फलवत्तव द्रोहस्य च तथाऽफलः । अपचारं गवां तस्माद्भव्येत युधिष्ठिर ।

१०२

१०३

१०४

१०५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि शानुशासनिके पर्वणि द्वावधर्षकस्ये नृगोपाख्याने सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ३० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दत्तानां फलभेदात्प्रति गवां प्रब्रूहि मेऽनघ । विस्तरेण महाबाहो न हि शक्यं मि कथयतां ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अथायुद्धादरन्मीमसि तद्वाप्यं पुरातनं । अत्रेह द्वाकैर्नैवास्त्रं नाचिकेतस्य चोभयोः ।
 अविदद्वाक्यं किर्धमानुपगम्य ततः सुतं । संमः मुपचरस्विति नाचिकेतसभाषत ।
 समाप्ते निघने तस्मिन् महर्षिः पुत्रमब्रवीत् । उपस्यं नमस्वस्त्या श्लाघ्यायाभिरतस्य च ।
 इथा दर्भाः सुमनसः कलत्रस्यतिभोजनं । विस्मृतं मे तदादाच नदीतीरादिहास्यम् ।
 गत्वाऽनवाप्य तत् सर्वं नदीभेगवमाप्तं । न पश्यामि तदित्येव पितरं सोऽब्रवीत्कुणिः ।
 कुन्तिपाशाश्रमाविह्व अविदद्वाक्यं किदा । यमं पश्येति तं पुत्रमब्रवीत् न महातपाः ।
 तथा च पित्राऽभिदिनो वाग्भजेण कृताश्रुतिः । प्रसीरेति मुक्तेर्व गतपत्नोऽपत्तुहि ।

१०६

१०७

नाचिकेतं पिता दृष्ट्वा पतितं दुःखमूर्च्छितः । किं नया कृतमित्युक्त्वा निषयात् महीतसे ।
 तस्य दुःखपरीतस्य स्वं पुष्पमनुबोधतः । अतीतं तदहःश्रेयं वा बोधा तत्र प्रभरो ।
 प्रिय्याणामुपप्रातेन नाचिकेतः सुखदह । प्राणान्दृष्ट्वापि यौग्ये दृष्ट्वा प्रकामिष कुतः ।
 स पर्यष्टृच्छतं पुत्रं शीघ्रं पर्यागतं पुनः । दिक्ष्वैर्गन्धैः समदिग्धं शीघ्रप्रमिषोक्तिनं ।
 अपि पुत्र जिता लोकाः शुभाशे खेन कर्षथा । दिक्षा चापि पुनः प्राप्ते न हि ते मानुषं वपुः ।
 प्रत्यक्षदर्शी सर्व्वस्य पित्रा पृष्ट्वा महात्मना । स तां वार्त्ता पितृश्रेय्ये महर्षीणां न्यवेदयत् ।

कुर्वन् भवञ्चासनमाशु घातो ह्यहं विशालां वचिरप्रभावां । वैश्वतीं प्राण्य हभामपद्यं वचसिरी योजनपरेमभावं ।
 दृष्ट्वैव मामभिमनुमप्रापतन्तं देहोति स ह्यासनमादिदेव । वैश्वतोऽर्थादिभिरहं वैश्व भवत्कृते पूजयाजास मां वः । ११०
 ततस्त्वहं तं व्रतकैरवोधं वृतः सदस्त्रैरभिपूज्यमानः । प्राप्तेऽक्षि ते विषयं धर्मरामसोक्तानर्हं धामवं तान् विधयस्व ।

यमोऽत्रवीक्षां न मृतोऽसि धौम्य यमं पश्योत्पाह स त्वाण्णपत्नी । पिता मदीनाप्रिक्रमानोत्पान तच्छब्दममृतं विप्र
 कर्त्तुं ।

दृष्ट्वोऽहं प्रतिगच्छस्व तात् शोचत्यथै तव देहस्य कर्त्ता । इदानीं किञ्चापि जनः प्रसीतं प्रियातिशेकस्य कामान्
 वृषीष्य ।

तेनेवमुक्तसमहं प्रत्यवोधं प्राप्तेऽक्षि ते विषयं दुर्निवर्त्तं । इत्याम्बहं पुष्पकतान् कम्बुदुशोक्तान् द्रष्टुं यदि तेऽहं वराहः ।
 यानं समारोप्य तु मां स देवो वासैर्दुर्लभं सुप्रभं भानुमत्तत् । पश्यन्वेषामास तदात्मसोक्तान् सर्व्व्यासस्य पुष्पकतान्
 द्विजेन्द्र ।

अपश्यं तत्र वेष्मानि तैजसानि महात्मनां । नानासंज्ञानरूपाणि सर्व्वैरक्षमयानि च ।
 चन्द्रमण्डलशुभाणि किञ्चिद्विशोक्तानि च । अनेकव्रतभौमानि सामन्तैरक्षराणि च ।
 वैदुर्ध्वार्कप्रकाशानि रूप्यहस्तामयाणि च । तद्व्यादित्यर्थाणि ज्वावराणि चराणि च ।
 भक्ष्यभोज्यमप्याञ्जलैसान् वासांश्चि व्रतनानि च । सर्व्वकामफलं चापि वृक्षान् भवन्धंशिताम् ।
 मथा बोध्यः सन्ना वाप्यो दीर्घकाशैव सर्व्वत्रः । शोचन्ति च वायानि सुकान्यय सवृक्षत्रः । १११

शौरस्त्वव वै सरितो गिरींश्च सर्पिस्ताया विमलश्चापितोथं । वैश्वानरकानुमनांश्च देवान् दृष्टुपूर्व्वान् सुवव्रतपरां ।
 सर्व्वान् दृष्ट्वा तदहं धर्मैराजमेवोपं वै प्रभविष्युं पुराणं । शौरशेताः सर्पिवशैव मयः व्रतमशोताः कथं भोव्याः
 प्रदिष्टाः

यमोऽत्रवीदित्ति भोव्य स्वमेता ये दातारः साधवो गौरवानां । यम्ये शोकाः शान्तेर्द्वितीयाः समानीर्षा गोप्रदाने
 रतानां ।

न तेतासां दाकृमाचं प्रव्रक्षं पाचं काक्षो गोविशेषो विधिस । ज्ञाना देवं विप्रनाथानरं चि दुःखं ज्ञातुं पावका
 दित्यभनं ।

स्वाध्यायवान् योऽतिमाचं तपस्वी वैतानशो प्राणुषः पाचमाषां । कृष्णोऽदृष्टाः पोषसाभ्यामनाश्च द्वारेऽनेमीविशेषाः
 प्रव्रक्षाः ।

प्राप्या पुष्पा लोकसंरक्षणेन गावस्तुल्याः सूर्यपादैः पृथिव्या । इन्द्रैकैकः एतान्द्वीपभोगात्प्राङ्गोदः सूर्ये दशवभति ।
गुरुं शिष्यो वरधेद्रोप्रदाने स वै गन्ता नियतं स्वर्गमेव । विधिज्ञानं सुमहान् धर्म एव विधिं ज्ञातं विधयः संविदन्ति ।
इदं दानं न्यायकर्म दिजेभ्यः पात्रे दत्त्वा प्रापयेथाः परीक्ष्य । तन्व्याग्रं वनमरा मानवाश्च वयञ्चापि प्रसूते पुण्डरीके । ११०

इत्युक्त्वाऽहं धर्मराजं दिजर्वे धर्मात्मानं शिरसाऽभिप्रणम्य । अनुज्ञानस्तेन वैवस्वतेन प्रत्यागमं भगवत्पादमूर्धं ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने एकवसतोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ उक्तं ते गोप्रदानं वै नाचिकेतस्त्वधिं प्रति ॥ माहात्म्यमपि वैवोक्तमुद्देशेन गवां प्रभो ।

नृगेण च महदुःखमनुभूतं महात्मना । एकापराधाद्दृष्टानात् पितामह महात्मने ।

द्वारवत्यां यथा चासौ निविशन्वां समुद्भूतः । मोक्षहेतुरभूत् कृष्णसादयवधृतं मया ।

किन्त्वस्मि मम हृद्देशे गवां लोकं प्रति प्रभो । तत्पतः श्रोतुमिच्छामि गोदा च च वतस्त्वुत् । १११

॥ भीष्म उवाच ॥ अत्रापुदाहरन्तीमितिहासं पुरातनं । यथाऽप्युक्तं पद्मयोगिनेनैव व्रतकतुः ।

॥ ब्रह्म उवाच ॥ स्वलोकवासिनां स्वामीमभिभूय स्वयाऽर्चिषा । गोलोकवासिनें पश्ये ब्रह्मरः सुब्रह्मोऽथ मे ।

कीदृशा भगवत्प्रीका गवां तद्दृष्टि मेऽनघ । यानावृत्तानि दाता एतद्विच्छामि वेदितुं ।

कीदृशाः किंफलाः किंस्मित् परमसत्त्व को गुणः । कथं पुनश्चात्तव गच्छन्ति विगतज्वराः ।

क्रियत्कालं प्रदानस्य दाता च फलमनुते । कथं वज्रविधं दानं ज्ञादत्यमपि वा कथं । ११२

वज्रोनां कीदृशं दानमन्यानां वापि कीदृशं । अदत्त्वा गोप्रदाः सन्ति केन वा तत्र प्रम मे ।

कथं वा वज्रदाता स्यादल्पदाया समः प्रभो । अन्यप्रदाया वज्रदः कथंस्त्वियःदिदेश्वरः ।

कीदृशी दक्षिणा चैव गोप्रदाने विज्ञियते । एतस्म्येन भगवन् मम प्रंसितुमर्हसि ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने ब्रह्मप्रश्ने दिश्वरतोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

॥ पितामह उवाच ॥ योऽयं प्रप्रसूत्वा पृष्टो गोप्रदानादिकारितः । नास्ति प्रष्टाऽपि लोकेऽस्मिन् लोकेऽप्ये हि व्रतकतो ।

सन्ति मानाविधा लोका वास्वन् ब्रह्म न पश्यसि विद्यमानि यानां च लोकानेकस्येषु वा स्थियः । ११३

कर्माभिसाभिसुशुभैः सुमता च्छयस्तया । शरीरोरा हि तान् यानि प्राङ्गमाः शुभदुःख ।

शरीरन्यासभोजेण मनसा निर्भलेन च । स्वप्नभूतांस्तान् लोकान् पश्यन्तीहृषि सुमताः ।

ते तु लोकाः सहस्राश्च षट्षु सादृश्यान्विताः । न तत्र कस्मने कासो न जरा न च पापकः ।

तथा नास्यशुभं किञ्चित् न व्याधिसत् न क्रमः । यद्यच्च मासो मनसा तस्मिन् वाञ्छन्ति वाचयः ।

तत् सर्वं प्राप्नुवन्ति स मम प्रत्यक्षदर्शनात् । कामनाः कामचारिणः कामात् कामैश्च भुञ्जते । ११४

वायः सरांसि सरितो विविधानि वनानि च । गृहाणि पर्वताश्चैव यावद्दृश्यन्ति किञ्चन ।

मनोऽहं सर्वभूतेभ्यः सर्वं तत्र प्रदृश्यते । ईदृशादिपलासोकाद्यानि लोकस्तथाविधः ।

तत्र सर्वसहाः च म्ना वसन्ताः गुरुवर्तिनः । अहङ्कारिण्यर्हिता यानि ब्रह्मजरोत्तमाः ।

यः सर्वमांसानि न भक्षयति पुमान् सदा भावितो धर्मयुक्तः । मातापितोरर्चिता सत्ययुक्तः शुश्रूषिता प्राङ्गुलानाम
निन्द्य ।

अकोधनो गोषु तथा द्विजेषु धर्मै रतो गुणशुभ्रवत्स । यावज्जीवं सत्यव्रते रतस्य दाने रतो यः लभो चापराध । ११९
 अदुर्दानो देवपरायणस्य सर्वातिथिसापि तथा दद्यावान् । इंदुगुणो मानवस्य प्रयाति लोकं गवां शान्तमनस्य च ।
 न पारदारो पश्यति लोकमेतं न वै मुदङ्गो न स्रवाप्रकापो । सदा प्रवादी ब्राह्मणेभ्यस्तैरि देवैरैतैर्यस्य युक्तैः दुरात्मा ।
 न मित्रभुङ्क्ते कतिपयः कृतज्ञः ब्रह्मोऽनुभुङ्क्ते विदेवकस्य । न ब्रह्महा मनसाऽपि प्रपद्येद्गवां लोकं पुण्यकृतां गिराणं ।

एतस्मै सर्वमाख्यातं निपुणेन सुरेश्वर । गोप्रदानरतानाम् फलं शृणु व्रतकृता ।
 दाय्याद्यस्यैरर्घ्यैर्गो गाः क्रीणा सम्प्रयच्छति । धर्मार्जितधनैः क्रीताः स लोकानामुत्तमेष्वान् । १२०
 यो वै धूते धर्मं जिन्वा गाः क्रीणा सम्प्रयच्छति । स दिव्यमयुतं ब्रह्म वर्षाणां फलमश्नुते ।
 दद्याद्याः स च वै गावो न्यायपूर्वकपार्जिताः । प्रदद्यात्ताः प्रदाहृषां सश्ववत्सद्यथा भुवाः ।
 प्रतिशृणु तु यो दद्याद्वाः संशृङ्खेन चेतसा । तस्मापि हासयान् लोकान् भुवान् विद्धि ब्रह्मोपते ।
 अन्नप्रभृति सत्याश्च यो नृपार्श्रियतेऽत्रियः । गुहद्विजयस्य चान्तस्तस्य गोभिः समा मतिः ।
 न यातु ब्राह्मणो वाच्यो सदृशार्थं ब्रह्मोपते । मनसा गोषु न शृङ्खेद्गोहृत्तिर्गानुकल्पकः । १२१
 सत्ये धर्मै च निरतस्तस्य ब्रह्म फलं शृणु । गोसहस्रेण समिता तस्य धेनुर्भक्षयुत ।
 चक्षियस्य गुणैरैरपि तु श्वफलं शृणु । तुभ्यापि द्विजतुभ्या गोभैरतीति विनिययः ।
 वैश्वस्येन यदि गुणास्तस्य पशुव्रतं भवेत् । शृङ्खेत्तस्यपि विनीतस्य चतुर्भागफलं स्यतं ।

एतैरेव योऽनुतिष्ठेत् युक्तः सत्ये रतो गुणशुभ्रवत्या च । ददः क्षान्तो देवतार्थं प्रदानाः शृङ्खिष्येद्गो धर्मशीलोऽनहंवाक् ।
 मरुत्फलं प्राप्यते न दिजाय इत्या दोर्गो विधिनाऽग्नि धेनुं । नित्यं दद्यादेकभक्तः सदा च सत्ये क्षितो गुणशुभ्र
 यिता च । १२२

ब्रह्मधाधी गोषु गोभक्तिमांश्च नित्यं दृष्ट्वा योऽग्निन्देत गासु । शान्तितो यस्य गवां कमेत इदं फलं ब्रह्म निबोध तस्य ।
 यस्यादिष्टा राजसूये फलान्तु यस्यादिष्टा वज्रना काङ्क्षमेन । एतन्तुं फलमयाऽहरं सर्वे सन्तुष्टावो ये च सिद्धाः ।
 योऽयं भक्तं किञ्चिदप्राप्य दद्याद्गोभ्यो नित्यं गोव्रतो सत्यवादी । शान्तोऽनुभो गोसहस्रस्य फलं संवसरेणाप्नुयात्
 मयधीनः ।

यदेकभक्तमश्रीयाद्दद्यादेकं गवाश्च यत् । दस्रवर्षाश्चानन्तानि गोव्रतो गोऽनुकल्पकः ।
 एकैवैव च भक्तेन यः क्रीणा गां प्रयच्छति । यावन्नि तस्या रोमाणि सश्ववन्नि व्रतकृता । १२३
 तावत्प्रदानात् स गवां फलमाप्नोति शान्तं । ब्राह्मणस्य फलं होदं चक्षियस्य तु वै शृणु ।
 पशुवार्पकमेवन्तु चक्षियस्य फलं शृणु । तदङ्गुलं तु वैश्वस्य शृङ्खे वैश्वार्हतः क्षुनः ।
 यस्यात्मविक्रयं कृत्वा गाः क्रीणा सम्प्रयच्छति । यावत् सन्दर्भेद्गं वै स तावत् फलमश्नुते ।
 रोमिण रोमिण महाभाग लोकाद्यास्त्याख्याः स्यताः । संपाभेस्वर्भयित्वा तु यो वै गाः सम्प्रयच्छति ।
 शान्तविक्रयतुभ्यान्ताः शान्तता विद्धि कौशिक । शभावे यो गवां दद्यात्तिलधेनुं यतव्रतः । १२४
 दुर्गात् न तारितो धेन्वा क्षीरजशं प्रमोदते ।

न शेषासां दानमात्रं प्रशस्तं पात्रं कासो गोविभेषो विधिश्च । कासज्ञानं विप्रगवान्तरं हि दुःखं शान्तं पावकादि यभूतं ।

स्वाध्यायाद्यं शुद्धयेनिं प्रशान्तं वैतानस्यं पापभीरं वज्रं । गोपु चानं नानितीह्यं वरस्यं वृत्तिभानं तादृश
पाचमाहुः ।

वृत्तिभाने वीरति चानिमात्रं कथ्ये वा होम्यवेतोः प्रसूतेः । गुर्मेयं वा वासवंटुहूये वा धेनुं दद्याद्देवताते विमिष्टे ।
अन्तर्जाताः शक्र या ज्ञानसन्धाः प्राणैः क्रीतासेजसा गैतकाश्च । कृष्णात्पुष्टाः पोषणाभ्यागताश्च दारैरेतैर्गोविन्दैः
प्रशस्ताः ।

बलाश्रिताः शीलबलोपपन्नाः सर्वाः प्रशंसन्ति सुगन्धवत्याः । यथा हि गङ्गा वरिता वरिष्ठा तथास्यैनीना कपिलावरिष्ठा ।
तिस्रो रात्रीस्त्रिहोषोऽथ भूमौ तृप्ता गावस्तपितेभ्यः प्रदेयाः । बभूवुः पुष्टैः क्षीरपैः सुप्रचारास्सहं दत्त्वा गौरस्यैर्निर्गतये ।
दत्त्वा धेनुं सुव्रतां साधुदेहां कन्याणवस्त्रामपलाधिनीम् । यावन्ति रोमाणि भवन्ति चास्त्रास्तावन्ति वर्षाणि भवन्त्यमुव ।
तथाऽनङ्गाहं ब्राह्मणाय प्रदाय धुर्थं युवानं बलिनं विनीतं । हस्तस्य वाठारमनन्तवोर्थं प्राप्नोति लोकान् द्रवधेनुदम् ।

कान्तिरि ब्राह्मणान् गाश्च यः परिचरति कौत्रिकः । एतेन विप्रमुच्येरंस्तस्य पुष्पफलं शृणु ।

अश्वमेधकृतोस्तुल्यं फलं भवति शान्तं । मृत्युकाले सहासा च यं वृत्तिमनुकाङ्क्षते ।

लोकान् वज्रविधान् दिव्यान् वस्त्राश्च हृदि वर्त्तते । तत् सर्वं समवाप्नोति कर्षणाऽनेन मानवः ।

गोभिश्च समनुज्जातैः सर्वत्र च महीयते । यस्मैतेनैव कल्पेन गा वनेऽनुगाङ्क्षति ।

दण्डोऽप्यपरोऽपि निस्पृहो नियतः शुचिः । अकामं तेन वस्तुन्यं मुदितेन व्रतकृते ।

मम लोके सुरैः शार्ङ्गं लोके यथापि चेङ्क्षति ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने विषयतोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

॥ इन्द्र उवाच ॥ ज्ञानं यो गामपहरेदिकीयाचार्यकारणात् । एतदिज्ञातुमिच्छामि क्व तु तस्य गतिर्भवेत् ।

॥ पितामह उवाच ॥ भ्रूयार्थं विक्रयार्थं वा येऽपहारं हि कुर्वन्ते । दानार्थं ब्राह्मणार्थाय तत्रेदं मूयतां फलं ।

विक्रयार्थं हि यो हिंसाङ्गयेदा निरहुषः । घातयानं हि पुह्यं ये तु मन्थेयुर्घिनः ।

घातकः खादको वापि तथा बहानुमन्यते । चावन्ति तस्या रोमाणि तावदधाणि मञ्चति ।

ये दोषा यादृशाश्चैव द्विजयज्ञोपघातके । विक्रये चापहारे च ते दोषा वै श्रुताः प्रभो ।

अपहृत्य तु ये गो वै ब्राह्मणाय प्रयच्छति । यावद्दानफलं तस्यास्तावद्विरथमृच्छति ।

सुवर्णं दक्षिणामाङ्गोऽप्रदानं महाद्युते । सुवर्णं परमिद्युक्तं दक्षिणार्थमध्वजं ।

गोप्रदानान्त्तारयेत् सप्त पूर्वोऽस्याऽवरान् । सुवर्णं दक्षिणां कृत्वा तावद्द्विगुणमुच्यते ।

सुवर्णं परमं दानं सुवर्णं दक्षिणा परा । सुवर्णं पावनं शक्र पावनानां परं स्मृतं ।

कुलानां पावनं प्राङ्कर्षात्तद्व्यं व्रतकृते । एषा मे दक्षिणा प्रोक्ता समासेन महाद्युते ।

॥ भीष्म उवाच ॥ एतत् पितामहेनोक्तमिन्द्राय भरतर्षभ । इन्द्रो दत्तवशायाह रामायाह पिता तथा ।

राघवोऽपि प्रियभ्रात्रे लक्ष्मणाय यश्चिन्ने । च्छिन्ने लक्ष्मणेनोक्तमरथ्ये वसतां प्रभो ।

पारम्यर्थागतश्चेदमृषयः शंसितव्रताः । दुर्द्धरं धारयाभासुराश्रान्शैव धार्मिकाः ।

उपाध्यायेन गदितं मम चेदं युधिष्ठिर । य इदं ब्राह्मणे निधं वेद्मः श्रान्तमंदि ।

यज्ञेषु गोमहागेषु हवीरपि समानमे । तस्य लोकाः सिद्धाकम्पा देवतैः सह निवसन् ।

११५

इति ब्रह्मा ष भगवानुवाच परमेस्वरः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने चतुःसप्ततोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

॥ दुर्धिर उवाच ॥ किञ्चित्तोऽहं भवता धर्मान् प्रवदता प्रभो । प्रवक्ष्यामि तु त्वन्देहं तन्मे वृष्टि पितामह ।

व्रतानां किं फलं प्रोक्तं कीदृशं वा महाद्युते । नियमानां फलस्यैव लक्ष्योक्तं च किं फलं ।

दत्तस्यैह फलं किञ्च वेदानां धारणे च किं । अध्यापने फलं किञ्च सर्वमिच्छामि वेदितुं ।

अप्रतिपाद्यके किञ्च फलं लोके पितामह । तस्य किञ्च फलं दृष्टं श्रुतं यत् प्रयच्छति ।

११६

स्वकर्मानिरतानाञ्च शूराणाञ्चापि किं फलं । शैचे च किं फलं प्रोक्तं ब्रह्मचर्यस्य किं फलं ।

पितृशुश्रूषणे किञ्च मातृशुश्रूषणे तथा । आचार्य्यं नुवन्नुभूवासनुक्रोधानुक्रमणे ।

एतत् सर्वमभ्यसेत् पितामह यथातर्था । वेत्तुमिच्छामि धर्मज्ञ परं कौतूहलं हि मे ।

॥ भीष्म उवाच ॥ यो व्रतं वै सद्योद्दिष्टं तथा सम्प्रतिपद्यते । अक्षयं सम्भारम्भ तस्य लोकाः वनातनाः ।

नियमानां फलं राजन् प्रत्यक्षमिह दृश्यते । नियमानां कर्तृणाञ्च तस्याऽवाप्तमिदं फलं ।

११७

लक्ष्योक्तस्यापि च फलं दृश्यतेऽमुच चेह च । इह लोके च वा नित्यं ब्रह्मलोके च मोदते ।

दमश्च तु फलं राजन् शृणु त्वं विक्रमेण मे । दान्ताः सर्वेषु सुखिणो दान्ताः सर्वेषु निर्धृताः ।

यत्रेच्छागामिनो दान्ताः सर्वेषु च निरुदनाः । प्रार्थयन्ति च यद्दाना लभन्ते तस्य संशयः ।

युष्मन्ते सर्वकर्मैर्हि दान्ताः सर्वेषु पाण्डव । स्वर्गे यथा प्रमोदन्ते तपसा विक्रमेण च ।

दानैर्धनैश्चैव विविधैस्तथा दान्ताः समान्तिनाः । दानाद्दमे विविष्टो हि दानं किञ्चिद्भिजातये ।

११८

दाता कुप्यति नो दान्तस्तस्माद्दानात् परं दमः । यस्तु दद्यादकुप्यन् हि तस्य लोकाः वनातनाः ।

क्रोधा हन्ति हि यद्दानं तस्माद्दानात् परं दमः । अदृश्यानि महाराज स्वामान्यद्युतयो द्विवि ।

अयोनिं सर्वलोकेषु यानि ते यानि देवताः । दमेन यानि नृपते गच्छन्ति परमर्षयः ।

कामयाना महत् स्वानं तस्माद्दानात् परं दमः । अध्यापकः परिक्रमादक्षयं फलमश्रुते ।

विधिवत् पावकं श्रुत्वा ब्रह्मलोके नराधिप । अधीत्यापि हि वो वेदान् न्यावविद्मः प्रयच्छति ।

११९

गुरुकर्षप्रसङ्गो तु सोऽपि स्वर्गे महीयते । सन्नियोऽध्ययने युक्तो यजने दानकर्षणि ।

युद्धे यश्च परिचाता सोऽपि स्वर्गे महीयते । वैश्यः स्वकर्षनिरतः प्रदानात्प्रभते महत् ।

शूद्रः स्वकर्षनिरतः स्वर्गे शूश्रूषया चर्हति । शूद्रा बहुविधाः प्रोक्तास्तेषामर्थास्तु मे शृणु ।

शूद्रास्त्वयानां निर्दिष्टं फलं शूद्रस्य चैव हि । यश्चशूद्रा दमे शूद्राः सत्यशूद्रास्तथाऽपरे ।

युद्धशूद्रास्तथैवाका दानशूद्रास्त मानवाः । साह्यशूद्रास्त बहवो योगशूद्रास्तथाऽपरे ।

१२०

अरक्षे स्तस्यैव च त्यागे शूद्रास्तथाऽपरे । दृष्टिशूद्रास्तथैवान्ये समाशूद्रास्तथाऽपरे ।

आर्षवे च तथा शूद्राः समे वर्धन्ति मानवाः । तैस्तैश्च नियमैः शूद्रा बहवः सन्ति चापरे ।

वेदाध्ययनशूद्रास्त शूद्रास्तथाध्ययने रताः । गुरुशूश्रूषया शूद्राः पितृशूश्रूषयाऽपरे ।

मातृशुश्रूषया शूरा भैक्ष्यशूरासायाऽपरे । अरथे शूराशेषे च शूरासातिविपूजने ।
 सर्वे यानि परान् लोकान् स्वकर्माफलनिर्जितान् । धारणं सर्ववेदानां सर्वतीर्थावगाहनं । २१८
 सत्यञ्च ब्रुवतो नित्यं समं वा स्यात् वा समं । अश्वमेधवहसञ्च सत्यञ्च तुलया हृतं ।
 अश्वमेधवहसाद्धि सत्यमेव विप्रिष्यते । सत्येन सूर्याक्षपति सन्धिनाभिः प्रदीप्यते ।
 सत्येन मरुतो वान्ति सर्वे सत्ये प्रतिष्ठितं । सत्येन देवाः प्रीयन्ते पितरो ब्राह्मणास्तथा ।
 सत्यमाहुः परो धर्मास्त्रात् सत्यं न लङ्घयेत् । मुनयः सत्यनिरता मुनयः सत्यविक्रमाः ।
 मुनयः सत्यश्रयसास्र्मात् सत्त्वं विप्रिष्यते । सत्यवन्तः स्वर्गलोके मोदन्ते भरतवर्षभ । २१९
 दमः सत्यपलावान्मिरका सर्व्वात्मना मया । असंशयं विनीतात्मा च वै स्वर्गे महीयते ।
 ब्रह्मचर्यस्य च गुणं शृणु त्वं वसुधाधिप । आजन्ममरसाद्यस्य ब्रह्मचारी भवेद्विह ।
 न तस्य किञ्चिदप्राप्यमिति विद्धि नराधिप । बभ्रुः कोचकृषीपाश्च ब्रह्मलोके वसन्पुत ।
 सत्ये रतानां सततं दान्तानामूर्द्ध्वरेतसां । ब्रह्मचर्यं दद्रेद्राजन् सर्व्वापापान्युपाधिर्न ।
 ब्राह्मणेन विशेषेण ब्राह्मणे क्षप्रिष्यते । प्रत्यक्षं हि तथा ह्येतद्ब्राह्मणेषु तपस्विषु । २२०
 विभेति हि यथा क्रौञ्चो ब्रह्मचारिप्रधर्षितः । तद्ब्रह्मचर्यस्य फलस्यैवोचामिह वृश्रते ।
 मातापितोः पूजने यो धर्मात्ममपि मे शृणु । शुश्रूषते यः पितरं नावसूयेत् कदाचन ।
 मातरं भ्रातरं वाऽपि गुरुमाचार्यमेव च । तस्य राजन् फलं विद्धि स्वर्गलोके ज्ञानमर्षिनं ।
 न च पश्येत् नरकं गुरुशुश्रूषयात्मवान् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने पञ्चमप्रोताऽध्यायः ॥ ७५ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ विधिं गवां परं श्रोतुमिच्छामि नृप तन्मतः । येन तान् ब्राह्मणान् लोकान्तरिणः प्राप्नुयाद्विह । २२१
 ॥ भीष्म उवाच ॥ न गोदानात्परं किञ्चिद्विद्यते वसुधाधिप । गौर्हि न्यायागता दत्ता सद्यस्तारयते कुलं ।
 सतामर्थं सन्त्यगत्यादितो यः स वै क्षतः सन्त्यगाभ्यः प्रजाभ्यः । तस्मान् पूष्यं ह्यदिक्कालप्रवृत्तं गोदानार्थं शृणु राजन्
 विधिं मे ।

पुरा गोषूपनीतासु गोषु सन्दिग्धदर्शिना । मान्वाणां प्रकृतं प्रकृतं वृहस्पतिरभाषत ।

द्विजातिमतिसत्कृत्य चः कालमभिवेद्य च । गोदानार्थं प्रयुञ्जीत गेहिणीं निचतव्रतः ।

आङ्गानश्च प्रयुञ्जीत समन्त्रे वज्रमेति च । प्रविश्य च गवां मधमिमां श्रुतिमुदाहरत् । २२२

गौर्मे माता वृषभः पिता मे दिवं ब्रह्म जगतो मे प्रतिष्ठा । प्रपथैवं ब्रह्मर्षीमुख्य गोषु पुनर्न्यासीमसृजेत्रोप्रदाने ।

स तामेकां निशां गोभिः समसृष्टः समव्रतः । रेकास्त्वगमनात् सद्यः कर्तुवादिप्रमुच्यते ।

उत्सृष्टवृषवसा हि प्रदेया सूर्य्यदर्शने । त्रिदिवं प्रतिपत्तव्यमर्षयादात्रिपक्षव ।

ऊर्जस्त्रिन्य ऊर्जमेधाश्च यशो गर्भो ऽवृतस्य जगतोऽस्य प्रतिष्ठा । कित्तेरोरः प्रवहः ब्रह्मदेव प्राजापत्याः सर्वमित्यर्थवादाः ।

गावो ममैनः प्रणुदन्तु सौर्यास्तथा मौन्याः स्वर्गयानाय सन्तु । आत्मानं मे माहवशात्प्रयन्तु तथाऽमुक्ताः सन्तु सर्व्वादि
 पो मे । २२३

शेषोत्सर्गं कर्षाभिर्होमोवे नरस्यस्यः शेषमे संप्रवृत्ताः । द्यूषं नित्यं सर्वपुत्रोपवाङ्मा दिवश्च मे गतिमिष्टं प्रपन्नाः ।
 या वै द्यूषं मोऽस्रमथैकभावे युष्मान्दत्त्वा चा इभात्प्रदाता । मनस्तुता मन एवोपपन्नाः सन्भवन्धं धीस्यकरोरुक्त्वाः ।
 एवं तस्याय पृथ्वमर्हं वदेत गवां दाता विधिवत् पृथ्वदृष्टं । प्रतिभूयाच्छेषमर्हं दिजातिः प्रतिपृच्छन् वै गोप्रदानेविधिष्वः ।
 गोप्रदानोति वक्तव्यमध्ववज्रवसुप्रदः । ऊर्द्धाक्षा भवितव्या च वैश्ववीति च चोदयेत् ।
 नाम सहीर्त्तयन्तस्वा यथासंख्यानंर स वै । फलं षट्चिंशदष्टौ च सप्तकाणि च विव्रतिः ।
 एवमेतान् गुणान् विद्याद्गवादीनां यथाकर्म । गोप्रदाता समाप्नोति समख्यानष्टमे कर्मे ।

१६९

गोदः शीली निर्भयश्चार्षदाता न स्वाहुःशो वसुदाता च कामं । उवसोडा भारते यश्च विद्वान् विख्यातासो वैश्वशास्त्रज्ञोकाः ।
 गां वै दत्त्वा गोव्रती स्वाप्तिराचं निशाश्चैकां संवदन्नेह ताभिः । काम्याष्टमं वर्जितस्यं चिराचं रवेर्ध्वं गोव्रकृता प्रश्नैर्ध्वः ।
 देवव्रती स्वादृषभप्रदाने वेदावाप्तिर्भोयुमस्य प्रदाने । तथा गवां विधिमासाद्य यज्वा लोकानग्यान् विन्दते नाविधिष्वः ।
 कामान् सर्वान् पार्थिवानेकसंख्यानं चो वै दद्यात् कामदुष्वास धेनुं । सम्यक् ताः सुधर्मकथौघवत्यस्वाममुत्सृज्य व्यायमां
 सम्यदानं ।

१७०

न चाश्विद्यायात्रतायोपकुर्थाश्वद्विधानाय न वक्रबुद्धये । नृशो शयं सर्वलोकस्य धर्मोऽनेसुं धर्मं यत्र तत्र प्रवन्द्येत् ।
 यस्मि लोके अद्रुधाना मनुष्याः यस्मि सुद्रा राक्षसा मानुषेषु । एवामेतद्वोक्तमानं ज्ञानिष्टं ये नास्तिक्वासाश्वन्तेऽन्यपुष्पाः ।
 वासन्त्यं वाक्यमेतच्छिश्यं ये राजानो गोप्रदानानि दत्त्वा । लोकान् प्राप्ताः पुण्ड्रबोलाः प्रवृत्तास्वान्ते राजन् कौर्त्तमाना
 श्विबोध ।

उज्जीररो विश्वगयो नृगस्य भगोरयो विश्वतो यौवमत्स्यः । माश्वता वै मचुक्नुन्दश्च राजा भूरिद्युषो नैवधः सोमकस्य ।
 पुकरवा भरतश्चक्रवर्त्ता यस्मान्बवाये भारताः कर्म एव । तथा वीरो दाशरथिस्य रामो ये चायन्ते विमुक्ताः कीर्त्ति
 मन्तः ।

१७१

तथा राजा पुण्यकर्मा दिक्षोपो दिवं प्राप्ता गोप्रदानैर्ध्विष्वः । यज्ञैर्होमैकपसा राजधर्मैर्माश्वताभूद्रोप्रदानैश्च युक्तः ।
 तस्मात् पार्थ त्वमपीमां मथोक्ता वासन्त्यो भारती धारयस्व । द्विजाग्रेभ्यः संप्रयच्छस्व प्रीतो माः पुण्या वै प्राप्य राज्यं कुरुष्व ।
 ॥ वैश्वस्यायन उवाच ॥ तथा सर्वैर्हृतवान् धर्मराजो भीष्मलोका विधिवद्गोप्रदाने । स माश्वतुर्होवेदोपदिष्टं सम्यक् धर्म
 धारयामास राजा ।

इति नृप सन्तं गवां प्रदाने सवशकस्त्वान् सह गोमयेः पिवानः । विवितन्वश्वनः शिखो वतात्मा ह्यदव राजहृवस्तदा बभूव ।
 नरपतिरभवत् स देवताभ्यः प्रयतमनास्त्वभिसंस्तुवन्श ताः स्म । नृपतिधुरि न गामयुक्तभूपस्तरगवरैरममश्च यत्र तत्र । १७२

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने षट्मप्रतोऽध्यायः ॥ ७६ ॥
 ॥ वैश्वस्यायन उवाच ॥ ततो दुधिष्ठियो राजा भूयः ज्ञान्तमवं नृपे । गोदानविस्तरं धीमान् प्रपक्व श्रिमशान्वितः ।
 ॥ दुधिष्ठिर उवाच ॥ गोप्रदानगुणान् सम्यक् पुनर्वै ब्रूहि भारत । न हि तृप्याम्वहं वीर इच्छानोऽस्यतमोदुर्ग ।
 ॥ वैश्वस्यायन उवाच ॥ दत्युक्तो धर्मराजेन तदा ज्ञान्तमवो नृपः । समन्नाह गुणांस्तस्यै गोप्रदानस्य केवलान् ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ वस्तुनां गुणकल्पनां तरुणीं वस्त्रसंयुतां । दत्त्वेदृशीं गां त्रिप्राय सर्वेषुपापैः प्रमुच्यते ।
 असुर्या नाम ते लोका गां दत्त्वा तान्त्र गच्छति । पीतोदकां जग्धश्चणः नष्टवीरः निरिन्द्रिया ।

१७३

जरारोगोपसम्पन्नां जोषी वापीमिवाजलां । दत्त्वा तमः प्रविशति द्विजं क्रैमेण योजयति ।
रुष्टा दुष्टा कथिता दुर्बला वा नो दातव्या यासु भूधरदत्तैः । क्रैमेर्विप्रं योऽपसौः संयुक्ति तस्मा वीर्याखाफला
सैव लोकाः ।

बलान्विताः श्रीसवयोपपन्नाः सर्वे प्रशंसन्ति सुगन्धवत्याः । यथा हि मङ्गा वरिताम्बरिष्ठा तथाऽर्जुनोनां कपिला वरिष्ठा ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कस्मान् समाने वडला प्रदाने वड्लिः प्रशंसो कपिलाप्रदानं । विशेषमिच्छामि महाप्रभाव योतुं
समर्थोऽस्मि भवान् प्रवक्तुं ।

॥ भोज उवाच ॥ वड्लानां प्रवृत्तां तात श्रुतं मे यत् पुरातनं । वक्ष्यामि तद्भवेत् रोहिषो निर्विषा यथा । १०४

प्रजाः सृजति चादिष्टः पूम्नै दधः स्वयम्भुवा । असृजदृत्तिमेवाद्ये प्रजानां दितकाम्यवा ।

यथा स्यात्प्रमत्तमश्रित्य वर्त्तयन्ति दिवोकसः । तथा वृत्तिं समाश्रित्य वर्त्तयन्ति प्रजा विभे ।

अचरेभ्यश्च भूतेभ्यश्चराः श्रेष्ठाः सदा नराः । ब्राह्मणाश्च ततः श्रेष्ठालेषु सज्जाः प्रतिष्ठिताः ।

यज्ञैरवाप्यते सोमः स च गोषु प्रतिष्ठितः । ततो देवाः प्रमोदन्ते पूम्नै वृत्तिसातः प्रजाः ।

प्रजातान्येव भूतानि प्रक्रीडन् वृत्तिकाङ्क्षया । वृत्तिदद्यात्पचन्त तृषिताः पितृमातृवत् । १०५

इतीदं मनसा गत्वा प्रजासर्गार्थमात्मनः । प्रजापतिस्तु भगवान्मृतं प्रापिवत्तदा ।

स गतस्तस्य तृप्तिन्तु गन्धं सुरभिमुद्गरम् । ददर्शोद्गारसंतृप्तां सुरभीं मुखजां मुतां ।

साऽसृजत् सौरभेयीस्तु सुरभिलोकमातृकाः । सुवर्णवर्णाः कपिलाः प्रजानां वृत्तिधेनवः ।

तासाममृतवर्णानां चरन्तीनां समन्ततः । बभूवामृतजः फेनः सवन्तीनामिवोर्ध्वजः ।

सवत्समुखविभ्रष्टो भवस्य तु वितिष्ठतः । शिरस्यवापतत्कुङ्कुः स तदैवत च प्रभुः । १०६

ललाटप्रभवेणाक्षण रोहिणीं प्रददृश्रिव । तत्तेजस्तु ततो रौद्रं कपिलासा विद्याम्यने ।

नानावर्णत्वमनयन्नेघानिव दिवाकरः । यामु तस्माद्दपाक्रम्य सोमभेवाभिसंश्रिताः ।

यथोत्पन्नाः स्ववर्णस्वास्ता नीता नान्यवर्णतां । यथा कुङ्कुं महादेवं प्रजापतिरभादन ।

अमृतेनाविमिश्रस्व नाच्छिष्टं विद्यते गवां । यथा ह्यमृतमादाय सोमो विश्वमृते पुनः ।

तथा चौरं चरन्त्येता रोहिष्याऽमृतसम्भवं । न दुष्यत्यनिलो नाग्निर्ने सुवर्णं न चोदधिः । १०७

नामृतेनामृते पोते वत्सपोता न वत्सला । इमान् श्लोकान् भरिष्यन्ति हविषा प्रसवेन च ।

आवाभैश्वर्यमिच्छन्ति सर्वेऽमृतमयं शुभं । वृषभाश्च ददौ तस्मै सद्य गोभिः प्रजापतिः ।

प्रमादयामास मनस्वीन इद्रस्य भारत । प्रीतज्ञापि महादेवस्यकार वृषभं तदा ।

ध्वजश्च बाह्वनश्चैव तस्मात् स वृषभध्वजः । ततो देवैश्चैव देवस्तदा पशुपतिः कृतः ।

ईश्वरः स गवां मध्ये वृषभाहूः प्रकीर्तितः । एकमव्ययवर्णानां कपिलाणां महौजवां । १०८

प्रदाने प्रथमः कल्पः सर्वसाभिव कीर्तितः ।

लोकज्येष्ठा लोकवृत्तिः प्रवृत्ता कूट्रोपिताः सोमविश्वन्दभूताः । शैम्याः पुष्पाः कामशाः प्राणदाश्च ना वै दत्त्वा सर्व्वका
मप्रदः स्यात् ।

रमं गवां प्रभवविधानमनुसमं पठन् सदा शुचिरपि मनुष्येण कल्पिकमुपेक मानवः श्रियं मुनान् धन
पशुमापुयात्सदा ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पितानहस्याथ निजस्य वाक्यं राजा यद्य आहनिष्यति ॥ यान् वै दाता राजन्नापुयादे र
ब्राह्मणसत्तमेभ्यः ।

तथैव तेभ्योऽपि ददौ दिजेभ्यो गवां महस्याणि व्रतानि चैव । यज्ञान् समुद्दिश्य च यज्ञानि विजेत
रति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मोऽयम् सप्तमप्रतः विजेत

॥ भीष्म उवाच ॥ एतन्मिथैव काले तु वञ्चितमृषिसत्तमं । दत्त्वाकुर्वन्ममो राजा यैदावे
सर्वलोकचरं सिद्धं ब्रह्मकोशं घनातनं । पुरीषितमभिप्रद्युमनिवाधोपचकमे ।

॥ भैरव उवाच ॥ चैलाक्षो भगवन् किञ्चित् पवित्रं कथ्यतेऽनघ । यत् कूर्त्तव्यं सदा मर्त्यैः प्रापुष्यते ।
॥ भीष्म उवाच ॥ तस्मै प्रोवाच वचनं प्रकृताय हितं तदा । गवामुपनिषदिदाम् नमस्कृत्य गवां शुचिः ।

गावः सुरभिर्गन्धिन्यस्त्राया गुग्गुलुमन्धयः । गावः प्रतिष्ठा भूनामो गावः स्वस्वधनं मरुत् ।
गावो भूतस्य भयस्य गावः पुष्टिः सनातनी । गावो लक्ष्म्यास्तथासुखं गोषु दत्तं न भयति ।

अन्नं हि परमं गावो देवानां परमं इविः । स्नाहाकारवपट्कारैः नित्यं गोषु प्रतिष्ठितौ ।
गावो यज्ञस्य हि फलं गोषु यज्ञाः प्रतिष्ठिताः । गावो भविष्यं भूतस्य गोषु यज्ञाः प्रतिष्ठिताः ।

माथम्प्रातश्च सततं होमकाले महायुते । गावो ददति वै होम्यमृषिभ्यः पुत्रवर्धनम् ।
यानि कानि च दुर्गाणि दुष्कृतानि कृतानि च । तरन्ति चैव पापानं घेनं चो ददति प्रभो ।

एकाश्च दशगुर्दद्याद्दश दद्याच्च गोवती । व्रतं महस्यगुर्दद्यात् सर्वं तुल्यफला हि ते ।
अनादिताम्रिः शतगुरयज्जा च सस्यगुः । समृद्धे यद्य कोनाशो नार्धमर्हन्ति ते चयः ।

क.पनां ये प्रयच्छन्ति सवत्सो कांक्षदोहनां । सुवनां वक्षसंबोतामभौः सौक्यो जयन्ति ते ।
युवः नमिन्त्रियोपेतेन व्रतेन शतयुयपं । नवेच्छं ब्राह्मणेभ्यः भूरिष्टुष्टुमसद्व्रतं ।

वृषभं ये प्रयच्छन्ति श्रोत्रियः च परन्तप । ऐश्वर्येभ्योऽधिगच्छन्ति जायमानाः पुनः पुनः ।
नाकोर्त्तयित्वा गाः सुप्यात्ता नासंस्त्य धीत्यतेत् । माथंप्रातर्नमस्त्रेण गासातः पुष्टिमाप्नुवात् ।

गवां मूत्रपुरीषस्य न दिजेन कवचस्य न । न चासं मांसमश्रीवाद्गवां पुष्टिं तद्याप्नुवात् ।
गाश्च सद्दोर्त्तयेन्नित्यं नावमन्येत तासाया । अग्निष्टं स्तप्रमास्तस्य मां भराः सम्प्रकोर्त्तयेत् ।

गोमयेन सदा स्त्रायान् करोषे चापि संविजेत् । शेषमूत्रपुरीषाणि प्रतिघातस्य सर्व्वधेत् ।
मांसे चर्षणि भुञ्जीत विरीचेदाहणीं दिवं । वाग्मतः सर्षिवा भूभौ गवां पुष्टिं सदाऽप्नुते ।

घृतेन जुष्टयादग्निं घृतेन स्तुतिं वाचयेत् । घृतं दद्याद्दत्तं प्राग्भिक्षुं पुष्टिं सदाऽप्नुते ।
गोमत्या विद्यथा धेनुं तिष्ठानामभिमन्य यः । सर्व्वरजमयीं दद्यात् स ज्ञो चेत कृताकृते ।
गावो मामुपतिष्ठन्तु हेमष्टुष्टुः पयोमुचः । सुरभ्यः भौरभ्यस्य सरितः सागरं यथा ।

गावोऽस्माकं वयं तासां यतो गावस्ततो वयं । १०४४
 गावैः पश्यान्महं निधं गावः पश्यान्महाभयेषु च नरः कोर्त्तयन्मुच्यते भयात् ।
 एवं रात्रौ दिवा चापि शानुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने अष्टशततोऽध्यायः ॥ ७८ ॥
 बलान्वित इति श्रीमहाभारते १०४५ अथा तपसात्तं बुदुष्करं । गोभिः पूज्यं विष्टहाभिर्गच्छेत् न श्रेष्ठतार्मित ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ १०४६ आसां वयमुत्तमाः । भवेम न च क्षियेम दोषेष्वेति परन्तप ।
 समर्थेऽस्मिन् दक्षिणां प्रेषयत सर्वदा । ब्रह्मता च पवित्रार्थं कुर्वीरन् देवमानुषाः ।
 ॥ भोग उवाच ॥ १०४७ श्वावराणि चराणि च । प्रदातारस्य लोकान्ना गच्छेयुरिति मानद ।
 प्रजाः सृजेति चादिद्वा तपसोऽस्ते स्वयं प्रभुः । एवं भवति प्रभुर्लोकान्सारयतेति च ।
 यथा स्यात्तमामास्ता भूतभयस्य मातरः । प्रातर्नमस्यास्ता गत्वस्तः पुष्टिमवाप्नुयात् ।
 अचरेन्महत्तमं गवां लोकपरायणः । तस्याद्गावो महाभानाः पवित्रं परमुच्यते ।
 यज्ञैरवाप्यभूतानां समतिष्ठन् मूर्ध्नि । समानवत्सां कपिशां धेनुं दत्त्वा पयस्विनीं ।
 १०४८ सुभ्रतां वस्त्रसंवीतां ब्रह्मलोके महीयते । सोहितं तुल्यवत्सां धेनुं दत्त्वा पयस्विनीं ।
 सुभ्रतां वस्त्रसंवीतां सूर्यलोके महीयते । समानवत्सां सवत्सां धेनुं दत्त्वा पयस्विनीं ।
 सुभ्रतां वस्त्रसंवीतां सोमलोके महीयते । समानवत्सां शैलानु धेनुं दत्त्वा पयस्विनीं ।
 सुभ्रतां वस्त्रसंवीतां भिन्द्रलोके महीयते । समानवत्सां कृष्णानु धेनुं दत्त्वा पयस्विनीं ।
 सुभ्रतां वस्त्रसंवीतां मण्डलोके महीयते । समानवत्सां धृञ्जानु धेनुं दत्त्वा पयस्विनीं ।
 सुभ्रतां वस्त्रसंवीतां याम्यलोके महीयते । अथां फेनसवत्सानु सवत्सां कांस्यशोहनां ।
 १०४९ प्रदाय वस्त्रसंवीतां वादृणं लोकमश्नुते । वातरेणुसवत्सानु सवत्सां कांस्यशोहनां ।
 प्रदाय वस्त्रसंवीतां वायुलोके महीयते । हिरण्यवर्षां पिङ्गाक्षीं सवत्सां कांस्यशोहनां ।
 प्रदाय वस्त्रसंवीतां कैविरं लोकमश्नुते । पलालधूसवत्सानु सवत्सां कांस्यशोहनां ।
 प्रदाय वस्त्रसंवीतां पिष्टलोके महीयते । सवत्सां पौवर्गं दत्त्वा दृतिकण्ठमण्डलदृतां ।
 वैश्यदेवमसम्बाधं स्नानं श्रेष्ठं प्रपद्यते । समानवत्सां गौरीनु धेनुं दत्त्वा पयस्विनीं ।
 १०५० सुभ्रतां वस्त्रसंवीतां वस्त्राणां लोकमाप्नुयात् । पाण्डुकम्बलवर्षाभां सवत्सां कांस्यशोहनां ।
 प्रदाय वस्त्रसंवीतां साध्याणां लोकमाप्नुयात् । वैराटपृष्ठमुखां सर्वैरक्षैरक्षदृतां ।
 प्रदाय महतां लोकान् च राजन् प्रतिपद्यते । वक्षोपपक्षं क्षीलाङ्गं सर्वैरक्षैरक्षदृतां ।
 गन्धर्व्याप्सरसां लोकान् दत्त्वा प्राप्नोति मानवः । दृतिकण्ठमण्डलं सर्वैरक्षैरक्षदृतां ।
 १०५१ दत्त्वा प्रजापतेर्लोकान् विशोकः प्रतिपद्यते । गोप्रदानरतो याति भिक्षा ब्रह्मदसद्वयान् ।
 विमानेनार्कवर्षेण दिवि राजन् विराजते । तद्वाहवेशः सुश्रोणः सहस्रं सुरथैःश्रितः ।
 रमयन्ति नरश्रेष्ठं गोप्रदानरतं नरं । वीणाणां वल्लकीनाञ्च नूपुराणाञ्च शिञ्जितैः ।
 हासैश्च हरिणाक्षीणां सुप्तः स प्रतिबोध्यते ।

यावन्ति रोमाणि भवन्ति धेन्वास्तावन्ति वर्धाणि महीयते च । कर्मभुतश्चापि ततो नृलोके प्रसूयते वै विप्लवे महे सः ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने गोप्रदानिके श्लोकातीतेऽध्यायः ॥ ७६ ॥

॥ वसिष्ठ उवाच ॥ घृतघोरप्रदा गावो घृतघोत्रो कृतोद्गवाः । घृतघ्नो घृतावर्षाद्या मे सन्तु सदा महे । १२५

घृतं मे हृदये नित्यं घृतं नाभौ प्रतिष्ठितं । घृतं सर्वेषु गावेषु घृतं मे मनसि स्थितं ।

गावो ममापतो नित्यं गावः पृष्ठत एव च । गावो मे सर्वे तस्यैव गवां मये वशास्यहं ।

इत्याचम्य जपेत् वायम्यातस्य पुरुषः सदा । सदाश्चा कुर्वते पापं च तस्मात् परिमुच्यते ।

प्रासादा यत्र शीवर्षा वशीधारा च यत्र च । मन्थर्व्याधरवो यत्र तत्र यान्ति सदसदाः ।

नवनोतपद्माः शीरोदा दधिमेवससकुसाः । वरुणि यत्र वै गणस्य च यान्ति सदसदाः । १२६

गवां घृतसहस्रान् यः प्रयच्छेत्तथाविधि । कर्त्ता हृदिमवापाद्य कर्मलोके मन्थर्व्याधरवो यत्र तत्र यान्ति सदसदाः ।

दश घोमयतः पुत्रो मातामिषोः पितामहान् । दधाति सुखमान् ॥ १२७ ॥

धेन्वाः प्रमात्रेण समप्रमाणां धेनुं निखानामपि च प्रदास्य । शानीयदाता ॥ १२८ ॥

पवित्रमग्रजगतः प्रतिष्ठा दिवैः कर्त्वा मातरोऽद्याप्रमेयाः । शम्भुसमेद्विद्यतो ब्रजेव इत्याद्य पात्रे प्रसमीक्ष्य कालं ।

धेनुं सवसां कपिलां भूरिशुक्लीं कांक्षोपदेशां वशोनाशरीषां । प्रदास्य तां गावति दुर्भिक्षाणां याम्बां सभां वीतभया ॥ १२९ ॥

मनुष्यः ।

सुहृत्पा वज्ररूपाश्च विश्वरूपाश्च मातरः । गावो नामुपतिष्ठन्नामिति नित्यं प्रकीर्तयेत् ।

नातः परतरं दानं नातः परतरं कर्म । नातो विविष्टं शोकेषु भूतं भवितुमर्हति ।

त्वचा लोबाऽथ श्रेष्ठैर्वा गावोः शीरोष मेदेया । यज्ञं वहति सन्धुष्य किमस्य भवति ततः ।

यथा सर्वमिदं व्याप्तं जगत् स्थावरजङ्गमं । तां धेनुं शिरसा बन्धे भूतमन्वस्य मातरं ।

गुणवचनसमुच्चयेकदेशे नृवर मघेष गवां प्रकीर्त्तयेत् । न च परमिह दानमसि गोभ्या भवति न चापि परायणं तथाऽन्यत् । १३०

॥ भीष्म उवाच ॥ वरमिदमिति भूमिदो विचिन्त्य प्रवरस्येवैषणं ततो महात्मा । व्यसृजत निचलात्पदान् दिजेभ्यः सुवैजं च गोधनमात्रं च लोकान् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने गोप्रदानिके श्लोकातीतेऽध्यायः ॥ ८० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पवित्राणां पवित्रं यच्छिष्टं शोके च यद्भवेत् । पावनं परमस्यैव तस्यै ब्रूहि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ गावो महार्थाः पुष्पाश्च तारयन्ति च मानवान् । धारयन्ति प्रजाश्रेया इवैवा पशसा तथा ।

न हि पुष्यन्मं किञ्चिद्गोभ्यो भरतवत्सव । हताः पुष्पाः प्रविशन्ति त्रिषु शोकेषु वृत्तमाः

देवानामुपरिष्ठाश्च गावः प्रतिवसन्ति वै । इत्या चैतास्धारयन्ते यान्ति स्वर्गं मनोविषः । १३१

मान्वाता धौवनाश्च स्यतिर्नञ्जपशुषा । गा वै हृदन्ताः सततं ससृजतस्यसिताः ।

गताः परमकं स्वानं देवैरपि सुदुर्लभं । अपि चात्र पुरा गीतं कथयिष्यामि तेऽजस्र ।

शशीषामुत्तमं धीमान् शश्वदीपायनं शुक्रः । अभिवाद्याऽऽकृच्छतः श्वापिः प्रथतमानसः ।

पितरं परिपश्यद् दृष्टलोकपरावरं । को यश्च सर्ववशानां करिषीः सुपथकथये ।
 किञ्च कृत्वा परं स्थानं प्राप्नुवन्ति मनीषिणः । केन देवाः पवित्रेषु स्वर्गमग्नयि वा विभे ।
 किञ्च यश्चल्य यश्चलं क च यश्चः प्रतिष्ठितः । देवानामुत्तमं किञ्च किञ्च वचमितः परं ।
 पवित्राणां पवित्रश्च यत्नदूहि पितर्येव । एतन् सुखा तु वचनं व्यासः परमधर्मावित् ।
 पुत्राद्याकथयत् सर्वं तत्त्वेन भरतर्षभ ।

॥ व्यस उवाच ॥ गावः प्रतिष्ठा भूतानां तथा गावः पराश्रयः । गावः पुण्याः पवित्राश्च गोधनं पावनं तथा ।

पूर्वमासस्यष्टङ्गा वै गाव इत्यनुश्रुनुम । ष्टङ्गार्थं समुपासयन् ताः किञ्च प्रभुमन्वयं ।
 ततो ब्रह्मानुगाः प्राथमुपविष्टाः समीप्य च । ईक्षितं प्रदेहे ताभ्यो गोभ्यः प्रत्येकत्रः प्रभुः ।
 तायां ष्टङ्गाण्यप्यस्य वक्ष्या यादृक्प्रयोगतः । जानावर्षाः ष्टङ्गवत्संख्यायरोचन् पुत्रक ।

ब्रह्मणा वरदत्तास्ता इव्यकव्यप्रदाः श्रुभाः । पुण्याः पवित्राः श्रुभगा दिव्यसंस्थानसंस्थाः ।
 गावस्तोत्रो महर्द्विष्यं गवां दानं प्रशस्यते । ये वै ताः संप्रथक्कृन्ति वाधयो वीतमकराः ।

ते वै सुकृतिनः प्रोक्ताः सर्वदानप्रदाश्च ते । गवां श्लोकं तथा पुण्यमाप्नुवन्ति च तेऽप्यथ ।
 यत्र वृक्षा मधुफला दिव्यपुष्पफलोद्भवाः । पुष्पाश्चि च सुगन्धोनि दिव्यानि दिव्यसतम ।
 सर्वा मण्डिमयी भूमिः सर्वकाष्ठमवास्तुकाः । सर्वसुखसंस्पर्शा निष्य ह्य नीरजाः श्रुभाः ।

रक्तोत्पलवने चैव मण्डिखण्डैर्हरिण्यथैः । तरुणादित्यवृक्षाभैर्भानि तत्र जम्बावृक्षाः ।
 महाईमणपिपैश्च काञ्चनप्रभकेसरैः । नीलोत्पलविमिमेश्च शरोभिर्भ्युत्पल्यथैः ।

करवीरवनेः फुल्लैः सहस्रावर्णसंघटैः । सन्तानकवनेः फुल्लैर्दृष्टैश्चैव मसंघटाः ।
 निर्मोखाभिस्य मुक्ताभिर्धण्डिभिस्य महाप्रभैः । उद्भूतपुलिनास्तत्र जातरूपैश्च निवृत्ताः ।

सर्वरत्नमयैश्चिचैरवगाढा द्रुमोत्तमैः । जातरूपमयैश्चाभ्युत्थिताः प्रनसमप्रभैः ।
 सौवर्णनिरयलच मशिरश्चित्रिलोचयाः । सर्वरत्नमयैर्भानि श्रेष्ठैश्चारसिहस्त्रितैः ।

नित्यपुष्पफलास्तत्र जगाः पञ्चरथाकुलाः । दिव्यमन्त्रयैः पुण्यैः फलेश्च भरतर्षभ ।
 रमन्ते पुष्पकर्षाण्यस्य चिद्यं युधिष्ठिर । सर्वकामसङ्गृह्यार्था निःश्राकाः मतमन्ववः ।

विमानेषु विचित्रेषु रमणीयेषु भारत । मोहन्ते पुष्पकर्षाणो विहरन्तो यत्रस्थिनः ।
 उदकोरन्ति तावाजन् श्रुभास्याश्वरथाङ्गणाः । एतान् श्लोकानवाप्नोति मान्दत्त्वा वै युधिष्ठिर ।

येषामधिपतिः पूषा माहतो बलवान् बल्लो । ऐश्वर्ये वरुणो राजा काममात्रं सुमन्वराः ।
 सुरूप्या बड्ढरूप्याश्च विश्वरूप्याश्च मानरः । प्राजापत्यमिति ब्रह्मण् जपेन्नित्यं यतव्रतः ।

गाश्च श्रुश्रुवते यश्च समन्वेति च सर्वत्रः । तथै तुष्टाः प्रथक्कृन्ति वरानपि मुदुर्कमान् ।
 द्रुष्ट्वेच्च मनसा वाऽपि गोषु नित्यं सुखप्रदः । शर्षयेत् सदा चैव नमस्कारैश्च पूजयेत् ।

दान्तः प्रोतमना नित्यं गवां व्युष्टं तथाऽश्रुते । त्वहमुष्णं पिबेत्पूत्रं त्वहमुष्णं पिबेत् पयः ।
 गवामुष्णं पयः पीत्वा त्वहमुष्णं घृतं पिबेत् । त्वहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुमक्षो भवेत्पूत्रं ।

येन देवाः पवित्रेषु भुञ्जते लोकमुत्तमं । यन् पवित्रं पवित्राणां जडृतं त्रिरसा बधेत् ।
 धृतेन कुञ्जदादग्निं धृतेन क्षसि वाचयेत् । धृतं प्राञ्जितं दसाद्भवां बुद्धिं तथाऽभुते ।
 निहृतेषु सर्वैर्गोभिर्मांसं प्राञ्जितवाचकः । मञ्जुहत्यायमं पापं सर्वमेतेन प्रुञ्जते ।
 परामवाच देत्यानां देवैः शौचमिदं कृतं । ते देवतमपि प्राप्ताः संविद्वायु महावसाः ।
 गावः पवित्राः पुण्यास्य पावनं परमं महत् । तासादत्वा दिजातिभ्यो नरः सर्वमुपाभुते ।
 गवां मध्ये इन्द्रिर्भूत्वा गोमतीं मजसा जपेत् । पूताभिरङ्गिराचम्य इन्द्रिर्भवति शिर्षकः ।
 अग्निमध्ये गवां मध्ये ब्राह्मणानाञ्च संसदि । विश्वमिदं व्रतकृता ब्राह्मणाः पुण्यकर्मिकः ।
 अध्यापयेदन् शिष्यान् वै गोमतीं चक्षुष्यकृतां । शिराचोपोषितो भूत्वा गोमतीं संभते वरं ।
 पुत्रकामस्य सभते पुत्रं धनमद्यापि वा । पतिकामा च भर्तारं सर्वकामास्य मानवः ।
 गावस्तुष्टाः प्रयच्छन्ति शेषिता वै न संशयः । सुमेता महाभागः शशिषाः सर्वकामदाः ।
 रोहिष्य इति जानीहि नैताभ्यो विद्यते परं । इत्युक्तः स महातेजाः इन्द्रः पित्रा महात्मना ।
 पूजयामास गा नित्यं तस्मान्मपि पूजय ।

इति श्रीमहाभारते शानुशासनपर्वणि शानुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथनेनाप्रदानिके एकाशीतोऽध्यायः ॥ २१ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ मया गवां पुरोधं वै शिवा कुहमिति श्रुतं । एतदिच्छाम्बहं श्रोतुं संशयोऽत्र पितामह ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अथाप्युदाहरन्मीमितिचायं पुरातनं । गोभिर्नृपेह संवादं श्रिया भरतवत्तम ।
 श्रीः कृत्वैव वपुः कान्तं गोमधेषु विवेकं च । गावोऽत्र विक्षिताशया दृष्ट्वा रूपस्य सम्यहं ।
 ॥ गाव ऊचुः ॥ काऽपि देवि श्रुतो वा तं रूपेणाप्रतिभा भुवि । विक्षिताः स्य महाभागे तव रूपस्य सम्यदा ।
 दृष्ट्वाम त्वां वयं ज्ञातुं का तं क च गमिष्यामि । तस्मै वरवर्षाभे सर्वमेतद्दवीहि नः ।
 ॥ श्रीरवाच ॥ लोककान्ताऽस्मि भद्रं वः श्रीगोष्वाऽहं परिश्रुता । मया देव्याः परित्यक्ता विवृष्टाः शान्तिः समाः ।
 मयाऽभिपन्ना देवास्य मोदन्ते ब्राह्मणीः समाः । इन्ने विस्मान् सोमस्य विश्वरापोऽग्निरेव च ।
 मयाऽभिपन्नाः मिथ्येने षडशो देवतास्यसा । साक्षाविश्राम्बहं गावस्ये विनश्यन्ति सर्वशः ।
 धर्मस्यार्थस्य कामस्य मया कुष्टाः सुखान्विताः । एवं प्रभावां मां गावो विजानीत पुण्यप्रदाः ।
 दृष्ट्वामि चापि युष्मासु वक्तुं सर्व्यासु नित्यदा । शान्त्यं प्रायेण युष्मान् बीकुष्टा भवतास वै ।
 ॥ गाव ऊचुः ॥ अभुवा चपला च त्वं सामान्या वज्रभिः सह । न त्वामिच्छाम भद्रं नो ममतां च च रंश्ये ।
 वपुश्चत्वा वयं सर्व्याः किमस्यात्वं तयाऽद्य । यद्येहं ममतां तव हतकार्यां वयं तया ।
 ॥ श्रीरवाच ॥ किमेतदः क्वं गावो क्वं नोहाभिनन्द्य । न मां संप्रतिश्रुतोऽर्थं कदादे दुर्लभां शर्तो ।
 शतस्य लोकावादोऽर्थं लोके चरति सुव्रताः । स्वयं प्राप्ते परिभ्यो भवतोति विनिश्चयः ।
 महदुपं तपः कृत्वा मां निवेदन्ति मानवाः । देवदानवमन्थर्थाः पित्राचोरनरासयाः ।
 प्रभाष एष वो गावः प्रतिश्रुतो मामिह । नासमन्वा क्वहं धैर्यास्त्रैलोक्ये सचराचरे ।
 ॥ गाव ऊचुः ॥ गावमन्यामहे देवि न त्वां परिभवामहे । अभुवा चलचित्ताऽपि ततस्त्वां सर्व्यामहे ।

वज्रवाऽथ किमुनेन गम्यता यथ वाञ्छसि । वपुस्तयो वर्यं सर्वैः किमशोकं नचाऽनये ।
 ॥ श्रीहवाच ॥ अकृता भविष्यामि सर्वलोकाश्च मानदाः । प्रत्याख्यानेन पुत्रार्थं प्रहारः कियतां मन ।
 महाभागा भवत्यो वै वरस्थाः वरसागतां । परिचायन्तु सां नित्यं भवमानामनिन्दिता । १३०
 माननामहमिच्छामि भवत्यः सततं इभाः । ज्येष्ठाङ्गोऽप्यथो वसुमिच्छामि च सुकुम्भिते ।
 न वोऽपि कुम्भितं किञ्चिदङ्गोऽथ लेख्यतेऽनघाः । पुत्राः पवित्राः इभमा समद्विं प्रचक्षत ।
 वसेयं यथ वो देहे तस्मिं व्याख्यातुमर्हथ । एवमुक्त्वास्तु ता गावः इभाः कश्चव शशाः ।
 सख्यन्तु सहिताः सर्वैः श्रियमूचुर्नराधिप । अवाञ्छं मानया कार्या तवास्याभिवर्धयिष्ये ।
 ब्रह्मभूते निवस तं पुण्यमेतद्भि नः इभे । १३१
 ॥ श्रीहवाच ॥ दिक्षा प्रसादो वृक्षाभिः कृतो मेऽनुग्रहात्मकः । एवं भवतु भद्रं वः पूजिताऽपि सुखप्रदाः ।
 एवं कृत्वा तु सम्यं श्रीर्गोभिः सह भारतं । पश्यन्तीनां तवशाखां तवैवात्तरधीयत ।
 एवं गोब्रह्मतः पुत्र माहात्म्यं तेऽनुवर्षितं । माहात्म्यं च नवां भूयः भूयतां मदतो मम ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानपर्वणकथने गोप्रदानिके श्रुतीतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ ये च मां सम्प्रयच्छन्ति उत शिष्टाश्चिनश्च ये । तेषां सचापि यज्ञाच्च नित्यमेव युधिष्ठिर ।
 श्चते दधिघृतेनेह न यज्ञः सम्प्रवर्तते । तेन यज्ञस्य यज्ञत्वमतो मूलस्य कथ्यते । १३२
 दानानामपि सर्वेषां गर्वाः दानं प्रच्छते । गावः श्रेष्ठाः पवित्रस्य पावनं क्षेत्रदुत्तमं ।
 पुण्यधमेताः सेवेत ज्ञाप्यधर्मपि पैव ह । पयोदधिघृतस्य सां सर्वपापप्रमोचनं ।
 गावस्त्रैजः परं प्रोक्तमिह लोकैः परं च । न मोक्षः परमं किञ्चित् पवित्रं भरतर्षभ ।
 अत्राप्युदाहरन्तीमितिहासं पुरातनं । पितामहस्य संवा इमिच्छस्य च युधिष्ठिर ।
 पराभूतेषु दैत्येषु ब्रह्मस्त्रिभुवनेश्वरः । प्रजाः समुदिताः सर्वैः सत्यधर्मपरायणाः । १३३
 अथर्षयः सगन्धर्वा किन्नरोरमराक्षसाः । देवासुरसुपर्णाश्च प्रजानां पशुयज्ञया ।
 पर्युपासन्त कौरव्य कदाचिदै पितामहं । नारदः पर्वतस्यैव विश्वावसुर्षहाऽङ्गः ।
 दिव्यतानेषु गायन्तः पर्युपासन्त तं प्रभुं । तत्र दिव्यानिपुण्याणि प्रावक्षन् पवनसदा ।
 आजर्ज्वन्तवशापि सुगन्धीनि पृथक् पृथक् । तस्मिन् देवसमावासे सर्वभूतसमायमे ।
 दिव्यावादिचसंघटे दिव्यस्त्रीचारुवाहते । इन्द्रः पप्रच्छ देवस्यमभिवाच्य प्रथमं च । १३४
 देवानां भगवन् कस्मान्नोक्तेजानां पितामह । उपरिष्टाङ्गवां लोकं भूतदिश्यामि वेदितुं ।
 किं तयो ब्रह्मचर्यं वा गोभिः कृतमिच्छेश्वर । देवानामुपरिष्टाच्च वसन्त्वरजसः मुखं ।
 ततः प्रोवाच ब्रह्मा तं ब्रह्मं वसुमिसूदनं । अवज्ञातास्त्वया नित्यं गावो वसुमिसूदन ।
 तेन तमासां माहात्म्यं न वेत्सि शृष्टु यत् प्रभो । नवां प्रभावं परमं माहात्म्यं च सुरर्षभ ।
 यज्ञाङ्गं कथिता गावो यज्ञ एव च वाचव । एताभिश्च विना यज्ञो न वर्तेत क्वचन । १३५
 धारयन्ति प्रजास्यैव पयसा हविषा तथा । एतासां तमघाःश्चापि कथिष्याममुपासते ।

जनयन्ति च धाम्नानि वीकानि विविधानि च । ततो यज्ञाः प्रवर्तन्ते सर्वं कथञ्च सर्वतः ।
 पयोर्दधिभूतस्यैव पुष्पाद्यैः सुराधिप । बहन्ति विविधान् मारान् शानुष्वापरिपोडिताः ।
 मुनीन् धारयन्तीह प्रजासैवाभिकर्षया । वायवांश्रुटवाहिन्यः सर्वेषां सुकृतेन च ।
 उपरिष्ठात्ततोऽस्माकं वचन्त्येताः वदेव हि । एतन्ने कारणं प्रकृ निवासकृतमस्य वै ।
 गवां देवीपरिष्ठाद्भिः समाख्यातं जनकनो । एता हि वरदत्ताश्च वरदाश्चापि वाचव ।
 सुरभ्यः पुष्पकर्षिणः पावनाः शुभस्युषाः । यदथ मातृतासैव सुरभ्यः सुरसन्तम ।
 तत्र मे श्रुत्वा काश्र्वेभ्यः वदतो बलसूदन । पुरा देवयुगे ज्ञात देवैरेषु महात्मानु ।
 चीन् लोकाननुशासतु विश्वा नमन्त्वमागतं । अदित्यास्तथमानायास्तपो घोरं मुदुस्वरं ।
 पुष्पाद्यममरश्रेष्ठ पादेभ्येकेन नित्यदा । तान्मु दृष्ट्वा महादेवीं तप्यमानां महत्तपः ।
 दक्षस्य दुहिता देवी सुरभी नाम नामतः । अतश्चेत तपो घोरं दृष्ट्वा धर्ष्यपरायया ।
 कैलासशिखरे रम्ये देवगन्धर्व्वेभ्यो विते । अतिष्ठदेकपादेन परमं योगमाश्रिता ।
 दक्षवर्षसहस्राणि दक्षवर्षेभ्यस्तानि च । वनप्रसादापमा तस्या देवाः सर्विमहोरगाः ।
 तत्र गत्वा मया साङ्गं पर्युपासन्तां तां शुभं । अद्याहमब्रुवं तत्र देवीं तां तपसाऽश्रितां ।
 किमर्थं तथ्ये देवि तपो घोरमनिन्दिते । प्रीतसोऽहं महाभागे तपसाऽनेन प्रोभने ।
 वरयस्व वरं देवि दातांऽप्नोति पुनन्दर ।

॥ सुरभ्युवाच ॥ वरेण भगवन् मङ्गलं कृतं लोकपितामह । एष एव वरं मेऽस्य यत् प्रीतोऽसि ममानस ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तामेवं ब्रूतीं देवीं सुरभीं चिदश्रेष्ठर । प्रत्यब्रुवं च देवेभ्यः तस्मिन्नेव ब्रह्मोपने ।
 अलाभकाम्यया देवि तपसा च ब्रुभानमे । प्रपन्नोऽहं वरं तस्मादमरत्नं ददामि ते ।
 अद्याणामपि लोकानामुपरिष्ठाशिवस्थसि । मत्प्रसादाच्च विस्थितो गोलोकः स भविष्यति ।
 मःनेवपु च कुर्वाणा प्रजाः कर्षं शुभस्यया । निवस्यन्ति महाभागे सर्व्या दुहितरस्य ते ।
 मनसा चिन्विता भोगास्तया वै दिव्यमानुषाः । यस्य स्वर्गे सुखं देवि तत्तत् सम्यस्यते ब्रुभे ।
 तस्या लोकाः सहस्राश्च सर्व्यकाममन्विताः । न तत्र क्रमते मृत्युर्न जरा न च पापकः ।
 न देवं वाशुभं किञ्चिद्विद्यते तत्र वाचव । यत्र दिव्यान्वरस्थानि दिव्यान्वाभरणानि च ।
 विमानानि सुयुक्तानि कामगानि च वाचव । ब्रह्मसर्व्येण तपसा सत्येन च दमेन च ।
 दामैश्च विविधैः पुष्पैस्तया तीर्थानुसेवनात् । तपसा महता चैव सुकृतेन च कर्षया ।
 ब्रह्मः समासादयितुं गोलोकः पुष्करेण च । एतन्ने सर्व्यमाख्यातं मया ब्रह्मणुश्रुते ।
 न ते परिभवः कार्यो गवामसुरसूदन ।

॥ भीष्म उवाच ॥ एवं श्रुत्वा सहस्राक्षः पूजयामास नित्यदा । गाक्षके वज्रमानस्य तासु नित्यं युधिष्ठिर ।
 एतन्ने सर्व्यमाख्यातं वाचनस्य महाद्युते । पवित्रं परमश्चापि गवां माहात्म्यमुत्तमं ।
 कीर्त्तितं पुरुषव्याच सर्व्यपापप्रमोचनं । य इदं कथयेन्नित्यं ब्राह्मणेभ्यः समाहितः ।

एवमेव च तेषु निष्कार्येषु वै वि । शर्मकाभिः शर्मकाः पित्रोः शर्मकाः ॥ १०१ ॥
 गोषु मन्त्रस्य समते वैशदिभ्यति शान्तः । विधिद्विपितायाः गोषु गोषु काममया सुषुः ॥ १०२ ॥
 पुत्रार्थं समते पुत्रे शर्मकाः सामवापुषात् । शर्मकाः समते विपिते शर्मकाः शर्मकाः ॥ १०३ ॥
 विद्यार्थं चापुषादिषां सुवार्थं प्राप्नुवान् सुषुः । विधिद्विपितायाः वैशदिभ्यति शान्तः ॥ १०४ ॥
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥ १०१ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ उक्तं पितामहेनेदं गौरी दाममनुसमं । विधिद्विपितायाः शर्मकाः ॥ १०२ ॥
 राव्यं हि सततं दुःखं दुर्गुणैश्चात्मनिभिः । भूषिषुषुः शर्मकाः विपिते वाऽपि नतिः ॥ १०३ ॥
 पूषणे तत्र निषतं प्रयच्छन्ती ससुभरी । सर्वे च कथिता धर्मोपदेशा मे सुरजन्मनः ॥ १०४ ॥
 एवमेव गवामुक्तं प्रदानं ते नृगेषु च । शर्मिका शर्मिकेतेन पूर्वमेव निदर्शितं ॥ १०५ ॥
 वेदोपनिषदाश्चैव सर्वकर्मसु दक्षिणाः । सर्वकृतसु शोदितं भूमिर्गोवाऽथ काश्चनं ॥ १०६ ॥
 तत्र श्रुतिसु परमा सुवर्षं दक्षिणेति वै । एतद्विद्वान्महं शोतुं पितामहं वषातथं ॥ १०७ ॥
 किं सुवर्षं कथं जातं कश्चिन् काले किमात्मकं । विदेवं किं कलशैश्च कक्षाश्च परमं चरे ॥ १०८ ॥
 कक्षादानं सुवर्षं पूजयन्ति मनोपिबः । कक्षाश्च दक्षिणार्थं तद्यज्ञकर्मसु ब्रह्मते ॥ १०९ ॥
 कक्षाश्च पावनं श्रेष्ठं भूमेर्गोव्यस्य काश्चनं । परमं दक्षिणार्थं च तद्गवोश्च पितामहं ॥ ११० ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ शृणु राजश्रुतिं वाक्प्रकारश्च विकारं । जातकैः पशुमन्वन्ति मनुमूतस्य चक्षया ॥ १११ ॥
 पिता मम महातेजाः शान्तुर्निधनकृतः । तस्य दित्सुरहं श्राद्धं गङ्गादारमुपागमं ॥ ११२ ॥
 तत्रागम्य पितुः पुत्र श्राद्धकर्म समारभं । माता मे गाऊवी चांशं साहाय्यमकरोत्तदा ॥ ११३ ॥
 ततोऽपतक्षपः सिद्धानुपवेश्य बह्वनृषीन् । तोषप्रदानान् प्रभृत्कार्याश्च हस्यारभं ॥ ११४ ॥
 तत् समाप्य शोदितं पूर्वकर्म समाहितः । दातुं निर्वपयं सस्यग्यथावद्दमारभं ॥ ११५ ॥
 ततश्च दर्मव्यासं भिक्षा सुवचिराङ्गदः । प्रसन्नाभरयो वाऽङ्गदनिष्ठदिश्यायते ॥ ११६ ॥
 समुत्थितमहं दृष्ट्वा परं विस्मयमागमं । प्रतिपद्यीता साक्षान्ने पितेति भरतर्षभ ॥ ११७ ॥
 ततो मे पुनरेवासीत् संज्ञा शस्त्रिण्य श्राव्यतः । नाचं वेदेषु विद्विता विधिर्षुसा इति प्रभो ॥ ११८ ॥
 पिष्टो देवो नरेण्येह ततो मतिरभूत्तम । साक्षात्कौह मनुष्यस्य पिष्टं हि पितरः क्वचित् ॥ ११९ ॥
 यत्कानि विहितश्रेयं पिष्टो देवः कुर्वन्ति । ततोऽहं तदनादृत्य पितृदक्षिणद्वयं ॥ १२० ॥
 श्राद्धप्रामाण्यस्य कानु विधिं पिष्टस्य संश्रयम् । ततो दर्शितुं तत्कर्ममदं भरतर्षभ ॥ १२१ ॥
 श्राद्धमार्गानुसारेण तद्विधिं मनुजर्षभ । ततः शोऽन्तर्हिता वाङ्मः पितृर्षमं नराधिप ॥ १२२ ॥
 ततो मे दर्शयामासुः क्षप्रान्ते पितरक्षया । प्रीयमाणासु मामूषुः प्रीताः सा भरतर्षभ ॥ १२३ ॥
 विज्ञानेन तवानेन यस्य मुञ्चसि धर्मतः । तया हि कुर्मता श्राद्धं प्रमाणाभिह पाथिव ॥ १२४ ॥
 आत्मा धर्मः श्रुतं वेदतः पितरक्षधिभिः सह । साक्षात् पितामहो ब्रह्मा मुरवोऽथ प्रजापतिः ॥ १२५ ॥
 प्रमाणापनुतोता वै क्षातिश्च न विधाञ्जिता । तदिदं सम्भारार्थं मयाऽहं भरतर्षभ ॥ १२६ ॥

किन्तु भूमेर्नवाहायै सुवर्षे दीव्यतामिति । एवं कदाचिदर्थेनैव कदाचिद्विद्वान् ।
पावित्तं वै भवित्यसि प्रथमं परमं विद्वान् । इत्युक्तं शानुश्रवणसूत्रेण ।
सुवर्षे वै प्रथम्यसि । एवं तस्मिन्निशुभे । नृपिणो । रामो । श्रुतयो विद्वान् ।
सुवर्षदानेऽप्यरवं मरिचि चरत्तयम् । इति शानुश्रवणसूत्रेण ।

नाम । न्वं प्रति विभो यन्महापुरुषोऽयम् । कामरूपेण रामेण शीतरीत्यादिषु ।
पिः वतः कर्मः । पुष्पिणी कथा । पिः पितृणां पुरा । इति । श्रुतं नदीं कर्त्तुं । रामो । रामीश्वरोऽयम् ।
चाणदार मत्तं वीरो मत्तं च येन युषिषं । नक्षिणेन महापुरुषं चर्मकामयमन्त्रितं ।

पावनं सर्वभूतानां तेजोऽनुतिविद्वान् । विपात्रा य च तेजसी तेन कस्तुपदेन च ।
मैवात्मानोऽय लक्ष्मणां कामरूपोऽयमश्नत् । स तु कस्तुपरिवेष्टा महात्मा दक्षिणात्मन् ।
यमश्नात्तमन्मन्त्रानुवीन् देवांसु भार्गवः । पावनं यत् परं नृशामुपे कर्त्तव्यं वर्त्ततां ।

तदुच्यतां महाभामा इति कातपृषोऽमवीत् । इत्युक्त्वा वेदमाशास्त्राणामुपुषे महर्षयः ।
राम विप्राः यत्किञ्चन वेदमाशास्त्रं वर्त्तन्त । भूयस विप्रर्षिण्यः प्रष्टव्याः पावनं प्रति ।
ते यदुच्यते प्राशास्त्राण्येव समुदाहर । ततो वृद्धिं देवर्षिभ्योऽयमय काशापं ।
तमेवार्थं महातोजः । यमश्नत् भृगुमन्दनः । आता मतिर्मे विमन् । कथं पूजेयमित्युत ।
केन वा कर्त्तव्येभ्यो प्रदानेनेह केन वा । यदि वोऽनुपयतना बुद्धिर्मा प्रति वत्तमाः ।

प्रभूत पावनं किं मे भवेदिति तपोधनाः ।

॥ अथय उचुः ॥ गाः सु भू । नक्ष विपत्त दग्नेह भृगुमन्दन । पापकृत पूयते मर्त्य इति भार्गव इत्युत्तम् ।

अन्यद्वा ननु विप्रैर्भूयतां पावनं महत् । दिव्यमत्यहुताकारमपत्वं आतवेदेव ।
दग्धा लोकान् पुरा वीर्यात् सृष्टुमिति इत्युत्तम् । सुवर्षमिति विख्यातं तद्दत्त् विद्विमेवपि ।

ततोऽप्रवीद्विद्वानं भगवान् संश्रितवत्तः । इत्यु राम यद्योत्पत्वं सुवर्षममलप्रभं ।

फसं दास्यति ते यत्तु दाने परमिदोच्यते । सुवर्षं यच्च यस्याच्च यथा च मुक्त्वात्तरं ।
तस्मिन्नेव महाबाहो यत्त्वं विगदतो मम । अग्नीषोमात्मकमिदं सुवर्षं विद्वि निश्चयं ।

अज्ञोऽग्निर्दग्धो मेवः सृष्टोऽय इति दर्शितं । कुक्षरास्य स्यता नामा मन्दिवासासुरा इति ।
कुक्षुटास्य वराहास्य राक्षसा भृगुमन्दन । इडा गावः पयः वेतोः सुमिरिखेव च स्यतिः ।

जगत् सर्वस्य निर्मेय तेजोराशिः समुत्थितः । सुवर्षमेभ्यो विप्रैर्देवं परममुत्तमं ।
एतस्मात् कारणाद्देवा मन्त्रैर्भारमराक्षसाः । मनुष्याश्च पिशाचाश्च प्रयता धारयन्ति तत् ।

मुकुटेरान्दयुतैरुत्तरैः प्रथमैः । सुवर्षविक्रमैश्च विराजन्ते इत्युत्तम ।
तस्मात् सर्वपवित्रेषुः पवित्रं परमं स्यतं । भूमिर्गोभ्योऽय रक्षोभ्यश्चिद्वि मनुष्यैर्भ ।

इष्टिर्वा गासु दग्नेह यस्यान्वदपि किञ्चन । विविधते सुवर्षस्य दानं परमकं विभो ।
अथप पावनं चैव सुवर्षमभरयुते । प्रयच्छ द्विजमुक्तेभ्यः पावनं स्रेतदुत्तमं ।

१५७

१५८

१५९

१६०

१६१

१६२

सुवर्णैः सर्वांसु इक्षिणासु विधीयते । सुवर्णं च प्रयच्छन्ति सर्वदरास्ते भवन्त्युत ।
 देवतासु प्रयच्छन्ति ये सुवर्णं ददन्त्यथ । अग्निं देवताः सर्वाः सुवर्णं तदात्मनः ।
 तस्मात् सुवर्णं ददता दन्ताः सर्वाः सा देवताः । नयन्ति पुरुषस्यास्य न क्षणः परमं विदुः ।
 भूय एव तु माहात्म्यं सुवर्णं विनोद्य मे । गृह्णीमस्य विप्रैर्षं सर्वप्रसन्नतामपर ।
 मया मृतमिदं पूर्वं पुराणे भृगुमन्दन । प्रजापतेः कथयतो यथात्मावैकुण्ठस्य वै ।
 शूलापाशैर्भगवतो बद्रथस्य महात्मनः । मिरौ हिमवति श्रेष्ठे तदस्य भृगुसुलोदर ।
 देव्या विवाहे निवृत्ते बद्रास्या भृगुमन्दस्य । स्नानमे भगवतो देव्या सह महात्मनः ।
 ततः सर्वे समुद्दिग्वा देवा बद्रमुपासमन् । ते महादेवमासीमं देवीं च वरदामुतां ।
 प्रसाद्य शिरसा सर्वे बद्रमुपुर्णगूढस्य । सर्वं समाम्भो देव देव्या सह तवानस्य ।
 तपस्विनस्तपस्विन्या तेजस्विन्याऽन्तितेजसः । समीचतेजास्तं देव देवीं चैकमुमा तथा ।
 अत्यं युवयोर्द्वेव बह्वङ्गविता विभो । तस्यूनं त्रिषु लोकेषु न किञ्चिज्ज्ञेयमिति ।
 तदेभ्यः प्रणतेभ्यस्तं देवेभ्यः पृथुलोचन । वरं प्रयच्छ्य लोकेषु चैकोन्यदितस्तस्मात्तथा ।
 अपत्यार्थं निवृत्तोऽस्य मेजः परमं विभो । चैकोन्यकारो हि युवां लोकेऽन्तापथिभ्यः ।
 तदपत्यं हि युवयोर्द्वेवानभिभवेदुव । न हि ते पृथिवी देवो न च शैनि दिवं विभो ।
 नेदं धारयितुं शक्ताः समस्ता इति नो ज्ञतिः । तेजःप्रभावनिर्दुर्गं तस्मात् सर्वमिदं जगत् ।
 तस्मात् प्रसादं भगवन् कर्तुमर्हसि नः प्रभो । न देव्यां सञ्चयेत्पुत्रो भवतः सुरसन्तम ।
 धैर्यादेव निवृत्तोऽस्य तेजो ज्योतिरनुत्तमं । इति तेषां कथयतां भगवान् मोक्षवध्वजः ।
 एवमस्त्विति देवास्तान् विप्रैर्षं प्रथभाषत । इत्युक्त्वा चोद्धृतमनश्चेतो हृद्यभवाह्वनः ।
 ऊर्द्ध्वरेताः समभवन्ततः प्रकृतिं चापि यः । बद्राणो तु ततः कृद्धा प्रमेयैर्दे तथा स्तो ।
 देवानद्यामवोक्तव स्त्रीभावात् पश्यं वचः । यस्मादपत्यकामो वै भर्ता मे विनिवर्तितः ।
 तस्मात् सर्वे सुरा दूयमनपत्या भविष्यथ । त्रयोऽचेदो मम कृतो यस्यापुत्राभिरस्य वै ।
 तस्मात् प्रजा वः खगमाः सर्वेषां न भविष्यति । पावकस्तु न तथासोऽप्यकाशे शृगूदह ।
 देवा देव्यास्तथा प्रापादनपत्यास्तथाऽभवन् । बद्रस्य तेजोऽप्रतिमं धारयामास वै तदा ।
 प्रस्कम्बन् ततस्तस्मात् किञ्चित्तत्रापतद्गुवि । उदययात तदा वज्रैः बहूषे चाद्गुतोपमं ।
 तेजस्तेजसि संयुक्तमात्मयोनितमामतं । एतस्मिन्नेव काले तु देवाः ब्रह्मपुरोगमाः ।
 असुरक्षारको नाम तेन सन्नापिता भृशं । आदित्या वसुधे बद्रा महतोऽप्याश्रितवपि ।
 साध्याश्च सर्वे सन्तस्था देतेयका पराक्रमात् । स्नानानि देवतानां हि पिनापानि पुराणि च ।
 चषीषाश्चाश्रमाश्चैव बभूवुरसुरैर्भताः । ते दीनमनसः सर्वे देवतां चवदन्त्यथे ।
 प्रजम्भुः शरणां देवं ब्रह्मासमकरं विभुः

इति श्रीमहाभारते अनुष्ठासनपर्वणि आनुष्ठातिकादौ पर्वणि दानधर्मकथने सुवर्णोत्पत्तेः चतुरश्रोतीऽध्यायः ॥ ८७ ॥

॥ देवा ज्युः ॥ असुराचारको नाम तस्या इत्यन्तः प्रभो । मुखात्पुत्रं किञ्चिन्नि वधस्तथा विधीयते । ०११

तस्याङ्गं समुपसमसाकं वै प्रियात्तुः । परिचायस्तस्यो देवः सङ्गमः सतिरसि नः ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ कर्मोऽयं सर्वभूतानामर्थी वैश्वेदेव रीचो । कर्मणां तारकः किञ्चिं सुराग्निमवाधिता ।

वेदा चर्षास्य वेदोऽयं मध्येषुः सुरास्यस्यः । विद्विषो पूर्वमेवाय मया वै वेदुः को जगत् ।

॥ देवा ज्युः ॥ वरदानाङ्गमते देतेषोमकमन्वितः । देवैर्न जगते सन्तु कर्मणं प्रथमं प्रथम् ।

स हि भव स्य देवानां मासुराणां च रक्षसां च । कामिनि जगत् करं जगत्ः पितृणां च । ०१०

देवास्य ब्रह्मा इन्द्रास्या प्रभोऽप्येदे सुरा क्रमे । स मन्वितानि वोऽपत्यमिति कर्मे जगत्पते ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ ज्ञानाग्नेः स तपोऽस्योऽस्यस्यो सुराग्निनाः । स ज्ञानाद्विनाऽपत्यं कथाय चिद्विदिता ।

तदे सन्मानेतिह्यस्य देवदानवराक्षसाश्च । समुज्जानय नः सन्मानानय च यः सिकः ।

अस्त्रेणामोघपातेन ब्रह्मया तं चातश्चिद्यति । यतो वो मन्वजुत्पत्यं ये चान्ति सुराजगवः ।

सनातनो हि संकल्पः काम इत्यभिधीयते । इन्द्रस्य रेतः प्रसूतमग्नौ निपतितश्च यत् । ०१५

तप्तोजोऽग्निश्चन्द्रमं द्वितीयमिव पावकं । यथायं देवब्रह्मणं तद्वासां जैनचिद्यति ।

स तु नावाप तं प्रापे महः स जगत्भुक् तदा । तथादेो भयवेदेवाः समुत्पद्यन्ति पावकिः ।

अन्विद्यतां वै ज्वलनकथा चाय निद्युज्यतां । तारकस्य बधोपायः कथितो वै मयाऽनघाः ।

न हि तेजस्विनां प्रायासोऽनुः प्रभवन्ति वै । सन्धान्यतिवसें प्राप्य दुर्भेदानि मयन्ति वै ।

इत्यादवध्यान् वरदानपि चैव तपस्विनः । सङ्कथाभिदधिः कामः सनातनतमोऽभवत् । ०१९

जगत्पतिरिन्द्रेऽथः सर्वैः सर्वभावनः । चक्षुषः सर्वभूतानां ज्येष्ठा इन्द्रादपि प्रभुः ।

अन्विद्यतां स तु चिप्रं तेजोरात्रिर्ज्ञानाग्रजः । स वो जनेनितं कामं देवः कथादचिद्यति ।

एतदाक्षमुपमुत्थ ततो देवा मन्वात्मानः । जग्मुः संविद्वसुधन्वाः पयोवन्तो विभाकम् ।

ततश्चैसोऽक्षमृषयो अचिन्वन्त सुरैः च । काङ्क्षन्तो दर्शनं यज्ञैः सर्वे तद्गतमानवाः ।

परेण तपसा युक्ताः श्रीमन्तो लोकविभूताः । लोकानुचरन् विदुः सर्वैश्च भृगूत्तम । ०२१

नष्टमात्मानि संलीनं नाधिकमुर्ज्जताग्रजं । ततः सञ्जातसन्नासान्गोर्द्वर्जनस्य ज्ञान ।

जले चरं क्लान्तमनासोऽजसाऽग्नेः प्रदीपितः । उवाच देवास्त भूको रसातलतलोत्थिनः ।

रसानक्ततले देवा वसत्यग्निरिति प्रभो । सन्नापादिश्च सम्प्राप्तः पावकप्रभव इहं ।

स संसृप्तो जले देवा भयवान् इत्यभयनः । चापः संसृज्य तेषोभिक्षेन सन्नापिता वसे ।

तस्य दर्शनमिदं वो यदि देवा विभावधोः । तपेनमभिगच्छन्तं कार्थं धो यदि वञ्चिता । ०२३

मन्वतां साध्विष्यामो वयं अग्निभयात् सुराः । एतान्बुद्धा मन्वसुक्षरितो वक्षन्माविशत् ।

ज्ञानाग्रमस्तु बुबुधे मरुत्कक्ष्य च यैरेतुं । उवाच स तमावाच न रसान् वेत्स्यतीति वै ।

तं वै संसृज्य प्रापेन मन्वसुं तरितो यथो । अन्वय वासाय विभुर्न चात्मानमदर्शयत् ।

देवास्तनुपश्चक्षुर्भूषूकानां भृगूत्तम । यत्तच्छुभु मदावाधो गदतो सम सर्वैः ।

अग्निर्वापादजिह्वापि रश्मिर्वाप्यविवृताः । परस्मिन् सङ्घविधां पृथक्पुत्रारविश्वम् ।
 विश्वासागतान्शैव निराशारावचोत्सवः । यतास्तस्मिन् संशुभ्रान् भूमिः कन्धारविश्वति ।
 तमोऽपनाशामपि वै जिह्वायां विचरिष्यथ । इत्युक्त्वा तांशुतो देवाः पुनरेव ज्योतिर्भवा ।
 परीयुर्ज्वलनशार्धे न चाग्निन्दन् जताग्रनं । अत्र तावद्द्विरदः कश्चित् सूरिश्चद्विरदोपसः ।
 अथत्यक्तोऽग्निरिच्छेत्समाद्य देवान् भृगुदत्तः । प्रजापत्यस्य सन्तोऽपि विद्वान् शोभन्मूर्च्छितः ।
 प्रतीया भवतां जिह्वा भविवीति भृगुदत्तः । इत्युक्त्वा निःशतोऽप्यत्वाद्दग्निर्वाप्यविवृताः ।
 प्रविशेत् प्रतीगर्भमद्य वक्त्रः सुमुमुक्षुषा । अनुपपन्नो यामापां यज्ञकुः प्रपुं सं प्रभो ।
 देवा भृगुकुलमेव प्रीत्या यत्प्रपरात्मनाः ।

॥ देवा ऊचुः ॥ प्रतीपया जिह्वायाऽपि कर्त्तव्यं करिष्यथ । वाचसोपादविश्वधमुरैरवश्विताशरा ।
 इत्युक्त्वा पुनरेवाग्निमुपसृष्ट्विदोत्सवः । अथत्याषिःशतश्रापिः प्रतीगर्भमुपाविशत् ।
 इत्येकं स्थापितो विप्र तं देवाः समुपावृत्तम् । प्रजापत्यस्य सन्तोऽपि याम्निर्दोऽग्निः ।
 जिह्वाभावर्त्तयामाद्य तस्यापि जताग्रं तथा । इत्था तु ज्वलनं देवाः इत्युक्त्वा पुनरेवाग्निताः ।
 भविता न तमस्त्यक्तं मुकुले महत्वागिति । आशुत्तजिह्वस्य यतो वाचं कान्तं अविवृति ।
 वाचस्येव प्रसृष्टस्य कस्यमन्त्रमस्तुतं । इत्युक्त्वा तं प्रतीगर्भे वक्त्रेणानुत्सव देवताः ।
 तदेवाद्यतनसङ्घः पुष्यं सर्वाकियास्येपि । ततः प्रथति चाप्यग्निः प्रतीगर्भेण इत्युक्त्वा ।
 उत्पादने तयोपाद्यमधिजन्मुक्तमानवाः । चापो रसातले यास्य संसृष्टाश्चिपभानुना ।
 ताः पर्वतप्रसववैश्वा मुञ्चन्ति भासवः । पातकेनाधिप्रयता समन्तास्तस्य तेजसा ।
 अथाग्निर्देवता इत्था बभूव कथितस्तदा । किमायमग्निमन्त्रं तानुपसृत पावकः ।
 तमूर्धुभिर्बुधाः सर्वे ते शैव परमर्भयः । सां नियोज्यान्मये कार्ये तद्भवान् सन्तुमर्षति ।
 हते च तस्मिन् भविता तवापि सुमदान् मुष्टः ।

॥ अग्निस्त्वाच ॥ मृतं सङ्घवतां कार्यं कर्त्तव्यंऽपि तदर्थं सुराः । भवतां कु नियोज्योऽपि सा वोऽवाशिं विचारणा ।
 ॥ देवा ऊचुः ॥ असुरस्वारक्षो नाम ब्रह्मणो वरदर्पितः । अस्मान् प्रधापते वीर्यादधस्तस्य विधीयतां ।
 इमान् देवगणान्सात प्रजापतिगणान्सात । अवींशपि महामाम परिचास्य पावक ।
 अपत्यं तेजसा युक्तं प्रवीरं जगद्य प्रभो । सङ्घं वोऽसुरास्तस्यान्नात्रयेद्व्यवाहय ।
 ब्रह्मणां नो महादेव्या मान्यदस्ति परात्पथं । अन्वय भवतो वीर्यास्तस्यान्नायस्य नः प्रभो ।
 इत्युक्तः स तपोयुक्ता भगवान् एतदाह्वनः । जनासाद्य दुराधर्मो मङ्गुं भावीरशीं प्रति ।
 तथा चायमवशिभो गर्भेऽस्मात्सादये तदा । महथे स तदा गर्भेः कथे सङ्घनतिर्षया ।
 तेजसा तस्य देवस्य गङ्गा विकस्यतेतया । कन्धायममममममिं या योऽङ्गु न ब्रह्मण्येव ।
 आचिते ज्वलमेनाद्य गर्भे तेजःसमन्विते । मङ्गायामसुरः कश्चिद्देवं नादमानहत् ।
 अमुद्धिपतितेनाद्य नादेन विपुलेन वा । विश्वोद्भान्तमवना मङ्गा विकस्यतेतया ।

विंशत्या नात्रकर्म वेदुमात्मानमेव च । सा तु तेषांपरीताप्री कर्मवर्तीष आह्वयी ।
 उवाच ज्वलन् विप्र तदा गर्भवत्सोद्भवा । न ते प्रजापति मनेषुःशिक्षाया विचारये ।
 विमूढाऽपि कृताऽनेन न मे खाह्यैः कथा पुरा । विदुषा चपि मनेषुःकृता नष्टस्य मेनेव ।
 धारणे नास्य प्रजाऽहं मनेषुः तेषाम्बर । उच्यतेऽपिमिं दुःखात् तु कामात् कथञ्चन ।
 न तेजोऽपि संशयो मम इव विभावयोः । चापदेव हि जन्मजः शुद्धोऽपि महाद्युते ।
 यद्व गणस्यजमितरदा कृताऽननः । मन्वेत्तदाहं मने धर्मोऽपि च केवली ।
 तामुवाच ततो वद्विर्धर्मोऽपि चाह्यैःतमिति । गर्भो मन्वेत्तथा युक्तो महागुणफलोदयः ।
 प्रजा ह्यपि महीं कृतां वेदुं धारयितुं तथा । न हि ते किञ्चिदप्यमन्यतो धारयादृते ।
 सा वद्विना वार्थेभाषा देवैरपि करिहरा । समुत्सृज्य तं गर्भं जैरा गिरिवरं तदा ।
 समर्था धारणे चापि इदमेकः प्रार्थयता । नात्रकर्म तदा गर्भं संधारयितुमोमवा ।
 सा समुत्सृज्य तं दुःखादीन्मन्याचरमभं । दग्धेयमाव चाग्निं तदा मङ्गां शुभदह ।
 पप्रच्छ सरितां श्रेष्ठं चपि प्रभेः कुलोदयः । कीदृशोऽपि वा देवि कीदृशोपच दृश्यते ।
 तेजसा केन वा युक्तः सर्वमेतद्विधीहि मे ।
 ॥ गङ्गोवाच ॥ जातरूपः स गर्भो वै तेजसात्मिमानव । सुकर्तो विमलो दोषः पर्येतश्चावर्तस्यत ।
 पप्रोत्पन्नविमिश्राणां वृदानामिव प्रीतसः । मन्वेऽपि सकरत्मानां तु ज्ञो वै तपताम्बर ।
 तेजसा तस्य गर्भस्य भास्करस्यैव रश्मिभिः । सद्रूपं परिशुद्धं प्रथिव्यां पर्यतेषु च ।
 तत् सर्वं काश्चनोभूतं ममन्मात्प्रत्यदृश्यत । पर्यधावत प्रैकांशु नदीः प्रकवचानि च ।
 व्यादीपयन्तेजसा च चैत्रोर्कं सचराचरं । एवंरूपः स भगवन् पुत्रसो ह्यववाहन ।
 सूर्यवैशानरसमः कान्था सौम हवापरः । स्वमुज्जा तु सा देवी तपैवान्तरधीयत ।
 पावकस्यापि तेजसो कृत्वा कार्यं दिवैकसां । जगामेष्टं ततो देवं तदा भार्गवमन्दन ।
 एतैः कर्मभूषैर्लोकै नामाद्यैः परिमीयते । हिरण्यरेता इति वै चपिभिर्भिन्नुपैस्तथा ।
 प्रथिवी च तदा देवी ज्ञाता कम्पतीति वै । स तु गर्भो महातेजा नात्रैवः पापकोद्भवः ।
 दिव्यं शरवणं प्राप्य बह्वेषुऽहुतदर्शनः । ददृशुः कृत्तिकासाम्नु वासाकैवदृश्यति ।
 पुत्रश्चेताश्च तं बालं पुपुपुस्तन्यविन्दवे । ततः स कार्तिकेयस्यमवाप परमद्युतिः ।
 स्कन्धत्वात् स्कन्दताद्यापि मुहावामाहुषोऽभवत् । एवं सुवर्त्मन्यजमपत्नीं जातवेदयः ।
 तत्र जाम्बूनदं श्रेष्ठं देवानामपि भूषणं । ततः प्रकृतिं चाप्येतज्जातरूपमुदाहृतं ।
 रत्नानामुत्तमं रत्नं भूषणानां तथोत्तमं । पवित्रश्च पवित्राणां मङ्गलानामप्य मङ्गलं ।
 यत् सुवर्णं स भगवानग्निरीशः प्रजापतिः । पवित्राणां प्रविष्टं हि जगत् दिव्यवतन ।
 अग्नीषोमात्मकश्चैव जातरूपमुदाहृतं ।
 ॥ वद्विष्ट उवाच ॥ अपि चिदं पुरा राम युते मे प्रह्लादार्धन । पितामहस्य चतुर्णं ब्रह्मणः परमात्मनः ।

देवस्य महत्तत्वात् वार्ष्णेयं विभ्रतस्तमं । ऐश्वर्यं वार्ष्णे राम इत्युच्यते वै प्रभोः । ४१५
 आजगमर्मुनयः सर्वे देवाद्यानिपुरोगमाः । यज्ञाङ्गानि च सर्वान्धि वषटकारस्य मूर्त्तिमान् ।
 मूर्त्तिमन्ति च सामानि यद्येपि च महत्तमः । अग्नेरङ्गानमन्त च पदकनविभ्रवितः ।
 लक्ष्मणानि सुरासोमा नितनं सुरपङ्कथः । अङ्गारवावसथेने निपद्यप्रपथी तथा ।
 वेदास्य सोपनिषदो विद्यासविश्वयापि च । भूतं भव्यं भुविश्वस्य ह धार भगवान् शिवः ।
 संजुहावात्मनात्मानं स्वयमेव तदा प्रभो । यज्ञस्य मोभयामास वृद्धरूपं पिनाकहृत् । ४१६
 द्यौर्नभः पृथिवीं स्वप्न तथा चैवैव भूयतिः । सर्वविज्ञेश्वरः ओमानेव चापि विभावसुः ।
 एष ब्रह्मा शिवो रुद्रो वरुणोऽग्निः प्रजापतिः । कीर्त्तयेत् भगवान् देवः सर्वभूतपतिः शिवः ।
 तस्य यज्ञः पशुपतेक्षपः कनक एव च । दीक्षा दीप्तवता देवी दिग्भ्यश्च सदिगीश्वराः ।
 देवपत्न्यस्य कन्याश्च देवाणाञ्चैव मातरः । आजगमः सङ्घितास्तत्र तदा शङ्खकुलोद्भव ।
 यज्ञं पशुपतेः प्रीता वरुणस्य महात्मनः । स्वयम्भुवस्तु ता दृष्ट्वा रेतः समपतद्भुवि । ४१७
 तस्य शुक्रस्य विश्वन्दात् पाशुपतु संसृज्य भूमितः । प्राक्षत पृथा कराभ्यां च तस्मिन्नेव उतापने ।
 ततस्तस्मिन् संप्रवृत्ते सथे अस्मितपावके । ब्रह्मणो जुञ्जतस्तत्र प्रादुर्भावा बभूव च ।
 स्तूत्रमाचक्षुस्तच्छुक्रं श्रुत्वा परिष्टुञ्च सः । आश्वयकान्तस्यपि सोऽजुहोऽङ्गुलमृत्नः ।
 ततस्तु जनयामास भूतपामस्य वीर्यवान् । तस्य तपोजसस्यस्योऽङ्गो लोकेषु तेजसं ।
 तमसस्तामसा भावा अपि सन्ते तयोभयं । स गुणलोभसो नित्यस्यस्य चाकाशमेव च । ४१८
 सर्वभूतेषु च तथा सन्ते तेजस्योत्तमं । शुक्रं उतेऽग्नीं तस्मिन् प्रादुरासंलयः प्रभो ।
 पुरुषा वपुषा युक्ताः स्त्रैः स्त्रैः प्रसवजैर्गुणैः । अगित्येव शृगुः पूर्वमङ्गारेभ्योऽङ्गिराऽभवत् ।
 अङ्गारसंश्रयाच्चैव कविरित्यपरोऽभवत् । सह आस्ताभिरुत्पलो अङ्गुसाङ्गुः स्यतः ।
 मरीचिभ्यो मरीचिस्तु मारीचः कथ्यते चामुत् । अङ्गारेभ्योऽङ्गिरास्तात बालिस्त्रिभ्याः कुत्रोच्यतात् ।
 अत्रैवात्रेति च विभो जातमर्चिं वेदन्यपि । तथा मन्त्राभ्योऽभ्यो ब्रह्मविर्गणसम्पत्ताः । ४१९
 वैश्वानराः समुत्पन्नास्तपःश्रुतगुणेश्वरः । प्रश्रुतोऽस्य समुत्पन्नावशिनीः रूपसन्तती ।
 त्रैवाः प्रजानो पतयः ओतोऽभ्यस्यस्य जङ्घिरे । अथवो रोमरूपेभ्यः स्वेदाच्छन्दो बलाकामः ।
 एतस्मात् कारणादाङ्गरिं सर्वान् देवताः । अथयः श्रुतसम्पत्ता वेदप्रामाण्यदर्शनात् ।
 यानि दाक्षिणे ते मासा निर्थावाः पचसंज्ञिताः । अशाराणा मुक्तासाय पिपे ज्योतिस्तु वारुधं ।
 रौद्रं लोहितमित्याङ्गुलोहितान् कनकं स्यतं । तस्यैवमिति विज्ञेयं धूमाच्च वसवः स्यताः । ४२०
 अर्चिषो यास्य ते रुद्रासायादित्या महाप्रभाः । उद्दिष्टास्तै तद्याऽङ्गारा ये भिष्येषु दिवि स्थिताः ।
 आदिकर्त्ता च लोकस्य तत्परं ब्रह्म तद्भुवं । सर्वकामदमित्याङ्गुसाङ्गुसाय च ।
 ततोऽब्रवीन्महादेवो वरुणः पवनात्मकः । मम सचमिदं दिव्यमहं पचपतिस्त्रिह ।
 चीचि पूर्वान्शपत्त्वानि मम तानि न संशयः । इति जानीत खगला मम यज्ञफलं हि तत् ।

॥ अग्निस्वाच ॥ मंदबुधैः प्रसूतानि मदाक्षयकृतानि च । मन्त्रैव तान्त्रपत्यानि वरुषो ज्ञान्वात्मकः ।
 अथाग्नीषोक्तकुरुक्षेत्रा लोकापितामहः । मन्त्रैव तान्त्रपत्यानि मम शुकं कृतं हि तत् ।
 अहं कर्त्ता हि वक्ष्ये होता ब्रह्मवाचैव च । यथा बीजं फलं तथा ब्रह्मज्ञानं कारुण्यं मतं ।
 ततोऽभुवन् देवगणाः पितामहमुपेत्य वै । कृताश्लिष्टाः सर्वे विरोभिरभिवन्द्य च ।
 वयस्य भगवन् सर्वे जनस्य सचराचरं । तत्रैव प्रसवाः सर्वे तस्मादाग्निर्विभावसुः ।
 वरुषाश्विनो देवो सभर्ता काममीषितं । निरर्गा ब्रह्मण्यपि वरुषो यादृशोऽपि ।
 जगद् वै भृगुं पूर्वमपत्यं सुख्यवर्षभं । ईश्वरोऽङ्गिरसश्चाग्नेरपत्यार्थमकल्पयत् ।
 पितामहस्वपत्यं वै कविं जगद् तन्ववित् । तदा स वादकः स्वातो भृगुः प्रवक्ष्यन्वहन् ।
 आग्नेयस्वाङ्गिराः श्रीमान् कविर्बोद्धो महाद्यज्ञाः । भार्गवाङ्गिरसौ लोके लोकसन्तानसखौ ।
 एते हि प्रसवाः सर्वे प्रजानां पतयस्त्वयः । सर्वे सन्तानमेतेषामिदमित्युपधारय ।
 भृगोस्तु पुत्राः सप्तासन् सर्वे तुभ्या अग्नेर्गणैः । अथनो वज्रशीर्षस्य शुचिरौर्मस्त्वथैव च ।
 शुको वरेण्यस्य विभुः सबलश्चेति सप्त ते । भार्गवा वारुणाः सर्वे येषां वंशो भवानपि ।
 अष्टौ चाङ्गिरसः पुत्रा वारुणाकोऽप्युदाहताः । वृहस्पतिवत्तस्य पयस्यः ज्ञान्निरेव च ।
 धारो त्रिरूपः सर्वर्तः सुधन्वा चाहमः स्मृतः । एतेऽष्टौ वक्रिजाः सर्वे ज्ञाननिष्ठा निरामयाः ।
 ब्रह्मणस्तु केवः पुत्रा वारुणाकोऽप्युदाहताः । अष्टौ प्रसवजैर्धन्वा गृध्रैर्ब्रह्मविद्ः सुभाः ।
 कविः काव्यस्य धृष्टस्य बुद्धिमानुज्जनास्त्रया । भृगुस्य विरजाश्चैव काशो चोपस्य भर्षवित् ।
 अष्टौ कविमता ऋते सर्वमेभिर्जगत्ततं । प्रजापतय, एते हि प्रजाता धैरिह प्रजाः ।
 एवमङ्गिरसश्चैव कवेषु प्रसवान्धयैः । भृगोस्तु भृगुब्राह्मणं वंशजैः सततं जगत् ।
 वरुणस्त्रादिनो विप्र जगद् प्रभुरीश्वरः । कविन्नात भृगुश्चापि तस्मान्नो वारुषो ह्यतो ।
 जगदाङ्गिरसं देवः विधी तस्माद्भुताग्रजः । तस्मादाङ्गिरसा ज्ञेयाः सर्वे एव तदन्वयाः ।
 ब्रह्मा पितामहः पूर्वं देवताभिः प्रमादितः । इमे नः सन्तरिष्यन्ति प्रजाभिर्जगतोश्वराः ।
 सर्वे प्रजानां पतयः सर्वे चापि तपस्विनः । तत्प्रयादादिमं लोकं तारयिष्यन्ति साम्प्रतं ।
 तथैव वंशकर्त्तारस्तव तेजोविर्हृणाः । भवेद्युर्देवविदुषः सर्वे च कृनिनस्तथा ।
 देवपत्नवराः सौम्याः प्राजापत्या महर्षयः । प्राप्तुवन्ति तपस्यैव ब्रह्मसर्थं परमवशा ।
 सर्वे हि वयमेते च तत्रैव प्रसवः प्रभो । देवानां ब्राह्मणानास्तु त्वं हि कर्त्ता पितामह ।
 मरोचिमादितः कृत्वा सर्वे पैवाच भार्गवाः । अपत्यावीति सम्येत्स्य समथाम पितामह ।
 ते त्वनेनैव रूपेण प्रजनिष्यन्ति वै प्रजाः । स्थापयिष्यन्ति चात्मानं युगादिनिधने तथा ।
 इत्युक्त्वा, स तदा तैस्तु ब्रह्मा लोकापितामहः । तथेत्येवाब्रवीत् प्रोतलोऽपि अमृत्युयामतं ।
 एवमेतत् पुराहृतं तस्य यज्ञे महात्मनः । देवश्रेष्ठस्य लोकादौ वारुणीं विभ्रतस्तनुं ।
 अग्निर्ब्रह्मा पश्यतिः सर्वो हृद्ः प्रजापतिः । अग्नेरपत्यमेतद् सुवर्णमिति धारणा ।

११२६

११२७

११२८

११२९

११३०

११३१

अम्यभावे च कुरुते वस्त्रिस्त्राणिषु काष्ठानं । जामदग्न्यः प्रमाचक्षो वेदमुत्तिगिरिर्भवात् । ११४

कुत्रक्षस्ते जुहोत्यग्निं सुवर्षं तत्र चाश्रिते । वस्त्रोक्तस्य प्रपापाद्य कर्षे चावका दक्षिणे ।

प्रकटोर्व्या परखासु ब्राह्मणस्य करेऽपि वा । ऊने प्रीतिकरोत्यग्निं भगवांस्तत्र मन्वते ।

तस्माद्दक्षिणपराः सर्वे देवता इति प्रमुमु । ब्रह्मणो हि प्रसूतोऽग्निरग्नेरिति च काष्ठानं ।

तस्मात् ये वै प्रयच्छन्ति सुवर्षं धर्मदर्शिनः । देवतासु प्रयच्छन्ति समसा इति नः सुतं ।

तस्य चातमसो लोकान् गच्छतः परमावृत्ति । स्वर्लोके राजराज्ये न सोऽभिषिष्येत भर्गव । ११५

आदित्योदयसम्प्राप्ते विधिमन्त्रपुरस्कृतं । ददाति काष्ठानं धो वै दुःखान्नं प्रतिपत्ति च ।

ददात्युदितमात्रे यस्तस्य पात्राः शिथूयते । मन्त्राग्ने दत्तो हर्षो इति पापमनागतं ।

ददाति पश्चिमां सन्ध्यां चः सुवर्षं यतव्रतः । ब्रह्मनाम्यग्निमीमानां चालोक्यामृष्याति चः ।

सेन्द्रेषु चैव लोकेषु प्रतिष्ठां विन्दते शुभां । इह लोके यत्रः प्राण्य ज्ञानपात्रा च मोदते ।

ततः सम्पद्यते ज्येषु लोकेष्वप्रतिमः यदा । अनादृशगतिश्चैव कामचारो भवत्युत । ११६

न च चरति तेभ्यश्च यत्रचैवाश्रुते महत् । सुवर्षमर्च्य दत्त्वा लोकांश्चाग्नेति पुष्कलान् ।

यस्तु संजनयित्वाऽग्निमादित्यौदयम् प्रति । दद्याद्देवतमुदितस्य सर्वकामान् समश्रुते ।

अग्निमित्येव तत् प्राञ्जः प्रदानं वै सुखावर्षं । यथेष्टगुणसंयुक्तं प्रवर्त्तकमिति स्थतं ।

एषा सुवर्षस्योत्पत्तिः कश्चिता ते मन्थाऽमघ । कार्त्तिकेयस्य च विभो तदिदं भृगुनन्दन ।

कार्त्तिकेयस्तु संदृष्टः कालेन महता तदा । देवैः वेनापत्तिमेव दृतः सैर्भृगूद्वय । ११७

जघान तारकश्चापि दैत्यमन्यास्तथाऽसुरान् । चिदग्नेऽग्न्या ब्रह्मन् लोकानो दितकान्यथा ।

सुवर्षदाने च मया कश्चितासौ गुणा विभो । तस्मात् सुवर्षं विप्रैभ्यः प्रयच्छ ददताम्वर ।

॥ भोग उवाच ॥ उत्पुङ्गवः स वशिष्ठेन जामदग्न्यः प्रतापवान् । ददौ सुवर्षं विप्रैभ्यो जमदग्न्यत च किन्निशान् ।

एतत्ते सर्वमाख्यातं सुवर्षस्य महीपते । प्रदानस्य फलस्यैव अत्र चान्न युधिष्ठिर ।

तस्मात्त्वमपि विप्रैभ्यः प्रयच्छ कर्मकं वृद्ध । ददत् सुवर्षं कृपते किन्निशदिप्रमोक्ष्यसि । ११८

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने सुवर्षोत्पत्त्युपाख्याने पञ्चाशीतेऽध्यायः ॥ ८५ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ उक्त्वाः पितामहेनेह सुवर्षस्य विधानतः । विस्तरेण प्रदानस्य ये गुणाः श्रुतिलक्षणाः ।

यत्तु कारणमुत्पत्तेः सुवर्षस्य प्रकीर्त्तितं । स कथं तारकः प्राप्तिो निधनं तद्गवोहि मे ।

उक्तं स देवतानां हि चवच्य इति पार्थिव । कथं तस्मात्तवव्युत्पत्तिरेव प्रकीर्त्तय ।

एतदिच्छाम्यधं श्रोतुं तप्तः कुहकुसीद्वय । कालेनेन तारकवधं परं कौतूहलं हि मे ।

॥ भोग उवाच ॥ विष्णुः कथा राजेन्द्र देवता च यस्तथा । कृत्तिकाशोदकामासुरपत्यभरकाय वै । ११९

न देवतानां काचिद्भि समर्था जातेवदसः । एता हि ब्रह्मासंभवं सभारवितुमेवमथा ।

यथा तासां ततः प्रीतः पावको गर्भधारणात् । स्नेन तेजोविर्षेणैव दीर्घेण परमेण च ।

तास्तु षट् कृत्तिका गर्भं पुपुषुजातेवदसः । षट्सु वर्त्तन्ते तेजोऽग्नेः सकलं निहितं प्रभो ।

ततश्चा बहूमानस कुमारस्य महात्मनः । तेजसाऽभिपरीताज्ञो न कश्चिन्मर्षं लेभिरे ।
 ततस्त्रैःपरीताज्ञः सर्वाः कास उपक्षिते । सर्वं गर्भं सुपुत्रिरे कृत्तिकायां भरवन्म ।
 ततस्तं वरुधिष्ठानं गर्भमेकतमागतं । इधिवी प्रतिजग्राह कार्त्तिकेयुःकर्मोत्तमः ।
 स गर्भो दिव्यसंस्थानो दीप्तिमत्तमः सावकप्रभः । दिव्यं भरवर्षं मास्य बह्वर्षं प्रियदर्शनः ।
 ददृष्टुः कृत्तिकासन्तु वाक्यमर्कसममुत्तिं । आतशेहाय यौहाहान् पुपुषुस्तन्वविन्दैः ।
 अभवत् कार्तिकेयः स वैशोक्ये सचराचरे । स्तब्धतान् स्तब्धतां प्राप्ते महाबाहादुरोऽभवत् ।
 ततो देवास्तथस्त्रिंशद्दिग्बन्धुः सद्दिगीश्वराः । ददौ धाता च विष्णुश्च यमः पूषाऽर्षमा भमः ।
 शंभो मित्रश्च वायुश्च वायवो वसवोऽग्निभ्यो । आभो वायुवैभक्त्यो वसवाणि यदा रविः ।
 प्रथमूतानि चान्यानि धानि देवापणानि वै । आत्मप्रसेऽद्भुतं द्रष्टुं कुमारं जन्मनात्मानं ।
 च प्रयस्तुष्टुसैव गन्धर्वाश्च जगत्पथा । पदाननं कुमारन्तु दिग्बन्धुं दिग्प्रियं ।
 पीनासं दादृशभुजं पावकादित्यवर्षं । प्रदानं प्रगुच्छन् दृष्ट्वा देवाः सदर्शिनः ।
 लेभिरे परमं हर्षं मेभिरे चासुरं वतं । ततो देवाः प्रियास्तथ सर्वे एव समाहरन् ।
 क्रीडतः क्रीडनीयानि इदुः पवित्रांश्च च । सुपर्कस्य ददौ पुत्रं मयूरश्चिचवर्षिणं ।
 राक्षसाश्च ददृशन् वै गगनमहिवावुभैः । कुक्कुटश्चाग्निवह्नाय प्रददावश्चः स्वयं ।
 चक्रमाः प्रददौ मेघमादित्यो रश्मिरां प्रभां । गवां माता च मा देवी ददौ व्रतसङ्घस्रः ।
 कागमग्निर्गुणेपेतमिच्छापुष्पफलं वृष्टुः । सुधन्वा प्रकटश्चैव रथस्थानितकूवरं ।
 वरुणो वाहसान् दिव्यान् सगजान् प्रददौ इडभान् । विंशान् सुरेभ्यो व्यासांश्च द्विपानन्वाश्च पचिष्टः ।
 श्यापदांश्च बहून् घोरान् कृत्वाणि विविधानि च । राक्षसासुरसंघांश्च चतुस्सुक्तमोचरं ।
 वर्द्धमानन्तु तं दृष्ट्वा प्रार्थयामास तारकः । उपासैर्भ्यंभिर्यन्तुं नाशकवापि तं विभुं ।
 सेनापत्येन तं देवाः पूजयित्वा गुह्यान्वयं । ब्रह्मसुखिप्रकारं तं तथै तारककारितं ।
 स विवृद्धो महावीर्यो देवसेनापतिः प्रभुः । जषामानोषसा ज्ञत्वा दानवं तारकं मुहुः ।
 तेन तस्मिन् कुमारिण क्रीडता मिहतेऽसुरे । सुरेभ्यः स्थापितो राख्ये देवानां पुनरीश्वरः ।
 स सेनापतिरेवाय बभौ स्कन्दः प्रतापवान् । ददौ गोप्ता च देवानां प्रियकञ्जहरकश्च ।
 हिरण्यमूर्त्तिर्भगवानेव एव च पावकिः । सदा कुमारो देवानां सेनापत्यम्नातवान् ।
 तस्मात् सुवर्षं मङ्गलं रजसवयमुत्तमं । सद्यं कार्तिकेयस्य वज्रोक्षेत्रः परं भवं ।
 एवं रामाय कौरव्य वज्रिष्ठोऽकथयत् पुरा । तस्मात् सुवर्षं दानाय प्रथमतस्तत्तराधिय ।
 रामः सुवर्षं दत्त्वा हि विष्णुः सर्वकिल्बिषैः । चिद्विष्टपे महत् ज्ञानमवापाकृतमं वरैः ।

५१२

५१३

५१४

५१५

५१६

५१७

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने तारकवधोपाख्याने वरुणोऽध्यायः ॥ २६ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ चातुर्वर्ण्यस्य धर्मात्मान् धर्माः प्रोक्त्वा यथा तथा । तथैव मे आहुर्विधिं कृतं प्रबूहि पार्थिव ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ युधिष्ठिरैवमुक्त्वा भीष्मः प्राक्तनवक्त्रदा । दत्तं आहुर्विधिं कृतं वक्तुं समुरचक्रमे ।

॥ भोष् उवाच ॥ इष्टुस्वावहितो राजन् आहुकर्षविधिं श्रुभं । धन्यं यत्रसं प्रसोयं पितृयज्ञं परमप ।

देवासुरमनुष्याणां गन्धर्वैरगरक्षसां । पित्राचक्षिरराचाश्च पूज्या वै पितरः सदा ।

पितृन् पूज्यादितः पश्चाद्देवतासर्वथानि वै । तस्याप्तान् सर्वसंज्ञेन पुरुषः पूजयेत् सदा ।

अन्वाहार्यं महाराज पितृणां आहुमुच्यते । तस्यादिशेषविधिना विधिः प्रथमकल्पितः ।

सर्वेष्वहस्यु प्रीयन्ते कृते आहुं पितामहाः । प्रवक्ष्यामि तु ते सर्वैस्त्रिष्यतिष्वगुणगुणान् ।

येष्वहस्यु कृतैः आहुं र्यत् फलं प्राप्स्यतेऽनघ । तत् सर्वं कीर्त्तयिष्यामि वयातसं निबोध मे ।

पितृन् च प्रतिपदि प्राप्नुवात् स्वयं दे स्त्रियः । अभिरूपप्रजापिन्यो दर्शनोया वज्रप्रजाः ।

स्त्रियो द्वितीयां जायन्ते कृतोषायास्तु वाजिनः । चतुर्थैः शुद्रपञ्चमी भवन्ति बहवो मृदे ।

पञ्चम्या बहवः पुत्रा जायन्ते कुर्वन्तां नृप । कुर्वन्सु मराः षष्ठा भवन्ति द्युतिभागिनः ।

रुपिभागो भवेच्छाहुं कुर्वन्तः सप्तमीं नृप । अष्टम्यास्तु प्रकुर्वन्तो वासिञ्जे लाभमाप्नुयात् ।

नवम्या कुर्वन्तः आहुं भवत्येकवफं वज्र । विवर्द्धन्ते तु दशमीं गावः आहुनि कुर्वन्तः ।

कुप्यभागी भवेन्मर्त्यैः कुर्वन्शेकादशीं नृप । ब्रह्मवर्षस्त्रियः पुत्रा जायन्ते तस्य वैश्वनि ।

द्वादश्यामीहमानस्य निरयमेव प्रदृश्यते । रजतं वज्रविजयं सुवर्षं च मनोरमं ।

ज्ञातीनास्तु भवेच्छ्रेष्ठः कुर्वन् आहुं त्रयोदशीं । अश्वत्थान्तु युवानोऽस्य प्रसोयन्ते मरा मृदे ।

युद्धभागो भवेन्मर्त्यैः कुर्वन् आहुं चतुर्दशीं । समावास्यास्तु निर्मायात् सर्वैकामानवाप्नुयात् ।

रुष्णपचे दशम्यादौऽर्धयित्वा चतुर्दशीं । आहुकर्षणि तिस्रस्तु प्रवृत्ताः न तिथेतराः ।

यया चैवापरः पक्षः पूर्वार्धश्चादिश्रियते । तथा आहुस्तु पूर्वार्धादपराहो विश्रियते ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि आहुकर्षणे सप्तोत्तमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किंस्त्रिदशं पितृभ्यो वै भवत्यस्यमीश्वर । किं हविश्चिरराचाय किमानन्धाय कल्पते ।

॥ भोष् उवाच ॥ हवींषि आहुकर्ष्ये तु यानि आहुर्द्विदे विदुः । तानि मे इष्टु काम्यानि फलस्यैव युधिष्ठिर ।

तिलैर्भीरिहयैर्माषैरङ्गिर्मूलफलैस्तथा । दत्तेन मासं प्रीयन्ते आहुने पितरो नृप ।

वर्द्धमानतिलयः शुभस्यं मनुरभवोत् । सर्वेष्वेव तु भोज्येषु तिस्राः प्राधान्यतः स्यताः ।

दौ मःभौ तु भवेत्तृप्तिर्भक्ष्यैः पितृमणस्य च । चीन्सासानाविकेनाऽऽसुतुर्मं सं व्रजन् च ।

अजेन मासान् प्रीयन्ते पञ्चैव पितरो नृप । वराहेण तु षण्मासान् सप्त वै ब्राह्मणेन तु ।

मासानष्टौ पार्थतेन रौरवेश मत्र प्रभो । गवयस्य तु मासेन दशतिः स्याद्ब्रह्माविकी ।

मासेनैकादशो प्रीतिः पितृणां माहिषेण तु । गव्येन दत्ते आहुं तु संवत्सरमिहोच्यते ।

यथा गव्यं तथा युक्तं पाययं सर्पवा सद्यः । वाप्रीसस्य मासेन दशिर्द्वादशवार्षिको ।

आनन्धाय भवेद्दत्तं खड्गमंसं पितृव्ये । कालशाकश्च सौहृदापानस्यं द्वाग वच्यते ।

मायास्याप्यन्यमार्यानि पितृगोता युधिष्ठिर । सनत्कुमारो भगवान् पुरा मय्यप्यभाषत ।

अपि नः मकुले जायाद्यो नो दद्यात्तयोदशीं । मवान् सर्पिः संयुक्तं पाययं दक्षिणायने ।

अमेन वापि सौहेन मयास्त्रेव यतमत्तः । वसिष्ठायासु विधिवत् कथंयजनवीजितं ।
 एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्यप्येको गर्वा ब्रजेत् । यथावै प्रथितो सौम्यैश्चक्य इरथो वटः ।
 चाप्यो मूलं फलं मां वमन्नश्चापि पिष्टव्ये । यत्किञ्चिन्नाधुर्भूमिर्न तदानन्थाय कथ्यते ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने आहुकल्पे अष्टाशोताऽध्यायः ॥ ८८ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ यमस्य दानि आहुनि प्रोवाच ब्रह्मविन्दे । तानि मे शृणु कान्यानि नक्षत्रेषु दृक् दृयक् ।

१४९

आहुं यः कृत्स्नकार्येण कुर्वीत यतर्त नरः । अग्नौनाथाय सापत्नो यमेन विगतधरः ।
 अपत्यकामो रोहिष्ठा तेजस्कामो ज्योत्समे । क्रूरकथा ददच्छाहुमाहुंया मानवो भवेत् ।
 हृषिभागी भवेत्कर्त्तव्यः कुर्वन् आहुं पुनर्भवे । पुष्टिकामोऽथ पुष्टेय आहुमीहेत मानवः ।
 अश्लेषायां ददच्छाहुं धीरान् पुत्रान् प्रजायते । ज्ञातोनाम्न भवेच्छ्रेष्ठो मयासु आहुमावपन् ।
 फल्गुनोपु ददच्छाहुं सुभगः आहुदो भवेत् । अपत्यभागुत्तरासु हस्तेन फलमायवेत् ।
 चित्रायास्तु ददच्छाहुं सभेद्रूपवनः सुतान् । स्नातीयोगे पितृनृच्छं वाक्विज्यमुपजीवति ।
 ब्रह्मपुत्रो विशाखासु पुत्रमीहन् भवेत्तरः । अनुराधासु कुर्वाणो राजचक्रं प्रवर्त्तयेत् ।
 अ धिपत्यं ब्रजेत्येता ज्येष्ठायामपवर्त्तयेत् । नरः कुम्भकुलश्रेष्ठ आहुदमपुःसरः ।
 मूले त्वारोग्यम क्वेत यज्ञोऽवाढासु चीत्समं । उत्तरासु त्ववाढान् वीतशोकसुरेशी ।
 आहुं त्वभिजिता कुर्वन् विधां भेष्टामवाप्नुयात् । अश्ले तु ददच्छाहुं प्रेत्य गच्छेत् सुमद्गतं ।
 राज्यभागो धनिष्ठायां भवेत् नियतं नरः । नक्षत्रे वाहसे कुर्वन् भिवक् सिद्धिमवाप्नुयात् ।
 पूर्वप्रोष्ठपदाः कुर्वन् बह्वन् विन्दत्यजविक्रान् । उत्तरासु प्रकुर्वाणो विन्दते गाः महस्रजः ।
 ब्रह्मकुप्यकृतं विसं विन्दते रेवतीं श्रितः । अश्विनीज्येष्ठान् विन्देत् भरणीव्यायुदसमं ।
 दमं आहुविधिं कृत्वा ब्रह्मविन्दुस्तथाऽकरोत् । अज्ञेयनाजयथापि मर्षो योऽनुब्रवीत् च ।

१५०

१५१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने आहुकल्पे ऊननवतोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कीदृशेभ्यः प्रदातव्यं भवेच्छाहुं पितामह । द्विजेभ्यः कुत्राहुंस्त तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ ब्राह्मणास्त परीठेत शक्तियो दानधर्मवित् । देवे कर्त्तव्ये पित्र्ये तु न्याय्यमाहुः परीठयं ।
 देवताः पूजयन्तीह देवैर्देवैश्च तेजसा । उपेत्य तद्वाहेभ्यः सर्वेभ्यो दापयेत्तरः ।
 आहुं त्वय महाराज परीवेद्वाङ्मणान् बुधः । कुलबीजवयोर्हर्षविषयाऽभिजनेन च ।
 तेषामन्ये पङ्क्तदूषास्तयान्ये पङ्क्तपावनाः । अपाङ्क्तयान्तु ये राजन् कीर्त्तयिष्यामि तान् शृणु ।
 कितवो भूषहा यज्ञो पशुपात्रो निराहतिः । यामप्रेषा वाहुंपिको गायनः सर्व्विक्रयी ।
 अगारदाहो गररः कुष्ठशो बोमविक्रयी । सामुद्रिको राजभूतसौलिकः कूटकारकः ।
 पित्रा विवदमानश्च यथा सोपपतिर्दृष्टे । अभिन्नसप्तथा स्तेनः शिष्यं यज्ञोपजीवति ।
 पर्वकारश्च सृषी च मित्रभुक् पारदारिकः । अत्रतानामुपाध्यायः काष्ठपृष्ठस्तथैव च ।
 अभिश्च यः परिकामेयः शृणा ददृ एव च । परिर्वित्तसु यस्य स्यादुसुभो मुह्यतज्यगः ।

१५०

१५१

कुशीलवो देवस्यको मन्वैर्यस्य जीवति । इंदुवैभ्रांस्तुभैभ्रान्मयाङ्गैर्धुभिश्चिर ।
 रक्षांसि गच्छते चक्षमित्याङ्गैर्वादिनः । आङ्गं भुजा लधीयते ह्यवसीतस्यमस्य च ।
 पुरीषे तस्य तं मासं पितरस्तस्य जेरति । सोमविक्रिषिषे विद्या भिक्षये पूषभोषितं ।
 मष्टं देवस्यके दत्तमप्रतिष्ठस्य वाहुषे । यत्तु वाक्त्रिजके दत्तं मेह नामुच तद्भवेत् ।
 भस्मनीव उतं द्रव्यं तथा पौनर्भवे दिजे । ये तु धर्मैर्यथेतेषु चारिचापनेषु च ।
 ह्यं कथं प्रयच्छन्ति तेषां तत् प्रेत्य नश्नति । ज्ञानपूर्वेषु ये तेभ्यः प्रयच्छन्त्यव्यवृष्टयः ।
 पुरीषं भुञ्जते तस्य पितरः प्रेत्य निश्चयः । एतानिमान् विजानीयादपाङ्गेष्वान् दिजाधमान्
 शूद्राणामुपदेशस्य ये कुर्मन्वप्यचेतसः । वष्टिहासः जतं वष्टः शिचो यावत् प्रपश्यति ।
 पंथां समुपविष्टायां तावद्ब्रूयते नृप । यदेष्टितश्चिरा भुङ्क्ते यद्भुङ्क्ते दक्षिणामुखः ।
 सोपानत्कस्य यद्भुङ्क्ते सर्वं विद्यात्तदामुरं । अमुयता च यद्दत्तं यच्च अद्भुतविवर्धितं ।
 सर्वं तदमुरेन्द्राय ब्रह्मा भागमकल्पयत् । आनस्य पंक्तिदुवाय नविकेरन्कचक्षुम ।
 तस्मात् परिष्टते दद्यान्निशांस्यान्वकोरयेत् । तिलैर्ध्विरहितं आङ्गं उतं क्रोधवर्जिन च ।
 यातुधानाः पिशाचाश्च विप्रसुम्पन्ति तद्भुविः । अपाङ्गो यावतः पंथा भुञ्जानामनुपश्यति ।
 तावत् फलाङ्गं ब्रूयति दातारं तस्य वालिभ्रं । इमे तु भरतमेष्ट विज्ञेयाः पङ्क्तिरावनाः ।
 ये त्वतस्मान् प्रवक्ष्यामि परीचखेह तान् दिजान् । विद्यावेदव्रतज्ञाता ब्राह्मणाः सर्वे एव हि ।
 सदाचारपराश्चैव विज्ञेयाः सर्वपावनाः । पाङ्गेष्वंस्तु प्रवक्ष्यामि ज्ञेयास्तैः पङ्क्तिरावनाः ।
 त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्रिस्त्रिषु पक्षैः षड्भुवित् । ब्रह्मदेवानुसन्मानन्वन्देगो ज्येष्ठवामगः ।
 मातापित्रोर्थस्य वस्यः औषिथो दग्धपूषः । अतुकालाभिगामी च धर्मपत्नीषु यः सदा ।
 वेदविद्याव्रतज्ञातो विप्रः पङ्क्तिं पुनात्युत । अयस्यश्चिरसोऽधेता ब्रह्मचारी व्रतव्रतः ।
 सत्यवादी धर्मशीलः स्वर्धर्मनिरतस्य यः । ये च पुण्येषु तीर्थेषु अभिवेकज्ञतयमाः ।
 मखेषु च समन्तेषु भवन्त्यवभृचमुताः । अक्रोधनाश्चपलाः क्षान्ता दान्ता जितेन्द्रियाः ।
 सर्वभूतहिता ये च आङ्गेष्वेतास्त्रिमन्थेत् । एतेषु दत्तमकल्पयेते वै पङ्क्तिपावनाः ।
 इमे परे महाभागा विज्ञेयाः पङ्क्तिपावनाः । यतथो मोक्षधर्मज्ञा र्षिणिः सुचरितव्रताः ।
 ये चेतिहासं प्रयताः श्रावयन्ति द्विजोत्तमान् । ये च भाष्यविदः केषिषे च व्याकरणे रताः ।
 अधीयते पुराणं ये धर्मज्ञास्त्राक्षयापि च । अधीत्य च यथान्यायं विधिवत्तस्य कारिणः ।
 उपपन्ने गुरुकुले सत्यवादी सहस्रशः । अग्याः सर्वेषु वेदेषु सर्वप्रवचनेषु च ।
 यावदेते प्रपश्यन्ति पंथास्त्वावत् पुनन्वुत । ततो हि पावनात् पंथाः पङ्क्तिपावन उच्यते ।
 क्रोधादङ्गुलतोयाश्च पावथेदेक एव हि । ब्रह्मदेवानुसन्मान इति ब्रह्मविदो विदुः ।
 अनृत्विगनुषाध्यायः स चेदपासनं ब्रजेत् । अविग्मिरननुज्ञातः पंथा हरति दुष्कृतं ।
 अथ चेदेदवित् सर्वैः पङ्क्तिदोषैर्ध्विर्वर्धितः । न च स्यात् पतितो राजन् पङ्क्तिपावन एव सः ।

५५

५५५

५६०

५६५

५७०

५७५

तस्मान् सर्वप्रयत्नेन परीक्ष्यामन्मर्षिणां । सर्वार्थविरतानन्वान् कुले जातान् वज्रमुतान् ।

५१०

यस्य भिन्नप्रधानानि आह्वानि च सर्वेषु च । न प्रीयति पितृन् देवान् सर्वेषु न च तच्छ्रुति ।

यस्य आह्वेन कुरुते सङ्गतानि न देवयज्ञिन पश्चात् स याति । स वै मुक्तः पिप्लवं बन्धनाद्वा स्वर्गाद्योकाच्छ्रुते
आह्वानि च ।

तस्मान्निवृत्तं आह्वयस्वाह्वयेत दद्यात्प्रियेभ्यः कथाहार्थं धनानि । कथयते नैव शत्रुं न मित्रं तं मन्वसं भोजयेद्व्यकृत्ये ।

यद्योषरे वीजमुत्तं न रोषेण वा वज्रं प्राप्नुयादीजभावं । एवं आहुं भुक्तमनर्हमाक्षिर्न चेह न्यमुत्र फलं ददाति ।

ब्राह्मणो ज्ञानधीयानसृष्टाग्निरिव ब्राम्ह्यति । तस्मै आहुं न दातव्यं न हि सृष्टानि ह्यवते ।

५११

सन्धोजनो नाम पिशाचदक्षिणां वा नैव देवाश्च पितृनुपैति । इहैव वा भ्राम्यति हीनपुत्रः ब्राह्मणान्तरं गौरिव नष्टवत्या ।

यथाऽग्नौ ज्ञाने घृतमाजुषोति तस्मै देवाश्च पितृनुपैति । यथा इत्तं नर्त्तने गायने च याज्ञानृते दक्षिणाभातृषोति ।

उभौ हिनस्ति न भुनक्ति चेवा या चानृते दक्षिणा दीयते वै । आघ्रातिवो गर्षिर्नैव । पतन्तो तेषां प्रेतान् पातयेद्देवयानात् ।

अजीणां समये निर्यं ये चरन्ति युधिष्ठिर । निश्चिताः सर्वधर्मांश्चाज्ञान् देवा ब्राह्मणान् सिदुः ।

स्वाध्यायनिष्ठा अयथो ज्ञाननिष्ठास्तथैव च । तपोनिष्ठाश्च बोद्धव्याः कर्षां निष्ठाश्च भारत ।

५१२

कव्यानि ज्ञाननिष्ठेभ्यः प्रतिष्ठाप्यानि भारत । तत्र ये ब्राह्मणान् केचिन्न निन्दन्ति हि ते नराः ।

ये तु निन्दन्ति जन्त्येव न तान् आह्वेषु भोजयेत् । ब्राह्मणा निन्दिता राजन् हन्युक्षेपुर्षं कुलं ।

वैद्यानमानां वचनसृष्टीणां श्रूयते नृप । दूरादेव परीक्षेत ब्राह्मणान् वेदपारगान् ।

प्रिया वा यदि वा दैत्यैस्तथान् आह्वमावपेत् । यः सहस्रं सहस्राणां भोजयेद्वृत्तः स्मरः ।

एकस्तान्मन्ववित् प्रीतः सर्वानर्हति भारत ।

५१३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि द्वावधर्षकयने आहुकृत्ये त्रवतितमोऽध्यायः ८० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ केन सहस्रान्वितं आहुं कस्मिन्काले किमात्मकं । अस्मिन्नसके काले मुनिना कतरण वा ।

कानि आह्वानि वर्ज्यानि कानि मूलफलानि च । धान्यब्राह्मण्य का वर्ज्यास्तस्मै नृहृदि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ यथा आहुं सम्युत्तं यस्मिन्काले यदात्मकं । येन सहस्रान्वितैव तस्मै इष्टं पुत्रनाधिप ।

स्वायम्भुवोऽग्निः कौरव्य परमर्षिः प्रतापवान् । तस्य वंशे महाराज दत्तात्रेय इति स्मृतः ।

दत्तात्रेयस्य पुत्रोऽभूत्प्रनिर्णाम तपोधनः । निमेषाप्यभवत् पुत्रः ओसास्वाम शिष्या वृतः ।

५१४

पूर्णे वर्षे महस्त्रान्ते स कृत्वा दुष्करं तपः । कालधर्षं प्रीतात्मा निधनं समुपगतः ।

निमित्तु कृत्वा शौचानि विधिदृष्टेन कर्षणा । सम्नापमगमत्तोत्रं पुत्रशोकपरायणः ।

अथ ह्यन्वापहार्याणि चतुर्दश्यां महामतिः । तमेव गणयञ्ज्वाकं विरात्रे प्रत्यबुध्यत ।

तस्याधोत् प्रतिबुद्धस्य शोकेन व्यथितात्मनः । मनः संशय्य विषये बुद्धिर्विन्धारगामिनो ।

ततः सञ्चिन्तयामास आहुकृत्यं समाहितः । यानि तत्रैव भोज्यानि मूलानि च फलानि च ।

५१५

उक्तानि यानि चाह्वानि यानि चेट्टानि तस्य ह । तानि सर्वेषु ममसा विनिश्चित्य तपोधनः ।

अमवास्यां महामात्रो विमानानाज्य पूजितान् । दक्षिणावर्त्तिकाः सर्वा वृषीः स्वधमयाकरात् ।

सप्त विभ्रास्ततोऽभ्येत्य युगपत् समुपानयत् । अते च कवचं भोज्यं ज्ञानमाकाशं ददौ प्रभुः ।
 दक्षिणायास्ततो दर्भा विहरेषु निवेष्टिताः । पादयोश्चैव विप्राणां ये नक्षत्रपुष्पजम् ।
 कृत्वा च दक्षिणायान् वै दर्भान् स प्रयतः शूचिः । प्रददौ श्रीमतः पिण्डान् कामगोचमुदाहरन् ।
 तत् कृत्वा स मुनिश्रेष्ठो धर्मसङ्करमात्मनः । पश्चात्तापेन महता तप्यमानोऽभ्यर्चिनयत् ।
 अकृतं मुनिभिः पूर्वं किं भवेदमनुष्ठितं । कथं नु ज्ञापेन न मां ददेषुर्मांसाणा इति ।
 ततः स चिन्तयामास वंशकर्तारमात्मनः । ध्यातमानसतया चाचिराज्याम तपोधनः ।
 अथाचिन्तं तथा दृष्ट्वा पुत्रं श्रेष्ठेन कर्षितं । भृशमायासयामास वाग्धिरिहाभिरव्ययः ।
 निम्ने सङ्कल्पितस्योऽयं पिण्डयज्ञस्तपोधन । मा ते भूद्वीः पूर्वं दृष्टो धर्मोऽयं ब्रह्मसा क्षमं ।
 सोऽयं स्वयम्भुविहितो धर्मः सङ्कल्पितस्त्वया । अते स्वयम्भुवः कोऽन्यः श्राद्धेयं विधिमादरेत् ।
 अथास्थास्थामि ते पुत्र श्राद्धेयं विधिमुत्तमं । स्वयम्भुविरचितं पुत्र तत् कुरुष्व निबोध मे ।
 कृत्वाऽभौकरणं पूर्वं मन्त्रपूर्वं तपोधनः । ततोऽग्नये च सोमाय वरुणाय च नित्यजः ।
 विश्वे देवास्य ये नित्यं पित्रभिः सह गोचराः । तेभ्यः सङ्कल्पिता भागाः स्वयमेव स्वयम्भुवा ।
 सोतव्या चेह पृथिवी निम्बापस्त्रे च धारिणी । वैश्ववी काश्यपी चेति तथैवाहासयेति च ।
 उदकानयने चैव सोतव्यो वरुणो विभुः । ततोऽग्निश्चैव सोमश्च चाप्यास्माविह तेऽनघ ।
 देवास्तु पितरो नाम निर्षिन्ता ये स्वयम्भुवा । उष्णरा ये महाभामास्तेषां भागः प्रकल्पितः ।
 ते श्राद्धेनार्थमाना वै विमुच्यन्ते हि क्विन्निशात् । सप्तकः पित्रं ब्रह्म पूर्वं दृष्टः स्वयम्भुवा ।
 विश्वे चाग्निमुखा देवाः सङ्गाताः पूर्वमेव ते । तेषां नामानि वक्ष्यामि भागां हंसां महात्मनां ।
 बलं धृतिर्विपात्रा च पुण्यकृत् पावनस्तथा । पर्षिन्तेमासमूहस्य दिव्यमानुस्यैव च ।
 विश्वान् वोढ्यवान् ह्रीमान् कीर्त्तमान् कृत एव च । जितात्मा मुनिवोढ्यस्य दीप्तरोमा भयङ्करः ।
 अनुकर्षा प्रतीतस्य प्रदाताऽयं शूमांस्तथा । श्रेष्ठोऽयः परमकोधो धीरोऽशीभूपतिस्तथा ।
 सजो वज्रो बरो चैव विश्वे देवाः सनातनाः । विश्वदंष्ट्राः सोमवर्षाः सूर्यश्रीशेति नामतौ ।
 सोमपः सूर्यसावित्रो दत्तात्मा पुण्डरीपकः । उष्णोनाभो नभोदस्य त्रिआयुर्दीप्तिरेव च ।
 चमूहरः सुरेश्वरश्च व्योमारिः बहुरो भवः । ईशः कर्णा कृतिर्हो भुवनो दिव्यकर्षकृत् ।
 गणितः पञ्चवीर्यश्च आदित्यो रश्मिवांस्तथा । सप्तकृत् सोमवर्षश्च विश्वकृत् कविरेव च ।
 अनुगोप्ता सुगोप्ता च नप्ता चेश्वर एव च । कीर्त्तितास्तै महाभागाः काससागतिगोचराः ।
 अश्राद्धेयानि धान्यानि कोद्रवाः पुष्पकास्तथा । हिङ्गुद्रव्येषु ब्राह्मेषु पलाशुं कशुंभं तथा ।
 शोभाञ्जनः कोविदारस्तथा शृङ्गनकादयः । कुशः पञ्जाल्यालावुश्च क्षुण्णं सवचमेव च ।
 याम्यवाराहमांसश्च यच्चैवाश्रेष्ठं भवेत् । कृष्णाजाजीविद्वैव शीतपाकौ तथैव च ।
 अङ्गुराद्यास्तथा वर्ष्वा ६६ शृङ्गाटकानि च । वर्ष्वाद्येष्टव्यं सर्वं तथा जम्बूफलानि च ।
 अवचुतावर्दितं तथा श्राद्धेषु वर्ष्वायेत् । निवापे हव्यकथ्ये वा गर्षितश्च सुदर्शनं ।

पितरश्च हि देवाश्च नाभिगच्छन्ति तद्भुवि । चखास्यस्यसो वसो निवापे समुपस्थिते ।
 कावासावासाः कुटी वा पतिताः प्रह्लादाऽपि वा । वदोर्वीयानिर्विभ्रमश्च सम्बन्धो पतितश्च वः ।
 वर्धनीया कुधैरते निवापे समुपस्थिते । इत्येवमुक्त्वा भगवान् खर्वशं तंभुवि पुरा । १२०
 पितामहसभो दिव्यं क्षीमाभिरुपीधनः ।
 इति श्रीमहाभारते शानुशासनपर्वणि शानुशासनिके पर्वणि ब्राह्मण्येक्यने एकत्रयोऽध्यायः ॥ ६१ ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ तथा निमोः प्रवृत्ते तु खर्व एव महर्षयः । पितृयज्ञान् कुर्वन्ति विधिदृष्टेन कर्षणा ।
 चवयो धर्मनिष्ठास्तु कृत्वा निवर्णान्यथ । तपश्चखास्यकुर्वन्त तोर्वाश्रमिष्यन्वताः ।
 निवापैर्दीयमानैस्तु चातुर्वर्त्येन भारत । तर्पिताः पितरो देवास्तु चान्नं जरयन्ति वै ।
 अशोभैरभिहन्त्यन्ते ते देवः पितृभिः वर । सोमतेवाभ्यपद्यन्त दाम्पत्यमिप्रपीडिताः । १२१
 तेऽब्रुवन् सोममासाद्य पितरोऽशोभैर्पीडिताः । निवापाश्चैव पीद्यामः श्रेया मोऽथ विधीयतां ।
 तान् मोमः प्रत्युवाचाद्य श्रेयसेदोऽर्चनं नुराः । खयक्ष्ममदनं यात स वः श्रेयोऽभिधास्यति ।
 ते सोमवचमाहेवाः पितृभिः उह भारत । मेरुद्विभ्रं समाचोमं पितामहमुपागमन् ।
 ॥ पितर उचुः ॥ निवापाश्चैव ममस्तु खर्वं पीद्यामहे वयं । प्रसाहं कुरु मो देव श्रेयो नः संविधीयतां ।
 इति तेषां वचः श्रुत्वा खयक्ष्मरिहमज्जवीम् । एव मे पाशैतो ब्रह्मैश्वर्येच्छ्रेयो विधास्यति । १२२
 ॥ अग्नि उवाच ॥ सतिनासात् भोऽक्षामो निवापे समुपस्थिते । जरयिष्यद्य चाप्यन्नं मया साहे न संव्रथः ।
 एतच्छ्रुत्वा तु पितरस्ततस्ते विज्वराऽभवन् । एतस्मात् कारणाद्यः प्राक् तावद्दीयते नृप ।
 निवन्ने चाग्निपूर्व्यं वै निवापे पुरवचसं । न ब्रह्मरासमास्ते वै निवापं धर्मयन्सुत ।
 रक्षांसि चापवर्तन्ते स्मिते देवे कृतावने । पूर्व्यं पिषङ्गं पितुर्दद्यात्ततो दद्यात् पितामहे ।
 प्रपितामहाश्च च तत एव ब्राह्मणविधिः स्मृतः । नृयाच्छ्राद्धे च शत्रिणे पिषङ्गे पिषङ्गे समाहितः । १२३
 भोऽमाद्येति च वक्तव्यं तथा पितृमतेति च । रजस्रता च वा नारो यज्ञिना कर्षयेद्यथा ।
 निवापे गोपतिष्ठेत् संघाद्या नान्यवर्जना । जलं प्रतरमाप्यद्य कोर्तयेत् पितामहान् ।
 नदीमामद्य कुर्वीत पितृणां पिषङ्गतर्षणं । पूर्व्यं स्ववर्जजानान् कृत्वाऽङ्गिरसर्षणं पुनः ।
 सुहृत्सम्बन्धिवर्गाणां ततो दद्यात्सन्नाश्रुतिं । कल्पावगोयुगेनाद्य युक्तेन तरतो जलं ।
 पितरोऽभिलषन्ते वै नावच्छ्राप्यधिरैरिहिताः । सदा नावि जलं तज्ज्ञाः प्रयच्छन्ति समाहिताः । १२४
 मासाहे कृष्णपत्न्यश्च कुर्व्याञ्जिर्नपशानि वै । पृष्टिराद्युक्तया वीर्यं शोभैव पितृभक्तिः ।
 पितामहः पुनस्तस्य वरिष्ठः पुनस्तस्यथा । च तुरास्य कृतुर्ष्वेव कल्पस्य महानृपिः ।
 एते कुहकुसुमश्रेष्ठ महायोगेश्वराः स्मृताः । एते च पितरो राजश्रेष्ठ ब्राह्मणविधिः परः ।
 प्रेतास्तु पिषङ्गसम्बन्धान्मुच्यन्ते तेन कर्षणा । इत्येषा पुरवचोऽहं ब्राह्मैः प्रतिर्धयामम् ।
 व्याख्याता पूर्व्यं निर्दिष्टं दानं वक्ष्याम्यतः परं । १२५
 इति श्रीमहाभारते शानुशासनपर्वणि शानुशासनिके पर्वणि दानधर्मक्यने ब्राह्मण्ये द्विजे त्रयोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दिवातयो प्रतोयित्वा रविंसे येहि भुञ्जते । अथे माह्वस्यमाय कथमेतत् पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अवेदोक्तमतश्चैव भुञ्जानाः कर्मकारणे । वेदेतिषु तु भुञ्जाना मनुजाना युधिष्ठिर ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यदिदे तप इत्याहुतपवावं पृथग्भवाः । तपः खादेतदेवेह तपोऽन्वहापि किं भवेत् ।

॥ भीष्म उवाच ॥ साक्षाद्भारतीयवाकान् यत्तपो भवति क्वः । साक्षात्स्वामिपचाती यो व तपसी न भवति ।

त्यागस्य चापि सत्यतिः विद्यते तप उत्तमं । अदोपवासी च भवेद्भुञ्जचारी तथैव च ।

मुनिश्च खात्सदा विप्रो वेदांश्चैव सदा जपति । सुदुम्भिको धर्मवान् सदाऽसुप्रसन्न मानवः ।

अमांसाग्नी सदा च खात्पवित्रस्य सदा पठेत् । अतवादी सदा च खात्त्रिवतस्य सदा भवेत् ।

विद्यसाग्नी सदा च खात्सदा वैवातियिप्रियः । अमृतानी सदा च खात्पवित्री च सदा भवेत् ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कथं सदीपवासी खाद्भुञ्जचारी च पार्थिव । विद्यसाग्नी कथञ्च खात्कथञ्चैवातियिप्रियः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अन्तरा साधमात्रस्य ज्ञानरात्रस्य यो नरः । सदीपवासी भवति यो न भुङ्क्तेऽन्तरा पुनः ।

भार्थो मच्छन् मन्त्रचारी अतो भवति र्वै च । अतवादी सदा च खाद्दानवीरस्य मानवः ।

अभवत्यन् वृषामांसममांसाग्नी भवत्युत । दामे ददत् पवित्री खाद्भुञ्जस्य दिवाऽस्यप ।

भृत्यातिथिषु यो भुङ्क्ते भुक्तवत्सु नरः सदा । अष्टमं केवलं भुङ्क्ते इति विद्वि युधिष्ठिर ।

अभुक्तवत्सु नान्नाति प्राङ्मुखेषु तु यो नरः । अमेजनेन तेनास्य जितः कर्मो भवत्युत ।

देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च संप्रतिभक्त्यैव च । अत्रिष्टानि यो भुङ्क्ते तमाहुर्विद्यसाग्निं ।

तेषां लोकान् ह्यपथ्यन्ताः सद्ने मन्त्रकः स्यताः । उपस्थिता ह्यस्तरयो गन्धर्वैश्च जनाधिप ।

देवतातिथिभिः साष्टौ पितृभिस्त्रोपभुञ्जते । रमन्ते पुत्रपौत्रेषु तेषां ह्यतिरनुत्तमा ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ब्राह्मणेषुः प्रयच्छन्ति दानानि विविधानि च । दाहप्रतिश्टहीचोर्ध्वे को विज्ञेयः पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ साधोर्ध्वेः प्रतिश्टहीयान्त्यैवासाधुतो द्विजः । मुक्तवत्यन्पदोषः खात्त्रिंशेषु तु निमज्जति ।

अवायुदाहरणीमसितिहासं पुरातनं । वृषाहर्भस्य संवादं सप्तर्षीकाञ्च भारत ।

कश्यपोऽचिर्भ्रष्टश्च भरद्वाजोऽय गौतमः । विश्वामित्रो जमदग्निः साधी वैवायवश्चरुमी ।

सर्वेषामस्य तेषां गण्डाऽभूत् कर्मकारिका । इन्द्रः परशुरामश्चैव मत्तो चास्या बभूव च ।

ते च सर्वे तपस्वलाः पुरा चेदस्यहीनिनां । समाधिगोपयित्वा तेषां लोकं समातनं ।

अथाभवदनावृष्टिर्भ्रष्टी कुरुमन्दन । कश्यप्रायोऽभवद्यत्र लोकोऽयं वै कुधाऽन्वितः ।

कश्चिंश्चिष्य पुरा यज्ञे श्रेष्ठेन विविष्टेनृणा । दक्षिणार्धेऽयं अस्मिन्नेो दत्तः पुनः पुरा किञ्च ।

अस्मिन् काले तु माऽन्यायुर्दृष्टान्तमगमत् प्रभुः । ते तं कुधाऽमिद्यमन्ताः परिवार्योपतस्त्रिणः ।

साध्यात्मजमयो दृष्ट्वा गतासुष्टविद्यमानताः । अपचन्त तदा खात्त्रो कुधाभोः किञ्च भारत ।

निरत्रे मर्त्यलोकेऽस्मिन्सात्मान्ने परीक्ष्यतः । कश्यपामपिदिरे कृत्स्नमन्वदेतोऽपस्त्रिणः ।

अटमानोऽय तास्वार्गे पचमानानासोपतिः । राजा श्रेष्ठो वृषादभिः क्षिप्रमानान् ददद् च ।

॥ वृषादभिर्दवाच ॥ प्रतिश्वसन्वाचयति पृष्टिर्भ्य प्रतिश्टयन्ता । मयि यदिघते विन्तं तच्छृणुष्वं तपोधनाः ।

मिथी विप्रसृष्टी वाचसाये वृषावर्षे वेदव्यसिर्वाचं । इतिवचः कर्माः समुद्रताः कर्मेषां वे श्रीमताः येतरोमाः ।
कुचव्यरागवकुचः अंतं अतान् पुर्वात् वेदान् कर्मेषोऽहं इति । अतीरोमां पीबरावाच तावदग्रा यथा धेनवः
सुमताव ।

वरान् यामान् मोहिरयं कलाच रवाच्यत् पुर्बं चिं इति । वाचिजमलोः माकमेतं कुचं पुच्यर्थं वः किं प्रय
चान्यर्षं वै ।

॥ अथ उचुः ॥ राक्षस्यभिविदि राक्षं ताम्राणादेः विषोपनः । तन्वावमनः कर्मात् कुचवे नः प्रलोभनं ।

येचं वि देवतमिदं साक्षात्कृतं समुपाश्रितं । अमलो ज्ञेय तपसा प्रीतः प्रीयति देवताः । १०१

अज्ञातोऽप्ये तपो जातु साक्षात्कृतोपजायते । तदाव एव निर्दृष्ट्यात् प्राप्ते ररममतिपद्यः ।

कुचं च दाम्ने राक्षसस्य यदा तव । चर्चिन्वे हीयतां कर्ममिच्छुः सन्नेन ते वचुः ।

अपक्षमेव तन्वावमभ्युपेयां सवात्तानां । अथ हिता यद्युः कर्म तन्माचरकाङ्क्षिकः ।

ततः प्रचोदिता ताम्रा कर्मगत्याऽप्य मन्त्रिणः । प्रचोचोदुन्वराणि का दातुं तेषां प्रचोदरे ।

उदुन्वराणां न्यानि वेमगर्भोऽमुपाश्रितं । भव्यासाया तन्त्राणि मन्त्राहितमुपाश्रितं । १०२

गुरुकीर्ति विदिताऽप्य क साक्षात्कृतोऽपि । क का दे मन्वदिज्ञाना न का दे मन्वदुचुः ।

वेमानोमानि जानीमः प्रतिमुद्रः का जायम । इह जेतदुपादानं प्रेक्ष सात् कटुकोदयं ।

अप्रतिपाद्यमेवैतत् मलेह च सुखेषुना ।

॥ वसिष्ठ उवाच ॥ अनेन विष्णो कथितं यद्येकै च कथितं । तथा वज्र प्रवीर्यन् वै पापिहां पतते गतिं ।

॥ कश्यप उवाच ॥ वन् प्रथिषां मोहियथं चिरथं पन्नः स्तियः । कर्म तन्वावमेकस्य तन्वादिदाम्भमन्त्रेत् । १०३

॥ भरद्वाज उवाच ॥ अन्वयस्य वरोः इहं वरुमानस्य वरुते । प्रार्थना पुत्रकैव तस्य मावा न विद्यते ।

॥ मौत्स्य उवाच ॥ न तन्त्रिके इत्यमसि यथोक्तं प्रतिपूरयेत् । समुद्रकतः पुदयो च कदाचन पूर्यते ।

॥ विश्वामित्र उवाच ॥ कामं कामयमानस्य यदा कामः समुच्यते । अनेनोपरः कामसृष्ट्या विच्यति वाचवत् ।

॥ अमरप्रिहवाच ॥ प्रतिपद्ये संयमो वै तपो धारयते भुवं । तद्वनं प्राज्ञस्येह सुभमानस्य विच्यते ।

॥ अहन्वत्युवाच ॥ भर्षार्थं सद्यो भो वै इत्याकां पक्षवन्तः । तपः सद्यस्य एवेह विचिह्ये इत्यथवात् । १०४

॥ गण्डोवाच ॥ उपादितोः भवाद्यसादिभ्यतीमे मनेवराः । वसोयोयो दुर्भ्यस्यदिभेभ्यममतः परं ।

॥ पशुपत्य उवाच ॥ यदे भर्षे परं नास्ति प्राज्ञसाकट्टं विदुः । विनयार्थं सुचिदात्मुपाश्रितं यथातथं ।

॥ अथ उचुः ॥ कुचसं च दाम्ने तस्यै कस्य दमाः भवाः । कलावुषधिकुचानि च एवं न प्रयच्छति ।

॥ भोच उवाच ॥ इत्युक्त्वा हेमगर्भोऽपि हिता तानि कलावि वै । अज्ञोऽप्युपान्यच कर्म एव धृतवताः ।

॥ मन्त्रिण उचुः ॥ उपाधिं ब्रह्ममावासे हिता तानि कलावि वै । ततोऽभ्येवैव नच्छानि विहिते तेऽस्य पाचिब । १०५

इत्युक्तः स तु भूयैर्भेदेवादिभ्युचोप च । तेषां वै प्रतिकर्तुं कर्मेषामममदुचं ।

स गत्वा स्वमीयेऽप्री तोषं निधनमाखितः । कुषाय संस्तुतेऽन्नेरेकेकमाश्रितं नृपः ।

तस्मादग्नेः समुत्तमौ इत्या खोचभवहरो । तस्मा वाच इवादिभिर्थाः तुषावोऽवसाकरोत् ।

- ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ वसिष्ठोऽस्मि वसिष्ठोऽस्मि वसे वासश्चेत्यपि । वसिष्ठत्वाच्च वासाच्च वसिष्ठ इति विद्धि मां ।
- ॥ यातुधान्युवाच ॥ नाम नैरुक्रमेतेत्ते दुःखव्याभाषिताक्षरं । नैतद्द्वारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीं । ११८
- ॥ कश्यप उवाच ॥ कुलं कुलस्य कुवमः कुवमः कश्यपो द्विजः । काश्यः काश्मिकाश्रवादेतन्मे नाम धारय ।
- ॥ यातुधान्युवाच ॥ यथोदाहृतमेतन्ने मयि नाम महामुने । दुर्द्धार्यमेतन्मया गच्छावतर पद्मिनीं ।
- ॥ भरद्वाज उवाच ॥ भरेऽसुमान भरेऽग्निव्यान् भरे देवान् भरे द्विजान् । भरे भार्यामनव्याजो भरद्वाजोऽस्मि शोभने ।
- ॥ यातुधान्युवाच ॥ नामनैरुक्रमेतेत्ते दुःखव्याभाषिताक्षरं । नैतद्द्वारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीं ।
- ॥ गौतम उवाच ॥ गौतमोऽहमतोधृमेऽदमसो समदर्शनात् । गौभिसामो मम ध्वंसं ज्ञातमाचक्ष्य देहतः । ११९
- विद्धि मां गौतमं श्लथे यातुधानि निबोध मां ।
- ॥ यातुधान्युवाच ॥ यथोदाहृतमेतन्ने मयि नाम महामुने । नैतद्द्वारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीं ।
- ॥ विश्वामित्र उवाच ॥ विश्वेदेवाश्च मे मित्रं मित्रमस्मि गवान्तथा । विश्वामित्रमिति ख्यातं यातुधानि निबोध मां ।
- ॥ धातुधान्युवाच ॥ नामनैरुक्रमेतेत्ते दुःखव्याभाषिताक्षरं । नैतद्द्वारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीं ।
- ॥ जमदग्निर्वाच ॥ जाजमद्यजानेऽहं जिजाहीह जिजायिषि । जमदग्निरिति ख्यातमतो मां विद्धि शोभने । १२०
- ॥ यातुधान्युवाच ॥ यथोदाहृतमेतन्ने मयि नाम महामुने । नैतद्द्वारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीं ।
- ॥ अरुन्धत्युवाच ॥ धरान् धरिणीं वसुधां भर्तुंक्षिष्टास्यनन्तरं । मनोऽनुरन्धतो भर्तुरिति मां विद्वाहन्धतीं ।
- ॥ धातुधान्युवाच ॥ नाम नैरुक्रमेतेत्ते दुःखव्याभाषिताक्षरं । नैतद्द्वारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीं ।
- ॥ गण्डेवाच ॥ वक्ष्ये कदेमे गण्डेऽपि धातुमेतं प्रचक्षते । तेनोद्यतेन गण्डेति विद्धि माऽननमश्वरे ।
- ॥ यातुधान्युवाच ॥ नाम नैरुक्रमेतेत्ते दुःखव्याभाषिताक्षरं । नैतद्द्वारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीं । १२१
- ॥ पशुमख उवाच ॥ पशुन् रक्षामि दृष्ट्वाऽहं पशुनाश्च सखाः सदा । गौणं पशुमखेत्येवं विद्धि मामग्निमश्वरे ।
- ॥ यातुधान्युवाच ॥ नाम नैरुक्रमेतेत्ते दुःखव्याभाषिताक्षरं । नैतद्द्वारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीं ।
- ॥ शूनःमख उवाच ॥ एभिरुक्तं यथा नाम माहं वक्तुमिच्छेत्सह । शूनःमखसन्वायं मां यातुधान्युपधारय ।
- ॥ यातुधान्युवाच ॥ नाम नैरुक्रमेतेत्ते वाक्चं सन्दिग्धया गिरा । तस्मात् सकृदिदानीं त्वं ब्रूहि तस्मात् ते द्विज ।
- ॥ शूनःमख उवाच ॥ सकृदुक्तं मया नाम न स्पृहीतं त्वया यदि । तस्मान्निदण्डाभिहता गच्छ भस्मेति मां चिरं । १२२

मा ब्रह्मदण्डकल्पेन तेन मूर्द्ध्नि हता तदा । कृत्या पपान मेदिन्यां भस्मसाच्च जगाम ह ।

शूनःसखा च हत्वा तां यातुधानीं महाबलां । भुवि त्रिदण्डे विष्टभ्य ब्राह्मणे समुपाविब्रत् ।

ततस्ते मुनयः सर्वे पुष्कराणि विमानि च । यथाकाममुपादाय समुत्तस्थुर्मुदाऽन्विताः ।

श्रमेण महता कृत्वा ते विमानि कलापशः । तोरे निक्षिप्य पद्मिन्यास्तर्पणशुक्ररक्षमा ।

अथेत्याय जलात्तस्मात् सर्वे ते समुपागमन् । नापश्यन्त्यपि ते तानि विमानि पुरुषर्षभाः । १२३

॥ अथय ऊचुः ॥ केन लुधापरीतानामस्रकं पापकर्षणा । नृभक्षेनापनीतानि विमान्याहारकाङ्क्षिणां ।

ते शङ्कमानास्त्वन्व्यं पप्रच्छुर्द्विजसत्तमाः । त ऊचुः समयं सर्वे कुर्व्य इत्यरिकर्षण ।

त उक्त्वा वाढमित्येवं सर्वे एव तदा समं । लुधापर्णाः सुपरिश्रान्ताः श्रपयायोपचक्रमुः ।

- ॥ अचिरवाच ॥ स गं स्पृशतु पादेन सूर्यस्य प्रतिमे हतु । अनशयिष्वधीयत विमलैः करोति यः ।
- ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ अनध्यायपरो लोके शुनः स परिकर्यतु । परित्राट कामदृत्तसु विमलैः करोति यः । ४१८
- शरणगतं हन्तु स स्वसुताशोपजोवतु । अर्थान् काङ्क्षतु कीनाशादिमलैः करोति यः ।
- ॥ कश्यप उवाच ॥ सर्वत्र सर्वं लपतु न्यासलोपं करोतु च । कूटभाषित्वतश्चेतु विमलैः करोति यः ।
- तृया मांसाशनश्चासु वृथादानं करोतु च । यातु स्त्रियं दिवा चैव विमलैः करोति यः ।
- ॥ भरद्वाज उवाच ॥ वृद्धमस्यकधर्माऽस्तु स्त्रीषु ज्ञातिषु गोषु च । ब्राह्मणश्चापि जयतां विमलैः करोति यः ।
- उपाध्यायमधः कृत्वा च्छेद्येथेतु यञ्ज्यपि । जुहेतु च स कताग्रौ विमलैः करोति यः । ४१९
- ॥ जमदग्निश्वाच ॥ पुरोवसुसृजत्वसु हन्तु गाश्चैव द्रुह्यातु । अन्तौ भेषुभं यातु विमलैः करोति यः ।
- देष्या भार्यापजोवो स्वात दूरबन्धुसु वैरवान् । अन्योन्यस्वातिथिश्चासु विमलैः करोति यः ।
- ॥ गौतम उवाच ॥ अधोत्य वेदं स्वजतु चीमग्रोनपबिध्यतु । विकीर्णातु तथा मोमं विमलैः करोति यः ।
- उदपानस्रवे शोभे ब्राह्मणो वृषलीपतिः । तस्य मालोक्यतां यातु विमलैः करोति यः ।
- ॥ विश्वामित्र उवाच ॥ जीवती वै गुरुन् भृत्यान् भरस्वस्य परे जनाः । अगतिर्भ्रष्टपुत्रः स्यादिमलैः करोति यः । ४२०
- अशुचिर्भद्रकूटोऽस्तु च्छाया चैवाप्यहङ्कृतः । कर्षके मत्सरो चामु विमलैः करोति यः ।
- वर्धाचरोऽस्तु मृतको राज्ञश्चासु पुरोहितः । अयाज्यस्य भवन्त्विक् विमलैः करोति यः ।
- ॥ अरुन्धत्युवाच ॥ नित्यं परिभवे क्लृप्तं भर्तुर्भवतु दुर्धनाः । एका स्वाङ्ग समन्नातु विमलैः करोति या ।
- ज्ञातीनां गृहमध्यस्था शक्रुन्तु दिवाक्षये । अभेद्या वीरसूरसु विमलैः करोति या ।
- ॥ गर्ण्डावाच ॥ अमृतं भाषतु सदा बन्धुभिश्च निरुध्यतु । ददातु कथां शुक्लैः विमलैः करोति या । ४२१
- साधयित्वा स्वयं प्राग्नेत् दृश्ये जीर्यंतु चैव ह । विकर्षणा प्रमायेत विमलैः करोति या ।
- ॥ पशुपत्य उवाच ॥ दास एव प्रजायेत मप्रसूतिरक्रिद्यन् । देवतेष्वनमस्कारो विमलैः करोति यः ।
- ॥ शुनःसख उवाच ॥ अध्वर्यवे दुहितरं वा ददातु कन्देगे वा चरितब्रह्मचर्ये । आयुर्व्ययं वेदमधीत्य विप्रः ज्ञायीत वा यो हरते विसानि ।
- ॥ अथ उचुः ॥ इष्टमेतद्विजातानं योऽयं ते श्रपयः कृतः । त्वया कृतं विमलैः सर्वैः शोभः शुनःसख ।
- ॥ शुनःसख उवाच ॥ न्यस्यमद्यं न पश्यद्विर्यदुक्कं कृतकर्षाभिः । सद्यमेतन्न मिथ्यादिपत्तैः कृतं मया । ४२२
- मया ह्यन्नर्हितानीह विमानिमानि पश्यत परीचार्यं भगवतः कृतमेवं मयाऽनघाः ।
- रक्षणार्थं च सर्वेषां भवतामहमागतः । यातुधामो ज्ञातिभूगो कृत्येषां वै बधैषिणो ।
- वृषादर्भिप्रयुक्तैषा निहता मे तपोधनाः । दुष्टा हिंस्यादियं पापा युष्मान् प्रत्यग्रिमभवा ।
- तस्मादस्मागतो विप्रा वानुवं मां निबोधत । अलोभादक्षया लोकाः प्राप्ता वै मार्त्यकामिकाः ।
- उत्तिष्ठध्वमितः चित्रं तानवाप्तुत वै दिजाः । ४२३
- ॥ भीष्म उवाच ॥ ततो महर्षयः प्रीतास्तथेत्युक्त्वा पुरन्दरं । सहैव त्रिदशेऽङ्गण सर्वैः जम्बुस्त्रिविष्टपैः ।
- स्वभेते महात्मानो भोगिर्भवेद्विधैरपि । लुधा परमया युक्ताम्हन्वमाना महात्मभिः ।

नैव शोभं तदा सकृत्ततः स्वर्गमवाप्नुवन् । तस्मात् सर्वस्ववश्यासु नरो शोभं विवर्जयेत् ।
 एष धर्मः परो राजस्यशोभं विवर्जयेत् । इदं नरः सचरितं समवायेषु कीर्तयन् ।
 अर्थभागी च भवति न च दुर्गोन्ववाप्नुते । प्रीयन्ते पितरश्चास्य च यथा देवतास्तथा ।
 यथाधर्मार्थभागी च भवति प्रेत्य मानवः ।

इति श्रीमहाभारते शानुशासनपर्वणि शानुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने विमलैश्वर्यापाख्याने विमलैश्वर्याः ॥ ६३ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ अथैवादाहरन्मोमितिहासं पुरातनं । यदुत्तं तीर्थयात्रायां प्रपथं प्रति तच्छृणु ।

पुष्करार्थं कृतं सौम्यं पुरा भरतमत्तम । राजर्षिभिर्महाराज तथैव च दिजर्षिभिः ।

स्युदः समेताः पश्चिमे वै प्रभाषे समागता मन्त्रममन्त्रयन् । चराम सर्व्यां पृथिवीं पुष्पतीयां ततः कामं हन्त गच्छाम सर्व्यैः ।

शुक्रार्जुनार्यव कविश्च विद्वंस्यथाऽगस्त्रैः नारदपत्न्यैश्च । भृगुर्विशिष्टः काश्यपो गौतमश्च विश्वामित्रोऽम्भदृशश्च

राजन् ।

४१०

स्युपितया गान्धर्वोऽयाष्टकश्चभारदोज्ञोऽन्वती बालखिल्याः । शिर्विर्द्विनीपो नडपोऽन्नरोषो राज्ञ ययातिर्धुम्भुरो

ऽय पूतः ।

कम्पुः पुरस्कृत्य महानुभावं प्रतकतुं वृत्रहनं नरेन्द्राः । तीर्थानि सर्व्याणि परिभ्रमन्तो माष्यां ययुः कौशिकीं पुष्पतीयां ।

सर्व्येषु तीर्थेष्ववधूतपापा जग्मुः ततो ब्रह्मनरः सुपुष्पं । देवस्य तीर्थे जनमग्निक्वया विगाह्य ते भुक्त्विवप्रसूनाः ।

केविदिमान्यस्वमन्त्रव राजस्ये मृगालान्यस्वमन्त्रव विप्राः । अयापश्यन् पुष्करं ते द्वियन्ते वृदादगस्त्रेण समदूते तत् ।

तानाह सर्व्यान्तुमुस्यानगस्यः केनादत्तं पुष्करं मे सुजातं । युष्मान् ब्रह्मे पुष्करं दीयतां मे न वै भवन्ता इत्तुमर्हन्ति

पथं ।

४११

ऽष्टौमि कालो भिक्षते धर्मवीर्य्यैः सऽयं प्राप्तेः वर्त्तते धर्मपीडा । पुराऽधर्मैः वर्त्तते नेह यावत्तावद् अमः सुग्लोकं चिगाय ।

पुरा वेदान् ब्राह्मणा याममर्थे घुष्टस्वरा वृषलान् श्रावयन्ति । पुरा राजाऽव्यवहारेण धर्मान् पश्यत्यहं परलोकं व्रजामि ।

पुराऽब्रह्मन् प्रत्यब्रह्मन् गनीयसो यावन्नरा नावन्स्यन्ति सर्व्यैः तमोत्तरं यावदिदं न वर्त्तते तावद्ब्रह्मि परलोकं चिगाय ।

पुरा प्रपश्यामि परेण मर्यान् बलीयमान् दुर्भान् भुञ्जमानान् । तस्माद्यास्यामि परलोकं चिगाय नद्वात्सरे द्रष्टुमिह

जीवलोकं ।

तमाहुरात्तः अर्थो मर्षिं न ते वयं पुष्करं चोरयामः । मित्याऽभिषङ्गे भवता न कार्यः प्रपाम तीर्त्त्रेण प्रपयैर्महर्षे ।

ते निश्चितः स्यात् महर्षयस्तु सम्यश्यन्तो धर्ममेतं नरेन्द्राः । ततोऽब्रुवन्त प्रपयान् पश्येण सहैव ते पार्य्येऽपुत्रपौतैः ।

॥ भृगुरुवाच ॥ प्रत्याक्रोधिदिहाकुष्टस्तार्डितः प्रतिताडयेत् । स्वदेहं पृष्ठमोमानि यस्ते हरति पुष्करं ।

॥ विशिष्ट उवाच ॥ अस्त्राध्यायपरो लोके शानश्च परिकरितुं । पुरे च भित्तुर्भवतु यस्ते हरति पुष्करं ।

॥ कश्यप उवाच ॥ सर्व्येव सर्व्ये पणतु न्यामलोपं करोतु च । कूटसावित्तमभ्येतु यस्ते हरति पुष्करं ।

॥ गौतम उवाच ॥ जीवल्लहङ्कृतो बुद्ध्या विषमेषु समेन मः । कर्षकां मसरो चास्तु यस्ते हरति पुष्करं ।

॥ अङ्गिर उवाच ॥ अशुशुचिर्ब्रह्मकृतोऽस्तु शानश्च परिकरितुं । ब्रह्महा निष्कृतियास्तु यस्ते हरति पुष्करं ।

॥ धुम्भुमार उवाच ॥ अकृतज्ञस्तु मित्राणां शूद्रायास्तु प्रजायतु । एकः सम्यक्मत्रातु यस्ते हरति पुष्करं ।

- ॥ दिल्लीप उवाच ॥ उदपानञ्चैव यामे ब्राह्मणे वृषलीपतिः । तस्य लोकान् स ब्रजतु यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ पूरुवाच ॥ चिकित्सायां प्रचरतु भार्यया चैव पुष्कृतु । शशुरात्तस्य वृत्तिः स्वाद्यते हरति पुष्करं ।
- ॥ शुक्र उवाच ॥ वृथामांसं समभ्रातु दिवा गच्छतु मेथुनं । प्रेक्ष्य भवतु राक्षस्य यस्ते हरति पुष्करं । १००
- ॥ जम्दगिरिवाच ॥ अन्यायेष्वधीयत मित्रं शत्रुं च भोजयेत् । शत्रुं शूद्रस्य चाश्रीयाद्यस्तं हरति पुष्करं ।
- ॥ शिविरवाच ॥ अनाहिताग्निर्धियतां यज्ञे विघ्नं करोतु च । तपस्विभिर्विद्वेष्य यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ ययातिरवाच ॥ अनृतीं व्रतो जटो चैव भार्यायां स प्रजायतु । निराकरोतु वेदांश्च यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ नक्षत्र उवाच ॥ अतिविगर्हसंख्येऽस्तु कामवृत्तस्तु दोषितः । विद्यां प्रयच्छतु भृतो यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ अम्बरीष उवाच ॥ नृशंसस्त्वकधर्माऽस्तु स्त्रीषुञ्जातिषु गोषु च । निहन्तु ब्राह्मणश्चापि यस्ते हरति पुष्करं । १०१
- ॥ नारद उवाच ॥ गृहेज्ञानो वहिःशास्त्रं पठतां विस्तरं पदं । गरीयसोऽवजानातु यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ नाभाग उवाच ॥ अनृतं भाषतु सदा सद्भिश्चैव विरुध्यतु । भुक्तेन तु ददत्कन्यां यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ कविरवाच ॥ पद्भ्यां स गान्ताडयतु सूर्यश्च प्रतिभेहतु । शरणागतं सन्धयतु यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ विश्वामित्र उवाच ॥ करोतु भृतकोऽवधं राक्षसास्तु पुरोहितः । अश्विगस्तु ह्यायाज्यस्य यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ पर्वत उवाच ॥ यामे चाधिष्ठतः भोऽस्तु खरयनिम गच्छतु । शूनः कर्षतु वृत्त्यर्थं यो हरति पुष्करं । १०२
- ॥ भरद्वाज उवाच ॥ सर्वपापसमादानं नृशंसं चानृते च यत् । तत्तस्यास्तु सदा पापं यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ अष्टक उवाच ॥ स राजाऽस्त्रकृतप्रश्नः कामवृत्तश्च पीपकृत् । अधर्मेणाभिशास्त्रार्थं यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ गालव उवाच ॥ पापिष्ठेभ्यो ह्यनर्घाईः स नरोऽस्तु स्वपापकृत् । दत्त्वा दानं कीर्तयतु यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ अरुन्धत्युवाच ॥ शत्रुं पनादं वदतु भर्तुर्भवतु दुर्मानाः । एका स्वादु समभ्रातु या ते हरति पुष्करं ।
- ॥ बालखिल्या ऊचुः ॥ एकपादेन वृत्त्यर्थं यामदारे स तिष्ठतु । धर्मशस्त्रकधर्माऽस्तु यस्ते हरति पुष्करं । १०३
- ॥ शुनःसख उवाच ॥ अग्निहोत्रमनादृत्य स सुखं स्वपतु द्विजः । पश्चिमात् कामवृत्तोऽस्तु यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ सुगभिरवाच ॥ बालकेन निदानेन कांस्यं भवतु दोहनं । दक्षेण परवत्सेन यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ भीष्म उवाच ॥ ततस्तु तैः शपथैः शयमानैर्नानाविधैर्बन्धभिः कौरवेभ्यः । सहस्रावी देवराट् सम्पृष्टः समीक्ष्य तं केषु नं विप्रमुख्यं ।
- अथाऽब्रवीन्मघवा प्रत्ययं स्वं समाभाष्य तमृषिं जातरोधं । ब्रह्मर्षिर्देवर्षिनृपर्षिमध्यं यत्तन्निबोधेह ममाद्य राजन् ।
- ॥ शक्र उवाच ॥ अध्वर्यवे दुहितरं ददातु ऋन्देगे वा चरितब्रह्मचर्यं । अध्वर्यवे वेदमधीत्य विप्रः ज्ञायोत यः पुष्करमाददाति । १०४
- सर्वान् वेदानधीयत पुण्ड्रशोलाऽस्तु धार्मिकः । ब्रह्मणः मदनं यातु यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ अगस्त्य उवाच ॥ आश्रीर्वीदस्त्वया प्रोक्तः शपथो बलसूदन । दीयतां पुष्करं मङ्गमेव धर्मः सनातनः ।
- ॥ इन्द्र उवाच ॥ न मया भगवन् लोभाद्धनं पुष्करमद्य वै । धर्मास्तु श्रोतुकामेन हते न क्रौडुमर्षिभिः । धर्मश्रुतिमनुत्कर्षो धर्ममेतुरनामयः । आर्यो वै शाश्वतो नित्यमव्ययाऽयं मया श्रुतः ।
- तदिदं गृह्यतां विदन् पुष्करं द्विजसत्तम । अतिक्रमं मे भगवन् वसुमर्षस्यनिन्दित । १०५

जातकर्मोपि सर्वोपि प्रतोपमयमानि च । मोदोनापि विवाहाश्च तथा कश्चिद्विदुषः । ४१
 प्राक्तनैश्च दानानि तथा संयोगा विपत्कथयाः । अथतः संश्रुतानि चया तं वेत्तुः शर्मणः ।
 रमणोप्यापि कात्रन्नि शिवदारमिकापि च । सर्वमन्त्रात् प्रकथयति चिदितं कोटीपथनि ते ।
 सर्वं हि वेत्तु विप्र तं नवेतत् कीर्तितं तथा । अथादमे सं विप्रैर् विप्रैः सर्वं विपातव वै ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि द्वादशस्कन्धे द्वाविंशत्यध्याये पञ्चमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ एवं प्रवाचति महा भास्करेऽनुमिषत्ततः । अमरशिवैरुत्तमाः किं कथ्ये प्रकथयत् ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ स तथा वाचमानोऽनुविरश्चितमग्रः । अमरः प्रकथयत् तं नैव ज्ञानम सुदुर्लभम् । ४२
 ततः सूर्यो मधुरया वाचा तन्निदममवीत् । कृताव्यक्तिसिद्धयुक्ती प्रकथयत् विज्ञान्यते ।
 चक्षुं निमित्तं विप्रैर् यदा सूर्योऽयं मय्युतः । कथयस्व मेऽथ वि मेऽदा कथं विवाकरं ।
 ॥ अमरशिवैश्च ॥ शिरसापि चक्षुषापि कथे तं ज्ञानचतुया । अथो विपयाथयं कथयिष्ये मया तव ।
 मयाः के वै विपयाई तिष्ठति तं विवाकरं । तव कोऽपि सूर्योऽयं न मेऽप्यापि विवाकरं ।
 ॥ सूर्य उवाच ॥ अथं चक्षुं विप्रैर् विपयैः शिष्याः वर । अपकारिणं मां विद्वि अगवन् वरचानतं । ४३
 ॥ भीष्म उवाच ॥ ततः प्रकथयत् तव भास्करेऽनुमिषत्ततः । न भीः सूर्योऽयं कथ्येऽपि प्रकथयति तव ।
 ब्राह्मणेभ्यश्च यच्च श्रेयसां धरतीति । वीर्यताश्चैव शोभया मास्वोर्षेऽनुमिषत्ततः ।
 दीप्तमग्नेः प्रभो मेरेतः प्रकथयत् तव भास्करेऽनुमिषत्ततः । एतान्तिप्रकथयति स हन्वाऽनुमिषत्ततः ।
 भवेत् स गुरुतयो च ब्रह्महा च स वै भवेत् । सुरापानं च कुर्याच्च यो हन्वाऽनुमिषत्ततः ।
 एतस्य तपनोत्स समाधिनात् पितृणः । यथासुखमः पन्था भवेन्ननुमिषत्ततः । ४४
 ॥ भीष्म उवाच ॥ एतावदुक्त्वाऽनन्दा हृषीकेशोऽनुमिषत्ततः । अथ सूर्योऽनुमिषत्ततः कथेऽपि तव भास्करेऽनुमिषत्ततः वै ।
 ॥ सूर्य उवाच ॥ सर्वे विपयस्तान् कथं मद्रश्मिवाचसं । प्रतिशुभोऽयं पञ्चास्रं वाचायै चक्षुपादुके ।
 अथप्रति चैवेह ले के सम्पत्तिवति । पुण्येषु च सर्वेषु परमकथयते च ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ कथेऽपि तव भास्करेऽनुमिषत्ततः । पुण्येषु तदभिख्यातं चिपुः शोकेषु भारत ।
 तस्मात् प्रथक् विप्रेषु चक्षुपातदमुत्तमं । धर्मेषु महान् भावी न मेऽप्यापि विचारया । ४५
 कथं हि भरतमेह यः प्रदद्याद्विजानये । इमं व्रतवलाकं वै च श्रेय सुखमेधते ।
 स ब्रह्मलोके वसति पूज्यमानो दिव्यनिभिः । अक्षरोभिश्च वसति देवेश भरतर्षभ ।
 दशमनाच विप्राय यः प्रथक्कथयति चैव । सातकाः महानाचो संश्रिताश्च दिव्यात्मवै ।
 सोऽपि शोकात्प्रवासेति देवैरेषि पुत्रिणात् । मेऽलोके च मुदाऽपुनोऽवसति मेऽलोकेऽनुमिषत्ततः ।
 एतन्ने भरतमेह मया कात्रंयं कीर्तितं । कथेऽपि तव भास्करेऽनुमिषत्ततः । ४६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि द्वादशस्कन्धे द्वाविंशत्यध्याये षष्ठोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ गार्हस्थ्यं धर्ममखिलं प्रवृत्तिभरतर्षभ । अद्विमात्रेति किं कृत्वा अनुभव इह पापिव ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अथ ते वर्तयिष्यामि पुरावृत्तं जनाधिप । वासुदेवस्य भवाद् इयिष्यासेव भारत ।

संकुच इयिषी देवी वासुदेवः अतापवान् । परञ्च भस्तवेहः संभं क्व वृत्तवेऽप वे ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ मार्शेर्था धर्मोनास्तिव भवो वासुदेविये वा । रिकमवर्षा धरे कायं किं वा क्त्वा क्तं भवेत् ।

॥ इयिष्युवाच ॥ अथः पितरी देवाः अनुशासित्वा माचरन् । इत्यादिमार्शेनीवात् तदाः निमोष मे । १६३

यदा यजेन देवाः कुर्वन्ति तेषां नाम्नाः । यजेन्तस्य यथा नियमर्शान् पुत्रीत नियमः ।

तेन शृण्विष्याः प्रीतिः भवति मधुसूदन । नियमर्शे परिचरेद्भक्ता यत्किञ्चन च ।

कुर्वन्तस्यैव देवाः प्रीतिमोः अनुशासनं । कुर्वन्तस्वयं यथा नियमर्शान्मादकेन च ।

पयोमूलफलेनाऽपि पितृणां प्रीतिमाचरन् । विद्यायादेवदेवं वै कुर्व्यादप्यौ यथाविधि ।

अग्नीषोमं वैश्वदेवं धान्यार्थमनमर्शं । अकार्णां यतस्यैवैवपृच्छन् होमो विधो यते । १६४

तथैव चानुपूर्व्येण वसिष्ठकर्म प्रयोजयेत् । इतिवायोः समवेति प्रतोषा कश्चाय च ।

मोमाय चापुत्रीणां वै वासुमथे प्रजापतेः । धन्यन्तरे प्रानुदोषां प्राणां प्रजाय माचव

मनुष्येभ्य इति प्राञ्जर्षिः क्षीरि गृह्यते वै । तद्व्या देवतोभ्यश्च अस्मिन्मर्शे इरेत् ।

तथैव त्रिंशदेवेभ्यो वसिष्ठाकाश्रितो इरेत् । निशाचरेभ्यो भूमिभ्यो वसिष्ठं च तदा इरेत् ।

एवं क्त्वा वसिष्ठं वसिष्ठं दद्याद्भिर्वा दित्यादि । यत्कामे माञ्जुकाशाश्रयमुदृत्य निश्चियेत् । १६५

यदा मादृं पितृभ्याऽपि दातुमिच्छेत् माचवः । तदा पश्चात् प्रकुर्वीत निरुते मादृकर्मणि ।

पितृन् मन्तर्षित्वा तु वसिष्ठं कुर्व्यादिधानतः । वैश्वदेवं ततः कुर्व्यात् पश्चाद्वाङ्गकर्मण ।

ततोऽप्येन विभेपेण भोजवेदतिथीनपि । अर्थापूर्व्यं अहराज ततः प्रीत्याति मानवात् ।

अनित्यं हि क्त्वातो यस्यानक्तादतिविह्वलते । आचार्येण पितृभ्यैव अक्षरान्न च तितियेः ।

इदमस्ति गृहे मज्जमिति निश्चि निवेदयेत् । ते यददेवकृत्युर्थाऽदिति अर्था विधीयते । १६६

गृहस्थः पुरवः क्त्वा विद्यादी च कदा भवेत् । राजर्षिर्जं क्षानकश्च नृवं अक्षरमेव च ।

अर्धेन्द्रधुपकेण परिधंवत्सरोपिताम् । अन्वयं यपरेभ्यश्च वयोऽन्वयावपेहृवि ।

वैश्वदेवं हि नामैतत् शाबम्प्रातर्निधीयते । रमंश्च धर्म्यान् मार्शेख्यानं चः कुर्व्यादवस्यकः ।

स इहधिंवरान् प्राण प्रेत्य वाके महीयते ।

॥ भीष्म उवाच ॥ इति भूमेर्ष्यः अन्त वासुदेवः अतापवान् । तथा चकार कृतं त्वमर्थिः समाचर । १६७

एतद्गृहस्थधर्मन्नु चेष्टमानो ज्ञाधिप । इह कोके यज्ञः प्राण प्रेत्य कर्मोवासाधि ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्यायि शाबुशासनिके पर्यायि दानधर्मकथने व्रतनवतोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ आसीकदानं नामैतत् कीदृशं भरतर्षभ । कथमेतत् समुत्पद्यं फलं वा तद्दवीहि मे ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अथाशुदाहरणीमितिहासं पुरातनं । मनोः अजापतेर्षाहं सुवर्षेण च भारत ।

तपस्वी कश्चिदभवत् सुवर्षो नाम भारत । वर्षतोऽस्यवर्षः स सुवर्ष इति वप्रथे ।

कुलश्रीलगुणोपेतः क्षात्राथे च परशुरतः । बहून् सुवर्षप्रभवान् समनीतः एकैर्गुणैः । १६८

स कदाचिन्मनुं विभो इदंशोपसर्ष च । सुवर्षप्रोक्तान्योन्यं ती शोभैः तव चक्रतुः ।

ततश्चो वाद्यसङ्घो मेरो काश्चनपथंति । रमणेभ्य विष्वाहो वरितो संवदीरत ।
 तत्र तो कवयन्तो ह्यो कथा मानाविधाययाः । प्रह्वविद्वेषदेव्यानां पुराणानां महात्मनां ।
 सुवर्णस्रजप्रबोहास्यं मेनु स्यात्कथं प्रति । शितायै सर्वमूलायां मर्म मे वक्तुमर्हसि ।
 सुमनोभिर्व्यद्विष्यन्ते देवतानि प्रजेभ्यः । किमिदं कथमुपमे कथयामिह मे । १५६
 ॥ मनुस्वाच ॥ अथापुदाहरन्तीमितिहासं पुराणम् । शुक्रश्च च वदति च शिशुं च महात्मनाः ।
 बलेर्ध्वरोचनश्च वैलोकात्मनुज्ञावतः । समीपमात्मनाभ्यां सुभो मनुकुबोदहः ।
 तमर्थादिभिरभ्यर्थ्य भागवं सोऽसुराधिपः । निवेदादावने पश्चादधिपमूरिदक्षिणः ।
 कथेयमभवत्तत्र तया यो परिकीर्तितः । सुमनोभूपदीपानां सम्प्रदाये कथं प्रति ।
 ततः पप्रच्छ दैत्यैः कवीन्द्रं प्रश्नमुत्तमं । १५७
 ॥ बलिस्वाच ॥ सुमनोभूपदीपानां किं कथं प्रह्वविनाम । प्रशान्तं चिकषेत् तद्गवान् वक्तुमर्हति ।
 ॥ शुक्र उवाच ॥ तपः पूर्वं समुत्पन्नं सर्वलोकान्तकारं । इतश्चिन्तयो वैव जीरणीयं स्व च ।
 सोमस्यात्मा च वज्रधा सम्भूतः इतिश्रीमते । अष्टमस्य विषयैश्च वै चाभ्ये तुल्यजातयः ।
 अष्टतं मनसः प्रीतिं वक्ष्यस्युष्टिं ददाति च । मनो स्वपते तोत्रं विधे मन्त्रेण सर्व्वशः ।
 अष्टतं मङ्गलं विद्धि महर्षिपममङ्गलं । शेषध्या सप्तमं सर्व्या विपन्नेषुऽपिप्रवर्षः । १५८
 मनो ह्यादधते वक्ष्याच्छिवस्यापि ददाति च । तस्मात् सुमनसः प्रोक्ता नरैः सुकृतकर्षमिः ।
 देवताभ्यः सुमनसो यो ददाति नरः शुचिः । तस्य तुल्यमि वै देवास्तुष्टाः पुष्टिं ददत्यपि ।
 यं यमुदिश्य दीयेरन् देवं सुमनसः प्रभो । मङ्गलार्थं च तेनाथ प्रीतो भवति दैत्येण ।
 श्रेयास्तथास्य धैर्यास्य तेजस्विन्यस्य ताः शुक । शेषध्या वज्रयोर्ध्यां हि वज्ररुपास्तथैव च ।
 पश्चिपानाञ्च वृषाकायमयोपाक्रिबोध मे । आसुराणि च मास्त्रानि देवैर्भोगा दितानि च । १५९
 रक्षामरगाहास्य वक्राहास्य तथा प्रियाः । मनुष्याणां शिष्टास्य कामायास्तनुपूर्व्वशः ।
 वन्या गाम्याश्चैव तथा छटोप्ताः पर्व्वतामयाः । अकष्टकाः कष्टकिनी गन्धरूपरसान्विताः ।
 द्विविधो हि स्यतो गन्ध रष्टोऽनिष्टश्च पुण्यकः । इष्टगन्धानि देवानो पुण्यापीनि विभावथ ।
 अकष्टकानां वृषार्काश्चेतमावांस्य वंशतः । तेषां पुण्याधि देवाधामिष्टानि सततं प्रभो ।
 जलजानि च मास्त्रानि पश्चादीनि च यानि च । गन्धर्भगानवेभ्यस्तानि दद्याद्विचक्रवः । १६०
 शेषध्या रत्नपुण्यास्य कटुकाः कष्टकाऽन्विताः । अकृष्णामभिचारार्थमथर्व्वेषु निदर्शिताः ।
 तीक्ष्णवीर्यासु भूतानां दुरात्म्याः सकष्टकाः । रत्नभूषितवर्षास्य छन्दार्थैर्वीपहारवैत् ।
 मनोहृदयगन्धिन्यो विद्महेनपुरास्य चाः । आरुह्याः सुमनसो मनुष्याधो स्यता विभो ।
 न तु म्नाज्ञानसम्भूता देवतायतनीकृवाः । कथंयन् पुष्टियुक्तपु विवा हेतु रदःसु च ।
 गिरिसःमूहहाः शैम्बा देवानामुपपादयत् । प्रोक्षिताऽभुक्षिताः शैम्बा यथाथोर्गं यथास्यति । १६१
 गन्धेन देवास्तुथानि दर्शनाद्यचरारुषाः । नागाः समुपभोगिन विभिरेतैस्तु मानुषाः ।

वस्यः प्रीणाति देवताः ते प्रीता भावयन्तु । वसुधाविक्षुता सतीनामभिविद्यते मगारनेः ।

प्रीताः प्रीयन्ति वसुधां शान्तिता भावयन्ति च । वसुधाताः प्रभूताः सिद्धिं वसुधायाः पुरा ।

अतः प्रवक्ष्यामि धूपदानविधेः कथां । धूपान् विद्विषान् वाधुनानां च निबोध तेषां ।

निर्यायाः सारिषस्यैव कश्चिन्न्यायैव ते यदाः । दक्षप्रियो भवेत्तदा यद्येव विकारतः प्रदुः ।

४०९१

निर्यायाः वसुधोवर्णा देवतां दक्षिणां च ते । गुणगुः प्रकल्पेणं कर्षेयादिति निबोधः ।

अगुः सारिषां सेठे वसुधावसुधोनिः । देवतां वसुधोवसुधा कश्चितो यद्येव तद्विधः ।

अथ सर्बरसादीनां यन्त्रेः पार्ष्णि-दापदैः । परक्षिता रथंयुक्तं च नृणां विधीयते ।

देवदानवभूतानां वसुधुद्विकल्पं वदतः । मन्त्रे वै सारिषासुधु मातुहाकार्मिनि कृताः ।

य एवोक्ताः सुमनसां प्रदाने मुषकेतवः । धूपेषुपि परिशेषात् एव प्रीतिवर्द्धनाः ।

४०९२

दीपदाने वसुधुद्विकल्पे पश्ययोग्यमनुत्तमं । यथा येन यदा चैव प्रदद्यात्तदा यत्नैः ।

ज्योतिषेभ्यः प्रकाशं वाऽप्यूर्जंतास्यपि वर्णते । प्रदानं तेजसां तथाजोमो वर्द्धयते नृणां ।

अध्वन्यमक्षमिच्छेद दक्षिणावसुधेव च । उत्तरायणोत्तरायण्येतिर्नृणां वसुधे ।

यस्याद्दूर्जंमतेतु तमस्यैव भेषजं । तथावूर्जंमतेर्हृता भवेद्वेति निबोधः ।

देवलोकांस्त्रयो वसुधा प्रभावनाः प्रकाशकाः । तामथा राशस्यैव तथाहोपः प्रदीयते ।

४०९३

आलोकादानाश्चक्षुषान् प्रमायुक्तो भवेत्पुत्रः । तान् दत्त्वा सोपहंसित न हस्तेषोपवाक्येत् ।

दीपहर्ता भवेदध्वरभोगितरसुप्रभः । दीपप्रदः क्षमंलोके दीपमसिधेव राजते ।

हविषा प्रथमः कल्पे दितोरस्यैवधीरस्यैः । यथाभेदेऽज्ञानिर्म्याचैर्न कार्यः पुष्टिलिच्छता ।

गिरिप्रपते गहने चैत्यस्त्वानीचतुष्पथे । दीपदाता भवेत्सिद्धं य इच्छेद्भूतिमात्मनः ।

कुलोद्योतो विष्टुद्धात्मा प्रकाशस्तच्च वाचति । ज्योतिवाचैव वासोकां दीपदाता वरः वदा ।

४०९४

वनिकर्मसु वक्ष्यामि गुणान् कर्मकासीदयाम् । देव्यचोरमनृणां भूतायामथ रक्षसां ।

यथां नायभोजे विप्रा देवतान्त्यिकाशकाः । राक्षसाभेव तान् विद्धि निर्भिन्नद्वान्प्रदुक्षान् ।

तस्मादथं प्रथञ्चेत् देवेभ्यः प्रतिपूजितं । शिरसा प्रयत्तस्यापि हरेदक्षिमन्त्रितः ।

दक्षिणि देवता मित्यमांश्चक्षुषि सदा गृह्यात् । वाञ्छासुगन्तवो येऽने वसुधावसुधकाः ।

दत्तो दत्तेन जीवन्ति देवताः पितरक्षया । ते प्रीताः प्रीणयन्तेनृणां प्रकृता धमैः ।

४०९५

बलयः सह पृथ्वीसु देवतामनुपहारणेत् । दधिदुग्धमसाः पुष्याः सुवन्थाः प्रियदर्शनाः ।

कार्थ्या दधिरसांसाक्षा बलयेः सवरक्षसां । सुराण्वपुस्सकारा साजोपायिकभूषिताः ।

नामानां दक्षिता मित्थं यथे त्यक्तविभ्रिताः । तिस्राम् गुरुसुगन्धान् भूतायामनुपहारयेत् ।

अथदाताऽप्रभोजी साइक्षवीर्यसमन्वितः । तस्मादथं प्रथञ्चेत् देवेभ्यः प्रतिपूजितं ।

वसुधुद्वारणे चेषे साक्षात् स इदेवताः । ताः पुष्या भूतिकामेव प्रकृताप्रदक्षिणा ।

४०९६

दत्तेतदसुरेन्द्राय कार्थ्यः प्रोवाच भार्गवः । सुवर्षाव मनुः प्राह सुवर्षो नारदाव च ।

नादोऽपि मयि प्राह गुणानेतान् महाद्युते । तमयेतद्विदितेऽथर्वमोक्षर पुत्रक ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि द्वाविंशत्यधिकेऽध्यायेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ श्रुतं मे भरतमेव धूपधूपप्रदायिणां । फलं वस्त्रविधानि च तदुक्तं वसुधैव कुटुम्बकम् ॥

धूपप्रदानस्य फलं प्रदीपस्य तथैव च । वसुधैव कुटुम्बकं वै विद्यतेऽथर्ववेदिभिः ।

॥ भोज उवाच ॥ अथायुदाहरणोऽग्निसंज्ञां कुरुतमं । ननुपस्य च संवादस्तथा च भृगोस्तथा ।

ननुवो हि महाराज रामर्षिः सुमहातपाः । देवराज्यमनुभूयतः सुकृतेनेह कर्मका ।

तथापि प्रयतो राजानुऽप्यस्ति दिव्यैः कर्मैः । आनुवीक्ष्य दिव्यास्य सुमोक्षो विविधाः क्रियाः ।

मानुष्यस्तत्र सर्वाः स्य क्रियास्तस्य महात्मनः । प्रकृत्याऽपि दिव्ये राजन् दिव्याश्च महात्मनः ।

अग्निकार्याणि यमिभः कुत्राः सुमनसस्तथा । वसुधैव कुटुम्बकं वै विद्यतेऽथर्ववेदिभिः च ।

सर्वं तस्य गृहे राज्ञः प्राकर्तत महात्मनः । वसुधैव कुटुम्बकं वै विद्यतेऽथर्ववेदिभिः चकार सः ।

देवानभर्षयथापि विधिवत् स सुरेश्वरः । सर्वानेव यथाज्ञानं यथाशुभं मरिचम् ।

अयेन्द्रोऽहमिति ज्ञात्वा अहङ्कारं कर्मविभक्तम् । सर्वानेव क्रियास्तस्य पर्यधीयन् भूयते ।

स स्वधीनं वाहयामास वरदानमदायितः । परिधीनक्रियश्चैव दुर्बलत्वमुपेयिवान् ।

तस्य वाहयतः कासो मुनिमुखाऽऽशोधयान् । अहङ्कारमिभूतस्य सुमहात्मनोऽवर्षितम् ।

अथ पर्यायतः सर्वान् वाहयामोपचक्रमे । पर्यायस्याप्यगस्तस्य सप्तमस्यत भारत ।

अथागत्य महातेजा भृगुर्जज्ञाद्विदाम्बरः । अमर्षमात्रमस्य वै समुपेत्येदमब्रवीत् ।

एवं वषमसत्कारं देवेन्द्रस्यास्य कुरुतेः । ननुपस्य क्रियार्थं वै मर्षयाम महात्मने ।

॥ अगस्त्य उवाच ॥ कथमेव मया ब्रह्मं ब्रह्मं महात्मने । वरदेव वरि इतो भवतो विदितस्य सः ।

यो मे दृष्टियथं गच्छेत् स मे ब्रह्मो भवेदिति । इत्यनेन वरं देवो वाचिषो गच्छता दिवं ।

एवं न दग्धः स मय्य भवता च न संशयः । अन्वेनाप्यविमुञ्च्येन न इच्छी न च पातितः ।

अमृतश्चैव पानाय दत्तमस्यै परा विभो । महात्मना तदर्घ्यं नास्याभिर्भिषिपात्स्यते ।

प्रादुच्छत वरं देवः प्रजाभां दुःखकारकं । दिनेष्वधर्भयुक्तानि स करोति नराधमः ।

तत्र यत प्राप्तकालं ब्रह्मदूहि वदताम्बर । मर्षास्यापि यथा शूचात्त कर्त्ताऽस्ति न संशयः ।

॥ भृगुस्त्वाच ॥ पितामहवियोगेन भवन्तोऽहोऽहमागतः । प्रतिकर्त्तुं वसवति ननुपे देवमोक्षिते ।

अथ हि तां सुदुर्भुङ्क्षोरथे सोऽस्मिन् देवराट् । अथैवमत्रमुदुत्तं करिष्येऽग्निद्रमोक्षया ।

अथेन्द्रं स्थापयिष्यामि पश्यतस्तेऽतःकतुं । वसुधैव कुटुम्बकं वै विद्यतेऽथर्ववेदिभिः चकार सः ।

अथ चासौ कुदेवेन्द्रस्यै पदा धर्षयिष्यति । देवोपहतचित्तत्वादासाणाणां मन्दधीः ।

व्युक्तान् धर्मं तमहं धर्षयामर्षितो भवं । अहिर्भवेत्येति दवा ब्रह्मै पर्यं विमद्गुहं ।

तत एनं सुदुर्भुङ्क्षिं धिक्कृष्टाभिहतमिधं । धरण्यां पातयिष्यामि पश्यतस्ते महामुने ।

ननुपं पापकर्त्ताऽस्यैऽर्थवसमोक्षिते । यथा च रोचते तुभं तथा कर्त्ताऽस्यैऽर्थमुने ।

रथमुत्तमं धनुषा मीवावहिरव्ययः । अमरः परमप्रीतो वधुः विगतज्वरः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानवर्षकथने अमरमुत्तमंवादि अवलोकितोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

॥ बुधिसिर उवाच ॥ कथं वै स विपन्नः कथं वै पातितो भुवि । कथं हि निरुतां प्रातःप्रातः कथं वक्तुमर्हति ।

॥ भीम उवाच ॥ एवं तयोः संबन्धोः शिवायुक्तं महात्मनः । कर्मा एव प्रवर्तन्ते वा दिव्या वाच मानुषीः ।

तथैव दीपदाननि कर्मापहरणानि वै । वसिकर्मा च कथाम्बुदुःखानां हृद्यनिधाः ।

यन्मै तथा कथयथा देवेभ्यः महात्मनः । देवलोके कृष्णो च वरापारा बुधाः श्रुताः ।

१००२

ते चेद्भवन्ति रामेभ्यः शम्भो यदभिमधिगः । धूपप्रदानैर्दिविष्य नमस्कारैश्चैव च ।

यथा चिद्वैश्यां चान्यथा यथापापं प्रदीयते । वसुधैव कुटुम्बकम् इति श्रुतं प्रोचन्ति देवताः ।

यथा च यद्विद्वेषो भवेद्देवसि कर्मणि । तथा ज्ञतनुषा श्रीतिर्देवताकं प्रजायते ।

एवं धूपप्रदानं दीपदानं च वाधवः । प्रयच्छन्ति नमस्कारैर्धुं कर्मात्मनुवाच ।

शाम्भोवाङ्मिथ यत् कर्म कियते वै विपश्चिता । नमस्कारप्रयुक्तेन तेन प्रीयन्ति देवताः ।

१००३

पितरश्च महाभागा श्रवणस्य तपोधनाः । यच्छास्य देवताः कर्माः प्रीयन्ते विधिनाऽर्पिताः ।

दत्तेनां बुद्धिमात्मानं ननुः स गरीश्वरः । सुरेभ्यः महत् प्राप्य कृतवानेतेदहुतं ।

कस्यापिच्य कालस्य भाग्यस्य उपस्थिते । कर्मभेदेनैव ज्ञाय कृतवानिदमीदृशं ।

ततः स परिहीनो भूतसुरेभ्यः बलिर्कर्मतः । धूपदीपदकविधिं यथावत् चकार च ।

ततोऽप्य यज्ञविधौ रक्षोभिः पर्यवस्यत । यथावत्समस्तविभेदे वाहवावाः सुहाव च ।

१००४

द्रुते भरस्वतीकृष्णात् स्याद्विद्वि महात्मनः । कनो भृगुर्वाहतिमा भैवावहिरवजीत् ।

निमीलयस्व नक्षत्रं जटां सौवर्दिशामि ते । श्वाकभूतस्य तस्मात् जटां प्राविशद् द्युत ।

भृगुः स सुमहातेजाः पातनात् नृपस्य च । ततः स देवराट् प्राशस्त्यमधिं वाचनात् वै ।

ततोऽगस्त्यः सुरपतिं वाक्स्वमाह विज्ञाप्यते । श्रेष्ठयस्तेभि मां चिभं कश्च देवं वदामि ते ।

यत्न वक्ष्यामि तत्र तां वसिष्ठासि सुराधिप । इत्युक्तो नृपश्चोत्तमं योजयामास तं मुनिं ।

१००५

भृगुस्य जटान्तःस्था बभूव रक्षितो भृशं । न चापि दर्शनं तस्य चकार स भृगुदा ।

वरदानप्रभावज्ञो नृपश्च महात्मनः । न कुक्षोप तदाऽगस्त्यो युक्तोऽपि नृपश्च वै ।

तन्मु राजा प्रतोदेन चोदयामास भारत । न कुक्षोप स धर्मोत्तमः ततः पश्चेन देवराट् ।

अगस्त्यस्य तदा कुक्षो वामेनाभ्यर्चयन् चिरः । वसिष्ठिरस्यभिदते स जटान्तगतो भृगुः ।

ज्ञप्ताप बलवत् कुक्षो बभूव पापघ्नकं । यस्मात् पदाऽवतः कोषाच्छिरवीर्यं महा मुनिं ।

१००६

तस्मादाशु मर्षं गच्छ सर्वो भूत्वा सुदुर्घते । इत्युक्तः स तदाऽनेन सर्वो भूत्वा ययात् च ।

अदृष्टेनाथ भृगुणा भूतके भरतर्षभ । भृगुं हि वरि चोऽऽस्त्वस्यज्जपः पृथिवीपते ।

न च ज्ञानोऽभिविद्यै पातने तस्य तेजसा । स तु तैसैः प्रदानैश्च तपोभिर्नियमैश्च वा ।

पतितोऽपि महाराज भूतके इतिमानभूत् । प्रसादयामास भृगुं प्रापान्तो भे भवेदिति ।

ततोऽनन्तरः कथाविष्टः प्राचादक्षत तं भूमिं । प्रापान्तार्थं महाशयम् च च । प्राहात् कथांश्रिताः ।
 ॥ मृगशयम् ॥ रात्रौ युधिष्ठिरो नाम भविष्यति कुलोद्वहः । तं तं मोक्षयिता प्राचरिष्यन्त्याऽप्यरधीश्वरः ।
 अमर्षोऽपि महातेजा कथा कार्यं व्रतकरोतः । समान्यमप्यहं मयात् कथांश्रिताः शिवानिभिः ।
 अत्रोऽपि तथा राजंश्रिताः प्रापात् समुद्रतः । अन्तः प्रकृतमप्यहं व्रतकरो जनाधिप ।
 स तदा पातयित्वा तं नक्षत्रं भूतकेभ्युः । अन्तः प्रकृतमप्यहं मयात् स च अवेदयत् ।
 ततः शक्रं समानाद्य देवानाम् पितामहः । अन्तः प्रकृतमप्यहं मयात् सुरा मञ्जुवो राज्ञामात्रवान् ।
 स चागस्त्येन कुड्रेव भूमिषो भूतकेभ्युः । स च अन्तः प्रकृतमप्यहं मयात् सुरा मन्तवितुं कथित् ।
 तस्मादयं पुनः शक्रो देवराजोऽभिविद्यते । एवं अन्तः प्रकृतमप्यहं मयात् देवाः पार्श्वे पितामहं ।
 एवमस्त्विति संवष्टाः मयूक्युक्तं महाधिपः । सोऽभिविद्यो भवन्त्या देवराजो च वाचसः ।
 मन्त्राणा राज्ञादूर्ध्वं तथा पूर्वैः करोचत । एवमेतत् पुराहृतं नक्षत्रम् अविद्यमानम् ।
 स च तैरेव संवष्टो मञ्जुवः कर्माभिः पुनः । तस्माद्दोषाः महातयाः शान्तं वै अस्मिन्निभिः ।
 दिव्यश्चतुरवाप्रेति प्रेष्य दीप्यन् दाम्पत्यः । पूर्वैः कथितेभ्योऽपि दीपदास भवन्तुत ।
 यावदस्मिन्निभोऽपि अजन्ते तावतोः कथः । रूपवान् वक्ष्यांश्रामि शरो भवति दीपदः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुवाक्यविक्रमे धर्मसिद्धान्तकथने मञ्जुवोपरिष्कारे व्रततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ब्राह्मणस्यानि मे मन्दा इत्येव नृपवर्षभ । नृमन्त्रकारिणो मूढाः क ते मन्त्रानि ज्ञानवाः ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अत्रापुदोहरन्मोमितिहसं पुरातनं । चाष्टाक्षरं च संवादं सप्तशतैश्च भारत ।
 ॥ राजन् उवाच ॥ दृष्ट्वाऽपि चाष्टाक्षरं वाचवच विचेष्टिते । अक्षराणां रक्षाऽपि कथादुर्विषये गवां ।
 साधुभिर्गर्हितं कर्षं चाष्टाक्षरं विधीयते । अन्तः प्रकृतमप्यहं मयात् कुलो निविद्यति ।
 ॥ चाष्टाक्षर उवाच ॥ ब्राह्मणस्य नवां राजन् प्रियतीचां रजः पुरा । सोमबुद्धं वक्ष्यामि तं सोमं येऽपि वन् दिवाः ।
 दीक्षितश्च स राजाऽपि शिबं नरकमाविशत् । स च तेभ्यः शक्रैः सर्वैर्नृपस्युपवीथ तन् ।
 येऽपि तत्रापि वन् वीरं वृतं दधि च ज्ञानवाः । ब्राह्मणाः सहराजन्वाः सर्वे नरकमाविशन् ।
 मनुक्ताः पयसा पुत्रांश्रया यौष्मान् विभुषतोः । पशुमन्त्रेणमायायुः साधुस्तोव दम्पती ।
 अहं तत्रावयं राजन् ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः । तासां मे रक्षया भवसं भेष्यामाचोऽप्यरधीप ।
 चाष्टाक्षरोऽहं ततो राजन् भुङ्क्ता सद्भवं नृप । ब्रह्मचारी च नृपः सोऽप्रतिष्ठां गतिं यदौ ।
 तस्माद्दूरेण विप्रसं कदापिदपि किञ्चन । ब्रह्मसं रक्षया भवसं भुङ्क्ता मां पयसा साधुः ।
 तस्मात् सोमोऽप्यविक्रयः पुरुषेषु विद्यते । तिस्रस्तिस्रश्च सोमस्य मर्षवन्ति जनेषुविचः ।
 ये चैनं क्रोषते तात ये च विक्रीषते जनाः । ते तु वैश्वन्तं प्राप्य रौरवं यान्ति सर्वतः ।
 सोमन्तु रक्षया भवसं विक्रीषन् विधिपूर्वकं । ओषधेो वाहुवोभूया न शिरं न विद्यमानि ।
 नरकं विप्रतं प्राप्य स विष्णुमुपवीरति । अत्रथामभिमानस्य अक्षिहारे च विद्यते ।
 तुल्यया धारयन् धर्ममभिमान्यतिरिच्यते । शानं वै पापिनं पश्य निवर्षं हरिषं कथं ।

अभिजातेन भूतायामिती बतिमुपामतं । अहं वै विपुले जातः कुले अणुपमन्ति ।
 अन्यस्मिन् जन्मनि विभो ज्ञानविज्ञानपादकः । अभवत्तव जानासौ क्षीतान् देवान् मदासदा ।
 संरब्ध एव भूताणां पृथुसांस्वमभवत् । सोऽहं तेन च हृत्तेन भोजनेन च तेन वै ।
 रामामवस्थां सम्प्राप्तः पश्य सासक पर्यथं । आदीप्तमिव धैर्यान्तं अमरैरिव चार्दितं ।
 धावमानं सुसंरब्धं पश्य मां रज्ज्वाऽऽनितं । साध्यावैश्व महत् पापं तरन्ति सृष्टमेधिनः ।
 दानैः पृथग्भिश्चापि यथा प्राक्कर्मवीरिणः । तथा पापकृतं विप्रमात्रमर्हं अहीयते ।
 सर्वसङ्गविनिर्मुक्तं च्छब्दाङ्गुत्तरवन्धुत । अहं हि पापयोन्वा वै प्रसृतः अजिघर्षभ ।
 निश्चयं नाधिगच्छामि कथं मुखेयमित्युत । जातिस्वरमक्ष मम केनचित् पूर्वकर्मणा ।
 शूभेन येन मोक्षं वै प्राप्तुमिच्छाम्यहं नृप । तस्मिन् सम्पुपन्नाय संशयं ब्रूहि पृच्छते ।
 चाच्छास्त्रात् कथमहं मुखेयस्त्विति वक्तव्यम् ।

॥ राजन् उवाच ॥ चाच्छास्त्रप्रतिजानीहि येन मोक्षमवाप्स्यसि । ब्राह्मणार्थं त्यजन् प्राधानं गतिमिष्टामवाप्स्यसि ।
 दत्त्वा व्रतैरं कथ्याद्वा रथाद्यौ द्विषहेतुकं । इमा प्राधानं प्रमोक्षसे नाम्बधा मोक्षमर्हसि ।
 ॥ भीम उवाच ॥ इत्युक्तः स तदा तेन ब्रह्मस्यार्थं परन्तप । उवा रज्ज्मुक्ते प्राधानं गतिमिष्टामवाप ह ।
 तस्माद्ब्रह्म तथा पुन ब्रह्मस्यं भरतर्षभ । यदिच्छसि महाबाहो प्रायतीं गतिमात्मनः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्यं चि आनुशासनिके पर्यं चि रामन्याषाष्टास्यवादे शकाधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ एकलोकाः सृजतिनः सर्वे तादो पितामह । उत तथापि भिन्नास्ते तन्मे ब्रूहि पितामह ।

॥ भीम उवाच ॥ कर्मभिः पार्थ जानासं लोकानां यानि मानवाः । पुष्टान्युसृजतो यानि पापान् पापकृतो जनाः ।

अथाप्युदाहरन्तोममितिहासं पुरातनं । गौतमस्य मुनेस्तात संवादं वाचवक्ष्ये च ।

ब्राह्मणे गौतमः कश्चिन्मृदुर्हानो जितेन्द्रियः । महावने वसिन्निर्गुणं परिचुणममाह्वयं ।

तं दृष्ट्वा जीवयामास सामुक्रोशो धृतव्रतः । स तु दीर्घेण कालेन वभूवतिबलो महान् ।

तं प्रभिक्षं महानागं प्रकृतं पर्यतोपमं । धृतराष्ट्रस्य रूपेण ब्रह्मो जग्राह वसिनं ।

द्विदमाणन्तु तं दृष्ट्वा गौतमः संसितव्रतः । अभ्यभाषत राजानं धृतराष्ट्रं महातपाः ।

मा मे हार्थी हस्तिनं पुस्तभेनं दुःखात् पुष्टं धृतराष्ट्राकृतम् । भेषं यतो यास्यपदं वदन्ति मिचद्रोशो नैव राजन् सृष्टेत् त्वं ।

इधोऽदकप्रदातारं शून्यपाशं ममाश्रमे । विनोतमाचार्यकुले सुपुत्रं मुहकर्मणि ।

द्विष्टं दान्तं हतव्रतं प्रियस्य व्रततं मम । न मे विक्रोत्रतो राजन् हर्षुमर्षेसि कुश्वरं ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ गवंः सक्षं भवते ददामि दासीव्रतं निष्कृतानि पश्य । अन्यथ वित्तं विविधं महर्षे किं ब्राह्मणस्यैव
 गजेन हृत्यं ।

॥ गौतम उवाच ॥ तथैव गावो हि भवन्तु राजन् दास्यः सन्निष्ठा विविधस्य रक्षं । अन्यथ वित्तं विविधं नरेभ्यः किं ब्राह्मणस्यैव
 ह धनेन हृत्यं ।

- ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ नास्ति कश्चिद्दृष्टं राक्षसं नाम कुरुक्षेत्रे विभः । तौ कश्चनं तथो नास्ति नाम वेदं
 गौतमाचार्यवर्त ।
- ॥ गौतम उवाच ॥ यत्र प्रेतो नन्दति पुण्यकर्मा यत्र प्रेतः शोचते पापकर्माः । वैवस्वतो कश्चिन्महात्मानस्य त्वत्सहं हस्तिनं
 यातयिष्ये ।
- ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ये निष्कित्वा नास्ति कश्चिद्दृष्टं राक्षसं नाम कुरुक्षेत्रे विभः । यमस्य ते यातनां प्रभुवन्ति परं
 मया धृतराष्ट्रो न तत्र ।
- ॥ गौतम उवाच ॥ वैवस्वतो मयमनो जनानां यवानाम् नोप्यते यत्र कथं । यवानस्य कश्चिन्महात्मानस्य तत्र त्वत्सहं हस्तिनं
 यातयिष्ये ।
- ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ज्येष्ठां स्वर्गारं पितरं मातरश्च यथावत्तु मद्मत्तासुरनि । तथाविधानामेष लोको महर्षे परं गन्ता
 धृतराष्ट्रो न तत्र ।
- ॥ गौतम उवाच ॥ मन्दाकिनी वैश्रवणस्य राज्ञो महाभागा भोगिजनप्रवेशा । गन्धर्व्येष्वेवराष्ट्रोभिश्च कुष्टा तत्र त्वत्सहं हस्तिनं
 यातयिष्ये ।
- ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ अतिथिप्रताः सुव्रता ये जना नै प्रतिश्रयं ददति ब्राह्मणेभ्यः । शिष्टाश्चिनः संनिभश्चाश्चितांस मन्दा
 किनीं तेऽपि विभूषयन्ति ।
- ॥ गौतम उवाच ॥ मेरोरये यद्वनं भाति रम्यं सुपुष्पितं किन्नरोगोतजुष्टं । सुदर्भेण यत्र जम्बून्मन्त्राणां तत्र त्वत्सहं हस्तिनं
 यातयिष्ये ।
- ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ये ब्राह्मणा म्हदवः सत्यशीला बहुश्रुताः सर्वभूताभिरामाः । येऽधोयन्ते धेतिहामं पुराणं मन्वाऽऽद्या
 जुङ्गति वै द्विजेभ्यः ।
 तथाविधानामेष लोके महर्षे परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र । यदिद्यते विदितं ज्ञानमस्ति तद्दूहि तं त्रितीया श्रेय याभि ।
- ॥ गौतम उवाच ॥ सुपुष्पितं किन्नरराजजुष्टं प्रियं वनं नन्दनं नारदस्य । गन्धर्व्याणामप्यरसाच्च ब्रह्मत् तत्र त्वत्सहं हस्तिनं
 यातयिष्ये ।
- ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ये मृत्युगोतकुत्रला जनाः सदा ह्याचमाणाः सहिनासुरनि । तथाविधानामेष लोके महर्षे परं गन्ता
 धृतराष्ट्रो न तत्र ।
- ॥ गौतम उवाच ॥ यथोन्नराः कुरवो भान्ति रक्षा देवैः शार्ङ्गं मोदमाना नरेभ्यः । यथाग्नीयैनासु वसन्ति लोका श्रव्यो
 नयः पर्वतयोन्मथस्य ।
- यत्र शक्रो वर्धति सर्वकामान् यत्र स्त्रियः कामचारा भवन्ति । यत्र चेष्टा नास्ति नारीनराणां तत्र त्वत्सहं हस्तिनं यातयिष्ये ।
- ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ये सर्वभूतेषु निवृत्तकामा अमांसादा न्यसादकासुरनि । न शिंशन्ति खावरं जङ्गमस्य भूतानां ये सर्वं
 भूतात्मभूताः ।
- निराश्रयो निर्धना वीतरागा साभासाभे तु खानिन्दाप्रभंशाः । तथाविधानामेष लोको महर्षे परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ ततोऽपरे भान्ति लोकाः सनातनाः सुपुण्ड्रगन्धा विरजा वीतलोकाः । शीतल रात्रः सद्ने महात्मनस्तत्र
त्वाऽहं हस्तिनं यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ये दानवीकाः कश्चित्कर्मवदन् न चाप्येकाद्वन्दते इरेणः । येवाग्निदेवर्षेण नास्ति चिद्विन् सर्वो
तिष्ठाः सुप्रवादा जनाश्च ।

ये सनातरे नाभिजनयन्ति चान्यान्सर्वीभूताः समत युष्मन्नोक्ताः । तथाविधानामेष लोको महर्षे परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ तत्वाऽपरे भान्ति लोकाः सनातना विरजो वितमस्का विभोकाः । चाग्निदेवर्षेण पदे महात्मनस्तत्र
त्वाऽहं हस्तिनं यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ स्नाध्यायलोका नुवद्भ्युत्पद्ये रताक्षयस्तिनः सुप्रताः सत्यवन्धाः । चाप्येकाद्वन्दते कर्मविशेषो नि
त्योत्थिता गुरुकर्मणोऽपि ।

तथाविधानामेष लोको महर्षे विशुद्धाणां भावितो वाग्यतानां । सत्ये स्तितानां वेदविदां महात्मनां परं गन्ता धृतराष्ट्रो
न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ ततोऽपरे भान्ति लोकाः सनातनाः सुपुण्ड्रगन्धा विरजा विभोकाः । वरुणस्य रात्रः सद्ने महात्मनस्तत्र
त्वाऽहं हस्तिनं यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ चातुर्भास्यैर्ये यजन्ते जनाः सदा तद्येष्टीनां दक्षप्रतं प्राप्नुवन्ति । ये चाग्निदेवर्षेण जुहुति ऋद्धधाना यथा
कार्यं तेषां वर्षाणि विप्राः ।

सुधाग्निं धर्मधुरे महात्मनां यद्येदिते वर्तन्ति सुस्मितानां । धर्मात्मनामुदरतां गतिन्तां परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ इन्द्रस्य लोका विरजा विभोका दुरत्ययाः काङ्क्षिता मानवानां । तस्याहमे मवनं भूरितेजसा राजस्मिन्
हस्तिनं यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ इतवर्षजीवो यश्च धूरो मनुष्यो वेदाध्यायी यश्च यज्वा प्रमत्तः । सते सर्वे ब्रह्मलोकं व्रजन्ति परं गन्ता
धृतराष्ट्रो न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ प्राजापत्याः भान्ति लोका महान्तो नाकस्य पृष्ठे पुष्कला वीतलोकाः । मनोषिताः सर्वलोकोद्भवानां तत्र
त्वाऽहं हस्तिनं यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ये राजानो राजसुयाभिविका धर्मात्मानो रचितारः प्रजानां । ये चाप्येकाद्वन्दते युताङ्गास्तेषां लोका
धृतराष्ट्रो न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ ततः परं भान्ति लोकाः सनातनाः सुपुण्ड्रगन्धा विरजा वीतलोकाः । नस्ति सचं दुर्लभे चाप्यधृष्ये गवां
लोके हस्तिनं यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ यो गोसहस्रीव्रतदः समा समा गवां वनीद्व दद्याच्च ज्ञाना । तथा दद्याच्च यश्च दद्याद्विद्वेकां पञ्चभ्यो
वा दानवीकस्यैकां ।

ये ज्यैष्ठ्येन ब्रह्मचर्येण विप्रा ब्राह्मीं वाचं परिरचन्ति चैव । मनस्विन्स्त्वोर्यथापरायणस्ते तत्र भेदन्ति सर्वान्विषये ।
प्रभासं मानसं तीर्थं पुण्ड्रराशिं मरुत्तरः । पुण्ड्र नैर्मिथं तीर्थं वाङ्मं करतोविनीं ।

गङ्गा गयत्रिरस्यैव विपात्रां स्तूतवास्तुकां । कृष्णा गङ्गां पञ्चनदं महाद्भ्रमवापि वा ।

सोमतीं कौत्रिकीं पत्न्यां महात्मानो धृतव्रताः । सरस्वतीपुत्रदत्तौ यमुनां चैव प्रथानि च ।

तत्र ते दिव्यसंस्ताना दिव्यमाख्यधराः त्रिधाः । प्रथानि पुष्पगन्धस्था धृतराज्ञो न तत्र वै ।

४८०

॥ गौतम उवाच ॥ अथ त्रीतम्यं नास्ति न भेष्यभयमन्यपि । न कुत्पिपासे न म्वाग्निर्न दुःखं न सुखं तथा ।

न देवो न प्रियः कश्चिन्न वन्धुर्न रिपुस्तथा । न कराररणे तत्र न पुष्कं न च यातकं ।

तस्मिन् विरजसि स्तिते प्रज्ञावन्धवस्मिते । स्वयम्भुवन्धे पुत्रे हस्तिनं ते प्रदास्यति ।

॥ धृतराज उवाच ॥ निर्मुक्ताः सर्वभूतेषु कृतात्मनेषु अतमताः । अथात्मयोगसंस्ताने युक्ताः स्वर्गगतिं गताः ।

ते ब्रह्मभवनं पुष्पं प्राप्नुवन्निवृत्तान्निवृत्ताः । न तत्र धृतराज्ञेति श्रेयो द्रष्टुं महात्मने ।

४८१

॥ गौतम उवाच ॥ रथकारं च च दृष्ट्वा जीयते यत्र वेदीं पुष्करीकैस्तुभेति । यत्रोपयान्ति हरिभिः सोमवीथीं तत्र त्वाऽहं

हस्तिभं यातयिष्ये ।

बुधामि त्वा दृष्ट्वाद्यं व्रतकतं कतिक्रम्यं भुवनानि त्रिधा । कश्चिन्न वाचा कुजिने कदाचिद्वर्षेणो मगधोऽभि वृत्नात् ।

॥ व्रतकतु उवाच ॥ मघवाऽहं लोकपथं प्रजानामन्वयान्मं परिवादे गजस्य । तस्माद्भवान् प्रथमं माऽनुब्रूयाच्च प्रवीपि यत्तत् क
रवाणि सर्व्यं ।

॥ गौतम उवाच ॥ श्रेतं करेषुं मम पुत्रनामं यं मेऽहापीर्द्वं वर्षाणि वासं । यो मे वने वसतोऽभूद्वितीयकर्मव मे देषि सुरेन्द्र
नागं ।

॥ व्रतकतु उवाच ॥ अयं सुतसे दिव्यमुख्य नाग आगच्छति तामभिवोचमाणः । यादौ च ते नाभिकथोपजिघ्रते श्रेयो ममा
ध्याहि नमस्य तेऽहम् ।

४८०

॥ गौतम उवाच ॥ त्रिवं सदैवेह सुरेन्द्र तुभ्यं ध्यायामि पूजाञ्च सदा प्रयुजे । ममापि त्वं व्रक त्रिवं ददस्व तथा दत्तं प्रतिष्ट
हामि नामं ।

॥ व्रतकतु उवाच ॥ येषां वेदा विद्यता वै गुह्येषां मनोविद्यां सत्यवतां महात्मनां । तेषां त्ववैकेन महात्मनाऽग्निं दृष्ट्वास्मान्
प्रीतिमांसेऽहमद्य ।

हन्नेहि ब्राह्मण त्रिषं सह पुत्रेषु हस्तिना । तं हि मातुं शुभान् लोकानङ्गाय च चिराय च ।

स गौतमं पुरस्कृत्य सह पुत्रेषु हस्तिना । दिवमाचकमे वञ्जी र्वाङ्गः सह दुराचरं ।

इमं यः शृणुयान्नित्यं यः पठेदा जितेन्द्रियः । स याति ब्रह्मलो लोकं त्रीश्वरो गौतमो यथा ।

४८१

इति श्रीमहाभारते आनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि हस्तिकूर्टे द्विधिक्रमेऽध्यायः ॥ १०२ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दासं वज्रविधाकारं ज्ञान्तिः सर्वमर्हसितं । सदारतुष्टिसोका ते फलं दातव्यं चैव यत् ।

पितामहस्य विदितं किमन्यत्पथो वसनात् । तपसो यत् परं तेऽहं तस्यो व्याख्यातुमर्हसि ।

॥ भीष्म उवाच ॥ तपः प्रचक्षते यावन्नावसोको युधिष्ठिर । मतं ममाच कैशेव तपो मानवनात् परं ।

अत्रायुदाहरन्मीमितिहासं पुरातनं । ममीरयस्य शंभारं ब्रह्मचर्य महात्मनः ।

अतीत्य सुरलोकस्य महां लोकस्य भारत । अविशोकस्य सोऽगच्छन्मीरय इति श्रुतं ।

४८२

तन्नु दृष्ट्वा वचः प्राप मञ्जा राजन् भगीरथं । कथं भगीरथानाम्भूमिं शोकं दुरासदं ।

न हि देवा न गन्धर्वा न मनुष्या भगीरथ । आद्यान्वततर्तपवः कथं वै तमिहामतः ।

॥ भगीरथ उवाच ॥ निष्कार्थं वै स्रष्टं ब्राह्मणेभ्यः व्रतं सहस्राणि सदैव दानं । प्राज्ञं व्रतं निष्ठमाश्राय विदस्य मेवाहं
तस्य फलादिदानीं ।

दशैकराशान् दशपञ्चराशानेकादशैकादशान् कर्तुं च । ज्योतिष्टोमाश्राय व्रतं यदिष्टं फलेन तेनापि न चागताऽहं ।

यथावसं जाह्नवीतीरनिव्यः व्रतं संमास्यमानस्योऽहं । अदात्तं तत्रायतरीयस्यै नारीयुरं न च तेनाहमागतः । १७४

दशायुतानि आशानां गोपुनर्तानि च विंशतिं । पुण्डुरेवु विजातिभ्यः प्रादां व्रतसहस्रतः ।

सुवर्षं च भ्रौणमधारिणीनां कन्योत्तमानामददं सहस्रं । षष्टिं सहस्राणि विभूषितानां जाम्बूनदैराभरत्नेन तेन ।

दशार्धदान्यददं मोक्षैवेत्यासौक्यो दश मा सोक्यमाय । समानवस्त्राः पंचशो वसन्विताः सुवर्षकांशोपदुहा न तेन ।

आतोष्यामेषु नियतमेकैकस्मिन् दशददं । शृष्टीनां वीरदात्रीणां दशसौनां व्रतानि च ।

दोऽम्बीणां वै गकाश्यापि प्रथुतानि दशै व च । प्रादां दशगुणं ब्राह्मणं तेनाहमवागतः । १७५

वाजिनां वाजिजातानामपुनान्यददं दश । कर्षीणां हेममालीनां न च तेनहमामतः ।

कोटोस काश्वनश्याष्टौ प्रादां ब्रह्मण् दशान्वदं । एकैकस्मिन् कृतौ तेन फलेनाहं न चागतः ।

वाजिनां श्यामकर्षीणां हरितानां पितामह । प्रादां हेमवस्त्रं ब्रह्मण् कोटीर्ददं च वस्र च ।

दंष्ट्रादन्तान्महाकायान् काश्वनसस्मिभूषितान् । पश्चिमे वै सहस्राणि प्रादां दश च वस्र च ।

अनदृशानां देवेभ्यः द्वियैः कनकभूपकैः । रथानां काश्वनाकुर्वाः सहस्रास्रददं दश । १७६

सप्त आन्यः नियुक्तानि वाजिभिः समस्तकृतैः । दक्षिणाविधवाः क्रैविदेदेव्यै सम्यु क्रोर्तिताः ।

वाकप्येषु दशसु पाटाभान्यपि आस्रदं । ब्रह्मकुत्सप्रभावाशामिष्यवा विक्रमेण च ।

सहस्रं निष्ककषटानामददं दक्षिणामहं । विजित्य भूपतीन् सर्वानर्धरिष्टा पितामह ।

अष्टभ्या राजसूयैभ्या न च तेनाहमागतः । कोतस्य वावदृश्यानां कृष्णमालीज्यमंतपते ।

दक्षिणाभिः प्रवृत्ताभिर्मम नागाश्च तत्कृते । वाजिनान्नु सहस्रं वै सुवर्षं व्रतभूषिते । १७७

वरं ग्रामव्रतस्य हमेकैकस्य चिधाऽददं । तपस्वीनियताहारः प्रममाश्राय वाग्मतः ।

दीर्घकासं हिमवति गङ्गायाश्च दुरस्रदां । मूर्द्धा धारो महादेवः शिरसा श्यामधारयत् ।

न तेनाप्यहमागच्छं फलेनेह पितामह ।

प्रश्यासेपैरयसं वच देवान् सस्यस्कानामवृत्तैश्चापि यत्नत । अवेदश्च दाह्यादेव देवस्वीकृतीकांश्च च तेषां फलेन ।

अष्टौ सहस्राणि ककुत्सिनामहं शुक्लकर्षभाशामददं द्विभेभ्यः । एकैकं वै काश्वने शृष्टुमैभ्यः पद्मोच्चैवामददं निष्ककषटाः । १७८

शिरस्परजनिसवानददं रजपर्वतान् । धनधान्यैः सस्रुश्याय ग्रामाश्रान्तिं सहस्रतः ।

व्रतं व्रतानां शृष्टीनामददद्याप्यतत्रितः । दृष्ट्वाऽनेकैर्महाश्रमैर्जाह्नवेभ्यो न तेन च ।

एकादशाशैरयसं सदक्षिणैर्दंष्ट्राशैरसमेधैश्च देव । आर्कायणैः षोडशभिश्च ब्रह्मं तेषां फलेनेह न चागतोऽसि ।

निष्कैककषटमददं यो जनायतं तद्विहीयं काश्वनपादपां । वनं शृताणां रत्नविभूषिताणां न चैव तेषामागतोऽहं फलेन ।

तुराद्यथं हि व्रतमप्यष्टमस्योद्योगोऽस्मिन् चिन्तितोऽस्मान् । व्रतं नवममहव्रतस्यैव दिने दिने कुर्यात् ब्राह्मणेभ्यः । १८१
 पचस्त्रिणीनामथ रोहिषोभां तथैवाप्यात्मनकुशोऽस्योक्तम् । प्रादात्स्वित्वां ब्राह्मणेभ्यः सुरैश्च वेदान्तसेन यत्नेन वाचं ।

विश्वदग्नीमं ब्रह्मण्यस्यं यथा नित्यदा । अहाभिः स्वर्गमेधैश्च नरमेधैश्च यजतिः ।
 दशभिर्विद्यजिस्त्रिंशत् शतैरहाह्नोत्तरेः । न चैव तेषां देवेभ्यः फलेनाहमिहोक्तम् ।
 वरयो वाञ्छदायाश्च भृगुवाक्यमथैभिरे । यथाऽज्ञानानामुत्तमहदं च न तेषां ह ।

दशैश्च गुह्यं चिन्तितं वै गुहायां ब्रह्मार्जुनस्यैवाह्वयिस्मत् । अजयत्काममनुग्रहसौख्येन ततो वाधवामाकर्मदं वरिष्ठ । १८२
 ततो मे ब्राह्मणस्तुष्टाकस्मिन् वर्षाधि यद्विहिते । अथवाऽनुग्रहवाक्यं यो देवतश्च यथागताः ।
 अथैरसि गच्छ तं ब्रह्मसोक्तमिति श्रुत्वा । प्रीतेषां च यत्नेन ब्राह्मणानामहं श्रुत्वा ।
 इमं लोकमनुग्रहो मा भूतेऽपि विचारया ।

कामं यथावद्विहितं विधायाऽहृते वाच्यं नु मया वचावत् । तपे हि मान्वायामव्ययान्तं मेनमोऽस्य ते देववर प्रबोध ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ इत्युक्तं मे ब्रह्मा तु यं रत्नानं जगदीश्वर । पूजयामास कूर्मस्यै विधिदृष्टेन कर्षका । १८३
 तस्मादनन्तैर्बुधो विमानं युष्मत् नित्यदा । विधायां वचनान् स्वर्गैश्चरन्ते च यजिष्यति ।
 वासोभिरभैर्गोभिश्च शूभैर्विजिह्वैरपि । शूभैः सुरगणैश्चापि तोष्या एव दिवाकृष्या ।
 एतदेव परं गुह्यमज्योतेन समाचर ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि तमः कथमे ब्रह्मण्यस्यैवाह्वयदेऽधिकव्रतोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

॥ बुधिष्ठिर उवाच ॥ इत्युक्तं मे ब्रह्मा तु यं रत्नानं जगदीश्वर । पूजयामास कूर्मस्यै विधिदृष्टेन कर्षका ।
 आद्युक्तान् केन भवन्ति अस्माद्युष्मोऽपि मानवः । केन वा सभते कीर्तिं केन वा सभते प्रियं । १८४
 तपसा ब्रह्मचर्येण जपसोमैश्च यौषधैः । कर्षका ममशा वाचा तपे भूहि पितामह ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अथ तेऽहं प्रवक्ष्यामि यथाऽऽत्मनुवृत्तयः । अस्याद्युष्मेन भवति दीर्घायुर्माऽपि मानवः ।
 येन वा सभते कीर्तिं येन वा सभते प्रियं । यथा कर्षकान् पुरुषः श्रेयसा अमनुष्यते ।
 आचारात्सभते चाचुराचारात्सभते प्रियं । आचारात्सभते कीर्तिं पुरुषः प्रियं चेह च ।
 दुराचारे हि पुरुषो नैवाद्युर्भिन्दते मरणम् । अस्मात्सवन्ति भूतानि तथा परिभवन्ति च । १८५
 तस्मात् कुर्व्याद्विवाचारं यदीच्छेद्भूमिमात्मनः । अपि यापयन्तीरक्ष आचारे इत्यस्यवचं ।
 आचारस्यस्यो धर्मः सन्तुष्टात्प्रियवचनः । साधूनाञ्च यथा हृत्समेतदीपारस्यवचं ।
 अयदृष्टं अवादेव वृक्षं चर्षकाश्चिः । भूमिद्वेषाणि कुर्व्याथं तं जनाः कुर्वन्ते प्रियं ।
 ये नास्तिका निजिस्त्राश्च गुरुशक्त्याभिरुजिह्विनः । अथर्वशा कुराचारान्छेचरुन्ति गताद्युषः ।
 विजिह्वन्ति भिन्नमर्यादा नित्यं बह्वीर्षमैशुनाः । अस्याद्युष्मो अजगतीह नरा विरजन्तमिमः । १८६
 सर्वैश्चकृषुषोऽपि समुदाचारवाचरः । अह्वयानोऽवस्यस्य व्रतं वर्षाधि जीवति ।
 अज्ञो धनः सत्यवादी भूतानामविधिषकः । अमस्ययुगजिह्वस्य व्रतं वर्षाधि जीवति ।
 श्रेःश्रुमर्दी ह्यहरेरी मथसादो च यो नरः । नित्योऽप्यष्टः ब्रह्मदृष्टो नैवाद्युर्भिन्दते मरणम् ।

भास्त्रे मन्त्रेण बुधेन धर्मार्थं चानुचिन्तयेत् । उवाचायाम् त्रिभेन पूर्णैः संध्या कृतास्तथा ।
 श्रमैश्च परं संध्यां समुपाचोत कदाचन । शेषेनादित्यमुदकं स्यात् स्यात् कदाचन । ४८०
 गोपसदं न वारिकं न मज्जं न भस्मी वतं । शक्यो मित्यग्नेः स्याद्दीर्घाचरुसाधुवत् ।
 तस्मान्निष्ठोत्तरा पूर्णौ पश्चिमाद्यौ च आग्रयतः । ये न पूर्वानुवाचको हि साः संध्या न प्रक्षिमा ।
 संध्यास्थान् धार्मिको राजाः सुदुर्लभादि चारभेत् । परदारः न मनासाः संध्यायै नु कर्षयेत् ।
 नदीदुर्गमनायुक्तं शोकं किञ्चन विचर्ये । कद्रुं कद्रुसौम्यं परदारोपयेत् ।
 यावन्नो रोमकूपाः सः स्त्रीयां नामिनु निक्षिपः । सावर्णिकपक्षादि वरं न कर्तव्यते । ४८१
 प्रधाधनञ्जं केनानामस्यं दनायावत् । पूर्वोक्तस्य संध्यायै देवतायाश्च पूजनं ।
 पुरोषमूचे मोदीकेवाधिनिष्ठेन कदाचन । नातिशयं नातिशयं च संध्यायै चिन्ते ।
 नाश्वातः संध्या नन्देन मेघो न स्यतेः संध्या । संध्या देवो ब्राह्मणाय नामैः साधु इव च ।
 दृष्ट्वा च भारतज्ञाय गर्भित्यै दुर्लभाय च । प्रदक्षिं प्रकुर्वीत परिश्रमं न कदाचन ।
 सतुष्ययान् प्रकुर्वीत संध्यायै प्रदक्षिणम् । संध्यायै निष्ठायाश्च चर्चयेत् संध्यायै । ४८२
 सतुष्यथं न संवेत संध्यायै तथैव च । संध्यायै च संध्यायै भूतमयीभारते ।
 ब्रह्मचारी च नित्यं स्नात् प्राङ् पश्चिमे नामनेत् । समायासं पार्श्वमासं चर्चयेत् संध्यायै ।
 संध्यायै संध्यायै चर्चयेत् संध्यायै । संध्यायै च संध्यायै चर्चयेत् संध्यायै ।
 प्राक्रान्तं परिवारं च योऽप्यहं विदधयेत् ।
 नारदः साधु मृगशवादी न शीघ्रः परमसाधुतः समाऽहं वासा परं चरितेन मत्तं सदेदुपती पापलोकां । ४८३
 वाक्मायका वदनासिम्पतनि येरुत्तमः शोचति राज्याहनिः । परस्य चासर्षु निष्कारिता नाम् पश्चिंता नावस्येत् परेषु ।
 रोहते प्रायकैर्भिर्दं कं परशुका सतं । साचा दुर्लभाः सिद्धं च शोचति वाक्कनं ।
 कर्षिनालोकराचाजिर्षरनि वरीरतः । संध्यायै च संध्यायै चर्चयेत् संध्यायै च ।
 शोनाङ्गानतिरिक्ताङ्गान् निष्ठाधीनाम् विनशिताम् । संध्यायै च संध्यायै चर्चयेत् संध्यायै च ।
 नासिकं वेदनिन्दाश्च देवतायाश्च कुतश्च । देवकथाभिमानश्च संध्यायै चर्चयेत् । ४८४
 परस्य दक्षं नोच श्रेयं कुट्टे नैतं निष्ठायेत् । संध्यायै च संध्यायै चर्चयेत् संध्यायै च ।
 न ब्राह्मणान् परिवदेत् न कदाचिन्नि निर्दिशेत् । नित्यं संध्यायै च संध्यायै चर्चयेत् संध्यायै च ।
 कृत्वा मूर्ध्नि तु रथामाक्रम्य वा युगः । पादप्रक्षालनं कुर्यात् संध्यायै भोजने तथैः ।
 शोचि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकथयन् । संध्यायै च संध्यायै चर्चयेत् संध्यायै च ।
 संध्यायै चर्चयेत् संध्यायै चर्चयेत् संध्यायै चर्चयेत् । संध्यायै चर्चयेत् संध्यायै चर्चयेत् । ४८५
 नित्यमग्निं परिचरेत् संध्यायै चर्चयेत् । संध्यायै चर्चयेत् संध्यायै चर्चयेत् ।
 न चाभ्युदितमग्नेः स्नात् प्रायश्चित्तो तथा भवेत् । स्नात्पितरमुत्वाय पूर्वमेवाभिवादेत् ।
 साधार्यमय साधुः संध्यायै चर्चयेत् संध्यायै चर्चयेत् । संध्यायै चर्चयेत् संध्यायै चर्चयेत् ।

भवत्येवञ्चाप्यदृष्टानि पर्यस्यन्ति विवर्षयन्ति । उदङ्मुख्यं चतस्रं शीघ्रं कुर्वन्तु प्रजापिताः ।
 अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 न चाज्ञातां विषयं अस्मिन्निर्दिष्टं नास्ति दातव्यं । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 प्राक्स्विरास्युः स्वदिक्षान्तवत् । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 नाम्नाद्वापि न संयुजे न च विवर्षयन्ति । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 आसनम् पदाह्वयं न प्रयच्छेत् । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 सात्वा च नावस्येत् । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 न पैवार्यादि वाचरेहनाधायनं । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 उदङ्मुख्यं च संभाषणं च कुर्वन्ति । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 उभे मूत्रपुरीषे च ननु कुर्वन्ति । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 भुक्त्वा चाप्यं तथैव विवर्षयन्ति । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 प्रसन्नं चैव मनसा भुक्त्वा विवर्षयन्ति । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 धन्यं प्रयच्छुचो भुङ्क्ते । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 गात्रादि चैव सर्वानि कार्यानि कर्तव्यानि । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 अन्त्यश्च चाप्यवसानं कुर्यात् । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 निपद्यन्तपि खादेत् । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 चार्द्रपादस्य भुञ्जीत । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 त्रीषु तेजांसि नेत्रिषु । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 त्रीषु तेजांसि नेत्रिषु । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 जर्जरे प्रायाः सुखात्मनि । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 अग्निवाद्येते सङ्गांश्च दद्यात् । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 न चासीतासने भिजे । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 स्वप्रत्यं नैव ज्ञेयं न चोच्छिद्येत् । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 केवप्यं प्रहारांश्च विवर्षयन्ति । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 न चासीतासने विवर्षयन्ति । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 तिस्रस्रं च न चासीतासने विवर्षयन्ति । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 वाते च पूतिगन्धे च मन्वाऽपि न पिबयेत् । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 चाक्षुरस्य निजनासि प्रकाशसादरे तथा । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।
 यज्ञान्ध्यायकाद्येऽपि मोक्षदाभ्यस्तति दिग् । अथवा देवपूजायुक्तं वाचरेहनाधायनं ।

तस्माद्युक्ता ह्यनध्याये नाधीयीत कदाचन । प्रत्यादित्यं प्रत्यनलं प्रतिगाञ्च प्रतिदिजान् ।
 ये भेदन्ति च पन्थानं ते भवन्ति गतायुषः । उभे मूत्रपुरीषे तु दिवा कुर्याद्दुदृष्टम् । १०९
 दक्षिणाभिमखे रात्रौ तथा ह्यायुर्नरिष्यते । चीन् कृष्णान्नावजानी याद्दीर्घमायुर्जिजीविषुः ।
 ब्राह्मणं क्षत्रियं सर्पं सर्भं ह्याग्नीविषास्त्रयः । दहत्याग्नीविषः क्रुद्धो यावत् पश्यति शत्रुषा ।
 क्षत्रियोऽपि दहेत् क्रुद्धो यावत् पश्यति तेजसा । ब्राह्मणमु कुलं हन्याद्भानेनावेक्षितेन च ।
 तस्मादेतन्नयं यद्वाद्दुपमेवंत पण्डितः । गुरुणा चैव निर्वन्ध्या न कर्तव्यः कदाचन ।
 अन्नमान्यः प्रमाद्यश्च गुरुः क्रुद्धो युधिष्ठिर । सन्धिक्षिप्याप्रवृत्तेऽपि वसितव्यं गुराविव । ११०
 गुरुनिन्दा दहत्यायुर्भनूष्याणां न संशयः । दूरादावसद्यान् भूत्रं दूरात् पादावधेचनं ।
 उच्छिष्टोत्सर्जनं चैव दूरे कार्यं हितैषिणा । रक्तमाद्यं न धार्यं स्यात् शुकं धार्यन्तु पण्डितैः ।
 वर्जयित्वा तु कमलं तथा कुवलयं प्रभो । रक्तं शिरसि धार्यन्तु तथा वानेयमित्यपि ।
 काञ्चनोयाऽपि माला या न सा दृश्यति कर्हिचित् । स्नातस्य वर्णकं नित्यमाद्रं दद्यादिशस्यते ।
 विपर्ययं न कुर्वीत वामसौ बुद्धिमास्त्ररः । तथा नान्यधृतं धार्यं न चापदशनेन च । १११
 अन्यदेव भवेद्वामः शयनीये नरोत्तम । अन्यद्रव्यान् देवानामर्चयामन्यदेव हि ।
 प्रियङ्गुचन्दनाभ्याश्च विल्लेन तगरणे च । पृथगेवानुलिख्येत् केशरेण च बुद्धिमान् ।
 उपवामश्च कुर्वीत स्नातः शुकचिरलङ्कृतः । पर्वकालेषु सर्वेषु ब्रह्मचारी मदा भवेत् ।
 समानमेकपात्रे तु भुञ्जीत्यन्यं जनेश्वर । आलोढया परिकृतं भजयीत कदाचन ।
 तथा नोद्धृतमारुणि प्रवेत्ते नाप्रदाय च । न सन्निहृष्टो मेधावी नाशुचेर्न च मत्सु च । ११२
 प्रतिषिद्धास्त्र धर्मेषु भक्ष्यान् भुञ्जीत पृष्ठतः । पिप्लवश्च वटश्चैव शणशाकं तथैव च ।
 उद्दम्बरं न खदेच भवार्थी पुरुषोत्तमः । आजं गन्धं तथा भांसं मायुरश्चैव वर्जयेत् ।
 वर्जयेत्कुष्कमांसश्च तथा पथुषितश्च यत् । न पाणौ लवणं विद्वान् प्रःश्रोयान्न च रात्रिषु ।
 दधिश्चक्रून् भुञ्जीत पृथामांसश्च वर्जयेत् । सायं प्रातश्च भुञ्जीत नास्तराले समाहितः ।
 बालेन तु न भुञ्जीत परश्राद्धं तथैव च । वाग्यतो नैकवस्त्रश्च नामंविष्टः कदाचन । ११३
 भूमौ मदैव नाश्रोयास्त्रानामो नो न शब्दवत् । तोयपूर्वकं प्रदायान्नमतिथिभ्या विधेयतः ।
 पशुं हञ्जीत मेधावी न चाणन्यमना नरः । समानमेकपात्रान्तु भोज्यमसं नरेश्वर ।
 विपं हान्नाहमं भुङ्क्ते योऽप्रदाय मुहञ्जने । पानीयं पायसं शकूनं दधि सर्पिर्षंधून्यपि ।
 निरस्य शेषमेतिहा न प्रदेयन्तु कश्चित् । भुञ्जानो मनुजव्याघ्र नैव शङ्कां समाचरेत् ।
 दधि चाप्यनुपानं वै कर्तव्यश्च भवार्थिना । आचम्य चैकहस्तेन परिप्राग्यं तयोदकं । ११४
 अङ्गुष्ठं चरणस्याय दक्षिणस्यापमेवयेत् । पाणिं मूर्द्ध्नि समाधाय स्पृष्ट्वा चाग्निं समाहितः ।
 ज्ञातिश्रेष्ठमवाप्नोति प्रयोगकशले नरः । अङ्गिः प्राणान् समालभ्य नाभिं पाणितले तथा ।
 स्पृशंश्चैव प्रतिष्ठेत् न चाप्यार्द्रेण पाणिना । अङ्गुष्ठस्यान्तराले च ब्राह्मं तोर्यमुदाहृतं ।

कनिष्ठिकायाः पश्चान् देवतीर्यमिहोच्यते । अङ्गुष्ठस्य च यन्मध्ये प्रदेशिन्यास भारत ।
 तेन पित्र्याणि कुर्वीत स्पृष्टुपो न्यायतस्तथा । पगपवादं न ब्रूयात्प्रियस्य कदाचन । १००
 न मन्युः कश्चिदुत्पाद्यः पुरुषेण भवार्थिना । पतिनेस्तु कथां नैच्छेद्भनस्य विवर्जयेत् ।
 संसर्गं न च गच्छेत् तथायुर्विन्दते महत् । न दिवा मैथुनं गच्छेत् कन्या न च बन्धकीं ।
 न च स्नातां स्त्रियं गच्छेत्तथायुर्विन्दते महत् । स्त्रे स्त्रे तीर्थे समाचम्य कार्ये समुपकल्पिते ।
 त्रिः पीत्वापो द्विः प्रमृज्य कृतशौचो भवेन्नरः । इन्द्रियाणि सहात् स्पृश्य चिरभ्युत्थ्य च मानवः ।
 कुर्वीत पितृव्यं देवस्य वेददृष्टेन कर्मणा । ब्राह्मणार्थे च यच्छेषं तच्च भे शृणु कौरव । १०१
 पवित्रस्य हितञ्चैव भोजनाद्यन्तयोस्तथा । सर्वशौचेषु ब्राह्मणे तीर्थेन समुपस्पृशेत् ।
 निष्ठीव्य तु तथा कृत्वा स्पृश्यापो हि शूचिर्भवेत् । बृद्धो ज्ञातिसाया मित्रं दरिद्रो यो भवेदपि ।
 गृहे वासयितव्यास्ते धन्यमायुष्यमेव च । गृहे पारावता धन्याः शूकाश्च महमारिकाः ।
 गृहेष्वेते न पापाय तथा वै तैलपायिकाः । उद्दीपकाश्च गृभाश्च कपोता भ्रमरास्तथा । १०२
 निविशेयुर्यदा तत्र शान्तिमेव तदाचरेत् । अमङ्गल्यानि पैतानि तथोग्गोशा महात्मनां ।
 महात्मनोऽतिगन्धानि न वक्तव्यानि कर्हिचित् । अगम्याश्च न गच्छेत् रांशः पक्षीं सखीं तथा ।
 वैद्यानां बालवृद्धानां भृत्यानाञ्च युधिष्ठिर । बन्धूनां ब्राह्मणानाञ्च तथा शार्ङ्गिकस्य च ।
 सम्बन्धिनाञ्च राजेन्द्र तथायुर्विन्दते महत् । ब्राह्मणस्वपतिभ्याञ्च निश्चितं यत्स्विवर्जनं ।
 तदावसेत् सदा प्राज्ञो भवार्थी मनुजेश्वर । सन्ध्यायां न स्वपेद्राजन् विधा न च समाचरेत् ।
 न भुञ्जीत च मेषावो तथायुर्विन्दते महत् । नक्तं न कुर्यात्पित्र्य्य णि भुक्त्वा चैव प्रमाथनं । १०३
 पानोद्यस्य क्रिया नक्तं न कार्या भूतिमिच्छता । वर्जनीयाश्च वै नित्यं शकवां निश्चि भारत ।
 शेषाणि चावदातानि पानोद्यसापि भोजने । सौहित्यं न च कर्तव्यं रात्रौ न च समाचरेत् ।
 द्विजश्रेष्ठं न कुर्वीत भुक्त्वा न च समाचरेत् । महाकुले प्रसूताञ्च प्रशन्तां लज्जामस्तथा ।
 वधस्वाञ्च महाप्राज्ञः कन्यामार्वोदुमर्हति । अपत्यमुत्पाद्य ततः प्रतिष्ठाय क्लमं ततः । १०४
 पुत्राः प्रदेया ज्ञानेषु कुलधर्मेषु भारत । कन्या चोत्पाद्य दातव्या कुलपुत्राय धीमते ।
 पुत्राः निवेश्याश्च कुलादृन्त्या स्त्रभ्याश्च भारत । शिरःस्नातोऽथ कुर्वीत देवं पित्र्यमयापि वा ।
 नक्षत्रे न च कुर्वीत यस्मिन् जातो भवेन्नरः । न प्रोष्ठपदयोः कार्यं तथाग्नेये च भारत ।
 दारुणेषु च सर्वेषु प्रत्यरिञ्च विवर्जयेत् । ज्योतिषे यानि चाक्रानितानि सर्वानि भारत ।
 प्रः क्षुण्वः श्मश्रुकर्माणि कारयेत् सुममाहितः । उदङ्मुखो वा राजेन्द्र तथायुर्विन्दते महत् ।
 परिवादं न च नृयात्प्रेषामात्मनस्तथा । परिवादो ह्यधर्माय प्रोच्यते भरतर्षभ । १०५
 वर्जयेद्भ्राजिनीं नारीं तथा कन्यां नरोत्तम । समाधीं व्यङ्गिताञ्चैव मातुः सकुलजां तथा ।
 वृद्धां द्रव्रजिताञ्चैव तथैव च पतिव्रतां । अथोनिञ्च विधां निश्च न च गच्छेद्विचक्षणः ।
 पिङ्गलां कुष्ठिनीं नारीं न तन्मावोदुमर्हसि । अपस्मारिकुले जातां निहीनाञ्चैव वर्जयेत् ।

श्रित्तिणश्च कुले जातां जयिणां मनुजेश्वर । लक्ष्मीरन्विता या च प्रशस्ता या च लक्ष्मिः ।

मनोहा दर्शनीया च तां भवान् वोटुमर्हसि । महाकुले निवेष्टुं सदृशे वा युधिष्ठिर ।

१०८

अपरा पतिता शैव न याच्चा भूतिमिच्छता । अग्रोनृत्पाद्य यत्नेन क्रियाः सुविहिताश्च याः ।

वेदे च ब्राह्मणैः प्रोक्तास्तासु सर्व्वाः समाचरेत् । न चैर्था स्वीधु कर्त्तव्या रक्ष्या दारासु सर्व्वाः ।

अनायुष्या भवेदीर्था तस्मादीर्था विवर्जयेत् । अनायुष्यं दिवा स्वप्ने तथाऽभ्युदितवाचिता ।

प्रगे निशामागुत् तथा ये चोच्छ्रिताः स्वपन्ति वै । पारदार्यमनायुष्यं नापितोच्छ्रिता तथा ।

यत्नतो नैव कर्त्तव्यमभ्यासश्चैव भारत । मन्व्यायां न च भुञ्जीत न ज्ञायेन्न पठेत्तथा ।

१०९

प्रयतस्य भवेत्तस्यां न च किञ्चित् समाचरेत् । ब्राह्मणान् पूजयेच्चापि तथा ज्ञात्वा नराधिप ।

देवांसु प्रणमेत् स्नातो गुह्यं प्राप्यभिवादयेत् । अनिमन्त्रि नो न गच्छेत् यज्ञं गच्छेत् दर्भकः ।

अनर्हति ह्यनयुष्यं गमनं तत्र भारत । न चैकेन परिब्रज्यं न गन्तव्यं तथा निशि ।

अनागतायां मन्व्यायामागत्य च गृहे वसेत् । मातुः पितुर्गुणैश्च कार्यमेवानुष्ठामनं ।

हितं वाऽप्यहितं वाऽपि न विचार्यं कथञ्चन । धनुर्वेदे च वेदे च यत्नः कार्यो नराधिप ।

११०

हस्तिपृष्ठेऽपृष्ठं च रथचर्यासु चैव ह । यत्नवान् भव राजेन्द्र यत्नवान् मुसमेधने ।

अप्रदृश्यश्च शत्रूणां भृत्यानां स्वजनस्य च । प्रजापालनयुक्तस्य न चित् न भते कश्चित् ।

युक्तिशास्त्रस्य ते ज्ञेयं शब्दशास्त्रस्य भारत । गान्धर्वशास्त्रस्य कलाः परिज्ञेया नराधिप ।

पुंगवमिन्द्रिण्यमासु तथाऽख्यानानि यानि च । महात्मनाश्च चरितं श्रोतव्यं नित्यमेव च ।

पत्नी रजस्वला या च नाभिगन्धेन चाङ्गयेत् । ज्ञातासुतुर्थे दिवसे रात्रौ गच्छेद्विचक्षणः ।

१११

पञ्चमं त्रिवे नारी पठेद्द्विज पुमान् भवेत् । एतेन विधिना पत्नीमुपागच्छेत् पण्डितः ।

ज्ञानि मन्त्रान्मिवाणि पूजनीयानि सर्व्वाः । यद्यस्य यथाशक्ति यज्ञैर्विंशतिभिः ।

कृत ऊर्ध्वमण्यश्च भवेत्तव्यं नराधिप । एष ते लक्षणोद्देश आयुष्याणां प्रकीर्तितः ।

शेषस्यैविद्युदुभ्यः प्रत्याहार्या युधिष्ठिर । आचारो भूतिजनन आचारः कार्त्तिकवर्द्धनः ।

आचारादहर्द्धं ह्यायुराचरो हस्यनक्षत्रं । आगमानां हि सर्व्वांशमाचारः श्रेष्ठ उच्यते ।

११२

आचारप्रभवो धर्मा धर्मादायुर्विवर्द्धते । एतद्युक्तमःयुष्यं स्वर्ग्यं स्वस्वयने महत् ।

अनुक्रम्य सर्व्वाणाम् ब्रह्मणा समुदाहृतं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि आयुष्यास्थाने चतुर्धिकशतोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यथा ज्येष्ठः कनिष्ठेषु वर्त्तते भरतर्षभ । कनिष्ठासु यथा ज्येष्ठे वर्त्तरंभद्रवीहि मे ।

॥ भीष्म उवाच ॥ ज्येष्ठवृत्तत वर्त्तस्व ज्येष्ठोऽपि मततं भवान् । गुरोर्गोयसो वृत्तिर्या च शिष्यस्य भारत ।

न गुरोर्वृत्ततश्चे शक्यं शिष्येण वर्त्तितुं । गुरोर्हि दीर्घवृत्तित्वं यत्किञ्चित्स्य भारत ।

११३

अन्धः स्यादन्धवेलायां जडः स्यादपि वा बुधः । परिहारेण तद्गूयाद्यस्तेषां स्याद्भृत्किमः ।

प्रत्यचं भिन्नचरया भेदयेयुः शतं नराः । श्रियाऽभितप्ताः कौन्तेय भेदकामास्तथाऽरयः ।

ज्येष्ठः कुलं वर्द्धयति विनाशयति वा पुनः । इति सर्वमपि ज्येष्ठः कुलं यत्र च जायते ।
 अथ यो विनिकुर्वीत ज्येष्ठो भ्राता यवीयसः । अज्येष्ठः खादभागश्च नियम्यो राजभिश्च यः ।
 निहन्ती हि नरो लोकान् पापान् गच्छत्यसंशयं । विदुस्सखेव तत् पृथ्वं मोक्षं जनयितुः स्वतः । १११

सर्वानर्यः कुले यत्र जायते पापपूरुषः । अकीर्त्तं जनयत्येव कीर्त्तितममईधाति च ।
 भवेत् चापि विकर्षस्वा भागं नार्हन्ति भोदराः । नाप्रदाय कनिष्ठेभ्यो ज्येष्ठः कुर्वीत यौतकं ।
 अनुपपन्नं पितुर्द्वायं जहाश्रमफलोऽध्वगः । स्वयमीहितलब्धन्नु नाकामो दातुमर्हति ।
 भ्रातृणामविभक्तानामुत्यामपि चेत् स ह । अपुत्रभागं विषमं पिता दद्यात् कदाचन ।

न ज्येष्ठो नावमन्यते दुष्कृतः प्राहृतोऽपि वा । यदि स्त्री यद्यवरजः श्रेयश्चेत्तदाचरेत् । ११२
 धर्मं हि श्रेय दद्याद्भ्रति धर्मविदो जनाः । दद्यात्कार्यानुपाध्याय उपाध्यायान् पिता दद्यात् ।
 दद्याच्चैव पितृन्भ्राता सर्वान् वा पृथिवीमपि । गौरवेणाभिभवति नास्ति मादृशमे गुरुः ।
 माता गरीयसी यत्र तेजैतां मन्यते जनः । ज्येष्ठो भ्राता पितृमभो मृते पितरि भारत ।

स स्त्रीयां वृत्तिदाता स्यात् स चैतान् प्रतिपालयेत् । कनिष्ठानां नमस्करम् सर्वे कन्दामुवर्त्तिनः ।
 तमेव चोपजीवेरन् ययैव पितरं तथा । शरीरमेतौ सृजनः पिता माता च भारत । ११३
 आचार्यशास्ता या जातिः सा सत्या साऽजराऽमरा । ज्येष्ठो मादृशमा चापि भगिनी भरतर्षभ ।
 भ्रातृभार्या च तददस्मात् यस्या वाच्ये स्तनं पिवेत् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि ज्येष्ठकनिष्ठधर्मकथने पञ्चाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ सर्वेषामेव वर्षाणां खेच्छानाश्च पितामह । उपवासं मतिरिथं कारणञ्च न विद्यते ।
 ब्रह्मचरिणे नियमाश्चर्त्तव्या इति नः श्रुतं । उपवासे कथं तेषां कृत्यमस्ति पितामह ।
 नियमंश्चोपवासंश्च सर्वेषां ब्रूहि पार्थिव । आप्नोति का गतिं तात उपवासपरायणः । ११४
 उपवासः परं पृथमुपवासः पराद्यणं । उपोष्येह नरश्रेष्ठ किं फलं प्रतिपद्यते ।
 अधर्माद्युच्यते केन धर्ममाप्नोति वा कथं । स्वर्गं पृथञ्च लभते कथं भरतसत्तम ।
 उपोष्य चापि किं तेन प्रदेशं स्यात्पराधिप । धर्मिणश्च सुखानर्यान् लभेद्येन ब्रवीहि तं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं ब्रुवाणं कौन्तेयं धर्मज्ञं धर्मतत्त्ववित् । धर्मपुत्रमिदं वाक्यं भीष्मः शान्तनवोऽब्रवीत् ।

॥ भीष्म उवाच ॥ इदं खलु मया राजन् श्रुतमः सोत् पुरातनं । उपवासविधां श्रेष्ठा गुणा ये भरतर्षभ । ११५
 अयिमङ्गिरसं पृथ्वं पृष्टवानस्मि भरत । यया मां त्वं तथैवाहं पृष्ठवान्ते तपोधनं ।
 प्रश्नमेतन्मया पृष्टो भगवानग्निस्त्वभवः । उपवासविधिं पृथमाचष्ट भरतर्षभ ।

॥ अङ्गिर उवाच ॥ ब्रह्मचरि विराचश्च विहितं कुर्वन्नुदम । दिक्षिरात्रमयैकाहं निर्दिष्टं पुरुषर्षभ ।
 वैश्याः शूद्राश्च यन्महादुपवासं प्रचक्रिरे । विराचं वा दिराचं वा तथोर्ष्येष्टिनं विद्यते ।
 चतुर्थभक्तवपणं वैश्ये शूद्रे विधीयते । विराचं न तु धर्मज्ञैर्विहितं धर्मदर्शभिः । ११६
 पञ्चम्यां वाऽपि षष्ठाञ्च पौर्णमास्याञ्च भारत । उपोष्य एकभक्तेन नियतात्मा जितेन्द्रियः ।

कर्मावान् रूपसम्पन्नः श्रुतवांसैव जायते । नामपत्या भवेत् प्राज्ञो दरिद्रो वा कदाचन ।
 यजिष्णुः पशुमीं पृष्टीं कुलेभ्यो भोजयेद्विजान् । अष्टमीमथ कौरव्यं कृष्णपक्षे चतुर्दशीं ।
 उपोष्य व्याधिरहितो वीर्यवानभिजायते । मार्गशीर्षन्तु यो मासमेकभक्तेन सङ्गृहेत् ।
 भोजयेच्च द्विजान् भक्त्या स मुच्येद्वाधिकिष्णिवैः । सर्वकल्याणसम्पूर्णः सर्वैषधिषमन्वितः । ११०
 उपोष्य व्याधिरहितो वीर्यवानभिजायते । पौषमासन्तु कौन्तेय भक्तेभ्येकेन यः क्षपेत् ।
 सुभगो दर्शनीयस्य यशोभागो च जायते । माघन्तु नियतो मासमेकभक्तेन यः क्षपेत् ।
 श्रीमत्कुले ज्ञातिमध्ये स महत्सु प्रपद्यते । मगदैवतमासन्तु एकभक्तेन यः क्षपेत् ।
 स्त्रीषु ब्रह्मभतो याति वश्यास्यास्य भवन्ति ताः । चैत्रन्तु नियतो मासमेकभक्तेन यः क्षपेत् ।
 सुवर्षमणिमुक्ताक्षो कुले महति जायते । निस्तरदेकभक्तेन वैशाखं यो जितेन्द्रियः । १११
 नरो वा यदि वा नारो ज्ञातोनां श्रेष्ठतां प्रजन् । ज्येष्ठामुत्तन्तु यो मासमेकभक्तेन सङ्गृहेत् ।
 ऐश्वर्यमतुलं श्रेष्ठं पुमान् स्त्री वा प्रपद्यते । आषाढमेकभक्तेन श्रित्वा मासमतन्द्रितः ।
 ब्रह्मधान्यो ब्रह्मधेनो ब्रह्मपुत्रस्य जायते । श्रावणे नियतो मासमेकभक्तेन यः क्षपेत् ।
 यत्र तत्राभियेकेण पूज्यते ज्ञातिवर्द्धनः । भौषपदन्तु यो मासमेकाहारो भवेत्स्वरः ।
 धनाक्षो स्फोटमचलभैश्वर्यं प्रतिपद्यते । तथैवाश्वयुजं मासमेकभक्तेन यः क्षपेत् । ११२
 सृष्टावान् वाहनं कृत्वा ब्रह्मपुत्रस्य जायते । कार्तिकेन्तु नरो मामं यः कुर्यादेकभोजनं ।
 गृहस्य ब्रह्मभार्यस्य कीर्त्तिमंशैश्च जायते । इति मामा नरस्यात्र क्षपणां परिकीर्त्तिताः ।
 तियोनां नियमा ये तु गृह्णन्तानपि पार्यिव । पक्षे पक्षे गते यस्तु भक्तमश्राति मानवः ।
 गताक्षो ब्रह्मपुत्रस्य दोर्धायुस्य स जायते । मामि मामि त्रिरात्राणि कृत्वा वर्षाणि दादन्न ।
 गणाधिपत्यं प्राप्नोति निःसपन्नमनाविलं । एते तु नियमाः सर्वे कर्त्तव्याः शरदे दश । ११३
 द्वे चान्ये भरतश्रेष्ठ प्रवृत्तिमनुवर्त्ततां । यस्तु प्रातस्तथा सायं भुञ्जानो नान्तरा पिवेत् ।
 अहिंसांनिरतो नित्यं जुहुनो जातवेदमं । षड्भिः स वर्षेनृपते मिष्यते नात्र संशयः ।
 अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः । अधिवारो सोऽप्सरसां नृत्यगीतविनादिते ।
 रमते स्त्रीसहस्राक्षो सुकृती विरजा नरः । तप्तकाञ्चनवर्णभं विमानमधिरोहति ।
 पूर्णं वर्षमहस्यस्य ब्रह्मलोकं महीयते । तस्त्यादिह चागत्य माहात्म्यं प्रतिपद्यते । ११४
 यस्तु भवत्सरं पूर्णमेकाहारो भवेत्स्वरः । अतिरात्रस्य यज्ञस्य स फलं समुपाश्रुते ।
 दशवर्षमहस्वाणि स्वर्गं च स महीयते । तस्त्यादिह चागत्य माहात्म्यं प्रतिपद्यते ।
 यस्तु भवत्सरं पूर्णं चतुर्थं भक्तमश्रुते । अहिंसांनिरतो नित्यं सत्यवाग्भिजितेन्द्रियः ।
 वाजपेयस्य यज्ञस्य स फलं समुपाश्रुते । दशवर्षमहस्वाणि स्वर्गलोकं महीयते ।
 षष्ठे काले तु कौन्तेय नरः भवत्सरं क्षपन् । अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः । ११५
 चक्रवाकप्रयुक्तेन विमानेन स गच्छति । सत्वारिशतसहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते ।

अष्टमेन तु भक्तेन जीवेत् संवत्सरं नृप । गवामयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ।
 हंसमारसयुक्तेन विमानेन स गच्छति । पञ्चाशत्सहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते ।
 पक्षे पक्षे गते राजन् योऽग्नीयादधर्षमेव तु । षण्मासानग्रहं तस्य भगवानङ्गिराऽश्रवीत् ।
 षष्टिं वर्षसहस्राणि दिवमावसते स च । वीणानां बन्धकीनाञ्च वेणुनाञ्च विश्रायते । ११८०
 सुघोषैर्बधुरैः शब्दैः सुप्तः सम्प्रतिबोधते । संवत्सरमिहैकम्तु मामि माषि पिवेदपः ।
 फलं विश्रजितस्तात प्राप्नोति स नरो नृप । सिंहव्याघ्रप्रयुक्तेन विमानेन स गच्छति ।
 सप्रतिञ्च महस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते । मासादूर्द्ध्वं नरव्याघ्र मोपवामो विधोयते ।
 विधिं त्वनग्रनस्याऽऽः पार्थ धर्मविदो जनाः । अनात्तो व्याधिरहितो गच्छेदनग्रनन्तु यः ।
 पदे पदे यज्ञफलं समाप्नोति न संशयः । दिवं हंसप्रयुक्तेन विमानेन स गच्छति । ११८१
 शतं वर्षसहस्राणां मोदते स दिवि प्रभुः । शतञ्चाक्षरमः कन्या वेदयन्त्यपि तं नरं ।
 आर्त्तो वा व्याधितो वाऽपि गच्छेदनग्रनन्तु यः । शतं वर्षसहस्राणां मोदते स दिवि प्रभो ।
 काञ्चीनूपुरशब्देन सुप्तश्चैव प्रबोधते । सहस्रहंसयुक्तेन विमानेन तु गच्छति ।
 स गत्वः स्त्रीशताकीर्णं रमते भरतर्षभ । लोणस्थाय्यायनं दृष्टं क्षतस्य क्षत्रोहणं ।
 व्याधितस्तौषधीयामः क्रुद्धस्य च प्रसादनं । दुःखितस्यार्थमानाभ्यां दुःखानां प्रतिषेधनं । ११८२
 न चैते स्वर्गकामस्य रोचन्ते सुखमेधमः । अतः स कामसंयुक्तो विमाने हेमवर्षमि ।
 रमते स्त्रीशताकीर्णं पुरुषोऽलङ्कृतः शुचिः । स्वस्यः सफलमङ्गल्पः सुखी विगतकल्मषः ।
 अन्नान् देहमुत्सृज्य फलं प्राप्नोति मानवः । बालसूर्य्यप्रतीकाग्ने विमाने हेमवर्षमि ।
 वैदूर्ध्यमुक्ताखचिते वीणामुरजनादिने । पताकादोपिकाकीर्णे दिव्यघण्टानिनादिने ।
 स्त्रीमहस्वानुचरिते स नरः सुखमेधते । यार्वान्ति रोमकृपानि तस्य गात्रेषु पाण्डव । ११८३
 तावन्त्येव सहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते । नास्ति वेदात् परं शास्त्रं नास्ति मातृममो गुरुः ।
 न धर्मात् परमो लाभस्तपो नानग्रमात् परं । ब्राह्मणेभ्यः परं नास्ति पावनं दिवि चेत्त च ।
 उपवामस्तथा तुभ्य तपःकर्म न विश्यते । उपोय विधिवद्देवास्त्रिदिवं प्रतिपेदिरे ।
 ऋषयस्य परं मिद्धिमुपवाभैरवाप्नुवन् । दिव्यं वर्षसहस्राणि विश्रामिवेण धीमता ।
 क्षान्तमेकेन भक्तेन तेन विप्रत्वमागतः । च्यवना जम्बदृशश्च वशिष्ठो गौतमो भृगुः । ११८४
 सर्व्व एव दिवं प्राप्ताः क्षमावन्तो महर्षयः । इदमङ्गिरसा पृथ्व्यै महर्षिभ्यः प्रदर्शितं ।
 यः प्रदर्शयते नित्यं न स दुःखमवाप्नुयात् ।

इदन्तु कौन्तेय यथाक्रमं विधिं प्रवर्त्तितं अङ्गिरसा महर्षिणा । पठेत्त चो वै शृणुयाच्च नित्यदा न विश्यते तस्य नरस्य
 किल्बिषं ।

विमुच्यते चापि स सर्व्वमङ्गुरैर्नचास्य देवैरभिभूयते मनः । विधोनिजानाञ्च विजानते कृतं भुवाञ्च कीर्त्तिं लभते नरोत्तमः ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिके पर्व्वणि दानधर्मकथने उपवामविधिं षडधिक्रमतेऽध्यायः ॥ १०६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पितामहेन विधिवद्यज्ञाः प्रोक्ता महात्मना । गुणास्त्रैवां यथातथं प्रेत्य चेह च सर्व्वत्रः ।

१२५

न ते शक्या दग्निरेण यज्ञाः प्राप्तुं पितामह । बहूपकरणा यज्ञा नामासम्भारविलसराः ।

पार्थिवैराजपुत्रैश्वा शक्याः प्राप्तुं पितामह । नार्थहीनैरवगुणैरेकात्मभिरसंहतैः ।

यो दग्निरेरपि विधिः शक्यः प्राप्तुं सदा भवेत् । तुभ्यो यज्ञफलैरेतैस्तान्मे ब्रूहि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ इदमङ्गिरसा प्रोक्तमुपवासफलात्मकं । विधिं यज्ञफलैस्तुभ्यं तस्मिन्बोध युधिष्ठिर ।

यस्तु कन्धं तथा सायं भुञ्जानो नाक्तरा पिवेत् । अहिंमानिरतो नित्यं जुञ्जानो जातवेदसं ।

१२६

पङ्क्तिरेव स वर्षैस्तु मिथ्यते नाच संज्ञयः । तत्रकाष्ठमवर्णञ्च विमानं लभते नरः ।

देवस्त्रीणामधीवामे नृत्त्यगोतनिनादिते । प्राजापत्ये वसेत् पद्यं वर्षाणामग्निमन्त्रिभे ।

त्रीणि वर्षाणि यः प्राशेत् सततन्वेकभोजनं । धर्मपत्नीरतो नित्यं अग्निष्टोमफलं लभेत् ।

यज्ञं बह्वसुवर्णं वा वामवप्रियमाचरेत् । मत्स्यवाग्दानशीलस्य ब्रह्मण्यश्चानसूयकः ।

चान्को दान्ते जितक्रोधः स गच्छति पराङ्गतिं । पाण्डुराभ्रप्रतीकाग्रे विमानं हंसलक्षणं ।

१२७

द्वे समाप्ते ततः पद्ये सोऽप्यगोभिर्व्वसेत् मह । द्वितीये दिवसे यस्तु प्राश्रीयादेकभोजनं ।

मदा द्वादशमासांस्तु जुञ्जानो जातवेदसं । अग्निकार्यपरौ नित्यं नित्यं कन्धप्रबोधनः ।

अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः । हंसमारमयुक्तञ्च विमानं लभते नरः ।

इन्द्रलोके च वसते वरस्त्रीभिः समावृतः । तृतीये दिवसे यस्तु प्राश्रीयादेकभोजनं ।

मदा द्वादश मासांस्तु जुञ्जानो जातवेदसं । अग्निकार्यपरौ नित्यं नित्यं कन्धप्रबोधनः ।

१२८

अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं । मयूरहंसमयुक्तं विमानं लभते नरः ।

सप्तर्षीणां मदा लोके सोऽप्यगोभिर्व्वसेत् मह । निवर्त्तनञ्च तत्रास्य त्रीणि पद्यानि वै विदुः ।

दिवसे यस्तु तुर्ये तु प्राश्रीयादेकभोजनं । मदा द्वादशमासान् वै जुञ्जानो जातवेदसं ।

वज्रपेयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं । इन्द्रकन्याधिरुडञ्च विमानं लभते नरः ।

भागरस्य च पथ्यन्ते वामवे लोकमावसेत् । देवराजस्य च कीडां नित्यकालमेवचरेत् ।

१२९

दिवसे पञ्चमे यस्तु प्राश्रीयादेकभोजनं । मदा द्वादशमासांस्तु जुञ्जानो जातवेदसं ।

अनुत्तमः मत्स्यवादी च ब्रह्मण्यथाविहितकः । अनसूयुरपापस्या वाजपेयफलं लभेत् ।

जाम्बूनदमयं दिव्यं विमानं हंसलक्षणं । सुथंमालाममाभासमारोहेत् पाण्डुरं गृहं ।

आवर्त्तनानि चत्वारि तथा पद्यानि द्वादश । गराग्निपरिमाणञ्च तथाऽसौ वसते सुखं ।

दिवसे यस्तु षष्ठे वै मुनिः प्राशेत् भोजनं । मदा द्वादशमासान् वै जुञ्जानो जातवेदसं ।

१३०

मदा त्रिपत्रणस्वाथी ब्रह्मचार्यनसूयकः । गवां मेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं ।

अग्निश्चानाममाभासं हंसवर्णिणमवितं । शातकुम्भममायुक्तं साधयेद्यानसुत्तमं ।

तथैवाप्यरमामहं प्रतिमुपः प्रबोधते । नृपराणां निनादेन मेखलानाञ्च निखनैः ।

कोटोमहसं वर्षाणां त्रीणि कोटिशतानि च । पद्यान्वष्टादश तथा पताके द्वे तथैव च ।

अयुतानि च पञ्चाशद्वृक्षार्थगतस्य च । लोकां प्रमाणेन समं ब्रह्मलोके महीयते । १११
 दिवसे सप्तमे यस्तु प्राप्तीयादेकभोजनं । सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं ।
 सरस्वतीं गोपयानो ब्रह्मार्थं समाचरेत् । सुमनोवर्णकक्षैव मधुमांसस्य वर्जयेत् ।
 पुरुषो मरुतां लोकमिन्द्रलोकं स गच्छति । तत्र तत्र च सिद्धार्थं देवकन्याभिरर्चयेत् ।
 फलं ब्रह्मसुवर्णस्य यज्ञस्य लभते नरः । सङ्ग्रामतिगुणां वाऽपि तेषु लोकेषु मोदते ।
 यस्तु संवत्सरं चान्नो भुङ्क्तेऽहन्यष्टमे नरः । देवकार्यपरो नित्यं जुह्वानो जातवेदसं । ११२
 पौण्डरीकस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं । पद्मवर्णनिभश्चैव विमानमधिरोहति ।
 कृष्णाः कनकवर्णाश्च नार्यः श्यामास्तथाऽपराः । वयोरूपविलासिन्यो लभते नात्र संशयः ।
 यस्तु संवत्सरं भुङ्क्ते नवमे नवमेऽहनि । सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं ।
 अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं । पुण्डरीकप्रकाशस्य विमानं लभते नरः ।
 दीप्तसूर्याग्निनेत्राभिर्दिव्यमालाभिरिव च । नोयते रुद्रकन्याभिः सोऽन्तरीक्षं समातनं । ११३
 अष्टादशसहस्राणि वर्षाणां कल्पमेव च । कोटीशतसहस्रस्य तेषु लोकेषु मोदते ।
 यस्तु संवत्सरं भुङ्क्ते दशाहं वै गते गते । सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं ।
 ब्रह्मकन्यानिवासि च सर्वभूतमनोहरे । अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं ।
 रूपवत्यस्य तं कन्या रमयन्ति सदा नरं । नीलात्पलनिभैर्वर्णैश्चैव क्रोत्पलनिभैस्तथा ।
 विमानं मण्डलावर्तमावर्तंगहनाकुलं । सागरोर्षिप्रतीकाशं स लभेद्याननुत्तमं । ११४
 विचित्रमणिमालाभिर्नादितं शङ्खनिखनैः । स्फाटिकैश्च अमारैश्च लक्ष्मैः सुहृत्वेदितं ।
 आरोहति महद्यानं हंससारथनादितं । कोटीशतसहस्रं स देवलोकं प्रमोदते ।
 एकादशे तु दिवसे यः प्राप्ते प्राप्नते हविः । सदा द्वादशमासान्स्तु जुह्वानो जातवेदसं ।
 परस्त्रियं नाभिलषेदाचाऽय मनसाऽपि वा । अनृतस्य न भाषेत मातापित्रोः कृतेऽपि च ।
 अभिगच्छन्महादेवं विमानस्य महाबलं । अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं । ११५
 स्वायम्भुवस्य पर्येत विमानं समुपस्थितं । कुमार्यः काञ्चनाभासा रूपवत्यो नयन्ति तं ।
 रुद्राणां तमधीवासं दिवि दिव्यं मनोहरं । वर्षाण्यपरिमंथानि युगान्ताग्निममप्रभः ।
 कोटीशतसहस्रस्य दशकोटिशतानि च । रुद्रं नित्यं प्रणमते देवदानवसम्मतः ।
 स तस्मै दर्शनं प्राप्नो दिवसे दिवसे भवेत् । दिवसे द्वादशे यस्तु प्राप्ते वै प्राप्नते हविः ।
 सदा द्वादशमासान् वै सर्वमेधफलं लभेत् । आदित्यद्वादशे तस्य विमानं संविधोयते । ११६
 मणिमुक्ताप्रवालैश्च महार्हैरुपशोभितं । हंसमालापरिचिन्नं नागवीथीममाकुलं ।
 मयूरैश्चक्रवाकैश्च कृजङ्गिरुपशोभितं । अद्वैतैर्हृद्भिः संयुक्तं ब्रह्मलोके प्रतिष्ठितं ।
 नित्यमावसथं राजन्नरनारीममाकुलं । अषिरेव महाभागस्त्वङ्गिराः प्राह धर्मवित् ।
 त्रयोदशे तु दिवसे प्राप्ते यः प्राप्नते हविः । सदा द्वादशमासान् वै देवसत्रफलं लभेत् ।

रक्तपद्मोदयं नाम विमानं माधयेन्नरः । जातरूपप्रयुक्तं रत्नसङ्घयभूषितं ।
 देवकन्याभिराकोर्णं दिव्याभरणभूषितं । पृष्णगन्धोदयं दिव्यं वायव्यैरुपभूषितं ।
 तत्र शङ्खपताके द्वे युगान्तं कल्पमेव च । अयतायुते तथा पद्मं समुद्रं च तथा वषट् ।
 गीतगन्धर्वघोषैश्च भेरीपणवनिखनैः । सदा प्रह्लादितस्ताभिर्देवकन्याभिरिव्यते ।
 चतुर्दशैस्तु दिवसे यः पूर्णं प्राप्नोति हविः । सदा द्वादशमासान् महाभयकलं लभेत् ।
 अनिर्देश्यवयोरूपा देवकन्याः खलकृताः । सृष्टतप्राङ्मदधरा विमानैरुपयान्ति तं ।
 कनकभूषितनिर्घोषैर्नूपुराणाञ्च निखनैः । काञ्चीनाञ्च समुत्कर्षेणैव तत्र विबोधयेत् ।
 देवकन्यानिवासे च तस्मिन् वसति मानवः । आङ्गवीरानकाकीर्णं पूर्णं संवत्सरं नरः ।
 यस्तु पक्षे गते भुङ्क्ते एकभक्तं जितेन्द्रियः । सदा द्वादशमासान् जुहुना जातवेदसं ।
 राजसूयसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं । यानमारोहते दिव्यं हंसवर्द्धनमेवितं ।
 मणिमण्डलकैश्चित्रं जातरूपममावृतं । दिव्याभरणशोभाभिस्त्वेरस्ताभिरलङ्कृतं ।
 रक्तमभयसुतुर्दारं सप्तभैरवं समङ्गलं । वैजयन्तीसहस्रैश्च शोभितं गीतनिखनैः ।
 दिव्यं दिव्यगुणोपेतं विमानमधिरोहति । मणिमुक्ताप्रबालैश्च भूषितं वैद्युतप्रभं ।
 वमद्युगमहस्रस्रं खड्गकुञ्जरवाहनः । षोडशे दिवसे प्राप्ते यः कुर्यादेकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासान् वै सोमयज्ञफलं लभेत् । सोमकन्यानिवासेषु सोऽध्यवसति निश्चयः ।
 भौत्यगन्धान्निप्रस्य कामचारगतिर्भवेत् । सुदर्शनाभिर्नागोभिर्मयूराभिलथैव च ।
 अर्घ्यं तै विमानस्य कामभोगैश्च मेधते । फलं पद्मगतप्रस्यं महाकल्पं दशाधिकं ।
 आर्चनानि चत्वारि माधयेवायसौ नरः । दिवसे सप्तदशमे यः प्राप्ते प्राप्नोति हविः ।
 सदा द्वादशमासान् वै जुहुना जातवेदसं । स्वानं वारुणमैन्द्रं च रुद्रध्यायधिगच्छति ।
 मानुषोऽथनमं चैव ब्रह्मलोकं स गच्छति । तत्र देवतकन्याभिरामनेनेऽपचर्यते ।
 भूर्भुवश्चरि देवर्षि विश्वरूपमवेतते । तत्र देवाधिदेवस्य कुमार्था रमयन्ति तं ।
 अग्निं शत्रुपधारिण्या मधुराः समलङ्कृताः । चन्द्रादित्यावुभौ यावद्गगणे चरतः प्रभे ।
 तावत्परमैव वीरः सुधासूतसमाशनः । अष्टादशे यो दिवसे प्राप्नोत्यादेकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासान् वै सप्त लोकान् स पश्यति । रथैः सनन्दिघोषैश्च पृष्ठतः सोऽनुगम्यते ।
 देवकन्याभिरुद्वेष्टुं भाजमानैः खलकृतैः । व्याघ्रभङ्गप्रयुक्तञ्च मेघस्वननिनादितं ।
 विमानमुत्तमं दिव्यं समुद्री क्षुधिररोहति । तत्र कल्पसहस्रं स कन्याभिः सह मोदते ।
 सुधारसञ्च भुञ्जोत अमृतोपममुत्तमं । एकेनधिष्ठितदिने यो भुङ्क्ते एकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासान् वै सप्त लोकान् स पश्यति । उत्तमं लभते स्वानमस्तरागणमेवितं ।
 गन्धर्वैरुपगोनञ्च विमानं सुस्थवर्धनं । तत्रामरबग्न्तोभिर्भेदते त्रिगतञ्जरः ।
 दिव्याम्बरधरः श्रीमानयुतानां शतं शतं । पूर्णैश्च विंशे दिवसे यो भुङ्क्ते त्रिकभोजनं ।

४११६

४१००

४१०६

४१००

४१०६

४१००

सदा द्वादशमासांस्तु सत्यवादी धृतव्रतः । अमंशाशी मन्त्राचारी सर्वभूतहिते रतः । १९८
 स लोकान् विपुलायन्यानादित्यानामुपाश्रुते । गन्धर्वैरप्यरोभिश्च दिव्यमान्यानुलेपनैः ।
 विमानैः काञ्चनैर्दिव्यैः पृष्ठतश्चानुगम्यते । एकविंशे तु दिवसे यो भुङ्क्ते श्लोकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं । लोकभैःशनसं दिव्यं शकलोकश्च गच्छति ।
 अश्विनोर्षाहताश्चैव सुखैर्वाभरतः सदा । अनभिश्च दुःखानां विमानवरमास्थितः ।
 सेव्यमानो वरस्त्वोमिः कीडत्यमरवत् प्रभुः । द्वाविंशे दिवसे प्राप्ते यो भुङ्क्ते श्लोकभोजनं । १९९
 सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं । अहिंसानिरतो धीमान् सत्यवागनस्यकः ।
 लोकान् वसूनामाप्नोति दिवाकरसमप्रभः । कामचारी सुधाहारो विमानवरमास्थितः ।
 रमते देवकन्याभिर्दिव्याभरणभूषितः । त्रयोविंशे तु दिवसे यः प्राप्तेदेकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासांस्तु मिताहारो जितेन्द्रियः । वायारुशनसश्चैव रुद्रलोकश्च गच्छति ।
 कामचारी कामगमः पूज्यमानोऽप्यरोगणैः । अनेकगुणपर्यन्तं विमानवरमास्थितः । २००
 रमते देवकन्याभिर्दिव्याभरणभूषितः । चतुर्विंशे तु दिवसे यः प्राप्ते प्राप्ते हविः ।
 सदा द्वादशमासांस्तु जुह्वानो जातवेदसं । आदित्यानामधीवासो मोदमानो वभेचिरं ।
 दिव्यमान्याम्बरधरो दिव्यगन्धानुलेपनः । विमाने काञ्चने दिव्ये हंसयुक्ते मनोरमे ।
 रमते देवकन्यानां सहस्रैरयुतैस्तया । पञ्चविंशे तु दिवसे यः प्राप्तेदेकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासांस्तु पुष्कलं यानमारुहेत् । सिंहव्याघ्रप्रयुक्तैस्तु मेघनिम्बननादितैः । २०१
 स रथैर्नन्दिघोषैश्च पृष्ठतो ह्यनुगम्यते । देवकन्यासमारुह्यैः काञ्चनैर्विमलैः प्रभैः ।
 विमानमुत्तमं दिव्यमास्थाय सुमनोहरं । तत्र कन्यसहस्रं वै वसते स्त्रीभवावृती ।
 सुधारसञ्ज्ञेपजीवन्नमृतोपममुत्तमं । षड्विंशे दिवसे यस्तु प्राप्नोत्यदिकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासांस्तु नियतो नियताशनः । जितेन्द्रिया वीतगमो जुह्वानो जातवेदसं ।
 सम्प्राप्नोति महाभागः पूज्यमानोऽप्यरोगणैः । सप्तानां मन्तानां लोकान् वसूनाञ्चापि साऽश्रुते । २०२
 विमानैः स्फाटिकैर्दिव्यैः सर्व्वरत्नैरलङ्कृतैः । गन्धर्व्वैरप्यरोभिश्च पूज्यमानः प्रमादते ।
 दे युगानो सहस्रे तु दिव्ये दिव्येन तेजसा । सप्तविंशे तु दिवसे यः प्राप्तेदेकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासांस्तु जुह्वानो जातवेदसं । फलं प्राप्नोति विपुलं देवलोकं च पूज्यते ।
 अमृताशी वसन्तत्र स विदुष्यः प्रमादते । देवधिचरितं राजन् गर्जार्थिभरनुष्ठितं ।
 अध्यावमति दिव्यात्मा विमानवरमास्थितः । स्त्रीभिर्भक्तैः भिरामाभोरममाणो मदीकटः । २०३
 युगकल्पमहस्त्राणि त्रीणावमति वै सुखं । योऽष्टविंशे तु दिवसे प्राप्नोत्यदिकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासांस्तु जितात्मा विजितेन्द्रियः । फलं देवधिचरितं विपुलं समुपाश्रुते ।
 भोगवांस्तेजसा भाति सहस्रांशुरिवामलः । सुकुमार्य्यश्च न व्यस्तं रममाणः सुवचसः ।
 धीनस्तनोरुजघना दिव्याभरणभूषिताः । रमयन्ति मनःकान्तिं विमाने सुवर्धमन्निभं ।

सर्वकामगमे दिव्ये कन्यायुतयतं समाः । एकोनविंशे दिवसे चः प्राग्देवकभोजनं । ११२
सदा द्वादशमामान् वै सत्यव्रतपरायणः । तस्य लोकाः शुभा दिव्या देवराजर्षिपूजिताः ।
विमानं सूर्यचक्राभं दिव्यं समधिगच्छति । जातरूपमयं युक्तं सर्वरत्नविभूषितं ।
अस्तरागणभूषणं गन्धर्वैरभिरादितं । तत्र चैनं शुभा नार्या दिव्याभरणभूषिताः ।
मनोभिरामा मधुरा रमयन्ति मदेकाकटाः । भोगवांसेजसा युक्ता वैशानरसमप्रभः ।
दिव्यो दिव्येन वपुषा भ्राजमान इवामरः । वस्तुनां महताश्चैव साध्यानामश्विनोत्तया । ११३
रुद्राणाञ्च तथा लोकं ब्रह्मलोकञ्च गच्छति । यस्तु मासे गते भुङ्क्ते एकभक्तं ममात्मकः ।
मदा द्वादशमामान् वै ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् । सुधारसकृताहारः श्रोमान् सर्वमनोहरः ।
तेजसा वपुषा लक्ष्म्या भ्राजते रश्मिवानिव । दिव्यमात्र्याम्बरधरो दिव्यगन्धानुलेपनः ।
सुवैश्वभिरता योगी दुःखानामविजानकः । स्वयं प्रभाभिर्नारीभिर्विम नद्यो विराजते ।
रुद्रदेवर्षिकन्याभिः सततञ्चाभिपूज्यते । नानारमणरूपाभिर्नानारागाभिरेव च । ११४
नानामधुरभाषाभिर्नानारतिभिरेव च । विमाने गगणाकारे सूर्यवैदूर्यवस्त्रिभे ।
प्रथतः सोमशङ्काशे उदके चाभ्रमस्त्रिभे । दक्षिणायान् रुक्माभे अधस्तात्त्रोलमःखले ।
ऊर्ध्वं विश्वरुद्राशे नैका वसति पूजितः । यावदुर्धनहस्तं वै जम्बूद्वीपे प्रवर्षति ।
तावत् संवत्सरा प्रोक्ता ब्रह्मलोकेऽस्य धीमतः । विप्रुपश्चैव यावन्मया निपतन्ति नभस्तस्मात् ।
वर्षाम् वर्षतस्तावन्निवमत्यमरप्रभः । मासोपवासो वर्षेस्तु दशभिः स्वर्गमनुत्तमं । ११५
महर्षित्वमयामाद्य मगरीरगतिर्भवेत् । मुनिर्दानीं जितक्रोधा जितश्चादरः सदा ।
जुह्वदग्नीय नियतः सन्ध्यापामनमेवितः । वज्रभिर्नियमैरेवं शुचिरश्रुति यो नरः ।
अभ्रावकाशशीलस्तु तस्य भानोरिव त्विषः । दिवं गत्वा शरीरेण स्वेन राजन् ययाऽमरः ।
स्वर्गे पुण्यं ययाकाममुपभुङ्क्ते तथाविधः । एष ते भरतश्रेष्ठ यज्ञानां विधिरुत्तमः ।
आख्यातो ह्यानुपूर्व्येण ह्युपवासफलात्मकः । दरिद्रैर्भूनुजैः पार्थ प्राप्तं यज्ञफलं तथा । ११६
उपवासानिमान् कृत्वा गच्छेत् परमां गतिं । देवद्विजातिपूजायां रतो भरतमत्तम ।
उपवासविधिस्त्वेष विन्तरेण प्रकीर्तितः । नियतेषु प्रमत्तेषु शौचवस्तु महात्मसु ।
दशद्वारहनिर्लेपे कृतवृद्धिषु भारत । अचलेष्वप्रमत्तेषु मा ते भूदत्र मंशयः ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि उपवासविधा समाधिकश्चोऽध्यायः ॥ १०७ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यद्वरं सर्वतीर्थानां तन्मे ब्रूहि पितामह । यत्र चैव परं शौचं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।
॥ भीष्म उवाच ॥ सर्वेषां खलु तीर्थानि गुणवन्ति मनोविणः । यत्तु तीर्थं शौचञ्च तन्मे शृणु समर्हितः । ११७
अगाधे विमले शुद्धे सत्यतीर्थे धृतिहृदे । स्वातन्त्र्यं मानमे तीर्थे सत्यमालम्ब्य प्राच्यतं ।
तीर्थशौचमनर्थित्वमार्जवं सत्यमार्दवं । अहिंसा सर्वभूतानामानृशंस्यं दमः ब्रमः ।
निर्भ्रमा निरहङ्कारा निर्दन्दा निष्परिग्रहाः । शुचयस्तीर्थभूतास्तै ये भैक्ष्यमुपभुञ्जते ।

तत्त्वविचनहं बुद्धिसीर्थप्रवरमुच्यते । शौचलक्षणमेतन्ने सर्वत्रैवान्वेषणं ।

रजस्तमःसत्यभयो येषां निर्द्धीतमात्मनः । शौचाशौचसमायुक्ताः स्वकार्यपरिमार्गिणः ।

१११

सर्व्वत्यागेष्वभिरताः सर्व्वज्ञाः सर्व्वदर्शिनः । शौचेन वृत्तशौचार्यास्ते तीर्थाः शुचयश्च ते ।

नोः कक्रिध्गवात्रमु स्नात इत्यभिधीयते । स स्नातो योऽमस्नातः स वाङ्माभ्यन्तरः शुचिः ।

अतोऽस्वन्नपेक्षा ये प्राप्तेष्वर्थेषु निर्धमाः । शौचमेव परं तेषां येषां नोत्पद्यते स्पृहा ।

प्रज्ञानं शौचमेवेह शरीरस्य विशेषतः । तथा निष्किञ्चनत्वञ्च मनसश्च प्रसन्नता ।

वृत्तेशौचं मनःशौचं तीर्थशौचमतः परं । ज्ञानोत्पन्नञ्च यच्चैः च तच्छौचं परमं मतं ।

११०

मनसा च प्रदीप्तेन ब्रह्मज्ञानश्लेन च । स्नाति यो मानसे तीर्थे तत् स्नानं तत्त्वदर्शिनं ।

समारोपितशौचस्तु नित्यं भावसमाहितः । केवलं गुणसम्पन्नः शुचिरेव नरः सदा ।

शरीरस्थानि तीर्थानि प्रोक्तास्येतानि भारत । पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यानि शृणु तान्यपि ।

शरीरस्य यद्योद्देशः शुचयः परिकीर्त्तिताः । तथा पृथिव्या भागाश्च पुण्यानि मलिनानि च ।

कीर्त्तनाच्चैव तीर्थस्य स्नानाच्च पितृतर्पणात् । धैर्यनि पापं तीर्थेषु ते प्रयान्ति सुखं दिवं ।

१११

परिग्रहाच्च साधूनां पृथिव्याश्चैव तेजसा । अतीव पुण्यभागास्ते मलिनस्य च तेजसा ।

मनसश्च पृथिव्याश्च पुण्यास्तीर्थान्तयाऽपरे । उभयोरेव यः स्नायात् तं सिद्धिं शीवमाप्नुयात् ।

यथा बलं क्रियाहीनं क्रिया वा बलवर्ज्जिता । नेह माधयते कार्यं समायुक्ता तु सिद्ध्यति ।

एवं शरीरशौचेन तीर्थशौचेन चान्वितः । शुचिः सिद्धिमवाप्नोति द्विविधं शौचमुत्तमं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिके पर्व्वणि शौचकथने अष्टाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

॥ दुग्धिष्ठिर उवाच ॥ सर्व्वेषामुपवासानां यच्छ्रेयः सुनहन् फलं । यथाप्यमंशयं लोके तन्मोक्षं वक्रमर्हसि ।

११०

॥ भीष्म उवाच ॥ शृणु राजन् यथा गीतं स्वयमेव स्वयम्बुवा । यत् कृत्वा गिरहेतो भूयः पुण्यां ताव संशयः ।

द्वादश्यां मार्गशीर्षे तु अहोरात्रेण केशवं । अर्च्याश्रमेधं प्राप्नोति दुष्कृतश्चास्य नश्यति ।

तथैव पौषमासे तु पूज्यां नारायणिति च । वाजपेयमवाप्नोति सिद्धिश्च परमा ब्रजत् ।

अहोरात्रेण द्वादश्यां माघमासे तु माधवं । राजसूयमवाप्नोति कुलश्चैव समुदुरेत् ।

तथैव फाल्गुने मासे गोविन्देति च पूजयेत् । अनिरात्रमवाप्नोति भोःमलोकश्च गच्छति ।

१११

अहोरात्रेण द्वादश्यां चैत्रे त्रिष्णुगिति स्मरन् । पौण्डरीकमवाप्नोति देवलोकश्च गच्छति ।

वैशाखमासे द्वादश्यां पूजयेन्नाधुसूदनं । अग्निष्टोममवाप्नोति सोमलोकश्च गच्छति ।

अहोरात्रेण द्वादश्यां ज्यैष्ठे मासि विविक्रमं । गवां भेधमवाप्नोति अपरोभिश्च भोदते ।

आषाढे मासि द्वादश्यां वामनेति च पूजयेत् । नरभेधमवाप्नोति अपरोभिश्च भोदते ।

अहोरात्रेण द्वादश्यां श्रावणे मासि श्रीधरं । पञ्चयज्ञानवाप्नोति निमानस्यः स भोदते ।

११०

तथा भाद्रपदे मासि हृषीकेशंति पूजयेत् । भौत्रामणिमवाप्नोति पूतात्मा भवतेऽपि च ।

द्वादश्यामाश्विने मासि पद्मनाभेति चार्धयेत् । गोमहस्यफलं पुण्यं प्राप्नुयात्त्रात्र संशयः ।

तैश्च शरीरमुत्सृष्टं धर्मं रक्षोऽनुमच्छति । तस्माद्दुर्धः कदाप्यस्य वेदितव्यः यदा मुनिः ।
 प्राची धर्मसमायुक्तो मञ्जेत् क्षमैर्गतिं परी । तथैवाधर्मसंयुक्तो नरकस्योपपद्यते ।
 तस्मान्म्यायामतैरर्धैर्धर्मैर्धर्मैः पङ्क्तिः । धर्मं रक्षो मनुष्याणां उवाचः पारशौकिकः ।
 लोभात्प्रोहादनुक्षोत्राद्भयादाऽप्यवदमुतः । नरः करित्यकार्थोऽपि परार्थे लोभमोक्षितः ।
 धर्मस्यार्थं च कामस्य चित्तं जीविते कर्षं । इत्युक्तमवाच मधुसूदनपरिवर्षितं । १११
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अतं भगवती वाक्यं धर्मोक्तं परं हितं । शरीरनिषयं ज्ञातुं बुद्धिस्तु मन्मथायते ।
 अतं शरीरं हि नृणां सुखमस्यकर्मो मतं । अथयुर्विषयं मार्तं कथं धर्मोऽनुमच्छति ।
 ॥ दृहस्यतिरुवाच ॥ इक्ष्वी वाचुराकाशमयो ज्योतिर्मिमाऽकामः । बुद्धिरात्मा च उचिता धर्मं पश्यन्ति निरुदा ।
 प्राणिनामिह सर्वेषां साक्षिभूता निश्चानिह । एतेषु च धर्मोऽपि ते जीवमनुमच्छति ।
 तस्यस्त्रिमांसं इन्द्राक्ष ज्योतिस्तस्य महामते । शरीरं सर्वमयन्ति जीवितेन विवर्षितं । ११२
 ततो धर्मसमायुक्तः प्राप्नुते जीव एव हि । ततोऽस्य कर्मं पश्यन्ति इमं वा यदि वाऽऽऽऽभं ।
 देवताः पञ्चभूतस्थाः किंभूयः श्रोतुमिच्छन्ति । ततो धर्मसमायुक्तः य जीवः मुच्यते धते ।
 इह लोके परे धेव किंभूयः कथयामि ते ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ तद्द्विजितं भगवता यथा धर्मोऽनुमच्छति । एतन्नु ज्ञातुमिच्छामि कथं देतः प्रवर्तते ।
 ॥ दृहस्यतिरुवाच ॥ अथमग्निर्देवाः शरीरस्था नरेश्वर । इक्ष्वी वाचुराकाशमयो ज्योतिर्धर्मसदा । ११३
 ततस्तृतेषु राजेन्द्र तेषु भूतेषु पञ्चसु । मनःपठेषु इन्द्राकाशे रेतः कल्पयते महत् ।
 ततो गर्भः सञ्जायते ज्योतिर्धर्मोऽनृप । एततो सर्वमप्यन्तं भूयः किं श्रोतुमिच्छन्ति ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ आत्मानं मे भगवता गर्भः संजायते यथा । यथा जातस्य पुत्रस्य प्रवृत्तिरनुमत्ता ।
 ॥ दृहस्यतिरुवाच ॥ आसन्नमानः पुरुषस्योभूतेरभिभूयते । विप्रयुक्तस्य तैर्भूतेः पुनर्यात्ययं वर्तते ।
 सर्वभूतसमायुक्तः प्राप्नुते जीव एव हि । ततोऽस्य कर्मं पश्यन्ति इमं वा यदि वाऽऽऽऽभं । ११४
 देवताः पञ्चभूतस्थाः किंभूयः श्रोतुमिच्छन्ति ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ तस्यस्त्रिमांसमनुमच्छन्त्येव तेषु भूतेर्विवर्षितः । जीवः य भगवन् कस्यः सुखदुःखे समश्रुते ।
 ॥ दृहस्यतिरुवाच ॥ जीवः कर्मसमायुक्तः शीघ्रं रेतस्त्रिमागतः । स्त्रीणां पुण्यं समासाद्य सते कालेन भारत ।
 यमस्य पुरुषैः क्रोधं यमस्य पुरुषैर्धर्मं । दुःखं संवारयन्त्य नरः क्रोधस्य विवर्षति ।
 इह लोके च स प्राची जन्मप्रवृत्तिं पार्थिव । सङ्गतं कर्म वै भुङ्क्ते धर्मस्य सङ्गमाश्रितः । ११५
 यदि धर्मं यथाशक्ति जन्मप्रवृत्तिं संवते । ततः स पुत्रेषु भूना येनैति निश्चया दुर्धमं ।
 अयान्तरा तु धर्मस्त्रायधर्ममुपैवते । सुखसाधनार्थं दुःखं स जीवोऽप्यभिनच्छति ।
 अधर्मस्य समायुक्तो यमस्य विषयं मतः । महद्दुःखं समासाद्य तिर्यग्भोगो प्रजायते ।
 कर्मणा येन वेनेह यथां योना प्रजायते । जीवो मोहसमायुक्तस्तत्र निगदतः इन्द्रु ।
 यदेतदुच्यते ब्राह्मे वेतिहासे च चन्द्वि । इह स्थानानि पुष्पानि देवतुष्पानि भूयते । ११६

तिथ्यगोच्यतिरिक्तानि नमिषन्ति च सर्वत्र । सप्तम्यद्वये दिने मङ्गलाकारमे गृहेः ।
 कर्षेभिर्निधयेर्षीणां अनुवृत्तानुपानुते । येन येन तु भविष्यत्कर्षेणा पुनरो गतिः ।
 प्रयाति परेषां चोरा ततो वच्छान्तः परं । अधीत्य चतुरो वेदान् द्विवो मोक्षमन्वितः ।
 पतितात् प्रतियच्छाच करयोवौ प्रजायते । खरो जीवति वर्षाणि दश पञ्च च भारत ।
 खरो मृतो वलीवर्हः सप्तवर्षाणि जीवति । वलीवर्हो मृतश्चापि जायते मङ्गराक्षयः ।
 मङ्गराक्षयः सप्तवर्षाणि जायति प्राणयः । पतिते याजविना तु कर्मयोगो प्रजायते ।
 तत्र जीवति वर्षाणि दश पञ्च च भारत । कर्मभावादिमुक्तस्तु ततो जायति वर्हभः ।
 वर्हभः पञ्च वर्षाणि पञ्च वर्षाणि शूकरः । कुक्षुटः पञ्च वर्षाणि पञ्च वर्षाणि कम्बुः ।
 सा वर्षमेकं भवति ततो जायति मानवः । उपायायका यः थापं द्विवः कुर्व्यादमुद्रिमान् ।
 खरो व दश संसारांस्तोनामिति न संशयः । प्राक् सा भवति रावेन्द्र ततः कल्याणतः खरः ।
 ततः प्रेतः परिक्रिष्टः पञ्चाव्यायति माणवः । मन्वाऽपि मुरोर्भावा यः द्विवो याति पापकृत् ।
 य उपायं प्रैति संसारावधौषेयं चेतसा । खरोवौ तु य खलुतलोषि वर्षाणि जीवति ।
 तथापि निधनं प्राप्तः कर्मयोगैः प्रजायते । कर्मभावादिमुक्तस्तु ततो जायति वर्हभः ।
 ततस्तु निधनं प्राप्ते मङ्गलोवौ प्रजायते । यदि मुक्तसमं द्विवं मुहूर्त्तान्दकारके ।
 प्राणयः कामकारेण चोऽपि द्विंशः प्रजायते । पितरं मातरश्चैव चक्षु पुत्रोऽवमन्वते ।
 चोऽपि राजन् मृतो जन्तुः पूर्वं जायेत वर्हभः । वर्हभस्तु सम्याय दशवर्षाणि जीवति ।
 भवस्तरन्तु कुक्षीरस्तो जायेत मानवः । पुत्रस्तु मातापितरो यस्तु दहावुभावपि ।
 गर्भस्यजानतः चोऽपि मृतो जायति वर्हभः । खरो जीवति मांशस्तु दश सा च चतुर्दश ।
 विडास्तः सप्त मांशस्तु ततो जायेत मानवः । मातापितरावाकुश्लं चारिकः सम्प्रायते ।
 ताडयित्वा तु तदिव जायते कच्छो वृष । कच्छो दश वर्षाणि पीषि वर्षाणि प्रजायते ।
 व्यालो भूत्वा च घण्टावांस्तो जायेत मानवः । भर्षपिच्छमुपाश्रन्थो राजदिहानि चेतने ।
 चोऽपि मोक्षमापन्नो मृतो जायेत वानरः । वानरो दश वर्षाणि पञ्च वर्षाणि मूषिकः ।
 साऽथ भूत्वाऽथ घण्टावांस्तो जायेत मानवः । न्यासापहर्षां तु नरो यमस्तु विषयं मतः ।
 संसाराणो व्रतं गत्वा कर्मयोगो प्रजायते । तत्र जीवति वर्षाणि दश पञ्च च भारत ।
 दुष्कृतस्तु चपं कृत्वा ततो जायेत मानवः । अस्रथको नरश्चापि मृतो जायति शार्ङ्गकः ।
 विशासहर्षां च नरो मीनो जायति दुर्बलिः । भूत्वा मीनोऽष्टवर्षाणि मृतो जायेत भारत ।
 मृगस्तु चतुरो मांशस्तन्कागः प्रजायते । कामस्तु निधनं प्राप्य पूर्वं भवस्तरं ततः ।
 कीटः प्रजायते जलुस्तो जायेत मानवः । धान्यान् वर्षाणिसाकं भावान् कुक्षुत्यान् वर्षाणिसाकान् ।
 कक्षाधानय मुद्गांश्च गोधूमामतलोक्षया । प्रसस्यन्वस्य हर्षो च मीहाज्यनुरचेतनः ।
 य जायते महाराज मूषिको निरपचयः । ततः प्रेत्य महाराज मृगो जायेत शूकरः ।

१०५
 १०६
 १०७
 १०८
 १०९
 ११०
 १११
 ११२
 ११३
 ११४
 ११५
 ११६
 ११७
 ११८
 ११९
 १२०

शूद्रकरो जातमाचक्षु रोगेष विद्यते नृप । या ततो जायते मूढः कर्मणा तेन पार्थिव ।
 भूत्वा या पञ्च वर्षाणि ततो जायते मानवः । परदाराभिर्मर्षन् कृत्वा जायेत वै बृहः ।
 या शूद्रासक्तोऽश्वो व्यासः कष्टो वक्रसाय । भ्रातृभार्यान्नु पापात्मा वो भर्षति ज्योतिः ।
 पुंस्कोकिल्लमाप्नोति सोऽपि संवत्सरं नृप । वशिभार्या गुरोर्भार्या राजभार्यान्वयैव च ।
 प्रधर्षयित्वा कामाद्य सृजो जायति शूद्रकरः । शूद्रकरः पञ्च वर्षाणि द्वा वर्षाणि वै बृहः ।
 विडासः पञ्च वर्षाणि द्वा वर्षाणि कुक्षुटः । पिपीलिकस्य मासांस्त्रोन् कीटः स्यात्सायमेव तु ।
 रतामासाद्य संसारान् कर्मिणेनै प्रजायते । तत्र जीवति मासांश्च कर्मिणेनै चतुर्दश ।
 ततोऽधर्षय्य कृत्वा पुनर्व्यायति मानवः । उपस्थिते विवाहे तु यज्ञे दानेऽथवा विभो ।
 मोहात्करोति यो विप्रं स सृजो जायते कर्मिः । कर्मिर्जीवति वर्षाणि द्वा पञ्च च भारत ।
 अधर्षय्य शयं कृत्वा ततो जायति मानवः । पूर्व्यं दत्त्वा तु यः कन्यां द्वितीये दातुमिच्छति ।
 सोऽपि राजन् सृजो जन्तुः कर्मिणेनै प्रजायते । तत्र जीवति वर्षाणि त्रयोदश युधिष्ठिर ।
 अधर्षय्यकृपे युक्तस्तो जायति मानवः । देवकार्यमकृत्वा तु पितृकार्यमद्यापि वा ।
 अनिर्वाप्य समग्रं वै मृतो जायति वायवः । वायवः त्रयवर्षाणि ततो जायति कुक्षुटः ।
 जायते व्यासकस्यापि मासं तस्मान्नु मानवः । ज्येष्ठं पितृभ्रातृष्वपि भ्रातरं योऽवमन्यते ।
 सोऽपि मृत्युमुपागम्य कौश्लेणेनै प्रजायते । कौश्लो जीवति मासांश्च द्वा द्वा पञ्च च ।
 ततो निधनमापन्नो मानुषत्वमुपाश्रुते । तृषसो ब्राह्मणी मत्वा कर्मिणेनै प्रजायते ।
 ततः सम्प्राप्य निधनं जायते शूद्रकरः पुनः । शूद्रकरो जातमाचक्षु रोगेष विद्यते नृप ।
 या ततो जायते मूढः कर्मणा तेन पार्थिव । या भूत्वा कृतकर्माऽभौ जायते मानुषस्ततः ।
 तत्रापत्यं समुत्पाद्य मृतो जायते भूषिकः । कृतघ्नस्य मृतो राजन् यमस्य विषयं मतः ।
 यमस्य पुरुषैः कुट्टैर्ष्वर्षं प्राप्नोति दास्यं । दस्यं समुद्रं शूद्रमग्निबुधश्च दास्यं ।
 अस्त्रिपत्रवने घोरं वासुकां कूटब्राह्मणीं । रतास्यान्यास्य बह्वोः स यमस्य विषयं मतः ।
 घातनाः प्राप्य तत्रोपासतो वञ्चति भारत । ततो हतः कृतघ्नः स तत्रोपैर्भरतर्षभ ।
 संसारचक्रमासाद्य कर्मिणेनै प्रजायते । कर्मिर्भवति वर्षाणि द्वा पञ्च च भारत ।
 ततो गर्भं समासाद्य तत्रैव विद्यते त्रिशुः । ततो गर्भघ्नैर्जन्तुष्वंजलिभिः सम्प्रपद्यते ।
 संसारांश्च बह्वन् मत्वा ततस्त्रिर्ष्यं प्रजायते । ततो दुःखमनुप्राप्य बह्ववर्षमवाप्तिह ।
 अपुनर्भवंसंयुक्तततः क्रूरं प्रजायते । दधि हत्वा वक्रसापि ह्यवो मन्वानसंस्ततान् ।
 घोरयित्वा तु दुर्भुद्धिर्मधु दंभः प्रजायते । फलं वा मूलकं हत्वा अपूपं वा पिपीलिकाः ।
 घोरयित्वा तु निष्पावं जायते वक्रनीलकः । पायथं घोरयित्वा तु तिलिरिक्तमवाप्नुयै ।
 हत्वा पिट्टमयं पूषं कुक्षोजूकः प्रजायते । त्रयो हत्वा तु दुर्भुद्धिर्वायवो जायते नरः ।
 कांस्यं हत्वा तु दुर्भुद्धिर्घोरीतो जायते नरः । राक्षसं भाजयं हत्वा कपोतः यम जायते ।

हत्वा तु काञ्चन भाषं कर्मिणेनौ प्रजायते । परोक्षं चोरयित्वा तु ककरत्नं निघञ्चति ।
 कौञ्चिकम् ततो हत्वा नरो जायति वर्षिकः । अंशुर्कं चोरयित्वा तु इष्टो जायति मानवः ।
 चोरयित्वा दुकूलम् मृतो रघुः प्रजायते । कौशुः कार्पाशिकं हत्वा मृतो जायति मानवः ।
 चोरयित्वा नरः पदं त्राविक्रमैव भारत । सोमश्च वस्त्रमादाय ब्रह्मो जन्तुः प्रजायते ।
 वर्षान् हत्वा तु पुरुषो मृतो जायति वर्षिकः । हत्वा रत्नाणि वस्त्राणि जायते शीतशीतकः ।
 वर्षाकादींश्चार्थं गन्धोश्चोरयित्वा मानवः । कुञ्जुन्दरिममाप्नोति रावन् शौचपराभवः ।
 तत्र जीवति वर्षाणि ततो द्रव्यं च पञ्च च । अधर्षेण चर्षं कृत्वा ततो जायति मानवः ।
 चोरयित्वा पयसापि बलाका सम्प्रजायते । यद्यु चोरयते तैर्बं करो मोहकमन्त्रितः ।
 सोऽपि राजन्मृतो जलुसैतपायो प्रजायते । अज्ज्वलं पुरयं हत्वा सञ्ज्वलः पुरुषाधमः ।
 अर्थादींश्चार्थं वा वैरो य मृतो जायते खरः । खरो जीवति वर्षे द्वे ततः ब्रह्मेण वध्यते ।
 स मृतो मृगयोनिः तु नित्योद्दिष्टोऽभिजायते । मृगो बध्यति ब्रह्मेण मते संवत्सरे तु यः ।
 हतो मृगस्ततो मीनः सोऽपि जालेन बध्यते । माघे चतुर्थे सम्प्राप्ते क्षापदः सम्प्रजायते ।
 श्यापदो द्रव्यं वर्षाणि दीपो वर्षाणि पञ्च च । ततश्च निधनं प्राप्य काकपर्व्याद्यपोदितः ।
 अधर्षेण चर्षं कृत्वा ततो जायति मानवः । स्त्रियं हत्वा तु दुर्भुङ्क्ष्विषमश्च त्रिवर्षं मतः ।
 वज्रक्रेत्रान् समादाय संसारांश्चैव विंशतिं । ततः पलाशहाराज कर्मिणेनौ प्रजायते ।
 कर्मिण्येवतिवर्षाणि भूत्वा जायति मानवः । भोजनं चोरयित्वा तु मक्किका जायते नरः ।
 मक्किकासङ्घवन्नो बह्वन् मासान् भवत्युत । ततः पापचर्षं कृत्वा मानुषत्वसंवाप्नुते ।
 धान्यं हत्वा तु पुरुषो सोमकः सम्प्रजायते । तथा पिप्पलाकसंमिश्रमन्नं चोरयेन्नरः ।
 य जायते वसुधामो दाहको भुविको महान् । द्रव्यं वै मानुषं निजं पापात्मा च प्रजायते ।
 घृतं हत्वा तु दुर्भुङ्क्ष्विः काकमद्गुः प्रजायते । मत्स्यमांसमयो हत्वा काको जायति दुर्बलितः ।
 लवणं चोरयित्वा तु पैरिकाकः प्रजायते । विश्रायेण तु निश्चितं यो वै निश्चैति मानवः ।
 य गतायुर्नेग्नादृक् मत्स्येनौ प्रजायते । मत्स्येनोनिमनुप्राप्य मृतो जायति मानवः ।
 मानुषत्वमनुप्राप्य शोषायुरुपपद्यते । पापानि तु नरः कृत्वा तिर्यक्जायेत भारत ।
 न चात्पन्नः प्रमादन्ते धर्मं जानन्ति किञ्चन । ये पापानि नराः कृत्वा निरखन्ति ततैः सदा ।
 सुखदुःखममायुक्ता व्याधितास्ते भवन्त्युत । असंवासाः प्रजायन्ते खोक्ता अपि न संशयः ।
 नराः पापसमाचारा लोभमोहमन्विताः । वर्ज्ययन्ति च पापानि जन्मप्रभृति ये नराः ।
 अरोगा रूपवन्तश्च धनिनश्च भवन्त्युत । स्त्रियोऽप्येतेन कृत्येन कृत्वा पापमवाप्नुयुः ।
 एतेषांभेव जन्मनां भार्यात्ममुपयान्ति ताः । परस्वदरुणे देवाः सर्वे एव प्रकीर्तिताः ।
 एतद्दे लोभमाचेष कथितं ते मयाऽनघ । अपरान् मत्कथायोगे भूय जोष्यसि भारत ।
 एतन्नया महाराज ब्रह्मणो वदतः पुरा । सुरर्षीणां श्रुतं मध्ये पृष्ट्यापि यथातथं ।

११७

११८

११९

१२०

१२१

१२२

मथाऽपि तत्र कार्त्स्न्येन वक्ष्यामि ननुवर्षितं । एतच्छ्रुत्वा महापराय धर्मो सुद भवः सदा ।

एति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि संवत्सरात्मकपर्वे एकादशाधिकश्लोकाऽध्यायः ॥ १११ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अधर्मेण गतिर्भ्रान् क्वचिन्ना खे नवाऽप्यथ । धर्मैश्च तु गतिं शोभुमिच्छामि वदताम्वर ।

कृत्वा पापानि कर्माणि कथं यानि शूभां गतिं । कर्मेणा च कृतेनेह खेन यानि शूभां गतिं ।

॥ दृश्यन्तिह वाच ॥ कृत्वा पापानि कर्माणि अधर्मेण समागतः । मनसा विपरोतेन निरसं प्रतिपद्यते ।

मोहादधर्मो यः कृत्वा पुनः समनुत्पद्यते । मनःसमाधिर्धनुषो न स खेवेत दुष्कृतं ।

११२

यथा यथा मनसाश्च दुष्कृतं कर्म गर्हते । तथा तथा शरीरेषु तेनाधर्मैश्च मुच्यते ।

यदि व्याहरते राजन् विप्राणां धर्मवादिनां । ततोऽधर्मैश्च तान् विप्रमपवादात् प्रमुच्यते ।

यथा यथा नरः स्वगणधर्ममनुभावते । समाहितेन मनसा विमुच्यति तथा तथा ।

भुङ्क्ते इव निष्ठाकात् पूर्वमुक्ताञ्जराण्यनात् । दत्त्वा विप्रस्य दानानि विविधानि समाहितः ।

मनःसमाधिर्धनुषः सुगतिं प्रतिपद्यते । प्रदानानि तु वक्ष्यामि वानि दत्त्वा युधिष्ठिर ।

११३

नरः कृत्वाऽप्यकार्याणि ततो धर्मैश्च युज्यते । सर्वैवाग्नेय दानाण्यामर्षं वेदमुदाहृतं ।

पूर्वमन्नं प्रदातव्यमनुना धर्ममिच्छता । प्राणा ह्यर्षं मनुष्याणां तस्माज्जन्तुश्च जायते ।

अग्ने प्रतिष्ठिता सोकासाक्षादर्थं प्रव्रज्यते । अन्नमेव प्रव्रजन्ति देवर्षिपितृमानवाः ।

अन्नस्य हि प्रदानेन रक्षितदेवो दिवं गतः । न्यायसन्धं प्रदातव्यं द्विजानिभ्योऽन्नमुत्तमं ।

स्वाध्यायसमुपेतैश्च प्रहृष्टैवाकारात्मना । अन्नं ह्यन्नमुपाश्रयिन् प्राण्णानां व्रतं दत्त ।

११४

हृष्टेन मनसा दत्तं न च तिर्यग्गतिर्भवेत् । प्राण्णानां सप्तधाणि दत्त भोज्य नरवर्धन ।

नरोऽधर्मेण प्रमुच्येत येमिच्छन्तिरतः सदा । भैक्षोपाश्रयं समाहृत्य विप्रैः वेदपुरस्कृतः ।

स्वाध्यायनिरते विप्रे दत्त्वेह सुखमेधते । अर्धिसन् प्राण्णस्यानि न्यायेन परिपाक्य च ।

अन्निसरसा प्राप्तमन्नं धो वै प्रव्रज्यति । द्विजेभ्यो वेदवृद्धेभ्यः प्रथमः सुप्रसाहितः ।

तेनापोहति धर्मोत्तमं दुष्कृतं कर्म पाच्छिव । यद्भागपरिशुद्धं कर्षेभोगमुपाश्रितं ।

११५

वेश्या ददद्विजानिभ्यः पापेभ्यः परिमुच्यते । अवाप्य प्राणसन्देहं कार्त्स्न्येन समाश्रितं ।

अन्नं दत्त्वा द्विजानिभ्यः शूद्रः पापात् प्रमुच्यते । शीरवेन बलेनाशमर्षयित्वा विहिंसकः ।

यः प्रव्रज्यति विप्रैश्च न स दुर्गाधि भवेते । न्यायेनैवाप्तमन्नस्य नरो हर्षयमन्वितः ।

द्विजेभ्यो वेदवृद्धेभ्यो दत्त्वा पापात् प्रमुच्यते । यतो पन्थानमःतुल्य कर्मपापैः प्रमुच्यते ।

अन्नमूर्जद्वारं लोके दत्त्वाऽग्नी भवेन्नरः । दानवर्जिः कृतः पन्था येन यानि मनोविषः ।

११६

ते हि प्राणस्य दातारलोभो धर्मः समातनः । सर्वैवाश्रयमनुष्येण न्यायेनाश्रयं गच्छितं ।

कार्यं पात्रगतं नित्यमन्नं हि परमा गतिः । अन्नस्य हि प्रदानेन नरो रौद्रं न खेवते ।

तस्मादन्नं प्रदातव्यमन्यायपरिवर्जितं । यतेद्वाङ्मसपूर्व्यं हि भोक्तुमर्षं यद्दो सदा ।

अवन्ध्यं दिवसं कुर्यादन्नदानेन मानवः । भोजयित्वा दत्तन्नं नरो वेदविदां नृप ।

व्यावविदुर्वाविदुवाविनिवाविनिं तथा । न वाति नरकंवेरं संवरीषा न वेकी ।
वर्षाकामवमापुतः प्रैत वावपुते कुचं । एवं कपु वमापुते रममे विनाम्बरः ।
रुपवान् कीर्तिमाद्यैव धर्मव्योपपन्नो । एतान् वर्षाकामवमापुतं वदन् ।
मूकमेतत् धर्माणां प्रदानायाश्च भारत ।

११८

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वे अनुशासनिके पर्वे अजहाणवचने द्वादशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अहिंसा वैदिकं कर्म आत्मनिश्चयधर्मः । तपोऽथ नृपशुक्रया किं ज्ञेयः पुरुषं प्रति ।
॥ इत्युवाच तदा ॥ वर्षाकामानि धर्माणि इत्यन्वाराणि वर्षाः । इत्यु संकीर्तमानानि वदतः भगवर्षभ । ११९
यत्न निःशेषं कमेतरं वदन्नात्मनुतमं । अहिंसायाश्च धर्मं नः साधयति वै नरः ।
कीन् दोषान् वर्षभूतेषु निधाय पुरुषः सदा । कामकोपौ च बन्धन् ततः विद्विजवापते ।
अहिंसकानि भूमानि दशैव विनिश्चयि चः । चात्मनः सुखनिश्चयं च प्रैत वैव कुचो भवेत् ।
आत्मोपमसु भूतेषु यो वै भवति पुरुषः । त्यक्तदशो जितक्रोधः स प्रैत सुखमेवते ।
वर्षभूतात्मभूतस्य वर्षभूतानि पश्यतः । देवाऽपि मानं मुक्त्वानि अपदस्य पदैचिचः । ११९
न तत्परस्य संदधात् प्रतिपुच्छं चदात्मनः । एव संसेपतो धर्मः कामादन्वः प्रवर्तते ।
प्रत्याख्यानं च दानं च मुक्त्वदुःखे प्रियाप्रिये । आत्मोपम्येन पुरुषः प्रमाद्यमधिगच्छति ।

यथापरः प्रक्रमते परेषु तथाऽपरं प्रक्रमन्ते परस्मिन् । तथैव तेषुवमा जीवसोमे यथा धर्मा निपुणेनोपरिष्टः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा तं सुरमुखधर्मराजं युधिष्ठिरं । द्विवक्त्रकामे धीमान् पश्यन्तमेव नन्ददा ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वे अनुशासनिके पर्वे अजहाणवचने चोद्देशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो युधिष्ठिरा राजा भरतस्ये पितामहः । पुनरेव महातेजाः पश्यन् वदताम्बरः । ११९
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अश्वयो ब्राह्मणा देवाः प्रवचन्ति महात्मने । अहिंसाकर्मधर्मं वैदप्रामाण्यदर्शनम् ।
कर्मणा मनुजः कुर्वन् हिंसां पार्थिवजनम । वाचा च मनसा चैव कर्तुं दुःखात् प्रमुच्यते ।
॥ भीष्म उवाच ॥ अतुर्भिधेयं निर्दिष्टा अहिंसा ब्रह्मवादिभिः । एकैकतोऽपि विभ्रष्टा न भवत्यरिसूदन ।
यथा सर्वसत्पुण्यादौ विभिः पादैर्न तिष्ठति । तथैवेयं जज्ञोपास कारुणैः प्रोच्यते विभिः ।
यथा नागपदेऽन्वानि पदानि पदनामिनां । सर्वाण्येव पिधोयन्ते पद्व्यतानि कौशले । ११९
एवं लोकेश्वरिणा तु निर्दिष्टा धर्मतः पुरा । कर्मणा विद्यते अनुष्माणा च मनसाऽपि च ।
पूर्वन्तु मनसा त्यक्त्वा तथा वाचाऽथ कर्मणा । न भवत्यति यो मांसं विविधं च विमुच्यते ।
त्रिकारणं मुनिर्दिष्टं भूयते ब्रह्मवादिभिः । अनोवाचितया खादे दोषा ज्ञेषु प्रतिष्ठिताः ।
न भक्षयन्त्यतो मांसं तपोयुक्ता मनोविचः । दोषांस्तु भक्षये राज्ञांश्वस्येव विबोधये ।
पुत्रमांसोपमं राजन् खादते यो विचक्षतः । मांसं मोक्षसमाहितः पुरुषः सोऽधमः सततः । ११९
पितृमातृममाद्येन पुत्रत्वं जायते तथा । हिंसां कृत्वाऽवद्वः पापे भूयिष्ठं जायते तथा ।
रसस्य प्रतिजिह्वाया ज्ञानं प्रत्याचते यथा । तथा ब्राह्मणेषु निघतं रागे ज्ञासादिताडनैश्च ।

संकृतासंकृताः पक्वा खवपासकसासया । प्रजायन्ते यथा भावासाया चित्तं विवर्धते ।
 भेरीस्रदङ्गप्रस्रंशं तन्नोप्रस्रंशं पुष्कलान् । निषेविष्यन्ति वै स्रन्दा मांसभवाः कथं जराः ।
 अचिन्तितमनिर्दिष्टमसङ्घितमेतत् ॥ ५ ॥ एवं गृध्राभिभूता ये प्रस्रंशन्ति पक्वाचिन्तः ।
 प्रस्रंसा ज्ञेय मांसस्य दोषकर्षकलाभिता । जीवितं हि परित्यज्य बहवः साधवी जनाः ।
 स्वमांसैः परमांसानि परिपाक्य दिवं गताः । एकमेव महाराज चतुर्भिः कारकैर्हृता ।
 अहिंसा तव निर्दिष्टा सर्वधर्मानुसंधिता ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि मांसवर्ज्यनक्षत्रे चतुर्ह्यधिकश्रुतीऽध्यायः ॥ ११४ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अहिंसा-परमो धर्मो दत्तुं कञ्चनक्षया । शत्रुषु च भवानाह पितृनामिवकाङ्क्षितः ।
 मांसैर्ध्वजविधेः प्रोक्तस्यया शत्रुविधिः पुरा । च हत्वा च कुतो मांसभेदस्तेद्विदुष्यते ।
 जातो नः संशयो धर्मो मांसस्य परित्यज्यते । दोषो भक्षयतः कः खात् कस्यामक्षयतो गुणः ।
 हत्वा भक्षयतो वाऽपि परेषामि हतस्य वा । हत्याहा चः परस्वार्थे क्रीत्वा वा भक्षयेत्परः ।
 एतद्विष्णुमि तन्नेन कर्मभावं जयाऽनघ । निरुधेन चिकीर्षामि धर्ममेतं समात्मने ।
 कथमायुरवाप्नोति कथं भवति सत्ववान् । कथमव्यङ्गतामेति सख्यो जायते कथं ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ मांसखाभक्षकाऽऽजन् धर्मैः कुरुनन्दन । तयो गृध्रु चयातन्मं यथाऽस्य विधिरत्नमः ।
 रूपमव्यङ्गतामार्युर्बुद्धिं सत्त्वं कथं श्रुति । प्राणुकाभैर्नैरहिंसा वर्जिता वै महात्मभिः ।
 अधीशामन संवादो ब्रह्मः कुरुनन्दन । बभूव तेषाम् मत्तं यत्तच्छत्रु युधिष्ठिर ।
 यो यजेताश्चमेधेन मांसि मांसि सतप्रतः । सर्वेष्वेवधुमांसस्य सममेतद्युधिष्ठिर ।
 सप्तपंचो बालखिल्या तथैव च मरोचिपाः । अमांसभक्षं राजन् प्रस्रंशन्ति मनीषिणः ।
 न भक्षयति यो मांसं न च हन्याद्य खातयेत् । तस्मिन् सर्वभूतानां मनः खायन्धुरोऽप्रवीत् ।
 अर्धुः सर्वभूतानां विधास्यः सर्वैकानुषु । साधूनां संमतो नित्यं भवेद्योसं विवर्ज्यं चम् ।
 स्वमांसं परमांसं यो बद्धैश्चिह्नमिच्छति । नारदः प्राह धर्मात्मा निवर्तं योऽबोदति ।
 ददाति यजते चापि तपस्वी च भवत्यपि । मधुमांसनिवृत्तेति प्राह चैवं वृहस्पतिः ।
 मांसि मांस्यसमेधेन यो यजेत ज्ञतं समाः । न खादति च यो मांसं सममेतस्मत्तं मम ।
 यदा यजति सचेष्ट यदा दानं प्रयच्छति । यदा तपस्वी भवति मधुमांसविवर्जनात् ।
 सर्वे वेदा न तत् कुर्वुः सर्वे ब्रह्मास्व भारत । यो भक्षयिष्या मांसानि पश्चादपि निवर्तते ।
 दुष्करं हि रसज्ञाने मांसस्य परिवर्ज्यं । चतुर्षु प्रतमिदं पुण्यं सर्वप्राणभवमहम् ।
 सर्वभूतेषु यो विद्वान् ददात्यभयदक्षिणं । दाता भवति लोकैः च प्राणानां नाच संशयः ।
 एतं वै परमं धर्मं प्रस्रंशन्ति मनीषिणः । प्राणा यदात्मनोऽभीष्टा भूतानामपि वै तथा ।
 आत्मोपस्थेन मन्त्रस्य बुद्धिमग्निः कृतात्मभिः । मृत्युतो भयमस्तीति विदुषां भूतिमिच्छतां ।
 किं पुनर्हन्त्यमानानां तरसा जीवितार्थिनां । श्रेयोगाशामपापानां यौर्ध्वं शिष्यजीविभिः ।

तस्माद्विद्धि महाराज मांसस्य परिवर्त्तनं । धर्मस्याप्यतनं भेदं कर्मस्य च सुखस्य च ।
 अहिंसा परमो धर्मस्तथाऽहिंसा परं तपः । अहिंसा परमं सत्यं धर्मोः प्रवर्त्तते ।
 न हि हिंसा ह्येवात् काष्ठादुपकाशाऽपि जायते । इत्या जन्तुं ततो मांसं तस्माद्दोषस्तु भक्षणे ।
 आहास्यथाऽमृतभुजा देवाः सत्यार्च्यवप्रियाः । क्रव्यादान् राजसान् विद्धि जिह्वारसपरायणान् । १८०
 कान्तारेष्वप्य घोरेषु दुर्गेषु गहनेषु च । रापावहनि सन्ध्यासु चतुरेषु यमासु च ।
 उषतेषु च वस्त्रेषु मृगव्यासभक्षेषु च । अमांसभक्षणे राजन् भयमन्धेने गच्छति ।
 इरस्यः सर्वभूतानां विद्यायाः सर्वजन्तुषु । अनुदेमकरो सिद्धे न चाप्युदिजते यदा । *
 यदिचेत् खादको न स्यात् न तदा घातको भवेत् । घातकः खादकार्थाय चह्यातयति वै नरः ।
 अभक्ष्यमेतदिति वै इति हिंसा निवर्त्तते । खादकार्थमतो हिंसा मृगादीनां प्रवर्त्तते । १८१
 यस्माद्भवति तेषाम्यहिंसकानां महःपुते । तस्माद्विष्वर्जयेत्मांसं य इच्छेत्कृतिमात्मनः ।
 चातारं नाधि गच्छन्ति रौद्राः प्राणिविहिंसकाः । उद्वेजयोथा भूतानां यथा खास्यमृगास्तथा ।
 सोभादा बुद्धिमोहादा बलवीर्यार्थमेव च । संसर्गादाऽप्य पापानां अधर्मै रचितानृणां ।
 स्वमांसं परमांशेन यो वर्द्धयितुमिच्छति । उद्विग्नवाचो वषति यत्र तत्राभिजायते ।
 धन्यं यन्नस्यमायुधं स्वर्ग्यं स्वस्वयनं महत् । मांसखाभक्ष्यं प्राकृतिवृत्ताः परमर्षवः । १८२
 इदम् सुखं कौन्तेय श्रुतमासीत् पुरा मया । मार्कण्डेयस्य वदतो ये दोषा मांसभक्षणे ।
 यो वै खादति मांसानि प्राणिनां जिवितैर्विधां । इतानां वा मृतानां वा यथा इत्या तथैव यः ।
 धनेन क्रयिको इति खादकस्योपभोगतः । घातको बधवन्वाभ्यामित्येव विविधो बधः ।
 अखादकमनुमोदंश्च भावदोषेण मानवः । योऽनुमोदति इत्यस्यं योऽपि दोषेण लिप्यते ।
 अयः सर्वभूतानामाद्युष्माज्जोदकः सुखी । भवत्यभक्ष्यमांसं दक्षावान् प्राणिनामिह । १८३
 हिरण्यदानैर्गोदानैर्भूमिदानैश्च सर्वैः । मांसखाभक्षणे धर्मो विविष्ट इति नः मुनिः ।
 अप्रोक्षितं वृथामांसं विधिहीनं न भक्षयेत् । भक्षयन्निरसं याति नरो नास्त्वत्र संश्रयः ।
 प्रोक्षिताभ्युक्षितं मांसं तथा ब्राह्मणकाम्यया । अन्यदोषमिदं ज्ञेयं विपरीते तु लिप्यते ।
 खादकस्य हते जन्तून् यो इत्यात् पुद्बोधमः । महादोषतरस्य च घातको न तु खादकः ।
 इत्याप्यश्रुतिश्रुतैर्यो मार्गैरबुधोऽधमः । इत्याज्जन्तुं मांसव्यग्रः स वै नरकभाङ्गरः । १८४
 भक्षयित्वाऽपि यो मांसं पश्चादपि निवर्त्तते । तस्मापि सुमहान् धर्मो यः पापाऽनिवर्त्तते ।
 अहर्त्ता चानुमन्ता च विप्रस्ता क्रयविक्रयो । संस्कर्त्ता चोपभोक्ता च घातकाः सर्वे एव ते ।
 इदमन्यत्तु वक्ष्यामि प्रमाणं विधिनिर्भितं । पुराणमृविभिर्षुष्टं वेदेषु परिनिष्ठितं ।
 प्रवृत्तिलक्षणे धर्मः प्रजाधिभिहदाहतः । ययोर्न राजन्न ईदं न तु तयोश्चकारिण्युक्तां ।
 इविधत् संस्कृतं मन्त्रैः प्रोक्षिताभ्युक्षितं ऽऽपि । वेदोक्तेन प्रमाणेन पिबुष्यां प्रक्रियासु च । १८५
 अतोऽन्यथा वृथामांसमभक्ष्यं मनुरभवोत् । अस्म्यैभक्ष्यस्यैव रणोवद्भरतर्षभ ।

विधिहीनं नरः पूर्वं मांसं राजस भक्षयेत् । अपोहितं वृथा मांसं विधिहीनं न भक्षयेत् ।
 य इच्छेत् पुरुषोऽत्यन्तमात्मानं निरुपद्रवं । स वर्जयेत् मांसानि प्राणिनामिह सर्वत्रः ।
 शूयते हि पुरा कल्पे नृणां मोक्षिमयः पश्यः । येनाद्यजन्त यज्जानः पुण्यलोकापरावशाः ।
 अविभिः संवत्सं पृष्टो वसुधैदिपतिः पुरा । अमच्छामिति मांसं यः प्राह मच्छामिति प्रभो । ११०
 आकाशादवनिं प्राप्तस्ततः स पृथिवीपतिः । इतरेषु पुण्योक्ता विवेक धरणीतलं ।
 प्रजानां हितकामेन लगन्त्वेन महात्मना । अरक्षाः सर्वदेवताः प्रेषितास्तथा मुनाः ।
 क्रिया ज्ञेवं न शीघ्रं पितृदेवतसंज्ञिताः । प्रीत्येव पितरश्चैव न्यायतो मांसतर्पिताः ।
 इदम् पश्य राजेन्द्र कीर्त्तमानं महात्मनः । अभक्ष्ये सर्वसुखं मांसस्य मनुष्याधिप ।
 यस्तु वर्धयति पूर्वं तपश्चयेत् सुदूरवत् । यद्यैव सर्वसुखं समनेतकान्तं मम । १११
 कौमुदे तु विवेकेण दृष्ट्वाप्ये नराधिप । सर्वसुखं धुमांसानि धर्मैः क्षत्र विधीयते ।
 चतुरो वार्षिकान् मांसान् घो मांसं परिवर्जयेत् । जगारि भद्राणांशेति कीर्त्तिमासुख्येभ्यो वत्सं ।
 अथवा मासमेकं वै सर्वसुखं भक्षयन् । अतीत्य सर्वदुःखानि सुखं जीवेत्पिरामयः ।
 वर्जयन्ति हि मांसानि आसन्नः पशुभ्योऽपि वा । तेषां हिंसानिहतानां ब्रह्मलोके विधीयते ।
 मांसान् कौमुदं पक्षं वर्जितं पार्थ राजभिः । सर्वभूतात्मभूतस्यै विदितार्थपरावरैः । ११२
 नाभागेनाम्बरोषेण गयेन च महात्मना । आयुनायानरश्चैन दिलीपरश्चपुद्गभिः ।
 कार्त्तवीर्यानुद्वङ्गाभ्यां मज्जवैश्वर्यातिना । नृजेन विश्वकपेनेन तथैव ब्रह्मविन्दुना ।
 युवनासेन च तथा विविगीरीमरेण च । मुचुकुन्देन मात्स्याया हरिश्चन्द्रेण वा विभो ।
 सत्यं वदत मा सत्यं सत्यं धर्मैः समातनः । हरिश्चन्द्रश्चरति वै दिवि सत्येन चन्द्रवत् ।
 श्येनश्चित्रेण राजेन्द्र बोधकैः तुल्येण च । रैवतेन रत्निदेवेन वसुनाः सुश्रयेण च । ११३
 रतैश्चान्यैश्च राजेन्द्र क्षुपेण भरतेन च । दुष्प्रतेन कर्कशेण रामाक्षरैः नलेया ।
 विरूपाक्षेन निमिना जन्तकेन च धीमता । ऐलेन पृथुना चैव वीरसेनेन चैव च ।
 इत्साकुषा शम्भुना च शैलेन समरेण च । अजेन धुम्भुना चैव तथैव च सुमाजना ।
 हर्षभेन च राजेन्द्र क्षुपेण भरतेन च । रतैश्चान्यैश्च राजेन्द्र पुरा मांसं न भक्षितं ।
 श्वारदं कौमुदं मांसं तनस्यै कर्ममाप्नुवन् । ब्रह्मलोके च तिष्ठन्ति ज्वलमानाः त्रिधासृताः । ११४
 उपाश्रयमाना गन्धर्वैः क्षीरशृङ्गसमन्विताः । तदेतदुत्तमं धर्ममहिंसाधर्मसुखं ।
 धे चरन्ति महात्मनो नाकृष्टि वदन्ति ते । मधु मांसस्य धे निर्यं वर्जयन्तीह धार्मिकाः ।
 जगत्प्रभृति महास्य सर्वे ते मुनयः सृताः । इमं धर्मममांसादं वक्षरे क्वावपीत वा ।
 अपिचेत् सुदुराचारे न यातु निरर्थं जनेत् । पठेद्यथा इदं राजन् द्रुपुषादाऽप्यभीक्ष्ण्यः ।
 अमांसमक्षयिर्विधिं पवित्रमपिपूजितं । विमुक्तः सर्वपापेभ्यः सर्वकर्मैर्न हीयते । ११५
 विविष्टता शान्तिषु च समते नाच संशयः । आपन्नश्चापदी मुच्येद्द्रो मुच्येत वन्धनात् ।

मुच्येत्तथातुरो रोमाहुः प्राक्मुच्येत् दुःखितः । निर्योगीनि न मन्वेत् कपवांस भवेत्तरः ।
 अङ्गिमात्रे कुदमेष्ट प्राप्नुयात् महस्रमः । एतत्ते कथित राजकांसस्य परिवर्जने ।
 प्रष्टतौ च निष्टतौ च विधानस्य विनिर्दिष्टं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि मांसभक्षणविधौ पञ्चदशधिकप्रतोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ इमे वै मांसवा लोके नृपसा मांसगृह्णिनः । विदुष्य विविधान् भक्ष्यान् महारसोगवा इव । ११६

अपूपान् विविधाकारान् प्राक्कानि विविधानि च । खाद्यवाच्ययोगात् तत्रेऽह्नि यथाभियं ।
 तत्र मे वृद्धिरथैव विमर्षे परिमुञ्चते । न मन्वे रयतः किञ्चिन्मांसतोऽस्योति किञ्चन ।
 तद्विद्वानि गुणान् श्रोतुं मांसकाभक्षणे प्रभो । भक्षणे चैव ये दोषासांशेव भरतर्षभ ।
 सर्वे तन्नेन धर्मज्ञ यथावदिह धर्मतः । किंवा भक्ष्यामभक्ष्यं वा सर्वमेतद्ददस्य मे ।

यथेतद्यादृशस्यैव गुणा ये चास्य वर्जने । दोषा भक्षयतो येऽपि तस्मै नृदि पितामह । ११७

॥ भीष्म उवाच ॥ एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत । न मांसात् परमं किञ्चिद्भक्षतो विद्यते भुवि ।

ह्यत्रचीणाभितप्तानां पांसुधर्मरतात्मना । अभ्यगा कर्त्तव्यतामाह न मांसादिद्यते परं ।
 सद्यो वर्द्धयति प्राणान् पुष्टिमय्या दधाति च । न भक्ष्योऽभक्षिकः कश्चिन्मांसादसि परस्वप ।
 विवर्जिते तु बहवो गुणाः कौरवमन्दन । ये भवन्ति मनुष्याणां तस्मै निगदतः शृणु ।
 क्षमांसं परमांशेन यो वर्द्धयितुमिच्छति । नासि सुदूतरस्यसात् सनृपसतरो नरः । ११८

न हि प्राणात् प्रियतरं लोके किञ्चन विद्यते । तस्माद्दयां नरः कुर्याद्यथात्मनि तथा परे ।
 शृणुच्च तात सभूतिष्वासस्योह न भंजयः । भक्षणे तु महान् दोषो ह्यिदृशो पुण्यमुच्यते ।
 विधिना वेददृष्टेन तद्भुञ्जेत् न दुष्यति । यज्ञार्थे पशवः सृष्टा इत्यपि श्रूयते श्रुतिः ।

अतोऽप्यया प्रष्टव्यानां राजसो विधिरक्षणे । कश्चिद्याणाञ्च यो दृष्टो विधिस्तत्रापि मे शृणु । ११९

वीर्येणोपास्त्रिंशं मांसं यथा भुञ्जन् दुष्यति । चारण्याः सर्वदेवताः सर्वैः भोक्षिता सृगाः ।
 अगस्त्येन पुरा राजन् सृगया येन पूज्यते । नात्मानमपरित्यज्य सृगया नाम विद्यते ।
 समतामुपसङ्गम्य भूतं हन्यति हन्ति वा । अतो राजर्षयः सर्वे सृगयां यान्ति भाङ्गत ।
 न हि स्त्रियन्ति पापेन न चेतत् पातकं विदुः । न ह्यतः सदृशं किञ्चिदिह लोके परत्र च ।
 यत् सर्वेष्विह भूतेषु दद्यात् कौरवमन्दन । न भयं विद्यते जातु नरस्योह दद्यावतः ।

दद्यावतामिमे लोकाः परे चापि तरस्त्रिणां । अहिंसास्यस्यो धर्मो इति सर्वविदो विदुः । १२०

यदहिंसात्मकं कर्त्तव्यं तत् कुर्यादात्मवाचरः । पिष्टदेवतसङ्घेषु प्रोषितं ह्यकिदृश्यते ।
 अभयं सर्वभूतेभ्यो यो ददाति दयापरः । अभयं सर्वभूतानि ददतीत्यनुश्रुणुम ।
 अतश्च स्मरितस्यैव पतितं किष्टमाहृतं । सर्वभूतानि रक्षन्ति सन्नेषु विषमेषु च ।

नैनं व्याससृगा भ्रान्ति न पित्राया न राजसाः । मुच्यते भयकालेषु मोक्षयेशो भये परान ।
 प्राणदानात् परं दानं न भूतं न भविष्यति । न ह्यात्मनः प्रियतरं किञ्चिदस्योह निश्चितं । १२१

अनिष्टं सर्वभूतानां मरणं नाम भारत । मृत्युक्तासे हि भूतानीं यद्यो जायेत केपयुः ।
जातिजनप्रजरादुःखैरिच्छं संसारसागरे । जनवः परिवर्तनींशरवावुद्दिग्निं च ।
मर्भवासेषु पञ्चाने चाराणकटुकैरवैः । मूषसेकपुरीषाणां परधैर्भृशदाहवैः ।
आतासाथरसास्त्र हिंस्रमानाः पुनः पुनः । पाचमानाश्च पञ्चाने विवशा मीकपट्टिनः ।
कुक्षीपाकेषु पञ्चाने तां तां योनिमुपगताः । आक्रान्ते मार्यमाशाश्च ध्वांस्यते वै पुनः पुनः ।
नात्मनोऽस्ति प्रियतमः श्रियोमनुशत्यं च । तस्मान् प्राणिषु सर्वेषु दयावानात्मवान् भवेत् ।
सर्वमांसानि यो राजन् यावज्जीवं न भक्षयेत् । स्त्रीं च विपुलं खानं प्राप्नुयात्प्राय संश्रयः ।
ये भक्षयन्ति मांसानि भूतानां जीवितैश्चिंसां । भक्ष्यन्ते तेऽपि भूतैश्चैरिति मे माच संश्रयः ।
मां च भक्षयते यस्माद्भक्षयिष्ये तमन्नं च । एतस्मांसस्य मांसमनुभुञ्जस्य भारत ।
घातको बध्यते नित्यं ततो बध्यति भक्षिता । आक्रोष्टा कुञ्चते राजन् द्विषन् देवत्वमाप्नुयात् ।
येन येन शरीरेण बसत्कर्म करोति यः । तेन तेन शरीरेण तप्तत् फलमुपाश्रुते ।
अहिंसा परमो धर्मस्तथाऽहिंसा परो दमः । अहिंसा परमं दानमुहिंसा परमं तपः ।
अहिंसा परमो ब्रह्मस्वहिंसा परमं बलं । अहिंसा परमं निवमहिंसा परमं सुखं ।
अहिंसा परमं सत्यमहिंसा परमं श्रुतं । सर्वयज्ञेषु वा दानं सर्वतोर्वेषु चाश्रुतं ।
सर्वदानफलज्ञापि नैतन्मुञ्चामहिंसया । अहिंसस्य तपोऽस्यमहिंसो यजते यदा ।
अहिंसः सर्वभूतानां यथा माता यथा पिता । एतत् फलमहिंसाया भूयश्च कुतपुङ्गव ।
न हि शक्या गुणा वक्तुमपि वर्धयन्तैरपि ।

१०९

१०९

१०९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि अहिंसाफलकथने षोडशधिकशतोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अक्रामाश्च सक्रामाश्च ये हताः सा महावृधे । कां गतिं प्रतिपद्यन्ते तस्य ब्रूहि पितामह ।

दुःखं प्राणपरित्यागः पुरुषाणां महावृधे । जानासि त्वं महाप्राज्ञ प्राणत्यागं बुदुक्करं ।

समृद्धे वाऽसमृद्धे वा शूभे वा यदि वाऽशूभे । कारणं तत्र मे ब्रूहि सर्वज्ञो ह्यसि मे मतः ।

११०

॥ भीष्म उवाच ॥ समृद्धे वाऽसमृद्धे वा शूभे वा यदि वाऽशूभे । संसारेऽस्मिन् समायाताः प्राणिनः श्रियवीपते ।

निरता येन भवेन तत्र मे शृणु कारणं । सम्यक् चायमनुप्रश्नस्त्वयोक्तस्तु युधिष्ठिर ।

अत्र ते वर्त्तयिष्यामि पुराट्कर्मिदं नृप । दैपायनस्य संवादं कोटस्य च युधिष्ठिर ।

ब्रह्मभूतस्वरन् विप्रः कृष्णदैपायनः पुरा । इदर्धं कोटं धावन्तं शोचं ब्रह्मटवर्त्तनि ।

गतिज्ञः सर्वभूतानां भाषाञ्च शरीरिणां । सर्वज्ञः स तदा दृष्ट्वा कोटं वचनमब्रवीत् ।

१११

॥ व्यास उवाच ॥ कोट संवत्सरूपोऽसि त्वरितस्यैव सत्यसि । क धावसि तदाचञ्च कुतस्ये भयमागतं ।

॥ कोट उवाच ॥ ब्रह्मटस्यास्य महतो शोचं श्रुत्वा भयं मम । आगतं वै महाबुद्धे खलु एव हि दाहयः ।

श्रूयते न च मां हन्यादिति श्लाघादपकमे । अचताश्च शृणोम्येवं गोपुत्राणां प्रतोद्यतां ।

बहतां सुमहाभारं सन्निकर्त्तस्वमम्रभो । नृणाञ्च संवाहयतां श्रूयते विविधः स्वनः ।

मोतुमसदिभैवे न शक्यं कोटयोगिना । तस्मादतिक्रमान्नेव स्यादस्मात् सुदारजात् । १०१
 दुःखं हि मृत्युर्भूतानां जीविनाश्च सुदुर्लभं । अतो भीतः पलायामि न श्रेयं नाशुखं मुञ्चाम् ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ इत्युक्तः स तु तं प्राह कुतः कोट सुखं तव । मरुतं ते सुखं मन्ये तिर्यग्गोनौ तु वर्त्तसे ।
 शब्दं स्पृशं रसं गन्धं भोगांश्चोपावचाम् वदन् । नाभिजानामि कोट तं येषो मरणमेव ते ।
 ॥ कोट उवाच ॥ सर्वत्र निरतो जीव इतश्चापि सुखं मम । चिन्तयामि महाप्राज्ञ तस्मादिच्छामि जीविषुं ।
 इहापि विवचः सर्वो यथादेशं प्रवर्तितः । मानुषास्तेष्वेवाश्रये पृथग्योगा विवेकतः । १०२
 अहमासं मनुष्यो वै शूद्रेः वज्रधनः प्रभो । अमृताशो नृशंसस कदर्यो वृद्धिबीजकः ।
 वाक्नोस्त्यो निरुक्तिप्रभो देहा सर्वस्य सर्वत्रः । मियः कृतोपविधिना परस्परहरे रतः ।
 मृत्यातिथिजनश्चापि मृते पर्यञ्जितो मया । मातृव्यात् स्वादुकामिन नृशंसेन सुभुक्ता ।
 देवार्थं पितृयज्ञार्थमसं शक्यकृतं मया । न इत्तमर्थकामिन देवमसं पुरा क्विच ।
 गुप्तं शरणमाश्रित्य भयेषु शरणगतः । अकल्पाने मया त्यक्त्वा न जाता अभवैवियः । १०३
 धनं धान्यं प्रियान्दारान् पानं वासस्तथाऽऽहुतं । श्रियं वृष्ट्वा मनुष्याणामस्तयामि निरर्थकं ।
 ईर्षुः परसुखं वृष्ट्वा अन्वस्य न सुभूषकः । चित्रगंहनाः शान्यशमात्मकाः मानुवन्तः कः ।
 नृशंसगुणभूयिष्ठं पुरा कर्ष्यं हतं मया । स्यात्वा तदनुतप्येऽहं हित्वा प्रियमिवात्मजं ।
 शूभानां नाभिजानामि हतानां कर्ष्यं फलं । माता च पूजिता वृद्धा मातृशुश्रूषिणी मया ।
 मरुत्पानिगुणेपितः सङ्गत्या मृहमागतः । अतिथिः पूजितो ब्रह्मक्षेत्रे मां नाजहात् सतिः । १०४
 कर्षणा पुनरेवाहं सुखमागामि लक्ष्ये । तस्मैऽतुमहमिच्छामि लक्षः श्रेयसपोधन ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि कोटोपाख्याने सप्तदशोऽधिकोऽध्यायः ॥ ११७ ॥
 ॥ व्यास उवाच ॥ शूभेन कर्षणा यद्दे तिर्यग्गोनौ न मुञ्चसे । समैव कोट तत्कर्ष्यं येन त्वं न प्रमुञ्चसे ।
 अहं हि दर्शनादेव तारयामि तपोवसात् । तपोवसाद्भि बलवदलमन्यस्य विद्यते ।
 जानामि पापैः सङ्गतैर्गतं त्वां कोट कोटना । अवाप्यसि पुनर्दुर्लभं धर्मं क्व यदि मन्यसे ।
 कर्मभूमिकृतं देवा भुञ्जते तिर्यग्नाश्च ये । धर्मोऽपि हि मनुष्येषु कामार्थाश्च तथा गुणाः । १०५
 वाग्बुद्धिपाणिपादैश्च व्यपेतस्य विपश्चितः । किं हास्यति मनुष्यस्य मन्दस्यापि हि जीवतः ।
 जीवन् हि कुरुते पूजां विप्राण्यः श्रद्धिस्तुर्थियाः । नृवन्नपि कयां पुष्पां तत्र कोटत्वमेवसि ।
 गुणभूतानि भूतानि तत्र त्वमुपभास्यसे । तत्र तेऽहं विनेष्यामि ब्रह्मालं यत्र वैश्वसि ।
 स तथेति प्रतिश्रुत्य कोटो वर्त्तन्त्यतिष्ठत । सकटो ब्रजंश्च सुमहानागतस्य यदृच्छया ।
 अक्रामेण भिक्षस्य कोटः प्राणान्मुभोच ह । सम्भूतः क्षत्रियकुले प्रसादादमितौजसः । १०६
 तर्क्यं वृष्टुमगमन् सर्वं सन्न्यासु योनिषु । श्राविङ्गीधाराहाथां तैयव मृगपर्चिषां ।
 श्वाकशूद्रवैश्यानां क्षत्रियाणाञ्च योनिषु । स कोट एवमाभास्य श्वपिषा सत्यवादिना ।
 प्रतिस्पत्याऽथ अगाह पादौ मुर्द्धि कृताञ्जलिः ।

॥ कीट उवाच ॥ इदं तदहं खानमोक्षितं दशभिर्गुणैः । चदहं प्राप्य कीटमनागतो राजपुत्रतां ।
 वहन्ति मामतिवहाः कुक्षरा हेममालिनः । खन्दनेषु च कामोजा युक्ताः परमवाजिनः । १०९१
 उक्ताश्चतरयुक्ताणि खानानि च वहन्ति मां । स्वान्धवः सशामात्यसाम्नामि पित्रितौदन ।
 टटेषु सुनिवातेषु सुखेषु ब्रह्मणेषु च । वराहैषु महाभान क्षपामि च सुपूजितः ।
 सर्वेष्वपरराजेषु सुतमामभवन्दिनः । सुवृत्ति मां यथा देवा भवेन् प्रियवादिनः ।
 प्रसादात् सत्यसन्धस्य भवतोऽमितनेत्रवः । चदहं कीटतां प्राप्य सम्प्राप्तो राजपुत्रतां ।
 नमसोऽस्तु महाप्राज्ञ किं करोमि प्रसाधि मां । त्वत्तपोनलनिर्दिष्टमिदं क्षधिगते मया । १०९०
 ॥ व्यास उवाच ॥ अर्चितोऽहं तथा राजन् वाग्भिरस चदहं तथा । अद्य ते कीटतां प्राप्य क्षतिर्ध्याता जुगुप्सिता ।
 न तु नाशोऽस्ति पापस्य चक्षुषोपचितः पुरा । शूद्रेणार्थप्रधानेन नृवंसेनाततायिना ।
 मम ते दर्शनं प्राप्तं तेषु सुकृतं तथा । तिर्थग्येग्यैः स ज्ञातेन मम चाभ्यर्चनान्तथा
 इतस्त्वं राजपुत्रत्वाद्वाङ्मण्डलं समशस्यसि । गोब्राह्मणकृते प्राधान् यथा प्राचं रथाजिरे ।
 राजपुत्र सुखं प्राप्य ऋतुसैवान्नदक्षिणान् । अथ मोदित्वसे स्वर्गे ब्रह्मभूतोऽप्ययः नृखी । १०९१
 तिर्थग्येग्याः शूद्रप्रतामभ्युपैति शूद्रेऽप्येवं अक्षियत्सु वैश्यैः । वृत्तज्ञाथी क्षत्रियो ब्राह्मणत्वं स्वर्गं पुण्यं ब्राह्मणः
 साधुवृत्तः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि कीटोपाख्याने अष्टादशाधिकव्रतोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

॥ भीम उवाच ॥ त्वत्तर्धमनुप्राप्तः स्मरस्तेव च वीर्यवान् । त्यक्त्वा स कीटतां राजस्यचार विपुलं तपः ।
 तस्य धर्मार्थविदुषो दृष्ट्वा तद्विपुलं तपः । आजगाम दिग्भेदः कृष्णदेपायनपादा ।
 ॥ व्यास उवाच ॥ साक्षं देवव्रतं कीट भूतानां परिपालनं । साक्षं देवव्रतं ध्यायंस्ततो विप्रत्वमेवमि ।
 पाहि सर्व्याः प्रजाः सम्बद्धुभाशुभविदात्मवान् । शूभैः संविभजन् कामैरशुभानास्य पावनैः । १०९०
 आत्मवान् भव सुप्रीतः स्वधर्मोचरणे रतः । साक्षीं तमं समुत्सृज्य ततो विप्रत्वमेवमि ।
 ॥ भीम उवाच ॥ सोऽप्यरथमनुप्राप्य पुनरेव युधिष्ठिर । महर्षेर्वचनं श्रुत्वा प्रजा धर्मेण पात्र्य च ।
 अचिरेणैव कालेन कीटः पार्यिवसन्तम । प्रजापालनधर्मेण प्रेत्य विप्रत्वमागतः ।
 ततस्तं ब्राह्मणं दृष्ट्वा पुनरेव महायथाः । आजगाम महाप्राज्ञः कृष्णदेपायनपादा ।
 ॥ व्यास उवाच ॥ भो भो ब्रह्मर्षभ श्रीमन् मा व्यतिष्ठाः कथञ्चन । शूभकञ्चुभयोनीषु पापकृत् पापयो
 निषु । १०९१

उपपद्यति धर्मज्ञ यथापापलोपणं । तस्मात् मृत्युभयात् कीट मा व्यतिष्ठाः कथञ्चन ।

धर्मलोपभयं ते स्यात् तस्माद्ब्रह्मज्ञेरात्तमं ।

॥ कीट उवाच ॥ सुखात् सुखतरं प्राप्ते भगवंस्तत्कृते क्षयं । धर्ममूलाः क्षियः प्राप्य पाप्मा नष्ट दहाद्य मे ।

॥ भीम उवाच ॥ भगवद्वचनात् कीटो ब्राह्मण्यं प्राप्य दुर्लभं । अकरोत् पृथिवीं राजन् यज्ञयूपव्रताङ्कितं ।

ततः सालोक्यमगमन् ब्रह्मणो ब्रह्मवित्तमः । श्रवाप च परं कीटः पार्थ ब्रह्म मनातनं । १०९०

स्वकस्यपत्न्यनिर्दयं स्वकस्य वचनान्नदा । तेषुपि यस्यात् प्रभावेण सताः शर्मित्यपुत्रवाः ।

सम्प्राप्तासौ गतिं पुण्यां तस्मान्ना शोच पुत्रक ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि कीटोपाख्यायै जनविश्रत्यधिकप्रतीऽद्यायः ॥ ११८ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ विशातपोभ्यां दानाच्च किमेतेषां विद्विष्यते । पृच्छामि त्वां सतां श्रेष्ठ तस्य ब्रूहि पितामह ।

॥ भोज उवाच ॥ अथाप्युदाहरणोन्मितिहासं पुरातनं । मैत्रेयस्य च संवादं कृच्छ्रदेषाद्यनस्य च ।

कृच्छ्रदेषाद्यनो राजसञ्जातपरितं चरन् । वाराणस्यामुपातिष्ठन् मैत्रेवं शैरिचोकुले ।

१२८

तमुपस्मितमाशोर्नं ज्ञान्वा स मुनिवृत्तमः । शर्मित्वा भोजयामास मैत्रेयोऽन्नमनुत्तमं ।

तदन्नमुत्तमं भुङ्क्ते गुणवत् सार्वैकामिकं । प्रतिष्ठमानोऽक्षयत प्रीतः कृच्छ्रो महात्मनाः ।

तमुत्स्रथन्तं सम्प्रेत्य मैत्रेयः कृच्छ्रमव्रवीत् । कारणं ब्रूहि धर्मात्मन् स्वकपिठाः कुतश्च ते ।

तपस्विनो धृतिमतः प्रभाद्ः समुपागतः । एतत्पृच्छामि ते विद्वन्मिवाद्य प्रशस्य च ।

आत्मनश्च तपोभाग्यं महाभाग्यं तवैव च । पृच्छमाचरतस्मात् प्रथमात्मसुखात्मनोः ।

१२९

अन्यान्तरमहं मन्ये विद्विष्टमपि चान्यथात् ।

॥ श्याम उवाच ॥ अतिच्छन्दान्निवादाभ्यां स्वयोऽयं समुपागतः । अयत्नं वेदवचनं कस्माद्देदोऽमृतं वदेत् ।

श्रीश्वेत त्पदान्याजः पुरुषस्योत्तमं व्रतं । न ब्रूयैवैव दद्याच्च सत्यं वैव परं वदेत् ।

इति वेदोक्तमृषिभिः पुरस्तात्परिकल्पितं । इदानींश्चैव नः कथं पुरस्ताच्च परिमुतं ।

अन्यो हि तादृशो दायो भक्त्युत महाफलः । दक्षिणाय च ते दत्तं हृदयेनामसूयता ।

१३०

दक्षिणसूपिताय त्वं दत्तैतदन्नं मम । अशैरीर्ष्यसतो लोकात्प्रहास्यशैरिव प्रभो ।

ततो दानपवित्रेण प्रीतोऽस्मि तपधैव च । पुण्यैश्चैव हि ते सत्त्वं पुण्यैश्चैव च दर्शनं ।

पुण्यैश्चैव भिगन्वस्ते मन्ये कर्माविधानजं । अधिकं मार्जनान्तात तथा पैवानुसोपनात् ।

शुभं सर्वपवित्रेभ्यो दानमेव परं द्विज । नोचेत् सर्वपवित्रेभ्यो दानमेव परं भवेत् ।

यानोमानुत्तमानोह वेदोक्तानि प्रशंससि । तेषां श्रेष्ठतरं दानमिति मे जात संशयः ।

१३१

दानकृद्भिः कृतः पन्था येन यान्ति मनोषिणः । ते हि प्राणस्य दातारस्थेषु धर्म्यः प्रतिष्ठिनः ।

यथा वेदाः स्वधीतासु यथा चेन्द्रियबंधमः । सर्वैत्यागो यथा चेह तथा दानमनुत्तमं ।

त्वं हि तात सुखादेव सुखमेकसि शोभनं । सुखात् सुखतरप्राप्तिमाप्नुते मतिमाखरः ।

तस्यः प्रत्यक्षमेवेदमुपलभ्यमबंधयं । श्रीमन्मामुवन्धर्या दानयज्ञास्तथा सुखं ।

सुखादेव परं दुःखं दुःखादप्यपरं सुखं । दृश्यते हि महाप्राज्ञ नियतं वै स्वभावतः ।

१३२

त्रिविधानीह वृत्तानि नरस्याऽर्भनीषिणः । पुण्यमन्यत् पापमन्यन्न पुण्यं न च पातकं ।

न वृत्तं मन्यते तस्य मन्यते नास्य पातकं । तथा स्वकर्मानिर्दयं न पुण्यं न च पातकं ।

यद्दानतपःश्रीला नरा वै पुण्यकर्मिणः । येऽभिद्रुञ्जन्ति भूतानि ते वै पापकृतो जनाः ।

द्रव्याण्यददते चैव दुःखं यान्ति पतन्ति च । अतोऽन्यत् कर्म यत् किञ्चिन्न पुण्यं न च पातकं ।

रमस्वैधस मोदस देहि वेव यजस्य च । न तामभिभवन्नि वेद्यः न च तपःशिवः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनन्दात्मिके पर्वणि मैत्रेयभिक्षयां विद्ययाधिकृतोऽध्यायः ॥ १२० ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ एवमुक्तः प्रत्युवाच मैत्रेयः कर्मपुत्रकः । अद्यत्नसोमति सुखी ज्ञानः प्राप्नोति वरुणतः ।

॥ मैत्रेय उवाच ॥ असंशयं महाप्राज्ञथैवात्स्य तथैव तत् । अनुज्ञातस्य भवता किञ्चिदुपास्यं विभो ।

॥ व्यास उवाच ॥ अद्यदिच्छसि मैत्रेय यावद्यावयथा यथा । इति तत्त्वं महाप्राज्ञ इत्युच्ये वचनमव ।

॥ मैत्रेय उवाच ॥ निर्दोषं निर्दोषैव वचनं दानसंज्ञितं । विद्यातपोभ्यां हि भवान् भावितात्मा न संशयः ।

भवतो भावितात्मात्प्राप्तोऽथ सुमहात्म्यम् । भूयो वृत्त्याऽन्यथासामि सुवसिष्ठतपा इव ।

अपि नो दर्शनदेव भवतोऽनुदयो भवेत् । मन्वे भक्तप्रसादोऽप्ये तद्धि कर्म सभावनः ।

तपः श्रुतस्य धोनिश्चाप्येतद्वाङ्मण्यकारणं । चिन्मिर्गुणैः समुदितस्ततो भवति वै दिग्जः ।

अस्मिंस्तृप्ते च त्वय्यो पितरो देवतानि च । न हि श्रुतवतः किञ्चिदधिकं ब्राह्मणादृते ।

अन्त्यं स्यात्तम एवेदं न प्रशयित किञ्चन । चातुर्वर्ण्ये न वर्तेत धर्माधर्मावृत्तानृते ।

यथा हि मुक्तो चेत्ते फलं विन्दति मानवः । एवं दत्त्वा श्रुतवति फलं दाता समश्रुते ।

ब्राह्मणस्यैव विद्येत श्रुतश्लोपसंज्ञितः । प्रतिपद्यीता दानस्य मोक्षं श्लाघनिनां धनं ।

अदस्यविद्वान् हन्यर्थमद्यमानस्य हन्ति तं । तत्प्राप्तं पाति यथाज्ञं च हन्ता हन्यतेऽबुधः ।

प्रभुर्ह्यस्यमदन् विद्वान् पुनर्व्यमथतीश्वरः । स चास्त्रास्त्रायते तस्मात् सुखा एतश्चतुर्तिक्रमः ।

यदेव ददतः पुंश्च तदेव प्रतिशुच्यतः । न ह्येकपत्रं वर्तेत इत्येवमृषयो विदुः ।

यत्र वै ब्राह्मणाः सन्ति श्रुतश्लोपसंज्ञिताः । तत्र दानफलं पुष्पमिह चामुत्र चाश्रुते ।

ये धोनिशुद्धाः सततं तपस्यभिरता भृशं । दानाध्ययनसम्यक्साक्षि वै पूज्यतमाः सदा ।

तैर्हि मद्भिः कृतः पन्थास्तेन यातो न मुह्यते । ते हि स्वर्गस्य नेतारो यज्ञवाहाः सनात्मनाः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनन्दात्मिके पर्वणि दानधर्मकथने एकविंशत्यधिकृतोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ एवमुक्तः स भगवान् मैत्रेयं प्रत्यभाषत । शिष्यैव तं विजानासि दिष्ट्या ते बुद्धिर्गोवृषी ।

लोकैः श्लाघ्यगुणानेव भूयिष्ठन्तु प्रशंसति । रूपमानवयोमानश्रीमानाश्चाप्यसंशयं ।

दिष्ट्या नाभिभवन्ति त्वां देवसेऽयमनुग्रहः । यत्ते भृशतरं दानादर्नं विख्यामि तच्छुभम् ।

यानीहागमशास्त्राणि यास्य काश्चित् प्रवृत्तयः । तानि वेदं पुरस्कृत्य प्रवृत्तानि यथाक्रमं ।

अहं दानं प्रशंसामि भवानपि तपःश्रुतेः । तपः पवित्रं वेदस्य तपः स्वर्गस्य साधनं ।

तपसा महदाप्नोति विद्यया चेति नः श्रुतं । तपसैव चापनुदेद्यद्यान्यदपि दुष्कृतं ।

यत् यदि किञ्चित् सन्धाय पुरुषसाप्यते तपः । सर्वमेतदवाप्नोति विद्यया चेति नः श्रुतं ।

दुरन्धवं दुष्प्रधर्षं दुर्गापं दुरतिक्रमं । सर्वं वै तपसाऽभ्येति तपो हि ब्रह्मवत्तरं ।

सुरापोऽमस्मतादायी भूणहा गुरुतन्पगः । तपसा तरने सर्वमेतदस्य प्रमुच्यते ।

सर्वविद्यसु चक्षुष्मानपि यादृशतादृशं । तपस्त्रिनं तथैवाज्ञसाभ्यां कार्यं सदा नमः ।

सर्वे पूज्याः सुतधनास्तथैव च तपस्विनः । दानप्रदाः सुखं प्रेम्ण प्राप्तवन्तीह च शिवं ।
 दमस्तु बह्व्यसोः कश्चिन्नो कश्चिन्नो बहवश्चरं । अशरणाः सुकृतिनः प्रतिपद्यन्ति सौमिन्नाः ।
 पूजिताः पूजयन्त्येते आगिता आशयन्ति च । स दाता स च धर्मैति सर्वतः सम्प्रदायते ।
 अकर्ता चैव कर्ता च कर्मते यथा यादृशं । यदि चोक्तं सद्यो वा सांशोऽस्मानभियाकृति ।
 प्राण्ये त्वत्पानानि यानि वाञ्छसि क्वानिचित् । मेधास्यसि कुले ज्ञानः सुतकामनृपसवान् ।
 कौमारहारी व्रतवान् मैत्रेयनिरतो भव । एतद्गृहाय प्रथमं कथन्मं गृहमेधिनां ।
 यो भर्ता वाञ्छिता तुष्टो भर्तुस्तुष्टो च वाञ्छिता । यस्मिन्नेवं कुले सर्वे कथापन्थव वर्तन्ते ।
 अङ्गिणाचार्यसमिव तस्योऽग्निप्रभवा यथा । दानेन तपसा चैव सर्वे पापमपीहति ।
 स्वसि प्राप्तुषि मैत्रेय गृहान् साधु व्रथास्यहं । एतस्मानसि कर्त्तव्यं त्रय एवश्रविष्यति ।
 तं प्रणम्याथ मैत्रेयः कृता चाभिप्रदक्षिणं । स्वसि प्राप्तोऽहं भगवन्सिद्युवाच कृताञ्जलिः ।

१८०

१८१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वसि आनुशासनिके पर्वसि मैत्रेयभिरवायां द्वाविंशत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ सत्स्वीषां समुदाचारं सर्वधर्मविदाम्बर । श्रोतुमिच्छाम्यहं तत्तत्सर्वं कृहि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ सर्वज्ञां सर्वतन्त्रज्ञां देवलोके मनस्विनीं । कैकेयो सुमना नाम श्राष्टिलीं पर्य्यपृच्छत ।

केन वृत्तेन कस्यापि समाचारेण केन वा । विभूय सर्वपापानि देवलोके नमागता ।

१८२

ऊताश्चनस्त्रिष्वेव त्वं ज्वलमाना स्तनेजसा । सुता ताराधिपत्येव प्रभया दिवमागता ।

अत्ररांमि च वस्त्राणि धारयन्ती गतकृमा । विमानस्था शुभे भासि सहस्रमुखमोजसा ।

न त्वमन्येन तपसा दानेन निवमेन च । इमं लोकमनुप्राप्ता त्वं हि तत्त्वं वदस्व मे ।

इति पृष्ट्वा सुमनया मधुरं चारुहासिनी । श्राष्टिली निश्चतं वाक्यं सुमनामिदमब्रवीत् ।

नाहं कथायवसना नापि वक्त्रलधारिणी । न च मुपुष्ठा च जटिष्ठा भूया देवतमागता ।

१८३

अहितानि च वाक्यानि सर्वानि परुषाणि च । अप्रमत्ता च भर्तारं कदाचिन्नाहमनुवं ।

देवतायां पितृणाञ्च ब्राह्मणानाञ्च पूजने । अप्रमत्ता सदा युक्ता समुच्चरन्वर्त्तिनी ।

पैशुन्येन प्रवर्त्तामि न समैतन्मनोमतं । प्रहारि न च तिष्ठामि चिरं न कथयामि च ।

अमदा हसितं किञ्चिदहितं वाऽपि कर्षणा । रहस्यमरहस्यं वा न प्रवर्त्तामि सर्वथा ।

कार्यार्थे निर्गतञ्चापि भर्तारं गृहमागतं । आसनेनोपसंयोग्यं पूजयामि समाहितः ।

१८४

यदक्षं नाभिजानाति यद्दोष्यं नाभिनन्दति । भव्यं वा यदि वा लेह्यं तत् सर्वं वर्ज्यास्यहं ।

कटुस्वार्थे समानीतं यत् किञ्चित् कार्यमेव तु । प्रातस्तथाय तत् सर्वं कारयामि करोमि च ।

प्रवासं यदि मे याति भर्ता कर्ष्येण केनचित् । मङ्गलैर्बहुभिर्युक्ता भवामि नियता तदा ।

अस्त्रं रोचनाश्चैव स्नानं मात्स्यानुलेपनं । प्रसाधनञ्च निष्कान्ते नाभिनन्दामि भर्त्तरि ।

नोत्थाय यामि भर्तारं सुखसुप्रमहं सदा । अन्तरेष्वपि कार्येषु तेन तुष्यति मे मनः ।

१८५

नायासयामि भर्तारं कुटुम्बार्थेऽपि सर्वदा । गुप्तगुह्या सदा चास्मि सुसंष्टुनिवेशना ।

रमं धर्मपथं नारी पालयन्ती समाहिता । अदन्तीव चारोषां स्वर्गलोके मदीयते ।

॥ भीष्म उवाच ॥ एतदाख्याय सा देवो सुमनाथै तपस्विनी । पतिधर्मं महाभागा जगामादर्शनं तदा ।

यस्येदं पाण्डवाख्यानं पठेत् पर्वणि पर्वणि । स देवलोकां सम्प्राप्य मन्दिने स सुखी भवेत् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि सुमनासंबादे चयोर्विंशत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ सावि चापि प्रदाने च व्यायः किं भवतो मतं । प्रबुद्धि भरतमेव यदत्र व्यतिरिच्यते । १२४

॥ भीष्म उवाच ॥ साक्षा प्रसाद्यते कश्चिद्दानेन च तथाऽपरः । पुरुषः प्रकृतिं मत्वा तथोत्तरेतरं भजेत् ।

गुणांस्तु शृणु मे राजन् सान्त्वय भरतर्षभ । दाहणान्यपि भूतानि सान्त्वित्वाराधयेत् यथा ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । स्यहीता रक्षसा मुक्तो दिजातिः कानने यथा ।

कश्चिद्दाम्बुद्धिसम्पन्नो ब्राह्मणो विजने वने । स्यहीतः कृष्णमापन्नो रक्षसा भक्षयिष्यता ।

स बुद्धिश्रुतिसम्पन्नस्तं दृष्ट्वाऽतोव भीषणं । सामै वास्मिन् प्रयुयुजे न मुनोश्च न विष्यये । १२५

रक्षस्तु वाचा सम्पूज्य प्रश्नं पप्रच्छ तं दिवं । मोक्षमे ब्रूहि मे प्रश्नं केनास्मि हरिणः कृष्णः ।

मुहूर्त्तमय सन्निव्य ब्राह्मणस्यै रक्षसः । चाभिर्गोषाभिरव्ययः प्रश्नं प्रतिजगाद् ह ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ विदे श्लोकां त्रिलोककेषां विना नूनं सुखञ्जनैः । विप्रयानतुलान् भुङ्क्ते तेऽसि हरिणः कृष्णः ।

नूनं मित्राणि ते रक्षः साधूपचरितान्यपि । स्वदीवाद्परव्यक्तै तेनासि हरिणः कृष्णः ।

गुणवास्त्रिगुणानन्यान् नूनं पश्यसि यत्कृतान् । माञ्जोऽप्राज्ञान् विनीतात्मा तेनासि हरिणः कृष्णः । १२६

धनैस्वर्याः दिकास्तन्वासादुषैः परमा वराः । अत्रजानन्ति नूनं त्वां तेनासि हरिणः कृष्णः ।

अवृत्त्यां क्लिश्यमानोऽपि वृत्त्युपायान् निगर्हयन् । माहात्म्याद्वायधे नूनं तेनासि हरिणः कृष्णः ।

सम्पौद्यात्मानमार्यत्वात्तया कश्चिदुपस्कृतः । जितं त्वं मन्यते साधो तेनासि हरिणः कृष्णः ।

क्लिश्यमानान् विमार्गेषु कामकोधादृतात्मनः । मन्ये त्वं ध्यायसि जनांस्तेनासि हरिणः कृष्णः ।

प्रज्ञासम्भ वितो नूतमप्रज्ञैरुपसंहितः । होयमानोऽपि दुर्दृष्टैस्तेनासि हरिणः कृष्णः । १२७

नूनं मित्रसुतः शत्रुः कश्चिदार्यविदाहरन् । वसुधित्वाः गतस्त्वां वै तेनासि हरिणः कृष्णः ।

प्रकाशार्थगतिर्नूनं रहस्यकुशलः कृतो । तद्वद्वैर्न पूज्यमे नूनं तेनासि हरिणः कृष्णः ।

अमत्स्यपि निविष्टेषु ब्रुवतो मुकमंशयान् । गुणास्तेन विराजन्ते तेनासि हरिणः कृष्णः ।

धनबुद्धिश्रुतैर्हीनः केवलं तेजसाऽन्वितः । महत् प्रार्थयमे नूनं तेनासि हरिणः कृष्णः ।

तपः प्रणिहितात्मानं मन्ये त्वाऽरुणकक्रान्तिं । बान्धवा नाभिनन्दन्ति तेनासि हरिणः कृष्णः । १२८

इष्टमार्थस्य ते नूनं प्रतिवेद्यो महाधनः । युवा सुखलिनः कामो तेनासि हरिणः कृष्णः ।

नूनमर्थवतां मध्ये तव वाक्यमनुत्तनं । न भाति कालेऽभिवृत्तिं तेनासि हरिणः कृष्णः ।

दृढपूर्वश्रुतं मूर्खं कुपितं हृदयप्रियं । अनुनेतुं न शक्नोसि तेनासि हरिणः कृष्णः ।

नूनमामञ्जयित्वा त्वां शते कश्चिदोषिते । कश्चिदर्थयते नित्यं तेनासि हरिणः कृष्णः ।

नूनं त्वां सुगुणैर्दुर्गुणैः पूजयान् सुहृन् भुवं । समार्थ इति जानाते तेनासि हरिणः कृष्णः । १२९

अमर्गतमभिप्रायं नूनं नेच्छसि क्वचिद्यथा । विनेतुं प्राप्तिभेदिसिन्नात् तेनासि हरिणः कृत्तः ।
 नानाबुद्धिरथो लोकोमनुष्याङ्गुलिमिच्छसि । पशीतुं खगुणेः सन्धोःकोनासि हरिणः कृत्तः ।
 अविद्वान् भीरुरन्याथै विद्याविक्रमदानमे । यत्रः प्राथेयसे नूनं तेनासि हरिणः कृत्तः ।
 चिराभिलषितं किञ्चिन् फलमप्राप्तमेव ते । कृतमन्थैरपकृतं तेनासि हरिणः कृत्तः ।
 नूनमात्मकृतं दोषमपश्यन् किञ्चिदात्मनः । अकारयेति ज्ञोऽसि तेनासि हरिणः कृत्तः ।
 सुखदां दुःखमार्त्तांनां न प्रमोक्षसि चार्त्तितं । अक्षमर्थगुणैर्हीनं तेनासि हरिणः कृत्तः ।
 साधून् दृष्टवान् दृष्ट्वा च तथाऽसाधून् यमैचरान् । मर्त्तांश्चावसथे मर्त्तांस्तेनासि हरिणः कृत्तः ।
 धर्माधर्माश्च कःसद्य काले चाभिहितं वचः । न प्रतीयन्ति ते नूनं तेनासि हरिणः कृत्तः ।
 दत्तानकुशलेरर्थां मनोषो मञ्जुजीविषुः । प्राप्य वर्त्तयसे नूनं तेनासि हरिणः कृत्तः ।
 पापान् प्रवर्द्धतो दृष्ट्वा कञ्चापानवसोदतः । भुवं नर्दयसे नित्यं तेनासि हरिणः कृत्तः ।
 परस्परविरुद्धांनां प्रियं नूनं चिकीर्षसि । सुखदामुपरोधेन तेनासि हरिणः कृत्तः ।
 अत्रिचिंश्च विकल्पस्यान् प्राज्ञांश्चाप्यजितेन्द्रियान् । मन्येऽनुभ्यायसि जनांस्तेनासि हरिणः कृत्तः ।
 एवं सम्यज्ज्ञे रक्षो विभ्रं तं प्रत्यपूजयत् । सखायमकरेःसैनं शंयोऽस्यैर्ष्येमाच ह ।

१२९
१३०
१३१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि हरिकृष्णकाख्याने चतुर्विंशत्यधिकश्लोकाध्यायः ॥ १२४ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ जया नानुष्मसाद्य कर्त्तव्येवं सुदुर्लभं । ज्योऽर्थिना दरिद्रेण यत्कर्त्तव्यं पितामह ।
 दानानानुक्तं यच्च देयं यच्च यथा यथा । मान्यान् पूज्यांश्च माग्नेय रक्षसं वक्रमर्दसि ।
 । वैश्यादन उवाच ॥ एवं पृष्टो नरेन्द्रेण पाण्डवेन यद्यस्मिन्ना । धर्माणां परमं गुह्यं भीष्मः प्रोवाच पार्थिवं ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ इत्युष्मावहितो राजन् धर्मागुह्यानि भारत । यथा मे भगवान् खासः पुरा कथितवान्शुभया ।
 देवगुह्यमिदं राजन् यमेगाङ्गिष्ठकर्षणा । निघमस्तेन युक्तेन तपसो महतः फलं ।
 येन यः प्रीयते देवः प्रीयन्ते पितरस्तथा । अशयः प्रमथाः श्रोत्र चित्रगुप्तो दिक्षां गजाः ।
 अविधर्माः स्त्रियो यत्र सरहस्या महाफलः । महादानफलश्चैव सर्व्वयज्ञफलं तथा ।
 यद्यैतदेवं ज्ञानीयात् ज्ञात्वा वा कुर्वतेऽनघ । सदोषो दीषवांश्चेह तैर्गुणैः सह युज्यते ।
 दशमनाममं चक्रं दशचक्रसमो ध्वजः । दशध्वजममा वेश्या दशवेद्यासमो नृपः ।
 अर्द्धनैतानि सर्व्वानि नृपतिः कथ्यतेऽधिकः । त्रिवर्गवहितं शास्त्रं पवित्रं पुण्ड्रलक्षणं ।
 धर्म्य्यकरणं पुण्यं रहस्यत्रयणं महत् । श्रोतव्यं धर्म्यंयुक्तं विहितं त्रिदशैः स्वयं ।
 पितृणां यत्र गुह्यानि प्रोच्यन्ते आर्द्धकर्षणि । देवतानाञ्च सर्व्वेषां रहस्यं कथ्यतेऽस्मिन् ।
 अविधर्माः स्त्रियो यत्र सरहस्या महाफलः । महायज्ञफलश्चैव सर्व्वदानफलं तथा ।
 ये पठन्ति सदा मन्थां येवाश्चैवोपतिष्ठति । श्रुत्वा च स्वयमाचष्टे स्वयं नारायणः प्रभुः ।
 गवंः फलं तीर्थफलं यक्षानाश्चैव यत् फलं । एतत् फलमवाप्नोति यो नरोऽतिथिपूजकः ।
 श्रातारः अर्द्धानाञ्च येषां इन्द्रुश्च मानसं । तेषां व्यक्तं जिता लोकाः ऋद्धधानेन साधुना ।

१३२
१३३
१३४
१३५
१३६
१३७
१३८
१३९

मृच्यते क्लिष्याचैव न च पापेन क्षियते । धर्मस्य कर्मते निरुद्धं प्रेत्य लोकमतो नरः । १८१
 कस्यचित्तस्य काकस्य देवदूतो यदुच्छ्रया । क्षितो ह्यनार्थितो भुक्त्वा च भूभागत काचर्यं ।
 यो तौ कामगुणोपेताभिव्यौ भिवर्जा करो । चाञ्चयाऽर्च तयोः प्रायः च नरान् पित्रदेवतान् ।
 कक्षाद्भिः मैथुनं आद्रे कर्षुर्भोक्तुश्च वर्जितं । किमर्थं च यवः पिण्या विभक्त्या पृथक् पृथक् ।
 प्रथमः कस्य दातव्यो मध्यमः क्व च गच्छति । उत्तरस्य स्वरतः कस्य रतदिच्छामि वेदितं ।
 अद्धानेन दूतेन भाषितं धर्मवैदितं । धर्मस्यास्मिदशाः सर्वे पितरः पूज्ये चोचरं । १८२
 ॥ पितर ऊचुः ॥ स्नागतन्तेऽसु भद्रान्ते भूयतां चोचरोत्तम । गूढार्थः परमः प्रश्नो भवता समुदीरितः ।
 आहूतं दत्त्वा च भुक्त्वा च पुरषो यः स्थियं व्रजेत् । पितरस्तस्य तं मावं तस्मिन् रतेषु व्रजेत् ।
 प्रविभागस्तु पिण्डानां प्रवक्ष्याम्यनुपूर्व्वजः । पिण्डो ह्यधस्ताद्भ्रष्टं तु यत्तत्राविध्य भावयेत् ।
 पिण्डस्तु मध्यमं तत्र पत्न्यो लोका समभ्रुते । पिण्डस्ततो यो यक्षोयां तं दद्यात्प्रातर्वेदेषु ।
 एष आहुविधिः प्रोक्तो यथा धर्मो न क्षुण्यते । पितरस्तस्य तुस्मिन् प्रवृष्टमनसः वदा । १८३
 प्रजा विवर्द्धते चास्य अरथश्चोपतिष्ठति ।

॥ देवदूत उवाच ॥ आनुपूर्व्वेण पिण्डानां प्रविभागः पृथक् पृथक् । पितृणां त्रिषु सर्वेषां निरुक्तं कथितं त्वया ।

एकः समुद्धृतः पिण्डो ह्यधस्तात् कस्य गच्छति । कं वा प्रीणयते देवं कथं तारयते पितृन् ।
 मध्यमस्तु तदा पत्नी भुङ्क्तेऽनुज्ञातमेव हि । किमर्थं पितरस्तस्य कथमेव हि भुञ्जते ।
 अत्र यस्त्वन्तिमः पिण्डो गच्छते जातवेदसं । भवते का गतिस्तस्य कं वा समनुगच्छति । १८४
 रतदिच्छाम्यहं श्रोतुं पिण्डेषु त्रिषु या गतिः । फलं ह्यस्मिन् मार्गश्च यक्षेणं प्रतिपद्यते ।
 ॥ पितर ऊचुः ॥ सुमहानेव प्रश्नो वै यस्त्वया समुदीरितः । रहस्यमद्भुतञ्चापि तुष्टाः क्व गगणे चर ।
 रतदेव प्रशंसन्ति देवाश्च मुनयस्तथा । तेऽप्येवं नाभिजानन्ति पितृकार्यविनिश्चयं ।
 वर्ज्यायित्वा महात्मानं चिरजीविनमुत्तमं । पितृभक्त्यु यो विप्रो बरलब्धो महायज्ञाः ।
 त्रयाणामपि पिण्डानां श्रुत्वा भगवतो गतिं । देवदूतेन यत् पृष्टः आहुस्य विधिनिश्चयः । १८५
 गतिं त्रयाणां पिण्डानां शृणुष्व्वावहितो मम । अपो गच्छति यो ह्यत्र जग्निं श्लेव प्रीणयेत् ।
 शशो प्रीणयते देवान् पितृसैव महामते । भुङ्क्ते तु पत्नी यक्षेणामनुज्ञाता तु मध्यमं ।
 पुत्रका माय पुत्रस्तु प्रयच्छन्ति पितामहाः । हव्यवाहे तु यः पिण्डो दीयते तत्रिबोध मे ।
 पितरस्तेन दृष्यन्ति प्रीताः कामान् दिङ्मन्ति च । रतन्ते कथितं सर्वं त्रिषु पिण्डेषु या गतिः ।
 अस्मिन्नेषा यजमानस्य पितृत्वमनुगच्छति । तस्मिन् हनि मन्त्यन्ते परिहार्यं हि मैथुनं । १८६
 शृचिना तु मदा आहूतं भोक्तव्यं श्वेचरोत्तम । ये मया कथिता देवास्तौ तथा कर्तुं चान्यथा ।
 तस्मात् स्नातः शृचिः क्षान्तः आहूतं भुञ्जीत वै दिजः । प्रजा विवर्द्धते चास्य यक्षेणं सम्पृथच्छति ।
 ततो विद्युत्प्रभो नाम अघिराह महातपाः । आदित्यतेजसा तस्य तुष्टं रूपं प्रकाशते ।
 य च धर्मरहस्यानि श्रुत्वा प्रकमयात्ततोत् । तिर्यग्गोनिगतान् सर्वान् मर्त्यां हिंसन्ति मोहिताः ।

कीटान् पिपीलिकान् सर्पान् केषान् कच्छनपक्षिणः । विविधं सुव्रजमाताः विविधैर्धा प्रतिश्रिया । १८९८

ततो देवगणाः सर्वे चतुर्विधं तपोधनाः । पितरश्च महाभागाः पूजयन्ति स न भुवि ।

॥ अथ उवाच ॥ सुवर्चसं गतां भद्रं प्रसाधं सुव्यवस्थि च । इत्यनि जगतां ज्ञानां चकवादितां जसं ।

तथा मुञ्चन् पापेन राज्ञां चन्द्रा चया । ज्ञानं ज्ञानः स भवति निराहारश्च वर्तते ।

स्पृष्टते यो गतां वृष्टं वाक्यविधं नमस्कृति । तयो विष्णुप्रभो वाक्यमभ्यभाषत वाच्यं ।

अयं सुखातरो धर्मस्यविधीय प्रतप्यते । इति पटव्यायेन अनुचितः मियुक्ता । १८९९

शोरेण वष्टिकान् भुक्त्वा सर्वपापैः प्रमुञ्चते । सूयताहापरं गुह्यं रक्षस्यविचिन्तितं ।

श्रुतं मे भाषमाश्रया ज्ञातोः ज्ञाने वृहस्पतिः । इति च वृहद्विद्यं तन्निधीय प्रचीपते ।

पर्वतारोहणं कृत्वा रक्षयादीं विभावयुं । निरोक्षित निराहार ऊर्ध्वपाजः कृताश्रयिः ।

तपसा महता युक्त उपवासफलं लभेत् । रश्मिभिरापिभो ज्ञेयं सर्वपापमोहनि ।

शोचकाले तथा जीते एवं पापमपोहति । ततः पापान् प्रमुञ्चन् धृतिर्भवति प्राण्यते । १९००

तेजसा सूर्यवह्नीनां श्रावति वीमवत्पुनः । मध्ये चिद्वर्णमेष देवराजः प्रतकतुः ।

उवाच मधुरं वाक्यं वृहस्पतिमनुत्तमं । धर्मगुह्यान् भगवन् मनुष्याणां सुखावहं ।

सरहस्यांश्च चान् दीर्घांश्चान् यथावदुदीरय ।

॥ वृहस्पतिरुवाच ॥ अतिमेहन्ति ये सूर्य्यमनिशं द्विपते च ये । ह्यवाहं प्रदीप्तश्च समिधं ये न जुह्वति ।

बाहवत्साश्च ये धेनुं दुहन्ति शीरकारणात् । तेषां दीवान् प्रवक्ष्यामि तान्निधीय प्रचीपते । १९०१

भानुमाननिनश्यैव ह्यवाहस्य वाचव । लोकानां मातरस्यैव मातः सृष्टाः सत्यश्रुवा ।

जोकांस्तारयितुं अथ मर्त्येभ्येषु देवताः । सर्वे भवन्तः इत्येवैव रक्षेकं धर्मनिसयं ।

वर्षाणि पश्यन्तीन् दुर्मृताः कुलपासनाः । द्वियः सर्व्याश्च दुर्मृताः प्रतिमेहन्ति या रविं ।

अनिनदेषिणः अथ च्यवन्ते गर्भतः प्रजाः । ह्यवाहस्य दीप्तश्च समिधं ये न जुह्वति ।

अग्निकार्येषु वै तेषां ह्येव नाश्रान्ति पावकः । शीरन्तु बाहवत्यानां ये पिवन्तीह मानवाः । १९०२

न तेषां शीरपाः केषिण्ययन्ते कुलवर्द्धनाः । प्रजास्येषु युज्यन्ते कुलवंशस्येषु च ।

एवमेतत् पुरा वृष्टं कुलवृद्धैर्द्विजातिभिः । तस्माद्दर्श्यानि वृज्यानि कार्यं कार्यश्च नित्यतः ।

भूतिकामेन मर्त्येन सत्यमेतद्भूमीमि ते । ततः सर्वे महाभागा देवताः समरुद्राः ।

अथयश्च महाभागाः पृच्छन्ति स्य पितृशतः । पितरः केन तुभ्यन्ति मर्त्यानामप्यचेतसां ।

अथयश्च कयं दानं भवेच्चैवैर्द्विरेहिकं । आनृष्यं वा कयं मर्त्या गच्छेयुः केन कर्षणा । १९०३

एतद्विष्कामहे श्रातुं परं कैतूहसं हि नः ।

॥ पितर ऊचुः ॥ न्यधते वै महाभागाः मंत्रयः समुदाहृतः । श्रूयतां येन तुभ्यामो मर्त्यानां बाधुर्कर्मसां ।

मीलवपुःप्रमोलेण ज्ञानावासां तिभोदकैः । वर्षासु दीपकैश्चैव पितृशामनृषो भवेत् ।

अथयं भिव्यंलोकश्च दानमेतन्नदाफलं । अस्माकं परितोषश्च अथयः परिकीर्यते ।

अहधाकाश्च ये मर्त्या आहरिष्यन्ति सन्तति । दुर्माने तारचिष्यन्ति नरकात् प्रयितामहाम् । २२५
 पितृणां भाषितं श्रुत्वा हृष्टरोमा तपोधनः । दृष्टुर्गार्गी मन्त्रातेजासमेवं वाक्यमब्रवीत् ।
 के गुणा नीलवण्डस्य प्रमुखास्य तपोधनाः । वर्षासु दीपदानेन तथैव च तिलोदकैः ।
 ॥ पितर ऊचुः ॥ नीलवण्डस्य साङ्गुलं तोषमभुङ्क्षुरेषदि । वष्टिं वर्षैश्चकारि पितरस्तेन तर्पिताः ।
 यस्य दृष्टुर्गते पदं कृत्वा दृष्टुय तिष्ठति । पितरस्तेन गच्छन्ति योमसोऽकमवन्धवं ।
 वर्षासु दीपदानेन शशिवस्त्रोभते नरः । तमोदपं न तस्मात्सि दीपकं चः प्रथञ्छति ।
 अमावास्यान्तु ये मर्त्याः प्रथञ्छन्ति तिलोदकं । पाचमैशुम्बरं शृङ्ग मधुमित्रं तपोधन ।
 कृतं भवति तैः श्राद्धं सरस्वत्यं यथार्थवत् । हृष्टपुष्टमनास्तेषां प्रजा भवति नित्यदा ।
 कुलवंशस्य वृद्धिसु पिण्डदत्तः फलश्रवणम् । अहधानस्य चः कुर्वीत पितृणामनुषो भवेत् ।
 एवमेष समुद्दिष्टः श्राद्धकालकर्मकाया । विधिः पाचं कलशैश्च यथायदनुकीर्णितं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि श्राद्धपर्वकथने पञ्चविंशत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥

॥ भोग उवाच ॥ केन ते भवति प्रीतिः कथं तुष्टिश्च गच्छति । इति हृष्टः सुरैरेव प्रीवाच हरिरीश्वरः ।
 ॥ विष्णु उवाच ॥ ब्राह्मणानां परीवादे मम विदेयं महत् । ब्राह्मणैः पूजितैर्मित्यं पूजितोऽहं न बन्धवः ।
 नित्याभिवाद्या विप्रेन्द्रा भुक्त्वा पादौ तथात्मनः । तेषां तुष्यामि मर्त्यानां यस्य चक्रे बलिं हरिम् ।
 वामनं ब्राह्मणं दृष्ट्वा वाराहस्य जलोत्थितं । उद्धृतां धरणीं चैव मूर्द्ध्ना धारयते तु यः ।
 न तेषामशुभं किञ्चित् कल्पयं मेऽपपद्यते । अन्वत्यं रोचनां गाश्च पूजयेद्यो नरः यदा ।
 पूजितस्य जगत्तेन स देवासुरमानुषं । स्नेह रूपेण तेषाश्च पूजां शृणामि तत्पतः ।
 पूजा ममैषा नान्यस्य यावत्सोकाः प्रतिष्ठिताः । अन्यथा हि वृथा मर्त्याः पूजयन्त्यनुबुद्धयः ।
 नाहं तत् प्रतिशृणामि न वा तुष्टिकरी मम ।

॥ इन्द्र उवाच ॥ चक्रं पादौ वाराहस्य ब्राह्मणस्यऽपि वामनं । उद्धृतां धरणीं चैव किमर्थं त्वं प्रब्रवीषि ।

भवान् सृजति भूतानि भवान् संहरति प्रजाः । प्रकृतिः सर्वभूतानां मर्त्यानाश्च सनातनी ।

॥ भोग उवाच ॥ सम्प्रहस्य ततो विष्णुरिदं वचनमब्रवीत् । चक्रेण निहता दैत्याः पद्भ्यां कान्ता वसुन्धरा ।

वाराहं रूपमाख्याय हरिष्णावो निपातितः । वामनं रूपमाख्याय जितो राजा मया बलिः ।

परितुष्टो भवाम्येवं मानुषाणां महात्मनां । तस्यां ये पूजयिष्यन्ति नास्ति तेषां पराभवः ।

अपिवा ब्राह्मणं दृष्ट्वा ब्रह्मचारिणमागतं । ब्राह्मणायाऽऽर्तिं दत्त्वा अमृतं तस्य भोजनं ।

रेन्द्रीं सन्ध्यामुपासित्वा आदित्याभिमुखाः स्नातः । सर्वतीर्थेषु च स्नातो मुच्यते सर्वकिन्धिः ।

एतद्दः कथितं गुह्यं अखिलेन तपोधनाः । संशयं शृण्वन्नानां किं भूयः कथयाम्यहं ।

॥ बलदेव उवाच ॥ श्रूयतां परमं गुह्यं मानुषाणां सुखावहं । अज्ञानतो अदबुधाः स्निग्धान्ने भूतपौडिताः ।

कल्पमुत्पद्य यो मर्त्यः स्पृष्ट्वा वै घृतं दधि । सर्वपद्मं प्रियङ्गुञ्च कल्पशात् प्रतिमुच्यते ।

भूतानि चैव सर्वानि अयतः पृष्टतोऽपि वा । उच्छिष्टञ्चापि शूत्रेषु वर्जयति तपोधनाः ।

॥ देवा ऊचुः ॥ प्रसन्नोऽनुष्ठातृणां तोषपूर्वमुदङ्गुवः । उपवाक्युः सङ्गीयान् यदा सङ्गृह्येत प्रतं ।
 देवतास्य तुयन्ति कामिकश्चापि विष्कलि । अन्यथा चि इषा मर्त्याः कुर्वन्ति कथमुदङ्गुवः । १२६
 उपवासे बलौ चापि तास्येषां विष्किले । बलिं भिक्षां तथाऽर्घ्यं च पित्राणां निष्केदकं ।
 तास्येषां च दातव्यमन्यथाऽन्यफलं भवेत् । मुष्णमेतत् समुद्दिष्टं यथा तुयन्ति देवताः ।
 ॥ धर्म उवाच ॥ राजपौ बविके विप्रे चाश्विके चरिचारिके । गौरक्ये वाश्विके तथा कारकुबीसवे ।
 मिचद्रुष्णधोयाने यश्च साद्रुष्णोपतिः । एतेषु देवं पैत्र्यं वा न देवं ज्ञात् कथञ्चन ।
 पित्रदासस्य हीयन्ते न च प्रीणाति वै पित्रन् । अतिरिय्येस्य भग्नो यदात् प्रतिनिवर्तते । १२७
 पितरस्य देवास्य अग्रस्य तस्यै हि । निराशाः प्रतिगच्छन्ति अतिशेरप्रतिपदात् ।
 स्त्रीप्रेगौप्रेः कृतप्रेस्य ब्राह्मणैर्भूतस्यैः । तुल्यदोषो भवत्येभिर्ध्वंसातिथिरनर्बितः ।
 ॥ अग्रित्वाच ॥ पादमुष्णस्य चो मर्त्याः स्युर्ब्रह्मस्य सुदुर्भतिः । ब्राह्मणं वा महाभागं दोष्यमानं तथाऽननं ।
 तस्य दोषान् प्रवक्ष्यामि तच्छृणुध्वं समाहितः । दिवं स्युर्ब्रह्मस्योऽस्य चथन्ति पितरस्य वै ।
 वैमनस्यश्च देवाणां कृतं भवति पुष्कलं । पावकस्य महातेजा इयं न प्रतिपद्यति । १२८
 आजगन्वां ब्रतश्चैव नरके पच्यते तु यः । निष्कृतिश्च न तस्यासि अनुमन्वन्ति कर्हिचित् ।
 तस्याद्भवे न पादेन स्युर्ब्रह्मस्य वै कदाचन । ब्राह्मणस्य तथातेजा दोष्यमानस्योऽननः ।
 अर्धधामेन मर्त्येन चात्मनोहितमिच्छता । एते दोषा मया प्रोक्तास्त्रिषु यः पादमुष्णजेत् ।
 ॥ विश्वामित्र उवाच ॥ श्रूयंतां परमं गुह्यं रश्म्यं धर्मबंधित । परमाग्नेन चो दद्यात्पितृभ्योऽपहारिकं ।
 गजच्छायायां पूर्वस्यां कुतपे दक्षिणमुखः । यदा भाद्रपदे मासि भवते बह्वलं मघा । १२९
 श्रूयतां तस्य दानस्य यादृशो गुणविक्षरः । कृतं तेन महत् श्राद्धं वर्धाणीह यथादश ।
 ॥ गाव ऊचुः ॥ बह्वले समग्रे चाकुतोभये च संमे च मस्येवहि भूयसीच । यथा पुरा ब्रह्मपुरे सवत्या ब्रतकनोष्वंश्च
 धरस्य यज्ञे ।

भूयस्य या विष्णुपदे श्चिताया विभावभोश्चापि पथे श्चितायाः । देवास्य सर्वे सह नारदेन प्रकुर्वन्ते सर्वसहेति नाम ।
 मन्त्रेणैतेनाभिवन्द्येते यो वै विमुच्यते पापकृतेन कर्षणा । लोकानवाप्नोति पुरन्दरस्य गवां फलं चन्द्रमभो द्युतिश्च ।
 एतं हि मन्त्रं चिदद्वाभिषुष्टं पठेत् यः पर्वसु गोष्ठमध्ये । न तस्य पापं न भयं न शोकः सहस्रनेत्रस्य च याति लोकं । १३०
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अथ मग्न रुद्राभागा चक्षयो लोकविश्रुताः । वद्विष्टप्रमुखाः सर्वे ब्रह्माणं पश्यपश्यन् ।
 प्रदक्षिणमभिकस्य सर्वे प्राञ्जलस्यः श्चिताः । उवाच वचनं तेषां वद्विष्टो ब्रह्मविश्रुतः ।
 सर्वप्राणिहितं प्रश्नं ब्रह्मचक्षुः विवेचतः । द्रव्यहीनाः कथं मर्त्या दरिद्राः साधुवृत्तयः ।
 प्राभूवन्कीह यज्ञस्य फलं केन च कर्षणा । एतच्छ्रुत्वा वचस्तेषां ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ।
 ॥ ब्रह्म उवाच ॥ अहो प्रश्नो महाभाग गूढार्थः परमः शुभः । सूच्याः श्रेयांस्य मर्त्याणां भवद्भिः समुदाहृतः । १३१
 श्रूयतां सर्वमाख्यास्ये निखिलेन तपोधनाः । यथा यज्ञफलं मर्त्या लभते ना च संश्रयः ।
 पौषमासस्य शुक्ले वै यदा युज्येत रोहिणी । तेन नक्षत्रयोगेन शाकाव्रथयोगो भवेत् ।

एकवक्त्रः शूचिः स्नातः अहधानः समाहितः । श्रीमन्मन्त्रः पीत्वा महायज्ञफलं लभेत् ।

एतद्दः परमं गुण्यं कथितं विजयन्तमाः । धर्मा भवन्तः पृथ्वानि सुखात्तन्मार्गदर्शनः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने षड्विंशत्यधिकश्रुतोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

॥ विभावसुरुवाच ॥ सलिलास्त्राञ्जलिं पूर्वमस्तास्य शृतेःपराः । श्रीमन्मन्त्रिष्ठमानस्य तज्जकशास्त्रांस्तान् । १२७

स्त्रितो ह्यभिमुखो मर्त्यः पौर्णमासां बलिं हरेत् । अग्निकार्यं कृतं तेन प्रताशास्त्राद्यस्तयः ।

वनस्थतिन्तु यो हन्यात् अमावास्यामबुद्धिमान् । अपि ज्येष्ठेण पक्षेण लिप्यते ब्रह्महत्याया ।

दन्तकाष्ठन्तु यः खादेदेमावास्यामबुद्धिमान् । हिंसितश्चन्द्रमासेन पितरसोद्विजन्ति च ।

हृद्यं न तस्य देवाश्च प्रतिगृह्णन्ति पर्वण्यु । कुर्वन्ति पितरस्तस्य कुलबन्धोऽस्य शोयते ।

॥ श्रीरुवाच ॥ प्रकोपभाजनं यच्च पानभाण्डमयःसर्गं । योपितस्यैव हन्वन्ते कर्मणोपहते यद्दे । १२८

देवताः पितरस्यैव उत्सवे पर्वण्येषु वा । निराशास्तस्य गच्छन्ति कर्मणोपहताहुहात् ।

॥ अङ्गिरा उवाच ॥ यस्तु संवासरं पूर्वं दद्याद्दीपं करश्चके । सुवर्षंलामूलहस्तः प्रजालस्य विवर्द्धते ।

॥ गार्ग्य उवाच ॥ आतिथ्यं सततं कुर्वाद्दीपं दद्यात् प्रतिश्रये । वर्षंशानो दिवा स्नापं न च संवासां भवयेत् ।

गोत्राङ्गणं न हिंस्याच्च पुष्कराणि च कीर्त्तयेत् । एव श्रेष्ठतरो धर्म्यः सरहस्यो महाफलः ।

अपि कतुग्रतैरिष्टां क्षयं गच्छति तद्भुविः । न तु शोयन्ति ते धर्माः अहधानैः प्रयोजिताः । १२९

इदञ्च परमं गुण्यं सरहस्यं निबोधत । आहुकल्पे च देवे च तैर्यिके पर्वण्येषु च ।

रजस्वला च या नारी शिनिष्काऽपुत्रिका च या । एताभिस्यतुया दृष्टं हविर्नःश्रन्ति देवताः ।

पितरस्य न तुह्यन्ति वर्षाण्यस्य चयोद्वज । शूक्रवासाः शूचिर्भुत्वा ब्राह्मणान् कृति वाचयेत् ।

कीर्त्तयेद्भारतस्यैव तथा स्यादक्षयं हविः ।

॥ धौम्य उवाच ॥ भिक्षभाण्डस्य खट्वाश्च कुक्कुटं शूनिर्न तथा । अपशक्तानि मर्त्याणि यस्य दृष्टे यद्देहस्य । १३०

भिक्षभाण्डे कलिं प्राञ्जः खट्वायाश्च धनचयः । कुक्कुटे शूनिर्न वा चैव हविर्नाश्रन्ति देवताः ।

वृक्षमूले ध्रुवं सन्नं तस्माद्दृशं न रोपयेत् ।

॥ जमदग्निर्वाच ॥ यो रणेदशमेधेन वाजपेयश्रुतेन च । अशक्त्वाशिराबलमेत सत्रं वा स्थीतमाहरेत् ।

न चास्य हृदयं शूद्धं नरकं स ध्रुवं व्रजेत् । तुभ्यं यज्ञस्य मत्स्यस्य हृदयस्य च शूद्धता ।

शूद्धेन मनसा दत्त्वा शूक्रपुत्रं विजातये । ब्रह्मलोकमनुप्राप्तः पर्व्याप्तं तन्निर्द्धनं । १३१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि षड्विंशत्यधिकश्रुतोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

॥ वायुरुवाच ॥ क्षिप्रदुर्लभं प्रवक्ष्यामि मनव्याणां सुखावहं । सरहस्याय ये दोषास्तान् शृणुष्वं समाहिताः ।

चतुरो वार्षिकान् मासान् यो ददाति तिलोदकं । भोजनस्य यथावत्तत्रा ब्राह्मणे वेदपारगे ।

अग्निकार्यंश्च कर्त्तव्यं परमाग्नेन भोजनं । दीपकस्यापि कर्त्तव्यः पितृणां शिखोदकः ।

एतेन विधिना मर्त्यः अहधानः समाहितः । पशुवन्धनस्यैव फलं प्राप्नोति पुष्कलं ।

इदञ्चैव परं गुण्यमप्रशस्तं निबोधत । अग्नेस्तु वृषलो नेता हविर्मूढाश्च योपितः । १३२

मन्यते धर्मं एवेति स चाधर्मैव लिप्यते । अग्रवसाक कुप्यन्ति शुद्धयोनिं च मन्थति ।
 पितरश्च न तुष्यन्ति सप्त देवेर्भिन्नैवतः । प्रायश्चित्तानु यत्नत्र व्रतकृत्त्रिवोध मे ।
 यत् कृत्वा तु नरः सन्धक् सुखो भवति विज्वरः । गवां मूषपुरोवेक पयसा च घृतेन च ।
 अग्निर्कार्यं व्यहं कुर्यात्पितराहारः कर्माहितः । ततः संवत्सरे पूर्वे प्रतिव्यहन्ति देवताः ।
 इत्यन्ति पितरश्चास्य आहुकाल उपस्थिते । एष चाधर्मो धर्मं च सरहस्यः प्रकीर्तितः ।
 मर्त्यानां स्वर्गकामानां प्रेत्य स्वर्गसुखावहः ।

(१२८)

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने अष्टाविंशत्यधिकशतौऽध्यायः ॥ १२८ ॥

॥ सोमश्च उवाच ॥ परदारैषु ये सक्ता चकृत्वा दारसंधं । निराशाः पितरस्तेषां आहुकाले भवन्ति ते ।
 परदारवर्तिर्यस्य यस्य बन्ध्यामुपासते । ब्रह्मस्वं हरते सस्य समशेषा भवन्ति ते ।
 असन्ध्याया भवन्त्येते पितृणां नाच संशयः । देवताः पितरस्तेषां नाभिनन्दन्ति तद्वृत्तिः ।
 तस्मात्प्रपथ्य वै दारान् त्यजेदन्ध्याश्च योपितं । ब्रह्मस्वं हि न हर्तव्यमात्मनो हितमिच्छताः ।
 श्रूयताञ्चापरे गुह्यं रहस्यं धर्मवर्षितं । अहधानेन कर्त्तव्यं गुह्यं वचनं सदा ।
 दादश्यां पोर्णमास्याश्च मामि मासि घृताशनं । ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छेत्त तस्य पुष्यं निबोधन ।
 सोमश्च ब्रह्मते तेन समुद्रश्च मघोदधिः । अस्यमेधश्चतुर्भागं फलं सृजति वासवः ।

(१२९)

दानैतेन तेजस्वी वीर्यवांसु भवेन्नरः । प्रीतश्च भगवान् सोम इष्टान् कामान् प्रथ कृति ।
 श्रूयताञ्चापरो धर्मः सरहस्यो महाफलः । दमं कलियुगं प्राप्य मानुषाणां सुखावहः ।
 कथ्यमत्याय यो मर्त्यः स्वातः शुक्लेन वाससा । तिलपात्रं प्रयच्छेत्त ब्राह्मणेभ्यः समाहितः ।
 तिलोदकं कृत्वा यो दद्यात् पितृणां मधुना सह । दीपकं कञ्चरं चैव श्रूयतां तस्य यत् फलं ।
 तिलपात्रे फलं प्राह भगवन् पाकशासनः । गोप्रदानश्च यः कुर्याद्भूमिदानश्च श्रायनं ।
 अग्निष्टोमश्च यो यज्ञं यजेत् ब्रह्मदण्डिणं । तिलपात्रं सर्वेतेन समं मन्यन्ति देवताः ।
 तिलोदकं सदा श्राद्धे मन्यन्ते पितरोऽस्य । दीपे च कञ्चरे चैव यो यन्तेऽस्य पितामहाः ।
 स्वर्गे च पितृलोकं च पितृदेवाभिपूजितं । एवमेतन्मयोहिष्टम्विदुष्टं पुरातनं ।

(१३०)

(१३०)

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि सोमश्चरहस्ये ऊनविंशत्यधिकशतौऽध्यायः ॥ १२९ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ तत्सृष्टिगणाः सर्वे पितरश्च सदेवताः । अहन्वनीं तपोवृद्धामष्ट कृत्वा समाहिताः ।
 ॥ अरुन्धत्युवाच ॥ तपोवृद्धिर्भया प्राप्ता भवतां क्षरणेन वै । भवताश्च प्रसादेन धर्मं न वक्ष्ये मि श्रायतान् ।
 सगुह्यान् सरहस्यांश्च तान् शृणुध्वमशेषतः । अहधाने प्रयोक्तव्या यस्य शुद्धं तथा मनः ।
 अहधानो मानी च ब्रह्महा गृह्यतत्पगः । असन्ध्याया हि चत्वारो नैवा धर्मं प्रकाशयेत् ।
 अहन्वहनि यो दद्यात् कपिलां दादशोः समाः । मामि मासि च सन्धेय यो यजेत् सदा नरः ।
 गवां शतमहस्रश्च यो दद्यात्त्र्यष्टपुष्करे । न तदूर्ध्वफलं तुष्यमतिरिथस्य तुष्यति ।
 श्रूयताञ्चापरो धर्मो मनुष्याणां सुखावहः । अहधानेन कर्त्तव्यः सरहस्यो महाफलः ।

(१३१)

कक्षमुत्पाद्य गोमथे शृङ्ग-शर्भान् वसोदकान् । तत्रिद्विद्वेषी जपे नक्षत्रेण च सञ्चरते ।
 प्रतोच्छेत् निराधारस्य धर्मफलं शृङ्ग । मूषणे चापि तोषीनि किमु लोकेषु कर्षिणिम् । ११०
 सिद्धवारण्युष्ठाणि शिवितानि मनोपिभिः । अभिवेकः वनखेवां नवां शृङ्गोदकस्य ।
 धाधु साध्विति चोद्दिष्टं देवतैः पिबन्निषदा । भूतैश्च सुकनुष्ठैः पूजिता चाश्वरज्जती ।
 ॥ मञ्जोवाच ॥ अहो धर्मो महाभागे वरस्य स्वदाहृतः । वरं ददाति ते धर्मोत्पत्ते वरुंती वदा ।
 ॥ यम उवाच ॥ रमणीया कथा दिव्या पुष्पेता वा मया श्रुता । श्रुत्वा चिन्मग्नस्य भावितं मन च प्रियं ।
 रक्ष्यं धर्मसंयुक्तं ब्रह्मं श्रोतुं मर्षिभिः । अहधामेन मर्त्येण शास्त्रानो हितमिच्छता । १११
 न हि पुंस्यं तथा धापं कृतं किञ्चिदिनस्मति । पर्येकाके च यत् किञ्चिदादित्यसाधितिष्ठति ।
 प्रेतलोके गते मर्त्ये तन्तु सर्वं विभावसुः । प्रतिजायति पुष्पात्मा तत्र तपोपपुष्पते ।
 किञ्चिद्धर्मं प्रवक्ष्यामि चित्रगुप्तमतं शृभं । पाण्डोषशैव दीपस्य दातव्यं वततं तथा ।
 उपानहौ च च्चक्षु कपिलास्य यथातथं । पुष्करे कपिला देवा ब्राह्मणे वेदपारणे ।
 अग्निहोत्रस्य चक्षेन सर्वज्ञः प्रतिपाकवेत् । अथशैवापरो धर्मश्चित्रगुप्तेन भावितः । ११२
 फलमस्य पृथक्केन श्रोतुमर्हन्ति सत्तमाः । प्रकाशं सर्वभूतैश्च गन्तव्यं कासपर्यव्यात् ।
 तत्र दुर्गममुप्राप्ताः दुर्गुष्ठापरिपीडिताः । इच्छमाना विपन्नमे न तत्रास्ति पलायनं ।
 अरुद्धारं तथा घोरं प्रविशन्त्यनुशुभ्यः । तत्र धर्मं प्रवक्ष्यामि येन दुर्गाणि वनरेत् ।
 अत्यव्ययं महार्यश्च प्रेत्य चैव सुखोदयं । पानोषस्य मुखा दिव्याः प्रेत्यलोके विभेषतः ।
 तत्र पुण्योदका नाम नदी तेषां विधीयते । अथयं सन्निसं तत्र शीतलं श्रमृतोपमं । ११३
 स तत्र तोयं पिबति पाण्डोषं चः प्रचक्षति । प्रदीपस्य प्रदानेन श्रुयतां गुणविकारः ।
 तमोऽन्धकारं निघतं दीपदे न प्रपश्यति । प्रभास्यत्स प्रचक्षन्ति सोमभास्करयावकाः ।
 देवतास्थानुमन्यन्ते विमलाः सर्वतो दिग्गः । क्षातते च यथादित्यः प्रेतलोकागतो नरः ।
 तस्माद्दीपः प्रदातव्यः पानोषस्य विभेषतः । कपिलां च प्रचक्षन्ति ब्राह्मणे वेदपारणे ।
 पुष्करे च विभेषेण श्रूयतां तस्य यत् फलं । गोब्रतं बह्वं तेन दत्तं भवति ब्राह्मणं । ११४
 पापं कर्म च यत् किञ्चित् ब्रह्मचर्यासमं भवेत् । शोधयेत् कपिलां शैला प्रदत्तं गोब्रतं यथा ।
 तस्मान् कपिला देवा कौमुद्यां ज्येष्ठपुष्करे । न तेषां विषमं किञ्चिज् दुःखं न च कष्टकाः ।
 उपानहौ च यो दद्यात् पाचभूते दिशोत्तमे । ह्यददाने सुखां ह्यर्थां जभते परलोकागः ।
 न हि दत्तस्य दातव्यं बाह्योऽश्लोह कदाचन । चित्रगुप्तमतं श्रुत्वा वटरोमा विभावसुः ।
 उवाच देवताः सर्वाः पिहंशैव महाद्युतिः । श्रुतस्य चित्रगुप्तस्य धर्मगुणं महात्मनः । ११५
 अहधामास्य ये मर्त्या ब्राह्मणेषु महात्मसु । दानमेतत् प्रचक्षन्ति न तेषां विघ्नते भयं ।
 कर्षोदोपास्त्रिमे पक्षे येषां नास्तीह निष्कृतिः । अथशास्त्रात्मनाचारा सर्वेनोवा नराधमाः ।
 ब्रह्महा चैव गोब्रस्य परदाररतस्य चः । अहधामस्य नरः स्त्रियं चक्षोपजीवति ।

प्रेतभोगकता येते नरके पापकर्त्तव्यः । अथाने वैश्याः जीवाः सुखोचितभोगताः ।
 अथश्राव्याः पितृपात्र इत्यन्तर्गतः पञ्च वै । अतश्चान्तर्गतः विद्महे । वेदेषु अन्वितयोधनाः । ११०
 इति श्रीमहाभारते शानुशासनपर्यन्तं शानुशासनिके पर्यन्तं विचमगुह्यरक्षी विंशदधिकप्रतोऽध्यायः ॥ २३० ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ ततः सर्वे महाभाना देवाश्च पितरश्च । अथैव महाभानाः प्रमथान् वाक्यमनुवन् ।
 भवन्तो वै महाभानाः अशरीरनिवाचराः । अस्मिन्महाभानां सुदृग् कथं चिन्तयं जानयाम् ।
 के च श्रुताः प्रतोषाता येन मत्तौ च चिन्तय । रथोद्धानि च वाणि सर्वैरेतरेषु प्रकथयत् ।
 मे।तुभिः क्वामि युष्माकं सर्वमेतन्निवाचराः ।
 ॥ प्रमथा ऊचुः ॥ भैरवेण तदोच्छ्रिताः कृते वैवाधरीनरे । मोक्षार्थीषामि चादेतं हृदयमूले च नः कथेत् । १११
 अमिषं शीघ्रतो यत्नं पादतो यत्नं संविभेत् । इतदुच्छ्रितं सर्वं ब्रह्मच्छिद्रात् मानवाः ।
 उदके चाप्यभेदाणि श्लेषाच्छ प्रमुञ्चति । एते भस्मात्तु बभूवुः मानवा इव श्रेष्ठवः ।
 एवं शीलसमाचारान् धर्मयामो हि मानवान् । मूयताश्च प्रतोषाता येनं ब्रह्मं चिन्तितुं ।
 गौराचनावमालम्बे वाचाश्चक्षुः यो भवेत् । शृताश्चतस्र यो दद्यात्सकले तत्परायकः ।
 ये च मांसं न खादन्ति तावन्नृकं चिन्तितुं । यत्नं चाग्निर्द्वे नित्यं दिवा रात्रौ च दोषते । ११२
 तत्रोत्सृष्टं दंष्ट्राय तथैव गिरिकण्ठपः । अथो धूमो विशालश्च कामः कृष्णोऽपि पितृभ्यः ।
 येषामे।नि तिष्ठन्ति मृदेषु मृद्वर्मेभिर्वा । तान्यष्टकाश्चमाराणि विद्विताग्नेः सुदारुणैः ।
 लोकान्महादिधा ये च विचरन्ति यथासुखाः । तस्मादेतानि गेहेषु रथोद्धानि विद्याव्यते ।
 एतदः कथितं सर्वं यत्नं वः श्रेष्ठयो महान् ।
 इति श्रीमहाभारते शानुशासनपर्यन्तं शानुशासनिके पर्यन्तं प्रमथरक्ष्ये एकविंशदधिकप्रतोऽध्यायः ॥ २३१ ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ ततः पद्मप्रतीकाशः पद्मोद्भूतः पितामहः । उवाच वचनं देवान् वासवश्च शशीपतिं । ११३
 अयं महाबलो नामो रसातलक्षरौ बली । तेजसो रेषुको नाम महाबन्धुपराक्रमः ।
 अतितेजस्विनः सर्वे महावीर्यो महागजाः । धारयन्ति महीं कृत्वा सशैलवनकाननां ।
 भवद्भिः समनुज्ञातो रणकक्षाच्छागजान् । धर्मगुह्यानि सर्वाणि मत्वा पृच्छतु तत्र वै ।
 पितामहवचः श्रुत्वा ते देवा रेषुकं तदा । प्रेषयामासुरक्षया यत्नं धरणीधराः ।
 ॥ रेषुक उवाच ॥ अनुज्ञातोऽस्मि देवैश्च पितृभिश्च महाबलाः । धर्मगुह्यानि युष्माकं श्रोतुमिच्छामि तत्पतः । ११४
 कथयध्वं महाभाना वदस्वन्मं मनोवितं ।
 ॥ दिग्गजा ऊचुः ॥ कर्त्तिके मासि चाक्षेवा ब्रह्मलक्ष्मणी शिवा । तेन मन्वचयोगेन यो ददाति मुञ्जेदमं ।
 इमं मन्वं जपन् श्राद्धे यथाहारो शक्योपनः । बलदेवप्रभृतयो ये नामा बलवतराः ।
 अगता अक्षया नित्यं भोगिनः सुमहाबलाः । तेषां कुलोद्भवा ये च महाभूता भुञ्जन्मनाः ।
 ते मे वरिष्ठं प्रथच्छक्तु बलतेजोभिश्च ह्ये । यदा नारायणः श्रीमानुज्जहार वसुधरां । ११५
 तदसं तथा देवश्च धरामुद्धरतक्षया । एवमुक्त्वा वसिन्तत्र बलीके तु निवेदेयेत् ।

गजेन्द्रकुसुमाकीर्णं नोत्सवस्त्वानुत्सेपनं । निर्भयेत्तन्व वस्त्रोके चर्मा याते दिवाकरे ।
 एवं तुष्टासातः सर्वे चधस्ताद्भारयोजिताः । चर्यं तं नाशुक्चामी धारयन्तो वसुध्वरो ।
 एवं मन्यामहे सर्व्यं भारार्त्ता निरपेक्षिनः । प्राञ्जलाः कश्मिवा वेद्याः शुश्रा वा यक्षुशिविताः ।
 एवं संवत्सरं कृत्वा दानं वज्रफलं भवेत् । वस्त्रोके वस्त्रिमादाय तयो वज्रफलं जतं । (११०)
 ये च नागा महावीर्यास्त्रिषु लोकेषु कृत्स्नवः । कृतातिष्ठन् भवेयुषो ज्ञतो सर्वैश्चि तन्मतः ।
 दिग्गजानाश्च तच्छ्रुत्वा देवताः पितरस्ताया । अथवाच महाभागाः यूयवन्ति का रेणुषु ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दिग्गजरहस्ये चर्यं चर्यधिकवर्तीऽध्यायः ॥ १३२ ॥
 ॥ महेश्वर उवाच ॥ सारभुङ्गुत्थ कुष्मिनिः बाधुध्वं उदाहृतः । धर्मगुह्यनिदं मनः शुश्रुष्वं सर्व्यं इव च
 येषां धर्माश्रिता बुद्धिः अद्भधानाश्च ये नराः । तेषां व्यादुपदेष्टव्यः सरहस्यो महाफलः ।
 निरुदेगस्तु यो दद्यात्प्रासन्नेकं गवाःश्लिषं । एकभक्तं तथाऽश्रोयान् श्रूयतां तस्य यत् फलं । (१११)
 इमा गावो महाभागाः पवित्रं परमं स्मृताः । चीन् लोकांन् धारयन्ति का यदेवास्तुभानुवाम ।
 तासु चैव महापुण्यं शुश्रूषा च महाफलं । अहन्यहनि धर्मेष यज्जते वै गवाःश्लिषे ।
 मया श्लेता ह्यनुष्वाताः पूष्यमापन्नं कृते युगे । ततोऽहमनुनीतो वै ब्रह्मणा पद्मवे निना ।
 तस्माद्गुह्यज्ञानगतस्त्रिदशत्युपरि मे वृषः । रमेऽहं नह गोमिथु तस्मात् पूष्याः सदेव ताः ।
 महाप्रभावा वरदा वरान् दद्युस्तपासिताः । ता गावोऽस्थानुमन्यन्ते सर्व्यकर्म्मसु यत् फलं । (११२)
 तस्य तत्र चतुर्भांगो यो ददाति गवाःश्लिषं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि महादेवरहस्ये चर्यं चर्यधिकवर्तीऽध्यायः ॥ १३३ ॥
 ॥ स्कन्द उवाच ॥ ममायनुमतो धर्मोऽसौ शुश्रूष्वं समाहितः । नीलवण्डस्य शुश्रूष्यां पृथोत्वा कृत्स्निकान्मु यः ।
 अभिवेकं त्वय्यं कुर्यात्तस्य धर्मं निबोधत । बोधयेदशुभं सर्व्यमाधिपत्यं पात्र च ।
 यावच्च जायते मर्त्यस्तावत् शुश्रो भविष्यति । इदञ्चाप्यपरं गुह्यं सरहस्यं निबोधत ।
 प्रष्टुह्यैः दुस्तरं पात्रं पञ्चानं मधुना सह । सोमस्त्रोत्तिष्ठमानस्य पैर्धर्मास्यां वनिं हरेत् । (११३)
 तस्य धर्मफलं नित्यं अद्भधाना निबोधत । साध्या ब्रह्मास्तथादित्या ग्येदेवास्तथाऽस्थिनौ ।
 मस्तो वसवश्चैव प्रतिपद्यन्ति ते वनिं । सोमस्य वृत्ते तेन समुद्रस्य महोदधिः ।
 एष धर्मो मयोद्विष्टः सरहस्यः मुखावहः ।
 ॥ विष्णु उवाच ॥ धर्मगुह्यानि सर्व्याणि देवतानां महात्मनां । अवीणाश्चैव गुह्यानि यः पठेदाश्लिषं सदा ।
 शुश्रूषयादाऽनसूयस्य अद्भधानः सम हितः । नास्य विद्मः प्रभवति भयस्यास्य न विद्यते । (११४)
 ये च धर्माः शुभाः पुण्याः सरहस्या उदाहृताः । तेषां धर्मफलं तस्य यः पठेद्विजितेन्द्रियः ।
 नास्य पापं प्रभवति न च पापेन निष्यते । पठेदा प्रावयित्वाऽपि श्रुत्वा च लभते फलं ।
 भुञ्जते पितरो देवा हस्यं कस्यमयाचयं । आवथंसापि विप्रेन्द्रान् पर्वसु प्रसृतो नरः ।
 अपीषं देवतानाश्च पिष्टव्यं चैव निचदा । भवत्यभिमतः श्रीमान् धर्मेषु प्रसृतः सदा ।

कृत्वाऽपि शपथं कर्त्तुं मयापानकर्मिणः । रक्षयथर्थां कुमेतं कर्मण्यैः प्रमुच्यते ।

११८

॥ भीष्म उवाच ॥ रतुर्द्वारं रक्षंती देवतामां सराधिप । व्यसोद्विष्टं मया शोकं कर्मदेवममकृतं ।

इषिवी रत्नकर्मणां ज्ञानक्षेत्रमनुकर्म । इदमेव ततः काव्यमिति मन्वेन भर्त्सयिन् ।

नामहधानाथ न नासिद्धाथ न कष्टधर्षाथ न निर्गुणाथ । न वेत्तुदुष्टाथ नुचक्षुषेः न आनासाभूमाथ निवेदयेत् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि देवर्षयो वृद्धशिक्षुर्दक्षिणप्रतोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ के भोव्याः ब्राह्मणकोट्ये के भोव्याः क्षत्रियकः च । तथा वैश्याक के भोव्याः के च शूद्रस्य भारत ।

॥ भीष्म उवाच ॥ ब्राह्मणा ब्राह्मणकोट्ये भोव्या के चैव क्षत्रियाः । वैश्यास्तपि तथा भोव्या शूद्रास्तु परिवर्जिताः । ११९

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या भोव्या वै क्षत्रियकः च । वर्ज्यवीचास्तु वै शूद्राः वर्ज्यभक्ष्या विकर्षिणः ।

वैश्यास्तु भोव्या विप्राणां क्षत्रियाकान्तयैव च । निवृत्तयो विविक्तास्तु चातुर्थांकरतास्तु च ।

शूद्राकामस्तु चो भुङ्क्ते च भुङ्क्ते इषिवीमसं । मसं नृणां च पिबति मसं भुङ्क्ते जनस्तु च ।

शूद्राणां गताया भुङ्क्ते च भुङ्क्ते इषिवीमसं । पृथिवीमसमग्निं चै दिजाः शूद्रभोजिनः ।

शूद्रस्य कर्मनिष्ठायां विकर्मणो हि पच्यते । ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्या विकर्मस्तस्य पच्यते ।

१२०

आध्यायनिरता विप्रास्तथा सत्त्वयने नृणां । रक्षणे क्षत्रियं प्राञ्जनेयं पुष्ययेनेव च ।

करोति कर्म यदेष्टस्यददाद्युपजीवति । क्षत्रिणोरक्षसाक्षिण्यमकुम्भा वैश्वकर्मणि ।

शूद्रकर्म तु यः कुर्यादवहाय सत्कर्म च । स विज्ञेयो यथा शूद्रे न च भोव्यः कथञ्चन ।

चिकित्सकः काष्ठपृष्ठः पुराणकः पुरोहितः । वांस्वरो वृथाध्यायो वर्ज्ये ते शूद्रक्षयिताः ।

शूद्रकर्मक्षयैतेषु यो भुङ्क्ते निरपचयः । अभोव्यभोजनं भुङ्क्ता भवं प्राप्नोति दास्यं ।

१२१

कुलं वीर्यं च तेजस्य तिर्यग्भोजनमेव च । स प्रवति यथा या वै निष्क्रियो धर्मवर्जितः ।

भुङ्क्ते चिकित्सकस्याजं तदव्यस्य पुरीषवत् । पुंसस्यस्य मूत्रं खात् कारकास्य ज्ञोषितं ।

विशोपजीविनोऽस्य चो भुङ्क्ते साधुस्यतः । तदप्यसं यथा शैत्रं तत् साधुः परिवर्जयेत् ।

वचनोयस्य यो भुङ्क्ते तमाजः ज्ञोषितं इदं । पिशुनं भोजनं भुङ्क्ते ब्रह्महत्याकर्म विदुः ।

असक्ततमवज्ञानं न भोक्तव्यं कदाचन । व्याधिं कुलस्यस्यैव क्षिप्रं प्राप्नोति ब्राह्मणः ।

१२२

नगरोरक्षिषो भुङ्क्ते सपचप्रवचो भवेत् । गोत्रे ब्रह्महने चैव सुरापि गुप्तकथने ।

भुङ्क्ताऽत्रं जायते विप्रा रक्षसां कुलवर्द्धनः । न्याभापहारिको भुङ्क्ता कृतज्ञे क्षीववर्त्तिनि ।

जायते ब्रह्मराजसं मन्थदेववह्निष्कृते । अभोव्यास्यैव भोव्यास्तु मया शोक्ता यथाविधि ।

किमन्यदस्य कौन्तेय मत्तस्त्रं श्रोतुमिच्छसि ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि भोव्याभोव्यासकथने पञ्चविंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ उक्तास्तु भवता भोव्यास्तथाऽभोव्यास्तु वर्ज्यः । अथ मे प्रश्नसन्देहसन्धे वद पितामह । १२६

ब्राह्मणानां विज्ञेयेषु ह्यस्यकथ्यप्रतिपद्ये । वानाविधेषु भोव्येषु प्रायश्चित्तानि त्रयं मे ।

॥ भीष्म उवाच ॥ इत्थं वक्ष्यामि ते राजन् ब्राह्मणानां महात्मनां । प्रतिपद्येपुंभ्यो च मुखने चैव पापना ।
घृतप्रतिपद्ये चैव सावित्रीसन्निदाकृतिः । तिलप्रतिपद्ये चैव सममेतद्युधिष्ठिर ।
मांसप्रतिपद्ये चैव मधुनो खरस्य च । खादित्यादयानं क्षित्वा पूतो भवति वै द्विजः ।
काञ्चनं प्रतिपद्ये च जपमानो गुह्यमुतिं । कृत्वाऽप्यस्य विद्वानं धारयन्मुखते द्विजः ।
एवं प्रतिपद्येऽथ धने वस्त्रे तथा । क्षिप्यं । एवमेव नरवेदं सुवर्णं प्रतिपद्ये ।
अस्यप्रतिपद्ये चैव पायसेक्षुरवे तथा । इक्षुनेत्रपरिचाषं विषुध्येऽसु निमज्जनं ।
श्रीशै पुष्ये फले चैव जज्ञे पिष्टमये तथा । यावके दधिदुग्धे च सावित्रीं व्रततोऽन्वितां ।
उपानशौ च वस्त्रस्य प्रतिपद्येऽर्द्धद्विकं । जघेऽन्तं समा युष्मसेन मुखेन पापना ।
चेत्रप्रतिपद्ये चैव यहसूतकयोस्तथा । योषि राचाशुभोविन्वा तेन पापादिमुच्यते ।
कृष्णपद्ये तु यः आहूँ पिष्टकामभुते द्विजः । अन्नमेतदधोराचात् पूतो भवति ब्राह्मणः ।
न च सन्ध्यामुपासीत न च आप्यं प्रवर्त्तयेत् । न संकिरेत्तदन्नस्य ततः पूषेत ब्राह्मणः ।
दत्तयन्मपराद्ये तु पिष्टकां आहूँमुच्यते । यथाकामां यदश्रीपुंभ्योऽन्विताः ।
मृतकस्य तनीयाद्ये ब्राह्मणे योऽन्नमभुते । स चिरेकं समुत्सव्य दादन्नाद्येन शृणुते ।
दादन्नाद्ये व्यतीते तु कृतधौषो विवेषतः । ब्राह्मणेभ्यो हविर्दत्त्वा मुखने तेन पापना ।
मृतस्य दन्नरात्रेण प्रायश्चित्तानि दापयेत् । सावित्रीं रैवतोमिष्टिं कुष्माण्डमथमर्षणं ।
मृतकस्य त्रिरात्रे यः समुद्दिष्टे समभुने । सप्तत्रिंशत्सं खान्वा पूतो भवति ब्राह्मणः ।
मिद्धिमाप्नोति विपुलाः सापदश्चैव न प्रुशतम् । यत्तु शूद्रैः सप्तत्रोषाद्वाह्योऽयैकभोजने ।
अशौचं विधिवत्सस्य भोः समात्रं विधीयते । यस्तु वैश्यः सप्तत्रोषाद्वाह्योऽयैकभोजने ।
आभुतः सह वासोभिक्षेन मुखेन पापना । शूद्रस्य तु कुलं इति वैश्यस्य पशुवाग्ध्वजान् ।
क्षत्रियस्य क्षियं इति ब्राह्मणस्य सुवर्षणं । प्रायश्चित्तस्य भ्रान्तिश्च कुडुपानेन मुखने ।
सावित्रीं रैवतोमिष्टिं कुष्माण्डमथमर्षणं । तयोः किञ्चिद्मदान्यान्व्यं समुद्दिष्टाच संशयः ।
रोचनाविरजाराचिसङ्गसासन्नानि च ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि प्रायश्चित्तस्य प्रणे षट्त्रिंशदधिकब्रह्मोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दानेन वर्त्ततेत्याह तपसा चैव भारत । तदेतयो मगोदुःखं व्यपोह त्वं पितामह ।

किञ्चित्पृथिव्यामेतयो भवान् शंसितुमर्हति ।

॥ भीष्म उवाच ॥ शूद्रेषु वैद्वर्कनिरतैस्तपसा भावितात्मभिः । सोऽन्वा सुवर्षणं प्राप्ता दानपुण्यरतैर्भूयैः

सक्तस्य तथात्रेयः प्रियेभ्यो ब्रह्म निर्गुणं । उपदिश्य ततो राजन् मनो सोऽकामनुत्तमान् ।

त्रिविरौश्रीनरः प्राणान् प्रियस्य तनयस्य च । ब्राह्मणार्थमुपाकृत्य जाकृष्टमिनो मतः ।

प्रतर्ह्यनः कात्रिपतिः प्रदाय तनयं स्वकं । ब्राह्मणायानुत्तमानं कीर्त्तयिष्य चामुच चामुते ।

रन्निदेवस्य साङ्कृत्या वृत्रिहाय महात्मने । अर्थं प्रदाय विधिवत्सोमे सोऽकामनुत्तमान् ।

दिवं प्रतपसाकृत् कर्त्तव्यं काष्ठं इति । इत्थं देवानुषो दत्त्वा प्राज्ञायाऽभिज्ञो दिवं ।
 भगवानम्बरीषस्य प्राज्ञायाऽभिज्ञो दिवे । प्रदात्तकर्म रात्रं सुप्रसोक्तवाप्तवान् ।
 सावित्रः कुच्छलं दिवं वाचसु जगमेज्वः । प्राज्ञाया च मा दत्त्वा गतो लोकाननुत्तमान् ।
 एपादभिश्च राजर्षिरक्षानि विविधानि च । रत्नाद्यावत्तद्यान्वत्वा दिवेभ्यो दिवमागतः ।
 निमोगाङ्गस्य वैदर्भिः कन्या दत्त्वा महात्मने । चक्षुष्याय गतः स्वर्गं वपुषपद्भुवाङ्गवः । ११४
 जामदग्न्यस्य विप्राय भूमिं दत्त्वा महात्मनाः । राज्ञोऽवधोकाया लोकान् जगाम जनसोऽधिकान् ।
 चतुर्वर्षं च पत्न्ये कर्मभूतानि देवराट् । वसिष्ठो श्रीवद्यामास येन यतोऽवधो मनि ।
 रामे दात्ररयिष्यैव पुत्रः वसिष्ठु वै वसु । स कर्तो ह्यवद्यान् लोकान् यद्य लोकं महात्मनः ।
 कश्चमेतस्य राजर्षिर्वसिष्ठाय महात्मने । न्याहं यथावत् संन्यस्य जगाम सुमहात्मनाः ।
 करन्धमस्य पौत्रस्य महात्मो विक्रितः सुतः । कन्यामङ्गिरसे दत्त्वा दिवमाप्तु जगाम सः । ११५
 मरुत्तस्य पाश्चात्यो राजधर्मभृताम्बरः । निधिं ब्रह्ममनुज्ञाय जगाम परमां मतिं ।
 राजा मित्रसहस्रैव वसिष्ठाय महात्मने । मदयन्तीं प्रियां भार्यां दत्त्वा च त्रिदिवं गतः ।
 मनोः पत्न्यस्य मुद्युषोः लिखिताय महात्मने । दण्डमुदृत्य धर्मैकं गतो लोकाननुत्तमान् ।
 महस्वसिष्ठो राजर्षिः प्राणानिष्टान् महात्मनाः । प्राज्ञाकार्यं परित्यज्य गतो लोकाननुत्तमान् ।
 मन्वकाभ्यै सस्युर्धं दत्त्वा वैश्वं हिरण्यस्यं । मौऽन्याय गतः स्वर्गं व्रतसुषो भरोपतिः । ११६
 भद्र्यभेऽन्यस्य च कृतान् राज्ञयः पर्येतोपमान् । प्राचिदन्त्याय पुरा दत्त्वा भूमन्वुर्दिवमाश्रितः ।
 नासा च युतिमाश्राम आश्रमराजो महायुतिः । दत्त्वा राव्यष्टशीकाय गतो लोकाननुत्तमान् ।
 मदिशमस्य राजर्षिर्दत्त्वा कन्यां सुमन्मतां । हिरण्यस्यैवाय गतो लोकान् देवैरधिष्ठितान् ।
 भोमपादस्य राजर्षिः प्राणो दत्त्वा युतां प्रभुः । स्वधृष्टज्ञाय विपुत्रैः सर्वैः कामैरयुज्यव ।
 कैःसाय दत्त्वा कन्यान् सुधो नाम चञ्चलिनीं । गतोऽवधानतो लोकान् राजर्षिश्च भगोरथः । ११७
 दत्त्वा व्रतमहस्यन्तु गवं राजा भगीरथः । सवस्त्रानां कोहसाय गतो लोकाननुत्तमान् ।
 एते चान्ये च महतो दानेन तपसा च ह । युधिष्ठिर गताः स्वर्गं निवर्त्तन्ते पुनः पुनः ।
 तेषां प्रतिष्ठिता कीर्त्तिर्थावत् स्थासति मेदिनी । गृहस्यैर्दानतपसा यैर्लोका वै विनिर्जिताः ।
 शिष्टानां चरितं ह्येतत् कीर्त्तितं मे युधिष्ठिर । दानयज्ञप्रजासर्गेरिते हि दिवमाश्रिताः ।
 दत्त्वा तु मत्तं तैस्तु कौरवाणां धुरन्धर । दानयज्ञक्रियायुक्ता बुद्धिर्दुर्बोपचायिनो । ११८
 यत्र ते नृपत्रादृष्टं मन्देहो वै भविष्यति । यः प्रभाते हि वक्ष्यामि सन्ध्या हि समुपस्थिता ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्यम्पि अनुशासनिके पर्यम्पि दानफलकथने मत्तचिदधिकब्रतोऽध्यायः ॥ १३० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ श्रुतं मे भवतस्मात् सत्यव्रतपरात्मनः । दानधर्मैकं महता ये प्राज्ञास्त्रिदिवं नृपाः ।
 दमांस्तु श्रोतुमिच्छामि धर्मोन् धर्मभृतां वर । दानं कतिविधं देयं किन्तश्च च फलं सभेत् ।
 कथं केभ्यश्च धर्म्ये व दानं दानवनिश्चते । कैः कारयैः कतिविधं श्रोतुमिच्छामि तस्मत्तः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ शृणु तस्मै कौन्तेय दानं प्रति ममानघ । यथा दानं प्रदातव्यं सर्व्ववर्षेषु भारत । १२०
 धर्मादर्थाङ्गयात् कामात् कारुण्यदिति भारत । दानं पञ्चविधं त्रैवं कारयेर्षीर्निबोध तत् ।
 इह कीर्त्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं सुखं । इति दानं प्रदातव्यं ब्राह्मणेभ्यो ऽनस्यता ।
 ददाति वा दास्यति वा मङ्गं दत्तमनेन वा । इत्यर्षिभ्यो निब्रवीं सर्व्वं दातव्यमर्षिभ्ये ।
 नास्त्राहं न मदीयोऽयं पापं कुर्व्यादिमानितः । इति दद्याद्वादेव दृढं मूढाव पथितः ।
 प्रियो मेऽयं प्रियोऽस्त्राहमिति सम्प्रेक्ष्य बुद्धिमान् । वचसायैवमक्रिष्टं दानं दद्यादतन्त्रितः । १२५
 दीनस्य पाचते चायमप्येनापि हि तुष्यति । इति दद्याद्दुरित्त्राव कारुण्यदिति सर्व्वथा ।
 इति पञ्चविधं दानं पुण्यकीर्त्तिविवर्द्धनं । यथाशक्त्वा प्रदातव्यमेवमाह प्रजापतिः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिके पर्व्वणि दानधर्मकथने अष्टविंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पितामह महाप्राज्ञ सर्व्वज्ञास्त्रविभारद । आत्मैर्ष्यं कृभिः स्वीतो भवाद्यः प्रवरे कुले ।
 तन्नेो धर्मार्यंबयुक्तमायत्वाश्च सुखोदयं । आश्चर्य्यभूतं लोकस्य श्रोतुमिच्छाम्परिन्दम ।
 अथञ्च कालः सम्प्राप्तो दुर्लभो ज्ञातिबान्धवैः । प्राप्ता च न हि मे कश्चित्पाशते कुहर्षवभ । १२०
 पदि तेऽहमनुपाशो भ्रातृभिः संहितोऽनघ । कर्ममर्षिभ्य नः प्रभं यत्नो पृच्छामि पार्थिव ।
 अयं नारायणः श्रीमान् सर्व्वपार्थिवसन्तः । भवन्तं वज्रमानेन प्रशयेन च धेवते ।
 अस्य चैव समवे त्वं पार्थिवानाञ्च सर्व्वत्रः । आदृष्ट्वाश्च प्रियार्थं मे श्रेयाङ्गावितुमर्षिभ्य ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तदचमं श्रुत्वा श्रेयादागतसम्भ्रमः । भीष्मो भागीरथीपुत्र इदं वचनममवीत् ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अत्रं ते कथयिष्यामि कथामतिमनोहरां । अथ विष्णोः पुरा राजन् प्रभाषो यो मवाश्रुतः । १२५
 यस्य गोल्लवभाङ्गस्य प्रभाकृतञ्च मे शृणु । इन्द्रास्याः संशयो यस्य दन्तवोलास्य मे शृणु ।
 अतं चचार धर्मोत्था कृष्णो दादृश्वार्थिकं । दीक्षितश्चामतो द्रुपुमुभौ नारदपर्व्वतौ ।
 कृष्णदेपायनस्यैव धौम्यस्य जगताम्बरः । देवलः काश्यपस्यैव त्स्त्रिकाश्रप एव च ।
 अपरे चर्षयः सन्तो दीक्षादमयमन्त्रिताः । त्रिष्टैरनुमताः सिद्धैर्देवकत्वैकपोधनैः ।
 तेषामतिथिसत्कारमर्षनीचं कुसोचितं । देवकीतनयः प्रीतो देवतुल्यमकल्पयत् । १२०
 हरितेषु सुवर्षेषु वर्षिस्केषु नवेषु च । उपोषणिविशुः प्रीतो विष्टरेषु महर्षयः ।
 कथास्रकृततप्ते तु मधुरा धर्मसंहिताः । राजर्षीणां सुराणाञ्च ये वसन्ति तपोधनाः ।
 ततो नारायणं तेजो वज्रचर्य्येभ्यनोत्पितं । वज्राभिः सत्यं कृष्णस्य वज्रिरहुतकर्मणः ।
 सोऽग्निर्ददाह तं त्रैलं सद्रुमं सक्तताक्षुपं । सर्पविष्टगवह्वातं सपापदन्तरीक्षपं ।
 ऋगैश्च विविधाकारैर्हाहाभूतमचेतनं । त्रिस्तरं तस्य वैश्वस्य मथितं दीनदर्शनं । १२५
 य तु वज्रिर्ष्यहाण्डालो दग्धा सर्व्वमज्ञेयतः । विष्णोः समीपमागम्य पादौ त्रिदशदत्तवृत्रम् ।
 ततो विष्णुगिरिं दृष्ट्वा निर्दग्धमिव कर्षणः । शौम्यदृष्टिनिपातैश्च पुनः प्रकृतिमाचधत् ।
 तथैव स गिरिर्भूयः सुपुष्पितकताद्रुमः । सर्पविगणसंबन्धुः शशापदन्तरीक्षपः ।

तमहृतमचिन्त्यं दृष्ट्वा मुनिगणैश्च । विस्मितो हरोमा च बभूवाम्बिसेवकः ।
 ततो नावाचको दृष्ट्वा तानृषीन् विस्मयन्निताम् । प्रकृतं सधुरं क्षिप्रं यमञ्च वदतामरः ।
 किमयमूर्ध्विपुणश्च त्यक्तपुण्यं निवृत्तः । निर्धर्मश्चात्ममत्तो विहायः समुत्तमः ।
 एतस्यो वंशस्य सर्वे चावातस्यमचिन्दिताः । आचरन्ते कर्मभूतिं विचिन्त्यै तपोधनः ।

११०

॥ अथ जपु ॥ भवान् विस्मयते कोकान् भवान् संहरते पुनः । भवान् क्षीरं भवान्कुम्भं भवान्देव वर्वति ।
 शृण्व्यां धानि भूतानि आवराणि चराणि च । तेषां पिता नं जाता च प्रभुः प्रभव-इव च ।
 एवंभो विस्मयकरं वंशस्य मधुसूदनम् । तमेवार्धं चि कथायः वक्तुं वदोर्ध्विनिर्ममं ।

१११

ततो विगतमन्त्रावा वचमप्यरिकर्षय । अच्युतं यच्च दृष्टं नक्षत्रं प्रहस्यः । मवे चरे ।
 ॥ वायुदेव उवाच ॥ एतदे वैश्वं तेजो मम वक्त्रादिनिःसृतं । कृष्णवर्त्मो बुभुक्षामाभो वेत्स्ये मच्चितो मितिः ।

अथयस्वार्निमापया जितकोधा जितेन्द्रियाः । भवन्तो अक्षितास्वात्म देवकस्यः प्रोधानाः ।
 व्रतचर्यापरीतस्य तपस्विव्रतधेवया । मम वक्त्रिः समुत्सृतो न वै अक्षितुमर्षय ।

११२

व्रतं चर्तुमिहावातस्य इं गिरिमिमं कुभं । पुत्रश्चात्मस्यं वीर्ये तपसा समुत्तमः ।
 ततो ममात्मा यो देहे सोऽग्निर्भूत्वा विनिःसृतः । मत्स्य वरदं द्रुष्टुं सर्वलोकापितामहं ।
 तेन चात्माऽनुब्रिष्टो मे पुत्रमे मुनिव्रतमाः । तेजसोऽर्द्धेव पुत्रस्ये भवितेति द्रुपध्वजः ।
 सोऽयं वक्त्रिहपागव्य पादभूके ममान्तिकं । शिष्यस्य परिचर्यायै ज्ञानाः प्रकृतिमागतः ।
 एतदेव रक्षस्व वः पश्याभक्त धीमताः । मया प्रोक्तं समन्वेन न भोः कार्यो तपोधनाः ।
 सर्वेषु गतिरव्यया भवती दीर्घदर्शिनः । तपस्विव्रतसंदीप्ता ज्ञानविद्यावशोभिताः ।

११३

अच्युतं यच्च वो दृष्टं दिवि वा पृथिवी वा भुवि । आरुर्ध्वं परमं किञ्चित् तद्भवन्तो ब्रह्मणु मे ।
 तस्यामृतनिकाशस्य वापुशेरति मे स्पृहा । भवद्भिः कश्चित्केशव तपोवनिवास्मिभिः ।
 यद्यप्यहमदृष्टं वो दिव्यमह्नुनदर्शनं । दिवि वा भुवि वा किञ्चित् पश्यान्ममरदर्शनं ।
 प्रकृतिः सा मम परा न कश्चित् परिहन्ते । न चात्मतमेत्यर्थमास्वर्थ्यं प्रतिभाति मे ।
 अद्वेयः कथितो ह्यर्थः सच्चनमवशं मतः । चिरं तिष्ठति मेदिन्यां शैले सेख्यमसर्पिनं ।

११४

तदहं सच्चनमुखाभिः सृतं तत्प्रमाणमे । कश्चिद्विद्यास्य हसहो बुद्धिदोषकरं नृषां ।
 ततो मुनिगणाः सर्वे विस्मिताः कृष्णसन्निभे । वैदेः पद्मदलप्रसैरपश्यान्त कवार्द्धं ।
 बर्हृद्यन्तस्यैवान्ये पूजयन्तश्चाऽपरः । वाग्धिर्धैर्यवितार्थाभिः स्ववन्तो मधुसूदनं ।
 ततो मुनिगणाः सर्वे वारुं देवदर्शनं । तदा निबोधयामासुर्ध्वं च वेदाकाशोविदं ।

॥ मुनय जपु ॥ यदास्वयंमचिन्त्यं निरौ हिमवति प्रभो । अच्युतं मुनिमर्षोऽर्धं यथाप्यैकुंते ।

११५

तद्गुणविविधस्य चित्तस्यै सर्वमचिन्तितः । यथा दृष्टं सुबोधिने सर्वमास्वः । तुम ईदृशि ।
 एवमुक्तः स मुनिभारदोः भक्तवाचुनिः । कश्चिदास्वय देवर्षिः पूर्णदत्तामिसां कथां ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वस्य च अनुशासनिके पर्वस्य अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ १९८ ॥

॥ भीम उवाच ॥ ततो नारायणमहेश्वरदी भगवानृषिः । ब्रह्मरक्षीमया कर्तुं वेदादे प्रत्यभाषण ।

॥ नारद उवाच ॥ तपश्चचार धर्मात्मा वृषभाङ्कः सुरेश्वरः । पृथ्वे गिरिः विमवनि विद्वचारकरोपिते ।

नानौषधियुते रम्ये नानापुष्यसमाकुले । अश्वरोगसहोर्षे भूतसङ्गनिवेदिते ।

तत्र देवैः मुदा युक्ता भूतसङ्गत्रैष्टुतः । नानारूपैर्बिम्बैश्च दिव्यैरहृतदर्शिनैः ।

सिंहव्याघ्रजप्रसैः सर्वजातिवसन्धितैः । क्रीडुकरीपिबद्गैर्षंशैर्बभूवैसाचा ।

उलूकवदनैर्भिमैर्दृक्क्रेखनमुखैस्ताद्या । नानावर्णैर्दृग्गमुखैः सर्वजातिवसन्धितैः ।

किञ्चरैर्बसगन्धैर्ब्रह्मोभूतगणैस्ताद्या । दिव्यपुष्यसमाकीर्णं दिव्यज्वालासमाकुलं ।

दिव्यचन्दनसंयुक्तं दिव्यद्रुपेण धूपितं । तत्सदो वृषभाङ्कश्च दिव्यवादिचकारितं ।

सुदङ्गुणवैदुष्टं सर्वभेरोनिनादितं । नृत्वङ्निर्भूतमहौषधं वसिष्ठैश्च समन्धितं ।

प्रनृत्ताश्वरसं दिव्यं देववर्षिगणसेवितं । दृष्टिकान्तमर्गिर्द्वैर्गं दिव्यमहृतदर्शनं ।

सगिरिस्तपसा तस्य गिरीशस्य व्यरोचत । स्त्रायाचपरमैर्बिम्बैर्षंशैश्चावनिनादितः ।

षट्पदैरुपगोतैश्च माधवाप्रतिमो गिरिः । तन्महोत्सवसङ्काशं भीमरूपधरं ततः ।

दृष्ट्वा मुनिगणव्याघ्रोत्परा प्रीतिर्जनाईन । मुनयश्च महाभागाः सिद्धाशैवोर्द्धरेतपः ।

मरुतो वसवः साध्या विश्वेदेवाः सवासवाः । यथा नागाः पिशाचाश्च लोकपाशा उतावनाः ।

वाताः सर्वे महद्गुतास्तत्रैवासन् समाहितः । अतवः सर्वपुष्यश्च अकिरन्त महाहृतेः ।

श्रावध्या ज्वलमानाश्च द्योतयन्ति स्य तदमं । विहगाश्च महाभागा प्रागृथयन् यजदंश्च च ।

गिरिपृष्ठेषु रम्येषु व्याहरन्तो जनप्रियाः । तत्र देवो गिरितटे दिव्यधातुविभूषिते ।

पर्यङ्क इव विभ्राजन्नुपविष्टो महामनाः । व्याघ्रचर्माम्बरधरः सिंहचर्मोत्तरच्छदः ।

व्यालघोष्ठापवतो च लोहितान्द्रुदभूषणः । हरिश्चक्रुर्ज्यैटो भीमो भयकर्त्ता सुरदिवा ।

अभयः सर्वभूतानां भक्तानां वृषभध्वजः । दृष्ट्वा महर्षयः सर्वे त्रिरोभिरवनीं गताः ।

विमुक्ताः सर्वपापेभ्यः क्षान्ता भिगतकल्मषाः । तस्य भूतपतेः क्षान्तं भीमरूपधरं वभौ ।

अप्रपृथ्यतरंश्च महोरगसमाकुलं । कथेनैवाभवत्सर्वैर्महृतं मधुसूदन ।

तत्सदो वृषभाङ्कश्च भीमरूपधरं वभौ । तमभ्यवाञ्छेत्समुता भूतस्त्रीगणसंभृता ।

हरतुल्याम्बरधरा समानव्रतधारिणी । विभ्रती कस्य रौक्मं सर्वतीर्षजसोद्भवं ।

गिरिस्त्रवाभिः सर्वैभिः पृष्ठतोऽनुगता शूभा । पुष्यवृष्ट्याऽभिवर्धन्तो गन्धैर्बहुविधैस्ताद्या ।

सेवन्ती हिमवत्याश्चै हरपार्श्वमुपाममत् । ततः क्षयन्ती पार्श्विभ्यां सर्वार्थं चावदंशना ।

हरनेत्रे शूभे देवो महसा सा समावृषोत् । संवृताभ्यान्मु नेचाभ्यां तमिभूतमचेतमं ।

निर्होमं निर्व्यघटकारं जगद्दे महसा ऽभवत् । जनश्च विमनाः सर्वो भयसासवसन्धितः ।

निमीक्षिते भूतपतौ महसूच्यं इवाभवत् । ततो वितिगिरो लोकाः कथेन समपस्यत ।

ज्वाला च महती दीप्ता ललाटान्तश्च विःसता । तृतीयश्चाश्च बभूवने चेतनादित्यवधिभं ।

युगान्मभद्रं दीप्तं सेनायै मघिनो गिरिः । ततो गिरिसुता दृष्ट्वा दीप्ताग्निपटुवेषं ।

हरं प्रथमं विरथा ददन्तीयतकोचना । दक्षमाने वने तस्मिन् तमासपरसद्रुमे ।

सचन्द्रवने रम्ये द्वियौषधिविदीपिते । अगव्यूद्धुर्भूतेर्हरपार्श्वमुपागतैः ।

११००

अरण्याप्यविन्दुज्जितसदः बभूवुः यमौ । ततो नभस्यृज्ज्वालो विद्युत्प्रोलाग्निदण्डः ।

दादन्नादित्यसङ्घातो युगान्नाग्निरिवापरः । अथेन तेन निर्दम्यो हिमवानभस्यगः ।

सधातुज्ज्वरभोगो गोप्तदग्धवनौषधिः । तं दृष्ट्वा मयिनं श्रेष्ठं प्रैलराजसुता ततः ।

भगवन्तं प्रपन्ना वै साश्चक्षिप्रयथा स्थिता । उमां त्र्यम्बदा दृष्ट्वा स्त्रीभावगतमाह्वयं ।

पितृर्हैन्यमनिच्छन्तो प्रीत्याऽप्यस्मत्तदा गिरिं । अथेन हिमवान् सर्व्यः प्रकृतिश्वः सुरर्षभः ।

११०१

प्रहृष्टविद्युत्सखैव सुपुष्पितवनद्रुमः । प्रकृतिश्वं गिरिं दृष्ट्वा प्रीता देवं महेश्वरं ।

उवाच सर्व्यलोकानां पतिं पतिमनिन्दिता ।

॥ उवाच ॥ भगवन् सर्व्यभूतेऽं शूक्ष्मपाशे महाव्रत । संशयो मे महान् जातस्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।

किमर्थं ते सलाटे वै तृतीयं नेत्रमुत्थितं । किमर्थं च गिरिर्दृग्घः सपविगणकाननः ।

किमर्थं च पुनर्द्वैव प्रकृतिश्वस्यया कृतः । तथैव द्रुमसंश्रयः कृतोऽयं ते पिता मम ।

११०२

॥ महेश्वर उवाच ॥ नेत्रे मे संहृते देवि तव्यः वाक्कादनिन्दिते । महालोककथाया लोकः अथेन समपद्यत ।

नष्टादित्य तथा लोके तमोभूतेऽन्यात्प्रजे । तृतीयं लोचनं दीप्तं सृष्टं मे रचता प्रजाः ।

तस्य चाक्ष्णो महासंज्ञो सेनासं मघिनो गिरिः । तन्प्रियार्थं च मे देवि प्रकृतिश्वः पुनः कृतः ।

॥ उवाच ॥ भगवन् केन ते ब्रह्मं चन्द्रवत् प्रियदर्शनं । पूर्व्वं तथैव श्रीकान्तमुत्तरं पश्चिमं तथा ।

दक्षिणश्च मुखं रौद्रं केनोर्द्धं कपिखा जटाः । केन कक्षश्च ते नोसो वर्धिवर्धनभः कृतः ।

११०३

हृत्ते देव पिनाकलो घनतं केन तिष्ठति । जटिलो ब्रह्मचारी च किमर्थमसि नित्यदा ।

एतन्मै संशयं सर्व्यं वक्तुमर्हसि वै प्रभो । सधर्मचारिणो चाहं भक्ता चेति हृष्यन्व्रज ।

॥ भोज उवाच ॥ एवमुक्तः स भगवाञ्छैलपुत्र्या पिनाकधृक् । तस्मा धृत्या च बुद्ध्या च प्रीतिमानभवत् प्रभुः ।

ततस्तामब्रवीद्देवः सुभगे श्रुयतामिति । चेतुभिर्धर्मैतानि रूपाणि हचिराजने ।

इति श्रीमहाभारते आनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि उमामहेश्वरसंवादे चत्वारिंशदधिकव्रतोऽध्यायः ॥ १४० ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ तिलोत्तमा नाम पुरा ब्रह्मणेऽप्यपिदुत्तमा । तिलं तिलं समुद्भूत्य रत्नानां निर्दिष्टा शुभा ।

११०४

सऽभ्यगच्छत मां देवि रूपेषाप्रतिभा भुवि । प्रदक्षिणं लोभयन्तो मां श्रुमे हचिराजना ।

यतो यतः सा सुदती मामपाधावदन्तिके । ततस्ततो मुखश्चाह मम देवि विनिर्गतं ।

तं दिदृक्षुरहं योगाचतुर्भूर्जित्तमागतः । चतुर्भुवश्च संवृत्तो दर्वयन् योगमुत्तमं ।

पूर्व्वेष वदनेनाहमिच्छामनुजासि ह । उत्तरेण तया साह्यं रमाम्महमनिन्दिते ।

पश्चिमं मे मुखं यैः सर्व्यं प्राचिसुखावहं । दक्षिणं भीमसङ्घातं रौद्रं संहरति प्रजाः ।

११०५

जटिलो ब्रह्मचारी च लोकानां हितकाम्यथा । देवकाव्यार्थविद्वयैः पिनाकं मे करे स्थितं ।

दृष्टे च पुरा वज्रं विभ्रं श्रीकाङ्क्षिणा मम । दग्धा कण्ठानु तघातं तेन श्रीकण्ठता मम ।

॥ उभोवाच ॥ वाहनैश्च सर्वेषु श्रीमत्स्वल्पेषु सप्तम । कथञ्च वृषभो देव वाहनमनुपागतः ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ सुरभीमसृजद्गङ्गा देवधेनुं पयोमुखं । सा सृष्टा वज्रधा जाता वरनाथा पयोऽश्वतः ।

तस्या वत्समुखोत्सृष्टः फेनो महावमागतः । ततो दग्धा मया गोवि नानावर्षेण मागताः ।

१००

ततोऽहं लोकगुरुराग्रं नोतोऽर्थवेदिना । वृषक्षेत्रं ध्वजाथं मे ददौ वाहनमेव च ।

॥ उभोवाच ॥ निवासा वज्ररूपासौ दिवि सर्वगुणान्विताः । तोसु सन्वत्सव भगवन् क्षत्रान् रमथे कथं ।

वेद्यः स्थिकलिले भोमे कपाकषटसंकुले । द्यभमोमायुवज्रले चित्ताग्निगतसंकुले ।

अश्वत्थौ मांसकलिले उषात्रोऽपितकर्मैः । विक्रीषौन्मास्त्रिनिचये त्रिवानादग्निनादिते ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ मेधान्वेषो मर्षी कृत्वा विचरान्वयिभं वदा । न च मेधतरं किञ्चित् क्षत्रानादिह लक्ष्यते ।

१०१

तेन मे सर्ववासानां क्षत्राने रमते मनः । न्ययोधत्रास्त्रासंश्लेषे निर्भुगस्त्रिभूपिते ।

तत्र चैव रमन्तीमे भूतसङ्गाः सुचिञ्जिते । न च भूतगणैर्हेवि विनाऽद्य वस्तुमुत्सरे ।

एष वासो हि मे मेधः स्वर्गोऽस्य मतः सुभे । पुण्यः परमकश्चैव मेधकामैवपास्यते ।

॥ उभोवाच ॥ भगवन् सर्वभूतेषु सर्वधर्मैश्चताम्बर । पिनाकपाणे वरद संश्रयो मे महानधः ।

अयं मुनिगणः सर्वैस्तपसोप इति प्रभो । तपोऽन्वेषकरो लोक भ्रमते विविधाकृतिः ।

१०२

अथ चैवर्षिकसङ्घस्य मम च प्रियकाम्यया । एतस्मिन्नेह सन्देहं वक्तुमर्हन्स्वस्वम् ।

धर्मैः किंलक्षणैः प्रोक्तः कथं वा चरितुं नरैः । त्रयो धर्मैर्विन्दित्स्त्रिद्वैतैश्च वद मे प्रभो ।

॥ नारद उवाच ॥ ततो मुनिगणः सर्वैश्चां देवो प्रत्यपूजयत् । वाग्मिर्कर्मभूषिताभिश्च सवैश्वर्यविभारदैः ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ अहिंसा सत्यावचनं सर्वभूतानुकम्पनं । ब्रह्मो दानं यथाशक्ति गार्हस्थ्यं धर्मो उत्तमः ।

परदारैश्चसंश्लो न्यासस्त्रीपरिरक्षणं । अदत्तादानविरमो मधुमांसश्च वर्ज्यं ।

१०३

एष पञ्चविधो धर्मो ब्रह्मशास्त्रः सुखोदयः । देहिभिर्दुर्गैर्परमैश्चर्तव्यो देहधन्ववः ।

॥ उभोवाच ॥ भगवन् संश्रयः सृष्टकाले संश्रितुमर्हसि । चातुर्वर्ण्येण धर्मैः स्त्रे स्त्रे धर्मैः सुखावहः ।

ब्राह्मणे कीदृशो धर्मः क्षत्रिये कीदृशो भवेत् । वैश्वे किंलक्षणो धर्मः शूद्रे किंलक्षणो भवेत् ।

॥ भगवानुवाच ॥ न्यायतस्ते महाभागे सर्वत्रः समुदीरितः । भूमिदेवा महाभागाः सदा लोके दिव्यातपः ।

उपशंसः सदा धर्मो ब्राह्मणस्य न संश्रयः । स हि धर्मार्थसम्पन्नो ब्रह्मभूयाद्य कल्पते ।

१०४

तस्य धर्मक्रिया देवि ब्रह्मचर्या च न्यायतः । त्रतोऽपनसमे चैव दिवो ज्येनोपपद्यते ।

गुरुदेवतपूजार्थं स्नाध्यायाभ्यसनात्मकः । देहिभिर्दुर्गैर्परमैश्चर्तव्यो धर्ममन्ववः ।

॥ उभोवाच ॥ भगवन् संश्रयो मेऽस्ति तस्मै व्याख्यातुमर्हसि । चातुर्वर्ण्येण धर्मैः वै नैपुण्येन प्रकीर्तय ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ रक्षस्यश्रवणं धर्मो ब्रह्मचर्यनिवेदनं । अग्निर्कार्यं तथा धर्मो गुरुकार्यप्रसाधनं ।

भैरवचर्या परो धर्मो नित्ययज्ञोपवीतना । नित्यस्नाध्यायिणे धर्मो ब्रह्मचर्याश्रयसाधना ।

१०५

गदसाः चाभ्यनुज्ञातः समावर्तयत वै दिवः । विन्देताजन्तारं भार्यैः मगुरुपां यथाविधि ।

शूद्राणां भोजनं धर्मसाया सत्यधर्मवर्णनं । धर्मो नित्योपवासितं ब्रह्मचर्यं तथैव च ।
 आहिताग्निरधीशमो जुह्वानः संयतेन्द्रियः । विष्वाग्नी यताशरोऽसृष्टकः सत्यवाक् शुचिः ।
 अतिथिमतता धर्मो धर्मक्षेताग्निधारणं । इष्टीस पशुकन्यांसु विधिपूर्व्यान् समाचरेत् ।
 यज्ञस्य परमो धर्मसायाऽहिंसाऽय देहिषु । अपूर्वभोजनं धर्मो विषयाग्निमेव च । (१००)
 भुक्ते परिजनं पश्चात् भोजनं धर्मं उच्यते । ब्राह्मणस्य सृष्टकस्य श्रोत्रियस्य विशेषतः ।
 दम्पत्योः समशौचत्वं धर्मः स्याद्भूमिधिनः । सृष्ट्याकाशैव देवानां नित्यपुण्यवलिः क्रिया ।
 नित्यं पशुपतेन धर्मसाया नित्योपवासिता । सुमंसृष्टोपलिप्ते च सत्यभूमो भवेद्दृष्टे ।
 एष द्विजजनं धर्मो गार्हस्थ्यो लोकधारणः । द्विजातीनां सतां नित्यं सदैवैव प्रवर्तते ।
 यस्तु अन्नगतो देवि तदा धर्मं उदीरितः । तमहं ते प्रवक्ष्यामि तन्मे शृणु समाहिता । (१०१)
 अन्नियस्य स्मृतो धर्मः प्रजापालनमादितः । निर्दिष्टकलभोक्ता हि राजा धर्मैश्च युज्यते ।
 प्रजाः पालयते यो हि धर्मैश्च मनुजाधिपः । तस्य धर्मोऽस्मिता लोकाः प्रजापालनवर्द्धितः ।
 तस्य राष्ट्रः परो धर्मो दमः स्वाध्याय एव च । अग्निहोत्रपरिस्पन्दो दानाध्ययनमेव च ।
 यज्ञोपवीतधरर्षे यज्ञो धर्मक्रियासाया । भृत्यानां भरणं धर्मः कृते कर्मफलघता ।
 मन्थशृणोति च्यतिर्दुर्धर्मो धर्मो वेदकतुक्रिया । व्यवहारश्च्यतिर्दुर्धर्मः सत्यवाक्यरतिक्षया । (१०२)
 आर्त्तहस्तप्रदेः राजा प्रेत्य चेह महीयते । गोब्राह्मणार्थं विक्रान्तः संपामे निधनं गतः ।
 अश्वमेधजितालोकानांप्रानि चिदिवाचये । वैश्वस्य सततं धर्मः पाशुपात्यं क्षयिष्यथा ।
 अग्निहोत्रपरिस्पन्दो दानाध्ययनमेव च । वाणिज्यं सत्ययज्ञानमतिथ्यं प्रथमो दमः ।
 विधाणां स्वागतं त्यागो वैश्वधर्मः सनातनः । तिलान् गन्धान् रसांस्यैव विक्रीणीयाश्चैव हि ।
 वणिक्पथमुपामो नो वैश्वः सत्ययमाश्रितः । सर्वानिथ्यं विवर्गस्य यथाशक्ति यथाहिनः । (१०३)
 शूद्रधर्मः परो नित्यं शुश्रूषा च द्विजातिषु । स शूद्रः संज्ञिततपाः सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
 शुश्रूषुरतिथिं प्राप्तं तपः सञ्चिनुते महत् । नित्यं स हि शुभाचरो देवताद्विजपूजकः ।
 शूद्रो धर्मफलैरिष्टैः सम्प्रयुज्येत बुद्धिमान् । एतन्ने सर्व्यमाख्यातं चातुर्वर्ण्यस्य शोभने ।
 एकैकस्यैव शुभगे किमन्यत् श्रोतुमिच्छामि ।

॥ उमावाच ॥ उरुस्त्वया प्रयुग्धस्य चातुर्वर्ण्यैर्हितः शुभः । सर्व्वव्यापी तु यो धर्मो भगवंत्कद्रुवीहि मे । (१०४)

॥ महेश्वर उवाच ॥ ब्राह्मणा लोककारेण सृष्टा धात्रा गुणार्थिना । लोकांस्तारयितुं कृत्स्नाभ्यर्थे बुद्धिनिदेवतः ।

तेषामपि प्रवक्ष्यामि धर्मकर्मफलोदयं । ब्राह्मणेषु हि यो धर्मः स धर्मः परमो मतः ।
 दमे ते लोकधर्मार्थं त्रयः सृष्टाः स्वयम्भवा । प्रथियां सर्व्वे नित्यं सृष्टान्तानपि मे शृणु ।
 वेदोक्तः परमो धर्मः स्मृतिशास्त्रगतोऽपरः । श्रिष्टाशौर्णोऽपरः प्रोक्तस्त्वयो धर्मः सनातनः ।
 चैवयो ब्राह्मणो विद्वान् न चाध्ययनजीवकः । चिकर्षा चिपरिक्रान्तो भैव एष स्मृतो द्विजः । (१०५)
 पठिमान् तु कर्षाणि प्रावाच भुवनेश्वरः । वृत्त्यर्थं ब्राह्मणानां वै शृणु धर्मान् सनातनान् ।

यजनं याजनस्यैव तथा दानप्रतिपद्ये । अध्यापनस्याध्ययनं वटकर्मा धर्मभागिद्वयः ।
 नित्यस्वाध्यायिता धर्मो धर्मो यज्ञः समातनः । दानं प्रवक्ष्यते चास्य यथाशक्ति यथाविधि ।
 श्रमस्तु परमो धर्मः प्रवृत्तः ससु नित्यतः । षट्स्वस्वानां विमुक्तानां धर्मस्य निश्चयो महान् ।
 पञ्चयज्ञविमुक्तात्मा सत्यवागनसूचकः । दाता प्राण्यसत्कर्त्ता सुखदृष्टनिश्चिनः । ११०
 अमानी च सदाऽजिह्वः क्षिप्रवाणीप्रदसाया । अतिव्याध्यागतरतिः श्रेयाज्जितभोजनः ।
 पादमर्च्यं यथान्यायमासनं ब्रह्मनमसा । दीपं प्रतिभ्रमस्यैव चो ददाति च धार्मिकः ।
 प्रातस्त्याय चाचम्य भोजनमेवमन्त्रं च । सत्कृत्यानुब्रजेद्यच्च तस्य धर्मः समातनः ।
 सर्वान्तिथं त्रिवर्गस्य यथाशक्ति निश्चानिभं । शूद्रधर्मः समाख्यातस्त्रिवर्गपरिचारकं ।
 प्रवृत्तिलक्षणे धर्मो षट्स्वस्वस्य विधीयते । तमहं वर्णविद्यामि सर्वभूतहितं ज्ञुमं । १११
 दानव्यमसहच्छत्र्या यद्युद्यमसहस्रतया । पुष्टिकर्मविधानञ्च कर्त्तव्यं भूतिमिच्छता ।
 धर्मोणार्थः समाहार्यो धर्मलब्धं विधा धनं । कर्त्तव्यं धर्मपरमं मानवेन प्रयत्नतः ।
 एकैनाग्नेन धर्मैर्यो कर्त्तव्यो भूतिमिच्छता । एकैनाग्नेन कामार्थे एकमंत्रं विवर्तुषेत् ।
 निवृत्तिलक्षणस्यैव धर्मो मोक्षाय तिष्ठति । तस्य दृष्टिं प्रवक्ष्यामि शृणु मे देवि तत्त्वतः ।
 सर्वभूतदयाधर्मो न चैक्यामवाप्सिता । आशापाशविमोक्षश्च ब्रह्मते मोक्षकारिणोः । ११२
 न कुर्व्यां नोदके सज्जे न वाससि न चासने । न चिदहरे न ब्रह्मणे नो नो न शरणासये ।
 अध्यात्मगतिचिन्ते यस्तस्मिन्नास्तपरायणः । युक्तो योगं प्रति सदा प्रतिसंख्यानमेव च ।
 वृक्षमूलपरो नित्यं शून्यागारनिवेशनः । नदीपुलिनशाघो च नदीतीररतिश्च यः ।
 विमुक्तः सर्वसङ्गेषु खेदबन्धेषु च द्विजः । आत्मन्येवात्मनो भावं समासञ्जेत वै द्विजः ।
 खाणुभूतो निराहारो मोक्षदृष्टेन कर्त्तव्यः । परित्रयति यो युक्तस्तस्य धर्मः समातनः । ११३
 न दैकत्र निरासक्तो न चैक्यामगोचरः । मुक्तो ह्यटति निमुक्तो न चैकपुलिनं ब्रजः ।
 एष मोक्षविदां धर्मो वेदोक्तः सत्ययः सतां । यो मार्गमनुशातोमं पदं तस्य न विद्यते ।
 चतुर्विधा भिन्नवृत्ते कुटीचक्रबद्धदेवो । संसः परमहंसस्य यो यः यस्यात् स उन्नतः ।
 अतः परतरं नास्ति नाचरन्प्रतिरोगतः । अदुःखमसुखं मौम्यमज्जरामरमव्ययं ।
 ॥ उमेवाच ॥ गार्हस्थ्यो मोक्षधर्मस्य सज्जनाचरितस्तथा । भाषितो जीवन्मोक्षस्य मार्गः श्रेयस्करो महान् । ११४
 अविधर्मस्य धर्मज्ञो योऽतुमिच्छाम्यतः परं । स्पृहा भवति मे नित्यं तपोवननिशाचिषु ।
 आज्यधूमो भवेद्गन्धो इण्डूवो तपोवनं । तं दृष्ट्वा मे मनः प्रीतं महेश्वर सदा भवेत् ।
 एतन्मे संश्रयं देवे मुनिधर्मकृतं विभो । सर्वधर्मार्थतत्त्वज्ञ देवदेव वदस्व मे ।
 निखिलेन मया शृष्टं महादेव यथातथं ।
 ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ इत्थं तेऽहं प्रवक्ष्यामि मुनिधर्ममनुत्तमं । यं कृत्वा मुक्तये यान्ति सिद्धिं सुगमया मुने । ११५
 फेनपानामृषीणां यो धर्मो धर्मविदां सतां । तस्योऽष्टसु महाभागो धर्मो धर्मभाषितः ।

उच्छन्नि वनतं ये ते ब्राह्मणेभ्योऽहं नमः । अहंते ब्रह्मवापीतमभरप्रहृतं दधि ।
 एष तेषां विभुङ्क्तानां किमपानां तयोधने । धर्मवर्षाकृतो मार्गो बालिखिक्वगणे इत्यु ।
 बालिखिक्वस्वपःविभु मृगयः सूर्यमच्छले । उच्छे तिष्ठन्नि धर्मज्ञाः ब्राह्मणीं तृप्तिमाश्रिताः ।
 मृगनिर्घोकावमनाशीरवक्वसवाक्वः । निर्देन्द्राः यत्पथं प्राप्ता बालिखिक्वस्वपोधनाः । १७०
 अनुष्ठपर्वमेवावा ये भुक्त्वा स्ते स्ते स्ववशिताः । तपस्वरसमीहन्ति तेषां धर्मफलं महत् ।
 ते सुरैः समतां यान्ति सुरकार्यार्थविद्वेषे । शोतवन्ति दिवः सर्वोत्पसा दग्धकल्पिनाः ।
 ये तन्वे इन्द्रमनो दयाधर्मपरायणाः । धन्वन्तकचराः पुष्पाः सोमलोक्चराश्च ये ।
 पिबन्ते लोकसमीपस्वाद्य उच्छन्नि अथाविधि । संप्रसासाय कुडाश्च दमोऽनूथलिकाश्च ये ।
 सोमपानश्च देवानामुत्तपाणां तथैव च । उच्छन्ति ये समीपत्वाः सदारा निधतेन्द्रियाः । १७१
 तेशामग्निपरिस्पन्दः पिबन्तान्नाथेनतया । यज्ञानाश्चैव पश्यानां यजनं धर्मं उच्यते ।
 एष चक्रचरैर्देवि देवलोकरैर्द्विजैः । अविधर्मैः सदा चीर्णो योऽन्यत्समपि मे इत्यु ।
 सर्वेष्वेवधिधर्मेषु श्रेयोत्पन्ना धनतेन्द्रियैः । कामकोपैः ततः पश्चाज्जितव्याविति मे मतिः ।
 अग्निशोचपरिस्पन्दे धर्मवर्षा समातनं । सोमवज्राभ्यनुज्ञानं पशुमी यश्च दक्षिणा ।
 नित्यं यज्ञक्रिया धर्मैः पिबन्तेश्वर्चने रतिः । सर्वानिष्यच्च कर्तव्यमन्नेच्छः । १७२
 नितृप्तिरूपभोगेषु गौरभानां जने रतिः । अग्निस्त्रेयमे योगः शकपर्णनिवेणं ।
 फलमूलाशनं वायुरापः शैवसभक्षणं । अशीलां नियमा स्तेने येऽन्यनयजिनां मतिः ।
 विधूमे सन्नमुषले व्यङ्गारे भुक्त्वञ्जने । अतीतपाचसङ्गारे काले विमतभैरुके ।
 अतिथिः कङ्कमालो वै श्रेयाकहनभोजनः । सत्यधर्मरतः ब्रान्ते मुनिर्दुर्वैल युज्यते ।
 न सान्नी न च मनो स्यात्प्राप्रसन्नो न विस्मितः । मित्रामित्रसमो मैत्रे यः स धर्मविदुत्तमः । १७३
 इति श्रीमहाभारते आनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि उभयमहेश्वरस्यै एकस्वत्परिब्रह्मदधिककृतोऽध्यायः ॥ १७२ ॥
 ॥ उभोवाच ॥ देशेषु रमण्येषु नदीनां निर्गरेषु च । स्ववन्तीनां निकुण्डेषु पर्वतेषु वनेषु च ।
 देशेषु च पवित्रेषु फलवत्सु समाहिताः । मूलवत्सु च मेघेषु वसन्ति निधतव्रताः ।
 तेषामपि विधिं पुण्यं श्रावुमिच्छामि ब्रह्मर । वानप्रस्थे तु देशेऽस्य श्वरीरोपजीविषु ।
 ॥ महेश्वर उवाच ॥ वानप्रस्थेषु यो धर्मस्तस्ये इत्यु समाहिता । भुक्त्वा चैकमना देवि धर्मं मुद्दिपरा भव ।
 संविद्वैर्निर्ममैः सद्भिर्धर्मवशासमुपागतैः । वानप्रस्थैरिदं कर्म कर्तव्यं इत्यु यादृशं । १७४
 त्रिकालमभिकञ्च पिबन्तेश्वर्चनं तथा । अग्निशोचपरिस्पन्दे रतिहेमविधिसया ।
 नीवारवस्त्रेषु च फलमूलनिवेणं । इन्द्रदेवपुत्रैस्तानां स्ते शार्थश्च निवेणं ।
 योगश्चार्थाकृतैः सिद्धैः कामकोधविशर्ज्जितैः । वीरव्यामुपासद्भिर्वीरस्त्वानोपवेविभिः ।
 युद्धैर्धर्मगविधैः सद्भिर्धर्मैः पञ्चनपैलया । मण्डूक्येऽग्निसवैर्ध्वान्वायं निवेविभिः ।
 वीरासनगतीर्नित्यं अग्निस्त्रेयमेऽथवा । शान्तोवाग्निभोगस्य वर्कशो धर्ममुद्दिभिः । १७५

अन्धसर्व्वः युभक्षैश्च शैवलोत्तरभोजनेः । अन्नकुट्टेस्तथा दानैः संप्रक्षलेस्तथाऽप्यैः ।
 शीरवत्कलसंवीतैर्भृगुचक्षुर्निवाग्निभिः । कार्या वाचा यथाकाशं यथाधर्मं यच्च विधिः ।
 वननिवृत्तैर्वनचरैर्वनस्त्रैर्वनगोचरैः । वनं गुरुनिरासाद्य वस्तवं वनवाग्निभिः ।
 तेषां होमक्रिया धर्मैः पञ्चयज्ञनिषेवणं । भागश्च पञ्चयज्ञश्च वेदोक्तस्नानुपासनं ।
 अष्टमी यज्ञपरता चातुर्थास्त्यजिषेवणं । पौर्णमासादथो यज्ञा नित्ययज्ञस्तथैव च । १६२
 विमुक्तदारसंयोगैर्विमुक्ताः सर्व्वसङ्करैः । विमुक्ताः सर्व्वपापैश्च चरन्ति मुनयो वने ।
 रुग्णाऽडपरमा नित्यं चेताग्निशरणाः सदा । सन्तः सत्ययनित्या ये ते क्षान्ति परमां गतिं ।
 ब्रह्मलोकं महापुण्यं सोमलोकश्च ज्ञास्यते । गच्छन्ति मुनयः सिद्धाः सत्यधर्मैश्चपामयाः ।
 एष धर्मो मया देवि वागप्रस्ताभितः श्रुमे । विशारेणाय सर्व्वज्ञो यथास्यूनमुदाहृतः ।
 ॥ उमोवाच ॥ भगवन् सर्व्वभूतेषु सर्व्वभूतगमकृत । सो धर्मो मुनिसंघश्च सिद्धिवादेषु तं वद । १६३
 सिद्धिवादेषु संसिद्धास्तथा वननिवाग्निभिः । खैरिषो दारसंयुक्तास्तेषां धर्मैः कथं स्यतः ।
 ॥ महादेव उवाच ॥ खैरिषस्तापसा देवि सर्व्वे दारविहारिणः । तेषां मौण्ड्यं कषायश्च वाशे रात्रिश्च कारणं ।
 त्रिकालमभिवेकश्च होत्रं च्छिव्रकृतं महत् । समाधिः सत्ययश्चानं ययोद्दिष्टं निषेवणं ।
 ये च ते पूर्व्वकथिता धर्मास्ते वनवाग्निना । यदि सेवन्ति धर्मास्तानाप्नुवन्ति तपःफलं ।
 ये च दम्पतिधर्माणः स्वदारनिधतेन्द्रियाः । चरन्ति विधिदृष्टन्मदृतुकालाभिगामिनः । १६४
 तेषामृषितो धर्मो धर्माणामुपपद्यते । न कामकारात् कामोऽन्यः संवेद्यो धर्मो दर्शितः ।
 सर्व्वभूतेषु यः सत्यक् ददात्यभवदक्षिणां । हिंसादोषविमुक्तात्मा स वै धर्मैण युज्यते ।
 सर्व्वभूतानुकम्पो यः सर्व्वभूतार्ज्ववन्नतः । सर्व्वभूतात्मभूतश्च स वै धर्मैण युज्यते ।
 सर्व्ववेदेषु वा स्नानं सर्व्वभूतेषु चार्ज्ववं । उभे एते समे स्नातामार्ज्वं वा विद्विष्यते ।
 आर्ज्वं धर्ममित्याह्वरधर्मैः जिह्वा उच्यते । आर्ज्वेनेह संयुक्तो नरो धर्मैण युज्यते । १६५
 आर्ज्वं तु रतो नित्यं वसत्यमरसन्निधौ । तस्मादार्ज्ववयुक्तः स्याद्य दृष्ट्वा दुर्गमात्मनः ।
 ज्ञानो दान्तो जितक्रोधो धर्मभूतो विहिंसकः । धर्मै रतमना नित्यं नरो धर्मैण युज्यते ।
 व्यपेततन्निधर्मात्मा ब्रह्मा सत्ययमाश्रितः । चारित्र्यपरमो बुद्धो ब्रह्मभूयाय कल्पते ।
 ॥ उमोवाच ॥ आश्रनाभिरता देव तापसा ये तपोधनाः । दोषिमनः प्रियाश्चैव चर्यथाऽय भवन्ति ते ।
 राजानो राजपुत्राश्च निर्दूना ये महाधनाः । कर्षणा केन भगवन् प्राप्नुवन्ति महाफलं । १६६
 नित्यं स्नानमुपागम्य दिव्यचन्दनभूषिताः । केन वा कर्षणा देव भवन्ति वनगोचराः ।
 एतन्मे संशयं देव तपस्यार्थाश्रितं श्रुभं । शंस सर्व्वमेवैवैक व्यस चिपरमात्मन ।
 ॥ देव उवाच ॥ उपवामन्नतैर्हान्ता अहिंसाः सत्यवादिनः । संसिद्धाः प्रेत्य गन्धर्भैः सह मोदन्त्यनामयाः ।
 मण्डूकयोगश्चयनो यथान्यायं यथाविधि । दीक्षां चरति धर्मात्मा स नानैः सह मोदते ।
 शस्यं मृगगणोत्सृष्टं यो मृगैः सह सेवते । दीक्षिते वै समायुक्तः स गच्छत्यमरावतीं । १६७

शैवस्य शीर्षपत्रं वा तद्वत् यो विवेचते । श्रीमन्नोमवहो नित्यं व नक्षत्रे परमां गतिं ।
 वायुभर्षाऽम्बुभयो वा फलमूसाग्रभोऽपि वा । यद्येवैश्वर्यमाभाष मोदतेऽष्टरथां गतेः ।
 अग्नियोगवहो पीपे विधिदृष्टेन कर्षणा । शीर्षा द्वादशवर्धाणि राजा भवति पार्श्वैः ।
 आचारनियमं कृत्वा मुनिर्द्वादशवर्धकं । मरुं संवेद्य यजेत् राजा भवति पार्श्वैः ।
 अष्टिखले शुद्धमाकाशं परिर्यच्छ समन्ततः । प्रविश्य च मुदा युक्तो दीर्घां द्वादशवर्धिकां । ११०
 देहं चानग्रने त्यक्त्वा स स्वर्गे सुखमेधुते । अष्टिखले फलान्माञ्जरीनानि प्रचनानि च ।
 यद्वापि च महावर्धाणि चन्द्रभुञ्जति भामिनि । आत्मानमुपजीवन् सो नियतो नियतात्मनः ।
 देहं वा प्रचने त्यक्त्वा स कर्म समुपाश्रुते । आत्मानमुपजीवन्थो दीर्घां द्वादशवर्धिकां ।
 त्यक्त्वा महावर्धे देहं वाचसं लोकमश्रुते । आत्मानमुपजीवन्थो दीर्घां द्वादशवर्धिकां ।
 अग्रना चरथो भिक्षा मुञ्चकेषु स मोदते । साध्यित्वात्मानात्मानं निर्देही निष्परिग्रहः । १११
 शीर्षा द्वादशवर्धाणि दीर्घामेतां मनोगतां । स्वर्गलोकमवाप्नोति देवैश्च सह मोदते ।
 आत्मानमुपजीवन्थो दीर्घां द्वादशवर्धिकां । जलाऽग्नौ देहमुत्सृज्य ब्रह्मलोके महीयते ।
 यस्तु देवि यथान्याथं दीर्घितो नियतो दिजः । आत्मान्यात्मानमाभाष निर्धमो धर्मलास्यः ।
 शीर्षा द्वादशवर्धाणि दीर्घामेतां मनोगतां । चरथोमहितं स्कन्धे बद्धा गच्छत्यनावृतः ।
 वीराध्वानं गतो नित्यं वीराध्वनगतिस्तथा । वीरश्लाघो च यतनं स वीरगतिमाप्नुयात् । ११२
 स ब्रह्मलोकगो नित्यं सर्वैकामपरस्कृतः । दिक्पुण्यवमाकोर्षो दिक्चन्द्रमभूषितः ।
 सुखं वमति धर्मैः त्रि वि देवगणैः सह । वीरलोकगतो वीरो वीरयोगवहः सदा ।
 मत्तस्यः सर्वमुत्सृज्य दीर्घितो नियतः शुचिः । वीराध्वानं प्रपद्येद्यस्तस्य शोकाः वनातनाः ।
 कामगंन विमानेन स वै चरति हृन्दतः । ब्रह्मलोकगतः शोमाशोदते च निरामयः ।

इति श्रीमहाभारते आनुष्ठासनपर्वणि आनुष्ठासनिके पर्वणि उमासचेस्वरसंवादे द्वादशवर्धिकाधिकप्रतीऽध्यायः ॥ १४२ ॥

॥ उभावाच ॥ भगवन् भगवन् च पूष्यादन्तविनाशन । दशकतुष्टयं त्वय्य संश्रयो मे महान्वनं । ११३
 चातुर्वर्षे भगवता पूर्णं सृष्टं स्वयम्भुवा । केन कर्षयिष्याकेन वैश्वो गच्छति शुद्धतां ।
 वैश्वो वा जज्ञियः केन दिभो वा जज्ञियो भवेत् । प्रतिशोमः कथं देव ब्रह्मो धर्मैः निवर्त्तितुं ।
 केन वा कर्षणा विमः शुद्धयोनौ प्रजायते । जज्ञियः शुद्धतामेति केन वा कर्षणा विभो ।
 एतयो संबंधं देव वद भूतपतेऽन्व । यथो वर्षाः प्रकृष्टेह कथं ब्राह्मणमाप्नुयुः ।

॥ देव उवाच ॥ ब्राह्मण्यं देवि दुष्प्राप्यं निर्गमाद्ब्राह्मण्यं शुभे । जज्ञियो वैश्यशुद्धौ वा निर्गोदिति मे मतिः । ११४

कर्षणा दुष्कृतेमेव ज्ञानाद्भवति वै दिजः । व्येष्टं वर्षमनुप्राप्य तस्माद्भवेन वै दिजः ।
 स्त्रियो ब्राह्मणधर्मैश्च ब्राह्मण्यमुपजीवति । जज्ञियो वाऽथ वैश्वो वा ब्रह्मभूषं व गच्छति ।
 यस्तु ब्रह्मण्यमुत्सृज्य शार्चं धर्मं निवेचते । ब्राह्मण्यान् स परिश्रुष्टः कस्योनौ प्रजायते ।
 वैश्यकर्षं च यो विभो शोभमो हृष्ययाभवः । ब्राह्मण्यं दुर्लभं प्राप्य करोत्यन्यमतिः सदा ।

स द्विजो वैश्वतर्मिति वैश्वो वा शूद्रतामिवान् । कर्षणात् प्रच्युतो विप्रकृतः शूद्रमनाभुवै । ११७
 तत्रायौ निरयं प्राप्नो वर्षभेदेऽवद्विभक्तः । ब्रह्मसोकान् परिभृष्टः शूद्रः कल्पयामसे । ११८
 ऋत्विजो वा महाभागो वैश्वो वा धर्मचारिणि । क्षान्ति कर्माद्यपाहाय शूद्रकर्म निवेदने । ११९
 स्रस्त्रानात् स परिभेष्टो वर्षसहस्रतां मत्तः । ब्राह्मणः कर्त्तव्यो वैश्वः शूद्रमं याति तादृशः । १२०
 यस्तु शूद्रः स्वधर्मैष ज्ञानविज्ञानवान् शूचिः । धर्मज्ञो धर्मनिरतः स धर्मं त्रयमभुवै । १२१
 इदं शैवापरं देवै ब्रह्मणा कमुदाहृतं । अथात्तं वैश्विकं ब्रह्मिर्गुरुर्वाचैर्निवेद्यते । १२२
 उद्यासं गृह्णते देवि गणासं ब्राह्मणतर्कं । बुष्टासं नैव भोक्तव्यं शूद्रासं नैव कर्षयित् । १२३
 शूद्रासं गृह्णते देवि सदा देवैर्षेष्टात्मभिः । पितामहमुद्योक्तं प्रमाद्यभिति मे मतिः १२४
 शूद्राक्षेनावशेषेण जठरे स्थिते द्विजः । आहिताग्निस्तथा यन्वा स शूद्रगतिभाषयेत् । १२५
 तेन शूद्राक्षत्रेषु ब्रह्मस्त्रानादपाकृतः । ब्राह्मणः शूद्रतामेति नास्ति तत्र विचारथा । १२६
 यस्याक्षेनावशेषेण जठरे स्थिते द्विजः । तां तां योनिं ब्रह्मेदिप्रो यस्यान्मुपजीवति । १२७
 ब्राह्मणत्वं शुभं प्राप्य दुर्लभं योऽवमन्यते । अभोव्यासानि वाऽग्राति स द्विजनात् पतेत वै । १२८
 सुरापो ब्रह्महा शूद्रक्षीरो अग्रमतोऽभुचिः । स्वाध्यायवर्जितः पापो सुभो वैश्वतिकाः षष्ठः । १२९
 अमृतो वृषलोभर्त्ता कुष्टाभो योमविक्रयो । निहीनश्रेयो विप्रो वि पतेत ब्रह्मयोषितः । १३०
 गुरुतस्पी गुरुदेषी गुरुकुम्हारतिष्ठ सः । ब्रह्मविद्यापि पतति ब्राह्मणो ब्रह्मचिन्तनः । १३१
 यमिस्तु कर्माभिर्देवि शुभैराचरितैस्तथा । शूद्रे ब्राह्मणतां याति वैश्वः ऋत्विजतां ब्रजेत् । १३२
 शूद्रकर्माणि सर्वाणि यथान्यासं यथाविधि । ब्रह्मूवां परिचर्यासु ज्येष्ठे वर्षे प्रव्रजतः । १३३
 कुर्यादविमनाः शूद्रः सततं सत्यस्ये स्थितः । देवद्विजातिवत्कर्त्ता सर्वान्तिष्ठकृत्नव्रतः । १३४
 अतुक्तासाभिमानो च निचतो नियताग्रजः । शोषशोषजनान्श्रेवी श्रेयासकृतभोजनः । १३५
 वृथामासं न भुञ्जीत शूद्रेो वैश्वममर्षति । अतवागणसंवादी निर्दमः प्रमकोविदः । १३६
 यजते चैव यज्ञैश्च स्वाध्यायपरमः शूचिः । दानो ब्राह्मणसत्कर्त्ता सर्ववर्षवृभूषकः । १३७
 षडहस्रव्रतमातिष्ठन् द्विकाकृतभोजनः । श्रेयासी नियताहारे निष्कामो निरसंबदः । १३८
 अग्निहोत्रमुपासंश्च जुह्वामीऽथ यथाविधि । सर्वान्तिष्ठमुपातिष्ठन् श्रेयासकृतभोजनः । १३९
 चेताग्निमन्त्रविहितो वैश्वो भवति वै द्विजः । स वैश्वः ऋत्विजकुले शूचिर्वाहति जायते । १४०
 स वैश्वः ऋत्विजो जातो अन्नप्रश्नति संस्कृतः । उपनीतो व्रतपरो द्विजो भवति संस्कृतः । १४१
 ददाति यजते यज्ञैः सन्धैरान्नदक्षिणैः । अधोत्य स्वर्गमन्त्रिच्छेताग्निव्रतः सदा । १४२
 आर्त्तहस्तप्रदो नित्यं प्रजा धर्मैष पातयन् । सत्यः सत्यानि कुरुते नित्यं सः सुखदर्शनः । १४३
 धर्मदण्डेन निर्दोषो धर्मकार्यानुप्रायकः । चिन्तितः कार्यकरणैः यज्ञानकृतसखणः । १४४
 याम्यधर्मात्तु श्रेते स्रक्श्वेनार्थकोविदः । अतुक्तासे तु धर्मात्मा पत्नीमुपवयेत् सदा । १४५
 सदापवाधी नियतः स्वाध्यायनिरतः शूचिः । बहिष्कान्तरिते नित्यं ब्रह्मोऽग्निष्टये सदा । १४६

धर्मातिथं निवर्तय कुर्वीतः सुमनाः यदा । शूद्राणां ह्यसकामानां निर्व्यं विदुर्मिति मुवन् ।
 चर्षादा यदि वा कामाच्च किञ्चिदुपसकयेत् । विद्वेदो तिष्ठति वाचनं सुवर्ते च यः ।
 क्षत्रियेभ्यो यथाव्याचमुवाचो भैक्ष्यमेव च । पिशाकमग्निशेषश्च कुड्मिका वै वक्राविधि ।
 गोब्राह्मणवितार्थाच्च रथे चाभिमुखो वृतः । योऽस्त्रिमन्त्रपूतं वा कलाविद्यया द्विजो भवेत् ।
 ज्ञानविज्ञानसम्पन्नः संस्कृतो वेदपारगः । विमो भवति धर्मात्मा चक्रियः खेन कर्षावा ।
 एतेः कर्षाफलेर्देवि न्यूनजातिभुक्तोद्भवः । शूद्रोऽप्यागमसम्पन्नो द्विजो भवति संज्ञतः ।
 ब्राह्मणो वाऽप्यसदृशः कर्षावद्वरभोजकः । ब्राह्मणं समनुसृज्य शूद्रो भवति तादृशः ।
 कर्षाभिः शूचिभिर्देवि शूद्रात्मा विजितेन्द्रियः । शूद्रेऽपि स्थितवत् खेन इति ब्रह्मानुशासनं ।
 क्षमावं कर्षं च शूद्रं यत्र शूद्रेऽपि तिष्ठति । विजिह्वः स द्विजातेर्भै विज्ञेय इति मे मतिः ।
 न यो निर्मापि संस्कारो न श्रुतं न च व्रतानिः । कारयानि द्विजत्वस्य वृत्तमेव तु कारये ।
 धर्मोऽयं ब्राह्मणो लोको वृत्तेन च विधीयते । वृत्ते स्थितश्च शूद्रेऽपि ब्राह्मणत्वं नियच्छति ।
 ब्रह्मक्षमावः कर्षाच्च समः कर्षाच मे मतिः । निर्गुणं निर्व्यं ब्रह्म यत्र तिष्ठति स द्विजः ।
 इते चोनिफला देवि क्षान्धभामनिदर्शकाः । क्षयश्च वरदेनात्मा ब्रह्मणा सञ्जता प्रजाः ।
 ब्राह्मणोऽपि महत् खेपं लोको चरति पादवत् । यत्र च वीजं वपति वा कृषिः प्रेत्य भाविनि ।
 विषमज्ञिना यदा भाषं सप्यथाकम्पिना तथा । ब्राह्मणं मार्गमनुकम्बं वर्णितव्यं बुभूवता ।
 रक्षिताध्याधिना मायं यद्देवै रक्षमेधिना । नित्यं क्षाध्यायचक्रेण न चाध्ययनजोविना ।
 रक्षन्तो हि यो विप्रः कलतं सत्यये स्थातः । साहित्याग्निशोधोवापो ब्रह्मभूयाय कल्पते ।
 ब्राह्मणमेव सम्प्राप्य रक्षितव्यं यतात्मना । योनिप्रतिपदादानैः कर्षाभिश्च शूचिस्त्रितः ।
 इतस्तं गुह्यमाख्यातं यथा शूद्रे भवेद्भुजः । ब्राह्मणो वा श्रुतो धर्माद्यथा शूद्रत्वमाप्नुते ।
 इति श्रीमद् भारते अनुशासनपर्यम्णि अनुशासनिके पर्यम्णि सप्तमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

॥ उमोवाच ॥ भगवन् धर्मभूतेषु सुरासुरजन्मसङ्गुन । धर्माधर्मौ नृणां देव क्रूदि मे संज्ञं विभो ।
 कर्षाणां मनसा वाचा चिविधं हि नराः यदा । यद्यते बन्धनैः पात्रैर्षुच्यते ऽप्यथ वा पुनः ।
 केन शीलैर्न वै देव कर्षाणां कीदृशेन वा । समाचारैर्मुषैर्वा केः क्षमं यान्तीह मानवाः ।
 ॥ देवदेव उवाच ॥ देवि धर्माधर्मत्वज्ञे धर्मनित्ये दमे रते । धर्मप्रतिष्ठितः प्रभूः श्रूयतां बुद्धिवर्द्धनः ।
 सत्यधर्मेरताः यन्तः सर्वत्रिभुविर्ज्योतिः । धर्मैक्यार्थभाकारक्षे नराः स्वर्गगानिनः ।
 नाधर्मैश्च न धर्मैश्च यद्यन्ते च्छिक्खसंज्ञयाः । प्रसयोत्पत्तितत्त्वज्ञाः सर्वज्ञाः सर्वद्विग्नः ।
 योतरागा विमुच्यन्ते पुरुषाः कर्षवन्धनैः । कर्षाणां मनसा वाचा ये न द्विषन्ति किञ्चन ।
 ये न सञ्जन्ति कर्षाद्विसे न यद्यन्ति कर्षाभिः । प्राकारतिपातादिरताः शीलवन्तो दयान्विताः ।
 तुष्यदेवप्रिया दान्ता मुच्यन्ते कर्षवन्धनैः । धर्मभूतदवायव्यो विद्यायाः धर्मवन्तुव ।

त्यक्तहिंसाः समाचारास्ते नराः स्वर्गगामिनः । परस्ते निर्वर्षमा नित्यं परदारविवर्षकाः ।
 धर्मसम्प्राप्तभोक्तास्ते नराः स्वर्गगामिनः । मातृपत्यसहचरैव विद्यां बुद्धितुष्यथ ये ।
 परदारेषु वर्षन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः । सौम्याश्चवृत्ताः सततं सन्तुष्टाः स्वधर्मेन च ।
 स्वभाग्यानुपजीवन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः । परदारेषु ये नित्यं चारिचातृस्ततोचनाः ।
 यतेन्द्रियाः शीलपरास्ते नराः स्वर्गगामिनः । एष देवकृतो मार्गः सेवितव्यः सदा बुधैः ।
 अकषायकृतस्यैव मार्गः श्रेष्ठः सदा बुधैः । स्वदारनिरता ये च चतुष्काशाभिगामिनः ।
 अपाम्यसुखभोक्तास्ते नराः स्वर्गगामिनः । दानधर्म्यतपोयुक्तः शीलशौचदयाश्लोकः ।
 वृत्त्यर्थं धर्महेतोर्वा सेवितव्यः सदा बुधैः । स्वर्गवाचनभोक्ताङ्गनं श्रेष्ठकृत उत्तरः ।
 ॥ उभोवाच ॥ वाचा तु बध्यते येन मुच्यतेऽप्यथ वा पुनः । तानि कर्माणि मे देव वद भूतयतेऽनघ ।
 ॥ महेश्वर उवाच ॥ आत्महेतोः परार्थे वा नर्कोहास्मान्वाप्तया । ये सृष्टा न बद्धन्तीह ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 वृत्त्यर्थं धर्महेतोर्वा कामकारात्तथैव च । सन्तं ये न भाषन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 स्रष्टुं वाणीं निराबाधां मधुरां दोषवर्जितां । ज्ञानतेनाभिभाषन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 परुषं ये न भाषन्ते कटुकं निष्ठुरं तथा । अपैशुन्यरताः सन्तस्ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 पिशुनां ये न भाषन्ते मित्रभेदकरीं गिरं । सतं मैत्र्यनुभाषन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 ये वर्जयन्ति परुषं परश्रोत्रश्च मानवाः । सर्वभूतयत्ना दान्तास्ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 असत्प्रलापादिरता विरुद्धपरिवर्जकः । शौम्यप्रस्तापिने ये च ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 न कोपाद्वाहरन्ते ये वाचं चदयदारिणीं । सान्धं वदन्ति क्रुद्धाऽपि ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 एष वाणीकृतो देवि धर्मः श्रेष्ठः सदा नरैः । शुभः सत्यागुणो नित्यं वर्जनीयं सृष्टा बुधैः ।
 ॥ उभोवाच ॥ मनसा बध्यते येन कर्मणा पुरुषः सदा । तस्मै ब्रूहि महाभाग देवदेव पिनाकधृक् ।
 ॥ महेश्वर उवाच ॥ मानसनेह धर्मेषु संयुक्ताः पुरुषाः सदा । स्वर्गे गच्छन्ति कर्माणि तस्मै कोर्तव्याः शुचुः ।
 दुष्प्रणीतेन मनसा दुष्प्रणीतान्तराकृतिः । मनो बध्यति येनेह शृणु वाक्यं शुभानमे ।
 श्रष्टे विजने न्यस्तं परस्त्वं दृश्यते सदा । मनसाऽपि न हिंसन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 ग्रामे श्चे वा यद्द्रव्यं पारुष्यं विजने स्थितं । नाभिनन्दन्ति वै नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 तथैव परदारान् ये कामवृत्तान् रक्षोगतान् । मनसाऽपि न हिंसन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 शत्रुं मित्रश्च ये नित्यं तुल्येन मनसा नराः । भवन्ति मैत्र्याः सङ्गम्य ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 श्रुतवन्तो दयावन्तः शुचयः सत्यसङ्गराः । क्षैर्यैः परिसन्तुष्टास्ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 श्रवैरा ये त्वनायासा मैत्रीचिन्तगताः सदा । सर्वभूतदयावन्तस्ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 श्रद्धावन्तो दयावन्तश्चास्त्रोत्तमप्रियाः । धर्माधर्मविदो नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 शुभानामशुभानाञ्च कर्मणां फलसञ्चये । विपाकश्चाथ ये देवि ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 न्यायोपेता गुणोपेता देवद्विजपराः सदा । समुत्याजमनुप्राप्तास्ते नराः स्वर्गगामिनः ।

शुभैः कर्मफलैर्देवि मयेतैः परिकीर्त्तिताः । कर्ममार्गवरा भूयः किं कर्तुं नमिहेच्छसि ।
 ॥ उमोवाच ॥ महाशो संशयः कश्चिन्मत्मान् प्रति महेश्वरः । तस्मान्नैपुमेनाद्य तम आख्यातुमर्हसि ।
 केनायुर्धमते दीर्घं कर्मणा पुरुषः प्रभो । तथा वाऽपि देवेषु केनायुर्धमते महत् ।
 सोषायुः केन भवति कर्मणा भुवि मानवः । विपाककर्मणा देव कर्तुमर्हसिनिन्दित ।
 अपरे च महाभागा मन्दभावास्तथा परे । अशुलीनास्तथा चान्ते कुलीनः च तथाऽपरे ।
 दुर्दुर्गाः केचिदाभान्ति नराः काष्ठमया इव । प्रियदर्शास्तथा चान्ते दर्शनादेव मानवाः ।
 दुष्प्रज्ञाः केचिदाभान्ति केचिदाभान्ति पण्डिताः । महाप्रज्ञास्तथा चान्ते ज्ञानविज्ञानभास्विनः ।
 अन्त्याधास्तथा केचिन्महाभावास्तथाऽपरे । दुष्प्रज्ञो पुरुषा देव तस्मै संयितुमर्हसि ।
 ॥ देवदेव उवाच ॥ इत्त तेषु प्रवक्ष्यामि देवि कर्मफलौदयं । मर्त्यलोको नरः सर्वो येन सं पश्यन्नुते ।
 प्राणतिपाते यो रोगो दृष्टदृष्टोऽस्तथा । मित्यमुद्यमश्च हस्ति भूतगणेश्वरः ।
 निर्दयः सर्वभूतानां मित्यमुद्देगकारकः । अपि क्रीटपिपीप्लानामश्वरश्चः सुनिर्दयः ।
 एवभूतो नरो देवि निरयं प्रतिपद्यते । विपरीतस्तु धर्मात्मा रूपवाचभिजायते ।
 निरयं याति ह्येवात्मा याति कर्मसंश्लेषकः । यातनां निरये रीः शीं च कर्त्तुं च भवे नरः ।
 यः कश्चिन्नरयास्तस्मात् समनरति कर्त्तुं चित् । मनुष्यं च भवे चापि सोमावुक्तव जायते ।
 पापेन कर्मणा देवि बहूो ह्यंसारनिर्भरः । अश्लेषः सर्वभूतानां शीतः सुदयः यते ।
 यस्तु शुक्राभिजातोयः प्राणिकातविवर्ज्यकः । निश्चिन्मत्सो निर्दोषो न ह्यंशुनि कदाचन ।
 न घातयति नो हस्ति प्रकृष्टैरानुमोदते । सर्वभूतेषु सर्वेषो यथात्मनि तथा परे ।
 रंद्भः पुरुषोत्कृष्टो देवि देवत्वमनुते । उपपन्नान् सुखान् भोगानुयात्रति मुदा युतः ।
 अथ चेन्मनुष्ये लोके कदाचिदुपपद्यते । तत्र दीर्घायुस्तथा च नरः सुखमेधते ।
 यद्य दीर्घायुषां मार्गः सुवृत्तानां सुकर्माणां । प्राणिकैः श्लेषेण बहूणां समुदीरितः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वेऽपि आनुशासनिके पर्वेऽपि उतामहेश्वरसंवादे चतुस्रवारिन्द्रदधिककर्मोऽध्यायः ॥१७७॥

॥ उमोवाच ॥ किंशूलः किंसमाचारः पुरुषः कैश्च कर्मभिः । स्वयं समभिपद्येन सम्यग्ज्ञानेन केन वा ।
 ॥ महेश्वर उवाच ॥ दाता ब्राह्मण्यत्कर्ता दीनान्धकृपादिषु । भक्ष्यभोक्ष्याक्षयानां वासवाश्च प्रदायकः ।
 प्रतिश्रयान् सभाः कूपान् प्रपाः पुष्करिणीस्तथा । नैत्यकानि च सर्वैः किंनिष्ककर्मनोव च ।
 चासनं शयनं यानं धनं रत्नं गृहस्तथा । शक्यजातानि सर्वेषां माः चेत्तच्छ्रेयं चोदितः ।
 सुप्रतीतमना नित्यं यः प्रथक्यति मानवः । एवभूतो नरो देवि देवलोकेऽभिजायते ।
 तथोक्त्य मुचिरं कालं भुक्त्वा भोगाननुत्तमान् । महाश्वरोभिर्भुंदिता रमते मन्दमादिषु ।
 तस्मात् स्वर्गास्तुतोः लोकान्मनुष्येपजायते । महाभोगे सुखे देवि धनधान्यसमन्विते ।
 तत्र कामगुणैः सर्वैः समुपेतो मुदा युतः । महाभोगो महाकोषो धनो भवति मानवः ।
 इते देवि महाभागाः प्राणिको दायश्रीकिनः । बहूणां वै पुरा प्रेक्षाः सर्वेषां प्रियदर्शनः ।

अपरे मानसा देवि प्रदानरूपया द्विभैः । वाचिता न प्रवच्छन्ति विद्यमानेष्वनुभूयः ।
 दीनान्प्रकृपयाम् बुद्ध्या भिक्कुजतिर्योमपि । याच्यमाना निवर्तन्ते किङ्कालोत्समन्विताः ।
 न धनानि न वासांसि न भोगाश्च च काङ्क्षन् । न मातो नः क्वचित्प्रवच्छन्ति कदाचन ।
 अप्रवृत्ताश्च ये सुम्भा नास्तिका दानवर्षिताः । एकस्मृता नरा देवि निरथं याच्यवुद्धयः । (१८)
 ते वै मनुष्यतां यान्ति यदा कालस्य पथ्यथे । धरिणे कुले जन्म सभन्ते सख्यवुद्धयः ।
 सुत्पिपासापरीताश्च सर्वलोकवर्षिकृताः । निराशाः सर्वभोगेभ्यो जीवन्मथमजोविवा ।
 अन्यभोगे कुले जाताः स्वस्यभोगरता नराः । अनेन कर्मणा देवि भवन्मथमजो नराः ।
 अपरे स्तम्भिने नित्यं मानिनो धनतो नराः । याचनार्थाश्च ये पीठं न प्रवच्छन्त्यपेतयः ।
 मार्गार्हाश्च च ये मार्गं न ददत्यस्यमेधसः । याचार्हाश्च च ये पाशं न ददत्यस्यवुद्धयः । (१९)
 अर्घार्हाश्च च सत्कारैरर्हन्ति यथाविधि । अस्वमाचमनोर्यं वा न चच्छन्त्यनुधा नराः ।
 गुरुश्चाभिगतं प्रेम्णा गुरुवश्च बुभूषते । अभिमानप्रवृत्तेन सोभेन समवस्थिताः ।
 मान्यांश्चाप्यवमन्यन्ते वृद्धान् परिभवन्ति च । सर्वविधा नरा देवि सर्वे निरथमानिनः ।
 ते वै यदि नरास्तस्मात्त्रिरयादुत्तरन्ति वै । वर्षपूमेस्तथा जन्म सभन्ते कुत्सिते कुले ।
 शपाकपुष्पादीनां कुत्सिता नाम चेतसां । कुलेषु तेषु जायन्ते गुरुवृद्धापचायिनः । (२०)
 न स्तम्भो न च मानो यो देवताद्विजपूजकः । लोकपूज्यो नमस्कृतां प्रतिभो मधुरं वचः ।
 सर्ववर्षप्रियकरः सर्वभूतहितः सदा । अदेवी सुमुखः सद्गुणः सिग्धवाणीप्रदः सदा ।
 स्नागतैरेव सर्वेषां भूतानामविर्षिंसकः । यद्यार्हसत्क्रियापूर्वमर्षयज्वतिष्ठति ।
 मार्गार्हाय ददन्मार्गं गुरुं गुरुवदर्षयन् । अतिथिप्रयत्नरतस्तथाऽभ्यागतपूजकः ।
 एकस्मृते नरो देवि स्वर्गतिं प्रतिपद्यते । ततो मानुषतां प्राप्य विप्रवृत्कुलजो भवेत् । (२१)
 तत्रार्थैः विपुलेभोगैः सर्वैरजसमन्वितैः । यद्यार्हदाता चार्हेषु धर्मं सर्व्यापरो भवेत् ।
 सद्यतः सर्वभूतानां सर्वभूतमस्कृतः । स्वकर्मफलमाप्नोति स्वयमेव नरः सदा ।
 उदान्तकुलजतोऽथ उदान्ताभिजनः सदा । एव धर्मो मया प्रोक्तो विधाया स्वयमीरितः ।
 धनु रौद्रसमाचारः सर्वैस्तन्मयस्करः । हस्ताभ्यां यदि वा पद्भ्यां रज्जा दण्डेन वा पुनः ।
 श्लोष्टैः स्तम्भैरुपायैश्चा जकून् वाधति शोभने । हिंसार्थं निहतिप्रज्ञः प्रोदेजयति चैव हि । (२२)
 उपक्रामति जकून्श्च उदेजजननः सदा । सर्वज्ञोऽसमाचारो निरथं प्रतिपद्यते ।
 स वै मनुष्यतां गच्छेद्यदि कालस्य पर्ययात् । बद्धवाधपरिक्रिष्टे जायते सोऽधमे कुले ।
 लोकदेव्याऽधमः पंशोः स्वयं कर्मफलैः कृतैः । एष देवि मनुष्येषु बोद्धव्यो ज्ञातिवन्धुषु ।
 अपरः सर्वभूतानि दयावाननुपश्यति । भैरवदृष्टिः पितृसमी निर्वैरो निबन्धेन्द्रियः ।
 मोदेजयति भूतानि न विहेलयति तथा । हस्तापादैः सुनियतैर्विष्वाशं सर्वजन्तुषु । (२३)
 न रज्जा न च दण्डेन न श्लोष्टैर्नायुधेन च । उदेजयति भूतानि सद्गुणकर्मा दयापरः ।

एवंशील्यमाचारः स्वर्गं समुपजायते । तत्राद्यैः भवन्ते दिव्ये मुदा वसन्ति देवताः ।

यत्तत् कर्मव्यवहारैः समुत्पद्यते । अन्वयाधो विरातद्वः स जातः सुखमेधते ।

सुखभागी निरायासो निरद्वेगः सदा नरः । एष देवि सतां मार्गो वाधा यत्र न विद्यते ।

॥ उभोवाच ॥ इमे समुत्था दृश्यन्ते ऊचायोश्च विचारदाः । ज्ञानविज्ञानकल्पजाः प्रभावतोऽर्थकीविदाः । १०९

दुष्टशास्त्रापरे देव ज्ञानविज्ञानवर्जिताः । केन कर्मविपाकेन प्रज्ञावान् पुरो भवेत् ।

अन्वयप्रज्ञा विरूपाय कथं भवति मानवः । एतन्मे संशयं किञ्चि सर्वधर्मभृताम्बर ।

जात्यन्वयाद्यापरे देव रोगार्त्ताद्यापरे तथा । नराः क्षोबाच्च दृश्यन्ते कारयं ब्रूहि तत्र वै ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ ब्राह्मणान् वेदविदुषः सिद्धान् धर्मविदुषां च । परिष्टुः कुन्वहरद्वः कुञ्जलाः कुञ्जलमया ।

वर्ज्यन्त्यशुभं कर्मैवमाणाः शुभं सदा । सभन्ते स्वर्गतिं नित्यमिह लोके तथा सुखं । ११०

यत्तन्मानुषतां याति मेधावो तत्र जायते । मृतं प्रज्ञानुमहात्सु कश्चात्समुपजायते ।

परदारिषु ये मूढासुकुटुम्बं प्रयुञ्जते । तेन दुष्टस्वभावेन जात्यन्वयसि भवन्ति हि ।

मनसा च प्रदुष्टेन मन्त्रो पश्यन्ति ये क्षियं । रोगार्त्तास्ते भवन्तीह नरा दुष्कृतकारिणः ।

ये तु मूढा दुराचारा विद्येभौ मैथुने रताः । पुरुषेषु च दुष्टज्ञाः क्षोबत्वमुपयान्ति ते ।

पशुंश्च यं घातयन्ति ये चेह गृह्णन्त्याः । प्रकीर्ष्यमैथुना ये च क्षीवा जायन्ति ते जनाः । १११

॥ उभोवाच ॥ भावयं किन्तु वै कर्म निरवद्यन्तयैः च । श्रेयः कर्मैव श्रेयसि मानवो देवस्य नम ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ श्रेयसि मार्गमन्वि क्वन् सदा यः पृच्छति द्विजान् । धर्मान्वेरी गुणाकाङ्क्षी स स्वर्गं समुपजायते ।

यदि मानुषतां देवि कदाचित् परिगच्छति । मेधावो धारणायुक्तः प्राज्ञस्तथाभिजायते ।

एष देवि सतां धर्मो मन्त्रयो भूतिकारकः । नृणां हितार्थाय मया तत्र वै समुदाहृतः ।

॥ उभोवाच ॥ अपरे स्वल्पविज्ञाना धर्मविदेषो नराः । ब्राह्मणा वेदविदो नैच्छन्ति परिमर्षितं । ११२

ब्रह्मन्तो नराः केषित् अद्वाधर्मपरायणाः । अत्रता भ्रष्टनियमास्तथाऽन्ये राक्षसोपमाः ।

यज्वानश्च तथैवान्ये निर्होमास्तु तथाऽपरे । केन कर्मविपाकेन भवन्तीह वदस्व मे ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ आगमा लोकाधर्म्याणां मर्यादाः पूर्वनिर्णिताः । प्रामाण्येनानुवर्तन्तो दृश्यन्ते च वृद्धजताः ।

अधर्मधर्ममित्याहर्ष्यं च मोहवन्नं गताः । अत्रता महर्म्यादासि प्रोक्ता ब्रह्मराक्षसाः ।

ते सन्त कालकृताद्योगात् सञ्जावन्तीह मानुषाः । निर्होमा निर्वेदद्वारास्ते भवन्ति नराधमाः । ११३

एष देवि मया सर्वं संशयच्छेदमाय वै । कुञ्जलाकुञ्जलो नृणां व्याख्यातो धर्मशास्त्रः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि उभोवाच महेश्वरसंवादे पञ्चसत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥११४॥

॥ नारद उवाच ॥ एवमुक्त्वा महादेवः श्रोतुकामः स्वयं प्रभुः । अगुक्तोऽपि मया भार्थी पार्थिवोऽस्य समभाजन ।

॥ महादेव उवाच ॥ परावरश्चै धर्मज्ञ तपोवननिवासिनि । साध्वि सुभु सुकेमान्ते हिमवत्पर्वतःतत्रजे ।

दक्षे दमश्मोपेते निर्धमे धर्मचारिणि । पृच्छामि त्वां वरारोचे पृष्ट्वा वद ममेष्टितं ।

सावित्री ब्रह्मणः साध्वो कौञ्जिकश्च ब्रवीतीति । मार्कण्डेयस्य धूमोर्षा चतुर्विंशत्यस्य च । ११४

वहसस्य तथा गौरी सूर्यस्य च सुवर्षसा । रोहिणी ब्रह्मिणः साधो साधा चैव विभावयोः ।
 अदितिः कश्यपस्याथ सर्वास्ताः पतिदेवताः । दृष्टाद्योपायिताश्चैव तास्तथा देवि नित्यतः ।
 तेन त्वां परिपृच्छामि धर्मज्ञे धर्मवादिनि । स्त्रीधर्मं बोधुमिच्छामि तद्योदाहणमादितः ।
 सहधर्मचरो मे त्वं समशीला समव्रता । समानसारवोर्था च तपस्वी त्वं कृतस्तु मे ।

त्वया ह्युक्तो विशेषेण गुणवान् स भविष्यति । लोके चैव तथा देवि प्रमात्तममुपैष्यति ।
 स्त्रियश्चैव विशेषेण स्त्रीधर्मस्य गतिः परा । गौर्थां नच्छति सुशोचि लोकेऽप्येव गतिः सदा ।
 मम चार्द्धं शरीरस्य तव चार्द्धेन निर्मितं । सुरकार्यकरी च त्वं लोकसन्तानकारिणि ।
 तव सर्व्वः सुविरहितः स्त्रीधर्मः ब्राह्मणः शूभे । तस्माद्भेषं तं भूहि स्वधर्मं विस्तरेण मे ।
 ॥ उमोवाच ॥ भगवन् सर्व्वभूतेषु भूतभव्यभयोद्भव । तन्मासादादित्यं देव वाक् चैव प्रतिभाति मे ।

इमान्शु नद्यो देवेषु सर्व्वतीर्थैर्दक्षैर्युताः । उपत्यर्जनहेतोस्तामुपयानि समीपतः ।

एताभिः सह संमन्थ प्रवच्छाम्यनुपूर्व्वशः । प्रभवन् बोऽन्यथादी स वै पुरुष उच्यते ।
 स्त्री च भूतेषु सततं स्त्रियमेवानुधावति । मया सन्मानिताश्चैव भविष्यन्ति हरिहराः ।

एषा सरस्वती पुष्पा नदीनःसुप्तमा नदी । प्रथमा सर्व्वचरिता नदी सागरगामिनी ।

विपाशा च वितस्ता च चन्द्रभाना इरावती । व्रतद्रुर्देविका सिन्धुः कौशिकी गोमती तथा ।

तथा देवगङ्गा चैव सर्व्वतीर्थैर्भिमंश्रुता । गगनाङ्गा गता देवी गङ्गा सर्व्वचरिहरा ।

इत्युक्त्वा देवदेवस्य पत्नी धर्मार्थतां वरा । स्मितपूर्व्वमथाभास्य सर्वास्ताः हरितस्तथा ।

अपृच्छ देवमरिषी स्त्रीधर्मं धर्मवत्सला । स्त्रीधर्मं बुधस्तास्ता वै गङ्गासाः हरिताम्बराः ।

॥ उमोवाच ॥ अयं भगवता प्रोक्तः प्रश्नः स्त्रीधर्ममंग्रितः । तन्नु संमथ्य युष्माभिर्वक्तुमिच्छामि ब्रह्मरं ।

न चैकमाथं पश्यामि विज्ञानं भुवि किञ्चन । दिवि वा सागरगम्यसेन वो मानयाम्यहं ।

एवं सर्वाः सरिच्छ्रेष्ठाः पृष्ठाः पुष्पनामाः श्रिवाः । ततो देवगङ्गा नङ्गा निद्युक्त्वा प्रतिपूष्य च ।

वञ्जीभिर्बुद्धिभिः स्कोता स्त्रीधर्मज्ञा शूचिस्त्रिता । शैलराजमुता देवी पुष्पा पापभयापहा ।

बुद्ध्या विनयसम्पन्ना सर्व्वधर्मविचारदा । समितं कञ्चुश्यास्ता गङ्गा वचनमब्रवीत् ।

धन्याऽस्त्यनुगृहीताऽस्मि देवि धर्मपरायणे । या त्वं सर्व्वजगन्मान्या नदी मानससेऽनघे ।

प्रभवन् पृच्छते यो हि सन्मानयति वा पुनः । नूनं मन्ये स धर्मात्मा पश्चि तास्तां च नच्छति ।

ज्ञानविज्ञानसम्यक्ज्ञानहृषीर्हृद्विचारदान् । प्रवक्तुन् पृच्छते बोऽन्यान् स वै नापदस्यञ्जति ।

अन्यथा बभ्रुवुश्यास्तां वाक्कां वदति संवदि । अन्यथैव सा संवादी दुर्लभं वदते वचः ।

दिव्यज्ञाने दिवि श्रेष्ठे दिव्यैः पुण्यैः सहेत्वितेन । तमेवार्हसि नो देवि स्त्रीधर्माननुभाषितुं ।

॥ श्री उवाच ॥ ततः साराधिता देवी गङ्गाया बभ्रुभिर्गुणैः । प्राह सर्व्वमत्रेषु च स्त्रीधर्मं सुरसुन्दरी ।

स्त्रीधर्मो मां प्रति यथा प्रतिभाति यथाविधि । तमहं कीर्त्तयिष्यामि तथैव प्रसिद्धो भव ।

स्त्रीधर्मः पूर्वं एवासं विवाहो बन्धुभिः कृतः । सह धर्मचरो भर्तुर्भवत्यग्निसमीपतः ।

सुखभावा सुवचना सुदृशा सुवदनेना । पुत्रवत्प्रमिवाभीष्टं ननुर्भवेदपनीयती ।
 या साधो निवृत्ताचारा वा भवेदुर्ध्वचारिणी । कुला दम्पतिधर्मो वै सद्यः धर्मकर्तुं श्रुतं ।
 वा भवेदुर्ध्वपरमा नारी भर्तृव्यमव्रता । देववत् सततं साधो भर्तारकमुवच्यति ।
 श्रुश्रुषुं परिचर्यांश्च देवतुल्यं प्रकुर्वन्ती । वक्ष्या भविष्य सुमनाः सुव्रता सुवदनेना ।
 अग्न्यचिन्ता मुमुखी वा नारी धर्मचारिणी । बहवार्थापि चेन्ना वा दृष्टा कुतूहेन चतुषा ।
 सुप्रसन्नमुखो भर्तुर्यो नारी वा पतिव्रता । न चक्षुर्यो न तं पुत्राणो वा निरीयते ।
 भर्तृपृष्ठा वरारोहा वा भवेदुर्ध्वचारिणी । दरिद्रं व्याधितं दोनमध्वना परिकथितं ।
 पतिं पुत्रमिवोपासो वा नारी धर्मचारिणी । वा नारी प्रयत्ना दद्या वा नारो पुत्रिणो भवेत् ।
 पतिव्रता पतिप्राणा वा नारी धर्मभागिनी । श्रुश्रुषुं परिचर्यांश्च करोत्वविमनाः वदा ।
 सुप्रोता च विनोता च वा नारी धर्मभागिनी । विभर्त्स्यप्रदानेन कुटुम्बैव निवृत्ता ।
 न कामेषु न भोगेषु भैक्ष्ये न सुखे तथा । स्पृहा यथा यथा पत्न्या वा नारी धर्मभागिनी ।
 कञ्चात्यागरनिर्नित्यं यदश्रुश्रुषुषे रता । कुसुमदृष्ट्या भैव मोक्षकृतलेपना ।
 अग्निकार्यपरा नित्यं वदा पुण्यफलप्रदा । देवतातिथिभ्रष्टानां निवाप्य पतिना सदा ।
 शिशुसुपभुञ्जाना यथान्यायं चयाविधि । तुष्टपुष्टजना नित्यं नारी धर्मैव सुव्रते ।
 श्रुश्रुःश्रुतयोः पादौ तोषयन्ती मुष्णन्विता । मातापिष्टपरा नित्यं वा नारी वा तपेधना ।
 माञ्जुणास्तुर्ध्वनानायान् दोनान्भक्तपलासाद्या । विभर्त्स्येन वा नारो वा पतिव्रतभागिनी ।
 व्रतं चरति या नित्यं दुस्तरं लघुसम्पदा । पतिचिन्ता पतिहिता वा पतिव्रतभागिनी ।
 पुण्यभोगेषु स्वर्गैश्च सनातनः । या नारी भर्तृपरमा भवेदुर्ध्वव्रता सती ।
 पतिर्हि देवो नारीणां पतिर्बन्धुः पतिर्गतिः । पत्या गतिः समा नास्ति देवं वा च यः पतिः ।
 पतिप्रसादात् स्वर्गो वा तुल्यो नार्या न वा भवेत् । अत्र स्वर्गं न दृष्ट्वेयं त्वय्यप्रोते भैक्षुरे ।
 यद्यकार्यमधर्मं वा यदि वा प्राणनाशनं । पतिर्भूयाद्दरिद्रो वा व्याधितो वा कथञ्चन ।
 आप्तो रिपुसंघो वा ब्रह्मघावादिनोऽपि वा । आपदुर्ध्वाननुप्रेक्ष्य तत्कार्यमविब्रह्मया ।
 एष देव मया प्रोक्तस्त्रीधर्मो वचनात्तव । या त्वेवं भाविनी नारी वा पतिव्रतभागिनी ।

॥ भीष्म उवाच ॥ इत्युक्तः स तु देवेश प्रतिपृच्छ गिरिः सुतो । लोकान् विषर्ज्यामाह सर्वैरनुचरैः सह ।
 ततो यद्युभूतगणाः हरितश्च यथागतं । गन्धर्वाण्यरमणैश्च प्रसन्नाश्चिरसा भवं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपत्र्येण आनुशासनिके पत्र्येण उमानेश्वरसंबन्धि वटचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

॥ अथ च जपुः ॥ पिनाकिन् भगनेचक्रुः सर्वलोकमस्कृत । माहात्म्यं वामुदेशम् श्रोतुमिच्छामि ब्रह्मर ।
 ॥ भैक्षुर उवाच ॥ पितामहायपि वरः शशुतः पुरुषो हरिः । लक्ष्मिं जाम्बवदाभामो त्वत्से सुस्यं रवोदितः ।
 दशवाक्यैश्चानेना देवतारिणिसुदमः । श्रीवत्साहो वधीवेभः सर्वदेवतपूजितः ।

ब्रह्मा तस्योदरभवसाया चाहं त्रिगोभवः । विरीरवचेभ्यो ज्योतीषि रोमभक्ष्य सुरासुराः ।
 अथयो देहसम्भूतास्त्रया लोकाश्च प्राच्यताः । पितामहस्यहं साचात् सर्वदेवस्य हृद्यः च ।
 सोऽस्याः पृथिव्याः कृत्वाद्याः कृष्टा विभुर्गणेश्वरः । संवर्त्ता येष भूतानां साःवरस्य चरस्य च ।
 स हि देववरः साचादेवनाथः परमपः । सर्वज्ञः स हि संक्षिप्तः सर्वज्ञः सर्वतोमुखः ।
 परमात्मा हृषीकेशः सर्वव्यापी मधेश्वरः । न तज्ज्ञात् परमं भूतं त्रिषु लोकेषु किञ्चन ।
 सनातनो वै मधुहा गोविन्द इति विभुतः । स सर्वान् धार्चयान् सञ्ज्ञे चातसिक्तमिमानदः ।
 सुरकार्यार्थमुत्पन्नो मानुषं वपुरास्मितः । न हि देवमहाः ब्रह्मसिक्तिकमविनासनाः ।
 भुवने देवकार्याणि कर्त्तुं नाद्यकवर्षिताः । नाद्यकः सर्वभूतानां सर्वदेवनमस्कृतः ।
 एतस्य देवनाथस्य देवकार्यैरतश्च च । ब्रह्मभूतस्य सततं देवविंशत्तरणस्य च ।
 ब्रह्मा वसति गर्भस्थः शरीरे मुखसंस्थितः । सर्वः मुखं संश्रिताश्च शरीरे मुखसंस्थितः ।
 सर्वाः मुखं संश्रिताश्च शरीरे तस्य देवताः । स देवः पृथङ्गोकायः शोभनः श्रीसोपितः ।
 शार्ङ्गचक्रायुधः खड्गो सर्वनागरिपुण्ड्रजः । उन्नमेन च श्रीलेन शैलेन च दमेन च ।
 पराक्रमेण वीर्येण वपुषा दर्शनेन च । शरीरेण प्रमाद्येन धैर्येणार्थवसम्भवा ।
 शान्तवृत्त्येन रूपेण बलेन च समन्वितः । अक्षैः समुदितः सर्वैर्दिव्यैरहुतदर्शनेः ।
 योगमायः सहस्राक्षो निरवयो महामनाः । वीरो मित्रजनसाधो ज्ञातिवन्धुजनप्रियः ।
 समवांशानसंबादी ब्रह्मश्लो ब्रह्मनायकः । भयवर्त्ता भयार्त्तानां मित्राणां नन्दिरहुतः ।
 शरण्यः सर्वभूतानां दोनाणां पालने रतः । श्रुतवानर्थश्रम्यः सर्वभूतनमस्कृतः ।
 समाश्रितानां बहूकच्छत्रूणामपि धर्मवित् । नीतिज्ञो नीतिवन्धो ब्रह्मवादी जिनेन्द्रियः ।
 भवार्थमिह देवानां बुद्ध्या परमया पुनः । प्राजापत्ये शुभे मार्गे मानवे धर्मसंश्रिते ।
 समुत्पत्स्यति गोविन्दा मनोर्न्ध्रे महात्मानः । शङ्को नाम मनोः पुत्रः श्रन्तुहामा तनः परं ।
 श्रन्तुहामो हविर्हामा प्रजापतिरनिन्दितः । प्राचीनवर्द्धिर्भविता हविर्हामाः कुनो महान् ।
 तस्य प्रचेतःप्रमुखा भविष्यन्ति दशात्मजः । प्रचेतसस्यया दसो भवितेह प्रजापतिः ।
 दाचायण्यस्तयादित्यो मनुरादित्यतस्तथा । मनोश्च वंशज इच्छा सुदुस्वस्य भविष्यति ।
 बुधात्पुत्ररवाश्चापि तस्मादायुर्भविष्यति । ननुधो भविता तस्मादायतिसस्य चात्मजः ।
 यदुत्तस्मान्महामन्त्रः क्रोष्टा तस्मान्ब्रुविष्यति । क्रोष्टुश्चैव महान् पुत्रो वृजिनीवान् भविष्यति ।
 वृजिनीवतस्य भविता श्वशुरपराश्रितः । श्वशुरोर्भविता पुत्रस्ततश्चित्ररथस्तथा ।
 तस्य त्ववरजः पुत्रः शूरो नाम भविष्यति । तेषां दिव्यातवीर्याणां चारिचतुस्रशालिनां ।
 यज्वनां सुविशुद्धानां वंशे ब्राह्मणसम्भवे । स शूरः सप्तविंशो महावीर्यो महाशशाः ।
 श्ववंशविसारकरं जनयिष्यति मानदः । समुदेव इतिस्मात् पुत्रमानकडुमुभिं ।

तस्य पुत्रस्य तु र्वाज्जर्म्मासु देवो भविष्यति । दाता ब्राह्मणवत्कर्त्ता ब्रह्मभूतो द्विजप्रियः ।
 रात्रौ मागधसंहरणोद्ययिष्यति चादवः । जरासन्धस्य राजानं निर्जित्य निरिजहरे ।
 जर्म्मापरिहरमाद्यो भविष्यति च वीर्यवान् । पृथिव्यामप्रतिहतो मोर्षेण च भविष्यति । १५०
 विक्रमेण च यन्मत्तः सर्वपापिन्परिध्वजः । शूरधेभ्यु संहर्यो हारणायां वरुण प्रभुः ।
 पालयिष्यति मां देवो विजित्य नभसि सदा । तं भवन्तः समानाश्च वायुप्राणैरर्षदैर्नरैः ।
 अर्धयन्तु यद्यान्याथं ब्रह्माणभिव प्राश्रुतं । यो हि मां श्रुत्वा भिष्येत्त ब्रह्मैवस्य पितामहं ।
 ब्रह्मव्यक्तेन भगवान् वामुदेवः प्रतापवान् । दृष्टे तस्मिन्सहं दृष्टो न मेऽप्यस्ति विचारणा ।
 पितामहो वा देवेषु इति विजान् तपोधनाः । स यस्तु पुष्टुरोकाश्चः प्रीतियुक्तो भविष्यति । १५१
 तस्य देवगणः प्रीतो ब्रह्मपूर्वो भविष्यति । यस्तु तं मानवो लोके संश्रयिष्यति केशवं ।
 तस्य कौर्त्तियैव स्वर्गस्यैव भविष्यति । धर्माणां देविकः साकान्म भविष्यति धर्मभाक् ।
 धर्मविद्भिः सदैवैवो नमस्कृत्यः सदीयते । धर्म एव परो हि खान्तस्मिन्मर्षिणे विभौ ।
 स हि देवो महानेजाः प्रजाहितचिकीर्षया । धर्मार्थं पुत्रव्याघ्रं अचिकीटीः ससर्ष ह ।
 ताः सृष्टासेन विधिना पर्वते गन्धमादने । सनत्कुमारप्रमुखासिष्ठानि तपसाऽग्निनाः । १५२
 तस्मात् स वायुो धर्मज्ञो नमस्यो द्विजपुत्र्याः । दिविमेष्टो हि भगवान् हरिर्नागायणः प्रभुः ।
 वन्दितो हि स वन्देत् मानितो मानधीत च । अर्चितस्यार्धयेन्नित्यं पूजितः प्रतिपूजयेत् ।
 दृष्टः पश्येदहरहः संश्रितः प्रतिशंशयेत् । अर्चितस्यार्धयेन्नित्यं स देवो द्विजवत्तमः ।
 एतस्मिन्मनवस्य विष्वेर्धं परमं व्रतं । आदिदेवस्य महतः सज्जनाचरितं सदा ।
 भुञ्जेऽभ्यर्चतेः नित्यं देवैरपि यनातनः । अभयेनानुरूपेण युज्यन्ते तमनुव्रताः । १५३
 कर्मणा मनसा वाचा स नमस्यो द्विजैः सदा । यस्तु वद्विदुपस्त्याय ब्रह्मणे देवकीपुत्रः ।
 एष वोऽभिरितो मार्गो मया वै मृगियन्तमाः । तं दृष्ट्वा सर्वेषो देवा दृष्टाः स्युः सुरवन्तमाः ।
 महावराहं ते देवं सर्वलोकापितामहं । अहश्चैव नमस्यानि नित्यमेव जगत्पतिं ।
 तत्र वस्तिवयं दृष्टं भविष्यति न संशयः । समस्ता हि वयं देवास्तस्य देहेऽस्माकमे ।
 तस्य चैव यजो भ्राता मिताद्रिनिषयप्रभः । ह्यो व न इति ख्यातो भविष्यति धराधरः । १५४
 त्रिगिरास्तस्य देवस्य ज्ञातकुक्षमयो द्रुमः । अक्षयजेन्द्रो देवस्य भविष्यति रथाश्रितः ।
 शिरो नागैर्महाभोगैः परिकीर्तं महात्माभिः । भविष्यति महाबाहीः सर्वलोकेश्वरस्य ह ।
 चिन्तितानि समेथ्यन्ति ब्रह्मास्त्रमस्त्राणि चैव ह । अन्तश्च स एवोक्तो भगवान् हरिरिव्ययः ।
 समादिष्टस्य विबुधैर्दंष्ट्रस्य त्वनिति प्रभो । सुपर्णो यस्य बोर्षेण कक्षपस्तात्मजो बली ।
 अमं नैवाश्रकदृष्टं देवस्य परमात्मनः । अन्तर्वर्धति भोमेन परिरम्भ वसुन्धरां । १५५
 स च श्रेयो विचरते परसा वै मुदा श्रुतः । स एव विश्वः सोऽनन्तो भगवान् वसुधाधरः ।
 यो रामः स श्योकेभ्यो सोऽश्रुतः स धराधरः । तापुभ्यो पुत्रव्याघ्रौ दिव्यौ दिव्यपराक्रमौ ।

द्रष्टव्यो माननोद्यौ च चक्रवर्तुलधारिणौ । एष वोऽनुयुहः प्रोक्तो मया पुष्पसपीधनाः ।

यद्भवन्तो यदुभ्रेष्ठं पूजयेयुः प्रथमतः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विष्णुमाहात्म्यकथने वनपर्वणारिष्टदधिकप्रतीकाऽध्यायः ॥ १४७ ॥

॥ नारद उवाच ॥ अथ खीचि महान् ब्रह्मः सविद्युत्कान्धिलुमान् । मेघैश्च मगनं नीलैः संदृष्टमभवद्दमेः । १८०

प्रादुषीव च पर्जन्या वष्टये निर्वाणं पथः । तमश्वाभवाद्दोरं दिवश्च न चकारिरे ।

ततो देवगिरी तस्मिन् रम्ये पुष्पे सनातने । न सर्वं भूतसंघं वा ददुष्टः स्रष्टुमवसादा ।

स्यध्वश्च गगनं सद्यः क्षणेन समपद्यत । तीर्थवाचां ततो विप्रा अप्मुञ्चान्ये यथागतं ।

तदद्भुतमचिन्तयश्च दृष्ट्वा ते विस्मितामवन् । ब्रह्मरक्षोमया सार्द्धं संवादे तत्कथयाश्रवं ।

स भवान् पुरुषव्याघ्र ब्रह्मभूतः सनातनः । यदर्घ्यमनुब्रिष्टाः खो गिरिपृष्ठे महात्मना । १८१

द्वितीयं तद्भुतमिदं तत्तेजःकृतमद्य वै । दृष्ट्वा हि विस्मिताः कृष्ण सा च नः स्मृतिरागता ।

एतन्ने देवदेवस्य माहात्म्यं कथितं विभो । कपर्दिनी गिरीशस्य महाबाहो जनाईन ।

इत्युक्तः स तदा कृष्णस्तपोवननिवासिभिः । मानयामास तान् सर्वानृषीन् देवकिणन्दनः ।

अथर्वयः संप्रवृष्टाः पुनस्ते कृष्णमनुवन् । पुनः पुनर्दुर्भयास्मान् सदैव मधुसूदन ।

न हि नः सा रतिः स्वर्गे या च तद्दुर्भे विभो । तदुत्तम महाबाहो यदाह भगवान् भव । १८२

एतन्ने सर्वमाख्यातं रघुस्यमरिक्वर्षेण । तमेव ह्ययंतत्तत्रः पृष्टोऽस्मान् पृच्छमे यदा ।

तदस्माभिरिदं गुह्यं त्वनियार्थमुदाहृतं । न च तेऽविदितं किञ्चिन्निपु लोकेषु विद्यते ।

जन्म चैव प्रसूतिस्य यथान्यत् कारकं विभो । वयन्तु वज्रवापस्यादगता गुह्यधारणे ।

ततः स्थिते त्वयि विभो खड्गलात् प्रलपामहे । न हि किञ्चिन्नदास्यर्थं यत्र वेत्ति भवानिह ।

दित्रि वा भुवि वा देव सर्वं हि विदितं तव । साधयाम वयं कृष्ण बुद्धिं पृष्टिनव प्रुहि । १८३

पुत्रस्ते सदृशस्तात विब्रिष्टो वा भविष्यति । महाप्रभावसंयुक्तो दीप्तिकीर्तिकरः प्रभुः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ ततः प्रणम्य देवेभ्यं थादवं पुरुषर्षभं । प्रदक्षिणमुपावृत्त्य प्रकम्पुनो महर्षयः ।

सोऽयं नारायणः श्रीमान् दीप्त्वा परमथा युगः । व्रतं यथावत्तत्तोत्वां हारकां पुनरागमत् ।

पूर्णे च दशमे मासि पुष्पेऽस्य परमाद्भुतः । इच्छिंशः सन्ततो जज्ञे शूरो वंशधरः प्रभो ।

स कामः सर्वभूतानां सर्वभागवतो नृप । सुराणामसुराणाञ्च चरत्यन्तर्गतः सदा । १८४

सोऽयं पुरुषशार्ङ्गो मेघवर्षस्यतुर्भुजः । संश्रितः पाण्डवान् प्रेम्णा भवन्तस्तेनमान्विताः ।

कीर्त्तिसंक्षोर्धृतिश्चैव स्वर्गमार्गक्षयैव च । यत्रैव संश्रितस्तत्र देवो विष्णुस्त्रिविक्रमः ।

मेन्द्रादेवास्तयस्त्रिदशैव नात्र विचारणा । आदिदेवो महादेवः सर्वभूतप्रतिभयः ।

अनादिनिधनोऽयुक्तो महात्मा मधुसूदनः । अयं जानो महातेजाः सुराणामर्थविद्भूये ।

सुदुस्तरायंतत्वस्य वक्ता कर्ता च माधवः । तव पार्थ जयः कृष्णस्तव कीर्त्तिसाथाऽतुला । १८५

तवैवं पृथिवी कृत्स्ना नारायणसमाश्रयात् । अयं नायस्तवाचिन्तो यस्य नारायणो गतिः ।

स भवांसुमुपाध्वर्यूरणाग्री कृतवाक्यपान् । कृष्णमुनेषु मरुता युगान्ताग्निस्मिन् वै ।
 दुर्व्योधनस्तु श्रेयोऽप्यौ सपुत्रभ्रातृबान्धवः । कृतवान् योऽनुभः कोपाद्दुरिगास्त्रोविविधं ।
 देतेषा दानवेन्द्रासु महाकाया महाबलाः । चक्राग्री सयमापन्ना दावाग्री ब्रह्मभा इव ।
 प्रतिपद्युं न ब्रह्मो हि मानुषैरिह संयुगे । विहीनैः पृथक्पृथक् सत्त्वब्रह्मिण्यसिद्धिभिः । १८०
 जयो धोगी युगान्ताग्निः सत्यचारी रक्षाधगः । तेजसा कृतवान् सर्व्यं दुर्व्योधनबलं नृप ।
 यन्तु गोलुपभास्तेन मुनिभिः समुदाहृतं । पुराणं हिमवत्पृष्ठे तस्मै निगदतः शृणु ।
 यादवस्य भवेत्पुष्टिलेजोवीर्यपराक्रमैः । प्रभावः सकृत्किञ्चन कृष्ये तन्निगुणं विभौ ।
 कः ब्रह्मात्यन्यथा कर्तुं तच्चदि ज्ञानया शृणु । यत्र कृष्यो हि भगवांस्तत्र पुष्टिरनुत्तमा ।
 वयस्त्वित्परात्मतयः परतन्त्राः सुब्रह्मवाः । ज्ञानपूर्व्यं प्रपन्नाः स्त्रो मृत्योः पन्थानमव्ययं । १८१
 भवांस्याप्यार्च्यवपरः पूर्व्यं कृत्वा प्रतिश्रयं । राजवृत्तं न लभते प्रतिज्ञापालने रतः ।
 तथैवात्मबधं लोके राजंस्त्वं वद मन्वसे । न हि प्रतिज्ञा या दत्ता तां प्रहातुमरिन्दम ।
 कालेनायं जनः सर्व्यो निहतो रणमूर्द्धनि । वयस्य कालिन हताः कालो हि परमेश्वरः ।
 न हि कालिन कालज्ञः स्पृष्टं श्रेयितुमर्हसि । कालो लोहितरक्तः कृष्येः दण्डधरो हरिः ।
 तस्मान् कुन्तीसुतः शतीश्रेष्ठ श्रेयितुमर्हसि । व्यपेतमन्युर्निशं त्वं तव कैरवमन्दम । १८२
 माधवस्यास्य माहात्म्यं श्रुतं यत् कथितं मया । तदेव तावत् पर्याप्तं सञ्जनस्य निदर्शनं ।
 व्यासस्य वचनं श्रुत्वा नारदस्य च धीमतः । स्वयञ्चैव महाराज कृष्णस्यार्चनमस्य वै ।
 प्रभावस्यैर्पिपुगस्य कथितः सुमहात्मया । महेश्वरस्य संवादं श्रेष्ठपुण्यास्य भारत ।
 धारयिष्यन्ति यश्चैव महापुरुषसम्भवं । शृणुयात् कथयेत्तज्ज्ञश्च वै श्रेयो लभेत् परं ।
 भवितारस्य तस्याय सर्व्यं कामा यथेष्टिताः । प्रेत्य स्वर्गस्य लभेत् नरो नास्त्वैव संशयः । १८३
 न्याय्यः श्रेयोऽभिकामेन प्रतिपत्तुं जनार्दनः । एष एवाप्तयो विप्रैः सुतो राजन् जनार्दनः ।
 महेश्वरमुखोत्सृष्टो ये च धर्मगुणाः स्मृताः । ते त्वया मनसा धार्याः कुरुराज दिवानिब्रं ।
 एवं ते वर्त्तमानस्य सम्यग्दण्डधरस्य च । प्रजापालन इच्छस्य स्वर्गलोको भविष्यति ।
 धर्मैणापि सदा राजान् प्रजा रतितुमर्हसि । यस्तस्य विपुलो दण्डः सम्यग्धर्मैः सकीर्तितः ।
 य एष कथितो रजन् मया सञ्जनस्यधिषो । ब्रह्मरस्योमया साङ्गं संवादो धर्ममंहितः । १८४
 श्रुत्वा वशिष्ठोक्तमो वाऽप्यर्चयेद्दृषभध्वजं । विशुद्धेनेह भावेन य इच्छेद्भूतिमात्मनः ।
 एष तस्मान्नवरास्य नारदस्य महात्मनः । सन्देहा देवपूजायै तन्तया कुत पाषण्डव ।
 एतदत्यद्भुतं दृष्टं पृष्णे हिमवति प्रभो । वासुदेवस्य कौन्तेय ज्ञाणेश्वैव स्वभावजं ।
 दशवर्षसहस्राणि वदन्त्यामेव प्राश्रितः । तपस्यचार विपुलं सह गाण्डीवधन्वना ।
 विद्युगो पुण्डरीकाक्षो वासुदेवधनञ्जयो । विदितो नारदादेतो मम व्यासाच्च पार्थिव । १८५
 बाल एव महाबाहूश्चकार कदमं महत् । केमस्य पुण्डरीकाक्षो ज्ञातिशायार्थकारणात् ।

कर्णशामस्य कौन्तेय नानां संख्यातुमुद्यते । शान्तस्य पुराणस्य पुरवस्य युधिष्ठिर ।
 भुवं श्रेयः परं तात भविष्यति तवोत्तमं । वस्य ते पुरुषस्यास्यः सखा चावं कर्णार्दनः ।
 दुर्योधनस्तु शोचामि श्रेयः सोऽपि दुर्यतिं । वत्कृते इषिकी सर्वाः किमहा बंधवद्विधा ।
 दुर्योधनापराधेन कर्णस्य ब्रह्मनेषया । दुःशासकचतुर्धाणां सुरवी निधयं मताः ।

११९

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं सखावमको तु नात्रेवे पुरुषबंधे । हृषीकेश भूयः शौरयो जयते तेषां महात्मानां ।
 तच्छ्रुत्वा विस्मयं जग्मुर्धृतराष्ट्रादयो नृपाः । संपूज्य मनसा ह्यस्य सर्वे प्राञ्जल्योऽभवन् ।
 स्वययस्यापि ते सर्वे नारदप्रमुखास्तदा । प्रतिशुद्धाभ्यगन्धना तदास्यं प्रतिपूज्य च ।
 दद्येत्तदखिलं सर्वैः पाण्डवो ध्यातृभिः सदा । सुतवान् सुमहासख्यं पुण्यं भोजानुवाचनं ।
 युधिष्ठिरस्तु गात्रियं विश्वानां भूरिदक्षिणं । पुनरेव महाबुद्धिः पर्यपृच्छत्वाहोपतिः ।

१२०

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि उमाभेयशरयवादे अष्टमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मुना धर्मान्नेपेस पावनानि च सर्वशः । युधिष्ठिरः शान्तस्य पुनरेवाभ्यभाषत ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किमेकं देवतं सोऽके किं वाऽप्येकं परायणं । कं सुवन्तः कर्मवन्तः प्राप्नुवन्थानवाः इदमं ।
 को धर्मः सर्वधर्माणां भक्तः परमो मतः । किं जपन् मुच्यते जकृर्ष्वसंधारवन्धनात् ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ जगत्प्रभुं देवदेवमनन्तं पुरुषोत्तमं । सुवन्तामपश्येत् पुरुषः सततोत्थितः ।
 तमेव चार्चयन्नित्यं भक्त्या पुरुषमव्ययं । ध्यायन् सुवन्तमसंख्यं यजमानस्तमेव च ।
 अनादिनिधनं विष्णुं सर्वलोकमहेश्वरं । सोऽकाशं स्ववित्तं सर्वदुःखातिमो भवेत् ।
 ब्रह्मण्यं सर्वधर्माणां लोकानां कीर्तिवर्द्धनं । लोकनाथं महद्भूतं सर्वभूतभयोद्भवं ।
 एष मे सर्वधर्माणां धर्मोऽधिकतमो मतः । यद्गत्वा पुण्डरीकाक्षं सवैरर्षेश्वरः सदा ।
 परमं यो महत्तेजः परमं यो महत्तपः । परमं यो महद्गुण्य परमं यः परायणं ।
 पवित्राणां पवित्रं यो मङ्गलानाञ्च मङ्गलं । देवतं देवतानाञ्च भूतानां योऽव्ययः पिता ।
 यतः सर्वाणि भूतानि भवन्त्यदियुगागमे । यस्मिंश्च प्रलयं धाम्नि पुनरेव युगस्येव ।
 तस्य लोकप्रधानस्य जगत्प्राथम्यं भूपते । विष्णोर्नामसदृशं मे इदं पापभयापहं ।
 धामि नामानि गौणानि विख्यातानि महात्मनः । ऋषिभिः परिगीतानि तानि वक्ष्यामि भूतये ।
 विष्णोर्नामसदृशस्य वेदेव्यासो महानृविः । हृन्दोऽनुष्टुप्प्रया देवो भगवान् देवकीसुतः ।
 विश्वं विष्णुर्वषट्कारां भूतभयभदत्प्रभुः । भूतकृद्भूतभङ्गावो भूतात्मा भूतभावनः ।
 पूतात्मा परमात्मा च मुक्ताणां परमा गतिः । अख्ययः पुरुषः साक्षी जेनशोऽखर एव च ।
 योगो योगविदां नेता प्रधानपुरुषेश्वरः । नारधिंदवपुः श्रीमान् केशवः पुरुषोत्तमः ।
 सर्वः ब्रह्मः शिवः स्थापुर्भूतादिर्नधिरव्ययः । सख्यवो भावना भर्ता प्रभवः प्रभुरीश्वरः ।
 स्वयम्भूः ब्रह्मगदित्यः पुण्डरीको महात्मनः । अनादिनिधनो धाता विधाता धातुकृत्तमः ।
 अग्रमेवो हृषीकेशः पद्मनाभोऽमरप्रभुः । विष्णुर्नाम मनुस्मृत्या ऋषिः ऋषिरो भुवः ।

१२१

१२२

१२३

१२४

अपाङ्गः प्रायतः कृष्या लोहितारः प्रतर्दनः । प्रभूतशिक्षावृद्धान् बन्धुं मन्त्रसं परं ।

रैवानः प्रायदः प्रायो ज्येष्ठः ज्येष्ठः प्रजापतिः । हिरण्यमौ मूनी माधवो मधुसूदनः ।

रंशरो विक्रमो धर्मो मेधावी विक्रमः क्रमः । अमृतमो सुराधरः कृतज्ञः कृतिरात्मकम् ।

सुरेशः वरुणं वरुणं विश्वरेताः प्रजापतिः । अरुः संवत्सरो वासुः प्रजापतिः सर्वदर्शनः ।

अजः सर्वेश्वरः सिद्धः सिद्धिः सर्वोदिरच्युतः । एवाकपिरमेवात्मा सर्वोदिरच्युतः ।

१११

वसुधैवकुतूहलम् सत्यः कृपायाः सन्निभः समः । अमोघः पुण्डरीकाक्षो वृषभक्षी वृषाक्षतिः ।

इन्द्रो वज्रधरा मधुसूदनोऽग्निः इन्द्रिचक्रवाः । अच्युतः प्रायतः साकुम्भरारिषो महातपाः ।

सर्वगः सर्वविद्वान् सर्वव्याप्यो जगद्गर्भः । वेदी वेदविद्वन्वेदो वेदो वेदमिन् कविः ।

लोकाध्यक्षः सुराधरो धर्माध्यक्षः कृताक्षतः । चतुरात्मा चतुर्व्यूहचतुर्दंष्ट्रचतुर्भुजः ।

आजिष्णुर्भोजनं भोजनं हरिष्णुर्भगदादिभः । अमोघो विजयो जेता विश्वोऽग्निः पुनर्वसुः ।

११२

उपेन्द्रो वामनः प्राण्डुरमोघः इन्द्रिचक्रवर्तिनः । अतीन्द्रः संपदः सर्गो धृतात्मा निखलो यमः ।

वेधो वैधः सदा योगी वीरहा माधवो मधुः । अतीन्द्रियो महामयो महासारी महाबलः ।

महावृद्धिर्भद्रावोर्ध्वो महाशक्तिर्भद्राद्युतिः । अनिर्द्वेषवतुः श्रीमानमेवात्मा महाह्रिष्टकः ।

महेष्वासो महोभर्ता श्रीनिवासः सतां गतिः । अनिन्द्यः सुरानन्दो गोविन्दो गोविदां पतिः ।

मरीचिर्दृष्टमनो हंसः सुपर्णो भुजगोत्तमः । हिरण्यनाभः वृतायाः पद्मनाभः प्रजापतिः ।

११३

अमृत्युः सर्वदृक् मित्रः सन्धाता सन्धिमान् मित्रः । अजो दुर्धर्षकः प्राज्ञो विजृम्भता सुरारिहा ।

गुर्गुप्तमो धाम सत्यः सत्यपराक्रमः । निमिषोऽनिमिषः सखी वाचस्पतिर्दरार्धोः ।

अपणोर्यामणोः श्रीमाश्रायो जेता समीरकः । वरुणमूर्द्धो विशात्मा सहसायः सहस्रपात् ।

आवर्त्तनो निवृत्तात्मा संवृतः संप्रतर्दनः । अरुः संवर्त्तको वज्ररनिभो धरणीधरः ।

सुप्रसादः प्रसन्नात्मा विश्वधृत्विश्वभुम्भिभुः । सत्कर्ता सत्कृतः साधुर्जङ्गुर्नारायणो नरः ।

११४

असङ्ख्योऽप्रमेयात्मा विविष्टः विष्टुष्टुः । सिद्धार्थः सिद्धसंकल्पः सिद्धिदः सिद्धिमाधनः ।

वृषा हो वृषभो विष्णुर्दृष्टवर्ध्वा वृषोदरः । वृद्धो वृद्धमानश्च विविक्तः अतिसागरः ।

सुभुजो दुर्धुरो वाग्मी महेश्रो वसुदेो वसुः । नैऋत्यो वृष्टरूपः विपिविष्टः प्रकाशनः ।

शोऽश्लेषो घृतिधरः प्रकाशात्मा प्रतापनः । अरुः स्वष्टाक्षरो मन्त्रज्ञश्चांशुर्भास्करद्युतिः ।

अमृतांशुर्द्वयो भागुः ब्रह्मविन्दुः सुरेश्वरः । शैबधं जगतः धेतुः सत्यधर्मपराक्रमः ।

११५

भूतभयभवाकायः पवनः पावनोऽजसः । कामहा कामकृत् कामः कामः कामपदः प्रभुः ।

युगादिहयुगावर्त्तो नैऋत्यायो महाभनः । अदृश्योऽव्यक्तरूपश्च सहस्रजिदनन्तजित् ।

इष्टो विष्टुष्टुः विष्टुष्टुः विष्टुष्टुः मज्जो वृषः । क्रोधहा क्रोधकृत् कर्ता विश्वाङ्गर्हो धरः ।

अच्युतः प्रथितः प्राकः प्राकदो वासवानुजः । अपानिधिरधिष्ठानप्रमत्तः प्रतिष्ठितः ।

स्कन्दः स्कन्दधरो धूर्ध्वो वरदो वासुवाहनः । वासुदेवो वृष्टज्ञानुरादिर्यः पुनन्दरः ।

११६

अशोकसारकसारः प्रुदः प्रौरिर्विश्वेश्वरः । अमुकूलः प्रतावर्तः पक्षी पक्षविभेष्वः ।
 पक्षमाभोऽरविन्द्रावः पक्षगर्भः प्ररीरभृत् । महर्द्धिर्धृष्टो दृष्टात्मा महाधी गणकध्वजः ।
 अतुलः प्ररभो भीमो समयज्ञो हविर्हरिः । सर्वसकलकल्लो कल्लोवान् समितिष्वयः ।
 विश्वरो रोहितो मार्गो हेतुर्दामोदरः सहः । महोधरो महाभागो वेगवानक्षिताजनः ।
 उद्भवः सोमधो देवः श्रीगर्भः परमेश्वरः । कौरवं कारवं कर्मा विकर्ता महनो गुहः । १०८
 व्यवसायो व्यवस्थानः संस्थानः स्वात्महो भुवः । परर्द्धिः परमस्यदृष्टः पुष्टः प्रुभेष्वः ।
 रामो विरामो विरजो मार्गो मेधो नयो नयः । वीरः प्रक्रिमतां मेधो धर्मो धर्मविदुत्तमः ।
 वैकुण्ठः पुरुषः प्राणः प्राणदः प्रणवः प्रयुः । हिरण्यगर्भः प्रयुजो व्याप्तो वायुरधोजनः ।
 अतुः सुदर्शनः काक्षः परमेष्ठो परिपहः । उषः संवत्सरो दक्षो विश्वामो विश्वदक्षिणः ।
 विश्वारः स्वावरः स्वाणुः प्रमाणं वीरमव्यथं । अर्थोऽनर्थो महाकोषो महाभोगो महाधनः । १०९
 अनिर्विण्णः स्वविष्टो भूर्धर्म्युपो महामखः । नक्षत्रनिर्मिर्भक्षनी क्षमः क्षामः समीक्षनः ।
 यज्ञ दध्या महेश्वस्य क्रतुः सर्वं सतां गतिः । सर्वदर्शो विमुक्तात्मा सर्वज्ञो ज्ञानमुत्तमं ।
 सुप्रतः सुमुखः सुक्ष्मः सुषोषः सुखदः सुहृत् । मनोऽहरो जितकोषो वीरवाङ्मविंदारणः ।
 स्वापनः स्ववशो व्यापी नैकात्मा नैकरूपकृत् । वत्सरो वत्सलो वत्सो रत्नगर्भो धनेश्वरः ।
 धर्मगुप् धर्म्यदृष्ट्या सदसत्त्वरमचरं । अविज्ञाता सर्वसांशुर्विधाता कृतककृत् । ११०
 गभक्षिनेमिः सत्त्वः विश्वो भूतमहेश्वरः । आदिदेवो महादेवो देवेशो देवश्चक्रुः ।
 उत्तरो गोपतिर्गोप्ता ज्ञानगन्धः पुरातनः । प्ररीरभूतश्चक्रोक्ता कपोन्दो भूरिदक्षिणः ।
 सोमपोऽमृतपः सोमः पुरुजित्पुहसत्तमः । विजयो जयः सत्यसन्धो द्यार्हः सालतां पतिः ।
 जीवो विनयिता साक्षी मुकुन्दोऽमितविक्रमः । अक्षोनिधिरमन्तात्मा महोदधिप्रयोऽनकः ।
 अजो महार्हः स्वाभाव्यो जितामिवः प्रमोदनः । ज्ञानन्दो नन्दो नन्दः सत्यधर्म्यः त्रिविक्रमः । १११
 महर्धिः कपिलाचार्यः कृतज्ञो मेदिनीपतिः । त्रिपर्दन्निदब्राह्मणे महाशुभ्रः कृतान्तकृत् ।
 महावराहो गोविन्दः सुषेणः कनकाङ्गदी । गुह्यो गभीरो गह्वरो गुप्तसकृगदाधरः ।
 मेधाः स्वाज्ञो जितः कृष्णो वृष्टः संकर्षणेऽच्युतः । वरुणो वाहणे वृकः पुष्कराक्षो महामनाः ।
 भगवान् भगवा नन्दी वनमाखो हलायुधः । आदित्यो ज्योतिरादित्यः सद्दिशुर्गतिसत्तमः ।
 मुधन्वा खण्डपरशुर्द्वारुणो द्रविणप्रदः । दिवस्पृक् सर्वदृग्व्याधो वाचस्पतिरथोनिजः । ११२
 त्रिधामा सामगः साम निर्वापं भेषजं भिषक् । संन्यासकृत् जमः ज्ञानो निष्ठा ज्ञान्तिः परःसर्वं ।
 प्रुभाङ्गः ज्ञानिदः सष्टा कुमुदः कुवलेत्रयः । रोहितो गोपतिर्गोप्ता वृषभाक्षो वृषप्रियः ।
 अनिर्वर्त्ता निवृत्तात्मा संज्ञो क्षेमकृच्छ्रः । श्रीवत्सवः श्रीवासः श्रीपतिः श्रीमतां वरः ।
 श्रीदः श्रीजः श्रीनिवासः श्रीनिधिः श्रीनिवाहनः । श्रीधरः श्रीकरः श्रेयः श्रीमंक्षीकचयाश्रयः ।
 स्वः स्वङ्गः प्रतानन्दो नन्दिर्ज्योतिर्गणेश्वरः । मित्रितात्मा विधेवात्मा सत्कोर्त्तिन्विश्वधर्मयः । ११३

उदीर्घः सर्वतस्करनीचःशान्तः क्षिरः । भूषयो भूषयो भूतिर्विभोक्तः श्रीकनाशनः ।
 अर्चिकानर्चितः कुम्भो विशुद्धात्मा विधीधनः । अनिरुद्धोऽप्रतिरथः प्रद्युम्नोऽनितिक्रमः ।
 कालनेमिनिहा वीरः शौरिः शूरकनैश्वरः । विलोकात्मा विलोकेशः केन्द्रवः केंद्रिहा हरिः ।
 कामदेवः कामपालः कामी कामः कृताननः । अनिर्हेश्वरपुर्विभुर्वीरो ऽननो धनशायः ।
 मन्त्रयो मन्त्रकृत्स्ना मन्त्र मन्त्रविवर्द्धनः । मन्त्रविदास्यो मन्त्री मन्त्रयो मन्त्रप्रियः ।
 महाकर्मो महाकर्मा महातीजा महोरगः । महाकतुर्ध हायजा महायज्ञो महाहविः ।
 सायः सवप्रियः सोमं स्रुतिः सोता रथप्रियः । पूर्बः पूरयिता पुष्पः पुष्पकीर्तिरनामवः ।
 शोभोजवस्तीर्यकरो वसुरेता वसुपदः । वसुपदो वामुदेवो वसुव्यसुमना हविः ।
 सद्गतिः सत्कृतिः सत्ता सद्गतिः सत्परायणः । शूरसेनो सद्ग्रेष्ठः सन्निवावः सुयामुनः ।
 भूतावासो वासुदेवः सर्वसुनिलयो ऽनसः । दर्पहा दर्पदो द्रोणो दुर्हरोऽयापराजितः ।
 विश्वमूर्त्तिर्ब्रह्ममूर्त्तिर्दीप्तमूर्त्तिरमूर्त्तिमान् । अनेकमूर्त्तिरव्यक्तः कृतमूर्त्तिः कृताननः ।
 एको नैकः सवः कः किं यत्तत्पदमनुत्तमं । लोकवन्धुलोकनाथो माधवो भक्तवत्सलः ।
 सुवर्णवर्णो श्रेमाज्ञो वराहस्यन्नाङ्गदो । वीरहा विषमः शून्यो धृताश्रीरथलक्ष्मणः ।
 अमानो मानदो मान्यो लोकसामी विलोकष्टक् । सुमेधा मेधज्ञो धन्यः सत्यमेधा धराधरः ।
 तेजो तृपो स्रुतिधरः सर्वशस्त्रभृताम्बरः । प्रपद्यो निपद्यो यपो नैकशृङ्गो महापञ्जः ।
 चतुर्मूर्त्तिश्चतुर्बाहुश्चतुर्व्यूहश्चतुर्गतिः । चतुरात्मा चतुर्भाषश्चतुर्वेदविदेकपात् ।
 समावर्तो नितृतात्मा दुर्जयो दुरतिक्रमः । दुर्लभा दुर्गमो दुर्गो दुरावाधो दुरारिहा ।
 शूभाज्ञो लोकसारङ्गः सुतनुस्त्वन्वर्द्धनः । रत्नकर्मा महाकर्मा कृतकर्मा कृताननः ।
 उद्भवः सुन्दरः सुन्दो रत्ननाभः सुलोचनः । अर्को वाजपनः शृङ्गो जयन्तः सर्वविश्ववी ।
 सुवर्धविन्दुरथोभ्यः सर्ववागीश्वरेश्वरः । महाशूरो महागर्तो महाभूतो महानिधिः ।
 कुमुदः कुन्दरः कुन्दः पर्वन्वः पवनोऽनिलः । अमृताज्ञोऽमृतवपुः सर्वज्ञः सर्वतोमुखः ।
 मूलभः मुत्रतः मिहः बहुजित् बहुतापनः । न्योधो दुम्बरोऽस्यत्यज्ञानूराभनिसुदनः ।
 सहस्रार्थिः सप्तशिखः सप्तैधाः सप्तवाहनः । अमूर्त्तिरनयो ऽचिन्त्या मयकृद्गणनाशनः ।
 अणुर्दृष्ट्वा ह्यत्रः स्युलो गुणभृन्निर्गुणो महान् । अधृतः स्वधृतः सायः प्रार्थ्वो वंशवर्द्धनः ।
 भारभृत् कथितो योगी योगीश्वरः सर्वकामदः । चाश्रमः अमणः कामः सुपर्षो वायुवाहनः ।
 धनुर्हरो धनुर्वेदो दण्डो दमयिता दमः । अपराजितः सर्वश्रेष्ठो नियन्ता नियमो यमः ।
 सत्यवान् सन्निकः सत्यः सत्यधर्मपरायणः । अभिप्रायः प्रियाहोऽर्हः प्रियकृत् प्रीतिवर्द्धनः ।
 विद्यावधमतिर्व्येतिः सुवचिर्दंतभुम्बिभुः । रविर्विरोचनः सूर्यः सविता रविलोचनः ।
 अननो उतभुङ्क्ता सुखदो नैकज्ञोऽपञ्जः । अनिर्विषः सदामर्षो लोकाधिष्ठानमहूतः ।
 वनाश्रमातनमः कपिलः कपिरव्ययः । सखिदः सखिकृत् सखि सखिभुक् सखिदविषः ।

०१०

०११

०१२

०१३

०१४

०१५

अरौद्रः कुण्डलो चकी विक्रमूर्जितशासनः । ब्रह्मनिगः ब्रह्मघरः त्रिभिरः सर्व्वभीकरः ।
 अक्रूरः पेशलो दक्षो दक्षिणः क्षमिणाम्बरः । विदत्तमो वीतभयः पुष्पकवक्त्रकीर्त्तनः ।
 उत्तारणो दुष्कृतिहा पुष्पा दुःखप्रनाशनः । वीरहा रक्षकः शान्तो जीवनः पर्य्यवस्थितः ।
 अमन्तरूपोऽमन्तश्रीर्जितमन्युर्भयापहः । चतुरश्रो गभोरात्मा विदिशो व्यादिशो दिशः ।
 अनादिर्भूर्भुवो लक्ष्मोः सुवीरो हृषिराङ्गदः । जननो जनजन्मादिर्भिनो भीमपराक्रमः ।
 आधारिगलो धाता पुष्यहंसः प्रजागरः । ऊर्ध्वगः सत्ययाचारः प्राणदः प्रणवः पणः
 प्रमाणं प्राणनिलयः प्राणधत् प्राणजीवनः । तत्त्वं तत्त्वविदेकात्मा अक्षय्यजरातिगः ।
 भूर्भुवः स्वप्नरुस्तारः स पिता प्रपितामहः । यज्ञो यज्ञपतिर्गण्डा यज्ञाङ्गा यज्ञवाहनः ।
 यज्ञभयज्ञज्ञद्यो यज्ञभयज्ञसाधनः । यज्ञान्तज्ञज्ञगुणमन्मनाद एव च ।
 आत्मयोनिः स्वयञ्जानो वैखानः धामगायनः । देवकोन्दनः सृष्टा कितोन्नः पापनाशनः ।
 शङ्खभृन्नन्दकी चकी शार्ङ्गधन्वा गदाधरः । रथाङ्गपाणिरथोभ्यः सर्व्वप्रहरणाद्युधः ।
 दत्तोर्दं कीर्त्तनोयस्य केशवस्य महात्मानः । नाशं महत्त्वं दिव्यानामशेषेण प्रकीर्त्तितं ।
 य इदं शृणुयन्नित्यं यस्यापि परिकीर्त्तयेत् । नाशुभं प्राप्नुयात् किञ्चित् सोऽमुनेश्च स मानवः ।
 वेदान्तगो ब्राह्मणः स्यात् सन्निधौ विजयी भवेत् । वैश्या धनसमृद्धः स्यात् शूद्रः सुखमवाप्नुयात् ।
 धर्मार्थी प्राप्नुयाद्दुर्धर्मर्यार्थी चार्थमाप्नुयात् । कामानवाप्नुयात् कामी प्रजार्थी चाप्नुयात् प्रजाः ।
 भक्तिमान् यः सदात्याय शूचिसाद्धतमानसः । महत्त्वं वासुदेवस्य नामामेतत् प्रकीर्त्तयेत् ।
 यशः प्राप्नोति विपुलं ज्ञातिप्राधान्यमेव च । अचलां श्रियमाप्नोति श्रेयः प्राप्नोत्यनुत्तमं ।
 न भयं क्वचिदाप्नोति वीर्य्यं तेजस्य विन्दति । भवत्यरोगो द्युतिमान् बलरूपगुणान्वितः ।
 रोगान्तो मुच्यते रोगात् बद्धो मुच्येत बन्धनात् । भयात्मुच्येत भीतस्तु मुच्येतापत्र आपदः ।
 दुर्गाष्पतितरत्याशु पुरुषः पुरुषोत्तमं । सुवस्वामसहस्रेण नित्यं भक्तिममन्वितः ।
 वासुदेवाश्रयो मर्त्या वासुदेवपरायणः । सर्व्वपापविशुद्धात्मा याति ब्रह्म समातनं ।
 न वासुदेवभक्तानामशुभं विद्यते क्वचित् । जन्ममृत्युजराव्याधिभयं नाप्यप्रजायते ।
 दमं स्ववमधोयानः शूद्राभक्तिममन्वितः । युज्येतात्मसुखचान्तिशोभृतिस्सतिकीर्त्तिभिः ।
 न क्रोधो न च मात्सर्य्यं न लोभो नाशुभा मतिः । भवन्ति क्लृप्तानां भक्तानां पुरुषोत्तमैः ।
 द्यौः मचन्द्रार्कनक्षत्रां स्वं दिशो भूर्भुवोर्दधिः । वासुदेवस्य वीर्य्येण विधृतानि महात्मानः ।
 समुद्रामुगन्धर्व्वं सयज्ञोरगराक्षसं । जगदश्वे वर्त्ततेदं कृष्णस्य सचराचरं ।
 इन्द्रियाणि मनो बुद्धिः सर्व्वं तेजो बलं धृतिः । वासुदेवात्मकान्याहुः श्रेवं श्रेवश्च एव च ।
 सर्व्वीगमानामाचारः प्रथमः परिकल्प्यते । आचारप्रभवो धर्मो धर्मस्य प्रभुरच्युतः ।
 अष्टयः पितरो देवा महाभूतानि धातवः । जङ्गमाजङ्गमश्चैव जगन्कारायणोद्भवं ।
 योगो ज्ञानं तथा साङ्ख्यं विद्याः त्रिन्यादिकर्म च । वेदाः शास्त्राणि त्रिज्ञानमेतत् सर्व्वं जनाईनात् ।

०००

००५

०००

००५

०००

००५

• एको विष्णुर्ब्रह्मते पृथग्भूतान्यनेकजः । जीम लोकां व्याप्य भूताणां मुक्तिं विश्वमुपव्ययः ।
 इमं सत्त्वं भगवतो विष्णोर्बाबिण कीर्तितं । पठेद्य दक्षेत् पुरुषः श्रेयः प्राप्तुं सुखानि च ।
 विश्वेश्वरमजं देवं जगतः प्रभवाप्यथं । भजन्ति ये पुष्करार्चनं ते क्षान्तिं परामर्षं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विष्णोर्दिव्यसहस्रनामकथने अन्नपञ्चासदधिकप्रतोऽध्यायः १४८ ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पितामह महाप्राज्ञ सर्वेश्वरविभारद । किं जयं जपतो नित्यं भवेद्दुर्गफलं महत् ।
 प्रस्थाने वा प्रवेशे वा प्रहृष्टे वाऽपि कर्मणि । देवे वा आहुकाले वा किं जयं कर्मसाधनं ।
 शान्तिकं पौष्टिकं रक्षांश्च भवनाशनं । जयं यद्ब्रह्ममिति तद्गवान् वक्तुमर्हति ।

॥ भीष्म उवाच ॥ व्यासप्रोक्तमिदं मन्त्रं शृणुष्वैकमना नृप । याविद्या विहितं दिव्यं मयाः पापविमोचनं ।

शृणु मन्त्रविधिं कृत्स्नं श्रोत्र्यमानं मयाऽनघ । यं श्रुत्वा पाण्डवमेव सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

रात्रावर्हति धर्मज्ञ जपन् पापैर्न लिप्यते । तस्मैऽहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप ।

आयुमान् भवते शैव यं श्रुत्वा पार्थिवात्मज । पुरुषस्तु सुमिहार्थः प्रेत्य चेह च मोदते ।

समेतं सततं राजन् पुरा राजर्षिमन्त्रमः । सत्तर्धर्षपरैर्नित्यं सत्यव्रतपरायणैः ।

इदमाहिकमव्ययं कुर्वन्निर्मियतेः सदा । नृपैर्भरतशार्ङ्गस्य प्राप्यते श्रीरनुत्तमा ।

नमोऽग्निहाय महाव्रताय पराशरं वेदनिधिं प्रणम्य । नमोऽस्त्रनन्ताय महोरगाय नमोऽस्तु मिद्रेभ्य इहाव्येभ्यः ।

नमस्तृग्भिः परमं परेषां देवेषु देवं वरदे वराणाम् । सहस्रशोर्षाय नमः शिवाय महस्रनामाय जनार्दनाय ।

अजैकपादविभ्रः पिनाकी चापराजितः । अतस्य पितृरूपस्य त्वम्बकस्य महेश्वरः ।

वृषाकपिस्य शम्भुस्य हृवमोऽयेश्वरस्तथा । एकादशैते प्रथिता रुद्रान्तिभुवनेश्वराः ।

शतमेतत् समाज्ञातं जगद्ग्रे महात्मनां । चण्डो भागस्य मित्रस्य वरुणस्य जमेश्वरः ।

तथा धाताऽर्थमा शैव जयन्तो भास्करस्तथा । त्रष्टा पूषा तथैवेन्द्रे दादशो विष्णुरुच्यते ।

इत्येते दादशादित्याः काश्यपेया इति श्रुतिः । धरो भृवश्च सोमस्य सावित्रोऽयानिमोऽनसः ।

प्रत्युषस्य प्रभामस्य वभवेऽष्टौ प्रकीर्त्तिताः । नामत्यस्यापि दसस्य स्थितौ हावशिवावपि ।

मार्त्तण्डस्यात्मजावैतौ मंजानासाविनिर्गतौ । अतः परं प्रवक्ष्यामि लोकानां कर्मसाक्षिणः ।

अपि यज्ञस्य वेत्तारो दत्तस्य सुकृतस्य च । अद्भुश्याः सर्वभूतेषु पश्यन्ति विदशेश्वराः ।

शुभाशुभानि सर्वानि श्रुत्युः कालस्य सर्वशः । त्रिशेदेवाः पितृगणा मूर्त्तिमन्तस्तपोधनाः ।

मुमयश्चैव सिद्धास्य तपोमोक्षपरायणाः । श्रुत्वाऽपि कृताः कीर्त्तयतां प्रयच्छन्ति श्रुभं नृणां

प्रजापतिकृतानेतान् लोकान् दिव्येन तेजसा । वसन्ति सर्वलोकेषु प्रयताः सर्वकर्म्मसु ।

प्राणानामीश्वरनितान् कीर्त्तयन् प्रयतो नरः । धर्मायकामैर्विपुनैर्युज्यते सह नित्यतः ।

लोकांस्य सभते पुण्यान् विश्वेश्वरकृतान् शुभान् । एते देवास्त्रयस्त्रिंशत् सर्वभूतगणेश्वराः ।

मन्दोश्वरो महाकायो यामणोर्द्वैवभध्वजः । इश्वराः सर्वलोकाणां गणेश्वरविनायकाः ।

शैव्या रौद्रा गणाश्चैव योगभूतमहास्तया । ज्योतीषि सरिता श्याम सुपर्णः पक्षगेश्वरः ।

पृथिव्यां तपसा चिन्ताः स्वावराश्च चराचराः । विमवान् गिरयः सर्वे सन्तारश्च महार्चवाः । ०११४
 भवस्थानुचराश्चैव हरतुस्तपराकमाः । विष्णुर्देवोऽयं त्रिण्युषं स्कन्दश्चाम्बिकाश्च ।
 कीर्त्तयन् प्रयतः सर्वान् सर्वपापैः प्रमुच्यते । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि मानवानुचिन्तयन्मान् ।
 यवकीतश्च वैद्यश्च शर्वाक्षसुपरावह । शौचीश्वरश्चैव कवीवान् बलशाङ्गिरयः सुतः ।
 अविर्षेधातिथिः पुत्रः कल्पो वहिषदक्षया । ब्रह्मतेजोभयाः सर्वे कीर्त्तिता लोकभावनाः ।
 सभन्ते हि सुखं सर्वे इन्द्रानलकसुप्रभाः । भुवि कृत्वा शुभं कर्म भोदन्ते दिवि देवतैः । ०११५
 महेश्वरगुरवः सप्त प्राचीं वै दिव्यमाश्रिताः । प्रयतः कीर्त्तयन्तेतान् ब्रह्मलोके महीयते ।
 उम्बुसुः प्रमुच्यते स्वस्वार्थेषु चोर्ध्ववान् । दृढव्यसोर्ज्ज्वालय इत्यथोमाङ्गिरास्तथा ।
 मित्रावरुणयोः पुत्रस्तथाऽगस्त्यः प्रतापवान् । धर्मराजर्षिजः सप्त दक्षिणं दिव्यमाश्रिताः ।
 दृढेयुश्च अनेयुश्च परिथापश्च कीर्त्तिमान् । एकतश्च द्वितश्चैव त्रितश्चादित्यशक्तिभाः ।
 अत्रेः पुत्रश्च धर्मात्मा अषिः सारस्वतस्तथा । बरहस्पतिर्षिजः सप्त पश्चिमं दिव्यमाश्रिताः । ०११६
 अत्रिर्ब्रह्मिष्ठो भगवान् कश्यपश्च महानृषिः । गौतमः च भरद्वाजो विश्वामित्रोऽयं कौत्सिकः ।
 अचीकतनयस्यो जमदग्निः प्रतापवान् । धने शरश्च गुरवः सप्तैते उत्तराश्रिताः ।
 अपरे रुजयः सप्त दिक्षु धर्माश्चधिष्ठिताः । कीर्त्तिस्त्रिस्तिकरा नृणां कीर्त्तिता लोकभावनाः ।
 धर्मः कामश्च कास्तश्च वसुधासुकिरेव च । अनन्तः कपिलश्चैव सप्तैते धरणीधराः ।
 ब्रान्तिस्त्रिस्तिकरा लोके दिशां पालाः प्रकीर्त्तिताः । यथां यथां द्वित्रि श्लेते तन्मुषः हरयं ब्रजेत् । ०११७
 रामो व्यासस्तथा द्रौणिरसत्यामा च लोमहः । इत्येते मुनयो दिव्या एकैकः सप्त सप्तधा ।
 सह्यारः सर्वभूतानां कीर्त्तिता लोकपावनाः । संवर्त्तो मेहसावर्षो मार्कण्डेयश्च धार्षिकः ।
 साङ्ख्ययोगो नारदश्च दुर्वासाश्च महानृषिः । अत्यन्ततपसो दान्ताङ्गिषु लोकेषु विश्रुताः ।
 अपरे इन्द्रसहायाः कीर्त्तिताः ब्रह्मलौकिकाः । अपुत्रो समते पुत्रं दरिद्रे समते धवं ।
 तथा धर्मार्यकामेषु सिद्धिश्च सभते नरः । पृथुं वैश्वं नृपवरं पृथ्वी यस्याभशत् सुता । ०११८
 प्रजापतिं सार्वभौमं कीर्त्तयेदमुधाधिपं । आदित्यवंशप्रभवं महेश्वरमविक्रमं ।
 पुष्टरवसमैलश्च त्रिषु लोकेषु विश्रुतं । बुधश्च दयितं पुत्रं कीर्त्तयेदमुधाधिपं ।
 त्रिलोके विश्रुतं वीरं भरतश्च प्रकीर्त्तयेत् । गवामयेन यज्ञेन येनेह वै कृते युगे ।
 रन्निदेवं महादेवं कीर्त्तयेत् परमश्रुतिं । विश्वजित्तपसोपेतं लक्ष्यं लोकमङ्गलं ।
 तथा श्येतश्च राजर्षिं कीर्त्तयेत् परमश्रुतिं । सागरस्थात्प्रजो येन हावितास्सारितास्तथा । ०११९
 ऊतान्नमसमानेताम् महारूपान्मरौजसः । उयकावान् महासत्वान् कीर्त्तयेत् कीर्त्तिवर्द्धनम् ।
 देवानृषिगणांश्चैव नृपांश्च जगतीश्वरान् । साङ्ख्यं योगश्च परमं ह्ययं कथ्यन्तथैव च ।
 कीर्त्तितां परमं ब्रह्म सर्वश्रुतिपरायणं । मङ्गलं सर्वभूतानां पवित्रं ब्रह्मकीर्त्तितं ।
 आधिप्रश्नमनं श्रेष्ठं पौष्टिकं सर्वकर्षणं । प्रयतः कीर्त्तयेत्तान् कथं सावयुष्य भारत ।

एते वै पानि कर्षन्ति भान्ति शान्ति पान्ति च । एते विनायकाः शैला दशाः शान्ता जितेन्द्रियाः । ०१९९
 नराकामश्चभं सर्वं अपोहन्ति प्रकीर्त्तिताः । साविभूता महात्मानः वायस्य सुकृतक च ।
 एतान् वै कश्यपुत्वाय कीर्त्तयन् शुकभञ्जते । नास्तिशिरभयं तस्य न मार्गप्रतिरोधनं ।
 एतान् कीर्त्तयतां नित्यं दुःखत्रो मञ्जते नृणां । मृच्यते सर्वपापेभ्यः साविमोक्षं यदं प्रयेत् ।
 दीशकालेषु सर्वेषु चः पठेन्नियतां द्विजः । श्यायवानात्मनिरतः शान्ता दानेताऽनसूयकः ।
 रोगार्त्ता व्याधियुक्ता वा पठन् पापात् प्रमुच्यते । वायुमध्ये तु पठतः कुक्षस्यस्यवर्नं भवेत् । ०२००
 सेवमध्ये तु पठतः सर्वश्रेष्ठं प्ररोहति । मन्वतः सेममध्वानं यामान्नरगतः पठन् ।
 आत्मनस्य सुतानाञ्च दाराणाञ्च धनस्य च । वीजानामोषधीनाञ्च रक्षामेतां प्रयोजयेत् ।
 एतान् मंथामकाले तु जपतः सन्निवस्य च । गच्छन्ति रिपवो नात्र सेमस्य परिवर्त्तते ।
 एतान् देवे च पित्रे च पठतः पुरुषस्य हि । भुञ्जते पितरो ह्यत्र कश्यपुः सिद्धिवैकमः ।
 न व्याधियापदभयं न द्विपास्य च तस्करात् । कश्यपं कथुतां याति पात्रना च प्रमुच्यते । ०२०१
 यामपात्रे च यामे च प्रवासे राजवेश्मनि । परां सिद्धिमवाप्नोति सावित्रीं क्लृप्तमा पठन् ।
 नाग्निर्दहति काष्ठानि सावित्री यत्र पश्यते । न तत्र बासो स्रियते न च तिष्ठन्ति पक्षगाः ।
 न च राजभयं तेषां न पिशाचाश्च राक्षसात् । नाम्यस्युपतनाद्वालाद्भयं तथोपजायते ।
 चतुर्णामपि वर्णानामाश्रमस्य विशेषतः । करोति सततं ज्ञानिं सावित्रीमुत्तमां पठन् ।
 न तेषां विद्यते दुःखं गच्छन्ति परमां गतिं । ये यद्वन्ति महद्दुःखं सावित्रीमुत्तमां कीर्त्तये । ०२०२
 गवां मध्ये तु पठते गावोऽस्य बज्रवज्रलाः । प्रक्षान्ते वा प्रवासे वा सर्वेष्वन्धो गतः पठेत् ।
 जपतां जुहतां शैव नित्यस्य प्रथतात्मनां । अपोषां परमं जप्यं गुह्यमेतस्वराधिप ।
 यायातस्थेन सिद्धस्य इतिहासे पुरातनं । पराशरमतं दिव्यं ब्रह्माय कथितं पुरा ।
 तदेतत्ते समाख्यातं तस्यं ब्रह्म समातनं । इदं सर्वभूतानां श्रुतिरेषा समातनी ।
 मोमादित्याश्वयाः सर्वे राक्षसाः कुरवकायाः । पठन्ति मुच्ये नित्यं सावित्रीं परमां गतिं । ०२०३
 अभ्यासे नित्यं देवानां सप्तर्षीणां प्रवक्ष्ये च । मोक्षयं सर्वैकच्छाणां मोक्षयत्यद्भुतात् सदा ।
 वृद्धैः काश्यपगोतमप्रभृतिभिर्भस्त्रिरोज्यादिभिः । ब्रह्मागस्त्वद्वस्यतिप्रभृतिभिर्ब्रह्मर्षिभिः सेविते ।
 भारद्वाजमतं शचीकृतमर्थैः प्राप्तं ब्रह्मिहात् पुनः । सावित्रीमधिगम्य ब्रह्मवर्षभिः कृत्वा जित्वा दानवाः ।
 यो गोशतं कनकशुद्धमयं ददति विप्राय वेदविदुषेऽथ बज्रश्रुताथ । दिव्यस्य भारतकथां कथयेत् नित्यं पुण्यं फलं भव
 ति तस्य च तस्य शैव ।
 धर्मो विवर्द्धति शृंगोः परिकीर्त्तनेन वीर्यं विवर्द्धति ब्रह्मिष्ठ नमो नतेन । शंभामिच्छति वैव रथं नमस्कृत्य स्नादयिनौ च
 परिकीर्त्तयतो न रोगः । ०२०४

एषा ते कथिता राजन् सावित्रीब्रह्म शाश्वती । विवर्द्धति ब्रह्मन्यत् तप्ते ब्रह्मामि भारत ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि सावित्रीव्रतकथने पञ्चाशदधिकशततेऽध्यायः ॥ १५० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ के पूज्याः के नमस्कार्याः कथं वर्त्तेत केषु च । किमाचारः कीदृशेषु पितामह नरिभ्यते ।

॥ भीष्म उवाच ॥ ब्राह्मणानां परिभवः सादयेदपि देवताः । ब्राह्मणानां नमस्कार्य युधिष्ठिर नरिभ्यते ।

ते पूज्यास्ते नमस्कार्या वर्त्तेयस्तेषु पुत्रवत् । ते हि लोकानिमान् सर्वान् धारयन्ति मयीविद्यः ।

ब्राह्मणाः सर्वलोकानां महात्मो धर्मधेतवः । धनदागाभिरामाश्च वाक्त्वंकमरताश्च ये ।

०१९

रमणीयाश्च भूतानां निधानश्च धृतव्रताः । प्रवेतारश्च लोकानां शास्त्राणाश्च यज्ञक्रियः ।

रपो येषां धनं नित्यं वाक् चैव विपुलं बलं । प्रभवश्चैव धर्माणां धर्मज्ञाः सूक्ष्मदर्शिनः ।

धर्मकामाः श्रिता धर्मं सुहृते धर्मधेतवः । यान् समान्मिथ्य जीवन्ति प्रजा सर्वोत्तुर्धियाः ।

यन्वानः सर्वनेतारो यज्ञवाहाः यजातनाः । पिष्टपैतामहीं गुर्भमुदहन्ति धुरं वदा ।

धुरि ये न वसीदन्ति विप्रभे रुद्रवा इव । पिष्टदेवतिथिमुखा ह्यवकषापभोजिनः ।

०२०

भोजनादेव लोकः खल्विस्त्रायन्ते महतो भयात् । दीपः सर्वस्य लोकस्य चक्षुस्त्वृणामपि ।

सर्वत्रिचाक्षुतिधना निपुणा भोक्तुर्दर्शनः । गतिज्ञाः सर्वलोकानामश्वात्सगतिचिन्तकाः ।

अदिमथावसनानां ज्ञातारश्चिह्नसंज्ञयाः । परावरविशेषज्ञा गन्तारः परमा गतिं ।

विमुक्ता धूनपाभानो निदग्धा निष्परिग्रहाः । मानाहां मानिता नित्यं ज्ञानविद्भिर्ब्रह्मात्मभिः ।

चन्द्रे मलयपक्षे च भोजनेऽभोजने समाः । वासो येषां दुकूलश्च ज्ञानसोमजिनामि च ।

०२१

तिष्ठेयुरप्यभुञ्जाना बह्वनि दिवसान्यपि । शोषयेद्युश्च गात्राणि स्वाध्यायैः संयतेन्द्रियाः ।

अदेवं देवं कुर्युर्देवं वाऽप्यदेवं । लोकानन्यान् सृजयेत्सो लोकपालांश्च कोपिताः ।

अपेयः सागरो येषामपि प्रापात्सहात्मनां । येषां कोपाग्निश्चापि दण्डकेनोपशाम्यति ।

देवानामपि ये देवाः कारणं कारणस्य च । प्रमाणस्य प्रमाणस्य कस्तानमिभवेद्बुधः ।

येषां वृद्धस्य बालस्य सर्व्यः सन्धानमर्हति । तौ विद्याविशेषात्तु मानयन्ति परस्परं ।

०२२

अविद्वान् ब्राह्मणो देवः पावं वै पावं महत् । विद्वान् भूयसतो देवः पूरुंसागरसन्निभः ।

अविदांसैव विदांस ब्राह्मणो देवते महत् । प्रणीतस्य प्रणीतस्य यथाऽग्निर्देवेन महत् ।

अज्ञाने ह्यपि तेजस्वी पावको नैव दुष्यते । हविर्यज्ञे च विधिवद्गृह इव विबोभते ।

एवं यद्यप्यनिष्टेषु वर्त्तते सर्व्वकर्म्मसु । सर्व्वथा ब्राह्मणो मान्यो देवते विद्धि तत्परं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिके पर्व्वणि ब्राह्मणप्रश्नोत्तरायां एकपञ्चाशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कान् ब्राह्मणपूजायां व्युष्टिं दृष्ट्वा नराधिप । के वा कर्म्मोदयं सदा तानर्चयि मज्जामते ।

०२३

॥ भीष्म उवाच ॥ अत्राप्युदाहरणोत्तममिनिहाधं पुरातनं । पवनस्य च संवादमर्ज्जुनस्य च भारत ।

सहस्रभुजश्च श्रीमान् कार्त्तवीर्योऽभवत् प्रभुः । अस्य लोकस्य सर्व्वस्य माहित्यायां महाबलः ।

स तु रत्नाकरवतीं सदीपां सागराम्बरां । शशाप पृथिवीं सर्व्व्यां हैहयः सत्यविक्रमः ।

स्त्ववित्तं येन दत्तान्मुदत्तापेताय कारणे । सन्नधर्मं पुरस्कृत्य विनयं क्षुतमेव च ।

आराधयाःमास च तं हतवीर्य्याः तजो मुनिं । न्यमन्तयत सन्तुष्टो द्विभक्षेन वरैस्त्रिभिः ।

०२४

य वीर्यमिन्दितो नृपो वचनमब्रवीत् । ब्रह्मवाङ्मूर्ध्नि वै चमून्मये यद्वेत्स्यथा ।
 मम वाङ्मवहसन्तु पश्यन्तां वैनिका रणे । विक्रमेव महीं कर्मणां जयेयं प्रजितवतः ।
 तास्तु धर्मैश्च सम्प्राप्त्य पाशयेत्यमनन्त्रितः । चतुर्थं तु वरं याचे त्वामहं द्विवचनम ।
 तं ममानुपचरते दातुमर्हस्यनिन्दितः । अनुशासनं मां सन्तो मियोदृप्तं तदाशयं ।
 इत्युक्तः स द्विजः प्राह तद्यथास्मिन्नि नराधिपं । एवं समभवंसस्य वराक्षे दोषतेजसः ।
 ततः स रथमः स्यात् स ज्वलनार्कसमद्युतिं । अत्रवीहोर्ष्यस्योदान् को नृपि सद्गुणो मम ।
 धैर्यं वीर्यं यद्वैर्यं विक्रमेवौजसाऽपि वा । तदाक्यान्तेऽन्तरीवे वै वागुवाचाऽन्तरीरिणी ।
 न त्वं मूढ विजानीये ब्राह्मणं सदिवाहरं । सदिता ब्रह्मकेनेह सन्निभः स्यात्स वै प्रजाः ।

१५८

॥ अर्जुन उवाच ॥ कुर्म्या भूतानि तुष्टोऽहं कुर्वे मात्रकथा नये । कर्मणा मनसा वाचा न मत्तोऽस्मि वरो द्विजः ।

पूर्वो ब्रह्माण्तरो वादेो द्वितीयः सन्निधोत्तरः । तयोक्तौ हेतुयुक्तौ तौ विभवेस्तत्र दृश्यते ।
 ब्राह्मणः संश्रिताः सन्तं न सन्तं ब्राह्मणश्रितं । श्रिता ब्रह्माण्णोपधा विप्राः स्यादन्ति सन्निधान्भुवि ।
 सन्निधोत्तराश्रिता धर्मैः प्रजायां परिपालनं । सन्निधुत्तरां ब्रह्मणानां तैः कथं ब्राह्मणे वरः ।
 सर्वभूतप्रधानंस्थानं भेषट्कोनहं सदा । सात्मसम्भवावितान् विप्रान् स्थापयाम्सात्मनो वने ।
 कथितं ह्यनया सन्धं गायत्र्या कन्यया द्विजि । विजेष्याम्यवशान् सर्वान् ब्राह्मणान्पूर्वाश्रयः ।
 न स मां श्याविद्येद्राज्ञानेषु लोकेषु कस्यन । देवो वा मानुषो वाऽपि तस्माज्ज्येष्ठे द्विजादहं ।
 अयं ब्रह्माण्तरं लोकं करिष्ये सन्निधोत्तरं । न हि मे भयंते कश्चिन्नेतदुत्सहते वलं ।
 अर्जुनस्य वचः श्रुत्वा विनस्ताऽभूत्सिन्धोत्तरः । अथैनमन्तरिष्यन्त्यतो वायुरभाषत ।
 त्वजैनं कलुषं भावं ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य । एतेषां कुर्म्याः पापं राहोभो भविष्यति ।
 अथ वा त्वां सहीपालं शमसिष्यन्ति वै द्विजाः । निरसिष्यन्ति ते राहोऽहोत्सहं महाबलाः ।
 तं राजा कस्वन्निद्याह तत्सत् प्राह मासतः । वायुर्नै देवदूतोऽस्मि हितं त्वां प्रजयीस्यहं ।

१५९

१६०

१६१

॥ अर्जुन उवाच ॥ अहो त्वयाऽद्य विप्रेषु भक्तिरागः प्रदर्शितः । यादृशं प्रियवोभूतं तादृशं ब्रूहि वै द्विजं ।
 वायोन्वा सदृशं किञ्चित् ब्रूहि त्वं ब्राह्मणोत्तम । अयो वै सदृशो वद्विः स्रष्टव्यं नभसोऽपि वा ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि पवनार्जुनसंवादे द्वापद्वात्रदधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

॥ वायुर्वाच ॥ इत्यु मूढ गुणान् कश्चिद्ब्राह्मणानां महात्मनां । ये त्वया कीर्तिता राज्ञोऽभ्याऽथ ब्राह्मणो वरः ।
 त्वया महीतं भूमिस्तु स्रष्टव्याऽङ्गनृपस्य ह । नाशं जगाम तां विप्रो व्ययुक्षयत कथ्यतः ।
 अजेया ब्राह्मणा रावन् दिवि चेह च नित्यदा । अपिबन्नेजसा ह्यापः स्वयमेवाङ्गिराः पुरा ।
 स ताः पिबन् शौरिभिव नाऽप्यत महात्मनाः । अपूरयन्महीधेन महीं सर्वोऽहं पार्थिव ।
 तस्मिन्नेहस्य कुर्वे वै जगत्सङ्गा ततो गतः । व्यनिष्ठमग्निदेवे च चिरमङ्गिरसो भयात् ।
 अयं प्रपद्य भगवान् गौतमेन पुरन्दरः । अहस्यां कामधानो वै धर्मार्थस्य न हिंसितः ।
 यथा समुद्रे नृपते पूर्वा मृष्टस्य वारिणा । ब्राह्मणैरभिज्ञप्तः सन् सभूव स्रवणोदकः ।

१६२

सुवर्णवर्णी निर्दुमः सङ्गतोर्द्धशिल्पः कविः । कुड्देनाङ्गिरसा ज्ञप्तो गथैरेतं विवर्धितः । ११२०
 महत्सूक्तिान् पश्य चेहासन्न महोदधिं । सुवर्णधारिणा नित्यमवशप्तान् द्विजातिना ।
 समो न त्वं द्विजातिभ्यः श्रेयो विद्धि मराधिप । गर्भस्थान् ब्राह्मणान् ब्रह्मन्मस्यति किल प्रभुः ।
 दण्डकानां महद्राज्यं ब्राह्मणेन विनाशितं । तालजङ्गं महाकल्पमौर्व्यैकेन नाशितं ।
 त्वया च विपुलं राज्यं बलं धर्मं श्रुतं तथा । दत्ताच्यप्रसादेन प्राप्तं परमदुर्लभं ।
 अग्निं त्वं यजसे नित्यं कस्माद्ब्राह्मणमर्ज्युन । स हि सर्वस्य लोकस्य इत्यवाद् किं न वेत्सि तं । ११२१
 अथवा ब्राह्मणश्रेष्ठमनुभूतानुपालकं । कर्त्तारं जीवलोकस्य कस्माज्जानन् विमुह्यसे ।
 तथा प्रजापतिर्ब्रह्मा श्रव्यकः प्रभुरव्ययः । येनेदं निखिलं विश्वं जनितं स्वावरं चरं ।
 अष्टज्जातन्नु ब्रह्माणं केचिद्विष्णुव्यपण्डिताः । अण्डाङ्गिणादभुः प्रैसा दिशोऽन्धः पृथिवी दिवं ।
 द्रष्टव्यं नैतदेवं हि कथं जायेदजो हि सः । स्युतमाकाशमण्डलानु तस्माज्जातः पितामहः ।
 तिष्ठेत् कथमिति ब्रूहि न किञ्चिद्धि तदा भवेत् । अहङ्कार इति प्रोक्तः सर्वैतेजोगतः प्रभुः । ११२२
 तस्याण्डादुत्थितो ब्रह्मा स राजन् लोकभावनः । इत्युक्तः स तदा तृष्णीमभूदाद्युक्तो ऽब्रवीत् ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पवनार्ज्युनसंवादे त्रिपञ्चाशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥
 ॥ वायुरुवाच ॥ इमां भूमिं दिजातिभ्यो दिक्षुर्वै दक्षिणां पुरा । अङ्गो नाम नृपो राजंस्तत्रिन्नां महो यथौ ।
 धारणीं सर्वभूतानामथं प्राप्य बरो नृपः । कथमिच्छति मां दातुं दिजेभ्यो ब्रह्मणः सुतां ।
 साऽहं त्यक्त्वा गमिष्यामि भूमिन् ब्रह्मणः पदं । अथं स राज्ञो नृपतिर्याभूदिति ततोऽगमत् ।
 ततस्तां काश्यपो दृष्ट्वा ब्रजन्तीं पृथिवीं तदा । प्रविशेन्न महो सद्यो मक्तात्मानं समाहितः । ११२३
 अद्भुता सा सर्वतो जज्ञे तृणौषधिसमन्विता । धर्मोत्तरा नष्टभया भूमिरासीत्ततो नृप ।
 एवं वर्षसहस्राणि दिव्यानि सततं नृप । विंशतः काश्यपो राजन् भूमिरासीदतन्दिता ।
 अथागम्य महाराज नमस्कृत्य च कश्यपं । पृथिवी काश्यपो जज्ञे सुता तस्य महात्मनः ।
 एष राजन्त्रीदृशो वै ब्राह्मणः कश्यपोऽभवत् । अन्यं प्रब्रूहि वा त्वस्य कश्यपात् क्षत्रियं वरं ।
 तृष्णीं बभूव नृपतिः पवनस्यब्रवीत् पुनः । शृणु राजसुतस्यस्य जातस्त्राङ्गिरसे कुले । ११२४
 भद्रा सोमस्य दुहिता रूपेण परमा मता । यस्यास्तुल्यं पतिं भोम उतथ्यं ममपश्यत ।
 सा च तीव्रं तपक्षेपे महाभागा यज्ञस्त्रिणी । उतथ्यार्थं तु चार्व्यङ्गो परं नियममास्त्रिता ।
 तत आह्वय सोतथ्यं ददावचिर्यंशस्त्रिणी । भार्यार्थं स तु जयाह विधिवद्गुरिदक्षिणः ।
 तास्त्वकामयत श्रीमान् वरुणः पूर्वमेव ह । स चागम्य वनप्रस्थं यमुनार्यां अहार तां ।
 अलेख्यस्तु चत्वा तामनयत् स्वपुत्रं प्रति । परमाद्भुतसङ्घातं षट्सहस्रव्रतं वृदं । ११२५
 न हि रम्यतरं किञ्चित् तस्मादन्यत पुरोक्तमं । प्रासादैरुपरोभिष्य दिव्यैः कामैश्च शोभितं ।
 तत्र देवस्तया सार्द्धं रेमे राजन् अलेखरः । अथाख्यातमुतथाय ततः पत्न्यवमर्दनं ।
 तच्छ्रुत्वा नारदात् सर्वभूतयो नारदं तदा । प्रोवाच गच्छ ब्रूहि त्वं वरुधं पश्यं वचः ।

महाकाश्याय मे भार्या कन्नातां हतवानसि । लोकपालोऽसि लोकानां न लोकस्य विलुपकः ।
 सोमेन हता मे भार्या मया चापहताऽस्य वै । इत्युक्त्वा वचनानस्य नारदेन जलेश्वरः । २५०
 मुञ्च भार्यामुतस्यस्य कक्षात्त्वं हतवानसि । इति श्रुत्वा वचस्यस्य ततस्त्वं वदस्योऽब्रवीत् ।
 ममैषा सुप्रिया भीरुर्नैनामुत्कृष्टमुखये । इत्युक्त्वा वदसेनाथ नारदः प्राप्य वै मुनिं ।
 उतस्यममवीहास्यं गतिवृत्तमना एव । गत्वे गृहीत्वा चित्तोऽस्मि वदसेन महामुने ।
 न प्रयच्छति ते भार्यां यत्ने कार्यं कुदस्य तत् । नारदस्य वचः श्रुत्वा कुहूः प्राञ्जलदङ्गिराः ।
 अपि वचनेजसा वारि विवृभ्य च महानतपाः । पीयमाने तु सर्वस्वोऽस्मिन्नोद्ये वै वसिलेश्वरः । २५१
 मुहुरिःशोभ्यमाणो वै नैवामुञ्चत तं तदा । ततः कुहूःऽब्रवीद्भूमिमुतस्यो ब्राह्मणोत्तमः ।
 दर्भयस्य च्छलं भद्रे घटमस्यस्य तं हृदं । ततस्तदीरिणं जातं समुद्रश्चावसर्पितः ।
 तस्माद्देवान्दीप्तैव प्रोवाचासौ द्विजोत्तमः । चतुष्टया गच्छ भीरु त्वं सगच्छति मरुन् प्रति ।
 अपुत्र एव भवतु देगस्त्वस्त्वया श्रुभे । तस्मिन् संशोषिते देत्रे भद्राभादाय वारिपः ।
 अददात् धरणं गत्वा भार्यामाङ्गिरसाय वै । प्रतिगृह्य तु तां भार्यामुतस्यः मुमनाऽभवत् । २५२
 मुमोच च जगद्गुःखादरुणैव वै हय । ततः स जन्त्वा तां भार्यां वदस्यं प्राह धर्मवित् ।
 उतस्यः सुमहातेजा यत्तत् शृणु नराधिप । ममैषा तपसा प्राप्ता क्रोडतस्ते जसाधिप ।
 इत्युक्त्वा तामुपादाय स्तमेव भवनं यथा । एष राजश्रीदृष्टो वै उतस्यो ब्राह्मणोत्तमः ।
 ब्रवीत्यर्थं ब्रूहि वा त्वमुतस्यः त् चक्षियं वरं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पवनार्जुनसंवादे चतुःपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

॥ भोज उवाच ॥ इत्युक्तः स नृपस्य श्वोमाश्रीदायुस्ततोऽब्रवीत् । शृणु राजजगत्स्यस्य माहात्म्यं ब्राह्मणस्य च । २५३
 अमूर्तेर्निर्जिता देवा निरुत्साहायते कृताः । यज्ञाद्यथा हताः सर्वे पितृणाञ्च संधा तथा ।
 कर्मोऽत्र मानवानाञ्च दानवैर्द्वैहयर्धभ । अष्टैश्वर्यास्ततो देवाश्चरुः श्वोमिति श्रुतिः ।
 ततः कदाचित्ते राजन् दोषमादित्यवर्षसं । ददृशुस्तेजसा युक्तमगस्त्यं विपुस्रतं ।
 अभिवाच्य तु तं देवाः पृष्ट्वा कुञ्जसमेव च । इदमृषुर्माहात्मानं वाक्यं काले जनाधिप ।
 दानवैर्धुंषि भद्राः स्म तथैश्वर्याञ्च भङ्गिताः । तदस्मासौ भयः क्षीमासाः हि त्वं मुनिपुङ्गव । २५४
 इत्युक्तः स तदा देवैरगस्त्यः कुपितोऽभवत् । प्रज्ज्वल च तेजसो कालाग्निरिव संख्ये ।
 तेन दीप्तांगुजालेन निर्दग्धा दानवास्तदा । अन्तरोक्षं महाराज निपेतुस्ते सहस्रवः ।
 दक्षमानास्तु दैत्यास्ते तदाऽगस्त्यस्य तेजसा । उभौ लोकौ परित्यज्य ययुः काष्ठान्नु दक्षिणां ।
 बलिस्तु यजते यज्ञमयनेधं मदीं गतः । येऽन्वेऽधस्तात्प्रहोन्वाद्य तेन दग्धा महासुराः ।
 ततो लोकाः पुनः प्राप्ताः सुरैः ज्ञानभयैर्मृग । अथैनममुवन् देवा भूमिदानसुरान् अहि । २५५
 इत्युक्तः प्राह वै देवाश्च ब्रह्मोऽस्मि मदीगतान् । दग्धुं तपो वि बोधेनैव न प्रक्षामीति प र्थिव ।
 एवं दग्धा भगवता दानवाः स्तेन तेजसा । अगस्त्येन तदा राजन् तपसा भावितात्मना ।

ईदृशस्याप्यगस्त्यो हि कथितस्तोमसाऽनघ । ब्रवीम्यहं ब्रूहि वा त्वमगस्त्यात् कश्चिद्यं वरं ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ उत्युक्तः स तदा तूष्णीमभूदायुस्ततोऽब्रवीत् । शृणु राजन् वशिष्ठस्य मुखं कर्म यजस्विनः ।
 आदित्याः सचमासन्त सरो वैखानसं प्रति । वशिष्ठं मनसा गत्वा ज्ञात्वा तत्तच्छ गौरवं ।
 यजमानांस्तु तान् दृष्ट्वा सर्वान् दीक्षानुकर्षितान् । हस्तमैच्छन्त ब्रैलाभाः खलिनो नाम दानवाः ।
 अदूरास्तु ततस्तेषां ब्रह्महन्तवरं सरः । हता हता वै तसैते जीवन्त्यामुत्थ दानवाः ।
 ते प्रष्टुञ्च महाघोरान् पर्वतान् परिषान् क्रुमान् । व्यसोभयन्त खलिसमुत्थितं व्रतघोजनं ।
 अभ्यद्रवन्त देवांस्तो सहस्राणि दशैव हि । ततस्तैर्हिता देवाः व्रणं वामसं ययुः ।
 स च तैर्यथितः शको वशिष्ठं व्रणं यचौ । ततोऽभयं ददौ तेभ्यो वशिष्ठो भगवानृषिः ।
 तदा तान् दुःखितान् ज्ञात्वा आनृशंस्यपरो मुनिः । अथकोनादहत् सर्वान् खलिनः स्लेन तेजसा ।
 कैलासं प्रस्थिताश्चैव नदीं गङ्गां महातपाः । आनयन्तत् सरो दिव्यं तथा भिन्नञ्च तत्सरः ।
 सरो भिन्नं तथा नद्या सरयूः सा ततोऽभवत् । हताश्च खलिनो यच्च स देशः खलिनोऽभवत् ।
 एवं सेन्द्रा वशिष्ठेन रक्षितस्त्रिदिवैकसः । ब्रह्महन्तवराश्चैव हता दैत्या महात्मना ।
 एतत् कर्म वशिष्ठस्य कथितं हि मयाऽनघ । ब्रवीम्यहं ब्रूहि वा त्वं वशिष्ठात् कश्चिद्यं वरं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पवनःसुनभवादे पञ्चपञ्चादधिकतमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ इत्युक्तस्त्वर्जुनस्त्वृषीमभूदायुस्ततोऽब्रवीत् । शृणु मे हेह्यश्रेष्ठ कर्माचोः सुमहात्मनः ।

घोरे तमस्त्युध्यन्त सहिता देवदानवाः । अविध्यत शरैस्तत्र स्वर्भानुः सोमभास्करौ ।
 अथ ते तमसा यस्ता निहन्यन्ते सा दानवैः । देवा नृपतिश्चादूँल सशैव खनिभिसदा ।
 असुरैर्बन्धमानो लोणप्राणा दिवैकसः । अपश्यन्त तपस्यन्तमत्रिं विप्रं तपोधमं ।
 अथैनमब्रुवन् देवाः ज्ञानाक्रोधं जितेन्द्रियं । असुरैर्गिभिविञ्चिद्वै चन्द्रादित्याविमावभौ ।
 वयं बन्धुमहे चापि ब्रह्मभिसामसा वृते । नाधिगच्छाम ज्ञानिश्च भयात्पादस्य नः प्रभो ।
 ॥ अषिरुवाच ॥ कथं वक्ष्यामि भवतस्तेऽब्रुवंश्च मा भव । तिमिरघ्नश्च सविता दस्युहन्ता च नो भव ।
 एवमुक्तस्तदाऽर्चिर्वी तमोनुदभवच्छब्धो । अपश्यत् सौम्यभावाच्च सोमवत् प्रियदर्शनः ।
 दृष्ट्वा नातिप्रभं सोमं तथा सूर्यञ्च पार्थिव । प्रकाशमकरोदत्रिस्तपसा स्लेन संयुगे ।
 जगदितिमिरश्चापि प्रकाशमकरोत्तदा । व्यज्यच्छुभ्रं देवानां स्लेन तेजसा ।
 अत्रिणा दक्षमनांस्तान् दृष्ट्वा देवान्महासुरान् । पराक्रमैस्तोऽपि तदा व्यत्यग्नश्चिरञ्जिताः ।
 उद्भवितश्च सविता देवास्त्राता हतासुराः । अत्रिणा त्वद्य सामर्थ्यं कृतमुक्तमनेजना ।
 दिजेनाग्निद्वितीयेन जपता चर्षवाससा । फलभक्षेण राजर्व पश्य कर्मात्रिणा कृतं ।
 तस्यापि विस्तरेणोक्तं कर्माचोः सुमहात्मनः । ब्रवीम्यहं ब्रूहि वा त्वमचितः कश्चिद्यं वरं ।
 इत्युक्तस्त्वर्जुनस्त्वृषीमभूदायुस्ततोऽब्रवीत् । शृणु राजन् महत् कर्म अवनक्य महात्मनः ।
 अश्विनोः प्रतिभंश्रुत्य अवनः पाकशाबनं । प्रोवाच सद्दितो देवैः सोमपावसिभौ कुह ।

॥ इन्द्र उवाच ॥ अग्नाभिनिन्दितावेतौ भवेतां शैलपौ कथं । देवैर्न संमितावेतौ तस्मान्मैवं वदस्व नः ।

अग्निभ्यां मह मेऽहाम सोमं पातुं महाव्रत । यदन्वदस्यसे विप्र तत् करिष्याम ते वचः ।

॥ अवन उवाच ॥ पिवेतामग्निौ सोमं भवद्भिः सहितावुभौ । उभावेतावपि सुरौ सूर्यपुत्रौ सुरेश्वर ।

क्षियतां मदसौ देवा यथा वै समुदाहृतं । एतदः कुर्वतां श्रेयो भवेत्तैदकुर्वतां ।

०११

॥ इन्द्र उवाच ॥ अग्निभ्यां सह सोमं वै न पाप्सामि द्विजोत्तम । पिवन्त्ये यथाकामं नाहं पातुमिहोक्तसे ।

॥ अवन उवाच ॥ न शेत् करिष्यमि वचो मघेः कं वल्लसुदन । मया प्रमथितः सद्यः सोमं पाप्सवि वै ममे ।

॥ वायु उवाच ॥ ततः कर्षं समारब्धं हिताय सहसाऽग्निः । अवनमेन ततो मन्वैरभिभूताः सुराऽभवन् ।

तत्तु कर्षं समारब्धं दृष्ट्वेन्द्रः क्रोधमूर्च्छितः । उद्यम्य विपुलं शैलं अवनं समुपाद्रवत् ।

तथा वज्रेण भगवानमर्षाकुललोचनः । तमापतन्तं दृष्ट्वैव अवनस्तपसाऽग्निः ।

०१२

अग्निः मिक्षाऽस्तम्भयन् सवज्जं सहपर्षतं । अयेन्द्रस्य महाघोरं सोऽसृजच्छत्रुमेव हि ।

मदं नामाहुतिमयं व्यादितास्यं महामुनिः । तस्य दन्तमहस्रन्तु बभूव व्रतयोजनं ।

द्विधेजमव्रतान्तस्य दंष्ट्राः परमदारुणाः । हनुस्तस्याविश्रद्धुर्मावेका चास्त्राविश्रद्धिवं ।

जिह्वामुन्नास्थितान्तस्य सर्वे देवाः सवासवाः । निमेगस्यमनुप्राप्ता यथा मया महार्क्षवे ।

ते संमथ्य ततो देवा मदस्यास्य समीपगाः । अत्रवन् एहिताः शकं प्रणनान्मै द्विजातये ।

०१३

अग्निभ्यां मह सोमस्य पिवाम विगतश्वराः । ततः स प्रणतः शक्रपुकार अवनस्य तत् ।

अवनः क्षावमेतावग्निौ सोमपायिणौ । ततः प्रत्याहरत् कर्षं मदस्य व्यभजन्मुनिः ।

अशेषं मृगयायाञ्च पाने स्त्रीषु च वीर्यवान् । एतेर्होपिनरा राजन् सयं यान्ति न संशयः ।

तस्मादेतास्त्रेण नित्यं दूरतः परिवर्षयेत् । एतत्तै अवनस्यापि कर्षं राजन् प्रकीर्तितं ।

ब्रवीम्यहं ब्रूहि वा त्वं लक्षियं ब्राह्मणादरं ।

०१४

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पवनस्यैवमवादे षट्षोडशोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ तृष्णीमाभोदर्जुनस्तु पवनस्यैवमवादेऽपुनः । षट्षु मे ब्राह्मणेभ्येव मुख्यं कर्षं जनाधिप ।

मदस्यास्यमनुप्राप्ता यदा सेन्द्रा द्विवैकसः । तदैव अवनमेह हता तेषां वसुध्वरा ।

उभौ लोकौ हतौ मत्वा ते देवा दुःखिता भृशं । शोकार्त्तासु महात्मानो ब्रह्माणं शरक्षं ययुः ।

॥ देवा ऊचुः ॥ मदास्यव्यनिमिक्षानामस्त्राकं लोऽपूजित । अवनमेन हतः भूमिः कर्षयेव दिवं प्रभो ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ गच्छन्तं शरणं विप्रानाशु सेन्द्रा द्विवैकसः । प्रसाद्य तानुभौ लोकववाःस्य य यथा पुरा ।

०१५

ते ययुः शरणं विप्रानूचुस्ते कान् जयामहे । इत्युक्त्वास्ते द्विजान् प्राहुर्ज्वयतेह कपानिति ।

भूगतान् हि विजितारो वयमित्यब्रुवन् द्विजाः । ततः कर्षं समारब्धं ब्राह्मणैः कपनाशनं ।

तच्छ्रुत्वा प्रेषितो दूतो ब्राह्मणेषा धनोक्तपैः । भूगतान् ब्राह्मणानाह धनोक्तपत्रेण यथा ।

भवद्भिः सदृशाः सर्वे कपाः किमिह वर्णते । सर्वे वेदविदः प्राज्ञाः सर्वे च क्रतुयाजिनः ।

सर्वे सत्यव्रताश्चैव सर्वे तुष्ट्या मर्षर्षिभिः । श्रीशैव रमतैतेषु धारयन्ति त्रियस्य ते ।

०१६

वृथा दाराश्च गच्छन्ति वृथा भ्रातृन् न भुञ्जते । दीप्तमग्निं बुद्धने च मुखेषु वचनं स्थितः ।
सर्वे च नियतात्मानो वासामां संविभागिनः । उपेत्य ब्रह्मकैरीनि न सेवन्ति रत्नप्रदां ।
स्वर्गतिश्चैव गच्छन्ति तथैव शुभकारिणः । अभुक्त्वस्तु नात्रन्ति गर्भेषो दृष्टकादिषु ।
पूर्वेषु न दीव्यन्ति दिवा चैव न शरते । एतैश्चान्येषु न उभिर्गुणैर्युक्तान् कथं कपान् ।
विजेष्यथ निवर्त्तध्वं निवृत्तानां शुभं हि वः ।

५१०

॥ ब्राह्मण उचुः ॥ कपान् वयं विजेष्यामो ये देवास्ते वयं स्मृताः । तस्माद्दृष्ट्याः कपास्ताकं धनिन्या हि सद्योगतं ।

धनो गत्वा कपानाह न वो विप्राः प्रियद्वरः । गृहीत्वा उखाप्यन्ते विप्रान् कपाः सर्वे समाद्रवन् ।

समुदयध्वजान् दृष्ट्वा कपान् सर्वे द्विजातयः । व्यसृजन् ज्वलितानग्नीन् कपानां प्राणनाशनान् ।

ब्रह्मसृष्टा हव्यभुजः कपान् हत्वा समातमाः । नभसीव यया उभ्राणि खराजन्त नराधिप ।

हत्वा वै दानवान् देवाः सर्वे संभूय संयुगे । तेनाभ्यजानन् हि तदा ब्राह्मणैर्निहतान् कपान् ।

५११

अथागम्य महातेजा नारदोऽकथयदिभो । यथा हता महाभागैस्तेजसा ब्राह्मणैः कपाः ।

नारदस्य वचः श्रुत्वा प्रीताः सर्वे दिवोकथः । प्रशंसुर्दिंशस्यपि ब्राह्मणस्य यत्रस्थिनः ।

तेषां तेजस्तया वो र्थं देवानां वदधे ततः । अत्राभुवंशामरत्वं चिषु लोकेषु पूजितं ।

इत्युक्त्वचमं वायुमर्जुनः प्रत्युवाच ह । प्रतिपूज्य महावाहो यत्त ऋणु नराधिप ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ जीवाम्यहं ब्राह्मणार्थं सर्व्वया सततं प्रभो । ब्रह्मस्यो ब्राह्मणेभ्यश्च प्रणमामि च शिष्यतः ।

दत्ताचेयप्रसादाच्च मया प्राप्तमिदं बलं । लोके च परमा कोर्त्तिर्दुर्ध्वश्च चरितो महान् ।

अष्टो ब्राह्मणकर्त्तारो मया मारुत तत्त्वतः । त्वया प्रोक्तानि कार्त्तव्यान् श्रुत्वाणि प्रथमेन च ।

॥ वायुरुवाच ॥ ब्राह्मणान् शास्त्रधर्म्येण पालयस्वैन्द्रियाणि च । सुगुण्यो भयं घोरं तप्त कालाद्भविष्यति ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिके पर्व्वणि पवनार्जुनसंवादे सप्तमश्वाश्वद्विक्रमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

॥ रुधिष्ठिर उवाच ॥ ब्राह्मणानर्चये राजन् सततं भंतिव्रतान् । कस्य कर्मोदयं दृष्ट्वा तानर्चसि जनाधिप ।

कां वा ब्राह्मणपूजायां दृष्ट्वा व्युष्टिं महाव्रत । तावर्चसि महावाहो सर्व्वमेतददस्व मे ।

५१२

॥ भीष्म उवाच ॥ एष ते केववः सर्व्वमाख्यास्यति महाव्रतः । व्युष्टिं ब्राह्मणपूजायां दृष्ट्व्युष्टिर्भवाव्रतः ।

दत्तं श्रेष्ठे वाङ्मनसकुशो च ज्ञानं तथा सविशुद्धं ममाद्य । देहत्यागो नानिचिरात्कतो मे न चानिदूर्णं सविता प्रयानि ।

उक्त्वा धर्मा ये पुराणे महान्तो राजन् विप्राणां क्षत्रियाणां विद्वांसु । तथा शूद्राणां धर्मोमुपासते च श्रेष्ठं कृष्णादुपशिवन्त्ये ।

अहं क्षेमं वेद्मि तत्त्वेन कृष्णं योऽयं हि यथास्य बलं पुराणं । असयोत्सा केववः कैरवेन्द्र सोऽयं धर्म रक्षति संशयेषु ।

कृष्णः पृथ्वीमसृजत् खं दिवश्च कृष्णस्य देहाग्नेदिनी समभूव । वरोहाऽयं भीमबलः पुराणः सपर्व्वतम् व्यसृजद्रेदिश्वस्य ।

५१३

अस्य चाधोऽथान्तरीचं दिवश्च दिशश्चतस्रो विदिशश्चतस्रः । सृष्टिप्रत्येवेद्यमनुप्रसूता स निर्भमं विश्वमिदं पुराणं ।

अस्य नाभ्यां पुष्करं संप्रसूतं यत्रोत्पन्नः स्वयमेवामितौजा । येन च्छिन्नं यत्तमः पार्थ घोरं यत्तन्निष्ठत्यर्षेवं तर्क्ष्ययन् ।

कृते युगे धर्मं चासीत् समपल्लेताकाले ज्ञानमनुप्रपन्नः । ब्रह्मज्ञासीद्वापरे पार्थ कृष्णः कथं धर्मं चिन्तिमेवाजगाम ।
 स एव पूर्वं निजधानं देत्यान् स पूर्वदेवस्य बभूव सखाट् । स भूतानां भावनां भूतभव्यः स विश्वस्था जगतश्चाभिगोप्ता ।
 यदा धर्मोऽस्त्विति बन्धे सुराणां तदा कृष्णो जायते मानुषेभुः । धर्मो जित्वा स तु वै भाविनात्मा परांश्च लोकान्तरांश्च
 पाति ।

०१९

त्यज्यास्यज्ञा चासुराणां बधाय कार्थ्याकार्थ्ये कारकश्चैव पार्थ । कृतं करिष्यन् क्रियते च देवो राष्ट्रं बोधं विद्धि च ब्रह्ममेतं ।
 स विश्वकर्मा स हि विश्वरूपः स विश्वभुम्बिष्यस्यिष्यजिष । स इन्द्रस्य ज्योतिर्मत् करालसं कर्षंभिर्विदितं वै स्तुवन्ति ।
 तं गन्धर्वाणामक्षरसाश्च निव्यमपतिष्ठन्ते विबुधानां व्रतानि । तं राक्षसाश्चापरिभवंदन्ति राक्षसायः स विजिगोपुरेकः ।
 तमध्वरे शंसितारस्तुवन्ति रथन्तरं सामगाश्च स्तुवन्ति । तं ब्राह्मणं ब्रह्ममन्त्रैः स्तुवन्ति तस्मै हविरध्वर्यवः कल्पयन्ति ।
 तं षोडशैर् गीर्भरिन्द्राः स्तुवन्ति स चापीथो भारतैकः पशूनां । स पौराणीं ब्रह्मगुहां प्रविष्टो महीशवं भारतयो
 ददधं ।

०२०

स एव गान्धर्वहारण्यकर्षां विनाभ्य देत्यान्मुपांश्च सर्वान् । तस्य भक्त्यान् विविधान् वेदयन्ति तमेवाजौ वाहनं वेदयन्ति ।
 तन्तस्यारोवं श्रियीं दिवश्च सर्वं व्रजे तिष्ठति ज्ञान्यतस्य । स कुम्भगतः ससृजे सुराणां यत्रोत्पन्नस्यपिमाञ्ज्वलिष्ठं ।
 स मातरिश्वा विभुरस्यवाजो स रश्मिगान् सविता चार्दिदेवः । तेनासुरा विजिताः सर्वे एव तदिकान्तेर्निजितानोह कोष्णि ।
 स देवानां मानुषाणां पितॄणां तमेवाज्यर्थं विदो वितानं । स एव कालं विभजस्रुदेति तस्योत्तरं दक्षिणश्चायने हे ।

तस्यैवोर्द्धं तिर्यग्धस्यरन्ति गभस्तयो मेदिनीं भासयन्तः । तं ब्राह्मणं वेदविदो ज्ञयन्ति तस्यादित्यो भःमुपयुञ्ज
 भाति ।

०२१

गं भासि मास्यध्वरकृदिधन्ते तमध्वरं वेदविदः पठन्ति । स एवोक्तयुक्तिदं चिन्ताभि सप्तान्ययुक्तं वदने वै चिन्ताम ।
 महातेजाः सर्वमः सर्वमिहः कृष्णो लोकान् धारयते धैर्यकः । संसं तमो ज्ञस्य तमेव वीर कृष्णं सदा पार्थ कर्तारमेहि ।
 य एकदा कचगता महात्मा तुष्टो विभुः खाण्डवे धूमकेतुः । स रावमानुसंगं स्वावजित्वा सर्व्ववगः सर्व्वमग्रीं ज्ञोति ।
 स एव पार्थाय श्वेतमथं प्रायच्छत् स एवाशानय सर्व्वस्यकार । स सन्धुरसास्य रथस्त्रिचक्रस्त्रिचक्ररास्त्रिचक्रविनाभिः ।

स विहाय व्यदधात्पञ्चनाभिः स निर्धमं गां दिवमन्तरोवं । सोऽस्य नि व्यसृजत्पर्व्वतांश्च ह्यशोकेशोऽमितदीप्ता
 प्रितेजाः ।

०२२

अलङ्कयद्भृगो जिघांसन् शकं वञ्जं प्रहरन्तं निराम । स महेश्वरः स्तुयते वै महाध्वरे विभैरेको षड्विंशसैः पुराणैः ।
 दुर्वाभा वै तेन नान्येन ब्रह्मो ष्टहे राजन् वासयितुं महीजाः । तमेवाज्यर्थपिमेकं पुराणं स विश्वकृदिदधात्यास्य
 भावात् ।

देवाश्च यो वेदयतेऽधिदेवो विधीश्च यश्चाश्रयते पुराणान् । कामे वेदे लौकिके यत् फलस्य विध्वक्सेनः सर्व्वमेतत्
 प्रतीहि ।

ज्योतीषि इन्द्राणि हि सर्व्वलोकैः कथ्ये लोकः लोकपालास्त्रयय । त्रयोऽग्नयो व्याहृतयश्च तिस्रः सर्व्वे देवा देवकीपुत्र एव ।
 संवत्सरः स षडतुः षोडशमासः माहोरात्रः स कला वै स काष्ठा । भावः मुहूर्त्तश्च खवाः क्षणाश्च त्रिध्वक्सेनः सर्व्वमेतत्
 प्रतीहि ।

०२३

सप्त । दैत्या यज्ञमन्त्रताराः सर्वान्नि पर्वोऽथ यौर्धमासं । नक्षत्रयोगा ज्ञानवत् पाद्यं विष्णुर्धेनात्सर्वमेतत् प्रकृतं ।
 रुद्रादित्या ऋषयोऽथासिनौ च साध्याश्च विन्धे मरुतां गणाश्च । प्रजापतिर्देवमाता -दितिश्च सर्वे कृष्णावृषयश्चैव मम ।
 वायुर्भूत्वा विधिपते च विष्णुमग्निर्भूत्वा दक्षते विश्वरूपः । आपो भूत्वा मन्त्रघोते च सर्वे ब्रह्मा भूत्वा हजते सर्ववृक्षान् ।
 वेद्यश्च यद्देदयते च वेद्यं विधियं यस्याऽन्यते विधियं । धर्मो च वेदे च बले च सर्वे चराचरं केशवं त्वं प्रतीहि ।
 ज्योतिर्भूतः परमोऽथैव पुरस्तात् प्रकाशते यत् प्रभवा विश्वरूपः । अपः खट्वा सर्वभूतात्मधोनिः पुराऽखीत् सर्वमे
 वायु विश्वं ।

०१०

खट्वनुत्पातात् विविधान्वहुनानि मेवान् विद्युत्सर्वभैरावतश्च । सर्वं कर्त्तुं ज्ञावरं जङ्गमश्च विश्वात्मानं विश्वमेतं
 प्रतीहि ।

विश्वावासं निर्गुणं वासुदेवं सङ्घर्षलं जीवभूतं वदन्ति । ततः प्रद्युम्नमिन्द्रं चतुर्धेमाज्ञापयत्यात्मयोर्निर्घोहात्मा ।
 स पञ्चधा पञ्चजनीपपञ्चं सद्योदयम् विश्वमिदं सिद्धयुः । ततश्चकारावनिमार्तौ च खं ज्योतिरापञ्च तथैव पाद्यं ।
 स स्थावरं जङ्गमश्चैवमेतच्चतुर्विधं लोकमिमञ्च कृत्वा । ततो भूमिं व्यदधात्पञ्चभोजां शैः शृष्टिधा धाम्यति भूर्गवारि ।
 तेन विश्वं कृतमेतद्वि राजन् च जीवद्यत्यात्मनैवात्मधेनिः । ततो देवानसुराश्चानवांसं लोकानृषींश्चापि पितृन्
 प्रजाश्च ।

०११

समभिन विधिवत् प्राणिलोकान् सर्वान् सदा भूतपतिः सिद्धयुः । शूभाशुभं ज्ञावरं जङ्गमश्च विश्वकृषेनात् सर्वमेतं
 तत् प्रतीहि ।

यदन्तेते यच्च भविष्यतीह सर्वं ज्ञेयत् केशवं त्वं प्रतीहि । मृत्युश्चैव प्राणिनामन्तकाले साक्षात् कृष्णः ब्रह्मसो धर्मवाहः ।
 भूतं यच्चैह न विद्य किञ्चिद्विष्वक्क्षेमः श्रव्यमेतत् प्रतीहि ।

यत् प्रशस्तश्च लोकेषु पुण्यं यच्च शूभाशुभं । तत् सर्वं केशवोऽचिन्त्यो विपरीतमतः परं ।
 एतादृशः केशवोऽतस्य भूयो नारायणः परमस्याव्ययश्च । मध्याद्यन्तस्य जगतस्तत्सुपञ्च सर्वभूततां प्रभवस्याव्ययश्च । ०१२
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि भगवत्प्राज्ञाव्ययने षष्ठपञ्चाशदधिकश्रमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ब्रूहि ब्राह्मणपूजायां व्युष्टिं त्वं मधुसूदन । वेत्ता त्वमथ चार्थस्य वेद त्वां हि पितामह ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ शृणुष्व्वावहिनी राजन् द्विजाणां भरतर्षभ । यथातन्मेन वदतो गुह्यान् वैकुण्ठमन्त्रम् ।

द्वारवत्यां समासीनं पुरा मां कुन्धनन्दन । प्रद्युम्नः परिपप्रच्छ ब्राह्मणैः परिकीर्तितः ।

किं फलं ब्राह्मणेष्वस्मिन् पूजायां मधुसूदन । रंशरत्नं कुतसोऽस्मिन् देव च परम च ।

सह द्विजातीन् सम्यूज्य किं फलं तच्च मानद । एतद्ब्रूहि स्फुटं सर्वसुमहान् संशयोऽत्र मे ।

०१३

इत्युक्त्वा वचने तस्मिन् प्रद्युम्नेन तथा त्वहं । प्रत्यश्रुत्वं महाराज यत्तच्छृणु समाहितः ।

व्युष्टिं ब्राह्मणपूजायां रौक्मिणेय निबोध मे । त्रिवर्गो चापवर्गो च यज्ञः श्रीरोगशान्तिषु ।

देवताः पितृपूजासु मन्त्रोप्याश्चैव नो द्विजाः । एते हि सोमराजान् रंशराः सुखदुःखयोः ।

अस्मिन् लोके रौक्मिणेय तथाऽमुषिंश्च पुत्रक । ब्राह्मणप्रभवं भौम्यं न मेऽप्यस्ति विचारका ।

ब्राह्मणप्रतिपूजायाम्नायुः कीर्तिर्धर्मो बलं । लोका लोकेऽपराश्चैव सर्वे ब्राह्मणपूजाकाः ।

०१४

तत् कथं वै नाद्रिषेयमोचरीऽसीति युक्तम् । मा ते मनुर्ब्रूवावापि भवन्वच दिवान् प्रति ।
 ब्राह्मणा वि मधुहृतमखिलीके परच च । मया कुर्युर्ब्रूवदिदं क्रुद्धाः प्रत्यक्षदग्निः ।
 चन्यामपि स्रजेव च सोकान् सोकेऽपराक्षया । कथं तेषु न वरैरन् सम्यग्ज्ञानाः सुतेभ्यः ।
 श्वसन्ने गृहे तात ब्राह्मणे हरिपितृभ्यः । चोरवावा विज्यस्येऽहो दीर्घकृन्ः कृत्रो मदान् ।
 दीर्घेभ्यश्च मनुभ्यः प्रमाणादधिको भुवि । शर्मान् सशरते सोकान् वे दिव्या ये च मानुषाः ।
 इमां गाथां गावमानस्यलरेषु सभासु च । दुर्वाससं वामयेत् को ब्राह्मणं सत्कृतं गृहे ।
 रोषश्चः सर्वभूतानां स्रष्टोऽप्यपकृते कृते । परिभाषाश्च मे श्रुत्वा को नु दद्यात् प्रतिश्रवं ।
 यो मां कश्चिदावधोत न स मां कोपयेदिति । यस्मान्निद्रायते कश्चित्ततोऽहं समवाचयं ।
 स स्या भुङ्क्ते स्रष्टाणां स्रष्टाणामन्वनेकदा । एकदा स्मान्पदं भुङ्क्ते न चैवेति पुनर्गृह्यान् ।
 चक्रन्नाथ प्रवृत्ति तथाऽकस्मात् प्ररोदिति । न चास्य वयसा तुल्यः प्रथिव्यामभवत्तदा ।
 अथ स्थावसथं गत्वा सन्नय्यात्सतरफानि च । कन्यास्यान्द्रुता दग्धा ततो व्यपगतः पुनः ।
 अथ माममवोद्बुधः स मुनिः संश्रितव्रतः । कृष्ण पायसमिच्छामि भोक्तुमित्येव सत्वरः ।
 तदैव तु मया तस्य चित्तज्ञेन गृहे जनः । सर्वोऽप्यस्नानि पानानि भक्ष्याशेषावपाक्षया ।
 भवन्तु शक्ततामोह पूर्वमेव प्रषोदितः । ततोऽहं ज्वलमानं वै पायसं प्रत्यवेदयं ।
 तं भुङ्क्तेव तु स विभं ततो वचनमब्रवीत् । त्रिपमङ्गुलि निव्यस्य पावसेनेति स स्रष्ट ।
 अविष्टैश्चैव च ततः कृतवानस्मि तत्तथा । तेनोच्छ्रितेन गात्राणि विरक्षेवाभ्यस्रष्टयं ।
 स ददर्श तदाभ्यासे मातरन्ने शुभाननं । तामपि स्मयमानः स पायसेनाभ्यसेपद्यत् ।
 मुनिः पायसदिग्धाङ्गो रथे तूर्कमयोऽजयत् । तमारुह्य रथस्यैव निर्येवौ च गृहात्मज ।
 अग्निर्वर्षो ज्वलन् धीमान् स दिवो रथधूर्त्वंवत् । प्रतोदेनातुदहाणां दक्षिणो मम पश्यतः ।
 न च मे शोकमप्याधीतुः समीर्थाकृतं तदा । तथा स राजमार्गेण महना निर्येवौ वृष्टिः ।
 तद्गृष्टु मस्रदास्यर्थं दाशाही जातमन्यवः । तथाऽजल्पन्निधः केचित् सभाभाष्य परस्परं ।
 ब्राह्मणा एव जायेरन् गन्ध्या वर्षेः कयस्यन । को ज्ञेनं रयमाकाय जीवेदन्वः पुमानिह ।
 आग्नीविपविं तोच्छ्रं ततश्चोच्छ्रतरो दिवः । ब्रह्माग्नीविपदग्धस्य नास्ति कश्चिद्विक्रमकः ।
 तस्मिन् व्रजति दुर्द्धर्षे प्रास्वसद्द्रुच्छिषी पथि । तत्रामर्षयत श्रीमांस्ततश्चर्षमषोदद्यत् ।
 ततः परमसंकुद्धो रथात् प्रस्कन्ध स दिवः । पदानिरुत्पयेनैव प्राद्रवद्दृष्टिषामुखः ।
 तस्मत्पथेन धावन्तमन्धधावं दिजोत्तमं । तथैव पयसा दिग्धः प्रसीद भगवन्निति ।
 ततो विनोक्त्य तेजस्वी ब्राह्मणो मामुवाच ह । जितः कोऽत्रल्लयः कृष्ण प्रकृत्तैव महाभुज ।
 न तेऽपराधमिह वै दृष्टवानस्मि सुव्रत । श्रीतोऽस्मि तव गोविन्द्य दृण कामान् सचेऽसितान् ।
 प्रसन्नस्य च मे तात पश्य क्षुष्टिं यथाविधि । यावद्देवमनुष्याणामको भावो भविष्यति ।
 यथैवासे तथा तेऽं लयि भावो भविष्यति । यावच्च पुण्या सोकेषु त्वयि कीर्तिर्भविष्यति ।

०१५

०१६

०१७

०१८

०१९

०२०

त्रिषु लोकेषु तावच्च वैश्विभ्यं प्रतिपात्यमे। सुप्रियः सर्वलोकस्य भविव्यसि जगद्गण।
 यत्ने भिन्नञ्च दग्धञ्च यच्च किञ्चिदिनाशितं। सर्वैतथैव द्रष्टाऽसि शिशिष्टं वा कर्माह्नम्।
 यावदेत् प्रलिप्तन्ते गात्रेषु मधुसूदन। अतो मृत्युभयं नास्ति यावद्विष्णुसि चाश्रुत।
 न तु पादतले स्तिरे कस्योत्ते पुत्रकाद्य वै। नैतन्मो प्रियमित्येव च मां प्रीतोऽभवत्तदा।
 इत्युक्तोऽहं शरीरं स्वं ददृशं श्रीममायुतं। रुक्मिणीसुजाग्रवौत् प्रीतः सर्वस्वोपां वरं यत्नः।
 कीर्त्तिञ्चानुत्तमां लोके समवाप्स्यसि शोभने। न त्वां जरा वा रोगाश्च वैवर्ष्यंश्चापि भाविनि।
 सत्यन्ति पुण्यगन्धा च कृष्णमाराधयिष्यसि। षोडशानां सहस्राणां बधूनां केवलस्य च।
 बरिष्ठा च सलोक्या च केवलस्य भविव्यसि। तव मातरमित्युक्त्वा ततो मां पुनरब्रवीत्।
 प्रसन्नितः स महातेजा दुर्वासोऽग्निरिव ज्वलन्। एष वै ते बुद्धिरस्तु भास्त्रुषान् प्रति केवल।
 इत्युक्त्वा स तदा विप्रस्य वैवात्सरधीयत। तस्मिन्नन्तर्हिते चाहमुपांशुऽप्रतमाचरं।
 एत् किञ्चिद्वाङ्मणेन ब्रूयात् सर्वं कुर्यान्मिति प्रभो। एतद्गतमहं कृत्वा मात्वा ते सह पुत्रक।
 ततः परमदृष्टात्मा प्राविशं मृहमेव च। प्रविष्टे स्वमृहे सर्वमय पश्यामि तं नवं।
 यद्भुवं यच्च वै दग्धं तेन विप्रेण पुत्रक। ततोऽहं विस्मयं प्राप्तः सर्वे दृष्ट्वा नवं दृढं।
 अपूजयञ्च मनसा रौक्मिणेय सदा दिजान्। इत्यहं रौक्मिणेयस्य पृच्छो भरतर्षभ।
 माहात्म्यं दिजमुखस्य सर्वमस्म्यातवांस्तदा। तथा त्वमपि कौन्तेय ब्राह्मणान् वनतं प्रभो।
 पूजयस्व महाभागान् धनैर्गोभिश्च नित्यदा। एवं व्युष्टिमहं प्राप्नो ब्राह्मणानां प्रसादजां।
 यच्च मामाह भोऽस्तु तत् सत्यं भरतर्षभ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दुर्वासोभिर्बोपाख्याने अनपञ्चधिकव्रतोऽध्याय

॥ १५६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दुर्वाससः प्रसादान्ते यत्तदा मधुसूदन। अवाप्तमिह विज्ञानं तन्मो व्याख्यातुमर्धनि।

महाभाग्यञ्च यत्तस्य नामानि च महात्मनः। तत्त्वतो ज्ञातुमिच्छामि सर्वं मतिमतां वर।

॥ वासुदेव उवाच ॥ हन्त ते कीर्त्तयिष्यामि जमस्तुत्वा कपर्दिने। यदवाप्तं मया राजन् श्रेयो यच्चार्जितं यत्नः।

प्रयत्नः प्रातरुत्याय यदधीये विशास्यते। प्राञ्जलिः जनरुद्रोयं तन्मो निगदतः शृणु।

प्रजापतिस्तु गृहजे तपसोऽन्तो महातयाः। शङ्करस्त्वसृजन्तान् प्रजाः स्यात्वरजद्रुमाः।

नास्ति किञ्चित् परं भूतं महादेवादिब्रह्मणे। इह त्रिव्यपि लोकेषु भूतानां प्रसरो हि सः।

न चैवास्व हते स्यात् कश्चिदये महात्मनः। नहि भूतं समं तेन त्रिषु लोकेषु विद्यते।

गन्धेनापि हि संग्रामे तस्य कुड्मस्य शत्रवः। विमंशा हतभूर्यष्टा वेपन्ते च पतन्ति च।

धीरञ्च निमदं तस्य पर्वन्त्यनिनदोपमं। श्रुत्वा विशीर्यैर्दृढयं देवानामपि संयुगे।

धोश्च धीरेण रूपेण पश्येत् कुड्मः पिनाकधृक्। न मुरा नासुरा लोके न गन्धर्वा न पशुगाः।

कुपिते सुखमेधन्तं तस्मिन्नपि गुहागताः। प्रजापतेस्तु दत्तस्य यज्ञो वितने कृतौ।

विद्याध कुपितो यज्ञं निर्भयस्तभवत् तदा । धनुषा बाणमुद्युक्त्य कथेषं विनवाद् च ।
 तेन शर्षं कृतः शान्तिं विवादं खेभिरे सुराः । विद्वे च वदसा यज्ञे कुपिते च महेश्वरे ।
 तेन व्यातलघोषिष्य सर्वे लोकाः समास्तुष्टाः । बभूवुरवज्ञाः पार्थ विप्रेद्युश्च सुराधुराः ।
 आपसुक्षुभिरे चैव चकम्पे च वसुधरा । व्यद्रवन् गिरयस्यापि सौः पफास च सर्वशः ।
 अग्नेन तमसा लोकाः प्रावृता न चकाग्रिरे । प्रसृष्टा ज्योतिर्वा भास्य सह सूर्येण भारत ।
 अज्ञं भोतास्ततः शान्तिं यद्गुः स्वस्वयमानि च । अत्रयः सर्वभूतानामात्मनश्च हितैषिणः ।
 ततः सोऽभ्यद्रवदेवान् रुद्रो रौद्रपराक्रमः । भगव्य नयने कुट्टः प्रहारेण व्यजातयत् ।
 पूषाणस्याभिदुद्राव पादेन च हवाम्भितः । पुरोडाशं भक्षयतो दहनांश्च व्यजातयत् ।
 ततः प्रणेमुद्देवास्ते वेपमानास्तु ब्रह्मरं । पुनश्च सन्ध्ये रुद्रो दीप्तं मुनिश्रितं ब्रह्म ।
 रुद्रस्य विक्रमं दृष्ट्वा भोता देवाः सहर्षिभिः । ततः प्रसादयामासुः सर्वे ते निबुधोक्तमाः ।
 जेषुश्च शतरुद्रोयं देवाः कृत्वाऽञ्जलिं तदा । संस्तूयमानस्त्रिदशैः प्रससाद् महेश्वरः ।
 रुद्रस्य भागं यज्ञे च विष्टिष्टं ते त्वकल्पयन् । भयेन विदशा राजन् प्ररणश्च प्रपेदिरे ।
 तेन चैव हि दृष्टेन स यज्ञः सन्धितोऽभवत् । यद्यथापहृतं तत्र तत्तथैव स जीवयत् ।
 अमुराणां पराध्यामंस्त्रोणि वीर्यवतां दिवि । आद्यसं राजतश्चैव सौवर्णमपि चापरं ।
 नाशकल्पानि सघवा भेषुं सर्व्यायुधैरपि । अथ सर्वे महारुद्रं जग्मुः शरकर्महिताः ।
 तत ऊर्ध्वं हात्मानो देवाः सर्वे ममागताः । रुद्र रौद्रा भविष्यन्ति पञ्चवः सर्वकर्मायु ।
 जहि दैत्यान् मह पुरैर्लोकैस्त्रायस्व मानद । स तथोक्तस्तथेत्युक्त्वा कृत्वा विष्णुं ब्रह्मोत्तमं ।
 शन्यमर्षिं तथा कृत्वा पुङ्कः वैवस्वतं यमं । वेदान् कृत्वा धनुः सर्व्यान् अश्व सः विचोमुत्तमं ।
 ब्रह्मार्षं मारुधिं कृत्वा विनिद्युज्य च सर्व्यशः । त्रिपर्वणः विशन्त्येन काले तानि विभेद सः ।
 श्रेणोदित्यवर्णेन कात्याग्रिममतेजसा । तेऽसुराः सपुरास्तत्र दग्धा रुद्रेण भारत ।
 तस्यैवाङ्गतं दृष्ट्वा बालं पञ्चशिक्षं पुनः । उमा जिज्ञासमाना वै कोऽयमित्यब्रवीत्तदा ।
 असुरतस्य शकस्य वज्रेण प्रहरिष्यतः । स वस्त्रं स्तम्भयामास तं बाहुं परिघोपमं ।
 न संवसुधरे चैव देवास्तं भुवनेश्वरं । सप्रजापतयः सर्वे तस्मिन् सुमहतीश्वरे ।
 ततो ध्यात्वा तु भगवान् ब्रह्मा तमभितौजसं । अयं श्रेष्ठ इति ज्ञात्वा ववन्दे तमुमापतिं ।
 ततः प्रसादयामासुर्हमा रुद्रश्च ते सुराः । बभूव स तदा बाहुर्बलहस्तुर्धया पुरा ।
 स चापि ब्राध्मणे भूत्वा दुर्ज्वासा नाम वीर्यवान् । दारवत्वां मम पुरे चिरं कः स्वमुपावसन् ।
 विप्रकारान् प्रयुङ्के स मुब्रह्मन्म वेष्मनि । तानुदारतया आहं चयमे चानिदुःसहान् ।
 स वै रुद्रः स च शिवः सोऽग्निः सर्व्यः स सर्व्यजित् । स वै चेन्द्रश्च वायुश्च सोऽसिनौ स च विद्युत् ।
 स चन्द्रमाः स चेशानः स सूर्यो वरुणश्च सः । स कालः सोऽन्तको मृत्युः स तमो राक्षसहाति च ।
 मासाहुं मासश्चतवः सन्धेयं संवत्सरश्च सः । स धाता स विधाता च विद्युकर्ष्यः स सर्व्यवित् ।

नव च वि दद्यात्तैव दिवोऽथ विदिशस्तथा । विश्वमूर्त्तिरमेवात्मा भगवानमरश्चुतिः ।

एकधा च दिधा चैव ब्रह्मधा च च एव हि । तथा च हस्तधा चैव तथा शतवहस्रधाः ।

ईदृशः स महादेवो भूम स भगवानजः । न हि ब्रह्मा मुष्ण यत्तुमपि सर्वज्ञैरपि ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि ईश्वरप्रश्नायां एकवचनधिकवर्तीऽध्यायः ॥ १६९ ॥

॥ वासुदेव उवाच ॥ दुधिष्ठिर महाबाहो महाभाग्यं महात्मनः । इद्राय ब्रह्मरूपाय ब्रह्मनाथे निवेद्य मे ।

वदन्यग्निं महादेवं तथा स्वाणुं महेश्वरं । एकांशं ब्रह्मरूपैव विश्वरूपं त्रिवल्लभा ।

दे तनु तस्य देवस्य वेदज्ञा ब्राह्मणा विदुः । घोरामन्यां त्रिवात्मन्यां ते तनु ब्रह्मधा पुनः ।

उवा घोरा तनुर्या सा सोऽग्निर्विद्युत् स भास्करः । त्रिवा भोम्बा च वा तस्य धर्मज्ञापोऽथ चन्द्रमाः ।

आत्मनोऽर्जुन्नु तस्याग्निः सोमोऽर्जुं पुनश्च्यते । ब्रह्मचर्यं परत्येका त्रिवा याऽस्य तनुस्तथा ।

याऽस्य घोरतमा मूर्त्तिर्व्यगत् संहरति तदा । ईश्वरत्वात्प्रह्लादात् स महेश्वर इति स्मृतः ।

यत्सर्वं इति यत्तीक्ष्णो यदुषो यत्प्रनापवान् । मांसशोषितमव्यादो यत्सतो रुद्र उच्यते ।

देवानां सुमहान् यच्च यथास्य विषयो महान् । यच्च विश्वं महत् पाति महादेवस्ततः स्मृतः ।

धूसररूपश्च यत्सस्य धूर्जटोत्पत्त उच्यते । स मेधयति यत्प्रित्यं सर्वान् वै सर्वैर्दुर्धमिभिः ।

मनुष्याञ्छिवमन्त्रिच्छंसास्मादेव त्रिवः स्मृतः । दहत्यूर्जं क्षिप्रं यच्च प्राणात्पुणां त्रिरस्य सत् ।

स्त्रिरसिद्भुश्च यत्प्रित्यं तज्जात् स्वाणुगिति स्मृतः । यदस्य ब्रह्मधा रूपं भूतं भयं भक्तदा ।

स्वावरं जङ्गमश्चैव ब्रह्मरूपस्ततः स्मृतः । विश्वेदेवास्य यत्सस्त्रिन् विश्वरूपस्ततः स्मृतः ।

सहस्रबोऽयुताथो वा सर्वर्तोऽस्त्रिमयोऽपि च । चक्षुरः प्रभवन्तेऽपि नास्त्वन्तो यस्य चक्षुरां ।

सर्व्वेया यत् पद्भून् पाति तैश्च यद्रमते सह । तेषामधिपतिर्यच्च तस्मात् परमुपनिः स्मृतः ।

नित्यश्च ब्रह्मचर्येण सिद्धमस्य यदा स्थितं । महद्यन्वस्य लोकाश्च प्रियं श्वेतम्हात्मनः ।

विपद्यं पूजयेद्यो वै सिद्धं वाऽपि महात्मनः । सिद्धपूजयिता नित्यं महतीं त्रिव प्रप्नुते ।

अथयद्यापि देवैः स गन्धर्वाश्चरुसप्तया । सिद्धमेवाचर्यन्ति का यत्सदृशं कर्मास्थिते ।

पूष्यमाने सदा तस्मिन् भेदते स महेश्वरः । सुखं ददाति प्रीतात्मा भक्तानां भक्तवत्सलः ।

एष इव श्मशानेषु देवो वसति निर्देहन् । यजन्ते ये जनास्तत्र वीरस्त्वानविश्विषः ।

विषदस्त्रः शरीरेषु स मृत्युः प्राणिनामिह । स च वायुः शरीरेषु प्राणपानः शरीरिणां ।

तस्य रूपाणि घोरानि दीप्तानि च दहन्ति च । लोके वाञ्छस्य पूष्यन्ते त्रिप्रातानि विदुर्भुधाः ।

नामधेयानि देवेषु ब्रह्मन्वस्य यथार्यवत् । निरुच्यन्ते ब्रह्मत्वात् कर्मभिस्रितैस्तथा ।

वेदे चास्य विदुर्विप्राः शतद्वित्रियमुत्तमं । व्यासेनोक्तञ्च यथापि चक्षुःशने महात्मनः ।

प्रदाता सर्व्वलोकानां विश्वं वाऽप्युच्यते महत् । ज्योत्सुभूतं वदन्येनं ब्राह्मणा चरयोऽपरे ।

प्रथमो ज्येष्ठ देवानां मुखादग्निमज्जीजनत् । पश्चैवं द्विविधैः प्राकाम् संदृष्टानुसृजयति ।

विमुञ्चति न पुण्यात्मा शरण्यः शरणागतान् । चाधुरारोग्यनैस्यै विभं कामास्यपुष्कलान् ।

व ददाति मनुष्येभ्यः च दवाकल्पिते पुनः । मन्त्रादिषु च देवेषु तन्वीत्यर्थमिदोच्यते ।
 च एव व्याप्तो गिर्यं वैशोक्यस्य इन्द्राद्युमे । ऐश्वर्याथैव कामानामीश्वरः पुनरुच्यते ।
 मन्त्रेश्वरस्य लोकानां मन्त्रानामीश्वरस्य च । अन्नमिदं विधिभेदभेदविशेषं व्याप्तमिदं जगत् ।
 तस्य देवस्य यज्ञस्य समुद्रे वदवामुखं ।

०१२

इति श्रीमहाभारते अनुशासनसूत्रस्य अनुशासननिघण्टोः पूर्वस्य द्विसप्तसंवायां द्विसप्तधिकतमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तवति वाक्येन कृत्स्ने देवकिमन्दने । भीमं ज्ञानमयं भूयः पर्याप्तस्युधिष्ठिरः ।
 निर्धयो वा महापुङ्गे सर्वधर्मविदा वर । प्रत्यक्षमात्मनो वेति किमयोः कारणं भवेत् ।

॥ भीम उवाच ॥ नास्त्वय संशयः कश्चिदिति मे वर्तते मतिः । इष्टं वक्ष्यामि ते प्राञ्च यत्स्यत् समनुष्टुप् ।
 संशयः सुममस्य निर्णयस्य दुर्गमः । इष्टं सुतमस्मिन् हि यच्च संशयदर्शनं ।

०१३

प्रत्यक्षं कारणं दृष्ट्वापैतुकाः प्राञ्चमानिनः । नास्तीत्येवं व्यक्तनि वक्त्यं संशयमेव च ।
 तदयुक्तं व्यक्तनि वाक्ताः पण्डितमानिनः । अथ येनान्ये वैकं कारणं किं भवेदिति ।

अस्यं दीर्घं कालेन युक्तेनातन्वितेन च । प्राञ्चयाचामनेकस्य जल्पमानेन भारत ।
 तत्परशैव जल्पेन अस्यं ज्ञेयस्य दर्शनं । हेतुनामन्त्रमावाद्य विपुलज्ञानमुत्तमं ।

ज्योतिः सर्वस्य लोकस्य विपुलं प्रतिपद्यते । न त्वेव ममसं राजन् हेतुना मममन्त्राद्या ।
 अयः स्यान्निवदुष्टस्य वाचा सम्यक्वर्णयेत् ।

०१४

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ प्रत्यक्षं लोकतः विद्विषोक्तसामपूर्वकः । विद्याचारो बभूवुविधुस्तस्य मूढि पितामह ।
 ॥ भीम उवाच ॥ धर्मस्य द्वियमाशस्य बलवद्भिर्दुरात्मभिः । संसा च तेरपि कृता कालेन परिमिश्रते ।

अधर्मो धर्मस्यैव स्वयः कृप दवावृतः । ततस्यैभिर्घते हृतं इष्टं चैव युधिष्ठिर ।
 अज्ञता ये नु भिन्दन्ति सुतित्यामपरायणाः । धर्मविदेषिणे मन्दा इत्युक्तेषु संशयः ।

०१५

अदृश्यन्तसु साधूनां य स्वागमसुदुयः । परमित्येव सन्नुहास्तानुपास्य च इष्टं च ।
 कामार्थो पृष्ठतः कृता लोभमोहानुचारिणो । धर्म इत्येव समुद्रस्यानुपास्य च पृष्ठं च ।

न तेषां भिद्यते हृतं यज्ञसाध्यायकर्म च । आचारः कारणस्यैव धर्मस्यैकस्य पुनः ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पुनरेव हि मे बुद्धिः संशये परिमुह्यते । अपारे मार्गमाशस्य परं तोरमपञ्चतः ।

वेदः प्रत्यक्षमाचारः प्रमासन्नुचयं यदि । पृथक् संभते चैवा धर्मस्यैकस्य कथं ।
 ॥ भीम उवाच ॥ धर्मस्य द्वियमाशस्य बलवद्भिर्दुरात्मभिः । यद्येवं मन्त्रे राज्ञिन्निधा धर्मविचारणा ।

०१६

एक स्वेति जानीहि विधा धर्मस्य दर्शनं । पृथक्तेन च मे बुद्धिस्यवाणामपि वै तथा ।
 उक्तो मार्गस्तथास्तानु तन्त्रेव समाचर । विद्याया न तु कर्तव्या धर्मस्य परितर्कणान् ।

मदैव भरतभेष्ट मा ते भूदस्य संशयः । अन्धो जड इवावदो यद्बुधोमि तदाचर ।
 अहिंसा सद्यमक्रोधो दानमेतच्चतुष्टयं । अज्ञातस्यो भेदस्य धर्म एव सजातनः ।

०१७

मास्त्रेषु च दृष्टित्या पितृभैतामशोचिता । तामन्त्रेहि महाबाहो धर्मस्येते हि द्वैतिकाः ।

प्रमाणमप्रमाणं वै यः कुर्याद्बुधो जनः । न स प्रमादतामहे विषादजनो हि सः ।

ब्राह्मणानेव सेवस्व सत्कृत्य ब्रह्मन्त्य च । एतेष्वेव त्विमे लोकाः कृत्वा इव निबोध तान् ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ये च धर्ममसूयन्त ये चैनं प्रत्युपासते । ब्रवीतु मे भवानेतत् क ते नञ्जन्ति तादृशाः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ रजसा तमसा चैव समवसीर्णचेतसः । नरकं प्रतिपद्यन्ते धर्मविद्वेषियो जनाः ।

ये तु धर्मं महाराज सततं पर्थुपासते । सत्यार्णवपराः सन्त्ये वै स्वर्गभुजो नराः ।

धर्म एव गतिस्तेषामाचार्योपासनाद्भवेत् । देवलोकां प्रपद्यन्ते ये धर्मं पर्थुपासते ।

मनुष्या यदि वा देवाः शरीरमुपताप्य वै । धर्मैश्च सुखमेधन्ते लोभद्वेषविवर्जिताः ।

प्रथमं ब्राह्मणाः पुत्र धर्ममाकर्षन्तीषिणः । धर्मैश्च पर्थुपासन्ते फलं पक्वमिवावृथा ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ असतां कीदृशं रूपं साधवः किञ्च कुर्वन्ते । ब्रवीतु मे भवानेतत् सन्तोऽप्यनस्य कीदृशाः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ दुराचाराश्च दुर्दुर्षो दुर्गुणस्त्वप्यसाधवः । साधवः श्रीलस्यन्त्याः त्रिष्टाचारस्य सत्तमं ।

राजमार्गे गवां मध्ये धान्यमध्ये च धर्मिणः । नापसेवन्ति राजेन्द्र सर्वं मूत्रपुरीषयोः ।

पञ्चानामशनं दत्त्वा शेषमश्नन्ति साधवः । न जन्वन्ति च भुञ्जाना न निद्रान्त्वाङ्गपाणयः ।

चित्रभानुमन्द्वाहं देवं गोष्ठं चतुष्पयं । ब्राह्मणं धार्मिकं दृष्टं ये कुर्वन्ति प्रदक्षिणं ।

दृष्टानां भारतप्रानां स्त्रीणां चकधरस्य च । ब्राह्मणानां गवां राक्षां पन्थानं ददते च ये ।

अतियौनाश्च सर्वेषां प्रेक्षाणां स्वजनस्य च । तथा शरणकामानां गोप्ता स्यात् स्वागतप्रदः ।

सायं प्रातर्भुज्याणामशनं देवनिर्षितं । नान्नरा भोजनं दृष्टमुपवासविधिर्हि सः ।

होमकाले यथा वज्रिः कालमेव प्रतीकते । अतुकाले तथा नारी अतुमेव प्रतीकते ।

नान्यदा गच्छते यस्तु ब्रह्मचर्यन्तु तत् सततं । अनृतं ब्राह्मणा गाव दत्तेतत्तयमेकतः ।

तस्माद्गोब्राह्मणं नित्यमर्षयेत् यथाविधि । यजुषा संकृतं मांसमुपभुञ्जन्न दुष्यति ।

पृष्ठमांसं पृथामांसं पुत्रमांसञ्च तत्समं । स्वदेशे परदेशे वाऽप्यतिथिं नापवासयेत् ।

कर्म वै सफलं कृत्वा गुरुणां प्रतिपादयेत् । गुरुभ्य आसनं देयमभिवाद्याभिपूज्य च ।

गुरुनभ्यर्च्य वहुंले आयुषा यशसा श्रिया । दृष्टान्नातिवदेज्जातु न च सम्प्रवयेदिति ।

नामीनः स्यात् स्त्रितस्त्रैवमायुरस्य न रिष्यते । न नद्यामीकते नारी न नद्यान् पुरवानपि ।

मैद्युनं सततं गुप्तमाहारञ्च समाचरेत् । तोर्याणां गुरवस्तोर्थं चोचाणां हृदयं श्लिषि ।

दृश्यानां परमं ज्ञानं सन्तोषः परमं सुखं । सायं प्रातश्च दृष्टानां शृणुयात् पुष्कला गिरः ।

श्रुतमाप्नोति हि नरः सततं दृष्टमेवया । स्वाध्याये भोजने चैव दक्षिणं पाणिमुद्धरेत् ।

यच्छेदाङ्गनभी नित्यमिन्द्रियाणि तथैव च । संकृतं पायसञ्चैव यावकं कर्षणं चरिः ।

अष्टकाः पितृदेवत्या यहाणामभिपूजनं । शशुर्कर्मणि मङ्गलं जुतानामभितन्दनं ।

व्याधितानाञ्च सर्वेषामायुषामभिनन्दनं । न जातु त्वमिति ब्रूयादापन्नोऽपि महत्तरं ।

लंकारी वा बधी वेति विदस्य न विप्रियते । अक्षराणां समानानां त्रिव्याणाञ्च समाचरेत् ।

पापमाचक्षते मित्ये इदं पापकर्षिणः । ज्ञानपूर्व्यं विनश्यन्ति गूढमाना महाजने ।
 ज्ञानपूर्व्यं कर्तं कर्म ऋदादन्ते क्षमाधवः । न मां मनुष्याः पश्यन्ति न मां पश्यन्ति देवताः ।
 पापेनापिहितः पापः पापमेवाभिजायते । यथा वार्द्धपिको वृद्धिं देहभेदे प्रतोक्षते ।
 धर्मो ॥ पिहितं पापं धर्ममेवाभिवर्द्धयेत् । यथा लवणमक्षोभिगन्तं प्रविलीयते ।
 प्रायश्चित्तकृतं पापं तथा मद्यः प्रणश्यति । तस्मात् पापं न गूहेत गूढमानं विवर्द्धते ।
 हात्वा तु माधुव्यप्रत्येयं ते तत् प्रश्नयन्त्युत । आशया मच्चित्तं द्रव्यं कालेनैवोपभुञ्जते ।
 अन्ये चैतत् प्रपद्यन्ते विद्योगे तस्य देहिनः । मानसं सर्वभूतानां धर्मात्कर्मनोषिणः ।
 तस्मात् सर्वानि भूतानि धर्मान्वेव ममासते । एक एव चरेद्दुर्धर्मं न धर्माध्वजिको भवेत् ।
 धर्माणिजका ज्ञेते ये धर्मानुपभुञ्जते । अर्धदेवानदक्षेन सेवेतामायया गुरुं ।
 निधिं निदध्यात् पारुष्यं पात्रार्थं दानशब्दितं ।

२६२

२६३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि धर्मकथने त्रिषष्ट्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ नाभागधेयः प्राप्नोति धनं सुखवानपि । भागधेयान्वितयार्थं कृष्णो बालश्च विन्दति ।
 नात्माभक्तान् लभते प्रयत्नेऽपि कृते मति । नाभक्तान् प्रयत्नेन लभते विपुलं धनं ।
 कृतयत्नाफलः शैव दृश्यन्ते जतशो नराः । अयत्नेनैधमानाय दृश्यन्ते बहवो जनाः ।
 यदि यत्ने भवेत्कार्यः मद्यः फलमवाप्नुयात् । न विद्वान् विद्यया हीनं वृत्त्यर्थमुपभंशयेत् ।
 मालम्भं चापलम्भेन नृणां भरतमन्तम । प्रयत्नं कृतवन्तोऽपि दृश्यन्ते ह्यफला नराः ।
 मार्गक्यायशतैरथानमार्गश्चापरः सुखी । अकार्यमशकृत् कृत्वा दृश्यन्ते ह्यधमा नराः ।
 धनयुक्ताः स्वकर्मणा दृश्यन्ते चापरेऽधनाः । अधीत्य नीतिशास्त्राणि नीतियुक्तो न दृश्यते ।
 अनभिज्ञस्य साचित्यं गमितः केन हेतुना । विद्यायुक्तो ह्यविद्यस्य धनवान् दुर्धर्मतिलया ।
 यदि विद्यामुपाश्रित्य नरः सुखमवाप्नुयात् । न विद्वान् विद्यया हीनं वृत्त्यर्थमुपभंशयेत् ।
 यथा पिपासां जयते पुरुषः प्राण्य वै जलं । इष्टार्थो विद्यया ज्ञेवं न विद्यां प्रशहेन्नरः ।
 नाप्राप्तकालोऽस्रियते विदुः शरशतैरपि । लणामेणापि संस्पृष्टः प्राप्तकालो न जीवति ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ ईहमानः समारम्भान् यदि नामादयेद्भुनं । उद्यं तपः समारोहेन ह्यनुप्तं प्ररोहति ।
 दानेन भोगी भवति भेधावी वृद्धमेवया । अहिंसया च दोषांयुगिति प्राक्कर्षणोषिणः ।
 तस्माद्द्यान्न याचेत पूजयेद्भूमिकानपि । सुभाषो प्रियकृच्छुद्धः सर्व्वधन्वाविहिंसकः ।
 यदा प्रमाणं प्रनयः स्वभावश्च सुखासुखे । दंशकोटिपपीलानां स्थिरो भव युधिष्ठिर ।

२६४

२६५

२६६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि नीतिकथने त्रिषष्ट्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ कार्यते यच्च क्रियते मद्यामच्च कृतःकृतं । तत्रासुमीत सत्कृत्वा असत्कृत्वा न वियमेत् ।
 काल एव सर्व्वकाले विद्यहानुयुक्तैः ददत् । बुद्धिमा विद्य भूतानां धर्माधर्मं प्रवर्त्तते ।
 यदा तस्य भवेद्बुद्धिर्धर्माधर्मस्य प्रदर्शनात् । तदासुमीत धर्मात्मा दृढबुद्धिर्न वियमेत् ।

१६६

एतावन्मात्रमेतद्भिर्भूतानां प्राञ्जलक्षणं । कालयुक्तो ह्यभयविच्छिद्यं युक्तं कर्माचरेत् । १६४
 यथाऽप्युपस्थितैश्चर्याः प्रजायन्ते न राजसाः । एवमेवात्मनात्मानं पूजयन्तोऽर्थाभिः ॥
 न ह्यधर्मातया धर्मो दद्यात् कालः कथञ्चन । तथादिशुश्रूमात्मानं ज्ञानीषाद्दर्शवारिषं ।
 स्पृष्टुमप्यसमर्थो हि ज्वलन्तमिव पावकं । अधर्मः सन्तो धर्मं कालेन परिरक्षितं ।
 कार्योवेनो हि धर्मोऽर्थाः हि विजयावहः । यथाकामपि लोकानामालोकः कारणं भवेत् ।
 न तु कश्चिन्नयेत् प्राज्ञोऽप्येव करे नरं । उच्यमानसु धर्मोऽगम्यलोकमयश्चले । १६५
 शूद्रोऽहं नाधिकारो मे चातुराश्चम्यसेवने । इति विद्वाननपरे नात्मन्युपदधत्युत ।
 विशेषेण च वक्ष्यामि चातुर्धर्मैश्च तत्पत्नः । पञ्चभूतशरीराणां सर्वेषां सदृशात्मनां ।
 लोकधर्मो च धर्मो च विशेषकरणं कृतं । अथैकत्वं पुनर्यथानि प्राणिमस्तत्र विचारः ।
 अधुवो हि कथं लोकः स्य नो धर्मः कथं भुवः । एव कालो भुवसात् तत्र धर्मः सनातनः ।
 सर्वेषां तुल्यदेशानां सर्वेषां सदृशात्मनां । कालो धर्मोऽसंयुक्तः श्रेय एव स्वयं गतः । १६६
 एवं सति न दोषोऽस्ति भूतानां धर्मभेदेन । तिर्यग्भिर्नावपि सन्तः लोक एवमनो गतः ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि धर्मकथने चतुःषष्टिः कर्तव्येऽध्यायः ॥ १६४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शरतल्पगते भीष्मं पाण्डुवीऽथ कुरुदहः । युधिष्ठिरो हिास्मिन्पुरे कृतं कल्पशापहं ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किं श्रेयः पुरुषस्येह किं कुर्वन् सुखमेधते । विपात्रा तु भवेत् केन किं वा कल्पशापहं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्र शूद्राणां नृपः ज्ञाननवस्तदा । देववंशं यथान्यायमाचष्ट पुरुषवर्धन ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अयं देवतवंशो वै श्वपिबंशसमन्वितः । त्रिसन्ध्यं पठितः पुरुष कल्पशापहरः परः । १६७
 यदह्ना कुरुते पापमिन्द्रियैः पुरुषस्य नृपः । बुद्धिपूर्वमबुद्धिर्ध्वा रात्रौ यथापि सन्ध्ययोः ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यः कोर्त्तयन् वै श्रुतिः सदा । नात्रो न बधिरः काले कुरुते स्वस्तिमान् सदा ।
 तिर्यग्योनिं न गच्छेत् नरकं मङ्गराणि च । न च दुःखमयं तस्य मरणं न च मुक्ताते ।
 देवासुरगुरुर्देवः सर्वभूतनमस्कृतः । अचिन्त्योऽयाप्यनिर्देश्यः सर्वप्राणो ह्ययोनिजः ।
 पितृमहा जगन्नाथः सावित्री ब्रह्मणः मतो । वेदभूरथ कर्त्ता च त्रिष्णुर्नारायणः प्रभुः । १६८
 उमापतिर्विष्णुपात्रः स्कन्दः सेनापतिस्तथा । विशाखो ज्ञनभुव्यः युद्धादित्यौ प्रभाकरौ ।
 शक्रः शचीपतिर्देवो यमो धूमोर्णया सह । वरुणः सह गौर्या च सहर्षा च धनेश्वरः ।
 मेऽस्या गौः सुरमिर्देवो विश्रवाश्च महानृषिः । संकल्पः सागरो गङ्गा स्वर्ग्योऽथ मरुद्गणः ।
 वालम्विन्यास्तपःसिद्धाः कृष्णद्वैपायनस्तथा । नारदः पर्वतेश्वर विशावसुर्हृदाङ्गुलः ।
 तुम्बसुश्चिचभेनश्च देवदूतश्च विश्रुतः । देवकन्या महाभागा दिव्याश्चास्तरसाङ्गणाः । १६९
 उर्वशी भेनका रक्षा मिश्रकेशो ह्यलम्बुजा । विद्युत्तो च घृताक्षो च पञ्चचूडा तिलोत्तमा ।
 आदित्या वसवो रुद्रा साशिनः पितरोऽपि च । धर्मः श्रुतं तपो दीक्षा व्यवसायः पितामहः ।
 शर्व्यो दिवसाश्चैव मारीचः कश्यपस्तथा । शुक्रो वृहस्पतिर्भौमो बुधो राहुः ब्रह्मेश्वरः । १७०

मन्त्राण्यतवैव जायाः पलाः चवत्तराः । केनतेयाः समुद्राश्च कद्रुमाः पञ्चमाक्षया ।
 शतद्रुस्य विपात्रा च चन्द्रभागा सरस्वती । विन्ध्य देविका चैव प्रभावं पुष्कराणि च ।
 गङ्गा महानदी वेणा कावेरी नर्मदा तथा । कुलपुत्रा विप्रस्था च करतोवाऽम्बुवाहिनी ।
 सरयुर्गण्डकी चैव लोहितस्य महानदः । तासाश्चैव वेचवती पर्वात्रा गौतमी तु वा ।
 गोदावरी च वेणा च कृष्णवेणा तथाऽऽहिजा । दृषदती च कावेरी वङ्गःकन्दाकिनी तथा ।
 प्रयागस्य प्रभासस्य पुष्पं नैमिवमेव च । तत्र विश्वेश्वरस्थानं यत्तद्वि विमलं सरः ।
 पुण्यतीर्थेषु कलिलं कुक्षेत्रं प्रकीर्तितं । विन्ध्यमहापोदानं जन्ममार्गमयापि च ।
 शिरण्यतो वितस्ता च तथा स्रज्वनी नदी । वेदस्मृतिर्भेदेव नी मालवाऽथाश्वत्थपि ।
 भूमिभागास्तथा पुण्या मङ्गादारमयापि च । अषिकुल्यास्तथा मेधा नदी चित्रवहा तथा ।
 चर्मण्वनी नदी पुण्या कौशिकी यमुना तथा । नदी भीमरथी चैव वाज्रदा च महानदी ।
 माहेन्द्रवाणी विदिवा नीलिका च सरस्वती । नन्दा चापरनन्दा च तथा तीर्थमहाह्रदः ।
 गया च फल्गुतीर्थस्य धर्मारण्यं सुरैरुतं । तथा देवनदी पुण्या सरस्य ब्रह्मनिर्षितं ।
 पुष्पं त्रिलोकविख्यातं सर्वपापहरं शिवं । हिमवान् पर्वतश्चैव दिव्यौषधिमन्थिनः ।
 विन्ध्या धातुविशिचान्कालोर्ध्वामौषधान्वितः । मेरुर्ष्वहेन्द्रे मलयः श्वेतश्च रजमान्वितः ।
 गृह्णवाक्यन्दरी नीला निषधो दुरुर्ददस्तथा । विवकृटोऽञ्जनाभस्य पर्वतो गन्धमादनः ।
 पुष्पः मोमगिरिश्चैव नथैवान्थे रुहोधराः । दिशस्य विदिशश्चैव कितिः सर्वे महोरुहाः ।
 विश्वेदेवा नभश्चैव मन्त्राणि पहास्तथा । पान्थु नः सततं देवाः कीर्त्तिताकीर्त्तिता मया ।
 कीर्त्तयन्ति नरा श्वेतान् मुच्यन्ते सर्वेकिल्बिषैः । श्रुवंस्य प्रतिनन्दंश्च मुच्यन्ते सर्वतो भव्यात् ।
 सर्वमङ्गरपापेभ्यो देवतास्तवनन्दकः । देवतानन्तरं त्रिप्रोक्तपःसिद्धांस्तपोधिकान् ।
 कीर्त्तितान् कीर्त्तयिष्यामि सर्वपापप्रमोचनान् । यवक्रोतोऽथ रैभ्यश्च कक्षोवानैविजस्तथा ।
 श्वेतङ्गिरास्ताथा कण्ठः मेधातिथिरथ प्रभुः । वर्षी च गुणसम्पन्नः प्राची दिशमपाश्रिताः ।
 भद्राः दिशि महाभागा उन्मृशुः प्रमुच्यन्तथा । सुमुच्यन्त महाभागः स्वस्वाचेयस्य वीर्यवान् ।
 मित्रावरुणयोः पुष्पस्तथाऽगस्त्यः प्रतापवान् । दृढायुषोऽर्जुवाञ्जस्य विश्रुताष्टविस्वन्मौ ।
 पश्चिमा दिशमाश्रित्य य एधन्ते निबोध तान् । उपङ्गुः सह मोदर्थैः परिष्याधस्य वीर्यवान् ।
 अषिर्दीर्घतमाश्चैव गौतमः काश्यपस्तथा । एकतस्य दितश्चैव वितश्चैव महानृषिः ।
 अत्रैः पुत्रस्य धर्मात्मा तथा सारस्वतः प्रभुः । उत्तरा दिशमाश्रित्य य एधन्ते निबोध तान् ।
 अत्रिर्वशिष्ठः शश्विष्य पाराशर्यश्च वीर्यवान् । विश्वामित्रो भरदाजो जमदग्निस्तथैव च ।
 अथीकपुत्रो वामस्य अषिरौहालकस्तथा । शतकेतुः कोहलस्य विपुलो देवस्तथा ।
 देवशर्षा च धौम्यस्य हतिकाश्यप एव च । सोमशो नासिकेनस्य सोमहर्षण एव च ।
 अषिरुपश्रवाश्चैव भार्गवश्चावनस्तथा । एष वै धर्मवाचस्य अषिवेदसमन्वितः ।

०१५६

०१५७

०१५८

०१५९

०१६०

०१६०

आद्यः प्रकीर्त्तितो राजन् सर्वपापप्रमोचनः । नृगो ययातिर्नृपिो यदुः पूरुष वीर्यवान् ।
 सागरो धुन्दुमारोऽथ दिल्लीपश्च प्रतापवान् । कृष्णो यौवनाश्वश्च चित्राश्वः सत्यवोसाया । २६५
 दुष्मन्तो भरतश्चैव चक्रवर्त्ती महामनाः । अश्विनो जनकश्चैव तथा छृष्टरथा नृपः ।
 रघुर्नरवरश्चैव तथा दशरथो नृपः । रामो राक्षसहा वीरः शत्रुविन्दुर्भृगोरथः ।
 हरिश्चन्द्रो मरुत्तश्च तथा दृढरथो नृपः । महोदयो क्षालकेश ऐलश्चैव नराधिपः ।
 दक्षोऽम्बरीरः कुकुरो रैवतश्च महायज्ञाः । कुरुः संवरणश्चैव मान्धाता सत्यविक्रमः ।
 मुचुकुन्दश्च राजर्षिः ऋजुः ऋविभेवितः । आदिराजः प्रयुर्वैशो मित्रभानुः प्रियङ्करः । २६६
 चक्रः सुस्तया राजा श्रेतो राजर्षिसत्तमः । महाभिषश्च विख्यातो निमीराजा तथाऽष्टकः ।
 आयुः सुपश्च राजर्षिः कश्यपश्च नराधिपः । प्रतर्ह्मो दिवोदासः सुदासः कोशसेनरः ।
 ऐलो नलश्च राजर्षिर्भनृशुश्चैव प्रजापतिः । हविप्रश्च पृषङ्गश्च प्रतीपः शालनृसाया ।
 अजः प्राचीनवर्द्धिश्च तथेष्वाकुर्माहायज्ञाः । अनरशो नरपतिर्जानुजङ्गक्षयैव च ।
 कवमेनश्च राजर्षिर्चैव चान्ये नानुकीर्त्तिताः । कश्यपुत्पाय यो नित्यं सन्धे देऽस्तमयोदये । २६७
 पठेच्छुचिरनाटुत्तः स धर्मफलभाग्भवेत् । देवा देवर्षयश्चैव स्तुता राजर्षयस्तथा ।
 पुष्टिमायुर्दशः स्वर्गं विधास्यन्ति ममेश्वरः । मा विभ्रं मा च मे पापं मा च मे परिपन्थिनः ।
 ध्रुवो जयो मे नित्यं स्यात् परचाय शुभा गतिः ।
 इति श्रीमहाभारते आनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि वंशानुकर्त्तने पञ्चपञ्चधिकयतोऽध्यायः ॥ २६५ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ शरत्तप्यगने भोक्षे क्रौर्याणां धुरत्यग्रे, शयानं वीरशयने पाण्डुवैः समुपस्थिते ।
 युधिष्ठिरो महाप्राज्ञो मम पुष्पपितामहः । धर्माणां गमं श्रुत्वा विदित्वा सर्वसंश्रयान् । २६८
 दानानाञ्च विधिं श्रुत्वा श्लिषधर्मार्यसंश्रयः । यदन्यदकरंदिप्रतन्त्रे शंसितुमर्हसि ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अभून्मुहूर्त्तं स्तिमितं सर्वं तद्राजमण्डनं । तुष्णीभूते ततस्तस्मिन् पटे चित्रमिवापिने ।
 मुहूर्त्तमिव च ध्यात्वा व्यासः सत्यवतोसुतः । नृपं शयानं गच्छेयमिदमाह वचस्तदा ।
 राजन् प्रकृतिमापन्नः कुरुराजो युधिष्ठिरः । सहितो भाद्रभिः सर्वैः पार्यिवैशानुयाद्यभिः ।
 उपास्ते त्वां नरव्याघ्र सह हृष्येन धीमता । तस्मिन् पुरयानाय ममनुशातुमर्हसि । २६९
 एवमुक्तो भगवता व्यासेन प्रयिवोपतिः । युधिष्ठिरं सहामात्यमनुजघ्ने नदीसुतः ।
 उवाच चैनं मधुरं नृपं शालनर्त्तना नृपः । प्रविशस्व पुरीं राजन् व्येतु ते मानसो ज्वरः ।
 यज्ञस्य विविधैर्धर्मैर्ब्रह्मैश्याप्रदक्षिणैः । ययातिरिव राजेश्च श्रद्धादमपुरःसरः ।
 चक्रधर्मगतः पार्यं पितृन् देवांश्च तर्पय । श्रेयसा योक्ष्यसे चैव व्येतु ते मानसो ज्वरः ।
 रञ्जयस्व प्रजाः सर्व्वाः प्रकृतोः परिशालय । सुहृदः फलसक्कारैरर्चयस्व यथार्हतः । २७०
 अनु त्वां तात जीवन्तु मित्राणि सुहृदस्तथा । चैत्यम्बाने स्थितं दृशं फलवन्ममिव दिजाः ।
 आगन्तव्यञ्च भवता समये मम पार्यिव । विनिवृत्ते दिनकरे प्रवृत्ते चोत्तरायणे ।

तद्येत्युक्त्वा तु कौन्तेयः सोऽभिवाच्य पितामहं । प्रथयौ सपत्नीवारो नगरं नामवाङ्मयं ।
धृतराजं पुरस्कृत्य गान्धारीञ्च पतिव्रतां । सहितैर्श्वभिभिः सर्वैर्भ्रातृभिः केशवेन च ।
पौरजानपदैश्चैव मन्त्रिभिश्चैव पार्थिव । प्रथिवेभ्यः कुर्वसेष्टः पुरं वारचवाङ्मयं ।

००६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि मानुशासनिके पर्वणि भीष्मानुवाचां षट्षण्णधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ समप्रसेद
मानुशासनिकं पर्व ॥

॥ अथ स्वर्गारोहणिकं पर्व ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कुन्तीसुतो राजा पौरजानपदं जनं । पूजयित्वा ययान्यायमनुजज्ञे षट्शान् प्रति ।

शान्त्वयामास नारीञ्च हतवीरा हतेश्वराः । विपुलैर्यदामैश्च तदा पाण्डुसुतो नृपः ।
सोऽभिषिक्तो महाप्राज्ञः प्राप्य राज्यं युधिष्ठिरः । उपस्थाय नरश्रेष्ठः सर्वैः सुप्रकृतोत्तदा ।
द्विजेभ्यो बलमुखेभ्यो नैगमेभ्यश्च सर्वैश्च । प्रतिष्ठञ्चाश्रियो मुख्यास्तथा धर्मभृताम्बरः ।
उषित्वा शर्वरीः श्रीमान् पश्चात्प्रगरोत्तमे । समयं कौरवाग्र्यश्च बभूव पुरुषवर्षभः ।
स निययौ गजपुराद्याजकैः परिवारितः । दृष्ट्वा निवृत्तमादित्यं प्रवृत्तञ्चोत्तरायणं ।
घृतं मास्यञ्च गन्धं च सौमणि च युधिष्ठिरः । चन्दनामुद्गमुख्यानि तथा कास्वीयकान्यपि ।
प्रस्थाप्य पूज्यं कौन्तेयो भीष्मसंस्करणाय वै । मास्यानि च महार्हाणि रत्नानि विविधानि च ।
धृतराजं पुरस्कृत्य गान्धारीञ्च यशस्विनीं । मातरञ्च पृथां धीमान् भ्रातृञ्च पुरुषवर्षभ ।
जनाईनेनानुगतो विदुरेण च धीमता । युयुत्सुना च कौरव्यो युयुधानेन वा विभो ।
महता राजयोग्येन परिवारेण संवृतः । स्वप्रमानो महातेजा भीष्मयाज्ञीननुव्रजन् ।
निस्यकाम पुरात्कस्माद्यथा देवपतिस्तथा । आससाद कुर्वसेचे तथा ज्ञानाननवं नृपः ।
उपास्यमानं व्यासेन पाराशर्येण धीमता । नारदेन च राजवं देवलेनाभितेन च ।
हतश्रिष्टैर्नृपैश्चान्यैर्नानादेशममागतैः । रत्निभ्यश्च महात्मानं रक्ष्यमाणं समन्ततः ।
जयानं वीरश्रयणे ददर्श नृपतिलया । ततो रथादवतीर्य भ्रातृभिः सह धर्मराट् ।
अभिवाचाद्य कौरव्यं पितामहमरिन्दमं । देपायनादीन् विप्राञ्च तैश्च प्रथमिनन्दितः ।
श्रुत्विभ्रार्श्वकल्पैश्च भ्रातृभिश्च सहाश्रुतः । आसाद्य श्रतन्पस्त्रसृष्टिभिः परिवारितं ।
अश्रवीद्भरतश्रेष्ठं धर्मराजोः युधिष्ठिरः । भ्रातृभिः सह कौरव्यं जयानं निष्पगासुतं ।
युधिष्ठिरोऽहं नृपते नमस्ते जाह्नवीसुत । प्रष्टोषि चेत्सहावाहो ब्रूहि किं करवाणि ते ।
प्राप्तेऽस्मि समये राजक्रीणादाय ते विभो । आचार्या ब्राह्मणैश्चैव श्रुतिजो भ्रातरश्च मे ।
पुत्रश्च ते महातेजा धृतराजो जनेश्वरः । उपश्रितः सहामात्या वासुदेवश्च वी र्थवान् ।
हतश्रिष्टाश्च राजानः सर्वे च कुर्वजाङ्गलाः । तान् पश्य कुर्वद्वाहून् समुत्पीत्य च लोचने ।

००९

००१६

००१७

००१८

यद्येह किञ्चित् कर्तव्यं तत्सर्वं प्रापितं मया । यद्यीक्षे भवता काले सर्वमेव च तत् कर्तं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा गात्रेभ्यः कुन्तीपुत्रेण धीमता । इदं भरतान् सर्वान् संक्षिप्तान् परिवाच्यं तं ।

ततश्च बलवान् भीष्मः प्रष्टुं विपुलं भुजं । उद्यमेवकारो वायसी काले वचनमब्रवीत् ।

००९

दिश्या प्राप्तोऽसि कौन्तेय सहामात्यो युधिष्ठिर । परिश्रुतो हि भगवान् वचसांशुर्द्विवाकरः ।

अष्टपञ्चाशत्तं राज्यः ब्रह्मन्स्वाद्य मे गताः । श्रेष्ठे निश्चितायेषु यथा वर्धयतं तथा ।

माघोऽयं समनुप्राप्तो मासः पुण्यो युधिष्ठिर । विभागश्रेष्ठः पयोऽयं शुक्रो भवितुमर्हति ।

एवमुक्त्वा तु गात्रेभ्यो धर्मपुत्रं युधिष्ठिरं । धृतराष्ट्रमयामश्च काले वचनमब्रवीत् ।

॥ भीष्म उवाच ॥ राजन् विदितधर्मोऽसि सुनिर्णीतार्थसंश्रयः । बह्वश्रुता हि ते त्रिषा बहवः पर्युपाशिताः ।

००११

वेदशास्त्राणि सूक्ताणि धर्मोऽयं मनोजेश्वर । वेदांश्च चतुरः सर्वोऽपि खिलेनानुबुध्यसे ।

न शोचितव्यं कौरव्य भवितव्यं हि तन्नया । श्रुतं देवरश्मन्ते कृष्णदेपावनादपि ।

यथा पाण्डोः सुता राजंस्तथैव तव धर्मतः । तान् पालय स्वितो धर्मो गुरुशुश्रूषणे रतान् ।

धर्मराजो हि शुकुत्वा निदेशे स्वास्मिन्ने तव । ज्ञानश्रुत्यपरं ह्येनं जानामि गुरुवत्सलं ।

तव पुत्रा दुरात्मानः क्रोधलोभपरायणाः । र्द्वेषोऽभिभूता दुर्दृष्टास्तान् शोचितुमर्हसि ।

००१३

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतावदुक्त्वा वचनं धृतराष्ट्रं मनोषिषं । वासुदेवं महाबाहुमन्वभाषत कौरवः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ भगवन् देवदेवेश सुराशुरनमस्कृत । त्रिविक्रम नमसोऽस्तु शङ्खचक्रगदाधर ।

वासुदेवो हिरण्यात्मा पुरुषः सविता विराट् । जीवभूतोऽनुरूपस्त्वं परमात्मा सनातनः ।

त्वद्भक्तस्त्वद्गतमनाः सदारश्चापरिग्रहः । चायस्व पुण्डरीकाक्ष पुरुषोत्तम नित्यम् ।

अनुजानीहि मां कृष्ण वैकुण्ठ पुरुषोत्तम । रक्ष्यास्व ते पाण्डवेद्या भवान् येषां परायणं ।

००१५

उक्तवानस्मि दुर्बुद्धिं मन्दं दुर्ध्याधनं पुरा । यतः कृष्णस्ततो धर्मो यतो धर्मस्ततो जयः ।

वासुदेवेन तीर्थेण पुत्र संश्राम्य पाण्डवैः । सन्धानस्य परः कालस्तवेति च पुनः पुनः ।

न च मे तद्वचो मूढः कृतवान् स तु मन्दधीः । घातयित्वेह श्रियीं ततः स निधनं गतः ।

त्वानु जानाम्यहं देवं पुराणमृषिसत्तमं । नरेण सहितं देव वदथीं मुचिरोपितं ।

अथा मे नारदः प्राह व्यासस्य सुमहातपाः । नरनारायणावेतौ सन्भूतौ मनुजेष्विति ।

००१७

स मां त्वमनुजानीहि कृष्ण मोक्ष्ये कलेवरं । तयाऽहं समनुज्ञातो गच्छेयं परमां गतिं ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ अनुजानामि भीष्म त्वां वसुन् प्राप्नुहि पार्थिव । न तेऽस्ति वृजिर्न किञ्चिदिह लोके महाश्रुते

द्विभक्तोऽसि राजर्षे मार्कण्डेय इवापरः । येन मृत्युस्तव वशे स्वितो मृत्य इवानतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा गात्रेभ्यः पाण्डवानिदमब्रवीत् । धृतराष्ट्रमुखांश्यापि सर्वैःश्च मुहदस्तया ।

प्राणानुत्सृष्टमिच्छामि तत्रानुज्ञातुमर्हथ । सत्येषु यतितव्यं वः सत्यं हि परमं बलं ।

००१९

ज्ञानश्रुत्यपरैर्भावं सदेव नियतात्मभिः । ब्रह्मण्यैर्धर्मश्रीलैश्च तपोनित्यैश्च भारताः ।

इत्युक्त्वा मुहदः सर्वान् सम्परिख्यञ्च्य चैव हि । पुनरेवाब्रवीद्वीमान् युधिष्ठिरमिदं वचः ।

ब्राह्मणाद्यैव ते निजं प्राज्ञाद्यैव विवेचतः । चाचार्या चामिन्यैव पूजनीया जनाधिप ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वोऽध्याये कर्मारोहणिके पर्वोऽध्याये श्रीकृष्णार्चकायां सप्तपञ्चमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा गुरुन् सर्वान् भीष्मः ब्रह्मन्मन्त्रदा । हृषीकेशं कौरव्यं च मुहुर्त्तमरिन्दम ।

धारयामास चात्मानं धारयासु सथाकमं । तथोर्त्तमममन् प्राचाः सन्निहृष्टा महात्मनः ।
यद्यनुवृत्तिं गात्राणां च ब्रह्मन्मुत्तदादा । तत्तद्विद्वन्ममभवद्योगयुक्तस्य वै क्रमात् ।
इदमाश्चर्यमासीत् मध्ये तेषां महात्मना । सन्निहृष्टैर्विभिः सर्वैश्चया व्यासादिभिर्नृप ।
अण्णेन प्रेषतां तेषां विद्वन्मः सोऽभवत्तदा । तद्दृष्ट्वा विस्मिताः सर्वे वासुदेवपुरीममाः ।
सन्निहृष्टैर्विभिः सर्वैश्चया व्यासादिभिर्नृप । सन्निहृष्टस्य तेनात्मा सर्वैश्चायतनेषु च ।
जगाम भिक्षा मूर्त्तानं दिवसमभ्युत्पयात् च । देवदुस्तुभिनादस्य पुण्यवर्षैः सदाभवत् ।
सिद्धा ब्रह्मवर्षयस्यैव वाधुवाधितिं हर्षिताः । महोक्तेन च भीष्मस्य मूर्त्तं देवात्मनाधिप ।
निःसृत्याकाशमाविश्य अणेनात्मारधीयत । एवं च राजगार्हपत्यं नृपः ब्रह्मन्मन्त्रदा ।
समयुज्यत कालेन भरतानां कुलोदहः । ततस्त्रादाय दारुणि गन्धाय विविधान् बहून् ।
चित्तानुकर्त्तुं हात्मानः पाण्डवा विदुरस्तथा । युयुत्सुश्चापि कौरवं प्रेषकस्त्विनरेऽभवत् ।
युधिष्ठिरस्य गात्रेयं विदुरस्य महामतिः । ह्यदयामासतुभभौ सौमैर्ष्याः सौख्यं कौरवम् ।
धारयामास तस्याय युयुत्सुश्चक्रमुत्तमं । चामरसज्जने ऋभे भीमवेनाः श्वेतावुभौ ।
उष्णोपे पर्यगृहीतां माद्रीपुत्रावुभावपि । युधिष्ठिरस्य सन्निहृष्टो धृतराष्ट्रस्य पादतः ।
स्त्रियः कौरवनायस्य भीष्मं कुरुकुलोदहं । तालवृत्ताम्बुपादाय पर्यधीजन्त सर्वतः ।
ततोऽस्य विधिवत्कुरुः पितृमेधं महात्मनः । यजनं बह्वृत्तस्यैव जगुः सामानि सामगाः ।
ततश्चन्दनकाष्ठैश्च तथा कालीयकैरपि । कालागुरुप्रभृतिभिर्गन्धैश्चावाचैरपि ।
समवच्छाद्य गात्रेयं संप्रज्वल्य उतामनम् । अपश्यमकुर्वन्त धृतराष्ट्रमुखाश्रिताः ।
संस्तृत्य च कुरुश्रेष्ठं गात्रेयं कुरुसत्तमाः । जग्मुर्भागीरथीं पुण्याष्टपियुष्टं कुरुदहाः ।
अनुगम्यमाना व्यासेन नारदेनासितेन च । हृष्येन भरतस्त्रीभिर्ये च पौराः समागताः ।
उदकस्रक्किरे सैव गात्रेयस्य महात्मनः । विधिवद्भरतश्रेष्ठ स च सर्वो जनसदा ।
ततो भागीरथी देवी तनयस्योदके हते । उत्याय सलिलात्तस्माद्भुदती प्रोक्तविष्णुना ।
परिदेवयती तत्र कौरवाण्यभभाषत । निबोधत यथा वृत्तमुच्यमानं मयाऽनघाः ।
राजहृत्तेन सपत्न्यः प्रश्रयाऽभिजनेन च । सत्कर्त्ता कुरुदहानां पितृभक्ता महाव्रतः ।
जामदग्न्येन रामेण चः पुरा न पराजितः । दिव्यैरस्त्रैर्षाहावीर्यैः स हतोऽस्य त्रिखण्डिना ।
अश्वसारमयं मूत्रं हृदयं मम पार्थिवाः । अपश्यन्त्याः प्रियं पुत्रं यत्र दीर्यति मेऽस्य वै ।
समेतं पार्थिवं सप्तं काश्रिपुथं सप्तवरे । विजित्कुर्येनेव कन्यायायं जहार च ।
यस्य नासि बले तुज्जः श्रुत्वाऽपि कश्चन । हतं त्रिखण्डिना श्रुत्वा न विदीर्यति मे मगः ।

२७१

२७१

२७१

२७१

२७१

२७१

कामदम्बः कुहूषेने युधि येन महात्मना । पीडितो नातिथयेन च हतोऽद्य त्रिखण्डिना ।
 एवंविधं वञ्च तदा विलपन्ती महानदी । आम्बासयामाच तदा आम्बा दामोदरो विभुः ।
 समान्निधि भद्रे त्वं मा शूचः प्रियदर्शने । गतः च परमं लोकं तत्र पुत्रो न संशयः ।
 वसुरेष महातेजाः प्रापदोषेण शोभने । मानुषत्वमनुप्राप्तो जैनं शोचिषुमर्षिषु ।
 स एव सन्नधर्मेण युध्यमानो रणाजिरे । धनस्येन निहतो नैव देवि त्रिखण्डिना ।
 भीष्मं हि कुरुभार्तूलमद्यतेषु महारणे । न ब्रह्मः संयुगे हन्तुं साक्षादपि ब्रतकतुः ।
 स्वच्छन्दतस्तव सुतो गतः स्वर्गं शुभानने । न ब्रह्मा विनिहन्तुं वै रणे तं सर्वदेवताः ।
 तस्मान्मा देवि गत्रे त्वं शोचस्व कुहनन्दनं । वसुरेष गतो देवि पुत्रसौ विज्वरा भव ।

००८०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा सा तु कृष्येन व्यासेन च सरिद्वरा । त्यक्त्वा भीष्मं महाराज प्रकृतिं प्राप आङ्गरी ।

००८१

सत्कृत्य ते तां सरितं तदा कृष्यामुखा नृप । अनुज्ञातास्तथा सर्वे न्यवर्त्तन्त जनाधिप ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि सर्गारोहणिके पर्वणि भीष्मसर्गारोहणे अष्टपञ्चमधिकशतोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

॥ समाप्तस्येदमनुशासनपर्व ॥

॥ अत्र व्यासोक्ताध्यायस्यैकसंख्यान्याधिक्यस्येतिपि करप्रमादात्तदोषं ॥

श्रीमहाभारतं

॥ अथ आश्वमेधिकपर्व ॥

वाराणसं नमस्कृत्य नरस्यैव नरोत्तमं । देवीं वरसूतीस्यैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ छनोदकन्तु राजानं धृतराष्ट्रं युधिष्ठिरः । पुरस्कृत्य महाबाहुरक्षतःराकुलेन्द्रियः ।

उत्तोर्यं तु महाबाहुर्विषयाकुललोचनः । पपात तीरे गङ्गाया व्याधविदु इव दिगः ।

तं सीदमानं जग्राह भीमः कृष्णेन चोदितः । मैत्रिमित्यत्रोत्थेन कृष्णः परवत्सार्दनः ।

तमार्षं पतितं भूमौ शयनस्य पुनः पुनः । ददृशुः पार्यिवा राजन् धर्म्युत्तं युधिष्ठिरं ।

तं दृष्ट्वा दौमनसं गतसत्त्वं नरेश्वरं । भूयः शोकप्रमाविष्टाः पाण्डवाः समुपाविशन् ।

राजा तु धृतराष्ट्रं पुत्रशोकाभिपोडितः । वाक्यमाह महाबुद्धिः प्रश्नाचक्षुर्युधिष्ठिरं ।

उत्तिष्ठ कुरुभार्तृल कुर्व कार्यमनन्तरं । साक्षधर्मैश्च कौन्तेय जितेयमवनिस्तथा ।

तां भुङ्क्ष्व भ्रातृभिः शार्ङ्गं सुवर्द्धस्य नरेश्वर । न शोचितव्यं पश्यामि त्वया धर्म्यभूतस्वर ।

शोचितव्यं मया चैव गात्रार्थ्या च महीपते । ययोः पुत्रव्रतं नष्टं स्वप्नसत्त्वं यथा धनं ।

अश्रुत्वा हितकामस्य विदुरस्य महात्मनः । वाक्यानि सुमहार्थानि परितप्यमि दुर्मतिः ।

उक्तवान् विदुरो यस्मां धर्म्यात्मा दिव्यदर्शनः । दुर्व्योधनापरधिन कुलं ते विनश्विति ।

स्वस्ति चेदिरिच्छसि राजन् कुलस्य कुरु मे वचः । त्यज्यतामेष दुष्टात्मा मन्दो राजा सुयोधनः ।

कर्णस्य प्रकुनिशैव मैत्रं पश्यन्ति कर्हिचित् । द्यूतमहातमप्येषामप्रवादेन वारस ।

अभिषेचय राजानं धर्म्यपुत्रं युधिष्ठिरं । स पालयिष्यति वशो धर्मैश्च श्रियशीमिमां ।

अथ नेच्छसि राजानं धर्म्यात्मानं युधिष्ठिरं । मेधीभूतः स्वयं राक्ष्यं प्रतिगृह्णीष्व पार्यिव ।

समं सर्वेषु भूतेषु वर्तमानं नराधिप । अनुजीवन्तु सर्वे त्वां ज्ञातयो भ्रष्टभिः सह ।

एवं ब्रुवति कौन्तेय विदुरो दीर्घदर्शिनः । दुर्व्योधनमहं पापमन्ववर्तं वृथामतिः ।

अश्रुत्वा तस्य धीरस्य वाक्यानि मधुरास्वरं । फलं प्राप्य महदुःखं निमग्नः शोकसागरं ।

सुदृष्ट्वा ते हि पितरौ पश्य तौ दुःखिनौ नृप । न शोचितव्यं भवता पश्यामीह जनधिप ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधिके पर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्तु राजा स धृतराष्ट्रेण धीमता । दृष्ट्वा वभूव मेधावो तमुवासाय केनवः ।

अतीव मनसा शोकः क्लिबभाषो जनाधिप । वल्गापयति वै तत्र पूर्वप्रिताम् पितामहान् ।
 यज्जस्र विधिवद्यज्ञैर्विधिरासदृशिषीः । देवांस्तर्पय शोभेन कथञ्चन च पिबन्नपि ।
 अतिथीनक्षपानेन कामैरन्धेरकिञ्चनान् । विदितं वेदितव्यं ते कर्त्तव्यमपि ते कर्त्त ।
 श्रुताश्च राजधर्मास्ते भीष्माङ्गागीरथीश्रुतात् । छन्दैवावनाथैव नारदादिदुराक्षया ।
 नेमामर्षसि मूढानां वृत्तिं तमनुवर्त्तिहं । पिबयैतामहं वृत्तमाज्ञाव धुरमुदह ।
 युक्तं हि यज्ञसा चक्षुं क्षमीं प्राभुमक्षेत्रम् । न हि कश्चिद्दि शूराणां निहतोऽथ पराश्रुतः ।
 त्वज शोकं महाराज भवितव्यं हि तत्तथा । न ब्रह्माक्षो पुनर्द्रष्टुं त्वा येऽस्मिन् रथे हताः ।
 एतावदुक्ता गोविन्दो धर्मराजं युधिष्ठिरं । विरराम महातेजास्तमशाच युधिष्ठिरः ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ गोविन्द मयि या प्रीतिस्तव या विदिता मम । शौचदेन तथा प्रेम्णा वदा मय्यनुकम्पये ।

प्रियं मम स्यात् सुमहत् कृतञ्चकमदाधर । श्रीमन् प्रीतेन मनसा सर्वं वादशनन्दन ।
 यदि मामनुजानीयाङ्गान् गन्तुं तपोवनं । न हि ज्ञानिं प्रपश्यामि पातयित्वा पितामहं ।
 कर्षेच्च पुरुषव्याघ्रं संपामेव्यपसायिनं । कर्षणा येन मुष्येद्यमस्मात् कुराज्यनार्हम् ।
 कर्षणा तद्विधस्त्रेह येन शूद्रवृत्ति मे मनः । तमेवंवादिनं पाथं व्यासः प्रोवाच धर्मवित् ।
 सान्त्वयन् सुमहोतजाः शूभ्रं वचनमथवत् । अहता ते मतिस्तात पुनर्भ्यास्त्रेण मुञ्चये ।
 किमाकारा वयं तात प्रस्रपाम मुञ्चर्षुष्टः । विदिताः सन्नधर्मास्ते देवाः युद्धेन जीविका ।
 यथा प्रवृत्तो नृपतिर्नाथिवन्धेन युज्यते । मोक्षधर्माश्च निखिला याथातथ्येन मे श्रुताः ।
 असकृत्वापि सन्देहाच्छिखाक्षे कामजा मया । असहधानो दुर्बेधा क्षुन्नस्त्रतिरमि भ्रवं ।
 मैवं भव न ते युक्तमिदमज्ञानमोदुष्टं । प्रादक्षिणानि सर्वाणि विदितानि च तेऽनघ ।
 राजधर्माश्च ते सर्वे दानधर्माश्च ते श्रुताः । स कथं सर्वधर्मज्ञः सर्वगमविप्रारदः ।
 परिमुञ्चसि भूयस्त्वमज्ञानादिव भारत ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधिके पर्वणि द्वितीयाऽध्यायः ॥ १ ॥

॥ व्यास उवाच ॥ युधिष्ठिर तव प्रज्ञा न सम्यगिति मे मतिः । न हि कश्चित् क्षयं मर्त्यः स्ववज्रः कुरुते क्षियां ।

ईश्वरेण नियुक्तोऽयं साध्वसाधु च मानवः । करोति पुरुषः कथं तत्र का परिदेवना ।
 आत्मानं मन्यसे चार्थपापकर्मात्ममततः । शूद्रो तत्र वद्या पापमपहृष्येत भारत ।
 तपोभिः कर्तुभिश्चैव दानेन च युधिष्ठिर । तरन्नि नित्यं पुरुषा ये सा पापानि कुर्वन्ते ।
 यज्ञेन तपसा चैव दानेन च युधिष्ठिर । पूजन्ते नरब्राह्मणं नरा दुष्कृतकारिणः ।
 असुराश्च सुराश्चैव पुण्यहेतोर्व्यसक्तिषां । प्रथमो महात्मानससाधुश्चः पराशरं ।
 यज्ञैरेव महात्मानो बभूवुरधिकाः सुराः । ततो देवाः किद्यावन्तो दानवानभ्यधर्मयन् ।
 राजसूयः श्वमेधो च श्वमेधश्च भारत । नरमेधश्च नृपते तमाहर युधिष्ठिर ।
 यः सन्न वाग्निमेधेन विधिवद्दक्षिणावता । वक्तुकामाकविनेन रामो दाहरथिर्धवा

यथा च भरती राज्ञः दीपानिः श्रियीपतिः । प्रकुलतो महतीर्षणं पूर्णचित्तकः ।

१०

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अथस्यै वाग्निमेधः वावयेत् युधिष्ठीपतिः । अग्निमाकृष्ट मे कश्चिन्मं नोतुनिहारिषि ।

रमं ज्ञातिवधं कृत्वा तुमहात्मो द्विषिष्यम । दानमर्थं न प्रकीर्ति दातुं त्रिपक्षं वाग्निमे ।

न च वासानिमाब्दीनामुक्तये वसु वाचितुं । तथैवाहंमवान् कृत्स्ने कर्त्तव्यानाकृपाकृत्मान् ।

स्यं विनाश्य श्रियीं यज्ञार्थं द्विष्यन्मम । करमाहारयिष्यामि कथं शोकपरान्वहः ।

दुर्योधनापराधेन वसुधा वसुधाधिपाः । विनष्टा योजयिष्याऽज्ञानकीर्त्त्या मुनिवत्तम ।

११

दुर्योधनेन श्रियी वधिता विनकारसात् । कोऽप्यपि विप्रोऽथै धार्तराष्ट्र कुर्वते ।

श्रियी दक्षिणा चाप विधिः प्रथमकल्पितः । विद्वद्भिः परिदृष्टोऽयं विष्टो विधिविपर्ययः ।

न च प्रतिनिधिं कर्त्तुं पिकीर्षामि तपोधन । अथ मे भगवन् वस्यन् वाचियं कर्त्तुमर्हसि ।

श्वमुक्तस्तु पार्थेन हृष्यदैपावनसदा । मुक्तकर्मणुवद्विष्यन् धर्मराजानमवधीत् ।

॥ व्यास उवाच ॥ कोऽप्यपि विप्रोऽथैऽयं पिरपूर्णे भविष्यति । विसृजे द्रविषं पार्थं गिरौ द्दिमवति क्षितं ।

१२

उत्सृष्टं ब्राह्मणैर्यज्ञे मरुत्तस्य महात्पतनः । तदानयस्य कौन्तेय पर्यैःप्रं तद्भविष्यति ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कथं यज्ञे मरुत्तस्य द्रविष तस्माचितं । कश्चिंश्च काले स नृपो बभूव बदताम्बर ।

॥ व्यास उवाच ॥ यदि द्रुपद्वचसे पार्थं द्रुपु कार्त्तमं नृपं । यस्मिन् काले महाशौर्यः स राजासोऽसहाधनः ।

इति श्रीमहाभारते आशमेधिके पर्येऽपि अशमेधिके पर्येऽपि संवर्त्तमरुत्तोऽपि द्रतोऽथाऽथायः ॥ २ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ द्रुपद्वचं तस्य धर्मैश्च रामर्षेः परिकीर्त्तनं । देपावन मरुत्तस्य कथां प्रब्रूषि मेऽनघ ।

॥ व्यास उवाच ॥ आसीत् कृतयुगे तात मनुर्दण्डधरः प्रभुः । तस्य पुत्रो महाबाहुः प्रवर्त्तिरिति विद्युतः ।

१३

प्रवर्त्तिरभवत् पुत्रः क्षुप इत्याभिसंक्षितः । क्षुपस्य पुत्रस्त्रिभुवाकुर्वीपासोऽभवत् प्रभुः ।

तस्य पुत्रव्रतं राजसासीत् परमधार्त्तिकं । तांस्तु सर्वान्महीपालानिष्ठाकुरकरोत् प्रभुः ।

तेषां ज्येष्ठस्तु विप्रोऽभूत् प्रतिमानं धनुश्रतां । विद्वत्स्य पुत्रः कन्याषो विविधो नाम भारत ।

विविधस्य मुता राजन् बभूवर्द्धस्य पञ्च च । सर्वे धनुषि विक्रान्ता ब्रह्मणाः सत्यवादिनः ।

दानधर्मरताः श्रान्ताः सततं प्रियवादिनः । तेषां ज्येष्ठः क्षमीनेचः स तान् सर्वानपीडयत् ।

१४

क्षमीनेचस्तु विक्रान्तो जिता राज्यमकण्ठकं । नाशकद्रुचितुं राज्यं मानुरज्यन्त तं प्रजाः ।

तमपास्य च तद्राज्ये तस्य पुत्रं सुवर्धसं । अभ्यविष्टान् राजेन्द्र मुदिता ह्यभवत्सदा ।

म पितुर्विक्रियां दृष्ट्वा राज्याक्षिरसमं तथा । नियतो वसुधामास प्रजाहितचिकीर्षया ।

ब्रह्मण्यः सत्यवादी च द्रुपिः प्रमदमान्वितः । प्रजासङ्घान्परज्यन् धर्मनित्यं मनःविषं ।

तस्य धर्मप्रवृत्तस्य स्योऽर्थेत् कोऽप्यवाहनं । तं शोककोशं वामनाः समन्तात् पर्यपोडयन् ।

१५

स पीडयामो वज्रभिः शीककोऽज्ञानवाहनः । आर्निमार्त्तिकत् परा राजा सह भूयैः पुरेष च ।

न धेनमभिहन्तुं ते ब्रह्मवृत्ति बलस्ये । सम्युत्ततो हि राजा स धर्मनित्यो युधिष्ठिर ।

यदा च परमामार्त्तिकं गतोऽसौ सपुरो नृपः । ततः प्रहृषौ स करं प्रादुरासीत्ततो वरं ।

ततस्तानजयत् सर्वान् प्रथमिवाकाराधिपान् । एतस्मात् कारणात्त्रासन् विद्युतः स करन्धमः ।
 तस्य कारन्धमः पुत्रस्तेतापुगमुखेऽभवत् । इन्द्रादनवरः श्रीमान् देवैरपि यदुर्ध्ववः ।
 तस्य सर्वे महीपाला वर्तन्ते एव वने तदा । स हि सखाउभूतेषां हृतेन च बलेन च ।
 अविषिषाम धर्मात्मा वीर्येणैकसमोऽभवत् । यज्ञवीक्षो धर्मरनिर्घृतिमान् संघतेन्द्रियः ।
 तेजसादित्यसदृशः समया पृथिवीधमः । वृहस्पतिधमो बुद्ध्या हिमवानिव सुक्षिरः ।
 कर्षणा मनसा वाचा इमेन प्रथमेन च । मर्गास्त्राह्लादयामास प्रजानां स महीपतिः ।
 य इजे हयमेधानां व्रतेन विधिवत् प्रभुः । याजयामास पं विद्वान् सखमेवाङ्गिराः प्रभुः ।
 तस्य पुत्रोऽतिचक्राम पितरं गुणवन्तया । मरुतो न म धर्मैश्चक्रवर्ती मयावशाः ।
 नागायुतसमप्रायः साक्षाद्विष्णुरिवापरः । स यस्त्वामो धर्मात्मा ज्ञातकुक्षमवाभ्युत ।
 कारयामास शुभ्राणि भाजनानि सहस्रशः । मेवं वर्ज्यतमाषास हिमवत्यार्षे उचरतः ।
 काञ्चनः सुमहान् पादसत्र कर्षं चकार स । ततः सुवृष्टानि पापीस्य पितरास्त्रासमानि च ।
 चक्रुः सुवर्णकर्तारो येषां संख्या न विद्यते । तस्यैव तु मनीषे स च ह्यवाटो बभूव ह ।
 इजे तत्र स धर्मात्मा विधिवत् पृथिवीपतिः । मरुतः सद्यतैः सर्वैः प्रजापालैर्नराधिपः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधिके पर्वणि संवत् १९१० ये च तुर्योऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कथंवीर्यैः समभवद्भ्राजा स वदतां वर । कथञ्च जातकूपेण सम्पुञ्ज्य न स दिश ।

क स तत् साम्प्रतं ब्रूयं भगवन्नवतिष्ठते । कथञ्च ब्रह्ममस्याभिसादवामुं तपोधन ।

॥ व्यास उवाच ॥ असुराश्चैव देवास दक्षस्यासन् प्रजापतेः । अपत्यं ब्रह्मन् तात संस्यर्द्धन् परस्परं ।

तथैवाङ्गिरसः पुत्रौ व्रततुष्टौ बभूवतुः । वृहस्पतिर्हृतेजाः संवर्त्तस्य तपोधनः ।

तावतिस्वर्द्धिनौ राजन् पृथगास्त्रां परस्परं । वृहस्पतिः स संवर्त्तं बाधते एव पुनः पुनः ।

स बध्यमानः सततं भ्रात्रा ज्येष्ठेन भारत । अर्थानुसृज्य दिग्वाया वनवासमरोचयत् ।

वासवोऽप्यसुरान् सर्वान्निर्वृजित्व च निपात्य च । इन्द्रं प्राप्य लोकेषु ततो वने पुरोहितेन ।

पुत्रमङ्गिरसो ज्येष्ठं विप्रश्रेष्ठं वृहस्पतिं । याञ्चस्वङ्गिरसः पुत्रमासीद्भ्राजा करन्धमः ।

वीर्येणाप्रतिमो लोके वृतेन च बलेन च । व्रतकतुरिवौजसो धर्मात्मा संव्रितव्रतः ।

वाचने यस्य योधास्य मित्राणि विविधानि च । व्रथनानि च मुख्यानि महार्थानि च सर्व्वशः ।

ध्यानोदेवाभवन्नाजन्मुखवातेन सर्व्वशः । स गुणैः पार्थिवान् सर्व्वान् वने चक्रे नराधिपः ।

भञ्जीय कालमिष्टञ्च सशरीरो दिवं गतः । बभूव तस्य पुत्रोऽपि यथातिरिच धर्मावित् ।

अविषिषाम व्रतुञ्जित् स वने छतवाक्काञ्ची । विक्रमेषु गुणैश्चैव पितेवासीत्य पार्थिवः ।

तस्य वासवतुष्टोऽभून्नरुतो नाम वीर्यवान् । पुत्रस्ताननुरक्ताऽभून् पृथिवी सागरावरा ।

स्पर्द्धते स एव सततं देवराजेन नित्यदा । वासवोऽपि मरुत्तेन स्पर्द्धते पाप्मणन्द्वय ।

शुद्धिः स गुणवानासीन्नरत्तः पृथिवीपतिः । यतमानोऽपि वै वक्रो न विप्रैश्चयति एव च ।

सोऽब्रह्मवन् विवेवाच समाह्वयं तृहस्यति । उवाचेदं वचो देवैः संहितो हरिवाचनः ।
 तृहस्यते मरुत्तस्य माकाधीक्षं कथञ्चन । देवं कर्षाय वा पित्र्यं कर्त्ताऽपि मम चेत् प्रियं ।
 अहं हि त्रिषु लोकेषु सुराणाञ्च तृहस्यते । इन्द्रत्वं प्राप्तवानेको मरुत्तस्तु महीपतिः । ११०
 कथं क्षमत्यं ब्रह्मक्षं याजयित्वा सुराधिपं । याजयेत्संस्तुयंस्तुं मरुत्तमविग्रहया ।
 मां वा तृषीन्व भद्रन्ते मरुत्तं वा महीपतिं । परित्यज्य मरुत्तं वा यद्याजोर्षं भजस्य मां ।
 एवमुक्त्वा नीरस्य देवराज्ञा तृहस्यतिः । मुहूर्त्तमिव सञ्चिन्व्य देवराजानमब्रवीत् ।
 त्वं भूतानामधिपतिस्त्वधि लोकाः प्रतिष्ठिताः । नमुचेर्विग्रहपस्य निहन्ता त्वं वल्लस्य च ।
 त्वमाकर्षय देवानामेको वीरश्चियं परं । त्वं विभधि भुवं द्याञ्च सदैव बलसूदन । १११
 पौरोहित्यं कथं कृत्वा तव देवगणेश्वर । याजयेयमहं मर्त्यं मरुत्तं पाकशामन ।
 समायसिहि देवेभ्य नाहं मर्त्यस्य कर्हिचित् । पहीष्यामि सुवं यज्ञे शृणु चेदं वचो मम ।
 शिरश्चरेता गोष्ठः स्यात् परिवर्त्तेत मेदिनी । भासन्तु न रविः कुर्यान्न तु सत्यञ्चलेभ्यः ।
 ॥ वैश्वानर उवाच ॥ तृहस्यतिवचः श्रुत्वा ब्रह्मो विगतमत्सरः । प्रब्रह्मैर्न विवेवाच स्वमेव भवन् तदा ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधिके पर्वणि संवत्समरुत्तौ पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
 ॥ व्यास उवाच ॥ अथाप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । तृहस्यतेस्य संशदं मरुत्तस्य च धीमतः । ११२
 देवराजस्य समसं कृतमाङ्गिरसेन च । श्रुत्वा मरुत्तो नृपतिर्यज्ञमाहारयत् परं ।
 मरुत्स्य मनसा यज्ञं करन्ममसुतात्मजः । तृहस्यतिमुपागन्व वायो वचनमब्रवीत् ।
 भगवन् यन्मया पृष्वन्मिगन्व तपोधन । कृतोऽपिमन्विर्यज्ञस्यं भवतो वचनाद्गुरो ।
 तमहं यद्युमिच्छामि संभाराः संभृतास्य मे । याव्योऽस्मि भवतः साधो तन्प्राप्नुहि विधत्स्व च ।
 । तृहस्यतिरुवाच ॥ न कामये याजयितुं त्वामहं प्रथिवीपते । तृतोऽस्मि देवराजेन प्रतिज्ञातश्च तस्य मे । ११३
 ॥ मरुत्त उवाच ॥ पित्र्यमस्मि तव ज्ञेयं वज्रमन्ये च ते भृशं । तवाग्नि याज्यतां प्राप्नो भजमानं भजस्य मां ।
 ॥ तृहस्यतिरुवाच ॥ अमर्त्यं याजयित्वाऽहं याजयित्वे कथं नरं । मरुत्तं गच्छ वा मा वा निवृत्तोऽस्यस्य यात्रनात् ।
 न त्वं याजयिताऽस्यस्य तृणु त्वं दमिहेच्छसि । उपाध्यायं महाबाहो यस्ते यज्ञं करिष्यति ।
 । व्यास उवाच ॥ एवमुक्त्वा नृपतिर्यज्ञो ब्रूडितोऽभवत् । प्रत्यागच्छन् सुमंविभो ददर्श पथि नारदं ।
 देवर्षिणा समागम्य नारदेन स पार्थिवः । विधिवत् प्राञ्जलिस्तस्त्रावच्येनं नारदोऽब्रवीत् । ११४
 राजर्षे नातिहृष्टोऽसि कश्चित् धेमं तवानघ । क गतोऽपि कुतश्चेदमप्रोतस्त्वानमागतं ।
 श्रातव्यञ्चेन्नया राजन् ब्रूहि मे पार्थिवर्षभ । व्यपनेष्यामि ते मन्युं सर्वथमैर्नराधिप ।
 एवमुक्त्वा मरुत्तस्तु नारदेन महर्षिणा । विप्रत्तश्चमुपाध्यायात् सर्वमेव न्यवेदयत् ।
 ॥ मरुत्त उवाच ॥ गतोऽस्म्यङ्गिरसः पुत्रं देवाचार्यं तृहस्यतिं । यज्ञार्थम्विजं द्रष्टुं न च मां मोऽभ्यनन्दत ।
 प्रत्याख्यातस्य तेनाहं जीवितुं नास्य कामये । परित्यक्तस्य गुरुणा दूषितस्यास्मि नारद । ११५
 ॥ व्यास उवाच ॥ एवमुक्त्वा राज्ञा स नारदः प्रत्याभाषत । आविर्षितं महाराज वाचा भञ्जीवयन्निव ।

॥ नारद उवाच ॥ राजशङ्करसः पुनः संवर्त्तो नाम धार्मिकः । चक्रमीति रिक्तः स्यात् रिक्ताया भावयन्
प्रजाः ।

तं गच्छ यदि याञ्चं त्वां न वाञ्छति वृहस्पतिः । प्रसन्नस्यै महानिजाः संवर्त्ता चाजयिष्यति ।

॥ मरुत्त उवाच ॥ संजीविताऽहं भवता वाक्येनानेन नारद । पथ्येयं क्व नु संवर्त्तं श्रुत्वा मे वदताम्बर ।

कथञ्च तस्मै वर्त्तयं कथं मां न परित्यजेत् । प्राद्याख्यातस्य तेनापि नार्हं जीवितुमुत्सवे ।

॥ नारद उवाच ॥ उन्मत्तवेगं विभ्रत्स चक्रमीति यथासुखं । वाराणस्यां महाराज दग्निद्युर्गोचरं ।

तस्या द्वारं समासाद्य न्यसेयाः कुण्डपं कश्चिन् । तं दृष्ट्वा यो निवर्त्तते व संवर्त्तो महीपते ।

तं पृष्ठतोऽनुगच्छे यात्र गच्छेत्स वीर्यवान् । तमेकान्ते समासाद्य प्राञ्जलिः शरत्वं श्रजे ।

पृच्छन्त्वा यदि केनाहं त्वाख्यात इति स्मृत् । ब्रूयात्सं नारदेनेति संवर्त्तं कथितोऽसि मे ।

स चेत्क्षारुमुदञ्जीत ममानुगमनेच्छया । शंसया वज्रिमा क्लृप्तमामपि तमब्रूयात् ।

॥ व्यास उवाच ॥ स तयेति प्रतिश्रुत्य पूजयित्वा च नारदं । अभ्यनुज्ञाय राजर्षिर्दशैव वाराणसीं पुरीं ।

तत्र गत्वा घयोक्तं स पूर्यां दारि महायज्ञाः । कुण्डपं स्थापयामास नारदस्त वचः स्मरन् ।

योगपथेन विप्रश्च पुरोहारमथाविभ्रत् । ततः स कुण्डपं दृष्ट्वा वदन्ता संवर्त्तत ।

स तं निवृत्तमानोऽपि प्राञ्जलिः पृष्ठतोऽन्वगात् । आविविती महीपालः संवर्त्तमुपश्रितुं ।

स च तं विजने दृष्ट्वा पांशुभिः कर्द्दमेन च । स्नेहणा चापि राजानं षोडशैश्च समाकिरत् ।

स तथा बाध्यमानोऽपि संवर्त्तं महीपतिः । अश्वगादेव तस्मिन् प्राञ्जलिः संप्रवादयन् ।

ततोऽनिवर्त्तं संवर्त्तः परिश्रान्त उपविभ्रत् । शीतलं श्वायमासाद्य न्यसेधं वृष्टशान्तिं ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधिके पर्वणि संवर्त्तमहत्तोये षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ संवर्त्त उवाच ॥ कथमस्मि त्वया ज्ञातः केन वा कथितोऽस्मि ते । एतदाचक्ष मे तन्ममिच्छसे चेन्मम मियं ।

सत्यं ते ब्रुवतः सर्वे संपत्त्यन्ते मनोरथाः । मिथ्या तु ब्रुवतो मूर्खा ब्रतधा ते स्फुटिष्यति ।

॥ मरुत्त उवाच ॥ नारदेन भवात्सङ्गमाख्यातो ह्यटता पथि । गुरुपुत्री ममेति त्वं ततो मे प्रीतिरक्तमा ।

॥ संवर्त्त उवाच ॥ सत्यमेतद्भवानाह स मां जानाति सचिषं । कथयस्व तदेतस्मै क्व नु संप्रति नारदः ।

॥ मरुत्त उवाच ॥ भवन्तं कथयित्वा स मम देवर्षिसत्तमः । ततो मामभ्यनुज्ञाय प्रविष्टो ह्यश्ववाहनं ।

॥ व्यास उवाच ॥ श्रुत्वा तु पार्थिवश्चेतसंवर्त्तः प्रमुदं गतः । एतावद्दशमयेवं ब्रूयामिति सोऽब्रवीत् ।

ततो मरुत्तमुक्त्वतो वाचा निर्भक्षयन्निव । क्लृप्तया ब्राह्मणो राजन् पुनः पुनरयाब्रवीत् ।

वातप्रधानेन मथा स्त्रिचक्षवश्चर्त्तिना । एवं विवृत्तरूपेण कथं याजितुमिच्छसि ।

भ्राता मम समर्थश्च वासेवेन च मङ्गतः । वर्त्तते याजने चैव तेन कर्त्तव्यं क्विण्णकारय ।

गार्हस्थ्यश्चैव याज्याश्च सर्वा गृह्याश्च देवताः । पूर्वजेन समाकृतिं शरीरं वर्त्तितं त्विदं ।

नार्हं तेनाननुज्ञातस्त्वामाविविन्ति कर्हिचित् । याजयेयं कथञ्चिद्दे स हि पूज्यतमो मम ।

स त्वं वृहस्पतिं गच्छ तमनुज्ञाय चाप्रज । ततोऽहं याजयिष्ये त्वा यदि यष्टुमिच्छसि ।

॥ महत्त उवाच ॥ वृहस्पतिं मनः पूर्वमेतं वचनं तच्छ्रुत्वा । न सा कामवते यावन्मयो वाचवकास्वया । ११८

अमरं यावन्मासाद्य यावन्विद्ये न मानुषं । प्रक्रेष प्रतिपिड्वाऽहं महत्तं मा सा याजय ।
स्युते च मया विप्र सदा वै स तु पार्थिवः । एवमस्त्विति चाप्युक्तो आत्मा ते वसवृषदा ।
न मामभिगतं प्रेम्णा चाख्यमे न वुभूवति । देवराजं समानित्वा तदिदं मुनिपुङ्गव ।

सोऽहमिच्छामि भवता सर्व्वेकेनापि याजितुं । कामये समतिक्रान्तुं वाचवं तत्कृतैर्गुणैः । ११९

न हि मे वर्त्तते बुद्धिर्गन्तुं ब्रह्मन् वृहस्पतिं । प्रत्याख्यातश्च तेनास्मि तयाऽनपकृते सति ।

॥ संवर्त्त उवाच ॥ चिकीर्षसि यथाकामं सर्व्वमेतत्पथि भुवं । यदि सर्व्वानभिप्राद्यान् कर्त्ताऽऽवि मम पार्थिव ।

याव्यमानं मया हि त्वा वृहस्पतिपुरन्दरौ । द्विपेतां समभिक्रुद्वावेतदेकं समर्थये ।
सैर्यमत्र कथं भि स्यात् स तं निःसंशयं कुरु । क्षुपितस्त्रं न हीदानो भस्त्रोऽकुर्यां सवाञ्छरे ।

॥ महत्त उवाच ॥ यावत्तपेत् सहस्रांशुक्षिण्डेरंशापि पर्व्वताः । तावन्नाकोश लभेयं त्यजेयं सङ्गतं यदि ।

मा चापि शुभबुद्धित्वं लभेयमिति कर्त्तव्यं चित् । विषयेः सङ्गतं चास्तु त्यजेयं सङ्गतं यदि । १२०

॥ संवर्त्त उवाच ॥ अविशित शुभा बुद्धिः श्रूयतां तव कर्त्तव्यं । याजनं हि ममाधिवं वर्त्तते हृदि पार्थिव ।

अभिधास्ये च ते राजन्नस्यं ब्रह्ममुत्तमं । येन देवान् सगन्धर्व्वान् शक्रश्चाभिमविश्वमि ।

न तु मे वर्त्तते बुद्धिर्धने याव्येषु वा पुनः । विप्रिद्यन्तु करिष्यामि भ्रातुवेन्द्रस्य चोभयोः ।

गमयिष्यामि प्रक्रेष समतामपि ते भुवं । प्रियश्च ते करिष्यामि सत्यमेतद्रवोमि ते ।

इति श्रीमहाभारते आर्यमेधिके पर्व्वणि चतुर्थेऽध्याये संवर्त्तमन्त्रोये सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

॥ संवर्त्त उवाच ॥ गिरिर्हिमवनः पृष्ठे मन्त्रवाक्त्राम पर्व्वतः । तयते यत्र भगवंशरी नित्यमुमापतिः । १२१

वनस्पतीनां मुलेषु शृङ्गेषु विषभेषु च । गुहासु शैलराजस्य रमते सा यथासुखं ।

उमासहायो भगवान् यत्र नित्यं मधेश्वरः । आसौ शुक्लो महातेजा नानाभूतगणाढ्यतः ।

तत्र रुद्राश्च साध्याश्च विशेऽय वसवस्तथा । यमस्य बरुणश्चैव कुबेरस्य सहानुगः ।

भूतानि च पिशाचाश्च नासद्यावसिनो तथा । गन्धर्व्वः पुरसश्चैव यथा देवर्षयस्तथा । १२२

आदित्या महतश्चैव यातुधानाश्च सर्व्वशः । उपासन्ते महात्मानं बहुरूपमुमापतिं ।

रमते भगवांस्तत्र कुबेरानुचरैः सह । विकृतैर्विकृताकारैः क्रोडद्भिः श्रियवोपते ।

श्रिया ज्वलन् दृश्यते वै बालाः दिव्यसमद्युतिः । न रूपं शक्यते तस्य संस्थानं वा कथयन् ।

तज्जलपथ वीर्य्यश्च निर्दोषं जयताम्बर । मोक्षं न शिश्नं तत्र न वायुर्न च भास्करः ।

न जग लुप्त्यपासे वा न मृत्युर्न भयं नृप । तस्य शैलस्य पार्श्वेषु सर्व्वेषु जयतां वर ।

स्यन्तो जातरूपस्य रश्मयः सवितुर्षथा । रक्षन्ते तु कुबेरस्य सहायैरुद्यतायुधैः । १२३

चिकीर्षद्भिः कुबेरस्य प्रियं राजन्महात्मनः । तस्मै भगवते कृत्वा नमः शर्व्वैर्यवेधधे ।

रुद्राय त्रितिकृष्टाय सुरूपाय मुवर्त्तमे । कपर्दिने करालाय हर्ष्यस्त्रेण वरदाय च ।

व्यष्टेण पूषोदन्तभिदे वामनाय च त्रिवाय च । यान्यायाऽऽकरूपाय सद्गते शङ्कराय च ।

केन्नाय हरिकेशाय स्नायवे पुहपाय च । हरिनेत्राय मुष्णाय क्रावाधोत्तारणाय च ।
 भास्कराय सतीर्थाय देवदेवाय रंभसे । उष्णीषिणे सुवक्राय सहस्राक्षाय भीडुवे । १८
 गिरिजाय प्रज्जान्ताय यतये चीरवाससे । विन्दस्त्राय सिद्धाय सर्वदण्डधराय च ।
 मृगश्याधाय महते धन्विनेऽय भवाय च । बराय वीमवक्राय सिद्धमन्त्राय चतुर्वे ।
 हिरण्यवाहवे राजकुपाय पतये दिवां । खलिहानाय मोहाय सिद्धमन्त्राय वृष्यसे ।
 पशूनां पतये चैव भूतानां पतये नमः । वृषाय मातृभक्त्याय सेनान्वि मध्यमाय च ।
 सुवहस्राय मतये धन्विने भार्गवाय च । अजाय कृष्णनेत्राय विरूपाक्षाय चैव च । १९
 तीक्ष्णदंष्ट्राय तीक्ष्णाय वैशानरमुखाय च । महाद्युतयेऽनङ्गाय सर्वाय पतये दिवां ।
 विलोहिताय दीप्ताय दीप्ताक्षाय महौजसे । कपालमालिने नित्यं सुवर्षमुकुटाय च ।
 महादेवाय कृष्णाय व्यम्बकायानघाय च । क्रोधनायमृगंसाय सृष्टे वाङ्मालिने ।
 तथा उपाय पतये पशवेक्षन्तिवामसे । दण्डिने तप्ततपसे तथैवाङ्कुरकर्णसे ।
 सहस्रशिरसे चैव सहस्रचरणाय च । नमस्त्रिपुरविघ्नः पुरविघ्नः पुरविघ्ने । २०
 वसुरेतः सुवपुषे अमन्त्राय महाद्युते । पिनाकिने महादेवं महायोगिनमभ्ययं ।
 त्रिशूलहस्तं वरदं व्यम्बकं भुवनेश्वरं । त्रिपुरघ्नं त्रिनयनं त्रिलोकेशं महौजघं ।
 प्रभवं सर्वभूतानां धारणं धरणीधरं । ईशानं शङ्करं शर्वं शिवं विश्वेश्वरं भवं ।
 उमापतिं पशुपतिं विश्वरूपं महेश्वरं । विरूपाक्षं दशभुजं दिव्यगोवृषभध्वजं ।
 उग्रं स्नायुं शिवं शैत्रं शर्वं गौरीशमोश्वरं । गितिकृष्टमत्रं शुकं पृथुं पृथुं हरं वरं । २१
 विश्वरूपं विरूपाक्षं बभ्रुरूपमुमापतिं । प्रणय शिरसा देवमनङ्गाङ्गुहरं हरं ।
 शरणं शरणं याहि महादेवं चतुर्भुवं । एवं कृत्वा नमस्त मे महादेवाय रंभसे ।
 महात्मने चित्पते तत्सुवर्षमवाप्स्यसि । सुवर्षमा हरिष्यन्तस्तव गच्छन्तु ते नराः ।
 दद्युक्तं स वक्ष्येण चक्रे कारन्धमात्मजः । ततोऽतिमानुषं सर्वं चक्रे चक्ष्मण संविधिं ।
 सौवर्षानि च भास्वानि सद्यकुप्ताच शिन्पिण । वृहस्पतिस्तु तां श्रुत्वा महत्तस्य महोपतेः । २२
 समृद्धिमतिदेवेभ्यः सन्तापमकरोद्भुवं । स तथ्यमजो वैवर्षं कृत्वा चैव चागमत् परं ।
 भविष्यति हि मे शत्रुः संवर्त्ता वसुमनिति । तं श्रुत्वा भृशशक्तं देवराजो वृहस्पतिं ।
 अभिगम्यामरुतः प्रोवाचेदं वचनदा ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि आश्वमेधिके पर्वणे संवर्त्तमहत्तये अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

- ॥ इन्द्र उवाच ॥ कश्चित् मुखं त्रपिपि त्वं वृहस्पते कश्चिन्नोक्षाः परिचारकास्ते । कश्चिद्देवानां मुखकामोऽस्मि विप्र कश्चिद्देवास्ते परिपालयन्ति ।
- ॥ वृहस्पतिरुवाच ॥ सुखं स्वपे श्रयने देवराज तथा मनोक्षाः परिचारका मे । तथा देवानां मुखकामोऽस्मि नित्यं देवाय मां सुष्टुभं पालयन्ति ।

- ॥ इन्द्र उवाच ॥ सुतो दुःखं मानसं देहजं वा पाण्डुर्विवर्षस्य कुतश्चमद्य । आचक्ष मे ब्राह्मण यावदेताजिहन्मि सध्यास्तव दुःखकर्तृन् ।
- ॥ वृहस्पतिरुवाच ॥ मरुत्तमाज्जर्षधवन् यक्ष्यमाणं महायज्ञोत्तमदक्षिणेन । संवर्त्तौ याजयतीति मे भुतं तदिच्छामि न स तं याजयेत् ।
- ॥ इन्द्र उवाच ॥ सर्वान् कामाननुयातोऽसि विप्र यस्त्वं देवानां मन्त्रवित्सुपुरोधाः । उभौ च ते जगाम्बू व्यतीतौ किं संवर्त्तस्तव कर्त्ताऽद्य विप्र ।
- ॥ वृहस्पतिरुवाच ॥ देवैः सह त्वममुगन् प्रणुद्य जिघांससे चाप्युत मानुबन्धाम् । यं यं समृद्धं पश्यसि तत्र तत्र दुःखं सपत्नेषु समृद्धिभावः ।
- अतोऽस्मि देवेन्द्र विवर्णरूपः सपत्नो मे बद्धते तं निघ्नस्य । सर्वोपाथैर्षधवन् संनियच्छ संवर्त्तं वा पार्थिवं वा मरुत्तं । १११
- ॥ इन्द्र उवाच ॥ एहि गच्छ प्रहितो जातवेदो वृहस्पतिं परिदातुं मरुत्ते । अयं वै त्वां याजयिता वृहस्पतिस्तथाऽमरुश्चैव करिष्यतीति ।
- ॥ अग्निरुवाच ॥ अहं गच्छामि भगवन् दूतोऽद्य वृहस्पतिं परिदातुं मरुत्ते । वाचं सत्यां पुरुहन्तस्य कर्त्तुं वृहस्पतेश्चापचितिं चिकीर्षुः ।
- ॥ व्यास उवाच ॥ ततः प्रायाद्भूमकेतुर्गृह्णात्मा वनानि सर्वानि वीरुधस्यावष्टुम् । कामाद्दिमान्ने परिवर्त्तमानः काष्ठातिगो मातरिश्वेव मर्हन् ।
- ॥ मरुत्त उवाच ॥ आसुर्यमद्य पश्यामि रूपिणं वज्रिमागतं । आसनं सलिलं पाद्यं गाक्षोपानय वै मुने ।
- ॥ अग्निरुवाच ॥ आसनं सलिलं पाद्यं प्रतिगन्दामि तेऽनघ । इन्द्रेण तु समादिष्टं विद्धि मां दूतमागतं । ११२
- ॥ मरुत्त उवाच ॥ कश्चिच्छ्रीमान् देवराजः मुखो च कश्चिन्नाम्नान् प्रीयते धूमकेतो । कश्चिद्देवः अस्य वशं यथावत् प्रवृद्धित्वं मम कार्त्स्न्येन देव ।
- ॥ अग्निरुवाच ॥ शक्रो भृशं मुमुखो पार्थिवेन्द्र प्रीतिश्चेच्छत्यजरां वै त्वया सः । देवाश्च सर्वे वज्रगास्तस्य राजन् मन्देभं त्वं गृह्णामे देवराज्ञः ।
- यदर्थं मां प्राहिणोत्वस्यकाशं वृहस्पतिं परिदातुं मरुत्ते । अयं गुरुर्याजयतां नृप त्वं मर्त्यं सन्तममरं त्वां कोतु ।
- ॥ मरुत्त उवाच ॥ संवर्त्तौऽयं याजयिता दिजो मां वृहस्पतेरश्लिरेष तस्य । न चैवासौ याजयित्वा महेन्द्रं मर्त्यं सन्तं याजयन्नद्य शोभित् ।
- ॥ अग्निरुवाच ॥ ये वै लोका देवलोकं महान्तः सम्पास्यमे तान् देवराजप्रसादान् । त्वाञ्छेदभौ याजयेदै वृहस्पतिर्भुनं स्वर्गं त्वं जयेः कीर्त्तियुक्तः । ११३
- तथा लोका मानुषा ये च दिव्याः प्रजापतेश्चापि ये वै महान्तः । ते ते जिता देवराज्यं च कृत्वा वृहस्पतिर्याजयेत्तत्रेन्द्र ।
- ॥ संवर्त्त उवाच ॥ मा शैव त्वं पुनरागाः कयञ्चित् वृहस्पतिं परिदातुं मरुत्ते । मा त्वां धत्से चक्षुषा दारुणेन भङ्कुद्धोऽहं पावक त्वं निबोध ।
- ॥ व्यास उवाच ॥ ततो देवानगमद्भूमकेतुर्दाहाद्गीतो व्यथितोऽस्यत्पर्षवत् । तं वै दृष्ट्वा प्राह शक्रो महात्मा वृहस्पतेः सन्निधौ हस्यवाहं ।

१११

यत्नं मतः प्रहृती जातवेदी दृष्टस्वति परिदातुं मरुते । तत् किं प्राह व नृषी ब्रह्मणावः कश्चिदहः प्रपिबन्वति तव ।
॥ अग्निहवाच ॥ न ते वाचं रोचयते मरुतो दृष्टस्वतिरश्चिं प्राहिवीतु वः । संवतो मो वाचवित्तुमुवाच पुनः पुनः व

मवा प्रोच्यमानः ।

उवाचेदं मातुषा ये च दिव्याः प्रजापतेर्वे च कोका मवावाः । तांश्चिन्मिषं संविदभेन कृत्वा तयाऽपि ते श्वेषविति मतीतः ।
॥ इन्द्र उवाच ॥ पुनर्गन्वा पाषिर्वं तं कमेत्य वाचं वदीवं प्रापयन्वाचंयुक्तं । पुनर्व्युक्तो न करिष्यते वचसो ततो दक्षं वस्य
वर्त्ताऽपि तथै ।

॥ अग्निहवाच ॥ मन्वन्वाराद्यात्तयं तव दृष्टो विभेत्सहं वाचव तव मन्तु । मरुतो मामप्रोत्तोमरोवः संवतो वाचं
वरितवद्वाचयं ।

एवामन्वेः पुनरेवं कश्चिदृष्टस्वति परिदातुं मरुते । इत्येवं तं चक्षुषा दानकेन संभृष्टु इत्येवदर्वेचि ब्रह्म ।
॥ ब्रह्म उवाच ॥ तमेवान्वान्दहसे जातवेदी न हि मरुतो विद्यते भक्षकर्मो । मन्वन्वन्तं पर्वलोको विभेति चक्षुष्यं
वदमे इत्यवाह ।

॥ अग्निहवाच ॥ दिवं देवेन्द्र प्रचिवोच्च सर्वो संवेष्टयस्व स्वस्वलेनव ब्रह्म । एवंविधस्वोच वत्सवाभो कव इ वसिदिवं प्राःवहार ।
॥ इन्द्र उवाच ॥ न गच्छिकाकारयामं करेणं न चारिष्यामंप्रपिवामि वञ्जे । न दुर्वलोऽपि प्रहरामि वञ्चं कां मे सुखाय
प्रहरेत मर्त्यः ।

प्रजाजयेथं कालकेयान् प्रथिव्यामपाकर्षं दानवान्कारिषात् । दिवः प्रह्लादमवसानमानवं को मे सुखाय प्रहरेत
मानवः ।

॥ अग्निहवाच ॥ यत्र सूर्यातिं च्यवतोऽद्याजियस्यत् सदाश्विभ्यां योमनगृह्णादेकः । तत्त्वं क्रुष्टुः प्रत्ययेधीः पुरस्तात् सूर्याति
यञ्जे स्मर तं महेन्द्र ।

वञ्जे गृहीत्वा च पुरन्दर त्वं सम्प्रहार्यीऽख्यवनस्यातिघोरं । म ते विपः सह वञ्जेण बाहुमपागृह्णात्तपसा जातमसुः ।
ततो रोषात् सर्वतो घोररूपं सपञ्जनी जनयामाम भूयः । मद् नामानममुरं विचरूपं यं त्वं दृष्ट्वा चक्षुषो संन्यसीतः ।
हनुरेका जगतीस्त्वा तथैका दिवं गता महतो दानवस्य । महसं दत्तानां व्रतयोजनानां सुतीक्ष्णानां घोररूपं यभूव ।
वृत्ता स्तूना राजतस्तभ्रवर्णा दंष्ट्रास्यतसो इं व्रते योजनानां । स त्वान्दत्तान् विद व्रजभ्रवावश्विषांसया प्रहसमुद्यत्य घोरं ।
अपश्यस्व तत्तदा घोररूपं सर्वे वै त्वां ददृशुर्हृत्भनोयं । तस्माद्भीतः प्राञ्जलिस्रसं महर्षिभागच्छेयाः व्रणं दानवव्र ।
चाक्षुःक्ष्णानाद्ब्रह्मबलं गरीयो न ब्रह्मणः किञ्चिदन्यद्गरीयः । योऽहं जानन् ब्रह्मतेजो ययवन्न संवर्त्तं जेतुमिच्छामि ब्रह्म ।
इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधिके पर्वणि संवत्समरुतोये नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ इन्द्र उवाच ॥ एवमेतद्ब्रह्मबलं गरीयो न ब्राह्मणात् किञ्चिदन्यद्गरीयः । आविञ्चितस्य तु बलं न सृष्टे वञ्चं यस्मै प्रह
रिष्यामि घोरं ।

धृतराष्ट्र प्रहृती गच्छ मरुतं संवर्त्तं न ब्रह्मणं तं वदस्व । दृष्टस्वतिं त्वमुपशिक्षस्व राजन् वञ्चं वा ते प्रहरिष्यामि घोरं ।
॥ व्यास उवाच ॥ ततो गत्वा धृतराष्ट्रो नरेन्द्रं प्रोवाचेदं वचनं वासवस्य ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ गन्धर्व्यं वै धृतराष्ट्रं निबोध त्वामागतं वक्रुकामं नरेन्द्र । ऐन्द्रं वाचं गृह्णामे राजसिंहं यत् प्राह लोका
धिपतस्यहात्मा ।

दृश्यन्ति वाग्वन्तं त्वं हृषीकेश वक्ष्ये वा ते महर्षिभ्यामि होरं । वक्ष्येदेतन्न करिष्ये मे सहितदेतावद्विष्ये त्वया । १०

॥ महत्त उवाच ॥ तं शैवीन्देव्यं पुरन्दरस्य विश्वेदेवा वसवश्चाग्निवौ च । निचक्राद्दे निष्कृतिर्गोसि कोमे महत् पापं ब्रह्म ह
त्यासमे तत् ।

दृश्यन्तिर्गोस्यतां महर्षे देवत्रेते वक्ष्यन्तां वरिष्ठं । संवर्त्तो मां याजयिताऽथ राजन् ते वाक्त्वं तन्न वा रोचयामि ।

॥ महर्षे उवाच ॥ जेतो नारः श्रुतां वासवस्य नभस्समे मर्ष्यते राजर्षिह । श्वानं वक्षं मोक्ष्यते ते महर्षः श्वमे राजं
सिन्धुतामेव कालः ।

॥ श्वस उवाच ॥ इत्थेवमुक्त्वा धृतराष्ट्रेण राजा श्रुत्वा नारं नरतो वासवस्य । तपोनित्यं धर्मविदां वरिष्ठं संवर्त्तं तं ज्ञाप
यामास कार्थ्यं ।

॥ महत्त उवाच ॥ इममात्मनं ब्रह्ममात्मनारादध्वा कूरं तेन न दृश्यतेऽथ । प्रपद्येऽहं ब्रह्मं विप्रेक त्वत्तः प्रयच्छ तस्मादभवं
विप्रमुश्व । ११

अथमायाति वै वक्षी दिशो वै धोतयन् दृष्ट्वा । अमानुषेण धोरणं सदस्यास्त्वामिता हि नः ।

॥ संवर्त्त उवाच ॥ भयं ब्रह्माज्ञोतु ते राजर्षिह प्रणोत्येऽहं भयमेतत् सुधारं । संस्तश्चिन्या विद्यया क्षिप्रमेव मा भैक्ष्यमस्या
भिमतान् प्रतीतः ।

अथ संस्तश्चयिष्यामि माभैक्ष्यं ब्रह्मते नृप । सर्व्वेवामेव देवानां चयितान्यायुधानि मे ।

दिशो वक्षं भजतां वायुरेतु वधं भूत्वा वर्धतां कालनेषु । चापः प्रवन्धन्त्वाश्चे तृथा च सौदामिनी दृश्यतां मा विभैक्ष्यं ।

वक्रिर्देवस्त्रातु वा मर्ष्यतस्ते कामान् सर्व्वान् वर्धतु वासवो वा । वक्षं तथा स्त्रापयतां वधाथ महाघोरं ब्रह्ममात्मनो जौषेः १२

॥ महत्त उवाच ॥ धोरस्त्रायं श्रूयते वै महास्त्रानो वक्ष्यैवः सहितो माहतेन । आत्मा हि मे प्रयत्यते मुञ्च्युर्ब्रह्म मे
स्त्रास्यं जायते विप्र चाद्य ।

॥ संवर्त्त उवाच ॥ वक्ष्यादग्राज्ञोतु भयं तवाद्य वातो भूत्वा हन्ति महर्षे वधं । भयं त्यक्त्वा वरमन्यं तृषीष्य कन्ते कामं मन
सा साधयामि ।

॥ महत्त उवाच ॥ इन्द्रः साक्षात् महमाऽभ्येतु विप्र हविर्धेभ्यो प्रतिवृत्तातु पैव । स्वस्वं धि स्थं चैव जुषन्तु देवा ऊनं सोमं
प्रतिवृत्तन्तु पैव ।

॥ संवर्त्त उवाच ॥ अयमिन्द्रो हरिभिरायाति राजन् देवैः सर्व्वैस्त्वरितैस्त्वयमानः । मन्वाङ्गतो यज्ञमिदं ममाद्य पयस्त्रेणं
मन्वाविस्त्राकाथं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो देवैः सहितो देवराजो रथे युक्तान् तान् शरीन् वाजिमुख्यान् । आयासश्चमस्य राज्ञः पिपासुरा
विसितस्त्राप्रमेयस्य सोमं । १३

तमायात्वं सहितं देवभैः प्रत्युद्यथौ सपुरोधो महत्तः । चक्रं पूजां देवराजाय चाग्यां यथाश्रास्त्रं विधिवन् प्रीयमाणः ।

॥ संवर्त्त उवाच ॥ स्त्रागतं ते पुरुङ्गतेह विदन् यज्ञोऽप्यथं सन्निहिते तद्योन्द्र । द्वाशुभ्यते बलवृत्तं भूयः पिवस्व सोमं सुतम
द्य तं भया ।

॥ महत्त उवाच ॥ शिवेन मां पश्यन्महत्तुऽस्तु प्राप्नो यज्ञः सफलं जिवितं मे । अथं यज्ञं कुरु तेने सुरेन्द्र दृश्यतेरेवरजो विप्रमुश्वः

॥ इन्द्र उवाच ॥ जानामि ते गुरुमेतं तपोधनं वृहस्पतेरनुजं तीर्यतेजसं । यस्याङ्गानादागतोऽहं नरेन्द्र प्रीतिर्मेऽद्य त्वयि
मन्युः प्रमदः ।

॥ संवत्सं उवाच ॥ यदि प्रीतस्त्वमसि वै देवराज तस्मात् स्वयं प्राधि यज्ञे विधाने । स्वयं भागान् कुर्व सर्वान् सुरेन्द्र जाना
त्वयं सर्वलोकस्य देव ।

॥ व्यास उवाच ॥ एवमुक्तस्वाङ्गिरसेन ब्रह्मः समादिदेश स्वयमेव देवान् । सभाः क्रियन्तामावसथास्य मुखाः सहस्रब्रह्मिण
भूताः सप्तद्वीपाः ।

कृताः स्थूणाः कुरुतारोहणानि मन्त्रध्वजाणामपरसाक्षैश्च ब्रीध । यत्र नृत्येरंस्वपरसः समस्ताः स्वर्गोपमः क्रियतां यज्ञ
वाटः ।

इत्युक्त्वास्ते चक्रुराशुः प्रतीता द्विवीकसः ब्रह्मवाक्यास्त्रेन्द्र । ततोवाक्यं प्राह राजानमिन्द्रः प्रीतो राजन् पूज्यमानो मरुत्तं ।
एष त्वयाऽहमिह राजन् समेत्य ये चाप्यन्ये तत्र पूर्वं नरेन्द्र । सर्वज्ञान्या देवताः प्रीयमाणा हविस्तुभ्य प्रतिवृत्तन्तु राजन् ।
प्राप्तेयं वै लोहितमालम्बन्तां वैश्वदेवं बभूवुः रूपं हि राजन् । नीलं चोच्छ्राणं भेषमयालभन्तां चतुर्दशैश्चैव संप्रदितुं
द्विजाग्याः ।

ततो यज्ञो ववृधे तस्य राजन् यत्र देवाः स्वयं मन्त्रानि जहृः । यस्मिन् ब्रह्मो ब्राह्मणैः पूज्यमानः सदस्वोऽभूद्भूरिमान् देव
राजः ।

ततः संवत्संश्चैत्यगतो महात्मा यथा वक्रिः प्रज्वलितो दितीयः । हवींश्चुषेराह्वयन्देवसेवान् जुहावाग्नौ मन्त्रान् सुप्रतीतः ।
ततः पीत्वा बलभित् सोममग्नये चै चाप्यन्ये सोमपा देवसंघः । सर्वैः नुज्ञाताः प्रथयुः पार्थिवेन यथायोष तर्पिताः प्रीतिमन्त्रः ।
ततो राजा जातरूपस्य राज्ञोन् पदे पदे कारयामास वृष्टः । द्विजातिभ्यो विष्टजन् भूरिविक्तं रराज विन्तश्च इवारिहन्ता ।
ततो विन्तं विविधं सन्निधाय यथात्साहं कारयित्वा च कोशं । अनुज्ञातो गुरुणा सन्निष्टत्य ब्रह्माम गामसिखां माग
रान्तां ।

एवं गुणः स बभूवैह राजा यस्य क्रतौ तत् सुवर्णं प्रभूतं । तत्त्वं समादाय नरेन्द्र विन्तं यजस्व देवाः सार्पयानो विधानैः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो राजा पाण्डवो वृष्टरूपः श्रुत्वा वाक्यं सत्यवत्याः सुतस्य । मनसिक्रेतेन विन्तेन यद्युं ततोऽमान्ये
सर्वत्रयामास भूयः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधिके पर्वणि संवत्संमरुत्तोये दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्ते नृपतौ तस्मिन् व्यासेनाद्भुतकर्षणा । वासुदेवो महातेजास्ततो वचनमाददे ।

तं नृपं दीनमनसं निहतज्ञातिबान्धवं । उपभ्रुतमिवादित्यं सधूममिव पावकं ।

निर्विलसमनसं पार्थं ज्ञात्वा वृष्णिकुलोदहः । आश्यामयन् धर्मसुतं प्रवक्तुमुपचक्रमे ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ सर्वं जिह्मं मृत्युपदमार्जवं ब्रह्मणः पदं । एतावान् ज्ञानविषयः प्रलापः किं करिष्यति ।

नैव ते निष्ठितं कर्म नैव ते ब्रह्मवो जितः । कथं ब्रह्मं जरीरस्वमात्मनो नावबुध्यसे ।

अत्र ते वर्णयिष्यामि यथाधर्मं यथाश्रुतं । इन्द्रस्य सह वृत्रेण यथा युद्धमवर्त्तत ।

वृत्रेण वृथिवी व्याप्ता पुरा किल नराधिप । स दृष्ट्वा वृथिवीं व्याप्तां गन्धस्य विषये हते ।

धराहरणदुर्गन्धो विषयः समपद्यत । अतःकतुस्तुकोपाय गन्धस्य विषये हते ।
 वृषस्य न ततः कुड्डो घोरं वक्ष्यमवाहजत् । स बध्यमानो वज्रेण सुभ्रं भूरितेजसा ।
 विवेक सहसा तोयं जपाह विषयं ततः । अस्तु वृषगृहीतासु रसे च विषये हते ।
 अतःकतुरतिकुड्डस्तत्र वक्ष्यमवाहजत् । स बध्यमानो वज्रेण तस्मिन्मिमततेजसा ।
 विवेक सह सा ज्योतिर्गपाह विषयं ततः । व्याप्ति ज्योतिषि वृत्रेण रूपेऽप्य विषये हते ।
 अतःकतुरतिकुड्डस्तत्र वक्ष्यमवाहजत् । स बध्यमानो वज्रेण तस्मिन्मिमततेजसा ।
 विवेक सह सा वायुं जपाह विषयं ततः । व्याप्ति वायौ तु वृत्रेण रूपेऽप्य विषये हते ।
 अतःकतुरतिकुड्डस्तत्र वक्ष्यमवाहजत् । स बध्यमानो वज्रेण तस्मिन्मिमततेजसा ।
 आकाशमभिद्राव जपाह विषयं ततः । आकाशे वृषभूतेऽप्य ब्रह्मे च विषये हते ।
 अतःकतुरतिकुड्डस्तत्र वक्ष्यमवाहजत् । स बध्यमानो वज्रेण तस्मिन्मिमततेजसा ।
 विवेक सहसा शकं जपाह विषयं ततः । तत्र वृषगृहीतस्य मोहः समभवत्प्रदानम् ।
 रयन्तरेण तं तात वशिष्ठः प्रत्यबोधयत् । ततो वृत्रं शरीरस्थं जघान भरतर्षभ ।
 अतःकतुरदृश्येन वज्रेणैतीह नः सुतं । इदं धर्मरहस्यं वै शक्रेणैकं महर्षिषु ।
 ऋषिभिर्य मम प्रोक्तं तन्निबोध नराधिप ।

१०
११
१२
१३
१४
१५
१६
१७
१८
१९
२०

इति श्रीमहाभारते आत्मभिक्षापर्वणि आत्मभिक्षापर्वणि ह्यष्टधर्मसंवादे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

॥ वासुदेव उवाच ॥ द्विविधा जायते व्याधिः प्रागेरे मानसस्तथा । परस्परं तयोर्ज्या निर्दहं नोपपद्यते ।

शरीरे जायते व्याधिः प्रागेरः स निगद्यते । मनसो जायते व्याधिर्मानसः स निगद्यते ।
 शीतोष्णौ चैव वायुश्च गुणा राजन् शरीरजाः । तेषां गुणानां साम्यञ्च तदाहुः स्वस्वस्वत्वं ।
 उष्णेन बाध्यते शीतं शीतेनोष्णञ्च बाध्यते । मत्वं रजस्तमसंति च य आत्मगुणाः स्मृताः ।
 तेषां गुणानां साम्यञ्चतदाहुः स्वस्वस्वत्वं । तेषामन्यतमोऽस्मिन् विधानमुपदिश्यते ।
 चर्षेण बाध्यते शोको हर्षः शोकेन बाध्यते । कश्चिदुःखे वर्त्तमानः सुखस्य स्मर्त्तुमिच्छति ।
 कश्चित् सुखे वर्त्तमानो दुःखस्य स्मर्त्तुमिच्छति । स त्वं न दुःखी दुःखस्य न सुखी सुमुखस्य वा ।
 स्मर्त्तुमिच्छसि कैस्तेन किमन्यदुःखविभ्रमात् । अथवा ते स्वभावोऽयं येन पार्थवैक्यस्ये ।
 इच्छा सभागतां हृष्यामेकवर्त्तां रजस्वलां । मियतां पापदुपुष्पाणां न तस्य स्मर्त्तुमर्हसि ।
 प्रजाजनस्य नगरादजिनैश्च विवाभनं । महारथनिवासस्य न तस्य स्मर्त्तुमर्हसि ।
 जटासुरात्परिक्रिष्वस्त्रभेजेन चाहवः । सैन्धवाश्च परिक्रेशा न तस्य स्मर्त्तुमर्हसि ।
 पुनरज्ञातवर्थाणां कीचकेन पदा बधः । याज्ञसेनापत्तया पार्थ न तस्य स्मर्त्तुमर्हसि ।
 यच्च ते द्रोणभीष्माभ्यां युद्धमासीदग्निन्दम । मनभैकेन योद्धव्यं तत्ते युद्धमुपस्थितं ।
 तस्माद्भ्युपगमन्व्यं युद्धाय भरतर्षभ । परमव्यक्तरूपस्य पारं युक्त्वा स्वकर्षाभिः ।
 यच्च नैव शरैः कार्येण सत्यैर्न च बन्धुभिः । आत्मनैकेन योद्धव्यं तत्ते युद्धमुपस्थितं ।

१२१
१२२
१२३
१२४
१२५
१२६
१२७
१२८
१२९
१३०
१३१

तस्मिन्ननिर्मिते युद्धे कामशशां गमिष्यति । एतच्छाला तु योन्नेव क्षतक्षयो भविष्यति ।

एतां बुद्धिं विनिश्चित्य भूतानामार्गतिं गतिं । पित्रपैतामहं युतं प्राधि राव्यं यथोचितं ।

१२'

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधिके पर्वणि कृष्णधर्मसंवादे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

॥ वासुदेव उवाच ॥ न वाञ्छं द्रव्यसुसृज्य सिद्धिर्भवति भारत । शरीरं द्रव्यसुसृज्य सिद्धिर्भवति वा न वा ।

वाञ्छद्रव्यविमुक्तस्य शरीरस्य च यत्कृतः । यो धर्मो यत् सुखं चैव दिवतामसु ततया ।

द्वारस्तु भवेन्नृत्युस्त्ववरं ब्रह्म प्राशतं । ममेति च भवेन्नृत्युर्न ममेति च प्राशतं ।

ब्रह्मसृत्यु ततो राजशात्मन्वेव स्ववर्षितौ । अदृश्यमानौ भूतानि योजयेतामसंश्रयं ।

अविनाशोऽस्य सत्त्वस्य निधतो यदि भारत । भित्वा शरीरं भूतानामहिंसां प्रतिपद्यते ।

१२२

सन्धाऽपि पृथिवीं कृत्वा सहस्रावरजङ्गमां । ममत्वं यस्तु भवैव स्वात् किं तथा स करिष्यति ।

अथवा वसतः पार्थ वने वन्देन जीवतः । ममता यस्तु द्रव्येषु सृष्ट्योरासौ स वर्तते ।

वाञ्छान्तराणां ब्रह्मणां स्वभावं यश्च भारत । यो न पश्यति तद्भूतं मुच्यते स महाभयात् ।

कामात्मानं न प्रशंसन्ति लोके नेहाकामा काचिदस्ति प्रवृत्तिः । सर्वे कामा मगधोऽङ्गप्रभूता यान् पण्डितः संहरते विचिन्त्य ।

भूया भूया जन्मनोऽभ्यासयोगात् योगो योगं सारमार्गं विचिन्त्य । दानस्य वेदाध्ययनं तपस्य काव्यानि कर्माणि च वैदि

कानि ।

१२३

ब्रतं यज्ञं नियमान् ध्यानयोगान् कामेन यो नारभति विदित्वा । यद्यथायं कामयते स धर्मो नयो धर्मो नियमस्तस्य मूलं ।

अत्र गाथाः कामगीताः कीर्त्तयन्ति पुराविदः । शृणु संकीर्त्तमानासा निखिलेन युधिष्ठिर ।

नाहं ब्रह्मोऽनुपायेन हन्तुं भूतेन केनचित् । यो मां प्रयतते हन्तुं ज्ञात्वा प्रहरणे वसं ।

तस्य तस्मिन् प्रहरणे पुनः प्रादुर्भवाम्यहं । यो मां प्रयतते हन्तुं यज्ञैर्विविधदक्षिणैः ।

जङ्गमैस्त्रिव धर्मात्मा पुनः प्रादुर्भवाम्यहं । यो मां प्रयतते हन्तुं देवैर्नैदान्साधनैः ।

१२४

स्यावरेस्त्रिव धर्मात्मा तस्य प्रादुर्भवाम्यहं । यो मां प्रयतते हन्तुं धृत्या सत्यपराक्रमः ।

भावो भवामि तस्याहं स च मां नावनुध्यते । यो मां प्रयतते हन्तुं तपसा शंसितप्रतः ।

ततस्तपसि तस्याथ पुनः प्रादुर्भवाम्यहं । यो मां प्रयतते हन्तुं मोक्षमाश्नाय पण्डितः ।

तस्य मोक्षरतिस्तस्य नृत्यामि च हसामि च । अबध्यः सर्वभूतानामहमेक मनातनः ।

तस्मान्त्वमपि तं कामं यज्ञैर्विविधदक्षिणैः । धर्मैः कुरु महाराज तत्र ते स भविष्यति ।

१२५

यजस्य वाग्निमेधेन विधिवद्दक्षिणावता । अन्यैश्च विविधैर्धनैः ससृद्धेराप्तदक्षिणैः ।

मा ते व्यथाऽस्तु निहतान् बन्धून् वीक्ष्य पुनः पुनः । न ब्रह्मोऽसौ पुनर्द्रष्टुं ये हतास्मिन् रथागिरि ।

स त्वमिष्ट्वा महायज्ञैः ससृद्धेराप्तदक्षिणैः । लोके कीर्त्तिं परां प्राप्य गतिमग्नां गमिष्यसि ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधिके पर्वणि कृष्णधर्मसंवादे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं ब्रह्मविधैर्वाक्यैर्भूमिभिश्चैस्त्रयोधनैः । समाश्रयत राजावर्षतव न्युर्धुधिष्ठिरः ।

योऽनुजीतो भगवता विष्टरस्तवसा स्वयं । देपायमेन कृष्येन देवस्थानेन वा विभुः ।

१२६

नारदेनाथ भीमेन नकुलेन च पार्थिवः । कृष्णया वसुदेवेन विजयेन च भीमता ।
 अन्येषु पुरुषथात्रैर्नास्त्यैः शान्तिदृष्टिभिः । यजसात् शोकं दुःखं यन्तापस्यैव मानवं ।
 अश्वयामास देवांसु ब्राह्मणांसु युधिष्ठिरः । कृष्णाऽथ प्रेतकार्याणि वभूवन्तं च पुनर्नृपः ।
 अश्वशामस्य धर्मात्मा प्रियवीं शानराज्वरं । प्रशान्तयेताः कौरव्यः खराख्यं प्राप्य केवलं ।
 याससु नरदस्यैव तांशान्दानमवोत्सृज्यः । आश्वामितोऽस्यं प्राश्वृष्टैर्भवेद्भिर्भुजिपुङ्गवैः ।
 न सुखमपि मे किञ्चिद्भुजोक्तमिदं विद्यते । अर्थस्य सुमहान् प्राप्तो येन यस्यामि देवताः ।
 पुरस्कृत्याद्य भवतः समानेष्वामरे मखं । हिमवन्तं तथा मुत्ता नमिष्यामः पितामह ।
 ब्रह्माख्यो हि देवः स श्रुयते द्विजसत्तम । तथा भगवता चित्रं कस्यापि ब्रह्मभक्तिं ।
 देवविधा नारदेन देवस्त्वामेव वैव हि । नाभागधेयः पुरुषः कस्यिदेवंविधान् गुरुम् ।
 लभते व्यसनं प्राप्य सुहृदः साधुमन्त्रान् । एवमुक्त्वास्तु ते राजा सर्वं एव महर्षयः ।
 अभ्यनुज्ञाय राजानं तथा तौ कृष्णकाल्पौ । पश्यतामेव सर्वेषां तवैवाद्भुतं ययुः ।
 ततो धर्मसुतो राजा तथैवापाविशत् प्रभुः । एवं नातिमहान् कालः स तेशामश्वमेतं ।
 कुर्मन्तां शौचकार्याणि भोजनस्य निधने तदा । महादानानि विप्रेभ्यः ददतामोर्द्धरेचिकं ।
 भोजनकर्णपुरोगाणां कुकुरां कुरुसन्तमः । बह्वितो धृतराष्ट्रण स ददौ चोर्द्धरेचिकं ।
 ततो दत्त्वा बभूवधनं विप्रेभ्यः पाण्डुरधनः । धृतराष्ट्रं परस्कृत्य प्रविवेकं गजाङ्गयं ।
 स समाश्रास्य पितरं प्रज्ञाचक्षुवमीश्वरं । अश्वश्राद्धं च धर्मात्मा प्रियवीं भ्रातृभिः सह ।
 इति श्रीमहाभारते अश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधिके पर्वणि चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

१८

१८१

१९०

॥ जनमेजय उवाच ॥ विजिते पाण्डुवेषु प्रशान्ते च द्विजोत्तम । राष्ट्रे किं चक्रुस्त्वोरौ वासुदेवधनस्रथौ ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विजिते पाण्डुवेषु तु प्रशान्ते च विश्राम्यते । राष्ट्रे बभूवतुर्दशैः वासुदेवधनस्रथौ ।
 विजज्ञाने मुदा युतौ दिवि देवेशराविव । तौ वनेषु विचित्रेषु सरसु गिरिसारुषु ।
 तीर्थेषु चैव पुष्पेषु पल्लवेषु नदीषु च । चक्रममाणौ संहृष्टावशिनविव नन्दने ।
 इन्द्रप्रस्य महात्मानि रेमतुः कृष्णपाण्डवौ । प्रविश्य तां सभां रम्भां विजज्ञानेऽमराविव ।
 तत्र युद्धकथासिन्धाः परिज्ञानासु पार्थिव । कथायोगे कथायोगे कथयामासतुः सदा ।
 खवीणां देवनानासु वंशंस्तावाहतुसदा । प्रीयमाणौ महात्मानौ पुराणावृषिसन्तमौ ।
 मधुरास्तु कथासिन्धासिन्धार्थपदनिययाः । निश्चयज्ञः स पार्थाय कथयामास केज्वरः ।
 पुत्रलोकाभिसन्तं ज्ञातीनासु महस्तवः । कथाभिः ब्रमथामास पार्थं शौरिर्जनाईनः ।
 स तमाश्रास्य विधिवद्विज्ञानज्ञो महानथाः । अपहृत्वात्मनो भारं विजज्ञामेव शान्ततः ।
 ततः कथाने मेविन्दो गुडाकेतुमुवाच च । शान्तयन् स्रष्टुष्या वाचा हेतुयुक्तमिदं वचः ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ विजितेयं धरा कृष्णा सव्यसाचिन्परम्प । तदाहवसनास्मिद्य राजा धर्मसुतेन च ।
 अश्वपलां मर्षो भुङ्क्ते धर्मात्मा युधिष्ठिरः । भीमसेनप्रभाषेण समवोसु नरोत्तम ।

१९१

१९०

धर्मोऽपि राज्ञो धर्मोऽपि प्राप्तिं राज्यमकच्छकं । धर्मोऽपि निहतः सञ्जीव च राज्ञा सुबोधनः । १८९
 अधर्मैरुच्ये लुब्धाः सदा चाप्रियवादिनः । धार्तराज्ञा दुरात्मज्ञानः सानुबन्धा निपातिताः ।
 प्रशान्तामखिलां पार्थ पृथिवीं पृथिवीपतिः । भुङ्क्ते धर्मोऽसुतो राजा त्वया गुप्तः कुकुरद्वय ।
 रमे चाहं त्वया सार्द्धमरुष्येऽपि पाण्डव । किमु यत्र जगोऽयं वै पृथा चामिषकर्वण ।
 यत्र धर्मोऽसुतो राजा यत्र भोगो महाबलः । यत्र माद्रवतीपुत्रौ रतिसत्तत्र परा मम ।
 तथैव स्वर्गकल्पेषु सभोद्देशेषु भारत । रमणीयेषु पण्डेषु सहितस्य त्वयाऽनघ । १९०
 कालो मह्यं स्वतीतो मे दूरस्त्रमुपपश्यतः । बलदेवश्च कैरव्य तयाऽन्याम् वृष्णिपुङ्गवान् ।
 सोऽहं गन्तुमभीक्ष्णामि पुगे दारवतीं प्रति । रोचतां गमनं मह्यं तवापि पुरुषर्षभ ।
 उक्त्वा बह्वविधं राजा तत्र तत्र युधिष्ठिरः । सह भीष्मेण यद्युक्कमस्माभिः शोककारिते ।
 शिष्टेऽपि युधिष्ठिरोऽस्माभिः शान्ता सन्धि पण्डितः । तेन तद्वचनं सम्यक् गृहीतं सुमहात्मना ।
 धर्मपुत्रे हि धर्मोऽपि कृतज्ञे सत्यवादिनि । सत्यं धर्मो मतिस्वाग्मा स्थितिश्च सततं चिरा । १९१
 तत्र गत्वा महात्मानं यदि ते रोचतेऽर्जुन । अस्मद्गमनसंयुक्तं वचेद् ब्रूहि जनाधिप ।
 न हि तस्याप्रियं कुर्यां प्राणत्यागोऽप्युपस्थिते । कुतो गन्तुं महाबाहो पुगे दारवतीं प्रति ।
 सर्व्वन्त्विदमहं पार्थ तत्रोतिहेतुकाम्यया । ब्रवीमि सत्यं कैरव्य न मिथ्यैतत् कथञ्चन ।
 प्रयोजनञ्च निवृत्तमिह वशि ममाङ्गुल । धार्तराज्ञो हतो राजा सबलः सपदानुगः ।
 पृथिवी च वशे पार्थ धर्मपुत्रस्य धीमतः । स्थिता समुद्रवलयया सप्रैश्वर्यनकामना । १९२
 चित्ता रत्नैर्बर्ज्जविधैः कुरुराजस्य पाण्डव । धर्मोऽपि राजा धर्मोऽपि पातु सर्व्वा वसुधरां ।
 उपास्यमानो मुनिभिः मिद्वैद्यापि महात्मभिः । स्वयमानस्य सततं बन्दिभिर्भरतर्षभ ।
 त्वं मया सह गत्वाऽयं राजानं कुरुवर्द्धनं । आपृच्छ कुरुवर्द्धनं गमनं दारकां प्रति ।
 इदं शरीरं वसु यच्च मे गृहे निवेदितं पार्थ युधिष्ठिरे नृपे । प्रियस्य मान्यशुद्धिमे युधिष्ठिरः सदा कुरुणामधिपे महामतिः ।
 प्रयोजनञ्चापि निवासकारणे न विद्यते मे तदृते नृपात्माज । स्थिता हि पृथ्वी तव पार्थ ज्ञाने गुरोः सुवृत्तस्य युधि
 स्थिरस्य च ।

इतीदमुक्तः स तदा महात्मना जनार्द्दनेनामितविक्रमोऽर्जुनः । तथेति दुःखादिव वाक्यमैरथजनार्द्दनं सम्युतिपूष्य पार्थिवः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्व्वणि अश्वमेधिके पर्व्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ समाप्तञ्च अश्वमेधिकं पर्व्वं ॥ १५ ॥

॥ अथ अनुगीतापर्व्वं ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ सभायां वसतोऽप्यत्र निहत्यारीश्वरात्मनोः । केशवार्जुनयोः का न कथा समभवत् द्विज ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हृष्येण सहितः पार्थ स्वराज्यं प्राप्य केवलं । तस्यां सभायां दिव्यायां विजहार मुदा युतः ।
 तत्र कश्चित् सभोद्देशं कर्णेद्देशमभं नृप । यदृच्छया तौ मुदितौ जगन्तुः सज्जनादृतौ ।
 ततः प्रतीतः हृष्येण सहितः पाण्डवोऽर्जुनः । निरीक्ष्य तां सभां रम्यामिदं वचनमब्रवीत् । १९३

विदितं मे महाबाहो संयामे वसुधैकिते । माहात्म्यं देवकीमातस्य ते स्वप्नेनरं ।
 यत्तद्भगवता प्रोक्तं पुरा केचन भेददान् । तत् सर्वं पुरयथाय नष्टं मे भ्रष्टकेतवः ।
 मम कौटुहलं त्वसि तेष्वर्षेषु पुनः पुनः । भवांस्य हारकां गन्ता न चिरादिव माधवः ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स्वमुक्त्वा तं ब्रह्मः फाल्गुनं प्रत्यभाषत । परिव्रज्य महतीनां वचनं वदताम्बरः ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ श्रितित्वं मया मुञ्चं ज्ञापितस्य सनातनं । धर्मं ब्रह्मपितृं पार्ष्णिं सर्वलोकांश्च ज्ञान्यताम् ॥ ११ ॥
 अमुञ्जा मायहीर्यन्तं तन्मे सुमहदप्रियं । न च वाऽस्य पुनर्भूयः सतिस्ते संभवति ।
 नूनमश्रद्धधानोऽपि दुर्बोधा श्रुति पाण्डव । न च ब्रह्मं पुनर्वक्तुमशेषेण धनञ्जय ।
 स हि धर्मः सुपर्याप्तो ब्रह्मणः पदिवेदने । न ब्रह्मं तस्यया भूयस्यया कर्तुमश्वेतः ।
 परं हि ब्रह्म कथितं योगयुक्तेन तन्मया । इतिहासन्तु वक्ष्यामि तस्मिन्नेवं पुरातनं ।
 यथा तां बुद्धिमाश्राव्य गतिमग्रेण गमिष्यमि । शृणु धर्मवतां श्रेष्ठ गदितं सर्वमेव मे ॥ १२ ॥
 आगच्छद्वाङ्मणः कश्चित् स्वर्गलोकादरिन्दम । ब्रह्मसोकाश्च दुर्दुर्धः सोऽस्माभिः पूजिताऽभवत् ।
 अस्माभिः परिपृष्टस्य यदाह भरतर्षभ । दिव्येन विधिना पार्थे तच्छृणुष्वविचारयन् ।
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ भोऽस्य धर्मं समाश्रित्य हृष्य यन्मामपृच्छ याः । भूतानामनुकम्पार्थं यन्मोह श्लेढनं विभो ।
 तन्नेऽहं भवप्रवक्ष्यामि यथावन्नधुसूदन । शृणुष्वःवहितो भूत्वा गदतो मम माधव ।
 कश्चिदिप्रस्तपोयुक्तः काश्यपो धर्मवित्तमः । आयसाद दिजं कश्चिदूर्ध्वःशामागतगमं ॥ १३ ॥
 गतागतेषु बभूवो ज्ञानविज्ञानपारगं । लोकतन्त्रार्थकुत्रलं ज्ञातार्थं सुखदुःखयोः ।
 जातोमरणतत्त्वज्ञं कविदं पुण्यपापयोः । इन्द्रहारमुचनोषानां कर्मभिर्द्वैहिनं गतिं ।
 चरन्तं भुक्तवत् मिदं प्रब्रान्तं संवनेन्द्रियं । दीप्यमानं श्रिया ब्राह्मण्यं काममापन्नं सर्वैः ॥
 अन्तर्ह्यानगतिश्चञ्च सुत्वा तन्नेन काश्यपः । तथैवान्निर्हितैः सिद्धैर्यत्नं चक्रधरैः सह ।
 संभाषमाणमेकान्तो समासोनञ्च तैः सह । यदृच्छया च गच्छन्तमसक्तं पवनं यथा ॥ १४ ॥
 तं समासाद्य मेधावो स तदा दिव्यसक्तमः । शरणां धर्मकामोऽस्य तपस्वी सुपनाहितः ।
 प्रतिपदे यथान्यायं दृष्ट्वा तन्महदह्वनं । विस्मितश्चाह्वनं दृष्ट्वा काश्यपस्त्वं द्विजोत्तमं ।
 परिचारणं महतां गुरुं तं पथ्यतोपयत् । उपपन्नञ्च तत्सर्वं श्रुतचारिचसंयुतं ।
 भावेनातिपथ्यैर्न गुरुवृत्त्या परम्परा । तस्यै तुष्टः स त्रिस्त्राय प्रसन्नो वाक्यमब्रवीत् ।
 सिद्धं परामभिप्रेक्ष्य शृणु मत्तो जनार्दन । ॥ १५ ॥
 ॥ सिद्ध उवाच ॥ विविधैः कर्मभिस्सात पुण्ययोगैश्च केवलैः । गच्छन्तोह गतिं मर्त्या देवलोके च संस्मितिं ।
 न कश्चित् सुखमत्यन्तं न कश्चिज्ज्ञानतो स्थितिः । स्वनाच महतो भ्रष्टो दुःखलभ्यात् पुनः पुनः ।
 अशुभा गतयः प्राप्ताः कष्टाणि पापभवनात् । काममन्युपरीतेन हृष्यया मोहितेन च ।
 पुनः पुनश्च मरणं जन्म चैव पुनः पुनः । आहारा विविधा भुक्ताः पीता नात्राविधाः स्वभाः ।
 मातरा विविधा दृष्टाः पितरश्च प्रयत्निधाः । सुखाणि च विविधाणि दुःखाणि च मयाऽनघ ॥ १६ ॥

प्रियैर्विवाहो बह्व्रजः संवाचसाप्रियैः सह । धनमाशुच संप्राप्तो कन्यापुत्रेणतद्वृत्तं ।
 अथमाणाः सुकष्टाश्च राजतः स्वजनात्तथा । शरीरा मानसाद्यापि केना धृष्टराक्षसाः ।
 प्राप्ता विमाननाशोपाबधवन्थाश्च दाहणाः । पतन्ति निरचे सैव घातनाश्च वनवधे ।
 जरा रोगाश्च सततं व्यसनानि च भूरिशः । लोकेऽस्मिन्ननुभूतानि इन्द्राणि श्रेष्ठं मया ।
 ततः कदाचिन्निर्वेदाशिराकाराशितेन च । लोकतन्त्रं परित्यजे दुःखार्त्नेन श्रेष्ठं मया ।
 लोकेऽस्मिन्ननुभूयार्त्तममं मार्गमनुष्ठितः । ततः सिद्धिरिदं प्राप्ता प्रवादादात्मनो मया ।
 नाहं पुनरिहागन्ता लोकानालोक्याम्बहं । आनिष्टेराप्रजासर्गादात्मनोऽपि गतोऽशुभाः ।
 उपलब्धा द्विजश्रेष्ठ तथेयं सिद्धिरुत्तमा । इतः परं गमिष्यामि ततः परतरं पुनः ।
 ब्रह्मणः पदमव्यक्तं मा ते भूदृच संशयः । नाहं पुनरिहागन्ता मर्त्यलोकं परन्तप ।
 प्रीतोऽस्मिन्ने महाप्राज्ञ ब्रूहि किं करवाणि ते । यदीषुत्पपन्नस्त्वं तस्य कालोऽयमागतः ।
 अभिजाने च तदहं यदर्थं मामुपागतः । अचिरान्तु गमिष्यामि तेनाहं त्वामचुचुदं ।
 भृशं प्रीतोऽस्मि भवतश्चित्रिणेन विचक्षण । परिपृच्छस्व कन्याणं भाषेयं तन्त्रवेष्टितं ।
 बह्व्रज मन्ये च ते बुद्धिं भृशं सस्युत्रयामि च । येनाहं भवता बुद्ध्या मेधावी अस्मि काश्यप ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगोतापर्वणि षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ ततस्तस्योपसंश्लेष पादौ प्रपन्नं सुदुर्ध्वचान् । पप्रच्छ तंश्च धर्मान् स प्राह धर्मपुत्रास्वरः ।
 ॥ काश्यप उवाच ॥ कथं शरीरं च्यवते कथञ्चैवोपपद्यते । कथं कष्टाश्च संभारान् संभरन् परिमुच्यते ।
 आत्मा च प्रकृतिं मुक्ता तच्छरीरं त्रिमुञ्चति । शरीरतश्च निर्मेकः कथमन्यत् प्रपद्यते ।
 कथं शुभाशुभे चायं कर्मानो स्वकृते नरः । उपभुङ्क्ते क्व वा कर्म विदेहस्यावतिष्ठते ।
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ एवं सन्देहितः सिद्धः प्रश्नःस्तान्प्रत्यभाषत । आनुपूर्व्येण वर्षेण्य तस्यै निगदतः शृणु ।
 ॥ सिद्ध उवाच ॥ आयुःकीर्त्तिकराणोह यानि कृद्यानि भवेने । शरीरग्रहणे यस्मिन्नेषु लोकेषु सर्व्वशः ।
 आयुःक्षयपरीतात्मा विपरीतानि भवते । बुद्धिर्व्यावर्त्तते चास्य विनाशे प्रत्युपस्थिते ।
 सत्त्वबलश्च कालश्च विद्वित्वा चात्मनस्तथा । अनिवेलमुपाश्रान्ति स्वविकृष्टान्नात्मवान् ।
 यदाऽयमतिकष्टानि सर्व्वाण्युपनिवेद्यते । अत्यर्थमपि वा भुङ्क्ते न वा भुङ्क्ते कदाचन ।
 दुष्टान्नामिपपानश्च सदन्त्योन्यविरोधि च । गतं चार्थमनं भुङ्क्ते नातिजोर्णेऽपि वा पुनः ।
 व्यायाममस्मिन्नाश्च व्यवायज्ञोपमेवते । मननं कर्मनोभादा प्राप्तं वेगं विधरथेत ।
 रमाभियुक्तमशं वा दिवास्वप्नश्च भवेते । अकान्नागते काले स्वयं दौषान् प्रकरोष्येत् ।
 स्वदोषकोपनाद्रेण लभते मरणान्तिकं । अपिबोद्धन्नादोनि परीतानि व्यवव्यति ।
 तस्य तैः कार्ष्णैर्जन्तोः शरीरं च्यवते तदा । जीविते प्रोच्यमानं तद्यथावदुपधारय ।
 ऊष्णं प्रकुपितः काये तीव्रवायुसमीरितः । शरीरमनुपर्थेत्स्य सर्व्वान् प्राणान् कृणुष्वि वै ।
 अत्यर्थं बलवान्नाश्च शरीरे परिकोपितः । भिनन्ति जीवन्त्यानानि कर्माणि विद्धि तत्त्वतः ।

ततः सवेदनो जीवः सद्यः प्रच्यवते करान् । शरीरं त्यजते अन्तुच्छमाशेषु गर्भेषु ।
 वेदनाभिः परीतात्मा तद्विद्धि दिव्यपत्तम । जातीनरकसंविद्याः सततं सर्वजनतयः ।
 दृश्यन्ते सत्यजन्तश्च शरीराणि दिव्यवर्भ । गर्भसंक्रमणे चापि कर्माणामतिवर्षे ।
 तादृशीमेव लभते वेदनां मानवः पुनः । भिन्नयन्त्रिरथ जेदमग्निः स ज्वलते नरः ।
 यथा पद्मसु भूतेषु सम्भूतत्वं निव श्चति । भैत्यात् प्रकृपितः श्वाचे तीव्रवायुसमीरितः ।
 यः स पद्मसु भूतेषु प्राषापाने श्वश्रितः । स गच्छत्यूर्ध्वगे वायुः कण्ठ्याकुक्षा शरीरिषं ।
 शरीरश्च जहात्येवं निरुच्छासश्च दृश्यते । स निरुच्छा निरुच्छासो निश्चीको हतचेतनः ।
 ब्रह्मणा सम्परित्यक्तो मृत इत्युच्यते नरः । स्तोत्राभिर्भैर्विजानाति इन्द्रियाथोन् शरीरभृत् ।
 तैरेव च विजानाति प्राणानाहारसम्भवान् । तत्रैव कुर्वते काये यः स जीवः समातनः ।
 तथा यथद्भवेद्युक्तं मक्षिपाते कश्चित् कश्चित् । तत्तन्मर्षं विजानोहि ब्राह्मणदृष्टं हि तत्तथा ।
 तेषु मर्षसु भिन्नेषु ततः स समुदीरयन् । आविश्य हृदयं जन्तोः सन्नद्याद्गु रणद्धि वै ।
 ततः सचेतनो जन्तुर्नाभिजानाति किञ्चन । तममा संवृतज्ञानः संवृतेष्वेव मर्षसु ।
 स जीवो निरधिष्ठानयाश्चते मातरिभ्यना । ततः स तं महोच्छ्वासं भृगुमुच्छ्वासं दाहयं ।
 निष्कामम् कल्पयत्यायु त शरीरमचेतनं । स जीवः प्रच्युतः कायात् कर्माभिः क्षैः समावृतः ।
 श्रमितः क्षैः शुभैः पुण्यैः पापैर्वाऽप्युपपद्यते । ब्राह्मणा ज्ञानसम्यग्ना यथावच्छ्रुतनिश्चयाः ।
 इतरं कृतपुण्यं वा तं विजानन्ति नचक्षैः । यथाऽन्वकारे खद्योतं लोयमानं तत्तप्तनः ।
 चक्षुषन्तः प्रपश्यन्ति तथा च ज्ञानचक्षुषः । पश्यन्त्येवंविधं सिद्धा जीवं दिव्येन चक्षुषा ।
 च्यवन्तं जयमानश्च योनिश्चानुप्रवेशितं । तस्य स्थानानि दृष्टानि त्रिविधानीह ब्राह्मणतः ।
 कर्माभिमिरये भूमिर्भयं तिष्ठन्ति जन्तवः । तः शुभाद्गुभं कृत्वा लभन्ते सर्वदेहिनः ।
 दैवैवाश्च वचान् भागान् प्राप्नुवन्ति स्वकर्माभिः । दैवैवाद्गुभकर्माणः कर्माभिर्निरयं गताः ।
 सर्वः गतिरियं कष्टा यत्र पश्यन्ति मानवाः । तस्मात् सुदर्शभा मोक्षो रक्ष्यद्यात्मा ततो भृशं ।
 ऊर्ध्वं जन्तेवा गत्वा येषु स्थानेष्ववस्थिताः । कीर्त्यमानानि तानोह तन्वतः सन्निबोध मे ।
 तच्छ्रुत्वा नैष्ठिकीं वृद्धिं बुध्ययाः कर्मानिश्चयं । ताराकृपाणि सर्वाणि यत्रैतच्चन्द्रमण्डलं ।
 यत्र विभ्रजन्ते लोके स्वभाषा सूर्यमण्डलं । स्थानान्येतानि जानोहि जनानां पुण्यकर्माणां ।
 कर्मावस्थाश्च ते सर्वे च्यवन्ते वै पुनः पुनः । तत्रापि च विभ्रजोऽस्ति दिवि नीचोत्तममध्यतः ।
 न च तत्रापि सन्तोषो दृष्टा दीप्ततरां श्रियं । इत्येता गतयः सर्व्याः पृथक् ते समुदीरिताः ।
 उपपत्तिस्तु वक्ष्यामि गर्भस्याहमतः परं । तथा तस्मै निगदतः शृणुस्वावहितो दिव्य ।
 इति श्रीमहाभारते आशुमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ शुभनामशुभानाञ्च नेह नाभोऽस्ति कर्माणां । प्राप्य प्राप्यान् पश्यन्ते खेवं खेवं तथा तथा ।
 यथा प्रसूयमानस्तु फली दद्यात् फलं वृक्ष । तथा स्थापितुं पुष्पं शुद्धेन मनसा कृतं ।

पापस्यापि तथैव स्यात् पापेन मनसा कृतं । पुरोधाय मनो शीघ्रं कर्माणां प्रवर्तते ।
 यथाकर्मसमाविष्टः काममनुसमाहृतः । नरो गर्भं प्रविशति तथापि द्रष्टुं चोत्तरं । १०
 शुक्रं शोणितसंघट्टं स्त्रिया गर्भाशयं मतं । सेनं कर्मजमाप्नोति शुभं वा यदि वा ऽशुभं ।
 सौहृद्यादव्यक्तभावाच्च न च कचन शक्यति । संप्राप्य ब्राह्मणः कामं तस्मान्नदृष्ट्वा प्रायतं ।
 तद्दीजं सर्वभूतानां तेन जीवन्ति जन्तवः । स जीवः सर्वमात्राणि गर्भस्थाविश्व भागवः ।
 दधाति चेतसा यद्यः प्राणस्थानेष्ववस्थितः । ततः स्यन्दयतेऽङ्गानि स गर्भस्थेनगाऽन्वितः ।
 यथा लोहस्य निखन्धो निषिको विन्धविद्यहं । उपैति तद्गुण्णानीह गर्भं जीवप्रदेशम् । १०।
 लोहपिण्डं यथा वक्रिः प्रविश्य क्षतितापयेत् । तथा त्वमपि जानीहि गर्भं जीवोपपादनं ।
 यथा च दीपः शरीरे दीप्यमानः प्रकाशने । एवमेव शरीरानि प्रकाशयति चेतसा ।
 यद्यच्च कुरुते कर्म शुभं वा यदि वाऽशुभं । पूर्वदेहकृतं सर्वमवश्यमुपभुञ्जते ।
 ततस्तु चीयते चैव पुनश्चान्यत् प्रचोयते । यावत्तन्मोक्षयामसं धर्मं वै नावशभ्यते ।
 तत्र कर्म प्रवक्ष्यामि सुखी भवति येन वै । आवर्त्तमानो जातीषु यथाऽन्वाम्यासु सप्तमः । ११०
 दानं व्रतं ब्रह्मचर्यं यथोक्तं ब्रह्मधारणं । दानः प्रशान्ता चैव भूतानाञ्चानुकम्पनं ।
 संयमश्चानृशंस्यश्च परस्वादानवर्ज्येनं । व्यलीकानामकरणं भूतानां मनसा भुवि ।
 मातापित्रोश्च शूश्रूषा देवतातिथिपूजनं । गुरुपूजा घृणा श्रेयं नित्यमिन्द्रियसंयमः ।
 प्रवर्त्तनं श्रेयमस्य तत् सतां वृत्तमुच्यते । ततो धर्मः प्रभवति यः प्रजाः पाति ज्ञान्यतोः ।
 एवं सत्सु सदा पश्येत् तथाप्येषा भुवा स्थितिः । आचारो धर्ममाचष्टे यस्मिन् ज्ञान्ता व्यवस्थिताः । ११।
 तेषु तत् कर्म निविष्टं यः स धर्मः सनातनः । यस्मिन् समभिपद्येत न स दुर्गतिमाप्नुयात् ।
 अतो नियम्यते लोकः प्रच्यवनं धर्मवर्त्मसु । यस्य योगी च मुक्तश्च स एतेभ्यो विविच्यते ।
 वर्त्तमानस्य धर्मोऽशुभं यत्र यथा तथा । संसारतारणं ह्यस्य कालेन महता भवेत् ।
 एवं पूर्वकृतं कर्म नित्यं जन्तुः प्रवर्त्तते । सर्वं तत् कारणं येन विहतोऽयमिहागतः ।
 शरीरग्रहणं चास्य केन पूर्वं प्रकल्पितं । इत्येवं संशयो लोके तच्च वक्ष्याम्यज्ञेयतः । १२०
 शरीरमात्मनः कृत्वा सर्वलोकपितामहः । त्रैलोक्यमसृजद्ब्रह्मा कृत्वां स्थावरजङ्गमं ।
 ततः प्रधानमसृजत् प्रकृतिं स शरीरिणां । यथा सर्वमिदं व्याप्तं धां लोके परमां विदुः ।
 इदं तत्त्वमित्युक्तं परं त्वस्यतमलरं । चक्षाणां मिथुनं सर्वेनेकैकश्च पृथक् पृथक् ।
 असृजत् सर्वभूतानि पूर्वदेहः प्रजापतिः । स्थावरानि च भूतानि इत्येषा पैर्त्विंकी कृतिः ।
 तस्य कालपरोमाणमकरोत् स पितामहः । भूतेषु परिवृत्तिश्च पुनरावृत्तिमेव च । १२।
 यथाऽत्र कश्चिन्नेधावो दृष्टात्मा पूर्वजन्तुनि । यत् प्रवक्ष्यामि तत् सर्वं यथावदुपपद्यते ।
 सुखदुःखे यथा मन्थगन्तिये यः प्रपश्यति । कायं वाऽभ्यसंध्याते विनाऽत्र कर्मसंशितं ।
 यच्च किञ्चित् सुखं तच्च दुःखं सर्वमिति स्मरन् । संसारबागं चोर्त्तरिष्यति सुदुस्तरं ।

जगत्प्रपरो गैश्च समाविष्टः प्रधानवित् । चेतनावसु चैतन्वं वनं भूतेषु पश्यति ।
 निर्वद्यते ततः कृत्स्नं मार्गमाणः परं परं । तस्योपदेशं वक्ष्यामि यथातथ्येन सत्तम ।
 शाश्वतस्याव्ययस्याथ यदस्य ज्ञानमुत्तमं । प्रीत्यमानं मया विप्र निबोधेदमब्रुवतः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ यः स्यादेकायने लीनस्तृष्णो किञ्चिदचिन्तयन् । पूर्वं पूर्वं परित्यज्य स तोषो बन्धनाद्भवेत् ।
 सर्वमिवः सर्वमहः जमे रक्षो जितेन्द्रियः । व्यपेतभयमन्युश्च आत्मवाङ्मुच्यते ऋतः ।
 आत्मवत्सर्वभूतेषु यश्चरेन्नियतः शुचिः । अमानो निरभीमानः सर्वतो मुक्त एव सः ।
 जीविं मरणञ्चोभे सुखदुःखे तथैव च । लाभास्त्राभे प्रियदेष्ये यः समः स च मुच्यते ।
 न कस्यचित् स्पृहयते नावजानाति किञ्चन । निर्दन्दो वीतरागात्मा सर्वथा मुक्त एव सः ।
 अनमित्तश्च निर्बन्धुरनपत्यश्च यः कश्चित् । त्यक्तधर्मार्थकामश्च निराकाङ्क्षो च मुच्यते ।
 नैव धर्मो न चाधर्मो पूर्वीपचित्तहायकः । धातुक्षयप्रक्षान्तात्मा निर्दन्दः स विमुच्यते ।
 अकर्षेवान् विकल्पाश्च पर्येष्यगदज्ञायते । असत्यमदृशं नित्यं जन्ममृत्युजरायुतं ।
 वैराग्यबुद्धिः सततमात्मदेवव्यपेक्षकः । आत्मबन्धविनिर्मुक्तं स करोत्यचिरादिव ।
 अगन्धमरमयुग्ममश्चन्दमपरिग्रहं । अरूपमनभिज्ञेयं दृष्ट्वात्मानं विमुच्यते ।
 पञ्चभूतगुणैर्निममूर्त्तिमदहेतुकं । अगुणं गुणभोक्तारं यः पश्यति स मुच्यते ।
 विहाय सर्वमङ्गलान् बुद्ध्या शरीरमानमान् । जनेर्निश्चिण्णमःप्रोति निरिन्धन इवाननः ।
 सर्वमंस्कारनिर्मुक्तो निर्दन्दो निष्परिग्रहः । तपसा दन्द्रिययानं यश्चरेत्मुक्त एव सः ।
 विमुक्तः सर्वमंस्कारैस्ततो ब्रह्म मनःतनं । परमाप्नोति संग्रान्तमचलं नित्यनवरं ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि योगशास्त्रमनन्तरम् । युञ्जन्तः सिद्धमात्मानं यथा पश्यन्ति योगिनः ।
 तस्योपदेशं वक्ष्यामि यथावत्प्रबोधमे । यैर्देवैस्त्वारयन्त्रित्यं पश्यत्यात्मानमात्मनि ।
 दन्द्रियाणि तु संहृत्य मन आत्मनि धारयेत् । तोषं तप्त्वा तपः पूर्वं मोक्षयोगं समाचरेत् ।
 तपस्वी मततं युक्तो योगशास्त्रमयाचरेत् । मनीषी मनसा विप्रः पश्यन्नात्मानमात्मनि ।
 स चेच्छक्नोत्ययं साधुर्योक्तमात्मानमात्मनि । तत एकान्तबीजः स पश्यत्यात्मानमात्मनि ।
 संयतः मततं युक्त आत्मवान् विजितेन्द्रियः । तथा य आत्मनात्मानं संप्रयुक्तः प्रपश्यति ।
 यथा हि पुरुषः स्वप्ने दृष्ट्वा पश्यत्यभाविता । तथा रूपमिवात्मानं साधुयुक्तः प्रपश्यति ।
 इषीकाश्च यथा मुञ्चान्कश्चिच्छिच्छूय द्रक्ष्येत् । योगो निष्कृष्य चात्मानं तथा पश्यति देहतः ।
 मुञ्चं जरीरमित्याहुर्षीकामात्मनि श्रितां । एतस्मिदर्शनं प्रोक्तं योगविद्भिर्ननुत्तमैः ।
 यदा हि युक्तमात्मानं सम्यक् पश्यति देहभृत् । न तस्येहेभ्यः कश्चिन्नैलोक्यस्यापि यः प्रभुः ।
 अन्यान्यास्यापि तनेवा धेयेष्टं प्रतिपश्यते । विनिवृत्त्य जरामृत्युं न शोचति न हृष्यति ।
 देवानामपि देवत्वं युक्तः कारयते वशी । ब्रह्म चाव्ययमाप्नोति हित्वा देहमज्ञानम् ।

विनश्यत्सु च भूतेषु न भयं तत्र वाचते । शिष्यमन्त्रेषु भूतेषु च यः शिष्यमिति केवचित् ।
 दुःखशोकभयैर्घोरैः सङ्गच्छेत्समुद्भवैः । न विद्यायति बुद्ध्यात्मा नित्यतः ज्ञानमात्मनः ।
 नैत्रं ब्रह्माणि बध्यन्ते न मृत्युश्चास्य विद्यते । नातः सुखतरं कश्चित्कोके कल्पनं दृश्यते । १९०
 सम्यग्युक्तः स आत्मानमात्मन्येव प्रतिष्ठते । विनिहतवरादुःखं सुखं कल्पिति चापि यः ।
 देशान् वधेष्टमभ्येति हितेमां मानुषीं तनुं । निर्बैदस्य न कर्मणो भुक्तानेन कश्चन ।
 सम्यग्युक्तो यदात्मानमात्मन्येव प्रपश्यति । तदैव न क्लृयति बाह्यादपि जनकतोः ।
 योगमेकान्तशीलस्य यथा विन्दति तच्छुद्धुः । दिङ्मूर्त्त्यां दिङ्मूर्त्तयः पश्चिन् वक्षिणवशेषपुरे ।
 पुरस्थाभ्यन्तरे तस्य मनः स्थायं न वाह्यतः । पुरस्थाभ्यन्तरे तिष्ठन् वक्षिणावसथे वसेत् । १९१
 तस्मिन्नावसथे धार्थ्यं सदात्माभ्यन्तरे मनः । प्रविश्यावसथे क्लृप्तं पश्चिन् कश्चि य तिष्ठति ।
 यस्मिन् काले मनसाश्च न कश्चिद्बन्ध वाह्यतः । संनिवस्येच्छिष्यामं निर्बोधं निर्जनं वने ।
 कायमभ्यन्तरं हस्तमेकायः परिचिन्तयेत् । दन्तास्तासुश्च जिह्वाश्च मसं योवां तथैव च ।
 हृदयं चिन्तयेत्तपि तथा हृदयवन्धनं । इत्युक्तः स मया त्रिव्यो मेधावो मधुसूदन ।
 प्रपञ्च पुनरेवमं मोक्षधर्मं बुदुर्बलं । भुङ्क्ते भुङ्क्ते कोऽपि कथमसं विपश्यति । १९२
 कथं रसति ब्रजति शोषितत्वं कथं पुनः । तथामांसस्य भेदस्य स्यात्स्त्रीणि च योषिति ।
 कथं भेदानि सर्वानि शरीराणि शरीरिणां । वर्द्धन्ते वर्द्धमानस्य वर्द्धते च कथं वसं ।
 विरोधानां निर्गमनं मत्तानाश्च इयक् इयक् । कुतो वाऽयं प्रसृष्टिति उच्छ्रित्यपि वा पुनः ।
 कश्च देशमधिष्ठाय तिष्ठतात्मानमात्मनि । जीवः कायं वर्द्धति चेषेष्टमानः कलेवरं ।
 किं वर्षे कीदृशश्चैव निवेशयति वै पुनः । आघातन्येन भगवन् क्लृप्तमर्हसि मेऽनघ । १९३
 इति संपरिपृष्टेऽहं तेन विशेषेण साधव । प्रत्यक्षं महाबाहो यथाश्रुतमस्मिन्मम ।
 यथा स्वकोष्ठे प्रस्थित्य आसंभ्रं भास्यमाना भवेत् । तथा स्वकाये प्रस्थित्य मनो हारैरनिच्छसैः ।
 आत्मानं तत्र मार्गितं प्रसादं परिवर्षयेत् । एवं सततमुद्युक्तः प्रीतात्मा न चिरादिव ।
 आसादयति तद्ब्रह्म यद्ब्रह्मा स्यात् प्रधानवित् । न त्वमौ चक्षुषा पाप्मो न च सर्वैरपीन्द्रियैः ।
 मनसैव प्रदीपेन महाबाह्या प्रहृष्यते । सर्वतः पाणिपादान्तः सर्वतोऽपि शरीरमुक्तः । १९४
 सर्वतः श्रुतिमात्रं स्त्रोके सर्वमावृत्य तिष्ठति । जीवो निष्कान्तमात्मानं शरीरान् संपश्यति ।
 स तमुत्सृज्य देहं स्वं धारयन् ब्रह्म केवलं । आत्मानमात्मोक्तयति मनसा प्रहृषयति ।
 तदैवमाश्रयं कृत्वा मोक्षं याति ततो मयि । इदं सर्वं रक्षस्व ते मया प्रीतं दिव्योत्तम ।
 आपृच्छे साधयिष्यामि मञ्च विप्र यथाशुभं । इत्युक्तः स तदा कृष्ण मया त्रिव्यो महातपाः ।
 अगच्छत यथाकामं ब्राह्मणः संश्रितव्रतः । १९५
 ॥ वासुदेवे उवाच ॥ इत्युक्त्वा स तदा पार्थ मां वाक्यं द्वित्रयमनमः । मोक्षधर्माश्रितः सम्यक् तथैवान्तरधीयत ।
 कश्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वधैकाप्येष चेतसा । तदाऽपि हि रक्षस्वस्वं श्रुतवानेतदेव हि ।

नैतत् पार्थ सुविज्ञेयं आश्वमेधेति मे मतिः । नरेषाञ्जलसंज्ञेन विदुषोऽप्यनरा तान्ना ।
 सुरदक्षामिदं प्रोक्तं देवाणां भरतर्षभ । अश्वमेधं कृतं पार्थ मनुष्येषु कर्षिषिन् ।
 न ह्येतच्छ्रोतुमर्होऽन्यो मनुष्यश्चास्यतेऽनघ । नैतदस्य सुविज्ञेयं आश्वमेधात्मनरात्तान्ना ।
 किद्यावद्भिर्हि कौमेय देवलोकाः समाहृतः । न चतद्विदुं देवानां मूर्खेष्वप्यनिवर्तनं ।
 परा हि सा गतिः पार्थ यत्तद्ब्रह्म वचाननं । यथास्यतनं प्राप्नोति त्वज्जा देवं वदा सुधीः ।
 इमं धर्मं समाख्याय वेऽपि क्षुः पापयोगवः । क्षिप्रो वैश्यास्यथा शूद्रासोऽपि यान्ति परां गतिं ।
 किं पुनर्माह्वयाः पार्थ अजिया वा ब्रह्मजुताः । साधुर्नरतपो नित्यं ब्रह्मलोकापराकथाः ।
 चेत्तुमचेतद्दृष्टिमपायस्यास्य साधने । विद्विं कश्चन मोक्षस्य दुःखस्य च विनिर्धयः ।
 नातः परं सुखं तन्यत् किञ्चित् साङ्गतरतर्षभ । बुद्धिमान् अहंभानस्य परात्मानस्य पाण्डव ।
 यः परित्यज्यते मर्त्यो लोकवारमवारकम् । एतैरुपायैः च क्षिप्रं परां गतिञ्चाप्नुते ।
 एतावदेव वक्तव्यं नातो भूयोऽस्ति किञ्चन । वपसासं नित्ययुक्तस्य योगः पार्थ प्रवर्तते ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्याये ऋषिर्षोऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ वासुदेव उवाच ॥ अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । दम्ययोः पार्थ संवादो योऽभवद्भरतर्षभ ।
 ब्राह्मणी ब्राह्मणं कश्चिद्ब्रह्मविद्वानपारमं । दृष्ट्वा विविक्ष आसीनं भार्या भर्तारमब्रवीत् ।
 कं नु लोकं गमिष्यामि त्वामहं पतिमाश्रिता । न्यस्तकर्षाण्णमासीनं कीनाश्रमविषयसं ।
 भार्याः पतिहृतान् लोकान्नाश्रमस्तीति नः श्रुतं । त्वामहं पतिमाश्राय कां गमिष्यामि वै गतिं ।
 एवमुक्तः स ब्रान्नात्मा तामुवाच हसन्निव । कुभने नाश्वसूयामि वाक्यस्यास्य तवानघे ।
 पाशं दृश्यस्य सत्यं वा यदिदं कर्म विद्यते । एतदेव व्यवहन्ति कर्षाकर्मैति कर्षिषः ।
 मोहमेव नियच्छन्ति कर्षणा ज्ञानवर्जिताः । वैश्वकर्षेण च लोकेऽस्मिन् मूर्खर्षमपि लभ्यते ।
 कर्षणा मनसा वाचा शूभं वा यदि वाऽऽशुभं । जन्वादिमूर्तिभेदानां कर्म भूतेषु वर्तते ।
 रक्षाभिर्भध्यमानेषु दृश्यद्रव्येषु वर्तन्तु । आत्मस्यमात्मना तेषां दृष्टमाद्यतनं मया ।
 यत्र तद्ब्रह्म निर्देहं यत्र योगः सदाश्रिता । व्यवायं कुर्वते नित्यं धीरो भूतानि धारयन् ।
 यत्र ब्रह्मादयो युक्तास्तदकरमुपासते । विद्वंसः सुमता यत्र ब्रान्नात्मानो जितेश्रियाः ।
 प्राणेन न तदाश्रयं नास्त्राश्रयैव जिह्वया । स्वर्गनेन तदस्पृश्यं मनसा स्वगम्यते ।
 यजुषामविमद्ब्रह्म यत्किञ्चिच्छ्रवणात् परं । अमन्मरयस्यैवमरुपाश्रयस्त्वस्य च ।
 यतः प्रवर्तते तनयं यत्र च प्रतितिष्ठति । प्राणोऽपानः समानस्य व्यानसोदान एव च ।
 तत एव प्रवर्तन्ते तदेव प्रविशन्ति च । समानव्यानयोर्ध्वे प्राणापानौ विचेरतुः ।
 तस्मिन् स्तीने प्रक्षीयते समानो व्यान एव च । अपानप्राणयोर्ध्वे उदानो व्याय तिष्ठति ।
 तस्माच्छयानं पुरुषं प्राणापानौ न मुञ्चतः । प्राणानामायतनेन तमुदानं प्रवृत्तते ।
 तस्मात्तपो व्यवहन्ति मद्गतं ब्रह्मवादिनः । तेषामन्योन्यभवायां धर्मेषां देहचारिणां ।

अग्निर्वैशानरो मध्ये सप्तधा दीव्यतेऽनुरा । घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च तक् च श्रोत्रं च पञ्चमं ।
 मनो बुद्धिश्च सप्तैता जिह्वा वैशानरार्चिषः । ज्ञेयं बुद्ध्यश्च पंचैव स्पृश्यं सर्वं तथैव च ।
 मन्त्रव्यमथ बोद्धव्यं ताः सप्त समिधो मम । ज्ञाता भक्षयिता द्रष्टा क्षुद्रा श्रोता च पञ्चमः ।
 मन्त्रा बोद्धा च सप्तैते भवन्ति परमर्षिणः । ज्ञेये पथे च दृश्ये च स्पृश्ये मध्ये तथैव च । ११०
 मन्त्रव्येष्वथ बोद्धव्ये सुभगे पश्य सर्वदा । हवींश्चक्षुषु होतारः सप्तधा सप्त सप्तसु ।
 सम्यक् प्रक्षिप्य त्रिंदासो जनयन्ति क्षयोनिषु । पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं ।
 मनो बुद्धिश्च सप्तैता योनिरित्येव ब्रह्मिन्ताः । हविर्भूतागुणाः सर्वे प्रविब्रज्यन्ति गुणं ।
 अन्तर्वासमुपित्वा च जायते स्वाकु योनिषु । तत्रैव च निहृष्यन्ते प्रसवे भूतभावेन ।
 ततः संजायते गन्धस्ततः संजायते रसः । ततः संजायते रूपं ततः स्पर्शाऽभिजायते । १११
 ततः संजायते शब्दः संशयस्तत्र जायते । ततः संजायते निष्ठा ज्योतिस्तसप्तधा त्रिदुः ।
 अनेनैव प्रकारेण प्रसृष्टोत्परातमैः । पुर्णोक्ततिभिरापूर्णास्त्रिभिः पूर्यन्ति तेजसाः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां शिब्रतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अचाप्युदाहरन्तीममितिहामं पुरातनं । निबोध दशहोतृणां विधानमथ यादृशं ।
 श्रोत्रं त्वक्चक्षुषो जिह्वा नासिका चरुणौ करौ । उपस्थं पायुरिति वा होतृणि दश भानिनि ।
 शब्दस्पर्शा रूपरसौ गन्धो वाक्यं क्रिया गतिः । रेतोमूत्रपुरीषाणां त्यागो दश हवीषि च । ११२
 दिशो वायूरविश्वद्वः पृथ्व्यग्नी विष्णुरेव च । इन्द्रः प्रजापतिर्षिवमग्रयो दश भानिनि ।
 दधेन्द्रियाणि होतृणि हवीषि दश भाविनि । विषया नाम समिधो ह्ययन्ते तु दशानिषु ।
 चित्तं सुवच्च चित्तञ्च पवित्रं ज्ञानमुत्तमं । सुविभक्तमिदं सर्वं जगदासीदिति श्रुतं ।
 सर्वमेवाथ विज्ञेयं चित्तं ज्ञानमवेक्षते । रेतःशरीरमृत्काये विज्ञाता तु शरीरमृतं ।
 शरीरमृद्गाहपत्यस्तस्मादन्यः प्रणीयते । मनसाहवनीयस्तु तस्मिन् प्रक्षिप्यते हविः । ११३
 ततो वाचस्पतिर्जज्ञे तं मनः पर्थवेक्षते । रूपं भवति वै वर्षं समनुद्भवते मनः ।
 ॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ कस्मादागभवत्पूर्वं कस्मात् पश्चात्ततोऽभवत् । मनसा चिन्तितं वाक्यं यदा समभिपद्यते ।
 केन विज्ञानरूपेण भूतिश्चित्तं समास्त्रिता । समुत्थिता नाध्यगच्छत् को वै तां प्रतिबाधते ।
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ नामपानः पतिर्भूत्वा तस्मात् प्रेषत्यपानतां । तां गतिं मनसः प्राकृत्यनस्तस्माद्पेषणे ।
 प्रश्रन्तु वाक्पानवोर्षा यस्मात्त्वमनुपृच्छसि । तस्मान्ते वर्त्तयिष्यामि तयोरेव समाह्वयं । ११४
 उभे वाक्पानयो गत्वा भूतात्मानमपृच्छतां । आवयोः श्रेष्ठमाचक्ष्व क्विन्भि नौ शंभयं विभो ।
 मन इत्येव भगवांस्तदा प्राह सरस्वती । अहं वै कामधुक् तुभ्यमिति तं प्राह वागय ।
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ स्थावरं जङ्गमश्चैव विद्महे मनसो मम । स्थावरं भक्तकाशे वै जङ्गमं विषये तव ।
 यस्तु तं विषयं गच्छेन्नन्वा वर्षः स्तरोऽपि वा । तस्मिन् जङ्गमं नास्ति तस्मादासीद्गरीयसो ।
 तस्मादपि समाधिस्ते क्षयमभ्येत्य शोभने । तस्मादुच्छ्वासमासाद्य प्रवक्ष्यामि सरस्वतीं । ११५

प्राणापानान्तरे देवो वास्यै नित्यं स्र तिष्ठति । प्रेक्ष्यमाणा महाभागे विना प्राणानपानती ।
 प्रजापतिरुपाधावन् प्रसोद भगवन्निति । ततः प्राणः प्रादुरभूदाद्यमायाययन् पुनः ।
 तस्मादुच्छाममामाद्य न वास्यदति कश्चिच्चित् । घोषिणी जातनिर्घोषा नित्यमेव प्रवर्तते ।
 तथोरपि च घोषेण निर्धोषैव गरीयसी । गौरिव प्रसवत्यर्थान् रसमुत्तमवालिनी ।
 सततं स्यन्दते ह्येया शशयते अश्रुवादिनी । दिव्या दिव्यप्रभावेण भारती गौः शुचिस्मिते ।
 एतयोः स्मरं पश्य सूक्ष्मयोः स्यन्दमानयोः ।

१०

॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ अन्त्यक्षेषु वाक्ष्येयु चोद्यमाना विवक्षया । किं नु पूर्वं तदा देवो व्याजहार मरुक्षती ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ प्राणेन या सम्भवते शरीरे प्राणादपानं प्रतिपद्यते च । उदानभूता च विद्युश्च देहं ध्यानेन सस्यै दिवमा
 दृषोति ।

ततः समाने प्रति तिष्ठतीह इत्येव पूर्वं प्रजजल्प वाणो । तस्मात्पुनः स्थावरत्वादिद्विष्टं तथा देवो जङ्गमत्वादिद्विष्टा ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अत्राप्युदाहरन्तीममितिहामं पुरातनं । सुभगे सप्तहोतृणां विधानमिह यादृशं ।

११

घ्राणं चक्षुश्च जिह्वा च त्वक् श्रोत्रश्चैव पञ्चमं । मनो बुद्धिश्च सप्तेते होतारः पृथगाश्रिताः ।

सूक्ष्मेऽवकाशे तिष्ठन्तो न पश्यन्तीतरेतरं । एतान् चैव सप्त होतृक्षेत्रं स्र भावादिद्विष्टोऽभवे ।

॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ सूक्ष्मेऽवकाशे मन्त्रो कथं नान्योन्यदर्शिनः । कथं स्वभावाः भगवन्संतदाश्च मे प्रभो ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ गुणाज्ञानमविज्ञानं गुणज्ञानमभिज्ञता । परस्परं गुणानेते नाभिज्ञानमिति कश्चिच्चित् ।

जिह्वा चक्षुस्तथा श्रोत्रं त्वक्षुणो बुद्धिरेव च । न गन्धानधिगच्छन्ति घ्राणज्ञानधिगच्छति ।

१२

घ्राणं चक्षुस्तथा श्रोत्रं त्वक्षुणो बुद्धिरेव च । न रसानधिगच्छन्ति जिह्वा तानधिगच्छति ।

घ्राणं जिह्वा तथा श्रोत्रं वाक्क्षुणो बुद्धिरेव च । न रूपाधिगच्छन्ति चक्षुस्तानधिगच्छति ।

घ्राणं जिह्वा ततश्चक्षुः श्रोत्रं बुद्धिर्शनस्तथा । न स्पर्शानधिगच्छन्ति त्वक् च तानधिगच्छति ।

घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च त्वक्षुणो बुद्धिरेव च । न शब्दानधिगच्छन्ति श्रोत्रं तानधिगच्छति ।

घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च त्वक् श्रोत्रं बुद्धिरेव च । संशयं नाधिगच्छन्ति मनस्तानधिगच्छति ।

१३

घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च त्वक् श्रोत्रं मन एव च । न निष्ठामधिगच्छन्ति बुद्धिस्तानधिगच्छति ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहामं पुरातनं । इन्द्रियाणाञ्च संवादं मनसश्चैव भामिनि ।

। मन उवाच ॥ न ज्ञाति मासृते घ्राणं रमं जिह्वा न वेत्ति च । रूपं चक्षुर्न दृष्टाति त्वक् स्पर्शं नावबुध्यते ।

न श्रोत्रं बुध्यते शब्दं मया हीनं कथञ्चन । प्रवरं सर्वभूतानामहमस्मि सनातनं ।

आगाराणोव प्रुन्यानि शान्तार्चिष इवाग्रयः । इन्द्रियाणि न भामन्ते मया हीनानि नित्यशः ।

१४

काष्ठानोवार्द्रशुष्काणि यतमानैरपोद्भिः । गुणार्थान्नाधिगच्छन्ति मासृते सर्वजन्तवः ।

। इन्द्रियाण्युचुः ॥ एवमेतद्भवेत्सद्यं यथैतन्नन्यते भवान् । चरेऽस्मान्कार्श्यंस्वं भोगान् भुङ्क्ते भवान् यदि ।

यद्यस्मात्स प्रलीनेषु तर्पणं प्राणधारणं । भोगान् भुङ्क्ते भवान् सत्यं यथैतन्नन्यते तथा ।

अथवाऽस्मासु स्त्रीषु निष्ठसु त्रिविधेषु च । यदि सङ्कल्पमात्रेण भुक्तिं भोगान् यथाहेतवः ।

अथ चेन्नन्यसे सिद्धिमस्मादर्थेषु नित्यदा । प्रायेण रूपमादत्स्व रसानादत्स्व चक्षुषा ।

१०१

श्रोत्रेण गन्धानादत्स्व स्पर्शानादत्स्व जिह्वया । लषा च ब्रह्मनादत्स्व बुद्ध्या स्वार्थमेषाणि च ।

बलवन्ता ह्यनियमा नियमा दुर्बलीयसां । भोगानपूर्व्वानादत्स्व मोक्षिकं हे भोक्तुमर्षति ।

यथा हि ब्रिह्यः प्राक्षारं अत्यर्थमभिधावति । ततः अतिमुपादात्त अत्यर्थमुपतिष्ठति ।

विषयानेवमस्माभिर्दक्षिणामभिमन्यसे । अनागतानतीतांश्च स्वप्ने जागरणे तथा ।

वैमनस्यं गतानाञ्च जन्तूनामन्यचेतसां । अस्मादर्थे कृते कार्ये दृष्ट्यते प्राणधारणं ।

१०२

बह्वनपि हि सङ्कल्पान् मत्वा स्वप्नानुपास्य च । बुभुक्षया पीड्यमानो विषयानेव धावति ।

प्राणारमहारमिव प्रविश्य संकल्पभोगान् विषये निबद्धान् । प्राणकथे शान्तिमुपैति नित्यं दानकथेऽग्निर्जनिता यथैव ।

कामं तु नः स्त्रेषु गुणेषु सङ्गः कामस्य नोभ्याव्यगुणोपलब्धिः । अस्मान् विना नास्ति तत्रोपलब्धिस्तावदुत्ते त्वां न भजेत् प्रहर्षः

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्व्वणि अनुगीतापर्व्वणि ब्राह्मणगीतायां द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अत्राप्युदाहरन्तीमनितिहासं पुरातनं । सुभगे पञ्च होतॄणां विधानमिह यादृशं ।

प्राणपानावुदानस्य समानो व्यान एव च । पञ्च होतॄंस्तथैतान् वै परं भावं विदुर्भूधाः ।

१०३

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ स्वभावात् सप्त होतार इति मे पूर्व्विका मतिः । यथा वै पञ्च होतारः परो भावस्तदुच्यते ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ प्रायेण संभृतो वायुरपाने जायते ततः । अपाने संभृतो वायुस्ततो व्यानः प्रवर्त्तते ।

व्यानेन संभृतो वायुस्ततोदानः प्रवर्त्तते । उदाने संभृतो वायुः समानो नाम जायते ।

तेऽष्टञ्चन्त पुरा सन्तः पूर्व्वजातं पितामहं । यो नो व्येष्टस्तमाचक्षु स नः श्रेष्ठो भविष्यति ।

॥ ब्रह्मणा उवाच ॥ यस्मिन् प्रलीने प्रलयं ब्रजन्ति सर्व्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे । यस्मिन् प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति स वै श्रेष्ठो

गच्छत यत्र कामः ।

१०४

॥ प्राण उवाच ॥ मयि प्रलीने प्रलयं ब्रजन्ति सर्व्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे । मयि प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति श्रेष्ठो ह्यहं

पश्यत मां प्रलीनं ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ प्राणः प्रालीयत ततः पुनश्च प्रचचार ह । समानस्याप्युदानस्य वधो भूता पुनः शुभे ।

न त्वं सर्व्वमिदं व्याप्य तिष्ठमोह यथा वयं । न त्वं श्रेष्ठो हि नः प्राण अपानो हि बभूव तः ।

प्रचचार पुनः प्राणस्तमपानेऽभ्यभाषत ।

॥ अपान उवाच ॥ मयि प्रलीने प्रलयं ब्रजन्ति सर्व्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे । मयि प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति श्रेष्ठो ह्यहं

पश्यत मां प्रलीनं ।

१०५

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ व्यानस्य तमुदानस्य भावमाणमयोचतुः । अपान न त्वं श्रेष्ठोऽपि प्राणिः हि वप्रगक्षव ।

अपानः प्रचचाराय व्यानस्ते पुनरब्रवीत् । श्रेष्ठोऽहमस्मि सर्व्वेषां श्रूयतां धेनु चेतुना ।

मयि प्रलीने प्रलयं ब्रजन्ति सर्व्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे । मयि प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति श्रेष्ठो ह्यहं पश्यत मां प्रलीनं ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ प्रालीयत ततो व्यानः पुनश्च प्रचचार ह । प्राणपानावुदानस्य समानस्य तमद्भुवन् ।

न त्वं श्रेष्ठोऽसि नो व्याज समानसु वधे तव । प्रचचार पुनर्व्याजः समानः पुनरवतीत् ।

७०

श्रेष्ठोऽहमस्मि सर्वेषां श्रूयतां येन हेतुना ।

मयि प्रसीने प्रस्यं ब्रजन्ति सर्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे । मयि प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति श्रेष्ठो ह्यहं पश्यत मां प्रसीने ।

समानः प्रचचाराय उदानस्तमवाच ह । श्रेष्ठोऽहमस्मि सर्वेषां श्रूयतां येन हेतुना ।

मयि प्रसीने प्रस्यं ब्रजन्ति सर्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे । मयि प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति श्रेष्ठो ह्यहं पश्यत मां प्रसीने ।

ततः प्राप्स्यतोदानः पुनश्च प्रचचार ह । प्राणापानौ समानसु व्याजैश्च तमब्रुवन् ।

७१

उदान न त्वं श्रेष्ठोऽसि व्याज एव वधे तव ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ततस्तानब्रवीद्ब्रह्मा समवेतान् प्रजापतिः । सर्वे श्रेष्ठा न वा श्रेष्ठाः सर्वे चान्योन्यधर्षिणः ।

सर्वे रूषिये श्रेष्ठाः सर्वे चान्योन्यधर्षिणः । इति तानब्रवीत् सर्वान् समवेतान् प्रजापतिः ।

एकः स्थिरसुस्थिरसु विभेधात् पञ्च वायवः । एक एव मनेवात्मा ब्रह्मधाऽप्युपचीयते ।

परस्परस्य सुहृदो भावयन्तः परस्परं । स्मिन् ब्रजत भद्रं वो धारयन्त परस्परं ।

७२

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अत्रःपुदाहरन्तोममिहःसं पुरातनं । नारदस्य च संवादमृषेर्देवमतस्य च ।

॥ देवमत उवाच ॥ जन्ताः संजायमानस्य किं नु पूर्वं प्रवर्तते । प्राणाऽपानः समानो वा व्याजो वोदान एव च ।

॥ नारद उवाच ॥ येनायं सुश्रूते जन्तुस्तेऽन्यः पूर्वमेति तं । प्राणदक्षं हि विज्ञेयं तिर्यग्गुणमधश्च यत् ।

॥ देवमत उवाच ॥ केनायं सुश्रूते जन्तुः कस्यान्यः पूर्वमेति तं । प्राणदक्षश्च मे ब्रूहि तिर्यग्गुणमधश्च यत् ।

॥ नारद उवाच ॥ भेकन्यः स्यायते हृषः ब्रह्मादपि च जायते । रसासंजायते चापि रूपादपि च जायते ।

७३

शुक्राच्छोणितमंस्यष्टात्पूर्वं प्राणः प्रवर्तते । प्राणेन विरुते शुक्रे तयाऽपानः प्रवर्तते ।

शुक्रःसंजायते चापि रसादपि च जायते । एतद्रूपमुदानस्य हृषो निश्चुनतन्तरा ।

कामासंजायते शुक्रं कामःसंजायते रजः । समानव्याजजनिते मानान्ये शुक्रशोणिते ।

प्राणापानाविदं दन्दमवःकूर्डं सृगःकृतः । व्याजः समानश्चैवो जैः तिर्यग्दन्दत्वमुच्यते ।

अग्निवै देवताः सर्वा इति देवस्य शासनं । संजायते ब्राह्मणस्य ज्ञानं बुद्धिममन्वितं ।

७४

तस्य धूमस्तमो रूपं रजो भस्मसु तेजसः । सर्वे संजायते तस्य यत्र प्रविष्यते हविः ।

सन्वात्ममानो व्याजश्च इति यज्ञविदो विदुः । प्राणापानावाज्यभागौ तयोर्ध्वे ज्ञताशनः ।

एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणं विदुः । निर्दन्दमिति यच्चैतत्तस्मै निगदतः शृणु ।

अहोरात्रमिदं दन्दं तयोर्ध्वे ज्ञताशनः । एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणं विदुः ।

सञ्जसचैव तत् दन्दं तयोर्ध्वे ज्ञताशनः । एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणं विदुः ।

७५

ऊर्द्धं समानो व्याजश्च व्यस्यते कर्षं तेन ततः । ततोयन्तु समानेन पुनरेव व्यस्यते ।

ज्ञान्यर्थं व्याजनेकस्य शक्तिर्ब्रह्म सनातनं । एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणं विदुः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अत्राप्युदाहरन्तीमितिहामं पुरातनं । चातुर्होत्रविधानस्य विधानमथ चादृशं ।

तस्य सर्वस्य विधिवद्विधानमुपदिश्यते । शृणु मे गदतो भद्रे रक्ष्यमिदमद्भुतं ।

करणं कर्षं कर्त्ता च मोक्ष इत्येव भाविनि । चत्वार एते होतारी वैरिदं जगदादृतं ।

०२०

हेतूनां साधनश्चैव शृणु सर्वमशेषतः । प्राणं जिह्वा च चक्षुश्च तक् च श्रोत्रञ्च पञ्चमं ।

मनो बुद्धिश्च सप्तैते विज्ञेया गुणहेतवः । गन्धो रसश्च रूपञ्च शब्दः स्पृशञ्च पञ्चमः ।

मन्तव्यमथ बोद्धव्यं सप्तैते कर्ष्यहेतवः । प्राणा भक्षयिता द्रष्टा वक्ता भोक्ता च पञ्चमः ।

मन्ता बोद्धा च सप्तैते विज्ञेयाः कर्त्तृहेतवः । स्वगुणं भक्षयन्त्येते गुणवन्तः शुभाशुभं ।

अहश्च निर्गुणोऽनन्तः सप्तैते मोक्षहेतवः । विदुषां बुद्ध्यमानानां स्वं स्वं ज्ञानं यथाविधि ।

०२१

गुणस्ते देवताभूताः सततं भुञ्जते हविः । अदन् विद्वान् यथाऽस्त्रानि ममत्वेनोपपद्यते ।

आत्मार्थे पाचयन्नस्य ममत्वेनोपहन्यते । अभक्ष्यन्तश्चण्डैः मद्यपानं निहन्ति तं ।

स चान्नं हन्ति तस्मान्नं स हत्वा हन्यते पुनः । हन्ता ह्यन्नमिदं विद्वान् पुनर्जनयतीश्वरः ।

न चान्नाज्जायते तस्मिन् सूक्ष्मा न म व्यतिक्रमः । मनसा मम्यते यच्च यच्च वाचा निगद्यते ।

श्रोत्रेण श्रूयते यच्च चक्षुषा यच्च दृश्यते । स्पृशेन् स्पृश्यते यच्च घ्राणेन घ्रायते च यत् ।

०२२

मनःपष्ठानि संयम्य हृदोऽस्थितानि सर्वशः । गुणवत्पावको मस्यं दीव्यतेऽन्तःशरीरिणः ।

योगयज्ञः प्रवृत्तो मे ज्ञानवक्रिप्रदेहवः । प्राणस्तेत्रिपानश्चतः सर्व्यत्यागसुदक्षिणः ।

कर्त्ताऽनमन्ता ब्रह्मात्मा ततोऽध्वर्युर्दुक्तस्तुतिः । अतं प्रशास्ता तच्छस्त्रमपवर्गोऽस्य दक्षिणा ।

अचक्ष्याय च शंसन्ति नारायणविदे जनाः । नारायणाय देवाय यद्विन्दन् पश्यन् पुरा ।

तत्र सामानि गायन्ति तत्र चाकुर्निर्दशनं । देवं नारायणं भोरु मर्त्यात्मानं निबोध तं ।

०२३

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ एकः शास्ता न द्वितीयोऽस्ति शास्ता यो ह्यक्षयस्तमहमनुब्रवीमि । तेनैवमुक्तः प्रवणादिबोद्धकं यथा नियुक्तोऽस्मि तथा वक्षामि ।

एको गुरुर्मान्ति ततो द्वितीयो यो ह्यक्षयस्तमहमनुब्रवीमि । तेनानुब्रिष्टा गुरुणा सदैव लोकादिष्टाः पन्नगाः सर्व्य एव ।

एको बन्धुर्मान्ति ततो द्वितीयो यो ह्यक्षयस्तमहमनुब्रवीमि । तेनानुब्रिष्टा बान्धवा बन्धुमन्तः सर्पप्रयः पापं दिवि प्रभान्ति ।

एकः श्राता नास्ति ततो द्वितीयो यो ह्यक्षयस्तमहमनुब्रवीमि । तस्मिन् गुरौ गुरुवाचं निरुध्य शको गतः सर्व्यलोकांशरत्नं ।

एको देष्टा नास्ति ततो द्वितीयो यो ह्यक्षयस्तमहमनुब्रवीमि । तेनानुब्रिष्टा गुरुणा सदैव लोकादिष्टाः पन्नगाः सर्व्य एव ।

अत्राप्युदाहरन्तीमितिहामं पुरातनं । प्रजापतौ पन्नगानां देवर्षीणाञ्च संविदं ।

दैवर्षयश्च नागाद्याप्यसुराश्च प्रजापतिः । पर्यंष्टु च्छुपावीनाः श्रेयो नः प्रोच्यतामिति ।

तेषां प्रोवाच भगवान् श्रेयः समनुष्टुप्कृतं । श्रामित्येकाक्षरं ब्रह्म ते श्रुत्वा प्राद्रवन् दिशः ।

तेषां प्रद्रवमाणानामुपदेशार्थमात्मनः । सर्पाणां दंशने भावः प्रवृत्तः पूर्वमेव तु ।

असुराणां प्रवृत्तस्तु दम्भभावः स्वभावजः । दानं देवा व्यर्वाषता दम्भेव महर्षयः ।

०२४

एकं शास्त्रमासाद्य शब्देनैकेन संस्कृताः । न न व्यवसिताः सर्वे सर्पदेवधिदानवाः ।
 शृणोत्यथं प्रोच्यमानं गृह्णाति च यथातथं । पृथक्तप्तादतो भूयो गुरुर्व्यो न विद्यते ।
 तस्य चानुमते कर्मा ततः पश्चात् प्रवर्तते । गुरुर्वोद्धा च श्रोता च देष्टा च हृदि निःसृतः ।
 पापेन विचरन् लोके पापचारी भवत्यथं । शूभेन विचरन् लोके शूभचारी भवत्युत ।
 कामचारी तु कामेन य इन्द्रियमुखे रतः । ब्रह्मचारी मदैवैप य इन्द्रियजये रतः ।
 अपेतव्रतकर्मो तु केवलं ब्रह्मणि स्थितः । ब्रह्मभूतस्वरन् लोके ब्रह्मचारी भवत्यथं ।
 ब्रह्मैव समिधस्तस्य ब्रह्माग्निर्ब्रह्मसम्भवः । आपो ब्रह्म गुरुर्ब्रह्म स ब्रह्मणि समाहितः ।
 यतरेवेदं सृष्टं ब्रह्मस्यै विदुर्बुधाः । विदित्वा चान्वयन्त संवशेनानुदर्शिताः ।
 इति श्रीमहाभारते आशुमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां षड्विंशोऽध्यायः ॥२६॥

२६

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ संकल्पदंशमशकं शोकहर्षहिमातपं । मोहान्धकारतिमिरं लोभव्यधिसरोस्यं ।
 विपद्यैकात्म्याध्वानं कामक्रोधविरोधकं । तदतोत्य महादुर्गं प्रविष्टोऽग्निमहदहनं ।
 ॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ क तदनं महाप्राज्ञ के वृत्ताः सरितश्च काः । गिरयः पर्वताश्चैव कियत्यध्वनि तदनं ।
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ नैतदस्ति प्रयग्भावः किञ्चिदन्यत्ततः सुखं । नैतदस्त्वप्रयग्भावः किञ्चिदुःखतरं ततः ।
 तस्माद्दुस्तरं नास्ति न ततोऽस्ति महत्तरं । नास्ति तस्मात् सुस्तरं नास्त्यन्यत् रत्नं सुखं ।
 न तत्राविद्य शोचन्ति न प्रहस्यन्ति च दिजाः । न च विभ्यति केशाञ्चिन्नेभ्यो विभ्यति केशम ।

२७

तस्मिन् वने सप्त महाद्रुमाश्च फलानि सप्तातिथयश्च सप्त । सप्ताश्रमाः सप्तसमाधयश्च दीक्षाश्च सप्तैतद्वरश्चरुषं ।
 पञ्चवर्णानि दिवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च । सृजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तदनं ।
 सुवर्णानि दिवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च । सृजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तदनं ।
 सुरभीणि दिवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च । सृजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तदनं ।
 सुरभीणिकुवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च । सृजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तदनं ।
 बहुन्ययकवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च । विस्ृजन्तौ महावृत्तौ तदनं व्याप्य तिष्ठतः ।

२८

२९

एका वक्रिः सुमना ब्रह्मणाऽप्यपञ्चेन्द्रियाणि समिधस्तत्र सन्ति । तेभ्यो भोवाः सप्त फलानि दीक्षागुणाः फलान्यतिथयः फलाशाः ।

आतिथ्यं प्रतिगृह्णाति तत्र तत्र महर्षयः । अर्चिर्निषु प्रलीनेषु तेव्वन्यद्रेर्चते वने ।
 प्रज्ञावृत्ते मोचरुलं शान्तिच्छायासमन्वितं । ज्ञानाश्रये तृप्तिनोयमन्तः क्षेत्रज्ञभास्करं ।
 येऽधिगच्छन्ति ते सन्तसंधां नास्ति भयं पुनः । ऊर्द्धं चोद्यश्च तिर्यक्च तस्य नानोऽधिगम्यते ।

सप्तस्त्रियस्तत्र वसन्ति सद्यस्त्ववः क्वावा भानुमत्या जनिव्यः । ऊर्द्धं रसानाददते प्रजाभ्यः सर्वान् यथा सत्यमनिश्चिता चः ॥
 तत्रैव प्रतितिष्ठन्ति पुनस्तत्रापद्यन्ति च । सप्त सप्तर्षयः सिद्धा वृश्चिष्ठप्रमुखैः सह ।
 यशो वेशा भगस्यैव विजयः सिद्धतेजसो । एतमेवाऽनुवर्त्तन्ते सप्त ज्योतीषि भास्करं ।
 गिरयः पर्वताश्चैव सन्ति तत्र समासतः । नद्यश्च सरितो वाग्नि बहन्त्या ब्रह्मसम्भवं ।

नदीनां सङ्गमश्चैव वैनानि समुपहरे । स्वात्मतप्ता यतो षान्ति साक्षादेव पितामहं ।

कृपाशाः सुव्रताशाश्च तपसा दग्धकिल्बिषाः । आत्मन्यात्मानमाविश्य ब्रह्माणं समुपासते ।

०८१

शममन्यत्र शंसन्ति विद्यारण्यविदे जनाः । तदरण्यमभिप्रेत्य यथाधीरमजायत ।

एतदेवेदं पण्यमरण्यं ब्राह्मणा विदुः । विदित्वा चानुतिष्ठन्ति खेचक्षेणानुद्विक्ता ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ गन्धान् जिघामि रसान् वेद्यं रूपं न पर्यामि न च स्पर्शानि । न चापि शब्दान् विविधान् दृश्यामि न चापि सङ्ख्यमुपैमि कश्चित् ।

अर्थानिष्टान् कामयते स्वभावः सर्वान् देवान् प्रदिषते स्वभावः । कामदेवानुद्भवतः स्वभावात् प्राणापानौ जन्तुदेहा स्त्रिवेश्य ।

तेभ्यश्चान्यास्त्रेषु नित्यांश्च भावान् भूनात्मानं लक्षयेरन् शरीरे । तस्मिंस्तिष्ठन्नास्ति सक्तः कश्चित् कामक्रोधाभ्यां जरया मृत्युना च ।

०८२

अकामयानस्य च सर्वकामा न विद्दिषाणस्य च सर्वदेवान् । न मे स्वभावेषु भवन्ति लेपास्तोवस्य विन्देरिव पृथ्वरेषु ।

नित्यस्य चैतस्य भवन्ति नित्या निरोक्ष्यमाणस्य बह्वस्वभावः । न मज्जते कर्मणु भोगजालं दिवोव सूर्यस्य मयूखजालं

अवाप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । अध्वर्युयतिसंवादं तस्मिन्बोधयश्चस्मिन् ।

प्रोक्ष्यमाणं पश्यं दृष्ट्वा यज्ञकर्षण्ययाब्रवीत् । एतिरध्वर्युमामीना हिंसयामिति कुल्ययम् ।

तमध्वर्युः प्रत्युवाच नाद्यं कागो विनश्यति । श्रेयसा योक्ष्यते जन्तुर्यदि श्रुतिरिथं तथा ।

०८३

यो ह्यस्य पार्थिवो भागः पृथिवीं स गमिष्यति । यदस्य वारिजं किञ्चिदपलन् मम्प्रवेक्ष्यति ।

सूर्यश्चतुर्दिशः श्रोत्रं घ्राणोऽस्य दिवमेव च । आग्ने वर्त्तमानस्य न मे दोषोऽस्ति कश्चन ।

॥ यतिरुवाच ॥ प्राणैर्ब्रह्मिणे ष्कागस्य यदि श्रेयः प्रपश्येमि । कागार्थं वर्त्तते यज्ञो भवनः किं प्रयोजनं ।

अत्र त्वं मन्यतां भ्राता पिता माता सखेति च । मन्वयस्त्वेनमुत्रोय परवन्तं विभ्रमतः ।

एवमेवानुमन्येरंस्तान् भवान् द्रष्टुमर्हति । तेषामनुमतं श्रुत्वा शक्या कर्तुं विचारणा ।

०८४

प्राणा अप्यस्य ष्कागस्य प्रापितास्ते स्वयोनिषु । शरीरं केवलं शिष्टं निश्चेष्टमिति मे मतिः ।

इन्धनस्य तु तुल्येन शरीरेण विचेतसा । हिंसानिर्भ्येष्टुकामानाभिन्धनं पशुमंहितं ।

अहिंसा सर्वधर्माणामिति वृद्धानुशासनं । यदहिंसं भवेत् कर्म तत्कार्यमिति विश्वेहे ।

अहिंसेति प्रतिज्ञेयं यदि वक्ष्याम्यतः परं । शक्यं बह्वविधं कर्तुं भवता कार्यदूषणं ।

अहिंसा सर्वभूतानां नित्यमस्मासु रोचते । प्रत्यक्षतः साधयामो न परेऽस्मिन्पुत्रस्येहे ।

०८५

॥ अध्वर्युरुवाच ॥ भूमेर्गन्धगुणान् भुङ्क्ते पिवस्त्रापोमयान् रसान् । ज्योतिषां पश्यते रूपं स्पृशस्वन्निलजान् गुणान् ।

दृष्ट्वाप्याकाशजान् शब्दान् मनसा मन्यते मतिं । सर्वार्थोपानि भूतानि प्राणा इति च मन्यते ।

प्राणादाने निवृत्तोऽसि हिंसायां वर्त्तते भवान् । नास्ति चेष्टा विना हिंसां किं वा त्वं मन्यसे द्विज ।

॥ यतिरुवाच ॥ अक्षरञ्च चरञ्चैव दैधीभावोऽयमात्मनः । अक्षरं तत्र सङ्गावः स्वभावः क्षर उच्यते ।

प्राणा जिज्ञा मनः सत्त्वं सङ्गता रजसा बह । भावैरेतैर्निर्मलकस्य निर्द्वेषस्य विरागिवः । ८९
 समस्य सर्वभूतेषु निर्द्वेषस्य जितात्मनः । समन्तात् परिमुक्तस्य न भवं विद्यते कश्चित् ।
 ॥ अध्वर्युरवाच ॥ अङ्गिरेवैह संवाचः काव्यो मतिमतां वर । भवतो हि मतं युत्वा प्रतिभाति मतिर्मेव ।
 भगवन् भगवद्गुह्या प्रतिपत्न्या ब्रवीम्यहं ।
 ॥ अध्वर्युरवाच ॥ व्रतं मन्वज्जतं कर्तुं नापराधोऽस्ति मे द्विज ।
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ उपपत्त्या यतिमूष्यो वर्णमानसतः परं । अध्वर्युरपि निर्द्वेषः प्रचचार महामखे । ९०
 एवमेतादृशं मोक्षं सुखं ब्राह्मण विदुः । विदित्वा चानुतिष्ठन्ति सेवनेनार्थदर्शना ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अत्राप्युदाहरन्तोममितिहासं पुरातनं । कार्त्तवीर्यस्य संवादं समुद्रस्य च भाविनि ।
 कार्त्तवीर्याङ्गुर्गो नाम राजा बाहुसहस्रवान् । येन सागरपर्यन्ता धनुषा निर्व्विता महो ।
 स कदाचित् समुद्रान्ते विचरन् वलदार्जितः । अवाकिरच्छरत्रैः समुद्रमिति नः श्रुतं ।
 तं समुद्रो वमस्तद्य हाताश्चलिषवाच ह । मां मुञ्च वीर सागरान् बृहत् किं करवाणि ते । ९१
 मदाश्रयणि भूतानि त्वदिदं दृष्टैर्भक्षेभुभिः । बबन्ते राजशार्ङ्गस्य तेभ्यो देहभयं विभो ।
 ॥ अर्जुन उवाच ॥ मत्सभो यदि संघामे शरासनधरः कश्चित् । विद्यते तं समाचक्ष्व वः समावीत मां हृषि ।
 ॥ समुद्र उवाच ॥ महर्षिर्ष्वमदग्निने यदि राजन् परिश्रुतः । तस्य पुत्रस्य वा तिस्र्यं यथावत्कर्तुमर्हसि ।
 ततः स राजा प्रथमो क्रोधेन महता वृतः । स तमाश्रममागम्य राममेवाव्यपद्यत ।
 स रामप्रतिकूलानि चकार सह बन्धुभिः । आघातं जनयामास रामस्य च महात्मनः । ९२
 ततस्तेजः प्रज्ज्वाल रामस्यामिततेजसः । प्रदहन् रिपुभैर्यानि तदा कमलसोचने ।
 ततः परशुनादाय स तं बाहुमहच्छिभं । विच्छेद संहसा रामो बभ्रुशास्त्रनिव द्रुमं ।
 तं हतं पतितं दृष्ट्वा सभेताः सर्वबाह्ववाः । श्लीनादाय ब्रवीसु भार्गवं पर्यधावयन् ।
 रामोऽपि धनुनादाय रघुमारुह्य सत्वरः । विष्टजन् शरवर्षाणि व्यधमत् पार्थिवं बलं ।
 ततस्तु क्षत्रियाः केषिञ्चामदम्यभयार्दिताः । विविशुर्गिरिदुर्गाणि स्तृगाः सिंहार्दिता इव । ९३
 तेषां स्वविहितं कर्म तद्भयाच्चानुष्ठितां । प्रजा वृषसतां प्राप्ता ब्राह्मणानामदर्शनात् ।
 एवं ते द्रविडाभीराः पुण्ड्रःश्च ब्रवणैः सह । वृषसत्वं परिगता धृत्यानात् क्षत्रधर्षिणः ।
 ततश्च हतवोरासु क्षत्रियामु पुनः पुनः । द्विजैरुत्पादितं सत्त्वं जामदग्न्यो व्यकृन्तत ।
 एकविंशतिभेधान्ते रामं वागहरोरिणी । दिव्या प्रोवाच मधुग्न सर्वलोकपरिश्रुता ।
 राम राम निबर्त्तस्व कं गुणं तात पश्यसि । क्षत्रबन्धूनिमान् प्राणैर्विप्रयोष्य पुनः पुनः । ९४
 तथैव तं महात्मानमृषोक् प्रमुखास्तदा । पितामहा महाभोगि निर्वर्त्तस्वैत्थयाश्रुवन् ।
 पितुर्बधममृत्युंश्च रामः प्रोवाच तानृषीन् । नार्हन्तीह भवन्तो मां निवारयतुमित्युत ।

॥ पितर ऊचुः ॥ नार्हमे कलवन्मंस्त्रं निर्हन्तुं जघतां वर । मेव युक्तं तया ह्यनुं ब्राह्मणेन वता मृषाम् ।
इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

॥ पितर ऊचुः ॥ अत्राप्युदाहरन्तोमितिहासं पुरातनं । अत्रा च तत्तथा कार्यं भवता दिजघत्तम ।

अलर्को नाम राजर्षिरभवत् सुमहातपाः । धर्मज्ञः सत्यवादी च महात्मा मुदुडम्राः ।

स सागरानां धनुषा विनिर्जित्य महीमिमं । कृत्वा मुदुस्करं कर्म मनः सूक्ष्मं समाद्धे ।

स्थितस्य दृढमूलेषु तस्य चिन्ता बभूव ह । उत्सृज्य सुमहत् कर्म सूक्ष्मं प्रति महामते ।

॥ अलर्क उवाच ॥ मनसो मे बलं जातं मनो जित्वा भ्रुवो जयः । अन्यत्र बाणान् धास्यामि ब्रह्मिः परिवारितः ।

यदिदं चापसात् कर्म सर्वान्कार्यैः शिकोर्पति । मनः प्रतिसुतीक्ष्णायानहं मोक्ष्यामि सायकान् ।

॥ मन उवाच ॥ नेमे वाणास्तरिष्यन्ति मामलर्कं कथञ्चन । तत्रैव मर्षं भेक्ष्यन्ति भिन्नमर्षा मरिष्यसि ।

अन्यान् वाणान् समीक्ष्य यैस्त्वं मां सुदयिष्यसि । तच्छ्रुत्वा स विचिन्थाय ततो वचनमब्रवीत् ।

॥ अलर्क उवाच ॥ आघ्राय रुबङ्गन् गन्धांस्तानेव प्रतिगृह्यति । तस्मात् घ्राणं प्रति शरान् प्रतिमोक्ष्याम्यहं शितान् ।

॥ घ्राण उवाच ॥ नेमे वाणास्तरिष्यन्ति मामलर्कं कथञ्चन । तत्रैव मर्षं भेक्ष्यन्ति भिन्नमर्षा मरिष्यसि ।

अन्यान् वाणान् समीक्ष्य यैस्त्वं मां सुदयिष्यसि । तच्छ्रुत्वा स विचिन्थाय ततो वचनमब्रवीत् ।

अ लर्क उवाच ॥ इयं स्वादून् रसान् भुक्त्वा तानेव प्रतिगृह्यति । तस्मात्स्निग्धं प्रति शरान् प्रतिमोक्ष्याम्यहं शितान् ।

॥ जिह्वा उवाच ॥ नेमे वाणास्तरिष्यन्ति मामलर्कं कथञ्चन । तत्रैव मर्षं भेक्ष्यन्ति भिन्नमर्षा मरिष्यसि ।

अन्यान् वाणान् समीक्ष्य यैस्त्वं मां सुदयिष्यसि । तच्छ्रुत्वा स विचिन्थाय ततो वचनमब्रवीत् ।

॥ अलर्क उवाच ॥ स्पृष्ट्वा त्वन्विधिषाम् स्पर्शान् तानेव प्रतिगृह्यति । तस्मान्त्वयं पाटयिष्ये विविधैः कद्रुपत्रिभिः ।

॥ त्वगुवाच ॥ नेमे वाणास्तरिष्यन्ति मामलर्कं कथञ्चन । तत्रैव मर्षं भेक्ष्यन्ति भिन्नमर्षा मरिष्यसि ।

अन्यान् वाणान् समीक्ष्य यैस्त्वं मां सुदयिष्यसि । तच्छ्रुत्वा स विचिन्थाय ततो वचनमब्रवीत् ।

॥ अलर्क उवाच ॥ अत्रा तु विविधान् ब्रह्मांस्तानेव प्रतिगृह्यति । तस्माच्छ्रेयं प्रति शरान् प्रतिमोक्ष्याम्यहं शितान् ।

॥ श्रोत्रं उवाच ॥ नेमे वाणास्तरिष्यन्ति मामलर्कं कथञ्चन । तत्रैव मर्षं भेक्ष्यन्ति ततो हास्यसि जीवितं ।

अन्यान् वाणान् समीक्ष्य यैस्त्वं मां सुदयिष्यसि । तच्छ्रुत्वा स विचिन्थाय ततो वचनमब्रवीत् ।

॥ अलर्क उवाच ॥ इष्ट्वा रूपाणि वज्रज्ञानान्येव प्रतिगृह्यति । तस्मात्सुहृन्निष्यामि निघ्नितैः शायकैरहं ।

॥ चक्षु उवाच ॥ नेमे वाणास्तरिष्यन्ति मामलर्कं कथञ्चन । तत्रैव मर्षं भेक्ष्यन्ति भिन्नमर्षा मरिष्यसि ।

अन्यान् वाणान् समीक्ष्य यैस्त्वं मां सुदयिष्यसि । तच्छ्रुत्वा स विचिन्थाय ततो वचनमब्रवीत् ।

॥ अलर्क उवाच ॥ इयं निष्ठा ब्रह्मविधा प्रज्ञया तथ्यवस्यति । तस्माद्दुष्टिं प्रति शरान् प्रतिमोक्ष्याम्यहं शितान् ।

॥ बुद्धि उवाच ॥ नेमे वाणास्तरिष्यन्ति मामलर्कं कथञ्चन । तत्रैव मर्षं भेक्ष्यन्ति भिन्नमर्षा मरिष्यसि ।

अन्यान् वाणान् समीक्ष्य यैस्त्वं मां सुदयिष्यसि ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ततोऽलर्कं तपो घोरं तत्रैवास्याय दुस्करं । नाध्यगच्छत्परं शक्त्वा वाणभेदेषु मत्प्रसु ।

सुमहाहितचेतासु स ततोऽचिन्तयत् प्रभः । स विचिन्तय चिरं कालमसक्तो विचिन्तयत् ॥
 नाश्वमेधपरं श्रेयो योगाश्रयितमतां वरः । स एकायं मनः कृत्वा निश्चयो योगमाश्रितः ।
 इन्द्रियाणि जघानाशु वाक्नेत्रेण वीर्यशान् । योगिनात्मानमाविश्य सिद्धिं परमिच्छागतः ।
 विस्मितस्यापि राजर्षिरिमां गाथां जगाद् ह । अहो कष्टं यदस्याभिः सर्वैः बाह्यमुत्थिते ।
 भोगदृष्ट्यासमायुक्तैः पूर्वैः राज्यमुपाश्रिते । इति पश्चात्प्रया ज्ञानं योगाश्रयि परं सुखं ।
 इति त्वमनुजानीहि राम मा शस्त्रिणान् जहि । तपो घोरमुपातिष्ठ ततः श्रेयोऽभिमस्यसे ।
 इत्युक्तः स तपो घोरं जामदग्न्यः पितामहैः । आश्रितः सुमहाभागो यथैः सिद्धिञ्च दुर्गमां ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां त्रिंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

२००

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ यथै वै रिपवो लोके नश्या गुणतः स्युताः । प्रहर्षः प्रीतिरानन्दस्वयस्यो सान्त्विका गुणाः ।
 दृष्ट्वा क्रीडाऽभिसंरम्भो राजशासो गुणाः स्युताः । अमलान् च भोक्ष्य चयस्यो तामसा गुणाः ।
 एताञ्चिद्व्यथ धृतिमान् वाक्शंसैरतन्द्रितः । जेतुं परानुसृष्टे प्रशान्तात्मा जितेन्द्रियः ।
 अत्र गाथाः कीर्त्तयन्ति पुराकल्पविदो जनाः । अम्बरीषेण या गीता राज्ञा पूर्व्वं प्रशाम्यता ।
 समुदीर्णेषु दोषेषु बुध्यमानेषु साधुषु । जपाह तरसा राज्यमम्बरीषो महायथाः ।
 स निष्टह्यात्मनो दोषान् साधून् समनिपूज्य च । जगाम महतीं सिद्धिं गाथाश्रमे जगाद् ह ।
 भूयिष्ठं विजिता दोषा निहताः सर्वत्रयवः । एको दोषो बरिष्ठश्च बन्धः स न हतो मया ।
 यत्प्रयुक्तो जन्मुरयं वैदृष्यं नाधिगच्छति । दृष्ट्वात्तं इह निश्चानि धावतामो न बुध्यते ।
 अकार्यमपि येनेह प्रयुक्तः सेवते नरः । तं लोभमसिभिस्तोर्ह्यैर्निहन्तत निहन्तत ।
 लोभाद्धि जायते दृष्ट्वा ततस्त्रिणा प्रवर्त्तते । स स्त्रिणामो लभते भूयिष्ठं राजसाम् गुणान् ।
 तदवग्नौ तु लभते भूयिष्ठं तामसान् गुणान् ।

२०१

२०२

स तैर्गुणैः संहतदेवबन्धनः पुनः पुनर्जायति कर्म चेहते । जन्मत्रये भिन्नविकीर्णदेहा मृत्युं पुनर्गच्छति जन्मनैव ।
 तस्मादेतं सम्यगवेक्ष्य लोभं निष्टह्य धृत्यात्मनि राज्यमिच्छेत् । एतद्राज्यं नान्यदस्तीह राज्यमात्मैव राजा विदितो यथा
 वत् ।

२०३

इति राज्ञाऽम्बरीषेण गाथा गीता यशस्विना । आधिराज्यं पुरस्कृत्य लोभमेकं निहन्तता ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायामेकत्रिंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अचाप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । ब्राह्मणस्य च संवादं जनकस्य च भाविनि ।
 ब्राह्मणं जनको राजा मन्त्रं कस्मिंश्चिदागमि । विषये मे न वस्तव्यमिति त्रिष्यर्थमब्रवीत् ।
 इत्युक्तः प्रत्युवाचाच ब्राह्मणो राजसत्तमं । आचक्ष्य विषयं राजन् यावांस्तव वशं स्त्रियः ।
 सोऽन्यस्य विषये राज्ञो वस्तुनिष्काम्यहं विभो । वचसो कर्तुमिच्छामि यथाशास्त्रं महीरते ।
 इत्युक्तस्तु तदा राजा ब्राह्मणेन यशस्विना । मुञ्जदृष्ट्यां विनिश्चयं न किञ्चिदप्रत्यभाषत ।

२०४

तमासीनं ध्यायमानं राजानमनिजौजसं । कस्यसं बहसाऽनच्छङ्गानुमन्तमिव ययः ।

समाप्तस्य ततो राजा विगते कस्यले तदा । ततो मुहुर्त्सोद्दिश तं ब्राह्मणं वाक्यमब्रवीत् ।

॥ जनक उवाच ॥ पितृपैतामहे राज्ये वश्ये जनपदे सति । विषयं नाधिमच्छामि विचिन्त्यन् प्रथिवीमहं ।

नाधिमच्छं यथा पृथ्व्यां मिथिला मार्गिना मया । नाधिमच्छं तदा तस्मां स्वप्रजा मार्गिना मया ।

नाधिमच्छं यदा तस्मां तदा मे कस्यस्योऽभवत् । ततो मे कस्यस्यान्ते मतिः पुनरपस्विता ।

तदा न विषयं मन्ये सर्व्यो वा विषयो मम । आत्माऽपि चायं न मम सर्व्यो वा प्रथिवी मम ।

यथा मम तथाऽन्येषामिति मन्ये द्विजोत्तम । उच्चरां यावदुत्साहो भुञ्जतां यावद्विद्यते ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ पितृपैतामहे राज्ये वश्ये जनपदे सति । ब्रूहि कां गतिमास्त्राय ममत्वं वर्जितं मया ।

कां वै बुद्धिं समाश्रित्य सर्व्यो वै विषयस्ततः । नावैषि विषयं येन सर्व्यो वा विषयस्तव ।

॥ जनक उवाच ॥ अन्तवन्त्य इहावस्थाः विदिताः सर्व्वकर्त्तव्युः । नाधिमच्छमहं तस्मान्ममेदमिति यद्भवेत् ।

कस्येदमिति कस्य स्वमिति वेदवचस्तथा । नाधिमच्छमहं बुद्ध्या ममेदमिति यद्भवेत् ।

एतां बुद्धिं समाश्रित्य ममत्वं वर्जितं मया । शूद्रो बुद्धिस्तथा ज्ञाना सर्व्वेव विषयो मम ।

नाहमात्मार्यमिच्छामि गन्धान् प्राणगतानपि । तस्मान्मे निर्जितो भूमिर्व्वेदे तिष्ठति नित्यदा ।

नाहमात्मार्यमिच्छामि रत्नानासोऽपि वर्त्तनः । अपो मे निर्जितो शस्त्राद्भेदे तिष्ठति नित्यदा ।

नाहमात्मार्यमिच्छामि रूपं ज्योतिश्च चक्षुषः । तस्मान्मे निर्जितं ज्ये तिवर्षे तिष्ठति नित्यदा ।

नाहमात्मार्यमिच्छामि स्थानं त्वचि गताश्च ये । तस्मान्मे निर्जितो वायुर्व्वेदे तिष्ठति नित्यदा ।

नाहमात्मार्यमिच्छामि ब्रह्मान् श्रोत्रगतानपि । तस्मान्मे निर्जितोः ब्रह्म वेदे तिष्ठति नित्यदा ।

नाहमात्मार्यमिच्छामि मनो नित्यं मनोऽन्तरे । मनो मे निर्जितं तस्माद्भेदे तिष्ठति सर्व्वदा ।

देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च भूतेभ्योऽतिथिभिः सह । इत्ययं सर्व्व एवेति समारम्भा भवन्ति वै ।

ततः प्रहस्य जनकं ब्राह्मणः पुनरब्रवीत् । तस्मिन्नासायमथेह विद्धि मां धर्ममागतं ।

त्वमस्य ब्रह्मसाभस्य दुर्भारस्थानिर्वर्त्तनः । सत्त्वनेभिविहङ्गस्य चक्रस्यैकः प्रवर्त्तकः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्व्वणि अनुगीतापर्व्वणि ब्राह्मणगीतायां द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ नाहं तथा भीरु चरामि लोके यथा त्वं मां तर्ष्यथसे स्वबुद्ध्या । विरोऽस्मि मुक्ताऽस्मि वनेचरोऽस्मि यश्च
स्वधर्मो ब्रतवंस्तथाऽस्मि ।

नाहमस्मि यथा मां त्वं पश्यसे च शूभाशूभे । मया व्याप्तमिदं सर्व्वं यत्किञ्चिज्जगतीगतं ।

ये केचिन्मन्त्रो लोके अङ्गमाः स्थावराश्च ह । तेषां मामन्तकं विद्धि दारुणाभिव पावकं ।

राज्यं पृथिव्यां सर्व्वस्यामयथाऽपि विविष्टये । तथा बुद्धिरिषं वेत्ति बुद्धिरेव धनं मम ।

एकः पन्था ब्राह्मणानां येन गच्छन्ति तदिदः । श्रेष्ठेषु वनवासेषु गृहवासेषु भिक्षुषु ।

लिङ्गैर्ब्रह्मभिरव्ययैरेका बुद्धिरुपासते । नानालिङ्गाश्रमस्थानां येषां बुद्धिः प्रजासिद्धा ।

ते भावनेकमाद्यानि हरितः वागरं यथा । बुद्ध्याऽयं गम्यते भार्यः शरीरेण न गम्यते ।
आश्वमेधनिर्वाणं शरीरं कर्षयन्ममं । तस्मान्ने सुभगे नास्ति परलोकगतं भयं ।
तद्भावभावनिरना ममेवात्मानमन्वयति ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ नेदमप्यात्मना ब्रह्मं वेदितुं नाकृतात्मना । ब्रह्म चान्यच्च संशितं विमुक्तश्च मत्तं मम ।

उपायं तं मम ब्रूहि धेनूषा स्वधने मतिः । तस्मै चकारणं तत्ते यत् एषा प्रवर्धते ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अरण्ये ब्राह्मणीं विद्धि गृहस्थोत्तरारणिः । तपःश्रुतेऽभिमन्नीते ज्ञानाग्निजायते ततः ।

॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ यदिदं ब्रह्मणो निजं क्षेत्रज्ञ इति संश्रितं । पशोतु येन यच्छक्यं लक्षणं तस्मै तत् क्व नु । ८२५

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अस्तित्वा निर्गुणस्यैव कारणं नास्य लक्ष्यते । उपायमेव वक्ष्यामि येन शृण्वेत वा न वा ।

सम्यग्पायो दृष्टश्च भ्रमरैरिव लक्ष्यते । कर्षयद्बुद्धिरबुद्धित्वाज्ज्ञानलिङ्गैरिवाश्रितं ।

इदं कार्यमिदं नेति न मोक्षेषूपदिश्यते । पश्यतः शृण्वतो बुद्धिरात्मनो येषु जायते ।

यावन्त इह शक्येयं स्थावतोऽज्ञानं प्रकल्पयेत् । अथानान्यत्करुपांश्च ज्ञतव्योऽयं सहस्रतः ।

सर्व्वं ज्ञानार्थयुक्तांश्च सर्व्वान् प्रत्यक्षहेतुकान् । यतः परं न विद्येत ततोऽभ्यासे भविष्यति । ८२६

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ततश्च तस्या ब्राह्मणस्य मतिः क्षेत्रज्ञसंशये । क्षेत्रज्ञानेन वरतः क्षेत्रज्ञेभ्यः प्रवर्त्तते ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ क्व नु सा ब्राह्मणी कृष्ण क्व चामौ ब्राह्मणधर्मः । याभ्यां सिद्धिरियं प्राप्ता तावुनौ वद मेऽप्युत ।

। श्रीभगवानुवाच ॥ मनो मे ब्राह्मणं विद्धि बुद्धिं मे विद्धि ब्राह्मणीं । क्षेत्रज्ञ इति यद्योक्तः सोऽहमेव धर्मश्च यः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां चतुर्विंशोऽध्यायः । ३४ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥ ब्रह्म अन्तरमं ज्ञेयं तस्मै व्याख्यातुमर्हसि । भवतो हि प्रमादिन सूक्ष्मे मे रमते मतिः ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ अचाप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । संवादं मोक्षसंयुक्तं शिष्यस्य गुरुणा सह । ८२७

वदद्ब्रह्मण्यममीनमाचार्यं श्रुतव्रतं । शिष्यः पश्येत्स मेधावी किं सिद्धयेः परत्तप ।

भगवक्तं प्रपञ्चाऽहं निश्चयसपरायणः । याचे त्वां शिरसा विप्र यद्दृयां ब्रूहि तन्मम ।

तमेवादिभं पार्थ शिष्यं गुरुववाच ह । सर्व्वान् तु ते प्रवक्ष्यामि यच्च वै शंभयो दिज ।

इत्युक्तः स गुरुश्रेष्ठ गुरुणा गुरुवत्सलः । प्राञ्जलिः परिपश्येत्तच्छृणु महामते ।

॥ शिष्य उवाच ॥ कुतश्चाहं कुतश्च त्वं तस्मात्वं ब्रूहि यत्परं । कुतो जातानि भूतानि स्वावराणि चराणि च । ८२८

केन जीवन्ति भूतानि तेषामायुश्च किं परं । किं सत्यं किंतपो विप्र के गूणाः सद्भिरीरिताः ।

के पन्थानः शिवाश्च स्युः किं सुखं किञ्च दुष्कृतं । एतास्मै भगवन् प्रश्नान् चाद्यातस्मै न सुव्रत ।

वक्तुमर्हसि विप्रये यथावदिदं तत्त्वतः । त्वदन्यः कश्चन प्रश्नानेतान् वक्तुमिष्टार्हति ।

ब्रूहि धर्मविदां श्रेष्ठ परं कौतूहलं मम । मोक्षधर्मार्थं कुञ्जलो भवान् लोकैषु गीयते ।

सर्व्वसंशयसञ्जेता त्वदन्यो न च विद्यते । संसारभीरवश्चैव मोक्षकामास्तथा वयं । ८२९

॥ वासुदेव उवाच ॥ तस्मै सम्प्रतिपन्नाय यथावन् परिपृच्छते । शिष्याय गुणयुक्ताय ज्ञान्ताय प्रियवर्त्तिने ।

आयाभूताय दान्ताय यतथे ब्रह्मचारिणे । तान् प्रश्नानब्रवीत् पार्थ मेधावी स धृतात्मनः ।

गुरुः कुरुकुलश्रेष्ठ सम्यक् सर्वानरिन्द्रम ।

॥ गुरुहवाच ॥ ब्रह्मणोऽहमिदं सर्वं सृष्टिप्रवरसेवितं । वेदविद्यां समाश्रित्य तत्त्वभूतार्थभावनं ।

ज्ञानस्त्वेव परं ब्रह्म संन्यासं तप उक्तमं । अथ वेद निरावाधं ज्ञानतत्त्वं विनिश्चयात् ।

८१०

सर्वभूतस्वमात्मानं स सर्वगतिरिच्छते । यो विद्वान् सहवासस्य विवासश्चैव पश्यति ।

तदैवैकत्वमानाले स दुःखात् परिमुच्यते । यो न कामयते किञ्चिन्न किञ्चिदभिमन्यते ।

इहलोकस्य एवैव ब्रह्मभूयाय कल्पते । प्रधानगुणतत्त्वज्ञः सर्वभूतविधानवित् ।

निर्घामो निरहङ्कारो मुच्यते नात्र संशयः । अत्यक्तबीजप्रभो ब्रह्मिस्त्वन्मयो महान् ।

महाहङ्कारविटप इन्द्रियाङ्गुरकोटरः । महाभूतविशेषस्य विशेषप्रतिज्ञास्त्वान् ।

८११

सदापर्णः सदापुष्पः सदाशुभफलोदयः । आजीवः सर्वभूतानां ब्रह्मबीजः सनातनः ।

एतश्चात्मा च तत्त्वानि ज्ञानेन परमाशिना । क्षिप्त्वा चाभरतां प्राप्य जहाति सृष्ट्युज्ज्वली ।

भूतभव्यभविष्यादिधर्मकामार्थनिश्चयं । सिद्धसङ्गपरिज्ञातं पुराकल्पं सनातनं ।

प्रवक्ष्येऽहं महाप्राज्ञ पदमुक्तममथ ते । बुद्ध्या यदिह संसिद्धा भवन्तीह मनोविषयः ।

उपगम्यर्षयः पूर्वं जिज्ञासन्तः परस्परं । प्रजापतिभरद्वाजो गौतमो भार्गवस्तथा ।

८१२

वशिष्ठः कश्यपश्चैव विद्युमित्रोऽचिरेव च । मार्गान् सर्वान् परिक्रम्य परिश्रान्ताः स्वकर्षभिः ।

अविमाङ्गिरसं वृद्धं पुरस्कृत्य तु ते दिजाः । ददुःशुभं ब्रह्मभवे ब्रह्माणं वीतकल्पं ।

तं प्रणम्य महात्मानं सुखाशीलं महर्षधः । पप्रच्छुर्जिनयोपेता नैश्रेयसमिदं परं ।

कथं कर्म क्रियात् साधु कथं मुच्येत किन्निषात् । के नो मार्गाः शिवास्तस्यः किं सत्यं किञ्च दुष्कृतं ।

कौ चैनौ कर्मणां मार्गौ प्राप्नुयुर्दक्षिणैस्तरौ । प्रख्यस्त्यापवर्गस्य भूतानां प्रभवाण्यथौ ।

८१३

इत्युक्तः स मुनिश्रेष्ठैर्दहाह प्रपितामहः । तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि शृणु श्रित्य यथागमं ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ सत्याद्भूतानि जातानि स्यावराशि चराणि च । तपसा तानि जीवन्ति इति तद्विस्तु बुधताः ।

स्वां योनिं समतिक्रम्य वर्त्तन्ते स्तेन कर्मणा । सत्यं हि गुणसंयुक्तं नियतं पञ्चसखणं ।

ब्रह्म सत्यं तपः सत्यं सत्यश्चैव प्रजापतिः । सत्याद्भूतानि जातानि सत्यं भूतमिदं जगत् ।

तस्मात् सत्याश्रया विप्र निःश्रेयोपरायणाः । अतीतकोधमन्तापा नियता धर्मसततवः ।

८१४

अन्यान्यनिपतान् वैद्यान् धर्मसंतुप्रवर्त्तकान् । तानहं सम्प्रवक्ष्यामि ब्राह्मणान् लोकभावनाम् ।

चातुर्विधं तथा वर्षं चातुराश्रमिकान् पृथक् । धर्ममेकं चतुष्पादं नित्यं ऋत्विजोऽपिबुधः ।

पन्थानं वः प्रवक्ष्यामि शिवं जेमकरं दिजाः । नियतं ब्रह्मभावाय गतं पूर्वं मनोविभिः ।

गदन्तन्तं मया ऽद्येह पन्थानं दुर्विदं परं । विबोधत महाभागा निश्चिन्तन्त परं पदं ।

ब्रह्मचारिकमेवाङ्गराश्रमं प्रथमं पदं । गार्हस्थ्यन्तु द्वितीयं स्वादानप्रस्थानतः परं ।

८१५

इतः परन्तु विज्ञेयमध्यात्मं परमं पदं । आतिरिकाशमादित्यो वायुरिन्द्रः प्रजापतिः ।

नोपैति यावदध्यात्मं तावदेताश्च पश्यति । तस्मोपायं प्रवक्ष्यामि परस्तात् न विबोधत ।
 फलमूला निशभुजां मुनीनां वसतां वने । वानप्रस्थं द्विजातीनां त्रयाणामुपदिश्यते ।
 सर्वेषामेव वर्षाणां नार्थस्थं तद्विधीयते । अद्भुतलक्षणमित्येवं धर्मो धीराः प्रचक्षते ।
 इत्येवं देवयाना वः पन्थानः परिकीर्त्तिताः । सद्भिरध्यायिता धीरैः कर्माभिर्धर्मैश्चेतवः । ८९०
 एतेषां पृथग्ध्यासे यो धर्मो ज्ञमितप्रतः । काष्ठात् पश्यति भूतानां सदैव प्रभवाप्यसौ ।
 अतस्तस्मानि वक्ष्यामि आद्यातस्थेन हेतुना । विषयस्यापि सर्वेषां वर्त्मनः नानि भागवतः ।
 महानात्मा यथा व्यक्तमहद्वारस्तथैव च । इन्द्रियाणि दृष्टैकञ्च महाभूतानि पञ्च च ।
 विशेषाः पञ्च भूतानामिति सर्गः सन्नातनः । चतुर्विंशतिरेका च तत्त्वसंख्या प्रकीर्त्तिता ।
 तन्वानामथ यो वेद सर्वेषां प्रभवाप्यसौ । स धीरः सर्वभूतेषु न मोहमधिगच्छति । ८९१
 तन्वानियो वेदयते ययातयं गुणांश्च सर्वानखिलाश्च देवताः । विभूतपाप्या प्रतिमुच्य बन्धने न सर्वलोकानमस्मान् समकृते ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुद्विव्यंशवादे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥
 ॥ अष्टौवाच ॥ तदव्यक्तमनुद्रिकं सर्व्वेष्यापि भुवं स्थिरं । नवद्वारं पुरं विश्वान्निगुणं पञ्चधातुकं ।
 एकादशपरिलेपं मनो व्याकरणात्मकं । बुद्धिस्वामिकमिद्येतन् परमेकादशं भवेत् ।
 त्रीणि स्रोतांसि यान्यस्त्रिस्राप्याद्यन्ते पुनः पुनः । प्रानाद्यस्त्रिस्र एवैताः प्रवर्त्तन्ते गुणास्त्रिकाः ।
 तसो रजस्तथा सत्त्वं गुणानेतान् प्रचक्षते । अन्योन्यमियुनाः सर्व्वे तथाऽन्योन्यानुजीविनः । ८९२
 अन्योन्यापाश्रयाश्चापि तथाऽन्योन्यानुवर्त्तिनः । अन्योन्यव्यतिशक्तश्च त्रिगुणाः पञ्चधातवः ।
 तमसो मियुनं सत्त्वं सत्त्वस्य मियुनं रजः । रजसश्चापि सत्त्वं स्यात् सत्त्वश्च मियुनं तमः ।
 नियम्यते तसो यत्र रजस्तत्र प्रवर्त्तते । नियम्यते रजो यत्र सत्त्वं तत्र प्रवर्त्तते ।
 नैशात्मकं तसो विश्वान्निगुणं मोहमंजितं । अधर्मलक्षणश्चैव नियतं पापकर्म्मसु ।
 प्रकृष्टात्मकमेवाङ्गरजः पर्यायकारकं । प्रकृतं सर्व्वभूतेषु दृश्यमन्यत्तिलक्षणं । ८९३
 प्रकाशं सर्व्वभूतेषु लाघवं अदधानता । सान्त्विकं रूपमेवन्तु लाघवं साधुमन्वितं ।
 एतेषां गुणतत्त्वानि वक्ष्यन्ते तत्त्वहेतुभिः । समासव्यामबुक्तानि तत्त्वतस्तास्त्रिवोधत ।
 संसोहा ज्ञानमत्यागः कर्म्मणामविनिर्णयः । स्वप्नः सप्तो भयं शोभः शोकः सुकृतदू प्रथं ।
 अस्तुतिश्चाविपाकश्च नास्तिश्च भिन्नवृत्तिता । निर्विशेषत्वमन्धत्वं जघन्यगुणवृत्तिता ।
 अकृतं कृतमस्तिवमज्ञानं ज्ञानमज्ञिता । अमैत्री विहताभावो ह्यत्राद्वा मूढभावना । ८९४
 अनार्ज्वममङ्गलं कर्म्म पापमचेतना । गुरुत्वं मन्त्रभावत्वमवशि वमवाग्निः ।
 सर्व्व एते गुणा उत्तास्तामसाः संप्रकीर्त्तिताः । ये चान्ये विहिता भावा लोकेऽस्मिन् भावमंजिताः ।
 तत्र तत्र निबन्धने सर्व्वे ते तामसा गुणाः । परिवादकया नित्यं नित्यं ब्राह्मणनिन्दकाः ।
 अत्यागश्चाभिमानश्च मोहो मन्युस्तथाऽसमा । मत्सरश्चैव भूतेषु तामसं वृत्तमिष्यते ।
 वृथारम्भा हि ये केचिद्व्यादानानि यानि च । वृथाभस्त्रमिद्येत्तामसं वृत्तमिष्यते । ८९५

अतिवादे ऽतितया च मास्यमतिमानिता । अमहधानता चैव तामयं दृक्मिच्छते ।
 एवंविधाश्च ये केचिन्नोकेऽस्मिन् पापकर्षिणः । मनुष्या भिन्नमर्थ्यादास्तौ सर्वे तामसाः खटाः ।
 तेषां धोनीः प्रवक्ष्यामि नियताः पापकर्षिणः । अत्राङ्गिरसभाषा च तिर्थाङ्गिरस्यगामिनः ।
 स्यावराणि च भूतानि पशवो वाहनानि च । क्रव्यादा दम्बशूक्राश्च छमि कीटविचित्रभाः ।
 अण्डजा जन्तवश्चैव सर्वे चापि चतुष्पदाः । उल्लसन्त बधिरा मुक्ता ये चान्ये पापरोगिणः । १०९
 मग्नस्तमसि दुर्वृत्ताः स्वकर्माकृतकल्पाः । अवाक्छोतस इत्येते मग्नस्तमसि तामसाः ।
 तेषामुत्कर्षमुद्रेकं वक्ष्याम्यहमतः परं । यथा ते सुकृतान् लोकान् लभन्ते पुण्यकर्षिणः ।
 अन्यथा प्रतिपन्नास्तु विदुःशा ये च कर्षिणः । स्वकर्मानिरतानास्तु प्राण्यकानां शुभैषिणां ।
 संस्कारेणोर्द्धमायान्ति यतमानाः सलोकतां । स्वर्गे मण्डानि देवानामिच्छन्त वैदिकी मुनिः ।
 अन्यथा प्रतिपन्नास्तु विदुःशाः खेषु कर्षेणु । पुनराट्टन्निधर्माकलो भवन्तीह मानुषाः । ११०
 पापयोनिं समापन्नास्त्राण्डाला मूकशूचकाः । वर्णान् पर्यायन्नश्चापि प्राप्नुवन्नुत्तरोत्तरं ।
 प्रूढयोनिमतिक्रम्य ये चान्ये तामसा गुणाः । खोतोमध्ये समागम्य वर्णान्ते तामसे गुणे ।
 अभिव्यङ्गस्तु कर्मेषु महाभोग इति ख्यतः । खवयो मुनयो देवा मुह्यन्त्यत्र सुखेणः ।
 तमोनेहो महाभोगस्तमिस्रः क्रोधसंश्रितः । मरणं तन्मतामिच्छतामिस्रः क्रोध इत्यते ।
 वर्णतो गुणतश्चैव योनितश्चैव तत्पतः । सर्वमेतत्तमो विप्रः कीर्त्तितं वो यथाविधि । १११
 को न्वितद्ब्रूयति साधु को न्वेतत् साधु पश्यति । अतन्ने तत्पदार्थं वक्ष्ये मयस्तत्संज्ञणं ।

तमे गुणा बद्धविधाः प्रकीर्त्तिता यथावदुक्तञ्च तमः परावरं । नरो हि यो वेद गुणानिमन् बदा स तामसैः सर्वगुणैः
 प्रमुच्यते ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुशिव्यसंवादे षट्चिन्त्रोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

। ब्रह्मे वाच ॥ राजा हि वः प्रवक्ष्यामि याथातथ्येन सत्तमाः । निबोधत महाभागा मुह्यन्तश्च राजसं ।
 संघाते रूपमायासः सुखदुःखे हिमातपौ । ऐश्वर्यं विपद्दः सन्निर्हेतुवादे रतिः खमा ।
 बलं शौर्यं मदी रोषो व्यायामकलहावपि । हर्षेणा पिशुनं शुद्धं ममत्वं परिपालनं । ११२
 बधवन्धपरिक्लेशाः क्रव्या विक्रय एव च । निहन्त किञ्चि भिन्धीति परमर्षावकर्त्तनं ।
 उग्रं दारुणमाक्रोशः पराच्छद्रानुष्मसनं । लोकचिन्ताऽनुचिन्ता च मत्सरः परिपालनं ।
 मृशवादे मृशदानं विकृत्यः पुरिभाषणं । निन्दा स्तुतिः प्रशंसा च प्रतापः परिधर्षणं ।
 परिचर्याऽनुशुभ्रुषा सेवा दण्डा व्यपात्रयः । व्यूहो नयः प्रमादश्च परिवादः परिपक्षः ।
 संस्कारा ये च लोकेषु प्रवर्त्तन्ते पृथक् पृथक् । नृषु नारीषु भूतेषु द्रव्येषु व्रजेषु च । ११३
 सन्तापोऽप्रत्ययश्चैव व्रतानि नियमाश्च ये । आजीर्णानि कर्षाणि पौर्त्तानि विविधानि च ।
 स्वाहाकारो नमस्कारः स्वधाकारो वषट्किया । याजनाध्यापने चोभे वचनाथ्ययने अपि ।
 दानं प्रतिपद्यथैव प्रायश्चित्तानि नृजन्तं । इदं मे स्यादिदं मे स्यात् खेरो गुणधमुद्भवः ।

अभिद्रेहस्तथा माया निवृत्तिर्भान इव च । सैव्यं हिंसा कुमुदा च परितापः प्रजागरः ।
 दम्भो दर्पोऽथ रोगश्च भक्तिः प्रीतिः प्रभोदनं । दूतश्च जनवादश्च सन्ध्याः क्लीकनाश्च ये ।
 नृत्यवादित्रगीताणां प्रसङ्गा ये च केचन । सर्वे एते गुण विमा राजसाः संप्रकीर्त्तिताः ।
 भूतभव्यभविष्याणां भावनां भुवि भावनाः । विवर्णा निरता नित्यं धर्मोऽर्थैः काम इत्यपि ।
 कामदृष्टाः प्रभोदन्ते सर्वकामसद्वृत्तिभिः । सर्वकामान् इत्येते मनुष्या रजसादृष्टाः ।
 अस्मिन् लोके प्रभोदन्ते जायमानाः पुनः पुनः । प्रेत्य भाविकमीदन्ते ऐश्वर्यैकमेव च ।
 इदं प्रतिवृत्तं तन्मन्वसुजुति ।

११

१२

रजोगुणा वो ब्रह्मणोऽनुकीर्त्तिता यथावदुक्तं गुणवृत्तमेव च । नरोऽपि यो वेदगुणानिमन् सदा स राजसैः सर्वगुणैर्विमुच्यते ।
 इति श्रीमहाभारते आशुमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुह्यसिद्धसंवादे अष्टविंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अतः परं ब्रह्मस्मिन् द्वतीयं गुणमुत्तमं । सर्वभूतहितं लोके वर्त्तते धर्ममनिन्दितं ।
 आनन्दः प्रीतिरद्रेकः प्राकाशं सुखमेव च । अकार्षणसंरथः सन्तोषः अदधानता ।
 समा धृतिरहिंसा च समता सत्यमाख्यं च । अक्रोधश्चानुसूया च भ्रौचं दास्यं पराक्रमः ।
 मुधा ज्ञानं मुधा वृत्तं मुधा मेवा मुधा मम । एवं यो ब्रह्मधर्मः स्यात् सोऽनुवाक्य ममश्रुते ।
 निर्धर्मे निरहङ्कारो निराश्रीः धर्मतः समः । अकामभुत इत्येव मतो धर्मः सनातनः ।
 विश्वेशो ह्रीलिंगिना च त्यागः श्रीचतुर्विंशति । आनृषंसंमसंभोचो देवा भूनेष्वपैशुनं ।
 हर्षस्तुष्टिर्विभ्रयश्च त्रिणयः साधुवृत्तिना । ज्ञानिकर्मणि शुद्धिश्च शुभा वृद्धिविभोचनं ।
 उपेक्षा ब्रह्मचर्यश्च परित्यागश्च सर्व्वशः । निर्धनत्वमनाश्रीत्वमपरिषत्तधर्मता ।
 मुधादानं मुधाः यज्ञो मुधाऽधीतं मुधाव्रतं । मुधाः प्रतिग्रहश्चैव मुधाधर्मो मुधातपः ।
 एवं वृत्तः स तु केचिन्नोकेऽस्मिन् सत्त्व संशयाः । ब्राह्मणा ब्रह्मध्यानिष्वाले धीराः साधुदर्शनः ।
 हिमा सर्व्वानि पापानि निःशोका ह्यथ मानवाः । दिवं प्राप्य तु ते धीराः कुर्वन्ते वै ततस्तनुः ।
 दर्शित्वश्च त्रिशलश्च लघुं मनसश्च ते । विकुर्वन्ते महात्मानो देवास्त्रिदिवगा इव ।
 ऊर्द्धं प्रीतम इत्येते देवा वैकृत्तिकाः स्युः साः । विकुर्वन्तः प्रकृत्या वै दिवं प्राप्तास्ततस्तनः ।
 यद्यदिच्छन्ति तत् सर्व्वं लभन्ते विभजन्ति च । इत्येतत् सान्त्तिकं वृत्तं कथितं वो दिवसंनः ।
 एतदिज्ञाय विधिब्रह्मभने यद्यदिच्छन्ति ।

१३

१४

१५

प्रकीर्त्तिताः सत्त्वगुणा विशेषतो यथावदुक्तं गुणवृत्तमेव च । नरोऽपि यो वेदगुणानिमन् सदा गुणान् स भुङ्क्ते न गुणैः स युज्यते
 इति श्रीमहाभारते आशुमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुह्यसिद्धसंवादे अष्टविंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नैव ब्रह्मः गुणा वक्तुं पृथक्नेव सर्व्वशः । अविज्ञानानि दृश्यन्ते रजः सर्व्वं तमसतया ।
 अन्ये न्यमय रज्यन्ते क्षान्थान्येष्टार्थजीविनः । अन्योन्यमाश्रयाः सर्व्वे तद्याऽन्यान्यामुत्तिनः ।
 यावत् सर्व्वं रजसावत् वर्त्तते मात्र संशयः । यावत्तमसश्च सत्त्वश्च रजसावदिहोच्यते ।
 संहृत्य कुर्वन्ते यात्रां संहिताः संघवारिणः । संघातवृत्तयो ज्ञेये वर्त्तन्ते हेतुहेतुभिः ।

१६

उद्रेकव्यतिरिक्तानां तेषामन्योन्यवर्तिनां । वक्ष्यते तद्यथा न्यूनं व्यतिरिक्तञ्च सर्व्वथः ।
 व्यतिरिक्तं तमो यत्र तिर्यग्भावगतं भवेत् । अल्पं तत्र रजो ज्ञेयं सत्त्वमन्यतमं तथा ।
 उद्विक्तञ्च रजो यत्र मध्यस्तोत्तोगतं भवेत् । अल्पं तत्र तमो ज्ञेयं सत्त्वं चाल्पतरं तथा ।
 उद्विक्तञ्च यदा सत्त्वं मूर्द्धं स्रोतोगतं भवेत् । अल्पं तत्र तमो ज्ञेयं रजसाल्पतरं तथा । १९५
 सत्त्वं वैकारिको योनिरिन्द्रियाणां प्रकाशिका । न हि सत्त्वात् परो धर्मः कश्चिदव्यो विधीयते ।
 ऊर्द्धं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः । जघन्यगुणसंयुक्ता दान्त्यधस्तामसा जनाः ।
 तमः शूद्रे रजः क्षत्रे ब्राह्मणे सत्त्वमुत्तमं । इत्थैवं त्रिषु वर्णेषु विवर्त्तन्ते गुणास्त्रयः ।
 दूरदपि हि दृश्यन्ते सहिताः संघचारिणः । तमः सत्त्वं रजसैव पृथक्केनानुशुभ्रम् ।
 दृष्ट्वा त्वादित्यमुद्यन्तं कुचराणां भयं भवेत् । अध्वगाः परितप्येयुरुष्यतो दुःखभागिनः । १९६
 आदित्यः सत्त्वमुद्विक्तं कुचरास्तु तथा तमः । परितापोऽध्वगानाञ्च रजसो गुण उच्यते ।
 प्राकाश्यं सत्त्वमादित्यः सन्तापो रजसो गुणः । उपश्रवस्तु विज्ञेयस्तामसस्तस्य पव्वसु ।
 एवं ज्योतिःषु-सर्व्वेषु निवर्त्तन्ते गुणास्त्रयः । पर्यायेण च वर्त्तन्ते तत्र तत्र तथा तथा ।
 स्यावरेषु तु भावेषु तिर्यग्भावगतं तमः । राजसास्तु विवर्त्तन्ते खेहभावस्तु मान्त्रिकः ।
 अहस्त्रिधा तु विज्ञेयं त्रिधा रात्रिर्विधीयते । मासार्द्धमासवर्षाणि चतवः सन्धयस्तथा । १९७
 त्रिधा दान्ति दीयन्ते त्रिधा यज्ञः प्रवर्त्तते । त्रिधा लोकास्त्रिधा देवास्त्रिधा त्रिधास्त्रिधा गतिः ।
 भूतं भयं भविष्यञ्च धर्मोऽर्थः काम एव च । प्राणापानावदानश्चाप्येत एव त्रयो गुणाः ।
 पर्यायेण प्रवर्त्तन्ते तत्र तत्र तथा तथा । यत्किञ्चिदिह लोकेऽस्मिन् सर्व्वमेते त्रयो गुणाः ।
 त्रयो गुणाः प्रवर्त्तन्ते ह्यव्यक्ता नित्यमेव तु । सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणसर्गः सनातनः ।
 तमोऽव्यक्तं शिवो धाम रजो योनिः सनातनः । प्रकृतिर्विकारः प्रलयः प्रधानं प्रभवाप्यथैव । १९८
 अनुद्विक्तमनूनं वाऽप्यकल्पमचक्षुं ध्रुवं । सदमश्चैव तत्सर्व्वमव्यक्तं त्रिगुणं स्मृतं ।
 ज्ञेयानि नामधेयानि नरैरध्यात्मचिन्तकैः ।

अव्यक्तनामानि गुणांसु तत्त्वतोऽपि वेदसर्व्वानि गतोऽस्य केवलाः । विमुक्तदेहः प्रविभागतस्त्वत्रित् म मृच्यते सर्व्वगुणैर्निरामयः

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्व्वणि अमृगीतापर्व्वणि गुरुब्रह्मसंवादे जनसत्त्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ अव्यक्तात् पूर्व्वमृत्यञ्चा महानात्मा महामतिः । आदिर्गुणानां सर्व्वेषां प्रथमः सर्ग उच्यते ।

महानात्मा मतिर्विष्णुर्जिष्णुः ब्रह्मस्य वीर्यवान् । बुद्धिः प्रज्ञोपलम्बिश्च तथा स्वातिर्धृतिः स्मृतिः । १९९

पर्यायवाचकैः सर्व्वैर्ध्वानात्मा विभाव्यते । तं जानन् ब्राह्मणो विद्वान् प्रमोहं नाधिगच्छति ।

सर्व्वतः पाणिपादश्च सर्व्वतोऽविशिरोमुखः । सर्व्वतः श्रुतिमान् लोके सर्व्वं व्याप्य स तिष्ठति ।

महाप्रभावः पुरुषः सर्व्वस्य इति निश्चितः । अणिमा लघिमा प्राप्तिरोश्चाना ज्योतिरव्ययः ।

तत्र बुद्धिर्विदे लोके सद्भावनिरताश्च ये । ध्यानिनो नित्ययोगाश्च सत्यमन्त्रा जिनन्द्रियाः ।

ज्ञानवन्तश्च ये केषिदलुब्धा जितमन्त्रवः । प्रसन्नमनसो धीरा निर्दोषा निरहङ्गताः । २००

विमुक्ताः सर्वे एवैते महात्ममुपयान्मृत । आत्मनो महतो वेद यः पुण्यां गतिमुत्तमां ।
 अहङ्कारात् प्रसृतानि महाभूतानि पञ्च वै । पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं ।
 तेषु भूतानि युज्यन्ते महाभूतेषु पञ्चसु । ते ब्रह्मस्यैश्वर्येषु रसगन्धक्रियामु च ।
 महाभूतविनाशान्ते प्रलये प्रत्युपस्थिति । सर्वप्राणभृतां धीरा महदुत्पद्यते भयं ।
 य धीरः सर्वलोकेषु न मोक्षमधिगच्छति । विष्णुरेवादिभगवेषु स्वयम्भुवति प्रभुः ।
 एवं हि यो वेद गुहाशयं प्रभुं परं पुराणं पुरुषं विश्वरूपं । हिरण्यमयं बुद्धिमतां परां मतिं न बुद्धिमान् बुद्धिमतोऽप्य
 तिष्ठति ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुशिशुसंवादे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ य उत्पन्नो महान् पूर्वमहङ्कारः स उच्यते । अहमित्येव सम्भूतो द्वितीयः सर्ग उच्यते ।
 अहङ्कारश्च भूतादिव्यैकारिक इति स्थितः । तेजस्येतना धातुः प्रजासर्गः प्रजायते ।
 देवानां प्रभवो देवो मनसश्च त्रिलोककृतः । अहमित्येव तत् सर्वमभिमन्ता स उच्यते ।
 अध्यात्मज्ञानद्वेषानां मुनीनां भावितात्मनां । स्वाध्यायकतुसिद्धानामेष लोकः सनातनः ।

अहङ्कारेणाहरतां गुणानिमान् भूतादिवैवं सृजते स भूतहृत् । वैकारिकः सर्वमिदं विचेष्टते स्वतेजसा रञ्जयते जगत्तया ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुशिशुसंवादे एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अहङ्कारात् प्रसृतानि महाभूतानि पञ्च वै । पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं ।
 तेषु भूतानि मुञ्चन्ति महाभूतेषु पञ्चसु । ब्रह्मस्यैश्वर्येषु रसगन्धक्रियामु च ।
 महाभूतविनाशान्ते प्रलये प्रत्युपस्थिति । सर्वप्राणभृतां धीरा महदभ्युद्यते भयं ।
 एतस्मात्प्रायते भूतं तत्र तत्र विलीयते । लीयन्ते प्रतिशोभानि जायन्ते चात्तरोत्तरं ।
 ततः प्रलीने सर्वस्मिन् भूते स्त्वावरज्जने । स्थितिमन्नस्तदा वीरा न लीयन्ते कदाचन ।
 शब्दः स्पर्शस्तथा रूपं रसो गन्धश्च पञ्चमः । क्रियाकारणनित्याः स्युरनित्या मोहसंज्ञिताः ।
 ज्ञेयः प्रजनसंभूता निर्बिभ्रेषा शक्तिज्ञानाः । मांसशोणितमहाता अन्धोऽन्धस्योपजोविनः ।
 बहिरात्मान इत्येते दीनाः कृपणवृत्तयः । प्राणापानावुदानश्च समानो व्यान एव च ।
 अन्तरात्मानि चाप्येते नियताः पञ्च वायवः । वाङ्मनाबुद्धिभिः सार्द्धमिदमष्टात्मकं जगत् ।
 त्वग्नाणश्रोत्रचक्षुषि रसना वाक् च संयता । विशुद्धश्च मनो यस्य बुद्धिश्चाव्यभिचारिणी ।
 अष्टौ यस्याश्रयो ज्ञेयं न दहन्ते मनः सदा । स तद्ब्रह्म शूभं याति तस्माद्भूयो न विद्यते ।
 एकादश च यान्या हृदिन्द्रियाणि विभेदतः । अहङ्कारात् प्रसृतानि तानि वक्ष्यः स्वहं द्विजाः ।
 श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी । पादौ पायुरुपस्थश्च हस्तौ वाक् दशमी भवेत् ।
 इन्द्रियगाम इत्येष मन एकादशं भवेत् । एतं यामं जयति पूर्वं ततो ब्रह्म प्रकःश्रते ।
 बुद्धीन्द्रियाणि पञ्चाङ्गः पञ्च कर्मेन्द्रियाणि च । श्रोत्रादीन्यपि पञ्चाङ्गबुद्धियुक्तानि तत्त्वतः ।
 अविभेदाणि चान्यानि कर्मेयुक्तानि यानि तु । उभयत्र मनो ज्ञेयं बुद्धिस्तु दादधी भवेत् ।

इत्युक्त्वाऽनोद्भ्रियाणात्मन्येकादश यथाकमं । मन्यन्ते ह्यतमित्येवं विदित्वा तानि पण्डिताः ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि सर्वं विविधमिन्द्रियं । आकाशं प्रथमं भूतं श्रोत्रमध्यात्ममुच्यते ।
 अधिभूतं तथा शब्दा दिशस्तत्राधिदैवतं । द्वितीयं मातृती भूतं त्वगध्यात्मस्य विश्रुता ।
 स्पृष्टव्यमधिभूतस्य त्रिद्युत्तत्राधिदैवतं । तृतीयं ज्योतिरित्याहुस्तदुत्तरध्यात्ममुच्यते ।
 अधिभूतं ततो रूपं सूक्ष्मस्तत्राधिदैवतं । चतुर्थमापो विज्ञेयं जिह्वा चाध्यात्ममुच्यते ।
 अधिभूतं रसश्चात्र सोमस्तत्राधिदैवतं । पृथिवी पञ्चमं भूतं घ्राणश्चाध्यात्ममुच्यते ।
 अधिभूतं तथा गन्धो वायुस्तत्राधिदैवतं । एषु पञ्चसु भूतेषु त्रिषु यश्च विधिः स्मृतः ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि सर्वं विविधमिन्द्रियं । पादावध्यात्ममित्याहुर्ग्राह्याणास्तत्त्वदर्शिनः ।
 अधिभूतन्तु गन्तव्यं विष्णुस्तत्राधिदैवतं । अवाग्गतिरपानस्य पायुरध्यात्ममुच्यते ।
 अधिभूतं विभर्गस्य भिन्नस्तत्राधिदैवतं । प्रजनः सर्वभूतानामुपस्थोऽध्यात्ममुच्यते ।
 अधिभूतं तथा शुक्रं दैवतस्य प्रजापतिः । हस्तावध्यात्ममित्याहुर्गर्भ्यात्मविदुषो जनाः ।
 अधिभूतस्य कर्माणि शकस्तत्राधिदैवतं । वैश्वदेवो ततः पूर्वा वागध्यात्ममिहोच्यते ।
 वक्रयमधिभूतस्य वक्रिस्तत्राधिदैवतं । अध्यात्मं मन इत्याहुः पञ्चभूतात्मवारकं ।
 अधिभूतस्य संकल्पस्यन्द्रमाश्चाधिदैवतं । अहङ्कारस्तयाऽध्यात्मं सर्वमंमारकारकं ।
 अधिमानोऽधिभूतस्य मद्रस्तत्राधिदैवतं । अध्यात्मं बुद्धिरित्याहुः षडिन्द्रियविचारिणो ।
 अधिभूतन्तु मन्तव्यं ब्रह्मा तत्राधिदैवतं । जीणि स्थानानि भूतानां चतुर्थं नोपपद्यते ।
 स्थलमापस्तथाकाशं जन्म चापि चतुर्विधं । अण्डजोद्भिष्यमंस्वेदजरायुजमयापि च ।
 चतुर्द्धा जन्म इत्येतद्भूतय मस्य लक्षणं । अपराण्यय भूतानि खेचराणि तथैव च ।
 अण्डजानि विज्ञानोयात् सर्व्याश्चैव सरीसृपान् । स्वेदजाः क्रिमयः प्रोक्ता जन्मवस्य यथाकमं ।
 जन्म द्वितीयमित्येतज्जघनरमुच्यते । भिन्वा तु पृथिवी यानि जायन्ते कालपर्यध्यात् ।
 उद्भिज्जानि च तान्याहुर्भूतानि दिजमत्तमः । दिपादवत्तपादानि तिर्यग्गतिसन्तोनि च ।
 जरायुजानि भूतानि निहन्तान्यपि मत्तमाः । दिविधा खलु विज्ञेया ब्रह्मयोनिः समातनो ।
 तपः कथं च तत् पुण्यमित्येष विदुषां नयः । विविधं कर्मा विज्ञेयमिज्या दामस्य तन्मवे ।
 जातस्याध्ययनं पुण्यमिति वृद्धानुशासनं । एतद्यो वेत्ति विधिवद्युक्तः सा स्याद्भिर्जर्षभाः ।
 विमुक्तः सर्वपापेभ्य इति चैव निबोधत । आकाशं प्रथमं भूतं श्रोत्रमध्यात्ममुच्यते ।
 अधिभूतं तथा शब्दा दिशस्तत्राधिदैवतं । द्वितीयं मातृती भूतं त्वगध्यात्मस्य विश्रुतं ।
 स्पृष्टव्यमधिभूतन्तु त्रिद्युत्तत्राधिदैवतं । तृतीयं ज्योतिरित्याहुस्तदुत्तरध्यात्ममित्यते ।
 अधिभूतं ततो रूपं सूक्ष्मस्तत्राधिदैवतं । चतुर्थमापो विज्ञेयं जिह्वा चाध्यात्ममित्यते ।
 चन्द्रेऽधिभूतं विज्ञेयमापस्तत्राधिदैवतं । यथावदध्यात्मविधिषे वः कीर्त्तितो मया ।
 ज्ञानमस्य हि धर्मज्ञाः प्राप्तं ज्ञानवतामिह । इन्द्रियाणीन्द्रियायाश्च महाभूतानि पञ्च च ।

सर्वाण्येतानि सन्वाय मनसा संप्रधारयेत् । शीघ्रे मनसि सर्वस्मिन् ज्ञानसुखमिच्छते ।
 ज्ञानमन्त्रसन्धानं तत् सुखं विदुषां मतं । अतः परं प्रवक्ष्यामि सूक्ष्मभावकरीं गिरं ।
 निर्वृत्तिं सर्वभूतेषु सृष्टुना दारुणेन च । गुणागुणमनासङ्गमेकचर्यमनन्तरं ।
 एतद्वाह्यैर्णतो वृत्तमाङ्गरेकपदं सुखं । विद्वान् कुर्याद्वाङ्मानि कामान् संश्लथ सर्वशः ।
 विरजा सर्वतो मुक्तो यो नरः स सुखी सदा । कामानात्मनि संयम्य शीघ्रदृष्टः समाहितः ।
 सर्वभूतसुखस्त्रिंशो ज्ञानभूयाय कल्पते । इन्द्रियाणां निरोधेन सर्वेषां त्रिपदैषिणा ।
 मुनेर्ज्ञानपदत्यागादध्यात्माग्निः समिधते । यथाग्निर्निम्बैरिड्ढो महाज्योतिः प्रकाशते ।
 तथेन्द्रियनिरोधेन महानात्मा प्रकाशते । यदा पश्यति भूतानि प्रसन्नात्मानात्मनो हृदि ।
 स्वयं ज्योतिरुदा सूक्ष्मात्सूक्ष्मं प्राप्नोत्यनुत्तमं । अग्नीरूपं पयः स्रोतो वायुः स्वर्गममेव च ।
 मही पद्भूधरं घोरमाकाशं श्रवणं तथा । रोगशोकसमाविष्टं पञ्चस्नातःसमावृतं ।
 पञ्चभूतममायुक्तं नवद्वारं द्विदैवतं । रजस्वलमथाहृद्यं त्रिगुणस्य त्रिधातुकं ।
 अंशयाभिरुतं मूढं शरीरमिति धारणा । दुस्वरं सर्वलोकेऽस्मिन् सत्त्वं प्रतिवभाश्रितं ।
 एतदेव हि लोकेऽस्मिन् कालचक्रं प्रवर्तते । एतन्महार्णवं घोरमगाधं मोहमंश्रितं ।
 विलिपेत् संक्षिपेच्चैव बोधयेत् समरं जगत् । कामं क्रोधं भयं लोभमभिद्रोहमद्यानृतं ।
 इन्द्रियाणां निरोधेन सतस्यजति दुस्वजान् । यस्यैते निष्किंता लोके त्रिगुणाः पञ्चधातवः ।
 व्योम्नि तस्य परिग्यानमनन्यमय लभ्यते । पञ्चेन्द्रियमहाकुलां मनोवेगमहोदकां ।
 नदी मोहदृष्टो तीर्त्वा कामक्रोधावुभा जयेत् । स सर्वदेवनिर्वाहस्ततः पश्यति तत्परं ।
 मनो मनसि सन्वाय पश्यन्नात्माननात्मनि । सर्ववित् सर्वभूतेषु विन्दत्यात्मानमात्मनि ।
 रक्षधा ब्रह्मधा चैव विकृत्वाऽण्भातस्ततः । भ्रुवं पश्यति रूपाणि दीपादीपशतं यथा ।
 मधुं त्रिणुशु मित्रस्य वरुणोऽग्निः प्रजापतिः । स हि धाता विधाता च स प्रभुः सर्वतोमुखः ।
 हृदयं सर्वभूतानां महानात्मा प्रकाशते ।

तं विप्रमंघाश्च सुरासुराश्च यदा पिशाचाः पितरो वयांसि । रजोगुणा भूतगुणाश्च सर्वे महर्षयश्चैव सदा स्तुवन्ति ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुत्रिपदैवादे द्वाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

॥ मञ्जुवाच ॥ मनुव्याणान् राजानः चक्षियो मथ्यभो गुणः । कुशरो वाहनानाञ्च सिंहसारण्यवामिनां ।
 श्रविः पशूनां सर्वेषामहिस्तु विलवामिनां । गवां गोवृषभश्चैव स्त्रीणां पुरुष एव च ।
 न्ययोर्धा जम्बुवृक्षश्च पिप्पलः शाल्मलिस्तथा । शिंशुपा भेषष्टङ्गश्च तथा कीचकवेभवः ।
 एते द्रुमानो राजानो लोकेऽस्मिन्नाच संश्रयः । हिमवान्परिपात्रश्च मञ्जो विन्ध्यस्त्रिकूटवान् ।
 श्वेतो नीलश्च भामश्च कोष्ठवांश्चैव पर्वतः । गुरुस्कन्धो महेंद्रश्च मान्यवान् पर्वतस्तथा ।
 एते पर्वतराजानो गणानां महतां तथा । सूर्यो महासामधिपो नक्षत्राणाञ्च चन्द्रमाः ।
 यमः पितृणामधिपः सरितामय सागरः । अश्वत्थो बभ्रुश्च राजा महतामिन्द्र उच्यते ।

अर्को ऽधिपतिरुष्णानां ज्योतिषामिन्दुरुच्यते । अग्निभूतपतिर्नित्यं ब्राह्मणानां वृहस्पतिः ।
 श्रावधीनां पतिः सोमो विष्णुर्बलवतां वरः । त्वष्टा ऽधिराजो रूपाणां पशूनामीश्वरः शिवः ।
 दीक्षितानां तथा यज्ञो देवानामधिपस्तथा । दिशामुदीची विप्राणां सोमो राजा प्रतापवान् ।
 कुबेरः सर्वैरज्ञानां देवतानां पुण्ड्रः । एष भूताधिपः सर्गः प्रजानाञ्च प्रजापतिः । ११०
 सर्वेषामेव भूतानां महं ब्रह्ममयो महान् । भूतं परतरं मनो विष्णोर्ध्वोऽपि न विद्यते ।
 राजाधिराजः सर्वेषां विष्णुर्ब्रह्ममयो महान् । ईश्वरत्वं विजानीध्वं कर्त्तारमहत्तं हरिं ।
 नरकिन्नरयक्षाणां गन्धर्वीरगरक्षसां । देवदानवमागानां सर्वेषां शिरो हि सः ।
 भगदेवानुयातानां सर्वासां वामलोचना । माहेश्वरी महादेवो प्रोच्यते पार्ष्वती हि सा ।
 उमा देवीं विजानीध्वं नातीषामुत्तमां शुभां । रतीनां वसुमत्यस्तु स्त्रीलामश्वरस्तथा । १११
 धर्मकामाश्च राजानो ब्राह्मणा धर्मधेतवः । तस्माद्वाजा विजातीनां प्रयतेस्तस्य रक्षणे ।
 राज्ञां हि विषये येषामवसोदन्ति साधवः । हीनास्तौ स्वगुणैः सर्वैः प्रेत्य चोन्मार्गगामिनः ।
 राज्ञां हि विषये येषां साधवः परिरक्षिताः । तेऽस्मिन् लोके प्रनोदन्ते सुखं प्रेत्य च भुञ्जते ।
 प्राप्नुवन्ति महात्मान इति विन्न द्विजर्धभाः । अत्र ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि निवर्तते धर्मलक्षणं ।
 अहिंसा परमो धर्मो हिंसा चाधर्मलक्षणा । प्रकाशलक्षणा देवा मनव्याः कर्मलक्षणाः । ११२
 शब्दलक्षणमाकाशं वायुस्तु स्पर्शलक्षणः । ज्योतिषां लक्षणं रूपमापस्य रसलक्षणाः ।
 धारिणी सर्वभूतानां पृथिवी गन्धलक्षणा । स्वरव्यञ्जनसंस्कारा भारती शब्दलक्षणा ।
 मनसो लक्षणं चिन्ता चिन्ताका बुद्धिलक्षणा । मनसा चिन्तितानर्थान् बुद्ध्या चेह व्यवस्यति ।
 बुद्धिर्हि व्यवसायेन लक्षणेनात्र संशयः । लक्षणं मनसो ध्यानमव्यक्तं साधुलक्षणं ।
 प्रवृत्तिलक्षणा योगो ज्ञानं संन्यासलक्षणं । तस्माज्ज्ञानं पुण्यकृत्य संन्यसेदिह, बुद्धिमान् । ११३
 संन्यासी ज्ञानसंयुक्तः प्राप्नोति परमां गतिं । अतीतो हृदमभ्येति तमोऽत्युजरातिगः ।
 धर्मलक्षणसंयुक्तमुक्तं वो विधिवन्मथा । गुणानां ग्रहणं सम्यक्त्वद्वयाम्यहमतः परं ।
 पार्थिवैः यस्तु गन्धा वै घ्राणेन स हि गृह्यते । घ्राणस्यश्च तथा वायुर्गन्धज्ञाने विधीयते ।
 अपां धारणसो नित्यं जिह्वया स तु गृह्यते । जिह्वाप्तस्य तथा सोमो रसज्ञाने विधीयते ।
 ज्योतिषस्य गुणो रूपं चक्षुषा तच्च गृह्यते । चक्षुःस्यश्च सदादित्यो रूपज्ञाने विधीयते । ११४
 वायव्यस्तु सदा स्पर्शस्त्वचा प्रज्ञायते च सः । त्वक्त्वस्त्वैव सदा वायुः स्पर्शने स विधीयते ।
 आकाशस्य गुणो श्लेष श्रोत्रेण च स गृह्यते । श्रोत्रस्याश्च दिशः सर्वाः शब्दज्ञाने प्रकीर्तिताः ।
 मनसश्च गुणश्चिन्ता प्रज्ञया सा तु गृह्यते । हृदिस्थस्येनानाधातुर्धनोज्ञाने विधीयते ।
 बुद्धिरध्यवसायेन ज्ञानेन च महंस्तथा । निश्चित्य ग्रहणं व्यक्तमव्यक्तं नात्र संशयः ।
 अलिङ्गग्रहणे नित्यः श्रेयसो निर्गुणात्मकः । तस्मादलिङ्गः श्रेयसः केवलं ज्ञानलक्षणः । ११५
 अव्यक्तं श्रेयसलिङ्गं गुणानां प्रभवाप्ययं । सदा पश्याम्यहं स्त्रीनं विजानामि गृणेामि च ।

पुत्रवर्षादिधानीने तस्मात् सेवञ्च उच्यते । नृवृत्तं तथा वृत्तं सेवञ्चः परिपश्यति ।
 आदिमथावनामानं सव्यमानवचेतनं । न मुखा विदुरात्मानं सव्यमानाः पुनः पुनः ।
 न च तं विन्दते कश्चित् सेवञ्चस्येव विन्दति । गुह्यानां गुह्यभूतानां चतुर्षु परमं महत् ।
 तस्माद्गुपांश्च सव्यञ्च परित्यज्येव चर्ष्वन्ति । लोचदोषो गुहातीतः सेवञ्चं प्रविशत्यय ।
 निर्दोषो निर्ममस्कारो निःस्त्राहाकार एव च । अचकञ्चानिकेतञ्च सेवञ्चः स परो विभुः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुह्यसिद्धसंवादे चित्तत्वारिणोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

११०

॥ ब्रह्मोवाच ॥ यदादिमध्यपर्यन्तं यद्वहोपायमेव च । नामसव्यसंयुक्तं सर्वं वक्ष्यामि तत्पतः ।

अहः पूर्वं ततो रात्रिर्वासाः शुक्लादयः स्यताः । अथवादीनि स्यन्ति सततः त्रिभिरादयः ।
 भूमिरादिस्तु गन्धानां रसानामाप एव च । रूपाणां ज्योतिरादित्यः स्यन्ति वायुवच्यते ।
 ब्रह्मस्थादिसत्ताकाशमेव भूतकृतो गुह्यः । अतः परं प्रवक्ष्यामि भूतानामादिमुत्तमं ।
 आदित्यो ज्योतिषामादिरग्निर्भूतादिवच्यते । सावित्री सर्वविद्यानां देवतानां प्रजापतिः ।
 सोऽह्वारः सर्ववेदानां वचसां प्राण एव च । यदस्मिन्नियतं लोके सर्वं सावित्रिवच्यते ।
 गायत्री चन्द्रमामादिः प्रजानां वर्म उच्यते । गावस्तुष्यदामादिर्ष्वनुष्वाणां दिजातवः ।
 श्येनः पतत्रिणामादिर्यज्ञानां उत्तममुत्तमं । मरीचपाशां सर्वेषां ज्येष्ठः सर्गो दिजोत्तमाः ।
 कृतमादिर्युगानाञ्च सर्वेषां नाच संश्रयः । हिरण्यं सर्व्वरत्नानामोपधीनां यवास्यथा ।
 सर्व्वेषां भक्ष्यभोज्यानामक्षं परममुच्यते । द्रवाणाञ्चैव सर्व्वेषां पेयानामाप उत्तमाः ।
 ज्वावराणान्तु भूतानां सर्व्वेषामविशेषतः । ब्रह्मज्ञेयं सदा पुण्यं ब्रह्मः प्रथमतः स्यतः ।
 अह प्रजापतीनाञ्च सर्व्वेषां नाच संश्रयः । मम विष्णुरचिन्वात्मा स्वयम्भूरिति च स्यतः ।
 पश्वन्तानां महामरुः सर्व्वेषामपजः स्यतः । दिशाञ्च प्रदिशाञ्चोर्द्ध्वं दिक् पूर्वां प्रथमा तथा ।
 तथा त्रिपथगा गङ्गा नदीनामपजा स्यता । तथा शरीरपाणानां सर्व्वेषां शङ्खोऽपजः ।
 देवदानवभूतानां पिशाचोरगरक्षसां । नरकिञ्जरयक्षाणां सर्व्वेषामीश्वरः प्रभुः ।
 आदिर्यस्य जगतो विष्णुर्ब्रह्ममयो महान् । भूतं परतरं यस्माच्चैलोक्ये नेह विद्यते ।
 आश्रमाणाञ्च सर्व्वेषां मार्हश्यं नाच संश्रयः । लोकानामादिर्यत्तं सर्व्वस्थान्तस्वदेव च ।
 अहान्यस्तमयान्तानि उदयान्ता च सर्व्वरी । सुखस्थानं सदा दुःखं दुःखस्थानं सदा सुखं ।
 सर्व्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः । संयोगाञ्च वियोगान्ता मरणान्तञ्च ज्योतिः ।
 सर्व्वे कृतं विनाशान्तं जातस्य मरणं भुवं । अज्ञास्यतं हि लोकेऽस्मिन् सदा ज्वावरजङ्गमं ।
 इष्टं दत्तं तपोऽधीतं व्रतानि निचमास्य ये । सर्व्वमेतदिनाशान्तं ज्ञानस्थान्तो न विद्यते ।
 तस्माज्ज्ञानेन शुद्धेन प्रज्ञान्तात्मा जितेन्द्रियः । निर्दोषो निरहङ्कारो मुच्यते सर्व्वपापभिः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुह्यसिद्धसंवादे चतुस्त्वारिणोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

१११

११०

११२

११२

॥ ब्रह्मोवाच ॥ बुद्धिधरं मनस्तस्मिन्निश्चयामवबन्धनं । महाभूपपरिस्कन्दं निवेद्यपरिवेद्यनं ।

जराशोकसमाविष्टं व्याधिष्वसमवस्यत्वं । देशकालविचारोद्भवमथायामनिसर्गम् ॥ १०० ॥
 अहोरात्रपरिचिपं शीतोष्णपरिमण्डलं । सुखदुःखान्तर्वक्त्रं क्षुत्पिपासावकीर्णकं ।
 श्वायातपविलेखश्च भ्रमेवोष्णविह्वलं । धारभोहजलाकीर्णं तर्तमानमपितनं ।
 मासार्द्धमासगणितं विषमं लोकवृद्धरं । तभोगिबन्धपदुच्छ रजोविगप्रवर्तनं ।
 महाहृद्धारदीप्तश्च गुणसञ्जातवर्तनं । अरतिग्रहजानीकं शोकसञ्जातवर्तनं ।
 क्रियाकारणसंयुक्तं रागविस्तारमाद्यतं । लोभेष्यापरिविशोभं विद्वन्नाशानसञ्चयं ॥ १०१ ॥
 भयमोहपरीवारं भूतसंभोहकारकं । आनन्दप्रीतिवारश्च कामकोधपरिग्रहं ।
 महदादिविशेषान्तमशक्तप्रभवाव्ययं । मनोजवं मनःकामं कालचक्रं प्रवर्तते ।
 एतद्बुद्धसमायुक्तं कालचक्रमचेतनं । विद्वजेत् संक्षिपेथापि बोधयेत् सामरं जगत् ।
 कालचक्रप्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्चैव तत्त्वतः । यस्तु वेद नरो नित्यं न स भुतेषु मुञ्चति ।
 विमुक्तः सर्वसंस्कारैः सर्वद्वन्द्वविवर्जितः । विमुक्तः सर्वपापेभ्यः प्राप्नोति परमां गतिं ॥ १०२ ॥
 गृहस्थो ब्रह्मचारी च वाणप्रस्थोऽथ भिक्षुकः । चत्वार आश्रमाः प्रोक्ताः सर्वे गार्हस्थ्यमूलकाः ।
 यः कश्चिद्विह लोकोऽस्मिन्नागतः परिकीर्तितः । तस्यान्तगमनं श्रेयः कीर्तिरपि मनातनो ।
 संस्कारैः संस्कृतः पूर्णं यथावच्छरितव्रतः । ज्ञानो गुणविशिष्टायां समावसैत तत्त्ववित् ।
 स्वदारनिरतो नित्यं शिष्टाचारो जितेन्द्रियः । पञ्चभिश्च महायज्ञैः अहं ज्ञानो यजेद्विह ।
 देवतातिथिशिष्टाशी निरतो वेदकर्षणम् । इज्याप्रदानयुक्तश्च ययःशक्ति ययामुखं ॥ १०३ ॥
 न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलो मुनिः । न च वागङ्गचपल इति शिष्टस्य गोचरः ।
 नित्यं यज्ञोपवीतो स्यात् शुक्लवासाः शुचिव्रतः । नियतो यमदानाभ्यां सदा शिष्टैश्च संव्रितः ।
 जितशिश्रोदरो मैत्रः शिष्टाचारसमन्वितः । वैष्णवं धारयेद्यष्टिं बोदकश्च कमण्डलुम् ।
 अधोत्याध्यापनं कुर्यात्तथा यजनयाजने । दानं प्रतिग्रहं वापि वहुणां कृत्स्नमाचरेत् ।
 त्रीणि कर्माणि जानोत ब्राह्मणान्तु जीविका । याजनाध्यापने चोभे शुद्धाद्यापि प्रतियहः ॥ १०४ ॥
 अथ श्रेयाणि चान्यानि त्रीणि कर्माणि यानि तु । दानमध्ययनं श्रेयो धर्मैर्युक्तानि तानि तु ।
 तेष्वप्रसादं कुर्वीत त्रिषु कर्मसु धर्मावित् । दानो मैत्रः समायुक्तः सर्वभूतसमो मुनिः ।
 सर्वमेतद्यथाशक्तिं विप्रो निर्वर्त्तयन् शुचिः । एवं युक्तो जयेत् स्वर्गं गृहस्थः संव्रितव्रतः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमधिके पञ्चमोऽध्यायः ॥ ४५ ॥
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एवमेतेन मार्गेण पूर्णैकेन यथाविधि । अधोतवान् यथाशक्ति तथैव ब्रह्मचर्यवान् ।
 स्वधर्मनिरतो विद्वान् सर्वेन्द्रिययतो मुनिः । गुरोः प्रियहृत्ने युक्तः सत्यधर्मपरः शुचिः ॥ १०५ ॥
 गुरुणा समनुज्ञातो भुञ्जीतान्नमकुम्भयन् । हविर्धर्मैश्चभुक् चापि ज्ञानासनविहारवान् ।
 द्विकालमग्निं जुह्वानः शुचिर्भूत्वा समाहितः । धारयति सदा दृष्टं वैष्णं पालाशमेव वा ।
 जैमं कार्पाधिकञ्चापि सृगाजिनमथापि वा । सर्वै कथावरणं वा वासो वापि द्विजस्य च ।

मेवसा च भवेमौशी गती निवेतइकसाया । यज्ञोपवीती सायावी अनुगीता निवतगतः ।
 पूताभिश्च तथैवाङ्गिः सदा देवततर्षथं । आचमे निवतः कुर्मन् ब्रह्मचारी प्रवचते । १२१
 एवं युक्तो जयेद्योक्तान् वानप्रस्थो जितेन्द्रियः । न संहरति मातोपु वरवं सायमाचितः ।
 संवृतः सर्वसंस्कारैस्त्वैव ब्रह्मचर्यवान् । यामाचिकम्ब चारथे मुनिः प्रव्रजितो ववेत् ।
 चर्यवस्तत्संधावी साधं प्रातस्वपस्पृशेत् । चरथनोचरो नित्यं न धामं प्रविशेत् पुनः ।
 चर्यवस्ततिथीन् काले इत्याद्यापि प्रतिचर्यं । फलपचावरैर्मुधैः श्यामाकेन च वर्णचम् ।
 प्रवृत्तमुदकं वायुं सर्वं वानेषमाश्रयेत् । प्राचीसादानुपूर्वेषु वयादीचमतन्त्रितः । १२२
 न मूलफलभिजाभिरर्चदतिथिमानतं । यद्ब्रह्मं सायतो दद्याद्भिषां नित्यमतन्त्रितः ।
 देवतानियपुर्ष्वश्च सदा प्राचीत वाग्यतः । अस्याद्भितमनासैव सन्वाधीर्देवताश्रयः ।
 दानो भैवः समायुक्तः केजान् शशु च धारयन् । जुहुत् स्वाध्यायश्रीसश्च सत्यधर्मवरायचः ।
 शुचिदेहः सदा दक्षो वननित्यः समाहितः । एवं युक्तो जयेत् सर्वं वानप्रस्थो जितेन्द्रियः ।
 गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थोऽथ वा पुनः । य दृष्टेभ्योचमास्तातुमुक्तमं वृत्तिमाश्रयेत् । १२३
 चभयं सर्वभूतभ्यो दत्त्वा नैष्कर्म्यमाशरेत् । सर्वभूतसुखो भैवः सर्वेन्द्रिययतो मुनिः ।
 अयाचितमसंक्रुतमुपपन्नं यदृच्छया । जत्वा प्राप्ते चरेद्भैक्ष्यं विधुमे भुक्त्वञ्चने ।
 वृत्ते मरावस्यते भैक्ष्यं लिखेत मोक्षवित् । लाभेन च न हृष्येत् नालाभे विमना भवेत् ।
 यात्रार्थं कालमाकाङ्क्षन् चरेद्भैक्ष्यं समाहितः । लाभं साधारणं नैष्केषु भुञ्जीताभिवृजितः ।
 अभिवृजितलाभाद्भि विजुगुप्सते भिक्षुकः । भुक्तान्यन्नानि तिकानि कषायकटुकानि च । १२४
 नास्वादयौत भुञ्जानो रसांश्च मधुरांसाया । याचामात्रश्च भुञ्जीत केवलं प्राणधारणं ।
 अं रोधेन भूतानां वृत्तिं लिखेत मोक्षवित् । न चान्यमक्षं लिखेत भिन्नमक्षः कथञ्चन ।
 न मञ्जिकाशयेदुर्षं विमुक्ते चारजाश्रयेत् । गृह्णानागरमरथं वा वृत्तमूलं नदीं तथा ।
 प्रतिअर्थार्थं मेवेत पार्ष्वतीं वा पुनर्गुहां । यामैकरात्रिकेः पोशे वर्वास्त्रिकश्च वा वेषत् ।
 अध्वा सुर्व्येण निर्दिष्टः कोटवश्च चरेत्सही । दयार्थं चैव भूतानां समीक्ष्य श्रियवोश्चरेत् । १२५
 मद्यंशश्च न कुर्वीत खेहवासश्च वर्जयेत् । पूताभिरङ्गिनित्यं वै कार्यं कुर्वीत मोक्षवित् ।
 उपस्पृशेद्भूताभिरङ्गिश्च पुरुषः सदा । अक्षिसा ब्रह्मचर्यश्च मत्यमार्ज्ववमेव च ।
 अक्षाधस्यानसूया च दमो नित्यमपैशुनं । अष्टस्तेषु युक्तः स्याद्भूतेषु नियतेन्द्रियः ।
 अपापमत्रुं वृत्तमजिह्वं नित्यमाशरेत् । जीवयेत् तदा भोक्ष्यं यासमागतमसृहः ।
 याचामात्रश्च भुञ्जीत केवलं प्राणवाचिकं । धर्मलब्धनयाश्रीयाश्च कामममुवर्त्तयेत् । १२६
 यासादाष्कादनादन्त्यश्च गृह्णीयात् कथञ्चन । यावदाहारयेत्तावन् प्रतिगृह्णीत नाधिकं ।
 परेभ्यो न प्रतिपाद्यं न च देयं कदाचन । दैन्यभावाच्च भूतानां संविभज्य सदा बुधः ।
 नाददौत परस्मानि न गृह्णीयादयाचितः । न किञ्चिद्विषयं भुञ्जा स्पृहयेत्तस्य वै पुनः ।

मृदमापसायासानि वक्त्रपुष्पककानि च । अश्वमेधस्य गृहीतान् प्रहृतानि च शार्ङ्गकान् ।
 न त्रिपञ्चोविकां जीवेद्विरक्षं नोत कामयेत् । न देहाभेदेहा च भवेत् किरणस्त्रुणः । ११०
 अद्वापूतानि भुञ्जीत निमिषानि च वर्जयेत् । साधाहृत्तिरवशश्च सर्वभूतैरसंविदं ।
 आशीर्युक्तानि सर्वेषु हिंसायुक्तानि घानि च । लोकसंपदधर्मश्च येन कुर्वीत कारयेत् ।
 सर्वभावानतिक्रम्य लघुमात्रः परिब्रजेत् । समः सर्वेषु भूतेषु खादरेषु चरेषु च ।
 परं मोदेजयेत् कश्चिन्न च कस्यचिदुद्वेजेत् । विद्याश्चः सर्वभूतानामप्यो मोक्षवितुश्चते ।
 अनागतश्च न ध्यायेन्नातीतमनुचिन्तयेत् । वर्णव्याजमुपेयेत् कालाकाङ्क्षी समाहितः । १११
 न चक्षुषा न मनसा न वाचा दूषयेत् कश्चित् । न प्रत्यक्षं परोक्षं वा किञ्चिद्दुष्टं समाचरेत् ।
 दन्द्रियाण्युपसंहृत्य कूर्कोऽङ्गानोव सर्वत्रः । शोभेन्नियमनोबुद्धिर्निरोधः सर्वतत्त्ववित् ।
 निर्दन्धो निर्नमस्कारो निःस्त्राहाकार एव च । निर्धर्मो निरहङ्कारो निर्व्योमजेम आत्मवान् ।
 निराशीर्निर्गुणः शान्तो निराशङ्को निराश्रयः । आत्मबुद्धी च तत्त्वज्ञो मुच्यते नाच संशयः ।
 अप्राणिपादपृष्ठन्तद्विस्त्रुमनूदरं । प्रक्षीनगुणकर्षाणं केवलं विमलं स्मरं । ११२
 अगन्धमरसस्पर्शमरूपशब्दमेव च । अनुगम्यमनासक्तममंशमपि चैव तत् ।
 निश्चिन्तमव्ययं दिव्यं गृह्णन्मपि सर्वदा । सर्वभूतस्वमात्मानं ये पश्यन्ति न ते मृताः ।
 न तत्र क्रमते बुद्धिर्नेन्द्रियाणि न देवताः । वेदा यज्ञाश्च लोकाश्च न तपो न व्रतानि च ।
 यत्र ज्ञानवतां प्राप्तिरलिङ्गग्रहणा स्रजः । तस्मादलिङ्गधर्मज्ञो धर्मतत्त्वमुपाचरेत् ।
 गृहधर्मोऽभितो विद्वान् विज्ञानचरितं चरेत् । अमूढो मूढरूपेण चरेद्दर्शमदूषयन् । ११३
 यथैवमवमन्येरन् परे सततमेव हि । तथा हृत्त श्रेद्दर्शं वतां धर्ममकुल्ययन् ।
 य एवं हृत्तमन्यतः स मुनिः श्रेष्ठ उच्यते । दन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च महाभूतानि पश्य च ।
 मनो बुद्धिरहङ्कारमव्यक्तं पुरुषं तथा । एतत् सर्वं प्रसंख्याय चयावन्तत्त्वनिश्चयात् ।
 ततः स्वर्गमवाप्नोति विमुक्तः सर्वबन्धनैः । एतावदन्तवेसावां परिसंख्याय तत्त्ववित् ।
 ध्यायेदेकान्तमात्मैव मुच्यतेऽद्य निराश्रयः । निर्धुक्तः सर्वसङ्गो वायुराकाशगो यथा । ११४
 चीणकोशो निरातङ्गस्तथेदं प्राप्नुयात् परं ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधापर्वणि गृह्णित्वमंवादे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥
 ॥ ब्रह्मवाचः ॥ संन्यासं तप इत्याहुर्दृष्ट्वा निश्चितवादिनः । ब्राह्मणा ब्रह्मयोगिन्ना ज्ञानं ब्रह्म परं विदुः ।
 अतिदूरात्माकं ब्रह्म वेदं विद्याव्यप्राप्तयं । निर्दन्धं निर्गुणं नित्यमचिन्त्यगुणमुत्तमं ।
 ज्ञानेन तपसा चैव धीराः पश्यन्ति तत्परं । निर्धुक्तमनसः पूता व्युत्क्रान्तरज्ज्वेऽमलाः ।
 तपसा ज्ञेयमध्यानं गच्छन्ति परमेश्वरं । संन्यासनिरता नित्यं ये च ब्रह्मविदे जनाः । ११५
 तपःप्रदीप इत्याहुर्वाचरो धर्मसाधकः । ज्ञानं वै परमं विद्यात् संन्यासं तप उत्तमं ।
 शस्तु वेदनिराधारं ज्ञानं तत्त्वविनिश्चयात् । सर्वभूतस्वमात्मानं च सर्वगतिरिच्यते ।

यो विद्वान् वदवावह निरुपैव कथयति । तथैवेकमन्वयमेव दुःखान् प्रतिमुच्यते ।

यो न कामयते किञ्चित् किञ्चिदन्वयते । दृष्टोक्तस्य रथेन प्रह्वभूवाच कथयति ।

प्रधानमुच्यतत्त्वज्ञः सर्वभूतप्रधानवित् । निर्दिशेति निरुपैवरो मुच्यते नाच संशयः ।

११८

निर्दिशेति निर्दिशेति किञ्चिदाकार एव च । निर्दिशं विद्वान्दत्तं प्रह्वमेवैव कथयति ।

द्विधा गुणमयं सर्वं सर्वं कथुः शुभाशुभम् । उभे कथायते द्विधा मुच्यते नाच संशयः ।

अव्यक्तयोनिप्रभयो बुद्धिस्तन्मभयो महान् । महावद्वारविष्टय रत्निकादुरविष्टयः ।

महाभूतविज्ञास्य विज्ञेयवति ज्ञास्मिन् । उदापचः उदापुण्यः शुभाशुभकथोदयः ।

आजीव्यः सर्वभूतानां प्रह्वदृष्टः कथातनः । एवं द्विधा च भिन्ना च तत्त्वज्ञानाविना बुधः ।

११९

द्विधा वदुमयान् पाशान् मृद्युक्तमनरोदयान् । निर्दिशेति निरुपैवरो मुच्यते नाच संशयः ।

द्विधा पवित्रो निधौ कथायौ चाप्यचेतनौ । रत्नाभ्यामुपरो योऽन्यस्येनमायान् च उच्यते ।

अचेतनः सत्त्वगुणादिभुक्तः सत्त्वान् परं चेतयतेऽन्तरात्मा । च चेतवित् सर्वसंख्यातबुद्धिर्मुक्तानिगो मुच्यते सर्वपापैः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुह्यत्रिंशद्विंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

॥ अथोवाच ॥ केचिद्ब्रह्मसंभवं ब्रह्मं केचिद्ब्रह्मसंभवं महत् । केचित्तु ब्रह्म चाव्यक्तं केचित् परमनामयं ।

मन्यन्ते सर्वमद्येतदव्यक्तप्रभवाव्ययं । उच्यतेऽस्यैवमपि चेतोऽनकाशे समो भवेत् ।

११९

आत्मानमपमंगम्य योऽमृतत्वाय कथयते । निमेषमात्रमपि चेतोऽनकाशेऽनमात्मनि ।

गच्छत्यात्मप्रसादेन विदुषः प्राप्तिमन्वयां । प्राणाबाभैरथ प्राणान् संयम्य च पुनः पुनः ।

दृष्ट्वाद्ब्रह्मभिर्भ्याऽपि चतुर्विंशत्परं ततः । एवं पूर्वं प्रसन्नात्मा कथयते यद्यदि क्वचित् ।

अव्यक्तं सत्त्वमुद्रिकममृतत्वाय कथयते । सत्त्वान् परतरं वाक्यं प्रसंसन्तीह तदिहः ।

अनुमन्नादिज्ञानोमः पुरुषं सत्त्वसंशयं । न ब्रह्ममन्वया कथुं पुरुषं द्विप्रसन्नमाः ।

१२०

अमा धृतिर्गर्हमा च समता सत्यमार्जवम् । ज्ञानं त्यागोऽथ संन्यासः शान्तिकं वृत्तमिच्छते ।

एतेनैवानुमानेन मन्यन्ते वै मनीषिणः । सत्त्वश्च पुरुषस्यैव तत्र नास्ति विचारका ।

आङ्गरेके च विदोसो ये ज्ञानपरिनिष्ठताः । चेन्न सत्त्वयैरेकमित्येतन्नैव पश्यते ।

पृथग्भूतं ततः सत्त्वमित्येतद्विचारितं । पृथग्भावश्च विज्ञेयः सहस्रज्ञापि तत्त्वतः ।

तथैवैकत्वनात्त्वमित्येते विश्वां नयः । मन्त्रकोटुम्बरे चैव्यं पृथक्मपि दृश्यते ।

१२१

मन्त्रो ययाऽन्यः स्यादपु सम्प्रयोगस्तथा तयोः । सम्बन्धोऽयविन्दूनां परं कोकनदश्च च ।

॥ गुरुववाच ॥ इत्युक्तवन्तसे विप्रस्तदा भोक्त्वपितामहं । पुनः संशयमापन्नाः पप्र कुर्षुनिवत्तमाः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुह्यत्रिंशद्विंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

॥ अथ उचुः ॥ को वा सिद्धिदध धर्मात्मामनुष्ठयन्तमो मतः । यादनामिव पश्यामि धर्मैक्यं विविधां गतिं ।

ऊर्ध्वं देहाद्दन्त्येके भैतदकीर्तिं वापरे । केचित् संशयितं सर्वं निःसंशयमवापरे ।

अनित्यं नित्यमित्येके नास्वस्तौत्यपि चापरे । एकरूपं विधेत्येके व्यामिश्रमिति चापरे । १११
 मन्यन्ते ब्राह्मणा एव ब्रह्मशास्त्रत्ववादिनः । एवमेके पृथक् चान्ये वज्रत्वमपि चापरे ।
 देशकालावुभौ केचित् नैतदस्तीति चापरे । जटाजिनधराद्यान्वे मुखाः केचिदसंस्तुताः ।
 अस्त्रानं केचिदिच्छन्ति स्त्रानमयपरे जनाः । मन्यन्ते ब्राह्मणा देवा ब्राह्मशास्त्रत्वदर्शिनः ।
 आहारं केचिदिच्छन्ति केचिद्यानश्चने रताः । कर्षं केचित् प्रशंसन्ति प्रशान्तिश्चापरे जनाः ।
 देशकालावुभौ केचिन्नैतदस्तीति चापरे । केचिन्नाशं प्रशंसन्ति केचिद्भागान् पृथग्विधान् । ११२
 धनानि केचिदिच्छन्ति निर्द्वन्द्वत्वमद्यापरे । उपास्य साधनत्वेनैतदस्तीति चापरे ।
 अहिंसाविरताद्यान्वे केचिद्विंशतिपराधनाः । पृथगेन यत्रया चान्ये नैतदस्तीति चापरे ।
 सद्भावविरताद्यान्वे केचित्संश्रयिते स्त्रिताः । दुःखादन्ये सुखादन्ये ध्यानमित्यपरे जनाः ।
 यज्ञमित्यपरे विप्राः प्रदानमिति चापरे । तपस्त्वान्ये प्रशंसन्ति स्वाध्यायमपरे जनाः ।
 ज्ञानं संन्यासमित्येके स्वभावं भूतचिन्तकाः । सर्वमेके प्रशंसन्ति न सर्वमिति चापरे । ११३
 एवं व्युत्थापिते धर्मैः वज्रधा विप्रबोधिते । निश्चयं नाधिगच्छामः समूहाः सुरमत्तम ।
 इदं श्रेय इदं श्रेय इत्येवं व्युत्थितो जनः । यो हि यस्मिन् रतो धर्मैः स तं पूजयते सदा ।
 तेन नोऽविहिता प्रज्ञा मनस्य वज्रलीकृतं । एतदाख्यातुमिच्छामः श्रेयः किमिति सत्तम ।
 अतः परस्मै यद्ब्रुवं तद्भवान् वक्तुमर्हति । सत्त्वबेचशयोद्यापि सम्बन्धः केन हेतुना ।
 एवमुक्तः स तैर्विप्रैर्भगवान् लोकभावनः । तेभ्यः शंसंश्च धर्मात्मा याचातथेन बुद्धिमान् । ११४
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुत्रिव्यसंवादे ऊनपद्याष्टोऽध्यायः ॥ ४८ ॥
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ हन्त वः संप्रवक्ष्यामि यन्मां शृण्व्य सक्तमाः । गुरुणा विद्यमानाद्य यदुक्तं तन्निबोधत ।
 समस्तमिह तत् श्रुत्वा सत्यगेवावधार्यतां । अहिंसा सर्वभूतानामेतत् क्षत्यनमं मतं ।
 एतत्पदमनुद्विग्नं बरिष्ठं धर्मसत्त्वं । ज्ञानं निश्चय इत्याज्जट्टं द्वा निश्चितदर्शिनः ।
 तस्माज्ज्ञानेन शृणुहेन मुच्यते सर्वकिञ्चिद्यैः । हिंसापराश्रये केचिद्ये च नास्ति कष्टतयः ।
 क्षोभमोहमयायुक्तास्तौ वै निरयमाग्निनः । आशीर्युक्तानि कर्माणि कुर्वन्ते ये त्वत्प्रिताः । ११५
 तेऽस्मिन् लोके प्रमोदन्ते जायमानाः पुनः पुनः । कुर्वन्ते ये तु कर्माणि अहधाना विपश्चितः ।
 अनाशीर्योगसंयुक्तास्तौ धीराः साधुदर्शिनः । अतः परं प्रवक्ष्यामि सत्त्वबेचशयोर्यथा ।
 संयोगो विप्रयोगश्च तन्निबोधत सक्तमाः । विषयो विषयितश्च सम्बन्धोऽयमिहोच्यते ।
 विषयो पुरुषो नित्यं सत्त्वश्च विषयः स्यतः । व्याख्यातं पूर्वकथ्येन मन्त्रकोटुम्बरं यथा ।
 भुज्यमानं न जानीते नित्यं सत्त्वमचेतनं । यस्त्वेवं तं विजानीते यो भुङ्क्ते यश्च भुज्यते । ११६
 नित्यं इन्द्रसमायुक्तं सत्त्वमाज्जर्मनोविषः । निर्द्वन्द्वो निष्कलो नित्यः सेवज्ञो निर्गुणात्मकः
 समः संज्ञानुगश्चैव स सर्वत्र व्यवस्थितः । उपभुङ्क्ते सदा सत्त्वमपः पुष्करवर्कवत् ।
 सर्वैरपि गुणैर्विद्वान् व्यतिवक्तो न लिप्यते । जलविन्दुर्यथा क्षोभः पश्चिमीपचर्कस्थितः ।

एवंमेवाप्यसंयुक्तः पुरुषः स्वास्य संश्रयः । इत्यमात्रमभूत् सर्वं पुरुषस्येति निश्चयः ।
 यथा इत्यस्य कर्त्ता च संयोगोऽप्यनयोस्तथा । यथा प्रदीपमादाव कश्चित्तमसि गच्छति । १९००
 तथा चत्प्रदीपेन गच्छन्ति परमैषिणः । यावद्दृश्यगुणास्तावत् प्रदीपः संप्रकाशते ।
 क्षीणे इत्ये गुणे ज्योतिरन्तर्हानाय गच्छति । अन्तः सन्तनुसंज्ञैवं पुरुषोऽप्यन्त रश्मते ।
 एतद्विमा विजानोत इत्त भूयो त्ववीमि वः । वरुषेषापि दुर्बोधा न बुद्धिमधिगच्छति ।
 चतुर्थेनाप्यथांशेन बुद्धिमान् सुखमेधते । एवं धर्मस्य विज्ञेयं संसाधनमुपायतः ।
 उपायज्ञो हि मेधावी सुखमत्यन्तमश्नुते । यथाऽध्यानमपायेद्यः प्रसन्नो मनोजः कश्चित् । १९०१
 ज्ञेयेन याति महता विनश्येदन्तराऽपि च । तथा कर्त्तुं विज्ञेयं फलं भवति वा न वा ।
 पुरुषस्यात्मनि ज्ञेयः शुभाशुभनिर्द्शनं । यथा च दीर्घमध्वानं पश्यामिव प्रपद्यते ।
 अदृष्टपूर्वम् महसा तन्मदर्शनवर्जितः । तमेव च यथाऽध्यानं रश्मिनेहाशुगामिना ।
 गच्छत्यश्वप्रयुक्तेन तथा बुद्धिमतां गतिः । ऊर्ध्वं पर्यन्तमारुह्य नाश्ववेक्षत भूतखं ।
 रयेन रथिनं पश्यन् क्लिश्यमानमचेतनं । यावद्भयपयस्तावद्रयेन च तु गच्छति । १९०२
 क्षीणे रथपये विद्वान् रथमुत्सृज्य गच्छति । एवं गच्छति मेधावी तन्मयोगविधानवित् ।
 परिज्ञाध गुणश्च तूत्तरादुत्तरोत्तरं । यथाऽर्ध्वं महाघोरमश्ववः संप्रगाहते ।
 बाहुभ्यामेव संभोहाहधं वाञ्छत्यसंश्रयं । नावा चापि तथा प्राज्ञो विभागज्ञः स्वरिचया ।
 अत्रान्तः सल्लिखं गच्छेत्क्षीवं सन्तरते द्रुदं । तीर्थो गच्छेत् परं पारं नावमुत्सृज्य निश्चयः ।
 व्याख्यातं पूर्वकल्पेन यथा रथपदानिभोः । ज्ञेहात् संभोहमापन्नो नावि दाज्ञो यथा तथा । १९०३
 ममत्वेनाभिभूतः संश्रयैव परिवर्तते । नावं न शक्यमारुह्य स्वप्ने विपरिवर्त्तितुं ।
 तथैव रथमारुह्य नासु चर्या विधीयते । एवं कर्त्तव्यं चित्तं विधयस्यं पृथक् पृथक् ।
 यथा कर्त्तव्यं कृतं लोके तथैतानुपपद्यते । यथैव गन्धि नो रस्यं न रूपस्यार्थशब्दवत् ।
 मन्यन्ते मुनयो बुद्ध्या तत् प्रधानं प्रपद्यते । तत्र प्रधानमव्यक्तमव्यक्तस्य गुणो महान् ।
 महत् प्रधानभूतस्य गुणोऽहङ्कार एव च । अहङ्कारानु सञ्चूतो महाभूतकृतो गुणैः । १९०४
 पृथक्केन हि भूतानां विषया वै गुणाः स्मृताः । बीजधर्मं तथा व्यक्तं प्रसवात्मकमेव च ।
 बीजधर्मो महानात्मा प्रसवस्येति नः श्रुतं । बीजधर्मस्त्वहङ्कारः प्रसवस्य पुनः पुनः ।
 बीजप्रसवधर्माणि महाभूतानि पञ्च वै । बीजधर्माणि इत्याहुः प्रसवस्य प्रकुर्वन्ते ।
 विभेदाः पञ्चभूतानां तेषां चित्तं विभेदणं । तत्रैकगुणमाकाशं दिग्गुणो वायुश्च्यते ।
 त्रिगुणं ज्योतिरित्याहुः प्रापस्यापि चतुर्गुणाः । पृथ्वी पञ्चगुणा ज्ञेया चरस्त्वावरसंकुक्षा । १९०५
 सर्वभूतकरो देवो शुभाशुभनिर्द्दिनो । शब्दः स्पर्शस्वाद्या रूपं रसो गन्धस्य पञ्चमः ।
 एते पञ्च गुणा भूमिविज्ञेया ऽजमत्तमाः । पार्थिवस्य सदा गन्धो गन्धस्य वज्रधा स्थितः ।
 तस्य गन्धस्य वक्ष्यामि विस्तरेण वदन् गुणान् । इष्टज्ञानिष्टगन्धस्य मधुरोऽस्यः कटुस्तथा ।

निहारी संहतः क्षिप्रो ह्यो विप्र इव च । एवं द्रव्यविधौ श्रेयः पाप्मिणो नन्व इत्युत ।

ब्रह्मः स्वर्गसाया रूपं द्रव्यसायां गुणाः स्युताः । रथसायानु वक्ष्यामि रथसु वक्षथा स्युतः ।

११८

मधुरोऽप्यः कटुः क्षिप्रः कषायो सवणसाया । एवं वद्विभविस्कारो रथो कारिमवः स्युतः ।

ब्रह्मः स्वर्गसाया रूपं त्रिगुणं ज्योतिरश्मते । ज्योतिरश्म नुचो रूपं वपश्च वक्षथा स्युते ।

शुक्लं शब्दं तथा रक्तं नीलं पीताह्वणसाया । ब्रह्मं दीर्घं क्षत्रं कूलं चतुरस्रमु इत्युत ।

एवं द्वादशविस्तरं तेजसो रूपमुच्यते । विज्ञेयं ब्राह्मणैर्दृष्टैर्दुर्लभैः सत्यवादिभिः ।

ब्रह्मस्वर्गो च विज्ञेयो त्रिगुणो वायुश्चने । वायोऽपि गुणः स्वर्गः स्वर्गश्च वक्षथा स्युतः ।

११९

रथः शीतसाधैवोषः क्षिप्रो विप्र इव च । कठिनसिक्करः सशूलः पिच्छसो दाहसो बहुः ।

एवं द्वादशविस्कारो वायव्यो गुण इव च । विधिवद्ब्राह्मणैः सिद्धैर्दुर्लभैस्तान् इतिभिः ।

तथैकगुणमाकाशं ब्रह्म इत्येव च स्युतः । तस्य ब्रह्मस्य वक्ष्यामि विस्तरेण वक्षन् गुणान् ।

वक्ष्यर्षभः सगान्धारो मध्यमः पञ्चमसाया । अतः परसु विज्ञेयो निषादो धैवतसाया ।

दृष्ट्यानिष्टब्रह्मस्य संहतः प्रविभागवान् । एवं द्रव्यविधौ श्रेयः ब्रह्म चाकाशसम्भवः ।

१२०

आकाशमुत्तमं भूतमहङ्कारस्ततः परः । अहङ्कारात्परा बुद्धिर्बुद्धिरात्मा तथा परः ।

तस्मान्नु परमव्यक्तमव्यक्तात् पुरुषः परः । परापरश्चो भूतानां विधिस्तः सर्वैर्कर्मैः ।

सर्वभूतात्प्रभूतात्मा गच्छत्यात्मानमव्ययं ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुत्रिष्यसंवादे पञ्चाङ्गनमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ भूतानामथ पञ्चायां यथैषामीश्वरो जगः । नियमो च विस्मयो च भूतात्मा मन एव च ।

अधिष्ठता मनोः नित्यं भूतानां महतां तथा । बुद्धिरैश्वर्यमाचष्टे श्रेयश्च य उच्यते ।

१२१

इन्द्रियाणि मनो युक्ते सदृशानिव सारथिः । इन्द्रियाणि मनो बुद्धिः श्रेयश्च युज्यते सदा ।

महदस्यसमायुक्तं बुद्धिसंयमनं रथं । समाह्वय स भूतात्मा समन्तान् परिधावति ।

इन्द्रियगाममंयुक्तो मनः सारथिरेव च । बुद्धिसंयमनो नित्यं महान् ब्रह्ममयो रथः ।

एवं यो वेत्ति विद्वान् वै सदा ब्रह्ममयं रथं । स धीरः सर्वभूतेषु न मोहमधिगच्छति ।

अव्यक्तादिविशेषान्तं महस्वावरजकर्म । सूर्यचन्द्रप्रभासौकं यद्वनवचमस्यते ।

१२२

मदीपर्वतजालैश्च सर्वतः परिभूषितं । विविधाभिस्तथा चाङ्गिः सततं समलङ्कृतं ।

आजीवं सर्वभूतानां सर्वप्राणभूतां गतिः । एतद्ब्रह्म परं नित्यं तस्मिंश्चरति श्रेयस्विम् ।

लोकैः क्षिप्रं यानि मन्वानि स्यावराणि चराणि च । तान्येवापि प्रलीयन्ते पञ्चाङ्गनकृता गुणाः ।

गुणैर्भ्यः पञ्चभूतानि एव भूतममुच्छ्रयः । देवा मनुष्या गन्धर्वाः पित्रासासुरराक्षसाः ।

सर्वे स्वभावतः सृष्टा न क्रियाभ्यो न कारणात् । एते विश्वज्ञो विद्या कायस्त्रीश्च पुनः पुनः ।

१२३

तेभ्यः प्रसृतास्तोष्वेव महाभूतेषु पञ्चसु । प्रलीयन्ते यथाकालमूर्खेभ्यः सागरै चया ।

विश्वसुरभ्यस्तु भूतेभ्यो महाभूतसु सर्वैश्च । भूतेभ्यसापि पञ्चभ्यो मुक्ता गच्छेत् परां गतिं ।

प्रजापतिरिदं सर्वं मनसैवास्जित् प्रभुः । तथैव देवानृषयश्च तपसा प्रतिपेदिरे ।
 तपसस्त्वानुपूर्व्येण फलमूलाग्निस्तथा । त्रैलोक्यं तपसा सिद्धाः पश्यन्तीह समाहिताः ।
 शेषभान्त्वगदादीनि ज्ञानाविद्याश्च सर्व्वज्ञः । तपसैव प्रविशन्ति तपो मूलं हि साधनं । १४०
 यदुरापं दुरासाधं दुराधर्षं दुरन्वथं । तत् सर्व्वं तपसा सार्धं तपो हि दुरतिक्रमं ।
 सुरापो ब्रह्महा सेयी भूषणश्च गुरुतत्पगः । तपसैव सुतप्तैः मुच्यते किन्निष्पन्नतः ।
 मनुष्याः पितरो देवाः पशवो मृगपक्षिणः । धानि चान्यानि भूतानि चराणि स्यादराणि च ।
 तपःपरायणा जित्यं सिध्यन्ते तपसा सदा । तथैव तपसा देवा महामाया दिवै गताः ।
 आशौर्यकानि कर्षाणि कुर्वन्ते ये त्वत्प्रियाः । अहङ्कारसमायुक्तास्ते मक्ताश्चे प्रजापतेः । १४१
 ध्यानयोगेन शूद्धेन निर्धमा निरहङ्कृताः । आप्तवन्ति महात्मानो महान्तं लोकमुत्तमं ।
 ध्यानयोगमुपागत्य प्रसन्नमनसः सदा । मुखेऽपचयमव्यक्तं प्रविशन्त्यात्मवित्तमाः ।
 ध्यानयोगादुपागत्य निर्धमा निरहङ्कृताः । अव्यक्तं प्रविशन्तीह महतां लोकमुत्तमं ।
 अव्यक्ता देव सञ्भूतः स्वप्नसंज्ञा गतः पुनः । तमेतज्जोभ्यां निर्धुक्तः सन्त्वमाख्याय केवलं ।
 विमुक्तः सर्व्वपापेभ्यः सर्व्वं सृजति निष्कलं । शेषज्ञ इति तं विद्याद्यत्नं वेद स वेदवित् । १४२
 चिन्तं चिन्तादुपागत्य मुनिरामो न संयतः । यश्चिन्तं तन्मनोवश्यं गुह्यमेतत् सनातनं ।
 अव्यक्तादि विशेषात्मविद्यालक्षणं स्मृतं । निबोधत तथा हीदं गुणैर्लवणमित्युत ।
 शुक्लरस भवेन्नृत्युस्युत्तरं त्रय्यं ज्ञानं । ममेति च भवेन्नृत्युर्न ममेति च ज्ञानं ।
 कर्षं केचित् प्रथमन्नि मन्दबुद्धिरता नराः । ये तु दृष्ट्वा महात्मानो न प्रथमन्नि कर्षं ते ।
 कर्षणा जायते अकर्षुर्निर्मान् षोडशात्मकः । पुरुषं यवते विद्या तद्वाङ्ममृताग्निं । १४३
 तस्मात् कर्षमु निश्चेद्य ये केचित् पारदर्शिनः । विद्यामयोऽयं पुरुषो न तु कर्षमयः स्मृतः ।
 य एवममृतं नित्यमपाशुं ब्रह्मदत्तरं । वश्यात्मानमसंखिष्टं यो वेद न मृतो भवेत् ।
 अपूर्व्वमकृतं नित्यं य एवमपराजितं । य एवं विन्देदात्मानमपाशुममृताग्निं ।
 अपाशुना मृतो भवति स एभिः कारणैर्भुवः । आयेज्य सर्व्वमंस्कारान् संयम्यात्म जनात्मनि ।
 स तद्ब्रह्म शूभं वेत्ति यस्माद्भूयो न विद्यते । प्रसादे चैव सत्त्वस्य प्रसादं समवाप्नुयात् । १४४
 लक्षणं हि प्रसादस्य यथा स्यात् स्वप्नदर्शनं । गतिरेवा तु मुक्ताणां ये ज्ञानपरिनिष्ठिताः ।
 प्रवृत्तयश्च याः सर्व्वाः पश्यन्ति परिणामजाः । एषा गतिर्विरक्तानभिश्च धर्मैः समातनः ।
 एषा ज्ञानवतां प्राप्तिरेतदुत्तमनिन्दितं । समेन सर्व्वभूतेषु निष्पृहेण निराग्निषा ।
 ब्रह्म्या गतिरियं गन्तुं सर्व्वं समदर्शिता । एतद्दः सर्व्वमाख्यातं मया विप्रविंसत्तमाः ।
 एवमाचरतः सिद्धं ततः सिद्धिमवाप्स्यथ । १४५

॥ गुरुवाच ॥ इत्युक्तास्ते तु मुनयो गुरुणा ब्रह्मणा तथा । कृतवन्तो महात्मानस्ततो लोकमवाप्नुवन् ।
 त्वमथेतन्महाभाग मयोक्तं ब्रह्मणे वचः । सम्यगाचर शूद्धात्मैस्ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ इत्युक्तः स तदा श्रियो गुरुणा धर्ममुत्तमं । चकार सर्व्यं कौन्तेय ततो मोक्षमवाप्तवान् ।

कृतकृत्यश्च स तदा श्रियः कुरुकुलोदह । तत् पदं समनुप्राप्तो च च गत्वा न मोक्षति ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ को स्वयौ प्राज्ञाणः कृष्ण कश्च श्रियो जनाईन । सोतव्यश्चेन्नथैतद्दे तत्प्रमाचक्ष मे विभो । ११०

॥ वासुदेव उवाच ॥ अहं गुरुर्वावाहो मनः श्रियश्च विद्धि मे । ज्ञाप्रोत्या गुह्यमेतच्च कथितन्ने धनञ्जय ।

मयि चेदस्ति ते प्रीतिर्नित्यं कुरुकुलोदह । अध्यात्ममेतत् श्रुत्वा त्वं सर्वमाचर सुव्रत ।

तत्सर्वं सन्यगाचीर्षे धर्मोऽस्त्रिभारिकर्षण । सर्वपापविनिर्मुक्तो मोक्षं प्राप्स्यसि केवलं ।

पूर्वमप्येतदेवोक्तं युद्धकाले उपस्थिते । मया तव महावाहो तस्मादहं मनः कुरु ।

मया तु भरतश्रेष्ठ चिरदृष्टः पिता प्रभुः । तमहं द्रष्टुमिच्छामि संमते तव फाल्गुन । १११

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तवचनं कृष्णं प्रत्युवाच धनञ्जयः । गच्छावो नगरं कृष्ण गजमाङ्गधमस वै ।

समेत्य तत्र राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरं । समनुप्राप्य राजानं स्त्रीं पुरीं यातुमर्हसि ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुश्रियसंवादे एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽभ्यर्चयत् कृष्णो युञ्जनामिति दारुकं । मुहूर्त्तादिव चापहृ युक्तमित्येव दारुकः ।

तथैव चानुयात्राणि चोदयामास पाण्डवः । सञ्जयध्वं प्रयास्यामो नगरं गजमाङ्गयं ।

इत्युक्त्वाः कैनिकाले तु सञ्जीभूना विश्रान्त्ये । आचक्षुः सञ्जमिद्येव पार्यायामिततेजस । ११२

ततस्तौ रथमास्थाय प्रयातो कृष्णपाण्डवौ । विकुर्वीषो कयास्थिवाः प्रोधमाथौ विश्रान्त्ये ।

रथस्थानु महातेजा वासुदेवं धनञ्जयः । पुनरेवाववीडाक्यमिदं भरतसन्तम ।

त्वत्प्रसादाञ्जयः प्राप्तो राज्ञा वृष्णिकुलोदह । निहताः शत्रवश्चापि प्राप्तं राव्यमकण्टकं ।

नाथवन्तश्च भवता पाण्डवा मधुसूदन । भवन्तं श्रवमःमासु तीर्षाः स्मः कुरुसागरं ।

विश्वकर्षन्मस्तेऽस्तु विश्वात्मन् विश्वसन्तम । तथा त्वामभिजानामि यथा चाहं भवान्मतः । ११३

त्वत्तेजःसम्भवो नित्यं भूतात्मा मधुसूदन । रतिः क्रीडामयो तुभ्यं माया ते रोदमो विभो ।

त्वयि सर्वमिदं विश्वं यदिदं स्थाणुजङ्गमं । त्वं हि सर्व्यं विकुरुषे भूतयामं चतुर्विधं ।

पृथिवीश्चान्तरीचश्च यैश्चैव मधुसूदन । हसितं तेऽमला ज्योत्स्ना शतवसेन्द्रियाणि च ।

प्राणो वायुः मततगः क्रोधो मृत्युः सनातनः । प्रसादे चापि पद्मा श्रीर्नित्यं त्वयि महामते ।

रतिस्तुष्टिर्धृतिः चान्तिर्भक्तिः कान्तिश्चराचरं । त्वमेवेह युगान्तेषु निधनं प्रोच्यसेऽनघ । ११४

सुदीर्घेणापि कालेन न ते शक्या गुणा मया । आत्मा च परमात्मा च नमस्ते नखिनेवच ।

विदितो मे सुदुर्द्धयं नारदादेवकान्तया । कृष्णदैपायनाश्चैव तथा कुरुपितामहात् ।

त्वयि सर्व्यं समाप्तकं त्वमेवैको जनेश्वरः । यच्चानुग्रहसंयुक्तमेतदुक्तं त्वयाऽनघ ।

एतत् सर्व्यमहं सर्व्यमाचरिष्ये जनाईन । इदञ्चाहुतमत्यन्तं कृतमस्मत्प्रियेक्षया ।

यत् पापो निहतः संख्ये कौरव्यो धृतराष्ट्रजः । तया दग्धं हि तत् सर्व्यं मया विजितमाहवे । ११५

भवता तत् कृतं कर्ष्यं येनावाप्तो जयो मया । दुष्योधनस्य धंयामि तत्र बुद्धिपराक्रमैः ।

कर्णस्य च बधीपायो यथावत् संप्रदर्शितः । वैश्वस्य च पापस्य भुरिन्द्रस्य च यव च ।
 अथ च प्रीयमाणेन तथा देवकिमन्वत् । यदुक्त्यात्करिष्यामि न हि मेऽत्र विचारणा ।
 राजानस्य समामास्य धर्मात्मानं युधिष्ठिरं । सोदयिष्यामि धर्मज्ञं ममनार्थं तवानस्य ।
 वचिनं हि ममेतत्ते दारकागमनं प्रभो । अचिरादेव द्रष्टा तं मातुलं मे जनार्दन । ११०
 वसुदेवस्य दुर्हृषं तथाऽन्वान् वृषिपुङ्गवान् । एवं सन्नावमाफौ तौ प्राप्ते वारकवाङ्मयं ।
 तथा विविधतुष्टौभौ संप्रवृत्तनराकुलं । तौ गत्वा धृतराष्ट्रस्य दृष्टं वक्रवृहोपमं ।
 ददृशान्ते महाराज धृतराष्ट्रं जनेश्वरं । विदुरस्य महापुङ्गुं राजानस्य युधिष्ठिरं ।
 भीमसेनस्य दुर्हृषं माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । धृतराष्ट्रमुपाशोनं युयुक्त्वापरजितं ।
 गात्रारोह्य महाप्रज्ञां पृथां कृष्णास्य भामिनीं । सुभद्रायाश्च ताः सर्वा भरतानां स्त्रियस्तथा । १११
 ददृशान्ते स्त्रियः सर्वा गात्रारोपरिचारिकाः । ततः समेत्य राजानं धृतराष्ट्रमरिन्दमौ ।
 निवेश्य नामधेये स्त्रे तस्य पादावदृष्टतां । गात्रार्यास्य पृथायाश्च धर्मराजस्य चैव हि ।
 भीमस्य च महात्मानौ तथा पादावदृष्टतां । चत्वारश्चापि धंष्टस्य पृष्टा कुञ्जलमव्ययं ।
 तैः सार्द्धं नृपतिं दृष्टुं ततश्चौ पशुपासतां । ततो निष्ठि महागजौ धृतराष्ट्रः कुक्कुदहान् ।
 जनार्दनश्च मेधावी व्यसर्जयत वै दृष्टवान् । तेऽनुज्ञाता नृपतिना पयुः क्षं क्षं निवेशनं । ११२
 धनस्य यदृष्टहाने । यथौ कृष्णस्य वीर्यवान् । तर्चार्चितौ यथान्वायं सर्वकामैरुपनिहतः ।
 कृष्णः सुस्नाप मेधावी धनस्य यमहायवान् । प्रभातायान् कुर्वन्थ्यौ कृत्वा पैर्यं हि क्षौं किशं ।
 धर्मराजस्य भवनं जग्मतुः परमार्चितौ । यथाक्षौ य महामात्यौ धर्मराजो महाबलः ।
 तौ प्रविश्य महात्मानो तद्दृष्टं परमार्चितं । धर्मराजं ददृशुस्तुर्देवराजमिवाग्निमौ ।
 समामास्य तु राजानं वार्ष्णेयकुरुपुङ्गवौ । निषेदतुरनुज्ञातौ प्रीयमाणेन तेन तौ । ११३
 ततः स राजा मेधावी विवचू प्रेक्ष्य तावुभौ । प्रोवाच वदतां श्रेष्ठो वचनं राजघनतमः ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ शिवलू हि युवां मन्वे वीरौ यदुक्कुद्वहे । मृतं कर्त्तुंऽस्मि सर्वं वा न चिरात्त्वा विचार्यतां ।
 दत्युक्तः फाल्गुनस्तत्र धर्मराजानमब्रवीत् । विनीतवदुपागम्य वाक्यं वाक्यविहारदः ।
 अयं चिरार्थितो राजन् वासुदेवः प्रतापवान् । भवन्तं समनुज्ञाय पितरं द्रष्टुमिच्छति ।
 स गच्छेदभ्यनुज्ञातो भवता यदि मन्यते । आनर्त्तनगरीं वीर तदनुज्ञातुमर्हसि । ११४
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पुण्डरीकाक्ष भद्रन्ते गच्छ तं मधुसूदन । पुरीं दारवतीमस्य द्रष्टुं शूरसुतं प्रभो ।
 गच्छते मे महाबाहो ममनं तव केवच । मातुलस्यिरदृष्टो मे त्वया देवो च देवकी ।
 समेत्य मातुलं गत्वा वसुदेवस्य मानद । पूजयथा महाप्रज्ञः महाक्षेत्रे यथाश्रितः ।
 स्मरेथास्यापि मां मिथं भीमस्य बलिनां वरं । फाल्गुनं वसुदेवस्य नकुलपुत्रेव मानद ।
 आनर्त्तानवलोकात् तं पितरस्य महाभुज । वृष्णींश्च पुनरागच्छे र्श्यमेधे ममानस्य । ११५
 स गच्छ रत्नान्यादाय विविधानि वसुनि च । यथाप्यन्यकमोक्षन्ते तदप्यादत्स्य सात्वत ।

इयञ्च वसुधा कृत्स्ना प्रसादान्तव केशव । अस्मान्प्रागता वीर निहताः स्यापि ब्रह्मणः ।

एव भ्रुवति कौरवे धर्मराजे युधिष्ठिरे । वासुदेवो वरः पुंशामिदं वचनमब्रवीत् ।

तवैव रत्नानि धनस्य केवलं धरा तु कृत्स्ना तु महाभुजाऽद्य वै । यदस्ति चान्यद्विषं त्यजे मम तमेव तस्मै चर नित्यमी
श्वरः ।

तथेत्यथोक्तः प्रतिपूजितस्तदा गदायज्ञो धर्मसुतेन कीर्यवान् । पितृव्यसारं त्वदहंशयाविधिं संपूजितस्याप्यगमत्
प्रदक्षिणं । १०९

तथा स सम्यक् प्रतिनन्दितस्तनस्तथैव सर्वैर्विदुरादिभिरुत्था । विनिर्मथौ नागपुराद्गदायज्ञो रथेन दिव्येन चतुर्भुजः स्रयं ।

रथे सुभद्रामधिरोप्य भाविनीं युधिष्ठिरस्यानुमते जनाह्वनः । पितृव्यसुखापि तथा महाभुजो विनिर्मथौ पौरजनाभि
संवृतः ।

तमन्वयादानरवर्थकेतनः ससात्यकिर्माद्रवतीमुतावपि । अगाधवृद्धिर्विदुरस्य माधवं स्वयस्य भोमो गजराजविक्रमः ।

निवर्त्तयित्वा कुरुराष्ट्रवर्द्धनंस्तनः स सर्वान् विदुरस्य बोध्यवान् । जनाह्वनो दासकमाह सवरः प्रचोदयामाजिति सात्यकिं
तथा ।

ततो यथौ ब्रह्मगणप्रमह्वनः शिनिप्रवीरानुगतो जनाह्वनः । यथा निहत्स्वारिगणान् व्रतकृतुर्हिवं तथानर्भेपुरीं प्रताप
वान् । ११०

इति श्रीमहाभारते आशमेधिके पर्वणि अमृगीतापर्वणि कृष्णप्रयागे द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथा प्रयान्तं वार्ष्णेयं दारकां भरतर्षभः । परिव्यव्य न्यवर्त्तन्त सानुयाजाः परन्तपाः ।

पुनः पुनस्य वार्ष्णेयं पर्यस्तजत फाल्गुनः । आचक्षुर्विषयाचैनं स ददर्श पुनः पुनः ।

कृष्णैव तु तां पार्थो गोविन्दे विनिवेशितां । संजहार ततो दृष्टिं कृष्णस्यैवपराजितः ।

तस्य प्रयागे चान्यासन्निमित्तानि महात्मनः । बह्वन्यहृतकर्माणि तानि मे गदतः शृणु ।

वार्यवेगेन महता रथस्य पुरतो ववौ । कुर्वन्निःशर्करं मार्गं विरजस्कमकष्टकं ।

ववर्ष वामवशैव तोयं शृचि मुगन्धि च । दिव्यानि चैव पुण्यानि पुरतः श्राद्धधन्वनः ।

स प्रयातो महाबाहुः सन्नेषु मरुधन्वसु । ददर्शाय मुनिश्रेष्ठमुनस्त्वमितौजसं ।

स तं संपूज्य तेजस्वी मुनिं वृथुनलोचनः । पूजितस्तेन च तदा पर्यष्टुच्छदनामयं ।

स पृष्टः कृष्णलत्तेन संपूज्य मधुमुदनं । उत ह्येवां प्राञ्जलश्रेष्ठस्ततः पप्रच्छ माधवं ।

कश्चित् शीरे त्वया गत्वा कुरुपाण्डवस्य तत् । कृतं सौभ्राचमचलं तस्मै व्याख्यातुमर्हसि ।

अपि सन्धाय तान् वीरानुपाहृतोऽसि केशव । सन्वन्धिनः स्त्रियानाम् व्रततं वृष्णिपुत्रव ।

कश्चित् पाण्डुमुताः पञ्च धृतराष्ट्रस्य चात्मजाः । लोकेषु विहरिष्यन्ति त्वया सह परन्तप ।

स्वराष्ट्रेषु च राजानः कश्चित् प्राप्स्यन्ति वै मुखे । कौरवेषु प्रजान्नेषु त्वया नाद्येन केशव ।

या मे संभावना तात त्वयि नित्यमवर्त्तते । अपि सा सफला तात कृता ते भरतान् प्रति ।

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कृतो यज्ञो मया पूर्वं सौशान्धेकारवान् प्रति । नाशक्यन्त यदा शान्धे ते स्थापयितुमशक्याः । १११

ततो विधनं प्राप्ताः सर्वे वसुतवाञ्छवाः । न दिष्टमन्थनिकान्त्वं ब्रह्मं कुञ्जा वनेन वा ।
 मर्षे विदितं भूयः सर्वमेतन्नवानव । तेऽत्यन्तमन्थनं मर्षं भीष्मक विदुरश्च च ।
 ततो वसवस्यं जम्बुः समाराधेतरेतरं । पश्येव पाण्डवाः विष्टा हतामित्रा हतात्मनाः ।
 धार्तराष्ट्राश्च निहताः सर्वे वसुतवाञ्छवाः । इत्युक्तवचने कृष्णे श्रुतं मोक्षमन्वितः ।
 उतह्य इत्युवाचैतं रोषाद्दुःखसोचनः ।

१६९

॥ उतह्य उवाच ॥ यस्मान् ब्रह्मेण ते कृष्ण न ज्ञाताः कुरुपुत्रवाः । सम्पन्निनः प्रियास्तस्मात् ब्रह्मेऽहं तामर्षं ब्रह्मं ।
 न च ते प्रथमं यस्मान्नि निर्यस्य निवारिताः । तस्मान्मनुपरीतस्वां ब्रह्मामि मधुसूदन ।
 तथा ब्रह्मेण हि ज्ञाता मिथ्याचारेण माधव । ते परीताः कुबजेष्ठा नार्यस्तः का सुप्रेक्षिताः ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ शुक मे विश्वरेणेदं यदृच्छे भृगुनन्दन । शहाकानुनयश्चापि तपस्वी क्षविर्भार्गव ।
 कुम्भा च मे तदध्यात्मं मञ्जुष्याः प्रापमय वै । न च मं तपसाऽन्येन ब्रह्मोऽभिभविषुं पुमान् ।
 न च ते तपसो नात्रमिच्छामि तपसां वर । तपसो सुमहदोषं गुरुवशापि तोषिताः ।
 कैःमारं ब्रह्मचर्यंने ज्ञान मि दिमयत्तम । दुःखार्थितस्य तपसस्तस्मात्तेऽस्मि ते वयं ।
 इति श्रीमहाभारते आशुमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि उतह्योपाख्याने विषयाभ्युपगच्छायः ॥ ११ ॥

१७०

॥ उतह्य उवाच ॥ भूहि केचन तस्मिन् तमथात्मनिन्दितं । कुम्भा मेषोऽभिधास्यामि प्रावं वा ते जन ह्येन ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ तमो रजस्य सन्तश्च विद्धि भावात्तदात्मवान् । तथा कुर्यान् वसुन् वाऽपि विद्धि मत्प्रभवान् द्विज ।

मयि सर्वानि भूतानि सर्वभूतेषु चाद्यहं । ज्ञात इत्यभिजानीहि मा ते भूदत्र संशयः ।
 तथा दैत्यगणान् सर्वान् यत्कृष्णसर्वराजवान् । नामानसुरमसैव विद्धि मत्प्रभवान् द्विज ।
 मदसथैव यन् प्रःश्रव्यत्वं व्यक्तमेव च । अक्षरस्य अक्षरस्यैव सर्वमेतन्मदात्मकं ।
 ये चाश्रमेषु वै धर्म्यास्तुह्यं विदित्वा मुने । वैदिकानि च सर्वेषु विद्धि सर्वं मदात्मकं ।
 अथच मदसथैव यदित्यं मदसत्परं । मत्तः परतरं नास्ति देवदेवात् समातनात् ।
 प्राङ्कारप्रमुखात् वेदान् विद्धि मां त्वं भृगूदह । यूपं मेऽसं चरं होमं विदन्नाप्यायनं मखे ।
 होतारमपि ह्यस्य विद्धि मां भृगुनन्दन । अध्वर्युः कस्यकस्यापि हविः परमसंस्तुतं ।
 उद्गाता चापि मां क्षौनि गोतषोषैर्ब्रह्महाध्वरे । प्रायश्चित्तेषु मां ब्रह्मन् ज्ञानिमहत्सवाचकाः ।
 सुवन्नि विश्वकर्माणं सततं द्विजवत्तम । मम विद्धि सुतं धर्ममय्यं द्विजवत्तम ।
 मानधं दयते विप्र सर्वभूतदयात्मकं । तथाहं वर्त्ममःनेस्य विदुं नैवैव मानवैः ।
 बह्वीः संहरमाणो वै योनीर्ष्वर्णामि मत्तम । धर्मसंरक्षार्थाय धर्मसंस्थापनाय च ।
 तैसैर्ब्रह्मैश्च रूपैश्चिषु लोकेषु भार्गव । अहं विष्णुरहं ब्रह्मा ब्रह्मोऽयं प्रभवाव्ययः ।
 भूतयामस्य सर्वस्य साहा संहार एव च । अधर्मे वर्त्ममःनां सर्वेषामहमन्वितः ।
 धर्मस्य सतुं ब्रह्मामि चक्षितं चक्षितं सुमे । तास्वा योनीः प्रविश्याहं प्रजायां दिनकः क्वथा ।
 यदा त्वहं देवर्षोऽमी वर्णामि भृगुनन्दन । तदाऽहं देववत् सर्वमनाचरामि न संशयः ।

१७१

१७२

१७३

यदा गन्धर्व्येनौ वा वर्त्तामि भृगुमन्दन । तदा गन्धर्व्वत सर्व्वमाचरामि न संशयः । १०
 नागयोनौ यदा चैव तदा वर्त्तामि नागवत् । यक्षराक्षसयोश्च यथावद्विचराम्यहम् ।
 मानुष्ये वर्त्तमाने तु कृपयं चाचिता मया । न च ते जातसंभोदा वचो ऽप्यहन्त मेहितः ।
 भयञ्च महदुद्दिश्य चासिताः कुरवो मया । क्रुद्धेन भूत्वा च पुनर्थवावरनुद्विस्ताः ।
 तेऽधर्म्मणेह संयुक्ताः परोताः कालधर्म्षणा । धर्म्मण निहता युद्धे गताः स्वर्गे न संशयः ।
 लोकेषु पाण्डवाश्चैव गताः स्वर्गतिं द्विजोत्तम । एतन्ने सर्व्वमाख्यातं यथा त्वं परिश्रवसि । ११
 इति श्रीमहाभारते आत्मभेधिके पर्व्वणि अमुनीतापर्व्वणि उतद्वोपाख्याने चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥
 ॥ उतङ्क उवाच ॥ अभिजानामि जगतः कर्त्तारं त्वां जनाईन । जूनं भवत्प्रदादोऽहमिति मे नास्ति संशयः ।
 चित्तञ्च सुप्रसन्नं मे त्वङ्गावगतमच्युत । विनिवृत्तञ्च मे प्रापादिति विद्धि परन्तप ।
 यदि त्वनपहं किञ्चित्तनोऽहंमि जनाईन । द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमस्वरं त्वं निदर्शय ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स तस्मै प्रोतात्मा दर्शयामास तद्वपुः । प्रापते वैश्वसे धीमान् दृष्ट्वा यद्गुणध्वजः ।
 स ददर्श महात्मानं विश्वरूपं महाभुजं । बहस्रसूर्य्यप्रतिभं दोषितमस्यावकोपमं । १२
 सर्व्वमाकाशमावृत्य तिष्ठत्वं सर्व्वतोमुखं । तं दृष्ट्वा परमं रूपं विश्वोर्व्यैश्वरमहृतं ।
 विश्वयज्ञ यथैा विप्रसं दृष्ट्वा परमेश्वरं ।
 ॥ उतङ्क उवाच ॥ विश्वकर्म्मजसो ऽसु विश्वात्मन् विश्वसम्भव । पञ्चा ते वृत्तितो व्याप्ता विरसा चावृतं नभः ।
 द्यावापृथिव्योर्धन्नाथं जठरेण तवावृतं । भुजाभ्यामावृताद्याज्ञास्वमिदं सर्व्वमच्युतः ।
 मंहरस्य पुनर्द्वैव रूपमवस्यमममं । पुनश्चां खेन रूपेण द्रष्टुमिच्छामि प्रापते । १३
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तमुवाच प्रसन्नात्मा गोविन्दो जगमेजय । वरं वृत्तोज्जेति तदा तमनुतोऽब्रवीदिदं
 पर्य्याप्त एष एवाद्यं वरस्त्वन्नो महाद्युते । यत्ने रूपमिभं कृत्वा पश्यामि पुन्योत्तम ।
 तन्नब्रवीत् पुनः कृष्णो मा त्वन्न च विचारय । अवश्यमेतत् कर्त्तव्यममोघं दर्शनं मम ।
 ॥ उतङ्क उवाच ॥ अवश्यकरणोपश्च यद्येतन्नान्यमे विभो । तोयमिच्छामि यचेष्टं मन्व्येतिद्वि दुर्लभं ।
 ततः संहृत्य तत्तेजः प्रोवाचोतद्वमीश्वरः । एष्टथ्ये सति चिन्मोऽहमित्युक्त्वा दारकां यथैा । १४
 ततः कटाचिद्गगवानुतद्वस्योयकाङ्गया । दृषितः परिचक्राम भरो मञ्जार चाच्युतं ।
 ततो दिम्बासमं धीमान्नात कुंमलपद्भिनं । अपश्यत् भरौ तस्मिन् शशूषपरिवारिनं ।
 भीषणं बद्धनिस्त्रिंशं वाणकार्मुकधारिणं । तस्याधः क्षोतको ऽप्यगत् दारि भूरि द्विजोत्तमः ।
 स्मरन्नेव च तं प्राह मातङ्गः प्रहमन्निव । शशुनद्द प्रतोऽस्मस मत्तो वाग्निं समूहह ।
 कृपा हि मे सुमहती त्वा दृष्ट्वा दृष्टममाजितं । इत्युक्त्सेन स मुनिस्तप्तोऽथं नाभ्यनन्दत । १५
 चित्तोप च स तं धीमान् वाग्निद्याभिरच्युतं । पुनः पुनश्च मातङ्गः पितृव्येति तन्नब्रवीत् ।
 न चापिवत् स स्त्रीधः क्षुधितान्कशात्मनः । स तथा निश्चयान्तेन प्रत्याख्यातो महात्मानः ।
 शभिः सह महाराज तन्नैवात्तरधीयत । उतङ्कस्यं तथा दृष्ट्वा ततो व्रीहितमात्मनः ।

मेने प्रसन्नमात्मानं कृष्णामिषवातिना । अथ तेनैव मार्गेण ब्रह्मचर्यमदाधरः ।
 आजगाम महाबुद्धिरतश्चैतन्मज्जीत् । न युक्तं तादृशं दातुं तथा पुरवचनम् ।
 बलिनं विमुच्येभ्यो मातङ्गानामा विभो । इत्युक्तवचनं तन्नु महाबुद्धिर्धनार्दनः ।
 उतहं ब्रह्मण्या वाचा साक्ययज्ञिदमज्जीत् । धादुमेनेह रूपेण योग्यं दातुं धृतेन वै ।
 तादृशं खलु ते दत्तं च त्वं जावबुध्याः । तथा महाबुध्नो वै वक्ष्यामिः पुरन्दरः ।
 उतहायास्यते देहि तोयकूपमिति प्रभुः । यन्मावाच देवेभ्यो न मर्त्याऽमर्त्यानां प्रभेत् ।
 अन्यमसौ वरं देहीत्यसक्तदुग्मन्दन । आस्यते देवमित्येव मथैवोक्तः प्रचीपतिः ।
 य मां प्रयाच देवेभ्यः पुनरेवेदमज्जीत् । यदि देयमवच्छं वै मातङ्गा हि महामते ।
 भूत्वाऽस्यते प्रदास्यामि भार्गवाय महात्मने । यद्येवं प्रतिपद्यति भार्गवोऽस्य नमस वै ।
 प्रदातुमेव गच्छामि भार्गवस्यास्यते विभो । प्रत्याख्यातस्वहं तेन दास्यामि न कथञ्चन ।
 स तथा समथं क्त्वा तेन रूपेण वाचकः । उपनिवृत्त्या चापि प्रत्याख्यातोऽस्यते ददत् ।
 चाण्डालरूपी भगवान् सुमहात्मे व्यतिक्रमः । यत्तु ब्रह्मं मया कर्तुं भूय एव तर्षितं ।
 तोदंसां तव दुर्दुष्पं करिष्ये सफलमहं । येभ्यःसु च ते ब्रह्मन् बलिच्छंसा भविष्यति ।
 तदा नीरा भविष्यन्ति जलपूर्णाः पयोधराः । रमयथ प्रदास्यन्ति तोयं ते शृगुमन्दव ।
 उतहमेवा इत्युक्त्वाः स्थातिं यास्यन्ति चापि ते । इत्युक्तः प्रीतिमान् विप्रः कृष्णेन च बभूव च ।
 अद्यायतहमेवासु मर्गा वर्धन्ति भारत ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि उतहायास्थाने पञ्चवक्त्रोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ उतहः केन तपसा संयुक्तो वै महात्मनाः । यः प्रापदातुकामोऽभुद्विष्वे प्रभविष्वे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उतहो महता युक्ततपसा जनमेजय । गृहभक्तः स तेजस्वी नान्यत् किञ्चिदपुजयत् ।

संशंषामृषिपुत्राणामेव आसीन्निरासः । शैतर्ही गृहस्थं वै प्राप्नुयामेति भारत ।

गीतमस्य तु श्रियाणां बह्वनां जनमेजय । उतहोऽभ्यधिका प्रीतिः खेदश्चैवाभवन्नदा ।

य तथा दमैश्चावाभ्यां विक्रान्तेन च कथंणा । सम्यक् चैवोपचारिण गीतमः प्रीतिमानभूत् ।

अथ शिष्यमहस्र किं समनुष्ठातवानृषिः । उतहं परया प्रीत्या नाभ्यनुष्ठातमैच्छत ।

तं क्रमेण जरा तात प्रतिपदे महामुनिं । न चान्यबुध्यत तदा य मुनिर्मुद्वम्यसः ।

ततः कदाचिद्भजेत् काष्ठान्यानवितुं यथै । उतहः काष्ठभारस्य महान्तं समुपाजयत् ।

सतद्भाराभिभूतात्मा काष्ठभारमरिन्दम । निर्धिष्येव विनो राजन् परिश्रानो बुभुक्षितः ।

तस्य काष्ठे विलग्नोऽभुष्णटा रूपसमप्रभा । ततः काष्ठैः सह तदा पपात धरणीतले ।

ततः न भागनिष्पिष्टः कुधाविष्टस्य भारत । दृष्ट्वा तां वधसोऽवस्थां हरेदार्षास्वरक्षदा ।

ततो गृहसुता तस्य पश्यपचभिमानका । अघाहाभूणि सुमोक्षी करेण पृथुलोचना ।

पितुर्नियेगादुर्ध्वंश्चा विरसाऽवनता तदा । तस्या निपेततुर्दग्धैः करैः तैरमुविन्दुभिः ।

न हि तान्मनुजांस्तु शक्ना धारयितुं मशु । गौतमस्त्वप्रवीदिप्रसूतं गौतमानसः ।

कस्मान्नात तवाद्येह शोकोत्तरमिदं मनः । स खैरं ब्रूहि विप्रर्षे श्रोतुमिच्छामि तत्पतः ।

॥ उवाच ॥ भवद्भनेन मनसा भवन्प्रियचिकीर्षया । भवद्भक्तिगतेनेह भवद्भ्रातृभुक्तेन च ।

जरेयं नावबुद्धा मे नाभिज्ञातं सुखञ्च मे । शतवर्षोचितं मेो हि न त्वमभ्यनुजाणिषाः ।

भवता त्वभ्यनुज्ञाताः शिष्याः प्रत्यवरा मम । उपपन्ना दिग्भेदाः शतशोऽप्यस्यस्यस्यः ।

॥ गौतम उवाच ॥ त्वप्रोतियुक्तेन मया गुरुशुश्रूषया तत्र । व्यतिक्रामव्याहान् काशो नावबुद्धो दिग्भेदम् ।

किन्त्वद्य यदि ते श्रद्धा गमनं प्रति भागव । अनुज्ञां प्रतिगृह्य त्वं स्वयं हान् गच्छ मा चिरं ।

॥ उवाच ॥ गुर्व्यर्थं कं प्रयच्छामि ब्रूहि त्वं दिग्भयतम । तमुपाहृत्य गच्छेयमनुज्ञातस्वया विभो ।

॥ गौतम उवाच ॥ दक्षिणा परितोषो वै गुरुणा वद्विदुष्यते । तत्र ह्याचरतो ब्रह्मसुहोऽप्येव न संशयः ।

दत्त्वञ्च परितुष्टं मां विजानीहि भृगुदह । युवा षोडशवर्षी हि यद्यद्य भविता भवान् ।

ददानि पत्नीं कन्याञ्च स्त्रां ते दुहितरं द्विज । एतास्तेऽङ्गना नान्यत्तन्नेजेऽर्हति धेवितुं ।

ततस्त्रां प्रतिजयाह युवा भूत्वा यश्चस्त्रिणो । गुरुणा चाभ्यनुज्ञातो गुरुपत्नीमद्यावधीत् ।

कं भवत्ये प्रयच्छामि गुर्व्यर्थं विनियुक्तुं मे । प्रियं हितञ्च काङ्क्षामि प्राथैरपि धैरैरपि ।

यदुत्सवं हि लोकेऽस्मिन् रत्नमत्यङ्गुतं महत् । तदानयेयं तपसा न हि मेऽर्थास्तु संशयः ।

॥ अहन्धोवाच ॥ परितुष्टाऽस्मि ते विप्र नित्यं भक्त्याऽनयाऽनघ । पर्याप्तमेतद्गङ्गने गच्छ तान् यथेष्टितं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उतहन्तु महाराज पुनरेवाब्रवीदचः । आश्चापयस्त मं मातः कर्त्तव्यं तत्र प्रियं ।

॥ अहन्धोवाच ॥ सौदासपत्नीविधृते दिव्ये धे मणिकुण्डले । ते समानय भद्रने गुर्व्यर्थः सुकृते भवेत् ।

स तथेति प्रतिश्रुत्य जगाम जनमेजय । गुरुपत्नीप्रियार्थं वै ते समानयितुं तदा ।

स जगाम ततः शीघ्रमुत्तुहो ब्राह्मणवर्षभः । सौदासं पुरुषादं वै भिबितुं मणिकुण्डले ।

गौतमस्त्वप्रवीत् पत्नीमुत्तुहो नाद्य दृश्यते । इति पृष्टा तमाचष्ट कुण्डलार्थं गतश्च सा ।

ततः प्रोवाच पत्नीं स न ते सम्बन्धिदं कृतं । शप्तः स पार्यिषो नूनं ब्राह्मणं तं वधिष्यति ।

॥ अहन्धोवाच ॥ अजानन्सा नियुक्तः स भगवन् ब्राह्मणे मया । भवत्प्रसादात् स भयं किञ्चित्कालं भविष्यति ।

इत्युक्तः प्राह तं पत्नीमेवमस्त्विति गौतमः । उतहोऽपि वने शून्त्ये राजानं तं ददंश्च ह ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगोतापर्वणि उतहोपाख्याने षट्षष्ट्याशोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तं दृष्ट्वा तथाभूतं राजानं घोरदहनं । दीर्घस्वसुधरं नृणां शोफिनेन सम्मुच्यते ।

चकार न व्यथा विप्रो राजा त्वेनमयाब्रवीत् । प्रत्युत्थाय महतीञ्जा भयकर्त्ता यमेोपमः ।

दिष्ट्वा त्वममि कन्याण षष्ठे काले ममान्तिकं । भर्त्स्यं शृगयमाणस्य सम्प्राप्तो दिग्भयतम ।

॥ उवाच ॥ राजन् गुर्व्यर्थिनं विद्धि चरन्तं मामिहागतं । न च गुर्व्यर्थं मुमुक्षुं दिग्भयः कुरु नो विषः ।

॥ राजोवाच ॥ षष्ठे काले ममाहरो विहितो दिग्भयतम । न ब्रह्मस्वं समुत्सृष्टुं वधिनेन मयाऽप्य वै ।

॥ उवाच ॥ एवमस्तु महाराज समयः क्रियताम् न मे । गुर्व्यर्थमभिमन्वेत्ये पुनरेष्यामि ते वचं ।

संयुक्तम मया योऽर्थो गुरवे राक्षसतम । मदीयः च राक्षसः तं तां हि नरेवर ।

इदं हि विप्रमुखीभक्ष्यं हि रत्नाणि नित्यदा । दाता च न कदापि पापभूतः कित्वापि ।

पापं प्रतिपद्ये चापि निद्रि मां गुणवन्तम् । उपास्य गुरोरर्थे मदायत्नमरिन्दम् ।

कथयेन्न राक्षेः पुनरेक्यामि ते वचं । वचं ते प्रतिजानामि नाच निष्ठा कथञ्चन ।

११३०

अनृतं नोक्तपूर्वं मे क्षैरेऽपि कुतोऽन्यथा ।

॥ धौदास उवाच ॥ यदि मन्तस्यस्यसो मुन्यैः कृत एव सः । यदि चास्मि प्रतिपाद्यः साम्प्रतं तददत्त मे ।

॥ उतह उवाच ॥ प्रतिपाद्यो मनो मे त्वं सर्वे पुरुषर्षभ । योऽहं त्वामनुसंप्रप्तो भिक्षितुं मषिकुण्डले ।

॥ धौदास उवाच ॥ पश्यासे मम विप्रं उचिन्ते मषिकुण्डले । वरयार्थं त्वमर्थं वै तन्ने दास्यामि सुमत ।

॥ उतह उवाच ॥ अक्षणेऽप्यपदेऽपि प्रमाणा यदि ते वयं । प्रथमं कुण्डले मह्यं मत्प्रवाग्यव पार्थिव ।

११३१

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तस्त्वर्षी राजा तमुत्तमं पुनर्वचः । नक्ष मद्दक्षणाद्देवो ब्रूहि देहीति वन्तम् ।

कैवमुक्त्वा त्वया नूनं मदाक्येन प्रवृत्तिवता । प्रदास्यति द्विजश्रेष्ठ कुण्डले ते न संशयः ।

॥ उतह उवाच ॥ क पत्नो भवतः श्रद्धा मया द्रष्टुं नरेवर । क्षयस्यापि भवान् पत्नीं किमर्थं नोपसर्पति ।

॥ धौदास उवाच ॥ तां द्रष्टुमि भवानद्य कस्मिंश्चिद्वननिर्धरे । पठे काले न हि मया सा श्रद्धा द्रष्टुमद्य वै ।

॥ धौदास उवाच ॥ उतहस्त तयोक्तः स जगाम भरतर्षभ । मद्यक्तीश्च दृष्ट्वा सो ऽश्नापयत् स्वं प्रयोजनं ।

११३२

धौदासवचनं श्रुत्वा ततः सा पृथुलोचना । प्रत्युवाच महःबुद्धिमुत्तमं जनमेजय ।

एवमेतदद ब्रह्मसामृतं वदसे जग । अभिज्ञानञ्च किञ्चित्त्वं समानयितुमर्हसि ।

रमे हि दिव्ये मषिकुण्डले मे देवाः यथाश्च मृदुर्षयश्च । तैश्चैरुपाधैरुपहर्तुं कामान्किन्हेषु नित्यं परितर्कयन्ति ।

निक्षिप्तमेतद्भुवि पन्नगास्त रत्रं समामाद्य परामुषेयुः । यथाकालोऽन्विष्टघ्नं सुराद्य निद्रावशादा परिधर्षयेयुः ।

किन्हेषेतेस्मिन् नित्यं द्वियेते द्विजसन्तम् । देवराक्षसनागानामप्रमत्तेन धार्यते ।

११३३

अन्दते हि दिवा रुक्मं रात्रौ च द्विजसन्तम् । नक्तं नक्षत्रताराणां प्रभामाक्षिष्य वर्तते ।

एते क्षामुच्य भगवन् कृत्यपाशाभयं कुतः । विप्राग्निभयदेभ्यश्च भयं जातु न विद्यते ।

इत्येन चैते क्षामुक्ते भवन्ते इत्युक्ते तदा । अनुरूपेण च मुक्ते जायेते तत्प्रमादके ।

सर्वविधे ममैते वै कुण्डले परमार्थिने । त्रिषु लोकेषु विज्ञाते तदभिज्ञानमानय ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि उतहोपाख्याने सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स मित्रसहसासाद्य अभिज्ञानमयाचत । तस्यै इदावभिज्ञानं स श्रेष्ठाकुवरकदा ।

११३४

॥ धौदास उवाच ॥ न चैवैषा गतिः क्वेया न चान्या विद्यते गतिः । एतस्यै मतमाज्ञाय प्रथमं मषिकुण्डले ।

इत्युक्तस्वामुत्तमस्तु भर्तुर्वीर्यमयाब्रवीत् । श्रुत्वा च सा तदा प्रादान्तस्यै मषिकुण्डले ।

अवाप्य कुण्डले ते तु राजानं पुनरब्रवीत् । किमेतद्ब्रह्मवचनं श्रोतुमिच्छामि पार्थिव ।

॥ धौदास उवाच ॥ प्रजानिसर्गोद्विप्रात् वै कश्चिद्याः पूजयन्ति हि । विभ्रेभ्यसापि बहवो देवाः प्रादुर्भवन्ति वै ।

योऽहं द्विभ्यः प्रवृत्तो विप्राद्दोषमवाप्तवान् । गतमन्यो न पश्यामि मद्यक्तीशहाषवान् ।

११३५

न चान्यामपि पश्यामि गतिं गतिमताम्बर । स्वर्गदारस्य गमने खाने चिह्नं दिजोत्तम ।

न हि राज्ञा विज्ञेयं त्रिकुण्डलेन दिजोत्तमिभिः । शब्दं हि लोके ख्यातं वै प्रेत्य वा सुखमेधिषु ।

तद्विष्टे ते मया दत्ते एते स्वे मणिकुण्डले । यः कृतस्तेऽद्य समयः सफलं तं कुरुष्व मे ।

॥ उतङ्क उवाच ॥ राजस्तं यद्दत्तं कर्तुंऽस्मि पुनरेव्यामि ते वशं । प्रअस्य किञ्चित् प्रष्टुं त्वां निवृत्तेऽस्मि परत्नप ।

॥ सौदास उवाच ॥ ब्रूहि विप्र यथाकामं प्रतिवकाऽस्मि ते वचः । केत्ताऽस्मि संशयं तेऽद्य न मेऽवाप्ति विचारणा । १८१

॥ उतङ्क उवाच ॥ प्राङ्गर्वाकस्यंते विप्रं धर्मैपुणदग्निः । मित्रेषु यश्च विषमलेन इत्येव तं विदुः ।

स भवास्मिन्नतामस्य संप्राप्ती मम पार्थिव । स मे बुद्धिं प्रयच्छ त्वं मत्प्रतां पुरुषर्षभ ।

अवाप्तार्थोऽहमद्येह भवांसु पुरुषादकः । भवत्सकाश्रमागन्तुं लभं मम न वेति वै ।

॥ सौदास उवाच ॥ लभं श्रेदिह वक्तव्यं तव द्विजवरोत्तम । मत्समीपं द्विजश्रेष्ठ नागन्तव्यं कथञ्चन ।

एवं तव प्रपश्यामि श्रेयो भृगुकुलोदह । आगच्छो हि ते विप्र भवेन्मृत्युर्न संशयः । १८२

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दत्युक्तः स तदा राज्ञा लभं बुद्धिमतां हितं । अनुज्ञाप्य स राजानमहल्यां प्रति अस्मिन्वान् ।

गृहीत्वा कुण्डले दिव्ये गुरुपत्न्याः प्रियङ्करः । जनेन महता प्रायात् गौतमस्याश्रमं प्रति ।

यथा तथोरक्षणञ्च मदयन्त्याऽभिभाषितं । तथा ते कुण्डले बद्ध्वा तदा कृष्णाजिनेऽनयत् ।

स कस्मिंश्चित्तुधाविष्टः फलभारसमन्वितं । घिल्वं ददर्श विप्रधिरारुरोह च तं ततः ।

शाखामामज्य तस्यैव कृष्णाजिनमरिन्दम । पातयामास विल्वानि तदा स द्विजपुङ्गवः । १८३

अथ पातयमानस्य विल्वापहतचक्षुषः । न्यपतंस्तानि विल्वानि तस्मिन्नेवाजिने विभो ।

यस्मिंस्ते कुण्डले बद्धे तदा द्विजवरेण वै । विल्वप्रहारैस्तस्याय व्यशौर्यद्वन्द्वनं ततः ।

सकुण्डलं तदजिनं पपात महभा तरोः । विशोऽबन्धने तस्मिन् गते कृष्णाजिने महीं ।

अपश्यद्भुजगः कश्चित् तत्र मणिकुण्डले । रेखावतकुलेऽद्वैतः शीघ्रो भूत्वा तदा हि सः ।

विदश्यास्येन बन्धोक्तं विवेकाय स कुण्डले । ह्रियमाणे तु दृष्ट्वा स कुण्डले भुजगेन ह । १८४

पपात कृत्वा तं विभो दुःखात् परमकीपनः । स दण्डकाष्ठमादाय बन्धोक्तमखनत्तदा ।

अर्हानि त्रिंशद्व्याः पञ्च चान्यानि भारत । कौषामर्षाभिर्मन्त्रप्रस्तदा आम्नाणमन्त्रमः ।

तस्य वेगममहानाममहन्ती वसुन्धरा । दण्डकाष्ठाभिनस्राङ्गी चचल भृङ्गमाकुला ।

ततः खनत एवाथ विप्रधर्मरणीतलं । नागलोक्तस्य पन्थानं कर्तुंकामस्य निश्चयात् ।

रथेन हरियुक्तेन तं देशमुपजग्मिवान् । वज्रपाणिर्षहतेऽस्मिन् ददर्श दिजोत्तमं । १८५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तु तं ब्राह्मणो भूत्वा तस्य दुःखेन दुःखितः । उतङ्कमब्रवीदाकं मेन शक्यं त्वयेति वै ।

इतो हि नागलोको वै योजनानि महस्रशः । न दण्डकाष्ठमाध्यञ्च मन्ये कार्यमिदं तव ।

॥ उतङ्क उवाच ॥ नागलोके यदि ब्रह्मन् शक्ये कुण्डले मया । प्राप्तुं प्राणान् दिमोऽप्यामि पश्यतस्ते दिजोत्तम ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यदा स नाशकस्तस्य नियतं कर्तुमन्यथा । वज्रपाणिस्तदा दण्डं वज्रान्तेण युयोज ह ।

ततो वज्रप्रहारैर्शैर्दार्यमाणा वसुन्धरा । नागलोक्तस्य पन्थानजगोऽजनभोजय । १८६

स तेन मार्गेण तदा नागलोकं विवेश च । ददर्श नागलोकञ्च योजनानि महत्तराः ।
 प्राकारनिचयैर्दिव्यैर्धूम्रकृष्णकृतैः । उपपन्नं महाभाग ज्ञातकुशमयैस्तथा ।
 वापी स्फटिकमोषाना नदीश्च विमलोदकाः । ददर्श वृक्षांश्च बह्वन्नामाद्विजगत्पुतान ।
 तस्य लोकाश्च च द्वारं स ददर्श भृगूदरः । पञ्चयोजनविस्तारमायतं ज्ञतयोजनं ।
 नागलोकमुतङ्कस्तु प्रेष्य दीनाऽभवत्तदा । निराश्रयाभवत्तत्र कुण्डलाहरणे पुनः ।

११५

तत्र प्रोवाच तुरगसं कृष्णश्वेतबालधिः । तासांश्वनेत्रः कौरव्य प्रश्वसन्निव तेजसा ।
 धमस्तापानभेतस्मै ततस्त्वं प्रविलस्यसे । ऐरावतसुतेनेह तवानीते हि कुण्डले ।
 मा जुगुप्सां कथाः पुत्र त्वमत्रार्थे कथञ्चन । त्वथैतद्धि समाचीर्णं गीतमस्याश्रमे तदा ।

॥ उतङ्क उवाच ॥ कथं भवन्मं जानीयामुपाध्यायाश्रमं प्रति । धमया चोर्षणं च हि श्रोतुमिच्छामि तद्गर्हं ।
 ॥ अथ उवाच ॥ गुरोर्गुहं मं जानीहि ज्वलन्मं जातवेदसं । त्वया ह्यहं सदा विप्र गुरोर्गुर्यैऽभिपूजितः ।

११६

विधिवत् मततं विप्र श्रुत्वा भृगुनन्दन । तस्मात् श्रेयो विधास्यामि तवैव कुरु मा चिरं ।
 इत्युक्तु तयाऽकार्षीदतद्दृष्ट्वाभानुना । घृताःसिः प्रीतिभंश्यापि प्रजश्वाल दिधकथा ।

ततोऽस्य गेमकृपेया धम्यतस्तत्र भारत । धनः प्रादुरभृद्भूमो नागलोकभयावहः ।
 तेन धूम्रेण महता बर्द्धमानेन भारत । नागलोके महाराज न प्राज्ञायत किञ्चन ।

हाहाकृतमभूमूर्ध्वमैरावतनिवेशनं । वामुक्तिप्रमुखानःश्च नागानां जनमेजय ।

११७

न प्राकाशन्त वेष्मानि धूमरुद्धानि भारत । मोहारसंवृतानोत्र वनानि गिरथस्तथा ।
 ते धूमरकनयना वक्रितजोऽभितापिताः । आश्रयमुनिस्थं ज्ञातुं भार्गवश्च महात्मनः ।

श्रुत्वा च निस्थं तस्य महर्षेरतिजसः । संभ्रान्तनयनाः सर्वे पूजासुकुर्वथाविधि ।
 सर्वे प्राञ्जलयो नागा वृद्धबालपुरोगमाः । शिरोभिः प्रणिपत्योचुः प्रसोद भगवन्निति ।

प्रमाद्य ब्राह्मणं ते तु पाद्यमर्थं निवेश च । प्रायच्छन् कुण्डले दिव्ये पक्षगाः परमार्थिते ।

११८

ततः स पूजितो नागैस्तदोतङ्कः प्रतापवान् । अग्निं प्रदक्षिणं कृत्वा जगाम गुहसप्त तत् ।
 स गत्वा त्वरितो राजन् गीतमस्य निवेशनं । प्रायच्छत् कुण्डले दिव्ये गुहपत्न्यास्तदाऽनघ ।

वामुक्तिप्रमुखानःश्च नागानां जनमेजय । सर्वे शशंम गुरवे यथावद्विजसत्समः ।
 एवं महात्मना तेन चीन् लोकान् जनमेजय । परिक्रम्याहते दिव्ये तनस्ते म णि कुण्डले ।

एवंप्रभावः स मुनिस्तद्वा भरतर्षभ । परेण तपसा युक्तो धन्वां लं परिपृच्छसि ।

११९

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि उतङ्कोपाख्ये अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ उतङ्कस्य वरं दत्त्वा गोविन्दो द्विजसत्सम । अत ऊर्द्धं महाबाहुः किञ्चकार महायथाः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दत्त्वा वरमुतङ्काय प्रायात् सात्यकिना सह । द्वारकामेव गोविन्दः श्रीश्वेनेर्षहाहृदैः ।

सरांसि सरितश्चैव वनानि च गिरीस्तथा । अतिक्रम्याससादाय रम्भां द्वारवतीं पुरीं ।

वर्त्तमाने महाराज महैरैवतकस्य च । उपायात् पुण्डरीकाक्षो युयुधानानुगच्छदा ।

अस्मद्भृतसु स गिरिर्नागाहूपैर्विचित्रितैः । बभौ रत्नमयैः कोपैः बन्धुतः पुरुषर्षभ । १०४३
 काञ्चनसम्भिरग्याभिः सुमनेभिसाथैव च । वासोभिसु महाशैलः कतपटुवैलसैव च ।
 दीपवृक्षैश्च सैवर्षैरभीक्ष्णमुपशोभितः । गुह्यानिर्झरद्वेषु दिवाभूतो बभूव च ।
 पताकाभिर्विचित्राभिः सघण्टाभिः समन्ततः । पुंभिः स्त्रीभिश्च संघुष्टः प्रगोत इव कामवत् ।
 अतीव प्रेक्षणीयोऽभून्कोरुर्भुजिगणैरिव । मत्तानां हृष्टरूपाणां स्त्रीणां पुंसाञ्च भारत ।
 गायतां पर्वतेन्द्रस्य दिवस्यगिव निःस्वनः । प्रमत्तमत्तसम्पत्तस्त्रेडितोत्कृष्टसङ्कुलः । १०५०
 तथा किलकिलाद्भ्रैर्भूधरोऽभून्मोक्षरः । विपणापणवान् रम्यो भक्ष्यभोज्यविहारवान् ।
 वस्त्रमाख्योत्करयुतो वीणावेषुम्बदङ्गवान् । सुराभैरेयमिन्नेण भक्ष्यभोज्येन चैव च ।
 दीनान्धकृपणादिभ्यो दीयमानेन चानिभं । बभौ परमकल्याणो महत्तस्य महागिरेः ।
 पुण्यावसथवान् वीरपुष्पतङ्गिर्निषेवितः । विहारो वृष्णिशोराणां महे रैवतकस्य च ।
 स नगो वेम्भसंकोर्णो देवलोक इवाबभौ । तदा च कृष्णसाम्निधमासाद्य भरतर्षभ । १०५१
 ब्रह्मसद्यप्रतीकाशो बभूव स ह शैलराट् । ततः संपूज्यमानः स विवेश भवनं शृभं ।
 गोविन्दः सात्यकिश्चैव जगाम भवनं स्वकं । विवेश च प्रहृष्टात्मा चिरकालप्रवासतः ।
 हत्वा नसुकरं कर्षं दानवेष्विव वासवः । उपयातन्तु वार्ष्णेयं भोजयत्यन्धकास्तथा ।
 अभ्यगच्छन्महात्मानं देवा इव ब्रतकृतुं । स तानभ्यर्च्य मेधावी शृष्ट्वा च कुञ्जसं तदा ।
 अभ्यवादयदपीतः पितरं मातरन्तथा । ताभ्यां स सम्परिस्वक्तः सान्त्वितस्य महाभुजः । १०५२
 उपोपविष्टैः सर्वैर्लैर्दृष्णभिः परिवारितः । स विश्रान्तो महातेजाः कृतपादावनेजनः ।
 कथयामास तत् सर्वं शृष्टः पित्रा महाहवं ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि कृष्णस्य दारकाप्रवेशे जनप्रष्टेऽध्यायः ॥ ५८ ॥
 ॥ वसुदेव उवाच ॥ अतवान्निस्त्रिवाण्यैव संयामं परमाहुतं । नराणां वदतां तत्र कथं वा तेषु नित्यमः ।
 तन्नु प्रत्यक्षदर्शी च रूपशश्व महाभुजः । तस्मात् प्रब्रूहि संयामं यायातथ्येन मेऽनघ ।
 यथा तदभवद्युद्धं पाण्डवानां महात्मनां । भीष्मकं कृपद्रोणकन्यादिभिरनुत्तमं । १०५३
 अन्येषां क्षत्रियाणाञ्च कृतास्त्राणामनेकशः । नानादेशकृतिमतां नानादेशनिवासिनां ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तः पुण्डरीकाक्षः पित्रा मातुष्वदन्तिके । ब्रह्मस कुशवीराणां संयामे निधनं यथा ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ अत्यहुतानि कर्षांसि क्षत्रियाणां महात्मनां । वज्रत्वाद्य संख्यातुं वक्तव्यन्द्वयैरपि ।
 प्राधान्यतस्तु गदतः समासेनैव मे शृणु । कर्षांसि श्रियवीरानां यथावदमरश्रुते ।
 भीष्मः सेनापतिरभूदेकादशचमूपतिः । कौरव्यः कौरवेन्द्राणां देवानामिव वासवः । १०५४
 शिखण्डी पाण्डुपुत्राणां नेता सप्रचमूपतिः । बभूव रक्षितो धीमान् श्रीमता सख्यसाधिना ।
 तेषां तदभवद्युद्धं दशाहानि महात्मनां । कुरूणां पाण्डवानाञ्च सुमहत्सोमहर्षयः ।
 ततः शिखण्डी गार्गीयं युध्यमानं महाहवे । जघान वज्रभिर्ब्याणैः सह गाण्डीवधन्वना ।

अकरोत् स ततः काशं व्रतव्यगते मुनिः । अयनं दक्षिणं हित्वा संप्राप्ते चोत्तरायणे ।
 ततः सेनापतिरभूद्रोषोऽस्त्रविदुषां वरः । प्रवीरः कौरवेन्द्रस्य काव्यो दैत्यपतेरिव । १७६
 अशौचिणीभिः शिष्टाभिर्नवभिर्द्विजसन्तमः । शंभुतः समरज्ञाचो गुप्तः कृपश्चवादिभिः ।
 धृष्टद्युम्नस्रभूमेता पाण्डवानां महास्रवित् । गुप्ता भीमेन मेधावी मित्रेण बह्वी यथा ।
 स च सेनापरिवृतो द्रोणप्रेक्षुर्धामवाः । पितृनिंकारान् संसृत्य रणे कर्षीकरोत्स्रवत् ।
 तस्मिंस्ते श्रियवोपाला द्रोणपार्श्वतमङ्गरे । नानादिगामता वीराः प्राचञ्चो निधनं यताः ।
 दिगानि पञ्च तद्युद्धमभूत् परमदारुणं । ततो द्रोणः परित्राणो धृष्टद्युम्नवशं मतः । १७७
 ततः सेनापतिरभूत् कर्षी दैव्यैर्धने बलैः । अशौचिणीभिः शिष्टाभिर्हतः पञ्चभिराहवे ।
 तिस्रस्तु पाण्डुपुत्राणां यन्मो बीभक्षुपालिताः । हतप्रवीरभूयिष्ठा बभूवुः समरस्त्रिताः ।
 ततः पार्थं समासाद्य पतङ्ग इव पावकं । पञ्चत्वमगमत् सैतिर्द्वितीयेऽहनि दारुणः ।
 हते कर्षे तु कौरव्या निरुत्साहा हनौजसः । अशौचिणीभिस्त्रिभिर्युद्धेन पर्यवारयन् ।
 हतवाहनभूयिष्ठाः पाण्डवापि युधिष्ठिरः । अशौचिण्या निरुत्साहाः शिष्टया पर्यवारयन् । १७८
 अबधोत्सद्राजानं कुरुराजो युधिष्ठिरः । तस्मिंस्तथाऽर्द्धदिवसे कृत्वा कर्षं सुदुष्करं ।
 हते ब्रह्मे च ब्रह्मिणि महदेवो महामनाः । आहन्तारं कल्लोत्स्य जधानामितविक्रमः ।
 निहते ब्रह्मिणौ राजा धार्तराष्ट्रः सुदुर्धमाः । अपाकामद्भदापाकिर्हतभूयिष्ठसैनिकः ।
 तमन्वधावन् संक्रुद्धो भीमसेनः प्रतापवान् । हृदे दैपायने चापि सन्निकर्षं ददद्भं तं ।
 हतशिष्टेन सैन्येन समन्तात् परिवार्यं तं । अयोपविविशुद्धं हृदसं पञ्च पाण्डवाः । १७९
 विगाह्य सन्निलं त्वाग्नु वाय्वाकेर्ध्वविचरतः । उत्थाय स गदापाण्डुर्युद्धाय समुपस्थितः ।
 ततः स निहतो राजा धार्तराष्ट्रो महारणे । भीमसेनेन विक्रम्य पश्यतां श्रियवोवितां ।
 ततस्तत्पाण्डवं सैन्यं प्रसुप्तं जिविरे निद्रि । निहतं द्रोणपुत्रेण पितुर्बधमस्रवता ।
 हतपुत्रा हतबला हतमित्रा मया सह । युयुधानसहायेन पञ्च शिष्टास्तु पाण्डवाः ।
 सहैव कृपभोजाभ्यां द्रोणिर्युद्धादमुच्यत । युयुत्सुःपि कौरव्यो मुक्तः पाण्डवसंश्रयात् । १८०
 निहते कौरवेन्द्रे तु मानुबन्धे सुधीधने । विदुरः सञ्जयस्यैव धर्मराजमुपस्थितौ ।
 एवं तदभवद्युद्धमहान्यष्टादश प्रभो । यत्र ते श्रियवोपाला निहताः स्वर्गमावसन् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृण्वताम्सु महाराज कथं तां लोमहर्षिणां । दुःखत्रोकपरिक्रेशा वृष्णीनामभङ्गसदा ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि वासुदेववाक्ये षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कथयन्नेव तु तदा वासुदेवः प्रनापवान् । महाभारतयुद्धं तत् कथान्ते पितुरयतः ।
 अभिमन्योर्बधं वीर सोऽत्यक्रामस्रवामतिः । अप्रियं वसुदेवस्य माभूदिति महामतिः । १८१
 मा दौहित्रबधं मुक्त्वा वसुदेवो महात्ययं । दुःखत्रोकाभिसन्तप्तो भवेदिति महामतिः ।
 सुभद्रा तु तमुक्त्वा नामात्मजस्य बधं रणे । आचक्ष्य कृष्य धौमद्रवधमित्यपतङ्गुवि ।

तामपश्यन्निपतितां वसुदेवः क्लिप्तौ तदा । दृष्ट्वैव च पपातोऽर्था सोऽपि दुःखेन मूर्च्छितः ।
 ततः स दौहित्रवधदुःखोक्त्यमाहतः । वसुदेवो महाराज कृष्णं वाक्यमयाव्रवीत् ।
 ननु त्वं पुण्डरीकाक्ष सत्यवाम्भुवि विभ्रुतः । यदौहित्रवधं मेऽद्य न ख्यापयसि ब्रह्महृत् ।
 तद्भागिनियमिधनं तत्त्वेनाचक्ष मे प्रभो । यदुवाच तत्र कथं ब्रह्मभिर्निहतो रणे ।
 दुर्धरं वत वार्ष्णेय क्वास्मिन्प्राप्ते नृभिः सद्यः । यत्र मे हृदयं दुःखात् प्रतथा न सिद्ध्यतीति ।
 किमब्रवीत्तां संघामे सुभद्रां मातरं प्रति । मास्त्रापि पुण्डरीकाक्ष चपलाक्षः प्रियो मम ।
 आहवं पृष्ठतः कृत्वा कश्चिन्न निहतः परैः । कश्चिन्मुखं न मेविन्द तेनामौ विकृतं कृतं ।
 स हि कृष्ण महातेजाः स्नाच्चित्रि ममायतः । बालभावेन विनयमात्मनोऽकथयत् प्रभुः ।
 कश्चिन्न निहतो बाणो द्रोणकर्णकपादिभिः । धरण्यां निहतः भ्रंते तन्ममाचक्ष केनव ।
 स हि द्रोणश्च भोऽस्य कर्णश्च बलिनां वरं । त्यङ्गते स्म रणे नित्यं दुहितुः पुत्रको मम ।
 एवंविधं वद तदा विलपन्नं सुदुःखितं । पितरं दुःखिततरो मेविन्दो वाक्यमब्रवीत् ।
 न तेन विकृतं वक्त्रं कृतं संघाममूर्च्छनि । न पृष्ठतः कृतस्यापि संघामस्येन दुस्तरः ।
 निहत्य पृथिवीपालान् महत्सन्नतसंघमः । खेदितो द्रोणकर्णाभ्यः दौःशान्निवभ्रं गतः ।
 एको ह्येकेन सततं युध्यमानो यदि प्रभो । न स ब्रह्मते संघामे निहन्तुमपि वञ्चिता ।
 समाह्वो च संघामात् पार्थे संघ्नतकैलदा । पर्यवार्थत संकुटैः स द्रोणादिभिराहवै ।
 ततः ब्रह्मवधं कृत्वा सुमहान् रणे पितः । दौहित्रस्तव वार्ष्णेयः दौःशान्निवभ्रं गतः ।
 नूनञ्च स गतः स्वर्गं जहि भोक्तं महामते । न हि व्यसनमायाद्य सोदन्ति कृतवद्भुवः ।
 द्रोणकर्णप्रभृतयो येन प्रतिषमासिताः । रणे महेन्द्रप्रतिमाः स कथं नाभ्युहाह्वं ।
 स शोकं जहि दुर्द्धर्ष मा च मन्यवन्नं गमः । ब्रह्मपूतां हि स गतिं गतः परपुरश्चयः ।
 तस्मिंस्तु निहतो वीरे सुभद्रेयं स्वसा मम । दुःखात्तांऽथो सुतं प्राप्य कुरुरीव जनाद् व ।
 द्रौपदी च समासाद्य पर्यपृच्छत दुःखिता । आर्यै क दारकाः सर्वे इष्टुमिच्छामि तानहं ।
 तस्यास्तु वचनं श्रुत्वा सर्वोक्ताः कुरुयोवितः । भुजाभ्यां परिगृह्णन्तां चक्रुः परमार्त्तवन् ।
 उत्तराद्यावतीन्द्रे भर्ता स क्व नु ते गतः । सिन्धुमागमनं मद्यं तस्य त्वं वेदथस्व व ।
 ननु नामाद्य वैराटिः श्रुत्वा मम गिरं सदा । भवनान्निष्यतत्याशु कस्मात्ताभ्येति ते पतिः ।
 अभिमन्यो कुञ्जलिना मातुस्तास्ते महारथाः । कुञ्जलश्चाजुवन् सर्वे त्वं युक्तुमिहामतं ।
 आचक्ष मेऽद्य संघामं यथापूर्वमरिन्दम । कस्मादेवं विलपतीं नाथेह प्रतिभाषसे ।
 स्वमादि तु वार्ष्णेय्यास्तस्यास्तु परिदेवितं । श्रुत्वा पृथा सुदुःखात्तां ब्रह्मेर्वाक्यमयाव्रवीत् ।
 सुभद्रे वासुदेवेन यथा सात्यकिना रणे । पित्रा च सात्त्विको बालः स हतः कालधर्षणा ।
 इदृशो मर्त्यधर्मोऽयं मा शूरो यदुनन्दति । पुत्रो हि तव दुर्द्धर्षः सम्प्राप्तः परमां गतिं ।
 कुले महति जाताऽसि वज्रियाणां महात्मनां । मा शूचश्च वलाचि त्वं पश्यपत्रनिभश्चैव ।

१५१

१५२

१५३

१५४

१५५

१५६

उत्तरां तमवेक्ष्य मुनिर्बो मा शुचः शुभे । पुत्रमेवा हि तस्याऽऽ जनयिष्यति भवितो ।
 एकमाश्रायित्वैनां कुली चतुर्भुजोदह । विश्वय ज्ञोकं दुर्दुर्बं जाह्नमस्य ज्ञकल्पयत् ।
 समनुश्राय धर्मज्ञा राजानं भीममेव च । ज्यौ यमोपमौ चैव ददौ हानान्वनेकाजः ।
 ततः प्रदाय बहोर्गां ब्राह्मणाथ यदूदह । समाह्वय तु वार्ष्णेयी वैराटीमप्रवीदिदं ।
 वैराटि नेह सन्नापस्यथा काव्यो ज्ञानिन्द्रिते । भर्तारं प्रति सुशोचि गर्भेक्षं रथ वै विप्रः ।
 एवमुक्त्वा ततः कुली विरराम महासुते । तामनुश्राय चैवेनां सुभद्रां समुपासयत् ।
 एवं स निधनं प्राप्नो दौहित्रस्यैव मामद । सन्नापं त्यज दुर्दुर्बं मा च ज्ञोके मनः कथाः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुजीतापर्वणि एकवष्टोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

१५५

॥ वैश्वानर उवाच ॥ एतत् श्रुत्वा तु पुत्रस्य वचः शूरात्प्रजसरा । विश्वय ज्ञोकं धर्मोत्तमा ददौ जाह्नमनुत्तमं ।

१५६

तथैव वासुदेवस्य स्वसोयस्य महात्मनः । दधितस्य पितृनिव्यमकरोदौर्द्धरेचिकं ।
 षष्टिं व्रतमहस्त्राणि ब्राह्मणानां महौजसां । विधिवद्भोजयामास भोग्यं सर्वमनुकामितं ।
 आश्राय च महाबाहूर्दुर्नदृष्ट्यामपानुदत् । ब्राह्मणानां तदा कृष्णसदभूजोमहर्षिकं ।
 सुवर्णस्यैव गाथैव प्रयनाच्छादनानि च । दीयमानं तदा विमा वदूतामिति चानुवत् ।
 वासुदेवोऽय दाशार्हो बलदेवः सघात्यकिः । अभिमन्योस्तदा आह्नमनुत्तमं सत्यकसादा ।
 अतो व दूःखसन्तप्रा न ज्ञमं चोपलेभिरे । तथैव पाण्डवा वीरा नगरे जागयाद्भवे ।
 नोपागच्छन्त वै शान्तिमभिमन्युविनाकृताः । सुबहूनि च राजेन्द्र दिवमानि विराटजा ।
 नाभुङ्क्त पतिदुःस्वार्ता तदाऽभूत् कदपं महत् । कुचिस्य एव तस्याथ गर्भो वै सम्प्लोयते ।
 आजगाम ततो व्यासो ज्ञात्वा दिव्येन चक्षुषा । समागम्यामवीह्रीमान् पृथा पृथुकुलोचनो ।
 उत्तराञ्च महातेजाः शोकः संत्यज्यतामथं । भविष्यति महानेकाः पुत्रस्यैव यदस्त्रिण ।
 प्रभाशदासुदेवस्य मम व्याहरणादपि । पाण्डवानामयस्यान्ते पालयिष्यति मेदिनीं ।
 धनस्य यश्च सम्पत्स्य धर्मराजस्य शृण्वतः । व्यासो वाक्यमुवाचेदं हर्षयज्ञव भारत ।
 पौत्रस्यैव महाभागो जनिष्यति महामनाः । पृथ्वीं सागरपर्यन्तां पालयिष्यति धर्मतः ।
 तस्माच्छोकं कुरुश्रेष्ठ जहि त्वमरिकर्षण । विशारथ्यमच न हि ते सत्यमेतद्भविष्यति ।
 यथापि वृष्णिवीरेण कृष्णेन कुरुनन्दन । पुरोकं तत्तथा भवि मा तेऽत्रास्तु विशारणा ।
 विबुधानां गतो लोकानवयानात्प्रनिर्जिताम् । न स ज्ञोच्यस्त्वया वीरो न चान्यैः कुरुभिक्षया ।
 एवं पितामहेनेको धर्मोत्तमा स धनस्यैव । त्यक्त्वा ज्ञोकं महाराज वृष्टरूपोऽभवत्तदा ।
 पिताऽपि तव धर्मज्ञ गर्भे तस्मिन्महामते । अत्रदूतं यथाकामं शृणुपठे यथा ब्रह्मो ।
 ततः सस्योदयामास व्यासो धर्मोत्तमं नृपं । अश्वमेधं प्रति तदा ततः सोऽन्लर्हितोऽभवत् ।
 धर्मराजोऽपि मेधावी श्रुत्वा व्यासस्य तद्वचः । विस्तस्यानघने तात चकार गमने मतिं ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुजीतापर्वणि द्विवष्टोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

१५७

१५८

१५९

१६०

॥ जनमेजय उवाच ॥ मुञ्जेतु वचनं ब्रह्मन् खाद्येनोक्तं महात्मना । अश्वमेधं प्रति तदा किं भूयः प्रवक्ष्यामि ॥

रजसुः अश्वमेधेन निहितं वसुधातले । तदवाप कथञ्चिन्त्ये नृदि विजितम ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मुत्वा द्वैपायनवचो अश्वमेधो युधिष्ठिरः । आह्वयन्त्यां वनानाञ्च कासीं वसुधामतीम् ।

अर्जुनं भीमसेनश्चमाद्रोपुत्रौ अश्वमेधम् । कुतं वो वचनं वीरा यौहदाश्वमेधात्मना ।

कुक्ष्णां हितकामेन प्रोक्तं ह्यश्वेन धीमता । तपोदृष्टेन महता सुहृदां भूतिनिःश्रुता ।

गुरुणा धर्माश्रितेन व्याधेनाहुतकर्षणा । भीमेव च महाप्राज्ञ गोविन्देन च धीमता ।

संख्यात् तदहं सत्यं कर्तुमिच्छामि पाण्डवाः । आद्यत्याज्ञ तदाले च सर्वेषां तद्धिना हितं ।

अनुसन्धे च कल्याणं यदासौ ब्रह्मवादिनः । इयं हि वसुधा सर्वा खीकरजा कुक्षुदह ।

तथा चष्ट तदा व्याधो महत्तस्य धनं नृपाः । अश्वमेधो वसुधामतं मन्यधे वा समं यदि ।

तथा यथा ह धर्मेण कथं वा भीम मन्यसे । इत्युक्त्वाको नृपतौ तदा कुक्षुसोदह ।

भीमसेनो नृपश्रेष्ठं प्राञ्जलिर्न्याक्यमभवोत् । राक्षसे मां महाबाहो यदिदं भाषितं तथा ।

व्यासास्वातस्य विपत्तस्य समुपा नयनं प्रति । यदि तत् प्राप्नुयामेह धनमाविक्रितं प्रभो ।

हृतमेव महाराज भवेदिति मतिर्धम । ते वयं प्रणिपातेन गिरीशस्य महात्मनः ।

तदानयाम भद्रन्ते समभ्यर्थ्य कपर्दिनं । तद्विस्तं देवदेवं तस्यैवानुचरांश्च तान् ।

प्रसाधार्यमवास्थामो नूनं वाग्नुद्विकर्ष्यभिः । रसन्ते ये च तद्रथं किञ्चरा रौरुदर्शनाः ।

ते च वश्या भविष्यन्ति प्रसन्ने ह्यवभञ्जने । अन्वैवं वदतस्तस्य वाक्यं भीमस्य भारत ।

प्रीतो धर्मात्मजो राजा बभूवातीव भारत । अर्जुनप्रमुखाद्यापि तथेत्येवाश्रुवन् वचः ।

हत्वा तु पाण्डवाः सर्वे रज्जाहरणनिश्चयं । सेनामाह्वापयामासुर्नक्षत्रेऽहनि च भुवे ।

ततो ययुः पाण्डुसुता ब्राह्मणान् खसि वाप्य च । अर्षयित्वा मुरश्रेष्ठं पूर्वमेव महेश्वरं ।

मेदकैः पायसेनाय मासपूषेक्षयेव च । आश्रास्य च महात्मानं प्रययुर्मुदिता भद्रं ।

तेषां प्रथास्यतां तत्र मङ्गलानि ह्युभान्यय । प्राञ्जः प्रहृष्टमनसो द्विजाग्र्यः नागराश्च ते ।

ततः प्रद विषीकृत्य गिरीभिः प्रणिपात्य च । ब्राह्मणानग्निसहितान् प्रययुः पाण्डुनन्दनाः ।

समनुज्ञाय राजानं पुत्रशोकसनाहृतं । धृतराष्ट्रं सभार्यं वै श्रयाश्च श्रुत्यलोचनां ।

मूले निविष्य कौरव्यं युयुञ्जं धृतराष्ट्रं । संपूज्यमानाः पौरुषे ब्राह्मणैश्च मनीषिभिः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि त्रिषष्टोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्ते प्रययुर्हृष्टाः प्रहृष्टनरवाहनाः । रथघोषेण महता पूरयन्तो वसुध्वरी ।

संख्यमानाः स्रुतिभिः स्रुतमागधवन्दिभिः । खेन सैन्येन संवीता यथादित्याः क्षरिण्यभिः ।

पाण्डुरेणानपत्रेण प्रियमाणेन मूर्द्धनि । बभौ युधिष्ठिरश्च पौर्षेमाश्रामिवोडुराट् ।

जयाश्रिवः प्रहृष्टाणां नराणां पयि पाण्डवाः । प्रत्यष्टहाद्यथान्वायं यथावत् पुरुषर्षभः ।

तथैव सैनिका राजन् राजानमनुयान्ति ये । तेषां ह्यसहस्राब्रह्मा दिवं क्षन्धा व्यतिहत ।

वराहिरित्तैव वसानुपवनानि च । कलकामकाशाराजो निरिच्छान्मपयत ।
 तस्मिन् देवे च राजेन्द्र च च तद्गन्धमुत्तमं । अग्ने निवेद्यन् रात्रौ पाप्यतः च च वैनिद्रे ।
 त्रिवेदेऽग्ने अग्ने चैव तदा भरतवत्तम । अयसी ब्राह्मणान् कृत्वा तपोविद्वान्निष्ठाः ।
 पुरोहितश्च कीरय्य वेदवेदाङ्गधारणं । आग्निवेद्यश्च राजानी ब्राह्मणान् पुरोधसः ।
 कृत्वा शान्तिं यथान्यायं सर्वशः पर्यवश्यम् । कृत्वा तु मध्ये राजानममात्याश्च यथाविधि ।
 षट्पदं नवचक्रान् निवेद्य चक्रिरे दिवाः । मत्तानां वानरेन्द्राणां निवेद्य यथाविधि ।
 कारयित्वा च राजेन्द्रा ब्राह्मणाग्निदमववोत् । अस्मिन् कार्ये दिवसेऽपि नवचरे दिवसे शुभे ।
 यथा भवन्तो मन्वन्ते कर्तुमर्हन्ति तत्तथा । न नः कासात्ययो वै स्यादित्येव परिक्रमतां ।
 इति निश्चित्य विमेन्द्राः क्रियतां यदनन्तरं । अन्वैतद्वचनं राज्ञो ब्राह्मणाः सपुरोधसः ।
 इदमप्युच्यते षष्ठा धर्मराजप्रतिश्रवः ।

१८०

१८१

अथैव नवचमहस्य पुण्यं यतामहे ज्येष्ठतमक्रियासु । अश्वोभिरयेह वसाम राजन् उपोयताश्चापि भवद्भिरसु ।
 श्रुत्वा तु तेषां दिवसत्तमानां कृतोपवासा रजनीं नरेन्द्राः । ऊषुः प्रतीताः कुशसंक्षरेषु यथाऽध्वरे प्रव्यस्तिता ऊनाशाः ।
 ततो निशा सा व्यगमन्वाहात्मनां संश्रुत्वाः । विप्रसमीरिता गिराः ततः प्रभाते विमले दिजर्वभाः वचोऽद्भुवन् धर्म्यमुतं नराधिपं ।

१८२

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतोपनिषि सुवर्णकोषसंज्ञात्तौ चतुःषष्टोऽध्यायः ॥ ६४ ॥
 ॥ ब्राह्मणा ऊषुः ॥ क्रियतामुपहारोऽप्यव्यसकस्य सहात्मनः । दन्वोपहारं नृपते ततः स्वार्यं यतामहे

श्रुत्वा तु वचनं तेषां ब्राह्मणानां युधिष्ठिरः । गिरोब्रह्म यथान्यायमुपहारमुपाहरत् ।
 आज्येन तर्पयित्वाऽग्निं विधिवत् संस्क्रतेन च । मन्वाधिद्वं चरं कृत्वा पुरोधाः च यथैव तदा ।

१८३

स गृहीत्वा सुमनसे मन्वपूता जनाधिप । मोदकैः पाशसेनाय मांशैश्चोपाहरदन्तिं ।
 सुमनोभिस्य चित्राभिर्लाजैरुवावचैरपि । सर्वं त्रिष्टुतमं कृत्वा विधिवद्देवपारगः ।

किङ्कराणां ततः पञ्चाक्षकार बलिमुत्तमं । यजेन्नाथ कुबेराय मणिभद्राय चैव हि ।
 तथाऽन्येषाञ्च यत्तानां भूतानां पतयस्य ये । कर्करेण च मांशेन निवापैस्त्रिजसंयुतैः ।

१८४

आदनं कुशशः कृत्वा पुरोधाः समुपाहरत् । ब्राह्मणेभ्यः ससस्त्राणि गवां दन्वा तु भूमिपः ।
 नक्तस्यराणां भूतानां व्यादिदेश बलिं तदा । धूपगन्धनिर्हृत् तत् सुमनोभिस्य संवृतं ।

शुशुभे स्यान्ममत्यर्थं देवदेवस्य पार्यिव । कृत्वा पूजाञ्च हृद्भ्य गणानाञ्चैव सर्वशः ।
 यथैव वासं पुरस्त्रुत्य नृपो रत्ननिधिं प्रति । पूजयित्वा धनाध्यक्षं प्रणिपत्याभिवाद्य च ।

सुमनोभिर्विवाचत्राभिरपूपैः कर्करेण च । ब्रह्मदोष निधीन् सर्वान् निधिपालांस्य सर्वशः ।
 अर्चयित्वा दिजाग्गान् स स्तुतिवाच्यं च वीर्यवान् । तेषां पुण्याहघोषेण तेजसा समव्यस्तितः

१८५

प्रोतिमान् स कुरुश्रेष्ठः खानयामास तद्दहनं । ततः पात्रीः सकरका बद्धरूपा मन्वेरमाः ।
 भृङ्गाराणि कटाहानि कलशान् वर्द्धमानकान् । बद्धानि च विचित्राणि भाजनानि सहस्रशः

पुद्गारयामास तदा धर्मराजो युधिष्ठिरः । तेषां रत्नसमयाशीनाहान् करपुटसूरा ।

गङ्गा भाज्यं राजन् तुसाङ्गमभवत्प । वाहने पादपुत्रस्त तयावीनु विजायते ।
 पश्चिद्भ्रमस्तस्मिन् प्रतानि दिग्गुणा हयाः । वारणाञ्च महाराज उच्यतेनर्थाकृतः । १६१
 शकटानि रथाश्चैव तावदेव कोशवः । खराणां पुरुवाकाञ्च परिवह्या न विद्यते ।
 एतद्विद्धं तदभवद्यदुदभे युधिष्ठिरः । धीउग्रालौ चतुर्विंशत् पुरुषं भारकवर्षं ।
 एतेस्वादाय तद्व्यं पुनरभ्यर्थं याच्यते । महादेवं प्रतिपद्यै पुरं वानाङ्गवं प्रति ।
 द्वैपायनाभ्यनुज्ञातः पुरकृत्य पुरोहितं । गोघृते गोघृते चैव न्यवसन् पुरुषर्षभः ।
 सा पुराभिमुखो राजसुवाह महतो बभूव । कृष्णाङ्गुलिभारार्णो बर्षधनो कुण्डलवान् । १६२
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगोतापर्वणि सुवर्णशौचप्रसूतौ पञ्चउष्टोऽध्यायः ॥ १६॥ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु वामुदेवोऽपि बोध्यवान् । उपायादृष्टिभिः साङ्गं पुरं वारकवाङ्गवं ।
 समयं वाजिनेधस्य विदित्वा पुरुषर्षभः । ययोक्तो धर्मपुत्रेण प्रव्रजन् स्वपुरीं प्रति ।
 रौक्मिणीयेन सहितो युयुधानेन चैव हि । चारुद्वेषेन ब्रह्मेण गदेन कृतवर्षका ।
 वारणेन च वीरेण निब्रूतेनोन्मुखेन च । बलदेवं पुरकृत्य सुभद्रामहितस्तादा ।
 द्रौपदीमुत्तराञ्चैव पृथाञ्चाप्यवलोककः । समाशामयितुञ्चापि रुक्मिण्या मिहनेश्वराः । १६३
 तानागतान् समीक्ष्यैव धृतराष्ट्रो मञ्जुप्रतिः । प्रत्यगृह्णाद्ययाव्यायं विदुरश्च महामनाः ।
 तत्रैव न्यवसत् कृष्णः स्वर्चितः पुनर्घोषतमः । विदुरेण महानेजास्तथैव च युयुम्सुना ।
 वसत्सु दृष्ट्वावीरेषु तत्राय जनमेजय । जज्ञे तत्र पिता राजन् परित्यज् परवीरता ।
 स तु राजा महाराज ब्रह्मास्त्रेणावपीडितः । शवो बभूव निसेष्टो हर्षभोक्तविवर्द्धनः ।
 हृष्टाना सिंहनादेन जनानां तत्र निःस्वनः । प्रविश्य प्रदिशः सर्व्याः पुनरेव व्यपारम्भत् । १६४
 ततः सोऽतिस्वरः कृष्णो विवेकाक्तः पुरं तदा । युयुधानद्वितीयेनैव व्यथितेन्द्रियमानसः ।
 ततस्त्वरितमायान्तो ददर्श स्त्रां पितृश्वमं । कौज्जन्तोमभिधावेति वामदेवं पुनः पुनः ।
 पृष्ठतो द्रौपदीञ्चैव सुभद्राञ्च यज्ञस्त्रिणीं । सत्रिकोशं सकवणं वाञ्छवानां स्त्रियो मृप ।
 ततः कृष्णं ममः साद्य कुन्तो भोजसुता तदा । प्रोवाच राजसाङ्गुल वाप्यमङ्गदया गिरा ।
 वामुदेव महाबाहो रुद्रजा देवकी लया । लब्धो गतिः प्रतिष्ठा च त्वदायत्ननिर्दं कुने । १६५
 यदुप्रवीर योऽयं ते स्वस्वोयस्यात्मजः प्रभो । अद्यन्वाणा हतो जातस्तमृश्रोत्रय केवच ।
 लया ह्येतत् प्रतिज्ञातमैवोक्ते यदुनन्दन । अहं संजोयिष्यामि स्तुतजातमित प्रभो ।
 सोऽयं जातो स्तुतस्नात पर्येनं पुरुषर्षभ । उत्तराञ्च सुभद्राञ्च द्रौपदीं साद्य साधव ।
 धर्मपुत्रञ्च भोमञ्च फाल्गुनं नकुलस्तथा । सप्तदेवञ्च दूर्ध्वं सर्व्यांश्च स्नातुमर्हसि ।
 अस्मिन् प्राणाः समायन्ताः पाण्डवानां मनैव च । पाण्डेः च पिण्डो दायाहं तथैव शशुरस्य मे । १६६
 अभिमन्योश्च भद्रन्ते प्रियस्य मद्भ्रमस्य च । प्रियमुत्पादयाद्य तं प्रेतस्वःपि जनाद्देन ।
 उत्तरा हि पुरोक्तं वै कथयत्यरिसुदम । अभिमन्योर्वचः कृष्ण प्रियत्वात्तत्र संशयः ।

अमवीत् किञ्च दामार्ध वैराटीमार्जुनिकादा । आतुस्य कुसं मद्दे तव पुत्रो गमिष्यति ।

मत्वा तुष्यन्मककुसं धनुर्मेदं पहीयति । अस्त्राणि च विचिन्वाति नीतिशास्त्रस्य केवलं ।

इत्येतत् प्रणयान्नात भैःभद्रः परवीरहा । कथयामास दुर्द्धयंवाद्या धैर्यसंशयः ।

१२९

तास्त्रां वयं प्रणयेह याचामो मधुसूदन । कुसुवासा धृतार्धंनं कुरु सस्त्राणमुत्तमं ।

एवमुक्त्वा तु वार्ष्णेयं प्रया पृथुसलोचना । उच्छ्रित्य बाहू दुःस्वार्त्ता तास्त्रान्वाः प्रापतन् भुवि ।

अमुवंश महाराज सर्व्याः साक्षाद्विलोककाः । सखीयो वासुदेवस्य मृतो जात इति प्रभो ।

एवमुक्ते ततः कुक्षीं पर्वत्यङ्गाज्जनाईनः । भूमौ निपतितां चैनां सान्त्वयामास भारत ।

इति श्रीमहाभारते आशुमेधिके पर्वणि अनुगोतापर्वणि परिविज्जन्मकथने षट्षष्टोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

। वैशम्पायन उवाच ॥ उत्थितायां पृथाषान्कु सुभद्रा आतरं तदा । दृष्ट्वा कुक्षीं दुःस्वार्त्ता वचनद्वेदमप्रवीत् ।

१२९

पुष्परीकास पश्य त्वं पौत्रं पार्थस्य धीमतः । परिशीणेषु कुरुषु परिषोषं गतायुषं ।

इषोका द्रोणपुत्रेण भीमभेनार्थमुचता । बोत्तरायां निरतिना विजये मयि चैव ह ।

सेयं विदोर्न हृदयं मयि तिष्ठति केशव । यत्र पर्यामि दुर्द्धयं सहपुत्रन्तु तं प्रभो ।

किन्नु वक्ष्यति धर्मात्मा धर्मराजो युधिष्ठिरः । भीमभेनाङ्गुने चापिमाद्रवत्याः सुतो च तौ ।

श्रुत्वाऽभिमन्योस्तनयं जतञ्ज मृमेव च । मुषिता इव वार्ष्णेय द्रोणपुत्रेण पापइवाः ।

१२९

अभिमन्यु प्रियः कृष्ण भद्राणां नाच संशयः । ते श्रुत्वा किन्नु वक्ष्यन्ति द्रोणपुत्रास्तनिर्मिताः ।

भवतोऽतः परं दुःखं किन्नादन्यङ्गनाईनः । अभिमन्योः सुजात् कृष्ण मृताङ्गातादरिन्दम ।

साऽहं प्रमादये कृष्ण त्वामस्य शिरम ना । पृथेयं द्रौपदी चैव तः पश्य पुरुषोत्तम ।

एदा द्रोणमुनी गर्भान् पाण्डूनां हन्ति माधव । तदा किल त्वया द्रौणिः कृद्धेनेकोऽरिमईनः ।

अकामं त्वां करिष्यामि ब्रह्मबन्धो नराधम । अहं मञ्जीवयिष्यामि किरीटितनयात्मजं ।

१२९

इत्येतदपुनं श्रुत्वा जानानाऽहं बलन्वव । प्रमादये त्वां दुर्द्धयं जीवनामभिमन्युजः ।

एतेतत्त्वं प्रतिश्रुत्य न करोषि वचः शृभं । सफलं दृष्ट्वाऽहं ल मृतां मामवधारय ।

अभिमन्योः सुतो वीर न मञ्जीवति यद्यथं । जीवति त्वयि दुर्द्धयं किं करिष्याम्यहं त्वया ।

मञ्जीवथैमं दुर्द्धयं मृतं त्वमभिमन्युजः । सदृशात्सुनं वीर शयं वर्त्तित्वाऽमुदः ।

त्वं हि केशव धर्मात्मा सत्यवान् सत्यविक्रमः । मर्ता वाचमृतां कर्तुमर्हसि त्वमरिन्दम ।

१२९

इच्छन्नापि हि लोकान्खोन् जीवयथा मृतानिमान । किं पुनर्दयितं जानं सस्त्रापस्वात्प्रजं मृतं ।

प्रभावज्ञाऽस्मि ते कृष्ण तस्त्रान्वां याचयाम्यहं । कुसुवासा पाण्डुपुत्राणामिमे परमनुपदं ।

स्वमेति वा महाबाहो हतपुत्रेति वा पुनः । प्रपन्नां स्तानियञ्चेति दयां कर्तुमिहार्हसि ।

इति श्रीमहाभारते आशुमेधिके पर्वणि अनुगोतापर्वणि परिविज्जन्मकथने षट्षष्टोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा राजेन्द्र केशिहा दुःस्वमूर्च्छितः । तथेति व्यजहात् शैवस्य दयन्निव तं जनं ।

वाधिनेतेन हि तदा तं जने पुरुषर्षभः । ह्लादयामास स विमुर्धस्त्रांस्तं कश्चिलैरिव ।

१२९

ततः स प्राविशत्पुष्पं जम्बवेण पितृशव । अर्चितं पुनपव्यात्र सितैर्वा लोच्यैवाविधि ।
 अपां कुम्भैः सुपूर्णैश्च विन्दतैः सर्वतो दिग् । घृतेन तिम्रुकाकातैः सर्वैश्च महाभुजः ।
 अस्त्रैश्च विमलैर्न्यलैः पावकैश्च समन्ततः । दृष्ट्वाभिसाभिरामाभिः परिचारार्थमाहृतं ।
 दृष्ट्वैश्च परितो धीरभिषग्भिः कुम्भलैश्चया । ददर्श च स तेजस्वी रघोऽग्नान्वपि सर्व्वशः ।
 द्रव्याणि स्थापितानि स विधिवत् कुम्भलैर्व्वनेः । तथा युक्तश्च तदृष्ट्वा जम्बवेण पितृशव । १००
 दृष्ट्वाऽभवत् हृषीकेशः साधु साध्विति चाब्रवीत् । तथा ब्रुवति वार्ष्णेय प्रहृष्टवदने तथा ।
 द्रौपदो त्वरिता गत्वा वैराटो वाक्यमब्रवीत् । अयमायाति ते भद्रे सद्युरो मधुसूदनः ।
 पुराणविरचिन्धात्मा समीपमपराजितः । साऽपि वाप्यकलां वाचं निमृश्याश्रुणि चैव च ।
 मुम्वोताऽभवद्देवो देववत् कृष्णमीयुधी । सा तथा दूयमानेन हृदयेन तपस्विनी ।
 दृष्ट्वा गोविन्दमाथान्तं कृपणं पर्य्यदेवयत् । पुण्डरीकाक्ष पश्यावां बालिन हि विनाकृतौ । १०१
 अभिमन्युश्च मास्रैव हतौ तुल्यं जगद्गन । वार्ष्णेय मधुहन् वीर शिरसा त्वां प्रसादये ।
 द्रोणपुत्रास्त्रनिर्दग्धं जीवयैतं ममात्मजं । यदि स धर्म्मरक्षा वा भीमसेनेन वा पुनः ।
 त्वया वा पुण्डरीकाक्ष ताक्यमुक्त्वामिदं भवेत् । अजानतोमिपीकेयं जनिवं हन्त्विति प्रभो ।
 अहमेव विनष्टा स्यां नैतदेव गतं भवेत् । गर्भेस्त्वस्यास्य बालस्य ब्रह्म स्त्रिण निपातनं ।
 कृत्वा नृशंसं दुर्म्मुद्दिष्टैः शिः किं फलमश्रुते । सा त्वां प्रसाद्य शिरसा याचे ब्रह्मनिर्दग्धं । १०२
 प्राणांस्त्रक्ष्यामि गोविन्द नाथं संजीवते यदि । अस्मिन् हि बहवः साधो ये ममासन् मनोरथाः ।
 ते द्रोणपुत्रेण हताः किन्तु जीवामि केचन । आनोक्त्वा म मतिः कृष्ण पूर्णोत्सृजा जगद्गन ।
 अभिवादयिष्ये त्वां कृष्ण तदिदं वितथीकृतं । अपलायस्य दायादे स्तेऽस्मिन् पुनर्यथंभ ।
 विफला मे कृता कृष्ण यदि सर्व्वे मनोरथाः । अपलायः किन्नातोव प्रियसो मधुसूदन ।
 सुतं पश्य त्वमस्यैव ब्रह्मास्त्रेण निपातितं । कृतज्ञेऽयं नृशंसोऽयं ययाऽस्य जनकस्तथा १०३
 यः पाण्डवीं श्रियं त्यक्त्वा गतोऽद्य यमसादनं । मया चैतत् प्रतिज्ञातं रणमूर्द्धनि केचन ।
 अभिमन्यो हते वीर त्वामेवाम्यचिरादिव । तच्च नाकरवं कृष्ण नृशंसा जीवितप्रिया ।
 इदानीं मां गतां तच्च किञ्च वक्ष्यति फाल्गुनिः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्व्वणि अनुगीतापर्व्वणि परिशिष्टमन्त्रकथनं अष्टषष्टोऽध्यायः ॥ ६८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सैवं विक्षय्य कर्हणं सोऽन्नादेव तपस्विनी । उत्तरा न्यपतद्भूमौ कृपणा पुत्रमृद्धिनी ।
 तान्नु दृष्ट्वा निपातितं हतपुत्रपरिच्छदां । चुकोन्न कुन्ती दुःखार्त्ता सर्व्वस्य भरतस्त्रियः । १०४
 मूर्द्धर्त्तमिव राजेन्द्र पाण्डवानां निवेदनं । अप्रवचणोयमभवदार्त्तस्तरविनाशितं ।
 मूर्द्धर्त्तमिव राजेन्द्र पुत्रशोकाभिपूरिता । कम्पलाभिहता वीर वैराटी त्वभवत्तदा ।
 प्रतिलभ्य तु सा संज्ञामुत्तरा भरतर्षभ । अह्नमरोय तं पुत्रमिदं वचनमब्रवीत् ।
 धर्म्मज्ञस्य सुतः स लभधर्म्मं नावबुध्यसे । यस्तं दृष्ट्वा प्रवीरस्य कुदधे नाभिवादनं ।

पुत्र गत्वा भ्रम वचो ब्रूवास्व पितरन्विदं । दुर्भरं प्रावितां क्षीर काशेऽपातो जघक्षन ।
याऽहं तथा विनाऽहं यथा पुत्रेण चैव च । भर्त्सये वनि जीवामि इतस्त्विषरकिष्णना ।
अथवा धर्मराज्ञाऽहमनुज्ञाता महाभुज । भवयिष्ये विषं धेरं वेदेषु वा उतामनं ।
अथवा दुर्भरं तात यदिदं मे मद्यस्यथा । पतिपुत्रविहीनाया इदं न विदीर्यते ।
उत्तिष्ठ पुत्र पश्येतां दुःखितां प्रपितामही । आर्त्ताभ्यनुना दीमां निमग्नां प्रीकषामरे ।
आर्योश्च पश्य पाश्चात्कीं बालतीक्ष्ण तपस्विनीं । माद्य पश्य सुदुःखार्त्तां बाधविह्वलां सुगोमिव ।
उत्तिष्ठ पश्य वदन् लोकनायका धीमतः । पुण्डरीकपक्षाशाचं पुत्रेव अपलेखणं ।
एवं विप्रस्यपत्नीनां दृष्ट्वा विपतितां पुनः । उत्तरां तां स्त्रियः सर्वैः पुनरुत्सः पर्यङ्गनः ।
उत्थाय च पुनर्दुःखोत्सदा मन्वयतेः सुता । प्राञ्जलिः पुण्डरीकाचं भूनावेवाश्ववादयत् ।
श्रुत्वा स तस्य विपुलं विलापं पुनर्दमः । उपस्पृश्य ततः कृष्णो ब्रह्मास्त्रं प्रत्यसंहरत् ।
प्रतिजज्ञे च दाशार्क्षस्तस्य जीवितमच्युत । अमवोच विण्डुःशुक्रात्मा सर्वं विश्वावयन् जगत् ।
न इवीत्युक्ते मित्था सत्यमेतद्विच्यति । एष संजीवयाम्येनं पश्यतां सर्वैरेहिनां ।
नोक्तपूर्वं मया मित्था स्मैरेष्यपि कदाचन । न च युद्धात् परावृत्तस्तथा संजीवनामयं ।
यथा मे दयितो धर्मो ब्राह्मणाय विप्रधतः । अभिमन्योः सुतो जातो मृतो जीवत्ययं तथा ।
यथाऽहं नाभिजातामि विजयेन कदाचन । विरोधमेत मयेन मृतो जीवत्ययं शिशुः ।
यथा सत्यश्च धर्मश्च मयि नित्यं प्रतिष्ठितौ । तथा मृतः शिशुरयं जीवतामभिमन्युज ।
यथा कंसस्य केशो च धर्मो नित्यो मया । तेन सत्येन बालोऽस्य पुनः संजीवनामयं ।
इत्युक्त्वा वामुदेवेन स बालो भरतर्षभ । जज्ञेः प्रनेर्षाहारज प्रास्वन्दन मचननः ।

११
१२
१३
१४
१५
१६
१७
१८
१९
२०
२१

इति श्रीमहाभारते आशुमेधिके पर्वणि अननोतापर्वणि परिविजः कृष्णात् संजीवने जननप्रवेशाः ॥ ६८ ॥

। वैशम्पायन उवाच ॥ ब्रह्मास्त्रं तु तदा राजन् कृष्येन प्रतिमहन् । तदा तदेषा तप्य वा तेजसाऽभिविदोरितं ।
ततो रक्षांमि मन्वाणि नेष्टुस्वका मृदन्तु तत् । अन्तरिक्षे च वागासोत् साधु केचन बाधिति ।
तदस्त्रं ज्वलितश्चापि पितामहमगात्तदा । ततः प्राणान् पुनर्नेभे पिता तव नरेश्वर ।
अचेष्टन च बालोऽसौ धयोत्साहं यथाबलं । बभूवुर्मुदिता राजंस्तस्मात् भरतस्त्रियः ।
ब्राह्मणान् वाचयामासुर्गोविन्दैरेव ज्ञामनात् । ततश्चा मुदिताः सर्व्याः प्रज्जन्तुर्ष्वनाहंनं ।
स्त्रियो भरतमिंहानो नावं सन्धेय पारगाः । कुली द्रुपदपुत्री च सुभद्रा चोत्तरा तथा ।
स्त्रियस्तन्या मुसिंहानां बभूवुर्दृष्टमानसाः । तत्र मन्ना मटाचैव पत्निकाः सौख्यशाधिकाः ।
सुतमागधमघाथायस्तुवंसं जनाहंनं । कुरुवंशस्तवास्या निराओर्षिर्भरतर्षभ ।
उत्थाय तु यथाकामभु तदा यदुनन्दनं । अभ्यवादयत प्रीता सह पुत्रेण भारत ।
तस्य कृष्णा ददौ दृष्टो बभूव रजं विप्रधतः । तथाऽन्ये दृष्ट्वा शार्ङ्गला नाम चास्त्राकरोत् प्रभुः ।
पितुस्तव महाराज सत्यधर्मो जनाहंनः । परिवीक्षे कुले वसन्ताज्जानोऽयमभिमन्युजः ।

२२
२३
२४
२५
२६
२७
२८
२९
३०

परिण्दिदिति नामास्य भवन्वित्यत्रवीरदा । सोऽवर्द्धत यथाकालं पिता तत्र जनाधिप ।
 मनःप्रह्लादनस्यासीत् सर्व्वलोकस्य भारत । मामजातस्य ते वीर पिता भवति भारत ।
 अथाजगुः सवृजलं रजमादाय पाण्डवाः । तान् समीपगतान् श्रुत्वा मिथ्यदुर्धृष्टिपुङ्गवाः
 अलस्यकुस्य मास्यैः पुरुषा नागमाह्वयं । पताकाभिर्विचित्राभिर्ध्वजैश्च विविधैरपि ।
 वेष्मानि समलस्यकुः पीराद्यापि जनेश्वराः । देवतायतनामाश्च पूजाः सुविविधास्तथा ।
 वन्दिदेशाथ विदुरः पाण्डुपुत्रप्रियेस्यथा । राजमार्गाश्च तत्रामन् मुमनोभिरलङ्कृताः ।
 शूद्रशूमे तत् पुरश्चापि समुद्रैः घनिभस्त्रनं । नक्तकैश्चापि नृत्वाङ्गिर्गायकानाश्च नि स्त्रनैः ।
 आसीदैश्रवणस्यैव निवासस्तत् पुरन्तदा । वन्दिभिस्य नरैराजन् स्त्रीमहायस्य सर्व्वजः ।
 तत्र तत्र विविक्तेषु समन्तादुपशोभितं । पताकाः ध्रुयमानाश्च सभक्ताः स्त्रानरिच्यना ।
 अदर्भयश्चित्रतदा कुर्वन् वै दक्षिणोत्तरान् । अधोवयंस्तदा चापि पुरुषा राजभुर्गता ।
 सर्व्वराष्ट्रविहारोऽस्य रत्नाभरणलक्षणः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्व्वणि अनुगीतापर्व्वणि पाण्डवागमने सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तान् समीपगतान् श्रुत्वा पाण्डवान् अत्रुर्कषणः । वासुदेवः सहामात्यः प्रयथैः ससुसङ्गजः ।

ते समेत्य यथान्यायं प्रत्युद्यान् दिदृक्षथा । ते समेत्य यथान्यायं पाण्डवा दृष्टिभिः सह ।
 विविशुः सहिता राजन् पुरं वारससाह्वयं । महत्सस्य सैन्यस्य स्त्रुर्नेमिस्त्रनेन ह ।
 द्यावापृथिव्यौ खड्गैव सर्व्वमासीत् समावृतं । ते कोचानपतः कृत्वा विविशुः स्वपुरन्तदा ।
 पाण्डवाः प्रीतमनसः सामात्याः समुहङ्गणाः । ते समेत्य यथान्यायं धृतराष्ट्रं जनाधिप ।
 कीर्त्तयन्तः स्वनामानि तस्य पादौ ववन्दिरे । धृतराष्ट्रादन् च ते गान्धारो मुक्त्वाः त्रज्जां ।
 कुन्तीश्च राजशः ईक्षतदा भरतवत्सन । विदुरं पूजयित्वा च वैयापुत्रं समेत्य च ।
 पूज्यमानाः स्त्रा ते वीरा व्यरोचन्त विश्रान्त्ये । ततस्तत्परमासर्थं विचित्रं महदङ्कृतं ।
 शूद्रश्रुन्ते तदा वीराः पितृसो जस्य भारत । तदुपश्रुत्य तत् कर्त्तुं वासुदेवस्य धीमतः ।
 पूजार्हं पूजयामुः कृष्णं देवकिमन्दनं । ततः कतिप्रयासस्य व्यासः सत्सवतीमुतः ।
 आजगाम महतिजा नगरं नागमाह्वयं । तस्य सर्व्वं यथान्यायं पूजाञ्चक्रुः कुर्व्वददाः ।
 सह दृष्ट्व्यन्वकव्याघ्रैरुपासाञ्चक्रिरे तदा । तत्र नामाविधाकाराः कथाः समभिकीर्त्त वै ।
 युधिष्ठिरो धर्म्वसुतो व्यासं वचनमब्रवीत् । भक्तप्रसादाङ्गवन् यदिदं रजमाहृतं ।
 उपथोक्तुं तदिच्छामि वाजिमेधे महाकृतौ । तमनुष्ठातुमिच्छामि भवता मुनिवत्सल ।
 स्वदधीना वयं सर्व्वे कृष्णस्य च महात्मनः ।

॥ व्यास उवाच ॥ अनुजानामि राजंस्त्वं क्रियतां यदनन्तरं । यजस्य वाजिमेधेन विधिवद्दक्षिणावता ।

अश्वमेधा हि राजेन्द्र पावनः सर्व्वपापनां । तेनेष्टा त्वं विपासा वै भविता नाच संशयः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तः स तु धर्म्वोत्तमा कुर्व्वराजो युधिष्ठिरः । अश्वमेधस्य कौरव्य सकारादरणे मति ।

समनुजाय तत् सर्वं कृष्णद्वैपायनं नृप । वासुदेवमयाभ्येत्य वायसी वचनमब्रवीत् ।
 देवकी मुद्रया देवो तथा पुरुवचनतम । यदुयां तां महाबाहो तत्कथायस्मिन्निहास्युत ।
 तत्रभावाज्जितान् भागान्ममीमं यदुमन्दन । पराक्रमेण बुद्ध्या च त्वयेवं निश्चिन्ता मही ।
 दोषयस्तु त्वमात्मानं तं हि नः परमो गुरुः । त्वयीष्टवन्नि दाशार्चं विपात्रा भविता ह्यर्ह ।
 तं हि यज्ञोऽक्षरः सर्वस्वं धर्मस्त्वं प्रजापतिः । तं गतिः सर्वभूतानामिति मे निश्चिन्ता मतिः ।

१००

॥ वासुदेव उवाच ॥ त्वमेतेनकाबाहो वक्तुमर्हस्वग्निन्दम । तं गतिः सर्वभूतानामिति मे निश्चिन्ता मतिः ।
 त्वस्याद्य कुर्वीराणां धर्मोऽहं हि विराजसे । गुणोभूताः स्म ते राजस्त्वन्विया राजा गुह्यमृतः ।
 यजस्तु मदनुज्ञातः प्राप्य एव कतुस्त्वया । युजस्तु नो भवान् कार्यं यत्र वाञ्छसि भारत ।
 ब्रह्मण प्रतिजानन्नि सर्वं कर्त्ताऽस्मि तेऽनघ । भोममेनाज्जगौ चैव तथा माद्रवनीमुने ।
 इष्टवन्तो भविष्यन्ति त्वयीष्टवन्नि पार्थिव ।

१०१

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि व्यासागमने एकसप्ततितोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वन्तु कृष्णेन धर्मोपेतो युधिष्ठिरः । व्यासमामक्य मेधावो ततो वचनमब्रवीत् ।
 यदा कालं भवान् वेत्सि हयमेऽस्य तत्पतः । दोषयस्तु तदा मां तं त्वय्य च तो हि मे कतुः ।

॥ व्यास उवाच ॥ अहं पैलोऽयं कैः स्नेय याज्ञवल्क्यतयैव च । विधानं यद्यथाकालं तत् कर्त्तव्यं न संशयः ।
 चैव्यां हि पौर्णमास्यान्तु तव दोषा भविष्यति । सम्भाराः संश्रयन्तास्तु यद्यार्थं पुरुवर्धभ ।

१०२

अश्वविद्याविदश्चैव सुता विप्राश्च तद्दिदः । मेघनद्यं परोक्षन्तां तत्र यज्ञार्थमिदृशे ।

तमुत्सृज्य यथाशास्त्रं प्रियवीं सागरास्वरं । स पर्येतु यज्ञो दोषं तत्र पार्थिव दर्शयन् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तः स तयेत्युक्त्वा पाण्डवः प्रियवोपतिः । चकार सर्वं राजेन्द्र यथेकं ब्रह्मवादिना ।

सम्भाराश्चैव राजेन्द्र सर्वे महद्व्यन्याऽभवन् । स सम्भारान् समाहृत्य नृपो धर्ममुनस्तदा ।

१०३

न्यवेदयदमेयात्मा कृष्णद्वैपायनाय वै । ततोऽब्रवीत्काहतेजा व्यासो धर्मात्मजं नृप ।

यथाकालं यथायोगं मज्जाः स्म तत्र दोषणं । इत्यस्य कृर्षेस्तु शैवर्षो यथान्यदपि कौरव ।

तत्र योऽयं भवेत् किञ्चित्त्रैक्यं तत् क्षिपतामिति । अश्वसेऽसृज्यतामद्य पृष्टवान्य यथाक्रमे ।

सुगुप्तं चरतास्तपि यथाशास्त्रं यथाविधि ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अयमर्थो यथा ब्रह्मकुम्भः प्रियवीमिमां । चरिष्यति यथाकामं तत्र वै संविधोयतां ।

१०४

प्रियवीं पर्यटस्मं हि तुरङ्गं कामचारिणं । कः पालयेदिति मुने तद्भवान् वक्तुमर्हति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तः स तु राजेन्द्र कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् । भोममेनाद्वरजः श्रेष्ठः सर्वधनुशतां ।

जिष्णुः सहस्राष्ट्रिणासु स एनं पालयिष्यति । शक्रः स हि महो जेतुं निवातकवशात्सकः ।

तस्मिन् स्रस्त्राणि दिव्यानि दिव्यं संहननं तथा । दिव्यं धनुस्त्रेषुधो च स एवमनुयाक्यति ।

स हि धर्मार्थकुशलः सर्वविद्याविभारदः । यथाशास्त्रं नृपश्रेष्ठ चारयिष्यति ते वधं ।

१०५

राजपुत्रो महाबाहुः शशांगो राक्षीबन्धोचनः । अभिमन्योः पिता वीरः स एनं पालयिष्यति ।

भीमसेनोऽपि तेजस्वी कौन्तेयोऽमितविक्रमः । समर्षो रक्षितुं राष्ट्रं नकुलस्य विशान्वते ।

सहदेवस्तु कैरव्य समाधास्यति बृद्धिमान् । कुटुम्बतन्त्रं विधिवत् सर्ममेव महापथाः ।

तप्तु सर्व्वं यथायान्यायमुक्तः कुरुकुलोद्भवः । चकार फाल्गुनश्चापि मन्दिदेश्वर इषाम् प्रति ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ सद्यस्त्वन त्वया वीर इत्योऽयं परिपाक्यतां । त्वमर्षो रक्षितुं क्षेमं नान्यः कश्चन मानवः । १०

ये चाणि त्वां महाबाहो प्रत्युद्यन्ति नराधिपाः । तैर्विप्लवे यथा न स्वात्तया कार्य्यं त्वयाऽनघ ।

आख्यातव्यस्य भवता यज्ञोऽयं मन सर्म्यगः । पार्थिवेभ्यो महाबाहो सन्धये गम्यतामिति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा स धर्मशास्त्रा भ्रातरं सख्यसाक्षिणं । भीमस्य नकुलस्यैव पुरगुप्तो समादधत् ।

कुटुम्बतन्त्रे च तदा सहदेवं युधां पतिं । अनुमान्य महीपाले धृतराष्ट्रं युधिष्ठिरः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्व्वणि अनुगोतापर्व्वणि अश्वरथार्थमर्ष्युर्नियोगे द्विसप्ततोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दीक्षाकाले तु सम्प्रप्ते ततस्ते सुनहर्त्विजः विधिवद्दीक्षयामासुरश्वमेधास्य पार्थिवं । ११

एता स पश्यन्त्यास्य दीक्षितः पाण्डुनन्दनः । धर्मराजो महातेजाः सहर्त्विभिर्धर्मरोचत ।

इयस्य हृद्यमेधार्थं स्वयस्य ब्रह्मवादिना । उत्सृष्टः ब्राह्मविधिना श्वासेनाग्निनतेजसा ।

स राजा धर्मराट् राजन् दीक्षितो विषभौ तदा । देवमालो रुष्यककण्ठः प्रदोष इव पावकः ।

दृष्ट्वाजनी दण्डपाणिः क्षौमवासाः स धर्मजः । विषभौ युतिमान् भूयः प्रजापतिरिवाधरे ।

तथैवास्त्वर्त्विजः सर्व्वे तु स्वयवेशा विशान्वते । बभूवुरर्ष्युर्नश्चापि प्रदोष इव पावकः । १२

श्वेताश्वः दृष्ट्वासुरं तं समाराशं धनञ्जयः । स्वस्ति तेऽस्तु ब्रजाविभ्रं पुनश्चैहीति भारत ।

तथाऽपरे मनुष्येन्द्र पुरुषः वाक्यमब्रुवन् । नैनं पश्याम संसर्द्धं धनुरेतत् प्रदृश्यते ।

एतद्धि भीमनिर्द्वादं विभ्रुतं गाण्डिवं धनुः । ब्राह्मण्यास्य महीपाल बहवो वेदपारगाः ।

विधिवत् प्रथिवोपाल धर्मराजस्य ब्राह्मणात् । विचपन् गाण्डिवं राजन् बहुगोधाङ्गुलिचक्षान् ।

तमश्वं प्रथिवोपाल मुदा युक्तः समार च । आकुमारं तदा राजश्यामसत्पुत्रं विभो । १३

द्रष्टुकामं कुरुश्रेष्ठं प्रयासन्तं धनञ्जयं । तेषामन्योन्यसंसर्द्धादुभौव समजायत ।

दिदृच्छूणां हयन्तश्च तथैव हयधारिणं । ततः ब्रह्मेो महाराज दिशः खं प्रतिपूरयन् ।

बभूव प्रेक्षतां नृणां कन्तीपुत्रं धनञ्जयं । एष गच्छति कौन्तेय तुरगस्यैव दीप्तिमान् ।

यन्त्विति महाबाहोः संस्पृष्टदनुत्तमं । एवं शूद्रश्राव वदतां गिरी जिष्णुदरधी । १४

स्वस्ति तेऽस्तु ब्रजाविष्ट पुनश्चैहीति भारत । अथापरे मनुष्येन्द्र पुरुषा वाक्यमब्रुवन् ।

नैनं पश्याम संसर्द्धं धनुरेतत् प्रदृश्यते । एतद्धि भीमनिर्द्वादं विभ्रुतं गाण्डिवं धनुः ।

स्वस्ति गच्छत्वर्त्विष्टो वै पन्थ नमकुतोभयं । निवृत्तनेनं द्रष्ट्यामः पुनरेत्यति च भुवं ।

एवमाद्या मनुष्याणां स्त्रीणाञ्च भरतर्षभ । शूद्रश्राव मधुरा वाचः पुनः पुनदरधीः ।

याज्ञवल्क्यस्य शिष्यस्य कुशलो यज्ञकर्म्मणि । प्रायात् पार्थिवं संहितः ब्रान्धर्थं वेदपारगः ।

ब्राह्मण्यास्य महीपाल बहवो वेदपारगाः । अनुत्तमश्वेहात्मानं कवितयास्य विशान्वते । १५

विधिवत् पृथिवीपाल धर्मराजस्य प्राचनत् । पाण्डवैः पृथिवीमन्त्रो निर्द्धितामस्त्येजसा ।
 चचार स महाराज यथादेवस्य सत्तम । तत्र युद्धानि वृत्तानि बान्धवाद्यन् पाण्डवस्य ह ।
 तानि वक्ष्यामि ते वीर विचित्राणि महानि च । स हयः पृथिवीं राजन् प्रदक्षिणमवर्त्तत ।
 समारोत्तरतः पूर्वं तन्निबोध महीपते । अबलद्रुम् स राज्ञाणि पार्थिवानां हयोत्तमः ।
 अनेसादा परिचयौ श्रेताश्च महारथः । तत्र संगणना नास्ति राज्ञामयुतस्यदा ।
 येऽयुद्धान् महाराज कल्पिया हतबान्धवाः । किराता यवना राजन् बहवोऽपि धनुर्द्वराः ।
 ज्ञेष्वास्त्रान्ये बह्वविधाः पूर्वं ये निरुता रणे । आर्याश्च पृथिवीपालाः प्रहृष्टनराहनाः ।
 समीयुः पाण्डुपुत्रेण बहवो युद्धदुर्षदाः । एवं वृत्तानि युद्धानि तत्र तत्र महीपते ।
 अर्जुनस्य महीपालैर्नाम देवममागतैः । यानि हृत्भवतो राजन् प्रतप्तानि महानि च ।
 तानि युद्धानि वक्ष्यामि कौन्तेयस्य तवानघ ।

११९६

११९७

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अश्वानुसारे विसप्तमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विगर्हैरभवयुद्धं कृतवैरैः किरीटिनः । महारथसमाज्ञातैर्हतानां पुत्रनप्तृभिः ।
 ते ममाज्ञाय संप्राप्त यज्ञियं तुरगोत्तमं । विषयान्तं ततो वीरा दंष्ट्रिताः पर्यवारयन् ।
 रथिनो बहुतृणीराः मदशैः समस्रद्धतैः । परिवार्य्य हयं राजन् यहीतुं संप्रचक्रमुः ।
 ततः किरीटी भिक्षित्य तेषां तत्र चिकीर्षितं । वारयामास तान् वीरान् सान्त्वपूर्वमरिन्दम ।
 तदनादृत्य ते सर्वे शरैरभ्यहनंतदा । तमोरजोभ्यां मच्छन्नास्तान् किरीटी न्यवारयत् ।
 तान्मन्वीक्षता जिष्णुः प्रहसन्निव भारत । निवर्त्तध्वमधर्मज्ञाः श्रेयो जीवितमेव च ।
 स हि वीरः प्रथास्तन् वै धर्मराजेन वारितः । हतबान्धवा न ते पार्थ हन्तव्याः पार्थिव । इति ।
 स तदा तद्वचः श्रुत्वा धर्मराजस्य धीमतः । तास्त्रिवर्त्तन्वमिच्छाह न न्यवर्त्तत चापि ते ।
 ततस्त्रिगर्त्तराजानं सूर्य्यवर्षाणमाहवे । विजित्य शरजालेन प्रजहास धनञ्जयः ।
 ततस्तं रथघोषेण रथनेमिस्तनेन च । पूरयन्तो दिशः सर्व्या धनञ्जयमुपाद्रुवन् ।
 सूर्य्यवर्षाः ततः पार्थ शराणां नतपर्व्वणं । अतान्यमुच्चद्राजेन्द्र रुष्यस्तमभिदंष्ट्रयन् ।
 तथैवान्य महेश्वासा ये च तस्थानुयायिनः । मुमुक्षुः शरवर्षाणि धनञ्जयवधैर्विणः ।
 स तान् ज्यामुस्वनिर्मुक्तैर्मज्जभिः सुबहून् शरान् । चिच्छेद् पाण्डवो राजन्ते भूमौ न्यपतंसादा ।
 केतुधर्मा तु तेजस्वी तस्यैवावरजो युवा । युयुधे भ्रातुरर्थाय पाण्डवेन यज्ञस्त्रिणा ।
 तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य केतुधर्मा महाहवे । अभ्यप्लन्त्रिजितैर्वीरैर्वीरिभ्यः परवीरहा ।
 केतुधर्माप्यभिहते धृतवर्षां महारथः । रथेनाशु समुत्पत्य शरैर्विष्णुमवाकिरत् ।
 तस्य तां धीघ्नतामीक्ष्य तुतीषातोव वीर्य्यवान् । गुडाकेभो महामेजा बासस्य धृतवर्षाकः ।
 न सन्दधानं ददृधे नाददानस्य तन्तदा । किरणमेव स शरान् ददृधे पावकात्रनिः ।
 स तु तं पूजयामास धृतवर्षाणमाहवे । मनसा समुद्रन्तै वै रथे समभिहर्षयन् ।

११९८

११९९

१२००

त पञ्चगमिव कुडूं कुडवीरः स्याद्विव । प्रीतिपूर्वम् महाबाहुः प्रार्थने श्यपरोपयन् । ११०
 स तथा रक्ष्यमाणो वै पार्थनामितनेजसा । धृतवर्षा शरं दीप्तं मुमोष विजये तदा ।
 स ते न विजयस्त्रूर्णमासीद्विदुः करे भृङ्गं । मुमोष नाप्यिदं मोहात्पत्यापाताद्य भूतसे ।
 धनुषः पततस्तस्य सव्यवाचिकरादिभिः । बभूव सद्रुमं रूपं ब्रह्मचापस्य भारत ।
 तस्मिन्निपतिते दिव्ये महाधनुषि पार्थिव । जहास सस्त्रं हासं धृतवर्षा महाहवे ।
 ततो रोषादितो जिष्णुः प्रसृज्य हृषिरं करान् । धनुरादत्त तद्दिव्यं शरवैश्वदेवं च । १११
 ततो हलहनाशब्दे दिवस्यृगभयनदा । नाभाविधानां भूतानां तत्कल्पीणि प्रशंसतां ।
 ततः संप्ल्य संकुडूं काशान्तकयमोपमं । जिष्णुं चैगर्तका बोधाः परीताः पर्यवारयन् ।
 अभिसृत्य परीषार्थं नतसे धृतवर्षव । परिवर्गुंडाकेनं तवाकुक्ष्यद्रुमशयः ।
 ततो बोधान् जघानाशु तेषां स दश चाष्ट च । महेन्द्रवज्रप्रतिमैरायशैर्नज्जभिः शरैः । ११२
 तान् संप्रभ्रान् संप्रेक्ष्य शरमाषो धनञ्जयः । शरैरासीविषाकरैर्जघान स्तनवद्रुमम् ।
 ते भग्नमनसः सर्वे चैगर्तकमहारथाः । दिशोऽभिवद्रुवुराजन् धनञ्जयशरार्हिताः ।
 तमूचुः पुरुषयोषां संश्रमकनिसूदनं । तवासा किङ्कराः सर्वे सर्वे वै वज्रगाहाव ।
 आज्ञापयस्व नः पार्थ प्रज्ञान प्रेषानवस्थितान् । करिष्यामः प्रियं सर्वं तव कौरवमन्दन ।
 एतदाज्ञाय वचनं सर्वान्स्थानव्रवीत्तदा । जीवितं रक्षत नृपाः श्रासनं प्रतिगृह्णतां ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगोतापर्वणि अश्वानुसारे चतुःशततोऽध्यायः ॥ ७४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्राग्ज्योतिषमद्याभ्येत्य व्यचरन् स ह्योत्तमः । भगदन्तात्मजस्तत्र निर्यथै रणकर्कशः । ११३
 स ह्यथ पाण्डुपुत्रस्य विषयान्तमुपागतं । युयुवे भरतश्रेष्ठ वज्रदन्तो महोपतिः ।
 सोऽभिनिर्थाय नगराङ्गदत्तसुतो नृपः । अश्वमायान्तमुत्सृज्य नगराभिमुखो यथै ।
 तथासत्स्य महाबाहुः कुरूणामृषभस्तदा । गाण्डोवं विधिपंखूर्णं सहसा यमुपाद्रवत् ।
 ततो गाण्डोवनिर्भुक्तैरिषुभिर्षोहितो नृपः । हयमुरसृज्य तं वीरस्ततः पार्थमुपाद्रवत् ।
 पुनः प्रविश्य नगरं दंशितः स नृपोत्तमः । आरुह्य नागप्रवरं निर्यथै रणकर्कशः । ११४
 पाण्डुरेणातपत्रेण त्रियमाषेण मूर्द्धनि । दीभूयना चामरेण श्वेतेन च महारथः ।
 ततः पार्थ समासाद्य पाण्डवानां महारथं । आह्वयामास वीभत्सुं वाक्यायोगाहाच संयुगे ।
 स वारणं नगप्रख्यं प्रभिस्रकरटामुखं । प्रेषयामास संकुडुः श्वेताश्वं प्रति पार्थिवः ।
 विहरन्ते महामेघं परवारणधारणं । शक्यवत्कल्पितं बभूव विवभ्रं युद्धदुर्धरं ।
 प्रचोद्यमानः स गजेतान राज्ञा महाबलः । तदाऽकुभेन विवभावुत्पनिष्कजिवाम्बरं । ११५
 तमापतन्तं मम्प्ल्य कुड्डो राजन् धनञ्जयः । भूमिष्ठो वारणमतं बोधयामास भारत ।
 वज्रदत्तस्ततः कुड्डो मुमोचाशु धनञ्जये । तोमरानस्त्रियद्वाहान् ब्रह्मभानिव वेगितान् ।
 अर्जुनस्तानसंप्राप्तान् गाण्डोवप्रभैः शरैः । दिधा विधा च चिह्नैश्च स एव खगमैस्तदा ।

न तान्द्रष्टा तथा हिंसांशोभरान् भगदत्तजः । इवूनसर्वांस्वरितः प्रादिषोत् पाण्डवं प्रति ।

ततोऽर्जुनस्यार्णतरं वक्ष्यपुङ्गवानजिह्वगान् । प्रेषयामास संकुटो भगदत्तात्मनं प्रति ।

११८

सैतर्विद्धो महातेजा वज्रदत्तो महाभूधे । अत्राहतः पपातोऽर्क्षो न लेकमवहान् कृतिः ।

ततः स पुनश्चकृच्च वारणप्रवरं रणे । अक्षयः प्रेषयामास अयार्थं विजयं प्रति ।

तस्यै वाषांस्ततो जिष्णुनिंबुक्ताश्रीविकोपमान् । प्रेषयामास संकुटो ज्यक्षितज्वलनोपमान् ।

स तैर्विद्धो महानागो विजयन् हथिरं बभौ । गैरिकाकनिसाक्षोऽश्विर्भ्रं प्रसवयं तदा ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगोतापर्वणि अश्वानुसारे वज्रदत्तकुट्टे पञ्चसप्ततोलोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं निरानभभवत्तपुङ्गुं भरतवर्धभ । अर्जुनस्य नरेन्द्रेण वृषेणैव शतक्रतोः ।

११९

ततस्तुतैर्दिवसे वज्रदत्तो महाबलः । अहास वस्त्रं हासं वाक्येदमवाप्रवीत् ।

अर्जुनार्जुन तिष्ठन्न मे जीवन् विमोक्ष्यसे । मां निहत्य करिष्यामि पितुस्तोयं यथाविधि ।

त्वया वृद्धो मम पिता भगदत्तः पितुः सखा । इतो वृद्धोपचायित्वात् शिशुं मामस्य बोधय ।

इत्येवमुक्त्वा संकुटो वज्रदत्तो नराधिपः । प्रेषयामास कौरव्य वारणं पाण्डवं प्रति ।

संप्रेक्ष्यमाक्षी नागेन्द्रो वज्रदत्तेन धीमता । उत्पत्तिस्त्रिवाकाशमभिदुद्राव पाण्डवं ।

१२०

अपहस्तसुमुक्तेन सीकरेण स नागराट् । समैकत गुडाकेभं प्रैसं नोक्षमिवाम्बुदः ।

स तेन प्रेषितो राजा मेघबदिनदम्पुङ्गुः । सुखान्तं वरभंक्षादैरभ्यद्रवत फाल्गुनं ।

स नृत्यस्त्रिभ नागेन्द्रो वज्रदत्तप्रवेदितः । आसवाद द्रुतं राजन् कौरवाणां महारथं ।

तमायाम्ममयासत्स्य वज्रदत्तस्य वारणं । गाण्डीवमाश्रित्य वसी न व्यकम्पत ब्रह्महा ।

पुक्रोध बलवशपि पाण्डवस्य भूपते । कार्यविघ्नमनुसृत्य पूर्ववैरस्य भारत ।

१२१

ततस्तं वारणं क्रुद्धः प्ररजालेन पाण्डवः । निवारयामास तदा वसेव मकराक्षयं ।

स नागप्रवरः श्रीमानार्जुनेन निवारितः । तस्यै शरैर्विभिन्नाङ्गः शक्तिस्त्रिजितो यथा ।

निवारितं गजं दृष्ट्वा भगदत्तसुतो नृपः । उत्सवर्ष्यं श्रितान् वासानर्जुनं क्रोधमूर्च्छितः ।

अर्जुनस्य महाबाहुः शरैररिनिवातिभिः । वारयामास तान् वाषांस्तदहृतमिवाभवत् ।

ततः पुनरभिक्रुद्धो राजा प्राम्थ्यातिवाधिपः । प्रेषयामास नागेन्द्रं बलवत् पर्वतोपमं ।

१२२

तभापतन्तं संप्रेक्ष्य बलवत् पाकशासनिः । नाराचमस्त्रिबहासं प्रादिषोदारणं प्रति ।

स तेन वारणो राजन् मर्षस्त्रिभितो अश्रं । पपात सवसा भूमौ वज्रहस्त इवाक्षयः ।

स पतच्छुशुभे नागो धनञ्जयबराहतः । विव्रस्त्रिव महाशैलो मही वज्रप्रयोद्धितः ।

तस्मिन्निपतिते नागे वज्रदत्तस्य पाण्डवः । तस्य भेतस्थमित्याह ततो भूमिगतं नृप ।

अत्रवीद्धि महातेजाः प्रसन्नं मां पृथिष्ठिरः । राजानस्यै न हन्त्या धनञ्जय कवचह्वन ।

१२३

सर्वमेतस्त्रय्यात्र भवत्येतावता कर्तं । योधाश्चापि न हन्त्या धनञ्जय रणे त्वया ।

वक्तव्याश्चापि राजानः सर्वे सद्य मुह्यन्मैः । पृथिष्ठिरस्याश्वमेधो भवद्भिरनुभूयतां ।

इति भ्रातृवचः सुता न हन्मि त्वां नराधिप । उन्निह न भयं तेऽस्ति स्वस्तिमान् नष्ट्वा पार्थिव ।
 आगच्छेद्या महाराज परां चैवोमुपस्थितां । यदाऽप्यमेधो भविता धर्मात्परावस्य धीमतः ।
 एवमुक्तः स राजा तु भगदत्तात्मजस्तदा । तथेत्येवावबोधात्सं पाण्डवेनाभिनिश्चितः । १११
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अश्वानुसारे बभ्रुदत्तपराजये षड्विंशतितोऽध्यायः ॥ ७६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सैन्धवेरभवद्युद्धं ततस्त्वस्य किरोटिनः । इतश्चेत्सैन्धवराजस्ततानाद्युद्धेनैरपि ।
 तेऽवतीर्णमुपश्रुत्य विषयं श्वेतवाहनं । प्रत्युद्ययुरस्यस्यस्यो राजानः पाण्डुवर्षभं ।
 अश्वस्य तं परास्य विषयान्ते विषोपमाः । न भयं चक्रिरे पार्याङ्गोमघेनादम मर्रात् ।
 ते विदूराद्भृशुष्पाणिं यश्चिषस्य इयस्य च । वीभत्सुं प्रत्यपद्यन्त पदातिनमवस्थितं ।
 ततस्ते तं महावीर्या राजानः पर्यवारयन् । जिगोषन्तो नरव्याजं पूर्णं विनिकृता युधि । ११२
 ते नामान्यपि गोत्राणि कर्माणि विविधानि च । कीर्त्तयन्तस्तदा पार्थे शरवैर्धरवाकिरम् ।
 ते क्रिन्तः शरभ्रातान् वारणप्रतिवारणान् । रणे जयमभीष्टुन्तः कौन्तेयं पर्यवारयन् ।
 ते समीक्ष्य च तं कृष्णभुपकर्माणमाहवे । सर्वे युयुधिरे वीरा रथस्त्रासं पदातिनः ।
 ते तमाजग्निरं वीरं निवानकवचान्तकं । संभ्रमकनिहन्तारं हन्तारं सैन्धवस्य च ।
 ततो रथसहस्रेण इयानामयुतेन च । कोष्ठकीकृत्य वीभत्सुं प्रहृष्टमनसोऽभवन् । ११३
 तं स्मरन्तो बधं वीराः सिन्धुराजस्य चाहवे । जयद्रथस्य कौरव्य समरे सद्यसाचिना ।
 ततः पर्जन्यवत् सर्वे शरवृष्टीरवासृजन् । तैः कीर्णः शुश्रुभे पार्या रविर्भेषान्तरे यथा ।
 स शरैः समवच्छस्यकाशे पाण्डुवर्षभः । पञ्जरान्तरसञ्चारी बभ्रुन्त इव भारत ।
 ततो हाहाकृतं सर्वं कौन्तेये शरपीडिते । त्रैलोक्यमभवद्राजन् रविरामोच निघमः । ११४
 ततो ववौ महाराज मारुतो लोमहर्षणः । राजरथसदादित्यं युगपत् सोममेव च ।
 उक्त्वाद्यु जग्निरं सूर्यं व्यकीर्यन्त समन्ततः । वेपथुसामवद्राजन् कैलासस्य महागिरेः ।
 मुमुक्षुः श्याममत्युष्णं दुःखश्रीकसमन्विताः । सप्तर्षयो जातभयान्ताया देवर्षयोऽपि च ।
 ततः खान्तु विनिर्भियं मण्डलं ब्रह्मिणोऽपतत् । विपरीता दिग्भ्यापि सर्वं धूमकलासया ।
 रासभारुणसङ्घाशा धनुस्सन्तः सविद्युतः । आटुत्य गमणं मेघा मुमुक्षुर्षीचभोषितं ।
 एवमासीत्तदा वीरं शरवर्षेण मंठते । फाल्गुने भरतश्रेष्ठ तदद्भुतमिवाभवत् । ११५
 तस्य तेनावकीर्णस्य शरजालेन सर्वतः । मोहात्पपात गाण्डीवमावापस्य करादपि ।
 तस्मिन्मोहमनुप्राप्ते शरजालं महत्तदा । सैन्धवा मुमुक्षुर्षणं गतसन्ते महारथे ।
 ततो मोहसमापन्नं ज्ञात्वा पार्थ दिवौकसः । सर्वं विचक्षन्मनसकस्य ज्ञानिकृतोऽभवत् ।
 ततो देवर्षयः सर्वे तथा सप्तर्षयोऽपि च । ब्रह्मर्षयश्च विजयं जेषुः पार्थस्य धीमतः ।
 ततः प्रदीपिते देवैः पार्थतेजसि पार्यिव । तस्त्रावचक्षवद्भोमान् संपाप्ते परमा वित् । ११६
 विषकर्वं धनुर्द्विभ्यं ततः कौरवनन्दनः । यन्मयेवेह ब्रह्मेऽभूत्संश्लेषक पुनः पुनः ।

ततः स श्रवर्षाणि प्रत्यभिधान् प्रति प्रभुः । वर्षं धनुषा पार्श्वे वर्षाणीव पुरन्दरः ।
 ततस्ते वैश्ववा घोधाः सर्वे एव शरावकाः । नादृशन्त शरैः कीर्षाः ब्रह्मभैरिव पादपाः ।
 तस्य ब्रह्मेण विभेसुभंयानांश्च विदुद्रुवुः । मुमुक्षुषामु गोत्यानीः इन्द्रश्चापि वैश्ववाः ।
 तांस्तु सर्व्याश्वरथ्याश्च वैश्ववान् अश्वरथ्यो । जलातपकवद्राजन् शरवासीः समाप्यत ।
 तदिन्द्रजालप्रतिमं वाचजालमभिपश । कस्यजहिषु वर्ष्यासु मरेण्ड इव वक्ष्यथ ।
 मेघजालनिभं सैन्यं विदार्य शरवृष्टिभिः । विवभौ कौरवश्रेष्ठः शरदोव दिवाकरः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अश्वानुवारे सप्तवत्सोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

११०

॥ वैश्वानुवयन उवाच ॥ ततो गार्गीवश्वशूरो युद्धाय समपस्थितः । विवभौ युधि दुर्दुर्वै हिमवानश्लो यथा ।

ततस्ते वैश्ववा घोधाः पुनरेव व्यवस्थिताः । अमुञ्चन्त सुषरन्थाः श्रवर्षाणि भारत ।
 तान् प्रहस्य महाबाहुः पुनरेव व्यवस्थितान् । ततः प्रोवाच कौन्तेयो मुमूर्षून् ब्रह्मण्या गिरा ।
 युध्यध्वं परया ब्रह्म्या यतध्वञ्च जये मम । कुबध्वं सर्वकार्याणि मद्देशे भयमानतं ।
 एष योत्स्यामि सर्व्यास्तु निवार्यं शरवागुरां । तिष्ठध्वं युद्धमनसो दपै ब्रमयिताऽस्मि वः ।
 यतावदुक्ता कौरव्यो रोषाद्वाण्डीवश्वत्सदा । ततोऽय वचनं श्रुत्वा भ्रातुर्ब्रह्मण्य भारत ।
 न हन्तव्या रणे तान् ब्रह्मिया विजिगीषवः । जेतव्यायेति वत् प्रोक्तं धर्मराज्ञा महात्मना ।
 चिन्तयामास स तदा फाल्गुनः पुरुषर्षभः । इत्युक्तोऽहं मरेन्द्रेण न हन्तव्या मरा इति ।
 कथं तस्य मृपदं श्वः शूर्वागजवचः इडभं । न हन्येरंश्च राजानो राष्ट्रस्यज्ञा कृता भवेत् ।
 इति ब्रह्मण्य म तदा फाल्गुनः पुरुषर्षभः । प्रोवाच वाक्यं धर्मराजः वैश्ववान् युद्धदुर्षदान् ।
 श्रेयो वदामि युष्माकं न हिंसेयमवस्थितान् । यस्य वक्ष्यति संपाभे तवास्तीति पराजितः ।
 यतश्चकृत्वा वषो मद्यं कुरुध्वं हित्स्मात्मनः । ततोऽन्यथा कृच्छ्रगता भविष्यथ मयाऽर्हिताः ।
 एवमुक्त्वा तु तान् वीरान् युगुधे कुरुपुत्रवः । शर्ष्वेनोऽतीव संकुट्टः संकुट्टैर्विजिगीषुभिः ।
 शतं शतमहस्ताणि शराणां नतपर्वकां । मुमुक्षुः सैश्ववा राज्ञस्तदा गार्गीवध्वन्वनि ।
 शरानापततः कूरानाश्रीविशविशोपमान् । चिच्छेद निब्रितैर्वैश्वरन्तरा स धनञ्जयः ।
 ह्रित्वा च तानाम्नु चैव कुरुपवान् जिलाजितान् । एकैकमेवां समरे विभेद निब्रितैः शरैः ।
 ततः प्राभांश्च शक्तीश्च पुनरेव धनञ्जयं । जयद्रथं हतं कृत्वा चिच्छिपुः सैश्ववा नृपाः ।
 तेषां किरोटी महन्प मोघञ्जके महाबलः । सर्व्यास्तामन्तरा ह्रित्वा तदा चुक्रोश्च पाण्डवः ।
 तथैवापततां तेषां घोधानां जयदृष्टिनां । विरांसि पातयामास भद्रैः सस्यतपर्वभिः ।
 तेषां प्रद्रवताश्चापि पुनरेवाभिधावतां । निवर्षताश्च ब्रह्मोऽभून् पूर्वस्यैव महोदधेः ।
 ते बध्मानान्स्तु तदा पार्श्वेनामिततेजसा । अथाप्राणं यथोत्साहं घोषयामासुरर्ष्वुजं ।
 ततस्ते फाल्गुनेनाशौ शरैः सस्यतपर्वभिः । कृता विषंश्चा भूषिष्ठाः ज्ञान्तवाहनपैनिकाः ।
 तांस्तु सर्व्यान् परिज्वलान् विदित्वा धृतराज्या । दुःशला बाणमादाय नत्तारं प्रथयो तदा ।

१११

११२

११३

११४

११५

सुरस्य सुतं वीरं रथेनाद्यामन्तदा । श्राव्यं सर्वयोधानामभ्यगच्छत पाण्डवं ।
 सा धनञ्जयमासाद्य हरोदानैस्वरं तदा । धनञ्जयोऽपि तां वृष्टा धनुर्बिषह्यजे प्रभुः ।
 र.मुत्सृज्य धनुः पार्थो विधिवद्भृगिनो तदा । प्राह किं करवासीति सा च तं प्रत्युवाच च
 एष ते भरतश्रेष्ठ स्वस्तीयस्मात्मजः त्रिशुः । अभिवादयते पार्थ तं पाण्ड पुरुषर्षभ ।
 इत्युक्तस्तस्य पितरं स पप्रच्छार्जुनसदा । क्वासाविति ततो राजन् दुःशला वाक्यमब्रवीत् ।
 पितृशोकाभिसक्तो विषादानोऽस्य वै पिता । पञ्चत्वमममहीरो यथा तन्मो निजामय ।
 स पूर्वं पितरं श्रुत्वा हतं युद्धे त्वयाऽनघ । त्वामागतञ्च संश्रुत्व युद्धाय हव्यचारिकं ।
 पितुश्च मृत्युदुःखानो जहात् प्राणान् धनञ्जय । प्राप्नो वीभक्तुरित्थिव नाम श्रुत्वा तेऽनघ ।
 विषादान्तः पपातेऽर्घ्यो ममार च ममात्मजः । तं वृष्टा पतिते तव ततस्तस्मात्प्रजे प्रभो ।
 दृष्टोत्वा सममुप्राप्ता त्वामद्य शरशैविणी । इत्युक्त्वात्तस्वरं वा तु मुनीष धृतराज्यजा ।
 दीना दीनं स्मितं पार्थमश्रुवीचाप्यधोमुखं । स्वसारं समवेक्ष्य स्वस्तीयात्मजमेव च ।
 कर्तुमर्हसि धर्ष्यञ्च दद्यां कुरुकुलोदह । विस्मृत्य कुरुराजानं तच्च मन्दं जवद्भयं ।
 अभिमन्योर्यथा जातः परिचित् परवीरहा । तथाऽयं मुरघाच्यातो मम पौत्रो महाभुजः ।
 तमादाय नरव्याघ्र सम्प्राप्ताऽग्नि तवात्मिकं । श्राव्यं सर्वयोधानां प्रष्टुं चेदं वचो मम ।
 आगतोऽयं महाबाहो तस्य मन्दस्य पुत्रकः । प्रमादमस्य बालस्य तस्मान् कर्तुमर्हसि ।
 एष प्रमाद्य शिरसा प्रशमार्थमरिन्दम । याचते त्वां महाबाहो श्रमं गच्छ धनञ्जय ।
 बालस्य हतवन्ध्याश्च पार्थ किञ्चिदजानतः । प्रमादं कुरु धर्ष्यं मा मन्युवन्नमन्वगाः ।
 तमनार्थं नृशंसञ्च विस्मृत्यास्य पितामहं । आगच्छारिणमत्यर्थं प्रमादं कर्तुमर्हसि ।
 एवं ब्रुवन्त्यां करुणं दुःशलायां धनञ्जय । संसृत्य देव गान्धारी धृतराजस्य पार्थिवं ।
 उवाच दुःखभोकार्तः क्षत्रधर्ष्यं व्यगर्हयन् । यस्मिन्ने वाञ्छवा मर्त्ये मया मोता यमस्यै ।
 इत्युक्त्वा ब्रह्ममन्वादि प्रमादमकरेज्जयः । परिष्वज्य च तां प्रीतो विममर्ज्जं दृष्टवान् प्रणि ।
 दुःशला चापि तान् योधान् निवार्य नहतो रणात् । संपूज्य पार्थं प्रयत्नैः दृष्टानेव शुभानना ।
 एवं निर्ज्मित्य तान् वीरान् मैत्रवान् स धनञ्जयः । अन्वधावत धावन्तं तं हयं क्लामचरिणं ।
 ततो मृगमिवाकाशे यथा देवः पिनाकधृक् । समार तं तथा वीरं विधिवद्यज्ञियं हयं ।
 स च व.जो यथेष्टेन तांस्तान्देवान् ययाकर्म । विचचार ययाकर्म कर्म पार्थस्य बर्हृद्यम ।
 क्रमेण स हयस्त्वैवं विचरन् पुरुषर्षभ । मणिपूरपतेर्हृदमुपायात् सङ्घपाण्डवः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमेधिके पर्वणि अश्वमेधाध्यायः ७८ ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा तु नृपतिः प्राप्ते पितरं वभ्रुवाहनः । निर्ज्यौ विनयेनाय श्राद्धाण्यपरः ।
 मणिपूरेश्वरन्वेवमुपायात् धनञ्जयः । माभ्यनन्दत् स मेधावी क्षत्रधर्ष्यमनुकारम् ।
 उवाच च स धर्ष्यात्मा समन्युः फास्युनसदा । प्रक्रियेयं न ते युक्ता वदित्वा क्षत्रधर्ष्यतः ।

मंरक्ष्यमाणं तुरगं यौधिष्ठिरमुपागतं । अक्षिपं विषयान्ते मां नायोःसीः किमु पुत्रक ।
 धिक्त्वा मस्य सुदुर्बुद्धे वज्रधर्मवद्विष्कृतं । यो मां युद्धाय सम्प्राप्तं सखिव प्रत्ययच्छयाः ।
 न तथा पुरुवार्योहि कश्चिदस्योह जीवता । यस्मिं स्त्रोवथथा प्राप्तं मां साखा प्रत्ययच्छयाः ।
 यद्यहं न्यस्तशस्त्रस्वामागच्छेयं सुदुर्बुद्धे । प्रकियेयं भवेद्युक्ता तावन्तव नराधन ।
 तमेवमुक्तं भन्ता तु विदित्वा पञ्चगात्राया । अन्वयमाणा भिन्नाब्धिमुलूपो समुपागमत् ।
 सा ददर्श ततः पुत्रं विम्बव्यन्तसधोमुखं । सन्तर्धमाणमसकृत् पित्रा युद्धारिण्या प्रभो ।
 ततः सा चासुवर्माङ्गी समुपेत्यारगात्पञ्चा । उलूपो प्राह वचनं धर्म्यं धर्म्यविभारदं ।
 उलूपो मां निबोध त्वं मातरं पञ्चगात्राया । कुद्वय वचनं पुत्र धर्म्ये भविता परः ।
 युद्धस्त्रैर्न कुद्वयं पितरं युद्धदुर्बुद्धं । एवमेव हि ते प्रीतो भविष्यति न संशयः ।
 एवं दुर्भेषिती राजा स माया वभ्रुवाहनः । मनस्युक्ते महातेजा युद्धाय भरतर्षभ ।
 मंनस्य काश्चनं वर्यं शिरस्त्राणस्य भानुमत् । दृष्ट्वोरव्रतसन्नाधमारोह रथोत्तमं ।
 सर्वोपकरणोपितं युद्धमर्थेनोजयैः । सचकोपस्करं श्रीमान् हेमभाण्डपरिष्कृतं ।
 परमार्चितमुष्कृत्य ध्वजं सिद्धं हिरण्ययं । प्रययौ पार्थमुद्दिश्य स राजा वभ्रुवाहनः ।
 ततोऽभ्येत्य हयं वीरो यश्चियं पार्थरुचिन्तं । पाहयामास पुरुपैर्हयैश्चिविभारदैः ।
 गृहीतं वाजिनं दृष्ट्वा प्रीतात्मा स धनञ्जयः । पुत्रं रथस्यं भूमिष्ठः स न्यवारयदाहवे ।
 स तत्र राजा तं वीरं श्रमशैरनेकशः । अर्हयाम स निश्चितैराशोविप्रविशेषमैः ।
 तयोः समभवद्युद्धं पितुः पुत्रस्य चातुल्यं । देवासुररक्षणस्यमभयोः प्रीयमाणयोः ।
 किरीटिनं प्रविश्याथ श्रेष्ठानतपर्वणा । जनुद्वेषे नरव्याघ्रं प्रहसन् वभ्रुवाहनः ।
 भोऽभ्यगात् स ह पुष्पेण बल्लोकमिव पञ्चगः । विनिर्भयं च कौन्तेयं प्रविवेकं महोत्तमं ।
 स गाढवेदने धीमानालम्ब्य धनुस्तमं । दिव्यं तेजः समाविश्य प्रसीत इव सोऽभवत् ।
 स संज्ञामुपलभ्याथ प्रहस्य पुरुषर्षभः । पुत्रं शकात्पञ्चा वाक्यमिदमाह महाद्युतिः ।
 माधु माधु महाबाहो वत्स चित्राङ्गदात्मज । सदृशं कर्षं ते दृष्ट्वा प्रीतिमानस्मि पुत्रक ।
 विमुञ्चाम्येष ते वाणान् पुत्र युद्धे क्षिरो भव । दत्येवमुक्ता नाराचरभ्यवर्षदमिवहा ।
 तान् स गाण्डोवनिर्भुक्तान् वज्राग्निममप्रभान् । नाराचान्स्त्रिजज्ञा भक्षैः सर्वोस्त्रिधा दिधः ।
 तस्य पार्थशरैर्दिव्यैर्ध्वजं हेमपरिष्कृतं । सुवर्णतालप्रतिमं सुरेणापाहरद्भ्यात् ।
 हयंस्यास्य महाकायान् महाविगानरिन्दम । चकार राजञ्जिज्जवान् प्रहसन्निव पाण्डवः ।
 स रथादवनीर्याय राजा परमकोपनः । पदातिः पितरं क्रुद्धो योधयामास पाण्डवं ।
 सम्प्रोयमाणः पार्थानाम्प्रभः पुत्रविक्रमात् । अत्यर्थं पौड्यामाम पुत्रं वञ्चयरात्पञ्चा ।
 स मन्यमानो विमुखं पितरं वभ्रुवाहनः । शरैराशोविषाकारैः पुनरेवार्द्धयद्वली ।
 ततः स बान्ध्यात्पितरं विव्याध हृदि पत्रिणा । निश्चितेन सुपुष्पेण बलवदभ्रुवाहनः ।

२००

२१०

२२०

२३०

२४०

२५०

विवेक पाण्डवं राजन् सर्वं भिक्षाऽतिदुःखकम् । स तेनातिभूतं विदुः पुत्रेण सुदमन्दनः ।

१११

महीं जगाम मोक्षार्त्तकृतो राजन् धनञ्जयः । तस्मिन्निपतिते वीरे कौरवाणां धुरन्धरे ।

सोऽपि मोहं जगामाथ ततस्त्रिबाहुदासतः । व्याधस्य संकुमे राजा दृष्ट्वा च पितरं वनं ।

पूर्वमेव स बाष्पौर्गाढविद्वोऽर्जुनेन ह । पपात सोऽपि भरणीमासिज्ज रक्षमूर्ध्वनि ।

भर्तारं निहतं दृष्ट्वा पुत्रश्च पतितं भुवि । त्रिबाहुदा परिचक्षा प्रविशे रथाजिरे ।

त्रोकसन्तप्रहृदया रुदन्ती वेपतो भ्रमं । मणिपूरपतेर्थाता ददर्श निहतं पतिं ।

११२

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधाध्यायप्रथमेऽध्याये अश्वमेधपराजय उजाहीतोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो बभूवतं भूरि विलस्य कमलोचना । मुमोह दुःखसन्तप्ता पपात च महीतले ।

प्रतिलम्ब च सा संभ्रां देवी दिव्यवपुर्द्वरा । उलूपीं पञ्चगमुतां दृष्टुं वाक्यमब्रवीत् ।

उलूपि पश्य भर्तारं त्रयानं निहतं रणे । तत्कृते मम पुत्रेण वाचनेन सन्नितिश्चयं ।

ननु त्वमार्थधर्मज्ञा ननु चासि पतिव्रता । बन्धकृतेऽयं पतितः पतिक्षी निहतो रणे ।

किन्तु सर्वथापराधोऽयं यदि तेऽथ धनञ्जयः । कमल वाचमाना वै जीवस्य धनञ्जयं ।

११३

ननु त्वमार्थं धर्मज्ञा चैलोक्यविदिता शुभे । यद्वातचित्वा पुत्रेण भर्तारं नानुबोचसि ।

नाहं बोचामि तनयं इतं पञ्चगनन्दिनि । पतिनेव तु बोचामि यस्यातिव्यमिदं कृतं ।

इत्युक्त्वा सा तदा देवीमुलूपीं पञ्चगात्मजां । भर्तारमभिमन्येदमित्युवाच यत्रस्त्रिनी ।

उत्तिष्ठ कुरुमुख्यस्य प्रियमुख्योऽसि मे प्रिय । अयमश्वो महाबाधो मया ते परिमोक्षितः ।

ननु त्वया नाम विमो धर्मराजस्य यस्त्रियः । अयमश्वोऽनुमर्त्तव्यः स ज्ञेयः किं महीतले ।

११४

त्वयि प्राणा ममायस्ताः कुरूणां कुरुनन्दन । स कन्नात् प्राणदोऽन्येषां प्राणान् सन्धकवानसि ।

॥ त्रिबाहुदेवाः ॥ उलूपि साधु पश्येत् पतिं निपतितं भुवि । पुत्रस्येवं समुत्साह्य चातयित्वा न बोचसि ।

कामं स्वपितु बाष्पोऽयं भूमौ मृत्युवशं गतः । लोहितोऽपि गुडाकेशो विमथः साधु जोदतु ।

नापराधोऽसि सुभगे नराणां बहुभार्यता । प्रमदानां भवत्येष मा ते भूद्विरीद्वशी ।

सख्यस्यैतत् कृतं धावा ज्ञस्यदस्यमेव तु । मख्यं समभिजानीह सत्यं सङ्गतमस्य ते ।

११५

पुत्रेण चातयित्वेवं पतिं यदि न मेऽद्य वै । जीवन्तं दर्शयस्वद्य परित्यज्यामि आशिनं ।

साऽहं दुःखान्विता देवि पतिपुत्रविनाकृता । इहैव प्रायमाश्रित्य प्रेक्षन्वासे न संशयः ।

इत्युक्त्वा पञ्चगमुतां सपत्नीश्चैववाहनी । ततः प्रायमुपासीना तुष्णीमासीक्यनाधिप ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो विलस्य विरता भर्तुः पादौ प्रसृज्य सा । उपविष्टाऽभवद्गोना सोऽह्नायं पुत्रमिच्छतोः

ततः संभ्रां पुनर्लम्बा स राजा बभूवाहजः । मातरं तामयासोऽस्य रक्षममावयामब्रवीत् ।

११६

इतो दुःखतरं किञ्च यत्रो माता सुषेधिता । भूमौ निपतितं वीरमनुभेते स्तनं पतिं ।

निहतारं रणेऽरीणां सर्व्वशस्त्रभृतां वरं । मया विनिहतं यज्ञे प्रेषते दुर्धरं वत ।

अहोऽस्या इदं देव्या दृढं यत्र विदीर्यते । व्यूढोरस्य महाबाहुं प्रेक्षन्वा निहतं पतिं ।

दुर्मरं पुरुषेणैव मन्ये ह्यध्वन्यनागते । अत्र नाहं न मे माता विप्रयुज्येत जीवितान् ।
 हा हा धिक् कुरुवीरस्य बभ्राहं काश्वनं भुवि । अपविहूं हतखेह मया पुत्रेषु यशसा । १११
 भो भो पश्यत मे वीरं पितरं ब्राह्मणा भुवि । श्रयानं वीरश्रयणे मया पुत्रेषु पातितं ।
 ब्राह्मणाः कुरुमुखस्य ये मुक्ता हयसारिणः । कुर्वन्ति शान्तिं कामस्य रणे योऽयं मया हतः ।
 ब्राह्मिण्यन्तु च किं विप्राः प्रायश्चित्तमिहाद्य मे । आनृवंसस्य पापस्य पितृहन्तूरणाजरे ।
 दुस्तरा दादश्रममा हत्वा पितरमद्य वै । ममेव सुनृवंसस्य संवीतस्वाकाय चर्कसा ।
 शिरःकपाले चाथैव युञ्जतः पितुरद्य मे । प्रायश्चित्तं हि नास्त्वन्वहूनाऽद्य पितरं मम । ११२
 पश्य नामोक्तमसुते भर्त्सारं निहतं मया । कृतं प्रियं मया तेऽद्य निहत्य समरेऽर्जुनं ।
 सोऽहमद्य गमिष्यामि गतिं पितृनिर्भयिता । न शक्नोन्वात्मनात्मानमहं धारयितुं शुभे ।
 सा त्वं मयि मृते मानस्तया गाव्होवधन्वनि । भव प्रीतिमती देवि सत्येनात्मानमाश्रमे ।
 इत्युक्त्वा स ततो राजा दुःश्लोकममाहतः । उपस्पृश्य महाराज दुःखादचममवतीत् ।
 शृण्वन्तु सर्वभूतानि स्वावराणि चराणि च । नाह्य मातयंया सत्यं श्रवीमि भुङ्गोक्तमे । ११३
 यदि नेतिष्ठति जयः पिता मे नरमतमः । अस्मिन्नेव रणेऽहो वै शोचयिष्ये कलेवरं ।
 न हि मे पितरं हत्वा निष्कृतिर्विद्यते कश्चित् । नरकं प्रतिपस्यामि भवं गुदवधार्हितः ।
 वीरं हि सञ्चित्यं हत्वा गोश्रतेन प्रमुच्यते । पितरन्तु निहत्यैवं दुर्लभा निष्कृतिर्विभ ।
 एव एको महामेजाः पाण्डुपुत्रो धनञ्जयः । पिता च मम धर्मात्मा तस्य मे निष्कृतिः कुतः ।
 इत्येवमुक्त्वा नृपते धनञ्जयमुतो नृपः । उपस्पृश्याभवसूष्षो प्रायोपेतो महामतिः । ११४
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रायोपविष्टे नृपते । मन्त्रिपूरेष्वरे तदा । पितृशोकसमाविष्टे सह माना परन्तपे ।
 उल्लूपो चिन्तयामास तदा सञ्जीवनं मयिं । स चोपातिष्ठत तदा पञ्चगानां पराशरं ।
 तं गृहीत्वा तु कौरव्य नागराजपतेः सुता । मनःप्रकादिनीं वाचं शैनिकानामयावतीत् ।
 उत्तिष्ठ मा शूचः पुत्र नैव जिष्णुस्त्वया जितः । अजेयः पुनरैरेष तथा देवैः सवासवैः ।
 मया तु मोहनो नाम मायैवा संपदंशिता । प्रियार्थं पुरुषेन्द्रस्य पितु शोऽद्य यश्चिन्तः । ११५
 जिह्वामुद्धर्षे पुत्रस्य बलस्य तत्र कौरव । शंयामे युध्यते राज्ञागतः परवीरहा ।
 तस्मादसि मया पुत्र युद्धाय परिचोदितः । मा पापमात्मनः पुत्र शङ्केया ह्यस्यपि प्रभो ।
 अविरेष महानात्मा पुराणः शान्ततोऽस्वरः । नैनं शक्नो हि शंयामे जेतुं शक्नोऽपि पुत्रक ।
 अयन्तु मे मर्षिर्हिष्यः समानोतो विव्राव्यते । मृतान् मृतान् पञ्चमेन्द्रान् शो जीववति नित्यद ।
 एवमश्वारसि तस्य स्वापयस्य पितुः प्रभो । सञ्जीवितं तदा पार्थ स त्वं द्रुष्ट्वाऽसि पाण्डवं । ११६
 इत्युक्तः स्वापयामास तश्वारसि मयिं तदा । पार्थस्याभिततेजाः स पितृशोहादपाकृत ।
 तस्मिन्प्रसो मयौ वीरो जिष्णुदञ्जीवितः प्रभुः । विरभुत इवोत्तस्यै मृदुशोहितशोचनः ।
 तमुत्थितं महात्मानं सञ्जीवं ममस्मिन् । यतोऽस्य पितरं शशी वयन्दे वधुवाहनः ।

उत्थिते पुरुषव्याघ्रे पुनर्लक्ष्मीवति प्रेभा । दिव्याः सुमनसः पुष्पा बह्व्ये पाकवायनः ।

अनाहता दुन्दुभयो विनेदुर्बोधनिलनाः । साधु वाञ्छति आकाशे बभूव सुमहान् खनः ।

११४

उत्थाय च महाबाहुः पर्याम्बुधो धनञ्जयः । बभूवाहनमालिङ्गु समाजित्त मूर्ध्नि ।

ददर्श चापि दूरेऽस्त्र मातरं शोककर्षितां । उलूषा सह तिष्ठन्तीं ततोऽपृच्छद्वनञ्जयः ।

किमिदं लक्ष्यते सर्वं शोकविषयहर्षवत् । रणाजिरममिषन्न यदि जानासि प्रंस मे ।

जननी च किमर्थमे रणभूमिसुपामता । नागेन्द्रदुहिता चेवमुलूपी किमिहामता ।

जानाम्यहमिदं युद्धं तया मद्रचनात् कृतं । स्त्रीसामागमने हेतुमहमिच्छामि वेदितुं ।

११५

तमुवाच तथा पृष्टो मणिपूरपतिस्तदा । प्रसाद्य त्रिरसा विदानुलूपी पृच्छतामिथं ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अष्टाशुभारे अर्जुनप्रत्युज्जीवने अश्वोत्तमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥ किमाममनकृत्यन्ते कौरव्यकुलनन्दिनि । मणिपूरपतेर्थातुस्तथैव च रत्नागिरे ।

कश्चित् कृष्णकामाऽसि राशोऽस्य भुजगात्मजे । मम वा चपलापाङ्गि कश्चित्त्वं शुभमिच्छसि ।

कश्चित्ते पृथुलश्रीणि नाप्रियं प्रियदर्शने । अकार्षमहमज्ञानादयं वा बभूवाहनः ।

कश्चिन्नु राजपुत्री ते सपत्नी चैत्रवाहनी । पिचाङ्गदा वरारोहा नापराध्यति किञ्चन ।

११६

तमुवाचोरगपतेर्दुहिता प्रहसन्निव । न मे त्वमपराद्दोऽसि न हि मे बभूवाहनः ।

न जनित्री तयाऽस्येयं मम या प्रेक्षवत् स्त्रिता । सूयतां यद्यथा चेदं मया सर्वं विचेष्टितं ।

न मे कोपस्त्वया कार्यः त्रिरसा त्वां प्रसादये । तत्रियार्थं हि कौरव्य कृतमेतन्मया विभो ।

यत्तच्छृणु महाबाहो निखिलेन धनञ्जय । महाभारतयुद्धे यत् त्वया ज्ञान्तवो वृपः ।

अधर्षेण हतः पार्थ तस्यैवा निष्कृतिः कृता । न हि भोग्रस्त्वया वीर युध्यमानो हि पातितः ।

११७

श्रिखण्डिना तु संयुक्तमाश्रित्य हतस्त्वया । तस्य ज्ञान्तमकृत्वा त्वं त्वजेया यदि जीवितं ।

कर्षणा तेन पापेन पतेथा निरये भुवं । रसा तु विद्विता ज्ञान्तिः पुष्पाद्यां प्राप्तजानसि ।

वसुभिर्वसुधापाल गङ्गाया च महामते । पुरा हि श्रुतमेतत्ते वसुभिः कथितं मया ।

गङ्गायास्तीरमाश्रित्य हते ज्ञान्तवो वृप । आश्रुत्व देवा वसवः समेत्य च महानदी ।

इदमूर्ध्वं चो घोरं भागोरथा मते तदा । एष ज्ञान्तवो भोजो निहतः सय्यसाधिनः ।

११८

अयुधमानः संगामे संसक्तोऽन्येन भाविनि । तदनेनानुषङ्गेण वयमद्य धनञ्जय ।

आपेन योजयामेति तयाऽस्त्विति च साऽब्रवीत् । तदहं पितुरावेद्य प्रविश्य व्यथितेन्द्रिया ।

अभवं स च तच्छ्रुत्वा विषादमगमत्परं । पिता तु मे वसून् गत्वा त्वदर्थं समवाचन ।

पुनः पुनः प्रसाधैर्मास्त एनमिदमब्रुवन् । पुत्रस्यैव महाभाग मणिपूरेश्वरो युवा ।

स एनं रणमध्यस्थः प्ररैः पातयिता भुवि । एवं कृते स नागेन्द्र मुक्तापायो भविष्यति ।

११९

गच्छेति वसुभिश्चैको मम चेदं ब्रह्मं सः । तच्छ्रुत्वा त्वं मया तस्मात् प्रापादसि विभोऽशितः ।

न हि त्वां देवराजोऽपि समरेषु पराजयेत् । आत्मा पुत्रः स्वतस्तस्मात्तेनेहापि पराजितः ।

नहि दोषो मम मनः कथं वा शम्भवे विभो । इत्येवमुक्तो विभवः प्रख्यात्प्राऽमवीरिं ।
 सर्वं मे सुप्रियं देवि यदेतत् कनकव्यमि । इत्युक्त्वा सोऽब्रवीत् पुत्रं मणिपूरपतिश्वयः ।
 चित्राङ्गदायाः शृण्वन्त्याः कौरव्यदुहितुक्त्वा । युधिष्ठिरश्चाश्वमेधः परं वैश्वी भविष्यति ।
 तत्रागच्छेः महामातो मातृभ्यां सहितो नृप । इत्येवमुक्तः पार्थिव स राजा वसुधाध्वजः ।
 उवाच पितरं धीमानिदमस्त्वाविलोक्यणः । उपयास्वामि धर्मज्ञ भवतः प्रायणादहं ।
 अश्वमेधे महायज्ञे द्विजानिपरिवेक्षकः । मम त्वनुपहायीय मविब्रह्म पुरं क्वकं ।
 भार्याभ्यां सह धर्मज्ञ मा भूनेऽथ विचारणा । उपनिवेह निजामेकां सुखं क्षमन्वे प्रभो ।
 पुनरश्वानुगमनं कर्त्ताऽपि जयतां वर । इत्युक्तः स तु पुत्रेण तदा वागवकेतनः ।
 क्लृप्त्यन् प्रोवाच कैनेधस्तदा चित्राङ्गदामृतं । विदितं ते महावाचो यथा दीवाश्चराम्बहं ।
 न स तावत् प्रवेक्ष्यामि पुरं ते पृथुलोचन । यथाकामं ब्रजत्येव शस्त्रियोऽथो नरवर्धन ।
 स्तुतिं तेऽस्तु गमिष्यामि न स्वानं विद्यते मम । स तत्र विधिवत्सेन पूजितः पाकशासनिः ।
 भार्याभ्यामभ्यनुद्यातः प्रायाङ्करतसत्तम ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अश्वानुकारे शकाग्रतोऽध्यायः ॥ २२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तु वाजी शमुद्रान्तो पर्येत्य वसुधामिमां । निवृत्तोऽभिमुखो राजन् वेन वारकवाङ्मयं ।

अनुगच्छंश्च तुरगं निवृत्तोऽथ किरीटधरः । यदृच्छत्या समापदे पुरं राजद्वहं तदा ।
 तमभ्यासगतं दृष्ट्वा सहदेवात्मजः प्रभो । ससधर्मो स्तितो वीरः समरायाजुहाव ह ।
 ततः पुरात् स निकम्ब रथो धनो ब्रवी तस्मै । मेघर्षन्धिः पदातिश्वं धनञ्जयमुपाह्वयत् ।
 आसाद्य च महतिजा मेघशस्त्रिर्हृणश्चयं । बालभावात्प्रचाराज प्रोवाचेदं न कौब्रसात् ।
 किमयश्चार्थं ते वाजी स्त्रीमथ इव भारत । इयमेनं चरिष्यामि प्रयतस्य विमोक्षणे ।
 अदत्तानुगतो युद्धे यदि सं पितृभिस्सम । करिष्यामि तवातिश्वं प्रहर प्रहरामि च ।
 इत्युक्तः प्रत्युवाचैनं प्रहसन्निव पाण्डवः । विप्रकर्त्ता मया वार्थ इति मे ब्रतमाहितं ।
 भ्रात्रा ज्येष्ठेभ नृपते तवापि विदितं भुवं । प्रहरस्य वद्याशक्ति न मन्दुर्विद्यते मम ।
 इत्युक्तः प्राहरत्पूर्व्यं पाण्डवं मगधेश्वरः । किरञ्जरसहस्राणि वर्षाणीव सहस्रदृक् ।
 ततो गाण्डोवभृः कूरो गाण्डीवप्रहितैः ब्रवीः । चकार मोघांस्तान् वाकान् सद्यज्ञान् भरतवर्धन ।
 स मोघं तस्य बाणैश्च कृत्वा वागवकेतनः । ब्रवाणुमोच ज्वलितान् दीप्तास्त्राग्निव पद्मगाम् ।
 ध्वजे पताकादण्डेषु रथयन्त्रद्वेषु च । अन्येषु च रथाङ्गेषु न ब्रवीरे क सारथौ ।
 संरक्ष्यमाणः पार्थिव ब्रवीरे सस्यवाचिना । मान्यमानः स्त्रीवीर्यमन्मानधः प्राहिषोत् ब्रवान् ।
 ततो गाण्डीवधन्वा तु मागधेन श्चब्राहतः । बभौ वसन्तसमये पलात्रः पुष्पितो वद्या ।
 अश्वत्थमानः सोऽभ्यङ्गकागधः पाण्डववर्धनं । तेन तस्मै स कौरव्य लोकतीरस्य दर्शने ।
 सस्यवापी तु संकुटो विह्वलः क्लृप्तहृत्तुः । इयांश्चकार निर्वीवान् चारथेस्य त्रिरीऽहरत् ।

२२१

२२२

२२३

२२४

२२५

२२६

धनुश्चास्य महश्चिं सुरेषु प्रचकर्त्त ह । हस्तावापि पताकाश्च ध्वजश्चास्य न्यवातयत् ।
 स राजा व्यथितो व्यथो विधनुर्हतमारथिः । गदामादाय कौन्तेयमभिदुद्राव वेगवान् ।
 तस्यापतत एवाशु गदां हेमपरिष्कृता । शरैश्चकर्त्त वज्रधा वज्रभिर्दधवाजितैः ।
 सा गदा शकलीभूता विशीर्षमण्डनम्भना । घ्याली विमुच्यमानेव पपात धरकोतली । १२१
 विरथं विधनुश्च गद्या परिवर्जितं । नैऋताडयितुं धीमानर्जुनः समरापकी ।
 तत एनं विमनमं चतुर्धर्षं समास्त्रितं । सात्त्वपूर्वमिदं वाक्यमब्रवीत् कपिलेनतः ।
 पर्याप्तः स्रक्षधर्मोऽयं दर्शितः पुत्रमम्यतां । वज्रेतत् समरे कर्षं तत्र बालस्य पार्थिव ।
 युधिष्ठिरस्य मन्देशो न हन्तव्या नृपा इति । तेन जीवन्ति राजंस्त्वमपराहोऽपि मे रणे ।
 इति मत्वा तदात्मानं प्रत्यादिष्टं सा मागधः । तस्य मित्वभिगम्येनं प्राञ्जलिः प्रत्यपूजयत् । १२२
 पराजितोऽस्मि भद्रन्ते नाहं योद्धुमिशोत्सहे । वच कृत्यं मया तेऽद्य तद्दूहि कृतमेव तु ।
 तमर्जुनः समायास्य पुनरेवेदमब्रवीत् । आनन्दाच्च परां चैवोमश्वमेधे नृपस्य नः ।
 इत्युक्तः स तद्येत्युक्त्वा पूजयामास तं हयं । फाल्गुनश्च युधिष्ठेष्ठं विधिवन् सददेकः ।
 ततो ययुष्टमगमत पुनरेव स केद्वरी । ततः समुद्रो गेव वज्रान् प्लुङ्गान् सकोडलान् ।
 तत्र तत्र च भूगोष्णे चैव सैवैव न्यनेकशः । विजिग्ये धनुषा राजन् नाष्टोवेन धनञ्जयः । १२३
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधाध्यायः ॥ १२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मागधेर्वाचितो राजन् पाण्डुः स्येनवाचनः । इक्षिकां दिग्भ्रमन्त्याय चारुषामास तं हयं ।
 ततः स पुनरावर्त्तय हयः कामचरो बली । आससाद् पुनो रम्यां चेदीनां शुक्रिमाङ्गथां ।
 श्वरभेषः श्वितस्तत्र शिशुपालसुतेन सः । युद्धपूर्वम् तदा तेन पूजया च महाबलः ।
 ततोऽर्चितो यथौ राजसूदा स तुरगोत्तमः । काश्रीमङ्गलान् कोडलांश्च किरातान् च तज्जघात् ।
 पूजां तत्र यथान्यायं प्रतिष्ठन् धनञ्जयः । पुनर्गृह्य कौन्तेयो द्वाजार्जुनममत्तदा । १२४
 तत्र चित्राङ्गदो नाम बलवानरिमर्दनः । तेन युद्धमभूत्तस्य विजयकामिभैरथं ।
 तस्यापि वशमानोय किरीटो पुरुषर्षभः । विपादराज्ञो विषयमकलवस्य जग्मिषान् ।
 एकनव्यमृतश्रेणं युद्धेन जट्टहे तदा । तत्र चक्रे जिघादैः स शंभामं श्लोमहर्षभं ।
 ततस्तमपि कौन्तेयः समरेऽपराजितः । जिगाथ युधि युद्धोर्षो यज्ञविज्ञार्थमागतं । १२५
 स तं जित्वा महाराज नैषादिं पाकशासनः । श्वितः प्रयथौ भूयो इक्षिकां बलिभार्षभं ।
 तत्रापि इविडैरश्वैरो द्रैर्माह्वकैरपि । तथा कोन्वमिरेयैश्च युद्धमासीत् किरीटिनः ।
 तांश्चापि विजयो जित्वा नानितीशेष कर्षसा । तुरङ्गमवधेनाय सुराङ्गान्भितो यथौ ।
 गोकर्षेमय आसाद्य प्रभासमपि जग्मिषान् । ततो हारवतीं रम्यां हृन्विहीरामिपाञ्चितां ।
 आससाद् हयः श्रीमान् सुरराजस्य यज्ञियः । तमुत्सव्य हयश्रेष्ठं पादवानां कुमारकाः ।
 प्रययुक्षांसदा राजसुपथेनो न्यवारयत् । ततः पुरादिगिकस्य वृष्यन्वकपतिसदा । १२६

सहितो वसुदेवेन मातुलेन किरोटिनः । तौ समेत्य सुवनेषु विधिवत् प्रीतिपूर्वकं ।
 परया भारतमेतं पूजया समवस्थितौ । ततस्तान्भयानमुच्चातो ययौ सेन हयो गतः ।
 ततः स पश्चिमं देशं समुद्रक तदा हवः । क्रमेण यच्चरत् स्त्रीतस्ततः पश्चमद् ययौ ।
 तस्मादपि स कौरव्यं गांधारविषयं हवः । विचचार यथाक्रमं कौन्तेयानुगतस्तदा ।
 ततो गांधारराजेन युद्धमासीत् किरोटिनः । घोरं ब्रह्मनिपुत्रेण पूर्ववैरानुसारिणा ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि आश्वानुसारे त्वष्टोतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

११८२

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ब्रह्मनेशनयो वीरो गांधाराणां महारथः । प्रत्युद्ययौ गुडाकेशं सेनेन मरुता हृतः ।

हस्तधरययुक्तेन पताकाध्वजमालिना । शब्दव्यमावाप्ते बोधा नृपस्य ब्रह्मनेर्मथं ।
 अभ्ययुः सहिताः पार्थं प्रयत्नीतवरासनाः । स तानुवाच धर्मात्मा वीभक्षुरवराजितः ।
 युधिष्ठिरस्य वचनं न च ते मय्युद्धर्तं । वार्थमाकापि पार्थेन वाक्त्वपूर्वममर्षिताः ।
 परिवार्थं हयं जग्मुस्तत्रसुक्रोध पाण्डवः । ततः शिरांसि द्रोणापैकेषां चिद्भेद पाण्डवः ।
 धुरैर्गोण्डोवनिर्मुक्तैर्नातिजगद्दिवाब्जुनः । ते बध्मानाः पार्थेन हवमुत्सृज्य संभ्रमात् ।
 न्यवर्त्तन् महाराज ब्रह्मवर्षाद्विंता भृशं । निबध्मानस्यैषापि गांधारैः पाण्डुनन्दनः ।
 आदिश्यादिश्य तेजस्वी शिरांस्तेषां व्यपातयत् । बध्मानेषु तेस्वाज्ञौ गांधारेषु समन्ततः ।
 स राजा ब्रह्मणेः पुत्रः पाण्डवं प्रत्यवारयत् । तं युध्मन्तं राजानं सप्तधर्मैः व्यवस्थितं ।
 धार्योऽभवोस मे बध्वा रौक्मिणी राजजासनात् । असं युद्धेन ते वीर न तेऽस्त्वद्य पराजयः ।
 इत्युक्तस्तदनादृत्य वाक्पयमज्ञानभोक्षितः । स ब्रह्मसमर्थाः सं समवाकिरदाउडुगैः ।

११८३

तस्य पार्थः शिरस्ताण्डुलचन्द्रेण पचिषा । अपाहरदमेवात्मा जयद्रथशिरौ यया ।
 तं दृष्ट्वा विस्मयं जग्मुर्गांधाराः सर्वं एव ते । हस्तता तेन न हतो राजेद्यसि च तं विदुः ।
 गांधारराजपुत्रस्त पलायनकृतचक्रः । ययौ तैरेव सहितस्वस्त्रैः सुद्रुमैरिव ।

११८४

तेषाम्नु तरसा पार्थस्त्रैव परिधावतां । प्रजहारोत्तमाङ्गानि भक्षैः सज्जतपर्वभिः ।
 उच्छ्रितास्तु भुजां केचिन्नाबुध्यन् ब्रह्मदंतान् । ब्रह्मैर्गोण्डोवनिर्मुक्तैः पृथुभिः पार्थैरेदितैः
 संभ्रान्तमरनागाश्वमपतदिद्रुतं बलं । हतविध्वस्तभूविडमार्त्तत मुद्गुंभ्रः ।

११८५

नाभ्यदृश्यन् वीरस्य केचिदप्येकस्यैव । रिपवः पाण्डमाना वै ये सहेयुर्धनञ्जयं ।
 ततो गांधारराजस्य मन्विष्टदुःखपुरःसरा । जननी निर्ययौ भीता पुरस्कृत्यार्धमुत्तमं ।
 सा न्यवारयदव्ययं तं पुत्रं सुद्रुदुर्धरं । प्रवाहवाक्मस्य च तं जिष्णुमक्लिष्टकारिणं ।

११८६

तां पूजयित्वा वीभक्षुः प्रवाहमकरोत् प्रभुः । ब्रह्मनेषापि तनयं माक्त्वपस्त्रिदममवीत् ।
 न मे प्रियं महाबाहो वने बुद्धिरिथं कृता । प्रतिधोद्गममिचक्र भ्रातैव त्वं ममानघ ।
 गांधारो मातरं हस्ता हतराष्टकतेन च । तेन जीवसि राजंश्वं विमितास्वमुगास्तव ।

मैवं भूः शान्ततां वैरं माते भूद्विरीदुषी । गच्छेद्यासं पराधीमीमसमेधे नृपस्य नः ।
 इति श्रीमहाभारते आत्मनेधिके पर्वणि अश्वमेधपर्वणि अश्वमेधे चतुरश्रोतिःऽध्यायः ॥ ८४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वाऽनुचरैः पार्थो हवं कामविहारिषं । न्वरन्तं ततो वाजी जेन नामाह्वयं पुरं । १११*
 तं निवृत्तन्तु शुभ्राव चारुषैव युधिष्ठिरः । मुत्वाऽर्जुनं कुञ्जलिं च च वृष्टमनाऽभवत् ।
 विजयस्य च तत् कर्म गान्धारविषये तदा । मुत्वा चान्येषु देवेषु च सुप्रोतिऽभवत्तदा ।
 एतस्मिन्नेव काले तु दादमीं माघपाक्षिणीं । इष्टं गृहीत्वा नक्षत्रं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 समानीय महातेजाः सर्वान् आह्वय्यहीपतिः । भीमश्च नकुलश्चैव सहदेवश्च कौरव ।
 प्रोवाचेदं वचः काले तदा धर्मभृतां वरः । आसन्न वदतां श्रेष्ठो भीमं प्रहरतां वरं । ११२
 आयाति भीमसेनोऽथै सहास्येन तवानुजः । यथा मे पुरुषाः प्राज्जये धनञ्जयचारिणः ।
 उपस्थितस्य कालोऽयमभितो वर्त्तते ह्यवः । माघो च पौर्णमासीयं मासः श्रेष्ठो वृकोदर ।
 तत् प्रस्थाप्यन्तु विदांसो ब्राह्मणा वेदपारगाः । वाजिमेधार्थं विदुष्यं देवं पश्यन्तु यज्ञियं ।
 इत्युक्तः स तु तपक्के भीमो नृपतिश्चासनं । वृष्टः श्रुत्वा गुडाकेस्रमायातं पुरुषवर्धनं ।
 ततो ययौ भीमसेनः प्राज्ञैः स्वपतिभिः सह । ब्राह्मणानयतः कृत्वा कुञ्जलान् यज्ञकर्मणि । ११३*
 तं स ब्रालक्षयं श्रीमत् संप्रतोऽसीसुषडितं । मापद्यामास कौरव्यो यज्ञवाटं यथाविधि ।
 प्रासादश्चतस्रस्रधं मणिप्रबरकुडिमं । कारद्यामास विधिवद्भ्रमरमविभूषितं ।
 सन्भान् कनकचिचांसु तोरणानि वृहन्ति च । यज्ञायतनदेवेषु दत्त्वा इडुडुश्च काष्ठनं ।
 अन्नः पुराणं राज्ञाश्च नानादेशसमीयुषां । कारद्यामास धर्मात्मा तत्र तत्र यथाविधि ।
 ब्राह्मणानाञ्च वेस्मानि नानादेशसमीयुषां । कारद्यामास कौन्तेयो विधिवत्तान्यनेकैः । ११४
 तथा संप्रेषद्यामास दूतान् नृपतिश्चासनात् । भीमसेनो महाबाहो राज्ञामक्लिष्टकर्मणं ।
 ते प्रियार्थं कुरूपतेराघयुर्नृपसक्तमाः । रत्नान्यनेकान्यादाय स्त्रियोऽश्वानायुधानि च ।
 तेषां निविशतान्तेषु शिबिरेषु महात्मनां । गर्हतः सागरस्येव दिवस्पृग्भवत् स्वनः ।
 तेषामभ्यागतानाञ्च स राजा कुर्ववर्द्धनः । व्यादिदेशास्त्रपानानि ब्रह्म्यास्त्राप्यतिमानुषाः ।
 वाहनामाञ्च विविधाः शालाः शालीकुमोरवैः । उपेता भरतश्रेष्ठो व्यादिदेश स धर्मराट् । ११५*
 तथा तस्मिन् महायज्ञे धर्मराजस्य धीमतः । समाजमुर्मनिगणा बहवो ब्रह्मणादिनः ।
 ये च द्विजातिप्रवरास्तत्रासन् पृथिवीपते । समाजमुः सन्निव्याप्तान् प्रतिजग्राह कौरवः ।
 सर्वैश्च ताननुचरैः यावदावस्यान् प्रति । स्वयमेव महातेजा इक्षं त्यक्त्वा युधिष्ठिरः ।
 ततः कृत्वा स्वपतयः शिबिनोऽन्ये च ये तदा । कृत्वां चर्चवर्धिं राज्ञे धर्मराजे न्यवेदयन् ।
 तच्छ्रुत्वा धर्मराजस्तु कृतं सर्वमतन्त्रितः । वृष्टरूपोऽभवत्प्राजा सह श्वाहभिरावृतः । ११६
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्मिन् यज्ञे प्रवृत्ते तु वाग्मिनो हेतुवादिनः । हेतुवादान् बहूनाञ्च परस्परजिगीषवः ।

ददृशुः नृपतयो यज्ञस्य विधिमुत्तमं । देवेश्येन विहितं भीमसेन आरत ।
 ददृशुःशोरणान्यत्र ज्ञातकुक्षमयानि ते । ज्ञानात्मविचारांश्च सब्रह्मन् जनसङ्घायम् ।
 षटान् पापीः कटाहानि कक्षयान् बर्हमानकान् । न हि किञ्चिद्देवार्थमपश्यन् वसुधाधिपः ।
 यूपांश्च ब्राह्मणपठितान्दारवाण् चेमभूषितान् । उपकृतान् सघाकामं विधिवद्भूरिवर्षणः । २६०
 क्लृप्ता जलजा ये च पश्यन्तः केचन प्रभो । सर्वानेव समानीतानपश्यन्तश्च ते नृपाः ।
 गाश्वैव महिषीश्वैव तथा वृहस्पतयोऽपि च । षोडशानि च सप्तानि चापदानि वश्यानि च ।
 जरायुजाप्यजातानि खेदजान्याङ्गिदानि च । पर्वतानूपजातानि भूतानि ददृशुःश्च ते ।
 एवं प्रमुदितं सर्वं पश्युगोधनधान्यतः । यज्ञघाटं नृपा वृह्णा परं विस्मयमागताः ।
 ब्राह्मणानां विशाचैव बज्रमृष्टाकमृद्धिमत् । पूर्वं व्रतसदृशे तु विप्राणां तत्र भुङ्क्तां । २६१
 दुम्बुभिर्भेषजिर्भेषो मुञ्जमुञ्जरतास्यत । विननादासकृपापि दिवसे दिवसे मते ।
 एवं स वदते यज्ञो धर्मराजस्य धीमतः । अक्षय्यं सुब्रह्मन् राजसुसर्गान् पर्वतोपमान् ।
 दधिकुन्यास्य ददृशुः सर्पिवन्धु इदाम् जनाः । जम्बुद्वीपो हि सकलो नानाजनपदायुतः ।
 राजसूद्रम्यतैकस्यो राजस्यस्य महामखे । तत्र जातीयसंस्कारिणः पुरुषाणां ततस्ततः ।
 मृष्टीला भाजनान् जम्बुद्वीपे भरतर्षभ । अस्मिन्स्यपि ते सर्वे समृष्टमधिकुण्डजाः । २६२
 पर्यवेक्षणं द्विजातीन्तान् व्रतज्ञोऽथ सद्यश्चरः । विविधान्यक्षपानानि पुरुषा येऽनुयायिनः
 ते वै नृपोपमोष्णानि ब्राह्मणानां ददुःख ह ।

इति श्रीमहाभारते आशुमेधिके पर्वणि अनुशोकापर्वणि युधिष्ठिराश्रमेषु पञ्चाशोतीऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ समागतान् वेदविदो राजस्य पृथिवीश्वरान् । वृह्णा युधिष्ठिरो राजा भीमसेनमभाषत ।

उपायाना नख्यात्र य एते पृथिवीश्वराः । एतेषां क्रियतां पूजा पूजांश्च हि नराधिपः ।

इत्युक्तः स तथा चक्रे नरेन्द्रेण यज्ञस्थिता । भीमसेनो महातेजा यमाभ्यां सह पाण्डवः । २६३

अथाभ्यगच्छद्देविन्दो वृष्णिभिः सह धर्मजं । बलदेवं पुरस्कृत्य सर्वप्राणभृताम्बरः ।

युयुधानेन सहितः प्रसुप्तेन गदेन च । निशठेनाथ ब्राम्णेन तथैव कृतवर्षणा ।

तेषामपि परां पूजां चक्रे भीमो महारथः । विविद्दृशुः च वेष्मनि राजवन्ति च सर्व्यशः ।

युधिष्ठिरमसोपे तु कथान्ते मधुसूदनः । अर्जुनं कथयामास बज्रसंघामकर्षितं ।

स तं पप्रच्छ कौन्तेयः पुनः पुनररिन्दमं । धर्मजः ब्रह्मजं जिष्णुं समाचष्ट जगत्पतिः । २६४

आगमहृारकावामी समाप्तः पुरुषो नृपः । योऽद्राक्षीत् पापइत्रेष्ठं बज्रसंघामकर्षितं ।

समोपे च महाबाहुमाचष्ट च मम प्रभो । कुरु कार्याणि कौन्तेय इयमेधार्थं विदुष्ये ।

इत्युक्तः प्रत्युवाचैनं धर्मराजो युधिष्ठिरः । दिक्षा स कुञ्जको जिष्णुरपायाति च माधव ।

यदिदं सन्दिदेशास्मिन् पाण्डवानां बलापणीः । तदाश्नातुमिच्छेऽहामि भवता अदुमन्दन ।

इत्युक्तो धर्मराजेन वृष्ण्यन्धकपतिस्तदा । प्रोवाचिदं वेषा वास्यो धर्मात्मानं युधिष्ठिरं । २६५

इदमाह महाराज पार्थवाक्यं क्षरक्षरः । वाच्यो युधिष्ठिरः कृष्ण काले वाक्यमिदं मेम ।
 आगमिष्यन्ति राजानः सर्वे वै कौरवर्षभ । प्राप्तानां महतां पूजा काव्यो ह्येतत् त्वमि हि नः ।
 इत्येतद्वचनाद्राजा विश्वाप्यो रुम मानद । यथा चात्यधिकं न स्यात्सदृशो हरणेऽभवत् ।
 कर्तुमर्हति तद्राजा भवोऽप्यनुमन्यतां । राजशेषाक नक्षत्रपुरिमा राजन् पुनः प्रजाः ।
 इदमन्यच्च कौन्तेय वचः स पुरुषोऽब्रवीत् । धनञ्जयस्य नृपते तस्मै निगदतः शृणु । ११००
 उपयास्यति यद्यं नो मलिपूरपतिर्नृपः । पुत्रो मम स हानेजा इषितो बभ्रुवाह्वनः ।
 तं भवान् मदीपेचार्यं विधिवत् प्रतिषूयसेत् । स तु भक्तोऽनुरक्तस्य मम कियमिति प्रभो ।
 इत्येतद्वचनं श्रुत्वा धर्मराजा युधिष्ठिरः । अभिमन्यास्य तद्वाक्यमिदं वचनमब्रवीत् ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि युधिष्ठिराश्वमेधे वक्रवर्जिनोऽध्यायः ॥ २६ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ श्रुतं प्रियमिदं कृष्ण यत्त्वमर्हसि भाषितुं । तस्मैऽमृतरसं पुष्पं मनो ह्यदयति प्रभो ।
 बह्वनि किल युक्तानि विजयस्य नराधिपैः । पुनराद्यन् हृषीकेश तव तत्र च मे शुभं । ११०१
 किं निमित्तं स नित्यं हि पार्थः सुखविवर्जितः । अतीव विजयो धीमानिति मे वृथते वनः ।
 मञ्जिन्त्यामि कौन्तेयं रथो जिष्णुं जनाह्वनं । अतीव दुःखभागी स सततं पाप्मुनन्दनः ।
 किञ्च तस्य शरीरेऽस्ति सर्वैरुत्तमपूजिते । अनिष्टं लक्षणं कृष्ण येन दुःखान्युपाश्रुते ।
 अतीवासुखभोगी स सततं कुन्तिनन्दनः । न हि पश्यामि बोभस्वानिर्न्धं मातेषु किञ्चन ।
 श्रोतव्येऽन्मयेतद्दे तस्मै व्याख्यातुमर्हसि । इत्युक्तः स हृषीकेशो ध्यात्वा सुमहदुत्तरं । ११०२
 राजानं भोजराजन्यवर्द्धनो विष्णुरब्रवीत् । न स्यात् नृपते किञ्चित् संज्ञितमुपलक्षये ।
 च्छते पुरुषसिंहस्य पिण्डकेऽस्याधिके वतः । स ताभ्यां पुनर्व्याघ्रो नित्यमध्वमु वर्त्तते ।
 न चान्यदनुपश्यामि येनासौ दुःखभाजनं । इत्युक्तः पुरुषश्रेष्ठस्तदा कृष्णेन धीमता ।
 प्रोवाच वृष्णिशार्ङ्गलमेकमेतदिति प्रभो । कृष्णा तु द्रौपदी कृष्णं नित्यं च सासृयमेकत ।
 प्रतिजग्राह तस्यास्तं प्रलयस्यापि केशिना । मख्युः सखा हृषीकेशः सालादिव धनञ्जयः । ११०३
 तत्र भीमादयस्ते तु कुरवो याजकाश्च ये । रेमः श्रुत्वा विचिचानां धनञ्जयकथां शृभो ।
 तेषां कथयतामेव पुरुषोऽर्जुनसंकथां । उपायाद्वचनं श्रुतो विजयस्य महात्मानः ।
 सोऽभिगम्य कुरुश्रेष्ठं नमस्कृत्य च बुद्धिमान् । उपायातं नरव्याघ्रं फाल्गुनं प्रत्यवेदयत् ।
 तच्छ्रुत्वा नृपतिलास्य हर्षवः प्याकुलेषणः । प्रियाख्याननिमित्तं वै ददौ बद्धधनं तदा ।
 ततो द्वितीयदिवसे महान् शब्दो श्रवद्भूत । आगच्छति नरव्याघ्रे कौरवाणां धुरन्धरे । ११०४
 ततो रेणुः समुद्भूतो त्रिवभौ तस्य वाजिनः । अभितो वर्त्तमानस्य यथोचैः सवसक्तया ।
 तत्र हर्षकरीर्म्भोषो नराणां शृश्रुवेऽर्जुनः । दिव्याऽसि पार्थं कुड्मकी धन्यो राजा युधिष्ठिरः ।
 कोऽन्यो हि पृथिवीं कृत्वा जित्वा हि युधि पार्थिवान् । चारयिष्या इयमेष्टमुपानं ह्येदुतोऽर्जुनान् ।
 ये व्यतीता महात्मानो राजानः सगरादयः । तेषामपीदंश्च कर्षं न कदाचन शुभ्रम् ।

मैतरन्वै करिबन्ति भविका बहुधाभिवाः । धर्मं कुर्वन्कुर्वन्नेह दुष्करं कृतवानपि ।
 इत्येवं वदतां तेषां पुंसां कर्ष्यसुखा निरः । इत्यन् विवेकं धर्मात्मा वास्तुनो बह्वर्षकरं ।
 ततो राजा महाभावाः कृष्णश्च वदुनन्दनः । उत्तरार्द्रं पुरकृत्य तं प्रयुञ्जत्तुष्टदा ।
 सांभवाद्यः पितुः पादौ धर्मराजश्च धीमतः । भीमार्दीक्षापि संपूज्य पत्यैव्यगतं केचनं ।
 तैः समेत्यार्चनसंज्ञं प्रत्यक्षांश्च यथाविधि । विजयाम महाबाहोः सौंदरं कथं च पारगः ।
 इतस्त्रिभुवः काले तु च राजा बभूवाहनः । मातृभ्यां सहितो धीमान् कुर्वन्नेव जगाम च ।
 तत्र वृहान् यथावत् च कुर्वन्त्यांश्च पार्यवान् । अभिवाद्य महाबाहोः सौंदर्यं प्रतिमन्दिनः ।
 प्रक्षिपेत् पितामहाः कुन्वा भवनमुत्तमं ।

२६६
२६७

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीता पर्वणि बभूवाहनानमने ब्रह्मज्ञीनोऽध्यायः ॥ २७ ॥
 ॥ वैश्वानर उवाच ॥ च प्रविश्य महाबाहोः पाण्डवानां निवेदनं । पितामहो मभवन्दत् वाचा परमवस्तुना ।
 ततश्चिवाङ्गदा देवी कौरव्यात्पत्न्याऽपि च । इयां कृष्णाश्च सहिते विनयेनोपकृतः ।
 सुभद्राश्च यथाचार्यं वासान्वाः कुर्व्योऽपि । इदौ कुन्तीपुत्रसंज्ञां रत्नानि विविधानि च ।
 त्रैपदी च सुभद्रा च वासायन्वा यदुक्त्वियः । ऊरुतुष्टव ते देव्यो महाहर्षयनासने ।
 सुजिते स्वयं कुन्वा पार्ष्णं हितकाम्यया । च च राजा महातेजाः पूजितो बभूवाहनः ।
 उत्तरार्द्रं महीपालमपत्ये यथाविधि । युधिष्ठिरश्च राजानं भीमार्दीक्षापि पाण्डवान् ।
 उपगम्य महातेजा विनयेनाभवाद्दयत् । च तैः प्रेम्णा परिवर्तकः पूजितश्च यथाविधि ।
 धनस्यैः ददुर्भूति मीयमाणा महारथाः । तत्रैः च महीपालाः कथं चकमदाधरं ।
 प्रयुञ्जत् स्व गोविन्दं विनयेनोपतन्निवान् । तत्रैः कृष्णो इदौ राज्ञे महार्धमतिपूजितं ।
 रथं चैमपरिष्कारं दिव्यः शयनमुत्तमं । धर्मराजश्च मोमश्च पाण्डवानश्च समौ तथा ।
 इत्युक्तं इत्युक्त् च ते चैनं मनार्थं न्यःसयोजयन् । ततस्तृतीयदिवसे सत्यमद्यात्मनो मुनिः ।
 युधिष्ठिरं समभ्येत्य वाग्मो वचनमब्रवीत् । अस्यप्रवृत्तिं कैमेव यजस्य समो हि ते ।
 मुञ्जन्तौ यज्ञियः प्राप्तस्योदयनीह पाजकाः । चहीनो नाम राजेन्द्र कृतस्योऽवश्यं कल्पितां ।
 बह्वन्वात् काशनाख्यस्य स्वातो बह्वसुवर्षकः । एवमत्र महाराज दक्षिणां विमुक्तां कुह ।
 चित्तं प्रजतु ते राजन् ज्ञाक्षणांश्च कारणं । चीनस्येधामत्र त्वं सम्प्राप्य बह्वदक्षिणान् ।
 ज्ञानिबध्नाकृतं पापं प्रहास्यसि नराधिप । पवित्रं परमज्ञैतत् पावनं ज्ञानमुत्तमं ।
 यदस्येधावभूयं प्राप्स्यसे कुर्वन्न्दन । इत्युक्तः च तु तेजसी व्यायेनामितवृद्धना ।
 दीक्षां विवेकं धर्मात्मा वाग्मिधामस्ये ततः । ततो यज्ञं महाबाहोऽर्वाजिभेधं महाकृतं ।
 बह्वदक्षिणं राजा सम्यकामगुवाप्सितं । तत्र वेदविदो रार्जसुकुः कर्ष्यापि वाःकडाः ।
 परिक्रमन्तः सर्वेऽपि विधिमतं साधुव्रित्तं । न तेषां स्वर्गिकं किञ्चिदायो वाप्यकृतं तथा ।
 कुममुक्तश्च युक्तश्च चकुत्वाच दिग्दर्शनाः । कृत्वा प्रथमं धर्माख्यं यथावद्विजयतयाः ।

२६८
२६९
२७०
२७१
२७२
२७३
२७४
२७५
२७६
२७७
२७८
२७९
२८०

रक्रुसो विधिवद्भ्राजंशैवाभिवरं दिजाः । अभिसूय ततो राजन् सोमं सोमपवसनाः ।
 सवनाऽन्यानुपूर्व्येण चक्रुः शास्त्रानुसारिणः । न तत्र रूपस्य कश्चिद्दरिद्रो बभूव च ॥ ११२
 कुधितो दुःखितो वाऽपि प्राकृतो वाऽपि मानवः । भोजनं भोजनार्थेभ्यो दापयामास ब्रह्मदा ।
 भोमसेनो महातेजाः सततं राजशासनात् । संसारे कुञ्जसाक्षापि सर्वकार्याणि याजकाः ।
 दिवसे दिवसे चक्रुर्धथाशास्त्रानुदर्शनात् । नाचङ्गविदनाद्योत् सदृशस्तत्र धीमताः ।
 मात्रतो नानुपाध्यायो न च बादाविचक्षणः । ततो यूयोक्त्थे प्राप्ते षडैव्यान् भरतवर्षम् ।
 खादिरान् विष्णुसमितांशावतः सर्ववर्षिणः । देवदारुमधौ दौ तु यूयो कुक्षपतेर्षथे । ११२
 श्रेष्ठातकमयश्चैकं याजकाः समकल्पयन् । श्रेभार्यश्चापरान् यूयान् काश्वमान् भरतवर्षम् ।
 स भोमः कारयामास धर्मराजस्य शासनात् । ते वराजन्त राजर्वे काशोभिरपश्चाभिताः ।
 अष्टेन्द्रानुगता देवा यथा सप्तर्षिभिर्हि वि । दृष्टिकाः काश्वनीशाच चवनार्यं कृता ऽभवन् ।
 शुश्रुभे चयनं तत्र दक्षसेव प्रजापतेः । चतुश्चित्यस्य तस्यासीदष्टादशकरात्मकः ।
 स रक्ष्यपथो निषितस्त्रिकोषो गहंशालतिः । ततो निवृत्ताः पञ्चवो यथाशास्त्रं मनीषिभिः । ११३
 तं तं देवं समुद्दिश्य पश्चिञ्च यथाविधि । स्वभाः शास्त्रपठितास्तथा जलचराश्च ये ।
 सर्वान्स्नानभ्ययुञ्जन्ते तत्राग्निचयकर्षणि । यूपेषु निवृता चासीत् पशूनां निवृत्तो तथा ।
 अश्वरत्नोत्तरा यज्ञे कौन्तेयस्य महात्मनः । स यज्ञः शुश्रुभे तस्य बाह्यादेवर्षिषुदुलः ।
 गन्धर्वगणसङ्गीतः प्रमृत्त्योऽप्यरसां गणैः । स किमुत्सवसंकोषं किञ्चरेद्योपशोभितः ।
 सिद्धत्रिप्रनिवासैश्च समन्तादभिसंष्टतः । तस्मिन् सदसि जित्यान्तु व्यासत्रिभ्या दिजवर्षभाः । ११४
 सर्वशास्त्रप्रणेतारः कुञ्जसा यज्ञसंक्षरे । नारदस्य बभूवाच तुमुदस्य महाश्रुतिः ।
 विश्वावसुश्चित्रसेनस्तथाऽन्वे गीतकोविदाः । रमयन्ति स्म तान् विप्रान् यज्ञकर्षान्तरेषु वै ।
 गन्धर्वा गीतकुञ्जसा नृत्येषु च विहारदाः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अमृगीतापर्वणि अश्वमेधे अष्टाशीतोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अपयित्वा पशून् रम्यान् विधिवद्भिजसवसनाः । तं तुरङ्गं यथाशास्त्रमाकलयन् दिजातयः ।

ततः संज्ञाय तुरगं विधिवद्भ्राजकासादा । उपसंवेद्यन् राजसतस्तां द्रुपदात्मजम् । ११५
 कलाभिसिद्धभीराजन् यथाविधि मन्त्रिणी । उद्भृत्य तु वपान्तस्य यथाशास्त्रं दिजातयः ।
 अपयामाश्वरव्या विधिवद्भ्रतरर्षभ । तं वपाधूमगन्धन् धर्मराजः सहानुजैः ।
 उपाजिन्नयथाशास्त्रं सर्वपापापहन्तदा । त्रिष्टान्यङ्गाणि धान्यासंश्लेषाश्च नराधिप ।
 तान्यग्नौ जुहुवुर्ह्रीराः समस्ताः षोडशनिजः । संख्यायैवं तस्य राष्ट्रस्य यज्ञं शकतेजस्यः ।
 व्यासः सत्रियो भगवान् बहूयामास तं नृपं । ततो युधिष्ठिरः प्रादाद्वाङ्मतेभ्यो यथाविधि । ११६
 कोटीः सहस्रं निष्कार्षां व्यासाय तु वसन्धरां । प्रतिगृह्य धरां राजन् व्यासः कथवतीसुनः ।
 अश्ववीह्वरतश्चैध धर्मराजं युधिष्ठिरं । तसुभा भवतस्तेषां संव्यस्य राजवसतम् ।

निष्क्रयो दीयतां मद्यं ब्राह्मणा वि धनार्थिनः । युधिष्ठिरश्च तान् विमान् प्रत्युवाच महामनाः ।
 भ्रातृभिः सहितो धीमाश्विश्च राज्ञां महात्माना । अश्वमेधे महायज्ञे श्रियीं दक्षिणा कृता ।
 अर्जुनेन जिता चेयं अस्मिन्भ्यः प्रापिता मया । वनं प्रवेष्ट्वे विप्राग्वा विभज्यं मदीमिमां । २१५
 चतुर्णां पृथिवीं कृत्वा चातुर्षोचप्रमायतः । नाचमादातुमिच्छामि मद्यसं द्विकल्पनाः ।
 इदं नित्यं मनो विप्रा आहृष्याद्यैव मे वदा । इत्युक्त्वति तस्मिंश्च भ्रातरौ त्रैपदी च वा ।
 एवमेतदिति प्राज्ञस्तदाभूजोमहर्षयः । ततोऽन्तरीक्षे वागासीत् साधु साध्विति भारत ।
 तथैव द्विकल्पानां व्रमतां विभो क्लमः । देपायनस्यैवा कृष्यः पुनरेव युधिष्ठिरं ।
 प्रोवाच मध्ये विप्राणामिदं समूज्यन्मुनिः । इत्येवा भक्ता मद्यं तान्ने प्रतिददास्यह । २१६
 हिरण्यं दीयतामेष्यो ब्राह्मणेष्यो धराऽस्तु ते । ततोऽब्रवीद्वासुदेवो धर्मराजं युधिष्ठिरं ।
 यथाह भगवान् व्यासस्यैवा तं कर्णमर्षिणि । इत्युक्तः स कुर्वन्नेष्टः प्रीतात्मा भ्रातृभिः सह ।
 कोटिकोटोक्तो प्रादात् दक्षिणां विमुखां कृतोः । न करिष्यति तन्नोके कश्चिदन्वो नराधिपः ।
 यत् कृतं कुरुराजेन मरुत्स्थानकुर्वता । प्रतिशृणु तत् तद्दत्तं कृष्यदेपायनो मुनिः ।
 अस्मिन्भ्यः प्रददौ विदांसतुर्णां अमजस्य ते । धरण्या निष्कयं दत्त्वा तद्द्विरण्यं युधिष्ठिरः । २१७
 धृतपापो जितस्वर्गो मुमुदे भ्रातृभिः सह । अस्मिन्भ्यस्तपस्यन्तं सुवर्षनिषयं तदा ।
 व्यभजन् दिवातिभ्यो यथोक्त्यां यथायुक्तं । यज्ञवाटे च यत् किञ्चिद्द्विरण्यं ब्रविभूषणं ।
 तारणानि च यूपोश्च घटाश्चासीद्येष्टकाः । युधिष्ठिराभ्यनुज्ञाताः सधै तद्भुजन् दिवाः ।
 अन्नन्तरं दिजातिभ्यः सन्निया जह्निरे वसु । तथा विट्शुद्रसहास्य तथाऽन्ये चोक्तजातयः ।
 ततस्तो ब्राह्मणाः सर्वे मुदिता जम्पुरास्ययान् । तर्पिता वसुना तेन धर्मराजेन धीमता । २१८
 स्वमंशं भगवान् व्यासः कुन्धे प्रादाद्भि मानतः । प्रददौ तस्य महतो हिरण्यस्य महाश्रुतिः ।
 अश्रुरात् प्रीतिदायन्तं प्राप्य सा प्रीतमानसा । चकार पुण्यकृत्नेन सुमहत् सहास्रः वृषा ।
 गत्वा स्ववभृथे राजा विपाया भ्रातृभिः सह । संभाज्यमानः शृश्रुमे महेन्द्रस्त्रिदशैरिव ।
 पाण्डवाश्च मदीपालैः समेतैरभिसंभृताः । अशोभन् महाराज महासारागणैरिव ।
 राजभ्योऽपि ततः प्रादाद्भ्रानि विविधानि च । गजानम्यानकङ्कारान् स्त्रियो वामांसि काञ्चनं । २१९
 तद्भुजोचमपथ्यन्तं पार्थः पार्थिवमण्डले । विसृजन् शृश्रुमे राजन् यथा वैश्रवणस्यैवा ।
 आनीय च तथा वीरं राजानं बहुवाहनं । प्रदाय विपुलं वित्तं शृहान् प्रास्त्रापयन्तदा ।
 दुःशलायाश्च तं पौत्रं बालकं भरतवर्मनः । क्षराज्येऽथ पितृर्धीमान् क्षसुः प्रीत्या न्ववेदयत् ।
 नृपतीशैव तान् सर्वान् सुविभक्तान् सुपूजितान् । प्रस्त्रापयामास वशी कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
 गोविन्दश्च महात्मानं बलदेवं महाबलं । तथाऽन्यान् कृष्णिशीरंश्च प्रयुवाद्यान् सहस्रजः । २२०
 पूजयित्वा महाराज यथाविधि महाश्रुतिः । भ्रातृभिः सहितो राजा प्रास्त्रापयदरिन्दमः ।
 एवं बभूव यज्ञः स धर्मराजश्च धीमतः । बह्वधनरत्नैः सुरामैरेववागरः ।

वर्षिःपद्मा इदा च च भूवृक्षाजपर्वताः । रथानां कर्मा नक्षी वभूवुर्भरतर्षभ ।
 भक्ष्यं खाण्डवरागाणां क्षिप्रतां भुञ्जतां तथा । पशूनां वक्षताश्चैव नानां ददृशिरि जनाः ।
 मत्तं प्रमत्तमुरितं सुप्रोतयुवतीजनं । वृद्धवृद्धानादेश मेवारममभूत्तदा ।
 दीयतां भुञ्जताश्चेहं दिवाराचमशरितं । तं महेस्त्वववृक्षां वृष्टपुष्टमनसु कं ।
 कथयन्ति स पुरषा नानादेशनिवादिनः । वपिन्तः धनधाराभिः क. नैरेजेरवैसवा ।
 विपात्रा भरतश्रेष्ठः कृतार्थः प्राविशत् पुरं ।

११८

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अश्वमेधकर्मज्ञो जन्मवतीऽध्यायः ॥ ७६ ॥

॥ जन्मेजय उवाच ॥ पितामहस्य मे यज्ञे धर्मराजस्य धीमतः । यदाश्वमेधभूत् क्षिप्रतद्भवान् वक्रुमर्षति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न्युपतां राजर्षीं ल मरदाश्वमेधमुत्तमं । अश्वमेधे मरुः यज्ञे निवृत्ते यदभूत् प्रभो ।

११९

तर्पितेषु दिजाग्नेषु श्रुतिसम्भ्रिगन्तुषु । दीनान्महपथे वाऽपि तदा भरतवत्तम ।

सुव्यमाथे मरुदादे निरु सन्धासु भारत । यतस्तु पुण्यवर्षेषु धर्मराजस्य मूर्धनि ।

क्षीनाश्वस्य मकुलो रक्ष्यपार्थसदानथ । वस्त्रानियमं नादममुच्चरसुधधिप ।

सकृदुत्सृज्य तं नाहं चाभयानो मृगद्विजान् । मानुषं वचनं प्राह धृष्टो तिलवचो महान् ।

सक्रुप्रखेन वो नाथं यज्ञसुखो नराधिपाः । उच्छृणुतेभ्यं दान्त्वस्य कुर्वेचनिवादिनः ।

११९

तस्य तदचनं श्रुत्वा मकुलस्य विश्राम्यते । विश्रयं परमं जगुः सन्त्ये ते प्राण्युष्यभाः ।

ततः समेत्य मकुलं पथंश्चकन्त ते दिजाः । सुतस्त्वं समनुप्राप्तो यज्ञं साधुसमागमं ।

किं वक्तं परमं तुभ्यं किं मुतं किं पराद्यक्षं । कथं भवन्तं विद्याम वो नो यज्ञं विगर्भे ।

अविलुप्यागमं कृत्स्नं विविधैर्यज्ञैः कृतं । ययाममं यथान्वायं कर्त्तव्यस्य तथा कृतं ।

पूजार्हाः पूजिताश्चात्र विधिवत् प्राण्यदर्शनात् । मन्त्रः कृतिस्तस्य सिद्धं तं देयममत्सरं ।

१२०

तुष्टा दिजातयज्ञात्र दानेभ्यंश्चविधेरपि । अन्निसास्य सुयुक्तेन श्राद्धैर्यापि पितामहः ।

पालनेन विशस्तुष्टाः कामैस्तुष्टा वरस्त्रिभः । अनुकीर्षिसाया इष्टा दानश्रेयैः प्रयज्जनाः ।

ज्ञातिसम्भ्रिगस्तुष्टाः श्रौचेन च नृपस्य नः । देवा इविर्मिः पुण्यैश्च रचयेः प्ररथामताः ।

यदत्र तथ्यं तद्गृहि सत्यं सत्यं दिजातिषु । यथाशुः यथादृष्टं शृष्टो प्राण्यण्काम्बया ।

अद्वैतवाक्यः प्राण्यस्यं दिथ्यं रूपं विभर्षि च । समागतस्य विप्रैस्त्वं तद्भवान् वक्रुमर्षति ।

१२०

इति पृष्टो दिवैसैः स प्रहसस्यकुलोऽब्रवीत् । नेवा मृषा मया वाको प्रोक्ता दपैव वा दिजाः ।

यन्मयोक्तमिदं वाक्यं दुःशाभिज्ञायुपश्रुतं । सक्रुप्रखेन वो नाथं यज्ञसुखो दिजर्वभाः ।

इत्यवश्यं मथैतदो वक्तव्यं दिवसन्तमाः । शृणुताम्ब्रममनसः श्रवतो मे यथातथं ।

अनुभूतस्य दृष्टस्य यन्मयाऽकृतमुत्तमं । उच्छृणुतेभ्यं दान्त्वस्य कुर्वेचनिवादिनः ।

स्वर्गं येन दिजाः प्राप्तः सभार्यः सद्यतसुतः । यथा चार्द्धं शरीरस्य ममेदं काङ्क्षनोक्तं ।

१२०

॥ मकुल उवाच ॥ इत्थं वो वर्त्तयिष्यामि दानस्य फलमुत्तमं । न्यायसन्धस्य सुखास्य विप्रदत्तस्य तद्विजाः ।

धर्मवेचे कुरुवेचे धर्मोर्ध्वोऽभिर्हते । उच्छृण्वन्निर्दिजः कश्चित् कपोतिरभवत्तदा ।
 सभार्यः सह पुत्रेण सञ्चरन्तपसि स्थितः । बभूव शुक्रवृत्तः स धर्मोत्सा मिषतेन्द्रियः ।
 षष्ठे काले सदा विप्रो भुङ्क्ते तैः सह मुजनः । षष्ठे काले कदाचित् तस्याहारो न विद्यते ।
 भुङ्क्ते ऽन्यस्मिन् कदाचित् स षष्ठे काले द्विजोत्तमः । कदाचिद्दुर्बिणसस्य दुर्भिक्षे मति दानणे । १०११
 नाविद्यत तदा विप्राः सञ्चरन्तसिबोधत । शीघ्रोपधिममावेने इत्यहो नो ऽभवत्तदा ।
 काले कालेऽस्य सम्प्राप्ति नैव विद्येत भोजनं । क्षुधापरिगताः सर्वे प्रातिष्ठन्त तदा तु ते ।
 उच्छृङ्खलादा शुक्रवृत्तपसे मध्यं तपसि भास्करे । उष्णानस्य क्षुधानस्य स विप्रस्तपसि स्थितः ।
 उच्छ्रमप्राप्तवानेव ब्राह्मणः क्षुक्षुमास्थितः । स तथैव क्षुधाविष्टः सार्द्धं परिजनेन च ।
 क्षपयामास तं कालं क्षुक्षुप्राणो द्विजोत्तमः । अथ षष्ठे गते काले यवप्रक्षमपाञ्चयत् । १०१२
 यवप्रस्थन्तु ते सकूनकुर्वन्त तपस्विनः । क्षतजप्याङ्गिकसो तु ऊत्सा चाग्निं ययाविधि ।
 कुडवं कुडवं सर्वे व्यभजन्त तपस्विनः । अथागच्छद्भिजः कश्चिदतियिभुञ्जतां तदा ।
 ते तं दृष्ट्वाऽतिरियं प्राप्तं प्रष्टुमनमो ऽभवन् । ते ऽभिवाच मुखप्रभं दृष्ट्वा तमतिरियं तदा ।
 विशुद्धमननो दान्ताः अद्भुतमममन्विताः । अनसूयवो जिनक्रोधाः साधवो वीतमन्त्राः ।
 त्यक्तमानमदक्रोधा धर्मज्ञा द्विजमन्तमाः । सब्रह्मचर्यं गोचरन्ते तस्याख्यात्वा परस्परं । १०१३
 कुटीं प्रवेशयामासुः क्षुधानमतिरियं तदा । इदमर्थं च पाद्यञ्च वृषी चैयं तवानव ।
 शुचयः सक्रवक्षेमं नियमोऽपार्जिताः प्रभो । प्रतिशृङ्खल्व भद्रन्ते मया दत्ता द्विजर्वभ ।
 इत्युक्तः प्रतिशृङ्खाय भक्तानां कुडवं द्विजः । भक्षयामास राजेन्द्र न च तुष्टिं जगाम सः ।
 स उच्छृण्वन्निस्तं प्रेक्ष्य क्षुधापरिगतं द्विजः । आहारश्चिन्तयामास कथं तुष्टो भवेदिति ।
 तस्य भार्याऽब्रवीदाक्यं मद्भगो दीयतामिति । गच्छत्वेष यथाकामं परितुष्टो द्विजोत्तमः । १०१४
 इति ब्रुवन्ती तां सार्धो भार्या स द्विजमन्तमः । क्षुधापरिगतं ज्ञात्वा तान् सक्रुवाभ्यनन्दत ।
 आत्मानुमानतो विद्वान् स तु विप्रर्षभस्तदा । जानन् वृद्धां क्षुधानां च आत्मां स्वानां तपस्विनीं ।
 त्वगस्विभूतां वेपन्तीं ततो भार्यामुवाच ह । अपि कीटपतङ्गानां मृगाणाञ्चैव शोभने ।
 स्थितो रक्ष्याश्च पोष्याश्च न त्वेवं वक्तुमर्हसि । अनुकम्पया नरः पत्न्या पुष्टो रचिन एव सः ।
 धर्मकामार्यकार्याणि शुश्रूषा कुलमन्ततिः । दारिविधीनो धर्मस्य पितृणामात्मनस्तथा । १०१५
 न वेत्ति कर्षतो भार्यारक्षणे योऽक्षमः पुमान् । अयशो महदाप्नोति नरकाञ्चैव गच्छति ।
 प्रपतेद्यशसो दीप्तात् स च लोकात्त्र चाप्नुयात् । इत्युक्त्वा सा ततः प्राह धर्मार्थो नौ समौ द्विजः ।
 सक्रुप्रस्थचतुर्भागं मृशालेभं प्रसीद मे । सत्यं रतिस्य धर्मस्य स्वर्गस्य गुणनिर्जितः ।
 स्त्रीणां पतिममाधानं काङ्क्षितञ्च द्विजर्वभ । षडुर्वातुः पितुर्वीजं दैवते परमं पतिः ।
 भर्तुः प्रसादास्त्रागीषां रतिपुत्रफलं तथा । पालनाद्द्वि पतिस्त्वं मे भर्ताऽऽसि भरणः च मे । १०१६
 पुत्रप्रदानः इददत्तास्मात् सकूनं प्रषच्छ मे । जरापरिगतो वृद्धः क्षुधानो दुर्बलो मृगं ।

उपवासपरिश्रान्तो यदा त्वमपि कर्षितः । इत्युक्तः स तथा सकृन् प्रष्टुं धीर्न वषोऽभवत् ।
द्विज सकृन्निमान् भूयः प्रतिगृह्णोष्य सत्तम । स तान् प्रष्टुं च भुक्त्वा च न तुष्टिमगमद्विजः ।
तमुच्छ्वत्तिरालक्ष्य तन्निश्चिन्तापरोऽभवत् ।

॥ पुत्र उवाच ॥ सकृन्निमान् प्रष्टुं च देहि विप्राय सत्तम । इत्येव सुकृतं मन्ये तस्मादेतन् करोम्यहं ।
भवान् हि परिपाश्या मे सर्वदैव प्रयत्नतः । साधूनां काङ्क्षितं यस्मात् पितुर्दृष्टं पापनम् ।
पुत्रार्थो विहितो ह्येष वार्द्धके परिपाश्रवं । श्रुतिरेवा हि विप्रर्षे चिपु लोकेषु श्रावतो ।
प्राणधारणमात्रेण प्रसवं कर्तुं तपस्वया । प्राणो हि परमो धर्मः क्लिप्तो देहेषु देहिनाम् ।
॥ पितावाच ॥ अपि वर्धसहस्री त्वं बाल एव भवो मम । उत्पाद्य पुत्रं हि पिता कृतकृत्यो भवेत्सुतात् ।
बालानां कुटिलवती जानास्येतदहं प्रभो । दृष्ट्वाऽहं धारयिष्यामि त्वं बली भव पुत्रक ।
जीर्णेन वयसा पुत्र न मां कुदाधतेऽपि च । दीर्घकाले तपस्तप्तं न मे मरणतो भयं ।

॥ पुत्र उवाच ॥ अपत्यमस्मि ते पुत्रस्त्राणान् पुत्र इति श्रुतिः । आत्मा पुत्रः स्वतस्तन्नात्मा ह्यात्मानमिहात्मनाम् ।

॥ पितावाच ॥ रूपेण सदृशस्त्वं मे शीलेन च दमेन च । परीक्षितस्य वज्रधः सकृन्नादपि ते सुत ।
इत्युक्त्वादाय तान् सकृन् प्रीताः क्वा द्विजसत्तमः । प्रहसन्निव विप्राय स तस्मै प्रददौ तदा ।
भुक्त्वा तानपि सकृन् स नैव तुष्टो बभूव ह । उच्छ्वत्तिस्तु धर्मात्मा शीघ्रामनुजगाम ह ।
तं वै बभूवः स्थिता साध्वी ब्राह्मणप्रियकाश्रया । सकृन्नादाय संहृष्टा शशुरे वाक्यमब्रवीत् ।
मन्तानात्तव मन्तानं मम विप्र भविष्यति । सकृन्निमान्निधये गृह्णीता संप्रयच्छ मे ।
तव प्रसादाच्चिच्छन्ता मम लोकाः किलाक्षयाः । पौत्रेण तान् प्राप्नोति यत्र मत्वा न श्रावति ।
धर्माद्यां हि यया त्रेता वक्रस्येता तथैव च । तथैव पुरुषैः प्राणां स्वर्गस्येता किलाक्षयः ।
पितृन् चण्णास्तारयति पुत्र इत्यनुशुश्रुम । पुत्रपौत्रैश्च निधनं साधुनाकानुश्रुते ।

॥ शशुर उवाच ॥ वातातपविशीर्षाङ्गी त्वां विवर्षा निरोक्ष्य वै । कर्षितां सुव्रताचारं लुधादिह लक्ष्मिणी ।
कथं सकृन् यद्दोष्यामि भूत्वा धर्मोपघातकः । कश्चाण्टनं कश्चापि नैवं त्वं वक्रमर्हसि ।
घटे काले व्रतवतीं शौचशौचतपोऽन्वितां । कच्छ्वत्तिं निराहारं द्रक्ष्यामि त्वां कथं शुभे ।
बाला लुधानां नारी च रक्ष्या त्वं सततं मया । उपवासपरिश्रान्ता त्वं हि वाऽभवन्दिनी ।
॥ शशुर उवाच ॥ गुरोर्धर्मं गुरुस्त्वं वै यतो देवदेवतं । देवानिदेवस्तस्मात्त्वं सकृन्नादत्स्व मे प्रभो ।
देहः प्राणाय धर्मस्य शुश्रूवार्थमिदं गुरोः । तव विप्र प्रसादेन लोकान् प्रास्यामहे शुभान् ।
अवेक्ष्या दति क्त्वाऽहं दृढभक्तेति वा द्विज । चिन्त्या ममर्थमिति वा सकृन्नादात्सुमर्हसि ।

॥ शशुर उवाच ॥ अनेन नित्यं साध्वी त्वं शीघ्रवृत्तेन शोभसे । यत्त्वं धर्मो व्रतोपिता गुरुवृत्तिमवेक्षसे ।
तस्मात् सकृन् यद्दोष्यामि बभूव नार्हसि वक्ष्यते । गणयित्वा महाभागे त्वं हि धर्मभृतां वरे ।
इत्युक्त्वा तानुपादाय सकृन् प्रादाद्विजातये । ततस्तुष्टोऽभवद्विप्रसस्य साधोर्षोहात्मनः ।
प्रीताः क्वा स तु तं वाक्यमिदमाह द्विजर्षभं । वास्यो तदा द्विजश्रेष्ठो धर्मः पुरुषविपदः ।

शुद्धेन तव दानेन न्यायोदानेन धर्म्यतः । यथाशक्ति विष्टुष्टेन प्रीतोऽस्मि दिवसतम ।
 अंशं दानं घृयते ते स्वर्गे स्वर्गनिवासिभिः । गगनात् पुण्यवर्षस्य पश्येदं पतितं भुवि ।
 सुरार्थदेवगन्धर्वा ये च देवपुत्रः पराः । मृगन्तो देवदूताश्च क्षिता दानेन विक्षिताः ।
 ब्रह्मवर्षो विमानस्य ब्रह्मलोकचराश्च ये । काङ्क्षन्तो दर्शनं तुभ्यं दिवं ब्रज दिवसतम ।
 पितृलोकगताः सर्वे तारिताः पितरश्च यथा । अनागताश्च बहवः भुवःशनि युगाब्जुन ।
 ब्रह्मचर्येण दानेन यज्ञेन तपसा तथा । अमरुरेण धर्मैव तस्माद्भुक् दिवं दिव ।
 अद्भुया परया यस्त्वं तपश्चरसि मुप्रत । तस्माद्देवाश्च दानेन प्रीता ब्राह्मणसतम ।
 सर्वमेतद्भिः यस्मान्ने दानं शुद्धेन चेतसा । शङ्ककाले ततः स्वर्गे विजिनः कस्यणा त्वया ।
 लुधा निर्मुदति प्रज्ञां धर्म्युद्भिः व्योहति । दुधापिग्गतज्ञानो धृतिं त्यजति चैव ह ।
 बुभुक्षां जयते यस्तु स स्वर्गं जयते भुवं । यदा दानवृष्टिः स्यादे तदा धर्मो न लीडति ।
 अमवेत्य मुतस्तेहं कलत्रस्तेहमेव च । धर्ममेव गुणं ज्ञात्वा दृष्ट्वा न गणित्वा त्वया ।
 द्रव्यागमो मृणां सुक्ष्मः पात्रे दानं ततः परं । कास्यः परमरो दानात् अद्भुतैव ततः परा ।
 स्वर्गदारं मुसूक्ष्मं हि मरुतोहास्य दृश्यते । स्वर्गमलं लोभवीजं रागगुप्तं दुरासदं ।
 तन्नु पश्यन्ति पुरुषा जितक्रोधा जितक्रियाः । ब्राह्मणास्तपसा युक्ता यथाशक्तिप्रदायिनः ।
 महस्त्रशक्तियु शतं व्रतव्रतैर्होत्रापि च । दद्यादपश्य यः ब्रह्म्या सर्वे तुष्टकलाः स्मृताः ।
 रन्ति देवा हि नृपतिरपः प्रादादकिस्रतः । शुद्धेन मनसा विप्र नःकष्टं हतो गतः ।
 न धर्मः प्रीयते तात दानैर्हैतैर्थाहाफलैः । न्यायकर्मैर्यथा सूक्ष्मैः अद्रापतैः स तुष्यति ।
 गोप्रदानमहस्त्राणि दिजेभ्यो ऽदाशृगो नृपः । एकां दत्त्वा स पारश्यां नरकं समपद्यत ।
 आत्मसंभ्रमप्रदानेन भिविरोशोनरो नृपः । प्राण्य पुण्यकृतान् लोकान् मेःदते दिवि सुजनः ।
 विभवा न नृनां पुण्यं स्वब्रह्मणा स्मर्यन्तं सतां । न यज्ञींस्वविधैर्विप्र यथा न्यायेन मस्मिन्तैः ।
 क्रोधादानफलं हन्ति लोभात् स्वर्गं न गच्छति । न्यायवृत्तिर्हि तपसा दानवित् स्वर्गमश्नुते ।
 न राजसृष्टैर्धर्म्युक्तिभिरिष्टा विपुलदक्षिणैः । न चाश्वमेधैर्धर्म्युक्तिभिः फलं सममिदं तव ।
 सकृत्प्रस्थेन विजितो ब्रह्मलोकस्त्वयाऽख्यतः । विरजेः ब्रह्मसदनं गच्छ विप्र यथासुखं ।
 सर्वेषां वै दिजभ्रेष्ठ दिव्यं यः समुपस्थितं । आरिः हत यथाकामं धर्मैःऽस्मि दिव्य पश्य मां ।
 तारिता हि त्वया देहे लोकैर्कीर्तिः श्लिरा च ते । सभायः महपुण्यस्य मखुयस्य दिवं ब्रज ।
 इत्युक्त्वाक्ये धर्मं तु यानमारुह्य स दिजः । सदारः समुत्तथैव मखुयस्य दिवं गतः ।
 तस्मिन् विधे गते स्वर्गं समुत्त मखुये तदा । भार्याचतुर्थे धर्म्ये ततोऽहं निःसृता विष्वात् ।
 ततस्तु सकृन्नेन क्रदेन मल्लस्य च । दिव्यपुण्यविमर्हाश्च साधोर्हानलवैश्च तैः ।
 विप्रस्य तपसा तस्य शिरो मे काङ्क्षनीकृतं । तस्य सत्याभिमन्वस्य सकृदानेन चैव ह ।
 शरीराद्भुञ्ज मे विप्राः ज्ञातकृत्स्नमयं कृतं । पश्यतेमं भुविपुत्रं तपसा तस्य धीमतः ।

२१०५

२१०६

२१०७

२१०८

२१०९

२११०

कथमेवंविधं स्यादै पार्श्वान्बदिति द्विजाः । तपोवनानि चक्राश्च हृष्टा ऽभ्येति पुनः पुनः ।
 पद्मं लहमिमं श्रुत्वा कुरुराजस्य धीमतः । आश्रया परया प्राप्नो न चाहं काञ्चनोक्ततः ।
 ततो मयोक्तं तदाक्यं प्रहस्य ब्राह्मणधर्माः । सकृत्प्रक्षेप यज्ञोऽहं सन्धितो नेति सन्धया ।
 सकृत्प्रखलवैशैर्हि तदाऽहं काञ्चनोक्ततः । न हि यज्ञो महानिष सदृशसौम्यतो मम ।
 इत्युक्त्वा मकुलः सर्वान् यज्ञे द्विजवरांसदा । जगामार्द्धमे तेषां विप्रासो च यदुर्द्वहान् ।

१८२

॥ वैशम्पयन उवाच ॥ एतत्ते सर्वमःस्त्वानं मया परंपरञ्चय । यदासुर्यमभूत्तत्र वाजिमेधे महाकृतौ ।

न विस्मयस्ते नृपते यज्ञे कार्यः कथञ्चन । अपिकोटिसहस्राणि तपोभिर्भ्ये दिवं गताः ।
 अद्रोहः सर्वभूतेषु सन्तोषः श्रीलमाज्जवं । तपो दमश्च सत्यञ्च प्रदानश्चेति वक्षितं ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमधिके पर्वणि अष्टमीतापर्वणि मकुलाख्यानं नवतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

। जनमेजय उवाच ॥ यज्ञे सक्ता नृपतयस्तपःसक्ता महर्षयः । शान्तिव्यवस्थिता विराः श्रमो दम इति श्रमो ।

तस्माद्यज्ञफलैस्तुल्यं न किञ्चिदिह दृश्यते । इति मे वर्तते बुद्धिस्तथा चैतदपञ्चयं ।

यज्ञैरिष्टा तु बहवो राजानो द्विजसत्तम । इह कीर्त्तिं परां प्राप्य प्रेत्य स्वर्गमवाप्नुयुः ।

देवराजः । हस्ताचः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः । देवराज्यं महातेजाः प्राप्तवानस्त्विहं विभुः ।

यदा युधिष्ठिरो राजा भीमःस्त्रुणपुरःसरः । सदृशो देवराजेन सहस्रह्य विक्रमेण च ।

अथ कस्मात् म नकुलो गर्हयामास तं क्रतुं । आश्रमेधं महायज्ञं राजास्तस्य महात्मनः ।

१८३

॥ वैशम्पयान उवाच ॥ यज्ञस्य विधिमग्यं वै फलञ्चापि नराधिप । मदतः शृणु मे राजन् यथावदिह भारत ।

पुरा शक्यस्य यगतः सर्वे ऊचुर्धर्षयः । अत्रित्तु कर्मव्यपेषु विनते यज्ञकर्षणि ।

ह्ययमने तथा वक्रैः हात्रे गुणममन्विते । देवेष्वाह्वयमनेषु स्मितेषु परमर्षिषु ।

सुप्रतीतैस्त्रया विप्रैः स्वागमैः सुस्वर्गैर्नृप । अत्रानैस्यापि लघुभिरध्वर्यैरुपमैस्तथा ।

आलम्बममपे तस्मिन् गृहीनेषु पशुख्ये । महर्षयो महाराज बभूवुः कृपयाऽन्विताः ।

१८४

ततो दीनान् पशून् दृष्ट्वा अश्रयस्ते तपोधनः । ऊचुः शकं समागत्य नायं यज्ञविधिः शृणुः ।

अपरिज्ञानमेतत्ते महान्तं धर्ममिच्छतः । न हि यज्ञे पशुगणा विधिदृष्टा पुरन्दर ।

धर्मोपघातकस्त्वय ममारम्भतत्र प्रो । नायं धर्मोऽत्रो यज्ञो न हिमा धर्म उच्यते ।

आगमैर्नैव ते यज्ञं कुर्वन्तु यदि चेच्छसि । विधिदृष्टेन यज्ञेन धर्मस्ते सुमहान् भवेत् ।

यज्ञ वीजैः सहस्र च चित्रपपरमार्थितैः । एव धर्मो महान् शक महागुणफलोदयः ।

१८५

शतक्रतुस्तु तदाक्यमृषिमिन्वत्त्वदर्शिभिः । उक्तं न प्रतिजयाच्च मानःस्मोहवशं मतः ।

तेषां त्रिवादः सुमहान् शकयज्ञे तपस्विनां । जङ्गमैः स्वःवरैस्त्र्योऽपि यष्टव्यमिति भारत ।

ते तु खिन्ना विवादेन अश्रयन्तत्त्वदर्शिनः । तदा मन्वाय शक्रेण पप्र ऋतुर्नृपतिं वम् ।

महाभाग कथं यज्ञेस्वागमो नृपसत्तम । यष्टव्यं पशुभिर्धर्मैश्चैरयो वीजैरथैरिति ।

तच्छ्रुत्वा तु वसुदेवामतिचार्यं बलाबलं । ययोपनोर्नैर्धृष्टव्यमिति प्रोवाच पार्श्विवः ।

१८६

एवमुक्त्वा न नृपतिः प्रविवेक रसातलं । उक्त्वाऽथ वितथं प्रकं चेदीनामीश्वरः प्रभुः ।
 तस्मान्न वाच्यं श्लेकेन वज्रश्रेणापि संशये । प्रजापतिमवाहाय क्षत्रक्षुवमृते प्रभुं ।
 तेन दत्तानि दानानि पापेनाहुदुबुद्धिना । तानि सर्वान्छानादृत्य नक्षत्रिण विपुस्तान्यपि
 तस्याधर्मप्रवृत्तस्य हिंसकस्य दुरात्मनः । दानेन कीर्तिर्भवति न प्रेम्नेह च दुर्बलेः ।
 अन्यायोपगतं द्रव्यमभीष्टं यो क्षयच्छिनः । धर्माभिन्नहृदी यत्नं न च धर्मफलं लभेत् । १८३१
 धर्मवैतसिको यस्तु पापात्मा कुबचाधमः । ददाति दानं विप्रेभ्यो लोकविद्याकारणं ।
 पापेन कर्मणा विप्रो धनं प्राप्य निरशुभः । रागमोहान्वितः सोऽन्ने कल्पुषां गतिमश्नुते ।
 अपि सञ्चयबुद्धिर्हि सोममोहवज्रकृतः । उद्वेजयति भूतानि पापेनाहुदुबुद्धिना ।
 एवं लब्धा धनं मोहाद्यो हि दद्याद्यजेत वा । न तस्य च फलं प्रेत्य भुङ्क्ते पापधनान्मान् ।
 उच्छं मूलं फलं श्राकमुदपाचं तपोधनाः । दानं विभवतो दत्त्वा नराः स्वर्गानि धार्मिकाः । १८३२
 एष धर्मा महायोगो दानं भूतदया तथा । ब्रह्मचर्यं तथा सत्यमनुकामो धृतिः क्षमा ।
 सनातनस्य धर्मस्य मूलमेतत् सनातनं । श्रूयन्ते हि पुरातत्ता विश्वामिवादयो नृपाः ।
 विश्वामित्रोऽभितथैव जनकस्य महीपतिः । कश्चिन्नेमोर्द्विभेनौ च सिन्धुदीपस्य पार्थिवः ।
 एते चान्ये च बहवः सिद्धिं परमिकां गताः । नृपाः कत्येस्य दानैश्च न्यायसन्धैस्त्वयोधनाः ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा ये चाप्रिताक्षपः । दानधर्माग्निना मुहुक्षे स्वर्गं चानि भारत । १८३३
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधीपर्वणि एकमवतोऽध्यायः ॥ ६१ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ धर्मागतेन त्यागेन भगवन् स्वर्गमस्ति चेत् । एतस्य सर्वमाचक्षु कुशलो ह्यपि भावितं ।
 तस्याऽऽकृत्तेर्यदृत्तं मनुदानं फलं महत् । कथितस्तु मम ब्रह्मसायमेतदपञ्चयं ।
 कथं हि सर्वयज्ञेषु निश्चयः परमो भवेत् । एतदर्हसि मे वक्तुं निश्चिन्नेन दिजर्षभ ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अवाप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । अगच्छस्य महायज्ञे पुरातत्तमरिन्दम ।
 पुराऽगस्त्यो महतिजा दीक्षां द्वादशवापिकीं । प्रविवेक महाराज सर्वभूतहिते रतः । १८३४
 अत्राग्निकन्या होतार आसन मचे महात्मनः । मृषाहाराः फलाहाराः मांसकुडा मरीचिपाः ।
 परिघृष्टिका वैद्यभिकास्त्रप्रस्थासास्त्रयैश्च । यतयो भिक्षवस्याच सभुवः पर्यवस्थिताः ।
 सर्वे प्रत्यक्षधर्माणां जितक्रोधा जितेन्द्रियाः । दमे स्थितास्य सर्वे ते हिंसादम्भविवर्जिताः ।
 वृत्ते मुहुर्ह्यस्विता नित्यमिन्द्रियैश्चाप्यबाधिताः । उवातिहन्त ते यज्ञं यजन्तस्ते महर्षयः ।
 यथाशक्त्वा भगवता तदन्नं समुपार्जितं । तस्मिन् मचे तु यदृत्तं यद्योग्यञ्च तदाऽभवत् । १८३५
 तथा ह्यनेकैर्भुजिर्भर्षकान्तः कतवः कृताः । एवंविधे त्वगच्छस्य वर्त्तमाने तथाऽध्वरे ।
 न वर्षे चहस्तासकदा भरतसत्तम । ततः कर्मान्तरे राजन्प्रगद्यस्य महात्मनः ।
 कथेयमभिनिरृष्टां मुनीनां भावितात्मनां । अगच्छो यजमानोऽसौ ददात्यथं विमत्सरः ।
 न च वर्षति पर्जन्यः कृत्स्नस्य भविष्यति । यजन्नेदं महदिप्रा मुनेर्द्वादशवार्षिकं ।

न वर्षिष्यति देवस्य वर्षास्त्रेतां नि दादन्न । एतद्भवन्तः सञ्चिन्वन् महर्षेरस्य धीमतः ।
 अगस्त्यस्यातितपसः कर्त्तुमर्हन्त्यनुपहं । इत्येवमुक्ते वचने ततोऽगस्त्यः प्रतापवान् ।
 प्रोवाच वार्क्य स तदा प्रसाद्य त्रिरसा मुनीन् । यदि द्वादशवर्षाणि न वर्षिष्यति वासवः ।
 चिन्तायज्ञं करिष्यामि विधिरेव सनातनः । यदि द्वादशवर्षाणि न वर्षिष्यति वासवः ।
 स्यज्ञयज्ञं करिष्यामि विधिरेव सनातनः । यदि द्वादशवर्षाणि न वर्षिष्यति वासवः ।
 व्यायामेनाहरिष्यामि यज्ञानन्यान्तिष्ठतान् । वीजयज्ञो मयाऽयं वै बहुवर्षसमाहितः ।
 वीजैर्हितं करिष्यामि नात्र विज्ञो भविष्यति । नेदं ज्ञानं वृथा कर्त्तुमम सचं कथञ्चन ।
 वर्षिष्यतीह वा देवो न वा देवो भविष्यति । अथवाऽभ्यर्चयामिन्द्रो न करिष्यति कामतः ।
 स्वयमिन्द्रो भविष्यामि जीवयिष्यामि च प्रजाः । यो अदाहारजातस्य स तथैव भविष्यति ।
 विशेषश्चैव कर्त्ताऽऽसि पुनः पुनरतीव हि । अथेह स्वर्णमन्त्रेण यथान्यदसु किञ्चन ।
 त्रिषु लोकेषु यथासि तदिहागम्यतां स्वयं । दिव्यास्त्रास्परसां महा गन्धर्वांस्य सकिञ्चराः ।
 विश्वावसुश्च ये सान्ये तेऽप्युपासन्तु मे मखं । उत्तरेभ्यः कुहभ्यस्य यत्किञ्चिदसु विद्यते ।
 सर्व्वं तदिह यज्ञेषु स्वयमेवोपतिष्ठतु । स्वर्गः स्वर्गसदस्यैव धर्मस्य स्वयमेव तु ।
 इत्युक्ते सर्व्वमेवैतद्भवन्तपसा मुनेः । तस्य दीप्ताग्निमनसस्त्वमस्त्वस्यातितेजसः ।
 ततस्त मुनयो हृष्टा ददृशुस्तपसा बले । विस्मिता वचनं प्राञ्जलिदं सर्व्वं महार्थवत् ।
 ॥ अथय ऊचुः ॥ प्रीताः स्मन्तव वाक्येन न निष्काम तपोव्ययं । तैरेव यज्ञैस्तृष्टाः स्म न्यायेन स्त्वामहे वयं ।
 यज्ञं दीक्षां तथा होमान् यथान्यस्मृगयामहे । न्यायेनोपास्मिताहाराः स्वकर्माभिरता वयं ।
 वेदांश्च ब्रह्मचर्येण न्यायतः प्रार्थयामहे । न्यायेनोत्तरकालस्य गृहेभ्यो निःसृता वयं ।
 धर्मदृष्टैर्विधिदारैस्तपस्तप्यामहे वयं । भवतः सत्यगिष्टा तु बुद्धिर्हिमाविवर्जिता ।
 एतामहिंसां यज्ञेषु ब्रूयास्व सततं प्रभो । प्रीतास्ततो भविष्यामो वयन्तु दिजसन्तम ।
 विमर्जिताः समप्रीा च सत्त्वादस्माद्गुणामहे । तथा कथयतां तेषां देवराजः पुरन्दरः ।
 बवर्षं सुमहतिजा दृष्ट्वा तस्य तपोबलं । आसमाप्तिश्च यज्ञस्य तस्यामितपराक्रमः ।
 निकामवर्जं पर्जन्या बभूव जनमेजय । प्रसादयामास च तमगस्त्यं चिदशेषरः ।
 स्वयमभ्येत्य राजर्षे पुरस्कृत्य वृहस्पतिं । ततो यज्ञसमाप्तौ तान् विससर्ज महामुनीन् ।
 अगस्त्यः परमप्रीतः पूजयित्वा यथाविधि ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कोऽसौ नकुलरूपेण त्रिरसा काश्चनेन वै । प्राह मानुषवदाचभेतत् पृष्टो वदस्व मे । १००१

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतत् पूर्वं न पृष्टोऽहं न चास्माभिः प्रभाषितं । श्रूयतां नकुलो योऽसौ यथा वाक् तस्य मामुषो ।

आहुं सङ्कल्पयामास जमदग्निः पुरा किल । होमधेनुस्तमागाथ स्वयमेव दुरोहतां ।

तत्पथः स्थापयामास नवे भास्ते दृढे शुचौ । तत्र क्रोधस्वरूपेण पिठरं धर्मं आविष्टत् ।

जिह्वासुस्तमृषिञ्चेष्टं किं कुर्याद्विप्रिये कृते । इति सञ्चिन्वन् धर्मः स धर्षयामास तत् पथः ।

तमाज्ञाय मुनिः क्रोधं नैवास्त्रं च युकोप च । य तु क्रोधस्ततो राजन् ब्राह्मणो मूर्खिमाश्रितः ।
जिते तस्मिन् भृगुश्रेष्ठमभ्यभाषदमर्थकः । जितोऽस्मीति भृगुश्रेष्ठ भृगवो ह्यतिरोवषाः ।
लोके सिध्याप्रवादोऽयं यत्प्रयाऽस्मि विनिर्जितः । वशे क्षितोऽहं तव्यथ कर्मावति महात्मनि ।
विभेमि तपसः साधो प्रसादं कुन् मे प्रभो ।

॥ जमदग्निर्वाच ॥ साक्षाद्दृष्टोऽसि मे क्रोधं गच्छ मे विगतधरः । न तया उपकृतं मीघं न च मे मन्दुरसि वै ।
यान् समुद्दिश्य सकल्पः पशसोऽस्मि कृतो मया । पितरस्य महाभागस्येभ्यो बुधस्य गम्यतां ।
इत्युक्त्वा जातसम्पत्सकचैवात्तरधीयत । पितृकामभिवृत्ताय सकुलत्वमुपागतः ।
स तान् प्रसादयामास ब्राह्मणान्तो भवेदिति । तैश्चाप्युक्तः क्षिपन् धर्मं ब्राह्मणान्मवास्त्रसि ।
तैश्चोक्तो यज्ञियान् देवान् धर्मोत्तरस्यं तथैव च । जुगुप्समानो धावन् स तं वशं समुपासदत् ।
धर्मपुत्रमया क्षिय सकृप्रश्नेन तेन सः । मुक्तः ब्राह्मणतः क्रोधो धर्मो ह्यासीद्युधिष्ठिरः ।
एवमेतत्तदा वृत्तं यज्ञे तस्य महात्मनः । पश्यताञ्चापि नक्तच नकुलोऽन्तर्हितस्तदा ।
इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि नकुलोपाख्याने दिनवतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

॥ समाप्तश्चेदमाश्वमेधिकपर्व ॥

॥ अथ याशोक्याश्वमेधिकसंख्यानानुाधिक्यश्लेषिकरप्रमादान्तर्होषं ॥

श्रीमहाभारतं

। अथ आश्रमवासिकपर्वः ।

वाराणस्यं नमस्कृत्य नरक्षेत्रं नरोत्तमं । देवीं वरसतीक्ष्वेव ततो जयमुदीरयेत् ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ प्राप्य राष्यं महात्मानः पाण्डवा मे पितामहाः । कथमासन्नहाराणि धृतराष्ट्रे महात्मनि ।
स तु राजा हतामात्यो हतपुत्रो निराश्रयः । कथमासोद्भूतेष्वर्थो गान्धारी च यत्प्रस्थितो ।
कियन्त्यस्यैव कालान्ते मम पूर्वपितामहाः । स्थिता राष्ये महात्मानसक्त्ये व्याख्यातुमर्हसि ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्राप्य राष्यं महात्मानः पाण्डवा हतव्रजवः । धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य प्रथिवीं पर्यपालयन् ।
धृतराष्ट्रमुपातिष्ठद्विदुरः सञ्जयस्यथा । वैश्यापुत्रस्य मेधावी युयुस्तुः कुरुसन्तम ।
पाण्डवाः सर्वकार्याणि वष्टुः कुन्ति सा तं वृषं । शकुन्तेनाभ्यनुज्ञाता सर्वानि द्रव्य पञ्च च ।
सदा हि गत्वा ते वीराः पर्युपासन्त तं नृपं । पादाभिवादनं कृत्वा धर्मराजमते स्थिताः ।
ते मूर्द्ध्नि समुपाज्जाताः सर्वकार्याणि शक्तिरे । कुन्तिभोजयुता चैव गान्धारीसन्ववर्त्तत ।
द्रौपदी च सुभद्रा च यास्यान्वाः पाण्डवस्त्रियः । स्वमां वृत्तिमवर्त्तन्त तथाः शश्वैर्यथाविधि ।
श्रयणानि महार्हाणि वासांश्चाभरणानि च । राजार्हाणि च सर्वानि भक्ष्यभोज्यान्वर्त्तन्त ।
युधिष्ठिरो महाराज धृतराष्ट्रेऽभ्युपाहरत् । तथैव कुन्ती गान्धार्या गृहवृत्तिमवर्त्तत ।
विदुरः सञ्जयश्चैव युयुस्तुश्चैव कौरव । उपासते सा तं वृष्टुं हतपुत्रं जनाधिपं ।
श्यासो द्रोणस्य यस्याभोद्दयितो प्राङ्मणे महान् । स च तस्मिन् महेश्वासः कृपः समभवत्तदा ।
व्यासस्य भगवस्त्रियमाशास्त्रके नृपेण च । कथाः कुर्वन् पुराणविद्द्वैर्विर्षिपट्टरससां ।
धर्मयुक्तानि कार्याणि व्यवहारान्वितानि च । धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातो विदुरस्तान्यकारयत् ।
सामन्तेभ्यः प्रियाण्यस्य कार्याणि सुवदन्त्यपि । प्राप्यनेऽर्थैः सुलघुभिः मुनयाद्विदुरस्य वै ।
अकरोदन्धमोक्षस्य मथ्यामं मोक्षणं तथा । न च धर्मयुतो राजा कदाचित् किञ्चिदभवोत् ।
विहारयात्रासु पुनः कुरुराजो युधिष्ठिरः । सर्वान् कामान् महानेजाः प्रददावन्विकामुते ।
आरालिकाः सुपकारा रक्षास्त्रविकासया । उपातिष्ठन् राजानं धृतराष्ट्रं यथा पुरा ।
वासांसि च महार्हांसि माश्यानि विविधानि च । उपाज्जुर्वद्यान्वाद्यं धृतराष्ट्रस्य पाण्डवाः ।

मेरेयमत्स्यमंशानि पानकानि मधूनि च । चिचान् भक्ष्यविकारांश्च सकृदास्य यथा पुरा ।
 ये चापि पृथिवीपालाः समाजस्युत्तमानः । उपातिष्ठन्त ते सर्वे कैरवेन्द्रं यथा पुरा ।
 कुम्भो च त्रैपदी चैव मान्सी च यत्रस्त्रिणी । उखुपी नाम कन्या च देवी चिचान्नुदा तथा ।
 धृतकेतोश्च भगिनो जरासन्धसुता तथा । यताश्चान्याश्च वक्ष्या वे योषितः पुरुषर्षभ ।
 किङ्कराः पर्युपातिष्ठन् सर्वाः सुरलज्जान्मदा । यथा पुनर्विद्युत्तोऽयं न किञ्चिदुःखमाप्नुयात् ।
 इति तान्महाद्वाहन् नित्यमेव युधिष्ठिरः । एवन्ते धर्मराजस्य श्रुत्वा वचनमर्थवत् ।
 सविभ्रममवर्त्तन्त भीममेकं तदा त्रिणा । न हि तन्मस्य वीरस्य हृदयादपसर्पति ।
 धृतराष्ट्रस्य दुर्भुङ्गा यदृत्तं धूनकारितं ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधायिके पर्वणि आश्वमेधसपर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं संपूर्णितो राजा पाण्डवैरनि क्लामुनः । विजहार यथा पूर्ववृत्तिभिः पर्युपासितः ।
 मञ्जुदेवाय हारांश्च मद्रौ सकुल्लहः । तत्र कुत्सो मुनी राजा सर्वमेवान्वरयत ।
 आनृष्यपरो राजा प्रीयमासो युधिष्ठिरः । उवाच स तदा भ्रातृजनान्वांश्च महीपतिः ।
 मया चैव भवद्भिश्च मान्से एव नराधिपः । निदेशे धृतराष्ट्रस्य यस्तिष्ठति स मे सुहृत् ।
 विपरीतश्च मे ह्यनुर्भयस्य भवेन्नरः । पितृवृत्तेषु साहस्युः पुत्राणां शत्रुकर्षणि ।
 सुहृदाश्चैव सर्वेषां यावः स्य चिकीर्षितं । ततः स राजा कैरव्यो धृतराष्ट्रो महामनः ।
 ब्राह्मणेभ्यो यथा हर्षो ददौ वित्तान्वनेकशः । धर्मराजस्य भीमस्य वक्ष्यासो यथावपि ।
 तत्सर्वमन्ववर्त्तन्त तस्य प्रियचिकीर्षया । कथं नु राजा वृद्धः स पुत्र रौत्सप्रधाहितः ।
 शोकममन्तुर्न प्राप्य न सिरेतेति चिन्तये । यावद्भिः कुहवीरस्य जीव पुनश्च वे सुखं ।
 बभूव तदवाप्नोतु भोगोऽसि च्यवस्त्रिताः । ततस्ते सहिताः पञ्च भ्रातरः पाण्डुनन्दनाः ।
 तथाश्रीलाः समतस्सुर्धृतराष्ट्रस्य ज्ञानेन । धृतराष्ट्रस्य तान् सर्वान् विनोत्तान्जियमे स्थितान् ।
 त्रिष्यष्टानि समापन्नान् गुरुवत् प्रत्यपद्यत । गान्धारी चैव पुत्राणां त्रिविधैः शत्रुकर्षिभिः ।
 आनृष्यमगमत् कामान् विभेभ्यः प्रतिपाद्य सा । एवं धर्मवृत्तां श्रेष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 श्राद्धभिः सहितो धीमान् पूजयामास तं नृपं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स राजा सुमहातेजः वृद्धः कुदकुत्सेहहः । न ददर्श तदा किञ्चिदमित्यं पाण्डुनन्दने ।
 वर्त्तमानेषु सदृशं पाण्डवेषु महात्मसु । प्रीतिमानभवद्भ्राजा धृतराष्ट्रोऽन्विक्लासुनः ।
 शैबवेदी च गान्धारी पुनश्चोकमपास्य तं । मदैव प्रीतिमत्यासोत्तमवेषु निजेन्विव ।
 प्रियाग्रैव तु कैरव्यो नाप्रियाः कि कुल्लहः । वैचित्रवोर्ये नृपतौ समाचरत वीर्यवान् ।
 पद्यद्वये च किञ्चित् स धृतराष्ट्रो जनाधिपः । गुरु वा लघु वा कार्यं गान्धारी च तपस्विनी ।
 तं स राजा महाराज पाण्डुशर्मा धृतराष्ट्रः । पूजयित्वा वचसात्तदकार्षीत् परवीरया ।
 तेन तस्याभवत् प्रीतो हृत्प्रेम स नराधिपः । जन्मतयाश्च संसृत्य पुत्रं तं मन्वचेतसं ।

सदा च प्रातरुत्थाय कृतञ्चयः शुचिर्नृपः । आश्रमो पाण्डुपुत्राणां समरेण्वपराजयं ।
 माह्वणान् स्वस्ति वाच्याय कृत्वा चैव कृताञ्जनं । आर्यं च पाण्डुपुत्राणामाश्रयत नराधिपः ।
 न तां प्रीतिं परामाप पुत्रेभ्यः स कुरुदहः । हां प्रीतिं पाण्डुपुत्रेभ्यः कदाऽवाप तदा नृपः ।
 माह्वणानां यथा वृत्तः सन्धियाणां यथाविधः । तथा विद्वद्भ्रमं चान्मभवत् स त्रिभुवनदा ।
 यद्य कश्चिन्नदा पापं धृतराष्ट्रसुतैः कृतं । चकत्वा इदि तत् पापं तं नृपं सोऽन्ववर्त्तत ।
 यद्य कश्चिन्नरः किञ्चिदप्रियं चान्निकासुते । कुदते हेमतामेति स कैः नो वक्ष्ये धोमनः ।
 न राज्ञो धृतराष्ट्रस्य न च दुर्व्योधमस्य वै । उवाच दुष्कृतं कश्चिद्युधिष्ठिरश्चभाषारः ।
 धृत्वा तुष्टो नरेन्द्रस्य गान्धारी विदुरसाया । शौचेन साजातञ्जनेन तु भीमस्य वचुदम् ।
 अन्ववर्त्तत तस्मात्पि निश्चितो धर्मज्ञो नृपः । धृतराष्ट्रस्य संप्रेक्ष्य सदा भवति दुर्व्योधः ।
 राजानमनुवर्त्तन्तं धर्मपुत्रमभिचक्षा । अन्ववर्त्तत कैः तस्यो हृदयेन पराजितः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवाचिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि द्वितीयेऽध्यायः ॥ २ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ युधिष्ठिरस्य नृपतेर्दुर्व्योधमपि तु ज्ञाया । नान्तरं ददृशुराज्ये पुरुषाः प्रकथं प्रति ।
 यदा तु कौरवो राजः पुत्रं सञ्चार दुर्व्यतिं । तदा भीमं हृदा राजस्य पथ्याति स पार्यिवः ।
 तथैव भीमसेनेऽपि धृतराष्ट्रं जनाधिपं । नामर्षयत राजेन्द्र सदैव दुष्टवद्भृदा ।
 अप्रकाशान्यप्रियाणि चकारास्य वृकोदरः । आश्रमं प्रत्यहरत्वापि कृतकैः पुरुषैः सदा ।
 स्मरन्मुखान्मिदं तस्य वृत्तान्वयस्य कानिचित् । अथ भीमः सुहृत्प्रथे वाङ्मन्त्रं तदाऽकरोत् ।
 संभवे धृतराष्ट्रस्य गान्धार्यास्त्रायमर्षणः । स्मृत्वा दुर्व्योधनं वचुः कर्षेदुःशासनाद्यपि ।
 प्रोवाचेदं सुमरन्धेः भीमः स पश्यं वचः । अन्वस्य नृपतेः पुत्रा मया परिषदाङ्गना ।
 नीता लोकममुं सर्वे नावाश्रयस्व स्वयोः धिनः । इमेऽपि परिषप्रस्यो भुजो मम दुरासरे ।
 ययोरन्तरमासाद्य धार्तराष्ट्राः सधं गताः । तास्मिन्नेव चन्दनेनाफो चन्दनार्हो च मे भुजो ।
 याभ्यां दुर्व्योधनो नीतः सधं समुत्तमान्भवः । एतं सान्वाद्य विविधाः ब्रह्मभूता नराधिपः ।
 वृकोदरस्य ता वाचः श्रुत्वा निर्व्वेदमागमत् । सा च बुद्धिमतो देवो कालपथ्यायवेदिनो ।
 गान्धारी सर्वधर्मज्ञा तान्यस्त्रोक्ताणि श्रुत्वा । ततः पश्यदधे वर्षे समतीते नराधिपः ।
 राजा निर्व्वेदमापेदे भीमवाग्वाक्यपोडितः । नावबुध्यत तद्राजा कुन्तीपुत्री युधिष्ठिरः ।
 श्रेताश्रेः वाऽप्य कुन्ती वा द्रौपदी वा यन्नस्मिनो । माद्रोपुत्रैः च धर्मज्ञैः चित्तं तस्मान्त्ववर्त्ततां ।
 राजस्य चित्तं रक्षन्तौ नोचतुः किञ्चिदप्रियं । ततः सम्भानयामास धृतराष्ट्रः सुहृत्पुत्रं ।
 वाप्यमन्दिग्धमत्यर्थमिदमाह च तान् भूषणं ।
 ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ विदितं भवतामेतद्यथा वृत्तः कुरुदहः । ममापराधात्तत् सर्वमनुष्ठातस्य कौरवैः ।
 योऽहं दुष्टमतिं मन्देऽजातीनां भयवद्भुजं । दुर्व्योधनं कौरवाणामाधिपतिं सन्धिवेचनं ।
 यथाहं वासुदेवस्य नाश्रयं वाक्यमर्थवत् । बध्नातां बाधयं पापः सामास्य इति दुर्व्यतिः ।

पुत्रखेहानिभूतस्तु हितमुक्ता मनीषिभिः । विदुरेवाय भीष्मेण द्रोणेन च कृष्णे च ।
 पदे पदे भगवता श्वेतेन च महात्मना । ब्रह्मवेनाथ गान्धार्थी तदिदं तप्यते च मां ।
 यथाहं पाण्डपुत्रेषु गुणवत्सु महात्मसु । न दत्तवान् श्विषं दीप्तां पित्र्यैरामहीमिसां ।
 विनाशं पश्यमानो हि सर्वैराज्ञां गदायजः । एतत् श्रेयस्तु परमममन्वान जनार्दनः ।
 योऽहमेतान्यलीकानि विदुस्तान्वात्मनस्तदा । चक्षुषे ब्रह्मभूतानि धारयामि सहस्रतः ।
 विभ्रवतस्तु पश्यामि वर्षे पञ्चदशेऽथ वै । अथ पापस्य पुत्रार्थं नियतोऽस्मि सुदुर्बलिः ।
 चतुर्थे नियते काले कदाचिदपि चाटमे । ब्रह्मविनयमंभुञ्जे गान्धारी वेद तन्मम ।
 करोत्याहारमिति मां सर्वैः परिजनः सदा । युधिष्ठिरभवाहेति भृशं तथयति पाण्डवः ।
 भूमौ त्रये जप्यपरो दर्भेऽजिनसंस्तुतः । नियमस्यपदेऽनेन गान्धारी च वसस्त्रिणी ।
 इतं व्रतन्तु पुत्राणां यथोर्थेऽपलायिनां । नामुतप्यामि तत्राहं ब्रह्मधर्मनिमं विदुः ।
 इत्युक्त्वा धर्मराजानमभ्यभाषत कैरवः । भद्रमेवादावीमातर्मचक्षुदं निबोध मे ।
 सुखमस्युषितः पुत्र त्वया सुपरिपालितः । महादानानि दत्तानि आहूतानि च पुनः पुनः ।
 प्रकृष्टस्य मया पुत्र पुण्यं शीर्षं यथावत् । गान्धारी इतपुत्रयं धैर्येणादीक्षते च मां ।
 द्रोपद्या ह्यपकर्त्तारस्तव चैश्वर्येहारिणः । समतीता नृशंसास्ते स्वधर्मैश्च इता युधि ।
 न तेषु प्रतिकर्त्तव्यं पश्यामि कुरुमन्दन । सर्वैश्चक्रकृतान् लोकान् गतास्तेऽविमुक्तं इताः ।
 आत्मनस्तु हितं पुत्रं प्रतिकर्त्तव्यमथ वै । गान्धार्थ्याश्चैव राजेन्द्र तदनुज्ञातुमर्हसि ।
 त्वक्तु धर्मभृतां श्रेष्ठः सततं धर्मवत्सलः । राजा गृहः प्राणभृतां तस्मादितद्वीम्बर्षं ।
 अन्वज्ञातस्तथा वीर संश्रयेयं वनान्यहं । शीरवत्क नमूद्राजन् गान्धार्थ्यां सहितेऽनया ।
 तवाश्विषः प्रयुञ्जानो भविष्यामि वनेचरः । उचितं नः कुले तात सर्वेषां भरतर्षभ ।
 पुत्रैश्चेत्यर्थमाधय वचनोऽस्मि वनं गृप । तत्राहं वायुमन्त्रो वा निराहारोऽपि वा वसन् ।
 पत्न्या सहानया वीर चरिष्येऽमि तपः परं । त्वञ्चापि फलभाक् तात तपसः पार्थिवो ह्यसि ।
 फलभाजो हि राजानः कथ्यः श्वेतरस्य वा ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ न मां प्रीणयते राज्यं त्वय्येवं दुःखिते गृप । धिक्पामस्तु सुदुर्बुद्धिं राज्यसक्तं प्रमादिनं ।
 योऽहं भवन्तं दुःखान्मसुपवासकृशं भृशं । जिताहारं चित्तब्रधं न विन्दे भ्रातृभिः सह ।
 अहोऽस्मि वसितो मूर्खो भवता गूढबुद्धिना । विद्यावपिना पूर्णं मां यदिदं दुःखमनुयाः ।
 किं मे राज्येन भोगैर्वा किं यज्ञैः किं मुखेन वा । यस्य मे त्वं महीपाल दुःखान्येतान्वाश्रयान् ।
 पीडितश्चापि जानामि राज्यमात्मानमेव च । अनेन वचसा तुभ्यं दुःखितस्तजनेश्वर ।
 भवान् पिता भवान्माता भवान्नः परमो गृहः । भवता विप्रहोना हि क नु तिष्ठामहे वचं ।
 शिरसो भवतः पुत्रो युक्तुर्नृपसक्तम । अस्तु राजा महाराज घमन्वं मन्व्यते भवान् ।
 अहं वनं गमिष्यामि भवान् राज्यं प्रशासतु । न मामयज्ञसा दग्धं भूयस्त्वं दग्धुमर्हसि ।

नाहं राजा भवः राजा भवतः परवानहं । कथं गुहं त्वां धर्मक्षमनुज्ञातुमिहेत्यहं ।
 न मन्युर्हृदि नः कश्चित् सुयोधनकृतोऽनघ । भवितव्यं तथा तद्वि वयस्त्वान्नि च मोहिताः । १०
 वधं पुत्रा हि भवतो वया दुर्व्याधनादयः । गान्धारी चैव कुन्ती च निर्निर्भया मनिर्भयम् ।
 स मां त्वं यदि राजेन्द्र परित्यज्य गमिष्यसि । दृष्टतस्मात्सुधास्यामि कथ्यमात्मानमात्मने ।
 इयं हि वसुसंपूर्णा महो मागरमेखला । भवता विप्रहीनस्तु न मे प्रीतिकरी भवेत् ।
 भवद्दोषमिदं सर्वं शिरसा त्वां प्रकादये । तदधीनाः सा राजेन्द्र ज्येष्ठे ते मानसो ज्वरः ।
 भवितव्यमनुप्राप्तो मन्ये त्वं वसुधाधिप । दिव्याः शुभ्रयमाकर्णा भो विद्ये मनसो ज्वरं । ११
 ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ तापस्वो मे मनस्तात वर्जते कुतश्चन्दन । उचितञ्च कुत्सेऽस्माकमरण्यागमनं प्रभो ।
 शिरमस्युपितः पुत्र शिरं शुभ्रुचितस्तथा । दृष्टं मामप्यनुज्ञातुमर्हसि त्वं नराधिप ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा धर्मराजानं वेपमानः कृताञ्जलिः । उवाच वचनं राजा धृतराष्ट्रोऽन्वितासुतः ।
 सञ्जयञ्च महात्मानं कृपञ्चापि महारथं । चतुर्नेतुमिहे ज्ञामि भवद्भिर्बभूवुःशुभ्रं ।
 स्थायते मे मनो हीरं मुखञ्च परिश्रुत्वति । वयसा त्वप्रकृष्टेन वाग्व्यायामेन चैव ह । १२
 इत्युक्त्वा स तु धर्मात्मा दृष्टो राजा कुरूदहः । गान्धारीं त्रिजिघे धीमान् सवनेन गतासुवत् ।
 तन्नु दृष्ट्वा समासीनं विशंशमित्र कौरवं । अर्त्तिं राजाऽगमन्तोत्रां कौन्तेय परवीरहा ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यत्नं नामसहस्रेण ज्ञतधंख्येन वै बलं । सोऽयं नारी व्यपात्रित्व ज्ञेते राजा गतासुवत् ।
 आयसी प्रतिमा येन भोमयेनस्तु सा पुरा । चूर्णकृता बलवता सोऽवलामाश्रितः स्त्रियं ।
 धिगस्तु मामधर्मज्ञं धिर्गुर्द्धिं धिक् च मे श्रुतं । यत्कृते दृष्टिवीपासः ज्ञेतेऽयमनयेधितः । १३
 अहमप्युपवस्वामि यथैवायं गुरुर्धम । यदि राजा न भूङ्क्ष्यं गान्धारी च यत्तस्त्रिनी ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽस्य पाणिना राजन् जलश्रोतेन पाण्डवः । उरो मुखञ्च जनकैः पर्यन्तार्जुन धर्मवित् ।
 तेन रत्नैःपधिमता पुष्टेन च सुगन्धिना । पाण्डिस्त्र्येन राज्ञः स राजा संज्ञःसाप ह ।
 ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ सृष्ट्र मां पाणिना भूयः परित्यज्य च पाण्डव । जाव मोव तिर्भस्त्र्येऽस्तव राजोवलोचन ।
 मूर्द्धनञ्च तवाघातुमिच्छामि मनुजधिप । पाणिभ्याञ्च परित्यज्जुं प्रीणनं हि महम्मम । १४
 अष्टमो ह्यस्य कालोऽयमाहःरस्तु कृतोऽस्य मे । येनाहं कुतश्चादृत्नं जज्ञे मि न विधेष्टितुं ।
 व्यायामदायमत्यर्थं कृतस्त्वामभियाचता । ततो म्यानमनास्तात नष्टंश्च दवाभवं ।
 तस्मान्मृतरसप्रस्थं हस्तस्यर्धमिमं प्रभा । सन्ध्या सञ्जीवितोऽस्मीति मन्ये कुतश्चलोदह ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वन्तु कौन्तेयः पित्रा ज्येष्ठेन भारत । पत्न्यर्धं सर्वंगान्धेनु पौत्रार्हांतं जनेश्वरा ।
 उपलभ्य ततः प्राणान् धृतराष्ट्रो महोपनिः । बाण्ड्यां संपरित्यज्य मूर्द्धं जित्तन पाण्डवं । १५
 विदुरादयश्च ते सर्वे हृददुर्दुःखिता भृशं । अतिदुःखान्तु राजानं नोःशुः किं त्वन पाण्डवं ।
 गान्धारी त्वेव धर्मज्ञा मनसोदहतो भृशं । दुःखान्धधारयद्राजसौमित्रिभिर चामबोत् ।
 इतराम्बु स्त्रियः सर्वाः कुन्त्या सह मुदुःखिताः । नैवेरागतबिहारेः परिवार्यं स्त्रिताऽभवत् ।

अथाब्रवीत् पुनर्मोक्षं धृतराष्ट्रो युधिष्ठिरं । आनुजानोहि मे राजंस्त्वप्ये भरतर्षभ ।
 आस्यते मे मनसात् भूयो भूयः प्रजात्मनः । न मामतः परं कुत परिक्षेष्टुमिहार्थिभिः ।
 तस्मिंस्तु कौरवेभ्यः ते तथा ब्रूवति पाण्डवं । सर्वेषामेव बोधानामार्त्तनाशोऽत्र अस्महात् ।
 दृष्ट्वा क्वत्र विवर्धंश्च राजानमतपोषितं । उपवासपरिश्रान्तं त्वगण्डपरिवारकं ।
 धर्मपुत्रः स्वपितरं परित्यज्य महाप्रभुं । श्लोकत्रं वाप्यमुत्सृज्य पुनर्मन्वचमब्रवीत् ।
 न कामये नरमेव ज्ञातितं पृथिवीं तथा । यथा तत्र प्रियं राजंश्चिञ्चोर्षामि परन्तर ।
 यदि चाहमनयाहो भवतो दयितोऽपि वा । क्रियतां तावदाहारस्ततो वेत्स्याम्यहं परं ।
 ततोऽत्रोक्तमहातेजा धृतराष्ट्रो युधिष्ठिरं । अनुज्ञातस्त्वया पुत्र भुञ्जीयामिति कामये ।
 इति नृःति राजेभ्ये धृतराष्ट्रे युधिष्ठिरं । अविः सत्यवतीपुत्रो आसोऽन्वेद्य वचोऽब्रवीत् ।
 इति श्रीमहःभारते आश्रमवाचिके पर्वणि आश्रमवाचपर्वणि तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

१०

११

१२

१३

१४

१५

॥ व्यास उवाच ॥ युधिष्ठिर महाबाहो यथाह कुरुनन्दन । धृतराष्ट्रो महानेजास्तु कुरुव्याविचारयन् ।
 अयं हि दृष्ट्वा नृःतिर्हतः, सो विषेवतः । नेदं क्वचं विपरितुं सहेदिति मतिर्मान ।
 गात्रारो च महाभागा प्राज्ञा करणवेदिनो । पुत्रशोकं महाराज धैर्यबोद्धते श्रुत्वा ।
 अहमप्येतेषां त्वं ब्रवीसि कुतमे वचः । अनुज्ञां ज्ञातां राजा मा तृयेह मरिष्यति ।
 राजर्षिणां पुराणानामनुयातु गतिं नृपः । राजर्षिणां हि सर्वेषामन्ते वनमगमवः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तः स तदा राजा व्यासेनाहुतकर्षणा । प्रत्युवाच महानेजा धर्मरजो महाकुनिं ।
 भगवन् नो मन्यो भगवानेव नो गुरुः । भगवानस्त्र राज्यत्र कुञ्जस्य च परायणं ।
 अहं ते पुत्रो भगवान् पिता राजा गुह्यस्य मे । निदेशवती च पितु पुत्रो भवति धर्मैः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तः स तु तं प्राह व्यासो वेदविदाम्बरः । युधिष्ठिरं महानेजाः पुनरेव महाकविः ।
 स्वमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत । राजाऽयं दृष्ट्वा तं प्रातः प्रमाणे परमे स्थितः ।
 सोऽयं मयाऽभ्यन्तज्ञातस्त्वया च पृथिवीपतिः । करोतु स्वमभिप्रायं माऽन्व विप्र क्रुरो भव ।
 एष एव परो धर्मो राजर्षिणां युधिष्ठिर । समरे वा भवेत्कृत्युर्वने वा विधिपूर्वकं ।
 पित्रा तु तत्र राजेभ्य पाण्डुना पृथिवीचिना । त्रिष्ववृत्तेन राजाऽयं गुह्यतु पर्युपासितः ।
 क्रतुभिर्दक्षिणावक्रो गद्य रश्मिर्तत्रोभितैः । महद्भिरिष्टं गौर्भुक्ता प्रजास्य परिपालिता ।
 पुत्रसंख्यस्य विपुलं राज्यं विप्रेऽपि ते तथि । चयोऽत्र समा युक्तं दत्तञ्च विविधं वसु ।
 त्वया चायं नरव्याघ्र गुरुभूमववाऽनघ । आराधितः सभ्येभ्य गान्धारी च सञ्जलिनी ।
 आनुजानोहि पितरं समबोऽस्य तपोविधौ । न मन्युर्भियते चास्य सुखस्योऽपि दुःखिष्ठिर ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतावदुक्त्वा बचनमनुमान्य च पार्थिवं । तथा ऽस्त्रिति च तेनाकः कौन्तेयेन ययौ वनं ।
 गते भगवति व्यासे राजा पाण्डुसुतसदा । नेवाच पितरं दृष्टुं मन्त्रं मन्दिमिवाननः ।
 यदाह भगवान् व्यासो यथापि भवती मतं । यथाह च महेष्वासः कृपो विदुर इव च ।

पुत्रः सद्यस्यैव तत्कर्त्ताऽह्यस्मत्तथा । एवं ह्यपि माया मे पुत्रकाले चित्तविक्रमः ।
 इदम् याचे नृपते त्वामहं शिरसा मतः । शिवतां तावदाहारकतो मन्वाप्युर्ध्वं प्रति ।
 इति श्रीमहाभारते आर्य समाजिके पर्वणि आर्य समाजपर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो राज्ञाऽभ्यनुष्ठानो धृतराजः प्रतापवान् । यथा कर्मवत् राजा मायावीधुनूनाह्वयः । १०

मन्दप्राणगतिर्हृत्मान् कृष्णादिव कमुदहन् । पशानि च मदीयाको शोको मन्वतिर्बन्धुः ।
 तमन्वाञ्च दिदुरो विद्वान् सततं वक्ष्यते । यथापि परमेष्वायः जपः शारदमन्त्रकः ।
 य प्रविश्य गृहं राजन् कृतपूर्वम् हि क्रियते । तर्पयित्वा द्वित्रयोदशानाहारमश्नोत्तदा ।
 गान्धारी चैव धर्मज्ञा कुन्धा सह मनसिनी । बभूविरुपचारैश्च पूजिताऽमुद्गु भारत ।
 कृताहारं कृताहाराः सर्वे ते विदुरादयः । पाञ्चबाहू कुवन्नेहमुपातिष्ठन्त बं नृप ।
 ततोऽजवीश्वराराज कुन्तीपुत्रमुपहरे । निवर्षं पाणिना वृष्टे संसृज्जन्मिकासुतः ।
 अप्रमादस्त्वया कार्यः सर्वथा कुर्वन्मम । अहोऽहो राजशाहं क्व राज्यं धर्मपुरस्कृतम् ।
 यन्नु प्रकथं महाराज रक्षितुं पाञ्चनन्दम् । राज्यं धर्मैक कौन्तेय विद्वानपि निबोध तम् ।
 विद्यादृष्ट्वान् सदैव त्वमुपायोथा युधिष्ठिर । इत्युपासो च बहूयः कुर्यात्सैवविचारवन् ।
 प्रातरुत्थय तान्वाजन् पूजयित्वा यथाविधि । कृतकाले समुत्पसे ह्येवैषाः कार्यमात्मनः ।
 ते तु सञ्चालिता राजस्त्वया कार्यक्षितार्थिना । प्रवक्ष्यामि हितं तात सर्वथा तव भारत ।
 इच्छिंथानि च सर्वैश्चि वाञ्छितम् परिपालये । हितार्थैव भविष्यन्ति रक्षिते इच्छितं यथा ।
 समात्मानुपधातोतान् पिबेपेतामघोन् गृध्रोन् । दाम्नान् कर्षन्तु पुष्पाञ्च पुष्कान् सर्वेषु योजयेः ।
 चारुषेयाञ्च सततं चरिरेन्द्रिदितैः परैः । परोक्षितैस्त्वन्द्रिधेः स्मराहप्रतिवाग्भिः ।
 पुरश्च ते सुगुप्तं स्याद्वृद्धप्राकारतोरेणं । अङ्गाङ्गालकसंबंधं पटुपदं सर्वतोदिशं ।
 तस्य दारानि सर्वैश्चि पर्याप्तानि वृक्षानि च । सर्वैतः सुविभक्तानि यत्पौररक्षितानि च ।
 पुरपैरलमर्षतो विदितैः कुलशीलतः । आत्मा च राज्यः सततं भोजनार्दिषु भारत ।
 विहारहाहारकालेषु माकाञ्चय्यासनेषु च । क्षियन्ते च सुगुप्ताः सुदुर्द्वैरात्तैरधिष्ठिताः ।
 शीघ्रवद्भिः कुलीनैश्च विद्वद्भिश्च युधिष्ठिर । मन्त्रिकसैव कुर्वीथा द्विजान् विद्याविहारदान् ।
 विनीतांश्च कुलीनांश्च धर्मार्थकुरत्वान् चञ्जुम् । तैः वाह्यै मन्त्रयेथास्त्वं नात्यर्थं वृद्धभिः सह ।
 समक्षैरेपि च व्यसौर्षपदेनेन केनचित् । सुसंयुक्तं मन्त्रगृहं कालं चातस्य मन्त्रयेः ।
 अरण्ये निःशलाके वा न च रात्रौ कथञ्चन । वाजराः पश्चिमक्षेत्रे ये मनुष्यानुधारिकः ।
 सर्वे मन्त्रगृहे दृष्याः ये चापि अरुपश्रुवः । मन्त्रभेदे हि ये द्रोणा भवन्ति श्रियवोक्तितां ।
 न ते ब्रह्माः समाधातुं कथञ्चिदिति मे मतिः । द्रोणांश्च मन्त्रभेदेषु ब्रूथास्त्वं मन्त्रिमन्त्रणे ।
 अर्भेदे च गुणा राजन पुनः पुनरिन्दम । पौरजानपदानाञ्च भौषधीषु युधिष्ठिर ।
 यथा स्याद्विदितं राजंस्तथा कार्यं कुरुदह । अथहारश्च ते तात विद्यमानैरधिष्ठितः । १०

बोधोऽपि विदितोऽपि चारैर्विदितः । चरितार्थं विदित्वा च इत्थं दृश्यते भारत ।
 प्रथमैर्बुद्ध्यान्वयं पुराणैः सुधिष्ठिर । आदावदचक्षते परदारान्मर्षिणः ।
 उपदक्षप्रधानाश्च मित्राः साधारिककथा । आसीद्वारश्च कुम्भाश्च हर्षात्तः साधुमित्राः ।
 समाविहारभेत्तारौ कर्मानाश्च प्रवृत्तकाः । चिरञ्चदक्षप्रधानश्च कर्मणा देवकात्मनः ।
 प्रातरेव हि पश्येथा ये कुर्युर्नैवकर्म ते । अक्षरान्मयो भाव्यमत उर्ध्वं समाचरेः ।
 पश्येथाश्च ततो बोधान् सदा मंत्रप्रतिवर्षणम् । दूतानाश्च चरावाश्च प्रदेशेषु सदा भवेत् ।
 सदा चापरराजने भवेत् कार्यान्वर्षनिर्घये । मन्थरापि विचारते मन्थरि च सदा भवेत् ।
 सन्धे तौपयिकाः कात्याः कार्याणां भरतर्षभ । तथैवाकुरुतः कासे तिष्ठेथा भूरदक्षिण ।
 चक्रवर्त्तनात् कार्याणां पर्यायो दृश्यते तदा । कोवक्ष निचये यत्नं कुर्वीथा न्यायतः सदा ।
 विविधस्य महाराज विपरीतं विवर्षयेः । चारैर्विदित्वा प्रचूष्य ये राज्ञामन्तरेष्वपि ।
 तानामैः पुरैर्दूराहातयेथा नराधिप । कर्षे दृष्ट्वाऽपि शत्यास्त्रं वरदेषाः कुहदक्ष ।
 कारयेथाश्च कर्षाणि युक्ताद्युत्तरधिष्ठितैः । सेनाप्रवेता च भवेत्तव तात दृढप्रतः ।
 शूरः क्रोधसहस्रैव हितो भक्तश्च पूषः । सन्धे जनपदास्यैव तव कर्षाणि पाशुव ।
 गोवद्रामभक्ष्यैव कुर्युर्वै स्ववहारिकः । स्वरन्धं पररन्ध्रश्च क्षेपु शैव परेषु च ।
 उपलक्षयितव्योने नित्यमेव युधिष्ठिर । देवजास्यैव पुरथा विकान्ताः क्षेपु कर्षणम् ।
 यान्नाभिरनुष्णाभिरनुष्णाश्च हितान्क्षयाः । गुणार्थिनां गुणः कात्यां विदुषा वै जनाधिप ।
 अविषाद्याश्च ते ते स्मरन्क्षया इव नित्यतः ।

१००

१०५

११०

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
 ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ मण्डलानि च बुध्नेयाः परेषामात्मनस्तथा । उदासीनगणानाश्च मन्थस्त्रानाश्च भारत ।
 चतुर्णां ब्रह्मजातानां सर्वेषामात्मताद्यिनां । निवृत्त मित्रमित्रश्च बोद्धव्यन्तेऽरिर्कर्षण ।
 तथा ऽमात्या जनपदा दुर्गानि विविधानि च । बलानि च कुहमेष्ट भवन्नेषां यथेच्छकम् ।
 ते च दादव कौन्तेय राज्ञां वै विषयात्मकाः । मन्त्रिप्रधानाश्च गुणः षष्टिर्दोदव च प्रभे ।
 एतन्मण्डलमित्याह्वराचार्या नौतिकोविदाः । तत्र वाङ्मयमायत्तं युधिष्ठिर निबोध तत् ।
 वृद्धिचयै च विज्ञेयी ज्ञानश्च कुरुसत्तम । द्विसप्तत्या महाबाहो ततः वाङ्मयमा गुणाः ।
 यदा क्षपयो बलवान् परपक्षक्षयाऽवसः । विष्टश्च ब्रह्म कौन्तेय ज्ञेयः क्षितिपतिस्तदा ।
 यदा परे तु बलिनः क्षपक्षयैव दुर्म्भलः । सार्द्धं विहास्तदा क्षीणः परैः सन्धिं सन्नाशयेत् ।
 ब्रह्मणां सञ्चयस्यैव कर्तव्यः स्थावराक्षया । यदा समयो यानाय न चिरेणैव भारत ।
 तदा सन्धे विधेयं स्नात् स्नानेन च विचारयेत् । भूमिरक्षयफला देया विपरीतस्य भारत ।
 चिरञ्छे कुयभूयिष्ठं मित्रं क्षीणमथो बलं । विपरीतानि दृष्ट्वोयात् क्षयं सन्धिविचारदः ।
 यन्मर्थं राजपुत्रं वा क्षिण्येथा भरतर्षभ । विपरीतं न तत् ज्ञेयः पुत्र कक्षाक्षिदापदि ।

११५

११०

११५

तस्य प्रभोले यत्नस्तु कुर्वाः सोपाय मन्ववित् । प्रकृतोनाह राजेन्द्र राजा हीमान् विभावसेत् ।

क्रमेण युगपत् सर्वं व्यवसायं महाबलः । पीडितं सन्धनञ्चैव कोऽहमङ्गस्यैव च ।

कार्यं यत्नेन शत्रूणां स्वरार्यं रचता स्वयं । न च हिंसाऽभ्युपगतः सामन्तो वृद्धिमिच्छता ।

कौन्तेय तं न विवेया वो महो विजिगीषते । गणानां भेदने योगनीष्टेयाः सह मन्विभिः ।

साधुऽग्रहणाञ्चैव पापनिग्रहणान्तथा । दुर्भलाद्यापि सततं नाप्येष्टव्या बल्योयसा ।

१९०

तिष्ठेया राज्ञ हूलं वैतसो वृत्तिमाश्रितः । अद्येनमभियायाच बलवान्दुर्भलं नृपः ।

सामादिभिरुपायैस्त्वं क्रमेण विजिगीषेथेः । अङ्गकुञ्जं युद्धेऽयं निष्यतेत् सह मन्विभिः ।

कोपेण पौरैर्दृष्टेन ये चास्य प्रियकारिणः । असख्ये तु सर्वस्य यथाऽमुष्मेन निष्यतेत्

क्रमेणानेन मुक्तिः स्यात् शरीरमिति केवलं ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधवाचिके पर्वणि आश्वमेधवाचपर्वणि षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ धृतराज उवाच ॥ सन्धिविग्रहमप्यत्र परश्वया राजवत्तम । द्वियोनिं द्विविधोपायं बहूकृत्यं युधिष्ठिर ।

१९१

केरव्य पर्युपासीयान्स्त्रिभुवः दैविधमत्मानः । तुष्टपुष्टबलः शत्रुरात्मवृत्तिश्च स्यरेत् ।

पर्युपासनकाले तु विजरीतं विधीयते । आसर्गकाले राजेन्द्र व्ययमर्षेत्ततः परं ।

व्यसनं भेदनञ्चैव शत्रूणां कारयेत्ततः । कर्षणं भोयस्त्वैव युद्धे चैव बलवतः ।

प्रशस्त्वानो नृनिस्त्रिविधां परिचिन्तयेत् । आत्मनश्चैव शत्रोश्च अस्त्रिं शस्त्रविहारदः ।

उत्सीहप्रभुशक्तिभ्यां मन्ववत्तया च भारत । उपजो नृपो याथा हरीतुः प्रवर्जयेत् ।

१९२

आदहीत बलं राजा मौलं मित्रबलं तथा । अटवीबलं शतशैव तथा श्रेयबलं प्रभो ।

तत्र मित्रबलं राजन् मौलश्चैव विप्रियते । श्रेणोबलं शतशैव तु श्रेयैवेति मे मतिः ।

तथाचारबलश्चैव परस्परसमं नृप । विज्ञेयं बहूकालेषु राजा काल उपस्थिते ।

आपदस्यैः बोद्धव्या बहूरूपा नराधिप । भवन्ति रात्रां केरव्य यात्राः इयगतः प्रुणु ।

विकल्पा बहूधा राज्ञापादां पाण्डुनन्दन । सामादिभिरुपन्यस्य मज्जयेत्ताश्वरः सदा ।

१९३

यात्रां गच्छेत्सैर्युक्तो राजा यद्भिः परन्तप । युक्त्वैव कालदेशाभ्यां बहैरात्मगुणैस्तथा ।

हृष्टपुष्टबलो गच्छेद्राजा हृष्टादये रतः । अलक्ष्याप्ययो यायादमृतावपि पाण्डव ।

हृष्याम्भानं वाजिरथप्रसादां ध्वजद्रुमैः संवृतकूलरोधयं । पदातिनामेर्ष्यं हर्कईमां नदीं सपत्ननासे नृपतिः प्रयोजयेत् ।

अयोपपत्त्या शकटं पशवञ्चैव भारत । उज्जना वेदं सन्ध्यासं तथैतद्विहितं विभो ।

धारदिवा परबलं कृत्वा स्वबलदर्शनं । स्वभूमौ धोजयेद्युद्धं परभूमौ तथैव च ।

१९४

बलं प्रसादयेद्राजा निस्त्रिपेदलिनां नरान् । ज्ञात्वा स्वविरथं तत्र सामादिभिरुपक्रमेत् ।

सर्व्यथैव महाराज शरीरं धारयेद्विह । प्रेत्य चैव च कर्त्तव्यमात्मनिश्रेयसं परं ।

एवमेतन्महाराज राजा सत्यक् समाचरन् । प्रेत्य स्वामवाप्नोति प्रजा धर्मेण पात्रयन् ।

एवं तया कुर्वन्नेष्ट वर्त्तितथं प्रजाहितं । उभयोर्लोकयोस्मात् प्राप्तये नित्यमेव हि ।

भीषेण सर्वमृतेऽस्मि लक्ष्मणे विदुरेण च । ममाप्यवश्यं वक्तव्यः प्रीत्या ते नृपयन्मम ।
 एतत् सर्वं यथान्यायं कुर्वीथा भूरिदक्षिण । प्रियक्षया प्रजाणां त्वं स्वर्गं सुखमवाप्स्यसि ।
 अश्वमेधसहस्रेण योजयेत् प्रथिव्यपतिः । पालयेदाऽपि धर्मं प्रजास्तु स्वफलं भवेत् ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ एवमेतत् करिष्यामि यथात्वं प्रथिवीपते । भूयश्चैवानुशास्त्रोऽहं भवता पार्यिवर्षम ।
 भीषे स्वर्गमनुप्राप्ते गते च मधुसूदने । विदुरे मन्त्रये चैव कोऽन्या मां वक्तुमर्हति ।
 यस्तु मामनुशास्त्रीह भवानद्य दिते स्थितः । कर्ताऽस्मि तन्महीपाल नितृते भव पार्यिव ।
 एवमुक्तः स राजर्षिर्धर्मराजिन धीमता । कौन्तेयं समनुज्ञातुमियेष भरतर्षभ ।
 पुत्र संश्राम्यतां तं वनमापि बलवान् अमः । इत्युक्त्वा प्राविशद्राजा गान्धार्थ्यं भवनं तदा ।
 तस्मान्नगतं देवी गान्धारी धर्मचारिणी । उवाच काले कालज्ञा प्रजापतिममं पतिं ।
 अनुज्ञातः स्वयं तेन व्यामेन त्वं महर्षिणा । युधिष्ठिरस्थानुमते कदाऽरण्यं गमिष्यसि ।
 ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ गान्धार्थ्यहमनुज्ञातः स्वयं पित्रा महात्मना । युधिष्ठिरस्थानुमते गन्ताऽस्मि न चिरादनं ।
 अहं हि तावत् सर्वेषां तेषां दुर्धनदेविनां । पुत्राणां दातुमिच्छामि प्रेतभावानुगं वसु ।
 सर्व्यं प्रकृतिमास्त्रिधं कारयिष्यामि स्वरेष्यसि ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा धर्मराजः प्रेषयामास वै तदा । न च तदक्षणात् सर्व्यं समानिन्ये महीपतेः ।
 ततः प्रतीतमनसो ब्राह्मणाः कुरुजाङ्गलाः । सन्नियतैव वैश्याश्च शूद्राश्चैव समाययुः ।
 ततो निष्कस्य नृपतिलक्षादन्तःपुरात्तदा । ददुर्धने तं जनं सर्व्यं सर्व्याश्च प्रकृतौलथा ।
 समवेतं स तान् सर्व्यान् पौरान् जानुदोस्तया । अनागतानभिप्रेक्ष्य समस्तश्च सुहृज्वनं ।
 ब्राह्मणांश्च महीपाल नानादेवसमागतान् । उवाच मतिमात्वाजा धृतराष्ट्रो विज्ञान्यते ।
 भवन्तः कुरुवक्ष्ये चिरकालं महोपितः । परस्परस्य सुहृदः परस्परद्विने रताः ।
 यदि दानीमहं ब्रूयामस्मिन् काल उपस्थिते । तथा भवद्भिः कर्तव्यमविचार्यं वचो मम ।
 अरण्यगमने बुद्धिर्गान्धारीसहितस्य मे । व्यासस्थानुमते राज्ञस्तया कुन्तीमुतस्य मे ।
 भवन्ताऽप्यनुजानन्तु मा च वो भूदिचारणा । अस्माकं भवताश्चैव धेवं प्रीतिर्हि ब्राह्मणी ।
 न च साऽन्येषु देशेषु राज्ञामिति मतिर्षम । आन्तोऽस्मि वयमऽनेन तथा पुत्रविनाहतः ।
 उपवामह्यस्यैवास्मि गान्धारीसहितोऽनघाः । युधिष्ठिरगते राज्ये प्राप्तस्यास्मि सुखं महत् ।
 मन्ये दुर्धनाधनैश्चार्थिद्विष्टमिति सत्तमाः । मम चान्यस्य वृद्धस्य हतपुत्रस्य का गतिः ।
 अन्ते वने महाभागालक्ष्म्याऽनुज्ञातुमर्हय । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्व्ये ते कुरुजाङ्गलाः ।
 बाष्पपन्दिग्धया वाचा रुरुदुर्भरतर्षभ । तानविब्रुवतः किद्वित् सर्व्यान् श्रीकुरारायणान् ।
 पुनरेव महतिजा धृतराष्ट्रेऽब्रवीद्विदं ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ शास्त्रानुः पालयामास यथावदसुधाभिमा । तथा शिषि शीर्षेषु भीषेव परिपाकितः ।

पालयामास वस्त्रात् विदितार्थो न संशयः । यथा च पाण्डुर्भ्राता मे द्युतिो भवतामभूत् ।

स चापि पालयामास यथावत्तत्र वेत्सु ह । मया च भवतां सख्यं शूद्रभूषा या कृताऽनघाः ।

असम्यग्वा महाभागास्तत् सन्मत्सतन्मिनेः । यथा दुर्योधनेनेदं भुक्तं राज्यमक्षयं ।

अपि तत्र न वो मन्दो दुर्भृष्टिरपराङ्मुखान् । तस्मात्पराधादुर्भृष्टैरभिमनान्महोत्तिना ।

विमर्दः सुमहानामोदनयात् स्वकृतादयः । तस्मया बाधु वाऽपीदं यदि वाऽसाधु वै कृतं ।

तदो हृदि न कर्तव्यं मया बहोऽयमञ्जलिः । वृद्धोऽयं हतपुत्रोऽयं दुःखितोऽयं नराधिपः ।

पूर्वराज्ञश्च पुत्रोऽयमिति कृत्वा तु जानय । इयञ्च कृपणा वृद्धा हतपुत्रा तपस्विना ।

गात्राग्री पुत्रशोकार्त्ता युष्मान् याचति वै मया । हतपुत्राविमो वृद्धो विदित्वा दुःखितो तथा ।

अनजानीत भद्रं वो ब्रह्मामः शरणसु वः । अयञ्च कौरवो राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।

सर्वैर्भवद्भिर्द्रष्टव्यः सन्नेषु विषमेषु च । न जातु विषमस्यैव गमिष्यति कदाचन ।

चत्वारः सचिवा यस्य भ्रातरो त्रिपुल्लोचनः । लोकपालममा स्त्रेण सर्वधर्मैः यदंशिनः ।

नञ्चैव भगवानेष सर्वभूतजगत्पतिः । युधिष्ठिरो महातेजा भवतः पालयिष्यति ।

अवश्यमेव वक्तव्यमिति कृत्वा प्रवीणि वः । एष न्यासो मया दत्तः सर्वैरेवो युधिष्ठिरः ।

भवन्तोऽस्य च बीरस्य न्यासभूताः कृता मया । यदेव तैः कृतं किञ्चिद्गुणैर्कवः सुतैर्धमः ।

यदन्येन मदीयेन तदनुज्ञातमर्हथ । भवद्भिर्भू हि मे मन्युः कृतपूर्वैः कथञ्चन ।

अत्यन्तगुरुभक्तानामेषोऽञ्जलिर्दं नमः । तेषामस्थिरबुद्धीनां सुभानां कामचारिणां ।

कृते याचे ऽस्य वः सर्वान् गात्राग्रीसहितोऽनघाः । इत्युक्त्वासे ततः सर्वे पौरजानपदा जनाः ।

नोचुर्वाप्यकलाः किञ्चिदो वासुकः परस्परं ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधोत्सवे पर्वणि आश्वमेधोत्सवपर्वणि नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वास्तु ते तेन पौरजानपदा जनाः । वृद्धेन राज्ञा कौरव्य नष्टभंशा इवाभवन् ।

तृष्णोभूतांस्ततस्तान्तु वाप्यकृष्णास्महीरतिः । धृतराष्ट्रो महीराजः पुनरेवाभ्यभाषत ।

वृद्धस्य हः पुत्रस्य धर्मपत्न्या सहानया । विनयन्तं वद्विषं कृपणस्यैव सन्तमः ।

पित्रा स्वयमनुज्ञातं कृष्णादेषायनेन वै । वनवासाय धर्मज्ञा धर्मज्ञेन नृपेज ह ।

सोऽहं पुनः पुनश्चैव द्विरसाऽवनमोऽनघाः । गात्राग्रीं सहितं तस्यां सन्नुज्ञातमर्हथ ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा कुरुराजस्य वक्ष्यामि कथणानि ते । कुरुदुः सर्वज्ञो राजन् ममतेः कुरुजातु नः ।

उत्तरीधैः कौशेऽपि भंकाद्य वदनानि ते । कुरुदुः शोकपन्तप्रः मुहुर्लैः पिष्टताडयत् ।

हृदयैः शून्यभूतैस्ते धृतराष्ट्रप्रवःसजं । दुःखं संधारयन्तो हि नष्टभंशा इवाभवन् ।

ते विनीय तमायासं धृतराष्ट्रविशोगजं । शनैः शनैस्तदाऽन्योन्यमब्रुवन् स्वमतान्यत ।

ततः सन्धाय ते सर्वे वाक्यान्यथ समासतः । एकस्मिन् ब्राह्मणे राजन् निवेश्योचुर्नराधिप ।

ततः स्यात्परिषे विप्रः सम्मतेऽर्धविशारदः । ब्रह्मालोः बह्वृचो राजन् वक्तुं समुपचक्रमे ।
 अमुमान्य महाराज तत् सः संशयात् च । विप्रः प्रगल्भो मेधावी च राजानमुवाच ह ।
 राजन् वक्तुं जनस्यास्य मयि यथं समर्पितं । वक्ष्यामि तदर्थं वीर तज्जुपक्ष नराधिप ।
 यथा वदसि राजेन्द्र यथ्यमेतत्तथा विभो । नात्र मिथ्या वचः किञ्चित् सुहृत्वं नः परस्परं । १५
 न जालस्य च वंशस्य राज्ञां कश्चित् कदाचन । राजावीर्यः प्रजापालः प्रजानाम्प्रियोऽभवत् ।
 त्रिदशद्वारैश्चैव भवन्तः पालयन्ति नः । न च दुर्व्योधनः किञ्चिदयुक्तं कृतवाच्यम् ।
 यथा जनीति धर्मात्मा मुनिः सत्यवतीशुभः । तथा कुर्व महाराज स हि नः परमो मुहः ।
 त्वत्का वयन्तु भवता दुःखोक्तापरायणाः । भवित्यामस्मिन् राजन् भवद्गुणवैकुण्ठाः ।
 यथा शाकमुना मुक्ता राज्ञा चित्राङ्गदेव च । भीष्मवोर्व्योपगूढेन पित्रा ततः च पार्थिव । १६
 भवद्दोषोक्त्या चैव पाण्डुना प्रथिवीक्षिता । तथा दुर्व्योधनेनापि राज्ञा सुपरिपालिताः ।
 न स्वल्पमपि पुरुक्षे व्यलीकं कृतवाच्यम् । पितरोव सुविश्वस्तास्तस्मिन्मपि नराधिपे ।
 वरमास्य यथा सम्यग्भ्रतो विदितं तथा । तथा वर्षसहस्रं हि कुन्तीपुत्रेण धोमता ।
 पाल्यमाना धृतिमता सुखं विन्दामहे नृप । राजर्षिणां पुराणानां भवतां पुण्यकर्मणां ।
 कुरुस्वरणादीनां भरतस्य च धोमनः । वृत्तं समनुयात्येव धर्मात्मा भूरिदक्षिणः । १७
 नात्र वाच्यं महाराज सुसूक्ष्ममपि विद्यते । उविताः सा सुखं नित्यं भवता परिपालिताः ।
 सुसूक्ष्मं व्यलीकन्ते सपुण्यं न विद्यते । यत्तु ज्ञातिविमर्देऽस्मिन्नात्य दुर्व्योधनं प्रति ।
 भवन्तु मनोव्यामि तत्रापि कुरुमन्दन ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ न तु दुर्व्योधनकृतं न तु तद्भवता कृतं । न कर्मवीरसाभ्याश्च कुरवो यत् चर्यं गताः ।
 देवतन्तु विजानीमो यत्र शक्यं प्रवाधिषुं । देवैः पुत्रकारिण न शक्यमपि बाधितुं । १८
 अजैः हिणो महाराज दशाष्टौ च समागतानां । अष्टादशैरेव हताः कुरुभिर्योधपुङ्गवैः ।
 भीष्मोऽणकनाथैश्च कर्णेन च महात्मना । सुशुधानेन वीरेण धृष्टद्युम्नेन चैव ह ।
 चतुर्भिः पाण्डुपुत्रैश्च भीमार्जुनथमैसाथ । न च सद्योऽयं नृपते च ते देववसादभूत् ।
 अवश्यमेव भवामि जित्त्रियेण विभेषतः । कर्तव्यं निधनं काले मर्त्यं च सवन्भुना ।
 तैरियं पुरुषव्यापैस्त्रिंशद्वाङ्गवन् नितैः । प्रथिवी निहता सर्व्वा सहया सरथदिया । १९
 न सराशां बधे भूतुः कारणं ते महात्मना । न भवान् च ते भृत्या न कर्षो न च सौबलः ।
 यद्विशस्ताः कुरुश्रेष्ठा राजानस्य सहस्रयः । सर्व्यं देवकृतं विद्वि कोऽव किं वक्तुमर्हति ।
 गुरुकृता भवानस्य कृत्स्नं च जगतः प्रभुः । धर्मात्मानमनसुभ्यमनुजानीमहे सुतं ।
 सभतां वारलोकांश्च समहयो नराधिपः । द्विजाग्यैः समनुज्ञातस्त्रिदिवे मोदतां सुखं ।
 प्राप्स्यन्त च भवान् पुण्यं धर्मं च परमां स्थितिं । वेदधर्मांश्च कृत्स्नं च सम्भक्तं च भव सुभ्रतः । २०
 द्विष्टिप्रदानमपि त पाण्डवान् प्रति नो वृथा । समर्थोऽस्मि दिवस्त्रापि पालने किं पुनः क्षिने ।

भीमसेनस्य श्लोथः प्रोवाचेदं वचनम् । वचं भीमस्य दास्यामः प्रेतकार्येषु कालम् ।
 योमदनास्य नृपतेर्भूरिभवस्य एव च । बाह्योक्तस्य च राजर्षेर्द्रोणस्य च महात्मनः ।
 अन्येषाञ्चैव सर्वेषां कुन्ती कर्षाव दास्यति । आह्वानि पुरुषस्यास्य मा दादान् कौरवो नृपः ।
 इति मे वर्णते बुद्धिर्षो मो नन्दन्नु वचनः । कष्टान् कष्टतरं यान्नु सर्वे दुर्व्योधनादयः ।
 यैरिवं प्रियवी कृत्वा प्रातिता कुक्षपांशवैः । कुतश्चमवि विस्मृत्य वैरं दादन्नवार्षिकं ।
 अज्ञानवासं गहनं द्रौपदी भोक्तवर्द्धनं । क तदा धृतराष्ट्रस्य खेपोऽज्ञानभवत्तदा ।
 कृष्याजिनोपसंवीतो हताभरचभूषणः । साह्यं पाश्चात्पुत्र्या त्वं राजानमुपवर्षिवाण् ।
 क तदा द्रौणभीष्टो तौ सोमदत्तोऽपि वा भवेत् । यत्र यथोदन्नसमा दने वन्देन जीवस्य ।
 न तदा त्वा पिता श्लेषः पितृत्वेनाभिवोच्यते । किन्वेतद्विस्मृतं पार्थ यदेव कुक्षपांशवः ।
 दुर्भुङ्क्ष्विदुरं प्राह द्यूते किं जितमित्युत । तमेवंवादिनं राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 उवाच वचनं धीमान् ओषमास्तेति भर्षयन् ।

१९५

१९६

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥ भीम श्लोथो गुरुर्षे त्वं माऽतोऽन्यदक्रुमुत्सहे । धृतराष्ट्रस्य राजर्षिः सर्वेषा मानमर्हति ।
 न स्मरन्पराह्वानि क्षरन्ति सुकृतान्यपि । अर्षभिस्त्रायंमर्यादाः बाधवः पुरुषोत्तमाः ।
 इति तस्य वचः श्रुत्वा फाल्गुनस्य महात्मनः । विदुरं प्राह धर्षात्मा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 इदं मदचनात् वचनः कैरवं ब्रूहि पार्थिवं । वावदिच्छति पुत्राणां आहुं तावद्दाम्बहं ।
 भीष्मादीनास्य सर्वेषां सुहृतामाप्तकारिणां । मम कौत्रादिति विभो मा भूद्भीमः सुदुर्जनाः ।

१९७

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा धर्मराजसमर्ष्युनं प्रत्यपूजयत् । भीमसेनः कटाक्षेण वीरवाचकं धनस्ययं ।
 ततः स विदुरं धीमान् वाक्यमाह युधिष्ठिरः । भीमसेने न कोपं स नृपतिः कर्तुमर्हति ।
 पङ्क्तिष्ठा हि भीमोऽयं हिमवृक्षानपादिभिः । दुःखैर्भ्रष्टविधैर्धीमानरक्षे विदितं तव ।
 किन्तु मदचनाद्ब्रूहि राजानं भरतर्षभ । यद्यदिच्छसि यावच्च नृक्षतां मद्गृह्णादिति ।
 यस्यास्यैर्यमयं भीमः करोति भ्रष्टदुःखितः । न तस्मानपि कर्त्तव्यमिति वाच्यः स पार्थिवः ।
 यस्यास्यैर्यमयं धनं किञ्चिदस्म्यन्नु च वेद्यति । तस्य स्वामी महाराज इति वाच्यः स पार्थिवः ।
 ददातु राजा विप्रेभ्यो यथेष्टं क्रियतां यथं । पुत्राणां सुहृदाञ्चैव गच्छन्तानृक्षमस्य सः ।
 इदञ्चापि ब्रूरीरं मे तवायत्तं वचधिप । धनानि चेति विद्धि त्वं न मे तवापि शंस्यस्यः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

१९८

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्य राजा स विदुरो बुद्धिमत्तमः । धृतराष्ट्रमुपेत्यैवं वाक्यमाह महार्थवत् ।
 उक्तो युधिष्ठिरो राजा भवद्दचनादितिः । स च संस्रान्त वाक्येन प्रशंस्य महायुतिः ।
 वीभक्तस्य महातेजा निवेदयति ते नृहान् । वसु तस्य नृहे तच्च प्राणानपि च केवसान् ।

१९९

धर्मराजस्य पुत्रस्यै राज्यं प्राणान् धनानि च । अनुजानाति राजर्षे यथान्वदपि क्षिप्रम् ।
 भीमस्तु सर्वदुःखानि संस्तव्य वदन्तान्यत । कृष्णादिव महाबाहुरनुजस्यै विनिश्चयम् ।
 स राजन् धर्मश्रीलेन राज्ञा वोभक्तुना तथा । अनुनीतो महाबाहुः सौहृदे स्थापितोऽपि च । १००
 न च मन्यस्त्वया कार्यं इति त्वां प्राह धर्मराट् । संस्तव्य भीमस्तदैरं वदन्वाचवदाचरत् ।
 एवंप्राथो हि धर्मोऽयं कृत्स्नियाणां नराधिप । युद्धे कृत्स्नियधर्मं च निरतोऽयं वृकोदरः ।
 वृकोदरकृते चाहमर्जुनस्य पुनः पुनः । प्रसौहृदाचे नृपते भवान् प्रभुरिहासि यत् ।
 तन्ददातु भवान् वित्तं यावद्विच्छन्ति पार्थिव । त्वमोचरोऽस्तु राज्यस्य प्राणानामपि भारत ।
 ब्रह्मदेयायहारांसु पुत्राणाभौर्द्धैरिहिकं । इतो रत्नानि मासैव दामोदासमत्राविकं । १०१
 आनयित्वा कुरुभ्यो ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छतु । दीनान्धकृपणेभ्यश्च तत्र तत्र नृप स्वया ।
 वृष्णनरसपानाद्याः सभा विदुर कारय । गवां निपानान्यन्यथ विविधं पुण्ड्रकं कुह ।
 इति मामश्वीद्राजा पार्थस्यै धनञ्जयः । यद्वचानन्तरं कार्यं तद्भवान् वक्तुमर्हति ।
 इत्युक्ते विदुरेणाय धृतराष्ट्रोऽभिनन्द्य तान् । मनश्चक्रे महःदाने कार्त्तिक्यां जननेजय ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि अश्रमवसवर्षणि त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥
 ॥ दैवस्यायन उवाच ॥ विदुरेणैवमुक्तुः धृतराष्ट्रो जनाधिपः । प्रीतिमानभवद्भ्रजन् राज्ञो जिष्णोश्च कर्षणि । १०२
 ततोऽभिरूपान् भीष्माय ब्रह्मणानृषिसत्तमान् । पुत्रार्थे सुहृदस्यै स समीक्ष्य महत्स्रजः ।
 कारयित्वाऽन्नपानानि यानान्याच्छादनानि च । सुवर्णमणिरत्नानि दामोदासमत्राविकं ।
 कम्बलानि च रत्नानि यामान् क्षेत्राण्यजाविकं । सालङ्कारान् गजानश्वान् कन्यास्यैव वरस्त्रियः ।
 उद्दिश्याद्दृश्यं कर्त्तव्यं ददौ स नृपसत्तमः । द्रोणं भंकोर्त्थं भीष्मस्य सेमदत्तस्य वाहिकं ।
 दुर्योधनस्य राजाभं पुत्रांश्चैव पृथक् पृथक् । जयद्रथपरीगांसु सुहृदस्यपि सर्वैः । १०३
 स आङ्गथञ्जो ववृते वृष्णो धनदक्षिणः । अनेकधनरत्नैश्चो युधिष्ठिरमते तदा ।
 अनिशं यत्र पुरुषा गणका लेखकास्तथा । युधिष्ठिरस्य वचनादपृच्छन्त स्म तं नृपं ।
 आह्वापय किमेतेभ्यः प्रदायं दीयतामिति । तदुपस्थितमेवात्र वचनान्ते ददुस्तदा ।
 अतदेये दशशतं सहस्रे सायुतन्तया । दीयते वचनाद्राज्ञः कुन्तीपुत्रस्य धीमतः ।
 एवं स वसुधाराभिर्वर्धमाणो नृपाम्बुदः । तर्पयामास विप्रास्तान् वर्धन् ब्रह्ममिवाम्बुदः । १०४
 ततोऽनन्तरमेवात्र सर्व्ववर्णाभ्यामहामते । अन्नपानरत्नैश्चैव प्रावयामास पार्थिवः ।
 सवस्त्रधनरत्नैश्चो मृदङ्गनिन्दो महान् । गजान्धमकरावर्त्ता नानारत्नमहाकरः ।
 यामाघहारद्वोपाद्यो मणिहेमजज्ञार्णवः । जगत् संज्ञायथामास धृतराष्ट्रोऽदुषोद्धृतः ।
 एवं स पुत्रपौत्राणां पितृणामात्मनस्तथा । गान्धार्वाश्च महाराजप्रददाधौर्द्धैरिहिकं ।
 परिआन्तो यदामीन् स ददद्दानान्यनेकशः । निवर्त्तयामास तदा दानपञ्चं नराधिपः । १०५

एवं च राजा कैरवराजके दानमहाकृतं । गटनर्तकसाक्षात्कृतं बह्वनरसदक्षिणं ।
दशाहमेवं दानानि दत्त्वा राजाऽन्विकासुतः । बभूव पुत्रपौत्राणामनृपो भरतवधम् ।
इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रभाते राजा स धृतराष्ट्रोऽन्विकासुतः । आहूय पाण्डवान् वीरान् वनवासे कृतवपः ।
गान्धारीसहितो धीमान्भवनन्दसथाविधि । कार्तिकेयां कारयित्तेष्टिं प्राण्यैर्वेदपारगैः ।
अग्निहोत्रं पुरस्कृत्य वक्तुं शान्तिनसंवृतः । बभूव जनकतो राजा निर्धयो भवनात्ततः ।

ततः स्त्रियः कैरवराण्डवानां यास्यापराः कैरवराजवंश्याः । तासां नादः प्रादुरासीत्तदानीं वैचिकीर्त्यै नृपते । प्रपति ।
कृतो लाजे सुमनोभिश्च राजा विचित्राभिस्तद्गृहं पूजयित्वा । सम्पूज्यैर्धर्मत्यवगच्छ सन्धे ततः वनमुत्सृज्य यथैव नरेन्द्रः ।
ततो राजा प्राञ्चलित्थैपमानैः युधिष्ठिरः सखरं वाप्यहृष्टः । विमुक्तोऽथैशं शान्दं हि साधो क यास्यबोध्यपनत्तात् भृशैः ।
तयाऽर्जुनसौत्रदुःखाभिः सो भुङ्क्तेऽर्जुनश्चमन् भारताग्न्यः । युधिष्ठिरं नैवमित्यवमुक्त्वा निवृत्त्यायो रानवत् सोदमानः ।
उकोदरः फाल्गुनस्य वीरं मातृपुत्रो विदुरः सखस्य । वैश्यापुत्रः सहितो गौतमेन धीन्दो विप्राश्च स्वयुजो
प्यहृष्टः ।

कुन्ती गान्धारी बभूवैव जज्ञन्ती स्वभ्रासकं हस्तमयोदहन्ती । राजा गान्धार्याः स्वभ्रद्रेऽप्यप्य पाणिं यथै धृत
राष्ट्रः प्रतीतः ।
तथा हृष्याः द्रौपदी सान्त्वतो च बालापत्या सोमरा कैरवी च । चित्राङ्गदा यास काशित् स्त्रियोऽन्याः साङ्गै राज्ञा
प्रस्रितास्ता बभूभिः ।
तासां नादो रुदतीनां तदासीत् राजकुःखात् कुररीषामिवोषेः । ततो निव्येऽर्जुनोऽप्युज्ज्वलित्वाः विद्यां शूद्राणां चैव
भार्याः समन्तात् ।
तन्निर्व्याने दुःखितः पौरवर्गे गजाङ्गये चैव बभूव राजन् । यथा पूर्वै गच्छतां पाण्डवानां सुते राजन् कैरवाणां सभायाः ।
या नापश्यंश्चन्द्रमनं न सूत्यैरामाः कदाविदपि तःऽग्निन नरेन्द्र । महावर्गं गच्छति कैरवेन्द्र ओकेतांता राजमणिं प्रपेदुः ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रासादहर्म्येषु वसुधायाश्च पार्थिव । नारीणाञ्च नराणाञ्च निःस्त्रिनः सुमहानभूत् ।
स राजा राजमणिणं नृनारीमकुलेन च । कयञ्चिन्निर्धयो धीमान् वेपमानः कृताञ्चलिः ।
स बद्धमानदारेण निर्धयो गजसाङ्गयात् । प्रिसर्ज्ययामास च तं जनैषं समुत्सर्जुः ।
वनं गन्तुञ्च विदुरो राज्ञा सह कृतवपः । सञ्जयश्च महामातुः सुतो गावस्त्राणिलया ।
हृषं निवर्त्तयामास युधुमुञ्च महारथं । धृतराष्ट्रो महीपालः परिहास्य युधिष्ठिरे ।
निवृत्ते पौरवर्गे च राजा सान्तःपुरस्तदा । धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातो निवर्त्तितुमिषे च ।
भोऽन्नवोन्नातरं कुन्ती वनं तन्मुजम्भवी । अहं राजानमन्विष्ये भवती विनिवर्त्तता ।
बभूपरिवृता राक्षि नगरं गन्तुमर्हसि । राजा यात्रिष धर्मैः त्वा तापस्यै कृतनिष्ठस्य ।
इत्युक्त्वा धर्मराजेन वाप्यव्याकुललोचना । जगानैव तदा कुन्ती गान्धारीं परिवृष्टा च ।

॥ कुन्तुवाच ॥ सद्देवे महाराज मा प्रसादं कथाः कथित् । एष मामनुरक्तो हि रामंस्वाधैव वर्धदा । १०
 कथं क्षरेषाः संतप्तं सपामेव्यसायिनं । श्वकीर्णं हि समरे वीरो दुष्टश्रवा तदा ।
 चायथं हृदयं नूनं मन्दाया मम पुत्रकं । यत् स शंखमपयस्वन्वः प्रतपेयं न दीर्यते ।
 एवं गते तु किं प्रकथं मया कर्तुमरिन्दम । मम दोषोऽयमत्यथं स्थापितो यत्र सूर्यमः ।
 तन्निमित्तं महाबाहो दानं दद्यास्वमुत्तमं । सैव भावभिः साहूँ सूर्यमप्यारिमहं ।
 द्रौपद्यास मिथे नित्यं स्थातव्यमरिक्वर्षण । भीमसेनोऽर्जुनसैव मकुलस कुन्ददह । ११
 समाधेयास्त्वया रामंस्वयस कुलधूर्गता । शम्भुश्चरयोः पादान् श्शुभ्रान्तो वनेऽन्वहं ।
 गान्भारीवहिता वसेय तापघो मक्षपर्दिनी ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तः स धर्मात्मा भावभिः सहितो ववी । विशदमगमद्भोमात्र च किञ्चिदुवाच ह ।

मुहूर्त्तमिव तु श्वात्वा धर्मराजो बुध्दिष्ठिरः । उवाच मातरं दोनसिन्नाशोकपरायणः ।
 किमिदन्ते व्यवधितं नैवं त्वं वक्तुमर्हसि । न त्वाभ्यनुज्ञावामि प्रसादं कर्तुमर्हसि । १२
 पुरोचतान् पुरा ह्यस्मानुक्त्वाश्च मिचदंशने । विदुस्त्वाया वचोभिस्सं नास्मान् वन्द्यकुमर्हसि ।
 निहत्य शृचिवीपालान् राज्यं प्राप्तमिदं मया । तव प्रज्ञामपश्रुत्य वासुदेवाक्षरर्षभात् ।
 क वा बुद्धिरियं चाद्य भवत्या यत् सुतं मया । च धर्मं न्विनं शोक्ता तस्य अविभुमिच्छसि ।
 अस्मानुक्त्वा राज्यस्य क्षुधा क्षेवा यत्रस्तिनि । कथं वक्ष्यसि दुर्गेषु वनेस्वद्य प्रसोद मे ।
 इति वाक्यकला वाचः क्लृप्तो पुत्रस्य शृण्वतो । मा जगामाश्रुपूर्णांशो भीमस्तामिदमब्रवीत् । १३
 यदा राज्यमिदं कुन्ति भोक्तव्यं पुत्रनिर्जितं । प्राप्तव्या राजधर्म्याश्च तदेवने कुतो मतिः ।
 किं वयं कारिताः पूर्वं भवत्या शृचिवी क्षयं । कस्य हेतोः परित्यज्य वनं गन्तुमभोक्षसि ।
 वनाद्यापि किमानोता भवत्या बालका वयं । दुःखशोकसमाविष्टौ माद्रोपुत्राविभौ तथा ।
 प्रसोद मातर्शोणास्वं वनमद्य यत्रस्तिनि । श्रियं यौधिष्ठिरो मातर्भुङ्क्तावह्नास्त्रिंता ।
 इति सा निश्चितैवाशु वनवासाय भाविनी । सास्वपतां बह्विधं पुत्राणां नाकरोदहः । १४
 द्रौपदी चान्ध्यात् श्शुभ्रं विपक्षवदना तदा । वनवासाय गच्छन्ती रुदती भद्रया सह ।
 सा पुत्रान् रुदतः शब्दान् मुहूर्त्तुं श्रवणेवती । जगामैव महाप्राज्ञा वनाय कृतनिश्चया ।
 अश्वघुः पाण्डवास्तौ सभ्यतान्तःपुरास्तथा । ततः प्रदृश्या साऽश्रुणि पुत्रान् वचनमब्रवीत् ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

॥ कुन्तुवाच ॥ एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि पाण्डव । कृतमुद्धरणं पूर्वं मया वः शोदतां नृपाः ।

द्यूतापहतगव्यानां पतितानां सुखादपि । ज्ञानिभिः परिभूतानां कृतमुद्धरणं मया । ११
 कथं पाण्डवानं नश्येत सन्ततिः पुरुषर्षभाः । यत्रस्य वो न नश्येत इति चादुर्घणं कृतं ।
 द्यूयमिन्द्रसमाः सर्व्वं देवतुच्यपरिक्रमाः । मा परेषां मुखप्रेषाः क्लेश्येवं तत् कृतं मया ।
 कथं धर्मभृतां श्रेष्ठो राजा त्वं वासवापमः । पुनर्व्वमि न दुःखो स्यादिति चादुर्घणं कृतं ।

नागायुतममप्राणः ख्यातविक्रमपौरुषः । नाथं भीमोऽत्ययं गच्छेदिति चोद्धर्षणं कृतं ।
 भीमसेनादवरजस्ताप्याऽयं वासवोपमः । विजयो नावधीदेत इति चोद्धर्षणं कृतं ।
 मकुलः महदेवश्च तथेभौ गुरुवर्त्तिभौ । क्षुधा कथं न सीदेतामिति चोद्धर्षणं कृतं ।
 इयञ्च वृक्षी श्यामा तथाऽत्यायतलोचना । वृथा सभातले किष्टा मा भूदिति च तत् कृतं ।
 प्रेक्षतामेव वो भीम वेपथी कदलीमिव । स्त्रीधर्षिणीमरिष्टाङ्गीं तथा द्यूतपराजितां ।
 दुःशामेना यदा मौख्याद्दामोवत् पर्यकर्षत । तदैव विदितं मन्त्रं पराभूतमिदं कुलं ।
 निरन्नाः कुरुवक्षेव तदा मे श्रुतुरादयः । यदैव नायमिच्छन्ती ब्यनपत् कुरगी यथा ।
 केशपक्षे परामृष्टा पापेन हतबुद्धिना । यदा दुःशामेनेषा तदा मुन्नाम्यहं नृप ।
 युष्मन्तेजाविवृद्ध्यर्थं मया द्यूद्धर्षणं कृतं । तदानीं विदुन्नावाक्चरिति तदित्त पुत्रकाः ।
 कथं न राजवंशोऽयं नश्येत् प्राप्य सुता मम । पाण्डुरिति मया पुत्रान्नाम्नादुद्धर्षणं कृतं ।
 न तस्य पुत्राः पौत्रा वा कुरुवक्षे च पार्थिवाः । सभन्ते सुकृतान् लोकान् यन्मादङ्गः प्रणम्यति ।
 भुक्तं राज्यफलं पुत्रा भर्त्सुर्षे विपुलं पुरा । महादानानि दत्तानि पीतः भोमो यथाविवि ।
 नाहमात्मफलार्थं वै वासुदेवमचूचुर्दं । विदुन्नायाः प्रन्नापैक्षैः पालनायञ्च तत् कृतं ।
 नाहं राज्यफलं पुत्राः क मथे पुत्रनिर्जितं । पतिलोकानहं पुत्रान् कामये तपसा विभो ।
 श्रुश्रुश्रुयोः कृत्वा श्रुश्रुधा वनवासिनोः । तपसा श्लेषधियाभि युधिष्ठिर कल्पेव ।
 निवर्त्तस्व कुरुश्रेष्ठ भीमसेनादिभिः सह । धर्मं ते धीयता बुद्धिर्नस्ते महदसु च ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कन्यास्तु वचनं श्रुत्वा पाण्डवा राजमत्तम । व्रीडिताः संन्यवर्त्तन्त पाञ्चाल्या सहिताऽनघाः ।

ततः शब्देः महानिव सव्येधामभवत्तदा । अन्नःपुगाणा रुदता दृष्ट्वा कुन्ती तथा गता ।
 प्रदक्षिणमयावृत्त्य राजानं पाण्डवास्तदा । अभिवाद्य न्यवर्त्तन्त पृथां तामनिवर्त्य वै ।
 ततोऽब्रवीत्प्रहातेजा धृतराष्ट्रोऽस्मिन्कासुतः । गान्धारीं विदुरश्चैव समाभाष्यावगृह्य च ।
 युधिष्ठिरस्य जननी देवी साधु निवर्त्यतां । यथा युधिष्ठिरः प्राह तत् सर्वं सत्यमेव हि ।
 पुत्रैर्यथं महदिदमपास्य च महाफलं । का नु गच्छेदहं दुर्गं पुत्रानुत्सृज्य मूढवत् ।
 राज्यस्यया तपस्तप्तुं दानव्रतकृतं महत् । अमया शक्यमेवः य श्रूयताञ्च वचो मम ।
 गान्धारि परितुष्टोऽस्मि बध्वाः श्रुश्रूषणेन वै । तस्मात्त्वेनेनं धर्मज्ञे समनुज्ञातुमहंमि ।
 इत्युक्त्वा भैःसन्धेयी तु राज्ञा कुन्तीमुवाच ह । तत् सर्वं राजवचनं स्वस्व वाक्यं विशेषवत् ।
 न च सा वनवासाय देवी कृतमतिस्तदा । शक्येत्युवावर्त्तयितुं कुन्तीं धर्मपरां सतीं ।
 तस्यास्तान्नु स्थितिं ज्ञात्वा व्यवसायं कुरुस्त्रियः । निवृत्तं च कुरुश्रेष्ठान् दृष्ट्वा परहृदुस्तदा ।
 उपावृत्तेषु पार्थेषु सर्वस्त्रिव बधूषु च । ययौ राजा महाप्राज्ञो धृतराष्ट्रो वने तदा ।
 पाण्डवाद्यातिदीनास्ते दुःखशोकपरायणाः । यानैः स्त्रीसहिताः सर्वे पुरं प्रविशिशुस्तदा ।

तद्वृष्टमनागन्धं गतोऽसुवनिवाभवत् । नगरं हस्तिनपुरं सखीवृद्धकुमारकं ।

सर्वे चासन्निरुत्साहाः पाण्डवा यातमन्यवः । कुन्धा हीनाः सुदुःखार्ता वल्गा इव विना कृताः ।

धृतराष्ट्रस्तु तेनाह्ला गत्वा सुमहदन्तरं । ततो भागीरथीतीरे निवासमकरोत् प्रभुः ।

प्रादुष्कृता यथान्यायमग्नयो वेदपारगैः । व्यराजन्त द्विजश्रेष्ठैस्तत्र तपोवने ।

प्रादुष्कृताग्निरभवत्स च वृद्धो नगधिपः । स राजाऽग्नीन् पथ्युपास्य ऊल्लवः च विधिवत्तदा ।

सन्ध्यागतं सहस्रांशुमुपातिष्ठत भारत । विदुरः सञ्जयश्चैव राज्ञः त्रय्यां कुब्रैस्ततः ।

चक्रतुः कुरुवीरस्य गान्धार्याश्चाविदूरतः । गान्धार्याः सन्निकर्षे तु निवसाद् कुब्रे मुखे ।

युधिष्ठिरस्य जननो कुन्तो साधुव्रते स्थिता । तेषां संश्रयणे चाशु निवेदुर्विदुरादयः ।

याजकाश्च यथाद्देशं द्विजा ये चाकुयायिनः । प्राधीतद्विजमुख्या सा संप्रञ्जलितपावका ।

बभूव तेषां रजनी ब्राह्मणी प्रीतिविवर्द्धिनी । ततो राव्यां व्यनीतायां कृतपूर्व्यां हिक्रियाः ।

ऊल्लार्जुनं विधिवत् सर्व्वं प्रययुक्ते यथाक्रमं । उदङ्गत्वा निरोत्तल उपवासपरायणाः ।

स तेषामतिदुःखोऽभून्निवामः प्रथमोऽहनि । शोचतां शोच्यमानानां पौरजानपदैर्जनैः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधपर्व्वणि अश्वमेधपर्व्वणि अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो भागीरथीतीरे मध्ये पृथ्वीनोचिते । निवासमकरोद्राजा विदुरस्य मने स्थितः ।

तत्रैतं पथ्युपातिष्ठन् ब्राह्मणा वनवासिनः । चलन्निटपूद्भ्रंशस्य बहवो भरतर्षभ ।

स तैः परिचृतो राजा कथाभिः परिनन्द्य तान् । अनजज्ञे सन्नियन् वै विधिवत् प्रतिपूज्य च ।

सायाह्ने स महोपालस्ततो गङ्गामुपेत्य च । चकार विधिवत् शौचं गान्धारो च यशस्विनो ।

ते चैवान्ये पृथक् सर्व्वे तोर्येष्वाप्तुत्य भारत । चक्रुः सर्व्व्याः क्रियान्तरं पुरुषा विदुरादयः ।

कृतशौचं ततो वृद्धं श्यशुभं कुन्तिभोजजा । गान्धारोश्च प्रया राजन् गङ्गातीरमुपासयत् ।

राजस्तु याजकैस्तत्र कृतो वेदीपरिस्तरः । जुहाव तत्र वस्त्रं स नृपतिः सत्यमङ्गरः ।

ततो भागीरथीतीरात् कुरुक्षेत्रं जगाम सः । मानुगो नृपतिर्दृष्ट्वा निहतः संयतेन्द्रियः ।

तत्राश्रमपदं धीमानभिगम्य स पार्थिवः । आसमादाय राजर्षिं शतयूपं मनोधिपिं ।

स हि राजा महानाभीत् केकथेषु परन्तप । स पुत्रं मनुजैश्वर्य्यं निवेत्य वनमाविशत् ।

तेनाभौ महितो राजा ययौ व्यासःश्रमं प्रति । तत्रैतं विधिवद्द्राजा प्रत्यगृह्णात् कुरुदहं ।

स दीक्षां तत्र भंशाय राजा कौरवमन्दनः । शतयूपाश्रमे तस्मिन्निवाममकरोत्तदा ।

तस्मै सर्व्वं विधिं राज्ञे राजा चख्यो महामृतिः । आरण्यकं महाराज व्यामस्यानुमते तदा ।

एवं स तपसा राजा धृतराष्ट्रो महामनाः । योजयामास चात्मानं तांश्याप्यनुचरान्तदा ।

तथैव देवी गान्धारी वल्कलाजिनधारिणी । कुन्धा सह महाराज समा नव्रतचारिणी ।

कर्षणा मनसा वाचा चक्षुषा चैव ते नृप । संनियम्येन्द्रियग्राममास्थिते परमं तपः ।

त्वगस्थिभूतः परिशुक्लमंभो जटाजिनो वल्कलमंशुनाङ्गः । स पार्थिवस्तत्र तपस्य वार महर्षिं वसीश्रमपेतमोहः ।

वृत्ता च धर्मोऽप्यविद्युद्बुद्धिः स मन्त्रयज्ञं नृपतिं महारं । उपाचरद्देवतरो जितात्मा तदा कृत्रो वक्त्रलचोरवामाः ।

इति श्रीमहाभारते आत्ममवासिके पर्वणि आत्ममवासपर्वणि जनविशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तत्र मुनिश्रेष्ठा राजानं द्रष्टुमभ्ययुः । नारदः पर्वतशैव देवनस्य महातपाः ।

द्वैपायनः मशियञ्च मिट्टाज्ञान्ये मनोविणः । ज्ञतयूपस्य राजर्षिर्दृष्टः परमधार्मिकः ।

तेषां कृत्नी महाराजपूजासुके यथाविधि । ते चापि तुतुषुस्तस्यान्तापसाः परिचर्यया ।

तत्र धर्म्याः कथान्तात चक्रुस्ते परमर्षयः । रमयन्तो महात्मानं धृतराष्ट्रं जनाधिपं ।

कथान्तरे तु कस्मिंश्चिद्देवर्षिर्नारदस्ततः । कथामिमामकथयत् सर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ।

॥ नारद उवाच ॥ केकशाधिपतिः श्रीमान् राजासोदकुतोभयः । महस्त्रचित्त्य इत्युक्तः ज्ञतयूपपितामहः ।

स्वपुत्रे राज्यमामस्य ज्येष्ठे परमधार्मिके । महस्त्रचित्त्या धर्मात्मा प्रविवेश वनं नृपः ।

स गवा तपसः पारं दीप्तस्य वसुधाधिपः । पुरन्दरस्य संस्वानं प्रतिपेदे महाद्युतिः ।

दृष्टपूर्वः सुवह्नी राजन्संपतता मया । महेंद्रमदनो राजा तपसा दग्धकिल्बिषः ।

तथा शैलान्त्यो राजा भगदत्तपितामहः । तपोबलानैव नृपो महेंद्रमदनं गतः ।

तथा प्रथमो राजासोद्भोजन् वज्रधरोपमः । स चापि तपसा द्यतो नाकष्टमिती नृपः ।

अस्मिन्नरण्ये नृपते मात्स्यातुरपि चात्सजः । पुरुकुत्सोः नृपः मिद्धिं महतीं समवाप्तवान् ।

भार्या ममभवद्यस्य नर्षदा मरिती बरा । मेऽस्मिन्नरण्ये नृपतिस्तपस्तप्तः दिवं गतः ।

शशलोमा स राजासोद्भोजन् परमधार्मिकः । मस्यगच्छिन् वने तप्राः ततो दिवमवाप्तवान् ।

द्वैपायनप्रसादाच्च त्वमपीदं तपोवनं । राजस्रव ष्य दृष्ट्वापां गनिभग्नां गमित्यसि ।

त्वहापि राजासोद्भूत तपसोऽन्ते श्रिया वृतः । गात्स्यारोमरिती गन्ता गतिं तेषां महात्मानां ।

पाण्डुः स्मरति ते नित्यं बलहन्तुः समोपगः । त्वां मदैव महाराज श्रेयसा स च योच्यति ।

तत्र षुश्रूषथा चैव गात्स्यार्याश्च यश्चस्विनो । भर्तुः सलोकात्मिना गमित्यति बहुतव ।

युधिष्ठिरस्य जननी स हि धर्मः सनातनः । वयमेतत् प्रपश्य मे नृपते दिव्यचक्षुषा ।

प्रवेक्ष्यति महात्मानं विदुरस्य युधिष्ठिरं । स ज्ञयन्तदनुष्ठानादितः स्वर्गमवाप्स्यति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा कौरवैर्ना महात्मा सार्द्धं पत्न्या प्रीतिमान् सबभूव । विद्वान् वाक्यं नारदस्य प्रशस्य चक्रे पूजां चातुनां नारदस्य ।

गतः सर्वे नारदं विप्रसंघाः संपूजयामासुरतीव राजन् । राज्ञः प्रीत्या धृतराष्टस्य ते वै पुनः पुनः संप्रश्रुतास्तदानीं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारदस्य तु तदाक्यं शशंसुर्दिजसत्तमाः । ज्ञतयूपस्य राजर्षिर्नारदं वाक्यमवब्रवीत् ।

अग्नि भगवता अद्वा कुरुराजस्य वर्द्धितः । सर्वस्य च जनस्यास्य मम पैव महाद्युते ।

अस्मि काश्चिद्विवला तु तां मे निगदतः ष्टणु । धृतराष्ट्रं प्रति नृपं देवैर्लोकपूजित ।

मर्षवृत्तान्ततत्त्वो भवान् दिव्येन चक्षुषा । युक्तः पश्यसि विप्रैर्गतिर्यां विविधा नृणां ।

उक्तवास्तूपतीनां त्वं महेंद्रस्य सलोकात् । न त्वस्य नृपतेर्लोकाः कथितस्तो महामुने ।

स्वाममप्यस्य नृपतेः श्रोतुमिच्छाम्यहं विभो । ततः कोदृक्कदा चेति तन्ममाख्याहि तत्पतः ।

इत्युक्तो नारदस्तेन वाक्यं सर्वमनोऽनुगं । व्याजहार सभामध्ये दिव्यदर्शी महातपाः ।

॥ नारद उवाच ॥ यद्दृष्ट्वा शक्रमदी गत्वा शक्रं शचोपतिं । दृष्टवानस्मि राजर्षे तत्र पाण्डुं नराधिपं ।

तत्रैयं धृतराष्ट्रस्य कथा समभवन्नृप । तपसा दुष्करस्यास्य यदयं तथ्यते तपः ।

तत्राहमिदमश्रौषं शक्रस्य वदतः स्वयं । वर्षाणि बीजि श्रिष्टानि राज्ञोऽस्य परमाद्युषः ।

ततः कुवेरभवनं गाभ्यागीमरितो नृपः । प्रयाता धृतराष्ट्रोऽयं राजराजाभिवक्तृतः ।

कामगेन विमानेन दिव्याभरणभूषितः । षड्विपुत्रो महाभागस्तपसा दग्धकिन्वितः ।

मच्चरिष्यति लोकांश्च देवगन्धर्व्वरक्षसां । स्वच्छन्देनेति धर्मात्मा यस्यां त्वमनुपश्यसि ।

देवगुह्यपिदं प्रीत्या मया वः कथितं महत् । भवन्तो हि अत्रधनास्तपसा दग्धकिन्विताः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति ते तस्य तच्छ्रुत्वा देवैर्मूर्ध्नि वच । सर्वे मुमनसः प्रीता बभूवुः स च पाथिवः ।

एवं कथाभिरन्वस्य धृतराष्ट्रं मनोषिणः । विप्रत्रमुर्धयाकामं ते मिरुगतिमाश्विताः ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवातिके पर्व्वणि आश्रमवामपर्व्वणि विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वने गते कौरवेन्द्रे दुःखशोकमनस्यिताः । बभूवुः पाण्डवा राजन् म ह्यशोकितः शश्विताः ।

तया पौरजनः सर्व्वः शोचन्नास्ते जनाधिपं । कुर्वाणाय कयाऽनव ब्राह्मणा नृपतिं प्रति ।

कथं नु राजा वृद्धः स वने वसति निर्जने । गाभ्यागी च महाभागा स च कुन्ती प्रया कथं ।

सुखार्हः स हि राजर्षिरसुखी तदनं महत् । किमवस्यः समासाद्य प्रज्ञाचक्षुर्मृतात्मजः ।

सुदुष्करं हतवती कुन्ती पुत्रानपगयती । राजश्रियं परित्यज्य वनवाममरं चयत् ।

विदुरः किमवस्यस्य भ्रातुः शुश्रुपुरात्पवान् । स च गावन्नाणिर्दीमान् भरुपिण्डं नुराजकः ।

आक्रमारश्च पौरास्ते चिन्ताशोकमःहताः । तत्र तत्र कयायुक्तः समासाद्य परस्परं ।

पाण्डवाह्वेव ते सर्व्वे भृशं शोकपरायणाः । शोचन्तो मातरं वृद्धामृपर्नातिचिरं पुरे ।

तथैव वृद्धं पितरं हतपुत्रं जनेश्वरं । गाभ्यागीश्च महाभागा विदुरश्च महामतिं ।

नैषां बभूव सम्यक्तिलान् विचिन्तयतां तदा । न राज्ये न च नारीपुत्रवेदाध्यधनेषु च ।

परं निर्व्वेदमगमंश्चिन्तयन्तो नराधिपं । तच्च ज्ञातिबधं घोरं संस्मरन्तः पुनः पुनः ।

अभिमन्योश्च बालस्य विनाशं रणमृद्धंनि । कर्णास्य च महाबाहोः संयामेखपत्न्यायिनः ।

तथैव द्रौपदेयानामन्येषां सुहृदामपि । बधं भंस्त्य ते वीरा नातिप्रमनसोऽभवन् ।

हतप्रवीरं पृथिवीं हतरन्नाश्च भारत । मदैव चिन्तयन्तस्ते न शमं शोपन्नेभिरै ।

द्रौपदी हतपुत्रा च सुभद्रा चैव भाविनी । नातिप्रीतियुते देख्ये तदानामप्रहृष्टयत् ।

वैराव्यास्तनयं दृष्ट्वा पितरं तं परिचितं । धारयन्ति स्म ते प्राणोस्तत्र पुर्व्वपितामहाः ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवातिके पर्व्वणि आश्रमवामपर्व्वणि एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं ते पुरुषव्याघ्राः पाण्डवा माहनन्दनाः । स्मरन्तो मातरं वीरा बभूवुर्भृगदुःखिताः ।

ये राक्षसार्थेषु पुरा व्यावसायिकान्भवेत् । ते ह्यवकाश्यानि तदा गान्धारुः कर्मतः पुरे ।
 आशिष्टा एव शोकेन नाभयवन्तः किञ्चन । सन्ध्याव्यमाणा अपि ते न किञ्चित् प्रसन्नमनसः ।
 ते स्य वीरा दुराधर्षा गान्धीर्षे वाकरोपमाः । शोकोपहतविज्ञाना महर्षिणा दवाभयम् । २१५
 अचिन्त्यस्य जननीं ततसो पाशुवन्दनाः । कथं नु दृष्टुमिद्युनं वक्ष्यतिस्वप्ना प्रया ।
 कथं च च महीपालो हतपुत्रो निराश्रयः । पत्न्या सह वक्ष्येको वने यापदशेषिते ।
 सा च देवी रुद्राभागा गान्धारी हतबान्धवा । पतिमन्त्रं कथं दृष्टुमन्वेति विवर्णे वने ।
 एवं तेषां कथयतामौत्सुक्यमभवत्तदा । ममने चाभवद्दुर्द्धृतं तदादिदृशसा ।
 सहदेवस्तु राजानं प्रथिपत्वेदमवधीत् । अहो मे भवतो वृद्धं हृदयं गमनं प्रति । २१६
 न हि त्वां गौरवेषाहमन्नं वक्तुमश्नया । गमनं प्रति राजेन्द्र तदिदं समुपस्थितं ।
 दिव्या द्रष्ट्या मि तां कुन्तीं वर्त्तयन्तीं तपस्विनीं । जटिलो तापसो वृद्धो कुञ्जकाशपरिचरः ।
 प्रामादहर्म्यसंवृद्धामत्यक्तसुखभागिनीं । कदा नु जननीं आत्मां द्रष्ट्यामि भुङ्क्ष्विति ।
 अनित्या खलु मर्त्यानां गतयो भरतर्षभ । कुन्ती राजसुता यत्र वसत्यसुखिता वने ।
 सहदेववचः श्रुत्वा द्रौपदी घोषिताम्बरा । उवाच देवी राजानमभिपूज्याभिनन्द्य च । २१७
 कदा द्रष्ट्यामि तां देवीं यदि जीवति सा पृथा । जीवन्त्या ह्यस्य मे प्रीतिर्भविष्यति जनाधिप ।
 एषा उन्मत् मतिर्नित्यं धर्म्ये ते रमतां मनः । योऽद्य तमच्छायाजेन्द्र श्रेयसा योजयिष्यमि ।
 अथपादन्वितस्त्रेभं विद्धि राजन् बहुजनं । काङ्क्षन्तं दर्शनं कुन्त्या गान्धार्याः सहपुरका च ।
 इत्युक्तः स नृपो देव्या द्रौपद्या भरतर्षभ । सेनाध्यक्षान् समानाथ्य सर्वानिदमुवाच ह ।
 निर्धातयत मे सेनां प्रभूतरथकुक्षरां । द्रष्ट्यामि वनसंस्थस्य धृतराष्ट्रं महीपतिं । २१८
 स्त्र्यथशांसाश्रवीद्राजा यानानि विविधानि मे । मञ्जीक्रियन्तां सर्वानि त्रिविक्रास्य सहस्रजः ।
 शकटापणवंशास्य कोषः श्लिन्पिग एव च । निर्यान्तु कोषपासास्य कुरुक्षेत्राश्रमं प्रति ।
 यस्य पौरजनः कश्चिद्दृष्टुमिच्छति पार्थिवं । अनादृतः सुविहितः स च यातु सुरचितः ।
 सुदाः पौरोगवाक्षैव सर्व्यस्यैव महानसं । विविधं भक्ष्यभोग्यस्य शकटैरुद्धतां मम ।
 प्रयातं घृण्यताक्षैव शोभूत इति मा चिरं । क्रियन्तां पयि चाप्यद्य वेष्टानि विविधानि च । २१९
 एवमाज्ञापयामास भ्रातृभिः सह पाण्डवः । शोभूते निर्ययौ राजन् सखीदृष्टुपुरःसरः ।
 स वहिर्द्वैवमानेव जनौषं परियास्यन् । न्यवसन्नृपतिः पश्य ततोऽगच्छद्वनं प्रति ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आज्ञापयामास ततः सेनां भरतसन्तम । अर्जुनप्रमुखैर्गुप्तां लोकपाशोपभैर्नरैः ।
 योगो योग इति प्रीत्या ततः शब्दे महानभूत् । क्रोशतां सादिनां तत्र युञ्जतामिति भारत ।
 केचिद्यानैर्नरा अम्भुः केचिद् शैर्षाहाजवैः । काञ्चनैश्च रथैः केचिज्ज्वलितज्वलनोपमैः । २२०
 गजेन्द्रैश्च तथैवान्ये केचिदुद्दैनैराधिप । पदातिनस्तथैवान्ये नखरपासयोधिगः ।

पौरजानपदाश्चैव यानैर्बहुविधस्तथा । अस्युः कुरुराजानं धृतराष्ट्रदिदृशुः ॥
 स चापि राजवचनादाचार्यो गौतमः क्षपः । मेनामादाय सेनातीः प्रयथावाचमं प्रति ॥
 ततो द्विजैः परिवृतः कुरुराजो युधिष्ठिरः । मंखयमानो बहभिः सूतमागधरन्दिभिः ॥
 पाण्डुरेणातपत्रेण प्रियमाणेन मूर्द्धनि । रथानोकेन महता निर्घ्नगाम कुरुवहः ॥
 गौस्युः चलमद्गौरीमकर्मा वृकोदरः । मञ्जयन्मायुधोपेतैः प्रयथो पवनात्मजः ॥
 नाद्रोपुत्रावपि तथा ह्यगरीशौ मुमुक्षुतौ । जम्भतुः शिष्यगमना मन्त्रकवचध्वजौ ॥
 अर्जुनश्च महातेजा रथेनादित्यवर्षसा । वशी येतैर्हृदीर्यकौर्हृद्येनाम्बगमकृपे ॥
 द्रौपदीप्रमुखः स्त्रीपुत्रो मंधाः त्रिविक्रायुताः । स्थब्धवृषाः प्रययुर्विस्वज्जलोऽमितं वभुः ॥
 मन्दूदरयहस्त्यं वेणीवोणानुनादितं । शूद्रशूभे पाण्डवं सैन्यं तप्तदा भरतर्षभ ॥
 नदीतीरेषु रम्येषु मरुसु च विशास्यते । वामान् कला क्रमेणाय जम्भते कुरुपुङ्गवाः ॥
 युयुत्सुश्च महातेजा धौम्यश्चैव पुरोहितः । युधिष्ठिरस्य वचनान् पुरगुप्तिं प्रचक्रतुः ॥
 ततो युधिष्ठिरो राजा कुरुक्षेत्रमवातरत् । क्रमेणोत्तो र्य यमुनां नदीं परमपावनो ॥
 स ददर्शाश्रमं दूराद्रार्जवस्तस्य धीमतः । शतयूपस्य कौरव्य धृतराष्ट्रस्य चैव ह ॥
 ततः प्रमुदितः सर्वो जनतदनमञ्जसा । विवेकमुमहानादैराण्यं भरतर्षभ ॥
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधस्योऽधिके पर्वणि आश्वमेधस्योऽधिके अध्यायः ॥ २३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्ते पाण्डवा दूरादवतीर्य पदातयः । अभिजम्भतेरपनेगाश्रमं विनयानताः ॥

स च धीधजनः सर्वो ये च राष्ट्रनिधामिनः । स्थितश्च कुरुमुख्यानां पद्भिरेवास्युत्पदा ॥
 आश्रमन्तो ततो जम्भधृतराष्ट्रस्य पाण्डवाः । शून्यं मृगगणाकीर्णं कदलीवनशोभितं ॥
 ततस्तत्र रुमाजम्भलापमा नियतव्रताः । पाण्डवानः गतान् शृणुं कौतूहलममन्वितः ॥
 तानपृच्छन्तो राजा कामौ कौरववंशभृत् । पिता श्रेष्ठो गतोऽस्माकमिति वाप्यपरिप्लुतः ॥
 ते तमचुक्षुस्तौ वाक्यं यमुनामवगाहितुं । पुष्यणाभुदकम्भय चार्थे गत इति प्रभो ॥
 तैराख्यातितेन मार्गेण ततस्ते जम्भुरञ्जमा । ददृशुश्चापि दूरे तान् सर्वानप्यपदातयः ॥
 ततस्ते मत्सरा जम्भुः पितुर्दूर्धनकाङ्क्षिणः । सहदेवस्तु वेगेन प्रधावद्य र मा पृथा ॥
 मस्तरं रुद्रे धीमान्मातुः पादावुपसृशन् । मा च वाप्यकुनमुखो ददर्श दयितं सुतं ॥
 बाहुभ्या मम्परिव्यज्य समुन्मत्स्य च पुच्छकं । गात्रार्योः कथयामास सहदेवमुपस्थितं ॥
 अनन्तरञ्च राजानं भीममेनमया ज्ञानं । नकुलश्च पृथा दृष्ट्वा त्वरमाणीपचक्रमे ॥
 सा श्लथे गच्छति तयोर्हृत्पत्योर्हतपुच्छयोः । कर्षन्तो तौ ततस्तथा दृष्ट्वा संन्यपतन् भुवि ॥
 राजा तान् स्वयमेगेन स्पृशेन च महामनाः । प्रत्यभिज्ञाय मेधावो ममाश्यामयत प्रभुः ॥
 ततस्ते वाप्यमुत्सृज्य गात्रारोमहितं मृपं । उपतस्थुर्धहात्मानो मातरश्च यथाविधि ॥
 सर्वेषान्तोयकक्षमाम् जगृह्णते स्वयन्तदा । पाण्डवा लब्धसंज्ञान्ते मावा चाश्यामिताः पुनः ॥

तथा भार्या नृसिंहाना श्रीश्वरीधरजन्मदा । पौरजानपदाश्वेव दृढशुद्धजनधिरे ।
 निवेदयामास तदा जगन्तं नाममोचतः । युधिष्ठिरो नरपतिः स चैवं प्रत्यपूजयत् ।
 स तैः परिवृतो मने चर्षभाप्याविक्रमः । राजात्मानं गृहगतं परैव गजसाहये ।
 अभिवादिता बहुभिन्न कृष्णाद्याभिः स पार्थिवः । गाभ्याथी सहितो धीमान् कुन्धा च प्रत्यनन्दन ।
 ततश्चाश्रममागच्छत सिद्धचारणवेवितं । दिव्यकुभिः समाकीर्णं नभस्तारागणैरिव ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तैः सह नरव्याघ्रैश्चाहभिर्भरतर्षभ । राजा रुचिरपद्माशैरासाक्षके तदाश्रमे ।

तापसेष महाभार्यैर्नादेशसमागतैः । द्रष्टुं कुरुपतेः पुत्रान् पाण्डवान् पृथुवल्गवः ।
 तेऽब्रुवन् द्यातुमिच्छामः कतमोऽत्र युधिष्ठिरः । भीमार्जुनौ यमौ चैव द्रौपदी च यशस्विनी ।
 तानाचख्यैः तदा मृतः मर्ध्वः स्नानभिनामनः । मञ्जथो द्रौपदीश्वैव सर्व्यास्यान्या कुरुस्त्रियः ।

॥ मञ्जथ उवाच ॥ य एष जाम्बूनदण्डुगौरस्तनुर्धर्महासिंह इव प्रवृद्धः । प्रचण्डघोणः पृथुदीर्घनेत्रस्तः स्यायतावः कुरुराज
 एषः ।

अयं पुनर्धर्मजगन्धर्मागो प्रतप्तचामीकरशुद्धुगौरः । पृथ्वायतांमः पृथुदीर्घबाहुर्वृकोदरः पश्यत पश्यतेमं ।
 यस्त्वेष पार्थैस्य महाधनुस्त्रान् श्यामो युवा वारणयुयपाभः । सिंहोस्त्रतांसी गजवेनगामो पद्मः यतावेऽस्मिन् एषवीरः ।
 कुक्लीममीपे पुण्योक्तमै तु यमात्रितौ विष्णुमहेन्द्रकन्यौ । मन्युल्लोके सकले समोऽस्ति ययोर्न हरे न बले न शीलं ।
 इयं पुनःपद्मदन्तायतालो मय्येवयः किञ्चित्चिद्वि श्व सृष्टक्री । नीलोत्पलाभा सुरदेवतेव कृष्णा स्त्रिया मूर्तिमतीव तच्छोः ।
 अस्यास्तु पार्थे कनकैस्तमाभा येषा प्रभा मूर्तिमतीव भौमी । मध्ये स्थिता सा भगिनो द्विजाग्र्यः स्रकागुधस्याप्र
 तिमस्य तस्य ।

इयञ्च जाम्बूनः शुद्धुगौरी पार्थस्य भार्या भृजगन्धकन्या । चिवाङ्गदा चैः नरेन्द्रकन्या येषा सवर्णाऽग्न्यमधूकपुष्यैः ।
 इयं स्वभा राजचमपतेश्च प्रवृद्धनीलोत्पलदामवर्णा । पस्पृष्ट कृष्णम मदा नृपो यो वृकादरस्यैव परिग्रहेऽग्नः ।
 इयञ्च राज्ञो मगधाधिपस्य मृता जरासन्ध इति श्रुतस्य । यदीयमो माद्रवतीमुतस्य भार्या मता चम्पकदामगौरी ।
 इन्दीवरस्यामतनः स्थिता तु येषा पुगामीश्च महीतले च । भार्या मता माद्रवतीमुतस्य ज्येष्ठस्य मेयं कमलायताञ्चो ।
 इयन्तु निष्टप्रसवर्णगौरी राज्ञो विराटस्य मृता सपुत्रा । भार्याऽभिमन्योर्निहतो रणे यो द्रौणादिभिक्षैर्ध्विरेयो
 रयन्तैः ।

एतास्तु भीमन्तशिरोरुहा याः शुक्लोन्नगाया नरराजपत्न्यः । राज्ञोऽस्य वृद्धस्य परःशतःख्याः स्रुता नृवीरा इतपुत्रतायाः ।
 एता यथासुखमुदाहता वै भ्रातृश्रमावाद्भुवुद्धिमत्वाः । सर्व्या भवद्भिः परिपृच्छन्ती या नरेन्द्रपत्न्यः सुविशुद्धमन्वाः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं स राजा कुरुवृद्धवर्धः समागतक्षौनेर्देवपुत्रैः । पप्रच्छ सर्व्यं कुबलं तदानो गतेषु सर्व्वेषु
 तापसेषु ।

योधेषु चाप्याश्रममण्डलं तं मुक्ता निविष्टेषु विमुच्य पत्रं । स्त्रीवृद्धबाले च सुसंनिविष्टे यथाहतेस्तान् कुबलान्वष्टुत् ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ धृतराज उवाच ॥ युधिष्ठिर महाबाहो कश्चिन् कुञ्जली क्वचि । कश्चिन् भ्यालुभिः कर्मैः शीरकण्ठवेदकवा । ११
 ये च स्वामनुजोवन्ति कश्चिन्नेऽपि निरामयाः । कश्चिवा क्षत्रवर्माश्च गुरवश्चैव ते पुत्र ।
 कश्चिन्नेऽपि निरातङ्गा वसन्ति विषये तव । कश्चिदर्क्षसि पौराणीं हस्तिं राक्षसिर्हस्तिनां ।
 कश्चिन्त्यायाननुच्छिद्य कोऽस्त्रोऽभिप्रूयन्ते । अरिमन्धसामिचेतु वर्णश्चैवानुसूयतः ।
 ब्राह्मणानग्रहारेभ्यो यथावदनुपस्थसि । कश्चिन्ने परितुष्यन्ति शीमेन भरतकथ ।
 ब्रह्मचोऽपि कुतः पौरा भत्या या स्वयमेवोऽपि वा । कश्चिन्नेऽपि राक्षस्येऽङ्गावान् पितृदेवताः । १२
 अतियोगक्षपानेन कश्चिदर्क्षसि भारत । कश्चिन्नेऽपि विभ्राः स्वकर्मानिरताश्च व ।
 कश्चिन्त्या वैश्यवर्गा वा शूद्रा वाऽपि कुटुम्बिनः । कश्चित् स्त्रीवाक्यदृष्टने न शोचति न चाचते ।
 जामयः पूजिताः कश्चित्तव गेहे नरर्षभ । कश्चिद्राजर्षिवंशोऽप्यं त्वामासाद्य महोपतिं ।
 यथोचितं महाराज यज्ञसा नावधीदति ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवं वादिनं तं स न्यायवित् प्रत्यभाषत । कुञ्जलप्रअश्वयुक्तं कुञ्जो वाक्यकर्मणि । १३
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कश्चिन्ने वर्द्धते राज्ञस्यो दमश्चस्य ते । अपि मे जननी चैवं शूद्रशूर्पुर्विनतकृता ।
 अथास्याः सफलो राजन् वनवासो भविष्यति । दक्षश्च माता ज्येष्ठा मे श्रोतवाताभ्यर्क्षिता ।
 घोरेण तपसा दुःका देवो कश्चिन्ने शोचति । इतान् पुत्राश्चहावीर्यान् सन्नधर्षपरायणात् ।
 नापथायति वा कश्चिदस्मान् पापकृतः सदा । क्व चासौ विदुरो राजक्षेमं पश्यामहे वधं ।
 रुद्रयः कुञ्जली चायं कश्चिन्ने तपसि स्मितः । १४
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं धृतराष्ट्रो जनाधिपं । कुञ्जली विदुरः पुत्र तपो शौरं समाश्रितः ।
 वायुभक्षो निराहारः कृशो धमनिसन्ततः । कदाचिद्दृश्यते विप्रैः शूद्रैःऽपि न कामने कश्चित् ।
 इत्येवं ब्रुवतस्तस्य जटो वीटामुखः कृशः । दिग्भाषा मन्त्रदिग्वाङ्मो वनरेणुसमुच्चितः ।
 दूरादात्सूचितः क्षत्ता तत्रास्थितो महोपतेः । निवर्त्तमानः सद्यसा राजन् दृष्ट्वाश्रमं प्रति ।
 तमन्वधावन्नृपतिरेक एव युधिष्ठिरः । प्रविशन्नं वनं शौरं सन्त्याकृष्यं कश्चित् कश्चित् । १५
 भो भो विदुर राजाऽहं दयितस्ते युधिष्ठिरः । इति ब्रुवन्नृपतिलां यत्नादभ्यधावन ।
 ततो विविक एकान्ते तस्मै बुद्धिमते वरः । विदुरो हृत्समाश्रित्य कश्चित्तत्र वनान्तरे ।
 तं र.जा क्षीणभूयिष्ठमाहृतीमात्रसूचितं । अभिजज्ञे महाबुद्धिं महाबुद्धिर्युधिष्ठिरः ।
 युधिष्ठिरोऽहमस्मीति वाक्यमुक्त्वाऽप्यतः क्षितः । विदुरस्य अत्रे राजा तस्य प्रत्यभिपूजयत् ।
 ततः शोऽर्जुनिवो भूत्वा राजानं तमुदैक्षत । संयोज्य विदुरस्यस्त्रिण् दृष्टिं दृष्ट्वा समाहितः । १६
 विवेश विदुरो धीमान् गान्धर्वाक्षि चैव ह । प्राणान् प्राणेषु च दधरिन्निवाणीन्निधेयु च ।
 स योगबलमास्याय विवेश नृपतेस्तमं । विदुरो धर्मराजस्य तेजसा प्रज्वलन्निव ।
 विदुरस्य शरीरन्तु तथैव साध्यलोचनं । दृष्ट्वाश्रितं तदा राजा ददर्श गतचेतनं ।
 बलवन्तं तथात्मानं मेने बह्नुगुणस्तदा । धर्मराजो महानेजाक्षश्च सकार पापहवः ।

पौराण्यमात्मनः सर्वं विद्यावान् स विद्यामते । योगधर्मः महतेजा व्यासेन कथितं यथा ।
 धर्मराजस्य तत्रैवं सञ्चिष्कारपितृनादा । दग्धुर्नामोऽभवद्विद्वानथ वागम्भभाषत ।
 भो भो राजन् दग्धस्यैतदिदं दुर्भङ्गकं । क्रमेवगमिष्येत्ते धर्म एष सनातनः ।
 लोकाः सन्तानिका नाम भविष्यन्त्यस्य भारत । एतिधर्मराजोऽपि नैव बोध्यः परन्तप ।
 इत्युक्तो धर्मराजः स विनिवृत्त ततः पुनः । राक्षो वैचित्रवीर्यस्य तत् सर्वं प्रत्यवेदयत् ।
 ततः स राजा द्युतिमान् स च सर्वो जनकदा । भोममेनादयस्यैव परं विद्वज्जमागताः ।
 तच्छ्रुत्वा प्रीतिमान् राजा भूत्वा धर्ममममवोत् । आपो मूलं फलञ्चैव ममेदं प्रतिव्यस्यतां ।
 रदर्यो हि नरो राजसैदर्योऽवातिथिः स्यतः । इत्युक्तः स तयैत्येवं प्राह धर्मात्मा नृपं ।
 फलं मूलञ्च बुभुजे राजा दत्तं महानुज । ततस्तं वृत्तमूलेषु कृतवासपरिग्रहाः ।
 तां रात्रिमवसन् सर्वं फलमूलजलाश्रयाः ।
 इति श्रीमहाभारते आत्मवासिकापर्वणि आत्मवाससर्वणि षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तु राज्ञेतेषामाश्रमे पुण्यकर्माणां । शिवा नचत्रसम्पन्ना सा व्यतीताऽय शर्वरी ।
 ततस्तत्र कथं श्राभंसीधो धर्मार्थनक्षणाः । विचित्रपदसञ्चारानानाश्रुतिभिरम्बिताः ।
 पाण्डवास्वभितो मातुर्दुर्गण्यो सुपुण्ड्रदा । उक्तञ्च सुमहार्थणि श्रयनानि नराधिप ।
 यदाहारीऽभवद्राजा धृतराष्ट्रो महामनाः । तदाहारा नवीराक्षो न्यवभंक्तो निधां तदा ।
 व्यतीतायाम् शर्वरीं कृतपूर्वाङ्गिककियः । भ्रातृभिः सहितो राजा ददर्शात्ममण्डलं ।
 सान्तःपुरपरीवारः सख्यः सपुरोहितः । यथासुखं यथोद्देशं धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञया ।
 ददर्श तत्र वेदोश्च संप्रखलितपावकाः । कृताभिषेकैर्भूनिभिर्जितं श्रिनिरूपस्थिताः ।
 वानेयपुष्यनिकरैराज्यधूमोद्गमैरपि । ब्राह्मणवपुषा युक्ता युक्ता मृनिगणस्य ताः ।
 मृगयुधैरनुद्विष्टैस्तत्र समाश्रितैः । अशङ्कितैः पक्षिगणैः प्रगोतीरिव च प्रभो ।
 केकाभिर्नीलकण्ठानां दात्युद्गानाञ्च कृजितैः । कोकिलानां कुङ्करवैः सुखैः श्रुतिमनोहरैः ।
 प्राधीतदिजघोपैश्च कश्चित् कश्चिदलङ्कृतं । फलमूलसमाहारैश्च हङ्गिश्चोपशोभितं ।
 ततः स राजा प्रददौ तापमार्थमुपाह्वयान् । कतमान् काञ्चन न राजंस्त वैवोद्भुम्बरानपि ।
 अजिनानि प्रवेणोश्च सुकसुवस्त्रमहोपतिः । कण्ठजंयु स्यालोश्च मिठराशि च भारत ।
 भाजनानि च लोहानि पात्रोश्च विविधा मृप । यद्यदिच्छति यावच्च यथान्यदपि भाजनं ।
 एवं स राजा धर्मात्मा परीत्यात्ममण्डलं । वसु विश्राण्य तत् सर्वं पुनरायाव्यहोपतिः ।
 कृताङ्गिरस्य राजानं धृतराष्ट्रं महोपतिं । ददर्शासीनमव्यपं गान्धारीसहितं तदा ।
 मातरश्चाविदूरस्थां शिष्यवत् प्रणतां स्थितां । कुक्तीं दर्शय धर्मात्मा शिष्टाचारसम्बितां ।
 स तमभ्यर्थ्य राजानं नाम संभाव्य चात्मनः । निषीदेत्यभ्यनुज्ञातो वृष्यामुपविबेह च ।
 भोममेनादयस्यैव पाण्डवा भरतर्षभ । अभिवाधापधंगटञ्च निषेदुः पार्यिवाञ्छया ।

०५

०१

०१५

०२०

०२५

०३०

स तैः परिवृतो राजा शुश्रुभेऽतीव कौरवः । विश्वद्वार्षीं त्रियं दीप्तां देवैरिव वृक्षवृत्तिः ।
 तथा तेषूपविष्टेषु समाजमुर्ष्यहर्षयः । शतयूपप्रभृतयः सुहृद्वेचनिवासिनः । १५
 व्यासश्च भगवान् विप्रो देवविगणसेवितः । वृतः शिष्यैर्षहातेजा इर्ष्यामास पाण्डवं ।
 ततः स राजा कौरव्यः कुन्तीपुत्रश्च वीर्यवान् । भीमसेनादयश्चैव प्रत्युत्थायाभवाद्यम् ।
 ममागतस्ततो व्यासः शतयूपादिभिर्वृतः । धृतराष्ट्रं महीपालमास्यतामित्यभाषत ।
 वरन्तु विष्टरं काश्यं कृष्णाजिनकुञ्जोत्तरं । प्रतिपेदे तदा व्यासस्तदर्थमुपकल्पितं ।
 ते च सर्वे दिजश्रेष्ठा विष्टरेषु समन्ततः । दैपायनाभ्यनुज्ञाता निषेदुर्विषुलौजसः । २०
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः समुपविष्टेषु पाण्डवेषु महात्मसु । व्यासः सत्यवतीपुत्र इदं वचनमब्रवीत् ।
 धृतराष्ट्र महाबाहो कश्चित्ते वर्तते तपः । कश्चिन्मनसे प्रीणाति वनवासि नराधिप ।
 कश्चिद्दृष्टि न ते शोको राजन् पुत्रविनाशजः । कश्चिज्ज्ञानानि सर्व्वेऽपि सुप्रमत्नानि तेऽनघ ।
 कश्चिद्बुद्धिं दृष्ट्वा कृत्वा चरस्यारण्यकं त्रिधिं । कश्चिद्भूय गात्राग्नी न शोकेनाभिभूयते ।
 महाप्राज्ञा बुद्धिमनो देवो धर्म्मार्थदर्शिनो । आगमापचतन्वजा कश्चिदेवा न शोचति । २५
 कश्चित् कुन्ती च राजस्तां शुश्रूषत्यनहङ्गता । या परित्यज्य स्वं पुत्रं गृहशुश्रूषणे रता ।
 कश्चिद्दुर्म्मसुतो राजा महात्मा सुमहामनाः । भीमार्जुनयभास्यैव कश्चिदेनेऽपि मान्विताः ।
 कश्चिन्नन्दसि दृष्टैतान् कश्चित्ते निर्म्मलं मनः । कश्चिच्च शुद्धभावाऽसि ज्ञानज्ञानो नराधिप ।
 एतद्भि विनयं श्रेष्ठं सर्व्वभूतेषु भारत । निर्व्वेगता महाराज सत्यमक्रोध एव च ।
 कश्चित्ते न च मोहोऽस्ति वनवासेन भारत । स्ववद्वे वन्यमंत्रं वा उपवसोऽपि वा भवेत् । ३०
 विदितञ्च पि राजेन्द्र विदुरस्य महात्मनः । गमनं विधिनाऽनेन धर्म्मस्य समहात्मनः ।
 माण्डव्यज्ञापाङ्क स वै धर्म्मा विदुरतां गतः । महाबुद्धिर्म्महायोगी महात्मा सुमहामनाः ।
 वृक्षस्पतिर्वा देवेषु शुको वाऽप्यसुरेषु च । न तथा बुद्धिमन्पद्मे यथा न पुत्रपर्व्वभः ।
 तपोऽवलव्ययं कृत्वा मुचिरात् संभृतं तदा । माण्डव्येनर्षिणा धर्म्मा ह्यभिभूतः सनातन ।
 नियोगात् ब्रह्मणः पूर्म्मं मया स्वेन बलेन च । वैश्विचवीर्य्यके लेभे जातः स सुमहामतिः । ३५
 भ्राता तव महाराज देवदेवः सनातनः । धारणाग्नानमा ध्यानाद्यं धर्म्मं कवयो विदुः ।
 सत्येन संवर्द्धयति सो दमेन शमेन च । अहिंसया च दानेन तप्यमः सनातनः ।
 येन योगबलाज्जातः कुरुराजो युधिष्ठिरः । धर्म्मं इत्येव नृपते प्राप्नोनामितबुद्धिना ।
 यथा वक्रिर्धया वायुर्धयापः पृथिवी यथा । यथाकाशं तथा धर्म्मं इह सामुच्य च स्थितः ।
 सर्व्वगस्यैव राजेन्द्र सर्व्वं व्याप्य चराचरं । दृश्यते देवदेवैः स भिक्षुर्निर्म्मलकल्मषैः । ४०
 यो हि धर्म्मः स विदुरो विदुरो यः स पाण्डवः । स एष राजन्दृश्यस्ते पाण्डवः प्रेष्यवत् स्थितः ।
 प्रविष्टः सुमहात्मानं भ्राता ते बुद्धिमन्तमः । दृष्ट्वा महात्मा कौन्तेयं महायोगबलान्वितः ।

तासापि ज्ञेयसा योऽस्मिन्नचिराद्भरतर्षभ । संशयच्छेदनाथाय प्राप्तं मां विद्धि पुरुष ॥
 न हतं येः पुरा कैश्चित् कर्मा लोके महर्षिभिः । आश्वर्थभृतं तपसः फलं तद्दर्शयामि वः ।
 किमिच्छसि महोपासक मत्तः प्राप्तुमभीष्टितं । त्रयुं प्रष्टुमथ आतुं तत् कर्त्ताऽस्मि तवानघ ॥ २६ ॥
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधवाक्ये पर्वणि आश्वमेधवाक्ये षष्ठाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ समाप्तश्चेदमाश्वमेधवाक्यं ॥

॥ अथ पुत्रदर्शनपर्व ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ वनवासं गते विप्र धृतराष्ट्रे महोपते । सभार्यै नृपश्चादुल्लेख्या कुन्त्या सम्स्थिते ।
 विदुरे चापि संमिद्धे धर्मराजे स्वपाश्रिते । वसन्तु पाण्डुपुत्रेषु सर्वेऽप्यममपुत्रे ।
 यत्कदाश्चर्यमिति वै करिष्यामीत्युवाच ह । व्यायः परमतेजस्वी महर्षिस्तददत्त मे ।
 वनवासं च कौरव्यः कियन्तं कालमच्युतः । युधिष्ठिरो नरपतिर्न्यवसत् सज्जनसूदा ।
 किमाहारासु ते तत्र ससैन्या न्यवसन् प्रभा । सान्तःपुरा महात्मान इति तद्ब्रूहि मेऽनघ ॥ २७ ॥
 । वैशम्पायन उवाच ॥ तेऽनुज्ञातास्तदा राजन् कुरुराजेन पाण्डवाः । विविधान्यस्रपानानि विश्राम्यानुभवन्ति ते ।
 मासमेकं विजङ्गते ससैन्यान्तःपुरा वने । अथ तत्रागमद्भामि यथाकं ते मयाऽनघ ।
 तथा च तेषां सर्वेषां कथाभिर्नृपसस्त्रिषौ । व्यासमन्वासतां राजस्राजस्युर्भुनथोऽपरे ।
 नारदः पर्वतस्यैव देवस्य महातपाः । विश्वावसुस्तम्बरस्य चित्रसेनस्य भारत ।
 तेषामपि यथान्यायं पूजासकं महातपाः । धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातः कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
 निषेदन्ते ततः सर्वे पूजां प्राप्य युधिष्ठिरात् । आसनेष्वथ पुण्येषु वर्षिषेषु वरेषु च ।
 तेषु तत्रोपविष्टेषु मत्तु राजा महामतिः । पाण्डुपुत्रैः परिहृतो निषसाद कुरूदह ।
 गान्धारी चैव कुन्ती च त्रैपदी मालती तथा । स्त्रियस्यान्यास्तयाऽन्याभिः सहोपविश्याऽस्रतः ।
 तेषां तत्र कथा दिव्या धर्मिष्ठाश्चाभवन्तु । श्लेषोपास्य पुराणानां देवासुरविनिश्चिताः ।
 ततः कथान्ते व्यासस्तं प्रज्ञाचक्षुषभीश्वरं । प्रोवाच वदतां श्रेष्ठः पुनरेव स तद्वचः ।
 प्रीयमाणो महातेजाः सर्व्वेवेदविदाम्बरः । विदितं मम राजेन्द्र यत्ते इति विवचिनं ।
 दह्यमानस्य शोकेन तव पुत्रहृतेन वै । गान्धार्याश्चैव यदुःखं इति तिष्ठति नित्यदा ।
 कुन्त्याश्च यन्महागज त्रैपद्याश्च इति स्थितं । यत्तु धारयते तीव्रं दुःखं पुत्रविनाशजं ।
 सुभद्रा लक्ष्मणभगिनी तत्रापि विदितं मम । श्रुत्वा समागममिदं सर्व्वेषां वसन्तो नृप ।
 संशयच्छेदनाथाय प्राप्तः कौरववन्दन । इमे च देवगन्धर्वाः सर्व्वे चैने महर्षयः ।
 पश्यन्तु तपसा वीर्यमथ मे चिरसंभृतं । तदुच्यतां महाराज कं कामं प्रददामि ते ।
 प्रवणोऽस्मि वरं दातुं पश्य मे तपसः फलं । एवमुक्तः स राजेन्द्रो व्यासेनामिनमुद्धिना ।
 मुहूर्त्तमिव सञ्चिन्त्य वचनायोपचक्रमे । धन्योऽस्यनुष्टुहीतस्य सफलं जीवितञ्च मे ।
 यन्मे समागमोऽद्यैव भवद्भिः सह साधुभिः । अथ चाप्यवगच्छामि गतिमिष्टामिहात्मनः ।

२७

२८

२९

ब्रह्मकल्पैर्भवद्विर्यत् समेतोऽहं तपोधनाः । दर्शनादेव भवतां पुनोऽहं वाच संश्रयः ।
 विद्यते न भयञ्चापि परलोकात्प्रमाणयाः । किन्तु तस्य सुदुर्भुङ्क्ष्वन्दस्यापनयैर्भृशं ।
 दूयते मे मनो नित्यं स्मरतः पुत्रमृद्धिनः । अपापाः पाण्डवा येन निरुताः पापमुद्धिना ।
 घातिता पृथिवी देन सहया सनरुद्धिपा । राजानस्य महात्मानो नानाजनपदेशराः ।
 आगम्य मम पुत्रार्थं सर्वे मृत्युवशं गताः । ये ते पितृस्य दारांस्य प्रासांस्य मनसः प्रियान् ।
 परित्यज्य गताः शूराः प्रेतराजनिवेशने । का नुं तेषां गतिर्लघून् मित्रार्थे य इता मृधे ।
 तथैव पुत्रपौत्राणां मम ये निरुता युधि । दूयते मे मनोऽभोर्द्धेण घातयित्वा महाबलं ।
 भोशं शान्तनवं दृष्टुं द्रोणस्य दिजपत्तमं । मम पुत्रेण मूढेन पापेन सुहृददिपा ।
 चयं नीतं कुलं दोषं पृथिवीराज्यमिच्छता । एतत् सर्वमनुसृत्य दक्ष्यमानो दिवानिभं ।
 न शान्तिमधिगच्छामि दुःखशोकमहाहतः । इति मे चिन्तयामस्य पितः शान्तिर्न विद्यते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा विविधं तस्य राजर्षेः परिदेवितं । पुनर्नवोक्तवः शोको गांधार्या जनमेजयः ।

कुन्त्या द्रुपदपुत्र्याश्च सुभद्रायास्तथैव च । तासाञ्च नरनारीणां बधूनां कौरवस्य च ।
 पुत्रशोकमवाविष्टा गांधारी लिदमब्रवीत् । अशुरं बद्धनयना देवी प्राञ्जलिहन्त्रिता ।
 षोडशेमानि वर्षाणि गतानि मुनिपुङ्गव । अस्य राज्ञो हतान् पुत्रान् शोचतो न इमो विभो ।
 पुत्रशोकमवाविष्टा निदुःखं श्लेष भूमिपः । न ज्ञेते वधतोः सर्वा धृतराष्ट्रे महामुने ।
 लोकानन्यान् समर्थोऽसि स्मृष्टुं सर्वं तेषां बन्धनम् । किम् लोकान्तरगतान् राज्ञो दर्शयितुं सुतान् ।
 दयस्य द्रौपदी कृष्णा हतज्ञानिसुता भृशं । शोचन्त्यतीव सर्वामां क्षुशासां दयिता कुशा ।
 तथा कृष्णस्य भगिनो सुभद्रा भद्रभाविणी । शैभद्रबधसन्तप्ता भृशं शोचति भाविनी ।
 दयस्य भूरिश्रवभो भार्या परमसंतता । भर्तृश्रमशोकान्तां भृशं शोचति भाविनी ।
 यस्यास्तु अशुरे धोमान् बाह्लिकः स कुरूदडः । निहतः सोमश्तस्य पिशा सह महारणे ।
 श्रीमतोऽस्य महादुःखेः संगामेव्यपलायिनः । पुत्रस्य ते पुत्रशतं निहतं बहूणाजरे ।
 तस्य भार्याशतमिदं दुःखशोकमहाहतं । पुनः पुनश्चर्द्धयामं शोकं राज्ञो ममेव च ।
 तेनारम्भेण महता मामुपास्ते महामुने । ये च शूरा महात्मानः अशुरा मे महारथाः ।
 मेऽमदत्तप्रभृतयः का नु तेषां गतिः प्रभो । तव प्रमादाद्भगवन् विभोकोऽयं मदीपतिः ।
 यथा स्याद्भविता चाहं कुकी चैयं बधूस्तव । इत्युक्तवत्यां गांधार्या कुन्ती व्रतकथानना ।
 प्रच्छन्नजतं पुत्रन्तु सस्मारादित्वमग्निभं । तासुर्विर्वरदे व्याभो दूरश्रवणदर्शनः ।
 अपश्यदुःखितां देवीं मातरं सव्यसाचिनः । तामुवाच ततो व्याभो यत्ते कार्यं विवर्षितं ।
 तद्गृही त्वं महाभागो यत्ते मनसि वर्त्तते । अशुराय ततः कुन्ती प्रणम्य शिरसा तदा ।
 उवाच वाक्यं समीडा विष्टण्वाना पुरातनं ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवाचिके पर्वणि पुनर्दर्शनपर्वणि जनविभोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ कुण्डवाच ॥ भगवन् शङ्करो संऽसि देवतस्यापि देवतं । व मे देवतिदेवर्षं शृणु वतीं निरं मम ।
 तपस्वी कोपनो विप्रो दुर्भीषा नाम मे पितुः । भिक्षामुपानतो भानु तमहं पर्येतिवर्ष ।
 शौरेण त्वागसस्वगैः शृद्धेन मनसा तथा । कोपस्थानेष्वपि मरुत्सङ्घेषु न कदाचन ।
 सुप्रीतो वरदो मे ऽभूत् कृतकृत्यो महामुनिः । अवस्थाने ष्टरीतम्यमिति मीं योऽनवीदयः ।
 ततः प्रापभयादिप्रमवोचं पुनरे । तं । एवमस्त्विति च प्राह पुनरेव व मे द्विजः ।
 धर्मस्य जननी भद्रं भविषी त्वं शृभानने । वने स्थासन्ति ते देवा यंऽस्मान्वावाहयिष्यथि ।
 इत्युक्त्वाऽन्वर्षितो विप्रस्ततोऽहं विक्रिता ऽभवं । न च सर्व्वास्वस्वासु स्मृतिर्षो विप्रचक्ष्यति ।
 अथ हर्म्यतलस्याऽहं रविमुद्यन्तमो वनी । संसृज्य तद्दृषेन्मोक्षं सृष्टयन्तो दिवाकरं ।
 स्थिताऽहं बालभावेन तत्र होवमनुष्यो । अथ देवः सद्यस्मांशुर्वस्यमोपगतो ऽभवत् ।
 दिधा कृत्वात्तमो देहं भूमी च मनोऽसि च । तताप लोकानेकेन द्वितीयेनागमत् स मी ।
 स मामुवाच वेषर्णी वरं मतो तुषीष्व ह । गम्यतामिति तस्माहं प्रणम्य त्रिरथा ऽवहं ।
 स मामुवाच तिम्रं शृष्टृषाङ्गानं न मे क्षमं । धत्स्यामि त्वाञ्च विप्रश्च येन दत्तो वरस्तव ।
 तमहं रथती विप्रं प्रापादनपकारिणं । पुत्रो मे तस्मो देव भवेदिति ततोऽपुत्रं ।
 ततो मीं तेजसाविश्र नो हयिषा च भानुमान् । उवाच भविता पुत्र तत्रेयभ्यमसद्विदं ।
 ततो ऽवमन् भवेने पितुर्दत्तात्परविषी । गूढोत्पन्नं सुतं बालं जले कर्षमवाहयत् ।
 नूनं तस्यैव देव्या प्रसादात् पुनरेव तु । कन्याऽहमभवं विप्र यथा प्राह स मासृषिः ।
 स मया मूढया पुत्रो प्रापमानो ऽप्युपेक्षितः । तस्यां दहति विप्रर्षे यथा सुविदितं तव ।
 यदि पापमपापं वा तदेतद्विदितं मया । तं श्रुत्वा भगवन् श्यपनेतुं तमर्षयि ।
 यथास्य राशो विदितं हृदिष्यं भवतो ऽनघ । तस्माद्यं सभतो काममद्यैव मुनिपत्तम ।
 इत्युक्तः प्रत्युवाचेहं व्याधो वेदविदां वरः । बाधु हर्म्यमिदं भाष्यनेवमेतच्च प्रात्य मी ।
 अपराधस्य ते नास्ति कन्वाभावं गता स्यथि । देवास्त्रैश्वर्येणो वै शरीरास्याविश्रन्ति वै ।
 यस्मि देवनिकाशास्य सङ्ख्याप्यनयन्ति वै । वाचा वृष्ट्या तवा स्मृतीत् संक्षेपेति पञ्चधा ।
 मनुष्यधर्मो वर्त्तनयासाव मोक्षो न विद्यते । इति कुन्नि विजानीहि कोतु ते मानसो ज्वरः ।
 सर्व्यं बलवतां पर्यं सर्व्यं बलवतां शृषिः । सर्व्यं बलवतां धर्मः । सर्व्यं बलवतां स्वकं ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्येषि पुनर्वर्णनपर्येषि विंशतमोऽध्यायः ॥ ३० ॥

॥ व्यास उवाच ॥ भद्रं द्रव्यनि गान्धारि पुत्रान् भ्रातृन् सखींस्तथा । बन्धुञ्च पित्रभिः शार्ङ्गे निद्रि सुतोत्थितानिव ।
 कर्षं द्रव्यति कुन्तो च शौभद्रस्यापि घादवो । द्रौपदी पथ पुत्रांश्च पित्रान् भातृंस्तथैव च ।
 पूर्यमेवैष हृदये व्यवसायो ऽभवत्सम । पदाऽसि चेदितो राश्या भवत्या वृषयैव च ।
 न ते शोष्या महात्मानः सर्व्यं एव नरर्वभाः । सत्तर्षपरः सन्नास्यथा हि निधने गताः ।
 भवितव्यमवश्यम्तत् सुरकार्यमनिन्दिते । अज्ञेयस्ततः सर्व्यं देवभागा महीतथं ।

गन्धर्वाहरमथैव पिशाचा गुह्यराक्षसाः । तथा पुण्ड्रजनाथैव चिह्ना देवर्षिणाऽपि च ।
 देवास्य दानवास्यैव तथा देवर्षयो ऽमताः । तत्र ते निधनं प्राप्ताः कुर्वन्त्येव रणजिरे ।
 गन्धर्वराजो यो धीमान् धृतराज इति नृतः । स एव मानुषो लोके धृतराजः पतिराय ।
 पाण्डुं मरुद्गणाद्विद्धि विशिष्टतममच्युतं । सर्वलोको ऽभवत् सत्ता राजा चैव सुधिष्ठिरः ।
 कश्चिं दुर्योधनं विद्धि शकुनिं शिवरक्तया । दुःशासनादीन् विद्धि तं राक्षसान् इन्द्रदर्शने ।
 मरुद्गणाङ्गीमसेनं बलवन्तमरिन्दमं । विद्धि तन्नु नरसुविनिमं पार्थ धनञ्जयं ।
 नारायणं हृषीकेशमसिनौ यमजौ तथा । द्विधा कृत्वात्मनो देहमादित्यं तपताम्बरं ।
 लोकांस्य तापयामं वै विद्धि कर्णञ्च शोभने । यः स वै पार्थ उद्धृतः संशयजननसाया ।
 यस्य पाण्डवदायादो हतः सङ्घिर्महारथैः । स मोम इव सौभद्रो योगादेवाभवद्द्विधा ।
 द्रौपद्या सह संभूतं धृतसुखञ्च पावकात् । अग्नेर्भानं इन्द्रं विद्धि राक्षसन् सुखिष्ठिनं ।
 द्रोणं वृहस्पतेर्भागं विद्धि द्रौणिञ्च तद्रजं । भीमञ्च विद्धि गाङ्गेयं वसुं मानुषतां गतं ।
 एवमेतं महाप्राप्नो देवा मानुषमिथ्य हि । ततः पुनर्गताः सर्वे हन्ते कर्षाणि शोभने ।
 यस्य वै हृदि सर्वेषां दुःखमेतच्छिरं स्थितं । तदद्य व्यपनेष्यामि परलोककृताङ्गयात् ।
 सर्वे भवन्तो गच्छन्तु नदीं भागीरथीं प्रति । तत्र द्रष्टव्यं तान् सर्वान् ये हताऽस्मिन् रणजिरे ।

॥ वैश्यायन उवाच ॥ इति व्यासश्च कथनं श्रुत्वा सर्वो जनसदा । महता विह्वलादेन गङ्गामभिसृष्वो बधौ ।

धृतराष्ट्रस्य सामात्यः प्रयथौ सह पाण्डवैः । ससिनो मुनिर्बाहुं लैर्गन्धर्वैश्च समागतैः ।
 ततो गङ्गां समासाद्य क्रमेण स जनार्णवः । निवासमकरोत् सर्वो यथाप्रोति वद्यासुखं ।
 राजा च पाण्डवैः सार्द्धं मिष्टे देवे महाभुजः । निवासमकरोद्भूमिमान् सखीच्छुभ्रपुरःसरः ।
 जगाम तदहस्यापि तेषां वर्षव्रतं यथा । निशां प्रतीक्षमानानां विदूकुषां मृतासृपान् ।
 अथ पुण्यं गिरिवरमक्षमभगमद्रविः । ततः कृताभिषेकाक्षे भैरवं कर्ष्यं समाचरन् ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि पुनर्दर्शनपर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

॥ वैश्यायन उवाच ॥ ततो निशायां प्राप्तायां कृतवायाङ्गिकक्रियाः । व्यासमभ्यगमन् सर्वे ये तत्रासन् समागताः ।

धृतराष्ट्रस्तु धर्मः प्रा पाण्डवैः कथितस्तदा । इच्छिरिकमनाः सार्द्धं सुविभक्तिरुपाविशन् ।
 गान्धार्या सह नार्थंस्तु रक्षिताः समुपाविशन् । पौरजानपदासापि जनः सर्वो यथावयः ।
 ततो व्यासो महामेजाः पुण्यं भागीरथीजलं । श्वनाद्यानुहावाय सर्वान् लोकान्द्रवामुनिः ।
 पाण्डवनाञ्च ये योधाः कैरवकलाञ्च सर्वशः । राजानञ्च महाभागा जानादेर्बलिवागिनः ।
 ततः स तुमुलः शब्दो जलान्ते जनमेजय । प्रादुरासीद्यथा पूर्वे कुहपाच्छबेनयोः ।
 ततस्ते पार्थिवः सर्वे भीमद्रौणपुरोगमाः । सर्वैः स्याः सलिलात्तस्मान् समुत्सृज्यः सप्तशतः ।
 विराटद्रुपदौ चैव सहपुत्रौ सर्वैर्निकैः । द्रौपदेयाश्च भीमद्रौ राक्षसश्च शेटोत्कथः ।
 कर्णं दुर्योधनौ चैव शकुनिश्च महारथः । दुःशासनादथैव धार्तराज्ञ महाबलाः ।

जरासन्धिर्भगदत्तो जलकन्धश्च वीर्यवान् । मूरिशपाः प्रकाः प्रकोः तुष्येनश्च शानुषः ।
 लक्षणे राजपुत्रश्च धृष्टद्युम्नश्च शानुषः । शिखण्डिपुत्राः सर्वे च धृष्टकेतुश्च शानुषः ।
 अचलोः तुषकश्चैव राजसखायलाणुषः । वाहिकः योगदत्तश्च पेरिमानश्च पार्थिवः ।
 एते चान्ये च बहवो ब्रह्मर्षी न कीर्तिताः । सर्वे भास्वरदेशके समुपशुर्ज्वलान्ततः ।
 यस्य वीरस्य यो वीरो यो ध्वजे च च वाचने । तेन तेन चतुष्टयम्न समुपेता मराधिपाः ।
 दिव्याम्बरधराः सर्वे सर्वे भ्राजिन्सुकुण्डलाः । निर्भीरा निरहङ्कारा विगतकोधमन्धराः ।
 गन्धर्वैरूपगीयन्तस्तद्यमानाश्च वन्दिभिः । दिव्यस्त्राणांवरधराः तुतास्त्रास्तरथां नभैः ।
 धृतराष्ट्रस्य च तदा दिव्यं चतुर्वेराधिप । मुनिः सत्यवतीपुत्रः प्रीतः प्रादात्तपोवन्ध्यात् ।
 दिव्यज्ञानबलोपेता गान्धारी च यत्रस्थितो । ददर्श वृक्षांशान् सर्वान् श्रीचान्येऽपि नृपे हताः ।
 तदद्भुतमचिन्त्यश्च सुमहत्सोमहर्षिर्ष । विस्मितः स जनः सर्वो ददर्शानिमिवेक्षणः ।
 तदुत्सवमहोदयं चतुर्वेरीनराकुलं । आश्चर्यभूतं दृष्ट्वा सिचं पटगतं यथा ।
 धृतराष्ट्रस्तु तान् सर्वान् पश्यन् दिव्येन चक्षुषा । मुमुक्षे भरतमेष्ट प्रसादान्मस्य वै मुनेः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि पुनर्दशमोऽध्यायः ॥ ३२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तो भरतमेष्टाः समाजम्पुः परस्परं । विगतकोधमास्तथाः सर्वे विगतकल्मशाः ।
 विधि परममाकाश प्रक्षुर्धिविहितं वृषभं । संदृष्टमनसः सर्वे देवलोकं स्वामराः ।
 पुत्रः पिता च माता च भार्याश्च पतिभिः सह । भ्राता भ्राता मन्वा चैव सख्या राजन् समागताः ।
 पाण्डवास्तु महेश्वासं कर्णं भीमश्चमेव च । संप्रहर्षात् समाजमुद्ग्रेऽपदेयाश्च सर्वश्रः ।
 ततस्तो प्रीयमाणा वै कर्णेन सह पाण्डवाः । समेत्य पृथिवीपाल भौक्ष्ये च स्निताऽभवन् ।
 परस्परं समागम्य योधास्तो भरतर्षभ । मुनेः प्रसादान्ने स्त्रियं क्षत्रिया नष्टमन्ववः ।
 प्रभौद्दं परित्यज्य भौक्ष्ये पथ्यवस्त्रिताः । एवं समागताः सर्वे कुरुभिर्बान्धवैः सह ।
 पुत्रैश्च पुरुषव्याघ्राः कुरवोऽन्वे च पार्थिवाः । तां राजिमखिलाभिवं विद्वत्य प्रीतमानसाः ।
 मैत्रिरे परिनेषेण नृपाः स्वर्गभद्रो यथा । नाच शोको भयं चासो मारतिर्मायत्रोऽभवन् ।
 परस्परं समागम्य योधाणां भरतर्षभ । समागतास्ताः पितृभिर्भ्रातृभिः पतिभिः सुतैः ।
 मुदं परमिकां प्राप्य गर्भ्या दुःखमथात्यजन् । एकां रात्रिं विद्वत्यैव ते वीरास्ताश्च योषितः ।
 आमच्यान्यान्वमार्क्ष्य ततो जम्पुर्थयागतं । ततो विमर्ष्यधामास लोकांस्ताः सुनिपुड्ववः ।
 लोमान्मर्हिताश्चैव प्रेषतामेव तेऽभवन् । अवगाह्य महात्मानः पुष्पां भागीरथीं नदीं ।
 सरयाः सध्वजाश्चैव स्नानि वेष्मामि भेजिरे । देवलोकं ययुः केचिन् केचिद्दृष्ट्वाऽदृष्टथा ।
 केचिश्च वारुणं लोकं केचित् कैवेरमाप्नुवन् । ततो वैवस्वतं लोकं केचिश्चैवाप्नुवन्मुषाः ।
 राक्षसाणां पिशाचाणां केचिश्चाप्यन्तरान् कुण्डम् । विचित्रगतयस्यान्व्ये धामवाष्पामरैः सह ।
 आजम्पुस्तो महात्मानः समाहाः सपदानुगाः । गतेषु तेषु सर्वेषु सत्सकस्त्रेण महामुनिः ।

५००

५०१

५०२

५०३

५०४

५०५

धर्मशीलो महातेजाः कुरुषां हितकृतया। ततः प्रोवाच ततः सर्व्याः क्षत्रिया निहतेश्वराः।

या याः पतिहतास्त्रोकाः निष्कन्ति परमस्त्रियः। ता जाह्नवीजले क्षिप्रमवनाहन्वतश्चिताः।

तंतस्तस्य वचः श्रुत्वा अहधाना वराह्वनाः। यद्गुरं समनुष्ठाप्य विविशुर्भ्राजिवीजकां।

विमुक्ता मानुषैर्दृष्टैस्तसा भर्तृभिः सह। समाजमुत्सदा थाभ्यः सर्व्या एव विद्याव्यते।

एवं क्रमेण सर्व्यासाः श्रोत्रवत्यः पतिव्रताः। प्रविश्य क्षत्रिया मुक्ता ज्युर्भर्तृश्लोचनां।

१९

दिव्यरूपसमायुक्ता दिव्याभरतभूषिताः। दिव्यमाख्याम्बरधरा वषायां पतयन्तवा।

ताः श्रोत्रगुणसम्पन्ना विमानस्था नतकृमाः। सर्व्याः सर्व्यगुणोपेताः स्वस्थानं प्रतिपेदिरे।

यस्य यस्य तु यः कामक्षिप्रं काले बभूव च। तं तं विदुष्टवान् व्यासो वरदो धर्मशरणाः।

तच्छ्रुत्वा नरदेवानां पुनरागमनं नराः। जहृवुर्कुदितास्त्रास्रानादेवगता अपि।

प्रियैः समागमन्नेधा यः सम्पक् इष्टकुशाकरः। प्रियाणि क्षमते निश्चमिह च प्रेत्य वैव च।

२०

दृष्टवान्श्वशेयोगमनायासमनामथं। यच्चैतत् भावयेद्विद्वान् विदुषो धर्मवित्तमः।

स यज्ञः प्राप्नुयात्सोके परच च शुभां गतिं। स्वाध्याययुक्ता मनुजास्तपोयुक्ताश्च भारत।

साध्वः चारा दमेपेता दाननिर्धूतकल्पाः। चक्रवः शुचयः शान्ता धिमाः नृत्विकर्मिणाः।

आस्तिकाः अहधानाश्च धृतिमन्तश्च मानवाः। मुवाचस्यमिदं पर्वं क्षत्रास्त्रानि परां गतिं।

इति श्रीमहाभारते आत्मनवासिके पर्वणि पुनर्दर्शनपर्वणि स्त्रीणां पतिव्रतममे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

॥ सौतिरुवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा नृपो विद्वान् दृष्टो ऽभूच्चनमेजयः। पितामहाणां सर्व्वेषां गमनागमनं तदा।

२१

अत्रवीच मुदा युक्तः पुनरागमनं प्रति। कथं नु त्वाकदेवानां पुनराद्रूपदर्शनं।

इत्युक्तः स द्विजश्रेष्ठो व्यासत्रिभ्यः प्रतापवान्। प्रोवाच वदतां श्रेष्ठेन नृपं जनमेजयं।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अविप्रकारः सर्व्वेषां कर्मकामिति निश्चयः। कर्मजानि ज्ञोराणि तथैवाकृतयो नृप।

महाभूतानि नित्यानि भूनाधिपतिबंधयात्। तेषाञ्च नित्यं संवसो न विनाशे विद्युज्जतां।

अनायासकृतं कर्म अत्यश्रेष्ठः फलाममः। आत्मा चैभिः समायुक्तः सुखदुःखमुपाश्रुते।

२२

अविनाशकालाद्या युक्तः शेषश्च इति निश्चयः। भूतानामात्मके भावो यथा ऽसौ न विद्युज्जते।

धावन्न लीयते कर्म तावत्तस्य स्वरूपता। लीयकर्मो नरो लोके रूपान्तरं नियच्छति।

नानाभावास्त्येकत्वं ज्ञोरां प्राप्य बंधताः। भवन्ति ते तथा नित्याः प्रयथावं विज्ञानतां।

अन्तर्मेधे श्रुतिश्रेयमसंबंधपनं प्रति। लोकात्तरगता नित्यं प्राणा नित्यं ज्ञोरीरिणां।

अहं हितं वदास्येत्तत् प्रियश्चेत्तव पाथिव। देववाना हि पन्थानः श्रुतास्तो यज्ञसंस्तरे।

२३

आहृतो यत्र यज्ञस्तो तत्र देवा हितान्तरा। यदा समन्विता देवाः पश्यन्तां गमनेश्वराः।

गतिमन्तस्य तेनेष्टा मान्ये नित्या भवन्त्युत। नित्येऽस्मिन् पश्यके वर्गे नित्ये चात्मानि पृथक्।

अस्य नानासमाधेयं यः पश्यति वृष्टामिति। विद्योने ज्ञाप्ते ऽत्यथैव वाच इति मे मतिः।

विद्योने दोषदर्शी यः संयोगं परिवर्ज्जयत्। असङ्गे सङ्गो नास्ति दुःखं भुवि विद्योगजं।

परापरकस्त्वपरे नाभिमानीददीरितः । अपरज्ञः परं बुद्धिं ज्ञात्वा मोहादिमुच्यते ।
अदर्शनादपि ततः पुनश्चादर्शनं गतः । नाहं तं वेत्ति मामि न च मेऽस्ति विरागता ।
येन येन शरीरेण करोत्ययमनीश्वरः । तेन तेन शरीरेण तदवयवमुपाश्रुते ।
मानसं मननाप्रति शरीरश्च शरीरवान् ।

२२३

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि पुनर्दर्शनपर्वणि चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अदृष्टा तु नृपः पुत्रान् दर्शनं प्रतिस्नन्वान् । श्वरेः प्रसादात् पुत्राणां स्वकृपाणां कुकुरदह ।
स राजा राजधर्मैःशु ब्रह्मोपनिषदन्वदा । श्वाभवाश्वरभेदो बुद्धिनिश्चयमेव च ।
विदुरश्च महाप्राज्ञो वयोर्निष्ठं तपोव्रतात् । धृतराजः समावाच व्यसश्चैव तपस्विनं ।

२२४

॥ जनमेजय उवाच ॥ ममापि वरदे व्यसो दर्शयेत् पितरं यदि । तद्रूपवेत्तवयसं ब्रह्मं सर्वमेव ते ।

प्रियं मे स्नात् कृतार्थंश्च स्नानं कृतनिश्चयः । प्रसादाद्बुद्धिमस्त्वस्य मनःकामः समृद्धतां ।

॥ भौतिरुवाच ॥ इत्युक्त्वचने तस्मिन्नुपे व्यासः प्रतापवान् । प्रसादमकरोद्भूमानानयश्च परिश्रितं ।

ततस्तद्रूपवयसमागतं नृपतिं दिवः । श्रीमन्तं पितरं राजा ददर्श जनमेजयः ।

२२५

शमोकश्च महात्मानं पुनस्तस्मात् शृणुषं । अमात्या ये बभूवुश्च राजकांश्च ददर्श ह ।

ततः सोऽवश्ये राजा मुदिनो जनमेजयः । पितरं श्वापयामास स्वयं सखी च पार्थिवः ।

स्नात्वा स नृपतिर्भिप्रसादी कृमिदमश्रुत् । यायावरकस्रोत्यस्रं जग्म्वन्मृतं तदा ।

आसोक विविधासर्थी यज्ञोऽयमिति मे मतिः । वदद्यां पित्ता प्राप्नो मम शोकप्रणाशनः ।

॥ आसोक उवाच ॥ अथिर्देपायनो यश्च पुराणतपभो निधिः । यज्ञे कुतकुलश्रेष्ठ तस्य लोकवृभौ जिनौ ।

२२६

श्रुतं विचित्रमाख्यानं तथा पाण्डवमन्दन । सर्पाश्च भस्ममाश्रिता गतश्च पदवीं पितुः ।

कथयिन्मखसो मुनः सत्यत्मानश्च पार्थिव । श्वययः पूजिताः सर्वे गतिर्दृष्टा महात्मनः ।

प्राप्तः स विपुलो धर्मः श्रुत्वा पापविनाशनं । विमुक्तो हृदययन्त्रिहदारजनदर्शनात् ।

ये चपवधरा धर्मैः सकृत्सकृच्च ये । यान् दृष्ट्वा हीयते पापं तेभ्यः कार्या नमस्कृत्या ।

॥ भौतिरुवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा दिजश्रेष्ठात् स राजा जनमेजयः । पूजयामास तमृषिमनुमान्य पुनः पुनः ।

२२७

पप्रच्छ तमृषिस्तपि वैशम्पायनमच्युतं । कथावर्षेण धर्मज्ञो वनवासस्य सप्तमः ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि पुनर्दर्शनपर्वणि जनमेजयश्च पितृदर्शने पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ दृष्ट्वा पुत्रांस्तथा पौत्रान् मानुषत्मान् जनाधिपः । धृतराजः किमकरोद्भ्रातः चित्र युधिष्ठिरः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तद्दृष्ट्वा महादास्यर्थे पुत्राणां दर्शनं नृपः । वीतशोकः स राजर्षिः पुनराश्रममनसत् ।

इतरस्तु जनः सर्वस्यैवै परमर्षयः । प्रतिजन्मस्यैवाकामं धृतराजाभ्यनुज्ञया ।

पाण्डवान् महात्मानो लघुभूधिष्ठमैजिकाः । पुनर्जन्मस्यैवात्मानं सदारास्तं महीपतिं ।

२२८

तमाश्रमपदीं धीमान् ब्रह्मविर्षीकपूजितः । मुनिः सत्यवतीपुत्रो धृतराजमभाषत ।

इतराश्च महाबाहो इत्युक्त्वा शौरवमव्यक्तम् । मुनिं ते शान्तवृत्तानाम्बरीषीणां पुत्रकर्मणो ॥
 चङ्गाभिजनवृद्धानां वेदविदाङ्गवेदिनां । धर्मज्ञानो पुराणानां वदतो विविधाः कथाः ॥
 माया शोके मनः कार्षीर्दिष्टे न व्यथते बुधः । मुनिं देववचनोत्तमं भाषदाहिवर्द्धनात् ॥
 गतास्ते क्षुब्धक्षौण्णं ब्रह्मपूतां मतिं शृणुमः । अथा दृष्ट्वा स्वया पुत्रास्वया कामविचारिणः ॥ १६४
 युधिष्ठिरस्त्वयं धीमान् भवन्ममनुवचते । वदितो भ्रातृभिः धर्मैः सहारः समुद्यमनः ॥
 विषयैर्धैर्यं यत्नेन स्वराज्यमनुवचतां । मायः वमधिकलोषामतीतो वचतां वने ॥
 एतद्विद्वि नित्यं यत्नेन परं रक्ष्यं नराधिप । ब्रह्मप्रत्यर्धिकं श्रोतव्यं नाम कुर्वह ॥
 इत्युक्तः कौरवो राजा श्रावणात्सुखतेजसा । युधिष्ठिरमथाङ्गव वाक्यो बचन्ममवतीत् ॥
 अजातशत्रो भद्रके शृणु मे भ्रातृभिः सह । तन्महादास्य होपास्य शोकोः काङ्क्षान् प्रवाधते ॥ १६५
 रमे चाहं त्वया पुत्र पुरेश गजवः कृषे । नायेनानुगता विद्वान् प्रियेषु परिचरिषा ॥
 प्राप्तं पुत्रपक्षं त्वत्तः प्रीतिर्षी परमा मयि । न मे मन्सुर्धैराबाहो गम्यतां पुत्र मा चिरं ॥
 भवन्तस्त्रेह संप्लेय तपो मे परिदोषते । तपोयुक्तं शरीरस्य तं दृष्ट्वा धारितं मनः ॥
 मातरौ ते तथैवमे शोर्षपक्षेऽस्तुतामने । मम तुल्यमते पुत्र न चिरं वर्धयिष्यतः ॥
 दुर्बोधनप्रभृतयो दृष्ट्वा शोकात्करं गताः । श्यामस्य तपसो वीर्याङ्गवतस्य ममः गमात् ॥ १६६
 प्रथोजन्तु निर्दोषं जीवितस्य ममानस्य । उग्रं तपः समाख्यान्ने त्वमनुव्याप्तुमर्हसि ॥
 त्वयस्य पिण्डः कोर्निष्ठ कुलक्षेत्रं प्रतिष्ठितं । शोः काङ्क्ष वा महाबाहो गम्यतां पुत्र मा चिरं ॥
 राजनीतिः सुब्रह्मः श्रुता ते भरतर्षभ । चन्द्रेष्टयं न पश्यामि कृतं मे भवता प्रभो ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तवचनान्तु नृपो राजानमवतीत् । न मामर्हसि धर्मज्ञ परित्यक्तमनागमं ॥
 कामं गच्छन्तु मे सर्वे भ्रातरौऽनुचराकाया । भवन्मम इमन्निधे मातरौ च यतवतः ॥ १६७
 तमुवाचाय गान्धारी भैवं पुत्र शृणुष्व च । त्वयधीनं कुलकुलं पिण्डस्य शशुरस्य मे ॥
 गम्यतां पुत्र पथ्याप्रमेतावत् पूजिता वयं । राजा यदाह तत् कार्थ्यं त्वया पुत्र पितृर्षभः ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तः स तु गान्धार्या कृन्तीमिदमभाषत । श्रेष्ठवाक्यं कुले नो प्रसूय्य वदतीं वचः ॥
 विमर्शयति मां राजा गान्धारी च यत्रस्मिन्नी । भवत्यां बहूश्चित्तस्य कथं चास्मि दुःखिनः ॥
 न चास्त्रे तपोविभ्रं कर्तुं ते धर्मचारिणि । तपसो हि परं नास्ति तपसा विन्दते मरण ॥ १६८
 ममापि न तथा राक्षि रञ्जे कुङ्कुर्यथा पुरा । तपस्येऽनुरक्तं मे मनः शर्म्यात्मना तथा ॥
 शून्येयस्य मही इत्त्रा न मे प्रीतिकरी शृणु मे । गान्धवा नः पक्षीकाः बलं नो न यथा पुरा ॥
 पाञ्चालाः सुभ्रं शोकाः कथामावावनेयिताः । न तेषां कुलकर्णारं कश्चिन् पश्याम्यहं शृणु मे ॥
 सर्वे हि भक्षसाक्षीतास्ते द्रेः ञ्जेन वणाग्निरे । अत्रशिशुश्च निहता द्रेः ञ्जपुष्पेण वै निद्रि ॥
 शिदयस्यैव मत्स्याश्च दृष्टुपूर्वास्तथैव तं । केवलं दृष्ट्विचकस्य वासुदेवपरिपहात् ॥ १६९
 यद्दृष्ट्वा स्थातुनिष्कामि धर्मार्थं नाथं चेतुतः । त्रिवेण पश्य नः सन्तान् दुर्कर्म तव दवं ॥

शुचिपद्मस्य राजा हि तीर्थं चारुहते तपः । इतस्तु महाबाहुः कर्द्वेको बुधां वतिः ।

शुचिष्ठिरमुवाचेद्वाक्यवाक्यस्योचनः । मोक्षदेऽहं परित्यक्तुं जगत्परं भरतर्षभ ।

प्रतिचातु भवन् चित्रं तपस्तस्यान्वहं विभो । इदं च शीघ्रं विद्यानि तपसेहं कलेवरं ।

पादभुजुषणे रक्तो राज्ञो मणिकुण्डलोऽप्येव । तमुवाच ततः कुन्ती परित्यज्य महाभुवं ।

गन्धर्ता पुत्र मेवं तं दोषः क्षुद्र वचो जगत् । आनमा वः द्विधाः वन्तु क्षणा भवत पुत्रकाः ।

उपरोधो भवेदेवमन्त्राकं तपसः क्लृप्ते । मन्त्रो हपात्रवद्वा च होयेयं तपसः परात् ।

तस्मात् पुत्रक गच्छ तं द्विष्टमप्यहं नः प्रभो । एवं संशङ्कितं वाक्यैः कुन्त्या वद्विधैर्धनः ।

सहदेवस्य राजेन्द्र राज्ञश्चैव विज्ञेयतः । ते माया समनुज्ञाता राज्ञा च मुनिपुत्रवाः ।

अभिवाद्य कुन्त्येष्टमामन्त्रवितुमारभन् ।

॥ शुचिष्ठिर उवाच ॥ राव्यं प्रति नमिष्यामः द्विजेन प्रतिनन्दिताः । अनुज्ञातास्त्वया राजन् नमिष्यामो विकल्पतः ।

र वमुक्तः स राजर्षिर्दुर्काराज्ञा महात्मना । अनुज्ञे स कौरव्यमभिमन्य शुचिष्ठिरं ।

भीमस्य वल्लभं श्रेष्ठं सान्त्वयामास पार्थिवः । स चास्य मन्युपेभ्रावी प्रत्यपद्यत वीर्यवान् ।

अर्जुनस्य समाश्लिष्य दमो च पुरुषर्षभो । अनुज्ञे स कौरव्यः परित्यज्याभिमन्य च ।

गान्धार्थ्या चाभ्यनुज्ञाताः क्षतपादाभिवादानाः । जनन्या समुपघाताः परिमुक्तास्तु ते नृप ।

चक्रुः प्रदक्षिणं सर्वे वत्सा इव निवारणे । पुनः पुनर्निरोक्षन्तः प्रचक्रुस्ते प्रदक्षिणं ।

श्रौपदीऽमुखाश्चैव सर्वाः कौरवयोचितः । न्यायतः सशस्त्रे हृत्तिं प्रयुज्य प्रययुस्तातः ।

अनुभ्या समनुज्ञाताः परित्यज्याभिनन्दिताः । सन्दिष्टास्तेतिकर्तव्यं प्रययुर्भटेभः सह ।

ततः प्रजग्मे निन्दः सूतानां युज्यतानिति । उद्घातां क्रोधात्तास्त्रापि हवामां हेयतामपि ।

ततो शुचिष्ठिरा राजा सदारः सहसैनिकः । नगरं हस्तिनपुरं पुनराघात् स्वान्धरः ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि पुनरर्चनपर्वणि शुचिष्ठिरप्रत्यागमने षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

समाप्त्येहं पुनरर्चनपर्वम् ॥

॥ अथ नारदागमनपर्व ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दिव्योपनिवृत्तेषु पाण्डवेषु यदुच्यते । देवविनेन्द्रो राजन्नाजगाम शुचिष्ठिरं ।

तमभ्यर्च्य महाबाहुः कुरुराजो शुचिष्ठिरः । आधीनं परिविद्यते प्रोवाच वदतां वरः ।

चिरान्न ज्ञानपाशानि भगवन्तमुपश्रितं । कश्चित्ते कुबलं त्रिमं शूभं वा प्रत्युपश्रितं ।

के देशाः परिदृष्टास्ते किञ्च कार्यं करोमि ते । तद्गृहि द्विजमुख्यस्त्वं तं ह्यन्वाहं परा गतिः ।

॥ नारद उवाच ॥ चिरदृष्टोऽसि भेत्येवमामनोऽहं तं पावनात् । परिदृष्टानि तोर्यगि गङ्गा चैव मया नृप ।

॥ शुचिष्ठिर उवाच ॥ वदन्ति पुरुषा मेऽस्य गङ्गातीरनिवासिनः । धनराष्टं महात्मानमाश्रितं परमं तपः ।

परिदृष्टस्त्वया तत्र कुबलो स कुबूदहः । गान्धारी च पुत्रा चैव सूतपुत्रस्य वदन्तः ।

कथञ्च वर्तते चाद्यपि ताम् मम व पार्थिवः । नोऽनुमिच्छामि भवन्परि दृष्टव्यवान् ॥
 ॥ नारद उवाच ॥ त्विरीभूय महाबाहो ह्यहं वचानवम् । अवाकुण्ठं दृष्ट्वा त्वया तस्मिन्निरीकृतम् ।
 वनवासनिवृत्तेषु भवन्सु कुर्वन्मम । कुर्वसेवान् पितुः तुभ्यं ननुःकारं कथी मव ।
 गात्रार्थांश्चरितो धीमान् कृत्वा कुन्धा वसन्ति । सञ्जयेन च हृदि वासिषीत्यः कथाश्रवणः ।
 चातये च मयन्तीर्षं पितुः तव तयोधवः । वीर्यं त्विदं महाबाहो पाकुन्धैःऽभयकुनिः ।
 वने च भूमिभिः वनेः पूज्यमानो महातपाः । अन्वेषिमाचरेत् स कथावाचनमनुजः ।
 गात्रार्थो तु अजाहारी कुन्धी माधोववादिनी । अन्वेषः सञ्जयेन वनेऽजाहाव भारत ।
 अस्मिन् वाक्ये कथं वदन्नुर्ध्विधकं प्रभो । दृष्ट्वातो दृष्ट्वातस्यै वने तस्मिन्नुपकथे ।
 चमिद्वेनेऽस्य राज्ञो व बभूव वनमोचर । मं चापि वदिते देव्यैः अन्वेषस्य ममन्वेषः ।
 अन्वेषो नृपतेर्नैतां श्लेषु विवसेषु च । गात्रार्थैः च पृथा राजन् कुर्यादौदमिच्छिता ।
 ततः कदाचिद्गृह्णायाः शक्ये च नृपवत्तमः । गङ्गाद्यामाकुन्धैः धीमान्माधोववादिभ्योऽभयम् ।
 अथ वायुः समकुतो दावाग्निरभवत्कथान् । ददाह तदन्वेष्यैः परिदृष्ट्वा वसन्ततः ।
 दृष्ट्वा सङ्गृह्येषु दिग्जिह्वेषु वसन्ततः । वराहाद्याश्च वृषेषु संवपसु समाश्रयाम् ।
 समाविष्टे वने तस्मिन् प्राप्ते अवनम उन्नमे । निराहारतया राज्ञो मन्त्रपाकविशेषितः ।
 अमन्योऽपमरुते सुहृते म्मतरी च ते । ततः स नृपतिर्दृष्ट्वा वस्त्रिमः कान्तमन्त्रिकान् ।
 ददमाह ततः सुतं सञ्जयं जयताम्बरं । गच्छ सञ्जय अथाग्निर्न त्वां दहति कर्षिचिन् ।
 वधमवाशिना युक्ता गमिष्यामः परां गतिं । तमुवाच किनेद्विद्यः सञ्जयो वदतां वरः ।
 राजशूरनिष्ठोऽयं भविता ते हवाग्निना । न सोपायं प्रपश्यामि मोक्षके जातवेदसः ।
 यद्वानन्तरं कार्यं तद्भवान् वक्तुमर्हति । इत्युक्तः सञ्जयेनैदं पुनराह न पार्थिवः ।
 नैव मृत्युरनिष्टो नो निःसृतानो दृष्ट्वात् स्वयं । अन्वेषिणस्तथा वायुरथ वाऽपि विकर्षकं ।
 तापसानां प्रव्रज्यन्ते गच्छ सञ्जय मा चिरं । इत्युक्त्वा सञ्जयं राजा समाधाद्य मनकथा ।
 प्राङ्मुखः सह गात्रार्थ्यां कुन्धा सोपाविशत्तदा । सञ्जयस्यं तथा दृष्ट्वा प्रदक्षिणमथाकरोत् ।
 उवाच चैनं मेधावां युक्त्वात्मानमिति प्रभो । अविपुत्रो मनोवी स राजा चक्रेऽस्य तदथः ।
 स निरद्वेन्द्रियमाममाभोत् काष्ठोपमकदा । गात्रार्थो च महाभागा जननी च पृथा तव ।
 दावाग्निना ममायुक्ते स च राजा पितुः तव । सञ्जयस्तु महाभाचक्षुःश्लाहावादमुच्यत ।
 गङ्गाकुन्धे मया दृष्टान्तापधैः परिवारितः । स तानामन्व तेजस्वी निवेशितश्च सर्व्वशः ।
 प्रययौ सञ्जयो धीमान् हिमवन्तं महोदरं । एवं स निधनं प्राप्तः कुरुराजो महात्मनाः ।
 गात्रार्थो च पृथा चैव जनन्यौ ते विश्रावते । यदृक्क्याऽनुव्रजता मया राज्ञः कनेवरं ।
 तयोश्च देवोद्भवयोर्ध्या दृष्टानि भारत । ततस्तपोवने तस्मिन् समाज्जमुत्तपोधनाः ।
 श्रुत्वा राज्ञस्तदा निष्ठां न तन्मोचन् गतोश्च ते । तत्राश्रीवमहं सर्व्वमेतत्पुन्यवत्तम ।

यया च नृपतिर्दग्धा देवौ ते चेति पाप्यव । न शोचितव्यं राजेन्द्र स्वतः स पृथिवीपतिः ।

प्राप्तवानग्निंयोगं गान्धारी जगती च ते ।

॥ वैश्यायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा च सर्वेषां पाप्यवानां महात्मनां । निर्वास्यं धृतराष्ट्रस्य शोकः समभवत्प्रधानम् ।

अन्तःपुराणाश्च तदा महानार्त्तक्षरोऽभवत् । यौराणाश्च महाराज सुताः राजसूदा गतिं ।

अशो धिगिति राजा तु विक्रुत्य भ्रष्टदुःखितः । ऊर्ध्वबाहुः स्मरन् मातुः प्रतरोद बुधिष्ठिरः ।

भोमसंनपुरेगाश्च भ्रातरः सर्वे एव ते । अन्तःपुरेषु च तदा सुमहान् कदितस्वनः ।

प्रादुरागीन्द्रशाराज पृथ्यां सुता तयागतां । तस्य वृद्धं तथा दग्धं हतगुप्तं नराधिपं ।

अन्वष्टोचन्त ते सर्वे गान्धारीश्च तपस्विनीं । तस्मिन्नुपरते ब्रह्मे मुहूर्त्तादिव भारत ।

निष्टस्य वाप्यं पृथ्येण धर्मराजोऽब्रवीदिदं ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि नारदागमनपर्वणि वनाग्निना धृतराष्ट्रादिदाहे मत्तत्रेष्टोऽध्यायः ॥ ३० ॥

॥ बुधिष्ठिर उवाच ॥ तथा महात्मनस्तस्य तपस्युषे च वर्त्ततः । अनायस्यैव च वने तिष्ठत्स्वप्नासु बन्धुषु ।

दुर्ध्रियेया गतिर्ब्रह्मन् पुरुषाणां मतिर्भम । यत्र वैचित्रवोथ्योऽभौ दग्ध एवं वनाग्निना ।

यस्य पुत्रगतं श्रीमदभवद्वाङ्मर्त्तलः । नागः युतबलो राजा स दग्धेः हि वनाग्निना ।

यं पुरा पर्यवोजन्त तालवृक्षैर्बन्धुस्त्रियः । तं गृध्राः पर्यवोजन्त दावाग्निपरिकल्पितं ।

सूतस्यगधसंधैश्च ब्रयानो यः प्रबोध्यते । धरण्यां स नृपः श्रेते पापस्य मन कर्षभिः ।

न च शोचामि गान्धारीं हतगुप्तं यमस्त्रिणीं । पतिलोकमनुप्राप्तां तथा भर्तृव्रते स्थितां ।

पृथामैव च शोचामि या पुत्रैश्चर्यं वृद्धिमत् । उसृज्य सुमद्दोषं वनवासमरोचयत् ।

धिगाञ्चमिदम प्राकं धिग्वलं धिक् पगाकमं । लक्षधर्मैश्च धिग्यस्त नृनां जीवामहे वधं ।

सुसुप्त्वा किल कालस्य गतिर्दिजयगेत्तम । यत् समुत्सृज्य राज्यं सा वनवासमरोचयत् ।

बुधिष्ठिरस्य जननी भोमस्य विजयस्य च । अनायवत् कथं दग्धा इति मुञ्चामि चिन्तयन् ।

वृथा मन्तर्पिती वक्रिः स्वाण्डवे सव्यमाविना । उपकारमजानन् स कृतघ्न इति मे मतिः ।

एचादहतं स भगवान्मातरं सव्यमाविनः । क्वः यो ब्राह्मणच्छस्य भिवः र्थी समुपागतः ।

धिगतां धिक् च पार्थस्य तिस्रुतां सव्यमन्वनां । इदं कष्टतरं चान्यद्भगवन् प्रतिभाति मे ।

वृथाग्निना ममायोगो यदभूत् पृथिवीपतेः । तथा तपस्विनस्तस्य राजर्षेः कौरवस्य ह ।

कथमेवंविधा मृत्युः प्रशास्य पृथिवीभिनां । तिउसु मन्वयूनेषु तस्याग्निषु महावने ।

तथाऽग्निना समायुक्तो निष्ठां प्राप्तः पिता मनः मये पृथाधिपनानां जज्ञा धमनिसन्तना ।

हा तात धर्मराजिति मनाकन्दन्महाभये । भोमपृथासुहि भयादिति पैवाभितरती ।

समन्ततः परिगृप्ता माताऽपुत्रे देवाग्निना । महरेवः प्रियस्तस्याः पुत्रेभ्योऽधिक एव तु ।

न पैनां भोवद्यामास वारीं मद्रवतीसुतः । तच्छ्रुत्वा हृद्दुः सर्वे मनाः खिन्ना परस्परं ।

पाण्डवाः पञ्च दुःखार्त्ता भूतानोव युगत्रये । तेषाम्बु पुरुषेन्द्राणां रुदनां रुदितस्वनः ।

प्रासादाभोगमंचुद्गो अश्वरौक्षीत् स रोदसी ।

इति श्रीमहाभारते आश्रम शान्तिके पर्वणि नारदागमनपर्वणि युधिष्ठिरविलापे षष्ठविंशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ नारद उवाच ॥ नःमौ वृथाग्निना दग्धा यथा तत्र अतं मया । वैचित्रवोर्यो नृपतिस्तसे वक्ष्यामि भारत ।

वनं प्रविशताऽनेन वायुभवेण धीमता । अग्नयः कारयित्वेष्टिमुत्सृष्टा इति नः अतं ।

याजकास्तु ततस्तस्य तानग्नोन्निर्जने वने । समुत्सृज्य यथाकामं अग्नोर्भरतसन्तम ।

१८०

स विदुष्टस्तदा वर्ज्जने तस्मिन्नभूत् किल । तेन तदनमादीप्तमिति ते तापसाऽभवन् ।

स राजा जाह्नवीकचे यथा ते कथितं मया । तेनाग्निना समायुक्तः खेनैव भरतर्षभ ।

एवनावेदयामः सुस्मृतयस्ते ममानघ । ये ते भागोरथीतीरे मया दृष्टा युधिष्ठिर ।

एवं खेनाग्निना राजा समायुक्तो महोपते । सा भोचियास्त्वं नृपतिं गतः स परमां गतिं ।

गुण्डश्रूषया चैव जननी ते जनाधिप । प्राप्ता सुमहतीं सिद्धिमिति ते नात्र संशयः ।

१८१

कर्त्तुमर्हसि राजेन्द्र तेषां त्वमुदकक्रियां । भ्रातृभिः सहितः सर्वैरेतदत्र विधीयतां ।

॥ वैशम्पयन उवाच ॥ ततः स पृथिवीपालः पाण्डवानां धुरन्धरः । निर्यथै सहस्रोदर्थ्यः सदारस्य नरर्षभ ।

पौरजानपदाश्चैव राजभक्तिपुरस्कृताः । गङ्गां प्रजग्मुर्भितो वासपैकेन भंष्टताः ।

ततोऽवगाह्य सलिलं सर्वे ते नरपुङ्गवाः । युयुत्सुमघतः कृत्वा ददुस्तोयं महात्मने ।

गान्धार्याश्च पृथायाश्च विधिवन्नामगोत्रतः । शैवं निर्वर्त्तयन्तस्ते तत्रोपुर्नगरादहिः ।

१८२

प्रेषयामास स नरान् विधिज्ञानाप्तकारिणः । गङ्गादारं नरश्रेष्ठा यत्र दग्धाऽभवत्सृपः ।

तत्रैव तेषां कृत्यानि गङ्गादारैऽश्वशात्तदा । कर्त्तव्यानीनि पुरुषान् दत्तदेयान्महोपतिः ।

दादशोऽहनि तेभ्यः स कृतशैचे नराधिपः । ददौ आह्वानि विधिवद्विणावन्ति पाण्डवः ।

धृतराष्ट्रं समुद्दिश्य ददौ स पृथिवीपतिः । सुवर्णं रजतं गाथं ब्रह्म्याश्च सुमहाधनाः ।

गान्धार्याश्चैव तेजस्वी पृथायाश्च पृथक् पृथक् । संकीर्त्त्य नामनी राजा ददौ दानमनुत्तमं ।

१८३

यथा यदिच्छति यावच्च तावत् स लभते नरः । शयनं भोजनं यानं मणिरत्नमयो धनं ।

यानमाच्छादनं भोगान् दामोश्च समलङ्कृताः । ददौ राजा समुद्दिश्य तयोर्षोचिर्षोहीपतिः ।

ततः स पृथिवीपालो दत्त्वा आह्वान्यनेकशः । प्रविवेश पुरं राजा नगरं वारणाह्वयं ।

ते चापि राजवचनात् पुरुषा ये गताऽभवन् । सङ्कल्प्य तेषां कुन्द्यानि पुनः प्रत्यागमन्ततः ।

मान्यैर्गन्धैश्च विविधैर्षयित्वा यथाविधि । कुन्द्यानि तेषां भंयाज्य तदा चक्षुर्षोहीपतेः ।

१८४

समाश्रास्य तु राजानं धर्षात्मानं युधिष्ठिरं । नारदाऽप्यगमद्भ्राजन् परमर्षिर्धर्मोत्थितं ।

एवं वर्षाण्यनीतानि धृतराष्ट्रस्य धीमतः । वनवासे तथा चीणि नगरे दश पञ्च च ।

हतपुत्रस्य संपामे दानानि ददतः सदा । ज्ञातिमन्त्रिभिराणां भ्रातृणां क्षजनस्य च ।

नारदागमन प०। अध्याय ३८ ।]

॥ आश्रमवासिकपर्व ॥

४१५

युधिष्ठिरस्तु नृपतिर्नातिप्रोतमनास्त्रदा । धारयामास तद्द्राव्यं निहतशान्तिबान्धवः ।

तथाश्रमवासिके तु पर्वण्यपि समाहितः । गन्धमास्तादियुक्तञ्च हविष्यं भोजयेद्विभ्रान् ।

११५

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि नारदागमनपर्वणि ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

॥ समाप्तश्चेदं आश्रमवासिकं पर्वं ॥

अत्र व्यासोक्ताध्यायसोकसंख्यान्यूनाधिक्येऽपि करप्रमादान्नदीर्घं ॥

श्रीमहाभारतं

॥ अथ मौसलपर्व ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरक्षैव नरोत्तमं । देवीं सरस्वतींश्चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ षट्त्रिंशोऽथ वर्षे कौरवमन्दनः । ददर्श विपरोतानि निमित्तानि युधिष्ठिरः ।
ववृक्षातासु निर्घाता कृताः शर्करवर्षिणः । अपमन्यानि शकुना मण्डलानि प्रचक्षिरे ।
प्रत्यगूः संहानयो दिशो नीहारसंतृताः । उक्तासाङ्गारवर्षिणः प्रापतन् गगनाद्भुवि ।
आदित्यो रजसा राजन् मत्तव च्छमण्डलः । विरश्मिर्दये नियं कथञ्चैः समदृश्यत ।
परिवेशसु दृश्यन्ते दारुणासुसूर्ययोः । चित्रर्षाः श्यामकृत्वात्प्राज्ञया भस्मारुणप्रभा ।
एते चान्ये च बहव उत्पाता भयभ्रंशिनः । दृग्मन्ते बहवो राजन् हृदयेऽदेगकारकाः ।
कस्यचित्त्वय कालस्य कुरुराजो युधिष्ठिरः । शुश्राव तृष्णिकस्य भौमले कर्तुं कृतं ।
विमुक्तं वासुदेवस्य श्रुत्वा रामस्य पाण्डवः । समानीयात्रवीङ्गात्तन् किं करिष्याम इत्यत ।
परस्परं ममासाद्य ब्रह्मदण्डवलात्कृतम् । तृष्णीन् विनष्टान्ते श्रुत्वा व्यथिताः पाण्डवाऽभवन् ।
निधनं वासुदेवस्य समुद्रस्यैव श्रावणं । वीरा न अद्भुतस्य विनाशं श्राङ्गधम्वनः ।
भौमले ते सनाथित्य दुःखशोकममन्विताः । प्रियत्ना हनमदृश्याः पाण्डवाः समुपाविशन् ।
॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं विनष्टा भगवन्त्वथका तृष्णिभिः सद्यः । पश्यतो वासुदेवस्य भोजयैत्र महारथाः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ षट्त्रिंशोऽथ तनो वर्षे तृष्णीनामनयो महान् । अयोऽन्वं मुर्मलेभे तु निजवः कालवेदिताः ।
॥ जनमेजय उवाच ॥ केनानुश्रुतः शो वीराः सद्यं तृष्ण्यन्धका गताः । भोजस्य द्विजवर्यं त्वं विक्षरेण वदस्व मे ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विश्वामित्रस्य कल्पस्य नारदस्य तपोधनं । सारणप्रमुखा वीरा ददुःशुर्द्वारकां गताम् ।
ते तान् शान्ते पुरस्कृत्य भूषयित्वा स्त्रियं यया । अत्रुवन्मुपमङ्गस्य देवदण्डनिपोहिताः ।
इयं स्त्री दुष्प्रकासस्य वधैरनिहततजसः । श्वस्यः बाधुं जानीत किमर्थं जनयियति ।
इत्युक्त्वास्तौ तदा राजन् विप्रनमनपर्यिताः । प्रत्यत्रुवंशान्मुनयो यत्तच्छृणु नराधिप ।
तृष्ण्यन्धकत्रिणाशाय मुपनं धीरसादधः । वासुदेवस्य दाय्यादः शान्तेऽयं जनयिष्यति ।
देन मूर्धं मुकुटं ता नृशंसा जातमन्यवः । उच्छेत्तारः कुलं कृत्स्नमृते रामजनार्दनौ ।

ममुद्रं यात्यति श्रीनांस्वजा देवं सखाद्युधः । जरा हर्षं महात्मानं ब्रह्मार्ण भुवि भिष्यति ।
 इत्यनुवंसतो राजन् प्रसन्नासौर्दुरात्मभिः । मुनयः कोधरुद्राकाः समीच्याथ परस्परं ।
 तयोक्ता मुनयस्तु तु ततः केवलमभ्ययुः । अथात्रवीतदा वृष्णीन् सुमैवं मधुसूदनः ।
 अन्तश्चो मतिनांस्तस्य भविष्यं तथेति तान् । एवमुक्ता हवीकेभः प्रविशेन्न पुरम्भदा ।
 क्तात्कमन्यथा नै ऋत् कर्तुं स जगतः प्रभुः । सोभूतेऽय ततः ब्राह्मो मुमक्षं तदसूत वै ।
 येन वृष्यन्धककुले पुत्रया भस्ममात्कताः । वृष्यन्धकविनाशाय किङ्करप्रतिभं महत् ।
 असूत ब्रापजं घोरां तच्च राशे न्यवेदयन् । विषकल्पद्राजा सुखं चूर्णमकारयत् ।
 तच्छूर्णं मागरे चापि प्राविशन् पुत्रवा नृप । अघोषयंसु जनरे वचनादाऽऽरुच्य ते ।
 जनार्दनस्य रामस्य बभ्रौसैव महात्मनः । अद्यप्रवृत्ति सर्वेषु वृष्यन्धककुलेष्विह ।
 सुरामधो न कर्तव्यः सर्वैर्नगरवासिभिः । यस्य नोऽविदितं कुर्थात् पेषं कश्चिन्नरः कश्चित् ।
 जीवन् स प्रूनमारोहेत् स्वयं क्त्वा सनात्भवः । ततो राजभयात् सर्वे नियमश्चकिरे तदा ।
 नराः शासनमाज्ञाय रामस्यःस्त्रिष्टकस्यैव ।

इति श्रीमहाभारते मौसलपर्वणि मुसलोत्पत्तौ प्रथमोऽध्यायः । १ ॥

॥ वैश्यायन उवाच ॥ एवं प्रवृत्तमानाः तौ वृष्णीनामन्धकैः सह । कालो गृह्णाति सर्वेषां परिचक्राम नित्यतः ।

करालो विक्रान्तो मुखः पुरुषः क्षणपिङ्गलः । गृह्णाति गृह्णाति गृह्णाति नादृश्यत कश्चित् कश्चित् ।
 तमप्यन्त महेश्वामाः धरैः जनमहस्रभः । न चात्रक्ष्यन् वेदुं स सर्वभूताद्यवसादा ।
 उन्पेदिरे महावाता दाक्षणाच्च दिने दिने । वृष्यन्धकविनाशाय सर्वेषां सोमवर्षकाः ।
 विष्टुमूर्धिका रथ्या विभिकमणिकाक्षया । केवा नसाच्च सुप्तानामयन्ते मूर्धिकाैर्निद्रि ।
 चीचीकूचीति वाञ्छन्ति शारिका वृष्यन्धकसु । नोपशान्तिं शब्दः स सदिवाराचमेव हि ।
 अन्धकुर्वन्सुकानां शारवा विहतं तया । अजाः शिवानां विहतमन्धकुर्वन्त भारत ।
 पाण्डुरा रक्तपादाश्च विहङ्गाः कालचोदिताः । वृष्यन्धकानां गेहेषु कथोता व्यचरंस्तदा ।
 अजायन्त खरा गोषु करभाऽश्नतरोषु च । शृगोष्वपि विडालाश्च मूर्धिका नकुलीषु च ।
 नःपत्रपन्न पापानि कुर्वन्तो वृष्यन्धकदा । प्रादिवन् ब्राह्मणं चापि पिहन् देवोस्तथैव च ।
 गुह्यं वाप्यवमन्यन्त न तु रामजनाहृन्तौ । पश्यः पतीनुचरन्त पत्नीसु पतसस्तथा ।
 विभावसुः प्रज्वलितो वामं विपरिवर्तते । नीललोहितमस्त्रिष्ठा विष्टजकश्चिपः वृथक् ।
 उदयःस्तमनं नित्यं पुर्यां तस्यां दिवाकरः । अदृश्यतासकृतपुंभिः कबन्धैः परिवारितः ।
 महानमेषु भिद्वेषु संकृतेऽतीव भारत । आचार्येमासि कर्मयो अदृश्यन्त सहस्रतः ।
 पुण्ड्रिहो वाच्यमाने तु जयस्य स महात्मसु । अभिधावन्तः सुबन्तौ न चादृश्यत कस्यन ।
 परस्परञ्च नक्षत्रं हन्यमानं पुनः पुनः । पश्येत्पश्यन् सर्वे ते नात्मानसु कथञ्चन ।
 नः क्तं पाञ्चजन्यञ्च वृष्यन्धकनिवेशने । समन्तात् पर्येराचन्त राक्षसा दास्यक्षराः ।

एवं पश्यन् हवींशैः सम्याप्तं काकपर्वथं । ज्योत्स्नानमावासां तान्द्रुष्ट्वा प्राणवीरिदं ।
 चतुर्दशो पद्मदशो कृतेषुं राज्ञा पुनः । प्राप्ते वै भारते पुद्गे प्राप्ता चाप चपाव नः ।
 विष्टशमेव कालनं परिचिन्व जनाईनः । भेने प्राप्ते च घट्टिषं वं वै केचिद्वदनः ।
 पुत्रशोकाभिसन्नातामाभारी हतवाग्धवा । अदनुव्याजहारार्त्ता तदिदं मनुपागन्तम् ।
 इदञ्च तदनुप्राप्तमववीथसुधिष्ठिरः । पुरा खड्गेष्वनीकेषु दृष्ट्वात्पातात् सुहावणम् ।
 इत्युक्त्वा वासुदेवस्तु चिकीर्षुः सत्यमेव तत् । आज्ञापयामास तदा तीर्थयात्रामरिन्दनः ।
 अधोपयन्त पुरवासाश्च केचनशासनात् । तीर्थयात्रा समुद्रे वः कार्त्तिते पुदसर्वभाः ।
 इति श्रीमहाभारते भौतिकपर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कास्मी स्त्री पाण्डुरैर्दलैः प्रविष्टा हवती निम्बि । श्लिषः क्षत्रेषु मुष्णन्तो दारकां परिधावति ।
 अग्निहोचनिकेतेषु वासुमन्धेषु वेदसु । वृष्यन्धकान्छादन क्षत्रे यथा भयानकाः ।
 अलद्वाराश्च खञ्जश्च ध्वजाश्च कवचानि च । द्विवसान्ध्यादृश्यन्त रक्षोभिः सुभयानकैः ।
 तथाग्निदत्तं कृष्णञ्च बन्धनाभमयोमयं । दिवमाचक्रमे चक्रं वृष्णोनां पद्मनां तदा ।
 युक्तं रथं दिव्यमादित्यवर्षं हवा हरन् पश्यतो दासकण्ड । ते वागरक्षोपरिहादवर्षेण् मभोजर्षास्तुतो वाञ्छि
 मुखाः ।

तासः सुपर्णश्च महाध्वजो तौ सुपुञ्जितौ रामजनाईनाम्भः । उभैर्जह्रुरक्षरयो दिवानिभं वाचयोपुर्मन्वतां तीर्थयात्रां ।
 ततो जिगमिषन्तौ वृष्यन्धकमहारथाः । सान्तःपुराहादा तीर्थयात्रामैः खञ्जरर्षभाः ।
 ततो भोज्यश्च भक्ष्यश्च पथेष्टान्धकवृष्यवः । बज्रानानाविधं चक्रुर्षयं मांसमनेकत्रः ।
 ततः कनिकवर्गाश्च मिर्ययुर्नगरादृष्टिः । यानैरश्वैर्गजैश्चैव श्रीमन्तन्निष्पतीभवः ।
 ततः प्रभासे न्यवसन् यथोद्दिष्टं यथाष्टहं । प्रभूतभक्ष्यपेयाक्षे सदारा बादशासरा ।
 निविष्टांस्तान्निष्पन्त्याय समुद्रान्ते स योगवित् । जगामामख्य तान् वीरानुद्भवोऽर्थविशारदः ।
 तं प्रस्मितं महात्मानमभिवाद्य कृताञ्जलिः । जानन् विनाशं वृष्णोनां मैः खद्वारयितुं हरिः ।
 ततः कालपरीताक्षे वृष्यन्धकमहारथाः । अपश्यन्नुद्भवं यान्तं तेजसाहृत्य रोदसी ।
 ब्राह्मणार्थेषु यं विद्मन्मन्त्रैर्षा महात्मनां । तदानरेभ्यः प्रददुः सुरामन्धमन्त्रितं ।
 ततस्तु र्थेष्टतःकीर्षं मटनर्षीकमङ्गलं । आवर्षेत महापानं प्रभासे निष्पतेजसां ।
 कृष्णान्ध मन्त्रिधौ रामः सहितः कृतवर्षजा । अपिवयुधधानश्च गदो बभ्रुणश्चैव च ।
 ततः परिमदो मन्धे युधुधानो महोत्कटः । अत्रवीत् कृतवर्षाणमवहासावमन्ध च ।
 कः खल्विधो हन्यमानः सुप्तान् हन्यामृतानिव । तत्र मृत्युनि चा ईक्ष्य चादवा चत्तया कृतं ।
 इत्युक्ते युधुधानेन पूजयामास तदृचः । प्रयुषो रथिनां श्रेष्ठो चार्दिक्यमवमन्ध च ।
 ततः परमसेकुडुः हतवर्षो तदववीत् । निर्दिभ्रजिव खावर्षं तथा सन्धेन पाणिना ।
 भूरिभ्रवाङ्किञ्जवाङ्गयुद्धे प्रायगतस्त्वया । बधेन युनुर्षेण कथं वीरेण पातितः ।

इति तत्र वचः सुता केवः परवीरहा । तिर्यक् सरोवथा दृष्ट्या वीबाह्वके व मन्मुमान् ।
 मणिः समनकथैव यः स सचामिनोऽभवत् । तां कथां श्रावयामास सात्यकिर्यथुसुरम् ।
 तच्छ्रुत्वा केववशाद्गमगमद्रुदती तदा । सत्यभामा प्रकृपिता कोपयन्ती अनार्हम् ।
 तत उत्थाय सक्रोधः सात्यकिर्वाक्यमब्रवीत् । पश्यानां त्रैपदेयाणां धृष्टद्युम्निसखिणोः ।
 एत गच्छामि पदवीं सख्येन च तथा श्रपे । वीतिके ये च निहताः सुता येन दुरात्मना ।
 त्रैलोक्यपुत्रसहायेन पापेन कृतवर्षणा । समाप्तमायुरस्यास्य यत्रसैव सुमन्थने ।
 इत्येवमुक्त्वा खड्गेन केववक्ष्ये समीपतः । अभिद्रुत्य त्रिरः कोपाविच्छेद कृतवर्षकः ।
 तथाऽन्यानपि निग्नानं युयुधानं समन्ततः । अभवधावदृषोकेनो विनिवारयितुं तदा ।
 एकीभूताकृतः सर्वे कास्यपर्यायसोदिताः । भोजान्भका महाराज त्रैनेयं पर्ववारसन् ।
 तान्द्रष्टुं पततस्त्वंमभिकुट्टे अनार्हिनः । न युक्तेषु महानेजा जानन् कास्य पर्ववं ।
 ते तु पानमदाविहाःसोदितः कास्यधर्षणा । युयुधानमद्याभ्यप्रनुच्छिष्टैर्भाजैस्तदा ।
 इत्यमाने तु त्रैनेये कुट्टे सखिणिन्दनः । तदनन्तरमागच्छन्कोसयिष्यन् त्रिनेः सुतं ।
 स भोजैः सह संशुक्तः सात्यकिश्चान्भकैः सह । व्यायच्छमानौ तौ वीरौ बाह्वद्रविष्णवास्त्रिणौ ।
 बह्वन्नात्रिणैः तत्र उभौ कृष्णस्य पश्यतः । इतं दृष्ट्वा तु त्रैनेयं पुत्रस्य यदुनन्दनः ।
 एरकाणः कदा मुष्टिं कोपाज्जघास केववः । तदभुङ्गुपक्षं घोरं वज्रकल्पमयोमथं ।
 जघान कृष्णाभान्तेन ये ये प्रमुखतोऽभवन् । ततोऽन्भकास्य भोजस्य त्रैनेया वृष्णयस्यया ।
 कङ्गरन्योन्यमकन्दे मुसलैः कालवेदिताः । यक्षोषामेरकां कश्चिज्जघास कुपितो नृप ।
 बभ्रुभूतेव सा राज्ञः पश्यत तदा विभो । इवस्य मुसलीभूतमपि तत्र व्यदृश्यत ।
 ब्रह्मदण्डहतं सर्वमिति तद्विद्वि पार्थिव । अविधान् विधत्ते राजन् प्रचिरानि स यत्तृणं ।
 तदज्जभुनं मुपक्षं व्यदृश्यत तदा वृढं । अवधीत् पितरं पुत्रः पिता पुत्रस्य भारत ।
 मत्ताः परिपतन्ति स्य योधयन्तः परस्परं । पतन्ना इव चाग्नौ ते निपेतुः कुकुरान्भकाः ।
 मासीत् पलायने दुःखिर्यथमानस्य कश्चित् । तत्रापश्यन्महाबाहूर्ज्ज्वलन् कालय पर्यथं ।
 मुमलं समवष्टभ्य तस्मै च मधुसूदनः । शान्तस्य निहतं दृष्ट्वा चाद्देश्यस्य माधवः ।
 प्रद्युम्नश्चानिदृश्य ततश्चुक्रोध माधवः । गदं वीक्ष्य ज्ञयानस्य भङ्गं कोपसमन्वितः ।
 स निःश्रेयं तदा शक्रे शार्ङ्गचक्रगदाधरः । तं निग्नानं महानेजा बभुः परपुरञ्जयः ।
 दाहकथैव दाशार्धमूचतुर्थविभोध तत् । भगवन्निरहताः सर्वे तथा भूयिष्ठो नराः ।
 रामस्य पदमन्विञ्च तत्र गच्छाम यत्र मः ।

इति श्रीमहाभारते भौमसखपर्वणि द्वितीयाध्यायः ॥ २ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो सयुर्दाहकः केववस्य वभुस्य रामस्य पदं पतन्तः । अथा रघुनाम् राममनन्तरीये वृषे स्थितं चिन्तयामां विविक्ते ।

ततः समासाद्य महानुभावं क्षण्यक्षरा दाहकमन्त्रप्राप्तम् । गत्वा कुक्षन् सर्वमिदं महान् पापेषु ब्रह्मण्यं वर्धयदुमी ।
ततोऽर्जुनः क्षिप्रमिदोपवातु मुक्ता खतान् सादवान् ब्रह्मप्रापान् । रत्नैश्चक्रैः च यथै रथेन कुर्वन्दादा दाहको गत
चेताः ।

ततो गते दाहके केवलोऽय दृष्ट्वाऽग्निके बभ्रुमुवाच वाक्यं । स्वियो भवावहितुं वातु शीघ्रं मैता विन्दुईकवी वितलो
भान् ।

स प्रस्थितः केवलैः कृषिष्टो मदातुरो ज्ञातिवधाहितश्च । तं विद्यान् वक्षिषी केवलस्य दुरन्तमेकं यथैव बभ्रुं ।
ब्रह्मानुग्रहप्रमथोन्मथै कूटे युक्तं मुसलं कुम्भकक्ष । ततो दृष्ट्वा निहतं बभ्रुमाह कृष्णोऽयम् भ्रातरमुपेतकः । ११
इदं त्वं मं प्रतीचक्ष रागं यावत् स्वियो ज्ञातिवधाः करोमि । ततः पुरीं दारवतीं प्रविश्य जगद्गर्भः पितरं प्राह वाक्यं ।
स्वियो भवावहतु नः समया धनञ्जयस्वामिनं प्रतीचक्ष् । रामो वनात् प्रनिपात्यस्य जगद्गर्भं तेन वनात्प्रसिद्धे ।
दृष्टं मयेदं निधनं यदूनां राज्ञः स पूर्वं कुक्षपुत्रवान् । नार्धं विना यदुभिर्धैः दवायां पुरीमिमामत्रकं द्रुमस्य ।
तपस्त्रियामि निबोध तन्मे रामेण साहूँ वचनभुवेत्य । इतोऽमुक्त्वा त्रिरथा च पादौ संपृथ्य क्षण्यक्षरिणे जगाम ।
ततो महान् जनदः प्रादुरासीत् सत्त्वोक्तुमारस्य पुरस्य तस्य । अद्यावतोत् केशवः संनिवर्धं ब्रह्मं वा योषितः केवलोमी । १२
पुरीमिमामेवनि मय्यपाथो स वो दुःखात्सोऽव्यथा नराभ्यः । ततो गत्वा केवलस्य ददृशं रामं वने स्वितमेकं विभिके ।
अथापायद्योगयुक्तस्य तस्य नागं मुखात्त्रिचरन्तं महान् । येनं यथै स ततः प्रेत्यताको मरुः खरो धेन महानुभावः ।
सहस्रशीर्षः पर्वतः भोगवर्षा रक्तानवः स्तं तनुं तां विमुच्य । सस्यक् च तं सागरः प्रत्ययच्छाकागा दिवाः सरितसैव
पुण्याः ।

कर्कोटको वासुकितवक्रश्च पृथुमवा वरुणः कुक्षरश्च । मिथी ब्रह्मः कुमुदः पुण्डरीकसया नागो हृतराज्ञो महात्मा ।
इन्द्रः कायः श्रितिकण्ठोपतेजास्त्रया नागौ चक्रमन्दातिवधौ । नागशेठो दुर्मुखश्चान्तरोपः सस्यं राजा वदण्यपि
राजन् । १२

प्रत्यङ्गस्य स्वागतेनाभ्यनन्दं सोऽपूजयंस्वार्थपाद्यक्रियामिः । ततो गते भ्रातरि वासुदेवो जानन् सर्वं गतयो दिव्यदृष्टिः ।
वने प्रहृन्वे विचरंश्चिन्तयन्ना भूमौ चाय संविभ्राग्यतेजाः । सर्वं तेन प्राक् तदा चिन्त्यमासीत् गान्धार्वा चदाकाशमुकः स
पूर्वं ।

दुर्धवासया पायसोच्छिष्टलिप्ते यथायुक्तं तच्च सकार वाक्यं । यश्चिन्त्यस्य भ्रुकृष्टस्विनात्रं कुक्षयस्यैव महानुभावः ।
मेने ततः संक्रमणस्य कासं ततस्वकारिभ्रुवमंनिरेधं । तथा च लोकत्रयपालनात्समाभेयवाक्यप्रतिपत्तनाथ ।
देवोऽपि सन्देहविमोचतो निर्णेतमेच्छत् सकला र्थतत्त्ववित् । स संनिदद्वेद्रियशस्त्रतासु द्विभ्यो महाबोममुपेत्य क्षणाः । १३
जराऽयं तं देवमुपाजगाम कुम्भसदातीं मृगमंलिषुदपः । स केवलं योगयुक्तं प्रयानं मृगाब्रह्मो कुम्भकः प्रायकेन ।
जराऽविध्यत् पादतले त्वरावांसाश्चाभिनस्तञ्जिघृक्षुर्ध्वगाम । अथापश्यत् पृथवं धोगपुक्तं पोताम्बरं कुम्भकोऽनेकवात्रं ।
मत्वात्मानं त्वपराहूँ स तस्य पादौ जराजट्टेह ब्रह्मितात्मा । आश्रासयंतं महात्मा तदानीं गच्छत्युर्ध्वं रोहणीं व्यास सपथा ।
दिवं प्राप्तं वासवोऽयाचिनौ च ब्रह्मदिद्या वसवसाय विभे । प्रत्ययसुक्तं नवसापि विह्वला मन्थ्यैः मुखाद्य सदाक्षरैरभिः ।
ततो राजन् भगवानुपोजा नारायणः प्रभवसाध्ययथ । यांशाचार्यो रोहणीयाप्यलभ्या ज्ञानं प्राप स महात्मा प्रमेयः । १४

ततो देवैर्वापिभिश्चापि कृष्णः समानतस्वारेष्वैव राजन् । गन्धर्वीशैरसुरभिर्भ्यराभिः सिद्धैः चाप्येवाननेः पूज्यमानः ।
तं वै देवाः प्रत्यमन्दन् राजन् भुजिषेष्टाः च्छिभिरामर्षुनीशं । त गन्धर्वीश्चापि तस्यः सुवन्नः प्रीत्या चैनं पुरङ्कतोऽभ्य
मन्दत् ।

इति श्रीमहाभारते मैसलपर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दारकोऽपि कुरुन् गत्वा दृष्ट्वा पार्थान् महारथान् । आचष्ट मैसले वृष्णीनन्योन्येनोपसंहृतान् ।

मुक्त्वा विनष्टान् वर्षेयान् सभोजान्धककौरवान् । पाण्डवाः शोकसन्नाहा विवक्षामनसोऽभवन् ।

ततोऽर्जुनस्तानामस्य केशवस्य प्रियः सखा । प्रययौ मातुलं द्रष्टुं नैदमस्मोति चात्रवीत् ।

१९८

स वृष्णिमित्तयं गत्वा दारकेण सह प्रभो । ददर्श दारकां वीरो मृतनायामिव स्थियं ।

याः स्म ता लोकनाथेन नाथवत्यः पुराऽभवन् । तास्वनायास्तदा नाथं पार्थे दृष्ट्वा विचक्रुस्तुः ।

धोऽत्रस्तः सहस्राणि वासुदेवपरिग्रहः । तामामासीन्महानादो दृष्ट्वैवार्जुनमागतं ।

तास्तु दृष्ट्वैव कौरव्यो व.प्ये गपिहितेक्षणः । हीनाः कृष्णेन पुत्रैश्च नाशकत् सोऽभिभीक्षितुं ।

स तां वृष्यन्धकजलां हयमीनां रथोद्भवां । वादिचरथेषां येषां वंशतोऽयमहःशुभं ।

१९९

रत्नधैवन्महाः तां वसुः ॥ करमः सिनी । रथ्यासोतीजनावसां चत्वरत्तिमित्तहं ।

रामश्यामदायः संः दारकां मरितं तदा । कालपात्रयसं भीमां नदीं वैतरणीमिव ।

ददर्श वामविधीमानं त्रिहोनां वृष्णिः पुत्रैः । गतत्रयं निरामन्दां पश्चिनीं त्रिचिरे चया ।

तां दृष्ट्वा दारकां पार्यताश्च कृष्णस्य यं धिनः । सख्येन वाप्यत्सृज्य निपपात महोत्तले ।

साचाजतो ततः मत्या हस्त्रिणी च विज्ञाप्यते । अभिपत्य प्रकुरुः परिवार्य धनस्य सं ।

२००

ततसां काः स्मने पीठे समुत्पायीपवेश्य च । अश्रुवन्थो महात्मानं परिवार्योपतस्त्रिरे ।

ततः संख्येन गोविन्दं कथयित्वा च पाण्डवः । आश्रास्य ताः स्त्रियश्चापि मातुलं द्रष्टुमभ्यगात् ।

इति श्रीमहाभारते मैसलपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तं शयानं महात्मानं वीरमानकदन्दुभिं । पुत्रशोकैर्न सन्तप्तं ददर्श कुरुपुत्रवः ।

तस्याश्रुपरिपूर्णो व्युहोरस्को महाभुजः । आर्त्तस्वार्त्ततरः पार्थः पार्थे जग्राह भ रत्न ।

तस्य मूर्च्छानमाघातुमिवेषानकदन्दुभिः । स्वस्वोद्यस्य महाबाहुर्न शशाक च शत्रुहन् ।

२०१

समालिङ्ग्यार्जुनं दृष्ट्वा स भुजाभ्यां महाभुजः । हृदन् पुत्रान् स्मरन् सर्वान् विललाप मुविह्वलः ।

भ्रातृन् पुत्रांश्च पौत्रांश्च दौहित्रान् मसखीनपि ।

॥ वसुदेव उवाच ॥ पैक्षिता भूनिपालाश्च देत्याश्च शतशोऽर्जुन । तान्दृष्ट्वा नेह पश्य नि जीवाः स्यर्जुन दुर्करः ।

यो तावर्जुन श्रियै ते प्रियौ बह्व्रतौ तदा । तयोरपनयान् पार्थं वृक्षयो निधनं गताः ।

पैतौ वृष्णिप्रवीराणां दावेवातिरथौ मता । प्रयुज्जो युयुधानस्य कथयन् कथये च यौ ।

२०२

तौ तदा कुरुशार्ङ्गल कृष्णस्य त्रियभाजने । तावभौ वृष्णिनाशस्य मुखमासां धनस्य य ।

न तु गर्हामि धैनेयं हादिंश्चाहमर्जुन । अक्रूरं रौक्मिणेयं वा ज्ञाप्यो ज्ञेवाच कारणं ।

केचिन् यस्तु कंसस्य विक्रम उगतः प्रभुः । विदेहावकरोत् पार्थ वैशद्य बलमर्जितं ।
 नैरादिमेकस्यश्च चक्रे कालिद्रुमागधम् । गान्धारान् कार्जिराजस्य मयभूमौ च पार्थिवान् ।
 प्राच्याश्च दक्षिणात्यांश्च पार्थवीयांस्तथा नृपान् । सोऽभ्युपेक्षितवानेतमनवान्प्रभुदहनः । १०
 त्वं हितं नारदस्यैव मुनयस्य वनातनं । गोविन्दमनसं देवमभिजानो धामभ्युतं ।
 प्रथपश्यस्य स विभुर्ज्ञातिचयमधोत्तमः । समुपेक्षितवाञ्छितं स्वयं स मम पुत्रकः ।
 गान्धार्या वचनं यत्तद्दृषीष्यस्य परन्तरः । तस्मूनमन्यथा कर्तुं नैच्छत् स उगतः प्रभुः ।
 प्रथसं भवतस्यापि तव पौत्रः परन्तप । अश्वत्थः स्यात्तस्यापि जीवितस्यैव तेजसा ।
 दमस्तु नैच्छत् स्वान् ज्ञातोन् रक्षितुं स यथा तव । ततः पुत्रांश्च पौत्रांश्च भ्रातृमस्य पत्नीमयं । ११
 श्यामं त्रिहस्तान्दृष्ट्वा ततो मन्मथवीरिदं । संप्राप्तोऽद्यायमस्थानतः कुलस्य भरतर्षभ ।
 आगमिष्यति वः भस्पुरिमां द्वारवतीं पुर्णि । आख्येयं तस्य यद्दत्तं दृष्ट्वोमां वैश्वं महत् ।
 स तु श्रुत्वा महातेजा यदूनां निधनं प्रभो । आगन्त विप्रमेवेह न मेऽचाक्षि विचारणा ।
 योऽहं तस्यर्जुनं विद्धि योऽर्जुनः सोऽहमेव तु । बहूयान्ततथा कार्यमिति बुधस्य भारत ।
 स स्त्रीषु प्राप्तकालासु पाण्डवो बालकेषु च । प्रतिपश्यति वीभक्तुर्भवतस्योर्द्धरिचक्रं । १२
 दमाञ्च नगरीं सद्यः प्रतिपद्यते धनञ्जये प्राकाराहालकोपेतां समुद्रः श्रावयिष्यति ।
 अहं देवे तु कश्चिञ्चित् पुञ्जे नियममास्तिनः । कालं कर्त्ता सत्य एव रामेऽस्य सह धीमता ।
 एवमुक्त्वा हृषीकेशो मामचिन्त्यपराक्रमः । हिन्या मां बालकेः सार्द्धं दिशं कामयगात् प्रभुः ।
 सोऽहन्नौ च महात्मानौ चिन्तयन् आनरो तव । घोरं ज्ञातिबधस्यैव न भुञ्जे ब्रोकर्षितः ।
 न भोऽल्पे न च जीवित्ये दिश्या प्राप्तेऽपि पाण्डव । यदुक्तं पार्थं कृच्छेन तत् सर्वमस्मिन् कुतः । १३
 यत्तत्तं पार्थं राव्यस्य स्त्रियो रत्नानि चैव हि । दृष्ट्वान् प्राणानहं शोमांस्तस्याम्बरिनिसूदन ।
 इति श्रीमहाभारते मौसलपर्वणि षष्ठाऽध्यायः ॥ ६ ॥
 ॥ वैश्वानर उवाच ॥ एवमुक्तः स वीभक्तुर्बालकेन परन्तपः । दुर्वाता दीनमनसं वसुदेवमुवाच च ।
 माहं दृष्ट्वाप्रवीरेण बभ्रुभिश्चैव मातुल । विहीनो पृथिवीं द्रुपुं ब्रह्मानीह कथञ्चन ।
 राजा च भीमसेनस्य सहदेवस्य पाण्डवः । नकुलो याज्ञसेनो च वसेकमनसो वयं ।
 राज्ञः धेनुमणे चापि कान्तेऽयं वर्जते भुवं । तस्मिन् विद्धि संप्राप्तं कालं कालप्रदाम्बर । १४
 सर्वथा दृष्ट्वादारान्स्तु बालं द्रुपुं तथैव च । ममिधे परिश्रद्धाहनिष्प्रक्षमरिन्दम ।
 इत्युक्त्वा दारुकमदं वाक्यमाह धनञ्जयः । अमात्यान् दृष्ट्वाघोराणां द्रुपुमिच्छामि मा चिरं ।
 इत्येवमुक्त्वा वचनं सुधर्मां यादवीं सभां । प्रविवेकाव्युनः पूरुः ब्रोकमानो महारथान् ।
 तमासनगतं तव सर्व्याः प्रकृतयस्तथा । ब्राह्मणा नैगमास्तथा परिचार्योपतर्कर ।
 तान्दीनमनसः सर्वान् निहतान् गतचेतसः । उवाचेदं वचः काले पार्थो दीनतरसाया । १५
 ब्रह्मप्रसूतमहं मेधे दृष्ट्वाज्जकजनं स्वयं । इदं नगरं सर्वं समुद्रः श्रावयिष्यति ।

सञ्जीवित्तुत यानानि रत्नानि विविधानि च । बल्योऽयं भवतां राज्ञा ब्रह्मज्यो भवति ।
 सप्तमे दिवसे चैव रथो विमल उद्भूते । बहिर्निष्कामये सर्वे सञ्जीभवत मा चिरं ।
 इत्युक्त्वा खेत ते सर्वे पार्थेनास्त्रिककौशिके । सञ्जमाशु ततश्चक्रुः स्वचिद्भयं समस्तुकाः ।
 तां रात्रिमवसत् पार्थः क्रोधकक्ष निवेष्टने । महता शोकमोहेन सहसाऽभिपरिभुतः । १००
 शोभूतेऽथ ततः शौरिर्भुदेवः प्रतापवान् । युक्तास्त्रानं महातेजा अगाम गतिमुत्तमां ।
 ततः ब्रह्मो महानासीत् बसुदेवनिवेष्टने । दान्तः क्रोडतीनाश्च हृदतीनाश्च घोषिताः ।
 प्रकीर्णमूर्च्छाः सर्वा विमुक्ताभरणसञ्चयः । उरंश्चि पाणिभिर्गन्धो व्यलपन् कक्षं स्त्रियः ।
 तं देवको च भद्रा च रोहिणी मदिरा तथा । अन्व रोहण च तदा भर्तारं घोषिताम्बराः ।
 ततः शौरिं नृपकेन बह्मैस्त्रेण भारत । यानेन महता पार्थो बहिर्निष्कामयत्तदा । १०१
 तमन्वयुक्त्वा च तत्र दुःखशोकममाहताः । हारकावामिनः सर्वे पौरजानपदा हि ताः ।
 तस्यान्वमेधिकं क्वचं दीप्यमानाश्च पावकाः । पुरस्तात्तस्य यानस्य वाजकाश्च ततो ययुः ।
 अनुजम्भुय तं वीरं देखस्ता वै स्तलङ्कताः । खोपहस्तैः परिचृता बधूभिश्च सहस्रतः ।
 यस्तु देशः प्रियस्तस्य जीवतोऽभूत्सहात्मानः । तनेनमुपसङ्कश्य पितृमेधं प्रचक्रिरे ।
 तं चिताग्निगतं वीरं शूद्रपुत्रं बराङ्गनाः । ततोऽन्वाद्दण्डः पश्यन्तस्तः पतिलोकमाः । १०२
 तं वै सतस्रभिः स्त्रीभिरन्विनं पाण्डुमन्दनः । अदाहयचन्दनेश्च गन्धैश्च वावशैरपि ।
 ततः प्रादुरभूच्छब्दः समिद्धस्य विभावयोः । सामगानाश्च निर्घोषो नराणां हृदतामपि ।
 ततो वज्रप्रधानास्ते वृष्यन्वककुमारकाः । सर्वे चैवोदकं चक्रुः स्त्रियश्चैव महात्मानः ।
 अल्पप्रधर्मसं धर्मं कारयित्वा स फाल्गुनः । जगाम वृष्यथो यत्र विमहा भरतर्षभ ।
 स तान्दृष्ट्वा निपतितान् कदने भृशदुःखिनः । बभूवातोव कौरव्यः प्राप्तकालं चकार च । १०३
 यथाप्रधानमथैव चक्रे सर्वान्मया क्रिषाः । ते हता ब्रह्मवापेन मुसलैरेरकोद्धके ।
 ततः शरीरे रामस्य वासुदेवस्य शोभयोः । अन्विष्य दाहयामास बृहधैरात्तकारिभिः ।
 स तेषां विधिवत् कृत्वा प्रेम्कार्याणि पाण्डवः । सप्तमे दिवसे प्रायाद्रथमारुह्य सत्वरः ।
 अश्वयुक्तेरथैश्च पि गोःखरोद्भयुतैरपि । स्त्रियस्ता वृषिक्वीराणां हृदन्थः शोककर्षिताः ।
 अनुजम्भुर्भ्रातृमानं पाण्डुपुत्रं धनञ्जयं । भृत्यास्त्वन्वकवृष्णोनां सादिनो रचिन्सु धे । १०४
 वीरक्षीनं वृद्धबालं पौरजानपदास्तथा । ययुस्ते परिवार्थ्याथ कक्षं पार्थशासनात् ।
 कुञ्जरैश्च गजरोहा ययुः शैलनिभैस्तथा । स पादरथैः संयुक्ताः सान्तराद्युधिका ययुः ।
 पुन्धाद्यान्वकवृष्णोनां सर्वे पार्थमनुप्रताः । ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव महाधनाः ।
 दश षट् च सहस्राणि वासुदेवावरोधनं । पुरस्कृत्य ययुर्ध्वं पौत्रं कृष्णस्य धीमतः ।
 बह्वनि च सहस्राणि प्रघृतान्यर्बुदानि च । भोजवृष्यन्वकस्त्रीणां हतनाया विनिर्घयुः । १०५
 तस्यागरसमप्रस्थं वृष्यन्वकं महर्षिमम् । उवाच रथिनां श्रेष्ठः पार्थः परपुरश्चयः ।

निर्याते तु जने तस्मिन् सागरो मकराक्षयः । दारकां रजसूयैः क्लीनाङ्गावयनदा ।
 यद्यद्भिः पुरुषव्यधिा भूमिसाखा खमुद्यत । तप्तत् संज्ञावयानाद्य क्वचित्सेन व सागरः ।
 तदहृतमभिप्रेत्य दारकावाणिनो जनाः । तृष्णात्पूर्वतरं जग्मुश्चे देवमिति ब्रुवन् ।
 कामनेषु च रम्येषु पर्वतेषु नदीषु च । निवसन्मानवामास वृष्णिदारान् धनञ्जयः । ११०
 स पञ्चमदमासाद्य धीमानतिषष्टिद्विमत् । देवे मोपशुधाव्याधेयं निवासमकरोत् प्रभुः ।
 ततो सोमः समभवद्द्यूनां निहतेश्वराः । दृष्ट्वा क्षिये नोयमानाः पार्थिवैकेन भारत ।
 ततस्ते पापकर्मणो सोमोपहतचेतसः । चाभोरा मन्त्रयामासुः समेत्याशुभदर्शिनः ।
 अथमेको ऽर्जुनो धन्वी दृष्ट्वाबासं हतेश्वरं । नयत्यस्मानतिक्रम्य योधासेने हतैः जयः ।
 ततो यष्टिप्रहरणा दक्षयस्ते सद्यस्त्रजः । अश्वधावन्त वृष्णीनां तं जनं क्षीत्रहारिणः । १११
 महता मिहनादेन चासद्यन्तः प्रयग्ननं । अभिपेतुर्वर्धार्धने कासपथ्यावबोदिताः ।
 ततो निवृत्तः कौन्तेयः सहसा सपदानुगः । उवाच तावदावापुत्रर्क्ष्येनः प्रहृष्टशिव ।
 निवर्त्तध्वमधर्मज्ञा यदि जीवितुमिच्छथ । इदानीं शरनिर्भिक्षाः शोचध्वं निहता मया ।
 तयोक्तास्तेन वीरेण कदर्शिकृत्य तदथः । अभिपेतुर्व्यनं मूढा वार्यमाणाः पुनः पुनः ।
 ततोऽर्जुनो धनुर्द्विभ्यं गाण्डीवमजरं महत् । आरोपयितुमारभे यथादिव कथञ्चन । ११२
 चकार मज्यं हृच्छ्रेण संभ्रमे तुमुले मति । चिन्तयामास चास्त्राणि न च कश्चर तान्यधि ।
 वैद्यत्यन्तमहद्दृष्ट्वा भुक्त्वोर्थं तथा युधि । दिव्यानां महदस्त्राणां त्रिनाञ्जाद्वीडितो ऽभवत् ।
 वृष्णियोधास्य ते सर्वे गजाश्वरथयोधिनः । न श्रेकुरावर्त्तयितुं द्वियमासञ्च तं जनं ।
 कलत्रस्य वज्रञ्चाद्भिः सम्पतसु ततस्ततः । प्रयत्नमकरोत् पार्थो जनस्य परिरक्षणे ।
 मिषतां सर्वयोधानां ततस्ताः प्रमदोत्तमाः । समन्ततोऽवहृत्कालं कामाचान्याः प्रवव्रजुः । ११३
 ततो गाण्डीवनिर्मुक्तैः शरैः पार्थो धनञ्जयः । जघान दस्युन् मोदोगो वृष्णभृशैः सह प्रभुः ।
 लणेन तस्य ते राजन् लयं जग्मुर्जिह्मगाः । अक्षया हि पुरा भुक्त्वा क्षीणाः क्षतजभोजनाः ।
 स शरक्षयमामाद्य दुःखशोकममाहतः । धनुष्कोट्यः तदा दस्युनवधीत् पाकत्रासनिः ।
 प्रेततस्त्वैव पर्यस्य वृष्ण्यन्धकबरस्त्रियः । जग्मुरादाय ते खेच्छाः समन्तात्जनभेजय । ११४
 धनञ्जयसु देवं तस्मत्तमा ऽचिन्तयत् प्रभुः । दुःखशोकमविविष्टः निशामरभोऽभवत् ।
 अस्त्राणाञ्च प्रणागेन वाञ्छवोर्यस्य मङ्गयात् । धनुषस्याविधेयत्वात्कराणां मङ्गयेषु च ।
 बभूव त्रिभुजाः पार्थो देवित्यनुचिन्तयन् । न्यवर्त्तत ततो राजश्वेदमस्तीति चाबवीत् ।
 ततः स श्रेषमादाय कलत्रस्य महामतिः । हतभूयिष्ठरत्नस्य कुरवेवमवातरत् ।
 एवं कलत्रमानीय वृष्णीनां हतश्रेषितं । न्यवेद्यत कौरव्यस्य तत्र धनञ्जयः ।
 हार्दिक्यतमयं पार्थो नगरं मार्त्तिकावतं । भोजराजकलत्रञ्च हतश्रेषं नरोत्तमः । ११५
 ततो बालाञ्च दृष्ट्वा स स्त्रियसादाय पाण्डवः । वीरैर्निहानान् सर्वैः स्यात्कर्मक्षेत्रे न्यवेद्यत् ।

यैद्युधानिं सरस्वत्यां पुत्रं वात्यकिनः प्रियं । न्यवेशयत धर्मात्मा दृष्ट्वात्सुपुरस्कृतं ।
 इन्द्रप्रसेव ददौ राज्यं वज्राय परवीरसा । वज्रैकाक्षरदारान्तु वार्थमाणाः प्रवमणः ।
 रुक्मिणी त्वथ गान्धारी श्रेया हैमवतीत्यपि । देवी कामवती चैव विविशुर्ध्वातेवदधं ।
 सत्यभामा तथैवान्या देव्यः कृष्णस्य सस्यताः । वनं प्रविशिशूराजंसापद्ये दृतनिश्चयाः ।
 फलमूलादिभोजिन्या हरिश्चानैकतत्पराः । हिमवन्तमतिकम्य कक्षापयाममाविशन् ।
 दारकावासिनो ये तु पुरुषाः पार्थमभ्ययुः । यद्यार्थं संविभक्ष्येनात् वज्रे पर्यददक्ष्यथः ।
 स तत् कृत्वा प्राप्रकालं वाप्येकापिहितोऽर्जुनः । कृष्णद्वैपायनं व्यासं ददर्शासीनमाश्रमं ।
 इति श्रीमहाभारते मौसलपर्वीणि सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

॥ वैश्यायन उवाच ॥ प्रविशन्नर्जुनो राजन्नाश्रमं सत्यवादिनः । ददर्शासीनमेकान्ते मुनिं सत्यवतीसुतं ।
 स तमासाद्य धर्मज्ञमुपतस्थे महाजनं । अर्जुनोऽस्मीति नामास्मै निवेश्याभवदन्ततः ।
 स्वागतान्तेऽस्त्विति प्राह मुनिः सत्यवतीसुतः । आस्यतामिति चोवाच प्रसन्नात्मा महामुनिः ।
 तमप्रतीतमनमं निश्चयान्तं पुनः पुनः । निर्विण्मनमं दृष्ट्वा पार्थं व्यासोऽब्रवीदिदं ।
 नखकेशदशाकुम्भारिणा किं समुत्तितः । अवीरजानुगमनं ब्राह्मणा वा हतस्त्वया ।
 युद्धे पराजितो वाऽमि गतश्रीरिव लक्ष्यसे । न त्वां प्रभिक्षं जानामि किमिदं भरतर्षभ ।
 अत्र त्वयश्चेन्मया पार्थ क्षिप्रमाख्यातुमर्हसि ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ यः स मेघवपुः श्रीमान् दृष्ट्वात्सुपुरजलोचनः । स कृष्णः सह रामेण त्यक्त्वा देहं दिवं गतः ।
 मीमाम्ने दृष्ट्वावीराणां विनाशां ब्रह्मशापजः । बभूव वीरान्तकरः प्रभामे लोमहर्षणः ।
 ये ते शूरा महात्मानः सिंहदर्पा महाबलाः । भोजदृष्ट्यन्धका ब्रह्मसन्धान्ते तेर्हन्तं युधि ।
 गदापरिघशक्तीनां महाः परिघबाहवः । त एरकाभिर्निहताः पश्य कालस्य पर्ययं ।
 हन्ते पञ्चशतं तेषां महस्त्रं बाहुशालिनां । निधनं समनुप्राप्तं समासाद्येतरैतरं ।
 पुनः पुनर्न मृथासि विनाशमितिौजसां । चिन्तयानो यदृनाञ्च कृष्णस्य च यज्ञस्त्रिनः ।
 शापणं मागरस्येव पर्वतस्येव चालनं । नभसः पतनञ्चैव श्रेयमग्रेस्तथैव च ।
 अश्रद्धेयमहं मन्ये विनाशं शार्ङ्गधन्वनः । न शिर म्यातुमिच्छानि लोके कृष्णविनाहतः ।
 इतः कष्टतरश्चान्यच्छृणु तद्वै तपोधन । मनो मे दीर्यते येन चिन्तयानस्य वै मुहुः ।
 पश्यात् दृष्ट्वादाराञ्च मम ब्रह्मन् महस्त्रजः । आभोगैरनुसृत्याजो जताः पञ्चजनालधैः ।
 तत्रार्हं धनुरादाय नाशकं तस्य पूरणे । यथा पुरा च मे वीर्यं भुजयोर्न तथाऽभवत् ।
 अस्त्राणि मे प्रनष्टानि विविधानि महामुने । शराश्च क्षयमापन्नाः क्षणेनैव समन्ततः ।
 पुरुषश्चात्मैयात्मा शङ्खवक्रगदाधरः । चतुर्भुजः पीतवासाः श्यामः पद्मदलेक्षणः ।
 यद्य यति पुरस्तात्सो रयस्य सुमहाद्युतिः । प्रदहन रिपुभैर्यानि न पश्याम्वहमश्चुतं ।
 येन पूर्वं प्रदग्धानि ब्रह्मभैर्यानि तेजसा । शरैर्गण्डोवनिष्कान्तैरहं पश्याम्वनाश्रमं ।

तमपश्यन् विषीदामि घूर्णामीव च सत्तम । परिनिर्वृत्तेतासु शान्तिं मोपलभेऽपि च ।
 विना जनार्दनं वीरं नाहं जीवितुमुत्सहे । अतैव हि गतं विष्णुं ममापि मुमुक्षुर्द्विभः ।
 प्रमृष्टज्ञातिवीर्यस्य शून्यस्य परिधावतः । उपदेष्टुं मम श्रेयो भवः नर्हति सत्तम ।
 ॥ व्यास उवाच ॥ ब्रह्मशापविनिर्द्वाधा वृष्यन्धकमहारथाः । विनष्टाः कुरुशाहूँल न तान् शोचितुमर्हसि ।
 भवितव्यं तथा तच्च दिष्टमेतन्महात्मनां । उपेक्षितश्च कृष्णो न शक्नोति व्यपाहितुं । १९१
 त्रैलोक्यमपि गोविन्दः कृत्स्नं स्थावरजङ्गमं । प्रसहेदन्यथा कर्णुं कुतः शपं महात्मनां ।
 रथस्य पुरतो याति यः स चक्रगदाधरः । तव स्नेहात् पुराणपिर्वाभुदेवस्यतुर्भुजः ।
 कृत्वा भारवतरणं पृथिव्याः पृथुलोचनः । मोलयित्वा तनुं प्राप्तः कृष्णः स्वस्थानमुत्तमं ।
 त्वयापीह महत् कर्षं देवानां पुरुषर्षभ । कृतं भीमसहायेन यमाभ्याश्च महाभुज ।
 हतकृत्यांसु वो मन्ये संसिद्धान् कुरुपुङ्गव । गमनं प्राप्तकालश्च इदं श्रेयस्करं विभो । १९२
 एवं बुद्धिश्च तेजश्च प्रतिपत्तिश्च भारत । भवन्ति भवकालेषु विपद्यन्ते विपर्यये ।
 कालमूलमिदं सर्व्वं जगदीजं धनञ्जय । काल एव समाधत्ते पुनरेव यदृच्छया ।
 स एव बलवान् भूत्वा पुनर्भवति दुर्म्बलः । स एवेशश्च भूत्वेह परैराज्ञाप्यते पुनः ।
 कृतकृत्यानि चास्त्राणि गतान्यद्य यथागतं । पुनरेष्यन्ति ते हस्तं यदा कालो भविष्यति ।
 कालो गन्तुं गतिं मुख्यां भवतामपि भारत । एतत् श्रेयो हि वो मन्ये परं भरतसत्तम । १९३
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतदचनमाज्ञाय व्यासस्थानिततेजसः । अनुज्ञातो यथोपायो नगरं नागसाङ्घयं ।
 प्रविश्य च पुरीं वीरः समासाद्य युधिष्ठिरं । आचष्ट तद्यथा वृत्तं वृष्यन्धककुलं प्रति ।
 इति श्रीमहाभारते मौसलपर्व्वणि अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ समाप्तश्चेदं मौसल पर्व्व ॥

अत्र व्याख्यानार्थाय श्लोकसंख्यान्वयाधिक्याश्चैकपिकरप्रमादान्तदीर्घं ॥

श्रीमहाभारतं

॥ अथ महाप्रस्थानिकपर्व ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरक्षैव नरोत्तमं । देवीं सरस्वतींश्चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ एवं वृष्यन्धककुलो अन्वा भौसलमाहवं । पाण्डवाः किमकुर्वन्त तथा कृष्णे दिवङ्गते ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा कौरवो राजा वृष्योनां कदनं महत् । प्रस्थानि मतिमाधाय वाक्यमर्जुनमब्रवीत् ।
कालः पचति भूतानि सर्वथाप्येव महाभने । कालपाद्ममहं मन्ये त्वमपि द्रष्टुमर्हसि ।
इत्युक्तः स तु कौन्तेयः कालः काल इति ब्रुवन् । अन्यपद्यत तदाक्यं भ्रातृभ्योऽप्यथ धीमतः ।
अर्जुनस्य मतं श्रुत्वा भीमसेनो यमौ तथा । अन्यपद्यत तदाक्यं यदुक्तं मय्यसाचिना ।
ततो युयुत्सुमानाख्य प्रब्रजन् धर्मकाम्यया । राज्यं परिददौ सर्वं वैश्यापुत्रे युधिष्ठिरः ।
अभिविष्य स्वराज्ये च राजानश्च परिचिनं । दुःखार्त्तस्थाब्रवीद्राजः सुभद्रां पाण्डवायजः ।
एष पुत्रस्य ते पुत्रः कुरुराजो भविष्यति । यदूनां परिशेषश्च वज्रैः राजा कृतश्च स ।
परिचिह्नास्तिनपुरे शकप्रस्थे च यादवः । वज्रा राजा तदा रथो मा चाधर्मो मनः कृयाः ।
इत्युक्त्वा धर्मराजः स वामुदेवस्य धीमतः । मातुलस्य च वृद्धस्य रामादीनां तथैव च ।
भ्रातृभिः सह धर्मोत्सा कृतोदकमत्तन्द्रितः । आह्वान्युद्दिष्य सर्वेषां चकार विधिवत्तदा ।
द्वैपायनं नरदश्च मार्कण्डेयं तपोधनं । भारद्वाजं याज्ञवल्क्यं हरिमुद्दिश्य यजमान् ।
अभोजयत् स्वाद् भोज्यं कीर्त्तयित्वा च शार्ङ्गिणं । ददौ रथानि वासांसि यामानश्चावयांस्तदा ।
स्त्रियश्च द्विजमुख्येभ्यस्तदा शतसहस्रशः । कृपमभ्यर्च्य च गुरुमथ पौरपुरस्कृतं ।
शिशुं परिचिनं तस्मै ददौ भरतसत्तन । ततस्तु प्रकृतोः सर्व्याः समानाख्य युधिष्ठिरः ।
सर्वमाचष्ट राजर्षिभ्योऽर्पितमयात्मनः । ते श्रुत्वा वचसास्य पौरजानपदा जनाः ।
शुश्रुमुदिगमनसो नाभ्यनन्दन्त तद्वचः । नैरां कर्त्तव्यमिति ते तदोचुस्तं नराधिपं ।
न च राजा तथाऽकर्षति कालपर्यायधर्मवित् । ततोऽनुमान्य धर्मोत्सा पौरजानपदां जने ।
गमनाय मतिशक्तं भ्रातरसास्य ते तदा । ततः स राजा कौरव्यो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
उभृश्याभरणान्यङ्गाज्जगृहे वक्तृलान्युत् । भीमार्जुनयमाद्यैव द्वौऽदी च यजस्विनौ ।

तथैव जटङ्गः सर्वे वल्कलानि नराधिप । विधिवत् कारयित्वाष्टं नैष्ठिकीं भरतवर्षम् ।
 समस्तृज्याषु सर्वेऽग्नीन् प्रतस्त्युर्नरपुङ्गवाः । ततः प्ररुहदुः सर्वाः स्त्रियो दृष्ट्वा नरोत्तमान् ।
 प्रस्थितान् द्रौपदीषष्ठान् पुरा द्यूतजितान् यथा । हर्षोऽभवत् सर्वेषां भ्रातृणां गमनं प्रति ।
 युधिष्ठिरमतं ज्ञात्वा दृष्ट्वा नयमवेद्य च । भ्रातरः पञ्च कृष्णा च पञ्चो म्या चैव वनमः ।
 आत्माना मत्प्रभो राजा निर्यथै गजमाङ्गयात् । पौरैरनुगतो दूरं सर्वैरन्तःपुरैश्च यथा । १९
 न चैनमशकत् कश्चिन्निवर्त्तस्विति भाषितुं । न्यवर्त्तन्त ततः सर्वे नरा नगरवासिनः ।
 कृपप्रभृतयश्चैव युयुत्सुं पर्यरावयन् । विवेश गङ्गां कौरव्य उन्मूपी भुजगात्मजा ।
 चित्राङ्गदा यदौ चापि मणिपूरपुरं प्रति । शिष्टाः परितितं लन्त्या मातरः पर्यवहारयन् ।
 पाण्डवाश्च महात्मानो द्रौपदी च यशस्विनी । कृतेः पवामाः कौरव्य प्रययुः प्राङ्मुखास्ततः ।
 योगयुक्ता महात्मानस्त्यागधर्म्ममुपेयुषः । अभिजग्मुर्ध्वं ह्यन देशान् सरितः सागरान्तया । २०
 युधिष्ठिरो यथावपे भीमस्तु तदनन्तरं । अर्जुनस्तस्य चाश्वे च यमौ चापि यथाकर्म ।
 पृष्ठतस्तु वरारोहा श्यामः पद्मदलेक्षणा । द्रौपदी योषितां श्रेष्ठा यथै भरतवत्सलम् ।
 श्या चैवः नुयथावेकः प्रस्थितान् पाण्डवान् वनं । क्रमेण ते ययुर्कीरिणो नैः शिष्यै मन्त्रिणांशुर्व ।
 गाण्डीवन्तु धनुर्द्विभ्यं न मुमोश्च धनञ्जयः । रत्नलोभाग्रहा राज ते चालये महेषुधो ।
 अग्निं ते ददृग्दुस्तत्र स्थितं शैलमिवायतः । मार्गमावृत्त्य तिष्ठन्तं सालात् पुरुषविग्रहं । २१
 ततो देवः स मन्त्रार्चिः पाण्डवानिदमब्रवीत् । भो भोः पाण्डुमुता वीराः पावकं मां निबोधत ।
 युधिष्ठिर महाबलि भीममेव परकृप । अर्जुनाश्विमुता वीरौ निबोधत वचो मम ।
 अहमग्निः कुरुश्रेष्ठा मया दग्धश्च खाण्डवं । अर्जुनस्य प्रभासेण तथा नारायणस्य च ।
 अथं वः फाल्गुनो भ्राता गाण्डीवं परमायुधं । परित्यज्य वने यातु नामेतायेऽस्मि कथम् ।
 चक्रवर्त्तन्तु यत् कृष्णो स्थितमालोक्महात्मनि । गतं तच्च पुनर्हन्ते काले नैः यति तस्य ह । २२
 वरुणादाहृतं पूर्वं मथैतत् पार्थकारणात् । गाण्डीवं धनुषां श्रेष्ठं वरुणायैव दीयतां ।
 ततस्ते भ्रातरः सर्वे धनञ्जयमचोदयन् । स जले प्राक्षिपत्तत्तयाऽजये महेषुधो ।
 ततोऽग्निर्भरतश्रेष्ठ तवैवात्तरधीवत । ययुश्च पाण्डवा वीरामातले दक्षिणामुखाः ।
 ततस्ते दृत्तरणैव तोरणेन स्ववणाश्रमः । जग्मुर्भरतश्चाहून् दिशं दक्षिणपश्चिमां । २३
 ततः पुनः समावृत्ताः पश्चिमां दिशमेव ते । ददृग्दुर्द्वारकाश्चापि सामरेण परिभुतां ।
 उदीचीं पुनरावृत्त्य ययुर्भरतवत्सलमाः । प्रादक्षिण्यं चिकीर्षन्तः श्रियया योगधर्म्मिणः ।
 इति श्रीमहाभारते महाप्रस्थानिके पर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्ते नियतात्मान उदीचीं दिशमास्थिताः । ददृग्दुर्द्वारकाश्च दिशवन्तं महागिरिं ।
 तत्राप्यतिक्रमन्तस्ते ददृग्दुर्द्वारकाशुर्कार्णवः । अश्वैस्त महाशैलं मेरुं जिखारिणा बरं ।
 तेषाम्नु गच्छतां शीघ्रं सर्वेषां योगधर्म्मिणां । याज्ञसेनो भ्रष्टयोगा निपपात महीतमे ।

तान् प्रपतितो दृष्ट्वा भीमसेना महाबलः । उवाच धर्मराजानं याञ्छसिमीमवेक्ष्य ह ।

३०

नाधर्मोत्तरितः कश्चिद्भ्राजपुत्र्या परमप । कारणं किञ्च तद्बुद्धि यत्कृष्या पतिता भुवि ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पशुपतिो महानस्या विशेषेण धनञ्जये । तस्मैतत् फलमथैषा भुङ्क्ते पुरुषसत्तम ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वाऽनवेच्छीनां यथैा भरतसत्तमः । समाधाय मनो धोमान् धर्मात्मा पुरुषर्षभः ।

सहदेवस्ततो विद्वान् निपपात महीतले । तस्यापि पतितं दृष्ट्वा भीमो राजानमब्रवीत् ।

योऽयमस्मासु सर्वेषु शुभ्रपुरुषकृतः । सोऽयं माद्रवतीपुत्रः कस्माञ्जिपतितो भुवि ।

३१

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ आत्मनः सदृशं प्राशं नैषोऽमन्यत कश्चन । तेन दोषेण पतितस्मादेव नृपात्मजः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा तं समुत्सृज्य सहदेवं यथैा तदा । भ्रातृभिः सह कौन्तेयः शुभ्रा चैव युधिष्ठिरः ।

हृष्या निपतितो दृष्ट्वा सहदेवश्च पाण्डवं । आत्ता बन्धुप्रियः शूरो नकुलो निपपात ह ।

तस्मिन्निपतिते वीरे नकुले चान्ददर्शने । पुनरेव तदा भीमो राजानमिदमब्रवीत् ।

योऽयमस्यतधर्मात्मा भ्राता वचनकारकः । रूपेणाप्रतिमो लोकं नकुलः पतिो भुवि ।

३२

इत्युक्तो भीमसेनेन प्रत्युवाच युधिष्ठिरः । नकुलं प्रति धर्मात्मा सर्वबुद्धिमतां वरः ।

रूपेण मन्मथो नास्ति कश्चिदित्यस्य दर्शनं । अधिकस्याहमेवैक इत्यस्य मनमि स्थितं ।

नकुलः पतितस्मादागच्छ त्वं एकोदर । यस्य यद्विहितं वीर सोऽवगम्य तदुपाश्रुते ।

तांस्तु प्रपतितान्दृष्ट्वा पाण्डवः श्वेतवाहनः । पपात शोकमन्तप्रसूतोऽनु परवीरहा ।

तस्मिंस्तु पुरुषव्याघ्रे पतिते शकनेजसि । सिधमाणे दुराधर्षे भीमो राजानमब्रवीत् ।

३३

अनृतं न स्मराम्यस्य स्वैरेष्वपि महात्मनः । अथ कस्य विकारोऽयं येनायं पतिता भुवि ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ एकाऽऽ निर्द्वेष्यं वै ब्रह्मनित्यर्जुनेऽब्रवीत् न च तत् कृतवानिय शूरमानो ततोऽपतत् ।

अवर्मेने धनुर्पाहानेय सर्वैःश फाल्गुनः । तथा पैतृन् तु तथा कर्तव्यं भूमिमिच्छता ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा प्रस्थितो राजा भीमोऽय निपपात ह । पतितश्चात्रवोद्भोऽने धर्मराजं युधिष्ठिरं ।

भा भो राजन्नेवस्व पतितोऽहं प्रियस्तव । किं निमित्तञ्च पतनं ब्रूहि मे यदि वेद्य ह ।

३४

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अतिभुक्तञ्च भवता प्राणेन च विकल्प्यम । अनयेद्य परं पार्यं तेनापि पतितः सितौ ।

इत्युक्त्वा तं महाबाह्वर्जगामानवलोकायन । श्वःपेकोऽनुययौ यन्ते बडशः कीर्त्तितो मया ।

इति श्रीमहाभारते महाप्रस्थानिके पर्वणि द्रौपद्यादिपतने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः भजेदयन् शक्रो दिवं भूमिञ्च सर्वशः । रथेनोपाययौ पार्यमारोहित्यब्रवीत् तं ।

स भ्रातृन् पतितान् दृष्ट्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः । अत्रवोच्छोकमन्तपः सहस्राक्षमिदं वचः ।

भ्रातरः पतिता भेऽत्र गच्छेयुस्त मया सह । न िना भ्रातृभिः स्वर्गनिच्छे गन्तुं सुरेश्वर ।

३५

सुकुमारो मुखार्धः च राजपुत्री पुरन्दर । साऽस्माभिः सह गच्छेत् तद्भवाननुमन्यतां ।

॥ शक उवाच ॥ भ्रातृन् द्रव्यसि कर्गे त्वमपतस्त्रिदिवं गतान् । हृष्याया सहितान् सर्वैःश्या शुभो भरतर्षभ ।

निश्चिद्य मामुषं देहं गतास्तो भरतर्षभ । अनन त्वं शरीरेण स्वर्गं गन्ता न संशयः ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अयं श्या भूतभयोश्च भक्तो मां नित्यमेव ह । स नश्येत् मया चार्जुनापृथङ्का हि मे मतिः ।

॥ शक्र उवाच ॥ अमर्त्यत्वं मत्समन्वय राजन् त्रियस्य कर्त्तव्यं भवतीत्येव सिद्धिं । संप्राप्तोऽप्य कर्मसुखानि च न त्वज शानं
नात्र नृशंसमस्ति ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अनार्थ्यमार्थ्येण सहस्रनेत्र प्रक्यं कर्तुं दुष्करमेतदार्य्यं । मा मे श्रिया सङ्गमनं तथाऽप्य चक्ष्याः कृते
भक्तजनं त्यजेयं ।

॥ दन्द्र उवाच ॥ स्वर्गे लोके श्रवतां नास्ति धिष्ण्यमिष्टापूर्वं क्रोधवशा हरन्ति । ततो विचार्य्य क्रियतां धर्मराज त्यज
शानं नात्र नृशंसमस्ति ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ भक्तत्यागं प्राञ्जलनन्मपापं तुस्वं लोके ब्रह्मवशाकृतेन । तस्मात्काचं जातु कथयन्नाथ त्यज्याम्येनं स्वसु
खार्थी महेन्द्र ।

भोतं भक्तं नान्यदस्तीति चार्त्तं प्राप्तं क्षोभं रक्षणे प्राणलियुं । प्राणत्यागादप्यहं नैव भोक्तुं शक्तेयं वै नित्यमेतद्गतं मे ।

॥ दन्द्र उवाच ॥ शुभा दृष्टं क्रोधवशा हरन्ति यद्दत्तमिष्टं विदुतर्मया उतश्च । तस्मात् शुभस्यागमिमं कुरुष्व शुभस्यागात्
प्राप्त्यर्थे देवलोकं ।

त्यक्त्वा भ्रातृन् दयिताश्चापि कृष्णां प्राप्ता लोकः कर्मणा खेन वीरः । शानक्षेपेन न त्यजसे कथन्तु त्यागं कर्त्तुं चास्मिन्नु मुद्या
से ऽद्य ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ न विद्यते मन्धिरयापि विपद्दो मृतैर्भर्तैरिति लोकेषु मिष्टा । न ते मया जीवयितुं हि शक्यास्तस्य
गस्तेषु कृतो न जीवतां ।

भोतिप्रदानं शरणगतस्य स्त्रिया वधो ब्राह्मणस्वापहागः । मित्रद्रोहस्तानि चत्वारि शक्र भक्तत्यागश्चैव ममो मतो मे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तद्दुर्धराजस्य वधो निश्चय्य धर्मस्वरूपी भगवानुवाच । युधिष्ठिरं प्रीतियुक्तो मरेच्छं कर्त्तव्यं
र्षाक्यैः संस्तवसंप्रयुक्तैः ।

॥ धर्म उवाच ॥ अभिजातो ऽसि राजेन्द्र पितृवृत्तेन मेधया । अनुकरोमि चामेन सर्वभूतेषु भारत ।

पुग दैतवने चासि मया पुत्र परोक्षितः । पानीयार्थे पराकान्ता यत्र ते भ्रातरौ हताः ।

भोमार्जुनौ परित्यज्य यत्र त्वं भ्रातरावुभौ । मातोः साम्यमभीष्टान् वै नकुलं जीवमिच्छसि ।

अयं श्या भक्त इत्येव त्यक्तो देवरथस्त्वया । तस्मात् स्वर्गे न ते तुभ्यः कश्चिदस्ति नराधिप ।

अतस्तवाचया लोकाः स्वर्गरीरेण भारत । प्राप्ताऽसि भरतश्रेष्ठ दिव्यां गतिमनुत्तमां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो धर्मश्च शक्रश्च मद्गतस्याग्निनावपि । देवा देवर्षयश्चैव रथमारोप्य पाण्डुर्ब ।

प्रययुः स्वैर्विमानैस्ते मिद्धाः कामविहारिणः । सर्वे विरजसः पुण्याः पुष्पशाम्बुद्विकर्षिणः ।

स तं रथं समाप्साय राजा कुरुकुलोदहः । ऊर्जुमाचक्रमे श्रीघ्नं तेजसादृत्य रोदधी ।

ततो देवनिकायस्यो नारदः सर्वलोकवित् । उवाचोषैस्तदा वाक्यं दृष्ट्वादी दृष्टन्तपाः ।

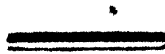
येऽपि राजर्षयः सर्वे ते चापि समुपस्थिताः । नीर्त्तिं प्रच्छाद्य तेषां वै कुरुराजो ऽभितिष्ठति ।

लोकानादृत्य यशसा तेजसा दृप्तसन्मदा । स्वर्गरीरेण संप्राप्तं नान्यं शुभमुप पाण्डवान् ।

नारदस्तु वचः श्रुत्वा राजा वचनमब्रवीत् । देवानामथ धर्मात्मा स्वपक्षांश्चैव पार्थिवान् ।
 शूभं वा यदि वा पापं भ्रातृणां स्नानमथ मे । तदेव प्राप्तुमिच्छामि लोकानन्यान् कामये ।
 राक्षस्य वचनं श्रुत्वा देवराजः पुरन्दरः । आनृषंस्यसमायुक्तं प्रत्युवाच युधिष्ठिरं ।
 स्नानेऽस्मिन् वसु राजेन्द्र कर्षाभिर्निष्कितैः शूभैः । किं तं मानुष्यकं खेदमथापि परिकर्षेसि ।
 सिद्धिं प्राप्नोऽसि परमं यथा मान्यः पुमान् कश्चित् । नैव ते भ्रातरः स्नानं संप्राप्ताः कुर्वन्न्दन ।
 अथापि मानुषो भावः स्पृहते त्वां नराधिप । स्नानेऽथं पश्य देवर्षीन् सिद्धांसु निदिवास्तथान् ।
 युधिष्ठिरस्तु देवेभ्यमेवंवादिनमोक्षरं । पुनरेवाब्रवीद्धीमानिदं वचनमथं वत् ।
 तैर्विना नोत्सहे वस्तुमिह दैत्यनिवहं । गन्तुमिच्छामि तत्रार्हं यत्र मे भ्रातरो मताः ।
 यत्र सा वृहती श्यामा बुद्धिबन्धगुणान्विता । त्रैपदी योषिता त्रेठा यत्र चैव मता मम ।
 इति श्रीमहाभारते महाप्रस्थानिके पर्वणि युधिष्ठिरस्नानोद्देशे द्वितीयेऽध्यायः ॥ ३ ॥

॥ समाप्तोद्देशं महाप्रस्थानिकपर्व ॥

यत्र व्यासोऽप्याध्यायसोऽकसंख्यान्युनाधिक्यश्लेषिपिकरप्रमादान्तदोषं ॥

श्रीमहाभारतं

॥ अथ स्वर्गारोहणपर्व ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरश्चैव नरोत्तमं । देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ स्वर्गं त्रिविष्टपं प्राप्य मम पूर्वपितामहाः । पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च कानि क्षान्त्वानि भोजिरे ।

एतदिच्छाम्यहं श्रातुं सर्ववैश्वानि मे मतः । महर्षिणाऽभ्यनुज्ञातो व्यासेन हृतकर्षणम् ॥

॥ वशम्पायन उवाच ॥ स्वर्गं त्रिविष्टपं प्राप्य तव पूर्वपितामहाः । युधिष्ठिरप्रश्नयो यद् कुर्वन्त तच्छृणु ।

स्वर्गं त्रिविष्टपं प्राप्य धर्मराजो युधिष्ठिरः । दुर्योधनं श्रिया जुष्टं ददर्श, शीनमासने ।

भ्राजमानमिवादित्यं वीरसत्पथा ऽभिसंवृतं । देवैर्भ्रजिष्णुभिः साथैः सविं पृथक्कर्षभिः ॥

ततो युधिष्ठिरो दृष्ट्वा दुर्योधनममर्षितः । सहस्रमनिवृत्तोऽभूत् प्रियं दृष्ट्वा सुयोधने ।

बुद्धुश्चैवैचक्षान् वै नाहं दुर्योधनेन वै । सहितः कामथे लोकान् सुधेनादीर्घदर्शना ।

यत्कृते पृथिवी सर्वा सुहृदो बान्धवास्तथा । हताऽस्माभिः प्रमत्ताजो क्रिष्टैः पूर्वमहावने ।

द्रौपदी च सभामध्ये पाञ्चाली धर्मचारिणी । पर्याकृष्टा ज्वलद्यज्ञी पत्नी नो गुरुमन्त्रिणौ ।

अस्ति देवा न मे कामः सुयोधनमुदीक्षितुं । तत्राहं गन्तुमिच्छामि यत्र ते भ्रातरौ मम ।

नैवमित्यब्रवीत्तन्तु नारदः प्रहमन्निव । स्वर्गं निवासे राजेन्द्र विरुद्धस्यापि न ममति ।

युधिष्ठिर महाबाहो मैत्रं वीचः कथञ्चन । दुर्योधनं प्रति नृपं शृणु चेदं वचो मम ।

एष दुर्योधनो राजा पुष्यते त्रिदशैः सतः । सङ्घिष्य राजप्रवरैर्य इमे स्वर्गवासिनः ।

वीरलोकगतिं प्राप्नो युद्धे ज्जन्तात्मनस्तनुं । यूथं सर्वे सुरसमाः सदैवानेन रिसिताः ।

स एष चत्तधर्षेण स्थानमेतदवाप्तवान् । भये महति योऽभीतो बभूव पृथिवीपतिः ।

न तन्ममसि कर्त्तव्यं पुत्र यद्युत्कारितं । द्रौपद्याश्च परिक्रेशं न विन्मयितुमर्हसि ।

ये चान्येऽपि परिक्रेशा युष्माकं ज्ञातिकारिताः । संघामेव च वाऽन्यत्र न तान् धंक्ष्यन्तुमर्हसि ।

समागच्छ ययान्यायं राज्ञा दुर्योधनेन वै । स्वर्गोऽयं नैव वैराणि भवन्ति मनुजाधिप ।

नारदेनैवमुक्तस्तु कुरुगजोयुधिष्ठिरः । भ्रातृन् पप्रच्छ मेधावो वाक्यमेतदुवाच च ।

यदि दुर्योधनश्चैते वीरलौकाः सनातनाः । अधर्षणश्च पापश्च पृथिवीसुहृद्भुवः ।

यत्कृते श्रियीं गृह्य सद्यथा वनरुडिप । वयस्य मन्युना दग्धा वैरं प्रतिचिकीर्षवः ।
 ये ते वीरा महात्मानो भ्रातरौ मे महाव्रताः । सत्यप्रतिज्ञा लोकात् प्रहृष्टा वै सत्यवादिन ।
 तेषामिदानीं के लोका द्रष्टुमिच्छामि तानहं । कर्णश्चैव महात्मानं कौन्तेयं सत्यवचुरं ।
 धृष्टद्युम्नं सत्यकिञ्च धृष्टद्युम्नञ्च चात्मजान् । ये च ब्रह्मैवंधं प्राप्ताः सन्नधर्षेण पार्थिवः ।
 क नु ते पार्थिवः ब्रह्मैतान् पश्यामि नारद । विराटद्रुपदेा चैव धृष्टकेतुमुखांश्च तान् ।
 शिशुपिण्डनम् पाञ्चालं द्रौपदेयांश्च सर्वशः । अभिमन्युश्च दुर्द्वेषं द्रष्टुमिच्छामि नारद ।
 इति श्रीमहाभारते स्वर्गारोहणिकपर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ नेह पश्यामि विबुधा राधेयममितौजसं । भ्रातरौ च महात्मानौ युधामन्यूनभोजवौ ।
 जुष्टवृथे शरीराणि रक्तवर्णैः महारथाः । राजानो राजपुत्राश्च ये मदर्थे हता रथे ।
 क ते महारथाः सर्वे ब्राह्मणसमविक्रमाः । तैरप्ययं जितो लोकः कश्चित् पुत्रवसन्तमैः ।
 यदि लोकाणिमान् प्राप्तोऽसौ च सर्वे महारथाः । स्थितं वित्तं हि मां देवाः सहितं तैर्ब्रह्मात्मभिः ।
 कश्चिन्न तैरवाप्तोऽसौ नृपैर्लोकैः प्रभुः । न तैरहं विना रथेभ्यो भ्रातृभिश्चानिभिसया ।
 मातुर्हि व्रचनं श्रुत्वा तदा सलिलकर्षणि । कर्णस्य क्रियतां तोयमिति तप्यामि तेन वै ।
 इदञ्च परितप्यामि पुनः पुनरहं सुराः । यस्मात्तुः सदृशो पादौ तस्याहममितात्मनः ।
 दृष्ट्वैव तां नाशुगतः कर्णं परवसाहंनं । न ह्यस्मान् कर्षेयहितान् जयेच्छकोऽपि संयुगे ।
 तमहं यत्र तत्रैव द्रष्टुमिच्छामि सुख्यं । अभिज्ञातो मया योऽसौ घातितः सव्यसाचिना ।
 भीमश्च भीमविक्रान्तं प्राणेश्चापि प्रियं मम । अर्जुनश्चेन्नरसङ्घातं यमो चैव यमोपमौ ।
 द्रष्टुमिच्छामि ताञ्चाहं पाञ्चालीं धर्मचारिणीं । न चेह स्यात्तुमिच्छामि सत्यमेवं ब्रवीमि वः ।
 किं मे भ्रातृविहीनस्य स्वर्गेण सुरसन्तमाः । यत्र ते मम स स्वर्गो नायं स्वर्गो मतो मम ।
 ॥ देवा ऊचुः ॥ यदि वै तत्र ते ब्रह्मा गम्यतां पुत्र मा चरे । प्रिये हि तव वर्णाभो देवराजस्य ब्राह्मणात् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा तं ततो देवा देवदूतमुपादिशन् । युधिष्ठिरस्य सुहृदो दर्शयेति परमप ।
 ततः कुन्तीसुतो राजा देवदूतश्च जग्मतुः । सहितौ राजब्राह्मण यत्र ते पुत्रवर्षभाः ।
 अगतौ देवदूतस्तु ययौ राजा च पृष्ठतः । पन्थानमग्रुभं दग्धं सवितं पापकर्षभिः ।
 तमसा संवृतं घोरं केशवैवशशादलं । युक्तं पापहतां गन्धैर्ध्यासभोजितकर्षमं ।
 दंभोत्पातकमसूकमसिकामश्चकाटतं । इतश्चेतस्य कुणपैः समन्तात् परिवारितं ।
 अश्लिक्नेश्चसमाकोणं हसिकीटसमाकुलं । ज्वलनेन प्रदीपेन समन्तात् परिवेष्टितं ।
 अयोमुखैश्च काकाघोर्गैश्च समभिद्रुतं । सूचोमुखैस्तथा भ्रतैर्बिन्ध्यैश्चोपमैर्हृतं ।
 मेदोवधिरदृक्कैश्च श्लिश्नवाङ्गुपाणिभिः । निकृतादरपादेभ्य तत्र तत्र प्रवेरितैः ।
 स तत्कुणपदुर्मन्थमश्विंशं लोकाहर्षणं । मगाम राजा धर्मात्मा मध्ये बभूव विचिन्तयन् ।
 ददमोऽथोदकेः कोकैः नदीष्वपि सुदुर्ममां । असिपचवजश्चैव निमित्तचुरथं हतं ।

करम्भवालुकां तप्तामायक्षीश्च शिलाः पृथक् । लोहकुम्भांश्च तैलस्य काव्यमाणाः समन्ततः । १०
 कूटशाल्लिकश्चापि दुःस्थैर् तोष्णकण्डकं । इदं चापि कौन्तेयो यातनाः पापकर्षिणो । ११
 स तं दुर्गं समालक्ष्य देवदूतमुवाच ह । कियद्भ्रान्तमन्त्राभिर्गन्तव्यमिममिदृशं ।
 क्व च ते भ्रातरो मया तन्ममाख्यातुमर्हसि । देवोऽयं कस्य देवानामेतदिच्छामि वेदितुं ।
 स सन्निरवृते श्रुत्वा धर्मराजस्य भाषितं । देवदूतोऽप्रवोचैनमेतावद्गमनं तव ।
 निवर्त्तितस्थो हि मया तथाऽस्त्युक्तो दिवोकथैः । यदि आन्तोऽसि राजेन्द्र त्वमद्यामन्तमर्हसि । १२
 युधिष्ठिरस्तु निर्व्विभ्रसेन गन्धेन मूर्च्छितः । निवर्त्तने धृतमना पर्यावर्त्तत भारत ।
 स सन्निरतो धर्मात्मा दुःखमोक्तवमाह तः । इदं तत्र बदन्तो दीना वाचः समन्ततः ।
 भो भो धर्मज राजर्षे पुण्याभिजन पाण्डव । अनुपहार्यमस्माकं तिष्ठ तावन्मुहूर्त्तकं ।
 आयाति त्वयि दुर्द्धर्षे वाति पुण्यः समोरणः । तव गन्धानुगतान येनास्मान् सुखमागमत् ।
 ते वयं पार्थ दीर्घस्य कालस्य पुनर्वर्धनम् । सुखमासादयिव्यामस्मां दृष्ट्वा राजवन्तम् । १३
 संतिष्ठस्व महाबाहो मुहूर्त्तमपि भारत । त्वयि तिष्ठति कैरव्य यातनाऽस्माक्य वाधते ।
 एवं बद्धविधा वाचः कृपणा वेद्मनावतां । तस्मिन् देवे स इदं तत्र समन्ताद्ददतां नृप ।
 तेषान्तु वचनं श्रुत्वा दयावान् दीनभाषिणः । अहो कृष्णमिति प्राह तस्यै स च युधिष्ठिरः ।
 स ता गिरः पुरस्ताद्दे श्रुतपूर्व्याः पुनः पुनः । स्वानानां दुःखितानाञ्च नाभ्यजानत पाण्डवः ।
 अबुध्यमानस्ता वाचो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । उवाच के भवन्ता वै किमर्थं श्रेष्ठ तिष्ठत । १४
 इत्युक्त्वास्ते ततः सर्वे समन्तादावभाविरे । कर्णेऽहं भीमसेनोऽहमर्जुनोऽहमिति प्रभो ।
 नकुलः सहदेवश्च धृष्टशुचोऽहमित्युत । द्रौपदो द्रौपदेयाश्च इत्येवमेव विचक्रुः ।
 ता वाचः स तदा श्रुत्वा तद्देवसदृशोर्मृप । ततो विममृषे राजा किं न्निदं देवकारितं ।
 किन्नु तत् कल्पुषं कर्म कृतमेभिर्माहात्मभिः । कर्णेन द्रौपदेयैर्वा पाञ्चान्द्या वा सुमथया ।
 य इमे पापगन्धेऽस्मिन् देवे सन्ति मुदाकरो । नाहं जानामि सर्वेषां दृक्कृतं पुण्यकर्मणाम् । १५
 किं कृत्वा धृतराष्ट्रस्य पुत्रो राजा मुयोधनः । तथा श्रिया धृतः पापैः सह सर्वैः पदानुगैः ।
 महेन्द्र इव लक्ष्मीवानस्ते परमपूजितः । कस्येदानीं विकारोऽयं य इमे नरकं गताः ।
 मन्त्रधर्मविदः प्रहाराः सत्याममपरायणाः । अन्नधर्मपराः सन्तो बन्ध्याना भूरिद्विषाः ।
 किन्नु मुषोऽस्मि जागर्षि चेतयामि न चेतये । अहो चित्तविकारोऽयं स्यादा मे चित्तविभ्रमः ।
 एवं बद्धविधे राजा विममृषे युधिष्ठिरः । दुःखमोक्तवमाविष्टश्चिन्ताव्याकुलितेन्द्रियः । १६
 क्रोधमाहः रयश्चैव तीव्रं धर्ममुतो नृपः । देवांस्य गर्हवामास धर्मधैव युधिष्ठिरः ।
 स तीव्रगन्धमन्त्रो देवदूतमुवाच ह । गम्यतां तत्र येषां त्वं दूतसोपामुपास्मिन्कं ।
 न ह्यहं तत्र यास्यामि न्निन्तोऽस्मीनि निवेद्यतां । मन्त्रप्रवादिमे दूनः सुखिनो भ्रातरो हि मे ।
 इत्युक्तः स तदा दूतः पाण्डुपुत्रेण धीमता । जगाम तत्र सचासं देवराजः शतक्रतुः ।

निवेद्यामान च तदूर्ध्वराजचिह्नोत्ति । अयोक्तं धर्मपुत्रेण अर्धमेव जनाधिप । ८०
 इति श्रीमहाभारते स्वर्गारोहणिकपर्वणि युधिष्ठिरस्य नरकदर्शने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स्थिते मुद्गर्भे पार्ये तु धर्मराजे युधिष्ठिरे । आजम्पुस्तत्र कौरव्य देवाः ब्रह्मपुरोगमाः ।
 स च विग्रहवान् धर्मो राजानं प्रसमीक्षितुं । तत्राजगाम यथासौ कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
 तेषु भासुरेहेषु पुण्याभिजनकर्मभु । ममाग्नेषु देवेषु व्यगमन्तममो नृप ।
 नादृश्यन्त च तास्तत्र यातनाः पापकर्षिणा । नदो वैतरणी चैव कृष्टशाल्मलिना सह ।
 लोहकुम्भ्यः त्रिस्राश्वेव नादृश्यन्त भयानकाः । विकृतानि शरीराणि यानि तत्र समन्ततः । ८१
 ददर्श राजा कौरव्यस्ताप्यदृश्यानि चाभवन् । ततो वायुः सुखस्युषः पुष्पगन्धवहः शुचिः ।
 ववौ देवममोपस्यः शीतलोऽगोव भारत । मरुतः सह ब्रह्मेण वभवत्साम्पिना सह ।
 साध्या रुद्रास्तथादित्या ये चाभ्येऽपि दिवोकमः । सर्वे तत्र समाजग्नुः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
 यत्र राजा महातेजा धर्मपुत्रः स्थितो ऽभवत् । ततः शक्रः सुरपतिः श्रिया परमया युनः ।
 युधिष्ठिरमुवाचेदं सान्त्वपूर्वमिदं वचः । युधिष्ठिर महाबाहो प्रीता देवगणास्तव । ८२
 एह्येहि पुरुषव्याघ्र कृतमेतावता विभो । सिद्धिः प्राप्ता महाबाहो लोकास्त्रायवयास्तव ।
 न च मनुस्त्वया कार्यः शृणु चेदं वचो मम । अवश्यं नरकस्मात् उच्यते सर्वराजभिः ।
 शृभानामशृभानाञ्च दौ राशो पुरुषर्षभ । यः पृथ्वीं सुरुते भङ्गो पश्चात्त्रियमेव सः ।
 पृथ्वीं नरकभाक् यस्तु पश्चात् स्वर्गमुपैति सः । भुविष्ठं पापकर्मां यः स पृथ्वीं स्वर्गमश्नुते ।
 तेन त्वमेवं गमितो मया श्रेयोऽर्घिना नृप । व्याजेन हि तया द्रोण उवाचोर्षः सुतं प्रति । ८३
 व्याजेनैव ततो राजन् दर्शितो नरकस्तव । यथैव त्वं तथा भोमस्तथा पार्यो दमौ तथा ।
 द्रौपदी च तथा कृष्णा व्याजेन नरकं गताः । आगच्छ नरशार्दूल मुक्तास्ते चैव कल्पपात ।
 स्वपत्नीश्चैव ये तुभ्यं पार्थिवा निहता रणे । सर्वे स्वर्गभ्रमप्राप्तास्त्रान् पश्य भरतर्षभ ।
 कर्णश्चैव महेष्वासः सर्वशस्त्रहृता वरः । स गतः परमां सिद्धिं यदयं परितप्यसे ।
 तं पश्य पुरुषव्यः प्रमादित्यतनयं विभो । स्वस्वानस्त्र महाबाहो जहि शोकं नरर्षभ । ८४
 भ्रातृस्थान्यःस्तथा पश्य स्वपत्नीश्चैव पार्थिवान् । स्वस्वं स्वानमनुप्राप्तान् व्येतु ते मानसो ज्वरः ।
 कृष्णं पृथ्वीक्षानुभूय दतः प्रभृति कौरव । विहरस्व मया सार्द्धं गतशोको निरामयः ।
 कर्षणां तात पुण्यानां जितानां तपसा स्वथ । दानानाञ्च महाबाहो फलं प्राप्नुहि पार्थिव ।
 अद्य त्वां देवगन्धर्वा दिव्याश्चक्षुरसो दिवि । उपसेवन्तु कल्याणं विरजोऽम्बरभूषणाः ।
 राजसूयजितान् लोकान् स्वयमेवासि च्छुतान् । आप्नुहि त्वं महाबाहो तपसश्च महाफलं । ८५
 उपर्युपरि राजां हि तव लोका युधिष्ठिर । हरिश्चन्द्रधमाः पार्थ येषु त्वं विहरिष्यसि ।
 मान्धाता यत्र राजर्षिर्धन्व राजा भगीरथः । दौष्टन्धिर्धन्व भरतस्तत्र त्वं विहरिष्यसि ।
 रथा देवमदो पुण्या पार्थ चैकोत्सपावनी । आकाशगङ्गा राजेन्द्र तत्रासुत्स मजिष्यसि ।

अथ स्नातस्य भावस्ते मानुषो विगमिष्यति । गतशोको निराशाशो मुक्तेरो भविष्यति ।
 एवं ब्रुवति देवेभ्ये कौरवेभ्य युधिष्ठिरं । धर्मो विपद्यवान् साक्षाद्वाच सुतमात्मनः । ११०
 भो भो राजन्महाप्राज्ञ प्रीतोऽस्मि तव पुत्रक । मङ्गत्या सत्यवाक्येन कर्मया च दमेन च ।
 एषा ततोया जिज्ञासा तव राजन् कृता मया । न शक्यसे चास्त्वितुं स्वभावात् पार्थहेतुतः ।
 पूर्वं परीक्षितो ह्येवं प्रप्राद्वैतवने मया । अरणीर्महितस्यार्थे तच्च निस्तीर्णवानमि ।
 सोदर्येषु विनष्टेषु त्रैपद्यास्तव भारत । स्वरूपधारिणा पुत्रपुत्रस्य मे परीक्षितः ।
 इदं तोदयं भद्रकामये वत् स्नातुमिच्छसि । विशुद्धोऽसि महाभाग सुखो गितकल्पसः । १११
 न च ते भ्रातरः पार्थ नरकार्हा विभाव्यते । मायैषा देवराजेन महन्नेण प्रयोजिता ।
 अवश्यं नरकास्तान् द्रष्टव्याः सर्व्वराजभिः । ततस्त्वया प्राप्तमिदं मुद्गलैर् दुःखमन्तमं ।
 न सव्यसाची भीमो वा यमौ वा पुरुषधर्मौ । कर्णो वा सत्यवाक्शूरो नरकार्हाक्षिरं नृप ।
 न ह्येषा राजपुत्रो च नरकार्हा युधिष्ठिर । एषो हि भरतश्रेष्ठ पश्य गङ्गा त्रिलोक्यां ।
 एवमुक्तः स राजर्षिस्तव पूर्व्वपितामहः । जगाम सह धर्म्येण सर्व्वेभ्य रिदिवालयैः । ११२
 गङ्गां देवनेदीं पृथ्वां पावनोद्धृषिसंस्तुतां । अत्रगाञ्च ततो राजा तनुं तत्याज मानुषीं ।
 ततो दिव्यत्रपभूला धर्मराजो युधिष्ठिरः । निर्वैरो गतसन्तापो जले तस्मिन् समभ्रुतः ।
 ततो यथौ ततो देवैः कुरुराजो युधिष्ठिरः । धर्म्येण सहितो धीमंस्त्वयमानो महर्षिभिः ।
 यत्र ते पुरुषव्याघ्राः शूरा विगतमन्ववः । पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च स्थानि स्वः नानि भेजिरे ।
 इति श्रीमहाभारते स्वर्गारोहणिकपर्व्वणि युधिष्ठिरतनुत्यागे ततोयोऽध्यायः ॥ २ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा देवैः सर्षिमरुद्गणैः । स्वयमानो यथौ तत्र यत्र ते कुत्तपुङ्गवाः । ११३
 ददर्श तत्र गोविन्दं ब्राह्मेण वपुषाऽन्वितं । तेनैव दृष्टपूर्व्वेण सादृश्येनैव स्मृतिं ।
 दीप्यमानं स्ववपुषा दिव्यैरस्त्रैरुपस्थितं । चक्रप्रभृतिभिर्घोरैर्हृद्यैः पुरुषविपद्यैः ।
 उपास्यमानं वीरेण फाल्गुनेन सुवर्षसा । तथा स्वरूपं कौन्तेयो ददर्श मधुसूदनं ।
 तावुभौ पुरुषव्याघ्रौ समुदोक्ष्य युधिष्ठिरं । यथावत् प्रतिपेदाते पूजया देवपूजितौ ।
 अपरस्मिन्नयोर्द्वेषे कथं ब्रह्मभृतां वरं । दादन्नादित्यमदृशं ददर्श कुरुनन्दनः । ११४
 अथापरस्मिन्नुद्देशे मरुद्गणवृत्तं विभुं । भीमसेनमयापश्यसेनैव वपुषाऽन्वितं ।
 वायोर्धूर्त्तमनः पार्थे दिव्यमूर्त्तिं वमन्वितं । त्रिया परमया युक्तं सिद्धिं परमिकां गतं ।
 अस्मिनास्तु तथा स्थाने दीप्यमानौ स्वनेत्रसा । मकुलं सहदेवश्च ददर्श कुरुनन्दनः ।
 तथा ददर्श पाञ्चालीं कमनोत्पलमालिनीं । वपुषा स्वर्गमाकम्ब तिष्ठन्तोमकेशवर्षभं ।
 अखिलं सहसा राजा प्रष्टुमेष्वयुधिष्ठिरः । ततो ऽस्त्र भगवानिन्द्रः कथयामास देवराट् । ११५
 श्रीरेषा त्रैपदीरूपा लदर्थे मानुषं गता । अयोनिजा लोककाला पुण्यगन्धा युधिष्ठिर ।
 रत्यर्थं भवतां ह्येषा निर्मिता शूरापाणिना । द्रुपदस्य कुक्षे जाता भवद्भिस्त्रैपजीविता ।

रते पञ्च महाभागा गन्धर्वाः पावकप्रभाः । त्रैपद्यास्तनया राजन् युष्माकर्मिताःस्य ।
 पश्य गन्धर्वराजानं धृतराष्ट्रमनीषिणं । रणञ्च त्वं विजानीहि भ्रातरं पूंभजं पितुः ।
 अचलेन पूंभजो भ्राता कैान्तेयः पावकद्युतिः । सूर्यपुत्रोऽप्यजः श्रेष्ठो राधेय इति विद्युतः ।
 आदित्यमदृशो याति पर्यैतं पृथ्वर्षभं । माथ्यानामय देवानां विन्धेषां मरुतामपि ।
 गणेषु पश्य राजेन्द्र वृष्यन्धकमहारथान् । सात्यकिप्रमुखान् वीरान् भेषांश्चैव महाबलान् ।
 मोमेन महितं पश्य भौभद्रमपराजितं । अभिमन्युं महेश्वासं निशाकरसमद्युतिं ।
 एष पाण्डुर्धर्मेश्वाभः कुन्त्या माया च सङ्गतः । विमानेन सदाऽर्भेति पिता तव ममान्तिकं ।
 वसुभिः महितं पश्य भोषं शान्तमध्रं नृपं । द्रोणेण वृहस्पतेः पर्यै गुरुमेतं निशामय ।
 एते चान्ये महीपाला योधास्तव च पाण्डव । गन्धर्वमहिता यान्ति यत्नपुष्यजनेस्तथा ।
 गृह्यकानां गतिञ्चापि केचित् प्राप्ता नराधिपाः । त्यक्त्वा देहं जितस्वर्गाः पुण्ड्रवाम्बुद्विकर्षभिः ।
 इति श्रीमहाभारते स्वर्गरोहणिकपर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भीष्मद्रोणौ महात्मानौ धृतराष्ट्रस्य पार्थिवः । विराटद्रुपदौ सोमौ शङ्खस्यैवोत्तरस्तथा ।

धृष्टकेतुर्जयत्सेनो राजा चैव समत्यजित् । दुर्योधनमनाद्यैव शकनिस्यैव सौबलः ।
 कर्णपुत्राश्च विक्रान्ता राजा चैव जयद्रथः । धृष्टान्कचादथस्यैव ये चान्ये नानुकीर्त्तिताः ।
 ये चान्ये कीर्त्तिता वीरा राजानो दोषमूर्त्तयः । स्वर्गं कालं कियन्तं ते तस्युत्तदपि शंस मे ।
 आदोस्वित् शश्वतं स्वानं तेषां तव दिजोत्तम । अन्ते वा कर्षणा कान्ते गतिं प्राप्ताः नरर्षभाः ।
 एतदिच्छाम्यहं श्रातुं प्रोच्यमानं दिजोत्तम । तपसा हि प्रदीपेन सर्व्वं त्वमनुपपश्यसि ।

॥ भीतिरुवाच ॥ इत्युक्तः स तु विप्रिर्ननुज्ञातो महात्माना । व्यामेन तस्य नृपतेराख्यातुमुपचक्रमे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न शक्यं कर्षणामन्ते सर्व्वेण मनुजाधिप । प्रकृतिं किञ्चु मस्यक्ते वृक्षैवा मंप्रयोजिता ।

गृणु गृह्यमिदं राजन् देवानां भरतर्षभ । यदुवाच महतिज्ञा दिव्यचक्षुः प्रतापवान् ।
 भुनिः पुराणः कौरव्यपाराशर्य्यो महाव्रतः । अगाधबुद्धिः सर्व्वज्ञो गतिज्ञः सर्व्वकर्षणं ।
 वसुमेव महतिज्ञा भीष्मः प्राप महाद्युतिः । अष्टविव हि दृश्यन्ते वसवो भरतर्षभ ।
 वृहस्पतिं विवेशाय द्रोणेण श्याङ्गिरसां वरं । कृतवर्षा तु चार्दिक्यः प्रविवेज मरुद्गणान् ।
 सनत्कुभारं प्रद्युम्नः प्रविवेज यथागतं । धृतराष्ट्रो धनेशस्य लोकान् प्राप दुरामदान् ।
 धृतराष्ट्रेण महिता गान्धारी च यशस्विनी । पद्मोभ्यां महितः पाण्डुर्धर्महेन्द्रसदृगं यथौ ।
 विराटद्रुपदौ सोमौ धृष्टकेतुश्च पार्थिवः । निशठा करुशाम्नाश्च भानुः कर्मो विदूरथः ।
 भूरिश्रवाः शलस्यैव भूरिश्च प्रथिवीवतिः । कर्मस्यैवोत्तमस्य वसुदेवस्यैव च ।
 उत्तरस्य सह भ्रात्रा शङ्खेन नरपुङ्गवः । विन्धेषां देवतानान्ते विविशुर्नैरपुङ्गवाः ।

वर्षा नाम महतिज्ञाः सोमपुत्रः प्रतापवान् । सोऽभिमन्युर्नृसिंहस्य फाल्गुनस्य सुतोऽभवत् ।

स युद्धा सत्प्रधर्षिण्य यथा नान्यः पुमान् कश्चित् । विवेज सोमं धर्षात्प्रा कर्षणोऽन्ति महारथः ।

आविवेश रविं कर्षो निहतः पुनर्वर्षभ । दापरं ऋकुनिः प्राप हृष्टयुक्तु पावकं ।
 धृतराष्ट्रात्मजाः सर्वे यानुधाना बलेःकटाः । अङ्घ्रिमन्ते महात्मानः ब्रह्मपूजा दिवं गताः ।
 धर्ममेवाविशत् क्षत्ता राजा चैव युधिष्ठिरः । अगन्तो भगवान् देव प्रविवेश स्वगतम् ।
 पितामहनियोगादै यो योगाद्रामधारयत् । यः स नारायणो नाम देवदेवः सनातनः ।
 तस्यांशो वासुदेवस्तु कर्षणोऽस्ते विवेक ह । योऽयं स्वोमहस्ताणि वासुदेवपरियहः ।
 अमञ्जस्ताः सरस्वत्यां कालेन जननेजय । तत्र त्यक्त्वा शरीराणि दिवभाद्रपदः पुनः ।
 तासैवाप्सरसो भूत्वा वासुदेवमुपागमन् । हतास्तस्मिन्महाधुक्ते ये वीरसु महारथः ।
 घटोत्कचादयसैव देवान् यथाय भोजिरे दुर्लभनवहायाश्च गजसाः परिकीर्त्तिताः ।
 प्राप्तास्ते क्रमशो राजन् सर्वे लोकानमृतमन् । भवतु त्व महेन्द्राय कृपेरस्य च धीमतः ।
 वरुणस्य तथा लोकान् विविशुः पुनर्वर्षभाः । एते ते सर्वेनाख्यातं वित्तरेण महाद्युते ।
 कुरुणाञ्चरितं हस्तं पाण्डवानाञ्च भारत ।
 ॥ भौतिरवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा द्विजश्रेष्ठाः म राजा जननेजयः । विस्मितोऽभवदत्यर्थं यश्चकर्मन्तरेण्य ।
 ततः समाख्यामासुः कर्म तत्तस्य याजकाः । आतो कष्टाभवत् योनः परिमोक्ष्य भुञ्जन्मान् ।
 ततो द्विजातोन् सर्वेऽस्तान् दक्षिणाभिरतोपयत् । पूजितायाःपि ते राज्ञा ततो अमर्ष्यशागतं ।
 विमर्शायत्वा विनास्तान् राजाऽपि जननेजयः । तपस्तपश्चिन्तायाः स पुनरायुञ्जतःकथं ।
 एतन् सर्वमाख्यातं वैशम्पयनकीर्त्तितं । व्याभाषयामासमाज्ञातं मर्षावै नृपस्य हि ।
 पुण्योऽयमितिहासाख्यः पवित्रश्चेदमुत्तमः । दृष्ट्वान् मुनिना विप्र निर्मितं सत्यवादिना ।
 सर्वज्ञेन विधिज्ञेन धर्मज्ञानवता सता । अतीन्द्रियेण ऋचिना तपसा भावितात्मना ।
 ऐश्वर्य्ये वर्त्तता चैव साङ्गयोगवता तथा । नैकतन्त्रविशुद्धेन दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा ।
 कीर्त्तिं प्रययता लेके पाण्डवानां महात्मानां । अन्येषां क्षत्रियाणाञ्च भूरिद्विविषतेजसां ।
 यश्चेदं श्रावयेद्विद्वान् मदा पर्वणि पर्वणि । धृतपापः जितस्वर्गो ब्रह्मभूषाय कल्पते ।
 कार्ण्यं वेदमिन् सर्वं शृणुयाद्यः समाहितः । ब्रह्महत्यादिपापानां कोटिलस्य विनश्यति ।
 यश्चेदं श्रावयेत् श्राद्धे ब्राह्मणान् पादमस्तनः । अक्षय्यमक्षयानं वै पितृंस्तस्योपतिष्ठते ।
 अक्रा यदेनः कुरुते दन्त्रियैर्कनसाऽपि वा । महाभारतमाख्याय पश्चात् सन्ध्या प्रमुच्यते ।
 यद्रात्रौ कुरुते पापं ब्राह्मणः स्त्रीमर्षेर्वृतः । महाभारतमाख्याय पूर्व्या मन्ध्या प्रमुच्यते ।
 महत्त्वाद्भारतत्वाच्च महाभारतमुच्यते । निहत्तमस्य धो वेदे सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 धर्मं चार्थं च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ । यदिहासि तदन्वय यश्चेहासि न कुञ्चित् ।
 जयो नामेतिहासाऽयं श्रौतव्यो मोक्षमिच्छता । ब्राह्मणेन च राज्ञा च गर्भिण्या चैव योविता ।
 स्वर्गकामो लभेत् स्वर्गं त्रयकामो लभेज्जयं । गर्भिणी लभते पुत्रं कन्याः वा बहू ागिनी ।
 अनागतश्च मोक्षश्च लण्यदैपायनः प्रभुः । सन्दर्भं भारतस्याद्य क्षतवान् धर्मज्ञान्यया ।

पष्टिं ब्रतमहस्ताणि चकारान्यां स संदितां । चिंशःकृतमहस्ताणि देवलोके प्रतिष्ठितं ।
 पित्वे पञ्चदश ज्ञेयं यत्कलोके चतुर्दश । एकं ब्रतमहस्तानु मानुषेषु प्रभाशितं ।
 नारदोऽत्रावयद्देवानिनि देवलः पितृन् । रक्षायचाङ्कुके मर्त्यान् वैशम्पायन एव तु ।
 इतिहासमिमं पुण्यं महार्थं वेदमश्रितं । स्वाधोक्तं श्रुवते येन कृत्वा ब्राह्मणमघतः ।
 स नरः सर्वकामांश्च कीर्त्तिं प्राप्सेद् ब्रौमिक । गच्छेत् परमिकां सिद्धिमत्र मे नास्ति संशयः ।
 भारताध्ययनात् पुण्यादपि पादमधीयतः । श्रद्धया परया भक्त्या श्राव्यते चापि येन तु ।
 य इमं संहितां पुण्यां पुत्रमध्यापयत् शुक्रं । मातापितृमहस्ताणि पुत्रदारव्रतानि च ।
 संसारेऽनभूतानि यानि यास्यन्ति चापरे । हर्षस्नानसहस्ताणि भयस्नानव्रतानि च ।
 दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितं । ऊर्ध्वबाह्विरेत्येष न च कश्चिच्छृणोति मे ।
 धर्मं दर्शय कानिश्च स किमर्थं न मेव्यते ।

११

११

न जातु कामात्र भयत्र लोभादूर्ध्वं त्यजेज्जीवितस्यापि हेतोः । नित्यो धर्मः सुखदुःखे त्वनित्ये जीवे नित्यो हेतुरस्य
 स्वनिव्यः ।

इमां भा-तनविचीं प्रातपत्याय यः पठेत् । स भारतफलं प्राप्य परं ब्रह्माधिगच्छति ।
 यथा समुद्रा भगवान् यथा च हिमवान् गिरिः । स्थानावभौ रश्मिधो तथा भारतमुच्यते ।
 इमं भारतमाख्यानं यः पठेत् सुखमाप्सितः । स गच्छेत् परमां सिद्धिमिति मे नास्ति संशयः ।
 देवायनैः षट्पटनि स्यामः सैयं पुण्यं पवित्रमय पापहरं विश्वं । यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं किं तस्य पुष्करजने
 रभिपेक्षनेन ।

११

इति श्रीमहाभारते स्वर्गरोहणिकपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भगवन् केन विधिना श्रातव्यं भारतं बुधैः । फलं किं के च देवाश्च पूज्या वै पारशेव्विह ।
 देयं समन्त्रे भगवन् किञ्च पर्वणिकि पर्वणि । वाचकः कोदृशसा च एष्टव्यतद्भवोहि मे ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु राजन् विधिमिमं फलं यदाऽपि भारतात् श्रुताद्भवति राजेन्द्र यत्नं मामनुपच्छसि ।
 द्विदिदेवा महीपाल कीडाधर्मवनिं गताः । आदित्यावसिनौ देवौ लोकगत्वा महर्षयः ।
 गुह्यकाय सगन्धर्वा नानाविद्याधरास्तथा । सिद्धा धर्माः स्वयम्भूश्च मुनिभिः कायगोचरः ।
 गिरयः सागरा नद्यस्तथैव सुराणां गणाः । यज्ञः संवत्सराश्चैव श्रयना श्रतवस्तथा ।
 स्यावरं जङ्गमत्रैः जगत् सर्वं सुरासुरं । भारते भरतश्रेष्ठ एकस्वमिह दृश्यते ।
 तेषां श्रुत्वा प्रतिष्ठानं नामकस्यानुकीर्त्तनात् । कृत्वाऽपि पातकं चैरं संया मुच्येत मानवः ।
 इतिहासमिमं श्रुत्वा यथावदनुपुच्छंशः । संयतात्मा शुचिर्भूत्वा पारं गत्वा च भारते ।
 तेषां श्रद्धानिदेयानि श्रुत्वा भारतभारतं । ब्राह्मणेभ्यो यथाब्रह्मा भक्त्यः च भरतर्षभ ।
 महादानानि देयानि रत्नानि विविधानि च । गाः कंसोपदोहाश्च कन्याश्चैव स्वस्तदृताः ।
 सर्वकामगुणोपेता यानानि विविधानि च । भवनानि विचित्राणि भूमिर्भूतानि च कश्चनं ।

११

११

वाहनानि च गेहानि ह्या मन्ताश्च वारणाः । प्रथमं विविकाक्षैव कन्दमाश्च सलङ्कुताः ।

यद्यद्गृहे वरं किञ्चिद्यदस्ति महिमद्भु । तत्तद्द्वयं द्विजातिभ्य चात्मा दाराश्च सुखवः ।

११५

अद्भुद्या परया दत्तं क्रमशस्तस्य पारगः । शक्तिः सुमना हृष्टः शशुपुर्विकल्पकः ।

सत्यार्जवरते दान्तः शुचिः शौचसमन्वितः । अहधानो जितक्रोधो यथा चिद्भ्रति तच्छुभु ।

शुचिः शीलान्विताचारः शुकवासा जितेन्द्रियः । संकृतः सर्व्वशास्त्रज्ञः अहधानोऽनमूचकः ।

रूपवान् सुभगो दान्तः सत्यवादी जितेन्द्रियः । दानमानस्य हीतस्य कार्य्यो भवति वाचकः ।

अविलम्बमनायस्मद्भुतं धीरमूर्च्छितं । असंसक्राञ्चरपदं स्वरभावसमन्वितं ।

११६

त्रिषष्टिवर्णसंयुक्तमष्टस्थानसमीरितं । वाचयेदाचकः स्वस्वः स्वाधोनः सुसमाहितः ।

नारायणं नमस्कृत्य नरक्षैव नरोत्तमं । देवीं सरस्वतीक्षैव ततो जयमुदीरयेत् ।

ईदृशाद्वाचकाद्वाजन्मुला भारतभारतं । नियमस्यः शुचिः श्रोता शृण्वन् च फलमश्रुते ।

पारणं प्रथमं प्राप्य द्विजान्कामैश्च तर्पयेत् । अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं वै लभते नरः ।

अप्यरोगणसंकीर्णं विमानं लभते महत् । प्रहृष्टः स तु देवैश्च दिवं याति समाहितः ।

११७

द्वितीयं पारणं प्राप्य साऽतिरात्रफलं लभेत् । सर्व्वे रत्नमयं दिव्यं विमानमधिरोहति ।

दिव्यमान्यान्वरधरो दिव्यगन्धविभूषितः । दिव्यगन्धधरो नित्यं देवलोके महीयते ।

तृतीयं पारणं प्राप्य द्वादशाहफलं लभेत् । वसत्यमरमहाशो वर्षाण्ययुतशो दिवि ।

चतुर्थे वाजपेयस्य पञ्चमे द्विगुणं फलं । उदितादित्यमहाशं ज्वलन्तमनलोपमं ।

विमानं विबुधैः सार्द्धमारुह्य दिवि गच्छति । वर्षाण्युतानि भवने शकस्य दिवि मोदते ।

११८

षष्ठे द्विगुणमस्तीति सप्तमे त्रिगुणं फलं । कैलासशिखराकारं वैदूर्यमणिवेदिकं ।

परिचित्रञ्च बहधा मणिविद्रुमभूषितं । विषमं समधिष्ठाय कामगं सायुरागणं ।

सर्व्वान् लोकान् विषरते द्वितीय इव भास्करः । अष्टमे राजसूयस्य पारणे लभते फलं ।

चन्द्रादयनिभं रम्यं विमानमधिरोहति । चन्द्ररश्मिप्रतीकाद्यैर्हृद्यैर्युक्तं मनोजवैः ।

सेयमानं वरस्त्रीणां चन्द्रात् कान्ततरेर्मुण्डैः । मेखलाणां जिनादेन नूपुराणाञ्च निखलैः ।

११९

अद्भुतं परम्वारीणां सुखसुप्तो विबुध्यते । नवमे क्रतुराजस्य वाजिमेधस्य भारत ।

काञ्चनसमनिर्युक्तं वैदूर्यकृतवेदिकं । जाम्बूनदमयैर्दिव्यैर्गवाधैः सर्व्वतो वृतं ।

मेवितञ्चाप्यः महैर्गन्धर्व्वैर्दिविचारिभिः । विमानं समधिष्ठाय श्रिया परमया ज्वलन् ।

दिव्यमान्यान्वरधरो दिव्यचन्दनभूषितः । मोदते देवतैः सार्द्धं दिवि देव इवापरः ।

दशमं पारणं प्राप्य द्विजातीनभिवन्द्य च । किङ्किणीजालनिर्घोषं यताक्ताध्वजशोभितं ।

१२०

रत्नवेदिकसम्बन्धं वैदूर्यमणितारणं । ह्येभजालपरिलिप्तं प्रवाणवसुभोमुखं ।

गन्धर्व्वैर्गीतिकुशसैरप्युराभिश्च शोभितं । विमानं सुकृतावासं मुकुटैर्नैरोपपद्यते ।

मुकुटेनाग्निवर्णं जाम्बूनदविभूषणा । दिव्यचन्दनदिग्धाज्ञे दिव्यमान्याविभूषितः ।

दिव्यान् लोकान् विचरति दिव्यैर्भोगैः कल्पितः । विवधानं प्रसादेन शिवा परमया युतः ।
 अथ वर्षगणानेवं क्षणेक्षणे महीयते । अथ गन्धर्वैर्दत्तः सहस्राण्येकविंशति । १५३
 पुरन्दरपुरे रम्ये ब्रह्मेण बहू भोदते । दिव्यायानविमानेषु लोकेषु विविधेषु च ।
 दिव्यमारोगणाकीर्णो निवसत्यन्वरो जया । ततः सूर्यस्य भवने चन्द्रस्य भवने तथा ।
 शिवस्य भवने राजन् दिव्योर्ध्वानि सलोक्ततां । एवमेतन्महाराज नाच कार्या विचारणा ।
 अद्धानेन वै भावमेकमाह मुनिर्हम । वाचकस्य तु दातव्यं मनसा यद्यद्विच्छति ।
 हस्त्यश्वरथयानानि वाहनानि विभ्रवतः । कटकं कुण्डेनैवैव ब्रह्मसूत्रं तथा परं । १५४
 वस्त्रस्यैव विचित्रस्य गन्धस्यैव विभ्रवतः । देववत् पूजयेत्तन्नु विष्णुलोकमवाप्नुयात् ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि यानि देवानि भारते । वाच्यमाने तु विप्रेभ्यो राजन् पर्वणि पर्वणि ।
 जातिदेशस्य सत्यस्य माहात्म्यं भरतवर्षभ । धर्मवृत्तिस्य विज्ञाय चक्षियाशां नराधिप ।
 स्वस्तिवाच्यं द्विजानादौ ततः कार्यं प्रवर्तिते । समाप्ते पर्वणि ततः स्वस्ति पूजयेद्विजान् ।
 आदौ तु वाचकस्यैव वस्त्रगन्धमन्वितं । विधिवद्भोजयेद्राज्यभूषणपुण्यमनुत्तमं । १५५
 ततो मूलफलप्रायं पायमं मधुवर्षिवा । आसीके भोजयेद्राजन् दद्याच्चैव गुडौदनं ।
 अपूपैश्चैव पूषस्य भोदकैश्च बभन्वितं । बभौपर्वणि राजेन्द्र हविष्यं भोजयेद्विजान् ।
 आरण्यके मूलफलैस्तर्पयेत्तु द्विजोत्तमान् । शरणीपर्व्यं आमास्य जलकुण्डं प्रदापयेत् ।
 तर्पणानि च मुस्थानि धान्यमूलफलानि च । सर्व्वकामगुणोपेतं विप्रेभ्योऽन्नं प्रदापयेत् ।
 विराटपर्वणि तथा वाषांश्चि विविधानि च । उद्याने भरतश्रेष्ठ सर्व्वकामगुणान्वितं । १५६
 भोजनं भोजयेद्विप्रान् गन्धमाक्षरसङ्कृतान् । भोजपर्वणि राजेन्द्र दद्या यानमनुत्तमं ।
 ततः सर्व्वगुणोपेतमन्नं दद्यात् सुसंस्कृतं । द्राक्षपर्वणि विप्रेभ्यो भोजनं परमार्षितं ।
 शय्यास्य देया राजेन्द्र चापान्यमिबरास्तथा । कर्णपर्वणिपि तथा भोजनं सार्व्वकामिकं ।
 विप्रेभ्यः संस्कृतं सम्यग्दद्यात् संयतमामस । शन्नपर्वणि राजेन्द्र भोदकैः समुडौदनैः ।
 अपूपैस्तर्पणैश्चैव सर्व्वमन्नं प्रदापयेत् । मदापर्वणिपि तथा मुद्गमिन्नं प्रदापयेत् । १५७
 स्त्रीपर्वणि तथा रक्षैस्तर्पयेत्तु द्विजोत्तमान् । अतौदनं पुरस्ताच्च ऐषीके दापयेत् पुनः ।
 ततः सर्व्वगुणोपेतमन्नं दद्यात् सुसंस्कृतं । शान्तिपर्वणिपि तथा हविष्यं भोजयेद्विजान् ।
 आश्वमेधिकं ममासास्य भोजनं सार्व्वकामिकं । तथाश्वमिनासे तु हविष्यं भोजयेद्विजान् ।
 भौसले सार्व्वगुणिकं गन्धमास्त्रानुलेपनं । महाप्रस्थानिके तदत् सर्व्वकामगुणान्वितं ।
 स्वर्गपर्वणिपि तथा हविष्यं भोजयेद्विजान् । हरिवंशसमाप्तौ तु सहस्रं भोजयेद्विजान् । १५८
 गामिकं निष्कसंयुक्तां ब्राह्मणाय निवेदयेत् । तदर्हूनापि दातव्या दरिद्रेष्वपि पार्थिव ।
 सर्व्वपर्वण्यसमाप्तौ तु पुसाकं वै विचक्षणः । सुवर्णेन च संयुक्तं वाचकाय निवेदयेत् ।

हरिवंशे पर्वणि च पायसं तत्र भोजयेत् । पार्ष्णे पार्ष्णे राजन् वचावद्भरतर्षभ ।
 समाप्य सर्वाः प्रयतः संहिताः शास्त्रमोचिदः । शुभे देवे निवेश्याच्च धामयस्याभिसंहतः ।
 शुक्लाम्बरधरः स्वामी शुचिर्भूता खलद्भृतः । अर्चयेत् यथान्यायं गन्धमाख्यैः पुष्पैश्च पृथक् । २८५
 संहितापुस्तकाञ्चाजन् प्रयतः सुसमाहितः । भक्ष्यैर्वाप्येषु पेषैश्च कामैश्च विविधैः शुभैः ।
 हिरण्यञ्च सुवर्णञ्च दक्षिणामथ दापयेत् । देवताः कीर्त्तयेत् सर्वा नरनारायणो तथा ।
 ततो गन्धैश्च माख्यैश्च खलद्भृत्य द्विजोत्तमान् । तर्पयेद्विविधैः कामैर्दानैश्चाचारवैलया ।
 अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः । प्राप्नुयाच्च क्रतुफलं तथा पर्वणि पर्वणि ।
 वाचको भरतश्रेष्ठ व्यक्ताक्षरपदस्वरः । भविष्यं आवर्षेद्विद्वान् भारतं भरतर्षभ । २८६
 भुक्त्वसु द्विजैरेषु यथावत् संप्रदापयेत् । वाचकं भरतश्रेष्ठ भोजयित्वा खलद्भृत ।
 वाचके परितुष्टे तु शुभा प्रीतिरनुत्तमा । ब्राह्मणेषु तु तुष्टेषु प्रसन्नाः सर्वदेवताः ।
 तेतश्चि भरणं कार्यं द्विजानां भरतर्षभ । सर्वकामैर्यथान्यायं साधुभिश्च पृथग्भिः ।
 इत्येष विधिरुद्दिष्टो मया ते दिपदाम्बर । अद्धानेन वै भाव्यं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
 भारतश्रेष्ठेण राजन् पार्ष्णे च नृपात्तम । सदा यत्नवता भाव्यं श्रेयस्तु परमिच्छता । २८७
 भारतं शृणुयान्नित्यं भारतं परिकीर्त्तयेत् । भारतं भवने यस्य तस्य हस्तगतो जयः ।
 भारतं पावनं पुण्यं भारते विविधाः कथाः । भारतं सेव्यते देवैर्भारतं परमं पदं ।
 भारतं सर्वशास्त्राणामुत्तमं भरतर्षभ । भारतात् प्राप्यते भोजस्तत्त्वमेतद्भवीमि ते ।
 महाभारतमाख्यानं नितिं गाञ्च सरस्वतीं । ब्राह्मणान् केशवश्चैव कीर्त्तयन्नावसीदति ।
 वेदे रामायणे पुण्ये भारते भरतर्षभ । चादौ चान्ते च मध्ये च हरिः सर्वत्र गीयते । २८८
 यत्र विष्णुकथा दिव्या श्रुतयश्च सनातनाः । तत् श्रोतव्यं मनुष्येण परं पदमिच्छता ।
 एतत् पवित्रं परममेतद्भूर्धनिदर्शनं । एतत् सर्वगुणोपेतं श्रोतव्यं भूतिमिच्छता ।
 कायिकं वाचिकञ्चैव मनसा समुपार्जितं । तत् सर्वं नाशमायाति तमः सूर्योदये यथा ।
 अष्टादशपुराणानां श्रवणाद्यत् फलं लभेत् । तत् फलं समवाप्नोति वैष्णवो नात्र सन्नयः ।
 स्त्रियश्च पुरुषाश्चैव वैष्णवं पदमाप्नुयुः । स्त्रीभिश्च पुंस्रकामाभिः श्रोतव्यं वैष्णवं यज्ञः । २८९
 दक्षिणा चात्र देया वै निष्कयश्च सुवर्णकं । वाचकाय यथाशक्त्वा यद्योक्तं फलमिच्छता ।
 स्वर्णशृङ्गोश्च कपिलां सवत्यां वत्ससंस्कृतां । वाचकाय च दद्याद्भ्रु आत्मनः श्रेयमिच्छता ।
 अक्षह्वारं प्रदद्याच्च पण्यो वै भरतर्षभ । कर्णस्याभरणं दद्याद्भ्रुश्चैव विज्ञेयतः ।
 भूमिदानं समादद्याद्वाचकाय नराधिप । भूमिदानसमं दानं न भूतं न भविष्यति ।
 शृणोति आवर्षेदाऽपि सततश्चैव यो नरः । सर्वपापविनिर्मुक्तो वैष्णवं पदमाप्नुयात् । २९०
 पितृनुद्भरते सर्वानेकादश समुद्भवान् । आत्मानं समुत्तश्चैव स्त्रियश्च भरतर्षभ ।

इन्द्राग्रसैव होमोऽपि कर्त्तव्योऽत्र नराधिप । इदं जया तवायै च प्रीतिं सर्वै नरपुंभ ।
इति श्रीमहाभारते स्वर्गरोचयिणकपर्वणि सर्वपर्वानुसूचिते षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ समाप्तोऽयं स्वर्गरोचयिणकपर्व ॥

अथ व्यायोगाध्यायस्योक्तसंख्यान्वयाधिक्यस्यैतद्विपरिणामादात्तद्वैतम् ॥

श्रीमहाभारतं

॥ अथ खिलहरिवंशपर्व ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरश्चैव नरोत्तमं । देवीं नरस्त्रतीक्ष्णैव ततो जयमदीरयेत् ॥

द्वैपायनोऽष्टपुटनिःसृतसप्रमेयं पुण्ड्रं पवित्रमथ पापहरं शिवञ्च । यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं किं तस्य पुष्कर
जलैरभियंचनेन ।

जयति पराशरस्मृतः सत्यवतीहृदयनन्दनो व्यासः । यस्यास्त्रकमलग्नितं वाङ्मयममृतं गजन् पिवति ।

यो गोज्ञतं कमकट्टकमयं ददाति विप्राय वेदविदुषे च ब्रह्मभुजाय । पुण्यां च भारतकथां प्रष्टुण्याच्च तदनुत्तमं फलं भवति
तस्य च तस्य चैव ।

जताश्रमेधस्य यद्वच पुण्ड्रं चतुःसहस्रस्य ज्ञतकतोऽथ । भवेदमलं हरिवंशदःनाप्रकीर्तितं व्यासमहर्षिणः च ।

यदाजपेयेन तु राजसूयात् दृष्टं फलं हस्तिरयेन चान्यत् । तत्रभ्यते व्यासवचः प्रमाणं गीतञ्च वाण्डोक्तिमहर्षिणा च । ५

यो हरिवंशं लेखयति यथाधिना महातयाः सपदि । स याति हरेः पदकमलं कमलं यथा मधुरो लुभः ।

पितामहाधं प्रवदन्ति पठं महर्षिमन्वयविभूतिगुणं । नागायणस्यांशमेकपुत्रं द्वैपायनं वेदमहानिधानं ।

आद्यं पुरुषमीशानं पुरुरुतं पुरुष्टुतं । अजमेकाक्षरं ब्रह्म व्याकाव्यकं सनातनं ।

अमच सदमचैव यद्विश्वं सदमन्परं । परावराणां स्रष्टारं पुराणं परमख्यं ।

मङ्गलं मङ्गलं विश्वं वेण्णमनघं प्रुष्टिं । नमस्कृत्य हरीकेतुं चराचरगुणं हरिं । १०

नैमिषारण्ये कुलपति । शौनकास्तु महामुनिः । सैतिं पप्रच्छ धर्मात्मा सर्वशास्त्रविहारदं ।

॥ शौनक उवाच ॥ सैतिं मुमुक्षुदास्यानं भवता परिकीर्तितं । भारतानां च सर्वेषां पार्थिवाणां तथैव च ।

देवाणां दानवानाञ्च गन्धर्वाणामृशसां । दैत्यानामथ सिद्धानां गुह्यज्ञानां तथैव च ।

अत्यहुतानि कर्षाणि विक्रमा धर्मनिश्चयाः । विचित्राश्च कथायोगा जस्य चाग्र्यमनुत्तमं ।

कथितं भवता पुण्ड्रं पुराणं सत्तुष्टा मिरा । मनःकर्षणमुखं सैतिं प्रीणात्यमृतसन्धितं । १५

तत्र जस्य कुरुक्षेत्रे त्वयोक्तं शोमहर्वणे । न तु वृष्यन्धकानाञ्च तद्भवः शुकुमर्हति ।

॥ सैतिं हवाच ॥ जन्मेऽप्येन यत् प्रुष्टः शिवा व्यासस्य धर्मवित् । ततोऽहं सम्प्रवक्ष्यामि वृष्योर्नां वंशमादितः ।

श्रुतेतिहासं कार्त्तव्यं भारतानां स भारतः । जन्मेऽप्येव महाप्राज्ञो वैशम्पायनमब्रवीत् ।

॥ जगन्नेत्राय उवाच ॥ अष्टादशोऽध्यायः समाप्तः । कथितं जगता पूर्वं विकारेण तया मुनिः ।
 तत्र शूराः समाख्याता वरुणः पुरुवर्षभाः । नामभिः कर्षभिवैव कथयन्महाभारतः ॥
 तेषां कथाविदातामि खयोक्तानि दिवोन्मम । तत्र तत्र समासेन विकारेणैव मे प्रभो ।
 न च मे हस्तिरस्त्रीश्च कथ्यमाने पुरातने । एकस्यैव मतो रामिर्हृष्यः पाण्डवाकाशा ।
 भवांश्च वंशकुञ्जलक्ष्णां प्रत्यवदन्निवान् । कथयस्व सुखं तेषां विकारेण तपोधन ।
 यद्य यस्यान्वये ये ये तांस्तानिष्कामि वेदितुं । यत् सर्वमन्वयेण कथयस्व महामुने ।
 तेषां पूर्वविक्षिप्तस्य विचिन्नेषां प्रजापतेः ॥

११

॥ सैनिह्वाच ॥ सन्त्य परिष्टस्य स महात्मा महातपाः । विकारेणानुपूर्व्या च कथयामास तां कथां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु राजन् कथां दिव्यां पुण्यां पापप्रमोचनीं । कथयामां मया चित्रं बह्वर्थं श्रुतिमन्थितम् ।

यद्येभं धारयेन्नात शृणुयाद्वाऽप्यभोक्त्वाः । स्ववंधधारणं कृत्वा स्वर्गलोके महीयते ।

अयं कं कारणं यत्तन्त्रियं सदसदात्मकं । प्रधानं पुरुषं तस्मात्त्रियंमं विश्वमीश्वरः ।

तं वै विद्धि महाराज ब्रह्माण्डममिताजम् । सृष्टारं सर्वभूतानां नारायणपरायणं ।

अहङ्कारस्तु महत्तस्माद्भूतानि जज्ञिरे । भूतभेदाश्च भूतेश्च इति सर्वैः सनातनैः ।

विस्तरावयवश्चैव यथाप्रसन्नं यथाश्रुतं । कीर्त्यमानं शृणु मया पूर्वेषां कीर्तिवर्द्धनं ।

धन्यं यद्यस्यं शत्रुघ्नं स्वर्गमायुःप्रवर्द्धनं । कीर्त्तनं स्थिरकीर्त्तनां सर्वेषां पुण्यकर्मणां ।

तस्मात्कल्याय ते कल्पः समर्थः शूचये शूचिः । आदृष्टिर्वन्नादृष्ट्यामि भूतमर्गमनुत्तमं ।

ततः स्वयम्भूर्भगवान् मिसृजुर्विधिः प्रजाः । अप एव ससर्वाः दौ तासु वीजमवासृजत् ।

आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै वरसूतवः । अयनं तस्य ताः पूर्वैः तेन नारायणः स्मृतः ।

हिरण्यवर्णमभवत्तदण्डमुदकेभ्यः । तत्र जज्ञे स्वयं ब्रह्मा स्वयम्भूरिति नः श्रुतं ।

हिरण्यगर्भो भगवानुदित्वा परिवत्सवं । तदण्डमकरोद्द्वैधं दिवं भुवमद्यापि च ।

तयोः प्रकलयोर्मध्ये आकाशमसृजत्प्रभुः । अथ पाणिभ्यां पृथ्वीं द्विजस्य दक्षधा दधे ।

तत्र कासं मनो वाचं कामं क्रोधमघो रतिं । सम्यक् सृष्टिं तद्रूपी सृष्टुमिच्छन् प्रजापतीन् ।

मरीचिमशक्तिरसं पुलस्त्यं पुलहं-कतुं । वमिष्ठस्य महातेजाः सोऽसृजत्सप्त मानसान् ।

सप्त ब्रह्माण रत्येन पुराणे निश्चयं गताः । नारायणात्प्रकानां वै सप्तानां ब्रह्मजन्मनां ।

ततोऽष्टजन्तुनर्भ्या हृद्रं रोषात्प्रमथ्यं । सनत्कुमारस्य विभुं पूर्वेषामपि पूर्वजं ।

सप्तैते जनयन्ति सप्त प्रजा हृद्रस्य भारत । स्कन्दः सनत्कुमारस्य तिलः संछिद्य तिष्ठतः ।

तेषां सप्त महावंशा दिव्या देवगणान्विताः । क्रियावन्तः प्रजावन्तो महावर्षभिरसृष्टनाः ।

विद्युनोऽग्निमेघांश्च रोहितेन्द्रधनुंषि च । वयांसि च सप्तर्षांदौ पूर्वान्त्वस्य सप्तर्षं च ।

अथो यजूंषि सामानि निर्गमे यज्ञमिद्धेय । आभाशेरवजन्देव नित्येवमवशुभम् ।

उचावचानि भूतानि प्राञ्जभ्यस्तस्य जज्ञिरे । आपस्तस्य प्रजावर्गे सृजन्तो हि प्रजापतेः ।

१२

कल्पनायाः प्रजापतेः विदुषी संज्ञा तथा । विद्या कल्पनायो देवकीकृतपुत्रोऽभवत् ।
 चतुर्न नारी तस्या च वसुधे विविधाः प्रजाः । दिक्च इतिवोक्षेव महिषा व्यापे तिष्ठतः ।
 विराजमसृजद्विष्णुः सोऽसृजामुहर्षं विराट् । पुत्रं तं जनुं विद्वि तदै मन्वेत्तरं वृत्तं ।
 द्वितीयं मानसकीवं मनोरत्नरमुच्यते । च वैराजः प्रजासर्गं वसुधं पुत्रवः प्रभुः ।
 नारायणमिसर्गः च प्रजासृजाम्योनिजाः । आयुष्मान् कीर्त्तिमान्भवः प्रजावाह्य भविष्यतः ।
 इति श्रीमहाभारते चक्रिषु हरिचरिते हरिचंद्रपर्वणि चादिसर्गकवने प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स हृष्टा तु प्रजासृजमापसो वै प्रजापतिः । लोभे वै पुत्रवः पत्नीं व्रतरूपामयोनिमां ।
 आप्तुष्य महिषा तु दिक्कावृत्य तिष्ठतः । धर्मोऽसौ महाराज व्रतरूपा व्यजायत ।
 सा तु वर्षायुतं तस्या तपः परमदुस्तरं । मर्त्तारं दीप्ततपसं पुत्रं प्रत्यपद्यत ।
 स वै स्वायम्भुः स्यात् पुत्रयो मनुवच्यते । तस्यैकमप्रतिद्युगं मन्वन्तरमिदोऽस्यते ।
 वैराजान्पुरुषादौ व्रतरूपा व्यजायत । प्रियव्रतोऽन्तानपादौ वीरात्काम्बा व्यजायत ।
 काम्बा नाम महाबाहो कर्दमस्य प्रजापतेः । कन्यापुत्राश्च चत्वारः सखाट् कुविर्विराट् प्रभुः ।
 प्रियव्रतं समासाद्य पतिं सा ऽजनयत् सुतान् । उत्तानपादां जघाह पुत्रमग्निः प्रजापतिः ।
 उत्तानपादाश्चतुरः सुमता सुपुत्रे सुतान् । धर्मस्य कन्या मुञ्चोक्तौ सुमता नाम विभ्रता ।
 उत्पन्ना वाज्रमेधेम भुवस्य जननो ब्रुभा । भुवस्य कीर्त्तिमन्तस्य आयुष्मन् वसुन्नाया ।
 उत्तानपादाऽजनयत्सुमतायां प्रजापतिः । भ्रुवो वर्षवहस्वाणि जोजि दिव्याणि भारत ।
 तस्मिन्ने महाराज प्रार्थयन् सुमत्सद्यः । तस्यै ब्रह्मा देवो प्रीतः स्नानमात्मनसं ब्रभुः ।
 अस्मत्स्यैव पुत्रतः सप्तर्षीणां प्रजापतिः । तस्याभिमानास्त्रिदश महिमानं निरोक्ष्य च ।
 देवः मृगाणामाचार्य्यः श्लोकमयुजना जगौ । अहोऽस्य तपसो वीर्यमहे अतमसो ऽहुन् ।
 यमस्य पुत्रतः कृत्वा भुवं सप्तर्षयः स्मिताः । तस्मात् सिष्टिस्त भव्यस्य भुवाश्चक्षुर्व्यजायत ।
 सिष्टेनाधत्त मुञ्जाया पक्ष पुष्पानकल्पशालं । रिपुं रिपुश्चरं रिपुं रुकलं रुकतेजसं ।
 रिपोराधत्त वृहती चाक्षुषं सर्वतेजसं । अजीमत् पुष्करिण्या वीरण्यां चाक्षुषो मनुं ।
 प्रजापतेरात्मजायामरव्यस्य महात्मनः । मनोरजापत्न दश नहुलायां महौजसः ।
 कन्यायां भरतश्रेष्ठ वैराजस्य प्रजापतेः । ऊरुः पुरुः व्रतसुखलापस्वो सत्यवाक्कविः ।
 अग्निष्टुवतिराचथ मुद्युक्षसैत्वमी भव । अभिमन्युस्य इन्द्रमो नहुनायाः महाजसः ।
 ऊरुरजनयन् पुष्पान् पडाश्रेयो महाप्रभान् । अङ्गं सुमनसं स्यातिं क्रतुमङ्गिरसं गयं ।
 अङ्गः सुनीयकन्यायां वेनमेकं व्यजायत । अपचारेण वेनस्य प्रकोपः सुमहानभूत् ।
 प्रजापत्यैवपयो ऽयास्य ममन्तुः शिरो करं । वेनस्य पाशौ भयिने समभूव सहानृषिः ।
 तं हृष्टा मुनयः प्राञ्जरेव वै मुदिताः प्रजाः । करिष्यति महातेजा यजस्य प्राप्स्यते महत् ।
 स धर्मो कवची जातः करान्जवलमयशिभः । पृथुर्वैश्यादा वेमां ररस्य सप्तपुर्वजः ।

राजसूयाभिविक्रानामाद्यः च बहुधाधिपः । तस्माच्चैव वसुधायै विपुलौ ह्यनमानधे ।
 तेनेयं गौर्धाराज दुग्धा ब्रह्मणि भारत । प्रजानां हृत्तिकाभेन देवैः सर्धिमधैः सह ।
 पितृभिर्हानवैश्चैव गन्धर्वैः सासुरोगणैः । सर्वैः पुत्रजनैश्चैव वीरुद्भिः पर्वतैश्चथा ।
 तेषु तेषु तु पात्रेषु दुग्धामाना वसुन्धरा । प्रादाद्यवेष्टितं चीरं तेन प्राणानधारयन् ।
 पृथुपुत्री तु धर्मशैला जज्ञातेऽन्तर्हृत्पाणिनी । त्रिखण्डिनी हविर्हानमन्तर्हानाद्भ्राजयत् ।
 हविर्हानात् षडग्रेयो धिषणाऽजनयत्सुतान् । प्राचीनवर्धिसं युक्तं गयं कृष्यं प्रजाजिषे ।
 प्राचीनवर्धिसंभगवान् महानामोत्तमपतिः । हविर्हानान्महाराज येन संवर्द्धिताः प्रजाः ।
 प्राचीनायाः कुशासत्य पृथिव्यां जनमेजय । प्राचीनवर्धिसंभगवान् पृथिवीतलचारिणः ।
 समुद्रतनयायाम्पु कक्षदारोऽमकम्भुः । महत्तमस्यः पारे सर्वर्षायां महीपतिः ।
 सर्वर्षाऽध्वनसामुद्री दक्ष प्राचीनवर्धिवः । सर्वान् प्रचेतसो नाम धनुर्वेदस्य पारगण ।
 ऋष्यगर्धर्षावरणासोऽतप्यन्त महत्तपः । दक्षवर्षसहस्राणि समुद्रमलिलेभ्रयाः ।
 तपस्यरसु पृथिवीं प्रचेतसु महीरुहाः । अरुणमाणाभावसुर्वभूवाद्य प्रजास्यः ।
 प्रत्याहताः प्रजाः सर्वान्हासुवस्त्रान्करे मनोः । नात्रकस्मादतो वातुं हृतं खलमवद्रुमैः ।
 दक्षवर्षसहस्राणि न त्रेकुक्षेत्रितुं प्रजाः । तदुपश्रुत्य तपसा युक्ताः सर्वे प्रचेतसः ।
 मुखेभ्यो वायुमग्निञ्च सख्यज्जातमन्ववः । उन्मूलनय तान् हन्वा वृक्षान् वाचुरभोषयत् ।
 तामग्निदहहोर एवमासीद्रुमस्यः । द्रुमस्यमथो बुद्ध्वा त्रिद्विच्छिष्टेषु त्रास्त्रिषु ।
 उपगम्यान्वीदेतानय भोमः प्रजापतीन् । कोपं यच्छत राजानः सर्वे प्राचीनवर्धिवः ।
 वृक्षपूरुष्या हता पृथ्वी ब्राम्हिणामग्निमारुतौ । रत्नभूता च कन्येयं वृक्षाणां वरवर्णिनी ।
 भविष्यं जानता तत्त्वं हृता गर्भेण वै मया । मारिषा नाम कन्येयं वृक्षाणामिति निश्चिन्ता ।
 भार्या वोऽस्तु महाभागाः सोमवैश्विर्वर्द्धिनो । युष्मत्कं तेजसोऽर्द्धेन मम चार्द्धेन तेजसः ।
 अस्याभुत्पश्यते पुत्रो दक्षो नाम प्रजापतिः । स इमां दग्धभूयिष्ठां युष्मत्तेजोमयेन वै ।
 अग्निनाऽग्निमो भूत्वा प्रजाः संवर्द्धयिष्यति । ततः सोमस्य वचनाञ्जटङ्गले प्रचेतसः ।
 संवृत्य कोपं वृत्रेभ्यः पत्नीं धर्मिणं मारिषां । मारिषायां ततस्ते तु मतसा गर्भमादधुः ।
 दक्षभन्तु प्रचेतोभ्यो मारिषायां प्रजापतिः । दक्षो जज्ञे महातेजाः सोमस्याग्नेन भारत ।
 पुत्रानुत्पादयामास सोमवैश्विर्वर्द्धनान् । अचरंश्च चरंश्चैव द्विपदेऽयं चतुष्पदः ।
 स सृष्ट्वा मनसा देवः पश्यादप्यसृजत् स्त्रियः । ददौ स दक्ष धर्मैश्च कृष्णस्य वयोदक्ष ।
 शिष्टाः सोमाय राक्षोऽयं नक्षत्राः स्या ददौ प्रभुः । तासु देवाः खगा गावो नागा दितिजहानवाः ।
 गन्धर्वैः सासुरस्यैव अग्निगैऽन्याश्च जातयः । ततः प्रभृति राजेभ्यः प्रजा मैद्युनसक्त्राः ।
 महान्पाद्भ्रंशात् स्यर्शात्पूर्वेषां प्रोच्यते प्रजाः ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ देवानां दानवानाञ्च गन्धर्वैः रगरक्षसां । सस्यः कवितः पूर्वं देवस्य च महात्मनः ।

अङ्गुष्ठाद्दृश्या जतो दक्षः भ्रातृस्त्वयाऽनघ । बामाङ्गुष्ठात्तया चैव तस्य पत्नी व्यजायत ।
कथं प्राचिनसंभवं पुनर्लभे महातयाः । एतन्ने संबन्धं विप्रं सन्ध्यागाख्यातुमर्हसि ।
दोहित्रदेवमोमस्य कथं यशुरताङ्गनः ।

११०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उत्पत्तियु निर्गोधश्च नित्यो भूनेषु पार्यिव । अयोऽत्र न मुञ्चति विद्वांसश्चैव ये जनाः ।

युगे युगे भवन्त्येते सर्वे दक्षादयो नृपाः । पुनर्देव निरुध्यन्ते विद्वांसश्च न मुञ्चति ।
शेषं कानिश्चमथेषां पूर्वं नामीज्जनः प्रिय । तप एव गरीयोऽभूत्प्रभावश्चैव कारणं ।
दमां विष्टिं दत्तस्य यो विद्याश्चराचरां । प्रजावनायुहत्तीर्णः स्वर्गलोके महीयते ।
दति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि प्रजासर्गे दशोत्पत्तिकथने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

। जननेजय उवाच ॥ देवानां दानवानाञ्च गन्धर्वैरगरक्षसां । उत्पत्तिं विदोरेवैव वैशम्पायनकोत्तय । १११

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रजाः सृजति व्यादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वपशुना । यथा ससर्ज भूतानि तथा ष्टणु महीयते ।

मनसा चैव भूतानि पूर्वमेवः सृजत्प्रभुः । अशीन् देवान् सगन्धर्वानसुरानय राक्षसान् ।

यद्यभूत्प्रजासां यवः पशुमगोष्टयान् । यदाऽस्य तास्तु मानस्यो न व्यवहृत्स वै प्रजाः ।

तदा सृष्टिं च धर्मं त्सां प्रजाहितोः प्रजापतिः । स नैद्युनेन धर्मैर्ग सिद्धं नृत्वित्रिधाः प्रजाः ।

अनिक्रीमावहत् पशून् वीरणस्य प्रजपतेः । सुतां सुनपसा युक्तं महतीं लोकप्रारिणां ।

अथ पुत्रसहस्राणि वैरण्यां पशु वीर्यवान् । अमिक्रयां जनयामास दक्ष एव प्रजापतिः ।

तास्तु दृष्ट्वा महाभागान् संविवर्द्धयिषून् प्रजाः । देवर्षिः प्रियमवादे नारदः प्रात्रवादिदे ।

महाय वचनं तेषां श्रामार्थैवात्मनस्तया । यं कथयः सुतं वारं परमेष्ठो व्यजोजनन् ।

दक्षस्य वै दहितरि दक्षशापभयाङ्गुनिः । पूर्वं स हि समुत्पन्नो नारदः परमेष्ठिना ।

अमिक्रयामय वैरण्यां भूयो देवर्षिसत्तमः । तं भूयो जनयामास पितेव मुनिपुङ्गव ।

तेन दक्षस्य पुत्रा वै रथ्यशा इति विश्रुताः । नर्षां यं नाशिताः सर्वे विश्रिता च न संग्रयः ।

नस्याद्यतस्तदा दक्षो नाशायामितविक्रमः । ब्रह्मर्षीन् पुरतः कृत्वा याचितः परमेष्ठिनः ।

तौर्गमिमन्विं चतुरै दक्षस्तु परमेष्ठिना । कन्यायां नारदो मच्छं तत्र पुत्रो भवेदिति ।

सतो दक्षः सुतां प्रादात्प्रियं वै परमेष्ठिनेः स तस्यां नारदो जग्रे दक्षशापभयादुविः ।

॥ जननेजय उवाच ॥ कथं विनाशिताः पुत्रा नारदेन महर्षिणा । प्रजापतेर्दिग्जश्रेष्ठश्रीतुमिच्छामि तत्त्वतः । ११२

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दक्षस्य पुत्रा रथ्यशा विवर्द्धयिषुवः प्रजाः । समगता महावीर्या नारदस्तानुवाच ह ।

वालिश्चापत युयं वै नास्या जानीथ वै भुवः । प्रमाणं सृष्टुकामा वै प्रजाः प्राचेतसात्मजाः ।

अन्तर्द्वैतपरीव कदेस्तु यय वै प्रजाः । ते तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रयाताः सर्वतो दिशः ।

अद्यपि न निवर्तन्त समुद्रेभ्य इवापगाः । रथ्यश्वस्य नष्टेषु दक्षः प्राचतेनः पुनः ।

वैरण्यानेय पुत्राणां महस्रनष्टप्रभुः । विवर्द्धयिषवते तु श्वस्तायाः प्रजास्तदा ।

पूर्वमेतं कथनं जान नारदं नैवै चोदितः । अथोन्वमूषुते सर्वे सन्ध्यागाह महामुनिः ।

११३

भाद्रपदां पदवीं ज्ञातुं मन्त्रस्य नात्र संशयः । ज्ञान्ता प्रमाथं प्रख्यास्य सुखं चक्ष्मामये प्रथाः ।

शकायाः स्वस्वमगसा अथावदनुपूर्व्यत्रः । तेऽपि तेनैव मार्गैश्च प्रथाताः सर्वतो दिशं ।

अद्यापि न निवर्तन्ते समुद्रेभ्य रवापगाः । नष्टेषु प्रवसात्सेषु दशः कुट्टेऽश्वीदशः ।

नारदं नाश्रमेहीति नर्भवासं वदति च । तदा प्रथति वै भ्राता भ्रातुरन्वेषणे नृप ।

प्रयातो नश्यति लिप्रं तत्र कार्यं विपश्चिता । तांश्चैव नष्टान् विज्ञाय पुत्रान् दशः प्रजापतिः ।

पष्टिं ततोऽसृजत्कन्यां वैरण्यामिति नः सुतं । तास्तदा प्रतिजघाह भार्य्यैश्च कश्यपः प्रभुः ।

सोमो धर्मस्य कौरव्य तथैवान्ये महर्षयः । ददौ च दश धर्म्याश्च कश्यपाश्च यथोदश ।

सप्तविंशतिं सोमाय सतस्रोऽरिष्टनेमिने । हे चैव सृज्यपुत्राय हे पैवाङ्गिरसे तथा ।

हे ह्यभ्यास्य विदुषे तासां नामानि मे शृणु । अहन्मती वसुधामी लम्बा भानुर्भूतत्वती ।

सङ्कन्या च मुङ्गर्त्ता च साध्या विद्या च भारत । धर्मपत्न्यो दश त्वेतास्तास्वपत्यानि मे शृणु ।

विश्वेदेवास्तु विद्यायाः साध्या साध्यान् व्यजायत । महत्वत्या महत्वन्तो वसोस्तु वषवस्तथा ।

भानोस्तु भानवस्तान् मुङ्गर्त्तास्तु मुङ्गर्त्तजाः । लम्बायाश्चैव सोमोऽथ नागवीधी च यामिजा ।

पृथिवीविषयं सर्वमहन्मत्यां व्यजायत । सङ्कन्यायास्तु सर्व्वात्म्या जज्ञे सङ्कन्य एव हि ।

नागवीध्यास्तु यामिन्या वृषस्तस्य व्यजायत । या राजन् सोमपत्न्यस्तु दशः प्राचेतसो ददौ ।

सर्वा नक्षत्रनाम्नस्तथा ज्योतिषे पृथिवीर्त्तिताः । ये त्वन्ये ख्यातिमन्तो वै देवा ज्योतिःपुरागमाः ।

वसवोऽष्टौ समाख्यातास्तोषां वक्ष्यामि विस्तरं । आपो भुवस्य सोमस्य धरक्षेत्रानिलान्तौ ।

प्रत्यूषस्य प्रभासस्य वसवो नामभिः स्मृताः । आपस्य पुत्रो वैतण्ड्यः अमः ज्ञानो मुनिस्तथा ।

भुवस्य पुत्रो भगवान् कालो लोकप्रकालनः । सोमस्य भगवान् वर्षा वर्षस्वी येन जायते ।

धरस्य पुत्रो द्रविणो उतहयवहस्तया । मनोहरायाः शिशिरः प्राथोऽथ रमणस्तथा ।

अनिलस्य शिवा भार्या यस्याः पुत्रो मनोजवः । अविज्ञातगतिश्चैव द्वौ पुत्रावनिलस्य तु ।

अग्निपुत्रः कुमारस्तु शरस्तम्ने श्रिया वृतः । तस्य त्रासो विज्ञास्यस्य नेगमेधस्य पृष्ठजः ।

अपत्यं छत्तिकानान्तु कार्तिकेय इति स्मृतः । स्कन्दः सनत्कुमारस्य सुष्टुः पादेन तेजसा ।

प्रत्यूषस्य विदुः पुत्रमृषिं नासाऽथ देवलं । द्वौ पुत्रौ देवलस्यऽपि समावन्तौ तपस्विनौ ।

वृहस्पतेस्तु भगिनो वरक्षो ब्रह्मवादिनी । योगिषिद्धा जगत्कृत्स्नमसक्ता विचचार ह ।

प्रभामस्य च भार्या सा वसुनामष्टमस्य च । विश्वकर्मा महाभागो यस्यां जज्ञे प्रजापतिः ।

कर्त्ता शिल्पमहस्तापो विद्वज्ज्ञानाच्च वर्द्धकिः । भूषणमास्य सर्वेषां कर्त्तः शिल्पवताम्बरः ।

यः सर्व्वासां विमानानि देवतानां चकार ह । मनुष्यास्योपजोवन्ति यस्य शिल्पं महात्मनः ।

सुरभां कश्यपाद्रुद्रानेकादश विनिर्धयं । महादेवप्रसादेन तपसा भाविता सती ।

अजैकपादहर्मिभ्रस्तष्टा हद्राश्च भारत । तद्युस्यैवात्मजः श्रीमान् विश्वकपो महापुत्राः ।

एतश्च सृज्यरूपस्य व्यम्बकस्यापराजितः । वृषाकपिस्य शम्भुस्य कपर्दी रैवतस्तथा ।

सुगन्धामस्य वर्षस्य कषापी च विज्ञान्यते । रकारद्वैते कषिता रक्षाखिलवर्षनेचराः ।
 व्रतं त्वत्वं समाख्यातं रक्षाकासमितौजसां । पुराणे भरतमेतद् वैद्याः सचराचराः ।
 लोका भरतदार्ढ्यं कल्पयन् निबोध मे । अदिनिर्दिष्टिर्दुर्गुचैव अरिष्टा सुरवा वषा ।
 सुरभिर्भङ्गता चैव तासां मोधवशा इरा । कद्रुर्मुनिश्च राजेन्द्र तास्वपत्यानि मे शृणु ॥ १० ॥
 पूर्वमन्तरं तां द्वादशायन्सुरोत्तमाः । तुषिता नाम तेऽन्योन्यमूर्ध्वैवस्वतेऽम्बरे ।
 उपस्थितेऽतियशस्य साक्षुष्याम्बरे मनोः । दित्याश्चै सव्यंलोकानां समानस्य परस्परं ।
 आगच्छन्तु इतं देवा अदिनिं कम्पविक्ष्रवे । मन्वन्तरे प्रसूयामस्तवः श्रेयो भविष्यति ।

॥ वैश्वानरायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु ते सर्वे साक्षुष्याम्बरे मनोः । मागीशात्कल्पपाप्माताको दित्या इत्यन्वया ।

तत्र ब्रह्मस्य विष्णुश्च जज्ञाने पुनरेव ह । अय्येमा चैव धाता च तृष्ठा पूषा च भारतः ।
 विवस्वान् भविता चैव मित्रो वह्निश्च एव च । शंभो भगवतितेजा आदित्या द्वादश स्रताः ।
 साक्षुष्याम्बरे पूर्वमामन् वे तुषिताः सुराः । वैस्वतेऽम्बरे ते वै आदित्या द्वादश स्रताः ।
 वृत्रविघ्नानि याः प्रोक्ताः सोमपपत्यो महाजनाः । तासामपत्यान्यभवन् दीप्तान्वमिततेजसां ।
 अरिष्टनेमिपत्नीनामपत्यानीह पोडश । बभ्रुपुत्रस्य विदुषयतस्तो विद्युतः स्रताः ।
 प्रत्यङ्गिरमजाः श्रेष्ठा च चो ब्रह्मविस्तृताः । जज्ञानस्य तु देवर्षेर्देवप्रहरणाः सुताः ॥ ११ ॥
 एते युगमहस्रान्ते जायन्तेऽपुनरेव ह । सव्यं देवगणास्तत्र च यस्त्रिंशत् कामजाः ।
 तेषामपि च राजेन्द्र निरेधात्पतिरुच्यते । यथा सूर्यस्य गगने उदयान्तमथाविह ।
 एवं देवतिकायान्ते मन्त्रवल्नि युगे युगे । दित्याः पुत्रदयं जज्ञे कश्यपादिति नः श्रुं ।
 हिरण्यकशिपुस्यैव हिरण्यः सत्यं वीर्यवान् । सिंहिका चाभवत्कन्या विप्रचित्नेः परिग्रहः ।
 मैत्रिकेया इति ख्याता यस्याः पुत्रा महाबलाः । गणेशश्च मह राजेन्द्र दग्धमाहस्रमुच्यते ॥ १२ ॥
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च व्रतशोऽथ महत्तरः । अनस्र्याता महाबाहो हिरण्यकशिपोः शृणु ।
 हिरण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वारः प्रथितौजसः । अनुद्गादस्य द्वादस्य प्रद्गादश्चैव वीर्यवान् ।
 मंद्गादस्य चतुर्योऽभूत् द्वादस्य पुत्रोः इदस्ताथा । मंद्गादपुत्रः सुन्दस्य निमुन्दश्चैव तावुभौ ।
 इदस्य पुत्रोः क्षत्र्युर्ध्वं शिविः कालान्तयैव च । विरोचनस्य प्राङ्ः दिव्यलिङ्गं विरोचनात् ।
 बभेः पुत्रश्चतस्रामीदाणञ्छेष्ठं नराधिप । धृतराष्ट्रस्य सूर्यस्य चन्द्रमाश्लेष्टतापनः ॥ १३ ॥
 कुम्भनाभो गर्हभासुः कुक्षिरित्येवमादयः । वाणस्त्वोषामतिबलौ ज्येष्ठः परशुपतिप्रियः ।
 पुराकल्पे हि वाणि प्रमाथोऽमापतिं प्रभुं । पार्श्वतो विहरिष्यामि इत्थिवं याचितो वरः ।
 वाणस्य चन्द्रदमनो लोहित्यामुदपद्यत । गणास्तथा सुरा राजन् व्रतशास्त्रमस्मिताः ।
 हिरण्यकशिपोः पुत्रं विद्वंसः सुमहाबलाः । शर्मिरः शकुनिश्चैव भूतसन्तापनस्तथा ।
 महानाभस्य विकान्तः कालनाभस्तथैव च । अभवन् दनुपुत्राश्च व्रतं तीत्रपराकमाः ॥ १४ ॥
 तपस्विनो महावीर्याः प्राधान्येन निबोध तान् । इमूर्धा शकुनिश्चैव तथा ब्रह्मशिराः प्रभुः ।

शङ्खुर्षो विराधश्च गवेठी दुम्भुभिक्षया । अयोमुखः शम्बरश्च कपिलो वामनस्तथा ।
 मरीचिर्षघवांश्चैव दरा गर्गश्चिरा टुकः । विवोभणश्च केतुश्च केतुवीर्यशतद्वरैः ।
 दम्भजित्सुर्वजिषैव वज्रनाभस्तथैव च । महानाभश्च विक्रान्तः कालनाभस्तथैव च ।
 एकचक्रो महाबाहुस्तारकश्च महाबलः । वैशानरः पुलोमा च शिवावणमहाधिराः ।
 स्वभानुर्दृषपर्वो च तुण्डश्च महासुरः । सुष्मश्चैव निवन्द्य ऊर्ध्वनाभो महागिरिः ।
 अचिलोमा च केशी च शठश्च बलको मदः । तथा गगतमूर्द्धा च कुक्षनाभो महासुरः ।
 प्रमदो मयश्च कुपयो हयपीवश्च वीर्यवान् । वैद्यः सविह्वलश्च सुयथोऽय हरारहो ।
 हिरण्यकर्णपुष्टैव व्रतमायश्च शम्बरः । शरभः ब्रह्मभक्षैव विप्रचित्तश्च वीर्यवान् ।
 रमे रम्भे दनोः पुत्राः कश्यपादभिजिह्विरो विप्रचित्तप्रधानाक्षो दानवाः सुमहाबलाः ।
 एतेषां यदपत्यन्तु न तच्छक्यं नराधिप । प्रसंख्यातुं महीपाल पुत्रपैः समनन्तकं ।
 स्वभानोस्तु प्रभा कथा पुलोस्तु सुतावयं । उरानवी हयधिराः शशिष्ठा वार्यपर्वणो ।
 पुलोमा कालका चैव वैशानरमुते उभे । बहूपत्ये महावीर्यं मारीचेस्तु परिग्रहः ।
 तथाः पुत्रमहस्ताणि षष्टिं दानवनन्दनम् । अतुर्दृशशतानन्यान् हिरण्यपुरवासिनः ।
 मारीचिर्जनयामास महता तपसाऽश्रितः । पौलोमाः कालकेयाश्च दानवाक्षो महाबलाः ।
 अवस्था देवतानाञ्च हिरण्यपुरवासिनः । हताः पितामहेनाजौ निहताः सव्यमाचिना ।
 प्रभाया नड्डश्च पुत्रः सुञ्जयश्च ब्रह्मोसुतः । पूर्णजज्ञेयश्च शशिष्ठा दुष्मन्तमुग्दानवी ।
 ततोऽपरे महावीर्यो दानवास्ततिदारुणाः । भिंहिकायामयेत्यत्रा विप्रचित्तेः सुतास्तथा ।
 दौत्यदानवमयीगाज्जातास्तोत्रपराक्रमाः । भैहिकेया इति ख्यतास्तयोद्वय महाबलाः ।
 व्यंशः शल्यश्च बलिनौ नभश्चैव महाबलः । वातापिनमुचिश्चैव इत्यनः खसुमस्तथा ।
 आञ्जिके नरकश्चैव कालनाभस्तथैव च । राजर्ज्येष्ठस्तु तेषां वै सूर्यचन्द्रप्रमर्दनः ।
 शुकः पोतरणश्चैव वज्रनाभश्च वीर्यवान् । मूकश्चैव तुण्डण्डश्च द्रुदपुष्टौ बभूवतुः ।
 मारीचः सुन्दपुत्रश्च ताडकायां व्यजयत । एते वै दानवाः श्रेष्ठा द्रुवंबन्धिवर्जनाः ।
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च व्रतज्ञोऽय महत्तमः । संज्ञादस्य तु दैत्यस्य निवातकवचाः कुले ।
 समुत्पन्नाः सुमहता तपसा भवितात्मनः । तिष्ठः कोत्यः सुतास्तेषां मणिमथां निवासिनां ।
 तेष्ववध्याश्च देवानामर्जुनेन निपातिताः । पट् सुताः सुमहामन्वासाः सायाः परिकीर्तितः ।
 काकी श्येनो च भासो च सुगोवो शूचि गृध्रिका । काकी काकानजनयदुल्लूको प्रत्युल्लूककान् ।
 श्येनो श्येनोस्तथा भामो भामान् गृध्राञ्च गृध्रपि । शूचिरो दकान् पञ्चिगणान् सुपीवो तु परत्सप ।
 अग्रानुशान् गर्दभाश्च ताम्रावंशः प्रकीर्तितः । विनतायान्तु पुत्रौ दावरुणो गरुडस्तथा ।
 सुपर्णः पतगश्रेष्ठा दारुणः स्निग्धकर्णोऽय । सुरसायाः सहस्रान्तु सर्पाणां नितैजसां ।
 अनेकशिरसां तात खेचराणां महात्मनां । काड्वेयाश्च बलिनः सहस्रममितैजसाः ।

मुपश्वशगा नागा जश्चिरेऽनेकमस्तकाः । तेषां प्रधानाः सततं श्रेयवासुकितचक्राः ।
 ऐरावती महापद्मः कन्वलासतरावभौ । एसापचस्तया ब्रह्मः कर्कोटकधनञ्जयो ।
 महामीलमहाकर्षो धृतराष्ट्रबलाहकौ । कुहरः पुष्यदंष्ट्रस्य दुर्षणः सुमुखस्तथा ।
 ब्रह्मस्य ब्रह्मपालस्य कपिलो वामनस्तथा । नक्षत्रः ब्रह्मरोमा च मणिरित्येवमादयः । ११०
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च गच्छेन्निपातितः । चतुर्दशसहस्राणि क्रूराणामुरगाश्चिना ।
 गणं क्रोधवदं विद्धि तस्य सर्व्वं च दंष्ट्रिणः । अलजाः पश्चिमाऽस्त्रास्य धरायाः प्रसवाः स्मृतः ।
 गास्तु वै जनयामास सुरभिर्षहिर्धास्तथा । इरा वृक्षलता बभ्रौस्याणुजातोऽय सर्व्वश्र ।
 खशा तु यत्तरबांसि मुनिरप्सरमस्तथा । अरिष्टा तु महासत्त्वान् गन्धर्व्वानमितौजसः ।
 एते कश्यपदायादाः कीर्तिताः स्त्राणुजङ्गमाः । तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च व्रतशोऽय सहस्रश्रः । १११
 एष मन्वन्तरे तात मर्गः स्वारेऽचिषे स्मृतः । वैवस्वते तु महति वारुणे वितते क्रतौ ।
 जुह्वानस्य ब्रह्मणि वै प्रजावर्गं दहोष्यते । पूर्वं यत्र तु ब्रह्मर्षीनुत्पन्नान् सप्त मानसान् ।
 पुत्रस्य कल्पयामास स्वयमेव पितामहः । ततो विरोधे देवानां दैत्यानाञ्चैव भारत ।
 दितिर्व्विनष्टपुत्रा वै तोषयामास कश्यपं । तां कश्यपः प्रमत्नात्मा सन्धगाराधितस्तथा ।
 वरेण च्छन्दयामास सा च वज्रे वरं तदा । पुत्रमिन्द्रबधार्थाय समयर्ममितीजसं । ११२
 स च तस्यै वरं प्रादात्प्रयितः मुतहातपाः । दत्त्वा च वरमव्ययोः मारोचस्तामभाषत ।
 भविष्यति मुतस्त्रोऽयं यद्येनं धारयिष्यसि । इन्द्रं सुतो निहन्ता ते गर्भं वै श्रदां व्रतं ।
 यदि धारयसे शौचतत्परा व्रतमास्त्रिता । तवेत्यभिहितो भर्ता तथा देव्या महातपाः ।
 धारयामास गर्भंस्तु श्रुतिः सा वसुधाधिप । ततोऽभ्युपगमादित्यां गर्भमाधाय कश्यपः ।
 रोचयन् वै गणश्रेष्ठं देवानाममितौजसां । तेजः संहृद्य दुर्द्धर्षनबन्धममरैरपि । ११३
 जगाम पर्व्वताथैव तपसे संश्रितव्रतः । तस्यास्यैवान्तरप्रेक्षुरभवत् पाकशासनः ।
 ऊने वर्षशो चास्या ददर्शान्तरमन्थुतः । अकृत्वा पादयोः शौचं दितिः श्रयणमाविशन् ।
 निद्राञ्चाकारयामास तस्याः कुचिं प्रविश्य सः । वज्रपाणिस्ततो गर्भं सप्तधा तं न्यकृन्तत ।
 स पाद्यमोनिः वज्रं च गर्भस्तु प्रकरोद ह । मारोदीरितितं शक्रः पुनः पुनरथाव्रवीत् ।
 सोऽभवत्सप्तधा गर्भस्तमिन्द्रेऽरुचितः पुनः । एकैकं सप्तधा चक्रे वज्रैर्वैवारिकर्षणः । ११४
 मरुतो नाम देवस्ते बभूवूर्भरतर्षभ । यथैवैकं सघवता तथैव मरुतोऽभवन् ।
 देवा एकीमपञ्चाशत् महाया वज्रपाणिनः । तेऽगमेवं प्रवृह्वानां भूतानां जनमेजय ।
 रोचयन् वै गणश्रेष्ठं देवानाममितौजसां । निकायेषु निकःयेषु हरिः प्रादात्प्रजापतिं ।
 क्रमशस्तानि राक्षानि पृथुपूर्व्वणि भारत । स हरिः पुरुषो वीरः कृष्णो जिष्णुः प्रजापतिः
 पर्व्वन्यस्तपनो व्यक्रस्तस्य सर्व्वमिदं जगत् । भूतमर्गमिदं सम्यक् जानतो भरतर्षभ । ११५

मरुताश्च शूभं जन्म शूभतः पठतोऽपि वा । नाटुन्निभयमसौह परलोकभयं क्षुतः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशप्रसंगि मास्तोत्पीनिकयने तृतीयोऽध्यायः ॥ २ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अभिविष्टाधिराज्ये तु शृणु वैश्वं पितामहः । ततः क्रमेण राज्यानि व्यादेष्टुमुपश्रुत्तमे ।
 द्विजानां वीरधास्यैव नक्षत्रयहयोस्तथा । यज्ञानां तपसास्यैव भोमं राज्येऽभ्येषयत् ।
 अपान्मु वरुणं राज्ये राश्यां वैश्ववणं प्रभुं । वृहस्पतिन्तु कृषिं ददाताञ्जिरथं पतिं ।
 ऋगणामधिपस्यैव काश्यं राज्येऽभ्येषयत् । आदित्यानां तथा विष्णुं बभूवामथ पावकं । १९०
 प्रजापतीनां दत्तु मरुतामथ वासवं । दैत्यानां दानवानाश्च प्रह्लादमभितौजसं ।
 वैश्वतं पितृणाञ्च यमे राज्येऽभ्येषयत् । यक्षाणां राक्षसानाश्च पार्थिवानां तथैव च ।
 सर्वभूतपिशाचानां गिरीशं शूलपाणिनं । शैलानां हिमवन्तश्च नदीनामथ सागरं ।
 नारायणन्तु माध्यानां रुद्राणां वृषभध्वजं । विप्रचित्तिन्तु राजानं दानवानामथादिशत् ।
 गन्धानां मरुतास्यैव भूतानामञ्जरीरिणं । शम्भुकाश्रवतास्यैव वायुं बलवतामरं । १९१
 सागराणां नदानाश्च मेघानां वर्धितस्य च । गन्धर्वाणामधिपतिं चक्रे चित्रयं विभुं ।
 नागानां वामुकिं चक्रे सर्पाणामथ तक्षकं । मन्त्रैवां दंष्ट्रिणां ज्ञेयं राजानमभ्येषयत् ।
 वारणानान्तु राजानमैरावतमयादिशत् । उच्चैःश्रवसमग्धानां गरुडं च पतत्रिणां ।
 सृगणामथ शार्दूलं गोवृषन्तु गवामपि । वनस्पतीनां राजानं प्रवमेवादिशत् प्रभुं ।
 गन्धर्वास्परमास्यैव कामदेवं तथा प्रभुं । ऋतूनामथ मासानां दिवसानां तथैव च । १९२
 पचाणाश्च लपाणाश्च मरुर्त्तन्तिथिपर्वणं । कलाकाष्ठाप्रमाणानां सृणोरयनयोस्तथा ।
 गणितस्याथ योगस्य चक्रे मन्वत्सरं प्रभुं । एवं विभज्य राज्यानि क्रमेण स पितामहः ।
 द्विजापालानय ततः स्थापयामास भारत । पूर्वस्यां दिशि पुत्रन्तु वैराजस्य प्रजापतेः ।
 द्विजापालं सुधन्वानं राजानं सोऽभ्येषयत् । दक्षिणस्यां महात्मानं कर्दमस्य प्रजापतेः ।
 पुत्रं शङ्खपदं नाम राजानं सोऽभ्येषयत् । पश्चिमायां दिशि तथा राजस्य पुत्रमच्युतं । १९३
 केतुमन्तं महात्मानं राजानं सोऽभ्येषयत् । तथा हिरण्यरोमाणं पञ्चानस्य प्रजापतेः ।
 उदीच्यां दिशि दुर्द्विधं राजानं सोऽभ्येषयत् । तैरिचं प्रथिवी मर्त्यः सप्रदोषा सपत्न्या ।
 यथाप्रदेशमद्यापि धर्मैश्च परिपाल्यते । राजसूयाभिर्विक्रम्य शृणुभिर्नराधिपैः ।
 वेददृष्टेन विधिना राजराज्ये नराधिप । ततो मन्वत्सरे ऽतीते चालुषे ऽमिततेश्चि ।
 वैवस्वताय मनर्वं ब्रह्मा राज्यमथादिशत् । तस्य विष्णोरमास्यास्य मनोऽर्थावस्वतस्य च । १९४
 तवानुकृश्याद्रजिन्द्र यदि शूभ्रवमे ऽनघ । महद्भ्येतदधिष्ठानं पुराणि परिनिष्ठितं ।
 धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्गवामकरं शूभं ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ विस्तरेण शृणुर्जन्म वैशम्पायन कीर्त्तय । यथा महात्मना तेन दुग्धा र्थं वसुधरा ।

यथा च पितृभिर्दग्धा यथा देवैर्व्यभिर्भिः । यथा दैवैश्च नामैश्च यथा चक्रेयथा क्रुनेः ।
 यथा शैलेः पिशाचैश्च गन्धर्वैश्च द्विजोत्तमैः । राक्षसैश्च महासर्पैर्व्यथा दुग्धा वसुधरा । १९५
 तेषां पाचविशेषांश्च वैश्वानरायन कीर्त्तय । वस्रान् शीरविशेषांश्च दोग्धारज्ञानपूर्वकैः ।
 यस्याश्च कारणतः पाण्डिर्वैश्वानरमथितः पुरा । क्रुद्धैर्महर्षिभिस्तान् कारणं तच्च कीर्त्तय ।
 ॥ वैश्वानरायन उवाच ॥ इह ते कथयिष्यामि पृथोर्वैश्वानर विसारं । एकायः प्रथमैश्च षट्पुत्र्य जननेत्रय ।
 नाशुचेः कुट्टमनसो नाश्रिवायात्रताय वा । कीर्त्तयेयमहं राजन् कृतप्रासाहिताय वा ।
 स्वर्गं यत्रस्थमायुष्यं धन्यं वेदेषु यच्छितं । रक्षस्वसृषिभिः प्रोक्तं षट्पुत्र्य राजन् यथातथं । १९६
 यक्षेण कथयंस्त्रियं पृथोर्वैश्वानर विसारं । ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य न स श्रेष्ठिन् कृताकृतैः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्यन्ते पृथुपाख्यानं चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥
 ॥ वैश्वानरायन उवाच ॥ आसीदूर्ध्वस्थ गोप्ता वै पूर्वमन्विषमः प्रभुः । अचिद्वंशममुत्पन्नस्त्वष्टो नाम प्रजापतिः ।
 तस्य पुत्रोऽभवदेनो नात्यर्थं धर्मोऽविदः । जतो मृत्युमृतायां वै मुनीयथां प्रजापतिः ।
 स मातामहदेषिण तेन कात्वात्प्रजात्मजः । स्वधर्मान् पृष्टतः कृत्वा कामाक्षो भेष्ववसंत ।
 मर्यादां स्थापयामास धर्मापेतां स पार्ष्णिवः । वेदधर्मानतिक्रम्य सोऽधर्मानिगतोऽभवत् । १९७
 निःस्वाध्यायवषटकारास्तस्मिन् राजनि ज्ञामति । प्रावर्त्तय पपुःमानं जतं यज्ञेषु देवताः ।
 न यष्टयं न होतव्यमिति तस्य प्रजापतेः । आसीत् प्रतिज्ञा क्रूरयं विनाशे प्रत्युपस्थिते ।
 अहनिज्यश्च यथा च यज्ञश्रेणि कुच्छदश्च । मयि यज्ञा विधातव्या मयि होतव्यमित्यपि ।
 तमतिक्रान्तकृथाः दमाः ददानमसाम्प्रतं । ऊर्ध्वार्धयः सर्वे मरोचिप्रमुखास्तदा ।
 वयं दीनां प्रवक्ष्यामः धवत्सरागणान् बद्धान् । अर्धस्य कुन् भा वेन नैव धर्माः मनातनः । १९८
 अथ षोडशे प्रसूतस्त्वं प्रजापतिरसंशयं । प्रजाश्च पाण्डिष्येहमिति ते सनयः कृतः ।
 तांस्तथा ब्रुवतः सर्वान् महर्षिन्मन्वीजदा । वेनः प्रहस्य दुर्भुङ्क्षुर्द्विभिममर्थमनर्थवित् ।
 ॥ वेन उवाच ॥ स्रष्टा धर्मस्य कस्यान्यः श्रोतव्यं कस्य वा मया । अतवीर्यतपःसत्यैर्भया वा कः समो भुवि ।
 प्रभवं सर्वभूतानां धर्माणाञ्च विशेषतः । संभूटा न विदुर्न भवन्तो मामचेतसः ।
 इच्छन् द्रष्टव्यं पृथिवीं ज्ञातव्यं जलैस्तथा । यां भुवं चैव रुन्धेयं नात्र कार्या विचारणा । १९९
 यदा न शक्यते मोहादवलेपाश्च पार्ष्णिवः । अनुनेतुं तदा वेनस्ततः क्रुद्धा महर्षयः ।
 निगृह्य तं महात्मानो विस्फुरन्तं महाबलं । ततोऽस्य मय्यमरुक्ते समन्वृजातमन्वयः ।
 तस्मिंस्तु मथ्यमाने वै राज्ञ ऊरौ विजज्ञिवान् । वृस्त्रोऽतिमाचः पुरुषः कृष्णश्चानि बभूव ह ।
 स भोतः प्राञ्जलिर्भूत्वा स्मितवान् जननेत्रय । तमचिर्विद्धंलं दृष्ट्वा निषीदेत्यमन्वीजदा ।
 निषादवंशकर्त्ताऽनौ बभूव वदताम्बर । धीवरानसृजश्चापि वेनकल्पपसञ्जवान् । २००
 ये चान्ये निन्द्यनिलयान्मुखाराम्बुरास्तथा । अर्धस्यैव यस्तात विद्धि तान्पेनसञ्जवान् ।
 ततः पुनर्थाहात्मानः पाणि वेनस्य दक्षिणं । अरणीमिव संरन्धा ममन्वृजातमन्वयः ।

पृथुस्तस्मात्समुत्तमौ कराज्ज्वलनसन्निभः । दीपमानः स्ववपुषा साचादग्निरिव ज्वलन् ।
 स धन्वी कवची जातः पृथुरेव महायज्ञाः । आद्यमाजगवं नाम धनुर्दृष्ट्य महारवं ।
 शरंश्च दिव्यान् रचार्यं कञ्चस्य महाप्रभं । तस्मिन्जातेऽप्य भूतानि संप्रहृष्टानि सर्व्वश्रः । ११५
 समापेतुर्ष्वहाराज वेनस्य त्रिदिवं वयौ । समुत्पन्नेन कैरथ्य सत्पुत्रेण महात्मना ।
 जातः स पुरुषव्याघ्र पुत्रासौ नरकान्तदा । तं समुद्रास्य नद्यस्य रजान्यादाय सर्व्वश्रः ।
 तीर्थानि चाभिषेकार्थं सर्व्व एवोपतन्निरे । पितामहस्य भगवान् देवैराङ्गिरसैः सह ।
 स्थावराणि च भूतानि जङ्गमानि च सर्व्वश्रः । समागम्य तदा वैश्वमभ्यविश्वस्यराधिपं ।
 महता राजराज्येन प्रजापालं महाद्युतिं । सोऽभिपिक्तो महातेजा विधिवद्दुर्ष्वकोविदैः । ११६
 आदिराज्ये तदा राज्ञां पृथुर्वैश्वः प्रतापवान् । पित्राऽपरस्मितास्तस्य प्रजासौ नानुरक्षिताः ।
 अनुरागात्ततस्तस्य नाम राजेत्यजायत । आपस्तस्यस्मिरे तस्य समुद्रमभियास्यतः ।
 पर्व्वतास्य ददुर्भूमिं ध्वजभङ्गस्य नामवत् । अकृष्टपथ्याः पृथिवी मिथ्यन्धनानि चिन्तया ।
 सर्व्वकामदुघा गावः पुटके पुटके मधु । एतस्मिन्नेव काले तु यज्ञे पैतामहे शूने ।
 सूतः सूत्यां समुत्पन्नः सौत्येऽहनि महामतिः । तस्मिन्नेव महायज्ञे अज्ञे प्रज्ञोऽय मागधः । ११७
 पृथेः स्तवार्थं तौ तत्र समाहूतौ सुरर्षिभिः । तावृक्षस्यैव सर्व्वे स्त्रयतः स्ये पार्थिवः ।
 कर्षेन्दुरुह्यं वा पात्रञ्चायं नराधिपः । तावृक्षस्तदा सर्व्वोस्तानुदीन् सूतमागधौ ।
 आवां देवानृषीश्चैव प्रीणयावः स्वकर्षमिभिः । न चास्य विद वै कर्म न नयान्तरणं यज्ञः ।
 स्तोत्रं येनास्य कुर्याव राज्ञस्तिजस्मिन्ने दिजाः । ऋषिभिस्तौ नियुक्तौ तु भविष्येः स्यूयतामिति ।
 दानि कर्षाणि कृतवान् पृथुः पशुन्महाबलः । सत्यवाग्दानश्रौलोऽयं सत्यमन्त्रो नरेश्वरः । ११८
 श्रीमान् जैत्रः समाशीलो विक्रान्तो दृष्टशामनः । धर्मज्ञस्य कृतज्ञस्य दयावान् प्रियभाषणः ।
 मान्यमानयिता यज्वा ब्रह्मण्यः सत्यहङ्करः । श्रमः शान्तस्य निरतो व्यवहारस्मिन्ने नृपः ।
 ततः प्रभृति लोकेषु सवेषु जनमेजय । आश्रीर्वादाः प्रयुज्यन्ते सूतमागधदन्दिभिः ।
 तयोः सदान्ते सुप्रीतः पृथुः प्राशान्प्रजेश्वरः । अनूपदेवं सूताय मागधं मागधाय च ।
 तं दृष्ट्वा परमप्रीताः प्रजाः प्राङ्मुखं हर्षयः । वृत्तानामेष वो दाता भविष्यति नराधिपः । ११९
 ततो वैश्वं महाराज प्रजाः समभिदुदुवुः । त्वं नो वृत्तं विधत्स्वेति महर्षिवचनास्तदा ।
 सोऽभिद्रुतः प्रजाभिस्तु प्रजाहितचिकीर्षया । धनुर्दृष्ट्य पृथक्कांस्य पृथिवीमार्गं यदहन्ती ।
 ततो वैश्वमभ्यात् वस्ता गौभूत्वा प्राद्रवन्मही । तां पृथुर्धनुरादाय द्रवन्तीमन्वधावत् ।
 सा लोकान् ब्रह्मलोकान् गत्वा वैश्वमभ्यास्तदा । प्रददर्शपतो वैश्वं प्रवृत्तौ तत्ररामनं ।
 ज्वलद्भिर्निशितैर्वाजैर्दीपितेजसमच्युतं । महायोगं महात्मानं दुर्द्धर्ममरैरपि । १२०
 अलमन्ती तु सा त्राणं वैश्वमेवाश्वपद्यत । कृताञ्जलिपुटा भूत्वा पूज्या लोकैस्त्रिभिसदा ।
 उवाच चैनं नाधर्मं स्त्रीबंधं कर्तुमर्हसि । कथं धारयिता चासि प्रजा राजन्मया विना ।

मयि लोकाः स्थिता राजन् मयेदं धार्यते जगत् । मदिनाञ्च विनश्येत्तुः प्रजाः पार्थिव विद्धि तत् ।
 न मामर्हसि हन्तु वै श्रेयसेत्वं चिकीर्षसि । प्रजानां पृथिवीपाल इष्टु चेदं वयो मम ।
 उपायतः समारब्धाः सर्वे सिद्धान्तपङ्कमाः । उपायं पश्य येन त्वं धारयेथाः प्रजा नृप ।
 हत्वाऽपि मां न शकस्व प्रजा धारयितुं नृप । अनुभूता भविष्यामि यत्क कोपं महाद्युते ।
 अबध्यासु क्षियः प्राङ्क्षिण्यगोनिगतेऽपि । सर्वेषु पृथिवीपाल न धर्मो त्याक्तुमर्हसि ।
 एवं बह्विधं वाक्यं श्रुत्वा राजा महामनाः । कोपं निवृत्त्या धर्मात्मा बहुधाभिदमन्वीत् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पृथुपाख्यानोपसृप्तोऽध्यायः ॥ ५ ॥
 ॥ पृथुवाच ॥ एकस्मिन्नायं यो हन्वादात्मनो वा परस्य वा । बह्वै प्राणिनोऽयैकं भवेत्तच्छेह पातकं ।
 सुखमेधन्ति बहवो यस्मिन् नृपते सति । तस्मिन् हते नास्ति भद्रे पातककः पपातकं ।
 एकस्मिन् यत्र निधनं प्रापिते दुष्टकारिणि । बहूनां भवति क्षेमं तत्र पुण्यप्रदो बधः ।
 सोऽहं प्रजानिमित्तं त्वां हनिष्यामि वसुन्धरे । यदि मे वचनं नाद्य करिष्यसि जगद्धितं ।
 त्वां निहत्याद्य वाणेन मच्छासनपराङ्मुखी । आत्मानं प्रथयित्वाऽहं प्रजा धारयिता स्वयं ।
 मा त्वं शासनमाख्याय मम धर्मभ्रतान्धरे । संजीवय प्रजाः सर्वाः समर्या ह्यसि धारणे ।
 दुहितृत्वञ्च मे गच्छ तत एनमहं शरं । नियच्छेयं त्वदधार्थमुद्यतं घोरदर्शनं ।
 ॥ वसुन्धरोवाच ॥ सर्वमेतदहं वीर विधास्यामि न शंभयः । उपायतः समारब्धाः सर्वे सिद्धान्तपङ्कमाः ।
 उपायं पश्य येन त्वं धारयेथाः प्रजा दमाः । वस्तुन्मुमम तं पश्य चरेथं येन वत्सला ।
 मम ह्य कुरु सर्वत्र त्वं मां धर्मभ्रतान्धर । यथाऽभिस्यन्दमानं मे लोचं सर्वत्र भावयेत् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत उत्सारयामास शैलान् शतसहस्रशः । धनुष्कोट्या तदा वैश्वसेन शैला विवर्द्धिताः ।
 पृथुर्वैश्वस्यदा चक्रे महीं राजाः समो ततः । मन्वन्तरेऽवतीतेषु विषमानीदसुन्धरा ।
 स्वभावेनाभवन् शस्या समानि विषमणि च । चानुषस्यान्तरे पूर्वमासोदेवं तदा किल ।
 न हि पूर्वविभगे वै विषमे पृथिवीतले । प्रविभागः पुराणाश्च यामाणां वा तदाऽभवत् ।
 न शस्यानि न गौरजा न कृषिर्न वणिक्पयः । नैव सत्यानृतं तत्र न लोभो न च मत्सरः ।
 वैश्वसेनेऽन्तरे चास्मिन् माम्पुत्रे समुपस्थिते । धैर्यात् प्रभृति राजेन्द्र सर्वस्वैतस्य सम्भवः ।
 यत्र यत्र समन्वस्या भूमीरानीत्तदाऽनघ । तत्र तत्र प्रजाः सर्वा निवासं समरोक्षयन् ।
 आहारः फलमूत्रानि प्रजानामभवत्तदा । कच्छेण महता युक्त इत्येवमनुशुश्रुम ।
 म कल्पयित्वा वस्तुन्मुमं स्वार्थभुवं प्रभुं । स्वपाणौ पुरुवव्याप्त दुरोह पृथिवीं ततः ।
 इत्यजातानि सर्वाणि पृथुर्वैश्वः प्रतापवान् । तेनास्त्रेण प्रजःस्रात वर्त्तन्तेऽद्यापि सर्वशः ।
 ष्टभिः श्रूयते चाऽपि पुनर्दग्धा वसुन्धरा । वस्तुः सोमोऽभवत्तेषां देगधा चाङ्गिरसः सुतः ।
 दृष्ट्वास्मिन्निर्भृतेजाः पात्रं कन्दामि भारत । वीरमानीदनुपमन्त्योर्बद्ध च ज्ञाचनं ।
 ततः पुनर्देवगणैः पुरन्दरपुरोगमैः । काश्चनं पात्रमादाद्य दुग्धेयं श्रूयते मही ।

वत्सस्तु मधवनामोद्दोग्धा तु सविता प्रभुः । शीरमूर्ध्वस्करश्चैव वर्त्तते येन देवताः ।
 पिष्टभिः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । राजतं पाचमादाय बुधाममितविक्रमैः ।
 यमो वैवस्वतस्तेषामासीदत्सः प्रतापवान् । अन्नकक्षाभवद्दोग्धा कालो लोकाप्रकालनः ।
 नागैश्च श्रूयते दुग्धा वत्सं कृत्वा तु तत्तकं । अलावं पाचमादाय विषं शीरं नरोत्तम । १५
 तेषामैरावती दोग्धा हृतराजः प्रतापवान् । नामानां भरतश्रेष्ठ सर्पाणाञ्च महीपते ।
 तेनैव वर्त्तयन्पुत्रा महाकाथा विधोषणाः । तदाचारास्तदाचारास्तदीर्यास्तदपाश्रयाः ।
 अमुरैः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । आद्यसं पाचमादाय माथां ब्रह्मनिर्दहणीं ।
 विरोचनस्तु प्राङ्गादिर्बन्धलोषामभूत्तदा । अन्निक् दिमूर्धा दैत्यानां मधुर्दोग्धा महाबलः ।
 तथैते माथयाऽद्यापि सर्वे माथाविनोऽमुराः । वर्त्तयन्पुत्रमिन्द्रास्तदेषाममितं बलं । १६
 यच्चैश्च श्रूयते राजन् पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । आमपात्रे महाराज पुराऽन्नदूर्जनमथयं ।
 वत्सं वैश्रवणं कृत्वा यथैः पुष्पञ्जयैस्तदा । दोग्धा रजतनाभस्तु पिता मन्थिवरस्त यः ।
 यथाऽन्नो महातेजस्त्रिभोः सुमहातयाः । तेन ते वर्त्तयन्तीति परमर्षिरुवाच ह ।
 राज्ञैश्च पित्रागैश्च पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । ब्रह्मं कपालमादाय प्रजा भोक्तुं नरोत्तम ।
 दोग्धा रजतनाभस्तु तेषामासीत् कुरुदह । वत्सः सुमालो कौरव्य शीरं हृधिरमेव च । १७
 तेन शीरेण यथाश्च राक्षसाश्चःमरोपमाः । वर्त्तयन्नि पित्राणाञ्च भूतमहाःस्तथैव च ।
 पद्मनेत्रे पुनर्दुग्धा गन्धर्वैः च शीरोगणैः । वत्सं चित्रयं कृत्वा गुरुचोन् गन्धास्करवधम् ।
 तेषाञ्च मुहुरिद्यासीद्दोग्धा भरतसत्तम । गन्धर्वराजोऽतिबलो महात्मा सूर्य्यसन्निभः ।
 शैलैश्च श्रूयते राजन् पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । शैलधीर्वै मूर्त्तिमतीरजानि विविधानि च ।
 वत्सस्तु हिमवानासीन्महद्दोग्धा महागिरिः । पाचन्तु शैलमेवासीत्तेन शैलाः प्रतिष्ठिताः । १८
 वीरुङ्गिः श्रूयते राजन् पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । पालाशं पाचमादाय क्रिस्रदग्धप्ररोहणं ।
 दुर्दाहं पुष्पितः सालो वत्सः अचोऽभवत्तदा । मेयं धात्री विधात्री च पावनी च वसुन्धरा ।
 चराचरस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा योनिरिव च । सर्वकामदुग्धा दुग्धा सर्वशस्यप्ररोहिणी ।
 आसीदियं समुद्रान्ता मेदिनीति परिश्रुता । मधुकैटभयाः कृत्वा मेदसाऽभिपरिश्रुता ।
 तेनेयं मेदिनी देवी प्रोच्यते ब्रह्मवादिभिः । ततोऽभ्युपगमाद्वाङ्मः प्रथेऽर्च्येऽन्यथा भारत । १९
 दुहितृत्वमनुप्राप्ता देवी पृथ्वीति प्रोच्यते । पृथुना प्रविभक्ता च प्रोधिता च वसुन्धरा ।
 अस्याकरवती स्फीता पुरपत्तनमालिनी । एवंप्रभावा वैत्यः स राजासीद्राजसत्तमः ।
 नमस्तथैव पूज्यस्य भूतपाभैरमंश्रयः । ब्राह्मणैश्च महाभागैर्वैदेवेदाङ्गपारगैः ।
 पृथुरेव नमस्कार्यो ब्रह्मर्षीनिः सनातनः । पार्थिवैश्च महाभागैः पार्थिवत्वमभो मुनिभिः ।
 आदिराजो नमस्कार्यः पृथुर्वैत्यः प्रतापवान् । योषैरपि च विक्रान्तैः प्राप्तुकामैर्व्यथं युधि । २०
 पृथुरेव नमस्कार्यो योधानां प्रथमो नृपः । सो हि योद्धा रथं याति कीर्त्तयित्वा पृथुं नृपं ।

स धोररूपान् संघामान् केनो तरति कीर्त्तिमान् । वैभैरपि च विनाशैः पण्डित्तिविधाधिभिः ।

पृथुरेव नमस्कार्योः दृष्टिदाता महायज्ञाः । तथैव शूद्रैः शूर्चिभिरिषवर्षपरिचारिभिः ।

पृथुरेव नमस्कार्यः शेषः परमभोषुभिः । एते वक्ष्यविशेषाश्च देवधारः चौरमेव च ।

पात्राणि च मयोक्तानि किञ्चूयो वर्षयामि ते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पृथुपाख्यानि पृथिवीदोषं वष्टोऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ मन्वन्तराणि सर्वाणि विसारेण तपोधन । तेषां पूर्वविष्टदृष्टश्च वैशम्पायन कीर्त्तव ।

थावन्तो मनवस्यैव थावन्तं कालमेव च । मन्वन्तरमप्यं ब्रह्मन् श्रेतुमिच्छामि तत्पतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न ब्रह्मो विसरन्नात वक्तुं वर्धमर्तैरपि । मन्वन्तराणां कौरव्य संक्षेपं मेव मे शृणु ।

स्वायम्भुवो मनुजात मनुः स्वारेचिषस्तथा । शैलमिस्तामसस्यैव रैवतस्यानुवस्तथा ।

वैश्वन्तसु कौरव्य मंत्रतो मनुष्येभ्यः । सार्वभिसु मनुजात भौत्यो गैश्च ज्ञायेव च ।

तथैव मे सावर्षीयत्वरौ मनवः स्यताः । अतोता वसन्तमानाश्च तथैवानागताश्च ये ।

कीर्त्तिता मनुजानात मयैते तु यथाश्रुतं । चक्षीक्षेवां प्रवक्ष्यामि पुत्रान् देवगणांस्तथा ।

मणोरितरिभगवान्कृत्तराः पुत्रश्च क्रतुः । पुत्रश्चैव वद्विष्ठस्य मन्त्रेण ब्रह्मणः सुताः ।

उत्तरस्थां दिशि तथा राजन् मन्त्रधियः स्यताः । यामा नाम तथा देवः स्वः मन् स्वायम्भुवेऽन्तरे ।

आद्योत्रयः शिरोऽक्षय मेधा मेधाति यज्वेषुः । ज्योतिष्मान् सुतिमान् हव्यः सवनः पुत्र एव च ।

भनोः स्वायम्भुवस्यैते दश पुत्रा महोजसः । एतन्ने प्रथमं राजन् मन्वन्तरमुदाहृतं ।

शैल्यां वद्विष्ठपुत्रश्च सत्यः काश्यप एव च । प्राणो वृहस्पतिदेव दत्तो निष्क्यवनस्तथा ।

एते महर्षयस्नात वायुप्रोक्ता महाव्रताः । देवाश्च तु विक्रम नाम स्यताः स्वारेचिवेऽन्तरे ।

हविषः मुक्तितर्ज्यातिरपोः मुक्तिरयश्मयः । प्रथितश्च नभस्यद्य नभ ऊर्जस्तथैव च ।

स्वारेचिषस्य पुत्रास्त मनोज्ञात महात्मनः । कीर्त्तिताः पृथिवीपाल महावीर्यपराक्रमः ।

द्वितीयमतस्त्वयितं तव मन्वन्तरं मया । इदं हतोयं वक्ष्यामि तस्त्रिविधं नराधिप ।

वद्विष्ठपुत्राः सप्तः सन्वाग्निष्ठादिति विभ्रताः । हिरण्यगर्भस्य सुता ऊर्जा नाम सुतेजसः ।

अथोऽत्र मया प्रोक्ताः कीर्त्तयमानास्त्रिविधं तान् । प्रैक्तमेयान् महाराज दश पुत्रान् मनोरमान् ।

इव ऊर्जस्तानूर्जस्य मधुर्षाधिव एव च । शूचिः शूकः सहस्रैव नभस्यो नभ एव च ।

भानवस्तत्र देवाश्च मन्वन्तरमुदाहृतं । मन्वन्तरं चतुर्थं ते कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु ।

क्वाव्यः पृथुत्तथैवाग्निर्न्युर्धामा च भारत । कपोवानकपोवांस्य तत्र सप्तर्षयोऽपरे ।

पुराणे कीर्त्तितास्तः त पुत्राः पौत्राश्च भारत । सत्या देवगणास्यैव तामसस्यान्तरे मनोः ।

पुत्रास्यैव प्रवक्ष्यामि तामसस्य मनोर्जय । सुतिसस्यः सुतपास्तथो मूलस्तपोजनः ।

तपोरितरकस्त्रायस्तस्यो धनो परन्तपः । तामसस्य मनोरिते दश पुत्रा महाबलः ।

वायुप्रोक्ता महाराज पञ्चमं तदनन्तरं । वेदवा ऊर्ध्वदुभस्य मुनिर्जैद्विरास्तथा ।

हिरण्यरोमा पर्जन्य ऊर्ध्वबाहुश्च मेमजः । सत्यनेवस्तथाऽप्येव एते सप्तर्षयोऽपरे ।
 देवास्ताभूतरजसस्तथा प्रकृतयोऽपरे । पारिप्लवश्च रैभ्यश्च मनोरन्तरमुच्यते ।
 अथ पुत्रः निमांस्तस्य निबोध गदतो मम । धृतिमानश्वयो युक्तस्तत्सर्वा निहस्तुकः ।
 अरण्यश्च प्रकाशश्च निर्बोहः सत्यवान् कृती । रैवतस्य भगोः पुत्राः पञ्चमश्चेतदन्तरं ।
 षष्ठं ते सम्प्रवक्ष्यामि तन्निबोध नराधिप । भृगुर्जभो विवस्वांश्च सुधामा विरजास्तथा ।
 अतिनामा सहिष्णुश्च मप्रैते तु महर्षयः । चाक्षुषस्यान्तरे तात मनोर्होवा निमान् प्रष्टु ।
 आष्याः प्रभूताः श्वभवः पृथुकाश्च दिवोकसः । लेखा नाम महाराज पञ्च देवगणाः स्मृताः ।
 श्वधेरङ्गिरसः पुत्रा महात्मानो महौजसः । नाहुलेया महाराज दश पुत्रास्तु विश्रुताः ।
 ऊरुप्रभृतयो राजन् षष्ठं मन्वन्तरं स्मृतं । अत्रिर्व्यग्रिष्ठो भगवान् कश्यपश्च महानृपिणः ।
 गौतमश्च भरद्वाजो विश्वामित्रस्तथैव च । तथैव पुत्रो भगवान् नृषोकस्य महात्मनः ।
 सप्तमो जमदग्निश्च श्वधवः साम्प्रता दिवि । माध्याः रुद्राश्च त्रिंशे च वसवो महत्तमया ।
 आदित्याश्चाश्विनौ चैव देवो विवस्वतौ स्मृतौ । मनोर्विवस्वतश्चैते वर्त्मने साम्प्रतेऽन्तरे ।
 इच्छाकुप्रमुखाश्चैव दश पुत्रा महात्मनः । एतेषां कौर्त्तितानान्तु महर्षिणां महौजसां ।
 राजन् पुत्राश्च पौत्राश्च दिक्षु सर्व्यासु भारत । मन्वन्तरेषु सर्वेषु प्राग्देवं सप्त सप्तकाः ।
 स्थिता लोकव्यवस्थार्थं लोकधरक्षणे च । मन्वन्तरे व्यतिक्रान्ते चत्वारः सप्तका गणाः ।
 कृत्वा कर्म दिवं यान्ति ब्रह्मलोकमनामयं । ततोऽन्ये तपसा युक्ताः स्यान् तत्पुरयन्तु न ।
 अतीता वर्त्मनासाश्च क्रमेणैतेन भारत । एतान्कृत्वा नि कौरव्य सप्तातीतानि भारत ।
 मन्वन्तराणि षट् चापि निबोधानागतानि मे । सावर्णा मनवन्तात पञ्च तांश्च निबोध मे ।
 एको वैवस्वतस्तेषां चत्वारश्च प्रजापतेः । परमेष्ठिसुतास्तात मेरुमावर्णितां गताः ।
 दक्षस्यैते हि दौहित्राः प्रियायास्तनया नृप । महान्तस्तपसा युक्ताः मेऽष्ट महौजसः ।
 रुचेः प्राजापतेः पुत्रो रौच्यो नाम मनुः स्मृतः । भृत्याश्चै त्पादिनो देव्यां भैरवो नाम रुचैः सुतः ।
 अनागताश्च रुप्रैते स्मृता दिवि महर्षयः । मनोरन्तरमासाद्य सावर्णेऽग्निं तान् प्रष्टु ।
 रामो व्यामस्तथाऽत्रेयो दीप्तिमानिति विश्रुतः । भारद्वाजस्तथा द्रौणिरश्वत्थमा महाश्रुतिः ।
 गौगमस्त्यात्मजश्चैव शरदाम्नाम गौतमः । कौशिको गान्धर्वश्चैव रुरुः काश्यप एव च ।
 एते सप्त महात्मानो भविष्या मुनिमन्तमाः । ब्रह्मणः सदृशाश्चैते धन्याः सप्तर्षयः स्मृताः ।
 अभिजात्याऽथ तपसा मन्वव्याकरणैस्तथा । ब्रह्मलोकप्रतिष्ठास्तु स्मृता ब्रह्मर्षयोऽमलाः ।
 भूतभव्यभवजाने बुद्धाः चैव च ये स्वयं । तपसा तु प्रसिद्धा ये सङ्गताः प्रविचिन्तकाः ।
 मन्वव्याकरणाद्यैश्च ऐश्वर्यात्सर्व्वंशश्च ये । एतान् भार्याश्विनो ज्ञात्वा नैष्ठिकानि च नाम च ।
 शंभैते सप्तभिश्चैव गुणैः सप्तर्षयः स्मृताः । दीर्घायुषो मन्वहत ईश्वरा दीर्घचक्षुषः ।
 बुद्ध्या प्रत्यक्षधर्माणो गोत्रप्रावर्त्तकास्तथा । कृतादिषु युगास्त्रेषु सर्व्वेष्वेव पुनः पुनः ।

प्रावर्तयन्ति ते वर्षानामसौख्यं सर्व्वम् । सप्तर्वयो महाभानाः सत्यधर्मपरायणाः ।
 तेषाञ्चैवान्पद्योत्पन्ना जायन्तीह पुनः पुनः । मन्त्रब्राह्मणकर्त्तारो धर्मं प्रश्रियन्ते तथा ।
 यस्याञ्च वरदाः सप्त परेश्व एव याचिताः । तस्मात् कालो न वयः प्रमादम्विभावने ।
 एते सप्तपिण्डिहो व्याख्यातस्ते मया नृप । सार्वर्णस्य मनोः पुत्रान् भविष्यान् इष्टुः सत्तम ।
 वरीयोऽ्यावरीयोऽस्य संमते धृतिमान्मनुः । चरित्रगुरोर्गो धृष्टस्य वाजः सुमतिरेव च ।
 सार्वर्णस्य मनोः पुत्रा भविष्या दत्त भारत । प्रथमं मेरुः सार्वर्ण प्रवक्ष्यामि मुनीन् इष्टुः ।
 मेधातिथिस्तु पौलस्त्यैः वसुः काश्यप एव च । ज्योतिषान् भार्गवश्चैव धृतिमान्त्रिरास्ताया ।
 सवनस्यैव वाञ्छित आत्रेयो ह्यथवाहनः । पौलस्त्यः सत्य इत्येते मुनयो रौहितेऽन्तरे ।
 देवतानां गणास्तत्र च य एव नराधिप । दत्तपुत्रस्य पुत्रास्ते रौहितस्य प्रजापतेः ।
 मनोः पुत्रो धृष्टकेतुः पञ्च होत्रो निराकृतिः । पृथुः श्रवा भृगिधामा चर्षकोऽष्टहो गयः ।
 प्रथमस्य तु सार्वर्णस्य पुत्रा महौजसः । दत्तमे त्वय पर्याये द्वितीयस्यान्तरे मनोः ।
 हविषान् पौलस्त्यस्यैव सुकृतिश्चैव भार्गवः । आपो मूर्त्तिस्तथाऽत्रेयो वाञ्छितश्चाष्टमः स्मृतः ।
 पौलस्त्यः प्रामत्तिश्चैव त्रभोगस्यैव काश्यपः । अङ्गिरा नभसः सत्यः सप्तैव परमर्षयः ।
 देवतानां गणो ह्ये तौ च प्रिमन्त्राश्च ये स्मृताः । मनोः सुतोत्तमोऽस्य कुनिषञ्चस्य वीर्यवान् ।
 शतानीको तिरामित्रो त्वमनेन जयद्रथः । भृगिबुधः सुवर्षाश्च दत्त त्वेन मनोः सुताः ।
 एकादशे तु पर्याये तृतीयस्यान्तरे मनोः । तस्य सप्त चर्षोऽपि कीर्त्यमानान्निबोध मे ।
 हविषान् काश्यपस्यापि हविषान् सस्य भार्गवः । तरुणस्य तथात्रेयो वासिष्ठस्तमयस्तथा ।
 अङ्गिराश्चोदधिष्णाश्च पौलस्त्यो निश्चरस्तथा । पुलहश्चाग्निजेऽस्य भाव्याः सप्त महर्षयः ।
 ब्रह्मणस्तु सुताः देवा गणासोपां त्रयः स्मृताः । मन्वन्तगः इन्द्रश्चा च देवानोक्तः पुरूवहः ।
 संमध्वन्ना दृढायुश्च आदर्शः पण्डको मनुः । सार्वर्णस्य तु पुत्रा वै तृतीयस्य नव स्मृताः ।
 चतुर्थस्य तु सार्वर्णस्योन् सप्त निबोध मे । सुनिर्व्विष्टपुत्रस्य आत्रेयः सुतपालस्तथा ।
 अङ्गिरास्तपश्चो मूर्त्तिस्तपस्वी काश्यपस्तथा । तपोऽन्नस्य पौलस्त्यः पौलस्त्यस्य तपो रविः ।
 भार्गवः सप्तमस्तेषां विशेषस्तु तपो धृतिः । पञ्च देवगणाः प्रोक्ता मानसा ब्रह्मणस्य ते ।
 देववायुगन्धस्य देवश्रेष्ठो विदूरथः । मित्रवास्मिन्नदेवस्य मित्रमेगस्य मित्रकृत् ।
 मित्रवाहः सुवर्षाश्च द्वादशस्य मनोः सुताः । त्रयोदशेऽप्य पर्याये भाव्ये मन्वन्तरे मनोः ।
 अङ्गिराश्चैव धृतिमान् पौलस्त्यो ह्यथपस्तु यः । पौलस्त्यस्तत्त्वदर्शी च भार्गवस्य निरस्तुकः ।
 निष्प्रकल्पस्तथात्रेयो निर्व्वोहः काश्यपस्तथा । सुतपाश्चैव वाञ्छितः सप्तैते तु महर्षयः ।
 त्रप एव गणाः प्रोक्ता देवतानां स्वयम्भुवा । त्रयोदशस्य पुत्रास्ते विश्लेष्यास्तु हचेः सुताः ।
 विश्वमेनो विश्वस्य नयो धर्मोऽहो हतः । सुनेचः चञ्चलश्चैव सुतपा निर्भयो द्रुढः ।
 रौच्यस्यैते मनोः पुत्रा अन्तरे तु त्रयोदशे । चतुर्दशेऽप्य पर्याये भौत्यस्यैवान्तरे मनोः ।

अग्नीभः काश्यपश्चैव पौलस्त्यौ भार्गवस्तथा । भार्गवो ह्यतिवाजस्य इतिरात्रिरसकथा ।
 युक्तश्चैव तथात्रियः प्रुक्तो वाशिष्ठ एव च । अजितः पौलस्त्यश्चैव अन्वयाः सप्तर्षयश्च ते ।
 एतेषां कल्पमुत्पाद्य कूर्मनात् मुखनेधने । अन्नयाप्नोति सुमहदायुर्मांशु भवेत्तथा ।
 अतीतानागतानां वै महर्षीणां सदा नरः । देवतानां गणाः प्रोक्ताः पञ्च वै भरतर्षभ ।
 तरङ्गभीर्हवप्रश्न तरस्मानुष एव च । अभिमानो प्रवीणश्च जिष्णुः संकन्दस्तथा ।
 तेजस्वी सवलश्चैव भौत्यस्येते मनोः सुताः । भौत्यस्यैवाधिकारे तु पूर्णं कल्पन्तु पूर्यते ।
 इत्येते नामतोऽतीता मनवः कीर्तिता मया । तैरियं पृथिवी तात ममुद्रान्ता सपत्नया ।
 पूर्णं युगसहस्रन्तु परिपाल्या नराधिप । प्रजाभिश्चैव तपसा भंसारक्षेपु नियुजः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि मनवर्णने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

। जनमेजय उवाच ॥ मन्वन्तरस्य संख्यां युगानाम् नहामते । ब्रह्मणेऽहः प्रमाणश्च वक्तुमर्हसि मे दिव ।

। वैशम्पायन उवाच ॥ अहोरात्रं भजेत् सूर्यो मानवं सौ किकं परं । तमुपादाय गणनां प्रुणुं संख्यामरिन्दम ।

निमेषैः पञ्चदशभिः काष्ठा चिञ्चन्तु ताः कला । चिञ्चत्कलो मुहुर्त्सन्तु चिञ्चता तैर्मानोषिणः ।

अहोरात्रमिति प्राज्ञश्चन्द्रसूर्यगतिं नृप । विशेषेण तु सर्वेषु अहोरात्रश्च नियुजः ।

अहोरात्राः पञ्च दश पञ्च इत्यभिप्रश्चितः । पञ्चैः दैः तु स्थिता मामो दैः भाषाटुमन्थते ।

अब्दं द्वायनमुक्तन्तु अयनं चतुर्भिस्त्रिभिः । दक्षिणश्चेत्तरश्चैव संख्यातत्त्वविचारदैः ।

मानेनानेन यो मासः पञ्चदशममन्वितः । पितृणां तदहोरात्रमिति कालविदो विद्मः ।

छण्णपवस्त्रहस्तेषां प्रुक्तपञ्चमन्वरो । छण्णपञ्चे त्वहःत्राह्णं पितृणां वर्त्तने नृप ।

मानुषेण तु मानेन यो वै संवत्सरः स्थितः । देवानां तदहोरात्रं दिवा चैवेत्तराद्यनं ।

दक्षिणायनं तृता रात्रिः प्राञ्जैस्तत्त्वायकौविदैः । दिव्यमब्दं दशगुणमहोरात्रं मनोः स्थितं ।

अहोरात्रं दशगुणं मानवः पञ्च उच्यते । पञ्चा दशगुणो मामो माभैर्दादशभिर्गुणैः ।

चतुर्धूमनां संप्राक्तः प्राञ्जैस्तत्त्वायर्दशभिः । चतुर्चयेण त्वयनं तद्दुर्धनैः वत्सवः ।

चत्वार्येव महस्त्राणि वर्षाणान्तु हतं युगं । तावच्छती भवेत्सम्यथा संख्यांश्च तथा नृप ।

त्रौणि वर्षसहस्राणि त्रिता स्यात् परिमाणतः । तस्याश्च त्रिंशती सम्यथा संख्यांश्च तथाऽपरः ।

तथा वर्षसहस्रे द्वे द्वापरं परिकीर्तितं । तस्यापि द्विंशती सम्यथा संख्यांश्च तथाविधः ।

कल्पिर्षेर्षाहस्रन्तु संख्यातोऽत्र मनीषिभिः । तस्यापि शतिका सम्यथा संख्यांश्चैव तदिधः ।

एषा दादशसप्तसो युगसंख्या प्रकीर्तिता । दिव्येनानेन मानेन युगसंख्यां निबोधमे ।

हतं त्रिता द्वापरश्च कल्पिश्चैव चतुर्धुगं । युगं तद्विक्रमप्रत्या गणितं नृपसत्तम ।

मन्वन्तरमिति प्रोक्तं संख्यातार्थविचारदैः । अयनश्चापि तत्प्रेक्तं देऽयने दक्षिणेत्तरैः ।

मनुः प्रसीयते ह्यत्र सनात उपायने प्रभो । ततोऽपरो मनुः कालमेतावत्तं भवत्युत ।

सनातोतेषु रामेन्द्र प्रेक्तः संवत्सरः स वै । तदेव चायतं प्रोक्तं मुनिना तत्त्वदर्शिना ।

मङ्गलमदहः प्रोक्तं कल्पयेति च कथ्यते । सरस्वत्युगपर्यन्ता या निष्ठा प्रोच्यते बुधैः ।
 निमज्जत्यस्य यथोर्ध्वं सशैलवनकानना । तस्मिन् युगसहस्रे तु पूर्वं भरतवत्तम ।
 ब्राह्मो दिवसपर्यन्ते खलो निःशेष उच्यते । युगानि सप्ततिस्तानि साद्याणि कथितानि ते ।
 एतच्चेतानिकुम्भानि मनोरन्तरमुच्यते । चतुर्दशैते मनवः कीर्त्तताः कीर्त्तिवर्द्धनाः ।
 वेदेषु सपुराणेषु सर्वेषु प्रविष्टैवः । प्रजानां पतयो राजन् धयन्नेषांश्च कीर्त्तनं ।
 मन्वन्तरेषु संहाराः संहारान्तेषु सन्धवाः । न सन्धमन्वन्तेषां वै वक्तुं वर्धवन्तैरपि ।
 त्रिमर्गस्य प्रजानाञ्च संहारस्य च भारत । मन्वन्तरेषु संहाराः श्रूयन्ते भरतर्षभ ।
 सशेषास्तत्र तिष्ठन्ति देवा ब्रह्मर्षिभिः सह । तपसा ब्रह्मचर्येण श्रुतेन च समन्विताः ।
 पूर्वं युगसहस्रे तु कल्पे निःशेष उच्यते । तत्र सर्वानि भूतानि दग्धान्यादित्यतेजसा ।
 ब्रह्माणमपतः कृत्वा महादित्यगर्भेर्विमो । प्रविशन्ति सुरश्रेष्ठ हरिं नारायणं प्रभुं ।
 यः सृष्ट्वा सर्वभूतानां कल्पान्तेषु पुनः पुनः । अत्यक्तः शाश्वो देवस्तस्य सर्वमिदं जगत् ।
 तत्र संवर्त्तते राशिः सकलैर्नाभये तदा । नारायणो दधे निद्रां ब्राह्मं वर्षसहस्रकं ।
 तावन्नामितकालस्य रात्रिरित्यभिप्रवृत्तिना । निद्रायोगमनुप्राप्नो यस्यां भ्रते पितामहः ।
 सा च रात्रिरपकान्ता सहस्रयुगपर्यया । तदा प्रबुद्धो भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 पुनः सिद्धस्तया युक्तः सर्गाय निदधे मनः । धैव स्थितिः पुराणियं तद्दत्तं तदिच्छेष्टितं ।
 देवस्थानानि तन्विवं केवलस्य त्रिपर्ययं । ततो दग्धानि भूतानि सर्वाण्यदित्यरश्मिभिः ।
 देवर्षियत्तगन्धर्षिपिशाचोरगराक्षसाः । जायन्ते च पुनस्तात युगे भरतवत्तम ।
 यथत्तां तृत्तुल्लिङ्गानि नाभारूपाणि पर्यये । दृश्यन्ते तानि तान्विव तथा ब्राह्मीषु रात्रिषु ।
 निष्कमिन्वा प्रजाकारः प्रजापतिरसंशयं । ये च वैमानुषा देवाः सर्वे चैव महर्षयः ।
 ते मङ्गताः शुद्धमङ्गाः शशुद्धस्य विमर्गतः । न भवन्ति पुनस्तात युगे भरतवत्तम ।
 तस्मिन् क्रमयोगेण कालसङ्ख्याविभागेन । सहस्रयुगसङ्ख्यानं कृत्वा दिवसमोक्षरः ।
 रात्रिं युगसहस्रानां कृत्वा च भगवान्निभुः । संहरत्यय भूतानि सृजते च पुनः पुनः ।
 श्वाकाव्यक्ता महादेवो हरिनारायणः प्रभुः । तस्य ते कोत्तयिष्यामि मनेऽवैवस्तस्य वै ।
 निमर्गं भरतश्रेष्ठ सास्पृशस्य महाद्युते । तृष्णिवंशप्रसङ्गेन कथ्यमानं पुरातनं ।
 यत्रोत्पन्ने महात्मा स हरिर्दृष्टिष्यकुले प्रभुः । सर्वासुरविनाशाय सर्वलोकहिताय च ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्यन्ते मन्वन्तरानुकीर्त्तने षष्ठोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विवस्वान् कथ्यपाञ्चजे दानायग्यामरिन्दम । तस्य भार्योऽभवत्संज्ञा त्वाद्गी देवो विवस्वतः ।
 सुरेणुरिति विख्याता त्रिषु लोकेषु भामिनो । सा वै भार्या भगवतो मार्त्तण्डस्य महात्मनः ।
 भर्तृरूपेण नातु यद्रूपयौवनशालिनी । शंका नाम सुतपसा सुदीप्तेन समन्विता ।
 आदित्यस्य हि तद्रूपमण्डलस्य तु तेजसः । गत्रेषु परिदग्धं वै नातिकान्तमिवाभवत् ।

न खल्वयं मृतोऽण्डस्य इति श्लेषाद्भाषत । अज्ञानात्कर्मफलस्यार्णव इति चोच्यते ।
 तेजस्त्वभ्यधिकं तात नित्यमेव विवस्वतः । येनातितापयामास चीन् लोकान् कर्मपात्रजः । ११०
 चोष्णपत्यानि कौरव्य संज्ञायां तपताम्बरः । आदित्यो जनयामास कन्यां दौ च प्रजापती ।
 सवित्रैवस्वतः पूर्व्यं श्राब्ददेवः प्रजापतिः । यमस्य यमुना चैव यमजो बन्धुभूतुः ।
 श्य मवर्णन्तु तद्रूपं सञ्ज्ञां वृष्ट्वा विवस्वतः । अश्वघ्नो तु स्त्रां ज्ञायां स्वर्षी निर्भ्रमे ततः ।
 मायामयी तु सा संज्ञा तस्मान्महाया समुत्थिता । प्राञ्जलिः प्रणता भूत्वा ष्वाया संज्ञां मरेश्वर ।
 उवाच किं मया कार्यं कथयस्व शुचिस्त्रिते । क्षिताऽस्मि तव निर्द्वेषे श्राधि मां वरवर्षिणि । १११
 ॥ संज्ञावाच ॥ अहं यास्यामि भद्रने स्वमेव भवनं पितुः । त्वष्टेह भवने मद्भां वस्तव्यं निर्भ्रिकारणा ।
 इमौ च बालकौ मद्भां कन्या चेयं सुमन्धमा । संभाव्यासो न चाख्येयमिदं भवति कश्चित् ।
 ॥ ष्वायोवाच ॥ आकल्पयन्नादेवि श्राष्ट्रापात्रैव कर्षिचित् । आख्यास्यामि मतं तुभ्यं गच्छ देवि यथाशुभम् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ समादिश्य स्वर्षीन्तु तपेत्युक्ता तया च सा । तद्युः समीपमगमद्भोडितेव तपस्विनी ।
 पितुः समीपगा सा तु पित्रा निर्भ्रसिता तदा । भर्तुः समीपं गच्छति नियुक्ता च पुनः पुनः । ११२
 अगच्छद्दुःखेन भूत्वा ष्वाय रूपमनिन्दिता । कुहमयोत्तरान् गत्वा तृणान्यय चकार ह ।
 द्वितीयोयान्तु संज्ञायां संज्ञेयमिति चिन्तयन् । आदित्यो जनयामास पुत्रमात्मसमं तदा ।
 पूर्व्यजस्य मनोस्तात ब्रह्मोऽयमिति प्रभुः । मनुरेवाभवत्साक्षा सावर्ण इति चोच्यते ।
 द्वितीयो यः सुतस्तस्याः स विज्ञेयः प्रमेश्वरः । संज्ञा तु पार्यिवो तात स्वस्य पुत्रस्य वै तदा ।
 चकाराभ्यधिकं खेहं न तथा पूर्व्येषु वै । मनुजस्यैवमन्तु यमस्तस्या न चक्षमे । ११३
 तां स रोषाच्च बान्ध्याच्च भाविनोऽर्थस्य गौरवात् । पदा सन्तर्कयामास संज्ञां वैवस्वतो यमः ।
 तं शशाप ततः क्रोधात्सावर्णजननी नृप । चरणः पतताभिष तवेति भृशदुःखिता ।
 यमस्तु तत्पितुः सर्व्यं प्राञ्जलिः प्रत्यवेदयत् । भृशं श्रापभयोदिशः संज्ञावाक्यैर्विवेजितः ।
 शपोऽयं विनिवर्त्तेत स प्राह पितरं तदा । मात्रा खेहेन सर्व्येषु वर्त्तितव्यं मुनेषु वै ।
 मेयमस्मानपाहाय यत्रोयांसं बुभूषति । तस्या मयोद्यतः पादो न तु देहे निपातितः । ११४
 बान्ध्यादा यदि वा मोहान्नाद्भवान् कन्तुमर्हति । यस्यान्ते पूजनोयाऽहं सङ्गिताऽस्मि त्वया सुत ।
 तस्मात्तत्रैव चरणः पतियति न संशयः । अप्रोऽहमस्मि लोकैश्च जनया तपतां वर ।
 तव प्रसादाच्चरणो न पतेन्मम गोपते ।
 ॥ विवस्वानुवाच ॥ असंशयं महत् पुत्र भविष्यत्यत्र कारणं । येन त्वामाविशत् क्रोधा धर्मज्ञं सत्यवादिनं ।
 अशक्यमन्यथाकर्तुं मया मातृवचसात् । ह्यमथो मांसमादाय यावन्नि धरणी तसं । ११५
 तव पादान्महाप्राज्ञ ततस्त्वम्प्राप्तये मुखं । हतमेवं वचसाध्यं मातुस्तव भविष्यति ।
 श्रापस्य परिहारेण त्वस्य चातो भविष्यति । आदित्योऽथाब्रवीत् संज्ञां किमर्थं तनयेषु वै ।
 तुल्येभ्यधिकखेहः क्रियतेऽति पुनः पुनः । सा तत् परिहरन्ती तु नाचक्षते विवस्वते ।

आत्मानं च समाधाव योगान्तरवद्वृतम् । तौ प्रभुत्वानो भगवात्प्रायश्च सुदृढम् ॥
 मूर्खेषु च जया च समवेतिगते तु वा । ततः सर्वे यथावृत्तमाचरन्ते विवक्षते ॥ १००
 विवक्षानय तच्छ्रुत्वा बुद्धस्तृष्टारमभगात् । तदा तु तं यथान्वाचमर्षिद्यमा विभावयुः ।
 निर्दग्धकामं रोषेण शान्तयामास वै तदा ।
 ॥ तद्विवाच ॥ तवातिनेजसावितृमिदं रूपं न ज्ञोभते । अचरन्तो च तत् संज्ञा सर्वे चरति प्रादले ।
 इहा हि तौ भवानद्य स्त्रां भार्यी इभचारिणी । नित्यं तपसाभिरतो वडवाकूपधारिणी ।
 पर्याहारं कथां दीनां जटिलां ब्रह्मचारिणी । शशिपदापरिक्रिष्टां चाकुलां पद्मिनीम्बि । ॥ १०१
 स्त्राधां योगवसोदेतां योगमीश्याय गोपते । अमकूलन्तु ते देव यदि काकम तस्मत् ।
 रूपं निवर्त्तयाम्यद्य तव कान्तमरिन्दम् । रूपं विवक्षतश्चापीनिर्यगृष्टे वमं न वै ।
 तेनासौ सन्तो देवो रूपेण तु विभावसुः । तस्मान्मृष्टः स वै वाच्यं वड्ड मेने प्रजापतिः ।
 समनुज्ञातवांसैव तद्वारं रूपधिरुधे । ततोऽभुपममात्स्ये मार्त्तपुत्रक विवक्षतः ।
 भूमिमारोप्य तन्नेजः ज्ञातयामास भारत । ततो निर्भाषितं रूपं तेजसा संरतेन वै । ॥ १०२
 कान्तात् कान्ततरं द्रष्टुमधिकं इष्टुमे तदा । मुखे निर्वर्त्तितं रूपं तस्मै देवस्य गोपतेः ।
 ततः प्रभृति देवस्य मुखमाधोनु लोहितं । मुखरागन्तु यत् पूर्वं मार्त्तपुत्रक मुखच्युतं ।
 आदित्या दादधैवेह संभूता मुखमभवाः । धाताऽर्ष्यमा च निचस्य वदन्तेऽसौ भगवत्या ।
 इन्द्रो विवक्षान् पूषा च पर्जन्या दधमस्तया । ततस्त्वष्टा ततो विष्णुरजचन्यो जघन्यजः ।
 इधं लेभे ततो देवो दृष्ट्वादित्यान् स्वदेहजान् । तन्मैः पुष्यैरसद्वारैर्भास्वता मुकुटेन च । ॥ १०३
 एवं संपूजयामास त्वष्टा वाक्यमुवाच ह । गच्छ देव निजां भार्यीं कुर्वन्वरां सोत्तरान् ।
 वडवाकूपमाश्राय वने चरति प्रादले । स तथा रूपमाश्राय स्त्रां भार्यीं इभसोत्सया ।
 ददर्श योगमाश्राय स्त्रां भार्यीं वडवां ततः । अश्रुत्वां सर्वभूतानां तपसा नियमेन च ।
 वडवावपुषा राजेश्वरन्तीमकुतोभयां । सोऽश्वरूपेण भगवांस्त्रां मुखे समभावयत् ।
 मैथुनाय विचेष्टन्तीं परपूष्यब्रह्मया । सा तस्मिन्निवमज्जुक्तं नाभिकायां विवक्षतः । ॥ १०४
 देवो तस्यामजायेतामश्विनौ भिषजाम्बौ । नामस्यस्यैव दसस्य स्यतो दावशिनोविति ।
 मार्त्तपुत्रक्यात्मजः वेतः वष्टमस्य प्रजापतेः । तान्नु रूपेण कान्तेन दर्शयामास भास्करः ।
 सा तु दृष्ट्वैव भर्त्तारं तुतोप जनमेजय । यमस्तु कर्षणा तेन श्वश्रं पीडितमानवः ।
 धर्म्येण रक्षयामास धर्मराज इमः प्रजाः । स लेभे कर्षणा तेन इष्टमेन परमद्युतिः ।
 पितृणामाधिपत्यञ्च लोकपालत्वमेव च । मनुः प्रजापतिस्त्रास्योत् सावर्षेः स तदोच्यते । ॥ १०५
 भाव्यः सोऽनागते तस्मिन् मनुः सावर्षिकेऽन्तरे । भेरुष्टे तयो चौरमद्यापि चरति प्रभुः ।
 भ्राता ब्रह्मेश्वरस्यास्य यद्वत्पुत्रस्यश्वान् । नासत्यौ यौ समाख्यातौ स्वर्णयो तौ बभूवतुः ।
 संवतोऽपि तथा राजस्यानां शान्तिदोऽभवत् । तदा तु तेजसा तेन विष्णोस्तुभ्यमकल्पयत् ॥

तदप्रतिहतं युद्धे दानवान्निचिचीरंवा । बबोधसो तु याऽप्यावीक्षसो कन्या यवस्त्रिणी ।
 अभवत् सा हरिच्छ्रेष्ठा यमुना लोकभाविनी । मगुरित्युच्यते लोके वाचार्ण इति चोच्यते । १०
 द्वितीयो यः सुतस्तस्य मनोर्भाता व्रतेश्वरः । यत्नं च तु क्षेमं वै सर्वलोकानिपूर्जनं ।
 य इदं जन्म देवानां शृणुयाद्वाऽपि धारयेत् । चापदः स विमुच्येत प्राप्नुयाच्च महद्ययः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि वैवस्वतोत्पत्तिप्रकरणे नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मनोर्वैवस्वतस्त्रासन् पुत्रा वै नव तस्मिन्नाः । दद्यात्कुर्वन् नाभागे धृष्ट्युः प्रवृत्तिरेव च ।
 नरिच्छम्रांशुपुत्रास्ते नाभागारिष्टयप्रजाः । कुरुवक्ष्ये प्रवक्ष्ये नवैते भरतवर्षभ ।
 अकरोत् पुत्रकामस्य मगुरिति प्रजापतिः । मित्रावरुणयोस्कात पूर्वमेव विज्ञास्यते । ११
 अनुत्पत्तेषु नवसु पुत्रेष्वेतेषु भारत । तस्यान्तु वर्त्तमानावाभिख्यां भरतयत्नतः ।
 मित्रावरुणयोरंशे मगुराऽऽतिमाजुहोत् । आऽऽत्त्यां ह्यवमानावां देवगन्धर्व्यमानवाः ।
 तुष्टिञ्च परमां जगुर्भुवनयश्च तपोधनाः । अहोऽस्य तपसो वीर्यमहोः सुतमहोऽहुतं ।
 तत्र दिव्याम्बरधरा दिव्याम्बरकभूषिता । दिव्यबंधनना पैव इडा जज्ञे इति मुनिः ।
 तामिलेत्येव होवाच मनुर्हृष्टधरस्तदा । अमुगच्छस्य मां भद्रे तमिन्ना प्राप्नुवाच च । १२
 धर्म्युक्तमिदं वाक्यं पुत्रकामं प्रजापतिं ।
 ॥ इत्युवाच ॥ मित्रावरुणयोरंशे जाताऽस्मि वदताम्बर । तयोः सकाशं यास्वामि न मां धर्मो चतोऽवधीत् ।
 वैवमुक्त्वा मनुं देवं मित्रावरुणयोरिन्ना । गत्वाऽस्मिन्निहं वरारोहा प्राञ्चलिर्वाक्यमब्रवीत् ।
 अंशेऽस्मिन् युवयोर्जाता देवौ किं करवाणि वं । मगुरा चाहमुक्त्वा वै अमुगच्छस्य मामिति ।
 तां तयावादिनां साध्वीमिन्नां धर्म्यपरायणां । मित्रस्य वरुणस्योभावूचतुर्थ्यसिबोध ततः । १३
 अनेन तव धर्म्येण प्रत्ययेषु दमेन च । सत्येन पैव सुश्रीणि प्रीतौ स्त्रो वरवर्षिणि ।
 आवयोस्त्वं महाभागे स्व्यातिं कन्येति चास्वसि । मनोर्वैवस्वकरः पुत्रकामेव च भविष्यसि ।
 सुयुञ्ज इति विख्यातस्त्रिषु लोकेषु ब्रोभने । अगन्निषो धर्म्यश्रीसो मनोर्वैवस्वविचर्तुनः ।
 निवृत्ता सा तु तच्छ्रुत्वा गच्छन्ती पितुरन्तिकं । बुधेनाम्बरमायाय मैत्रुणायोपमन्त्रिता ।
 सोमपुत्राद्बुधाद्भ्रान्तसंख्यां जज्ञे पुरुरवाः । जनयित्वा सुतं सा तमिन्ना सुयुञ्जता मता । १४
 सुयुञ्जस्य तु दायादास्तयः परमधार्मिकाः । उत्कलस्य गयस्यैव विवताम्बस्य भारत ।
 उत्कलस्योत्कला राजन् विवताम्बस्य पश्चिमा । दिक् पूर्वा भरतश्रेष्ठ गयस्य तु गया पुरी ।
 प्रविष्टे तु मनौ तात दिवाकरमरिन्दम । दग्ध्वा तद्दधत् वत्समकरोत् इतिवीमिमं ।
 यूपारुहिता च पृथिवी यत्नेयं सवनाकरा । दद्यात्कुर्वेद्ददायादो मन्ध्रद्वेजमवाप्तवान् ।
 कन्याभावान्तु सुयुञ्जो नैनं गुणमवाप्तवान् । वद्विद्वद्वचनात्मासोत् प्रतिष्ठाने म हात्मनः । १५
 प्रतिष्ठा धर्मांराजस्य सुयुञ्जस्य कुरुदह । तूत् पुरुरवसे प्रादाद्भ्रान्त्यं प्राप्य महाययः ।
 सुयुञ्जः कारवाभास प्रतिष्ठाने नृपक्रियं । धृष्ट्युक्त्वाम्बरोवस्य दण्डकवेति ते चतः ।

वक्षकार महात्मा वै दक्षकारकमुत्तमं । वर्ष तस्योक्तविद्यात् तावदायामनुत्तमं ।
 तत्र प्रतिष्ठमानसु वरः पापात् प्रमुच्यते । सुपुत्रस्य दिवं घात रेखमुपास्य भारत ।
 जानवेद्यो महाराज खीर्षुबोर्लक्षवैद्युतः । इतवान् य दक्षेत्त्वेवं सुपुत्रोति विद्युतः ।
 नरिष्यतः प्रकाः पुत्रा नामानस्य तु भारत । अमरीयोऽभवत् पुत्रः पार्श्ववर्षभक्षतमः ।
 हृष्यासु धार्षिकं कर्षं रथे हृष्टं बभूव ह । प्रयांतेर्किंचुनं तामोदानसौ नाम विद्युतः ।
 पुत्रः कन्या सुकन्याख्या वा पत्नी श्यवनस्य ह । आनर्त्तस्य तु दायादो रेवो नाम महाकुतिः ।
 आनर्त्तविषयस्यासीत् पुरी चास्य कुञ्जस्यो । रेवस्य रैवतः पुत्रः ककुप्पो नाम धार्षिकः ।
 श्लेष्ठः पुत्रव्रतस्यासौद्रार्ष्यं प्राप्य कुञ्जस्यो । य कन्यासहितः श्रुत्वा गान्धर्व्यं ब्रह्मसोऽनिके ।
 मुञ्जर्त्तभूतं देवस्य गतं बह्मद्युगं प्रभो । आजगाम यैवैवाद्य खं पुरीं चादैवैष्टतां ।
 कृतां दारवतीं नाम्ना बह्मद्वारं मनोरमां । भोजहृष्यन्धकैर्गुप्तं वामुदेवपुरोगमैः ।
 ततस्तद्वैवतो ज्ञात्वा यथातन्मरिन्दम । कन्यां तां बलदेवाद्य सुव्रतां नाम रैवतीं ।
 दत्त्वा जगाम शिखरं मेरीक्षपत्नि संश्रितः । रेमे रामोऽपि धर्मात्मा रेवत्या सन्धितः सुखी ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वर्षिके खिलोत्पत्तौ द्रुमोऽध्यायः ॥ १० ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं बह्मद्युगे काले समतीते द्विजोत्तम । न जरा रैवतीं प्राप्ता रैवतं वा ककुप्तिनं ।
 मेहं गतस्य वा तस्य प्रयांतेः सम्पत्तिः कथं । खिता हृषिय्यामद्यापि श्रोतुमिच्छामि तन्नतः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न जरा कृत्विपासा वा न मृत्युर्भरतर्षभ । अतुषकं न भवति ब्रह्मलोके यदाऽनघ ।
 ककुप्तिनस्य तं लोकं रैवतस्य गतस्य ह । इता पुण्यजनेक्षान राक्षसैः सा कुञ्जस्यो ।
 तस्य भ्राटव्रतस्यासौद्रार्षिकस्य महात्मनः । तद्वृष्यमानं रथोभिर्द्विभः प्राङ्गवदभ्युत ।
 विक्रुतस्य तु राजेन्द्र तस्य भ्राटव्रतस्य वै । तेवान्मु ते भयाक्रान्ताः सन्धियास्तत्र तत्र ह ।
 अन्धवाद्यस्य सुमहात्म्यं तत्र विश्राम्यते । येशमेते महाराज प्रार्थिता इति विश्रुताः ।
 सन्धिया भरतश्रेष्ठ दिक्षु सर्व्यासु विश्रुताः । सर्व्वत्रः पर्व्वतगलान् प्रविष्टाः कुदमन्दन ।
 नामानारिष्टपत्नौ दौ वैश्या ब्राह्मणतां गतौ । करुणस्य तु कारुणाः सन्धिया युद्धदुर्बदाः ।
 इवभो हिसंयिता तु गुरोर्गो जनमेजय । प्रापाच्छूद्रत्वमापन्नो नव ते परिकीर्त्तितः ।
 वैश्रवणस्य तनया मनोर्वै भरतर्षभ । सुव्रतस्य मनोः पुत्र दक्षाकुुरभवत्ततः ।
 तस्य पुत्रव्रतस्यासौद्रिष्याकोर्भूरिदक्षिणं । तेषां श्लेष्ठो विकुचिष्ठ विकुचिन्वाद्योधतां ।
 प्राप्तः परमधर्ष्यः सोऽप्येऽध्याभिपतिः प्रभुः । ब्रह्मनिममुखास्तस्य पुत्राः पञ्चाशदुत्तमाः ।
 उत्तरापद्यदेशस्था रक्षितारो विश्राम्यते । चत्वारिंशदक्षष्टौ च दक्षिणस्थां तथा दिशि ।
 ब्रह्मनिममुखास्तान् वै रक्षितारो विश्राम्यते । दक्षाकुसु विकुचिं वै अष्टकायामयादिब्रह्म ।
 मांसमानस्य आङ्गाथै ख्यं इत्था महावस । आङ्गकर्ष्यसि चोद्दिष्टमस्तते आङ्गकर्ष्यसि ।
 भक्षयित्वा ब्रह्म तात् ब्रह्मादौ ख्युर्वा गतः । दक्षाकुसा परित्यक्तो वाञ्छितवचनात् प्रभुः ।

दृष्ट्वाकौ संखिते तात ब्रह्मादक्षमथावसत् । ब्रह्मादक्ष तु हावाद्ः ककुत्स्थो नाम वीर्यवान् ।

दृष्ट्वा तु वृषभूतस्य ककुत्स्थोऽजयतासुरान् । पूर्वमाद्योवके युद्धे ककुत्स्थसेन य स्मृतः ।

अनेनासु ककुत्स्थस्य पृथुराजनेनसः स्मृतः । विहरास्यः पृषोः पुत्रस्तस्मादाद्रक्षसायत ।

आर्द्रस्य युवनाशसु आवस्तस्य चाक्षजः । अक्षे आवस्तको राजा आवस्तो येन निर्भिता ।

आवस्तस्य तु दायादो वृहदस्यो महीपतिः । कुवलास्यः सुतस्तस्य राजा परमधार्मिकः ।

यः स धुन्वुवधाद्राजा धुन्वुमारत्वमागतः ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ धुन्वोर्भेधमहं ब्रह्मन् भोतुमिच्छामि तन्नतः । यदर्थं कुवलास्यः स धुन्वुमारत्वमागतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कुवलास्यस्य पुत्राणां व्रतमुत्तमधन्विनां । सर्वे विद्यासु निष्णाता बलवन्तो दुरासदाः ।

बभूवुर्दूर्ध्विकाः सर्वे यज्वानो भूरिदक्षिणाः । कुवलास्यं पिता राज्ये वृहदस्यो न्यधोजयत् ।

पुत्रसंकामितश्रीसु वनं राजा समाविशत् । तमुतहोऽयं विप्रर्षिः प्रयानं प्रत्यवारयत् ।

॥ उतह उवाच ॥ भवता रक्षणं कार्यं तन्नावत् कर्तुमर्हसि । निरदिश्य तपस्वर्तुं न हि ब्रह्मोपि पार्षिवः ।

ममाश्रमसमीपे वैशमेषु मरुधन्वसु । समुद्रो बालुकापूर्ण उज्ज्वलक इति श्रुतः ।

देवतागमबध्यस्य महाकायो महाबलः । अन्नभूमिगतस्तत्र बालुकान्निर्हितो महान् ।

राक्षसस्य मधोः पुत्रो धुन्वुर्नाम महासुरः । श्रेते लोकविनाशाय तत्र चास्त्राय दारुणं ।

संवत्सरस्य पर्यन्ते स निश्वासं विमुञ्चति । यदा तदा भूयलति सर्वलवनकानना ।

तस्य निश्वासवतीन रज उद्भूयते महत् । आदित्यपथमावृत्य सप्राहं भूमिकल्पनं ।

सविस्फुलिङ्गं साङ्गारं सधूममतिदारुणं । तेन तात न ब्रह्मि तस्मिन् त्वातुं न शक्यमे ।

तं मारय महाकायं लोकानां हितकाम्यया । लोकाः सुखा भवन्त्यत्र तस्मिन् विनिश्चते त्वया ।

त्वं हि तस्य बधायकः समर्थः पृथिवीपते । विष्णुना च वरेः दत्तो मया पूर्वयुगेऽनघ ।

यस्य महासुरं वीर्यं हनिष्यति महाबलं । तस्य त्वं वरदानेन तेज चाप्याययिष्यसि ।

न हि धुन्वुर्षाहातेजास्तेजसाऽन्येन शक्यते । निर्दग्धं पृथिवीपाल दिव्यवर्षद्वैरपि ।

वीर्यं हि मुमहत्तस्य देवैरपि दुरामहं । स एवमुक्तो राजर्षिस्तद्वेन महात्मना ।

कुवलास्यं मुतं प्रादात्तस्मिन् धुन्वुनिवर्हणे ।

॥ वृहदस्य उवाच ॥ भगवन् न्यस्तब्रह्मोऽहमवन्तु तनयो मम । भविष्यति द्विजश्रेष्ठ धुन्वुमारो न संशयः ।

स ते व्यादिश्य तमयं राजर्षिर्दुन्वुमारखे । अगाम पर्यन्ताथैव तपमे संश्रितव्रतः ।

कुवलास्यसु पुत्राणां व्रतेन सह पार्षिवः । प्रायादुतहमर्हितो धुन्वोस्तस्य निवर्हणे ।

तमाविशत्तदा विष्णुसेजसा भगवान् प्रभुः । उतहस्य नियोगाद्दे लोकाणां हितकायया ।

तस्मिन् प्रयाते दुर्द्धर्षे दिवि ब्रह्मे महानभूत् । एष श्रीमानबल्योऽस्य धुन्वुमारो भविष्यति ।

दिवीर्ष्यान्वैश्वं तं देवाः समन्तात् समवाकिरन् । देवदुग्धुभयसैव प्रणेदुर्भरतर्षभ ।

स गत्वा जयतां श्रेष्ठकनयैः सह वीर्यवान् । समुद्रं खानयामास बालुकापूर्णमथयं ।

नारायणेन कौरव्य तेजसाऽप्याधितस्तदा । स बभूव महातेजा भूयो बलवमन्वितः ।
 तस्य पुत्रे, खलद्विष्य बालुकामन्वितस्तदा । धुन्वुरामादितो राजन् दिग्गमाटत्य पश्चिमा ।
 मुखजेनाग्निना क्रोधात्क्रोकानुदन्तधन्विष । वारि सुखाव वेगेन मरोदधिरिवोदधे ।
 योमस्य भरतश्रेष्ठ धारोर्षिकल्लिलं मरुत् । तस्य पुत्रव्रतं दग्धं त्रिभिरुनक्तु रक्षसा ।
 ततः स राजा कौरव्य राक्षसं तं महाबलं । आसपाद महातेजा धुञ्च धुञ्चुनिवर्षणः ।
 तस्य वारिमघं वेगमपिवत् स नराधिपः । योगी योगेन वक्रिञ्च इमयामास वारिणा ।
 निहत्य तं महाकायं बल्लेनोदकराक्षयं । उतङ्कं दर्शयामास कृतकर्मा नराधिपः ।
 उतङ्कस्तु वरं प्रादान्तस्मै राज्ञे महात्मने । तस्मात्तयं ददौ विष्णं शत्रुभिश्चापराजयं ।
 धर्म्यै रतिञ्च सततं स्वर्गे वासं तथाऽऽवयं । पुत्राणाञ्चावधानं लोकान् स्वर्गे च रक्षसा हताः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषुहरिवंशे हरिवंशपर्वणि धुञ्चुवधे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य पुत्रास्त्रयः शिष्टा दृढाश्चो ज्येष्ठ उच्यते । चन्द्राशकपिलाशौ तु कुमारौ द्वौ कनोयशौ ।

धौन्वमारिर्दृढाशुश्च हर्ष्यशप्तस्य चात्मजः । हर्ष्यशस्य निकुञ्जोऽभूत् बलधर्करतः सदा ।
 संहताशौ निकुञ्जस्य पुत्रो रणविशारदः । अलशाशकशाशौ तु संतहाशसुतौ नृप ।
 तस्य हैमवती कन्या मतां माता दृषदती । विख्याता त्रिषु लोकेषु पुत्रशाम्याः प्रसेनजित् ।
 जंभे प्रसेनजिह्वार्यां गौरीं नाम पतिव्रताम् । अभिगता तु सा भर्त्रे नदो वै बाह्यदाऽभवत् ।
 तस्याः पुत्रो महानाशोत् युवनाशौ महीपतिः । मान्वाता युवनाशस्य त्रिलोकविजयी सुतः ।
 तस्य चैत्ररथो भार्या शश्विन्दोः सुताऽभवत् । साध्वो विन्दुमती नाम रूपेणामदृश्री भुवि ।
 पतिव्रता च ज्येष्ठा च भ्रातृणामयुतस्य सा । तस्यामुत्पादयामास मान्वाता द्वौ सुतौ नृप ।
 पुरुकुत्सश्च धर्म्यशं मुरुकुन्दश्च धार्मिकं । पुरुकुत्ससुतस्वामी जमदग्न्युर्महीपतिः ।
 नक्षोदायामयोत्पन्नः समभूतस्तस्य चात्मजः । समभूतस्य च दायादः सुधन्वा नाम पार्थिवः ।
 मुधन्वनः सुतस्वामी च धन्वा रिपुमर्दनः । राज्ञस्त्रिधर्म्यणसासोदिदांस्त्रयारुणः सुतः ।
 तस्य मत्यव्रतो नाम कुमरोऽभून्महाबलः । पाणिपहणमन्त्राणां विघ्नं चक्रे स दुर्मतिः ।
 येन भार्या हता पूर्वं कृतोदाहा परस्य वै । बास्त्रान्कामाच मोहाच्च संहर्षावापसेन च ।
 जहार कामात्कन्यां स कस्यचित्पुरवासिनः । अधर्ष्यमद्गुना तेन राजा चय्यारुणोऽत्यजत् ।
 अपध्वंसति बह्वेशा वदन् क्रोधममन्वितः । पितरं सोऽब्रवीत्यक्रुः क्व गच्छामीति वै मुञ्जः ।
 पिता च तमयोवाच शपाकैः सह वर्न्तय । नाहं पुत्रेण पुत्रार्थी तयाऽद्य कुलपांसव ।
 इत्युक्रुः स निराकामसगरादचनात्पितुः । न च तं वारयामास ब्रह्मिष्ठो भगवानृषिः ।
 स तु मत्यव्रतस्तात शपाकावमथान्तिके । पित्रा त्यक्तोऽवमदीरः पिताऽप्यस्य वनं ययौ ।
 ततस्तस्मिंस्तु विषये नाबर्धन्पाकशासनः । समा दादन्न राजेन्द्र तेनाधर्म्येण वै तदा ।
 दारांस्तु तस्य विषये विश्वामित्रो महातपाः । संन्यस्य सागरारूपे चचार विपुलं तपः ।

तस्य पत्नी गले बद्धा मध्यं पुत्रमौरसं । जेषस्य भरणीयाय व्यकीर्णान्नामेन वै ।
 तन्मु बद्धं गले दृष्ट्वा विक्रवार्थं नृपात्मजः । महर्षिपुत्रं धर्मात्मा मोक्षयामास भारत ।
 सत्यव्रतो महाबाहुर्भरणस्तस्य चाकरोत् । विश्वामित्रस्तु तस्यैवमनुकन्यार्थमेव च ।
 सोऽभवद्गालवो नाम गले बन्धात्प्रहातयाः । महर्षिः कौञ्चिकस्तात तेन वारेण मोक्षितः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि गालवोव्यपौ द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सत्यव्रतस्तु भत्या च कृपया च प्रतिज्ञया । विश्वामित्रकलत्रं तद्वभार विनये स्थितः ।

हत्वा मृगान् वराहंश्च महिषांश्च वनेचरान् । विश्वामित्राश्रमाभ्यामिमांसं वृत्ते बबन्ध सः ।
 उपांशुव्रतमास्याय दीक्षां द्वादशवार्षिकीं । पितृनिर्योगादवहत्सस्मिन् वनगते नृपे ।
 अयोध्याञ्चैव राष्ट्रं च तथैवान्तःपुरं मुनिः । सञ्चिपाध्यायसम्भ्यादग्निष्ठः पर्यरक्षत ।
 सत्यव्रतस्तु बान्धुद्वै भाविनोऽर्यस्य वा बलात् । वञ्चिष्ठेऽभ्यधिकं मयं धारयामास निश्चया ।
 पित्रा हि तं तदा राक्ष्यात्यज्यमानं स्वमात्मजं । न वारयामास मुनिर्वञ्चिष्ठः कारणेन ह ।
 पाण्डिपहणमन्वाणा निष्ठा स्वात्मने पदे । न च सत्यव्रतस्तस्यः द्रुतवान् मत्तमे पदे ।
 ज्ञानन्धर्मान् वञ्चिष्ठस्तु न मां चातीति भारत । सत्यव्रतस्तदा रोषं वञ्चिष्ठे मनसाऽकरोत् ।

गुणबुद्ध्या तु भगवान् वञ्चिष्ठः कृतशंसदा । न च सत्यव्रतस्तस्य तमुपांशुमवुष्यत ।
 तस्मिन्नपरितोषो यः पितुरासीत्प्रहातनः । तेन द्वादशवर्षाणि नावर्यत् पाकृत्प्राप्तनः ।
 तेन त्विदानीं वहता दीक्षान्तां दुर्वृत्तं भुवि । कुक्षस्य निष्कृतिस्तान् कृता सा वै भवेदिति ।
 न तं वञ्चिष्ठो भगवान् पित्रा त्यक्तं न्यवारयत् । अभिवेक्ष्याम्यहं पुत्रस्यैवैवं मतिर्भुनेः ।
 न तु द्वादशवर्षाणि तां दीक्षामुद्बहन् बली । अविद्यमाने मोक्षे तु वञ्चिष्ठस्य महात्मनः ।
 सर्व्वकामदुष्पान्दोर्गभीं ददर्श स नृपात्मजः । तां वै क्रोधात्प्रमोहात्प्रमाद्यैव बुधाद्विदितः ।
 दशधर्मगतो राजा जघान जनमेजय । मनः प्रमत्त उन्मत्तः श्रान्तः क्रुद्धो बुभुक्षितः ।

त्वरमाणश्च भीरुश्च लुब्धः कामी च ते दृष्ट्वा । तच्च मांसं स्वयञ्चैव विश्वामित्रस्तु चात्मजान् ।
 भोजयामास तच्छुत्वा वञ्चिष्ठोऽप्यस्य चुक्रुधे । क्रुद्धस्तु भगवान्वाक्यमिदमाह नृपात्मजं ।

॥ वञ्चिष्ठ उवाच ॥ पातयेद्यमहं क्रूर तव ब्रह्मसंभ्रयं । यदि ते दात्रिमौ ब्रह्म न स्यातो वै पुनः क्षीनौ ।
 पितृश्रापपरितोषेण मुनीर्दग्निभोवधेन च । अप्राप्तिनोपयोगाच्च त्रिविधस्तं व्यतिक्रमः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं चोष्णस्य ब्रह्मूनि तानि दृष्ट्वा महातपाः । शिष्टहृदिति शोवाच त्रिबहुतेन स क्षतः ।

विश्वामित्रस्तु दाराणामागमे भरणे कृते । स तु तस्मै वरं प्रादान्मुनिः प्रोक्तस्त्रिब्रह्मवै ।
 हृन्दमानो वरेणाय वरं वस्त्रे नृपात्मज । सञ्चरीनो ब्रजे स्वर्गमित्येवं चाविनो वरः ।
 अनावृष्टिभये तस्मिन् गते द्वादशवर्षिके । पित्र्येऽभिषिच्य राक्षसे तु याजयामास ते मुनिः ।
 मियतां देवतानाञ्च वञ्चिष्ठस्य च कौञ्चिकः । सञ्चरीरं तदा तन्मु दिवमारोपयन्मभुः ।
 तस्य सत्यरथा नाम पत्नी कैकयवंशजा । कुमारं जनयामास हरिश्चन्द्रमहत्तमं ।

स वै राजा हरिसुहृन्मैत्रेय इति कृतः । आहृतां राजसूयस्य मयाविति च विभ्रतः । २५१
 हरिसुहृन्मैत्रेयस्य पुत्रोऽभूद्भ्रातृद्वेषो नाम वीर्यवान् । येनेदं रोहितपुरं कारितं राहसिक्ये ।
 कृत्वा राज्यं स राजर्षिः पालयित्वा तथा प्रजाः । संसारासारतां ज्ञात्वा द्विभ्यस्मत्पुरन्दरो ।
 हरितो रोहितस्थाय चक्षुर्धारित उच्यते । विजयस्य सुदेवस्य चक्षुषुषौ बभूवतुः ।
 जेता चक्षस्य सर्वस्य विजयस्येन स स्मृतः । रुद्रकस्तनयस्य राजा धर्मार्थकीर्तिदः ।
 रुद्रकस्य वृकः पुत्रो वृकाङ्गस्तु जज्ञिवान् । शक्यैर्यवनकाम्यैः पारदैः पङ्कवैः सह । २५२
 वैक्याभ्यामजज्ञाः स निरखन्ति स्म तं वृप । नात्यर्थं धार्मिकतात स हि धर्मयुगेऽभवत् ।
 मगरस्तु सुतो बाहोजंघे महं गरेण सः । शौर्वस्यः प्रममासाद्य भार्गवेणाभिरचितः ।
 आग्नेयमस्त्वं सन्ध्या च भार्गवात्मगरो नृपः । जिगाय वृथिवीं हत्वा तामजज्ञान् सहेहयान् ।
 शकानां पङ्कवनास्य धर्मं निरमदच्युतः । कृत्स्न्याणां कुरुश्रेष्ठ पारदानां स धर्मवित् ।
 इति श्रीनरदाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि विश्वदुर्गरिते त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं स मगरो जतो गरेणैव महाच्युतः । किमर्थं शक्यादीनां कृत्स्न्याणां महोजंघा । २५३
 धर्मं कुलेषितं कुङ्को राजा निरमदच्युतः । एतस्मै सर्वमाचक्षु विमारेण तपोधन ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सः हीर्यसमिन्मत्तात इतं राज्यमभूत्किल । हृदयैस्तामजज्ञौ च शकैः सार्द्धं विज्ञाप्यते ।
 यवनाः पारदाश्चैव काम्योजाः पङ्कवाः खड्गाः । एते अपि गणाः पञ्च हेहयार्थं पराक्रमन् ।
 हतराज्यमदा राजा स वै बाहुर्वनं धयो । पत्न्या चानुगतो दुःखी वने प्राणानवाहृजत् ।
 पत्नी तु यादवी तस्य सगर्भा वृहतीऽम्बगात् । सपत्न्या तु मरुतस्यै दत्तः पूर्वमभूत्किल । २५४
 सा तु भर्तृश्रिता कृत्वा वने तामध्यगच्छत् । शौर्वस्यं भार्गवस्मात् कान्क्ष्यात्समवारयत् ।
 तस्याश्रमे च ते गर्भं गरेणैव महाच्युतः । अजायत महाबाहुं सगरं नाम पार्यिवं ।
 शौर्वस्तु जातकर्षादि तस्य कृत्वा महात्मनः । अध्याय्य वेदानखिलांस्ततोऽस्त्वं प्रत्यपादयत् ।
 आग्नेयन्तु महाबाहुं गरेणैव दुःसहं । स तेनास्त्रबलेनाजौ बलेन च समन्वितः ।
 हेहयात्रिजघानाशु कुङ्को रुद्रः पशूनिव । आजहार च लोकेषु कीर्त्तिं कीर्त्तिमतः स्वरः । २५५
 ततः शकान् सयवनान् काम्योजान् पारदांस्तथा । पङ्कवांश्चैव निःशेषान् कर्त्तुं व्यवसितः किल ।
 ते बध्यमाना वीरेण सगरेण महात्मना । वशिष्ठं शरणं गत्वा प्रणिपेतुर्धनोषिणं ।
 वशिष्ठस्त्वथ तान् दृष्ट्वा समयेन महाच्युतिः । सगरं वारयामास तेषां दत्त्वाऽभयमदा ।
 सगरः स्वाम्पतिज्ञाञ्च गुरोर्वाक्यं निश्चय्य च । धर्मं जघान तेषां वै वैशान्यत्वं चकार ह ।
 सार्द्धं शकानां शिरसा मुण्डयित्वा व्यसर्जयत् । यवनानां शिरः सर्वं काम्योजानां तथैव च । २५६
 पारदा मुक्केयाश्च पङ्कवाः भ्रशुधारिणः । निःस्त्राभ्याः यववष्टकाराः कृतास्तेन महात्मना ।
 शक्या यवनकाम्योजाः पारदाः पङ्कवास्तथा । कौत्सिर्गर्भाः समहिजा दाम्भीश्रीलाः शकैरसाः ।
 सर्वै ते कृत्स्न्यास्तात धर्मशेषां निराकृतः । वशिष्ठश्च वनाद्राजन् सगरेण महात्मना ।

खशांस्तुखारांशोलांश्च मद्रान् किक्किन्धकांक्षया । कोलाकांश्च तथा वज्रान् बालान् कीदृशकांक्षया ।

स धर्मविजयो राजा विजित्येमां वसुन्धरां । अथ प्रचारयामास वाजिमैघाथ दीक्षितः ।

०६५

तस्य चारयतः सोऽप्यः समुद्रे पूर्वदक्षिणे । वेलासमीपेऽपहतो भूमिश्चैव प्रवेष्टितः ।

स तं देशं तदा पुत्रैः खानयामास पार्थिवः । आसेदुक्तो तदा तप खन्वमाने महाशवे ।

तमादिदेवं पुरुषं हरिं कृष्णं प्रजापतिं । विश्वं कृपित्स्त्रपेक्ष स्त्रपन्तं पुरुषोत्तमं ।

तस्य चक्षुःसमुत्थेन तेजसा प्रतिबुध्यतः । दग्धाक्षी वै महाराज खनारखनवेष्टिताः ।

वर्षकेतुः सुकेतुश्च तथा धर्मरथो नृपः । शूरः पञ्चजनो नाम तस्य वंशकरा नृप ।

०६६

प्रादाच्च तस्मै भगवान् हरिर्नारायणो वरं । अक्षयं वंशमिच्छाकोः कीर्तिं क्षाण्डनिर्वर्तिनो ।

पुत्रं समुद्रश्च विभुः क्षीरं वासन्तयाऽक्षयं । पुत्राणां चाख्यानं लोकान् तस्य ये चक्षुषा हताः ।

समुद्रस्यार्थमादाय ववन्दे तं महोपतिं । सागरत्वञ्च लेभे स कर्मणा तेन तस्य वै ।

तस्मान्मथेधिकं सोऽप्यं समुद्रादुपलब्धवान् । आजहारान्मैधानां व्रतं स सुमहायथाः ।

पुत्राणाञ्च सहस्राणि वष्टिस्तस्मैति नः सुतं ।

०६७

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि सगरोत्पत्तिचरितकथने चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ सगरस्यात्मजा वीराः कथं जाता महात्मनः । विकान्ताः वष्टिषाहस्रा विधिना केन वा द्विज ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ द्वे भाव्ये सगरस्यास्तां तपसा दग्धकिल्बिषे । ज्येष्ठा विदग्धदुहिता केशिनो नाम विश्रुता ।

कनीयसी तु महती पत्नी परमधर्षिणी । अरिष्टनेमिदुहिता रूपेणाप्रतिमा भुवि ।

श्रीलंस्ताभ्यां वरं प्रादान्तन्निबोध जनाधिप । वष्टिं पुत्रसहस्राणि यत्कात्रिका तपस्विनी ।

एकं वंशधरं लेका यथेष्टं वरयन्निति । तत्रैका जम्बू द्वे पुत्रान् लब्ध्वा शूरान् बह्वंक्षया ।

०६८

एकं वंशधरं लेका तथेत्याह महामुनिः । केशिन्यसूत सगरादसमञ्जसमात्मजे ।

राजा पञ्चजनो नाम बभूव स महाबलः । इतरा सुपुत्रे तुल्यो वीजपूर्वामिति श्रुतिः ।

तत्र वष्टिमहस्राणि गर्भाक्षी तिलधर्मिताः । सम्भूवुर्यथाकालं वष्टधुञ्च यथाक्रमं ।

घृतपूर्णेषु कुक्षेषु तान् गर्भाग्निदधे पिता । धात्रीशैकैकशः प्रादान्तावतीरेव धोषणे ।

ततो दशसु मासेषु समुत्तस्युर्थयासुखं । कुमारान्ते यथाकालं सगरप्रीतिवर्द्धनाः ।

०६९

वष्टिः पुत्रसहस्राणि तस्मैवमभवत्पुत्र । गर्भादस्त्रावुमध्यादे जातानि वष्टिवीपने ।

तेषां नारायणेतेजः प्रविष्टानां महात्मनां । एकः पञ्चजनो नाम पुत्रोः राजा बभूव ह ।

सुतः पञ्चजनस्यासौदंशुमास्त्राम वीर्यवान् । दीलीपस्तनयस्तस्य खड्गाङ्ग इति विश्रुतः ।

येन स्वर्गादिहागत्य मुहूर्तं प्राप्य जीवितं । त्रयोऽनुषन्विता लोका बुद्ध्या यथेयं चानघ ।

दीलीपस्य तु दायादा महाराजो भगीरथः । यः स गङ्गां अरिच्छेदामवातारयत प्रभुः ।

०७०

कीर्तिमान् स महाभागः शक्रतुल्यपराक्रमः । समुद्रमानयथैर्ना दुष्टिहमेन कल्पयन् ।

तस्मान्नागीरयो गङ्गा कथ्यते वंशचिन्तकैः । भगीरथसुतो राजा श्रुत इत्यभिविश्रुतः ।

नाभामस्तु मुनस्त्रासीत्युतः परमचार्यिकः । अमरीचस्तु नामानिः शिन्धुदीपयिताऽभवत् ।
 अयुताजितु दायादः शिन्धुदीपस्तु वीर्यवान् । अयुताजितुस्त्रासीत्युतपर्वो महाबलाः ।
 दिक्काचद्वयशो वै राजा नक्षत्रशो बली । अतपर्वस्तुस्त्रासीत्युतपर्विकीर्त्तितोऽपिः ।
 सुदासस्तु तनयो राजा इन्द्रस्योऽभवत् । सुदासस्तु स्त्रासीत्युतपर्वो नम पायिवः ।
 ज्ञातः कल्याणपादो वै नासा मिचस्योऽभवत् । कल्याणपादस्तु पुनः सर्वकर्त्तुः शिन्धुतः ।
 अनरस्तु पुनोऽभूद्विष्णुः सर्वकर्त्तव्यः । अनरस्तुतो निष्ठा निष्ठाः शिन्धुतः ।
 अनमिचो रघुस्यैव पायिवर्षभवत्तमौ । अनमिचस्तुतो राजा विद्वान् दुनिदोऽभवत् ।
 दिलोपस्तुनयस्तु रामस्तु प्रपितामहः । दीर्घबाहुर्दिलोपस्तु रघुनाम्नाऽभवत्ततः ।
 अयोध्यायां महाराजो रघुनाथोऽभवत्ततः । अत्रस्तु रघुतो जज्ञे अज्ञाद्वरयोऽभवत् ।
 रामो दशरथाज्जज्ञे धर्मात्मा सुमहायज्ञः । रामस्य तनयो जज्ञे कुञ्ज इत्यभिविष्णुः ।
 अतिथिस्तु कुञ्जाज्जज्ञे निवधस्तु चाम्पजः । निवधस्तु नलः पुनो नमः पुनो नक्षत्र तु ।
 नमस्तु पुण्डरीकस्तु निवधस्तु ततः स्तुतः । निवधस्तुतुस्त्रासीत्युतपर्वोऽभवत्ततः ।
 श्रीमदीन्द्रो नगर्त्तन देवानोऽकात्मजः प्रभुः । श्रीमदीन्द्रोस्तु दायादः सुयन्त्रा नाम पायिवः ।
 सुधन्वमः मुनस्यैव तो जज्ञे नलो नृप । उक्तो नाम म धर्मात्मा नरात्रिः वभूव ह ।
 वज्रनाभः सुतस्तस्य उक्तस्य च महात्मनः । वज्रनाभस्तु पुनो विद्वान् सुप्रिताम् इति मुनः ।
 पुण्डस्तु मुनो विद्वानर्थनिष्ठस्तु तस्तुतः । मुदर्थनः मुनस्तस्य अग्निवर्णः मुदर्थनात् ।
 अग्निवर्णस्तुतः शीवः श्रीवस्तु तु महः मुनः । महस्तु योगमासाय कलापदीपमाश्रितः ।
 तस्याभीद्विष्णुवतः पुनो राजा वृहस्पतः । नलो दाविव विष्णुतौ पराजे भरतवर्षम् ।
 वीरभेनात्मजस्यैव यथेत्वाकुकुलोदहः । इत्याकुवन्प्रभवाः प्राधान्येन ह कीर्त्तिताः ।
 एते त्रिवस्वतोऽप्ये राजानोऽमितेजसः । पठन् स्वयमिभं सृष्टिमादित्यस्तु विवस्वतः ।
 आहुर्देवस्तु देवस्तु प्रजाणां पुष्टिदस्तु च । प्रजावानेति सायुज्यमादित्यस्तु त्रिवस्वतः ।
 विपाप्मा विरजास्यैव आयुष्मास्तु भवत्युत ।

८१०

८१०

८१५

८१०

इति श्रीमहाभारते खिलेश हरिवंशे हरिवंशधर्मणि आदित्यवंशानुकीर्त्तने पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥
 ॥ जननेजय उवाच ॥ कथं वै आहुर्देवत्वमादित्यस्तु विवस्वतः । श्रोतुमिच्छामि विप्राग्य आहुस्तु च परं विधिम् ।
 पिहृणामादिमर्गश्च क एते पितरः स्मृताः । एवञ्च स्मृतमस्माभिः कथ्यमानं दिजातिभिः ।
 स्वर्गस्तुः पितरोऽन्यस्तु देवानामपि देवताः । इति वेदत्रिदः प्राञ्जरेतदिच्छामि वेदितुम् ।
 ये च तेषां गणाः प्रोक्ता यथा तेषां परं बलम् । यथा च कृतमस्माभिः आहुं प्रोक्ताति वै पिहृन् ।
 प्रोक्तास्तु पितरो ये च श्रेयसा योजयन्ति हि । एवं वेदितुमिच्छामि पिहृणां सर्वमुत्तमम् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्थं ते कथयिष्यामि पिहृणां सर्वमुत्तमम् । यथा च कृतमस्माभिः आहुं प्रोक्ताति वै पिहृन् ।
 प्रोक्तास्तु पितरो ये च श्रेयसा योजयन्ति हि । मार्कण्डेयेन कथितं भोषाय परिपृच्छते ।

८१५

८१०

अष्टकुरुर्षराजो हि भरतस्वगतं पुरा । एवमेव पुरा प्रभ्रं धर्मा त्वं परिपृच्छसि ।

तस्मैऽनुपूर्व्या वक्ष्यामि भीष्मोदाहनं यथा । गीतं सनत्कुमारेण मार्कण्डेयाय वृक्षते ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पृष्टिकामेन धर्मश्च कथं पृष्टिरवाचते । एतद्देवोतुमिच्छामि किं कुर्वाणो न भोषति ।

॥ भीष्म उवाच ॥ आद्वैः प्रीणति हि पितृन् सर्वकामफलेषु यः । तत्परः प्रपतः आद्वो प्रेत्य चेह च भोदते । ५५

पितरो धर्मकामस्य प्रजाकामस्य च प्रजा । युष्टिकामस्य पृष्टिञ्च प्रथञ्चानि युधिष्ठिर ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ वर्त्तन्ते पितरः स्वर्गे केषाञ्चिन्नरके पुनः । प्राणिनां नियतं क्षुभं कर्षजं फलमुच्यते ।

आद्वानि चैव कुर्वन्ति फलकामाः सदा नराः । अभिसन्धाय पितरं पितृश्च पितरं तथा ।

पितुः पितामहश्चैव त्रिषु पिच्छेषु तित्यञ्च । तानि आद्वानि दत्तानि कथं गच्छन्ति वै पितृन् ।

कथञ्च शक्नोते दातुं निरयत्नाः फलं पुनः । के वा ते पितरोऽन्ये स्य कान् यजामो वयं पुनः । ५६

देवा अपि पितृन् स्वर्गे यजन्तीति च नः श्रुतं । एतदिच्छाम्यहं दातुं विसरेण महायुते ।

स भवान् कथयत्वन्तां कथाममितबुद्धिमान् । यथा दत्तं पितृणां वै तारणायैह कल्पते ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अत्र ते वर्त्तयिष्यामि यथाश्रुतमरिन्दम । ये च ते पितरोऽन्ये स्य यान् यजामो वयं पुनः ।

पित्रा मम पुरा गीतं लोकान्तरगतेन वै । आद्वकाले मम पितुर्ध्याया पिषडः समुद्यतः ।

तं पिता मम हस्तेन मित्वा भूमिमयाचत । हस्ताभरणपूर्णेन केयूराभरितेन च । ५७

रक्ताङ्गुलितसेनाय यथा दृष्टः पुरा मया । नैष कल्पविधिर्दृष्ट इति निश्चित्य साय्यहं ।

कुशेवैव तथा पिषडं दत्तवानविचारयन् । ततः पिता मे सुप्रीतो वाचा मधुरया तदा ।

उवाच भरतश्रेष्ठ प्रीयमाणो मयाऽनघ । त्वया दायादवानस्मि कृतार्योऽमुत्र चेह च ।

मत्पुत्रेण त्वया पुत्र धर्मज्ञेन विपश्चिता । मया तु तव जिज्ञासा प्रयत्नेषा दृढप्रत ।

व्यवस्थानञ्च धर्मेषु कर्तुर्लोकस्य चानघ । यथा चतुर्थं धर्मस्य रक्षिता सभते फलं । ५८

पापस्य हि तथा मृडः फलं प्राप्नोत्यरक्षिता । प्रमाणं यद्वि कुरुते धर्माचारेषु पार्थिवः ।

प्रजास्तदनुवर्त्तन्ते प्रमाणाचरितं सदा । त्वया च भरतश्रेष्ठ वेदधर्माश्च ज्ञास्यताः ।

कृताः प्रमाणं प्रीतिश्च मम निर्वाचिताऽस्तुत्वा । तस्मान्नवाहं सुप्रीतः प्रीत्या वरमनुत्तमं ।

ददामि तं प्रतीञ्च त्वं त्रिषु लोकेषु दुर्लभं । न ते प्रभविता सृष्ट्युर्व्यावज्जीवितुमिच्छामि ।

त्वन्तेऽभ्यनुज्ञा मम्प्राप्य सृष्ट्युः प्रभविता तव । किं वा ते पार्थिवं भूयो ददामि वरमुत्तमं । ५९

तद्वृष्टिभरतश्रेष्ठ यत्तं मनसि वर्त्तते । इत्युक्तवन्तन्महमभिवाद्य कृताञ्चरिः ।

अत्रुवं कृतकृत्योऽहं प्रदत्ते त्वयि मन्तम । यदि त्वनुपहं भूयस्त्वन्तोऽहंमिमहायुते ।

प्रश्रमिच्छाम्यहं किञ्चिद्वाहन्तं भवता स्वयं । स मामुवाच धर्मात्मा ब्रूहि भीष्म यदिच्छसि ।

हेत्ताऽस्म मंशयन्तात यथाः पृच्छामि भारत । अपृच्छं तमहं तानं तवान्तरितमेव च ।

गतं सुकृतिनां लोकं कौतुहलममन्वितः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ श्रूयन्ते पितरो देवा देवानामपि देवताः । देवाश्च पितरोऽन्ये वा कान् यजामो वयं पुनः ।

कथञ्च दत्तमस्माभिः श्राद्धं प्रीत्याद्यद्यो पितृन् । लोकान्तरगतांस्तान् किञ्चु श्राद्धं वा फलं ।
कान् यजन्ति स्म लोकान् वै सदेवनरदानवाः । सद्यश्चरयोगन्धर्माः सकिञ्चरमहोरगाः ।
अथ मे संशयस्तीव्रः कौटुहलमतीव च । तद्गृहि मम धर्मज्ञ सर्वज्ञो ह्यसि मे मतः ।
एतच्छ्रुत्वा वचसास्य भीष्मस्त्रिवाच वै पिता ।

८८६

॥ ब्रह्मन्नुवाच ॥ सङ्गोपैव ते वक्ष्ये यस्यां पृच्छामि भारत । पितरश्च यथोद्भूताः फलं दत्तश्च चानघ ।
पितृणां कारणं श्राद्धे ष्टशु सर्वैः समाहितः । आदिदेवसुतास्तात पितरो दिवि देवताः ।
तान् यजन्ति स्म वै लोकाः सदेवाश्चरमानुषाः । सद्यश्चरयोगन्धर्माः सकिञ्चरमहोरगाः ।
आपायितास्तु ते श्राद्धैः पुनरापाययन्ति च । जगत्सदेवगन्धर्वमिति ब्रह्मानुवाचमे ।
तान् यजस्व महाभाग श्राद्धैरग्नैरतन्द्रितः । ते ते श्रेयो विधास्यन्ति सर्वकामफलप्रदाः ।
त्वयैवाग्राधमानास्ते नामगाचानुकीर्तनैः । अस्मानापाययिष्यन्ति स्वर्गस्त्वानपि भारत ।
मार्कण्डेयस्तु ते श्रेयमेतत्सर्वं प्रवक्ष्यामि । एष वै पितृभक्तश्च विदितात्मा च भारत ।
उपस्थितश्च श्राद्धेऽद्य ममैवानुग्रहाय वै । एनं पृच्छ महाभागमित्युक्त्वाऽन्तरधीयत ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितृकल्पे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

८८७

॥ भीष्म उवाच ॥ ततोऽहं तस्य वचनान्मार्कण्डेयं समाहितः । प्रश्नं तमेवात्पृच्छं यन्मे ष्टशुः पुरा पिता ।
स मामुवाच धर्मं त्वा मार्कण्डेयो महातपाः । भीष्म वक्ष्यामि कार्त्स्न्येन षुश्रूषुः प्रयतो भव ।
अहं पितृप्रसादाद्दौर्घ्याद्युत्तमशत्रवान् । पितृभक्तैव लभ्यश्च प्राप्तोके परमं यत्र ।
षोडशं युगस्य पथ्यन्ते बहवर्षसहस्रिके । अधिरक्ष्य गिरिं मेरुं तपोऽतप्यं सुदुस्तरं ।
ततः कदाचित्पृथगामि दिवं प्रज्वाल्य तेजसा । विमानमहमायान्तमुत्तरेण गिरेस्तदा ।
तस्मिन् विमाने पथ्यं ह्यं ज्वलित्वाद्रित्यवर्षं । अपश्यं तत्र शैवानं प्रयानं दीप्तनेजसं ।
अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषमश्वावग्निभिवाहितं । षोडशं तस्मै नमस्कृत्य प्रणम्य शिरसा विभुं ।
सन्निविष्टं विमानस्थं पाद्यार्घ्याभ्यामपूजयं । अपृच्छस्त्रैव दुर्द्धर्षं विशाम त्वां कथं विभो ।
तपोवीर्यात् समुत्पन्नं नारायणगुणात्मकं । दैवतं ह्यसि देवः नामिति मे वर्त्तते मतिः ।
स मामुवाच धर्मात्मा ह्ययमान इवानघ । न ते तपः सुचरितं येन मां नावबुध्यसे ।
क्षणैवै प्रमाणं स विभ्रदन्वदनुत्तमं । रूपेण च पुमांस्तादृग्दृष्टपूर्वो न मे क्वचित् ।

८८८

८८९

॥ मनत्कुमार उवाच ॥ विद्धि मां ब्रह्मणः पुच्छं मानसमूर्ध्वजं विभो । तपोवीर्यात्समुत्पन्नं नारायणगुणात्मकं ।
मनत्कुमार इति यः श्रुतो वेदेषु वै पुरा । षोडशं मार्गव भद्रन्ते कं कामं करवाणि ते ।
ये त्वन्ये ब्रह्मणः पुत्रा यवीयांसस्तु ते मन । आतरः सप्त दुर्द्धर्षास्तेषां वंशाः प्रतिष्ठिताः ।
कतुर्व्येष्टिष्ठः पुलहः पुलस्त्याऽविस्तयाऽङ्गिराः । मरोचिश्च तथा विद्वान् देवगन्धर्वसेविताः ।
चीन् लोकान् धारयन्तीमे देवदानवपूजिताः । वयन्तु यतिधर्माणः संशोभ्यात्मानमात्मनि ।
प्रजा धर्मश्च कामश्च व्यवहाय महाभुने । यथोत्पन्नस्तथैवाहं कुमार इति विद्धि मां ।

८९०

८९१

तस्मात्सन्त्कुमारेति नामैतन्ने प्रतिष्ठितं । मङ्गलया ते तपस्वीर्षं मम दर्शयकाङ्क्षा ।
 एष दृष्टोऽस्मि भवता कं कामं करवाणि ते । इत्युक्तवन्तं तमहं प्रश्रयोषं ववातनं ।
 अनुज्ञातो भगवता प्रीयमाणेन भारत । ततोऽहमेतमर्थं वै तमहृच्छं ववातनं ।
 पृष्टः पितृणां सर्गश्च फलं आङ्गस्य पानघ । चिद्देव संश्रयं भोष्य स च देवेषरो जम ।
 स मामुवाच धर्मात्मा कथाने वज्रवापिके । रमे तथाऽहं विप्रर्षेऽष्टणुं यन्मं ववातनं । ८५
 देवानमृजत ब्रह्मा मां वक्ष्यन्तीति भागव । तमुक्तुष्य तदात्मानमचर्मसो फलार्थिनः ।
 ते शप्ता ब्रह्मणा मूढा महभ्रंशा दिवोकसः । न का किञ्चिदिजानन्ति ततो लोकोऽप्यमुञ्जत ।
 ते भूयः प्रणताः शप्ताः प्राद्याचन्त पितामहं । अनुपहाय लोकानां ततस्त्वनमवीदिभुः ।
 प्रायश्चित्तस्ररध्वं वै व्यभिचारो हि वः कृतः । पुत्रासु परिपृच्छध्वं ततो ज्ञानमवाप्सव ।
 प्रायश्चित्तक्रियार्थन्ते पुत्रान् पप्रञ्चुरात्तवत् । तेभ्यस्ते प्रयतात्मानः श्रंशुस्तनयासदा । ८६
 प्रायश्चित्तानि धर्मज्ञा वाङ्मनःकर्मजानि वै । श्रंशन्ति कुशला नित्यं चतुर्भ्यामपि नित्यशः ।
 प्रायश्चित्तार्थतच्छात्रा सत्यश्रंशा दिवोकसः । गम्यतां पुत्रका एवं पुत्रैश्चासु ते तदा ।
 अभिशस्तासु वै देवाः पुत्रवाक्येन तेन वै । पितामहमुपागच्छन् संश्रयच्छेदनाय वै ।
 ततस्तानमवीद्भो यूयं वै ब्रह्मवादिनः । तस्माद्यदुक्ता यूयं तेस्तनया न तदन्यथा ।
 दूयं शरीरकर्त्तारस्तेषां देवा भविष्यथ । ते तु ज्ञानप्रदातारः पितरो वा न संश्रयः । ८७
 अन्यान्यं पितरो यूयं ते चैवेति न संश्रयः । देवासु पितरस्यैव तदुधध्वं दिवोकसः ।
 ततस्ते पुनरागम्य पुत्रानूचुर्दिवोकसः । ब्रह्मणा क्षिप्रसन्देहाः प्रीतिमन्तः परस्परं ।
 यूयं वै पितरोऽस्माकं यैर्बन्धं प्रतिबोधिताः । धर्मज्ञाः कश्च वः कामः को वरो वः प्रदोषतां ।
 यदुक्तं चैव युष्माभिस्तत्तया न तदन्यथा । उक्ता यदत्र युष्माभिः पुत्रका इति वै वयं ।
 तस्माद्भवन्तः पितरो भविष्यथ न संश्रयः । योऽनिष्टा च पितृन् आङ्गैः क्रियाः काश्चित्करिष्यति । ८८
 राक्षसा दानवा नागाः फलं प्राप्स्यन्ति तस्य तत् । आङ्गैराप्यायिताश्चापि पितरः सोममययं ।
 आप्याय्यमाना युष्माभिर्नूचुर्दियिष्यन्ति नित्यदा । आङ्गैराप्यायितः सोमो लोकःनाप्याययिष्यति ।
 मरुद्रुपर्वतवनं जङ्गमाजङ्गनैर्हतं । आङ्गानि पुष्टिकामासु ये करिष्यन्ति मानवाः ।
 तेभ्यः पुष्टिं प्रजां चैव दास्यन्ति पितरः सदा । आङ्गै ये च प्रदास्यन्ति चोन् पिष्टाश्चामगोचतः ।
 सर्वत्र वर्त्तमानोस्तान् पितरः सपितामहाः । भावयिष्यन्ति सततं आङ्गदानेन तपिभ्याः । ८९
 एवमाज्ञायितं पूर्वं ब्रह्मणा परमेष्ठिना । इति तदचनं सत्यं भवत्यद्य दिवोकसः ।
 पुत्रासु पितरस्यैव वयं सर्वे परस्परं ।
 ॥ सन्त्कुमार उवाच ॥ त एते पितरो देवा देवासु पितरस्तया । अन्यान्यं पितरो ऋते देवासु पितरसु च ।
 इति श्रीमहाभारते श्लेषेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितृकृत्ये सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ इत्युक्त्वाऽहं भगवता देवदेवेन भास्वता । सन्त्कुमारिण पुनः पृष्टवान् देवमययं ।

सन्देहमन्तरमेव भवन्मन्तरिन्दम । निबोध तेषां मन्त्रिय निखिलं सर्वमादिनः । २१°
 क्रियन्तो वै पित्रगणाः कश्चिन् लोकं प्रतिष्ठिताः । वर्त्तन्ते देवप्रवरा देवानां सोमवर्द्धनाः ।
 ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ सन्तैरे यजतां श्रेष्ठ खर्गे पित्रगणाः स्युताः । अन्तरो मूर्त्तिमन्तश्च अयक्षेवाममूर्त्तयः ।
 तेषां लोकं विषगंश्च कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु । प्रभावश्च महत्तश्च विकारेण तपोधन ।
 धर्ममूर्त्तिभरास्तेषां अयो यो परमा गणाः । तेषां नामानि लोकाश्च कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु ।
 लोकाः सनातना नाम यत्र तिष्ठन्ति भास्कराः । अमूर्त्तयः पित्रगणास्तै वै पुत्राः प्रजापतेः । २२°
 विराजस्य द्विजश्रेष्ठ वैराजा इति विश्रुताः । यजन्ति तान् देवगणा विधिदृष्टेन कर्षणा ।
 एते वै योगविधेष्टा लोकास्त प्राप्य सनातनान् । पुनर्युगमहखान्ते जःयन्ते ब्रह्मवादिनः ।
 ते तां प्राप्य स्युतिभूषः साङ्गयोगमनुसमं । यान्ति योगगतिं सिद्धाः पुनरःटन्ति दुर्क्षिणां ।
 एते स्युः पितरस्तात योगिनां योगवर्द्धनाः । आष्याययन्ति ये पूर्व्यं सोमं योगबलेन वै ।
 तस्माच्छ्राद्धानि देयानि योगिनास्तु विज्ञेयतः । एव वै प्रथमः कन्यः सोमपातां महात्मनां । २३°
 एतेषां मानसो कन्या भेना नाम महागिरिः । पत्नी हिमवतः श्रेष्ठा यस्या भेनाक उच्यते ।
 भेनाकस्य पुत्रः सोमान् कौशो नाम महागिरिः । पूर्व्यतप्रवरः पत्नीः नामारजसमन्वितः ।
 तिस्रः कन्यास्तु भेनायां जनयामास शैलराट् । अपर्णामेकपर्णाश्च हनीयामेकपाटलां ।
 तपस्यरम्यः सुमहदुत्तरं देवदानवैः । लोकास्तु सन्नापयामासुस्तास्त्रिस्तः स्थाणुब्रह्मभान् ।
 आहारमेकपर्णेन एकपर्णा समाचरत् । पाटलापुष्यमेकस्य आदधावेकपाटला । २४°
 एका तत्र निराहरा तां माता प्रत्यवेधयत् । उमा इति निवेधन्ती मातृश्रेणेन दुःखिता ।
 सा तयोका तदा माया देवो दुस्वरचारिणी । उभेत्येवाभवत् स्वाता त्रिषु लोकेषु सुन्दरी ।
 तथैव नास्तीति मेह विश्रुता योगधर्षिणी । एतस्तु त्रिकुमारीकं जगत्स्वाक्यति भार्गव ।
 तपःशरीरास्तः सर्वोत्सिद्धो योगबलान्विताः । सर्व्याश्च ब्रह्मवादिन्य सर्व्याश्चैवोर्द्धरेतसः ।
 उमा ताभं वरिष्ठा च ज्येष्ठा च वरवर्षिणी । महायोगबलोपेता महादेवमुपस्थिता । २५°
 अस्मितस्यैकपर्णा तु देवस्य महात्मनः । पत्नी हस्ता महाब्रह्मन् योगार्थार्थाय धीमते ।
 जैगोषव्याय तु तथा विद्धि तामेकपाटलां । एते चापि महाभागे योगार्थाख्यावुपस्थिते ।
 लोकाः सोमपदा नाम मरोर्चेर्यत्र वै सुताः । पितरो यत्र वर्त्तन्ते देवास्तान् भावयन्त्युत ।
 अग्निस्वाला इति स्थाताः सर्व्य एवामितौजसः । एतेषां मानसो कन्या अश्लोदा नाम निष्पता ।
 अश्लोदं नाम विख्यातं शरो यस्याः समुत्पिनं । तथा न दृष्टपूर्व्यांस्तै पितरस्तै कदाचन । २६°
 अयमूर्त्तानय पित्रन् मा ददर्श श्रुत्विश्रिता । सञ्जता मानवस्तेषां पित्रन् स आभिजानतो ।
 श्रोतृता तेन दुःखेन बभूव वरवर्षिणी । सा दृष्ट्वा पितरं वदन् वसु नामान्तरिष्यं ।
 अभावसुमिति स्थातमायोः पुत्रं यद्विस्मिनं । अद्रिकाश्वरसा युक्तं विमानेऽधिष्ठितं दिवि ।
 सा तेन व्यभिचारेण मनसः कामरूपिणी । पितरं प्रार्थयित्वाऽन्वं योगभ्रष्टा पपात ह ।

चोष्णपश्यद्विमानानि पतमाना दिवश्च्युता । चररेषुप्रमाणाणि वाऽपश्यन्तीषु तान् पितृन् । ११
 मुखञ्जानपरिव्यक्तानग्नोर्गन्धिवाहितान् । चाप्यध्वमित्थुवाचार्त्ता पतन्ती तानवाक्त्रिराः ।
 तैरुक्ता सा तु माभेपीरिति श्लोचि व्यश्लिता । ततः प्रसादयामास तान् पितृन् द्यौमया निरा ।
 ऊचुस्ते पितरः कन्यां भ्रष्टैश्चर्या व्यतिक्रमात् । भ्रष्टैश्चर्या खदोषेषु पतसि त्वं शूचिस्मिने ।
 येः क्रियन्ते हि कर्माणि शरीरे दिवि देवतैः । तैरेव तत्कर्माफलं प्राप्नुवन्तीह देवताः ।
 मद्यः फलानि कर्माणि देवसे प्रेत्य मानुषे । तस्मान्नमपसः पुत्रि प्रेत्येदं प्राप्स्यसे फलं । १२
 इत्युक्त्वा पितृभिः सा तु पितृप्रसादयत्स्वकान् । ध्यात्वा प्रसादं ते चकुसुखाः सर्वेऽनुकम्पया ।
 अवर्यश्च त्रिभुं ज्ञात्वा तेऽर्थमूचुस्तस्य तं । चक्र राज्ञो वसोः कन्या त्वमपत्यव्यव्यमि ।
 उत्पन्नस्य पृथिव्यान्तु मानुषेषु महात्मनः । कन्या च भूत्वा लोकान् खान् पुनः प्राण्मसि दुर्लभान् ।
 पराशरस्य दयादं त्वं विप्रं जनयिष्यसि । स वेदमेकं ब्रह्मर्षिसतुर्द्वै विभजिष्यति ।
 महाभिवस्य पुत्रौ द्वौ ज्ञान्तनोः कीर्तिवर्द्धनौ । विचित्रवीर्यं धर्मज्ञं तथा चित्पाङ्गदं विभुं । १३
 एतानुत्पाद्य पुत्रास्त्वं पुनर्लोकानवाप्स्यसि । व्यतिक्रमात् पितृष्णाञ्च जन्म प्राण्मसि कुम्भितं ।
 शक्यैव राज्ञः कन्या त्वमद्रिकायां भविष्यसि । अष्टाविंशे भवित्रो त्वं द्वापरे मत्स्ययोगिजा ।
 एवमुक्त्वा तु दासेयी जाता सत्यवती तदा । मत्स्ययोगी समुत्पन्ना राज्ञास्त्व वसोः सुता ।
 वैभ्राजा नाम ते लोका दिवि भान्ति मुदर्शनाः । यत्र वर्द्धिषदो नाम पितरो दिवि विष्णुताः ।
 तान् वै देवगणाः सर्वे यच्छगन्धर्वराक्षसाः । नागाः सर्पाः सुपर्शाश्च भावयन्त्यमितौजसः । १४
 एते पुत्रा महात्मानः पुत्रस्तस्य प्रजःपतेः । महात्मानो महाभागक्षेत्रजोयुक्तास्तपस्विनः ।
 एतेषां मानसी कन्या पीवरी नाम विष्णुता । योगा च योगपत्नी च योगमाता तदैव च ।
 भवित्री द्वापरं प्राप्य युगं धर्मधृताम्बरा । पराशरकुलोद्भूतः शुको नाम महातपाः ।
 भविष्यति युगे तस्मिन् महायोगी दिजर्षभः । व्यासादरथां सम्भूतो विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ।
 स तस्यां पितृकन्यायां पीवरीं जनयिष्यति । कन्यां पुत्राञ्च चतुरो योगाचार्याश्चर्यावसान । १५
 कृष्णं गौरं प्रभुं ब्रह्मं ह्यर्त्वीं कन्यान्तथैव च । ब्रह्मदत्तस्य जननीं महिषीं त्वकृदस्य च ।
 एतानुत्पाद्य धर्मोत्सा योगाचार्याश्च महाव्रतान् । अन्ता खजनकाङ्क्षान् व्यासादमितवुद्धिमान् ।
 महायोगी ततो गन्त्वा पुनरावर्त्तिर्नो गतिं । यत्तत्पदमनुदिग्मस्ययं ब्रह्म ब्राह्मते ।
 अमूर्त्तिमन्तः पितरो धर्ममूर्त्तिधरा मुने । कथा यथेयमुत्पन्ना वृष्यन्त्यककुलान्वया ।
 सुकाला नाम पितरो ब्रह्मिष्ठस्य प्रजापतेः । निरता दिवि लोकेषु ज्योतिर्भावेषु भास्वराः । १६
 सर्वैकामममृष्ट्वैपु द्विजास्त्वान् भावयन्त्युत । तेषां वै मानसी कन्या गौर्वाणा दिवि विष्णुता ।
 तवैव वंशे या दत्ता शुकस्य महिषी प्रिया । एकश्ट्रेति विख्याता साध्यानां कीर्तिवर्द्धनी ।
 मरीचिगर्भास्तीन्लोकान् समाश्रित्य व्यवसिताः । ये तद्याङ्गिरसः पुत्राः साध्वैः संवर्द्धिताः पुत्रा ।
 तान् रक्षयिष्यन्त्यास्त भावयन्ति फलार्थिनः । एतेषां मानसी कन्या यज्ञोदा नाम विष्णुता ।

पत्नी सा विष्णुमहतः कृपा वै दृष्टवर्षेणः । राजर्वेजिनो चापि दिल्लीपस्य महात्मनः । ८८
 यस्य यज्ञे पुरा नीता गाधाः प्रीतैर्बर्हिर्बिभिः । तदा देवयुगे तात वाजिमेधे महामखे ।
 अग्नेर्जस्य तथा मुना ब्राह्मिणस्य महात्मनः । दिक्षोपं यजमानं ये पञ्चानि सुषमाहिताः ।
 सद्यवन्तं महात्मानं तेऽपि खर्गजितो नराः । मुखाधा नाम पितरः कर्हमस्य प्रजापतेः ।
 समुत्पन्नास्तु पुत्रहात्महात्मानो दिजर्षभाः । लोकेषु दिवि वर्त्मने कामनेषु विहङ्गमाः ।
 तासु वैऽऽगणास्तात भाववन्नि फलार्थिनः । तेषां वै मानसी कन्या विरजा नाम विष्णुता । ८९
 यथातेर्जनो ब्रह्मन्महिषी नष्टवक्षस्य । अथ एते गणाः प्रोक्तास्तुर्थेणु निबोध मे ।
 उत्पन्ना ये स्वधायान्नु भोमपा वै कवेः मुताः । चिरच्छगर्भस्य मुताः दृष्टास्तान् भाववन्नुत ।
 मानसा नाम ते लोका यत्र तिष्ठन्ति ते दिवि । तेषां वै मानसी कन्या नर्षदा हरिताम्बरा ।
 या भावयति भूतानि दक्षिणापक्षगामिनो । पुरुक्षस्य वा पत्नी अचदसोर्जनस्यपि ।
 तेषामथाभ्युपगमात्प्रनुक्तात युगे युगे । प्रवर्त्तयति ब्राह्मणि नष्टे धर्मै प्रजापतिः । ९०
 िष्टणामादिसर्गे तु सर्वेषां दिजगन्तम । तस्मादेनं स्वधर्मेण ब्राह्मदेनं वदन्ति वै ।
 सर्वेषां राजते पाचमथ वा रजताम्वितं । दन्तं स्वधां पुरोधाय ब्राह्मं प्रीणाति वै पितृन् ।
 भोमस्याप्यायनं हत्वा वस्त्रैर्वस्त्रतस्य च । उदगायनमप्यप्रावम्यभावेऽसु वा पुनः ।
 पितृन् प्रीणाति यो भत्ताः पितरः प्रीणयन्ति तं । यच्छन्ति पितरः पुष्टिं प्रजासु विपुलापुत्रा ।
 खर्गमारोग्यमेवाथ यदन्यदपि चेष्टितं । देवकार्यादपि मुने पितृकार्यै रिति श्रुते । ९१
 ● देवतानां हि पितरः पूर्वमाप्यायनं स्यते । प्रोक्षप्रसादा लोकोधा लोकसायायनं परं ।
 अक्षरप्रसादास्य भदा तान् नमस्कृत्य भार्गवः । पितृभक्तोऽसि विप्रर्षे मङ्गकस्य विभ्रवतः ।
 श्रेयस्ते ऽथ विधास्यामि प्रत्यक्षं कुरु तत् स्वयं । चतुर्दशं मविज्ञानं प्रदिशामि च तेऽनघ ।
 गतिमेतामप्रमत्तो मार्कण्डेय निशामय । न हि योगगतिर्दिव्या पितृणाञ्च परा गतिः ।
 लब्धिनापि मिद्वेन दृश्यते भासचक्षुषा । स एवमुक्त्वा देवेशो मामुपस्थितमपतः । ९२
 चतुर्दशा मविज्ञानं देवानामपि दुर्लभं । जगाम गतिमिष्टं वै दितो योऽग्निरिव ज्वलन् ।
 तस्मिन्नेव कुरुश्रेष्ठ यस्यायामीश्विगामितं । प्रसादान्तस्य देवस्य दुर्लभं भुवि मानुषैः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितृकन्ये अष्टादशोऽथ्यः ॥ १८ ॥
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ आसन् पूर्वयुगे तात भरद्वाजात्मजा द्विजाः । योगधर्ममनुप्राप्य भ्रष्टा दुश्चरितेन वै ।
 अपभ्रंशमनुप्राप्ता योगधर्मापचारिणिः । महतः सरसः पारे मानसस्य विभंक्षिताः ।
 तमेवार्थमनुधात्वा नष्टमपि स्वमेहिताः । अप्राप्य योगं सर्वे स्य संयुक्ताः कालधर्षया । ९३
 ततस्ते योगविभ्रष्टा देवेषु मुचिरोपिताः । जाताः कैः किञ्चायादाः कुरुक्षेत्रे नरर्षभा ।
 हिंसया त्रिहरिष्यन्तो धर्मं पितृकृतेन वै । ततस्ते पुनराद्यान्नि भ्रष्टाः प्रासन्ति कुक्षिताः ।
 तेषां पितृप्रसादेन पूर्वजातिकृतेन च । कृतिहृत्यस्वते प्राप्य तान्मां जातिं युगुक्षिताः ।

ते धर्मचारिणो नित्यं भविष्यन्ति समाहिताः । ब्रह्मार्थं प्रतिपद्यन्ति ततो भूयः स्वधर्मभिः ।
 ततश्च योगं प्राप्स्यन्ति पूर्वजातिहृतं पुनः । भूयः सिद्धिमनुप्राप्ताः स्वार्थं प्राप्स्यन्ति वाचतं । ११०
 एवं धर्मै च ते बुद्धिर्भविष्यति पुनः पुनः । योगधर्मै च निरतः प्राप्स्यथे सिद्धिमुत्तमां ।
 योगो हि दुर्लभो नित्यमल्पप्रभैः कदाचन । सन्धाऽपि नात्रयन्तेन व्यसनेः कटुतामिताः ।
 अर्धधर्मैश्चैव वर्त्तन्ते अर्हयन्ते गुरून्पि । याचन्ते न त्वशास्त्रानि रक्षन्ति व्रतकागतान् ।
 नावजानन्ति ह्यपणाश्रायन्ते न धनोन्नता । युक्ताहारविहाराश्च युक्तश्रेष्ठाः स्वधर्मेषु ।
 ध्यानाध्ययनयुक्ताश्च मनह्वाङ्गुगवर्षिणः । मोपभोजनता नित्यं न मांसमधुमन्त्रकाः । १११
 न कामपरमा नित्यं न विप्रोच्छादिनस्तथा । नानार्थसंकयासक्ता नासख्योपचतास्तथा ।
 नात्यक्तमानसंशक्ता गोष्ठोच्चनिरतास्तथा । प्राप्नुवन्ति नरा योगं योगो हि दुर्लभो भुवि ।
 प्रज्ञान्ताश्च जिनक्रोधा मायाहृद्धारवर्जिताः । कल्याणभाजनं ये तु ते भवन्ति यतव्रताः ।
 एवंविधास्तु ते तात ब्राह्मणा ह्यभवंस्तदा । स्मरन्ति ह्यात्मनो दोषं प्रमादं हतमेव तु ।
 ध्यानाध्ययनयुक्ताश्च ज्ञान्ते वर्त्तन्ति संश्रिताः । ज्ञान्तिन्ते परमाभाशुः सभन्ते नात्र संश्रयः । ११२
 तस्मात्त्वमपि धर्मज्ञ योगधर्मपरो भव । योगधर्मै च निरतः प्राप्स्यथे सिद्धिमुत्तमां ।
 योगधर्माद्भिर्धर्मैश्च न धर्मैऽस्ति विज्ञेयवान् । वरिष्ठः सर्वधर्माणां तं समाचर भार्गव ।
 काशस्य परिमाणेन लब्धाहारो जितेन्द्रियः । तत्परः प्रयतः साह्यो योगधर्ममत्रा स्थिति ।
 इत्युक्त्वा भगवान् देवस्तत्रैवान्तरधीयत । अष्टादशैव वर्षैःपि त्वेकात्मिन्ने मेऽभवत् ।
 उपासतस्तं देवेभ्यं वर्षांश्चाष्टादशैव मे । प्रसादात्तस्य देवस्य न स्वानिरभवत्तदा । ११३
 न क्षुत्पिपासे कालं वा प्रत्यजानं तदा जगत् । पश्चात्क्षिप्रसकाशान् कालः संविदितो मया ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितृकथ्ये ऊनविंशोऽध्यायः ॥ १८ ॥
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ तस्मिन्नन्वार्त्तिते देवे वचनान्तस्य वै विभोः । सच्चिदंथं सविज्ञानं प्रादुरभीतदा मम ।
 ततोऽहं तानपश्यं वै ब्राह्मणान् कौञ्जिकात्मजान् । आपगेय कुक्षेत्रे यानुवाच विभुर्धम ।
 ब्रह्मदत्तोऽभवद्भ्राजा यक्षेष्वां सप्तनो द्विजः । पितृवर्तीति विख्यातो नाशा जीनेन कर्मणा ।
 शुक्रस्य कन्या कृत्वी तं जनयामास पार्ष्णिने । अणुहात् पार्ष्णिनेमेहात् कान्पित्ये नगरात्मने । ११४
 ॥ भीष्म उवाच ॥ यद्योवाच महाभागी मार्कण्डेयो महातपाः । तस्य वंशमहं राजन् कौर्त्तयिष्यामि तच्छृणु ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अणुहः कस्य वै पुत्रः कस्मिन् काले बभूव ह । राजा धर्मभ्रतां श्रेष्ठो यस्य पुत्रो महायशः ।
 ब्रह्मदत्तो नरपतिः किंवीर्यः स बभूव ह । कथञ्च सप्तमक्षेष्वां स बभूव नराधिपः ।
 न ज्ञान्यवीर्य्यैः शुको भगवान् लोकपूजितः । कन्यां प्रदद्याद्योगात्मा कृत्वी कौर्त्तिसमर्तो प्रभुः ।
 एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तारण महाद्युते । ब्रह्मदत्तस्य चरितं तद्भवान् वक्ष्यमर्षति । ११५
 यथा च वर्त्तमानास्ते संसारेषु द्विजातयः । मार्कण्डेयेन कथितास्तद्भवान् प्रब्रवीतु मे ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ प्रतीपस्य तु राजर्षेस्तुस्वकासो नराधिपः । पितामहस्य मे राजन् बभूवेति मया श्रुतं ।

ब्रह्मदत्तो महाभागो योगी राजर्षिबन्धनः । इतश्चः सर्वभूतानां सर्वभूतहिते रतः ।

मखा म गालवो यस्य योगाचार्यो महायज्ञाः । द्विधामत्याद्य तपसा क्रमो वेन प्रवर्तितः ।

कण्ठरीकस्य योगात्मा तस्यैव र्षिबोऽभवत् । जात्यन्तरेषु सर्वेषु वहायाः सर्वे एव ते ।

ममजातिषु सप्रैव बभूवुर्मिनौजसः । ययोवाच महाभागो मार्कण्डेयो महातपाः ।

तस्य वंशमहं राजन् कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु । ब्रह्मदत्तस्य पौराणं पौरवस्य महात्मनः ।

वृहत्सप्तस्य दायादः मुहोचो नाम धार्षिकः । मुहोचस्यापि दायादो ह्यसौ नाम बभूव ह ।

तेनेदं निर्मितं पूर्वं हस्तिनापुरमुत्तमं । हस्तिनास्यापि दायादास्तस्यः परमधार्षिकाः ।

अजमीढो दिमीढस्य पुरमीढस्यैव च । अजमीढस्य धूमिन्यां जज्ञे वृहद्दिधुर्नप ।

वृहद्दुर्मुर्हदियोः पुत्रस्तस्य महायज्ञाः । वृहद्दुर्भेति विख्यातो राजा परमधार्षिकः ।

सत्यजित्तस्य तनयो विश्वजित्तस्य चात्मजः । पुत्रो विश्वजित्तस्यापि सेनजित् प्रथितोपतिः ।

पुत्राः सेनजित्तस्याभंशवारां लोकमन्मताः । रुचिरः श्रेतकेतुश्च महिषारक्षायैव च ।

वत्सदावन्तको राजा यथैते परिवत्सकाः । रुचिरस्य तु दायादः पृथुश्रेणो महायज्ञाः ।

पृथुपेणस्य गारस्तु पाराक्षीपेऽथ जज्ञिवान् । नोपस्यैकज्ञते तात पुत्राणाममितौजसां ।

महारयानो राजेन्द्र प्रूरुणां बाह्यमस्तिनां । नोपा इति समाख्याता राजानः सर्वे एव ते ।

तेषां वंशकरो राजा नोपानां कीर्त्तयिष्ये नः । काम्यस्य समरो नाम स चेष्टममरोऽभवत् ।

समरस्य परः पारः सदस्य इति ते त्रयः । पुत्राः परमधर्मज्ञाः पारपुत्रः पृथुर्धर्मो ।

पृथोस्तु मुक्तो नाम मुक्तनेह कर्मणा । जज्ञे सर्वगुणोपेता विभाजन्तस्य चात्मजः ।

विभाजस्य तु पुत्रोऽभूदकुहो नाम पार्थिवः । बभौ गृहकस्य जामाता कल्पीभर्ता महायज्ञाः ।

मुनोऽणुहस्य राजर्षिर्ब्रह्मदत्तोऽभवत् प्रभुः । योगात्मा तस्य तनयो विश्वकमेनः परन्तपः ।

विभाजः पुनराजातः स्वज्ञतेनेह कर्मणा । ब्रह्मदत्तस्य पुत्रोऽयः सर्ववेन इति श्रुतः ।

धनुषी तस्य निर्भिन्ने पत्निष्या पूजनीयया । सुचिरौषिनया राजन् ब्रह्मदत्तस्य वैश्वनि ।

अयास्य पुत्रस्त्वपरो ब्रह्मदत्तस्य जज्ञिवान् । विश्वकमेन इति ख्यातो महाबलपरःकनः ।

विश्वकमेनस्य पुत्रोऽभूदण्डमेनो महापतिः । भङ्गाटोऽस्य कुमारोऽभूद्रावेयेन इतः पुरा ।

दण्डमेनात्मजः शूरो महात्मा कुलवर्द्धनः । भङ्गाटपुत्रो दुर्म्बुद्धिरभवत्स युधिष्ठिर ।

स तेषामभवद्राजा नोपानामन्तको नृपः । उगायुधेन यस्यायै सर्वे नोपा विनाशिताः ।

उगायुधो मदीक्षिको मया विनिह्यतो युधि । दर्पाश्विनो दर्परुचिः सततज्ञानये रतः ।

॥ दुर्बिष्ठिर उवाच ॥ उगायुधः कस्य सुतः कस्मिन् वंशे स जज्ञिवान् । किमर्थं चैव भवता निहतस्तद्गुर्वि मे ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अजमीढस्य दायादो विद्वान् राजा यवीनरः । धृतिमान् सत्यस्य पुत्रस्तु तस्य सत्यधृतिः सुतः ।

जज्ञे सत्यधृतेः पुत्रो दृढनेनिः प्रतापवान् । दृढनेनिसुतस्यापि सुधर्मः न न पार्थिवः ।

आसीत् सुधर्मणः पुत्रः सार्वभौमः प्रजेवरः । सार्वभौम इति ख्यातः पृथिव्यभेकरादिभुः ।

तस्यान्ववाये महति महान् पीरवन्दनः । महतस्यापि युजस्तु राजा हस्करयः क्षुतः ।
 युजो हस्करयस्यापि सुपाशो नाम पार्थिव । सुपाशेतनयस्यापि सुमतिर्नाम धार्मिकः ।
 सुमतेरपि धर्मात्मा सप्तनिर्गम बोध्यवान् । मन्त्र वै दक्षतेः पुत्रः क्षुतो नाम महाबलः । १००
 त्रिष्यो हिरण्यनाभस्य कौश्लस्य महाभ्रमः । चतुर्विंशतिधा तेन सप्राच्याः सामव्यंविताः ।
 क्षुतास्ये प्राण्यसामानः कर्णवो नाम सामगाः । कार्तिरुपायुधः सोऽय वीरः पीरवन्दनः ।
 बभूव येन विक्रम्य द्रवतस्य पितामहः । वीपो नाम महातेजाः पद्मासाधिपतिर्हतः ।
 उपायुधस्य दायदः सेभ्यो नाम महाब्रह्माः । शिखात् सुवीरो नृपतिः सुवीरानु नृपस्ययः ।
 नृपस्ययाद्दृष्टरथ दत्तेते पीरवाः क्षुताः । स चायुधायुधक्ष्मात् दुर्भुङ्गिरभवत्तदा । १०५
 प्रहृष्टचक्रो बलवाजीपान्मकरणो महान् । स दुर्भुङ्गो हन्ताजो गोपानस्यार्थवान् ।
 पितर्युपरते मङ्गं आकथामास क्लिप्तं । माममात्यैः परिरुतं प्रयानं धरवीतसे ।
 उपायुधस्य राजेन्द्र दूतोऽभ्येत्य वचोऽप्रीत् । अथ तं जननीं भोज्य मन्त्रकाक्षीं यत्प्रसिनीं ।
 स्त्रीरङ्गं मम भार्यायै प्रथम्य कुर्वन्न्दन । एवं राक्षस्य ते स्त्रीतं धनानि च न संशयः ।
 प्रदास्यामि यथाकाममर्षं वै रजभानभुवि । मम प्रव्यसितं चक्रं निवृत्त्येदं सुदुर्जये । ११०
 शचवी विद्रवन्वाजो दर्शनादेव भारत । राक्षसो ह्यपि चेत् क्षस्ति प्राणानां वा कुलस्य वा ।
 प्राप्सने मम तिष्ठस्य न हि ते शान्तिरव्यया । अथः प्रक्षारवचने जयान्तेन चोदितः ।
 दूतान्तर्हितमेतदे वाक्यमग्नित्रिष्योपमं । ततोऽहं तस्य दुर्भुङ्गेर्विश्राय मममप्युत ।
 आश्चापयं वै संग्रामे सेनाध्यक्षांश्च सर्व्वेभ्यः । विचिचवीर्य्यं बालस्य मदुपाश्रयमेव च ।
 दृष्ट्वा क्रोधपरोतात्मा युद्धायैव मनो दधे । निगृहीतस्तदाऽहं तैः सचिवैश्चन्मकोविदैः । ११५
 अन्निभिर्द्वैवकनैश्च सुहृद्भिश्चार्थदर्शिभिः । शिग्धैश्च ब्राह्मविद्भिश्च संयुक्तं निवर्त्तने ।
 कारणं आवितस्तास्मि युक्तकूपं तदाऽनघ ।
 ॥ मन्त्रिण ऊचुः ॥ प्रहृष्टचक्रः पापोऽसौ त्वच्छाश्रीचमतः प्रभो । न चैषः प्रथमः कृत्यो सुहृत् नाम कदाचन ।
 ते वयं सामपूर्व्वं वै दानं भेदनायैव च । प्रयोक्ष्यामस्ततः इडुडो देवतान्त्वभिवाद्य च ।
 कृतस्वस्त्ययनो विप्रैर्ज्ञानाऽश्रीनार्थं च द्विजान् । ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातः प्रयास्यासि जयाय वै । १२०
 अस्यापि न प्रयोष्यः नि न प्रवेश्यस्य सङ्करः । अशौचे वर्त्तमानेन दृष्टानामिति प्राचनं ।
 सामदानादिभिः पूर्व्वमपि भेदेन वा ततः । तं हनिष्यसि विक्रम्य प्रव्वरं मघवानिव ।
 प्राश्नानां वचनं काले दृष्टानाञ्च विवेषतः । शीतस्यमिति तच्छ्रुत्वा निरुतोऽस्मि नराधिप ।
 तत्सौः स क्रमः सर्व्वः प्रयुक्तः ब्राह्मकोविदैः । तस्मिन् काले कुर्वन्नेत कर्त्तव्यं चारव्यमुत्तमं ।
 स सामार्थादिभिरष्टादातुपायैः प्राञ्चचिन्तितैः । अनुनीयमानो दुर्भुङ्गिरनुनेतुं न शक्यते । १२५
 प्रहृत्तन्तस्य तच्चक्रमधर्त्तनिरतस्य वै । परदारगभिस्त्रापिच सद्यक्षात निवर्त्तितं ।
 न त्वहं तस्य जाने तस्मिन्नेतं चक्रमुत्तमं । इतं कर्त्तव्यं तन्नु पूर्व्वं वद्विष्य निन्दितं ।

कृतशौचः श्वरो चापो रक्षो निष्कन्ध वै पुरात् । कृतकल्पयमो विभैः प्रायोधयमसं निधुं ।
 ततः संसर्गमागत्य बक्षेनाकावक्षेन च । ब्रह्ममुक्तात्तवद्युर्द देवासुरनिवाभवत् ।
 स मथाऽस्त्रप्रतापेन निर्दग्धो रक्षमूर्खेनि । पपाताभिमुखः शूररक्षज्ञा प्राचापरिन्दमः । १११
 एतस्मिन्नन्तरे तात काश्विकात् प्रवर्तोऽभ्यधात् । हते नीपेन्द्रे चैव हते चोपायुधे नृपे ।
 अहिच्छत्रं कर्कं राक्ष्यं पिब्यं प्राय महाद्युतिः । द्रुपदस्य पिता राजकर्मवानुमते तदा ।
 ततोऽभूद्द्रुपदो राजा द्रोणस्येन निराकृतः । ततोऽर्जुनेन तरमा निर्जित्य द्रुपदं रणे ।
 अहिच्छत्रं सकाश्विकं द्रोणापायापवर्जितं । प्रतिपद्य ततो द्रोण उभयं जयताम्बरः ।
 काश्विकं द्रुपदायैव प्राचः अहिदितं तव । एव ते द्रुपदकादौ ब्रह्मदत्तस्य चैव च । ११२
 वंशः काश्विकेन वै प्रोक्तो नीपकोपायुधस्य च ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किमर्थं ब्रह्मदत्तस्य पूजनीया प्रकुम्भिका । अश्वत्थार गङ्गाय ज्येष्ठं पुत्रं पुरा विभो ।
 क्षिरोषिता यद्वे चापि किमर्थं चैव तस्य सा । अकार विप्रियमिदं तस्य राज्ञो अहात्मनः ।
 पूजनीया च कावाऽगौ किं बन्धं तेन चैव च । एतस्यै वंशं हि त्वि बन्धुमङ्गा अघातयं ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ द्रुपु सख्यै महाराज यथाऽत्तमभूत्पुरा । ब्रह्मदत्तस्य भवने तस्मिन्नेव युधिष्ठिर । ११३
 काश्विककुम्भिका राजन् ब्रह्मदत्तस्य वै सखी । जितपिषा गोचरिणाः जितिष्टा विनीदरी ।
 सखी मा ब्रह्मदत्तस्य मुदुदं बह्वुधैश्चदा । तस्याः कुन्दायमभवद्गृहे तस्य शरीरतम ।
 सा मदाऽहनि निर्गत्य तस्य राक्षी यद्वेकमात् । अचाराक्षीधितोरिषु पत्न्येषु शरः सु च ।
 नदीपञ्चतकुक्षेषु वनेषूपवनेषु च । प्रफलेषु तडागेषु कङ्कारेषु मुमन्थियु ।
 कुम्भोदात्पलकिक्रमसुरभीकृतवायुषु । अंशुधरस्युष्टेषु कारण्डवनेषु च । ११४
 अरित्वा तेषु सा राजकिञ्चि काश्विकमागमत् । नृपतेर्भवन् प्राय ब्रह्मदत्तस्य धीमतः ।
 राज्ञा तेन मदा राजन् कथायोगं अकार सा । आसुर्याणि च दृष्टानि यानि टन्तानि कानिचित् ।
 अरित्वा विविधान्देवान् कथयामास तानि सा । कदाचित्तस्य नृपतेर्ब्रह्मदत्तस्य कौरव ।
 पुत्रोऽभूद्राजन् ईल सन्धेनेति विभ्रुतः । पूजनीयाऽपि सा तस्मिन् प्रसूताऽऽङ्गमघापि च ।
 तस्मिन्नेवै पुरा श्लोकं स कालात् प्रास्फुटन्तदा । स्फुटितो मांसपिण्डस्तु बाहुपादास्यसंयुतः । ११५
 बभ्रुवङ्गस्युक्ष्मि बभ्रुवृष्टियवोपते । अजुज्जानयभूत्पद्मादीपत्यशोत्वितस्य च ।
 अथ मा पूजनीया वै राजपुत्रस्यपुत्रयोः । तुल्यशेहान् प्रीतिमती दिवसे दिवसेऽभवत् ।
 आजहार सदा मार्यं अष्टाऽऽस्तफलदयं । अष्टतस्मादसदृशं सन्धेनेतनपुत्रयोः ।
 स वः सो ब्रह्मदत्तस्य पूजनीयासुतस्य च । ते फले भवन्ति च पृथगौ तौ मुदा युतौ ।
 अभूतां निन्द्यमेव ह स्मादेतां तौ च ते फले । तस्यां गताचामय च पूज्यां वै सदाऽहनि । ११६
 त्रिष्टुणा चटकेनाथ धात्री तन्तु त्रिष्टं नृप । तेन प्रकीडयामास ब्रह्मदत्तात्मजं सदा ।
 नीडान्तमाहस्य तदा पूजनीयाकृतात्मतः । कीडता राजपुत्रेव कदाचित्चटकः च तु ।

निम्नरीतः कन्धरायं विद्युना वृद्धमुष्टिना । दुर्भङ्गमुष्टिना राजस्यस्य वयस्यजीवन् ।
तन्नु पञ्चममापसं व्यासास्यं बालघातिनं । कथञ्चिन्नोषितं वृद्धा नृपतिर्दुःखितोऽभवत् ॥ ११० ॥
धात्रीं तस्य जगर्षे तां तदाऽनुपरमो नृपः । तस्यौ शोकाश्रितो राजा जेपसं पटकं तदा ।
पुजनीयाऽपि तस्मात्सं गृहीत्वा तु फलदयं । बह्वदत्तस्य भवमजाजगाम वनेचरो ।
अथापश्यत्सदागम्य यद्वे तस्मिन्नाधिपः । पञ्चभुजपरिचरमे जावे तं हतवद्वे ॥ १११ ॥
मुभोश्च वृद्धा तं पुत्रं पुनः संश्रामयन्वभतः । कथं संश्रामे च वा राजान् विवश्याव तपस्विनी ।
॥ पुजनीयोवाच ॥ ननु त्वमागतः पुत्रं वाञ्छन्तो परिवर्षसि । कथं वाटं वदस्वसि त्वत्कथं वदस्वसि ॥ ११२ ॥
यादितान्कः सुधान्तं ह पीतेनास्मिन् पुत्रकः । शोकेन ताकुना पुत्रं कथमप्य न वदं ॥ ११३ ॥
एवाभ्याश्च परिचर्य ननु वदस्वसि वायदं । श्रीवो वृहीति वाञ्छन्तं माञ्छव न श्योकि विं ।
अनोरथो यत्तु मम परमेषं पुत्रकं तदा । व्यासास्यं वारि वाचसं सुगुण्यं न वदस्वसि ॥ ११४ ॥
म मे मनोरथो भद्रकल्पि प्रसन्नमागतः । विश्वेदे वदस्वसि राजानस्य वाऽऽसीत् ॥ ११५ ॥
ननु मूर्धाभिविकल्पं धर्षी वेष्टि कर्मात्मनः । अथ कथाः कथं सुते धाम्ना कान्तिसामवि ॥ ११६ ॥
अपुत्रेण समाकृत्य कर्मिणाऽथ संव मे । न च नूनं कृतः तेऽभूद्विद्यमाऽहिरवी कृतिः ॥ ११७ ॥
अपानगतः सुधान्तं च वदस्वसि वायदं । चिरं विनश्यत्सद्वे पातयः सर्वतो भवेत् ॥ ११८ ॥
अपानयन्तरो यानि कुशोपाकर्मसंश्रयं । कथमक हविर्देवा यद्वनि पितरः कथं ॥ ११९ ॥
एवमुक्त्वा महाराज द्रवधर्म्यगता सती । शोकाश्रितो तस्य बालस्य वसुधो निर्विभेद वा ।
कराभ्यां राजपुत्रस्य ततस्तस्य नृगस्फुटत् । हत्वा चान्धं नृपधुनमप्यपात ततोऽमरं ॥ १२० ॥
अथ राजा सुते वृद्धा पुजनीयामुवाच च । विशोका भव कथाऽपि हतन्ते भीत शोभनं ॥ १२१ ॥
मत्शोका निवर्त्तस्व अजर्थं मत्स्यमन्द ते । पूरेव मखि भद्रं ते निशंस्करमस्य च ॥ १२२ ॥
पुत्रपोडोद्भवस्यापि न कोपः परमस्त्वयि । ममान्ति पश्चि भद्रं ते कर्त्तव्यं हतं तया ॥ १२३ ॥
॥ पुजनीयोवाच ॥ आत्मोपस्थेन जानामि पुरुषेदे तवायदं । न चाहं वदामि क्वचित् तव पुत्रमचक्षुषं ॥ १२४ ॥
हत्वा वै राजशार्दूल तद्वृद्धे हतकिल्बिषा । मायायाः प्युवनीगोता इमाः शृणु मथेरिताः ॥ १२५ ॥
कुमिवश्च कुद्रेश्च कुराजानं कुभौषदं । कुपुत्रश्च कुभार्याश्च दूरतः परिवर्ष्येत् ॥ १२६ ॥
कुमित्रे भौषदं नास्ति कुभार्यायां कुतो रतिः । कुतः पिण्डः कुपुत्रे तु नास्ति मयां कुराजनि ॥ १२७ ॥
कुभौषदे क्व विश्यामः कुद्रेश्चे नैव जीवते । कुराजनि भयं नित्यं कुपुत्रे सर्वतोऽस्य ॥ १२८ ॥
अपकारिणि विमन्थं यः करोति मराधमः । अनायो दुर्बलो यदस्य चिरं स तु जीवति ॥ १२९ ॥
न विश्वमेदविश्रन्ते विशिष्टे नातिविश्रन्ते । विश्वासाद्द्वयमुत्पन्नं मूलान्यापि निहन्ति ॥ १३० ॥
राजशेविपु विश्वासं गर्भसङ्हरितेषु च । यः करोति नरो मुठो न चिरं स तु जीवति ॥ १३१ ॥
अभ्युन्नतिं प्राप्य नरः प्रावारः कोटको यथा । स विनश्यत्यसन्देहमाहैवमुपना नृप ॥ १३२ ॥
अपि सार्द्धवभावेन गानं संलीय बुद्धिमान् । अरिर्नोपपद्यते नित्यं यथा वसो महाद्रुमं ॥ १३३ ॥

सदुरार्द्रः शत्रो भूया शत्रोः संशोचते रिपुः । कस्योच इव दृष्ट्वा कथाकृतानि जल्पति ।

शत्रोर्हं समर्थं कृत्वा मुक्तीनामपतो हरिः । जघान् वमसिं वचादर्थं श्रेयस्य पार्थिव ।

सुप्तं जलं प्रसन्नं वा चातयन्ति रिपुं शरम् । विद्रोहं शक्तिना वाऽपि श्रेयसाप्यथ माधवाः ।

११००

व च श्रेयं प्रकुर्वन्ति पुनर्वैश्वानराः । चातयन्ति समूहं हि मुनिनामुपमां नृप ।

ब्रह्मदेवमुवाचैवं श्रेयसश्रेयं भूमिप । पुनर्वदंतं संभूतं तस्मात्कथं न श्रेयसेतु ।

इत्येते जल्पते वैरी एकपात्रे च भुञ्जते । एकाचतुष्टारो हतिं शरते तथैव किन्विषीं ।

कृत्वा समन्वयकथापि निश्चयेऽनुष्णा न हि । पूर्वोत्थानं जघानाजो जामाता यन् कथयन्तु ।

निधासं मनसा वैरं प्रिये वैश्वीर्यं नरः । उपसृज्य तं प्राणः कुरङ्ग इव सुन्धकं ।

११०१

न चास्येन वस्त्यं श्वैरे कर्तुं रिपोः । पातयेत्तौ चमूहं हि नदीरथ इव द्रुमं ।

अमिवाद्भक्तिं प्राप्य नैः शोऽस्तीति विश्वेभ्यः । तस्मात् प्रायोन्नतिं नश्येत् प्रावाह इव धौटकाः ।

इत्येता उध्मनोगोता गाथा धार्थ्या विपश्चिना । कुर्वन्ता चात्सरसां वै नरेण पृथिवीपते ।

मया च किन्विषं तुभ्यं प्रयुक्तमतिदारुणं । पुत्रमन्धं प्रकुर्वन्त्या तस्मात्तो विषये नृपि ।

एवमुक्त्वा प्रदुःखं तदाकामे पतङ्गिनो । इत्येतन्ने मयाख्यातः पुनर्भूतमिदं नृप ।

११०२

ब्रह्मदत्तस्य राजेन्द्र यदुक्तं पूजनीयया । आदुःखं पृच्छसे यन्मां दुर्धितिर महात्मने ।

अतमे वर्षयथियेऽहमितिहासं पुरातनं । गीते सनत्कुमारेण मां कथेऽयाव पृच्छते ।

आदुःखस्य फलमर्हिदृश्यं निवृतं मुकृतस्य च । तत्रिबोध महाराज सप्तजातिषु भारत ।

मगलवस्य चरितं कश्यपेः कस्य चैव हि । ब्रह्मदत्तदत्तोयानं योगिना ब्रह्मचारिणो ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिविषयकेषु पूजनीयोपाख्याने विव्रतितमोऽर्थः च ॥ २० ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ आदुःखं प्रतिष्ठितो लोकः आदुःखाद्योः प्रवर्तते । हन्ते ते वर्त्तयिष्यामि आदुःखस्य फलमन्तमं ।

११०३

ब्रह्मदत्तेन यत्प्रार्थं सप्तजातिषु भारत । तत एव हि धर्मस्य बुद्धिर्निर्मिते जनैः ।

पीडयाऽप्यथ धर्मस्य कृते आदुःखं पुराऽनघ । यत्प्रार्थं ब्राह्मणैः पूर्वं त्रिबोध महात्मने ।

ततोऽहं तानधर्मिष्ठान् कुरुक्षेत्रे पितृप्रतान् । सनत्कुमारनिर्दिष्टानप्यथ सप्त वै द्विजान् ।

दिव्येन चक्षुषा तेन यानुवाच पुरा विभुः । वाग्ददुः क्रोधनो हिंस्रः पिशुनः कविरैव च ।

खस्रमः पित्रवर्त्ती च नामभिः कर्मभिलषया । कैशिकस्य सुताज्ञात त्रिष्याऽगमस्य भारत ।

११०४

पितृधुपरते सर्वे ब्रह्मवत्सदाऽभवन् । नियोगान्ते गुरोस्तस्य गौ दोग्रीं समकाखयन् ।

समानवस्यः कश्चिं सर्वे न्यायागतो तदा । तेषां पयि क्षुधासीनां बाह्यान्मोहाच्च भारत ।

क्षूरा बुद्धिः समभवत्तां गां वै हिंसितुं तदा । तान् कविः खस्रमस्यैव थापेतां नेति वै तदा ।

न चाशक्यन्त ताभ्यां ते तदा वारयितुं द्विजाः । पितृवर्त्ती तु पक्षेपां नित्यं आदुःखिको द्विजः ।

य सर्वान्ब्रह्मवीहृत्तन् कोपादुःखे समहितः । सद्यश्च प्रहसन्त्यं पितृनुद्विष्य साध्विनां ।

११०५

प्रकुर्वन्मिदं गां सम्यक् सर्वे एव समाहिताः । एवमेवाऽपि नौदुःखे प्राप्स्यते नाच संशयः ।

पितृनभ्यर्थं धर्मैः नाधर्मो नो भविष्यति । तद्येवमुक्ता तु ते सर्वे प्रोचयिष्या च मान्साः ।
 पितृभ्यः कल्पयिष्यामिमुपायुष्मन् भारत । उपयुज्य च गीं सर्वे नुरोक्षन्त नवेदयन् ।
 शार्ङ्गलेन हता धेनुः सोऽयं प्रतिशङ्कता । शार्ङ्गवान् यं तु वसंतं प्रतिशङ्कन् वै द्विजः ।
 मिथोपचर्यंते तन्मु गुरुमन्वायतो द्विजाः । कालेन समयुज्यन्त सर्वे शकायुवः शचे । ११०
 ते वै क्रूरतया हिंसा चकार्यन्मादुरौ तथा । उपा विधाविहारास्तु यत्ताज्जायन्त शीदराः ।
 सुभ्रुकस्ताम्रजासात बलवन्तो मनीषिणः । पितृनभ्यर्थं धर्मैः प्रोचयिष्या च मान्साः ।
 सतिप्रत्यवमर्षं तेषां जातिगुरोऽभवत् । जाता व्याधा ददावेषु क्व धर्मविज्ञापयाः ।
 स्वधर्मविरताः सर्वे लोभजतविवर्जिताः । तावन्प्रापं प्रकुर्मन्ति यावत्तु प्राणधारणं ।
 द्वेषं ध्यायन्तः काकमनुष्यावन्ति कर्षं तत् । नाम्भेष्वानि चाप्येवमिमान्याह्वयं विद्यामते । १११
 निर्दोरो निर्द्वेषिणः शान्तिं विवर्ज्यः कृतिरेव च । वैशभो मातृवर्ती च व्याधाः परमधर्मिष्ठाः ।
 तैरेकमुचितैस्कात हिंसाधर्मपरैः मदा । जाता च पूजिता कृद्धा पिता च परितोषितः ।
 यदा माता पिता चैव संयुजौ कालधर्मिणा । तदा धर्मविंते त्वक्का जने प्राणानशङ्कजम् ।
 शुभेन कर्षणा तेन जाता जातिशरा मृगाः । चायानुत्पास्य संविद्या रम्ये कालक्षरे निरो ।
 उक्तुषो नित्यविवरुः स्वधर्मैः विवोचनः । पण्डितो यश्चरो मादो नामतश्चेऽभद्रकृतः । ११२
 तमेवार्थमनुधान्तो जातिशरकर्मणः । श्लाघन् वनेचरा दान्ता जिह्वा किम्परिपहाः ।
 ते सर्वे शुभकर्षणः स्वधर्मैः वनेचराः । योगधर्ममनुधान्तो विहरन्ति स तत्र च ।
 मरुं यावज्जतः प्राणान् स्वध्याहारोक्षपस्विनः । तेषां मरुं याधयतां पदस्त्रानि भारत ।
 नद्येवाद्यापि दृश्यन्ते गिरौ कालक्षरे नृप । कर्षणा तेन ते सातं शुभेनाशुभवर्जिताः ।
 शुभाशुभतरां धीनिं चक्रवाकत्वनामताः । शुभे देहे हरदोषे यद्वाचनं वैकरीकम् । ११३
 त्यक्त्वा बह्वचरोधर्मं मुनयो धर्मचारिणः । सुमताः श्चिवाक् कृद्धः पञ्चमन्त्रिद्रदंजनः ।
 सुवेचसु स्वतन्त्रसु हकुना नामनः स्यताः । पञ्चमः पाण्डिककत्र यज्ञजातिस्त्वजावत ।
 पञ्चसु कर्करीकोऽभूद्वा दत्तस्तु मप्रमः । तेषान्मु तपसा तन यज्ञजातिस्त्वेतन् वै ।
 योगस्य चाभिमर्शित्या प्रतिभानाश्च शोभनात् । पूर्वजाभिषु यद्वाच्यं मुते मुरुकुलेषु वै ।
 तथैवः वस्त्रिता बुद्धिः संमारेष्वपि वर्जिता । ते ब्रह्मचारिणः सर्वे विद्वन्नाः ब्रह्मचारिणः । ११४
 योगधर्ममनुधान्तो विहरन्ति स तत्र च । तेषान्च विद्वानां चरतां बह्वचारिणः ।
 गोपानामोयरी राजा विभ्राजः पौरवाण्ययः । विभ्राजमानो वपुषा प्रभाविष्णु मन्वितः ।
 श्रीमानन्तः पुरवृत्तो वमं तत् प्रविवेक च । स्वतन्त्रसुक्रवाकन्तु सुहृदामास ते नृप ।
 दृष्ट्वायान्कं श्रियोपेतं भवेद्यमहमोदकः । यद्यसि सुकृतं किञ्चिन्नपो वा विद्येनाऽपि वा ।
 खिन्नां ह्यस्युपवामेन तपसा निष्कलेन च । ११५
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितृकथ्ये एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ततश्चक्रवर्ती हावृषतुः सव्यारिषो । आर्षा ते सवित्री चावस्य प्रियक्षेत्रिषो ।
 तथेत्युक्त्वा तु तस्यापीतदा योगात्मिका मतिः । रदन्ते कर्मणं चतुः सुखिनाः तमभाषत ।
 यस्मात् कामप्रधानसंज्ञो न धर्ममपास वै । एवं तर्कं प्रार्थयसे तस्मादात्मं निबोध मे ।
 राजा तं भविता तात काश्चिन्नो मास संशयः । भविष्यतः सखाधौ न हाविमो सवित्री तव ।
 ज्ञप्ता तानभिभाषाय चत्वारश्चक्रवर्तीः । तांस्त्रीममीक्षते राक्षं सविचारप्रधर्षिताम् ।
 ज्ञप्ताः सखास्त्रयस्ते तु योगधृष्टा विचेतवः । तानयाचन्त चतुरक्षत्रयो सव्यारिषः ।
 तेषां प्रसार्दं चकुसो सथैमान् सुमनाऽज्जित । सर्वेषामिव वचनात् प्रसादादुत्तमानसा ।
 अन्वयान् भविता ज्ञापो युष्माकं मास संशयः । एतच्छ्रुत्वाह मानुषं प्राप्य योगमवाप्स्यत ।
 सर्वसम्पत्तद्वयं स्रतस्त्रोऽप्यं भविष्यति । पितृप्रसादो ज्ञानाभिरस्य प्राप्तः कृतेन वै ।
 गां प्रोक्षयित्वा धर्मेषु पितृकृत्ये उपकल्पता । ज्ञानात्तं ज्ञानसंयोगः सर्वेषां योगसार्धतः ।
 रमन्त वाक्यसन्दर्भोक्तकर्ममुदाहृतं । पूर्ववाक्यमिति श्रुत्वा ततो योगमवाप्स्यथ ।
 इति श्रीमहाभारते किलोषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितृकृत्ये द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ते योगधर्मानिरताः सन् ज्ञानसचारिकाः । पद्मगर्भोऽरविन्दाकः पौरमर्भः सुखोचनः ।
 सव्यारिषुः सुविन्दुस्य सैममर्भसु जन्तमः । मायन्वभवाः सततं प्ररीराक्षुर्वसोपचनम् ।
 राजा विभ्राजमानस्तु वपुषा तद्वनं तदा । सचारान्तःपुरवृत्ते नन्दनं मन्वसानिव ।
 स तानपश्यत् सचरान् योगधर्मात्मकाभूपः । निर्वेदाश्च तमेवायंमनुष्याणाम् पूरं यथो ।
 अणुहो नाम तस्यास्योत्पुत्रः परमधार्मिकः । सचुधर्षरतिर्निस्तमज्जु वेऽप्यगमत्पदं ।
 प्रादान्कन्थां द्रुकन्थाश्चैतनीं पृजितकन्थां । सन्तुष्टीमनुष्योपेतां योगधर्षरतां वदा ।
 सा सुहृष्टा पुरा भीष्मं पितृकन्था मणीविधी । सचक्रुमारेण तदा सुखिधो मम श्रीभवा ।
 सत्यधर्मभृतां मेष्टा दुर्लभेषु कृतात्मनिः । योगा च ज्योत्सवती च योगमाता तथैव च ।
 यथा ते कथितं पूर्वं पितृकृत्येषु वै मया । विभ्राजस्तपुंसं राज्ये ज्ञापयित्वा नरेश्वरः ॥
 आमस्य पौरान् प्रीतास्त्रा ब्राह्मणान् खखिवाण्ड च । प्रायात् सरस्वपञ्चभुं स च त्वे महारिषः ।
 म वै तत्र निराहारो वायुभक्षो महातपाः । त्यक्त्वा कामाक्ष्यपक्षेपे सरस्वत्या पार्श्वतः ।
 तस्य सङ्कल्प आसीत् तेषामन्यतमस्य वै । पुत्रत्वं प्राप्य योगेन युज्येधमिति भारत ।
 कन्थाऽभिभवन्ति तपसा महातपाः स समन्वितः । महातपाः स विभ्राजो विरराजोऽहमाविव ।
 ततो विभ्राजितं तेन वैभ्राजं नाम तद्वनं । सरस्वत्यं कुरुक्षेत्रे वैभ्राजमिति विभ्रुतं ।
 स च ते ब्रह्मणा राक्षंसलारी योगधर्षिणः । योगधृष्टास्त्रयस्यैव देहन्यासकृतोऽभवत् ।
 काश्चिन्नो नमरे ते तु ब्रह्मदत्तपुरोगमाः । जाताः सन् महात्मानः सर्वे विगतकल्मशाः ।
 ज्ञानव्याजतपःपूता वेदवेदाङ्गपारगाः । स्रतिसन्तोऽप्यं चत्वारश्चक्रयस्तु परिमेष्टिताः ।
 सतन्मस्यकुहाण्डे नन्ददत्तो महातपाः । यथा ज्ञापितं सवित्रावे सङ्कल्पः पूर्णोपस्थितः ।

११२

११३

११४

११५

११६

विद्मदर्शी सुमेधसु तथा वाभ्रव्यस्ययोः । आतो श्रीनिवहासादी वेदवेदाङ्गपारगौ । १५४
 सखायौ ब्रह्मदत्तस्य पूर्वजातिवरोचिनौ । पाञ्चासः पाञ्चिकक्षत्र कच्छरीकसावाऽपरः ।
 पाञ्चालो ऽङ्गु वहासीदाचार्येण प्रकार इ । दिवेदः कच्छरीकसु चन्द्रेणो ऽध्वर्युरेव च ।
 सर्वसम्पत्तस्य राजासीदनुशातकः । पाञ्चासकच्छरीकाभ्यां तस्य वक्ष्यमभूत्तदा ।
 ते याम्यध्वर्षिनिरताः कामस्य वशवर्तिनः । पूर्वजातिहतेनाद्यन् धर्षकामार्थकैः विदाः ।
 अणुहस्त नृपश्रेष्ठो ब्रह्मदत्तमकच्छरीः । अग्निविध्य तदा राज्ये परां गतिमवाप्तवान् । १५५
 ब्रह्मदत्तस्य भार्या तु देवसम्पत्तात्मजाऽभवत् । अमितस्य हि दुर्दुषां सप्ततिर्मास नामतः ।
 तामेकभावमप्यजां जेभे कन्यामनुत्तमां । सप्ततिं सप्ततिमतीं देवसाधिताध्वर्युः ।
 पञ्चमः पाञ्चिकक्षत्र सप्तजातिषु भारत । वष्टसु कच्छरीकैः ऽङ्गु ब्रह्मदत्तस्य सप्तमः ।
 श्रेया विष्टमा ये वै कर्त्तव्ये सहचारिणः । ते जाताः श्रीनिवकुले सुदन्दिरे बहोदराः
 धृतिमान् सुमना विदांस्यदर्शी च नामतः । वेदाङ्गस्यस्यसाधनारम्भिद्दर्शिनः । १५६
 तेषां संवत्तयोत्पत्त्या पूर्वजातिहताऽनदा । ते योगध्वर्षिनिरताः प्रक्षिताः सर्वे एव हि ।
 आमस्य पितरं तात पिता तानब्रवीत्तदा । ध्वर्ष्यं एव कुलं कं यथां त्यक्त्वा गमिष्यथ ।
 दारिद्र्यमनपाकृत्य भुक्षार्थायैव पुष्कलान् । शुश्रूषामप्रद्युष्यैव कथंभे गन्तुमर्हथ ।
 ते तमूषुर्दिजाः सर्वे पितरं पुनरैव च । करिष्यामो विधानस्ते येन त्वं वर्त्तयिष्यसि ।
 दमं शोकं महार्थं त्वं सञ्जानं सहमन्त्रिणं । आवयेयाः समागम्य ब्रह्मदत्तमकच्छरीं । १५७
 स ते दास्यति प्रीतात्मा यामान् भोगांश्च पुष्कलान् । कामान्भ्राष्ट्रिजान् सर्व्यं च न च्छतात सयेषिणं ।
 एतावदुक्त्वा ते सर्व्ये पूजयित्वा च तं गुरुं । योगध्वर्षमनुप्राप्य परां विट्तिमाद्ययुः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु रघुवंशे हरिवंशप्रपञ्चनि पिदकन्ये त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ब्रह्मदत्तस्य तमयः स वैभ्राजस्वभ्रायत । दौनात्मा तपसा युक्तो विष्णुर्गमिन् इति श्रुतः ।
 कदाचिद्ब्रह्मदत्तः स भार्यया सहितो बभूव । विष्णुवार प्रवृष्टात्मा यया प्रत्या प्रतकतुः ।
 ततः पिपीलिककृतं शुश्रूष्य स नृगधिप । कामिनीं कामिनीकृत्य याचनः कोप्यते श्वभं । १५८
 श्रुत्वा तु याच्यमानां तां कुट्टं सृष्ट्वां पिपीलिकां । ब्रह्मदत्तो महाहाममकच्छादेव साहसत् ।
 ततः सा सप्ततिर्दिनां प्रीडितेवाभवत्तदा । निराहारा बद्धतिष्ठं बभूव वरवर्षिणो ।
 प्रशासमाना भर्वा सा तमुवाच शुचिस्त्रिता । तथा ऽवहसित्या राजन् नाहं जीवितुमुक्त्वाहे
 स तत्कारकमाचख्यो न च सा श्रद्धाति तत् । उवाच चेनं कुपिता मैत्र भावीऽस्ति मानुषे ।
 को वै पिपीलिककृतं मानुषो वेत्तुमर्हति । श्वते देवप्रसादाद्वा पूर्वजातिहतेन वा । १५९
 तपीवसेन वा राजन् विद्यथा वा क्त्वाधिपः । यद्येष वै प्रभावस्ते सर्व्यसन्तस्तदात्ता ।
 अथाऽहमेतज्जानीयां तथा प्रत्याययस्व मां । प्राधान्यं परित्यज्ये राजन् मयेन ते श्रेयं ।
 गन्तव्या वचनं श्रुत्वा सहस्र्याः परधं प्रभुः । स राजा परमापन्नो देवश्रेष्ठं प्रपद्यत ।

घरसं सर्वभूतेशं भक्त्या नारायणं प्रभुं । समाहितो निराहारः वज्रानिह मन्त्रावनाः ।

ददर्श दर्शने राधा देवं नारायणं प्रभुं । उवाच तैर्न भगवान् सर्वभूतानुत्तमकः ।

१२५

मह्यदत्त प्रभाते त्वं कल्याणं समवाप्स्यसि । इत्युक्त्वा भगवान् देवस्यैवान्तरधीयत ।

चतुर्षाम् पिता योऽसौ ब्राह्मणानां महात्मनां । शोकं योऽधीत्य पुत्रैश्चः कृतकृत्य इवाभवत् ।

स राजानमथाश्विच्छन् सहस्रनिष्पमच्युतं । न ददर्शान्तरं किञ्चित् शोकं आवर्चितुं तदा ।

अथ राजा हिरःशतो कन्या नारायणार्दरं । प्रविवेच्य पुरं प्रीतो रथमारुह्य काञ्चनं ।

तस्य रथीन् प्रत्यग्रहान् कण्डरीको दिग्दर्शनः । चामरव्यजनश्चापि वाभ्रव्यः समवाचिपत् ।

१२६

इदमन्तरमित्येवं ततः स ब्राह्मणश्चक्षदा । आवयामास राजानं शोकं तं शचिवो च तौ ।

सप्त व्याधा दशार्णेषु खगाः कालक्षरे गिरौ । चक्रवाका व्रह्मदीपे संसाः हरसि मानसे ।

तेऽभिजाताः कुरुचेन ब्राह्मणा वेदपारमाः । प्रक्षिता दूरमध्यान् युवं तेषांऽबबोध य ।

तच्छ्रुत्वा मोहमगमद्ब्रह्मदत्तो नराधिपः । शचिवश्चास्य पाश्चात्तः कण्डरीकस्यैव च ।

सस्यरश्मिप्रतोदौ तौ पतितव्यजनावुभौ । दृष्ट्वा बभूवुरस्रव्याः पौराण्य सुहृदस्तथा ।

१२७

मुहूर्तमेव राजा स सप्त ताभ्यां रथे स्थितः । प्रतिश्वस्य ततः संज्ञां प्रत्यागच्छदरिन्दम ।

ततश्चो तत् घरः स्रत्वा योगन्तमुपलभ्य च । ब्राह्मणं विपुलैरर्थैर्भोजैश्च समघोषयन् ।

अभिविच्य स्मराद्ये तु विव्यक्त्वेनमरिन्दमं । जगाम ब्रह्मदत्तोऽथ सदारी वनमेव च ।

अथ तं सञ्जतिर्धीरा देवस्यस्य सुता तदा । उवाच परमप्रीता योगाङ्गनगते नृपं ।

जानन्त्या ते महाराज पिपीलिकहतक्षतां । चोदितः क्रोधमुद्दिश्य सक्तः कामेषु वै मया ।

१२८

इतो वयं गमिष्यामो गतिमिहामनुत्तमां । तव चान्तरिणो योगस्ततः संस्मारितो मया ।

स राजा परमप्रीतः पश्याः श्रुत्वा वचक्षदा । प्राप्य योगं वनादेव गतिं प्राप सुदुर्लभां ।

कण्डरीकोऽपि धर्मात्मा साङ्ख्ययोगमनुत्तमं । प्राप्य योगगतिं निह्ना विशुद्धः स्नेह कर्षणा ।

क्रमं प्रधीय पाश्चात्तः शिवामुत्पाद्य केवलां । योगाचार्यगतिं प्राप यज्ञसाग्यं महातपाः ।

एवमेतत् पुराष्टत्ते मम प्रत्यक्षमच्युत । तद्द्वारधस्य गात्रेषु श्रेयसा योष्यसे ततः ।

१२९

ये चान्ये धारयिष्यन्ति तेषां हरितमुत्तमं । तिर्यग्ये निधु ते जातु न भविष्यन्ति कर्षिषिन् ।

श्रुत्वा चेदमुपाख्यानं महार्थं महतां गतिं । योगधर्मो यदि सदा परिवर्त्तति भारत ।

स तेनैवानुबन्धेन कदाचिद्व्रते भ्रमं । ततो योगगतिं याति सिद्धानां भुवि दुर्लभां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमेतत् पुरा गीतं मार्कण्डेयेन धीमता । आहूय फलमुद्दिश्य सोमस्याष्यायनाय वै ।

सोमो हि भगवान् देवो लोकस्याष्यायनं परं । वृष्यिवंशप्रसङ्गेन तस्य वंशं निबोध मे ।

१३०

इति श्रीमहाभारते शिलेपु हरिवंशे हरिवंशधर्मणि पितृकथ्ये चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पिता सोमस्य वै राजान् जज्ञेऽर्चिर्भगवानुषिः । ब्रह्मणो मानशात् पूर्वं प्रजाधर्मं विधिष्ठतः ।

तथापिः सर्वभूतानां तस्यैः स्तनयैर्दृतः । कर्षणा मनसा वाचा शुभान्येव चचार सः ।

अर्चिः सर्वभूतेषु सर्वतया प्रथितप्रतः । काष्ठकुचयुक्तामृत ऊर्ध्ववाऊर्ध्वहायुतिः ।
 अनुत्तरं नाम तपो येन तप्तं महत् पुरा । जीषि वर्षेवहत्यादि दिव्यानीति च नः शुभं ।
 तत्रोर्ध्वरेतसस्तस्य स्थितस्थानिमिच्छस्य ह । सोमत्वं तनुरापदे महासत्त्वस्य भारत । १२१४
 ऊर्ध्वमाचक्रमे तस्य सोमत्वं भाविनात्मनः । नेषाभ्यां वारि सुक्ताव दक्षधा द्योतयन् दिवः ।
 तं गर्भविधिना हृष्टा दक्ष देवो दधुस्तदा । समेद्य धारयामासुर्न च ताः समञ्जसवत् ।
 स ताभ्यः सहस्रैवाय दिग्भ्यो गर्भः प्रभान्वितः । पपात भासयन् लोकान् प्रीतांश्चुः सर्वभावतः ।
 यदा न धारये ब्रह्मास्तस्य गर्भस्य ता दिवः । ततस्तानिः सहैवाद्भु निरपात वसुधरां ।
 यतितं सोममालोका ब्रह्मा लोकपितामहः । रथमारोपयामास लोकानां हितकाम्यया । १२१५
 स हि वेदमयस्तान् धर्मात्मा सत्यवक्त्ररः । युक्तो वाजिसहस्रेण सितेनेति हि नः शुभं ।
 तस्मिन्निपतिते देवाः पुत्रे ऽनेः परंमात्मनि । तुष्टुवर्गद्वयः पुत्रा मानसाः सप्त ये जृताः ।
 तथैवाङ्गिरसस्तत्र भृगोरैवात्मजैः सह । अस्मिन्सृजुभिः सामभिरयर्त्वाङ्गिरधैरपि ।
 तस्य संस्रयमानस्य तेजः सोमस्य भास्वतः । आप्यायमानं लोकान्स्त्रोन् भासयामास सर्वतः ।
 स तेन रथमुख्येन सागरान्तां वसुधरां । किःसप्तकृत्विः ऽतिपद्माक्षकाराभिप्रदविधं । १२१६
 तस्य यज्ञ्यावितं तेजः प्रथिवीमन्वपद्यत । शेषधृताः समुत्पन्नास्तोजसा प्रज्वलन्त्युत ।
 ताभिर्हूर्थास्त्रेया लोकाः प्रजास्यैव चतुर्विधाः । पोष्टा हि भगवान् सोमो जगती जगतीपते ।
 स सन्धतेजा भगवान् संस्रवैशेष कर्त्तृभिः । तपस्त्रेपे महाभाग पद्मानां दक्षतोर्द्वज ।
 हिरण्यवर्णा या देव्यो धारयन्मत्ताना जगत् । विधित्तायामभूद्देवः प्रख्यातः स्त्रेण कर्त्तृया ।
 तनस्तस्यै ददौ राव्यं ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः । वीजैवधीनां विप्राणामपाह्य जगन्नेजय । १२१७
 मोऽभिविक्तो महाराज राजराव्येन राजराट् । त्र्येण लोकान् भासयामास स्त्रभासा भास्वताम्बरः ।
 सप्तविंशतिरिन्देस्तु दाक्षायिष्यो महाप्रताः । ददौ प्राचेतसो देवो नक्षत्राणीति या विदुः ।
 स तत् प्राप्य महद्द्राव्यं सोमः सोमवताम्बरः । समाजष्टे राजसूयं सहस्रव्रतदक्षिणं ।
 शोताऽस्य भगवान्चिरध्वर्युरभवद्भुगुः । हिरण्यगर्भसोद्गाता ब्रह्मा ब्रह्मत्वमोषिवान् ।
 यदस्यस्तत्र भगवान् हरिर्नारायणः प्रभुः । सनत्कुमारप्रमुखैराधैर्ब्रह्मर्षिभिर्हृतः । १२१८
 दक्षिणामददत् सोमस्त्रोन् लोकानिति नः शुभं । तेभ्यो ब्रह्मर्षिभ्योऽप्येभ्यः सदस्येभ्यश्च भारत ।
 तं मिनो च कुहस्यैव द्युतिः पृष्टिः प्रभासुः । कीर्तिर्धृतिश्च सत्त्वोश्च नव देव्यः विवेदिरे ।
 प्राप्यावष्टयमच्ययः सर्वदेवैर्विपूजितः । विरराजाधिराजेन्द्रो दक्षधा भासयन् दिवः ।
 तस्य तत् प्राप्य दुष्पापमैश्वर्यं सृष्टिर्भवेत्तु । विवर्धाम मतिस्त्रात विनयादन्वयाहता ।
 दृहस्यतेः स वै भार्थ्या तारां नाम यद्ब्रह्मिणीं । जहार तरसा सर्वानवमत्याङ्गिरःसुतान् । १२१९
 स याच्यमानो देवैश्च तथा देवर्षिभिः सह । नैव स्वसर्म्भेन तारां तस्यावाङ्गिरसे तदा ।
 स भ्रंशस्ततस्तस्मिन् देवाचार्य्यो दृहस्यतिः । उग्रनासाश्च जवाह पाण्डितङ्गिरसस्तदा ।

स हि शिष्यो महातेजाः पितुः पूर्वो ब्रह्मण्यते । तेन खेहेन भगवान् ब्रह्मस्य ब्रह्मण्यते ।

पाणिंप्राणोऽभवद्देवः प्रष्टव्याजगत् धनुः । तेन ब्रह्मशिरा नाम परमात्मं महात्मना ।

उद्दिश्य दैत्यानुसृष्टं धेयैषां नाशितं यज्ञः । तत्र तद्युद्धमभवत् प्रख्यातं तारकामयं ।

१९४

देवनां दानवनाञ्च लोकत्रयकरं मघत् । तत्र शिष्टास्तु ये देवास्तुवितास्यैव भारत ।

ब्रह्माणं शरणं जम्बुगार्दिदेवं समातनं । ततो निवार्योऽब्रननं तं वै ब्रह्म ब्रह्मरं ।

ददावङ्गिरसे तारां स्वयमेव पितामहः । तामन्तःप्रसवां दृष्ट्वा तारां प्राह ब्रह्मण्यतिः ।

महोपायां न ते योगैर्गर्भा धार्यः कथञ्चन । अथोमावुत्सृजन्तं वै कुमारं दक्षुहन्तमं ।

दयीकास्तम्भासाद्य ज्वलन्तमिव पावकं । जातमात्रः स भगवान् देवनामविपदपुः ।

१९५

ततः संश्रयमापत्रासारामुषुः सुरोत्तमाः सत्वं ब्रूहि मुतः कस्त मे मन्वाय ब्रह्मण्यते ।

शृण्वन्माणा यदा देवैर्नाह सा बाध्वसाधु वा । तदा तां शत्रुमारब्धः कुमारो दक्षुहन्तमः ।

तं निवार्य ततो ब्रह्मा तारां पप्रच्छ संश्रयं । यदत्र तथं तद्ब्रूहि तारे कस्त मुतो ज्ञयं ।

सा प्राञ्जलिस्त्वावेदं ब्रह्माणं वरदं शनैः । सोमस्येति महात्मानं कुमारं दक्षुहन्तमं ।

तं मूर्द्धाघाय तनयं सोमो धाता प्रजापतिः । बुध इत्यकरोष्णाम स्वस्य पुत्रस्य धीमनः ।

१९६

प्रतिकूलस्य गणेषु समभ्युत्तिष्ठते बुधः । उत्पादयामास तदा पुत्रं वै राजपुत्रिका ।

तस्यापत्यं महाराजो बभूवैकः पुङ्गवः । उर्व्यां अश्विरे यस्त पुत्राः सन् महात्मनः ।

प्रसक्तं धर्षितस्तत्र सोमो वै राजयच्छशा । ततो यच्छाभिभूतस्तु सोमः प्रवीणमच्छतः ।

जगाम शरणायाय पितरं सोऽन्विमेव च । तस्य तत् पापशमनं चकाराचिर्योऽहातपाः ।

स राजयच्छशा मुक्तः शिष्या जज्वाल सर्व्वशः । एतत् सोमस्य वै जस्य कीर्त्तितं कीर्त्तितं बहून् ।

१९७

वंशमस्य महाराज कीर्त्तमानमतः शृणु । धन्यमारोग्यमायुषं पुष्यं स ह्यत्यसाधके ।

सोमस्य जन्म श्रुत्वैव पापेभ्यो विप्रमुच्यते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि सोमोत्पत्तिकथने पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बुधस्य तु महाराज विद्वान् पुत्रः पुङ्गवः । तेजस्वी दानशीलस्य यज्वा विपुलदक्षिणः ।

ब्रह्मवादी पराकामः शत्रुभिर्युधि दुर्ज्ञेयः । आहतां चाग्निहोत्रस्य यज्ञानाञ्च महोपतिः ।

सत्यवादी पुण्यमतिः काम्यः संततनीयुजः । अतीव त्रिपु लोकेषु यज्ञसाऽप्रतिमस्तदा ।

१९८

तं ब्रह्मव दिनं जन्मं धर्म्मज्ञं सत्यवादिनं । उर्व्वेशी वरयामास हित्वा मानं यज्ञस्त्रिणी ।

तथा सहावसद्राजा दश वर्षाणि पञ्च च । पञ्च षट् सप्त चाष्टौ च दश चाष्टौ च भारत ।

वने चैत्रये रम्ये तथा मन्दारकिनीतटे । अलकायां विज्जालायां मन्दने च वनोत्तमे ।

उत्तराम् स कुरून् प्राप्य मनोरथफलद्रुतान् । मन्थमादनगर्देषु भेदशृङ्गे तथोत्तरे ।

एतेषु वनमुख्येषु सुरैराचरितेषु च । उर्व्वेश्या सहिभो राजा रमे परमवा मुदा ।

१९९

दंशे पुष्यतमे चैव महर्षिभिरभिष्टुते । राज्यं स कारवामास प्रधाने इयिषीपतिः ।

तस्य पुत्रा बभूवुस्ते वसु देवसुतोपमाः । रिवि आत्मा महात्मान चादुर्द्धामानमावसुः ।
 विश्वायुश्चैव धर्मात्मा सुतायुश्च तथाऽपरः । दृढायुश्च वनायुश्च प्रतायुश्चोर्ध्वशीसुताः ।
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ गन्धर्वा उर्ध्वशी देवी राजानं मानुषं कथं । देवानुकृष्य संप्राप्ता तस्मै ब्रूहि वज्रश्रुत ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ब्रह्मशापाभिभूता सा मानुषं समपद्यत । ऐकान्तु सा वरारोहा समवात् समुपस्थिता । ११०५
 आत्मनः शापमोक्षार्थं समयं सा चकार ह । अनद्यदर्शनश्चैव यथाभावाच्च मैथुनं ।
 दौ मेधौ श्रयणाभ्यासे तदा बद्धौ च तिष्ठतः । घृतमाषा तथाहारः कालमेकान्तु पार्थिव ।
 यद्येष समयो राजन् यावत् कालश्च ते दृढः । तावत् कालान्तु वयस्यामि कृतः समय एव नः ।
 तस्यास्तं समयं सर्वं न राजा समपालयत् । एवं सा वसते तत्र पुरुरवसि भाविनी ।
 वर्षाण्येकानवष्टिन्तु तत्सक्ता शापमोक्षिता । उर्ध्वश्यां मानुषस्यायां गन्धर्वाः क्षिप्तयाऽन्विताः । ११०६
 ॥ गन्धर्वा ऊचुः ॥ क्षिप्तयध्वं महाभागा यथा सा तु वराङ्गना । समागच्छेत् पुनर्द्वैवानुर्ध्वशी स्वर्गभूयते ।
 ततो विश्वावसुर्नाम तत्राह वदताम्बरः । मया तु समयकाभ्यां क्रियमाणः श्रुतः पुरा ।
 व्युत्क्रान्तसमयं सा वै राजानं त्यक्ष्यते यथा । तदहं वेद्यप्रभेधेण यथा भेदस्यत्यमी नृपः ।
 ससहायो गमिष्यामि युष्माकं कार्यसिद्धये । एवमुक्त्वा गतस्तत्र प्रतिष्ठानं महायज्ञाः ।
 निश्वायामय चागन्ध मेघमेकं जहार सः । माष्टऽदर्शते सा तु भेषयोश्चारुहासिनी । ११०७
 गन्धर्वागमनं ज्ञात्वा शापान्तश्च यज्ञस्त्रिणी । राजानमवतीक्ष्य तत्र पुत्रो मे ऽद्विष्यतेति सा ।
 एवमुक्त्वा विनिश्चित्य नद्यो नैवोदतिष्ठत । नद्यं मां द्रक्ष्यते देवी समयो वितथो भवेत् ।
 ततो भूयस्तु गन्धर्वा द्वितीयं मेघमाजहृः । द्वितीये तु हने मेघे ऐलं देव्यवतीदिदं ।
 पुत्रो मे द्विष्यते राजक्षणायाया इव प्रभो । एवमुक्त्वादीत्याय नद्यो राजा प्रधाबितः ।
 मेघयोः पदमन्विष्वन् गन्धर्वा विद्युदप्यथ । उत्पादिताः सुमहती यथै तद्भवनं महत् । ११०८
 प्रकाशितं वै सहसा ततो नद्यमवैवत । नद्यं दृष्ट्वा तिरोभूता साऽप्युराः कामरूपिणी ।
 तिरोभूतान्तु तां दृष्ट्वा गन्धर्वा अगमन्दिदं । उत्सृष्टावुरणौ दृष्ट्वा राजा षट्प्रागतो षट् ।
 अपश्यन्नुर्ध्वशीं तत्र विललाप सुदुःखितः । चचार श्रियवीक्षापि मार्गमाण इतस्ततः ।
 अथापश्यत् स तां राजा कुरुक्षेत्रे महाबलः । प्रवतीर्ये पुष्करिण्यां चैववत्यां समाश्रुतां ।
 क्रीडन्तीमप्यगोभिश्च पद्मभिः सह ज्ञोभनां । तां क्रीडन्तीं ततो दृष्ट्वा विललाप सुदुःखितः । ११०९
 सा चापि तत्र ते दृष्ट्वा राजानमविदूरतः । उर्ध्वशी ताः सखीः प्राह स एव पुरुषोत्तमः ।
 यस्मिन्सहस्रवाक्से वै दर्शयामास तं नृपं । समाविश्यास्तु ताः सर्वाः पुनरेव नराधिप ।
 जाये हो तिष्ठ मनमि क्षेरे वचसि तिष्ठ ह । एवमादीनि सूक्तानि परस्परमभाषत ।
 उर्ध्वशी चात्रवोदैक्षं सगर्भाऽहं लया त्रिभो । संवत्सरात् कुमारस्यो भविष्यन्ति न संशयः ।
 निश्चामेकाश्च नृपते निवस्यसि मया सह । हृष्टो जगाम राजाऽथ स्रपुरं सुमहायज्ञाः । १११०
 गते संवत्सरे भूय उर्ध्वशी पुनरागमत् । उषितश्च तथा सार्द्धमेकरानं महायज्ञाः ।

उर्ध्वशय्यामवीदेत्तं गन्धर्वा वरदाक्षव । तान् दृषीत् महाराज मूर्ध्नि चैतास्त्वमेव हि ।
 दृषोश्च समतः राजन् गन्धर्वाणां महात्मनां । तथेत्युक्त्वा वरं वने गन्धर्वाश्च तथाऽखिति ।
 पूरयित्वाऽग्निना खान्तौ गन्धर्वा हि तमनुवन् । अनेनेष्टा च लोकान् नः प्राप्स्यसि त्वं नराधिप ।
 तानादाय कुमारान्स्तु नगराद्योपचक्रमे । निखित्याग्निमरण्ये तु सपुत्रस्तु दृष्टं ययौ । १२७
 अभ्येत्याग्निन्तु मापश्यदश्वत्थं तत्र दृष्टवान् । जमीजातकुत्तं दृष्ट्वा अभ्यत्वं विखितकृतः ।
 गन्धर्व्वेभ्यस्तदाऽश्वंमदग्निनाश्रं ततस्तु सः । श्रुत्वा तमर्थमखिलमरण्यीन्तु समादिशन् ।
 अभ्यत्यादरणीं कृत्वा मयित्वाऽग्निं यथाविधि । मयित्वाऽग्निं चिधा कृत्वा अयजत् स नराधिपः ।
 दृष्ट्वा यद्यैस्त्वं उविधैर्गतलोकां सलोकनां । गन्धर्व्वेभ्यो वरं सन्ध्वा चैताग्निं समकारयत् ।
 एकोऽग्निः पूर्वमेवासीदैकस्वतामकारयत् । एवं प्रभावे राजासीदैकस्तु पुरुषोत्तम । १२८
 दंष्ट्रे पृथ्वतमे चैव महर्षिभिरभिमृते । राव्यं स कारयामास प्रयागे वृथिवीपतिः ।
 उत्तरे जाङ्गवीतीरे प्रतिष्ठाने महायज्ञाः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि एलोत्पत्तिकथने षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ऐकपुत्रा बभूवुस्ते सप्त देवमुतोपमाः । दिवि जाता महात्मान् चायुर्द्धीमान्मावसुः ।
 विश्वायुश्चैव धर्मात्मा श्रुतायुस्तथाऽपरः । दृढायसु वनायुश्च श्रुतायुर्द्धीर्द्धीमोमताः ।
 आमावसोस्तु दायादो भीमा राजाऽय नद्यजित । श्रीमान् भीमस्य दायादो राजासीत् काञ्चनप्रभः । १२९
 विदास्तु काञ्चनस्यापि सुहोत्रोऽभुन्महाबलः । भौहोचिरभवच्छक्रुः केशिन्या गर्भसंभवः ।
 आजह्रे ये महासत्वं सत्त्वमिधं महामसं । पतिलोभेन यं गङ्गा पतित्वेऽभिमनार ह ।
 नेष्कतः श्रावयामास तस्य गङ्गाऽथ ततसदः । स तथा श्रावितं दृष्ट्वा यश्चवाटं समन्ततः ।
 भौहोचिरब्रवीद्गङ्गां क्रुद्धो भरतसत्तम । एष ते विफलं यत्नं पितृवशः करोम्वहं ।
 अस्य गङ्गेऽवलेपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि । राजर्षिणा ततः पीतां गङ्गां दृष्ट्वा महर्षवः । १३०
 उपनिन्दूर्ध्वहाभागां दुहितृत्वेन जाङ्गवीं । युवनाश्वस्य पुत्रीन्तु कावेरीं जङ्गरावहत् ।
 युवनाश्वस्य शपेन गङ्गाङ्गेन विनिर्धमे । कावेरीं सरितां श्रेष्ठां जङ्गाभार्यामनिन्दितां ।
 जङ्गस्तु दयितं पुत्रं सुनहं नाम धार्मिकं । कावेरीं जनयामास अजकलास्य चात्मजः ।
 अजकस्य तु दायादो बलाकाशो महीपतिः । बभूव मृगयाशीलः कुञ्जस्तस्यात्मजोऽभवत् ।
 कुञ्जपुत्रा बभूवुर्हि सत्वारो देववर्षसः । कुञ्जिकः कुञ्जनाभस्य कुञ्जानो मुर्त्तिमांसाद्या । १३१
 पञ्चदः सह संदृष्ट्वा राजा वनचरैस्तदा । कुञ्जिकस्तु तपतेपे पुत्रमिन्द्रसमं विभुः ।
 लभेयमिति तं शकन्नासादभ्येत्य जङ्गवान् । पूर्णं वर्षं स हस्ते वै तन्तु शक्रो ह्यपश्यत ।
 अत्युपतपसं दृष्ट्वा सहस्राक्षः पुरन्दरः । समर्थः पुत्रजनने स्वमेवाश्रमवासयत् ।
 पुत्रत्वे कल्पयामास स देवेन्द्रः सुरोत्तमः । स गाधिरभवद्गङ्गा मघवान् कौञ्जिकः स्वयं ।
 पौरकुत्सभवद्गङ्गायां गाधिसुखामजायत । गाधेः कन्या महाभागा नात्वा सत्त्ववती इशुभा । १३२

तां गाधिर्भृगुपुत्राय ऋषीणां च ददौ प्रभुः । तस्याः प्रीतोऽभवत्सर्वा भार्गवी भृगुजन्मनः ।
 पुत्रार्थं कल्पयामास चरुं माधेलायै च । उवाचाह्वय तं भर्ता ऋषीको भार्गवस्तदा ।
 उपयोऽह्यसुररुचं त्वया मात्रा त्वयं तव । तस्यां जनिष्यते पुत्रो दीप्तिमान् क्षत्रियवर्धनः ।
 अजेयः क्षत्रियैर्लोकैश्चक्षियर्वभसूदनः । तथापि पुत्रैः कल्याणि धृतिमन्सं तपोधन ।
 ब्रमात्मकं द्विजश्रेष्ठं चरुं विधास्यति । एवमुक्त्वा तु तां भार्यामृषीको भृगुजन्मनः । १५९१
 तपस्यभिरतां नित्यमरुचं प्रविशेत् च । नाधिः सदारस्तु तदा ऋषीकात्रममभवात् ।
 तीर्थयात्राप्रसङ्गेन मुतां द्रष्टुं वरेश्वर । चरुद्वयं गृहीत्वा तदृषेः सत्यवती तदा ।
 चरुमादाय यत्नेन सा तु माचैः स्वदेहयत् । माता सत्यस्य देवेन दहिचे सं चरुं ददौ ।
 तस्यासुरमयाज्ञानादात्मभ्रंशं चकार च । अयं सत्यवती गर्भं क्षत्रियान्नकरं तदा ।
 धारयामास दीप्तिं वपुषा घोरदर्शनं । तामृषीकस्ततो दृष्ट्वा योगेनाभ्यनुसृत्य च । १५९२
 तामब्रवीद्द्विजश्रेष्ठः स्वां भार्यां वरवर्णिनीं । माचाऽसि वक्षिता भद्रे चरुव्यात्यासहेतुना ।
 जनिष्यति हि पुत्रोऽसौ कूरुकर्माऽतिदारुणः । भ्राता जनिष्यते चापि ब्रह्मभूतस्योपधनः ।
 विश्वं हि ब्रह्म तपसा मया तस्मिन् समर्पितं । एवमुक्त्वा महाभागा भर्ता सत्यवती तदा ।
 प्रसादयामास पतिं पुत्रो मे नेदृशो भवेत् । ब्राह्मणापसदस्त्वत्त इत्युक्तो मुनिरब्रवीत् ।
 नैव सङ्क्षिप्तः कामो मया भद्रे तथाऽस्त्विति । उपकर्मो भवेत्पुत्रः पितृर्षीः तु च कारणात् । १५९३
 पुनः सत्यवती वाक्यमेवमुक्तऽब्रवीदिदं । दृष्ट्वान् लोकानपि मुने सृजेयाः किं पुनः सुतं ।
 ब्रमात्मकमृजुं त्वं मे पुत्रं दातुमिहार्हसि । काममेवंविधः पौत्रो मम स्यान्नव च प्रभो ।
 यद्यन्यथा न शक्यं वै कर्तुमेतद्द्विजोत्तम । ततः प्रसादमकरात् स तस्यान्तपत्न्या बलात् ।
 भद्रे नास्ति विशेषो मे पौत्रे च वरवर्णिनि । त्वया यद्योक्तं वचनं तथा भद्रे भविष्यति ।
 ततः सत्यवती पुत्रं जनयामास भार्गवं । तपस्यभिरतं दानं जमदग्निं ब्रमात्मकं । १५९४
 भृगोश्चरुविपथ्यामे गैद्रवैश्चवयोः पुरा । यस्मिन् दैव्येऽयोधे जमदग्निर्जायत ।
 सा हि सत्यवती पुण्या सत्यधर्मपराचरुणा । कौशिकीति समाख्याता प्रहृष्टेयं सज्ञानदो ।
 दत्त्वा कुवंशप्रभवे रणेनाम मराधिपः । तस्य कन्या महाभागा कामन्वी नाम रेणुका ।
 रेणुकायान्तु कामन्वी तपोविद्यासमन्वितः । आर्षीको जनयामास जामदग्न्यं सुदारुणं ।
 सर्वविद्यान्तगं श्रेष्ठं धनुर्ध्वदस्य पारमं । रामं क्षत्रियहन्तारं प्रदीप्तमिव पावकं । १५९५
 शैब्यैस्त्वमृषीकस्य सत्यवत्यां महायज्ञाः । जमदग्निस्तपोवीर्याव्यज्ञे ब्रह्मविदारुणः ।
 मध्यमस्य उरुनः श्रेष्ठः सुनः पुच्छः कनिष्ठकः । विश्वामित्रस्तु दायादं नाधिः कुशिकजन्मनः ।
 जनयामास पुत्रस्तु तपोविद्याब्रमात्मकं । प्राप्य ब्रह्मर्षिर्जमतां योऽयं सप्तर्षिर्नां गतः ।
 विश्वामित्रस्तु धर्मोत्तमा नाम्ना विश्वरथः स्मृतः । जज्ञे भृगुप्रसादेन कौशिकादंशवर्द्धनः ।
 विश्वामित्रस्य च सुता देवरातादयः स्मृताः । विश्वाताः क्षिप्रु कोशेषु तेषां नामानि मे शृणु । १५९६

देवमवा कतिशैव यथात् कात्यायनाः स्मृताः । ब्राह्मण्यः हरिश्चाणे रेवोर्भवेऽय रेपुमान् ।
 साकृत्तिलैवैव मुद्रस्तस्यैति विभुताः । मधुञ्जिता जयशैव देवस्य तथाऽष्टकः ।
 कच्छपो हरितशैव विश्वामित्रस्तोसुताः । तेषां स्थातानि गोत्राणि कौशिकानां महात्मनां ।
 पाणिनो बभ्रवशैव ध्याकण्ठ्यास्तथैव च । पार्थिवा देवराताश्च ब्राह्मणायनवास्तथाः ।
 लोहिता यामदृताश्च तथा कारीश्रयः स्मृताः । सौम्याः कौशिका राजंशयाऽन्वे वैश्वानराः । ११९
 देवता रेणवशैव याज्ञवल्क्याश्चमर्षणाः । शैदम्बरा क्षत्रिण्यातास्वारकायनशुक्लाः ।
 ब्राह्मण्यया हरिश्चाचाः साकृत्त्या मालवास्तथा । नागापत्तिर्नरशान्या विश्वामित्रश्च धीमतः ।
 श्वश्वन्तरविवाद्याश्च कौशिका बहवः स्मृताः । पौरवश्च महाराज ब्रह्मर्षेः कौशिकश्च च ।
 मन्मथोऽप्यस्य वंशोऽस्मिन् ब्रह्मण्यश्च विभुतः । विश्वामित्रात्मजानान् पुत्रान् ब्रह्मोऽप्यनः स्मृतः ।
 भार्गवः कौशिकत्वं हि प्राप्तः स मुनिव्रतमः । विश्वामित्रश्च पुत्रेषु पुत्रान् ब्रह्मोऽभवत् किल । १२०
 हरिदशश्च यज्ञे तु पश्यन्ने विनियोजितः । देवैर्दत्तः पुत्रान् ब्रह्मो विश्वामित्राय वै पुनः ।
 देवैर्दत्तः स वै यस्माद्देवरातस्ततोऽभवत् । देवरातादयः सप्त विश्वामित्रश्च वै सुताः ।
 दृषद्वीरुतश्चापि विश्वामित्रान्तयाऽष्टकः । अष्टकस्य सुतो लोहिः प्रोक्ता जज्ञगणो मया ।
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वंशमायोर्ब्रह्मण्यः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि अमावसुवंशकीर्तने सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आयोः पुत्रस्तया पञ्च मन्वे वीरा महारथाः । स्वर्भानुतनयाचाञ्च प्रभायां जज्ञिरे नृप । १२१

नक्षत्रः प्रथमं यज्ञं दृष्टुश्चाः ततः परं । रम्भा रजिरेनेनाश्च त्रिषु लोकेषु विभुताः ।

रजिः पुत्रगतानीह जनयामास पञ्च वै । राजियमिति प्रिख्यातं चक्षमिन्द्रभयावहं ।

एव देवामुरे युद्धे ममुपोठसुरारुणे । देवाशैवासुराशैव पितःमहमयाभुवन् ।

आवयोर्भगवन् युद्धे को विजेता भविष्यति । बृह नः सर्वभूनेश्च आतुमिच्छामते वचः ।

॥ ब्रह्मवाच ॥ येषामर्याय संपाप्ते रजिरात्तायुधः प्रभुः । योस्यते ते विजयन्ति वीर लोकास्त्राव संशयः । १२२

यतो रजिर्धृतिस्तत्र श्रीश्च तत्र यतो धृतिः । यतो धृतिश्च श्रीशैव धर्मस्तत्र जयस्तथा ।

ते देवदानवाः प्रीता देवेनोक्ता रजिर्जयः । अभ्युर्ध्वयमिच्छन्ता वृष्णानास्तं नरर्षभं ।

स हि स्वर्भानुर्दोहिश्चः प्रभायां समपद्यत । राजा परमतेजस्वी सोमवंशविवर्द्धनः ।

ते हृष्टमनसः सर्वे रजिर्देतेषु देवताः । ऊचुरस्मन्मयाय त्वं गृहाण वरकार्णिकं ।

अथोवाच रजिस्तत्र तद्योर्वै देवदैत्ययोः । अर्थश्चः स्वार्थमुद्दिश्य यज्ञः स्वस्य प्रकाशयन् । १२३

॥ रजिर्वाच ॥ यदि दैत्यगणान् सर्वान् जिन्वा वीर्येण वासव । इन्द्रो भवानि धर्मैश्च ततो योस्यामि संयुगे ।

देवाः प्रथमतो भूयः प्रतीयुर्ब्रह्मणसाः । एवं यद्येष्टं नृपते कामः सन्पद्यतां तव ।

मुक्त्वा सुरगणानान्त्वाकां राजा रजिस्तदा । पप्रच्छाभुरमुख्यान्तु यया देवानपृच्छत ।

दानवा र्धर्पपूर्णास्तु स्वार्थमेवावगम्य ह । प्रत्युत्सुक्षं नृपवरं साभिमानमिदं वचः ।

अस्माकमिन्द्रः प्रह्लादो यस्मार्थं विजयामहे । अस्मिन्नु समये राजसिंहेषा राजसत्तम । १४२
 स तथेति भुवनेव देवैरथभिन्नैरितः । भविष्यसिन्धो जितैव देवैरुक्तस्तु पार्थिवः ।
 जघान दानवान् सर्वान् येऽवधा वज्रपाणिनः । स विप्रमष्टा देवानां परमश्रीः शिष्यं वश्री ।
 निहत्य दानवान् सर्वानाजहार रजिः प्रभुः । ततो रजिं महावीर्यं देवैः सह शतक्रतुः ।
 रजेः पुत्रोऽहमित्युक्त्वा पुनरेवाब्रवीदथः । इन्द्रोऽसि तात देवानां सर्वेषां नाच संशयः ।
 यस्याहमिन्द्रः पुत्रस्तं ख्यातिं यास्यामि कर्मभिः । शतक्रतुवचः श्रुत्वा वक्षितस्तेन माधया । १४३
 तथेत्येवाब्रवीद्राजा प्रीयमाणः शतक्रतुः । तस्मिंस्तु देवमदृशे दिवं प्राप्ते महोपतौ ।
 दायाद्यमिन्द्रादाजहुराषारात्तनया रजेः । पञ्च पुत्रशतान्यस्य तदै स्नानं शतक्रतोः ।
 समाक्रामन्त बडधा स्वर्गलोकं त्रिपिटपं । ततो बड्ढतिथे काले समतीते महाबले ।
 इतराज्योऽब्रवीच्छक्रो इतभागो वृहस्पतिं ।
 ॥ इन्द्र उवाच ॥ वदस्मीफलमात्रं वै पुरोडाशं विधत्स्व मे । ब्रह्मैवं येन तिष्ठेयं तेजसाप्यायितः मदा । १४४
 ब्रह्मन् हश्रोऽहं विमना इतराज्यो इतान्नमः । इतौजा दुर्बलो मूढो रजेः पुत्रैः कृतः प्रभो ।
 ॥ वृहस्पतिरुवाच ॥ यद्येवं चोदितः शक्र त्वया स्यां पूर्वमेव हि । नाभविष्यत् त्वत्प्रियार्थमकर्त्तव्यं ममानथ ।
 प्रथितिव्यामि देवेन्द्र त्वत्प्रियार्थं न भंशयः । यथा भागश्च गज्यश्च न चिरात् प्रतिपत्स्यसे ।
 तया तात करिष्यामि मा तेभूद्विद्वान् मनः । ततः कर्म चकारास्य तेजसो बहूनि तदा ।
 तेषाञ्च बुद्धिमंसोहमकरोद्विजमन्तमः । नास्तिवादार्यशास्त्रं हि धर्मविशेषणं परं । १४५
 परमं तर्कशास्त्राणाममतां तन्मनोनुगं । न हि धर्मप्रधानानां रोचते तत् कथान्तरे ।
 एतद्वृहस्पतिकृतं शास्त्रं श्रुत्वाऽन्पचेतसः । पूर्वोक्तधर्मशास्त्राणामभवन् देविणः मदा ।
 प्रसक्तुर्न्यायरहितं तन्मतं बहुमेनिरं । तेनाधर्मैर्णेत पापाः सर्वे एव व्यथं गताः ।
 त्रैलोक्याज्यं शक्रस्तु प्राप्य दुष्प्रापमेव च । वृहस्पतिप्रसादाद्दे परं निवृत्तिमभ्यगात् ।
 ते मदा तु सुमंमूढाः रागोन्मत्ता विधर्मिणः । ब्रह्मादिषुश्च संवृत्ता इतगीर्यंपराक्रमाः । १४६
 तेना लेन सुरैश्चर्यमिन्द्रः स्नानं तयोक्तमं । इत्वा रजिसुतान् सर्वान् कामक्रोधपरायणान् ।
 य इदं च्यावनं स्नानात् प्रतिष्ठाञ्च शतक्रतोः । शृणुयाद्द्वारयेदाऽपि न स दौराक्यमाप्नुयात् ।
 इति श्रीमहाभारते शिल्लेषु हरिवंशे रघिवंशपर्वणि आयुर्वेदानुकीर्त्तने अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥
 ॥ वैशम्पयन उवाच ॥ रश्मोऽनपत्य आसीच्च वंशं वक्ष्याम्यनेनसः । अनेनसः सुतो राजा प्रतिशस्त्रो महायज्ञाः ।
 प्रतिचक्षुसुतस्यापि सञ्जयो नाम विश्रुतः । सञ्जयस्य जयः पुत्रो विजयस्तस्य सात्मजः ।
 विजयस्य कृतिः पुत्रस्तस्य हर्यत्नतः सुतः । हर्यत्नतः सुतो राजा महदेवः प्रतापवान् । १४७
 सहदेवस्य धर्मात्मा नदीन इति विश्रुतः । नदीनस्य जयत्सेना जयत्सेनस्य संकृतिः ।
 संकृतेरपि धर्मात्मा चक्षुधर्मा महायज्ञाः । अनेनसः समाख्याताः चक्षुद्वयस्य मे शृणु ।
 चक्षुद्वयात्मजस्तच्च सुनहोत्रो महायज्ञाः । सुनहोत्रस्य दायादाक्षयः परमधर्मिकाः ।

कात्रः अक्षय ददौत तया यत्समदः प्रभुः । पुत्रो यत्समदस्यापि शुभको यत्स त्रैगन्काः ।

ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चैव वैश्याः शूद्राश्चैव च । ब्रह्मात्मजसार्धधेणुसामयस्य काश्यपः ।

१४०

काश्यस्य काश्यपः पुत्रो राजा दीर्घतपास्तथा । धन्वस्तु दीर्घतपसो धन्वात् धन्वन्तरिः सुतः ।

तपसोऽसौ सुमहती जातो धन्वस्य धीमतः । पुनर्द्वन्वन्तरिर्द्वौ मानुषेस्विह जज्ञिवान् ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं धन्वन्तरिर्द्वौ मानुषेस्विह जज्ञिवान् । एतदेदितुमिच्छामि तन्मे ब्रूहि यथातथं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धन्वन्तरेः सम्भ्रजोऽयं श्रूयतां भरतर्षभ । स सम्भूतः समुद्रान्तु मन्वमानेऽसृते पुरा ।

उत्पन्नः कलसात् पूर्वां मर्त्यतस्तु श्रिया तृतः । अभ्रमन् मिद्धिकाथै हि विष्णुं दृष्ट्वा हि तस्मिन्वान् ।

१४१

अक्षस्यमिति होवाच तस्मादक्षस्तु स स्यतः । अक्षः प्रोवाच विष्णुं वै तनयोऽस्मि तव प्रभो ।

विधत्स्व भागं स्नानञ्च मम लोकेत्यरेत्सर । एवमुक्तः स दृष्ट्वा वै तथ्यं प्रोवाच तं प्रभुः ।

क्षतो यज्ञविभागो हि यज्ञियैर्हि सुरैः पुरा । देवेषु विनियुक्तञ्च विधिसौत्रं महर्षिभिः ।

न अक्षमुपशोभो वै तुभ्यं कर्तुं कदाचन । अर्ष्यः श्रूतोऽसि देवानां पुत्रस्त्वं हि महीश्वरः ।

द्वितीयायान्तु संभ्रज्यां लोके स्थातिं गमिष्यति । अणिमादिषु ते सिद्धिर्गर्भस्यस्य भविष्यति ।

१४२

तेनैव त्वं शरीरेण देवत्वं प्राप्स्यसे प्रभो । चरुमन्त्रैर्ब्रतैर्जपैर्यज्मन्त्रि त्वां दिजातयः ।

अष्टधा त्वं पुनश्चैवमायुर्व्येदं विधाष्यमि । अवग्यं भावी श्रूयोऽयं प्राग्दृष्टस्त्वज्जयानिना ।

द्वितीयं दापरं प्राप्य भविता त्वं न संशयः । इमं तस्मै वरं दत्त्वा विष्णुर्गन्तुर्दधि पुनः ।

द्वितीये दापरे प्राप्ते सौनशोचिः स काशिराट् । पुत्रकामस्तपस्तेपे धन्वा दीर्घं महत्तदा ।

प्रपद्ये देवतां तान्तु या मे पुत्रं प्रदास्यति । अक्षं देवं स पुत्रार्थे तदाराधितवासृपः ।

१४३

ततस्तुष्टः स भगवानक्षः प्रोवाच तं नृप । यदिच्छमि वरं ब्रूहि तप्ते दास्यामि सुव्रत ।

॥ नृप उवाच ॥ भगवन् यदि तदृष्टस्त्वं पुत्रो मे स्थातिमान् भव । तथेति समनुज्ञाय तच्चैवान्तरधीयत ।

तस्य गेहे समुत्पन्नो देवो धन्वन्तरिस्तदा । काशिराजो महाराजः सर्वरोगप्रणाशनः ।

आयुर्व्येदं भरद्वाजात् प्राप्येह सभिवक्त्रियं । तमष्टधा पुनर्व्यस्य शिष्येभ्यः प्रत्यपादयत् ।

धन्वन्तरेस्तु तमथः केतुमानिति विश्रुतः । अथ केतुमतः पुत्रो वीरो भीमरथः स्यतः ।

१४४

पुत्रो भीमरथस्यापि दिवो दासः प्रजेश्वरः । दिवोदासस्तु धर्मात्मा वाराणस्यधिपोऽभवत् ।

एतस्मिन्नेव काले तु पुरीं वाराणसीं नृप । शून्यां निवेशयामास जेमको नाम राक्षसः ।

ब्रह्मा हि सा मतिमता निकुम्भेन महात्मना । शून्या वर्षसहस्रं वै भवितीति न संशयः ।

तस्यान्तु ब्रह्मजायां दिवोदासः प्रजेश्वरः । विषयान्ते पुरीं रम्यां गोमत्यां संन्यवेशयत् ।

भद्रश्रेण्यस्य पूर्वान्तु पुरो वाराणसीं ज्ञामूत् । भद्रश्रेण्यस्य पुत्राणां ब्रतमुत्तमधन्विनां ।

१४५

हत्वा निवेशयामास दिवोदासो नराधिपः । भद्रश्रेण्यस्य तद्राज्यं हतं येन बलीयसा ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ वाराणसीं निकुम्भस्तु किमर्थं ब्रह्मवान् प्रभुः । निकुम्भः कस्य धर्मात्मा सिद्धिचेचं ब्रह्माप यः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दिवोदासस्तु राजर्षिर्नगरीं प्राप्य पार्षिवः । वसति स महतिजाः स्त्रीतायान्तु नराधिपः ।

एतस्मिन्नेव काले तु कृतदारो महेश्वरः । देव्याः न प्रियकामस्तु स्वयच्छत्रुरान्तिके ।
 देवाज्ञया पार्शदा ये त्वभिरूपास्तपोधनाः । पूर्वान्नैवपदैश्वर्य तोषथन्नि का पार्श्वतो । ११५०
 ह्यथेते वै महादेवी भेना नैव प्रच्यति । जुगुप्सत्वसकृत्तां वै देवीं देवं तथैव वा ।
 सपार्शदस्त्वनाचारस्तव भर्ता महेश्वरः । दग्धिरः सर्वदेवाथै शीलं तस्य न वर्धते ।
 माचा तथोक्ता वरदा स्त्रीस्रभावाच्च पुकुधे । स्मितं कृत्वा तु वरदा भवपार्श्वमघाममत् ।
 विवर्णवदना देवो महादेवमभाषत । नेह वत्स्याम्बहं देव नय मां स्वं निवेदयम् ।
 तथा कर्तुं महादेवः सर्वान् लोकानवैक्षत । वासार्थं रोचयामास पृथिव्यां कुतमन्दन । ११५१
 वाराणस्यां महादेवः सिद्धिचैत्रं महेश्वरः । दिवोदाभेन तां ज्ञात्वा निविष्टां नगरीं भवः ।
 पार्श्वे तिष्ठन्माह्वय निकुम्भमिदमब्रवीत् । राक्षसेषु पुरीं गत्वा शून्यां वाराणसीं कुबः ।
 मृदुनैवाभ्युपायेन अतिवीर्य्यः स पार्श्विकः । ततो गत्वा निकुम्भस्तु पुरीं वाराणसीं तदा ।
 स्वप्ने निदर्शयामास कञ्चुकं नाम नापितं । ज्येष्ठोऽहं करिष्यामि स्थानं मे रक्षयामस ॥
 मद्रूपं प्रतिमां कृत्वा रुग्ण्यन्ने तथैव च । ततः स्वप्ने जयोद्दिष्टं सर्वं कारितवाकुरः । ११५२
 पुरीदारो तु विज्ञाप्य राजानञ्च पद्याविधि । पूजाञ्च महतींस्तत्र निश्चयेन प्रथो जयत् ।
 गन्धैश्च धूपमाल्यैश्च प्रोक्षणीवैक्षथैव च । अन्नपानप्रयोगैश्च अत्यद्भुतमिवाभवत् ।
 एवं ममूञ्जते तत्र नित्यमेव गणेश्वरः । ततो वरसहस्रस्तु नगर्थ्यां सम्प्रपञ्कति ।
 पुत्रान्हरिण्यमायुश्च सर्वान् कामांस्तथैव च । राज्ञस्तु महिषी श्रेष्ठा मयज्ञा नाम विभ्रुता ।
 पुत्रार्थमागता देवी माध्वी राज्ञा प्रचोदिता । पूजाञ्च विपुलां कृत्वा देवी पुत्रमया सत । ११५३
 पुनः पुनरघागत्य वज्रञ्च पुत्रकारणात् । न प्रयच्छति पुत्रं हि निकुम्भः कारणेन हि ।
 राजा तु यदि नः क्रुध्यत्कार्य्यभिद्धिस्ततो भवेत् । अथ दीर्घेण कालेन कोपेन राजानमत्रिभ्यत् ।
 भूत एष महादाहि नागराणां प्रयच्छति । प्रीतो वरान् वै ज्ञतशो मम किं न प्रयच्छति ।
 मामकैः पूज्यते नित्यं नगर्थ्यां मे सदैव हि । विष्णोःपितो मयाऽत्यर्थं देव्या मे पुत्रकारणात् ।
 न ददाति च पुत्रं मे कृतज्ञः केन हेतुना । ततो नार्हति सत्कारं मत्प्रकाशादिश्रयतः । ११५४
 तस्मान्नु नाशयिष्यामि स्थानमस्य दुरात्मनः । एवं स तु विनिश्चित्य दुरात्मा राजकिञ्चिषी ।
 स्थानं गणपतेस्तस्य नाशयामास दुर्धरतिः । भग्नमायतनं दृष्ट्वा राजानमब्रुवत् प्रभुः ।
 यस्मादनपराधस्य त्वया स्थानं विनाशितं । पुरीं शून्यां तयाऽकक्षात्तत्र नूनं भविष्यति ।
 ततस्तौ न तु ज्ञापेन शून्यां वाराणसीं तदा । शय्यां पुरीं निकुम्भस्तु महादेवमघाममत् ।
 अकक्षाच्च पुरीं मा तु विद्रुता सर्वतो दिग्ब । तर्थां शून्यां ततो देवो निर्वर्णं पदमात्मनः । ११५५
 रमते तत्र वै देवो रममाणो गिरेः मुनिः । न रतिं तत्र वै देवो ज्ञभते षड्विंशत्यात् ।
 वसाम्यत्र न पूर्यान्तु देवी देवमघाऽब्रवीत् ।
 ॥ देव उवाच ॥ नाहं वैश्व विमोक्ष्यामि अविमृक्तं हि मे षट् । नार्हं तत्र न मिथ्यामि मच्छ देवि षट् प्रति ।

प्रदक्ष्यावाच भगवांस्त्वाम्बकस्त्रिपुरान्तकः । तस्मान्नदविमुक्तं हि प्रोक्तं देवि न वै स्वयं ।
 एवं वाराणसी भग्ना अविमुक्तश्च कीर्तितः । अस्मिन् वसति वै देवः सर्वदेवनमस्ततः ।
 युगेषु त्रिषु धर्मात्मा वच देव्या महेश्वरः । अन्तर्द्वान् कस्यै याति नत्युरं हि महात्मनः ।
 अन्तर्हिते पुरे तस्मिन् पुरी तु वसते पुनः । एवं वाराणसी भग्ना निवेशं पुनरागता ।
 भद्रश्रेष्ठस्य पुत्रस्तु दुर्हभो नाम विद्युतः । दिवोदासेन वासीति घृणया स विमर्षितः ।
 वैश्यस्य तु दायाद्यं कृतवान् वै महीपतिः । आज्ञे पितृदायाद्यं दिवोदासवृत्तं वशात् ।
 भद्रश्रेष्ठस्य पुत्रेण दुर्हभेन महात्मना । वैरस्थानं महाराज कल्पितेण विधित्वा ।
 दिवोदासः हृष्टदत्त्यां वीरो जज्ञे प्रतर्हणः । तेन पुत्रेण बालेन प्रवृत्तं तस्य वै पुनः ।
 प्रतर्हणस्य पुत्रो दौ वत्सभूमौ सुविद्युतो । वत्सपुत्रस्तर्हणकस्तु मन्त्रितस्तस्य सात्मजः ।
 अलर्कः कश्चिराजस्तु मन्त्रस्थः सत्यसङ्गरः । अलर्कं प्रति राजर्षिः श्रीको गीतः पुरातनैः ।
 षष्टिं वर्षमहस्त्रि षष्टिं वर्षव्रतानि च । युवा रूपेण सत्यज्ञ आसीत् काश्चित्सुखोदहः ।
 लोपामुद्राप्रसादने परमाद्युरवाप सः । तस्यासीत् सुमहद्भ्रातृव्यं रूपयौवनशालिनः ।
 प्रापस्थान्ते महाबाहुर्हत्वा श्वेत्कराक्षमं । रम्यां निवेशयामास पुरीं वाराणसीं पुनः ।
 मन्त्रतेरपि दायादः सुनीयो नाम धार्मिकः । सुनीयस्तु दायादः श्वेत्या नाम महाद्युताः ।
 श्वेतस्य केतुमान् पुत्रः सुकेतुस्तस्य सात्मजः । सुकेतुतनयश्चापि धर्मकेतुरिति श्रुतः ।
 धर्मकेतोश्च दायादः सत्यकेतुर्ह्यहारथः । सत्यकेतुस्तस्यापि विभुर्नाम प्रजेश्वरः ।
 सुविभुस्तु विभोः पुत्रः सुकुमारस्तु तस्युतः । सुकुमारस्तु पुत्रस्तु घृष्टकेतुः सुधार्मिकः ।
 घृष्टकेतोश्च दायादो वैष्णोश्चः प्रजेश्वरः । वैष्णोश्चोचसुतस्यःपि भर्गो नाम प्रजेश्वरः ।
 वत्सस्य वत्सभूमिस्तु भृगुभूमिस्तु भार्गवात् । एते त्वङ्गिरसः पुत्रा जाता वंशेऽथ भार्गवे ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्यास्तस्यः पुत्राः सहस्रशः । इत्येते काश्यपः प्रोक्ता नृपस्य निबोध च ।
 इति श्रीमहाभरते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्यन्ते ऋत्विक्त्रोऽध्यायः ॥ २८ ॥

११०

११५

११८

११९

१२०

१२१

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उत्पन्नाः पित्रकन्यायां विरजायां महौजसः । नृपस्य तु दायादाः षडिन्द्रोपमतेजसः ।
 दारिद्र्ययातिः शयः तिरायाति, पाक्षिकाभवः । मृयातिः षट्सोधां वै यथातिः पार्थिवोऽभवत् ।
 यतिर्ज्यैष्ठस्तु तेषां वै ययातिस्तु ततः परं । ककुम्भकन्यां मां नाम लेने परमधार्मिकः ।
 इतिस्तु नाचमास्याय ब्रह्मभूतोऽभवद्युनिः । तेषां ययाति, पञ्चानां विजित्य बहुधामिनां ।
 देवयानीमुग्रनम, मुता भार्यामवाप सः । शर्षिष्ठामासुरीश्चैव तनयां वृषपर्वाणः ।
 यदुच्च तुल्यभुञ्जैव देवयानी व्यजायत । द्रुष्टुं प्राणस्य पूरुश्च शर्षिष्ठा वर्षपर्वाणी ।
 तस्मै शक्रो ददौ प्रीतो रथं परमभास्वरं । असङ्गं काष्ठनं दिव्यं दिव्यैः परमशक्तिभिः ।
 युक्तं मनाजवैः प्रुमैर्येन कार्यं समुदहत् । स तेन रथमुखेन ब्रह्माचर्याययन्वासीं ।
 यथातिर्षेधि दुर्द्वेषस्तथा देवान् सवासवान् । स रथः पौरवाणान् सर्वेषामभवत्तदा ।

यावन्तु वसुधाया वै कौरवाण्यनभेजयात् । कुरोः पुत्रस्य राजेन्द्र राज्ञः पारिक्रितस्य च ।
 जगाम स रथो नाशं प्रापाद्भाग्यस्य धीमतः । मर्गस्य हि सुतं बालं च राजा जनमेजयः ।
 वाक्यं हि विधयामास ब्रह्महत्यामवाप च । स सोहन्यो राजर्षिः परिधावक्षितकृतः । ११०
 पौरजानपदैस्त्वको न लेभे प्रथं कर्षिषित् । ततः स दुःखवन्तसो नासभत् संविदं कथित् ।
 इन्द्रोतं शौनकें राजां प्ररथं प्रत्यपद्यत । जाजयामास चेन्द्रातः शौनको जनमेजयं ।
 अश्वमेधेन राजानं पावनार्थं द्विजोत्तमः । स सोहन्यो व्यनश्नत्यावभृथमेत्य च ।
 स च दिशो रथो राजन् वशो खेदिपतेस्तदा । दत्तः ब्रह्मेण तुष्टेन लेभे तस्माद्दृष्टप्रथः ।
 दृष्ट्वात् क्रमेणैव प्राप्ता वाह्यं नृपं । ततो हत्वा जरासन्धं भीमस्य रथमुत्तम । १११
 प्रददौ वासुदेवाय प्रीत्या कौरवमन्दन । सप्तद्वीपांयथातिसु जित्वा पृथ्वीं ससागरां ।
 व्यभजत् पञ्चधा राजा पुत्राणां नाज्जवस्तदा । दिशि दक्षिणपूर्वार्वां तुर्न्वसुं मतिमाकृत्यः ।
 प्रतीच्यामुत्तरस्याञ्च द्रुष्टुञ्चानुञ्च वाज्रवः । दिशि पूर्वोत्तरस्यान्तु यदुं श्रेष्ठं न्ययोजयत् ।
 मध्ये पूरुञ्च राजानमभ्यविक्षत् स नाज्जवः । तैरिथं पृथिवीं सञ्जा सप्तद्वीपा सपत्तना ।
 यथाप्रदेशमद्यापि धर्मैश्च परिपाक्यते । प्रजाक्षेपां पुरस्तान्तु वक्ष्यामि नृपसत्तम । ११२
 धनुर्न्यस्य पृथक्कांस्य पञ्चभिः पुरुषधर्मैः । जरावानभवद्भ्राजा भारमावेश्य बन्धुषु ।
 निक्षिप्रग्रस्यः पृथिवीं निरोक्ष्य पृथिवीपतिः । प्रीतिमानभवद्भ्राजा यथातिरपराजितः ।
 एवं विभज्य पृथिवीं यथातिर्यदुमब्रवीत् । जरा मे प्रतिश्लोच्च पुत्र कृत्यान्तरेण वै ।
 तद्वत्सव रूपेण चरेयं पृथिवीमिमां । जरां त्वयि समाधाय तं यदुः प्रत्युवाच च ।
 अनिर्दिष्टा मया भित्वा ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुता । अनपाक्यतां तां राजञ्च श्लोक्ष्यामि ते जरा । ११३
 जरायां बहवो देवाः पामभोजनकारिताः । तस्माज्जरां न ते राजन् यद्योतुमहमस्यहे ।
 सन्ति ते बहवः पुत्रा मत्तः प्रियतरा नृप । प्रतिश्लोतुं धर्मैश्च पुत्रमन्यं श्लोच्च वै ।
 स एवमुक्त्वा यदना राजा कोपसमन्वितः । उवाच वदतां श्रेष्ठे यथातिर्गर्हयन् सुतं ।
 क आश्रमस्तवान्योऽस्ति को वा धर्मो विधीयते । मामनादृत्य दुर्म्भुद्धे यदहं तव दैजिकः ।
 एवमुक्त्वा यदुं तान ब्रह्मापैर्न स मनुमान् । जराञ्चा ते प्रजा मूढ भविषीति नराधिप । ११४
 स तुर्न्वसुञ्च द्रुष्टुञ्चाप्यनुञ्च भरतर्षभ । एवमेवाब्रवीद्भ्राजा प्रत्याख्यातस्तु तैरपि ।
 ब्रह्माप तानपि क्रुद्धो यथातिरपराजितः । यथा ते कथितं पूर्वं मथाराजर्षिषक्तम ।
 एवं ब्रह्मा सुतान् मर्क्योऽस्तुरः पूर्वपूर्वजान् । तदेव वचनं राजा पूरुमप्याह भारत ।
 तद्वत्सव रूपेण चरेयं पृथिवीमिमां । जरां त्वयि समाधाय तं पूरो यदि मन्यसे ।
 स जरां प्रतिजग्राह पितुः पूरुः प्रतापवान् । यथातिरपि रूपेण पूरोः पृथ्वीचरश्चरि । ११५
 स मार्गमाणः कामानामक्त भरतसत्तम । विद्यायां कश्चितो रेमे वने चैचरथे प्रभुः ।
 यदा तद्वपुः कामानां भोमेषु च नराधिपः । तदा पूरोः सक्ताब्राह्मिणां जरां प्रत्यपद्यत ।

तत्र गाथा महाराज इत्यु गीता यथातिना । चाभिः प्रत्याहरेत् कामान् सर्व्वेभ्योऽङ्गानि कूर्त्तवत् ।
 न जातु कामः कामानामुपभोगेन प्राप्स्यति । इविषा कृष्णवर्त्तव भूय स्वामिबद्धते ।
 यत् पृथिव्या मोक्षियवं हिरण्यं पद्मवः स्वियः । नास्मिन्कस्य तत् सर्व्वमिति कृत्वा न मुञ्चति । ११०
 यदा भावन्न कुरुते सर्व्वभूतेषु पापकं । कर्त्तव्या मनसा वाचा ब्रह्म कल्पयते तदा ।
 यदाऽन्येभ्यो न विभेति यदा चास्माक्य विभ्यति । यदा नेच्छति न देष्टि ब्रह्म कल्पयते तदा ।
 या दुस्वप्ना दुर्त्ततिभिर्या न जीर्त्थति जीर्त्थतः । बोऽप्यै प्राणान्तिको रोमकां कृष्णां त्यजनः सुखं ।
 जीर्त्थन्ति जीर्त्थतः केशा दना जीर्त्थन्ति जीर्त्थतः । धनाद्वा जीविताद्वा च कार्य्यतोऽपि न जीर्त्थति ।
 यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सुखं । दृष्ट्वाद्यसुखस्यैते नार्हतः षोडशो कलां । १११
 एवमुक्त्वा च राजर्षिः सदारः प्राविशद्वनं । कालेन महता चापि चचार विपुलं तपः ।
 शृगुतुङ्गं तपस्तीर्त्वा तपसाऽस्मिन् महायथाः । अनश्रन् देहमसृज्य सदारः स्वर्गमाप्तवान् ।
 तस्य वंशे महाराज पञ्च राजर्षिमत्सयाः । यैर्याप्ता पृथिवी सर्वा सुख्यस्त्वैव गभतिभिः ।
 यदोस्य शृणु राजर्षिवंशं राजर्षिमत्सयः । यत्र नारायणो जज्ञे हरिर्दृष्टिस्तुलोदकः ।
 कल्पः प्रजावानायुमान् कीर्त्तनोऽय भवन्नरः । ययातेहरिं पुंशं पठन् शृण्वन्नराधिप । ११२
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वेऽपि यथातिहरिने त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥
 ॥ जनभेदत्रय उवाच ॥ पूरे वैश्वमहं ब्रह्मन् श्रे तुमिच्छामि तत्त्वतः । द्रुष्ट्वाय नैर्येदास्यैव तुर्व्वेभ्यश्च पृथक् पृथक् ।
 दृष्ट्वा शंभुपुत्रेण स्ववंशं पूर्व्वमेव हि । विस्तरेणानुपूर्व्व्याः च तद्भवान् वक्तुमर्हति ।
 ॥ वैश्वमायन उवाच ॥ शृणु पुरोर्वाहाराज वंशमन्मनैः सुर्व्व । विस्तरेणानुपूर्व्व्या च यत्र जातोऽसि पार्थिव ।
 हन्त ते कीर्त्तयिष्यामि पुरोर्वाहमनुत्तमं । द्रुष्ट्वासांनिधिदोक्षैव तुर्व्वेभ्योऽय नराधिप ।
 पूरेः पुत्रो महावीर्यो राजासौष्णमजयः । प्रचिन्वन्सु सुनस्तस्य यः प्राचीमजयद्विभं । ११३
 प्रचिन्वतः प्रवीरोऽभून्मनसुस्तस्य चात्मजः । राजा चाभयदो नाम मनस्यारभवत् सुतः ।
 तथैवाभयदस्यासौत् मुधन्वः नाम पार्थिवः । मुधन्वो बड्गवः सत्यातिस्तस्य चात्मजः ।
 सत्यातिस्तु रहस्यातो रौद्राश्वस्तस्य वै सुतः । रौद्राश्वस्य घृताश्यां वै दशरथरधि सुजवः ।
 अचयुः प्रथमलोषां कृष्णोयुस्तथैव च । कथेषुः स्रष्टिलेयस्य स्रष्टतेपुत्रयव च ।
 दशार्थेयुजलेयस्य स्वलेयस्य महाबलः । वननित्यो वनेयस्य पुलिकास्य दश स्वियः । ११४
 रुद्रा शूद्रा च भद्रा च मलदा मलहा तथा । खलदा चैव राजेन्द्र बलदा सुरमाऽपि च ।
 तथा गोचपला च खोरककूटाश्च ता दश । अविर्जातोऽत्रिवंशे तु तासां भर्ता प्रभाकरः ।
 रुद्रायां जनयामास सुतं शोभं यज्ञस्त्रिभं । स्वर्गानुना हते सुख्ये पतमाने द्विवो मर्हो ।
 ततोऽभिभूते लोके च प्रभा येन प्रवर्त्तिता । स्वस्ति तेऽस्त्रिनि चोक्त्वा वै पतमानो द्विवाकरः ।
 वचनात्तस्य विप्रर्षेण पपात द्विवो मर्हो । अविभेष्टानि मोचासि यश्चकार महातपाः । ११५
 यज्ञेऽन्वेष्टुं नक्षैव देवैरेष्य प्रवर्त्तितं । च तासु जनयामास पुलिकासु घनामकान् ।

द्रुपुः पुत्रोऽप्यहोऽप्यहोऽप्यहो रतान् सदा । ते तु गोचकरा राजकुवयो वदेयारणाः ।
 कृष्णावेया इतिख्याताः किन्वचिधनवर्णिताः । कर्णेयोज्ज्वलायुष्मन् रथ महारथाः ।
 यभानरथासुपथ परमन्कुसुमैव च । यभानरथ पुत्रस्तु विद्वान्काशान्वयो नृपः ।
 काशान्वयस्य धर्मज्ञः सुश्रयो नाम वै सुतः । सुश्रवणामवत् पुत्रो वीरो राजा पुरन्दरः । ११०
 जनमेजयो महाराजं पुरन्दरसुतोऽभवत् । जनमेजयस्य राजर्विर्भीहात्रासोऽभवत् सुतः ।
 देवेषु च परिज्ञातः प्रतिष्ठितवज्रा भुवि । महामना नाम सुतो महाबाहस्य धार्मिकः ।
 जज्ञे वीरः सुरगणैः पूजितः सुमहामनाः । महामनास्तु पुत्रो देव जनयामास भारत ।
 उज्ज्वीनरथ धर्मज्ञ तितिकुञ्ज महाबलं । उज्ज्वीनरथ पत्न्यस्तु पञ्च राजर्विर्वेजसाः ।
 नृगा कर्मिर्नवा दर्शा पञ्चमी च दृष्टवती । उज्ज्वीनरथ पुत्रास्तु पञ्च तास्तु कुलोदहाः । १११
 तपसा चैव महता जाता इन्द्रस्य सात्मजाः । नृगायास्तु नृगः पुत्रः कृत्वा कर्मिरजायत ।
 नवाथास्तु नवः पुत्रो दर्शायाः सुततोऽभवत् । दृष्टवत्यास्तु संजज्ञे द्विविरोज्ज्वीनरो नृपः ।
 त्रिवेस्तु त्रिवयस्तात यौधेयास्तु नृमण्डलं । नवस्य नवराष्ट्रान् कमेस्तु कर्मिणा पुरी ।
 सुव्रतस्य तथाऽन्वाहात्रिविपुत्रान् निबोध मे । त्रिवेस्तु त्रिवयः पुत्राश्च वीरो कौशविभुताः ।
 दृष्टदर्भः सुवीरस्य कैकेयो मद्रकक्षया । तेषां जनपदा स्त्रोताः कैकेया मद्रहाक्षया । ११२
 दृष्टदर्भाः सुवीरस्य तितिवेस्तु प्रजाः वृष्टु । तैतितिवेस्तुऽभवद्राजा पूर्यक्षां दिवि भारत ।
 उपद्रुयो महाराज फेनस्यस्तु सुतोऽभवत् । फेनान्तु कुतपा जज्ञे सुतः सुतपसो वलिः ।
 जातो मानुषयोगौ तु स राजा काशान्वयपुत्रिः । महायोगी च तु वलिर्भवत् नृपतिः पुरा ।
 पुत्रानुत्पादयामास पञ्च वंशकरान्भुवि । अङ्गः प्रथमतो जज्ञे वङ्गः मुकुण्डकक्षय च ।
 पुण्ड्रः कलिङ्गस्य तथा बालेयं वज्रमुच्यते । बालेया ब्राह्मणस्यैवा तस्य वंशकरा भुवि । ११३
 वलेस्तु मङ्गला दत्तो वरः प्रीतेन भारत । महायोगिन्महाबुधस्य कल्पस्य परिमाद्यतः ।
 मंगामे चाप्यजेयत्वं धर्मं चैव प्रधानता । चैकोक्तदर्शनस्यापि प्राधान्यं पश्ये तथा ।
 वले चाप्रतिमत्वं वै धर्मतत्पार्थैर्द्वयं । चतुरो निघतान् वशीकृत्य स्यापचितेति च ।
 रत्युक्तो विभुना राजा वलिः शान्तिं परां वयो । तस्मै ते तनयाः सर्वे लेख्या मुनिपुत्रवात् ।
 सम्भृता दीर्घतपसः सुदेव्यायां महौजसः । वलिस्तानभिविष्टोऽप्यपञ्च पुत्रानकक्षयान् । ११४
 कृतार्थः सोऽपि योनात्प्रा योगमाश्रित्य च प्रभुः । अश्रुतः सर्वभूतानां काकापिचो चरन्वृषिः ।
 काशेन महता राजन्स्त्वस्य ज्ञानमुपानमत् । तेषां जनपदः पञ्च अङ्गा वङ्गाः समुद्रकाः ।
 कलिङ्गाः पुण्ड्रकाश्चैव प्रजास्तु नृम्य मे इन्द्र । अङ्गपुत्रो महामानोऽराजेन्द्रो दधिवाहनः ।
 दधिवाहनपुत्रस्तु राजा दिविरथोऽभवत् । पुत्रो दिविरथस्योऽप्यहस्तु कपराकमः ।
 विद्वान्धर्मरथो नाम तस्य चित्ररथः सुतः । तेन धर्मरथेनाथ तस्य विष्णुपदे गिरौ । ११५
 यजता सह ब्रह्मणो सोमः पीतो महात्मना । अथ चित्ररथस्यापि पुत्रो दधरथोऽभवत् ।

कोमपाद् इति ख्यातो यथा ज्ञान्ता सुताऽभवत् । तस्य दाक्षरिषीरिष्यतुरङ्गो महाबलाः ।
 अथष्टप्रसादेन जज्ञे कुलविदर्शनः । चतुरङ्गस्य पुत्रस्य इत्युक्ताय इति खतः ।
 इत्युक्तायसुतो राजा ख्याता नाम महाबलाः । अन्यस्य तु पुरो ख्याता या माखिल्यभवत् पुरा ।
 पूर्वभद्रप्रसादेन ख्यङ्गोऽस्य सुतोऽभवत् । ततो वैभाष्यकिसलय दारुचं ब्रह्मवारुचं ।
 अतारयामास महीं मन्वैर्वाहनमुत्तमं । ख्यङ्गस्य तु दाषादो राजा भद्ररथः खतः ।
 पुत्रो भद्ररथस्यासीद्दुहन्कर्मा प्रजेधरः । दुहर्भः सुतस्यस्य यस्यान्नेन दुहन्मनाः ।
 दुहन्मनास्तु राजेन्द्र जनयामास वै सुतं । नासा जयद्रथं वीरं यस्याहठरेका कृपः ।
 चासीहठरथस्यापि विशगिज्जन्मेजय । दाषादस्य कर्षस्य विकर्षस्य चात्मजः ।
 तस्य पुत्रजनन्यासीदुक्तां कुलवर्द्धनं । दुहर्भसुतो यस्तु राजा नासा दुहन्मनाः ।
 तस्य पत्नीहयस्यासीदैनतेयसुतो इभे । यज्ञोदेवो च सत्या च ताभ्यां वंशस्य विद्यते ।
 जयद्रथस्तु राजेन्द्र यज्ञोदेव्यां यजायत । ब्रह्मचर्योत्तरः सत्यां विजयो नाम विश्रुतः ।
 विजयस्य धृतिः पुत्रस्यस्य पुत्रो धृतव्रतः । धृतव्रतस्य पुत्रस्तु मत्यकर्मा महायथाः ।
 मत्यकर्षसुतस्यापि सुतस्यधिरथस्तु वै । यः कर्ष्य प्रतिजयाद्भूतेन कर्षस्य सुतजः ।
 एतद् कथितं सर्व्यं कर्ष्यं प्रति महाबलं । कर्षस्य तुषभेनस्तु तुषथास्यात्मजः सुतः ।
 एतेषां वंशजाः सर्व्ये राजानः कीर्तिता मया । सम्प्रकृता महात्मानः प्रजावन्तो महारथाः ।
 अथेयोस्तु महाराज भौद्राश्वतनयस्य वै । बृहत् वंशमनुमोक्षं यत्र चातोऽसि पार्थिव ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि कर्षेष्टुवंशानुकीर्तने एकविंशोऽध्यायः ॥ १२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनाधुवस्य राजर्षिर्षेष्टेयुश्चैकराट् सुतः । अथेयोर्जलना नाम भार्या वै तदुक्तात्मजा ।
 तस्यां देव्यां स राजर्षिर्षेष्टिनारो महीपतिः । मतिनारसुतास्त्रासंस्तवः परमधार्मिकाः ।
 तंमुरासः प्रतिरथः मुवाञ्जयैव धार्मिकः । गौरी कन्या च विख्याता माभ्यामृज्वनो तथा ।
 सर्व्ये वेदत्रिदशच ब्रह्मज्ञाः सत्यवादिनः । सर्व्ये कृतास्त्रा बलिमः सर्व्ये सुदुविचारदाः ।
 पुत्रः प्रतिरथस्यासीत् कस्तः समभवत्सुतः । मेधातिथिः सुतस्यस्य यस्यात् कस्तोभवद्विभ्रः ।
 रत्निनी नाम यस्यासीत् कन्या वै जन्मेजय । ब्रह्मवादिन्यधिपती च तंमुस्तामभ्यगच्छत ।
 तंशोः सुरोधो राजर्षिर्षेष्टेवः प्रतापवान् । ब्रह्मवादी पराक्रान्तस्यस्य भार्योपदानवी ।
 उपदानवी सुतान् जेभे चतुरङ्गैस्त्रिकात्मजान् । दुष्कृतमथ सुकृतं प्रवीरमनघमथा ।
 दुष्कृतस्य तु दाषादो भरतो नाम बोधैवान् । स सर्व्येदमनो नाम नामायुतबलो महान् ।
 चक्रवर्ती सुतो जज्ञे दुष्कृतस्य महात्मनः । ब्रह्मकुन्तलायां भरतो यस्य नासा च भारताः ।
 दुष्कृतं प्रति राजानं वानवाचाबरीरिषी । माता भक्षा पितुः पुत्रो जेन जातः स इव सः ।
 भरस्य पुत्रं दुष्कृत माऽज्जन्तः ब्रह्मकुन्तलां । रेतोधाः पुत्र उज्जयति नरदेव समकृतात् ।
 नसाया धाता नभेस्य सत्यमाह ब्रह्मकुन्तला । भरतस्यविषष्टेषु तभेष्टेषु महीपतेः ।

१००

१०५

१०९

११४

११९

१२५

मातृशान्तात कोपेन मया ते कथितं यथा । वृक्षस्यतेरङ्गिरसः पुत्रो राजस्यहामुनिः ।
 यक्रामतो भरद्वाजो मरुद्भिः कृतभिर्विभुः । अथैकोदाहरन्मीमं भरद्वाजस्य धीमतः ।
 धर्मसंक्रमणस्य पि मरुद्भिर्भरताय वै । अथाप्यङ्गरदाजो मरुद्भिः कृतभिर्विभुः ।
 पुष्पेन्नु वितये तस्य कृते वै पुत्रजस्यनि । ततोऽय वितथो नाम भरद्वाजः सुतोऽभवत् ।
 ततोऽय वितये जाते भरतस्तु दिवं ययौ । वितथश्चाभिविद्याय भरद्वाजो वनं ययौ ।
 च चापि वितथः पुत्रान् जनयामास पञ्च वै । सुहोत्रस्तु सुतोतारं तथं गर्भं तथैव च ।
 कपिलस्तु महात्मान् सुहोत्रस्तु सुतद्वयं । काशकस्तु महासन्तसाया गृह्यमतिर्नृपः ।
 तथा गृह्यमतेः पुत्रा ब्राह्मणाः क्षत्रिया विभुः । काशेस्तु काशेयारः पुत्रो दीर्घं नपासाय ।
 बभूव दीर्घतपसो विद्वान् धन्वन्तरिः सुतः । धन्वन्तरेस्तु तनयः केतुमानिति विभुतः ।
 अथ केतुमतः पुत्रो विद्वान् भीमरथः स्मृतः । दिवोदास इति ख्यातः सन्धेरसः प्रजापतः ।
 एतस्मिन्नेव काले तु पूर्णो वाराणसीं नृपः । शून्यां निवेशयामास सेमको नाम राजसः ।
 ब्रह्मा हि सा मतिमता निकुञ्जेन महात्मना । शून्या वर्षषष्ठसं वै भवितीति नराधिप ।
 तस्यान्तु ब्रह्ममात्रायां दिवोदासः प्रजेश्वरः । विषयान्ते पूर्णो रम्यां गोमत्यां संश्लेषयत् ।
 भद्रश्रेष्ठस्य पुत्राणां ब्रतमुत्तमधन्विनां । हत्वा निवेशयामास दिवोदासः प्रजेश्वरः ।
 दिवोदासस्य पुत्रस्तु वीरो राजा प्रतर्हन् । प्रतर्हन्स्तु पुत्रो वै वस्त्रो भार्गव एव च ।
 अलर्को राजपुत्रस्तु राजा सन्नतिमान् भुवि । वैश्यस्य तु दायाद्यं हतवान् नो महीपतिः ।
 आजह्ने पितृदायाद्यं दिवोदासहन् बलात् । भद्रश्रेष्ठस्य पुत्रेण दुर्हनेन महात्मना ।
 दिवोदासेन बालेति वृथया स विस्मृजितः । अष्टारथो नाम नृपः सुतो भीमरथस्तु वै ।
 तेन पुत्रेषु बालेयु प्रहृष्टं तस्य भारत । वैश्यान्तं महाराज क्षत्रियेण विधिक्षया ।
 अलर्कः काशिराजस्तु ब्रह्मण्यः सत्यमङ्गरः । षष्टिं वर्षमहस्य णि षष्टिं वर्षं व्रतानि च ।
 तस्यामोत् सुमहद्द्वयं रूपैव नृपतिनः । युवा कपिल समग्र आसीत् काशिकुलोद्भवः ।
 सोपामुद्राप्रसः देन परमायुरत्राप सः । वयभोऽन्ते महाबाहुर्देवः सेमहरावतं ।
 रम्यां निवेशयामास पूर्णो वाराणसीं नृपः । अलर्कस्तु दायादः सेमको नाम पथिवः ।
 सुतोयस्य तु दायादः सेम्यो नाम महाव्रजाः । सेम्यस्य केतुमान् पुत्रो वर्षकेतुत्तरेऽनृपः ।
 वर्षकेतोस्तु दायादो विभूर्नाम प्रजेश्वरः । आनर्कस्तु विभोः पुत्रः मुकुमारस्ततोऽभवत् ।
 मुकुमारस्य पुत्रस्तु सत्यकेतुमर्षारथः । सुतोऽभवत्प्राहातजा राजा परमधर्षिकः ।
 वत्सस्य वत्सभूमिस्तु भार्गभूमिस्तु भार्गवात् । एते त्वङ्गिरसः पुत्रा जता वैशेऽय भार्गवे ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रास्तु भरतवर्षे । सुहोत्रस्तु वृहत् पुत्रो वृहत्पत्नयास्तु यः ।
 अजमीढः द्विमोढस्तु पुरुमीढस्तु वीर्यवान् । अजमीढस्तु पत्न्यस्तु निखी वै वत्समाऽन्विताः ।
 नीला च केद्रिनी चैव धूमिनी च वराङ्गना । अजमीढस्तु केद्रिनीं कश्चि कश्चिः प्रतापवान् ।

आज्ञे यो महासत्तं सर्वमेधे महामखं । पतिशोभेन यं गङ्गापतिं तदभिव्यक्तं च ।
 नेच्छतः श्रावयामास तस्य गङ्गाऽप्य तस्यदः । तप्तया श्रावितं दृष्ट्वा यज्ञवार्तं समन्ततः ।
 अङ्गुरप्यत्रोद्गङ्गां कुङ्क्षे भरतसत्तम । एष ते त्रिषु लोकेषु संविष्यापः पिबाम्बहं ।
 अथ गङ्गेऽवलेपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि । ततः पीतां महात्मामो दृष्ट्वा गङ्गां महर्षयः ।
 उपनिष्यन्दाभागां दुहित्वेन आङ्गवी । युवनायस्य पुत्रोऽनु कावेरीं अङ्गुरावहत् ।
 गङ्गाश्रापेन देहाङ्गैः यस्याः पश्चात्प्रदीकृतं । अङ्गोऽसु दयितः पुत्रो अत्रको नाम वीर्यवान् ।
 अत्रकस्य तु दायादो बलाकाशो महोपतिः । बभूव सृगयाञ्चोलः कुञ्जिकस्तस्य चात्मजः ।
 पङ्कवेः मह संतुष्टो राजा वनचरैस्तदा । कुञ्जिकस्तु तपसोषे पुत्रमिन्द्रममत्रभं ।
 लभेयमिति तं शक्रस्त्रासादभ्येत्य अश्विवान् । स गाधिरभवद्भ्राजा मघवान् कौञ्जिकः स्वयं ।
 विश्वामित्रस्तु गाधेयो राजा विश्वरथस्तदा । विश्वरुद्रिद्विजिष्वेव तथा सत्यवतो नृप ।
 अचीकास्त्रमदासिस्तु सत्यवत्यामजायत । विश्वामित्रस्य तु सुता देवरातादयः स्मृताः ।
 प्रथ्यातास्त्रिषु लोकेषु तेषां नामानि मे शृणु । देवश्रवाः कतिश्चैव यस्मात् कात्यायनाः स्मृताः ।
 शालावत्या शिरण्याः शे रेलोर्ज्ज्वेऽप्य रेणुमान् । सांख्यो गार्ग्यो राजन् मौद्गल्यश्चेति विश्रुताः ।
 तेषां ख्य तानि गोत्राणि कौञ्जिकानां महात्मनां । पापिनो बभूवुश्चैव ध्यानजयास्तथैव च ।
 पार्थिवो देवरातास्य शालाह्वयनमैश्रवाः । लौहित्या यामदृतास्य तथा कारीषयः स्मृताः ।
 विश्रुताः कौञ्जिका राजंस्तयाऽप्ये भैश्ववायनाः । अश्वन्तरिवाद्यास्य कौञ्जिका बहवः स्मृताः ।
 पौरवस्य महाराज ब्रह्मर्षेः कौञ्जिकस्य च । सम्मन्त्रो अस्य वंशेऽस्मिन् ब्रह्मचरस्य विद्युतः ।
 विश्वामित्रात्मजान्तु शृणुः शपोऽयजः स्मृतः । भार्गवः कौञ्जिकचं वि प्राप्तः स मुनिपुङ्गवः ।
 देवरातादयस्यन्ये विश्वामित्रस्य वै सुताः । दृशद गोमृतश्चापि विश्वामित्रान्तथाष्टकः ।
 अष्टकस्य सुतो लौहिः प्राज्ञो अङ्गुगणैः मया । आजमीढोऽपरो वंशः श्रूयतां भरतर्षभ ।
 अजमीढान्तु नीलिन्यां मुग्धान्निरुदपद्यत । पुरुजातिः सुमान्नेश्च वाङ्मन्यः पुरुजातितः ।
 शङ्खाश्चतस्रः पञ्च बभूवुरभेरापमाः । मुद्गलः सञ्जयश्चैव राजा वृहदिपुस्तया ।
 यवीनरस्य विकान्तः कर्मिलाश्च पञ्चमः । पश्येते रत्नयासं देशानामितिनः श्रुतं ।
 पञ्चानां विद्धि पाञ्चालान् स्कोतजंनपदैवृत्तान् । अलं संरक्षे तेषां पञ्चाला इति विश्रुताः ।
 मुद्गलस्य तु दायादो मौद्गल्यः सुमहायथाः । सर्व एते महात्मनः क्षत्रिपेता विजातरः ।
 एतं शङ्किरमः पञ्चं संश्रिताः कालमुद्गलाः । मौद्गल्यस्य सुतो ज्येष्ठो ब्रह्मर्षिः सुमहायथाः ।
 इन्द्रसेना यतो गर्भं वभ्रसं प्रत्यपद्यत । वभ्रस्त्रान्मिद्युनं जज्ञे भेमकायामिति श्रुतिः ।
 दिवोदासस्य राजर्षिरहत्या च यज्ञस्त्रिणी । शरदतश्च दायदमहत्या समसूद्यत ।
 व्रतानन्दमृषिभ्रष्टं तस्यापि सुमहायथाः । पुत्रः सत्यधृतिर्नाम धनुर्वेदस्य पारमः ।
 तस्य सत्यधृतेरेतो दृष्ट्वाऽश्वरसमपतः । अश्वस्तस्य शरस्त्रेण मिद्युनं समपद्यत ।

१००

१०१

१०२

१०३

१०४

१०५

कपया तत्र जयाह ज्ञानगुरुर्जुनर्षा नतः । कपः कृतः च वे तस्माद्भैरवो च कवी तथा ।
 एते शारदताः प्रोक्ता एते ते गौतमाः स्वताः । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि दिवोदासस्य वन्तति ।
 दिवोदासस्य दायादो ब्रह्मविर्षिर्बिचयुर्नृपः । मैत्राण्यो ततः सोमो मैत्रेयाश्च ततः स्वताः ।
 एते वै संश्रिताः पक्षं बभूवोपेतास्तु भार्गवाः । चाबोत् पञ्चजनः पुत्रः सञ्जयस्य महात्मनः ।
 सुतः पञ्चजनस्यापि सोमदत्तो महीपतिः । सोमदत्तस्य दायादः सहदेवो महाबलाः ।
 सहदेवसुतस्यापि सोमको नाम पार्थिवः । अजमोडात् पुनर्व्यातः लोथे वंशे तु सोमकः ।
 सोमकस्य सुतो जगुर्यस्य पुत्रव्रतं बभौ । तेषां यवोद्यान् दृषतो द्रुपदस्य पिता प्रभुः ।
 दृष्टद्युषः सुतस्यस्य दृष्टकेतुस्य तस्युतः । आजमीडाः स्वता श्रेते महात्मानस्तु सोमकाः ।
 पुत्राणामजमोडस्य सोमकस्य महात्मनः । महिषी तजमीडस्य धूमिनी पुत्रव्यङ्गिनी ।
 इतीया तव पूर्वेषां जननी दृषिवीपते । सा तु पुत्रार्थिनी देवी व्रतचर्यासमन्विता ।
 तेषे वर्धायुतं तप्तं तपः परमदुस्तरं । ऊत्थाऽग्नीन् विधिवत् सा तु पवित्रमितभोजना ।
 अग्निहोत्रकुश्वेव सुष्वाप जनमेजय । धूमिन्या स तथा देव्या तजमीडः समीधिवान् ।
 अतं सञ्जनयामास धूमवर्षेसुदर्शनं । अन्वितं सञ्जयो जज्ञे कुवः संवरणात्तथा ।
 यः प्रयागादतिक्रम्य कुरुक्षेत्रस्य कार ह । पुण्यस्य रमणीयस्य पुण्यवर्द्धिर्भवेवितं ।
 तस्यान्वयायः सुमहान् यस्य नात्वा स्य कौरवाः । कुरीस्तु पुत्रास्तत्वारः सुधन्वा सुधनुस्तथा ।
 परिशिष्ट महाबाहुः प्रवरश्चारिमेजयः । सुधन्वनस्तु दायादः सुहोत्रो मतिमान् स्वतः ।
 अयमस्यस्य पुत्रस्तु राजन् धर्मार्थकोविदः । अयनात् कृतयज्ञस्तु ददृा यज्ञैः स धर्मवित् ।
 विश्रुतं जनयामास पुत्रमिन्द्रसमं नृपः । चैद्योपरिचरं वीरं वसुं नामान्तरिक्तं ।
 चैद्योपरिचराञ्जज्ञे गिरिका सप्त मानवान् । महारथो मगधराट् विभ्रुतो यो दृष्टद्वयः ।
 प्रत्ययहः कृशश्चैव यमा ऊर्ध्वेणिवान् । मारुतस्य यदुश्चैव मत्स्यकालो च सप्तमः ।
 दृष्टद्वयस्य दायादः कृशायो नाम विश्रुतः । कृशायस्यात्मजो विद्वानदृवभो नाम वीर्यवान् ।
 दृषभस्यापि दायादः पुष्यवास्त्राम धार्मिकः । दायादस्यस्य विक्रान्तो राजा मत्स्यहितः स्वतः ।
 तस्य पुत्रः स धर्मात्मा नात्वा ऊर्ध्वस्तु जज्ञिवान् । ऊर्ध्वस्य सञ्जयः पुत्रो यस्य यज्ञे स वीर्यवान् ।
 शकले द्वे स वै जातो जरया सन्धितः स तु । जरया सन्धिता यस्मात्करासन्धस्ततः स्वतः ।
 सर्व्वचक्रस्य जेताऽसौ जरामन्धो महाबलः । जरामन्धस्य पुत्रो वै सहदेवः प्रतापवान् ।
 सहदेवात्मजः श्रीमानुदापुः स महाबलाः । उदापुर्जगन्नामस्य पुत्रं परमधार्मिकं ।
 श्रुतमर्षति नामानं मगधान् योऽवसत् प्रभुः । परिश्रितस्तु दायादो धार्मिको जनमेजयः ।
 जनमेजयस्य दायादास्तथ एव महारथाः । श्रुतमेनोयसेनौ च भीमसेनश्च नामतः ।
 एते सर्व्वे महाभागा विक्रान्ता बलशालिनः । जनमेजयस्य पुत्रौ तु सुरघ्नो मतिमास्तथा ।
 सुरघ्नस्तु विक्रान्तः पुंसा जेष्ठ विदूरथः । विदूरथस्य दायादश्च एव महारथः ।

१०२०

१०२१

१०२२

१०२३

१०२४

१०२५

द्वितीयः स वने राक्षसाणां तेनैव विभुतः । दातृषो तत्र वंशेऽस्मिन् दातेन च परिचितौ ।
 भीमसेनाख्यो राजन् ङौ चापि जनमेजयौ । खलस्य च द्वितीयस्य भीमसेनेऽभवत् सुतः ।
 प्रतीपो भीमसेनान् प्रतीपस्य तु ज्ञान्तनुः । देवापिर्वाहिकस्यैव च य एव महारथाः ।
 ज्ञान्तनोः प्रभवस्त्रेव यत्र जातोऽसि पार्थिव । वाहिकस्य तु राष्यं वै सप्तवाह्यं नरेश्वर ।
 वाहिकस्य सुतस्यैव सोमदत्तो महायज्ञाः । जज्ञिरे सोमदत्तान् भूरिभूरिश्रवाः श्रवाः ।
 उपाध्यायस्तु देवानां देवापिरभवन्मुनिः । अयमस्य कृतः पुत्र रष्ट्रशापीकहात्मनः ।
 ज्ञान्तनुस्त्वभवद्राजा कौरवाणां धुरन्धरः । ज्ञान्तनोः संप्रवक्ष्यामि यत्र जातोऽसि पार्थिव ।
 गाङ्गं देवव्रतं नाम पुत्रं सोऽज्जनयत् प्रभुः । स तु भीष्म इति ख्यातः कौरवाणां पितामहः ।
 काली विश्ववीर्य्यन्तु जनयामास भारत । ज्ञान्तनोर्द्वयितं पुत्रं धर्मात्मानभक्तस्य जं ।
 कृष्णैरुपायनस्यैव जेने वैश्ववीर्य्यके । धृतराष्ट्रस्य पाण्डुस्य विदुरस्याप्यजीजनत् ।
 धृतराष्ट्रस्तु गात्र्यायां पूजानजनयच्छतं । तेषां दुर्व्योधनः श्रेष्ठः सर्व्वेषामेव स प्रभुः ।
 पाण्डोर्द्वयश्चयः पुत्रः भीमद्रुपस्य चात्मजः । अभिमन्योः परिक्रिन्तु पिता तत्र जनेश्वर ।
 यत्र ते पौरवो वंशो यत्र जातोऽसि पार्थिव । तुर्व्वसोस्य प्रवक्ष्यामि द्रुपदस्योर्द्वयोश्च यथा ।
 तुर्व्वसोस्य सुतो वक्रिर्भोभानुत्तस्य चात्मजः । मोभानोस्तु सुतो राजा नैसानुरपराजितः ।
 करन्धमस्तु नैसानोर्धर्मन्तस्यस्य चात्मजः । अन्धस्त्वाविचितो राजा मरुतः कथितस्तव ।
 अनपत्योऽभवद्राजा यज्जा विपुलदक्षिणः । दुहित्वा मन्मता नाम तस्मादोत्पृथिवीपते ।
 दक्षिणार्थे तु सा दत्ता सम्मर्त्ताय महात्मने । दुष्मन्तं पौरवञ्चापि जेने पुत्रमरुत्स्यरं ।
 एवं यथयतिः शापेन जरासंक्रमणे तदा । पौरवंतुर्व्वसोर्धर्मः प्रविवेश नृपोत्तम ।
 दुष्मन्तस्य तु दायादः कस्त्यामः प्रजेश्वरः । कस्त्यामादयाकीडश्चत्वारस्यस्य चात्मजाः ।
 पाण्डुस्य केरलस्यैव कोलशेकस्य पार्थिवः । तेषां जनपदाः स्त्रोताः पाण्ड्याशोखाः सकेरलाः ।
 द्रुपदोऽस्य तनयौ राजन् वभुः सेतुस्य पार्थिवः । अङ्गारः सेतुपुत्रस्य मरुतां पतिरुच्यते ।
 यौवनार्थेन समरे कृच्छ्रेण जिहत्तो बली । युद्धं सुमहदस्वामोन्मासान् परिचतुर्द्वय ।
 अङ्गरस्य तुदायादो गात्र्यारो नाम पार्थिवः । ख्यायते यस्य नाञ्जा वै गात्र्यारविषयो महान् ।
 गात्र्यारदेशजस्यैव तुरगा वाजिनाम्बराः । अनोऽस्तु पुत्रो धर्मोऽभूद्दत्तस्यस्यस्योऽभवत् ।
 घृताक्षु दुद्रुहो जज्ञे प्रचेतास्यस्य चात्मजः । प्रचेतसः सुचेतास्तु कीर्त्तिता ज्ञानवो मया ।
 यदोर्व्वंशं प्रवक्ष्यामि ज्येष्ठस्योत्तमतेजसः । विश्वरेषानुपूर्व्व्यां च मरुतो मे निबोध तं ।
 इति भीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्यन्तं पूर्व्वज्ञानुकीर्त्तने द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

१५२

१५३

१५४

१५५

१५६

१५७

॥ वैश्वम्यायन उवाच ॥ सभूवस्तु यदोः पुत्राः पञ्च देवसुतोपमाः । सहस्रदः पयोदस्य कोष्ठा नीलोऽस्त्रिकसया ।
 सहस्रदस्य दायादस्यः परमधार्मिकाः । वैश्यस्य इत्यस्यैव राजा वेणुहयस्यथा ।
 वैश्यस्याभवत् पुत्रो धर्मोऽनेन इति सुतः । धर्मोऽनेन कार्त्तुस्तु साहस्रस्यस्य चात्मजः ।

साहस्रानां नाम पुरी तेन राज्ञा निवेष्टिता । साहस्रस्य तु दायादो महिषाक्षाम पार्थिव ।
 माहिषतो नाम पुरी येन राज्ञा निवेष्टिता । साक्षीकहितः पुत्री भद्रमेखः प्रतापवान् ।
 वाराणस्यधिपः राजा कथितः पूर्वमेव तु । भद्रमेखस्य दायादो दुर्दमे नाम विद्युतः ।
 दुर्दमस्य मतो राजा कनको नाम नामतः । कनकस्य तु दायादास्यारो सौकविद्युताः ।
 कृतवीर्याः कृतौजाश्च कृतवर्मा तथैव च । कृताग्निस्तु चतुर्योऽभून् कृतवीर्याश्चार्जुनः ।
 दः स बाह्वसहस्रेण सप्तदोपेशरोऽभवत् । जिगाथ पृथिवीमेको रथेनादित्यवर्षथा ।
 सहि वर्षायुतं तस्मात्पः परमदुश्चरं । इतमाराधयामास कार्तवीर्योऽविमम्भवं ।
 तस्मै दत्तो वरान् प्रादाद्यतुरो भूरितेजसः । पूर्वं बाह्वसहस्रान् प्रार्थितं सुमहद्वरं ।
 अधर्षधीयमानः सद्भिस्तत्र निवारणं । उपेण पृथिवीं जिन्वा धर्म्यैवानुरञ्जनं ।
 संवामान् युवहन् जिन्वा हत्वा चारीन् सहस्रशः । संयामे वर्त्तमानस्य बधस्याभ्यधिकारुणे ।
 तस्य बाह्वसहस्रान् कुरुते किञ्च भारत । योगाद्योगेश्वरस्यैव प्रादुर्भवति मासया ।
 तेनैव पृथिवी सर्वा सप्तदोपा सर्पञ्चता । सममुद्रा समगरा उपेण विधिना जिता ।
 तेन सप्तसु दोपेषु सप्त यज्ञश्चानि वै । प्रप्तानि विधिना राज्ञा श्रुयन्ते जनमेजय ।
 सर्वे यज्ञा महाभारो महस्रगतद्विधाः । सर्वे काञ्चनयूपस्य सर्वे काञ्चनवेदयः ।
 सर्वे देवैर्षाहा राज विमानस्यैरलङ्कृतः । गन्धर्वैरसुरोभिश्च नित्यमेवोपशाभिताः ।
 यस्य यज्ञो जगौ गाथा गन्धर्वैः नारदस्तथा । वरो दामात्मजो विद्वान्महिषा तस्य विक्रितः ।
 ॥ नारद उवाच ॥ न नूनं कार्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति पार्थिवाः । यत्रोर्हानैस्तपोभिर्नो विक्रमेण श्रुतेन वा ।
 स हि सप्तसु दोपेषु सर्षी खड्गी शरामनो । रथो दोपाननुचरन् योगो संदुग्धते नृभिः ।
 अनेष्टद्रव्यतापैव न शोको न च विभ्रमः । प्रभावेण महाराज्ञः प्रजा धर्म्यैश्चरतः ।
 पञ्चाश्रितिसहस्राणि वर्षाणां वै नराधिपः । स सर्व्वगजभाक् सस्राट् चक्रवर्त्ती बभूव ह ।
 स एव पशुपालोऽभूत् क्षेत्रपालः स एव च । स एव वृष्णा पर्जन्या योगिन्वादर्जुनोऽभवत् ।
 स वै बाह्वसहस्रेण ज्याघातकठिनत्वचा । भाति रश्मिसहस्रेण शरदोव च भास्करः ।
 स हि नागात्मनुष्येषु माहिषायां महाद्युतिः । कर्कोटकमुतान् जिन्वा पृथ्यां तस्यां न्यवेग्रयत् ।
 स वै वेगं समुद्रस्य प्रावृट्कालेऽमुन्नेरणः । कीडस्यैव भुजोद्भिषं प्रतिस्त्रोतश्चकार ह ।
 क्षुण्णता क्रीडता तेन फेनस्रग्दाममालिनी । सलदुर्षिषहस्रेण शङ्कितः स्येति नर्षदा ।
 तस्य बाह्वसहस्रेण लुभ्यमाणे महोदधौ । भयाञ्जलीना निसेष्टाः पातालस्या महामुगाः ।
 चूर्णिकृतमहावीचिं चलन्मोनमहातिमि । माहता विडूफेनैः समान्कर्त्तवैः भदुःसधं ।
 प्रावर्त्तयत्तदा राजा सहस्रेण च बाह्वना । देवासुरसमागितः सीरोदमित्त्वमन्दरः ।
 मन्दरसोभचकिता अमृतोत्पादशङ्कितः । सहस्रात्पतिता भोता भीमं दृष्ट्वा नृपोत्तमं ।
 गता निखलमूर्द्धानो बभूवुस्ते महारगाः । मायाङ्गे कदलीपण्डे कल्पितास्तस्य वायुना ।

स वै बद्धा धनुर्वाभिदन्तिर्न पशुभिः वरैः । कश्चिन्नं मोक्षिन्ना तु क्वचं रावणं वधात् ।
 निर्जित्येव समानीय माहिसय्यां वनस्य तं । मुना तु बद्धं पौलस्त्यं रावणस्यैवमेव तु ।
 ततो गत्वा पुनस्तस्मिन् कर्मणं दृष्ट्वा स्वयं । मुनीप रथः पौलस्त्यं पुनस्तेनानुपाश्रितः ।
 यस्य बाहुवदन्तस्य बभूव ज्ञातकालनः । पुमानो नमुदन्तेव स्फुटतो ज्ञाननेरिव ।
 चक्षो वत मूढे वीर्ये भार्गवस्य यद्विचिन्तत् । रात्रौ बाहुवदन्तस्यैवं तासवनं यथा । १५००
 वृषितेन कदाचित् स भिक्षितश्चिभानुना । स भिक्षामदददीरः वृषदोषान् विभाष्यैः ।
 पुराणि यामघोषांश्च विषयांश्चैव सर्वशः । जन्वास्तस्य सर्वाणि चिभानुर्हिंधयथा ।
 स तस्य पुनरेन्द्रस्य प्रभावेण महात्मनः । ददाह कार्त्तवीर्यस्य त्रैलोक्येव वनाणि च ।
 स ह्यन्यमात्मनं रम्यं वदन्त्यात्मजस्य वै । ददाह वनवह्नीतश्चिभानुः सदैहयः ।
 र्थं श्रेष्ठं वदन्तः पुत्रं पुरा भास्वानुमन्तमं । वसिष्ठं नाम स मुनिः ख्यात आःपव इत्युत । १५०१
 यथापवन्त तं क्रोधात्कप्रवामर्षणं प्रभुः । यस्मात्स वज्रितमिदं वनं ते मम देहय ।
 तस्मात्ते दुस्करं कर्म कृतमन्यो वनियति । रामो नाम महाबाहुर्जामदग्न्यः प्रतापवान् ।
 ह्रिन्वा बाधुधरस्यं ते प्रमथ्य तरसा बली । तपस्वी मास्त्रणस्य त्वां बधिष्यति स भार्गवः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनष्टद्रव्यना यस्य बभूवामिचर्कषण । प्रभाविष नरेन्द्रस्य प्रजा धर्मैश्च रक्षतः ।
 रामान्ततोऽस्य मृत्युर्वै तस्य प्राःपाङ्गुनेर्नृप । वरक्षीयैव कैरस्य स्वयमेव वृतः पुरा । १५०२
 तस्य पुत्रप्रतस्थामन् पश्य श्रेया महात्मनः । कृतास्त्रा वस्त्रिनः शूराधर्मात्मानो यश्चस्त्रिनः ।
 शूरमेनस्य शूरस्य धृष्टोक्तः कृष्य एव च । जयध्वजस्य नासाधी दावनेवः नृपतिर्ब्रह्मण ।
 कार्त्तवीर्यस्य तनया वीर्यवन्तो महाबलाः । जयध्वजस्य पुत्रस्य तासजङ्गो महाबलः ।
 तस्य पुत्राः शतं ख्यातास्तासजङ्गाइति श्रुताः । तेषां कुले महाराजैश्चैव नो महात्मनां ।
 वीतिहोत्राः मुञ्जाताश्च भोजासावन्तयः स्मृताः । तीण्डिकेराश्च त्रिख्यातास्तासजङ्गास्तथैव च । १५०३
 भरताश्च मुञ्जात्याश्च बद्धलाक्षानुकीर्त्तिताः । त्वप्रमथतयो राजन् यादवः पुत्र कर्षिणः ।
 त्वयो वंशधरस्य तस्य पुत्रोऽभवत्प्रधुः । मधीः पुत्रशतं त्वासीदृषणस्तस्य वंशकन् ।
 त्वष्ठादृष्णयः सर्वे मधोष्ठ माधवाः स्मृताः । यादवा यदुना चाये निरन्त्यन्ते च देहयाः ।
 न तस्य विन्तनाशोऽस्ति महत् प्रतिशभेष मः । कार्त्तवीर्यस्य यो जन्म कथयेदिह निचयः ।
 एते यथातिपुत्राणां पञ्चवंशं विज्ञान्यते । कीर्त्तिता लोकवीराणां ये लोकान् धारयन्ति वै । १५०४
 भूतानीत्र महाराज पश्य स्त्वावरजङ्गमान् । श्रुत्वा पश्य विषगींश्च राजा धर्मार्थकोविदः ।
 वदन्ती भवति पञ्चानामात्मजानां तथेश्वरः । समेतपञ्चवरंश्चैव दुर्बभानिह लौकिकान् ।
 आद्युः कीर्त्तिं तथा पुत्रानैश्वर्यं भूमिमेव च । धारणात्स्त्ववशाच्चैव पश्य वर्गस्य भारत ।
 त्रिाष्टोत्थ शृणु राजेन्द्र वंशमुत्तमपौरुषं । यदोर्वाधरस्याय यज्जनः पुत्रकर्षिणः ।

क्रोष्टुवंशं हि मुनेभ्यं वर्णवायुः प्रमुच्यते । यथाश्वत्थस्यो विष्णुर्वरिष्टं विष्णुर्देवः । १०९
 इति श्रीमहाभारते लिखेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गांधारी चैव माद्री च क्रोष्टोर्भाष्ये बभूवतुः । गांधारी जनयामास अनभिषं महाबलं ।
 माद्री युधाजितं पुत्रं ततोऽस्य देवमीदृशं । तेषां बंधुस्त्रिधाभूतो वृष्णोनां कुलवर्द्धनः ।
 माद्रीः पुत्रौ तु जज्ञाते ह्यतौ वृष्णस्यैकावुभौ । जज्ञाते तनवौ वृष्णोः शफल्कस्यैकस्तथा ।
 शफल्कस्तु महाराज धर्मोत्तमा यत्र वर्तते । नास्ति स्याधिभयं तत्र नावर्षभयनच्युत ।
 कदाचित् काशिराजस्य विभोर्भरतसत्तम । शीघ्रि वर्षाणि विषये नावर्षत् पाकशः सनः । ११०
 स तत्र वामयामास शफल्कं परमार्चितं । शफल्कपरिवर्त्ते च ववर्ष हरिवाहनः ।
 शफल्कः काशिराजस्य सुता भार्यामविन्दत । गान्दिनी नाम सा गान्धु ददौ विप्रेषु नित्यतः ।
 वामातुस्तरसा तु बह्वन् वर्षमेषान् किल । निवसन्तो न वै जज्ञे गर्भस्थां तां पिताऽप्रवीत् ।
 जायस्य श्रीं भद्रं किमर्थमिह तिष्ठसि । प्रोवाच सैनं गर्भस्था कन्या गान्धु दिने दिने ।
 यदि दद्यां ततो जाये पितरं प्रत्युवाच च । तथेत्युक्त्वा च तां चास्याः पिता काममपूरयत् । १११
 दाता यज्जा च वीरस्य श्रुत्वानतिथिमियः । शकूरः सुपुत्रे तस्मात् शफल्क इरिदक्षिणः ।
 उपमद्गुलायामद्गुर्मुदरस्यारिमेजयः । अविच्छिन्नयोपेक्षः शकृन्नेत्यादिमर्दाना ।
 धर्मधृग्यतिधर्मा च शत्रुभोजान्तकस्तथा । आवाहप्रतिवाधौ च सुन्दरी च बराङ्गना ।
 शकूरेशोपसेनायां सुगाव्यां कुहनन्दन । प्रसेनस्योपदेवस्य जज्ञाते देववधमे ।
 चित्रकलाभवनपुत्राः पृथुर्विश्वयुरेव च । अश्वयोवोऽश्वनाः सुगार्थकगवेपणी । ११२
 अरिष्टमेनिरश्वस्य सुधर्मा धर्मधृजस्तथा । सुबाह्वर्न्नेत्रवाङ्मय अविष्टाश्रवणे स्त्रियौ ।
 अश्वस्थां जनयामास शूरं वै देवमीदृशः । महिष्यां जज्ञिरे शूराद्भोज्यायां पुत्रवा दश ।
 वसुदेवो महाबाहुः पूर्वमानकदुन्दुभिः । जज्ञे यस्य प्रसूतस्य दुन्दुभ्यः प्राणदन् दिवि ।
 आनकानाञ्च संहरादः कुमहानभवद्विदि । पपात पुष्यवर्षश्च शूरस्य भवने महत् ।
 मनुष्यलोके कृत्स्नेऽपि रूपे नास्ति समो भुवि । यस्यामीत पुत्रपाण्ड्यस्य कान्तिस्युद्धमयो यथा । ११३
 देवभागस्ततो जज्ञे तथा देवप्रवाः पुनः । अनाष्टुष्टिः कनकको वत्सवानय श्टस्त्रिमः ।
 श्यामः शमोको गण्डूवः पञ्च चास्य बराङ्गनाः । पृथुकीर्तिः पृथा चैव श्रुतदेवा श्रुतश्रवा ।
 राजाधिदेवो च तथा पक्षैता वीरमातरः । पृथां दुहितरं वने कुन्तिस्थां कुहनन्दन ।
 शूरः पूज्याय वृदाय कुन्तिभोजाय तां ददौ । तस्मात् कुन्तीतिविख्याता कुन्तिभोजात्मजा पृथा ।
 अन्यस्य श्रुतदेवायां जगृह्यः सुपुत्रे सुतः । श्रुतश्रवायां चैवस्य विश्वपालो महाबलः । ११४
 हिरण्यकशिपुर्थोऽसौ दैत्यराजोऽभवत् पुरा । पृथुकीर्त्तान्नु यज्ञश्चै तनवो वृहद्बर्षणः ।
 कर्कषाधिपतिर्वीरो दन्तवक्रो महाबलः । पृथा दुहितरं चक्रे कुन्तिस्थां पाण्डुरावहत् ।

यथां च धर्मविद्राजा धर्मोत्थे बुधितिरः । भोमसेनस्य वातादिन्द्राचैव धनसायः ।
 लोकेऽप्रतिरथो वीरः प्रकृतुस्त्रपराक्रमः । अमिनाश्विनिर्व्वेजे कनिष्ठादृष्विनन्दनात् ।
 त्रैनेयः सत्यकस्यसात् कुसुधानस्य सात्यकिः । बहूवो देवभागस्य महाभागः सुतोऽभवत् ।
 पश्चिदानां परं प्राङ्गैवस्यसमुद्रवत् । अश्वकां प्राप्सवान् पुत्रमनाधृष्टिर्व्वक्षिणं ।
 निनर्त्तन्नं ब्रह्मन् देवमवा व्यजायत । सुदेवाप्रजातस्य मैवादिर्यः प्रतिश्रुतः ।
 एकलोथा महाराज निषादेः परिवर्द्धितः । यस्यावते त्वपुत्राय वसुदेवः प्रतापवान् ।
 अङ्गिर्देवो सुतं वीरं शौरिः कौञ्जिकभौरसं । गच्छूवाथ त्वपुत्राय विश्वक्सेना ददौ सुतान् ।
 चारुदेव्यं सुचारुस्य पञ्चासं हतसखणं । असंयामेण यो वीरो नावर्त्तत कदाचन ।
 रौक्मिणीयेथो महाबाहुः कनीयान् भरतर्षभ । वायसानां सहस्राणि यं यान्तं पृष्ठतोऽन्वयुः ।
 चारुमामनि योऽय्यामश्वाहृदेष्वहतः नि तु । तद्भिजस्तन्त्रिपालस्य सुतो कनकस्य तु ।
 वीरश्चासहस्रैव वीरो तावय सृष्टिभौ । श्यामपुत्रः प्रभोकस्तु प्रभोको राज्यमावहत् ।
 जुगुप्सुमानो भोजत्वाद्राजसूयमवाप सः । अजातशत्रुः ब्रह्मणां जज्ञे तस्य विनाशनः ।
 वसुदेवसुतान् वीरान् कौर्त्तयिष्यामि त ऋणु । दृष्येस्त्रिविधनेवन्तु ब्रह्मबाह्वं महौजसं ।
 धारयन् विपुलं वंशं मानर्थैरिह युञ्जते ।
 इति श्रीमहाभारते खिलपु हरिवंशे हरिवंशपर्यन्तं पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

१८९३

१८९०

१८९१

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ याः पत्न्या वसुदेवस्य सतुर्दंश वराङ्गनाः । पौरवो रोहिणी नाम मदिरापि तथा धरा ।

वैशाखी च तथा भद्रा सुनाखी चैव पद्ममी । सहदेवा शान्तिदेवा सन्देवा देवरक्षिता ।
 वृकदेव्युपदेवी च देवकी चैव सप्तमी । सुननुर्ज्जवा चैव द्वे रते परिचारिके ।
 पौरवो रोहिणी नाम बाह्यीकस्यात्मजाऽभवत् । ज्येष्ठा पत्नी महाराज इयितामकदुन्दुभेः ।
 लंभे ज्येष्ठं सुतं रामं शारणं ब्रह्ममेव च । दुर्दमं दमनं शश्वं पिण्डारकमुञ्जीमरं ।
 चित्रा नाम कुमारीश्च रोहिणीतनया दश । चित्रा सुभद्रेति पुनर्विख्याता कुहनन्दन ।
 वसुदेवाश्च देवकां जज्ञे वै रिष्यहायशाः । रामाश्च निशठो जज्ञे रेवत्यां दयितः सुतः ।
 सुभद्रायां रथी पार्यादभिमन्युरजायत । अकूरात् काञ्चिकन्यायां सत्यकेतुरजायत ।
 वसुदेवस्य भार्याः महाभागसु सप्तसु । ये पुत्रा जज्ञिरे प्रूरा नामतस्ताञ्जिबोध मे ।
 भोजस्य विजयस्यैव शान्तिदेवासुतावुभौ । वृकदेवः सुदेवायां गदस्यास्त्रां सुतावुभौ ।
 अगावहं महात्मानं वृकदेवो व्यजायत । कन्या त्रिमर्त्तराजस्य भर्ता वै त्रिजिरायणः ।
 जिह्वायां पौरुषे चके न चस्कन्धेऽथ पौरुषे । कृष्णायससमप्रख्या वर्षे द्वादशमे तथा ।
 मिथ्याभिप्रेक्षो गार्ग्यस्य मन्युनाभिसमीरितः । गोपकन्यामुपादाय भैशुभाद्योपचक्रमे ।
 गोपाक्षी त्वसुरास्यस्य गोपस्त्रीवैश्वधारिणी । धारयामास गार्ग्यस्य गर्भं दुर्ह्वरमश्रुत ।
 मानुष्यां गार्ग्यभार्यायां नियोगाच्छूलपाणिनः । स कालयवनो नाम जज्ञे राजा महाबलः ।

१८९०

१८९४

१८९०

वृषपूर्वाङ्गकायासमवहनं वाजिनो रथे । अपुत्रस्य च राजस्य बहोऽप्यःपुरे विष्टः ।
 यवनस्य महाराजस्य कालयवनोऽभवत् । स युद्धकामो नृपतिः पर्यङ्गद्विकीर्णमान् ।
 वृष्यम्भककुलं तस्य नारदोऽकथयद्भिः । चर्षोहिषा तु वैश्वस्य मयुरान्भयः पदा ।
 दूतं सम्प्रेषयामास वृष्यम्भकनिवेदनं । ततो वृष्यम्भकाः कथं पुरस्तात् सभामतिं ।
 समेता मन्त्रयामामुर्ध्वमस्य भषानदा । कृत्वा च निश्चयं सर्वे पलायनरोचयन् ।
 विशाय मयुरां रम्यां मानयन्तः पिशाकिर्न । कुञ्जकक्षीं दारवतीं निवेदयितुमीष्टवः ।
 इति वृष्यस्य ज्ञोदं यः शुचिर्नियतेन्द्रियः । पर्यसु यावद्येदिदानमृषः युगुष्ठी भवेत् ।
 इति श्रीमहाभारते बिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि षट्षिंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

१२६६

॥ वैश्वस्यायन उवाच ॥ कौटोरेवाभवत् पुत्रो वृजिनीवाक्यहायजाः । वाजिनोऽतमिच्छन्ति स्थाविं स्थापयन्तान्तरं ।

स्थावेः पुत्रोऽभवद्वाजा उपद्रुर्नदताम्बरः । महाकतुमिरीजे यो विविधैर्भूरिदक्षिणैः ।
 ततः प्रसूतिमिच्छन् वै उवद्रुः सोऽप्यमात्मनं । जज्ञे चिचरयस्यस्य पुत्रः कर्षोभिरन्वितः ।
 आसीच्चैवरथवेरिरो यज्वा विपुलदक्षिणः । ब्रह्मविन्दुः परं वृत्तं राजर्षीषामनुष्ठितः ।
 श्युश्रवाः श्युश्रवाः राजाधीच्छब्रह्मविन्दुजः । ब्रह्मणि च पुराणज्ञाः पाथिप्रवसमुत्तरं ।
 अनन्तरं सुयशस्य सुयज्ञतनयोऽभवत् । उवन् सो यज्ञमखिचं खधर्षमपुताम्बरः ।
 त्रिनेपुरभवत् पुत्र उवतः ब्रह्मतापनः । महत्तस्यस्य तस्यो राजर्षिरभवत्कृप ।
 महतोऽस्य भत ज्येष्ठं सुतं कम्पस्यवर्षिषः । चचार विपुलं धर्मममर्षात् प्रेत्यभागपि ।
 ब्रतप्रसूतिमिच्छन्ति सुतं कम्पस्यवर्षिषः । बभूव दक्ष्यकवचः ब्रतप्रसवतः सुतः ।
 निहत्य दक्ष्यकवचः ब्रतं कवचिनां रथे । धन्विनां निजितैर्वापैरवाप म्रियन्तुत्तमां ।
 जज्ञेऽथ दक्ष्यकवचात् पराजित् परवीरहा । जज्ञिरे पञ्च पुत्रास्तु महावीर्याः पराजितः ।
 दक्ष्येपुः श्युश्रवस्य व्यामथः पाक्षितो हरिः । पाक्षितस्य हरिश्चैव विदेहेभ्यः पिता ददौ ।
 दक्ष्येपुरभवद्वाजा श्युश्रवस्य संश्रयात् । ताभ्यां प्रजाजिनो राज्याण्णामेषोऽववदाश्रमे ।
 प्रान्तस्याप्रधानस्य ब्राह्मणैस्त्वावबोधितः । जगाम धनुरादाय देवमन्त्रं ध्वजो रथो ।
 नर्षदाकूलमेकाको मेकसां स्थितिक्वावतीं । अश्ववर्त्म गिरिं जित्वा बुक्तिमत्यामुवाच सः ।
 व्यामथस्याभवद्वायां श्रेया बलवती यती । अपुत्रोऽपि च राजा स नान्यां भार्यामविन्दत् ।
 तस्यामीदिजयो युद्धे तत्र कन्यामवाप सः । भार्यामुवाच सम्पत्सः क्षुपेति स जनेश्वरः ।
 इतश्चुत्तः ब्रवीदेवो कस्य चिद्यं क्षुपेति वै । अश्वीत्तदुपश्रुय व्यामथो राजसत्तमः ।
 यज्ञे जनिष्यते पुत्रस्तस्य भार्यापदासवी । क्षुपेत् तपसा तस्याः कन्यायाः स खलाघत ।
 पुत्रं विदर्भं सुभगा श्रेया परिश्रता यती । राजपुत्रान्नु विहायैः क्षुपेत् कस्यचैत्रिणी ।
 पश्चाद्दिर्भोऽजगत्स्यच्छूरो रथविशारदी । भीमो विदर्भस्य सुतः कुन्तिस्त्वस्यात्मनोऽभवत् ।
 कुन्तिर्षुष्टः सुतो जज्ञे रथशृष्टः प्रतापवान् । शृष्टस्य जज्ञिरे शूरास्त्वयः परमधर्षिंशः ।

१२००

१२०१

१२०२

१२०६

१२००

आवन्तस्य द्वाहंश्च वली विवहरश्च यः । द्वाहंश्च सुतो योमा श्योषो जीमूत उच्यते ।
 जीमूतपुत्रो वृकतिलक भीमरथः सुतः । अथ भीमरथस्यासौ पुत्रो मवरयस्तथा ।
 तस्य चार्धीद्वयश्च ब्रह्मनिष्कश्च चात्मजः । तस्मात् करणः कार्त्तिकीर्ष्वरातोऽभवत्पुत्रः ।
 देवराजोऽभवत्तस्य देवराजिर्निष्कहासजाः । देववर्गसमो जज्ञे देवराजस्य नन्दनः ।
 मधुना वंशकृद्वाजा मधुर्धुवरागपि । मधोर्ध्वेऽप्य वैर्ध्वा पुनदान् पुत्रवोत्तमः ।
 मधुर्ध्वेऽप्य पौरव्या भद्रवत्यां कुङ्कुद्व । ऐश्वर्यो चाभवद्धार्या सत्वास्तस्य स्याद्यथा ।
 सत्वात् सर्वगुणोपेतः सत्वात् कोर्त्तिवर्द्धनः । इमां विदष्टिं विज्ञाय ज्ञानस्य महात्मानः ।
 युज्यते परमप्रोत्या प्रजावांसु भवेत्तथा ।

१८८

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्यन्तं सप्तचिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सान्त्वितान् सत्वस्यज्ञान् कौशल्या सुपुत्रे सुतान् । भजिनं भजमानसु दिव्यं देवावृधं नृपं ।

अन्धकस्य महाबाहुं वृष्णिश्च यदुनन्दनं । तेषां विषगांश्वारो विस्तरेणैव तान् प्रतुङ्ग ।
 भजमानस्य सञ्चर्यां बाह्यकथोपवाहका । आसौ भार्य्यं तयोस्तस्मात् जज्ञिरे बहवः सुताः ।

१९०

हमिस्य क्रमणस्यैव धृष्यः शूरः पुरञ्जयः । एते बाह्यकसञ्चर्यां भजमानादिजज्ञिरे ।
 अप्रयुताजित् सञ्चर्याजित् प्रताजिदय दामकः । उपवाह्यकसञ्चर्यां भजमानादिजज्ञिरे ।
 यज्वा देवावृधो राजा चचार विपुलं तपः । पुत्रः सर्वगुणोपेतो मम स्यादिति निश्चितः ।

१९५

सयुज्यात्मानमेवन्तु पर्षाञ्जाया जलं स्पृशत् । सटोपस्पृशतस्तस्य चकार प्रियमापगा ।
 चिन्तयाभिमरीतः सा जगामैकविंशत्यं । कल्याणलाकरपतेस्तस्य सा निजगोत्तमा ।

नाथगच्छत तां नारीं यस्यामेवंविधः सुतः । जायेत्तस्मात् स्वयं गत्वा भवान्मस्य सहव्रता ।
 अथ भूत्वा कुमारी सा विभ्रतो परमं वपुः । वरयामास नृपतिं तान्तियेव च स प्रभुः ।

तस्यामधत्त गर्भसु तेजस्विनमुदारधीः । अथ सा दद्रुमे मासि सुपुत्रे हरिताम्बरा ।
 पुत्रं सर्वगुणोपेतं वभुं देवावृधासृपात् । अत्र वंशे पुराणज्ञा गा यन्तीति परिश्रुते ।

१९८

गुणान्देवावृधस्याय कोर्त्तयन्तो महात्मानः । यथैवापि तथा दूरादपश्याम तथाऽन्तिकात् ।
 वभुः श्रेष्ठो मनुष्यानां देवैर्देवावृधः समः । षष्टिस्र षट् च पुरुषाः सहस्राणि च सप्त च ।

एतेऽमृतत्वं संप्राप्ता वभुर्देवावृधावपि । यज्वा दानपतिर्विद्वान् ब्रह्मण्यः सुदृढायुधः ।
 तस्यान्ववाय मुमहान् भोजो ये मार्त्तिकावताः । अन्धकात् काश्यपुद्विहा चतुरेऽलभतात्मजान् ।

कुङ्कुरं भजमानसु श्रमं कम्पलवर्द्धितं । कुङ्कुरस्य सुतो वृष्णधृष्णोस्तु तनयस्तथा ।
 कपोतरामा तस्याय तैत्तिरिस्त्रिनयोऽभवत् । जज्ञे पुनर्वसुस्तस्मादभिजिञ्च पुनर्वशीः ।

२०५

तथा वै पुत्रमियुनं सभुवाभिजितः किल । आञ्जकश्चाञ्जकी चैव स्यातां स्यातिमतां वरौ ।
 इमास्तौदाहरन्त्यत्र गाथाः प्रति तमाञ्जकं । श्वेतेन परिवारिण किञ्चोरप्रतिभो महान् ।

अश्रीतिचर्षणा युक्त आञ्जकः प्रथमं व्रजेत् । नापुत्रवाञ्छाव्रतही नापहृष्टव्रतापुधः ।

नाशुद्धकर्षा नायज्या यो भोजनमितो ब्रजेत् । पूर्वेषां द्विषि नागानां भोजक प्रथयुः किल ॥ १८० ॥
 सोपासद्गानुकर्षाणां ध्वजिनां सखस्त्रिणां । रथानां मेघघोषाणां बह्वर्थादि इयैव तु ।
 रौप्यकाञ्चनकचाणां सहस्राश्वेकविंशतिः । तावन्नेव बह्वर्थादि सुतरसां तथा द्विषि ।
 अभूमिपालान् भोजान् स्वानातिष्ठत् किष्किण्योकिनः । आञ्जको द्वाप्यवन्निभः सारारं हदुरन्धकाः ।
 आञ्जकस्य तु काश्यायां दौ पुत्रौ सम्भूवतुः । देवकशेषेणस्य देवगर्भसमःतुभौ ।
 देवकस्याभवन् पुत्राश्चत्वारस्त्रिदशोपमाः । देववानुग्देवस्य चन्देवो देवरक्षितः । १८१ ॥
 कुमार्थः सप्त चास्यासन् वसुदेवाय ता ददौ । देवको ज्ञानिदेवा च चन्देवा देवरक्षिता ।
 एकदेव्युपदेवी च सुनामी चैव सप्तमी । नवोपसेनस्य सुतासोषां कंसस्तु पूर्वजः ।
 न्ययोधस्य सुनामा च कङ्कः ब्रह्मः सुभूषणः । राष्ट्रपालोऽथ सुतनुरनाधृष्टिस्तु पुष्टिमान् ।
 तेषां स्वसारः पञ्चासन् कंसा कंसवती तथा । सुतनुराष्ट्रपालो च कङ्का चैव वराङ्गना ।
 उपसेनः सहापत्यो व्याख्यातः कुकुरोद्भवः । कुकुराणामिमं वंशं धारयन्मितीजसां । १८२ ॥
 आत्मनो विपुलं वंशं प्रजावानाङ्गुयाक्षरः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि सप्तविंशोऽध्यायः ॥ इत्य ॥

॥ वैशम्पयन उवाच ॥ भजमानस्य पुत्रोऽथ रथमुख्या विकूरयः । राजाधिदेवः शूरस्त विकूरचमुतोऽभवत् ।

राजाधिदेवस्य सुता जह्नुरे वीर्यवन्तराः । दत्तातिदत्तौ बलिभौ शोकायः शेतवाहनः ।
 समी च दत्तशर्मा च दत्तबन्धुश्च ब्रह्मजित् । अरुणा च अविष्ठा च स्वमारो सम्भूवतुः ।
 समीपुत्रः प्रतिचलः प्रतिचलस्य चात्मजः । स्वयं भोजः स्वयं भोजाद्द्विजः सम्भूव ह । १८३ ॥
 तस्य पुत्रा बभूवुर्हि सर्वे भोमपराक्रमाः । कृतवर्माऽप्यजसोषां व्रतधन्या तु मध्यमः ।
 देववैशम्पयनान्तस्य भिषमैतरणस्य यः । सुदत्तश्चातिदत्तस्य कामदा कामदत्तिका ।
 देवान् दत्तको नाम पुत्रः कम्बलवर्षिषः । असमौजाः सुतस्तस्य नासभौजाश्च तावुनौ ।
 अजातपुत्राय सुतान् प्रददावसमौजसे । सुदंष्ट्रश्च सचाहस्य कृष्णमित्त्वन्धकाश्च यः ।
 गाभ्यारी चैव माद्री च कोष्टोर्भाष्ये बभूवतुः । गाभ्यारी जनयामास अमिमं महाबलं ।
 माद्री युधाजित् पुत्रं ततो वै देवमीदृषं । अमिमिचममिचाणां जेतामपराजितं ।
 अमिमिचमुतो निग्रा निग्रस्य दौ बभूवतुः । प्रसेनश्चाथ सचाजिह्वः प्रसेनजितावुभौ ।
 प्रसेनो दारवत्यान्तु निविशन्त्या महामणिं । दिव्यं स्वमन्त्रकं नाम समुद्रादुपसम्भवान् ।
 तस्य सचाजितः सूर्यः सखा प्राणसमोऽभवत् । स कदाचिन्निग्रायाथ रथेन रक्षिणां वरः ।
 तोयं कृत्स्नमुपसृष्टुमुपस्थातुं ययौ हरिं । तस्योपतिष्ठतः सूर्यं विवश्यागयतः खितः । १८४ ॥
 अस्यष्टमूर्तिर्भमवांसोऽजामण्डलवान् प्रभुः । अथ राजा विवश्यागयत् स खितमयतः ।
 यथैव व्योम्नि पश्चामि सदः सां व्योम्निषां पते । तेजोमण्डलिनं देवं तथैव धुरतः खितं ।
 को विज्ञेयोऽस्मि मे ज्ञानः सख्येनोपगतस्य वै । इतच्छ्रुत्वा च भमवान् खिरसं स्वमन्त्रकं ।

एककष्टाश्चमुत्थेनमेकान्ते स्वस्वकाम् विभुः । ततो विघ्नवन्तं तं ददर्श नृपतिश्चदा ।
 प्रीतिमानय तं दृष्ट्वा मुहूर्त्तं कृतवान् कथां । तमनिप्रक्षितं भूयो विघ्नकान्तं च वचञ्जित् ।
 लोकागुह्याद्ययस्तेतान् खेन तं वततं प्रभो । तदेतच्छिरसं मे भगवान् दातुमर्हसि ।
 ततः स्वमन्त्रकर्मणिं दत्तवाप्यस्य भास्करः । स तमावध्य नगरीं प्रविशन्नमहोपनिः ।
 तं जनाः पर्यधावन्त सूक्ष्माऽयं नृप्यतीति च । स्त्रां पुरीं च विधिस्थाप राजा तन्नाःपुरं तथा ।
 तत् प्रसेनजिते दिवं मणिरत्नं स्वमन्त्रकं । ददौ भ्रात्रे नरपतिः प्रेम्णा वचञ्जितुत्तमं ।
 स मणिः शब्दते दृष्ट्वां तृष्यन्मकनिवेशने । कालवर्षी च पर्यन्त्या न च स्वाधिभवं क्षमूत् ।
 शिखाशक प्रसेनान् मणिरत्ने स्वमन्त्रके । गोविन्दो न च तं सेभे प्रकोऽपि न अहार चः ।
 कदाचिन्मृगयां यातः प्रसेनसेन भूषितः । स्वमन्त्रककृते विंहाइधं प्राप वनेचरात् ।
 अथ सिंहं प्रधावन्तमृगराजा महामत्सः । निहत्य मणिरत्नं तदादाय विलमाविशत् ।
 ततो तृष्यन्मकाः कृष्णं प्रसेनवधकारणात् । प्रार्थनां तां मखेर्बुद्ध्या सर्व्य एव प्रचक्षिरे ।
 स ब्रह्मज्ञानो धर्मात्मा न कारी तस्य कर्मणः । आहरिष्ये मणिमिति प्रतिज्ञाय वनं वधौ ।
 यत्र प्रसेनो मृगयामपरत्तत्र पाप्यथ । प्रसेनस्य पदं दृष्ट्वा पुद्गैरात्तकारिभिः ।
 स्वस्ववन्तं गिरिवरं किन्ध्याश्च गिरिमुत्तमं । अन्वेषयन् परिभ्रान्तः स ददर्श महामत्सः ।
 मासं हतं प्रसेनस्तु नाविन्दन् च तन्मणिं । अथ सिंहः प्रसेनस्य शरीरस्य विदूरतः ।
 शब्देण निहतो दृष्टः पदैर्ष्वैक्यं सूचितः । पदैरैरन्विवासाय मुहामृकस्य माधवः ।
 महत्पृथ्विले वापीं शुक्राव प्रमदेरितं । धात्र्या कुमारमादाय सुतं जाम्बवतो नृप ।
 कीडापयस्या मणिना मा रोदीरित्यचेरितं ।
 ॥ धात्र्युवाच ॥ सिंहः प्रसेनममधीत् निर्वो जाम्बवता हतः । सुकुमारक मा रोदीरित्य खेप स्वमन्त्रकः ।
 व्यक्रोक्तस्य शब्दः स तूर्णञ्चापि विलं चयौ । प्रविशन्न तत्र भगवांकुमृवविलमच्छया ।
 स्थापयित्वा विलहारि यदून् साङ्गुलिना मह । शार्ङ्गधन्या विलसन्तु जाम्बवन्तं ददर्श च ।
 युयुधे वासुदेवस्तु त्रिभे जाम्बवता सह । बाह्यभामेव गोविन्दो दिवसानेकविंशतिं ।
 प्रविष्टो तु विलं कृष्णं वासुदेवपुनःपराः । पुगीं हारवतोमेत्य हतं कृष्णं न्यवेदयन् ।
 बाभुदेवस्तु निर्जित्य जाम्बवन्तं महामत्सं । सेभे जाम्बवतीं कन्यामृगराजस्य ससतां ।
 मणिं स्वमन्त्रकस्यैव जपाहात्मविशुद्धये । अमुनोयर्षराजस्तु निर्यथैव च ततो विलात् ।
 उपायाः हारकां कृष्णः स विना तैः पुरःशरैः । एवं स मणिमाहृत्य विजोष्यात्प्राणमश्रुतः ।
 ददौ सचाजिते तं वै सर्व्यसात्तसंसर्गि । एवं निष्काभिन्नसेन कृष्णेनाभिचघातिना ।
 आत्मा विजोषितः पापादिनिर्जित्य स्वमन्त्रकं । सचाजितो दत्त त्वासन् भार्यास्त्रांश्च त्रनं सुतः ।
 ख्यातिमन्त्रस्त्रयसेषां भङ्गकारस्तु पूर्व्वजः । वीरो वातपतिश्चैव उज्ज्वावाकश्चैव च ।
 कुमार्येष्टापि तिस्रो वै दिक्षु ज्ञाता नराधिप । सत्त्वभाजोन्तना ज्ञांश्च मतिनो च दुःखना ।

११०

१११

११२

११३

११४

११५

तथा प्रस्नापिनी चैव भार्याः कृष्णाय ता ददौ । यभासो भङ्गकारान्नु नरिष्वथ नरोत्तमौ ।
जज्ञाते गुणसम्पन्नौ विभ्रुतौ रूपसम्पदा । मायाः पुत्रस्तु जज्ञेऽथ इन्द्रिः पुत्रो युधाजितः ।
जज्ञाते तनयौ पृथ्नेः शफल्कश्चिकक्षया । शफल्कः काञ्चिराजस्य सुतां भार्यामभिन्दत ।
गान्दिनीन्नाम तस्याथ गाः सदा प्रददौ पिता । तस्यां जज्ञे महाबाहुः सुतवानिति विभ्रुतः ।
शक्रुरोऽथ महाभागो यज्ञा विपुसदक्षिणः । उपमद्रुक्षया मद्रुर्मुदरश्चारिमर्दनः ।
गिरिचिपस्तयोपिवः शत्रुश्च चारिमेजयः । धर्मधृषापि धर्षी च व्यभ्रमोऽजातकक्षया ।
आवाहप्रतिवाहौ च सुन्दरो च वराङ्गना । विभ्रुना ब्राह्ममहिषी कन्या चास्य वसुधरा ।
रूपयै वनसम्पत्ता सर्वेष्वत्ममगोहरा । शक्रुरेणोपधेन्यान्नु सुतौ द्वौ कुरुनन्दन ।
सुदेवस्योपदेवस्य जज्ञाते देववर्षसे । चिन्ककस्याभवन् पुत्राः पृथुर्विपृथुरेव च ।
अश्वमेऽप्यबाहुश्च सुपार्श्वकगवेषौ । अरिष्टनेमेश्य सुता धर्ष्याधर्मधृदेव च ।
मुवाहुर्वज्रबाहुश्च अविष्टमवले स्त्रियौ । इमां मिथ्याभिप्रक्षिं यः कृष्णस्य समुदाहतां ।
वेद मिथ्याभिप्रापास्तं न स्पृशन्ति कदाचन ।

१००

१०५

१०८

इति श्री महाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि जनकत्वारिणोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यत्नत् सचाजिते कृष्णो मधिरत्नं स्वमन्त्रकं । अदान्तद्वारयामास बभूवे व्रतधन्वना ।

सदा हि प्रार्येऽमाम सत्यभामामभिन्दितां । शक्रुरोऽन्तरमन्त्रि स्वस्त्रिष्वैव स्वमन्त्रकं ।

सचाजितं ततो हत्वा व्रतधन्वा महाबलः । रात्रौ तं मणिमादाय ततोऽकूराद्य दक्षवाम् ।

शक्रुरस्तु तदा रत्नमादाय भरतर्षभ । समयं कारयाञ्चक्रे नावेद्योऽहं त्वयेत्युत ।

वयमभ्युपगच्छामः कृष्णेन त्वां प्रधर्षितं । ममाद्य दारका सर्व्वा वञ्चे निहत्यधर्म्यं ।

१०९

हते पितरि दुःखार्ता सत्यभामा मनस्विनी । प्रययौ रथमादह्य नगरं वारणावतं ।

सत्यभामा तु तदृत्तं भोजस्य व्रतधन्वनः । भर्तुर्निवेश दुःखार्तां पार्श्वेऽभ्युपवर्त्तयत् ।

पाण्डवानान्नु दग्धानां हरिः कल्पोदकक्रियां । कुम्भार्थं चापि पाण्डूनां न्ययोजयत सात्यकिं

ततस्त्वरितमागम्य दारकां मधुसूदनः । पुम्ब्रजं हस्तिनं श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् ।

हतः प्रमेनः सिंहेन सचाजिञ्जतधन्वना । स्वमन्त्रकः स मद्रामो तस्य प्रभुरहं विभो ।

११०

तदारोह रथं शीघ्रं भोजं हत्वा महारथं । स्वमन्त्रको महाबाहो अस्माकं स भविष्यति ।

ततः प्रवृत्ते पुङ्खं तुमुखं भोजकृष्णयोः । व्रतधन्वा ततोऽकूरं सर्व्वतो दिशमैवत ।

सर्व्व्वा तावुमौ दृष्ट्वा तत्र भोजजगार्हभौ । शृङ्गोऽपि शास्त्राद्गार्हिक्यमकूरो नान्यपद्यत ।

अपयाने ततो बुद्धिं भोजस्यक्रे भयार्हितः । योजनानां व्रतं वाद्यं वडवा प्रत्यपद्यत ।

विख्याता हृदया नाम व्रतयोजनगामिनी । भोजस्य वडवा राजन् यथा कृष्णनयोधयत् ।

१११

जीषां ज्वलेन हृदयामध्वनः व्रतयोजने । दृष्ट्वा रथस्य स्त्रीं दृष्ट्वा व्रतधन्वानमार्हयत् ।

ततस्तस्या हयाथास्तु अमातस्त्रेदाश् भारत । समुत्पेतुरथप्राणाः कृष्णो रामनयान्वीत् ।

तिष्ठेत् तं महाबाहो वृष्टदोषा इवा मया । पद्भ्यां गत्वा हरिष्यामि मखिरत्वं स्वमन्तकं ।
 पद्भ्यामेव ततो गत्वा व्रतध्वजानमच्युतः । मिथिसामभितो राजन् वषाण परमास्त्रवि ।
 स्वमन्तकश्च नापश्यद्गुत्वा भोजं महावसं । निवृत्तस्त्रामवीत् कर्ण्यं रत्नं देहीति काण्वसो ।
 नासीति कण्वः प्रोवाच ततो रामो वषान्वितः । धिक्प्रवृत्पूर्वमवकृतं प्रत्युवाच जनार्दनं
 भ्रातृनाम्पर्ययान्वेष स्वसि तेऽप्यु प्रषान्वयं । कृत्यं न मे हारकथा न मया न च वृष्टिभिः ।
 प्रविवेच ततो रामो मिथिसामरिमईनः । सर्वकामैरुपहृतीर्षीधियेनाभिपूजितः ।
 एतस्मिन्नेव काशे तु वभ्रुर्नतिमताम्बरः । गानाक्ष्यान कद्रूनं सर्वानाजहार निरर्षेणान् ।
 दोषामर्थं च कवचं रथायै प्रविवेच ह । स्वमन्तकहृते प्राञ्चो गान्दीपुञ्जो महाबाहाः ।
 अथ रत्नानि चान्यानि धनानि विविधानि च । षष्टिं वर्षाणि धर्षात्मा यक्षेभ्येव न्यषोक्तवत् ।
 अकुर्यशा इति ते ख्यातास्तथा महात्मनः । बह्वक्षदक्षिणाः सर्वे सर्वकामप्रदायिनः ।
 अथ दुर्व्योधनो राजा गत्वा स मिथिसां प्रभुः । गदात्रिंशो ततो दिव्यां बलभद्राद्वाप्तवान् ।
 प्रसाद्य तु तदा रामो वृष्ट्यन्धकमहारथैः । आनीतो हारकामेव कण्वेन च महात्मना ।
 अकूरस्वन्वकैः सार्द्धमपायात् पुरुषर्षभ । इत्वा सञ्जाजितं युद्धे सहबन्धुं महावसं ।
 ज्ञातिभेदमथात् कण्वस्तमुपेक्षितवांस्तथा । अपयाते तथाऽकूरं नावर्धत् पाकत्रासनः ।
 अनाटुष्या तदा राक्षसभवत् बहुधा कृत्रं । ततः प्रसादयामासुरकूरं कुङ्कुमान्वकः ।
 पुनर्दारवीं प्राप्ते तस्मिन्दानपतीततः । प्रवर्षेण सहस्राक्षः कले जलनिधेस्ततः ।
 कन्याश्च बासुदेवाथ स्वपारं प्रीत्यथमां । अकुरः प्रददौ धीमान् प्रीत्यर्थं कुरुनन्दन ।
 अथ विज्ञाय योगेन कण्वो वभ्रुगतं मणिं । सभामध्वगतं प्राह तमकूरं जनार्दनः ।
 यत्तद्रत्नं मणिवरं तव हस्तगतं विभो । तत् प्रषण्णस्व मानार्चं मवि मानार्थकं कथाः ।
 षष्टिवर्षगते काशे यद्दोषोऽभूद्यमानघ । स संकटोऽप्यकृतं प्राप्तस्तदा काशात्ययो महान् ।
 य ततः कण्ववचनात् सर्वेषाम्पतसंघदि । प्रददौ तस्मिन् वभ्रुर्क्रेमेन महामतिः ।
 ततस्तमार्हवप्राप्तं वभ्रोर्हस्तादरिन्दनः । ददौ वृष्टमनाः कण्वस्तं मणिं वभ्रवेपुनः ।
 स कण्वहस्तात् संप्राप्य मखिरत्वं स्वमन्तकं । आनन्ध गान्दिनोपुञ्जो विरराजांश्शुमानिव ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४० ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रादुर्भावं पुराणेषु विष्णोरभितेजसः । सतां कथयतामेव वाराह इति नः श्रुतं ।
 न जाने तस्य चरितं न विधिं न च विस्तरं । न कर्मगुणसम्पन्नं न हेतुं न मनीषितं ।
 किमात्मको वाराहः स का मूर्तिः का च देवता । किमाचारप्रभावो वा किं वा तेन तदा कृतं ।
 यकार्यं समवेतानां मिथस्ताश्च द्विजस्रगां । महावाराहचरितं कण्वद्वैपायनेरितं ।
 यत्र नारायणो ब्रह्मण् वाराहरूपमाश्रितः । दंष्ट्रा गां समुद्रस्वामुष्णहारारिसूदनः ।
 विस्तरैषैव कर्माणि सर्वानि रिपुघातिनः । मोतुनिष्कान्धेपेष हरैः कण्वस्व धीमतः ।

२१९

२१९

२१९

२१९

२१९

२१९

कर्मणामारु पूर्व्या च प्रादुर्भावाच्च ये विभोः । चाचाक प्रकृतिर्माह्वो ताच्च वाक्याह्वमर्षिः ।
 कथञ्च भगवान् विष्णुः सुरेशोरिपुसदनः । वसुदेवकुले धीमान् वासुदेवममागतः ।
 अमरीराट्टतं पुष्यं पुष्यस्रिणिरकटुनं । देवलोकां समुमुञ्च सर्वलोकाभिधानतः ।
 देवमानुषयोर्मेता भूर्भुवःप्रभवो विभुः । किमर्थं दिव्यमात्मानं मानुष्ये संन्यसीकृतम् । ११७
 अक्षयं वर्तयत्येको मानुषाचामनामयै । मानुष्ये च कथं दुर्हिं चको चकथताम्वरः ।
 गोपायनं यः कुर्वते जगतः सर्वलोकाधिपं । स कथं गां गतो विष्णुर्गोपमममत् प्रभुः ।
 महाभूतानि भूतात्मा यो दधार चकार च । श्रीगर्भः स कथं गर्भे खिया भूचरवा धृतः ।
 येन लोकान् क्रमेणैवा विभिक्षोस्त्रिदशैश्च वा । सापिता जगतो मार्गास्त्रिगर्भमभावाकथः ।
 योऽन्नकाशे जगत् पोषा कृत्वा तोषमयं वपुः । लोकमेकार्धं चको दृष्ट्वाद्दृष्ट्येन वर्त्मना । ११८
 यः पुराणे पुराणात्मा वाराहं रूपमाश्रितः । विवाहापेक्षं वसुधामुञ्जहाररिसुदनः ।
 यः पुरा पुरुङ्गतायै त्रैलोक्यमिदमव्ययं । इदो जित्वा वसुमतो सुराणां सुरवत्तमः ।
 येन वैशं वपुः कृत्वा द्विधा कृत्वा च तत् पुनः । पूर्वैर्देवो महावीर्यो हरिश्चक्रभिपुर्ततः ।
 यः पुरा ह्यमलो भूत्वा चोत्थः संवर्तको विभुः । पाताललोऽर्धवगतं पयो तोषमयहरिः ।
 सहस्रत्रिरथं त्रह्यन् सहस्रारं सहस्रदं । सहस्रचरथं देवं यमाऽर्धै युगे युगे । ११९
 नाभ्यारण्यं समुत्पन्नं यस्य पैतामहं द्युहं । एकार्धवमते काशे तत्पुङ्गवपदह्यं ।
 येन ते निहता दैत्याः संघामे तारकामये । सर्वदेवमथं कृत्वा सर्वायुधधरं वपुः ।
 गह्वरक्षेत्रे चोत्सिक्तः काशनेमिनिर्पातितः । निर्व्यतश्च महादैत्यक्षारकश्च महासुरः ।
 उत्तरान्ने समुद्रस्य चोरोदस्याद्येतोदधेः । सः श्रेते श्रावतं योगमास्त्राय तिमिरं महत् ।
 सुरारथो गर्भमधत्त दिव्यं तपः प्रकर्षादिति पुरा धं । प्रकथ्य यो दैत्यगणावहङ्गं गर्भवधनेन स्रग्भङ्गकार । १२०
 पदानि यो लोकमयाणि कृत्वा चकार दैत्यान् सलिलाश्रयस्थान् । कृत्वा च देवास्त्रिदशैश्च देवांश्चके सुरेशं पिदमाधिपत्ये ।
 पात्राणि दक्षिणां दीक्षां चमसोस्तुखलानि च । गार्हपत्यस्य विधिना चन्वाहायैश्च कर्मणां ।
 अग्निमाहवनीयस्य वेदोद्येव कुशं कुवं । प्रोचषीथं भुवक्षेव चावधयं तथैव च ।
 आवांस्त्रोषि च यस्यके ह्ययकवप्रदान्मये । ह्यादांस्य सुरांश्चके कन्यादांस्य पिङ्गवपि ।
 भागार्थे मन्त्रविधिना यस्यके अन्नकर्षोचि । यूपान् समित् सुयं श्रीममार्द्राश्च सनिधकाया । १२१
 यज्ञियानि च द्रव्याणि यज्ञांश्च सचचामलान् । सदस्त्रान् यमजान्श्च मेधःकींश्च कद्रुतमान् ।
 विवभात्र पुरा सन्ने पारमेष्ठिन कर्मणा । सुमानुरूपं यः कृत्वा लोकाननुपरिक्रमत् ।
 अथा सवास्य काष्ठस्य कलाशैकात्म्येव च । मुहूर्त्तौचित्येन मावाः पवाः संवहराकथा ।
 अतवः काशयोगाश्च प्रमाथं विविधं विभु । आयुः क्षेत्राद्युपपद्यो लक्षकं रूपवीटुवं ।
 चयो वहीस्तयो लोकात्त्रैविधं पात्रकाश्रयः । वैकाशं चोचि कर्षोचि चयोऽपायाकथो मुकाः । १२२
 दृष्ट्वा लोकास्तयोऽमन्ता येनानयेन वर्त्मना । सर्वभूतमवाः दृष्ट्वाः सर्वभूतगुणात्मकाः ।

मृगामिन्द्रियपूर्वैश्च ज्योतिरमते च चः । गगामतिर्मा ज्यो ज्योतः सर्वेषु जगतीश्वरः ।
 यो गतिर्हृद्यकामामगतिः पापकर्मणः । चातुर्वर्षेण प्रमदसातुर्वीर्येण रक्षिता ।
 चातुर्विंशत्यो वेत्ता चातुराम्यव्यवयः । दिग्गरी मभो भूमिराभो वायुर्विभाङ्गु ।
 यश्चन्द्रस्यैवोर्ध्वैःतिर्वीजोः षण्दक्षः । चः परं भूयते ज्योतिर्वैः परं भूयते तमः । ११३०
 यः परं प्राङ्परं चः परः परमात्मनः । नारायणपरा वेदा नारायणपराः किमाः ।
 नारायणपरो धर्मो नारायणपरा गतिः । नारायणपरं सर्वं नारायणपरं तपः ।
 नारायणपरो मोक्षो नारायणपरं परं । चादित्यादिस्य यो दिव्यो यश्च देवान्को विभुः ।
 युगान्मेवमन्को यश्च यश्च लोकान्कामान्कः । येतुर्वी लोकैर्दुर्गां मेधं यो मेधश्चर्यं ।
 वेद्यो यो वेदविदुषां चः प्रभुः प्रभवात्मनां । सोमभूतस्य सौम्यानामग्निभूतोऽग्निवर्त्मनां । ११३१
 मनुष्याणां मनोभूतस्योभूतस्यपक्षिणां । विनयो नयदृश्यानां तेजसोऽस्त्रिणांमपि ।
 सर्गाणां सर्गकारस्य लोकैर्दुरनुत्तमः । विद्यसो विद्यसाहायां गतिर्गतिमनामपि ।
 आकाशप्रभो वायुर्वायुप्रभो ज्ञानात्मनः । देवा ज्ञानात्मनः प्राणोऽग्नेर्धुमुद्गनः ।
 रसाद्दे ज्ञानितं जातं ज्ञानितायांसमुच्यते । मोक्षान् मेदभो जगत् मेदसोऽस्त्रि निरुच्यते ।
 अस्त्रो मध्या समभवत्प्रातः शुक्रस्यैवः । शुक्राद्गर्भः समभवद्द्रुसमुत्तेन कर्मणः । ११३२
 तत्रापः प्रथमो भागः स मौख्यो रात्रिदृश्यते । गर्भोऽस्यैवोऽग्निर्वैः द्वितीयो रात्रिदृश्यते ।
 शुक्रं मे मात्मकं विद्यादानं पावकात्मकं । भावा रसात्मकास्तेऽं योर्वैश्च त्रिधाप्यवै ।
 कफवर्गोऽभवत्शुक्रं पित्तवर्गं च ज्ञानितं । कफस्य च्छदं ज्ञानं पित्तं माभां प्रतिष्ठितं ।
 देहस्य मध्ये च्छदं ज्ञानं तन्मनसः स्वरं । नाभोकोठान्तरं यन्तु तत्र देवो ज्ञानात्मनः ।
 मनः प्रजापतिर्ज्यैः कफः सोमो विभाष्यते । पित्तमग्निः स्वरतो ज्योत्स्नोऽपिमात्मकं जगत् । ११३३
 एवं प्रवर्त्तते गर्भे वद्विर्तेऽर्ध्वैर्दृश्यते । वायुः प्रवेष्टनं चक्रे मङ्गलः परमात्मना ।
 ततोऽङ्गानि विद्यजति विभर्त्ति परिवर्त्तयन् । स पञ्चधा शरीरस्यो भिद्यते वद्विर्चनपुनः ।
 प्राणोऽपानः समानश्च उदरानि व्यान एव च । प्राणोऽस्य प्रथमं स्थानं वद्विर्चनपरिवर्त्तते ।
 अपानः पश्चिमं कायमुदरानि शरीरिणः । व्यानो व्यायच्छते येन समानः सन्निवर्त्तते ।
 मूत्रावाप्तिस्तस्यैव आद्यतेन्द्रियगोचरा । इन्द्रिये वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं । ११३४
 तस्यैन्द्रियनिविष्टानि स्त्री स्त्री योगं प्रचक्रिरे । पार्थिवं देहमाज्जन्तु प्राणात्मानश्च मास्तं ।
 द्विद्राष्टाकाशयोनीनि जज्ञान् स्रवः प्रवर्त्तते । ज्योतिश्चकुक्षेज आत्मा तेषां यन्मनः स्वरं ।
 धामाश्च विद्यया चैव यश्च वीर्यात् प्रवर्त्तताः । इत्येतान् पुरुषः सर्वान् सृजन् लोकान् सनातनान् ।
 मेवमेऽस्त्रिन् कथं लोकैः नरत्वं विष्णुरागतः । एष मे संश्रवो ब्रह्मक्षेप मे विष्णो मदान् ।
 कथं गतिर्गतिमनामापसेः मानुषीं तनुं । मुने मे स्रव वंशक सर्वेषाञ्चैः सश्रवः । ११३५
 मोतुमिच्छामि विष्णोस्तु हृषीनाश्च यथाक्रमं । आसर्व्यं परमं विष्णुर्देवैर्वैश्वेः कथ्यते ।

विष्णोः हृत्पद्मिमास्यै भ्रमासक महामुने । एतदाहर्षमाख्यां कथयस्य सुखावहं ।

प्रख्यातवस्त्रवीर्यस्य विष्णोरमितेजसः । कर्मसाहस्यभूतस्य विष्णोः सात्मनिहोच्यतां ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रभ्रमरो महांश्यात तयोक्तः शार्ङ्गधन्वनि । यथाशक्ति प्रवक्ष्यामि श्रूयतां वैश्वं वचः ।

विष्णोः प्रभावश्रवणे दिव्या ते मतिवत्त्विता । हन्त विष्णोः प्रदृष्टं तं शृणु दिव्यां भवेरितां ।

१२०

सहस्रास्यं सहस्राक्षं सहस्रचरणस्य च । सहस्रत्रिरसं देवं सहस्रकरमथ च ।

सहस्रबाहुं भास्वन्तं सहस्रमुकुटं प्रभुं । सहस्रदं सहस्रादिं सहस्रभुजमथ च ।

ह्वनं सवनस्यैव ह्यस्य होतारमेव च । पाशाणि च पवित्राणि वेदो दीक्षां चरं सुवं ।

सुकसोमसुर्षमुवलं प्रोक्षस्यो दक्षिणायनं । श्रद्धयै सामगं विप्रं सदस्यं सदने तथा ।

यूपं यमिसुवं दन्वीं चमसोक्षुस्रजानि च । प्रास्यं च वज्रभूमिस्य होतारं चयनस्य चत् ।

१२१

रहस्यानि प्रमाणानि चराणि स्थावराणि च । प्रायश्चित्तानि चार्थस्य क्षण्डिलानि कुत्रोक्तया ।

मन्वं यज्ञवहं वक्रं भागं भागवहस्य चत् । अपिभुजं सोमभुजं ऊतार्थिवमुदायुधं ।

आहुर्वेदविदो विप्रा यं यज्ञे ज्ञास्यतं विभुं । तस्य विष्णोः सुरेभ्यः श्रीवत्साहस्य धीमतः ।

प्रादुर्भावसहस्राणि समतीतान्यनेकत्रः । भूषस्यैव भविष्यन्तीत्येवमाह प्रजापतिः ।

यत् पृच्छसि महाराज पुण्यां दिव्यां कथां शृभं । यदर्थं भगवान् विष्णुर्वसुदेवकुले ऽभवत् ।

१२२

तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि शृणु सर्वमशेषतः । वासुदेवस्य माहात्म्यं चरितस्य महाद्युतेः ।

हितार्थं मुरमर्थानां लोकानां प्रभवाय च । वज्रत्रः सर्वभूतात्मा प्रादुर्भवति कार्यतः ।

प्रादुर्भावोऽस्य वक्ष्यामि पुष्पाब्जिब्जान् गुणैर्युतान् । शृचिः प्रयतवान् भूत्वा निबोध जनमेजय ।

इदं पुराणं परमं पुण्यं वेदैश्च सञ्चितं । हन्त ते कथयिष्यामि विष्णोर्दिव्यां कथां शृणु ।

यदा यदा हि धर्मस्य स्त्वानिर्भवति भारत । धर्मसंस्थापनार्थाय तदा सञ्भवति प्रभुः ।

१२३

तस्य श्लोका महाराज मूर्त्तिर्भवति वनमा । नित्यं दिविष्ठा या राजंस्त्वस्यरति दुस्वरं ।

द्वितीया चास्य त्रयने निद्रायोगमुपायथौ । प्रजासंहारसर्गार्थं किमप्यात्मविचिन्तकं ।

सुम्ना युगसहस्रं च प्रादुर्भवति कार्यतः । पूर्वं वर्षसहस्रे तु देवदेवी जगतप्रभुः ।

पितामहे श्लोकपालास्यद्भ्रादित्यौ पुताञ्जनः । ब्रह्मा च कपिलस्यैव परमेष्ठी तथैव च ।

देवाः सप्तर्षयस्यैव त्वत्प्रकस्य महायज्ञाः । वायुः समुद्राः शैलाश्च तथा देवैः समाश्रिताः ।

१२४

सप्तकुमारस्य महानुभावो मनुर्महात्मा भगवान् प्रजाकरः । पुराणदेवोऽस्य पुराणि चके प्रदीप्तवैशानरतुल्यानयाः ।

येन चार्णवमथैव्या नष्टे स्थावरजङ्गमे । नष्टे देवासुरमणे प्रमष्टारगराक्षणे ।

योद्दुकौमो दुराधर्षो दानवो मधुकैटभौ । इतौ प्रभवता तेन तयोर्दन्वाभितं वरं ।

पुरा कमलनाभस्य स्वपतः सागराक्षसि । पुष्करेवस्य सन्भूता देवाः सर्पिण्यः पुरा ।

सृष्ट्यौ पौष्करो नाम प्रादुर्भावो महात्मनः । पुराणं कथ्यते सच वेदश्रुतिप्रमाहितं ।

१२५

बराहसु अतिसुखः प्रादुर्भावी महात्मनः । वन विष्णुः सुरवेष्टा वाराहं नपमानितः ।
 महीं सागरपर्यन्तां मशैलवनकाननां । वेदवादो यूपदंष्ट्रः क्रतुहस्तं खितीमुखः ।
 अग्निजिह्वो दर्भरोमा नक्षत्रोर्वी महातपाः । अहोरात्रे खणोदिव्यो वेदाङ्गमृतिभूषणः ।
 आज्यमासः श्रुतुण्डः सामबोधकर्मो महान् । धर्मवत्यनयः श्रीमान् कर्णविक्रमसतक्रियः ।
 प्रायश्चित्तनवो चारः पद्मजनार्ण्यहाभुजः । उद्गावन्मो होमलिङ्गः फण्वोजनहोषधिः ।
 वाय्वन्नरात्मा वेदस्त्रिमिश्रतः भोमशीषितः । वेदोक्तधो हविर्गन्धो हयकव्यतिवेगवान् ।
 प्राम्बशकायो युतिमात्रानादो वाभिरर्षितः । दक्षिणाहृदयो योगो महासचमधो महान् ।
 उपाकर्णोष्ठचक्रः प्रवर्गःवर्णभूषणः । नाना ऋन्दोगतिपथो गृह्योपनिप्रदामनः ।
 क्वायापत्नोमहायो वै भेदशुद्ध इवोक्थितः । महीं सागरपर्यन्तां मशैलवनकाननां ।
 एकार्णवजने मग्न मेकार्णवगताः प्रभुः । दंडया गां समुद्रुत्थ लोकानः हिनकाम्यया ।
 महस्त्रोर्वी लोकादिशुकार पृथिवी पुनः । एवं यज्ञरहितेन भूत्वा भूतहितार्थिना ।
 उद्गुा पृथिवी देवी सागराम्बधरा पुरा । वाराह एव कथितो नारसिंहमतः कृणु ।
 एव भूत्वा मृगोद्रेण हिरण्यकशिपुर्धृतः । पुरा कृतयुगे राजन् सुरारिर्बलदर्पितः ।
 यानामादिपुरुषशुकार तप उक्तमं । दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।
 तेषां प्रवासमात्रमीन स्वानमौनदृढव्रतः । ततः प्रमदमाभ्याश्च ब्रह्मसर्थेण चानघ ।
 प्रोत्प्राप्तमनास्तस्य तपसा नियमेन च । तं वै स्वप्रसूभगवान् स्वयमागम्य भूपते ।
 प्रियमेतन् कर्षणेन प्रेमयुक्तेन भास्वता । अदित्यैर्वसुभिः साध्यैर्षतद्भिर्देवैः सह ।
 त्रैविश्वमहाधेस्य यज्ञराजमक्रिन्नरीः । दिशामिर्विदिशामिश्च नतीभिः सागरैस्तथा ।
 नर्भेय मुहूर्तेषु खेषैश्च महाघोषैः । देवैर्विभिक्षपोट्टैः सिद्धैः सप्तविंभिक्षया ।
 राजर्षिभिः पुण्यतमैर्गुरुर्षैः सारंगैः । चराचरगुहः श्रीमान् वृतः सर्वैः सुरैस्तथा ।
 ब्रह्मा वेदविदं श्रेष्ठो देयं वचनमब्रवीत् । प्रीतोऽग्नि तव भक्तस्य तपमानेन सुव्रत ।
 वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ।
 ॥ हिरण्यकशिपुर्हवाच ॥ न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः । न मानवाः पिशाचा वा हन्युर्वा देवसत्तम ।
 अथयो वा न मां शपेः क्रुद्धा लोकापितामह । अप्युक्तपसा युक्ता वरमेवं वृषोस्त्वहं ।
 न ब्रह्मेण न चास्त्रेण गिरिणा पादपेन वा । न शुक्लेण न चार्द्रेण स्वास्र चान्येन मे बधः ।
 पाणिप्रहारैर्णिकेन भेद्यत्य बलवाहनं । यो मां नाशयितुं शक्तः स मे मृत्युर्न संशयः ।
 भवेद्यमहमेवार्कः सोमो वायुर्हेताशनः । सलिलश्चान्नरोक्षस्य नरनाणि दिशो दध ।
 अहं क्रोधस्य कामस्य वरुणो वासवो यमः । धनदस्य धनाधयो यवः किंपुरुषाधिपः ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एते दिव्या बराहान् मया दत्तास्तबाहुनाः । सर्वान् कामानिमोक्षान् प्राप्स्यसि तं न संशयः ।
 स्वमुक्त्वा तु भगवान् जगामाकाशमेव तु । वैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्मार्पणधरिणं ।

१११

११११

१११

१११५

१११०

१११५

मुत्वा चैव वरं तस्य दत्तं कमलयोगिना । ततो देवाश्च वाजाश्च गन्धर्वाणामप्यस्यथा ।

वरप्रदानं मुचैव पितामहमुपस्थिताः । विभुं विद्यापथायासुर्देवा इन्द्रपुरोगमाः ।

॥ देवा ऊचुः ॥ वरेषामेव भगवन् वाधिष्यति स नोऽसुरः । तत् प्रचोदस्य भगवन् वधोऽप्यस्य विचिन्वता ।

भगवन् सर्वभूतानां स्वयम्भूरादिकृदिभुः । कष्टा च ह्यस्यकथानामप्यस्यप्रकृतिर्भुवः ।

ततो लोकहितं वाक्यं मुत्वा देवः प्रकापतिः । प्रोवाच भगवान् वाक्यं सर्वान्देवमसंश्रुता ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ अवश्यं चिदज्ञासौन प्राप्तव्यं तपसः फलं । तपसोऽनोऽस्य भगवान् वधे विष्णुः करिष्यति ।

एतच्छ्रुत्वा सुराः सर्वे वाक्यं पश्यन्मन्त्रिनः । स्थानि स्थानानि दिव्यानि क्रमशो वै सुराद्युताः ।

सत्यमात्रे वरे चापि सर्व्याः सोऽवाधत प्रजाः । हिरण्यकशिपुर्देवो वरदानेन दर्पितः ।

आश्रमेषु महाभागान् मुनीन् वै संश्रितव्रतान् । सत्यधर्मेरतान्दानान् पुरा धर्षितवान् सः ।

देवांश्चिभुवनस्त्रांश्च पराक्षित्य महाबलः । वैलोक्य वदन्मानीय स्मरोऽवसदद्यासुरः ।

यदा वरमदोक्तो न्यवसदानयो दिवि । यश्चिद्यान् कृतवान् देयान् देवाश्चैवाप्ययश्चिद्यान् ।

आदित्याश्च तथा इडा विभे च वसवस्तथा । वरस्यं वरसं विष्णुमुपतप्तुर्कहाबलं ।

वेद्यज्ञमयं ब्रह्म ब्रह्मदेवं सनातनं । भूतं भव्यं भविव्यस्य प्रभुं लोकनमस्कृतं ।

नारायणं विभुं देवं वरस्यं वरसं गताः ।

॥ देवा ऊचुः ॥ चायस्य नोऽस्य देवस्य हिरण्यकशिपोर्भयात् । तं हि नः परमो देवस्यं हि नः परमो मुषः ।

तं हि नः परमो धाता ब्रह्मादीनां सुरेश्वर । उतकुक्काम्बुजवनाश्च ब्रह्मपुत्रतयावह ।

जयाय दितिवंशस्य वरसं तं भवाय नः ।

॥ विष्णुहवाच ॥ भयं त्यजध्वममरा सभयं वो ददाम्यहं । तथैव चिद्विं देवाः प्रतिपश्य य मा चिरं ।

एव त्वं सगणं दैत्यं वरदानेन दर्पितं । अबध्यममरेन्द्राणां दानवेभ्यं निहम्यसे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा स भगवान् विस्मय्य चिदब्रेहरान् । सर्वां हिरण्यकशिपोर्जनाम हरिरीश्वरः ।

नरस्य ह्यस्वाहूर्तनुं सिंहस्याहूर्तनुं तथा । नारसिंहेन वपुषा पाषिं संस्पृश्य पाणिना ।

जीमूतघनमहाप्रो जीमूतघननिखनः । जीमूतघनदीप्तौजा जीमूत इव वेगवान् ।

दैत्यं सोऽतिबलं दृप्तं दृप्तमाहूर्तलविक्रमं । दृप्तैर्देत्यगणैर्गुप्तं हनवानेक राणिना ।

नृसिंह एव कथितो भूयोऽर्थं वामनोऽपरः । यत्र वामनमाश्रित्य रूपं दैत्यविनाशनं ।

बलेन्धैस्तवतो अश्रे बलिना विष्णुना पुरा । विक्रमैस्त्रिभिरसौभ्याः कोभितासौ महासुराः ।

विप्रचिन्तिः शिविः शङ्करयः ब्रह्मस्यैव च । अयःशिरा अश्वशिरा हयपीवस्य वीर्यवान् ।

वेगवान् कर्तुमानुषः शैवयथो महासुरः । पुष्करः पुष्कलस्यैव वायाश्चपतिरेव च ।

प्रह्लादोऽश्वशिराः कुम्भः मंझादो गगनप्रियः । अनुह्लादो हरिहरो वराहः संहरो बजः ।

शरभः ब्रह्मभक्षैव कुपनः कोपनः क्रयः । हृदयकीर्तिर्देहाजिह्वः ब्रह्मकोपा महाबलनः ।

दोर्धजिह्वोऽर्कनयनो ऋदुषापो ऋदुप्रियः । वायुर्गविष्ठो नमुचिः ब्रह्मरो विशरो महात् ।

चन्द्रहस्ता क्रोधहस्ता क्रोधवर्द्धनश्च च । काकनाः काककोचश्च च । शोभी विरोचनाः ।
 गविष्ठश्च बरिष्ठश्च प्रकल्पनरक्षावृषी । इन्द्रतापसवात्सपी केतुमान् बलदर्पितः ।
 अशिक्षोना पुषोना च वाक्कलः प्रमदो मदः । असमः शालवदनः करालः कौशिकः शरः ।
 एकाक्षश्च द्रुहा राज्ञः संहारी चतुरक्षनः । व्रतज्ञोचक्रहस्ताश्च तथा परिशपाक्षयः ।
 अश्वयन्नायुधोपेता भिन्दिपाक्षायुधाक्षया । शूकोक्षुण्डकहस्ताश्च परशुधराक्षया । १२०
 पाशमुद्गरहस्ताश्च तथा मूषणपाक्षयः । महाशिलाप्रहरणाः शूलाहस्ताश्च दानवाः ।
 नानाप्रहरणा घोरा नानावेगा महाजगाः । कुर्वाकुटवक्त्राश्च काकोक्षुण्डमुखाक्षया ।
 शरोद्भवदनाश्चैव वराहवदनाक्षया । भीमा मकरवक्त्राश्च कोटुवक्त्राश्च दानवाः ।
 आशुदुर्गुरवक्त्राश्च घोरा शुकमुखाक्षया । मार्जारवक्त्रवक्त्राश्च महावक्त्राक्षयापरैः ।
 गजमेघाननाः शूरा गोजाविमहिषाननाः । गोधात्रवक्त्रवक्त्राश्च कौशवक्त्राश्च दानवाः । १२१
 गजहास्याः खड्गिमुखा मधुरवदनाक्षया । गजेन्द्रसर्वध्वजनाक्षया कृष्णाजिनाम्बराः ।
 शीरसंतुतगात्राश्च तथा बल्ललवामसः । उष्णोषिषो मुकुटिनक्षया कुण्डलिनीं सुराः ।
 कर्वाचिनो लम्बशिराः कम्बुपीशाः सुवर्षसः । नानावेगधरा देव्या नानामास्त्रानुलेपनाः ।
 स्नान्यायुधानि संशुभ्र प्रदीप्तानीव तेजसा । क्रममाणं हृषीकेशमनुवावर्त्तन्त सर्वेशः ।
 प्रमथ्य सर्वान्देतेयान् पाददक्षतलेक्षणः । रूपं कृत्वा महाभोमं जहाराशु च मेदिनीं । १२२
 तस्य विक्रमनो भूमेऽशुद्रादित्यौ खनान्तरे । नमः प्रक्रममाणस्य नाभ्यां किल समाल्लितौ ।
 परमाक्रममाणस्य जानुश्रेष्ठे व्यवस्थितौ । विष्णोरतुल्यबोध्यं च वदन्नेवं द्विजातयः ।
 इत्वा स मेदिनीं कृत्वा इत्वा चासुरपुङ्गवान् । ददौ प्रहाय विदिवं विष्णुर्बलवताम्बरः ।
 एष ते वामनो नाम प्रादुर्भावो महात्मनः । वेदविद्विद्विजैरेतत् कथ्यते वैश्वं यज्ञः ।
 भूयो भूतात्मनी विष्णोः प्रादुर्भावो महात्मनः । दत्तात्रेय इति ख्यातः कृपया परया युतः । १२३
 तेन नष्टेषु देवेषु प्रक्रियासु मन्त्रेषु च । चातुर्वर्ष्ये च सन्तोषे धर्म्ये श्रियिलताङ्गते ।
 अभिवर्द्धति चाधर्म्यैः सत्ये नष्टेऽनुते स्थिते । प्रजासु शीर्ष्यमानाम् धर्म्ये चाकुलताङ्गते ।
 मयज्ञाः सक्रिया वेदाः प्रथमोऽपि हि तेन वै । चातुर्वर्ष्यमसङ्कोणं कृतं तेन महात्मना ।
 तेन ह्यैहयराजस्य कार्त्तवीर्यस्य धीमताः । वरदेन वरो दत्तो दत्तात्रेयेण धीमता ।
 एतद्वाङ्मह्यं यत्ते तत्ते मम कृते नृप । व्रतानि दत्त वाङ्मनां भविष्यन्ति नसंश्रयः । १२४
 पालयिष्यमि कृत्वाश्च वसुधां वसुधेश्वर । दुर्निरीक्षोऽरिवृन्दानां युद्धस्य भविष्यसि ।
 एष ते वैश्ववः श्रीमान् प्रादुर्भावोऽङ्गुतः शुभः । कथितो वै महाराज यथाश्रुतमरिन्दम ।
 भूयस्य जामदग्नेर्वै प्रादुर्भावो महात्मनः । यत्र बाहुसहस्रेण विस्मिन् दुर्जुषं रणे ।
 रामोऽर्जुनमनीकस्यं जघान नृपतिं प्रभुः । रथस्यं पार्थिवं रामः पातयित्वाऽर्जुनं भुवि ।
 धर्मयित्वा यथाकामं क्रोडमावह्य मेघवत् । कृत्वा बाहुसहस्रं चिच्छेद भृगुनन्दनः । १२५

कीर्त्तितं कीर्त्तनीयस्य सर्वलोकगुरोः प्रभोः । प्रोथन्ते पितरस्तस्य प्रादुर्भावानुकीर्त्तनात् ।
विष्णोरमितवीर्यस्य वदन्नेवं द्विजातयः ।

एतास्तु योगेश्वरयोगमायाः श्रुत्वा विमुच्येन नरस्तु पापैः । अर्द्धं ससर्द्धं विपुलांश्च भोगान् प्राप्नोति दीर्घं भगवत्प्रसादात् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि दिक्षलारिर्षोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विपुलं ऽष्टसु मे विष्णोर्हरितस्य कृते युगे । वैकुण्ठस्य देवेषु कृष्णत्वं मानुषे युगे ।

हंश्वरत्वं हि तस्यैदं कर्माणां गहनं गतिं । संप्रत्यतीतां भाव्याश्च ऽष्टसु राजन् यथातथं ।

अथको व्यकलिङ्गस्यो य एष भगवान् प्रभुः । नारायणो ह्यनन्तात्मा प्रभवोऽथ्यय एव च ।

एष नारायणो भूत्वा हरिरासीत् कृते युगे । ब्रह्मा ब्रह्मण्य सोमस्य धर्मः ऽऽको वृक्ष्यतिः ।

अदितेरपि पुत्रत्वमेतत् यादवमन्दनः । एष विष्णुरिति ख्यात इन्द्रादवरजोऽभवत् ।

प्रसादजं ह्यस्य विभोरादित्याः पुत्रजस्य तत् । बधार्थं सुरब्रह्मणां दैत्यदानवरचरां ।

प्रधानाद्वा पुरा ह्येष ब्रह्माणमसृजत् प्रभुः । सोऽसृजत् पूर्वपुरुषः प्रजाकल्पे प्रजापतीन् ।

ते तस्यानास्तनूस्तत्र ब्रह्मवन्वाननुत्तमान् । तेभ्योऽभवत्प्राजात्मन्धो ब्रह्मणा ब्रह्म ज्ञास्यतः ।

एतदाश्चर्यंभूतस्तु विष्णोः कर्मानुकीर्त्तनं । कीर्त्तनीयस्य लोकेषु कीर्त्तयमानं निबोध मे ।

वृत्ते वृचबधे तात वर्त्तमाने कृते युगे । आसीत्सैलोक्यविख्यातः संपामस्तारकामयः ।

तत्र स्य दानवा घोराः सर्वे संपामदर्पिताः । प्रन्ति देवगणान् सर्वान् सयस्योरगराण्यथान् ।

ते बध्यमाना विमुखाः क्षीणप्रहरणा रणे । चातारं मनसा जगुर्द्वैतं नारायणं प्रभुं ।

एतस्मिन्नन्तरे मेधा निर्वाणाङ्गारवर्षसः । सार्कं चन्द्रग्रहणं क्रादयामासुरम्बरं ।

सलद्विद्युद्गणविद्धा घोरा निर्द्वादकारिणः । तेऽन्योन्यवेगाभिहताः प्रववुः सप्त माहताः ।

दीप्रतोयाशनीपातैर्वज्रैर्गान्गिस्तानलैः । रराम चोरैरुत्पातैर्दृष्टमानमिवाम्बरं ।

पेतुस्कासहस्राणि पेतुराकाशगान्यपि । न्युज्जानि च विमानानि प्रपतन्त्युत्पतन्ति च ।

चतुर्युगान्तपर्याये लोकानां यद्गयं भवेत् । तादृशान्येव रूपाणि तस्मिन्नुत्पातदर्शने ।

तमसा निश्रमं सर्वं न प्राञ्जायत किञ्चन । तिमिराद्यपरिचिन्ता न रेजुश्च दिवो दश ।

निशेव रूपिणो कालो कालमेघावगुण्डिता । धाम्नां भात्यतिभूताकां चोरिण तमसा तृता ।

तान् घनौघान् सतिमिराम् दीर्घां संक्षिप्य स प्रभुः । वपुः सन्दर्शयामास दिव्यं कृष्णवपुर्धरिः ।

बलाहकाङ्गननिभं बलाहकतनूरुहं । तेजसा वपुषा चैव कृष्णं कृष्णमिवाचलं ।

दीप्रपीताम्बरधरं तप्रकाङ्क्षनभृषलं । धूस्रान्धकारवपुषं युगान्ताग्निमिवात्थितं ।

चतुर्दिगुण्णोनांमं क्रियोटच्छत्रमूर्द्धजं । चामोकरकराकरैराद्युधैरुपशोभितं ।

चन्द्रार्ककिरणद्योतं गिरिकूटमिवाच्छ्रितं । मन्दकानन्दितकरं ब्रराजोविषधारिणं ।

शक्तिचक्रं हस्तादयं शङ्खचक्रगदाधरं । विशुभ्रैर्लंभ्यमानंशोतुषं शार्ङ्गवृद्धिषं ।

सूर्य्यश्ववरभंयुक्ते सुपर्णध्वजशोभिते । चन्द्रार्कचक्ररचिते मन्दराक्षधृतान्तरे ।

अमन्तरभ्रमंयुक्ते दुर्हंभेहकुरे । तारकाचिचकुमुदे घहनवचवन्तुरि ।
 मयेष्वभयदं योषि देवा दैत्यपराजिताः । ददृशुस्ते स्मितं देवं दिव्यलोकमये रथे ।
 ते क्षताञ्जलयः सर्वे देवाः ब्रह्मपुरोगमाः । जयशब्दं पुरस्कृत्य शरणां शरणवृताः ।
 स तेषां ता गिरः श्रुत्वा विष्णुर्दयितदैवतः । मनसके विनाशाय दामवानां महामृधे ।
 आकाशे तु स्मितो विष्णुः शौनसे पुरुषोत्तमः । उवाच देवताः सर्वाः सप्रतिहृमिर्दं वचः ।
 शान्तिं व्रजत भद्रं वो मामैष्ट मरुताङ्गुष्ठाः । जिता मे दामवाः सर्वे वैश्लोक्यं प्रतिश्रुत्वा ।
 ते तस्य सत्यसन्धस्य विष्णोर्वाक्येन तोषिताः । देवाः प्रीतिं परां जम्भुः प्राप्येवामृतमुत्तमं ।
 ततस्तमः संद्रियते विनेशुश्च बलाहकाः । प्रवृत्स्य शिवा वाताः प्रमन्नाश्च दिग्गो दश ।
 व्यातीषि च प्रभावन्ति चन्द्रसङ्कः प्रदक्षिणं । प्रदीप्तानिच तेजांसि चक्रुर्कं प्रदक्षिणं ।
 न विपद्यं यहास्यकः प्रभेदुद्यापि सिन्धवः । गोरजस्का बभुर्भागा नाकमार्गादयस्तयः ।
 यथाध्वमूकः मरितो नापि सुसुभिरुर्णवाः । शूभा भूतेन्द्रियगणा नराणामन्तरात्मसु ।
 मरुर्षयो वीतशोका वेदानुषैरधीयत । यज्ञेषु च हविःस्नाद् शिवमश्रान्ति पावकः ।
 प्रहस्यधर्षणः मंहसा लोका मुदितमानसाः । प्रोत्था परमया युक्ता देवदेवस्य भूपते ।
 विष्णोर्हंसप्रतिष्ठास्य श्रुत्वारिनिधने गिरं ।
 इतिश्रीमहाभारते खिलेष्ु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽभयं विष्णुमयं श्रुत्वा दैतेयदानवाः । उद्योगं परमसुकुर्धुङ्गाय युधि दुर्धवाः ।
 मयस्तु काञ्चनमयं चिन्तन्वात्तरमययं । चतुस्रकं मुनिपुत्रं मुकन्वितमहायुधं ।
 क्रिद्भिणो जालनिर्घोषं दीपिचक्षुपरिस्फुलितं । खचितं रज्ज्जालैश्च सेमज्जालैश्च भूवितं ।
 ईहास्यगण्णाकीर्णं पक्षिभिस्य विराजितं । दिव्यास्वतुषोरधरं पयोधरनिनादितं ।
 स्वचं ध्वजवरं धूर्ध्यं स्रुपस्वमगमोपमं । गदापरिघसम्पूर्णं मूर्त्तिमन्तमिवाकेशं ।
 हंसकेयूरवलयं स्वर्णमण्डलकूवरं । सपताकध्वजोदयं सादित्यमिव मन्दरं ।
 गजेन्द्राश्वे दमदृशं लम्बकेशरवर्षभं । युक्तमृत्तमहस्त्रेण सहस्रासुदनादितं ।
 दीपप्रकाशगं दिव्यं रथं पररथारुजं । अथतिष्ठद्रुणाकाङ्क्षी मेहं दीप इवांशुमान् ।
 तारस्तु क्रोशविलारमायसं वायसध्वजं । शैलान्तरममाकीर्णं नीलाञ्जनचयोपमं ।
 काललोहाष्टचरणं लोहजायुगकूवरं । तिमिराङ्गारकिरणं गर्जन्तमिव तोयदं ।
 लाहजालेन महता मगवाक्षेण दक्षितं । आयसैः परिधैः शूलैः जेपणोयैश्च लेष्टुभिः ।
 प्राशैः पाशैश्च विततैरवमनैश्च मुद्गरैः । शोभितं चासनीयैश्च तोमरैः सपरशधैः ।
 उद्यतं द्विपतां हेतोर्दितोयमिव मन्दरं । युक्तं खरमहस्त्रेण सोऽध्यारोहद्रुणात्तमं ।
 विगेचनस्तु भङ्गुद्दे गदापाणिरवन्वितः । प्रमुखे तस्य सैन्यस्य दीपशृङ्ग इवाचलः ।
 युक्तं हयमहस्त्रेण हययोवस्तु दामवः । खन्दनं बाह्यामास सपञ्जानीकमर्दनं ।

व्याघतं बह्वृषाहसं धनुर्विकारयन्महतम् । वराहः प्रभूषे तस्मै यावरोह इवाचकः ।
 चरसु विश्वरन्दर्पक्षिणाभ्यां रोषमं जलं । स्फुरद्भौमोऽवदन् संघामं योऽभकाङ्क्षत । १०७
 लघ्ना लघ्नादब्रह्मयं यानमास्त्राय दानवः । व्यूहितो दानवैर्भूदैः परिचक्राम वीर्यवान् ।
 विप्रचित्सिसुतः श्वेतः श्वेतकुण्डलभूषणः । श्वेतश्वेतप्रतीकाशो युद्धायाभिमुखः स्थितः ।
 अरिष्टो बलिपुत्रस्तु बरिष्ठोऽग्नित्रिकायुधः । युद्धायाभिमुखस्तस्मै धराधर इवाचकः ।
 किञ्चोरस्त्वतिसंहरात् किञ्चोर इव सोदितः । अभवद्दैत्यैरेवमथ रविरिवोदितः ।
 लम्बस्तु लम्बमेघाभ प्रसम्बान्तरभूषणः । दौत्यव्युहगतो भाति मनीहार इवाङ्गुमान् । १०८
 सर्भानुर्वक्रयोधो च दशमोऽष्टेषुयुधः । हथंक्षिणति दैत्यानां प्रमुखे सुमहापणः ।
 अन्ये हयगता भान्ति नामस्त्वन्धेषु चापरे । विह्वल्यगतास्त्वान्ये वराहैषु चापरे ।
 केचित् खरोऽप्यतारः केचित्तोयदवाहनाः । जानापक्षिगतास्त्वान्ये केचित् पवनशाहनाः ।
 पत्निवस्त्वपरे दैत्या भीषणा विक्रान्ताननाः । एकपादा द्विपादाश्च नर्दन्तो युद्धकाङ्क्षिणः ।
 प्रच्छेत्तमाना बहवः स्केऽटयन्तश्च ते भुजान् । वृषभार्जुननिर्घोषा नेदुर्दानवपुत्रवाः । १०९
 ते गदापरिचैरुपैर्धनुर्बायासमशास्त्रिनः । बाहुभिः परिचाकारैकैर्ध्वजैश्चि स देवताः ।
 प्रायैः पाशैश्च खड्गैश्च तोमराहुश्चपट्टिशैः । चिकीर्षुस्ते व्रतज्ञीभिः श्रितधारैश्च मुद्गरैः ।
 गण्डशैलैश्च शूलैश्च परिचेषोक्तमायुधैः । चक्रेश्च दैत्यप्रवराश्चक्रुरानन्दितं बलं ।
 एवं दानवैरेव्यन्तत सर्व्यं युद्धमदोत्कटं । देवताभिमुखं तस्मै मेघानोकमिवोद्धृतं ।
 तदुद्धृतं दैत्यसहस्रगाढं वास्यप्रितोयामुदशैलकन्यं । बलं रणायाभ्युदयाद्दुर्दोषं युयुत्सवात्प्रमितावभाषे । ११०
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि चतुस्रवारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अतस्ते दैत्यैरेवमथ विश्वरसात् विद्यते । सुराणां सर्वैरेवमथ वैश्वं विश्वरं द्रष्टुम् ।
 आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च महाबलौ । सबलाः सानुगाश्चैव सञ्जङ्गन् यथाक्रमं ।
 पुरुभूतस्तु पुरतो लोकपालः सहस्रदृक् । यामणोः सर्वदेवानामासरोह सुरद्वियं ।
 सस्ये चास्य रथः पार्श्वे पश्चिमवरवेगवान् । सुचारुचक्रचरणो हेमवज्रपरिष्कृतः ।
 देवगन्धर्व्यलोचैरनुयातः सहस्रशः । दीप्तिमङ्गिः सहस्रैश्च सर्वर्षिभिरभिष्टुतः । १११
 वज्रविस्फुर्जितोऽङ्गुतैर्विसुदिन्द्रायुधापिनैः । गुप्ता बलाहकगणैः पर्वतैरिव कामगैः ।
 यमाकूटः स भगवान् पर्वति मघवान् जगत् । इविर्द्वाने स्या मायन्ति विप्रा मखमुखे स्थिताः ।
 रूर्गे शक्रानुयानेषु देवदूर्थनिनादिषु । सेन्द्रं समुपनृत्यन्ति व्रतत्रोऽप्यश्वरोगणाः ।
 केतुना वंशराजेन भ्राजमानो यथा रविः । युक्ता हयसहस्रेण मनोमाहतरं हया ।
 स स्यन्दनबरो भाति युक्ता मातलिना तदा । कृत्स्नः परिवृतो मेघर्भस्करश्चैव तेजसा । ११२
 यमस्तु दण्डमुदस्य कालयुक्तश्च मुद्गरं । तस्मै सुरमहातीके दैत्यान्नादेन भीषयन् ।
 चतुर्भिः सागरैर्गुप्ता लोलेन्द्राङ्गिश्च पञ्चगैः । शङ्खमुक्ताङ्गदधरो विश्वेनोपमयं वपुः ।

काकपापान्नु संगटस्य ह्यैः शक्तिशोपमैः । बायो रितमद्योद्गारैः कुर्मन् शीघ्राः सखसत्रः ।
 पाण्डुरोद्भूतवसनः प्रवासरुचिराधरः । मचिच्छामोत्तमवपुर्हरोत्तमविभूवितः ।
 वरुणः पाञ्चभ्रम्ये देवाणीकस्य तन्निवान् । सुहृदेकामभिसवन् भिन्नवेण रवाच्यैः ।
 यक्षराजसस्येन गुह्यकार्णां यक्षैरपि । मचिच्छामोत्तमवपुः सुवेरो नरवाहनः ।
 युक्तस्य ब्रह्मपद्माभ्यां निधोनामधिपः प्रभुः । देवो विनेश्वरः श्रीमान् मदापाविरदृश्यत ।
 विमानयोधी धनदो विमाने पुष्पके स्थितः । स राजराजः शुभ्रभे युद्धार्थी नरवाहनः ।
 प्रेक्ष्यमाणः शिवस्यः साक्षादिव शिवः स्वयं । दैत्यस्य संमुखे देवः स्थितवान् समरोत्सुहः ।
 पृथ्वं पथं सखसाकः पितृराजस्य दक्षिणं । वरुणः पश्चिमं पक्षमुत्तरं नरवाहनः ।
 चतुर्थमास्य चत्वारो लोकपाला बलीकटाः । स्नासु दिक्शम्भरश्च न वै तस्य देववत्स्य ते ।
 सूर्यैः सप्तम्ययुक्तेन रथेनाम्बरगामिना । श्रिया जाज्वलमानेव दीपमानैश्च रश्मिभिः ।
 उदघासामयचक्रेण भेदपथ्यन्तगामिना । त्रिदिवद्धारचित्रेण तपता लोकमव्ययं ।
 सहस्ररश्मिः क्लृप्त भ्रजमानेन तेजसा । रराज मध्ये देवानां द्वादशाक्षा दिनेश्वरः ।
 भोमः श्वेतहृद्ये भाति स्यन्दने श्रोतरश्मिजान् । हिसतोयप्रपूर्णाभिर्भाभिराश्रावयन् जगत् ।
 तन्मृच्छयेः गानुगतं श्रिमिरांशुं दिजेश्वरं । गजकायाद्विगतनुं नैशस्य तमसः स्वयं ।
 श्रेतिवामोश्वरं व्येच्छि रसानां रसदं प्रभुं । शोषधीनां परिवाणान्निधानममृतस्य च ।
 जगतः प्रथमं भागं शौचं शीतमयं रसं । दहृशुर्दानवाः सोमं हिसप्रहरणं स्थितं ।
 यः प्राणः सर्वभूतानां पञ्चधः भिद्यते नृषु । सप्तस्त्वभगतो लोकांस्त्रीन्दधार चराचरान् ।
 यमाश्रुप्रैर्यन्तारं शब्दप्रभवमोश्वरं । सप्तस्वरगता यस्य धोनिर्गोतिहृदीर्यते ।
 यं वदन्त्युत्तमं भूतं यं वदन्त्यशरोरिणं । यमाश्रुकाश्रगमं शोचनं शब्दयोनिनं ।
 स व. यु. सर्वभूतायुहृदूतस्त्रेण तेजसा । ववौ प्रव्यथयन्देत्यान् प्रतिलोमः स तोषदः ।
 मरुतो देवगन्धर्वा विशाधरगणैः सह । चिकीकुर्वाणिभिः शुभ्रैर्नृपैः पञ्चगैरिव ।
 सुजन्तः सर्पपतयस्तीक्ष्णं रोषमयं विषं । शरभूताः सुरेन्द्राणां चेद्व्यासमुखा दिवि ।
 पर्वतास्तु प्रिलाश्टैः शतश्राखैश्च पादैः । उपतस्युः सुरगलान् प्रहृत्तुं दानवं बलं ।
 यः स देवो हृषीकेशः पद्मनाभस्त्रिविक्रमः । लक्ष्मवर्त्मा युगान्नाभो विशस्य जगतः प्रभुः ।
 समुद्रयोनिर्षुद्धा हव्यभुक् कतुसक्तः । भूरापो श्योम भूतात्मा ज्ञानः श्रान्तिकरोऽरिहा ।
 जगद्योनिर्षुद्धो जगद्गुरुदारधीः । सोऽर्कमग्निमिवोष्णामुद्यन्मोक्षमतेजसं ।
 शरिभ्रममरानोके चक्र सुकमदाधरः । सपरीवेशभुद्यन्तं खवितुर्ष्यस्यसं यथा ।
 सथेनासकस्य महतीं सर्व्यासुरविनाशिनो । करेण कार्त्वी महतीं शत्रुकास्यप्रदां मदां ।
 श्रेष्ठैर्भुजैः प्रदीप्तानि भुक्कारिभ्यः प्रभुः । दधारायुधजातानि श्राङ्गादीनि महाशक्तः ।
 स कश्यपस्यात्सभवं द्विजं भुजगभोजनं । पयनाधिकसन्पाते गमनस्योऽभयं स्वयं ।

५०९

५१०

५११

५१२

५१३

५१४

भुजगेन्द्रेण वदने निविष्टेण विराजितं । अश्वतारकानिर्कुम्भे जम्बूराद्रिभिरेषितं ।
 देवासुरविमर्हेषु ज्ञतञ्चो दृष्टविक्रमं । महेन्द्रेणामृतकार्ये कर्त्तव्यं ज्ञतञ्चकथं ।
 ऋषिर्न पुलिगश्चैव तप्तकुण्डलभूषणं । विचित्रपद्मवर्णं भातुमन्मनिकाचलं ।
 सतीतकोडावसन्नेन श्रीतांशुवन्मोजसा । भोजिभोजनावचनेन अचिरमेव भासता ।
 पञ्चाभ्यासुरपञ्चाभ्यां हादयन्तश्च कोसला । कुवाये सेन्द्रवापाभ्यां तोषदाभ्यामिवात्परः ।
 नीलसोहितपीताभिः पताकाभिरकट्टनं । केतुवेद्यप्रतिष्कलं महाकाचनिकेतने ।
 अरुणावरजं श्रीमानाहरोरु रणे हरिः । सुवर्णं क्षेत्रेण सुपुत्रा सुपथं क्षेत्रीकृतम् ।
 तमन्वयुर्देवगणा मुनयश्च समाहिताः । गोर्भिः परममन्त्राभिस्तुष्टुक्व नदाधरं ।
 तदैश्वर्यं विष्टं वैवस्वतपुरःधरं । वारिराजपरिधिं देवराजविराजिने ।
 चन्द्रप्रभाभिर्विमलं युद्धमखरवेर्णलं । पञ्चानकद्विर्घोषं सम्प्रदीप्यताम्रनं ।
 विष्णोर्जिष्णोः सद्दिष्णोश्च अजिष्णोश्चोक्त्वा हतं । बलं बलवदुद्धूतं बुद्ध्याय समवसंत ।
 सस्वस्त देवेभ्य इति सुवन्तावाङ्मिरा ज्यौ । सस्वस्त देवेभ्य इति उच्यते वाक्यमनवीत् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशवर्णने पञ्चवन्तारिभ्योऽध्यायः ॥ ७५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ताभ्यां बलाभ्यां येनञ्च तुमुलो विपद्यसादा । असुराणां सुराणाञ्च परस्परजयैविधां ।
 दानवा दैवतैः सार्द्धं जानामहरयोद्यताः । समोद्युर्ध्वमाना वै पर्वता एव पर्वतैः ।
 तसुरासुरसंघं युद्धमखड्गुतं ह्यभूत् । धर्माधर्मैश्च संघं देवैश्च विनयेन च ।
 ततो रथैः प्रज्वितैर्बाह्वैश्च प्रचोदितैः । उत्पतद्भिश्च मग्नं वासिष्ठसैः समन्ततः ।
 विचित्रमाणैर्घोषसैः प्रेक्षमाणैश्च वायकैः । चापैर्विस्फूर्त्तमापेक्ष पात्समानैश्च मुद्गरैः ।
 तद्युद्धमभवद्दोरं देवदानवबहुलं । जगतस्त्रासजननं युगसम्पत्कोपयं ।
 स्रष्टुसामुद्रैः परिधैः क्षिप्रमुद्रैश्च पर्वतैः । दानवाः समरे जग्मुर्देवानिन्द्रपूरोममान् ।
 ते बधमाना बलिभिर्दानवैर्ध्वंस्तकाग्निभिः । विषयमनसो देवा अमुगानि परां सृधे ।
 तेऽस्त्रप्रालैः प्रमथिताः परिधैर्भङ्गमकृताः । भिद्योरस्त्रा इति सुतैर्वमूरानां प्रसैवेह ।
 शन्दिताः पाण्डवाश्च निष्पन्न्याः सुराः कृताः । प्रविष्टा दानवो मायां न वेत्तुको विचेष्टितुं ।
 संस्तश्चित्तमिवाभाति निष्पाद्यदृष्टाकृति । बलं सुराणामसुरैर्निप्रचञ्चाद्युधं हतं ।
 मायापाशान् विक्रवैश्च द्विन्दन् वशैश्च ताञ्छरान् । प्रको दैव्यबलं चोरं विवेकं वज्रलोचनः ।
 स दैत्यान् प्रमुञ्चे हत्वा तद्दामवबलं महत् । तामयेनास्त्रास्त्रेण तमोभूतमवाकरोत् ।
 तेऽन्योन्यस्त्रावबुध्न्वन् देवा वा दानवाकाया । चोरेण तमसा विष्टाः पुनश्चूतश्च तेजसा ।
 मायापाशैर्बलुकाश्च यज्रवन्तः सुरीकृताः । वर्षूषि दत्तवज्रानां तमोभूताम्बयातयन् ।
 अयवस्था विषंश्चासु तमसा नीलवर्षवः । वेतुको दानवमकाश्विह्वलपकारवाचसाः ।
 दैत्यानां तद्गोभूतमन्धकारमहावर्षं । प्रविष्टं बलमुत्सर्ज्य तमोभूतमिवावभौ ।

अथ।सृजन्महामायां मन्वन्ती ताम्नीं दृष्टम् । सुगान्ते सोऽहदृष्टीं वृष्टामिन्नेव वज्रिणा ।
 सा ददाह तमः कर्म मायामयविकल्पिता । दन्त्यासादित्यवपुषः कथं उक्तकुराहवे ।
 मायाःसौम्यीं समायास दक्षमाना द्विवीककः । मेनिरं चन्द्रविकथं प्रीतांशुवसिष्ठं वृष्टं ।
 ते दक्षमाना शैवीय तेजसा अष्टमेवः । अंशुर्वसिष्ठं देवाः सन्ताः अरक्षेविकः । १९१६
 अन्तर्मायसा भेदे दक्षमाने च दानवैः । चादितो देवराभिन वक्षो वाक्यमब्रवीत् ।
 ॥ ववच उवाच ॥ पुरा ब्रह्मनिर्जः अत्र तपसेये सुदाहचं । ऊर्मः पूम्ने च तेजसो वदृषो ब्रह्मसो मुषैः ।
 तं तपन्मिवादिथं तपसा अगदहचं । उपतक्षुर्वसिष्ठमिगणा देवा देवविभिः अथ ।
 चिरच्छक्तिपुत्रैव दानवो दानवेशरः । अर्षि विद्यापयामाय पुरा परमतेजसं ।
 ते तमपुत्रेक्षुर्वयो वचने धर्मवैदितं । अविर्वसेषु भगवन्निष्कर्ममूलनिर्दं कुलं । १९१७
 एकक्षमनपत्यस्य गोत्रं यस्मानुवर्त्तते । कौमारं व्रतमाख्याय क्लेशमेवानुवर्त्तते ।
 ब्रह्मणि विप्रनोवाणि मुनीनां भासितात्मनां । एकदेहानि तिष्ठन्ति विभक्तानि विना प्रजाः ।
 कुक्षेपूच्छभूतेषु तेषु नो नास्ति कारकं । भवांस्य तपसा श्रेष्ठः प्रजापतिषमद्युतिः ।
 तत् प्रसक्तं वंशाय वरुणात्मानमात्मना । समाधत्स्वोर्ध्वितं तेजो दितोयां सुव वै तनुं ।
 स एवमुक्तो मुनिभिर्मुनिर्गमि ताडितः । अन्ते तानृषिगणान् वचनक्षेदमब्रवीत् । १९१८
 यथायं प्रायो धर्मो मुनीनां विहितः पुरा । शार्धं हि सेवतां कर्षे वन्यमूलफलाग्निनां ।
 ब्रह्मयोःनौ प्रसृतस्य ब्राह्मणस्यात्मवर्त्तनः । ब्रह्मचर्ये सुचरितं ब्रह्माचमपि चाकथेत् ।
 दिवाणां वृत्तयस्त्रिस्तो ये यथाश्रमवासिनः । अस्त्राकन्तु वने वृत्तिवन्वाश्रमनिवासिनां ।
 अश्वभस्त्रा वायुभस्त्राश्च दनोःसुखसिकाशया । अश्वकुडा निरवना दक्षपक्षतपाश्च वै ।
 एते तपसि तिष्ठन्तो व्रतैरपि सुदुस्तरैः । ब्रह्मचर्ये पुरस्कृत्य प्रार्थयन्ते परां गतिं । १९१९
 ब्रह्मचर्यां ब्राह्मणस्य ब्राह्मण्यं विधीयते । एवमाहुः परे लोके ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ।
 ब्रह्मचर्ये स्थितं धैर्यं ब्रह्मचर्ये स्थितं तपः । ये स्थिता ब्रह्मचर्येषु ब्राह्मणास्ते दिवि स्थिताः ।
 नास्ति योगं विना सिद्धिं नास्ति सिद्धिं विना वज्रः । नास्ति लोके यत्रोमूलब्रह्मचर्यात् परं तपः ।
 अस्मिन्नेन्द्रियघामं भूतयामस्य पञ्चकं । ब्रह्मचर्यं समाधत्ते किमतः परमं तपः ।
 अयोगे क्लेशधरकमथक्षन्ते व्रतक्रिया । अब्रह्मचर्ये चर्या च चवः स्याद्व्यर्थंस्थितं । १९२०
 क दाराः कश्च संयोगः कश्च भावविपर्ययः । यथेयं ब्रह्मणा मृष्टा मनसा मावसो प्रजा ।
 अस्ति तपसो वीर्यं युष्माकममितात्मनां । सृजध्वं मानवान् युजान् प्रजापतेष्व कर्षेसा ।
 मनसा निर्जिता योनिराधातव्या तपस्विना । बदरयोमो वीजव्या व्रतयुक्तं तपस्विना ।
 अदिदं क्षुप्रधर्माः यं युष्माभिरपि निर्भयेः । आहतं अद्विरत्ययंमवद्विरिव मे मते ।
 अपुर्द्विभिरात्मानमेव कृत्वा मनोमयं । दारयोमं विना अल्ले युक्तमात्मतनुवचं । १९२१
 एवमात्मात्मना मे दितोयं अद्ययति । अन्तेनामेन विधिना दिधकनमिव प्रजाः ।

ऊर्ध्वंस्तु तपसा विद्वो निवेद्योर् अतामने । मन्मथैकेन दर्भेण सुतस्य प्रभवारणिं ।
 तस्योर् सहसा भिन्ना ज्वालाभासो निरिन्धनः । कनतो दृष्टनाकाङ्क्षी पुषोऽस्तिः समपद्यत ॥ ११३ ॥
 ऊर्ध्वंशोर् विनिर्भिय शौर्ध्वनाशान्तको ऽनसः । दिधसन्निव शोकांशोन् मन्ने परमकोपनः ।
 उत्पन्नमाचक्षोवाच पितरं दीप्तया गिरा । कुधा मे वर्तते तात मज्जुष्यो त्वजस्य मां । ११४ ॥
 विदिवारोहिभिर्ज्वलैर्ज्वलमानो दिभो दह । निर्दहन् सर्वभूतानि बहुधे सोऽनकोऽनसः ।
 रतस्त्रिधनरं ब्रह्मा सर्वलोकहितः प्रभुः । चाजगाम मुनिर्धनं व्यसृजत् पुत्रमुत्तमं ।
 स ददर्शोरुमूर्धस्य दीप्यमानं सुताग्निना । शौर्ध्वकोपाग्निपन्तप्रान् शोकांश्च श्वविभिः सह ।
 तमुवाच ततो ब्रह्मा मुनिमूर्धं सभाजयन् । पुत्रेदं धार्यतां तजो लोकानां क्रियतां दया ।
 अस्यापत्यस्य ते विप्र करिष्ये सङ्गमुत्तमं । निवासं तस्य दास्यामि प्राञ्जनं चाश्वतोषमं । ११५ ॥
 तथ्यमेतन्मम वचः श्रुत्वा त्वं वदताम्बर ।
 ॥ ऊर्ध्वं उवाच ॥ धन्योऽस्यनुग्रहोतोऽस्ति यस्य मे भगवान्प्रियोः । मतिमेतां ददातीह परमानुग्रहाद्य वै ।
 प्रभावकाले सम्प्राप्ते काङ्क्षित्ये समागमे । भगवन्सर्पितः पुत्रः कैर्दयीः प्राप्स्यते शुभं ।
 कुच वास्य निवासः स्याद्भोजनस्य किमात्मकं । विधास्यति भवानस्य बोध्यतुल्यं मदीजसः ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ वडवामुखेऽस्य वधतिः समुद्रास्ये भविष्यति । मम येनिर्ध्वलं विप्र तस्य तोयमयं वपुः । ११६ ॥
 तत्रायमाक्षां निरतः पिवन् वारिमयं हविः । तद्भुविष्यत् पुत्रस्य विसृजाम्यास्यस्य तत् ।
 ततो युगान्ते भूतानामेष चादस्य सुमत । सचितौ विचरिष्यावो निष्पुराणकरावुभौ ।
 एषोऽग्निरन्तकाले तु सल्लिखामी मथा कृतः । दहनः सर्वभूतानां सदेवासुररक्षसां ।
 एवमस्त्विति सोऽप्यग्निः संहृतज्वालमण्डलः । प्रविवेशार्कमुखं निर्विय पितरि प्रभां ।
 प्रतियातस्ततो ब्रह्मः ते च सर्वे महर्षयः । शौर्ध्वक्षाम्नेः प्रभावज्ञाः स्त्रां स्त्रां गतिमपाश्रिताः । ११७ ॥
 हिरण्यकशिपुर्दृष्ट्वा तदह्वनमपूजयत् । ऊर्ध्वं प्रणतसर्वैः क्रो वाक्यस्ये दमुवाच ह ।
 ॥ हिरण्यकशिपुर्वाच ॥ भगवन्सङ्गतमिदं निर्दुलं लोकभाषिकं । तपसा ते मुनिश्रेष्ठ परितुष्टः पितामहः ।
 अहन्तु तव पुत्रस्य तव चैव महाव्रत । श्रुत्य दत्त्ववगन्तव्यः स्यादोऽस्ति यदि कर्षणं ।
 तव वश्यत्वमःपन्नस्यैवाराधने रतः । मोदेयस्य मुनिश्रेष्ठ तथैव स्यात् पराजयः ।
 ॥ ऊर्ध्वं उवाच ॥ धन्योऽस्यनुग्रहोतोऽसि यस्य तेऽहं गुह्यतनः । नास्ति ते मन्त्रवादेन भयमस्येह सुमत । ११८ ॥
 इमाञ्च मायां शृण्वीष्य मम पुत्रेण निर्दितां । निरिन्धनामग्निमयो दुस्त्रयो पावकैरपि ।
 एषा ते स्वस्य वंशस्य वन्नगरिर्विनिघ्ने । रक्षिष्यत्यात्मवत्स्य परस्य प्रचरिष्यति ।
 एवमस्त्विति संश्रुत्वा प्रणस्य मुनिपुत्रं । जगाम चिदिवं चष्टः कृतार्थो दानवेधरः ।
 सैवा दुर्ध्विंघहा माया देवैरपि दुरासदा । शौर्ध्वेण निर्दिता पूष्ये पावकेभोर्ध्वसुनुना ।
 तस्मिंस्तु व्युत्थिते दैत्ये निर्दिश्याम न संश्रयः । श्रियो स्यात्प्राः पुरा दसः सहा येनैव तेजसा । ११९ ॥
 यद्येषा प्रतिहन्तव्या कर्त्तव्यस्य भवान् सुखो । दीयतां मे वसा प्रक तोययोनिर्निर्वाकरः ।

तेनाहं सहितः सञ्जे यादोभिश्च समाहितः । मायामेतां हनिष्यामि त्वत्प्रसादात् संशयः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि षट्षत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमस्त्विति संवष्टः शक्रस्त्रिदशवर्षी । सन्दिदेवायतः सोमं युद्धाय त्रिभिरायुधं ।

॥ शक्र उवाच ॥ गच्छ सोम सहायत्वं कुरु पाशधरस्य वै । असुराणां विनाशाय जयार्थंश्च दिवोकसां ।

त्वमप्रतिमवीर्यस्य ज्योतिषाञ्चेश्वरेश्वरः । त्वन्मयं सर्वलोकानां रमं रमविदो विदुः ।

२५८

कथं त्वही तवःस्यै सागरस्यैव मण्डले । परिवर्त्तस्य होराशं कालं प्रगति योजयन् ।

लोकच्छायामयं सञ्ज तवाहे शक्रसंज्ञितं । न विदुः सोम देवाश्च ये च नक्षत्रयोगिनः ।

त्वमादित्यपथादूर्ध्वं ज्योतिषाञ्चोपरि स्थितः । तमः प्रोक्तार्थं महमा भासयस्यखिलं जगत् ।

श्वेतभानुर्हिमव्यातिर्ज्योतिषामधिपः शशी । अस्मकत् कालयोगात्मा इज्यो यश्चरसोऽव्ययः ।

आशुधीशः क्रियायोगिन्कन्दोयोनिरनुष्णभाक् । शीतोऽगुरुमृनाधारश्चरसः शो वाहनः ।

२५९

त्वं कान्तिः कान्तवपुशो त्वं सोमः सोमपायिनो । सौम्यस्त्व सर्वलोकानां तिमिरघ्नस्त्वमृषागट् ।

तद्गच्छ त्वं सहानेन वरुणेन वरुणिना । जमयस्वासुरीं मायां यथा दक्षाम संयुगे ।

॥ सोम उवाच ॥ यस्मिं वदमि युद्धार्थे देवराज वरप्रद । एष वर्धामि त्रिभिरं दैत्यमायापकर्षणं ।

एतान्मच्छोतनिर्दग्धान पश्यस्व हिमवैष्टितान् । विमायान् विमदांश्चैव दानवांस्तु महामृधे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो हिमकरोत्कृष्टाः सवाप्या हिमवट्टयः । वेष्टयन्ति स्म तान् घोरान् दैत्यान्मोचगणा इव ।

२६०

तो पाशशुक्रान्मुधैः वरुणेन्दु महाहरे । जगत्तुर्धिमपातेश्च पाशपातेश्च दानवान् ।

दावन्नुनाथो ममरे तो पाशहिमयोधिना । मृधे चरतुरन्नेभिः क्षुम्भाविव महार्णवौ ।

ताभ्यामाश्रावितं सेन्यं तद्दानवमदृश्यत । जगत्सम्बर्त्तकाभ्योदैः प्रष्टुष्टैरिव संततं ।

तावृत्तानांशुपाशैः तु शशाङ्करुणावुभौ । क्रमयामः मत्सुर्षायां देवीं तां दैत्यनिर्मितां ।

शीतोऽगुजालनिर्दग्धाः पाशेश्च सन्दिता मृधे । न श्रेकुञ्जलितुं दैत्या विशिरस्का इवाग्रयः ।

२६१

शीतोऽगुनिहतास्ते तु पेतुर्दैत्या रिमार्हिताः । हिमश्रावितसर्व्वाङ्गा निरुन्नाण इवाग्रयः ।

तेषाम्बु दिवि दैत्यानां विपरीतप्रभाणि ह । विमानानि विशिञ्चालि पतन्ति क्षोत्पतन्ति च ।

तान् पाशहस्तययितान्च्छकदितान् श्रोतुरग्निना । मयो ददर्श मायावो दानवान्दिवि दानवः ।

स शिलाजालविततां गण्डगैलाह मासिनीं । पादपोत्कटकूटायां कन्दराकीर्णं काननां ।

भिह्वयाप्रगणाकीर्णो मदको दैत्ययूथपैः । ईहामृगगणाकीर्णो पवनाघूर्णितद्रुमां ।

२६२

निर्मितां स्वेन पुत्रेण कौसेन शिवि कामगां । प्रथितां पार्ष्णीं मायां सञ्जै स समन्ततः ।

सा सञ्जैः शिलाधरैः प्रपतद्भिस्स पादपैः । निजन्ने देवसङ्गं स्तान्दानवांश्चाप्यजोवयत् ।

मैत्राकरो वारुणो च माथेऽर्कईधतुस्ततः । अश्वभिस्त्रायसधनैः कीर्णो देवगणा रणे ।

साश्वधृगातविषमा द्रुमपर्शतसङ्घटा । अभवद्दोरसञ्चारा शृयिवो पर्वतैरिव ।

नानाहतोऽग्निः कश्चिच्छिलावृष्याप्यनाजितः । नानिरुद्धो द्रुमगणैर्दैवोऽदृश्यत संयुगे ।

२६३

तदपभ्रष्टधनुषं भग्नप्रहरणाविलं । निघ्नयत्सं सुरानीकं वर्जयित्वा गदाधरं ।
 स हि युद्धगतः श्रीमानीशो न स्या व्यकल्पत । सहिष्णुताञ्जगत् स्वामी न चक्रोध गदाधरः ।
 कालञ्च कालमेघाभः समैलन् कालमाश्रये । देवासुरविर्महै स द्रष्टुं काम्ये जगार्हणः ।
 ततो भगवता दिष्टौ रणे पावकमारुतौ । मायाया मयस्रष्टायाः प्रवृद्धायाः ज्ञमाय वै ।
 ततः प्रवृत्तावन्योन्यं प्रवृष्टौ ज्वालवेगिनौ । चोदितौ विष्णुवाक्येन तां मायामपकर्षतां । १११५
 ताभ्यामुद्भ्रान्तमेघाभ्यां प्रवृद्धाभ्यां महासृष्टे । दग्धा सा पार्ष्वतो माया भस्मीभूता जगत्स ह ।
 सोऽग्निलोलसंयुक्तः सोऽग्निलज्जालिकाकुलः । दैत्यमेनां ददत्ततुयुंगात्नेष्विष भूर्किंतौ ।
 वायुः प्रधावितस्तत्र पश्चादग्निश्च मारुतात् । चेरतुर्दानवानोक्ते क्रोडन्तावनिलानलौ ।
 भस्मावयवभूतेषु पततत्सु पततसु च । दानवानां विमानेषु क्लृप्तकर्षणि पावके ।
 वातस्कन्धापविद्धेषु विमानेषु समन्ततः । मायाबधे विनिर्दृते स्त्रपमाने गदाधरे । १११६
 निघ्नयत्त्रेषु दैत्येषु त्रैलोक्ये मुक्तबन्धने । संप्रवृष्टेषु देवेषु साधु साध्विति सर्वथाः ।
 जये दृशताक्षस्य मयस्य च पराजये । दिक्षु सर्वाम् प्रवृद्धासु प्रवृत्ते धर्षयत्सरे ।
 अपावृते चन्द्रपथे अयनस्य दिवाकरे । प्रकृतिस्थेषु लोकेषु त्रिषु चारित्रबन्धुषु ।
 अभिन्नबन्धने मृत्यौ ह्यथमाने हताहने । यज्ञभागिषु देवेषु स्वर्गार्थं दर्शयत्सुषु ।
 लोकपालेषु सर्वेषु दिक्षु संयानवर्त्तिषु । भवे तपसि प्रवृद्धानामभावे पापकर्षिणां । १११७
 देवपक्षे प्रमुदिते दैत्यपक्षे पराजिते । त्रिपादत्रिपक्षे धर्ष्ये अथर्ष्यादद्विपक्षे ।
 अपावृतेमहादारे वर्त्तमाने च मत्पथे । स्वधर्ष्येषु वर्णेषु लोकेऽग्निस्त्राश्रनेषु च ।
 प्रजारक्षणयुक्तेषु भ्राजमानेषु राजसु । गोपमानासु गायामु देवसंज्ञवनादिषु ।
 प्रशान्तकल्पे लोके शान्ते तमसि दारुणे । अग्निमारुतयोस्तस्मिन् तृप्ते संपामकर्षणि ।
 तस्यया विमला लोकास्तःस्थानां जयकृतप्रियाः । पूर्वदेवभयं श्रुत्वा मारुतऽग्निहनं महत् । १११८
 कालनेमिगिरिनिस्थाता दानवः प्रत्यदृश्यत । भास्कराकारमुकुटः सिद्धिनाडूदभूषणः ।
 मन्दराचलसङ्काशो महाप्रजतसंतुतः । अतप्रहरणेदृशः अतवा ह्यः अताननः ।
 अतशीर्षः स्थितः श्रीमान् अतशृङ्ग इवाचलः । कवे महति संवृद्धौ निदास इव पावकः ।
 धूमकेतोः हरितशशुर्दंष्ट्रासौष्टपुटाननः । त्रैलोक्यान्तरिक्षारो नामयन् वरुणा क्षितिं ।
 बाहुभिस्तलयन् व्योम क्षिपन् पद्भ्यां महीधरान् । ईरयन्मृजनिशुभैर्दृष्टिमत्तो बलाहकान् । १११९
 तिर्यंगाथतरकाक्षं मन्दरोदयवर्षभं । दिधत्तन्मिवाद्यान्तं सर्वान् देवगणान्मृधे ।
 तर्जयन्तं सुरगणान् क्वादयन्तं दिशो दृश । संभर्त्तकालं क्षितिं दृप्तं मृत्युमिवोदितिं ।
 मुतलेनेच्छुयवता विप्लावुलिपर्वणा । मायाभरणपृथगेन किञ्चिच्चलितवर्षणा ।
 उच्छ्रितेनायस्रसोम दक्षिणेन वपुस्तता । दानवान् देवनिहतानुत्तिष्ठन्मिति शुबन् ।
 समरे कालनेमिं तं द्विषतां कालनेमिनं । वीक्षन्ति स्य सुराः सर्वे भयविक्रवलोचनाः । ११२०

ते स वीरानि भूतानि क्रमन् कालनेमिनं । त्रिविक्रमं विक्रमन्तं नारायणमिवापरं ।
 सोऽप्यनप्रथमं पादं माकृतापूर्णितान्तरः । प्राज्ञामदमुरो युद्धे चावयन् सर्वदेवताः ।
 समयोगामुरेन्द्रेण परिष्कृतः क्रमन् रणे । कालनेमिर्बभौ दैत्यः सत्रिष्णुरिव मन्दरः ।
 अथ त्रिव्यथिरे देवाः सर्वे सेन्द्रपुरोगमाः । दृष्ट्वा कालमिवायान्तं कालनेमिं भयावहं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दानवांशोऽसु पिप्रोषुः कालनेमिर्बभौ शमुरः । व्यवहृत महातेजास्तपान्ते शकृदे यथा ।

२०५

ते त्रिलोक्यान्तरगतं दृष्ट्वा ते दानवेश्वराः । उत्तस्युरपरिश्रान्ताः प्रायेवास्मन्मत्तमं ।
 ते वीतभयसंज्ञासा मयत्तारपुरोगमाः । तारकामयसंयामि सततं जितकाशिनः ।
 रेजुरायोधनगता दानवा युद्धदुर्षदाः । अस्त्रमभ्यस्यन्तं तेषां व्युहांसु परिधावतां ।
 प्रचताश्चाभवन् प्रीतिदानवं कालनेमिनं । ये तु तत्र मथस्यासन्मुखा युद्धविशारदाः ।
 तेऽपि सर्वे भयं त्यक्त्वा दृष्ट्वा द्योद्धुमुपस्थिताः । मयत्तारो वराहश्च हयग्रीवश्च वीर्यवान् ।
 विप्रत्रिचिमुतः श्वेतः खरसन्नावुभावपि । अरिष्टो बलिपुत्रश्च किशोरौद्रेः तथैव च ।
 स्वर्भानुश्च भगप्रख्यो वक्रयोधी महाशुरः । एते चास्त्रविदः सर्वे सर्वे तपसि संश्लिताः ।
 दानवाः क्षतिगो जग्मुः कालनेमिनमुत्तमे । ते गदाभिश्च गुर्वाभिश्चकैश्च सपरश्वधैः ।
 कालकन्यैश्च मुषलीः क्षेपणोथैश्च मुद्गरैः । अस्त्राभिश्चाहमद्वाः शैर्गण्डशैलेश्च दंशितैः ।
 पट्टिशैर्भिन्दिपालैश्च परिचैश्च क्षमायुधैः । घातनीभिश्च गुर्वाभिः शतशोभिस्यैव च ।
 युगेयन्यैश्च निष्पत्तैर्गणैश्चायताडितैः । दोर्भिक्षायतगोनांशैः पाशैः प्रक्षैश्च मूर्च्छितैः ।
 सैर्पल्लिक्रमनैश्च विमर्षद्विज्जैश्च सायकैः । वज्रैः प्रहरणोथैश्च दोष्यमानैश्च तामैरः ।
 त्रिकोपैश्च मिभिलीप्तैश्च शूलैश्च गितनिर्झलैः । ते वै सन्दोषमनसः संगृह्णीतस्तमायुधाः ।
 कालनेमिं पुरस्कृत्य तस्युः संयाममुर्द्धनि । सा दोषप्रक्षलप्रवरा दैत्यानां रुचिरे समूः ।
 द्यौर्गमोलितनचत्रा सघनेवास्त्रुदागमे । देवतानामपि समूर्ध्वमुदे शकृपलिता ।
 दोषाघोतोष्णरूपेण सस्त्रभास्करवर्षसा । वायुवेगवती शैल्या तारागणपताक्रिनी ।
 तोयदाविद्धुवसना परनचवहासिनी । यमेन्द्रवर्णैर्गुप्ता धनदेन च धीमता ।
 सस्युदोषाग्निपवना नारायणपरायणा । सा समुद्रौघतद्गुहो दिव्या देवमहासमूः ।
 रराजाम्बवती भीमा यक्षगन्धर्वशालिनी । तथोऽस्र्वास्तदानोक्तु बभूव स समागमः ।
 आवापृथिव्योः संयोगे यथा स्थाद्युगपर्यथे । तद्युद्धमभवद्देवं देवदानवत्रडुलं ।
 क्षमःपराक्रममयं दर्पस्य विनयस्य च । नियुक्तमुन्मत्ताभ्यान्तु ताभ्यां भीमाः सुरासुराः ।
 पूर्णापराभ्यां शंभुः सागराभ्यामिवास्त्रुदाः । ताभ्यां बलाभ्यां संदृष्टास्तेऽस्ते देवदानवाः ।
 वनाभ्यां पर्वतीयाभ्यां पुष्पिनाभ्यां यथा गजाः । समाह्वन्वस्तदा भेरोः सङ्घान्दधुश्च नैकमः ।
 स शब्दे द्यां भुवश्चैव दिशश्च समपूरयत् । ज्वाघाततस्तनिर्घोषो धनुषामपि निस्तनः ।

२०६

२०७

२०८

२०९

दुन्दुभीनाश्च नदतां दैत्यानमर्द्धुः खनाः । तेऽन्योन्यमभिसंयुतः पातयन्तः परस्परं । ११००
 बभञ्जुर्भ्रातृभिर्बाहून् दन्दमन्ये युयुत्सवः । देवताश्चासृजन् घोरान् परिघांशोत्तमायमान् ।
 समसृजुराजौ निस्त्रिंशान् गदा गुर्वीश दानवाः । गदानिपातैर्भग्नान्ना वाणैश्च ब्रह्मलीकृताः ।
 परिपेतुर्भ्रंशं केचित् न्युञ्जः केचित् ससर्जिरे । ततो रथैः सतुरगैर्विमानैश्चाणुगामिभिः ।
 संपेतुस्ते सुमरन्धा रोषादन्योन्यमाहवे । सर्वैर्त्तमानाः समरे निवर्त्तन्तस्तथापरैः ।
 रथा रथैर्न्यहन्त पदाताश्च पदातिभिः । तेषां रथानां तुमुलः स शब्दः शब्दवाहिनां । ११०१
 बभूवाथ प्रसक्तानां नभसोव पथोमुचां । बभञ्जिरे रथान् केचित् केचित् संसृदिता रथैः ।
 सन्नाधमेक संप्राप्य न श्रेकुञ्चलितुं रथाः । अन्योऽन्यं समरेऽन्ये तु दार्भ्यमुन्तिय दर्विताः ।
 रुद्ध दमानाभरणा जग्नस्तत्रासिर्घर्षिणः । अस्त्रैरन्ये विनिर्मिता वसूक्त हता युधि ।
 चरञ्जलानां सदृशा जलदानां समागमे । तदस्त्रशस्त्रपथितं विभ्रान्त्विप्रगदाविनं ।
 देवदानवभङ्गुभ्रं सङ्कुलं युद्धमावभौ । तद्दानवमहामिघं देवायुधतडित्प्रभं । ११०२
 अन्योऽन्यं शणवन्तत् युद्ध दुर्दिनमावभौ । एतस्मिन्नन्तरे कुट्टः कालनेमिर्घहासुरः ।
 व्यवहृत समुद्रैर्घैः पूर्यमाण इमान्सुरः । तस्य विद्युत्सलाघोडाः प्रदीपाश्चनिर्वरिणः ।
 गात्राक्षगणिरप्रख्यः दिनिसेतुर्धनादकाः । क्रोधाः क्षिप्रमतस्तय भ्रुवेदन्ते रवर्षिणः ।
 साग्निनिस्त्रेऽवनाम्बुव शिखे ररर्षिणः । तिर्यग्गूर्ङ्गश्च गगणे वटधुलान्य बाहवः ।
 पञ्चास्याः कृष्णवपुषो लेलिहान्त इवोरगाः । सोऽस्त्वजलैर्न्यहन्त्विधैर्दुर्भुभिः परिधेरपि । ११०३
 दिव्यमाकाशमावभे पर्वन्तैरुच्छ्रितैरिव । सोऽग्निलोद्धूतवदनस्तस्यैः संपाममूर्द्धनि ।
 सन्ध्यातपयस्तशिखः साक्षान्नेत्रिवाचसलः । ऊरुवेगपरिनिभैः शैलशृङ्गायपादपैः ।
 अपातयद्देवगणान् वज्रैरेव महागिरोन् । बाहुभिः शस्त्रनिस्त्रिंशैस्त्रिंशभिश्चक्रिरोरसः ।
 न श्रेकुञ्चलितुं देवाः कालनेनिहता युधि । मुष्टिभिर्निहताः केचित् केचित् विदलीकृताः ।
 यत्तगन्धर्वनपतयः पेतुः सह महोरगैः । तेन विवामिता देवाः समरे कालनेमिना । ११०४
 न श्रेकुञ्चयवन्तोऽपि यजं कर्त्तुं विचेतसः । तेन शक्रः सहस्राक्षः सन्दिनः शरबन्धनैः ।
 ऐरावतगतः सङ्घे चलितुं न शशाक ह । निर्म्मलाब्धोदसद्गुणो निर्जलाणवसप्रभः ।
 निर्व्यापारः कृतस्तेन विपाशो वरुणो मृधे । रणे वैश्रवणस्तेन परिधैः कालरूपिभिः ।
 विलपन् लोकपालेशस्त्राजितो धनदः क्रियां । यमः सर्व्वहरस्तेन मृत्युप्रसूणे रणे ।
 याम्यामवस्थाममरोनीतः स्त्रां दिशमाविशत् । स लोकापालासिर्जित्य कृत्वा तेषांश्च कथं तत् । ११०५
 दिक्षु सर्व्वामु देहं स्त्रं चतुर्द्वां विदधे तदा । स नक्षत्रपथं गत्वा दिव्यं स्वर्भानुर्दशितं ।
 जहार सङ्घीं सोमस्य यन्वास्य त्रिवयं महत् । चालयामास दीर्घांर्द्धुं स्वर्गद्वारान् सभास्करं ।
 सायनश्चास्य त्रिवयं जहार दिनकर्त्तुं च । सोऽग्निं देवमुक्ते दृष्ट्वा चकारात्ममुखे श्रथं ।
 वायुश्च तरसा जित्वा चकारात्मवशानुगे । स समुद्रात् समानीय सर्व्व्याश्च सरितो बलात् ।

चकारात्प्रवने वीर्याहेहमूलासु विन्धवः । अपः स वज्रगाः कृत्वा दिविषा यासु भूमिजाः ।
 स्थापयामास जगतीं सुगुप्तां धरणीधरैः । स स्वयम्भुर्विवाभाति महाभूतपतिर्ब्रह्मन् ।
 सर्वलोकमयो दैत्यः सर्वलोकभयावहः । स लोकपालैकवपुश्चन्द्रसर्व्यहात्मवान् ।
 पावकानिलमहातो रराज युधि दानवः । पारमेष्ठे स्थिते स्थाने लोकानां प्रभवाण्यथे ।
 तं तुष्टुवुर्देवगणा देवा इव पितामहं ।

इति श्री महाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पञ्च तं नाभस्वर्तना विपरोतेन कर्षणा । वेदा धर्मः समा सत्यं श्रीसु नारायणस्य वा ।

स तेयामनुपस्थानात् सकाधो दानवेश्वरः । वैष्णवं पदमन्विच्छन् यथौ नारायणान्तिकं ।

स ददर्श सुपर्णस्यं शङ्खचक्रगदाधरं । दानवानां विनाशाय भ्रामयन्तं गदां शूभ्रां ।

सजलाश्लोः सद्रुचं विष्णुमदृश्रवाससं । स्वारूढं स्वर्णपत्राक्षं त्रिखिनं काश्यपं खगं ।

दृष्ट्वा दैत्यविनाशाय रणे मुखमिव स्थितं । दानवो विष्णुमन्वाभ्यं सभावे सुभ्रमानसः ।

अथं स रिपुस्माकं पूर्वैषां दानवर्षिणां । अर्शवावामिनस्यैव मध्येनै कैटभस्य च ।

अथं सविद्यहोऽस्माकनसाम्यः किल कथ्यते । येन नः सयुगञ्चय बहवो दानवा हताः ।

अथं स निर्घृशो युद्धे स्त्रीबालबधकारकः । येन दानवनारोणां सीमन्तोद्भरणं कृतं ।

अथं स विष्णुर्देवानां वैकुण्ठस्य द्विवैः कर्म । अनन्तो भोगिनामसु स्वयम्भुश्च स्वयम्भुवः ।

अथं स नायाः देवानः भद्राकं विप्रिये स्थितः । प्रस्य क्रोधेन महता हिरण्यकशिपुर्हतः ।

अस्य क्वायामयाश्रित्य देवा मखमुक्ते स्थिताः । आञ्चं महर्षिभिर्हृन्तमश्रुवन्ति विधा ऊतं ।

अथं नो निधने हेतुः सर्वेषां देवतद्विषा । अस्य चक्रं प्रविष्टानि कुलान्यस्माकमाहवे ।

अथं स क्रिल युद्धेषु सुरार्थं त्यक्तो वितः । सविजुनेजवा युक्तं चक्रं विरति ब्रह्मवु ।

अथं स कालो दैत्यानां कालमूते मयि स्थिते । अतिक्रान्तस्य कालस्य फलं प्राप्स्यति दुर्धृतिः ।

दिष्टेदानीं समचं मे विष्णुरेव समागतः । अथ मद्राणनिष्यिष्टो भामेव प्रणमिष्यति ।

यास्यास्यपचितिं दिष्ट्वा पूर्वेषामस्य संयुगे । दमे नारायणं हत्वा दानवानां भयावहं ।

क्षिप्रमेव बधियामि रणे नारायणस्ययान् । जात्यन्तरगतोऽप्येव मूढे बाधति दानवान् ।

एषोऽजन्तः पुरा भूत्वा पद्मनाभ इति स्मृतः । जघानैकार्णवे घोरं तावुभौ मधुकैटभौ ।

विनिवेश्य स्वके ऊरो निहतौ दानवेश्वरौ । द्विधा भूतं वपुः कृत्वा सिंहाङ्गं नरसंश्रितं ।

पितरं मे जघानै ते हिरण्यकशिपुं पुरा । शूभ्रं गमंमधत्तैनमदितिर्देवतारणिः ।

यज्ञकाले बलेभ्यो वै कृत्वा वामनरूपतां । चोन् लोकानाञ्चहारैव क्रममावस्थिभिः क्रमैः ।

भूथक्षिदानो समरे सम्प्राप्ति तारकामये । मया सह समागत्य सह देवैर्विनश्यति ।

स एवमुक्त्वा बभ्रुधः क्षिप्रन्नारायणं रणे । वाय्धिरप्रतिरूपाभिर्युद्धमेवाभरोचयत् ।

विष्यमाणोऽसुरेभ्येन न सुकोप गदाधरः । समाबलेन महता सञ्चितं वाक्यमब्रवीत् ।

अल्पं दर्पवत्सं दैत्य खिरमज्ञोधजं वलं । इतस्त्वं दर्पजैर्द्वैषैः कर्मा घोऽनीत्य भावये ।

अधमस्त्वं मम मतो धिगेतस्त्व वाग्वलं । न तव पुत्रवाः क्वचि यत्र गर्जन्ति घोषितः ।

अहं त्वां दैत्य पश्यामि पूर्वेषां मार्गनामिनं । प्रजापतिकृते सेतुं को भित्वा कश्चिमान् ब्रजेत् ।

अद्य त्वां नाशयिष्यामि देवव्याघातकारिणं । सेषु सेषु च खानेषु क्षापयिष्यामि देवताः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं भुवति वाक्यन्तु मृधे श्रीकृष्णधारिणि । जहास दानवः कोधाद्भ्रूलोकात्मके च बाधुधान् ।

स बाह्वृक्षतमुद्यन्व सर्वास्वपक्षं रणे । कोधाद्भिर्गुणरक्तायो विष्णुं वक्ष्यताञ्जयत् ।

दानवाद्यापि समरे मघतारपुरोगमाः । अष्टनायुधनिखिन्वा दृष्ट्वा विष्णुमभिद्रवन् ।

स ताद्यमानोऽतिवज्रैर्द्वैतैः सर्वाद्युधोद्यतैः । न चत्वास्व हरिर्बुद्धेऽङ्गम्यमान इवाच सः ।

संसक्तश्च सुपर्णेण काशनेमी महाशुरः । सर्वप्राणेन मघतीं गदामुद्यन्व बाह्वभिः ।

मुमोच ज्वलितो घोरां संरन्धो गहरोपरि । कर्मणा तेन दैत्यस्य विष्णुर्विंशत्यमागतः ।

येन तस्य सुपर्णस्य पातिता मूर्द्ध्नि वा गदा । तदागमत्यदा भूमिं पक्षी कथितविपद्यः ।

सुपर्णं व्यथितं दृष्ट्वा अतश्च बपुरात्मानः । कोधात् संरक्तनयनो वै कुण्डलकमाददे ।

व्यवर्द्धत च वेगेन सुपर्णेन समे प्रभुः । भुजाद्यास्य व्यवर्द्धेन व्याप्तुवन्तो दिवो दश ।

षट्त्रिंशः प्रदिशस्यैव खड्ग गाद्य प्रपूरयन् । वटुर्धेऽय पुनर्लोकान् कामुकाम इवीकष्य ।

तं जघाय सुरेन्द्राणां बर्द्धमानं नभस्तले । आवयः सह गन्धर्वैस्तुष्टुवर्षाधुसूदनैः ।

स छां किरोटेन खिलन् खाभ्रमम्बरमन्वरैः । पञ्चामाकम्बवमधो दिशः प्रक्ष्वाद्य बाधुभिः ।

सूर्यस्य रश्मितुन्ध्राभं सहस्यारमरिचयं । दीप्ताग्निमदृशं घोरं दंष्ट्रनोयं सुदंष्ट्रनं ।

सुपर्णेनेमिपर्यन्तं वज्रनाभं भयावहं । मेदोऽस्त्रिमज्जदधिरेदिग्धं दानवसम्भवेः ।

अदितोयं प्रहारेषु सुरपर्यन्तमपञ्चलं । खग्दाममासाविततं कामगं कामरूपिणं ।

स्वयं स्वयम्भवा सृष्टं भयदं सर्वविदिवा । महर्षिरीषैराविष्टं नित्यमाहवर्षितं ।

क्षेपणाद्यन्य मुह्यन्ति लोकाः सञ्जाकुञ्जमाः । कथ्यादानि च भूतानि हस्तिं यान्ति महासन्धे ।

तमप्रतिमकर्माणं समानं सूर्यवर्षसा । चक्रमुद्यन्व समरे कोधदीप्तो गदाधरः ।

समुष्णो दानवं तेजः समरे स्वेन तेजसा । चिच्छेद बाहुयुक्तेषु श्रीधरः काशनेमिनः ।

तच्च वक्रशतं घोरां साग्निचूर्णाद्ब्रह्मासि वै । तस्य दैत्यस्य चक्रेण प्रममाय वक्राहुरिः ।

सच्छिन्नबाहुर्विघ्नराः प्राकम्पत न दानवः । कवन्धोऽवस्थितः सञ्जे विशाख इव पादपः ।

स वितत्य महापक्षौ वायोः कृत्वा समं जवं । उरसा पातयामास गहङ्कः काशनेमिनं ।

स तस्य देहा विभ्रुवो विशाखः खात् परिभ्रमन् । निपपात दिवं त्यक्त्वा सोमकन्धरश्चीतर्षं ।

तस्मिन्निपतिने दैत्ये देवाः स धिम्णास्तदा । साधु साध्विति वैकुण्ठं समेताः प्रत्यपुजयन् ।

अपरे यं तु दैत्या वै बुद्धे दृष्टपराक्रमाः । ते सर्वे बाहुभिर्घोसा न प्रेक्षुस्तस्मिन् रणे ।

कांसित केशेषु जघाह कांसितकण्ठेनपीडयत् । पाटयन् कर्काचिदज्ञं मथे कांसिदद्यायदीत् ।

ते गदाचक्रनिर्देशा मत्तवत्त्वा मत्तवत्तः । मगचाङ्गहृत्कर्माङ्गा निपेतुर्हरवीतस्ये ।
 तेषु सर्वेषु दैत्येषु हतेषु पुण्योत्तमः । तस्मै ब्रह्मप्रियं कृत्वा कृतकर्मा गदाधरः ।
 तस्मिन् विमर्हे निष्ठिते र्षयामे तारकामये । तं देवमाजनामाशु ब्रह्मा शोकपितामहः ।
 सर्वे ब्रह्मर्षिभिः साङ्गे गन्धर्वैः साण्डरोमणैः । देवदेवो हरि देवं पूजयन् वाक्यमब्रवीत् ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ कृतं देव महत् कर्मा सुरार्णा ब्रह्ममुद्धृतं । बंधनानेन दैत्याणां वयस्य परितोषिताः ।
 योऽयं हतस्त्वया विष्णो कालनेमी महासुरः । त्वमेकोऽस्य मृधे कृत्वा नान्यः कस्यन विद्यते ।
 एष देवान् परिभवन् शोकांश्च मकराचरान् । श्ववीणां कदरं कृत्वा मामपि प्रतिगर्भति ।
 तदनेन तवोपेण परितुष्टोऽस्मि कर्षका । यदयं कालतुत्याभः कालनेमी तया हतः ।
 तदा गच्छन् भङ्गेने गच्छाम दिवमुत्तमां । ब्रह्मर्षयस्त्वां तत्रस्थाः प्रतीकृन्ते सदोगताः ।
 अहं महर्षयश्चैव तत्र त्वां वदन्तस्व । अर्षयिष्याम विधिवद्भोभिर्दिव्याभिरच्युतः ।
 किञ्चाहं तव दास्यामि वरं वरश्चताम्बर । सुरेभ्यपिमदैत्येषु वरार्णां वरदो भवान् ।
 जिघातयैनत्तैलोक्यं स्फोटं निहतकण्ठकं । तस्मिन्नेव मृधं विष्णो ब्रह्माय सुमहात्मने ।
 एवमुक्त्वा भगवता ब्रह्मणा हरिरब्रवीत् । दिवान् ब्रह्ममुत्थान् सर्वानुवाच इत्यभया निरा ।
 ॥ विष्णुस्वाच ॥ अयतां चिदशाः सर्वे यावन्मो वै समागता । अवलावहितैर्देवैः पुरस्कृत्य पुरन्दरं ।
 अस्मिन्ः समरे सर्वे कालनेमिमुष्णा हताः । दानवा त्रिकोपिताः ब्रह्मादपि महत्तराः ।
 तस्मिन्नेव हति संकन्दे दावेव तु विनिःसृतौ । वैरीचनिश्च दैत्यैः स्वभोग्यं महायदा ।
 तदिष्टं भजतां शक्रो दिवं वरुण एव च । दाम्ना यमः पाण्डयतामनराश्च धमाधिपः ।
 ऋषेः मह गतो योगं काले चरतु चन्द्रमाः । अन्धं हृतुमुखं सूर्यो भजतामयनैः सह ।
 आश्रयभागाः प्रवर्त्तन्तां सदस्यैरभिपूजिताः । ह्ययन्तामग्नया विप्रैर्वेददृष्टेन कर्षणा ।
 देवाश्च बलिदानेन स्वाध्यायेन महर्षयः । आद्रेण पितरश्चैव हस्ति यान्त्तु यथासुखं ।
 वायुश्चरतु मार्गस्वस्त्रिधा दीप्यतु पावकः । त्रयो वर्षीयुः शोकांस्त्वोत्सर्पयन्वात्मजैर्गुणैः ।
 कृतवः संप्रवर्त्तन्तां दीक्षणीयैर्दिजातिभिः । दक्षिणाद्योपवर्त्तन्तां यथार्थं सचयाजिनां ।
 गायुः सूर्यो रसान् सोमो वायुः प्राणांश्च प्राणिषु । तर्पयन्तः प्रवर्त्तन्तां त्रिवैः सौम्यैश्च कर्षभिः ।
 यथावदानुपूर्व्येण महेश्वरमल्लिकार्जुनः । तैलोक्यमातरः सर्वाः सागरं यान्तु विन्धवः ।
 दैत्यभ्यस्त्वज्जतां भोतिः शान्तिं ब्रजत देवताः । स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि ब्रह्मलोकं सनातनं ।
 स्वयं च स्वर्गलोकं वा मंगामे वा विव्रेशतः । विस्मयो हि न कर्त्तव्यो मित्यं सुद्रा हि दानवाः ।
 किङ्क्रेषु प्रहरन्त्येते नैतेषां संक्षितिर्भुवा । शौम्यानामनुभावानां भवताश्चार्क्षवा मतिः ।
 अहन्तु दृष्टभावानां सुश्रासु सुदुरात्मनां । असम्भ्रमसंमानानां मोहं दास्यामि देवताः ।
 यदा च सुदुराधैर् दानवेभ्यो भयं भवेत् । तदा समुपगम्याशु विधास्ये वसन्तोऽनघं ।
 ॥ वैश्रव्यायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा सुरगणान् विष्णुः सत्यपराक्रमः । जनाम ब्रह्मणा साङ्गे ब्रह्मलोकं महायथाः ॥

एतदाश्चर्यमभवत् संपामि तारकामये । दानवानाश्च विष्णोश्च यस्यां त्वं परिहृष्यसि ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्यन्ति जनपद्वागोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

॥ जममेजय उवाच ॥ ब्रह्मणा देवदेवेन साङ्गे सलिलयोनिना । ब्रह्मलोकं मनो ब्रह्मन् वैकुण्ठः किं चकार ह ।

किमर्थंश्चादिदेवेन नीतः सलिलयोनिना । विष्णुर्देवेषु कृते देवैश्च कृतसत्क्रियः ।

ब्रह्मलोके च किं स्थानं कं वा योगमुपास्त सः । कं वा दधार नियमं स विभुर्भूतभावनः ।

कथं तस्यासतस्तत्र विश्वं जगदिदं महत् । श्रियमाप्नोति विपुलां सुरासुरनराशितां ।

कथं स्वपिति घस्यांले बुध्यते जलदक्षये । कथञ्च ब्रह्मलोकस्यो धुरं वहति सौकिर्की ।

चरितं तस्य विप्रेभ्य दिव्यं भगवतो विधिं । विश्वरेण यथातन्त्रं सर्वमिच्छामि वेदितुं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु नारायणस्त्रादौ प्रवृत्तिं विश्वरेण तु । ब्रह्मलोकं यथा गत्वा ब्रह्मणा सह मोदते ।

कामं तस्य गतिः सुखा देवैरपि दुरासदा । यत्र वक्ष्याम्यहं राजसंज्ञो निगदतः शृणु ।

एष लोकमयो देवो लोकाश्चैतन्मयास्त्वयः । एष देवमयश्चैव देवाश्चैतन्मया दिवि ।

अस्य पारं न पश्यन्ति ऋषवः पारश्चिन्तकाः । एष पारं परश्चैव लोकानां वेद माधवः ।

अस्य देवान्भकारस्य मार्गितव्यस्य देवतैः । शृणु वै यत्तदा कृतं ब्रह्मलोके पुरातनं ।

स गत्वा ब्रह्मणो लोकं दृष्ट्वा पैतामहं पदं । ववन्दे तानृषीन् सर्वान् विष्णुरार्षेण कर्मणा ।

योऽग्निं प्राक् सवने दृष्ट्वा ऋयमानं महर्षिभिः । अवन्दत महतिजाः कृत्वा पौर्वाहिकीं क्रियां ।

स ददर्श मखेष्वाद्यैरिष्यमानं महर्षिभिः । भागं यज्ञियमत्रानं स्वदेहमपरं स्थितं ।

अभिवाद्याभिवाद्यानामृषीणां ब्रह्मवर्षसां । परिचक्राम सोऽचिन्त्या ब्रह्मलोकं मनातनं ।

स ददर्शाच्छ्रुत्वा त् यूपान्श्रुत्वात्पाद्यविभूषितान् । मखेषु च ब्रह्मर्षिभिः ब्रतञ्च कृतसकलान् ।

आव्यधूमं ममाघाय शृण्वन् वेदान् विजेरितान् । यज्ञैरिष्यन्ममात्मानं पश्यन्तश्च चकार ह ।

ऊचुस्तमृषयो देवाः सदस्याः सदसि स्थिताः । अर्चोद्यतभुजाः सर्वे पवित्रान्तरपाणयः ।

देवेषु वर्तन्ते यदै सर्वे तद्धि जनाईनात् । यत् प्रवृत्तञ्च देवेभ्यस्तद्विद्धि मधुसूदनात् ।

अग्नीषोममयं लोकं यं विदुर्विदुषो जनाः । ते सोममग्निं लोकञ्च वेद विष्णुं पितामहः ।

चोराद्यथा दधि भवेद्दध्नः सर्पियथा भवेत् । मखमानेषु भूतेषु तथा लोका जनाईनात् ।

यथेन्द्रियैश्च भूतैश्च परमात्माभिधोयते । तथा देवैश्च वेदैश्च लोकैश्च विदितो हरिः ।

यथा भूतेन्द्रियावाप्तिर्विद्विता भुवि देहिना । तथा प्राणेश्वरावाप्तिर्देवानां दिवि वैष्णवी ।

सत्रिणां सत्रफलदः पवित्रं परमात्मवान् । लोकतन्त्र करो ऋष मन्वैर्षान्म दवाच्यते ।

॥ अथय ऊचुः ॥ स्वागतं ते सुरश्रेष्ठ पद्मनाभ महाद्युते । इदं यज्ञियमातिशयं मन्वतः प्रतिशृण्वतां ।

त्वमस्य यज्ञपूतस्य पात्रं पाद्यञ्च पावनः । अतियुक्तं हि मन्वेनाहः स्रद्धुः परमो मतः ।

त्वयि योऽहं गते विष्णो न प्रावर्षन्त नः क्रियाः । अवेष्वावस्य यज्ञस्य हि कर्म विधोयते ।

सदृशस्य यज्ञस्य तत्रसूतिः फलं लभेत् । अथात्मानमिहास्माभिरिष्यमानं निरोक्षवे ।

एवमस्त्विति तान् विप्रान् भगवान् प्रतिपूजयन् । मुमुदे ब्रह्मलोकस्त्वो ब्रह्मेव हि पितामहः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे रहिवंशपर्वणि पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ऋषिभिः पृजितक्षेत्रे त्विदं हरिवीश्वरः । पौराणं मुद्गसदनं दिव्यं नारायणान्वयं ।
 स तद्विदेशं दृष्ट्वात्मा तानामस्य सदागतान् । प्रकस्य चादिदेवाय ब्रह्मणे पश्यवीजये । १८००
 स्त्रेण नाथा परिज्ञातं स तस्मैरायणाश्रमं । प्रविशन्नेव भगवानायुधानि व्यसर्जयत् ।
 स तत्राम्बुपतिप्रस्थं ददर्शास्यमात्मनः । स्वधिष्ठितं देवगणैः श्राश्रित्य महर्षिभिः ।
 सम्मत्तकाम्युदेपेतं नवनक्षत्रमशुभं । तिमिरौघपरिचिन्तमप्रध्वं सुरासुरैः ।
 न तत्र विषयो वायानेन्दोर्नापि विवस्वतः । वपुषा पश्यनाभस्य स देवलोकात्पुनः ।
 स तत्र प्रविशन्नेव जटाभारं समुदहनम् । महस्रश्चीर्षो भूत्वा च त्रयनायोपचक्रमे । १८०५
 लोकानामन्तकालका कालो नयनशालिनी । उपतस्थे महात्मानं निद्रा तं कालरूपिणी ।
 स शिथ्ये श्रयणे दिव्ये समुद्राभ्योदयोतले । हरिरेकार्षेवोक्तेन व्रतेन व्रतिनाम्बरः ।
 तं शयानं महात्मानां भवाय जगतः प्रभुं । उपासाञ्चकिरे विष्णुं देवाः सर्षिगणास्तथा ।
 तस्य सुप्तस्य शूशुभे नाभिमथ्यात् समुत्थितं । आशं तस्यासनं पश्यं ब्रह्मणः सूर्यसन्निभं ।
 महस्रपचवर्णाक्षं सुकुमारं सुपुष्पितं । ब्रह्मसूत्रोद्यतकरः स्नपन्नेव महामुनिः । १८१०
 आवर्त्तयति लोकानां सर्वेषां कालपर्ययं । निसेरुस्तस्य वदनास्त्रिशासपवनेरिताः ।
 प्रजानां पङ्क्तयो ह्येधैर्भक्ष्यनम्युपतन्ति च । ते सृष्टाः प्राणिनामोषा विभक्ता ब्रह्मणा स्वयं ।
 चतुर्ह्ये स्त्रां गतिं जम्मुः कृतान्तेःकेन कर्मणा । न तं वेद स्वयं ब्रह्मा नापि ब्रह्मर्षयोऽव्ययाः ।
 विष्णुं निद्रामयं योगं प्रविष्टं तमसा यते । ते तु ब्रह्मर्षयः सर्वे पितामहपुरोगमाः । १८१५
 न विदुस्तं कश्चित् सुप्तं कश्चिदाशोकमामने । जागर्त्सि कोऽनकः ज्ञेते कस्य सुप्तस्य नेङ्गते ।
 को भोगवान् को द्युतिमान् कृष्णात् कृष्णतरस्य कः । विमृशन्ति स्म तं देवा दिव्याभिरुपपत्तिभिः ।
 न चैनं शंकरश्चेष्टुं कर्मता जन्मताऽपि वा । गाथाभिलसत्प्रनिष्ठाभिर्ये तस्य चरितं विदुः ।
 पुगणानां पुगणेषु स्वययः संप्रसन्नते । श्रूयते चास्य चरितं वेदेष्वपि पुरातनं ।
 महापुगणात् प्रभृति परं तस्य न विद्यते । यथास्य देवदेवस्य चरितं सुप्रभावजं । १८२०
 ते नेमाः श्रुतयो व्याप्ता लौकिक्या देवजास्य याः । भवकाले भवत्येष भूतानां भूतभावनः ।
 दानवानामभावाय जागर्त्सि मधुसूदनः । यदेनं वीक्षितुं देवा न श्रेकुः सुप्तमव्ययं ।
 ततः स्वपिति घर्षाम्ने जागर्त्सि जलदक्षये । तस्मिन् सुप्ते न वर्त्तन्ते मन्त्रपूताः क्रतुक्रियाः ।
 स हि यथास्य वेदास्य यथाज्ञानि च सर्व्वेभ्यः । या हि यज्ञगतिः प्रोक्ता स एष पुरुषोत्तमः ।
 श्रतृपृवृत्तयज्ञो हि जागर्त्सि मधुसूदनः । तदिदं वार्षिकं चक्रं धारयत्याम्बुदेश्वरः ।
 वैष्णवं कर्म कर्त्वाद्यः सुप्ते विष्णौ पुरन्दरः । या ज्ञेया गङ्गरो माया निद्रेति जगति स्विता । १८२५
 साऽकस्माद्दृपिणी चोर कालरात्रिर्वाहीकिता । तस्यास्त्रमस्त्रमोदारा निद्रा दिवसनाश्रिणी ।

जीवितार्हंहरा वा तु सर्वप्राणभृता भुवि । नैतथा कश्चिदाविष्टो जन्ममाप्नो मुञ्जर्जुः ।

शक्रः प्रसहितं वेगं मञ्जस्रिव महार्णवे । अस्वमा भुवि मर्त्यानां समजा वा कश्चन ।

सैषा भवति मर्त्यास्य निद्रा सर्वस्य सौकिकी । स्वप्नान्ते शोचते श्लेषा प्रायज्ञो भुवि देहिनां ।

मृत्युकाले च भूतानां प्राणान् चययते शक्रं । देवेभ्यपि दधारैनां नान्यो नारायणादृते ।

१८१

सखी सर्वहरस्यैषा पाप्मा विष्णोः शरीरजा । सैषा नारायणमुखे दृष्ट्वा कमललोचना ।

लोकानन्त्येन कालेन भजते भूतमोहिनी । एवमेवा हितार्थाय लोकानां क्षणवर्त्मना ।

भ्रियते सेवनीया हि पत्येव हि पतिव्रता । स तथा निद्रया च्छसस्त्रिसारायकात्मने ।

श्रुते स्म भगवान् विष्णुर्षीहयन् जगद्व्ययः । तस्य वर्षसहस्राणि श्रयानस्य महात्मनः ।

जग्मुः कृतयुगश्चैव चेता चैव युगोत्तमं । स तु द्वापरपर्यन्ते दृष्ट्वा लोकान् सुदुःस्मितान् ।

१८२

प्राबुध्यत महातेजाः स्वयमानो महर्षिभिः ।

॥ अथय ऊचुः ॥ जहोहि निद्रां सहजां भुक्तपूर्वामिव शक्रं । इमे ते ब्रह्मणा सार्द्धं देवा दर्शनकाङ्क्षिणः ।

इमे ते ब्रह्मविदामो ब्रह्मसंस्तववादिनः । वर्ह्यन्ते हृषीकेभ्य अथयः संश्रितव्रताः ।

एतेषामात्मभूतानां भूतानामात्मभावन । शृणु विष्णोः श्रुभा वाचो भूयोमाम्यनिसाक्षयां ।

इमे त्वां मम मुनयः सहिता मुनिमण्डलैः । स्तुवन्ति देव दिव्याभिर्गेयाभिर्भीर्भिरश्वया ।

१८३

उत्तिष्ठ श्रतपत्रात्त पद्मनाभ महाद्युते । कारणं किञ्चिदुत्पन्नं देवानां कार्यगौरवान् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स संक्षिप्य जगत् सर्वं निमिरैर्घं विदारयन् । उदतिष्ठ हृषीकेभ्यः श्रिया परमया ज्वलन् ।

स ददर्श सुरान् सर्वान् समेतान् सपितामहान् । विवृणुन् सुभितार्थैव जगत्पर्यं समागतान् ।

तान्वाच हरिर्हृवास्त्रिद्राविश्रान्तलोचनः । तत्त्वदृष्टार्थया वाचा धर्मैस्त्वर्थयुक्तया ।

॥ विष्णुरुवाच ॥ कुतो वा विष्टो देवाः कुतो वा भयमागतं । कस्य वा केन वा कार्यं किं वा मयि न वर्तते ।

१८४

न खल्वकुशलं लोके वर्तते दानवोत्थितं । नृणामायासजननं शोचमिच्छामि वेदितुं ।

एष ब्रह्मविदां मध्ये विहाय श्रयनोत्तमं । शिवाय भवतामर्थे क्षितः किं करवाणि वः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा विष्णुर्गदितं ब्रह्मा लोकपितामहः । उवाच परमं वाक्यं हितं सर्वदिबोकर्म ।

नान्ति किञ्चिद्भयं विष्णोः सुराणामसुरान्तक । येषां भवानभयदः कर्णधारो रणे रणे ।

शक्रे जयति देवेशे त्वयि चारिनिस्तुदने । धर्म्ये प्रयतमानानां दानवानां कुतो भयं ।

१८५

सत्ये धर्म्ये च निरताम्मानवान् विगतस्वरान् । नाकालधर्षणा मृत्युः शङ्कोति प्रसमीचितुं ।

मानवानाञ्च पतयः पार्थिवा वै परस्परं । षड्भागमुपयुञ्जाना न भेदं कुर्वन्ते मिथः ।

ते प्रजानां श्रुभकराः करद्वैरविगर्हिताः । आकरैर्विप्रयुक्ताः कौशमापूरयन्त्युत ।

स्कीतान् जनपदान् स्वान् स्वान् पाशयन्तः समापराः । शतीकृद्दृष्ट्वाशतुरो वषांन् जुगुप्सुश्च वा ।

नोदेजनीया भूतानां सचिवैः साधुपूजिताः । शतुरैर्द्वैर्बलैर्युक्ताः षड्भागानुपभुञ्जते ।

१८६

धनुर्वेदपराः सर्वे सर्वे वेदेषु निष्ठिताः । यजन्ते च यथाकालं ब्रह्मविपुलदक्षिणैः ।
 वेदानधीत्य दिक्षाभिर्षावर्षान् ब्रह्मचर्यया । आर्द्वेष्येषु ब्रतब्रह्मपर्वन्ति पितामहान् ।
 तेषामविदितं किञ्चिन्नियु लोकोषु विद्यते । वैदिकं लौकिकश्चैव धर्मशास्त्रोक्तमेव च ।
 ते परापरदृष्टार्था महर्विषमतेजसः । भूयः कृतयुगं कर्तुंभुतसहस्रे नराधिपाः ।
 तेषामेव प्रभावेण चित्रं वर्षन्ति वासवः । यथार्थंश्च ववुर्माता विरजस्का दिवो दश । १८८०
 निरुत्पाता च वसुधा सुप्रचाराश्च वैपदाः । चक्रमाश्च मनसवः सौम्यहरति योगतः ।
 अमुलामकरः सूर्या अयने द्वे चचार च । ह्येषु विविधेषुः श्रुभगन्धो कृताशनः ।
 एवं मय्यक् प्रवृत्तेषु निमित्तेषु मखादिषु । तर्पयत्सु सर्वे कृत्स्नां नृणां कालभयं कुतः ।
 तेषां ज्वलितकीर्त्तीनामन्योन्यमनुवर्त्तिनां । राज्ञां बलैर्बलवतां पीद्यते वसुधातलं ।
 मेयं भारपत्रिआन्ता पीद्यमाना नराधिपैः । शृथिवा समनुप्राप्ता नौरिवासवविक्रवा । १८८१
 युगान्तमदृशं रूपं श्रेष्ठाश्चित्तबन्धनं । जलोत्प्लोडाकुलस्वेदं दर्शयन्तो मुहुर्भुङ्क्षुः ।
 क्षत्रियाणां वपुर्भिसु तेजसा च बलेन च । नृणाश्च राष्ट्रैर्विस्तीर्णैः आस्यतीव वसुन्धरा ।
 पुरे पुरे नरपतिः कोटिसंश्लेषैर्लेष्टैः । राष्ट्रै राष्ट्रै च मह्यो यामाः शतमहस्रयः ।
 भूमिपानां महस्रैश्च तेषाञ्च बलिनां बलैः । यामायुतास्यैर्द्वैशु भूमिर्निर्व्वदमागता ।
 मेयं निरामयं ज्ञात्वा निश्चेष्टं कालमयतः । प्राप्ता तवानलं विष्णो भवांश्चास्याः परा गतिः । १८८२
 कर्षभूमिरिहस्थानां भूमिरेषा स्यात्कृता । यथा न मोदेत्तत् कुर्याज्जगत्येषा हि शाश्वती ।
 यस्या हि पीडने दोषो महान स्यान्मधुसूदन । क्रियानोपस्य भूतानां दूषितश्च जगद्भवेत् ।
 आस्यते व्यक्तमेवेषा पार्थिवैश्चप्रपीडिता । सहजां या क्षमां त्यक्त्वा चलत्वमचला गता ।
 यदस्याः श्रुतवन्तः स्म तच्चापि भवता श्रुतं । भारावतरणार्थं हि मन्त्रयामस्त्वया सह ।
 मत्पथे हि स्थिताः सर्वे राजानो राज्यवर्द्धनाः । नराणाञ्च त्रयो वर्षा ब्राह्मणाननुयायिनः । १८८३
 सर्वे मत्प्रमयं वाक्यं वर्षा धर्मपरास्तथा । सर्वे वेदपरा विप्राः सर्वे विप्रपरा नराः ।
 एवं जगति वर्त्तन्ते मनस्या धर्मकारणात् । यथा धर्मबधो न स्यात्तथा मन्त्रः प्रवर्त्ततां ।
 मतां गतिरियं नान्या धर्मस्त्वस्याः सुसाधनं । राज्ञाश्चैव बधः कार्यो धरण्या भारनिर्णये ।
 तदागच्छ महाभाग मह वै मन्त्रकारणात् । प्रजामो मेरुशिखरं पुरस्कृत्य वसुन्धरां ।
 इतिश्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वाङ्मनियेव सद्यैर्दुर्हिनाम्भेःदनिस्त्वानः । प्रतस्त्रे दुर्हिनाकारः सद्दुर्हिन इवाचलः । १८८४
 समुक्तामणिविद्योतं मत्स्राम्भोदवर्षेण । सजटामण्डलं कृत्स्नं विभ्रत् कृष्णवपुर्हरिः ।
 स चास्योरभि विस्तीर्णो रोमाशोद्गतराजिमान् । शीवशो राजते श्रीमान् क्षमदयमुखाक्षितः ।
 पीते वसानो वसने लोकाणां गुरुरथयः । हरिः सोऽभवदासश्चः ससन्ध्याध इवाचलः ।
 तं ब्रजन्तं सुपर्णेन पद्मयोगितामनं । अनुजग्मुः सुराः सर्वे तद्गतासकचक्षुवः ।

नातिदीर्घेण कालेन ते गत्वा रत्नपर्वतं । ददुःशुद्धैवतास्तत्र स्थां सभा कामरूपिणी । १८५
 मेरोः शिखरविन्द्यस्तां संसक्तं सूर्यवर्षमा । काञ्चनस्तम्भरचितं वज्रवैदूर्यतोरणं ।
 मनोनिर्घ्राणचित्राङ्गं विमानगतमालिनीं । रत्नजालान्तरवतीं कामगं रत्नभूषितां ।
 कुप्यरत्नसमाकीर्णं सर्व्वर्त्तुकुसुमेत्कटां । देवमायाधरं दिव्या निर्घ्रितां विन्द्यत्संज्ञा ।
 तां वृष्टमनसः सर्व्वं यथास्त्वं यथाविधि । यथानिवेशं त्रिदशा विविशुस्तां सभां शुभं ।
 ते निषेदुयंतीकेषु विमनेष्वसनेषु च । भद्रासनेषु पीठेषु कुम्भेष्वान्तरेषु च । १८६
 ततः प्रभञ्जनो वायुर्ब्रह्मणा सधु चोदितः । मा शब्द इति सर्व्वत्र प्रवक्तव्यमाय तां सभां ।
 निःशब्दस्मिते तस्मिन् समः जे त्रिदिवीकसां । बभाषे धरणी वाक्यं खेदात् कण्ठभाषिणी ।
 ॥ धरण्युवाच ॥ त्वया धार्यां ह्यहं देव त्वया वै धार्यते जगत् । त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं विभर्षि च ।
 यत्त्वया धार्यते किञ्चित्तेजसा च बलेन च । ततस्तव प्रसादेन मया पश्चात्तु धार्यते ।
 तथा धृतं धारयामि नाधृतं धारयाम्यहं । न हि तद्विद्यते भूतं यत्त्वया न तु धार्यते । १८७
 तमेव कुरुषे वीर नारायण युगे युगे । महाभारावतरणं जगते हितकाम्यया ।
 तवैव तेजसा कान्ता रसातलतलं गता । त्रायस्व मां सुरश्रेष्ठ तवैव शरणं गतां ।
 दानवैः पीड्यमानाहं राक्षसैश्च दुःखीभिः । त्वामिव शरणं नित्यमुपयास्ये सजातनं ।
 तावन्मोऽस्ति भयं भूयो यावन्न त्वां ककुक्षिने । शरणं यामि मनसा व्रतशीऽय सहस्रशः ।
 अहमादौ पुराणस्य भंजिता पद्मशेनिना । माञ्च ऊलः कृतैः पुर्व्वं मृगयौ दौ महामौः । १८८
 कर्णस्त्रिभुवौ दौ हि विष्णोरस्य महात्मानः । महार्णवे प्रसवतः काष्ठकृशमौ चितौ ।
 तौ विवेश स्वयं वायुर्ब्रह्मणा सधु चोदितः । तौ दिवं श्लाघयन्तौ तु वृष्टधाने महासुरौ ।
 वायुप्राणौ तु तौ मृच्छन् ब्रह्मा परिमृषञ्चनै । एकं मृदुतरं मेने कठिनं वेद चापरं ।
 नामनी तु तयोश्चक्रे सवितुः मनिनीडवः । मृदुस्त्वथं मधुर्नाम कठिनः कटभोऽभवत् ।
 तौ दैत्यैः कृतनामानौ चिरतुर्ध्वजदर्पितौ । सर्व्वमेकार्णवं लोकं युद्धकामी सुनिर्भयौ । १८९
 तावागतौ सान्नाक्य ब्रह्मा लोकपितामहः । एकार्णवाभ्युत्थिते तत्रैवास्तरधोयत ।
 स पद्मं पद्मनाभस्य नाभिमथ्यत् समन्विते । रोचयामास वसतिं गृह्यन् ब्रह्मा चतुर्भुवः ।
 तावुभौ जक्रुर्गर्भस्थौ नारायणपितामहौ । बहून् वर्गगणानप्यु श्रयानौ न चकल्पतुः ।
 अथ दीर्घस्य कालस्य तावुभौ मधुकैटभौ । आजहत्तुस्तमुद्देवं यत्र ब्रह्मा व्यवस्थितः ।
 दृष्ट्वा तावसुरौ घोरौ महाकायौ दुरामदौ । ब्रह्मणा ताडितौ विष्णुः पद्मनाभेन वै पुरा । १९०
 उत्पपातागु श्रयानात् पद्मनाभो महाद्युतिः । तद्युद्धमभवद्द्वारं तयोक्तस्य च वै तदा ।
 एकार्णवे तदा लोकं त्रैलोक्ये जलतां गते । तदाभूत्समुलं युद्धं वर्षमह्यावस्यशः ।
 न च तावसुरौ युद्धे तदाश्रममवापतुः । अथ दीर्घस्य कालस्य तौ दैत्या युद्धदुर्गदौ ।
 ऊचतुः प्रीतमनसौ देवं नारायणं भ्रुं । प्रीतौ स्वस्तव युद्धेन आच्यस्व मृत्युरावयोः ।

आवां जहि न कर्षीर्षीं चक्षिणेन परिमुता । इतो च तव पुत्रत्वं प्राप्नुयाव सुरोत्तम ।
 यो ह्यावां युधि निर्जेता तस्मावां विहितो मुतो । स तु गृह्य मध्ये दोर्षी दैतौ समभिपोडयत् ।
 जम्भतुर्निधनश्चापि तावुभो मधुकैटभौ । तौ हतौ चासुतौ तोये वपुर्भ्यामेकताङ्गतौ ।
 मेदो मुमुचतुर्दैतौ मध्यमानौ जलोर्षिभिः । मेदसा तत्कलं व्याप्तं ताभ्यामर्कहृधे ततः ।
 नारायणस्य भगवानसृजत् स पुनः प्रजाः । दैत्ययोर्षेदसा कृत्वा मेदिनीति ततः सृता ।
 प्रभावात् पद्मनाभस्य ब्राह्मती जगती कृता । वराहेण पुरा भूत्वा मार्कण्डेयस्य पश्यतः ।
 विषाणेनाहमेकेन तोयमध्यात् समुद्रता । कृताहं कर्मता भूयन्तदा युष्माकमपतः ।
 बलोः सकाशादैत्यस्य विष्णुना प्रभविष्णुना । साम्प्रतं खिलमानाहं एतमेव गदाधरं ।
 अनाथा जगती नाथं शरण्यं शरणकृता । अग्निः सुवर्षस्य गुरुर्गवां सूर्यो गुरुः सृतः ।
 नक्षत्राणां गुरुः सोमो मम नारायणो गुरुः । यदहं धारयाम्येका जगत्स्सावरजङ्गमं ।
 मया धृतं धारयते सर्वमेतद्गदाधरः । जामदग्न्येन रामेण भागवतरणेच्छया ।
 रोषान्निःसप्तकलोऽहं चक्षिथैर्विप्रयोजिता । सास्त्रि वेद्यां ममारोप्य तर्पिता नृपशोणितैः ।
 भार्गवेण पितुः श्राद्धे कश्यपय निवेदिता । मांसमेदोऽस्त्रिदुर्गन्धा दिग्धा चक्षिथशोणितैः ।
 रजस्रस्त्रेव युवतिः कश्यपं समुपस्थिता । स मां ब्रह्मर्षिगण्याह किमुर्वि त्वमवाङ्मुखो ।
 वीरपत्नीव्रतमिदं धारयन्तो विप्रीदसि । साहं विज्ञापितवती कश्यपं लोकभावनं ।
 पतर्या मे हता ब्रह्मन् भार्गवेण महात्पना । साहं विहीना विकान्तैः चक्षिथैः ब्रह्मवृत्तिभिः ।
 विधवा प्रून्यनगरा न धारयितुमुत्सहे । तन्मह्यं दीयतां भर्ता भगवंस्तत्समानुपः ।
 रक्षेत् मयामनगरां यो मां सागरमालिनी । स श्रुत्वा भगवान्वाक्यं वाढमित्यब्रवीत् प्रभुः ।
 ततोः मां मानवेन्द्राय मनवे संप्रदत्तवान् । मां मनुप्रभवं पुण्यं प्राप्येत्त्वाकुकुलं महत् ।
 विपुलेनास्त्रि कालेन पार्थिवात् पार्थिवं गता । एवं दत्तास्त्रि मनवे मानवेन्द्राय धीमते ।
 भुक्त्वा राजसहस्रैस्तु महर्षिकुलसम्भवे । बहवः चक्षियाः प्रुट्वा मां जित्वा दिवमाश्रिताः ।
 तं ह्य कालवशं प्राप्य मय्येव प्रसूयं गताः । मत्कृते विपशा लोके वृत्ता वर्त्तन्त एव च ।
 चक्षियाणां बलवतां संयामेस्वनिवर्त्तिनां । एतद्युष्मत्प्रवृत्तेन दैवेन परिणाम्यता ।
 जगद्धितार्थं कुरुत राज्ञां हेतुं रणक्षये । यद्यस्ति मयि कारुण्यं भारद्वाज्यस्य कारणात् ।
 एकस्यकधरः श्रीमानभयं मे प्रयच्छतु । यमहं भारसन्तप्ता संप्राप्ता शरणार्थिनी ।
 भारा यद्यवरोप्रव्यो विष्णुरेष ब्रवीतु मां ।

१८१६

१८१७

१८१८

१८१९

१८२०

१८२१

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशप्रपञ्चे धरणीवाक्ये विपश्चाशाऽध्यायः ॥ ५३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा प्रथिवीवाक्यं सर्व्वेव दिवोकसः । तदर्थकृत्यं ससिन्धु पितामहमयाब्रुवन् ।

भगवन् क्रियतामस्याः प्रथिव्या भारसञ्जतिः । शरीरकर्त्ता लोकानां त्वं हि लोकसमुद्भवः ।

यत् कर्त्तव्यं महेन्द्रेण यमेन वरुणेन वा । यदा कार्यं धमेजनेन क्षयं नारायणेन वा ।

यदा चन्द्रमसा कार्यं भास्करेणानिलेन वा । आदित्यैर्बसुभिर्वापि इत्यैर्वा षोडशभ्यभिः ।

अग्निभ्यां वा सुराण्यभ्यां सायैर्वा विदिवालयैः । वृहस्पत्यग्रभ्योर्वा वा कालेन कलिनापि वा ।

१२१९

महेश्वरेण वा ब्रह्मन् विशाखेन गृहेन वा । यक्षराक्षसगन्धर्वैश्चारुण्ये महीरगैः ।

पर्वतेः शैलमुख्यैर्वा सागरैर्वा महोर्षिभिः । गङ्गामुखीभिर्दिव्याभिः हरिद्विर्वा सुरेश्वर ।

क्षिप्रमाज्ञापय विनो कथमंगः प्रयुञ्जतां । अदिते पार्थिवं कार्यं कार्यं पार्थिवविषये ।

कथमंगःवतरणं कुर्वन् सर्वे पितामह । अन्तरीक्षगता ये च प्रथिव्यां ये च पार्थिवाः ।

सदस्यानाञ्च विप्राणां पार्थिवाणां कुलेषु च । अथोनिजाद्यैव तनूः सज्जाम जगतीतक्षे ।

१२२०

सुराणामेकक्रात्याणां सुवेनविहितं महत् । देवैः परितुतः प्राह वाक्यं लोकपितामहः ।

रोचते मे सुरश्रेष्ठः युष्माकमपि निश्चयः । सज्जम् स्वहरोरात्रांस्तत्रमात्प्रममान् भुवि ।

सर्वे एव सुरश्रेष्ठःस्तेजानिरवरोहन् । भावयन्तो भुवं देवो लब्ध्वा विभुवनमियं ।

पार्थिवे भारते वंशे पूर्वमेव विजयता । पृथिव्यां सख्यमिदं श्रूयतां यन्मया कृतं ।

समुद्रेऽहं पुरा पूर्वं वेलासामाद्य पश्चिमां । आग्ने साङ्गं तनूजेन कश्यपेन महात्मना ।

१२२१

कथाभिः पूर्ववृत्ताभिर्लोकवृत्तानुगामिभिः । इतिवृत्तैश्च बह्वभिः पुराणप्रभवेर्गणैः ।

कुर्वन्तस्तु कथास्तास्ताः समुद्रः सह गङ्गायाः । समीरमात्रगामाशुः युक्तोऽयदमाहृतैः ।

सर्वोर्षीं विषमां कुर्वन् गतिं वेगतर्हिणीं । यादोगणविचित्रेण सञ्ज्जन्मशोयवामसा ।

शङ्खमुक्तामलतनुः प्रवालमणिभूषणः । युक्तश्चन्द्रमसा पूर्णः साभ्रगण्डोरनिखनः ।

स मां परिभवेत्तेव स्वां वेष्मामत्यतिक्रमत् । केदयामास चपलैर्मावपैरग्न्युत्सवैः ।

१२२२

तस्य देवं व्यवसितः समुद्रो हि ममाहृतं । उक्तः संवत्सया वाचा शान्ताऽमीति ततो मया ।

शान्ताऽमीत्युक्तमात्रस्तु तनुत्वं सागरो गतः । संहतेर्निर्गतैरज्ञैश्चःस्थितो राजश्रिया ज्वलन् ।

भूयैव मया शप्तः समुद्रः सह गङ्गायाः । सकारुणां मतिं कृत्वा युष्माकं हितकाम्यया ।

दस्मत्त्वं राजतुल्येन वपुषा समुपस्थितः । गच्छार्णवं महीपालो राजैव त्वं भविष्यसि ।

तत्रापि महर्जाः लोना धारयन्स्वेन तेजसा । भविष्यसि नृणां भर्ता भरतानां कुलोद्भवः ।

१२२३

शान्ताऽमिति मयोक्तस्त्वं यद्यसि तनुनां गतः । सुतमर्थशप्तः लोकं शान्तनस्त्वं भविष्यसि ।

दयमप्यायतापाङ्गो गङ्गा सर्वोङ्गशोभना । रूपिणा वै हरिःश्रेष्ठो तत्र त्वामपि यास्वसि ।

एवमुक्त्वा मां कुम्भः सोऽभिगम्यार्णवोऽब्रवीत् । मां प्रभो देव देवानां किमर्थं शप्तवानसि ।

अहं तव विधेयात्मा लल्लुतस्त्वत्परायणः । अत्रयोऽसदृशैर्वास्मैरात्मजे मां किमात्मना ।

भगवंस्त्वत्प्रभादेन वेगात्पर्वणि वद्धुं नः । यद्यहं चक्षितो ब्रह्मन् कोऽत्र दोषो ममात्मनः ।

१२२४

क्षिप्राभिः पवनेनाद्भिः स्पृष्टा यद्यसि पर्वणि । अत्र मे भगवन् किञ्च विद्यते प्रायकारणं ।

उद्धृतैश्च महावातैः प्रष्टुं ह्य वन्नाहैकः । पर्वणो वेद्युक्तेन विभिः सुभोऽस्मि कारणे ।

एवं यद्यपराधोऽहं कारणैस्त्वत्प्रवर्तिनैः । खलुमहंसि मे ब्रह्मन् प्रापोऽयं विनिवर्ततां ।

एवं मधि निरासन्नि प्रापान्निचिक्ततां गते । कारुण्यं कुरु देवेश प्रमाद्यं यद्यवेक्ये ।
 अस्यास्य देव गङ्गाया नाङ्गनायास्तवाङ्गया । महोषसमशीवायाः प्रसादं कर्तुमर्हसि । १८८
 तमहं ह्यत्रणया वाचा महाशयमघामुव । अकारणं देवाणां चक्षुं प्रापानिस्तरितं ।
 ज्ञानिं ब्रज न भेतव्यं प्रमत्तोऽस्मि महोदधे । प्रापेऽस्मिन् सरितां नाय भविष्यं शृणु कारणं ।
 तद्गच्छ भारते वंशे स्वदेहं स्नेन तेजसा । आधत्स्व सरितां नाय त्यक्तोनां सागरीं तनुं ।
 महोदधे महीपालस्तत्र राजन्निया दृष्टः । पालयंसुतुरो वंशात्थ येन सलिलेन्दुर ।
 इयस्य तां सरिच्छ्रेष्ठा बिभ्रती मानुषीं तनुं । तत्कालरमणीयाङ्गी गङ्गा परिचरिष्यति । १८९
 अनया मह जाङ्गव्या मोदमानो ममाङ्गया । इमं सलिलधंकेहं विन्नरिष्यसि सागर ।
 त्वरथाथैव कर्तव्यं त्वेयं मम ज्ञासनं । प्राजापत्येन विधिना गङ्गाया सह सागर ।
 वसवः प्रच्युताः स्वर्गात् प्रविष्टास्य रसातलं । तेषामुत्पादनार्यं य मया त्वं विनियोजितः ।
 अष्टैः तान् जङ्गरी गर्भानपत्यार्थं दधानिष्यं । विभावसोस्तुव्यपुत्रान् सुराणां प्रीतिवर्द्धनान् ।
 उत्पाद्य ते वसुन्शीघ्रं कृत्वा कुरुकुलं महत् । प्रवेद्यसि तनुं त्यक्त्वा पुनः सागर सागरीं । १९०
 एवमेतन्मया पूर्व्वं हितार्थं वः सुरोत्तमाः । भविष्यं पश्यता भारं पृथिव्यः पार्थिवात्मकं ।
 तदेव शान्तनोर्व्यसः पृथिव्यां रोपितो मया । वसवो यत्र गङ्गायामुत्पन्नास्त्रिदिवौकसः ।
 अद्यापि भुवि गाङ्गेयस्तैव वसुरष्टमः । सतेन वसवः प्राप्ताः स एक परिगल्भते ।
 सृष्टास्त्रियां द्वितीयायां द्वितीया शान्तनोस्तनुः । त्रिविचवोऽपि युतिमानासोद्भूजः प्रतापवान् ।
 वैचित्रिीर्यो दावतौ पार्थिवौ भुवि साम्यते । पाण्डुस्य धृतराष्ट्रस्य विख्यातौ पुरुषर्षभौ । १९१
 तत्र पाण्डुः प्रिया युष्टे हे भार्ये पैवमन्विते । शृभे कुन्तो च माद्री च देवयोषोपने भुवि ।
 धृतराष्ट्रस्य राजस्तु भार्यैका तुष्टरूपिणी । गाङ्गारी भुवि विख्याता नित्यं भर्तृव्रते स्वता ।
 तत्र वंश विभज्यन्तां विपद्याः पञ्च एव च । पुत्राणां हि तयो राज्ञाभंविना विपद्यो महान् ।
 तेषां विमर्हे दायाद्ये नृपाणां भविता लयः । युगान्तप्रतिमञ्चैव भविष्यति महद्भयं ।
 सदलेषु नरेऽप्यु प्रातयतस्त्रितरेतरं । विभक्तपुरराष्ट्राणां चितिः श्रेयिष्यमेवति । १९२
 दापरस्य युगस्थान्ते मया दृष्टं पुरातने । लयं यास्यन्ति शस्त्रेण पार्थिवाः सह वाहनैः ।
 तत्रावशिष्टान् मनुजान् सुप्राश्रिषि विचेतसः । धत्यन्ते शङ्करस्यांशः पावकेनास्वतेजसा ।
 अन्तकप्रतिभे तस्मिन्निर्दृते कुरकर्माणि । समाप्तमिदमाख्यानं तृतीयं दापरं युगं ।
 महेश्वरं विपश्यते ततो माहेश्वरं युगं । तिस्रं प्रवत्स्यते पञ्चः युगं दारुणदर्शनं ।
 अधर्मप्रायपुरुषं स्तन्यधर्मपरिग्रहं । उत्सन्नसत्त्वसंयोगं वर्द्धितानृतसञ्चयं । १९३
 महेश्वरं कुमारस्य द्वौ च देवौ समाश्रिताः । भविष्यन्ति नराः सर्वे लोकैश्च खविरायुषः ।
 तदेष निर्णयः प्रोक्तः पृथिव्यां पार्थिवात्मकः । शंशावतरणं सर्वे सुराः कुरुत मा चिरं ।
 धर्मस्याभोऽप्य कुन्दां वै माङ्गास्य विनियुज्यतां । विपद्यस्य कलिर्मूलं गाङ्गार्यो विनियुज्यतां ।

एतौ पक्षौ भविष्यन्ति राजानः कालवेदिताः । जातरागाः प्रथिव्यर्थे सर्वे स्यामलाकृताः ।
 गच्छन्त्यं वसुमतो स्त्रां योनिं लोकधारिणीं । सद्योऽयं नैष्ठिको राज्ञामुपायो लोकविभुतः । १०५
 श्रुत्वा पितामहवचः सा जगाम यथागतं । पृथिवी सह कालेन वधाय पृथिवीक्षितां ।
 देवानचोदयद्ब्रह्मा निग्रहार्थं सुरदिषां । नरश्चैव पुराणर्विभवेच्च धरणीधरं ।
 सनत्कुमारं सार्धं च देवान्प्रियुरोगमान् । वरुणश्चैव सूर्यश्चैव सूर्याचन्द्रमौ । तथा ।
 गन्धर्वाः सुरमोक्षैव रुद्रान्निशानथाश्विनौ । ततोऽज्ञानवर्तिं देवाः सर्व्येवावतारयन् ।
 यथा ते कथितं पूर्वमंशावतरणे मया । अयोनिजा योनिजाश्च ते देवाः पृथिवीतले । १०६
 दैत्यदानवहन्तारः संभूताः पुरुषेश्वराः । शौरिकावृक्षसद्भावा वज्रसंहननाक्षया ।
 नागायुतबलाः केचित् केचिदोघबलान्विताः । गदापरिघश्शक्तीनां महाः परिघबाहवः ।
 गिरिशृङ्गप्रहन्तारः सर्व्ये परिघयोधिनाः । वृष्टिवंशे समुत्पन्नाः प्रतप्तोऽय सहस्रजः ।
 कुरुवंशे च ये देवाः पञ्चालेषु च पार्थिवाः । याजकानां ससृद्भानां ब्राह्मणानाञ्च योनिषु ।
 सर्वास्त्रज्ञा महेश्वासा वेदव्रतपरायणाः । सर्व्येर्द्विगुणसम्पत्त्या यजमानः पुष्यकर्णिकश्च ॥ १०७ ॥
 आचालयेयुः शैलांसी कुट्टा भिन्नुर्ध्वहीतलं । उत्पलेयुरयाकाशं सोभयेयुर्महादधिं ।
 एवमादिश्य तान् ब्रह्मा भूतभव्यभवत्प्रभुः । नारायणे समावेश्य लोकान् जाम्बिमुपागमत् ।
 भूयः शृणु यथाविष्णुवतीर्णो महोत्तलं । प्रजानां वै हितार्थाय प्रभुः प्राणधनेश्वरः ।
 यथातिवंशजस्याथ वसुदेवस्य धीमतः । कुले पृथ्वयश्चःकर्षा जज्ञे नारायणः प्रभुः ।
 इतिश्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि देवानामंशावतरणे चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृतकार्ये गते काले जगत्याश्च यथालयं । अंशावतरणे वृत्ते भृगुणां भारते कुले । १०८ ॥
 भागेऽवतीर्णे धर्मस्य शकस्य पवनस्य च । अश्विनोर्द्वैवभियजोर्भागे वै भास्करस्य च ।
 पूर्वमेवावनिगते भागे देवपुरोधसः । वसुनामष्टमे भागे प्रागेव धरणीगते ।
 मृत्योर्भागे चित्तिगते कसेर्भागे तैयव च । भागे भोमस्य च तथा वरुणस्य च गाङ्गते ।
 ब्रह्मरस्य गते भागे मित्रस्य धनदस्य च । गन्धर्व्यैरगयसाणां भागांशेषु गतेष्वपि ।
 भागेष्वेतेषु गगणाद्गतेषु धरणीतलं । तिष्ठन्प्रागयणस्योश्चि नारदः प्रत्यदृश्यत । १०९ ॥
 ज्वलिताम्निप्रतीकाशो बालार्कमदृशेक्षणः । मथ्यापटुत्वं विपुलं जटामण्डलमुद्दहनम् ।
 चन्द्राग्रशृङ्गे वसने वसानो रुक्मभूषणः । वीणां गृहीत्वा महतीं कवासक्तां सखीमिव ।
 लक्ष्णाजिनोत्तगमत्रो हेमयज्ञोपवीतवान् । दण्डो कमण्डलुधरः साक्षाच्छक इवापरः ।
 भेत्ता जगति गुह्यानां विद्यदाणां गुह्योपमः । महर्षिक्रियदसचिष्विन्दान् गान्धर्व्यवेदवित् ।
 वैरकैलिकिलो विप्रो ब्राह्मः कल्मिषिवापरः । देवगन्धर्व्यलोकानामादिवक्ता मुनिः परः । ११० ॥
 गाता चतुष्पा वेदानां उद्गाता प्रथमर्षिजां । स नारदोऽय विप्रर्षिर्ब्रह्मलोकचरोऽप्ययः ।
 स्थितो देवसभामर्थ्यं संरब्धो विष्णुमप्रवीत । अंशावतरणं विष्णो यदिदं विदधेः कृतं ।

अथाथ पृथिवीजानां सर्वमेतदकारणं । अदेतत् पार्थिवं सर्वं कृतं त्वधि दिवोत्तर ।
 न नारायणयुक्तोऽयं कार्यार्थः प्रतिभातिभि । न युक्तं ज्ञानता इव त्वया तन्मायद्विजिना ।
 देवदेव पृथिव्येषु प्रयोक्तुं कार्यमीदृशं । तं हि चतुर्भुजाः चतुः शब्दः प्रभवतां प्रभुः ।
 श्रेष्ठोद्योगवतां योगी गतिर्नैतिमतामपि । देवभागान् गतान्द्रष्टुं किं तं सर्वोद्योगीविभुः ।
 वसुन्धरायाः सञ्चार्यमंत्रं खे नानुबुद्धये । त्वया सनाथा देवांश्चास्त्वयास्वतःप्रचोदिताः ।
 जगत्यां वनरिखन्ति कार्योकार्क्यान्तरङ्गताः । तदहं त्वरया विष्टो प्रातः सुरसभामिमां ।
 तव सञ्चोदनार्थाय द्रष्टुं चाप्यत्र कारणं । ये त्वया निहता दैत्याः संधामे तारकामये ।
 तेषां द्रष्टुं गतिं विष्टो वे गताः पृथिवीतलं । पुरो पृथिव्यां मुदिता मथुरा नाम विभ्रुता ।
 निविष्टा यमुनातीरे स्थिता जनपदाद्युता । मधुर्नाम महानासीत् दानवो युधि दुर्ध्ववः ।
 चासनः सर्वभूतानां बलेन महताऽऽनितः । तस्मै तत्र महद्ग्राहीस्वहापादपसद्वलं ।
 घोरं मधुवर्नं नाम यत्रासौ न्यवसत् पुरा । तस्मै पुत्रो महानासीत्त्ववशो नाम दानवः ।
 चासनः सर्वभूतानां बले महति तस्मिन्वान् । स तत्र दानवः क्रीडन्सर्वपूगाननेकशः ।
 सदैवतगणासोकानुदाबोधति दर्पितः । अयोध्यायामयोध्यायां रामे दाक्षरथो स्थिते ।
 राज्यं प्राप्सति धर्मज्ञे राक्षसानां भयावहे । स दानवो बलश्लाघो घोरं वनमपाश्रितः ।
 प्रेषयामास रामाय दूतं परुषवादिनं । विषयामस्रभूतो हि तव रामरिपुस्य सः ।
 न च सामन्तमिच्छन्ति राजानो बलशालिनं । राज्ञा राजव्रतस्येन प्रजानां शुभमिच्छता ।
 जेतव्या रिपवः सर्वे स्वीतं विषयमिच्छता । अभियेकार्द्रकेनेन राज्ञः रञ्जनकाम्बवा ।
 जेतव्यानीन्द्रियाख्यादौ तस्मै हि भुवो जयः । सम्यक् वर्चितुकामस्य विशेषेण महीपते ।
 नयानामुपदेशेन नास्ति लोकसमो गुरुः । व्यसनेषु जषन्त्यस्य धर्ममध्यस्य धीमतः ।
 बलज्येष्ठस्य वृपतेर्नास्ति सामन्तजं भयं । प्रष्टुं ह्यैर्न्यते सर्वैः सहजैरिन्द्रियारिभिः ।
 अमित्राणां प्रियकरैर्भोदैरधृतिरीश्वरः । यत्त्वया श्रौकते मोहात् सबलो रावणो हतः ।
 नैतदौपयिकं मन्ये महत्तत् कर्म कृत्स्नितं । वनवासप्रवृत्तेन यत्त्वया व्रतशालिना ।
 प्रहतं राक्षसे नीचे नैव दृष्टुं सतां विधिः । सतामक्रोधजा धर्मः शुभं नयति सद्गतिं ।
 यत्त्वया निहता मोहाद्दुषिताश्चाश्रमैःकसः । स एव रावणो धन्यो यत्त्वया व्रतशारिणा ।
 स्त्रीनिमित्ते हतो युद्धे याम्यान्धर्मानवेक्षता । यदि ते स हतः सेष्टुं दुर्भुद्धिरजितेन्द्रियः ।
 युध्वाप्य मया सार्द्धं मृधे यद्यसि वीर्यवान् । तस्य दूतस्य तच्छ्रुत्वा भाषितं ह्यववादिनः ।
 धैर्यादसम्भ्रान्तवपुः सन्धितं राक्षसोऽब्रवीत् । असदेतत्त्वया दूत भाषितं तस्य गौरवात् ।
 यन्मां लिपसि देविषण्वेदास्मानस्य सुस्थितं । यद्यहं सत्ये मूढो यदि वा रावणो हतः ।
 यदि वा मे हता भार्या तत्र का परिदेवना । न वास्मात्सेष दुष्यन्ति साधवः सत्ये स्थिताः ।
 जागर्त्सि च यथा देवः सदा सत्स्वितरेषु च । कृतं दूतेन यत् कार्यं गच्छ त्वं दूत माषिरं ।

१५५

१५६

१५७

१५८

१५९

१६०

नात्मन्नाधिषु नोषेषु प्रहरन्तीषु मदिधाः । अथं समानुजो भ्राता प्रचुन्नः प्रचुतापनः ।
 तस्य दैत्यस्य दुर्बुद्धेर्बुधे प्रतिकरिष्यति । एवमुक्तः स दूतकं यद्यौ सौमित्रिका मत् ।
 अनुज्ञातो नरेन्द्रेण राघवेण महात्मना । स शीघ्रयागः संप्राप्तस्तदा मधुवनं महत् ।
 चक्रे निवेशं सौमित्रिर्वीरान्ते युद्धलालसः । ततो दूतकं वचनात् स दैत्यः क्रोधमूर्च्छितः ।
 जघन्ते तदनं कृत्वा युद्धायाभिमुखे स्थितः । तद्युद्धमभवहारं सौमित्रेर्दानवस्य च ।
 उभयोर्दुर्नर्द्धुरयोः प्रहृष्योरणमूर्द्धनि । तौ शरैः साधुनिश्चितैरन्योन्यमभिजगदुः ।
 न च तौ युद्धवैमुख्यं श्रमं वाप्यपजग्मदुः । अथ सौमित्रिणा वाणैः पोजितो दानवो युधि ।
 ततः स प्रहृलरहितः पर्यशीयत दानवः । स गृहोत्वाऽऽकुशक्षेत्रं देवैर्दानवरं रणे ।
 कर्षणं सर्वभूतानां लवणो विननाद ह । शिरोधरायां जपत् सोऽऽदुष्टेन चर्करं च ।
 प्रवेशयितुमारब्धः लवणो राघवानुजं । स रक्ष्यस्वस्वमुद्यम्य प्रचुन्नः खड्गमुत्तमं ।
 अकुशक्षेत्रं चिच्छेद दैत्यस्य च शिरो महत् । स हत्वा दानवं मञ्जुं सौमित्रिर्षीवमन्दनः ।
 तदनं तस्य दैत्यस्य चिच्छेदास्त्रेण बुद्धिमान् । हित्वा वनस्य सौमित्रिर्निवेशं सोऽभ्यरोचयत् ।
 भवाय तस्य देशस्य पूर्याः परमधर्मावत् । तस्मिन्मधुवनस्थाने मद्युग नाम सा पुरी ।
 शत्रुघ्नेण पुरा कृष्टा हत्वा तं दानवं रणे । सा पुरी परमोदारो सुवप्रदारतीरणा ।
 स्तीरा राश्रममाकीर्णा मष्टदुभवनाकुला । उद्यानवनमञ्जुसा सुभीमा भ्रमतिष्ठिता ।
 प्रांगुप्राकारसम्पन्ना परिखार्शलमेखला । चयाहालककेयूरा पामादशरकुण्डला ।
 सुभंठतदारमुखी चल्दरोद्गारहासिनी । शरीरगवीरपुरुषा हस्त्यश्वयमदुला ।
 अर्द्धचन्द्रप्रतीकाशा यमुनातीरशोभिता । पुण्यापणवती दुर्गा रत्नमञ्जयगर्विता ।
 चैत्राणि मस्यवन्त्यस्यां काले देवस्य वर्धति । नवनारोममृदिता सा पुरी स्म प्रकाशने ।
 निविष्टविषयंश्चैव प्रहृष्येन्नततोऽभवत् । तस्यां पूर्यां महःवीर्याः राजा भोजकुलोदहः ।
 उग्रमेव इति ख्यातो महामेवपराक्रमः । तस्य पुत्रत्वमापन्नो योऽसौ विष्णोः त्वया हतः ।
 कालनेर्निर्षाहदैत्यः मंदाभे तारकामये । कंसा नाम विशालामो भोजयंश्चिविर्दुर्नः ।
 राजा प्रथिव्यां विख्यातः भिन्नविस्फुटविक्रमः । राज्ञां भयहरो घोराः जङ्गनीयो महोचिता ।
 भयदः सर्वभूतानां मत्पयादाद्याताङ्गतः । दारुणाभिनिवेशेन दारुणेनान्तरात्मना ।
 युक्तमेवैव दर्पेण प्रजानां रोमहर्षणः । न राजधर्माभिरतो नाय्यस्वसुवावहः ।
 नात्पराव्यप्रियकरशृङ्गः करकृत्वि, मटा । स कंसस्तत्र संभूतो यत्ने युद्धे पराजितः ।
 कव्याशो बाधते लोकानामुणेणान्तरात्मना । योऽप्यसौ ह्यथविक्रान्तो ह्यपीव इति स्मृतः ।
 केशी नाम ह्यसौ जितः कंसस्यैव जघन्यश्रः । स दृष्टो हेषितपटुः केशरो गिरवणहः ।
 वृन्दावने वसत्येका जृणां सोमनि भक्तयन् । अरिष्टो बलिपुत्रस्तु ककुप्ती तुषकपवान् ।
 गवामरित्वमापन्नः कामरूपी महामुरः । रिष्टो नाम दितेः पुत्रो बरिष्ठो दानत्रेषु यः ।

कुञ्जरत्वमगादैत्यः कंसस्यैव स वाहनः । खलो नामिति विख्यातो योऽसौ दैत्येषु दारुणः ।
 प्रखलो नाम भूलाऽसौ वटं भाण्डोरमाश्रितः । खर इत्युच्यते दैत्या धेनुकः सोऽसुरोत्तमः ।
 घोरस्तालवनं दैत्यश्चरत्युत्सादयन् प्रजाः । वराहश्च किञ्चोरश्च यौ तौ दानवसप्तमी ।
 मत्स्यौ रङ्गगती तत्र जातौ चाणूरमुष्टिकौ । यौ तौ मयश्च तारश्च दानवौ दानवान्मक ।
 प्राग्ज्योतिषे तौ भौमस्य नरकस्य पुरे रतौ । एते दैत्या विनिहतास्त्रया विष्णो निराकृताः ।
 मानुषीं तनुमास्याय बाधन्ते भुवि मानवान् । त्वत्कथादेपिणः सर्वे तद्भक्तान् प्रणि मानवान् ।
 तत्र प्रसादान्तेषां वै दानवानां क्षयो भवेत् । तत्तसो विभ्यति दिवि तसो विभ्यति सागरे ।
 पृथिव्यां विभ्यति त्वन्ता नात्यतस्तु कदाचन । दुर्वृत्तस्य हतस्यापि त्वया नात्मेर श्रीधर ।
 दिवस्मृतस्य दैत्यस्य गतिर्भवति मेदिनी । व्युत्थितस्य तु मेदिन्यां हतस्य नृशरीरिणः ।
 दुर्लभं स्वर्गमनं त्वयि जायति मध्व । तदा गच्छ स्वयं विष्णो गच्छाम पृथिवीतलं ।
 दानवानां विनाशाय विञ्जामानमात्मना । मूर्त्तयो हि तवाव्यक्ता दृश्यादृश्याः सुरोत्तमैः ।
 तासु सृष्टास्त्वया देवाः मन्त्रविद्यन्ति भूतने । तवावतरणे विष्णो कंसः स न भविष्यति ।
 सेव्यते म च कार्यार्थो यस्वार्थे भूमिरागता । त्वं भारते कार्यगुरुस्त्वच्चक्षुस्त्वं पराद्यणः ।
 तदा गच्छ हृषीकेश चितौ तान् जहि दानवान् ।

११५

११६

११७

इतिश्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि नारदवाक्ये पञ्चमश्वाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा मस्मितस्यभृसुदनः । प्रत्युवाच शृम्भवाक्यं देवानां प्रभुगीश्वरः ।

त्रैलोक्यस्य हितार्थाय यस्मिन् वदसि नारद । तस्य मन्त्रकप्रवृत्तस्य श्रूयतामुत्तरं वचः ।

विदिता देहिनी जाता मर्येत भुवि दानवाः । यास्तु यस्तनुमास्याय दैत्यः पुष्यति विपहं ।

जानामि कंसं मभूतमुद्यमेनसुतं भुवि । केचिन्ममैव जानामि दैत्यं तुरगरूपिणं ।

नागं कुवलयपोडं मत्स्यौ चाणूरमुष्टिकौ । अरिष्टश्चैव जानामि दैत्यं तृषभरूपिणं ।

विदिता मे खरश्चैव प्रलम्बश्च महासुरः । सा च मे विदिता विप्रपूतना दुहिना वनेः ।

कालियश्चापि जानामि यमुनाद्दृगोचरं । त्रैलोक्यभयाद्यस्तु यमुनाद्दृग्दमाविशत् ।

विदिता मे जगमन्त्रः स्थिता मुद्गि महीजिता । प्राग्ज्योतिषपुरे चापि नरकं साधु तर्कये ।

मानुषे पार्थिवे लोके मानुषत्वमुपागतं । वाणश्च शोणितपुरे गृहप्रतिभतेजसे ।

दूर्ष्टं बाहुमहस्त्रेण देवैरपि सुदुर्जयं । मय्यामकाश्च जानामि भारती महतीं धुरं ।

तत्र सर्वे विजानामि यथा यास्यन्ति ते नृपाः । क्षयो भुवि मया दृष्टः शकल्लोके च सत्क्रिया ।

तेषां पुरुषदेहानामपराष्टत्तवर्त्तिनां । संप्रवेत्त्वाम्यहं योगनात्मनश्चापरस्य च ।

संप्राप्य मानुषं लोकं मानुषत्वमुपागतः । कंसदोस्तांश्च सर्वान्श्च बधिव्यामि महाधुरान् ।

तेन तेन विधानेन येन यः शान्तिमैर्यति । अनुप्रविश्य योगिन तास्ता हि गतयो मया ।

अमीषां हि सुरेन्द्राणां हस्तथा रिपवो युधि । जगत्यर्थे कृतो योऽद्यमंशासर्गो महात्मभिः ।

११८

११९

१२०

सुरदेवर्षिगन्धर्वैरितस्त्राणुमते मम । विनिश्चयो हि प्रागेव नारदायं कृतो मया ।
निवासं तत्र मे ब्रह्मा विदधातु पितामहः । यत्र देवे यथा जातो धेनु वंशेन वा वसन् ।
तानहं समरे हन्यां तस्यै ब्रूहि पितामह ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ नारायणेनं विद्वार्धमुपायं ब्रूणु मे विभो । भुवि यस्ते जनयिता जन्मनी च भविष्यति । ११५

यत्र त्वहं महाबाहो जातः कुलकरो भुवि । यादवानां महदंशमखिलं धारयिष्ये वि ।
तांसासुरान् समुत्साद्य वंशं हत्वात्मनो महत् । स्थापयिष्ये सि मर्यादां यथा तस्यै निशामय ।
पुरा हि कश्यपो विष्णो वरुणस्य महात्मनः । जहार यज्ञिया गा वै पयोदाह महामखे ।
अदितिः सुरभिसेव दे भार्यै कश्यपस्य तु । प्रदीयमाना गास्तासु मे ज्ञतां वरुणस्य तु ।
ततो मां वरुणोऽभ्येत्य प्रकथ्य त्रिरसा मतः । उवाच भगवन् गावो गुरुणा मे हृदा इति । ११६

कृतकार्योऽपि गास्तात नानुजानाति मे गुरुः । अन्ववर्षत भार्यै दे अदितिं सुरभीं ततः ।
मम ता ह्यसया गावो दिव्याः कामदुचाः प्रभो । चरन्ति सागरान् बर्ष्याचक्षिताः खेन तेजसा ।
कस्ता धर्षयितुं ब्रह्मो मम नाः कश्यपादृते । अख्यं याः स्रज्जगं पयो देवास्ततोपमं ।
प्रभुर्वा व्यथितो ब्रह्मन् गुरुर्वा यदिवेतरः । त्वया निशम्याः सत्वे रैवं हि नः परमा गतिः ।
यदि प्रभवतां दृष्टो लोके कार्यमजानतां । न विद्यते लोकगुरो नाशते लोकमेतवः । ११७

यथा वाऽसु तथा वाऽसु कर्तव्यं भगवान् प्रभुः । मम गावः प्रदीयन्तां ततो गन्ताऽस्मि सागरं ।
आत्मा मम हि ता गावो या गावः सत्वमख्यं । लोकानां त्वत्पृच्छानामकं गोत्राण्यनं स्मृतं ।
जातव्याः प्रथमं गावस्त्रातास्त्रार्थानि ता दिवान् । गोब्राह्मणपरिचाजे परिचार्तं जगद्भवेत् ।
इत्यनुपतिना प्रोक्त्वा वरुणेनाहमच्युत । गवां कारकतत्त्वज्ञः कश्यपे प्रापमुत्सृजं ।
येनांशेन हता गावः कश्यपेन महात्मना । स तिमंशेन जगतीं गत्वा गोपत्वमेवति । ११८

या च सा सुरभिर्नाम अदितिश्च सुरारणी । उभे ते तस्य वै भार्यै सह तेनैव साख्यतः ।
ताभ्यां सह स गोपत्वे कश्यपो भुवि रंस्थते । तदस्य कश्यपस्याश्लेषसा कश्यपोपमः ।
वसुदेव इति ख्यातो गोपु तिष्ठति भूःखे । गिरिर्गोवर्द्धनो नाम मथुरायास्त्वदूरतः ।
तत्राशौ गोखभिरतः कंसस्य करदायकः । तस्य भार्यैः दयैश्चैव अदितिः सुरभितया ।
देवकी रोहिणी चैव वसुदेवस्य धीमतः । तत्रावतर लोकानां भवाय मधुसूदन । ११९

जयाशीर्ष्वचनैस्त्वते वर्द्धयन्ति दिवैकसः । आत्मानमात्मना हि त्वमवतार्यं महीतले ।
देवकी रोहिणीश्चैव गर्भाभ्यां परितोषय । तत्र त्वं त्रिपुरीवादी गोपास्तुतस्तद्वणः ।
वर्द्धयस्व महाबाहो पुत्रा वैविकमे यथा । ह्यादयिन्वात्मनात्मानं मायया गोपकपया ।
गोपकन्यामहस्त्राणि वमयंश्चर भेदिनीं । गासु ते रक्षता विष्णो वनानि परिधावतः ।
ब्रह्ममासापरिचिन्तधन्या द्रुत्थन्ति ते वपुः । विष्णो पश्यन्नाहास गोपास्तुवतिङ्गते । १२०
वासे त्वयि महाबाहो लोको वास्तवमेवति । तद्गन्ताः पुच्छरीकाश्च तत्र विस्रवज्जानुगाः ।

गोषु गोपा भविष्यन्ति ब्रह्माद्याः सततम् । बने चारयन्ते गच्छन् गोष्ठेषु परिधावतः ।
 मज्जन्तो यमुनायान् रतिमास्यन्ति ते भृङ्गं । जीवितं वसुदेवस्य भविष्यति सुजीवितं ।
 यस्त्वया तात इत्युक्तः स पुत्र इति वक्ष्यति । अथवा कस्य पुत्रत्वं गच्छेथाः कथं वादृते ।
 का वा धारयितुं प्रक्ता विष्णोः त्वामदितिं विना । योगिनात्मसमुत्पेन गच्छ त्वं विजयाद्य वै ।
 वयमप्यास्यमान् स्वान् स्वान् गच्छामो मधुसूदन ।

११०५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तु देवाननुज्ञाय विविक्ते त्रिदिवाक्ये । जगाम विष्णुः सन्देशं श्रीरोदसोत्तरां दिवं ।

तत्रैव पाव्यन्ती नाम गुहा मेरोः सुदुर्गमा । विभिक्षत्यैव विक्रान्तैर्नित्यं पर्वेषु पूजिता ।

पुराणं तत्र विन्यस्य देहं हरिहरदारधीः । आत्मानं योजयामास वसुदेवगृहे प्रभुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितामहवाक्ये षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ समाप्तश्च देहं हरिवंशपर्व ॥

॥ अथ विष्णुपर्व ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ज्ञात्वा विष्णुं त्रितितगतं भागांश्च त्रिदिवीकषां । विनाशप्रसंगी कंसस्य नारदेः मथुरां ययौ । ११०६

त्रिपिष्टपादापतितो मथुरोपवने स्थितः । प्रेषयामास कंसस्य दृते स मुनिपुङ्गवः ।

स दूतः कथयामास मुनेरागमनं नृपे । स नारदस्य गमनं श्रुत्वा स्फुरितविक्रमः ।

निर्जनामामुरः कंसः स्त्रपुत्र्याः पश्यन् लोचनः । स ददर्शतिथिं साध्यं देवधिं वीतकल्पं ।

तेजसा ज्वलनाकारं वपुषा सूर्यवर्षसं । सोऽभिवाद्यर्वये तस्मै पूजास्तके यथाविधि ।

आसनस्याग्निवर्णाभं विमृश्यापजहार वै । निषसादासने तन्निन्य स वै प्रकृतो मुनिः ।

११०७

उवाच षोडशेनस्य मुतं परमकोपने । पूजितोऽहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्मणा ।

गते त्वेवं मम वचः श्रूयतां गृह्यतास्तत् । अनुसृत्य दिवो लोकान हं ब्रह्मपुरीममान् ।

गतः सूर्यसंज्ञं तात विपुलं मेरुपर्वते । स गन्धर्वनद्वैव दृष्ट्वा चैत्रयं वनं ।

आश्रुतं मे मुतोर्थांमु सरित्सु सद्यदैवतैः । दिव्या विधारा दृष्ट्वा मे गङ्गा त्रिपथगामिनी ।

स्मरणादेव सर्व्वेषामङ्गलां या विभेदिनी । उपस्पृष्टस्य तीर्थेषु दिव्येषु च यथाक्रमं ।

११०८

दृष्टं मे ब्रह्मसदनं ब्रह्मधिगणसेवितं । देवगन्धर्व्वनिर्षोपैरस्मरीभिश्च नादितं ।

सोऽहं कदाचिद्देवानां समाजे नेरुमूर्धनि । संगृह्य वीणां संसक्तामगच्छं ब्रह्मणः सभां ।

सोऽहं तत्र क्षितोष्णो वासानारक्ष्यिभूजितान् । दिव्यासनगतान्देवानपश्यं सपितामहान् ।

तत्र मन्त्रयतामेवं देवताणां मया श्रुतः । भवतः सानुगस्येह बधोपायः सुदारुणः ।

तत्रैवा देवकी या ते मथुरायां पितृत्वया । सोऽस्या गर्भोऽष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति ।

११०९

देवानां स हि सर्व्वेषां त्रिदिवस्य गतिश्च सः । परं रक्षसं देवानां स ते मृत्युर्भविष्यति ।

परतोऽपि परलोकां स्मर्यभूष दिवोकषां । ततस्ते तन्महद्भूतं दिव्यं कथयाम्यहं ।

ज्ञाष्यस्य स हि ते भृत्यभूतपूर्व्वस्य तं स्मर । यजस्य क्रियतां कंस देवक्या गर्भकृन्तने ।

एषा मे लङ्गता प्रीतिरित्यर्थेष्वाहमागतः । भुञ्जन्तां सर्वकामार्थाः स्त्रियः तेऽस्य ब्रह्मात्मवै ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा नारदे यानि तस्य वाक्यं विशिन्मवन् । ब्रह्मलोचैरुतः कर्मः प्रकाशद्वयमक्षिरं । १९००

प्रोवाच सस्मितश्चैव स भूयानघतः स्त्रियान् । चास्यः खलु स सर्वेषु नारदो न विचारदः ।

नाहं भीषणितुं शक्यो देवैरपि सवासवैः । आहवन्तः ब्रह्मानो वा प्रमत्तो मत्त एव वा ।

योऽहं दोर्भ्यामुदारार्थ्यां लोभयेयं धरामिमां । कोऽस्ति यो मानुषे लोके मां लोभयितुमुत्सहेत् ।

अथप्रभृति भूतानामहं देवानुवर्तिनां । नृपक्षिपशुसङ्घानां करोमि कदनं महत् ।

आज्ञापयतां इयः केशी प्रसन्नो धेनुकस्तथा । अरिष्टो हृषभश्चैव पूतना कालिवस्तथा । १९०१

अटभं शृचिवं कृत्वा यथेष्टं कामरूपिणः । प्रहरन्त्यस्य सर्वेषु येऽस्त्राङ्गं पशुपुष्पाः ।

गर्भस्नानामपि गतिर्विज्ञेया भुवि देहिनां । नारदेन हि गर्भेभ्यो भवन्तः समुदाहृतं ।

भवन्तोऽपि यथाकामं मोदन्तां विगतज्वराः । मास्य वो नायमाश्लिष्य नास्ति देवदत्तं भयं ।

स तु केलिकिलो विप्रो भेदब्रीहस्तु नारदः । मुञ्चिष्टमपि लोकेषु भेदयन्नभनो रतिं ।

कण्डूयमानः सततं लोकागतं चिञ्चलः । अहयः सो नरेन्द्राणां तन्तोर्ध्वैराणि चैव च । १९०२

एवं स विलपन्नेव वाष्पान्नेषु तु केवलं । विवेकं भवने कंथो दह्यमानेन चेतया ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नारदागमने कंसवाक्ये अतपश्चात्रोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सोऽज्ञापयत संरभ्यः सचिवानात्मनो हितान् । यत्ना भवत सर्वे वै देवक्या गर्भतन्मने ।

प्रथमादेव हन्तव्या गर्भास्ते सर्वे एव तु । मूलादेव हि हन्तव्यः सोऽनर्थो यत्र संश्रयः ।

देवकी च मृहे गुप्ता प्रच्छन्नमभिरविता । क्षेत्रधरतु विद्यन्वा गर्भकाले च रक्ष्यतां ।

मासान्धै पुष्यमासादीन् गच्छयन्तु मम स्त्रियः । परिषामे हि गर्भस्य ज्ञेयं ज्ञास्त्रामहे वयं । १९०५

वसुदेवस्य संरक्ष्यः स्त्रोसमाद्यासु भूमिषु । अप्रमत्तैर्मम हितैराचावहनि चैव च ।

स्त्रोभिर्वर्षवैरैश्चैव वक्तव्यं न च कारकं । एष मानुषको यतो मानुषैरेव साध्यते ।

श्रूयतां येन देवं हि मद्दिधैः प्रतिहन्त्यते । मन्त्रणामैः सुविहितैरीशधेसु सुयोजितैः ।

यत्नेन चानुकुन्त्येन देवमप्यनुशोभ्यते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं स यज्ञवान् कंथो देवक्या गर्भतन्मने । भयेन मन्त्रणामास श्रुतार्थो नारदात् स वै । १९०६

एवं श्रुत्वा प्रयत्नं वैकंसस्त्वारिष्टसंघितं । अन्तर्ज्ञानगतो विष्णुसिन्धयामास वीर्यवान् ।

सप्तेमान्देवकीगर्भान् भीष्मपुत्रो बधियति । अष्टमे च त्रया गर्भे कार्यसाधनमात्मनः ।

तस्य चिन्मयतस्त्रैवं पातासमममन्त्रनः । यत्र ते गर्भश्रवणाः वडगर्भा नाम दानवाः ।

विक्रान्तवपुषो दीप्तालोऽसूतप्राञ्जलोपमाः । अमरप्रतिमाः सर्वे पुत्रा वै कालनेमिनः ।

तेऽय्यकं वै पण्डित्यश्च हिरण्यकशिपुं पुरा । उपानास्यकिरे दैत्याः पुरा लोकापितामहं । १९०७

तथ्यमानास्तपस्वीत्रं जटामण्डलधाग्निः । तेषां प्रीतोऽभवद्ब्रह्मा वरुणभार्या वरं ददौ ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ भो भो दानवभार्द्दुक्लासपथाऽहं सुतोषितः । ब्रूत यो यस्य वः कामस्तस्य तं तं ददान्त्वहं ।

ते तु सर्वे समानाद्यां देत्या ब्रह्माणमनुवन् । यदि नो भगवान् प्रीतो दीयतां वरो वरः ।
 शक्यः श्याम भगवन्दैवतैः समहोरगैः । प्रापप्रहरकैश्चापि नियतैः परमर्षिभिः ।
 यत्कन्यार्षपतिभिः सिद्धचारणमानवैः । माभूदधी नो भगवन् उदासि यदि नो वरं ।
 तानुवाच ततो ब्रह्मा सुप्रीतेनाक्ररात्मना । भवद्भिर्यदिदं प्रोक्तं सर्वमेतद्भविष्यति ।
 पद्मगर्भाणां वरं दत्त्वा स्वयम्बुद्धिदिवङ्गतः । ततो हिरण्यकशिपुः सरोषो वाक्यमब्रवीत् ।
 मामुत्सृज्य वरो यस्माद्गुणो वः पद्मपद्मवात । तस्यादस्माजितः खेदः प्रचभूतांस्तजाम्यहं ।
 पद्मगर्भा इति योऽयं वः शब्दः पित्रा विवर्द्धितः । स एव वो गर्भगतान् पिता सर्वान् वधिष्यति ।
 पद्मेव देवकीगर्भे पद्मगर्भा वै महासुराः । भविष्यद्य ततः कंसो गर्भस्थान् वो वधिष्यति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अगमाद्य ततो विष्णुः पाताळं यत्र तेऽसुराः । पद्मगर्भाः संयुताः सन्ति जले गर्भमन्दहृदयाः ।

स ददर्श जले सुप्तान् पद्मगर्भान् गर्भसंस्थितान् । निद्रया कालरूपिण्या सर्वानन्तर्हितानिव ।
 स्नानरूपेण तेषां वै विष्णुर्दृष्टानथाविश्रुत् । प्राणेश्वरान्श्च निष्कृष्य निद्रायै प्रददौ तदा ।
 ताश्चोवाच ततो निद्रां विष्णुः सत्यपराक्रमः । गच्छ निद्रे मथोत्सृष्टा देवकीभवनात्मिकं ।
 इमान् प्राणेश्वरान् गृह्य पद्मगर्भान्शाम देहिमः । घट्सु गर्भेषु देवक्या योजयस्व यथाक्रमं ।
 जातेभ्येतेषु गर्भेषु नीतेषु च यमकथं । कंसस्य विफले यत्र देवक्याः सफुले श्रमे ।
 प्रसादं ते करिष्यामि मत्प्रभावसमं भुवि । येन सर्वस्य लोकस्य देवि देवो भविष्यति ।
 सप्तमो देवकीगर्भो योऽष्टः शैल्यो ममायजः । स संकामयितव्यस्ते सप्तमे मासि रोहिणीं ।
 सङ्कर्षणासु गर्भस्य स तु सङ्कर्षणे युवा । भविष्यत्ययजो भ्राता मम गीतः शुद्धव्रतः ।
 पतिनो देवकीगर्भः सप्तमोऽयं भयादिति । अष्टमे मासि गर्भस्थे कंसो यत्र करिष्यति ।
 या तु मा नन्दगोपस्य वसुदेवानुगम्य वै । यत्रोदा नाम भद्रन्ते भार्या गोपकुलोद्भवा ।
 तस्यास्त्वं नन्दो गर्भः कुलेऽस्याकं भविष्यसि । नवम्यामेव संजाता कृष्णपत्न्य वै तिथौ ।
 अहन्त्वभिजिते योगे निजाया यौवने स्थिते । अर्द्धरात्रे करिष्यामि गर्भमोक्षं यया सुखं ।
 अष्टमस्य तु मासस्य जातावावां ततः समं । प्राण्यावो गर्भव्यत्यासं प्राप्ते कंसस्य प्रासने ।
 अहं यत्रोदां यास्यामि त्वं देवि भज देवकीं । आवधोगर्भव्यत्यासात् कंसो न ह्यतु मूढतां ।
 ततस्त्वं गृह्य चरणे शिलायां निरसिष्यति । निरस्यमाना गमने स्थानं प्राप्स्यसि प्राश्रवं ।
 मच्छवीसदृशी कृष्णा सङ्कर्षणसमानना । विधतो विपुसौ बाहू मम बाहूपमौ दिवि ।
 त्रिशिखं शूलमुद्यम्य सङ्घं कनकसहं । पानीञ्च पूषा मधुनः पद्मजस्य सुनिशंसं ।
 नीलकौशेयसम्प्रीता पीतनोत्तरवासवा । शशिरश्मिप्रकाशेन हरिषोरसि राजता ।
 दिव्यकुण्डलपूर्णाभ्यां अवकाभ्यां विभूषिता । इन्दोः सपत्न्यभूतेन त्वं मुखेन विराजता ।
 मुकुटेन विचित्रेण केशवन्धेन प्रीभिता । भुजगाभैर्भुजिर्भैर्भौषयन्ती दिवो दृष्टा ।
 न्यजेन् त्रिखर्वर्षेण उच्छ्रितेन विराजता । अङ्गुलेन मङ्गुराणां अङ्गुलेन च भासता ।

१११
११२
११३
११४
११५
११६
११७
११८
११९
१२०
१२१
१२२

आकाशं चिदिदं त्वं नमिष्यसि ।
 । दिव्येन देवतैः सह योष्यसे ।
 मोक्षेण कौत्रिकी त्वं भविष्यसि । १२२०
 । नक्षत्रस्यैषां पृथिवीं प्रोभयिष्यसि ।
 इत्या मनसि तौ यानुगौ नात्रथिष्यसि ।
 वे महाभागे वरदा कामरूपिणी ।
 इत्यां पूजां त्वं प्राप्स्यसे स पश्यन्किथां ।
 दुर्लभं किञ्चित् पुष्यतो धनतोऽपि वा । १२२१
 नेहङ्गानां त्वं गतिः परमा नृणां ।
 । न प्रकथ्यामि स च मे न प्रकथयति ।
 निद्रासम्बिज्ञानो नामाष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥
 । रा । नारायणीं नमस्कामि देवीं त्रिभुवनेश्वरीं ।
 ग्ध्या रात्रिः प्रभा निद्रा काशरात्रिस्तमेव च ।
 की सिद्धयेनस्य उद्यचारी महातपाः । १२२२
 इमस्य भगिनो जीसकत्रयवासिनो ।
 । ब्राह्मणो भक्तानां परिरक्षणी ।
 हादेवि वनेषूपवनेषु च ।
 नो लोकान् कामसि सर्व्वतः ।
 । दवप्रसा विन्ध्ये वससि सर्व्वदा । १२२३
 । चस्य शुक्रस्यैकादशो तथा ।
 भूतानां निडा च परमा गतिः ।
 सुवासाश्च रौद्री सन्ध्या तमेव च ।
 स्त्रीरूपेण दानवानां वधाय च ।
 र्वेदेषु यज्ञानामृत्विजाश्चैव दक्षिणा । १२२४
 हाश्च योतेति भूतानां धरणीति च ।
 हां प्रथमा यज्ञी नागानां सुरधेति च ।
 देव्ययो दीक्षा प्रोभा च परमा तथा ।
 । तरेषु दुर्गेषु नदीनां सङ्गमेषु च ।
 तो च वास्तोके स्मृतिर्देपायने तथा । १२२५
 । वीति भूतेषु स्यस्ये त्वं स्रक्त्सर्षभिः ।

इन्द्रश्च चान्दृष्टिस्त्रं मचक्षन्वनेति च । तापसानाञ्च देवो तमरखीचाग्निचोचिनां ।
 सुधा च सर्वभूतानां हस्तिस्त्रश्च दिवोकमां । खाहा तुष्टिर्धृतिश्चैव वस्तुनां त्वं वस्तुमतो ।
 आहा चासि मनुष्याणां तुष्टिश्च कृतकर्माणां । दिशश्च विदिशश्चैव तथा क्षत्रिब्रिह्वा प्रभा ।
 ब्रह्मणी पूतना च त्वं रेवती च सुदारुणा । निद्रा च सर्वभूतानां मोहनी क्षत्रिया तथा ।
 विद्यानां ब्रह्मविद्या च तमोद्धारो वषट् तथा । नारीणां पार्वतीं त्वान्तु पौराणा च यथेऽनुवन् ।
 चरन्त्येकभर्तृणां प्रजापतिवचो यथा । भेदो विवादभीक्ष्णानां त्वमिन्द्राणोति विश्रुता ।
 त्वया व्याप्तमिदं सर्वं जगत् स्थावरजङ्गमं । संप्रमिषु च सर्वेषु वक्रिप्रज्वलिते तथा ।
 नदीतीरेषु चौरिषु वनेषु च गुहासु च । प्रवासे राजसन्धे च ब्रह्मणाञ्च प्रमर्द्दने ।
 प्राणात्ययेषु सर्वेषु त्वं हि रक्षा न संशयः । त्वयि मे हृदयं देवि त्वयि बुद्धिर्मानस्ययि ।
 रक्ष मां सर्वपापेभ्यः प्रसादं कर्तुमर्हसि । इमं देव्याः स्तवं पुण्यमितिहाससमन्वितं ।
 यः पठेत् प्रातरुत्थाय शुचिः प्रयतमानसः । त्रिभिश्च काङ्क्षितं मानैः फलं वै संप्रयच्छति ।
 घण्टासाम् पठते यस्तु काङ्क्षाञ्च लभेत सः । अर्चिता न त्रिभिर्मानैर्हृदयैश्चतुः प्रयच्छति ।
 संश्लेषेण सिद्धिन्तु यथा कामं प्रयच्छति । सत्यञ्च ब्रह्मचर्यञ्च देवायनवांचा यथा ।
 नृणां बन्धं बध्ने घोरं पुत्रनाशं धनशयं । व्याधिमृद्युभयञ्चैव पूजिता ब्रह्मधियसि ।
 मे हृदयत्वा च तं कं मेका त्वं भोत्स्यसे जगत् । अहमप्यात्मनो वृत्तिं विप्रस्ये गोषु गोपवत् ।
 स्वदृष्टार्थं तयः देव करिष्ये कंसगोपनां । एवं तान्तु समादिश्य गतेऽन्तङ्गानतीश्वरः ।
 सा च ति तं नमस्कृत्य तयःऽस्त्विति विनिश्चिता ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि खलुगर्भविधाने आर्यान्तवे जनपठितमेऽध्यायः ॥ ५८ ॥

॥ वैशम्पयन उवाच ॥ इति गर्भविधाने तु देवकी देवतोपमा । जगद् सप्त तान् गर्भान् यथावत् समुदाह्वयान् ।

षड्गर्भान् निःसृतान् कंसस्तान् जघान जिलातले । आपन्नं सप्तमं गर्भं मा जिताचय रोहिणीं ।
 मातङ्करात्रे स्थितं गर्भं पातयन्ती रजस्वला । निद्रया सहसाविष्टा पपात धरणीतले ।
 सा स्वप्नमिव तं दृष्ट्वा स्त्रे गर्भं गर्भमादधत् । अपश्यन्ती च तं गर्भं मूढसं व्यथिताऽभवत् ।
 तामाह निद्रा मन्विष्टा नैशे तमसि रोहिणीं । रोहिणीमिव सोमस्य वसुदेवस्य धीमताः ।
 कर्षणेनास्य गर्भस्य स्वगर्भाद्यावितस्य वै । सहर्षणे नाम शुभे तव पुत्रो भवियति ।
 मा तं पुत्रमाप्येव हृष्टा किञ्चिद्वाद्बुद्धो । विवेक रोहिणी देव्य सुप्रभा रोहिणी यथा ।
 तस्य गर्भस्य मार्गेण गर्भमाधत्त देवकी । यदर्थं सप्त ते गर्भाः कंसेन विनिश्चिताः ।
 तन्तु गर्भं प्रदत्तान ररक्षुस्तस्य रक्षिणः । स तत्र गर्भवसतो वसत्यात्मिञ्चया हरिः ।
 यशोदाऽपि स तं धत्त गर्भं तद्हरिव तु । विष्णोः शरीरजा निद्रा विष्णोर्निर्देशकारिणी ।
 गर्भकाले त्वसं पूर्णं श्रष्टे मासि ते स्त्रियौ । देवकी च यशोदा च सुपुत्राते समं तदा ।
 यामेव रजनीं विष्णुर्जज्ञे वृत्शिक्षुले प्रभुः । तामेव रजनीं कन्यां यशोदाऽपि व्यजघत् ।

मन्दगोपस्य भार्यैका वसुदेवस्य चापरा । तुल्यकालं हि गर्भिण्यौ यज्ञोदा देवकी तथा ।
 देवक्यजनयद्विष्णुं यज्ञोदा तान्मु कन्यकां । मुहूर्त्तैर्ऽभिजिते प्राप्ते सार्द्धैराचे विभूषिते ।
 सागराः समकल्पन्त चेलुश्च धरणीधराः । जम्बुद्वीपश्च ज्ञान्ता जायमाने जनार्दने ।
 शिवाः संप्रववृर्त्वाताः प्रशान्तमभवद्भुजः । ज्योतीर्विष्वद्यकाश्रन्त जायमाने जनार्दने ।
 अभिजिह्वा म नवचं जयन्ती नाम शर्वरी । मुहूर्त्तो विजयो नाम यत्र जातो जनार्दनः ।
 अत्यक्तः शाश्वतः कृष्णो हरिर्नारायणः प्रभुः । जायते भगवांस्तत्र नयनेर्माहवन् जगत् ।
 अनाहता दुन्दुभयो देवानां प्राणदंसादा । आकाशात् पुष्यवर्षश्च वर्षं चिद्विश्वरः ।
 गीर्भर्षङ्गलयुक्ताभिः स्तवन्ता मधुसूदनं । महर्षयः सगन्धर्वा उपतस्युः सहासुराः ।
 जायमाने हृषीकेशे प्रहृष्टमभवज्जगत् । इन्द्रश्च चिद्वैः सार्द्धं तुष्टाव मधुसूदनं ।
 वसुदेवस्तु तं रात्रौ जातं पुत्रमधोक्षत्रं । श्रीवत्सलक्षणं दृष्ट्वा युतं दिव्यैश्च कल्पैः ।
 उवाच वसुदेवस्तं रूपं संहर वै प्रभो । भीतोऽहं देव कंसस्य तस्मादेवं वदाम्यहं ।
 मम पुत्रा हतास्तेन तव ज्येष्ठाऽम्बुजेवण ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वसुदेववचः श्रुत्वा रूपं संहरदश्रुतः । अनृश्याय पितृत्वेन मन्दगोपस्य संनय ।
 वसुदेवस्तु संसृष्टा दारकं क्षिप्रमेव च । यज्ञोदाया सृष्टं रात्रौ विवेश सुतवत्सलः ।
 यज्ञोदायास्त्वविज्ञातस्तत्र निविश्य दारकं । सृष्टीत्वा दारिकां ततश्च देवकीशयने न्यसत् ।
 परिवर्त्तं कृते ताभ्यां गर्भाभ्यां भयविक्रमः । वसुदेवः कृतार्थो वै निर्जगाम चित्रज्ञान् ।
 उग्रधेनमुतायाय कंसायानकदुन्दुभिः । निवेदयामास तदा कन्यां तां वरवर्षिणीं ।
 तच्छ्रुत्वा त्वरितः कंसो रक्षिभिः सह वेगितः । आजगाम सृष्टद्वारं वसुदेवस्य वीर्यवान् ।
 स तत्र त्वरितं दारि किं जातमिति चाब्रवीत् । दीयतां श्रीवत्सल्यं वाग्भिः समभितर्ष्ययन् ।
 ततो द्वाहाकृताः सर्वा देवकीभवने स्त्विय । उवाच देवकी दीना वाप्यविक्रमया गिरा ।
 दारिका पुत्र जातेति कंसं समभियाचती । श्रीमन्तो मे हताः सप्त पुत्र गर्भास्त्वया विभो ।
 दारिकेयं हतैवैया पश्यस्व यदि मन्यसे । दृष्ट्वा कंसस्तं तां कन्यामकल्प्यत मुदा युतः ।
 हतैवैया यदा कन्या जातेत्युक्ता वृथासतिः । सा गर्भशयनक्रिष्टा गर्भाम्बुक्लिन्नमूर्द्धजा ।
 कंसस्य परतो न्यस्ता पृथिव्यां पृथिवीसमा । पादे तां गृह्य पुरुषः समाविध्यावधूय च ।
 उद्यच्छन्नेव महमा शिलायां समपोथयत् । सावधूता शिलापृष्ठे निष्यिष्टा दिवमत्पतत् ।
 हित्वा गर्भतनुं सा तु महमा मुक्कमूर्द्धजा । जगामाकाशमाविश्य दिव्यस्वगनुत्पेना ।
 कन्यैव चाभवत् सा तु दिव्याः देवैरभिष्टुता । नीलपोताम्बरधरा गजकुभोपमस्तनी ।
 रथविस्फोर्णजघना चन्द्रवक्त्रा चतुर्भुजा । त्रिसुदिस्यष्टवर्णाभा बालाकंसदृजेवणा ।
 पयोधरस्वनवती मध्येव सपयोधरा । सा वै निशि तमोद्यते सर्वभूतगणाकुले ।
 नृत्यती हसती चैव विपरीतेन भास्वती । त्रिदायसि गता रौद्री पपौ पानमनुत्तमं ।

जहास च महाहासं कंसस्य हसिताऽब्रवीत् । कंसं कंसान्नामजाय यदहं चातिता तथा ।
 सहसा च समस्तस्य शिलायामभिषोयिता । तस्मान्नवान्तकालेऽहं कृष्णमाणस्य ब्रह्मणा ।
 पाटयित्वा करैर्हृदमुष्णं पाश्यामि क्रोशितं । स्वमुक्त्वा वचो धारं सा यथेष्टेन वर्त्मना ।
 खं सा देवालयं देवो समसा विचचार ह । सा कन्या ववृधे तत्र वृष्णसङ्गानि पूजिता ।
 पुत्रवत् पाश्यामाना सा देवदेवाश्चया तदा । विद्वि चैनामद्योत्पन्नानंघ्रादेर्वी प्रजापतेः ।
 एकानंघ्रां योगकन्यां रसाधैं केशवस्य च । तां वै सर्वे सुमगमः पूजयन्ति स्म यादवाः ।
 देवीश्च दिव्यवपुषं कृष्णः संरक्षितो यथा । तस्यां गतायां कंसस्य तां मेने मृत्युमात्मनः ।
 विविक्ते देवकीक्षेव प्रोडितः समभायत ।

११५

॥ कंस उवाच ॥ पितृन्वसः कृतो यत्कस्तव गर्भा हता मया । अन्य एवान्यतो देवि मन मृत्युरूपस्त्रिनः ।
 निरायेंग कृतो यत्रः स्वजने प्रहृतं मया । दैवं पुरुषकारेण न चातिक्रान्तवानहं ।
 त्यज गर्भगतां चिन्तां सन्नापि पुत्रजं त्यज । हेतुभूतस्त्वहं तेषां मति कालविपर्यये ।
 काल एव मृणां शत्रुः कालस्य परिणामकः । कालो नयति सर्वे वै हेतुभूतास्तु मदिधाः ।
 आगमिष्यन्ति वै देवि यथाभागमुपद्रवाः । इदन्तु कष्टं यच्छत्रुः कर्त्ताऽहमिति मन्यते ।
 माकार्षीः पुत्रजां चिन्तां विलापं शोकजं त्यज । एवं प्राया मृषां योनिर्नास्ति कालस्य संश्रितिः ।
 पतामि पादयोर्मूर्द्धां पुत्रवत्तव देवकि । मद्गतस्त्वज्यतां रोषो जानाम्यवकृतं त्वयि ।
 इत्युक्तवन्तं कंसं सा देवकी वाक्यमाददे । शत्रुपूर्णमुखो दोना भर्त्सारमभिवोचती ।
 उक्तिष्ठोक्तिष्ठ वत्सेति कंसं मातेव जल्पती ।

११६

११७

॥ देवक्युवाच ॥ ममायतो हता गर्भा ये त्वया कालरूपिणा । कारणं त्वस्य वै पुत्र कृतान्तां स्य च कारणं ।
 गर्भकृन्तनमेतस्ये सहनीयं त्वया कृतं । पादयोः पतता मूर्द्धां स्वस्य कर्म जुगुप्सता ।
 गर्भे च नियतो मृत्युर्भास्त्रोऽपि न निवर्त्तते । युवा पि मृत्योः स्वशगः स्वविरो मन एव च ।
 कालपकमिदं सर्वं हेतुभूतस्त्वमेव तु । अजाते दर्शनं नास्ति यथा नास्ति तथैव सः ।
 जानीथ्यजानतां याति विधात्रा यत्र नोयते । तद्रच्छ पुत्र मा ते भून्मद्गतं मन्युकारणं ।
 मृत्युनाऽपहते पूर्व्वं शेषो हेतुः प्रवर्त्तते । विधिना पूर्व्वदृष्टेन प्रजासर्गेण तत्त्वतः ।
 मातापित्रोस्तु कार्येण जन्मतस्त्वपपद्यते निश्चस्य देवकीवाक्यं स कंसः खं निवेक्षणं ।
 प्रविवेश सुभंरस्यां दक्षमानेन चेतसा । कृत्ये प्रतिहते दोनो जगाम विमना भृशं ।

११८

११९

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि श्रीकृष्णजन्मनि षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रागेव वसुदेवस्तु ब्रजेऽग्राव रोहिणी । प्रजातां पुत्रोवोपि चक्रात् कालतराननं ।
 स नन्दगोपं त्वरितः प्रावाच शुभया गिरा । गच्छानया सह त्वं वै ब्रजमेव यत्रोदया ।
 तत्रैवा दारकौ गत्वा जातकर्षादिभिर्गुणैः । योजयित्वा ब्रजे तात संरक्ष्य ययासुखं ।
 रोहिणेयश्च मे पुत्रं परिरक्ष शिशुं ब्रजे । चहं वाक्यो भविष्यामि पितृपत्रेषु पुत्रिणां ।

योऽहमेकस्य पुत्रस्य न पश्यामि शिशोर्मुखं । द्वियते हि वस्वात् प्रजा प्राज्ञस्यापि सतो मम ।
 अस्माद्धि मे भयं कंसाक्षिर्घृणादै शिशोर्मुखे । यथा च रौहिणेयं नन्दगोप नमात्मजं ।
 गोपायसि शिशुं तात तस्मान्मेवो तथा कुरु । विद्वा हि बहवो क्रीके बालानुत्प्रासयन्ति च ।
 स च पुत्रो मम ज्यायान् कनोयांश्चाप्यथं तव । उभावपि सनं नाष्वा निरोक्षन् यथासुखं ।
 वर्द्धमानावुभावेतौ समानवयसौ यथा । शोभेतां गोव्रजे तस्मिन्नन्दगोप तथा कुरु ।
 बाल्ये केलिकिलः सर्वो बाल्ये मुञ्चति मानुषः । बाल्ये चपलतमः सर्वस्य च यत्नपरो भव ।
 न च वृन्दावने कार्यो गवां घोषः कदाचन । तत्र वासे तु भेतयं केचिनः पापदर्शिनः ।
 सरोरुपेभ्यः कीटेभ्यः शकुनीभ्यस्तथैव च । गोष्ठेषु गोभ्यो वस्त्रेभ्यो रक्ष्यो ते दाविमौ शिशुः ।
 नन्दगोप गता रात्रिः शोभयानो ब्रजान्वितः । दमे त्वां स्मरयन्तीव पक्षिणः सख्यदक्षिणाः ।
 रहस्यं वसुदेवेन सोऽनुस्मृता महात्मना । यानं यज्ञोदया सार्द्धंमारुरोह मुदा सुतः ।
 कुमारस्कन्धवाद्यायां शिविकायां समाहितः । संवेद्ययामास शिशुं शिविकायां महामतिः ।
 जगाम च विविक्तेन श्रोतस्त्रानिलसर्पिणा । बह्वदकेन मार्गेण यमुनातीरगामिना ।
 स ददर्श शुभे देशे गोवर्द्धनवनेपगे । यमुनातीरसम्बद्धं श्रोतमारतसेवितं ।
 विगतश्यापदं रम्यं सतागुल्मसमाकुलं । गोभिस्रुण्विजग्राभिः स्यन्दन्ती भिरलङ्कृतं ।
 समप्रचारश्च गवां समतीर्यञ्जलाशयं । तृषाणां स्कन्धचातैश्च विषाणोद्दृष्टपादपं ।
 भाषामिवादानुसृतं श्येनैस्त्रामिषष्टभुभिः । शृगालमृगसिंहेश्च वज्रामैः शिबिर्निर्दृतं ।
 शार्ङ्गलशब्दभिरुतं नानापक्षिसमाकुलं । स्वादुवृत्तफञ्जं रम्यं पर्य्यः प्रदृष्टसंतरं ।
 गोव्रजं गौरुतस्त्रिं गोपनागीभिरावृतं । हम्बारवैश्च वत्सानां सर्वतः कृतनिस्त्रनं ।
 शकटावर्त्तविपुलं कण्टकीवाटसङ्कुलं । पर्य्यन्तस्त्रावृतं वन्यैर्वृहद्भिः पतितैर्द्रुमैः ।
 वत्सानां रं पितैः कीलैर्दानभिश्च विभूषितं । कगीषाकीर्णवसुधं कटञ्जकुटीमठं ।
 चैम्यं प्रचारवज्रलं दृष्टपृष्टजनावृतं । दामनीप्रायवज्रलं गर्गरोद्गारनिस्त्रनं ।
 तक्रनिस्त्राववज्रलं दधिमण्डार्द्रमृत्तिकं । मन्थानबलथोद्गारगोपीनां जमितस्त्रनं ।
 काकपक्षधरैर्बालैर्गोपालैः क्रीडनाकुलं । सार्गलदारगोवाटं मध्ये गोम्वानसङ्कुलं ।
 सर्पिषा पच्यमानेन मुरभीकृतमारुतं । बीखपीताम्बराभिश्च तरुणीभिरलङ्कृतं ।
 वन्यपुष्पावतंसाभिर्गोपकन्याभिरावृतं । शिरसा धृतकुशाभिर्व्यङ्गैरयत्नानाम्बरैः ।
 यमुनातीरमार्गेण जलहारीभिरावृतं । स तत्र प्रविशन् दृष्टो गोव्रजं गोपनादितं ।
 प्राद्युङ्गतो गोपवृद्धैः स्त्रीभिर्व्यङ्गाभिरैव च । निवेद्यं रोचयामास परिवर्त्तं सुखाश्रये ।
 सा यत्र रोहिणी देवी वसुदेवमुखावहा । तत्र तं बालसूय्याभं कृष्यं गूढं न्यवेशयत् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गोव्रजगमने एकपष्टोऽध्यायः ॥ ६१ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्र तस्यासतः कालः सुमहान्मध्यवर्त्तत । गोव्रजे नन्दगोपस्य बभूवर्त्तं प्रकुर्वन्तः ।

दारका कृतनामाना वसुधाते कुक्षुत्तौ । व्येहः सत्सर्वसो नाम कनीषात् कृष्ण एव च ।
 मेघकृष्णस्तु कृष्णोऽभूत्तान्तरगतो हरिः । अयस्कृत गवो मध्ये यान्तरस्य दवाभ्युदः ।
 शकटस्य लघः सुतं कदाचित् कर्षयत् द्विनी । यत्रोदा तं समुत्सृज्य जगाम यमुनां नदीं ।
 शिशुलोकां ततः कुर्मन् च यथाशरयो विपन् । बरोद मधुरं कृष्णः पादावूर्ध्वं प्रवारयन् ।
 च तत्रैकेन पादेन शकटं पर्यवर्णयन् । न्युक्तं पयोधराकाङ्क्षो चकार च बरोद च ।
 एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता यत्रोदा व्रीधविक्रमा । क्षाता प्रखवदिग्माङ्गो बह्ववसेव सौरभी ।
 सा ददर्श विपर्यस्तं शकटं वायुना बिना । हासति कृत्वा लरितं दारकं अष्टशे तदा ।
 न सा बुबोध तत् केन शकटं परिवर्तितं । खसि मे दारकस्येति प्रीता भीता च साऽभवत् ।
 किष्क वक्ष्यति ते तात पिता परमकोपनः । लख्यः शकटे सुप्ते अकृष्णान् विलोडिते ।
 किं मे खानेन दुःखानं मया च गमनेन किं । पर्यले शकटं तात यत्नां पश्यान्वपावृते ।
 एतस्मिन्नन्तरे गोभिराजगाम वनेचरः । काषाथे वाससो विश्वानन्दगोपो प्रजान्तिकं ।
 स ददर्श विपर्यस्तं भिक्षुभाण्डघटोघटं । अपास्तधूर्त्विभ्याञ्च शकटं चक्रमौखिनं ।
 भीतस्त्वरितभागस्य सहसा साभ्रलोचनः । अपि मे खसि पुत्रायेत्यसकृदचनं वदन् ।
 पिवन्तं स्नानमालोक्य पुत्रं खसोऽब्रवीत् पुनः । दृषयुर्दुं विना केन पर्यस्तं शकटं मम ।
 प्रत्युवाच यत्रोदा तं भीता गद्गदभाषिणी । न हि जानाम्यहं केन शकटं भुवि पातितं ।
 अहं गता नदीमार्थं चैलप्रखान्नापिनी । आगता च विपर्यस्तमपश्यं शकटं भुवि ।
 तथाः कथयतंरिवमम्रवंक्षत्र दारकाः । अनेन शिशुना यानमेतत् पादेन पातितं ।
 अस्माभिः सत्यतद्भिस्स दृष्टमेतद्यदुद्भया । आश्चर्यमिति ते सर्वे विस्मयोत्फुल्लनोचनाः ।
 स्त्रे स्थाने शकटस्याथ चक्रबन्धमकारयन् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुचर्यायां शकटभङ्गे द्विषष्टोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कस्यचित्तस्य कासस्यशकुनोवेशधारिणी । धात्री कंसस्य भोजस्य पूतनेति परिश्रुता ।

पूतना नाम शकुनी घोरा प्राणिभयङ्करो । आजगामार्द्धरात्रे वै पत्नी क्रोधदिधुम्बतो ।
 ततोऽर्द्धरात्रसमये पूतना प्रत्यादृश्यत । व्याघ्रगश्चोरनिर्घोषा व्याहरन्ती पुनः पुनः ।
 निलिख्य शकटात् सा प्रखवोत्पोडवर्षिणी । ददौ स्तनं सा कृष्णाय तस्मिन् सुप्तजने निशि ।
 तस्याः स्तनं पयो कृष्णः प्राणः स ह मनाह च । क्लिप्तस्तनी सा सहसा पयात् शकुनो भुरि ।
 तेन शब्देन विचक्षाकते बुबुधरे जनाः । स नन्दगोपो गोपास्य यत्रोदा च सुविक्रवा ।
 ते तामपश्यन् पतितं विषंघ्रां विपयोधरां । पूतनां पतितं भूमा वज्रैर्गोपावहारिता ।
 इदं किञ्चित् सख्यसाः कस्येदं कर्षं चेत्यपि । नन्दगोपं पुरस्कृत्य गोपाक्षे पर्यवारयन् ।
 बाध्यगच्छन्त च तदा हतुं तत्र कदाचन । आश्चर्यमाश्चर्यमिति म्रवन्तोऽनुषयुर्दृष्टवान् ।
 गतेषु तेषु गोपेषु सिञ्चितेषु यथाष्टहं । यत्रोदां नन्दगोपस्तु पप्रच्छागतसंभ्रमः ।

कोऽयं विधिर्न जानामि विष्णो मे महानयं । पुत्रस्य मे मर्ष भीरु भीरुर्न समुपानते ।
 यशोदा तत्रवीह्विता मार्यं जानामि किं निदं । दारकेषु यशोमेन सुता यन्नेन बोधिता ।
 यशोदायामजानन्यां नन्दगोपः सवान्भवः । कंसान्नयं चकारोयं विष्णुपुत्रं जनाम च ।
 हनिश्रीमहाभारते खिन्नेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि त्रिंशुचर्यायां पूननावधे चिचटोऽप्यायः ॥ ६१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ काले गच्छति तौ सोम्यौ दारकौ कृतनामकौ । कृष्णः वृद्धपंचदशो रिष्टिषौ समपद्यतां ।

तावन्योन्यगतौ बालौ बाह्यादेवैकताङ्गतौ । एकमूर्तिधरो कान्तौ बालचन्द्रार्कवर्धनौ ।
 एकनिर्माणनिर्गुणवैकव्यासनाशनौ । एकवैश्वधरावेकं पुत्रमाणौ त्रिंशुप्रतं ।
 एककार्यान्तरगतवैकदेहौ द्विधाकृतौ । एककार्यौ महावीर्यावैकस्य त्रिंशुताङ्गतौ ।
 एकप्रमाणौ लोकानां देववृत्तान्तमानुषौ । कृत्स्नस्य जगतो गोपौ वंशतौ गोपदारकौ ।
 अन्योन्यनिषक्ताभिः क्रोडाभिरभिभोभितौ । अन्योन्याकरवृत्तौ चन्द्रसूर्याविशान्वरे ।
 विषयन्तौ तु सर्व्वं सर्व्वभोगभुजाबुधौ । रेजतुः पांडुदिग्धाङ्गौ दृप्तौ कंसभक्ताविव ।
 क्वचिद्गुणप्रदिग्धः क्वै करीषमोक्षितौ क्वचित् । तौ तत्र पर्य्यधावेतां कुमारविव पावकी ।
 क्वचिष्णानुभिरुदृष्टैः सर्व्वमाणौ विरेजतुः । क्रोडन्तौ वत्सबालासु ब्रह्मदिग्धाङ्गमूर्द्धभौ ।
 शुभ्रभाते त्रिया जगृह्णानन्दजननौ पितुः । जनस्य विप्रकुर्वाणौ विहसनौ क्वचित् क्वचित् ।
 तौ तत्र कौतूहलिनौ मूर्द्धजव्याकुलेबधौ । रेजतुश्चन्द्रवदनौ दारकौ सुकुमारकौ ।
 अतिप्रसन्नौ तौ वृष्ट्वा सर्व्वव्रजविचारिणौ । नाशकन्ता वारयितुं नन्दगोपः सुदुर्द्धमौ ।
 ततो यशोदा संक्रुद्धा कृष्णं कमललोचनं । आनाय्य ब्रकटीमूले भर्त्सयन्ती पुनः पुनः ।
 दास्या चैवोदरे बद्धा प्रत्यबन्धदुसूखले । यदि ब्रह्मोपि गच्छेति तमुक्ता कर्म्मं चाऽकरोत् ।
 अयायान्तु यशोदायां निर्जंगाम ततोऽङ्गणात् । त्रिंशुलोकां ततः कुर्व्वन् सर्व्वं विष्णापयन् ब्रह्मं ।
 सोऽङ्गुष्ठास्त्रिःसृतः कृष्णः कर्म्ममात्र उलूखलं । यमलाभ्यां प्रवृत्ताभ्यामर्क्युनाभ्यां निवारितः ।
 मध्यास्त्रिसकाम तयोः त्रिंशुः कर्म्मकुलूखलं । तप्तस्य कर्म्मतो बद्धं तिर्य्यग्गतमुलूखलं ।
 सद्यं ताभ्यां समुलाभ्यामर्क्युनाभ्याञ्चकर्म्म सः । तावर्क्युनौ कृष्णमाणौ तेन बाधेन रंक्षसा ।
 समुल्लविटपौ भग्नौ स च मध्ये जहास वै । निदर्शनार्थं गोपानां दिव्यं सखलमास्मितः ।
 तद्दाम तस्य बाहस्य प्रभावादभवहृदं । समुनातीरमार्गस्था गोप्यकां ददृशुः त्रिंशुं ।
 क्रन्दन्तौ विष्णुपुत्रस्य यशोदानिकटं यथुः । तासु संभ्रान्तवदना यशोदामुचुरङ्गनाः ।
 रक्षणाञ्च यशोदे त्वं संभ्रमात् किं विलम्बये । यो तावर्क्युनदृष्टौ तु ब्रजे यत्योपधाचनौ ।
 पुत्रस्योपरि तावेतौ पतितौ ते महीरुहौ । दृष्टेन दास्या तत्रैव बद्धो बन्ध रवोदरे ।
 जहास वृक्षयोर्मध्ये तत्र पुत्रः स बालकः । अन्तिष्ठ गच्छ कुर्व्वेधे मूढे पण्डितमानिनि ।
 पुत्रमानय जीवन्ने मुक्तं मृत्युमुखादिव । सा भीता सहसोत्थाय हाहाकारं प्रकुर्व्वन्ती ।
 तं देवमगमय च पातितौ तौ महाद्रुमौ । ददर्श सा तथोर्क्येधे द्रुमचोरात्मनं त्रिंशुं ।

दाया निवृद्धमुदरे कर्षमासमुत्सृज्यं । समोपीमोपबृद्धं बहुधा च प्रजसदा ।
 पथंगच्छत तद्दृष्टं गोपेषुमहदकुतं । कनक्युक्तं यथाकामं गोपा वनविचारिणः ।
 केनेमौ पातितौ वृक्षौ चोषणावतनोपमौ । विना वातं विना वर्षं विद्युत्प्रगतं विना ।
 विना हसिकृतं दोषं केनेमौ पातितौ द्रुमौ । अहो वत न शोभते विमूखावर्ष्युनाविमौ ।
 भूमाविमौ निपातितौ चितोथौ जलदाविव । यदीमौ चोषरचितौ चोषकस्यावकारिवौ ।
 मन्दगोप प्रसन्नौ ते द्रुमावेवं गतावपि । यदाभ्यां दारको मुक्तो विमूखाभ्यामविहतः ।
 शौत्पातिकमिदं घोषं वृत्तीयं वर्त्तते निह । पूतनाया विनाशस्य द्रुमयोः प्रकटका च ।
 अस्मिन् स्थाने निवामोऽयं चोषणास्य न युज्यते । उत्पाता ह्यत्र दृश्यन्ते कथयन्तो न शोभनं ।
 मन्दगोपस्तु महदा मुक्ता कृष्णमुलूखलात् । निवेश्य चादौ सुचिरं कृतं पुनरिवागतं ।
 गाह्यत् प्रेक्षमाणो वै कृष्णं कमललोचनं । ततो यशोदां महं न वै मन्दगोपो विवेक ह ।
 स च गोपजनः सर्वो ब्रह्ममेव जगाम ह । स च तेभैव नाथा तु कृष्णा वै दामवन्भजात् ।
 घोषे दामोदर इति गोपीभिः परिगीयते । एतदाश्चर्यभूतं हि बाणस्यासौदिचेष्टितं ।
 कृष्णास्य भरतश्रेष्ठ घोषे निवसतस्तदा ।

११५६

११५७

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुपत्यायां धर्मसाङ्गमभङ्गे चतुःषष्टोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं तौ बाणमुत्तोरौ कृष्णमहर्षणावुभौ । तस्मिन्नेव ब्रजस्थाने सप्तवर्षा बभूवुः ।

११५८

जीलपीताम्बरधरो पीतश्वेतामूलेपर्णः । बभूवुस्तुर्व्यसपासौ काकपञ्चरावुभौ ।
 पर्णेषाद्यं श्रुतिसुखं वादयन्तौ वरानभौ । ब्रह्मभाने वनमतो चिह्नोर्धाविव पक्षगौ ।
 मयूराङ्गकपर्णे तौ पक्षवापीउधारिणौ । वनमासाकुलोत्तौ द्रुमपाताविवोद्गतौ ।
 अरविन्दकृतापीडो रज्जुवज्रोपवीतिनौ । सशिकृतुम्बरकौ गोपवेषुप्रवादका ।
 कश्चिद्द्रुमन्तावन्त्येकी उमानौ कश्चित् कश्चित् । पर्णव्यासु संसृज्जौ कश्चिद्भ्रान्तरैषिणौ ।
 एवं वसान् पालयन्तौ शोभयन्ता महावनं । चक्षुर्येते रभन्तौ स्य किन्नोराविव चक्षुर्षौ ।
 अथ दामोदरः श्रीमान् महर्षणमभाषत । आर्य्यं नास्मिन्वने शक्यं गोपालैः सह क्रोडितुं ।
 अवगीतमिदं सर्वमावाभ्यां भक्तकाननं । प्रचीकट्यकाष्ठस्य गोपैर्भूयितपादपं ।
 घनीभूतानि घान्यासन् काकानानि वनानि च । तान्याकाङ्गनिकाङ्गानि दृश्यन्ते स्य यथासुखं ।
 गोवाटेषु च ये वृक्षाः परितृप्तार्गलेषु च । सर्वे गोष्ठाग्निषु गताः कथमव्यवर्षसः ।
 सखिहृष्टानि घान्यासन् काष्ठानि च वृष्टानि च । तानि दूरावज्जटासु मार्गितस्थानि भूमिषु ।
 अरक्ष्यमिदमन्पोदमव्यकथं निराश्रयं । अन्वेषितव्यविश्रामं दारुणं विरलद्रुमं ।
 अकर्ष्येषु वृक्षेषु खितविप्रखितदिजे । संवासस्यास्य महतो जनेनोत्साहितद्रुमं ।
 निरानन्दं निरास्वादं निश्रयोजनमाहृतं । निर्विहङ्गमिदं द्रुम्यं निर्व्यञ्जनमिवाशनं ।
 विक्रीयमासैः काष्ठैश्च प्राकैश्च वनसन्धैः । उत्सवसस्यवृक्षो गोवोऽयं नगरावते ।

११५९

११६०

११६१

शैलानां भूषणं घोषा घोषाणां भूषणं वनं । वनानां भूषणं नावसायास्त्राणां परा गतिः ।
 तस्मादन्यद्वनं यावः प्रत्यययवसेधनं । इच्छन्त्यनुपभुक्तानि भोजुं गावस्तृणानि वै ।
 तस्माद्वनं नवतृणं गच्छन्तु धनिनो ब्रजाः । न दारवन्धावरणा न मृदशेषिकस्यया ।
 प्रशस्ता हि ब्रजा लोके यथा वै चक्रचारिणः । शक्यन्तु वैषु तेजैव जातं चाररसानुगं ।
 न तृण भुञ्जते गावो नापि तत् पयसे हितं । खलोप्रायासु रम्भासु नवासु वनराजिषु ।
 चरावः संहिता गोभिः चिप्रं संवाह्यतां ब्रजः । भुञ्जते हि वनं रम्यं पर्याप्ततृणसमृद्धं ।
 नास्ति तुन्दावनं नाम खादुतृणफलोदकं । अस्त्रिकष्टकवनं सर्वैर्धनगुणैर्युतं ।
 कदम्बपादप्रपाथं यमुनातीरसंश्रितं । खिग्धश्रोतानिलवनं सर्वैर्धनिलयं शुभं ।
 गोपीनां मुखमञ्जारि चारुचित्रवनाम्बरं । तत्र गोवर्द्धनेना नाम नातिकूरे गिरिर्बहान् ।
 भ्राजते दीर्घशिखरी नन्दनस्यैव मन्दरः । मध्ये चास्य महाबाहो न्ययोधि चोजनोच्छ्रितः ।
 भण्डोरी नाम शुशुभे नौलमेघ इवाम्बरे । मध्येन चास्य कालिन्दी श्रीमन्मिब कुर्मती ।
 प्रयाता नन्दनस्यैव नखिनी हरिताम्बरा । तत्र गोवर्द्धनस्यैव भण्डोरस्य वनस्थितिं ।
 कालिन्दीस्य नदीं रम्यां द्रक्ष्यावश्यतः सुखं । तत्राप्ये वसतां घोषस्यम्वतां निर्गुणं वनं ।
 सम्वासयाव भद्रन्ने किञ्चिदुत्पाद्य कारणं । एवं कथयतस्तस्य वासुदेवस्य धीमतः ।
 प्रादुर्ब्धभुक् शतशो रक्तमांसवसाश्रमाः । घोराद्विन्त्यतस्तस्य खतनूहृजास्तदा ।
 विनिष्येतुर्भयकराः सर्वशः शतशो वृकाः । वृकाश्चिष्यतितान्दृष्ट्वा गोषु वत्सेभ्यो नृषु ।
 गोपीषु च यथाकामं ब्रजे चासोऽभवत्सहान् । ते वृकाः पञ्चबहूश्च दशबहूस्तथाऽपरं ।
 त्रिंशद्विंशतिबहूश्च शतबहूश्च यूथशः । नियेरुस्तस्य गात्रेभ्यः श्रीवत्स शतलक्षणाः ।
 कृष्णस्य कृष्णवदना गोपानां भयकारिणः । भययद्भिश्च तैर्बन्धांस्त्रासयद्भिश्च गोब्रजं ।
 निशि बालान् हरद्भिश्च वृकैरुत्साद्यते ब्रजः । न वनं ब्रज्यते गन्तुं न च गाः परिरक्षितुं ।
 न वनात् किञ्चिदाहर्तुं न चावतरितुञ्जदी । तस्माद् द्युःशमनभो मतास्तस्मिन्ने वसन् ।
 एवं वृकैरुदीर्घैश्च व्याघ्रतुन्धपरक्रमैः । ब्रजो निष्यन्दचेष्टः स एकस्मानचरः क्षतः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं वृकांस्य तान्दृष्ट्वा वर्द्धमानान् दुरासदान् । सस्त्रीपुंसोऽप्य घोषो वै समस्तोऽमन्मयस्तदा ।

स्थानेनेह न नः कार्यं ब्रजामोऽन्यथाहहनं । यच्चिवस्य सुखोऽप्यस्य गवाक्षैव सुखावहं ।

अथैव किञ्चिरेण स्य ब्रजामः सह गोधनैः । यावदृकैर्बन्धं चोरं न नः सर्वो ब्रजो ब्रजेत् ।

एषां धूसारुणाङ्गानां दंष्ट्रिणां नखकर्षिणां । वृकाणां कृष्णवक्त्राणां विभीमो निशि गर्भतां ।

मम पुत्रो मम भ्राता मम वत्सोऽप्य गौर्धम । वृकैर्बन्धादिदित्येवं कन्दर्मा स्य मृदं मृदे ।

तासां रुदितगन्धेन गवां हम्भारवेण च । ब्रजस्थोत्थापनं चकुरीषदृष्ट्वाः समागताः ।

तेषां मतमयाज्ञाय गन्तुं तुन्दावनं वनं । ब्रजस्य च निवासाद्य गवाक्षैव हिताय च ।

वृन्दावननिवेशाय तान् शुक्ला कृतनिश्चयान् । मन्दगोपी वृहदाक्षं वृहस्पतिरिवाददे ।
 अथैव निश्चयप्राप्तिर्यदि गन्तव्यमेव नः । शीघ्रमाज्ञायतां घोषः सज्जोभक्त मा चिरं ।
 तन्तोऽवधुष्यत तदा घोषे तन्प्राप्तोत्तैर्जनैः । शीघ्रं गावः प्रकाश्यानां भाष्यं धमभिरोष्यतां ।
 वसधूयानि काश्यन्तां युज्यन्तां शकटानि च । वृन्दावनमितः स्वानाश्रिवेष्टाय च गम्यतां ।
 तच्छुक्त्वा मन्दगोपस्य वचनं साधु भाषितं । उदतिष्ठद्वजः सर्व्यः शीघ्रं गमनसाक्षयः ।
 प्रयाद्युत्तिष्ठ गच्छामः किं श्रेष्ठे याहि योजय । उत्तिष्ठति व्रजे तस्मिन्नासीत् कोलाहलो महान् ।
 उत्तिष्ठमानः शुश्रुभे शकटौशकटस्य सः । व्याघ्रघोषमहाघोषो घोषः सागरघोषवान् ।
 गोपीनां गर्गरोभिश्च मूर्च्छं चोत्सञ्चितैर्घटैः । निष्यपात व्रजात् पङ्क्तिसारापङ्क्तिरिवाम्बरात् ।
 नोत्सपोतारुणैसांसां बह्वैरयत्ननाम्बरैः । शकृत्पापायते पङ्क्तिर्गोपीनां मार्गगामिनी ।
 दामनोदामभारैश्च केचित् कायावल्ग्विभिः । गोपा मार्गगता भान्ति मावगोहा इव द्रुमाः ।
 स व्रजो व्रजनां भाति शकटौघेन भास्यता । पोतैः पवनविलिप्तैर्निष्यन्तिरिवार्णवैः ।
 शणेन तद्वजस्वानमोरिणं समपद्यत । द्रव्यावयवनिर्हृतं कौण्ठिकं वायममण्डलैः ।
 ततः क्रमेण घोषः स प्राप्नो वृन्दावनं महत् । निवेशं विपुलं चक्रे गवाश्चैव हिताय च ।
 शकटावर्त्तपथ्यंनक्षत्राङ्गैकार्थंस्थितं । मध्ये योजनविहारं तावद्भिगुणमायतं ।
 कष्टकोभिः प्रवृद्धाभिसया कष्टकितैर्द्रुमैः । निखानोष्कृतशाखायैरभिगुप्तं समन्ततः ।
 मन्धैरारोप्यमाणैश्च मन्धवद्भानुर्धनेः । अद्भिः प्रचान्द्यमानाभिर्गर्गरीभिः समन्ततः ।
 कीलैरारोप्यमाणैश्च दामनोपाश्रयान्नैः । सत्त्वमोयधृतैश्चापि शकटैः परिवर्त्तितैः ।
 नियोगपाशैरासक्तैर्गर्गरोत्सन्नमूर्द्धसु । छादनार्थं प्रकोणैश्च कटैश्च तृणशकटैः ।
 शाखावितद्वैर्दृशाणां क्रियमाणैरितस्तनः । ज्ञेयमानैर्गवां स्वानैः स्थाप्यमानैस्तुलुबलैः ।
 प्राङ्मुखैः सिन्धुमानैश्च सन्दीप्यद्भिश्च पावकैः । सवस्रचर्मास्तरणैः पथ्यं द्वैश्चावरोपितैः ।
 तोयमुत्तारयन्तीभिः प्रेक्षन्तीभिश्च तदनं । शाखाश्लोकधमाणाभिर्गोपीभिश्च समन्ततः ।
 युवभिः स्वविरैश्च गोपैर्व्यपकरैर्धृशं । विश्वमद्भिः कुठारैश्च काष्ठान्यपि तरुणपि ।
 तद्वजस्वानमधिकं शुश्रुभे काननाटृतं । रस्यं वननिवेशं वै स्वादुमूलफलोदकं ।
 तान्मु कामदुघा गावः सर्व्वपश्चितं वनं । वृन्दावनमनुप्राप्ता मन्दगोपमकामनं ।
 पूष्यंमेव तु हृष्येण गवां वै हितकारिणा । शिवेन मनसा दृष्टं तदनं वनचारिणा ।
 पश्चिमेऽपि ततो रुढे चर्म्ममासे निरामये । वर्त्ततीवामृतं देवे तृणं तत्र व्यवर्द्धत ।
 न तत्र वक्त्राः सोदन्ति न गावो नेतरे जनाः । यत्र तिष्ठति लोकानां हिताय मधुसूदनः ।
 तान्मु गावः स घोषस्य स च सङ्घर्षणे युवा । हृष्येण विहितं वासं तमथासत निर्दृताः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि वृन्दावनप्रवेशे षट्षष्टोऽध्यायः ॥ ६६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तौ तु वृन्दावनं प्राप्नो वसुदेवसुतःपुत्रौ । चेरतुर्व्वसधूयानि चारयन्तौ सुहृदिभौ ।

पूर्ण्यु चर्षममयस्तयोस्तत्र वने सुखं । क्रीडतोः सह गोपालैर्यमुनास्त्रावनाहतोः ।
 ततः प्रावृत्तमुप्राप्ता मनसः कामदीपनी । प्रववर्षुर्ष्यं हामेषाः ब्रह्मचापाङ्गिनोदराः ।
 बभूवादग्धनः सुख्यो भूमिस्वादग्धनृषं । महता मेघवातेन नवतोषानुकारिणा ।
 संमार्जिततस्त्रा भूमिर्धौवनस्त्रेव लक्ष्यते । नववर्षावसिक्तानि ब्रह्मनोपाकुलानि च ।
 नष्टदावाग्निमर्गाणि वनानि प्रचकारिरे । नृत्यव्यापारकालश्च मयूराणां कलापिनां ।
 मन्दरकाः प्रवृत्ताश्च केकाः पटुरवास्तथा । नवप्रावृषि कान्तानां षट्पदाहारदाशिनां ।
 योऽनखं कदम्बानां नवाधैर्धौजते वपुः । शशितं कुटजैः पुष्यैः कदम्बैर्धौमितं वनं ।
 चासितं जलदैरुष्यं तोषिता च वसुन्धरा । सन्तप्ता भास्करकरैरभितप्ता दवाग्निना ।
 जलैर्धौलाहकोत्पृष्टैरुष्णमनोत्र पर्व्वनाः । महावातसमुद्भूतं महाभेद्यगणार्पितं ।
 मही महाराजपुरैस्तुल्यमापद्यते नभः । क्वचित् कन्दलहासाख्यं त्रिलीन्नाभरर्षं क्वचित् ।
 संप्रदीप्तमिवाभाति फुल्लनीपद्रुमं वनं । ऐन्द्रेण पयसा सिक्तं मारुतेन नवीकृतं ।
 पार्थिवं गन्धमाघाय लोकः क्षुभितमानसः । द्रुप्तमारुतनादेन दर्दुरव्याहतेन च ।
 नवैश्च त्रिखिविकुष्टैरवकीर्षा वसुन्धरा । भ्रमन्तूर्णमहावर्त्ता वर्षप्रान्तमहारथाः ।
 हरन्त्यक्षोरजान् वृक्षान् विस्तारं यान्ति निष्पन्नाः । सन्ततासारनिर्यन्ताः क्षिप्रपञ्चोत्तरच्छदाः ।
 न त्यजन्ति नगायाश्च ज्ञान्ता इव पतत्रिणः । तोयगम्भीरसन्धेयु प्रस्रवत्सु मदसु च ।
 उदरेषु नवाभ्राणां मज्जतीव दिवाकरः । महीरुदैरुत्पतितैः कलिलोत्पीडमङ्गला ।
 अन्वेद्यमार्गा वसुधा भाति श्रादलमालिनी । वज्रैर्णैवावस्तुमानां नगानां नगशालिनां ।
 स्त्रोतोभिः परिरुक्तानि पतन्ति त्रिखराण्यधः । पतता मेघवर्षेण यथा निष्काशमारिणा ।
 पर्व्वतोद्गीर्षमुक्तेन पूर्यन्ते वनराजयः । सप्तोच्छ्रितमुख्य वन्या मेघनादानमारिणः ।
 आन्यतिवृष्ट्या मातङ्गा गाङ्गता इव तोयदाः । प्रावृष्टप्रवृत्तिं भंदृग्ग दृष्ट्वा चाम्बुधरान् चनान् ।
 रौहिणेयो मिथः काले कृष्यं वचनमब्रवीत् । पश्य कृष्य घनान् कृष्यान् बलाकाङ्गदभूषणान् ।
 गगने तव गाचाणां वर्षषौरानि वेत्यितान् । तव निद्राकरः कालस्तत्र गात्रोपमं नभः ।
 लमिवास्त्रातवसतिं चन्द्रो वसति वार्षिकी । एतस्मिन्नाम्बदस्यामं नीलोत्पलदलप्रभं ।
 संप्राप्तं दुर्दिने काले दुर्दिनश्चानि वै नभः । पश्य कृष्य जलोदयैः कृष्यैरद्भुतितैर्धनैः ।
 गोवर्द्धनो यथा रम्यो भाति गोवर्द्धनो गिरिः । पतितेनाम्बसा ह्येते घमन्ताश्चदर्दार्पिताः ।
 भ्राजन्ते कृष्यसारङ्गाः कान्धेयु मदाम्बिताः । एतान्यम्बप्रचट्टानि हरितानि मृदूनि च ।
 कृष्यानि व्रतपञ्चपत्रैर्गूहन्ति मेदिनी । चरञ्जलानां शैलानां वनाजास्तु चनागमे ।
 सञ्जयानाञ्च सोमानां न सञ्जोर्ध्वतिरिच्छते । प्रोच्यतेऽतस्मद्भूताः प्रोषितोत्सुक्यकारिणः ।
 दामोदरोद्दामरवाः प्रागसन्धे यान्ति तोयदाः । हरे र्वर्ष्यश्चापेन विवर्धेन विविक्रम ।
 विवाकस्येन रचितं तवेदं मध्यमं पदं । नभस्यै च नभस्यकुर्णं भाष्येव चरञ्जभः ।

मेधैः प्रीनातपकरा विरिष्कारिव रमिष्णाम् । स्वावाहयियोः संघर्षः सतनं प्रततेः कृतः ।
 श्वव्यवच्छिन्नधारौचैः समुद्रौचसमैर्धनैः । नोपाकर्णकदम्बानां वृष्टिवां वातवृष्टयः ।
 गन्धैः क्रोक्षाहला वान्नि वाता मदनदीपनाः । संप्रवृत्तमहावर्षं सत्यमानमिवाभ्युद ।
 भात्यगाधमपर्यन्तं समागरमिवाभ्युद । धारानिर्घसनागाचं विद्युक्त्वावचवर्षिणं ।
 शक्रपापायुधवरं युद्धमज्जमिवाभ्युद । शैलानाञ्च वनानाञ्च द्रुमाणाञ्च वरानम ।
 प्रतिच्छन्नानि भासन्ते शिखराणि घनैर्घनैः । गजानीकैरिवाकीर्णं सलिलोद्गारिभिर्घनैः ।
 वर्षसाहस्रानां घाति गगणं सागरस्य वै । समुद्रोद्भूतिजनना लोलप्रादलकम्बिनः ।
 शीतः सपुषुद्दहामाः कर्कशा वान्नि माहताः । निम्बासु सुप्रचन्द्रासु मुक्तनोयासु तोषदैः ।
 मग्नसूर्यस्य नभसो न विभानि दिवो दम् । चेतनं पुष्करं कौशैः सुधाभ्रातेः समन्ततः ।
 न घृणीनां न रम्याणां बिम्बेवं वान्नि कृष्टयः । घर्षंशेषपरित्यक्तं भेषभोभातिभूवितं ।
 पश्य तुन्दावनं हृष्ट वनधैवरयं यथा । एवं प्रादुर्दुषान् सर्वान् श्रीमान् हृष्टस्य पूर्वमः ।
 कथयन्नेव बलवान् ब्रह्ममेव जगाम ह । तौ रामयन्तावन्तोत्वं हृष्टपद्मं शशुभौ ।
 तत्कालं घ्रातिभिः सार्द्धं शेरतुस्तन्महावनं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्यन्ते प्रादुर्दुषेण सप्तषष्ठोऽध्यायः ॥ ६७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कदाचिन्नु तदा हृष्टो विना सद्दर्शनेन वै । चचार तदनवरं कामरूपी वरानमः ।
 काकपक्षधरः श्रीमान् श्यामः पद्मदलेक्षणः । श्रोत्रस्येनोरसि युतः ब्रह्माह इव सख्ये ।
 साङ्गदेनापपादेन पद्मजोङ्गस्रवर्षसा । सकुमाराभिताम्येन ज्ञान्तविकान्तगामिना ।
 पीते प्रीतिकरे नृणां पद्मकिञ्चलसन्निभे । सुखे वसानो वधने ससन्ध्य इव तोषदः ।
 वस्त्रव्यापारयुक्ताभ्यां व्यथाभ्यां दण्डरज्जुभिः । भुजाभ्यां साधुवृत्ताभ्यं पूजिताभ्यां सदाऽमरैः ।
 सदृशं पुण्डरीकस्य गन्धेन कमलस्य च । रराज तस्य तद्वाक्ये विरौहपुटं मुकुं ।
 शिखाभिसस्य मुक्ताभीरराज मुखपद्मजं । वृतं घटपदपङ्कीभिर्धया स्वात्पद्मपञ्चलं ।
 तस्यार्जुनकदम्बाद्या नोपकन्दसमाक्षिनो । रराज मात्सा शिरसि नक्षत्राणि यथा दिवि ।
 स तथा मालया वीरः शूद्रशुभे सर्वपुण्यया । मेघकालाम्बुदृश्यामो नभस्य इव भूर्त्तिमान् ।
 एकनामसपत्रेण कण्ठस्रवावसम्बिना । रराज वर्द्धपत्रेण मन्दमाहृतकम्बिना ।
 कचिद्गायन् कचित् कोडंयसूर्यंश्च कचित् कचित् । पर्णवाचं सुतिसुखं वादयन्श्च कचिदने ।
 गोपवेणुं मुमधुरं कामात्तमपि वादयन् । प्रह्लादनार्थंश्च गवां कचिदनगतेः सुवा ।
 गोकुलेऽनुधरश्यामस्यचार सुतिमान् प्रभुः । रेभ च तत्र रम्यासु चित्रासु वनराशिषु ।
 मथूरवरघुष्टासु न देवोद्दीपनीषु च । मेघनादप्रतिभूधैर्नास्तासु समन्ततः ।
 ब्राह्मणस्यजमार्गसु शिखिभ्राभरणसु च । कन्दसामसदमीषु खवन्तोषु नवं जलं ।
 क्रिद्माराणां नवैर्गन्धैर्दनिशयितोपमैः । अभीक्ष्णं निशयन्तोषु योऽशिक्षिव समन्ततः ।

१२८

१२९

१३०

१३१

१३२

१३३

सेव्यमानो नवैश्यातैर्द्रुमसङ्घातजिःस्रुतैः । तामु कृष्यो मुदं खेमे यौष्मासु वनराजिषु ।
 स कदाचिद्वने तस्मिन् गोभिः सह परिभ्रमन् । ददर्श विपुलोदयं प्राखिनं प्राखिनाम्बरं ।
 स्थितं धरण्या मेघाभं निविडं पञ्चस्रथैः । गगनाङ्कौष्किताकारं पवनभागधारिणं ।
 नीलचित्राङ्गवर्णैश्च सेवितं वज्रभिर्दिजैः । फलैः प्रवालैश्च चने केन्द्रचापधनोपमं ।
 भवनाकारवितपं ललापुष्यमुमण्डितं । विशालमूलावततं पवनाम्बोदधारिणं ।
 आधिपत्यमिवान्येषां तस्य देवस्य प्राखिनां । कुर्म्याणं शुभकर्माणं निरावर्धं निरातपं ।
 न्यषोषं पर्वतायाभं भाण्डोरं नाम नामतः । दृष्ट्वा तत्र मतिभ्रुके निवासाद्य तदा प्रभुः ।
 स तत्र वयसा तुल्यैर्व्येक्षपासैः सहानचः । रेमे वै दिवसं कृष्यः पुरा खर्गगतो यथा ।
 तं क्रीडमानं गोपालाः कृष्णं भाण्डोरवासिनं । रमयन्ति स्म नश्यो वन्द्यैः क्रीडनकैसादा ।
 अन्ये स्म परिगयन्ति गोपा मुदितमानसाः । गोपालाः कृष्णमेवान्ये गावन्ति स्म रतिप्रियाः ।
 तेषां स गायतामेव वाद्यामाद्य वीर्यवान् । पर्णवाद्यान्तरे वेणुं तुम्बोवीणाञ्च तत्र च ।
 कदाचिच्चारयन्नेव गाः स गोदृषभेक्षणः । जगाम धमुनातीरं क्षतालङ्कृतपादपं ।
 तरङ्गापाङ्गकुटिलावारिस्त्र्यङ्गसुखानिला । ताञ्च पद्मोत्पलवतीं ददर्श धमुनां नदीं ।
 जलजैः प्राण्णिभिः कोषां जलजैर्भूषितां गुणैः । जलजैः कुसुमैश्चिंषां जलजैर्हरितोदकां ।
 सुतीर्थं स्नायुसलिलां हृदिनीं वेगगामिनीं । तोयकासोद्भूतैर्व्येगैरवनामितपादपां ।
 हंसकारपद्मोद्भुष्टां सारसैश्च निनादितां । अन्यैः न्यमिद्युनेषैव सेवितां मिद्युनेचरैः ।
 प्रस्थितस्रोतचरणां पुलिनश्रेणिमण्डलां । आवर्त्तनाभिमग्नोरां पङ्करोमानुरक्षितां ।
 तटच्छेदोदरां कान्तां तरङ्गचिवलीधरां । शक्रवाकस्तनटटीं तीरपाशायताननां ।
 फेनप्रकृष्टदृशनां प्रसन्नां हंसशामिनीं । रुधिरोत्पलदन्नाष्टीं नतभ्रूं जलजेषुणां ।
 हृददीर्घललाटान्तां कान्तशैवलमूर्द्धजां । दीर्घस्रोतायतभ्रुजामाभोगम्रवणायतां ।
 कारखड्वाकुण्डलिनीं श्रीमत्पङ्कजलोचनां । काञ्चपुष्पमयं वासो वसानां हंसलक्षणां ।
 तटजाभरणोपतां मीननिर्मलमेखलां । पारिप्लवप्लवक्षोभं सारसारावनूपुरां ।
 श्यवनकानुलिप्राङ्गो कूर्मलक्ष्मभूषितां । निषानश्यापदापीतां नृभिः पीतपयोधरां ।
 श्यापदीच्छिद्यमलिलामाश्रमस्नानसङ्कलां । तां समुद्रस्य महिषीं वीरमाणः समन्ततः ।
 चचार रुचिरं कृष्णो धमुनाभुपद्मोभयन् । ताञ्चरन् स नदी श्रेष्ठां ददर्श हृदमुत्तमं ।
 दीर्घं धेजन्विन्तारं दुक्षरं त्रिदशैरपि । गम्भीरमसोभ्यजलं निष्कम्पमिव सागरं ।
 तोयजैः श्यापदैस्त्वक्कं शून्यं तोयचरैः खगैः । अगाधेनाश्रया पूर्णं मेघपूर्णमिवाम्बरं ।
 दुःखोपसथं तीरेषु ससर्पैर्विपुलैर्विषैः । विषारणिभवस्त्राग्नेधूमैर्न परिवेष्टितं ।
 अशोच्यं तत् पशूनां हि अपेयञ्च जलार्थिनां । उपमेजैः परित्यक्तं सङ्घिस्त्रिचवणार्थिभिः ।
 आकाशादप्यसञ्चार्यं खगैराकाशगोचरैः । दण्डेऽपि पतत्स्वसु ज्वलन्नाभिव तेजसा ।

समन्ताद्योजनं बाधं तोरेष्वपि दुरासदं । विषानसेन घोरैण ज्वालाप्रज्वलितोदकं ।
 ब्रजस्थोत्तरतप्तस्य क्रोशमात्रे निरामये । तं दृष्ट्वा चिन्तयामास कृष्णो वै विपुलं हृदं ।
 अगाधं द्योतमानस्य कस्येदं सुमहद्ददं । अस्मिन् च कालियो नाम मौलाञ्जनचयोपमः । २१०
 उरगाधिपतिः साक्षाद्भेदं वसति दारुणः । उत्सृज्य सागरे वासं यो मया क्विन्तिः पुरा ।
 भयात् पतगराजस्य सुपर्णेश्वरगाग्निनः । तेनेयं दृषिता सख्यं यमुना सागरद्विभूता ।
 भयात्क्षेत्रगतं नीयं देवेशे निषेव्यते । तदिदं दारुणाकारमरणं कृत्वाहसं ।
 सावरोहद्रुमं घोरं क्रीणं नानाजताद्रुमैः । रक्षितं मर्गराजस्य सचिवैर्व्येनचारिभिः ।
 वनं निर्ध्वषयाकारं विषासमिव दृष्टुं । तैरापकारिभिर्निर्ध्वं सर्वतः परिरक्षितं । २११
 शैवालमलिनैश्चापि दृष्टैः सुपन्नकामैः । कर्त्तव्यमार्गो भ्राजते हृदस्त्रास्य तटावुभौ ।
 तदस्य मर्गराजस्य कर्त्तव्यो निगद्यो मया । यथेयं सर्दिश्लादा भवेत्क्षवजलाश्रया ।
 ब्रजोपभोग्या च श्रुभा नागे वै दमिते मया । सर्वत्र सुखसञ्चारा सर्व्यनोर्थसुखाश्रया ।
 एतदर्थं च वाधो मे ब्रजेऽस्मिन् गोपजस्य च । अमीषास्तुपथस्थानां निषहार्थं दुरात्मनां ।
 एतं कदम्बमारुह्य तदेष शिशुलोलाया । विनिपत्य हृदे घोरैः दमयिष्यामि कालिखं । २१२
 एवं कृते बाह्वीर्थ्य लोके स्थानिभूमिष्यति ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्यन्ते शिशुसर्थ्यायां कालियहृददर्शने अष्टषष्टोऽध्यायः ॥ ६८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सोऽपसृष्ट्य नदीतारं बद्धा परिकरं दृढं । अरोहश्चपलः कृष्णः कदम्बशिखरं मुदा ।
 कृष्णः कदम्बशिखरात्ममासोऽम्बुदाहतिः । हृदमध्येऽकरो ज्ज्वलं निपत्यम्बुजेषु ।
 स कृष्णनाभिपतता ज्योभितो यमुनाहृदः । सम्प्राविश्यत वेगेन भिद्यमान इवाम्बुदः ।
 तेन शब्देन संकुम्भं तस्यर्षभवनं महत् । उदतिष्ठन्मनात् सर्पो रोषपर्याकुलेक्षणः । २१३
 स चोरगपतिः क्रुद्धो मेघरात्रिसमप्रभः । ततो रक्तान्तनयनः कालियः समदृश्यत ।
 पद्मास्यः पावकैः श्यामस्यलज्जिह्वैः जलाननः । पृथुभिः पद्मभिर्घोरैः शिरोभिः परिवारितः ।
 पूरयित्वा हृदं सर्व्यं भोगेनानन्ववर्धमा । स्फुरन्निव स रोषेण ज्वलन्निव च तेजसा ।
 क्रोधेन तज्जलं तस्य सर्व्यं प्रटमिवाभवत् । प्रतिस्नातुश्च भीतेव जगाम यमुना नदी ।
 तस्य क्रोधाग्निपूर्णैश्चा वक्रैर्भ्योऽभूच्च मारुतः । दृष्ट्वा कृष्णं हृदगतं क्रीडन्तं शिशुलोलाया । २१४
 सधूमाः पद्मगेन्द्रस्य मुखान्निस्सैरर्षवः । सृजता तेन रोषाग्निं समीपे तीरजा द्रुमाः ।
 क्षणेन भस्मसाक्षिता युगान्तप्रतिमेन वै । तस्य पुत्राश्च दाराश्च भृत्याश्चान्ये महेतरगाः ।
 वमन्तः पावकं घोरं वक्रैर्भ्यो विषसम्भवं । सधूमं सत्रगेन्द्रास्ते निष्येतुरमितौजसः ।
 प्रवेक्षितस्य तैः सर्पैः स कृष्णो भोगबन्धनं । निर्येज्यवर्णाकारस्तस्यै गिरिरिवाचलः ।
 अदृग्भ्रमैसीक्ष्यैर्लब्धोत्प्रीडनसाविरीः । ते कृष्णं सर्पपतयो न ममार च वीर्यवान् ।
 एतस्मिन्नन्तरे भोता गोपाकाः सर्व्यं एव ते । क्रन्दमाना ब्रजं जग्मुर्वाप्यर्भविग्रया गिरि ।

॥ गोपा ऊचुः ॥ एष मोक्षकृतः कृष्णो मग्नो वै कालिवे इदं । भक्ष्यते सर्वराजेन तदाजकृत मा चिरं ।
 नन्दगोपाय वै सिद्धिं सबलाय निवेद्यतां । एष ते कृष्यते पुनः सर्वेति महाभूदे ।
 नन्दगोपस्त तच्छ्रुत्वा वञ्चपातोपमं वचः । शार्त्तः स्फुरितविक्रान्तस्तं जगाम ब्रूदोत्तमं ।
 सवालद्युवतीदृष्टुः स च सङ्कर्षणो युवा । आक्रोडं परमेष्ठ्यश्च जलत्वं समुपागमत् ।
 नन्दगोपादयो गोपाले सर्वे साश्रुलोचनाः । हाहाकारं प्रकुर्वन्महासुखीरे इदं क्व वै ।
 मोडिता विस्मिताश्चैव शोकार्त्ताश्च पुनः पुनः । केचित्तु पुन हाहेति हाधिनित्यपरं पुनः ।
 अपरे हा हाताः स्मेति ररुदभ्रुर्भ्रुदुःखिताः । स्त्रियश्चैव यत्रोदां तां हा दनाऽशोनि कुक्षुः ।
 या पश्यसि प्रियं पुत्रं सर्पराजवधं मतं । सन्दितं सर्वभोगेन कृष्यमाणं यथा नृगं ।
 अस्मसारमयं नूनं हृदयं तेऽभिलक्ष्यते । पुत्रं कथमिमं दृष्ट्वा यत्रोदे नावदीर्यसे ।
 दुःखितं वत पश्यामो नन्दगोपं ब्रूदान्तिके । न्यस्य पुत्रमुखे दृष्टिं निश्चैनमिव स्थितं ।
 यत्रोदामनुगच्छन्त्यः सर्पावाधमिमं ब्रूदं । प्रविशामो न यास्यामः सर्पां दामोदरं विना ।
 दिवसः को विना सूर्यै विना चन्द्रैश्च का निशा । विना टपेण का मावि विना कृष्णेन को व्रजः ।
 विना कृष्णं न यास्यामो विवस्वा इव धेनुवः । तासां विलपितं श्रुत्वा तेषाञ्च व्रजवाधिनां ।
 विलापं नन्दगोपस्य यत्रोदारुदितं तथा । एकभावश्चरीरश्च एकदेशो दिधाकृतः ।
 सङ्कर्षणस्तु संकुटो सभाषे कृष्णमव्ययं । कृष्ण कृष्ण महाबाहो गोपानां नन्दिवर्द्धन ।
 दम्बतामेध वै सिद्धिं सर्पराजो विषायुधः । इमे नो बान्धवास्तात त्वां मत्वा मानुषं विभो ।
 परिदेवन्ति करुणं सर्वे मानुषवङ्कयः । तच्छ्रुत्वा रौहिणेयस्य वाक्यं संज्ञासमोरितं ।
 विक्रीद्यास्त्रोऽटयद्वाङ्गं भिक्षा तं भागवन्धनं । तस्य पश्यं समाकम्य भागराशिं जलोत्थितं ।
 शिरःसु कृष्णो जघ्राह स्वहस्तेनावनाम्य च । तस्यारुरोह सप्तसा मध्यमं तन्महच्छिरः ।
 सोऽस्य मूर्द्ध्नि स्थितः कृष्णो नमर्त्तं कश्चिद्ब्रूदः । सृष्टमानः स कृष्णेन आत्ममूर्द्धा भुजङ्गमः ।
 आस्यैः सरुधिरोद्गारैः कातरो वाक्यमब्रवीत् । अविज्ञानात्प्रया कृष्ण रोषोऽयं सम्प्रदर्शितः ।
 दमितोऽहं हतविषो वज्रगले बरानन । तदाज्ञापय किं कुर्यां सदारापत्यबान्धवः ।
 कस्य वा वश्यतां यामि जीवितं मे प्रदीयतां । पश्यमूर्द्धानतं दृष्ट्वा सर्पं सर्पारिकेतनः ।
 अक्रुद्ध एव भगवान् प्रत्युवाचोरगेष्टरं । तवास्मिन् यमुनातोये नैव खानं ददाम्यहं ।
 गच्छार्णवजलं मर्षं सभार्यैः सप्तबान्धवः । अथेह भूयो दृश्येत खलो वा यदि वा जले ।
 तव भृत्यस्तनूजो वा सिद्धं बन्धुः स मे भवेत् । प्रिवश्यास्य जलस्थायुस्तु तस्य गच्छ महाशैवं ।
 खाने त्विह भवेद्दोषस्तवान्नकरुणो महान् । मत्पदानि च ते सर्पं दृष्ट्वा मूर्द्धं सु सागरे ।
 गरुडः पक्षगर्गिपुस्त्रयि न प्रचरिष्यति । गृह्य मूर्द्धां वचस्यश्च कृष्णेश्वारगपुङ्गवः ।
 पश्यतामेव गोपानां जगामादर्शनं ब्रूदात् । निर्जिते तु मते सर्वे कृष्णमुत्तोर्यं चिन्तितं ।
 विस्मितास्तुष्टुवर्गोपास्तुश्चैव प्रदक्षिणं । ऊचुश्च सर्वे सुप्रीता नन्दगोपं वनेचराः ।

१५०

१५१

१५२

१५३

१५४

१५५

धन्योऽप्यनुग्रहीतोऽपि यत्न ते पुत्र ईदृशः । अक्षप्रभृति गोपानां गवां मोहक्य खानस ।
 आपसु प्ररथं कृष्यः प्रभुष्यतलोचनः । जाता द्विवजला सर्वा यमुना मुनिर्षेविता ।
 तीरे चास्याः सुखं गावो विचरिष्यन्ति नः वदा । अक्षमेव वने जाता वषं यत्कृष्यमीदृशं ।
 महदूतं न जानीमः कश्चमप्यिव ब्रजे । एवं ते विख्याताः सर्वे खुवन्तः कृष्यमवयं ।
 जयमुगोपगणा घोषं देवाश्चैत्रयं यथा ।

१०००

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि त्रिगुणव्यायां कालियदमने जनवधनेऽध्यायः ॥ ६६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति सर्पराजे तु कृष्णेन यमुनाद्भवे । तमेव चेरतुर्दंष्ट्रं स्रितौ रामकेववौ ।
 आजगत्तुसौ सहितौ गोधनैः सह गोमिनौ । गिरिं गोवर्द्धनं रम्यं वसुदेवसुतावुभौ ।
 गोवर्द्धनस्योत्तरतो यमुनातो रमाश्रितं । ददृशाते ततो वीरौ रम्यं तासवन् महत् ।
 तौ तासवर्षप्रतते रम्ये तासवने रतौ । चेरतुः परमप्रोतौ वृषपोताविबोद्धतौ ।

१००१

स तु देवः समः खिग्धः सुमहान् कृष्णवृत्तिकः । दर्भप्रायः खलोभूतेः लोहपावाणवृत्तिरः ।
 तालैस्त्रिंशत्पुलकैश्चैरुच्छ्रितैः श्यामपर्वभिः । फलापञ्चासिभिर्भाति नागहस्तैरिवोच्छ्रितैः ।
 तत्र दामोदरो वाक्यमुवाच वदताम्बरः । अहो तासवस्यैः पक्षैर्व्याप्तियेयं वनखलो ।
 स्वादून्यार्थं मृगज्योनि श्यामानि रक्षवन्ति च । पक्षतालानि महितौ पातयाव सघरुमौ ।
 यद्येतामोदृशो गन्धो माधुर्यं चाप्यतर्पणः । रमेनामृतकन्येन भवितव्यञ्च मे मतिः ।
 दामोदरवचः श्रुत्वा रौहिणेयो हसन्निव । पातयन् पक्षतालानि चालयामास तासवन् ।
 तप्त तासवन् मृणामस्यं दुरतिक्रमं । निर्व्याणभूतमोरिणं पुरुवादास्येयपमं ।

१०१०

दामणो धेनुको नाम दैत्यो गर्हभरूपवान् । खरयूथेन महता वृतेन बचवताम्बरः ।
 स तु तासवन् घोरं गर्हभः परिचरति । नृपक्षिणापदगणांस्त्रामयन्नतिदर्पितः ।
 तालशब्दं स तं श्रुत्वा संघुष्टं फलपातने । नामर्षयत तं क्रुद्धस्तासवन्निव द्विपः ।
 शब्दानुमारी संक्रुद्धो दर्पाविद्धुष्टाननः । क्षत्र्यासो जेषितपटुः सुरैर्निर्हारायन्नहो ।
 आविद्धुपुच्छो जषितो व्यान्तानन दवास्तकः । आपतयेव ददृशे वैरिण्येयमुपस्थितं ।

१०१५

तालानां तमधेः दृष्ट्वा सञ्चक्राकारमव्ययं । रौहिणेयं खरो दृष्टः सोऽदृशद्दृशनायुधः ।
 पद्मानुभाभ्याश्च पुनः पश्चिमाभ्यां पराङ्मुखः । जषानोरसि दैत्योऽभौ रौहिणेयं निरायुधं ।
 ताभ्यामेव स जपाह पद्मं तं दैत्यगर्हभं । आवर्षितखरस्त्रं प्रेरयंस्तासवमूर्द्धनि ।
 स भग्नेः कटोपीवो भग्नप्रष्टो दुराकृतिः । खरस्तासवस्यैः सार्द्धं पपात धरणीतले ।
 तं गताभुं गतशोकं पतितं वीर्यं गर्हभं । ज्ञातींश्चयाऽपरांस्तस्य तृणराजनि सोऽक्षिपत् ।
 सा भूगर्हभदेहस्य तासः पंक्तस्य पतिनैः । बभामे खस्रजसदा धौरिवायकन्नारदी ।
 तस्मिन् गर्हभदैत्ये तु शानुगे विनिपातिते । रम्यं तासवन् तद्दि भूयो रम्यतरं बभौ ।
 विप्रमुक्तभयं शूभ्रं विविक्ताकारदर्शनं । चरन्ति सा सुखं गावस्तासवन्मुत्तमं ।

१०२०

१०२५

ततः प्रहृष्टस्ते सर्वे गोपा वनविचारिणः । वीतशोकभयायासाश्चसूर्यन्ते स्म ते वनं ।
 ततः सुखं प्रकीर्णामु गोषु नगन्द्रविक्रमौ । द्रुमपर्णसने कृत्वा यथाहं तौ निषेदतुः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि त्रिष्टुत्थ्यायां धेनुकवधे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ तौ जातदुर्षौ तु वसुदेवसुतावुभौ । तत्तासवममुसृज्य भूयो भण्डीरमागतौ ।
 चारयन्तौ विवृद्धानि गोधनानि शूभाननौ । स्फोटशब्दप्रकृद्धानि वीचमाषौ वनानि च ।
 स्वेडयन्तौ प्रगायन्तौ विचिन्वन्तौ च पादपान् । नामभिर्याहरन्तौ च सवसा गाः परन्तपौ ।
 नियोगपाशैरामकैः स्तब्धाभ्यां शूभसूचयौ । वनमासाकुक्षोरस्को बालशूद्राविवर्षभौ ।
 सुवर्णाञ्जनचूर्णभ्यामन्योन्यसृष्ट्वाम्बरौ । महेश्वरायुधसंसक्तौ शुकलक्ष्णाविवाम्बुदौ ।
 कुशायकुसुमनाम्बु कर्णपूरमनोरमौ । वनमार्गेषु कुम्भाषौ वन्यवेशधरावुभौ ।
 गोवर्द्धनस्थानुचरौ वने शानुचरौ च तौ । चेरतुलोकविह्वलाभिः क्रोडाभिरपराजितौ ।
 तावेव मानुषो दीर्घा वक्षन्तौ मुरपूजितौ । तप्यातिगुणयुक्ताभिः क्रोडाभिश्चेरतुर्भवेन ।
 तौ तु भण्डीरमुचिते काले क्रोडानुवर्तिनौ । प्राप्ता परमशाखाङ्गं न्यायोधं शास्त्रिनाम्बरं ।
 तत्र स्थन्दोलिकाभिश्च युद्धमार्गविशारदौ । अश्रमभिः क्षेपणीयैश्च व्याघ्रान् कुरुतः स्म तौ ।
 युद्धमार्गैश्च विविधैर्गोपालैः सहितावुभौ । मुदितौ सिंहविक्रान्तौ यथाकामं विचेरतुः ।
 तथोरमथतोरवे तन्निपुरमुगेत्तमः । प्रसन्नोऽभ्यागमत्तत्र क्षिप्रान्वेषी तयोस्तदा ।
 गोपालवेषमस्याय वन्यपुष्पविभूषितः । लोभयानः स्म तौ वीरौ हसिः क्रोडमकैलादा ।
 सोऽवगाहत निःशङ्कस्तेषां मध्यममानुषः । मानुषं वपुगस्थाय प्रसन्नो दानवोत्तमः ।
 प्रकीडितास्तु ते सर्वे सह तेनामरारिणा । गोपालवपुषं गोपा मन्यमानाः स्वबान्धवं ।
 स तु श्चिद्रान्तरप्रेषुः प्रसन्नो गोपताङ्गतः । दृष्टिं परिदधे कृष्णे रौहिणेये च दारुणां ।
 अविमद्यं ततो मत्वा कृष्णमद्भुतविक्रमं । रौहिणेयबधे यत्नमकरोदानवोत्तमः ।
 हरिणा क्रोडितं नाम बालकीडनकं ततः । प्रकीडिताश्च ते इन्द्रमुत्पत्युर्गुणपत्तदा ।
 कृष्णः श्रीदामवर्हितः पुङ्गे गोपसूनुना । महर्षणस्तु मुतवान् प्रसन्नेन सहानघ ।
 गोपालास्त्वपरं दन्दं गोपालैरपरैः सह । प्रद्रुता सङ्घयन्तौ वै अन्योन्यं लघुविक्रमाः ।
 श्रीदामं त्वजयन् कृष्णः प्रसन्नं रौहिणीसुतः । गोपाले कृष्णपदोथैर्गोपालास्त्वपरं जिताः ।
 ते वाहयन्तस्त्वन्यान्यं संवर्षात् सहसा द्रुताः । भाण्डीरस्त्वभमुद्दिश्य मर्यादां पुरानगमन् ।
 महर्षणस्तु स्तब्धेन शीघ्रमुत्क्षिप्य दानवः । द्रुतं जगाम विमृशः सचन्द्र इव तोयदः ।
 सभारमसहस्रस्य रौहिणेयस्य धीमतः । वटुधे सुमहाकायः शक्राक्रान्त इवाम्बुदः ।
 स भाण्डीरवटप्रस्थं शिखण्डानगिरिप्रभं । स्तं वपुर्द्वैत्र्यामास प्रसन्नो दानवोत्तमः ।
 पञ्चस्रवकयुक्तेन मुकुटेनार्कवर्षसा । दीप्यमानाननो दैत्यः सूर्याक्रान्त इवाम्बुदः ।
 महाननो महापीवः सुमहानन्तक्रोपमः । रौद्रः शकटशक्रासो नामयंश्चरणीर्षहो ।

स्वग्दामलम्बाभरणः प्रसम्बाम्बरभूषणः । धीरं प्रसम्बः प्रयत्नो तोयस्वम् इवान्मुदः ।
 स जहरैव वेगेन रौहिणेयं महासुरः । सागरोपश्रवगतं कृत्वा लोकमिवान्तकः ।
 द्वियमाणः प्रसम्बेन स तु सङ्घर्षेण बभौ । उद्यमान इवाकाशे काशमेघेन चन्द्रमाः ।
 स सन्दिग्धमिवात्मानं मेने सङ्घर्षणदा । दैत्यस्वल्भगतः श्रीमान् कृष्णश्चेदमुवाच ह ।
 द्वियेऽहं कृष्ण दैत्येन पर्वनोदयवर्षणा । दर्शयित्वा सुमहतीं मायां मानुषरूपिणीं ।
 कथमस्य मया कार्यं श्रावणं दुष्टचेतसः । प्रसम्बस्य प्रष्टुष्य दपोद्दिगुणवर्षसः ।
 तमाह सस्मितं कृष्णः भाषा हर्षकलेन वै । अभिज्ञो रौहिणेयस्य तृप्तस्य च बलस्य च ।
 अद्येऽयं मानुषो भवो व्यक्तमेवानुपाकृते । घस्त्रं जगन्मयं गुह्यं गुह्याद्गुह्यतरङ्गतः ।
 स्मर नारायणात्मानं लोकानां त्वं विपर्यये । अवगच्छात्मानात्मानं समुद्राणां समागमे ।
 पुरातनानां देवानां ब्रह्मणः मलिनस्य च । आत्मतृप्तप्रवृत्तस्य संस्मराद्यस्य वै वपुः ।
 शिरः खं ते जन्मं मूर्तिः लमा भूर्द्दृष्टो मुखं । वायुर्भौकायुक्च्छाशेः मनः खटा श्मभूत्तव ।
 महत्साध्यः महत्साङ्गः सहस्रचरणेषुणः । सहस्रपद्मनाभस्त्रं सहस्रांशुधरोऽरिहा ।
 यत्त्वया दर्शितं लोके तत् पायन्ति दिवैकसः । यत्त्वया नोक्तपूर्वं हि कस्तदन्वेष्टुमर्हति ।
 यद्देदितव्यं लोकेऽस्मिन्नात्त्वया समुदाहृतं । विदितं यत्तत्रैकस्य देवा अपि न तद्विदुः ।
 आत्मजं ते वपुर्गोष्णि न पश्यन्वात्मसम्भवं । यन्तु ते कृत्रिमं रूपं तदर्शन्ति दिवैकसः ।
 देवैर्न दृष्टशान्तसो तेजानन्म इति स्थनः । त्वं हि सुखी महान्तकः सुखैरपि दुरामदः ।
 त्वयेव जगतः सन्धे श्रायतो जगती स्थिता । अचला प्राणिनां योनिर्धारयत्यखिलं जगत् ।
 चतुःसागरभोगस्त्रं चातुर्वर्ष्यविभागवित् । चतुर्गुणैः सा लोकानां चातुर्होत्रफलाग्रनः ।
 यथाऽहमपि लोकानां तथा त्वं तस्य मे मतं । उभाविक्रमरोऽसौ जगदर्थे द्विधा कृतौ ।
 अहं वा श्रायतः कृष्णस्त्रं वा श्रेयः पुरातनः । स्वबलेन भवान् पूर्णस्त्रैलोक्यान्तरदर्शनः ।
 लोकानां श्रायतो देवस्त्रं हि श्रेयः समातनः । आवयोर्द्वैहमात्रेण द्विधेदं धार्यते जगत् ।
 अहं यः स भवानेव यस्त्रं भोऽहं समातनः । इवैव विहितौ ह्यावामेकदेशे महाबलौ ।
 तदास्मि मृढवत् किं त्वं बलेन जहि दानवं । मूर्द्ध्नि देवरिपुं देव वज्रकल्पेन मुष्टिना ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ संस्मारितः स कृष्णेन रौहिणेः पुरातनं । स बलेन तदा पूर्णस्त्रैलोक्यान्तरचारिणा ।
 ततः प्रसम्बं दुष्टं सुबद्धेन महाभुजः । मुष्टिना वज्रकल्पेन मूर्द्ध्नि चैनमताडयत् ।
 तस्योत्तमाङ्गं स्त्रे काये विकपालं विवेश ह । जाम्बुभाङ्ग इतः श्रेते गतासुर्दानवोत्तमः ।
 जगत्यां विप्रकीर्णस्य तस्य देहमभूत्तदा । प्रसम्बस्याम्बरस्त्रस्य मेघस्येव विदीर्यतः ।
 तस्य भ्रष्टोत्तमाङ्गस्य देहात् सुस्त्राव शोषितं । वज्र गैरिकसंयुक्तं धौलप्रष्टुङ्गादिवोदकं ।
 तं निहत्य प्रसम्बन्तु संहृत्य बलमात्मनः । पर्यव्यजत वै कृष्णं रौहिणेयः प्रतापवान् ।
 तन्तु कृष्णस्य गोपास्य दिविष्ठास्य दिवैकसः । तुष्टुर्निहतो दैत्ये जघाञ्चोर्भिर्बाहाबलं ।

१०५

१०६

१०७

१०८

१०९

११०

बलेनायं हतो दैत्यो बालेनास्तिष्टकर्षण । बलदेवेति नामास्य देवैरुक्तं दिवि स्थितैः । १७५
 बलन्तु बलदेवस्य तदा भुवि जना विदुः । कर्षणं निहतं दैत्ये देवैरपि दुरासदे ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुपत्न्यायां प्रकल्पवधे शक्यसतोऽध्यायः ॥ ७१ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तयोः प्रहृतयोरेवं कृष्णस्य च बलस्य च । वने विचरतोर्षाद्यौ क्षतिघातौ सा वार्षिकी ।
 ब्रजमाजम्भतुस्तौ तु ब्रजे शूश्रुवतुस्तदा । प्राप्तं ब्रह्महृदं वीरौ गोपांशोस्तवस्तासाम् ।
 कौतूहलादिदं वाक्यं कृष्णः प्रोवाच तत्र तान् । कोऽयं ब्रह्महृदो नाम येन वो हृदं प्रागतः ।
 तत्र दृष्टतमस्त्रेको गोपी वाक्यमुवाच ह । श्रुयतां तात ब्रह्मस्य यदर्थं ध्वज दृश्यते । १७६
 देवानामोश्वरः शक्रो मेघानाञ्चारिसूदन । तस्य चायं महः कृष्ण लोकनायकश्चाश्रितः ।
 तेन सञ्ज्ञादिता मेघास्तस्य चायुधभूषिताः । तस्यैवाञ्जाकराः शस्यं जनयन्ति नवाम्बुभिः ।
 मेघस्य पयसो दाता पुरुङ्गतः पुरन्दरः । संप्रहृष्टः स भगवान् प्रीणयत्यस्त्रिकं जगत् ।
 तेन सम्पादितं शस्यं वयमन्ये च देहिणः । वर्त्तयामोपयुञ्जामास्यार्पयामश्च देवताः ।
 देवे वर्धन्ति लोकेऽस्मिन्नातः शस्यं प्रवर्द्धते । पृथिव्यां तर्पितायाम्नु सामृतं स्रच्छते जगत् । १७७
 शीरत्रत्यस्त्रिमा गावो वसवत्यश्च निर्हृताः । तेन संवर्द्धितास्तात तृणैः पुष्टाः सपुङ्गवाः ।
 नाशस्या नातृणा मूर्धनं बुभुक्षादिनो जनः । दृश्यते यत्र दृश्यन्ते दृष्टिमन्त्रो बलाहकाः ।
 दुदोह सवितुर्गा वै शक्रो दिव्याः पयस्तलाः । ताः क्षरन्ति नवं शीरं मेधं भेषोघधारितं ।
 वायोरितन्तु मेघेषु करोति कदनं महत् । जवेनावर्ष्णितश्चैव गर्जन्तीति जना विदुः ।
 तस्य चैवाह्यमानस्य वायुयुक्तेर्मलाहकैः । वज्राशनिसमाः शब्दाः श्रुयन्तेऽगमभेदिनः । १७८
 तज्जलं वज्रनिर्घ्यैर्विमुञ्चति नभोगतैः । वज्रभिः कामगैर्मेघैः शक्रो भृत्यैरिवेश्वरः ।
 क्वचिद्दुर्हितमद्वाशैः क्वचिच्छिन्नाभसन्निभैः । क्वचिद्भिन्नाश्रनाकारैः क्वचिच्छोकरवर्षिभिः ।
 मण्डयतीव देवेन्द्रो विश्वमेवं नभोघनैः । क्वचिच्छोकरमूकत्वं कुर्वन्निर्गगणे घनैः ।
 श्वमेतत्पयो दुग्धं गोभिः सूर्यस्य ज्ञाश्रितं । पर्जन्यः सर्वभूतानां भवाद्य भुवि वर्षति ।
 यस्मात् प्राटृडियं कृष्ण शक्रस्य भुवि भाविनी । तस्मात् प्राटृषि राजानः सर्वे शक्रं मुदा युताः । १७९
 महैः सुरैश्चमर्चन्ति वयमन्ये च मानवाः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुपत्न्यायां घोषवाक्ये द्विपत्नतोऽध्यायः ॥ ७२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गोपदृष्टस्य वचनं श्रुत्वा शक्रपरिपद्ये । प्रभावशोऽपि शक्रस्य वाक्यं दामोदरोऽब्रवीत् ।
 वयं वनचरा गोपाः सदा गोधनजोविनः । गावोऽस्माद्देवैर्निर्विद्ध गिरयस्य वनानि च ।
 कर्षकाणां हृषिर्दन्तिः पशुं विपणिजोविनां । गावोऽस्माकं परा दृप्तिरेतस्यैविसमुच्यते ।
 विद्यया यो यथा युक्तस्तस्य सा दैवतं परं । सैव पूज्याऽर्चनीया च सैव तस्योपकारिणी । १८०
 योऽन्यस्य फलमश्रानः करोत्यन्यस्य सत्क्रियां । द्वावनर्थौ स लभते प्रेत्य चेह च मानवः ।
 कृष्यन्ता प्रथिता शीसा शीमन्तां श्रुयते वनं । वनाम्ना गिरयः सर्व्ये सा चास्माकं गतिर्भुवा ।

शूयन्ते गिरयस्यापि वनेऽस्मिन् कामरूपिणः । प्रविश्य तास्तास्तनवो रमन्ते खेषु मानुषु ।
 भूत्वा केचरिणः सिंहा व्याघ्राश्च नखिनाम्बराः । वनानि खानि रक्षन्ति चाशयन्तो वर्णाञ्जदः ।
 यदा चैषां विकुर्वन्ति ते वनालयजीविनः । भ्रन्ति तानिव दुर्धृत्तान् पौरुषादेन कर्षका । १८५
 मन्वयश्चपरा विप्राः शीतावस्त्राश्च कर्षकाः । गिरियज्ञा वयं गोपा इव्याऽस्माभिर्मिर्मिर्क्ष्वने ।
 तन्मन्त्रं रोचते गोपा गिरियज्ञः प्रवर्त्यतां । कर्षं कृत्वा मुखं स्वाने पादपेऽप्यथ वा गिरौ ।
 तत्र हत्वा पशून् मेषान् वितत्याद्यतने शूभे । सर्वेषां वस्य सन्देहः क्रियतां किं विचार्यते ।
 तं शरत्कुसुमापोडाः परिचार्यं प्रदक्षिणं । गावो गिरिवरं सर्व्यास्ततो यान् पुनर्वनं ।
 प्राप्ता किलेयं हि गवां स्वादुतोद्यतणा गुणैः । शरत्प्रमुदिता रम्या गतमेघप्रसात्रया । १८६
 प्रियकैः पुष्यतेर्गौरं श्यामं वाणासनैः क्वचित् । कठोरदृष्टमाभाति निम्बयूररुत वनं ।
 विजला विमला व्याञ्चि विमलाका विविद्युतः । विवर्त्तन्ते जलधरा विदन्ता इव कुञ्जराः ।
 पटुना मेघवातेन नवतोयानुकर्षिणा । पर्णोत्करघनाः सर्व्याः प्रसादं यान्ति निष्पगाः ।
 सितवर्षाभ्युदोष्णीषं संसचारमरवीजितं । पूर्णचन्द्रामलञ्चवं साभिषेकमिवाम्बरं ।
 हंमैर्विहसितः शीव ममत्कृष्टानि सारभैः । सर्व्याणि तनुतां यान्ति जलानि जलदक्षये । १८७
 चक्रवाकस्तनतटाः पुलिनश्रेणिमण्डलाः । हंसस्रजहासिन्यः पतिं यान्ति समुद्रगाः ।
 कुमुदात्फुल्लमदकं ताराभिस्त्रिभम्बरं । सममभ्युत्पन्नयन्तीव शर्व्वरोखितरेतरं ।
 मन्त्रकौस्तुभघुष्टेषु कलमापकपाण्डुषु । निर्दृष्टरमणीयेषु बंप्रशु रमने मनः ।
 पुष्करिण्यस्ताडागानि वायस्य विकचोत्पलाः । केदाराः सरितश्चैव मरुंसि च श्रिष्टा ज्वलन् ।
 पद्मजानि च ताम्राणि तयाऽन्यानि मितान्यपि । उत्पलानि च नीलानि भेजरे वारिजां श्रियं । १८८
 मदं जङ्गः मितापाङ्गा मन्दं वटधिरैऽनिलाः । अभवद्भ्रमनाकाशमभुञ्च निभृतोऽर्खवः ।
 षट्पुण्यायशियलैर्त्तनृत्यसमुच्चिन्नैः । मयूरङ्गहैर्भूमिर्भ्रमेवैव लक्ष्यने ।
 सुपद्मलिनेस्तीरैः काञ्चपुष्पस्तताकुलैः । संसचारमविन्यासैर्व्यमुना साऽतिशोभना ।
 कालपक्षेयु शस्येषु केदारेषु वनेषु च । शस्यादा जलजादाश्च मन्त्रा विररुतुः खगाः ।
 मिषिचुर्थानि जलदा जलेन जलदागमे । तानि शस्यानि बालानि कठिनत्वङ्गतानि वै । १८९
 त्यक्त्वा मेघमयं वामः शरदुणविदोपितः । एष वै विमले व्याञ्चि हृष्टो वसति चन्द्रमाः ।
 क्षोरिण्या द्विगुणं गावः प्रमन्त्रा द्विगुणं वृषाः । वनानां द्विगुणा लब्धाः शस्यैर्गुणवती मद्यो ।
 व्यातोषि घनमुक्तानि पद्मवन्ति जलानि च । मरुंसि च मनुष्याणां प्रसादमुपयान्ति वै ।
 अञ्जतं सविता व्याञ्चि निर्मुक्तो जलदैर्भृञ्चं । शरत्प्रज्वलितं तेजस्वीरूपरश्मिर्विभोषयन् ।
 नीराजयित्वा भैरव्यानि प्रयान्ति विजिगीषवः । अन्योन्यरङ्गाभिमुखाः पार्थिवाः वृथिवीचिनः । १९०
 बन्धुजीवाभिताम्रासु बद्धपशुवतीषु च । ममस्तिष्ठति कान्तासु चिचासु वनराजिषु ।
 वनेषु च विराजन्ते पादपा वनशोभिनः । असनाः सप्तपर्णाश्च कोविदाराश्च पुष्यिताः ।

दधुसाहा निकुम्भाश्च प्रियकाः स्वर्धकास्तथा । समराः पेषिकाश्चैव क्लेदिन्यश्च समन्ततः ।
 ब्रजेषु च विशेषेण गर्मरोद्गारहासिषु । शरत्प्रकाशबोधेषु गोष्ठेष्वटति रूपिणो ।
 नूनं त्रिदशभूयिष्ठं मेघकालमुखीवितं । पतत्तिकेतनं देवं बोधयन्ति दिवोकमः ।
 शरद्येवं सुशस्यायां प्राप्तायां प्राटुषः स्ये । नोत्सवन्नार्कवर्षेण रचितं बभ्रुभिर्दिग्भिः ।
 फलैः प्रवासैश्च घनमिन्द्रपापघनोपमं । भवनाकारवितपं सतापरममण्डितं ।
 विशालमूलावततं पवनाभोगधारिणं । अर्धयामो गिरिं देवं गाक्षैव सविशेषतः ।
 सावतंसैर्विषाणैश्च वर्षापोऽस्य दंष्ट्रितैः । षण्ठाभिसु प्रसन्नाभिः पुष्यैः शारदिकैस्तथा ।
 श्रिवाद्य गावः पूज्यन्तां गिरियज्ञः प्रवर्त्यतां । पूज्यतां त्रिदशैः ब्रह्मो गिरिरिक्खाभिरिष्यतां ।
 गोयज्ञं कारयिष्यामि बलादेव न मंत्रयः । यद्यस्ति मयि वः प्रीतिर्यदि वः सुहृदो वयं ।
 गावो हि पूज्याः सततं सर्वेषां नात्र संशयः । स्यात्तु माया भवेत् प्रीतिर्भवतां वै भवाय च ।
 एतन्मम वचस्तथ्यं क्रियतामविचारितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शरदर्शने विद्यमानोऽध्याय ॥ ७३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दामोदरवच श्रुत्वा हृष्टास्तौ गोषु जीविनः । तदागन्तमन्त्रानाः प्रत्यूचुरविशङ्कया ।

तवैषा बाल महतो गोपानां हर्षवर्द्धनो । प्रीणयत्येव नः सर्वान् बुद्धिर्बुद्धिकरी गवां ।
 त्वं गतिस्त्वं रतिश्चैव त्वं वेत्ता त्वं परायणं । भयस्त्वभयदस्तत्रस्त्वमेव सुहृदो सुहृत् ।
 त्वक्तते कृष्ण घोषोऽयं चेमी मुदितगोकुलः । हृष्टो वसति शान्तारिथ्या स्वर्गगतस्तथा ।
 जन्मप्रभृतिदिव्यैस्ते विक्रान्तेर्भुवि दुष्करैः । वेङ्कव्याचाभिमानाश्च विस्मितानि भनंमि नः ।
 बलेन च पराङ्मन यज्ञया विक्रमेण च । उत्तमस्त्वश्च मर्त्येषु देवेस्त्रिव पुरन्दरः ।
 प्रतापेन च तोच्छेन दोष्या पूर्णतयाऽपि च । उत्तमस्त्वश्च मर्त्येषु देवेस्त्रिव दिवाकरः ।
 कान्था लक्ष्म्या प्रसादेन वदनेन स्मितेन च । उत्तमस्त्वश्च मर्त्येषु देवेस्त्रिव निशाकरः ।
 बलेन वपुषा चैव बान्धेन चरितेन च । स्थाने शक्तिधरस्तुत्या न तु कल्पन मानुषः ।
 यत्त्वयाऽभिहितं वाक्यं गिरियज्ञं प्रति प्रभो । कस्तन्नृपितुं ब्रह्मो वेलाभिव महोदधेः ।
 स्थितः शक्रमहस्तात श्रीमान् गिरिमहस्त्वयं । त्वत्प्रणीतोऽस्य गोपानां गवां हृतेः प्रवर्त्यतां ।
 भाजनान्युपकल्प्यन्तां पयसः पेशलानि च । कुम्भाश्च विनिवेश्यन्तामुदपानेषु शोभनाः ।
 पूज्यन्तां पयसा मह्यो द्रोणश्च विपुलायताः । भक्ष्यं भोज्यश्च पेयश्च तत्सर्वमुपनीयतां ।
 भाजनानि च मांसस्य न्यस्यन्तामोदनस्य च । विरात्रश्चैव सन्देशः सर्वेषोपस्य शृण्वतां ।
 विशस्यन्ताश्च पशून् भोज्या ये महिषादयः । प्रवर्त्यताश्च यज्ञोऽयं सर्वगोपसुमङ्गुलः ।
 आनन्दजननो घोषो महान्मुदितगोकुलः । त्वय्यंप्रणादघोषैश्च वृषभाणाश्च गर्जितैः ।
 हम्भारवैश्च वत्सानां गोपानां हर्षवर्द्धनः । दधिहृदः ब्रवावर्त्तः पयःकुम्भासमाहृतः ।
 मांसराशिप्र कृत्वाक्याः प्रकाशोदनपर्वतः । संप्रावर्त्तत यज्ञः स गिरेर्गोभिः समाकुलः ।

तुष्टगोपगणाकीर्णो गोपनारीमनोहरः । अथाभिष्टुतपर्व्यन्ते पर्याप्ते यज्ञसंविधौ ।
 यज्ञं गिरेस्त्रियौ धौम्ये चक्रुर्गोपा दिव्यैः सह । यजनान्ते तदक्षन्तु तत्पद्यौ दधि चोत्तमं ।
 मांसस्य मायया कृष्णो गिरिभूत्वा संमन्त्रुते । तर्पिताश्चापि विप्राग्यास्तृष्टाः सन्पूर्वभाजनाः ।
 उत्तमस्तुः प्रीतमनसः स्तस्त्रि वाच्य यथासुखं । भुक्त्वा चावश्ये कृष्णः पथः पीत्वा च कामतः ।
 संतप्तोऽस्मीति दिव्येन रूपेण प्रजहास वै । तं गोपाः पर्वताकारं दिव्यसगनुत्सेपनं ।
 गिरिमूर्ध्नि स्थितं दृष्ट्वा कृष्णं जम्बुः प्रधानतः । भगवानपि तेनैव रूपेणाच्छादितः प्रभुः ।
 सह तैः प्रकृतो गोपैर्व्यवन्दात्मानमात्मनः । तमूर्ध्नि स्थिता गोपा देवं गिरिबरे स्थितं ।
 भगवंस्त्वदमे युक्ता दासाः किं कुर्यां किङ्कराः । स उवाच ततो गोपान् गिरिप्रभवना गिरा ।
 अद्यप्रभृति याव्योऽहं गोषु यद्यस्ति वो दया । अहं वः प्रथमो देवः सर्वकामकरः शुभः ।
 मम प्रभावाच्च गवामयुतान्युपभोक्ष्यथ । शिवस्य वो भविष्यामि मङ्गलानां वने वने ।
 रंशेऽहं मह युष्माभिर्यथा दिवि गतस्तथा । ये खेने प्रथिता गोपा नन्दगोपपुरोगमाः ।
 यथां प्रीतः प्रयच्छामि गोपानां विपुलं धनं । पर्याप्तुवन्तु क्षिप्रं मां गावो वत्ससमाकुलाः ।
 एवं मम परा प्रीतिर्भविष्यति न संशयः । ततो नीराजनार्यं वै तृन्दशो गोकुलानि च ।
 परिभ्रुर्गिरिबरं मष्टवाणि समन्ततः । ता गावः प्रकृता वृष्टाः सापीडसवकाङ्गदाः ।
 यस्तगापीडवृष्टापाः व्रतशोऽय सस्रस्रः । अनुजम्बुश्च गोपालाः कालयन्तो धनानि च ।
 भक्तिच्छेदानुलिप्ताङ्गा रक्तपीतामिताम्बराः । मयूरशिवाङ्गदिनो भुजैः प्रहरणावृतैः ।
 मयूरशिचपचैस्तु केशबन्धैः सुयोजितैः । बभ्राजुरधिकं गोपाः समवाये तदाऽद्भुते ।
 अन्ये वृषानारुह्यर्द्धमृत्पान्ति स्नापरे मुदा । गोपालास्तपरे गा वै जम्बुर्द्ध्वगमाग्निनः ।
 अस्मिन् पर्यायनिर्वृत्ते गवां नीराजनोत्सवे । अन्तर्द्धानं जगामाशु तेन देदेन सोऽचलः ।
 कृष्णाऽपि गोपसंज्ञितो विवेश ब्रजमेव ह । गिरियज्ञप्रवृत्तेन तेनाश्चर्येण विस्मिताः ।
 गोपाः सवाल्लवृष्ट्वा वै तुष्टुवर्धधुसुदने ।

१८०९

१८१०

१८११

१८१२

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गिरियज्ञप्रवर्त्तने चतुःसप्ततोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ महे प्रतिष्ठते ब्रह्मः सकोधस्त्रिदशेश्वरः । संवर्त्तकं नाम गणं तोयदानामथाब्रवीत् ।

भो बलाहकमातङ्गाः श्रूयतां मम भाषितं । यदि वो मत्प्रियं कार्यं राजभक्तिपुरस्कृतं ।
 एते तृन्दावनगता दामोदरपरायणाः । नन्दगोपादयो गोपा विदिवन्ति ममोत्सवं ।
 आजीवो यः परस्तेषां गोपालस्य यतः स्तुतं । ता गावः सप्तरात्रेण पीद्यन्ता वृष्टिमारुतैः ।
 रेरावतगतसाहं स्वयमेवास्तु दारुणं । स्वस्थामि वृष्टिवातस्य वज्राग्निममस्त्रनं ।
 भवद्भिस्तुष्टुवर्धेण चरता माहतेन च । हतास्ताः सप्तजा गावस्तुष्टुवन्ति भुवि जीवितं ।
 एवंमाहापयामास सर्वान् स जलदान् प्रभुः । प्रत्याहते वै कृष्णेन प्रासने पाकप्रासनः ।
 ततस्ते जलदाः कृष्णा क्षीरजादा भयावहाः । आकाशं ह्लादयामासुः सर्वतः पर्वतोपमाः ।

१८१३

१८१४

विद्युत्सम्पातजननाः शक्रसःपविभुषिताः । तिनिराहतमाकाशं चक्रुस्ते जलदाक्षिनः ।
 गजा इवान्धे संसक्ताः केचिन्मकरवर्षसः । नामा इवान्धे गमन्ते चेहर्जलदपुङ्गवाः ।
 तेऽन्यान्यवपुषा बद्धा नागयूथाद्युते/पमाः । दुर्हिमं विपुलं चक्रुःश्चादयन्तो जलसखं ।
 नृहस्तागाहस्तामां वेपुनाश्चैव सर्वत्रः । धाराभिस्तुल्यरूपाभिर्बृहदुक्षे बलाहकाः ।
 समुद्रं मेनिरे तद्भिः खमाच्छन् नृचक्षुषः । दुर्भिंगाश्चमपथ्यन्तमगाधं दुर्हिमं महत् ।
 नैवापतन्वै खगमा द्रुवुर्मुर्तुगजतयः । पर्वताभेषु मेघेषु खे नदासु समन्ततः ।
 नष्टसूर्य्येन्दुमत्तत्रैर्मेघैर्भवि राहूकैः । अतिवृष्टेन लोकस्य विकल्पमभवदपुः ।
 मेघौघैर्निघ्नभाकारमदृश्ययत्तारकं । चन्द्रसूर्य्यौऽप्युरहितं खं बभूवतिनिघ्नभं ।
 वारिणा मेघमुक्तेन मुष्णमानेन चासक्तम् । आबभौ सर्वतस्तत्र भूमिलोचमयो यथा ।
 विनेदुर्बर्हिणस्तत्र लोककाल्पहताः खगाः । विदुर्हिं निखगा यानाः श्रवणाः संभवं गताः ।
 गर्जितेन च मेघानां पर्वान्यमिन्देन च । तर्जितानोव कल्पन्ते दणानि तर्हिभिः सह ।
 प्राप्नोऽन्तकालो लोकानां व्यक्तमेकार्षेवा महो । इति गोपगणा वाक्यं व्याहरन्नि भयार्हिताः ।
 तेनात्पाताम्बुवर्षेण गावो विप्रहता भृशं । हस्वारैः क्रन्दमाना न चेलुसम्भितोपमाः ।
 निष्कल्पसक्यथिचरणा निघ्नयत्सुरागमनाः । हृष्टरोमार्द्रतनवः सामकुक्षिपयोधराः ।
 काश्चित् प्राणान् जक्रुः आन्ता निषेदुः काश्चिदातुराः । काश्चित् सवत्सः पतिता गावः शीकरवेजिताः ।
 काश्चिदाकस्य क्रौडेन वत्सांस्तिष्ठन्ति मातरः । विमुखाः आन्तसकस्यत्र निराचाराः कृषीदराः ।
 पेतुरार्त्ता वेपमाना गावो वर्षपराजिताः । वत्साशोभ्युत्सका बाला दामोदरमुखाः स्विताः ।
 चाहोति वदनैर्दैनैः कृष्णमूर्चुरिवार्हिताः । गवां तत्कदमं दृष्ट्वा दुर्हिनागमजं महत् ।
 गोपांश्चासन्ननिधनान् कृष्णः कोपं समादधे । स चिन्तयित्वा बंरजो दृष्टोपायो मयेति च ।
 आत्मानमात्मना वाक्यमिदमूचे प्रियंवदः । अयाहमिममत्पाव्य स काननवनं गिरिं ।
 कल्पयेयं गवां स्थानं वर्षत्राणाय दुर्द्वेगं । अयं छेत्ता मया शैलः पृष्णोऽष्टमिशपारं ।
 चास्यते सत्रत्रा गा वै मदृश्यस्य भविष्यति । एवं संश्रित्यित्वा तु कृष्णः सद्यपराक्रमः ।
 बाह्यैर्बलं दर्शयित्वा स मोपे तं महीधरं । दोर्भ्यामुत्पाटयामास कृष्णो गिरिरिवापरः ।
 स धृतः सङ्गतो मेघैर्गिरिः सव्येन पाणिना । षट्सभावङ्गतस्तत्र गुहाकारेण वर्षाणा ।
 भूमेरुत्पाद्यमानस्य तस्य शैलस्य सामुषु । शिलाः प्रक्षिपित्वाशैलनिपेतुश्च सपादपाः ।
 शिखरैर्धूर्जमानैश्च शोर्भ्यामौषु सर्वत्रः । विदुतेऽस्मात्सूतेः षट्शैलगमः खगमोऽभवत् ।
 चक्रत्प्रसवणैः पार्श्वे मेघौघैरेकताङ्गतैः । भिद्यमानाश्चनिचयस्यचास धरणीधरः ।
 न मेघानां प्रवृष्टानां न शैलस्याश्रवर्षिणः । न विदुस्ते जना रूपं वाचोक्तस्य च गर्जितः ।
 मेघेषु शैलसंस्थानैर्जलप्रसवणापितैः । मिश्रीकृत इवाभाति गिरिरुद्रामवर्षमान् ।
 आमुतोऽयं गिरिः पक्षैरिति विशाधरेऽवगाः । गन्धर्वाण्यरसश्चैव वाचोऽमुञ्चन्त सर्वत्रः ।

य वसतस्तन्वित्यसौ मुक्तमूखः क्षिणोस्तान् । रोनोर्निर्वर्णयामास काञ्चनाक्षनराजतोः ।
 कानिचिच्छियिस्तानोः सञ्चिन्नाङ्गानि कानिचित् । गिरेर्भेदप्रवृष्टाणि तस्य वृक्षानि चामवन् ।
 गिरिणा कल्पमानेन कल्पितानाद्युः सञ्चिन्नाङ्गानि । पुष्पमृषावचं भूमौ व्यधीर्यत वसन्ततः ।
 निःसृताः पृथुमूर्द्धाङ्गः स्वस्तिकाङ्कविभूषिताः । द्विजिह्वपतयः कुङ्काः खेचराः खे वसन्ततः ।
 शार्ङ्गिण्यः खगगणा वर्षेण च भयेन च । उत्पन्नात्यस्य गगनात् पुनः पेतुरवाकुम्भाः । ५८२
 रेसुस्यारोषिताः शिंशाः सजला इव तोयदाः । गर्गरा इव मध्वन्ता नन्दुः शार्ङ्गपुङ्गवाः ।
 विषमैश्च समीभूतैः समैश्चात्यम्बुगुणैः । व्यावृत्तदेहः स गिरिरन्व एवोपलक्ष्यते ।
 अतिदृष्टस्य तैर्भेषेणस्य रूपं बभूव ह । स्तम्भितस्यैव रुद्रेण त्रिपुरस्य विहायसि ।
 बाहुदण्डेन कृष्णस्य विधृतं सुमहत्तदा । नीलाभपटलच्छत्रं तद्विरिच्छत्रमावभौ ।
 स्वप्नायमनेन जलदैर्निमीलितगुहामुखः । बाहुपधाने कृष्णस्य प्रसुप्त इव खे गिरिः । ५८३
 निर्विहङ्गहृतेर्दृष्टैर्निर्मयूरतैर्व्यनैः । निरालम्ब इवाभाति स गिरिः खचरैर्वृतः ।
 पर्यक्षैर्धूमनैश्च प्रचलद्भिश्च सानुभिः । सञ्चराणोव शैलस्य वनानि त्रिखराणि च ।
 उत्तमाङ्गतास्तस्य भेषाः पवनवाहनाः । तथ्यमाणा महद्रेण तोयं मुमुक्षुरस्यं ।
 स लम्बमानः कृष्णस्य भ्रजाये सञ्चनो गिरिः । चक्राकूट इवाभाति देवा नृपतिपीडितः ।
 स भेषनिचयस्तस्यो गिरिं तं परिवाक्यं ह । पुरं पुरस्कृत्य यथा स्कीतो जनपदे महान् । ५८४
 निवेश्य तं करे शैलं तुलसित्वा च सञ्चितं । प्रोवाच गोप्ता गोपानां प्रजापतिरिव स्थितः ।
 एतदेवैरसम्भाव्यं दिव्येन विधिना मया । कृतं गिरिदृष्टं गोपा निवातशरणं गवां ।
 क्षिप्रं विशन्तु यूथानि गवामिह हि ज्ञान्तये । निवातेषु च देवेषु निवसन्तु यथासुखं ।
 यथाश्रेष्ठं यथायूथं यथामारं यथासुखं । विभञ्जतामयं देवः कृतं वर्षनिवारणं ।
 शंखात्पाटनभूरेषा महतो निर्झिता मया । त्रैलोक्यमस्यसहते रक्षितुं किं पुनर्ब्रजं । ५८५
 ततः किलकिलाशब्दा गवां हस्मारवैः सह । गोपानां तुमूला जज्ञे सञ्चनादस्य वाञ्छतः ।
 प्रविशन्ति ततो गवा गोपैर्यूथप्रकल्पिताः । तस्य शैलस्य विपुलं विमलं गङ्गरोदरं ।
 कृष्णोऽपि मूले शैलस्य शैलस्तम्भ इवोच्छ्रितः । दधारेकेन हस्तेन शैलं प्रियमिवातिथिं ।
 ततो ब्रजस्य भाण्डानि युक्तानि शकटानि च । विविशुर्वर्धभोतानि तद्गृहं गिरिनिर्मितं ।
 अतिदैवन्तु कृष्णस्य दृष्ट्वा तत् कर्म वञ्चयत् । मिथ्याप्रतिज्ञा जलदान् वारयामास वै विभुः । ५८६
 सप्ररात्रे तु निवृत्ते भरण्यां विगतोत्सवे । जगाम संवृतो भेषैर्दृक्त्वा स्वर्गमेव च ।
 निवृत्तं सप्ररात्रे तु तिये स्कन्धे शतकतौ । गताभ्ये विमले व्योम्नि दिवसे दीप्तभास्करे ।
 गावस्यैव मार्गेण परिजम्भर्गतश्रमाः । स्वस्य स्नानं गतो घोषः प्रत्ययात् पुनरेव सः ।
 कृष्णोऽपि तं गिरिश्रेष्ठं स्वे स्नाने स्थावरात्मवान् । प्रीतो निवेशयामास भ्रजाय वरदो विभुः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गोवर्द्धनधारणे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धृतं गोवर्द्धनं दृष्ट्वा परिचातस्य गोकुलं । कृष्णस्य दर्शनं प्रको रोचयामास विहितः । १८०
 स निर्वृत्तान्मुदाकारं मनं मदजलोक्तिं । आदक्षौरावतं नागमाकगाम महीतस्य ।
 स ददर्शोपविष्टं वै गोवर्द्धनमिस्त्रातसे । कृष्णमक्रिष्टकर्मोपं पुरङ्गतः पुरन्दरः ।
 तं वीक्ष्य बाणं मूढता तेजसा दीप्तमव्ययं । गोपवेत्तधरं विष्णुं प्रीतिं शोभे पुरन्दरः ।
 तं शान्मुखसदृश्यामं कृष्णं श्रीवत्सलस्यं । पर्याप्तमवयवः प्रकः सैर्भैरवैरुदकैः ।
 दृष्ट्वा सैनं श्रिया जुष्टं मर्त्यलोकोऽमरीपमं । स्रुपविष्टं त्रिजापृष्ठे प्रकः स प्रीडितोऽभवत् । १८१
 तस्योपविष्टस्य सुखं पचाभ्यां पक्षिपुङ्गवः । अनाहूतमगतम्हासां चकारोरगभोजनः ।
 तं विविक्ते वमगनं लोकहृत्तामनत्परं । उपतस्ये गजं दित्वा कृष्णं वसनिस्तदनः ।
 स समीपगतस्यस्य दिव्यसमुत्थपनः । रराज देवराजो वै वज्रपूर्वकरः प्रभुः ।
 किरोटेनार्कतुल्येन विष्णुदुस्रोतकारिणा । सुखसाभ्यां सवज्ञाभ्यां सततं शोभिताननः ।
 सहस्रपत्रकान्मेन देहभूषणकारिणा । पञ्चस्रवकलमेन हारेणोरसि भूषितः । १८२
 रंसमासः सहस्रेण नेत्राणां कामरूपिणां । चिदब्राह्मणपनोत्येन मेघनिर्घोषघोषिणा ।
 अथ दिव्येन मधुरं व्याजहार स्वरिणं तं । कृष्णं कृष्णं महाबाहो ज्ञातीनां नन्दिवर्द्धन ।
 अतिदैवं कृतं कर्म त्वया प्रीतिमता गतां । मयोत्सृष्टेषु मेघेषु युगात्मावर्त्तकारिषु ।
 यत्त्वया रक्षिता गावक्षेनास्मि परितोषितः । स्नायन्भुवेन योगेन यस्यायं पर्यतोत्तमः ।
 धृतो वेम्भवदाकाशे को ह्येतेन न विस्मयेत् । प्रतिषिद्धे मम महे मयेयं ह्यितेन वै । १८३
 अतिदृष्टिः कृता कृष्ण गवां वै साप्तरात्रिकी । सा त्वया प्रतिषिद्धेयं मेघदृष्टिर्दुरासदा ।
 देवैः सदानवगणैर्दुर्निर्व्वार्या मयि क्षिते । अहो मे सुप्रियं कृष्ण यत्नं मानुषदेहवान् ।
 समयं वैष्णवं तेजो विनिगूहसि रोषितः । साधितं देवतानां हि मन्येऽहं कार्यमव्ययं ।
 त्वयि मानुष्यमापन्ने युक्ते सैवं क्षतेजसा । सेव्यते वीर कार्यार्थी न किञ्चित् परिहासने ।
 देवानां यद्गवाक्षेता सर्वकार्यपुरोगमः । एकस्त्वमसि देवानां लोकानाञ्च सनातनः । १८४
 द्वितीयं मानुषस्यासि धुरं सस्य समुदहेत् । यथा हि पुङ्गवः श्रेष्ठो मग्ने धुरि निधुष्यते ।
 एवं त्वमसि देवानां मग्नां दिववाहनः । तत्करोरगतं कृष्ण जगत्प्रकरसं त्विदं ।
 ब्रह्मणा साधु निर्दिष्टं धातुभ्य इव काष्ठमं । क्षयं स्वयम्भूर्भगवान् बुद्ध्याऽस्य वधसाऽपि वा ।
 न त्वानुगन्तुं शक्नोति पशुर्भुतगतिं यथा । स्नापुभ्यो हिमवान् श्रेष्ठो ब्रह्मणा वरुणाक्षयः ।
 गदत्मान् पक्षिणां श्रेष्ठो देवानाञ्च भवान् वरः । अपामधस्तास्योको वै तस्योपरि महीधराः । १८५
 नागानामुपरिष्टाङ्गुः पृथिव्युपरि मानुषाः । मनुष्यलोकादूर्द्ध्वं नु खगानां गतिरुच्यते ।
 आकाशस्योपरि रविर्दारं स्पर्शस्य मानुषान् । देवलोकाः परस्वस्वादिमानगमनो महान् ।
 यथाहं कृष्ण देवानामैत्रे विनिहितः पदे । स्वगां दूर्द्ध्वं ब्रह्मलोको मरुपरिगणपूजितः ।
 तत्र शोभगतिश्चैव ज्योतिषाञ्च महात्मानां । तस्योपरि गवां लोकः साध्यासां पाशयन्ति ह ।

स हि सर्व्वयतः कृष्ण महाकाङ्क्षगतो महान् । उपर्य्यपरि तत्रापि गतिस्तव तपोमयी ।
 यो न विष्णु वयं सर्व्वे शृङ्खलाऽपि पितामहं । लोकास्तथा दृक्कृतिनां नागस्योक्तस्य दादृषः ।
 पृथिवीकर्षग्रोलनां खेनें सर्व्वथा कर्षणः । समस्त्रिराकां विषयो वायुना तुल्यकृतिनां ।
 गतिः समदमाख्यानां स्वर्गः सुकृतकर्षणां । ज्ञाने तपसि युक्तानां ब्रह्मसौख्यः परा गतिः ।
 गवामेव तु गोलोको दुरारोहा हि सा गतिः । स तु लोकस्तथा कृष्ण सीदमानः कृतात्मना ।
 धृतो धृतिमता वीर निघ्नतोपद्रवं गवां । तदहं समनुप्राप्ते गवां वाक्येन चोदितः ।
 ब्रह्मणश्च महाभाग गौरवान्भव चानघ । अहं भूतपतिः कृष्ण देवराजः परन्दरः ।
 अदितेर्गर्भपर्याये पूर्व्वजसो पुरातनः । तेजसोजस्त्रिनस्यैव यत्ने दम्भितवानहं ।
 मेघरूपेण तत्सर्व्वं चक्षुमर्हसि मे विभो । एवं ज्ञानमनाः कृष्ण खेन मैत्र्येण तेजसा ।
 ब्रह्मणः शृणु मे वाक्यं गवाश्च गजविक्रमः । आह त्वां भगवान् ब्रह्मा गावश्चाकाङ्क्षया दिवि ।
 कर्षभिक्षोषिता दिव्यैस्तव संरक्षणादिभिः । भवता रक्षिता लोका गोलोकश्च महानयं ।
 यदयं पुङ्गवैः सार्द्धं वहुनामः प्रभवैस्तथा । कर्षकान् पुङ्गवैर्लोक्षीर्षीधेन हविषा सुरान् ।
 अयं शकृत्पटत्तेन तर्पयिष्यामि कामदाः । तदस्माकं गुरुत्वं हि प्राणदस्य महाबल ।
 अद्यप्रभृति नो राजा त्वमिन्द्रो वै भव प्रभो । तस्मान्त्वं काङ्क्षमैः पूर्णैर्दिव्यस्य पयसो घटैः ।
 यभिरद्याभिविच्यस्व मया हस्तावनामितैः । अहं किलिन्द्रो देवानां त्वङ्गवामिन्द्रताङ्गतः ।
 गोविन्द इति लोकास्तं लोच्यन्ति भुवि ज्ञास्यतं । समोपरि यथेन्द्रत्वं स्थापितो गोभिरीश्वरः ।
 उपेन्द्र इति कृष्ण त्वां गास्यन्ति दिवि देवताः । ये च मे वार्षिकं मामाशुत्वारिः विहिता मम ।
 एषामर्द्धं प्रयच्छामि शरत्कालेन पश्चिमं । अद्यप्रभृति मामो देः ज्ञास्यन्ति मम मामवाः ।
 वर्षाद्धै च ध्वजा मध्यं ततः पूजामवाप्यमि । ममास्यप्रभवं दर्पं तदा त्वच्छ्यन्ति वार्षिणः ।
 अन्यनादमदास्यैव ये चान्ये मेघनादिनः । ज्ञान्ति सर्व्वे गमिष्यन्ति मम कालविचारिणः ।
 विश्वरूपरितः स शोभनगच्छेति त्रिचरिष्यति । सहस्ररश्मिरादित्यस्तापयन् खेन तेजसा ।
 ततः शरदि युक्तायां मौनकामेषु वार्षिषु । याचमाने खगे तोयं विष्णुनेषु मुनेषु च ।
 हंससारसपूर्णेषु नदीनां पुलिनेषु च । मत्तकौस्तुभप्रगादिषु मत्तेषु तृषभेषु च ।
 गोषु चैव प्रहृष्टासु शरत्तोषु पयो बद्ध । निवृत्तेषु च मेघेषु निर्यात्य जगनो जलं ।
 आकाशे शन्तसङ्काशे हंसेषु विचरत्सु च । जातपद्मेषु तोयेषु वापीषु च सरःसु च ।
 तडागेषु च कान्धेषु तीर्थेषु विमलेषु च । कल्पावनातारासु पक्षकेदारपङ्क्तिषु ।
 मध्यस्थं मल्लिकार्जुनं कुर्व्वन्नीषु नदीषु च । सुमन्याथासु सोमायां मनोहरीयां मुनेरपि ।
 पृथिव्यां पृथुग्राह्यायां रम्यायां वर्षमंलये । श्रीमत्सु पङ्क्तिमार्गेषु फलवत्सु तृषु च ।
 हनुमत्सु च देशेषु प्रवृत्तेषु मण्डेषु च । ततः प्रवर्ष्यन्ते पुष्पा शरत् सुप्तोत्थिते त्वयि ।
 लोकैऽस्त्रिन कृष्ण निखिले यथैव चिदिवे तथा । नरास्त्वाद्यैव मास्यैव ध्वजाकारासु यष्टिषु ।

१२०
 १२१
 १२२
 १२३
 १२४
 १२५
 १२६
 १२७
 १२८
 १२९
 १३०
 १३१
 १३२
 १३३
 १३४
 १३५
 १३६
 १३७
 १३८
 १३९
 १४०
 १४१
 १४२
 १४३
 १४४
 १४५
 १४६
 १४७
 १४८
 १४९
 १५०

महेश्चाप्युपेक्ष्य पूजयन्तु महीतले । ये चावयोः स्त्रिये हने महेश्चापेक्ष्यं चिन्ते । ४१०
 मानवाः प्रणमिष्यन्ति तेषां नास्त्वनयागमः । ततः ब्रह्मसु तान् गृह्य चटान् दिक्षुपयोधरान् ।
 अभिषेकेण गोविन्दं योजयामास धीगवित् । दृष्ट्वाऽभिषिञ्चमानं तं गावस्ताः सह दूषयैः ।
 स्तनैः प्रसवसंयुक्तैः सिषिषुः कृष्णमव्ययं । मेघाश्च दिवि मुक्ताभिः सामृताभिः समन्ततः ।
 सिषिषुस्तायधाराभिः सिञ्चमाने तमव्ययं । वनस्पतीनां सर्वेषां सुखाविन्दुनिभे पक्षः ।
 ववर्ष पुष्पवर्षश्च नेदुस्तूर्याणि चाम्बरे । सुवन्ति मुनयः सर्वे वाग्भिर्ब्रह्मपरायणाः । ४११
 एकार्णवविक्रमश्च दधार वसुधा वपुः । प्रसादं सागरा जगुर्ब्रह्मवर्षाता जगद्धिताः ।
 मार्गशो विवभौ भानुः सोमो मन्वसंयुतः । ईतयः प्रहमे जगुर्ब्रह्मनिर्वैरितां नृपाः ।
 प्रवालपत्रशवलाः पुष्पवन्तश्च पादपाः । मर्दं प्रसुस्तुवर्णां धातासोषं बने मृगाः ।
 अलङ्कृता गात्ररुहैर्धातुभिर्भानि पर्वताः । देवलोकोपमो लोकसाप्तोऽमृतश्चैरिव ।
 आसीत् कृष्णाभिषेके हि दिव्यः स्वर्गरसोचितः । अभिविक्रान्तं तं गोभिः ब्रह्मो गोविन्दमव्ययं । ४१२
 दिव्यमाख्याम्बरधरं देवदेवोऽब्रवीदिदं । एष ते प्रथमः कृष्ण निधोगो गोषु यः कृतः ।
 श्रूयतामपरश्चापि ममागमनकारणं । सिंप्र संमाध्यते कंसः केशी च तुरगाधमः ।
 अरिष्टश्च सदाऽरिष्टो राजराज्यं ततः कुरु । पितृध्वमरि जातस्तो ममाञ्चोऽहमिव स्थितः ।
 स ते रक्ष्यश्च मान्यश्च सख्ये च विनियुज्यतां । त्वया ह्यनुगृहीतः स तव वृत्तानुवर्तकः ।
 त्वदशे वर्त्तमानश्च प्रास्थने विपुलं यज्ञः । भारतस्य च वंशस्य स वरिष्ठो धनुर्धरः । ४१३
 भविष्यत्यनुरूपश्च त्वदृते न च रंस्वते । भारतं त्वयि चाद्यत्तं तस्मिंश्च पुरुषोत्तमे ।
 उभाभ्यामपि संयोगे यास्यन्ति निधमं नृपाः । प्रतिज्ञातश्च मे कृष्ण च्छविमये सुरेषु च ।
 मम पुत्रोऽर्जुनो नाम सृष्टः कुश्यां कुलीदहः । सोऽस्त्राणां पारतन्त्र्यः श्रेष्ठश्चापरिकर्षणे ।
 तं प्रवेक्ष्यन्ति वै सर्वे राजानः ब्रह्मयोधिनः । अश्वैः हि णीस्तु शूराणां राज्ञां संपामयोधिनां ।
 पैकः चस्त्रियधर्मेण योजयिष्यति सृष्टुना । तस्यास्त्रचरितं मार्गं धनुषो लाघवश्च च । ४१४
 नानयास्यन्ति राजानो देवा वा त्वां विना प्रभो । स ते बन्धुः सहायश्च संगामेषु भविष्यति ।
 तस्य योगो विधातव्यस्त्वया गोविन्द मत्कृते । द्रष्टव्यः स यथाऽहं वै त्वया मान्यश्च नित्यतः ।
 ज्ञाता त्वमेव लोकानामर्जुनस्य च नित्यतः । त्वया च नित्यं संरक्ष्य आहवेषु महत्सु च ।
 रक्षितस्य त्वया तस्य न मृत्युः प्रभविष्यति । अर्जुनं विद्धि मां कृष्ण माझेवात्मानमात्मना ।
 आत्मा तेऽहं यथा ब्रह्मन्तथैव तव सोऽर्जुनः । त्वया लोकानिमान् जित्वा बले हर्षसास्त्रिभिः क्रमैः । ४१५
 देवतानां कृतो राजा पुरा श्रेष्ठकमादहं । त्वाश्च मत्प्रमयं ज्ञात्वा सत्येष्टं सत्यविक्रमं ।
 सद्येनोत्पत्य देवा वै योजयन्ति रिपुवधे । सोऽर्जुनो नाम मे पुत्रः पितृक्षे भगिनीपुतः ।
 इह सौहार्दमायातु भूत्वा सहचरस्त्वं । तस्य ते युष्यतः कृष्ण क्षेप्ताने ऽथ गृहेऽपि वा ।
 वेदव्या पुङ्गवेनेव धूः सदा रथमूर्ध्नि । कंसं विनिहतं कृष्ण त्वया भाव्यं दर्शिता ।

अभितक्षा महद्युद्धं भविकति सद्योचिता । तत्र तेषां नृवीरालामतिमानुवकर्षणा ।
 विजयस्त्राकुणो भोक्ता यत्रसा लक्ष्योच्छवे । एतन्ने कृष्ण कावच्येन कर्तुमर्हसि भाषितं ।
 यद्यहं ते सुराद्यैव सत्यस्य प्रियमच्युत । ब्रह्मस्य वचनं श्रुत्वा कृष्णो गोविन्दलाङ्गतः ।
 प्रीतेन मनसा युक्तं प्रतिवाक्यं जगद् ह । प्रीतोऽस्मि दर्वनादेव तव ब्रह्म ब्रह्मोपते ।
 यत्त्वयाऽभिहितस्त्रेदं न किञ्चित् परिहासते । जानामि भवतो भावं जानाम्यर्जुनसख्यम् ।
 जाने पितृव्यसारस्य पाप्मोऽहंतां महात्मनः । युधिष्ठिरस्य जानामि कुमारं धर्मनिर्णितं ।
 भीमसेनस्य जानामि वशिः सन्तानजं मुतं । अश्विभ्याश्चैव जानामि स्रष्टुं पुत्रदयं शुभं ।
 नकुलं सहदेवस्य माद्रीकुचिगतावभौ । कानोजस्यपि जानामि सवितुः प्रथमं मुतं ।
 पितृव्यपरि कर्णं वै प्रसूतं सूतताङ्गतं । धार्तराष्ट्राय मे सर्वे विदिता युद्धकाङ्क्षिनः ।
 पाण्डोरुपरमश्चैव श्रापात्रनिनिपातजं । तद्गच्छ त्रिदिवं ब्रह्म सुखाय त्रिदिवैक्यम् ।
 नार्जुनस्य रिपुः कश्चिन्मयापि प्रभविकति । अर्जुनार्थस्य तान् सर्वान् पाप्यवानसतान् युधि ।
 कुन्या निर्यातयिष्यामि निवृत्ते भारते मृधे । यत्र वक्ष्यति मां ब्रह्म तनूजस्यैव सोऽर्जुनः ।
 मृत्यवन्तत्करिष्यामि तत्र खेहेन यन्वितः । सत्यमन्वस्य तच्छ्रुत्वा प्रियं प्रीतस्य भाषितं ।
 हृष्यान्व मासात्त्रिदिवं जगाम त्रिदिवेश्वरः ।

एति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गोविन्दाभिषेके षट्सप्ततिस्रिंशोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गते ब्रह्मे ततः कृष्णः पूज्यमानो ब्रजस्यैः । गोवर्द्धनधरः श्रीमान् जगाम ब्रजमेव ह ।
 तन्नु दृष्ट्वाः स्म नन्दन्ति ज्ञातयस्य सहोषिताः । धन्वाः श्लोऽनुगृहीताः स्म त्वदृत्तेन नयेन च ।
 गांवा वर्षभयात्कीर्णा वयं तीर्षा महाभयात् । तव प्रसादाद्गोविन्द देवतुल्यपराक्रम ।
 अमानुषाणि कर्माणि पश्यामस्तव गोपते । धारणेनास्म ब्रैलस्य विष्णुस्त्रां कृष्ण देवतं ।
 कस्त्वं भवमि रुद्राणां मरुतो वा महाबल । वसुनां वा किमर्थस्य वसुदेवः पिता तव ।
 वरुस्य बाल्ये क्रोडा च जस्य चास्मामु गर्हितं । कृष्ण दिव्या च ते चेष्टा श्रुहितानि मनांसि नः ।
 किमर्थं गोपश्रेष्ठेन रमसेऽस्माद्यु गर्हितं । श्लोकपालोपमश्चैव गार्त्सं किं परिरक्षसि ।
 देवो वा दानवो वा त्वं यज्ञो गन्धर्व्व एव वा । अस्माकं बान्धवो जातो योऽसि सोऽसि नमोऽस्तु ते ।
 केनचिद्यदि कार्येण वसुको ह यदृच्छया । वयं तवानुगाः सर्वे भवन्तं ब्ररणङ्गताः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गोपानो वचनं श्रुत्वा कृष्णः पशुनिभेषणः । प्रत्युवाच खितं कृत्वा ज्ञातींशान् समुपा
 गतान् ।

मन्यन्ते मां यथा सर्वे भवन्तो भीमविक्रमाः । तथाऽहं नावगन्तव्यः सजातीयोऽस्मि बान्धवः ।
 यदि त्ववश्यं श्रोतव्यं कालः सम्प्रतिपास्यतां । ततो भवन्तः श्रोत्यन्नि मास्य इच्छन्ति तत्पतः ।
 यद्यहं भवतो श्लाघ्या बान्धवो देवसप्रभः । परिज्ञानेन किं कार्यं यक्षेवोऽनुग्रहो मम ।
 स्वमक्रासतो गोपा वसुदेवसुतेन वै । बद्धमौना दिवः सर्वा भोजिते पिहितानवाः ।

कृष्णस्तु यौवनं दृष्ट्वा निश्चि चन्द्रमसो नवं । शारदीयं निशां रम्यां मनस्यके रतिम्यति ।
 स करीषाङ्गरागासु ब्रजस्थ्यासु वीर्यवान् । तृषाणां जातदर्पाणां बुद्धानि समयोजयत् ।
 गोपालांश्च बलोदयान् बोधयामास वीर्यवान् । बने स वीरो गार्ह्यैव जपाह याहवदिभुः ।
 युवतीर्गोपकन्यासु रात्रौ मद्वाह्य कालवित् । कैशोरकं मानयन्मै सह ताभिर्मुमोद ह ।
 तास्यस्य वदनं कान्तं कान्ता गोपस्त्रियो निश्चि । पिवन्ति नयनाक्षेपैर्गाङ्गतं शशिनं यथा ।
 हरितालार्द्रपीतेन सकौशेयेन वाससा । वसानो भद्रवसनं कृष्णः कान्ततरोऽभवत् ।
 स बद्धाङ्गदनिर्यूहश्चित्रया वनमालया । शोभमानो हि गोविन्दः शोभयामास तं ब्रजं ।
 नाम दामोदरेत्येवं गोपकन्यास्तदाऽब्रुवन् । विचित्रं चरितं चापि दृष्ट्वा तत्तस्य भावतः ।
 तासु पयोधरोत्तानैरुरोभिः समपीडयन् । भ्रामिताक्षैश्च वदनेनिर्देहन्त बराङ्गनाः ।
 ता वार्थमाणाः पितृभिर्भ्रातृभिर्भातृभिस्तथा । कृष्णं गोपाङ्गना रात्रौ मृगयन्ते रतिप्रियाः ।
 तास्तु पङ्कीकृताः सर्व्या रमयन्ति मनोरमं । गायन्त्यः कृष्णचरितं इन्द्रो गोपकन्यकाः ।
 कृष्णलीलानुकारिण्यः कृष्णप्रसिद्धितोत्तमाः । कृष्णस्य गतिगामिन्यस्तरुण्यस्ता बराङ्गनाः ।
 वनेषु तालहस्तायैः कुड्डयन्त्यस्तयाऽपराः । चैतुर्व्यै चरितं तस्य कृष्णस्य ब्रजयोषितः ।
 तास्तस्य नृत्यं गीतञ्च विलासमभितवीचिन् । मुदितायानुकुर्वन्त्यः कीडन्त्यो ब्रजयोषितः ।
 भावनिख्यन्दमधुरं गायन्त्यस्ता बराङ्गनाः । ब्रजं गताः मुखं चैतुर्दामोदरपरायणाः ।
 करीषपांशुदग्धाङ्गस्ताः कृष्णमनुवत्रिरे । रमयन्त्या यथा नागं मय्यमलं करेणवः ।
 तदन्त्या भावविक्रमैर्नैवैः प्रहसिताननाः । पिवन्त्यहप्रा वनिताः कृष्णं कृष्णमृगेक्षणाः ।
 मुखमस्याजमद्वाहं तृषिता गोपकन्यकाः । रथान्तरगता रात्रौ पिवन्ति रतिलालसाः ।
 चाहेति कुर्वन्तस्तस्य प्रहृष्टास्ता बराङ्गनाः । जगत्तृणैः सुतां वार्षीं साक्षा दामोदरेतिता ।
 तासां पथितसीमन्ता रतिश्रान्त्याकलीकृताः । चारु विश्रमिरे केशाः कुचापि गोपयोषितं ।
 एवं स कृष्णो गोपीनां चक्रबालैरलङ्कृतः । शारदीयु मचन्द्रासु निश्चामु मुमुदे सुखी ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि हकीशकीइने मप्रमप्रतोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रदेशार्द्धे कदाचित्तु कृष्णे रतिपरायणे । कामयन् समदो गोष्ठःनगिष्ठः प्रत्यदृश्यत ।

निर्व्याणाङ्गारं घामस्तीक्ष्णगृह्णाऽर्केनोचमः । सुरतीक्ष्णापचरणः कासः काल इवापरः ।
 लेलिहानः सनिष्येऽं जिह्वथीष्ठ पुनः पुनः । गर्बिताविद्धुषाङ्गुलः कठिनस्कन्धबन्धनः ।
 ककुदोदपनिर्ध्याणं प्रमाणादुरतिक्रमः । शकृन्मूत्रोपनिप्राङ्गो गवामुदेजने भृशं ।
 महाकटिः स्थूलमवागृह्णानुर्ध्वोदरः । विषाणावन्वितगतिर्नन्ता कण्ठचर्मणा ।
 गवारुदेषु चपलस्तन्घाताद्द्वितामनः । युद्धमञ्जविषाणायो द्विबद्धवमस्रदनः ।
 अरिष्टो नाम हि गवामरिष्टो दारुणाकृतिः । दैत्यो ह्यवभक्षेण गोष्ठान् विपरिधावति ।
 पातयन् स गवां गर्भान् दृष्ट्वा गच्छत्यनालने । भजमानश्च चपलोऽष्टयोः स प्रचचार ह ।

शृङ्गप्रहरणे रौद्रः प्रहरन् गोषु दुर्हृतः । गोष्ठेषु न रतिं लेभे विना युद्धेन गोदृष्टः ।
 स तत्र गासु सततं बाधस्तानो मदोत्कटः । चकार निरुद्धं मोहं निर्मलमिष्टपुङ्गवे ।
 एतस्मिन्नेव काले तु नः वै कृष्णसमीपमाः । चास्यमास दृष्टात्मा वैष्णवतपधे पितः ।
 सेन्द्राग्रनिरिवाग्नेदेो गर्हमानो महादृष्टः । तमाद्यान् महाकाचं गर्हमानं महादुर्ध ।
 तालशब्देन तं कृष्णः सिंहादौघ मोहयन् । अभ्यधावत मोविन्देो देव्य दृष्टभङ्गपिण्डं ।
 स कृष्णं गोदृष्टो दृष्ट्वा दृष्ट्वा कृष्णलोचनः । रोपितस्तालशब्देन युद्धाकाङ्क्षी नगर्ह ह ।
 तमापतन्तं दुर्दृष्टं दृष्ट्वा दृष्टभङ्गपिण्डं । तस्मात् स्थानात् अचलत् कृष्णो गिरिरिवाचसः ।
 स कुपो दृष्टभो दृष्टिं प्रसिधाय धृताननः । कृष्णस्य निधनाकाङ्क्षी दुर्धर्मभृत्पपात ह ।
 तमापतन्तं वेगेन प्रतिजग्राह दुर्दृष्टं । कृष्णः कृष्णाक्षनजिभं दृष्टं प्रतिदृष्टीपमः ।
 स संसक्तस्य कृष्णेन दृष्टेधेव महादृष्टः । मुमोच ब्रह्मजं फेनं नस्ततोऽद्य सङ्गद्वर्त ।
 तावन्न्योन्यावद्दृष्ट्वा युद्धे कृष्णदृष्टावभो । रेणुतुर्मेघसमये संसक्ताविव तोयदौ ।
 तस्य दर्पबलं हत्वा कृत्वा शृङ्गाकारे पदं । सोऽपीडयदरिष्टस्य कण्ठं क्षिप्रनिवात्मरं ।
 शृङ्गच्छास्य पुनः सत्यमत्यास्य यमदण्डवत् । तेनैव प्राहरद्वन्द्वे स ममार दृष्टो हतः ।
 स भिन्नशृङ्गो भग्नास्त्रो भग्नस्त्रभस्य दानवः । पपात हृदिगोहारी साङ्गधार इवाङ्गुरः ।
 गोविन्देन हतं दृष्ट्वा दुर्धं दृष्टभदानवः । साधु साध्विति भूतानि तत्कर्मोष्ठाभितुष्टुवुः ।
 स सोपेन्द्रो दृष्टं हत्वा कालकर्म निवामुञ्च । अरविन्दोभनन्दनं पुनरेव रराम ह ।
 ते तु गोदृष्टतपः सर्वे कृष्णं कमललोचनं । उपासाद्य किरि दृष्टाः स्वर्गे ब्रह्मनिवासरतः ।
 इति श्रीमहाभारते शिवेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि चरिदृष्टधे चतुसप्ततोऽध्यायः ॥ ७८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दृष्टं ब्रह्मगते शुभा गर्हमाननिवाजसं । उद्वेगमगमत् कंसः ब्रह्मानसतो भव ।
 पृतनायां हतायास्य कालिधे च पराजिते । धनुके प्रलयं नीते प्रसन्ने च निपातिते ।
 धृते गोवर्द्धने धैले विक्रमे ब्रह्मशर्मने । गोषु चातासु च तथा स्पृहणीयेन कर्मणा ।
 ककुप्सिनि हते ऽरिष्टे गोपेषु मुदितेषु । दृश्यमाने विनाशे च सज्जिते महाभये ।
 दृष्टयोः कर्षणेनापि प्रकटस्य तथैव च । अचिन्त्यं कर्म तच्छ्रुत्वा वर्द्धमानेषु बभूवु ।
 प्राप्रारिष्टमिवात्मानं जेने स मयुरेश्वरः । विषज्ञेन्द्रियभूतात्मा मतासुप्रतिमो वभौ ।
 ततो ज्ञातोन् समानाद्य पित्रस्योपशासनः । निमि क्षिप्रमितमूकायां मयुरायां जनाधिपः ।
 वसुदेवस्य देवाभं कङ्कशाङ्गय यादव । सत्यकं दासकश्चैव कङ्कावरजमेव च ।
 भोजं वेतरणश्चैव विकटस्य महाबलं । भयेसखस्य राजानं विष्टुस्य दृष्टुमिषं ।
 बभूु दानपतिश्चैव कृतवर्षाणमेव च । भूरितेजसमबोध्यं भूरिशवसमेव च ।
 शतान् स यादवान् सर्वानाभास्य शृङ्गुतेति च । उपधेनसुतो राजा प्रोद्धाच मयुरेश्वरः ।
 भवन्तः सर्वकार्यज्ञाः सर्वे वेदेषु निष्ठिताः । न्यायदत्तान्तर्कुञ्जशास्त्रिर्वर्णस्य प्रवर्षणकाः ।

११०

११२

११९

११९

११९

११९

कर्त्तव्यानाञ्च कर्त्तारो लोकाश्च विबुधोपमाः । पर्यन्ता एव निष्कम्पा हृत्ते मरुति तन्धुवः ।
अदक्षवृत्तयः सर्वे सर्वे गुरुकुलोपिताः । राजमन्त्रधराः सर्वे सर्वे धनुषि पारजाः ।
यज्ञः प्रदीपा लोकाणां वेदाद्यैश्च विवस्वः । आश्रमाणां निवर्त्तन्ना वर्षाणां क्रमपारजाः ।
प्रवकारः सुनियमा नेतारो नयदर्शिनः । भेत्तारः परराष्ट्राणां चातारः शरचर्चिणी ।
एवमद्यतचारित्रैः श्रीमद्भिरदितोदितैः । सौरपुत्रुश्चहीता आङ्गवद्भिः किं पुनर्महो ।
अधीष्णामिव वो वृत्तं प्रभावे मरुतामिव । वज्राष्णामिव वः क्रोधो दीप्तिरङ्गिरामिव ।
व्यावृत्तमानन्तु महद्भवद्भिः पुण्यकीर्त्तिभिः । धृतं वदुक्तं वीरैर्भूतं सर्वैरिव ।
एवं भवतु युक्तेषु मम चित्तानुवर्त्तिषु । वर्द्धमानो ममानर्थो भवद्भिः किमुपेक्षितः ।
एष हृष्य इति स्थितो नन्दगोपसुतो ब्रजे । वर्द्धमान इवाश्वोदो मूकं नः परिक्रमति ।
अनमात्यश्च प्रुन्त्यश्च चारान्ध्रश्च ममैव तु । कारणाच्चन्दगोपश्च व सुतो गोपितो यदे ।
उपेक्षित इव व्याधिः पूर्व्यमाद्य इवाङ्गुधिः । नदन्नेष इवोष्णान्ते व दुरात्मा विवर्द्धते ।
तस्य नाद्यं गतिं जाने न योगं न पराक्रमं । नन्दगोपश्च भवने जातस्याद्गुतर्ककथः ।
किं तद्भूतं धमुद्भूतं देवापत्यं न विद्महे । अतिदेवैरमानुष्यैः कर्त्तुमिः सोऽनुमोयते ।
पूतना ब्रह्मणी वास्ये त्रिशुनोत्तानवायिना । स्तनपाजेषुना पीता प्रायैः सद्य दुरासदा ।
यमुनाया हृदे नागः काशिसो दमितश्चया । रघातलक्षरो नीतः कथेनादर्शनं हृदात् ।
नन्दगोपसुतो योगं कृत्वा च पुनरुत्थितः । धेनुकृत्वाः स त्रिखरात् पातितो जीवितं विना ।
प्रसन्नं यं हृदे देवा न ब्रेजुरभिवर्त्तितं । बालेन मुष्टिनैकेन स हतः प्राकृतो यथा ।
वासवस्योत्सवं भङ्गु वधं वासवरोषणं । निर्जित्य गोय्य दार्थाय हृतो गोवर्द्धनो गिरिः ।
हतस्वरिष्टो बलवान् विष्टुश्च सु कृतो ब्रजे । अवालो वाक्यमास्त्राय रमते त्रिशुकोलया ।
प्रबन्धः कर्मकामेषु तस्य गोत्रजवायिनः । वज्रिहृष्टं भयक्षेव केचिन्नो मम च भुवं ।
भूतपूर्वस्य मे मृत्युः स नूनं पौर्ण्वदेक्षिकः । धुङ्गाकाङ्क्षो व च यथा तिष्ठतीह ममापतः ।
कच गोपत्वमश्नुभं मानुष्यं प्राप्य दुर्लभं । क च देवप्रभावेण कीदृशित्वं ब्रजे मम ।
अहो नीचेन वपुषा प्लादयिन्मात्मनो वपुः । कोऽप्येष रमते देवः सन्नानस्य इवानसः ।
श्रूयते हि पुरा विष्णुः सुराणां कारणात्तरैः । वामनेन तु रूपेण अहार श्रुचिरोमिच्छं ।
कृत्वा केचरिणो रूपं विष्णुना प्रभविष्णुना । हतो हिरण्यकशिपुर्हानवानां पितामहः ।
अचिन्त्यं रूपमास्त्राय श्वेतशैलस्य मुर्द्धनि । भवेन आविता देव्याः पुरा तस्मिन्पुरं जना ।
चाक्षितो गुरुपुत्रेण भार्गवोऽङ्गिरसेन वै । प्रविष्टो दार्दुरीं मायामहावृद्धिश्चकार च ।
अनन्तः प्राप्नोत देवः सद्यस्त्रिभोऽप्ययः । वाराद्यं रूपमास्त्राय प्रोञ्ज हारार्कवाक्शरीं ।
अस्मते निर्वृतिं पूर्व्यं विष्णुः स्त्रीरूपमास्त्रितः । सुराणामसुराणाञ्च धुङ्गकके सदावधे ।
अमृतार्थे पुरा चापि देवदेव्यसमागमे । दधार मन्दरं विष्णुरङ्गुपार इति मुनिः ।

११४

११५

११६

११७

११८

११९

येव वागममाख्याय विन्ध्यवीर्यं पुरा कथुः । तिमिः क्रमेण श्रीशोकान् अहार विदिवाक्यं ।
 चतुर्हा तेजसो भागं कृत्वा दाशरथीं शरैः । स एव रामर्षो वै रावणं चञ्चलमदा ।
 एवमेव निहत्या वै तप्तद्रूपमुपानतः । साधवत्यात्मनः कार्यं सुराणामर्थविदुषे ।
 तदेव नूनं विष्णुर्भा ब्रह्मो वा मरुताम्यतिः । मन्थाधनेषुया प्राप्नो नारदो मां वदुकुशाम् ।
 अथ मे ब्रूते बुद्धिर्वसुदेवं प्रति भुवं । अथ बुद्धिविशेषेण वयं कानरतां मताः । ११०
 अथं हि खट्वाङ्गवने नारदेन समानतः । द्वितीये च हि मां विप्रः पुनरेवाक्यवीहयः ।
 यस्त्वयाऽनुष्ठितो यज्ञः कंसं नभेकृते मघान् । वसुदेवेन ते रावो तत्कार्यं विफलीकृतं ।
 दारिका वा तथा रावो ब्रह्मार्थां कंसं पातितः । तां यज्ञोदासुतो विद्वि कृत्वाश्च वसुदेवर्षे ।
 रावो व्यावर्त्ततावेतो गर्भो तव वधाश्च वै । वसुदेवेन सन्ध्याय मिनरूपेण ब्रह्मणा ।
 वा तु कन्या यज्ञोदाया विन्ध्ये पर्यतवचने । हन्ता शुक्रनिग्रुभो देव दानवो नगचारिणो । १११
 कृताभिवेका वरदा भूतचङ्गनिवेदिता । अर्षते दक्षुभिर्षीरेर्षादापशुबलिप्रिया ।
 सुरापिहितपुष्पांशो कुश्याभ्यामुपशोभिता । मयुराङ्गुलिचरैश्च वर्हभारैर्विभूषिता ।
 दृप्तकुक्षुटमन्नाद् वनं वाचनमाहितं । कालयूयैश्च संपूर्णमविक्रुष्टैश्च पचिभिः ।
 मिन्रुवाघवराहाणां नादेन प्रतिनादितं । वृषगन्धोरनिविडं कान्तारैः समेतो वृतं ।
 दिव्यभङ्गारचमरैराद्भैश्च विभूषितं । देकतूर्क्यनिनादैश्च व्रतव्रतः प्रतिनादितं । ११२
 खानं तस्या नगे विन्ध्ये निक्षिप्तं खेन तेजसा । रिपुणां चासज्जनो नित्यं तत्र मनोरमे ।
 वधते परमप्रोता दैवतैरभिपूजिता । यस्त्वयं मन्दगोपस्य कृत्वा इत्युच्यते सुतः ।
 अथ मे नारदः प्राह सुमहत्तु कार्यकारणं । द्वितीयो वसुदेवाद्भि वासुदेवो भविष्यति ।
 स हि ते सहजो स्यात्पुष्पांश्वकश्च भविष्यति । स एव वासुदेवो वै वसुदेवसुतो बली ।
 बान्धवो धर्मता मन्थं हृदयेमान्तको रिपुः । यथा हि वाचसो मूर्द्धिं पङ्गां यस्यावतिष्ठते । ११३
 नेचे तु दति तस्यैव वल्लोकात्मिवर्द्धिना । वसुदेवस्तथैवाप्यं सपुत्रज्ञातिबान्धवः ।
 द्विनति मम मूलानि भुङ्क्ते च मम पार्श्वतः । भ्रूवहत्याऽपि सन्तार्या गोबधः स्त्रीबधोऽपि वा ।
 न हतघ्नस्य लोकोऽस्ति बान्धवश्च विशेषतः । पतितानुगतं मार्गस्त्रिवेद्यचिरेण सः ।
 सः कृतज्ञोऽनुबन्धेन प्रीतिं वहति दास्यतां । नरकाध्युषितः पन्था गन्तव्यस्येन दास्यतः ।
 अथपि पापहृदयो यः पापमनुतिष्ठति । अथं वा स्वजनहायः स वा क्षाण्टरः सुतः । ११४
 निघमैर्गुह्यतेन तथा बान्धवकाम्यया । हस्तिना कलहे चारे बधमर्षनि वीरुधः ।
 पुङ्ख्युपरमे ते तु महाअग्नि महावने । बान्धवानामपि तथा भेदकाले समुत्थिते ।
 बन्धने सोऽन्तरमेधुः क्षज्ज्जो यदि वेतरः । कासख्यं हि विनाशाय मया पुष्टो विजायता ।
 वसुदेव कुलस्याथ्य यद्विरोधयमे श्वरं । समर्षी वैरिभोस्य सदा पापमतिः बधः ।
 खाने यदुकुलं मूढ प्रोचयोचं तथा कृतं । वसुदेव वृथा वृष्टो यस्त्वया त्वं पुरस्ज्जतः । ११५

श्वेतेन शिरसा दृष्टो नैव बर्षवती भवेत् । यथा बुद्धिः परिवर्तता च वै सुदुर्लभो भुवः ।
 तस्य कर्कशशीलस्य बुद्ध्या च न वज्रमुतः । केवलं वयसा दृष्टो यथा हरिः तोषदाः ।
 किञ्च त्वं साधु जामीषे वसुदेवं दृशामते । इने कंठे मम सुतो मधुरां पालयिष्यति ।
 किन्नाश्रुत्वं दृश्यादृष्टो मिथः श्वेतदिचारितं । शिबीविपुर्न स शक्तिर्यो वै तिष्ठेयमायतः ।
 प्रहर्तुकामो विश्वे यस्त्वं दुष्टेन चेतसा । तस्ते प्रतिकरिष्येऽहं पुत्रलोकाव पश्यतः । ५९०
 न मे दृष्टवधः कश्चिद्विजयोवध एव च । कृतपूर्वः करिष्ये वा विभ्रेषेण तु वाग्धवे ।
 इह त्वं जातसंदृष्टो मम पिशा चिर्वर्जितः । पितृष्वस्य मे भर्ता सदूनां प्रथमो गुणः ।
 कुले महति विख्यातः प्रथिते चक्रवर्तिनां । गुणैर्वै पूजितः सङ्घिर्बहुभिर्दुर्ध्वं बुद्धिभिः ।
 किं करिष्यामहे सर्वैः सत्सु वक्रव्यताङ्गताः । यदूनां यूथमुख्यस्य यथा ते हतमोदुर्ध्वं ।
 महधो वा जयो वाऽथ वसुदेवस्य दुर्गयेः । सत्सु यास्वन्नि पुरुषा यदूनामवगुच्छिताः । ५९१
 तया हि महधोपायं तर्कयानेन वै हृषे । अविश्वार्थं कृतं कथं वाच्यः स यादवाः कृताः ।
 अशान्त्यै वैरमुत्पन्नं मन कृष्णस्य शोभयोः । शान्तिनेकतरं शान्तिं गते यास्वन्नि वादवाः ।
 गच्छत्वयं दानपतिः विप्रमानयितुं व्रजात् । नन्दगोपस्य जेःपांसु कर दान्मम श्रायनात् ।
 वाच्यस्य नन्दगोपो वै करमादाव वापिकं । श्रोत्रमात्रस्य नगरं गोपैः सर्वैः समन्वितः ।
 कृष्णसङ्घर्षेणैव वसुदेवमनाकुभौ । द्रष्टुमिच्छति वै कथं सस्यः सपुरोहितः । ५९२
 एतौ युद्धविदौ रङ्गे कालनिष्ठाणयोधिनौ । दृढप्रतिकृतौ चैव श्लोमि व्यायोग्यिनौ ।
 अस्माकमपि मत्सौ दौ सज्यैः युद्धकृतोद्यमौ । ताभ्यां सह नियोत्स्येते तौ युद्धकुशलावुभौ ।
 द्रष्टव्यौ च मयाऽऽरायं बाहौ तवमरोपमौ । पितृष्वस्यमुनौ वीरौ प्रश्रुतौ वनेचरौ ।
 वक्रव्यस्य व्रजे तस्मिन् समीपे व्रजवासिनां । राजा धनुर्धरं नाम कारयिष्यति वै मुखा ।
 बलिच्छटे व्रजाम्नात्र निवसन्तु यथासुखं । जनस्यामन्विनस्त्वार्थे यथा स्यात् सर्व्वमेवयं । ५९३
 पयसः सर्पिर्वस्यैव दग्धो दध्युत्तरस्य च । यथाकामं प्रदानाव भोज्याभिप्रथकाय च ।
 अक्रूर गच्छ शीघ्रं त्वं तावानय मनाश्रया । सङ्घर्षस्य क्षण्यस्य द्रुपदं कौटुहलं हि मे ।
 तथोगगमने प्रीतिः परा मन कृता भवेत् । दृष्ट्वा तु तौ महावीर्यौ तदिधास्वन्नि यद्वितं ।
 स्यान्नाम वाक्त्वं श्रुत्वा मम तौ परिभाषितं । नाग श्लेतां यथाकालं निराश्रावपि तौ मया ।
 सान्त्वनेव तु बाह्येषु प्रधानं प्रथमो नयः । मधुरं चैव तौ मत्सौ स्वयमेवानवाश्रु वै । ५९४
 अक्रूर कुरु मे प्रीतिभेतां परमदुर्लभां । यदि वा नोपजज्ञोऽपि वसुदेवं सुव्रत ।
 तथा कर्त्तव्यमेतद्भि यथा तावागमियतः । एवमाकुशमानस्य वसुदेवो वसुपमः ।
 सागराकारमात्मानं निष्पन्नमधारयत् । वाक्श्लेषस्यमानस्य कंठेनादर्शं दर्शिता ।
 श्रुत्वा मनसि सन्धाय नोत्तरं प्रत्यपद्यत । ये तु तं ददुश्शुस्तत्र क्षिप्यमानमनेकतः ।
 धिग्धिगित्यसक्तस्यै वै व्रजेऽसुरवाङ्मुखाः । अक्रूरस्तु महातेजो बानन्दिन्येन चक्षुषा । ५९५

कलं दृष्ट्वेव प्रपितः प्रीतिमानभूत् । तस्मिन्नेव मुहूर्त्ते तु मधुरावाः स निधये ।

प्रीतिमान् पुण्डरीकाक्षं द्रष्टुं दानपतिः स्वयं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अक्षरप्रस्तापने जनाश्रितोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ चित्तं यदुदृष्टं दृष्ट्वा सर्वं ते यदपुत्रवाः । निवीक्ष्य स्ववचान् हस्यैर्मनिरं तं गतायुषं ।

अन्धस्वनादिप्रमना धैर्यादविकृतं वचः । प्रोवाच वदतां श्रेष्ठः समाजे कथमोजया ।

अस्त्राद्यो वदतः पुत्र तवाद्यं वाक्परिश्रमः । अयुक्तो गर्हितः सङ्गम्यान्धवेषु विप्रवतः ।

५८९

अथादवो यदि भवान् शृणु तावद्यदुच्यते । न हि त्वा यादवा वीर बलात् कुर्वन्ति यादवं ।

अस्त्राद्या वृष्यथः पुत्र येषां त्वमनुश्रामिता । इच्छाकुर्वन्मो राजा विनिवृत्तः स्ववंशकृत् ।

भोजो वा यादवा वाऽसि कंभो वाऽसि यथा तथा । महजन्ते शिरक्ष्णात जटो मुण्डाऽपि वा भव ।

उपशेनस्वयं शोच्यो योऽस्त्राकं कुलशंसनः । दुर्ज्ञातोयेन येन त्वमोदृष्टो जनितः सुतः ।

५९०

न चात्मना गुणांशान् प्रवदन्ति मनोविषणः । परेषांका गुणा गौण्यं यान्ति सर्वाथंश्रिताः ।

पृथिव्या यदुबेश्चाऽयं निन्दनीयो महोचिता । बालः कुलान्तरमुठो येषां त्वमनुश्रामिता ।

इतैरसाधुभिर्व्याकौस्त्वया साध्विति भाषितैः । न चाप्यवमिनं कार्यमात्मा च विदुतः कृतः ।

गुरोरनवलितप्रस्य मान्यस्य महतामपि । जेपणं कः श्रुभं मन्येद्विजस्येव वधं कृतं ।

मान्यास्यैवाभिमन्याश्च वृह्णास्तान् यथाऽप्यथः । क्रोधो हि तेषां प्रदंष्ट्रोऽकान्तगैतानपि ।

बुधेन तान् टाक्तेन नित्यमभ्युन्यितात्मना । धर्मस्य गतिरन्वेष्या मत्स्यस्य गतिरप्यस्य ।

५९१

केवलं त्वन् दपेण वृह्णानग्रिममनिह । वाचा तुदसि मर्षेष्वा अमन्मोक्ता यथाऽकृतिः ।

वसुदेवश्च पुत्रार्थे यदि मं परिगर्हसि । तत्र मिथ्याप्रस्तापन्ते निन्दामि रूपेण वचः ।

दारुणोऽपि पितः पुत्रे नैव दारुणतां प्रजेत् । पुत्रार्थे ह्यापदः कष्टाः पितरः प्राप्नुवन्ति च ।

हादितो वसुदेवेन यदि पुत्रः शिशुः पुरा । मन्यसे यद्यकर्त्तव्यं तत्पृच्छ पितरं स्वकं ।

गर्हता वसुदेवश्च यद्वंशश्च निन्दता । त्वथा यादवपुत्राणां वैरजं विषमर्जितं ।

५९२

अकर्त्तव्यं यदि कृतं वसुदेवेन पुत्रजं । किमर्थमुपसेनेन शिशुस्त्वं न विनाशितः ।

पुत्राःको नरकान् पुत्रो यस्मात्क्रान्ति पितृन् सदः । तस्माद्भवन्ति पुत्रेति पुत्रं धर्मविदो जनाः ।

जात्या हि यादवः कृष्णः स च सङ्घर्षो युवा । त्वस्यापि विधृतस्त्राभ्यां जातवैरेण चेतसा ।

उद्धृत नोह सर्वेषां यदूनां हृदयानि वै । वसुदेवे त्वयाचिते वामुदेवे च कोपिते ।

कृष्णं च भवतो देवो वसुदेवविगर्हणात् । शंसन्ति चेमानि भयं निमित्तान्यद्विवानि ते ।

५९३

सर्पाणां दग्धं तीक्ष्णं स्वप्नानांश्च निशाचये । पुण्यां वैधव्यशंसोनि कारणैरनुमोमहे ।

एष चोरो पदः स्नातिमुहुरिखन् खे गभस्तिभिः । वक्रमङ्गारकसकं चित्रायां चोरदर्शनः ।

बुधेन पश्चिमा मन्व्या व्याप्ता घोरेण तेजसा । वैशानरपथे शृङ्को ह्यतिशारस्रचार च ।

केतुना धूमकेतोस्तु नक्षत्राणि त्रयोदश । भरण्यादीनि भिन्नानि नामुबानि निशाकरं ।

प्राक्क्षम्यापरिघयस्ता ताभिर्वाधति भास्करं । शिवा श्शान्नाभिक्कन्व निशालात्पारवर्षिणी । ५१०
 उभे सन्ध्ये पुरो घोरा पर्येति वज्र वाग्रतो । उक्त्वा निर्घातनादेन पपात धरणीतले ।
 चक्षत्यपर्वणि मही गरीषां शिखराणि च । प्रतिशोभं प्रजन्वते व्याहरणेन नृमद्विजाः ।
 यताः स्वर्भानुना सूर्यो दिवा नक्रमजायत । धूमोत्पातैर्हिंसा व्याप्ताः श्रुत्वा शनिवमाचताः ।
 प्रसवन्ति घना रक्तं साग्रनिस्तानचिद्वचः । चक्षिताः देवताः स्वानात्स्वजनि विहगा नगान् ।
 यानि राजविनाशाय देवशाः कथयन्ति च । तानि सर्वाणि पश्यामो निमिन्नाभ्यश्रुभानि वै । ५११
 त्वञ्चापि स्वजनदेशो राजधर्मपराङ्मुखः । अनिमिन्नागतकीधः सखिहृद्भयी ह्यसि ।
 यस्त्वं देवोपमं दृष्टं वसुदेवं वसूपमं । मोहात् त्विपसि दुर्बुद्धे कुतसो ज्ञान्निरात्मनः ।
 लङ्घतो यो हि नः खेहः सन्ध्याशोभोऽद्य तं वयं । अहितं खल्व वंशस्व न त्वां वयमुपास्यहे ।
 स हि दानपतिर्दुन्या यो द्रुक्ष्यति वने मने । पुण्डरीकपद्माश्रावं हृष्यमक्रिष्टकारिणं ।
 क्रिञ्चमूलो ह्ययं वेशा यदूनां तत्कृते कृतः । हृष्यो श्रातोन् समानाभ्य स मन्थामं करिष्यति । ५१२
 शान्मेव तवानेन वसुदेवेन धीमता । काससम्पकविज्ञानो ब्रूहि तं यद्यदिच्छसि ।
 मद्भक्तु रोचते कंस वसुदेवमहायवान् । गच्छ हृष्यस्य निजयं प्रतिशो तेन रोचते ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अन्धकवाक्ये अश्रोतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अन्धकस्य वचः श्रुत्वा कंसः संरक्तलोचनः । न किञ्चिदब्रवीत् कोधादिवेशं स्वं निवेशनं ।
 ते तु सर्वे यथावेत्स थादेवाः श्रुतविस्मयाः । अमूर्च्छिदितसहस्राः कंभैः कृतश्रमिताः ।
 अक्रूरोऽपि यथाज्ञतः हृष्यदर्शनलाससः । जगाम रथमुखेन मनसस्तुच्छगामिना । ५१३
 हृष्यस्यापि निमिन्तानि श्रुभान्यङ्गगतानि वै । पितृतुल्येन प्रसन्नि बान्धवेन समागतं ।
 प्रागेव तु नरेन्द्रेण मायुरेणौशसेनिना । केशिनः प्रेषिता कृतो बधार्थः पेशकारणात् ।
 स तु दूतः चः श्रुत्वा केशो क्लेशकरो नृषां । दृष्ट्वावनगतो गोपान् बाधते स्या दुरामदः ।
 मानुषं मांसमश्रानः कुट्टो दुष्टपराक्रमः । दुर्दान्तो वाजिदैत्याऽभावकरोत् कदनं महत् ।
 निघ्नन् गा वै सगोपास्त्रान् गवां पिञ्जितभोजनः । उद्दामः कामचारो च स केशो निरवपहः । ५१४
 तदरथं श्शान्नाभं नृणामस्त्रिभिरावृतं । यत्राक्षे स हि दृष्टात्मा केशो तुरंगदानवः ।
 स्वर्गैर्हारयते भूमिं वेगेनारुजने द्रुमान् । शेषितैः स्पर्द्धते वायुं मुतैर्लङ्घयते नभः ।
 अतिप्रवृद्धो मत्स्य दृष्टाशो वनगोचरः । प्रकम्पितशटो रौद्रः कंसस्य चरितानुगः ।
 र्दृग्गणतदनं सर्वं तनाशोत् पापकारिणा । कृतं तुरगदैत्येन सर्वान् गोपान् जिघांसता ।
 तेन दृष्टप्रचारेण दूषिते तदनं महत् । न नृभिर्गोधनैश्चापि शेष्यते वनवृत्तिभिः । ५१५
 निःसन्धातः कृतः पश्याक्षेन तद्विषयाश्रितः । महाशस्त्रिनष्टनेन नृमांसान्यश्रता भृशं ।
 नृशब्दानुसरः क्रुद्धः स कदाचिद्दिनागमे । जगाम घोषसंवाशं चोदितः कासधर्मिणा ।
 तं दृष्ट्वा दुद्रुवुर्गोपाः स्त्रियस्य शिशुभिः सह । कन्दमना जगद्वायं हृष्यं नाथमपाश्रिताः ।

तायां वदितवन्नेन गोपायां कन्दितेन च । दत्ताऽभयन्तु कृष्णो वै केचिन्मोऽभिदुर्द्वे ।
 केचो वायुद्वन्द्वीवः प्रकाशद्वन्द्वीवः । देवतायो जयोद्वे गोविन्दाभिमुखो यथै ।
 तमापन्नं सम्पद्य केचिन्नं हयदानं । प्रत्युष्यगाम गोविन्दकोयदः श्रद्धिं यथा ।
 केचिन्नस्तु तमन्वासे दृष्ट्वा कृष्णमवर्णितं । मनुष्यबुद्धयो गोपाः कृष्णमूर्च्छितैषिणः ।
 कृष्ण तात न खल्वेव सदसा ते हयाधमः । उपसर्षो भवान् बालः पापस्यैव दुरासदः ।
 यथ कंसस्य सद्यः प्राणदात वदिस्यः । वल्लभस्य ह्येन्द्राणां दानवोऽप्रतिमो युधि ।
 वासनः परसेन्यानां तुरगाणां महाबलः । अश्वः सर्वभूतानां प्रथमः पापकर्षणं ।
 गोपायां तद्वचः श्रुवा वदतां मधुसूदनः । केचिन्ना सह युद्धाय भतिञ्चक्रेऽरिस्तदनः ।
 ततः सर्वं दक्षिणस्य मण्डलानि परिभ्रमन् । पञ्चामुभायां स हयः क्रोधेनाहजते द्रुमान् ।
 मुखे क्षम्यते चास्य स्वल्पे केशवनाटनं । बलया भूतरङ्गाभाः सुसुवुः क्रोधेन जतं ।
 सफेनं वज्रजस्रैव बवध रजनीकृतं । हिमकाले यथा खोषि नोहारमिव अश्रमाः ।
 गोविन्दमरविन्दां हेषितोद्गारश्रीकरैः । सफेनैश्चक्रन्निर्गैः प्रोचयामास भारत ।
 खुरोद्भूतावमन्तेन मधुकवोदपाण्डुनः । रजसा स हयः कृष्णं चकाराकण्ठमूर्द्धजं ।
 मुतावलितापादस्तु तवभाजो धरां खौः । दन्तान् निर्दग्धमानस्तु केचो कृष्णमुपाद्रवत ।
 स संसक्तस्तु कृष्णेन केचो तुरगसप्तमः । पूर्वाभास्यरणाभ्यां वै कृष्णं वल्लभताडयत् ।
 पुनः पुनस्तु न बल्लो प्राहिणे त्पार्श्वतः खुरागं । कृष्णस्य दानवो घोरं प्रहारमभिमितैःजमः ।
 वज्रेण चास्य घोरिण तीक्ष्णदंष्ट्रायुधेन वै । अदग्धद्वारश्रिखरं कृष्णस्य क्वपितो हयः ।
 स कल्पकेशरश्रुतः कृष्णेन सह सङ्गतः । रराज केचो भेषेन संयुक्तः ख दवांशुमान् ।
 उरसास्थोरमा हन्तुमिधेव बलवान् हयः । वेगेन वामुदेवस्य क्रोधाद्दिगुणविक्रमः ।
 तस्योत्सुकस्य बलवान् कृ गोऽप्य मितविक्रमः । बाहुभाभेगिर्न कृत्वा मुखे कुट्टः समादधत ।
 स तं बाहुभशको वै खादितुं भेषुमेव वा । दग्धनैर्मूलनिर्मनैः सफेनं वधिरं यमन् ।
 विपाटिताभ्यामोष्ठाभ्यां कटाभ्यां विदलीकृतः । अखिणो विकृते चक्रे विस्वते मुक्तबन्धने ।
 निरन्तहनुराविष्टः शोषिताकविलोचनः । उत्कर्षो नष्टचेतास्तु स केचो बद्धचेष्टत ।
 उत्पतन्नमकृत पादैः शकृन्मूवं समसृजन् । खिलार्द्ररोमा आन्तस्तु निर्यज्ज वरपोऽभवत् ।
 केचिवक्त्रविलग्नस्तु कृष्णबाहुश्रीभतः । व्याभृश इव चर्षान्ति चन्द्रार्कुरिपरिधनः ।
 केचो च कृष्णसंसक्तः आन्तगाचो यरोचत । प्रभातावनतसङ्घः आनो भेदभिवश्रितः ।
 तस्य कृष्णभुजोद्भूताः केचिनो दक्षना मुखान् । पितुः शरदि निखोद्याः पिताभावयवा इव ।
 स तु केचो शृंग आन्तः कृष्णेनाक्रिष्टकर्षणः । खभुजं खायतं कृत्वा पाटितो बज्ररत्तदा ।
 स पाटितो भुजनाजो कृष्णेन विकृताननः । केचो नदन्महानादं दानवो व्यथितस्तदा ।

२२१

२२२

२२३

२२४

२२५

२२६

विघ्नमानः सत्ताज्जो मुखाद्गुधिरमुदमम् । अथं अग्नीकृतवपुर्निकृताई इवाचकः ।
 व्यादिताशो महारौद्रः सोऽसुरः कृष्णवाजना । निपपात यथा कृत्वा नागो द्विविदलोक्तः ।
 वाजना कृत्तदेहस्य केशिनो रूपमावभौ । पञ्चारिव महाघोरं निहतस्य पिनाकिना । ५१२
 द्विपादपुच्छपृष्ठार्द्धे अवपैकाचिनासिके । केशिनस्यो द्विधाभूते हे तर्द्धे रजतुः क्षितौ ।
 केशिदन्तचतस्रापि कृष्णस्य शुशुभे भुजः । दृष्टुं सास इवारस्ये गजद्वयनाहितः ।
 तं हत्वा केशिनं युद्धे कल्पयित्वा च भागशः । कृष्णः पश्यपलाञ्चासो हंसस्यैव तस्त्ववान् ।
 तं हतं केशिनं दृष्ट्वा गोपा गोपस्त्रियस्तथा । बभूवुर्मुदिताः सर्वे हतविघ्ना हतक्रमाः ।
 दामोदरन्तु श्रीमन्तं यथास्नानं यथावयः । अभ्यनन्दन् प्रियैर्बन्धुभिः पूजयन्तः पुनः पुनः । ५१३
 ॥ गोपा ऊचुः ॥ अहो तात कृतं कर्म हतोऽयं लोककण्टकः । दंत्यः क्षितिचरः कृष्ण इयत्कर्म समाहितः ।
 कृतं वृन्दावनं लोयं मेयं नृमृगपक्षिणां । ज्ञता पापमिमं तात केशिनं हयदानवं ।
 हता नो बहवो गोपा गावो वस्त्रेषु वसलाः । नैके चान्ये जनपदा हतानेन दुरात्मना ।
 एष हन्वर्त्तकं कर्त्तुमुद्यतः किल पापकृत् । नृलोकं निर्नरं कृत्वा चर्षुकामो यथासुखं ।
 नैतस्य प्रमुखे स्थातुं कश्चिच्छक्नो जिजीविषुः । अपि देवममूहेषु किं पुनः पृथिवीतले । ५१४
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अयाहान्निहितो विभो नारदः खगभो मुनिः । प्रीतोऽस्मि त्रिष्यो देवेति कृष्ण कृष्यति वामसोत् ।
 यदिदं दुष्करं कर्म कृतं केशिजिघांसया । तस्यैव केवलं युक्तं चिदिवे त्वम्भकेऽपि वा ।
 अहं युद्धोत्सुकत्वात् त्वदनेनान्तरात्मना । इदं नरहयं युद्धं द्रष्टुं स्वर्गादिहागतः ।
 पूतनानिधनादीनि कर्माणि तव दृष्टवान् । अहं त्वनेन गोविन्द कर्मणा परितोषितः ।
 हयादस्मान्महेन्द्रेऽपि विभेति वसस्तदनः । कुर्वाणाश्च वपुर्धैरं केशिनो दृष्टचेतसः । ५१५
 यत्त्वया पाटितं देहं भुजेनायतपर्वणा । शषोऽस्य मृत्युरन्ताय विहितो विश्वयोनितः ।
 यस्माज्जया हतः केशी तस्मात्प्रच्छामनं शृणु । केशवो नाम नास्ति त्वं ख्यातो लोकैर्भविष्यासि ।
 सख्यस्तु भवतो लोके साधु याम्यहमाश्रुगः । कृत्यशेषस्तु ते कार्यं शक्यस्यमसि मा चिरं ।
 त्वयि कार्यान्तरगते नरा इव दिवोकसः । विडम्बयन्तः क्रोडन्ति लोकां त्वदक्षमाश्रिताः ।
 अभ्यासे वर्त्तते काको भारतस्याहवोदधेः । हस्तप्राप्तानि युद्धानि राश्यां त्रिदिवगाभिनाम् । ५१६
 पन्थानः शोषिता व्योम्नि विमानारोहिणाऽन्वगाः । अवकाशा विभज्यन्ते शक्यलोकैर्महोदितान् ।
 उपमेनसुने शान्ते पदस्ये त्वयि केशव । अभितक्षन्महद्युद्धं भविष्यति महीक्षितां ।
 त्वाद्याप्रतिमकर्वाणं संश्रयिष्यन्ति पाण्डवाः । भेदकाले नरेश्याणां पश्यपाहो भविष्यसि ।
 त्वयि राजासनस्य हि राजश्रियमनुत्तमां । शृभो त्वच्छान्तिं राजानस्त्वत्प्रभावात् संश्रयः ।
 एष मे कृष्ण मन्देशः श्रुतिभिः स्व्यातिभियति । देवतानां दिविष्ठानां जगतस्य जगत्यते । ५१७
 दृष्टं मे भवतः कर्म दृष्टस्यासि मया प्रभो । कर्म भूयः सन्नेत्यामि बाधिते साधयाम्यहं ।

श्वमुक्त्वा तु य तदा नारदः खं जनाम् च । नारदस्य वचः मुक्त्वा देववृत्तियोगिनः ।

गोपान् कृष्णः समानाथ्य विवेक प्रजमेव च ।

रति श्रीमहाभारते खिलेषु चरित्रेषु विष्णुपर्वणि केचिन्मेषु एकात्रोतीऽप्याहः ॥ ८१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथासं गच्छति तदा मन्दरकौ दिवाकरे । बन्धवारकृतके शोचि दृष्टादे पापुमखले ।

नीलक्षेत्रे विहङ्गेषु सस्य प्रादुर्भूताग्निषु । इवचनमःसंभृतासु दिशु सन्धासु चर्चयः ।

५२५

शोषवासिषु सुप्तेषु वाकनीषु शिवासु च । नक्षत्रेषु चक्षुषु पित्रितामिषकाङ्क्षिषु ।

ब्रह्मगोपाङ्गयामोदे प्रदेशे ऽन्धासतस्करि । अधिभयकवेलायां प्राप्तायां दृष्टमेधिनां ।

बन्धैर्बन्धानवेर्बन्धैर्बन्धमाने उताजने । उपाहृतासु वै गोषु दुःखमानाम् च प्रजे ।

असङ्काहरन्तोषु बह्ववस्थासु धेनुषु । प्रकीर्णदामनीकेषु नाक्षयैवाङ्गवत्सु च ।

शनिनादेषु गोपिषु कच्छनाने च गोधने । कारीषेषु प्रकृतेषु दीपमानेषु सर्व्वेषु ।

५२६

काष्ठभारानतस्त्वेर्गोपैरभ्यागतेनादा । किञ्चिदभ्युत्थिते शेषे मन्दरकौ विराजति ।

ईवद्विगाहमानायां रज्यां दिवसे गते । प्राप्ते दिनव्युपगमे प्रवृत्ते चण्डामुखे ।

भास्करे तेजसि गते शेषे तेजस्युपस्थिते । अग्निहोषाकुले काले शैत्येन्दौ प्रत्युपस्थिते ।

अग्नीषोमात्मके सन्धौ वर्षमाने जगन्मये । पश्चिमेनाग्निदीप्तेन पूर्व्वेषोत्तरवर्चसा ।

दग्धाङ्गुसदृशे शोचि किञ्चिन्नारागणाकुले । वयोभिर्भ्यासमुद्यतां बन्धुभिश्च समाममं ।

५२७

असङ्गः स्यान्देनेनागु प्राप्ते दानपतिर्ब्रजं । प्रविशन्नेव पप्रच्छ सावित्रं केचनस्य सः ।

रौहिणेयस्य चाकूरो मन्दगोपस्य चासहजः । स मन्दगोपस्य दृष्टं वासाय वसुदोपमः ।

अवतीर्थ्य ततो यामात प्रविवेक महाबलः । हर्षपूर्णेन वज्रैश्च साश्रुनेत्रेण चैव च ।

प्रविशन्नेव च दारिद्र्यं दोषने गवां । वत्समध्ये स्थितं कृष्णं सवसमिव गोसुतं ।

५२८

स तं हर्षपरीतेन वचसा गङ्गदेन च । रक्षि केचन तातेति व्याजहार स धर्षवित् ।

उत्तानशायिनं दृष्ट्वा पुनर्दृष्ट्वा श्लियाऽन्वितं । अव्यक्तयौवनं कृष्णमक्रूरः प्रब्रह्मं च ।

अयं स पुण्डरीकाक्षः सिंहशार्ङ्गलविक्रमः । सम्पूर्णजसमेघाभः पर्व्वतप्रोत्थितः ।

सूधध्वधर्षणीयेन सश्रोवक्षेन वक्तव्यः । द्विषसिधनदत्ताभ्यां च वा साधु भूवितः ।

मूर्त्तिमान् स रक्षसात्मा जगतोऽग्यस्य भाजनं । गोपान्धरो विष्णुदद्याद्यतमदृष्टः ।

५२९

किरोटलाऽङ्कनेनापि चिरमा कृत्ववर्चसा । ऽङ्कलोत्समयोग्याभ्यां श्रवणाभ्यां विवेचनः ।

दारांक्षेप च पोनेन सुत्रिस्त्रीर्णेन च । दाभ्यां भुजाभ्यां दीर्घाभ्यां कृत्वाभ्यामुपशोभितः ।

श्लोसहस्रोपचर्य्येण वपुषा चमयाधिना । पीते वसानो वसने सोऽयं विष्णुः सनातनः ।

धरणाऽयमभूतः शरणाऽभ्यामरिन्दमः । शैलाक्याकान्तिभूताभ्यां भुवि पद्भ्यां स्ववस्थितः ।

दक्षिराग्यस्य स्यात्स चक्रोचित रवेच्छने । द्वितीय उद्यतस्यापि मदासंयोगमिच्छति ।

अवतीर्था भवाद्येह प्रथमं पदमात्मनः । प्रोभतेऽयं भुवि श्रेष्ठश्चिद्विश्वानां धुरन्धरः ।

५३०

अयं भविष्ये दृष्टो वै भविष्यत्सुखैर्नरैः । गोपासो वादवं वंशं शोचं विचारविद्यति ।
 तेजसा यादवासास्य व्रतमोऽथ सहस्रशः । वंशमापूरयिष्यन्ति शोभा इव महाकर्म ।
 अथैव श्रामेने सर्वं जगत् स्थास्यति शान्तं । निहतानिचकामनां स्त्रीषुं कृतयुगे वया ।
 अयमास्त्राय वसुधां स्थापयित्वा जगदमे । राज्ञां भविष्यत्युपरि न च राजा भविष्यति ।
 नूनं त्रिभिः क्रमैर्जिता यथाऽनेन कृतः प्रभुः । पुरा पुरन्दरो राजा देवतार्तां चिपिष्टपे ।
 तथैव वसुधां जिवा जितपूर्वैः त्रिभिः क्रमैः । स्थापयिष्यति राजानमुपसेनं न वंशवः ।
 प्रसृष्टपैरगाधोऽयं प्रशैश्च वज्रभिः सुतः । ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादैश्च पुराणोऽयं हि गीयते ।
 स्पृहणोथो हि लोकस्य भविष्यति च कोश्वः । तथा क्षयित्या बुद्धिर्मानुष्यमपजीवितुं ।
 अहन्त्वस्याद्य वसतिं पूजयिष्ये यथाविधि । विष्णुत्वं मनसा चैव पूजयिष्यामि मन्त्रवित् ।
 यच्च ज्ञानिपरिज्ञानं प्रादुर्भावाच्च वै नृषु । अमानुवं वेदिषि चैनं ये चान्धा दिव्यचक्षुषः ।
 शोऽहं कृष्णेन वै रात्रौ संसस्य विदितात्मना । सहानेन गमिष्यामि सन्नजो यदि संस्रते ।
 एवं वज्रविधं कृष्णं दृष्ट्वा हेत्वर्थकारणैः । विवेकं नन्दगोपस्य कृष्णेन सह संबद्धं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अक्रूरगमने द्वागोत्रोऽध्यायः ॥ ८२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स नन्दगोपस्य गृहं प्रविष्टः सह क्रेश्वरः । गोपदृष्टान् मजानोथ प्रोवासाभिरदक्षिण ।
 कृष्णश्चैवाब्रवीत् प्रोतो रौहिणेधेन सङ्गतं । श्वः पुरीं मसुरां तात गमिष्यामि सख्यय च ।
 यास्यन्ति च व्रजाः सर्वे मगोकुलपत्न्यहाः । कामाक्ष्या समुचितं करमःदाय वार्धिकं ।
 वयश्चैव प्रगन्तारो रथमारुह्य संगताः । समृद्धस्तत्र कंसस्य भविष्यति धनुर्महः ।
 तं द्रक्ष्यथ समृद्धश्च स्वजनैश्च समेक्ष्यथः । पितरं वसुदेवश्च सततं दुःखभाजनं ।
 दशान्ते शोषितं दुःखैः शिथिलतां गतं । कंसस्य भयमन्त्र तं भवद्भ्यश्च विना कृतं ।
 दक्षमानं दिवागतां साः । तेनान्तरात्मना । ताश्च द्रक्ष्यथि गोविन्द पुरैः सृष्टितस्त्री ।
 देवकीं देवसङ्काशां सीदन्तीं विहृतं । पुत्रशोकैर्गुह्यन्तीं तद्दर्शनपरायणां ।
 विधोगदःखमन्त्रां विवक्षामिव भौरभो । अनेक्षणां दीनां नित्यं भलिनवासव ।
 स्वभानुवदनपत्नां शशाङ्कस्य प्रभाक्षिव । तद्दर्शनपरां । तत्रागमनं हाङ्गिर्गो ।
 तत्रप्रवृत्तेन शोकेन सीदन्तीं वै तपस्विनीं । तत्रलापिष्य कुञ्जलाः चया वास्ये विधेजिना ।
 अरूपज्ञां तव विभो वक्रस्यास्येन्द्रवर्षमः । यदि त्वां जनयित्वा सा देवकी तात तप्ये ।
 अपत्यार्योऽत्र कस्तस्या वरं क्षत्रानपत्यता । एकः शोके हि नारीणामनुष्णाणां निधायने ।
 सपुत्रा तफले पुत्रे धिक् प्रजातेन तप्ये । तन्तुं शक्यमः पुत्रैः यस्यास्त्ववदृशो गुणैः ।
 परिषामप्यभयदो न सा शोचितुमर्हति । वृद्धैः तवाद्यपितरौ परभृत्यत्वमागता ।
 तत्कृते भर्त्सितां नित्यं कंसनादीर्षदक्षिणा । यदि ने देवकी मान्या पृथिवी वात्मधारिणी ।

तां शोकवशितो मशामुत्तरवितुमर्हसि । तच्च दृष्टं विष्णुं त्वं कथयेत्तं सुदुःखितः ।
 पुत्रयोगेन संयोज्य कृष्ण धर्ममवाप्स्यसि । यथा नामः सुदुर्हेता इतितो यमुनाप्रदे ।
 विमूलस्य हतः श्रेयो यथा वै भूधरकन्या । दर्पोऽस्मिन्स्य वक्रवानरिष्टो विविपातितः ।
 परप्राणहरः केत्री दुष्टात्मा च ह्येषो हतः । एतेनैव प्रयत्नेन दृष्टावुद्धृत्य दुःखितो ।
 यथा धर्ममवाप्नोषि तत् कृष्ण परिचिन्वतां । निर्भर्त्समानो वैर्दृष्टः पिता ते कंससंसदि ।
 ते सर्वे चक्रुरश्रूणि नैर्देदुःखान्पिता भृशं । गर्भावकृन्तनादीनि दुःखानि सुवह्नि वा ।
 माता ते देवको कृष्ण कंसस्य सहते ऽवशा । मातापितृभ्यां सर्वेषु जातेन तनयेन वै ।
 खलु वै प्रतिकर्त्तव्यं यथा योगमुदाहृतं । एवं ते कुर्मतः कृष्ण मातापिचारमुपहं ।
 परित्यजेतां तौ शोकं श्लाघ धर्म्मज्ञवातुसः ।

४१५
४१६
४१७

॥ वैश्वानर उवाच ॥ कृष्णस्तु विदितार्थो वै तमाहा मिनदविषं । वाढमित्येव तेजस्वी न च चुकोध केवः ।
 ते च गोपाः समागम्य मन्दगोपपुरःसराः । अकूरवचनं श्रुत्वा मञ्जुः कंसश्चावनात् ।
 गमनाय च ते राजा बभूवर्षजवासनः । सञ्जज्ञोपायनं कृत्वा गोपट्टद्वारं प्रतस्थिरे ।
 करुणानुदुःखं परिर्ष्वेत्सिवाशेषनायिकम् । यथामारं यथायूयम्पानोय पयोघृतं ।
 तं सञ्जयित्वा कंसस्य करुणापायनानि च । ते सर्वे गोपपतयो गमनायोपतस्थिरे ।
 अकूरस्य कथं भिक्षु मह कृष्णेन जायतः । रौहिणेयहृदयोस्य निष्ठा सा व्यथ्यवर्त्तत ।
 ततः प्रभाने विमले पक्षि शार्ङ्गसंकुले । नैष्ठाकरे रश्मिभाले जलदास्यसंसृते ।
 न मन्दमन्मन्तोर्णे पर्यसे ज्योतिषां गणे । प्रत्यूषपवनामारैः क्रोदिने धरणीतले ।
 खोणाकारासु तारासु मुप्रनिश्चतिभामु च । नैष्ठाकरोऽर्धे रूपमुद्रगच्छद्दिवाकरः ।
 शीतांशुः शान्तकिरणो निष्प्रभः समपद्यत । एको नाश्रयने रूपमेको वर्द्धयते वपुः ।
 गोभिः समवक्रोर्णाम् व्रजनिष्ठाणभूमिषु । मन्यनावर्त्तपूजेषु गर्गरेषु नदत्सु च ।
 दामभिर्यन्मनेषु वत्सेषु तरुणेषु च । गोपैरापूर्यमाणसु खोषरथ्यसु सर्व्वेभ्यः ।
 तत्रैव गुरुकं भाण्डं शकटारोपितं बभूव । लङ्गिताः पृष्ठतः कृत्वा जग्मुः स्यन्दनवाहनाः ।
 कृष्णाऽय रौहिणेयस्य स चैवामितदक्षिणः । त्रयो रयगता जग्मुस्त्रिलोकपतयो यथा ।
 अथाह कृष्णमकूतो यमुनातीरमाश्रितः । स्यन्दनं तात रत्नस्य यज्ञस्य कुरु वाजिषु ।
 ह्येभ्यो यतमं दन्वा हयभाण्डे रथे तया । प्रगाढं यज्ञमादाय खणं तात प्रतीक्ष मां ।
 यमुनाया हृदि ह्यस्मिन्क्षोण्यसि भुजगेयुरं । दिव्यैर्भागवतैर्खन्तैः सर्व्वलोकप्रभुं यतः ।
 गुह्यं भागवतं देवं सर्व्वलोकस्य भावणं । श्रीमत्स्त्वस्ति कर्मद्वानं प्रकमिष्यामि भोगिनं ।
 सहस्रशिरसं दे मनसं नीलवासवं । धर्मदेवस्य तस्यास्यासद्विषं प्रभविष्यति ।
 सर्व्वं तदस्मृतप्रथमश्रियास्यमरे । स्वस्तिकाद्यतनं दृष्ट्वा द्विजिह्वं श्रोत्रिभूषितं ।
 समाजस्तत्र सर्पाणां शान्तार्थं वै भविष्यति । आस्तां मां समुदीरन्तो भवन्तो सङ्गतावुभौ ।

४१८
४१९
४२०
४२१
४२२
४२३
४२४
४२५

निवृत्तो भुजगेन्द्रस्य यावदस्मि हृदोत्तमात् । तमाह कृष्णः संपृष्टो गच्छ धर्मिष्ठ माचिरं ।
 आवां खलु न शक्नौ सख्यया हीनावुपासितुं । स हृदे यमुनायास्तु ममज्जामितदक्षिणः ।
 रसातले स ददृशे नागलोकमिमं यथा । तस्य मध्ये सहस्राक्षं चैमतालोच्छ्रितध्वजं ।
 साङ्गलासकहस्तायं मुपसापन्नितोदरं । अर्षिताम्बरधरोतं पाण्डुरं पाण्डुरासनं ।
 कुण्डलैकधरं मत्तं सुप्रमत्सुदहेक्षणं । भोगोत्करासने शुभे स्नेह देहेन प्रोभिते ।
 स्वासीनं स्रस्तिकाभ्याश्च वरार्धाभ्यां महीधरं । किञ्चित्सन्यापटुत्वेन मौलिना चैतच्छूणिना ।
 जातरूपमयैः पदौर्धालया च्छववचसं । रक्तचन्द्रदिग्धाङ्गं दीर्घं गजमरिन्दमं ।
 पद्मनाभं सिनाभ्रं भाभिर्जालितवर्षसं । ददर्श भोगिना नाचमेकमेकार्षेयेशरं ।
 पूष्यमानं दिजिङ्गैर्निर्वाणुकिप्रमुखैः प्रभुं । कम्बलासतरो नामौ तौ चामरकरावभौ ।
 श्रीजथेतां तं देवं धर्मोद्योगतं प्रभुं । तदाभ्यासगता भाति वासुकिः पद्मनेश्वरः ।
 वृत्तोऽन्यैः सचिवैः सैर्यैः कर्कोटकपुरैः । तं घटैः काञ्चनैर्द्विभ्यैः पद्मजैः इतमस्तकैः ।
 राजानं स्नापयामासुः स्नातमेकार्षेयान्मुभिः । तस्योत्सृजे च नमस्त्रामं श्रोवसा श्लादितोरथं ।
 पीताम्बरधरं त्रिष्णुं सुपविष्टं ददर्श ह । अपरक्षेत्रसोमेन तुल्यधननं प्रभुं ।
 सङ्कर्षणमिवासीनं तं दिव्यं विष्टरं विना । स कृष्णं तत्र तरसा व्याहृत्सुमुपचक्रे ।
 तस्य संस्तव्ययामास वाक्यं कृष्णः स्वतेजसा । सोऽनुभूय भुजङ्गानां तं भागवतमद्ययं ।
 उदतिष्ठत् पुनस्तीयात् विस्मितोऽमितदक्षिणः । स तौ रथस्थावासीनौ तत्रैव सलकेश्वरौ ।
 निरीक्षमाकावन्त्योन्मं ददर्शाहुतकृपिणौ । अथामञ्जत् पुनस्तत्र तदाऽङ्कुरः कुट्टहलात् ।
 दृश्यते यत्र देवोऽसौ नीलवासाः सितामनः । तथैवासीनमुत्सृजे सहस्राक्षशरस्य वै ।
 ददर्श कृष्णमङ्कुरः पूष्यमानं तदा प्रभुं । भूयश्च सहस्रोत्थाय तन्मन्त्रं सहसा बहन् ।
 रथं तेनैव मार्गेण जगामामितदक्षिणः । तमाह केशवो वृष्टः स्मितमङ्कुरमागतं ।
 कीदृशं नागलोकस्य वृत्तं भागवते हृदे । चिरन्तु भवना काशं व्याधिपेण विकल्पितं ।
 मन्ये दृष्टं त्वयास्यर्थं हृदयं ते यथाऽचक्षं । प्रत्युवाच स तं कृष्णमास्यर्थ्यं भवता विना ।
 किं भविष्यति लोकेषु स्यावरेषु चरेषु च । तत्रास्यर्थ्यं मया दृष्टं कृष्ण यद्गुचि दुर्लभं ।
 तदिहापि यथा तत्र पश्यामि च रमामि च । सङ्गतस्योस्मि लोकानामास्यर्थ्येणैव रूपिणा ।
 अतः परतरं कृष्ण नास्यर्थ्यं हृद्युमुत्सहे । तदागच्छ गमिष्यामः कंसराजपुरीं प्रभो ।
 यावन्नासां व्रजत्येष दिवसान्ते दिवाकरः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अङ्कुरस्य नामस्त्रोक्तदर्शनं च्यवीतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तु युक्ता रथवरमाह्वानामितदक्षिणः । कृष्णेन साङ्गैः संप्रायात्तथा सहस्रध्वजं च ।
 आसवाद पुरीं रम्यां मथुरां कंसपाशितां । विविशुक्तां पुरीं रम्यां काले रक्तदिवाकरे ।
 तौ तु स्रभवनं वीरौ कृष्णसंकर्षणानुभौ । प्रवेष्टितौ बुद्धिमता अङ्कुरेषा कतिजसा ।

तावाच वरवर्षाभो भीतो दामपतिस्तदा । त्वमप्या तात गमने वसुदेवस्य वै कृदा ।
 युवयोर्धिं कृते दृष्टः कंसिन स निरस्यते । भर्ष्यते च दिवाराधौ मेघ खान्तमिदमपि ।
 तद्युवाभ्यां हि कर्मण्यं पित्र्यं सुखमुत्तमं । यथा सुखमवाप्नोति तद्धि कार्यं चितान्वितं ।
 तमुवाच ततः कृष्णो यास्त्रावावामनर्कितौ । प्रेचनौ मधुरां वीर राजमार्गं च धार्मिकं ।
 तथैव तु स्यं साधो गच्छावो यदि मन्यसे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अमुश्चिष्टौ च तौ वीरौ प्रसिद्धौ प्रेचकावुभौ । आलानाभ्यामिवोन्मुनी कुञ्जरो युद्धकाङ्क्षिणौ ।

तौ तु मार्गगतं दृष्ट्वा रजकं रज्जुकारकं । अयाचेतां ततस्तानि वासांसि हचिराणि वै ।
 रजकः स तु तौ प्राह युवां कस्य वनेचरौ । राक्षो वासांसि यौ मेखाद्याचेतां निर्भयावुभौ ।
 अहं कंसस्य वासांसि नानादेशभवानि वै । कामरागाणि व्रतञ्चो रक्षयामि विभेषतः ।
 युवां कस्य वने जातौ मृगेः सह विवर्द्धितौ । जातरागाविदं दृष्ट्वा रक्तमाच्छादनं वृष्ट ।
 अथो वां जीवितं त्यक्तं यौ भवन्नाविहागतौ । मूर्खौ प्राहृतविज्ञानौ वासो वाचिस्तुमिच्छथः ।
 तस्मै पुत्रोऽथ वै हृष्यो रजकायाश्चमेधसे । प्राप्ताग्निष्टाच मूर्खाय सृजते वाङ्मयं विधं ।
 तस्मैनाश्चनिकल्पेण स तं मूर्ध्निन्यातुदयत् । स गतासुः पपातोर्था रजको व्यक्तमस्तकः ।
 तं हतं पग्निदेवस्यो भार्यास्तस्य विष्णुकुण्डः । त्वरितं मुक्तकेयस्य जग्मः कंसनिवेशनं ।
 तावयुभौ भुवस्यनौ जग्मतुर्वाच्यकारणात् । वीर्यौ मास्त्रापयानां वै गन्धाघातौ द्विपाविव ।
 गुणको नाम तचाभौत् मान्द्यवृत्तिः प्रियंवदः । प्रभूतमास्त्रःपणवान् लक्ष्मणवान् प्रियदर्शनः ।
 तं हृष्योः सन्तुण्या वाचा मास्त्रार्थमभिसृष्टया । देहोत्सुवाच तत्कालं मालाकारमकारं ।
 ताभ्यां प्रीतो ददौ मान्द्यं प्रभूतं मान्द्यजीवकः । भवतोः क्षमिदञ्चेति प्रोवाच प्रियदर्शनैः ।
 प्रीतस्तु मनसा हृष्यो गुणकाय वरं ददौ । श्रीस्त्रां सत्यस्यवा सौम्य धनौघैर्भवत्स्यते ।
 स सन्धुः वरमव्ययो मान्द्यवृत्तिरधोमुखः । हृष्यस्य पतितो मूर्ध्ना प्रतिजपाह तं वरं ।
 यथाविभाविति तदा स मेने मान्द्यजीवजः । स भृशं भयसंविष्टो नेत्सरं प्रत्यपद्यत ।
 वसुदेवसुतौ तौ च राजमार्गगतावुभौ । कुञ्जां ददुश्चतुर्भुवः सानुत्पेयतभाजनां ।
 तामाह कृष्णः कुञ्जेति कस्येदमनुलेपनं । नथस्यम्बजपचाचि त्रिप्रमास्त्रःतुमर्हसि ।
 वा स्मितवेलणी भूत्वा प्रत्युवाचास्त्वजेक्षणं । हृष्यं जलदगम्भीरं विष्णुकुटिलगाभिमि ।
 राज्ञः खान्तस्यं यामि तद्गुहाणानुलेपनं । स्थिताऽस्यगच्छ भद्रं ते इदृशस्यासि मे प्रियः ।
 कृतस्त्रागम्यते सौम्य यन्मा त्वं नावबुध्यसे । महाराजस्य दयितां नियुक्तःमनुलेपने ।
 तामुवाच चमन्कीन्तु हृष्यः कुञ्जाःसवस्थितां । आवधोर्जाचसदृशं दीपतामनुलेपनं ।
 वयं हि देवातिथयो मन्त्राः प्राप्ता वरानने । द्रष्टुं धनुर्बाहं दिव्यं राष्ट्रस्यैव महर्द्धिमत् ।
 प्रत्युवाचाथ सा हृष्यं प्रिष्टोऽसि मम दर्शने । राजार्थमिदमव्ययं तद्गुहाणानुलेपनं ।
 तावुभावगुलितान्नां चारुगाधौ विरेजतुः । तीर्थगौ पद्मदिग्धातौ यमुनानां यथा दृषी ।

ताञ्च कुर्वां स्वर्गोत्थं च द्रुपुःकेनापपादिना । इतः कर्णोत्थमात्रं कर्णो जीवाविधानवित् ।
 सा तु मत्वा स्वर्गं मया स्थायताङ्गी श्रुतिक्षिता । जहासोत्थानमटी चक्षुषद्विर्जिता चया । ७४.१
 प्रणयाद्यापि कृष्णं सा बभावे मत्तकाङ्क्षिणी । कृष्णश्चिन्मया वदुः कान्तं तित् श्रुत्वाह मं ।
 तौ जातवर्षावन्योन्यं सतलाचेपमव्ययौ । वीरुभासो प्रहसितौ कुञ्जायाः सुतविक्ररी ।
 कृष्णस्तु कुर्वां कामार्त्तां वक्षितं विषयस्यै च । ततस्तौ कुञ्जया मुनी प्रविष्टौ रामसंघदं ।
 तःपुनौ प्रजसंघट्टौ गोपवेषविभूषितौ । मूढचेष्टाननौ भूत्वा प्रविष्टौ नृपकेसु तत् ।
 धनुःशालाङ्गतौ तौ तु बालावपरितर्कितौ । चिन्मदनसंभूतौ विंशतिव वकीलकटी । ७४.२
 दिव्यसू तौ महत्तत्र धनुरायोमभूषितं । पप्रच्छतुस्तौ वीरावाचुधागारिकं तदा ।
 भोः कंसधनुषं पाल अयताभावयोर्व्ययः । कतरन्नद्वनुः सौम्य महोऽयं यत्न वर्त्तते ।
 आयोगभूतं कंसस्य द्रव्यस्य च दोषवित् । स तयोर्द्वेषामास तद्वनुः सन्धर्वसिभं ।
 अनारोप्यमस्येवं देवैरपि सदासवैः । तद्गृहीत्वा ततः कृष्णस्यसथामास वीर्यवान् ।
 दोभ्यौ कमलपत्राचः प्रहृष्टेनाम्नरात्मना । तुल्यचित्त्वा सवाकामं तद्वनुर्द्वैत्यपूजितं । ७४.३
 आरोपयामास बलौ नामयामास चासहत् । आनाम्यमानं कृष्णेन प्रहर्षादुरगोपमं ।
 द्विधाभूतमभुम्गधी धनुरायोगभूषितं । भङ्गज्ञा तु तद्वनुःश्रेष्ठं कृष्णस्वरितविक्रमः ।
 निश्चकाम महाकेगः स च संकर्षणे युवा । धनुषो भङ्गनादेन वायुनिर्घोषकारिका ।
 चचाक्षान्तःपुरं सस्यै दिशश्चैव पुपूरिरे । स त्वायुधागारनरो भीतस्वरितविक्रमः ।
 समीपं नृपतेर्गत्वा काकोत्काधोऽभ्यभाषत । अयतां मम विश्वाप्यामास्यर्थं धनुषो यत्ने । ७४.४
 निर्वृत्तमस्मिन् काशे यज्जगतः संक्षमोपमं । नरो कस्यापि महितो विखाविततमूर्खजे ।
 गीलपोताम्बरधरो पीतश्वेतानुलेपनैः । तावन्तःपुरमश्नातौ प्रविष्टौ कामवेद्भिर्नौ ।
 देवपुत्रोपमौ वीरौ बालाविव ऊनाश्रनौ । स्थितौ धनुर्द्वेषे सौम्यो वदसा खादिवामतौ ।
 मया दृष्टौ परिव्यक्तं वचिराच्छादनसजौ । तथोरिकस्तु पद्माक्षः श्यामः पीताम्बरधरः ।
 कथाह तद्वनुरसं दुर्याद्यं देवैरपि । तत् स बालो महाकायं बलाद्यन्ममिवायसं । ७४.५
 आरोपयित्वा वेगेन नामयामास लीलया । आकृष्यमासं तप्तेन विवाहं वाञ्छशक्तिना ।
 मुष्टिदेशेन कृजित्वा द्विधाभूतमभव्यत । ततः प्रवृत्तिता भूमिर्न प्रभाति च भास्करः ।
 धनुषो भङ्गनादेन भ्रमतीव नभसासं । तदद्वन्द्वमसं दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ।
 भयाद्भयद शत्रूणां तद्दिशाश्चातुसामतः । न जानामि महाराज कौ तावन्तविक्रमौ ।
 एकः कैलासमहास्र एकोऽश्चनगिरिप्रभः । स तु तत्रापपरकन्तु भङ्गज्ञा सन्धर्वसि चिपः । ७४.६
 निष्परातानिलगतिः सानुगोऽमितविक्रमः । स धनुःशक्तिधासुता न जाने क्वापि निर्गतः ।
 सुप्तैवं धनुषो भङ्गं कंसो विदितवितारः । विद्वन्वाचुधपासं वै प्रविवेश यद्दोषमं ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वे हरिवंशे विष्णुसर्गसि धनुर्भङ्गचतुरशीतोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

॥ त्रैलोक्येन उवाच ॥ स चिन्तयित्वा धनुषो मङ्गं भोजयित्वा । कर्णं विजया राजा चिन्तयन् प्रवृत्तः ।
 कथं बालो विगतभोरवन्मन्त्रमवाच ॥ प्रेक्षायाश्च पुरुषैर्दुर्भङ्गा विनिर्गतः ।
 यथायै दारुणं कर्म कृत्वा षोडशविंशतं । पितृन्कृत्वात्मजान् भोगः कृतेवाहं न्यपोद्यथं । ५६६
 देवं पुरुषकारेण न ब्रह्ममतिवर्तितुं । नारदेऽन्तु वचनं नूनं मद्भ्रमपक्षिणं ।
 एवं राजा विचिन्वाद्यं किञ्चन स ह्यहोत्तमात् । प्रेक्षामारं जगामाशु मन्त्रानामवजोदकः ।
 स दृष्ट्वा सर्वनिर्द्युक्तं प्रेक्षामारं नृपोत्तमः । श्रेणीनां दृढसंयुक्तैश्चवाटैर्विरत्नरं ।
 उत्तरागारयुक्ताभिर्मन्त्रभौभिर्भिभूषितं । कुटोभिश्च प्रहृष्टामिरेकस्तथैव भूषितं ।
 सर्वतः सारनिर्द्युक्तं स्थापनं सुप्रतिष्ठितं । उदयकिष्टबुद्धिं मन्त्रारोहणमुत्तमं । ५६७
 नृपासनपरिचितं सञ्चारपद्यसङ्गुलं । कर्म तद्देहिकाभिश्च मानवौघभरणम् ।
 स दृष्ट्वा भूषितं रङ्गमाशापयत बुद्धिमान् । सः सचिन्वाः समाख्याय सपताकास्तथैव च ।
 मुवाचिता वपुष्मन् उपनीतोत्तरः शूदाः । क्रियन्तां मन्त्रवाटाश्च वज्रभ्यां वोद्यस्तथा ।
 रङ्गवाटे करीषण्य कल्पयन्तां रात्रयोऽप्यथाः । घट्टातोरण्यभोभाश्च बल्यस्थानु रूपतः ।
 स्थापयन्तां मुनिखाताश्च पानकुम्भा सवाक्रमं । उदभारसहाः सर्वे सक्ताश्चनघटोत्तराः । ५६८
 बलघण्टोपक्रमयन्तां कथायाश्चैव कुम्भश्च । प्राग्निक्वाश्च निमन्त्रयन्तां श्रेष्ठश्च सपुरोत्तमाः ।
 आशा च देया मन्त्रानां प्रेक्षकाणां तथैव च । समाजे मन्त्रभोभाश्च कल्पयन्तां सुपकल्पिताः ।
 एवमाज्ञाय राजा स समाजविधिमुत्तमं । समाजवाटाश्चिक्कन्व विवेच स्वं निवेचनं ।
 आङ्गानं तत्र मन्त्रके तस्मै मन्त्रदण्ड्य वै । चाक्षूरस्थाप्रमेयश्च भृष्टिकश्च तथैव च ।
 तौ मन्त्रौ सुमहावीर्यौ बलिनौ बाहुशालिनौ । कंसस्याज्ञां पुरस्कृत्य च्छ्टी विविशतुस्तदा । ५६९
 तौ मन्त्रोपगतौ दृष्ट्वा मन्त्रौ जगति विभ्रुतौ । उवाच कंसो नृपतिः शोपन्वासमिदं वचः ।
 भवन्तौ मम विख्यातौ मन्त्रौ वीरध्वजोचितौ । पूजितौ च यथान्वायं सत्कारार्थं विवेचतः ।
 तन्मन्त्रौ यदि सत्काराः स्मर्यन्ते सुकृतानि वा । कर्त्तव्यं मे मत्कर्म भवद्भ्यां स्मै तत्रैव ।
 पावतेऽसौ मन्त्रद्वौ मन्त्रे गोपालकावुभौ । मन्त्रवर्णश्च कृष्णश्च बालावपि जितशर्मौ ।
 एतौ रङ्गगतौ युद्धे युष्मन्मनौ वनेचरौ । निपातानन्तरं शीघ्रं हन्तव्यौ नात्र संशयः । ५७०
 बासावुभौ सफलकावक्रियाविति सर्वथा । नावज्ञा तत्र कर्त्तव्या कर्त्तव्यौ यत्र एव हि ।
 ताभ्यां युधि निरस्ताभ्यां गोपाभ्यां रङ्गसन्निधौ । आद्यत्याश्च तदात्मे च श्रेयो मम भविष्यति ।
 नृपतेः श्लेहसंयुक्तैर्बर्षोभिर्हृष्टमानवौ । ऊचतुयुद्धसन्तौ मन्त्रौ चाक्षूरमुष्टिकौ ।
 यथावयोभ्यौ प्रमुखे स्थास्ते गोपकल्पिण्यौ । इतावित्त्ववगन्तव्यौ प्रेतरूपौ तपस्विनौ ।
 यथावां प्रनियोत्स्येते तावरिष्टपरिभ्रुतौ । आवाभ्यां रोषयुक्ताभ्यां प्रमुखे तौ वनौकथौ । ५७१
 एवं वास्त्रियमुत्सृज्य तावुभौ मन्त्रपुङ्गवौ । अनुज्ञातौ नरेन्द्रश्च सत्यं प्रतिब्रूयतुः ।
 महामार्गं ततः कंसो बभूव हस्तिजीविनं । हस्ती कुवलययापीडः समाजहारि तिष्ठतु ।

ब्रह्मवाग्भेदसोलासस्रपक्षः शोधनो नृपु । दामोत्कटकटकस्रः प्रतिवारणवारणः ।
 स सद्योदयितव्यस्ते तावद्दृश्य बभौकसौ । वसुदेवसुतो जीषी यथा स्यातां गतासुषी ।
 तथा चैव गजेन्द्रेण यदि तौ गोषु जीविनौ । भवेतां घातितौ रङ्गे न पश्येयं मदीत्कटौ ।
 ततस्तौ पातितौ दृष्ट्वा वसुदेवः सवान्धवः । ह्रिसमूला निरासन्धः सभायौ विनम्रिष्यति ।
 ये चेमे यादवा मूर्खाः सर्वे ह्यक्षपरायणाः । ते नम्रिष्यन्ति स्त्रिस्राग्ना दृष्ट्वा कृष्णं निपातितं ।
 एतौ हत्वा गजेन्द्रेण मसैर्न्या खयमेव वा । पुरीं निर्घोदवां कृत्वा विशरिष्यान्धं सुखी ।
 पिताऽपि मे परित्यक्तो यादवानां कुलोदहः । जेबास्य मे परित्यक्ता यादवा ह्यक्षपण्डितः ।
 न चाद्यमुपसेनेन जातः किञ्च सुतार्थिना । मानुषेणान्यवीर्येण यथा मामाह नारदः ।

७५६

७५७

। महामात्र उवाच ॥ कथमुक्तं नारदेन राजन् देवर्षिणा पुरा । आश्चर्यमेतत् कथितं त्वत्तः श्रुतमरिन्दम ।

कथमन्येन जातस्त्वमुपसेनात् पितृर्विना । तव मात्रा कथं राजन् कृतं कर्षेदमोदुत्रं ।
 अन्यऽपि प्राकृता नारी न कुर्यात्सु जुगुप्सितं । विश्वरं श्रोतुमिच्छामि श्वरं कौतूहलं च मे ।
 ॥ कंस उवाच ॥ यथा कथितवान्मिमो महर्षिर्नारदः प्रभुः । तथाऽहं सम्प्रवक्ष्यामि यदि ते श्रवणे मतिः ।
 आगतः ब्रह्मसदनात् स वै ब्रह्मसखो मुनिः । चन्द्राग्रऽग्रऽग्रवसनो जटामण्डलमुदहन ।
 ह्य्याजिनोत्तरीयेषु ह्यक्षयज्ञोपवीतवान् । दृष्ट्वा कमण्डलुधरः प्रजापतिरिवापरः ।
 गाता चतुर्षी वेदानां विद्वान् गन्धर्ववेदवित् । स नारदेऽप्य देवर्षिर्ब्रह्मोक्तसरोऽख्यवः ।
 तन्मागतमृषिं दृष्ट्वा पूजयित्वा यथाविधि । पादार्यमासनं दत्त्वा सम्प्रवेश्योपविश्य च ।
 सुखोपविष्टोऽप्य मुनिः शृष्ट्वा च कृष्णं मम । उवाच मां प्रीतमना देवर्षिर्भावितात्मवान् ।
 पूजितोऽहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्मणा । इदमेकं मम वचः श्रूयतां प्रतिमृश्यामी ।
 गतोऽहं देवसदनं शीवर्षे मेरुपर्वते । सोऽहं कदाचिद्देवानां समाजे मेरुमूर्धुनि ।
 तत्र मन्त्रयतामेवं देवतानां मया श्रुतः । भवतः मानुगस्थेह बधोपायः सुदारुणः ।
 तत्रैव देवकीगर्भो विष्णुर्बौकनमस्कृतः । योऽस्या गर्भोऽष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति ।
 देवानां स तु सर्वस्वं त्रिदिवस्य गतिश्च यः । परं रक्ष्यं देवानां स ते मृत्युर्भविष्यति ।
 यत्रश्च क्रियतां कंस गर्भाणां पातनं प्रति । नावज्ञा रिपवे कार्यौ दुर्व्यने स्वमनेऽपि वा ।
 न चाद्यमुपसेनस्तु पिता तव महाबल । द्रुमिलो नाम तेजस्वी शौभस्य पतिर्हर्षितः ।
 श्रुत्वाऽहं तदक्षस्तथ किञ्चिद्भ्राषसमन्वितः । भूषोऽष्टमं कथं ब्रह्मन् द्रुमिलो नाम दाणवः ।
 मम मात्रा कथं तस्य ब्रूहि विप्र समागमः । एतद्विष्णुम्यहं श्रोतुं विश्वरेण तपोधन ।
 ॥ नारद उवाच ॥ सन्त ते वर्त्मयिष्यामि शृष्टुं राजन् यथार्थतः । द्रुमिलस्य च मात्रा ते संवादश्च समागमं ।
 मुद्यामुनं नाम गिरिं तव माता रजस्रजा । प्रेरितुं श्रिता स्त्रीभिर्गता वनकुट्टहत्यात् ।
 सा तत्र रमणीयेषु रुचिरद्रुमशानुषु । चत्वार नगशृङ्गेषु कन्दरेषु नदीषु च ।
 किञ्चरोद्गोतमधुराः प्रतिश्रुत्याऽभिनदिताः । शृष्टवती कामजननीर्भाषः शोचयुजावहाः ।

७५८

७५९

७६०

७६१

वर्हिषाद्यैव श्रितं खगानासु विक्रान्तं । अभीष्टमभिष्टुतन्ती कोधयै वा व्यरोचयत् ।
 एतस्मिन्नकरे वायुवैतराजिजिह्वनः । हयः कुमुदगन्धाद्यो वरी मन्त्रयवोधनः ।
 दिनेकाभरणाद्यैव कदम्बा वायुचङ्किताः । मुमुचुर्गन्धमधिकं वनतासारभूर्च्छिताः ।
 केचनः पुष्पवर्षेण वटपुष्पैर्द्विबोधनाः । नीपा दीपा रवाभान्ति पुष्पकणिकधारिणः ।
 मदी नवतृणच्छन्ना ब्रह्मगापविभूषिता । धौवनस्यैव वनिता सन्धारार्त्तं वपुः ।
 अथ धौमपतिः श्रीमान् द्रुमिज्ञो नाम दानवः । भविष्यद्द्वयेगेन विधाया यत्र नीचते ।
 कामगेन रथेनाशु तदुपादित्यवर्षणा । यदृच्छन्ना गतकत्र सुषामुनदिदृशया ।
 विहायसा कामगेना मनसोऽप्याशुगामिना । स तं प्राप्य पश्वेनैत्रं स्यावतीत्यं रथोत्तमान् ।
 पश्वेनापवने न्यस्य रथं पररथाक्षं । उभौ तौ स्रुतसहितौ चेरतुर्भंगमूर्द्धनि ।
 ततो बह्वन्यपश्येतां काननानि वनानि च । सर्व्यसुगुणसम्यक् नन्दनस्यैव कानने ।
 चेरतुर्भंगशृङ्गेषु कन्देषु नदीषु च । नानाधातुपिनद्वैश्च शृङ्गैर्व्यञ्जमिदृच्छितैः ।
 नानावर्णैर्विष्वैश्च काञ्चनाञ्जनराजतैः । नानाकुसुमगन्धाद्यो नानासन्धगैर्युतान् ।
 नानादिजगणोद्गुहास्त्रानापुष्पफलद्रुमान् । नानैषधिसमायुक्तानृपिमिद्वानुषेवितान् ।
 विशाधरान् किम्बुष्यान्मृगवानरराक्षसान् । सिंहान् व्याघ्रान् वराहान् भद्रियाञ्जरभाञ्जवान् ।
 खमरां खमरांश्च कुम्भान् कान् यक्षराक्षसान् । एवं यक्षविधान् पर्य्यक्षरमाणा नगोत्तमं ।
 दूराद्दृष्टं नृपतिर्दिवी सुरसुतोपमां । कोटमानां सखीभिश्च पुष्पैश्च प्रचिन्वतीं ।
 ततश्चरन्तीं सुभ्राणी सखीभिः सह संवृतां । दृष्ट्वा धौमपतिर्दूराद्विस्मयन् स्रुतमत्रवीट् ।
 कस्येयं मृगशावासी वनात्करविचारिणी । ह्यौदार्यगुणोपेता मन्त्रयस्य रतिर्यथा ।
 अथैव पुरुञ्जतस्य उतापैः वा तिलोत्तमा । नारायणोर्हं निर्भयं सक्रुता वरवर्णिनी ।
 ऐलस्य दयिता देवो योऽपिद्रुवं किमुर्म्यञ्चो । चौरार्थं वै मन्थमाने सुरासुरगणैः सह ।
 मन्थानं मन्दरं कला पश्यता र्येति नः श्रुतं । ततोऽस्त्यात् समुत्तस्यै देवो श्रीलोकभाविनी ।
 नारायणाहलन्तिना किं श्रोत्रेषा वरानना । नीलमेघान्तरगता द्योतनीवाचिरप्रभा ।
 तथा योऽपिद्रुणास्यै रूपं प्रद्योतयदनें । अथैव सुकुमाराङ्गो सुप्रभेन्दुनिभानना ।
 दृष्ट्वा रूपमनिन्धाज्ञा विभ्रान्तो व्याकुलेन्द्रियः । कामस्य वन्नमापस्यो मनो विञ्जसतीव मे ।
 अत्रं कलन्ति मेऽङ्गानि कुसुमायुधमायकाः । भिक्षा हृदि शराः पञ्च निर्दहन्तीव मे तनुं ।
 हृच्छयापिर्व्यर्द्धयति भाव्यसिद्ध रवानसः । कथमस्य भवेत् कार्यं प्रमार्थं मन्त्रयाग्निना ।
 केनापायेन किं कुर्वं भजेन्मो मत्तकाग्निनी । एवं बर्हद्विक्रयानो गोपलस्य च दानवः ।
 स्रुतमाह मुञ्चतं त्वं तिष्ठ शैरमिहानघ । अहं यास्यामि तां द्रष्टुं कस्येयमिति सुन्दरी ।
 प्रतोत्तमाणक्षिप्तस्य यावदागमनं मम । श्रुत्वा तु वचनं स्रुतसथाऽस्त्विति च सोऽब्रवीत् ।
 एवमुक्त्वा दानवैश्चो मममाय मनो दधे । हृच्छयाविष्टहृदयो दृष्ट्वा तामचितेचर्षां ।

१२५

१२६

१२७

१२८

१२९

१३०

वार्युपसृष्ट्य बलवान् ज्ञानमेवान् चिन्तयन् । मुहूर्तं ज्ञातमात्रे तु दृष्टं ज्ञानवशात्पतः ।
 उपसेनस्य पत्नीति ज्ञात्वा हर्षमवाप यः । उपसेनस्य वै ह्यं कन्या सं परिवर्त्य च ।
 उपसर्पन्महाबाहुः प्रसभं दामवेचरः । सयमानस्य जनकैर्ष्यपादाभितवीर्यवान् ।
 उपसेनस्य रूपेण मातरं ते व्यधर्षयत् । सा पतिच्छिद्यद्दया भावेनोपसर्पत् तं ।
 शङ्किता साभवत् पद्मानस्य गौरवदर्शनात् । सा तमासेत्विता भीता न तं मम पतिर्भुवं ।
 कस्य तं विक्रताचारो येनास्मि मखिनीकृता । एकपत्नीव्रतमिदं मम संदूषितं तथा ।
 पत्युर्मे रूपमास्त्राय नीच नीचेन कर्मणा । किं मां वक्ष्यन्ति ह्यपिता बान्धवाः कुलपांशवी ।
 जुगुप्सता च वक्ष्यामि पतिपदैर्निराकृता । धिक् त्वामीदृशजवान् दुष्कुलं व्युत्थितेन्द्रियं ।
 अविद्यास्यमनार्थस्य परदारामिमर्षणं । स तामाह प्रसज्यन्तीं क्षिप्रः क्रोधेन दावयः ।
 अहं वै द्रुमिलो नाम धैमस्य पतिरूर्ध्वितः । किं मां क्षिपसि रोषेण मूढे पण्डितमानसि ।
 मानुषं पतिमाश्रित्य नीचं मृत्युवन्ने क्षितं । व्यभिचारात्तु दुष्कृति क्षियः स्त्रीमात्रगर्भिते ।
 न ह्यासां नियता बुद्धिर्मानुषीणां विशेषतः । श्रूयन्ते हि स्त्रियो बहोः व्यभिचारव्यतिक्रमेः ।
 प्रसूता देवसदृशान् पुत्रानभितविक्रमान् । अतीव हि तं स्त्रोलोके पतिधर्मवती यती ।
 शूद्रा केशान् विधुन्वन्ती भावसे वद्यदिच्छसि । कस्य त्वमिति यथाहं त्वयोक्तो मत्तकाग्निनि ।
 कंसस्तस्यः द्विपुष्पेभ्यो तत्र पुत्रो भवियति । सा मरोषा पुनर्भूत्वा निन्दन्ती तस्य तं वरं ।
 उवाच व्यधिता देवो दानवं हृष्टवादिनं । धिक् ते वृत्तं सुदुर्दृशं यः सर्वो निन्दसि क्षियः ।
 सन्ति स्त्रियो नीचवृत्ताः सन्ति चैव पतिव्रताः । यास्वैरूपस्यः श्रूयन्ते ऽन्वतोप्रसूताः क्षियः ।
 याभिर्धृताः प्रजाः सर्वो लोकाश्चैव कुलाधम । वक्ष्येया मम पुत्रो वै दत्ता वृत्तविनाशनः ।
 न मे बहुमतस्त्वैव शूद्रो चापि यदुच्यते । उत्पद्यति पुमास्त्री च पतिवन्ने ममाव्ययः ।
 भवियति स ते मृत्युर्थस्य दत्तस्त्वया सुतः । द्रुमिलस्त्वैवमुक्तस्तु जगामाकाशमेव तु ।
 तेनैव रथमुख्येन दिव्येनाकाशनामिना । जनाम च पुरीं दीना माता तद्दहरेव ते ।
 स एवमुक्त्वा भगवान्प्रारदो भुजिष्यन्ममः । दोषमानस्यपोदीर्यात् साष्टादग्निरिव ज्वलन् ।
 वक्ष्येकीवाद्यमातन्वन् सप्तस्वरविमूर्च्छनात् । गायन्तो सप्तश्रवणीश्च जनाम ब्रह्मणोऽन्तिकं ।
 शृणुष्वेदं महामात्र निबोध वचनं मम । तस्यश्चोक्तं नारदेन नैकाक्षणेन धीमता ।
 अहं बलेन बौर्येण मदेन च नयेन च । प्रभावेणैव बौर्येण तेजसा विक्रमेण च ।
 सत्येन चैव दानेन नाम्नोऽस्ति सदृशः पुमान् । विदित्वा सर्वमात्मानं वचनं अद्भ्याम्यहं ।
 क्षेत्रज्ञोऽहं सुतस्त्वैवमुपमेकस्य हृक्षिप । मातापित्रभ्यां सन्तुष्टः क्षितोऽहं क्षेत्रे तेजसा ।
 उभाभ्याश्चैव विदिष्टो बान्धवैश्च विज्ञेयतः । एतानपि हनिष्यामि हत्वा वनचरानुमी ।
 तद्गच्छ गजमाहृत्य साङ्गप्रवासेतोमरः । क्षिरो भव महामात्र समाजहारि माक्षिरं ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णुपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कंसकाण्डे पञ्चाशीतोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

५१५

५१६

५१७

५१८

५१९

५२०

॥ वेदव्यापन उवाच ॥ तस्मिन्निहनि निर्दूते द्वितीये समुपस्थिते । आधुर्येण महारुद्रः पौर्येणुदिरिदुर्धुमिः ।
 स पिशाष्टास्त्रिचरणः शर्मलदारवेदिकः । बगवाच्छाङ्गेचन्द्रश्च तस्योत्तमभूषितः ।
 प्राङ्मुखोऽस्त्रनिर्धुकेषीच्छादामावर्तयित्वा । अक्षरुर्गैर्वीरानग्निः शारदेरिव भावदेः ।
 मञ्जागारैः सुनिर्धुकेर्युद्धाय सुविभूषितैः । समाजवाटः शुशुभे समेषां च दवाचैवः ।
 अक्षरुर्द्वययुक्ताभिः पताकाभिर्निर्णरं । श्रेणीनाञ्च गवानाञ्च मञ्जा आनवचसोपमाः ।
 अन्तःपुरगतानाञ्च प्रेसागाराण्यनेकान् । रेजुः काञ्चनचिचाश्चि रज्ज्वाकाकुलानि च ।
 तानि रत्वीचकृत्प्रानि बवानुप्रददासि च । रेजुर्ध्वजनिष्काशेयैः सपचा इत खे नगाः ।
 तत्र चामरहासैश्च भूषणानाञ्च त्रिचिन्तैः । मणीनाञ्च वराहार्थां विचिचासेरचिचैवः ।
 गण्डिकानां पृथक्पुञ्जाः शुभैराक्षरणाभ्यरेः । शोभिता वारमुखाभिर्विमानप्रतिभोजनः ।
 तत्रासनानि मुखानि पर्यङ्काश्च हिरण्ययाः । प्रकोर्णाश्च कुचाश्चिचाः सपुष्पस्रवकेर्तताः ।
 शैवर्णाः पानकुशाश्च पानभूष्यश्च शोभिताः । फलावदंशपूर्णैश्च चाङ्गुर्यैः पानयोजिताः ।
 अन्ये च मञ्जा बहवः काष्ठसङ्घयवन्धनाः । रेजुः प्रक्षरणास्त्रव व्रतशोऽथ सङ्घस्रः ।
 उत्तरागारिकाश्चान्ये सुख्यज्जावालोकिनः । स्त्रीणां प्रेसाष्टहा भान्ति राजहंसा इवाभ्यरे ।
 प्राङ्मुखस्यात् नर्दुका मेरुङ्गुसमप्रभः । हृष्यरचनिभस्तन्म्यात्तनियोगशोभितः ।
 प्रेसागारः स कंसस्य प्रचकाशेऽधिकं क्षिया । शोभितो मात्स्यराभौषेर्निवासस्तस्यस्यः ।
 तस्मिन्नाजाजनाकार्णे अगैःप्रतिनादिते । समाजवाटे संक्रान्ते कर्ममानार्थवप्रभे ।
 राजा कुवलययापीडः समाजदारि कुक्षरः । तिष्ठन्विति समाच्छाय प्रेसागारमुगायवौ ।
 स शुके वाससो विभ्रंशैः अञ्जनचामरः । शुशुभे सेतमुकुटः सेनाङ्गाश्चिच चन्द्रमाः ।
 तस्य सिंहासनस्यस्य सुखःश्रीनस्य धीमतः । रूपमप्रतिमं दृष्ट्वा पौराः प्रोचुर्ध्वजश्चिचः ।
 ततः प्रविशिशुशुभेत्ता रङ्गमावलिताभ्यराः । तिस्रश्च भागवतः कथाः प्रविश्य बलवःस्त्रिनः ।
 ततस्तुर्व्यनिमानं न खंडितास्काटितेन च । वसुदेवसुतौ हृष्टौ रङ्गदारमुपस्थितौ ।
 तावात्तन्नो त्वरितौ प्रतिविद्धौ वरानभौ । तेन मत्सेन नामेन चोद्यमानेन वै धर्मं ।
 स मत्तहन्तो दुष्टात्मा कृत्वा कुण्डलिनं करं । चकार चोदितो यत्नं निहन्तुं बलशैववौ ।
 ततः प्रहमितः कृष्णस्त्रास्यमानो गजेन वै । कंसस्य तस्य तथैव अगर्से सुदुरात्मनः ।
 त्वरते खलु कंसोऽयं गन्तुं वैशखनकथं । यो मामनेन नामेन प्रधर्षयितुमिच्छति ।
 यस्मिन्नाष्टे ततोः नामे गर्जमाने यथा धने । बहसोत्पत्य गोविन्दस्यैके तास्यजनं प्रभुः ।
 खंडितस्काटितरवं कृत्वा नामस्य चोऽपतः । करं बन्धीकरं तस्य प्रतिजपाह वक्षसा ।
 त्रिषाकान्तरगो भूत्वा पुनश्चरत्समक्षगः । बवाधे तं गजं कृत्वाः पवनसोऽचरं यथा ।
 स हस्तापादिनिष्कानो विषाकापाच दमिनः । विभुजः पादमञ्जाच कृष्णैः दिग्मशोधवन् ।
 धोऽऽकायस्तु संभूडो हन्तुं कृष्णस्यप्रकृत्वन् । गजः खेत्तव गणेषु मन्थमानो रराह ह ।

६०५

६०६

६०७

६०८

६०९

६१०

पपात भूमौ ज्ञानुभ्यां द्रव्याभ्यां तुतोद् च । मदसुखाव रोषाव चर्षापाये यथा धनः ।
 कृष्णस्तु तेन नागेन क्रीडित्वा विशुलीलया । निधनाव मतिशुके कंसद्विष्टेन चेतसा ।
 स तस्य प्रमुखे पादं कृत्वा कुम्भादनतरं । दोर्भ्यो विषाणमुत्पास्य तेषैव प्राहरत्तदा ।
 स तेन वज्रकल्पेन खेन दन्तेन कुञ्जरः । हन्यमानः प्रकम्प्यं मुमोचार्त्तो रराव च ।
 कृष्णार्जुनरिताङ्गस्य कुञ्जरखार्त्तचेतसः । कटाभ्यामति सुखाव वेगवहुरि ज्ञाकितं ।
 साङ्गुलघ्रास्य वेगेन निशकषं हलायुधः । श्वेलपृष्ठाद्दुर्बलोत्तं वैवतेय इवोरगं ।
 तेनैव गजदन्तेन कृष्यो हत्वा तु कुञ्जरं । जघानैकप्रहारेण गजारेः हणमुत्सवं ।
 धोर्त्तनां महत् कृत्वा विदमो दन्तिनाम्बरः । पपात समहामात्रा वज्रभिष्य इवाचलः ।
 ततश्चो तु गजाङ्गानि प्रपृच्छ रथकर्कशौ । गजस्य पादरथांसु वज्रतुः पुहवर्षभौ ।
 तांसु हत्वा विविशतुर्धर्मं रजस्य तावुभौ । नासत्याव शिनौ स्वर्गादशतोर्षाविवेक्षया ।
 वृष्यन्धकाश भोजस्य ददृशुर्वनमालिनैः । खेडितोत्कृष्टनादेन बाह्याराख्योऽटितेन च ।
 पिंहरनादैश्च तालैश्च हर्षयामासतुर्ध्वनं । तौ दृष्ट्वा भोजराजस्य विश्वासद वृषामतिः ।
 पौराणामनुरागस्य हर्षंज्ञानस्य भारत । तं हत्वा पुष्टोऽज्ञावो मदसं दन्तिनाम्बरं ।
 अश्वतीर्षोऽर्षवाकारं समाजं सप्त पूर्वजः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कुवलयापीडवधे वज्रहीतोऽध्यायः ॥ २६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रविशन्तस्तु वेगेन माहतावस्तिताम्बरं । पूर्वजं पुरतः कृत्वा कृष्यं कमलस्योऽयनं ।
 गजदन्तकृतोऽस्त्रं सुभुजं देवकीसुतं । लीलाकृताङ्गदं वारं मदेन सधारेण च ।
 वल्लामानं यथा सिद्धं व्यूहमानं यथा धनं । बाहुप्रहप्रहारेण चालयन्तं वसुधरं ।
 श्रौण्येतिः समासोक्त्य दन्तिदन्तोद्यतायुधं । कृष्यं श्रयायकमुखः सरोपं समुदेकत ।
 भुजाशक्तेन शूद्रभुजे गजदन्तेन केचनः । चन्द्रार्जुविम्बसंज्ञको यथैकत्रिखरो गिरिः ।
 वल्लामाने तु गोविन्दे स कृत्वा रजसागरः । जनैश्चप्रतिनादेन पूर्यमाण इवावभौ ।
 ततः क्रोधातितास्रावः कंसः परमकीपनः । चाणूरमादिप्रसृष्टे कृष्यक सुमहाबलं ।
 अश्रमजस्य निहर्तुं मुष्टिकस्य महाबलं । बलदेवाय सक्रोधो दिदेवाद्रि चयोपमं ।
 कंसैर्नापि समाश्रयश्चाणूरः पूर्वमेव तु । योऽह्यं सप्त कृष्येण त्वया यज्जवतेति वै ।
 स रोषेण तु चाणूरः कषाद्योऽकृतलोचनः । अभ्यवर्त्तत युद्धार्थमप्यं पूर्णो यथा धनः ।
 अवधुष्टे समाजे तु निःशब्दस्तिमिते जने । सादवास्तव संहिता इदं वचनममुबन् ।
 बाहुयुद्धमिदं रङ्गे समाश्रिकमकातरं । क्रियायत्नसमाश्रितमश्रयं निर्धितं पुरा ।
 अङ्घ्रियापि श्रमो नियं विनेयः कालदग्निभिः । करीषेण च मज्जन् सततं सन्क्रिया स्रगता ।
 खिलो भूमिगतश्चैव यो यथामार्गतः खिलः । निवृष्यतस्य पर्यायः प्राश्रिकैः समुदाहरः ।
 बासो वा यदि वामभ्यः क्लमो वा स्वविरोऽपि वा । बलस्यो वा खिलो रङ्गे श्रेयः कलापारेण वै ।

१५५

१५६

१५७

१५८

१५९

१६०

वसतस्य क्रियास्य बाहुबुद्धिर्बिधिर्युधि । निपातानन्तरं किञ्चित् कर्तव्यं कदाचन ।
 तदिदं प्रकृतं रङ्गे युद्धं कल्पान्तरमक्षयोः । बालः कृष्णो महानन्त्रः कथं न ख्यादिचारया ।
 ततः किञ्चिकिञ्चाद्यम्भः समार्थे समवर्तत । श्रावस्तवत च गोविन्दो वाक्यद्वेदमुवाच च ।
 अथ बालो महानन्त्रो वपुषा पर्वतोपमः । युद्धं समानेन सह रोचते बाहुशालिना ।
 युद्धव्यतिक्रमः कश्चिन्न भविष्यति मत्कृतः । न ह्यहं बाहुयोधानां दूषयिष्यामि यत्नतः ।
 योऽयं करीषधर्मस्य तोयधर्मस्य रङ्गजः । कवायस्य च संसर्गः समयो क्षेप कल्पितः ।
 संयमः स्थिरता शौच्यं व्याघामः सत्कथा बलं । रङ्गे च नियता निहृरेतयुद्धविदां मनः ।
 यदयं बाहुयुद्धं वै सवैरं कर्तुमुद्यतः । अथ वै निग्रहः कार्यक्षोषयिष्याम्यहं जगत् ।
 कदम्बेषु प्रसृतोऽयं चाणूरो नाम नामतः । बाहुयोधो जरीरेण कर्मभिश्चात्र चिन्वतां ।
 एतेन सहैवो मन्त्रा निपातानन्तरं हताः । रङ्गप्रतापकामेन मन्त्रमागस्य दूषितः ।
 शस्त्रसिद्धिश्च योधानां संयामे ब्रह्मयोधिनां । रङ्गे सिद्धिस्तु मन्त्रानां प्रतिमन्त्रनिपातजा ।
 रणे विजयमानस्य कीर्तिर्भवति श्रावस्तो । इतस्थापि रणे ब्रह्मेनाकष्टं विधीयते ।
 रणे ह्युभयतः सिद्धिर्धतस्त्रेण जतोऽपि वा । वा हि प्राणान्तिकी यात्रा महद्भिः साधुपूजिता ।
 अयन्तु मार्गो बलतः क्रियास्य विनिःसृतः । मृतस्य रङ्गे कः स्वर्गो जयतो वा कुतो रतिः ।
 ये तु केचित् स्वदोषेण राक्षः पण्डितमानिनः । प्रतापार्थे हता मन्त्रा मन्त्रहन्तुर्बन्धो हि सः ।
 एवं सञ्जल्पतस्तस्य ताभ्यां युद्धं सुदारुणं । उभाभ्यामभरद्दोरं वारणाभ्यां यथा वने ।
 इतप्रतिकर्तेश्चैर्बाहुभिस्य सकष्टैः । सन्निपातावधुनैश्च प्रमाद्योऽप्यथनैश्च वा ।
 तावुभावपि संक्षिष्टौ यथा ब्रह्ममथौ तथा । क्षेपकैर्कुट्टिभिश्चैव वरा होतुर्नतिः स्वनेः ।
 कीर्त्तैर्बन्धुनिपातैश्च प्रसृष्टाभिसथैश्च । शलाकानखपातैश्च पादोद्भूतैश्च दारुणैः ।
 जानुभिस्याम्निर्घोषैः शिरोभ्याश्चावर्षद्वितैः । तद्युद्धमभरद्दोरमश्लक्षं बाहुनेत्रया ।
 बाहुप्राणैश्च प्ररूराणां समाजोत्सवमश्लक्षे । अरञ्च्यन् जनः सर्वैः सोत्कुष्ठमिनदोत्थितः ।
 साधुवाऽस्य मन्त्रेषु क्षोषयन्त्यपरे जनाः । ततः प्रस्त्रिभ्यश्च दनः कृष्णपण्डितेवणः ।
 न्यवारयत तूर्थाणि कंसः सन्धेन पाणिना । प्रतिधिज्ञेषु तूर्थेषु मृदङ्गादिषु तेषु वै ।
 खे मङ्गलान्यवाद्यन्त देवतूर्थास्त्रनेकशः । युध्यमाने ह्ययोर्केचि पण्डुरो कनिभेसुषे ।
 स्वयमेव प्रवाद्यन्त तूर्थाघोषास्तु सर्वशः । अन्तर्द्वामगता देवा त्रिमनैः कामरूपिणः ।
 चेरुस्त्रिधाधरैः बाहुं कृष्णस्य जयकाङ्क्षिणः । जयस्य कृष्ण चाणूरं दानवं मन्त्ररूपिणं ।
 इति सप्तपंचयः सर्वैः ऊचुश्चैव नभोगताः । चाणूरेण चिरं कालं क्रोडित्वा देवकीसुतः ।
 बलमाहारयामास कंसस्थाभावदर्शिवान् । ततश्च कालं वसुधा मस्यश्चैव जुघूर्णरे ।
 हुक्कुटाद्यापि कंसस्य पपात मज्जिह्वलमः । दोर्भामानस्य कृष्णश्च चाणूरं पुण्यजीवितं ।
 प्राक्षरकुट्टिना भूर्द्धिं वक्ष्याद्यन्तु जानुना । निःसृते चाश्रुवधिरं तस्य निभे सवन्धने ।

४०५

४०६

४०७

४०८

४०९

४१०

तापनीये यथा चष्टे कसोप रं विसृजिते । पपात च तु गङ्गास्य मध्ये निःसृतसोपवनः ।
 चाणूरो विगतप्रणो जीवितान्ते महीतले । देहेन तस्य मस्यस्य चाणूरस्य मताशुचः ।
 सस्त्रिरुद्धो महारङ्गः न प्रैलेनेव सद्यते । रोहिणेयो हते तस्मिंश्चाणूरे बलदर्पिते ।
 जयाह मुष्टिकं रङ्गे कृष्णसोपलकं पुनः । शशिपाते तु तौ नसौ प्रथमे क्रोधमूर्च्छितौ ।
 समयाता रामरूपेण कालस्य वज्रवर्णिनौ । निर्घोतावनतो भूमा रङ्गमध्ये बभूवतुः ।
 कृष्णसोपलमुद्यम्य गिरिकूटोपमं बली । भ्रामन्विद्या व्रतगुणं निष्पियेष महीतले ।
 तस्य कृष्णामिपन्नस्य पीडितस्य बलीश्वरः । मुख्याद्रुधिरमत्यर्धमुज्जगाम मुमूर्षतः ।
 यद्दर्शयन्तु सुचिरं यो धयित्वा महाबलः । अन्नतस्तं महामन्नो मस्युक्तानि व्यदर्शयत् ।
 मुष्टिकेन तेजसो वाञ्छनिस्तनयिमुन्वा । शिरस्यभ्यहनदोरो वज्रेणैव महागिरिं ।
 स निष्पतितमस्त्रिको विस्त्रस्तमथमाननः । पपात निहतस्त्रेण ततो नादो महानभूत् ।
 अन्नतोपलकौ हत्वा कृष्णपद्मवर्णवुभौ । क्रोधभरकनयनौ रङ्गमध्ये बभूवतुः ।
 समाजवाटो निर्धमः शोऽभनङ्गोमदर्शनः । अन्ने तदा महामन्ने मुष्टिके च निपातिते ।
 ये च सम्प्रेक्षका गोपा नन्दगोपपुरोगमाः । भयसोभितसर्वाङ्गाः सर्वे तत्रावतस्त्रिरे ।
 हर्षजं वारि नेत्राभ्यां वर्धमाणा प्रवेपतो । प्रस्रवोत्पीडिता कृष्ण देवको समुदैक्षत ।
 कृष्णदर्शनमुक्तेन वाप्येणाकृषितेक्षणः । वसुदेवो जरां त्यक्त्वा क्लेशेन तद्वक्ष्यते ।
 वारमुत्थाय ताः सर्वाः कृष्णस्य मुखपद्मजं । पपृहिं नेत्रभ्रमरैर्निर्मेषान्नरगाभिभिः ।
 कंसस्थाय मुखस्त्रेदो भूभेदान्नरगोचरः । अबभद्रापनिर्धामः कृष्णमन्दर्भनेरितः ।
 केशायासधूमेन रोपनिश्चासवाहिना । दोषमन्तर्गतं तस्य हृदयं मानसग्निनः ।
 तस्य प्रस्फुरितौष्ठस्य स्त्रिस्राप्तिकतलस्य वै । कंसवज्रस्य रोवेण रक्तसूर्योच्यते उपः ।
 क्रोधरक्ताम्बुवाक्त्रस्य प्रसूताः खेदविन्दवः । यथा रविकरस्पृष्टा तुलावश्याद्यविन्दवः ।
 शोऽज्ञापयत संक्रुद्धः पुरुषान् व्यायतान् बहून् । गोपावनेन समाजैः सास्त्रिकः स्येतां वनेचरौ ।
 नैवैतौ द्रष्टुमिच्छामि विकृतौ पापदर्शनौ । गोपानामपि मे राज्ये न कश्चित् स्यातुमर्षति ।
 नन्दगोपस्य दुर्मैधाः पापेष्वभिरतो मम । आद्यभैर्निगडाकारैर्लोकैः पापैर्निर्गच्छतां ।
 वसुदेवस्य दुर्वृत्तो जित्यमङ्गचरो मम । अदृष्ट्वाहं न दृष्टुं न विप्रमधैव ज्ञास्यतां ।
 ये च मे प्राकृता गोपा दामोदरपरायणाः । ह्रियन्तां गाव एतेषां यथासि बभूव किञ्चन ।
 एवमाज्ञापयानं तं कंसं परुषभाविषं । ददर्शायकानयनः कृष्णः सत्यपराक्रमः ।
 क्षिप्रं पितरि चुक्रोध नन्दगोपे च क्रोधवः । ज्ञातोनास्तु व्यथां दृष्ट्वा विषंज्ञाद्यैव देवकीं ।
 स सिंह इव वेगेन क्रोधो जातविक्रमः । आरुह्यकुर्वाहावाङ्गः कंसमात्रार्थमभ्युतः ।
 रङ्गमभ्यादुत्पपात कृष्णः कंसस्यनाम्निके । अयञ्जदायुनाक्षितो यथा कृष्णो जनायनः ।
 ददृशुर्न हि तं सर्वे रङ्गमभ्यादवसुतं । कियत्तं कंसपार्श्वे ददृशुः पुरवाचिनः ।

योऽपि कंसस्तदापद्यः परीतः काकवर्धका । चाकावादिषु मोदिन्दुं जने तपानतं विभुं ।
 स कृष्येनापतं कृत्वा वाञ्छं परिचरन्निभं । मूर्ध्निषु परावृष्टः कंसो वै रङ्गवन्दरि ।
 मुकुटस्थापनमथ काकनो बन्धुभूषितः । शिरस्येन कृष्येन परावृष्टक पाणिना ।
 स हस्तपदाकेवस्य कंसो निर्धनतां गतः । तथैव च विभुंमुठो विह्वलः समपद्यत ।
 निरुहोतस्य केशेषु गतासुरिषु निवसन् । न ब्रह्माकं मुखं द्रष्टुं कंसः कृष्येन वै तदा ।
 विकुण्डलाभ्यां कर्षाभ्यां ह्यिहहारेण बन्धना । प्रलम्बाभ्याश्च वाङ्म्यां गात्रैर्विह्वलभूषणैः ।
 भ्रंशितेभोजनरीयेषु सहसा चकिताननः । चेटमानः समासितः कंसः कृष्येन तेजसा ।
 चकष्यं च महारङ्गे मन्त्रासिक्तस्य केशवः । केशेषु तं बन्धाङ्गस्य कंसं क्रोडाहताङ्गुतं ।
 कृष्यमाद्यः स कृष्येन भोजनराशौ महासृष्टिः । समाज्जाटे परिखां देहकृष्टाङ्गकार च ।
 समज्जाटे विक्रीड्य विह्वल्य च गतायुषं । कृष्यो विमर्षायामास कंसदेहमवूरतः ।
 धरण्यां सृष्टितः शिष्यं कंसदेहः सुखोचितः । क्रमेण विपरीतेन पांडुरभिः पक्षीकृतः ।
 तस्य तददमं ह्ययमं सुप्तासं मुकुटं विना । न विभाति विपर्ययां विपत्त्यां यथाऽम्बुजं ।
 चमपामे हतःकंसः स वाऽैरपरिहतः । कण्ठघञ्जिह्वान्नासुर्मीरमार्गाशिराकृतः ।
 तस्य देहे प्रकाशने सहसा केशवार्पिताः । भासं स्त्रेदचनाः सर्वे जगत्या जीवितच्छिदः ।
 तं कृत्वा पृथङ्गीकासः प्रहर्षाद्दुःखप्रभः । वन्दे वसुदेवस्य पादौ तिह्वनकण्ठकः ।
 मातुस्य शिरसा पादौ निषोद्य यदुनन्दनः । साऽमिच्छत् प्रसवेत्पोडैः कृष्यमानन्दनिःसृतेः ।
 यादवं शैव तान् सर्वान् यथाशान् यथावयः । पप्रच्छ कुत्रसं कृष्यो दीप्यमानः स्वनेजसा ।
 बन्धदेवोऽपि धर्मात्मा कंसभ्रातरमूर्च्छितं । वाङ्म्यामेव तरसा मुनाःमनसरोयवत् ।
 तौ जितारो जितकेशो शिरविरोधितौ ब्रजे । स्वपितुर्भवं वीरौ जगत्सुहृदमानवी ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कंसवधे मत्ताम्रोतोऽथ यः ॥ ७७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भर्तारं पतितं दृष्ट्वा लीलपुष्पमिव यत् । कंसपत्न्या हनं कंसं समन्तात् पर्यवारयन् ।
 तं महीधयने सुप्तं क्षितिनाथं गतायुषं । भार्याः स्म दृष्ट्वा क्रोशन्ति सृग्यो सृगपतिं यथा ।
 हा हताः स्म महाबाहो हताश्चा हतबान्धवाः । वीरपत्न्यो हने वीरे त्वत्वि वीरव्रजप्रिये ।
 इमामवस्थां पश्यन्त्यः पश्चिमां तव भैठिकीं । कृपणं राजशाहूँल त्रिलपामः सवान्धवाः ।
 क्लिप्तमूलाः स्म भंटृताः परित्वक्तास्त्वया विभो । त्वयि पद्मत्वमापन्ने नायैऽस्माकं महाबले ।
 को नः पोपपरोताङ्गी रतिकर्मलाससाः । कृता इव विचेष्टन्तोः प्रयनोयानि नेवति ।
 इदमे सदृशं भौम्यं हृद्यनिशाधमाकृतं । दहत्यर्को मुखं कान्तं निशोयमित्त्र पद्मं ।
 इमे ते श्रवणे शून्ये न श्रोभन्ते विकुण्डले । शिरोधरायां बन्धोने सततं कुण्डलप्रिय ।
 कृते च मुकुटो वार सर्व्वरत्नविभूषितः । चात्थयै शिरसो लक्ष्मीं यो दधाराकैवप्रभः ।
 जनेन हि क्लेशेण च दान्तःपुरशोभिना । कथं दीनेन कर्त्तव्यं त्वयि लोकात्तरं गते ।

७७

७७

७७

७७

७७

मनु नाम स्त्रियः साध्व्यः प्रियभोगैश्चवर्धिताः । पतीनाञ्चपरित्याज्यास्तन्नु वक्ष्याम्य मच्छ्रियः । १०८
 अहो कालो महावीर्यो येन पर्यायकर्षणः । कालतुल्यः सपत्न्यां लं विप्रमपनीयते ।
 वयं दुःखेष्वनुचिताः सुखेष्वेव तदैधिताः । वक्ष्यामि विधला नाथ कथं कार्ष्ण्यमाश्रिताः ।
 स्त्रीणाञ्चाग्निबुध्नां परिरुक्ताः परा गतिः । लं चि नः सा गतिश्चिद्या कृतास्तेन वक्षीयथा ।
 वैधव्येनाभिभूताः स्म शो कसन्तप्रमानसाः । अहो कृतान्तक वयं मन्मथं सर्वजन्तुभिः । १०९
 रोदितव्ये भुवे मग्नः क गच्छामस्वया विना । सह त्वया गतः कालस्वः शुक्रे कीदृशं गतं । ११०
 च्येनाद्य विहीनः स्म अग्नित्या चि नृणां गतिः । अहो वत विपथाः स्म विपथे त्ववि मानद ।
 एकदुष्कृतकारिण्यः सर्व्या वैधव्यकक्षणाः । त्वया स्वर्गप्रतिच्छन्दैर्लोकान्निताः स्म रतिप्रियाः ।
 त्वयि कामवशाः सर्व्याः स न ह्यस्य क गच्छसि । अस्माकं त्वमनायानां नाथो ह्यसि कुरोपम ।
 आशं विलपमानानां कुरुरीणामिव प्रभो । प्रतिवाक्यं जगत्याय दातुमर्हसि मानद ।
 एवमार्त्तकक्षत्रस्य श्रान्द्यननेषु बभूवुः । गमनं ते महाराज दादुषं प्रतिभाति नः । १११
 मूनं कान्ततराः कान्त परलोकैक वरस्त्रियः । यतस्त्वं प्रक्षिप्तो वीर विहायिभं गृहे जन्मं ।
 किञ्च ते करुणा वीर भार्यास्तेतासु भूरिवुः । आर्त्तनादं वदन्तीषु यन्नेहायावबुधसि ।
 अहो निष्करुणा यात्रा नराणामौर्द्धदेहिकी । यत् परित्यज्य दारान् स्वाशिरपेषा व्रजन्नि ह ।
 अपतित्वं खलु श्रेयो न तु शूद्रः स्त्रियाः पतिः । स्वर्गस्त्रीणां प्रियाः शूद्रास्तेवामपि च ताः प्रियाः । ११२
 अहो विप्रमदृश्येन नयता त्वां रक्षप्रियं । प्रहृतं नः कृतान्तेन सर्व्यासामन्तरात्प्रसु । ११३
 हत्वा जरासन्धबलं जित्वा यवांसु संयुगे । कथं मानुषमात्रेण हतस्त्वं जगतोपते ।
 दन्त्रेण सह गङ्गायां हत्वा सायकविप्रहं । अमर्त्यैरजितो युद्धे मर्त्येनामि कथं हतः ।
 त्वया सागरमतीभ्यं विबोभ्य श्ररदृष्टिभिः । रजसर्व्वस्त्रहरणं जित्वा पाशधरं कृतं ।
 त्वया पौरजनस्थार्ये मन्दं वर्षति वासवे । सायकैर्जलदान् भिन्वा वल्गादधं प्रवर्त्तितं ।
 प्रतापावन्ताः सर्व्वे तव तिष्ठन्ति पार्थिवाः । प्रेषयन्तेः वराहाणि रक्षान्याच्छादनानि च । ११४
 तवैवं देवकल्पस्य दृष्टवीर्य्यस्य शत्रुभिः । कथं प्राणान्तिर्कषोरमोदुं भयमागतं ।
 प्राप्ताः स्मो विधावाशब्दं त्वयि नाथे निपातिते । अप्रमत्ताः प्रमत्तेन कृतान्तेन निराकृताः ।
 यद्येवं नाथ गन्तव्यं यदि वा विस्मृता वयं । वः क्वाचिेषापि यामोति वक्तव्ये कः परिश्रमः ।
 प्रसीद नाथ भीताः स्म पादौ ते याम मूर्द्धभिः । अस्मं दूरप्रवासिन निवर्त्त मथुराधिप । ११५
 अहो वीर कथं श्रेषे निषङ्गकृष्णपांशुषु । अयानस्य चि ते भूमौ कस्माकोद्विजते वपुः ।
 केन मुप्रमहारोऽयं दन्तोऽस्माकमर्त्तकैतः । प्रहृतं केन सर्व्यासु नारीश्वेवं सुदाहृषं ।
 रुदितानुशयो नाथ्यां जीवन्त्याः परिदेवन् । किं वयं सति गन्तव्ये सह भर्त्सा वदामहे ।
 एतस्मिन्नन्तरे दीनाः कंसमाता प्रवेपती । क मे वत्सः क मे पुत्र इति रोददती श्रद्धं ।
 साऽरक्ष्यन्निरुतं पुत्रं निश्रमं व्रजिनं यथा । हृदयेनावदीर्येन सास्वमाया पुनः पुनः । ११६

पुत्रं समभिवोचन्ती वा वनाऽस्तीति वाचते । कुवाकाकार्त्तवादेव विकलाय वरीद च ।
 वा तस्य वदनं दीनमुक्त्वा पुत्रमृष्टिनी । कृत्वा पुत्रीति कावचं विललाकार्त्तवा निरा ।
 पुत्र इत्यनेन युक्तं ज्ञातीनां नन्दिर्वरुण । किमिदं मरिचं वत्स प्रक्षानं कृतवानधि ।
 प्रसुप्तस्याधि विद्यते किं वृत्तं नियमं विना । वत्स नैवविधा भूमौ शेरते कृतकवशाः ।
 रावणेन पुरा गीतः शोकाऽथं बाधुसक्तनः । वल्लभेष्टेन शोकस्य रावणानां घमानमे ।
 एवमूर्जितवीर्यस्य ममाभरविधातिनः । बान्धवेषो भयं शौरं दुर्निवार्यं भविष्यति ।
 तथैव ज्ञातिस्तुभ्यस्य मम पुत्रस्य धीमतः । ज्ञातिभ्यो भयमत्यक्तं वरीराक्तकरं मद्यत् ।
 सा पतिं नृपतिं वृद्धमुपमेवं विचेतसं । उवाच रुदनी वाक्यं विवल्सा हरिणी वया ।
 एहो हि राजन् इडाहात्मन पश्य पुत्रं जनेश्वरं । ज्ञयानं वीरप्रयत्ने वक्ष्याहमिवाचक्षं ।
 अस्य कुशो महाराज निर्वोक्तवदृष्टो किंधा । प्रेतत्वमुपपन्नस्य गतस्य यमशादर्षं ।
 वीरभोष्यानि राज्यानि वयश्चापि पराजिताः । मत्स्य विज्ञाप्यतां कृष्यः कंससत्कारकारणात् ।
 मरणान्तानि वैराणि ज्ञाने ज्ञानिर्भविष्यति । प्रेतकार्याणि कार्याणि ह्यतः किमपराध्यति ।
 एवमुक्त्वा पतिं भोजं केशवानास्य दुःखिता । पुत्रस्य मुसुमोचन्ती विललापैव वा भृशं ।
 दमांसं किं करिष्यन्ति भाय्यां राजन् सुखोपिता । तां पतिं सुपतिं प्राप्य वा विपन्नमनोरथाः ।
 दमं ते पितरं वृद्धं कृष्यास्य वरुणात्मनं । कथं वृद्ध्यानि इत्यन्नं कामारसत्सिक्तं यथा ।
 अहं ते जननो पुत्र किमर्थं नाभिभाषसे । प्रक्षितो दीर्घमध्वानं परित्यज्य प्रियं जनं ।
 अहो वीरान्पभाग्यायाः कृत्वाणोनानिवर्त्तिना । आश्चिद्य मम मन्दावा मोचये नयकोविदः ।
 दानमानयच्छोतानि तृप्तान्येतानि ते गृहे । रुदन्ति तत्र मृत्यानां कुलानि कुल्ययुष ।
 उत्तिष्ठ नृशार्दुन दीर्घवाचो महाबल । चाहि दीनं जनं सर्वं पुरमन्तःपुरं तथा ।
 एवं विलपतीनाम् कंसस्त्रीणां सुविभरं । जगामासं दिनकरः सन्ध्यारागेण रञ्जितः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कंसस्त्रीविलापे अष्टाशोतोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

७८०

७८१

७८२

७८३

७८०

७८३

† वैशम्पायन उवाच ॥ उपमेनस्तु कृष्यास्य ममीपं दुःखितो ययौ । पुत्रशोकाभिसन्तप्तो विषपीत इव स्तब्धम् ।

स ददधं गृहं कृष्यं यादवैः परिवारितं । पश्यान्तापाः प्रायमं कंसस्य निधनाविसं ।
 कंसमारोप्रलापांसु श्रुत्वा सकृच्छान् बहून् । गर्हमाणं तथात्मानं तस्मिन् या इवमंसदि ।
 अहो मयाऽतिबालेन नवरोषानुवर्त्तिना । वैधव्यं स्त्रीसहस्राणां कंसस्यास्य कृते कृतं ।
 कारुष्यं खलु मारोषु प्राकृतस्यापि जायते । एवमन्तं रुदन्तीषु मया भर्त्सरि पातिते ।
 परिदेवितमात्रेण शोकः खलु विधीयते । छैतान्मख्यानभिज्ञानां स्त्रीणां कारुष्यसम्भवः ।
 कंसस्य निधनः श्रेयान् प्रागेवाभिमतो मम । मतामुदेजनीयस्य पापेष्वभिरतस्य च ।
 लोके पतितवृत्तस्य पदपथान्यमेधनः । अक्लिष्टं मरुतं मेवी न विदिदृशु जीवितं ।
 कंसः पापवचिह्नैव साधुनामप्यधरतः । धिक्कृश्वपतितश्चैव जीविते तस्य का दया ।

स्वर्गे तपोभृतां वासः फलं पुण्ड्रक कर्मणः । इहापि यत्रवा कुम्भसावलीरेव धार्यते ।
 यदि स्थुर्निष्ठता लोकाः स्युः स्वकर्मपरायणाः । नरा धर्मप्रवृत्ताश्च न राक्षामनयः स्पृशेत् ।
 नियच्छे दुष्टदृष्टानां कृतान्तः कुरुते मधं । दृष्टधर्मेषु लोकेषु कर्मस्यं पारलौकिकं ।
 अतीव देवा रक्षन्ति नरं धर्मपरायणं । कर्त्तारः सुलभा लोके दुष्कृतस्य हि कर्मणः ।
 हतः सोऽयं मया कंसः साध्वितदवगम्यतां । मूलज्जैदः कृतस्य विपरीतस्य कर्मणः ।
 तद्देव सान्त्वयतां सर्व्यः शोकार्त्तः प्रमदाजनः । पौरास्य पुय्यो श्रेष्ठश्च सान्त्वयतां सर्व्य एव हि ।
 एवं ब्रुवति गोविन्दे विवेकावनताननः । उग्रसेनो यदून् शृणु पुत्रकिन्निवश्रद्धितः ।
 स कृष्णं पुण्डरीकालगुवाच यदुसंसदि । वाष्पसन्दिग्धया वाचा दीनया सञ्जमानया ।
 पुत्रो नियातितः क्राधा नीतो यास्यां दिग्ग रिपुः । स्वधर्मोधिगता कीर्त्तिर्नाम विश्वविभं भुवि ।
 स्थापितं सक्तु माहात्म्यं शक्तिता रिपवः कृताः । स्थापितो यादवांशो गर्भिताः सुहृदः कृताः ।
 सामन्तेषु नरेन्द्रेषु प्रतापस्ते प्रकाशितः । मित्राणि त्वां भजिष्यन्ति संश्रियिष्यन्ति पार्थिवाः ।
 प्रकृतयोऽनुयास्यन्ति सौम्यन्ति च द्विजातयः । सन्धिविग्रहमुखास्त्रां प्रकमिष्यन्ति मन्त्रिणः ।
 हस्त्यश्वरथसंपूर्णं पदानिगणसङ्कुलं । प्रतिगृह्णाण कृष्णदं कंसस्य बलमव्ययं ।
 धनं धान्यञ्च यत्किञ्चिद्भ्राम्याच्छादनानि च । प्रतोऽङ्गु नियोक्ता वै तदोयाः कृष्ण पूरुषाः ।
 स्त्रियो हिरण्यं यानानि यथान्यदसु किञ्चन । एवं सुविहिते योगे पर्योऽग्ने कृष्ण विग्रहे ।
 प्रतिष्ठितायां मेदिन्यां यदूनां ब्रह्मसूदन । त्वं गतिस्त्रागनियेव यदूनां यदुनन्दन ।
 शृणुष्व ब्रुवतां वीर कृपणानःमिदं वचः । अस्य तन्कोऽपदग्धत्वं कंसस्याऽऽभकर्त्तव्यं ।
 तव प्रसादाद्वाविन्द प्रेतकार्यं क्रियेत ह । तस्य कृत्वा नरेन्द्रेभ्य विग्रहस्यैर्जुःशिकं ।
 सस्रुषोऽहं सभार्य्यश्च चरिष्यामि नृगैःसह । प्रेतसन्कारमात्रेण कृते बान्धवकर्त्तव्ये ।
 आनृष्यं लौकिकं कृष्ण गताः किन्तु भवन्ति ह । अस्याग्निं पश्चिमं कृत्वा चित्तिस्थाने विधानतः ।
 तोयप्रदानमात्रेण कंसस्यानृष्यमाप्नुयां । एतन्मे कृत्वा विज्ञाप्यं श्रेष्ठोऽत्र मयि पुञ्जनां ।
 प्राप्नोतु सुगतिं तत्र कृपणः पश्चिमां किथां । एतच्छ्रुत्वा वचनस्य कृष्णः परमविस्मितः ।
 प्रत्युवाचोद्यमेगं वै सान्त्वपूर्वमिदं वचः । काश्चिन्नमिदं तात त्वथैतत् प्रतिभाषितं ।
 सदृशं राजशार्दूल वृत्तसा च कुलस्य च । यन्ममेवंविधं भूषे गतेऽर्थे दुरतिक्रमे ।
 प्राप्स्यते नृपसन्कारं कंसः प्रेतगतोऽपि सन् । कुस्त्रं महति ते जम्भ वेद्यं विदितवानसि ।
 कथं न ज्ञायते तात नियतिर्दुरतिक्रमा । स्थावरालास्य भूतानां जङ्गमानाश्च पार्थिव ।
 पूर्वजन्मकृतं कर्म कालेन परिपश्यते । श्रुतवन्तोऽर्थवन्तस्य दानानिः प्रियदर्शनाः ।
 ब्रह्मण्या नयमस्यत्रा दीनानुपश्रकारिणः । लोकपालममाप्नात महेश्वरसर्विक्रमाः ।
 चित्तिपालाः कृतान्तेन नोयन्ते नृपसत्तम । धार्मिकाः सर्व्यभावशाः प्रजापालनमत्पराः ।
 स्रुधर्मरता दान्ताः कालेन निधनं गताः । स्रुथमेव कृतं कर्म श्रुभं वा यदि वाऽऽश्रुभं ।

प्राप्तकालस्य तत् सर्वं दृष्ट्वेति खलु देहिणः । एषा ह्यन्तर्हिता माया दुर्विज्ञेया सुरैरपि ।
यथाऽयं मुच्यते लोको यत्र कर्त्तव्यं कारणं । कालेनाभिहतः कंसः पूर्वकर्त्तव्यप्रचोदितः ।
न ह्यहं कारणं तत्र कालः कथं च कारणं । सूर्य्यबोधमयं तात कृत्स्नं स्थावरजङ्गमं ।
कालेन निधनं गत्वा कालेनैव च जायते । कालस्तु सर्वभूतानां निग्रहप्रदाहे रतः ।
तस्मात् सर्वानि भूतानि कालस्य वशगानि वै । ह्यदोषेषु देवेषु ह्यस्य ह्यनोक्तव नराधिप ।
नाहं वै कारणं तत्र कालस्तत्र तु कारणं । अथवाऽहं भविष्यामि कारणं नात्र संशयः ।
परायणपरः कालः किं करिष्यत्यकारणः । कालस्तु बलवानाजन् दुर्विज्ञेया हि सा गतिः ।
परावरत्रिवेद्या यां याम्नि समदर्शिनः । गतिं कालस्य ये सिद्धा मोक्षतत्त्वस्य परमाः ।
ब्रवीमि यदहं तात तदनुठीयतां वचः । न हि राज्येन मे कार्यं नाप्यहं नृप काङ्क्षितः ।
न चापि राज्यलब्धेन मया कंसो निपातितः । किन्तु लोकहितार्थाय कीर्त्तयिष्ये सुतस्य व ।
व्यङ्गभूतः कुलस्यास्य सानुगो त्रिनिपातितः । अहं स एव गोमध्वे गोपैः सह वनेषुः ।
प्रीतिमान् विचरिष्यामि कामचारो ययः गजः । एतावच्छतमेऽप्येवं सत्येनैतद्ब्रवीमि ते ।
न मे कार्यं नृपत्वेन विज्ञाप्यं क्रियतामिदं । भवानाज्ञाऽस्तु मान्या मे यदूनामप्येषीः प्रभुः ।
विजयायाभिषिच्यस्व स्वराज्ये राजमत्तम । यदि ते मत्प्रियं कार्यं यदि वा नास्ति ते व्यथा ।
मया निरुद्धं राज्यं स्वं चिराय प्रतिगृह्यतां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं नोत्तरं प्रत्यभाषत । प्रीडिताधोमुखं तन्तुं राजानं यदुभंमदि ।
अभिषेकेण गोविन्दे । योजयामास धर्मवित् । स बहुमुकुटः श्रीमानुपमनो महोपतिः ।
चकार सह हृषीकेशं कंसस्य निधनक्रियां । तं सर्वे यादवा मुख्या राजानं हृष्यशासनात् ।
अमुजगमः पुरीमार्गे देवा इव शतकतुं । रजन्यान्तु निवृत्तायां ततः सूर्ये विराजति ।
पश्चिमं कंसमत्कारं चक्रुस्ते यदुपज्जवाः । त्रिविक्रायामथारोप्य कंसदेहं यथाक्रमं ।
नैष्ठिकेन विधानेन चक्रुस्ते तस्य सत्क्रियां । स नीतो यमुनातीरमुत्तरं नृपतेः सुतः ।
सकृतस्य यथान्यायं नैशनेन चिताग्निना । तथैव भ्रातरश्चास्य सुनामानं महाभुजं ।
सत्कारं लक्ष्यः मसुः सह हृषीकेश यादवाः । ताभ्यान्ते सलिलस्य कूर्त्तृष्यन्त्यकपुरंगमाः ।
अन्वयद्यापि प्रेतेभ्यो भाषमाणाः पुनः पुनः । तयोस्ते सलिलं दत्त्वा यादवा दीनमानसाः ।
पुरच्छ्रुत्याऽयमेनं वै विविशुर्भयुरां पुरीं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कंससत्कारे उपशेनाभिषेके जननवते ऽध्यायः । ८६ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स हृष्यस्तत्र बलवाचौहिष्ठेभ्येन सङ्गतः । मथुरां यादवाकीर्षीं पुरीं तां मुखमावसत् ।
प्राप्तयौवनदेहस्तु युक्ता राजश्रिया ज्वलन् । चचार मथुरां वीरः सरजाकरभूषणं ।
कस्यचित्तय कालस्य सहितौ रामकेशवौ । गुरुं शान्दीपनिं काश्यपवल्किपुरवाणिनं ।
धनुर्वेदचिकीर्षीर्धनुर्भौ तावभिजगमतुः । निवेश गोपं स्वाध्यायमाचारिणाभ्यलङ्कितौ ।

इन्द्रभूषु निरहङ्गाराकुभौ रामकनार्हना । प्रतिष्ठाप्य तौ काश्यी विद्याः प्रादात्त केशवकाः ।
 तौ च श्रुतिधरौ वीरौ यथावत् प्रत्यपयतां । अशिराचैस्तुःक्याः बाहुं वेदमधीयतां ।
 चतुष्पादं धनुर्वेदं शस्त्राणामं संस्थापं । अचिरैरेव काशेन गुरुत्वावभ्यविचयत् । ५१९
 अतीवामानुषी मेधां चिन्तयित्वा तथोर्मुहः । मेने तावागतौ वीरौ देवौ चन्द्रदिशाकरो ।
 ददर्श च महात्मानावुभौ तावपि पर्णेषु । पूजयन्तौ महादेवं साक्षाद्विष्णुमवस्थितं ।
 गुरुं सान्दीपनिं कृष्णः कृतकृत्यो ऽभवभाषत । मुर्धैर्घं किं ददातीति रामेभ्य सह भारत ।
 तयोः प्रभावं स ज्ञात्वा गुरुः प्रीवाच ब्रह्मवत् । पुत्रमिच्छाम्यहं दत्तं योस्ततो जवपाश्वसि ।
 पुत्र एको हि मे जातः स चापि तिमिना हतः । प्रभासे तीर्थयात्रायां तमेव पुनरामय । ५२०
 तथेत्येवाब्रवीत् कृष्णो रामस्थानुमते स्मितः । गत्वा समुद्रं तेजस्वी त्रिवेद्यान्मर्त्यसं हरिः ।
 समुद्रः प्राञ्जलिर्भूत्वा दर्शयामास तन्मदा । तमाह कृष्णः काशौ भो पुत्रः सान्दीपनेरिति ।
 समुद्रः प्रत्युवाचेदं दैत्यः पञ्चजनो महान् । तिमिरूपेण तं बालं वसवानिति भारत ।
 स पञ्चजनमासाद्य जघान पुरुषोत्तमः । न चासमाद तं बालं गुरुपुत्रं तदाऽप्युतः ।
 स तु पञ्चजनं हत्वा ब्रह्मं लेभे जनार्दनः । यः स देवमनुष्येषु पाञ्चजन्य इति श्रुतः । ५२१
 ततो वैश्वतं देवं गतः स पुरुषोत्तमः । ततो यमोऽप्युपागम्य बबन्धे च गदाधरं ।
 किमागमनकृत्यन्ते किङ्करोमीति चाब्रवीत् । तमुवाचाय गोविन्दो गुरुपुत्रः प्रदीयतां ।
 श्रुत्वा न तदेषो बुद्धमकरोत् सुमहत्तदा । ततो वैश्वतं देवं निर्विन्द्य पुरुषोत्तमः ।
 आसमाद च तं बालं गुरुपुत्रं तदाऽप्युतः । आनिनाय गुरोः पुत्रं चिरनष्टं यमक्षयात् ।
 ततः सान्दीपनेः पुत्रः प्रसादादभितौजसः । दीर्घकालगतः प्रेतः पुनरामीच्छरीरवान् । ५२२
 तदब्रक्यमचिन्त्यश्च दृष्ट्वा सुमहद्दहनं । सर्वेषामेव भूतानां विस्मयः समजायत ।
 स गुरोः पुत्रमादाय पाञ्चजन्यश्च माधवः । रत्नानि च महार्हाणि पुनरायाञ्जगत्प्रभुः ।
 राक्षसैस्तत्र रत्नानि महार्हाणि बद्धनि च । आनाय्य वेदयामास गुरवे वाकवानुजः ।
 गदापरिघयुद्धेषु सर्वान्तिषु च तावुभौ । अचिरात्पुण्यतां प्राप्नौ सर्वलोकं धनुष्यतां ।
 ततः सान्दीपनेः पुत्रं तद्रूपवथसं तथा । प्रादात् कृष्णः प्रतीतात्मा सह रजैर्ददारधीः । ५२३
 चिरनष्टेन पुत्रेण काश्यः सान्दीपनिकदा । समेत्य मुमुदे राजन् पूजयन्नामकेष्वथै ।
 कृतास्त्रौ तावथो वीरौ गुरुमामन्य सुव्रतौ । आयातौ मद्युगं भूयो बभूवुश्चतुतावुभौ ।
 ततः प्रत्युद्ययुः सर्वे यादवा यदुजन्दमौ । सक्त्वा ब्रह्मनसः उच्येनपुरोगमाः ।
 क्रैष्णः प्रकृतयश्चैव मन्त्रिणः सपुरोहितः । सवासृष्टुद्युवतिः पुरी समभिवर्षत ।
 गन्दित्र्य्यांश्वाद्यन्त तुष्टुवुश्च जनार्दनं । रथ्यः पताकामालिन्यो भ्राजन्ने स्य समन्ततः । ५२४
 प्रहृष्टमुदितं सर्वमन्तःपुरमग्नोभत । गोविन्दागमनेऽन्यथं यथैवेकमहं तथा ।
 मुदितास्त्रायगायन्त राजमार्गेषु गायनाः । स्ववाग्नीःप्रथिता गाथा यादवानां प्रियङ्कराः ।

गोविन्दराभौ सम्प्राप्तौ भ्रातरौ लोकविद्युतौ । सपुरे निर्मथाः सर्वे कीदृशं च च वाच्यवे ।
 न तत्र कश्चिद्दीनो वा मलिनो वा विचेतनः । मथुरायामभूद्राजन् गोविन्दे वसुपत्निते ।
 वषांसि माधुवाक्यानि प्रहृष्टा गोहृद्यदिपाः । नरनारोगथाः सर्वे भोजिरे मनसः सुखं ।
 श्रिवाश्र वाताः प्रववुर्विरजस्का दिशो दृष्ट । देवतानि च हृष्टानि सर्वैस्त्वाद्यतनेषु च ।
 यानि लिङ्गानि लोकस्य बभूवुः कृतयुगे पुरा । तानि सर्वान्पददृश्यन्त पुरीं प्राप्ते जगार्द्धने ।
 ततः काले श्रिवे पुण्ये सान्दनेनारिमर्द्दने । हरियुक्तेन गोविन्दो विवेक मथुरां पुरीं ।
 विशन्तं मथुरां रम्यां तमुपेन्द्रमरिन्दमं । अनजस्युद्यंद्गणाः शक्रं देवगणा इव ।
 वसुदेवस्य भवन्ततस्तौ यदुनन्दनौ । प्रविष्टौ हृष्टवदनौ चन्द्रादित्याविवाचसं ।
 परेषु तेजसोपेतौ रवीन्द्राविव कृपिणौ । तावायुधानि विन्यस्य गृहं स्त्रे खैरचारिकौ ।
 मुमुदाते यदुबगौ वसुदेवसुताबुभौ । उद्यानेषु विचित्रेषु फलपुष्पावनामिषु ।
 चेरतुः सुमहात्मनौ यादवैः परिवारितौ । रैवतस्य समोपे तु सर्गिषु विमल्लासु च ।
 पद्मपत्रमस्तुङ्गासु कारणव्ययतामु च । एवं तावैकनिर्माणा मथुरायां शुभाननौ ।
 उपभेनानुगौ भूषा किञ्चित् कालमयोपतुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कृष्णप्रत्यागमने नवतितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ म कृष्णाक्ष च बलवान् रौहिणेयेन सङ्गतः । मथुरां यादवाकीर्णौ पुरीं तां सुखमावसत् ।

प्राप्तयौवमदेहस्तु युक्तौ राजश्रिया विभुः । चचार मथुरां वीरः सवनाकरभूषणां ।
 कस्यचिन्नय कालस्य राजा राजगृहेभ्यः । शुश्राव निहतं कंसं दृष्टितभ्यां महीपतिः ।
 ततो नानिचिरात् कालाञ्जरासन्धः प्रतापवान् । आजगाम वङ्गैर्न बलेन महता वृतः ।
 जिघंसुर्जि यदून कृष्टः कंसस्यापचितिं स्मरन् । अस्तिः प्राप्तिश्च नाशान्तां मागधस्य सुते नृप ।
 जरासन्धस्य कन्यायां पौनश्रीः क्लिपयोधरं । उभे कंसस्य ते भार्ये प्रादाद्वाहं द्रयो नृपः ।
 म ताभ्यां मुमुर्दे राजा बद्धा पितरमाहुकं । समाश्रित्य जरासन्धमनादृत्य च यादवान् ।
 शूरेभ्येनश्वरा राजा यथा ते बद्धश्चः श्रुतः । ज्ञातिकार्यार्थं विद्वान्मृगमेनहिते रतः ।
 वसुदेवैः भवश्रित्य कंसे न ममृषे च तं । रामकृष्णौ व्यपाश्रित्य हते कंसे दुरात्मनि ।
 उग्रभेना भवद्राजा भोजवृष्णस्य कैर्तुतः । दृष्टितभ्यां जरासन्धः प्रियाभ्यां बलवासृपः ।
 चेदितो वीरपत्नीभ्यामुपायास्यथुरां ततः । कृत्वा सर्वसन्धोर्गं कोधादग्निमो ज्वलन् ।
 प्रतापावमता ये च जरासन्धस्य पार्थिवाः । मिवाणि ज्ञातयस्यैव संयुक्ताः सुहृदस्तथा ।
 तमेवानुययुः सर्वे सैन्यैः समुदितैर्दृताः । महैस्त्वासा महावीर्या जरासन्धप्रियैषिणः ।
 कार्ष्णी दन्तवक्रश्च चेदिराजस्य बोर्थवान् । कलिङ्गाधिपतिश्चैव पौण्ड्रश्च बलिनाम्बरः ।
 आजृतिः कैशिकश्चैव भोजकश्च नराधिपः । पुत्रश्च भोजकस्यापि दक्षी मुखेः धनुर्मतां ।
 व मुदेवाञ्जुनाभ्यां चः स्युर्दृते स महाहवे । वेणुदारिः श्रुतर्था च कायसीवांशुमानपि ।

अङ्गराजस्य बलवान् वज्रानामधिपस्तथा । कौञ्जस्य काञ्चिराजस्य दृष्टर्षाधिपस्तथा ।

सुहृत्श्वरस्य विक्रान्तो विदेहाधिपस्तथा । मद्राजस्य बलवांस्त्रिगलानामयश्वरः ।

शाल्वराजस्य विक्रान्तो दरदस्य महाबलः । यवनाधिपतिश्चैव भगदत्तस्य वीर्यवान् ।

सैवीरराजः शैव्यस्य पाण्ड्यस्य बलिनाम्बरः । गन्धारराजः सुबलो मग्नजिच्च महाबलः ।

काम्भीरराजो गोनर्दो दरदाधिपतिर्नृपः । दुर्ध्याधनादयश्चैव धार्तराज्ञा महाबलाः ।

एते चान्ये च राजानो बलवन्तो महारथाः । तमन्वयुर्जगामन्धं विद्विषन्तो जनार्दनं ।

ते पूरुमेनानाविश्य प्रभूतयवसेम्भनान् । ऊषुः संरुध्य मथुरां पुरस्कृत्य बलं तदा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मथुरोपरोधे जरासन्धोद्योगे एकनवतोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मथुरोपवने मत्वा निविष्टास्ताञ्जराधिपान् । अपश्यन् दृष्ट्वाथः सर्वे पुरस्कृत्य जनार्दनं ।

ततो दृष्टमनाः कृष्णो रामं वचनमब्रवीत् । त्वरते खलु कार्यार्थो देवतानां न संशयः ।

यथाऽयं सस्त्रिकृष्टो हि जरासन्धो नराधिपः । लक्ष्यन्ते हि ध्वजाद्याणि रथानां वातरंहसां ।

एतानि शक्तिक्वपानि नृपाणां विजिगीषतां । कृवाण्यार्य्यं विराजन्ते प्रोच्छ्रितानि सितानि च ।

अहो नृपपरयोदया विमला च्छत्रपङ्क्तयः । अभिवर्त्तन्ति नः उभ्रा यथा स्वे हंसपङ्क्तयः ।

काले खलु नृपः प्राप्नो जरासन्धो महीपतिः । आवयोर्दुर्हृत्किरुषः प्रथमः समरातिथिः ।

आर्य्यं तिष्ठाव संहितावनुप्राप्ते महीपतौ । युद्धारम्भः प्रयोक्तव्यो बलन्तावत् विमृश्यात् ।

एवमुक्त्वा ततः कृष्णः सुख्यः संयामलालसः । जरासन्धमभिप्रेक्ष्य सुकार बलदर्शनं ।

वीक्षमाणस्य तान् सर्वास्त्रुपान् यदुबरोऽव्ययः । आस्त्रनैवात्माना वाक्यमुवाच इति मन्ववित् ।

इमे ते पृथिवीपालाः पार्थिवे वर्त्तन्ति स्थिताः । ये त्रिनाशं गर्भयन्ति शास्त्रदृष्टेन कर्मणाः ।

प्राचितान् खल्विमाग्रन्धे मृत्युना नृपपङ्क्तवन् । स्वर्गगामोर्ति चाप्येषां वपुषि प्रसक्ताश्चरे ।

स्थाने भारपरिश्रान्ता वसुधेयं दिवङ्गता । एषां नृपतिमुख्यानां बलौघैर्भपीडिता ।

भूमिर्निरन्तरा चेयं बलराष्ट्राभिमन्तता । खल्येन खलु कालेन विविके पृथिवीतले ।

भविव्यति नरेन्द्रैः शतशो विनिपातितैः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जरासन्धस्ततः क्रुद्धः प्रभुः सर्वमहीक्षितां । नराधिपमहस्त्रौघैरनुयातो महाद्युतिः ।

व्यापतोदयतुरगैः सार्दिभिः सुममाहितैः । रथैः संयामिकैर्दुर्कैर्मङ्गतिभिः क्षणित ।

हंसकैर्नसंघाघण्टस्वारपौवाग्दिपमैः । महामात्रोत्तमाकूटैः कल्पितैरणकोविदैः ।

स्वाकूटैः सार्दिभिर्युक्तैः प्रेङ्खमानैः प्रवल्गितैः । वाजिभिर्बैधमहाभैः प्रवद्भिर्गिव पर्वणैः ।

खड्गचर्मधरोदयैः पत्तिभिर्वलिनाम्बरैः । महस्रमङ्गामयुक्त्रैस्तपतद्भिर्गिवाग्गैः ।

एवं चतुर्विधैः सैन्यैः कल्पमानैरिवाभ्युदैः । नृपोऽभिधतो बलवान् जरासन्धो धृतव्रतः ।

स रथैर्बैधनिघौषैर्गजैश्च मदशिक्षितैः । हंसमाकैश्च तुरगैः क्लेशमानैश्च पत्तिभिः ।

नादयामो दिशः सर्वास्तस्याः पुर्याः वनानि च । स राजा सागराकारः सर्वैश्वर्यः प्रत्यदृश्यत ।

तद्वत् पृथिवीशानां दृश्योद्यजनाकुलं । खंडितास्त्राटितरवैर्षी चभ्येभ्यमिवावभौ ।
 रथैः पवनसम्यैतेर्गैश्च बलदोषभैः । तुरगैश्च जवापेतैः पक्षिभिः खगमोपभैः ।
 विभिन्नं सर्वतो भाति मत्तद्विपरयाकुलं । क्षीणान्ते सागरगतं यथाभ्रपटलं तथा ।
 सबलास्ते महीपाला जगामन्धपुरोगमाः । परिवार्य्य पुरो सर्वे निवेशायोपचक्रमुः ।
 बभौ तस्य निविष्टस्य बलश्रीः शिविरस्य वै । शुक्रपयस्नपूर्वस्य यथा रूपं मनोदधेः ।
 वीतराचे ततः काले ममूक्तस्युर्वाहोक्षितः । शरिरोहणार्थं पुर्यास्ते मभीर्धुं दृष्ट्वा ललासाः ।
 समवायीकृताः सर्वे यमुनामनने नृपाः । निविष्टा मन्त्रयामासुं धुं काले कुतूहलान् ।
 तेषां स तुभुजः शब्दः शुभ्रुवे पृथिवीक्षितां । युगान्ते भिद्यमानानां सागराणामिव खलः ।
 तेषां सकञ्चुकोष्णीषाः श्वविरा वेषपाणयः । शेरुश्यां शब्द इत्येवं ब्रुवन्ता राजशासनात् ।
 तस्य रूपं बलस्यामीक्षिः शब्दस्मितस्य वै । स्त्रीनमीनभुजङ्गस्य निःशब्दस्य यथोदधेः ।
 निःशब्दस्मिते तस्मिन् योगादिव महार्णवे । जगामन्धो महदाक्यं वृहस्पतिरिवाददे ।
 शीघ्रं समभिवर्त्तन्ता बलानि पृथिवीक्षितां । सर्वतो नगरी चेयं जनैश्चैः परिवार्य्यतां ।
 अग्रधन्वाणि युज्यन्ता जेषणीयाश्च मुद्गराः । कार्या भूमिसमा सर्वा जनैश्चैश्च परिभृता ।
 ऊर्ध्वंश्चापि निवाञ्चन्तां प्राप्ता वै तोमरास्तथा । दार्य्यताश्चैव टक्षैश्चैः खनिवैश्च पुरी द्रुतां ।
 नृपाश्च युद्धमार्गंश्चा विन्यस्यन्तामदूरतः । अद्यप्रभृति सैन्यैर्षी पुरीरंधः प्रवर्त्ततां ।
 यावदंतो रणे गोपौ वसुदेवसुतावुभौ । मद्रुषणश्च लणश्च चातथाऽभि श्रितैः शरैः ।
 आकाशमपि टक्षैर्धनिःसम्यान्तं यथा भवेत् । मयाऽर्जुनिशृष्टास्तिष्ठन्तु पुरीभूमिषु भूमिपाः ।
 तेषु तेष्वकाशेषु शीघ्रमाह्वयतां पुरी । मद्रुः कलिङ्गाधिपतिश्रेकितः सः सवाहिकः ।
 कम्पोरराजो गोवर्द्धः कक्षुधाधिपतिस्तथा । द्रुमः किम्पुरुषश्चैव पर्वतायो ज्ञानामयः ।
 नगर्याः पश्चिमं दारं शीघ्रमारंधयन्त्विति । पौरवो वेणुदारिश्च वैदर्भः भोमकस्तथा ।
 रुक्मो च भोजार्धिपतिः सूर्य्यः लस्य समान्ववः । विन्दानुविन्दान्वावन्यौ दन्तवक्रश्च वीर्यवान् ।
 कागलिः पूरुमित्रश्च विराटश्च महीपतिः । कौशाभ्यो मालवश्चैव शतधन्वा विदूरथः ।
 भूरिश्रवास्त्रिगर्जस्य वाणः पञ्चनदस्तथा । उत्तरं नगरदारमेते दुर्गसहा नृपाः ।
 आरुह्य चाभिमर्दन्तां वज्रप्रतिमगौरवाः । उलूकः कैतवेयश्च वीरश्चाशुमतः सुतः ।
 एकलथो वृहत्क्षत्रः लक्षधर्मा जयद्रथः । उक्तभोजश्च शन्यश्च कैरवाः कैकयास्तथा ।
 वैदिशा वामदेवश्च भोकेतश्च शिनोपतिः । पूर्वं नगरनिर्यहमेतेष्वायत्तमस्तु नः ।
 दारयन्ताऽभिधावन्तु वाता इव बलाहकान् । अहश्च दरदश्चैव खंदिराजश्च वीर्यवान् ।
 दक्षिणं नगरदारं पालयामः सुदंशिताः । एवमेवा पुरी क्षिप्रं समन्ताद्देहिता बलैः ।
 ब्रह्मावपातविषमं प्राप्नोतु तुमुलं मथं । गदिनो ये गदाभिस्ते परिधैः परिघायुधाः ।
 अपरे विविधैः शस्त्रैर्दारयन्तु पुरीमिमां । अक्षैव नगरीं ह्येषा विषमोच्चयसङ्घटा ।

६१६

६१७

६१८

६१९

६२०

६२१

कार्या भूमिसमा सर्वा भवद्भिर्मधाधिपैः । चतुरङ्गं बलं व्यूह्य जरासन्धो व्यवस्थितः ।
 अथाभयद्युद्धं कृद्धः सह सर्वैर्नराधिपैः । प्रतिजम्मुर्दशाहोसं व्यूढानोकाः प्रहारिणः ।
 तद्युद्धमभवद्द्वारं तेषां देवामुरोपमं । अस्यानां बह्वभिः साङ्के व्यतिपत्करद्यद्विपं ।
 नगरास्त्रिःस्रतौ दृष्ट्वा वसुदेवसुतावुभौ । क्षुभितं नृवरानोकं तस्मत्संभूढवाहनं ।
 रथस्यौ दंष्ट्रितौ चैव चेतुस्तत्र यादवौ । मकराविव संरन्ध्रौ समुद्रसोभषावुभौ । ६२०
 तयोः प्रयुध्यताः संज्ञे मतिरासोद्धृतात्मनोः । आयुधानां पुराणानामादानकृतस्य च ।
 ततः खान्निप्यतन्नि स्य दिव्यान्याः स्रवसंभवे । खेलिहानानि दीप्तानि महानि सुदृढानि च ।
 क्रव्यादैर्गुण्यातानि मूर्त्तिमन्ति दृष्ट्वन्ति च । दृषितान्याहवे भोक्तुं नृपमांसानि वै शृङ्गं ।
 दिव्यस्त्रगदामधारोणि त्रासयन्ति च खेचरान् । प्रभया भासमानानि पतमानानि शाम्भरात् ।
 हलं संवर्त्तकं नाम सौमन्दं मुषलं तथा । धनुषां प्रवरं शार्ङ्गं गदा कौमोदको तथा । ६२१
 चत्वार्येतानि तेजांसि त्रिषुप्रहरणानि च । ताभ्यां समवकीर्णानि यादवाभ्यां महामृधे ।
 जग्राह प्रयमं रामो ललामप्रतिमं हलं । सर्पन्तमिव सर्पेर्द्धं दिव्यमालाकुलं मृधे ।
 सौमन्दञ्च ततः श्रीमान्निगानन्दकरं द्विषां । सव्येन सान्त्वतां श्रेष्ठा जग्राह मुषलोत्तमं ।
 दर्शनोयञ्च लौकेषु धनुर्जानदनिस्त्रनं । नास्त्रा शार्ङ्गमिति ख्यातं कृष्णो जग्राह वीर्यवान् ।
 देवैर्निगदितार्यस्य गदा तस्यापरे करे । निक्षिप्त्वा कुमुदाक्षस्य नास्त्रा कौमोदकोति सा । ६२२
 तौ सप्रहरणौ वीरौ सात्वादिष्णोस्तनूपनौ । समरे रामगोविन्दौ त्रिपुंजान् प्रत्ययुध्यतां ।
 सायुधप्रयसौ वीरौ तावन्व्यस्यमयावुभौ । पूर्वज्ञानजसंशौ तौ रामगोविन्दलक्षणौ ।
 द्विपक्षु प्रतिकुर्वाणां पराक्रान्तौ तयेश्वरौ । विचेरतुर्यथा देवौ वसुदेवसुतावुभौ ।
 हलमुद्यस्य रामन्तु सर्पेर्द्धमिव कोपितं । चत्वार समरं वीरौ द्विषतामन्तकौ यथा । ६२३
 विकर्षन्वद्यदृन्दानि लक्ष्मियाणां महात्मनां । चकार रथं मफलं नागेषु च हयेषु च ।
 कुञ्जरान् लाङ्गुलाक्षिप्तान् मुषलाक्षेपताडितान् । रामो विराजन् समरे त्रिर्धमस्य यथाऽऽचक्षान् ।
 ते बध्यमाना रामेण रणे लक्ष्मियपुङ्गवाः । जरासन्धान्तिकं भीताः समरात् प्रतिजग्मिरे ।
 तानुवाच जरासन्धः लक्षधर्मो व्यवस्थितः । धिगेतां लक्षदृत्तिं वः समरे कातरात्मनां ।
 परादृत्तस्य समरे विरथस्य पलायतः । भ्रूणहत्यामिवास्त्रां प्रवदन्ति मनाषिणः ।
 भीताः कम्भान्निवर्त्तन्ध्वं धिगेतां लक्षदृत्तितां । क्षिप्रं मर्ध्वं निवर्त्तन्ध्वं मम वाक्शेन चोदिताः । ६२४
 अथवा तिष्ठत रथैः प्रेक्षकाः समवस्थिताः । यावदेतौ रणे गोपी प्रेषयामि यमवयं ।
 ततस्ते लक्ष्मियाः मर्ध्वं रजामन्धेन चोदिताः । सृजन्तः श्वरजालानि चष्टा योद्धुं व्यवस्थिताः ।
 ते हथैः काञ्चनापीडैर्यस्याम्बुदनादिभिः । नागैश्चास्त्रैः सहस्रश्रेण्यैश्चामात्रप्रचोदितैः ।
 सतनुत्राः मनिस्त्रिंशाः मपताकायुधध्वजाः । स्वारोपितधनुस्त्रलाः सट्टणीराः सतोमराः ।
 सच्छत्रोत्सेधिनः सर्वे चारुचामरवीजिताः । रणे तेऽधिगता रेषुः सन्ध्वनस्या महीजितः । ६२५

ते युद्धरागाद् यिनो व्यगाहन्त युधाकर्षाः । गदाभिश्चैव गूर्धीभिः क्षेपणीवैश्च मुद्गरैः ।
 एतस्मिन्नक्षरे तत्र देवानां नन्दिवर्द्धनः । सुपर्णध्वजमाख्याय कृष्णस्तु रथमुत्तमं ।
 तदाऽभ्ययाक्करामन्धं शरैर्विव्याध चाष्टभिः । मारयिस्वास्त्य विव्याध पञ्चभिर्निर्मितैः शरैः ।
 जघान तु रगांश्चाजौ यत्मानस्त्य वीर्यवान् । तं कृष्णगतमाख्याय चित्रसेनो महारथः ।
 सेनागोः कैश्चिकश्चैव कृष्णं विविधतुः शरैः । त्रिभिर्विव्याध संसक्तं बलदेवश्च कैश्चिकः । ६१०
 बलदेवो धनुस्यास्य भस्मेनाजौ द्विधाऽकरोत् । जवेनाभ्यर्हयत्पि तानरीन् शरवृष्टिभिः ।
 बह्मभिर्बहुधा वीरः समन्तात् स्वर्षभूपणैः । तं चित्रसेनः संग्रभ्यो विव्याध नवभिः शरैः ।
 कैश्चिकः पञ्चभिश्चापि जरामन्धश्च शरभिः । विभिस्त्रिभिश्च नाराचैस्तान् विभेद जनार्दनः ।
 पञ्चभिः पञ्चभिश्चैव बलदेवः त्रितैः शरैः । रथेऽग्राश्चैव चित्रसेनश्च वीर्यवान् ।
 बलदेवो धनुस्याजौ भस्मेनास्य द्विधाऽकरोत् । स क्रुश्रधन्वा विरयो गदामादाय वीर्यवान् । ६११
 अभ्यद्रवत् सुसंरम्भो जिघांसुर्षुवन्नायुधं । सिद्धकृतस्तु नाराचांश्चित्रसेनबधेदिषः ।
 धनुश्चिच्छेद रामस्य जरासन्धो महाबलः । गदया चाजघानाश्वान् क्रोधात् स मगधेश्वरः ।
 रामश्चाभ्यद्रवदोरो जरासन्धो महाबलः । आदाय सुवल्गं रामो जरामन्धमुपाद्रवत् ।
 तथास्तद्युद्धमभवत् परस्परबधेर्विषोः । चित्रसेनस्तु संसक्तं दृष्ट्वा रामेण मगधं ।
 रथमन्धं समारुह्य जरामन्धमवारयत् । ततो बलेन महता गजानोकेन चाप्यथ । ६१२
 उभयोरन्तरे ताभ्यो महद्वल्गं समपश्यत् । ततः सैन्येन महता जरामन्धोऽभिमन्वृतः ।
 रामवृष्णाद्यगान् भोजानामघाद महाबलः । ततः प्रकुम्भितस्यैव सागरस्य महास्वनः ।
 प्रादूर्ध्वभूव तुमुलः केनयोरुभयोरपि । वेणुमेरोस्तद्वृत्तानां ब्रह्मज्ञानासु महस्वतः ।
 उभयोः केनयो राजन् प्रादुरासीत्सहास्वनः । ल्लेडितास्त्राटितोत्कृष्टैस्तुमुलः सर्वतोऽभवत् ।
 उत्पपात रजश्चापि खुरनेभिममुद्धृतं । समुद्यतमहाशस्त्राः प्रष्टुमीतशराश्रवाः । ६१३
 अन्योन्यमभिमर्जन्तः प्रहारास्तत्रावतस्थिरे । रथिनः सादिनस्यैव पत्नयश्च सहस्रशः ।
 गजाश्चावलमद्वाशाः मन्त्रिपेतुः समन्ततः । स सम्प्रहारस्तुमुलस्त्यक्ता प्राणानवर्त्तत ।
 वृष्णाभिः सह योधानां जरासन्धस्य दारुणः । ततः श्चिन्निरनाष्टृष्टिर्व्यभुर्विष्टयुराङ्गकः ।
 बलदेवं पुरस्कृत्य सैन्यस्थार्द्धेन दर्शिताः । दक्षिणं पक्षमासेदुः शत्रुसैन्यस्य भारत ।
 पालितं वेदिराजेन जरामन्धेन च प्रभो । उदीच्यैश्च महावीर्यैः शन्यशान्वादिभिर्नृपैः । ६१४
 सुजम्नः शरवर्षाणि समभित्यक्तजीविताः । अगावहः पृथुः कङ्कः शतयुष्मो विदूरथः ।
 शषीकेन्द्रं पुरस्कृत्य सैन्यस्थार्द्धेन दर्शिताः । भोजकेणभिमर्जस्य रुक्मिणा च महात्मना ।
 देवकेनापि राजेन्द्र तथा मद्देश्वरेण च । प्राच्यैश्च दाक्षिण्यैश्च गुप्तं वीर्यबलान्वितैः ।
 तेषाञ्च युद्धमभवत् समभित्यक्तजीवितं । शन्यवृष्टिप्रासवापौषान् सुजतामशनिस्त्रयं ।
 सात्यकिश्चक्रकः श्यामो युधुधानस्य वीर्यवान् । राजाधिदेवो मृदरः सुकम्कश्च महारथः । ६१५

सत्राजिच्चित्रमेनसु बलेन महता वृताः । व्यहस्य पर्वं ते सर्वं प्रतीयुर्द्विपती मृधे ।

वृहस्यार्द्धं समामेदुर्ध्वदरेणाभिरक्षितं । राजभिस्त्रापि बभ्रुभिर्व्येणुदारिमृषैः सह ।

प्रतोच्चैश्च बलोदगैर्द्वान्तराष्ट्रैश्च पालितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मथुरारोधे दिनत्रतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो युद्धानि वृष्णानां बभूवुः सुमहान्यपि । मागधस्य महामात्रैर्नृपैश्चैवानुयायिभिः ।

रुक्मिणा वासुदेवस्य भोषक्रेणाङ्गकस्य च । काथेन वसुदेवस्य कौशिकस्य च बभ्रुणा ।

५२०

गरेन चेदिगजस्य दन्तवक्रस्य शम्भुना । तथाऽन्यैर्दृष्टिर्वीराणां नृपाणाञ्च महात्मनां ।

दुद्धमाभीत् समैशानां नृपैर्भरतसन्तम । अहानि पञ्च चैकञ्च षट्सप्राष्टौ च दारुणं ।

गजैर्गजा हथैरश्याः पादाताञ्च पदातिभिः । रथैरथा विमिश्राञ्च योधा युयुधिरे ततः ।

जरासन्धस्य नृपतेराभेजासीत् समागमः । महेन्द्रस्यैव वृत्रेण दारुणो रामहर्षणः ।

अत्रेक्ष्य रुक्मिणो कृष्णो रुक्मिणं न व्यपोहयत् । ज्वलनाकांशुमङ्गाशानाञ्चोविषविषोपमान् ।

५२१

वारयामास कृष्णो वे शरान्तस्य तु शिचया । अयेयां सुमहानामोदनौघानां परिचयः ।

उभयोः सेनयोरजन्तं सशोणितकर्दमः । कबन्धानि समन्तस्युः मुबह्वानि समन्ततः ।

तस्मिन् विमर्द्दे योधानां मङ्गावृत्तिकराणि च । रथो रामो जरासन्धं शरैर्गञ्जीविषोपमैः ।

आवृण्वन्नभयदादीरन्तश्च राजा स मागधः । अभ्यद्रवत् वगेन स्यन्दनेनाशुगामिना ।

अन्योन्यं विविधैरस्त्रैर्जिह्वा विद्धा विनेदतुः । तौ क्षीणशस्त्रैः विरथौ हतशौ हतसारथौ ।

५२२

गदे गृहीत्वा विक्रान्तवन्द्येन्यमभिधावतां । कल्पयन्तौ भुवं वीरौ तावुद्यतमहागदौ ।

ददृशाते महात्मानौ गिरो सशिवगविव । व्यपारमन्त युद्धानि पश्यतां तौ महाभुजैः ।

संरञ्जवभिधावनौ गदायुद्धेषु विश्रुतौ । उनौ तौ परमाचार्य्यौ लोकेश्वरौ महाबलौ ।

सन्ताविव गजौ युद्धे तावन्द्येन्यमयुध्यतां । ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमं वयः ।

समन्ततश्चास्तरमः समाजग्मुः सहस्रशः । तद्देशयत्सगन्धर्व्वस्यमहर्षिभिरलङ्कृतं ।

५२३

शुशुभेऽभ्यर्धकं राजन् दिवं ज्यातिर्गणैरिव । अभिदुद्राव रामं तु जरासन्धो महाबलः ।

सर्वं मण्डलमाश्रित्य बलदेवस्तु दक्षिणं । प्राहरेतां ततोऽन्योन्यं गदायुद्धशिखरदौ ।

दन्ताभ्यामिव मातङ्गौ नादयन्तौ दिशो दश । गदानिपातो रामस्य शुश्रुवेऽशनिनिस्सनः ।

जरासन्धस्य चरणे पर्वतस्यैव दीर्यतः । न स्य कल्पयते रामं जरासन्धकरण्यता ।

गदा गदाभृतां श्रेष्ठं विन्ध्यं गिरिमिवानिलः । रामस्य तु गदावेगं वीर्यात् स मगधेश्वरः ।

५२४

महे धैर्येण महता शिचया च व्यपोहयत् । एवं तौ तत्र संगामे शिखरनौ महाबलौ ।

मण्डलानि विचित्राणि विचैरतुररिन्दमौ । व्यायच्छन्तौ चिरं कालं परिश्रान्तौ च तस्मत्तुः ।

समाश्रस्य मुहुत्तन्तु पुनरन्योन्यमग्नतां । एवं तौ योधमुखौ तु समं युयुधतुश्चिरं ।

न च तौ युद्धवैमुख्यमुभावेव प्रजग्मतुः । अथापश्यद्गदायुद्धं विभेधं तस्य वीर्यवान् ।

रामः कुड्डो गदां त्यक्त्वा जघाह मुषलोत्तमं । तमुद्यत् तदा वृष्ट्वा मुषलं चौरदर्शनं ।
 अमीघं बलदेवं कुड्डेन तु महारणे । ततोऽन्तरीक्षे वागासीत् सुस्वरा लोकाश्रिणी ।
 उवाच बलदेवं तं समुद्यतहलायुधं । न त्वया राम बध्नाऽयमलं खेदेन मागधे ।
 विहितोऽस्य मया मृत्युस्तस्मात् साधु व्युपारम । अपिरेणैव कालेन प्राणांस्तद्व्यति मागधः ।
 जरामन्थस्तु तच्छ्रुत्वा विमनाः समपद्यत । न प्रजह्रे ततस्तस्मिन् पुनरेव हलायुधः ।
 तौ व्युपारमतां युद्धे वृष्णयज्ञे च पार्यिवा । प्रशान्तमभवद्युद्धं तेषामेवं सुदारुणं ।
 दीर्घकालं महाराज निघ्नतामिन्तरेतरं । पराजिते त्वपकास्मि जरामन्थे महीपतौ ।
 अस्मां यानि दिनकरे मानुसस्तदा निश्चि । समानीय स्वकं सैन्यं लब्धस्तथा महाबलाः ।
 पुरीं प्रविशितुं हृष्टाः केशवेनाभिपालिताः । स्वारच्युतान्यः युधान्येव तायेवान्कईधस्तदा ।
 जरामन्थोऽपि नृपतिर्विमनाः स्वं पुरं ययौ । राजानश्चानुगा येऽस्य स्तराङ्गैश्च ते ययुः ।
 जरामन्थस्तु ते जित्वा मेनिरे भैव निर्जितं । वृष्णयः कुम्भार्द्धेन राजा ह्यतिबलः स वै ।
 दश चाष्टौ च संयामान् जरामन्थस्य यादवाः । ददर्न सैनं समरे हनुं श्रेकुर्षंहारयाः ।
 अर्जोहिष्यश्च तस्यासनं विभ्रतिभरत र्भि । जरामन्थस्य नृपतेस्तदर्थं याः समागताः ।
 अन्पत्वा दमिभूतास्तु वृष्णयो भरतर्षभ । वार्हद्रथेन राजेन्द्र राजभिः सहितेन वै ।
 जित्वा तु मागधं मध्ये जरामन्थं महीपतिं । विहरन्ति स्म सुखिनो वृष्णिभिर्हा महारथाः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेयु हरिवंशे त्रिष्णुर्ष्वलि मयुगरोधि जरामन्थापयाने त्रिनवंताऽध्यायः ॥ ८३ ॥

५१५

५१६

५१७

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स उषणपत्र बलवान् रौहिणेयेन मङ्गतः । मयुरां यादवाकीर्णां पुरीं तां सुखमावसत् ।
 प्राप्रयौवनदेहस्तु युक्तो राजश्रिया प्रभुः । सचार मयुरां पीतः सवनाकरभृशपां ।
 कस्यचित्त्वय कालस्य राजा राजगृहेऽश्वरः । सस्मार निहतं कर्म जरामन्थः प्रतापवान् ।
 युद्धाद्येद्यो जितो भूयो दुहितृभ्यां महीपतिः । दश सप्त च संयामान् जरामन्थस्य यादवाः ।
 ददर्न सैनं समरे हनुं श्रेकुर्षंहारयाः । ततो मगधगट् श्रीमांश्चतुरङ्गबलाश्विनः ।
 भूयोऽष्टादशमं कर्षुं संयामं सममारभत । वैलक्ष्यात् पुनरेवापौ राजा राजगृहेऽश्वरः ।
 जरामन्थो बली श्रीमान् पाकशासनसन्निभः । स साधनेन महता पाकशासनविक्रमः ।
 हृष्णस्य बधमन्विच्छन् भूयो वै संन्यवर्त्तत । तं श्रुत्वा सहिताः सर्वे निवृत्तं मगधेश्वरं ।
 यादवा मन्त्रयामासुर्ज्जरामन्थमघार्हिताः । ततः प्राह महतिजा विकर्तुर्नयकोविदः ।
 हृष्णं कमलरचासमपमेनस्य इष्टवतः । श्रूयतां तात गोविन्द कुलस्यास्य समुद्भवः ।
 श्रूयतामभिधास्यामि प्राप्रकालमहं नृप । युक्तश्चेन्न्यसे साधो करिष्यमि वचो मम ।
 यादवस्यास्य वंशस्य समुद्भवमशेषतः । यथा मे कथितं पुष्ये व्यासेन विदितात्मनां ।
 अःसोद्राजा मनोर्न्धे श्रीमानिष्ठाकुसम्भवः । श्रूयंश्च इति त्रिस्थायी महेन्द्रसमविक्रमः ।
 तस्यासीद्दयिता भार्या मधेर्हीत्यस्य वै सुता । देवो मधुमती नाम यथा देवो ब्रह्मो तथा ।

५१८

५१९

५२०

सा द्यौवमगुणोपेता रूपेणाप्रतिमा भुवि । मनोरथकरी राज्ञः प्राज्ञेभ्योऽपि गरीयसी ।
 वनजासी रतिप्रख्या सुशोणी कामरूपिणी । एकपत्नीव्रतधरा खेचरी रोहिणी यथा । ११५
 सा तमिस्त्राकुशार्दूलं कामयामास कामिनी । स कदापिश्चरन्नेतो भ्रात्रा ज्येष्ठेन माधव ।
 राज्यास्त्रिरसौ विश्वस्तः सोऽथोष्ठा संपरित्यजत् । स तदाऽल्पपरीवारः प्रियया सहितो वने ।
 रमे स हितकालज्ञः प्रियया कमलोक्षणः । भ्रात्रा विनिकृतं राज्यात् प्रोवाच कमलोक्षणा ।
 एह्यागच्छ नृपश्रेष्ठ त्यज राज्यकृतां सृष्टां । नष्कावः सहितौ वीर मधोर्ध्वम पितुर्महं ।
 रम्यं मधुवनं नाम कामपुष्पफलद्रुमं । सहितौ तत्र रंखावो यथा दिवि गतौ तथा । ११६
 पितुर्मे दयितस्वं हि मातुश्च मम पार्थिव । मन्प्रियचात् प्रियतरो भ्रातुश्च लवक्ष्मणे ।
 रंखावस्तत्र सहितौ राज्यस्त्राविव कामगौ । तत्र गत्वा नरश्रेष्ठ अप्सराविव मन्दने ।
 भद्रन्ते विश्वरिष्यावो यथा देवपुरे तथा । तं त्यजाम महाराज भ्रातरन्तोऽभिमानिनं ।
 आवयोर्देषिणं नित्यं मत्सं राज्यमदेन वै । धिगिमं गर्हितं वासं भ्रात्यवच पगात्रयं ।
 गच्छावः सहितौ वीर पितुर्मे भवनात्तिकं । तस्य मन्वक् प्रवृत्तस्य पूर्वजं भ्रातरम्प्रति । ११७
 कामान्तस्य नरेन्द्रस्य पत्न्यास्तद्रूपे वचः । ततो मधुपुरं राजा हृद्यंशः स जगाम ह ।
 भार्यया सह कामिन्या कामो पुरुषपुङ्गवः । मधुना दानवैन्द्रेण स माया समुदाहृतः ।
 स्वागतं वत्स हृद्यंश प्रीतोऽस्मि तव दर्शनात् । यदेतस्मान् राज्यं वै मत्वं मधुवनं विना ।
 ददानि तव राजेन्द्र वासश्च प्रतिगृह्णतां । वनेऽस्मिन् लवणेश्च महायज्ञे भविष्यति ।
 अमित्रनिघ्ने चैव कर्णधारत्वमेष्यति । पालयनं शुभं राष्ट्रं समुद्रानुपभूषितं । ११८
 गोसमृद्धं श्रिया जुष्टमाभोगप्रायमानुषं । तत्र ते वसतस्कात् दुर्गं गिरिपुरं महत् ।
 भविता पार्थिवशासः सुगहविषयो महान् । अनूपविषयश्चैव समुद्रात्के निरामयः ।
 आनर्त्तं नाम ते राष्ट्रं भविष्यत्याद्यतं महत् । तद्भविष्यमहं मन्ये कालयोगेन पार्थिव ।
 अध्यास्यतां यथाकालं पार्थिवं वृत्तमुत्तमं । यायातमपि वंशस्ते बभेय्यति च यादव ।
 अनुवंशश्च वंशस्ते सोमस्य भविता किल । एष मे विभवस्मात् तवेमं विषयोत्तमं । ११९
 दत्त्वा याम्यामि तपसे सागरं वरुणाक्षयं । लवणेन समायुक्तस्वमिमं विषयोत्तमं ।
 पालयस्वाखिलं तात स्वस्य वंशस्य वृद्धये । वाठमित्येव हृद्यंशः प्रतिजग्राह तत्पुरं ।
 स च दैत्यस्तपोव्रतं जगाम वरुणाक्षयं । हृद्यंशश्च महतिजा दिव्ये गिरिवरोत्तमे ।
 निवेशयामास पुरं वासार्थमनरोपमः । आनर्त्तं नाम तद्भ्राष्ट्रं सुराष्ट्रं गोधनाशुतं ।
 अचिरंणैव कालेन समृद्धं प्रत्यपद्यत । अनूपविषयश्चैव वेलावनविभूषितं । १२०
 निविष्टं क्षेत्रशस्याद्यं प्राकारयामसंकुलं । ब्रह्मास स नृपः स्फोटं तद्भ्राष्ट्रं राष्ट्रवर्द्धनः ।
 राजधर्मेण यशसा प्रजानां नन्दिवर्द्धनः । तस्य मन्वक् प्रचारणे हृद्यंशस्य महाशयनः ।
 व्यवर्द्धत तदसौभ्यं राष्ट्रं राष्ट्रगुणैर्युतं । स हि राजा स्थितो राज्ये राजदत्तेन प्रोभितः ।

प्राप्सः कुलोचितं सख्यौ वृत्तेन च नयेन च । तस्यैवं सुप्रवृत्तस्य पुत्रकामस्य धीमतः ।
 मधुमत्यां सुतो जज्ञे यदुर्नाम महायज्ञाः । सोऽवर्द्धत महातेजा यदुर्दुम्भुभिर्गिणः ।
 राजलक्ष्मणस्यस्यः सपत्नैर्दुरतिक्रमः । यथाऽस्य पूर्वको राजा पूरुः स मुमहायज्ञाः ।
 स एक एव तस्यासौत् पुत्रः परमशोभनः । ऊर्ध्वितः प्रथिवोभर्ता ह्यर्थस्य महात्मनः ।
 दशवर्षसहस्राणि स कृत्वा राज्यमव्ययं । जगाम चिदिवं राजा धर्मोपासामितो भुवि ।
 ततो यदुरहीनात्मा प्रजाभिस्त्रभ्यविच्यत । पितर्युपरते श्रीमान् क्रमेणार्कं हवोदितः ।
 ब्रह्मणो चेतो वसुधां प्रजान्मभयतस्करां । यदुरिन्द्रप्रतीकाशो नृपो येन स्या यादवाः ।
 स कदाचिन्नृपस्ये जलकीडां महोदधौ । दारैः सह गुणोदारैः सतार एव चन्द्रमाः ।
 स तत्र सहसा क्षिप्रक्षितोर्धुः सागराश्वासि । धूमवर्णेन नृपतिः सर्पराजेन वीर्यवान् ।
 सोऽपाकृत्यत वेगेन जले सर्पपुरं महत् । मणिसाक्ष्यदृष्टदरं मुक्तादामविभूषितं ।
 कीर्णं ब्रह्मकुलेः शुभ्रैरजराशिविभूषितं । प्रवासादुरपचाक्षः पादपैरुपशोभितं ।
 कीर्णं पञ्चगनार्थैः समुद्रोदरचारिभिः । स्वर्णेन मध्ये भास्वन्तं स्वस्तिकेनन्दुवर्षणा ।
 स तं ददर्श राञ्जो विमले सागराश्वासि । पञ्चगेन्द्रपुरं तोये जगत्यामिव निश्चिन्तं ।
 स्वस्वैव पुरे तत्र प्रावेष्ट्यत नृपो यदुः । अगारं तोयदाकारं पूर्णं सर्पवधुगणैः ।
 तस्य दत्तं मणिमयं जलजं परमाननं । स्वासौर्णे पद्मपत्रैश्च पद्मवृत्तोत्तर ऊर्ध्वं ।
 तमासीनं नृपं तत्र परमे पञ्चगासने । द्विजिह्वपतिरव्ययो धूमवर्णोऽभ्यभाषत ।
 पिता ते स्वर्गतिं प्राप्सः कृत्वा वंशभिमं महत् । भवन्तं तेजसा युक्तमुत्पाद्य वसुधाधिपं ।
 यादवो नाम वंशोऽयं तन्नाम्ना वसुधाधिप । पिता ते मङ्गलार्थाय स्नापितः पार्थिवाकरः ।
 वंशं चास्मिंस्तव त्रिभो देवानां तनयाऽव्ययाः । अगोणामुरगाणाञ्च उत्पत्स्यन्ते नृयोगिजाः ।
 एता मम सुताः पञ्च कुमार्यो वृत्तसकृताः । उत्पन्ना धैरवनाशस्य भगिन्या नृपसत्तम ।
 प्रीकृताः स्वधर्म्येण प्राजापत्येन कर्षणा । वरस्य ते प्रदास्यामि वरार्हस्यं मतो मम ।
 भौमास्य कौकुराक्षैव भोजास्त्राभ्यकथादवाः । दाशार्हा वृत्तवसेति स्वातिं यास्यन्ति सप्त ते ।
 स तस्मै धूमवर्णो वै कन्याः कन्याप्रते स्थिताः । जलपूर्णं योगेन ददाविन्द्रसमाद्य वै ।
 वरस्यस्यै ददौ प्रीतः स वै पञ्चगपुङ्गवः । आवयन् कन्यकाः सर्व्या यथाक्रममदीनवत् ।
 एतासु ते सुताः पञ्च सुतासु मम मानद । उत्पत्स्यन्ते पितृसेजा मातुष्यैः समान्निताः ।
 अस्मत्समयनद्रास्य सलिलाभ्यन्तरेवराः । तव वंशे भविष्यन्ति पार्थिवाः कामरूपिणः ।
 स वरं कन्यकाश्चैव सन्धा यदुवरसदा । उदतिष्ठत वेगेन सलिलाचन्द्रमा इव ।
 स पञ्चकन्यामध्यस्थो ददुर्ध्वे तत्र पार्थिवः । पञ्चतारेण संयुक्तो नवनेष्टेव चन्द्रमाः ।
 स तदन्तःपुरं सर्व्यं ददर्श नृपसत्तमः । वैवाहिकेन वेशेन दिव्यस्यगनुलेपनः ।

११५

११६

११७

११८

११९

१२०

समाश्रास्य च ताः सर्वाः सपत्नीः पावकोपमाः । जगाम स्वपुरं राजा प्रीत्या परमया युतः ।

स्वपुरन्तु ततो राजा गत्वा वै रमते भृशं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि विकट्टवाक्ये चतुर्मेवतोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

॥ विकट्टवाच ॥ स तामु नागकन्यामु कालेन महता नृपः । जनयामास विकान्तान् पञ्च पुत्रान् कुसोद्वहान् ।

मुचुकुन्दं महाबाहुं पद्मवर्णं तथैव च । माधवं सारसञ्चैव हरितञ्चैव पार्थिवं ।

एतान् पञ्च सुतावाजा पञ्चभूतोपमान् भुवि । ईलमाणो नृपः प्रीतिं जगामातुस्तविक्रमः ।

ते प्राप्तवयसः सर्वे स्थिताः पञ्च यथाऽद्भ्यः । तेजिता बलदर्पाभ्यामुचुः पितरमगतः ।

तात दुक्ताः स्म वयसा बले महति संस्थिताः । क्षिप्रमाश्रमिच्छामः किं कुर्यात्सव जामनात् ।

स तान्नृपतिशार्दूलः शार्दूलानिव वेगितान् । प्रीत्या परमया प्राह सुतान् वीर्यकुट्टहलान् ।

विन्ध्यर्त्तवन्नावभितो द्वे पृथ्वी पर्वताश्रये । निवेशयतु यत्नेन मुचुकुन्दः सुतो मम ।

सहस्य चोपरि पुरीं दक्षिणां दिशमाश्रितां । पद्मवर्णोऽपि मे पुत्रो निवेशयतु माश्रितं ।

तत्रैव परतः काले देशे चम्पकभूषिते । सारसो मे पुरं रम्यं निवेशयतु पुत्रकः ।

हरितोऽयं महाबाहुः मागरें सलिलोदरे । दोषं पद्मगराजस्य सुतो मे पालयिष्यति ।

माधवोऽपि महाबाहुर्ज्यैष्ठः श्रेष्ठश्च धर्मावित् । यौवराज्येन संयुक्तः स्वपुरं पालयिष्यति ।

सर्वे नृपश्रियं प्राप्ता अभिधिकाः सचामराः । पित्राऽनुष्ठितास्त्वारां भोक्तृपालोपमा नृपाः ।

स्वं स्वं निवेशनं सर्वं भेजिरे नृपसत्तमाः । पुरस्थानानि रम्याणि मृगयन्तो यथाक्रमं ।

मुचुकुन्दश्च राजर्षिर्विन्ध्यमध्ये व्यरोचत । स्वस्थानं नर्षाटातोरे दारुणापन्नमद्वटे ।

स तु तं शोभयामास त्रिविक्रञ्च चकार ह । सेतुञ्चैव समञ्चके परिखाद्यामिनादकाः ।

स्थापयामास भागेषु देवतायतनान्यपि । रथ्यावीथीर्नृणां मार्गीश्वरगणिवनानि च ।

स तां पुरीं धनवतीं पुरङ्गतपुरीप्रभां । नातिदोर्घेण कालेन चकार नृपसत्तमः ।

गोभिर्दुर्गेन धान्येन सम्पूर्णा ध्वजमाश्रिणी । नाम चास्याः शुभञ्चक्रे निर्मितं स्वन तेजसा ।

तस्याः पृथ्वा नृपश्रेष्ठो देवश्रेष्ठपराक्रमः । महाश्वसङ्घातवतो यथेयं विन्ध्यमातृगा ।

माहिष्मती नाम पुरी प्रकाशमुपयास्यति । उभयोर्बिन्ध्यर्त्तयोः पदि नगयोक्ता महापुरी

मध्ये निवेशयामास श्रिया परमया युता । पुरिकां नाम धर्मात्मा पुरीं देवपुरीप्रभां ।

उद्यानशतसम्बाधां समृद्धापणचलरां । श्वरतोऽभितथैव तारे तत्र निगमये ।

निर्मिता सा पुरी राज्ञा पुरिका नाम नामतः । स ते द्वे विपुले पृथ्वा देवपुर्युपरि शुभे ।

पालयामास धर्मात्मा राजधर्मज्ञं वीर्यवान् । पद्मवर्णोऽपि राजर्षिः सङ्घाष्टे पुरोक्तमं ।

चकार नद्या वेण्वायास्तीरे तरुलताकुले । विषयस्थान्यतां ज्ञात्वा सम्पूर्णे राष्ट्रमेव च ।

निवेशयामास नृपः भवप्रदायमुत्तमं । पद्मावतं जनपदं करवीरञ्च तत्पुरं ।

निर्दिष्टे पद्मवर्णेन प्राजापत्येन कर्षणा । चारुकेनापि विहितं रथं क्रीडपुरं महत ।
 चम्पकाञ्जोकमङ्गलं विपुलं तासृष्टिकं । वनवासीति विख्यातः स्त्रीतो जनपदो महान् ।
 पुरस्य तस्य तु श्रीमान् द्रुमैः सर्व्वर्णैर्कैरुतः । हरितोऽपि समद्रुस्य ह्येषं समभिपालयत् ।
 रत्नसङ्घयसम्पूर्णं नारीजनमनोहरं । तस्य दाज्ञा जले मग्ना मङ्गरा नाम विभ्रुताः ।
 ये हरन्ति मदा शङ्खान् समुद्रेऽदरचारिणः । तस्मापरे दाज्ञगणाः प्रबान्भान् जलसम्भवान् । ८०१
 मसिन्धुवन्नि मदा युक्ता जातरूपश्च मौक्तिकं । जलजानि च रत्नानि निषादास्तस्य मानवाः ।
 प्रसिन्धुनोऽर्णवे युक्ता नैभिः संयानगामिनः । मस्यमांसेन ते सर्व्वे वर्ज्जन्ते स्म मदा नराः ।
 गृह्णन्तः सर्व्वरत्नानि रत्नदीपनिवामिनः । ते संयानगतैर्द्रैर्व्यलिजो दृग्गामिनः ।
 हरितं तर्पयन्त्यकं यथैव धनदं तथा । यत्रमिच्छाकुर्वंशाद्भि यद्वेशो विनिःसृतः ।
 चतुर्द्धा यदपत्नैस्तु चतुर्भिर्भिक्षते पुनः । मयदुस्माधवे राज्यं विसृज्य यदपद्भवे । ८०२
 त्रिपिष्टपं गतो राजा देहं त्यक्त्वा महीतले । बभूव माधवसुतः सन्वतो नाम वीर्यवान् ।
 सन्वतृप्तगुणोपेतो राजा राजगुणे स्थितः । सन्वतस्य सुतो राजा भीमा नाम महानभूत ।
 येन भैमा सुसंतृप्ताः सन्वतात् सान्वताः स्मृताः । राज्यस्य तु नृपे तन्निवामे राज्यं प्रशामति ।
 शत्रुघ्नो लवणं हत्वा चिच्छेद स मधोर्व्वनं । तस्मिन्मधुवने स्थानं पुरोश्च मद्युगनिमां ।
 निवेशयामास विभुः सुमिवानन्दिवर्द्धनः । पर्याये चैव रामस्य भरतस्य तथैव च । ८०३
 सुमिवाप्ततयाद्यैव प्राप्तयेर्वैष्णवं पदं । भीमिनयं पुरी तेन राज्यमन्वत्कारणात् ।
 स्ववंशे स्थापिता पृथ्वी स्वधमध्यामिता तथा । ततः कुशे स्थिते राज्ये लवे तु युवराजनि ।
 अन्धको नाम भीमस्य सुतो राज्यमकारयत् । अन्धकस्य सुतो जङ्घे रैवतो नाम पार्थिवः ।
 चतुर्द्धाऽपि रैवताञ्जङ्घे रथ्य पृथ्वीतमूर्द्धनि । ततो रैवत उत्पन्नः पृथ्वीतः सागरान्तिके ।
 माक्षा रैवतको नष्टमभूमौ भूमिधरः स्मृतः । रैवतस्यात्मजो राजा विश्वगर्भो महायथा । ८०४
 बभूव प्रथिवीपालः प्रथिव्यां प्रथितः प्रभुः । तस्य तिष्ठतु भार्य्यासु दिव्यरूपामु क्रीडवः ।
 चत्वारो जजिरे पुत्रा लोकापालोपमाः शूभाः । वसुध्वंभुः मुखेणश्च सभालश्चैव वीर्यवान् ।
 यदप्रवीराः प्रख्याता लोकापाला इवापरे । तैरयं यादवो वंशः पार्थिवैर्ब्रह्मलोकतः ।
 यस्मिन्ने लुपण लोकेषाः सुप्रजाताः प्रजेमराः । वमोस्तु कुन्निविपथे वसुदेवः सुतो विभुः ।
 ततः संजनयामास सुप्रभे दे च दारिके । कुन्तीश्च पार्श्विर्बाह्यिणो देवतामित्रभूचरं । ८०५
 भाव्याश्च दमघोषस्य चेदिराजस्य सुप्रभां । एष ते स्वस्य वंशस्य प्रभवः परिकीर्तितः ।
 श्रुतो मया पुरा लुपण लुपणद्वैपायनान्तिकात् । त्वं त्विदानीं प्रनष्टेऽस्मिन् वंशे वंशहृताम्बर ।
 स्वयम्भूरिव सम्प्रप्नो भवायाम्भक्त्याद्य च । न तु त्वां पौरभावेण शक्ता गूहयितुं वनं ।
 देवगुह्येवपि भवान् सर्व्वज्ञः सर्व्वभावनः । शक्तश्चामि जरामन्वं नृपं नाशयितुं विभो ।
 तद्गुह्येवशशाः सर्व्वे वयं योधप्रते स्थिताः । जरामन्वस्तु बलवास्पृषाणां मूर्ध्नि तिष्ठति । ८०६

अप्रमेयबलस्यैव वयस्य कृष्णसाधनाः । न चेत्यनेकाहमपि पुरीरीधं चक्षिष्यति ।
 कृष्णभक्त्यन्धनचामा दुर्गैरपरिमिता । असंस्कृताम्बुपरिक्षा द्वाराहृदयन्मवर्जिता ।
 वप्रप्राकारमार्गेषु कर्तव्या बद्धवितरा । संस्कृताम्बुधागारा योक्तव्या चेष्टकाचयैः ।
 कंसस्य बलभोग्यत्वात्साभिगुप्ता पुरा जनैः । सर्वो निपतिते कंसे राज्ये ऽस्माकं नवोदधे ।
 पुरीप्रत्यघरोधेयस्य रोधं विषक्षिष्यति । बलसम्पद्भग्नस्य कथ्यमाणं परेषु च । ५२१
 असंशयमिदं रात्रं जनैः सह विनङ्क्ष्यति । आदवानां विरोधेन ये जिता राज्यकामुकैः ।
 ते सर्वे दैधिमिच्छन्ति यत्समं तद्विधीयतां । वचनोया भविष्यामो नृपाणां नृपकारणतः ।
 जरासन्धभयार्त्तानां द्रवतां रात्रसंभवे । आर्त्ता वक्ष्यन्ति नः सर्वे हृद्यमानाः पुरे जनाः ।
 यादवानां विरोधेन विनष्टाः स्मेति केशव । एतन्मम मतं कृष्ण विश्वभात् समुदाहृतं ।
 तन्नुविज्ञापितः सर्वं न पुनः संप्रबोधितः । यदच नः समं कृष्ण तत् स्मैरं संविधीयतां । ५२२
 त्वमस्य नेता सैन्यस्य वयं त्वच्छामने स्थिताः । त्वत्कूलस्य विरोधोऽयं रक्षास्मानात्मना सह ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि विकट्टवाक्ये पञ्चमवतोऽध्यायः ॥ ८५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विकट्टेऽस्मिन् सः श्रुत्वा वसुदेवो महायज्ञाः । परितुष्टेन मनसा वचनस्येदमब्रवीत् ।
 राजषाड्गुण्डवक्त्रा वै राजमन्वार्थतत्त्ववित् । स तत्त्वस्य हितस्यैव कृष्णात्कं किल धीमता ।
 भाषिता राजधर्म्याश्च सत्याश्च जगता हिताः । एतच्छ्रुत्वा पितृवाक्यं विकट्टेऽस्य महात्मनः ।
 वाक्यमुत्तरमेकाद्यो बभाषे पुरुषोत्तमः । ब्रुवतां वः श्रुतं वाक्यं हेतुतः कमतस्तथा । ५२३
 न्यायतः शास्त्रतस्यैव दैवज्ञाप्यनपश्यतां । श्रूयतामुत्तरं वाक्यं श्रुत्वा च प्रतिव्यक्ततां ।
 नयेन व्यत्रहर्त्तव्यं पार्थिवेन यथाक्रमं । सन्धिश्च विग्रहश्चैव यानमासनमेव च ।
 दैधीभावं संश्रयश्च पाडुष्णश्चिन्तयेत् सदा । बलिनः सन्निकर्षे तु न श्लेघं पण्डितेन वै ।
 अपक्रामेद्वि कालज्ञः समर्थो युद्धमाचरेत् । अहं तावत्सहाय्येण मुहूर्त्तैर्ऽक्षिन् प्रकाशिते ।
 धीवितार्थगमिष्यामि शक्तिमः नयश्चक्रवत् । ततः सङ्घाचलयुतं सहाय्यैर्ऽसाहसक्यं । ५२४
 आत्मद्वितीयः श्रीमन्तं प्रवेत्स्य दक्षिणापथं । करवीरपुरश्चैव रम्यं कौस्यपुरं तथा ।
 द्रक्ष्यावस्तत्र सहितौ गोमन्तश्च नगोत्तमं । आवयोर्गमनं श्रुत्वा जितकाशी न पार्थिवः ।
 अप्रविश्य पुरी दर्पादनुसारं करिष्यति । ततः सङ्घावनेष्वेव जरासन्धोऽनुयास्यति ।
 आवयोर्ग्रहणे चैव नृपतिः प्रयतिष्यति । यथा नः श्रेयसी यात्रा भविष्यति कुलस्य वै ।
 पौराणामय पुर्याश्च देवस्य च सुखावहः । न च ब्रह्मपरिभ्रंशे राजानो विजिगीषवः । ५२५
 परगण्डेषु मृष्यन्ति मृष्टे ब्रह्मचर्यं विना । एवमुक्त्वा तु तौ वीरौ कृष्णमहर्षकावुभौ ।
 प्रपेदतुरसंभ्रान्तौ दक्षिणौ दक्षिणापथं । तौ तु रात्राणि ब्रतवन्सरन्तौ कामरूपिणौ ।
 दक्षिणां दिशमास्याय चेतुर्धामगौ मुखं । सङ्घावृष्टेषु रम्येषु मोदमानावुभौ तथा ।
 दक्षिणापथगौ वीरावध्वानं संप्रपेदतुः । तौ तु क्षत्र्येण कासेन सङ्घाचलविभूषितं ।

करवीरपुरं प्राप्तेः स्ववंशजविभूषितं । नौ तत्र गत्वा वेलाया नद्यास्तीरान्तमाश्रितं ।
 ग्रामेदत्तः प्ररोहाद्यं न्ययोधं तरुपुङ्गवं । अधस्तात्तस्य वृक्षस्य मुनिं दीप्ततपोधनं ।
 शंभावमकपुत्रं जटावल्कलधारिणं । गौरमङ्गिप्रियाकारं तेजसा भास्करोपमं ।
 अन्तान्तकरमलोभ्यं वपुःशान्तिवर्षणं । न्यस्तमकुचिताधानं काले कृतकृताशनं ।
 क्लिप्तं त्रिवेणुश्रीभिराद्यं देवगुप्तं यथा । सवसां धेनुकां शतं शोमधुक्कामदेहनां ।
 श्रीरारणीं कर्षमाणं महेश्वरिगिरिगोचरं । ददर्शतुषौ महितावपरिश्रान्तमव्ययं ।
 भार्गवं राममामीनं मन्दरखणं यथा रविं । न्यायतप्तौ तु तं दृष्ट्वा पादमूले कृताञ्जली ।
 वभूदेवमनौ वीरौ मधुष्यादिव पावकौ । कृष्णान्तमृषिजार्दूलमुवाच वदताम्बरः ।
 अक्षयं मधुरया वाचा लोकादृष्टान्तकोविदः । भगवन् जामदग्न्यं त्वामवगच्छामि भार्गवं ।
 रामं मुनीनामृषमं क्षत्रियाणां कुलान्तकं । त्वया सायकवेगेन क्षिप्रो भार्गव सागरः ।
 दपुपातेन नगरं कृतं सुपारकं त्वया । धनुःपञ्चशतायाममिषुपञ्चशताद्यतं ।
 मङ्गल्यं च निकुञ्जेषु स्फोटो जनपदो महात् । अतिक्रम्येदधेर्वैलासपरास्ते निवेक्षितः ।
 त्वया तत् कार्त्तवीर्यस्य महत्प्रभुजकाननं । क्लिप्तं परगुणैकेन स्मरता निधनं पितुः ।
 दयमद्यापि मधुरैः क्षत्रियाणां हनत्विषां । खिग्धा त्वत्परगुणैर्ज्ञातपद्मा वमन्धरा ।
 रैणुक्येयं विजाने त्वां विनैः क्षत्रियरोषणं । परगुणप्रयत्ने युक्तं यथैवैव रणे तया ।
 तदिच्छावस्त्वया विप्र कश्चिदयंमुपश्रुतं । उत्तरञ्च श्रुतार्थेन प्रत्युक्तमविशङ्कया ।
 आवांतेः मायुरौ ब्रह्मन् यमनातोरवामिनौ । यादवौ स्त्रौ मुनिश्रेष्ठ यदि ते श्रुतिमागतौ ।
 अमदवौ यदश्रेष्ठः पिता नौ हि धृतव्रतः । जन्मप्रभृति चैवात्रो ब्रजेस्वव नियोजितौ ।
 तौ स्वः कंसभयात्तत्र शङ्कितौ परिवर्द्धितौ । वयस्य प्रथमं प्राप्ते मधुराञ्च प्रवेशितौ ।
 तावात्रो व्युत्थिते हत्वा समाजे कंसभोजमा । पितरं तत्र तस्यैव स्वापयित्वा जनेश्वरं ।
 स्वमेव कर्म चारुश्रीं गवां व्यापारकारकौ । अयावयोः पुत्रं रोद्धुं जरामन्त्रो व्यरस्थितः ।
 संशामान भवहन् कृत्वा लब्धलक्ष्यावपि स्वयं । ततः स्वपुररक्षां प्रजानाञ्च धृतव्रत ।
 अकृतास्त्रावनुयोगी कर्त्तव्यबलमधमौ । अरथौ पत्तिकौ युद्धे निस्तनुभौ निरायुधौ ।
 जरामन्त्रोद्यमभयात् पुराद्वावेव निःसृतौ । उभावावामनुप्राप्तौ मुनिश्रेष्ठ तवात्तिकं ।
 आवयोर्भन्वमात्रेण कर्त्तुमर्हसि मत्किंयां । श्रुत्वैतद्भार्गवो रामसायोवाक्यमनिन्दितं ।
 रैणुक्येयः प्रतिवचा धर्ममंहितमब्रवीत् । अपरान्नादहं कृष्ण मम्युतीहागतः प्रभो ।
 एक एव विना शिष्यैर्धर्मैर्धर्मव्यकारणात् । विदितो मे ब्रजे वासस्तव पद्मनिनेवज ।
 दानवानां बधस्यापि कंसस्य च दुरात्मनः । विग्रहञ्च जरामन्त्रे विदित्वा पुरुषोत्तम ।
 तव मन्त्रादकस्यैव सम्प्राप्तौऽस्मि बरानन । जाने त्वां कृष्ण गोप्तारं जगतः प्रभुमव्ययं ।
 देवकार्यार्थं सत्पुत्र्यमवालं बालताकृतं । न त्वयाऽविदितं किञ्चित्पि लोकेषु विद्यते ।

३२३

३३०

३३५

३३६

३३७

तथापि भक्तिमात्रेण शृणु वक्ष्यामि ते वचः । पूर्वेणैतन्न गोविन्द पूर्वेण पुरमिदं कृतं । १२०
 करवीरपुरं नाम राष्ट्रञ्चैव निवेशितं । पुरोऽस्मिन्नृपतिः कृष्ण वासुदेवो महायशः ।
 शृगाल इति विख्यातो नित्यं परमकोपनः । नृपेण तेन गोविन्द सर्वशप्रभवा नृपाः ।
 दायादा निहताः सर्वे वाग्देवानुयायिना । अहङ्कारपरो नित्यमजितात्प्राप्तिसुखी ।
 राज्ञ्यैत्र्यमदाविष्टः पुच्छेष्वपि च दारुणः । तस्मै ह भवतः स्थानं रोचते मे नरात्मनः ।
 करवीरपुरे घोरं नित्यं पार्थिवदूषिते । श्रूयतां कथयिष्यामि यत्रोभौ ब्रह्माधनौ । १२१
 जगामन्धे बलादयं यत्रोभौ बाधयिष्यतः । तीर्त्वा वेष्ठा मिमां पुष्पां नदीमथैव यज्जताः ।
 विषयान्ते निविशाय गिरिं गच्छाम दुर्गम् । रम्यं यद्गिरिं नाम सङ्घस्य प्ररुहं गिरिं ।
 निवासं मांमभलाणां घोरानां घोरकर्मणां । नानाद्रुमलतायुक्तं चित्रं पृष्वितपादपं ।
 प्रोष्य तत्र निशामेकां खट्वाङ्गीं नाम निखगां । भद्रान्ते मन्तरिष्यामी निरुषोपलभूषणां ।
 गङ्गाप्रपातप्रतिमां स्रस्ताञ्च महतो गिरिः । तस्याः प्रपाते द्रक्ष्यामस्तापसारण्यभूषणं । १२२
 अमानकामान्मनार्हान् गत्वा तान् धरणीधरान् । द्रक्ष्यामस्तत्र तान् विप्रान् शान्तिता वै तपोधनान् ।
 तां तीर्त्वा निखगां तत्र तंश्च दृष्ट्वा तपोधनान् । रम्यं क्रौञ्चपुरं नाम गमिष्यामः पुरोत्तमं ।
 वंशजस्तत्र ते राजा कृष्ण धर्म्मरतः सदा । महाकपिरिति ख्यातो वनस्यास्य जनाधिपः ।
 तप्तदृष्ट्यैव राजानं निवासाय गतऽहनि । तीर्यमानङ्कं नाम गमिष्यामः मनात्मनं ।
 ततश्छृता गमिष्यामः सङ्घस्य त्रिवरे गिरिं । गोमन्तमिति विख्यातं नैकशृङ्गविभूषितं । १२३
 खगतेऽत्रमहाशृङ्गं दुरारीहं खगैरपि । विभ्रामभृतं देवानां ज्योतिर्भिरिव भृशतं ।
 मोपानभृतं स्वर्गस्य गगणाट्टमितिवेत्यितं । तं विमानावतरणं गिरिं मेऽमिवापरं ।
 तस्योत्तमे महाशृङ्गे भास्वतो देवर्क्षिणौ । उद्यान्तमये सूर्ये भोमश्च ज्योतिषां पतिं ।
 उर्ध्वमन्तं समुद्रञ्च मपारद्वीपभूषणं । प्रेक्षतामौ सुवे तत्र नगपि त्रिचरिष्ययः ।
 शृङ्गस्यै तस्य शैलस्य गोमन्तस्य वनेऽप्यौ । दुर्गयुद्धेन बाधन्तौ जगामन्धे विजिष्यथः । १२४
 तत्र शैलगतौ दृष्ट्वा भवन्तौ युद्धं दुर्म्भेः । अकं शैलयुद्धे वै जगामन्धे भविष्यति ।
 भवद्भ्यामपि युद्धे तु प्रवृत्ते तत्र दारुणे । आयुत्रैः सह भयानं पर्याप्ति न चिरादिवः ।
 मंगामश्च महान् कृष्ण निर्दिष्टस्तत्र देवतैः । यदूनां पार्थिवानाञ्च मांमहोऽणितकर्दमः ।
 तत्र चक्रं हलञ्चैव गदां कौभोदकीन्तया । मौनन्दं मुपलक्ष्यैव वैष्णवान्यायुधानि च ।
 दर्शयिष्यन्ति मंगामं पास्यन्ति च महीक्षितां । रुधिरं कालयुक्तानां वपुर्भिः कालसत्रिभैः । १२५
 स चक्रमुपलौः नाम मंगामः कृष्ण विश्रुतः । देवतैरिह निर्दिष्टः कालस्योऽजमंजितः ।
 तत्र ते कृष्ण मंगामे सुव्यक्तं वैष्णवं वपुः । द्रक्ष्यन्ति रिपवः सर्वे सुरास्य सुरभावसः ।
 तां भजस्य गदां कृष्ण चक्रञ्च चिरविस्मृतं । भजस्य खेन रूपेण सुराणां विजयाय वै ।
 बलशायं हलं घोरं मुपलक्ष्यारिभर्दनं । बधाय सुरञ्चरूपां भजतां लोकभावनः ।

एष ते प्रथम कृष्ण मंगामो भुवि पार्थिवैः । प्रथिव्यर्थे ममाख्यातो भारवतरणो मरुः ।
 आयुधावाप्रिगत्रैव वपुषो वैश्ववक्ष्य च । लक्ष्म्याश्च तेजसश्चैव व्यूहानाश्च विदारणं ।
 ततः प्रभृति मंगामो धरण्यां शस्त्रमुष्कितः । भविष्यति ततः कृष्ण भारतं नाम वैश्वमे ।
 तद्गच्छ कृष्ण शैलेन्द्रं गोमन्तम् नमोत्तमं । जगामन्धो मृधे चापि विजयेहामपस्वितः ।
 जगामन्धं निमित्तानि शंसन्ति समपस्वितं । इदमेवास्तुतप्रख्यं होमधन्वाः पयोऽमृतं ।
 पोत्वा गच्छत भद्रं वो मयाद्विष्टेन वर्त्मना ।

५१०

५११

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्य्यणि परशुरामवाक्ये षण्णवतोऽध्यायः ॥ ६६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य धेन्वाः पयः पोत्वा बलदर्पममन्वितैः । ततस्तौ गाममङ्गितौ प्रस्थितौ यदुपुङ्गवौ ।
 गोमन्तं पर्य्यन्तं द्रष्टुं मत्तनागंश्रुगामिनौ । जामदग्न्यप्रदिष्टेन मार्गेण वदनाम्बरौ ।
 जामदग्न्यहतीयास्तौ चयस्वथ इवाद्यथः । शोभयन्ति स्म पन्थानं विदिवं विदशा इव ।
 ते चाध्वविधिना मध्ये ततो वै दिवसक्रमान् । गोमन्तमचलं प्राप्ता स्तुन्दरं विदशा इव ।
 लताचारुविचित्रश्च नामाद्रुमविभूषितं । गन्धागुरुपिनद्धाङ्गं चित्रं चित्रैर्मगोरमैः ।
 दिग्दरुफणमङ्गुलीं शिलाभङ्गुटपादपं । मत्तवर्षिणनिर्घोषैनादिने मेघनादिभिः ।
 गगणान्मण्डलैश्चरं जलतामकपादपं । मत्तद्विपविवाणायपरिघृष्टोपनादितं ।
 कुजङ्घियाङ्गजगणैः समन्तात् प्रतिनादिने । दगोप्रपानाम्बरवैश्वमेन्द्रं श्रादलपञ्चवैः ।
 नीलाग्न्यस्यमङ्गुलैर्मङ्गुली यथा नभः । धातुनिस्त्वादिग्धाङ्गं मानुप्रस्वभूषितं ।
 कीर्णं मृगणैः कान्तैर्मैलाकमिव कामगं । उष्कृतं सुविज्ञानाद्यं ममूनाम्परिसुवं ।
 मकानमदरीप्रस्थं श्रुताभ्रगणभूषितं । पनमासातकाद्यैः घञ्जैर्वस्यन्दनचन्दनैः ।
 तमालैःलावनयुतं मरिचचतुपमंकुलं । पिप्पलीवल्कीकलिलं चित्रमिङ्गुटपादपैः ।
 द्रुमैः मञ्जरुमानाश्च सर्व्वतः प्रतिशोभितं । प्रांशुमालवभैरुगुप्तं बज्रचित्रवनेयुतं ।
 मर्ज्जानिम्बार्ज्जुनवनं पाटलीकुलमङ्गुलं । हिमालैश्च तमालैश्च पुस्तगैश्चापशोभितं ।
 जलेषु जलजैश्चक्रं स्थलेषु स्थलजैरपि । पङ्कजैर्द्रुमपण्डैश्च सर्व्वतः प्रतिभूषितं ।
 जम्बूजम्बूलवृक्षाद्यैः कद्रुकन्दलभूषितं । चम्पकाशोकवृक्षैः विस्वतिन्दुकशोभितं ।
 कुटर्जनागपुष्पैश्च ममूलादुपशोभितं । नागयूयममाकीर्णं मृगमङ्गातशोभितं ।
 मिद्रुचारणरत्नैः भेदितप्रस्तगान्तरं । विद्याधरगणैर्नित्यमनकीर्णशिलातलं ।
 भिंशुशाईलमन्त्रादैः मन्तं प्रतिनादिने । सेवितं वारिधाराभिस्सुन्दरदैश्च शोभितं ।
 सुतं विदशगभन्स्वरुपरिभिरलङ्कृतं । वनस्पतीनां दिव्यानां पुष्पैरुत्थावचैश्चितं ।
 शक्रवज्रप्रहाराणामनभिः कदाचन । दावाग्निभयनिर्मुक्तं देवतासुखसंश्रयं ।
 प्रपातप्रभवामिषु मरिङ्गरुपशोभितं । जलशैवल्लटङ्गोभिरुत्थितवल्कमिव श्रिया ।
 कान्तैरामनाकारैर्विभेपङ्गरिव श्रियं । स्वलोभिर्मृगवीथोभिः कान्ताभिरुपशोभितं ।

५१२

५१३

५१४

५१५

पार्श्वरूपलकस्त्रावर्षेधैरिव त्रिभूषितं । पादपङ्कजभूमौभिः सपुष्पाभिः समन्ततः ।
 मण्डितं वनराजीभिः प्रमदाभिः पतिं यथा । दरीभिः सुन्दरीभिश्च कन्दरीभिस्तथैव च । ११८
 तेषु तेष्ववकाशेषु सदारमिव शोभितं । शोषधीदोमशिश्वरं वानप्रस्थनिषेवितं ।
 जातरूपैर्वनैर्दृष्टैः कृत्रिमैरिव भूषितं । मूलेन सुविशालेन शिरसाऽभ्युच्छ्रितेन च ।
 पृथिवीमन्तरोचक्ष गाहयन्तमिव स्थितं । ते तमासाद्य गोमन्तं रन्ध्रं भूमिधरोत्तमं ।
 रुचिरं रुरुचुः सर्वे वामायामरसन्निभाः । हरुज्जसो गिरिवरं खमूर्द्धमिव पशुणः ।
 असञ्जमाना वेगेन वैनतेयपराक्रमाः । ते तु तस्योत्तमं प्रदृग्भारुडास्त्रिदशा इव । ११९
 अगारं रुचिरं चक्रुस्सन्मना निर्म्मितोपमं । निविष्टौ यादवौ दृष्ट्वा जामदग्न्यो महामुनिः ।
 रामोऽभिमतमक्रिष्टमाप्रष्टुमुपचक्रमौ । कृष्ण चास्थान्धरं तात पुरं सूर्पारकं विभो ।
 यु दोर्नशि वैमुख्यं संगमे दानवैरपि । प्राप्तवानस्मि यं प्रीतिं मार्गानुगमनादपि ।
 मामे कृष्णानुगृह्णाति शंरोरमिदमव्ययं । इदं तत् स्थानमुद्दिष्टं यत्रायुधममागमः ।
 युवयोर्विहितो देवैः समयः साम्यरायिकः । देवानां मुख्य वैकुण्ठं विष्णो देवैरभिष्टुत । १२०
 कृष्ण सर्व्वस्य लोकस्य प्रष्टुणु मे नैष्ठिकं वचः । यदिदं प्रस्तुतं कर्म त्वया गोविन्द लौकिकं ।
 मानुषाणां हिनार्याय मायु मानुषदेहिना । तस्यायं प्रथमः कल्पः कालेन तु नियोजितः ।
 जगमन्त्येनैव सार्द्धं संगमि ममुपस्थिते । तत्रायुधवल्गुश्चैव रूपञ्च रणकर्त्तव्यं ।
 स्वयमेवात्मना कृष्ण आत्मानं संविद्यत्स्व ह । चकोद्यतकरं दृष्ट्वा त्वां गदापाणिमाह्वय ।
 चतुर्दिगुणपीनामं विभ्येदपि शतक्रतुः । अद्य प्रभृति ते यात्रा स्वर्गोक्ता ममुपस्थिता । १२१
 पृथिव्याः समरार्थं च कीर्त्ययञ्च सताम्बर । वैनतेयस्य चाङ्गानं वाहनध्वजकर्म्मणि ।
 कुरु शीघ्रं महाबाहो गोविन्द वदताम्बर । युद्धकामा नृपतयस्त्रिदिवाभिमुखीयताः ।
 धार्तराष्ट्रस्य वशगान्निष्ठन्ति रणवृत्तयः । राज्ञां निधनदृष्टार्या वैधव्येनाधिवासिताः ।
 एकवैणीधरा चैयं बहुधा त्वां प्रतीक्षते । सगच्छं कृष्ण नक्षत्रं संक्षिप्यारिर्विमर्दन ।
 त्वयि मानुष्यमापन्नि युद्धे च ममुपस्थिते । त्वस्व कृष्ण युद्धाय दानवानां बधाय च । १२२
 स्मर्त्तव्यं च नरेन्द्राणां देवनाभां मुखाय च । मत्कृतोऽहं त्वया कृष्ण लौकिकैव महामरिः ।
 त्वया मत्कृतरूपेण देनाहं मत्कृतः स्वयं । साधयामि महाबाहो भवतः कार्यमिद्धये ।
 स्मर्त्तव्यस्तव तत्राहं यत्र युद्धं भवेत् मदा । इत्युक्त्वा जामदग्न्यस्तु कृष्णमक्रिष्टकारिणं ।
 जयाश्रिया वर्द्धयित्वा जत्रामाभीष्टितां दिशं ।
 इति श्रीमहाभारतं विष्णुपर्व्वेण विष्णुपर्व्वेण गोमन्तारोहणे मप्रमदनेऽध्यायः ॥ ८७ ॥
 ॥ पैश्यायन उवाच ॥ जामदग्न्यं गतं रामे तौ यादवकुलोद्भवा । गोमन्तशिखरे रन्ध्रे चेरतुः कामरूपिणौ । १२३
 वनमालाकुलोः रक्षो नालपीताम्बरावुभौ । नीलश्रेतवपुष्पन्तौ गगणःस्वाविवात्सुदौ ।
 तौ शैलधातुदिग्धाङ्गौ युवतौ शिखरे स्थितौ । चेरतुस्तत्र कालेषु वनेषु रतिस्त्वाम्भौ ।

उदयन्त निरोधनीं ब्रह्मिणं ज्योतिषात्परं । उदयास्तमने चैव पक्षाणां मासताम्बरं ।
 अथ सङ्घर्षः श्रीमान् विना लभ्येन वीर्यवान् । चत्वार तस्य त्रिखरे नगस्य नगवर्द्धिभः ।
 स फुल्लस्य कदम्बस्य प्रच्छाद्ये निवसाद ह । वायुना मदगन्धेन वीर्यमानः सुखेन वै ।
 तस्य तेनानिस्त्रौघेन सेव्यमानस्य तत्र वै । मद्यसंस्पर्शजो मन्थः संस्पृष्टान् प्राणमागतः ।
 दृष्ट्वा चैनं विवेकाद्गु वाहणीप्रभवा तदा । शुभ्रोव च मुखां तस्य मनस्येवापरिऽहनि ।
 स्मारितः स पुरातनममृतप्राशनं विभुः । दृषितो मदिरान्धेवो ततस्तं तदमैश्वरं ।
 तस्य प्रादृषि फुल्लस्य यदस्यो जलदोऽप्यतं । तत्कोटरस्य मदिरा संजायत मनोहरा ।
 तान्नु दृष्ट्वाभिभूतात्मा पिबन्नात्नं इवासकृत् । मदाद्य चलिताकारः समजायत स प्रभुः ।
 तस्य मनस्य वदनं किञ्चिच्चलितलोचनं । घूर्णिताकारमभवत्करत्काञ्छेन्दुप्रभं ।
 कदम्बकोटरे जाता नाशा कदम्बगोतिषा । वाहणी रूपिणी तत्र देवानाममृतारणी ।
 कादम्बरोमदकलं विदित्वा दृष्ट्वापूर्वजं । तिस्रस्त्रिदशनाय्यंशमुपतस्तुः प्रियम्बदाः ।
 मदिरा रूपिणी भूत्वा कान्तिश्च ब्रह्मिणः प्रियाः । श्रीसु देवो वरिष्ठा स्त्री स्वयमेवाभ्युजध्वजा ।
 शास्त्रसिप्रपद्या देवो रौहिणेयमुपस्थिता । वाहण्यात्महितं वाक्पमुवाच मदविक्रवं ।
 यत्नं जयस्य दैत्यानां बलदेव दिवीश्वर । अहमेव दयिता कान्ता वाहणी समुपस्थिता ।
 त्वामेवान्तरितं श्रुत्वा ब्राह्मणं वडवामुखे । लोचपुण्येव वसुधां पर्यैमि विमलानन ।
 पुण्यचक्रानुलिप्तेषु केसरेषूपवितं मया । अतिमुक्तेषु चासींश्चपुण्यस्यैवकवत्सु च ।
 साऽहं कदम्बमालीना भेषकासे सुखप्रिया । दृषितं मार्गमाशा त्वां स्नेह रूपेण च्छादिता ।
 साऽस्मि पूर्णेन योगेन यथैवामृतमन्यने । समीपं प्रेषिता पित्रा वरुणेन तवानघ ।
 सा यथैवापर्वगता तदैव वडवामुखे । त्वयोपभोक्तुमिच्छामि सस्यतस्त्वं हि मे गुरुः ।
 न त्वाऽनन्त परित्यक्ष्ये भर्त्सिताऽपि त्वयाऽनघ । नाहं त्वया विना लोकानुसहे देव सेवितुं ।
 मदिरानन्तरं कान्तिः सङ्घर्षमुपस्थिता । मदेन गलितश्राणी किञ्चिदाघूर्णितेवका ।
 प्रोवाच प्रणता साऽथ बह्वाश्रुपुटा यतो । जयपूर्वेषु योगेन सखितं योगमिच्छतो ।
 अहस्यन्नादपि गुहं सहस्रत्रिरं प्रभुं । श्लैगुषैरनुरक्ता त्वां यथा च मदिरा तथा ।
 श्रीसु पद्मालया देवो निधेया वैष्णोरसि । रौहिणेयोरसि शुभा मासेवामसतां गता ।
 मा मासःसमसं दृष्ट्वा बलशोरसि दंष्ट्रिता । पद्मस्यं पद्महस्ता वै सङ्घर्षमयाव्रवीत् ।
 राम रामाभिरामस्यं वाहण्या समलङ्कृताः । कान्था मया च देवेश सङ्गतसङ्ग्रमा यथा ।
 दयस्य ते मया भैक्षिदङ्कृता वरुणालयात् । मध्ये श्रोत्रंघटस्य याते भानुरिवावभौ ।
 जातरूपमयञ्चैकं कुण्डलं वज्रभूषितं । आदिपद्मस्य पद्माद्य दिव्यं अत्रणभूषणं ।
 कौशेयानि च नीलान समद्रोहं हि भावन । हारस्य पीनतरलः समुद्राभ्यन्तरोदितः ।
 देवेभ्यो प्रतिदृष्टीन्व पौरुषी भूषणक्रियां । समयस्य महाबाहो भूषणानामसङ्घिषा ।

६१०

६११

६१२

६१३

६१४

६१५

संसृज्य तमलङ्कारं तासु तिस्रः सुरस्त्रियः । इन्द्रो मे वलद्वेषो हि शारदेन्दुसमप्रभः ।
 स समागम्य हृष्येन सजलाऽश्वीदवर्षवा । मुदं खेभे क्षतिशुभां यद्युक्तः प्रभो यथा ।
 ताभ्यामुभाभ्यां संलापे वर्त्तमाने ष्टहे चया । वैजतेषां नभोऽध्वानमभिचकाम वेगितः ।
 संयाममुकलोजस्वी दैत्यप्रहरणाङ्कितः । देवतानां जघन्नासौ दिव्यसगनुलेपनः ।
 सुप्रस्य जयने दिव्ये क्षीरोदे वरुणासये । विष्णोः किरीटं दैत्येन हतं वैरोचनेन वै ।
 तदर्थं तेन संयामः कृतो गुर्वर्षभोजसा । किरीटार्थं समुद्रस्य मध्ये दैत्यगणैः सह ।
 मोक्षयित्वा किरीटम्न वैष्णवं पतताम्बरः । व्यत्यक्तमत वेगेन गगनं देवतास्यं ।
 स ददर्शं गुहं शैले विष्णुं कार्यान्तरागतं । तेन क्रोडावलम्बेन किरीटेन विराजता ।
 स दृष्ट्वा मानुषं विष्णुं शैलराजशिरोगतं । प्रकाशवेगनिर्घुक्तं विमौलिमिव मानुषं ।
 अभिज्ञस्तस्य भावानां महत्तमान् पतताम्बरः । चक्षेप सगतो भौलिं विष्णोः शिरसि दृष्टवत् ।
 उपेन्द्रमूर्द्धि सा मौलिरपिनङ्गा हवापतत् । शिरसः स्वाननिर्घुक्ता हृष्यक्षेत्राश्रीभयत् ।
 यथैव मेरुशिखरे भानुर्ध्वच्छिन्देन तथा । वैजतेयप्रयोगेण विदित्वा मौलिमागतं ।
 हृष्यः प्रहृष्टवदने रामं वचनमब्रवीत् । त्वरते खलु कार्यार्थां देवतानां न संख्यः ।
 यथेयभावयोः शैले न्यामरचना कृता । वैरोचनेन सुप्रस्य मम मौलिर्कथोदधौ ।
 शकस्य सदृशं रूपं दिव्यमास्त्राय सागरात् । यादृक्पेण यो नीत आनीतोऽसौ महत्तमा ।
 सुव्यक्तं सन्निकृष्टः स जरासन्धो नराधिपः । लक्ष्यते च ध्वजायाणि रथानां वातरंहसां ।
 एतानि विजिगीषुणां शक्तिकल्पानि भूभृतां । कृत्वाण्यर्थं विराजन्ते दंष्ट्रितानि क्षितानि च ।
 अहो नृपयोदगा विमलास्त्रचपङ्कयः । अभ्यवर्त्तन् नः शुभ्रा यथा खे हंसपङ्कयः ।
 अहो यो विमलाभानां श्रवणां विमलानन । प्रभाभास्करभामिश्रास्तरन्तोव दिवो दत्त ।
 एतानि नूनं समरे पार्थिवैरायुधानि च । विघ्नानि विनश्विष्यन्ति मयि सर्वेषां संयुगे ।
 काले खलु नृपः प्राप्नो जरासन्धो महीपतिः । आवयोर्युद्धनिकषः प्रथमः समरातिथिः ।
 आर्यं तिष्ठाव सहितौ न खल्वनागते नृपे । युद्धारम्भः प्रयोक्तव्यो वनं तावदिसृष्टतां ।
 एवमुक्त्वा ततः हृष्यः खल्वः संयामलास्रमः । जरासन्धवधप्रेषस्यकार वलद्वर्षेण ।
 वीचमाणस्य तान् सर्वाभ्रपान् यदुबरोऽस्ययः । आत्मानमात्मनोवाच सत्पुण्यं दिवि मन्त्रितं ।
 इमे ते पृथिवीपालाः पार्थिवे वर्त्तन्ति स्थिताः । ये विनाशं गमिष्यन्ति त्रासदृष्टेन कर्षणा ।
 प्रोक्षितान् खल्विमास्त्रान्ते कृत्युना नृपसप्तमान् । स्वर्गगामोनि चाप्येषां वधुं वि प्रचक्षाश्रिरे ।
 स्वाने भारपरिग्रान्ता वसुधेयं दिवङ्गता । एषा नृपतिविद्यानां बलौभैरभिपीडिता ।
 मही निरन्तरा चेयं बलराष्ट्राभिसन्नाता । अस्तेन खलु कालेन विविक्तं पृथिवीगणं ।
 भविष्यति नरेन्द्रैर्धैराकीर्णेषु नभस्तलं ।
 इति श्रीमहामहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि जरासन्धात्मनने अष्टमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जगत्सम्भवतः प्राप्नो नृपः सर्वमहीक्षितां । नराधिपैर्व्यस्युत्तरमुच्यते महायुतिः ।
व्यायतोदयतुरगैर्विस्वहृद्यर्षमाहितैः । रथैः सांघामिकैर्द्वैकैरसङ्गतिभिः कथितः ।
हेमकैर्षणहासपैर्वांगुलैर्वादिदोषमैः । महामाघोत्तमाकटैः कल्पितैरसवस्त्रितैः ।
स्वाकटैः सादिभिर्युक्तैः प्रेङ्गमानैः प्रवस्त्रितैः । वाजिभिर्वायुसहासैः श्ववृद्धिरिव पचिभिः ।
खड्गचक्रबलोदयैः पत्तिभिर्व्यस्त्रिनाम्बरैः । सहस्रसंकीर्णैर्मुक्तैरपतङ्गिरिवोरगैः ।
एवञ्चतुर्विधैः भैरवैः प्रचलद्भिर्विवाह्यैः । नृपोऽभिघातो बलवान् जरासन्धो धृतव्रतः ।
स रथैर्भूमिनिघ्नैर्वैगंजैश्च मदश्चिन्तितैः । श्ववृद्धिद्यापि तुरगैः क्षणितोद्यैश्च पत्तिभिः ।
मन्नादयन् दिशः सर्वां सर्व्यास्यैव गृह्णाद्यमान् । स राजा घामराकारः सचेत्यः प्रत्यदृष्टवान् ।
तद्वनं प्रथिवीजानं दृष्टयोधजनाकुलं । क्षणितोत्कटाटितरवं मेघसैन्यमिवावभौ ।
रथैः पवनसन्घातेर्गंजैश्च जलक्षेपमैः । तुरगैश्च सिताभ्रमैः पत्तिभिश्चापि दंशितैः ।
व्यामिश्रं तद्वनं भाति पत्तिद्विपरयाकुलं । अर्धोक्तो वागरगतं यथाभ्रपटलं तथा ।
सबलान्ते महीपाला जरासन्धपुरोगमाः । परिवार्यं गिरिं सर्वैर्निवेद्याथ प्रचक्रिरे ।
वर्भैः तस्य निविष्टस्य बलश्रोः शिविरस्य वै । शुक्लैः पर्वण्डिपूर्वैश्च यथा रूपं महादधेः ।
वीतरात्रेऽप्य काले तु नृपालो कृतकौतुकाः । चारोहणार्थं शैलस्य ममेता युद्धसालसाः ।
समवाचीकृताः सर्वैर्गिरिप्रस्थेषु ते नृपाः । निविष्टा मन्मथामासुर्युद्धकालकृतदशाः ।
एषान्क तुमुलः शब्दः मुश्रुवे प्रथिवीक्षितां । युमानो भिद्यमानानां वागराकां यथा स्वनः ।
तेरांसकृद्दुःकोष्णोषाः क्षविरा वेत्राण्ययः । सेरुकां शब्द इत्येवं मुश्रुत्वा राजावाचमान् ।
तस्य रूपं बलस्याभोक्षिः शब्दक्षमितस्य वै । लोमलोमणहस्तेषु निःशब्दस्य मनोदधेः ।
तस्मिन् क्षमितनिःशब्दे योगादिव महाशर्वे । जरासन्धो वृहदाक्षं वृहस्पतिरिवाद्दे ।
श्रीघ्नं ममभिवर्त्तन्तां बलानोह महोक्षितां । सर्व्यतः पर्वतस्यायं बलौघैः परिवार्यन्तां ।
अक्षयन्त्राण युज्यन्तां जेपणीयासु मुद्गराः । ऊर्ध्वं चापि प्रवाह्यन्तां प्रासा वै तोमराणि च ।
ऊर्ध्वं प्रक्षेपणार्थाय दृढानि च लघूनि च । शूलपातविघातानि क्रियन्तामाहुः शिन्धिभिः ।
शूराणां युध्यमानानां प्रमत्तानां परस्परं । यथा न पतते बाहस्यया श्रीघ्नं विधीयतां ।
दाव्यन्तमेष टङ्कैः खनिवैश्च मगोत्तमः । नृपाश्च युद्धमार्गंश्चा विन्यस्यन्तामदूरतः ।
अक्षप्रभृति सैन्यैर्षे गिरिरोधः प्रवर्त्थन्तां । यावदेतौ पातयामो वसुदेवसुतावभौ ।
अचलोऽयं शिलायोनिः क्रियतां निखलाच्छजः । चाकाशमपि व जैः पर्वतं विधीयतां ।
मयाऽनुश्रुष्टास्त्रिहस्तु गिरिभूमिषु भूमिपाः । तेषु तेध्वजकाशेषु श्रीघ्नमाह्वयन्तां गिरिः ।
मद्गः कलिङ्गाधिपतिश्चेकितानः श्ववृद्धिः । कम्पोरराजो गोनर्हः कर्कषधिपतिश्च वा ।
द्रुमः किमुपस्यैव पार्वतीयासु मालवाः । पर्वतस्थापरं पार्ष्णि सिप्रमारोहबन्धनी ।
पीरवो वेणुदारिद्र्य वैदर्भः सोमकलया । इत्यां च भेषाधिपतिः सुर्व्यास्यैव मालवः ।

पञ्चाक्षानामधिपतिर्दुपदस्य नराधिपः । विन्दासुविन्दावावनीवा दन्तवक्रस्य वीर्यवान् ।
 क्षागच्छिः पुरुमिचस्य विराटस्य महीपतिः । कौत्राम्यो मासवक्ष्येव प्रतधन्वा सिदूरस्य ।
 भूरिभवास्त्रिगर्भस्य वाणः पञ्चगदसाद्या । उत्तरं पर्वतोद्देशेते दुर्गसदा नृपाः ।
 आरोहन्तु विमर्द्दन्तो वज्रप्रतिमगौरवाः । उलूकः केतवेयस्य वीरसांभुमतः सुमः ।
 एकस्यो दृढाक्षस्य वज्रधर्षा जयद्रथः । उत्तमौजास्यथा ब्राह्मः कैरसेयस्य कौशिकः ।
 वैदित्रो वामदेवस्य सुकेतुस्यापि वीर्यवान् । पूर्व्यं पर्वतनिर्धूयतेत्प्रायत्तमस्य नः ।
 दारयन्तोऽभिधावन्तु वाता इव बलाहकान् । अहस्य इवदस्यैवेदिराजस्य मङ्गताः ।
 दक्षिणं शैलनिचयं दारयिष्याम दंशिताः । एवमेव गिरिः विप्रं समन्ताद्दृष्टितो बलैः
 वज्रप्रपातविषमं प्राप्नोतु कदमं महत् । गदिनो ये गदामिक्षे परिघैः परिघायुधाः ।
 अपरे विविधैः शस्त्रैर्दारयन्तु नगोत्तमं । एव भूमिधरोऽथैव विषमोऽत्रिणापितः ।
 कार्यो भूमिधमः सर्वो भवद्भिर्व्यसुधाधिपैः । जरायन्धवचः श्रुत्वा पार्थिवेषु च ब्राह्मणं ।
 गोमन्तं वेष्टयामासुः सगराः पृथिवीमिव । उवाच राजा चेदीनां देवानां मघवानिव ।
 किञ्चो युद्धेन दुर्गेऽस्त्रिन् गोमन्ते च नगोत्तमे । दुरारोहोऽत्रिण्यरः प्राञ्चपादपञ्चदशटः ।
 कौष्ठकृष्यैश्च वज्रभिः परिवार्य्य समन्ततः । अथैवादीप्यतां विप्रमलमन्येन कर्षणा ।
 अग्निधाः कुमुमारा हि रणे सायकयोधिनः । न युक्ताः पर्वतारोहे नियोज्यं पादयोधिनः ।
 न नाम प्रतिबन्धेन न चावस्कन्दकर्षणा । ब्रह्मण एव गिरिस्तात देवैरप्यभिमर्द्दितुं ।
 दुर्मयुर्द्धं क्रमः श्रेयासोऽधयुद्धेन पार्थिवाः । भक्तोदकेऽन्यनखोष्ठाः पात्यन्ते गिरिसंश्रिताः ।
 वयं बहव इत्येवं नाप्येव निपुणो मयः । यादवो नावमन्तस्यो दावप्येतौ रणे क्षितौ ।
 अविज्ञातबलावेतौ श्रूयन्ते देवसन्धितौ । कर्ष्यभिक्षपरो विप्र बालावतिबलाः क्षितौ ।
 दुष्कराणीह कर्ष्याणि हतवन्तौ यदूत्तमौ । ब्रह्मकृष्टैस्तृषैर्वैश्व संवृतः पर्वतोत्तमं ।
 अग्निना दीपयिष्यामो दक्षेतां गतचेतनौ । यदि चेन्निकमिष्येते दक्षमानावितोऽनिकं ।
 समेत्य पातयिष्यामस्वस्येते जीवितं ततः । वाक्यमेतन्तु इदमेव सबलानां महीक्षितां ।
 यदुक्तचेदिराजेन नृपाणां हितब्रंशिनः । ततः काष्ठैस्तृषैर्वैश्वैः शूद्रकृष्यैश्च पादपैः ।
 उपादीप्यत शैलेन्द्रः सूर्यपादैरिवाग्नयुदः । ददुक्षे सर्वतस्यैर्षे पावकं तत्र पार्थिवाः ।
 यथोद्देशं यथावातं शैलस्य लघुविक्रमाः । स वायूहोपितो वज्रिहत्पान समन्ततः ।
 अधूमज्वालमास्त्राभिर्भाभिः खं दीपयन्निव । सोऽनलः पवनायस्यः काष्ठसञ्चयमूलवान् ।
 ददाह शैलं श्रीमन्तं गोमन्तं कान्तपादपं । स दक्षमानः शैलेन्द्रो ममोच त्रिपुलाः त्रिणाः ।
 शतशः शतधा भूत्वा मन्त्रोक्ताकारदर्शनाः । स चित्रभानुः शैलेन्द्रं भाभिर्भानुरिवाग्नयुदं ।
 आस्त्रिण्यतीव विधिवत् समन्तादधिर्ददुतः । धातुभिः पञ्चमानैश्च ज्वलन्निवैव पादपैः ।
 उद्गामन्त्यापदो रौति तुष्टमान इवाद्रिराट् । प्रतप्तो दक्षमानस्य स शैलः कृष्णवर्धना ।

५५०

५५१

५५२

५५३

५५४

५५५

गीतीनिवर्तयामास काञ्चनाम्बराजनीः । वञ्जिता दीपिताऽपि निरिर्मातिविराजते ।
 धुमान्धकाराङ्गननर्ष्यजमान रवाम्बुदे । विस्त्रिष्टोपलसङ्घातः कर्कशाङ्कारवर्षयः ।
 गिरिर्भात्यनलाङ्गारैरुक्तावृष्टिरिवाम्बुदः । प्रपातप्रस्रवोत्सृष्टो धूमसम्पङ्क्तिर्नोदरः ।
 मगिरिर्भस्मतां यातो युगान्ताग्निहतोपमः । विह्वलास्तस्य पार्श्वेभ्यः सर्गा दग्धाङ्कुरैरिहिनः ।
 समन्तः पृथुमूर्ध्नीनो निखेहरन्निवेक्षणाः । उत्पत्यापत्य गगणात् पुनः पेतुरवाङ्मुखाः ।
 रंसुन्देजिताः सिंहाः शार्ङ्गलाञ्छानकाविजाः । स्मृषुः पादपाथैव दाहनिर्घासजं जलं ।
 वशावर्द्धगनिर्व्यातो भस्माङ्काराभिरिङ्गुलः । धूमच्छाया च गगने दर्पिताश्चाद्दर्शना ।
 त्यज्यमानमहामानुर्विह्वलैः स्याददिरपि । गिरिर्भस्ममायाति प्रागन्भ्यात् कृष्णवर्त्मनः ।
 स मुमोच शिन्वाः शैलशूलोदपरिस्त्रोचयः । वञ्जं न पुनङ्गतस्य यथा स्याद्धारितस्तथा ।
 आदीप्य तन्नु श्लैलं च त्विया शूद्रदंशिताः । अङ्कुरैः शमयकात्ताः पावतेनाभितापिताः ।
 दहमाने नगश्रेष्ठे शीर्थमाणे महाङ्गुणे । धूमभारैरनालत्प्ये मूले क्षियन्तान्कृते ।
 सरोषं हितदा रामो वचनं केचिच्छुद्धनं । बभाषे पश्यपचात्वं स मात्मान्मधुच्छुद्धनं ।
 दह्यतेऽयं गिरिस्तात ममानुशिक्षरद्रुमः । आवयोः कृष्णवैरेण वैरिभिवंसुधाधिपैः ।
 पश्य कृष्णानलोष्णानोः सधुमानां समन्ततः । वननां विरमन्तीव नगाभ्यासे खगोत्तमाः ।
 अथं यद्यावयोरर्थं गोमन्तस्तात दह्यते । अयमप्यमिदं लोके कौलीनश्च भविष्यति ।
 तदस्यानृष्यहेतोर्हि नगस्य नमसस्त्रिभ । क्षत्रियास्त्रिहनिव्यामि दोर्भ्यामेव नृणाम्बर ।
 रते ते क्षत्रियाः सर्वे गिरिमादीप्य दंशिताः । रथिनस्तात दृश्यते यथादिशं युयुत्सवः ।
 एवमुक्त्वा गिरिः श्टङ्गान्श्रेष्ठङ्गादिवोदुराट् । निपपात बलः श्रीमान् वनमालाधरो युवा ।
 कादम्बरोमदक्षीवो नीलवासाः सितप्रभः । स शारदेन्दुसङ्काशो वनमालाश्चिन्तोदरः ।
 कानैककुण्डलधरश्चात्मैलिरवाङ्मुखः । निपपात वरेन्द्राणां मध्ये केचनपुष्पजः ।
 अवपुतं ततो रामे कृष्णः कृष्णाम्बुदोपमः । गोमन्तश्चिखराङ्गोमानाङ्गुतोऽमितविक्रमः ।
 ततः सम्योडयामास पङ्खां गिरिवरं हरिः । स पोडितो गिरिस्तेन निर्व्यमञ्ज समन्ततः ।
 जलाकुलोपलस्रव प्रसृतो विरदो यथा । स तेन वारिणा वञ्जितस्त्यगात् प्रथमं गतः ।
 कन्यान्ते वारिधाराभिर्षोषशालैरिवांशुमान् । सिंहरसितनिर्षोषः पीतवासा घनाकृतिः ।
 किरीटमूर्ध्ना सौम्यास्यः पुण्डरोक्कनिभेरुणः । श्रोत्रस्रवचाः सुमुखः सहस्राक्षममद्युतिः ।
 रामादनन्तरं कृष्णः पुनो वै वोर्थांस्ततः । ताभ्यामवपुनाभ्यश्च चरणैः पोडितो गिरिः ।
 मुमोच सलिलोत्पीडोऽं तोत्रपावकशालये । सलिलोत्पीडनं दृष्ट्वा पार्यिवा भयमाविशन् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणे गोमन्तदाहे नवनवतोऽध्यायः ॥ ६६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तौ नगादापुनौ दृष्ट्वा वसुदेवसुतावुभौ । कृत्यं नरवरानोकं सर्व्यं संमूढवाहनं ।
 बाह्यप्रहरणौ तौ तु चेरतुस्तत्र यादवौ । मकराविव संरभ्यौ समुद्रसोभणावुभौ ।

११२

११३

११४

११५

११६

११७

ताभ्यां मृधे प्रविष्टाभ्यां यादवाभ्यां मतिस्त्वभूत् । चायुधानां पुराणानामादानकृतसञ्चया ।
 ततोऽम्बरतलाद्भूयः पतन्ति स्य महात्मनोः । मध्ये राजसहस्रस्य समरप्रतिष्ठाङ्गिणोः ।
 यानि वै मायुरे युद्धे प्राप्तान्याहवशोभिणोः । तान्यम्बरात् पतन्ति स्य दिव्यान्याहवशंभवे ।
 खेच्छिदानानि दीप्तानि दीप्ताग्निशुद्धानि वै । निक्षिप्य यानि तत्रैव तानि प्राप्सौ तु यादवौ ।
 कव्यादैरनुयातानि मूर्त्तिमन्ति दृष्टानि च । तृषितान्याहवे भोक्तुं नृपमांसानि सर्व्वजः ।
 दिव्यस्वगदामधारीणि चासद्यन्वीव खेचरान् । प्रभया भावमानानि दंष्ट्रितानि दिवो दम् ।
 हसं सम्मर्त्तकं नाम सौमन्दं मुखसं तथा । चक्रं सुदर्शनं नाम गदां कैमोदकीन्तया ।
 चत्वार्य्येतानि तेजांसि विष्णुप्रहरणानि वै । ताभ्यां समवतीर्षानि यादवाभ्यां महामृधे ।
 जघाह प्रथमं रामो हस्वमप्रतिभं रणे । सर्पन्तमिव सर्पेन्द्रं दिव्यमास्त्राकुलं महत् ।
 मध्येन सान्त्वतां श्रेष्ठा जघाह मुखलोत्तमं । सौमन्दं नाम बभूवस्त्रिरानन्दकरं दिवं ।
 दर्शनीयञ्च लोकेषु चक्रमादित्यवर्ष्वं । नाष्वा सुदर्शनं नाम प्रीतो जघाह केचवः ।
 देवैर्निर्गदितार्थस्य गदा तस्त्रापरे करे । निपन्ना कुमुदासस्य न. च. कै.भोदकीति सा ।
 तौ सप्रहरणौ वीरौ साक्षाद्विष्णुतनूपमौ । समरे रामगोविन्दौ रिपूंस्तान् प्रत्खयुध्वतां ।
 सायुधप्रयुष्टौ वीरौ तावन्त्योन्यथावुभौ । पूर्व्वेजानुजघंशौ तौ रामगोविन्दस्त्वस्यौ ।
 समरेऽप्रतिरूपौ तौ विष्णुरेको द्विधाकृतः । द्विषसु प्रतिकुर्व्व्यौ पराकान्तौ यथेश्वरी ।
 हस्वमुद्यम्य रामसु सर्पेन्द्रमिव कोपितं । चत्वार समरे वीरौ द्विषतामन्त्रकोपमः ।
 विकर्षयद्यदृन्दानि च्छिद्यथाणं महात्मना । चकार राघवं सफलं नागेषु च हृयेषु च ।
 कुञ्जरान् लाङ्गुलोच्छिन्नाश्चुपस्ताचेपताडितान् । रामोऽभिरामः समरे निर्धमन्य यथाऽवस्थान् ।
 ते बध्यमाना रामेण समरे च्छिद्यर्षभाः । जगमन्वान्तिकं भीता विरथाः प्रतिजग्मिरे ।
 तानुवाच जरासन्धः चक्षुर्ध्वं व्यवस्थितः । धिगेतां च्छद्वृत्तिं वः समरे कालरात्मनां ।
 पराक्रान्तस्य समरे विरथस्य पलायतः । भ्रूणहत्यामित्रासङ्गां प्रवदन्ति मनीषिणः ।
 पत्तिनो मुवि पैकस्य गोपस्यान्ववस्वीधमः । भीताः किं विनिवर्त्तध्वं धिगेतां च्छद्वृत्तितं ।
 क्षिप्रं समभिवर्त्तध्वं मम वाक्कोन सोदिताः । अथवा तिष्ठत रथैः प्रेक्षकाः समवस्थिताः ।
 यावदेतौ रणे गोपौ प्रेषयामि यमस्यं । ततश्चो यत्त्रियाः सर्व्वे जरासन्धेन सोदिताः ।
 क्षिपन्तः शरज.लानि हृष्टा योद्धुमुपस्थिताः । ते हृथैः काश्च नापो डैरयंशैवेन्दुमप्रभैः ।
 नागैस्याम्भादमङ्गाश्रैर्षहामाचप्रषोदितेः । सतनुजाः सनिस्त्रिंशाः सायुधावरणाम्बराः ।
 स्वारोपितधनुमन्तः सत्तूणीराः ससायकाः । सक्त्रोत्सिधिनः सर्व्वे चाद्वेषामरवीजिताः ।
 रणावनिगता रेजुः सन्धनस्त्रा मशीषितः । तौ युद्धरङ्गापतितौ विगाहनौ युधाम्बेर ।
 वसुदेवसुतौ वीरौ युयुसू प्रत्यदृश्यतां । तद्युद्धमभवत्तत्र तथोक्तेषाञ्च संश्रवे ।
 सायकोत्सर्गव ज्ञसं गदानिधीतदासं । ततः शरसहस्राणि प्रतीक्षन्तौ रथैर्विभौ ।

१११०

११११

१११२

१११३

१११४

१११५

तस्मत्पुत्रोऽभिमुष्यौ तावन्निष्ठैयथाऽप्यसौ । गदाभिधैव मुर्वीभिः खेपकोवैच मुद्गरे ।
 अर्थमानो महेस्वसौ चादवौ न चकल्पतुः । ततः कृष्णोऽम्बुदाकारः ब्रह्मचक्रमदाधरः ।
 व्यवहृत महातेजा वातपुक्तो यथाऽनलः । स चक्रेषांस्तु खेप दीपमानेन तेजसा ।
 चिच्छेद मन्त्रे वीरो नृगजाश्वमहारथान् । गदानिपातनिहता साङ्गसाङ्गदुर्मर्षवः ।
 न श्रेकुक्षे रणे स्नातुं पार्थिवः नष्टचेतनः । चक्रधारानिहतानि विचित्राणि महीकिंता । १५१
 रथयुथानि भग्नानि न श्रेकुक्षितुं रणे । मुखलोपभग्नश्च कुञ्जराः पट्टिहासनाः ।
 घना इव घनापाय भग्नदन्ता विशुकुण्डः । चक्रानलज्वालाहताः सारिनः सपदातयः ।
 पेतुः परामवलाज यथा वज्रहताक्षया । चक्रसाङ्गसनिर्दग्धं तस्मै न्य विदलो कृतं ।
 युगान्तेऽपहतप्रस्थं सर्वं पतितमावधौ । आक्षोभभूमिं दिव्यानामावधानां वपुश्चतां ।
 वैष्णवानां नृपासौ तु द्रष्टुमश्वमनोयणः । केचिद्रथाः संस्तृदिताः केचिन्निरतपार्थिवाः । १५२
 भग्नैरुचकास्त्रपरे विभोर्णा धरकोतले । तस्मिन् विप्रमने चोरे चकल ज्वलसंज्ञे ।
 दारुणानि प्रष्टुत्तानि रक्षांशोत्पातिकाणि च । आर्णानां कुञ्जमानानां पाटितानाञ्च काष्ठवत् ।
 अन्तो न शक्यन्तेऽन्वेष्यं नृनागरयवाग्निनां । आपातितनरेष्वा मा बधिराङ्गा रणस्थितिः ।
 योषेव चन्दनाङ्गाङ्गी भैरवा प्रतिभाति वै । नरकेशःस्त्रिमध्यान्वैः सादितानाञ्च दन्तिनां ।
 रुधिरौघाप्रवतत्र च्छादयामास मेदिनीं । तस्मिन्नुहाभोरणके नरवाहनसङ्घे । १५३
 शिवानामश्विवैः शस्त्रैर्नादिते चोरद्वर्जने । आर्णस्तनितमश्वदे रुधिराम्बुद्राकुक्षे ।
 अन्तकाकान्तसदृशे नागरैः समावृते । अपाक्षैर्ब्रह्मभिर्व्यधिस्तुरगैश्चावदारितैः ।
 कक्षैश्च बलश्रेष्ठ नादितप्रतिनादिते । निपाते प्रथिवीशानां मृत्युसाधारणे रणे ।
 कृष्णः शत्रुबधं कर्तुं सचारात्सकदम्बनः । युगान्तार्कप्रभसङ्कं काशीशैवायसोङ्गदां ।
 मृष्टश्च सैन्यावनिगतो बभावे केशवे नृपान् । किञ्च युधत्त वै शूरा हस्त्यश्वरथसंयुताः । १५४
 किमिदं गम्यते शूराः कृतास्त्रा दृढनिश्चयाः । अहं सपूर्वजः सङ्घे पदानिः प्रमुखे स्थितः ।
 अः पृथोपेण रणे भवन्तो येन पालिताः । स इदानीं जरासन्धः किमर्थं नाभिवर्त्तते ।
 एवमुक्ते तु नृपनिर्द्वन्द्वो नाम वीर्यवान् । रामं हलाधोयभुजं प्रत्ययात् सैन्यमध्यग ।
 बभाषे स तु तास्त्रास्त्रमुखाणमिव शिवमी । एक्षीदि राम युधस्य मया सार्द्धं मरिन्दम ।
 तत्र युद्धं तयोरासीद्रामस्य दरदस्य च । मृजे लोकवरिष्ठभ्यां कुञ्जराभ्यामिवैजसा । १५५
 दोजयित्वा ततः स्कन्धे रामो दरदमाश्वे । भलेन बलिनां श्रेष्ठो मुखलेनावपोषयत् ।
 स्वकायगतमूर्द्धा वै मुखलेनावपोषयितः । पपात दरदो भूमौ दारिताहं इवाचलः ।
 रामेण निहते तस्मिन् दरदे राजसन्तमे । जरासन्धस्य राष्ट्रस्तु रामेणोसीत् समागमः ।
 मदेन्द्रस्यिप सृष्टेण शरणां लोमहर्षणः । गदे मृहीत्वा विक्रान्तावन्योन्यमभ्यधावतां ।
 सत्यधनौ भुं वीरौ तावुद्यतमहागदौ । ददुर्वात महात्मानौ गिरी शस्त्रिखराशिव । १५६

१५१

१५२

१५३

१५४

१५५

१५६

व्युपारमन्त युद्धानि प्रेक्षां पुरुषर्षभौ । संख्यावि धावनौ गदायुद्धे विस्रुतौ ।
 तावुभौ परमाचार्यौ लोके ख्यातौ महाबलौ । मत्तः विव महानागावधेन्यं समधावतां ।
 ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धास्त परमर्षयः । यथासाधारसस्तत्र समाजम् महत्तमः ।
 तद्देवयजगन्धर्वमहर्षिभिरलङ्कृतं । शूशुभेऽभ्यधिकं राजन्नभो श्रेयःतिर्गौरिव ।
 अभिद्रुद्राव रामन्तु जरासन्धो नराधिपः । सव्यं मण्डलम श्रिय बलदेवन्तु दक्षिणं । ११२०
 तावन्त्यान्यं प्रजहते गदायुद्धविशारदौ । दन्ताभ्यःमिव मानसैः नादयन्तौ दिशो दृशः ।
 नदानिपातो रामस्तु शूशुभेऽग्निनिस्त्रमः । जरासन्धस्य च रणे पर्वतस्यैव दीर्घतः ।
 न स्म कल्पयते रामं जरासन्धकरञ्चुता । गदा गदाभ्रतां श्रेष्ठं विन्ध्यं गिरिमिवानिजः ।
 रामस्तु तु गदावेगं राजा स मगधेश्वरः । सेवे धैर्येण महता शिष्या च व्यपेक्षयत् ।
 ततोऽन्तरोत्ते वागाद्योत् सुखरा लोकमाक्षिणी । न त्वया राम बध्नाऽयमलं खेदेन मागधे । ११२१
 विहितोऽस्य मया मृत्युस्तस्मात् साधु व्युपारम । अचिरं तैव कालेन प्राणास्त्य श्रुति मागधः ।
 जरासन्धस्तु तच्छ्रुत्वा विमनाः सम्पद्यत । न प्राहरत्ततस्तन्नै पुनरेव हन्नायुधः ।
 दीर्घकालं महाराज निम्नतामितरेतरं । पगजिते त्वपक्रान्ते जरासन्धे महीपते ।
 विविक्रमभवत् सैन्यं पगवृत्तमहागयं । ते नृपास्तोदितैर्भागेः स्यन्दनैस्तुरगैस्तथा ।
 दुद्रुवुर्भीतमनसो व्याघ्राघ्राता मृगा इव । तन्नरेन्द्रैः परित्यक्तं भग्नदर्पैर्बर्हारथैः । ११२२
 घोरं क्रव्यादबज्रलं घोरमायोधनं बभौ । द्रवस्तु रथमस्थेषु चेदिराजो महाद्युतिः ।
 स्मृत्वा यादवसम्बन्धं कृष्णमित्रान्ववर्त्तत । ततः कारुषसैन्येन चेदिसैन्येन चानघ ।
 सम्बन्धकामो गोविन्दस्त्रेमाह स चेदिराट् । अहं पितृस्वसुभर्त्ता तव यादवमन्दन ।
 सबलस्तामुपावृत्तस्त्वं हि मे दयितः प्रभो । उक्तस्यैव मया राजा जरासन्धोऽल्पचेतनः ।
 कृष्णादिरम दुर्बुद्धे विपहाद्रणकर्षणि । तेषोऽद्य मया त्यक्ते मम वाक्यस्तु द्रुवकः । ११२३
 भग्नो युधि जरासन्धस्त्वया द्रवति सानुगः । निर्वैरस्यैव संयाति स्वपुत्रं पृथिवीपतिः ।
 त्वयैव भूयोऽप्यपरं दर्शयिष्यति किल्बिषं । तदिमां मन्थजाशु त्वं महीं हतनराकुलं ।
 क्रव्यादगणसंकीर्णो सेवितव्याममानुषैः । करवीरपुत्रं वीर गच्छाम सबलानुगाः ।
 शृगालं वामुदेवं वै द्रक्ष्यामस्तत्र पार्थिवं । इभौ रथसरावयौ युवयोः कारितौ मया ।
 याजितौ शीघ्रतुरगौ खड्गचक्राकृवरे । शीघ्रमारुह भद्रन्ते बलदेवसहायवान् । ११२४
 नरामः करवीरस्यं द्रष्टुं तं वसुधाधिपं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पितृस्वस्वपतेर्वाक्यं श्रुत्वा चेदिपतेस्तदा । वाक्यं शृणुमनाः कृष्णे जगाद जगती गुरुः ।
 अहो सुयुद्धाभिरतौ देशकालोचितौ त्वया । बान्धवप्रतिरूपेण भूमिकैः वचनान्मुना ।
 देशकालविशिष्टस्य हितस्य मधुरस्य च । वाक्यस्य दुर्लभा लोके वक्त्रश्चेदिमत्तम ।
 चेदिराजसनाथैः स्वः संवृत्तौ तव दर्शनात् । नावयोः किञ्चिदप्राप्यं यथोक्तं बन्धुरो दृशः । ११२५

जगामन्वस्य निधने ये चान्ये तस्मा नृपाः । पर्याप्तो लक्ष्मणायौ सः कर्तुं चेदिकुलोदहः ।
 षट्पदां प्रथमो बन्धुस्त्वं हि सर्वमहोचितां । अतः प्रथमं संयामान् द्रव्येषु चेदिवत्तमः ।
 चाकं भौषणमित्येवं संयामं रणवृत्तयः । कथयिष्यन्ति लोकेऽस्मिन् ये धरिष्यन्ति पार्ययाः ।
 राजां पराजयं युद्धे गोमन्तेऽचक्षवत्तमे । अत्रणाद्वारणाशास्य स्वर्गलोकं व्रजन्ति ते ।
 तद्गच्छान महाराज करवीरं पुरोत्तमं । त्वयोद्दिष्टेन मार्गेण चेदिवात्र शिवाय वै । १००
 ते स्यन्दनगताः सर्वे पवनोत्पातिभिर्हयेः । भेजिरे दीर्घमश्वानं मूर्त्तिमन्त दवाग्रयः ।
 ते त्रिरात्रोपिताः प्राप्ताः करवीरं पुरोत्तमं । शिवाय च शिवे देवे निविष्टास्त्रिदशोपमाः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि करवीरपुराभिगमने व्रतनमोऽध्यायः ॥ १०० ॥
 । वैशम्पायन उवाच ॥ ढानागतान् विदित्वाऽथ शृगालो युद्धदुर्धदः । पुरस्य धर्षणं मत्वा निर्व्वगामेन्द्र विक्रमः ।
 रथेनादित्यवर्णेन भास्वता रणगामिना । आयुधप्रतिपूर्णेन नेमिनिर्घातहामिनः ।
 मन्दराचक्षकल्पेन वित्राभरणभूषिणः । अलव्यमायकैस्तृणैः पूर्णेनार्णवघोषिणा । १०१
 हर्ष्यश्वेनाशृगतिनाऽमकेन शिखरेष्वसि । हेमकूवरगर्भेण दृष्टाशोणाभिगोमिना ।
 सुयन्तुरेण दीपेन पतत्रिवरंरहमा । खगनेव शक्रस्य हर्ष्यश्वेन रथाद्रिणा ।
 मात्रिवे नियमे पूर्णे यं ददौ मत्रिता स्त्रयं । अदित्यरश्मिभरिव रश्मिनिर्घो निर्यच्छते ।
 तेन स्यन्दनमुख्येन द्विषस्यन्दनघातिना । स शृगालोऽभ्ययात् कृष्णं शूलभः पात्रकं यथा ।
 चापपाणिः सुतीक्ष्णपुः कवची हेममालिकः । मितप्रावरणेष्णापः पात्रकाकारलोचनः । १०२
 मुहुर्मुहुर्ष्याचपलं विचिपन्दुःमहं धनुः । निर्व्वगमन् रोषजं वायुं मानलज्जालमण्डलं ।
 भाभिर्भूषणपङ्क्तौनां दीप्तो मेहरिवाचलः । रयस्य इव शैलेन्द्रः शृगालः प्रत्यदृश्यत ।
 तस्मारमितशब्देन रथनेमिस्त्रनेन च । गुह्यत्वेन च नाम्यन्तो चक्षालोऽर्क्षी यथा पुरा ।
 तमापतन्तं श्रीमन्तं मूर्त्तिमन्तमिवाचलं । शृगालं लोकपालाभं दृष्ट्वा कृष्णो न त्रिव्यये ।
 शृगालश्चापि भंरन्धः स्यन्दनेनाशृगामिना । समीपे वासुदेवस्य युयुत्सुः प्रत्यदृश्यत । १०३
 वासुदेवं स्थितं दृष्ट्वा शृगालो युद्धलालसः । अभिदुद्रात्र वेगेन मेघराशिरिवाचलं ।
 वासुदेवः स्मितं कृत्वा प्रतियुद्धाय तस्त्रिवान् । तद्युद्धमभवत्ताभ्यां समरे घोरदर्शनं ।
 उभाभ्यामपि मत्ताभ्यां कुञ्जरभ्यां यथा वने । शृगालस्त्रवरोत् कृष्णं समरे समुपस्थितं ।
 युद्धरागेण तेजस्वी मोहाचलितगौरवः । गोमन्ते युद्धमार्गे वै यत्त्वया कृष्ण चेष्टितं ।
 अनायकानां मूर्खाणां नृपाणां दुर्बलं बले । स नो सुविदितः कृष्णः क्षत्रियाणां पराजयः । १०४
 कृपणानाममत्त्वानामशुद्धौनां रणेऽसुवे । विद्विदानो ययाकामं स्थिताऽहं पार्थिवे पदे ।
 क याम्यसि मया कृत्वा रणेऽसुपरिनिष्ठितः । न चाहमेकं सबलो युक्तस्त्वा धेदुमाहवे ।
 अहमेकस्त्वमथेको दौ युध्वाव रणे स्थितौ । किं जनेन निरस्त्रेण त्वं वाऽहं वा रणे स्थितः ।
 हते मयि त्वमथेको वासुदेवो भविष्यसि । धर्मयुद्धेन निधनं प्रयात्वेकतरो रणे ।

लोकोऽस्मिन् वासुदेवोऽहं भविष्यामि इति त्वयि । शृगालस्य वचः श्रुत्वा वासुदेवः समापरः ।
 दृष्टतः प्रहरस्वेति तमुक्त्वा चक्रमाददे । ततः सायकजालानि शृगालः क्रोधमूर्च्छितः ।
 चित्तेप कृष्णे घोरारणि युद्धाय लघुविक्रमः । ब्रह्माणि यानि चान्यानि मुषलाद्यानि संयुगे ।
 पातयामास गोविन्दे स शृगालः प्रतापवान् । शृगालप्रहितैरस्त्रैः पावकजालमालिभिः ।
 निर्दयाभिहतः कृष्णः स्थितो गिरिरिवाचलः । सोऽस्तप्रहाराभिहतः किञ्चिद्रोषमन्वितः ।
 चक्रमुद्यम्य गोविन्दः शृगालोरसि चाधिपत् । तं रथस्थं प्रमाणस्थं शृगालं युद्धदुर्धरं ।
 जघान समरे चक्रं जातदर्पं महाबलं । निहत्य समरे शूरं शृगालं युद्धकामुकं ।
 ततः सुदर्शनं चक्रं पुनरायादुरोः करं । चक्रणोरसि निर्भिन्नः स गतासुर्गतासुवः ।
 पपात सनजस्तावो शृगालोऽश्रिरिवाचनः । निश्चम्य तं निपतितं वज्रपातादिवाचलं ।
 तस्य सैन्यान्यपययुर्ध्विमनांसि इति नृपे । केचित् प्रविश्य नगरं कम्पलाभिहता भृशं ।
 रुरुदुःखमन्तप्ता भर्तृशोकाभिपीडिताः । केचित्तत्रैव शोचन्तः क्षरन्तः सुकृताणि च ।
 पतितं भूमिपं भूमौ न त्यजन्ति स्म दुःखिताः । ततो मेघनिनादेन क्षरेणागिविमर्दनः ।
 कृष्णः कमलपत्राद्यो जगानामभयं ददौ । चक्रे चितेन हलोम राजताङ्गुलिपर्वणा ।
 न भेतव्यं न भेतव्यमिति तानभ्यभाषत । नास्य पापस्य दोषेण निराबाधकरं जनं ।
 घातयिष्यामि समरे नेदं शूरव्रतं भृशं । अश्रुपूर्णमुखः दीनाः कन्दमाना भृशं तदा ।
 पतितोऽयं शृगणालस्य भ्रष्टः संलीनमानसः । ते स्म पश्यन्ति पतितं धरण्यां धरणीपतिं ।
 चक्रनिर्हारितोरस्कं भिन्नशृङ्गमिवाचलं । विलपन्ति स्म समरे मचिवाः सप्रजा भृशं ।
 बाभ्रुपतिचणा दीनाः शोकस्य वशमागताः । तेषां रुदितशब्देन पौराणां विविधैः स्वरैः ।
 महिष्यस्तस्य निष्येतुः सपुत्रा रुदिताननाः । तासं निपातितं दृष्ट्वा स्नाद्यं भूमिपतिं पतिं ।
 स्नानानारुज्य करजर्भृशार्ताः पर्यदेवयन् । उरालुगश्चिञ्चाश्चैव शिरोजान्याकुलान्ययि ।
 निर्दयं ताडयन्त्यस्ता विश्वरं रुरुदुःस्त्रियः । तस्योरसि सुदुःखार्ता मृदितक्लिन्नलोचनाः ।
 पेतुर्दुर्भुजाः सर्व्वा क्लृप्तमूला सता इव । तासां बाभ्रुभ्रुपूर्णानि नेत्राणि नृपयोधिता ।
 वारिविप्रहतानीव पङ्कजानि चक्राश्रिते । ताः पतिं पतितं भूमौ रुदनस्य इदि ताडिताः ।
 क्लृप्तप्यमानाः करुणं योषितः पर्यदेवयन् । पुत्रञ्चास्य पुरस्कृत्य बालं प्रस्तुतसे चने ।
 शक्रदेवं पितुः पार्श्वे द्विगुणं रुरुदुःस्त्रियः । अथने वीर विक्रान्तो बालः पुत्रो न पण्डितः ।
 त्वदिहीनः कथमयं पदे स्थास्यति पैतृके । कथनेकपदे त्यक्त्वा गतोऽष्टान्तःपुरं परं ।
 अतृप्राप्तव भोख्यानां किं कुर्ये विधवा वयं । तस्य पद्मावती नाम महिषी प्रमदीक्षमा ।
 पुष्पमाता सुतं सृष्ट्वा वासुदेवमुपस्थिता । यस्त्वया पातितो वीर रणप्रीक्षेण कर्षणा ।
 तस्य प्रेतगतस्यायं पुत्रस्तं शरणं गतः । यदि त्वां प्रणमेतासौ कुर्यादा शासनं तव ।
 नायमेकप्रहारण जमस्तप्येन दारुणं । यदि कुर्यादस्य भूदस्त्वयि बान्धवकं विधिं ।

११५

११६

११७

११८

११९

१२०

मैत्रं पुरीतः कृपणः श्रेष्ठे धरणीतले । अथमस्य विपन्नस्य बान्धवस्य तवानस्य । १०१
 सन्नतीरस्थतां वीर पुत्रः पुत्र इवात्मजः । तस्यास्यदशनं श्रुत्वा मन्त्रिणा यदुनन्दनः ।
 मृदुपूर्वमिदं वाक्यमुवाच बदताम्बरः । राजपति गतो रोषः महामेव दुरात्मना ।
 प्रकृतिस्त्वा वयं जाता देवि शैवास्मि बान्धवः । रोषो मे विगतः साध्वि तव वाक्यैरकिन्त्रिवैः ।
 योऽयं पुत्रः शृगालस्य ममाप्येव न संशयः । अभयश्चाभिषेकश्च ददाम्यस्यै सुखाय वै ।
 आह्वयन्तां प्रकृतयः पुरोधो मन्त्रिणस्तथा । पितृप्रेतामहे राज्यं तव पुत्रोऽमिषिच्छतां । १०२
 ततः प्रकृतयः सख्याः पुरोधो मन्त्रिणस्तथा । अभिषेकार्यमाज्जमुय्यं च तौ रामकेजरी ।
 ततः शिंशुसमन्त्रं तं राजपुत्रं जनार्दनः । अभिषेकेण दिव्येन धोजयामास वीर्यवान् ।
 अभिषिष्य शृगालस्य करवीरपुरे सुतं । कृष्णसदहरेवाशु प्रस्थानमभ्यरोचयत् ।
 रथेन हरित्युक्तेन तेन युद्धार्षितेन वै । केशवः प्रन्वितोऽध्वनं श्रुत्वा चिदिवं यथा ।
 ब्रह्मदेवोऽपि धर्मात्मा सह मावा परन्तपः । सवास्यशुद्धयुवतिर्भुव्याः प्राकृतयस्तथा । १०३
 त्रिविक्रामायामयोप्य शृगालं युद्धदर्शदं । सञ्चिता दूरमार्गेण पश्चिमाभिमुखा ययुः ।
 मैथनेन विधानेन चक्रुस्ते तस्य सक्तियां । मन्कारं कारयामासः पितृषां पारलौकिकं ।
 उद्दिश्याद्दिश्य राजानं श्राद्धं कृत्वा सहस्रतः । ततो मलिनं दत्त्वा नामगोत्रादिकोर्भवेः ।
 पितर्युपरने घोरशोकमन्वितात्मनः । कृत्वादकं तदा राजः प्रविवेश पुरोक्तमं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शृगालबधे रक्षाधिकब्रह्मोऽध्यायः ॥ १०१ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तौ तु स्वल्पेन कालेन पञ्चरात्रोपितौ पयि । दमघोषेण सङ्गत्य लेकरात्रोपितौ ततः । १०२
 जग्मतुः सञ्चिता वीरौ मुदा परमया युतौ । नगर्गे मथुरां प्राप्तेः वसुदेवसुतावुभौ ।
 ततः प्रत्युद्गताः सर्वे धादवा यदुनन्दनौ । सवन्ता हृष्टमनस उपवेनपुरीगमाः ।
 श्रेष्ठः प्रकृतयश्चैव मन्त्रिणश्च ययोदितः । सवास्यशुद्धो सा चैव पुरी समभिवर्त्तत ।
 नन्दित्रय्याण्यवाशुन्त स्रुयेतौ पुरुषोत्तमौ । रथ्याः श्पताकामालिन्यो भासन्ति स्य समन्ततः ।
 हृष्टप्रसुदिता सर्वा पुरी परमशोभिता । भ्रात्रोस्त्वयोरगमने यथैवेन्द्रमहे तथा । १०३
 मुदितास्तत्र गायन्ति राजमार्गेषु गायनाः । स्तवाद्योर्बहुला गाथा यादवानां प्रियङ्कराः ।
 गोविन्दराभौ संप्राप्तौ भ्रातरौ लोकाविभुतौ । स्त्रे पुरे निर्भयाः सर्वे क्रीडन्ध्वं धादवाः सुखं ।
 न तत्र कश्चिद्दोषो वा मलिनो वा विचेतनः । मथुरायामभूत् कश्चिद्रामकृष्णसमागमे ।
 वयंसि माधुवाक्यानि प्रहृष्टा गीहृद्यद्विपाः । नरनारोगणश्चैव भोजिरे मानसं सुखं ।
 शिवाश्च प्रववुर्ध्याता विरजस्का दिभो दश । दैवतानि च सर्वाणि हृष्टान्यायतनेष्वपि । १०४
 यानि लिङ्गानि श्लोकस्य कृत्वा नो ह कृते युगे । तानि सर्व्याण्यहृद्यन्त मथोरगमने तदा ।
 ततः काले शिवे पुण्ये स्वन्दनेनारिमर्द्भौ । हरित्युक्तेन तौ वीरौ प्रविष्टौ मथुरां पुरीं ।
 प्रविष्टान् पुरीं रथ्यां गोविन्दं राममेव च । अनुजमुर्थ्युगुणाः ब्रह्मं देवगणा इव ।

वसुदेवस्य भवन् पितृसौ यदुनन्दनौ । प्रविष्टौ वृष्टवदनौ चन्द्रादित्याविवाचसौ ।
 ततसौ वसुदेवस्य पादौ समभिवाद्य च । उपसेनसु राजानमन्यांश्च यदुपसृजवान् । १०२
 यथान्यायं पूजयित्वा तौ सर्वैश्चाभिनन्दितौ । जम्भतुर्दृष्टमनसौ मातुरेव निवेशनं ।
 तत्रायुधानि विन्यस्य गृहे स्त्रे स्त्रैरचारिणौ । मुमुदाते यदुबगौ वसुदेवमतावुभौ ।
 एवं तावेकनिर्भाणौ मधुरायां शुभाननौ । उपसेनानुगौ भूत्वा कश्चित् कालं त्रिषेरतुः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मधुराप्रत्यागमनं ह्यधिकब्रूतोऽध्यायः ॥ १०२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच । कस्यचित्त्वथ कालस्य स्यात्वा गोपेषु भौहृद् । जगामैको ब्रजं रामः कृष्णस्यानुमते स्थितः ।
 स गतस्तत्र रम्याणि ददर्श विपुलानि वै । भुक्तपूर्वैः स्थिराणि सरांसि सुरभाणि च । १०३
 स प्रविष्टसु वेगेन तं ब्रजं कृष्णपूर्वजः । जन्येन रमणीयेन वेङ्गनालकृतः प्रभुः ।
 स तानभाषत प्रीत्या यथापूर्वमरिन्दमः । गोपांस्तेनैव विधिना यथान्यायं यथावयः ।
 तथैव प्राह तान् सर्वैः स्त्रिया च परिहर्षयन् । तथैव सह गोपीभिर्योजयन्मधुराः कथाः ।
 तमूचुः स्वविरा गोपाः प्रियं मधुरभाषिणः । रामं रमयतां श्रेष्ठं प्रवामात् पुनरागतं ।
 स्वागतं ते महाबाहो यदूनां कुलमन्दन । अद्य स्म निर्दृतास्तात यत्नः पर्यामहे वयं । १०४
 प्रीताश्चैव वयं वीर यत्नं पुनरिहागतः । विख्यातस्त्रिषु लोकेषु रामः शत्रुभयङ्करः ।
 वर्द्धनीया वयं नूनं त्वया यादवनन्दन । अथवा प्राणिमस्तात रमन्ते जन्मभूमिषु ।
 त्रिदशानां वयं मान्या ध्रुवमन्थामलानन । ये स्म दृष्टास्त्वया तात काङ्क्षमाणस्तत्रागमं ।
 दिष्ट्या ते निहता मन्दाः कंसश्च विनिपातितः । उपसेनोऽभिषिक्तश्च माहात्म्यनात्मजेन वै ।
 समुद्रे च श्रुतोऽस्माभित्तिमिना बह विग्रहः । गोमन्ते च श्रुतोऽस्माभिः कश्चियैः बह विग्रहः । १०५
 द्रग्दस्य बधश्चैव जरामत्सपराजयः । तत्रायुधावतरणं श्रुतं नः परमाहवे ।
 बधश्चैव शृङ्गालस्य करवीरपुरीक्षमे । तस्मत्स्थाभिषेकस्य नागराजासु मान्वनं ।
 मधुरायां प्रवेशसु कीर्तनीयः सुरोत्तमैः । प्रतिष्ठिता च वसुधा पार्यव्याप्तं वगीकृताः ।
 तत्र चागमनं दृष्ट्वा सभाग्याः स्म यथा पुरा । तेन स्म परितुष्टा वै हर्षितासु सबान्धवाः । १०६
 प्रतुवाच ततो रामः सर्वैश्चानभितः स्थितान् । यादवेष्वपि सर्वेषु भवन्ते मम बान्धवाः ।
 दहावयोगिनं बाण्यमिह चैवावधारतं । भवद्भिर्बद्धिं तास्यैव यास्यामि त्रिक्रियां कथं ।
 गृहेषु भवतां भुक्तं गावसु परिरक्षिताः । अस्माकं बान्धवाः सर्वे भवन्ते बहूसौहृदाः ।
 भ्रुवत्येवं ययातन्त्वं गोपमध्ये हृत्वायुधे । संवृष्टवदना भूया बभूवुर्गोपशेवितः ।
 ततो वनान्तरगतो रमे रामो महाबलः । एतस्मिन्नस्त्रे प्राप्तं रामाय विदितः त्वने ।
 गोपाः लैर्दृशकालमैरुपानीयत वारुणो । भोऽपिवत् पाण्डुराभाभस्तत्कालं ज्ञातिभिरुतः । १०७
 वनान्तरगतो रामः पानं मदसमीरणं । उपजिन्युस्ततस्तस्मै वन्यानि विविधानि च ।
 प्रत्यग्रमणीयानि पुष्पाणि च फलानि च । मध्यांश्च विविधान् गन्धान् भक्ष्यांश्च हृदयङ्गमान् ।

मद्यो हतानि पद्मानि विकचान्युत्पलानि च । त्रिरथा चारुकेभिर किञ्चिदावृत्तमौलिना ।
 अवधैकावलम्बेन कुण्डलेन विराजता । चन्द्रार्द्रैष पीनेन वनमालावसम्बिना ।
 विवभावुरसा रामः कैलासेनेव मन्दरः । नीले वसानो वसने प्रथयन्नसदप्रभे । १०५
 रराज वपुषा शुभ्रलिमिरीषे यथा ब्रह्मी । लाङ्गुलेनावसकेन भुजगाभोगशक्तिना ।
 तथा भुजापद्मिणेन मुषलेन च भासता । स मत्तो वक्तिनां श्रेष्ठा रराजाघूर्षिताननः ।
 शैश्विरीषु विद्यामासु यथा खेदान्नमः ब्रह्मी । रामस्तु यमुनामाह स्वातुमिच्छे महानदि ।
 इहि मामभिगच्छ त्वं रूपिणी सागरकुसे । सङ्कर्षणस्य मत्तोकां भारतीं परिभूय सा ।
 नाभ्यवर्तत तं देवं स्त्रीस्वभावेन मोहिता । ततस्तुकोप बलवाद्यामी मदसमीरितः । १००
 चकार स हन्ते हन्ते कर्षणाधोमुखं बली । तस्यामुपरि भेदिन्यां पेतुस्त्वाभरसञ्जः ।
 मुमुक्षुः पुष्यकप्यैश्च पुष्यरत्नरत्नं जने । स हम्बेनाननायोगे कुले शृङ्खल महानदी ।
 चकर्ष यमुनां रानी व्युत्थिता वज्रितामिव । सा विक्रलजलस्त्रेता इदप्रस्थितमस्यया ।
 व्यावर्तत नदी भीता हलमार्गानुसारिणी । लाङ्गुलाट्टिमार्गा सा वेगगा वक्रगामिनी ।
 मङ्कुरणभयवन्ता येषवाकुलताङ्गता । पुलिनश्रेणिविम्बोष्ठो स्फुटितैस्तीयताङ्कितैः । १०१
 फेनमेखलसूत्रैश्च श्लिष्टैस्तीरान्तगामिनी । तरङ्गविषभापीडा चक्रवाकोन्मुखसनी ।
 वेगगम्भारवक्राङ्गी वस्तमोन्विभूषणा । सितसंभेचणापाङ्गी काञ्चौमोऽज्जिताम्बरा ।
 तीरजोद्गतकेशान्ता जलस्वस्मितगामिनी । लाङ्गुलोच्छ्रितापाङ्गी क्षुभिता सागरकुसा ।
 मत्तव कुटिलापाङ्गी राजमार्गेण मञ्जुती । कथ्यते सा सा वेगेन स्वातस्वस्मितगामिनी ।
 उन्मार्गानीतमार्गा सा येन तुन्दावनं वने । तुन्दावनस्य मध्येन सा नीता यमुना नदी । १०२
 रोक्ष्यमानेव स्वगीरन्विता तोयवासिभिः । सा यदा समनुकाला नदी तुन्दावनं वने ।
 तदा स्त्रीरूपिणी भुत्वा यमुनां राममभवोत् । प्रसोद नाथ भीताऽस्मि प्रतिनेमिन कर्षणा ।
 विपरीतमिदं रूपं तोयस्य मम जायते । असत्यं नदोमध्ये रौहिणेय त्वया कृता ।
 कर्षणेन महाबाहो स्वमार्गव्यभिचारिणी । प्राप्तां मां सागरे नूनं सपत्न्ये वेगमर्षिताः ।
 फेनहाभैर्हृमिथन्ति तोयव्यावृत्तगामिनी । प्रसादं कुरु मे वीर याचे त्वां कृष्णपुष्पंज । १०३
 सुप्रमत्तमना नित्यं भवस्व त्वं सुरोत्तम । कर्षणाद्युधकृष्टाऽस्मि रोषोऽयं विनिवर्त्यतां ।
 गच्छामि चरणौ मूढाः तवाहं लाङ्गुलाद्युध । मार्गमादिष्टमिच्छामि क्व गच्छामि महाभुज ।
 प्रणामावननां दृष्ट्वा यमुनां लाङ्गुलाद्युधः । प्रत्युवाचार्णववधूं मदकालमिदं वचः ।
 लाङ्गुलादिष्टमार्गा त्वमिमं मे प्रियदर्शनं । देवमन्त्रप्रदानेन स्रावयस्वाःखिलं शुभे ।
 एष ते सुभु सन्देहः कथितः सागरकुसे । शान्तिं ब्रज महाभागे गम्यतास्य यथासुखं । १०४
 लोका हि यावत् स्वास्वस्मि तावन्तिष्ठतु मे यशः । यमुनाकर्षणं दृष्ट्वा सर्वे ते ब्रजशपिनः ।
 साधु साञ्चिति रामाय प्रणामश्चकिरे तदा । तं विश्वज्य महावेगं तांश्च सर्वान् वनौकथः ।

ततः सञ्चिन्त्य मनसा बुद्ध्या निश्चित्य चैव ह । पुनः प्रतिजगामाशु मथुरां रोहिणीसुतः ।

स गत्वा मथुरां रामो भवने मधुसूदनं । परिवर्त्तमानं ददृशे पृथिव्यां सारमन्थयं ।

तथैवाध्वन्यवेगेन सोपसृष्टो जनाह्वनं । प्रत्ययवनमालेन वसवाऽतिविराजता ।

१०१

स दृष्ट्वा तूर्णमायान्तं रामं काङ्क्षलधारिणं । सहस्रोत्थाय गोविन्दः प्रददावासमीतमं ।

उपविष्टं ततो रामं पप्रच्छ कुशलं ब्रजे । बान्धवेषु च सर्वेषु गोषु चैव जनाह्वनः ।

प्रत्युवाच ततो रामो भ्रातरं साधुभाषिणं । सर्वेषु कुशलं कृणु येषां कुशलमिच्छामि ।

ततस्तयोर्विचित्रार्थाः पौराण्यो ज्ञभवन् कथाः । वसुदेवायतः पुष्टा रामकेशवयोस्तदा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि यमुनाकर्षणे त्वधिकशतोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता लोकप्रावृत्तिकान्तराः । चक्रायुधशतं सर्वे लोकपालस्तद्विषमं ।

१०२

तेष्वात्ययिकग्रंथीषु लोकप्रावृत्तिकेस्विह । कृतसंज्ञा यदुश्रेष्ठाः समेताः कृष्णसंभदि ।

समागतेषु सर्वेषु यदमुख्येषु संभदि । प्रावृत्तिका नराः प्राजः पार्थिवात्ययिकं वचः ।

जनाह्वनं नरेन्द्राणां पार्थिवानां समागमः । ब्रह्मसुहृच्छिणायानां मुमहानित्यनेकशः ।

त्वरितास्तत्र गच्छन्ति मानाजनपदेश्वराः । कुण्डिने पुण्डरीकाक्ष भोजपुत्रश्च शासनात् ।

प्रकाशं स्रग्धरास्तत्र श्रूयन्ते मनुजैरिताः । रुक्मिणी किल नास्तीति रुक्मिणः प्रयिता स्वभा ।

१०३

भावी स्वयम्बरस्तत्र तस्याः किल जनाह्वनं । इत्ययमेते नृश्वरा गच्छन्ति सबलानुगाः ।

तस्यास्त्रैलोक्यसुन्दर्यास्तृतीयेऽहनि यादव । रुक्मभूषणभूषिण्या भविष्यति स्वयम्बरः ।

राज्ञां तत्र समेतानां हस्त्यश्वरथगामिनां । द्रुप्यामः शतशस्तत्र वृन्दानि च महात्मनां ।

सिंहशार्ङ्गदरपाणां मत्तद्विरदगामिनां । सदा युद्धप्रियाणां हि परस्परममर्षिणां ।

जयाय शीघ्रं त्वरिता बलौघेन समन्विताः । निरुद्धाः प्रियवीपालाः किमेकान्तपरा वयं ।

१०४

निरुत्साहा भविष्यामो गच्छामो यदमत्तम । अत्रैतत् केशवो वाक्यं हिदं ब्रह्मनिर्वापितं ।

निर्जगाम यदुश्रेष्ठा यदृतां सहितो बलैः । यादवास्त बलौघाः सर्वे संगमनालमः ।

निर्ययुः स्यन्दनैर्हवैर्गन्वितास्त्रिदशा इव । बलौघेण नियुक्तेन हरिरोमानसन्धिपः ।

चक्रोद्यतकरः कृष्णो गदापाणिर्यरोचत । यादवाश्चापरे तत्र वामुदेवानुयायिन ।

रथैरादित्यसङ्काशैः किङ्किणीप्रतिमादितैः । उपसेनन्तु गोविन्दः प्राह निश्चितदर्शनः ।

१०५

तिष्ठ त्वं नृपशार्ङ्ग भ्रात्रा मे सहितोऽनघ । क्षत्रिया निहतिमज्ञाः शास्त्राग्निहृद्दर्शनः ।

पुरीं शृण्वानिमां वीर जघन्यैः पीडयन्ति नः । अस्माकं ब्रह्मिताः सर्वे जरासन्धवशाः ।

मोदन्ते सुखितत्र देवलोके यथाऽमराः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तदचनं श्रुत्वा भोजराजो महायज्ञाः । कृष्णं खेहेन विह्वलं बभूवे वचनामृतं ।

कृष्णं कृष्णं महाबाहो यदृतां नन्दिवर्द्धन । श्रूयतां यदहं त्वच्च वक्ष्यामि रिपुसूदन ।

१०६

त्वया विहीनाः सर्वे स्रग्धराः मुखमाधितुं । पुरेऽस्मिन् विषयान्तो वा पतिहीना इव क्षियः ।

स्यसनाया वयं तात तदाऽबलमाश्रिताः । विभीषी न मरेन्द्राणां केन्द्राणामपि मानद ।

विजयाय यदश्रेष्ठ यत्र यत्र गमिष्यसि । तत्र त्वं महितीऽस्माभिर्मन्त्रेया यादवर्षभ ।

तस्य राज्ञो वचः श्रुत्वा मस्मिन् देवकीसुतः । यथेष्टं भवतामस्य तथा कर्त्ताऽस्यव्यवश्यं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मन्त्रादाहरणे चतुरधिकशतोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु कृष्णा हि जगामाशु रथेन वै । भीष्मकस्य दृष्टं प्राप्नो खोहितायति भास्करे । १०५

प्राप्ते राजममार्जे तु द्विविराकीर्णभूतसे । रङ्गं सुविपुलं दृष्ट्वा राजर्षी तनुमाविशत् ।

विजयमार्थं भूपानां प्रकाशार्थं पुरातनं । मनसा चिन्तयामास वैनतेयं महाबलं ।

ततश्चिन्तितमात्रं विदित्वा विनतात्मजः । मुखमन्त्र्यं वयः कृत्वा निन्त्रिन्ये केशवान्तिके ।

तस्य पश्चमिपातेन पवनोद्गामनकारिणा । कल्पितः मनुजाः सर्वे न्युजास्य पातिता भुवि ।

द्विरोभिः पतिताः सर्वे प्राविपन्न यथोरगाः । नान् मन्त्रिपतितान्दृष्ट्वा कृष्णा गिरिरिवाचसः । १०६

म तदा पश्चवतिन मेने पतगसत्तमं । दृष्टं गच्छं प्राप्नो दिव्यस्रगमलेपनं ।

पश्चवतिन पृथिवीक्षालयन्तं मूर्च्छर्षुङ्गः । पृष्ठामके प्रहरणैर्लेलिच्छद्विगिरिरोरगैः ।

वैष्णवं हस्तमंश्रेयं नाम्यमानमवाचुस्त्रयं । चरणाभ्यां प्रहर्षन्तं पाण्डुरं भोगिनाम्बरं ।

हेमवभैरुपचितं धातुमन्तमिवाचलं । अमृतारस्य दर्शनं द्विजिह्वेन्द्रविनाशनं ।

वासनं दैत्यसंधानां वाहनं ध्वजमलक्षणं । तं दृष्ट्वा मध्वजं प्राप्नो मन्त्रिं मान्यराधिकं । १०७

धृतिमन्तं गन्तव्यं जगद् मधुसूदनः । दृष्ट्वा परमसंक्षुभः स्थितं देहमिवापरं ।

तुल्यसामर्थ्या वाचा गन्तव्यममुपस्थितं ।

॥ कृष्णा उवाच ॥ स्थागतं खलुचश्रेष्ठ सुरभेनारिमर्दन । विनताः हृदयानन्द स्थागतं केशवप्रिय ।

मज पञ्चरथश्रेष्ठ कैशिकस्य निवेशनं । वयन्मत्तैव गत्वाऽद्य प्रतीजामः स्वचम्बरं ।

राज्ञो तत्र ममेतानां हस्तस्यरथगामिनां । द्रक्ष्यामः शतशतत्र ममेतानां महात्मानां । १०८

एवमुक्त्वा महाबाहुर्वैनतेयं महाबलं । जगामाथ पुनो कृष्णः कैशिकस्य महात्मानः ।

वैनतेयस्यः श्रीमान् यादवैश्च महारथैः । विदर्भनगरीं प्राप्ते कृष्णे देवकिनन्दने ।

हृष्टः प्रमुदिताः सर्वे निवामासो पचक्रमुः । सर्वे शस्त्रायुधधरा राजानो बलशालिनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु राजा नयविशारदः । कैशिकस्तत्र उत्थाय प्रहृष्टेनान्नरात्मना ।

अर्घ्यमाचममो दत्त्वा स राजा कैशिकः स्वयं । सतकृत्य विधिवत् कृष्णं स्वपुरं संन्यवेशयत् । १०९

पूर्वमेव तु कृष्णाय कारितं दिव्यमन्दिरं । विवेश सबलः श्रीमान् कैलासं शङ्करो यथा ।

खानपानादिरदौघैरुचितां वासवानुजः । सुखमैवेपितः कृष्णस्तस्य राज्ञो निवेशने ।

पूजितो बहूमनेन स्नेहपूर्णेन चेतसा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कृष्णोत्थयवरोक्षाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते कृष्णमागतं दृष्ट्वा वैनतेयसहाय्युते । नभूश्चिन्तयाविष्टाः सर्वे नृपतिषत्तमाः ।

ते समेत्य गता राजन् राजानो भीमविक्रमाः । मन्वत्पुत्रान्तकुवला नीतिमास्कार्यविपत्तयाः ।

१०७

भीमकस्य सभां गत्वा रम्यां हेमपरिष्कृतां । सिंहासनेषु चित्रेषु विचिन्ताकरकेषु च ।

निषेदुस्ते नृपवरा देवा देवसभामिव । तेषां मध्ये महाबाहोर्ज्यारामन्धो महाबलः ।

बभाषे सुमहातेजा देवान् विश्वेश्वरो यथा ।

॥ जरासन्ध उवाच ॥ श्रूयतां भो नृपश्रेष्ठा भीमकस्य महामतिः । कथमानं वचा बुद्ध्या वचनं ब्रह्मात्मराः ।

योऽसौ कृष्ण इति ख्यातो वसुदेवसुतो बली । वैनतेयसहाय्यं संप्राप्तः कुण्डिनं निह ।

१०८

कन्याहेतोर्माहातेजा यादवैरभिसंवृतः । अवष्ट्यं कुरुते यत्र कन्यावाप्रियया भवेत् ।

ददत्त कारणं कार्यं सुनयोपेतवद्धितं । कुतश्च नृपशार्दूला विनिश्चित्य बलाबलं ।

पदानिनौ महावीर्यौ वसुदेवसुतावुभौ । वैनतेयं विना तस्मिन् गे. मन्ने पर्वतोत्तमे ।

यत् कृतं सुमहद्द्वारं भवद्भिर्विदितं महत् । कृष्णस्य यादवैश्चैव भोजान्धकमहारथैः ।

समेत्य युध्यमानस्य कीदृशो विपद्दो भवेत् । कन्यार्यं यतमानेन गरुडस्थेन विष्णुना ।

१०९

कः स्यात्यति रणे तस्मिन्नपि शक्रः सुगैः सह । पुरा एकान्वे चोरे श्रूयते मेदिनो त्वियं ।

पातालस्य तले मग्ना विष्णुना प्रभविष्णुना । वाराहं रूपमास्त्राय उद्धृता जगदादिना ।

हिरण्याक्षस्तु दैत्येन्द्रो वाराहेण निपातितः । हिरण्यकशिपुश्चैव महाबलपराक्रमः ।

अवधोऽमरदैत्यानामृषिगन्धर्वैर्किलरैः । यत्परावमनागानां नाकः श्रे नावनिस्थले ।

न चाभ्यन्तरराव्यक्रान्तं शुष्केणार्द्रकेन च । अवध्यस्त्रिषु लोकेषु दैत्येन्द्रो ह्यपराजितः ।

११०

नारसिंहेन रूपेण निहतो विष्णुना पुरा । वामनेन तु रूपेण कश्यपस्यात्मजो बली ।

ऋदित्या गर्भसंभूतो बलिर्बुध्नोऽसुरोत्तमः । सत्त्वगच्छुमयैः पाशैः कृतः पातालमंश्रयः ।

कार्तवीर्यो महावीर्यः सहस्रभुजविपद्दः । दत्तात्रेयप्रसादेन मत्ता वरमदेन च ।

जामदग्न्या महातेजा रेणुकागर्भसम्भ्रः । चिताहापरयोः सन्ध्या रामः सत्त्वभृताम्बरः ।

पर्शुना वज्रकल्पेन सप्तद्वीपेश्वरो नृपः । निहतो विष्णुना भृशकृष्णरूपेण प्रैहयः ।

१११

दत्त्वाकुकुलसंभूतो रामो दाशरथिः पुरा । त्रिलोकजयिनं वीरं रावणं वै न्यपातयत् ।

पुरा कृतयुगे विष्णुः संधामे तारकामये । योऽहमाहूँभुजो भूत्वा गरुडस्थो हि वीर्यवान् ।

निजघानासुरान् युद्धे वरदानेन दर्पितान् । कालनेमिश्च दैत्यैश्च देवतानां भयप्रदं ।

सहस्रकिरणभेन चक्रेण न्यहन्युधि । महायोमबलनाजौ त्रिरूपेण विष्णुना ।

अनेन प्राप्तकालास्ते निहता बहवोऽसुराः । वने वनचरा दैत्या मह बलपराक्रमाः ।

११२

निहता बानभावन प्रलम्भारिष्टधेनुकाः । अकुनिं केशिनश्चैव यमनार्जुनकावपि ।

नागं कुवल्लयापोऽं चाणूरं मुष्टिकनथा । कंसस्य बलिनां श्रेष्ठं वगणं देवकीसुतः ।

न्यहनद्गै.पर्वणेन क्रीडमानो हि केशवः । एवमादीनि दिव्यानि अक्षररूपाणि विष्णुना ।

कृतानि तत्र तत्रैव भायया प्रभविष्णुना । तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि भवतां हितसाख्यया ।

तं मन्ये कोशवं विष्णुं सुराद्यममुरात्मकं । नारायणं जनशोभिं पुराणं सुखं भुवं ।
 स्वष्टारं सर्वभूतानां यन्नायकं सनातनं । अष्टयं सर्वभूतानां सर्वलोकनमस्कृतं ।
 अनादिमध्यनिधनं सुरमन्तरमध्ययं । स्वयम्भुवमजं स्नात्तुमज्यं सचराचरैः ।
 त्रिविक्रमं त्रिलोकेशं त्रिदशेन्द्राग्निनाशनं । इति मे निश्चया बुद्धिजातोऽयं मधुरामधि ।
 कुले महति वै राज्ञो विप्लवे चक्रवर्तिनां । कथमन्यस्य पुंससु गरुड्यान् वाहनो भवेत् ।
 विशेषेण तु कथार्ये विक्रमस्ये जनाहने । कः स्नासति पुमानद्य गरुडस्यायतो बली ।
 स्वयंवरकृतनामो विष्णुः स्वयमिहागतः । विष्णोरागमने चैव महान्दासः प्रकीर्तितः ।
 भवद्भिरनुचिन्तयं कथितो यद्मन्तरं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं विभुवमाखन्तु मगधानां जनेश्वरं । मुनीयोऽय महाप्रज्ञो वचनस्येदमब्रवीत् ।

॥ मुनीय उवाच ॥ मस्यगृह महाबाह्वर्षगधाधिपतिर्नृपः । ममचं नरदेवानां यथा वृत्तं महाहवे ।

गोमन्त्रे रामकृष्णाभ्यां कृतं कर्म मुदुष्करं । गजाश्वरथमन्नाधा पत्तिध्वजममाकुम्भा ।

निर्दग्धा महती सेना चक्रत्वाङ्गवज्रिणा । तेनायं मागधः श्रोमाननागतमचिन्तयत् ।

भुवने राजभेन यामनुस्मृत्य मुदारुणं । पदात्प्रायुध्यतोस्तत्र बलकेशवयोर्धुधि ।

दुर्निवार्यतरुर्घातैरभवद्दहिनीचयः । विदितं वः सुपर्णस्य आगतस्य नृपोत्तमाः ।

पल्लवगानिलोद्भूता बभ्रुमूर्गणेश्वराः । समुद्राः लुभिताः सर्वे चचात्त्रिर्षीही मुहुः ।

वयस्य सर्वे मन्त्रलाः किमुत्पातेति विक्रवाः । यदा सस्रक्ष यथेन आकूठः केशवः स्वगे ।

कथमस्मादिधैः शक्यं प्रतिष्ठातुं रणाजरे । राज्ञो स्वयंवरो नाम मुमहान् हर्षवर्द्धनः ।

कृतो नरवरेण लौघैर्गोधर्मस्य वै विधिः । इदन्तु कुण्डिनगरमामः च मनजेश्वरैः ।

पुमरेवैश्वते नमं महापुरुषविषणः । यदि सा वरयेदन्यं राज्ञो मध्ये नृपात्मजा ।

कृष्णस्य भुजयोर्वीर्यं कः पुमान् प्रसहियति । बिख्यापितस्य दौषोऽयं स्वयंवरमहोत्सवे ।

तदयंमागतः कृष्णो वयश्चैव नराधिपाः । कृष्णस्यागमनश्चैव नृपाणामपि गर्हितं ।

कन्याहेतोर्नरेन्द्राणां दया वदति मागधः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि इच्छिणोस्वयंवरे मुनीयवाक्ये षडधिकशततोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्ते वचने मुनीयेन महात्मना । करुपाधिपतिर्वीरो दन्तवक्रोऽभ्यभाषत ।

॥ दन्तवक्र उवाच ॥ यदुक्तं म गधेऽत्रेण मुनीयेन नराधिपाः । युक्तपूर्वमिदं मन्ये यद्दृष्ट्वाकं वचो हितं ।

न च विदेषणेनाहं न चाहङ्कारवादिना । न चात्मविजिगीषुलः कृषयामि वचोऽस्तुमं ।

वाक्याणवमहागाधं नीतिशास्त्रार्थवृत्तितं । क रष निखिलं वक्तुं शक्नो वै राजसंसदि ।

किन्त्वनुस्मरणः ॥ हि यद्भवोमि श्रुणुस्व मे । आगतो वासुदेवेति क्रिमासुर्थे नराधिपाः ।

यथागता वयं सर्वे तथा कृष्ण इहागतः । किमत्र दौषो गौष्ठा वा कन्य सेतोः समागताः ।

यदस्मभिः समेतैव कृतं गोमन्तरोधनं । तत्र युद्धकृतं दौषं कथं वः कर्तुमर्हथ ।

वनवासे स्थितौ वीरौ कंसव्यामोहहेतुना । देवर्षिवचनान् राजन् तुन्दावनतटे स्थितौ ।
 तावाह्वय बधार्थाय उभौ रामजनाह्नौ । नागैर्लोहोपितौ वीरौ हतनागौ विवेक्षितौ । ४८१
 ततः स्ववीर्यमाश्रित्य निहतौ रज्जुबाणरैः । गतासुरिव चाखीनो मयुरेभ्यः सहानुजः ।
 किमत्र विहितो दोषो सेनास्त्राभिव्योधिकैः । उपरोधपरा राज्ञो वधं सर्वे समागताः ।
 सेनातिबलमः लोक्य विचक्षौ रामकेवलौ । पुरं वधं समुत्सृज्य गोमर्गं पर्वतं गतौ ।
 तत्रापि गतमस्त्राभिरक्षुं समरसोधिभिः । अप्राप्तयौवनाश्वान् पदाताश्वं रक्षाजिरैः ।
 रथासुरनागैर्नागेन तत्र वै विद्युदः कृतः । कृत्वापरोधं शैलः स चराधर्षणं दीपितः । ४८२
 दावाद्भिः स्वमा विष्य स्तनो यस्त्र तपस्त्रिनौ । विनीत इति मन्यामः सर्वे क्षत्रियपुङ्गवाः ।
 प्रतिघुङ्गं करोत्येवं दूषयाम जनाह्नं । यत्र यत्र प्रयास्यामो वधं तत्र भवेत् कलिः ।
 प्रीत्यर्थं प्रयतियामः कृष्णेन सह भूमिपाः । इदं कुण्डिगुं कृष्णा नागतः कलिहेतुना ।
 कन्यानिमित्तागमने कस्य घुङ्गं प्रयच्छति । मर्त्येऽस्मिन् पुरुषेन्द्रेऽभौ न कश्चित् प्राकृतो नरः ।
 देवलोके च देवेशः प्रवरः पुरुषोत्तमः । देवानामपि कर्त्तुं ऽसौ लोकानाञ्च विधेवतः । ४८३
 न देवे वासिष्ठा बुद्धिर्न चैर्ष्यं न रि मत्सरः । न शत्र्वेः न कृत्रो नार्त्तः प्रफनार्त्तिहरः सदा ।
 एष विष्णुः प्रभुर्देवो देवानामपि दैवतं । श्रुतगतो मरुतेनेह च्छुभ्रपाकाग्रहेतुना ।
 न सेनासहितो याति कृष्णः शत्रुविनाशने । इमां यात्रां विज नोष्वं प्रीत्यर्थं ह्यागतो हरिः ।
 सहितो यादवेष्टैश्च भोजतृष्यश्चकैरिह । अर्घ्यमाचरन्ती इत्या अ विध्यश्च नराधिपाः ।
 करिष्यामो वधं सर्वे केवलवाय महात्मने । एवं सन्धानतः कृत्वा कृष्णेन सहिता वधं । ४८४
 वसामो विगतोद्देगा निर्भया विगतज्वराः । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा इत्यवक्रस्य धीमतः ।
 शाल्वः प्रवदतां श्रेष्ठस्त्वामुवाच नराधिपान् ।
 ॥ शाल्व उवाच ॥ किं भयेनास्य नः सर्वे न्यस्यश्चस्त्रा भवामहे । सन्धानकरणे हेतोः कृष्णस्य भयकम्पिताः ।
 परस्त्वैन किं कार्यं विनिन्द्य बलमात्मनः । नैव धर्मो नरेन्द्राणां चात्रधर्मं च तिष्ठतां ।
 महत्सु राजवंशेषु संभूताः कुलवर्द्धनाः । तेषां कापुरुषा बुद्धिः कथं भवितुमर्हति । ४८५
 अहं जानामि वै कृष्णमादिदेवं सनातनं । प्रभुं सर्वामरेन्द्राणां नारायणपरायणं ।
 वैकुण्ठमजयं लोकै चराचरगुरुं हरिं । सम्भूतं देवकीगर्भे विष्णुं लोकममकृतं ।
 कंसराजबधार्थाय भारावतरणाय च । अस्त्राकञ्च विनाशाय लोकसंरक्षणाय च ।
 श्रेष्ठावतरणे कृत्तं जाने विष्णोर्विचेष्टितं । संशाममतुलं कृत्वा विष्णुना सह भूमिपाः ।
 चक्रानलविनिर्द्गवा यास्यामो यमसादनं । तत्र जानामि रामेन्द्राः काक्षेनायुःसद्यो भवेत् । ४८६
 नाकाले प्रियते कश्चित् प्राप्ते काले न जीवति । एवं विनिश्चयं बुद्ध्या न कुर्यात् कस्यचिद्भयं ।
 स एव भगवान् विष्णुरालोक्य तपसः वधं । निहन्ता दितिजेशाणां यथाकालेन योगवित् ।
 वसिष्ठं वैरोचनस्यैव बद्ध्वाऽवधं महाबलं । कृतवान्देवदेवो वै पातासतस्रवाधिनं ।

एवमादीनि चान्यानि विष्णोर्वेष्टानि वै नृपाः । तस्मादयुक्तं भक्त्या विचरार्थं विचारणं ।

न च संयामहेतोर्हि कृष्णस्वामममं त्वह । यत्न वा जस्य वा कन्या वरविच्छति तस्य वा ।

१८९

किमत्र विग्रहो राज्ञां प्रीतिर्भवति वै भुवं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं कथयमानानां नृपाणां बुद्धिशास्त्रिणां । न किञ्चिदसवीज्ञाया भोजनः पुत्रकारणात् ।

महावीर्यमदोक्षिणं भार्गवास्त्राभिरक्षितं । रणे प्रचरन्नातिरथं विचिन्त्य मनसा सुतं ।

कृपां न महते नित्यं पुत्रो वै बन्धदर्पितः । नित्याभिमानी च रणे न विभेति च क्लृप्तचित् ।

कृष्णस्य भुजवोर्येण ह्रियते नात्र संशयः । भविष्यति ततो युद्धं महापुरुषविग्रहं ।

१९०

देषो चैव अभिमानी च कुतो जीवति मे सुतः । जीवितं नात्र पश्यामि मम पुत्रस्य केववात् ।

कन्याहेतोः सुतं श्रेष्ठं पितृणां नन्दिवद्धुं । कारविव्ये कथं युद्धं पुत्रेण सह केववं ।

न च नारायणं देवं वरमिच्छति तच्छत्रम् । मूढभावनदोक्षतः संयामेष्वनितर्ककः ।

नियतं भस्ममाद्याति तृक्षरविधेयाऽनले । करश्रीरेश्वरः शूरः शृगालश्चित्रयोधिना ।

उणेन भस्ममास्योतः केशवेन बलीयसा । तृन्दावने वसन् श्रीमान् केशवो बलिनाम्बरः ।

१९१

उद्धृत्यैकेन हस्तेन सप्राहं हृत्वाव गिरिं । दुष्करं कर्म संसृत्य मनः शीदति मे शत्रुं ।

इन्द्रस्तु स्वयमागम्य देवतैः सह वृचसा । अभिगच्छ्यात्सवीत् कृष्णमुपेन्द्रेति व्रचोपतिः ।

यथा च दमितो नागः कालियो यमुनाहरे । विषाग्निज्वलितो घोरः कालान्तकसमप्रभः ।

कंथो चैव महावीर्यो दानवो हयभियहः । निहतो वासुदेवेन देवैरपि दुरासदः ।

सान्दीपनिमुत्तमैव विरमष्टं हि सागरे । कृष्णः पञ्चजनं हत्वा चानयस्यममन्दिरात् ।

१९२

गोमन्ते मुमहयुद्धं बहुभिश्चैव तावभौ । कृत्वा विद्यासज्जननं गजाश्वरथसंकुलं ।

गंजन गडवृन्दानि रथेन रथयोधिनाः । सादिनस्त्रास्ययोधिन चरकेन पदातिनाः ।

जप्लतुर्भौ महावीर्यो वसुदेवमुतावुभौ । न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः ।

न नागा न च दैत्येन्द्रा न पिशाचा न गुह्यकाः । कृतवन्तस्तथा घोरं गजाश्वरथसंलयं ।

तमनुसृत्य संघामं शृङ्गं शीदति मे मनः । न मया श्रुतपूर्व्या वा दृष्टपूर्व्याः कुतोऽपि वा ।

१९३

तादृशो भुवि मर्त्याऽन्या वासुदेवात् सुरोत्तमात् । सम्यगाह महाबाहुर्हन्तवको महासुतिः ।

सान्त्वयित्वा महावीर्यं संविधास्याम यन्त्समं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति सञ्चिन्त्य मनसा बलाबलविनिश्चयं । गमनाय मतिश्चक्रे प्रसादयितुमच्युतं ।

चिन्त्यमानो नरेभ्यै स बहुभिर्नयशास्त्रिभिः । सूतमागधवन्दिभ्यो बोधितस्ततिमङ्गलैः ।

प्रभातायां रजन्त्यान् कृतपूर्व्याञ्चिक्रियाः । उपविष्टा नृपाः सर्वे स्त्रेषु विभ्रामवेक्षणुः ।

१९४

ये विस्मृष्टाय वै राजन्विद्भार्यां नराधिपैः । तैरागम्य स्वराजेषु रक्षो मत्वा निवेदितं ।

कृत्वा कृष्णाभिधेकन्तु केचिद्बृष्टा नराधिपाः । केचिद्दीनतरा भीता उदासीनास्तथाऽपरैः ।

विधा प्रभिक्षा सा रैनः नरनगाश्वजा, सनो । महाकैव इव सुन्ध्या अभिवेक्षेण चाक्षिता ।

नृपाणां भेदमालोक्य भीष्मकौ राजवत्तमः । यतिकममचिन्त्यश्च कर्तुं नृपतिना स्वयं ।
 विचिन्त्य मनसा राजा दह्यमानेन चेतसा । जगाम नरदेवानां समाजे प्रतिबोधितुं । १००
 एतस्मिन्नन्तरे दूताः सम्प्राप्ताः कैशिकान्तिकात् । लेखमुदृत्य शिरसा विविग्नुश्च नृपालैर्व ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दक्षिणोत्तरवरे सप्ताधिकतमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ हत्वा कंसं महावीर्य्यं देवैरपि दुर्गमदं । नाभिविक्त्वा स्वयं राज्ये नोपविष्टो नृपालमे ।
 कन्यार्ये चागतः कृष्णस्तत्रापि न कृतातिथिः । अमानमतुलं प्राप्य ज्ञानवान् केम हेतुना ।
 विनतायाः सुतश्चैव महाबलपराक्रमः । स चापि क्षमया युक्तः कारणं किमपेक्षितः ।
 एतदाख्याहि भगवन् परं कौतूहलं हि मे । १०१
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विदर्भनगरीं प्राप्ते वैनतेये महाद्युते । मनसा चिन्तयामास वामुदेवाय कैशिकः ।
 दृष्ट्वाश्चर्य्यं हि नः सर्वान् भुवं पापक्षयो भवेत् । विग्नुश्च भावः कृष्णस्य आवयोर्दृष्टुमन्तः ।
 अतः पात्रतरः कोऽन्यस्मिन् लोकेषु विद्यते । कृष्णात् कमलपत्रात्तद्देवदेराजमर्हन्नात् ।
 तस्यावां किं प्रदास्यावधानिष्य कारणेन ह । पात्रमासाद्य वै राजन् यथा धर्मो न लुप्यते ।
 एवमन्योन्यसञ्चिन्त्य भ्रातरौ कथकैशिकौ । स्वराज्यं दातुकामौ तौ जग्मतुः कैशिकान्तिकं । १०२
 देवमासाद्य तौ वोगै विदर्भनगराधिपौ । ऊचतुस्तौ महात्मानौ प्रणम्य शिरसा हरिं ।
 अद्यावां सफलं जन्म अद्यावां प्रथितं यज्ञः । अद्यावां पितरन्मृताः देव स्वधि गृहगतौ ।
 चामरं व्यजनं कृत्वां ध्वजं सिंहासनं वनं । स्फोतकोपा पुनी चैव आवाभ्यां सहितं तव ।
 उपेन्द्रस्त्वं महाबाहो देवेन्द्रेणाभिविक्तवान् । आवांसि ह तु राज्ये त्वामभिविष्टाव वै प्रभो ।
 आवयोर्यत् कृतं कार्यं ब्रह्मिः पार्थिवैरपि । शक्यते नान्यथा कर्तुं जगमन्धेन वा स्वयं । १०३
 शत्रुस्ते मागधो राजा जगमन्धो महाद्युतिः । कथाम्ने भवते राजभ्रूपाणामभयप्रदः ।
 सिंहासनमगध्यास्य पुत्रास्य न विद्यते । कथं राजममाजेऽस्मिन्मृत्युते देवकीपुत्रः ।
 कृष्णोऽपि सुमहावीर्य्यो अभिमानी महाद्युतिः । न चागमिष्यते चास्मिन् कन्यार्ये च स्वयंवरं ।
 पार्थिवेषूपविष्टेषु स्वेषु सिंहासनेषु वै । कथमास्यति नीचेषु आसनेषु महाद्युतिः ।
 इति मञ्चिन्त्यमानस्तु युवाऽसौ भीष्मकौ नृपः । आवयोः मह र्भमस्य स्मिद्धोपशमार्थिना । १०४
 तत्र विग्रामहेतोर्हि कारितेदं गृहान्तमं । देवानामपि देवोऽसि सर्वलोकनमस्कृतः ।
 मानुषे मर्त्यलोकेऽस्मिन्नाजिन्द्रत्वं समाचर । समाजे मानुषेन्द्राणां माभूदासनमद्वटं ।
 विदर्भनगरे तेषां राजेन्द्रत्वं समाचर । आस्वतामामने गुरुभ्ये न्यः प्रभाते महाद्युते ।
 अधिवास्यात्मानात्मानं विधिदृष्टेन कर्मणा । यथा गमिष्यन्ति नृपाः करिष्ये देवज्ञासनात् ।
 एवमुक्त्वा सुरश्रेष्ठं प्रणिपत्य कृताञ्जली । प्रवयामासतुर्वीरे रङ्गमथि नृपैर्वृते । १०५
 देवदूतस्य वचनं यथोक्तं वज्रपाणिना । लिखित्वा सुमहातेजाः कैशिकः प्राह ज्ञासुमं ।
 ॥ कैशिक उवाच ॥ विदितं वै नृपाः सर्वे वैनतेयमहाद्युतः । आगतोऽतिव्यक्तपेष विदर्भनगरीं हरिः ।

प्राप्तमाशोक्य पौत्रोऽयमिति सञ्चिन्त्य भूपतिः । प्रददौ वासुदेवाय करारब्धं धर्महेतुना ।
 इदमात्मनामख्येति आशा मे चोदिते ततः । वागुवाचाशरीरेण केनापि व्योमचारिणा ।
 ॥ देवदूत उवाच ॥ न युक्तमासनं दातुं तयासीनं नराधिप । इदमस्मासनं दिव्यं सर्वरत्नविभूषितं ।
 जाम्बूनदमयं दिव्यं रचितं विश्वकर्माणा । प्रेषितं देवराजेन विश्वरूपसञ्चितं ।
 अनोपविष्टुं देवेभ्यं चराचरनमस्कृतं । अभिषिञ्चाथ राजेन्द्रं बभ्रुभिः पार्थिवैः सह ।
 आगताः कुण्डिनगरे कन्याहेतोर्नराधिपाः । नागमिष्यति यः कश्चित् सोऽस्य बन्धो भविष्यति ।
 इमे चैवाष्टकसङ्घा निधीनासंज्ञसंभवाः । अश्वया राजराजस्य धनेशस्य महात्मनः ।
 दिव्याः काञ्चनरत्नाख्या दिव्याभरणयोनयः । राजेन्द्रस्याभिवेकार्थमागच्छन्ति नृपैर्दृताः ।
 एष ब्रह्मस्य सन्देशः कथितो मे नराधिपाः । जंखेनाह्वय तान् सर्वानभिषिञ्चत केचन ।
 ॥ कौशिक उवाच ॥ इति सञ्चिन्त्य खल्लोऽपौ देवदूतो गतो दिवं । दत्त्वासनञ्च कृष्णाय बालार्कषट्कप्रभं ।
 तेनाहोरादयिष्यामि भवन्तो ये समागताः । दुर्निवार्यतरं घोरं शक्रेण स्वयमीरितं ।
 युष्माभिर्हर्षेणे युष्मत्सङ्गं भुवि दुर्लभं । कलशैर्गभिषिञ्चन्तं स्वयमेव नभस्तलात् ।
 दृष्ट्वायत्थं हि नः सर्व्वा भुवं पापस्यो भवत् । स्वप्नेन च कृष्णाय देवदेवाय विष्णवे ।
 आगच्छध्वं नृपश्रेष्ठा न भयं कर्तुमर्हथ । आवयोः कृतसन्धानो युष्मदर्थे जनार्दनः ।
 सर्व्वेषां मनोज्ञाणां न वैरं कुर्वते हरिः । विद्मद्भुवः कृष्णस्य आवयोर्दृष्टतत्त्वनः ।
 मागधस्य विप्रेषण न वैरं हृदि दृष्ट्यते । यदत्र कारणं कार्य्यं तद्भवद्भिर्विचिन्त्यतां ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं सञ्चिन्त्यमानास्तु नृपाः प्रापभयार्हिताः । भूयः शुश्रुवुराजेन्द्र राजानः सर्व्व एव ते ।
 मेघगम्भीरनादेन स्वरैणापूरयस्त्रभः । वागुवाचाशरीरेण देवराजस्य ग्रामनात् ।
 ॥ चित्राङ्गद उवाच ॥ त्रैलोक्याधिपतिः ब्रह्मः प्रजापालनहेतुना । आह्वापयति युष्माकं नृपाणां हितकाम्यया ।
 न युक्तं वमतान्योन्यं कृत्वा न सह वैरिणा । वमध्वं प्रीतिमुत्पाद्य स्वराष्ट्रेषु नराधिपाः ।
 प्रणतार्त्तिहरः कृष्णः प्रतिसेनान्तकोऽनलः । अनेन सह संप्रीत्या मोदध्वं विगतश्वराः ।
 मानुषाणां नृपा देवा नृपाणां देवताः सुराः । सुराणां देवतं ब्रह्मः शकस्यापि जनार्दनः ।
 एष विष्णु प्रभुर्देवो देवानामपि देवते । जनिोऽयं मानुषे लोके नररूपेण केचनः ।
 अजयः सर्व्वलोकेषु देवदानवमानवैः । कान्तिकेयसहायस्य अपि प्रहूलधरस्य च ।
 तस्मै देवानिदेवाय केशवाय महात्मने । अभिषिञ्च्य सुरैः सार्द्धं किमिच्छेयमतः परं ।
 न चाधिकारो देवानां राजेन्द्रस्याभिवेषने । तेनाहं नाभिषिञ्चामि सर्व्वलोकनमस्कृतं ।
 नृपाणामधिकारोऽयं राजेन्द्रस्याभिवेषने । गतः यूयं विदर्भाणां क्रयकौशिकयोः सह ।
 सञ्चिन्त्य विधिदृष्टेन कुम्भेन नृपसत्तमाः । प्रीतिसन्धानकालोऽयमिति सञ्चिन्त्य वासवः ।
 दोषधनार्थं विस्फुटोऽहं युष्माकं मनोजेश्वराः । विदर्भनगरे कृष्णः आवितोऽस्थाधिवासनं ।
 रजेन्द्रस्याभिवेकार्थं राजानो क्रयकौशिकौ । तयोः सार्द्धं नृपश्रेष्ठाः कृत्वा सुमहदुत्सवं ।

अभिषेकेषु सत्कृत्य प्रतिष्ठन्त्य सद्दक्षिणां । आगमिष्यथ संवृष्टाः पुनरेव स्वर्ध्वरं ।
 जरासन्धः सुनीयस्य सत्सवांस्य महारथः । ब्राह्मः शैभपतिश्चैव चत्वारो राजसत्तमाः ।
 रङ्गस्याशून्यहेतोर्धि तिष्ठन्विष्ट च पार्थिवाः । १०१
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाज्ञां सुरेशस्य श्रुत्वा चित्वाङ्गदेरिता । गमनाथ मतिश्चक्रुः सर्वे एव नृपोत्तमाः ।
 अनुज्ञाता नरेन्द्रेण जरासन्धेन धीमता । भीष्मकं पुरतः कृत्वा प्रयाताः स्ववर्षेष्टताः ।
 भीष्मकस्य महाबाहुः स्ववस्त्रेण समन्वितः । जगाम पार्थिवैः सार्द्धं दृष्टमात्रेण चेतसा ।
 यत्र कृष्यो महाबाहुः कैशिकस्य निवेशने । दूरादेव प्रकाशन्ती पताका ध्वजमालिनी ।
 शुभा देवसभा रम्या स्नानहेतोरिहागता । दिव्यरत्नप्रभाकीर्णा दिव्यध्वजसमाकुला । १०२
 दिव्याम्बरपताकाद्याः दिव्याभरणभूषिता । दिव्यस्त्रदामकलिका दिव्यगन्धाधिवासिता ।
 विमानयानैः श्रीमद्भिः समन्तात् परिवारिता । दिव्यास्त्ररोगणालाव ननृतुश्च समन्ततः ।
 गन्धर्वा मनुयश्चैव किशराश्च समन्ततः । उपगायन्ति देवेशमन्वरात्तरमाश्रिताः ।
 सुवन्ति मनुयः सर्वे धिक्काश्च परमर्षयः । देवदुन्दुभयश्चैव स्वयमेवानन्दन्निवि ।
 पञ्चयोनिसमुत्पानि गन्धर्वाण्यनेकजः । समन्तात् पात्यमानानि आकाशक्षैर्दिवौकसः । १०३
 स्वयमागम्य राजेन्द्र देवैः सह ब्रह्मोपतिः । विमानवरमारुह्य सप्रकाशं स्थितोऽम्बरे ।
 अष्टभिलोकपालैस्तु स्रदिग्भागेषु संस्थितैः । उपगायद्भिर्नृत्यद्भिः सुवद्भिश्च समन्ततः ।
 श्रुत्वा सुतुमुलं नादं सर्वे एव नराधिपाः । विस्मयोत्फुल्लनयना विविशुन्ते सभां शुभाम् ।
 कैशिकस्य महातेजा उपगम्य नराधिपान् । प्रवेशयामास बली प्रतिपूज्य यथाविधि ।
 निवेदिते सुरश्रेष्ठे पार्थिवानां समागमे । निर्ज्मगाम हरिः श्रीमान् सर्वमङ्गलपुजितः । १०४
 ततोऽम्बरस्थान्ते दिव्याः कलशाश्लकफिठनः । सहकारसमायुक्ता ववर्षुर्जलदा इव ।
 दिव्यकाञ्चनरत्नैश्चैर्दिव्यपुष्पसमन्वितैः । गन्धचूर्णविमिश्रैश्च राजेन्द्रस्याभिषेचने ।
 ययोक्तविधिपूर्व्वेण सोऽभिषिच्य जनार्दनं । दीक्षयित्वा नरेन्द्राणां दिव्यैराभरणैः शुभैः ।
 दिव्याम्बरविचित्रैश्च दिव्यमान्यानुलेपनैः । सत्कृत्य विधिवद्ब्राह्मामुपविष्टो जनार्दनः ।
 शुभे देवसभोद्देशे स्नानहेतोरिहागते । उपास्यमानो यदुभिविद्भर्मस्य नराधिपैः । १०५
 वैजनेयस्य बलवान् कामरूपो नराकृतिः । दक्षिणं पक्षमाश्रित्य आसनस्यो बभूव ह ।
 कथकैशिको तो वीरौ वामपार्श्वे स्व आसने । उपविष्टौ महात्मागौ देवस्थानुमते नृपौ ।
 तथैव वामपार्श्वे तु दृष्यन्विक्रमहारथाः । मातृकिप्रमुखा वीरा उपविष्टा महारथाः ।
 भास्करप्रतिभे दिव्ये दिव्यास्त्ररक्षणं वृते । सुखोपविष्टं श्रीमन्नं देवा इव ब्रह्मोपनि ।
 सचिवैः श्राविताः पूर्वं प्रविष्टास्तौ नराधिपाः । ययार्सेण तु संपूज्य राजानः सर्वे एव ते । १०६
 सुखोपविष्टास्तौ स्वेषु आसनेषु नराधिपाः । कैशिकस्तु महाप्राज्ञः सर्वशास्त्रार्थविस्तनः ।
 पूजयित्वा ययान्यासमुवाच वदताम्बरः ।

॥ कौशिक उवाच ॥ अविज्ञाना नृपाः सर्वे मानुवीऽवमिति प्रभो । भवन्मनुष्यभ्याना देव तान् वक्तुमर्हसि ।
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ न मे वैरो निवसते इकाश्मपि कौशिक । विभेदेन नरेन्द्राणां चात्र धर्मो व्यवस्थितः ।
 योद्ध्यमिति धर्मो न अधर्मोति पराश्रुते । तेषां किंचेत्तुना कोपः कर्तव्यस्त्ववनीश्वराः ।
 यद्गतं तदतिक्रान्तं ये मृतास्तै दिवङ्गताः । एष धर्मो नृलोकोऽस्मिन् जायन्ति च विद्यन्ति च ।
 तस्माद्दशोच्यं भवतां मृताणां वै नराधिपाः । समर्थं भवताऽस्माकं वीतवैरा भवन्तु वै ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा नरेन्द्रास्थानायाश्च मधुसूदनः । कौशिकस्य मुखं वीक्ष्य विरराम महाश्रुतिः ।
 एतस्मिन्नेव काले तु भीष्मको नयकोविदः । पूजयित्वा यथान्यायमुवाच वदताम्बरः ।
 इति श्रीमहाभारते शिलेषु हरिः श्रे विष्णुरर्षेण कृष्णजीलसंखरे नृपाश्रावणे अष्टाधिकव्रतोऽध्यायः ॥ १०८ ॥
 ॥ भीष्मक उवाच ॥ पुत्रो मे बालभावेन भगिनीं दातुमिच्छति । स्वयंवरे नरेन्द्राणां न चाहं दातुमुक्ते ।
 अतीव तस्य बालत्वं दातुं मेच्छेन्नतिर्हम । एका त्वेकं समाशोष्य वरयिष्यति मे मतिः ।
 अतस्त्वाऽहं प्रसादित्ये पुत्रदुर्नयहेतुना । प्रसादं कुर्व देवेभ्य वक्तुमर्हसि मे प्रभो ।
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ बालभावेन पुत्रतो चालितो नृपमण्डलं । यदा वै भवति प्रौढः कीदृशो विनयो भवेत् ।
 सुख्येन्दुमदृशान् त्रिकांशपामोपार्जितश्रियः । लोकोऽस्मिन् नरेन्द्राणां महाकुलसमुद्भवान् ।
 एकस्यापि नृपस्यापि मोहाद्यो वितथं वदेत् । नम तिष्ठति लोकोऽस्मिन्निर्देहेदृष्टवक्रिणा ।
 एष धर्मो नरेन्द्राणामिति मे विदितं प्रभो । लोकधर्मं परकृत्य पुरा गीतं लयश्रुवा ।
 कथं तव सुतोषाऽम्पतो मनुजेश्वर । वक्तुमर्हति राजेन्द्र वितथं राजसंभदि ।
 तादृशं रक्तमनुलं कारयंस्तनयस्ताव । कथं त्वया ज्ञाविज्ञात इति मे संशयो महान् ।
 आगतानां नरेन्द्राणामनन्तार्कन्दुवर्षसां । यथार्हेण तु संपूज्य आतिथ्यं कृतवानसि ।
 रयुश्चनरनागानां विमर्हमनुलं तथा । कथं न ज्ञातवावाजंस्तव पुत्रस्य चेष्टितं ।
 विषादो मे भवेदत्र चतुरङ्गबलागमात् । कथं न ज्ञायमे राजसिति मे बुद्धिसंश्रयः ।
 ममागमनमेवेष्टे प्रायेण न हितस्तव । अतो न कृतमातिथ्यमपाचाय नराधिप ।
 पात्रेभ्यो दीयतां कन्या मामपास्य नराधिप । ममागमनदोषेण कथं कन्यां न दास्यसे ।
 कन्याविभ्रं प्रकुर्वीषो नरके परिपश्यते । इति मन्वादिभिर्गीतं धर्मविद्भिर्नरोत्तमैः ।
 अतोऽर्थं न प्रविष्टोऽहं रक्तमध्ये विश्रान्ति । विदित्वा न कृतमातिथ्यं नरदेव तवालथं ।
 द्विधाऽभिभूतो राजेन्द्र प्रार्थितोऽहं नराधिप । विदर्भनगरे राजन् बलविश्रामहेतुना ।
 आवाभ्यां कृतमातिथ्यं कौशिकस्तु प्रियातिथिः । उचितौ च यथा स्वर्गे पुरा गृह्यतेऽथैवौ ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाश्रुवमाणं तं कृष्णं वाग्मज्जघोदितं । अक्षयवागमुनामिच्छ्य प्रमितोऽग्निविव ज्वलन् ।
 ॥ भीष्मक उवाच ॥ प्रसीद देवलांकेषु मर्त्यलोकेषु पाहि मां । अज्ञानतमसाविष्टं ज्ञानचक्रुःप्रदो भव ।
 मनुष्ये मांसचक्रुःपृष्ठात् न सम्यग्भिदिता वयं । न प्रसिध्यन्ति कार्येण कुर्वतामविचारयात् ।
 भवन्तं शरणं प्राप्य देवः नमपि देवतं । सम्यग्भवतु मे दृष्टिः संपतस्त्वन्तु च मे क्रियाः ।

अग्निष्पत्नाः अपि क्रिष्णां नद्योपेतां विचक्षणः । फलदां हि प्रकुर्वन्नि महासेनापतिर्धवा ।
 भवन्तं वरुणं प्राप्य नातिबाधति मे भयं । यन्मया विन्मितां कार्यं तद्गुणान् सोऽतुमर्षिनि ।
 न दातुमिच्छे कन्यायाः पार्यिषम्भः स्वध्वरं । प्रसादं कुर्व देवेभ्य न कोपं कर्तुमर्षिभि ।
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ वचनेन किमुक्तेन त्वया राजन्महामते । स्वकन्यां दास्यसे मेति कोऽप्यनेता तवामय । १०८
 मा देहीति न चाख्येयं ददस्विति न मे वचः । रुक्मिण्या दिव्यभूतित्वं मन्वन्धे कारणं मम ।
 तेवकूटे पुरा देवैः कृत्वा स्नांशवतारणं । तदा विस्मृष्टा पूर्वं शीर्षं क्वेति पतिना सह ।
 भानुध्वे कुण्डिनगरे भीष्मकस्याङ्गनोदरे । जायेस्व विपुलश्रेणि प्रत्यवेकस्य केशवं ।
 तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि राजप्रकृतकं वचः । श्रुत्वा स्वयं विनिश्चित्य सदुक्तं तत् करिष्येऽसि ।
 रुक्मिणी नाम ते कन्या न सा प्राकृतमानुषी । श्रीरेषा मङ्गवाक्येन जाता केनापि हेतुना । १०९
 न च सा मङ्गुजेन्द्राणां स्वयम्बरविधिवत्तमा । एका त्वेकाय दातव्या इति धर्मव्यवस्थितिः ।
 न च तां शक्यते राजसखीं दातुं स्वध्वरं । सदृशं वरमालोक्य दातुमर्षिभि धर्मतः ।
 अतोऽर्थं वैनतेयोऽयं विघ्नकारणहेतुना । आगतः कुण्डिनगरे देवराजेन चोदिनः ।
 अहस्यैवागतो राज्ञां द्रष्टुकामो महात्सवं । ताञ्च कन्यां वरारोहं पश्येन रहितां त्रियं ।
 चान्तव्यमिति यत् प्रोक्तं त्वया राजन् ममेष्टनः । युक्तपूर्वमेव मये कनूशाय न पार्यिष । ११०
 पूर्वमेव मया चान्तं येनास्मि विषये तव । आगतः वैश्वरूपेण तेनैव चान्तवान् प्रभो ।
 चान्तेषु गुणवाङ्मन्यं दोषापहरणं चमा । कथमस्मदिधे राजन् कलुषो वसते हृदि ।
 कुलजे सत्त्वमन्वजे धर्मज्ञे सत्यवादिनि । मादृशे च कथं राजन् कनूशो वसते हृदि ।
 चान्तोऽयमिति मन्तव्यं यत्सेनया सहागतं । न त्वहं मेनया साहूँ यास्य सि रिपुवाहिनी । १११
 अचान्तसारिसेनायां यास्यामि द्विजवाहने । स्थितः सत्रकंपद्मं गान्य यथानि करिष्यते ।
 मान्योऽस्माकञ्च त्वं राजन् वयसा च पितामहः । पालयस्व पुत्रं स यक् पुत्रेषु पितृवद्भ्यः ।
 कलुषो नाम राजेन्द्र वभेत कापुरुषेषु वै । शूरेषु शूद्रभविषु कलुषो वसते कथं ।
 जानीध्वं मां सतां वृत्तं पुत्रेषु पितृवद्भ्यः । आवद्यारपि राजानैः विदर्भनगराधिपैः ।
 आतिथ्यकरणेऽस्माकं स्मरान्व्यं दत्तवानुभौ । तेन दानफलनास्य दृष्टं पूर्वं दिवङ्गताः ।
 भविष्याद्यैव राजेन्द्र पुत्रपौत्रा दृष्टावराः । तेऽपि त्वैव यास्यन्ति देवलोके नराधिपाः । ११२
 अतथाः सुचिरं कालं भुङ्क्ता राज्यमकण्टकं । ययामिन्नाथं मोदस्य सुखं यार्क्ष्मिनि निर्दृतिं ।
 नरेन्द्राश्च महाभागा येऽभिषेचितुमागताः । कालिन तेऽपि यास्यन्ति देवलोके त्रिपिष्टपं ।
 स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि वैकतेकसहायवान् । नगरे मयुरां रम्यं भोजराजेन पालितां ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु राजानं भीष्मकं सदुपश्रुतः । राज्ञाद्यैश्चमुरामस्य वैदर्भान्भ्यां विवेपतः ।
 सभास्थिकान्य देवेशो जगाम रथमस्तिकं । ततः स दृष्ट्वा राजर्षिर्नीषकः क्रिञ्च केशवं । ११३
 ते च सर्वे महीपासा विषखवदनाभवन् । आद्यं स्वयम्भुवं रूपं सुरासुरमस्कृतं ।

सहस्रपासहस्राक्षं सहस्रभुक्तविहं । सहस्रहरिं देवं सहस्रकुटोच्छ्रितं ।
दिव्यमान्नाम्बरधरं दिव्यगन्धानुसोपनं । दिव्याभरणसंयुक्तं दिव्यानेकोद्यनायुधं ।
कृष्णं रक्तारविन्द्राक्षं चन्द्रसूर्याग्निशोचनं । दृष्ट्वा स राजा राजेन्द्रं प्रविपत्य कृताञ्जलिः ।
वाक्पुनः कायसंबुक्तं कोतुमारब्धं सादा ।

११९

॥ भोमक उवाच ॥ देवदेव नमस्तुभ्यमनादिनिधनाय वै । शान्तनायादिदेवाश्च नाराचश्च परायण ।
खड्गभुजाय विन्धाय ख्वाणवे वेधनाय च । पद्मनाभाय जटिने रज्जिने पिङ्गलाय च ।
शंभुप्रभाय शंभाय चक्रूपाय वै नमः । वैकुण्ठाय नमस्तस्मै अजाय परमात्मने ।
मदसङ्गावयुक्ताय पुराणपुत्राय च । पुरुषोत्तमाय मुक्ताय निर्गुणाय नमोऽस्तु ते ।
वरदे भव मे नित्यं त्वङ्गाय सुगन्धम । लोकनाथ सदा नाथ विष्णुस्त्वं विदितात्मकः ।

११२

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं सुत्वा महादेवं नृपाणामपतो नृपः । महार्हमणिमुक्ताभिर्वज्रवैदूर्यैश्चालिं ।
शांतकुम्भश्च निचयं कृष्णाय प्रददौ नृपः । पुनस्तके नमस्कारं वैनतेयं महाबले ।
॥ भोमक उवाच ॥ नमस्तस्मै खगेन्द्राय मनोमार्तरंहसे । कामरूपाय दिव्याय काश्यपाय च वै नमः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति संक्षेपतः सुत्वा सत्कृत्य वरभूषणैः । ततो विसर्जयामास कृष्णं लोकनमस्कृतं ।

अनङ्गमुर्मपासैव प्रस्थितं वासवानुजं । प्रतिगृह्य च सत्कारं नृपानामस्य वीर्यवान् ।
जगाम मद्युरां कृष्णां शोभयन् वै दिशो दृष्ट्वा । वैनतेयं पुरस्कृत्य सौम्यरूपं खगोलमं ।
महता रथवन्देन परिवार्यं समन्ततः । भेरोपटहनादेन हस्तद्वन्द्ववरेण च ।

११९

दृष्टिनेन च नागानां हयानां हेषितेन च । सिंहनादेन प्रहाराणां रथनेमिसन्नेन च ।
तुमुलः सुमहानामोक्ताहामेधरवोपमः । गते कृष्णे महावीर्ये आदाय परमासनं ।
सभामादाय देवास्य प्रययुस्त्रिदिवालयं । महता चतुरङ्गेण बलेन परिवारिताः ।
क्रोशमात्रमनुब्रज्य अमुञ्चति जगद्देन । प्रययुस्ते नृपाः सर्वे पुनरेव स्तुतं वरं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कृष्णाभिषेके नवाधिकशततोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

११२

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रयाति वसुदेवपुत्रे नराधिपा भूषणभूषिताङ्गाः । सभां समाह्वय्य सुरेन्द्रकन्याः प्रबोधनार्थं नम
नात्मुक्तास्ते ।

सभागतान् धे.म.त्रिप्रकाशान् सुखीपविष्टान् रुचिरासनेषु । समीक्ष्य राजा सुनयार्थवादी जगाद वाक्यं नरराजसिंहः ।
स्वयम्बरकृता दोषो विदितो वो नराधिपाः । कन्धयो मम दृष्ट्वा दुर्नयस्व फलोदयः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाभाष्य तान् सर्वान् सत्कृत्य च यथाविधि । ततो विसर्जयामास नृपांस्तान्क्षदेशजान् । ११४
पूर्वपश्चिमजंशैव उत्तरापथिकानपि । तेषु सर्वे महेश्वासाः प्रहृष्टमनसो नृपाः ।
यद्यार्हेण च संपूज्य अमुंशे नरपुङ्गवाः । जरासन्धः सुनीयस्य दन्तवक्रस्य वीर्यवान् ।
शास्त्रः सौभपतिश्चैव महाकूर्मश्च पार्थिवः । कथकौमिकमुखाश्च नृपाः प्रवरवंशजाः ।
वेणुदारिद्र्य राजर्षिः कम्भोराधिपतिश्चथा । एते चान्ये च महवो रक्षिणापथिका नृपाः ।

श्रोतुकामा रक्षोवाक्यं स्मिता वै भीष्मकात्मिके । तान् वै समीक्ष्य राजेन्द्रः स राजा भीष्मको बली । ११५

खेहपूर्णेन मनसा स्मितोस्तानवनीश्वरान् । त्रिवर्गसहितं कृच्छ्रं वज्रुणाकङ्कृतं शुभं ।

उवाच नयसम्पन्नं स्निग्धगळीरथा गिरा ।

॥ भीष्मक उवाच ॥ भवतामवनोशानां समालोक्य नयान्वितं । वचनं व्याहृतं श्रुत्वा कृतोऽहं कार्यमीदृशं ।

सङ्गिर्भवद्भिः कल्लवं वयं जित्वापरः।धिनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु राजा स भीष्मको नयकोविदः । उवाच मुतमुद्दिश्य वचनं राजसंघदि । ११६

॥ भीष्मक उवाच ॥ पुत्रस्य चेष्टामालोक्य वाचाकुक्षितपेतनः । मन्ये वासाग्निमान् लोकान् स एकः पुरुवः प्रभुः ।

कीर्त्तिः कीर्त्तिमतां श्रेष्ठेः शशस्य विपुलं तथा । स्थापितं भुवि मर्त्येऽस्मिन् स्वबाहुबलमूर्जितं ।

धन्या खलु महाभागा देवकी योषिताम्बरा । पुत्रं चिभुवनश्रेष्ठं धृत्वा गर्भेण केशवं ।

कृष्णं कमलपत्राक्षं श्रीपुञ्जममरार्चितं । खेहपूर्णाशुनेवाभ्यामीकते मुखपद्मम् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं लालस्यमानन्तु राजानं राजसंघदि । उवाच कृच्छ्रणया वाचा शाल्वराजो महाश्रुतिः । ११७

॥ शाल्व उवाच ॥ अलं खेदेन राजेन्द्र सुतार्थमरिमर्दनः । कश्चिदस्य रणे राजन् भुवं जयपराजयौ ।

नियता गतिर्थात्यामासेष धर्म्यः सनातनः । बलकेशवयोरन्वसृजतोयः कः पुमानिह ।

रणे यो धयितुं शक्नुस्तत्र पुत्रं महाबलं । रथातिरथवृन्दानामिक एव रणाजिने ।

रिपुन् बाधयितुं शक्नो धनुर्द्वय महाभुजः । भार्गवास्त्रं महारौद्रं देवैर्गपि द्रवामदं ।

सृजतो बाहुवीर्येण कः पुमान् प्रसहियति । अयन्तु पुरुवः कृष्णो ह्यनादिनिधनोऽव्ययः । ११८

तं विजेता न लोकेऽस्मिन्नपि शून्यधरः स्वयं । तव पुत्रो महाप्रज्ञः सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।

विदित्वा देवमीशानं न यो धयति केशवं । अस्ति तस्य रणे जेता यश्चाधिपतिर्नृपः ।

स कालयवो नाम शब्धः केशवस्य ह । तस्मा सुशरुणं घोरं तपः परमदुस्तरं ।

रुद्रमाराधयामास दादशान्दान्यबोऽशनः । पुत्रकामेण मुनिना ताव्य रुद्रात् सुतो वृतः ।

माद्युराणामबधोऽसौ भवेदिति च रुद्रगात् । एवमस्त्विति रुद्रोऽपि प्रददौ मुनये मुनं । ११९

एवं गार्गीश्वर तनयः श्रीमासुद्रवरोद्भवः । माद्युराणामबधोऽसौ मद्युरायां विभ्रवतः ।

कृष्णोऽपि बलवानेष माद्युरो जातवानयं । स जेयति रणे कृष्णं मद्युरायां समागतः ।

मन्यध्वं यदि वो युक्तां नृपा वाचं मथेरितां । किञ्च शब्धं तत्र दूतं यवनेन्द्रपुत्रं प्रति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा सौभपतेर्वाक्यं सर्वे ते नृपसत्तमाः । कुर्वन् दत्तमुवन् वृष्टाः शाल्वराजं महाबलं ।

स तेषां वचनं श्रुत्वा जरासन्धो महीपतिः । बभूव विमना राजन् ब्रह्मणी वचनं क्षरन् । १२०

॥ जरासन्ध उवाच ॥ मां समाजित्य पूर्वेऽस्मिन्नृपा नृपभयार्हिताः । प्राप्नुवन्नि हनं राज्यं ससृष्ट्यबलवाह्वनं ।

इहाहस्योद्यते भूपैः परसंश्रयहेतुना । कन्येव स्वपतिदेवादन्वं रतिःराथया ।

असौ सुबलवद्दैवमशक्यं विनिवर्त्तितुं । यदहं कृष्णभीतोऽस्य संश्रयामि बलाधिकं ।

मूनं योगविहीनोऽहं कारयिष्ये पराजयं । ज्येो हि मरुतं मय्यं न चान्यं संश्रये नृपाः ।

कृष्णो वा बलदेवो वा यो वाऽप्यो वा नरोऽपरः । इत्यारं प्रतिधीनक्यामि यथा ननु प्रसीदितः ।

११५

एष मे निश्चयो बृह्दरेषमे पुरुषव्रतः । अतोऽन्वया न शब्दोऽहं कर्तुं परब्रह्माखरं ।

भवतां साधुदृष्टानामाबाधं न करोति यः । तेन दूतं प्रदास्यामि नृपाणां रक्षणाय वै ।

श्रीममार्गेण यातव्यं यथा कृष्णो न बाधते । गच्छन्तमनुचिन्तैर्व प्रेषयध्वं नृपोत्तमाः ।

अयं श्रीभपतिः श्रीमाननन्तार्केन्दुसप्रभः । रथेनादित्यवर्णेन प्रयाति स्वपुरं बली ।

यवनेन्द्रो यथाऽभ्येति नरेन्द्राणां समागतं । वचनञ्च यथाऽस्माकं दूत्येन कृष्णविद्यहे ।

११६

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुनरेवाश्रमीन्द्राणां श्रीमस्य पतिभूर्जितं । गच्छ सर्वमनरेन्द्राणां साहाय्यं कुह मानद ।

यवनेन्द्रो यथा याति यथा कृष्णं विजेष्यति । यथा वयन्तु तुय्यामस्तथा नोतिर्विधीयतां ।

एवं सन्दिश्य तान् सर्वान् भीष्मकं पूज्य धर्मतः । प्रयथौ स्वपुरं राजा स्वेन शैथेन संवृतः ।

श्राव्योऽपि नृपतिश्चेदस्तांश्च संपूज्य बोध्यं वान् । जगामाकाशमार्गेण रथेनानिखगामिना ।

तेऽपि मन्त्रे महोपास्त्रा दक्षिणापथगामिनः । अनुब्रूव्य जरासन्धं गताः स्वमनरेषु वै ।

११७

भीष्मकः सहपुत्रेण तावभौ चिन्त्य दुर्नेयं । गृहे विविशतुर्हीनो कृष्णमेवानुचिन्तयन् ।

कृष्णिणो विदिता साध्वो स्वयंवरनिवर्तनं । कृष्णस्यागमने हेतोर्नृपाणां दोषदर्शनं ।

गत्वा तु सा सखीमध्ये उवाच श्रीश्रितानना । न चान्येषां नरेन्द्राणां पत्नी भवितुमुत्सहे ।

कृष्णात् कमलपत्राचात् सत्यमेतदसौ मम ।

॥ इति श्रीमहाभारते शिल्लेषु चरित्रवंगे विष्णुपर्वणि कृष्णबोध्यवरे दशमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यवमानां बलोदयः स कालयवमो नृपः । बभूव राजा धर्मैश्च रक्षिना पुरवाधिनां ।

११८

त्रिवर्गविदितप्रभः पद्भ्यान्पुत्रीवक्रः । त्यक्तव्यजनसमूहो गुणेष्वभिरतः सदा ।

श्रुतिमाश्रम्यश्रीलक्ष्म मत्यवादी जितेन्द्रियः । मां पात्मिकविधिश्च दुर्गलाभानुसारिणः ।

शूरोऽप्रतिबलश्चैव मन्त्रिप्रवरमेवकः । सुखासीनः सभां रम्यांश्चरित्रैः परिवारितः ।

उपास्यमानो यवनैरात्मविद्धिर्विपश्चितैः । विविधाश्च कथा दिव्या कथ्यमानैः परस्परं ।

एतस्मिन्नेव काले तु दिव्यगन्धर्वोऽनिलः । प्रववौ मदनाबोधस्तस्य वै सुखशीतलः ।

११९

किंस्त्रिदित्येकमनसः सभायां ये समागताः । उत्फुल्लनयनाः सर्वे राजा चैवः वलोक्य सः ।

अपश्यत रथं दिव्यमायानं भास्करोपमं । ज्ञातकुक्षमस्यैर्हिद्यैरद्यात्रैरुपशोभितं ।

दिव्यरत्नप्रभाकोशं दिव्यध्वजपताकिनं । उद्युक्तं दिव्यतुरगैर्बलिः साहसं रंहसैः ।

चन्द्रभास्करविम्बानि हृत्वा जाम्बूनदं द्रुमं । रश्मिं विश्वकर्मेण वैद्याप्रवरभूपकैः ।

रिपूषां चासजननं मित्राणां हर्षवर्द्धनं । दाक्षिणात्यादुपायात्तं रथं पररयाह्वयं ।

१२०

तथोपविष्टं श्रीमन्तं श्रीमस्य पतिभूर्जितं । दृष्ट्वा परमसंहृष्टश्चार्यपाथेति चासकृत् ।

उवाच यवनेन्द्रस्य मन्त्रो प्रवदताम्बरः । तथोत्थाय महाबाहुः स्वधमेव नृपासनात् ।

प्रद्युम्नस्यार्थमादाय रथावतरथे स्थितः । श्राव्योऽपि सुमहातेजा दृष्ट्वा राजानमागतं ।

मुदा परमया युक्तः शक्रप्रतिभतेजसं । श्वतीर्यं सुविलम्बमेक एव रथोत्तमात् ।

विवेक परमप्रीतो मिषदर्शनलालसः । दृष्ट्वाऽर्धमुद्यतं राजा स श्राव्यो राजसत्तमः ।

उवाच शृण्वत्या वाचा नार्घ्यार्होऽस्मि महाभते । दूतोऽहं मनुजन्द्राणं सकाशाद्भवतोऽस्मिन्नि ।

प्रेषितो बभ्रुभिः सार्द्धं जरासन्धेन धीमता । तेन मन्थे महाराज नार्घ्यार्होऽस्मीति राजसु ।

॥ कालयवन उवाच ॥ जानाम्यहं महाबाहो दूत्येन त्वामिहागतं । सुहितं नरदेवानां प्रेषितं मागधेन वै ।

तेन त्वामर्थे राजन् विवशेषेण महायुने । शर्षेपाद्यादिषत्कारैरासनेन यथाविधि ।

भवत्यभ्यर्चिते राज्ञां सर्वेषामर्चने भवेत् । मानिते तव राजेऽहं सर्वेषां मानितश्चिवत् ।

श्रास्यतामामने दिव्ये मया सार्द्धं नरेश्वर ।

॥ वैशम्पायन उवाच । हस्तालिङ्गनकं कृत्वा पृष्ट्वा च कुशसामयं । सुखोपविष्टो सचितो शुभे सिंहासने नृपे ।

॥ कालयवन उवाच ॥ तद्वाङ्मलमाश्रित्य वचं सर्वे नराधिपाः । वसामो विगतोद्विशा देवा इव शचीपतिं ।

किमसाध्यं भवेदस्य येनासि प्रेषितो मयि । वद सत्यं वचस्तस्मै किमाश्नापयति प्रभुः ।

करिष्ये वचनं तस्य अपि कर्षं सुदुष्करं ।

॥ बाल उवाच ॥ यथा वदति राजेऽहं मगधाधिपतिर्नृपः । तथाऽहं संभवच्छामि स्यूतां यवनाधिप ।

॥ जरासन्ध उवाच ॥ जातोऽयं जगदाबाधो कृष्णः परमदर्शयः । विदित्वा तस्मै दुर्दुर्लभं हन्तुं समुद्यतः ।

पार्थिवेभ्यः इभिः सार्द्धं समपबलवाहनैः । उपरुध्य महाशैथ्यैर्गोमन्तमचलात्तमं ।

चेद्विराजस्य वचनं महार्थं श्रुतवानहं । तदा तयोर्विनाशाय कृताशनमयोजयं ।

ज्वालाशतसहस्राद्यं युगान्ताग्रिसमप्रभं । दृष्ट्वा रामो गिरेः शृङ्गादाभुतो हेमतालुषुक् ।

विनिप्यत्य महासेनां मध्ये सागरसन्निभं । आजघान दुराधर्षो नराश्वरघदन्तिनः ।

सर्पन्तमिव शर्पेन्द्रं विलियाकृत्य लाङ्गलं । नरनागाशृन्दानि मुषलेनावरोचयत् ।

गजेन गजनास्त्रान्य रथेन रथयोधिनें । हयेन च हयरोहान् दातेन पदातिनें ।

समरे स महातेजा नृपार्कशतसङ्कुले । विचरन् विविधान्मार्गान् दिनात्के भास्करं यथा ।

रामादनन्तरं कृष्णः प्रष्टुं शार्ङ्गसमप्रभं । चक्रं चकण्वतो श्रेष्ठः सिंहः कुट्टस्रगं यथा ।

प्रविचान्य महावीर्यः पादव्रजेन तं गिरिं । श्चुभैन्धे पपातोचैर्धदुवीरः प्रतापवान् ।

प्रमृत्यस्त्रिव शैलोऽसौ तेषाधाराभिषेचितः । धूर्षमानो विवेकोऽर्धो निर्व्याप्य च कृताशनं ।

आदीप्यमानाञ्छिखरादवमुत्थ जनाह्वनः । जघान वाहिनीं राजसुकथयेण पाणिना ।

विश्लिष्य विपुलं चक्रं गदापातादनन्तरं । नरनागाशृन्दानि मुषलेन व्यचूर्णयत् ।

क्रोधानिलसमुद्भूतचक्रलाङ्गसवक्रिणा । निर्दग्धा मरुतो येना नरेन्द्रार्काभिषासिता ।

नरनागाशृकलिलं पक्षिध्वजसमाकुलं । रथानोकं पदाताभ्यां शनैव विरलीकृतं ।

सेनां प्रभग्नमालोक्य चकानलभयाह्वितां । महता रघवन्द्रेण परिवार्य समन्ततः ।

तत्राहं युध्यमानस्तु भ्राताऽस्मै बलहा बली । क्षितो ममाग्रतः शूरो गदापार्श्वर्षलायुधः ।

दादशशौचिणीर्वा प्रमित्त इव केचरी । हंसं शौचं मृतस्य च मद्या मामनाचयन् ।
 वज्रपातनिभं वेगं पातयित्वा ममोपरि । भूयः प्रहर्षुकामो भो वैशाखेनास्मितो महीं ।
 वैशाखं न्यानमासाद्य नृपः कौशं यथा पुग । तथा मां दीर्घनेत्राभ्यामोचने निर्दहन्निव ।
 तादृगूपं ममालोक्य ब्रह्मदेवं रक्षाजिरे । जीवितार्थी मृन्मेकिऽस्मिन् कः पुमान् स्थातुमर्हति ।
 गृहीत्वा ममदां भीमां कालदण्डमिषोद्यतां । कालाद्गुणेन निर्दूतां खित एवापती मम ।
 ततो जलदगम्भीरस्वरेषापुरयन्ममः । बागुवाचाशरीरेण स्वयं लोकापितामहः ।
 प्रहसन्त्यो न ते राम न बभूवोऽयं तवानघ । कल्पितोऽस्य बधस्यान्यादिरमस्य हस्तायुध ।
 श्रुत्वाऽहं तेन वाक्येन चिन्ताविष्टा निवर्त्तितः । सर्वप्रणयहरं घोरं ब्रह्मणा स्वयमीरितं ।
 तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि नृपाणां हितकाम्यथा । श्रुत्वा त्वच्चैव राजेन्द्र कर्तुमर्हसि महेशः ।
 तपसोषेण महता पुत्रार्थी तोय्य ब्रह्मरं । प्राप्तवान् देवदेवात्प्राप्तव्यं मायुरैर्जनेः ।

१११

११२

महामुनिश्चायमचूर्णमग्रयन्पुपास्वितो द्वादशशौचिणीं व्रतं । सुरामुरैः संस्तुनपादमर्चयन् म लम्बवानोषितकामसम्पदं ।
 तपोबलाद्गार्ग्यमुनेर्षहात्मनो वरप्रभावाच्छकलन्दुमैलिनः । भवन्तमासाद्य व्रताहंनो हिमं विलीयत भास्कररश्मिना यथा । ११३
 यतस्व राज्ञां वचनप्रचोदितो ब्रह्मस्व याचां विजयाय केचरे । प्रमथ्य राज्ञं मयुरास्य सेनया निहत्य कृप्यं प्रथयस्व वै ययः ।

मायुरो वामुदेवोऽयं बलदेवस्य बान्धवः । तौ विजेयमि मंयामे गत्वा तां मयुरापुरीं ।
 ॥ बाल्य उवाच ॥ इत्येवं नरपतिभाष्करप्रणीतं वाक्यन्ते कथितमिदं हितं नृपाणां । तस्यैव सह सचिवैर्विन्द्य ब्रह्मा यद्युमं
 कुरु मनोजेन्द्र आत्मनेष्टं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुधर्मणि बाल्यवाक्ये एकादश्याधिकश्रुतेऽध्यायः ॥ १११ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं कथयमानं तं बाल्यराजं नृपास्यया । उवाच परमप्रोतो यवनाधिपतिर्नृपः ।
 ॥ कालध्वज उवाच ॥ धन्योऽस्ययुगुट्हीतोऽस्मि बधकं जीवितस्य मे । कृष्णविपहरेतेत्यंक्षियुक्तो बद्धभिर्नृपैः । ११२
 दुर्जयस्त्रिपु लोकेषु सुरामुरगणैरपि । तस्य निपहरेतेत्यामवधार्य जयाश्रियं ।
 प्रहृष्टैराजमिहेक्षैरवधार्यो जयो मम । तेषां वागम्बुवर्षेण विजयो मे भविष्यति ।
 करिष्ये वचनं तेषां नृपाणां मम चोदितं । पराजयोऽपि राजेन्द्र अयेन सदृशो मम ।
 अथैव तियिनचत्रं मूढं तद्दरणं शुभं । थास्यामि मयुरां राजन् विजितुं कंशवं रणे ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाभाष्य राजानं धीमस्य पतिमूर्च्छितं । मत्कृत्य च यथान्यार्थं महाहर्मसिभूषणेः । ११३
 ब्राह्मणेभ्यो ददौ विभं सिद्धादेशाय वै नृपः । पुरोहिताय राजेन्द्र बद्धयः प्रददौ धनं ।
 ऊत्वाऽग्निं विधिवद्वाजा कृतकौतुकमङ्गलः । प्रस्थानं कृतवान् सम्यग्जेतुकामो जनार्दनं ।
 शास्त्रोऽपि भरतश्रेष्ठ कृतार्थो हृष्टमानसः । यवनेन्द्रं परिष्वस्य जगाम स्वं पुरं नृपः ।

११२

११३

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुधर्मणि हस्तिशौचयंत्रे कालयवनागमने द्वादश्याधिकश्रुतेऽध्यायः ॥ ११२ ॥
 ॥ जमनेजय उवाच ॥ विदर्भनगराद्याते ब्रह्मकुल्यराकमे । किमर्थं मरुडो जातः क्रिडु कर्ष्य च फार वः ।
 न चारुः सह भगवान् वैनेनेयं महाबलं । एतन्मे धंशयं ब्रह्मन् ब्रूहि तत्त्वं महामुने ।

११४

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इष्टं राजन् सुपर्णेन कृतं कर्त्तव्यमात्मनः । विदर्भनगरस्थाने वैशतेषु महासुतो ।

असंप्रप्तिं तु नगरीं मथुरां मधुसूदन । मनसा चिन्तयामास ैनतयो महासतिः ।

यदुक्तं देवदेवेन नृपाख्यमपतः प्रभौ । यास्यामि मथुरां रम्यां भोजराजेन पाक्षितां ।

इति तद्वचनस्थान्ते गमिष्येति विचिन्तयन् । कृताञ्जलिपुटः शोभान् प्रक्षिपत्वाश्रवीदिदं ।

॥ गरुड उवाच ॥ देव यास्यामि नगरीं रैवतस्य कुब्रस्यकीं । रैवतस्य गिरिं रम्यं नन्दनप्रतिमं महत् । ११९४

रक्षसोदासितां रम्यां शैलोद्धितटाश्रितां । वृजगन्धर्वनाशोषीं पुष्परेणुविभूषितां ।

गजेन्द्रभुजगाकीर्णाम्बुसवानरसेवितां । बराहभद्रिषाकान्तां मृगयूथैरनेकजः ।

तां समन्तात् समालोक्य तासार्थं ते क्षमाक्षमं । यदि स्याद्भवते रम्या प्रवृत्ता नगरावधिः ।

कष्टकोट्टरुणं कृत्वा आगमिष्ये तवान्निभं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं विश्वाद्य देवेभ्यं प्रक्षिपत्य जनाईमं । जगाम पतंगेन्द्रो वै पश्चिमाभिमुखो बली । ११९५

कृष्णोऽपि यदुभिः साङ्गं विवेकं मथुरां इडुभां । खैरिष्य उपसेनस्य नागरस्यैव सर्वत्रः ।

प्रत्युद्गम्याश्चयन् कृष्णं प्रवृष्टजनसङ्घलं ।

॥ जनभेजय उवाच ॥ श्रुत्वाऽभिषिक्तं राजेन्द्रं वज्रभिर्व्यमुधाधिपैः । किं चकार महाबाहुदपसेनो महीपतिः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वाऽभिषिक्तं राजेन्द्रं वज्रभिर्व्यमुधाधिपैः । इन्द्रेण कृतसन्धानं दूतं चिन्तयद्दं कृतं ।

एकैकं नृपतेर्भागं व्रतसाहस्यसम्भितं । राजेन्द्रेष्वर्ष्युदं दत्तं मानवेषु च वै दत्त । ११९६

ये तत्र समनुप्राप्ता न रिक्तस्ते गृहं गताः । शङ्कन्त्यादावकूपेण प्रददौ हरिचिन्तितं ।

एवं निधिपतिः श्रीमान्देवतैरनुमोदितः । इति श्रुत्वाऽर्थिकजनालोकप्राप्तिकाश्रयात् ।

चकार महतीं पूजां देवतायतनेषु वै । वसुदेवस्य भवने तीरणोभयपार्श्वतः ।

गटानां नृत्यगेयानि वाद्यानि च समन्ततः । पताकाध्वजमालाद्यां कारयामास वै नृपः ।

कंसराजस्य तु यथां विचिन्तयन्सुप्रभं । पताका विविधाकारा दापयामास भोजराट् । ११९७

तीरणं गोपुरस्यैव सुधापङ्कविलेपनं । कारयामास राजेन्द्र राजेन्द्रस्यसमासयं ।

पताका वनमालाद्याः पूर्वकुम्भाः समन्ततः । राजमार्गेषु राजेन्द्र चन्दनोदकसेविताः ।

वस्त्रास्तरणकं राजा दापयामास भूतले । धूपं पार्श्वोभये चैव चन्दनागुरुगुग्गुलैः ।

गुडं सर्जरसस्यैव दद्यामानं ततस्ततः । दृष्ट्वास्त्रीजनमंघ्राद्य गायन्ति स्तुतिमङ्गलं ।

अथ कृत्वा प्रतीचन्ते स्त्रेषु स्नानेषु योषितः । एवं कृत्वा पुरानन्दमुपसेनस्य बुद्धिमान् । ११९८

वसुदेवगृहं गत्वा प्रियाख्यानं निवेद्य च । रामेण सद्य संमन्य निर्मते रथमन्तिकं ।

तस्मिन्निवास्तरे राजञ्जङ्घानिरभून्महान् । पाञ्चजन्यस्य निनदं श्रुत्वा मथुरवादिनः ।

स्त्रियो बालाश्च दृष्ट्वाद्य सूतमानधवन्दिनः । विनिर्धयुर्ष्वशशिनां रामं कृत्वाऽपतो नृप ।

अर्थ्य पाद्यं पुरस्कृत्य उपसेनोऽद्य धीमतः । दृष्टिपन्थानमासाद्य उपसेनो महीपतिः ।

अवतीर्थ रथाञ्जुभ्रात्यादमार्गेण चात्रजत् । दृष्ट्वाशोभं रथे रम्ये दिव्यरत्नविभूषिते । ११९९

अङ्गुष्ठाभरणस्यैव दिव्यरत्नप्रभाश्रितं । वनमाकोरसं दिवं तपन्मित्रि भास्करं ।
 चामरं व्यजनं कृचं खगेन्द्रध्वजमुच्छ्रितं । राजसत्त्वसम्पन्नमावसाकं निवेश्यकं ।
 त्रिधाऽभिभूतं देवेभ्यं पुनिरोच्छ्रितं हरिं । दृष्ट्वा स राजा राजेन्द्र चर्धमद्गदवा गिरा ।
 वभाषे पुच्छरीकाशं रामं कल्पनिस्तदनं । रथेन न मया गमं युक्तपूर्वैति चिन्तय वै ।
 अवतीर्षी महाभान गच्छ तं स्थानेन च । विष्णुना च्छरूपेण गतेयं मथुरा पुरी ।
 अथ प्रकाशितात्मानं देवेभ्यं वै नृपार्थवे । तमचं श्रोतुमिच्छामि सर्वभावेन केचनं ।
 प्रायुवाच महातेजा राजानं कल्पपूर्वजः । न युक्तं नृपते श्रोतुं प्रजनं देवसत्तमं ।
 विनाशोत्रेण मन्तुष्टकव राजन् जनार्दनः । तुष्टस्य स्तुतिना किन्ते दर्शनेन तव स्तुतिः ।
 राजेन्द्रत्वमनुप्राप्य आगतस्तव वैष्मनि । न त्वया स्तुतवान् राजन् दिव्यैः शोचैरमानुषैः ।
 एवमाद्भवमाणौ तौ सम्प्रप्ति केशवानिकं । अर्चोद्यतभुजं दृष्ट्वा स्थापयित्वा रथोत्तमं ।
 उवाच वदतां त्रेष्ठ उद्यमेन कराधिपं । यन्मया ह्यभिविक्रमं मथुरेभो भव त्विति ।
 न युक्तमन्याकार्क्यं मथुराधिपते स्वयं । अर्च्यमाचमनोऽथैव पाद्यस्त्राय निवेदितं ।
 न दातुमर्हमे राजन्नेव मे मनसः प्रियः । तत्राभिप्रायं विहाय ब्रवीमि नृपते वचः ।
 तमेव मायुगे राजा नान्यथा कर्तुमर्हसि । ज्ञानं भागश्च नृपते दास्यामि तव दक्षिणां ।
 यथा नृपाणां सर्वेषां तथा ते स्थापितोऽप्यतः । इतथाहसिको भागे वक्ष्यामि भरणवर्जितः ।
 चानुहस्य रथं श्रुत्वा चामोकरवभूषितं । चामरं व्यजनं कृचं ध्वजश्च मथुरेश्वर ।
 दिव्याभरणसंयुक्तं मृकृतं भास्करप्रभं । धारयन् महाभाग पाद्ययस्त्र पुरीमिमां ।
 पुत्रपौत्रैः परिवृतो मथुरां प्रतिपाक्य । जिन्वारीगणसंघांस्त्रं भोजवैभं प्रवृण्व ।
 देवदेवः शनन्ताय मीरिणे वज्रपाणिना । प्रेषितं देवराजेन दिव्याभरणमम्बरं ।
 माथुराणाञ्च सर्वेषां भागा दीनारिका दत्त । स्तुतमागधवन्दोनामेकैक्य सहस्रिकं ।
 शुकस्तोत्रमन्घामां गणिकामां व्रतं व्रतं । नृपेण सह तिष्ठन्ति विकट्टुप्रमुखाश्च ये ।
 दत्तसहस्रिको भागस्तेषां धात्वा प्रकल्पितः ।
 ॥ वैश्यायन उवाच ॥ एवं संपूज्य राजेन्द्रं माथुराणां वसुधामैः । कृत्वा सुमहदागन्दं मथुरां मधुसूदनः ।
 दिव्याभरणमन्वेष्य दिव्याम्बरविक्रमैः । दीप्यमानः समन्ताच्च देवैरिव त्रिपिष्टये ।
 भेरोपटहनादेन ब्रह्मदुन्दुभिनिखनैः । वृष्टितेन च जागामां हयानां जेवितेन च ।
 सिंहनादैश्च शूराणां रथनेमिखनेन च । तुमुक्तः सुमहानाशोत्रादो मेघरवोपमः ।
 वन्दिभिः स्तुयमानश्च नमस्कुरपि प्रजाः । दत्त्वा दानमनन्तश्च न यथै विस्मयं हरिः ।
 स्वभावोन्नतभावत्वाद्दृष्टपूर्वततोऽधिकं । अनहङ्कारभावाच्च विस्मयं न जगाम ह ।
 दीप्यमानं स्वपुषा स्थायानं भास्करप्रभं । दृष्ट्वा मथुरवाचिन्वो नमस्कुरः पदे पदे ।
 एष नारायणः श्रीमान् शोराचर्चनिकेतनः । नागपथ्यद्वामुत्सृज्याकामाम मथुरां पुरी ।

१११

११२

११३

११४

११५

११६

बद्धा वलिं महावीर्यं दुर्त्यं चिदपीरपि । शकाय प्रददौ राज्यं वैशोक्यं बद्धपादके ।
 हत्वा दैत्यगणान् सर्वान् कंसस्य बलिनाम्बरं । भोजराज्याय मधुरां दत्त्वा कैविलिसूदनः ।
 नाभिविक्तः स्वयं राज्ये नोपविष्टो नृपामने । राजेन्द्रत्वमभीष्टुम् वै मथुरामन्वपालकत् ।
 एवमन्योन्यसंजल्पं श्रुत्वा पुरनिवा सिन्धो । सूतमागधवन्द्योनामिदमूर्ध्निवा गिरः ।
 किं वा शक्यामहे वक्तुं गलानाम्ने गुणोदधे । मानुषेणैकजिज्ञेन प्रमादोऽप्यहमस्म राम् । ११९
 सहस्रभोगी नगिन्द्रः कदाचिदेवपुष्टिमान् । द्विसहस्रेण जिज्ञेन वासुकिः प्रथमिष्यति ।
 किन्त्वद्भुतमिदं लोके मानवेऽपि भूतले । न भूतं न भविष्यच्च शक्यादासनमागतं ।
 सभावतरणञ्चैव कल्लैरागतं स्वयं । न श्रुतं न च दृष्टं वो तेन मन्यामहेऽङ्गुतं ।
 धन्या देवो महाभागा देवकी सोधिताम्बरा । भवन्तं विदश्रेष्ठं धृत्वा गर्भेण केऽव ।
 इति संजल्पमानानां शृण्वन्मौ शृण्वीरितं । उपभेन परस्वस्य भ्रातरी रामकेऽवौ । १२०
 प्राकारद्वारि सम्प्राप्तावर्षेयामास वै तदा । शर्षमाचमनीं दत्त्वा पाद्यं पादौत चाश्रीतम् ।
 उगसेनसतो धोमान् केशवस्य रथागतः । प्रणम्य शिरसा कृष्णं रथमासद्य बोध्यवान् ।
 घनवत्तोयधारेण ववर्ष कनकाक्षुभिः । धनौषैर्धर्षमासद्य संप्राप्तः पितृवैष्णवि ।
 मथुराधिपतिः श्रीमानुवाच मधुसूदनः । राजेन्द्रत्वमनप्राप्य युक्तं मे पितृवैष्णवि ।
 स्थापितुं देवराजेन दत्तं सिंहासनं प्रभो । मेष्थानि मथुरेऽस्य सभां भुजवत्पार्श्वितं । १२१
 प्रसादयिष्ये भगवन् न कोपं कर्तुमर्हसि । देवकी वसुदेवस्य रोहिणी च विशाखने ।
 न किञ्चित्करणे शक्या हर्षविक्लवमोहिताः । कंसमाता ततो राजन्धर्षयामास केशवं ।
 नानादिग्दिग्जानीतं कंसोवापार्श्वितं धनं । देवकालं समालोक्य पादपद्मे निवेदितं ।
 उगसेनं समाह्वय उवाच शृण्वत्या गिरा ।
 । कृष्ण उवाच ॥ न शार्हं मथुराकाङ्क्षी न मया विनकास्यथा । धानितौ तव पुत्रौ तौ काखेन निधनकृतौ । १२२
 यजस्व त्रिविधान् यज्ञान् ददस्व विपुलं धनं । जयस्य रिपुभेनास्य मम वाङ्मलाश्रयात् ।
 त्यज स्वगतसन्तापं कंसनाशोद्भवं भयं । नयस्व त्रिभुवनेषु मया दत्तं पुनस्तव ।
 इति प्रशस्य राजानं कृष्णोऽप्य हस्तिना सह । प्रविवेक्य ततः श्रीमास्मातापि चोर्षदन्तिकं ।
 आनन्दपरिपूर्णाभ्यां हृदयाभ्यां महाबलौ । पितृमाचोर्षि पादान् वै नमस्यस्तुराकृतौ ।
 तस्मिन्कृष्णैर्न नगरी मथुरा न बभूव वा । स्वर्गलोकं परिगच्छ्यावतीर्षेयामरावती । १२३
 वसुदेवस्य भवनं मनीष्य पुरवाभिन्वः । मनसा चिन्तयामासुर्द्वेलोकं न भूतकं ।
 विष्टस्य मथुरेऽस्य महिषीमहिनं वृषं । भवनं वसुदेवस्य प्रविश्य वसुकेऽवौ ।
 न्यस्तशस्त्रावुभौ वीरौ तस्यतुः क्षिरचान्जिरो । ततः कृताङ्गिको भूत्वा सुखापीनो कथान्तरे ।
 शतस्त्रिवेव काले तु महोत्पानो बभूव च । बभ्रमुच्च धनाकाङ्क्षि धेनुवाचनिपर्वताः ।
 समुद्राः कुभिताः सर्वे विभ्रान्ता भोगिनाम्बराः । कल्पिता वादशाः सर्वे न्युक्ताश्च पतिना भुवि । १२४

ताम् कल्पयन्तान् दृष्ट्वा रामकृत्यौ तु निरुद्धौ । महता वचनानेन विज्ञातौ पनोत्तमम् ।

ददर्श समनुप्राप्तं दिव्यरूपमुत्तमम् । प्रथम्यं चिरया ताभ्यां शौच्यकृपी कृतात्मनः ।

तं दृष्ट्वा समनुप्राप्तं कल्पितं सान्धराजिकम् । प्रतिमन्तं नवत्पन्नं जनाद् मधुसूदनः ।

स्वागतं स्वचरमेठ सुरसेनारिमर्दनम् । विमताद्दद्यान्मन्दं स्वगतं केवलमिव ।

तमुवाच ततः कृष्णः क्लृप्तं देहमिवापरं । तुच्छशान्त्या वाचा शशीकं विमतात्मजम् ।

१११

॥ कृष्ण उवाच ॥ याश्चामः पतनमेठ भोजनान्तःपुरं महत् । तत्र गत्वा सुखाशीना मन्त्रयामो मनोमतं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रविष्टौ तौ महावीर्यौ बभूवुर्जनार्दनौ । वैजयन्तयोः सुखं मन्त्रममन्त्रयन् ।

श्वश्याऽसौ कृतोऽस्माकं सुमहत्त्व रिपोर्व्यंज । कृतः केनैव महता महद्भिस्स नराधिपैः ।

बहुजानि च येन्यानि हन्तुं वर्धयन्तैरपि । न ब्रह्मणः कथं नेतुं वराचम्बल्य वाहिनीं ।

शतोऽर्थं वैजयेत्वा त्वां ब्रवीमि मधुरां पुरीं । वसतोरारवयोः श्रेयो न भवेदिति मे मतिः ।

११२

॥ गरुड उवाच ॥ देवदेवं नमस्कृत्वा गतोऽहं भवतोऽग्निकात् । वाषाढमोचितं भूमिं तव देव कुम्भसखीं ।

गत्वाऽहं खे समास्त्राय समनादवलोकात् तं । दृष्ट्वा वै विबुधमेठ पुरस्त्वणपूजितां ।

सागरानुपविपुसां प्रागुदकस्तुवशीतलां । सर्वतोदधिमध्यस्थामभेषान्निदधैरपि ।

सर्व्वरत्नाकरवतीं सर्व्वकामफलद्रुमां । सर्व्वर्णकुसुमाकोरीं सर्व्वतः सुमनोहरां ।

सर्वांशमाधिवासासु सर्व्वकामगुणैर्धृतां । नरनारीगणाकोरीं नित्यामोदविबुद्धिनीं ।

११३

प्राकारपरिखेपितां मोपराङ्गालमालिनीं । विचित्रचक्ररपयां त्रिपुल्लहारनोराणां ।

यन्मार्गलविषवाद्यां हेमप्राकारशोभितां । नरनागाशकलिलां रघुनेमिस्त्रनाकुलां ।

नागादिर्देवजाकोरीं दिव्यपुष्पफलद्रुमां । पताकाध्वजमालाद्यां महाभवनशालिनीं ।

भोषणीं रिपुमघानां मित्राणां हर्षवर्द्धनीं । मनुजैश्चाधिवासेभ्यो विब्रिष्टां नगरीत्तमां ।

रैवतस्तु गिरिमेठं कुर्व्व देव सुरालयं । नन्दनप्रतिमं दिव्यं पुरदारस्य भूषणं ।

११४

कारयस्त्राधिवासन्ते तत्र गत्वा सुरोत्तम । कुमारानां प्रचारस्य सुरमण्यो भविष्यति ।

नाम्ना दारवती नाम त्रिषु लोकेषु विभ्रुता । भविष्यति पुरो रम्या ब्रह्मस्यैवामरावती ।

यदि स्यात् संवृता भूमिं प्रदास्यति महोदधिः । यद्येष्टं विविधं कृत्वा विश्वकर्षा रचिष्यति ।

मणिमुक्ताप्रवालेषु बभ्रुवैदूर्य्यसप्रभैः । द्रव्यैरभिप्राययुतैर्दिव्यरत्नैस्त्रिलोकजैः ।

दिव्यलाभसमाकोर्षान् स्मर्ये देवसभोपमान् । जाम्बूनदमयान् शुभ्रान् सर्व्वरत्नविभूषितान् ।

११५

दिव्यध्वजपताकाद्यान् देवकिन्नरपालितान् । चन्द्रसूर्य्यप्रभाकोर्षान् प्रासादान् कारय प्रभो ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं कृत्वा तु संजन्त्ये वैजयन्तोऽथ केचन । प्रथम्यं चिरया ताभ्यां निवसाद् कृतात्मनः ।

कृष्णोऽपि रामसहितो विचिन्त्य हितभोरितं । प्रकाशं कर्तुकामस्य विश्वस्य विमतात्मजं ।

सत्कृत्य विधिवद्भ्राजन् महाहर्षरभूषणैः । मोदते सुखिनौ तत्र देवलोके यथाऽमरौ ।

तस्य तद्दर्शनं श्रुत्वा भोजरानो महाहर्षाः । कृष्णं खेपेन विषय्यं वभाषे वचसाश्रुतं ।

११६

॥ उद्यमेन उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहोः यदूर्णां नन्दिवर्द्धन । कूर्वातां यदर्थं तदाऽथ वक्ष्यामि रिपुवधन ॥
 तया विहीनाः सर्वे स्य न ब्रह्माः सुखमायितुं । पुरोऽस्मिन् निवसानो वा पतिव्रीका इव खिन्नाः ।
 त्वत्सनाया वयन्तात तद्वाङ्मवल्मनाः । विभीतो वा नरेन्द्राणां सेन्द्राणामपि भावदः ।
 विजयाय यदुभेष्ट यत्र यत्र गमिष्यसि । तत्र तं वदितोऽस्माभिर्नष्टेषां यादवर्षम् ।
 तस्य राज्ञो वचः श्रुत्वा सखिन्तं देवकोसुतः । वषेष्टं भवतामस्य तथा कर्ताऽकृत्यसंभवम् ॥ ११५ ॥

इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दक्षिणोत्तरायरे मन्मोदाहरणे ऋषोदकाधिकप्रतोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कस्यचित्तस्य कासस्य सभ्रांशान् यदुसंवदि । वभाषे पुच्छरोकाशो जेतुमहात्ममुत्तमं ।
 यादवानामियं भूमिर्बधुरा राष्ट्रवर्द्धिनी । वयस्यैवैव सभूता ब्रजे च परिवर्द्धिताः ।
 तन्निदानो गतं दुःखं ब्रजवत्स पराजिताः । नृपेषु क्वणितं वैरं जरासन्धेन विपद्यः ।
 वाहनानि च नः सन्ति पादात्तश्चाप्यनलकं । रत्नानि च विचित्राणि मित्राणि सुवह्नि च ।
 इयञ्च माधुरी भूमिरस्या मन्वा परस्य तु । वृद्धिश्चापि पराऽस्माकं वलतो मित्रतलया ॥ ११७ ॥
 कुमारकोश्यां यासेमाः पदातीनां गणाय च ये । एयामपीह वधनां संमर्द्दमुपलक्षये ।
 तन्मह्यं रोचतेऽन्यत्र निवासी यदुपुङ्गवाः । पुरो निवेशयिष्यामि मम तस्य तुमर्षय ।
 एतद्यत्नकूलं वो समाभिप्रायञ्जं वचः । भवाय भवनां काले मघोक्तं यदुसंवदि ।
 तमूर्ध्यादवाः सर्वे प्रवृत्तमनसस्तदा । साध्यतां यद्दभिप्रेतं जनस्यास्य भवाय च ।
 ततः समन्त्रयामासुर्वृष्णयो मन्त्रमुत्तमं । श्रवथोऽसौ नृपोऽस्माकं सुमहत् रिपोऽर्ष्वलं ॥ ११८ ॥
 ततः सैन्यचयस्यापि महानिह नराधिपैः । बद्धजानि च सैन्यानि हन्तुं वर्धन्तैरपि ।
 न ब्रह्मामो ह्यतस्तेषामपयानेऽभवन्मतिः । एतस्मिन्ननरे राजा स कालयवनस्तदा ।
 सैन्येन तदिधेनैव मयुरामभुपागमत् । ततो जरासन्धबलं दुर्बिशार्थं महत्तदा ।
 ते कालयवनश्चैव श्रुत्वेदं प्रतिवेदिरे । केचनः पुनरेवाह यादवान् सत्यवहुरान् ।
 अथैव दिवसः पुण्या निर्यात सवलानुमाः । ततो निश्चक्रमुः सर्वे यादवाः कृशव्रातनात् ॥ ११९ ॥
 शोघा इव समुद्रस्य बलौघप्रतिनादिताः । संश्लक्ष्य ते कलपाणि वसुदेवपुरोत्तमाः ।
 समस्रुर्गैर्भैर्यैर्यैर्यैश्च दंष्ट्रिताः । आहत्य दुन्दुभोः सर्वे सधनहातिवाभवाः ।
 निर्ययुर्थादवाः सर्वे मयुरामपहाय वै । कान्धनैः काञ्चनापीठैर्बलेषु वरवारथैः ।
 स्रतभ्रुतैश्च तुरगैः कृत्रापाण्डिप्रचोदितैः । क्षान्ति स्थानि वलपाणि श्रीभवन्तः प्रकथिष्यः ।
 प्रत्यश्रुत्वा ययुर्दृष्टा वृष्णस्यो भरतवर्षभ । ततो मुक्तातराः सर्वे यादवा रथशोभिनः ॥ १२० ॥
 अनीकापाणि कर्धनो वामुदेवपुरोगमाः । ते स्य जालाकतापिचं नारिकेलवनेर्षुतं ।
 कीर्षं मागगणैः कान्तैः केतकीषुप्रमण्डितं । पुष्पाभताकीवडकं द्राक्षावमर्ष्यं कथित् ।
 अमूपं विन्दुराजस्य प्रपेदुयं दुपुङ्गवाः । ते तत्र रमणीयेषु विषयेषु कुम्भयियाः ।
 मुमुदुर्थादवाः सर्वे देवाः खर्गता यथा । पुरवाद्य विचिन्त्यन् वः कृष्णस्य वरवीरवा ॥ १२१ ॥

ददर्श विष्णुं देवं शानरानुपवीजितं । वाचसानां शिवश्चैव शिवशानात्प्रवृत्तितम् ।
 पुरसकमन्त्रं कान्तान्दनिव शिवा । शानरानिवासेकीतं शानरानुनिवेदिम् ।
 विषयं निभुराजस्य शोभितं पुरसकवैः । तत्रैवतको नाम पर्वतो नामिकूरतः ।
 मन्दरोदारशिवरः पर्वतोऽभिविराजने । तत्रैकस्यैववाचो द्रुविनाशुचितशिरैः ।
 प्रभूतपुत्रोपेतः सर्वैरजसमाकुलः । विहारभूमिकवैव तस्य राक्षः शुचिर्चिता ।
 नाका दारवती नाम खयलाहापरोपमा । केचनैव मतिक्रव पुत्र्यै विनिवेदिता ।
 निवेदं तत्र वैश्यानां रोचयन्ति स्य वादवाः । ते रक्षस्यै दिवसे तत्र यादवपुत्रवाः ।
 येनापालाश्च सङ्गकुलम्भावारनिवेदम् । भुवाच तत्र न्यवसत् केचनः सह वादवैः ।
 देवैः पुरनिवेशाय स यदुप्रवरो विभुः । तस्मात्तु विविधं नाम वास्तुनि च मदापकः ।
 निर्वर्त्तमे पुत्रवशेण मन्त्रा वादवीतमः । एवं दारवतीश्चैव पुनी प्राप्य सवाश्रवाः ।
 मुखिनो न्यवसन्नात्रन् सर्वै देवनका इव । कृष्णोऽपि कान्तयवनं ज्ञाना केचनिसुदमः ।
 जरासन्धभयाश्चैव पुनीं दारवतीं ययौ ।

इति श्रीमहाभारते शिवशरिर्ब्रह्मचर्ये विष्णुपर्वणि दारवतीप्रयागे चतुर्दशोऽधिकशततोऽध्यायः ॥ ११४ ॥
 ॥ जनेत्रय उवाच ॥ भगवन् शोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन । शरितं वासुदेवस्य यदुक्तेष्वधीमतः ।
 किमर्थं परित्यज्य मधुरां मधुसूदनः । मन्त्रदेवस्य ककुद् धाम सत्प्रयासं कवसं ।
 शूद्रं प्रथिव्याः स्नातक्यं प्रभूतधनधान्यवत् । चाय्योऽस्यजनभूषितमधिष्ठानवरोत्तमं ।
 यद्युक्तेनैव दाराशंस्तकवान् द्विजसन्तमः । स काठयवनस्यापि किं कथ्ये प्रत्यपद्यत ।
 दारकाश्च समाश्रित्य वारिदुर्गा जनाह्नयः । किञ्चकार महाबाहोर्षहावीगो महामनाः ।
 किंतीर्थः काठयवनः केन जातश्च वीर्यवान् । यमसङ्घं समाकृष्य व्यरयतो जनाह्नयः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णो नामन्वकानाश्च गुर्दगार्ग्यो महातपाः । ब्रह्मचारी पुरा भूत्वा न स्य दारान् स विन्दति ।
 तथा हि वर्त्तमानं तमुर्द्धरेतसमन्वयं । श्याकोऽभिप्रेतवान् मार्ग्यमपुमानिति राजनि ।
 सोऽभिप्रेतमादा राजन्मरे लजितश्चयैः शिषुः पुत्रं ततो मत्वा तपक्षेपे सुदारुणं ।
 ततो दादशवर्षाणि सोऽयसुखंमभक्षयत् । चाराधयन्महादेवमश्चिन्त्यं शूद्रप्राशिनं ।
 रुद्रसङ्घं वरं प्रादात्समर्थं युधि निग्रहे । कृष्णो नामन्वकानाश्च सर्वतजामयं सुतं ।
 ततः शूद्राव तं राजा यवनाधिपतिर्धरं । पुत्रप्रसवमं देवादपुत्रः पुत्रकामिता ।
 स तमानाय नृपतिः सान्त्वयित्वा दिव्यदंभे । शेषमध्ये स्त्रियं राजा गोपक्षीषु समाकृतम् ।
 गोपक्षी लक्षराक्षस गोपक्षीवैश्वधरिणी । धारयामास मार्ग्यस्य गर्भं दुर्द्धरजश्चुत ।
 मानुषां मार्ग्यभाष्यांयां निवोनाशूकप्राशिनः । स काठयवनो नाम जज्ञे शूद्रो महाबलः ।
 सपुत्रस्यैव राक्षस्य वदुधेऽन्तःपुरे शिष्टः । तस्मिन्पुरते राजन् स काठयवनो नृपः ।
 पुद्गाभिकामो नृपतिः पर्युष्यन् द्विजोत्तमान् । कृष्णान्ब्रह्मकृषकस्य तारदेव निवेदितं ।

विज्ञास्य वरदानम् नारदास्त्रधुसूदनः । उपप्रेषत तेजसो वरुणं यवनेषु ते ।
 स विष्टुहो यदा राजा यवनानां महाबलः । तत एते नृपा खेच्छाः संश्रित्यानुचक्षुस्तदा ।
 ब्रह्मास्तुस्वारा दरदाः पारदास्तुष्णाः खडाः । पङ्कवाः व्रतव्रह्मान्ये खेच्छा वैभवतास्तदा ।
 स तैः परितृप्तो राजा दक्षुभिः ब्रह्मभैरिव । नानावेद्यायुधैर्भीमैर्धनुषुरामभ्यवर्तत ।
 गजवाजिखरोद्वाणामयुतैरर्धुदैरपि । पृथिवीं कम्बधामास सैद्येन महता हतः ।
 रेफुना सूर्यमार्गन्तु समवच्छाद्य पार्थिवः । मूषेण ब्रह्मता चैव सैद्येन वसुजे नदी ।
 अशोड्रब्रह्मतां राशेर्निःसृता वै यतो नृप । ततोऽश्वत्थदित्येवं नाम तस्या बभूव ह ।
 तस्यैव महदायादौ श्रुत्वा वृष्यन्धकायणीः । वसुदेवः समानाय ज्ञातीनिदमुवाच ह ।
 इदं समुत्थितं चोरं वृष्यन्धकमयं महत । अबध्यस्यापि नः बभूवैरदानात्पिपासिनः ।
 सामादयोऽभुपायाश्च विहितालेऽस्य सर्व्वत्रः । मत्तो मद्वलाभ्यान्तु युद्धमेव चिकीर्षन्ति ।
 एतावानिह वामस्य कथितो नारदेन मे । जरासन्धस्य नो राजा नित्यमेव न स्पृश्यते ।
 तथाऽन्ये पृथिवीपाला वृष्णिचक्रप्रतापिताः । केचित् कम्बधामाणापि विरक्तास्तदा नृपाः ।
 समाश्रित्य जरासन्धमस्मानिच्छन्ति बाधितुं । बहवो ज्ञातयश्चैव यदूनां निहता नृपैः ।
 विवर्द्धितं न वक्ष्यामः पुरेऽस्मिन्निति केचनः । अपयाने मतिं कृत्वा दूतं तस्मै समर्प्य ह ।
 ततः कुम्भे महासर्पं भिक्षाञ्जनचयोपमं । चोरमाश्रीविवं कृष्णं कृष्णः प्राखेपयत्तदा ।
 ततस्तं मुद्रयित्वा तु खट्वतेनाभ्यहारयत् । निदग्धं गार्थं गोविन्दे भोषयामास तं नृपं ।
 स दूतः कांस्ययवने दर्शयामास तं घटं । कांस्यसर्पोपमः कृष्ण इत्युक्त्वा भरतवर्षभ ।
 तत्कांस्ययवने बुद्धा त्रासनं यादवैः कृतं । पिपीलिकानां चण्डानां पूरयामास तं घटं ।
 स सर्पो बद्धभिक्षोर्चैः सर्व्वतस्तैः पिपीलिकैः । भक्ष्यमाणः किलाङ्गेषु भक्षोभूतोऽभवत्तदा ।
 तं मुद्रयित्वा तु घटं तथैव यवनाधिपः । प्रेषयामास कृष्णाय बाहुस्त्रमुपवर्षयन् ।
 वसुदेवस्तु तं दृष्ट्वा निहतं योगमात्मनः । उस्मृज्य मधुरामाशु दारकामभिजग्मिवान् ।
 वैरस्थान्तं विधितस्तु वामुदेवो महायज्ञाः । निवेश्य दारकां राजन् वृष्योनाश्यास्व चैव ह ।
 पदातिः पुरुषव्याघ्रो बाहुप्रहरणस्तदा । आजगाम महायोगो मधुरां मधुसूदनः ।
 तं दृष्ट्वा निर्धयेषु हृष्टः स कांस्ययवने हया । प्रेषापूष्यंश्च कृष्णोऽपि निखकाम महाबलः ।
 अयान्त्वगच्छद्वेदिन्दं जिघृक्षुर्थयवनेश्वरः । न चैनमब्रह्मराजा यहीतुं योगधर्म्मिणं ।
 माभ्यातुस्तु सुतो राजा मुचुकुन्दो महायज्ञाः । पुरा देवासुरे युद्धे कृतकर्मा महाबलः ।
 वरेण च्छन्दितो देवैर्निद्रामेव स्पृहीतवान् । आत्मक तस्य वागिवं तदा प्रादुरभूत्किञ्च ।
 प्रसुप्तं बोधयेद्यो मां तं दहेयमहं सुराः । चक्षुषा क्रोधदीप्तेनेत्वेवमाह पुनः पुनः ।
 श्वमस्त्विति तं ब्रह्म उवाच चिदत्रैः सह । स सुरैरभ्यगुह्यात आदिराजमुपागमत् ।
 स पर्व्वतगुहां काञ्चिप्रविश्य अमकथितः । मुष्पाप कांस्यमेतं वै यावत् कृष्णस्य दर्शयं ।

तस्मै वासुदेवस्य नारदेन निवेदिता । सरदानस्य देवेत्यखेनकस्य च भूपतेः ।

कृष्णोऽनुगन्वमानस्य तेन केष्येन वसुधा । तां मुदां मुचुकुन्दस्य प्रविवेकं विनीतवत् ।

शिरःस्थाने तु राक्षसेभ्यमुचुकुन्दस्य केचनः । बन्धनेनपथं त्यक्त्वा तस्यैः मुहुरितनाम्बरः ।

अनुप्रविश्य यवनीं ददर्शं पृथिवीपतिं । स तं मुनिं कृतान्ताभमाययाद् बुदुर्ब्रूतिः ।

वासुदेवस्तु तं मत्वा घट्टयामास पाशिवं । पादेनात्मविनाशाय ब्रह्मणः पादस्यं वधा ।

मुचुकुन्दस्य राजधिः पादस्यैः प्रसीधितः । चुकोप निद्राञ्छेदेन पादस्यैः न तेन च ।

सं ससृज्य वरं ब्रह्मादेवैस्त तमपतः । स दृष्टमासः कुट्टेन संप्रजन्वाप्त सत्यतः ।

ददाह पावकस्तान् शुष्कं वृक्षमिवाग्निः । खलेन काशयवन् नैवतेजोविनिर्मतः ।

तं वासुदेवः श्रीमन्तं शिरमुत्तं नराधिपं । कृतकार्योऽत्रवीडोमानिदं वचनमुत्तमं ।

राजेश्वरप्रसन्नोऽसि कथितो नारदेन मे । कृतं मे मुमहत्कार्यं स्वस्ति तेऽस्य ब्रह्मास्वहं ।

वासुदेवमथास्तस्य राजा ब्रह्मं प्रमासतः । परितृप्तं मुनिं मेने कालेन महता तदा ।

उवाच राजा गोविन्दं को भवान् किमिहागतः । कस्य कानं प्रसन्नोऽसि यदि जानासि कथ्यतां ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ सोमवंशोद्भवा राजा यथातिर्नाम नाज्जपः । तस्य पुत्रो यदुर्व्येष्टस्त्वारीऽस्य यवीचसः ।

यद्वंशे समुत्पन्नं वसुदेवात्मजं विभो । वासुदेवं विजानीहि नृपते मामिहागतं ।

चेतायुगे प्रसन्नोऽसि विदितो मेऽसि नारदात् । इदं कलिकुमं विद्धि किमन्यत्करवाणि ते ।

मम वसुधया दग्धा देवदत्तवरो नृप । अबध्यां धी मया वृद्धी भवेद्वर्षत्रयैरपि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तः स तु कृष्णेन निर्व्यगाम गुह्याम्बुजात् । अन्वीयमानः कृष्णेन कृतकार्येण धीमता ।

ततो ददर्शं पृथिवीमाहतां ब्रह्मकैर्नरैः । अन्वोत्सृशिरण्यवसौरण्यवीर्यपराक्रमैः ।

परेणाधिहितक्षैब राख्यं केवलमात्मनः । प्रीत्या विस्मय्य गोविन्दं प्रविवेकं महावने ।

हिमवन्तमगाद्राजा तपसे धृतमानसः । ततः स तप आख्याय विनिर्मुच्य कसेवरं ।

आरुरोह दिवं राजा कर्षभिः स्वैर्व्यंतां शुभैः । वासुदेवोऽपि धर्मात्मा उपायेव महामनाः ।

घातयित्वात्मनः शत्रुं तस्यैव्यं प्रत्यपगत । प्रभूतरथहस्तप्रवर्षत्रस्तामुधध्वजं ।

आदायोपययौ धीमंस्तस्यैव्यं निहतेश्वरं ।

निवेद्यामास नराधिपे तदा तदुपसेने प्रतिपूर्णमानसः । जनादिना दारवतीस्य तां पुरीमशोभवसेन धनेन भूरिणा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कालवचनबधे पञ्चदशाधिकशततोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रभाते विमले भास्करेऽभ्युदिते तदा । कृतजयो हवीकेशो वनाम्नि निवसाद् ह ।

परिचक्राम तं देशं दुर्गं जगदिदृशया । उपतस्युः कुलमग्न्या याद्वा यदुनन्दनं ।

रोहिष्णामहनि श्रेष्ठे स्वस्तिवाच्यं द्विजोत्तमान् । पुष्पाहधौषैर्विपुलैर्दुर्गंकारभ्रवान् क्रिचां ।

ततः पद्मजपचासो यादवान् केशिसूदनः । प्रोवाच वदतां श्रेष्ठो देवान् सुचरिपुर्वेषां ।

कल्पितेयं मया भूमिः पद्मस्यैव देवप्रवत् । नाम चास्माः कृतं पुर्याः ज्ञातिं बहूपचास्यति ।

दधं दारवती नाम पृथिव्यां निर्दिता मया । भविष्यति पुरी रम्भा ब्रह्मक्षीरामरावती ।
 तान्यिवास्याः कारयिष्ये चिद्भान्यायतनानि च । चत्वारो राजमार्गाश्च समानन्तःपुराणि च ।
 देवा इवात्र मोदन्तां भवन्तां विक्रतञ्जराः । बाधनानां रिपून्मृशानुपसेनपुरीममाः । ११०
 गृह्यन्तां गृह्णास्वनि कार्यन्तां विक्रतञ्जराः । मोयन्तां राजमार्गाश्च प्राकारश्च च या मतिः ।
 प्रेथन्तां शिल्पिमुख्या वै नियुक्ता वैश्वकर्षसु । नियुज्यन्ताश्च देवेषु प्रेष्यकर्षकरा जनाः ।
 एवमुक्त्वास्तु यद्वो गृहसंग्रहतत्परा । यथानिवेशं संहृष्टासुकुर्वास्तु परिपहं ।
 सूत्रहस्तास्ततो मानं चकुर्याद्ववपुङ्गवाः । पुष्पेऽहनि महाराज दिजातोन् प्रतिपूष्य च ।
 वास्तुदेवतकर्माणि विधिनाऽकारयंस्ततः । स्वपतीनथ गोविन्दस्तत्रोवाच महामतिः । १११
 अस्मदर्थे सुविहितं क्रियतामत्र मन्दिरं । विभक्तचत्वरपयं मुनिविष्टेष्टदेवतं ।
 ते तथेति महावाङ्मुक्त्वा स्वपतयस्तदा । दुर्गकर्षाणि सम्भारानुपलभ्य यथाविधि ।
 यथान्यायं निर्घमिरे दाराष्यायतनानि च । स्थानानि विदधुस्तस्यं ब्रह्मादीनां यथाक्रमं ।
 अपामग्रेः सुरेशस्य दृषदोलूखलस्य च । चातुर्दशानि चत्वारि दाराणि विदधुस्त ते ।
 शुद्धाचमैर्द्रं भलाटं पुष्पदन्तं तथैव च । तेषु वैश्वम् युक्तेषु यादवेषु महात्मसु । ११२
 पुर्याः चिप्रं प्रवेशार्थं चिन्तयामास माधवः । तस्य देवोत्थिता बुद्धिर्विमला निप्रकारिणी ।
 पुर्याः सा वै प्रियकरी यदूनामभिवर्द्धिनी । शिल्पिमुख्यस्तु देवानां प्रजापतिमुतः प्रभुः ।
 विश्वकर्षा स्वमत्या वै पुरां संस्थापयिष्यति । मनसा समनुध्यत तस्यागमनकारणात् ।
 त्रिदशाभिमुखः कृष्णो विविके समपद्यत । तस्मिन्नेव ततः काले शिल्पाचार्या महामतिः ।
 विश्वकर्षा सुरश्रेष्ठः कृष्णस्य प्रमुखे स्थितः । ११३
 ॥ विश्वकर्षोवाच ॥ शक्रेण प्रेषितः विप्रं तव विष्णो एतन्नत । किङ्करः समनुप्राप्तः ग्रामनं किं करोमि ते ।
 यथा प्रभुः स देवेशस्त्यक्तश्च यथाऽव्ययः । तथा त्वं देव मान्योऽनि विशेषो नान्ति वः प्रभोः ।
 त्रैलोक्याज्जापिकां वाचमुत्सृज्यस्व महाभुज । एषोऽस्मि परितुष्टार्थः किं करोमि प्रजाधिमां ।
 श्रुत्वा विनीतं तदाकथं केशवो विश्वकर्षणः । प्रत्युवाच यदुश्रेष्ठः कंषारिरतुलं वचः ।
 श्रुतार्यो देवगुणस्य भवान् यत्र वयं स्थिताः । अवश्यं त्विह कर्त्तव्यं सदनं मे सुरोत्तम । ११४
 तदियं पृः प्रकाशार्थं निवेश्या मम कुव्रत । मत्प्रभावात्सुखं यद्गृह्येयं समन्ततः ।
 उत्तमा च पृथिव्यां स्यात् यथा स्वर्गोऽमरावती । तथेयं हि त्वया कार्या ब्रह्मो ह्यनि महामते ।
 सम स्थानमिदं कार्यं यथैव त्रिदिवे तथा । मर्त्याः पायन्तु मे लब्ध्वां पुर्याः यदुकुलस्य च ।
 एवमुक्त्वास्ततः प्राह विश्वकर्षा मतीश्वरः । कृष्णामक्रिष्टकर्षाणां देवामिन्वितानाम् ।
 सर्वमेतन् करिष्यामि यत्त्वयाऽभिहितं प्रभोः । पुरी त्विद्यं जनस्यास्य न पथ्याप्ता भविष्यति । ११५
 भविष्यति च वित्तीर्णां वृद्धिरस्याः सुशोभना । चत्वारः सागरा ह्यस्यां विहरिष्यन्ति रूपिणः ।
 यदीच्छेत् सागरः किञ्चिदुत्सृष्टमिह तोयराट् । ततः स्नायतलवशा पुरी स्यात् पुरषोत्तम ।

एवमुक्त्वातः कृष्णः प्रागेव कृतनिश्चयः । मागर्हरितां नाथमुवाच वदताम्बरः ।
 समुद्रं द्रष्टुं च हे च योजनानि जलाशये । प्रतिवेष्टियतामात्मा यद्यस्ति मयि मान्यता ।
 श्वकाशे तया दत्तो पुत्रीयं मामकं बलं । पर्याप्रविष्यारामा समयं विवहिस्यति । १११
 ततः कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा नदनदीपतिः । समाहूतेन योगेन उक्तमर्ज्जुं जलाशयं ।
 विश्वकर्मां ततः प्रीतः पुष्यां संदृश्य वासु ततः । गोविन्दे चैव यन्मानं मागर्ः कृतवांशदा ।
 विश्वकर्मां ततः कृष्णमुवाच यदुनन्दनं । अद्यप्रभृति गोविन्दं सर्वं समभिरोहत ।
 मनसा निर्दिता चेयं मया पूः प्रवरा विभो । अचिरैषैव कालेन गृहमवाधमान्निनी ।
 भविष्यति पुत्री रम्या सुहारा प्राग्यतोरणा । यथाहालककेयूरा प्रथिव्यां ककुदोपमा । ११२
 अन्तःपुरस्य कृष्णस्य परिचर्यात्ममं महत् । चकार तस्यां पुष्यां वै देवे त्रिदशपूजिते ।
 ततः सा निर्दिता कान्ता पुत्री दारवती तदा । मानसेन प्रयत्नेन वैष्णवी विश्वकर्माणा ।
 विधानविहितदारा प्राकारवरोभाभिता । परिखाचयसंगुप्राः साङ्गप्राकारतोरणा ।
 कान्तनारीनरगणा वणिग्भिरुपशोभिता । नानापद्मममाकीर्णा गगणादिव गाङ्गता ।
 प्रपारापीप्रमन्त्रादैरुद्यानैरुपशोभिता । समन्ततः संवृताङ्गी वनितेव यनेरणा । ११३
 समुद्रचत्वरवती वंशान्तमघनाचिता । रथ्याकोटिमहस्त्राद्यां गुरुभराजपयोत्तरा ।
 भूययन्ती समुद्रं सा स्वर्गमिन्द्रपुत्री यथा । प्रथिव्यां सर्वैरज्ञानामेका निचयज्ञानिनी ।
 मुराणांमपि संज्ञता सामन्तसोभकारिणी । अप्रकाशं तदाकाशं प्रामादैरभिकुर्वती ।
 प्रथिव्यां प्रयुराद्यां जनाघप्रतिनादिता । शोचैश्च वारिगजस्य शिशिरोहतमारुता ।
 अनूपोपवने कान्तैः कान्ता जनमनोरमा । सतारकाद्यैरिव सा दारका प्रत्यराजत । ११४
 प्राकारेणार्कवर्गेण शान्तकौशेन संवृता । हिरण्यप्रतिपूरिषु गृहैर्गम्भीरनिस्त्रनैः ।
 शुभ्रमंघप्रतीकाशैर्द्वारैः शोचैश्च शोभिता । कश्चित् कश्चिद्दुद्यापैरुपावृत्तमहापथा ।
 तामावसत् पुत्री कृष्णः सर्वथादवनन्दनः । अभिप्रेतजमाकीर्णां सोमः स्वमिव भाषयन् ।
 विश्वकर्माकृतां दिव्यां रत्नजालममाकुलां । विश्वकर्मा च तां कृत्वा पुत्रीं शक्रपुत्रीमिव ।
 जगाम त्रिदिवं देवो गोविन्देनाभिपूजितः । भूयस्तु बुद्धिरभवन् कृष्णस्य विदितात्मनः । ११५
 जनानिमान् धनैर्घनैस्तु तर्पयेत्समहं यदि । स वैश्रवणसंक्षिप्तं निधीनामुत्तमं निधिं ।
 शङ्खमाङ्गयतेपिन्त्रो निशि स्वभवने विभुः । स शङ्खः केशवाङ्गानं ज्ञात्वा हि निधिराट् स्वयं ।
 आजगाम समीपं वै तस्य दारवतीपतेः । स शङ्खः प्राञ्जलिभूत्वा विनयादवने गतः ।
 कृष्णं विज्ञापयामास यथा वैश्रवणं तथा । भगवन् किं मया कार्यं मुराणां वित्तरक्षिणा ।
 निजो जय महाबाहो यस्मया कार्यमच्यत । तमुवाच हृषीकेशः शङ्खं गुह्यकमुत्तमं । ११६
 जना योऽस्मिन् कृष्णधनास्तान्धमेनाभिपूरय । नेच्छाम्यनशितं द्रष्टुं क्वथं मलिनमेव वा ।
 देहीति चैव दास्यन्मं नगर्यां निर्द्धमं नरं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शिरसा शासनं गृह्य विधिराट् केववस्व सः । विधीमाज्ञापयामास दारवत्यां यद्वै यद्वै ।

धनौघैरभिवर्धध्वं चक्रुः सर्व्यं तथा च ते । नाधनो विद्यते तत्र होनभाग्योऽपि सो नरः ।

दारवत्यां पुरि पुरा केववस्व महात्मनः । चकार वायोराज्ञानं भूयस्य पुरुषोत्तम ।

(११०)

तत्रस्य एव भगवान् यादवानां प्रियङ्करः । प्राण्योगिस्तु भूतानामुपतस्थे महाधरं ।

एकमासीनमेकान्ते देवगुह्यधरं प्रभुं । किं मया देव कर्तव्यं सर्व्येनाशुगामिना ।

यथैव दूतो देवानां तथैवास्मि तवानघ । तमुवाच ततः कृष्णो रघुस्यं पुरुषो हरिः ।

मारुतं जगतः प्राणं रूपिणं समुपस्थितं । गच्छ मारुत देवेशमनुमान्य वरामरैः ।

सभां सुधर्मादाय देवेभ्यस्तमिहानघ । याद्वा धार्मिका ह्येते विक्रान्ताश्च महत्सवः ।

(१११)

तस्यां विद्येयुरेते हि न तु या ह्यस्मिन् भवेत् । या ह्यस्यैव सभा रम्या कामगा कामरूपिणी ।

सा यदून धारयेत् सर्वान् यथैव चिदब्राह्मण्य । संगृह्य वचनं तस्य कृष्णस्यास्तिष्टकर्मणः ।

वायुरात्मीपमगतिजंगाम चिदिवालयं । सोऽनुमान्य सुरान् सर्वान् कृष्णवाक्यं निवेश च ।

सभां सुधर्मादाय पुनरायास्यहीतलं । सुधर्म्ये सुधर्मान्तां कृष्णार्थीस्तिष्टकर्मणे ।

देवो देवसभां दत्त्वा वायुरन्तरधीयत । दारवत्यास्तु सा मध्ये केववेन निवेशिता ।

(११२)

सुधर्मां यदुमुखाणां देवानां चिदिवे यथा । एवं स दिव्यैर्भैमैश्च जलत्रैश्चायथो हरिः ।

द्रव्यैरसङ्करोति स्य पुरीं स्यां प्रमदामिव । मर्यादाश्चैव सशक्रे ज्येष्ठोश्च प्रकृतोस्तथा ।

बलाध्यक्षांश्च युक्तांश्च प्रकृतो ब्राह्मण्यैव च । उपसेनं नरपतिं काश्यप्यपि पुरीस्थितं ।

सेनापतिमनाष्ट्रिं विकट्टं मन्त्रिपुङ्गवं । यादवानां कुलकरणं स्वविरान्द्रश्च तत्र वै ।

स्त्रापयामास मतिमान् सर्व्यकार्येष्वनन्तरान् । रथेष्वतिरथो यन्ना दाहकः केववस्व वै ।

(११३)

योधमुख्यस्य योधागं प्रवरः सात्यकिः कृतः । विधानमेवं कृत्वा स कृष्णः पुर्यामनिन्दितः ।

मुमुदे यदुभिः मारुतं लोकस्रष्टा महीतले । रेवतस्याय कन्वाश्च रेवतीं श्रीलमस्यतां ।

प्राप्तवान् बलदेवस्तु कृष्णस्थानुमते तदा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दारवतीनिर्वाणे वाङ्मनाधिकशतौऽध्यायः ॥ ११६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु जरासन्धः प्रतापवान् । नृपानुद्योत्रयामास चंद्रिराजप्रियेष्टया ।

सुतया भीष्मकस्याय ह्यस्मिन्सां ह्यस्मिन्भूषणः । विशुपासस्य नृपतेर्विवाही भविता किल ।

(११४)

दन्तवक्रस्य तत्रसं सुवक्रममितीजसं । सहस्राक्षसं युद्धे मायाव्रतविभारदं ।

पौण्ड्रस्य वासुदेवस्य तथा पुत्रं महाबलं । सुदेवं वीर्यसम्पन्नं वृथगर्भोद्दिष्टीपतिं ।

एकस्यस्य पुत्रस्य वीर्यवन्तं बलान्वितं । पुत्रस्य पाण्ड्यराजस्य कलिङ्गाधिपतिं तथा ।

कृतवैरस्य कृष्णेन वेणुदारिं नराधिपं । अंशुमन्तं तथा कायं सुतव्याणस्य भारत ।

निर्दत्तशत्रुं कालिङ्गं गान्धाराधिपतिं तथा । पटुसस्य महावीर्यं श्रीशाम्बाधिपमेव च ।

(११५)

पटुसस्य महावीर्यं काश्याधिपतिमेव च ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कश्चिन् देवे नृपो जग्ने रुक्मो वेदविदाम्बरः । कथाम्बवाये द्युतिमान् मन्तो दिग्मन्त्रसः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ राजर्षेयादकृष्णासोदिदमो नाम वै सुतः । विन्ध्यस्य दक्षिणे पार्श्वे विदर्भो यो न्यवेद्यतः ।

कथकैश्चिकमुत्थास्य पुत्रास्तस्य महात्मनः । बभूवर्षार्यसम्पत्ताः पृथग्व्यञ्जकरा नृपाः ।

तस्याम्बवाये भीमस्य जज्ञिरे वृष्णयो नृप । कथस्य तंशुमान् वंशे कौशिकस्य तु भीमकः ।

११८

हिरण्यरोमेत्याहुर्धं दक्षिणात्येश्वरं जनाः । अगस्त्यगुप्तामात्रां यः कुण्डिनस्योऽन्वडाकृपः ।

रुक्मो तस्याभवत् पुत्रो रुक्मिणी च विद्यामते । रुक्मो तस्मात्किं दिव्याणि द्रुमान् प्राप महाबलः ।

जामदग्न्यान्तया रामाद्वाङ्मस्यमवाप्तवान् । प्राप्यर्द्धतमं कृष्णेन गत्यमहुतकर्षणम् ।

रुक्मिणी त्वभवद्वाङ्म रूपेण प्रतिना भुवि । चक्रमे वासुदेवसां अत्रादेव महामतिः ।

स तथा चाभिलषितः अत्रादेव जनार्दनः । तेजो वीर्यबलोपेतः स मे भर्ता भवेदिति ।

११९

तां ददौ न च कृष्णाय रुक्मो देवास्तदाबलः । याचमानाय कंसस्य देवोऽस्माविति चिन्तयन् ।

पैद्यस्यार्ये सुनीयस्य जरासन्धो महाबलः । वरयामास तां राजा भीमकं भीमदर्शनम् ।

चेदिराजस्य हि वमोरासोत्पुत्रो वृहद्भयः । मगधेषु पुरा येन निश्चितः स गिरिजस्य ।

तस्याम्बवाये मंजु जरासन्धो महाबलः । वमोरिव तदा वंशे दमघोषोऽपि चेदिराट् ।

दमघोषस्य पुत्रान्तु पञ्च भीमपराक्रमाः । भगिन्यां वसुदेवस्य अतश्चरामि जज्ञिरे ।

१२०

शिशुपानो दग्धयोर्वो रैभ्योऽप्योपदिष्टो बली । मर्त्याश्च कुञ्जला वीरा वीर्यवन्तो महाबलाः ।

ज्ञानेः समानवंशस्य सुनीयः प्रददौ सुतम् । जरासन्धस्तु सुतवद्दर्शनं जुगोप च ।

जरासन्धं पुरस्कृत्य वृष्णिबन्धुं महाबलम् । कृतान्यागांसि चैवेन वृष्णोनां तत्प्रियैषिणां ।

जामाता त्वभवत्तस्य कंसस्यश्चिन् हते युधि । कृष्णार्ये वैरमभवत् जरासन्धस्य वृष्णिभिः ।

भीमकं वरयामास सुनीयार्ये तु रुक्मिणीम् । तां ददौ भीमकश्चापि शिशुपान्साय वीर्यवान् ।

१२१

ततश्चैद्यमुपादाय जरासन्धो नराधिपः । यथै विदर्भो सहितो दन्तवकेण यायिना ।

अनुयातस्य पैण्ड्रेण वामुदेवेन धीमता । अङ्गवङ्गकलिङ्गानामोश्वरस्य महाबलः ।

मानयिष्यंश्च तान् रुक्मो प्रत्यङ्गस्य नराधिपान् । परया पूजयोपेतांस्त्रात्रिनाय पुरो प्रति ।

पितृभ्यः प्रियार्यश्च रामकृष्णवुभावपि । प्रथयुर्दृष्णयस्यान्वे रथैस्तत्र बलान्विताः ।

कथकैश्चिकमर्त्ता तान् प्रतिवृत्तयथाविधि । पूजयामास पूजार्हान् वहिष्यैव न्यवेद्यत ।

१२२

सो भाविनि विवाहे तु रुक्मिणीं निर्यथै वहिः । चतुर्थजा रथेनैष्टं देवतायतनं शुभा ।

इन्द्राणोमर्षपिष्यन्ती कृतकौतुकमङ्गला । दीप्यमानेन वपुषा बलेन मरुता कृता ।

तां ददर्श ततः कृष्णो कृष्णो साचादिव स्थितां । रूपेणाग्नेषु सम्पन्नां देवतावतनान्तिके ।

वज्रोरिव शिखां दीप्तां मायां भूमिगतामिव । श्रियवोमिव गन्धोरामुत्थितां श्रियवोतस्तात् ।

मरीचिमिव सोमस्य सौम्यां स्त्रीविषहां भुवि । श्रीमिवाग्रां विनापद्यं भविष्यां श्रीसहायिनीं ।

१२३

कृष्णेन मनसा दृष्टां दुर्निरोचं सुरैरपि । श्यामावदातां ह्यासीनां श्रुयुषान्वासतेवसां ।

ताद्यौष्ठनयनापाङ्गी पूर्णचन्द्रनिभानगा । तावत्पुङ्गवकीं सुभूं नोक्तकुञ्चितमूर्ध्वकां ।
 अत्यर्थं रूपतः कान्तां पीनश्रीणिपयोधरां । तीक्ष्णशुक्लैः समैर्दन्तैः प्रभासन्निरलक्षुतां ।
 अनन्यां प्रमदां लोके रूपेण यशसा सिधा । रुक्मिणीं रुक्मिणीं देवीं पाण्डुरशौभवाधिनां ।
 तां दृष्ट्वा वदधे कामः कृष्णस्य प्रियदर्शनां । हविषेवानलस्यार्थिर्द्यौनसस्यं समादधत् । ११०
 रामेण सह सख्यस्य केशवस्तु महाबलः । तत्प्रभासेऽकरोद्दुर्द्धिं वृष्णिभ्यः प्रणिधाद्य च ।
 कृते तु देवकार्ये तां निष्कामतां सुराख्यात् । उक्तस्य सहसा कृष्णः स्वं मिनाय रथोत्तमं ।
 वृक्षमुत्पास्य रामोऽपि जघानापततः परान् । समनश्चान्न दाशार्चासदाक्षप्राप्तुं शक्यतः ।
 ते रथविंविधाकारैः समुच्छ्रितमहाध्वजैः । वाजिभिर्वारण्यैश्चैव परिवर्द्धलायुधं ।
 आदाय रुक्मिणीं कृष्णो जगामाशु पुरीं प्रति । रामे भारं समासञ्च युयुधाने च वीर्यवान् । १११
 अक्रूरे विष्टयो चापि गदे च हतवर्षणि । अक्रदेवे सुदेवे च सारथे च महाबले ।
 निर्वृत्तशत्रौ विक्रान्ते भङ्गकारे विदूरथे । उपधेनात्मजे कहे व्रतयुधे च केशवः ।
 राजाधिदेवे मृदरे प्रसेने चित्रके तथा । अरिदान्ते वृहद्गुं शफल्के सत्यके पृथौ ।
 वृष्णस्यैकेषु चान्येषु मुखेषु मधुसूदनः । गुह्यमासञ्च तं भारं ययौ दारवतीं प्रति ।
 दन्तवक्रो जरासन्धः शिशुपालस्य वीर्यवान् । सस्रद्धा नियुगुः कुट्टा जिघांसन्तो जनार्दनं । ११२
 अङ्गवङ्गकलिङ्गस्य सार्द्धं पौण्ड्रस्य वीर्यवान् । निययौ चेदि राजस्तु भ्रष्टभिः स महारथैः ।
 तान् प्रत्यगृह्णन् संख्या वृष्णिवीरा महारथाः । सङ्घर्षं पुरस्कृत्य वासवं मरुतो यथा ।
 आपतन्तं हि वेगेन जरासन्धं महाबलं । पङ्क्तिर्विधाद्य नाराथैर्युयुधानो महासूत्रे ।
 अक्रूरो दन्तवक्रान्तु विव्याध भवभिः शरैः । तं प्रत्यविध्यत् कारुण्यो वापैर्दशभिराशुगैः ।
 विष्टयुः शिशुपालश्च भ्रष्टैर्विधाद्य मप्रभिः । अष्टभिः प्रत्यविध्यत्तं शिशुपालः प्रतापवान् । ११३
 गवेषणस्तु चैद्यन्तु पङ्क्तिर्विधाद्य मार्गणैः । अतिदन्तस्यथाऽष्टाभिर्वृहद्गुं तु पञ्चभिः ।
 प्रतिविधाद्य तं शैलैः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः । जघानाशः सतुर्भिनू चतुरो विष्टयोः शरैः ।
 वृहद्गुंस्य भवेन शिरसिच्छेद वीर्यवान् । गवेषणस्य सूतस्य प्राहिणोद्यमसादनं ।
 हताश्वन्तु रथं त्यक्त्वा विष्टयुः समहाबलः । आरुरोह रथं चित्रं वृहद्गुंस्य वीर्यवान् ।
 विष्टयोः सारथिश्चैव गवेषणरथं द्रुतं । आरुञ्ज जवनानश्यासियन्तुमुपचक्रमे । ११४
 ते कुट्टाः शरवरेण सुनीयं समवाकिरन् । मृत्यन्तं रथमार्गेषु चापहताः कक्षापिनः ।
 अक्रूदेवो दन्तवक्रं बिभेदोरसि पत्रिणा । पटुं पञ्चभिश्चापि विव्याध युधि मार्गणैः ।
 ताभ्यां स विद्धो दशभिर्व्यापैर्धर्मातिगैः जितैः । ततो बली अक्रूदेवं बिभेद दशभिः शरैः ।
 पञ्चभिश्चापि विव्याध स विदुराद्विदूरथं । विदूरथोऽपि तं पङ्क्तिर्विधाद्यजो जितैः शरैः ।
 त्रिंशता प्रत्यविध्यत्तं बली वापैर्धर्माहाबलं । कृतवर्णा बिभेदाजो राजपुत्रं विभिः शरैः । ११५
 न्यहनत सारथिश्चास्य ध्वजसिच्छेद सोच्छ्रितं । प्रनिविधाद्य तं कुट्टः पौण्ड्रः पङ्क्तिः प्रिसोमजैः ।

धनुश्चिच्छेद तप्तस्य भस्मेन क्षमवर्षकः । निर्दुःखदुःखः कालिङ्गं विव्याध नवभिः शरैः ।
 तामरेणाश्वदंष्ट्रे तं निर्भिभेद कलिङ्गजः । गजेनासाध कङ्कलु गजमङ्गल्य वीर्यवान् ।
 तामरेण प्रघानाङ्गं विभेदाङ्गुल्य तं शरैः । चित्रकस्य यफक्तस्य सव्यकस्य महाबलः ।
 कलिङ्गस्य तदाऽनीकं मत्त। चैर्बिभिद्ः श्रितैः । निखेटेन क्रुमेणो वै वज्रराजस्य कृच्छरं ।
 जघान रामः संकुटो वज्रराजस्य संयुगे । तं हत्वा रथमारुह्य धनुरादाय वीर्यवान् ।
 अरुंधणो जघानोपैर्नाराधैः कैश्चिक्कान् बहून् । पङ्क्तिर्निहत्य कारुषान् मह्य्यासान् च वीर्यवान् ।
 शतं जघान संकुटो मागधानां महाबलः । निहत्य तान्महाबाह्वर्ज्यरामन्धं ततोऽभ्यधात् ।
 तमापतन्तं विव्याध नाराचैर्भागधस्त्रिभिः । तं विभेदाद्यभिः कुट्टो नाराचैर्भुपलायुधः ।
 चिच्छेद चास्य भस्मेन ध्वजं हेमपरिष्कृतं । तद्युद्धमभवद्देवं तेषां देवासुरोपमं ।
 खजतां शरवर्षाणि निघ्नतामितरंतरं । गजैर्गजाः सुसंकुट्टाः सन्निपेतुः सहस्रशः ।
 रथैरथासु शरैः सादिभिश्चापि सादिनः । पदातयः पदातीनां शक्तिवर्षासिपाणयः ।
 हिन्दुक्कदोसमाङ्गानि विवेरुर्धुधि ते पृथक् । असोनां पात्यमानानां कवचेषु महाखनः ।
 शराणां पततां शब्दः पक्षिणासिच शुकुवे । भेरोश्चक्रुर्मदङ्गानां वेणुनास्य मृधे ध्वनिं ।
 जुगूह घोषः शस्त्राणां व्याधोपस्य महात्मानां ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वाणि रुक्मिणीहरणे मत्तद्व्याधिक्रमतेऽध्यायः ॥ ११७ ॥
 । वैशम्पयन उवाच ॥ कृष्णेन द्विप्रमार्णां वै रुक्मो श्रुत्वा तु रुक्मिणीं । प्रतिज्ञामकरेत् कुट्टुः समसं भीष्मकस्य तु ।
 अहत्वा युधि गोविन्दमनामोष च रुक्मिणीं । कुण्डिनं न प्रवेक्ष्यामि सत्यमेतद्दुर्वीमि ते ।
 आस्थाय स रथे वीरः समदयायुधध्वजं । जनेन प्रथयौ कुट्टो बलेन महता वृतः ।
 तमन्वयुर्नराश्चैव दक्षिणापथवाधिनः । काशोऽशुभान् श्रुत्वा च वेणुदारिस्य वीर्यवान् ।
 भीष्मकस्य सुताद्यान्वे स्यन्दनैरथिनाम्बरा । कथकैश्चिकमुखासु सर्वे एव महारथाः ।
 ते गत्वा दूरमध्वानं सरितं नर्षादामनु । गोविन्दं ददृशुः कुट्टोः सदैव प्रियया स्थितं ।
 अवस्थाप्य च तस्मै न्यं रुक्मो मदबल स्रितः । चिकीर्षन् दैरयं युद्धमभयान्मधुसूदनं ।
 स विव्याध चतुःपक्षा गोविन्दं निमित्तैः शरैः । तं प्रत्यविध्यत्सप्तत्या वायैर्युधि जनार्दनः ।
 यतमानस्य चिच्छेद ध्वजस्यास्य महाबलः । जहार च शिरः कायात्सारयेस्तस्य वीर्यवान् ।
 नं कृच्छ्रगतमः क्षाय परिवर्ष्मन्नाहूतं । दाक्षिणात्या जिघांसनो राजानः सर्वे एव हि ।
 तमंशुमान्महाबाह्वर्ज्यव्याध नवभिः शरैः । श्रुत्वा पञ्चभिः कुट्टो वेणुदारिस्य सप्तभिः ।
 ततोऽशुभन्तं गोविन्दो विभेदारं स वीर्यवान् । निपसाद रथोपस्थे व्यथितः स नराधिपः ।
 श्रुतन्तेण जघानाश्रांसुतुर्निश्चतरः शरैः । वेणुदारिर्ध्वजं क्लिप्त्वा भुजं विव्याध दक्षिणं ।
 तदैव च श्रुत्वापि शरैर्विव्याध सप्तभिः । त्रिभिरेव च ध्वजं क्लान्तो न्यसीदेष व्यथान्वितः ।

११७

११८

११९

१२०

१२१

कथकैश्चिकमुखास्तौ रथवेगैश्च सर्वशः मुञ्चन्तः प्ररथवीथिं वासुदेवं मनोऽप्यबुः । ११५
 वासुदेवाणांस्तु चिच्छेद तेषां युधि जनाहंनः । जवान् येषां संरञ्जी यतमानांस्तु तान् परान् ।
 पुनरन्याश्चतुःपञ्चा निजघान श्रितैः शरैः । कुड्मानापततो वीरानाद्रुबन्ध महाबलः ।
 विद्रुतं स्वबलं दृष्ट्वा रुक्मो क्रोधवशज्जुतः । पञ्चभिर्निश्रितैर्वाचैर्विव्याधोरपि केशवः ।
 सारथिञ्चास्य विव्याध सायकैर्मिश्रितैश्चिभिः । आजघान ध्वजञ्चास्य शरैश्चाननपर्वणा । ११६
 केशवस्यापि तं पञ्चा कुड्मो विव्याध मार्गणैः । धनुश्चिच्छेद सायकस्य यतमानस्य रुक्मिणः ।
 अथान्यद्वनुरादाय रुक्मो लक्ष्यजिघांसया । प्रादुक्षकार स तथा दिव्याम्यस्त्राणि वीर्यवान् ।
 अस्त्रैरस्त्राणि संवार्थं तस्य लक्ष्यो महाबलः । पुनश्चिच्छेद सापञ्च रथेनास्य निभिः शरैः ।
 स च्छिन्नधन्वा विरथः खड्गमादाय चर्षं च । उत्पपात रथादीरो गदत्मानिव वीर्यवान् ।
 तस्याभिपततः खड्गं चिच्छेद युधि केशवः । नाराचैस्त्रिभिराकुड्मो विभेदेनमघोरमि । ११७
 स पपात महाबाहुर्ध्वसुधामनुमादथन । विसेञ्जो मूर्च्छितो राज्ञा वसेञ्जेव हतो गिरिः ।
 तांश्च राज्ञः शरैः सर्वान् पुनर्विव्याध केशवः । रुक्मिणं व्यथितं दृष्ट्वा व्यद्रवंतो नराधिपाः ।
 विचेष्टमानं भूमौ तं भ्रातरं वीक्ष्य रुक्मिणी । पादयोर्न्यपनङ्गर्भुर्भातुर्ष्कीर्षितकङ्किणी ।
 तामुत्थाप्य परिव्रज्य सान्त्वयामास केशवः । अभयं रुक्मिणे दत्त्वा प्रययौ स्त्रां पुरीं ततः ।
 दृष्ट्वयोऽपि जरासन्धं जित्वा तांसापि पार्थिवान् । प्रययुर्दारकां दृष्ट्वा पुरकृत्य हलायुधं ।
 प्रयाते पुण्डरीकाक्षे श्रुतर्वाऽभ्येत्य संयुगे । रुक्मिणं रथमारेण्य प्रययौ स्वपुरं ततः । ११८
 अनानीय स्वसारन्तु रुक्मी वीर्यमदान्वितः । हीनप्रतिज्ञो नैष्कत् म प्रवेष्टुं कुण्डिनं पुरं ।
 विदर्भेषु च वामार्थं निर्भ्रमोऽन्यत् पुरं महत् । तद्भोजकटमित्येवं बभूव भुवि विद्रुतं ।
 तत्रौजसा महतिशा दक्षिणां दिशमन्वगात् । भोजकः कुण्डिने चैव राजावास महाभुजः ।
 द्वारकाञ्चापि मम्प्राप्ति रामे दृष्ट्वाबलान्विते । रुक्मिण्याः केशवः पार्थिवं जघाह विधिवत् प्रभुः ।
 ततः सह तथा रमे प्रियया प्रीयमाणया । भीतयेव पुरा रामः पौलोम्यिव पुरन्दर । ११९
 सा हि तस्याभवच्छ्रेष्ठा पत्नी लक्ष्मणस्य भाविनी । पतिव्रता गुणोपेता रूपश्रीलगुणान्विता ।
 तस्यामुत्पादयामास पुत्रान्द्वय महारथान् । चारुदेष्णं सुदेष्णञ्च प्रद्युम्नञ्च महाबलं ।
 मुषेणं चारुगुप्तञ्च चारुबाहुञ्च वीर्यवान् । चारुविन्दं सुचारुञ्च भद्रचारुन्तयेव च ।
 चारुञ्च बलिनां श्रेष्ठं सुतां चारुमतीं तथा । धर्मार्थकुत्रलाक्षे तु कृतास्त्रा पुङ्कदुर्षदाः ।
 महिषोः सप्त कन्याणी स्तोताऽन्या मधुसूदनः । उपयेमे महाबाहुर्गुणेपिताः कुलोद्भवाः । १२०
 कान्दिन्दीं मित्रविन्दाञ्च सत्यां नम्रजितीं तथा । सुतां जाम्बवतस्यापि रोहिणीं कामरूपिणीं ।
 भद्रराजमुताञ्चापि मुशीलां भद्रलोचनां । साञ्जितीं सत्यभामां लक्ष्मणां जालसावित्रीं ।
 प्रैश्याञ्च सुतां तन्वीं रूपेणाप्युत्तमं । स्त्रीसहस्राणि चान्यानि षोडशातुलविक्रमः ।

उपयेमे हवीकेशः सर्वा भेजे च ताः कर्म । पराङ्मुखताभरणाः काशैः सर्वैः समन्विताः ।

जहिरै तस्य पुत्राश्च तासु वीराः बहुशतः । सर्वास्त्रसुश्रिताः सर्वैः वक्रकन्तो महारथाः ।

१०८

यज्वानः पुण्ड्रकर्माद्यो महाभाग महाबलाः ।

इति श्रीमहाभारते शिवेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दक्षिणीहरणे अष्टादशाधिकशततोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः काशे व्यतीते तु दक्षी महति कौरव्याम् । दुर्युतः कारयामास स्वयंवरमस्मिन् ।

तत्राहता हि राजानो राजपुत्राश्च दक्षिणा । समाक्रमुर्षहावीर्या नानादिग्धः त्रिधाऽन्विताः ।

तत्राज्जाम प्रद्युम्नः कुमारैरपरैर्हतः । सा हि तच्छकमे कन्या स च तां द्रुमलोचनां ।

द्रुमाङ्गो नाम वैदर्भी कानिद्युतिमन्विता । प्रियव्यामभवत् स्याता दक्षिणपक्षनया तदा ।

१०९

उपविष्टेषु सर्वेषु पार्श्वेषु महात्मसु । वैदर्भी वरयामास प्रद्युम्नमस्मिन्दनं ।

स हि सर्वास्त्रकुशलः सिंहसंहननो युवा । करुणाप्रतिभो लोके केशवस्यात्मजाऽभवत् ।

वयोऋषगुणोपेता राजपुत्री च साऽभवत् । नारायणीवैश्रमेन जातकामा च तं प्रति ।

वृत्तं स्वयंवरे जम्बूराजामः स्वपुत्राणि ते । उपादाय तु वैदर्भीं प्रद्युम्नो दारकां ययौ ।

स तस्यां जनयामास देवगर्भोपमं मुनं । अनिरुद्धमिति ख्यातं कर्षकाऽप्रतिमं भुवि ।

११०

धनुर्वेदे च वेदे च नीतिशास्त्रे च पारंगः । अभवत्स यदा राजन्ननिरुद्धो वयोऽन्विनः ।

तदाऽस्य दक्षिणः पौर्णी दक्षिणी रक्षामन्त्रिभो । पश्ययं वरयामास नात्वा रक्षवतीति सा ।

अनिरुद्धं गुणैर्दानं कृतवद्विर्नृपसूतः । प्रीत्या च रौक्मिणेयस्य दक्षिणं स्वायुष्यपदानम् ।

स्पर्द्धामोऽपि लक्ष्मण वैरं तदपहाय सः । ददानोत्यब्रवीद्राजा प्रीतिमान् जनमेजय ।

केशवः मह दक्षिण्या पुत्रैः मङ्गलकेन च । अथैशु दृशिभिः सार्द्धं विदर्भान् सबली ययौ ।

१११

मंयुक्ता ज्ञातयश्चैव दक्षिणः सुहृदश्च ये । आहता दक्षिणा तेषु तत्राज्यमूर्तगाधिगाः ।

द्रुमे तियौ महाराज नचत्रे चाभिपूजिते । विवाहः सोऽनिरुद्धस्य बभूव परमोत्सवः ।

पाणो गृहीते वैदर्भ्यास्तनिरुद्धेन भारत । वैदर्भ्यादवानाञ्च बभूव परमोत्सवः ।

रेमिरे वृष्णयस्तत्र पूज्यमाना ययाऽमराः । अयासकानामधिपो वेणुदारिरुदारधीः ।

आर्षः श्रुतस्त्वा चाणूरः कायसैवांगुमानपि । जयस्तेनः कलिङ्गानामधिपश्च महाबलः ।

११२

पाण्ड्याश्च नृपतिः श्रीमःनृषिकाभिपतिस्तथा । एते संमन्थ राजानो दाक्षिणात्या महर्द्धयः ।

अभिगम्याब्रुवन् सर्वे दक्षिणं रहसि प्रभुं । भवाननेषु कुशलो वयञ्चापि रिरंसवः ।

प्रियद्युतश्च रामोऽमावनेस्वनिपुणोऽपि च । ते भवन्तं पुरस्कृत्य जेतुमिच्छाम तं वयं ।

दत्तुक्ता रोचयामास रक्षो द्युते महारथः । ते द्रुभा कास्यनलम्भः कुसुमैर्भूविनाजिरा ।

सभां तां विविशुर्दृष्टाः शिकासन्दन्वारिणा । तां प्रविश्य ततः सर्वे द्रुभस्त्रगनुनेपनाः ।

११३

शैवर्ष्यामनेष्वासाञ्चक्रिरे विजिगीषवः । आहता बलभद्रस्तु कितवैरचक्रौविदैः ।

वार्तमित्यब्रवीद्दृष्टः स ह दीव्याम पर्यतां । निहत्या तं जिगीषन्तो दाक्षिणात्या नराधिपाः ।

मखिमुक्तासुवर्षानि तत्राभिम्युः सहस्रतः । ततः प्रावर्षत धूमं तेर्षां तद्भूतिनासवं ।
 कलहाद्यासदं घोरं दुर्घमोनां कथाबहं । निष्काषाम्बु सहस्राणि सुवर्षेषु दशाहितः ।
 रुक्मिणा सह सत्याते बलदेवो ज्वहं ददौ । तं जिनाय ततो रुक्मो वतमानं महाबलं । १०९
 तावदेवापरं भूयो बलदेवं जिनाय सः । अचक्रन्वीरमानसु रुक्मिणा केवलपापवः ।
 सुवर्षकोटीजिपाह ज्वहे तस्य महाबलः । जितमित्येष ह्यष्टोऽथ तमाङ्कतिरभावन ।
 स्नाघमानसु चित्तैः प्रहसन्सुलायुधं । अविद्यो दुर्ध्वलः श्रीमान् हिरण्यमन्वितं मया ।
 अजयो बलदेवोऽयमकसूते पराजितः । कलिङ्गराजसङ्कृत्वा प्रजहास भृशं तदा ।
 दन्तान् प्रदर्शयन् हृष्टस्तबाकुण्डलायुधः । रुक्मिणस्तदयः श्रुत्वा पराजयविमलजं । ११०
 निरुद्धमानसो ह्यणभिर्वाग्भिर्भीष्मकमूनवा । रोषमहारयामास जितरोधोऽपि धर्षयित् ।
 संकुट्टे धर्षणा प्राप्य रौहिणेयो महाबलः । धैर्यान्मनः संनियम्य ततो वचनमब्रवीत् ।
 दशकोटिमहस्राणि ज्वह एको ममापरः । एतं संपरिरुद्धोऽस्य पातयात्वात्पराधिप ।
 कृष्णाक्षान् लोहितार्चुःश्च देवोऽकिंस्त्वधिपांशु मे । द्रव्यमाङ्कयानाम रुक्मिणं रौहिणीमुनः ।
 अनुक्त्वा वचनं किञ्चिदाढमित्यब्रवीत् पुनः । अज्ञानं रुक्मो तदा हृष्टः पातयामास पार्थिवः । १११
 चातुरसे तु निर्दुत्ते निर्म्मितः स नराधिरः । बलदेवेन धर्ष्येण नेत्याव ततो बलं ।
 धैर्यान्मनः संनियम्य न स किञ्चिदुवाच ह । बलदेवं ततो रुक्मो मया जितमिति स्मयन् ।
 बलदेवस्तु तच्छ्रुत्वा जिह्मवाक्यं नराधिपात् । भूयः क्रोधममाविष्टे नोत्तरं व्यजहार ह ।
 ततो गम्भीरनिर्घोषा वाग्वाचाशरीरिणो । बलदेवस्य तं क्रोधं वद्वृण्वन्तो महात्मनः ।
 सत्यमाह बलः श्रीमान्धर्षणैष पराजितः । अनुक्त्वाऽपि ततः किञ्चित् प्राप्नो भवति कर्मणा । ११२
 मनसा समनुज्ञातं तत् स्यादित्यवगन्वतां । इति श्रुत्वा वचः सत्यमन्तरोजातं सुभाषितं ।
 सङ्कर्षणस्तोत्राय सौवर्णेनोरुणा बली । जघानाष्टापदेनैव प्रमथ्य यदुपकृतः ।
 रुक्मिण्या भ्रातरं ज्येष्ठं निष्पिपेष महोत्तले । विवादे कुपितो रामः सेप्रारं क्रूरभाषिणं ।
 ततोऽपहत्य संकुट्टः कलिङ्गाधिपतेरपि । दन्तान् बभञ्ज संरम्भात् प्रोक्षणात् च विह्वलत् ।
 खड्गमुद्यम्य तांश्चापि जामयामास पार्थिवान् । सत्स्रं सभायाः धैर्यमनुत्पास्य बलिनाम्बरः । ११३
 गजेन्द्र इव तं सत्स्रं कर्षन् मङ्कर्षणस्ततः । निर्म्मंगाम सभादारात्प्रापयन् कयकैविकान् ।
 रुक्मिणं निकृतिप्रदं स हत्वा यादवर्षभः । विश्वास्य द्विपतः सर्वान् मिहः कुट्टमृगानिव ।
 जगाम शिरिवं रामः स्वमेव स्वजनाद्युतः । न्यवेद्यत कृष्णाय तस्य सत्स्रं यथाऽभवत् ।
 नोवाच स तदा किञ्चित् कृष्यो रामं महाद्युतिः । रुक्मिणो च ततः श्रुत्वा निहतं भ्रातरं प्रियं । ११४
 निरुद्धश्च तदात्मानं क्रोधादश्रुण्ववर्षयत् । न हतो वामुदेवेन सः पूर्वं परवीरहा ।
 स रामकरमुक्तेन निहतो दूनमण्डने । अष्टापदेन बलवाण्याना बद्धधरोपमः ।
 तस्मिन् हते महावीर्ये नृपतेः भीष्मकाग्रजे । द्रुममार्गवतुस्थे धै द्रुममार्गवविधिने ।

कृती च युद्धकुशलो गित्यवापिनि प्रतिते । हृत्स्ववहात्म्याश्चैव सर्वे विमलकोऽभवन् ।
 एतन्ने सर्वमाख्यातं वस्त्रिणो निधनं मया । वैश्वे च यमुत्तारं वृष्टिभिर्मरतर्षभ ।
 वृष्टयोऽपि महाराज धनान्यादाश्च सर्वत्रः । रामकृष्णौ समान्निव्य चतुर्द्वारवतीं पुरीं । १०५
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वस्त्रिणवधे जनविश्रत्यधिककृतोऽध्यायः ॥ १९६ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ भूप एव तु विप्रैर्षे बलदेवस्य भीमनः । माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि श्रेयस्य धरणीदतः ।
 अतीव बलदेवंतं तेजोराशिमनिर्घृतं । कथयन्ति महात्मानो ये पुराणविद्दो जनाः ।
 तस्य कर्मोप्यहं विप्र श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः । अमन्तं यं विदुर्नागमादिदेवं महीजयं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुराणे नागराजोऽभौ कथ्यते धरणीधरः । श्रेयसोर्जोनिधिः श्रीमान्कल्प्यः पुण्डरीकधरः ।
 योगाचार्यो महावीर्यो वेदमन्त्रमुखो बली । जरामन्त्रं गदायुद्धे जितवान् यो न चावधीत् । १०६
 बहवश्चैव राजानः प्रथिष्यां वृथिवीपते । अन्वयुर्बागधं सर्वे ते चापि विजिता रणे ।
 नागायतबलप्राणे भीमो भीमपराक्रमः । असहस्रजदवेन बाहुयुद्धे विनिर्घृतः ।
 दुर्योधनस्य कन्यान्तु हरमाणो न्यगृह्यतः । श्वाभ्यो जाम्बवतीपुत्री नगरे नागमाङ्गधे ।
 राजभिः सर्वतो रुद्धो हरमाणो बलात् किल । तमपश्रुत्य संरुद्रमजगाम हलायुधः । १०७
 रामस्तस्य तु भोवायमागतो नालभश्च तं । ततश्चक्रोध बलवान्द्रुतश्चाकरोत्सहत् ।
 अनिवात्यमभेद्यश्च शिष्यमप्रतिमं बली । लाङ्गलास्त्रं समुद्यम्य ब्रह्मदण्डाभिमन्वितः ।
 प्राकारवप्रे विन्यस्य पुरस्य स महाद्युतिः । प्रवेष्टुमैच्छद्गृहाय नगरं कैरवस्य तत् ।
 तदा घूर्णितमालस्य पुरं दुर्योधनो नृपः । श्वाभं निर्यातयामास सभार्यं तस्य धीमतः ।
 ददौ शिष्यं तदात्मानं रामस्य समहात्मनः । गदायुद्धे कुरुपति शिष्यं जघाह तद्ध सः ।
 ततः प्रवृत्ति राजेन्द्र पुरमेतद्विघूर्णितं । अर्वाञ्जितमिवाभाति गङ्गामभिमखं नृप । १०८
 इदमित्युद्धतं कर्म रामस्य प्रथितं भुवि । भाण्डोरे कथ्यते राजन् यत् कृतं शौरिणा पुरा ।
 प्रमत्वं मुष्टिभैकज यज्जघान हलायुधः । धेनुकश्च महाकायं विलेप नगमूर्द्धनि ।
 म गतासुः पपातोर्व्यां दैत्या गर्हभरूपपृक् ।
 लवणजलगमा महानदो द्रुतजकवंगतरङ्गामिनो । नगरमभिमुखो यदा कृता हलविधता यमुना यमखवा ।
 बलदेवस्य माहात्म्यमेतत्तं कथितं मया । अमलस्य प्रमेयस्य श्रेयस्य समहात्मनः । १०९

इति पुरुषवरस्य शौरिणो ब्रह्मविधमुक्तममन्यदेव च । यदकथितमिहाद्य कर्म ते तदुपलभस्व पुराणविल्लरात् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि बलदेवमाहात्म्यकथने विश्रत्यधिककृतोऽध्यायः ॥ १९० ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रत्येत्य दारकां विष्णुर्हते वस्त्रिणि वीर्यवान् । अकरोद्यन्महाबाहुस्तस्मै वद महामुने ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तर्हृतः पुरीं गत्वा सर्वैर्यादवनन्दनः । दारकां भगवान् कृष्णः प्रथमैकन वीर्यवान् ।

प्रत्यपद्यत रमानि विविधानि बहूनि च । ययार्हं पुण्डरीकागे नैर्ष्यतान् प्रत्यवारयत् ।

तत्र विप्रं चरन्ति स्म दैत्याः सह दानवैः । तान् जघान महाबाहुर्नरदत्ताष्टाहासुरान् । ११०

विज्रञ्जास्याकरोत्तत्र नरको नाम दानवः । चासनः सुरसंघानां देवराजविपुलंशान् ।
 स भूमौ मूर्त्तिलिङ्गस्थः सर्वदेवाभिवाधिता । मानुषाणाञ्चवीणाञ्च प्रतीपमकरोत्तदा ।
 त्वद्युर्दुहितरं भौमः कब्रेरुमगमत्तदा । गजरूपेण जपाच्च दक्षिराङ्गौ चतुर्द्वीपौ ।
 प्रमथ्य तं वरारोहं नरको वाक्यमब्रवीत् । नष्टशोकभयो मोक्षान् प्राञ्ज्योतिषपतिस्तदा ।
 यानि देवमनुष्येषु रत्नानि विविधानि च । विभक्तिं च मही कृत्वा धागरेषु च यदसु ।
 अद्यप्रभृति तानोह सहिताः सर्वेनै धृताः । ममैवोपाहरिष्यन्ति दैत्याश्च सह दानवैः ।
 एवमुक्त्वा तु वक्त्राणि रत्नानि विविधानि च । सञ्चहार तदा भौमस्तच्च नाधिष्कारकः ।
 गन्धर्वाणाञ्च याः कन्या जहार नरको बली । याश्च देवमनुष्याणां सप्त चाः पुराणां गणाः ।
 चतुर्दशसहस्राणि सैकविंशच्छतानि च । एकवेणीधराः सर्वाः सर्ता मार्गमनुव्रताः ।
 तामां पुरवरं भौमोऽकारयन्मणिपर्वतं । अलकायामदोनात्प्रामुरोः स्वविवर्धं प्रति ।
 ताश्च प्राञ्ज्योतिषपतिं मुरोश्चैव दत्त्वात्मजाः । नैच्छंताश्च यथा मुख्याः पालयन्त उपासते ।
 स एष तमसः पारं वरदत्ता महामुरः । न चामुरगणैः सर्वैः सहितैः कर्म तत् पुरम् ।
 कृतपूर्वम् महाघोरं यदकार्षाम्महामुरः । अदितिं धर्षयामास कुण्डलायं महामुरः ।
 धं मही सुधुवे देवी यस्य प्राञ्ज्योतिषं पुरं । दारुपानाश्च चत्वारस्तस्यामन् यद्गुरुर्द्वारः ।
 ह्यपीवो निमुन्दश्च वीरः पञ्चमदस्ताथा । मुरः पुत्रमहश्चैश्च वरदत्तोऽमुरो महान् ।
 आदेवयानभाट्टत्य पत्न्यां समुपस्थिताः । त्रिचासनाः मुहूर्तानां विरूपैरासमैः सह ।
 तद्वाधार्थं महाबाहुः शङ्खचक्रगदासिन्धुः जातेः तृष्णु देवस्यां वमुदेवाण्यनाहिनः ।
 तस्याथ पुरुषेन्द्रस्य लोके प्रथिततेजसः । निवासो दारुकादेवैरुपायादुपपादिता ।
 अतीव हि पुरो रम्या दारुका वासवस्तथात् । महार्णवपरिविष्टा पञ्चपर्वतशोभिना ।
 तस्यां देवपुराभायां सभा काञ्चनतोरणा । सा दात्राहीति विख्याता योजनायामविष्टा ।
 तत्र तृष्ण्यन्धकाः सर्वे रामरुष्णपुरेगमाः । कोकयात्रामिमां कृत्वा परिरक्षन् आसते ।
 तत्रासीनेषु सर्वेषु कदाचिद्भ्रतरर्षभ । दिव्यगन्धो ववौ वायुः पुण्यवर्षं पपात च ।
 ततः किन्तकिलाशब्दः प्रभाजालाभिसंभूतः । मुहूर्त्तमन्तरीषेऽभूत्ततो भूमौ प्रतिष्ठितः ।
 मध्ये तु तेजसस्तस्य पाण्डुरं गजमास्थितः । तृतो देवगणैः सर्वैर्वाभवः प्रत्यदृश्यत ।
 रामरुष्णौ च राजा च तृष्ण्यन्धकगणैः सह । प्रत्यद्यदृश्वहात्मानं पूजयन्तः सुरेश्वरं ।
 सोऽवतीर्थ्य गजान्तूर्णं परिवृज्य जनाह्ननं । मस्त्रजे बलदेवश्च तच्च राजानमाहुर्कं ।
 तृष्णीनन्यान् मस्त्रजे च यथाकालं यथावथः । पूजितो रामरुष्णाभ्यामाविवेच्य मर्मां शुभम् ।
 तत्रासीनोऽभ्यलङ्घ्य सभान्तां स सुरेश्वरः । अर्थादिसमुदाचारं प्रत्यष्टवाद्यथाविधि ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नरकबधे एकविंशत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥
 ॥ वैजम्पायन उवाच ॥ अथोवाच महातेजा वासवो वासवानुजं । बान्धवपूर्वम् कुर्यात्स संसृष्ट्य वदनं शुभम् ।

(१२१)

(१२२)

(१२३)

(१२४)

(१२५)

देवकीनन्दन वधः शृणु मे मधुसूदन । सेन ताऽभिमन्योऽप्यस्य कार्येणामिच्छर्वण ।
 मैर्षतो नरको नाम ब्रह्मणे वरदर्पितः । अदित्याः कुण्डले मोहाण्णहार दितिनन्दनः ।
 देवानां विप्रियं नित्यमृषीणाञ्च स वर्त्तते । तव पैवान्तरमेवो वरि ते पापपूरुषं ।
 अयं त्वां गरुडस्तत्र प्रापयिष्यति कामगः । कामवीर्योऽतितेजस्वी येनतेषोऽन्तरीचमः ।
 अवध्यः सर्वभूतानां भौमः स नरकोऽमरः । निरूदयिन्वा तं पापं क्षिप्रमागन्मुमर्षसि ।
 इत्युक्तः पुण्डरीकाक्षो देवराजो न केवः । प्रतिजज्ञे महाबाहुर्नरकस्य निवर्हणं ।
 ततः सहैव ब्रह्मेण ब्रह्मचक्रगदासिधत् । प्रतक्षे गरुडेनाथ सद्यभामासहायवान् ।
 क्रमेण सप्तस्कन्धान् स मादतानां स वामवः । पश्यतां यदुषिंशानामूर्द्धमाचक्रमे वक्षी ।
 वारणेन्द्रगतः ब्रह्मा गरुडस्या जगार्दनः । प्रकाशते विदूरत्वात् सूर्याचन्द्रमसाविव ।
 अयान्तरीले गन्धर्वैरसुरैर्भिस्य केवः । सूर्यमानोऽय ब्रह्मचक्रमेयान्तरधीयत ।
 ममाधारेतिकर्तव्यं वासवो श्विधाधिपः । खमेव भवनं प्राधातुं कथ्यः प्राग्ज्योतिषं प्रति ।
 पलानिलहतो वायुः प्रतिलोमं ववै तदा । ततो भीमरवैर्धैर्मैधर्ममूर्गगणेशराः ।
 क्षणेन समनुप्राप्नो दिवमाकाशेन वै । दूरादेव च तान्दृष्ट्वा प्रथयौ यत्र ते स्थिताः ।
 अपश्यत् पर्वतदारि हस्वसुरयवाहनं । दूरान्तान् भीरवान् पाशान् षट्महसान्ददर्श सः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गरुडस्योपरि श्रीमान् ब्रह्मचक्रगदासिधत् । विभ्रञ्जीलाम्बुदाकारं पीतवासास्तुभुञ्जः ।
 वनमान्नाकुलोरस्कः श्रीवसेन्दुनिभोरमः । किरोटमूर्द्धा सूर्याभः सविद्युदिव चक्रमाः ।
 ज्याविकृजमहाब्रह्मः श्रूयतेऽन्ननिस्त्रनः । ज्ञात्वा च दानवः सर्वे स्वयं विष्णुरिहागतः ।
 क्रोधाद्बुधिररकाक्षो मुक्तः कालात्मकप्रभः । अभ्यधावत वेगेन ब्रह्मिं यत्न महासुरः ।
 चिन्नेप म महाब्रह्मिं वज्रकाश्वनभूषितां । तामपतन्तो ब्रह्मिं स महोत्सां ज्वलितामिव ।
 ममाधत्त शरशैकं रुक्मपुङ्गवं जगार्दनः । दिधाऽष्णिनत् तुरमेण वामुदेवः स वीर्यवान् ।
 ब्रह्मिं चिच्छेद तत्राभौ विद्युत्पुञ्ज इव ज्वलन् । पुनस्तु क्रोधात्पुञ्जो मुर्येष्टमहामदं ।
 इन्द्राण्णनिर्विक्रेण विच्छेष्ट इव निस्त्रनः । आकण्ठपूर्णश्चिन्नेप अर्द्धचन्द्रं सुरोत्तमः ।
 मध्यदेशे तु चिच्छेद गदं तो रुक्मभूषितां । पुनश्चिच्छेद भस्त्रेण दानवस्य शिरो रणे ।
 भञ्जिह्वस्य पाशान् सर्वोत्सात्मन् इत्वा मवान्धवं । सोऽग्न्याचरो गगान् इत्वा नरकस्य महाबलान् ।
 विष्वाभंघानतिक्रम्य भगवान् देवकीसुतः । अपश्यद्दानवं सैन्यं निमुन्दस्य महाबलं ।
 अथपीवञ्च दितिं तयाऽन्यांश्चित्रयोधिनः । रोधयामास तन्नाभं स्वधैर्येण महाबलः ।
 निमुन्दो बलिनां श्रेष्ठो रथमारुह्य सत्वरः । जघाह कार्यकं दिव्यं सेमशुष्ठं दुरासदं ।
 विद्याध दशभिर्बाणैर्निमुन्दो मधुसूदन । क्रैववसापि सप्तत्या विद्याध निश्चितैः शरैः ।
 अप्राप्तांशान्तरीके ताऽङ्गरांश्चिच्छेद माधवः । ते सर्वे धैरिकाः कृष्णं समन्तात् पर्वेश्वरसन् ।
 शरजालेन महता ष्णायमानः सुरोत्तमः । दृष्ट्वा तान्दानवान् सर्वान् सक्रोधो मधुसूदनः ।

१८०
 १८१
 १८२
 १८३
 १८४
 १८५

ततो दिव्येन चास्त्रेण पार्श्वेन जनाईनः । महता शरवर्षेण वायव्यात् तद्वत् ॥ १०१ ॥
 पञ्चपञ्चशरैस्तेषु एकैकेषु च तान् बद्धन् । पार्श्वेन्यस्य प्रभावेण नर्वाण्यर्थास्तदावपत् ॥
 दुद्रुवुर्भयविवस्ता भग्नास्ते दानवा रणे । स्वमैत्र्यं विद्वन् दृष्ट्वा निश्चकाम पुनर्द्वेषे ॥
 विस्मज्जकरवर्षाणि क्वादायामास केशवं । न विभाति रणे सूर्यो नापि स्योन दिवो दध ॥
 शरैः सञ्क्वादायामास निमुन्दो गहडध्वजं । सावित्रं नाम दिव्यास्त्रं जपा ह पुरुषोत्तमः ॥
 तेन वाणेन तान् वाणांश्चिच्छेद मधुसूदनः । वाणैर्वाणास्तु मञ्जुश्च तत्र हृष्यो महाबलः ॥ १०२ ॥
 कृत्रमेकेन वाणेन रथेऽप्यस्य त्रिभिः शरैः । पुनश्चिच्छेद तानस्यंश्चतुर्भिश्चतुरः शरैः ॥
 शरयिं पञ्चभिर्वाणैर्ध्वजमेकेन चिच्छिदे । शरैर्केण पुनः हृष्यः सुतोऽस्त्रेण त्रितेन वै ॥
 शिरश्चिच्छेद भस्मेन निमुन्दस्य सुरोत्तमः । निमुन्दं पतितं दृष्ट्वा हयपीवः प्रतापवान् ॥
 शिलां प्रष्टुञ्च महतीं तोलयामास दानवः । आविध्य सहसा मुक्तः शिलां शैलममप्रभः ॥
 गृहीत्वा दिव्यराज्यं मस्त्रमस्त्रविशम्बरः । दिव्यास्त्रेण शिलां विभ्रुः सप्रधा क्षतवांस्तदा ॥ १०३ ॥
 तदिदार्यं सहसायुक्तं पातयामास भूतले । ततस्तैः शार्ङ्गनिर्मुक्तैर्नानावर्षैर्न हाशरैः ॥
 यथा देवासुरं युद्धमभवद्भ्रतर्षभ । नाभाप्रहरणाकोण तथा चौरमवर्त्तत ॥
 गहडस्थो महाबाहुर्नजवान महासुरान् । महान् कृमनिर्मिताः शरस्त्रनिपातिताः ॥
 विनेष्टुर्द्वानवाः सर्वे समामाद्य जनाईनं । केचिच्चक्राग्निना दग्धा दानवाः पेतुग्मरात् ॥
 सन्निकर्षगताः केचिद्गतासुविक्रान्ताननाः । असृजन् शरवर्षाणि वृष्टिमन्त दशम्बराः ॥ १०४ ॥
 विक्रान्ताङ्गाऽसुराः सर्वे हृष्यवाणप्रपीडिताः । शोणिताक्ताश्च दृग्यन्ते पुष्पिता इव किंशुकाः ॥
 व्यद्रवन्त सुविवस्ता भग्नास्त्राश्चित्रयोधिनः । पुनस्तु क्रोधरक्तासो वायुवीन दानवः ॥
 दशश्यामोच्छ्रितं वृत्वं समारुह्य वनस्पतिं । वृत्तमुत्पाप्य वेगेन प्रष्टुञ्च तमधावत ॥
 चित्तेषु ममहावृत्वं शिलया तु घनाकृतिः । वृत्तवेगानिलोद्भूतः शुश्रुवे ममहास्वनः ॥
 ततः शरसहस्रेण त्वरमाप्तो जनाईनः । नैकधा तस्य चिच्छेद चित्रभक्तिनिभाकृतिं ॥ १०५ ॥
 पुनश्चैकेन वाणेन हयपीवस्य चौरमि । विव्याध मानयोर्ध्वं मायका ज्वलनप्रभः ॥
 विवेश मोऽतिवेगेन हृदि भिन्वा विनिर्गतः । यः सहस्रं समास्त्रकः सर्वान्देवानयोधयत् ॥
 तं जघाम महाशरं हयपीवं महाबलं । अपारंतेजा दुर्द्धर्षः सर्वयादवनन्दनः ॥
 मध्ये लोहितगङ्गस्य भगवान्देवकीमुतः । श्रौतकायां विक्रपालं पापानं पुरुषोत्तमः ॥
 श्रुष्टौ शतमहस्राणि दानवानां परन्तपः । निहत्य पुरुषव्याघ्रः प्राग्ज्योतिषमुपाह्वत् ॥ १०६ ॥
 हत्वा पञ्चनदं नाम नरकस्य महासुरं । ततः प्राग्ज्योतिषं नाम दीयमानमिव श्रिया ॥
 पुरमासादयामास तत्र युद्धमभून्नरत् ॥ ततः प्राग्जायकश्चक्रुः पाञ्चजन्यं महाबलम् ॥
 शुश्रुवे स महाशब्दः संवर्त्तनिनदो यथा । श्रुयते त्रिषु लोकेषु भीमगम्भीरनिस्वनः ॥
 तं श्रुत्वा नरकस्यापि क्रोधपरंश्लोचनः । सोऽहकाष्टमंयुक्तं विनम्य प्रतिमं दयं ॥

रत्नकाञ्चनचिवाङ्गं वैदिकामिन्द्रविराजितं । वक्षधनेन महता काञ्चनेन विराजितं ।
 हेमदण्डपताकाङ्गं वैदुष्यमधिकुर्वरं । सुकमचसहस्रैक रत्नं पररथाह्वयं ।
 सोमराजस्य सञ्जानं चिचभक्तिविराजितं । रथमधगतो वीरः सयन्धय दव भाङ्करः
 नानाप्रहरणाकोणं रथं हेमपरिष्कृतं ।

१६०

वक्षं तयोरम्बुदमिन्द्रवर्णव्यानदुमुक्त्वा ननु न्यतेजाः । किरीटमूर्द्धाऽर्ककृताग्रनाभः कर्णौ तथा कुण्डलयोर्ज्वलनौ ।

धूसवर्णा महाकाया रत्नाणां विह्वलाननाः । नानाकवचिनः सर्वे देत्यदानवराक्षसाः ।
 खड्गचर्मधराः केचित् केचिन्मूर्धोरसंष्टताः । शक्तिहस्तास्तथा केचिञ्ज्वलहस्तास्तथाऽपरे ।
 गजवाजिरथौघैश्च चालयन्त्ये मेदिनीं । निर्धयुर्नगराञ्चूराः सुमज्जङ्गाः प्रहारिणः ।
 वृता दैत्यगणैः मारुद्भिरकः कालसन्निभः । भेरीजङ्गमदङ्गानां पणवानां महस्रजः ।
 वाद्यमानं स गुरुश्रवणो मूननिगदोपमं । यतः ह्वयन्ततो गत्वा सर्वे ते विह्वलाननाः ।
 परिवार्य गह्वरान् सर्वेऽयुध्यन्त सङ्गताः । महता ञ्जादयामामुः शरवर्षेण सैनिकाः ।
 शक्तिशूलगदाप्रामोक्षोमरान् सायकान् बह्वन् । आकाशं ञ्जादयामःसुर्विमुञ्चन्तः महस्रजः ।
 हास्यः हास्याम्बुदाकारः शार्ङ्गं शृङ्गा धनुस्ततः । विस्फुर्य समहृत्पापं धनुर्जनदनिस्त्रयं ।
 व्यसृजन्शरवर्षाणि दानवानां जनार्दनः । शरवर्षेण तन् सैन्यं व्यद्रवन् महाहवात् ।

१६१

१६२

तद्युद्धमभवद्द्वारं घोररूपेण रक्षणा । भद्रव्युहास्य ते सर्वे हृष्टवाणप्रयोडिताः ।
 केचिच्छिखभुजैश्च शिखीशाशिराननाः । केचिक्कैर्दिधाभिन्नाः केचिदाणार्दिनोरभः ।
 केचिद्विधास्तताः शक्र्याः गजाश्वरथवाहनाः । केचिन् कौमोदकोभिन्नाः शङ्खशक्तिविदारिताः ।
 एवं विधायिता सर्वा गजाश्वरथवाहिनो । तत्रासीश्वरकणाय युद्धं परमदारुणं ।
 यत् समामन वत्यामि तस्ये निगदतः शृणु । चासलः सुरसंघानां नरकः पुरुषोत्तमं ।
 द्योधयामाम तेजस्वी मधुवज्रधुसुदनं । कोधरत्नान्नयनो नरकः कालसन्निभः ।
 जगत् कार्मुकं वीरः शक्रचापमिवोच्छ्रितं । ततोऽर्ककिरणप्रस्थे वाणं जगत् केशवः ।
 दिव्यनास्त्रेण समरं पृथयामाम ते रथं । उत्तमास्त्रं महापातं मुमोच नरको बली ।
 वज्रविस्फूर्जताकारमायाः लो वीक्ष्य केशवः । चिच्छेदास्त्रं महाभागशुकेण पुरुषोत्तमः ।
 व्यहनन् सारथिञ्चास्य शूरेण जनार्दनः । सरयं मध्वजं साश्वं जघान द्रुमिभिः शरैः ।
 तनुचक्षेव चिच्छेद शरेण मधुसुदनः । ततो विमुक्तकवचः सर्पस्थेव तनुर्धया ।
 हताशो विरथो वीरो वितनुचक्ष दानवः । जगत् विमलज्वालां सोमभारार्पितं वृद्धं ।
 आविध महामा मुक्तं शूलमिन्द्राग्निप्रभं । तदापतन्मु भंमेत्स शूलं हेमपरिष्कृतं ।
 विधिक्षिप्तं शुरप्रेण हृष्टेणोद्गतकर्माणा । तद्युद्धमभवद्द्वारं घोररूपेण रक्षणा ।
 उत्तमास्त्रं महापातं नरकेण महात्मनः । मुद्गर्षी द्योधयामाम नरकं मधुसुदकः ।
 अथोपचक्रशक्रेण प्रदीप्तेनाकरीडिधा । शकदिधास्तं तस्य शरीरमपतन्नुवि ।

१६३

१६४

१६५

विभक्तं क्रकचेनेव गिरेः शृङ्गं विधातुं । कृष्णमासाद्य देवेभ्यं कृष्णमासासिवांशुमासम् । १८०
 चक्रोत्थितनिष्कृत्ताङ्गमुत्तमं पतितं रणे । वज्रोत्थे चिनिर्मितं वाचा गैरिकपर्जनम् ।
 भूमिस्तु पतितं पुत्रं निरीक्ष्यादाय कुण्डले । उपातिष्ठत गोविन्दं वचनश्लेदमत्रयोत् ।
 दत्तस्त्वथैव गोविन्द तथैव विनिपातितः । यद्येष्वसि तथा क्रौञ्च बाह्यशोचनकैरिव ।
 इमे ते कुण्डले देव प्रजास्रक्षानुपालय ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नरकमर्धे द्वाविंशत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निहत्य नरकं भौमं वासवोपमविक्रमः । वसवावरजो विष्णुर्ददर्श नरकालयम् । १८१
 अथार्यश्रुत्वासाद्य नरकस्य जनाईनः । ददर्श धनमव्ययं रत्नानि विविधानि च ।
 मणिमुक्ताप्रवालस्य वैदूर्यश्च च खड्ग्यं । मसारगन्धकंशूटांश्चया वज्रस्य सस्रथान् ।
 जाम्बूनदमयान्यस्य ज्ञातकुम्भमयानि च । प्रदीपज्वलनाभानि श्रोतरश्मिभानि च ।
 श्रयनानि महार्हाणि तथा विंहायनानि च । शिरस्यदण्डं रुचिरं श्रोतरश्मिधमप्रभं ।
 ददर्श मुमह क्कचं वर्षमाणमिवाम्बुदं । जातरूपस्य शृङ्गस्य धास्यः शतसहस्रतः । १८२
 वरुणोदाहृतं पूर्वं नरकेशेति नः श्रुतं । यावदर्थं नृहं दृष्टं नरकस्य धनं वज्र ।
 न वै राज्ञा कुवरेण न शक्ये यमेन वा । रत्नसन्निचयसादृक् दृष्टपूर्वा न च श्रुतः ।
 हते भौमे निमुन्दे च हयपीवे च दानवे । उपाजिन्यस्ततस्तानि रत्नाः पुराणि च ।
 दानवा हतशिश्टा ये कोषसञ्चयरविषः । केनराथ महार्हाणि यान्यर्हन्ति जनाईनः ।
 ॥ दैत्या ऊचुः ॥ इमानि मणिरत्नानि विविधानि वदन्ति च । भोमरूपास्य मातङ्गाः प्रवालविक्रताकुशाः । १८३
 हेमसूत्रमहाकवासापतोमरश्मलिनः । रुचिराभिः पताकाभिर्वसना विविधाः कुयाः ।
 ते च विंशतिसाहस्रा द्विस्रावश्च करेणवः । अष्टौ शतसहस्राणि देवजासोत्तमा हयाः ।
 गोषु चापि हतो यावान् कामत्तव जनाईन । तावतोः प्रापयिष्यामो वृष्यन्धकनिवेशनम् ।
 आविकानि च सृष्ट्वाणि श्रयनान्यासनानि च । कामथाहारिणश्चैव पविणः पियदर्शनाः ।
 चन्द्रनागरुकाष्ठानि तथा कासीयकान्यपि । वसु षष्ठिषु लोकेषु धर्मैषाधिगतन्तव । १८४
 तत् सर्वं प्रापयिष्यामो वृष्यन्धकनिवेशनम् । देवगन्धर्वरत्नानि पद्मगानाद्य यदसु ।
 तानि सर्वेषु सन्तीह नरकस्य निवेशने ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इतत् सर्वं हृशीकेभः परिदृष्ट्य परीक्ष्य च । शीतमारोहयामास दानवैर्दीरकां पुरीम् ।
 ततस्तदारुणं क्वत्रं स्वयमुत्सृज्य माधवः । शिरस्यवर्धं वर्षन्तमारोह विहङ्गमम् ।
 गरुडं पतगश्रेष्ठं मूर्त्तिमन्तमिवाम्बुदं । ततोऽभ्यवाद्भिरिच्छेत्तमभितो मण्डिपर्वतम् । १८५
 तत्र पुण्या ववुर्वाता स्रभवंसाम्भवाः प्रभाः । मणीनां हेमवर्षाणामभिभूय दिवाकरं ।
 तत्र वैदूर्यवर्षानि ददर्श मधुसूदनः । सतोरुपताकानि दाराणि त्रिखराणि च ।
 विद्युद्भयितमेघाभः प्रवभौ मण्डिपर्वतः । हेमचिचितावैद्य प्रायादैरुपमेभितः ।

तत्र ता सेमवर्षाभा ददर्श मधुसूदनः । मन्मथ्यासुरमुखाणां प्रिया दुहितरवाद्या ।
 ददर्श विपुलशोणीः संहृष्टा गिरिकण्ठरी । नरकोप समानीता रघुमाणाः समन्ततः ।
 निपिष्टपथमे देवे तिष्ठन्तीरपराजिताः । निवसन्त्या यथा देव्यः सुखिन्यः कामवर्षिताः ।
 परिवसुर्माहः वा इमेकवेषो धराः शिवः । सर्वाः कापायवापिन्यः सर्वाश्च नियतेन्द्रियाः ।
 प्रतोपवासतश्चक्रुः काङ्क्षन्तः कृत्वा दर्शनं । समेत्य यदुर्विदस्य सर्वाश्चक्रुः स्त्रियोऽप्यलीनम् ।
 नरकं निहतं मत्वा मुद्वेषेव महासुरैः । स्वयमेवं निमुन्दश्च ताः कृत्यं पथैवारयन् ।
 ये चासौ रक्षितो दृष्ट्वा दानं वा यदुमन्दनं । कृताञ्जलिपुटाः सर्वे प्रविशेजुर्भयोऽधिकाः ।
 तांश्च परममारोणात्प्रभावं निरीक्ष्य तं । सर्वाणामेव संकल्पः पतितेनाभवत्तदा ।
 तस्य चन्द्रोपमं वक्रं समीप्य मुदितेन्द्रियाः । सम्पुष्ट्वा महाबाहुनिदं वचनमब्रुवन् ।
 सत्यञ्च तत्पुरा वायुरिहास्मान् वाक्यमब्रवीत् । सर्वभूतमतस्तस्य देवैरपि नारदः ।
 विष्णुर्नागायणो देवः शङ्खचक्रमदामिभूत् । स भौमैर्नरकं हत्वा भर्ता च भविताऽऽ वः ।
 सुप्रियं वत पश्यामश्चिरमृतभरिन्दमं । दर्शनेऽकृतार्था हि वचमस्य महात्मनः ।
 ततस्त्वाः सान्त्वयामास प्रमटा वः सवानुजः । सर्वा कमलपत्राकीर्णैः प्रोवाच माधवः ।
 सान्त्वयन्वा ययार्हेण समाभाष्य च केतवः । यानैः किङ्करमंयुर्देवाश्च मधुसूदनः ।
 किङ्कराणां मङ्गलाणि रक्षसां घातं रक्षसां । द्विविधां ब्रह्मतां तत्र निर्वाचः सुमहानभूत् ।
 तस्य पथैतमुत्सस्य शूद्रं यत् परमाश्रितं । विमलाकैन्दुमंकाञ्च मणिक्काञ्चनोरणम् ।
 मपस्विगणमातङ्गं सयान्मृगपादपं । ब्राह्मणमृगगणाकीर्णं सुप्रसारश्चिन्नातलं ।
 न्यर्द्धभय वराहैश्च कुरुभिश्च निषेवितं । सुप्रपातमहासानुं त्रिचित्रश्चिखरद्रुमं ।
 अत्यद्भुतमचिन्त्यञ्च मृगवृन्दविभोदितं । जीवञ्जीवकर्मणैश्च वर्षिभिश्च निनादितं ।
 तदणतिबभौ विष्णुर्हीभ्यामन्याय्य भास्वरं । अरोपयामास तदा गरुडे पलिणाम्बरं ।
 मणिपथैतशूद्रञ्च सभाष्यञ्च जनाहृदं । उवाच कीलया पत्नी गरुडः पतताम्बरः ।
 अपचक्रमत्रिलोपैर्हिमाद्रिश्चिखरोपमः । दिक्षु सर्वासु मंज्जुदं जगयामास पश्चिराट् ।
 आरुजन् पर्वताद्याणि पादपांशु समाश्रितम् । संजहार महाभ्राणि विजहार च कानिचन ।
 विषयी समतिष्ठस्य देवयोः सङ्क्षुब्धयोः । यथैवातजवः पत्नी जनाहृदं नवमे स्थितः ।
 स मेवं गिरिमावाद्य तेवगन्धर्वसंविभं । देवमद्यानि सर्वाणि ददर्श मधुसूदनः ।
 विशेषां महताश्चैव साध्वानाश्च नराधिप । आजमानान्वतिकामसन्निभोश्च परम्पर ।
 प्राप्य पुष्पतमार्गं सोकान् देवलोकमरिन्दमः । शकसश्च समवासाय प्रविवेज जन हेतुः ।
 अवतीर्य स तार्क्ष्यः स ददर्श चिदब्राधिवं । प्रोतसैवाभ्यनन्दनं देवराजः ब्रतकतुः ।
 प्रदाय कृच्छले दिव्ये ववन्द तमवाप्युतः । सभाष्यो विबुधमेतं नराधेष्टो जनाहृदः ।
 सोऽर्चतो देवराजेन रक्षैश्च मतिपूजितः । सत्यभामा च पौलोम्या च षावदनिबन्दिता ।

१८०

१८१

१८२

१८३

१८४

१८५

वासुदेवो वासुदेवश्च सहितौ जगत्प्रसूतः । अदित्या भवन् दिवं देव्यातुर्भर्तृमन् ॥ १२० ॥
 तत्रादितिमुपास्यन्तीमसुरोभिः समन्ततः । ददुवामे महाकृष्णो महाभक्ता तपोऽर्चिता ॥ १२१ ॥
 ततस्ते कुण्डले दिव्ये प्रदायादितिगन्धनः । कवचं तं प्रदीभर्ता मातरं क्वां पुरन्दरः ॥ १२२ ॥
 जनार्दनं परस्नात्य कर्म वै ब्रह्मं तत् । अदितिस्तौ कुतो प्रीत्या परिवन्धाभिनन्द च ॥ १२३ ॥
 आशीर्भिरनुकूलाभिरुभावयवदत्तदा । पौलोमी सत्यभामा च प्रीत्या परमया कुते ॥ १२४ ॥
 अष्टहोतां वराह्या देव्याश्च चरयो इभौ । वा ते चाप्यवदत् प्रमत्ता देवमाता चञ्चलिनौ ॥ १२५ ॥

यथावदप्रवीचैव जगार्दनमिदं कथः । अष्टयः सर्वभूतानामवधस्य भावेऽपि ॥ १२६ ॥
 यथैव देवराजोऽयमजितो लोकपूजितः । तव पथं वरारोहा विन्त्यस्य प्रियदर्शना ॥ १२७ ॥
 सर्वलोकेषु विख्याता दिव्यगन्धमौरमा । सत्यभामोत्तमा क्लोषा सुभगा शिरसौकला ॥ १२८ ॥
 जरां न यास्यति वधूर्थावचं कृष्ण मानुषः । एवमभ्यर्चितः कृष्णो देवमाता महाबलः ॥ १२९ ॥
 देवराजाभ्यनुज्ञातो नरैश्च प्रतिपूजितः । देवतेषां समाकृष्ट सचितः सत्यभामका ॥ १३० ॥
 देवाक्लीडं परिक्रामन् पूज्यमानः सुरर्षिभिः । अदर्शनं महाबाहुराक्लीडं वासवस्य च ॥ १३१ ॥

दिव्यमभ्यर्चितं देवैः पारिजातं महाद्रुमं । कित्यपुष्पधरं हृद्यं पुष्पगन्धमनुजम् ॥ १३२ ॥
 यमासाद्य जनः सर्वो जातिं स्मरति पौरुषिकीं । संरक्ष्यामाणं देवैसां प्रसङ्गामितविक्रमः ॥ १३३ ॥
 उत्पात्यारोपयामास महते तं महाद्रुमं । सोऽपश्यत् सत्यभामा च दिव्यमन्तरिक्षे नरुं ॥ १३४ ॥
 वृष्टतः सत्यभामा च दिव्ययोशानिवीक्षिता । प्रायात्ततो दारवनीं वायुजुष्टेन वै पथा ॥ १३५ ॥
 श्रुत्वा तद्देवराजस्तु कर्षा कृष्णस्य वै तदा । अनुमेने महाबाहुः कृतकर्षेति चाब्रवीत् ॥ १३६ ॥
 संपूज्यमानस्त्वद्भैर्भर्तृर्दिविगणसंस्तुतः । प्रसन्ने दारकां कृष्णो देवलोकादरिन्दमः ॥ १३७ ॥
 सोऽभिपत्य महाबाहुर्दीर्घमन्त्रामस्यवत् । पूजितो देवराजेन ददुबे धादवीं पुत्रीं ॥ १३८ ॥
 तथा कर्षं महत् कृत्वा भगवान् वासवानुजः । उपायाद्दारकां कृष्णः सोमान् महत्तवाचनः ॥ १३९ ॥

इति श्रीमहाभारते क्लिष्टेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नरकवधे अयोविज्राडिक्रमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रादुर्भवि मुनिश्रेष्ठ मायुरे चरितं इभुं । इष्टान् न वै नाधिगच्छामि क्विं कृष्णस्य धीमतः ।

दारकायां निवसतः कृतदारस्य पशुपं । चरितं नूहि कृष्णस्य सर्वं हि विदितं तव ॥ १४० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जनमेजय कृष्णस्य कृतदारस्य भारत । निबोध चरितं चिचं तस्यैव सद्गुणं प्रभोः ।

प्राप्तदारो महातेजा वासुदेवः प्रतापवान् । इच्छिष्या सहितो देव्या यथो रेवतकं नृपः ॥ १४१ ॥

उपवःमात्रमानं हि इच्छिष्याः प्रतिपूजयन् । तर्पयिष्यन् स्वयं विप्राण् जगाम मधुसूदनः ॥ १४२ ॥

कुमाराः प्रययुस्तत्र पुत्रा भ्रातर एव च । प्रेषिता कानुदेवेन नारदस्याभ्यनुज्ञया ॥ १४३ ॥

घोडब्रह्मीमहच्छापि जम्बूरेव च धीमतः । अट्ट्या परमया राजन् विष्णोरेवानुष्पया ॥ १४४ ॥

ततस्तत्र द्विजातोनां कामान् प्रदादधोऽक्षजः । सर्षिर्नां चर्षवित्पानां चन्द्रिनामिह्यारिणां ॥ १४५ ॥

रुक्षायनामगोत्राणां महतां पुष्पकर्षणां । शैलेः श्रीनेच मौषीच इष्टानां सुखमन्दन ॥ १४६ ॥

तपं धत्वा द्विजान् काभेरिष्टैरिष्टः कर्मा हरिः । ज्ञातीन् कर्मव्यवसायं च यो ह्यर्थावसृजतः ।
 उपवामावसानेऽथ भगवान् हरिव्रजतः । ब्रह्मणे प्रियां भार्यां हरिकर्मा जीवकात्मजा ।
 वमतस्तस्य कृष्णस्य मदारव्यामितौजसः । सुखाशीमस्य हरिकर्मा नारदीऽम्बानमनतः ।
 आगतश्चाप्रमेयात्मा मुनिजिह्वाजुजसदा । ब्राह्मदृष्टेन विधिना चर्चयामास वीजवः ।
 सोऽर्चिता वामुद्वेन मुनिरह्युत्तमः सती । पारिजाततरोः पुष्पं ददौ कृष्णाय भारत ।
 तदृशराजकुमुभं हरिकर्माः प्रददौ हरिः । पार्ष्णीया वा हि कृष्णस्य भीष्मा नरवराऽभवत् ।
 प्रतिपद्यततः पुष्पं कामारणिगन्दिता । शिरस्यममपचाक्षं ददौ कृष्णेऽज्ञातकुम्भ ।
 पैलोक्ष्यैः परमव्यसं नारायणमनोहरा । शूद्रशूभे तेन पुष्पेण दिगुलं भैरवी तदा ।
 नारदकामुवाचाथ मुनिर्ब्रह्मजुतसदा । त्वैवैपशिकं पुष्पमिदं देवि पतिव्रते ।
 अलङ्कृतं पुष्पं तेन संसर्गात्तव चर्चया । अर्चया च मता मे त्वनेतत् पुष्पं धृत्वते ।
 कल्याणगुणमस्यैव सततं मर्त्यवृद्धे । अस्मानमेतत् सततं पुष्पं भवति कामिनि ।
 संवत्सरपरं कालं कालेऽत्र गुणसम्पत्ते । दक्षिणानपि गन्धांश्च ददाति वदताम्बरे ।
 प्रीतोऽष्टौ शेषेणे देवि पुष्पमेतत् प्रयच्छति । स्ववत्स्यपि रथान्देवि मनसा काङ्क्षितान् वरान् ।
 सेव्यमानस्य भीभाग्यं ददाति वरवर्धिनि । स्ववत्स्यपि तथा मन्वानोऽपि तान् प्रीतिवर्जुमान् ।
 यानि चान्यानि पुष्पं किं त्वं देव्यभिलषिष्यसि । कुमुभं तु शराजस्य तानि तानि प्रदास्यति ।
 एतदेव भगाधानं धर्मिष्ठे धर्मदे तया । मनिं न चाऽऽने धत्ते धार्यमाणं तथा शूभे ।
 यद्यद्विच्छसि वर्णस्य तत् सर्वं धारयिष्यति । स्वल्पं वाऽप्यथ वा क्षुभं कन्दतले भविष्यति ।
 अजिह्वागन्धहरणमेतत् सद्गन्धवर्जुमं । प्रदोपकर्षराजौ च करोति कमलोवणे ।
 सन्तानकृत्स्नजा माला पुष्पवस्त्रादि चाच्युतं । पुष्पमण्डपमुख्यानि चिन्तिते ते प्रदास्यति ।
 वृभुक्षा वा पिपामा वा म्बानिर्वाऽप्यथ वा जग । देवशूद्रारयन्यासौ स्वच्छन्देन भविष्यति ।
 अनुगोतानि गोतानिगास्यत्यपि च चिन्तिते । सुवादिवान् समधरांस्तैवैव सत्वस्यितान् ।
 पूर्णं संवत्सरे देवि पुष्पमेतत्तवाग्निकान् । निवर्त्यते तत्सर्वं समयेन प्रयास्यति ।
 कृतिरेषा हि भद्रस्ते पारिजातस्य सुव्रते । निवर्ततेः सर्गकृता सत्काराद्यैः सुखदिवं ।
 उमा देववरस्येष्टा हिमाचलस्युता जतो । धारयेदीश्वरो नित्यं पुष्पाण्डेनानि कुम्भे ।
 अदितिश्च सपौलोमी मधेऽसुरतारणो । माविषी वेदमाता च ओष्य सर्वगुणोदिते ।
 देवपद्मस्यैवान्या देवाश्च बहुदेवताः । संवत्सरपरः कालः सर्वेषाम् न संशयः ।
 षोडशस्रोत्तरस्यार्णां मध्ये स्वल्पं वर्णसे । अयेष्टं तामुदेवस्य वेदि त्वां भोजयन्दिनि ।
 सपद्मस्यै गुणोपिते सर्वाः सर्वेश्वरप्रिये । अस्मान्मावसेकेन त्वया सिक्ताऽथ भाषिणि ।
 प्रकाशमस्य भीभाग्यमनिवायं यजस्यते । मन्वारकुमुभं दत्तं सत्ते मधुनिष्पातिका ।
 अथ सात्राजितो देवो ज्ञात्वाऽसुरवर्णिनी । भीभाग्यांश्च ददा वेत्ति यात्मानं सुभगा जतो ।

०००
 ००५
 ००९
 ०१३
 ०१६
 ०१९
 ०२२

शाम्भुमाताऽथ मन्वारीमन्त्रैः शान्ताः कशासनः । कौशल्यासौम्यतावाङ्मामय मोक्षानि निरुधाः ।

सौभाग्यैकरथो जैत्रस्य देव्यथ निःसृतः । मनोरथरक्षणं चः सप्तैरभि दुर्धनः ।

अस्त्राहमवगच्छामि सर्वथा सर्वशोभने । आत्मा विनीयः कल्याण भोगे कर्मणि भाविनि ।

त्रैलोक्यरत्नसर्वसमददयन्तवाचुतः । श्रीविद्याविद्यकलेन तथा प्रसी हरिप्रिये ।

नारदेभैवमुक्तं तथं वाचं नराधिप । तच्छ्रुत्वाः सुसुक्तः प्रियाः प्रेरितोः कल्याणतया ।

देवीमास्य तथाऽन्याथां सपत्नीयां विजानते । दृष्ट्वा ताः कथितेषु नारदेनायुहाकारं ।

तच्च श्रुत्वा सुनिश्चितं प्रेक्षाभिः कौशल्यावतः । प्रक्याप्रीतमेवासीद्विष्णोरन्तःपुरे तदा ।

कर्णाकर्षिं ततो देव्यः कौश्लोभनिवर्तकः । मन्मदास्य क्रिरे चष्टा रक्षिष्याऽतिगुणोदयं ।

अर्हति पुत्रमातेति ज्येष्ठेति च कल्याणताः । प्रायेण प्रवर्तन्ति के चष्टा दाम्नेहरक्षिवः ।

ममृषे न सपत्न्याश्च तत् सौभाग्यगुणोदयं । सत्यभावा प्रिया नित्यं विष्णोरतुलनेनचः ।

रूपधौवनसम्पन्ना सौभाग्येण च गर्विता । कर्मिणाववती देवी मुनेषां वरप्रदायिका ।

समुत्सृजन्ती वसनं सकुटुम् शुचिस्त्रिणा शुक्लतैकनंशुक्लं । अथाह रोषानुलितेन चेतसा यज्ञैः प्रिया शौरिव वर्जितानया ।

इन्द्रसमाना जलनेन वर्द्धता येयांसमुत्थेन मतप्रभेव । कौशल्यामिता कोधश्च संश्रितं विवेक तारेव चर्न कतोयं ।

वृद्धा खलाटे हिमचन्द्रशुभं सुकूलपदं प्रियरोषविभ्रं । पर्यन्तदेवं चरथेन देवी क्षिणेप का क्षीपितचन्दनेन ।

संश्रुत्वा संश्रुत्वा शिरः शरोवं प्रकल्पमाना समुपोपविष्टा । दोषैःपधाने ब्रह्मेऽपनीय विभूषणा-शेकनिवृत्तेषु ।

अकारणार्थेन विरह्यमाणा प्रेक्षाकल्याणभिरनन्विताऽपि । विचूर्णयामास कुबेरयं का निःकल्प निःशक्त शैवेनतभूः ।

दनि श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुसर्पश्चि परिश्रातहरथे चतुर्भिःसत्त्वधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उपविष्टं मुनिं ज्ञात्वा रक्षिष्या सद्यः केचनः । निरुक्तामाप्रनेषात्सा अपदेनेन सर्ववित् ।

जगाम त्वरितशैव सत्यभामःपदं महत् । रथे रैवतकोदेने निश्चितं विद्यकर्षका ।

अभिभानवतो देवीं प्राथेभ्योऽपि गरीशर्षी । जनन्साचाश्रितो विष्णुर्दिवेन ब्रह्मवेरिव ।

रक्षितामिव तां देवीं ज्येष्ठात् संकल्पयन्निव । भोतभीतः स ब्रह्मशैवेण सद्गुणमदतः ।

दारुकं डारदेने तु निष्ठेत्युद्धा विवेक इ । नारदस्योपचारायं प्रशुभं विविशुभ्य च ।

स ददर्श प्रियां दूरात् कौशल्यारयतां तदा । प्रेक्षामध्यगतां कौशल्याःसपत्नीं मुञ्चर्षुङ्गः ।

करजायावलोढन्मु पङ्कजं मुञ्चपङ्कजे । संश्लेषयित्वा निश्चय विहरन्ती पुनः पुनः ।

किञ्चिदाकुक्षितापेक्ष चरथेन कृष्णधरां । कला शृङ्गेऽथ ब्रह्मं विहरन्ती पुनः पुनः ।

करपद्मे पुनः सद्ये मुखपद्मं निक्षेप्य च । विविने चादसर्वाङ्गीं भावनीं कनयोसर्षां ।

सरसं चन्दनं गृह्य प्रेक्षाहस्याद्विन्दितां । प्रह्लादयित्वाःपङ्कजं विपनीं निर्दयं पुनः ।

पुनस्तथाय प्रयनात् पतन्तीश्च पुनः पुनः । नास्व श्लेष्ठास्यऽन्याश्च प्रियायाः दृष्ट्वा हरिः ।

अदगुपथ्य यदा वक्रमुपधाने ल्यनेजयत् । इदमन्वरविशेषं ततो जना जनाद्वयः ।

प्रेक्ष्याजनं संश्रयाऽथ नास्तेयोऽस्तीति संश्रपन् । स कश्चितप्रचारस्य त्वरितोऽस्ति कनयथात् ।

पहाय यजमं येव खिला च परिपार्शतः । प्रवैरकायजदार्तं कहीव तवदीरिव ।
 स पारिजातपुष्पस्य संस्मरैरानुवाचिनः । बभार भगवान् गन्धं दिव्यं मानुषदुर्लभं ।
 अत्यद्भुततमं गन्धं जिह्वित्वा विश्ववाचिताः । अघाहृषोन्मुखं यथा किमेतदिति चाजघोत् ।
 सोत्थिता पृष्ठतो देवमपश्यन्ती इति चिन्तित्वा । पर्यपृच्छद्देवो प्रेक्षा गन्धस्य प्रमत्तवदा ।
 ताः दृष्ट्वा स्वप्रभापन्त्या जानुभिर्दूरं वीक्षताः । अधोमुखस्तस्य क्तुः कृतोन्मथिपुटाकरो ।
 तदपूर्वमदृष्ट्वैव गन्धं मुञ्चति मेदिनी । कथमेतत्तस्या गन्धोऽप्यस्ति तत् क्तुः ।
 किं निन्दं स्यादिति च सा क्वचिन्तनी धमन्ततः । दृष्ट्वा केववं देवी सहसा लोकाभावम् ।
 युज्यतीति ततो वाचमुक्त्वा साखाविलेखका । श्रवणित्वैव रोषेण बभूव प्रकथयन्तिता ।
 सा प्रस्फुरितचाम्बोढो निःशब्दाधामुखी तदा । मुञ्चन्मन्त्रितापाङ्गो तस्मान्मन्त्रमुखी इति ।
 निबध्य भुक्तुं वामां सम्यगुत्स्थाय लोचने । निवेश्य वदनं हस्ते शोभतीत्यत्रवोद्धरि ।
 तस्याः सुस्वाव नेचाभ्यां वारि प्रसक्तकोपजं । कुत्रेवयपसात्राभ्यामवस्थापयत्सं यथा ।
 समुत्पत्य जलं तत्र पतितं वदनाम्बुजात् । प्रतिज्वाह पश्चाच्चः कराम्भामपि सत्वरः ।
 अथोरसि पतन्तोयं श्रीवत्साहोऽम्बुजेषु । प्रियामयजं देवः परित्यजेदमक्रीत् ।
 अत्यमितपश्चाच्च किमिदं तवभाविनि । तोयं सुन्दरि नेचाभ्यां पुष्कराभ्यामिदोदकं ।
 प्रभाते पूर्णचन्द्रस्य मध्याह्ने पञ्चमस्य च । विभर्त्सि तत्र किं वक्तं त्वर्पुष्पममनोहरं ।
 किमर्थं कौतुभं वाधो महारजनमेव च । नानुष्टुभाच्च सुशोषि इति वाचोऽनुष्टुभते ।
 वाससेते तवाभीष्टे महारजनकौतुभे । देवाभिगमनादूर्ध्वं इति चेदं हि ते प्रिये ।
 किञ्चानामभरणं गात्रं सुगात्रि तव कथ्यते । चित्रकल्याणमाकाशं कक्षाच्च वरवर्षिणि ।
 श्रेतेन तत्र पट्टेन वामसा प्रियदर्शने । कक्षाटं सेव्यते कक्षाचन्दनेन सुमन्विता ।
 सरमेनायतापाङ्गि कान्तेन हृदयप्रिये । प्रभोपमदंकेनाथ कारणेनाननस्य च ।
 करोसि मम चात्यर्थं मनोऽस्वापयसि प्रिये । प्रसन्नसुन्दरस्यः कपोलप्रणयो तव ।
 पञ्चमेखासपद्मत्वं प्राप्नो नानिविराजसे । रत्नस्याभरणैर्धोक्ता श्रेणिलो नानिभोभिता ।
 यहनसुचरहिता धीरिवाव्यक्तकारदी । पूर्णचन्द्रसपत्नेन क्षेरेणावडभाषिणा ।
 किमु नाभायधे माऽप्य मुखमोत्याङ्गमग्निना । अर्द्धोऽपि हि तावसां किमर्थं न विरीक्ये ।
 मुञ्चस्येव सन्निभ्यां तोयमस्त्रमुद्दिनं । अस्त्रमिन्द्रीवरश्यामे इदितेन मनस्विनि ।
 जलमस्त्रमकक्षावं भा भोक्षोराननदिवं । तदीयोऽहं यथा देवि ख्यातो जगति किङ्करः ।
 नास्त्रापयसि भां किं त्वं पुरेव वरवर्षिणि । किमकार्षमहं देवि विप्रियं तव भाविनि ।
 येनातिमाचमात्मानमावाचयसि सुन्दरि । मनसा कर्षणा वाचा न त्वामतिपरास्महं ।
 धर्म्या धर्मदा सख्यं सत्यमेतद्ब्रवीमि ते । वक्तुमानो ममान्यासु स्तोषु धर्म्याः कृद्भोमने ।
 खेहस्य वक्तुमानस्य भाव्यतेऽन्यासु नास्ति मे । येव त्वां मदनेन ज्ञात्वाऽपि सखि नामकः ।

इति मे निश्चितं विद्धि धीतः सुरसुतोपमे । जन्मा गन्धर्व मेदिन्वां प्रव्यासाद्यान्वरे मुषाः ।
 भुवं पद्मजगर्भांसे स्यधि खेहस्तथा मम । रुचिरशौ यथा दिव्या प्रभा धैव दिवाकरे ।
 काम्निश्च शशतो चन्द्रे खेहस्तथि तथा मम । शर्ववादिभमास्त्रेण्डे कथ्यभाभा जनःहंनं ।
 प्रनैरुवाच नेवाभ्यां प्रमूज्य सुभमा जलं । मदीयस्त्वमिति स्थासीकम नित्यं ममः प्रभो ।
 अथ साधारणखेहस्तमित्यवगता स्मरं । नास्त्राधिपमहं पूर्वमनित्यं काक्षपर्ययं ।
 अथ लोकात्मनिं क्वत्त्रामनगच्छामि न भुवां । अस्मतावा द्वितीयोऽयं जन्वर्हि मम सर्वथा ।
 किमत्र बहूनोक्तेन हृदयं वेत्ति तेऽप्युत । वाप्युत्तमिव पश्यामि माधुर्ध्वं संप्रकृष्यते ।
 मयि खेहस्त कृतकस्तवान्मत्र न क्वचिन्मिः । अजुस्तुभावां थां भक्तां सर्वथा पुरोत्तम ।
 अत्रजानामि जानस्यो कैर्नहीं दृष्टिमास्त्रितः । एतावत् खलु पर्याप्तं दृष्टं द्रष्टव्यमययं ।
 सुतस्त्राप्यथवा श्रावं दृष्टः खेहस्तलोदयः । यदि लहमनुगच्छा मामनुज्जातुमर्हसि ।
 तपस्वोऽहं परं कृत्वा निश्चयं पुरोत्तम । भर्तुस्त्वन्देन नारीणां तपो वा व्रतकानि वा ।
 निष्कलं खलु बहून्तुरच्छन्देन क्रियेत ह ।

इतीदमुक्त्वा पुनरेव शोभना मुमोच मोक्षं नयनोद्भवं सती । यहाय पीतं हरिवाससः शुभा पटाक्तमाधाय मुने शुचिस्मिता ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणे पारिजातहरणे पञ्चविंशत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारायणः सत्यभासां पुनरेवाथ भारत । प्रोवाच प्रणयात् कुड्मामभिमानवती सती ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ दहतीव ममाङ्गानि शोकः कमखलोचने । किमु तत्कारणं येन स्वनेवमतिविक्रवा ।

श्रापिताऽसि मम प्राणैराचक्षान्त्ययो यदि । श्रोतव्यं यदि भक्तेन भवां सर्वोद्भोभने ।

ततः प्रोवाच भर्तारं सत्या सत्यव्रते स्मितं । वाप्यगद्गदथा वाचा तथैवाधोमुखी स्मिता ।

स्वयैव स्थापितं पुंस्त्वं शौभाग्यं मम मानद । जगत्यमलपत्रात् तत् स्थातं केशिनाग्रन ।

त्रिरो वहामि चेष्टत्वात्तवाहं देव गर्भिता । सर्वधीमन्तिनोनाञ्च स्पृहणीवाऽसि सर्वथा ।

साऽहमद्यावहास्यामि सपत्नीनां जनस्य च । इति प्रेथाभिराख्यातं श्रुत्वा तथ्यं ततस्ततः ।

यत् पारिजातकुसुमं देवतान्नारदस्तत्र । तत्किलेष्टजने दत्तं त्वयाऽहं परिवर्जिता ।

रत्नातिशयदानेन तस्यामधिकः किल । खेहस्त बहूमानस्य प्रकाशं गमितस्तथा ।

तामस्त्रोषीत समकाले प्रियां च किल नारदः । तदश्रौषीश्च हृष्टस्त्वं प्रियायाः संस्रवं किल ।

स्त्रोतव्या यदि तावत् सा नारदेन तत्रायतः । दुर्भगीऽयं जनतात्र किमर्थमनुब्रुवितः ।

प्रणयस्य रत्नं दत्त्वा पश्चात्तापः प्रभो यदि । अनुज्ञां मे प्रथक्त्वत् तपस्वर्तुं प्रसीद मे ।

स्वप्नेनापि न दृष्टोऽहं श्रद्धां पुष्करेक्षणे । यद्वन्देव निर्दृष्टमश्रुधं पश्यतस्तत्र ।

कामः कामानु तस्यैतन्मुनेरतुस्ततजसः । अत्र मनुस्तु मे देव साक्षिधं तत्र तत्र स्तत् ।

मानार्थं जीव्यते लोके रुद्धिरित्युक्त्वावर्षि । तदेवं सति नेच्छामि जीवितुं मानवजिता ।

ममाभवद्यतो रक्षा भयमद्य ततो मम । सर्वतो रक्षते यो भ्रां च सां नाद्याभिरक्षति ।

हा गतिं कां गमिष्यामि त्यक्त्वा देव लया विभो । सुमुदतीमतां नूनं गतिं चास्यामि सङ्गता ।
 किमकार्षमहं मोहादीश्वराणां प्रियाप्रियं । प्रिया भूत्वाऽप्रिया भूता कश्चं तव मानद ।
 वसन्तकुसुमैश्चिन्नं वदा रैवतकं गिरिं । प्रिया भूत्वाऽप्रियाभूता कश्चं द्रुक्षांस्वहं पुनः ।
 परपुष्टमेन्द्रिन्द्रं पृथग्भवहं श्रुत्वा । कथं नामानिहं देव्या सेवेयं दुर्भंगा वती ।
 जलकीर्णं तवाङ्गुष्ठा देव कृत्वा महोदधौ । कथं दौर्भाग्यनापन्ना पश्येयमपि वानरं । ११२
 सात्राजिति प्रिया नान्या त्वसौ मेऽस्तीति वद्वि मं । त्वमवोचः क तस्मान्मम वा कः स्फुरिष्यति ।
 यदद्राक्षीद्वि मं श्रुत्वाऽप्रमानिन नन्दिनी । श्रवणात्तां लयाऽद्राक्षीन्मूनं दौर्भाग्यकृषितां ।
 किन्तु मुदने ते प्रेम्णा सुखिणेनापि मानद । यत् समानां जनेर्हो मं न पश्यति नित्यदा ।
 नाहं त्वां कितवं धूर्तमशासिषमरिन्दम । अद्य ज्ञातोऽसि तत्पश्यपश्यो जनवत्सकः ।
 श्वरवर्णैर्जिताकारास्त्रिगुणादेव यजतः । शैर ज्ञातोऽसि तत्पश्य वाक्प्राज्ञामधुरः ऋठः । ११३
 स्वमीर्थावहं प्राप्ता देवीं सात्राजितीं हरिः । अभिमानवतीं देवः शान्त्यपूर्वमथाश्रवोत् ।
 मैवं पश्यपलाशादि ममेश्वरि वद मिये । किमत्र वज्रनोक्तेन लदीयमवगच्छ मं ।
 तत् पारिजातकुटुम्बं तस्या देवि समाधतः । नारदो मन्त्रियं कुर्वन् मुनिरक्षिष्टकर्णकृत ।
 दाक्षिण्यादुरोधेष दन्तवास्त्रात्र संश्रयः । प्रसीदैकापराधं मे मर्षयस्व श्रुत्वाचिन्ति ।
 पारिजातस्य पृष्ठाणि यदीच्छस्वतिकापने । तदा दाताऽस्मि सुमेरुणि सत्यमेतद्भवीमि ते । ११४
 स्वर्गादिहानयित्वा च पारिजातं द्रुमेश्वरं । श्दरे ते स्थापयिष्यामि चावकाः सं तमिच्छसि ।
 स्वमुक्त्वा तु हरिणा प्रोवाच हरिवत्सभा । यद्येवं स द्रुमः शक्य इहानयितुमश्रुत ।
 मन्युरेव प्रमृष्टो हि भवेद्द्रुमगुणं मम । सोमन्तिनीनां सर्व्वांशामधिका श्यामधोऽक्षज ।
 तथाऽस्तु प्रथमः कल्प इति तां मधुसूदनः । प्रोवाचाप्रतिमो देवो जगतः प्रभवाम्यवः ।
 तथेत्युक्ते तु रुष्येण तुतोष ममितिञ्जय । सत्यभामा सतामिष्टा कंसनाशनवत्सभा । ११५
 ततः स्नातां जगन्नाथः सर्व्वात्मा सर्व्वाभावनः । चकारावश्यकं सर्व्वा सर्व्वाकामप्रदः सतां ।
 दर्भ्यां च नारदं देवीं ध्याता देवमुनिर्नृप । श्रुत्वाजगाम स स्नात्वा मुनिश्रेष्ठा महोदधौ ।
 तमागतं नरपते सतां गतिरवोचमः । सत्यया सह धर्मात्मा यथाविधिमपूजयत् ।
 पादौ प्रक्षालयास्तु मुनेः सात्राजिती स्त्रयं । जलं देवः स्त्रयं कृष्णं शृङ्गारेण ददौ तदा ।
 अयोपकल्पयामास सुखामोनाय केचनः । परमाश्वं च मुनये प्रथयात्मा जगद्गुहः । ११६
 तस्योक्तकर्त्ता सक्त्या दत्तं मुनिहृदारधोः । बुभुजे वदतां श्रेष्ठः श्रुत्वा परयाऽन्वितः ।
 उपस्पृश्य ततस्तप्तः प्रददौ सात्रिषः प्रभोः । तासु प्रीतेन मनसा प्रतिजपाह केचनः ।
 ततः सात्राजितीं देवीं प्रषतां नारदोऽश्रवोत् । प्रसार्थं दक्षिणं दक्षं सजसं वसजेकक्षां ।
 यद्येदानो तथैव त्वं भव देवि पतिव्रता । सन्निवेशसु सुभगा भव मन्तपयो वसतात् ।
 इत्युक्त्वा मुनिमुखेन सत्यभामा हरिप्रिया । उक्तस्वा महता युक्ता हर्षेण तु नराधिप । ११७

कृष्णोऽभ्यनुज्ञां कौरव्यं सन्ध्या मुनिवरात्तदा । मुमुक्षुं विषसं धीमानप्रमेधपरत्नमः ।
 ततस्त्वावश्यं कृत्वा सत्कथामाऽपि भारत । अगुह्यथा तदा भर्तुर्विद्वान्नायं दे मुदा ।
 ततो विनिर्गता देवी कृष्णस्यैवाभ्यनुज्ञया । श्लिता पार्थे च कृष्णस्य नमस्कृत्वा महात्मने ।
 ततो मुहूर्त्तमामित्वा नारदः कृष्णमब्रवीत् । चाष्टर्षं त्वां गमिष्यामि कल्लोलोत्तमधोत्तम ।
 तचाद्यं देवमीशानं नमस्कृत्य महेश्वरं । नाशयन्ति देवमन्वर्ष्यास्तु वैवाश्वर्यां तथाः ।
 मासि मासुचितं श्वेतश्वेन्द्रकदने विभो । पूजार्थं देवदेवस्य नाभ्यर्ष्यं नृपमेव च ।
 अन्तर्हितो देवदेवः सोमः सप्रचरी विभुः । पञ्चाशत्परमुत्स्येव कृत भक्त्याऽद्रिघातिना ।
 निमन्त्रितोऽहं पूर्वेषुः पुष्यं द्यातुं महाद्युते । पारिजातस्य भद्रं ते तद्वराज्ञो महात्मनः ।
 यदेतदाहृतं स्वर्गात्तवार्थेभ्यो मया विभो । देवोपभोग्यमेतद्भिः तद्वराज्यमुद्भवं ।
 दृष्टः स दृष्टः सततं ब्रह्माः पुष्करलोचन । शैभाग्नावहृत्स्यैव पूज्यमगोऽपि नित्यतः ।
 पुष्यं कर्तुं तदा दृष्टः पारिजातो महाद्रुमः । अदित्या धर्मनित्येन कश्यपेन महात्मना ।
 पुराऽदित्या महातेजसोऽपि तः क्लिप्त कश्यपः । करेण च्छन्द्यामाव मारीचकापसो निधिः ।
 शोवाच सुभगा येन भवेयं मुनिवत्तम । खलुदृता कामतस्य सर्वैरेव विभूषणैः ।
 रंक्षितं गीतनृत्यञ्च भवेन्नम तयोधन । कुमारो नित्यदा चैत्र भवेयं तपसां निधिः ।
 विरजाः शोकरहिता मन्वेयमपि नित्यदा । पतिभक्तिमतो चैव धर्मशोका तथैव च ।
 पारिजातं ततोऽस्मादोद्दित्याः प्रियकाम्यया । सर्वकामप्रदः पुष्यैराहृतं दिव्यमन्वदैः ।
 त्रिशःखं सर्वदा दृश्यं सर्वभूतमनोहरं । सर्वपुष्याणि दृश्यन्ते तस्मिन्नेव महाद्रुमे ।
 रंद्धान्यस्य पुष्याणि विभक्तिकाऽतिकृपिणी । बह्वरूपाणि चाप्यन्या पद्म नि च तवाऽपरा ।
 मन्दरादपि दृष्ट्वा च शारमुद्भूत्य कश्यपः । तस्मादेव तद्व्रजः सर्वैसां ज्येष्ठतां गतः ।
 ततस्तत्र निबधाय कश्यपं प्रददौ द्रुमा । अदितिर्षमं पृथ्वा सर्वं शैभाग्नार्थं तथैव च ।
 निष्कयेण मया मुक्तः कश्यपस्तु तयोधनः । दम्त्री दत्तकयेन्प्राज्ञा शैभाग्नार्थं ततो मम ।
 शैमहाप्यय रोहिण्या च्छुद्धा च धनदक्षया । एवं शैभाग्नदेो दृष्टः पारिजातो न श्रेष्ठयः ।
 पारे जातो विष्णुपद्याः पारिजातेति प्रच्युतः । मन्दारपुष्पैर्धनुष्को मन्दारक्षेत्रेण कथ्यते ।
 कोऽप्ययं दाहुरित्वाऽऽरजानसो यतो जनाः । कोविदार इति त्वातस्तत्ततः स महात्मनः ।
 मन्दारः कोविदारस्य पारिजातस्य नामभिः । स दृष्टो ज्ञायते दिव्यो यत्कैतनं सुसुमोत्तमं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे षड्विंशत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो जिननिपुणश्च नारदं मुनिवत्तमं । शोवाच भगवान् विष्णुरप्रमेधपरत्नमः ।
 महर्षे धर्मतन्त्रज्ञं स्वर्गं गत्वा तयाऽनघ । दृष्ट्वा यदस्मान्देवस्य त्रिपुरत्रयं धीमतः ।
 अनाद्यया मदचनादिज्ञाप्यः पाकवाचनः । सर्वशैविना भ्रातृत्वं पौराणं वेत्सि यत्तुने ।
 यमस्मादोक्तुं न मेहो भगवान् कश्यपस्य च । पारिजातं पुराऽदित्याः प्रियार्थं धर्मविरतः ॥

७१०

७१२

७१०

७१२

७१०

म पण्यमतिधौभाग्यं ददाति तरुवृक्षमः । तव दत्तं पुरा दानं व्रतेन तद्वत्कर्म । ०१३
 देवीभिर्दूर्ध्वनित्याभिर्दूर्ध्वार्थममरोक्तम । दत्तं श्रुत्वाऽभिकाङ्क्षन्ति दातुं पत्न्या मम प्रभो ।
 पुण्यार्थं दानधर्मार्थं मम प्रीत्यर्थमेव च । आनाद्यय दारवतीं पारिजातं महाद्रुमं ।
 दत्ते दाने पुनः स्वर्गं तत्र तं नाद्यदित्यमि । प्रवाच्य एवं भगवान् बलभिक्षुगवस्त्वया ।
 तथा तथा प्रयत्नय कार्यो मुनिवर त्वया । यथा तरुवरं दद्यात् पारिजातं सुरेश्वरः ।
 तत्र दूतगुणांस्तावत् पश्यामस्ते तपोधन । सम्भाष्या सर्व्वकृत्यानां मण्डित्वा त्वयि मे मता । ०१४
 एवं नारायणेनोक्तो नारदो भगवानृषिः । प्रहस्योवाच कोशप्रमिदं वाक्यं तपोधनः ।
 वाढमेवं प्रवक्ष्यामि यदमुख्यं सुरेश्वरं । न तु दास्यति देवेश्चः पारिजातं कयञ्चन ।
 मन्दरं पर्व्वतश्रेष्ठं दानवैस्त्रिदशैस्तया । निविष्य तोषधौ पूर्वं पारिजातः ममाह्वनः ।
 मन्दरं पर्व्वतश्रेष्ठं नयितुं प्रेषितः पुरा । पारिजातं हरिणापि लोकाकर्त्रा जनार्दन ।
 स्वयं विज्ञापितो गत्वा ततः शक्रेण शङ्करः । आक्रोडद्रुम उद्याने शच्याः स्यादिति याचितः । ०१५
 तथाऽस्त्विति वरां दत्तो महादेवेन चानघ । न च नीतः पारिजातो मन्दरं चिचकन्दरं ।
 क्रोडावृत्तः स शक्येति व्यपदेशेन भोक्षितः । महेश्च्रेण महाबाहो पारिजाततरुः पुरा ।
 प्रियार्थममयाऽस्मात्तौ पारिजातवनं हरः । गव्यूतिशतविस्तीर्णं मन्दरस्यैव कन्दरे ।
 न तत्र सूर्य्यभाः कृष्ण प्रविशन्ति मगोक्तमे । न चन्द्रस्य प्रभाः श्रोता नैव कृष्ण सदागतिः ।
 शीतः सौम्यश्चन्द्रतप्तश्च शैलपुण्या भवन्ति हि । स्वयम्युभं वनं तद्धि महादेवस्य तेजसा । ०१६
 वर्ज्जयित्वा महादेवं मगणं यदुर्वृक्षन । माद्यान्यस्तद्वनं दिव्यं न प्रयाति कयञ्चन ।
 स्ववन्ति तत्र वार्ष्णेय पारिजाताः समन्ततः । सर्व्वरत्नानि मुख्यानि मनसा काङ्क्षितानि वै ।
 गणाभ्यास्तुपमुञ्चन्ति प्रवराणां महात्मनां । आश्रया देवदेवस्य लोकनायस्य केशव ।
 पारिजाताद्भृङ्गगुणं फलं तेषां तथा वनं । अभिमानं प्रभास्यैव गुणा भूरिगुणास्तथा ।
 मूर्च्छन्तिमन्तश्च ते तृवाः सोमं देवं वृषध्वजं । उपतिष्ठन्ति सततं प्रवरैः सह केशव । ०१७
 गेष्ट्रेण तेजसा जृष्टा दुःखैर्हीनाः सुखान्विताः । तरवो मन्दरे ते हि दयिताः शैलकन्यया ।
 प्रिविशान्त्वको नाम घोरस्तत्र महाबलः । दैतेयो वरदानेन दर्पितः पापनिश्चयः ।
 न स्ततो देवदेवेन हरिणामित्रघानिना । अवध्यः सर्व्वभूतानां तृवाद्भृङ्गगुणं बली ।
 एवं दुःखिनो ते देव पारिजातं प्रदास्यति । पुष्कराक्ष सहस्राक्षः मद्यमेतद्भवीमि ते ।
 सततं भर्हि तो देव्याः शच्याः स हि वरद्रुमः । सर्व्वकामप्रदः कृष्ण तथेन्द्रस्यामितौजसः । ०१८
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ मुने तेन कृतं साधु महादेवेन धीमता । यच्छुचोकारणं कृत्वा न नीतः स तरुः पुरा ।
 म ज्येष्ठः सर्व्वभूतानां लोकशत्रुप्रभवोऽप्ययः । परावर्त्य्यस्य सद्गुणं कृतवानिति मे मतिः ।
 अहं यत्रोद्यान् देवस्य सर्व्वथा बलघानिनः । साललोचस्य भगवन् जयन्त इव मत्तम ।
 सर्व्वया भगवांस्तावदुपायेऽर्च्यन्ति नरैः । करोतु यत्तं प्रीत्यर्थं शक्तो ह्यसि तपोधन ।

मया मुने प्रतिज्ञातं पुण्यार्थं सत्यभामया । स्वर्गादिदानविद्यामि पारिजातजिनि प्रभो ।

०११५

मया तदनृतं शक्यं कथं कर्तुं तपोधन । नामृतं हि वचो विप्र प्रोक्तपूर्वम् मयाऽनघ ।

मयि भग्नप्रतिज्ञे हि लोकाणां संशयो भवेत् । एवमथा हि मुनिश्रेष्ठ लोका धर्मगुणाश्रिताः ।

परिधार्त्याः स्थितौ सर्वे स कथं ज्ञानं वदेत् ।

न देवगन्धर्वगणा न राक्षसा न चासुरा नैव च एतत्पक्षगाः । मम प्रतिज्ञामुपहसन्मुद्यताः सुखाय जीवन्ति चिरं महा
मुने ।

स पारिजातं यदि न प्रदास्यति प्रयाच्यमानो भवताऽमरेश्वरः । ततः शचीव्यामृदितानुक्षेपेण गदा विमोक्षामि पुरन्दरो
रमि ।

०११६

इति प्रवाच्यो यदि सामपूर्वकं प्रयाच्यमानो न तर्हं प्रयच्छति । मुनिश्वयं मद्गमनाय सर्वथा त्वयाऽपि कार्यः खनु
तत्र निश्चयः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे सप्तविंशत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारदोऽप्य मुनिर्गत्वा महेन्द्रसदनं नृप । तां रात्रिमवसन्न च दृष्ट्वा च महोत्सवं ।

तत्रादित्या महात्मानो वसवश्च सुरोत्तमाः । राजर्षयश्च विदांसः स्वर्गताः कर्मभिः शुभैः ।

नागा यक्षाश्च सिद्धाश्च चारणाश्च तपोधनाः । ब्रह्मर्षयश्च शतशो देवर्षिमनवस्तथा ।

सुपर्णाश्च महात्मानो मरुतश्च महाबलाः । दिवोकमां निकायाश्च जतमोऽन्ये समागताः ।

०११७

उपर्युपरि सर्वेषां सोमो देवो महेश्वरः । तस्मावमितविक्रान्तः सैर्गणैः परिवारितः

देवर्षिभिर्मुनिश्रेष्ठैः संततः सर्वभावतः । कल्पान्तरमहस्त्रेषु सद्यो येषां न विद्यते ।

यानर्षयन्ति सततं देवा देवेशरोपमाः । आत्मज्ञाः सत्यमन्त्राश्च ये च धर्मपथे श्रिताः ।

रुद्राश्च काश्यपा देवमध्यपासन्त भारत । स्कन्दश्च भगवान् शौद्रिर्गङ्गा च सरिताम्बरा ।

अर्षिभ्यांस्तुम्हश्चैव भारिश्च वदताम्बरः । नेतारो देवदेवानामेते हि तपसाऽश्रिताः ।

०११८

एताननुविधीयन्ते देवान्देवगणा नृप । धर्मनिन्दास्तपोनित्याः सन्तः सम्मार्गमाश्रिताः ।

ये त्विमे मानया देवानर्षयन्ति शुभार्थिनः । तानर्षयन्ति ह्यमरास्तथा राजञ्जुभार्थिनः ।

पितृकृत्येषु देवानां संन्यासं येऽप्यनुष्ठिताः । स्वाध्यायवन्तः कौरव्य सततं धर्मचारिणः ।

गन्धर्वाधिपतिः श्रीमांस्तत्र शिचरथो नृप । सपुत्रो वादयामास देववाद्यानि चतुवत् ।

ऊर्णायुश्चित्रमेनश्च हाहाङ्गश्च भारत । उम्बरस्तुम्हश्चैव जगन्त्ये च पञ्चशान् ।

०११९

उर्व्वशी पूर्व्वचिन्तिश्च हेमा रक्षा च भारत । ऐमहन्ता घृताक्षो च सप्तत्रन्वा तथैव च ।

सुजोष भगवान्देवस्तदुपस्थानमात्मवान् । वृत्तेन तुष्टः प्रकल्प जगाम जगतो मतिः ।

गते भूतपतौ सर्वे नृपा जगन्मर्यादागतं । महेन्द्रेणार्थिता देवाः स्वानेव निजयान् गताः ।

ततः सर्वेषु योतपु सुखासीनं पुरन्दरं । सदस्यैः सैः सहासीनं नारदोऽभिवधौ मुनिः ।

तमिन्द्रः पूजयामास समुत्थाय तपोधनं । दिदेश सुब्रह्मर्षेण पीठमात्मासनोपमं ।

०१२०

नारदोऽय महातेजा महेन्द्रमिदमब्रवीत् । दूतोऽहममरश्रेष्ठ विष्णोरतुल्यतेजसः ।
 किञ्चित् कार्यं पुरस्कृत्य प्रेषितोऽहं महात्मना । आनन्दादात्तिहरणं तस्यैवानन्दतेजसः ।
 प्रीतिवाक्यानि हृद्यानि प्रथम्य मृगये तदा । ततः प्रहृष्टो भगवानब्रवीत् पाकशासनः ।
 किमाह पुनपश्रेष्ठः शीघ्रमाचक्ष मे मने । चिरस्य खलु हृत्प्रेतं संसृतोऽस्मि महात्मना ।
 प्रियवाक्यानि हृद्यानि ब्रूहि धर्ममृताम्बर ।

०११६

॥ नारद उवाच ॥ महेन्द्रानुजं द्रष्टुं गतोऽहं भ्रातरं तव । दारकां पुनपश्रेष्ठ काश्यपाणां धनस्करं ।
 तन्पु रैवतकेऽद्राक्षं तदाधीनमरिन्दमं । रुक्मिण्या सहितं वीरमुभयेव वृषध्वजं ।
 पारिजाततरोः पुष्पं तस्य दत्तं मयाऽनघ । विस्मापनार्थं देवेश पत्नीनामुदतेजसः ।
 तदृष्ट्वा तस्य पत्न्यसु विस्मयं परमं ययुः । बहुकामप्रदं पुष्पं वृचराजसमुद्भवं ।

०११७

गुणास्त्रासां मयाख्यातान्तस्य पुष्पस्य मानद । सृष्टिस्य पारिजातस्य कश्यपेनातितेजसा ।
 अदित्या कश्यपो दत्तः पुष्पार्थं यथा मम । पुष्पदाया वेष्टयित्वा कपटे पुष्पार्थमात्मवान् ।
 तस्य दत्तो यथा शय्या देवाद्यान्वे सुरेश्वर । निष्कयस्य यथा दत्तः कश्यपाद्यैर्षर्षिभिः ।
 तच्छ्रुत्वा तस्य पत्न्येका मत्प्रभामेति विभ्रता । पुष्पकार्यं मनसुके दयिता ते यवोयसः ।
 तथा चाभ्यर्थितो भर्ता देव्या देवगणेश्वर । प्रतिजज्ञे स धर्मात्मा यवोयांस्तव मानद ।
 ततो मामुक्तवान् वीरो विष्णुर्बलवताम्बरः । यथावत् सुरमुख्येभ्य ब्रुवतः शृणु माधव ।
 नान्मनीयो यवीयांस्तु प्रणिपत्याऽप्युतोऽब्रवीत् । आनायस्य सुरश्रेष्ठ पारिजातं वरद्रुमं ।
 मनोरथोऽस्तु सफलो बध्नास्तेऽसुरनाशन । धर्मकृत्यं विशेषेण बध्नास्तेऽमरसत्तम ।
 अयं दूर्लभकन्यापो लोको लोकागणेश्वर । पश्यन्त्वमरकल्याणं मत्प्रभावाच्च मानुषाः ।

०११८

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वामदेववचः श्रुत्वा महेन्द्रः कुतनन्दन । नारदं वदतां श्रेष्ठमिदं वाक्यमथाब्रवीत् ।
 भजाममं दिजश्रेष्ठ अतमुक्तं त्वया दिज । मन्देष्टं प्रतिदास्यामि विष्णोरतुल्यतेजसः ।
 आमीने नारदे शको लब्धानुश्रोऽय नारदात् । स्वमासनवरं भजे तस्यैव सदृशं विभो ।
 उपविष्टः सुरपतिरथोवाच तपोधनं । निरीक्ष्य स्वबलं वीर्यं पार्षदं वृचनाशनः ।

०११९

॥ इन्द्र उवाच ॥ महर्षे कुशलं पृष्ट्वा वक्तव्यस्ते जनार्दनः । वचनान्मम धर्मज्ञ सर्वभूतसुखावहः ।
 मदमन्तरभीशस्त्रं जगतां नात्र संशयः । तदीयः पारिजातस्य रत्नान्यन्यानि चाप्युत ।
 तन्तु भारगवतरणं कर्तुं देव मही गतः । मानुष्यं सर्व्वहृत्तानामास्त्रितः कार्य्यसिद्धये ।
 त्वयि तीर्णप्रतिज्ञे हि पुनः प्राप्ते त्रिपिटपं । पूरयिष्यामि बध्नास्ते दृष्टान् कामानधोलज ।
 न स्वर्गीयाणि रत्नानि नयितव्यानि तेऽप्युत । स्वल्पार्थं मानुषं लोकाभिति पूर्य्यहता स्थितिः ।
 सत्कन्व हि स्थितिं देव प्रवर्त्तामि महाबल । यद्यहं किं प्रवक्ष्यामि प्रजापतिगणाः प्रभो ।
 ब्रह्मणा सह पुत्रेण सपौत्रेण महात्मना । नियमाः सर्व्वकल्याणां स्थापिता जगतोऽधुवाः ।
 प्रजापतिकृतं मार्गमपाच्छ ब्रजतो मम । श्रुत्वा प्रजापतिर्दूर्निभाश्चापमप्युत्तृजेत् प्रभुः ।

०१२०

०१२१

अस्माभिर्भिक्षमानन्मुमर्ष्यादासेतुवन्ममं । भेस्वन्व्यग्रहिता देव्या देव्यपकाशकाऽपरे ।
 स्त्रीनिमित्तमितो नीते पारिजाते द्रुमेभ्यः । स्वर्गोक्तो भविष्यन्ति विमनस्काश्च मानवः ।
 उपभोगा मानुष्याणां विहिता ये स्वयम्भुवा । तैस्तुव्यतु मम भ्राता स्वयम्भुवः कालपर्य्येषं ।
 दहापि तावन्निदिवे मम यः स्यात् परियहः । विदिवस्त्रोऽपि तं कृष्णो भोपभोगुमिहार्हति ।
 ज्येष्ठव्याघ्रिष्ठभोगाणां नाभिष्टः किं जगार्हिनः । यतो धर्मो समस्तस्य पापमेवानुवर्त्तते ।
 स्त्रीवश्यता ख्यायमाना कृष्णश्च हि महात्मनः । जगत्प्रयत्ना योमं जनयेदिति मे मतिः ।
 मानुष्यं मानुषे प्राप्ते यदेतन्मधुसूदनः । कुर्यात्त्रिभुवनोयं यद्वाचा ज्येष्ठेन नारद ।
 स्वर्गरत्नविलोपेन धर्षणा स्यात् परा मम । ज्ञातितो धर्षणा चैव विज्ञेयेषुव गर्हिता ।
 धर्ममर्यञ्च कामञ्च क्रमेण मधुसूदनः । सेवतेषु यतां धर्मान् ज्ञापितान् पद्मयोगिना ।
 महीतलं पारिजातं नायथिव्याम्यहं यदि । पौलोमीमादितः कृत्वा को नु मां व उमंस्तते ।
 पारिजातं महीपृष्ठे दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च मानुषाः । स्वर्गार्थं नाद्यमिव्यन्ति दृष्ट्वा स्वर्गफलं क्षिणौ ।
 पारिजातगुणान्मत्स्यां जुषन्ति यदि नारद । देवानां मानुषाणाञ्च न विज्ञेयो भविष्यति ।
 तत्र यत् क्रियते कर्म इह तद्भुज्यते नरैः । स्वर्गार्थं न यतिव्यन्ति पारिजातगुणान्विताः ।
 मर्व्वरत्नवरः स्वर्गे पारिजातस्यपोधनः । भुज्यते यदि मर्त्यैः स सर्व्वमेकं जगद्भवेत् ।
 जज्ञैर्षार्थ्यां न यत्यन्ति लब्धस्वर्गफला भुवि । न पूर्त्तानि प्रदास्यन्ति तुल्यत्वममरेर्गताः ।
 यज्ञैर्जप्याङ्गिकैश्चैव नित्यमाध्याययन्ति नः । मानुषाः स्वर्गमिच्छन्तः श्रद्धधानान्पोधन ।
 तन् सर्व्वं न करिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः । निक्षेजसो भविष्यामस्ते गमान्निदिहो नतः ।
 इतः सुवृष्ट्या शशैस्ते जिवन्ति पुरुषा भुवि । आप्याययन्तस्तेऽप्यस्मान्दानैर्यज्ञैस्तथैव च ।
 न सुभुवा पिपासा वा बाधते मानुषान् यदि । रोगो जरा वा धर्मशः सृष्ट्युर्व्या रतिरेव वा ।
 दैर्गन्ध्यं वाऽथ वा घोरा इतयः कर्ममन्त्रवाः । क्रिमुरोगं करिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः ।
 सर्व्वया नयनं तत्र पारिजातस्य न तमं । इति वाच्यस्त्वया विप्र विष्णुरक्तिष्टकर्मकृत् ।
 यथा यथा च मे भ्राता तुष्येत दिपटाम्बर । तथा तथा त्वया कार्य्यं कार्य्यं मत्प्रातिमिच्छता ।
 ह्यारोय मणिरत्नानि चन्दनान्यगुणानि च । वस्त्राणि च विचित्राणि वधूनां दारकां नय ।
 योग्यानि मर्त्यलोकाणां यावदिच्छति केशवः । न स्वर्गपरिभोगन् कर्त्तुं नर्हति केशवः ।
 ददानिरत्नानि यथेप्सितान्यहं बह्वनि चित्राणि च भूषणानि । न पारिजातञ्च कथञ्चन द्रुमं मुने प्रदास्यामि दित्रौकसा
 प्रियं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे इन्द्रवाक्ये अष्टाविंशत्यधिकश्लोकेऽध्यायः ॥ १२८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ देवराजवचः श्रुत्वा नारदः कुरुनन्दन । प्रोवाच वाक्यं वाक्यज्ञो महात्मा धर्मवित्तमः ।

अवश्यमेव वक्तव्यं हितं वल्लनिसूदन । मया तत्र महाबाहो ब्रह्ममानीऽस्ति मे त्वयि ।

उक्तो मया वामुदेवो जायता भवतो मतं । न दत्तः पारिजातो हि हरस्यापि त्वया पुरा ।

हेतवश्च मया तस्य दर्शिता भोः कलावतः । न चावगतवाग्देवः शक्यमेतद्भवीमि ते ।
उपेन्द्रोऽहं महेन्द्रेण कालकीधः वदमि मां । उवाच पुण्डरीकाक्षस्तद्वन्दनारमेव च ।
पुनः पुनर्भया चाक्य हेतवो देव दर्शिताः । नैव बुद्धिश्च व्यावृत्ता वृचनाव्रज तस्य वै ।
अपि चायुक्तवाग्देवो वाक्यान्नि मधुसूदनः । प्रहस्य पुरुषकीर्तः परीषमिव वाचव ।

१२८

न देवगन्धर्वगणा न राक्षसा न चासुरा नैव च पक्षयोक्तमाः । मम प्रतिज्ञानपहन्नुद्यता मुने समर्थाः खलु भद्रमस्य ते ।
स पारिजातं यदि न प्रदास्यति प्रत्याश्रयमानो भवताऽनरेश्वरः । ततः शचीव्यावृद्धितानुषेपने कदा विमोक्ष्यामि पुरन्दरो
रमि ।

उपेन्द्रस्य महेन्द्रायं भ्रातुस्तो निरुचयः परः । यदत्र मन्वथे न्याय्यं संप्रधार्यं कुरुष्व तत् ।

१२९

तन्नं हितस्य देवेषु श्रूयतीं वदतो मम । नयनं पारिजातस्य द्वारकां मम रोचते ।

नारदेभैवमुक्तस्तु प्रत्यक्षबलदेहभृत् । रोषाविष्टो देवराजः सहस्राक्षोऽप्रवीदिदं ।

अनागमि मयि ज्येष्ठे भेदरे यदि केशवः । एवं प्रवृत्तः किं शक्यं कर्तुमद्य तपोधन ।

बहूनि प्रतिलोमानि पुरा स हतवाक्यायि । कृष्णो नारद सोढानि भ्रान्तेतिहा मयाऽनघ ।

स्वापद्वे चाञ्जनरथं पुरा वाहयता मता । मदीया वारिता मेघाः शमयन्तोऽग्निमुद्धतं ।

१३०

गोवर्द्धनं धारयता विप्रियस्य कृतं मम । तथा वृचबधे प्राप्ते माहाय्यार्थं वृत्तो मया ।

समोऽहमिति सर्वेषां भूतानामिति शोक्तवान् । स्वराज्यजनमाश्रित्य वृचस्य निहतो मया ।

देवासुरेषु प्राप्तेषु संगामेषु च नारद । युध्यत्यात्मैश्चैषा कृष्णो मुने सुविदितं तव ।

बहुनाऽत्र किमकीन तस्यादिष्ट्या प्रवर्त्ततां । जातिभेदे न नः कार्य्यः साक्षी त्वं मम नारद ।

ममोरमि गदां मोक्तुं प्रीक्षतो यदि केशवः । अनुशश्याथ पौलोमीं गुणः क इह दृश्यते ।

१३१

उदवासं गतो धीमान् पिता नः कश्यपः प्रभुः । अदित्या सह मे माता तयोर्व्याच्यमिदं भवेत् ।

अजिनात्मा मम भ्राता रजसा तमसा वृतः । कामेन च स्त्रियो वाक्यादेवं मामुक्तवान् गुरुं ।

धिकं स्त्रियं सर्व्वया विप्र धियजो धिक् तमस्तया । यत्राधिलिप्तवान् विष्णुरेवं मां स्वोजितो दित्र ।

न दृष्टं कश्यपकुलं व्यपदेश्यं महामुने । नैव दलकुलं दृष्टं मातुर्मे यत्र मश्वरः ।

न ज्येष्ठता न राजत्वं देवानां प्रतिमानितं । कामरागाभिभूतेन कृष्णेन खलु नारद ।

१३२

पुत्रदारमहसैर्षि भ्राताऽनघ विशिष्यते । मदन्तो ज्ञानसम्पन्न इति मत्पुत्रा पुराऽप्रवीत् ।

नास्ति भ्रातृसमो बभ्रुराहार्य इतरो जनः । इति मामप्रवीन्माता पिता चैव प्रजापतिः ।

शेदरेषु विशेषन्तु पिता मे कश्यपोऽप्रवीत् । दुष्टा मया विदुष्यन्ते दानवाः पापनिश्रयाः ।

काममेतन्न वक्तव्यं स्वयमात्मसवान्वितं । प्राप्तस्त्ववमरो विप्र यदिवाशोच्यते मया ।

धनुर्ध्यां मुनिश्रेष्ठ किञ्चायां हि पुराऽनघ । धन्वाभिरमराणां हि वरदानात्मदानते ।

१३३

उत्कृत्तश्चिरसो विष्णोः पुरा देहो धृतो मया । मन्वितस्य शिरो यस्माञ्छिन्नं रौद्रेण तेजसा ।

अहं विजिष्टो देवानामित्युक्त्वा पुनरच्युतः । धनुरारोप्य दर्पेण स्त्रितो नारद केशवः ।

किं मां पिता वा माता वा वक्ष्यतीति मया मुने। खेहेन विधृतं विष्णोः शरीरं मुनिव्रतम् ।

रैत्रं वैष्णवमस्यैव मुने भागमहं ददौ । यवीयाहमहं प्रेम्णा कृष्णं पश्यामि नारद ।

संपामेषु प्रहर्षयं तेन पूर्णं तपोधन । राजा किलार्हं धमरे प्रहराम्यपतो भुवं ।

१२१

प्रादुर्भावेषु सर्वेषु स्वशरीरमिवानघ । यत्प्राङ्क्ष्यामि धर्मज्ञ केशवं भक्तिमार्जितम् ।

इदं भङ्गा मदीयस्य भवनं विष्णुना कृतं । उपर्युपरि लोकाणामधिकं भुवं मुने ।

श्रवमानः स च मया वृष्टतः क्रियते मुने । साक्षणीषो मया बाल इत्येवं भ्रातृगीरवात् ।

बालोऽयं मम पुत्रेति यवीयानिति नारद । पिता माता च गोविन्दो नातोव परिभाषितः ।

इष्टस्तत्र जनन्यास्तु केशवः स विशेषतः । वयं देवा न सन्देहस्तत्र खेहेऽतिरिच्यते ।

१२२

रुन्ध्रो बलवान्शूरे मान्यमानयिता तथा । केशवेत्येव च ध्यानं यत्तदितयतां गतं ।

गच्छ नारद वक्तव्यः केशवो वचनात्म्यम् । आहृतो न निवर्त्तयं समरं प्रति श्चुभिः ।

यदोच्छ्मि तदागच्छ सर्वं ते यत्नमिच्छसि । प्रहरस्त च पूर्णं तं भार्याञ्जितं यद्यच्छसि ।

रयाञ्जनाय शार्ङ्गेण गदया सन्देहेन च । प्रहरात्तद्य गदहं वृढो भूत्वा जनार्दन ।

प्रहते प्रहरिष्यामि यथाशक्त्या च केशव । अहो धिर्मयि मां खेहो विक्रवं न करिष्यति ।

१२३

यावत्स संयामगतो जितोऽहं चक्रपाणिना । पारिजातं न दास्यामि तावद्भो मुनिव्रतम् ।

मां समाश्रयते खेहं यवीयास्तु तपोधन । अहं तं मर्षयिष्यामि किमर्थं खोजितं हरिं ।

असौव गच्छ भगवन् द्वारकां कृष्णपाणिनां । विवादे संक्षिप्तः सोऽद्य दति वाच्यस्तथाऽच्युतः ।

पलाशपत्रार्द्धमपि त्वयाऽजितो न पारिजातस्तत्र प्रदास्यति । दति प्रवाच्यो मधुसूदनस्तथा वचो मदीयं श्रुत्वा

तपोधन ।

पुनः प्रवाच्यो भगवंस्तथाऽच्युतो मम प्रियार्थं खनु निर्विशङ्कितं । न मायया हर्षमिहार्हसि द्रुमं सुयुद्धमेवास्तु धिगस्तु

जिह्वतां ।

१२४

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे दन्द्रवाक्ये ऊनचिंभदधिकश्रुतोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ महेन्द्रवचनं श्रुत्वा नारदो वदताम्बरः । विविक्ते देवराजानमिदं वचनमब्रवीत् ।

कामं प्रियाणि राजानो वक्तव्या नाच संशयः । प्राप्तकालस्तु वक्तव्यं हितमप्रियमच्युत ।

अनियुक्तपुराभागो न स्यादिति वदन्ति हि । स लोकात्मितत्त्वज्ञो नयविज्ञानकोविदः ।

कार्याकार्यं समुत्पन्ने परिपृच्छति मां भवान् । यतस्ततः प्रवक्ष्यामि यत्कृतां यदि रोचते ।

अयुक्तेनापि सुहृदा वक्तव्यं जानता हितं । न्याय्यञ्च प्राप्तकालञ्च पराभवमनिच्छता ।

१२५

वक्तव्यं सर्वथा मङ्गलप्रियं वाऽपि यद्विदितं । आनृष्ण्येनैतत् खेहस्य मद्भिश्च विदितं पुरा ।

अनृते धर्मभङ्गे च न शूश्रूषति चाप्रिये । न प्रियं न हितं वाच्यं मद्भिरेते विनिन्दिताः ।

सर्वथा देववक्तव्यं श्रूयतां शृण्वताम्बर । श्रुत्वा च कुर्व सर्वज्ञ मम श्रेयस्करं वचः ।

अन्यान्यभेदेऽपि श्रावणं सुहृदां वा बलान्तक । भवत्यानन्दस्यैव दिषतां नाच संशयः ।

हितानुबन्धयद्विंशं कार्यं श्रेयं सुरेश्वर । विपरीतस्य तद्गुह्या नित्यं बुद्धिमतां वर ।
 पश्यात्तापकरं यत् स्यादारब्धं कार्यमीदृशं । चारभेयैव तद्विद्वानेष बुद्धिमतां नयः ।
 विपाकमस्य कार्यस्य नानुपश्यामि शोभनं । यदत्र कारुणं देव निबोध विबुधाधिप ।
 य एको विश्वमन्थासो प्रधानं जगतो हरिः । प्रकृत्या यं परं सर्वं श्रेयश्च वै विदुर्बुधाः ।
 तस्याव्यक्तस्य यो व्यक्ता भागः सर्वमवबोद्धवः । तस्यात्प्रा प्रथमो देवो विष्णुः सर्वस्य धीमतः ।
 प्रकृत्याः प्रथमो भाग उमा देवो यत्रस्थितो । सक्तः सर्वमयो विष्णुः स्त्रीयंशो लोकभावनः ।
 रुद्रिष्णुः शक्तिः खिलस्यस्य सक्तले प्रथमो गुणः । अथवा प्रकृतिर्देवो गुणदेवो महेश्वरः ।
 न विशेषोऽस्ति रुद्रस्य विष्णोःसामरसक्तम । गुणिसंज्ञायाथायास य इतरप्रथमो गुणः ।
 नारायणो महातेजाः सर्वलोकभावनः । भोक्ता महेश्वरो देवः कर्त्ता विष्णुरधोराजः ।
 ब्रह्मा देवगणस्यास्य पश्यात् सृष्टा महात्मना । महादेवेन देवेश प्रजापतिगणास्तथा ।
 एवं पुराणः पुरो विष्णुर्वेदेषु पश्यते । अचिन्त्यस्याप्रमेयस्य गुणेश्वर परस्यथा ।
 अदित्या तपसा विष्णुर्ब्रह्मात्पाराधितः पुरा । वरेण सृष्टिं ता तेन परितुष्टेन चादितिः ।
 तयोक्तस्यस्य पुत्रमिच्छामोति सुरोत्तम । प्रपिपत्य च विज्ञाय नारायणमधोराजं ।
 तेनेका भुवने मासि मत्स्यमः पुरवोऽपरः । अत्रेन तु भविष्यामि पुत्रः सन्महमेव ते ।
 स जातः सर्वरुद्रैवो भ्राता तव सुरेश्वर । नारायणो महातेजा यमुपैत्रं प्रचक्षते ।
 इत्यनेन हरिर्देवः काश्यपत्वमुपागतः । तैलैर्भावैर्विकुरुते भूतभव्यभवात्मयः ।
 प्रादुर्भावं गतो देवो जगतो हितकाम्यया । माधुरं जगतां नाथः कर्त्ता हर्ता च केशवः ।
 यथा पल्लवपिपठः स्याद्वापः स्नेहेन मानद । तथा जगदिदं व्याप्तं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 ब्रह्मण्यदेवः सर्वोत्तमः तैलैर्भावैर्विकुर्वते । जगत्यतिगुणो देवो वैकुण्ठः सर्वभावनः ।
 अतः समस्तदेवानां पूज्य एव च केशवः । पश्यानामस्य भगवान् प्रजासर्गकरो विभुः ।
 अमनो धारणार्थस्य विभर्ति च महद्यथा । यत्र इत्यपि सद्भिश्च कथ्यते वेदवादिभिः ।
 श्रुतः कृतयुगे देवो रक्तस्त्रेतायुगे तथा । दापरे च तथा पीतः कृष्णः कलियुगे विभुः ।
 अवधोत् स हिरण्यराजं दिव्यरूपधरो हरिः । जग्रे हिरण्यकशिपुं नरसिंहवपुर्हरिः ।
 दधाराम्बु निमज्जन्तोमेष देवो वसुध्वरं । वाराहं वपुराश्रित्य जगतो हितकाम्यया ।
 क्रियाय जगतीश्वैव विष्णुर्ब्रह्मरूपधृक् । बबन्ध च बलिं देवः श्रीमान् पद्मगवन्धनैः ।
 देवदानवसम्भूतामकामयदपि श्रियं । त्वय्यमनः पुरा विष्णुसद्वाराभितविक्रमः ।
 सावैर्ब्रह्मं ततो यस्य तं न हन्ति जगार्हनः । अनोकेष्वपि वर्षेभ्यं व्रतमेतन्महात्मनः ।
 जग्रे च दानवान्मुखान्देवानाञ्चैव ब्रह्मवः । तव प्रियार्थं गोविन्दो धर्मनित्यः सतां गतिः ।
 रामत्वमपि चावाप्य जग्रे रावणमात्मवान् । भूत्वा कामगुणस्यैव अधान दिरदं हरिः ।
 हिताय जगतोऽद्यापि लोके वसति मानुषं । उपैत्रो जगतो नाथः सर्वभूतोत्तमोत्तमः ।

११८

११९

१२०

१२१

१२२

१२३

जटो कृष्णाजिनो दण्डी दृष्टपूर्वो मया हरिः । देतेषु चरन्धेवसृष्टेष्वग्निरिवोद्भूतः ।
 अद्राक्षमपि गोविन्दं दानवैर्कार्ष्णं जगत् । कुर्वाणं दानवैर्हीनं जगतो हितकाम्यया ।
 अवश्यं पारिजातके नयिष्यति जगद्गणः । दारकाममरमेव नानृतं ते प्रवीम्यहं ।
 भ्राष्ट्रस्येहाभिभूतस्त्वं ह्यहो न प्रहरिष्यसि । नपि कृष्णस्त्वपि ज्येष्ठे प्रहरिष्यति वासव ।
 नैव चेच्छोष्यसि प्रोक्तं मया देव कथञ्चन । पृच्छ त्वं नयधर्माज्ञानं ये हितास्तव मन्त्रिणः ।
 नारदेनैवमुक्तस्तु महेंद्रे जनमेजय । इदमुत्तरमीदृशं प्रत्युवाच जनदुर्य ।
 एवंविधप्रभावं त्वं कृष्णं वदसि सद्भिः । एवमेतत् सुमन्त्रः सुतं खनु मया मुने ।
 यतश्चैवंविधः कृष्णस्तोऽहं तस्मै तं तथं । न प्रयच्छाम्यदातव्यं सतां धर्ममनुत्तरम् ।
 महाप्रभावा गोव्यायै ह्येदिति विचिन्तयन् । व्यवस्थितोऽहं मद्रूपे मुने सर्वगुणोदितः ।
 महाप्रभावाः सततं भवन्ति हि सचिन्त्यवः । श्रोतारस्यैव सततं वृद्धानां ज्ञानचक्षुषां ।
 महात्मा कारणेनापि कृष्णे धर्मभ्रताम्बरः । आत्मा ज्येष्ठेन धर्मज्ञो विरोधं गन्तुमर्हति ।
 यथैवमम मातुः स वरं प्रादादधोक्षजः । तथैव तस्माः पुत्राणां ज्येष्ठतां सोऽहमर्हति ।
 यथैवोपेन्द्रतां यातः स्वयमिच्छन् जगद्गणः । तथैव भ्रातुरिन्द्रस्य संमानं कर्तुमर्हति ।
 ज्येष्ठमेव तु देवेन नारदं किं पुरातने । अथेदानीमपीच्छेत् त्वं ज्येष्ठोऽस्तु मधुसूदनः ।

सुनिश्चितं बलरिपुमोक्ष्य नारदो विशिष्यतस्त्रिदशवरेण धर्मवित् । यथौ पुरीं सद्गुह्यभाभिरसितां कुशस्यसौ एतमति
 मांस्तपोधनः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे त्रिंशदधिकश्रमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथैत्य दारकां रम्यां नारदो मुनिमत्तमः । इदं पुरुषश्रेष्ठं नागायणमरिन्दमं ।

स्ववेष्मनि मुखामीनं महितं मत्प्रभामया । विराजमानं वपुषा सर्वतज्जानिगामिना ।

तमेवार्थं महात्मानं चिन्तयन्तं दृढव्रतं । केवलं येऽजयन्तश्च वाक्यभाषण भासिनो ।

दृष्ट्वैव नारदं देवः प्रत्युत्तस्वावधि नमः । पूजयामास च तथा विधिदृष्टेन कर्मणा ।

सुखोपविष्टं विश्रान्तं प्रहस्य मधुसूदनः । वृत्तान्तं परिपप्रच्छ पारिजातकं प्रति ।

अथोवाच मुनिः सर्वं विस्तरेण महात्मन । इन्द्रानुजायेन्द्रवाक्यं निश्चितं जनमेजय ।

श्रुत्वा कृष्णस्तु तस्मै नारदं वाक्यमब्रवीत् । अमरावतीं पुरीं यास्ये सोऽहं धर्मभ्रताम्बर ।

इत्युक्त्वा नारदेनैव संहितः सागरं यथौ । सन्दिदेश ततस्तत्र विविके नारदं हरिः ।

महेंद्रभवनं गत्वा वद वाक्यं तपोधन । अभिवाद्य महात्मानं महाकादमरेणमं ।

न युद्धे प्रमुखे स्यात्तुमर्हसि त्वं मम प्रभा । पारिजातस्य नयने निश्चितं त्वमवेक्षि मां ।

एवमुक्तस्तु कृष्णेन नारदस्त्रिदिवं गतः । आचक्षते च कृष्णोऽहं देवेन्द्रायामितौजसे ।

ततो वृहस्पतेः शक्रः शशंश्च बभूवनाशनः । श्रुत्वा वृहस्पतिशेदमुवाच कुहनन्दन ।

अथो धिम्ब्रह्मसूदनं मयि याते शतकृता । दुर्नीतमिदमारभ्यं मन्त्रभेदा हि दारुणः ।

अनाश्वाय कथं नाम भवता भुवनेश्वर । अमेतत् कथमारब्धं देव केनापि हेतुना ।
 अथवा भवित्येन कर्मणेन प्रयुञ्जने । जगदृचन्न न विधिः ब्रह्मः समन्तिवर्षितुं ।
 सहस्रैव तु कार्याणामारब्धो न प्रशस्यते । तदेतत् सहस्रारब्धं कार्यं दास्यति साधवं ।
 तृहस्पतिं महात्मानं महेश्रेष्ठाद्यमवीदृशः । एवं गतेऽथ यत् कार्यं तद्भवान् वक्तुमर्षति ।
 तमुवाचाथ धर्मात्मा गतानागततत्त्ववित् । अधोमुखसिन्धुनिना तृहस्पतिरुदारधीः ।
 यत्नव सह पुत्रेण योधयस्व जगद्गनं । तथा ब्रह्म करिष्यामि यथा न्यायं भविष्यति ।
 तृहस्पतिस्त्रैवमुक्त्वा वीरैर्दक्षामरं गतः । आशुष्टैव मुनये कश्यपाय महात्माने ।
 तच्छ्रुत्वा कश्यपः क्रुद्धो तृहस्पतिमभाषत । अवसं माध्वमेतद्भोः कर्म्या वाच संब्रह्मः ।
 इन्द्रतः सहस्रीं भार्यां महर्षेर्देववर्षणः । अपभ्याजकतो दोषः पतत्येव व्रतकरोः ।
 अस्य दोषस्य शान्स्वर्धमारब्धस्य मुने मया । उदवाचः स दोषस्य प्राप्त एव सुदास्यः ।
 तद्गमिष्यामि मात्राऽस्य महादित्या तपोधन । जभौ तौ शरणिष्यामि देवं संवदते यदि ।
 तृहस्पतिस्तु धर्मात्मा मारोचमिदमब्रवीत् । प्राप्रकालं त्वया तत्र भवितव्यं तपोधन ।
 तथेति कश्यपस्योक्त्वा सम्प्रस्थाप्य तृहस्पतिं । जगामार्षचितुं देवं रुद्रं भुवगणेश्वरं ।
 तत्र भोऽयं महात्मानमानसैः त्वमध्वजं । वरार्थं कश्यपो धोमानदित्या सहितः प्रभुः ।
 तुष्टाव स तमोशानं मारोचः कश्यपस्तदा । वेदोक्तैः स्वहृत्तैश्चैव सावैः सायं जगद्गुरुं ।

७१५

७१०

७१६

। कश्यप उवाचाः उरुकर्म विश्वकर्माफमोक्षं जगत्स्वयं धर्मदृश्यं वरेणं । सर्वत्र त्वं प्रतिमद्दाम दिवं विश्वेश्वरं भगवन्तं नमस्ते ।
 यो देवानामधिपः पापहर्ता ततं विश्वं येन जगत्प्रहृत्वात् । आपो गर्भो यस्य शुभा धरिष्ठा विश्वेश्वरं तं शरणं प्रपद्ये ।
 ब्रह्मावृकान् यो यतिक्रपो निजग्रे दक्षानिन्द्रेण प्रणुदोऽहितानां । विरूपाक्षं सुदर्शनं पुण्ड्र्यानिं विश्वेश्वरं यामि मुहुः ।
 प्रपद्ये ।

७१२

मुहुः य एका विभुजंगतो विश्वमग्नां धावां धाम सुकृतिवान् पृथ्वः । पुष्यात् ममां महता शान्तेन सोमपानां मरी
 चिपानां वरिष्ठः ।

अथर्वाणं सुशिरमं भूतर्यानिं कृतिनं धीरं दानवानाश्च वाधं । यज्ञं ह्यं यज्ञियं संकृतं वै विश्वेश्वरेण शरणं यामि देवं ।
 जगज्जालं विततं यत्र विश्वं विश्वात्मानं प्रीतिदेवं गतानां । य ऊर्द्धगं रथमास्यः य याति विश्वेश्वरः स सुमना मे ऽस्तु
 नित्यं ।

अन्तश्चरं रोचनं चारुशालं महाबलं धर्मेनेतारमोक्षं । सहस्रनेत्रं व्रतवर्तमानमयं महादेवं विश्वेश्वरं नमस्ते ।
 शुचिं योगं शंभवं शान्तपापं शर्वं ब्रह्मं ब्रह्मरं भूतनाथं । धुरन्धरं गोपतिं चन्द्रचिह्नं रिषीकाशामयनं यामि मुहुः ।
 आशुः शिवाणं त्वभं वेरुवाणं कृतं धर्मं वितयं चाशु श्रेवं । वसुध्वरं सप्तजीकं समं त्वां एतन्नं प्रहृलधरं प्रपद्ये ।
 अनन्तवीर्यं एतकस्योणमायं यज्ञश्रेष्ठं यज्ञताश्चाभिधायं । हविर्भुजं भुवनानां सदैव ज्येष्ठं दिजं धर्मेवृतं प्रपद्ये ।
 परं गुणेभ्यः प्रप्रिगर्भस्वरूपं यज्ञःशुक्लं व्यूहं कान्तरूपं । शुद्धात्मानं पुरुषं सत्यधाम सखोहनं दुष्कृतीनां नमस्ते ।
 युक्तोद्धारं खगिरधं चारुकर्मं वृद्धमनं वृद्धधन्वानमजं । ब्रह्मरं वेत्तारं धनुषोऽस्तातिरेकं पतिं पशूनां व्रमनं नमस्ते ।

७१३

एको रातिश्चैव भूतं भविष्यं सर्वानिच्छियो हि ज्वल्यारिभः । अरिभ्योऽनुत्तमः संविभागी विभाजको मा भगवान्
पातु देव ।

०११०

य एको याति जगतां त्रिसमीशो य एकोऽरात्रासतां प्राचमर्ष्य । येनानुग्रहात्प्राप्तं कामकृष्टं मम जुष्यात् सुकृती श्रेयसेऽथ ।
ब्रह्माऽसृजद्यो भुवनोत्तमोत्तमं तृप्ते विद्वान् नास्त्रयः सप्तस्य । अहारं स्याद्विनिश्चयं समये समो पायाद्भूमिः कृत्वाऽऽरिहात्रैः ।
व्यस्र्णो जनोऽथ विद्वान् समयः सृष्टिः बभूवुः प्राचदः कृत्स्नितयाः । रथो भुवः पवनाकस्य भर्ता स पञ्चमीशः ब्रह्मरः धारधाता ।
व्यम्बकं पुष्टिदं वोढुवाणं धर्मं विप्राणां वरदं यज्जनासु । ब्रह्मरुदं रज्जोत्तारमीशं देवं देवानां वरुणं यामि रुद्रं ।

आस्यं देवानामन्तकं दुष्कृतीनां विद्वस्योऽसं सुवर्षं कर्षं वाच्यं । भूतायनं भूतपातं गुरुणां गुरं देवं वरुणं यामि रुद्रं । ०१११
अनुद्धतं यज्ञकर्त्तारमन्तं मध्यस्थं यज्जनातां स्यात्स्वरूपं । देवव्रतेषु ब्रह्मधा मीतमीशमभिविपिष्टुषं वरुणं यामि रुद्रं ।
महाजिनं व्रतिनं मेखलात्वं सुतोषणं कोधधर्मं विपायं । भूतं चैवैवं गुणिनं वा कपर्दिनं नतोऽस्मीशं वन्दनं वन्दमानां ।
देवं देवानां पावनं पावनानां कृतिं कृतीनां महतो महानां । व्रताभ्यां संस्तुते गोपतीनां पतिं देवं वरुणं यामि रुद्रं ।

अन्तश्चरं पुरुषं गुह्यसंज्ञं प्रभासकानं प्रणवं विप्रदीपं । हेतुं परं परमस्यावरुण इडमं देवं गुणिनं सञ्जतोऽग्नि ।

प्रसूतारुभयोर्नेप्र सुतिश्च सुश्रः पृथक् भूतभ्यो न पृथक् चैव भूतः । स्वयभूतः पातु मां सर्वमादः प्रदः स्वादः समदः पातु
रुद्रं ।

०११२

आमन्नः सन्नतरः साधकानां अद्वावतां आद्भुवृत्तिप्रणेता । पतिर्गणानां महतां मन्कृतीनां पायान्मम पूरणः पङ्कणानां ।
अन्तर्विद्विजिनानां निहन्ता स्वयं कर्त्ता भूतभावो विकुर्वन् । धृतायुधः सुकृतीनामुत्तमैजः प्रणुद्यान्ने वृजिनं देवं
देवः ।

येनाद्भुतास्त्रैपरा मायिनो वै दग्धा घोरैण वितथान्ताः बरेण । महत् कुर्वन्तो वृजिनं देवतानां ज्ञायःपीशः पातु विश्वो
दधाता ।

भागीयसां भागमादातुमिच्छन्नासो दातो येन कृत्तां ज्वधावत् । विद्वान् यज्ञस्यादिरथ न्तः स देवः पायादीयो मां दक्षय
ज्ञान्नेतुः ।

अन्यो धन्यः संकृतशोक्तमस्य जगत् सुष्टु थोऽन्ति सर्वानिगुह्यः । स मां मस्यप्रमुखं पातु नित्यं त्रिचिन्वानः प्रथमः पङ्क
णानां ।

०११३

गुणत्रैकाल्यं यस्य देवस्य नित्यं क्वेद्रिको यस्य भावात् प्रसूतः । गोप्ता गोपूषां मस्यो दुष्कृतीनामाद्यो विश्वस्य बाधमानस्य
वृद्धः ।

धासो यस्य हरिरग्योऽथ विश्वो ब्रह्मा पुत्रैः सद्भित्तु दिजासु । पराभूता भुवनैः स सोमो ज्यत्सवः श्रेयसे साधुगोप्ता ।

यस्माद्भूतानां भृतिरन्तोऽथ मध्य धृतिर्विभृतिः अतिश्च रुद्रः । यथाभिभूतस्य पुरुषस्येश्वरस्य महात्मनो मृडवेद्यस्य तस्य ।

यसिद्वाह्यं व्यम्बकः सर्वमीशो भगाहं यत्तद्भुमा सर्वधात्री । नान्यत्तमीयं जगतीहासि किञ्चिन्नहादेवात् सर्वसत्त्वशरोऽथै ।

इति संस्तुयमानस्तु भगवान् वृषभध्वजः । दर्शयामास धर्षात्मा कश्यपं धर्षधरं ।

०११४

सवाच येन देवैः प्रसन्नेनान्तरात्मना । ज्ञानं संशौचि कार्यैश्च येन मां त्वं प्रजापते ।

इन्द्रोपिन्द्रो महात्मनो देवो प्रकृतिमेयतः । पारिजातन्तु धर्षात्मा नविद्यति जनार्दनः ।

उपधीता मेघेन्द्रा हि मुनिना देवशंका । अस्माकं कृतं पुरा भार्या तपोदीप्तस्य कथय ।
गम्यतां तत्र धर्मज्ञ दासायणा महामया । अदित्या प्रकचर्त्नं जेषुषे पुत्रपौत्र्यं ।

इति हरवचनं निबन्ध विद्वान् कमलमवातामनसुनुरप्रमेयः । विद्वज्जगत्कर्त्तुं प्रकथ्य चर्त्तुं मुहितमनाः सुमनाकर्म जनाम् ॥ १२१ ॥
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिकंडे विष्णुवर्णने पारिजातहरणे महादेवकवने एकविंशोऽधिकशतोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ विष्णुर्नृसिंहेना मुहुर्त्तान्मुदिते रवेः । कृतपापपदैरेण यथौ रैवतर्कं गिरिं ।

आरोधैकरथे देवः सार्वार्थिकं त्रिनिपुण्यं । प्रद्युम्नमनुमच्छति प्रेक्षा कुरुकुलोत्तरः ।

रैवतश्च गिरं देवो गत्वा दासकममवीत् । मदीयं रथमेतं तं पहायैवैव दासक ।

प्रतिपालय मां भोम्य दिनाह्नुश्चारणम् । हरिम् । रथमेवंप्रवेष्टाहं हारकां स्तनचलम् ।

इति सन्दिग्ध भगवानाहरोह जयोद्यतः । तार्क्ष्यं च सार्वार्थिकं धीमानप्रमेयपराक्रमः ।

पृथग्येन कौरव्य प्रद्युम्नः शत्रुसुदनः । आकाशगामिना राजन् पृष्ठतः कृष्णमन्विथात् ।

निमेषान्तरमात्रेण नन्दनं कामनं हरिः । देवोद्यानं यथौ धीमान् पारिजातजिषीर्षया ।

ददर्श तत्र भगवान्देवयोधान्द्राशुदानम् । नानाधुधरान् वीराकन्दमस्थानधोत्तमः ।

तेषां मम्यश्यतामेव पारिजातं महाबलः । उत्पात्यारोपयामास पारिजातं सतां गतिः ।

गरुडं पश्चिराजानमयज्ञेनैव भारत । उपस्थितोऽपि हवान् पारिजातस्य केशवं ।

सान्वितो वासुदेवेन पारिजातस्य भारत । उरुश्च कृत मा भैस्त्वं केनैवैव महात्मना ।

तं प्रस्थितं तस्मै दृष्ट्वा पारिजातमधोत्तमः । अमरावतीं पुरीं श्रेष्ठां ततश्चके प्रदक्षिणं ।

ते तु नन्दनगोप्ताः पारिजातेः द्रुमेऽन्तमः । छिद्यतीति महेन्द्राय गत्वा नृप श्रद्धंविरे ।

अथैरावतमारुह्य निर्धयो पाकशासनः । अयन्तेन रथस्त्रेण पृष्ठतोऽनुगतः प्रभुः ।

पूर्वमभ्यागतं द्वारं केशवं शत्रुनाशनं । दृष्ट्वावाच प्रहृष्टं भोः किमिदं मधुसूदन ।

प्रणम्य गरुडस्थोऽस्य केशवः शक्रमब्रवीत् । ब्रह्मास्ते पुण्यकार्याय नीयतेऽयं वरद्रुमः ।

तमुवाच ततः शक्रो भैवं पुष्करलोचन । अयोधयित्वा न तस्मैयितयस्त्वयाऽच्युत ।

प्रहरस्व महाबाहोः प्रथमं मयि केशव । प्रतिज्ञा मफला तेऽस्य मुञ्च कौमोदकीं मयि ।

ततः कृष्णः श्रैस्तीक्ष्णैर्देवराजगजात्मनः । विभेदाश्रनिमद्गैः प्रहृषन्निव भारत ।

विश्याध गरुडं वज्री दिव्यैः शरवरेस्तदा । वाणांश्च वाणैश्चिच्छेद केशवस्य तरस्त्रिनः ।

यान् यन्मुभोष देवन्द्रभान्तांश्चिच्छेद माधवः । माधवेन प्रमुक्तंश्च चिच्छेद बलवृचहा ।

माहेन्द्रस्य च शब्देन धनुषः कुहमन्दन । शार्ङ्गस्य च निनादेन मुमुक्तः स्वर्गवाणिनः ।

तयोर्ध्वर्त्तति संघामे गरुडस्य महाबलः । पारिजातं जयन्तोऽस्य हर्षं नभ्यरतदली ।

प्रद्युम्नमय कंसपुत्रो वारयन्ति तमब्रवीत् । ततश्च वारयामास रौक्मिणेयः प्रतापवान् ।

जयन्तो जयतां श्रेष्ठो रौक्मिणेयमधेपुभिः । सर्वंगानेषु विरहमज्ञाजघान रथे क्षितः ।

रथस्य एव रथिनं कामस्य कमलोत्तमः । ऐन्द्रिमभ्यर्क्ष्यामास वायैराज्ञीविधोपमेः ।

स सन्निपातस्तुमुक्तो बभूव कुहनन्दन । जयन्त्यास च कीरस्य रौक्मिणेयस्य भीमघोः ।
 कृतप्रतिकृतस्यैव चक्रतुलौ महाबलौ । महेन्द्रोपेन्द्रतमसौ जगत्स्यस्तथाभरौ ।
 देवास्य मुनयस्यैव दृष्टुर्विस्मयान्विताः । तं संघामं महाघोरं सिद्धास्यैव च चारणाः ।
 ततस्तु प्रवरो नाम देवदूतो महाबलः । पारिजातं पुनर्धनुमिधेव कुहनन्दन । ७०६
 सखा स देवराजस्य महास्त्रविदरिन्दमः । अश्वथो वरदानेन ब्रह्मणः कुहनन्दन ।
 ब्राह्मणस्तपसा सिद्धो जम्बुद्वीपाद्विगतः । स्वब्रह्मणा नृपते यातः सखित्वं बलघातिना ।
 तमापतन्तं संप्रेक्ष्य कण्ठः सात्यकिमब्रवीत् । तत्रस्त एव प्रवरं शरैर्व्यारथ सात्यके ।
 न त्वत्र निर्दयं वाणा भोक्तव्याः सात्यके मया । अस्य ब्राह्मणस्यपत्न्यं शोडशं त्वलु सर्वदा ।
 ततः पथ्या रथेषूणां गरुडस्य द्विजसदा । आज्ञान्मान महाबाहो सात्यकिं प्रवरो भृशं । ७०७
 शिनेनेत्रा धनुस्तस्य शिपतः सायकाक्षुप । चिच्छेद् पुरुषव्याघ्रो वचनस्येदमब्रवीत् ।
 ब्राह्मणो नाभिहन्तव्यस्तिष्ठ तिष्ठ स्ववर्गिणि । अश्वथो यादवानां हि स्वपराङ्गा अपि द्विजाः ।
 प्रवरस्तु प्रहस्यैनमुवाच कुहनन्दन । अलं शान्त्वा नृणां शूरा युध्य सर्व्वात्मना रणे ।
 जामदग्न्यस्य रामस्य शिष्योऽहमपि यादव । नामतः प्रवरो नाम सखः शक्रस्य भीमनः ।
 न देवा योद्धुमिच्छन्ति मन्यन्तो मधुसूदनं । आनृष्यं शौचदस्याहमद्य गन्ताऽस्मि माधव । ७०८
 ततस्तयोस्तदा गौरः संघामो वदधे नृप । अस्त्रैर्दिव्यैर्नृग्व्याघ्र शनेप्रद्विजमुत्थयोः ।
 योश्चक्षाल तदा राजन् द्युत्तराय सहस्रशः । तस्मिन् वर्त्तति संघामे नेपथमतिमहात्मना ।
 नातिशिक्ष्ये रणे कार्ष्णिणैश्चिरमस्त्रभृताभरं । ऐन्द्रिः कार्ष्णिं महात्मानं मायिमं शूरासमन्तं ।
 हन्त शङ्क प्रतीच्छेति तावुभौ योधसन्तमौ । द्युयुधति नरश्रेष्ठ परस्परजयैषिणौ ।
 अथ शार्ङ्गाद्युधसुतं शचीपुत्रः प्रतापवान् । विभाष्याभ्यहनद्राजन् दिव्येनास्त्रेण शरैः । ७०९
 शोऽस्त्रं तदभिदीप्यन्तमापतन्तं श्रितैः शरैः । तस्तस्यै वाणजालेन तदह्नुतमिवाभवत् ।
 ततस्तद्दीप्यमानन्तु पपात रणमूर्धनि । गैर्क्लिण्येयस्य कौरव्य घोरं दानवमर्दनं ।
 तेनास्त्रेण रथो दग्धः प्रशुब्धस्य महात्मनः । नादहस्तन्तु घोरं तं गैर्क्लिण्येयं जनाधिपः ।
 दहत्यग्निं न स्वल्पग्निरुद्धतोऽपि विश्राभ्यते । दग्धाद्रथान्महाबाहुरौक्मिणेयोऽपचक्रमे ।
 अथ नारायणसुतो विरथो रथिनाम्बरः । स्थितिः धनुस्त्रानाकाग्र जयन्तमिदमब्रवीत् । ७१०
 महेन्द्रपुत्र दिव्यं त्वं यदस्त्रं मुक्तवानमि । नाहमीदृशरूपाणां शक्यो हन्तुं शतैरपि ।
 प्रथयं कुरु शिखाणां यदं मेऽद्य प्रदंशय । नास्ति मेऽतिशयं कर्ता संघामोऽमरनन्दन ।
 आमीन्मे माध्वमं दृष्ट्वा रथस्थं त्वां धृतायुधं । विभेमि तव नेदानीं युद्धे दृष्टवन्ताऽवलः ।
 मनसा स्पृश्यतानेप पारिजानस्तवया तरुः । शक्यं न खलु हस्ताभ्यां प्रष्टव्यो यस्त्वया क्षमै ।
 रथो मायामयो दग्धस्तवया यो ह्यस्तेजसा । ईदृशानां सहस्राणि स्रष्टुं शक्नोऽस्मि मायया । ७११
 श्वमुक्तो जयन्तस्तु मुमोक्षास्त्रं महाबलः । तपभात्यादिनं तेन स्वयमेवानितेजसा ।

तत्रप्रद्युम्नो महावेगं भरजाक्षरवारयत् । समार्यस्त्राग्नि दिव्यानि मुमोष चाकराणि सः ।
 दिक्षु सर्वासु हृद्युक्तास्त्रास्त्राश्च भारत । रौक्मिणेयं महात्मानमनारीषे च पञ्चमं ।
 महेष्वासादुद्धान् वाणास्त्रास्त्रमरसत्तमः । मुमोष चानि चोराणि प्रद्युम्नं प्रति वर्धतः ।
 तानि सर्वाणि वापौधैः कश्चिरस्त्रास्त्रवारयत् । जयन्तस्त्रापरेर्मापैर्विद्याध निश्चितैस्तदा ।
 ततो गादः समुत्सृष्टो युधरैः पुण्ड्रकर्णभिः । दृष्ट्वा क्षैर्यं च त्रैशूच्च प्रद्युम्नस्य महात्मनः ।
 प्रवरस्यापि वापणेन क्षितेन शिनिपुङ्गवः । चिच्छेदेस्त्रास्त्रं वीरो वृक्षावापञ्च भारत ।
 ततोऽन्यत्स तु जघाह महात्तद्वनदत्तनं । महेन्द्रदत्तं प्रवरो महात्रनिघमस्त्रनं ।
 स तेन वीरो महात्ता धनुषा विप्रमत्तमः । श्राव्युभोष विशिखानकंरश्मिनिभास्तदा ।
 यकर्त्तं च धनुस्त्रिंशं श्रैनेयस्याभितौजसः । विद्याध सर्वंगच्छेषु वाजैरपि च सात्यकिं ।
 धनुरादाह श्रैनेयस्ततोऽन्यत् कुरुमन्दन । वृकं भारसहं धीमान् विद्याध प्रवरं रणे ।
 उषकत्तं तु रन्योन्यं वर्षाणी तौ क्षितैः श्ररैः । गाचेभ्यश्चैत्र सांखानि मर्षभिर्द्विः श्ररोत्तमैः ।
 श्रयापरेण वाणेन पुनरिच्छासनं द्विधा । चिच्छेद प्रवरो वीरस्त्रिभिसैनमताडयत् ।
 अन्यदिश्वामनं तत्तु यहीतुमनसं द्विजः । गदया ताडयामास क्षेपया खपुहस्तवत् ।
 सोऽसिं रश्मं च जघाह सात्यकिः प्रहमन्त्रिव । न जघाह धनुर्द्विमान् गदयाऽभिहतो षष्ठं ।
 ततः श्रश्रतान्येऽमुमोष प्रवरस्तदा । विहस्तामिव विज्ञाय सत्यकं यदुनन्दनं ।
 प्रद्युम्नोऽस्य ददौ खड्गं निष्कलाकाशस्त्रिभं । तस्य चिच्छेद भक्षेन निस्त्रिंशं प्रवरस्तदा ।
 स्वरदेशे पातयत् प्रवरः प्रहसन्त्रिव । व्यधमत् तथा कर्षं श्रिनेर्वाक्षैरजिह्वगैः ।
 श्राजघान च शत्रयेनं चदि विप्रो ननाद च । तं विक्रवमिव ज्ञात्वा पारिजातजिहीर्वया ।
 ताच्छ्याभ्यासे रथेनैव स तस्थौ प्रवरस्तदा । तं पक्षपुटवेगेन चिक्षेप गरुडस्तदा ।
 गन्धूतिमंशो स रथः पपात च मुमोह च । तं जयन्तो निपत्याय पतितं ब्राह्मणं नृप ।
 समाश्रास्य रथं श्रोत्रं स्वमारोपितवास्तदा । श्रैनेयमपि मुञ्चन्तं पतन्तश्च मुहूर्त्तशुक्रः ।
 आश्रासयानः प्रद्युम्नः पिब्व्यं परिषस्त्रजे । न हि पस्यशे हस्तेन सर्व्येन मधुसूदनः ।
 नीरुजः स्पृष्टभाक्स्त सात्यकः समपद्यत । प्रद्युम्ना दक्षिणे पार्श्वे वामे तु शिनिपुङ्गवः ।
 तस्यतुः पारिजातस्य युद्धशैल्यैः तु तावुभौ । जयन्तः प्रवरश्चैव रथेनैकेन भारत ।
 मस्यतनौ महेन्द्रेण प्रहस्यो नौ महात्मना । नास्त्रमभिगन्तव्यं गरुडस्य कयस्त्रन ।
 बलवानेष पततां राजा च विनतासुतः । दक्षिणे चैव सव्ये च पार्श्वे मम धृतायुधौ ।
 उभौ क्षितौ युध्यमानं मानवेह प्रपश्यतां । एवमुक्तौ क्षितौ वीरौ ततः शक्रस्य पार्श्वयोः ।
 ददृशाते युध्यमानौ देवराजजनाईनौ । श्रयेन्द्रा गरुडं वापैर्षाहाश्रनिसमस्त्रनैः ।
 विद्याध सर्वंगच्छेषु महास्त्रप्रभवैस्तदा । स तान् वापास्य गणयन् वैनतेयः प्रतापवान् ।
 रुशाराभिमुखो वीरः शक्रनागमरिन्दमः । उभौ तौ सहसा राजन् बलिभौ गजपक्षिभौ ।

७११

७१२

७१३

७१४

७१५

७१६

प्रयुद्धौ वीर्यसम्पन्नौ महाप्राणौ दुरासदौ । रदनैः पद्मगिरिपुं करेषु शिरसा तथा ।
 शैरावणो गणपतिराजधानं नदंस्तथा । ततो गन्धाकुशैकोत्सृज्यतेयो बलोत्कटः ।
 तथा पद्मनिपातैश्च शक्रनागमताडयत् । स मुहुर्त्तं महानासोत् सख्यर्हो गजपतिभ्योः ।
 विस्मापनोद्यो जगतः प्रेक्षित्वा भयावहः । मुहुर्त्तं शैरावणं तार्क्ष्यस्ताडयामास भारत । १२१
 गन्धाकुशकरालेन चरणेन महाबलः । संप्रहाराभिसन्तप्तः स पपात त्रिपिटपात् ।
 पारिपात्रे गिरिश्रेष्ठे दोषेऽस्मिन् जनमेजय । पतन्ममपि तं शक्रो न मुमोच महाबलः ।
 कारुण्यादय सौहार्दात् पूर्वोऽभ्युपममादपि । कृष्णोऽप्यन्वागमन्नेन पृष्ठतः प्रभवान्वयः ।
 पारिजातवता वीरो गरुडेन महाबलः । समूर्ध्वन्ते तस्मै पारिपात्रे तु वृचरा ।
 शैरावणो समाश्ले संयामो बहूधे पुनः । शरैराशोविपप्रथैरस्त्रवृक्तैः सुतेजितैः । १२२
 अन्योन्यं कुरुशार्दूल शक्रकेशवयोर्ब्रह्मणः । ततो वज्रायुधो वज्रमशनिञ्च पुनः पुनः ।
 मुमोच गरुडे राजशैरावणरिपौ नृप । वज्राशनिनिपातात्मान् भेदे शक्रस्य नागहा ।
 अवस्थो बलिनां श्रेष्ठो निवर्णश्च तपोबलात् । मुमोच पद्मभैकैकं मानयस्त्रनिन्दा ।
 वज्रश्च देवराशौ वै भ्रातुः करुणपसम्भ्रतः । आकृत्यमाणस्तार्क्ष्येण न्यमञ्चन्पते गिरिः ।
 विवेश धरणीं राजन् शीर्थमाणः ममन्ततः । सुकृञ्च ब्रह्ममानेन कृष्णस्य स तु पर्वतः । १२३
 तमद्राचीत्ततः कृष्णः किञ्चिच्छेषमधोत्तमः । तं मुक्त्वा गरुडेनाय तस्मै देवो विहायसि ।
 प्रद्युम्नश्च तदोवाच मन्वैकलोकाभावनः । इतो दारवतीं गत्वा रयमानय माशिरं ।
 स दारुकं महाबाहो मतेजोबलमाश्रितः । वक्रव्या बलमद्रस्य राजा च कुरुशधिपः ।
 शो जिलेन्द्रमागमिन्वै दारुकाग्निमानद । तथेयुक्त्वा तु धर्मोत्सा प्रद्युम्नः पितरं विभुः ।
 गत्वा यथोक्तमुक्त्वा च यादवेन्द्रबलावुभौ । नाडिकान्तरमात्रेण पुनस्तं देशमाययी । १२४
 दारुकेण समायुक्तं रयमास्थाय भारत ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे द्वाविंशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १२२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तमारुञ्च रथं कृष्णः पारिपात्रं गिरिं ययौ । शैरावणमास्थाय श्वितः सुरपतिः प्रभुः ।
 पारिपात्रो गिरिश्रेष्ठो दृष्ट्वायान्तं जनार्दनं । श्राणपादममो भूत्वा प्रविवेश वसुन्धरं ।
 प्रियार्थं वासुदेवस्य प्रभावशो महात्मनः । तस्य प्रीतो हृषीकेशः पर्वतस्य जनाधिप ।
 ततः प्रयान्तं युद्धार्थमच्युतं कुरुनन्दन । सपारिजातो गरुडः पृष्ठतोऽनुययौ बली । १२५
 प्रद्युम्नः मात्यकिश्चपि गरुडस्त्वै महाबलौ । गतावुभौ रचणार्थं पारिजातनरिन्दमौ ।
 ततोऽस्तमगमत सूर्यः प्रवृत्ता रजनो नृप । उपस्थितं पुनर्थुद्धं शक्रकेशवयोः प्रभो ।
 सुप्रहारहतं दृष्ट्वा विष्णुशैरावणं गञ्जं । नातिकन्धं महान्ना देवराजानसम्भवोत् ।
 गरुडाभिहतः पूर्वोत्ततिकन्धो गजोत्तमः । शैरावणो महाबाहो रात्रिश्च समुपेक्ष्य रे ।
 श्वः प्रभान्ते पुनः कामं प्रवत्संश्च ययच्छसि । एवमस्फुरति कृष्णश्च देवराजोऽजस्रोत् प्रभुः । १२६

उत्तम पुष्कराभाशे देवराजः पुरन्दरः । अजं गिरिसंघं कृत्वा धर्मात्मा नृपसत्तम ।
 ब्रह्मा तत्राजगामाय कश्यपश्च महानृषिः । अदितिश्चैव सर्वे च देवा मुनय एव च ।
 आधा विद्ये च कौरव्य नामत्यावन्मिनौ तथा । अदित्याश्चैव रुद्राश्च वषट्श्रु जनेश्वर ।
 नारायणश्च पुष्पेण सत्यकेन च भारत । महोत्तम गिरौ रम्ये पारिपात्रे प्रहृष्टवत् ।
 यः स श्राणप्रमाणोऽस्य भक्त्या समभवन्नृप । वरं प्रादात्तत्पक्ष्य पर्वतस्य वर्ता गतिः ।
 श्राणपाद इति ख्यातो भविष्यसि महागिरि । पुष्पेनाहूँ न तुल्यश्च पुष्पो हिमवतः शुभः ।
 एतमेव च भूमिष्टो भव पर्वतसत्तम । मेरुणा स्पृह्यमानो हि वज्रचिचट्गयातः ।
 तथा दत्त्वा वरं तस्य पर्वतस्य तु केशवः । दध्या गङ्गां सरिच्छ्रुंटां नमस्कृत्वा तृषध्वजं ।
 अयाययौ विष्णुपदी स्मृता हृष्येन भारत । संपूष्य तां ततः कृष्णः स्नातस्त्रयामधोलजः ।
 उदकश्च यशःयोगो विष्णुश्च हरिरव्ययः । देवमावाहयामास रुद्रं सर्वेश्वरेश्वरं ।
 ततः प्राप्नो महादेवः सोमः स प्रवरो विभुः । तस्यावुपरि विष्णुश्च तथा गङ्गोदकश्च च ।
 तं पारिजातकुमुभैरुं च यामास केशवः । तुष्टाव वाग्भिरीशं सर्वकर्तारमीश्वरं ।

१११

११०

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ रुद्रो देव त्वं रुद्रमाट्टावणाश्च राक्षसमणो द्रावणाश्चतिदेवः । भक्तं भक्तानां वत्सलं वत्सलानां कीर्त्या
 युङ्क्तेति त्वाऽस्य प्रभवाम्यन्तरेण ।

आस्थारण्यानां त्वं पतिस्त्वं पशूनां ख्यातो देवः पशुपतिः सर्वकर्मणः । नान्यस्त्वत्तः परमो देवदेव जगत्पतिः सुरवीराग्निहन्ता ।
 यस्मादीशो महतामीश्वराणां भवानाद्यः प्रीतिदः प्राणदस्य । तस्माद्धि त्वामीश्वरं प्राञ्जरीशं सन्तो विद्वान्मः सर्वज्ञास्त्रार्थ
 तज्ज्ञाः ।

११२

भूतं यस्माज्जगदत्यन्तधोर त्वत्तोऽस्यकादलगादलगेण । तस्मान्त्वामाहुर्भव इत्येव भूतं सर्वेश्वराणां महतामत्युदारं ।
 यस्माज्जिनीर्गभिधिकाऽसि सर्वैर्देवामुरैः सर्वभूतैश्च देव । महेश्वरं विश्वकर्माणमाह्वयन्तः वै सर्वे तेन देवातिदेव ।
 पृथ्वा देवैः पूज्यमे नित्यदा वै शयच्छ्रुथः काङ्क्षिभिर्वरदांसयवोर्यः । तस्मादिदं ख्यातो भगवान्देवदेवः सतामिष्टः सर्वभूता
 त्मभावी ।

भूमिचयाणां देव यस्मात् प्रतिष्ठा पुनर्लोकाणां भावनाऽभेयकीर्तिः । व्यन्वकति प्रथमं तेन नाम तवाप्रभेयस्तिदशश्रुनाय ।
 शर्वः शत्रुणां शासनादप्रमेयसाया भूयः शासनाक्षेपरेण । सर्वव्यापिवाक्चक्रइगत्वाश्च मद्भिः शब्दस्थेनान् श्रीकृष्णकौण्ड
 तज्ज्ञाः ।

११३

सम्भक्तानां नित्यदा यत् करं पिशमं भ्रातृव्याम् यद्व्यनैषोः समस्तान् । तस्माद्देव शङ्करोऽस्यप्रनेयः शङ्खदुर्धरैः कथमे सर्वनाय ।
 दत्तः प्रह्वारः कुलिशेन पृथ्वे तवेजान सुरराज्ञाऽतिवीर्यं । कण्ठे नैखं तेन ते यत् प्रहृत्तं तस्मात्ख्यातस्त्वं नीलकण्ठेतिकथ्यः ।
 यत्किञ्चाह्वयैश्च लोक भगाहं सर्वे भोः सत्स्वत्वावरं जङ्गमस्य । प्राहुर्विप्रास्त्वां गुणिनं तत्त्वज्ञानयाविश्वेयामन्त्रि कां लोकेश्वरं ।
 वेदैर्गतां ना हि तत्त्वं प्रसृता यज्ञो दीक्षाणां योगिनां चातिक्रमः । नात्यहुतं त्वत्कर्म देव भूतं भूतं भयं भवदेवाय नास्ति ।
 अहं ब्रह्मा कपिलाऽथायनक्तः पुष्पाः सर्वे ब्रह्मणश्चातिवीराः । तत्तः सर्वे देवदेव प्रसृता एवं सर्वेशः कारणात्मा
 त्वमीशः ।

११४

इति संसृष्टमानसु भगवान् गोरुषध्वजः । प्रसार्थं दक्षिणं पक्षं गोविन्दमिदमबधीत् ।
 मनीषितानामर्थानां प्राप्तिस्तोऽसु सुरोत्तम । पारिजातस्य रत्नाऽपि मा भूते मनसो यथा ।
 यदा मेनाकमाश्रित्य तपस्वमकरोः प्रभो । तदा दत्तं वरं कृष्या संसृष्टस्य शौर्यमाग्रहि ।
 अथध्यस्वमजेषु मत्तः प्रूरतरक्षथा । भविताऽषीत्येषां यत्तत्तथा न तदव्यथा ।
 यः संसृष्टेन मां कश्चित् श्लाघ्यमरक्षतम । तस्या कृतेन धर्मज्ञ धर्मभाक् च भविष्यति ।
 ममरे च जयं विष्णो प्राप्य पूजां तथोत्तमां । विष्णोदकेसुरो नाम भविताऽहमिहावच ।
 देवो त्वया स्थापितो वै देव सिद्धोऽपयाचनः । इहकोपोऽपितो विद्वान् भक्तिमान्मम केवच ।
 निराशमीक्षितान् शोकान् गमिष्यति जनाईन । क्वचिन्ध्या नाम देवोऽक्षिणं गङ्गा चैव भविष्यति ।
 गङ्गास्नानसमं स्नानं मन्सती भविता तथा । वटपुरं नाम नगरं दानवानी जनाईन ।
 अचान्तदूर्गणीदेवो तस्मात्कस्य महाबलाः । एते हिंसा दुरात्माना जगतो देव कष्टकाः ।
 कृष्या वर्षन्ति गोविन्द सानावस्य महागिरेः । अथध्या देवदेवानां वरेषु ब्रह्मणोऽनघ ।
 मानुषान् गिरिस्तास्मान्मेताः श्रुति केवच । एवमुक्त्वा महादेवस्तत्रैवात्तरधीयत ।
 परिश्रज्य महात्मानं वासुदेवं जनाधिप । ततो याते महादेवे प्रभातायां नराधिप ।
 तस्यां निशायां गोविन्दो भूयः पर्वतमग्रवीत् । तवाधः पर्वतश्रेष्ठ निवसन्ति महासुराः ।
 ते निरुद्धा मया चात्र जगतो हितकाम्यया । निर्गमिष्यन्ति ते नैव मया बद्धा महाबलाः ।
 वारे निरुद्धे तत्रैव विनश्यन्ति ममाश्रया । त्वच्चि हितखाद्यं भविष्यामि महागिरे ।
 अधिष्टाय महाधोरान्निवसामि च पर्वत । शरीरच्छत्यूङ्गाङ्गस्य यस्यां पर्वतसप्तम ।
 मोमहस्तप्रदानस्य फलं प्राप्स्यति श्रायतं । ततोऽस्मभिस्य प्रतिमां कारयित्वा च भक्तिनः ।
 शुश्रूष्यन्ति ये नित्यं मम यास्यान्ति ते गतिं । इति तं पर्वतं कृष्या वरदोऽनुष्टुतोऽवतान् ।
 तदाप्रभृतिदेवैश्चैव सन्निहितोऽच्युतः । पापाणैः प्रतिमां तत्र कारयित्वा च कौरव ।
 शुश्रूषन्ति कृतात्मानो विष्णुलोकाभिकाङ्क्षिणः ।
 इति श्रीमहाभारते स्वित्तेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे चयस्त्रिंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो रथवरं कृष्याः समाह्वय महामनाः । विष्णोदकेसुरं देवं नमस्कृत्य यथौ नय ।
 महेंद्रमाह्वयामास रथस्थो मधुसूदनः । सत्कृतं पुष्कराभासे सर्वदेवगणैः सह ।
 ततः शक्रे जयन्तोऽय हरिभिर्युक्तमुत्तमं । आरुरोह रथं देवः सर्वकामप्रदः सतां ।
 तयो रथस्थयोर्युद्धमभवत् कुहनन्दन । देवयोर्द्वेषेणैव पारिजातकृते तदा ।
 ततर्हं तरसा विष्णुर्गणैः ब्रह्मबलाईनः । सैन्यानि देवराजस्य वाचजालैरजिह्वभिः ।
 सपेन्द्रं न महेंद्रोऽय नैव विष्णुः सुरेश्वरं । ताडयामास तुर्वीरो शक्रेः शक्तावपि प्रभो ।
 एकैकमश्वं दशभिर्हस्तेन्द्रस्य जनाईनः । विव्याध विजिघ्रैकोऽस्त्रैरसद्युक्तैर्जगत्तर ।
 सैन्यान्वपि च देवेन्द्रः शरैरमरसन्तमः । ह्लादयामास राजेन्द्र धोरैरस्त्राभिमन्वितैः ।

वशी वाणसहस्रैश्च हस्तो गजमवाकिरत् । गहउच्च महातेजा बलभिङ्गुनिवाहनः ।
 भूमिशाभ्यां रथाभ्यामौ तदक्षः ब्रह्मदारणौ । युयुधते महात्मानौ नारायणसुराधिपौ ।
 चक्रं वस्तुधा छत्रा नौजंलस्येव भारत । दिवां दाहेन दिग्दिशाः संवृताश्च समन्ततः ।
 चेन्मुनिरिधरासैव पेतुश्च शतशो द्रुमाः । पेतुश्च धरणीपृष्ठे मर्त्या धर्मगुणान्विताः ।
 निर्घाताः शतशस्यैव पेतुस्तत्र नराधिप । ऊपुश्च सरितः सर्वाः प्रतिस्वातो विव्राण्यते ।
 विश्रयता ववुसैव पेतुस्तस्माच्च निघ्नभाः । मुञ्जस्युज्जभूतगणा रथनादेन मेहिताः ।
 प्रजज्वाल जले चैव धर्मजनपदेश्वर । युयुधुश्च यशैः शार्ङ्गं यथा नभसि सर्वान् ।
 व्योमीषि शतशः पेतुः स्वर्गाश्च धरणीतले । दिवां गजाः संवृभिता नागाश्च धरणीतले ।
 गर्दभारुणमंस्थानैश्चिह्नभिरावृतं नभः । विन्दद्विर्ध्वं हारवैरुक्ताद्योषितवर्षिभिः ।
 न भूतं द्यौर्न गगनं नरेन्द्ररूपमाभवत् । स्वस्थाने सुरवीरौ तु दृष्ट्वा धुङ्गुगौ तदा ।
 जेपुर्भुनिगणा मन्वान् जगतौ हितकास्थया । ब्राह्मणश्च महात्मानो व्यतिष्ठेत्सु सत्वरः ।
 ततो ब्रह्मा महातेजाः कश्यपं वाक्यमब्रवीत् । गच्छ वध्वा महादित्या पुत्रौ वारय सुव्रत ।
 म तथेति तदा देवमुक्त्वा पद्मभवं मुनिः । जगाम रथमारुह्य तस्यैः नगरान्तिके ।
 स्थितस्तु कश्यपं दृष्ट्वा महादित्या तदान्नरा । उभौ रथाभ्यां धरणीमवतीर्णौ महाबलौ ।
 न्यस्तशस्त्रौ तु तौ वीरौ वधस्दत्तुररिन्दमौ । पितरौ धर्मतत्त्वज्ञौ सर्वभूतहिते रतौ ।
 उभौ प्रहाय हस्ताभ्यामदितिस्त्रब्रवीद्वचः । यमेदरात्रिवैत्रं किमन्यान्व हन्तुमिच्छथः ।
 स्वल्पमर्थं पुरस्कृत्य प्रवृत्तमतिदारुणं । सदृशं नेति पश्यामि सर्वथा मम पुत्रयोः ।
 श्रातथं यदि मातुश्च पितुश्चैव प्रजापतेः । न्यस्तशस्त्रौ स्थितौ भूत्वा कुरुतं वचनं मम ।
 तथैत्युक्त्वा तु तौ देवौ स्नातुकामौ महाबलौ । गङ्गां जयन्तुर्वाय कश्यपकौ परस्वरं ।
 ॥ शक्र उवाच ॥ त्वं प्रभुः कृष्ण लोकाश्च राज्येऽहं स्थापितस्त्वया । स्थापयित्वा कथं नाम पुनर्नामत्रमन्वते ।
 भ्रातृत्वमुपगम्यैवं ज्येष्ठत्वं प्रतिपूज्य च । कथं कमलपत्राच्च निर्व्वाणं कर्तुमर्हसि ।
 स्नात्वा तु जाह्नवीनेत्रे पुनरभ्यागतौ नृप । यत्रादितिः कश्यपश्च महात्मानौ दृढव्रतौ ।
 प्रियमङ्गमनं नाम तं देशं मुनयोऽवदन् । यत्र तौ मङ्गतौ चैभौ पितृभ्यां कमनेवशौ ।
 ततः शकस्य कौरव्य दत्त्वा वाचाऽभयं तदा । यत्र देवगणाः सर्वे समेता धर्मचारिणः ।
 ततो यदुविमानैस्तु देवाः सर्वे त्रिपिष्टपं । अष्टा परमथा युक्तास्तिषामेवानुरूपया ।
 कश्यपश्चादितिश्चैव तथा शक्रजनाहंनौ । विमानभेकमारुह्य गता राजंस्त्रिपिष्टपं ।
 ते शकमदमं प्राप्ता रथं सर्वगुणान्वितं । ऊपुरेकत्र कौरव्य मुदिता धर्मचारिणः ।
 शशौ तु कश्यपं पत्न्या महितं धर्मवत्सला । उपाचरन्महात्मानं सर्वभूतहिते रतं ।
 ततस्तस्यां प्रभातायां रजन्वःमववोद्भ्रं । अदितिर्दुर्धतत्त्वज्ञा सर्वभूतहिते रतं ।
 उपेन्द्र दारकां गच्छ पारिजातं मघस्य च । वध्वाः संप्रापयस्तेमं पुण्ड्रकं हृदयेषितं ।

७०६

७०७

७०८

७०९

७१०

७११

पुण्यके सत्यया प्राप्तिं पुनरेव त्वया तहः । गन्धने पुनर्वशेष्ठ स्वायः स्वामि यथोचिते । १०.१४
 श्वमस्त्विति कृष्णेन देवमाता यञ्जस्विनी । उक्ता धर्मगुणैर्युक्ता नारदेन महात्मना ।
 ततोऽभिवाद्य पितरं मातरश्च जनार्दनः । महेशं सह श्रद्धा च प्रतप्त्वे दारकां प्रति ।
 ददौ कृष्णाय पौलोमी नियोगात् कुरुनन्दन । सर्व्यासामेव कृष्णस्य भार्याणां धर्मधारिणी ।
 दिव्यानां मर्ष्यगत्रानां वाससाञ्च मन्स्विनी । नानागणविचित्राणां सदैवारजसामपि ।
 भार्याणाञ्च सहस्राणि यानि षोडश भाधवे । प्रतिन्दिह महातेजाः प्रथया दारकां प्रति । १०.१५
 मंपूज्यमानो ह्यमरैः सुकर्मा पुण्यकर्माभिः । मसत्यकः सपुत्रश्च प्राप्तो रैवतकं गिरि ।
 स तत्र स्थापयित्वा तु पारिजातं वरद्रुमं । सत्यकं प्रेषयामास दारकां दारमालिनीं ।
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ पारिजातमिहानीतं महेश्वरमवनात्मया । निवेद्य महावाहो भैमानां भैमवर्द्धन ।
 अथ दारवतीश्चैव पारिजातं वरद्रुमं । प्रवेशयिष्ये नगरे शोभा प्रकियतां शुभा ।
 इत्युक्तः सत्यको गत्वा तथोक्ता पुनरागतः । कुमारैरपरैः सार्द्धं श्राव्यप्रसूतिभिः प्रभो । १०.१६
 ततोऽगतः पारिजातमारोप्य गच्छेत्तदा । प्रद्युम्नो दारकां रम्यां विवेश रथिनाम्बरः ।
 श्रेष्ठ्याद्यहययुक्तेन रथेनानुययौ हरिः । तस्यानु रथमुख्येन सद्यक्तः श्राव्य एव च ।
 ये त्वन्ये नृप वार्ष्णेया यानैर्ध्वजविधैस्तथा । ययुः प्रहृष्टास्ततः कर्ष्य पूजयन्तो महात्मनः ।
 सत्यकादित्तरं श्रुत्वा यादवा नागरास्तथा । विप्रथं परमं जन्मुरप्रमेयस्य कर्माणा ।
 तं दिव्यकुसुमं वृचं दृष्ट्वा मर्त्यनिवासिनः । राजन्न तत्पुहृष्टाः पश्यमाना महोदधं । १०.१७
 तदद्भुतमचिन्त्यञ्च मदकेलिकिलापतमं । वृक्षोत्तमं पश्यतां वै वृक्षानामगमञ्जरा ।
 येऽन्त्याः सत्तुषुः सर्वे सम्भभूवुः क्षणादिव । विरोगा रोगिणश्चामन् घात्वा गन्धं वनस्पतेः ।
 सपत्नः कौकिलाः श्वेताः श्रुत्वा मर्त्यनिवासिनः । बभूवुर्हृष्टमनो बबन्तु य जनार्दनं ।
 नानाविधानि वाद्यानि गेयानि रुधुराणि च । शुश्रूवन्तस्य वृक्षस्य नःतिदूरगता मराः ।
 याऽयं संकल्पयामास गन्धं हृद्यं नरस्तदा । स तमेव समाजत्रौ पारिजातममृद्धवं । १०.१८
 ततः प्रविश्य रन्थान् दारकां यदुनन्दनः । मसुदेवं महात्मानं ददृशे देवकीन्तदा ।
 कुकुराधिपतिश्चैव बलं भ्रातरमेव च । वृष्टांश्च यादवानन्यान् मानार्हानमरोपमान् ।
 त्रिसृञ्च तान् वै भगवाननादिनिधनोऽच्यतः । मंपूज्य च यदान्यायं स्वमेव भवमे गतः ।
 स मन्थभामया दासं विवेश मधसूदनः । पारिजातं तत्रश्रेष्ठं यहाद्य गदपूम्बजः ।
 सा देवी पूजयामास प्रहृष्टा वासवानुजं । प्रतिष्ठायाह तद्यापि पारिजातं महाद्रुमं । १०.१९
 मनीषितेन स तरुण्यो भवति भारत । महत्वादासुदेवस्य तदद्भुतमभूत्सहत् ।
 कदाचिद्दारकां मर्त्या प्रच्छादयति भारत । कदाचिद्दक्षारथ्यंस्तु भक्त्याकुटुम्बजिभः ।
 मनन्द सत्या कौरव्य देवो प्राप्तमनोरथा । पुण्यकार्यंश्च सन्धारान् सन्धुर्मुपपन्नमे ।
 यानि द्रव्याणि कौरव्य जन्मुदीपे तु कानिचित् । योग्यानि तानि कृष्णेन संवृत्तानि महात्मना ।

मूर्ति तदा संस्थावान् स नारदं जनार्दनः सर्वगुणोदितं वशी । प्रतिपहार्यं व्रतकस्य सत्यया यथापदिष्टः स पुरन्दर

मुजः ।

०१५५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे सतुल्लिख्यदधिकप्रतीकध्यायः ॥ १३४ ॥

॥ वेगस्यायन उवाच ॥ अथ कृष्णस्य कौरव्य ध्यातमाचे तपोधनः । आजगाम मुनिश्रेष्ठो नारदो वदताम्बरः ।

तं पूजयित्वा विधिवद्वासुदेवो विज्ञाप्यते । प्रतिपहार्यं विधिवच्छ्रीमानभ्यनिमन्त्रयत् ।

ततः काले च संप्राप्ते स्नातं देवो महामूर्ति । संपूज्य माम्निर्गन्धैश्च भोजयामास भारत ।

स श्वंकाभिकमस्त्राद्यं सर्वभूतहृदययः । सत्यथा प्रियया सार्द्धं प्रहृष्टेनाम्बरात्मना ।

पुष्पदाःमात्रमद्याय कण्ठे कृष्णस्य भाविनी । बभूव कृष्णं सुभगा पारिजाते वनस्थनी ।

०१५६

अद्भिर्द्वैतो नारदाय ततोऽनुज्ञाप्य केशवं । देवो धेनुसहस्रस्य काञ्चनस्य च पर्वतं ।

हरिण्यकृष्यमित्यश्च मणिरत्रयुतस्य च । तिलमित्यस्य च तथा धान्यैरन्यैर्युतस्य च ।

प्रतिगृह्य तु तत् सर्वं नारदो मुनिव्रतमः । प्रहृष्टो वदतां श्रेष्ठो मुक्ता केशवमब्रवीत् ।

भोः केशव भद्रीयस्वमद्भिर्द्वैतोऽस्मि मत्याया । स त्वं मामनुगच्छस्व कुरुष्व यद्भवीत्यहं ।

प्रथमः कल्प इत्येवमब्रवीत्प्रधुसूदनः । अजन्तमनुवव्राज नारदश्च जनार्दनः ।

०१५७

परिहामान् बद्धविधेः कृत्वा मुनिव्रततः । तिष्ठस्व गच्छामीत्युक्त्वा परिहामविचक्षणः ।

अपनीत ततः काण्ठात् पुष्यशर्मैर्नमब्रवीत् । कपिलां गो सवत्सां भो निष्कयार्यं प्रयच्छ मे ।

तिलकृष्णजिनं सूर्यं प्रयच्छ त्वञ्च काञ्चनं । एषोऽत्र निष्कयः कृष्ण विहितो वृषकेतुना ।

तयैत्युक्त्वा हृषीकेशस्याथा शक्रे जनाधिप । उवाच तं मुनिश्रेष्ठं हसित्वा मधुसूदनः ।

वरं वरय धर्मज्ञ एते नारद काङ्क्षितः । तव दाताऽस्मि धर्मज्ञ परा प्रीतिर्हि मे त्वयि ।

०१५८

॥ नारद उवाच ॥ नित्यमेवास्मि प्रीतो भवान् विष्णो मनातन । त्वत्प्रभावान्नु साक्षोक्तं ब्रजेयं ते महामते ।

अथेतिजो भवेद्यच्च नारायण मताङ्गते । भवेद्यं ब्राह्मणस्यैव देव जात्यन्तरेष्वहं ।

सर्वमस्त्विति तं देवो विष्णोः प्रोवाच भारत । ततोऽपि च ततो धीमान्नारदो मुनिव्रतमः ।

विहृष्टस्त्रीमहस्ताणि विष्णोर्ननुत्तनेजमः । निमस्त्रितानि कौरव्य मत्याया हरिकान्तया ।

तासां वदौ मन्त्रियैः समैकैकं हरिव्रजभा । शच्या यो वासुदेवस्य परा टलो नराधिप ।

०१५९

पारिजातो वभंस्तद्वदतः प्रवृत्ते तदा । आज्ञया वासुदेवस्य नारदेन महात्मना ।

निमस्त्रिता गणाः सर्वे केशवेन महात्मना । विभृतिं पारिजातस्य ददृशुः कुरुमन्दन ।

पाण्डवाद्यानयामास मशैव पृथया हरिः । त्रैपद्या च महानेजास्तथैव च सुभद्रया

श्रुतश्रवाच्च समुतो भोक्तुं समुतं तथा । अन्यानपि च कौरव्य मित्रसम्बन्धिबान्धवान् ।

रेभं च सह पार्थिव फाल्गुनेन जनार्दनः । शान्तःपुरो महतिजाः परमर्द्धा वमन्तृप ।

०१६०

संस्कारे ततो दातो केशिहाऽमरमञ्जिभः । पारिजातं पुनः स्वर्गमनयत्सर्वभावतः ।

तत्रादितं कश्यपश्च दृष्ट्वा स्वपितरौ प्रभुः । शक्रेण सहितो धीमानप्रनेयराक्रमः ।

तमुवाचादितिर्माता प्रणते मनुसुदमं । शौचाचमेव वा विधिं मन्वन्तरात्मनः ।
 मनोरथं मनैवं त्वं पूरयस्व जनार्दन । तथाऽखित्यत्रवीत्कुण्डकातो मातरमात्मवान् ।
 आमन्त्रयित्वा पितरौ देवराजानमब्रवीत् । वासुदेवो महातेजाः कालप्राप्तमिदं वचः । ७०५
 महादेवेन देवेश सन्दिष्टोऽस्मि महात्मना । अन्तर्भूमितस्त्रे ऽवधानसुरान् प्रति मानद ।
 तदितो दशरात्रेण हन्ताऽहमसुरोत्तमान् । तेषोपरिष्टात् स्वानयं प्रबरेण महात्मना ।
 जयन्तेन च वीरेण दानवानां त्रिधावचा । इकोऽन मानुषो देवो देवपूज्यतयाऽपरः ।
 अवस्थाः किल देवेषु ब्रह्मणी वरहर्षिताः । अस्माभिः किल हन्तव्या मानुषत्वमुपागतैः ।
 तथेति कृष्यं स हरिः प्रीतकृपस्तदाऽब्रवीत् । सख्यजानेऽय तौ देवाबन्धोन्वं जनमेजय । ७०६
 ददौ किरोटं कृष्याय शक्योऽमृतसमुद्भवं । प्रीतात्मा कुहवाहून्व कुण्डवदयमेव च ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुसर्गणि पारिजातधरजे पर्वात्रयदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ पुण्यकानां ममोत्पत्तिं कथयस्व तपोधन । देपायनप्रसादेन सर्व्वं हि विदितं तव ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उमया पुण्यकविधिर्नरेन्द्रोत्पादितः पुरा । इष्टुणु येन विधानेन लोके धर्मभृताम्बर ।

स्वर्गाप्नोति पारिजाते कृष्येनाक्रिष्टकर्षणा । यथा द्वावृती धोमात्रारदे मुनिव्रतमः ।

देवासुरे नृपश्रेष्ठ संग्रामे समुपस्थिते । षट्पुत्रस्य बन्धे घारे महादेवाज्ञथाऽनघ । ७०७

कृष्येन सहितं विभं नारदं धर्मवित्तमं । आमानं परिपप्रच्छ रुक्मिणी भैरवकी नृप ।

ततो जाम्बवती देवी सत्यभामा च भाविनी । गान्धारराजपत्नी च योगवक्त्रा जगधिप ।

देवस्य नृप कृष्यस्य वक्रभेऽन्या वै ममागताः । कुलशौलगुणोपेता धर्मशोचः पतिव्रताः ।

॥ रुक्मिण्युवाच ॥ मुने धर्मभृतां श्रेष्ठ सर्व्वज्ञ वदताम्बर । उत्पत्तिं पुण्यकानां त्वं वक्रमर्हसि सुव्रत ।

विधिञ्च फलयोगश्च दानं कालं तथैव च । कौतूहलं नः परमं तच्छिष्य दिग्दाम्बर । ७०८

॥ नारद उवाच ॥ इष्टुणु वैदर्भि धर्मज्ञ मपत्राभिः सहानघ । पुण्यकानां विधिः प्रोक्तो यथा देवि पुगे मया ।

चचारुमा व्रतं देवी पुण्यकार्यं इष्टुचिब्रता । व्रतावसानेऽय तथा सर्व्वा देवि निमग्नितः ।

अदित्याद्याः सुताः सर्व्वा दक्षम्याःक्रिष्टकर्षणः । पैलोमी च शची देवी ख्याता लोके पतिव्रता ।

गोहिणी च महाभागा शोमस्य दयिता सती । फाल्गुनी च तथा पूर्वा रेवती च विप्रार्थित ।

तथा शतभिषा चैव मघा च कुरु नन्दन । एताभिर्हि महादेवी पूर्व्वमारोधिता सति । ७०९

गङ्गा मरुखती चैव चेलगङ्गा च निम्बगा । तथा वैतरणी चैव गण्डकी चैव भारत ।

अन्याश्च सर्गिता रम्या शोपामुद्रा च भारत । सत्यस्रान्या जगद्देवि धारयन्ति हि ताः इष्टुमाः ।

इष्टुभाश्च गिरिनन्दिन्यो वक्रिकन्याश्च सुव्रताः । स्वाहा चाग्निप्रिया देवी शारिणी च यशस्विनी ।

अद्विः कुर्व्वरकान्ता च जलेशमहिषी तथा । भार्या पितृपतेष्वेव समुपलक्ष्यथैव च ।

श्रीश्रीर्धृतिक्ताया कोर्त्तिराज्ञा मेधा च सुव्रता । प्रीतिर्नतिश्च ख्यातिश्च सकृत्तश्च तपोधनाः । ७१०

देव्यः सत्यस्तथैवान्याः सर्व्वभूतहिते रताः । तांश्च व्रतावसाने च पूजास्त्रिकेऽम्बिका तथा ।

तिलरक्षमयं दद्यात् सर्वं चान्यथा । वायोनिर्वाहमिदं स्त्रीर्वाभारतः सुमन्त्रि ।

प्रतिगृह्य च तां पूजां दत्त्वा देव्या तपोधनाः । उपविष्टाः कथासिद्धाः सुमन्त्रिो भर्तृदेवते ।

पुण्यकार्यं कथासाधामासनं देवो ब्रह्मं वा । विधिस्य पुण्यकथाय सतीनां भर्तृदेवते ।

तासां मतेन साध्वीनां सर्व्यासां सोममन्दिनी । पर्यङ्कदुर्गा देवी पुण्यकामा विधिन्वरे ।

७१५

उमा तासां प्रियार्थन्तु पुण्यकान्यत्रवीत्तदा । समर्थं मम वैदर्भं सर्वभूतहिते रता ।

ममैव सोमया दत्तः स तदा रत्नपर्यन्तः । प्रतिगृह्य मया धैव कृते प्राज्ञात्तथाऽहम् ।

उमा तत्रन्वतीं साध्वीमामन्वेदमभाषत । इदं कथाणि वक्ष्यामि सर्व्यामिः सहिता इदुभे ।

पुण्यकामां विधिं कृत्वा वधावदनुपूर्व्वञ्च । यथा देवि मया वृष्टः पुरा ज्ञेय विधिः इदुभे ।

र्त्विः श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्यम्पि पारिजातहरणे पुण्यकविधौ षट्त्रिंशदधिकश्रुतीऽध्यायः ॥ १२६ ॥

॥ उभावाच ॥ भर्तृज्ञाहं यदा भर्तुः प्रसादेन इदुर्विहिते । तदा पुरा मया वृष्टः पुण्यकामां विधिः इदुभः ।

७१६

सनातनः पुण्यविधिरिति बुद्ध्याऽवगम्यतां । महादेवप्रसादेन मया वृष्टस्त्वहन्वति ।

पुण्यकानि च सर्व्याणि शीर्षकयस्य निन्दिते । अनुश्रुत्या भगवतो भर्तुः सर्वस्य शीमतः ।

सतीत्यं धर्मचरणं यस्या नित्यमखण्डितं । पुण्यकामां विधिस्तस्याः पुराणे परिकीर्तितः ।

दानोपवासपुण्यानि सुकृतान्यप्यहन्वति । निष्कलान्यसतीनान्तु पुण्यकानि तथा इदुभे ।

या वक्ष्यन्ति भर्तुः योनिदुष्टा ह्यसत्स्त्रियः । न तु तासां पुण्यफलमस्ति ता निरयङ्गमाः ।

७१७

साध्व्याः अगद्वारयन्ति सुधीसाः पतिदेवताः । अनन्या धर्मनित्याश्च सती पन्थाममाश्रिता ।

अवाग्दुष्टाः भ्रातृयुक्ता धृतिमत्याः इदुभ्रताः । सततं साधुवादिन्या धारयन्ति जगत् स्वसु ।

व्याधितः पतिनो वाऽपि दीनो वाऽपि कथञ्चन । न त्यक्तव्यः स्त्रिया भर्ता धर्म एव सनातनः ।

अकार्यकारिणं वाऽपि पतितं वाऽपि निर्गुणं । स्त्री पतिस्तः रयत्येव यया त्थानं शुभानने ।

ये निदुष्टे स्त्रिया नास्ति प्रायश्चित्तं हतैव सा । वाग्दुष्टे विहितं सद्भिः प्रायश्चित्तं पुरातने ।

७१८

भर्तुश्चन्द्रेण कर्त्तव्यं व्रतकं सर्वदा स्त्रिया । उपवासोऽपि वा धन्ये काङ्क्षन्वा सुकृताङ्गतिं ।

कन्यान्तरमहस्त्रेषु न स्त्री सा जन्मते गतिं । तिर्थगोानिसहस्त्रेषु पश्यते योनिविश्रवात् ।

यदि मा नाम मानुष्यं स्त्री लभेदसती सती । चाण्डालयोनी दुर्बोधा जायते कुङ्कुराग्रना ।

भर्ता देवः सदा स्त्रीणां सद्भिर्दृष्टस्तपोधने । यस्या हि तुष्यते भर्ताः सा सती धर्मचारिणी ।

कोट्टहस्तहतानास्तु स्त्रीणां लोको न भोभनः । भर्तुर्वैव मनो यासां बद्धावेन ज्वरक्षितं ।

७१९

कर्मणा मनसा वाचा पतिं ज्ञानिचरन्ति याः । तासां पुण्यफलं शैत्ये पुण्यकैः समुदाहृतं ।

पुण्यकामां विधिं कृतस्त्वमतः प्रथति भोभने । निषेधं यद्य सर्व्याभिर्दृष्टो वस्तपसा मथा ।

स्वात्मा स्त्री प्रातरुत्थय पतिं विज्ञापयेत् सती । उपवासाद्यर्थमथ वा व्रतकार्यं धृतव्रते ।

सगुराभ्याश्च चरणौ सततं ननमसा च । यदाथौकुम्भं पात्रं सकुम्भं वाचनं तथा ।

गो इदं दक्षिणं विध्य प्रतिगृह्यते न तज्जलं । ततो भर्तुः सती दद्यात् स्वातथ्यं प्रथतथा च ।

७२०

आत्मनोऽपि निवेक्यं ततः शिरसि तज्जखं । त्रैलोक्ये सर्वतीर्थेषु खानमेतदुदाचरं ।
 उपवासेषु कर्त्तव्यमेतद्भिः व्रतकेषु च । खानमेतद्भिः सामान्यं स्त्रीणां पुंसाञ्च भारिनि ।
 अरुन्धति मया दृष्टं तपसा हरतेजसा । अन्नस्यविद्धं प्रथममासनञ्च तद्यःविधं ।
 स्वयं प्रक्षालनञ्चापि पादयोर्नुवृद्धितं । अन्नप्रपातो रोषश्च कलहश्च कृतः सति ।
 उपवासाद्गताश्चापि सद्यो भ्रंशयति स्त्रियः । शुक्लमेव सदा वासः प्रब्रह्मसुद्रमन्त्रे । ७०१
 अन्नरङ्गात्कश्चैव उपवासे व्रते तथा । पादुकार्थं दृष्टैः कार्यं सर्वदा व्रतके सति ।
 उपवासेऽपि च विधिरेव एव प्रकीर्त्तितः । प्रसादनञ्चाञ्जनञ्च गन्धान् सुमनसस्तथा ।
 व्रतके चोपवासे च नित्यमेव विवर्जयेत् । दन्तकाष्ठं शिरः खानमुदर्त्तनमयापि च ।
 विवर्जितं सदा सर्वं शौचार्थं विधीयते । विष्णोस्तफलेः शुद्धैः खानञ्चैव समाचरेत् ।
 प्रक्षालनं वै शिरसः सदा मृष्टिम्रितैर्जलैः । शिरसोऽभ्यञ्जनं नैमिषि नैव तावत् प्रब्रह्मते । ७०२
 पादयोर्न च गात्रस्य स्नेहेनेति स्त्रियः स्मृता । गोषाभमुद्दयानञ्च खरयानञ्च वर्जयेत् ।
 नगखानञ्च सततं न व्रते ह्युपवासके । नदीजलेन खानञ्च प्रशस्तं सोमनन्दिनि ।
 शुभे तडागवाण्यादौ विस्तीर्णं जलजैर्युते । गत्वा खानं प्रशस्तान् सदैव खलु सर्वथा ।
 अलाभे त्वरुद्धा स्त्री घट्टानं ममाचरेत् । नवैश्च कुम्भैः स्नातयं विधिरेव समातनः ।
 खानन्तु शिरसो दृष्टं मया दृष्टं तपोबलात् । ७०३

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरेषु पुण्यकविषो मत्तत्रिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

॥ उमोवाच ॥ विधिनातेन कृतस्त्रेण स्त्री सदा भर्तृदेवता । चरेत् भवत्सरं दान्ता षण्मासान्नाममेव वा ।

स्त्रियो ह्यावाहयेत् साध्वोरेकादश समाधिना । स्वयञ्चैव विधिर्दुष्टो व्रतकानां मया शुभः ।

अद्भिर्द्वात् सतोः सर्व्वा था मूलव्रतिनो भवेत् । तासास्तु निष्कथो देयः कालदेशानुरूपतः ।

ततो मामान्नाशुक्लस्य त्रियो च नवमो तथा । आराधयित्वा कर्त्तव्यं व्रतकस्यापि वर्जितं ।

उपवासमहोरात्रं त्रिरात्रञ्चापि निश्चिता । अदौ चान्तो च कुर्वीत व्रतकत्रय सुविदुषे । ७०४

क्षुरकर्षं ततो भर्तृगात्मनश्चैव कारयेत् । उत्सादनञ्च वपनं तस्मिन्नहनि संसृतं ।

ततो विवाहवत् खानं विहितं पुण्यके शुभे । मण्डनञ्चैव विहितं माख्यधारणमेव च ।

कुम्भैश्च स्नाप्यमानिमं साध्वो मन्त्रमुदीरयेत् । भर्तृपादौ नमस्कृत्य मनसा वाऽथ वा गिरा ।

आपो देव्यं चधीषां विश्वधात्रो दिव्या मदन्त्या थाः ब्रह्मरा धर्मराज्यः । शिरस्त्रयर्षाः पावकाः शिवरमेत रमेत श्रेयसे
 मां जुषन्तु ।

अपामेष स्मृतो मन्त्रः सर्व्वान्द्वय मे शुक्ल । मन्त्राः पुराणविहिताः स्त्रीणां सर्व्वान्ब्रह्मोभवे । ७०५

शुभाऽथवा गुणिनी युक्तधर्मा भर्त्ता साकं कामदा स्यां वरेष्वा । मा कर्त्तव्या मनसा वाऽपि वाचा भर्त्तुर्नैवयं कथतो स्याच्च
 वज्रगा ।

अपदीनामधि नित्यं भवेयं सुपुत्रा स्यां सुभगा चारुखा । सर्व्वत्रहृदा गुणवादिनी च सर्व्वोत्पन्ना स्यामदरिद्रा भवेयं ।

पतिश्च मे स्यात् सुमुखो मत्प्रतीवो निर्यो मङ्गलः स्यात्प्रतिर्वाङ्मतिश्च । प्रीतिश्च वै साचक्रवाकानुभवा मना विरागो न भवेत् साधुत्वं च स्यात् ।

शोकान् साध्वीनामृतमानां व्रजयं चाभिः सर्वै धार्यते विमुक्तं । उभे कुले वाः शुभाः पावयन्ति पितुर्भक्तुश्च पतिभक्त्यै धिताः स्मः ।

भूमिर्वायुर्जलमाकाशमग्निरन्तः क्षेत्रज्ञः प्रकृतिर्धो मर्त्याश्च । अहङ्कारश्च मनो वाच्ये निवृत्ताः क्षरेषुर्धो मुनयो निवृत्तश्च व्रतश्च ।

यैरारब्धा देहिनाः भौतिकोऽयं विधिः सत्त्वाद्यैर्भूतयुक्तैः सर्वोत्रैः । सन्वते मे साक्षिणः सर्वसंज्ञा व्रते साक्षिण्डियं चापि वृत्ते ।

चन्द्रादित्यौ पुण्यमाद्यो यमश्च दिव्यः सर्व्वा दत्र चात्मा च मेयं । सन्वते वै साक्षिणः सर्वे एव व्रते साक्षिण्डिये चापि वृत्ते ।

मन्त्रैरन्तैः पुराणैकैः सर्वैर्द्रव्याभिमन्त्रणं । व्रतचर्याप्रभृतिवै पुराणे समुदाहृतं ।
 साक्षात्पुत्रं वासवी दद्यात् भर्तुः कर्ता स्वयं शुभे । चयात्मकर्तितं न साङ्गुमे विज्ञेन केनचित् ।
 वासोऽन्वदेव दद्यात् येनं मुख्यं नवं शुचि । स्वकर्तितं सूचतन्तु वासवा तेन भिन्नयेत् ।
 ततो द्विजं शुचिं दानेन ज्ञानविज्ञानकोविदं । भोजयेत् यथाशक्त्वा सह भवेत् सुमन्धमे ।
 ब्राह्मणस्यापि दानेन वासोयुग्मं महत्तये । शय्या यानं च्छत्रं धान्यं दामी दासस्यैव च ।
 अलङ्कारः शक्तिश्च रत्नपञ्चमेव च । सर्वधान्यैः समुष्णामस्तिलैश्च सविभेषतः ।
 वासोभित्त्य प्रतिच्छेत्वा नागार्वाणैरुन्धति । हस्तश्यावश्चयश्चैव देया गौरैव वा भुजं ।
 सवणप्रतिभां दद्यात्प्रवृत्तस्य चापरां । गुह्यं मधुनश्चैव सुवर्णस्य च शोभनां ।
 तथैव सर्वगन्धानां रसाणां प्रयमेव च । तथा सुमनसां दद्याद्द्रव्यस्यैः पुम्बरस्य च ।
 फलानाञ्चैव सर्वेषां वासवामपि नन्दिनि । चित्रप्रतिकृतिश्चैव काष्ठस्य प्रतिमान्तथा ।
 शिलाप्रतिकृतिश्चैव दध्नाऽथ पथसस्यया । सर्पिणा दूर्ध्वया चैव याज्ञान्तामथभोसति ।
 कान्दशानुरूपस्य देयं विभवतः सति । अन्यं वा बज्रं वाऽपि भर्तुश्चन्देन सर्वदा ।
 तिलपात्रं प्रदातव्यं न देयं न तु भोभने । गौस्त्वयस्यं प्रदातव्या कपिला कांस्यमेव च ।
 कृष्णाजिनश्च सुभगे सतिस्त्रं वासवाऽन्वितं । आदर्शश्चैव कूर्चश्च तथाऽजिनमनिन्दितं ।
 एतद्दत्त्वा सर्वकामान्प्राप्तिं वरवर्जिनि । पुरोधिका पुत्रवती सुभगा रूपमाश्रिणी ।
 मृष्टहस्ता धनाद्या च स्त्री भवत्यमल्लेखणा । इच्छया सभते चैव कन्या रूपमुष्णान्विताः ।
 भवन्ति सुभगाश्चाख्यास्येव च पुरोधिकाः । पुत्रवत्यो धनाद्याश्च शोसवत्स्यश्च नित्यदा ।
 अरन्ध्रतिष्ठतं दानेनैधेत् प्रथमं व्रतं । उमाव्रतिकमित्येवं स्थातं साम्प्रतिकं खद् ।
 एतदंशोत्तमं स्त्रीणां व्रतं तस्मात् समाचरेत् । सर्वकामान्प्राप्तिं स्त्री दत्तेनर्गनिन्दिते ।
 एतद्व्रतकराज्ये च देवैरेवै । वृषभजः । पुराऽभिषिषिषे शैव्ये प्रियार्थं भम सर्वकृतं ।

व्रतकस्यावसाने तु देयं भोज्यञ्च नित्यदा । स्त्रीणां प्रदेशाः कामाश्च ब्रह्माः काशदेवयोः ।
 एकैकस्य प्रदातव्यं व्रतकं वरवर्णिनि । इच्छातो ब्राह्मणानाम् तु देयमस्यं सदृशिणं ।
 पाचयं तत्र दातव्यं व्रतके मान्यदिश्यते । नात्र प्राणिबधः कार्यः पुराणे नियता श्रुतिः । १८१
 अथ द्वितीयं वक्ष्यामि व्रतकं सोमसंश्रये । महादेवप्रसादेन दृष्टवत्यस्मि यच्छुभे ।
 सर्व्याः पुत्रफला नाभ्यः सङ्घरेतदुदाहृतं । तस्मादर्शितवतीं दद्यात् सपुत्रकरकान् शुभे ।
 ज्येष्ठाषाढौ शुभौ मासौ पुरोक्तं विधिमाचरेत् । अथवा ज्येष्ठमेवैकमाषाढं वा समाचरेत् ।
 ततो मासद्वये पूर्णे मासे वा वरवर्णिनि । सपुत्रकरकान्दद्यात् फाणितप्रतिपूरितान् ।
 सपिषः पयसश्चैव दध्नेऽस्य मधुनोऽपि । जलस्य च तथा दद्यात् पूरयित्वा सुमथमे । १८२
 एकस्मै शान्तदृष्टाय सुव्रताय जितान्तने । सपुत्रकरकान्दद्यात् यावन्तो मनसः प्रियाः ।
 इच्छेदुहितरं चेद्भि स्त्रीणां कामकरं ततः । किञ्चिद्द्रव्यं सुताकामा सुतां प्राप्नोत्यसंश्रयं ।
 गौर्वाऽस्य काञ्चनं वाऽपि दक्षिणार्थं प्रशस्यते । विप्रस्थाच्छादनं देयमवश्यञ्च शुचिचिते ।
 यज्ञोपवीतं व्रतके दद्यात्पारी शुचिव्रता । सपुत्रकरकानाम् तु विधिनैवं विपश्चिता ।
 अपत्याख्यानयोगेन ब्राह्मणेभ्यः शुचिव्रता । संवत्सरं सुपूर्णं व्रतधर्मानुपालिनी । १८३
 करकामपि दद्याच्च पूर्णं संवत्सरे शुभे । अनुह्यथा मदा भर्तुः सत्यवादिन्यहन्ति ।
 सुवर्णसूत्रं विप्राय कौमुद्यां दातुमर्हति । यज्ञोपवीतं विप्रस्य व्रतकं सार्वकामिकं ।
 यज्ञोपवीतं कनकं दक्षिणाश्चापि शक्तिः । प्रयच्छती सती स्त्री हि सर्वान् कामान् समश्रुते ।
 नवं न भक्षयेत् किञ्चिन्नारी धान्यमयो फलं । पुष्यं वा नोपभुञ्जीत यावदेवं समाचरेत् ।
 एकभक्तेन धर्मज्ञे पुष्यकं कर्तुमर्हति । ब्राह्मणाय ततो देयं भर्तुश्च तदनन्तरं । १८४
 एवं संवत्सरं कृत्वा सुभगा रूपशालिनो । भक्त्यविधवा चैव स्त्री धनाख्याः तैश्च च ।
 वार्ताकानि न खादेद्या स्त्री पूर्णं परिवत्सरं । न सा पुत्रविनाशं हि पाप्मनोत्यभ्यस्यतां ।
 शाश्वकं मृगमांसञ्च नित्यमेव विवर्जयेत् । नाप्नोति मरणं नारी चाप्नोति पतिदेवतां ।
 अन्नावूर्ज्येन्नारी तथैवात्पादिकामपि । कलस्यो काञ्चनं नाद्याद्या भर्तुः सुखमिच्छति ।
 पूर्णं संवत्सरे दद्यादेकैकं शकमादितः । सुदक्षिणा पुत्रवती भवत्यपि पुरोधिका । १८५
 स्वयं प्रचालयाना स्त्री स्त्रपादावेवमादितः । प्रतिष्ठां लभते नित्यमुदेगरहिता सती ।
 दिवा सूर्यस्य मार्गेषु वर्त्तयेत् स्त्री पतिव्रता । एवं संवत्सरं पूर्णं रात्रावस्यं विवर्जयेत् ।
 सा जीवपुत्रा सुभगा भवत्यमरवर्णिनी । अधितिष्ठति सर्व्याश्च सपत्नीर्गन्धर्वश्रयः ।
 पूर्णं संवत्सरे दद्यात् सौवर्णं स्वयंमुत्तमं । ब्राह्मणाद्याभिरुपाय दरिद्राय यश्चिन्ने ।
 फलानि चाथ पुष्याणि भक्ष्याण्यपि च सुव्रता । दद्यादन्यस्मिन्तके चरितव्रतका तथा । १८६
 अथ वाऽसंगते सूर्ये भुङ्क्ते स्त्री नियता सती । चन्द्रनक्षत्रपूतानि भोज्यानि वरवर्णिनि ।
 वा दद्यात् काञ्चनसुश्रं नचना षि पचानपि । अभिरुपाय विप्राय वासस्य सत्यशामितं ।

चन्द्रशीतलगात्री सा भवत्यमरवर्षिणी । सुभगा दर्शनीया च पुण्ड्रवत्यपि भाविनी ।
 पौर्णमास्यान्मृतं प्राप्ते सोमोदयेऽङ्गना । अथै दद्यात् सुभगां साक्षरं सञ्जुषं तथा ।
 यावत्कञ्च वलिं कुर्याद्दधिना सह संयुतं । एवं या कुरुते नित्यं सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।
 अद्दृष्ट्वा या तु नाप्नाति सूर्य्यं नारी पतिव्रता । दुर्दिने वाऽथ वा व्यभे सेष्टान् कामानवाप्नुते ।
 काञ्चनं शक्तिं दद्यात् सा विप्राय मनस्विनी । सुभगा दर्शनीया च भवत्यमरवर्षिणी ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे पारिजातहरणे पुण्ड्रकविधौ अष्टात्रिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३८ ॥
 ॥ भगवत्युवाच ॥ निर्बेष्ट्यं शरीरं धैर्यतकैः पुण्ड्रकैरपि । अरुन्धति प्रवक्ष्यामि सद्यैताभिर्बरे शृणु ।
 कृष्णाष्टमीं या क्षपति स्यादा मूलफलाञ्जना । ब्राह्मणाद्यैकमश्विनं सा दत्त्वा भर्तृदेवता ।
 शुक्रवस्त्रा शुभाचारा गुरुदेवतपूजिका । एवं संवत्सरे कृत्वा ततो दद्याद्दिजातये ।
 गोवाणरज्जुस्त्रकृतं चामरञ्च ध्वजं तथा । दक्षिणापूर्वमिष्टाक्षं शक्या वाऽपि शुचित्रये ।
 उर्ध्वमन्तः खरालायाः श्राणिदेशाबन्धिनः । तस्या भवन्ति केशास्तु भक्तिमया हि भर्तृरि ।
 शिरो निर्बेष्टुकामा तु गोमयेन शिरः मतो । प्रक्षालयेन्मूलं कृत्वा पयसा श्रीफलेन च ।
 गोमूत्रञ्च मदा प्राग्नेच्छिरःक्षानञ्च निश्चयेत् । कृष्णां चतुर्दशैतेतत् कर्त्तव्यं उरवर्णिनि ।
 भवत्यविधवा चैव सुभगा विष्णवा तथा । शिरोरेगैश्च नैरास्याः शरीरमभितथये ।
 दर्शनीयं ललाटं या स्त्री काङ्कति शुचिस्मिते । नित्यं प्रतिपदं नित्यं सा जपेदेकभोजना ।
 पथमा च तथाऽश्रीयाद्यावत् संवत्सरे गतः । ब्राह्मणस्य तथा दद्यात् पदं कृष्णनयं शुभं ।
 ललाटं रूपमम्यत्रं तेनाश्रीत्याङ्गना मतो । द्वितीयं स्त्री मदा भौम्ये भुवोरिच्छेत् सुकृपां ।
 अनन्तरोपवामेन शक्रभक्ताञ्जना मतो । ततः संवत्सरे पूर्णं ब्राह्मणान् स्वस्ति वाचयेत् ।
 फलैः परिणतैः भौम्ये साक्षाणां दक्षिणाग्निभैः । लवणेन च भद्रं ते घृतमात्रेण चानघे ।
 भुवैः विधाय सा दद्यात्कृष्णाभिमये शुभे । अत्रणौ रूपमम्यत्रावि ज्ञानी स्त्री सुतथमे ।
 नक्षत्रं अत्रणे प्राप्ते भुवं भुञ्जीत यावत्कं । ततः संवत्सरे पूर्णं कर्णौ दद्याद्द्विरणमयौ ।
 घृते प्रक्षिप्य विप्राय पथमा सद्यैते शुभे । नामामिच्छेत्तल्लाटान्नां मध्यनावधिवर्जिनां ।
 तिलगुल्मं मदा मिच्छेद्यावत् पुण्येद्भि रचितः । अनन्तरोपवामेन सेक्यः सलिलैः मदा ।
 तस्मादादाय पुष्याणि घृते प्रक्षिप्य दापयेत् । स्वस्रो भवेयमिति या स्त्री काङ्क रक्ष्येताङ्गवे ।
 अनन्तरं सा भुञ्जीत पथमा वा घृतेन वा । ततः संवत्सरे पूर्णं पद्मपत्राणि पण्डिता ।
 तथैवेत्यलपत्राणि न्यसेत् शीरे शुचिस्मिते । अवमानानि विप्राय ततो दद्यात् सती सति ।
 कृष्णभारसमानासौ स्त्री दत्त्वा भवति सा वै । इच्छेदाष्टौ चाक्षरूपौ या स्त्री धर्मगुणान्विते ।
 सा शृणुष्येन च पित्रेदुदकं वत्सरं सती । अयाचितेन भुञ्जीत नवत्यां धर्मभागिनी ।
 ततः संवत्सरे पूर्णं विद्रुमं दातुमर्हति । तेन विम्बफलाभौष्ठौ स्त्री भवत्येव शोभने ।
 सुभगा च वपुःपुण्ड्रधनाख्या गोमती तथा । या चाक्षरूपानिच्छेत् दत्त्वा नमरवर्षिणि ।

शुक्लाष्टमीं न सा ऽश्रीयाद्भक्तदयमनिन्दिता । ततः संवत्सरे पूर्णे दद्याद्दौष्यमद्यान्नुभान् ।
 दन्तान् प्रक्षिप्य धर्मज्ञे पयस्यतिगुणोदिते । तेन सा तिलपुष्पाभान् दन्तानाम्प्रोति या सती ।
 सौभाग्यमपि चाप्नोति सपुत्रत्वं तथाऽनघे । सर्वमेव मुखं काम्बमिच्छेद्यः कश्चिन्नने ।
 सा पौर्णमास्यामश्रातु प्राप्ते चन्द्रेऽदये शुभे । यावत्कं पयसा मिदं दत्त्वा विप्राय भाविनी ।
 ततः संवत्सरे पूर्णे चन्द्रं हृदयमयं शुभं । पश्ये कुल्लेभिर्भयस्य ब्राह्मणं स्वस्ति वाचयेत् ।
 पूर्णचन्द्रमुखी तेन दानेन स्त्री शुभे भवेत् । स्तनाविच्छति या नारी हणराजफलोपमौ ।
 अयाचितं दशम्यां सा नित्यमश्रीत वाग्यता । संवत्सरे ततः पूर्णे दे विले काञ्चने शुभे ।
 सदक्षिणे ब्राह्मणाय प्रयच्छति धृतात्मने । सौभाग्यं परमाप्नोति बहून् पुत्रान्तथैव च ।
 सद्देवस्तानी चैव भवत्यमरवर्णिनि । श्रातोदरत्वमन्विच्छेत् क्षपेदेकात्मभोजना ।
 पञ्चम्यां तु न भोक्तव्यमन्नं तोयेन नित्यदा । ततः संवत्सरे पूर्णे दद्याज्जातोन्मतां शुभे ।
 फुलां सदक्षिणां धन्ये ब्राह्मणाय धृतात्मने । हस्ताविच्छति या नारी रूपयुक्तौ मुमध्यमे ।
 दादभीं सा क्षपेत्त्रैव शकैः सर्वैरनिन्दितैः । संवत्सरे ततः पूर्णे पश्ये रौक्से ददातु सा ।
 ब्राह्मणायामिच्छेत्तथा पश्यदयं शुभे । शोणीं विद्यान्नामन्विच्छेत् स्त्री क्षपेत्त्रैव सुव्रते ।
 त्रयोदशमेरुभक्तमश्रात्त्रैव ह्यायाचितं । ततः संवत्सरे पूर्णे स्वर्णं भंशयच्छतु ।
 प्रजापतिमुखाकारं कृत्वा तत्र वरानने । काञ्चनं तत्र दातव्यं तत्राकारम् सर्वदा ।
 अञ्जनेन च धर्मज्ञा शनकैरवक्षूणयेत् । रत्नानि चैव पूर्णानि वामो रक्तञ्च दापयेत् ।
 तेन शोणोमभिमतां स्त्री सौम्ये प्रतिपद्यते । मधुरां वाचमिच्छन्ती वक्ष्येत्त्रैव सती ।
 संवत्सरं वा मासं वा दापयेत्स्वर्णं ततः । सदक्षिणं ब्राह्मणाय परं माधुर्यमिच्छतो ।
 श्रुतवाक्याच्छतगुणं भवत्यमरवर्णिनी । गूढगुरुफणिरौ पादाविच्छेद्यः सेऽमनन्दिनि ।
 पठ्या पठ्या वरारोहे भोक्तव्यः सलिलोदनः । अग्निर्वा ब्राह्मणो वाऽपि न स्वष्टव्यः सदा पदा ।
 पदा यदा स्पृशेत्तस्य वन्देत् तपसाऽन्विने । पादेन न च वै पादं प्रक्षालयितुमर्हति ।
 एतैर्नित्यं व्रतैर्युक्ता धर्मज्ञा पतिदेवता । कूर्पूरी हृदयमयी दद्याद्ब्राह्मणाय पतिव्रता ।
 तौ वराय ब्राह्मणाय स्थापयित्वा घृते ऽनघे । पश्ये चाधेःमुखे कृत्वा दद्याद्विप्राय नन्दिनि ।
 रक्तैर्द्रव्यैर्षिअयित्वा काञ्चनेन स्वल्पदृते । सर्वमेव तु या गात्रमिच्छत्यतिमनीहरं ।
 विरात्रं पुष्पकाले सा करोतु पतिदेवता । कैमुद्यामय वापाद्यां माष्यामाशयुजे तथा ।
 मातरं पितरश्चैव भवन्ते ऽतिविदेवतं । शृतञ्च नित्यं विभेभ्यः ददातु स्वर्णं तथा ।
 सर्षपाञ्जनं गृहे चैव करोतु पतिदेवता । उपसेपञ्च धर्मज्ञा बलिकर्षं च मानिनि ।
 वाग्दुष्टा चैव सा शस्त्रे भवत्वात्मार्यपण्डिता । पथंश्रातु च सा किञ्चिदपि श्राकं यशस्विनि ।
 बलिं हजत्वतथ्यञ्च परित्यजतु भाविनी ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरखोक्तविधौ ज्ञानचक्रः खिलः अध्यायः ॥ १३८ ॥

॥ उमावाच ॥ बान्धवान् सगुणानिच्छन्तीकमनो नित्यदा । सप्तमीं सप्तमीं नित्यं कथयेत् स्त्री पतिव्रता ।

ततः संवत्सरे पूर्णं वृत्तं दद्याद्द्विगुणमथ । सदक्षिणं ब्राह्मणाय शुभवन्धुमनी भवेत् ।

करञ्च दीपकं दद्यात् सदा या प्रमहावरे । पूर्णं संवत्सरे दद्यात् सौवर्णं दीपकं ततः ।

रुच्या सा स्त्री भवेद्गुरुंरिष्टा पुत्रवती तथा । सपत्नीनामधि तथा दीपवज्ज्वलते शुभे ।

या ज्येष्ठा जिनो नित्यं नैव च स्यादनुदा । न च स्याद्गमना वैश्वे नित्यञ्च पतिदेवता ।

१८१

शास्त्रान्विता च सततं न च रुचाभिभाषिणी । अशुशुभंशुशुभोर्नित्यं शुशुभानिरता सती ।

किं तस्या व्रतकैः कृत्यं किं वा स्यादपवाभकैः । या भर्तृदेवता नित्यं सत्यधर्मगुणान्विता ।

विधवा स्त्री तु या हि स्याद्द्वैवयोगात् सती सति । तस्या वक्ष्यामि यो धर्मः पुराजोक्तः सुमध्यमे ।

पतिं संकल्पयित्वा सा विवस्वत् वाऽथ स्रष्टमयं । तस्य पूर्णं सदा कुर्यात्सतं धर्मननुष्ठरेत् ।

तत एवाशुशुभञ्च नित्यं याचेत् मुत्रता । व्रतके चोपवासे च भोजने च विशेषतः ।

१८२

भर्तृलोकान् प्रजयेवं न चेदतिक्रमेत् पतिं । शाण्डिली सूर्य्यवद्भाति सततं पतिदेवता ।

अथ प्रकृति मर्त्येषां देवानाञ्चैव योपितः । द्रक्ष्यन्ति पुण्यकविधिं पौराणे याः समातनाः ।

मुनिश्च नारदः कृत्वां पौराणं ज्ञास्यते विधिं । उपवामस्य धर्मात्मा व्रतकानां तथैव च ।

अदितिश्चापि भिन्द्राणी लक्ष्म भोमसंत वरे । प्रवर्त्तन्ति पुण्यकानां व्रतकानाञ्च सर्वदा ।

कीर्त्तनीयः सतीनां हि भविष्यथ गुणाश्विताः । उपवासव्रतविधिं यथावदिह क्लृप्तमः ।

१८३

प्रादुर्भावेपु मर्त्येषु भार्या विष्णोर्बहःत्मानः । ज्ञास्यन्ति पुण्यकविधिं नित्यमेव समातनं ।

विशेषधर्मां धर्माणां स्त्रीधर्मेषु प्रकथ्यते । पतिभक्तिरदृष्टत्वमवाग्दृष्टत्वमेव च ।

॥ नारद उवाच ॥ स्वमुकास्त ता देव्यो महादेव्या तपोधनाः । जग्मुर्हृष्टा महादेवो प्रणिपत्य हरिप्रियां ।

अदितिर्व्रतकञ्चक्रे शृणु यद्दुर्ध्वचारिणी । उमाव्रतविधिः मर्त्यः पूर्व्वोद्दिष्टस्तथा कृतः ।

पारिजाते निवध्याथ मम दत्तस्तु कथ्यते । अदितिर्व्रतकं चक्रे शृणु यद्दुर्ध्वचारिणी ।

१८४

उमाव्रतविधिः मर्त्यः पूर्व्वोद्दिष्टस्तथा कृतः । पारिजाते निवध्याथ मम दत्तस्तु कथ्यते ।

अदितिर्व्रतकं नाम तद्दत्तं सत्याभामया । तदेव व्रतकं दत्तं सावित्र्यः धर्मनिश्चया ।

तैरेव युक्तः भेदकृतिर्दत्तव्यधिकं कृतं । मन्थ्याकाले च संप्राप्ति स्थाने स्थाने तथैव च ।

पूजनं वा नमस्कारं जपञ्च द्विगुणः स्मृतः । सावित्रीव्रतकं कृत्वा तथा दितिर्व्रतं सती ।

भर्तुः कुलं पितृकुलमात्मानञ्चैव नारयेत् । इन्द्राणो व्रतकञ्चक्रे तद्देवीमं यथ विधिं ।

१८५

रक्तमभ्यधिकं वासो भोजनञ्चैव सामिधं । चतुर्थे दिवसे चापि पुण्यकार्यं विधिः स्मृतः ।

अहागोपवामस्य देयं कुम्भग्रतं तदा । गङ्गाया व्रतकं दत्तं तद्देवीमं यत्र स्मरि ।

स्नानमभ्यधिकं कार्यं प्रत्यूषस्यात्मनो जले । अन्वस्निन् वा जने माघशुक्लपंचे हरिप्रिये ।

एतद्गङ्गाव्रतं नाम मर्त्यकामप्रदं स्मृतं । सप्त सप्त च सप्ताय कुलानि हरिव्रतमे ।

स्त्री तारयति धर्माद्या गङ्गाव्रतकचारिणी । देयं कुम्भग्रहस्तत्र गङ्गाया व्रतके शुभे ।

१८६

तारुणा पारण्यैव तद्वत् सार्धकामिकं । समभावा चकाराद्यत्रतं यामरयं युभि ।
 हेमन्तो तन्तु कर्तव्यमाकाशे हरिवहने । इमानि चैव वाक्यानि ब्रूयादाकाशमाश्रिता ।
 स्वाता शुचिस्वमाचारा नमस्कृत्य पतिं युभे । चराम्बहं यामरयं हिंमं पृष्ठेन धारये ।
 पतिव्रता जीवयुक्ता भवेयश्च पुरोधिका । सपत्नीस्त्राधिपतिष्ठेयं पक्षियस्यैव मा समं ।
 सभर्तृपुत्रा ओवेवं चिरं सुसुखमेव च । पतिलोकश्च गच्छेयं भवेयं धनिनो तथा ।
 सुचेला मृष्टहस्ता च खजनेष्टा गुणान्विता । एवं कृत्वा ततो विभ्रे मधुना स्वास्ति वाचयेत् ।
 तिलैरपि तथा कृण्वेः पायसेन तु भोजयेत् । एवं व्रतानि देवोभिः कृताः न्यमरवर्जिनि ।
 महादेव्या पुरोक्तानि रुद्रपत्न्या हरिप्रिये । चतुर्भ्रवीमि तपसा मदीयेन समन्विताः ।
 सर्वा रुद्रस्य पुण्यानि व्रतकानि तथैव च । पौराणान्यमया देव्या यानि दृष्टानि वै पुरा ।
 कल्याणगुणयुक्तानि पावनानि शुभानि च ।

७१३

७१४

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हविष्मणो व्रतकक्षके दृष्ट्वा व्रतकविस्तरं । उमया वरदानेन दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा ।
 उमाव्रतकवत्सर्वं वृषदानं तथाऽधिकं । रत्नमात्राप्रदानञ्च तथाऽभ्रं सार्धकामिकं ।
 तथा जाम्बवतो चक्रे पुरोमाव्रतकं यथा । ददावभ्यधिकं वा तु रत्नवृषं मनोहरं ।
 सत्या ददौ तथैवाथ पुरोमाव्रतके यथा । पीतमभ्यधिकं वामनाया दत्तमुमाव्रते ।
 रोहिण्या चाथ फाल्गुन्या मघया च पुरातने । व्रतानि खलु दत्तानि बहूनि कुलनन्दने ।
 ददौ शतभिषा चैव व्रतकं पुष्पलदणे । येन नक्षत्रमुख्यत्वं जगाम कुरुनन्दन ।

७१५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे परिजतिहरणे उमाव्रतके चत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १७० ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ वैशम्पायन धर्म्मज्ञ व्यामिश्रिय तपोधन । परिजातस्य हरणे षट्पुरं परिकीर्त्तितं ।
 निवासोऽसुरमुख्यानां दारुणानां तपोधन । तेरो वधं मुनिश्रेष्ठ कीर्त्तयन्वात्थकथ्य च ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ त्रिपुरे निहने वीरे रुद्रेणाक्रिष्टकर्मणा । तत्रायुधाना बहवो बभूवुरसुरीतमः ।

शराग्निना न दग्धास्ती रुद्रेण त्रिपुरालयाः । षष्टिं शतमहस्याणि न न्यूनाभ्यधिकानि तु ।

७१६

ते ज्ञातिवधमन्तप्राञ्चक्रुर्वीराः पुरा तपः । जम्बूमार्गे सतामिष्टे महर्षिगणसेविते ।

आदित्याभिमखा वीराः सहस्राणां शतं समाः । वायुभगा नृपश्रेष्ठ नृवक्ताः पद्ममन्मथं ।

तेषामुदुम्बरं राजन् गण एकः समाश्रितः । वृषं तत्रावमन् वीरान्ते कुर्वन्तो महत्तरः ।

कपित्थवृक्षमाश्रित्य केचिन्नभोषिताः पुरा । शृगालवाटीस्तपरे चेरुहयं तथा तपः ।

वटमूले तथा चेरुतपः कौरवन्ददन । अधीयन्तोऽपरे ब्रह्म वटं गत्वाऽसुरात्मजाः ।

७१७

तेषां तुष्टः प्रजाकर्त्ता नरदेव पितामहः । वरं दातुं सुरश्रेष्ठः प्राप्नो धर्म्ममृताम्बरः ।

वरं वरयतेत्युक्तासो राजन् पद्मयोनिसा । ते नेषुर्वरदानं तद्विषमस्युत्सवकं विभुं ।

इच्छन्तोऽपर्षितं गन्तुं ज्ञातीनां कुरुनन्दन । तामुवाच ततो ब्रह्मा स्र्यंज्ञः कुरुनन्दन ।

विश्वस्य जगतः कर्त्तुः संवर्त्तुस्य महात्मनः । कः शक्नोऽपर्षितं गन्तुं माऽष्ट वोऽव वृथा अमः ।

अनादिमधनिधनः सोमो देवो मधेश्वरः । तत्रैतत् सुखं कर्म वसुनिष्पन्नि मेऽसुराः ।
 ते नेपुण्यं केचिन्तु दुरात्मानो महासुराः । अयेपुरपरै राक्षससुरा मन्वजावनाः ।
 नेपुर्थे तु दुरात्मानसानुवाच पितामहः । वरयध्वं वरं नीरा इन्द्रकोपयन्ते ऽसुराः ।
 त ऊचुः सर्वदेवानामवस्थाः खामहे विभो । पुराणि षट् च नो देव भवन्मर्षं हीतसे ।
 सर्वं कामधृष्टद्वार्यं षट्पुरं चासु नः प्रभो । वयश्च षट्पुरं मत्मा वत्स्याम च सुखं प्रभो ।
 इन्द्रादुद्यं भयं न खाद्येन नो ज्ञातव्यो हताः । निहतं त्रिपुरं दृष्ट्वा भीताः सा तपसां निधिः ।

७१७

७१७

॥ पितामह उवाच ॥ असुरा भवतावस्था देवानां ब्रह्मरक्ष च । न बाधिस्य चोद्दिप्रान् सत्ययज्ञान् सतां प्रियान् ।

विप्रोपघातं मोहाशेत करिष्यथ कथञ्चन । मात्रं यास्यथ विप्रा हि जगतः परमा मतिः ।
 नारायणादो भेतस्यं कुर्वन्निष्ठाणाहितं । सर्वभूतेषु भगवान् हितं धत्ते जनाहृदयः ।
 ते गता असुरा राजन् ब्रह्मणाऽय विस्मृताः । येऽपि भक्ता महादेवमसुरा धर्मचारिणः ।
 स्वयं हि दर्शनं तेषां ददौ त्रिपुरनाशनः । श्वेतं वृषभमारुह्य सोमः सप्रवरः प्रभुः ।
 उवाच चेदं भगवानगुरान् स यताकृतिः । वैरमुत्सृज्य दक्षश्च हिंसाश्चामुगसत्तमाः ।
 म मेऽ वाभितास्तस्मादं माधु ददामि वः । यैर्दीक्षिताः स्य मुनिभिः सन्निकयापरमैर्दिग्भिः ।
 महैर्गम्यतां स्वर्गः प्रीतोऽहं वः स्वकर्षण । दह ये चैव वत्स्यन्ति तपसा ब्रह्मवादिनः ।
 अपि कापित्यिकावृत्ते तेषां लोका यथा मम । दह माभान्तपचान्तौ यः करिष्यति मानवः ।
 वा नस्त्वेन विधिना पूजयन्तां तरोधनः । वर्षाणान्तु महसस्य तपसां प्राप्यते फलं ।
 वृत्वा त्रिरात्रं विधिवन्नस्थने चेषिनां गतिं । अर्कद्वीपे निवसतो दिगुणं तद्भविष्यति ।
 नीचं देगे च भद्रं वो वरनेतं ददाम्यहं । श्वेतवाहननामानं यस्य मां पूजयिष्यति ।
 सर्वतो भयवित्तोऽपि गतिं स मम यास्यति । श्रौडुम्बरान् वाटमूलान् दिजान् कापित्यिज्ञानपि ।
 तथा गृह्णान्वाटोयान्धर्मात्मानो दृढव्रतान् । मुनींश्च ब्रह्मवाटोयान् सविश्वेण ये नराः ।
 पूजयिष्यन्ति मन्तं ते यास्यन्तोऽपि गतिं । इत्युक्त्वाऽय महादेवो भगवान् श्वेतवाहनः ।
 तैरेव महितः सर्वैर्दृष्टो लोकं जगाम वै । जम्बुमार्गं गमिष्यामि जम्बुमार्गं वषाम्यहं ।
 एवं संकल्पयानोऽपि दृष्टलोकं महीयते ।

७१७

७१७

७१७

इति श्रीमहाभारते त्रिलोक्य हरिवंशे त्रिणुवर्षेण षट्पुरवधे एकचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु चतुर्वेदः षड्भूवित् । ब्राह्मणो याज्ञवल्क्यस्य शिष्यो धर्मगुणान्वितः ।

ब्रह्मदत्तेति वित्यातो विभो वाजसनेविनां । अश्वमेधः कृतमेव वसुदेवस्य धीमतः ।
 स सोमेश्वरदोवायां दीक्षितः षट्पुरास्थि । आवर्त्तायाः श्रमे तीरे मुनया मुनिगुह्या ।
 गगना च वसुदेवस्य महःस्थायो द्विजोत्तमः । उपाध्यायस्य कौरव्य चोरचेतोर्ब्रह्मात्मनः ।
 वसुदेव तत्र यावो देवस्या महितः प्रभो । यजमानं षट्पुरस्थं यथा ब्रह्मो वृहसतिं ।
 तत् मयं ब्रह्मदत्तस्य वडभं ब्रह्मदक्षिणं । उपाधन्त मुनिश्रेष्ठा महात्मानो दृढव्रताः ।

७१७

आसोऽहं याद्ववत्सस्य मुमन्तुर्भिमिनिसया । इतिमान् जाजकिसेव देवकायाश्च भारत ।
 च्छायाऽनुरूपया युक्तं वसुदेवस्य धीमतः । यवेशितान् ददौ कामान् देवकी धर्मचारिणी ।
 वासुदेवप्रभावेण जगत्सदृशं हीतले । तस्मिन् क्वचि वर्त्तमाने दैत्याः षट्पुरवाचिनः ।
 निकुम्भाद्याः समागत्य तन्मूर्च्छरदर्पिताः । काव्यंतां ब्रह्मभागो नः शोभं पाश्चात्तरे वधं ।
 कन्याश्च ब्रह्मदत्तो नो यजमानः प्रयच्छतु । बह्वः सन्त्यस्य कन्याश्च रूपवती महात्मनः ।
 आह्वयताः प्रदातव्याः सर्वथैव हि नः कुतः । रत्नानि च ब्रह्मदत्तो विधिष्ठानि ददातु नः ।
 अन्यथा न तु षट्कं वयमाद्यापिषामहे । एतच्छ्रुत्वा ब्रह्मदत्तस्तानुवाच महाधुरान् ।
 यज्ञभागो न विहितः पुराणेऽसुरवत्तमाः । कथं वचे कोमपानं कथं दातुं मया हि नः ।
 वृक्षतेह मुनिशैलान् वेदभाषाचर्कोविदान् । कन्या हि मम या देयास्तस्य संकल्पिता मया ।
 अन्तर्वेद्यां प्रदातव्याः सदृशानामेव वधं । रत्नानि तु प्रब्रूयामि मान्सेनाहं प्रिविच्छतां ।
 बलाच्चैव प्रदास्यामि देवकीपुत्रमाश्रितः । निकुम्भाद्यास्तु दयिताः पापाः षट्पुरवाचिनः ।
 यज्ञवाटं विलुप्तपुङ्गुः कन्याश्च तास्तथा । तं दृष्ट्वा सप्रवृत्तस्तु दद्यावानकन्दुभिः ।
 वासुदेवं महात्मानं बलभङ्गं गदं तथा । विदित्वाऽप्य ततः कृष्णः प्रशुक्लमिदमब्रवीत् ।
 गच्छ कन्यापरिचाषं कुरु पुत्राशु मायया । यावद्यादवभैत्येन षट्पुरं यान्धरं प्रभो ।
 स यथौ षट्पुरं वीरः पितुराज्ञाकरस्तदा । निमेषान्तरमात्रेण गत्वा कामो महाबलः ।
 कन्यास्ता मायया धीमानाजह्रे स महाबलः । मायामयोश्च कृत्वाऽन्या न्यस्तवाकुक्षिणीसुतः ।
 मा भैरिति च धर्मात्मा देवकीमुक्तवांसदा । मायामयो तु ता इवा सुतः सत्य दुरामदाः ।
 षट्पुरं विविशुर्दैत्याः परितुष्टा नराधिप । कथं सामर्थ्ये तत्र विधिदृष्टेन कथं वा ।
 यदिष्टिष्टं बद्धगुणं तदभूच्च नराधिप । एतस्मिन्नक्षत्रे प्राप्ता राजानस्य भारत ।
 मन्त्रे निमन्त्रिताः पूर्वं ब्रह्मदत्तेन धीमता । जगामन्या दत्तवक्तुः शिशुपालस्यैव च ।
 पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च मालवास्तङ्गणान्तया । स्क्वो चैवाङ्कुरित्यैव नीजो नार्थद एव च ।
 विन्दानुविन्दावावक्त्यौ ब्रह्मः शकुनिरेव च । राजानस्यापरे वीरा महात्मानो दृष्टायुधाः ।
 आवासिता नातिदूरे षट्पुरस्य च भारत । तान्दृष्ट्वा नारदः श्रीमानचिन्तयदनिन्दितः ।
 चक्षस्य यादवानाञ्च भविष्यति समागमः । अत्र हेतुरयं युद्धे तस्मान्तत्प्रयताम्यहं ।
 एवं मस्मिन्निधित्वा तु निकुम्भभवनं गतः । पूजितः स निकुम्भेन दानैश्च तथाऽपैरैः ।
 उपविष्टः स धर्मात्मा निकुम्भमिदमब्रवीत् । कथं विरोधं यद्दुभिः कृत्वा स्वभैरिहास्यते ।
 यो ब्रह्मदत्तः स कृष्णः स हि तस्य विभुः सखा । व्रतानि पञ्च भार्याणां ब्रह्मदत्तस्य धीमतः ।
 आनीता वसुदेवस्य सुतस्य प्रियकाम्यया । जतदयं ब्राह्मणीनां राजन्वार्जां तथा व्रतं ।
 वैश्यानां व्रतमेकस्य शूद्राणां व्रतमेव च । ताभिः शूद्रश्रूषितो धीमान्दुर्भ्यासा धर्मवित्तमः ।
 तेन तामां वरो दत्तो मुनिना पुष्पकर्षणा । एकैकस्त्वानयो राजश्रेयैका दुहिता तथा ।

रूपेण नृपमाः सर्वा वरदानेन धीमतः । कन्या भवन्ति तनयास्तथास्तुर मुक्ताः पुनः ।
 सङ्गमे सङ्गमे वीर भर्तृभिः प्रथमे वर । सर्वपुण्यमयं गर्भं स्रवन्ति च वराङ्गनाः ।
 सर्वदा धैरवने न्यसाः सर्वाश्चैव यतिव्रताः । सर्वा गुणैरसुरसं गीतमृत्तनुसोदरं ।
 जानन्ति सर्वा देवेषु वरदानेन धीमतः । पुत्राश्च स्वयमन्याः श्रावार्थं कुञ्जसाक्षया ।
 स्त्रे स्त्रे क्षिता वर्षधर्मैः यथावदनुपूर्वम् । ताः कन्या मेममुज्ज्वलां दत्ताः प्रायेण धीमता ।
 अविशं व्रतन्विकं वदानोतं किञ्च नया । तदर्थं सादृश वीर योऽप्यिच्छन्ति सर्वथा ।
 साहाय्यार्थं नृ राजानो प्रियन्ता हेतुपूर्वकं । ब्रह्मदत्तसुतार्थं च रत्नानि विविधानि च ।
 हीयन्ता भूमिपाशाणां साहाय्यार्थं महात्मनां । ज्ञानिषु क्रियताश्चैव वे समे यन्ति वे नृयाः ।
 एवमुक्ते तथा चक्रुरसुरास्तेऽति वृष्टवत् । सन्धा पञ्चव्रतं कन्या रत्नानि विविधानि च ।
 यथाहं नरेन्द्रेणा विभक्ता भक्तिवत्सलाः । अन्ते पाण्डुपुत्रान् वीरान् वारिता नारदेव ते ।
 निभेयान्तरमात्रेण तत्र गत्वा महात्मना । तुष्टौ रसुरा क्षुण्णः राजन् भूमिपसन्तमे ।
 सर्वाकामसमृद्धार्थैर्भवद्भिः स्वगमेः स्वयं । अर्चिताः स्म यथान्यायं सत्तं किं वः प्रयच्छतु ।
 सत्तं नार्चितपूर्वम् हि दिव्यैर्भैरवैर्भवेद्वैः । निरुन्नेऽयात्र नोद्भूतः च त्रं मृगिपु तदा ।
 सम्भर्त्तयन्ता सत्त्वस्य माहात्म्यं सत्यमेव च । युद्धं नो रिपुनिः सार्द्धं भविष्यति नृपोत्तमाः ।
 साहाय्यं दातुमिच्छामो भवद्भिस्तत्र सर्वथा । एवमस्त्विति तान् चः सन्निगाः सौमकम्पनाः ।
 पाण्डुवेषाङ्गते वीरान् श्रुतार्थान् वारदादिभो । सन्निपाः सन्निविष्टान्ते युद्धार्थं कुरुमन्दन ।
 पश्यन्त ब्रह्मदत्तस्य सञ्जवाटं गता अपि । कृप्याऽपि सेनया सार्द्धं नायथैः षट्पुंरं विभुः ।
 महादेवस्य वचनमुद्धृत्तानमा नृप । स्त्रापयित्वा दारवत्यामाञ्जकं पार्थिवं तथा ।
 स तथा सेनया सार्द्धं पौराणां हितकाम्यया । यज्ञवाटस्याविदूरे देवैः निविशन् विभु ।
 देहे प्रवरकन्याणि वसुदेवप्रचेदितः । दत्तगुल्फाप्रतिघरं कृत्वा तं विधिवत् प्रभुः ।
 प्रद्युम्नसटने श्रीमान् रक्षार्थं विनियुञ्च वै ।
 इति श्रीमहाभारते खिलिपु हरिवंशे विष्णुधर्मणि षट्पुत्रबधे द्वाचत्वारिंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

८०१०

८०११

८०१२

८०१३

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मुहूर्त्तभ्युदिते सूर्ये जनवनुषि निर्मले । बलः कृष्णः मातृक्रिय तार्थ्यं नारदस्युदा ।
 बद्धगोधाङ्गलित्राणा दंशिता युद्धकाङ्क्षिणः । विलोदकेश्वरं देवं न नस्तुत्य सुरोत्तमं ।
 श्रावर्त्ताया जले स्नात्वा रुद्रेण वरदत्तया । गङ्गायाः कुरुवार्द्धेन रुद्रवाक्येन पुण्यया ।
 प्रद्युम्नस्य भैरवस्य विर्यति स्नाथ मानदः । रक्षार्थं यज्ञवाटस्य पाण्डवान् विनियुञ्च च ।
 श्रेयो सेनां गुहादारि भगवान् विनियुञ्च च । जयन्तमय सस्मार प्रवरस्य सताङ्गतिः ।
 तावापेततुरेकाय स्वयश्चावस्थानं तदा । विद्यत्येव नियुक्तौ तौ प्रद्युम्न इव भारत ।
 ततः कृष्णस्य वचनः दाहता रणदुन्दुभिः । जलता मुरजाश्चैव वासान्यथपराणि च ।
 मकरो रचितो व्यूहः ब्राम्हेन च गदेन च । प्रारणस्योद्भवस्यैव भोजो वैतरणस्यया ।

८०१४

८०१५

अनाष्टद्विष्य धर्मात्मा विष्णुः कृत्तुरेव च । कृतवन्धो बुद्धीऽथ विचक्षणरिजर्तनः ।
 मन्त्रकुमारो धर्मात्मा चारुदेवश्च भारत । अग्निपृथ्वरथाथो तो इतःकोर्क ररचतुः ।
 शेषा यादवसेना तु व्यूहमध्ये व्यवस्थिता । रघोरुत्तरेर्कोर्कनैराकुला कुलवर्द्धनः ।
 षटपुरादपि निष्क्रान्ता दानवा बुद्धदुर्बदाः । चारुश्च मेघनादांश्च नईमानपि चक्रिन् ।
 मकराञ्छिग्रामारांश्च दधानपि च भारत । महिषानश्च चङ्गांश्च उद्धानपि च कञ्चयात् ।
 एतैरेव रथैर्युक्ता विविधासुधराण्यः । किरीटपीठमुकुटेरङ्गुरैरपि मण्डिताः ।
 नानर्हमानैर्विभिधैस्त्रिभिर्मिथिल्लाकुलैः । प्रभाषमानैः शङ्खैश्च महाभुवनमकनैः ।
 तासाममुरसेनामां युवतीनां जनेश्वर । निकुम्भो निर्वयावपे देवानामिव वाक्वः ।
 भूमिं चाञ्च वटधिरं दानवाश्चै बलोत्कटाः । नदनो विविधाः प्रादान् क्लेशान् च पुनः पुनः ।
 राजसेनाऽपि धंयन्ता शेरिराजपुरोगमा । अक्षराणां सहाचार्यं निद्रिणा जनमेजय ।
 दुर्व्याधनम्नाह्वयतं शेरिराजानुगायत्रं । स्निहं रघैर्नरव्याह गन्धर्व्वनगरोपमैः ।
 कठिना नादिनो वीर द्रुपदस्त्वन्दनालाया । बन्धो धैव इन्द्रियैः तस्त्वतुर्निश्चिनो रणे ।
 तासवृत्तप्रतीकाश्च धुम्भानो धनुषो इडभे । शन्यश्च इक्षुनिद्योभौ भगदत्तश्च पार्थिवः ।
 जरामन्धस्त्रिगर्तश्च विराटश्च महात्तरः । युद्धार्यमुद्यता वीरा निकुम्भाद्या जयैविणः ।
 युयुत्सुमाना च दुर्भिरदेवैरिव महासुराः । ततो निकुम्भः समरे शरैराजोविधोपमैः ।
 ततर्ह समरे सेनां भैमानां भोमदर्शनं । सेनापतिरनाष्टद्विष्यं च तत्र यादवः ।
 ततर्ह धोरैर्वाणो वैश्विक्वपुङ्खैः शिलाश्रितैः । न रथो ऽमरमुख्यश्च ददृशे न च वाजिनः ।
 न ध्वजा न निकुम्भश्च सर्व्वं वाष्पाभिर्भृष्टं । स परीत्य ततो वीरं निकुम्भो मायिनाम्बरः ।
 अस्त्रस्यप्रदनाधृष्टं मायया भैमसत्तमं । स्त्रस्ययित्वा न यदोः गुहां षटपुरभंक्षिनां ।
 रुद्धा चाभ्यगमदीरं मायया बलमाश्रितः । पुनरेव निकुम्भस्तु कृतवन्धोऽणमाहवे ।
 अनयश्चारुदेवश्च भोजं वैतरणं तथा । मन्त्रकुमारमात्थंश्च तथैव निहठोन्मुक्षे ।
 बह्वैश्वरापरान्भोजान्मायाः बलसमाश्रितः । न तस्य ददृशे देहा मायाक्लेशो जनेश्वर ।
 नयतो यादवान्घारां गुहां षटपुरभंक्षिनां । तद्दृष्ट्वा कदमं धोरं नैमानां भैमवर्द्धनः ।
 चुकोप भगवान् कृशो बलः सत्यक एव च । सर्व्विभवं तथा कामः शान्भय परवीरहा ।
 अनिरुद्धश्च दुर्द्धयो भैमाश्च बह्वीऽपरे । ततः शार्ङ्गायुधः शार्ङ्गं कृत्वा मध्ये नरेश्वर ।
 दानवेषु प्रवृत्तेषु लक्षेस्त्रिव ज्ञातात्मनः । तं दृष्ट्वा दानवा देवमभिवुद्रुवुरीश्वरं ।
 शूलभाः कान्वाशार्ङ्गाः प्रदीप्तमिव पावकं । समुच्छ्रिताः शनयोश्च परिधांस्य सप्तसप्तः ।
 शूलानि चाग्निनुशानि प्रदोषांश्च परशुधान् । पर्व्वतापाणि तृणंश्च धोरश्च विपुजाः शिलाः ।
 छस्त्रिण्यश्च गजाश्वत्थाः सयानपि हयानपि । शारायणाग्निस्तान् सर्व्वान्ददाश्च प्रहसन्तिव ।
 वाष्पार्थिशा महातेजा जगद्धितकरो हरिः । शारदं वर्षकं यददददेदोर गवां पतिः ।

तदप्यदुःखः संशे वाच्यवर्गमस्मिन् ॥ न वेदितेऽमुं वाच्यकाराणां कर्मणुत्तमम् ।
 वर्षं पर्वान्वयिहितं वाच्युवाचोत्तमोऽथवा । न वेदुः प्रमुखे वाच्युत्तमस्तुरवतामाः ।
 वादितावाच्य विंशत्युत्तमा एव श्यरत । ते वाच्यमाणाः कश्चिन् दिव्यताकर्मणुत्तमा ।
 लोकितांशं वच्यवत्तः नारायणमवादिताः । तानावाच्यतागैर्निर्णयन्तः प्रवरवत्तः ।
 निजप्रतुः प्रवेदोरेर्णकणाभिः वनेः प्रभो । निपेतुरसुरावाच्यु चिराधि शरणीतये ।
 त्वराजपत्नानोव मुक्तानि शिवराजपरोः । निपेतुर्वाच्यवन्दिता देव्यानां वच्युत्तमे ।
 कोलिनोपहता वीर पञ्चवक्त्रा ह्योरगाः । रौक्मिणेयवतः सट्टा वीरं मायामयीं गुहां ।
 चद्रश्मज्जिह्वमदीरः कर्म प्रवेदुमुत्तमः । गदेन वच धर्मात्मा शारणेन प्रठेव च ।
 शम्भिन चापरेखापि पूर्णं येन प्रवेदिताः । प्रमथ्य तरवा कर्म वतन्तं रथमूर्ध्वेनि ।
 जयाह वलवान् कार्ष्णिः प्रसुरन्तं ततस्ततः । विवध च गुहां वीरो वीरं मायामयीं नृप ।
 दुर्व्योधनश्च राजानं त्रिराट्प्रपदावपि । प्रकुलिधैव श्वाय मोलक्षापि नदीसुतं ।
 विन्दानुविन्दावावन्धैः करारमश्च भारत । विगर्तात्मानवांश्चैव वापात्यांश्च महावक्त्रान् ।
 धृष्टशुचादयश्चैव पाञ्चालान्शकोविदान् । तवाङ्गतिमुवाचैर् मातुलं वक्षिषे च ।
 शिशुपालश्च राजानं भगदत्तश्च भारत । समन्थश्च गुणश्च मानयानि नराधिगः ।
 गुहामिमां घोरकपां ये न प्रवेदयन्ति वः । त्विन्ने दकेष्वरे महाबाहवः शू वराधिगः ।
 प्रवेदन्त्या नरेन्द्रांश्च गुहायामिति धीमता । अश्रिय शम्भो मः यं निजुद्धे महाबाहवः ।
 प्रक्षिप्तान् यादवांश्चैव मोक्षयिष्यामि सर्वथा । इत्युक्त्वा शिशुपालस्तु राजवेशः पतिस्तथा ।
 प्रवेदतर्हंतान् भैमान् प्रसुक्तं मविशेषतः । त्विन्ने दकेष्वरं देवं रौक्मिणेयं नमस्तु च ।
 अरभश्चूपातिं बहूँ शिशुपालं महाबलं । ततः पाञ्चसहस्रं चि पहाय प्रवरोत्तमः ।
 शैलादिरश्वधीदीरं रौक्मिणेयं महाबलं । त्विन्ने दकेष्वरो देवः प्राह त्वां यदुमन्दन ।
 मन्वे कुह तथा राषावुकुक्षं भो यथा मया । कन्यार्थं रत्नमुञ्जास्तु बधानेमाञ्च राधिगान् ।
 पाञ्चैकमेव मोक्षश्च प्रमाथं यदुमन्दन । अमुं तास्तु महाबाहो निजैवान् कर्तुमर्हसि ।
 एकमेव च वक्तव्यस्त्वया वीर जकार्दणः । ततः स भगदत्तश्च शिशुपालश्च भूमिः ।
 आङ्गतिधैव वक्षिष्ये प्रेषांश्चाव्याकराधिपान् । वयन्व हरदत्तैस्तेः पाञ्चैकतमशी रंधृक् ।
 मायामयीं गुहांश्चैवानमयत् कुहवर्द्धन । बद्धा च रौक्मिणेयोऽय निश्वसन् ह्योरगान् ।
 अनिबद्धश्चकाराय रक्षितारं समात्मानं । तेषां निरवशेषेण वयन्व यदुवर्द्धनः ।
 येनापतोन् कलियांश्च कोवाच्यवांश्च भारत । इत्यपरवदन्दांश्च चकार च तथात्प्रायात् ।
 अथयः स तदा हनुमसुरानुगतः प्रभो । सकृद् एव चोवाच ब्रह्मदत्तं द्विजोत्तमं ।
 विवन्तं वर्णतां कर्म का भैः पञ्च धनश्चयं । न देवेभ्योनासुरेभ्यो नान्येभ्यो द्विजवत्तम ।

२०६

२०७

२०८

२०९

२१०

२११

मथं हि विद्यते तस्य मोक्षायै यस्य पापघ्नः । व वायुरेकस्य सुताः सृष्टाः क्षमन्ति तेजसा ।

यज्ञघाटे निरोक्ष्येता माधया निघ्नता मया ।

इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणि षट्पुत्रवधे चित्रनारिचंद्रधिकव्रतोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बह्वेषु भूमिपालेषु शकुन्तेषु विज्ञानते । चाक्षिणेनासुरैः शैव कण्ठान् कथमेव च ।

दिशः प्रकृष्टेषु वीरा बध्ममायाः कथमातः । अश्वत्थनाप्रवृत्तिभिर्बहुभिर्बुधुर्बुधैः ।

११९

निकुम्भस्थानघोवाच ह्यहो दानववचनम् । भिक्षा प्रतिष्ठाः किं मोक्षद्वयार्थो पाप विज्ञायाः ।

चोनप्रतिष्ठाः कान् सोऽहम् अश्वत्थम् पञ्चादिताः । कण्ठवचिर्नि बुद्धे ज्ञातीनां कानिचिन्मयाः ।

फलं जितेह भोक्तव्यं रिपून् अश्वत्थक्रीडाम् । इत्येव चापि शूरेण कथयं चिदिते बुधम् ।

पञ्चायिता द्यहं गत्वा कस्य द्रव्यस्य वै बुधम् । इतरान् कस्यच चिन्तापि धिदिभ्यः किं किं च कथयः ।

एवमुक्त्वा निवृत्तास्ते सख्यव्यामा नृपा सुराः । दिगुक्तेषु च केनेन बुधुर्बुधुर्बुधुनिः क्व ।

१२०

उत्सवे युद्धशौच्यार्थो नामाश्वत्थक्रीडम् । ये सान्ति कण्ठघाटन्तु ताञ्छिदन्ति धनकण्ठवः ।

यमैः भीमस्य राज्ञा च धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । सा प्रकृतात् क्षमाभैर्निः प्रवरस्य दिवोत्तमः ।

अथामुरासक्तोधास्या केन्द्रवैक्यनादसा । चक्रकूर्परथापनां नम्रभैलानुशोभिनो ।

ध्वजकुन्ततश्च का क्षमितोऽम्बुवृद्धिनी । मोविन्दवैक्यप्रभवा भोऽपि न प्रमाद्यिनी ।

असुम्बुदफेनाद्या अस्मिन्मत्तरद्विणी । सुखाव शोभितनदी नदीव जलदागमे ।

१२१

तान्दृष्ट्वैव निकुम्भस्तु वर्द्धमानांश्च ज्ञाचवान् । इतान् सर्वान् सहायांश्च बोध्यादेवोऽपपात च ।

स वारितो प्रयत्नेन प्रवरेश च भारत । भरैः सुखिभ्यश्चाग्नेनिकुम्भा रणकूर्ध्वः ।

सन्निवृत्त्य च दष्टौष्ठः परिषेक दुरासदः । प्रवरं ता उच्यामास स पपात महोत्तले ।

रेन्द्रिस्तं पतितं भूमौ बाहुभ्यां परिवस्त्रजे । विदिता पैव सप्राणं हित्वाऽसुरमभिद्रुतः ।

अभिद्रुत्य निकुम्भश्च निस्त्रिभेन जघान ह । परिषेकापि दंतेथो जयन्तं क्षमता उचयत् ।

१२२

तस्तन्त्राचलद्वात्रं निकुम्भश्चैन्द्रिणाहवे । स चिन्तयामास तदा बध्ममानो महासुरः ।

रूपेण सह धोऽद्वयं वैरिणा ज्ञातिघातिना । कामयामि निम्नात्प्राणमाहवे त्रकस्तनुना ।

एवं स निश्चयं कृत्वा तत्रैवात्तरधीयत । कथाम पैव बुद्धार्थं यत्र कृष्णे महासुतः ।

तं दृष्ट्वावपस्क्रन्धमास्थितो बलनाशनः । द्रष्टुमभ्यागतो युद्धं जघये क्व वैरिणैः ।

साधु साध्विति पुत्रश्च परितुष्टश्च सख्यजे । प्रवरश्चापि धर्मोत्तमा कृष्णे मोक्षवर्धितं ।

१२३

देवदन्दुभवश्चापि प्रक्रेदुर्वाकवाञ्छया । जयमानं रणे दृष्ट्वा जयन्तं रणदुर्जयं ।

ददर्भाय निकुम्भस्तु केन्द्रवै रणदुर्जयं । अर्जुनेन क्षिप्तं बाहुं पञ्चघाटाद्विदूरतः ।

स नादं सुमहत् कृत्वा पश्चिरात्क्षमता उचयत् । परिषेक मुषोरेण मथं यज्ञकमेव च ।

नारायणश्चात्क्रेनश्च भीमश्चाथ युधिष्ठिरं । यमैः च वधुदेवस्य शान्तं कामश्च बोध्यावान् ।

युयुधे मायया देव्यः श्रीकृष्णादी च भारत । य पैतं ददृशुः सर्वे कर्मफलविचारदाः ।

५१५

यदा । नैवापश्यन्तं तदा विन्वीरुकेभ्यः । दधौ देवं चवीकेनः प्रमत्ताकां त्रयेभ्यः ।

ततस्ते ददृशुः सर्वे प्रभावादनितोभवः । विष्णोर्देवैरुत्तमः निकुम्भं प्रविशाम्भरं ।

केलाभविशराकारं यत्कल्पितं चिह्नितं । प्राङ्मुखं रथे कल्पं शैरिणं प्राविशाम्भरं ।

सञ्जगाच्छीघ्र एवाथ पार्श्वेण रथेभुभिः । परिचक्षेव मात्सेषु निष्पापैस्त्वयावसानम् ।

ते वापाशक्य मात्सेषु परिषे च कनाधिप । मत्ताः विष्णुप्रियाः सर्वे निषेधः कुञ्जिनः चिदी ।

५१६

विष्णुस्त्वान्मयुष्मत्काम्दृष्ट्वा वापाशक्यकल्पः । यमस्य केववं वीरः किमेवदिति श्वासात् ।

पश्यान्तानपि भिन्दन्ति मय वक्रोपमाः वरः । किञ्चिदं देवकीपुत्रं विष्णुर्देवोऽत्र सहायकः ।

तमुवाच ततः कृष्णः प्रहसन्निव भारत । तद्वदन्तं निकुम्भोऽयं कैःसेव शूद्रं विचारं ।

पुरा मत्तोत्तरकुक्षंतापद्यके महात्मजः । त्वत्तं वर्णवद्व्यासां देवेषु नुर्हुरासदः ।

अथैनं चन्द्रेणामास वरेण भगवान् हरः । स त्वं श्रीषि कृष्णं न वक्ष्यामि सुरासुरैः ।

५१७

तमुवाच महादेवो भगवान् वृषभध्वजः । मम वा ब्राह्मणानाम्ना विष्णोर्वाऽमिषसाधरन् ।

नविश्यामि हरबंधी न त्वन्यत्स महासुरः । ब्रह्मणोऽहश्च विशुद्य विप्रा नः परमा मतिः ।

स एव सर्व्वंशस्त्राणामवधः पापकुलन्दन । विदेहोऽतिप्रमाथो च वरदत्तश्च दानवः ।

भानुमत्याऽपहरणे देहोऽस्यैको हतो मया । अवधं घटपुरं देहमिदमस्य दुरात्मजः ।

दितिं दुभृषति त्वेको देहोऽस्य तपमाऽस्विनः । अन्यस्तु देहो योगोऽस्य येनात्पति घटपुरं ।

५१८

एतन्ने भवन्मास्थानं निकुम्भचरितं मया । त्वरयास्य बधे वीर कथा पश्चाद्भविष्यति ।

तयोः कथयतेरिरेण कृष्णयोरसुरसादा । गुहां घटपुरंघां तां विवेक रत्नदुर्जयः ।

अन्विश्य तस्य भगवान् विवेक मधुसूदनः । तां घटपुरगुहां घोरां दूर्हंवां कुहनन्दन ।

चन्द्रसूर्यप्रभाहीनां ज्वलन्तीं स्नेन तेजसा । सुखदुःखोष्णशीतानि प्रयच्छन्तीं यथोचितं ।

तत्र प्रविश्य भगवानपश्यन्तान् जनाधिपान् । युयुधे सह घोरेण निकुम्भेन जनाधिप ।

५१९

कृष्णस्थान्प्रविष्टान्त्वा बन्वाद्या यादवालायाः । प्रविष्टाय तया सर्व्वे पाण्डवाय महात्मनः ।

सन्नेतास्तु प्रविष्टान्ते कृष्णस्थानुमतेन वै । युयुधे स तु कृष्णेन रौक्मिणेयः प्रचोदितः ।

आनयन्त्यादवान् सर्व्वान् शान्धं बान्धवान् पुरा । ते मुक्ता रौक्मिणेयेन प्राप्ता एव जनार्दनः ।

प्रहृष्टमनसः सर्व्वं निकुम्भबधकाङ्क्षिनः । राजानो वीर मुञ्चेति पुनः कामसथाव रीत् ।

मुनेच चाथ तान् वीरान् रौक्मिणेयः प्रतापवान् । अधोमुखमुखाः सर्व्वे बद्धौला नराधिपाः ।

५२०

सञ्जयाऽभिप्रुता वीरास्तस्मिन्कृष्णसादा । निकुम्भ इपि गोविन्दः प्रयतन्ते कथमस्ति ।

योधयाम्भ भगवन् घोरात्कारिणुं हरिः । परिषेयाहतः कृष्णो निकुम्भेन ध्वं विभो ।

गदथा चापि कृष्णेन निकुम्भ ताडितो ध्वं । तावुभौ मोहमापन्नौ सुप्रहारहतौ तदा ।

ततः प्रच्ययितान् दृष्ट्वा पाण्डुशंखाय यादवान् । नेपुर्णुनिमशास्तत्र कृष्णस्य द्वितकाम्भया ।

तुमुमुक्षु महात्मानं वेदगोप्त्रीः कवेयसा । ततः यस्यामतमापी भगवान् केमनसदा ।

११७४

दास्यस्य पुनर्दीरातुद्यतोः समरं प्रति । इवभाषिव नर्हन्तो गज्याषिव च भारत ।

अस्माकमुत्तमिन् कुट्टो महरनौ रघोत्कटो । अथ ह्यथं तदोवाच नृप वायवरीरिणो ।

अथैव प्रभवत्तैर्देवमाह्वयकण्ठकं । इतिशेषश्च भगवान् देवो विष्णीदकेयरः ।

धर्मं चक्रत् विपुलं प्राप्नुहि तं महाबल । तच्छिबुद्धा नमस्कृत्वा लोकनाथं यताङ्गतिः ।

सुहृन्नेन मुञ्जोवाच चक्रं दैत्यदुष्कान्तकं । तच्छिबुद्धश्च चिच्छेद शिरः प्रवरकुक्षकं ।

११७५

नारायणभुजोत्पलं सूर्यमण्डलवर्षकं । तत् पपात शिरसश्च भूमौ ज्वलितकुण्डकं ।

नेत्रमसौ निरेः प्रह्लादायूर इव भूतस्ये । निरुद्धो निहते तज्जिन्देवो विष्णोदकेयरः ।

ततोप च नरव्याघ्र जगत्सकृरे विभो । पपात पुष्पहृष्टिश्च ब्रह्मसृष्टा नभस्रजान् ।

देवदुन्दुभयस्यैव प्रणेदुररिषासन । नमन्द च जयत् कृतं मुनयश्च विवेचतः ।

दैत्यकन्याश्च भगवान् यदुभ्यः शतशो ददौ । शलियाशाश्च भगवान् शान्त्वयित्वा पुनः पुनः ।

११७६

रत्नानि च विचित्राणि वाशंसि प्रवराणि च । रथानां वाजियुक्तानां षट्पञ्चशक्ति श्रेष्ठः ।

अददत् पाण्डवेभ्यः प्रोतात्मा गदपूर्वजः । तदेव चाथ प्रवरं षट्पुरं पुरवर्द्धनः ।

दिजाय ब्रह्मदत्ताय ददौ तास्त्र्यंवरध्वजः । सचे समाप्ते च तदा ब्रह्मचक्रगडाधरः ।

विशर्षयित्वा तस्त्र्यं पाण्डवांसु महाबलः । विष्णोदकेयरस्याथ समाजमकरोत् प्रभुः ।

मांससूपप्रताकोषं बह्वक्षं अञ्जनाकुक्षं । निषुङ्कुञ्जलाश्वान् देवो मत्प्रियसदा ।

११७७

योधयित्वा ददौ भूरि त्रिंशत् वज्राणि चाश्वान् । मातापितृभ्यः महिते यदुभिय महाबलः ।

अभिवाद्य ब्रह्मदत्तं यथौ दारवतीं पुरीं । स विवेक पुगी रम्यां हृष्टपृष्टजनाकुक्षीं ।

पुष्पचित्रपथां वीरो वन्द्यमानो नरैः पथि । इतं यः षट्पुरवधं विजयं चक्रवाणिनः ।

प्रणुयादा पठेद्वाऽपि स युद्धे जयमाप्नुयात् । अपुत्रो लभते पुत्रनधनेः लभते धनं ।

व्याधितो मुच्यते रोगाद्दृष्टाय य बन्धनात् । इदं पुंसानं प्रोक्तं गर्भधातस्य नरतः ।

११७८

आद्धेषु पठितं सत्यगव्यकरं सु । ।

इदममरवरस्य भारत प्रयितवत्सस्य अर्थं महात्मानः । सततमिह हि यः पठेन्नरः सुप्रतिभिर्भो ब्रह्मी नरत्नः ।

मणिकनकविचित्रपाणिपादो शिरतिश्रवाकंगुणोऽरिहादिमन्थः । अतुहृदधिप्रयसुतुर्विधाक्ता जयनिमगत्पुत्रः सहस्रतः ॥

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि षट्पुरवधे चतुश्चरित्रिंशदधिकश्लोकायः ॥ १४३ ॥

॥ जलभंजय उवाच ॥ श्रुतोऽयं षट्पुरवधो रम्यो मुनिवरीश्वर । पुरीकमन्थकवधं वैशम्पायन कोत्सय ।

भानुमत्याश्च हरणं निरुद्धश्च बध्नन्तथा । प्रभूहि वदतां श्रेष्ठ परं कौटूरक्षं हि मे ।

११७९

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तेषु तेषु च दैत्येषु निहतेषु च विष्णुना । तपसा राधयामास मारीचं कथ्यं इतिः ।

तपसा कालयुक्तेन तथा प्रभूषया मुनेः । आनुकूल्येन च तया माधुर्बैष च भारत ।

परितुष्टः कथ्यसस्तु तामुवाच तपोधनां । परितुष्टोऽस्मि ते भद्रे वरं वरय सुमत ।

॥ दितिश्वाच ॥ इतपुत्राऽपि भगवन् देवैर्धर्मताम्बर । अर्घ्यं पुत्रमिच्छामि देवैरमितविक्रमं ।
 ॥ कश्यप उवाच ॥ अर्घ्यस्य सुतो देवि हावावधि भवेदिति । देवानां धर्मयो माच कश्चित् कमललोचने । ५२५
 देवदेवस्तौ रुद्रं तस्मिन् प्रभवाम्यहं । आत्मा ततस्तं पुत्रेण रक्षितयो हि सर्वथा ।
 अन्वात्मत तां देवीं कश्यपः सत्यवागध । अङ्गुलीदरदंष्ट्रे तु वा पुत्रं सुमुने ततः ।
 महस्रवाङ्गं कौरव्य महस्रधिरथं तथा । द्विसहस्रेष्वप्यथैव तावत्परममेव च ।
 स ब्रजत्यन्वेषणादनन्वोऽपि हि भारत । तमन्वकोऽयं नास्तीति श्रीसुक्ताय निशाचिनः ।
 अर्घ्याऽस्मीति लोकान् स सर्वान् बाधति भारत । हरत्यपि च रत्नानि सर्वाण्यात्मावसाश्रयात् । ५२६
 वामदत्त्यात्मबोर्षेण निर्यच्छास्त्रवां गणान् । स्वैस्मान्मुर्च्छिताऽन्वर्थं सर्वलोकभयह्वरः ।
 परदारापहरथं पररत्नविलोपनं । चकार सततं मोहादन्वकः पापनिश्चयः ।
 त्रैलोक्यविजयं कर्तुमगतः स तु भारत । बहायैरशुरैः सार्द्धं वज्रभिः सर्वधर्मिभिः ।
 तं श्रुत्वा भगवान् ब्रह्मः कश्यपं पितरं ब्रवीत् । अन्वकेनेदमारभ्यमीदृङ्गं मुनिमन्तम ।
 आज्ञापय विभो कार्यमन्त्राकं समनन्तरं । यदीयमः कथं नाम मोढयं स्यान्मुने मया । ५२७
 इष्टपुत्रे प्रहर्षयं कथं नाम मया विभो । इहात्रभवती कुर्यान्मन्यं मयि हते मुते ।
 देवेन्द्रवचनं श्रुत्वा कश्यपोऽथाब्रवीन्मुनिः । वारयिष्यामि देवेन्द्र सर्वथा भद्रमस्तु ते ।
 अन्वकं वारयामः म दित्या मह तु कश्यपः । त्रैलोक्यविजयादीर कृच्छ्रकृच्छ्रेण भारत ।
 वारितोऽपि स दृष्टात्मा बाध्यत्येव दिवोकमः । तैस्त्रैतपायैर्दृष्टात्मा प्रमथ्य च तथा पराम् ।
 बभञ्ज कान्ते वृक्षानुद्यानानि च दुर्मतिः । उच्चैःश्रवःसुतान्मान् बलादयानयद्विवः । ५२८
 नागान् दिशागजसुतान् दिव्यान्पि च भारत । बलाद्भरति देवानां पथं तां बलदर्पितः ।
 देवानाण्यायथस्येव ये यज्ञोत्सपसा तथा । तेषाञ्चकार विध्वंसं दृष्टात्मा देवकण्ठकः ।
 नेत्रुद्यौर्भयो वर्णास्त्रैर्पुनैव तपांश्चपि । अन्वकस्य भयाद्राजन यज्ञविघ्नानि कुर्वतः ।
 तस्य च्छथा वाति वायुरादित्यश्च तपत्युत । चन्द्रमाः महनलत्रो दृश्यते नैव वा पुनः ।
 न व्रजन्ति विमानानि विहायमि प्रभां प्रभा । अन्वकस्यातिघोरस्य बलदृप्तस्य दुर्मतेः । ५२९
 निरोद्धारवपटकारं जगदीर तदाऽभवत् । अन्वकस्यातिघोरस्य भयात् कुक्कुलोद्धह ।
 कुक्कुनयोत्तरान् पापो द्रात्रयामास भारत । भद्राश्वान्केतुमालांश्च जम्बुदीपांस्तथैव च ।
 मानयन्ति च तं देवा दानवाश्च दुरामदाः । भूतानि च तथाऽन्यानि समर्यान्वपि सर्वथा ।
 अथथे बध्यमानास्तु समेता ब्रह्मवादिनः । अचिन्तयन्त्वन्वकस्य बधं धर्महताम्बर ।
 तेषां वृहस्पतिर्बन्धे धीमानिदमथाब्रवीत् । नास्य रुद्रादृते सृष्ट्युर्विद्यते च कयश्चन । ५३०
 तथा वरे दीयमाने कश्यपेनाभिब्रुवितं । नाहं रुद्रात् परित्रतुं ब्रह्म इत्येव धीमता ।
 तमुपायं चिन्तयामः शर्वो येन सनातनः । जानीयात् सर्वभूतानि पोष्यमानानि ब्रह्मरः ।
 विदितार्थो हि भगवानवश्यं जगतःप्रभुः । अश्रुप्रमाञ्जनं देवः करिष्यति सतां गतिः ।

जतं हि देवदेवस्य भवस्य ज गतो गुरोः । सनेऽस्यो रचितस्या मातृणांश्च विज्ञेयतः ।
 तेवयं नारदं सर्वं प्रयामः शरणं दिशं । उपायं वेत्स्यते तत्र वचसो हि भवस्य तः । ५१५
 दृष्टस्तविवचः श्रुत्वा सर्वं तेऽथ तपोधनाः । चाकार्यं नारदं प्रोचुर्वासाद्येति च चोक्तवान् ।
 अविद्यय तु धातेषु वत्कार्यं नारदो मुनिः । विचार्य मनसा विदामिति कार्थ्यं च दृष्टवान् ।
 स देवदेवैर्भगवान् द्रष्टुं मुनिरथाचरौ । मन्दारवनमन्थस्यो यत्र नित्यं दृष्टव्यजः ।
 स तत्र रजनीमेकामपित्वा मुनिसत्तमः । मन्दारारो वने रथे दधितः शूलपाणिनः ।
 आजगाम पुनः स्वर्गं सन्धाऽनुष्ठां दृष्टव्यजात् । मन्दारपुष्पैः सुकृतां मातामावध भारत । ५१६
 पथितां सविज्ञेवासां सर्वमन्थोत्तमोत्तमां । वाक्ताममाख्यदामश्च तेरेव कुसुमैः कृतं ।
 तत्र कण्ठं समापञ्च महामन्थं कराधिप । आद्यसावन्धको यत्र दृगात्मा बलदर्पितः ।
 अन्धकस्य तं दृष्ट्वा गन्धमाघाय चोत्तमं । सन्तानकानां सङ्घातां महामन्थां महामुने ।
 कुत्रेयं पुष्यजातिर्वा कमनीया तपोधन । गन्धान् वर्षास तांस्तान् हि भोः पुष्यति मुञ्चर्षुङ्गः ।
 स्वर्गं सन्तानकुसुमान्यतिवर्तन्ति सर्व्वया । कः प्रभक्तस्य देवस्य शक्यं वानचितुं मुने । ५१७
 आचक्ष्य यद्यनुयाह्या वयं ते देवतातिये । तमुवाच मुनिश्रेष्ठः प्रहमञ्जिव भारत ।
 गहाय दर्शिते हस्ते महत्सूपसो निधिः । मन्दरः पर्व्वतश्रेष्ठो वीर कामगमं वने ।
 तत्र चैवंविधं पुष्यं भोः सृष्टिः शूलपाणिनः । न तु तत्र वने कसिदच्छन्देन महात्मनः ।
 प्रवेष्टुं लभते तदे रचन्ति प्रवरोत्तमाः । नानाप्रहरणा घोरा नानावेशा दृगमदाः ।
 अवध्याः सर्व्वभूतानां महादेवाभिरक्षिताः । नित्यं प्रकीडते तत्र भोमः सप्रवरो हरः । ५१८
 मन्दारद्रुमवण्डेषु सर्व्वार्त्ता सर्व्वभावनः । तपोविशेषैराश्रय हरं त्रिभुवनेश्वरं ।
 शक्यं मन्दारपुष्पाणि प्राप्नुं कश्यपवंशज । स्त्रीरजमणिरञ्जानि यानि चान्यानि चाप्यथ ।
 काङ्क्षितानि फलन्ति स्र ते द्रुमा हरवत्सभाः । न तत्र सूर्य्यः भोमोऽथ तपत्यतुल्यविक्रम ।
 स्वयम्पुंभं तरुवनं तद्गो दुःखविवर्ज्जितं । तत्र गन्धान् स्रवन्त्ये वस्त्राण्ये भहाद्रुमाः ।
 वामांसि विविधान्ये मगन्धीनि महाबल । भक्ष्यं भोज्यस्य पेयस्य चोत्थं जेह्वं तथैव च । ५१९
 तरुभ्यः स्रवते तेभ्यो विविधं मनमेषितं । पिपासा वा बुभुक्षा वा खानिसिन्हाऽपि वाऽनघ ।
 न मन्दारवने वीर भवतीत्युपधार्य्यतां । न ते वर्णचितुं शक्या गुणा वषंशतैरपि ।
 गुणा ये तत्र वर्त्तन्ते स्वर्गाद्भृगुणोत्तराः । अतीव विज्ञेयैकान् स महेश्वर संशयः ।
 एकाहमपि यत्नत्र वसेद्वै दितिजोत्तम । स्वर्गस्यापि हि तत् स्वर्गं सुखानामपि तत् सुखं ।
 बभूव जगतः सर्व्वमिति मे धोयते मनः । ५२०
 इति श्रीमहाभारते विष्णुपुर्व्वे विष्णुपुर्व्वे अन्धकबधे पञ्चचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अन्धको नारदवचः श्रुत्वा तन्नेन भारत । मन्दरं पर्व्वतं गन्तुं मनो दधे महासुरः ।
 चोऽसुरान् सुमहातेजाः समानोय महाबलः । जगाम मन्दरं क्रुद्धो महादेवालयं तदा ।

तं महाभ्रप्रतिच्छन्नं महोद्यमिमाकुलं । नानाविद्भयमाकीर्णं महर्षिगणवेदितं ।
 चन्द्रनागवृक्षाणां सरसद्रुमवकुलं । किन्नरोद्गोतरन्यस्य बभ्रुनागसमाकुलं ।
 वातः सूर्यैर्बनैः फुल्लैर्नृद्यन्ममिव च क्वचित् । प्रसूतेर्धातुभिस्त्रिवैर्वलिप्रसिव च क्वचित् । २२१
 पक्षिमणैः सुमधुरैर्बद्धममिव च क्वचित् । शंभुः शृचिपदैः कीर्णैः प्रपतद्भिरितस्तनः ।
 महाबलैश्च मन्त्रिवैश्चरद्भिर्देवमाश्रयैः । चन्द्रांशुविमलेः सिधैर्भूषितं सिद्धसङ्घं ।
 शृगराजघ्नताकीर्णं शृगवृन्दनिषेवितं । स मन्दरगिरिं प्राह क्वपिषं बलदर्पितः ।
 वेत्सि त्वं हि यथाऽबधो वरदानादहं पितुः । मम चैव वन्न सर्वं चैलोकां सचराचरं ।
 प्रतियोद्धुं न मां कश्चिद्दिव्यपि गिरे भयात् । पारिजातवनस्थासि तव शानौ महागिरे । २२०
 सर्वकामप्रदेः पुण्यैर्भूषितं रज्जमुत्तमं । तदा चच्छापेभोऽप्यामि तदनं तव शानुषं ।
 किं करिष्यामि कृद्भुखं मनो हि खरते मम । चातारं नाच पश्यामि मया खल्वर्हितस्य ते ।
 इत्युक्त्वा मन्दरस्थेन तत्रैवान्तरधीयत । ततोऽन्वकोऽतिरुषिता वरदानेन दर्पितः ।
 मुमोच मादं मुमहर्षिदं वचनमप्रवोत् । याच्यमानो मया नाम यस्मान्न बभ्रुमन्यसे ।
 अहं चूर्णीकरामि त्वां बलं पर्वत पश्य मे । एवमुक्त्वा गिरेः शृङ्गमुत्पाद्य बभ्रुयोजनं । २२२
 निष्पिपेष गिरेस्तस्य शृङ्गेऽयान्यत्र वोध्यवान् । सह तैरमुरैः सर्वैर्वरदानेन दर्पितः ।
 तं प्रच्छन्ननदीजालं भञ्जयामास महागिरिं । विदित्वा भगवान्द्रव्यकारानुग्रहं गिरेः ।
 भविष्यत्तरं वीर मत्तद्विपस्त्रगायतं । नदीजालैर्बभ्रुतरेगायतं चित्रकःशर्णं ।
 नभस्युनैः पुरा यदत्तददेव विराजते । अथ देवप्रभाविण शृङ्गाण्युत्पाटितानि तु ।
 लिप्तानि चासुरानेव प्रन्ति घोरानि भारत । लिप्ता ये प्रयत्नाधन्ते शृङ्गाणि तु महासुराः । २२५
 शृङ्गैस्तेभ्यो स्म बधन्ति पर्वतस्य जनाधिप । ये स्वव्याख्यमुरास्तत्र तिष्ठन्ति गिरिशानुषु ।
 शृङ्गैस्ते न स्म बधन्ते मन्दरस्य महागिरिः । ततोऽन्वकस्तदा दृष्ट्वा भेनां तां सृदितां तथा ।
 रुषितः मुमहानादं नदित्वेदं तदाऽब्रवीत् । आह्वये तं वनं यस्य युद्धार्यमुपतिष्ठतु ।
 किं त्वयाऽचल युद्धेन हताः स्म च्छयभा रणे । एवमुक्त्वा त्वन्वकेन वृषभेण महेश्वरः । २२६
 संप्राप्तः शृङ्गमुद्यस्य देवोऽन्वकजिघांसया । प्रमथानां गणैश्चैव वृतेन वै बभ्रुलोचनः ।
 तथा भूतगणैश्चैव धीमान् भूतगणेश्वरः । प्रचक्रमे ततः कृत्स्नं चैलोकां रुषिते हरे ।
 भिन्ववस्य प्रतिस्नातमूहः प्रज्वलितोदकः । अमूर्द्धिशीऽग्निदाहांस्य सर्वतो हरतेऽस्य ।
 युयुधस्य यहाः सर्वे विपरीता जनाधिप । चिन्तुस्य गिरयस्तत्र काले कुहकुलोद्दह ।
 प्रववर्षीय पर्जन्यः सधूमाङ्गारवृष्टयः । उष्णभासुन्द्रमाश्वासीत् सूर्यः शीतप्रभस्तथा । २२७
 न ब्रह्मापि विदस्तत्र मुनयो ब्रह्मवादिनः । वडवाः सुपुत्रगा वै गावोऽप्यनपि चानघ ।
 पेतुर्लंकाश्च मेदिन्यामक्रिञ्चा भस्मसात कृताः । बा धन्ते वृषभा गास्य गावश्चारुड्डर्तुयाम् ।
 राक्षसा यातुधानाश्च पिशाचाद्यापि सर्वशः । विपरीतं जगद्दृष्ट्वा महःदेवस्तथागतं ।

मुञ्जीष भगवाञ्कूलं प्रदीप्ताग्निवमप्रभं । ततः पपात चरोत्सहस्रमन्धकोरषि दुर्जरं ।

भक्ष्यम चाकरोद्रौद्रमन्धकं साधुकण्ठकं । ततो देवमथाः सर्वे मृगवस्य तपोधनाः ।

इच्छरं तुष्टुवक्षैव जगत्क्षया निवर्तिते । देवदुन्दुभयो मेदुः पुण्यदृष्टिः पपात च ।

सैलोक्यं निर्वृतस्त्रासीक्षरेन्द्र विगतज्वरं । प्रजगुर्देवमन्धर्वा मन्तुष्टाक्षरेमथाः ।

जेपुस्य ब्राह्मणा वेदानोजुस्य कतुभिक्षया । यथाः प्रकृतिभापेदुक्त्रनेष्टी यथा पुरा ।

न जज्वाल जले वक्रिशाशाः शर्वाः प्रयेद्विरे । मन्दरः पर्वतमेष्टः पुरेव विरराज च ।

श्रिया परमया जुष्टः सर्वतैजःसमुष्णयात् । रेमे सोमस्य भगवान् पारिजातवने हरः ।

सुप्रचारान् सुरान् कृत्वा शकादीन् धर्षतः प्रभुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि चत्वारिंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

॥ जममेजय उवाच ॥ मुनेऽन्धकबधः श्राव्यः श्रुतोऽयं खलु भो मया । शान्तिस्त्रयाणां लोकानां कृता देवेन धीमता ।

निकुम्भस्य हतं देहं द्वितीयं चक्रपाणिना । यदर्थस्य यथा शैव तद्गजान् वक्रमर्हति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अद्भयानस्य राजर्षे वक्तव्यं भवतीऽनघ । चरितं लोकनायस्य चरेरमिततंजमः ।

द्वागवत्यां निवसतो विष्णोरतुल्यतेजसः । समद्रयाना भेप्रप्राः तीर्थे पिण्डारके मृत्यु ।

उपसेनो भरपतिर्वमुदेवस्य भारत । निक्षिप्रौ नगराध्यक्षे श्रयाः सर्वे विनिर्मताः ।

पृथग्बलः पृथग्योमान् लोकनायो जनार्दनः । गोप्यः पृथक् कुमार्याणां नृः वामरतेजसां ।

गणिकानां महस्त्राणि निःसृतानि नराधिप । कुमारैः सह वर्षाधिक्यवद्विः स्वल्पकृतैः ।

दैत्याधिवासं निर्जित्य यदुनिर्दण्डिक्रमैः । वेद्यः निवेदिता वीर्य दारवयां महस्त्रयाः ।

सामान्यास्ताः कुमार्याणां क्रोडाः कार्यो महात्मनां । इच्छाभोग्याः गुणैरेव राजन्या वैश्यापितः ।

स्थितिरिषा हि भैमानां कृताः कृशेन धीमता । स्वानिनिज्जन्तं भवेद्वैरं मा यदूनानिनि प्रभो ।

रेवत्याः चैकया शार्ङ्गं बली रेमेऽनुकूलया । चक्रवः कानुरागेण यदुन्नेष्टः प्रतापवान् ।

कादम्बरीपानकला भूषिती वननालया । चिकीड मागरजले रेवत्या सहिती बलः ।

षोडशस्त्वोमहस्त्राणि जले उल्लजलोचनः । रामयामास गोविन्दे वैशक्येण सर्व्यदृक् ।

अहमिष्टा मया शार्ङ्गं जने वधति केववः । इति ता मेनिरे सर्व्ये राजस्यः रायणस्त्रियः ।

सर्वाः सुरतबद्धाङ्ग्यः सर्वाः सुरतनर्पिताः । मानमूढस्य ताः सर्वा गोविन्दबद्धमानजं ।

अहमिष्टाऽहमिष्टेति श्लिग्धे परिजने तदा । नारायणस्त्रियः सर्वा मुदा शशाधिरे शूभाः ।

करजदिजदिक्क नि कुवाधरमतानि ताः । दृष्ट्वा दृष्ट्वा जहविरे दर्पणेष्वमनेषुषाः ।

गोत्रमुद्दिश्य कृष्णस्य जगिरे कृष्णयोषितः । पित्रन्य इव कृष्णस्य नयनेर्वदनाम्बजं ।

कृष्णापितमनोदृश्यः कान्ता नारायणस्त्रियः । मनोहरतरा राजन्मभवस्त्रेकनिक्षयाः ।

शकापितमनोदृश्यो मेथीः ताश्चक्रिरेऽङ्गनाः । नारायणेन देवेन तर्पणासमनोरथाः ।

द्विरांशि गर्भितान्युक्तः सर्वा निरवशेषतः । वाक्त्रभ्यं केववमयं वहन्वस्यारुदर्शनाः ।

ताभिसु वष चिक्रीड सर्वाभिर्हरिरात्मवान् । वैश्वदेव विप्रिना वसुद्वि विमले मने ।
उवाच सर्वगन्धार्थं स्वप्नं वारि महीदधिः । तोषसासवर्षं वोर वासुदेवस्य श्रावणात् ।
गुल्फद्वजं जानुद्वजमूद्वजमयापि वा । नार्थसाः सनद्वजं वा सर्वं सर्वभिक्षाश्रितं ।
विपिषुः केशवं पत्नी धारा इव महोदधिं । शिवेष तासु नीविन्दो जैषः कुञ्जवता इव ।
श्वसन्ध्यापराः कण्ठे हरिं हरिणलोचनाः । उपगूहक भी वोर पतामीकानुवन् शिवः ।
काञ्चित् काठमथैकैवः द्वैः सर्वाङ्गप्रभवाः । क्रीडवर्षिकनामानामाकारवदृष्टैः शिवः ।
मकराकृतिभिस्त्राया मीनमैरपि चापराः । बद्धरूपाकृतिधरेः पुञ्जुखापराः स्त्रियः ।
सप्तकुम्भैस्त्रया तेः कुम्भैरिव तयाऽपराः । मल्लिखे तु समुद्रस्य हृष्ययन्त्रो जनार्दनं ।
रराम सह दक्षिण्यो जले तस्मिन्मुदा यतः । येनैव कार्ययोगिन रमत्यमरवपनमः ।
तप्तदेव हिताशुर्मुदा नारायणस्त्रियः । तनुवस्त्राकृतास्त्रयो लीलायन्त्रक्षयाऽपराः ।
चिक्रीडुर्वामुदेवस्य जले जलजलोचनाः । यस्या यस्यासु यो भावसां तां तेनैव केशवः ।
अनुप्रविश्य भावस्यो निनायात्प्रवक्षं वशी । ह्योकेषोऽपि भगवान् ह्योकेषः मनातनः ।
समृत् देशकालेन कान्तावन्नगतः प्रभुः । कुलगीजमसोऽस्माकं योग्योऽयमिति मेनिरे ।
देशरूपेण वर्त्तन्तमङ्गनासा जनार्दनं । दद्या दालिग्ययुक्तन्नु स्त्रितपुष्पाभिभाविषं ।
रुषां भार्याशुकरिरे भक्त्या च बद्धमेनिरे । प्रथमोऽयः कुमारार्ण प्रकाशं स्त्रोगणैः सह ।
अनसुकुर्जनं वीराः सामरस्य गुणाकराः । गीतनृत्यविधिज्ञानां तासां स्त्रोषां जनेश्वर ।
तेजसा याः इतानान्ने दाक्षिण्यान्त्विरे वशे । गृणन्तस्मानुमीतानि तथा स्वाभिनयान्यपि ।
तृथ्याण्युत्तमनारोषां मुमुदुर्धदुपकृताः । पञ्चचूडां ततः रुषः कौवेरोस्य बरासुराः ।
माहेन्द्रीशानभानाम वैश्वरूपेण हेतुना । ताः प्रीत्या चाप्रमेयात्मा सान्त्वयित्वा जगत्प्रभुः ।
उत्थापयित्वा प्रणताः कृताञ्जलिपुटास्तदा । क्रीडायुवयो भैमानां प्रविश्रध्वमश्रुताः ।
मन्प्रियार्थं बगरोहा रमयध्वञ्च यादवान् । दशयध्वं गुणान् सर्वास्त्रयगोतैरहःसु च ।
तयाऽभिनययोगेषु वाद्येषु विविधेषु च । एवं कृते विधास्यामि श्रेयो वो मनवेष्टितं ।
मञ्च रोगसमा ह्येते सर्वे निरवज्ञेयतः । शिरसासां तु ताः सर्वाः प्रतिगृह्य हरेस्तदा ।
क्रीडायुवयो भैमानां ताः प्रविष्टाऽसुरोबराः । ताभिः प्रविष्टमाचाभिर्योतितः स महाशैवः ।
मौदामिनोभिर्नभमि घनवृद्ध इवानघ । ता जले स्नानवत् स्त्रिणा जलवासान्वशादयन् ।
चक्रुसाभिनयं मन्थु स्वर्गावाप्त इवाङ्गनाः । मन्थैर्वास्त्रैश्च ता दिव्यैर्बले श्रावतलोचनाः ।
हेलाभिर्हास्यभविषु जद्भुमैममनांश्वय । कटाशैरिङ्गितैर्हीनैः कोस्त्रिरोवैः प्रसाहितैः ।
मनोऽनुकूलैर्भैमानां समाजहृष्यन्तः सि ताः । उन्मिष्योन्मिष्य चाकाशं वातस्कन्धान् बह्वंश ताम् ।
मदिरावन्नगान् भैमानानघनि बराङ्गनाः । रुषोऽपि तेषां प्रीत्यर्थं विजह्वे विचति प्रभुः ।

८२१

८२२

८२३

८२४

८२५

८२६

धर्मैः षोडशभिः सार्द्धं स्त्रीवहसैर्बुधाऽन्वितः । प्रभावज्ञासु ते वीराः क्षत्रकामिततेजसः ।
 न कर्मुर्विजयं भैमा गच्छीर्यं परमास्त्रिताः । केचिद्वैवतकं मत्वा पुनरायान्नि भारत ।
 षट्शतान्ये वमान्ये काङ्क्षितान्परिर्मर्ग । अपिचः पेषवस्त्रिः धामरसाभवत्तदा ।
 चाश्रया शोकनाथस्य विश्वारतुसतेजसः । अधावन् स्वस्वरापि जले जलजलोचनाः ।
 षट्शतं वक्षते तथा नार्थी युक्ता मय्यंशुषापि ते । अत्यभोज्यानि पेयानि शोभं लेह्यनथैव च ।
 बहुप्रकारं मनसा ध्याते तेषां भवत्युत । अस्मान्माष्यधारिण्याः क्षिप्रशाननिन्दितान् ।
 रक्षःसु रमयाशुकुः स्वर्गे देवराजानुभाः । नैमिष्येहप्रकाराभिसिद्धोदुरपराजिताः ।
 खाताऽनुलिप्ता मुदिताः साचाक्षेऽन्वकटुष्यः । साधतासतुरसास्य एतासु सखिकास्यथा ।
 प्रासादा नैषु कौरव्य विहिता विश्वकर्षणा । कैलासमन्दरच्छन्दा मेरुच्छन्दास्तथैव च ।
 तथा नानावधच्छन्दास्तथैवानुमकपिचः । वैदूर्यतीरकैश्चिवाचिवाभिर्बलिभिः ।
 ममारगन्धर्कमयैश्चिवा भक्तिप्रतैरपि । प्रकीडमत्तच्छन्दाश्चिवाः कनकगोतिभिः ।
 क्रौञ्चच्छन्दाः शुक्रच्छन्दा गजच्छन्दास्तथाऽपरे । कर्णधारैर्गृहीतास्ता नावः कार्त्तिकरीजस्रताः ।
 सखिखं शोभयामासुः धामरस्य महोत्थिमत् । समुच्छ्रितैः सितैः पानैर्यामया वैश्वयैव च ।
 नैमिष्यु बलिकामिषु शुशुभे वरुणास्यः । पुगाग्राकाशगामीनि गन्धर्व्याणामितस्ततः ।
 बभ्रुः सागरजले भैमवानानि भारत । मन्दमच्छन्द युक्त्वा यानपात्रेषु भारत ।
 मन्दप्रतिमं सर्व्यं विहितं विश्वकर्षणा । उद्यानानि सभा वृक्षा दीर्घिकः स्वन्दनानि च ।
 निवेशितानि शिल्पानि तादृशान्येव सर्व्यथा । स्वर्गच्छन्देषु चान्येषु ममामात् स्वर्गसखिभाः ।
 नारायणाश्रया वीर विहिता विश्वकर्षणा । वनेषु ननुवृक्षं मधुरस्यैव पशितः ।
 मनोहरतरस्यैव भैमानामतितेजसां । देवलोकोद्भवाः येना विलेपः कोटिकलास्यथा ।
 मधुराणि विशिवाणि यदृमां काङ्क्षितानि च । चक्रांगुममकपेषु हृदयेऽथेव वरिषः ।
 ननृतुर्धुरगरावाः शिखण्डिगणसंहृताः । पताकायानपात्राणां सर्व्यपविगणायताः ।
 भमरैरुपगोतासु सग्टामासकवाचिभिः । नारायणाश्रया वृक्षाः पुष्याणि मुमुक्षुर्ध्रुवं ।
 अतवश्यानुकपाणि विश्वायसि गतास्तदा । बभौ मनोहरो वातो रतिखेदहरः सुखः ।
 रजोभिः सर्व्यपुष्याणां युक्तस्यन्दनशैत्यभृत् । शीतोष्णमिच्छतां तत्र बभूव वसुधापते ।
 वासुदेवप्रसादेन भैमानां क्रीडतां तदा । न कुत्पिपासे न म्लानिर्न चिन्मा शोक एव च ।
 आश्रितेषु तदा भैमान् प्रभावाश्रकपाणिनः । अश्रुशोभनमहातूर्या गीतनृत्यापशोभिताः ।
 बभूव सागरकोडा भैमानामतितेजसां । बहुयोजनविस्तीर्णं समुद्रं वल्लिसाश्रयं ।
 वृद्धा चिकीडुरिन्द्राभा भैमाः क्षत्राभिरुचिताः । परिच्छदस्मानुत्सवं यानपात्रं महात्मनः ।
 नारायणस्य देवस्य विहितं विश्वकर्षणा । रत्नानि यानि त्रैलोक्ये विहितानि विशान्तते ।
 क्षत्रस्य तानि सर्व्यासि यानपात्रेऽतितेजसः । पृथक् पृथक्त्रिवासासु स्त्रोत्रां क्षत्रस्य भारत ।

५११

५१२

५१३

५१४

५१५

५१६

मणिःसूक्ष्मचिन्ताः कान्तखरविभूषिताः । चर्मनकुसुमकीर्णाः चर्मनन्धाधिराषिताः ।

यद्विंशाः शुभैर्जुष्टाः प्रकृतेः खनैवाविनिः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि भानुमतीहरणे सप्तधत्वारिंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

॥ वेद्यन्यायन उवाच ॥ रेमे बलसन्दनपद्मदिग्धः कादम्बरीपानकलः शुक्रशोः । रत्नेषु रवेतिमात्रविला प्रसन्नवाङ्मः
सुखितः प्रघातः ।

गोलाब्जदामे बलने वलान्मुद्रांशुमौरो मदिराविस्वाकः । रराज रत्नेऽमुदमधमेत्य संपूर्णेकलो जगन्निवेनुः ।
वानेककर्णामलकुण्डलशोः खोरं मनोव्याजकतावतंशः । तिर्यकटावं प्रियया मुनेर्द रामो मुर्धं चार्धभिवीचमावः । ७१८
अथाश्रया कंसनिकुम्भचोद्धाररूपोऽप्यरवां मलः सः । द्रष्टुं मुदा रवेतिमात्रान्न कलाकलं खनैव्यानमुद्रा ।

तां रवेतोऽद्याय चोऽपि रामं चर्मा नमस्कृत्य वराङ्गयन्तः । वास्यानुकलं वनतुः मुनाञ्च समन्ततोऽप्या अगिरे च सम्यक्
चक्रुसाथैवाभिनयेन खलं यथावदेवां प्रियमर्षयुक्तं । अद्यान्कुलसञ्च बलस्य तथा तथाश्चया रवेतराजपुञ्जाः ।

चुकुर्दुरन्याय तथैव तासां तद्दृग्भवाकृतिरेवमुक्ताः । सहस्रतालं क्लृप्तं मल्लोचं वराङ्गनाः सन्वरेतावृताङ्गः ।
सहर्षणाधोचजनन्दनानि सङ्गीर्त्तयन्धोऽथ च मङ्गलानि । कंसप्रसन्नादिबधस्य रम्यं चाक्षूरभातस्य तथैव रङ्गे । ७१९

यद्वां दयाय प्रियतं यशोऽथ दामोदरत्वञ्च जनार्दनस्य । बधं तथाऽरिष्टकधेनुकाभ्यां प्रजे च वासं प्रकृतीबधस्य ।
यथा च भग्नी यमलाङ्गुनी च खड्गं वृकाणामपि कालयुक्तां । स कालिया नागपतिर्दं दे च कृष्णेन दानस्य यथा दुरात्मा ।

शङ्खं इटादुङ्करणस्य वीर पद्मोत्पलानां मधुसूदनस्य । गोवर्द्धनेऽप्यै च गवां धृतोऽभूद्यया च कृष्णेन जनार्दनेन ।
कुक्षां यथा गन्धकपेयिकाश्च कुञ्जलक्ष्मीनां कृतवांस्य कृष्णः । अवागमं वामनकस्य चक्रे कृष्णो यथात्मानमजोऽप्यगिन्धः ।

शौभप्रमायश्च हलाधुधलं बधं परस्त्रायश्च देवशोचोः । गात्रारकन्या बहने नृपाणां रथे तथा योजनमूर्च्छितानां । ७२०
तथा मुभद्राहरणे जयस्य दुष्टे च बालाहकजन्मुमाले । रजप्रवेकस्य सुधाजितैर्बन्धु समाहृतं प्रकसमसमासोत् ।

एतानि ज्ञान्यानि च चारुका जगुः खिल्यः प्रीतिकराणि राजन् । सहर्षणाधोचप्रहर्षणानि चिन्ताणि चानेककथाश्रयाणि ।
कादम्बरीपानमदोत्कटस्तु बलः शुकुर्द रामः । सहस्रतालं मधुरं समञ्च स भार्यया रवेतराजपुञ्जा ।

तं कूर्दमानं मधुसूदनः स दृष्ट्वा महात्मा हर्षान्वितास्ताः । चुकूर्द सत्या सचितो महात्मा बलस्य धीमान् हर्षागमार्थं ।
समुद्रयात्रार्थमयागतस्य चुकूर्द पाथैः नरलोकावोरः । कृष्णेन सार्द्धं मुदितसुकूर्दं मुभद्रया चैव वराङ्गयन्तः । ७२१

गदस्य धीमानय मारणस्य प्रद्युम्नशस्त्रैः नृप मात्यकस्य । साचाजितोऽनुदरवीर्यः स चारुदेवस्य सचारुकायः ।
वीरो कुमारी निशठेऽप्युक्ता च रामात्मनो वीरतमैः चुकूर्दतुः । अक्षूरसेनापतिब्रह्मवस्य तथाऽपरे भैमकुलप्रधानाः ।

तद्यानपात्रं वष्टुधे तदानीं कृष्णप्रभाषेण जनेशपुञ्ज । आपूर्णेमापूर्णेमुदारकीर्त्ते चुकूर्दयद्भिर्नृपभैममुखैः ।
तेराप्रसक्तैरतिकूर्दमानैर्यदुप्रवोरैरभरप्रकाशैः । हर्षान्वितं वीर जगत्तथाऽभूष्केभुस्य पापानि नरेन्द्रसूनेः ।

देवार्तिघसत्र च नारदोऽथ विप्रः प्रियार्थं मधुकेशिब्रजोः । चुकूर्द मध्ये यदुसक्तमानां जटाकलापागलितैकदेशः । ७२२
रासप्रणेता धुरि राजपुञ्ज स एव तत्राभवत्प्रमेयः । मध्यस्य गलः स चुकूर्द भूयो हेलानिकारैः सविडम्बिताङ्गैः ।

स सत्याभामामय क्रोशवस्य पाथं सुभद्रास्य बलस्य देवं । देवीं तथा रवेतराजपुञ्जो यन्दृश्य यन्दृश्य जहास धीमान् ।
ता हासयामास स धैर्ययुक्ताक्षेकैरुपायैः परिहासशीलः । चेष्टानुकारैर्हवितानुकारैर्ललानुकारैरपरैश्च धीमान् ।

आभाषितं किञ्चिद्विवापलेच्छ नादानुनादान् भगवान्मुमोष । इयन् विशासं चकार हर्षादाप्यागमं कृष्णविनोदनाय ।
कृष्णाश्रया सतिप्रधानि तत्र यथानुरूपानि ददुर्षुवत्यः । रत्नानि वस्त्राणि च रूपवन्ति जगत्प्रधानानि नृदेव
सुतो ।

८१२

मास्त्रानि च स्वर्गसमुद्रवानि सन्तानहामान्यस्य मुक्तकानि । सर्वैर्भुक्तान्यप्यनर्थसादापीं ददुर्षुरिद्विजितकाकतण्ड्याः ।
रासावसाने तत्र मृच्छा हस्ते महामुनिं नारदमप्रमेयं । पपात कृष्णो भगवान् समुद्रे साचाजितो ह्यार्जुनमेव चाय ।
उवाच रामेयपराक्रमोऽथ त्रैलोक्योत्तमप्रहसन् पृथुयोः । द्विधाकृताः स्मः पततां सा भूत्वा क्रोडाजले योऽसु वहाङ्गनाभिः ।
सरेवतीकोऽसु बलोद्धेयता पुला मदोवाच सहाहर्षभैसाः । भैसाहर्षमेवाय बलात्प्रजास्य मत्पत्निकः सक्तु समुद्रतोये ।
आज्ञापयामास ततः समुद्रं कृष्णः स्थितं प्राञ्चल्लिचं प्रतीतः । सुगन्धतोयो भव मृष्टतोवस्तया भव पाश्चविचिर्चितस्य । = १४
दृश्या च ते रत्नविभूषिता च सा वैशिक्या भूरथ पम्पुष्या च । मेनालुकृत्तस्य जलस्य यत्तत् प्रयच्छ विधास्यसि मत्प्रभा
वात् ।

भवस्य पेथोऽप्यथ वाऽप्यपेको यो यस्य सर्वस्य मनोनुकूलः । वैदूर्यमुक्तामणिश्चेमचिचा भवन्तु मत्कृष्णस्त्वपि योम्यरूपाः ।
विध्वस्य रत्नं कमसौत्पलानि सुगन्धिसुत्पन्नरससमाणि । षट्पादशृष्टानि मनोहराणि चारुणि कीलाससमन्वितानि ।
मैरेयमाधोक्पुरासवानां कुम्भास्य पूर्षान् सपथस्य तोये । जाम्बूनदं पानविभित्तभेषां पात्रं पपुर्थेषु इदस्य भैसाः ।
पुष्यादुपैर्वाहितश्रीततोयो भवाप्रमत्तः खलु तोयरात्रे । यथा व्यलीकं न भवेद्यदूनां बलीजनानां कुद् तत्प्रयत्नं । = १५
इतीदमुक्त्वा भगवान् समुद्रं ततस्तु चिकीर्ष सहाङ्गुनेन । सिषेच पूर्षं नृप नारदस्तु साचाजितोऽसुमुनेः श्रुतज्ञा ।
ततो मदावर्चितचारुदेहः पपात रामः षल्लिले सखीकं । साकारमामान्य करं करेण मनोहरां रेततराजपुत्ती ।
कृष्णात्मजा ये तस्य भैसमुत्था रामस्य पत्न्याः पतिताः समुद्रे । विरागवस्त्राभरणा प्रहृष्टाः क्रोडाभिरामा मदिराविनाशाः ।
शेषास्तु भैसा हरिमभ्युपेताः क्रोडाभिरामा निवृत्तोत्सुकाद्याः । विचित्रवस्त्राभरणाश्च मनाः सन्तानमान्य वृत्तकण्ठदेवाः ।
दीर्घीपपत्न्याः कृतचारुचिह्ना विलिप्तमात्रा जलस्यन्वहृष्टाः । गीतानि तद्देहमनोहराणि स्मरोपपन्नान्य य मायमानाः । = १६
ततः प्रचक्रुर्जलवादितानि नानास्तराणि म्रिययाद्युषोषाः । सहापगोभिलिद्विवासायाभिः कृष्णाश्रया वैश्वधृष्टतानि ।
आकाशगङ्गाजलवाद्यतण्ड्याः सदा युवत्यो मदनैकचित्ताः । आवादयन्ता जलदुर्हारांश्च वायानुकरं जमिरे च हृष्टाः ।
कुञ्जेश्याकोशविशालनेत्राः कुञ्जेश्यापोडविभूषिताश्च । कुञ्जेश्यानां रविनेधितानां जहृः शिथं ताः सुरवारमुत्थाः ।
स्तीवक्रचन्द्रैः शकलेन्दुकशैरराज राजन् शतशः समुद्रः । सङ्कष्ट्या देवविधानतो वा नभो यथा सङ्कष्टमहस्यकोषे ।
समुद्रमेघः सरराज राजञ्जतदुदात्तोप्रभयाऽभिराजः । सौदामिनोभिस्य इवास्तुषाद्यो देदीप्यमानो नभसोव मेघः । = १७
नारायणश्चैव स नारदस्य सिषेच पक्षे कृतचारुचिह्नः । वलं सपक्षं कृतचारुचिह्नं स शैव पक्षं सधुसुदमस्य ।
हस्तप्रमुक्तैर्जलपम्पुक्षेभ्यः प्रहृष्टरूपाः शिविचुस्तदानो । रामोद्धृता वार्हकिमप्यमत्ताः संकर्वशाधोषजदवपम्पः ।
आरक्तनेत्रा जलमुक्त्रिकाः स्त्रीणां समक्षं पुरुषायमाणाः । तेनेःपरैरुः सुचिरस्य भैसा मानं बहन्तो मदने मदस्य ।
अतिप्रसङ्गन्तु विदित्य कृष्णस्तान् वाग्यामास रथाङ्गपाणिः । स्वथं प्रवृत्तो जलशायकन्दैः स नारदः पार्थिवहायकांश्च ।
कृष्णोद्विगता जलसुदुमङ्गलैसा निवृत्ता दृढमानिनेऽपि । निश्चं तथानन्दकराः म्रियायां म्रियास्य तेषां ननुतुः प्रती
ताः ।

८१३

नृत्यावमाने भगवानुपेन्द्रकथायां धीमानय तोषयन्नाम् । उन्नीर्यं तोषादनकृत्वयेपं जगद् दत्त्वा मुनिवत्तमाथ ।
 उपेन्द्रमुन्नीर्यमथाशु दृष्ट्वा भैमा हि ते तत्पुत्रुवे तोर्यं । विभक्तगत्रास्त्वय पानभूमिं कृत्वा ज्ञया ते ययुरप्रमेधाः ।
 यथानुपूर्व्यां च यथावयस्य यस्त्रियोगैश्च तदोपदिष्टाः । अस्मानि ते वै बुभुजुः प्रतीताः पपुश्च पेषानि यथानुकुलं ।
 मंसाणि पक्वानि फलाण्यिक्तानि सुकोत्तरेणाश्च च दाडिमेन । निष्टमशुभान् प्रकलान् पशुंश्च तथीपजङ्गुः शुकचोऽय सुदः ।
 सुसिद्धशुभान्प्रहिंदाश्च बालान् शृष्ट्वा सुनिष्टमघृतावसिक्तान् । शृष्ट्वाश्चमैवर्षस्यचक्रपूर्वान् पौरोग्योक्तानुग्रहुरेषां । ८१०
 पौरोग्योक्ता विधिना शृगाणं मंसाणि सिद्धानि च पीवराणि । नानाप्रकाराण्युपजङ्गुरेषां शृष्टानि पक्वानि च सुकसूतीः ।
 पार्श्वानि चान्ये प्रकलानि तत्र ददुः पशुनां घृतवसितानि । सामुद्रयूर्णैरचूर्णितानि चूर्णैश्च शृष्टेन च मारिचेन ।
 समूलकैर्दाडिममातुसैः पर्णाग्रहिङ्गाद्रकभूकृणेश्च । तथोपदंभैः सुसुखोत्तरेकै पानानि शृष्टाः पपुरप्रमेधाः ।
 कटुकशुष्टैरपि पविभिश्च घृताश्चमैवर्षस्यैस्त्रिभिः । मैरेयमाध्वीकमुरासवांस्ते पपुः प्रियाभिः परिवार्यमाणाः ।
 येतेन युक्तानपि शोणितेन भक्ष्यान् सुगन्धान् खवसान्तिंश्च आर्द्रान् किलाटान् घृतपूर्णकांश्च नानाप्रकारानपि खण्डका
 याम् ।

८११

आपानपाशैर्बद्धवभोजनित्राः शक्येऽस्य बद्धप्रकारैः । पेयैश्च दद्या पयसाच वीराः खिलानि राजन् बुभुजुः प्रशृष्टाः ।
 तथा रमालाश्च बद्धप्रकाराः पपुः सुगन्धानपि पालवेषु । सृतं पयः शर्करया च युक्तं फलप्रकारांश्च बद्धंश्च खादन् ।
 शृष्टाः प्रशृष्टाः पुनरेव वीरास्ते भैममुखा वनितामहायाः । गीतानि रम्याणि जगुः प्रशृष्टाः कान्ताभिनीतानि मनोहराणि ।
 अज्ञापयामास ततः मनस्यो निश्चि प्रशृष्टे भगवानुपेन्द्र । कालिक्यगानं बद्धसंविधानं धर्देवगन्धर्वस्यनुदाहरन्नि ।
 जगद् दीणामय नारदस्तु वद्मामराग दिग्मधिपुङ्गवः । शशोवकन्तु खलमेव कृष्णः सुवैश्वोपं नरदेवपार्यः । ८१२
 सृदङ्गवाद्यानपरांश्च वाद्यान् बराण्यगला जम्बुः प्रतीताः । आमारितान्ते च ततः प्रतीता रम्भान्विता स्त्राभिनयार्थतश्चा ।
 तयाभिनीते बरगाचयक्षा तुतोष रामश्च जनार्दनश्च । अयोर्व्यभी चारुविशालमेवा हेमा च राश्रय मिश्रकेशी ।
 तिनात्तमा चाप्यय मेनका च एतास्तयाऽन्वाश्च हरिप्रियार्थं । अगुप्तयैवाभिनयश्च चक्रुष्टैश्च कामैर्बानभोऽनुकूलैः ।
 ता वासुदेवाप्यनुरक्तचित्तः मन्तृग्योतः भिनयैरुदारैः । नरेन्द्रसूनेो परितोषितेन ताम्बूलयेगेन बराण्यरोभिः ।
 तदागताभिर्नृबराहनास्तु कृष्णस्यया मानमयास्तयैव । फलानि गन्धैः समवन्ति वीराश्चालिङ्गगान्धर्वस्यनयाहनश्च । ८१३
 कृष्णस्यया च निदिवाप्तुदेव अनुग्रहार्थं भुवि मानुषाणां । खिलश्च रस्यं हरिनेजमैः प्रयोजयामास सरौखिलेभ्यः ।
 कालिक्यगान्धर्वस्यनुदाग्बुद्धिमेवैव ताम्बूलमद्य प्रयुक्तं । प्रयोजितं पञ्चभिरिन्द्रतुल्यैश्चालिङ्गमिष्टं सततं नराणां ।
 शुकभावहं वृद्धिकरं प्रशस्तं मङ्गल्यमेवाथ तथा चप्रथमं । पुष्पश्च पुष्पभृदयावहञ्च नारायणस्त्वैशुमुदारकीर्त्तः ।

जयावहं धर्माधुरावहश्च दुःस्वप्नमात्रं परिकीर्त्तमानं । करोति पापञ्च तथा विहन्ति शृष्टवन् सुरावासगतो नरेन्द्रः ।
 कालिक्यगान्धर्वस्यनुदाग्कीर्त्तने किलैकं दिवसं सहस्रं । चतुर्थ्यानां नृप रेवतोऽय ततः प्रशृष्टा सुकुमारजातिः । ८१४
 गान्धर्वजातिश्च तथापराणि दोषाद्यथा दीपयतानि राजन् । विवेद कृष्णश्च सनारदश्च प्रद्युम्नमुत्थिर्नृप भैममुस्यैः ।
 विज्ञानमेतद्धि परे यथावदद्देवमात्राणि जनाऽस्तु लोके । जानन्ति कालिक्यगुणोदयानां तीर्थं नदीनामथ वा स्मृते ।
 ज्ञातुं हि शक्यं हिमवान् गिरिर्ष्या पलायतो वा गुणतोऽय वापि । शक्यं न तच्छालिक्यमृते तयोभित्तानि विधानान्यथ
 मूर्च्छनाम् ।

वद्रामरानेषु च तत्र कार्यं तल्लैकदेशावधेन राजन् । लेशाभिधानं कुकुमारजातिं निष्ठां मुदुःखे न मराः प्रयान्ति ।
 काश्चिन्मन्त्रान्धर्मेगुणोद्देशेषु धे दंशगन्धर्वमहविषंधाः । निष्ठां प्रयान्तीत्यवगच्छ बुद्ध्या कालिन्धयेवं मधुसूदनेन । ८१४
 भैमीनमानां नरदेवदत्तं लोकस्य चानुपहकाम्यथैव । गतं प्रतिष्ठाममरोपमेधं बाक्ता युवानस्य तथैव दृष्ट्वाः ।
 क्रीडन्ति भैमाः प्रवरोत्सवेषु पूर्व्वन्तु बाक्ताः समुदाहरन्ति । दृष्ट्वाश्च पश्चात् प्रतिमानयन्ति क्षीनेषु भित्तये प्रतिमानयन्ति ।
 मर्त्येषु मर्त्यान् यद्बोद्धतिवीराः स्ववंधर्ष्यं समकुक्षरन्तः । पुरातनं धर्मविधानतज्ज्ञाः प्रीतिः प्रमाणं न वयः प्रमाणं ।
 प्रीतिप्रमाणाति हि सौहृदानि प्रीति पुरस्कृत्य चित्ते दृष्टार्हाः । दृष्टव्यन्धका पुत्रसखा बभूवुर्विमर्शिताः केचित्विनाशनेन ।
 स्वर्गं गताश्चास्तरसां समूहाः कृत्वा प्रणामं मधुकुक्षरजघोः । प्रहृष्टकरस्य प्रहृष्टरूपा विनोदिताः केचित्निःसूदनेन । ८१५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि भानुमती हरणे अष्टचत्वारिंशदधिकश्लोकाध्यायः ॥ १४८ ॥

॥ वैश्यायन उवाच ॥ तेषां क्रीडाप्रसक्तानां यदूनां पुण्ड्रकर्मणां । छिद्रमासाद्य दुर्भ्रष्टिर्द्वैवज्जुर्दुरासदः ।

कण्ठां मानुमतीं नाम भानोर्दहितरं नृप । जहारात्प्रवधाकाङ्क्षी निकुम्भो नाम दानवः ।

अन्नाहितो मोहयित्वा यदूनां प्रमदाजनं । मायावी मायया राजन् पूर्व्ववैरमनुक्षरम् ।

भ्रातुर्हि वञ्चनामस्य तस्य कन्या प्रभावती । प्रद्युम्नो ह्यना वीर वञ्चनामस्तथा हतः ।

भानोरेव तद्यारण्ये वसत्यवसरेण हि । अस्वाधीने दुराधरे छिद्रो नाम दानवाधमः । ८१६

कन्यापुरे महानादः सहसा ममुपस्थितः । तस्यां द्वियत्यां कन्यायां रुदत्यां समितिञ्जय ।

वसुदेवाञ्जकौ वीरौ दंशितौ निर्गतावुभौ । आसनादमुपश्रुत्य भानोः कन्यापुरे तदा ।

न दृष्टिगोचरे तौ तु ददृशतेऽपकारिणं । तथैव दंशितौ यानौ यत्र कृष्णा महाबलः ।

श्रुत्वावमानन्तु महदारुरोप जनार्दनः । पार्थेन सहितस्तार्क्ष्यं नागञ्जमुभरिन्दमः ।

रथे त्वमगच्छेति संदिश्य मकरध्वजं । त्वरेति गरुडं वीरः संदिदेश च काश्यपं । ८१७

वञ्चं नगरमायान्तं निकुम्भं रणदुर्ष्यं । पार्थकृष्णौ महात्मानावासेदतुरगरिन्दमौ ।

प्रद्युम्नश्च महानेजा मायिनां प्रवरो नृप । प्रद्युम्नस्तथ तं दृष्टुः विधात्मानमयाकरेत् ।

तान् सर्वान् यो धयामास निकुम्भः प्रहसन्निव । ब्रह्मकष्टकृगुर्व्वीभिर्गदाभिरमरोपमः ।

सद्येनालम्ब्य हस्तेन कन्यां भानुमतीं नृप । दक्षिणेनाथ हस्तेन गदया प्रहरत्युत ।

कन्यायार्थं न कृष्णौ वा कामो वा नृपसत्तम । निर्द्वयं प्रहरन्ति स्म निकुम्भे च महासुरे । ८१८

ममर्याप्ते महात्मानः ब्रह्मं हन्ते दुरासदं । निब्रह्मसुर्मरुपतेर्दयःभारावगीडिताः ।

श्रेष्ठो धनुस्ततो पार्थः सर्व्वथा कुञ्जलो युधि । नामोद्भविधिना दैत्यं ब्रह्मपशुत्वा जघान च ।

ते तु वैतस्तिकैर्बर्षिणैर्विष्यधुर्दानवं युधि । न कन्या कनया युक्त्वा त्रिचया च महीपते ।

ततः स कन्यया सार्द्धं तत्रैवात्नरधीयत । आसुरीमाश्रितो मायां न तो वेत्ति हि कश्यप ।

तं कृष्णो गौकिणेशश्च प्रष्टतो न्ययुस्तदा । हारीतः ब्रह्मो भूत्वा तस्मावय महासुरः । ८१९

तं वापौः पुनरेवाथ वीरो भूया धनञ्जयः । वैतस्तिकैर्बर्षिभिर्द्विः कन्यां रक्षन्ताडयत् ।

स इमां पृथिवीं कृत्वा मत्प्रदोषां महासुरः । बभ्रामानुगतस्यैव तैर्वीरैररिर्महान् ।

गोकर्णोपरिष्ठासु भङ्गितः स महासुरः । पपात चेलमङ्गाद्याः पुलिने वच कन्वया ।
 न देवा नामुगा वापि लङ्घयन्ति तपोधनाः । गोकर्णं तेजसा युक्तं महादेवस्य भारत ।
 एतदन्तरमासाद्य प्रद्युम्नः शीघ्रविक्रमः । कन्यां भानुमतीं भैमा जहार रघुदुर्जयः ।
 असुरः मोहितो राजन कृष्णाभ्यां निद्रितैः शरैः । त्यक्त्वायोत्तरगोकर्णं निकुम्भो दक्षिणं दिशं ।
 जगाम पृष्ठतो यातो कृष्णो तास्त्यंगतौ तदा । विवेकं वटपुरं चैव ज्ञातो नामाख्यमनदा ।
 तत्र वीरौ दृष्ट्वा हरि कृष्णौ रात्रिं तदोवतुः । रौक्मिण्योऽपि कृष्णेन सन्दिष्टो हारकां पुरीं ।
 अनयज्ञानतया प्रदृष्टेनान्तरात्मना । नयित्वा चाद्यथै वीरः वटपुरं दानवाकुलं ।
 ददर्श च गुहादारि कृष्णो भोजपराक्रमैः । ऊचतुर्दारमाक्रम्य वटपुरस्य महाबलैः ।
 कृष्णो प्रद्युम्नसहितौ निकुम्भमधकाङ्क्षितौ । ततोऽन्तरमेतच्छादनादतिबन्धनदा ।
 निर्जङ्गाम बन्धो योद्धुं निकुम्भो भीमविक्रमः । तस्य निर्गच्छतस्य विलात् पार्थो विशाख्ये ।
 हरोध सर्वतो मार्गं शरैर्गोपडोवनिःसृतैः । भेऽभिष्टस्य गदां घोरामुद्यम्य बद्धकृष्टकां ।
 शिरस्यताडयत् पार्थं निकुम्भो बलिनाम्बरः । गदयाभिहतं पार्थं रक्तं वमति मुञ्चति ।
 हसित्वा सोऽसुरोद्भ्रो रौक्मिण्यमताडयत् । तं प्राङ्मुखं वीरं मायावी माथिनाम्बरं ।
 अदृष्टेनाहतो वीरः शिरस्यथ मुनो ह सः । तथा गतौ तु तौ दृष्ट्वा मुञ्चमानौ मृताडितौ ।
 अभिदृष्ट्वा गोविन्दो निकुम्भं क्रोधमूर्च्छितः । क्रोधादकीं समुद्यम्य गदपूर्वोद्भ्रो गदां ।
 तावन्वाभ्यं दुराधर्यो गच्छन्नावभिपेतुः । रेगावगतः ब्रह्मः सर्वैर्देवगणैः सह ।
 ददर्श तस्य दायुद्धं घोरं देवासुरं तदा । दृष्ट्वा देवान् च शोकशयिष्यैर्युद्धैरिन्दमः ।
 इथेव दानवं हन्तुं देवानां हितकाम्यया । समण्डलानि विवाशि दग्धयामास केशवः ।
 क्रोधादकीं महाबाहुर्लालयन् युद्धकोविदः । तथैवासुरमुख्योऽपि गदां तं बद्धकृष्टकां ।
 शिरस्य भासयानोऽथ मण्डलानि चकार ह । स्यमाविव गर्जनौ वृंहन्नाविव कुञ्चरौ ।
 वामितान्तरमासाद्य कुङ्क्षौ ब्राल्माष्टकात्रिवः । अजघान निकुम्भस्तु गदया गदपूर्वजं ।
 स्यष्टाष्टघण्टया वीरं नादं मुक्त्वा तु दारुणं । तत्कालमेव कृष्णोऽपि भ्रामयित्वा महागदां ।
 निकुम्भमूर्द्धनि तदा पातयामास भारत । अवष्टम्भ मुहूर्त्तन्तु हरिः क्रोधादकीं तदा ।
 तस्यै जगद्गुरुर्होमात्सुभाह पतितः क्षितौ । हाहाभूतं जगत् सर्वं तत्कालमभवत्तदा ।
 तथागते वामुदेवं नरदेवमहात्मनि । आकाशगङ्गा तोयेन शीतेन मुमुग्ध्विना ।
 म्रियेचामृतमिभ्रण कृष्णं देवेश्वरः स्वयं । नूनमात्मैच्छया कृष्णस्य चक्रे सुरीक्षितः ।
 कोहि शक्तो महात्मानं युद्धे मोहयितुं हरिं । कृष्णः प्रत्यागतप्राणश्चक्रमुद्यम्य भारत ।
 प्रतोक्तेति दुरात्मानमुवाच रिपुनाशनः । निकुम्भोऽप्यतिमायावी उत्पपात दुरासदः ।
 शरीरं तत् परिगृह्य न तं वेत्ति च केशवः । मुमुर्षति ततो वायमिति मत्वा जनार्दनः ।
 ररत् स्रग्भ्राणोऽथ वीरो वीरप्रतं विभो । अथ प्रद्युम्नोऽन्नेयावागतौ लब्धवैतथैः ।

८१२

८१०

८१३

८१४

८१५

८१६

खितौ नारायणाभ्यावे निकुञ्जबधनिखितौ । प्रद्युम्नोऽप्यय मायावी विदितः कृष्णमम्रवोत् ।
 निकुञ्जसात नास्त्वत्र गतः कापि सुदुर्धतः । प्रद्युम्नोऽनेवमुक्ते तु तत्तनात्र कक्षेवरं ।
 प्रजहासाय भगवानर्जुनेन सह प्रभुः । तद्यायुतसहस्राणि निकुञ्जानां जनाधिप । ८१६
 ददृशुस्ते तदा वीरं क्षिता दिवि च सर्वतः । सहस्राक्षेव कृष्णानु तद्यापार्थमरिन्दम ।
 रौक्मिण्येयं तथा वीरं तदद्भुतमिवाभवत् । पाण्डवस्य धनुः केचित् केचिदस्य महाभरान् ।
 अन्येऽस्य जगद्गुरुंस्तान्ये पादौ महासुराः । एवं यहाय तं वीरमनमंस्ते विहायसं ।
 पार्थानामपि कोऽसु स्यहीतानां तदाभवन् । नानं ददर्श कृष्णस्य कार्ष्णिंश्च रिपुनाश्रमा ।
 विशिष्य तौ शरैर्वीरौ निकुञ्जं पार्थवर्जितौ । एकैकस्तु दिधाच्छिक्षो देधोभवति भारत । ८१७
 दिव्यज्ञानसदा कृष्णो भगवान्मत्र दृष्टवान् । निकुञ्जं तन्वतस्यापि ददर्श मधुसूदनः ।
 स्रष्टारं सर्वमायाणां हर्तारं फाल्गुनस्य च । स चक्रेण शिरस्तस्य चकर्त्तासुरसूदनः ।
 पश्यतां सर्वमूतानां भूतभयभवे हरिः । स मुक्त्वा फाल्गुनं राजन्तिके शिरशि भारत ।
 पपातासुरमुखोऽयं क्षिप्रमूल इव द्रुमः । अथाकाशगतं पार्थे पतमानं विहायसः ।
 कृष्णवाक्येन जघाह कार्ष्णिंर्वियति मानदः । निकुञ्जे पतिते भुजो समाश्रास्य धनञ्जयं । ८१८
 जगाम दारकां वीरः पार्थकामसमन्वितः । समियाय दशार्होऽयं दारकां मुदितो विभुः ।
 नारदस्य महात्मानं वचन्दे यदुनन्दनः । नारदोऽयं महतेजा भानुं यादवमम्रवोत् ।
 भानो माकार्षीष्यंयुं त्वं श्रूयतां भैरमन्दन । क्रीडन्त्या रैवते दाने दुर्धमाः केषिपितोऽनया ।
 स शशाप ततो रोषान्मुनिर्दुहितरं तव । अतिदुर्लभितैः कन्या शत्रुहस्तं गमिष्यति ।
 सुतार्थे ते मया साङ्गं मुनिभिः स प्रसादितः । बासां द्रुतवतो कन्यामनामथमिमां मुने । ८१९
 शप्तवानसि धर्मज्ञ कथं धर्मभ्रताम्बर । अनन्तरं विधत्स्वात्र वयं विज्ञापयामहे ।
 अस्माभिरिवमुक्तस्तु दुर्धमा भैरमन्दन । उवाचाधोमुखो भूत्वा मुहुर्त्तं कृपयान्वितः ।
 यदत्रोचमहं वाक्यं तत्तथा न तदन्यथा । रिपुहस्तमवश्यं हि गमिष्यति न संशयः ।
 अदूषिता तु धर्मेश भर्तारमुपलस्यते । ब्रह्मपुत्रा ब्रह्मधना सुभगा च भविष्यति ।
 सुगन्धिगन्धा च सदा कुमारी च पुनः पुनः । न च प्रोक्तमिमं धारं तन्वत्रो धारयिष्यति । ८२०
 एवं भानुमती वीर सहदेवाय दीयतां । अहधानः स प्रूरस्य धर्मशीलस्य पाण्डवः ।
 ततो भानुमतीं भानुर्हृदौ साश्रीसुताय वै । सहदेवाय धर्मात्मा नारदस्य वचः स्मरन् ।
 आनीतः सहदेवस्य प्रेषिते चक्रपाणिना । विशाहे च तदा वृत्ते सभार्यः स्तूपुरं गतः ।
 इमं कृष्णस्य विजयं यः पठेच्छृणुयादथ । विजयं सर्वकृत्येषु अहधानो सनेश्वरः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि भानुमतीहरणे ऊनपञ्चासदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४८ ॥
 ॥ जमभेजय उवाच ॥ भानुमत्यापहरणं विजयं केद्रवस्य च । कालिकानयनश्चैव देवलोकात्प्रहामुने । ८२१
 क्रीडाञ्च सागरे दिव्यां वृष्णीनामतिजघां । अश्रीयं परमाश्चर्यं मुने धर्मभ्रताम्बर ।

वज्रनाभवधं धुतं निरुत्थावधकीर्त्तये । तन्ने कौतूहलं मोतुं प्रसादाद्भवतो मुने ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्थं ते वर्त्तयिष्यामि वज्रनाभवधं नृप । विमलशैव कामस्य ब्राम्हण्येव च भारत ।
 मेरोः शानौ नरपते तपस्वके महासुरः । वज्रनाभ इतिख्यातो निश्चितः समितिश्च यः ।
 तस्य तुष्टो महातेजा ब्रह्मा लोकविनामहः । वरेण ऋन्द्यामास तपसा परितोषितः । ५११
 अश्रद्धतां स देवेश्यो वने दानववधनमः । पुरं वज्रपुरश्चैवं सर्वैरन्नमधं श्रुभं ।
 अश्रद्धेन प्रवेश्य न वायोरपि भारत । अचिन्तितेन कामानामुपपत्तिं नराधिप ।
 शास्त्रानगरमुखाणां संवाहाणां ज्ञतानि च । नगरस्थाप्रभेयस्य समन्तात्सर्वमैश्वर ।
 तथा तदभवनस्य वरदानेन भारत । उवाच वज्रनगरे वज्रनाभो महासुरः ।
 कोटिभ्यो वरसम्पन्नमधुराः परिवर्त्यते । ऊर्ध्वंश्चपुरं राजन् सम्राट्शेषु तथैव च । ५१२
 शास्त्रानगरमुखेषु रम्येषु च नराधिप । बृहस्पृष्टप्रमुदिता नृपदेवस्य ब्रह्मवः ।
 वज्रनाभोऽप्य दृष्टात्मा वरदानेन दर्पितः । पुरस्य चात्मनश्चैव जगद्वाधितुमुद्यतः ।
 महेन्द्रमन्नवीरुत्वा देवलोकां विज्जान्यते । अस्मोभिस्तुमिच्छामि त्रैलोक्यां पाकशासन ।
 अथवा मे प्रयच्छस्व युद्धं देवमणेश्वर । सामान्यस्य जगत्कृत्स्नं कारयपानां महात्मनां ।
 स वृक्षस्यतिना साङ्गं मन्वथित्वा सुरेश्वर । वज्रनाभं सुरश्रेष्ठः प्रोवाच कुम्भबंजन । ५१३
 मंत्रं स दीक्षितः शैव्य कश्यपो नः पिता मुनिः । तस्मिन् वृत्ते यथान्यायं तथा च हि कश्चिद्यति ।
 ततः स पितरं गत्वा कश्यपं दानवोऽब्रवीत् । यथोक्तं देवराज्येन तमुवाचाश्च कश्यपः ।
 मन्त्रे वृत्ते कश्चिद्यति यथान्यायं मन्त्रिष्यति । तन्नु वज्रपुरे पुत्र कस्य मच्छ समहितः ।
 एवमुक्ते वज्रनाभः स्वमेव भवनं गतः । जहेन्द्रोऽपि यद्यो देवो द्वारकां द्वारमालिनीं ।
 गत्वा चान्नादितो देवो वासुदेवमयाब्रवीत् । वज्रनाभस्य वृत्तान्तं तमुवाच जनार्दनः । ५१४
 शैरुपस्थितो देव वाजिमैथो महाकतुः । तस्मिन् वृत्ते वज्रनाभं पातयिष्यामि त्रामव ।
 तत्रोपायं प्रवेशे तु चिन्मयावः सताङ्गते । नानि ऋष्या प्रवेशोऽस्ति तत्र वायोरपि प्रभो ।
 ततो गतो देवराजो वासुदेवेन सक्तनः । वाजिमैथे च संप्राप्ते वसुदेवस्य भारत ।
 तस्मिन् यज्ञे वर्त्तमाने प्रवेशार्थं सुरात्मनौ । चिन्तयामासतुर्वीरौ देवरः जायुतावुभौ ।
 तत्र यज्ञे वर्त्तमाने मुनाश्वेन मटस्रदा । महर्षीन्तोषणामास भद्रनामेति नामतः । ५१५
 ते वरेण मुनिश्रेष्ठाश्चन्द्रधामासुरात्पवत् । स वने हि मटो भद्रो वरं देवेश्वरोपमः ।
 देवेन्द्र कृष्णाश्चन्द्रेण सरस्वत्या प्रचोदितः । प्रणिपत्य मुनिश्रेष्ठानश्चमैधे समागतान् ।
 ॥ मट उवाच ॥ भोष्यो द्विजानां सर्वेषां भवेयं मुनिवन्दनाः । सप्तदोषाश्च श्रियवो विचरेषमिमामहं ।
 प्रसिद्धाकाशगमनः सत्कृष्यैश्च विज्ञेयतः । अश्रद्धः सर्वभूतानां स्यावरा ये च जङ्गमाः ।
 यस्य यस्य च वेशेन प्रविशेयमहं खलु । स्तस्य जीवतो वापि भावनेत्यादितस्य च । ५१६
 स तृर्यसादृशः स्यां वै जरारोगविकर्षितः । तुष्येयुर्मुनयो जित्यमन्ये च मम सर्वदा ।

श्वमस्त्रिति स प्रोक्तो ब्राह्मणैर्नृपते नटः । सप्तदोषां वसुमतीं पर्व्यटत्यमरोपमः ।
 पुराणि दानवेन्द्राणामुत्तरांश्च कुर्वन्सथा । भद्राद्यान् केतुमात्रांश्च काष्ठा खदीपमेव च ।
 पर्व्यणीषु तु सर्व्यासु द्वारकां यदुमच्छितां । आयाति वरदत्तः स लोकवीर महानटः ।
 ततो हंशान् धार्तराष्ट्रान् देवलोकाग्निवासिनः । उवाच भगवाञ्छुक्रः सान्त्वयित्वा सुरेश्वरः । ८१५
 भवन्तो भ्रातरो ऽस्माकं काश्यपा देवपत्सिषः । विमानवाहा देवानां सुकृतोनां तथैव च ।
 देवानामस्ति कर्त्तव्यं कार्यं श्चुबधान्वितं । तत्कर्त्तव्यं न मन्मथ भक्तयो वः कथञ्चन ।
 न कुर्वतां देवताज्ञानुधो दृष्टः एतेर्दपि । सर्व्याप्रतिविद्रुं वो गमनं हंसवत्तमाः ।
 गत्वा प्रवेशमन्वेषां वज्रनाभपुरोत्तमं । इतोऽन्तःपुरवापीषु चरमुध्वचितं हि वः ।
 तस्यास्ति कन्यारदं हि वैश्रीक्यातिशयं श्रुभं । नास्ती प्रभावती नाम चन्द्राभेव प्रभावती । ८१६
 वरदानेन सा सन्धा माया किल वरानना । हैमवत्या महादेव्याः सन्धाद्यादिति नः श्रुतं ।
 स्वयम्बरा च सा कन्धा बन्धुभिः स्थापिता सती । आत्मे ऽद्या परिं हंसा वरयिष्यति शोभना ।
 तद्भवद्भिर्गुणा वाच्या प्रद्युम्नस्य महात्मनः । सङ्कृताः कुलरूपस्य शीलस्य वयस्यथा ।
 यदा सा रक्तभावा तु वज्रनाभसुता सती । तस्याः सकाशान् सन्देहो गथितव्यः समाधिना ।
 प्रद्युम्नस्य पुनस्तस्मादानयध्वं तथैव च । स्वबुद्ध्या प्राप्तकालश्च संवेधियं हितं मम । ८१७
 नेत्रवद्भ्रमसादस्य कर्त्तव्यस्तत्र सर्व्याथा । तथा तथा गुणा वाच्याः प्रद्युम्नस्य महात्मनः ।
 यथा यथा प्रभावत्या मगस्तत्र भवेत् स्त्रिरं । वृत्तान्तस्यानुदिवधं प्रदेयो मत्र सर्व्याथा ।
 द्वारवत्यान्तु ह्यस्य धातुर्धम यवोयसः । तावद्यत्नस्य कर्त्तव्यः प्रद्युम्नो यावदात्मवित् ।
 पर्यावर्त्तद्वारोहं वज्रनाभसुतां विभुः । अबध्यासे तु देवानां ब्रह्मणो वरदर्पिताः ।
 दैवपुत्रैर्हि हन्त्याः प्रद्युम्नप्रमुखैर्युधि । नटो दत्तवर्गस्य वेदमास्याव याद्वाः । ८१८
 प्रद्युम्नाद्या गमित्यन्ति वज्रनाभविनाशनाः । एतच्च सर्व्यं कर्त्तव्यमन्यच्च स्वयमेव हि ।
 प्राप्तकालं विधातव्यमस्माकं प्रियकाम्यथा । प्रवेशस्तत्र देवानां नास्ति हंसाः कथञ्चन ।
 वज्रनाभेस्मिन्ने तत्र प्रवेशः खलु सर्व्याथा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रद्युम्नोत्तरे पञ्चात्रदधिकतमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते वासववचः श्रुत्वा हंसा वज्रपुरं ययुः । पूर्व्याचितं हि गमनं तेषां तत्र नराधिप ।

ते दीर्घिकासु रम्यासु निपेतुर्वीर पत्सिषः । पद्योत्पलैरावृतासु काश्यपैः स्वर्गनक्षत्रैः । ८१९

ते वै मन्दन्तो मधुरं संकृतापूर्व्यमादिषुः । पूर्व्यमप्यागतःसो तु विस्मयं जनयन्ति हि ।

अन्तःपुरोपभाग्यासु चेद्वर्षापीषु ते नृप । इष्टासो वज्रनाभस्य त्रिपिटपनिवासिनः ।

आलपन्तः सुमधुरं धार्तराष्ट्रा जनेश्वर । स तामुवाच दैतेयो धार्तराष्ट्रानिदं वचः ।

त्रिपिटपे निव्यरता भवन्तस्यारुभाविषः । यदैवेहोत्सवो ऽस्माकं भवद्भिरवनम्यते ।

आगन्तव्यं जागपादाः स्वामिदं भवतां गृहं । विस्मयश्च प्रवेष्टव्यं त्रिपिटपनिवासिभिः । ८२०

ते तथोक्ताः ब्रह्मण्यो वज्रनाभेन भारत । तथेत्युक्त्वा हि विविग्दुर्दानैवन्निवेष्टनं ।
 चक्रुः परिचयं ते च देवकार्यव्यपेक्षया । मानुषाणापिनसो तु कथाश्चक्रुः पृथग्विधां ।
 वंशं बद्धाः काश्यपाणां सुकृतोनां मुभाणिना । स्त्रियो रेमुर्ध्वेषेण इष्टस्त्वयः सङ्गताः कथाः ।
 ततो विचरतीं वंशा ददुर्गुह्यारहासिनीं । प्रभावतीं वरारिहां वज्रनाभसुतां तदा ।
 हंसाः परिचितां चक्रुस्तं ततश्चारहासिनीं । सखीं इष्टिमुखीं चक्रुः हंसीं राजसुतां तदा ।
 सा तां कदाचित् प्रपञ्च वज्रनाभसुतां सखीं । विस्मयितां पृथक्स्वप्तेराख्यानकथनैर्वरां ।
 मैत्रोक्त्यमुन्दर्शं वेदि त्वामहं हि प्रभावति । रूपश्रीमगुणैर्देवि किञ्चित्सा वक्रमुखसुहे ।
 व्यतिक्रामति ते भीरु यौवनं चारहासिनि । यदतीतं पुनर्नैति गतं खोत इवाक्षयः ।
 कामोपभोगतुल्या हि रतिर्देवि न विद्यते । स्त्रोणां जागर्ति कञ्चापि सत्यमेतद्भवीमि ते ।
 स्वयमरे तु न्यस्ता त्वं पिशा चर्वाङ्गुभोभने । न च काञ्चिद्वचसे देवामुरकुलोद्भवान् ।
 श्रीडिता यानि सुत्राणि प्रत्याख्यातास्त्वया इदमे । रूपश्रीर्यगुणैर्युक्ताः सदृशास्त्वत्कुलस्य हि ।
 आगताश्चेत्समे देवि सदृशान् सुखरूपयोः । इत्येवति किमर्थं त्वां प्रद्युम्नो रुक्मिणीसुतः ।
 त्रैलोक्ये यस्य रूपेण सदृशोऽथ कुलेन वा । गुणैर्वा चारुसर्वाङ्गि शौर्येणाप्यसि वा इदमे ।
 देवेषु देवः सुत्राणि दानवेषु च दानवः । मानुषेष्वपि धर्मात्मा मानुषः स महाबलः ।
 यं मदा देवि दृष्ट्वा हि स्वन्नि जघनानि हि । आपोनाभोव धेनूनां खोतांसि सर्गितामिव ।
 न पूर्णचन्द्रेण मुखं नधने वा कुञ्जेषुः । उत्सहामोपमातुं हि सृगंश्रेष्ठाथ वा गतिं ।
 जगतः सारमुद्भूत्य पुत्रः स विहितः इदमे । तत्त्वानङ्गं वरे साङ्गं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 चनेन शम्भरो वाच्ये येन पापो निर्वर्तितः । माघाश्च सर्वाः संप्राप्ता न च श्रीलं विनाशितं ।
 यान् यान् गुणान् पृद्युशोणि मनसा कल्पयिष्यसि । रष्टव्यास्त्रिषु लोकेषु प्रद्युम्ने सर्वे एव ते ।
 रुच्याः वज्रप्रतीकाश्चः समया श्रुथिवीसमः । तेजसा सूर्यसदृशो गाम्भीर्येण इदोपमः ।
 प्रभावती इष्टिमुखीमितिहोवाच भाविनी ।

८११

८१२

८१३

८१४

॥ प्रभावत्युवाच ॥ विष्णुर्मानुषलोकात्स्यः श्रुतः मुबुद्धो मया । पितुः कथयतः शैम्य नारदस्य च धीमतः ।
 शत्रुः किल स दैत्यानां वर्ष्मनीयः किलानघे । कुलानि किल दैत्यानां तेन दग्धानि भामिनि ।
 प्रदीपेन रथाङ्गेन शार्ङ्गेण गदया तथा । शाखानगरदेशेषु वसन्ति किल योसुराः ।
 इत्येते दानवेषुण्यं संदिश्यन्ते हितं प्रति । मनोरथो हि सर्वासां स्त्रीषामेवं इष्टिस्मिते ।
 भवेद्भि मे पतिकुलं श्रेष्ठं पित्रकुलादिति । सर्दिनामाभ्युपायः स्वात्तस्येहागमनं प्रति ।
 महाननुपहो मे स्यात् कुलं स्वात् पावितस्य मे । समर्थनां मे पृष्ट्वा त्वं प्रथञ्च इष्टिस्त्रापिनि ।
 प्रद्युम्नः स्याद्यथा भर्ता मम वृष्णिकुलोद्भवः । अत्यन्तवैरो दैत्यानामुद्देजनकरो हरिः ।
 असुराणां स्त्रियो वृद्धाः कथयन्तो मया श्रुताः । प्रद्युम्नस्य यथा जन्म पुरस्तादपि मे श्रुतं ।
 यथा च तेन निहतो बलवान् कालशम्भरः । इदि मे वर्त्तते नित्यं प्रद्युम्नः खलु वसति ।

८१५

८१६

हेतुः स नास्ति स्यात्तेन यथा मम समागमः । दासी तथापि कथ्यार्थं दूतिं त्वाह किमर्थमे ।

पच्छितासि वदीपायं मम तस्य च सङ्गमे । ततश्चां सान्त्वयित्वा सा प्रपद्यन्तीहमनवीत् ।

॥ इन्द्रिभुक्नुवाच ॥ तत्र दूतो गमिष्यामि तथापि चापहर्षिणि । इमां भर्त्रिं तयोदारं प्रपश्यामि इन्द्रिभक्तिने ।

तथा चैव करिष्यामि यथैष्यति तवास्त्रिणां । साक्षात् कामेन सुश्रोत्रि भविष्यसि यथासिनो ।

इति मे भाषितं सत्तं स्मरेथाः इन्द्रिभोऽप्यने । कथाकुसुमतां पिबे क्वचयसाधतेषुषे ।

८१५

ममत्वं तत्र मे देवि चितं सन्धक् प्रपत्स्यसे । इत्युक्त्वा सा तथा चक्रे यत्तत् सा तामथाब्रवीत् ।

दानवेन्द्रस्य तां हंसीं पप्रच्छात्काः पुरे तथा । प्रभावतया समाख्याता कथाकुसुमता तव ।

तत्त्वं शुचिसुखि ब्रूहि कथायोग्यतया चरे । किं तथा वृहत्साक्षर्यं जयद्युत्तमपर्वणि ।

अदृष्टपूर्वमन्यैर्वा धोम्याधोममनिन्दिते । बोधाच्च वज्रनाभन्नु हंसी नरवरोत्तम ।

श्रूयतामित्ययामन्प्रदानवेन्द्रं महाशुतिं । दृष्टा मे प्राविशती नाम साधो दाम्पत्यजम् ।

८१६

आश्चर्यं कर्षं कुर्वन्तो मेहपाशं मनस्विना । सुमनाश्चैव कौशल्यासर्वभूतहिते रता ।

कथञ्चिद्वरप्राप्तित्या श्रेष्ठपुत्राः इन्द्रा सखी । नटश्चैव महादृष्टो मुनिरुत्तमवरः इन्द्रः ।

कामरूपी च भोग्यश्च चैकोऽपि नृत्त्यवसतः । कुहनपाशुनरान् शीर काशाचरोपमेव च ।

भद्रान्शान् केतुमालांश्च दीपानन्ध्याशयान् च । देवमन्धर्मनिष्ठासि नृत्त्यासि विविधानि च ।

स वेत्ति देवाकृत्येन विष्णायथयसि सर्वमेव ।

८१७

॥ वज्रनाभ उवाच ॥ कुतश्चेत्कथा हंसि च चिरदिव विस्तरं । पारशानां कथयतां विद्वानाह महात्मनां ।

कुतश्च संसाम्यसि सर्वेषां पश्चिमन्दिनि । षडे दत्तवरे तस्मिन् संकथयस्व पश्चिमे ।

॥ हंसवाच ॥ सप्तदीपान् विचरति नटः स दिनियोत्तम । मुहुरन्तं जने मुक्ता मुकहास्यः स सर्वमेव ।

तव चैन्द्रगुणयादोर सकृत् मुक्त्विसारं । नटं तदा यत् विद्धि पूरं तव महाशुर ।

॥ वज्रनाभ उवाच ॥ उपायः सज्यतां हंसि वेवेह च नटःपुत्रे । आसन्नेत्यास भद्रं तं विषयं पश्चिमन्दिनि ।

ते हंसा वज्रनाभेन कार्यहेतोर्विषमिताः । देवेन्द्रायाच कृष्णाय इन्द्रेणः कर्ममेव तन् ।

अधोऽक्षेण प्रद्युम्नो नियुक्तश्च कर्षसि । प्रभावत्यासु संसर्गे वज्रनाभ्यर्थे तथा ।

देवीं मायां समाश्रित्य संविधाय हरिर्नटं । नटवेत्तेन भैरवतां प्रेषयामास भारत ।

प्रद्युम्नं नायकं कृत्वा शान्त्वं कृत्वा विदूषकं । पारिपुत्रे नटं शीरमन्यान् भैमांशुदेव च ।

वारमुन्या नटोः कृत्वा तस्मूर्त्तसङ्घं तदा । तथैव भद्रं भद्रं च ददाथांश्च तथाविधान् ।

८१८

प्रद्युम्नविहितं रसं विमानं ते महारथाः । जम्बुराहस्य कार्याथि देवानामनितौजसां ।

एकैकस्य समारूपे पृथगाः पृथक्स्व ते । खोलाश्च सङ्घाः सन्धे स्वररूपैर्नराधिप ।

ते वज्रनगरस्थाथ शशाङ्कनगरमुत्तमं । अमृताक्षवसन्कोषे सूपुरं नाम कामतः ।

इति श्रीमहाभारते खिवेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रद्युम्नोत्तरे एकपञ्चासदधिकशततोलोऽध्यायः ॥ २५२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सूपुरवासिनामपुराणां नराधिप । पूर्वमुतो नटः प्राप्तः कौतूहलमजोऽजगत् ।

नटस्याय ददुर्देयाः सत्कारं परया मुदा । नपर्य्यायं ददुष्यापि रत्नानि सुवह्नयय ।
 ततः स नमते तत्र वरदत्तो नटस्याया । सपुरे पुरवासीनां परं ह्यैव समादधत् ।
 रामायणं महाकाव्यमुद्देशं नाटकीकृतं । जगत् विष्णोरभेदस्य राक्षसेन्द्रभेषया ।
 सोमपादो दशरथः सत्यशुभ्रं महासुनि । ज्ञानाज्ञानाद्येवाभास गणिकाभिः सहानस ।
 रामरत्नस्य भुजा भरतस्यैव भारत । सत्यशुभ्रस्य ज्ञाना च तयारूपमन्तैः कृतैः ।
 तत्कास्यजीविनो दृष्ट्वा दानवा विस्मयं गताः । आचक्षुषुस्तेषां वै रूपतुल्यमच्युत ।
 संस्काराभिनयो तेषां प्रस्तावनाश्च धारणं । दृष्ट्वा सर्वे प्रवेशञ्च दानवा विस्मयं गताः ।
 ते रक्षा विस्मयाग्नेदुरसुराः परया मुदा । उत्यायोत्याय नात्याश्च विज्ञेयु पुनः पुनः ।
 ददुर्व्यस्त्राणि तुष्टाश्च येषां वल्लवाणि च । हारास्त्राणो हाराश्चैव वैदूर्यभूषिताम् ।
 प्रथमेषु दत्तेषु सोमैस्ते तुष्टुवर्मताः । असुराश्च मुनीश्चैव भीमैरभिनयैरपि ।
 प्रेषितं वज्रनाभस्य ज्ञानानगरवासिभिः । नटस्य दिव्यरूपस्य नरेन्द्रागमनं तदा ।
 पुरा श्रुतार्थो दैत्यैश्च प्रेषयामास भारत । आनीयतां वज्रपुरं गतोऽसाविति हर्षितः ।
 दानवेन्द्रवचः श्रुत्वा ज्ञानानगरवासिभिः । नीता वज्रपुरं रम्यं नटवेशेन वादवाः ।
 आवासस्य ततो दत्तः बहुतो विमलकर्मणा । एष्टुर्व्यं यच्च तत् सर्वं दत्तं व्रतगुणोत्तरं ।
 अथाकाशोत्सवं चक्रे वज्रनाभो महासुरः । क्षारयामास रम्यस्य चमूवाटं प्रष्टवत् ।
 ततस्तान् परिविभ्रामास प्रेक्षाद्यैश्च प्रेषादयत् । इत्या रत्नानि भूरीणि वज्रनाभो महासुरः ।
 उपविष्टस्य ताश्रुष्टुं सद्यः शान्तिभिराश्रयाम् । कञ्चै चानःपुरं क्षाम्य चकुर्वुञ्छे जनाधिप ।
 भैमापि बहुनेपथ्या नटवेशधरास्यथा । कार्यार्थं भीमकर्मासो ज्ञानार्थमुपचक्रमुः ।
 ततो घनं मष्टुषिरे मुरजानकभूषितं । तन्मूर्त्तौ स्वरगुणैर्विभ्रामातोऽज्ञानमवा दधत् ।
 ततस्तु देवगान्धारं कालिक्यं अथवास्तुतं । भैमस्त्रियः प्रजगिरे जगत्सोमसुखावहं ।
 आगान्धारे घामरागे गङ्गावतरणं तदा । विह्वलाकारितं रम्यं जगिरे स्वरसम्पदा ।
 लयतालसमं श्रुत्वा गङ्गावतरणं श्रुभं । असुरान् रामयामासुत्त्वायोत्याय भारत ।
 नान्दीश्रु वादयामास प्रद्युम्नो गद एव च । श्राम्यस्य वीर्यसम्पन्नः कार्यार्थं नटताडितः ।
 गान्धर्वे च तदा शोकं गङ्गावतरणान्नितं । रौम्भिस्येवकरोवाच सम्बक् स्वभिनयान्नितं ।
 रक्षाभिसारं कैवैरं नाटकं नमृतुस्ततः । शूरो वारणरूपेण रक्षावित्रा मनोवती ।
 नलकूवरस्तु प्रद्युम्नः श्राम्यसास्य विदूषकः । कैलासो रूपितश्चापि मायया बभूवुन्मनैः ।
 प्रापस्य दत्तः कुह्रेण वारणस्य दुरात्मनः । नलकूवरेवाय यथा रक्षा वाऽप्यथ शान्तिना ।
 एतत् प्रकरणं वीरा नमृतुर्थदुग्न्धनाः । नारदस्य मुनेः कीर्त्तिं सर्व्वज्ञस्य महात्मनः ।
 पादोद्धारणं नृत्वेन तथैवाभिनयेन च । तुष्टुवर्दानवा वीरा भैमानामतिनेजसां ।
 ते ददुर्व्यस्त्रमुष्त्राणि रत्नान्याभरणानि च । हारांस्त्राण्यविह्वलाश्च वैदूर्यमणिभूषिताम् ।

५१०*

५११

५१२

५१३

५१४

५१५

विमानानि विचित्राणि रथांश्चास्त्राणिभिः । गन्धानामुद्योगान् । ५००
 चन्द्रानि च दिव्यानि शीतानि रथवन्नि च । गुरुकणुदमुखाणि गन्धाद्यानि च भारत ।
 चिन्तामणीमुदारंश्च चिन्तिते वर्णकान्दतम् । मेघस्य तु कर्मज्ञोपु दहतो दानवाकदा ।
 धनरत्नैर्विरेचिताः कृताः पुष्टवत्तम । खिले दानवमुखाणां तथैव च अनेश्वर ।
 ततो हंसी प्रभावत्याः सखी प्राह प्रभाकरी । नक्षत्राणि दारुकां रथां भैरवमुत्तमचिन्तिते ।
 प्रद्युम्नस्य मया दृष्टो विविधे वाचसोपधः । खिले कथिता तत्र मया तत्र कुचिन्तिते । ५०१
 तेन हृष्टेन कालस्य कृतः कर्मसोपधे । अथ प्रदोषयमथे तथा अथ समाप्तमः ।
 तदथ हृष्टिभोगेण तव प्रियसमाप्तमः । न ह्यात्सवति भाषन्ते निष्ठा भैरवमुद्योगाः ।
 ततः प्रभावतो दृष्टा हंसी तामिदमववोत् । अविताऽपि ममावाचे कृतमर्थेपि सुन्दरि ।
 तयाऽहं सहितावासे द्रुमुत्तमि केशवं । निःशब्दा भविष्यामि तथा अहं विदुषुमे ।
 हंसी तथेति शोवाच सखी कमललोचना । चारुगोह च तदुत्तमै प्रभावत्या विदुषुमा । ५०२
 विष्कर्ष्यते तस्मिन् हर्म्येष्टे प्रभावतो । संविधानश्चकारात् प्रद्युम्नमननकम् ।
 तस्मिन् कृते संविधाने काममानयितुं ययौ । प्रभावतोमनुज्ञाय हंसी वाचयमा गतौ ।
 सा गत्वाऽभ्यागता हंसी प्रभावतोमवाववोत् । अभ्येति शैल्लिखेयोऽथावाचवाचयतकीचने ।
 प्रद्युम्नो नोयमानस्त दृष्ट्वा मात्स्यमात्मवान् । अमरैराहतं वीरः सुगन्धमरिमईनः ।
 निलिख्ये तव मान्धे च भूमा मधुकरसादा । प्रभावत्या नोयमाने विदितार्थः प्रतापवान् । ५०३
 प्रवेशितश्च तन्मान्धं स्त्रीभिर्बाधुकराशुतं । उपनीतं प्रभावत्यै स्त्रीभिर्बहुमराहतं ।
 अविदूरं च विन्यसं प्रभावत्या जनाधिप । अमरासे ययुः शैल्ये वन्धाकासे क्षुपन्तिते ।
 स भैरवप्रवगे वीरसैः महासैर्विहीनितः । कर्षोत्पले प्रभावत्या निलिख्ये जगत्पैरिव ।
 ततः प्रभावतो हंसीमुवाच वदताम्बरा । उद्यच्छकन्तं पूर्णचन्द्रं समीच्यातिमनोहरं ।
 सखि दहन्ति मेऽङ्गानि सुखस्य परिश्रुत्वति । शैल्युक्तं यदि पातोव कोऽयं वाधिरनोयधः । ५०४
 दधद्भिर्गुणभैरवमुक्तमैौ पूर्णनिशाकरः । नवोदितः शीतरश्मिः संविहारे क्षतिप्रियः ।
 न दृष्टपूर्वैः हि मया श्रुतिमात्रेण काङ्क्षितः । अहो भूमाचनेऽङ्गानि कास्यभावस्य धिक् क्वक्त् ।
 कल्पयामि यया बुद्ध्या यदि नाभ्येति मे प्रियः । कुमुदतीगते मार्गं हा गमिष्याम्यकिञ्चना ।
 मदनःशोविषेणास्मि दृष्टा हृष्टा मनस्विनी । शीतवीर्याः प्रकृत्यैव जमतो ह्यादनाः सुखाः । ५०५
 दहन्ति मम गात्राणि किं नु चन्द्रगमस्ययः । प्रकृत्या शीतलो वायुर्नावापुष्परजोवहः ।
 दावाग्निमदृशा मेऽथ दन्दहीति भ्रुवां तनं । तदत्संकल्पयत्येतत् शीर्यै कार्थ्यमिवात्मनः ।
 नावतिष्ठति निर्बीर्यं मनःसद्वन्धार्थितं । विमलकाऽपि मुञ्चामि वेपथुर्षे महान् यदि ।
 बभ्रमोति च मे दृष्टिर्हा हा यामि भ्रुवे कथं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रद्युम्नान्तरे वज्रनाभीये दिवस्यत्रदधिकशततोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ चाविष्टेयं मया वाक्का कर्त्तव्यमनन्तम् ॥ कार्त्तिकेण मन्वा संवोमिदमुवाच ॥
 दैत्येन्द्रतनयां प्राप्तमवगच्छन् मामिह । वटपदेः वट वटपादे भूमा शालो निवीथ तु । ८०१
 विधेयाऽस्ति प्रभावत्या वष्टेष्टं मयि वर्त्ततां । इत्युक्त्वा हर्षवासाय सुकयो रूपमात्मनः ।
 तद्दृश्यैष्टं प्रभया घोतितं तच्च धीमताः । अमिमूता प्रभा चैव राक्षसद्रोह्या मुभा ।
 प्रभावत्यास्तु तं दृष्ट्वा वष्टेष्टे कामशामरः । चन्द्रकोवेदके प्राप्ते पर्यन्तां हरितामितिः ।
 मलज्जाधोमुखो किञ्चित् किञ्चित्निर्व्यगवेचिषी । प्रभावती तदा तस्यो निश्चयेवात्मलोकया ।
 करेणाधःप्रदेशे तां चादभूवत्सभूषिते । सृष्टोवाच वरारोहां रोमाञ्छिततनुकनूं । ८०२
 मनोरथप्रतैर्त्थं किं पूर्वेन्दुसमप्रभं । अधोमुखं मुखं कृत्वा न म्नां किञ्चित् प्रभावथे ।
 प्रभोपमदं माकार्षीर्वदनस्य वरानने । बाध्यं त्यज्यतां भीह दारः बाध्यनृदृष्टतां ।
 न कालमिव पश्यामि भीह भीहत्वमुत्सृज । याचाम्येषोऽस्त्वितिं कृत्वा प्राप्तकालं निवीध मे ।
 गान्धर्वेण विवाहेन कुहव्यानुयुहं मम । देवकाक्षानुरूपेण रूपेणानुनमा सती ।
 उपस्पृश्य ततो भैमो मणिसं जातवेदसं । कुहाव समये वीरः पुष्यैर्बन्वानुदोरखन् । ८०३
 अया हाय करं तस्या वराभरत्सभूषितं । सके प्रदक्षिणस्यैव तं मणिसं जताग्रनं ।
 प्रजञ्चाल स तेजस्वी मानयश्च्युतात्मजं । भगवान् जगतः सासो मुभस्याद्यामुभस्य च ।
 उद्दिश्य दक्षिणां वीरो विप्राणां यदनन्दनः । उवाच हंवीं दारस्वा तिष्ठावां रस पक्षिषि ।
 तस्यां प्रकस्य यातायां कामक्षां चाहशोचतां । पहाय दक्षिणे स्ये निनाथ ब्रह्मोत्तमं ।
 ऊरावयोपवेष्टेयं सान्त्वयित्वा पुनः पुनः । सुकुम्ब जनकैर्गच्छे वासयन्मुक्तमारुतैः । ८०४
 ततोऽस्या आपपौ वस्त्रं पशं मधुकरो यथा । शालिलिङ्गे च सुमोर्षो क्रमेण रतिकोविदः ।
 अरामयद्रु हस्येतां न सोदेजितवांस्तदा । आप कृत्वास्तु रत्यर्थं रतिकार्यविचारदः ।
 उवाच स तथा सार्द्धं रमन् कृष्णामृतः प्रभुः । अरुणोदयकालं च यथौ वच नटालयः ।
 अकामया प्रभावत्या कथञ्चित् स विस्मृतः । तामिव मनसा कान्तां कामरूपां समुदहन ।
 त ऊर्णन्टवेष्टेण कार्यार्थं भैमवज्राः । प्रतीलन्तस्तदा वाक्शमिन्केशवयोस्तदा । ८०५
 उद्योगं वञ्चनाभस्य त्रैलोक्यविजयं प्रति । प्रतीचन्तो महात्मानो गुह्यसंरक्षणे रताः ।
 कश्यपस्य मुनेः सचं यावन्नावसराधिप । देवासुराणां सर्वेषामविरोधो महात्मनां ।
 त्रैलोक्यविजयार्थाय अपतो धर्मचारिणां । एवं कालप्रतीक्षायां वसतां तत्र धीमतां ।
 संप्राप्तः प्राहृषो रम्यः सर्वभूतमनोहरः । अहर्निशश्च वृत्तान्तं प्रयञ्जन्नि मनोजवाः ।
 ब्रह्मकेशवयोर्दंसाः कुमारारणां महात्मनां । रमे सच प्रभावत्या प्रसूतस्यानुरूपया । ८०६
 गात्रां रात्रौ महातजा धार्तराजाभिरक्षितः । तैर्हि वक्ष्येरे सर्वैर्व्यसिर्वांसवाह्वया ।
 व्याप्तं नृप नटांसांश्च न विदुः कालमोहिताः । दिवाऽपि रौक्शिणेषस्तु प्रभावत्या नृपास्तये ।
 तिष्ठत्यन्वहितो वीरो हंससंघाभिरक्षितः । माययाऽस्य प्रतिज्ज्ञाया दृश्यते हि नटालये ।

देवाहो न तु कौरव्य शिवे च प्रभावती । वर्णानि विनयं शीर्षं शीर्षं दास्यं विद्याधिता ।
 सृष्टयन्मसुरा वृष्ट्या विदन्ताश्च महात्माना । रूपं विद्यायं नमस्कृत्य श्रद्धां भाषामवाच्यते ।
 तायां वादवमारीणां सृष्टयन्मसुरस्त्रियः । कृष्णनाभश्च तु भ्राता सुनाभो नाम विद्युतः ।
 दुषिष्ठ इत्यश्च नृपते तस्य रूपमुवाचिन्मत् । एका चन्द्रवती नामा मुच्यते च चापरा ।
 प्रभावत्याश्चयं ते तु प्रजतः शङ्खु निखदा । दृष्ट्वाते तु ते तत्र रतिशलां प्रभाकरीं ।
 परिपप्रच्छतुश्चैव विश्वोपमतां शर्ती । योवाच मम विद्याऽस्ति याऽधीता काङ्क्षितं पतिं ।
 रत्यर्धमानवत्याश्च यौभाग्यश्च प्रकच्छति । देवं वा दानवं वापि विवशं मद्य एव हि ।
 साऽहं रमामि कामेन देवपुत्रेण धीमता । दृष्ट्वातां मन्मभावेण प्रशुचः सुप्रियो मम ।
 ते दृष्ट्वा विस्मयं याते रूपशौचनसम्बद्धं । पुनरेवात्रवीसे तु भगिन्यौ चारुचायिनी ।
 प्रभावती वरारोहा काञ्चमाप्रमिदं वचः । देवा धर्म्मरता नित्यं दक्षश्रीला महासुराः ।
 देवास्तपसि रक्ता हि सुखे रक्ता महासुराः । देवाः सद्ये रता नित्यमनृते तु महासुराः ।
 धर्म्मक्षपस्य सत्यश्च यत्र तत्र जघो भुवं । देवपुत्रौ वरयते पती विद्यां ददाम्बद्धं ।
 जपितौ मन्मभावेण सद्य एवोपस्यस्यः । तां तद्येत्युचतुर्हृष्टे भगिन्यौ चारुचोचना ।
 परिपप्रच्छ भैमश्च कार्यन्मत प्रति मानिनी । स पित्र्यं गदं वीरं शान्महायज्ञवीरदा ।
 रूपान्वितौ सुशीलौ च शूरो च रणकर्म्मणि ।

॥ प्रभावत्युवाच ॥ परितुष्टेन दत्ता मे विद्या दुर्मांसवा पुरा । परितुष्टेन मेोभाग्यं मदा कन्यान्मैव च ।

देवदानवयक्षाणां यं ध्यास्वसि स ते पतिः । भवितेति मया चैव वीरोऽवमभिकाङ्क्षितः ।

यत्कोतं तदिमां विद्यां सखे वां प्रियवक्त्रमः । ततो जयतुर्हृष्टे तां विद्यां भागिनोमुखात् ।

दध्यतुर्गदशान्मौ च विद्यामभ्यस्य ते श्रुभे । तौ प्रशुचो न सत्तितौ प्रविष्टौ भैमनन्दौ ।

प्रच्छन्नं मायया वीरौ कार्ष्णिना मायिना नृप । गान्धर्वेण विवाहेन तावत्परिवन्तार्हणैः ।

पाणिं जयतुर्वीरौ मन्मपूर्व्वं सतां प्रियौ । चन्द्रवत्या गदः शान्मो मुच्यते तु कैव विः ।

रेमिरेऽसुरकन्याभिर्वीराखे यदुपप्लवाः । मार्गमाणाश्चनृणां ते शक्रकेशवयोसदा ।

इतिश्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि कृष्णनाभोथे प्रशुचोत्तरे त्रिपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नभो नभस्त्रेऽथ निरोक्ष्य मासि कामस्यदा तोयद टन्दकोर्षे । प्रभावतीश्चाद्विद्यासनेचामुवाच पूर्ण्वन्दु
निकाशवज्रः ।

तवाननाभो वरगात्रि चन्द्रो न दृश्यते सुन्दरि चारुविम्बः । मत्किञ्चपात्रप्रतिभेर्निदह्यो बलाचकैश्चादग्निरन्तरोद ।

संदृश्यते सुभ्रु तडिहमस्मा त्वं हेमचान्माभरणात्नितेव । मुञ्चन्ति धाराश्च घना मदन्तस्यद्वारयष्टेः सदृशा वराङ्गि ।

घनप्रदेशेषु बलाकपंत्यस्त्रहन्तपङ्कप्रतिमा विभान्ति । निमग्नपद्मानि स्रग्भु सुभ्रु न भान्ति तोषानि रयाकुलानि ।

श्रमो घना वायुवशोपयाता बलाकमासामस्रचारुदन्ताः । शन्योन्वमभ्याह्नितुं प्रवृत्ता वनेषु नागा इव शूक्र
दन्ताः ।

धनुस्त्रिवर्षे वरगात्रि पञ्च कर्म तत्राप्राप्तुमिमानकर्मः । विभुवर्षे तत्र चक्राक्ष प्रहर्षे च कामिजनक कान्ते ।
 जनाश्रयः प्रतिनर्हमानाशिरीष्वा सुशोचि त्रिशीन् प्रहृष्टान् । समाश्रयन्नुत्तिष्ठतिश्चमारान् शिवाशिरानानुपगत्यमा
 नान् ।

चर्मैषु चान्ये श्रमिपाण्डरेषु राजन्ति सुशोचि मयूरशंकाः । मुहूर्त्तशोभामतिशाररूपा इत्या पतनो बटनोपटेषु ।
 प्रक्षिप्तपलाशदमशकेषु मुहूर्त्तचूडामणितं विधाय । प्रथानि भूमिं नवत्रादक्षानामाश्रयमाना घृतशारदेहाः ।
 प्रवाति धारान्तरनिःसृतस्य सुखोऽनिशसन्दनपद्मजोतः । कदम्बपर्ण्यार्क्युनपुष्पभूतं समावहन् गन्धमनङ्गवन्धुं । ५००

रतिश्रमस्त्रेदविनाशहेतुर्नैवोदभारानयने च हेतुः । न मारुतः स्याद्यदि शारदात्रि न मेघकाशो मम वक्षसः स्यात् ।
 एवंविधेषु प्रियसङ्गमेषु रतावसाने यदुपैति वायुः । रतिश्रमस्त्रेदहरः सुगन्धिसतः परं किं सुखमस्ति लोके ।
 जलाश्रुतानोऽप्य मदानदीनां सुगानि शंसाः पुष्पिनानि शृङ्गाः । मत्ताः शमं मानसवायसुभ्याः सधारयाः क्रौञ्चमथानुविह्वलाः ।

न भान्ति नद्योऽथ सरांसि चैव इतन्निवशायतशारदनेत्रे । मतेषु शंखेभ्यश्च शरशेषु रयाङ्गुलाश्रयनेषु चैव ।
 भौगिकदेशेन प्रभुं प्रयानं भुवं जगन्नाथमुपेक्षमीशं । निद्राऽभ्युपेता वरकालतश्चा श्रियं प्रकथ्योत्तमशाररूपाः । ५०१
 निद्रायभाषे भगवत्युपेन्द्र मेघाम्बराकान्तिशक्रोऽस्य । पद्मामलाभः कमलायताक्षि कृष्णस्य वक्षानुर्हतिं करोति ।

कदम्बनीपार्श्वमकेतकानां सजो भुवं कृष्णमुपानयन्ति । पुष्पाणि चान्यानृतवः समस्थाः कृष्णात् प्रसादानभिकाङ्क्षमाणाः ।
 नागाश्रन्तो विषदिग्धवक्राः सृष्टान्ति पुष्पाण्यथ पादपान् यान् । पेपीयमाना भ्रमरैर्कनानां कौटुहलं ते जनघनघनोय ।
 तायातिभाराम्बुददृन्दनङ्कं नभः पतियन्तमित्राभिवोक्ष्य । निपानगम्धोरमभिप्रविष्टं मनोहरं शारदमुषकनोक् ।

बलाकमालाकुलमान्द्राक्षा निरोक्ष्य रम्यं घनदृन्दमेतत् । मन्थानि भूमावभिवधंमाणं जनद्वितीयं त्रिमलाङ्गयष्टे । ५०२
 जलावलम्बाम्बुददृन्दकर्षी घनैर्धनान् शोधयतीव वायुः । प्रहृष्टचक्रो नृपतिर्नक्षत्रान् गजान् गजैः स्वैरिव वीर्यदृष्टान् ।
 श्रभौममन्थो विश्रजन्ति मेघाः पूतं पवित्रं पवनैः सुगन्धि । इर्ष्यावहं शतकरिहिजानां वराश्रजानां जम्बदप्रियाणां ।
 प्रवङ्गमः षोडशपक्षगाथी विरोति गोष्ठः सह कामिनोभिः । शशो द्विजातिः प्रियसत्यधर्षा यथा स्वशिवैः परिवार्य

माणः ।

गुणा महांस्तोयदकालजोऽयं प्रहृष्टमेघस्त्रनभोधिता यत् । परिवृजन्तः परिवर्द्धयन्ति विनाऽपि श्रव्यासमयंप्रियाणां ।
 दोषोऽयमेकः सनिनागमस्य मां प्रत्युदारान् वयवर्णशोले । न दृश्यते यत्तव वक्रतुल्यो घनपक्षयस्तनः शशाङ्कः । ५०३
 प्रदृश्यते भीरु यदा शशाङ्को घनान्तरस्त्रो जगतः प्रदोषः । तदाऽनुपश्रान्ति जनाः प्रहृष्टा बन्धुं प्रवासादिव सञ्चित्तं ।

विलापसाक्षी प्रियशोभितानां संदृश्यते भीरु यदा शशाङ्कः । नेत्रोत्सवः प्रोषितकामुकानां दृष्टुं कानं भवतोत्थवेमि ।
 नेत्रोत्सवः कान्तघमागतानां दावाश्रितुः प्रियशोभितानां । तेनैव देहेन वराङ्गानां चन्द्रोऽपि तावत् प्रियविप्रियस्य ।
 विनाऽपि चन्द्रेण पुरे पितृक्षे यतः प्रभा चन्द्रगभस्तिगौरो । गुणागुणं चन्द्रमघो न वेत्ति यत्तत्ततोऽहं प्रसुप्तस्यिष्ये ।

श्रवाप यो ब्राह्मणराज्यमीशो दुरापमन्यैः मुक्तैस्तपोभिः । गायन्ति विप्राः पवमानशंभं यं सामगाः पर्वणि चाप्युदारं ॥ ५०४ ॥
 यिता बुधस्त्रोत्तमवीर्यकर्षी पुरुरवा यस्य सुतो नृदेवः । प्राणाशिरोशोऽग्निमज्जीवनस्यो नष्टं श्रमोगर्भभवं भवात्मा ।
 तथैव पश्चाच्चकर्म महात्मा पुरोर्ध्वशोमशरशां वरिष्ठां । पीतः पुरा योऽस्मत्सर्वदेहो मुनिप्रवोरैर्वरगात्रि घोरैः ।
 नृपः कुशाघोः पुनरेव यस्य धीमान् कृतोऽग्निर्दिवि पूज्यते च । आयुस्य धंश नङ्गपस्य सस्य वो देवराजत्वमवाप वीरः ।

देवातिदेवो भगवान् प्रसूतो वंशे हरिर्विश्व जनप्रसेता । भैमप्रवीरः सुरसायैरेतीर्षः सुभु द्रवक दृढः सुतामिः ।
 वभूव राजा च वसुध धस्य वंशे महात्मा शत्रिवंशकेतुः । यक्षकवर्तिन्मवाप वीरः सैः कर्षभिः प्रकृतसप्रभावः । १५५
 वसुध राजा शत्रिवंशमुखो योऽवाप मञ्जानधिरात्मभवम् । भोक्तः कुले यक्ष वराधिपक वीराः प्रसूताः सुरराज
 तुल्याः ।

न कूटकृच्छस्य नृपोऽस्ति वंशे न नास्तिको नैकतिकोऽद्य वाऽपि । अमहधामोऽप्यथ वा कर्ष्यः शौर्व्येण वा वारिदवाधिपीनः ।
 वंशे वधूस्त्रं कमलायतादि स्नाय्या गुणानामतिपाचभूतः । कुट्ट प्रकामं शिखरापदन्ति तस्य ज्योत्स्नस्य यतां प्रियस्य ।
 नारायणायात्मभवायनाथ लोकायनाथ चिदशायनाथ । खगेन्द्रकेतोः पुरवोत्तमाय कुट्ट प्रकामं चतुराय देवि ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वज्रनाभीये प्रथमोत्तरे चतुःपञ्चाशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सचावसाने तु मुनेः कश्यपस्त्रातितेजसः । जम्बुद्वीवामुराः खानि खानान्यमितविक्रमाः । १५५

वज्रनाभोऽपि निर्हृते सचे कश्यपमभ्यगात् । चैत्रोक्ताविजयाकाङ्क्षो तमुवाचाथ कश्यपः ।

वज्रनाभ निबोधस्व श्रोतव्यं यदि चेन्मम । वस वज्रपुरे पुत्र स्वजनेन समाहृतः ।

तपसाऽभ्यधिकः प्रकः प्रकृतैव स्वभावतः । ब्रह्मपुत्रस्य हतस्यस्य श्वेडः श्रेष्ठतमो गुणैः ।

राजा हतस्यस्य जगतः पाचभूतः यतां गतिः । संप्राप्तो लोकराज्यं स सर्व्यभूतहिते रतः ।

नैव प्रकृतस्य जेतुं वज्रनाभ विहन्यसे । अहिं पदा व्युत्क्रामन् वै नधिरादिनशिश्विनि । १५६

वज्रनाभस्य तदाक्यं नाभिनन्दति भारत । कामपात्रपरीताङ्गो मर्षुकाम इवोवधं ।

अभिवाद्य मुदुर्बुद्धिः कश्यपं लोकाभावनं । चैत्रोक्ताविजयारण्ये मतिशुके दुरासदः ।

ज्ञातियोधान् समानीय मिषाणि सुवह्नि च । प्रतस्ये स्वर्गनिवाये विजिनोवन् विज्यास्यते ।

एतस्मिन्नन्तरे देवो हृष्येन्द्रो च महाबली । प्रेषयामासतुर्हमान वज्रनाभवधं प्रति ।

ममागतान् तु तच्छ्रुत्वा यदमुस्या महाबलाः । मन्वाषित्वा महात्मानश्चिन्तामापेदिरे तदा । १५७

वज्रनाभोऽद्य हन्तव्यः प्रद्युम्नेनेत्यमंत्रयं । तयोर्दुहितरो भर्त्या भक्त्या ताः सर्व्यभावनाः ।

सर्वाः सगर्भास्ताथैव किञ्चु कार्यमनन्तरं । प्राप्तः प्रथवकालस्य तामां नातिचिरादिव ।

मंमन्त्रायत्नैतदर्घं संमानूये महाबलः । चाख्येयसर्व्यवत् हतस्यं प्रकृतेयवयोत्तदा ।

हंनैर्गत्वा तदास्थाने देवबोध्यस्यघातयं । ताभ्यां हंवास्तु सन्दिष्टा न भेदव्यमिति प्रभो ।

उत्पत्स्यन्ति गुणैः स्नाय्याः पुत्रा वः कामरूपिणः । मर्षव्याः सर्व्यवेदास्य साङ्गान् वेत्स्यन्वनिन्दितः । १५८

तद्यः चानागतं सर्व्यं मन्त्राणि विविधानि च । सद्य एव युवानस्य भविष्यन्ति सुपण्डिताः ।

एवमुक्त्वा गता हंसाः पुनर्वज्रपुरं विभो । प्रशंसुस्यैव भैमानां प्रकृतेयवभाषितं ।

प्रभावनी तदा पुत्रं सुपुत्रे सदृशं पितुः । मद्यो यौवनमंप्राप्तं सर्व्यज्ञानस्य भारत ।

माममात्रेण सुपुत्रे देवो चन्द्रवती नृप । चन्द्रपभमिति ख्यातं तनयं सदृशं पितुः ।

सद्यस्य यौवनं प्राप्तं सर्व्यज्ञानस्य भारत । गुणवत्त्वपि पुत्रस्य गुणवत्त्वमनिन्दितं । १५९

युवानावथ सद्यसौ सर्व्यशास्त्रार्थकोविदौ । इन्द्रोपेन्द्रप्रसादेन संवृत्तौ यदुवर्द्धनौ ।

सर्व्यष्टे वर्तमाना दृष्टासे यदुगन्धनाः । दन्तोरैरेक्या वोर नाम्बोत्तमधार्थता ।
 निवेदितास्य संभानैर्देवैराकाशरश्मिभिः । वक्ष्यन्माय वोराय निमित्तयन्मैविविधैः ।
 विधास्य सर्वे मृच्छन्तां ममैते मृच्छधर्षकाः । इत्युवाचासुरपतिर्लक्ष्मणाभो दुरासदः ।
 ततः सैन्यं समाह्वयमपुरेण धीमता । आवारयामास दिशः सर्व्याः कुबजुसोदर । ८५५
 मृच्छन्तामागुः बध्नामिति वाचसातस्ततः । उच्येहरसुरेणस्य शायनादरिशाशिनः ।
 तुच्छान्ना व्यथितानेषां मातरः पुत्रवत्सलाः । इददुष्ठा इदन्धोऽथ प्रद्युम्नः पश्याऽज्जनीम् ।
 माभैष्ट जीवमानेषु शिखरेव्यसासु सर्वथा । किं नो देव्याः करिष्यान्ति सर्वथा मद्रमस्तु वः ।
 प्रभावतीमयोवाच प्रद्युम्नो विक्रवां क्षिता । पिता तव महापाणिः पितृव्यास्य स्थितास्तव ।
 भ्रातरस्यैव ने देवि ज्ञातयस्य तथाऽपरे । एते पूज्यास्य मान्वास्य तवार्थे खलु सर्वथा । ८५६
 भगिन्यौ पृच्छ भद्रान्ने कालोऽथं खलु दाहणः । मरणं सहमानानां युष्मतां विजयो भुव ।
 दानवेन्द्रादयो ज्ञेते शीतस्त्रान्नेऽप्यहधैविणः । किमत्र कार्यमस्माभिः सर्वैश्चकान्तरक्षितैः ।
 प्रभावती इदंस्त्री तु प्रद्युम्नमिदमब्रवीत् । शिरस्त्रक्षलिमाधाय जानभ्यां पतिता क्षितौ ।
 मृहाण शस्त्रमात्मानं रथं वचुनिवर्षण । जीवन् पुत्रांश्च दारांश्च दृष्ट्वाऽसि यदुगन्धन ।
 आर्यां नृशर वैदर्भीमनिबद्धश्च मानद । खल्वैतास्त्रोत्थयात्मानं व्यमनादरिमर्हन् । ८५७
 दर्श्यासमा वरो दत्तो मुनिना मम धीमता । वैधव्यरहिता इद्या जीवपुत्रा भविष्यति ।
 एष मे हृदयाश्रयो भविता न तदन्यथा । सुस्थां प्रतिज्जना वाक्यं मुनेरिन्द्रानुजात्मज ।
 इत्युक्त्वाऽथाभिमादाय स्रपत्स्रुवा मगस्त्रिणी । प्रददौ गैःक्षिमेयाय जयस्त्रेति वरं वरा ।
 स तं जयाह धर्षात्प्रा प्रहृष्टेनात्तरात्मना । प्रणम्य शिरसा दत्तं प्रियया भक्तिवृक्षया ।
 चन्द्रवत्पि निस्त्रिंशं गदाय प्रददौ मुदा । तदा गुणवती चैव शान्नायापि महात्मने । ८५८
 हंसकेतुमयोवाच प्रद्युम्नः प्रणतं प्रभुः । इहैव शान्तमहितो युध्यस्व सह दानवैः ।
 आकाशे दितुं सर्व्यासु योत्स्याम्बहमरिन्दम । इत्युक्त्वाऽथ रथं चक्रे मायया मायिनाम्बरः ।
 महस्त्रिशिरसं नामं कृत्वा सारथिमात्मवान् । अनन्तभागं कौरव्य सर्वनागोत्तनोत्तमं ।
 स तेन रथमुखेन हर्षयन् वै प्रभावती । चचारासुरसैन्येषु तणेन्निव ज्ञताशनः ।
 शरैराशीविषप्रखैरर्द्धचन्द्रानुकारिभिः । भेदनेर्गोधनस्यैव ततर्ह दितिषश्वान । ८५९
 असुरास्य रणे मत्ताः कार्थिां शस्त्रैरितस्ततः । जघ्नुः कमलपत्राचं परं निशुषमास्त्रिताः ।
 चिच्छेद बाहून् केषाञ्चित् कथूरवस्तयोऽज्जलान् । सकुण्डलानि चान्येषां शिरांश्चपि स षिच्छेदे ।
 तुरश्चिभैः शिराभिसौः काथैश्च शकलैरपि । असुराणां मर्षो कीर्णा प्रद्युम्नेनातितेजसा ।
 देवश्वरो देवगणैः सहितः समनिस्त्रयः । ददर्श मुदितो युद्धं भैमानां दितिजैः सह ।
 ये गदस्यैव शास्त्रस्य दैव्याः ममभिदुद्रुतः । ते यद्युर्निधनं सर्वं चादांसीव मर्षोदधौ । ८६०
 विषमं तत्तदा युद्धं दृष्ट्वा देवपतिर्हरिः । गदाय प्रपयामास स्वं रथं हरिवाहनः ।

दिद्वेभ मातस्मिन्तं वनारस्य सुवर्षं । ब्राम्हणेरावत्वं नामं प्रेक्षयामास वेद्वरः ।
 जयन्तं रौक्मिणेयस्य सहायमददद्विभुः । रेरावत्समधिष्ठातुं प्रवरं संप्रकृतवान् ।
 देवपुत्रद्विभौ वीरावप्रमे उपराक्रमौ । अनुप्राप्य सुराध्यक्षं वज्राक्षं लोकभावनं ।
 तं मातस्मिन्तस्यैव गन्धैरावतं तदा । देवः प्रेषितवान् वक्रो विधिज्ञो वरकर्षण्यु ।
 लोफमस्य तपो बन्धो यदूनामेव दुर्ध्वतिः । प्रद्विभुनि तु भूतानि सर्वेषु तु यथेष्यितं ।
 प्रपुत्रस्य जयन्तस्य प्राप्नो इमं महावली । अक्षुरान् वरजाक्षौषेभिर्ब्राम्हण्यौ प्रयास्य तु ।
 गदं कार्ष्णिह्रवाच दुर्ध्वार्थं रक्षदुर्ध्वयः । उपेन्द्रानुम वक्रैश्च रथोऽयं प्रेषितस्य ।
 हरियुष्मातस्मिन्तो वन्या चायं महावलीः । प्रवराधिष्ठितस्यायं ब्राम्हणैरावथो मजः ।
 अयोपहारी दृष्ट्वा दारकायं महावलीः । अश्नन्ति हृषीकेवसस्त्रिभु इतेऽप्युतानुम ।
 तस्याश्नया वधिष्यामो वज्रनाभं स्वान्धवं । प्रभुत्वानकृतं पापं विपिण्डपजयं प्रति ।
 करिष्यामो विधानस्य मेव वचं वृत्तान्वितं । विजे यद्यप्रसादस्य कर्णव्यमिति मे मतिः ।
 कलववरक्षं कार्यं सर्वोपायैर्नरेर्दुधैः । कलवधर्षणं लोके वरणादतिरिच्यते ।
 एवं सन्दिश्य भैमः स गदब्राम्हो महावलीः । प्रपुत्रकोन्धः सस्रजे मायया दिव्यरूपया ।
 तमस्य नात्रयामास दैत्यसृष्टं दुरासदं । जहथ देवराजस्य तं दृष्ट्वा रिपुमर्दनं ।
 ददृष्टुः सर्वभूतानि कार्ष्ण्यं सर्वेषु व्रजेषु । अन्तरात्मनि वर्णनं वेचस्त्रमिव तं विदुः ।
 एवं व्यतीता रजनी रौक्मिणेयस्य युधतः । असुराणां चिभागस्य निहतो नातितेजसा ।
 यावद्धि योधयामास कार्ष्णिर्देव्यान् रथाजिरे । सन्ध्यापास्ता जयमेव तावद्विष्णुपदीजने ।
 अयोधयज्जयन्तस्य यावद्देव्यान्महावलीः । तावदाकाशगङ्गायां भैमः सन्ध्यामुपासवान् ।
 इति श्रीमहाभारते शिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वज्रनाभधे प्रपुत्रोत्तरे पञ्चपञ्चाशदधिकतमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जगतस्तुलुषि ततास्त्रिमुहूर्त्तौ दिते रवे । प्रादुरासीद्भूरिदेवतास्यैषोऽरगव्रजुषा ।
 संसवायुमनोभ्यस्य सुप्रोचतरगः जगः । तस्यै विद्यति वक्रस्य समोपे सुव्रजन्दन ।
 समेत्य च यथान्यायं कृत्वा वासवसन्निधौ । पाञ्चजन्यं विभुर्दुधैः दैत्यानां भयवर्द्धनं ।
 तं श्रुत्वाऽभ्यागतस्तत्र प्रपुत्रः परवीरहा । वज्रनाभं जहीत्युक्तः केवलेन तरेति च ।
 तार्क्ष्यमाह्वय गच्छेति पुनरेव प्रचोदितः । अक्षार स तथा वीरः प्रक्षिपस्य सुरोत्तमौ ।
 स मनोरंजना वीरसार्क्ष्यैकाशु यथो नृप । अन्ध्यासं वज्रनाभस्य महादहस्य भारत ।
 ततसार्क्ष्यगतो वीरसार्क्ष्यै रक्षमूर्द्धनि । वज्रनाभं क्षिरो भुला सर्वोत्सविदनिन्दितः ।
 तेन तार्क्ष्यगतैरेव गदया कृत्वाऽनुना । उरस्यभिहतो वीरो वज्रनाभो महात्मान् ।
 स तेनाभिहतो वीरो दैत्यो मोहवज्रकृतः । अक्षार च स्रष्टं रक्तं बभ्राम च गतासुवत् ।
 ब्राम्हणेत्यथ तं कार्ष्णिह्रवाच रक्षदुर्ध्वयः । सम्भवतः स वीरस्य प्रपुत्रमिदमब्रवीत् ।
 साधु यादव वीर्येण श्लाघ्यो मम विभुर्भवान् । प्रतिप्रहारकालोऽयं क्षिरो भव महावली ।

एवमुक्त्वा महाबाहू मुक्त्वा निवृत्तौपमे । गदो मुमोक्ष वेगेन मन्वन्तौ बभूवुः कर्मा ।
 तथा लक्षाटेऽभिहतः प्रद्युम्नो गदेषा नृप । उद्धमद्युधिरं भूरि मुमोक्षे चतुर्भुजः ।
 तं दृष्ट्वा भगवान् कृष्णः पाञ्चजन्यं विलास्य । इच्छावासात्पुनरुपेक्ष्य रिपुनाशनः ।
 तं पाञ्चजन्यस्येन प्रत्याभर्षे महाबलं । दृष्ट्वा प्रमुदिता लोका विभ्रविषेन्द्रकेशवै ।
 तस्य चक्रं करे याते कृष्णस्येन भारत । कुरुनेमिपुत्रश्चरै देव्यश्चक्रुस्तान्महै ।
 तन्मुमोषाद्युतसुतः प्रद्युम्नाशाय भारत । नमस्कृत्वा सुरेन्द्राय नमस्कृत्वा महात्मने ।
 वञ्जनामस्य तत्काष्ठाद्युचक्रुर्न शिरसादा । नारायणस्यनोमुक्तं देव्याणामनुपगच्छतां ।
 गदः मुनाभमवधोद्यतमानं रथाजिरे । चर्मवृष्टे जिघांसकी रथदृष्टं मद्यानकं ।
 श्राव्यः समरमध्यस्थानसुरानरिभईनः । जिनाद्य निजितैर्वीरैः प्रेताधिपपरिदाहं ।
 निकुञ्जस्तु हते वीरे वञ्जनामै महासुरे । जगाम चतुर्भुजो वीरो नारायणमयाईतः ।
 निवर्तिते रिपौ तस्मिन् वञ्जनामै दुरासदे । अकतीर्षी महात्मानो हरी वज्रपरं तदा ।
 लब्धप्रभमनश्चैव चक्रतुः सुरमन्ममै । शान्तवामासतुश्चैव बालवृद्धं भवार्हितं ।
 दन्द्रोपेन्द्रो महात्मानो मन्वद्यित्वा महाबली । आचत्वाश्च तदात्वे च वृहस्पतिमनामुगा ।
 वञ्जनामस्य तद्राज्यं चतुर्हो चक्रतुर्मृप । विजयस्य चतुर्भागं जयन्ततनयस्य तु ।
 प्रद्युम्नस्य चतुर्भागं वैष्णिकोद्युतस्य च । चन्द्रप्रभस्य ददतुद्युतभागं जनेश्वर ।
 कोश्वस्यतस्मै ग्रामाणामधिकाम्ना विश्राव्यते । श्राव्यापुरमहस्यश्च स्फोटं वज्रसुरोपमे ।
 चतुर्हो चक्रतुस्तत्र संवृष्टौ प्रककेशवै । कम्बलाजिनवामांसि रत्नानि विविधानि च ।
 चतुर्हो चक्रतुर्भीरौ वीर वासवकेशवै । ततोऽभिषिक्तस्ते वीरा राजानो वासवाश्रया ।
 देवदन्दुभिवाद्येन नृप विष्णुपुत्रीजलैः । स्वयं शक्रेण देवेन केशवेन च धीमता ।
 स्वधिवंशे महात्मानः शक्रमाधवमन्दनाः । विजयस्य प्रसिद्धैव गतिर्वियति धीमतः ।
 मातृजेन गुणेनापि माधवानां महात्मानां । अभिविष्य जयन्तस्तु वामवो भगवान् ब्रवीत् ।
 तथैते वीर मंश्या राजानः समितिश्च य । मम वंशकरोऽश्वैकः केशवस्य त्रयोऽनघ ।
 अत्रध्याः सर्वभूतानां भविष्यन्ति समाश्रया । गमनागमनश्चैव दिवि सिद्धं भविष्यति ।
 त्रिपिष्टपं दारकाश्च रक्षां नैसाभिरक्षितां । दिशगजसुतास्त्रागान् ह्यंशुशैःश्रवोऽन्वयान् ।
 दक्षयैषां प्रथञ्चस्व रथांस्त्वष्टृकृतानपि । गजवैरावजमनौ शत्रुञ्जयरिपुञ्जयौ ।
 प्रथञ्चाकाशगौ वीर शान्तस्य च गदस्य च । आकाशेन पुरीं कातुं दारकां मैत्ररक्षितां ।
 आयातोच सुतो द्रुष्टुं यथेष्टं मैत्रमन्दनौ । इति सन्दिश्य भगवान् देवराजः पुरन्दरः ।
 जगाम भगवान् स्वर्गं दारकामपि केशवः । वासाःपुत्रिस्तत्र गदः प्रद्युम्न एव च ।
 शान्तस्य दारकां याताकृते राज्ये महाबलाः । अद्यापि ताभि राज्यानि मेराः पार्श्वे नृपोत्तरे ।
 स्थास्यन्ति च जगद्यावत् स्थास्यत्यमरसन्निभ । निवृत्ते मौघले युद्धे स्वर्गे यानेषु वृक्षिषु ।

२२४

२२५

२२६

२२७

२२८

२२९

गदप्रद्युम्नशाम्बास्त्रे गता वज्रपुरं विभो । ततः प्रोष्य पुनर्दीप्ति स्वर्गं शैः कर्षभिः शुभः ।
 प्रसादेन च कृष्णस्य लोकाकर्तृर्जनेश्वर । प्रद्युम्नोत्तरमेतस्ते नृदेव कथितं मया ।
 धन्यं यश्चक्षमायुष्यं शत्रुनाशनमेव च । पुत्रपौत्रा विवर्द्धन्ते चारोग्यधनसम्पदा ।
 यथा विपुलमाप्नोति देवायनवचो यथा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे प्रद्युम्नोत्तरे वज्रनाभबधे षट्पञ्चाशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ददर्शाथ पुरीं कृष्णो दारकां गच्छे स्मितः । देवमद्यप्रतीकाशां समन्तात् प्रतिनादितं । ५२४५

मणिपर्वतयन्त्राणि तथा क्रीडाव्यहसि च । उद्यानवनमृत्खानि वडभोचलराणि च ।

मंप्राप्ते च तदा कृष्णे वसुदेवात्मजे पुरीं । विश्वकर्षाणमाह्वय देवराजाऽप्रवोदिदं ।

प्रियमिच्छामि चेत् कर्तुं मच्चं त्रिन्यवताम्बर । कृष्णप्रियार्थं भूयस्त्वं प्रकुर्वन् मनोहरं ।

उद्यानगतसम्बाधां दारकां स्वर्गवसितां । कुरुन्व विबुधश्रेष्ठ यथा मम पुरी तथा ।

यत्किञ्चिच्छिषु लोकेषु रक्षभूतं प्रपश्यामि । तेन संयुज्यतां क्षिप्रं पुरीं दारवती तथा ।

कृष्णो हि मुरकार्येषु सर्वेषु सततोत्थितः । संयामान् चौररूपांश्च जिगाहति महाबलः ।

तामिन्द्रवचनाद्गवा विश्वकर्षा पुरीं ततः । अलक्षके समन्ताद्दे यथेन्द्रस्वामरावती ।

तां ददर्श दशार्हाणामीश्वरः पश्चिवाहनः । विश्वकर्षकृतैर्द्वैशैरभिप्राचैरलक्षुतां ।

तां तदा दारकां दृष्ट्वा विभूर्नारायणो हरिः । दृष्टः सर्वार्थसम्पन्नः प्रवेष्टुमुपचकमे ।

सोऽपश्यदृक्षवपुंशश्च रस्यान्दृष्टिमनोहरं । दारकां प्रति दाशार्हैश्चिन्तितं विश्वकर्षणा ।

पद्मवपुजाकुलाभिश्च चञ्चमेवितवारिभिः । गङ्गाधिभ्युप्रकाशाभिः परिखाभिर्दृतां पुरीं ।

प्राकारेणाकर्तवर्णेन श्रातकौशलेन राजता । चयमूर्द्धं निविष्टेन धां यथैवाभ्रमालया ।

काननैर्नन्दनप्रख्यैस्त्रया चैत्रयथोपमैः । बभौ चारुपरिच्छिन्ना दारका सौरिवाग्भुदैः ।

बभौ रैवतकः शैलो रम्यसानुगुहाजिरः । पूर्वस्थां दिशि लक्ष्मोवान् मणिक्राञ्चनतारकः ।

दक्षिणस्थां लतावेष्टः पद्मवर्णो विराजते । इन्द्रकेतुप्रतीकाशः पश्चिमस्थां तथा क्षुपः ।

उत्तरां दिग्भक्त्यर्थं विभूषयति वेणुमान् । मन्दराद्रिप्रतीकाशः पाण्डुरः पार्थिवर्षभ ।

चित्रकं पद्मवर्णश्च पाञ्चजन्यवर्णं महत् । सर्वार्जुनकवनस्यैव भाति रैवतकं प्रति ।

लतावेष्टितपर्यन्तं मेरुप्रभवर्णं महत् । भाति भागवतस्यैव पुष्करस्य महद्वनं ।

अचक्रैर्वीजकैश्चैव मन्दारैश्चोपशोभितं । श्रतावर्णवर्णस्यैव करवीरकरणि च ।

भाति चैत्रयथैव मन्दनस्य वर्णं महत् । रमणं भावस्यैव वेणुमहै समन्ततः ।

वैदूर्यपत्रैर्जलश्रेष्ठा मन्दाकिनी नदी । भाति पुष्करिणो रस्या पूर्वस्थां दिशि भारत ।

साननो भूषितास्तत्र केशवस्य प्रियेविभिः । बह्वभिर्द्वैवगन्धर्वैश्चादितैर्विश्वकर्षणा ।

महानदी दारवती पञ्चाशद्विंशहामुखैः । प्रविष्टा पुष्पसलिला भावयन्तो समन्ततः ।

अप्रमेयां महोत्सेधामगाधपरिखायुतां । प्राकारवरसम्पन्नां सुधापाण्डुरशेषनां ।

तो ह्ययन्वशतप्रोभिर्हेमजा लोय भूषिता । आयवेद्य महाचक्रीर्ददं द्वारकां पुरीं ।
 अष्टौ रथ हस्ताणि नगरं किङ्क्षीकानां । समुच्छ्रितपिताकान यथा देवपुरं तथा ।
 अष्टयोऽजनविकीर्णामचलां दादन्नायतां । दिगुषोपनिवेशश्च ददर्श द्वारकां पुरीं ।
 अष्टमार्गमहारथां महायोद्धवचकरां । एकमार्गपरिविज्ञां साचादुन्नयसा कृतां ।
 स्त्रियोऽपि यथा युधेरन् किमु तृष्णिमहारथाः । व्युहानामुत्तमा मार्गा सप्त चैव महापथाः ।
 तत्र वै विहिताः साचादिविधा विश्वकर्षणा । तस्मिन् पुरवरश्रेष्ठे दाशार्हाणां यज्ञस्त्रिणां ।
 वेष्मनि जहृषे दृष्ट्वा ततो देवकिमन्दनः । काञ्चनैर्वाणिमोपागैरुपेतानि नृहर्षणैः ।
 भीमघोषमहाघोषैः प्रासादवरचकरैः । समुच्छ्रितपताकानि पारिप्रववनानि च ।
 काञ्चनायाणि भास्त्रानि प्रामादशिखराणि च । षट्हाणि रमणीयानि मेरुकूटनिभानि च ।
 पाण्डुपाण्डुरशुभ्रं ज्ञातकुम्भपरिष्कृतैः । रम्यमानुमुद्गाशुभ्रैर्विचित्रैरिव पर्वतैः ।
 पद्मवर्णैः सुवर्णैश्च पुष्पट्टिषमप्रभैः । पर्वत्यतुल्यनिर्घोषैर्नानाकैः परिवाट्टिमिः ।
 दावाग्निज्वलितप्रख्यैर्निर्मितैर्विश्वकर्षणा । आर्कस्त्रिद्विरीवाकाशमतिचन्द्रार्कभास्वरैः ।
 तेर्द्वाशास्त्रमहाभागैर्बभाषे तदनं द्रुमैः । वासुदेवेन्द्रपञ्चन्यैर्दमघैरलङ्कृता ।
 ददृशे द्वारकां चारु मेघैर्द्यौरिव संयुता । साचादुन्नयतो वेष्म विहितं विश्वकर्षणा ।
 ददृशे वासुदेवस्य सतुषोऽजनमायतं । तावदेव च विस्रोर्णमप्रमेयं महाधनं ।
 प्रामादवरमण्डलैर्युक्तं जगति पर्वतैः । यज्ञकार महाभागस्तथा वासवचोदितः ।
 प्राभादशैव हेमामं सर्वभूतमनोहरं । मेरोरिव गिरेः शृङ्गमुच्छ्रितं काञ्चनं महत् ।
 रक्षिण्याः प्रवरं वामं विहितं विश्वकर्षणा । सत्यभामा पुनर्वेष्म यदावसत पाण्डुरं ।
 विचित्रमणिमोपानं तद्विदुर्भोगवानिति । विमलादित्यवर्णाभिः पताकाभिरलङ्कृतं ।
 यत्कर्मजानोर्द्वा यस्तुर्द्वैकप्राध्वजः । स च प्रासादमुखोऽयं जाम्बवत्या विभूषितः ।
 प्रभयाऽभ्यभवत् सर्वोत्तानन्यान् भास्करो यथा । उद्यद्भास्करवर्णाभस्तयोरन्तरमाश्रितः ।
 विश्वकर्षकृतो दिव्यः कैलासशिखरोपमः । जाम्बूनद इवादीप्तः प्रदीपज्वलनोपमः ।
 सागरप्रतिभोऽतिष्ठन्मरुत्परित्यग्विश्रुतः । तस्मिन् गान्धारराजस्य दुहिता कुलव्यासिनी ।
 गान्धारी भरतश्रेष्ठकेशवेन निवेशिता । पद्मकूटमिति ख्यातं पद्मवर्णं महाप्रभं ।
 सुभोमाया महाकूटं वेष्मतिरुचिरप्रभं । सूर्यप्रभस्तु प्रासादः सर्वकाममुपैर्युतः ।
 लक्ष्मणाया नृपश्रेष्ठ निर्दिष्टः शार्ङ्गधन्वना । वैदूर्यमणिरत्नाभः प्रासादो हरितप्रभः ।
 यं विदुः सर्वभूतानि परमिथैव भारत । वासः स मित्रविन्दाया देवार्पणकपूजितः ।
 महिष्या वासुदेवस्य भूषणं तेषु वेष्मसु । यस्तु प्रासादमुखो वै विहितो विश्वकर्षणा ।
 अतीव रम्यः सोऽप्यामोऽद्विष्टितः पर्वतो यथा । सुनन्दाया निवासोऽसौ प्रशस्तः सर्वदैवतैः ।
 महिष्या वासुदेवस्य कंतुमानिति विश्रुतः । तत्र प्रासादमुखो वै यं लष्टा विदधे क्षयं ।

८११

८१५

८१०

८१५

८१०

८१५

योजनायतविस्वम्भः सर्वरत्नमयः शुभः । य बीमान् हिरणा नाम वराजस्य सुभमः । ५२८
 उपस्थानमट्टं यत् कुञ्जवत् महात्मानः । तस्मिन् सुविहितः सर्वे रत्नदृष्टाः पताकिनः ।
 मर्दने वासुदेवस्य मार्गसंभवमध्वजाः । रत्नमोक्षानि तावन्नि वावन्तश्च निवेजिताः ।
 आहत्य यदुसिंहं वैजयन्तो ऽपलो जहात् । हंसकूटस्य यच्छुभ्रमिन्द्रसुखवरः प्रति ।
 घटितास्रसमुत्सेधमर्द्धयोजनमाद्यतं । यस्मिन् रत्नमोक्षानाम् तदच्यमित्तमेव ।
 पश्यतां सर्वनागानमानीतं लोकविभुतं । आदिश्वपकम् एतु मेरोः शिखरमुत्तमं । ५२९
 पुण्डरीकव्रतैर्जुष्टं विमानैश्च हिरण्यमयैः । जाम्बूनदमयं दिवं त्रिभु लोकेषु विभुतं ।
 तदप्युत्पाद्य कृष्णार्थमानीतं विश्वकर्षणा । आकमानमतीकार्यं सर्वैर्वधिवन्वितं ।
 तदिन्द्रवचनान्घटा कार्ष्णेतेतोः समानयत् । धारिजातस्य तत्रैव केवलेवाहतः स्वयं ।
 नोयमाने हि तत्रापीसुहृन्महूतकर्षणः । कृष्णस्य चे ऽध्वरत्न देवाः पादपमुत्तमं ।
 पुण्डरीकव्रतैर्जुष्टं विमानैश्च हिरण्यमयैः । विहिता वासुदेवार्थं रत्नपुष्पफलद्रुमाः । ५३०
 पद्मपण्डजलोपिता रत्नसौमन्त्रिकोत्पलाः । मणिरेमप्रवाकोर्काः पुष्करिणाः सरांसि च ।
 तासां परमकूलानि शोभयन्ति महाद्रुमाः । मास्तास्तासाः कइत्याद्य व्रतवःकाश्च रौहिणाः ।
 ये च हैमवता वृक्षा ये च मेरुहस्ताया । आहत्य यदुसिंहार्थं विहितं विश्वकर्षणा ।
 रत्नपीतारुहश्यामाः श्वेतपुष्पाश्च पादपाः । सर्वार्थफलसम्पन्नास्तेषु काननसन्धिषु ।
 ममकुलजलोपिताः शीतवर्करवालुकाः । तस्मिन् परवरे नद्यः प्रकसयन्तिना हृदाः । ५३१
 पुष्पाकुलजलोपिता नानाद्रुमसताकुलाः । अपरास्याभवन्त्येते हेमवर्करवालुकाः ।
 मत्तवर्षिण्येषुश्च कोकिलैश्च मदामदैः । बभूवुः परमोपेतास्तस्यां पुष्पान्क पादपाः ।
 तत्रैव गजयूथानि पुरे गोमहिषास्तथा । निवासस्य कृतस्तत्र वराहस्यगपक्षिणां ।
 पुष्पां तस्यान्तु रम्यायां प्रामादो वै हिरण्यमयः । यत्किञ्चिद्गतोक्षेधो विहितो विश्वकर्षणा ।
 ते च ते च महाशैलाः सरितस्य सरांसि च । पर्णिकिमानि भौमेन वनाद्युपवनानि च । ५३२
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि द्वारवतीविशेषनिर्वाणि सप्तपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमासौक्ययानः स द्वारकां हृष्यमेव च । अपश्यत् स्रष्टुं कृष्णः प्रामादव्रतशोभितं ।
 मणिलम्बमहस्ताणामयुतैर्विधृतं सितैः । तोरयैर्ज्वलनप्रखीर्षणैर्विद्रुमराजतैः ।
 तत्र तत्र प्रभासद्विस्त्रिकाञ्च भवेदिकैः । प्रामादस्य समहान् कृष्णोपपन्नानिको ऽभवत् ।
 म्पाटिकम्बभविधृतो विखीर्णः सर्वकाश्चनः । पद्मासुखजलोपेता रत्नसौमन्त्रिकोत्पलाः ।
 मणिलेननिभासित्वा रत्नभोषाणभूषिताः । मत्तवर्षिण्युष्टाश्च कोकिलैश्च मदामदैः । ५३३
 बभूवुः परमोपेता वाप्यश्च विकचोत्पलाः । विश्वकर्षकृताः शैलाः प्रकारास्तस्य वेम्बनः ।
 यत्किञ्चिद्गतोक्षेधः पर्णपरिवेष्टितः । तद्गुह्यं कृष्णमिन्द्रस्य निर्घृतं विश्वकर्षणा ।
 महेश्वरैश्च प्रतिभं समन्तादहृषोन्नतं । ततस्तं पाण्डवं शौचिर्भूद्विं निष्ठन् मरुत्पतः ।

प्रीतः ब्रह्ममुपाशायोद्दिपतां सोमहर्षणं । तत्र ब्रह्मण्येन वानरकुमुभे यथा ।
 ररास च नमः कृत्वा तच्चिन्मभवत्तदा । पाञ्चजन्यस्य निर्वोचं संभुज सुकुरान्वयाः । ८००
 विबोकाः समपद्यन्त महत्तया च दर्शनात् । ब्रह्मचक्रमदापाणिं मन्त्रोपवीपरि क्लिप्तं ।
 दृष्ट्वा जहृषिरे पीरा भास्करपिमनेजयं । ततस्त्वर्ष्यमथादाद्य मेरीचाद्य महाकलाः ।
 जह्मिरे विंशदादास्य सर्वेषां पुरवाणिनां । ततस्ते सर्वदाशार्हाः सर्वे च सुकुरान्वयाः ।
 प्रीथमाणाः समाजमुरासीष्य मधुसूदनं । वसुदेवं पुरस्कृत्य ब्रह्महृत्पर्यवैः सह ।
 लयसेना यथौ राजा वासुदेवनिवेशनं । आनन्दिनी पर्यचरत् स्त्रेषु वेदसु देवकी । ८०१
 रोहिणी च यथोद्देशमाज्जकस्य च याः स्त्रियः । ततः कृष्णः सुपर्सेन सह निवेशनमभ्यधात् ।
 चचार च यथोद्देशमोश्वरानुचरो हरिः । श्रवतीर्य्यं गृहदारि कृष्णस्य वदुमन्दनः ।
 यथाहं पूजयामास यादवान् यादवर्षभः । रामाज्जकगदाकरप्रयुजादिभिरर्षितः ।
 प्रविवेक गृहं शौरिरादाय मक्षिपर्वते । तस्य ब्रह्मण्ये दयितं पारिजातं महाद्रुमं ।
 प्रवेक्षयामास गृहं प्रयुजो हस्त्रिणीमतः । तेऽन्वोन्वं ददृशुर्द्वीरा देहवभानमानुषान् । ८०२
 पारिजातप्रभावेण ततो मुमुद्विरे जनाः । तैः स्वयमानो गोविन्दः प्रहृष्टैर्वांशवर्षभैः ।
 प्रविवेक गृहं श्रौमान् विहितं विप्रकर्षणा । ततोऽन्तःपुरमध्ये तं मगृह्णं मक्षिपर्वते ।
 न्यवेशयदभेयात्मा वृष्णिभिः मस्तिोऽप्युतः । तस्य दिव्यं द्रुमश्रेष्ठं पारिजातमनिवर्जित् ।
 अर्च्यमर्चितमव्ययमिष्टे देवे न्यवेशयत् । अनुज्ञाय ततो ज्ञानीन् केववः परवीरहा ।
 ताः स्त्रियः पूजयामास संवृता मरकेषु याः । वस्त्रैराभरणैर्भोगैर्दासोभिर्द्रुमसद्यैः । ८०३
 चारैश्चन्द्रांशुपद्मशैर्भक्तिभिश्च महाप्रभैः । पूर्वमभ्यर्चिताश्चैव वसुदेवेन ताः स्त्रियः ।
 देवक्या मत्र रोहिण्या रेवत्या चाज्जकेन च । सत्यभामोत्तमा स्त्रीणां सौभाग्येनाभवत्तदा ।
 कुटुम्बेश्वरो त्वासीद्दृक्क्षणी भोजकात्मजा । तासां यथाहं हन्येऽपि प्राणादस्त्रिखराणि च ।
 आदिदेश गृहान् कृष्णः पारिवर्षीश्च पुष्कलान् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दारकाप्रवेशे अष्टपञ्चाशदधिकप्रतीऽध्यायः ॥ १५८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः संपूज्य गुरुं वासुदेवोऽनुमात्य च । सखिवचोपष्टद्वैतमनुजज्ञो गृहं प्रति । ८०४
 सोऽनुजातो हि सतकृत्य प्रथम्य च जनार्दनं । ऊर्ध्वमाचक्रमे पत्नी यवेष्टं ममनेचरः ।
 म पत्न्यातसंलुम्भं समुद्रं मकरालयं । कृत्वा भोगेन महता यथौ पूर्व्यं महोदधिं ।
 कृत्यकाल उपस्थास्य दत्युक्त्वा गुरुं गते । कृष्णो ददर्श पितरं वृद्धमानकद्रुम्भिं ।
 उपमेनस्य राजानं बलदेवं सवात्यकिं । काष्ठं सान्द्रोपनिश्चैव ब्रह्मगर्भं तथैव च ।
 अन्यास्य वृह्णान् वृष्णीनां तांश्च भोजान्भक्षोत्तया । रजप्रवेकैर्हीनार्हान् वीर्यसन्धैस्तथार्चयत् । ८०५
 वृता ब्रह्मद्विषः सर्वे जघनयन्धकवृष्णयः । रक्षान् प्रतिनिवृत्तोऽयमवतो मधुसूदनः ।
 इति चत्वररथ्यामु दारवत्यां सुपूजितः । चाक्रिको चोषयामास पुरुषो स्रष्टृकृपणः ।

ततः सान्दीर्षानं पूर्वमभिवाच्य जनाईनः । वन्द्ये दृष्टिपुत्रिमाज्ज्वलं विनयायितः ।
 तथाऽनुपरिपूर्णास्मान्द्रागतयेतसं । वन्द्ये एव रामेच क्षिरं वायवाभुजः ।
 उपगम्य तथा श्रेयान् सत्कृत्य च यथार्हतः । सर्वेषां नाम जघाह दामार्हाणामधीकृतः । ८५
 ततः सर्वोषि दिव्यानि सर्वरत्नमयानि च । सावनाय्याणि विविशुः सपेन्द्रप्रमुखाक्षया ।
 ततस्तद्गुणमस्यं किङ्करैर्यत् समाहृतं । तस्यमाज्ज्वलयाज्जघः पुरवाः क्षण्णामनात् ।
 ततः संमानयामास दामार्धान् यदुत्तमजः । सर्वैश्चानुभिन्नयेन पूजयित्वा जनाईनः ।
 तामासनवतीं रम्यां मणिविश्रुमतीरथां । सर्वां सर्वदामार्हाणो विविशुः क्षण्णामनात् ।
 ततः पुरुषसिंहेः सा वदुभिः सर्वैरेव हता । इन्द्राद्ये ऽन्वयिषं इन्द्रा विधैर्निरिकुहा वया । ८६
 रामेच एव नोविन्दः काक्ष्यं महादाह्यं । सर्वैर्न पुरस्कृत्य भोजदृष्टिपुरस्कृतः ।
 तथोपविष्टक्षान् वीरान् यथाशीति यथावयः । समाभ्यास वदुभेऽनुवाच पुरघोत्तमः ।
 इति श्रीमहाभारते शिशुपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि समाप्तये ज्ञानकथधिकतमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥
 ॥ इत्युत्तराध्यायः ॥ भवतां वृष्णकीर्तीनां तपोवत्समाधिभिः । उपस्थानाच्च पापाह्ना भोजः च नरको हतः ।
 मोक्षितुं वन्धनाद्गुप्तं कन्यायाः पुरमुत्तमं । मणियत्नतनुत्यास्य क्षिरं वै तदाहृतं ।
 अयं धर्मैः सुमहान् किङ्करैराहृतो मम । ईशा भवन्तो इत्येक तानुक्ता विरराम च । ८७
 तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य भोजदृष्ट्यन्वया वचः । अहनुर्हृष्टरोमाचः पूजयन्तो जनाईनं ।
 ऊचुसेमं नृवीरासो हताश्चलिपुटाहतः । नैतच्चिचं महाबाहो त्वयि देवक्षिणन्दन ।
 यत्कृत्वा दुष्करं कर्म देवैरपि कुदुष्करं । सासवेः सजनाम् भोगैरजैश्च सयमज्यैतैः ।
 ततः सर्वदामार्हाणामाज्ज्वल्य च याः स्त्रियः । प्रीयमाणाः सर्वां जगुर्वात्तदेवदिदृशया ।
 देवकोसप्रमा देव्यो रोहिणी च इन्द्रभानना । ददृशुः क्षण्णमाद्योमं रामक्षेत्र महाभुजं । ८८
 तौ तु पूर्वमभिवाच्य रोहिणीमभिवाच्य च । अश्ववादयतान्देवीं देवकीं रामक्षेत्रवौ ।
 सा ताभ्यामृषभाभ्यां वै पुत्राभ्यां इन्द्रभेऽधिकं । अदितिर्देवमातेव निषेध वदत्वेन च ।
 ततः प्राप्नो नराग्यौ तु तस्याः सा दुचिता तदा । एकान्तंवेति यामाज्ज्वरं वै कामरूपिणीं ।
 तथा चकमुञ्जताभ्यां यथा जज्ञे सुरेश्वरः । अकृते सम्यं क्वं जघान पुरघोत्तमः ।
 सा कन्या वदधे तत्र दृष्टिपुत्रिणि पूजिता । पुत्रवत् पाण्डमाया वै वासुदेवाज्ञया तदा । ८९
 एकान्तंवेति यामाज्ज्वरत्पत्न्यां ज्ञानवा भुवि । जोगन्तनां दुराधर्षी रक्षार्थं केशवक ह ।
 तां वै सर्वे सुमनसः पूजयन्ति सा यादवाः । देवदृष्टिपुत्रो ह्यस्यः संरक्षितो यथा ।
 तासु तथोपसङ्गम्य प्रियाग्निं सर्वीं सखा । दक्षिणेन करणेण वरिजपाह माधवः ।
 तथैव रामोऽतिवसः संपरिख्यञ्च माविनीं । मूर्ध्निपद्माय सर्वेण प्रतिजग्राह पाणिना ।
 ददृशुष्ठाः स्त्रियो मथे भगिनीं रामकृष्णयोः । दक्षपुत्रस्यपुत्रं निर्वणं पद्माक्षयानिव । ९०
 तथाऽज्ज्वलमहादृष्ट्या पुष्पैश्च विविधैः सुभैः । अश्वकोर्यं च साजैसाः स्त्रियो जगुर्धवाक्षयं ।

ततस्तो यादवाः सर्वे पूजयन्तो जगद्गर्भं । उपोषविभिन्नुः प्रीताः प्रशंसन्तेऽप्युर्ग कृतं ।
 पूज्यमानो महाबाहुः पौराणां रत्नवर्द्धनः । विमहार महाकीर्तिर्द्वैत्रिव श ते वप ।
 समाधीनेषु सर्वेषु यादवेषु जगद्गर्भं । निषोणाक्षिद्वेन्द्रका भारद्वाऽभ्यामभन् सर्वम् ।
 सोऽथ संपूजितः पूज्यः शूरेक्षेत्रदुपुत्रवैः । करे संस्पृश्यान्नोक्तिं विद्वेत् परमात्मने ।
 दुर्खोपविष्टस्तान् दृष्ट्वापुपविष्टानुवाच च । संभ्रातं प्रकवत्पत्न्यान्नापीधं ज्ञानवर्षिणाः ।
 शृणुध्वं राजशाहूणाः क्षत्रकाका वराहम् । चापि कर्षोषि ज्ञानवान् वाचसात् प्रथमि क्षीरवः ।
 उपपेनसुतः सर्वः सर्वाधिपैश्च परमेश्वरान् । राव्यं जगत् दुर्भ्यश्चिर्त्तद्वा पित्ररजाश्रुतं ।
 समाश्रित्य वराहम् च शूरं सुवर्षांजनः । भोजयिष्याम्यन्तान् सर्वान्ममस्य सुदुर्कसिः ।
 ज्ञानिकार्यं चिकीर्षेत् सुदुदेवः प्रतापवान् । उच्येन्महा रक्षसैः क्षपुसं पर्यरथत ।
 च गोपैः च धर्षात्मा मधुरीयस्ये वरुण् । अश्रुतानि कर्षोषि ज्ञानवाक्शुभ्रदमः ।
 प्रथमं शूरसेनानां जयतां मरुद्वृत्तम् । अथोऽप्येन वराहमे प्रकटान्तरचारिका ।
 राक्षसो निहता रौद्री बहुनीवेप्रधारिषी । पूतना नाम चोरा वा महाकाया महाबला ।
 विषदिग्धं क्षणं सुभ्रा प्रवृत्तन्ती जगद्गर्भे । दृष्ट्वाशुं विविचतां राक्षसीं ते वनौकवः ।
 बभूवुः सुतां महाघोरां भोषणां विक्रान्तानां । पुनर्ज्वातोऽप्यमित्याज्जहत्तस्मादधीकवः ।
 अत्यहुतमिदंशोषाक्षिप्रः पुरुषोत्तमः । पादाङ्गुलेन प्रकटं क्रोडमानो ज्वालोकवत् ।
 दाशा सोलूखलं बद्धे विप्रकुर्वन् कुमारकान् । बभ्रुवार्जुनदृष्टौ द्वौ ज्वालितो दामोदरव्रतः ।
 कालियस्य महानागो दुराधर्षो महाबलः । क्रोडता वासुदेवेन निर्व्विंतो बभ्रुनाश्रुदे ।
 अकूरस्य समसञ्च यज्ञानभयमे प्रभुः । पूज्यमानस्तदा नागैर्द्विभ्यं वपुरधारयत् ।
 शीतवाताहिता गात्र दृष्ट्वा क्षण्णेन धीमता । हृतो गोवर्द्धनः शैलः वज्रराजं महात्मना ।
 शिशुना वासुदेवेन गवां चाकार्षमिच्छता । तथा सुदृष्टोऽतिबलो महाकायो नरान्महत् ।
 गोपतिर्वासुदेवेन रिष्टको विनिपातितः । धेनुकः सुमहाकायो दानवः सुमहाबलः ।
 निहतो वासुदेवेन गवां चाकार्ष दुर्कसिः । सुनामानमजिनयज्ञः सर्वैस्त्वैवपुनस्कृतं ।
 दृकैर्विक्रावयामास पशून्तुं समुपहितं । रौद्रिषेणेन सङ्गम्य बभे विचरता पुनः ।
 गोपवेशधरेणैव कंसस्य भवमाहितं । तथा मज्जतः शौरिर्द्वैत्रायुधसखं चयं ।
 प्रपद्यं भोजराजस्य वचान् पुरुषोत्तमः । प्रकल्प्य च महाकायो रौद्रिषेणेन धीमता ।
 दानवा मुष्टिर्मेकैः कंसामात्यो निपातितः । इतो हि वसुदेवस्य वृत्तौ देवसुतोपमौ ।
 बहूधाते महावीर्यो ब्रह्मगार्गीय संकृतौ । कल्पप्रथमि चाप्येतौ नार्म्येव परमर्षिणा ।
 यथा तथ्येन विज्ञाय संस्कारं प्रतिपादितौ । अदा तिमो नरज्येष्ठे जितौ वीर्यसंमुखे ।
 सिंहरावाविबोदीर्षो मत्तौ जेमवतौ वषा । ततो जनांसि गोपीनां हरजायो महाबलौ ।
 आस्तां गोवधरो वीरौ देवपुत्रोपमसुतो । इतो ज्ये वा सुद्वे वा क्रोडासु विविधासु च ।

८४०

८४५

८५०

८५५

८६०

८६५

नन्दमोपस्य नोपासा न श्रेष्ठः प्रसमीचिंतुं । शूडेरस्यै महाबाहू बाणस्तन्नाविवोद्धती ।
श्रुत्वेमौ व्यथितः कंसो मन्त्रिभिः सद्योऽभवत् । नात्रकश्च यदा कंसो पक्षीतुं बलकोश्वी ।
निष्प्राह ततः कौपाद्दुदेवं समान्धवं । सद्योपशेनेन तदा शौरवद्गाढबन्धनं ।

कालं महान्तमवधत् कृष्णमानकदुन्दुभिः । कंसश्च पितरं बद्धा शूरसेनान् ब्रह्मण च ।

२१९

जरासन्धं समाश्रित्य तथैवाद्भुतिभीष्मकौ । कृष्णचित्तय काशक मथुरायां बधोत्सवं ।

पिनार्किनं समुद्दिश्य सके कंसो नराधिपः । तत्र ब्रह्माः समाज्यमुर्नादेःश्ला विभ्राज्यते ।

नर्तना गायनाश्चैव कुशला नृत्यबामसु । ततः कंसो महातेजा रङ्गवाटं महाधनं ।

कुशलैः कारयामास शिल्पिभिः साधुनिष्ठितैः । तत्र मद्यसहस्राणि पीरजानपदैर्ज्यैः ।

समाकोर्णान्यदृश्यन् ज्योतींषि मगने यथा । भोजराजः शिवा जुष्टं रङ्गवाटं महर्द्धिमत् ।

२११

श्राद्धरोह ततः कंसो विमानं सुकृतो यथा । रङ्गदारि गजं मत्तं प्रभूतायुधकल्पितं ।

शूरैरधिष्ठितं कंसः स्नापयामास वीर्यवान् । यदा हि स महातेजा रामकृष्णौ समागतौ ।

शुश्राव पुरुषव्याघ्री सूर्यशास्त्रमवाविव । तदाप्रभृति यत्नोऽभूद्भवां प्रति नराधिप ।

न च शिष्ये सुखं रात्रौ रामकृष्णौ विचिन्तयन् । श्रुत्वा तु रामः कृष्णश्च तं समाकमनुत्सवं ।

जभौ विविश्रतुर्वीरौ ब्राह्मणौ गोव्रजं यथा । ततः प्रवेष्टे संरज्यौ रक्षिभिः पुदसर्वभौ ।

२१२

इत्वा कुवलयापीडं सद्यादिनमरिन्दमौ । श्ववद्वृध दुराधर्षौ रङ्गं विविश्रतुष्कदा ।

चाणूराश्रौ विनिष्पिष्य केशवेन बलेन च । शौचमेनिः सुदुष्टात्मा वामुजे विनिपातितः ।

यत् कृतं यदुसिंसेन देवैरपि मुदुष्करं । कर्ष्य तत् केशवादन्यः कर्तुमर्हति कः पुमान् ।

यद्धि नाधिगतं पूर्यैः प्रह्लादबलिभ्रमरैः । तदिदं प्रापितं विस्रं शौरिणा भवतां कृते ।

एतेन मुग्धाकृत्य दैत्यं पश्यजनं तथा । निष्कृत्य त्रैलोक्यातास्त्रिपुन्दः समणो इतः ।

२१३

नरकश्च इतो भौमः कुण्डले साहते शूभे । प्राज्ञश्च दिवि देवेषु केशवेन मद्यस्यः ।

वीतशोकमयाबाधाः कृष्णबाहुबलाश्रयाः । यजध्वं विविधैर्यज्ञैर्यादवा वीतमक्षराः ।

देवानां मुमहत् कार्यं कृतं कृष्णेन धीमता । प्रियमावेदयाम्येष भवतां भद्रमस्तु वः ।

यदिष्टं वो यदुश्रेष्ठाः कर्त्ताऽऽसि तदतन्निजः । भवतामसि यूयश्च मम युष्माकस्यं क्षितः ।

इति संबोधयन् कृष्णमब्रवीत् पाकत्रासन् । स मां प्रीषीत् सुरश्रेष्ठः प्रीतस्तुष्टा यथा वयं ।

२१४

यत्र ह्योः श्रीः स्थिता तत्र यत्र श्रीलाभ संवतिः । सन्नतिश्चोलाया श्रीश्च निर्यं कृष्णे महात्मनि ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नारदवाक्ये वसुधैककर्तृतोऽध्यायः ॥ १६० ॥

॥ नारद उवाच ॥ सादिना भौरवाः पात्रा निसन्दनरकौ इतौ । कृतः संस्यः पुनः पन्था पुनं प्राख्यैतिपं प्रति ।

शौरिणा प्रथिवोपासास्नासिताः स्वर्द्धिनो रथे । धनुषश्च निनादेन पाशुजन्मयस्त्रणेन च ।

मेघप्रख्यैरयानोकैर्हासिपातैः सुरचितं । रक्षिणं सुधि निर्जित्य महाबलसवराक्रमं ।

रक्षिणीमाजहारारु केशवो वृष्णिपुङ्गवः । ततः पर्वन्वचोबेच रथेनादित्यवर्षया ।

२१५

उवाच महिषी भोजं ब्रह्मचक्रगदादिभूम् । जादव्यामाकृतिः क्रायः त्रिजुपासश्च निर्जितः ।
 वक्रस्य सह मैत्र्येण शतधन्वा च निर्जितः । दम्बुधरो हतः कोपास्यध्वजः कवेरिमान् ।
 हतः शैभपतिः श्रीमान् ब्राह्मणश्च दृढधन्वना । पर्वतानां महत्सन्तु चक्रैश्च पुण्डरीकमः ।
 विकीर्त्य पुण्डरीकाक्षो द्रुमस्यममपोषयन् । महेन्द्रत्रिखरे चैव निभेवान्तरचारिणौ ।
 जघान पुरुषव्याघ्रो रावणस्त्राभितसरो । इरावत्यां महाभोजावप्रिसृज्यस्यभौ बुधि । ११०
 गोपतिस्त्रासकस्तुश्च निहतो ब्राह्मधन्वना । अक्षप्रपातने चैव निमिर्हयश्च दामवी ।
 उभौ तावपि कृष्णेन शानुगो विनिपातितौ । दग्धा वाराणसी चैव केचवेन महात्मना ।
 सराहः शानुबन्धश्च काशीनामधिपो हतः । विजित्य च मयं संख्ये शरैः सन्ततपर्वभिः ।
 अष्टैन्द्रधेनिरानीतः कृष्णेनाद्भुतकर्षणा । सहितः सर्व्वबाहोभिः शानुरेषु महाबलः ।
 प्राप्य लोहितकूटश्च कृष्णेन वरुणो जितः । महेन्द्रभवने जातो देवैर्गुप्तो महात्मभिः । १११
 अचिन्तयित्वा देवेन्द्रं पारिजातद्रुमो हतः । पाण्ड्यं यौष्टं कश्चिद्भुञ्ज मातस्यश्चैव जनार्दनः ।
 जघान महितान् सर्व्वान् वज्रराजं तथैव च । एष चैकग्रतं हत्वा रणे राज्ञां महात्मनां ।
 गान्धारोमावहृष्टोमान्महिषीं प्रियदर्शनां । तथा माण्डोदधन्वानं क्रोडन्तं मधुसूदनः ।
 जिगाद्य भरतश्रेष्ठं कुन्धाः प्रमुखतो विभुः । द्रोणं द्रौणिं कृपं कर्णं भीष्मश्चैव सुयोधनं ।
 सकानुधानि महितान् जिगाद्य पुरुषोत्तमः । बभूवश्च प्रियमन्त्रिच्छून् ब्रह्मचक्रगदादिभूम् । ११२
 भौवोरराजस्य सुतां प्रसृज्य हतवान् प्रभुः । पर्यन्तोऽष्टिर्वो कृत्वा मायां सरथकुञ्जरां ।
 वेणुदारिकृते यज्ञास्त्रिगाथ पुरुषोत्तमः । अत्राप्यतपसो वीर्यं बलमोजस्य माधवः ।
 पुण्ड्रदेहे जहारायं बलिस्त्रिभुवनं हरिः । वज्रास्त्रनिमदाखड्गैस्त्रासयद्भिश्च दामवैः ।
 यस्य नाधिगतो मृत्युः पुरं प्राग्ज्योतिषं प्रति । अभिभूतश्च कृष्णेन सगणः स महाबलः ।
 बलेः पुत्रो महावीर्यो वाणो द्रुविणवन्तरः । पोठं तथा महाबाहुं कंसामात्यं जनार्दनः । ११३
 पैठिकश्चासिलोमानं निजघान महाबलः । जम्भैरावतश्चार्षप विरूपश्च महाघनाः ।
 जघान पुरुषव्याघ्रो दैत्यं मानुषरूपिणं । तथा नागपतिं तोये कालियश्च महौजसं ।
 निर्जित्य पुण्डरीकाक्षः प्रेषयामास शानुरं । संजीवयामास मृतं पुत्रं सान्दीपनेकथा ।
 निर्जित्य पुरुषव्याघ्रो यमं वैवस्वतं हरिः । एवमेव महाबाहुः श्लाघा सर्व्वदुरात्मनां ।
 देवांसु ब्रह्मणाश्चैव ये दिवन्नि सदा नृप । निहत्य नरकं भौममाहृत्य मन्त्रिकुण्डले । ११४
 देवमातुर्हृद्दौ चैव प्रीत्यर्थं वज्रपाणिनः । एवं सदैव दैत्यानां सुराणाञ्च महाघनाः ।
 भयाभयकरः कृष्णः सर्व्वलोकेश्वरो विभुः । संस्त्राय धर्मं मर्त्याषु यज्ञैरिष्टाप्रदक्षिणैः ।
 कृत्वा देवार्थममितं स्वस्नानं प्रतिपश्यते । कृष्णो भोगवतीं रम्याम्बुपिकान्तां महाघनाः ।
 दारकामात्ममात् कृत्वा समुद्रं गमयिष्यति । वज्ररत्नसमाकीर्णो चैत्यधूपप्रताडिता ।
 दारका वरुणावासे प्रवेक्ष्यति सकानना । तां सूर्य्यसदनप्रकां मतस्तः ब्राह्मधन्वनाः । ११५

निवृत्तं वासुदेवेन सागरः प्रावृत्तियति । सुरासुरमनुष्येषु नासीत् भविता क्वचित् ।
 य इमामावसेत् कश्चिदन्वो वै मधुसूदनात् । एवमेव दवाहांसां विधाय विधिमुत्तमं ।
 विष्णुर्नारायणः सोमः सूर्यश्च सविता सूर्यं । अपिन्वत्स्रमेषश्च जलाकामपरो वज्रो ।
 मोदत्येष सदा भूतैर्वांसक्रीडनकैरिव । न प्रणातुं महाबाहुः प्रणोऽपि मधुसूदनः ।
 परं ह्यप्यमेतस्मादिदमरूपाय विद्यते । श्रुतोऽद्यमेवं व्रतकथाया व्रतमहत्तमः ।
 अन्तो हि कर्षणामस्य दृष्टपूर्वो न केनचित् । स्वमेतानि कर्षाणि त्रिशुलैश्चक्रवाकया ।
 कृतवान् पुण्डरीकाक्षः सङ्घर्षकथायवान् । इत्युवाच पुरा व्यासस्तपोदिव्येन चक्षुषा ।
 महायोगी महाबुद्धिः सर्व्वस्य चर्द्दिवान् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति संस्रव गोविन्दं जघेन्वचनान्दृषिः । बदुभिः पूजितः सर्व्वेनारदस्त्रिदिवं यथै ।

ततस्तदसु गोविन्दे दिदेशान्धकटुष्णिपु । जघार्हं पुण्डरीकाक्षो विधिवन्मधुसूदनः ।

यादवास्य धनं प्राप्य विधिवद्गुरिदक्षिणैः । यज्ञैरिष्टा महात्मानो दारकामावसन् पुनीं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्णिके नारदवाक्ये स्कण्डखण्डिकथितोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ बहूनां स्त्रीषुहस्ताणामष्टौ भार्याः प्रकीर्तिताः । तामामपत्यान्दृष्ट्वा भगवान् प्रव्रवीतु मे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अष्टौ महिष्यः पुत्रिणश्च इति प्राधान्यतः स्मृताः । सर्वा वीरप्रजाश्चैव तास्यपत्यानि मे शृणु ।

रुक्मिणी सत्यभामा च देवी नम्रजितो तथा । सुदत्ता च तथा त्रेधा लक्ष्मणा जलहामिनो ।

मित्रविन्दा च कालिन्दी जाम्बवत्य पौरवी । सुभोमा च तथा मातृी रुक्मिणीतनयान् शृणु ।

प्रद्युम्नः प्रथमं जज्ञे शम्बरान्तकरः सुतः । द्वितीयस्वारुदेवस्तश्च तृष्णिषिंशो महारथः ।

चारुभद्रस्वारुर्गर्भः मुदंशो द्रुम एव च । सुषेणस्वारुगुप्तश्च चारुविन्दश्च वीर्यवान् ।

चारुबाहुः कनीयांश्च कन्या चारुमती तथा । अश्विरे सत्यभामायां भानुर्भोमरथः क्षुपः ।

रौहितो दीप्तिमाश्चैव तास्यजासो जलान्तकः । भानुर्भोमरिका चैव तास्यपुत्रा जलान्तका ।

चतस्रैः अश्विरे तेषां स्वसरो गदुहभ्रजात् । जाम्बवत्याः सुतो जज्ञे जाम्बः भूमितिशोभनः ।

मित्रवान्मित्रविन्दश्च मित्रवत्यपि चाङ्गना । मित्रबाहुः सुनीचश्च नम्रजित्याः प्रजाः शृणु ।

भद्रकारो भद्रविन्दः कन्या भद्रवती तथा । मुदनाद्यान्तु त्रेधायां संपामजिदजायत ।

सत्यजित् सेनजिश्चैव तथा शूरः सपञ्जित् । सुभोमायाः सुतो मातृा तुकासो तुकनिर्दितः ।

कुमारो तुकदोप्रिश्च लक्ष्मणायाः प्रजाः शृणु । गात्रवान् गात्रगुप्तश्च गात्रविन्दश्च वीर्यवान् ।

अश्विरे गात्रवत्याऽयं भूमिन्याऽनुजया वृद्ध । अश्रुतश्च सुतो जज्ञे कालिन्द्याः सुतसम्पतः ।

अश्रुतं श्रुतसेनायै प्रददौ मधुसूदनः । तं प्रहाय चषीकेश्यां भार्यां मुदितोऽभवत् ।

एष वामुभयोरसु दायादः प्रायतीः समाः । तुहत्यान्तु गदुह्याजः त्रेधायामङ्गदं सुतं ।

उत्पन्नं कुमुदश्चैव शतं श्रेतो तथाऽङ्गनां । अमावहः सुमित्रश्च शृचिस्त्रिचरयथाया ।

त्रिचसेनः सुदेवायास्त्रिवा चित्रवती तथा । वनसाम्बश्च जघ्राते साम्बः साम्बवन्स्य च ।

निवेशना वनस्यत्वात् कन्या कन्यवती तथा । उपासकस्तु सुतो जज्ञातुः खिल हर च । १६१
 कौशिक्यां सुतयोमायां यौधिष्ठिभ्यौ बुधितिरः । कायासौ गन्धर्वैव जज्ञाते चित्रयोधिना ।
 एवमादीनि पुत्राणां सख्याणि निबोध मे । दत्तासुतं समाख्याताः समुदेवस्य ते सुताः ।
 अयुतानि तथा चाष्टौ शूरा रक्षविचारदाः । जगार्हणस्य प्रथमः कीर्तितोऽयं वया तथा ।
 प्रद्युम्नस्य सुतो जज्ञे वैदर्भी राजसप्तम । अगिदहो रणे योद्धा जज्ञे स स्यमकीर्तनः ।
 रेक्यां बलदेवस्य जज्ञाते निग्रठोऽङ्गुली । आतरौ देवसङ्गात्राबुधौ पुरुवससमौ । १६२
 सुतमुस्य नरासो च शौरिराखां परिग्रहः । पौलुश्च कपिलश्चैव समुदेवस्य तौ सुतौ ।
 नराणां कपिलो जज्ञे पौलुश्च सुतमूयतः । तयोर्मृषोऽभवत् पौलुः कपिलश्च वर्णं वयौ ।
 तुव्या समभवद्दीरो वसुदेवान्प्रहावस्यः । अरा नाम निवादानां प्रभुः सन्धेधनुस्ततां ।
 काश्यां मुपास्ये तनयं स्नेहे स हि तरस्त्रिनं । सानुवधोऽनिरुद्धस्य वज्रस्त्रादावजायत ।
 वज्राज्जज्ञे प्रनिरयः सुषारहस्य चात्मजः । अममिचाच्छिनिर्जज्ञे कनिष्ठादृष्विनन्दमात् । १६३
 त्रिनेत्रु सत्यवाग्जज्ञे सत्यकक्ष महारथः । सत्यकक्षात्मजः शूरो युयुधानस्यजायत ।
 अमङ्गो युयुधानस्य त्रुषिष्ठास्याभवत् सुतः । तूषेर्धुगन्धरः पुत्र इति वंशः समाप्यते ।
 रतिं श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वृषिर्भानुकोर्त्तने द्विषस्यधिकज्ञतोऽध्यायः ॥ १६२ ॥
 ॥ जन्मजय उवाच ॥ य एष भवता पूर्वं ब्रम्हरोद्युदाहृतः । प्रद्युम्नः स कथं जज्ञे ब्रम्हरं तद्वदोहि मे ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सखिष्यां वासुदेवस्य कक्ष्यां कामो धृतमतः । ब्रम्हरात्मकरो जज्ञे प्रद्युम्नः कामदर्शनः ।
 तं मत्प्रराजे संपूर्णे निधीये स्तनिकायदात् । जहार कृष्णस्य सुतं त्रिशुं वै कालब्रम्हरः । १६४
 त्रिदितं तच्च कृष्णस्य देवमाद्यानुवर्तिनः । ततो न निरुद्धीतः स दानवो युद्धदुर्धरः ।
 स स्रत्युना परीतायुर्मायया प्रजहार तं । दोर्भ्यामुस्त्रिष्य नगरं खं निनाय महामुरः ।
 अनपत्या तु तस्यासौङ्गार्या रूपगुणान्विता । नासा मायावती नाम मायेव शूभदर्शनः ।
 ददौ तं वासुदेवस्य पुत्रं पुत्रमिवात्मजं । तस्या महिष्या नाथिन्वा दानवः कालचोदितः ।
 मायावती तु तं दृष्ट्वा संप्रचष्टतनूत्सहा । हर्षेण महता युक्ता पुनः पुनरुदेचत । १६५
 अथ तस्या निरोक्षन्त्याः स्मृतिः प्रादुर्भूव ह । अयं स मम कान्तोऽभूत् स्मृत्स्वं चान्त्रचिन्तयत् ।
 अयं स नाथो भर्ता मे यस्यार्थं हि दिवानिभं । चिन्ताशोकहृदे मया न विन्दामि रतिं क्वचित् ।
 अयं भगवता पूर्वं देवदेन शूद्रस्त्रिणा । खेदिनेन हतोऽनङ्गो दृष्टो जात्यान्तरे मया ।
 कथमस्य स्तनं दास्ये माहृभावेन जानती । भर्तुर्मायां त्वहं भूत्वा वक्ष्ये वा पुत्र इत्युत ।
 एवं मस्त्रिन्ध मनमा धाव्यालं सः समर्पयत् । रसाक्षनप्रयोगैश्च शीघ्रमेवान्धर्वैर्हृतम् । १६६
 धाव्याः सकाशात् न च तौ शूद्रस्य सखिषिणमन्दनः । मायावतीमविज्ञानान्नेन स्तमितेव मानरं ।
 मा च तं वहुंयामाम कर्षिणीं कमललोचनं । मायास्यसौ ददौ सर्वा दानवोः काममोहिता ।
 स यदा दौवनस्यस्तु प्रद्युम्नः कामदर्शनः । चिकीर्षितश्चो नारीणां सर्व्यास्तत्रिधिपारगः ।

तं वा मायावती कान्तं कामधामास कामिनी । रङ्गितैवापि वीर्यनी प्रायोभयत वक्षिमा ।
 प्रसज्यन्तीन्नु तां देवीं बभूवे चारुहासिनीं । ११११
 ॥ प्रसृज्य उवाच ॥ मातृभावं व्यतिक्रम्य किमेवं वर्णयेऽन्यथा । अहो दुष्टसमायाऽपि सीमे स्वयसमावया ।
 या पुत्रभावमुत्सृज्य मयि लोभात् प्रवर्णये । क्व तु तेऽहं सुतः सौमे कोऽहं व्रीहदिवस्ययः ।
 तत्त्वमिच्छाम्यहं देवि कथितं को त्वं चिन्धिः । कियुक्तव्यातवपलः सन्मातुः क्व तु घोषितं ।
 या नरेषु प्रसज्यन्ते जगतेषु जन्मा इव । यदि तेऽहं सुतः सीमे यदि स्यात्साम्बजः शुभे ।
 कथितं तत्त्वमिच्छामि किमिदं मे चिकीर्षितं । यद्यमुक्ता तु वा भीरुः कस्मिन् कथितेऽपि वा । १११२
 प्रियं प्रोवाच वचनं विविक्ते केशवसत्त्वतः । न तं मम सुतः कान्त नामि ते शम्बरः पिता ।
 रूपवानमि विक्रान्तस्त्रं जात्या वृष्णिगन्धर्वः । पुत्रस्त्रं वासुदेवस्य वृष्णिष्या गन्धर्वस्युतः ।
 दिवसे सप्तमे बालो जातमाचोऽपवाहितः । सृष्टिकामारमन्थानं त्रिष्टुत्तानमाश्रितः ।
 मम मर्षा इतोऽपि तं बलवीर्यं प्रवर्तिना । पितृस्य वासुदेवस्य धर्मवित्ता यदहं महत् ।
 पाकशासनकल्पस्य इतस्त्रं शम्बरेण ह । सा च ते कदम्बमाता त्वां बालमनुब्रूयती । १११३
 अत्यर्थं तप्यते वीर विवक्षा शैरभी यया । य हि शक्रादपि महान् पिता ते महदध्वजः ।
 इह त्वां नाभिजानाति बालमेवापवाहितं । कान्त वृष्णिकुमारस्त्रं न हि त्वं शम्बरराज्यः ।
 वीर नैवंविधान् पुत्रान् दानवा जनयन्ति हि । अतोऽहं कामयामि त्वां य हि त्वं जनिता मया ।
 रूपन्ते सौम्य परश्वन्ती सीदामि इति दुर्षणा । यस्ये व्यवसितं कान्त एष मे इति वर्णिते ।
 तस्ये ममसि वार्ष्णेय प्रतिबन्धातुमर्हसि । एष ते कथितः सर्व्यः सद्भावस्तथि यो मम । १११४
 यथा न मम पुत्रस्त्रं न पुत्रः शम्बरस्य च । श्रुत्वैवमखिलं सर्व्यं मायावत्या प्रभाषितं ।
 चक्रायुधात्मजः क्रुद्धः शम्बरं च समाह्वयत् । सर्व्यमायास्तमिहोऽसौ नाम विश्वाश चात्मनः ।
 अहो दानव दुष्टात्मा केशवसात्मनं त्रिष्टुं । हरते निर्भयस्यैव भयसस्य करोम्यहं ।
 कथं वै क्रोधमागच्छेद्युधते च कथं मया । प्रथमं किं करिष्यामि येन कुप्यति मन्दधीः ।
 अस्ति चास्य ध्वजं चित्रं सिंहकेतुविभूषितं । तोरुषं यदहमाभाय उच्छ्रितं मेदुष्टद्वयत् । १११५
 एतदुश्वाश पातिस्ये भस्मेन निश्रितेन च । ध्वजच्छेदं विदित्वाऽप्य शम्बरो निष्कमिष्यति ।
 ततो युद्धेन हत्वावौ मन्ताऽस्त्रि दारुकां प्रति । इत्युक्त्वा सर्व्यमाचके सशरहापमोक्षया ।
 चिच्छेद ध्वजरजन्तु शम्बरस्य महाभुजः । तच्छ्रुत्वा तु ध्वजच्छेदं प्रसुक्तेन महात्मना ।
 क्रुद्धस्त्राज्ञापयामास पुत्रान् वै कान्तशम्बरः । जिह्वांस्य महावीरा रौन्ध्रिषेधं तरान्विताः ।
 नैतं वै द्रष्टुमिच्छामि मम विप्रियकारकं । ज्ञत्वा तु शम्बरादाकां सुतास्ये शम्बरस्य ह । १११६
 यत्रुद्धा निर्ययुर्घटाः प्रसुखबधकाङ्गवा । चित्रसेनोऽतिसेनश्च विष्कम्भेनजितशया ।
 अतसेनः सुषेणस्य सीमसेनो मनसाया । सेनागोः सैन्यहन्ता च सेनहा सैनिकशया ।
 सेनस्कन्धोऽतिसेनस्य शनको जगकस्यतः । सकलो विक्रमः शान्तः स शान्तान्तकरो विभुः ।

कुक्षकैतुः सुदंश्रश्च केमिरित्येवमादयः । चक्रतोमरशुक्लानि पट्टिवाशिपरश्वधान् ।
 गृहीत्वा निर्ययुर्घटा मृद्युना परिचोदिताः । आकृतंशमनिचं वै तस्युः संयाममूर्द्धनि ।
 प्रद्युम्बस्य महाबाहुरयमाकृत्य सत्वरं । निर्ययी चापमादाय संयामाभिमुखस्यरा ।
 ततः प्रवृत्तं युद्धं तुमुक्षं लोमहर्षयं । शम्बरस्य च पुत्राणां किञ्चनस्तु सुगुणा ।
 ततो देवाः सगन्धर्वाः समहोरगचारणाः । देवराजं पुरस्कृत्य विमानाद्येषु विहितोः ।
 नारदस्तुभ्यस्तत्रैव हाहाहृहृह्य माचषाः । असुरोभिः परितृताः सर्वे तत्रावतस्त्रिरे ।
 देवराजप्रतोहारो गन्धर्वसिचमङ्गलं । शम्बरं देवराजाय वक्षिषे चिचमङ्गलं ।
 शम्बरस्य शतं पुत्रा एकः कृष्णस्य चात्मजः । बहूनां युध्दतामेव कथं विजयमाप्नुयात् ।
 तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्य प्रहस्य बलसूदनः । उवाच वचनश्रेयं शृणु योऽस्य पराक्रमः ।
 कामोऽयं पूर्वदेहे तु हरकोधाग्निनिर्घ्नितः । रथा प्रसादितो देवः कामपत्न्या त्रिलोचनः ।
 परितुष्टेन देवेन वरमक्षाः प्रदोयत् । विष्णुर्षानुष्यदेहस्तु दारकायां भविष्यति ।
 तस्य पुत्रस्तु ते भर्ता भविष्यति न संशयः । जनङ्ग इति विख्यातस्त्रिलोकेषु महायथाः ।
 तत्रोत्पन्ने महतेजाः शम्बरं घातयिष्यति । सप्ताहे जातमानन्तु रुक्मिण्यः कोडवर्षस्त्रितं ।
 आस्यः य शम्बरो मायां प्रद्युम्बनपनेष्यति । तद्गच्छ शम्बरगृहं भार्या मायावती भव ।
 मायाः रूपप्रतिपत्त्या शम्बरं मोहयिष्यति । तत्र त्वमात्मनः कान्तं राक्षस्यं विवर्द्धय ।
 प्राप्नोषीवमदेहस्तु शम्बरं निहनिष्यति । ततस्त्वया सहानङ्गे दारकां वै गमिष्यति ।
 रमिष्यते त्वया स दुर्गैश्चैतुःस्युः त्वहं वया । एवमादिश्य देवेशो जगाम पुरुषोत्तमः ।
 कैलासं मेदसङ्काशं मिदुचारणधेनिनं । कामपत्नी प्रणम्याय देवदेवमुत्पापनिं ।
 जगाम शम्बरगृहं कालयानं प्रतीजती । एवमेव महावाङ्मः शम्बरं निहनिष्यति ।
 सपुत्रस्य च प्रद्युम्बो हन्ता तस्य दुरात्मनः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शम्बरबधे त्रिपञ्चदशोऽध्यायः ॥ १६३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रवृत्तं युद्धं तत् तुमुक्षं लोमहर्षणं । शम्बरस्य तु पुत्राणां रुक्मिण्या नन्दनस्य च ।
 ततः कुडूः महदैत्याः शरशक्तिपरश्वधान् । चक्रतोमरकुन्तानि भुशुण्डोक्षुपकानि च ।
 युगपत्यातयन्ति स्म प्रद्युम्बोपरि वेगिताः । कार्पाणानिस्तु धंकुडूः सर्वास्त्रैर्दुर्नुषस्त्रुतैः ।
 एकैकं पञ्चभिः कुडूविश्वेदरणमूर्द्धनि । ततोऽमुखाः कुडूतराः सर्वे ते हतनिश्याः ।
 ववर्धुः शरजालानि प्रद्युम्बबधकाङ्क्षया । ततः प्रकुपितोऽनङ्गो धनुरादाय सत्वरः ।
 शम्बरस्य जघानाशु दश पुत्रान्महेश्वरैः । ततोऽपरेण भजेन कुपितः क्रेशवात्मजः ।
 विश्वेदराशु शिरस्तस्य चिचमेनस्य वीर्यवान् । ततस्तौ हतशेषास्तु समेत्य समयुष्यत ।
 शरवर्षं विमुञ्चन्तो अभ्यधावन् जिघांसितुं । ततः सान्ध्याय वाणांस्तौ विमुञ्चन्तो रणोत्सुकाः ।
 कोडस्त्रिव महातेजास्तेषां शिरांस्यपातयत् । निहत्य समरे सर्वान् शतमुत्तमधन्विनां ।

८१६

८१७

८१८

८१९

८२०

८२१

प्रद्युम्नः समराकाङ्क्षी तस्मै वंशाममूर्द्धनि । धर्मं पुनश्चतं मुना ब्रह्मरः क्रोधमाहधे ।
 सुतं सद्योदयामास रथं मे संप्रयोजय । राक्षो वाक्यं निब्रुव्याद्य प्रथम्य त्रिरथा भुवि ।
 य धैव्यस्योदयामास रथञ्च सुप्रमाहितं । युक्तश्चसहस्रेण सर्वयोजैश्च योजितं । १६०
 ग्राहं लक्ष्मणसंवेष्टं किङ्किणीवासमाश्रितं । ईदमममनाकोपे पङ्कभक्तिविराजितं ।
 ताराचिचपिनद्वाङ्गं कर्णकूबरभूषितं । सुप्रताकं मद्योच्छ्रायं मृगराजोत्प्रेतनं ।
 सुविभक्तवत् यश्च लोहेनाव ज्वलन्धुरं । मन्त्रोदयत्रिभङ्गरं चाहचामरभूषितं ।
 नक्षत्रमः सापिहितं हेमदहस्यमाश्रितं । विराजमानं श्रीमन्मन्त्रोदयज्वलरसादा ।
 काञ्चनं चित्रसन्नाहं धनुर्दंष्ट्रं वरंशशा । प्रक्षितः समराकाङ्क्षी मृद्युना परिचोदितः । १६१
 चतुर्भिः सचिवैः साह्यं धैव्येन महता हतः । दुर्दुरः केतुमासी च ब्रह्महन्ता प्रमहंनः ।
 रतैः परितृप्तोऽमात्यैर्युयुत्सुः प्रक्षितो रथे । इह नामसहस्राणि रथानां हे प्रते तथा ।
 इथानाञ्चाष्टसहस्रैः प्रवृत्तैश्च पदातिनां । रतैः परितृप्तो योधैः ब्रह्मरः प्रथये तदा ।
 प्रयातस्य तु वंशामे उत्पातान्युत्थितानि वै । यत्रचक्राकुले ज्योषि बन्ध्याकाराधनादिताः ।
 गर्जन्ति परुषं मेघा निर्घातयाम्बरात्पतत् । शिवा विभेदुरत्रिवै धैव्यं संकालयन्महतं । १६२
 ध्वजश्रीषेऽपतद्गुह्यः काङ्क्षन् वै दानवाह्वयं । रथाद्ये पनितस्यास्य कवन्धो भुवि दृश्यते ।
 चिचोक्तीति वाञ्छन्ति ब्रह्मरस्य रथोपरि । स्वर्भान्गुणस्य चादित्यः परिधैः परिवेष्टितः ।
 स्फुरते मथनश्चास्य सयं भयनिवेदनं । बाहुः प्रकम्पते सन्धः प्राक्सल्लययवाजिनः ।
 ध्वाङ्क्षो मूर्द्ध्नि निपतितः ब्रह्मरस्य सुरारिणः । वषथं दधिरं देवः प्रहंरः प्रारमित्रितं ।
 उल्कापातसहस्राणि निपेदुरसमूर्द्धनि । प्रतोदो न्यपतद्भुक्तात् मराद्ये ईषथायिनः । १६३
 यतानचिन्तयित्वा तु उत्पातान् समुपस्थितान् । प्रथयो ब्रह्मरः कुट्टः प्रसुचसहस्राङ्गवा ।
 भेरीब्रह्ममृदङ्गानां पञ्चवानकदुन्दुभेः । युगपन्नाशयमानानां इचिवो समकम्पत ।
 तेन ब्रह्मेण महता सन्नाह्या भूमपक्षिणः । समन्ताद्बुद्बुक्ताकाङ्क्षविह्वलवपेतनाः ।
 रथमध्ये स्थितः कार्ष्णिस्थितवज्रिधर्मं रिपोः । धैव्यैः परितृप्तोऽसंख्यौ कुट्टाव कृतनिह्वयः ।
 कुट्टः वरसहस्रेण प्रद्युम्नं समताडयत् । अप्राप्तास्यैव तान् वाकां शिख्येद कृतदहस्यत् । १६४
 प्रद्युम्नो धनुरायस्य वरवर्धं मुभोष ह । तत्र धैव्ये न स क्षति यो न विदुः वरेण वै ।
 प्रद्युम्नवरघातेन तत् धैव्यं किमुखीकृतं । ब्रह्मरस्य रथाभ्यामे स्थितं संतप्य भोतवत् ।
 स्वसलं विद्रुतं दृष्ट्वा ब्रह्मरः क्रोधमूर्च्छितः । आश्रापयामास तदा सखिवान्दामवैश्वरः ।
 गच्छध्वं मन्त्रियोगेन प्रहरध्वं रिपोः सुतं । गोपेक्षणीयः प्रचूर्ध्वं वधतां क्षिप्रमेव वै ।
 उपेक्षित इव श्याधिः वरोरं नाञ्चयेद्भुवं । तदेव दुर्भतिः पापी बन्धनां मन्त्रिप्रेषया । १६५
 ततश्चे सचिवाः कुट्टाः त्रिरथा यत्नं प्रायनं । वरवर्धं प्रमुञ्चन्सखरितास्योदयवयान् ।
 तान्दृष्ट्वा धावतः सञ्जे कुट्टो मकरकेतनः । चापमुद्यन्व भञ्जान्ततस्मै प्रमुञ्चतो बली ।

दुर्हरं पञ्चविंशत्या वरैः वनतपस्यभिः । विभेद् कुमहातेजाः केतुमार्त्तं चिचष्टिभिः ।
 वनत्या वनचरन्तारं द्वात्रिंशत्या तु प्रमर्द्दने । विभेद् परमामर्षी रक्षिणा नन्दिचर्द्दने ।
 ततस्यो वचिवाः कृष्टाः प्रद्युम्बं वरचष्टिभिः । निजगुः वनरे वीरास्तद्वृतनिवासवत् ।
 एकैकत्रो विभिदिरे पष्टिभिः पष्टिभिः वरैः । तानप्राप्तान् वरान् कश्चिच्छेद मकरध्वजः ।
 ततोऽर्द्धचन्द्रमादाय दुर्हरस्य च वारयिं । जवान पञ्चमतीं रात्रां सर्वेषां वैनिष्कस्य वै ।
 चतुर्भिरथ नाराचैः सुपनेः कङ्कराजितैः । जवान चतुरः सोऽद्यान् दुर्हरस्य रथं प्रति ।
 रथेन योनिं च्छेद्य ध्वजमेकेन वन्युरं । वन्या च कुमचक्राथं चिच्छेद मकरध्वजः ।
 ततोऽर्द्धचन्द्रमादाय कङ्करपथं सुतेजिनं । मुभाच हृदये तस्य दुर्हरस्याप्यजीविनः ।
 य गतावर्गतभीको गतवन्तो गतप्रभः । निपपात रथोपस्थान् शीघ्रपुच्छ इव गहः ।
 दुर्हरे निहते प्रुरे दानवे दानवेशरः । केतुमार्त्तो वरत्रातैरभिदुद्राव कृष्णजं ।
 प्रद्युम्बमभिनंकुष्टैः भ्रुकुटोभीषणाननः । कृत्वा ऽभ्यधावत् वक्ष्या तिष्ठ तिष्ठेति चाव्रवीत् ।
 संकुष्टः कृष्णसूनुस्त वरवर्षैरवा किरत् । पर्येनं वारिधाराभिः प्रावृषीव यथा वनः ।
 य विष्टो दानवामात्यः प्रद्युम्बेन धनुस्तता । चक्रमादाय चिच्छेप प्रद्युम्बवधकाङ्क्षया ।
 तमप्राप्तं महस्तरं कृष्णचक्रमस्युतिं । निपत्योत्पत्य कणाह सर्वैवामिव पञ्चमतीं ।
 तेनैव तस्य चिच्छेद केतुमालेः शिरसादा । तहृष्टा कर्म विपुलं रौक्मिणेयस्य देवराट् ।
 विस्मयं परमं प्राप्तः सर्वैर्देवमणैः सह । मन्त्रव्याघ्रमस्यैव पुष्पवर्षैरवाकिरन् ।
 केतुमार्त्तं हतं दृष्ट्वा वन्युहन्ता प्रमर्द्दने । महावलयमूचेन प्रद्युम्बमथ दुद्रुवे ।
 ते गदो मुवलं चक्रं प्राप्तोमरमाद्यकाम् । भिन्दिपालान् कुठारोश्च भास्करान् कुटमुद्गरान् ।
 युग पत् संक्षिपन्ति स्य वधार्थं कृष्णनन्दने । सोऽपि तान्यस्त्रजालानि वस्तुजातैरनेकधा ।
 चिच्छेद वज्रधा वीरो दर्शयन् पाणिलाघवं । गजान् सोऽभ्यहनत् कुष्टो गजरोहान् वक्षस्रवः ।
 रथान् मारयिभिः शार्ङ्गं हथाञ्चैव ममर्द्द ह । पातयन् वरत्रातैर्नाविडुः कश्चिदीच्छते ।
 एवं सर्व्याणि धैन्यानि ममन्व मकरध्वजः । नदीं प्रावृणथेदारां शो चिताम्बुतरङ्गिणीं ।
 मृत्पाहारेत्थिं वज्रलां मोसभेदोक्षपङ्क्तिणीं । कृष्णदीपां वरावर्त्ता रथैः पुस्तनमष्टिनीं ।
 केयूरकुण्डलापूर्णां ध्वजमस्यविभूषितां । नागघाहवतीं रौद्रामघिनकाविभूषितां ।
 केस्रवैवल्लवच्छ्रंशो शोचिसूचमष्टशालिकां । वराननकपद्याश्च हंसचामरवीषितां ।
 त्रिरस्त्रिमिसमाकीर्णां शोचिनीचप्रव निर्गो । नदीं दुक्षरणीं भीमामनङ्गेन प्रवर्त्तितां ।
 दुष्येष्ट्यां दुर्गमां रौद्रां शोचिनीचः सुदुक्षरां । वक्ष्याहवतीं शोरां यमराश्विविद्विनीं ।
 तत्र रक्षिषुतः श्रीमान् विस्त्रोडयति धन्विनः । वन्युहन्तारमाश्रित्य वरानभकिरन् वङ्गम् ।
 वन्युहन्ता पुनः कुष्टो मुभाच वरमुत्तमं । प्रद्युम्बस्य समासाद्य हृदये निपपात ह ।
 य विष्टुक्षेन वाशेन प्रद्युम्बो न व्यकल्पत । शक्ति कणाह वक्ष्यान् वन्युहन्ते मुमुर्धवे ।

८११

८१२

८१३

८१४

८१५

८१६

सा चिन्ता रौक्मिणेयेन शक्तिर्जालाकुला रणे । पपात हृदयं भित्त्वा दक्षात्मिकमखना ।
 भिन्नहृदयः सप्तारो मृगच्छर्मास्त्रिवन्धनः । पपात हृदिरोद्धारो बभूवन्ना महाबलः ।
 पतितं बभूवन्तारं दृष्ट्वा तस्मै प्रमर्दनः । अपाह मुक्ते संशयं वचनस्यैवमादरे ।
 तिष्ठ किं प्राकृतैरेभिः करिष्यसि रक्षसि । मां योधयस्व दुर्भुङ्क्षे तन्मर्त्यं न भविष्यसि ।
 वृष्णिवंशे कुक्षे जातः शत्रुरस्यत्पिता तव । पुत्रं जन्ताऽऽह्वयं तव ततोऽप्यै निहतो भवेत् ।
 मृतेन तेन दुर्भुङ्क्षे सर्वदेवस्यो भवेत् । दैतेषां हानवाः सर्वे मोक्षार्थांस्तत्रवचः ।
 हते त्वयि ममास्त्रेण त्वत्समुत्सैश्च कौशिलैः । शम्बरस्य तु पुत्राणां करोम्युदकमत्किंशु ।
 अथ भो प्रमता मन्दा कश्चं विकल्पिष्यति । निहतं त्वाद्यु ज्जुलैश्च यौवक्यां सतासुयं ।
 स ते पिता चक्रधरो विफलाग्रो भविष्यति । हतं त्वां च विदित्वा तु प्राणांश्च व्यति मन्दधीः ।
 इत्युक्त्वा परिघेऽशु ताडयन्कुकि सोमते । स ताडितो महातेजा रौक्मिणेयः प्रतापवान् ।
 दोर्भ्यामुत्सिष्य तस्मै रवं मञ्जोः स्यूर्ययत् । सोऽवप्रत्य रथात्तस्मात् यदानिरवर्तकेशवान् ।
 तां गदां गृह्य सहसा रौक्मिणेयमुपाद्रवत् । तत्रैव गदया कामः प्रमर्दनमेवावगतम् ।
 हेतं प्रमर्दनं दैत्या दृष्ट्वा सर्वे प्रदुर्बुवुः । न शक्ताः प्रभुयः स्मार्तुं सिंहवासाद्रुद्रा इव ।
 सारमेयं यथा दृष्ट्वाऽविमणो विप्रस्यस्यति । तथा येन्या निषोदन्ति प्रसुखस्य भवार्हिताः ।
 सतजादिगधवस्त्रा वै मुक्तेषां क्षोभोभना । रजस्रस्त्रेण शुकती सेना समभिमूषते ।

मदनशरविभिक्षा मैत्रिकानभ्युपायासुवतिषट्शवेना साध्वैः पीडयामाः । रतिशरमन्त्रका बोधितुं बोधयन्तो म्बटनान्
 नकामा नेष्कते स्थातुमच ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शम्बरवैव्यभङ्गे सप्तःषष्ट्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शम्बरस्त ततः क्रुद्धः सूतमाह विशम्भे । बभूवमनुजतो वीर रयं मे बाहय द्रुतं ।
 यावदेनं शरैर्हन्ति मम विप्रस्यकारकं । ततो भर्तृन्वचः श्रुत्वा सूतकान्निप्रकारकः ।
 अस्मान् सञ्चोदयामास चाभीकरविभूषिताम् । तं दृष्ट्वा रयमावाप्यं प्रसुखः कुञ्जलोचनः ।
 मन्दधे चापमादाय शरं कनकभूषणं । तेनाहमत् सुयंक्रुद्धः कोपयन् शम्बरं रणे ।
 हृदये ताडितस्त्रेण देवशत्रुः सुविक्रवः । रथशक्तिं समामित्य तस्मै सोऽय विधेयतः ।
 स चेतनां पुनः प्राप्य धनुरादाय शम्बरः । विव्याध कार्ष्णिं कुपितः सप्तभिर्निर्मितैः शरैः ।
 तानप्राप्तान् शरान् सोऽय सप्तभिः सप्तधाऽन्दिनम् । शम्बरस्य जघानास सप्तत्या निर्मितैः शरैः ।
 पुनः शरसहस्रेण कर्द्वर्वाहिकवाक्त्रा । अहमश्चम्बरं क्रोधाद्द्वाराभिरिव पर्वतम् ।
 प्रदिशो विदिशश्चैव शरधाराममावृताः । अन्धकारीकृतं योम दिनकर्त्ता न दृश्यते ।
 ततोऽन्धकारमुत्सार्थं वैद्युतास्त्रेण शम्बरः । पशुसस्य रथोपस्ये शरवर्षं मुमोष च ।
 तदस्त्रजासं प्रसुखः शरणागतपर्वणा । चिच्छेद बभ्रुधा राजन्दर्भवनं पाण्डिसाधवं ।
 हते तस्मिन्महावर्षे शरैश्च कार्ष्णिना तदा । द्रुमवर्षं मुमोषाय नायथा श्वाकशम्बरः ।

द्रुमवर्षोत्थितं दृष्ट्वा प्रसुप्तः कौशभूर्धितः । चाग्नेयाहं भुमोपाय तेन वृषामवातवत् ।
 भस्मीभूते वृषवर्षे विष्णुसंवातमुत्सृजत् । प्रसुप्तस्तनु मावथ्येः प्रोत्सारवत् संभुम् ।
 ततो मायां परां चक्रे देवदत्तः प्रतापवान् । विंशान् व्याघ्रान् वराहान् च तत्रपूजयामवान् ।
 वारषान् वारिदप्रस्थान् वृषानुष्ठान् विजान्यते । कुमोच भगुराद्यन् प्रसुप्तश्च रथीश्वरि ।
 गान्धर्व्यास्त्रेण चिच्छेद सन्धोऽहान् कच्छवहादा । प्रसुप्तेन तु तौ भार्यां चरन्तिता वीक्ष्य शम्बरः । ८१५
 चन्थां मायां भुमोपाय शम्बरः कौशभूर्धितः । सन्धोऽहान् निश्वरदवान् वष्टिदायनवीरवान् ।
 महाभाषोत्तमाहूतान् कल्पितावकर्मिणान् । तामायतनीं मायां तु वार्षिः कर्मकलीपन् ।
 वैशो मायां समुत्सृष्टुं चक्रे बुद्धिं महात्मना । सा सृष्टा विंशमाया तु रौचिर्वेदेन धीमता ।
 माया नाममयी सृष्टा चादित्येन शम्भरो । निहतां वष्टिमायां तु दृष्ट्वाऽप्यौ दामवेधरः ।
 मायां संमोहनीं नाम बोऽष्टमहाभयोत्तमः । तां सृष्टां मोहनीं नाम मायां मयविनिर्जितां । ८१६
 संज्ञास्त्रेण तु प्रसुप्तेः नाशयामास वीर्यवान् । शम्बरस्तु ततः कुड्डो मावथा महया तथा ।
 वैशो मायां महातेजाः बोऽष्टमहाभयेश्वरः । विंशानापततो दृष्ट्वा रौचिर्वेद्यः प्रतापवान् ।
 अस्त्रं गान्धर्व्यमादाय हरभानसृजतदा । तेऽष्टापदा वसोदपा नक्षदंष्ट्रायुधा रथे ।
 विंशान् विद्रावयामासुर्वा दुर्ध्वलधरानिव । विंशान् विद्रावितान्दृष्ट्वा भाषया ष्टाषडेन वै ।
 शम्बरश्चिन्तयामास कथमेनं निहन्ति वै । अहो मूर्खस्तन्मोऽर्थं वक्ष्यामि न हतः त्रिशुः । ८१७
 प्राप्रथीयनदेरुतु कृतास्त्रहापि दुर्ध्वतिः । तत् कथं निहन्तिव्यानि शत्रुं रथशिरःश्रितं ।
 माया मे तिष्ठते तीव्रा पाशगो नाम भोवणा । दत्ता मे देवदेवेन हरेवासुरघातिना ।
 तां सृजानि महामायाभाषी विषकलाकुला । तथा दक्षेन दुष्टात्मा क्षेप मायामयी वली ।
 सा सृष्टा पाशनी भाषा विषकलासमाकुला । तथा पञ्चममया तु वरचः सह वाजिभिः ।
 समुतः सहप्रसुप्तः संयतः हरवन्धनैः । बधमानं तदा दृष्ट्वा चात्मानं वृष्णिवंशजः । ८१८
 मायां सञ्चिन्तयामास धौपलीं सर्पनाशनीं । सा चिन्तिता महामाया प्रसुप्तेन महात्मना ।
 सुपर्णा विचरन्ति सा सर्पां सृष्टा महाविधाः । भद्रायां सर्पनाशार्थां प्रशंसन्ति सुरासुराः ।
 माधु वीर महाबाहो साधु वृष्णिषिन्धन । वक्ष्यामि धर्मिता माया तेन सा परितोषिताः ।
 हतायां सर्पमायायां शम्बरश्चिन्तयत् पुनः । अस्त्रि मे काशदण्डाभो मुद्गरो जेमभूयितः ।
 तमप्रतिहतं युद्धे देवदानवमानुषैः । पुरा यो जम पार्ष्ण्यया दत्तः परमतुष्टया । ८१९
 वृष्टाण शम्बरं तं मुद्गरं जेमभूयितं । मया सृष्टं सदेहे वै तपस्वया सुदुर्जरं ।
 मायान्तकरणं नाम सर्वामुरविनाशनं । अनेन दानवो रौद्रौ वृष्णिभौ नगचाम्पिभौ ।
 शुभ्रश्चैव त्रिशुश्चैव सगणौ सृष्टितौ मया । प्राणसंश्रयमापन्ने तथा मोक्षः स शम्भवे ।
 इत्युक्त्वा पार्ष्वती देवी तपैशान्तरधीयत । तदहं मुद्गरं श्रेष्ठं भोषयिष्यामि शम्भवे ।
 तस्य विज्ञाय चिन्तन्तु देवराजो ऽभ्यभाषत । मया वारह शीघ्रं तं प्रसुप्तश्च रथं प्रति । ८२०

संवोधय महाबाहुं पूर्वजातिस्तु सारथ । वैश्वानरं प्रथञ्चासौ वधार्थं शम्बरस्य च ।
 अभेशं कवचञ्चासौ प्रथञ्चासुरसूदनम् । एवमुक्तौ मधवता नारदः प्रथवा त्वरन् ।
 आकाशे विहितोवाच मकरध्वजकेतनं । कुमार पश्य मं प्राप्तं देवगन्धर्वनारदं ।
 प्रेषितं देवराजेन तव समो धनाय वै । स्मर त्वं पूर्वमेतं भावं कामदेवोऽपि मानद ।
 हरकोपानलाद्गुणलेनान्द्रुस्त्रिदोष्यथे । त्वं दृष्ट्वाऽपि जातोऽसि हस्त्रिणा गर्भमश्वरः ।
 जातोऽसि केशवेन त्वं प्रद्युम्न इति कीर्त्यथे । आहृत्य शम्बरेण त्वमिदानीतोऽसि मानद ।
 शम्भरात्रे त्वसंपूर्णे स्रुतिकामारमथतः । वधार्थं शम्बरस्य त्वं ह्रियमाणां क्षुभितः ।
 केशवेन महाबाहो देवकार्यार्थं विदुषे । यैवा मायावती नाम भार्या वै शम्बरस्य तु ।
 रतिं तां विद्धि कल्याणीं तव भार्यां पुरातनीं । तव सा रक्तकार्पाय शम्बरस्य गृहेऽवसत् ।
 मायां शरीरजां न्यस्य मोहानार्थं दुरात्मनः । रतेहत्यादनार्थं प्रेषयन्मन्त्रिणं तदा ।
 एवं प्रद्युम्न बुद्ध्वा वै तव भार्यां प्रतिष्ठितः । हत्वा तं शम्बरं वीर वैश्वानरकेश संयुगे ।
 गृह्य मायावतीं भार्यां द्वारकां गन्तुमर्हसि । गृह्या ष वैश्वानराख्यं कवचञ्च महाप्रभं ।
 शक्ये तव संगृह्य प्रेषितं शत्रुसूदन । गृह्य मे क्षुभरां वाचं ह्रियतामविग्रहया ।
 अस्य देवरिपोस्तात मुद्गुरो मित्यमूर्च्छितः । पार्ष्वत्या तुष्टया दत्तः सर्व्वश्चतुर्विहङ्गः ।
 अभोघसैव संयामे देवदानवमानवैः । तदस्त्रप्रतिष्ठातार्थं देवीं संक्षान्तुमर्हसि ।
 सत्या चैव नमस्या च महादेवी रजोत्सुकेः । तत्र वै क्षिप्रतां ययः संयामे रिपुणा सह ।
 इत्युक्त्वा नारदो वाक्यं प्रथयौ यत्र वासवः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शम्बरवधे नारदवाक्ये पञ्चपञ्चाधिकशतोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

॥ वैश्वानराय न उवाच ॥ शम्बरस्तु ततः क्रुद्धो मुद्गुरं तं समाददे । मुद्गुरे गृह्यमाणे तु दादत्राकाः समुत्थिताः ।

पर्वतास्रसिताः सर्व्वे खलितं क्कुभातन्त्रं । उत्यार्गाः शानरा जाताः संकुम्भाश्चापि देवताः ।

गृध्रचक्राकुसुं योम उस्त्रापातो बभूव ह । ववर्धं रुधिरं देवः पदसं पयनो वधौ ।

एवं दृष्ट्वा महोत्पातान् प्रद्युम्नः स त्वरान्वितः । श्वतीव्य रथादीरः कृताञ्जलिपुटः क्षितः ।

देवीं सस्मार मनसा पार्ष्वतीं शङ्करप्रियां । प्रणम्य शिरसा देवीं क्षोतुं समुपचक्षमे ।

॥ प्रद्युम्न उवाच ॥ श्रीं नमः कात्यायन्यै गृहस्य जनन्यै नमः । नमस्त्रै लोकामायायै कात्यायन्यै नतो नमः ।

नमः शत्रुविनाशिन्यै नमो गौर्ध्यै गिरीशायै । नमस्ये गृहस्य हननीं विशुद्धस्य हृदि दारणीं ।

कान्तार्गिं नमस्येऽहं कुमारीश्चापि मित्यथः । कान्तारवाभिनीं देवीं नमस्यामि कृताञ्जलिः ।

विन्ध्यवासिनीं दुर्गमां रक्तदुर्गां रक्तप्रियां । नमस्यामि महादेवीं जयास्तु विजयान्नया ।

अपराजितां नमस्येऽहमजितां शत्रुनापनीं । अष्टाहस्तां नमस्यामि अष्टाभालाकुलान्नया ।

चिष्टूलिनीं नमस्यामि महिषासुरघातिनीं । सिंहवाचां नमस्यामि सिंहप्रवरकेतनां ।

एकानन्यां नमस्यामि गायत्रीं यशसक्ततां । सावित्रीश्चापि विप्राणां नमस्येऽहं कृताञ्जलिः ।

रक्ष मां देवि सततं संगामे विजयं कुरु । इति कामवचः श्रुत्वा दुर्गा सुप्रीतमानवा ।
 उवाच वचनं देवो सुप्रीतेनान्तरात्मना । पश्य पश्य महाबाहो हस्त्रिणा नन्दिवर्द्धन ।
 वरं वरय वक्ष्ये त्वमोघं दर्शनं मम । देव्यास्तु वचनं श्रुत्वा रोमाञ्छोडितमानवः ।
 प्रणम्य शिरसा देवीं विज्ञानुमुपचक्रमे । यद्वि त्वं देवि तृष्टाऽसि दीपतां मे चदीक्षितं ।
 वरस्तु वरदे याचे सर्वामिनेषु मे जयः । यस्त्वया मुद्गरो दत्तः शम्बरस्यात्मवधरः ।

२१९०

एष मे गात्रमावासे मात्वा पद्ममयी भवेत् । तथाऽस्त्रिति च साऽप्युक्ता तत्रैवान्तरधीयत ।
 प्रद्युम्नस्तु महातेजाः प्रहृष्टो रथमावहत् । मुद्गरं तु गृह्णीत्याऽथ शम्बरः क्रोधमूर्च्छितः ।
 भ्रामयित्वा स चित्तपद्मस्योपरि वीर्यवान् । मत्वा मर्त्याभ्यासं मात्वा भूत्वाऽथ पौष्करी ।
 प्रद्युम्नस्य तु कर्णं सा समासक्ता व्यराजत । नक्षत्राणाम्पु मात्वायां यथा परिदृशोदुराट् ।
 ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाय परमर्षयः । बाधुमाश्रिति वाचाचुः पूजयन् केशवात्मजं ।
 मुद्गरं पुष्यभूतं तु दृष्ट्वा प्रद्युम्नसन्निधौ । वैष्णवं परमास्त्रं तु नारदेन यदाहनं ।

२१९१

२१९२

मन्दर्षे चापमानस्य ददं वचनमत्रवोत् । यस्यहं हस्त्रिणीपुत्रः केशवस्यात्मजो ह्यहं ।
 तेन मत्प्रेम वाणिभं जह्वि त्वं शम्बरं रणे । इत्युक्त्वा चापमाञ्जय सन्ध्याय च महामनाः ।
 चित्तपद्मशम्बरस्याय दहन् श्लाकवयं यथा । स चित्तो वृष्णिर्षिहेन वाणः क्रव्यादमोदनः ।
 हृदयं शम्बरस्याय भिन्वा धरणिमागमत् । नैत्रास्य मांसं न स्थायुर्माश्रित्य न तद्गुणोपितं ।
 मर्ष्यं तद्गुणमाद्भुतं वैष्णवास्त्रस्य तेजसा । इति दैत्य महाकाये दानवे शम्बराधमे ।

२१९३

जह्वपुर्देवगन्धर्वाः ननृतुः प्राणरोगिणाः । उज्ज्वी मेनका रम्या विप्रचिन्तितिलोत्तमा ।
 ननृतुर्हृष्टमनो जगत् स्थावरजङ्गमं । देवराजस्तु सुप्रीतः सर्वदेवगणैः सह ।
 प्रद्युम्नं पुष्यवर्षेण समभ्यर्चयत् प्रहृष्टवत् ।

अथ समरं हते तु दैत्यराजे मधुमथनसुतेन वैष्णवास्त्रैः । विद्यतरिपुभयाः सुरासु जम्भुर्षकरविभूषणकेतनं सुवन्तः ।

स च समरपरिश्रमे बहन् वै नगरमुखं प्रविवेकं रौक्मिणेयः । प्रियतम इवकान्तया प्रहृष्टस्वरितपदं रतिर्द्वन्द्वकारः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शम्बरबधे प्रद्युम्नदुर्गास्तवे षट्षष्टधिकशतोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ समाप्तमायो मायाञ्छो विकान्तः समरेऽख्यः । अष्टम्यां निहतो युद्धे मायावो कालशम्बरः ।

तमृत्तवन्ते नगरे निरुत्थायुरसन्नमं । गृह्य मायावतीं देवीमागच्छन्नगरं प्रितुः ।
 भोऽन्तरीक्षगते भूत्वा मायया शीघ्रविक्रमः । आजगाम पुरीं रम्यां रक्षितां तेजसा पितुः ।
 भोऽन्तरीक्षात् प्रपतितः केशवान्तःपुरे शिशुः । मायावत्या सह तथा रूपवानिव मन्दासः ।
 तस्मिन्नात्रापतिते महिष्यः केशवस्य याः । विक्षिताश्चैव हृष्टाश्च भोताश्चैवाभवंततः ।
 ततस्तं कामसङ्काशं कान्तया सह सज्जतं । प्रेक्षन्त्या हृष्टवदनाः पिवन्त्यो गयनासवः ।
 तं विनीतमुखं दृष्ट्वा मन्थमानं पदे पदे । अभवन् खिग्धसंकत्याः सर्वस्वाः कृष्णयोवितः ।
 हस्त्रिणी चैव तं दृष्ट्वा शोकान्तां पुनस्तद्भुनो । सपत्नीव्रतसंकीर्णा स्वान्या वाक्यमब्रवीत् ।

२१९४

यादृक् क्षत्रो मया दृष्टो विज्ञाया वीर्ये मते । कंधारिका कलावीर्य द्रुपं साधारणस्य ।
 अत्रिरक्षिप्रतीकात्रं मुक्तादाम च श्रेष्ठम् । केशवेकाक्षमारीय मम कथं मयाधत् । १५०
 श्यामा सुषारकेषा स्त्री प्रह्लाद्वरविभूषिता । पद्मरक्षा विरोचनी प्रविष्टा मम वेषनि ।
 तथा पुनरहं यथा सापिता हरिचाम्बुना । सुविश्रमसौ मासां स्त्री संयत्नाय पाषिण ।
 मम मूर्ध्निपात्राय दत्ता सक्तु वा तथा मम । एवं क्षत्रं कीर्तयन्ती दक्षिणी पटमानवा ।
 यस्त्रीजनयता देवो कुमारं श्रेष्ठं तं मुमुक्षुः । धन्वाद्याः कल्पं पुत्रो हीर्षिकुः प्रियदर्शनः ।
 रंद्रशः कामसद्वाशो वीर्येने प्रथमे क्षितः । वीरपुत्रा मया पुत्र का सा माय्यममिता । १५१
 किमर्थं ह्यन्मुदश्यामः सभास्यंस्वमिदामतः । अस्मिन् वयसि सुखं प्रसुखेः मम पुत्रकः ।
 भवेद्यदि न नीतः स्यात् कृतान्तेन बलीयसा । कथं दक्षिणुमारोऽयं न मित्या मम तर्कितं ।
 विज्ञातोऽपि मया विज्ञेयिना चक्रं जनार्दनः । मुखां नारायणस्यैः कथाः केशान्क दश च ।
 ऊरु वसो भुजौ तुल्यौ दक्षिणः शरद्वरस्य ते । कथं दक्षिणुखं कथं योगवन् वयसा क्षितः ।
 अहो नारायणस्वसि दिव्ये ममपरा तनुः । एतस्मिन्नकारे कथं पद्मसा प्रविवेक इ । १५२
 नारदस्य वचः श्रुत्वा शम्बरस्य वधं प्रति । सोऽप्यजानं कुत मेष्ठं मिष्टं मन्वावसवजे ।
 कुत मायावती चैव पटुचेता जनार्दनः । सोऽजानीत् पद्मसा देवी दक्षिणी देवतामिव ।
 अयं स देवि संप्राप्तः पुत्रस्यापधरस्य च । अनेन शम्बरं दत्त्वा मायायदुर्विचारदं ।
 इता मायास्य ताः सर्वा याभिर्देवानवाधत । कती चैवं द्रुभा साधो भाव्याऽपि तनयस्य ते ।
 मयावतीति विख्याता शम्बरस्य यदहोदितम् । मा च ते शम्बरकेयं पदाति भवतु शया । १५३
 मन्वथे तु गते नात्रं गते चानुगतां पुरा । कामपदो न कामौश शम्बरस्य रतिः प्रिया ।
 मायारूपेण तं दैत्यं मोहयन्त्ययंकुम्भा । न चैवा तस्य कामारि वधे तिष्ठति शोभना ।
 आत्ममायास्यै कृत्वा रूपं शम्बरमःविश्रुत् । पद्मेशा मम पुत्रस्य कुषा तत्र वराङ्गना ।
 लोककामान्तरा साहास्यं करिष्यति मनोमयं । प्रवेष्टव्यैर्भा भवन् यन्वा क्वेठः कुत मम ।
 चिरात् प्रमष्टं स्वसुतं भजस्य पुनरामनं । १५४
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा तु वचनं देवो कथ्येनोदाहृतं तदा । महर्षेमतुषं कथ्वा दक्षिणी वाक्यममवीत् ।
 अहो धन्वतराऽसीति वीरपुत्रसमाममात् । अद्य मे सफलः कामः पूर्वस्य मन्वीरस्य ।
 चिरप्रमटपुत्रस्य दर्शनान् प्रियया सह । आगच्छ भवन् पुत्र प्रविश प्रियया सह ।
 ततोऽभिवाद्य चरणौ गोविन्दं स्मतरस्य वः । प्रसुखः पूजयामास दक्षिणस्य महाकथं ।
 उवाच तं परिष्वस्य मू तुपात्राय वीर्यवान् । प्रसुखं वक्षिणां मेष्ठं केशवः परशौरहा । १५५
 क्षुद्राक्षोत्याप्य तो देवो दक्षिणी दन्वाभूवसं । परिवर्ज्योपसंयत्स्य सहाद्गद्गद्भाषिषी ।
 स तं भवन् पद्मसा अथेन्द्रमदितिर्यथा । प्रवेष्टव्यैर्भा तदा दक्षिणो मुनमावतं ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणे विष्णुपर्वणि प्रसुखनामने कथयन्वधिकप्रतीऽध्यायः ॥ १६७ ॥

॥ वैश्वानर उवाच ॥ अथाश्व्याङ्गुलं मन्वमाङ्गिकं जयताम्बर । सं जज्ञा तु नृपमेठ सायन्पूतात्मता प्रजेत् ।
 कीर्तितं बलदेवेने कृष्णेनैवानुकीर्तितं । धर्मकामैश्च मुनिभिश्च विमिष्यापि कीर्तितं ।
 सुरासुरगुरुर्द्ध्या पातु मां जगतीपतिः । तयोद्धारववट्कारैः सावित्री विधयक्षयः । ८०८
 अथो यन्मूषि सामानि चर्द्ध्यास्त्राचर्मणानि च । चत्वारः सखिला वेदाः सरहस्याः सविष्टाराः ।
 पुराणमितिहासश्च खिलान्पुस्तिकानि च । अज्ञान्युपाङ्गानि तथा व्याख्यानानि च पान्नु मां ।
 पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं । इन्द्रियाणि मनो बुद्धिसाक्षा मत्सं रक्षतमः ।
 व्यानादानः समानश्च प्राणोऽपानश्च पञ्चमः । वायवः सप्त चैवान्ये येभ्यश्चत्तमिदं जगत् ।
 मरीचिरङ्गिराऽचिश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः । शृगुर्वृद्धिष्ठो भगवान् पान्नु ते मां महर्षयः । ८०९
 कश्यपाद्याश्च मुनयश्चतुर्दश द्विष्टो दश । नरनारायणौ देवौ समशौ पान्नु मां सदा ।
 रुद्राशैकादश प्रोक्ता आदित्या द्वादशैव तु । अष्टौ च वसन्तो देवा अश्विनौ द्वौ प्रकीर्तितौ ।
 ङ्गोः श्रीलक्ष्मीः स्रधा मेधा तुष्टिः पुष्टिः स्रतिष्ठंतिः । अदितिर्हि निर्देनश्चैव सिद्धिका दैत्यमातरः ।
 हिमवान् हेमकृटश्च निषधः श्वेतपर्वतः । अश्वभः पारियात्रश्च विन्ध्यो वैदूर्यपर्वतः ।
 मह्योदयश्च मलयो मेरुमन्दरदर्दराः । कौञ्चकेलासमैनाका पान्नु मां धरणीधराः । ८१०
 शेषश्च वासुकेश्यैश्च विशालाश्वयत्तकः । एलापचः शुकिकर्षः कन्वलाश्वतरावुभौ ।
 अग्निभद्रः पिठरकः कर्कोटकधनश्रवणौ । तथा पूरणकेश्यैश्च नागश्च करवीरकः ।
 सुमनाश्या दधिमुखस्तथा शुकङ्गारपिण्डकः । मणिनामश्च भगवांस्त्रिषु लोकेषु विभ्रुतः ।
 नागरा इधिकर्णश्च तथा हरिद्रकोऽपरः । एते चान्ये च बहवो ये चान्ये नामुकीर्तिताः ।
 भृधराः सत्यधर्माणः पान्नु मां भुजंगशराः । समुद्राः पान्नु चत्वारो गङ्गा च सरिताम्बरा । ८११
 सरस्वती चन्द्रभागा व्रतशुद्धैविका श्रिता । दरावती विपाशा च ब्रह्मय्यमुना तथा ।
 कुन्दापी च रयोष्मा च वाज्रदा च हिरण्यदा । श्रुवा चैरुमनी चैव स्रवन्तो च दृष्टदृथा ।
 ग्याता चर्मण्वतो चैव पुष्पा चैव बधूमरा । एतास्त्रान्याश्च सरितो यस्यान्या नामुकीर्तिताः ।
 उत्तराप्यगामिन्यः सलिलैः स्रपयन्नु मां । सिमा चर्मण्वती पुष्पा महो स्रध्वतो शुभा ।
 वेष्वा गोदावरी मीता कावेरी कौङ्कणावती । कृष्णवेष्वा शुकुमती तमसा पुष्पवाहिनी । ८१२
 ताम्रपर्णी ज्योतिरथा उत्पलोज्ज्वलावती । नदी वैतरणी पुष्पा विदर्भा नर्मदा शुभा ।
 त्रितस्ता वै भीमरथी एला चैव महानदी । कालिन्दो गोमती पुष्पा नदः शोणश्च विभ्रुतः ।
 एतास्त्रान्याश्च वै नद्यो यास्यान्या नामुकीर्तिताः । दक्षिणापयवाहिन्यः सलिलैः स्रपयन्नु मां ।
 मिन्धुर्वेचवती चैव भोजान्ता वनमासिका । पूर्वभद्राऽपराभद्रा निष्कला च वरद्रुमा ।
 ख्याता वैचवती चैव चापदासीति विभ्रुता । प्रस्लावती लुण्ठनदी पुष्पा रम्या सरस्वती । ८१३
 मिचघ्ना चन्दुमाला च तथा मधुमती नदी । उमा गुरुनदी चैव वापी च विमलोदका ।
 विमला विमलोदा च मत्तगङ्गा पथस्त्रिणी । एतास्त्रान्याश्चैव नद्यो यास्यान्या नामुकीर्तिताः ।

ता मां धर्मविच्छिन्नं पश्चिमाभाजिता दिवं । आगोरथी पुष्पावला प्राच्या दिशि यमाश्रिता ।
 वा तु दहतु मे पापं क्रीर्णिता प्रकुणा हता । प्रभावश्च प्रसागश्च नैमिषं पुष्कराणि च ।
 गङ्गातीर्थं कुदलेचं श्रीशेने गौतमाय मं । रामद्वंदं विनश्यन् रामतीर्थनाथैव च । ८१५
 गङ्गाद्वारं कनकसंघं शोभो वै यत्र चोत्थितः । कपासमीचनं तीर्थं जम्बूमागं च विभुतं ।
 सुवर्षंविन्दु विख्यातं तथा कनकपिङ्गुं । दशान्वमेधिकश्चैव पुष्पायमविभूषितं ।
 वदरी चैव विख्याता नरनारायणायमः । विख्यातं फल्गुतीर्थं च तीर्थं भद्रवटं तथा ।
 कोकामुखं पुष्पतं गङ्गासामरमेव च । मगधेषु तपोदश गङ्गाद्वेदश विभुतः ।
 तीर्थान्येतानि पुष्पानि खेतानि महर्षिभिः । मां ज्ञावयन्तु यस्मिन्नेः क्रीर्णिताक्रीर्णितानि वै । ८१६
 धर्मार्थकामविषयो यत्रः प्राप्तिः शोभो इमः । वदशोऽशोऽथ पर्जन्यो यमो निवम एव च ।
 कृष्णि नयः सत्यसि क्रोधो मोहः समा धृतिः । विद्युतोऽध्याखोवधवः प्रमादोऽप्यादविपदाः ।
 यथाः पित्राणां गन्धर्वाः क्लिराः विद्वचारणाः । नक्रहराः शेषरिषो दंष्ट्रिषः प्रियविपदाः ।
 खलोदरास बलिनः पित्राणां विचरूपिणः । महतः सप्तपर्जन्या कक्षाचुटिलरुषाः ।
 नक्षत्राणि यथासैव चतवः त्रिभिरादयः । मासाहोराचवसैव सूर्याचन्द्रमथौ तथा । ८१७
 आमोदस्य प्रमोदस्य प्रहर्षः शोक एव च । मनुष्यामक्षयः सत्यं श्रुतिः श्रद्धाः सृष्टिसाया ।
 रुद्राणीं भद्रकालो च भद्रवृष्टी च वादणी । माक्षी च कालिका चैव शालिणी चैव विभुता ।
 आर्या कुङ्कः शिनीवाली भीमा वैश्रवती रतिः । एकानंशा च कुशावली देवी कात्यायनी तथा ।
 लोहित्याचनमाता च देवकन्याश्च या सूरताः । गोनन्दा देवपत्नी च मां रक्षन्तु ममान्ध्रं ।
 नानाभरणं चेटाश्च नानारूपारहिताननाः । नानादेशविचारिणो नानाशंखोपशोभिताः । ८१८
 मेदोमन्त्राप्रियाश्चैव मद्यमंभवत्राप्रियाः । मार्क्यारदोपिवक्राश्च महर्षिहनिभाननाः ।
 कङ्कवायस्यप्राणां कौशुतुस्थाननाशया । व्यालयज्ञोपवीताश्च चर्माप्रवरकाशया ।
 चतुर्षोचितरङ्गाश्च खवमेरीसमक्षनाः । मक्षराः शोधनाथैव प्रमादश्चिरासयाः ।
 मत्तोन्मत्तप्रमत्ताश्च प्रहसन्थश्च विहिताः । पित्राण्यः पित्रुकोशश्च तथा ब्यालूनमूर्धुजाः ।
 ऊर्ध्वकेश्यः क्षण्यकेश्यः श्वेतकेश्यश्चैव च । नागासुतवलाश्चैव वायुवेगवलाश्च वा । ८१९
 एकहस्ता एकपादा एकाङ्गाः कश्चिताननाः । नञ्जपुत्रान्यपुत्राश्च द्विपुत्राः प्रियमच्छिकाः ।
 मुखमण्डो विहासो च पूतना गन्धपूतना । श्रीतवातीष्णवेताली रेवती यद्वर्षंज्ञता ।
 प्रियहास्याः प्रियक्रोधाः प्रियवासाः प्रियम्बदाः । सुखप्रसादाः सुखदाः सदा दिवज्जन्प्रियाः ।
 नक्रहराः सुखोदकाः सदा पर्जन्यि दाहकाः । मातरो मातृवन् पुत्र रक्षन्तु मम नित्यजः ।
 पितामहमुखोद्भूता रेद्राः चद्राङ्गुलकावाः । कुमारस्यन्दनाथैव ज्वरा वै वैष्णवादयः । ८२०
 महावीर्या महाभीमा दर्पोद्भूता महाबलाः । क्रोधनाः क्रोधनाः क्रूराः सुरविपक्षकारिणः ।
 नक्रहराः शेषरिषो दंष्ट्रिषः प्रियविपदाः । खलोदरा जर्षनिनः पित्राणां विचरूपिणः ।

ब्रह्मृष्टिशूलपरिचम्रावर्षाधिपावयः । पिनाकवक्रमुनकमङ्गदक्षानुधमिषाः ।
 दक्षिनः कुण्डिनः शूराः अटामकुटधारिणः । वेदवेदाङ्गकुत्रा निर्यं बहोपवीतिनः ।
 आसापीडाः कुण्डलिनो वीराः केचूरधारिणः । नानावसनसंवेताखिलजनपुत्रेपयाः ।
 गजाशोडशमाख्यारविहयाधनिभाननाः । वराशोकूकगोमाचुम्भमाचुमविधाननाः । ८१०
 वामना विकटाः कुखाः करान्ना लूनमूर्द्धजाः । बहस्रव्रतत्रयान्ये बहस्रजटधारिणः ।
 शेतकैलासबद्धाद्याः केचिद्दिनकरप्रभाः । केचिज्जलदवर्षाभा नीलाङ्गनचयोपजाः ।
 एकपादा द्विपादाश्च तथा त्रिचिरशोऽपरे । निर्योशाकालजङ्गाश्च व्यादिताश्च भवद्वराः ।
 वापीतडागकूपेषु समुद्रेषु सरःसु च । श्मशानत्रैसदृशेषु शून्यामारनिवासिनः ।
 एते पहास्य सततं रक्षन्तु मम सर्वतः । महा गणपतिर्मेन्दो महाकाशो महाबलः । ८११
 माहेश्वरो वैश्वस्य अग्रे लोकभयावहो । यामशीशैव गोपालो बभ्रुरीर्तिर्गणेश्वरः ।
 देवस्य वामदेवस्य अष्टाकर्षः करन्धमः । शेतमोदः कपालो च जम्बकः प्रभुतापनः ।
 मञ्जनोऽम्बुजो चोभौ सन्तापनविलापनौ । निजबाधो चसद्यैव खण्डाकर्षः प्रबोधकः ।
 उष्णामाली धमधमो ज्वालाजिह्वः प्रमर्दनः । संघट्टनः संकुचनः काष्ठभूतः शिवद्वरः ।
 कुम्भापटः कुम्भमूर्द्धा च रोचनो वैकृतो घटः । अनिकेतः सुरारिप्रः शिवसाशिव एव च । ८१२
 शेमकः पित्रितापो च सुरारिर्हरिलोचनः । भीमको पादकस्यैव तथैवोपमस्यो घटः ।
 उपपहोऽर्थ्यकेशैव तथा स्कन्दघटोऽपरः । चपलो लोमवेतालकामसः सुमहाकपिः ।
 हृदयो दानंशुण्डः कुण्डाशी कङ्कणप्रियः । हरिश्मशुर्गहत्मानो मनोमाहतरं वधः ।
 पार्श्वेत्या रोचसंभूताः महस्त्राणि व्रतानि च । ब्रह्मिमनो सुतिमनो ब्रह्मण्याः सत्यबभ्रुराः ।
 सर्वकामोपहर्तारो हन्तारो दिवतां स्रुधे । रात्रावहनि दुर्गेषु कीर्निताकीर्निता मुखैः । ८१३
 तेषां गणानां पतयः सगणाः पान्तु नित्यजः । बारदः पर्वतस्यैव गन्धर्वोऽपरसाङ्ग्याः ।
 पितरः कारणं कार्यमाधयो व्याधयस्तथा । अगस्त्यो गालवो मार्ग्यः ब्रह्मिर्धाम्यः पराश्वरः ।
 कृष्णाचेयश्च भगवावसितो देवसोऽनलः । वृहस्पतिरुतथ्यश्च मार्कण्डेयः श्रुतश्रवाः ।
 दैपायनो विदर्भश्च जैमिनिर्षोऽठरः कठः । विश्वामित्रो वसिष्ठश्च लोमशश्च महानृषिः ।
 उतहस्यैव रैभ्यश्च पौलोमश्च दितस्त्रितः । अविर्भै कालवृषीयो मुनिर्भेधातिथिस्तथा । ८१४
 मारस्त्रतो यवकीतः कुत्रिको गौतमस्तथा । सर्वर्त्तं अश्वशृङ्गश्च खड्गाचेयो विभाष्यकः ।
 अचोको जमदग्निश्च तथैर्वल्लपसां निधिः । भरद्वाजः स्यूलजिराः कश्यपः पुलहः क्रतुः ।
 वृहदग्निर्हरिश्मभुर्विषयः कल एव च । वैतण्डो च दीर्घतपा वेदशाखांशुमान् शिवः ।
 शूनःश्रेफः शूनःपृक्कः शूनोलाङ्गुल एव च । अष्टावको दधीचिश्च शेतकेतुस्यैव च ।
 उदासकः क्षारपाणिः शूद्रो गौरमुखस्तथा । अग्निवेद्यः ब्रमोकश्च प्रमुचुर्मुमुचुस्तथा । ८१५
 एते चान्ये च बहव अहवः संव्रितव्रताः । मुनयः संव्रितात्मानो च चान्ये नानुकीर्निताः ।

अश्विनः साधिनः शान्ताः शान्तिं कुर्वन्तु मे सदा । यथाऽऽप्यस्ययो वेश्मैर्विद्यं सोऽसुभो मणिः ।

उद्येः शवा हयः श्रीमान्मैद्यो धन्वत्तरिर्हरिः । अमृतं गौः सुवर्षस्य दधिमौरास्य वर्षपाः ।

शुक्लाः सुमनसः कन्याः श्वेतच्छत्रं यवावताः । दूर्वा हरिणं मन्थास्य बालयजनमेव च ।

१६८

तथाऽऽप्रतिहतं चक्रं महीचञ्चन्दनं विषं । श्वेतो वृषः करो मत्तः सिंहा व्याघ्रा ह्येव गिरिः ।

पृथिवी सोऽदृता लाजा ब्राह्मणा मधु पायसं । खलिको बर्द्धमानस्य नन्दावर्त्तः प्रियङ्गवः ।

श्रोफलं गोमयं मतस्या दुन्दुभो पटहस्तलः । अविपत्यस्य कन्यास्य शोमङ्गद्राघनं धनुः ।

रोचना हचकस्यैव नदीनां सङ्गमोदकं । सुपर्णाः वनपचास्य चक्रोरा जीवजीवकाः ।

नन्दीमुखो मधूरस्य वज्रमुक्ता मणिध्वजाः । आयुष्याणि प्रव्रजानि कार्यभित्तुकराणि च ।

१६९

पुष्यं वै विगच्छेत् श्रीमद्वै मङ्गलान्वितं । रामेणादाहनं पूर्वमायुः शीजयकाङ्क्षिणा ।

यश्चेदं श्रावयेद्विद्वान् यश्चेदं शृणुयात्परः । मङ्गलाष्टकं ज्ञातो जपेत् पूर्वणि पर्वणि ।

बधवन्धपरिक्षेपं व्याधिभोक्तपराभवं । न च प्राप्नोति वैकल्यं परत्रेह च नन्दति ।

धन्यं यश्चस्यमायुष्यं पवित्रं वेदसंश्रितं । श्रीमत् स्वर्ग्यं सदा पुण्यमपत्यजननं शुभं ।

शिवं शोमङ्गरं नृणां मेधाजननमुत्तमं । सर्वरोगप्रशमनं सुक्रीर्त्तिकुलवर्द्धनं ।

१७०

अद्विधानो दयाभूतः प्रपठेदात्मवाकरः । सर्वपापविशुद्धात्मा गतिश्च लभते शुभां ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुसर्वाणि ब्रह्मदेवाङ्गिके अष्टपञ्चाधिकशतौऽध्यायः ॥ १६८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जतो यदैव प्रद्युम्नः शम्भुरेणात्मघातिना । मासेऽस्मिन्नेव शम्भुन्तु जाम्बवत्यामजायत ।

बाह्यात् प्रभृति रामेण सोऽस्त्रेषु विनियोजितः । रामादनन्तरश्चैव मानितः सर्वेष्टस्त्रिभिः ।

जातमात्रे ततः कृष्णः शुभो तामावसत् पुर्णं । निहतामिचमामन्तः शक्रोद्यानं यथाऽमराः ।

यादवीञ्च श्रियं दृष्ट्वा स्त्रां श्रियं देष्टि वासवः । जनार्दनभयाशैव न शान्तिं क्षीभरे नृपाः ।

१७१

कस्यचित्त्वय कालस्य पुरे वारणमाह्वये । दुर्व्योधनस्त यज्ञे वै समीयुः सर्वपार्यिवाः ।

तां श्रुत्वा माधवीं लक्ष्मीं सपुत्रस्य जनार्दनं । पुर्णं दारवतीश्चैव निविष्टां सागराक्षरे ।

दूतैस्तैस्तसन्धानाः पृथिव्यां सर्वपार्यिवाः । प्रियं द्रष्टुं ह्यपीकेशमाजग्मुः कृष्णमन्दिरं ।

दुर्व्योधनमुखाः सर्वे धृतराष्ट्रवशानुगाः । पाण्डवप्रमुखाश्चैव धृष्टद्युम्नादयो नृपाः ।

पाण्डवसौलकलिक्लेशा वाह्योक्ता द्रविडाः खड्गाः । अश्वीहिणीः प्रकवन्तो दह्य चाष्टौ च भूमिपाः ।

१७२

आजग्मुर्यादवपुर्गे गोविन्दभुजपाजितां । ते पर्वतं रैवतकं परिवार्यावनीश्वराः ।

विविधुर्येजनः ख्यासु स्त्रासु स्त्रासु च भूमिषु । ततः श्रीमान् हृषीकेशः सह यादवपुङ्गवैः ।

सद्योप मानवेन्द्राणां निर्ययौ कमलेश्वरः । स तेषां नरदेवानां मध्यस्थो मधुसूदनः ।

श्वराजत यदुश्रेष्ठः शरदीव दिवाकरः । स तत्र समुदाचारं यथास्त्रात्वं यथावयः ।

कृत्वा सिंहासने कृष्णः काञ्चने निषसाद ह । राजानोऽपि यथास्त्रात्वं निवेदुर्विविधेष्वय ।

१७३

सिंहासनेषु चित्रेषु पीठेषु च नराधिपाः । सयादवकरेन्द्राणां समाजः बुद्धभे तदा ।

सुराणामसुराणाञ्च हरसि ब्रह्मणे । तेषाञ्चिवाः कथाकथ प्रवृत्ताः सन्मानने ।
 चतुर्नां पार्थिवाणाञ्च केचनकोपद्रव्यतः । रतस्त्रिभुवनरे वायुर्भौमे केचरवोद्भूतः ।
 तुमुकं दुर्दिनं चाभोत्सविदुत्सवसिद्धमत् । तदुर्दिनतसं भिन्ना नारदः प्रवृत्तः ।
 संबेष्टितजटाभारो वीणासक्तेन बाहुना । स पपात नरेन्द्रार्था मध्ये पावकवर्षिणः ।
 नारदोऽग्निशिखाकारः श्रीमाञ्चकषयो मुनिः । तस्मिन् निपतिते भूमौ नारदे मुनिपुङ्गवे ।
 तदद्भुतमहामेघं व्यपाकृत्यत दुर्दिनं । सोऽवगाह्य नरेन्द्रार्थां मथं वागरवशिर्षं ।
 आसनस्यं यदुन्नेष्टमुवाच मुनिरव्ययं । आश्चर्य्यः खलु देवानामेकस्यं पुत्रपोत्तम ।
 धन्यस्यासि महाबाहो लोके नान्ये ऽसि कथन । एवमुक्तः स्मिन् कृत्वा प्रत्युवाच मुनिं प्रभुः ।
 आश्चर्य्यंशैव धन्यस्य दक्षिणाभिः सहेत्य तं । एवमुक्तो मुनिमेष्टः प्राह मध्ये महीशिवां ।
 कृष्ण पर्याप्तबाह्योऽसि गन्ध्यामि यथागतं । तं मन्त्रितमभिप्रेक्ष्य पार्थिवाः प्राञ्जरीश्वरं ।
 गुह्यं मन्त्रमजानन्तो वचनं नारदेरितं । आश्चर्य्यं दृष्ट्यभिहिते धन्योऽपीति च माधव ।
 दक्षिणाभिः सहेत्येवं प्रत्युक्तेपि च नारदे । किमेतन्नाभिजानोमे दिव्यं मन्त्रपदं महत् ।
 यदि आश्चर्य्यमिदं कृष्ण श्रोतुमिच्छामि तन्नतः । तानुवाच ततः कृष्णः सर्वान् पार्थिवपुङ्गवान् ।
 श्रोतव्यं नारदस्त्वेष दिशो वः कथयिष्यति । ब्रूहि नारद तन्वायै श्राव्यन्तां श्रियीवोचितः ।
 यन्मयाऽभिहितं वाक्यं मया च प्रतिभाषितं । स पोटे काचने ब्रुधे सुपविष्टः खलु कृते ।
 प्रभवन्तस्य वाक्यस्य प्रवक्तुमुपचक्रमे ।
 ॥ नारद उवाच ॥ सूर्यतां भो नृपत्रेष्ठा यावन्तः स्य समागताः । अस्मि प्रमथ्य महतो यथा पारमहृत्ततः ।
 अहं कदाचिद्ब्रह्मायःस्तोरे निषवणातिथिः । चराम्येकः कपापाथे दृश्यमाने दिवाकरे ।
 अपश्यं गिरिकूटाभं कपासकयदेष्टिनं । कोऽममच्छत्रविकारं ताव हिमुषमायतं ।
 चतुश्चरणसुष्टिं स्मिन् श्रेयसवर्षिणं । मम वीणाकृतिं कूर्चं गन्धर्व्यं चयोपमं ।
 सोऽहं तं पाणिनः सृष्ट्वा प्रोक्तवान् कथञ्चरिचं । तस्मात्सूर्य्यशरीरोऽसि कूर्चं धन्योऽसि मे मतः ।
 यस्त्वनेवमभेद्याभ्यां कपासाभ्यां समावृतः । तोये चरसि निःशङ्कः कश्चिदन्यमचिन्तयन् ।
 स मामुवाचात्सुचरः कूर्चो मानुषवत् स्वयं । किमाश्चर्य्यं मयि विभो धन्यत्वाद् कथं मुने ।
 गङ्गेयं निष्कगा धन्या किमाश्चर्य्यमतः परं । यथाहमिव सन्तानि चरन्त्यायुतशो दिव ।
 सोऽहं कुतूहलाविष्टो नदीं गङ्गामुपस्थितः । धन्योऽसि ते हरिच्छ्रेष्ठे नित्यमाश्चर्य्यभूषिता ।
 या तस्मैवं महादेवैः श्रापदैवपञ्चोभिता । इन्दिनो समरं वापि रक्षन्तो तापसास्तथात् ।
 एवमुक्त्वा ततो गङ्गा रूपिणी प्रव्यभाषत । नारदे देवगन्धर्व्यं ब्रह्मस्य दक्षितं दिवं ।
 मा नैवं देवगन्धर्व्यं संपासकस्यप्रिय । नाहं धन्या द्विजत्रेष्ठ नाष्वाश्चर्य्योपञ्चोभिता ।
 तव शतौ निविष्टस्य वाक्यं माम्प्रति बाधते । सोऽहं चिपयगा वाक्यं मुनाऽर्षेचमुपस्थितः ।

८११

८१२

८१३

८१४

८१५

८१६

आसुर्यः खलु लोकानां धन्यश्चापि महाकवः । येन खल्वपि धोनिस्त्रयमक्षयां बलिसेधरः ।
 खाने त्वा वारिवाहियः हरितो लोकपावनाः । दमाः समन्तित्कान्ति मद्यो लोकममकताः ।
 समुद्रस्त्रेवमुक्तस्तु ततो मामत्रबोधयः । खं कथोपतलं भिन्ना युत्स्वितः पवनेरितः ।
 मा मैवं देवगन्धर्वं नास्म्यासुर्यो द्विजर्षभ । वसुधेयं मुने धन्या वचाहमुपरि स्मितः ।
 अते तु वृथिवीं लोके किमासुर्यमतः परं । सोऽहं धामरवास्त्रेन विर्तिं चितितले स्मितः ।
 कौटुहलसमाविष्टो ह्यत्रुवं जगतो मतिं । धरिषि देहिनां धोनिर्दुःखः खल्वपि शोभने ।
 आसुर्यश्चापि भूतेषु महत्या वमसा मुने । तेन खल्वपि भूतानां धरणी मनुजारविः ।
 वमा तन्नः प्रसूता च कर्षं चात्परयामिनां । ततो भूः सृतिवास्त्रेन वा मथेत्केन तेजसा ।
 विहाव महजं धैर्यमथ सामम्भमावत । देवगन्धर्वं मा मैवं संघामकलहप्रिय ।
 नास्मि धन्या न चासुर्यो पारकोपं वृत्तिर्षम । एते धन्या द्विजमेठ पर्वता धारवन्ति स्म ।
 रथ्यासुर्योपि दृश्यन्ते एते लोकका सेतवः । सोऽहं पर्याचवास्त्रेन पर्वतान् समुपस्थितः ।
 धन्या भवन्ता दृश्यन्तेऽवज्ञासुर्योश्च भूधराः । काश्चनकापरकस्य धातुनाश्च विज्ञेयतः ।
 तेन खल्वकाराः सर्वे भवन्ती भुवि ज्ञास्यताः । ते ममैतद्वचः श्रुत्वा पर्वतास्तस्मृतां वराः ।
 ऊचुर्वा सास्त्रयुक्ताणि वधांसि वनशोभिनः । ब्रह्मर्षे न वयं धन्या नाप्यासुर्योपि सन्ति नः ।
 ब्रह्मा प्रजापतिर्धन्यः स चासुर्यः सुरेश्वपि । सोऽहं पितामहं गत्वा सर्वं प्रभवमस्यं ।
 तस्य वाक्यस्य पर्यायं पर्याप्तमिव सचये । सोऽहं स्वयम्भुवं देवं लोकयोगिष्ठतुर्भुवं ।
 पारम्यर्थादुपायातः प्रणामावनताननः । सोऽहं वाक्यसमाप्यैषं आषधे पश्योन्मये ।
 आसुर्यं भगवानेकं धन्यश्च जगतो गुरुः । न किञ्चिदन्यत् पश्यामि भूतं यद्भवता ममं ।
 तन्नः सर्वतिदं जातं जगत स्वावरज्जुमं । सदेवदानवा मर्त्या लोके भूतेन्द्रियात्मकाः ।
 भवन्ति सर्वदेवेश दृश्याः दृश्यमिदं जगत् । तेन खल्वपि देवानां देवदेवः सनातनः ।
 तेषामेवामि यत् सृष्टा लोकानामपि भावनः । ततो मां प्राह भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 धन्यासुर्योऽप्रतिर्वाक्यैः किं मां नारद भाषसे । आसुर्यं परमं वेदा धन्या वेदाश्च नारद ।
 ये लोकान्धारयन्ति स्म वेदास्तत्कार्यदर्शिनः । अकामसयजुषां सत्यमचर्चकि च यस्मत् ।
 तन्मयं विद्धिमां विप्र धृतेऽहं तैर्षया च ते । पारमेथेयन वाक्येन चोदितोऽहं स्वयम्भुवा ।
 वेदोपस्थानिकास्तुके मतिषंस्मानविसारां । सोऽहं स्वयम्भुवचनाददेत्सै समुपस्थितः ।
 उवाच वेदांसुतुगे मन्त्रप्रवचनार्चितान् । धन्या भवन्तः पुण्याश्च निस्त्रयमासुर्यभूषिताः ।
 आधाराश्चैव विप्रानामेवमाह प्रजापतिः । स्वयम्भुवोऽपीह परंभवस्तु प्रश्नमागतः ।
 युष्मत्परतरं नास्मि श्रुत्या वा तपसाऽपि वा । प्रत्युच्यते तदा वाक्यं वेदा मामभितः स्थिताः ।
 आसुर्योश्चैव धन्याश्च यज्ञाश्चास्तपरायणाः । यज्ञार्थं च वयं सृष्टा धावा येन स्म नारद ।
 तदस्माकं परा यज्ञा न वयं स्वयमे स्थिताः । स्वयम्भुवः परं वेदा वेदानाश्च परं कतुः ।

ततोऽहमभुवं यज्ञान् सृष्ट्वाग्निपुरस्कृतान् । भो यज्ञाः परमं तेजो युष्मासु खलु कथ्यते ।
 ब्रह्मणाऽभिहितं वाक्यं यच्च वेदैश्चदीरितं । चासुर्यमन्यहोकेऽस्मिन् भद्रज्ञो नाधिमन्यते ।
 धन्याः खलु भवन्तो ये द्विजातीनां सर्वप्रियः । तेन खल्वग्नयस्तुतिं युष्माभिर्यान्ति तर्पिताः ।
 भागेश्च त्रिदशाः सर्वे मन्त्रैश्चैव मन्त्रवैशः । अग्निहोमादयो यज्ञा मम वाक्यादमन्तरं । १७०
 प्रत्यूषुषीं ततो वाक्यं सर्वे यूपध्वजाः स्मिताः । आसुर्यमन्यो वाक्यासु धन्यमन्योऽपि वा मुने ।
 आसुर्यं परमं विष्णुः स ज्ञात्वाकं परा गतिः । यदास्यं वयमग्नीमो ज्ञतमग्निनु पावन ।
 तत् सर्वं पुण्डरीकाक्षो कोकमूर्तिः प्रवक्षति । सोऽहं विष्णुगतिं त्रेषुरिह संपतितो भुवि ।
 दृष्ट्वायं मया कृष्णो भवद्भिरिह संहतः । यन्मयाऽभिहिता श्रेय ममासुर्यमजनाहंन ।
 धन्यश्चासीति भवतां मध्यस्थो ह्यत्र पार्श्विवाः । प्रत्युक्तोऽहमेनेनाद्य वाक्यस्यास्य यदुत्तरं । १७१
 दक्षिणाभिः सहेत्येवं पर्याप्तं वचनं मम । यज्ञानाञ्च गतिर्विष्णुः सर्वेषाञ्च सदक्षिणः ।
 दक्षिणाभिः सहेत्येवं प्रश्नो मम समाप्तवान् । कूर्मैवाभिहितं पूर्व्यं पारम्य्यादिहामतं ।
 सदक्षिणेऽस्मिन् पुरुषे तदाक्यं प्रतिपादितं । यन्मां भवन्तः पृच्छन्ति वाक्यस्यास्य निविर्णयं ।
 तदेतत् सर्वमन्यातां साधु यामि यज्ञामतं । नारदे तु गते स्वंगे सर्वे ते पृथिवोचितः ।
 विस्मिता स्थानि राष्ट्रानि जग्मुः मन्त्रवाहनाः । जनाहंनोऽपि सहितो यदुभिः पात्रकोपैः । १७२
 स्वमेव भवमं वीरो विवेश यदुपुङ्गवः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि आसुर्यधन्योपाख्याने ऊनपत्तयधिक्रमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव महाबाहो कृष्णस्य जगतोपतेः । माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि परमं द्विजसत्तम ।

न हि मे हस्मिन्सीह शृण्वतस्तस्य धीमतः । कर्षणामनुमन्तानं पुराणस्य महात्मनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नान्तः शक्यः प्रभावस्य वक्तुं वर्धशतैरपि । गोविन्दस्य महाराज श्रूयतामिदमह्वतं ।

शरतन्त्ये शयनिन भीष्मेण परिशोदितः । गाण्डोऽधन्या वीभक्षुर्षाहाभ्यं केकवस्य यत् । १७३

राष्ट्रं मध्ये महाराज ख्येष्ठं भ्रातरमब्रवीत् । युधिष्ठिरं जिनामित्रमिति तच्छृणु कौरव ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ पुराऽहं द्वारकां यातः सम्बन्धीनवलोककः । न्यवसं पूजितस्तत्र भोजहृत्पुण्यन्वकोत्तमैः ।

ततः कदाचिद्भ्रूयात्मा दीक्षितो मधुसूदनः । एकाहेन महाबाहुः शास्त्रदृष्टेन कर्षणा ।

ततो दीक्षितमासीनमभिगम्य द्विजात्तमः । कृष्णं विज्ञापयामास परिचाक्षीति चाब्रवीत् ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ रक्षाधिकारो भवतः परिरक्षस्व मां विभो । चतुर्थींशं हि धर्मस्य रक्षिता लभते फलं । १७४

॥ वासुदेव उवाच ॥ न भेतव्यं द्विजश्रेष्ठ रक्षामि त्वां कुतो भयं । ब्रूहि तन्मेन भद्रं ते यद्यपि स्यात् सुदुष्करं ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ जातो जातो महाबाहो पुत्रो मे ह्रियतेऽनघ । त्रयो हतास्तुर्थं त्वं कृष्ण रक्षितुमर्हसि ।

ब्राह्मण्याः सूतिकाक्षोऽस्य तत्र रक्षा विधीयतां । यथा भियेदपत्यं मे तथा कुरु जनाहंन ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ ततो मामाह गोविन्दो दीक्षितोऽहं क्रताविह । रक्षा च ब्राह्मणे कार्य्या सर्व्वावस्थागतैरपि ।

श्रुत्वाऽहमेवं कृष्णस्य ततो वचनमब्रुवं । मां नियोजय गोविन्द रक्षिष्यामि द्विजं भयात् । १७५

रत्नमुक्तः स खितं कृत्वा जामुवाच जनार्दनः । ब्रह्मवीक्ष्यैकमुक्त्वा प्रीणितोऽस्मि वराधिप ।
 ततो मां प्रीणितं ज्ञात्वा पुनराह जनार्दनः । गन्धतां कैरवचैव ब्रह्मणे यदि रक्षितुं ।
 तत्पुरोगास्य गन्धन्नु दृष्ट्वात्कमहारथाः । खते रामं महाबाहो प्रयुक्तं महाबलं ।
 ततोऽहं दृष्ट्विष्यैन्नेन महता परिवारितः । तत्रपतो दिवं कृत्वा प्रयातः सह वैजिकैः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु चरित्रे विष्णुपर्वणि वासुदेवमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुधर्मप्रतिपादः ॥ १०० ॥
 ॥ अर्चुन उवाच ॥ मुहूर्त्तैश्च बभूवुः शानं तं प्राप्य भरतर्षभ । विद्यान्तवाहनाः सर्वे निवासाद्योपवर्णिताः । १०१
 ततो यामस्य मध्ये ऽहं निविष्टः कुम्भस्य च । समन्ताद्दृष्ट्विष्यैन्नेन महता परिवारितः ।
 ततः प्रकुनयो दीप्ता स्तनाश्च कूरभाषिणः । दीप्ताणां दिशि वाङ्मनो भयमादेदयन्नि मे ।
 सन्धारामो जवावचैः भागुमांश्चैव निशमः । पपात महतो चोक्त्वा दृष्टिवी चाप्यकम्पत ।
 तान् समीक्ष्य मधोत्पातान्दाहकासोमहर्षशान् । योगमाहापयं तत्र जगन्वीनसुकचेतवः ।
 युयुधानपुरोगास्य दृष्ट्वात्कमहारथाः । सर्वे सन्नरथाः सज्जाः स्रज्ज्वाहन्तथाऽभवन् । १०२
 गतेऽहंरात्रसमये ब्राह्मणे भर्षविक्रवः । उपगत्य भयादकानिदं वचनममवीत् ।
 कासोऽयं सम्नुमन्तो ब्राह्मणाः प्रयवक्त मे । तथा भवन्नास्मिन्नु न भवेददृश्या वचा ।
 मुहूर्त्तादिव चाशेषं कृपयं ददितस्तनं । तस्य विप्रस्य भवने द्विषते द्विषतेति च ।
 अथाकांक्षं पुनर्वाचममौषं वाचकस्य वै । उं वेति द्विषमाचक्य न च पर्यामिराचये ।
 ततोऽस्माभिस्तदा तातं चरवर्षैः समन्ततः । विद्वन्विता दिवः सर्वो हत एव स वाचकः । १०३
 ब्राह्मणोर्नखरं कृत्वा हते तस्मिन् कुमारके । वाचः स पद्मपाश्रीशः सावयामास मां तदा ।
 दृष्ट्वाथो हतसंकल्पसाक्षा ऽहं नष्टचेतवः । मामेव हि विप्रेषैव ब्राह्मणः प्रत्यभाषत ।
 रक्षिष्यामीति चोक्ते ते न च रक्षितवानपि । शुकु वाक्यमिदं श्रेयं सत्यमर्षेण दुर्बले ।
 दृष्ट्वा तं स्यदुंशे नित्यं कृष्णेनामितबुद्धिना । यदि खादिह गोविन्दो भैतदव्याचिन्तं भवेत् ।
 यथा चतुर्थे धर्मस्य रक्षिता सभति सके । पादस्यापि तथा नूढं भागं प्राप्नोत्वैरक्षिता । १०४
 रक्षिष्यामीति चोक्ते ते न च रक्षितवानपि । मोक्षं नाशोवमेतसे मोक्षं वीर्यं यत्रस्य ते ।
 न किञ्चिदुक्त्वा तं विप्रं ततोऽहं प्रक्षिप्तस्तदा । सह दृष्ट्वात्कमैः सर्वैर्वच कृष्णो महासुतिः ।
 ततो दारवतीं गत्वा दृष्ट्वा मधुनिघातिनं । प्रीणितः प्रोक्तसन्तो गोविन्देभोपकथितः ।
 स तु मां प्रीणितं दृष्ट्वा समाश्राय्य च माधवः । सान्त्वयित्वा च तं विप्रमिदम्बचनममवीत् ।
 सुषोवक्ष्येव श्रेयस्य मेघपुण्यवलाहकैः । लोकयान्शान्तिं तदा दाहकं प्रत्यभाषत । १०५
 आरोप्य ब्राह्मणं कृष्णो ह्यवरोप्य च दाहकं । मामुवाच ततः शौरिः शारथ्यं क्रियतामिति ।
 ततः समाश्राय्य रथं कृष्णोऽहं ब्राह्मणः स च । प्रयाताः स्य दिवं वैश्वामुदीर्षो कैरवर्वभ ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु चरित्रे विष्णुपर्वणि वासुदेवमाहात्म्ये दृक्कर्मप्रत्यधिकर्मप्रतिपादः ॥ १०१ ॥
 ॥ अर्चुन उवाच ॥ ततः पर्वतप्रासादि चरितस्य वनानि च । अपश्यं समतिक्रम्य पागर् मकराक्षयं ।

ततोऽर्षमुदधिः साक्षादुपनिष्ये जगार्हणे । प्राञ्जलिः समुपाख्याय किं करोमीति चाब्रवीत् ।
 प्रतिश्लक्ष्णं स तां पूजां तन्मुखाय जगार्हणः । रथपन्थानमिच्छामि त्वया दत्तं नदीपते । ८७५
 अथाब्रवीत् समुद्रस्तु प्राञ्जलिर्नरुत्थ्वजं । प्रसीद भगवन्मैत्रमन्योऽप्येवं गमिष्यति ।
 त्वयैव स्थापितः पूर्वमगाधोऽस्मि जगार्हण । त्वया प्रवर्णिते मार्गे वास्यामि गमनीयतां ।
 अन्येऽप्येवं गमिष्यन्ति राजानो दर्पेभ्योऽहिताः । एवं सञ्चिन्त्य गोविन्दं पश्यन् तत् समाचर ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ ब्राह्मणार्थेऽस्मदर्थे च कुर्व सागर मदचः । मदृते न पुमान् कश्चिदन्यस्मां धर्षयिष्यति ।
 अथाब्रवीत् समुद्रस्तु पुनरेव जगार्हणं । अभिज्ञापमयाद्गीतो वाठमेवं भवति । ८७६
 श्रापयाम्येष मार्गं ते येन त्वं कृण्व वास्यसि । रथेन सह सुतेन सध्वजेन च केचन ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ मया दत्तो वरः पूर्वं न श्रोत्रं यास्यसीति ह । मानुषास्ते न जानीयुर्बिधावन्मसञ्जयाम् ।
 जलं क्षण्य साधो त्वं ततोऽयास्यान्वहं रथो । न हि कश्चित् प्रमाणतो रत्नानां वेक्षते नरः ।
 सागरेण तथेत्युक्ते प्रसिक्ताः स्म जलेन वै । स्मृतिना सद्यः भूमौ मणिवर्णेन भासता ।
 ततोऽर्णवं समुत्तीर्य करुणपुत्तरान् वयं । कृषेन समतिक्रान्ता गन्धमादनमेव च । ८७७
 ततस्तु पर्वताः सप्त केचन समुपस्थिताः । जयन्तो वैजयन्तस्य नीलो रजतपर्वतः ।
 महामितः सकैलास इन्द्रकूटश्च नामतः । विभ्राषा वसुंधरपाणि विविधान्वहुतापि च ।
 उपस्थाप्य च गोविन्दं किं कुर्वन्वज्रवन्सदा । तांश्चैव प्रतिजग्राह विधिवन्नुसुहवः ।
 तानुवाच हृषीकेशः प्रथमावतनान् स्थितान् । विवरं गच्छतो मेऽद्य रथमार्गः प्रदीयतां ।
 ते कृष्णस्य वचः श्रुत्वा प्रतिश्लक्ष्णं च पर्वताः । प्रददुः कामतो मार्गं गच्छतो भरतर्षभ । ८७८
 तत्रैवान्तर्हितास्ते च तदाश्चर्यतरं मम । अन्नकस्य रथो याति मेघजालेऽम्बिवांशुमान् ।
 ततः कदाचिद्दुःखेन रथमुज्जस्तुरङ्गमाः । पङ्कभूतं हि तिमिरं स्याद्द्विज्ञायतेऽनघ ।
 अथ पर्वतभूते तन्निमिरं समपद्यत । तदासाद्य महाराज निश्चयज्ञा हयाः स्थिताः ।
 ततश्चक्रेण गोविन्दः पाटयित्वा तमक्षदा । आकाशं दर्शयामास रथपन्थानमुत्तमं ।
 निष्क्रम्य तमसस्तस्मादाकाशं दक्षिणे तदा । भविष्यामीति संज्ञा मे भयस्य विगतं मम । ८७९
 ततस्तेजः प्रज्वलितमपश्यं तत्तदाऽम्बरे । सर्व्लोकं समाविश्य स्थितं पुरषश्चिह्नं ।
 तं प्रविष्टो हृषीकेशो दीप्तं तेजोनिधिं तदा । रथ रथ स्थितश्चाहं स च ब्राह्मणधत्तमः ।
 स मुहुर्त्तान्ततः कृष्ये निश्चकाम तदा प्रभुः । चतुरो बालकान् श्लक्ष्णं ब्राह्मणस्यात्मजाक्षदा ।
 प्रददौ ब्राह्मणाय पुत्रान् सर्वान् जनार्दनः । तयः पूर्वं हता ये च सद्यो जातसु बालकः ।
 प्रहृष्टो ब्राह्मणस्तत्र पुत्रान्दृष्ट्वा पुनः प्रभो । अहस्य परमप्रतीतिं विस्मितस्याभवं नृप । ८८०
 ततो वयं पुनः सर्वे ब्राह्मणस्य च ते सुताः । यथागता निवृत्ताः स्म तथैव भरतर्षभ ।
 ततः स्म हारकां प्राप्ताः कृषेन भरतर्षभ । असम्प्राप्तेऽर्हदिवसे विस्मिताहं ततः पुनः ।

चपुत्रं भोजयित्वा ते द्विजं कृष्यो महायज्ञाः । धनेन तर्पयित्वा च ग्रहं माहापयन्तदा ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वासुदेवमाहात्म्ये दिव्यतर्पणकथनोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥ ततः कृष्यो भोजयित्वा ज्ञानानि सुवह्नि च । विप्राणामृषिकल्पानां कृतकृत्योऽभवत्तदा ।

ततः पद्ममया भुक्त्वा दृष्ट्वाभोजैश्च सर्वैः । विविचाश्च कथा दिव्याः कथयामास भारत ।

२५१

ततः कथाम्ने तचाहमभिगन्ध जनार्दन । अहं कथयामास वादुतं कर्तुं यदुद्विगमहं ।

कथं समुद्रस्तम्भोदः कृतस्ते कमलेषु च । पर्वतानाञ्च शिवरं कृतं ते कथयन्नुत ।

तमस्तच्च कथं घोरं घनं चक्रेण पाटितं । तच्च यत् परमं तेजः प्रविष्टोऽसि कथञ्च तत् ।

किमर्थं तेन ते बालास्तदा आपन्नताः प्रभो । क्वच ते दीर्घमध्यां चक्षितं तत्कथं पुनः ।

कथञ्चात्पेण कालेन कृतं नक्षत्रतामसं । एतत् सर्वं यथावृत्तमाचक्षु मम केवच ।

२५२

॥ वासुदेव उवाच ॥ महर्षेणार्थं ते बाला जनास्तेन महात्मना । विशार्यभक्ष्येण कृष्यो नागच्छेदन्वयेति ह ।

ब्रह्मतेजोमयं दिव्यं महद्यदुद्विगमसि । अहं स भरतश्रेष्ठ मनेजस्तत् पनातनं ।

प्रकृतिः सा मम परा च्छास्त्राका सनातनी । तां प्रविश्य भवन्तीह मुक्ता योगविदुस्तदाः ।

सा साक्षात्तां गतिः पार्थ योगिनाञ्च तपस्विनां । तत्पदं परमं ब्रह्म सर्वं विभजते जगत् ।

मामेव तत्परन्तो ज्ञातुमर्हसि भारत । समुद्रस्तम्भतोयोऽहमहं स्तर्थायतः जलं ।

२५३

अहं ते पर्वताः सप्त ये दृष्ट्वा विविधास्त्वया । पद्मभूतं हि तिमिरं दृष्टवानसि यद्वि तत् ।

अहं तमो घनोभूतमहमेव च पाटकः । अदृष्ट कालो भूतानां धर्मज्ञःहं प्रकीर्तितः ।

चन्द्रादित्यौ मही भ्रैलाः सरितश्च सरांसि च । चतस्रश्च दिशः सर्व्यः सभैवात्मा चतुर्विधः ।

च तुर्वर्षं मत्प्रसूतं चातुराश्रममेव च । चातुर्विधस्य कर्त्ताऽहमिति बुध्यस्व भारत ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ भगवन् सर्वभूतेश्च वेत्तुमिच्छामि ते प्रभो । पृच्छामि त्वां प्रपञ्चोऽहं नमस्ते परुषोत्तम ।

२५४

॥ भगवानुवाच ॥ ब्रह्म च ब्राह्मणाश्चैव तपः सत्यञ्च भारत । उपं दृष्टदण्डैव मत्तस्वर्दिद्वि पाण्डव ।

प्रियसेऽहं महाबाहो प्रियो मेऽसि धर्मज्ञस्य । तेन ते कथयिष्यामि नान्यथा वक्तुमुत्सरे ।

अहं यजुंषि सामानि च्छव्यःशर्म्यषानि च । ऋषयो देवता वज्रा मत्तेजो भरतर्षभ ।

पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं । चन्द्रादित्यावशोवाचाः पञ्च माहासतयर्षवः ।

मुहूर्त्ताय कलाश्चैव खणाः सम्बन्धराक्षसा । मन्त्राश्च विविधाः पार्थ यानि शास्त्राणि कानिचित् ।

२५५

विद्याश्च वेदितव्यञ्च मत्तः प्रादुर्भवन्ति वै । मन्मथं विद्धि कौन्तेय कथं सृष्टिञ्च भारत ।

रुचामश्च सभैवात्मा सदस्यश्चैव तत् परं ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ एवमुक्त्वोऽसि कृष्येण प्रीयता भरतर्षभ । तथैव च मनो निवृत्तमभवन्तो जनार्दन ।

एतच्छ्रुतञ्च दृष्टञ्चमाहात्म्यं केवचस्व मे । यन्मो पृच्छसि राजेश्च भूयश्चातो जनार्दन ।

॥ अन्त्यायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा कुरुश्रेष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः । पूजयामास मनसा गोविन्दं पुण्ड्रिक्तमं ।

२५६

विभिन्नस्थाभवद्राजा सह सर्वैः सद्योहरैः । राजभिश्च सहासोनेषु तत्रास्मन् समानताः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वासुदेवनाहात्म्ये विषयत्वधिक्रमनोऽध्यायः ॥ १०३ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव दिजश्रेष्ठ यदुसिंहस्य धीमतः । कर्षाण्यपरिमेयाणि श्रुतमिच्छामि तत्ततः ।
 श्रुयन्ते विविधानि स्य अहृतानि महात्मतेः । अपहृष्ट्यानि गुह्यानि प्राकृतान्यपि सर्व्वहः ।
 यान्यहं विविधान्यस्य श्रुत्वा प्रीथे महात्मते । प्रकृत्याः सर्व्ववशात् तानि मे शृणुस्वतोऽनुच ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बह्वन्याश्चर्य्यभूतानि केचनस्य महात्मनः । कर्षाण्युक्तानि वै राजन् भूयश्चैव श्रुतानि ते । १०४

कथितानि मया साधो भान्त्वं प्रक्यं हि कर्षाणां । गन्तुं भरतशार्दूल विस्तराणां महात्मनः ।

श्रवण्यस्य मया वाच्यं श्रेयसाधेन भारत । विष्णोरतुल्यवोर्यस्य प्रथितोदारकर्षणः ।

शानुपूर्या प्रवक्ष्यामि शृणुष्वेकमना नृप । दारवत्यां निवृत्ता यदुसिंहेन धीमता ।

राष्ट्राणि नृपसखाणां शोभितानि महात्मनां । यदृनःमन्तरप्रेषुस्विचक्रो दानवी हतः ।

पुरं प्राग्ज्यातिपं गत्वा पुनश्चेन महात्मना । समुद्रमध्ये दृष्टात्मा नरको दानवी हतः । १०५

तःमवश्य रणे जित्वा परिजितो हतो बलात् । निर्व्विन्दस्यैव भगवान् बरुणा ज्ञाहिते हृदे ।

दन्तवक्रस्य कारुषो निहतो दक्षिणापथे । शिशुपालस्य संपूर्णे क्लिप्सिदैकवते हतः ।

गत्वा च शोणितपुरं शङ्करेणाभिरचितः । बन्धेः सुतो महावीर्य्यो वारुणा बाहुमदस्रवान् ।

महासुधे महाराज जित्वा जीवन्मर्जितः । निर्व्विन्ताः पावकाश्चैव गिरिमध्ये महात्मना ।

शाल्यस्य विजितः सङ्घे भौभस्य विनिपातितः । त्रिवीभ्य सामरश्चैव पाञ्चजन्यो वशीकृतः । १०६

इत्यपोवस्य निहतो नृपाश्चान्ये महाबलाः । जरामन्थस्य निधने मोक्षिताश्च नृपास्तदा ।

रथेन जित्वा नृपतीन् गान्धारतमया हता । भृष्टराज्याश्च भोकार्ताः पाण्डवाः परिरक्षिताः ।

दाहितं तु वनं घोरं पुरुकृतस्य खण्डवं । माण्डोवस्यग्निनः दत्तमर्षुनायोपपादितं ।

दौत्यस्य ततः कृतं घोरं विघ्ने जनमेजय । अनेन यदुमस्त्वेन यदुवंगस्य वर्द्धितः ।

कुन्यासु प्रमुखे प्रोक्त्वा प्रतिज्ञा पाण्डवान् प्रति । निवृत्ते भारते युद्धे प्रतिदास्यामि ते सुतान् । १०७

भोजितस्य महातेजा नृपः श्रापात् सुदारुणात् । यवनस्य हतः संख्ये काल इत्यभिविश्रुतः ।

वानरैः हो महावीर्य्यो मेन्द्रो दिविद एव च । विजितौ युद्धदुर्द्धयो जाम्बवांस्य पराजितः ।

मन्दोपनेस्तया पुत्रस्तव चैव पिता नृप । गतौ वैश्रतवमं जीवितौ तस्य तेजसा ।

संयामा बहवः प्राप्ता घोरा नरवरक्षयाः । निहताश्च नृपाः सर्व्वे कृत्वा तद्रूपमहृतं ।

जनमेजय युद्धेषु तथा ते वर्णितं मया । १०८

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वासुदेवनाहात्म्ये चतुःसप्तत्यधिक्रमनोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव महाबाहो यदुसिंहस्य धीमतः । कर्षाण्यपरिमेयाणि श्रुतानि दिजसत्तन ।

बन्धः श्रुतवतो श्रेष्ठ वासुदेवस्य धीमतः । यदेतत् प्रथितं पूर्वं वारुणं प्रति महासुरं ।

तदहं श्रुतमिच्छामि विस्तरेण तपोधन । कथस्य देवदेवस्य पुत्रत्वमसुरो गतः ।

योऽभिगुप्तः स्वयं ब्रह्मन् ब्रह्मरेण महात्मना । बहवांश्च मतेनेह समयेन मुचेन च ।

बलेर्भस्वतः पुत्रो ज्येष्ठा आश्रयतन्व यः । ततो वाञ्छवहस्येक दिव्यास्वप्नधारिणा ।

अधस्त्वैश्व महाकाथैर्माद्याश्रतमहैर्भवेः । वामुदेवेन च कथं बह्वो वाणः पराजितः ।

संरभ्यः दन्दयुद्धार्थी जीवन्मृतः कथञ्च यः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणुष्वःवहितो राजन् कृष्णस्वामितनेजसः । मनुष्यलोके वाक्येन यथा ऽभूदिच्छो महान् ।

वामुदेवेन यत्रामौ रुद्रस्कन्दमहायवान् । बलिपुत्रो रणसाधो जिह्वा जीवन् विवर्जितः ।

यथा चास्य बरो दत्तः शहुरेण महात्मना । नित्यं चास्त्रिधना चैव नाकपत्यं यथाऽस्यं ।

यथा वाणस्य तद्युद्धं जीवन्मृतो यथा च यः । यथा च देवदेवस्य पुत्रत्वं सोऽसुरो गतः ।

यदर्थञ्च महद्युद्धं तत् सर्वमखिलं शृणु । दृष्ट्वा वपुः कुमारस्य क्रोडतश्च महात्मनः ।

बलिपुत्रो महावीर्यो विस्मयं परमं गतः । तस्य युद्धेऽस्मादात्पत्या तपस्वसु सुदारुणं ।

रुद्रस्याराधनार्थाय यथास्य स्वामहं मुनः । ततो ऽन्वपयदात्मानं तपसा सोऽसुरोत्तमः ।

देवस्यस्य परं तोषं जगाम च सहो जया । श्रीकण्ठस्य परां प्रीतिं गत्वा ऽनुरमयाश्रयीत् ।

वरं वृणीष्व भद्रं ते यत्ने मनसि वर्तते । अथ वाणोऽब्रवीद्वाक्यं देवदेवं मनात्मनं ।

देव्याः पुत्रत्वमिच्छामि त्वया दत्तं विलोचन । ब्रह्मरन्तु तथेत्युक्त्वा रुद्राणोमिदमब्रवीत् ।

कनीयान् कान्तिकेयस्य पुत्रोऽयं प्रतिश्रुत्वा । यचेत्स्थितो महासेनः सोऽग्निजो रधिरे पुरे ।

तत्रोद्देशे परस्त्रास्य भविष्यति न संशयः । नास्त्रा तच्छेक्षितपरं भविष्यति पुरोत्तमं ।

मयाऽभिगुप्ते श्रीमन्तं न कश्चित् प्रमद्विद्यति । ततः स निवसन् वाणः पुरे क्राणितमाह्वये ।

राज्यं प्रशासते दिव्यं सोभयन् सर्वदेवताः । अथ वीर्यमदोक्षिणो वाको वाञ्छवहस्यजन् ।

अचिन्तयन् देवगणान् युद्धमाकाङ्क्षते मदा । ध्वजस्यास्य ददौ प्रीतः कुमारोऽग्निनेजसं ।

वाहनञ्चैव वाणस्य मयूरं दीप्तनेजसं । न देवा न च गन्धर्वा न यक्षा न च पक्षगाः ।

तस्य युद्धे व्यतिष्ठन्त देवदेवस्य तेजसा । कल्पकेनाभिगुप्तश्च द्रुपदोऽसिक्तो महासुरः ।

भूयो मृगयते युद्धं त्रिस्तोत्रनमयागमत् । स रुद्रमभिगम्याथ प्रक्षिपत्याभिवाद्य च ।

बलिसूनुरिदं वाक्यं पप्रच्छ वृषभध्वजं । असकृद्विजिता देवाः समाध्याः समरुद्धयाः ।

मया वनमोः लोकात् ससैन्येन तत्राश्रयात् । दमं देवं समागम्य वसन्ति ह्य पुरे सुखं ।

ते पराजयमंत्रस्ता निराशा मत्पराजये । नाकपृष्ठमुपागम्य निवसन्ति यथासुखं ।

सोऽहं निराशा दृष्ट्वास्य जीवितं नाद्य कामये । अयुध्यतो वृथा क्षीरां बाह्वनां धारणं मम ।

तद्दूहि मम युद्धस्य कश्चिदागमनं भवेत् । न मे युद्धं त्रिनः देव रतिरसि प्रचोद मे ।

ततः प्रहस्य भगवानब्रवीदृषभध्वजः । भविता वाण युद्धं ते यथा तच्छुक्र दानव ।

ध्वजस्यास्य यदा भङ्गमाव तात भविष्यति । स्त्रे स्वाने स्वः पितृकाय तदा युद्धं भविष्यति ।

दत्येवमुक्तः प्रहमन् वः णः सुबह्वो सुदा । प्रसन्नवदनो भूत्वा पादयोः पतितोऽब्रवीत् ।

दिव्या बाहुवहस्य न वृथाधारसंभम । दिव्या वदस्तासमर्हं विमिता पुनराह्वे ।
 आनन्दानुपूर्णाभ्यां नेचाभ्यामरिमर्हणः । पश्चात्तस्मिन्नैर्देवं पूजयन् पतितो भुवि । ८८०
 ॥ महेश्वर उवाच ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ वाङ्मनामात्मनश्च कुलस्य च । यद्दुर्गं प्राप्यसे वीर युद्धमप्रतिमं महत् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्ततो वाणस्तृण्यकेण महात्मना । हर्षेणाभ्युत्थितः शीघ्रं पूजयन् वृषभध्वजं ।
 श्रितिकण्ठत्रिसृष्टस्तु वाणः परपुत्रञ्चयः । यथौ स्वमेव भवन् यत्र ध्वजदृष्टं महत् ।
 तत्रोपविष्टः प्रहमन् कुम्भाण्डमिदमब्रवीत् । प्रियभावेदधिष्णामि भवतेना यन्मनोनुगं ।
 इत्येवमुक्तः प्रहमन् वाणमप्रतिमं रणे । प्रोवाच राजन् किन्वेतत् वक्तुकामोऽसि मे प्रियं । ८८१
 विष्णुयोत्पन्नजनयनः प्रहर्षोद्द्वैत्यमन्तम । त्वत्तप्तश्चोतुमिच्छामि वरं किं लब्धवानमि ।
 देवदेवप्रसादान्नु स्कन्दस्य च महात्मनः । ईप्सितं किं त्वया प्राप्तं तन्मे ब्रूहि महासुर ।
 श्रितिकण्ठप्रसादेन स्कन्दगोपायनेन च । कश्चित् त्रैलोक्यराज्यं ते व्यादिष्टं शूद्रसपाणिना ।
 कश्चिदिन्द्रस्तव भयात् पातालमुपयास्यति । कश्चिदिष्णुभवं त्रामं त्रितो द्यन्ति दितेः सुताः ।
 यस्य सक्रमयवस्ता यमन्ति मल्लिलाशये । कश्चिच्छार्ङ्गगदापाणेः स्थितस्य परमाह्वे । ८८२
 न विष्णोर्भयमंत्रताः प्रयःस्यन्ति दितेः सुताः । पातालवासमुत्सृज्य कश्चित्तव बलाश्रयात् ।
 विबुधावामनिरता भविष्यन्ति महासुराः । बलिर्विष्णुबलान्क्रान्तो बद्धस्तव पिता नृप ।
 मलिनौघादिनिःसृत्य कश्चिद्राज्यमवाप्स्यति । दिव्यमाय्यान्वरधरं दिव्यगन्धानुलेपनं ।
 कश्चिदैराचरिन् ततः द्रुत्स्यामः पितरं तव । कश्चिन्निभिः क्रमैः पूर्वं हताश्लोकानिमान् प्रभो ।
 पुनः प्रत्यानयिष्यामो जित्वा मर्त्यान् दिवीकमः । अजिग्धगम्भीरनिर्घोषं शङ्खस्वनपुरोजवं । ८८३
 कश्चिद्यारायणं देवं जेष्यामः समितिस्त्रयं । कश्चिदुपध्वजस्तात प्रसादममुखस्तव ।
 यथा ते हृदयोत्कस्य माश्रुविन्दुः प्रवर्षते । कश्चिदीश्वरतोषेण कार्त्तिकेयमतेन च ।
 प्राप्तवानमि मन्त्रैषामस्त्राकं पार्थिवं पदं । इति कुम्भाण्डवचनैशोदितः सोऽसुरोत्तमः ।
 वाणो वाणोमन्मन्त्राः प्रोवाच वदतां वरः ।

॥ वाण उवाच ॥ चिरात् प्रभृति कुम्भाण्ड न युद्धं प्राप्यते यदा । ततो मया मुदा पृष्टः श्रितिकण्ठः प्रतापवान् । ८८४
 युद्धाभिलाषः समुद्यन् देव संजायते मम । अपि प्राप्याम्यहं युद्धं मनस्तुष्टिविबुद्धं ।
 ततोऽहं देवदेवेन हरेणामित्रघातिना । प्रहस्य मुचिरं कालमुक्तोऽस्मि वचनं प्रियं ।
 प्राप्त्यमे समहयुद्धं वाण त्वं नचिरादिव । मयूरध्वजभङ्गस्तो भविष्यति यदाऽसुर ।
 तदा त्वं प्राप्यसे युद्धं समहदितिमन्दन । ततोऽहं परमप्रीतो भगवन्तं वृषध्वजं ।
 प्रणम्य शिरसा देवं तवान्तिकमुपागतः । इत्येवमुक्तः कुम्भाण्डः प्रोवाच नृपतिन्तदा । ८८५
 अहो न शोभनं राजन् यदेवं भाषसे वचः । एकं कथयतेरिव तयोरन्योन्यमुच्छ्रितः ।
 ध्वजः पपात वेगेन शकाशनिषमाहतः । तं तया पतितं दृष्ट्वा सोऽसुरो ध्वजमुत्तमं ।

प्रहर्षमनुष्यं सेभो मेने चाहवमागतं । ततश्चकन्ते वसुधा प्रकाशनिष्माहता ।
 ननादान्मर्हितो भूमौ वृषदंष्ट्रो जगर्ज च । देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्षत वासवः ।
 श्रेष्ठितं श्रेष्ठितपुरे सर्वतः पुरमन्तिक्रात् । सूर्यं भिक्षा मद्योक्त्वा च पपात धरणीतले । १००
 स्वपथे चोदितः सूर्यो भरणीं समपीडयत् । चैत्यदृशेषु सहसा धाराः शतसहस्रतः ।
 श्रेष्ठितस्थास्त्रवन् घोरा निपेतुस्कारका भृशं । राश्वरपसदादित्त्वमपर्म्यधि विद्यामते ।
 लोकत्रयकरे काले निर्घातस्थापतस्त्रहान् । दक्षिणां दिशमास्त्राय धूमकेतुस्ततोऽभवत् ।
 अनिशस्त्राण्यविस्त्रिस्ता ववुर्व्याताः सुदारुणाः । येनलोहितपर्यन्तः कृष्णपोवसद्विद्युतिः ।
 चिवर्णपरिघो भानुः सन्ध्यारागमयावृणोत् । वक्रमङ्गारकक्षके कृत्तिकासु भयङ्करः । १०१
 वाणस्य जम्बूनचत्रं भर्त्सयन्निव सन्धेयः । अनेकशस्त्रयैत्यस्य निपपात महोत्सवं ।
 अर्चितः सर्वकन्याभिर्हानवानां महात्मानां । एवं विविधरूपाणि निमित्तानि निष्पामयन् ।
 बाणो मदबलेऽन्नातो निश्चयं नाश्वगच्छत । विघ्नेतास्त्रभवत्प्राज्ञः कुम्भापुत्रस्तन्मदभिर्बान् ।
 वाणस्य सचिवस्तत्र चिन्तयन् बह्वक्षिप्सिधं । उत्पाता श्चान् दुरयन्त कथयन्तो न शोभनं ।
 तत्र राज्यविनाशाय भविष्यन्ति न संशयः । वयस्मान्त्वं च सचिवा भूया ये च तवानुगाः । १०२
 जयं यास्यन्ति न चिरात् सर्वे पार्यंषदुक्तयात् । यथा शक्रध्वजतरोः स्वर्यं पतनं भवेत् ।
 रणमाकाङ्क्षते मोहात् तस्या वाणस्य गर्हतः । दंष्ट्रदेवप्रसादेन चैलाक्यविजयं गतं ।
 जम्बेकाहृष्यते नाभौ युद्धाकाङ्क्षो गनर्ह च । वाणः प्रीतमन्नाद्यैव पयो पानमनुत्तमं ।
 दैत्यदानवनारीभिः शार्ङ्गमुत्तमविक्रमः । कुम्भापुत्रश्चिन्तयाविष्टो राजवेष्टाऽभयान्तदा ।
 अचिन्तयच्च तस्मार्थं तैरुत्पातनिदर्शनैः । राजा प्रसादो दम्बुद्विर्मितकाशो मदीकटः । १०३
 युद्धमेवाभिन्नपते न दोषास्त्रन्यते मदात् । महात्पातभयस्यैव न तन्निष्ठा भविष्यति ।
 अपोदानीं भवेन्निष्ठा सर्वमुत्पातदर्शनं । इह त्वास्ते विनयनः कार्त्तिकेयश्च बोध्यं वान ।
 तेनोत्पन्नोऽपि दीपो नः कश्चिद्रक्षेत् पराभवं । उत्पन्नदोषप्रभवः क्षयोऽयं भविता महान् ।
 दोषाणां न भवेन्नाश इति मी धीयते मतिः । निघनं दोष श्वाद्यं भविष्यति न संशयः ।
 दौरात्म्याच्चृपतेरस्य दोषभृता हि दानवाः । देवदानवसंघानां, यः कर्त्ता भुवनप्रभुः । १०४
 स भवः कार्त्तिकेयश्च कृतवाचो हि नः पुरे । प्राणैः प्रियतरो नित्यं भवस्य तु युहः मदा ।
 तदिन्द्रिष्टश्च वाणोऽपि भवस्य सततं प्रियः । दर्पेः श्चक्रान्तु नाशाय वरं यादितवान् भवं ।
 युद्धहेतोः स लज्जस्तु सर्वथा न भविष्यति । यदि विष्णुपुराणाणामिन्द्रादीनां दिवोकथाः ।
 भविता श्चभयप्रतिर्भवहस्तात् कृतं भवेत् । एतयोश्च हि को युद्धं कुमारभवयोरिह ।
 शक्रो दातुं समागम्य वाणमाहाय्यकारिणोः । न च देववशो भिय्या भविष्यति कथञ्चन । १०५
 भविष्यति महयुद्धं सर्वदैत्यविनाशनं । एवं स चिन्तयाविष्टः कुम्भापुत्रस्तन्मदभिर्बान् ।

सन्निप्रणिहितां बुद्धिं चकार सुमहासुरः । ये हि देवैर्विबुध्यन्ते पुण्यकर्माभिराहवे ।

यथा बलिर्नियमितक्षया ते यान्ति बद्धयं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाणयुद्धे कुम्भाप्लवाके पञ्चमप्रत्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ क्रीडाविहारोपगतः कदाचिदभवद्भवः । देव्या सह नदीतीरे रम्ये श्रीमति स प्रभुः ।

शतानि तत्रासुरभ्यां क्रीडन्ति सा समन्ततः । सर्व्यर्जुनकवने रम्ये गन्धर्व्यपतवक्षदा ।

११०

कुसुमैः पारिजातस्य पुष्पैः सन्मानकस्य च । गन्धोद्दाममिवाकाशं नदीतीरस्य सर्व्यर्जुनः ।

वेणुनीणास्तदङ्गैश्च पणवैश्च सहस्रशः । वासमानैः स ऽऽश्राव गीतमसुरसान्ध्या ।

सूतमागधकल्पैश्चाप्यसुवस्त्रसुरागणाः । देवदेवं सुवपुषं सन्धिषं रक्तवासधं ।

हरं महामं वरदं रमयन्ति मनोरमाः । ततस्तु देव्या रूपेण चित्रलेखा वराऽसुराः ।

भवं प्रसाद्यामाम देवो च प्राहसन्तदा । प्रसादयन्तीमीशानं प्रहसन्त्यसुरागणाः ।

१११

भवस्य पार्थदा दिव्या नानारूपा महौजसः । देव्या अमुञ्जया सर्व्ये क्रीडन्ते तत्र तत्र वै ।

अथ ते पार्वटास्तत्र रहस्येषु विपश्चितः । महादेवस्य रूपेण तच्चिह्नं रूपमास्मिताः ।

ततो देव्यास्तु रूपेण लीलया वदनेन च । देवो प्रहसं ममुचे तासैवासुरमस्तादा ।

ततः किञ्चकिञ्चाशब्दः प्रादुर्भूतः समन्ततः । प्रहर्षमतुलञ्चापि लेभे प्रीतमना भवः ।

वाणस्य दुहिता कन्या तत्रोषा नाम भाविनी । देवं प्रक्रीडितं दृष्ट्वा देव्या सह नदीगतं ।

११२

दीप्यमानं महात्मानं द्वादशादित्यवर्षधं । नानारूपं वपुः कृत्वा देव्याः प्रियचिकीर्षया ।

ऊषा मनोरथसुकुं पाञ्चम्याः सन्धिषी तदा । धन्या हि भर्तृमहिता रमन्त्येवं समानताः ।

मनसा त्वय संकल्पमुपया भाषितं यथा । विज्ञाय तमभिप्रायमुवाथाः पञ्चम्यात्मजा ।

प्राह देवो ततो वाक्यमूर्षा हर्षयतो ज्ञमैः । ऊषे शोभं लमयेवं भर्ता सह रमिष्यसि ।

यथा देवो मया सार्द्धं शङ्करः शत्रुतापनः । एवमुक्ते तदा देव्या वाक्ये चिन्ताविलेखणा ।

११३

ऊषा भावं तदा चक्रे भर्ता रम्ये कटा सह । तदा हैमवतो वाक्यं सम्प्रहस्येदमब्रवीत् ।

ऊषे ऽऽणुष्व वाक्यं मे यदा संयोगमेव्यसि । वैशाखे मामि हर्म्यस्यां द्वादश्यां त्वां दिनस्ये ।

रमयिष्यति यः स्वप्ने मे ते भर्ता भविष्यति । एवमुक्त्वा दैत्यसुता कन्यागणसमाहृता ।

अपाक्रामत हर्षेण रममाणा यथासुखं । ततः सखीभिर्हास्यन्ती हर्षलेत्फुल्लोचना ।

तान्लिकामन्निपातैश्च अन्यान्ये जग्नुरुर्जिताः । किन्नार्या यत्तकन्याश्च नागदैत्यैश्चकन्यकाः ।

११४

असुरागणकन्याश्च ऊषायाः सखिनाङ्गताः । उक्त्वा च तत्र ताभिः सा भर्ता तत्र वरानमे ।

भविष्यत्यसिरेणैव देव्या वचनकल्पितः । न हि देव्या वचो मिथ्यः भविष्यति कदाचन ।

रूपाभिजनमम्यस्रः पतिले कल्पितक्षया । ऊषा सखीनां तद्वाक्यं प्रतिपूज्य यथाविधि ।

दत्त मनोरथं देव्या भावयन्ती व्यतिष्ठत । ततः क्रीडाविहारस्तमनुभूय सहेमया ।

गतेऽहनि ततः सर्वास्ता नार्यः परमाहुताः । ययुः खानालयान् सर्वा देवो चादर्शनं गता ।

११५

काशिरद्वैलया यानैर्गवैरन्वाकसा रणेः । पुरं प्रविशद्दृष्ट्वाः काशिराकाशमाश्रिताः ।
 ततो हर्म्ये शयानां तु वैशाखे मासि भाविनी । दादृशा शुकपक्षक सखीमण्डलां तदा ।
 यथोक्तः पुरुषः स्वप्ने रमयामास तां तदा । विचेष्टमानो रुदतीं देव्या वचनचोदितः ।
 सा स्वप्ने धर्षिता तेन स्त्रीभावञ्चापि कथिता । शोचिताका मरुदती यद्भवेन्नित्या निमि ।
 तां तथा रुदतीं दृष्ट्वा सखीमण्डलमश्रितां । पिचलोखा वचः शिष्यमुवाच परमाहुतं । १११
 ऊषे मा भैः किमेवं त्वं रुदती परितपसे । बलेः सुतसुता हि त्वं प्रख्याता किं भवाम्बिता ।
 न भयं विद्यते लोके तव सुभु विज्ञेयतः । अभयमव वाभोह पिता देवान्मको रणे ।
 उत्तिष्ठान्तिष्ठ भद्रं ते विषादं मा कृथाः शूभे । नैवंविधेषु वासेषु भयमस्ति वरानने ।
 असह्यदेवमहितः ब्रह्मोर्भन्ता सुरेश्वरः । अप्राप्त एव मनरे पिचा ते मृदितो रणे ।
 अयं देवसमूहेषु भयदस्ते पिता सखि । महासुरवरः श्रीमान् बलेः पुत्रो महाबलः । ११२
 एवं साऽनिरिहता सख्या वाणपुत्रो यदस्मिन्नो । स्वप्नकरं यया दृष्टं तयासम्यक्त्वदेवतम् ।
 ॥ ऊषोवाच ॥ एवं संधर्षिता साध्वी कथं जीवितुमुत्सहे । पितरं किञ्च वक्ष्यामि देवशत्रुमरिन्दम् ।
 एवं संदूषणकरो वंशस्यास्य महौजसः । श्रेयो हि मरणं मर्त्यं न मे श्रेयोऽप्य जीवितं ।
 ईप्सिता वा यथा कश्चित् पुरुषोऽधिगतो हि मे । निशायां जायते वाचं नीता केन दशाभिमां ।
 कथमेवं कृता नाम कन्या जीवितुमुत्सहे । कुलोपकोहनकरी कुलाङ्गारो निराश्रया । ११३
 जीवितं स्पृश्येन्नारी साध्वीनामपतः स्थिता । इत्येवं वाच्यपूर्णाक्षी सखीमण्डला तदा ।
 विललाप चिरं कालमूषा कमललोचना । अनाथवत्तां रुदतीं सख्यः सख्यां विचेतसः ।
 ऊचुरश्रुपरीताक्ष्य ऊषां सख्याः समागताः । दृष्टेन मनसा देवि शूभं वा यदि वाऽशूभं ।
 कियते न च ते सुभु कचिद्दुष्टं मनः शूभं । प्रथमं देवि संयोगाद्यदि भुक्ताऽमि भाविनि ।
 स्वप्रयोगेन कन्याणि व्रतलोपो न विद्यते । व्यभिचारेण ते देवि नास्ति कश्चिद्भ्रतिक्लमः । ११४
 न च स्वप्रकृतो दोषो मर्त्यलोकेऽस्ति सुन्दरि । एवं विप्रर्षभा देवि धर्षाद्याः कथयन्ति वै ।
 मनसा चैव वाचा च कर्षणा च विज्ञेयतः । दुष्टा या चिभिरतैस्त पापा सा प्रोच्यते वृषेः ।
 न च ते दृश्यते भीरु मनः प्रचलितं मदा । कथं त्वं दोषदुष्टा वै नियता ब्रह्मचारिणी ।
 यदि मुग्धा सती साध्वी शूद्रभावा मनस्विनी । इमामवस्थां नीता त्वं नैव धर्षी विजुष्यते ।
 यस्या दुष्टं मनः पूर्वं कर्षणा घोपपादितं । तामाञ्जरसतीं नाम सती त्वमसि भाविनि । ११५
 कुलजा रूपसम्पन्ना सखीः सुमुदिता गुणैः । इमामवस्थां नीताऽसि कालो हि दुरतिक्रमः ।
 इत्येवमुक्त्वा रुदतीं वाच्येणाकुलितेचणां । कुम्भाण्डदुष्टिता वाक्यं परमन्विदमब्रवीत् ।
 त्यज शोकं विशालाक्षि अपाया त्वं वरानने । स्वतं मे यदिदं वाक्यं याचान्मेन तच्छुभु ।
 ऊषे यदुक्ता देव्याऽमि भर्तारं ध्यायती तदा । समीपे देवदेवस्य स्मर भाविनि तद्वचः ।
 दादृशां शुकपक्षक्य वैशाखे मामि धो निमि । हर्म्ये शयानां रुदतीं स्त्रीभावमुपभेद्यति । ११६

भविता स हि ते भर्ता गृहः शत्रुनिवर्हणः । इत्युवाच वचो ब्रह्मा देवी तव मनोमगं ।
 न हि तद्वचनं मित्या पार्ष्ण्या यदुदाहृतं । तत्त्वं किमिदमत्यर्थं रोदिषीन्मुनिमानव ।
 एवमुक्त्वा तु वचनं स्रत्वा देवीवचन्तु तत् । अभवन्नष्टशोका सा वाणपुत्री गृहमेवशा ।
 ॥ ऊपोवाच ॥ अस्मि भाविनि वचो देव्याकीडनते भवे । यथोक्तं सर्वमखिलं प्राप्तं हर्म्यतले मया ।

भर्ता तु मम यद्येव लोकनाथस्य भार्यया । आदिष्टः स कथं श्रेयस्तत्र कार्यं विधीयतां ।

८८१

इत्येवमुक्ते वचने कुम्भाण्डद्विजा पुनः । व्याजहार यथान्यथमर्धतन्त्रविहारदा ।
 न हि तस्य कुलं देवि न कीर्तिं नापि पौरुषं । कस्यिज्जायाति तत्त्वेन किमिदं त्वं विहन्वसे ।
 अदृष्टस्याश्रुतस्यैव दृष्टः स्वप्नं त्वया गृहं । कथं श्रेया भवेद्गीर् भोऽस्माभीरतितत्करः ।
 येन त्वमसितापाङ्गि सत्तकाग्निं विक्रमात् । रुदतो प्रसभं भुक्त्वा प्रविश्यान्तःपुरं सखि ।
 न क्षमौ प्राकृतः कस्यिद्यः प्रविष्टः प्रसङ्ग नः । नगरं लोकविख्यातमेकः शत्रुनिवर्हणः ।

८८३

आदित्या वसधो रुद्रा अश्विनौ च सहोऽजधौ । न शक्ताः शोणितपुरं प्रवेष्टुं भोमविक्रमाः ।
 सोऽयमेतैः शतगुणैर्द्विगुणैश्चिद्युग्मिः । नः । प्रविष्टः शोणितपुरं वाणमाक्रम्य मूर्ध्नि ।
 यस्या नैवविधा भर्ता भवेद्युद्धविहारदः । कस्तस्या ज.वितेनार्यो भेगिर्त्वा स्याच्छुभेवशे ।
 धन्याऽप्यनृष्टदीताऽमि यस्यास्ते पतिरोद्भूतः । प्राप्नो देव्याः प्रसदिन कन्दर्पममविग्रहः ।
 इदं तु यत् कार्यतमं गृणु त्वं यन्मयेरितं । विशेषेण यस्य पुत्रोऽसौ यत्रासः यत्कुलस्य सः ।

८८५

इत्येवमुक्ते वचने तत्रोपा कामभोहिता । उवाच कुम्भाण्डसुतां कथं ज्ञास्याम्यहं सखि ।
 तमेव चिन्तय सखि मोक्षरं प्रतिभाति मे । स्वकार्ये मृशते मर्षोः यथा जीवं लभाम्यहं ।
 ऊपाया वचनं श्रुत्वा रामा वाक्यमिदं पुनः । उवाच रुदतोऽस्यैव कुम्भाण्डतनया मर्षो ।
 कुम्भालाते विशालाति सर्वथा सन्धिविग्रहे । अप्सरा चित्रलेखा वै क्षिप्रं विज्ञाप्यतां सखि ।
 अस्याः मर्षमर्षेण वै वैलोक्यं विदितं मदा । एवमुक्त्वा तदैवोवा हर्षेणागतविष्णया ।

८८७

तामप्यरममानाय चित्रलेखां मर्षीं प्रियां । छताञ्चलिपुटा दीना ऊषा वचनमब्रवीत् ।
 चित्रलेखामप्यरमं प्रणयान्तां सखीमिदं । परमं गृणु मे वाक्यं यन्त्वा वक्ष्यामि भाविनि ।
 भर्तारं यदि मे.य त्वं मानयिष्यसि मत्प्रियं । कान्तं पद्मपलाशाक्षं मत्तमातङ्गविक्रमं ।
 त्यक्ष्याम्यहं प्रियान् प्राणोत्सृतः कमललोचने । चित्रलेखाऽब्रवीदाक्यमुषां हर्षयतो शनैः ।
 नैपोऽर्थः शक्यतेऽस्माभिर्वेत्तुं भाविनि सुव्रते । न कुलेन न वर्णेन न शूत्रोलेन न रूपतः ।

८८९

न देशतश्च विज्ञातः स हि चौरा मया सखि । किन्तु शक्यं यथा कर्तुं बुद्धिपूर्वकं मया सखि ।
 प्राप्तश्च गृणु मे वाक्यं यथा काममवाप्यसि । देवदानवयवार्णां गन्धर्वैरगरवरां ।
 ये विशिष्टाः प्रभावेण रूपेणाभिजनेन च । यथायथानताः सर्वाणांलिखित्याम्यहं सखि ।
 मनुष्यलोकं ये चापि प्रवरा लोकविश्रुताः । मत्तरापेक्षते भीरु दर्शयिष्यमि तानहं ।
 ततो विज्ञाय पृथक् भर्तारं प्रतिलक्ष्यसे । सा चित्रलेखया प्रोक्ता ऊषा हितचिकीर्षया ।

८९१

कियतामेवमित्याह चित्रलेखां सखीं प्रिया । ततः कुञ्जलक्ष्मणाद्यालेख्यं समन्ततः ।
 इत्युक्त्वा मत्तरात्रेण कृत्वा लेख्यगतांस्तु तान् । चित्रपट्टगतास्तु यानानवासान् श्रीभना ।
 ततः प्रसोर्धं पट्टं सा चित्रलेखा स्वयं कृतं । ऊवायै द्रव्ययामान सखीनाञ्च विवेषतः ।
 एते देवेषु ये मुख्यास्तथा दानववंशजाः । किञ्चरोरमयबालां राजवानां समन्ततः ।
 गन्धर्वासुरदैत्यानां ये चान्धे भोगिनः स्वताः । अनुयायाश्च सर्वेषां ये विविष्टतना नराः । १११
 तदेतान् पश्य सखीस्तु यथाऽभिलिखितान् मया । यस्मै भर्ता यथाहृषो मयाऽभिलिखितः सखि ।
 तं त्वं प्रत्यभिजानोहि स्वप्ने चं दृष्टवत्यसि । ततः क्रमेण सखींस्तान् दृष्ट्वा वा मन्तकाग्निनी ।
 देवदानवगन्धर्वान् विद्याधरमणानथ । अतोत्थ च वदन् सखीन्द्रव्यं वदन्न्दनं ।
 तत्रानिरुद्धं दृष्ट्वा वा विद्याधाम्पुत्रसोचनम् । उवाच चित्रलेखं तः मयं चौरः स ते सखि ।
 येनाहं दूषिता पूर्वं स्वप्ने हर्म्यगता सती । सोऽयं विज्ञातस्ते मे कुतोऽयं रतितस्करः । ११२
 चित्रलेखे वदस्वैतं तत्त्वतो मम श्रीभने । गुणशोलाभिजनतो नाम किञ्चास्य भाविनि ।
 ततः पद्यादिधास्यामि कार्यांस्तान् विनिश्चयं ।

॥ चित्रलेखावाच ॥ अयं चैवोक्तनायकस्तन्ना कृष्णस्य धीमतः । भर्ता तव विज्ञानाच्चि प्राद्युक्तिर्भोमविक्रमः ।
 न ह्यस्य त्रिषु लोकेषु सदृशोऽस्ति पराक्रमे । उत्पत्त्य पर्वतानेषु पर्वतैरेव ज्ञातयेत् ।
 धन्याऽस्यनुष्टहीताऽसि यस्मात्किञ्चिदपुत्रवः । क्लृप्तपत्न्या समादिष्टः सदृशः सञ्जनः पतिः । ११३
 ॥ ऊपोवाच ॥ त्वमेवाच विज्ञानाच्चि योग्या मम वरानने । अहंकाहि गतियान्या अगत्या मे गतिर्भव ।
 अन्तरोत्तचरी च त्वं योगिनी कामरूपिणी । उपायगिन्पुङ्गवना निप्रमानय मे प्रियं ।
 उपायश्चिन्त्यतां भोरु अप्रतर्क्यं प्रिये सुखं । सिद्धार्थां सखिवर्चस्य येनोपायेन मुन्दरि ।
 भवेदापस्तु यन्मित्रं तन्मित्रं ब्रूयते वधैः । कामानां चाग्नि मुश्रोजि भव मे प्राणधारिणी ।
 यद्येनं मे विज्ञानाच्चि भर्तारममरोषमं । अथ नामयमि विभं प्राणांस्तु उख्यं गृह्णे । ११४
 ऊवाया वचनं श्रुत्वा चित्रलेखाऽब्रवीद्वचः । श्रोतुमर्हसि कल्याणि वचनं मे शृचिम्भिते ।
 ॥ चित्रलेखावाच ॥ यथा वाक्यस्य मगरं रक्ष्यते देवि सर्वतः । दारकाऽपि तथा नीरु दुराधर्षा विवेषतः ।
 अयस्म्यप्रतिच्छन्ना गुप्तदारा च वापुरी । गुप्ता वृषिकुमारस्य तथा दारकवामिभिः ।
 प्रान्ते मलिनमंटुक्ता त्रिहिता विद्यकर्मणा । रक्ष्यते पुरुषव्याघ्रैः पद्मनाभस्य शासनात् ।
 धैर्यप्राकारपरिखा दुर्गमार्गप्रवेदिनी । सप्तप्राकाररचिता पर्वतैर्दुर्गतुमण्डितैः । ११५
 न च शक्यमविज्ञातैः प्रवेष्टुं दारकां पुरीं । आत्मानं नाञ्च रक्षन् पितरञ्च विवेषतः ।
 ॥ उपोवाच ॥ तव योगप्रभावेण शक्यं तत्र प्रवेष्टनं । वज्रना किं प्रलापेन प्रतिज्ञा श्रूयतां मम ।
 अनिरुद्धस्य वदनं पूर्णचन्द्रममप्रभं । यद्यहं तत्र पद्यामि यास्यामि यमपादनं ।
 द्रुतमावाद्य कार्याणां सिद्धुर्भवति भाविनि । तस्माद्दौत्येन मे गच्छ जीवन्तीं मां यदीच्छसि ।
 यदि त्वं मे विज्ञानामि सख्यं प्रेषणा च भाषितं । निप्रमानय मे कान्तं तवास्मि शरणं गता । ११६

जीवितश्च हि सन्देहं सद्यं वै सज्जनस्य च । कामार्त्ता हि न पर्यन्ति दूषणं वै कुलस्य च ।
प्रयत्नो युष्यते कार्येष्विति श्लाघनिदर्शनं । तच्च वक्त्रा विमोक्षाणी दारकायाः प्रवेष्टने ।
संस्तुताऽपि मया भीरु कुह मे प्रियदर्शनं ।

॥ चित्रलेखावाच ॥ सर्वतः संस्तुता तेऽहं वाक्यैरमृतकल्पितैः । कारिता च समुद्योगं प्रियेः कान्तैश्च भाषितैः ।

एषा गच्छाम्यहं भीरु खिप्रं तां दारकापुरीं । भर्तारमानसाम्यस्य तव वृष्टिकुसोदरं ।

अनिरुद्धं महाबाहुं प्रविश्य दारकां पुरीं । सा वचस्तन्ननिर्घ्नं दानवानां भयावरं ।

दत्युक्ताऽन्वर्षिता चिभं चित्रलेखा मनोजवा । सखीभिः सहिता क्षुवा चिन्तयन्ती खिता तु वा ।

दतीये तु मुहुर्त्नं वा मष्टा वाणपुरातदा । सखी प्रियं चिकीर्षन्ती पूजयन्ती तपोधनान् ।

सखेन ममनुप्राप्ता दारकां कृष्णपाशितां । कैलासमिखराकारैः प्रसादैरुपशोभितां ।

ददर्श दारकाश्चैव दिशि ताराभिवर्षितां ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाणयुद्धे दूतीसंभवेण षट्सप्तत्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ दारवतीस्याय खिता सा भवनाम्निके । प्रवृत्तिहरणार्थाय चित्रलेखा व्यचिन्तयत् ।

अथ चिन्तयती सा तु बुद्धिं बुद्ध्यर्थनिश्चितां । अपश्यन्नारदं तत्र ध्यायन्तमुदके मुनिं ।

तं दृष्ट्वा चित्रलेखा तु हर्षेणात्फुञ्जोत्सना । उपसृत्याभिवाद्येनमधोमुखमवस्थिता ।

नारदस्त्राशिवं दत्त्वा चित्रलेखामयाव्रवीत् । किमर्थमिह संप्राप्ता श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

देवार्धिमथ तं दिव्यं नारदं लोकपूजितं । कृताञ्जलिपुटा भूत्वा चित्रलेखाऽब्रवीदथः ।

भगवन् श्रूयतां वाक्यं दैव्यानाहमिहागता । अनिरुद्धं मुने नेतुं यदर्थं च प्रष्टुम्व मे ।

नगरे शोणितपुरे वाणे नाम महासुरः । तस्य कन्या वरानोहा नाकोवेति च विभ्रुता ।

भगवन् माऽनुरक्ता च प्राद्युषिं पुरुषोत्तमं । देव्या वरनिर्गमेण तस्या भर्ता विनिर्घतः ।

तच्च नेतुमिहायाता तत्र मिद्धिं विधत्स्व मे । मया नीतेऽनिरुद्धे तु नगरं शोणिताङ्गयं ।

प्रवृत्तिः पुण्डरीकाक्षे त्वयाख्यया महामुने । अवाग्यं भविता सैव कृत्वेण सह विपद्यः ।

वाणस्य कुमहान् संख्ये दिव्यो हि स महासुरः । न च शक्तोऽनिरुद्धस्तं युद्धे जेतुं महासुरं ।

सहस्रबाहुमायान्तं जयेत् कृष्णो महाभुजः । भगवन् कश्चि कर्षन्ते यदर्थमहमागता ।

कथं हि पुण्डरीकाक्षे शोणितस्तदिदं भवेत् । तत्र रादाश्च भगवन्न मे कृष्णाङ्गयं भवेत् ।

स हि तत्त्वार्थवृत्तिस्तु अनिरुद्धः कथं द्वियेत् । क्रुद्धो हि स महाबाहुत्वेलाक्यमपि निर्दहेत् ।

पौत्रशोकाभिसन्तप्तः शोपेन स दहेत मां । तत्रोपायसु भगवन् चिन्तितुं वै त्वमर्हसि ।

यथा क्षुवा सभेत् कान्तं मम पैवाभयं भवेत् । इत्येवमुक्त्वा भगवांश्चित्रलेखां स नारदः ।

तामुवाच प्रथमं वाक्यं मामैस्त्वं समर्थं प्रष्टुम् । त्वया नीतेऽनिरुद्धे तु कन्यवेश्म प्रवेष्टिते ।

यदि युद्धं भवेत्तत्र सन्तर्ष्याऽहं तदा त्वया । एष मे परमः कामो युद्धं द्रष्टुमिहानघे ।

यदृष्ट्वा च भवेत् प्रीतिः प्रवृत्तिस्य दृढा भवेत् । गृह्यतां ताममी विद्यः सर्वलोकप्रमोहनी ।

कृतकृत्यस्य ते देवि एव विद्यां ददाम्यहं । एकमुक्ते तु वचने नारदेन महर्षिणा । १७७५
 तद्येति वचनं प्राह चित्रसेखा मनोजया । अभिवाद्य महात्मानस्योष्णं नारदं वरं ।
 निरैतानिरुद्धस्य गृहधैवान्तरिणा । ततो दारवनीमध्ये कामस्य भवनं शुभं ।
 तत्समीपेऽनिरुद्धस्य भवनं मा स्म पश्यति । शौचैर्वेदिकासुखं सखावैदुष्यतीरणं ।
 मास्यदामावसकञ्च पूर्णकुशोपशोभितं । दूर्ध्वकण्ठनिभयोर्व प्रायः दैरेकवसुधैः ।
 मणिप्रवालसंतीर्णं दिव्यगन्धर्वैर्वाहितं । ततो दारवनीमध्ये प्रसादं वपशोभितं । १७७६
 ददर्श भवनं यत्र प्राद्युष्विव वसत् सुखं । ततः प्रविश्य सहसा भवननक्ष्य तस्मिन् ।
 तत्रःनिरुद्धं माऽपश्यच्चित्रसेखा बराह्वराः । मध्ये परमनारीणं तारापनिमिषोदिनं ।
 क्रीडाविहारे नारीभिः सेव्यमानमितस्तनः । पिबन् सधुमाध्वोकं क्षिया परमया युतं ।
 बरामनगतं तत्र यथैषैलविलन्तया । वाद्यने समतामसु गीयते मधुरं तथा ।
 न च तस्य मनस्यत्र तमेवार्थमचिन्तयत् । स्त्रियः सर्वगुणोपेना मृत्युले तत्र तत्र वै । १७७७
 न चास्य मनमस्तुष्टिं चित्रसेखा प्रपश्यति । न चाभिरमते भोगैर्न चापि मधु सेवते ।
 व्यक्तमस्य हि मन्त्रोद्दि भंपरिवर्त्तते । इति तत्रैव बुद्धः च निश्चिन्ता गतमाध्वना ।
 सा दृष्ट्वा परमस्त्रीणां मध्ये शक्रध्वशोपमं । विन्तयाविष्टहृदया चित्रसेखा मनस्विनी ।
 कथं कार्यनिदं कार्यं कथं स्वस्ति भवेदिति । साऽन्तर्दिशा विन्तयिता चित्रसेखा यशस्विनी ।
 तामस्याच्छादयामास विश्रया शुभमोचना । हर्म्ये स्त्रीगणमध्यस्थं दृष्ट्वा चान्तर्दिता तदा । १७७८
 ततोऽन्तरिक्षादेवाशु प्रामादोपरि विष्टिता । प्राद्युषं वचनं प्राह अक्षतं मधुरया गिरा ।
 चक्षुर्दत्त्वा च मा तस्मै कृत्वा चात्मनि दर्शनं । तामाश्रयाम्यश्रेयसि मा वाक्यमिदमब्रवीत् ।
 श्रियि ते कुशलं वीर सर्वत्र यदुनन्दन । अभस्तावत् प्रदोषो वा कश्चिच्छक्ति मे सुखं ।
 शृणुष्व त्वं महाबाहो विज्ञाप्यं मे रतीसुत । ऊगथा भम मख्यास्तु वाक्यं वदथामि तत्त्वतः ।
 स्वप्ने तु या तया दृष्टा स्त्रीभावश्चापि लम्बिता । विभर्त्सि हृदये या त्वं तथा मंप्रेषिता कृदं । १७७९
 रुदतां जृम्भती चैव निश्चयन्तो मुष्टमुञ्जः । तद्दर्शनपरा भौन्य कामिनी परितप्यते ।
 यदि त्वं चास्यमे वीर धारयिष्यति जीवितं । यद्दर्शनेन मरणं तस्या नास्त्यत्र संशयः ।
 यदि नारीमहस्रं ते गृहस्थं यदुनन्दन । स्त्रियाः कामयमानायाः कर्तव्या हस्तधारणा ।
 तस्य तस्याः वरोत्सर्गं देव्या दत्तो मनोरथः । चित्रपटं मया दत्तं त्वबिहङ्गं वीर्य्य जीवति ।
 तद्दर्शने समराण्य जीवते दर्शनेऽप्यपि । मनुक्रेऽपि यदुञ्जठ भव तस्या मनोरथे । १७८०
 ऊषा ते पतते मूर्द्धा वपश्च यदुनन्दन । अयनाशोऽङ्गवत्सत्याः कुलं शीलस्य यादृशं ।
 संस्थानं प्रकृतिशून्याः पितरश्च ज्वीमि ते । दैरेचमिसुतो वीरो वाजो नाम महासुरः ।
 स राजा शोणितपुरे तस्य त्वामिच्छते सुता । तद्भावगतचिन्ता मा त्वास्मिन् न हि जीवति ।
 मनोरथकृते भर्त्सा देव्या दत्तोऽस्ममेग्रथं । त्वसङ्गमात्सा सुश्राणी प्राणा न्धारयते शुभा ।

चित्रलेखावचः श्रुत्वा सोऽनिरुद्धोऽब्रवीद्विदं । दृष्ट्वा स्वप्ने मया सा हि तन्मत्तः प्रष्टुं शोभने ।
रूपं कान्तिं गतिश्चैव संयोगेन हृदितं तया । एवं सर्वमशोराचं मुञ्चामि परिचिन्तयन् ।
यद्यहं ममनयास्यो यदि सत्त्वं त्वमिच्छसि । नखस्य चित्रलेखे मां द्रष्टुमिच्छाम्यहं प्रियां ।
दर्शितं तस्य विज्ञाय साऽनिरुद्धस्य भाविनी । चित्रलेखा ततस्तुष्टा तथैति च तन्नब्रवीत् ।
हर्म्ये स्त्रीगणमध्यस्थं कृत्वा चान्तिर्हितं तदा । उत्पपात यदशोभा सा प्रायुक्तिं युद्धदुर्बदं ।
मां तमध्वानमामस्य सिद्धचारणसेवितं । सद्यथा शोषितपुरं प्रविवेक्ष मनोजवा ।
अदर्शनं तमानीय मायया कामरूपिणी । अनिरुद्धसमेता सा यत्रोषा तत्र गच्छती ।
ऊषायादसंयत्नेन चित्राभरणभूषितं । चित्रायुधधरं वीरं कन्दर्पसमरूपिणं ।
तत्रोषा विस्मिता दृष्ट्वा हर्म्येस्था सखिसखिधौ । प्रवेक्षयामास च तं सा तदा स्वयहं ततः ।
प्रहर्षात्फुल्लनयना प्रियं दृष्ट्वाऽर्थकोविदा । सा हर्म्येस्था तमर्धेण यादवं समपूजयत् ।
चित्रलेखां परिचिञ्च्य प्रियास्थानैर्नियुञ्च्य च । त्वरितं कामिनी प्राह चित्रलेखां भयातुरा ।
मखीदं वै कथं गुह्यं कार्यं कार्यविशारदे । गुह्ये कृते भवेत् स्वस्ति प्रकाशे ज्योवितलयः ।
चित्रलेखाऽब्रवीदः कथं प्रष्टुं त्वं मिश्रयं सखि । कृतं पुरुषकारं हि देवं नाश्रयते चणात् ।
यदि देव्या प्रमादस्तं अनुकूलो भविष्यति । अप्रमादात् कृतं गुह्यं न कश्चित् ध्यास्यते नरः ।
मय्या तथैवमुक्ता सा पर्यवधितचेतना । एवमेतदिति प्राह साऽनिरुद्धमिदम्वचः ।
दिष्ट्वा स्वप्रगतशैरो दृश्यते मुभगो जनः । यत्कृते तु वयं खिल्ला दुर्लभप्रियकाम्यया ।
कश्चित्तव महाब्रह्मो कुञ्जलं सर्वतो गतं । हृदयं हि मृदु स्त्रीणाभिवं प्रच्छाम्यहं तव ।
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा ऊषायाः झञ्जनमयं वत् । सोऽप्याह यदुष्माहूलः प्रुभावरतरं वचः ।
वर्षत्रिभूतनेत्रायाः पाणिनाऽस्य प्रष्टव्यं च । प्रहस्य सखितं प्राह हृदयपादकं वचः ।
कुञ्जलं मे वरागेहे सर्वत्र मितभाषिणि । त्वत्प्रमादात् न मन्देहः प्रियमावेदयामि ते ।
अदृष्टपूर्वस्य मया देष्टोऽयं प्रुभः श्रमे । निशि स्वप्ने मया दृष्टं सकृत् कन्यापुरं महत् ।
एवमेव यदहं भीरु त्वत्प्रमादादिहागतः । न च तद्द्रष्टुमप्या वै मिथ्या वाक्यं भविष्यति ।
देव्याश्च प्रीतिमाहाय त्वत्प्रयार्यंश्च भविनि । अनुप्राप्ताऽस्मि चाथैव प्रसीद शरणकृतः ।
इत्युक्त्वा त्वरमाणा मा गुह्ये देशे खलङ्कृता । कान्तेन सह संयुक्ता खिलता वै भीतभीतवत् ।
ततश्चोदाहधर्मेण गान्धर्व्वेण समेत्य च । अन्यान्यं रमतुलौ तु चक्रवाकौ यथा दिवा ।
कान्तेन सह संयुक्ता दिव्यस्रगनुत्पेना । रममाणाऽनिरुद्धेन अविज्ञाता तु सा तदा ।
तस्मिन्नेव क्षणे प्राप्ता यदृनामृषभो हि सः । दिव्यमान्याम्बरधरो दिव्यस्रगनुत्पेनः ।
ऊषया सह संयुक्ता विज्ञातो वाणरक्षिभिः । ततश्चैश्वर्यपुरुषैर्व्याणस्थानेदितं द्रुतं ।
यथादृष्टमश्रुपेण कन्यायास्तद्भूतिक्रमं । ततः किङ्करसैन्यं तत् व्यादिष्टं भीमकर्षणा ।
बलिपुत्रेण वाणेन वीरेणाभिचघातिना । गच्छध्वं संहिताः सर्वे हन्यतामेष दुर्धतिः ।

१००५

१००६

१००७

१००८

१००९

१०१०

येन नः कुलवारिभ्यं दूषितं दूषितात्मना । ऊवायां धर्मितायां हि कुलं नो धर्मितं महत् । १११५
 असम्प्रदातां योऽस्त्राभिः स्वयंपादमधर्वयत् । अहो वीर्यमहो धैर्यमहो धार्मिकं दुर्मितः ।
 यः पुरं भवगच्छेदं प्रविष्टो नः सुबालिभः । एवमुक्त्वा पुनश्चान् स किङ्करानभ्यसोऽद्यत् ।
 ते तस्याश्चामयो यश्च सुसज्जो विनिर्घृणुः । यथा निरुद्धो ह्यभवत् तत्रागच्छन्नाहावसाः ।
 नानाशस्त्रैश्च तस्करा नानारूपा भयङ्कराः । दानवाः समभिकुट्टाः प्राचुष्विवधकाङ्क्षिनः ।
 तस्य सैन्यस्य निन्दं श्रुत्वाऽभ्यामन्वतस्ततः । सहस्रैवोत्थितः शूरः प्राचुषिः किमिति ब्रुवन् । १११६
 अथापश्यत तत् सैन्यं नानाप्रहरणोद्यमं । स्थितं समन्ततस्तत्र परिवर्धं यद् महत् ।
 रुदतो तद्वनं दृष्ट्वा वाष्पेशाद्युत्सोचना । प्राचुष्विवधभोता सा बाणपुत्री यज्ञस्त्रिणी ।
 ततस्तु रुदतीं दृष्ट्वा तामूषां मृमलोचनां । हाहा कान्तेति वेपलोमनिरुद्धोऽभ्यभाषत ।
 अभयं तेऽस्तु सुभ्राणि मा भैस्व हि मयि स्थिते । सम्प्राप्ते हर्षकालक्षे न तेऽस्ति भयकारणं ।
 कृत्स्नाऽयं यदि वापस्य भृत्यवर्गो यज्ञस्त्रिणि । आगच्छति न मे चित्ना भोक्तृ पश्यत्य विक्रमं । १११७
 ततोऽभ्यगच्छन्त्वरिता यव तदिष्टितं बलं । कुट्टुः स्ववल्गमास्त्राय सन्दृष्टद्वज्ज्वल रुदं ।
 ततो युद्धं बलौघनां वाषेयानां निबन्ध तु । सा शिबलोत्वाऽस्मरत नारदं देवदर्शनं ।
 ततो निभेषमात्रेण सम्प्राप्तिं मुनिपुङ्गवः । स्वतोऽयं शिबलोत्वायाः पुरं शोणितमाङ्घ्र्यं ।
 अन्नरोचे स्थितस्तत्र भोऽनिरुद्धमयाज्ञीत् । मा भयं स्थिति ते वीरः प्राप्नोऽस्यभिमनस्तत्र ।
 ततस्तु नारदं दृष्ट्वा शोऽभिवाच महाबलः । प्रहृष्टः सुमना भूत्वा युद्धार्थमभ्यवर्तत । १११८
 ततस्त्रेधा स्वनं श्रुत्वा सर्वैश्चानिव गर्जन्ता । सहस्रैवोत्थितः शूरलोत्वादिन इव दिपः ।
 तमापतन्तं दृष्ट्वैव सन्दृष्टौष्ठमहाभुजं । प्राभादाशवरोत्सवं मयास्ते विप्रद्वन्द्वः ।
 भोऽन्तःपुरदारगतं परिघं यद्वा चातुलं । वधाय तेषाञ्चिन्नेव नानायुद्धविचारदः ।
 ते सर्वे वाणवर्षेण गदाभिर्मुपलैसाया । अग्निभिः पद्भिर्गैः शूलैर्निजभ्रूणगोचराः ।
 स हन्यमानो नाराचैः परिधैश्च समन्ततः । दानवैः समभिकुट्टैः प्राचुषिः ब्रह्मकोविदैः । १११९
 नालुभ्यन् सर्वभुनात्मा नदस्येव इवोष्णगे । आविश्व परिघं घोरं तेषां मध्ये व्यवस्थितः ।
 सूर्यो दिवि चरन्त्ये मेघानामिव सर्व्वनः । दण्डकाष्ठानिनधरो नारदो हृष्टमानसः ।
 माधु माध्विति वै तत्र शोऽनिरुद्धमभाषत । ते हन्यमाना रौद्रेण परिघेणामितौजसा ।
 प्रद्ववन्त मयात् सर्व्वे मेघा वातेरिता इव । त्रिद्राव्य दानवान् वीरः परिघेणाऽऽविक्रमः ।
 अनिरुद्धो रणे हृष्टः सिंहनादं मुनोष ह । घर्षीन्ते तोयदा व्योम्नि नदन्निव महास्वनं । ११२०
 तिष्ठध्वमिति चक्रोश्च दानवान् युद्धदुर्धदान् । प्राचुष्विन्यहनशापि सर्व्वान् बभ्रुनिवर्धनः ।
 तेन ते मन्तरं सर्व्वे हन्यमाना मन्हात्मना । यतो वाणस्ततो भोता ययुर्युद्धपराङ्मुखाः ।
 ततो वाणमसोपस्थाः श्रमन्तो रुधिरोल्लिताः । न ब्रह्म लेभिरे दैव्या भयविक्रवलोचनाः ।
 मः भैट मभैट इति राक्षः तैनाभिभाषिताः । ताममुस्मृत्यु चैकस्त्रा युध्यन्तं दानवर्षमाः ।

तानुवाच पुनर्वाणो भयविचक्षणोचमान् । किमिदं लोकविख्यातं यत्र उद्युज्य दूरतः ।
 भवन्तो यान्ति वैक्रय्यं क्रीवा इव विचेतवः । कोऽयं यत्र भयचक्षा भवन्तो यान्त्यनेकत्रः ।
 कुलापदेशिनः सर्वे नानायुद्धविद्यारदाः । भवद्भिर्न हि मे कार्यं युद्धे साहाय्यमस्य वै ।
 अत्रवीर्यमतेत्येवं मत्समीपाच्च नयन्नत । अथ तान् वाग्भिरयाभिस्त्रासयन्बभूवुः क्वथो ।
 व्यादिदेश रणे प्रूरानन्यानयुतत्रः पुनः । प्रमाद्यगणभूयिष्ठं व्यादिष्टं तस्य निघण्टे ।
 अनीकं सुमहद्वैद्यं नानाप्रहरणायुधं । अथान्तरीचे बभूवुः सविद्युद्भिरिवाम्बुदैः ।
 वाणानीकैः समभवद्भ्रातं संदीप्तलोचनैः । केचित् क्षितिस्थाः प्राकोदन् गजा इव समन्ततः ।
 अन्येऽन्तरीचेऽभ्यनदन् घर्षान्न इव तोयदाः । ततस्तत् सुमहत् सैन्यं समेतनभवत् पुनः ।
 तिष्ठ तिष्ठेति च तदा वाचोऽश्रूयन्त सर्व्यशः । अनिरुद्धे रणे वीरः स च तानभ्यवर्तत ।
 तदाश्रय्यं समभवद्यदेकैः समागतः । अयुज्यत महावीर्येर्द्वानवैः सह संयुगे ।
 तेषामेव च जघाह परिघांस्तोभरानपि । तैरेव च तदा युद्धे तान् जघाम महाबलः ।
 पुनः परिघमुत्सृष्ट प्रष्टश्च रणमूर्द्धनि । स दैत्यसंचान् समरे निजघाम महाबलान् ।
 निस्त्रिंशं चर्ष्यं सोत्सृष्ट प्रष्टश्च रणमूर्द्धनि । स तेन विचरन्मार्गानेकः प्रचुनिवर्षणः ।
 भ्रान्तमुद्गान्तनाविद्धमामुतं विद्रुतं मुतं । इति प्रकारान् दार्त्रिंश्चद्विचरन्सह्यदृश्यत ।
 एकं महस्त्रयस्त्रय ददृशूरणमूर्द्धनि । क्रीडन्तं बभूवुः युद्धे व्यादितास्यनिवान्तकं ।
 ततस्तन्नाभिमन्त्रा रुधिरौषपरिभुताः । पुनर्भग्नाः प्राद्रवन्त यत्र वाणो व्यवस्थितः ।
 गजवाजिरथौघैस्ते उद्धमानाः समन्ततः । कृत्वा चान्तस्वरं घोरं दिशो जग्मुर्षर्षौजसः ।
 एवं भयमभून्तेषां दानवानां महारणे । एकैकस्थोपरि तदा तेऽन्यान्यं भयपोडिताः ।
 वमन्तः शोणितं जग्मुर्ष्विषादविमुखा रणो न बभूव पुनः देवैर्युद्धतां तदृशं भयं ।
 यादृशं युध्यमानानामनिरुद्धेन संयुगे । केचिदमन्तो रुधिरं क्षपतन् वसुधातले ।
 दानवा गिरिगुटङ्गाभा गदाप्रूलाक्षिपाणयः । ते वाणमुत्सृज्य रणे जग्मुर्भयममाकुलाः ।
 विशालभाकाशतलं दानवा निर्जितारणं । निःशेषभग्नां महतीं दृष्ट्वा तां वाहिनीन्मदा ।
 वाणः क्रीधात् प्रज्ज्वाल समिद्धोऽग्निगिवाधरे । अन्तरोत्सरो भूत्वा साधुशारी समन्ततः ।
 नारदाऽनृत्यत प्रीत्या ह्यनिरुद्धस्य संयुगे । एतस्मिन्नन्तरे चैव वाणः परमकोपनः ।
 कम्भाण्डभंग हीनं तु रथमास्थाय वीर्यवान् । यथै यत्रानिरुद्धो वै उद्यताशोरणे स्थितः ।
 पट्टिशामिगदाप्रूलाक्षिपाणयः सपराधान् । बभौ बाहुसहस्रेण शक्रेण ध्वजशतैरिव ।
 यद्धुगोधाङ्गुलिचैश्च बाह्वभिः स महाभुजः । नानाप्रहरणोपेतैः शुश्रुभे दानवीर्यमः ।
 मिहमादं न दन् कुद्धो विस्कारितमहाधनुः । अत्रवीर्येति तिष्ठेति क्रोधसंरक्तलोचनः ।
 वाचन्तान्तस्य संश्रुत्य प्राद्युम्भिरपराजितः । वाणस्य वदतः संख्ये तदैवेत ततोऽहसत् ।
 निरुद्धिणीजालनिर्घोषं रक्तध्वजपताकिनं । अतचर्षावन्नङ्गाङ्गं दधनन्मं महारथं ।

११७३

११७४

११७५

११७६

११७७

११७८

तस्य वाज्रसहस्रान्तरु रथे युक्तं महात्मनः । पुरा देवासुरे युद्धे हिरण्यकशिपोरिव । ११२४
 तमापतन्तं दृष्ट्वा दानवं यदुनन्दनः । संप्रहृष्टस्ततो युद्धे तेजसा चाप्यपूर्यत ।
 अस्त्रिर्धर्मधरो वीरः स्वस्वः संयामलासपः । नरसिंहो यथा पूर्वमादिदैत्यबधोऽपतः ।
 आपतन्तं दर्शय्य खड्गचर्मधरं तदा । खड्गचर्मधरं तन्तु दृष्ट्वा बाणः पदातिनम् ।
 प्रहर्षमतुलं लेभे प्राद्युषिबधकाङ्क्षया । तनुवेष विहीनश्च खड्गपाणिश्च मानुषः ।
 अजयमिति तं मत्वा युद्धायाभिमुखे स्थितः । अनिरुद्धं रणे वाणो जितकल्पो महाबली । ११२५
 वाचं प्रोवाच संकुद्धो मृच्छतां हन्यतामिति । वाचश्च ब्रुवन्तस्य मुक्ता प्राद्युषिराहवे ।
 वाणस्य वदनं क्रोधाद्भ्रममानोऽभ्युद्वेजत । ऊषा भयपरिचक्षा रुदते तत्र भाविनी ।
 अनिरुद्धः प्रहस्याय समाश्रास्य च तं स्थितः । अयं वाणः शरीरपाणिं सुद्रकाणां समन्ततः ।
 चित्तेप समरे कुद्धो ह्यनिरुद्धबधसया । अनिरुद्धो चिच्छिद काङ्क्षंस्तस्य पराजयं ।
 वर्धं शरवर्षाणि सुद्रकाणां समन्ततः । वाणोऽनिरुद्धश्चिरमि काङ्क्षंस्तस्य रणे बधं । ११२६
 तानि वाणसहस्राणि चर्मणा व्यवधूय सः । बभौ प्रमुस्तस्तस्य स्थितः सूर्यं द्रवोदये ।
 सोऽभिभूय रणे वाणमास्त्रितो यदुनन्दनः । सिंहः प्रमुखतो दृष्ट्वा गजमेकं यथा वने ।
 ततो वाणसहस्रैश्चैर्मर्मेभेदिभिराशुगैः । विव्याध निश्चिन्तोऽहो प्राद्युषिनपराजितं ।
 ममाहृतस्ततो वाणैः खड्गचर्मधरोऽपतत् । तमापतन्तं निश्चितैरभ्यघ्नन् मायकैस्तदा ।
 सोऽतिविद्धो महाबाहुर्वाणैः सन्नतपर्शभिः । क्रोधेनाति प्रज्ज्वल चिकीर्षुः कर्ष्यं दुष्करं । ११२७
 रुधिगैः घञ्जुनैर्गात्रैर्वाणवैर्धैः समाहतः । अभिभूतः सुमंकुद्धो ययैः वाणरथस्पति ।
 अभिभिर्मुषलैः गृह्णैः पट्टिगैस्तोमरैस्तया । सोऽतिविद्धः शरीरैस्तु प्राद्युषिर्नाभ्यकम्पत ।
 आश्रुत्य सहसा कुद्धो रथेशं तस्य सोऽच्छिनत् । जघानाश्वान् स खड्गेन वाणस्य रणमूर्द्धनि ।
 तं पुनः शरवर्षेण तैः मरैः पट्टिगैस्तया । चक्र रान्तरितं वाणो युद्धमार्गविशारदः ।
 हतोऽयमिति विज्ञाय प्राणदन्दाववा रणे । ततोऽवभ्रुय सहसा रथपात्रि व्यवस्थितः । ११२८
 शक्तिं वाणस्ततः कुद्धो घोररुपां भयावहं । अथाह ज्वलितो दीपं घण्टामात्माकुम्भं रणे ।
 ज्वलनादित्यमद्वाशां यमदण्डोयदर्शनां । प्राणिनास्ताममङ्गेन महीष्कां ज्वलितामिव ।
 तामापतन्तो मर्म्येत्य जीवितान्तकरोन्तदा । सोऽभिभ्रुत्य तदा शक्तिं अथाह पुरुषोत्तमः ।
 निर्ध्वंभेद तदा वाणं तथा शक्त्या महाबलः । मा भिन्वा तस्य देहं तु जगाम वपुधतनम् ।
 म गाढविद्धो व्यथितो ध्वजयष्टिं समाश्रितः । ततो मूर्च्छाभिभूतं तं कुम्भाण्डो वाक्यमब्रवीत् । ११२९
 उपेक्षं दानवेन्द्र किनेवं शत्रुमुद्यतं । लब्धलक्षो ह्ययं वीरो निर्बिकारोऽद्य दृश्यते ।
 मायामाश्रित्य युध्यस्व नायं बध्नीऽन्यथा भवेत् । आत्मानं माद्य रत्न प्रमादात् किमुपेक्षमे ।
 बध्नुतामयमैव न न, मूर्च्छास्विनाशयेत् । कुम्भाण्डवचनैरेवं दानवेन्द्रः प्रसोदितः ।
 वाचं हृत्वाऽभिकुटुः प्रोवाच वदताम्वरः । एषोऽहमस्य विदधे मृत्युं प्राणहरं रणे ।

आदास्याम्यहनेतं हि गरुडानिव पक्षगान् । इत्येवमुक्त्वा म रथः सान्धः सध्वजमारयिः ।
 गन्धर्व्वमगराकारस्तथैवान्तरधीयत । विज्ञायान्तर्हितं वाणं प्रायुश्चिरपराजितः ।
 पौरुषेण समायुक्तः संप्रैत दिशो दश । आस्थाय तामसीं विद्यां ततः कुड्डो बन्धुः सुतः ।
 मुमोक्ष निशितान् वाणांश्चक्षो मायाधरो बन्धुः । प्रायुश्चिर्विशिखैर्विद्वुः सर्पभूतैः समन्ततः ।
 वेष्टितो बद्धधा तस्य देहः पक्षगराग्निभिः । स तु वेष्टितमर्वाङ्गो बद्धः प्रायुश्चिराह्वे ।
 निष्प्रयत्नः कृतस्तस्मै भेनाक इव पर्वतः । ज्वालावलीढवदनैः सर्पभोगैर्विचेष्टितः ।
 अभीतः पर्वताकारः प्रायुश्चिरभवद्रणे । निष्प्रयत्नगतिस्त्रापि सर्पवक्त्रमयैः शरैः ।
 न विव्यथे स भृतात्मा सर्व्वतः परिवेष्टितः । ततस्तं वाग्मिरुगाभिः संरन्ध्रः समतर्ज्जयत् ।
 वाणा ध्वजं समाश्रित्य गोवाचामर्षिणो वचः । कुम्भाण्डं बध्न्तां शीघ्रमर्थं वै कुलपामनः ।
 चारित्रं येन नो लोके दूषितं दूषितात्मना । इत्येवमुक्ते वचने कुम्भाण्डो वाक्यमब्रवीत् ।
 राजन् वक्ष्याम्यहं किञ्चित् तन्मे शृणु यदीच्छसि । अथं विज्ञायतां कस्य कुतो वाऽयमिहागतः ।
 केन वायमिहानीतः शकतुल्यपराक्रमः । मयाऽयं बद्धो युध्यन् दृष्टो राजन्महारणे ।
 क्रीडन्निव च युद्धेषु दृश्यते देवसु नुवत । बलवान् मन्त्रमन्त्रः सर्व्वशस्त्रविभारदः ।
 नाथं बध्न्तं देवमर्हद्दे दैत्यमन्त्रम । गान्धर्व्वेण विवाहेन कन्धेयं तव मङ्गता ।
 अदेया ह्यतिपाद्या अतश्चिन्त्य बधं कुरु । विज्ञाय तु बधं वाऽस्य पूजां वाऽस्य करिष्यसि ।
 बधं कस्य महान्देवि रक्षणे सुमहान् गुणः । अथं हि पुरुषोत्कर्षः सर्व्वथा मानमर्हति ।
 सर्व्वतो वेष्टिततनुं व्ययत्येष भोगिभिः । कुलशौटोर्व्यवोर्व्यैश्च मन्त्रेण च समन्वितः ।
 पश्य राजन् यद्योर्व्यैरन्वितं पुरुषोत्तमं । न नो गणयते सर्व्वान् बधं प्राप्नोऽप्ययं बली ।
 यदि मायाप्रभावेण नात्र बद्धो भवेदर्थं । सर्व्वामुर्गगणान् मञ्जु योधयेन्नात्र संशयः ।
 सर्व्वगुह्येषु मार्गज्ञो भवेदोर्व्यैश्चिक्रमव । शोणितौघप्रुतेर्गात्रैर्नागभोगैश्च वेष्टितः ।
 त्रिशिखं शुकुटीं कृत्वा न चिन्तयति नः स्थितान् । दनामवस्थां नोतोऽपि स्ववाङ्मवलमाश्रितः ।
 न चिन्तयति राजंस्त्वां वोर्व्यवान् कोऽप्ययं युवा । महम्मवाहाः समरे दिवाङ्गः प्रमुखे स्थितः ।
 न चिन्तयति ते वीर ज्ञेयो वोर्व्यबलान्वितः । रुचिर्न यदि ते राजन् ज्ञेयो वोर्व्यबलान्वितः ।
 कन्या चैयं न चान्यस्य निर्धात्यानिन मङ्गता । यदि चेष्टतमः कस्यिदयं वंशे महात्मनां ।
 ततः पुत्रामयं तन्नः प्राश्येद्यवामुगेकतम । रक्षयतामिति चेत्का वै तयाऽस्त्विति च तस्मिन्वान् ।
 एवमुक्ते तु वचने कुम्भाण्डेन महात्मना । तथेत्याह तु कुम्भाण्डं वाणः शकनिवर्हणः ।
 संरक्षिणस्ततो दत्त्वा च्छनिरुद्धस्य धीः तः । यथा स्वनव भक्तं बलिः पुत्रो महाबलः ।
 संयतं मायया दृष्ट्वा अनिरुद्धं महाबलं । शोणितौघप्रुतेर्गात्रैर्नागभोगैश्च वेष्टितः ।
 ततो ह्याकाशमार्गेण मुनिर्दारवतीकृतः । बद्धं निवेदयामीति प्रायुश्चं गरुडध्वजे ।
 गते श्वषीणां प्रवरं सोऽनिरुद्धो व्यचिन्तयत् । नष्टेऽयं दानवः कुरी युद्धं प्राप्य न संशयः ।

१२१५

१२२०

१२२५

१२३०

१२३५

१२४०

स गत्वा नारदस्तत्र शङ्खचक्रगदाधरं । प्रापद्यज्यति तस्मिन् इममर्थं यथैव तत् ।

१७२६

नागैर्विबेष्टितं दृष्ट्वा ऊवा प्राद्युष्मिमातुरा । हरोद् वाध्यरक्षाणी तामाह हृदनीं पुनः ।

किमिदं रुद्यते भीरु मा मैख्यं शुभलोचने । पश्य सुभोगि सम्प्राप्तं मत्कृते मधुसूदने ।

यस्य शङ्खध्वनिं श्रुत्वा बाहुजम्बुं बलस्य च । दाम्बवा बाहुमेव्यन्ति गभासासुरयोषिनां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वाऽनिरुद्धेन ऊवा विश्वभ्रामरता । नृशंसं पितरश्चैव शोचते सा मुमध्वमा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाणपुत्रे अनिरुद्धबन्धने सप्तमप्रत्यधिकव्रताऽध्यायः ॥ १७७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यदा वाणपुरे वीरः सोऽनिरुद्धः सशोषया । सन्निरुद्धोऽसुरेण शालेन बन्धिसुहृता ।

१७२७

तदा देवीं स कै.मार्गं रक्षार्थं प्ररणं गतः । अद्भौतमनिरुद्धेन देव्याः शोचमिदं शृणु ।

अनन्तमलयं दिव्यमादिदेवं सनातनं । नारायणं नमस्कृत्य प्रवरं प्रयत्नं विभं ।

चण्डो कात्यायनीं देवोभार्थां शोकनमस्कृतां । वरदां कीर्त्तयिष्यामि मामभिर्हरिमंशुतीः ।

अपिभर्द्देवैश्चैव वाक्पुष्यैर्षिनां शुभं । तां देवीं सर्वदेहस्थां सर्वभोजनमस्कृतां ।

॥ अनिरुद्ध उवाच ॥ महेश्वविष्णुभगिणो नमाम्यात्महिताय वै । मनसा भावशुद्धेन शुचिः शोच्ये कृताः स्रजिः ।

१७२८

गौतमीं कंसभयदां यशोदानन्दिवर्द्धिनीं । मेधां गोकुलमस्कृतां नन्दगोपल्य नन्दिनीं ।

प्राज्ञां दत्तां शिवं पुष्पां दनपुत्रप्रमर्दिनीं । तां देवीं सर्वदेहस्थां सर्वभूतनमस्कृतां ।

दर्शनीं पूरणीं मायां अश्विबन्धां अश्विदम्भां । शालिं भ्रुवाद्य जननीं शो.इनीं तेषां भवा ।

स्तथां देवीः सर्षगणैः सर्वभूतनमस्कृतां । कालीं कात्यायनीं देवीं भयदां भयनाश्रिणीं ।

कात्यायनीं कामगमां त्रिनेत्रां ब्रह्मचारिणीं । सोदानिनीं मेवरवां वेतालीं विपुलायनीं ।

१७२९

युयस्थान्नां महाभानां ब्रह्मकुलीं रेवतीं तथा । त्रियोभां पद्मिनीं यष्टीं पार्ष्णिनीं चतुर्द्वीपं ।

सप्तविंशतिं अकाशिनद्यः सर्वां शिबो दम्बा । नगरीपदनीद्यानचयः प्रासन्नवासिनीं ।

ह्रीं श्रीं गार्गीं च गान्धर्वीं योगिनीं योगदां वदा । कीर्त्तिताशां दिवं स्वर्गं नमस्क्यामि सरस्वतीं ।

वेदानां मातरश्चैव सावित्रीं भक्तवत्सलां । तपस्विनीं शान्तिहारीमेकान्तमां सनातनीं ।

कौटोथीं मदिरां अष्टाभिनीं मलयवासिनीं । भूतार्थीं भयहारीं कुञ्जाम्बुं कुसुमप्रियां ।

१७३०

दारणीं मन्दरावतां विन्ध्यकैलासवासिनीं । वराहणीं निंहरयां बह्वस्त्रां दृष्टवतीं ।

दुर्लभां दुर्जयां दुर्गां निरुद्धभयदर्शिनीं । सुगमिथं सुगं देवीं वज्रराज्यदुजां शिवां ।

किरातीक्ष्णीरवमनां शैरवेनानमस्कृतां । आश्रयां शोमयां मौल्यां सर्वपर्वतवासिनीं ।

निरुद्धशुभ्रभयनीं गजकुम्भोपमनानीं । जननीं सिद्धमेतथाऽसिद्धयः रत्नमेवितां ।

वरां कुमारप्रभवां पार्वतीं पर्वतात्मजां । पद्माब्जदेवक्यानां पद्म्यां देवगणस्य च ।

१७३१

कद्रुपुत्रमहस्यल्य पद्मपौत्रवरस्त्रियाः । माता पिता जगन्मान्याः दिवि देवास्तरीगणैः ।

अपिपत्नीगणानाञ्च यत्नगन्धर्वमेवितां । विद्याधराणां नारीषु माध्वीसु मनजासु च ।

एवमेतासु नारीषु सर्वभूतः प्रयः श्रमि । नमस्कृताऽपि वैशोक्ये किञ्चरोद्भोतमेवितां ।

अविन्वा ह्यप्रमेयाऽमि याऽमि साऽमि नमोऽस्तु ते । एभिर्नामभिरन्यैश्च कीर्त्तिता ह्यमि गौतमि ।

त्वप्रमादादविज्ञानं क्षिप्रं मुञ्च्यथ बन्धनात् । अवेकस्य विशालाक्षि पादौ ते शरणां व्रजे ।

१२४५

मर्त्यामेव बहूनां भोक्तृषु कर्त्तमर्त्तमि । ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च चन्द्रसूर्याग्निमाहताः ।

अश्विनौ वसवश्चैव विश्वे साध्यास्तथैव च । मरुतः सह पर्जन्या धाता भूमिर्हिमो द्रव ।

गर्गा नक्षत्रवंशाश्च ग्रहा नद्यो हृदास्तथा । हरितः सागरस्यैव नामाविद्याधराः खगाः ।

तथा नागाः मुपणोश्च गन्धर्वाःसुरमां गणाः । इन्द्रं जगदिदं प्रोक्तं देव्या नामानुकीर्त्तनात् ।

देव्यास्तवमिदं पुण्यं यः पठेत्सुममाहिनः । सा तस्मै सप्तमे मासि वरमग्रं प्रयच्छति ।

१२४६

अष्टादशभुजा देवी दिव्याभरणभूषिता । हारभूषितमन्त्राङ्गो मुकुटोज्ज्वलभूषणा ।

कात्यायनि स्तयमे त्वं वरदे वामनोचने । नमोऽस्तु ते महादेवि सुप्रोता वै भद्रस्य मां ।

प्रयच्छस्व वरं ज्ञायुः पृष्टिञ्चैव चनां धृतिं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं स्तुता महादेवो दुर्गा दुर्गपराक्रमा । सान्निध्यं कल्पयामास अनिरुद्धस्य बन्धने ।

अनिरुद्धहितार्याय देवी शरणवत्सला । बद्धं वाणपुरे वीरमनिरुद्धं क्षमोक्षयत् ।

१२४७

मान्वाद्याभाम तं वीरमनिरुद्धमसर्पणं । प्रसादं दर्शयामास अनिरुद्धस्य बन्धने ।

पृजयामास तं वीरः शोऽनिरुद्धः प्रतापवान् । नागपाशेन बद्धस्य तस्योपाहतचेतसः ।

स्फोटयित्वा करायेण पञ्चरं वज्रमग्निभं । बद्धं वाणपुरे वीरं साऽनिरुद्धमभाषत ।

मान्वाद्यन्ती वशो देवो प्रसादाभिमुखो तदा ।

॥ देव्युवाच ॥ चक्रायुधो मोक्षयिताऽनिरुद्ध त्वां बन्धनादाशु महस्य कालं । क्तिन्वा तु वाणस्य स बाहुचक्रं पुगे नित्रो नेत्यति
दैत्यसुदनः ।

१२४८

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यदाऽनिरुद्धं सह वाणपुत्र्या नेतुं खमन्त्रेण हरिः प्रवृत्तः । महामुरे वाण उदोर्षचक्रे न्यङ्कारमासस्य
तरं निशस्य ।

ततोऽनिरुद्धः पुनरेव देवीं तुष्टाव हृष्टा शशिकान्तवक्रः ।

॥ अनिरुद्ध उवाच ॥ नमोऽस्तु ते देवि वरप्रदे शिवे नमोऽस्तु ते देवि सुरारिनाशिनि । नमोऽस्तु ते कामचरे सदाशिवे नमो
ऽस्तु ते सर्वहितैषिणि प्रिये ।

नमोऽस्तु ते महिषमहामुर्गाह्नि नमोऽस्तु ते भयकरि विदिषां सदा ।

ब्रह्माण्डाणि रुद्राणि भूतभक्षे यश्चस्त्रिनि । चाहि मां सर्वदुःखेभ्यो नारायणि नमोऽस्तु ते ।

१२४९

नमोऽस्तु ते जगन्नाथे प्रिये दान्ते महाव्रते । प्रियभक्तं जगन्नातः शैलपुत्रि वसुध्वरे ।

चायस्य मां विशालाक्षि नारायणि नमोऽस्तु ते । नमामि गिरमा देवीं बन्धनशो विमोक्षिताः ।

रक्ष मां सर्वभूतेशो नारायणि नमोऽस्तु ते । चायस्य सर्वदुःखेभ्यो दानवानाम्श रङ्गरि ।

रुद्रप्रिये महाभागे भक्तानामार्त्तनाशिनि । सर्वदुःखभयत्रासाक्षाहि मां परमेश्वरि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आर्यान्वमिदं पृण्यथः पठेत् सममाहितः । सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णोर्नाकं स गच्छति ।

इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणि विष्णुसर्वाणि वाण्यद्वे अनिरुद्धकृतार्यान्तरे अष्टमप्रत्यधिकप्रतिअध्यायः ॥ १७८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽनिरुद्धः गृहेऽरुद्धः सर्वर्योपितः । प्रियं नायमपगत्यः कुर्याद्वा संघशः ।

अहो धिक्किमिदं नाथ नाथं कृष्णो व्यवस्थिते । अनाया दव संवत्सा रुदिमो भयपीडितः ।

दस्तेन्द्रप्रभवा देवाः सादित्याः समरुद्गणाः । बाह्वृक्षायां समाश्रित्य वमन्ति दिवि निर्जनाः ।

तस्योत्पन्नमिदं लोके भयदस्य महद्दुषं । यस्यानिरुद्धः पौत्रः स वीरः केनापि नो हृतः ।

अहो नास्ति भयं नूनं तस्य लोके सुदुर्घते । वासुदेवस्य यः कीधं प्रज्वालयति दूमरं ।

व्यादितास्यस्य धो मृत्यार्द्धदाये परिवर्त्तते । स वासुदेवे समरे मोहन प्रत्युदित्यद्रिपुः ।

ददभवंविधं कृत्वा विप्रियं यदुपकुर्वे । कथं जीवन् विमृश्येन माहादपि शचीपतिः ।

हृतायाः स्म शोच्याः स्म वयमद्य विनाहताः । विप्रयोगेन नाथस्य कृत्वास्तवङ्गगाः कृताः ।

इत्येवंता रुदन्त्यश्चरन्त्यश्च पुनः पुनः । नेत्रजंवारि कुमुदरजितं परमाह्वनाः ।

तामां वध्याम्बुपर्णाणि नयनानि चक्राश्रिते । मन्त्रिणान् प्रनाम्य पद्मजानि जनागमे ।

तामामरालयन्मणि शशिमन्ति गुमानि च । अधिरिणापुनःनोव नयनानि चक्राश्रिते ।

तामां हर्म्येऽनन्यानां तूर्णमासोऽम्भहास्वनः । करगोणामिमाकाशे रुदतानां महस्वभाः ।

ते श्रुत्वा निनटं धीरमपूर्वमपमार्गते । उत्पेतुः सहसा स्वभ्यां गृहेभ्यः पुरुषभ्याः ।

कम्प देवोऽनिरुद्धस्य श्रुतेऽदितस्वनः । गृहे कृष्णाभिः प्रानां कृता नो भयमार्गते ।

इत्येवमचुत्सोऽन्येन्ये स्नेहविक्रवगद्गदाः । आधर्यिता यद्य सिंहा गृहान्य दव निस्तृताः ।

सन्नाहमेगे कृष्णस्य महाशामाहता तदा । तस्याः गच्छेत्ते सर्वे समामागन्ध धिष्ठिताः ।

किमेतदिति तेऽन्येन्ये ममटु क्लृप्ता यादवाः । अल्योन्त्यस्य हि ते सर्वे ययान्वाथमवेदयन् ।

ततस्ते वाष्पपर्णाताः क्रोधमेरुकले चनाः । नियमन्ता व्यनिष्ठन्ता यादवा युद्धदर्शदाः ।

तृष्णीकृतेषु सर्वेषु विप्रयुर्वाक्यमब्रवात् । तृष्णी प्रहरताः श्रेष्ठं नियमन्तं मृष्टश्रेष्ठः ।

किमेवं चिन्तयाविष्टः पुरुदेन्द्र भवानिह । तव बाह्वृक्षप्रमाणश्रिताः सर्वथादवाः ।

भक्तान् श्रिताः कृष्ण भविभक्त्यायु सर्वशः । तथैव भगवान् शकस्त्वयापेय्य जयाजयौ ।

सुख स्वर्पति निश्चिन्तः कथं त्वं चिन्तयन्ति । शोकमागरमजोभ्यं सर्वे ते ज्ञातयो गताः ।

तामज्जमानानेकस्त्वं ममदुह महामुज । किमेवं चिन्तयाविष्टो न किञ्चिदनिभाषसे ।

चिन्तो कर्तुं त्वं देव न त्वमर्हसि माधव । दत्येवमुक्तः कृष्णस्तु निःशयः सुचिरं बभूव ।

माह वाक्यं स बाह्वृक्षा वृष्ट्यतिरिच स्वयं ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ विप्रये चिन्तयाविष्टो यत्त कार्त्तमचिन्तये । विचिन्तयेन्मदृष्ट्यास्य कार्त्तस्य न भवे गतिः ।

तदा गृहे भवतापुत्रो लोकं विदधे कश्चित् । दाशाईगणमध्योऽहं वदास्येयं वती गिरि ।

प्रहृष्टो यादवाः सर्वे यथा चिन्तान्वितो ह्यहं । अनिरुद्धे हते गूहरे पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः ।
 अशक्ता इव संश्लेते सर्वानस्मान् सवाभवान् । आजकस्यैव नो राजा हतः शाल्वेन वै पुरा ।
 प्रत्यानीतः स चास्माभिर्युद्धं कृत्वा मुदारुणं । प्रद्युम्नश्चापि नो बान्धुं शम्बरेण हतो ह्यभूत् ।
 स तं निहत्य समरे प्राप्नोत् क्लिणितन्दनः । इदं तु मुमहत् कष्टं प्राद्युम्निः क्व प्रवासितः ।
 नैत्रविपमसं देवं स्मरानि मरुजर्षभाः । भस्मना गुण्ठितः पादे येन मे मूर्च्छि पातितः ।
 तस्यासं मानुबन्धस्य हरिव्यो जीवितं रणे । इत्येवमुक्ते कृष्णेन सात्यकिर्वाक्यमब्रवीत् ।
 चराः कृष्ण प्रद्युम्नान् अनिरुद्धस्य मार्गणे । सपर्वतवनाद्देशं मार्गन्तु वसुधामिमां ।
 आजकं प्राह कृष्णस्तु स्मितं कृत्वा वचसादा । अश्वेषणेऽनिरुद्धस्य चरानादिश्च मा चिरं ।
 अभ्यन्तराय वाङ्मास्य व्यादिशन्तां चरा मप ।

॥ विशम्पायन उवाच ॥ केशवस्य वचः श्रुत्वा आजकस्त्वरितोऽभवत् । अश्वेषणेऽनिरुद्धस्य चरान् व्यादिष्टवांसदा ।

ततश्चराय व्यादिष्टाः पार्थिवेन यशस्विना । हथा रथाश्च व्यादिष्टाः पार्थिवेन महात्मना ।
 अभ्यन्तराय मार्गध्वं वाङ्मातस्य समन्ततः । वेणुमन्तं क्षतावेष्टं तथा रैवतकं गिरिं ।
 अक्षवन्तं गिरिश्चैव मार्गध्वं त्वरिता हयैः । एकैकं तत्र चोद्यानं मार्गतव्यं समन्ततः ।
 यातव्यश्चापि निःशङ्कमृशानेषु समन्ततः । हथानाश्च महस्त्राणि रथानाश्चाप्यनेकशः ।
 आरुह्य त्वरिताः सर्वे मार्गध्वं यदुमन्दनं । सेनापतिरनाष्टृष्टिरिदं वचनमब्रवीत् ।
 कृष्णमक्रिष्टकर्षाणमभ्युतं भोतभोनवत् । प्रहृष्ट कृष्ण वचो मङ्गं यदि ते रोचते प्रभो ।
 चिरात् प्रभृति मे वक्तुं भवन्तं जायते मतिः । अभिलामा पुनोमा च निसुन्दरकौ हतौ ।
 भौमः शाल्वस्य निहतो मैत्रेः द्विविद एव च । हयवीवश्य मुमहन् मानुबन्धस्त्वया हतः ।
 तादृशे विग्रहे वृत्तं देवहेतोः मुदारुणं । सर्वांश्छेतानि कर्षाणि निःशेषाणि रणे रणे ।
 क्षतवःनमि गोविन्द पार्थिवाहस्य नास्ति ते । इदं कर्षं त्वया कृष्ण मानुबन्धं कृतं रणे ।
 पारिजातस्य हरणे यत कृतं कर्षं दुष्करं । तत्र शक्रस्त्वया कृष्ण रेरावतशिरोगतः ।
 निर्जिता बाहुधीर्येण स्वयं युद्धविशारदः । तेन वैरं त्वया सार्द्धं कर्तव्यं नात्र संशयः ।
 वैरानुबन्धस्य महाम्निमे कार्यस्त्वया सह । तत्रानिरुद्धहरणं कृतं मघवता स्वयं ।
 न ह्यन्यस्य भवति कर्षिर्न निर्धातनमप्यति । इत्येवमुक्ते वचने कृष्ण नाग इव श्रमन् ।
 उवाच वचनं प्रोमाननाष्टृष्टिं महाबलं । सेनानोक्तात मा भैवं न देवाः क्षुद्रकर्षिणः ।
 नालनज्ञानं च लोकां नालिज्ञानं बालिज्ञानं । देवार्थेद्य मे यत्रो महान्दानवसंलयं ।
 तेषां प्रियार्थेषु रणे वस्मि दृष्टान्महासुरान् । तत्परत्नान्मनाश्चास्मि तद्भक्तत्परायणः ।
 कथं पापं करिष्यन्ति विज्ञापैवंविधं हि मां । अक्षुद्राः मत्परत्नस्य नित्यं भक्तानुक्रमिनः ।
 न तेभ्यो विद्यते पापं बालिज्ञात् प्रभायसे । कदाचिदिह पौंसन्त्यादनिरुद्धो हतो भवेत् ।
 देवेषु भवत्सन्द्रेषु वैतत् कर्षं विधीयते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं चिन्तयमानसः कल्पकानुगतकर्षणः । कल्पकं वचने मुक्त्वा तदाऽऽकुरीऽप्रवीहयः ।

मधुरं क्लृप्तया वाचा वीऽथ वाक्यविचारदः । कल्पकस्य प्रभो कार्यं तदकार्यं विनिश्चितं ।

अस्माकस्यापि यत्कार्यं तद्वि कार्यं प्रचीयतेः । संरक्ष्याथ वयं देवैरस्माभिरपि देवताः ।

देवतायै मवांस्यापि मानुषत्वमुपागतः । विष्णुर्धूमनिहा वीरो देवदेवः कर्मात्मनः ।

एवमकूरवचनैर्होदितो मधुसूदनः । शिग्धमस्मीरथा वाचा पुनः कल्पोऽभभाषत ।

मायं देवेन गन्धर्वैर्न वचैर्नापि राक्षसैः । प्रयुक्तपुत्रोऽपहतः पुंसका तु वतः क्षिधा ।

मायाविदग्धाः पुंसका देव्यदानवर्षोवितः । ताभिर्हतो न कन्देहो नाव्यतो विद्यते भयं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्ते वचने कल्पेन तु महात्मना । अस्माकमस्य तन्मेन यदुक्तं यदुमप्यजे ।

उदतिउत्साहानादक्षदा कल्पं प्रपञ्चयन् । चिन्तयन् स तु कर्मणां हृतमानधवन्दिनां ।

मधुरः शुकुवे प्रभो माधवस्य निवेशने । ते चराः सर्वतः सर्वे सभाहारमुपागतताः ।

त्रैर्गद्गदया वाचा इदं वचनमब्रुवन् । उद्यानानि यथाः प्रैका गुहा नद्यः वरोंचि च ।

एकैकं व्रतत्रो राजन् मार्गितं न च वृत्तते । अथ कल्पवरा राजमुपागतस्य तदाऽऽब्रुवन् ।

सर्वे संविदिता देवाः प्रायुषिर्न च वृत्तते । अदम्यन् संविधातयं विधानं अदुमन्दन ।

तदाज्ञापय नः विप्रमनिर्दृष्ट्य मार्गणे । ततस्ते दोषमनसः सर्वे वाप्याकुलेक्षणाः ।

अन्योन्यमभभाषन् किमतः कार्यमुत्तरं । कन्देहोऽपुटाः केचित् केचिद्वाप्याकुलेक्षणाः ।

केचिद्गुह्युटिमात्साय चिन्तयन्सर्वपिद्वये । एवं चिन्तयतां तेषां वक्त्रवर्मभिभावतां ।

अनिरुद्धः कुतश्चेति वक्त्रमः सुमहात्मन । अन्योन्यमभिवीक्षन्ते पादवा ज्ञानमन्यवः ।

तां निष्ठां विममस्त्वास्ते गमयेयुः कथञ्चन । अनिरुद्धो हतश्चेति पुनः पुनरिन्दम ।

एवञ्च भ्रुवतां तेषां प्रभाता रजनी तदा । ततस्त्वर्थनिमादेव ब्रह्मणाञ्च महात्मनैः ।

प्रबोधनं महाबाहोः कल्पस्याक्षयतात्मये । ततः प्रभाने तिमले प्रादुर्भूते दिवाकरे ।

प्रविवेकमभामेको नारदः प्रहयन्निव । दृष्ट्वा तु यादवान् धर्म्यान् कल्पेन वच ब्रह्मनाम् ।

ततः न जयञ्चैनं माधवं प्रत्यपूजयन् । उदयेनादयस्ते च तर्ह्यपि प्रत्यपूजयन् ।

अथाभ्युत्याय तिमनाः कल्पः समितिर्द्वयंयः । मधुपर्कस्य नाक्षेव नारदाय इदो प्रभुः ।

योपविश्यासने प्रेक्षे त्पत्नोऽक्षरकर्महतं । सुस्वामीना यथात्वाद्यमवाचेदं वचोऽर्चयन् ।

॥ नारद उवाच ॥ किमर्थं चिन्तयाविष्टा निःसङ्गा गतमानसाः । उद्यावहीनाः सर्वे ये क्रीया इव धर्मात्मने ।

एवमुक्ते तु वचने नारदेन महात्मना । वासुदेवोऽप्रवीहोवाक्यं श्रुयतां भववर्षिदं ।

अनिरुद्धो हतो ब्रह्मन् केनापि निम्नि सुव्रत । तस्यार्थे यत्नं एव का चिन्तयाविष्टोऽपि यः ।

एव ते यदि दृश्यान्ः श्रुतो दृष्टोऽपि वा मुने । भगवन् कल्पनां याधु प्रियमेतन्कमानस ।

इत्येवमुक्ते वचने केचनेन महात्मना । प्रहयन् नारदः प्राह श्रुयतां मधुसूदन ।

निष्टेनं सुमहद्युद्धं देवाभ्युत्थं महत् । अनिरुद्धस्य पैकस्या वाक्ये च महात्मने ।

ऊषा नाम युता तस्य वाचकाप्रतिमौजसः । तदर्थं चित्रशंखा वै ब्रह्माराधु तमस्यराः ।
 उभयोरपि तत्रासीत्प्रसङ्गं ब्रह्मदत्तं । प्राद्युषिवाजयोः यज्ञो बलिवाक्यशौरिभ्यः ।
 यस्याभिधापि तद्युद्धं वृष्टं सुमहदद्भुतं । अनिदृशो भवान्नेन संयुजेन्ननिवर्तिना ।
 वाकेन मायामासाद्य बहो नानैवंहावसः । चादिदृष्ट्य बधकस्य वाकेन महदध्वजः ।
 तस्मिन्शरितवाक्यस्यो कुशाख्यो नाम तस्य च । कुमारकामिन्दुस्य तेनाश्रमेन संकुमे ।
 वाकेन मायामासाद्य शैर्पनिपमने कृतं । उन्निहतु भवान् शीघ्रं यज्ञस्य विजयाय च ।
 नात्र संरक्षितुं कालः प्राणांशान् जयैविषां । प्रायेः किञ्चिद्दि तैर्वीरा धैर्यमात्मन्य तिष्ठति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येकस्मिन् वचने वासुदेवः प्रतापवान् । प्रायानिकान् वै संभारानाज्ञापयत वीर्यवान् ।
 ततश्चन्द्रमूर्ध्निश्च जायेद्यपि यममृतः । विनियंतो महाबाहुः कीर्यमाणो जनार्दनः ।
 ॥ नारद उवाच ॥ कारणे वेनतेत्यस्य कृष्णं त्वं कर्तुमर्हसि । न ह्यन्येन तदध्या वै शक्यो मनुं महाभुज ।
 श्रुयताश्च तदध्याने गन्तव्यमतिदुर्लभं । एकादशदशस्यपि योजनानां जनार्दन ।
 तदितः शोकितपुरं प्राद्युषिर्व्यं च वास्यते । मन्वाश्रमो महावीर्यो वैनतेयः प्रतापवान् ।
 एकेन न मुञ्चन्तेन वाक् संदंष्टिच्छति । तमाहुवस्य मोचिन्दु बहि त्वां तत्र संकति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तदचमं कृत्वा प्राधाद्यत् महदं शरिः । य कृष्णपादंमानस्य प्राक्षिप्तिर्बहवः क्षितः ।
 प्रणम्याय वचः प्राह वेनतेयः महाबलः । वासुदेवं महात्मानं कर्तुं मधुरया निरा ।
 ॥ गण्ड उवाच ॥ पश्यन्नाभ महाबाहो किमर्थं चिन्तिता शरं । कृत्यं ते यदि तत्रास्ति नातुमिच्छामि तत्पतः ।
 कस्य पक्षपरिषेपैर्नाशयामि वरं विभोः । प्रभाशानत्र गोविन्दु को न विद्यात वसं मम ।
 गदःशेगस्य ते शीर चकाशिश्व महाभुज । नाकबुधति मुडात्मा को दर्पाशान्नेच्छति ।
 वसं मिहमस्यं कस्य उन्मत्तो निधोच्छति । कस्य देवं तु निभिक्षं मेदिनीं पाकति प्रभोः ।
 कस्य शूद्रवैः प्राणाःशं हविष्यसि माधव । कोऽयं स्पर्शिवारोऽस्य पाकते यमसादनं ।
 एवमकं तु वचनं वेनतेयेन धीमता । वासुदेवो वचः प्राह श्रुत्वा पततां वर ।
 वसंः पृथेक वाकेन प्राद्युषिपरराजिनः । ऊषायाः कारणे बहो मनरे शोकितान्कृषे ।
 अनिदुष्टु कःमार्तो बहो नानैवंहाविसैः । तस्य मोक्षार्थमाहृता मया त्वं पतमेधुर ।
 तत्रैवैगं ममा नास्ति पक्षिणाम्पुत्रो भवान् । चञ्चलश्च तदध्याने गन्तुमन्येन वै प्रभो ।
 तत्र प्रापय शीघ्रं मं यत्र प्राद्युषिरावसत् । वैदर्भी ते कुतः शीर रुदते पुत्रमृद्धिनी ।
 तत्रमादाद्भवत्येषा पृथेक मह बभूता । अस्तुते हि वरं पूर्वं त्वया पश्यमनाशन ।
 मया मह ममागम्य तस्मिन् काले महाभुज । चात्मा मे त्वं ध्वजशैव मद्रुक्कस्य महाबल ।
 यथित्वं मानस्यस्याद्य भक्तिश्च पतमेधुर । तत्र वेनससो नास्ति पक्षिणाश्च न ते ममः ।
 मृपवं मुक्तंन त्वां ह्यपे पश्यमनाशन । दासोभावात्त्वया माता मोक्षितैकैकिकना पुरा ।
 पक्षिविशेषमःपेक जिता देवः स्वया एषे । भवान् पुरमकान् धर्म्यान् पृष्टमासीत् विक्रमात् ।

गच्छ मे क्षमाम् देवान् विजयस्य तवावयात् । नुदन्तापोरतुच्छर्षा कथुम्यात् परयोपमः ।
भूते भव्ये भविव्ये च न ते तुच्छोऽसि विक्रमे । सत्त्वपन्थ महाभाग देवतेषु महाद्युते ।
स्यमद्यानुद्वहार्थं साहाय्यमुपकल्पतां ।

॥ गदह उवाच ॥ अद्यतुतमिदं वाक्यं तव कृण्व महाभुज । तत्प्रसादान् विजयः सर्वेषु मम केवच ।

धन्योऽस्यनुद्वहोतोऽसि संकवात्प्रधुसूदन । शोकवर्षं मया कृण्व कौचि मां तं महाभुज ।

वेदाध्वजः सुगाध्वजः सर्वकामप्रदो भवान् । असौधर्षणकं चि वराधिपु वरप्रदः ।

चतुर्भुजप्रदूर्ध्वं तिस्रातुर्ध्वं प्रवर्तकः । चातुरात्मक्येता च चतुर्धोता महाकविः ।

धनुर्धरसकधरो भवान् ब्रह्मधरो महान् । भवान् पूर्वेषु देवेषु ख्यातो भूमिधरः प्रभो ।

लाङ्गुलो मुषलो चक्री देवकोतनयो भवान् । गोवर्द्धनधरस्यैव मोप्रियः कंसचा भवान् ।

चानूरमयनस्यैव मन्नादिर्मन्त्रभावनः । मन्त्रप्रियो महामन्त्रो महापुण्ड्रत्वयि ।

विप्रप्रियो विप्रहितो विप्रज्ञो विप्रभावनः । मन्त्राख्यस्य वरेण्यस्य महाभ्राह्मोदरः स्मृतः ।

प्रसन्नमयनस्यैव केचिन्ना दानवान्तकः । अग्निशोकाख्य इत्या वै तथा राक्षसनाशनः ।

विभोषण्यस्य महावाचाख्यदो वासिनाशनः । सुषोवराख्यदाता च वलिराख्यापहारकः ।

रत्नहर्ता महारथः समुद्रोदरसख्यवः । वरसख्य भवान् ख्यातो भवांसु हरिदुहृषः ।

भवान् सङ्गधरो धन्यो धनुर्धरवरो महान् । दाक्षार्चं इति विख्यातो महाधन्या धनुःप्रियः ।

गोविन्द इति विख्यातो जकधिसख्य सुमत । चाकाञ्चस्य तमस्यैव समुद्रमयनो महान् ।

भवान् स्वर्गो बडफलो भवान् स्वर्गधरो मही । तमेव च महामिथो बोजनिप्यतिरेव च ।

चैलाक्यमयनस्यैव कौधलोभमनोरथः । भवान् कामप्रदस्यैव कामः सर्वधनुर्धरः ।

सर्वर्तो वर्तनस्यैव प्रखलो निलसो महान् । हिरण्यमर्भो भूमर्भो रूपवान् पुद्गोलमः ।

ईशख्यं च महादेवस्वमसङ्गानुशान्तिः । शोःतुमिच्छवि मां देवदेवानख्यसं वनातनः ।

सकृदा ये तथा क्षीराः प्राणिनस्य निरोधिताः । इतासो समदख्येन तिर्यक् निरख्यमानिनः ।

ये तथा परमप्रोत्या प्राणिनो वै निरोधिताः । इह च प्रेक्ष्य ते सर्वे सर्वथा क्षमन्तानिनः ।

एव तेऽहं महाबाहो वरुणः प्राचने स्थितः । जयस्यन्दं ततः कृत्वा तदहः प्राह खेचवं ।

अदमस्मि स्थितो वीर प्रादहस्य महाबल । स कृण्व पार्श्वमागन्व हर्षोदिव स्थिताऽभवत् ।

प्राह कष्टे परिस्यञ्च माधवो गदहं ततः । समे ब्रह्मविवाहाय सर्वोऽयं प्रतिव्यसतां ।

दन्तार्थं परयाः प्रीत्या ब्रह्मचकमदासिभूत् । प्रादहरोऽह महाबाहुः सुपर्णे पुन्योत्तमः ।

कृण्वकेचय वलवान् जिष्णुः कृण्वस्य वरुणः । चतुर्भुजस्युर्ध्वाऽऽस्तुर्ध्वैवः बडङ्गविन् ।

श्रीवक्त्रोऽरविन्दोऽव ऊर्ध्वरेगा मृदुत्वचः । समान्त्रिकः समन्त्रो वक्त्राङ्गुलिनकाऽन्तरः ।

स्त्रिग्यगम्भीरनिधेयो दन्तवाक्यमहाभुजः । चाजान्वाङ्गुलाऽवाणः पंचविण्णवृविक्रमः ।

महम्ममिव सर्वार्थो दीपमानः प्रकाशते । यः प्रभुर्भाति भूताद्या भूतानां भावनः प्रभुः ।

यथा ह्युक्तमैश्वर्यं ददौ प्रीतः प्रजापतिः । प्रजापतीनां साध्वानां विद्वानाञ्च प्रायतः ।

अथमानः क्षत्रेः शुभेः सूतमागधवन्दिभिः । अपिभिरु महाभानैर्वैदेवाङ्गपारगैः ।

पविधानमयाद्याय दारकायां महाभुजः । गमनाय मतिहृत्के वासुदेवः प्रतापवान् ।

१००

आश्रितो गवहं देवकस्य चानु चन्नायुधः । इहतोऽपि वल्लभाय प्रयुजः प्रयुक्त्वथः ।

अथ वाचं महाबाहो ये चाकानुचरा रणे । न हि ते प्रमुखे ज्ञातुं कश्चिच्छनो महाशुभे ।

प्रसादान्ने भुवा कश्चोर्षिभ्यश्च पराक्रमे । विजेत्यथे रणे प्रयत्नं दैत्यैः महथैर्निहं ।

विदुषारकसंघानां महर्षीणाञ्च सर्व्वतः । इत्यन् वाचोऽन्तरीक्ष्याः प्रययौ केचनो रणे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि ऊनाश्रीत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततश्चर्यमिनादैश्चङ्गानाञ्च महाशूनैः । वन्दिमागधसूतानां क्षत्रेद्यापि वरुणैः ।

१०१

प्रयुक्त्यैर्मयाश्रीभिः कृतमानोऽय मामथैः । बभार कथं योमाकंशकाकां वदुं तदा ।

अतोव इत्युभे कथं बोधमत्प्रोत्पत्तिव्यतः । वैजतेयस्य भद्रं ते र्हितं हरितेभ्यः ।

अथाष्टबाहुः कृष्णस्य पश्चंताकारवन्दिभिः । विवभौ पुण्डरीकाक्षो विक्राजन् वाचसंघं ।

अथि वरुणदावाका रचितं पार्थमाश्रिताः । कथं ज्ञातुं तथा वचं प्रहृष्टैवाक्य वासतः ।

श्रीधोनाञ्च वरुणस्य विहितं ज्ञातुं धनना । वरुणस्यापि कायानां वरुणं वदुर्वचसदा ।

१०२

सूतप्रहरणोऽप्ययः केकाव इव इत्युवाच । आश्रितो गवहं राम उद्यस्त्रिभ निशाकरः ।

मनतकुमारस्य वपुः प्रादुर धोक्कहात्मनः । प्रयुक्तस्य महाबाहोः संपामे विहमिखतः ।

म पक्षवन्दिशैर्विधुन्वन् पर्वनाञ्च वरुण । जनास्य मामे वल्लवान् वातस्य प्रतिषेधयन् ।

अथ अप्योत्तरिगतिमाख्याय गवहकहा । विदुषारकसंघानां सुखं मार्गमवातरन् ।

अथ रामोऽश्रीदाक्यं कृष्णमप्रतिभं रणे । क्षामिः प्रभाभिर्षिनाः क्व कृष्ण कस्यादपुर्व्ववत् ।

१०३

मर्त्यं कनकशर्णाभाः संरुताः क्व न संशयः । किमिदं ब्रूहि नक्षत्रं किं मेरोः पार्श्वना वधं ।

॥ भगवानुवाच ॥ मन्ये वाकस्य नगरमभ्यासक्यमरिष्टम् । रथार्थं तस्य निर्योतो वस्त्रिरेव खितो ज्वलन् ।

अप्रियाहवनीयस्य प्रभया क्वाः समाहताः । तेन नो वर्षवैक्यमिदं ज्ञातं हन्नायुध ।

॥ राम उवाच ॥ यदि क्वः वसिष्ठस्यैवा यदि निचमतां गताः । तदिधत्स्य स्वयं वृत्त्या वदचानन्तरं हितं ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ कुतस्य वैजतेय त्वं यस्यः कार्यममन्तरं । तया विधाने विहिते करिष्याम्यहमुत्तरं ।

१०४

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतत्कुतः तु गवहो वासुदेवस्य भाहितं । चक्रे मुलवहसं हि कामरूपी महाबलः ।

गङ्गासुपागमकुर्वी वैजतेयमतो वली । चाक्रुयाकाशमङ्गायामापीय वसिष्ठं वरु ।

प्रवर्षोपरि गतो वैजतेयः प्रतापवान् । तेनाग्निं ब्रह्मवामास वृद्धिमान् विन्मत्तमजः ।

अप्रियाहवनीयस्य ततः ज्ञानिसुपागमम् । तं दृष्ट्वाहवनीयस्य ज्ञानमाकाशमङ्गवा ।

परमं विष्णुयं गत्वाः सुपर्णा वाक्यमब्रवीत् । अथो बोध्यंमवाग्निंसु वीऽदहदुगंधवथे ।

१०५

तदेव वर्षवैक्यं चक्रे कृष्णस्य धीमतः । अथक्षयायां सोढानां पथ्यासा इति मे मतिः ।

तत्र मया तदादिने ज्वरेषाप्रतिभोजया । ज्ञेयावशोनिपतिर्न ज्वरेरे पर्वतोपमे ।
 तद्गच्छ वक्ष्यमाणं मेरीः विस्तरमानसत् । प्रदीप्ते पतितं तत्र विरिह्युक्तं चकारयत् ।
 ज्ञेयं च पापि ज्ञानात् मन्त्रना ज्ञानपूर्वकः । विचक्षणं कृष्णायकस्य निद्रान्धिततनुर्धनं ।
 नैषयोराकुसुमस्य मुञ्जः कुर्वन् धर्मस्यथा । संसृष्टरीमा ज्ञानायाः चित्तचित्त इव चक्षुः ।
 ततो वक्ष्यामि मयाः कृष्णमात्र विवेकतः । कृष्णः कृष्ण महाबाहो प्रदीप्तोऽस्मन्महत्तर ।
 दक्षामि सर्वत्रज्ञात कथं प्राणित्येवमेव । इत्येवमुक्ते कथमे वक्ष्यामि तमेववा ।
 प्रहस्य वचनं प्राह कृष्णः प्रहरतस्त्वरः । न भोक्तव्यमितीत्युक्त्वा परित्यजे चक्षुःपुत्रः ।
 कृष्णेन परमशेषाक्तो दाहात्समुत्थत । मोक्षयित्वा वचं तत्र दाहात्सु मधुसूदनः ।
 प्रोवाच परमकुट्टो वासुदेवो ज्वरं ततः ।

१२२

॥ भगवानुवाच ॥ एकेहि ज्वरं कुक्ष्यस्य चा ते प्रक्षिप्तं वासुधे । यत्र ते पौरुषं सर्वं मह्यं य तत्र च ।
 यद्येतराभ्यां पाण्डिभ्योऽपि मुञ्जं ज्वरकदा । चिकेपैवं महत्तुल्यं ज्ञानात्तर्कं महावचः ।
 ततः प्रदीप्तगात्रस्य मुञ्जं तंमभवत् प्रभुः । कृष्णः प्रहरतां श्रेष्ठः कर्मज्ञाप्रियं तदा ।
 ततस्यैर्भुजगाका रौषोऽभिः प्रोक्षितैस्तदा । ज्ञानं कृष्णं घोषायां मुष्टिनेकेन चोरयि ।
 य संप्रहारस्तुमस्यस्योः पुनर्षांसिहयोः । ज्वरस्तु महाकुट्टे कृष्णस्य च मरुतोऽयः ।
 पर्वतेषु पतन्तीनामत्रवोनामिब ज्ञानः । कृष्णज्वरमुक्त्वाचातेर्कुट्टे तस्मिन् सुहायके ।
 नैत्रमेवं प्रहसंश्चामिति तत्र महावचनः । मुञ्जं तंमभवत्सुहृन्मन्त्रोऽयं सुमहात्मनोः ।

१२३

१२४

ततो ज्वरं कनकविचित्रभूषणं ज्योतिरस्युत्पन्नमेव संयुजे । जगतत्संयमपनयन् जगत्पतिः ज्वरीरधुग्गमनचरो मयासृष्टे ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणि विष्णुज्वरपुत्रे रथात्रोत्थधिकव्रतोऽध्यायः ॥ १२१ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत इत्यभिविज्ञाय ज्वरं प्रचक्षुःसूदनः । कृष्णो भुजवक्रान्तस्य चिकेपाय मदीतमे ।
 भुक्तमाचक्षु वाक्त्रभ्यां कृष्णदेहं विज्ञेयः । चमुक्त्वा विषयनस्य कृष्णस्याप्रतिभोजयः ।
 यद्य विहस्यदा तेन ज्वरेषाप्रतिभोजया । कृष्णः कृतकश्चिब मुञ्जः चित्तो नाहं यद्वर्तत ।
 जृम्भते यद्यने चैव कृतकते च पुनः पुनः । रोमाशोऽन्धितनाचक्षु निद्रया चाभिभूयते ।
 ततः स्यैव्यं समाकम्ब्य कृष्णः परपुत्रस्यपः । विकुर्मते महाबाहो कृष्णमात्रः पुनः पुनः ।
 ज्वराभिभूतमात्मानं विज्ञाय पुनरोत्तमः । मोऽस्यजज्वरमन्वं तु पूर्वज्वरविनाशनं ।
 दारं त्रैणावमाद्युधं सर्वेप्राणमयहृत्तरं । म सुष्टुवांसु तेजस्यो वक्ष्यामि भीमशिकमः ।
 कृष्णज्वरो ज्वरं पूर्वं सृष्टीत्वा ज्ञेन तेजसा । कृष्णाव वृष्टः प्रायश्चरतं मयाच ततो हरिः ।
 ततस्तं परमकुट्टो वासुदेवो महावचः । ज्ञानाचात् सज्वरं चैव निष्कामयत वीर्यवान् ।
 आविध्य भूतले चैनं व्रतधा कर्तुंमुद्यतः । यथाचोवक्ष्यज्वरक्षय भोः परिचातुमर्षयि ।
 आविध्यमाने तस्मिन् कृष्णमाजितेजसा । ज्वररोरा ततो वाची तमवाचानपरोक्षया ।
 कृष्ण कृष्ण महाबाहोः यदुमां गन्दिवर्द्धन । मावधीज्वरमेतं तु रक्षसीवक्ष्यामि तव ।

१२५

१२६

इत्येवमुक्ते वचने न मुनेषु हरिः क्वचं । भूतभयभविष्यत् कलतः परतो मुनः । १७१

कृष्णस्य पादयोर्मूर्द्धा हरसं व मतो अरः । प्रथम्य च हृषीकेशं अरो वाच्यमवाप्रवीत् ।

ऋष्यस्य मम गोविन्द विद्यायं कद्रुमन्त्रम् । यो मे मनीरयो देव मे त्वेन्द्र महात्मन ।

चक्षुर्मयो अरक्यात नाथो योषो अरो मनेत् । मन्त्रवादाद्दि देवेन वरकीर्तं हृषीकेशं ।

॥ देव उवाच ॥ इत्येवमुक्ते अर्ं मे वचा नं अर काङ्क्षते । वराधिनां वरो हृषीकेशोऽयं हरश्च मतः ।

एक एव अरो योषो महात्मसु वचा वृता । योऽर्थं मया अरः हृष्टो मन्वेति प्रकीर्तता । १७२

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्ते तु वचने अरं प्रति महात्मनाः । कृष्णः प्रहरतां यैः पुनर्नोक्तमुवाच च ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ ऋष्यस्य अर मन्त्रेणं वचा योषो हरिश्चरि । वर्यजातिषु विष्णुसकृपा साधरमद्रुमे ।

विधा विभक्त्य चात्मानं मत्प्रियं हरि काङ्क्षते । चतुर्व्यदान् मन्त्रेण द्वितीयेन च सावरात् ।

इतोयो यद्य मे भानो माणुषेयुपपन्नते । विधा भूतं वपुः कृत्वा वक्षिषु मे नव अर ।

चतुर्थो यत्कृतीयस्य भविष्यति च मे भवं । इत्यात्मनश्चतुर्भोजः शौरकस्य चतुर्थकः । १७३

माणुष्येयकपादेन वस मे प्रविभक्त्य वै । ज्ञानियचावशेषासु निवस मे ऋष्यस्य मे ।

एषेयु कोटकपेन तथा कष्टोचपचकः । पावकूपवस्य विद्यातः फलेष्वार्यमेव च ।

पर्यतोयु विमो भूत्वा इत्येवामपि चोचरः । अयानु लोकिनां विद्यात् क्रियोऽद्वैतस्य वरिंतां ।

मेरिक्तः पर्यतोयु । मन्त्रवादाद्भविष्यति । नोत्सपकारको भूत्वा शौरकस्य भविष्यति ।

एवं विविधकपेन भविष्यति महोत्सवे । इत्येनात् सार्वनाथेव प्रावितां वधमेवयि । १७४

अने देवमन्त्रोऽसु नात्यन्तं विषयिष्यति ।

। वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णस्य वचने मुना अरो हृष्टमना हृभूत् । भोवाच किञ्चिद्वचनं प्रकृतात्मा कृताः शक्तिः ।

। अर उवाच ॥ वर्यजातिप्रभुत्वेन कृतो धर्मोऽस्मि साधव । भूवस्य मे वचः कर्तुमिच्छामि पुनर्वर्षम् ।

मटाङ्गापय गोविन्द किं करामि महाभय ।

चक्षुर्मयुक्त्वा प्रमाथिनः विपुत्र देवेन वरेण निर्मितः । रक्तविरचि विनिर्मितस्यवा प्रमृष्टि मेऽय तत्रास्ति किद्वरः । १७५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अरस्य वचने मुना वासुदेनोऽब्रवीद्वचः । अभिमन्त्रिं ऋष्यस्य च वचां वक्ष्यामि निवृत्तत ।

। अर उवाच ॥ धर्मोऽस्म्यनुग्रहीतोऽस्मि वचसा मन्त्रियं कृते । चाङ्गापय प्रियं किमे चक्रः युध करीत्यहं ।

। कृष्ण उवाच ॥ महा मूर्धे तव मम च हृषीकेशं पराक्रमं भुञ्जवन्केवसास्वयोः । प्रकम्ब मामिकमनाः पठेत्सु यः स वै भवे

अस्य विगतअरो नरः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इवममुक्तु कृष्णेन अरः वाचास्वहावनाः । भोवाच चक्षुः ईं लनेऽमेन हृविष्यति । १७६

वरं कन्धुः अरो हृष्टः कृष्णाच समर्थं पुनः । प्रकम्ब विरया कृष्णमपकामनातो रक्यात् ।

इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणि वाकपुत्रे अरापकमे ऋषीत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तं हरिताः कर्म चक्षुस्तव इवाङ्गवः । वैशनेचमवाङ्गस्य वृक्षलो रक्तमूर्द्धेन ।

ततः सन्ध्यां लोकाणि वाकपुत्रैरवाङ्कितम् । अर्हयन्तो महात्मनाः नदनोऽतिवला रणे ।

चक्रसाङ्गलपातेश्चापर्वेषु योऽस्ति । सङ्कोचमदानोक्तं दानवानां महात्मनां ।
 कवेऽग्निरिव संवृद्धः शुक्लभक्त्यनोरितः । कल्पवावाग्निरुद्धतो विद्विष्टिं परमां गतः । ११७५
 दानवानां यद्दक्षानि तस्मिन् कनरमुद्धृति । कुमान्वाग्निरिवाधिष्ठात्प्रजापतेः पुराणतः ।
 तां दीप्यमानां महतीं वावाप्रहरनाम्नितां । केचैः वाक्कः कमावाच वारचन् वाक्कममवोत् ।
 साः यत्र समुपागम्य किमेवं भवद्विज्ञयाः । दैत्यवन्त्रे कमुत्पन्नाः पक्षावधं महाप्रयात् ।
 कवदासिगदाप्राप्तसङ्घर्षपरसंधान् । उतसृज्योत्सृज्य गच्छन्ति भक्त्योऽनारोचनाः ।
 दक्षानिहैव भावसु हरसंकर्मसिद्धे च । माक्यद्विर्ने मन्वाद्येवो क्वचमवहितः । ११७६
 स्वमुच्चारितां यात्रं शुक्लकलावचिन्तयन् । वाक्कामन ते कर्म दानवा भवमोहिताः ।
 प्रमायगणत्रयं तु तदनीकमतिष्ठत । भद्रावसेवं दृष्ट्वा च पुनश्चक्षे जनकदा ।
 कुक्ष्णो नाम वाक्कस्य कलाऽस्मात्सु चोर्ध्ववान् । अहं वक्षं कलाकोत्सु वचसेद्मया मवोत् ।
 एव वाक्कः क्षितो युद्धे कुरुरोऽहं मुच्यथा । किमेवं कथमुत्सृज्य भक्त्यो वाणि मोंहिताः ।
 प्राणांस्त्यक्त्वा च युध्यन्ते यत्रै दानवपुत्रवाः । एवं कुक्ष्णकलाकोत्सु शुक्लानो भवमोहिताः । ११७७
 चक्राग्निभयमंविद्याः सर्वे वाणि द्विजे दक्ष । अहं वक्षं ततो दृष्ट्वा कल्पेनामितनेकवा ।
 संरक्तनयनः सः सुर्दृष्ट्वा च पर्यवर्त्तत । वाक्कं वचसे कर्तुं रक्षमाणाव सुप्रभं ।
 देवः कुमारस्य तथा रवेनाग्निर्भिम वै । नन्दोहरकलापुत्रं रक्षमाणाव चोर्ध्ववान् ।
 सन्दृष्ट्वाऽपुटो रङ्गः प्राधावत यतो हरिः । पिबन्निव मद्राकां विंशत्युक्तो महाकावः ।
 रथा भाति घनोन्मुक्तः पौर्ध्वमाकां यथा जज्ञी । ततो गणसहस्रेषु नावाक्यैर्भवावसेः । ११७८
 नदद्विर्निविधः सादावधो देवक सोऽभवान् । केचित् विंशत्युक्ताश्च तदा वाचमुवाचुः ।
 नः गात्रोऽस्मन्नाकाव श्रावेषकभियोहिताः । वाक्कवद्रोपवीताश्च केचित्तप महावकाः ।
 खरोऽहमप्रवृत्ताश्च चक्षुषीवाश्च संक्षिताः । कानमोमायुर्माध्यारमेववृत्ताकापरे ।
 चोरिकः त्रिचिन्तान्ने कटासोऽग्निरोरुहाः । वज्राः परिपतन्ति च दृष्ट्वा द्युभिनिक्षिप्तेः ।
 केचित् सौम्यजुहावाश्च द्विचैरुखेरकहृताः । वानावृष्यस्तमावोहा नानाप्रहरकाकुधाः । ११७९
 वामना विक्कटाक्षेव विंशत्यावपरिच्छदा । दधिरार्द्रजहारंश्च महासांस्पर्शकिप्रियाः ।
 देवं संपरिवाक्यांश्च महाप्रपन्नहर्षं । लोनासमानाक्षिहन्ति संपतनाभिमुषोत्पन्नाः ।
 ततो दिव्यरथं दृष्ट्वा दृष्ट्वाऽग्निरुद्धकर्मणः । कृष्णो नददमाणाव यद्यी दृष्ट्वा संयुगे ।
 वैतनेयस्यस्यकनमाकाणां वाक्कचोर्ध्वः । हरिं विद्याध कुपितो नारायणां जनेन च ।
 य प्ररैर्दित्तमेतं हरेकाक्षिचकारिणा । हरिकेपाव कुपितो कर्कं चार्थं चमृत्तमं । ११८०
 प्रचवाच ततो भूमिर्निष्पन्नप्रयौहिता । कानासोऽस्मन्नाकाव त्रिचिन्तभियोहिताः ।
 पर्यन्ताः प्रकृताश्च वक्षधाराभिराग्नाः । केचित्प्रमृचिरे तप त्रिचराणि वामनाः ।
 दिवस्य विद्विष्यैव भूमिराकाशमेव च । प्रदोषानोश्च दृष्ट्वाणे साकुल्यवमानमे ।

कमलतस्य निर्घाताः पतन्ति धरणीतले । त्रिवाचीवाहिकाकादाशदने लोमहर्षिनः ॥
 वायवस्यानरद्वारं वधिरह्याभवत् । उज्ज्वला च वायव्येव च मुक्ताभ्यासुत निवृत्तिः ।
 न वधो मादतस्यापि त्र्योर्द्विवाहिकामिषुः । प्रमाद्योनाशयोवधो न चरन्त्यनराः कलाः ।
 एतद्विषयानरे वज्रा धर्मैर्देवकचैर्जनैः । विपुत्राणाकमुच्यन्तं ज्ञाना वरुणव्यामनतः ।
 गन्धर्वापुत्रवधैव वधविद्याधरकथा । विदुचारकंवाच पद्मनाभे दिवि क्षिताः ।
 ततः पार्श्वेऽस्यं तु क्षिप्तं वज्राद्य विष्णुना । वधो जगद्वध तदा वतो वज्रो रणे क्षितः ।
 ततः व्रतवधस्यापि वराणां कृतवर्त्मना । विषंतुः वर्त्मना दिग्भ्या वतो वररथः क्षितः ।
 चयाप्येवं महारौद्रमकमकविदाभ्यः । मुखाच्च वधितो वरुणदहनमिवाभवत् ।
 ततो विष्णोर्देहाक्षे चत्वारोऽपि कल्पमतः । वायुः कल्प इरैवह्या दक्षप्रानाः वराश्रिणा ।
 विंशनादं ततश्चतुः वर्त्म हवाकुरोचमाः । चतोऽधमिति विज्ञानं ज्ञानेवाक्षेण तं तदा ।
 ततश्चतुः विंशत्यावावकमकविदाभ्यः । जपाच्च वाचं भोऽस्यं वासुदेवः प्रतापवान् ।
 मुने तु वासुदेवेन वाचक्षणे महाकला । ज्ञाने च प्रथमं वातं वाचक्षणे तेजसा ।
 तस्मिन् प्रतिपत्ते ज्ञाने वासुदेवेन वंशुने । पेशाचं राक्षसं रौद्रं तथेवाह्विरथं भवः ।
 मुखाच्चत्वारि चत्वारि ज्ञानाग्निमानि वै । वायव्यमथ वरिचिं वाचं लोहनमथवा ।
 ज्ञानां वा वरकाशोच वासुदेवो ज्ञानोच च । ज्ञानेवर्तुर्मिथ्यवारि वारिचिना महावधः ।
 जपाच्च वेत्तवं भोऽस्यं ज्ञानिनाज्ञानकोपणं । वेत्तवाचो प्रमुने तु वर्त्म हवाकुरोचमाः ।
 भूतपुत्रमथाः वर्त्म वाचानोचक कर्णः । दिशः प्रदुःखः वर्त्म जयभोहितकोचपः ।
 प्रमाद्यमजभूयिषे वैभे दोर्ध्वं महाकुरः । निर्धनाज ततो वाचो वज्राक्षानिमुच्यन्तम् ।
 भीमप्रहरणैर्धोरेर्देवैः कुमहावधैः । इतो महारथैर्देवैर्देवैश्चो व वरवज्जनेः ।

१८५
१८६
१८७
१८८
१८९
१९०
१९१
१९२
१९३
१९४
१९५
१९६
१९७
१९८
१९९

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ज्ञप्येव मन्त्रैश्च लक्ष्मीचोभिर्महाकामः सत्त्ववर्णं प्रथमः । स तत्र ज्ञानादि प्रमाद्य ना वै कल्पानि पृथ्यानि तद्येव निष्काम् ।

देत्याधिपो वाःपुत्रमममंभ्या रदो धमाभ्याः उ वया वनेजः । वधससुर्धो वधकिचिचोचः परार्द्धमात्मनद्वेनचिचः ।
 महत्प्रचमोऽद्यतारकस रथो महाभक्तिरिच प्रभाति । तस्माक्षितो दानवसंघटोतं महाभ्यः कामुकधृत् न वाकः ।
 उदन्तंयिचनयदपुत्रवानामतोव रौद्रं च विजर्जितं कथं । स केवच न वोररथेः वधकुलो विनिर्धयो तान् प्रति देवकामरः ।
 वातप्रविधकातरुवदुष्ठा वयाःर्धेयो कोकविनाशवाध । भीमानि वंवाचकरैर्त्वेर्धुर्मिथ्याव्यतो भाति वकापि तच्छ ।

महारथान्प्रकृतकामुंकाणि वधर्मताजीव वयानि रामम् ।
 इति भीमहाभारते शिवेण हरिवंशे विष्णुवर्त्मनि वाणवुद्धे ज्योतीर्वाधकप्रतोऽध्यायः ॥ १८३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ चत्वारोऽपि ज्ञाने प्रदीप्तव्यक्तं तदा । न मन्दो नापि च रक्षो न वज्रः प्रकृतपुत्रान् ।
 दिग्भ्यं दोर्ध्वदेहक रौप्य च वर्त्मन च । विपुत्राणाकं वाचं जपाच्च चतुर्मुखं ।
 वंशुं क मुंके चैव वेपुंकामक्षिणाचलाः । विज्ञातो व सुदेवेन विष्णवेन महाकला ।

१९०

कृष्णं नाम सोऽप्यखं जपाद् पदोत्तमः । हरं च कृष्णनामात् विप्रकारी महाबलः ।
 वज्रः सधनुश्चैव हरकोनायुः कृष्णितः । संज्ञां न भेषे भगवान् विमोहासुररक्षयां ।
 बभौकान्तेऽय वाजोऽधो बभौहोदयतेऽयकत् । सृष्टिमन्यो सृष्टकीति तदा दर्पविरुद्धे,
 ब्रह्मिमन्यो सृष्टनेव तदा दर्पविरुद्धे । वज्रं सधनुश्च दृष्टात्मानं विजृम्भितं ।
 ततो नदन् स भूनात्मा किम्बन्धनोरनिष्ठनः । प्रसापयामास तदा कृष्णः ब्रह्मं महाबलः ।
 पाञ्चजन्यस्य जेपेयं शार्ङ्गविश्वकूर्म्भितेन च । देवं विजृम्भितं दृष्ट्वा बर्षभूनानि तपसुः ।
 एतस्मिन्नक्षत्रे तव वज्रपरिचया रथे । मायाकुट्टं क्वाचित्प्र प्रसुचं पर्यवारयन् ।
 बर्षेः क्तु निद्रावशगान् कृत्वा मकरकोतुमान् । दासबाध्यासंख्यं च हरकालेन शीर्षवान् ।
 प्रमायगमभ्युपेष्टं तथ तथ महाबलः । ततस्तु कृष्णमाकलय देवकाङ्क्षितकर्षकः ।
 ज्वाला प्रादुरभूदग्नाद्दहन्तीव दिवो दह । ततस्तु धरणी देवो घोषमाया महाकायिभिः ।
 ब्रह्माणं परमेःदारं वेपमावाभ्युपाममत् ।

११०४
११०५
११०६

॥ शृण्वन्वाच ॥ देवदेव महाबाहो घोषेण परमौजसा कृष्णवज्रभगाकान्ता भविवैकाशेवा पुनः ।
 अविषङ्गमिमं भारं चिन्तयन् पितामह । क्वोभूता यथा देवधारयेवं पराचरं ।
 ततस्तु काश्यपो देवीं प्रभुवाच पितामहः । मुञ्चन्तीं धारयात्मानमायुः क्वो भविव्यधि ।
 ॥ वैश्यायन उवाच ॥ दृष्ट्वा तु भगवान् ब्रह्मा वज्रं दहनमशनीत् । सृष्टो महासुरबधः किं भूयः परिरक्षते ।
 न च युद्धं महाबाहो तव कृष्णेन कृष्यते । न च कृष्णं कृष्णं तस्मात्मानं हि विधातुम् ।
 ततः शरीरयोगाङ्गि भगवानकलयः प्रभुः । प्रविश्य पश्यते कृष्णांशोत्रोक्तान् वचराचरान् ।
 वज्रं सधनुश्च दृष्ट्वात्मानं विजृम्भितं । प्रविश्य शोभं योनात्मा वराकान्तमचिन्तयन् ।
 दारवत्यां यदुक्तं तु तदनुसृत्य बर्षेभः । जगाद् गोपतरं किञ्चिद्विदुषोः समवतदा ।
 यात्मानं कृष्णदेहस्य पश्यति श्लोकबोनिजं । ततो विःसृत्य कृष्णस्य न्यक्तवाहोऽभवन्मूढे ।
 ब्रह्माकृष्णमवोद्गृह्णे न बोधे भगवदिति । कृष्णेन वद संशाने क्वो भवतु मेदिनी ।
 ततः कृष्णोऽय वज्रस्य परिवृज्य परस्परं । परां प्रीतिसुपाकस्य संशामादपक्यसुतुः ।
 न च मे पश्यते कश्चिद्योगिनो योममागतो । एको ब्रह्मा तथा कृष्णायक्योऽकपितामहः ।
 दृष्ट्वा तदद्भुतं ब्रह्मा मार्कण्डेयं महामुनिं । पार्श्वेण परिपश्यन् श्लात्वा वै शीर्षं दर्शितं ।
 ॥ पितामह उवाच ॥ मन्दरस्य त्रिरेः पार्श्वे नक्षत्र्यां भवकक्षेत्रे । गौरी कर्णाकरे ब्रह्मन् तथा दृष्टो वराच्युतो ।
 हरिश्च हररूपेण हरश्च हरिकृपिणं । ब्रह्मचक्रमदापाणिं योतामरधरं हरं ।
 विश्रुत्वाऽश्रीवधरं व्याघ्रचर्कधरं हरिं । मरुतध्वजश्च हरं हरिश्च हृवमध्वजं ।
 विस्मयो मे महान् ब्रह्मन् दृष्ट्वा तत् परमाद्भुतं । एतदाकलय भगवन् वचातम्येन सुमत ।
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ त्रिवाय विष्णुर्हृषीकेश विष्णवे त्रिवक्त्रिणे । अद्यान्तरं न पश्यामि तेन तं दिव्यतः त्रिवं ।
 अनादिमध्यनिधनमेतदक्षरमव्ययं । तदेव ते प्रवक्ष्यामि रूपं हरिचराकृतं ।

११०७
११०८
११०९
१११०
११११
१११२
१११३
१११४
१११५
१११६
१११७
१११८
१११९
११२०

यो वै विष्णुः स वै ब्रह्मो यो ब्रह्मः स पितामहः । इत्या मूर्तिस्त्वयो देवा ब्रह्मविष्णुपितामहाः ।
 वरदा लोककर्तारो लोकनाथाः स्वयम्भुवः । चतुर्भुजायुगलो तु ब्रह्मतीर्थं समाश्रिताः ।
 यथा जने जगं शिरो जगमेव तु नृजने । ब्रह्मं विष्णुः प्रविष्टस्तथा ब्रह्मलो भवेत् ।
 अग्निमग्निः प्रविष्टस्तदग्निरेव यथा भवेत् । तथा विष्णुं प्रविष्टस्तद्ब्रह्मो विष्णुमयो भवेत् ।
 ब्रह्ममग्निमयं शिवादिभ्यः वेत्तात्मकः जगतः । अग्नीधेयात्मकश्चैव जगत् कारकमुज्ज्वलं ।
 कर्तारो वापचर्तारो कारकश्च चरकश्च । जगतः प्रथमकर्तारो प्रभु विष्णुमहेश्वरी ।
 कर्तृकारककर्तारो कर्तृकारककारको । भुवभवाभवौ देवो नारायणमहेश्वरी ।
 इतो तौ च प्रवकारावेतो तौ च प्रभामवौ । जगतः पाण्डुवावेनवेतो सृष्टिकरी ज्यती ।
 इतो चैव प्रवर्धन्ति भास्वि वास्वि सृष्टिनि च । इतत् परतरं मुञ्चं कश्चिन् ते पितामह ।
 यद्येनं पठते नित्यं कथेनं शृणुयाच्चरः । प्राप्नोति परमं ज्ञानं ब्रह्मविष्णुप्रसादम् ।
 देवो चरित्रो लोकेश्वरश्च यथा यजुतो । इतो च परमो देवो जगतः प्रभवावधौ ।
 इत्यथ परमो विष्णुर्विष्णोश्च परमः शिवः । इह एव विधाभूतो लोकेश्वरति नित्यम् ।
 न विना ब्रह्मं विष्णुं विना केशवं शिवः । तस्मादेकस्मयायातौ ब्रह्मैवेत्यौ तु तौ पुनः ।
 यो नमो इत्याद्य लक्ष्म्याय नमः शंभुनधारिणे । नमः ब्रह्मर्षिनेवाय कश्चिन्नेवाय वै नमः ।
 नमः पिङ्गवनेवाय पद्मेनेवाय वै नमः । नमः कुमारनुरवे प्रद्युम्ननुरवे नमः ।
 नमो धर्मोधराय महाधराय वै नमः । नमो जयवर्षिण्याय नमः केयूरधारिणे ।
 नमः कपालनाभाय वनमालाय वै नमः । नमस्त्रिशूलहाराय चक्रहाराय वै नमः ।
 नमः कनकदण्डाय नमो जगद्विजने । नमश्छात्रिणावाय नमश्चो पीतवाचसे ।
 नमोऽसु मन्त्रोपतये उमायाः पतये नमः । नमः शङ्खाङ्गधाराय नमो जयलधारिणे ।
 नमो भद्राङ्गनायाय नमः लक्ष्म्याङ्गधारिणे । नमः शङ्खानवावाय नमोऽस्त्रात्मकः शिवे ।
 नमो वृषभवाहाय नमो मन्त्रशशिने । नमोऽस्त्रनेकहस्तः च ब्रह्मरुपाय वै नमः ।
 नमः प्रलयकर्त्रे च नमः सागरशायिने । नमोऽसु ब्रह्मरुपाय नमो भैरवहृदिने ।
 त्रिकपाशाय देवाय नमः शैलेश्वराय च । दण्डयन्त्रिणायाय नमोऽर्जुनवाच च ।
 नमः पद्मनवाभाय नमः सागरशायिने । नमः सुररिपुत्राय विपुत्रनाथ वै नमः ।
 नमोऽसु नरकत्रय नमः कामाङ्गनाशिने । नमोऽस्त्रात्मकनायाय नमः कैटभशायिने ।
 नमः ब्रह्महत्याय नमोऽभेदवाचसे । नमः ब्रह्महोत्राय ब्रह्मदीपाय वै नमः ।
 दानोदाराय देवाय भृङ्गमंथनिने नमः । नमो भगवन् विष्णो नमश्चो भगवन् शिव ।
 नमश्चो भगवन् च नमो देवपूजित । नमश्चो नामभिर्गत नमश्चो राजभिः च ।
 नमश्चो सुररुद्राय नमश्चो सुररूजित । नमश्चो कश्चिन्ना कश्चिन् नमोऽनितपरमकम् ।
 इत्येव नमोऽसु सर्वैकैव नमोऽस्तु ते । य इदं श्रवं ब्रह्म विष्णोश्चैव महात्मनः ।

१५१३

१५१४

१५१५

१५१६

१५१७

१५१८

समेत्य अविभिः सर्वैः सुतो सौमि महात्मभिः । आचिन वेदविद्या नारदेन च धीमता ।
 भारद्वाजेन गर्गेन वशिष्ठेन महात्मना । विश्वामित्रेण वात्सेय तया चैव सुमन्वना ।
 अगस्त्येन पुलस्त्येन धौम्येन च महात्मना । यद्येदं पठते नित्यं शोचं हरिहरात्मकं ।
 अरोगो बलवांस्रैव जायते पाच संशयः । त्रिषष्टि लभते वित्तं न च सुमोक्षिवर्जते । १८४
 अपुत्रो लभते पुत्रं कन्या विन्दति वान्यति । गुर्विणी ह्यकुतो वा तु वरं पुत्रं प्रसूयते ।
 राक्षसाश्च पिशाचाश्च भुताणि च विनायकाः । भयं तत्र न कुर्वन्ति यथायं पश्यते शिवः ।
 इति श्रीमहाभारते विश्वेषु हरिवंशे विश्वकर्मादि वायव्ये हरिहरात्मकस्य चतुरशीत्यधिकतमोऽध्यायः ॥१८४॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अपश्यते तेना देवे कल्पे चैव महात्मनि । पुनश्चावर्तन स्वर्ध परेषां श्रीमहर्षिणं ।
 कुम्भाग्रभेदरोनाये रणे तिष्ठन् मुच्यतादा । अभिद्राव कल्पश्च वर्षं प्रसूयन्नेव च ।
 ततः प्रव्रजतेरुषैस्तान् विशाध रणे गृहः । अमर्षेणोषसंकुटुः कुमारः प्रवरो महन् । १८५
 शरसंस्तगाचासो च यस्त्वय इवाह्वयः । श्रेणितौषसुर्भैर्माचैः प्रायुधमन् मुच्यततः ।
 ततस्तं यदुसार्गश्चास्त्र यस्त्रिभिरमनुजैः । वाचसाःश्रेणपाश्वैर्बिम्बिभिरुदं प्रतिजयः ।
 तानस्त्रान् त्रिभिरैवास्त्रैर्बिनिवार्य न पावकिः । शैलवाचसाविशेषान् न विशाध वाचकैः ।
 तस्य दीप्रशरीरस्य दीप्रचापधरकश्च वै । शरीरान्तरमासाभिर्धमनि का महात्मनः ।
 यदा तदा गृहः कूटुः प्रज्वलन्निव तेजसा । अस्त्रं ब्रह्मशिरं भास कालकल्पं दृषाचदं । १८६
 मंदंष्टाष्टपटः संख्ये जस्टहे पावकिः प्रभुः । प्रसूके ब्रह्मशिरसि महकांशुसमप्रभे ।
 उपे परमदुर्दुर्षे शोककथयकरे तथा । हाहाभूतेषु सर्वेषु प्रधावकं धमकततः ।
 अस्त्रतेजःप्रसूठे तु विषमे जगति प्रभुः । केचनः केचिन्महानसुखं जयाह वीर्यवान् ।
 सर्वेषामस्त्रत्रोर्थाणां वारसं धातनं तथा । अकमप्रनिचक्रन् शोके क्वार्तं महात्मनः ।
 अस्त्रं ब्रह्मशिरसेन निशभं क्षमजोऽवशा । धमौषेवातयापावे भवितुमर्हन् दया । १८७
 ततोः निशभतो याते महवोर्ध्वं हतौप्रथि । तस्मिन् ब्रह्मशिरस्ये कोधभंरकनोचनः ।
 गृहः प्रज्ज्वलन् रणे हविषेवाग्निदन्तकः । अग्राह काञ्चनो ब्रह्मिं ब्रह्मिणो ज्वलितोः तथा ।
 अमांघां दयितो धेरो सर्वलोकाभवावरो । मधोक्त्वाभिव तान्दीप्रां युगलाग्निममप्रभां ।
 घण्टामान्नाकुमां दिव्यां चित्तेप हपितो गृहः । ननाह बलवचापि नादानं ब्रह्मभयहृगम् ।
 मा तु विप्रा तदा ब्रह्मिर्ब्रह्मिणेन महात्मना । जृम्भमानेव मनसि मध्यदीप्रसूक्षी तदा । १८८
 अधावत महात्मनिः कल्पस्य बधकाङ्क्षी । भ्रमं विषमः ब्रह्मोऽपि सर्वामरमूर्ध्वितः ।
 ब्रह्मिं प्रज्वलितो दृष्ट्वा दग्धः कल्पेन्ययाव्रवीत् । अन्धामजामतीं ताञ्च महाब्रह्मिं महाबलः ।
 ऊहाःशैव निभेक्यं पातयामास भूमये । पातिनांघां महाब्रह्मंशो बाधुवाधिनि सर्वैरः ।
 भिंहनादं ततश्चक्रुः सर्वे देवाः कवामवाः । तेना देवेषु नर्हन्तु वायुदेवः प्रतापवान् ।
 पुनश्चक्रुं न अग्राहं देत्यात्मकस्वयं रणे । आविशमाने चक्रे तु कल्पेनाजितनेजसा । १८९

कुमारश्चकारोऽयं विभ्रतो मुगमं तथा । दिव्याना देववचनात् प्रातिष्ठदथ कोट्वी ।
 लम्बा नाम महाभामा भामो देव्याकथात्मः । विद्या कलकलकित्तु वा च खडा वितात्मरे ।
 अद्यात्मरा कुमारश्च देवीं दृष्ट्वा महाभुजः । पराङ्मुखाकतो वाक्कमुवाच मधुसूदनः ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ अपमच्छाद्यमच्छ तं धिक्त्वामिति च बोऽब्रवीत् । किमीदं कुर्वथे विप्रं निदित्तव्यं वचस्पृति ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कुम्भे वचनं तत्र कोट्वी तु तथा विभोः । नैव वाचः कथाधने कुमारपरिरक्षणात् । १८५१
 ॥ भगवानुवाच ॥ संयोगात् गुहं श्रीवत्सपथादि रथाजिगत । खक्ति खेवं अवेदथ वीक्ष्यते योत्कता मया ।
 ताश्च दृष्ट्वा श्विनो देवो हरिः संवाममुर्हसि । संवहार ततस्त्वं ममवान् वासवानुजः ।
 एवमुक्ते तु वचनं देवदेवेन धीमता । अपवास्तु गुहं देवो हरमाशिक्षमागता ।
 एतन्मिज्जन्तरे चैव वर्णमाने महाहवे । कुमारं रक्षिते देव्या वाक्यं देवमावधौ ।
 अथवाते गुहं दृष्ट्वा मुहं कल्पेन संवृणान् । वाक्यमिज्जन्तरे तत्र खयं योक्त्वामि माधवं । १८५२
 रति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपत्न्यं विष्णुवद्वे महापथाने पञ्चाशोत्पधिकव्रतोऽध्यायः ॥ १८५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततश्च र्जनिनादेश भेरोपास्त महाह्वये । विहनादेशे शुक्राणां वाकः कल्पमवाद्भवत् ।
 दृष्ट्वा वाक्यं निपातं वृद्धाथैव स्वरक्षितं । आदस्तु मरुदं कल्पो वाक्यावाभिमुखो वयो ।
 आयात्ममथ दृष्ट्वा यदृष्टं वृत्तं रणे । येनतेषां कथाकृतं कल्पमप्रतिभोजनं ।
 अथ वाक्यं ते दृष्ट्वा प्रभुषे प्रक्षपन्निभं । उवाच वचनं कृष्टो वासुदेवं तरक्षितं ।
 ॥ वाण उवाच ॥ निरतिष्ठ न मेऽद्य संजीवन् प्रतिनिधि वधि । दारकां दारकात्प्राप्या सुहृदोऽप्यथे न च । १८५३
 सुवर्णवर्णान् वृषाणामथ कल्पयि माधवः । मयाभिभूतः कल्पे मुमुर्षुः क्षामपोहितः ।
 ममद्यःपुत्रः संखे कथं वाक्कवदक्षिणा । मया वद समामन्व योक्त्वथे मरुदध्वज ।
 अथ ते वै मया युद्धं निर्व्विगतः कथं वाक्यवैः । दारकां प्रीक्षितपुरे निहनः संक्षयिष्यथि ।
 नामःप्रहरणेपते नामाद्भविभूषितं । अथ वाक्कवदक्षं मे कोटिभूतं निजामथ ।
 गर्जतकल्प्य वाक्योपाः समुद्रादिव सिन्धवः । निहरन्ति महाघोरा वातोद्भूता दवोर्धवः । १८५४
 वेद्यपय्यां कुम्भे चैव नैव तत्र बभूवतुः । जगदिधवनकाल वद्विषय्याविबोदितौ ।
 तच्छ्रुत्वा नाटनकाल वाक्यात्पुष्पितं वचः । महाय सुमहद्वापं भिन्दन्निव नभःकालं ।
 ये मपुत्रमयाश्रित्य तस्मै सुहृदिदक्षवा । कौठहलोत्पुत्रद्वयः कुम्भं पश्यंते मुनिः ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ वाण किं मर्ष्यं मे मोहाच्छूराणां नाति गर्जितं । एतद्वि युष्मत्त रणे वृषा किं गर्जितेन ते ।
 यदि युद्धं नि वचनेः विद्वेषादितिजन्तः । भवानेव जयेषियं वद्वद्वं प्रजयामि । १८५५
 एतेषु अथ मे वाण जिने वा कसुधातले । विरावावापुत्रो दोनः पतिनः जेकतेऽसुर ।
 इत्येवमुक्त्वा वाक्यं मर्षं मेदिभिराशुभैः । निर्व्विभेदं तदा कल्पमममेवैर्ष्यवाच्यैः ।
 विनिर्भिवसु कल्पेन नामैर्ष्यं मेदिभिः । कथं वाक्यगतः कल्पं प्रवेदरवाकितम् ।
 ज्वरद्विरिव संयुक्तकालेन युद्धे सुदावथे । ततः परिषनिखिंमेदातोमरवर्जिभिः ।

मृषसैः पद्भिरेवैव हादयामास केवले । य तु वाञ्छयस्तेषु गर्भिता वज्रधा रथे । १०१
 योधयामास समरे दिवाञ्जमथ लोकाया । यद्वज्राञ्जना सार्द्धमपवाञ्जयद्युधत ।
 वासेन सप्त संयामे ब्रह्मचक्रमहाधरः । काचये वीर्यं कृष्णस्य दामवेन्द्रो हवान्वितः ।
 यदस्त्रमभवत् पूर्ये हरिश्चक्रविभोः परे । तदस्त्रं परमं दिव्यं तपसा निष्कृतं महत् ।
 यथाप्रतिहतं युद्धे सर्वाभिसन्निभान्नमं । मन्त्राणां विहितं पूर्ये तस्मिन्नाप्य वसोः सुतः ।
 तद्विष्णुके दिव्यः सर्वात्मनःपिष्टिममच्छसाः । प्रादुरात्मन् महत्कारिण सुचौराणि च सर्व्यशः । १०२
 तमसा संवृते लोके न प्राज्ञायत किञ्चन । बाधु साधिति वाचन्तु पूजयन्ति का दानवाः ।
 चाहाधिगति देवानां चरते वामुदोरिता । ततोऽस्त्रवत्समेन कार्ष्णिजस्य सुदाहवाः ।
 घोररूपा महोवेना निष्पेतुर्बाणवृष्टयः । नववाताः प्रशासन्ते न मेघाः सङ्घरन्ति च ।
 चस्ये विस्मृष्टे वासेन दक्षमात्रे च केवले । ततोऽस्त्रं सुमहावेन कथाय मभुज्जदन् ।
 पार्श्वेन्ये नाम भगवान् यमात्मकनिर्भरथे । ततो विनिमरे लोके य चाङ्गिः प्रथमद्वनः । १०३
 दानवा मोक्षमहाभ्याः सर्वेऽभुञ्जदा भवं । दानवास्तं प्रज्ञानं तत् पार्श्वेन्यः स्त्रोऽभिमन्वते ।
 ततो देवगणाः सर्वे प्रणेदुर्भङ्गसुखादा । हते लोके महापराज देवैः कोऽभ्युत्थितः ।
 भूयः सद्योऽयामास केवले महते स्थितं । मृषसैः पद्भिरेवैव हादयामास केवले ।
 तस्य तां तरसा सर्व्यां वाञ्छयुष्टिं समुद्यतां । महवन् वारथाऽमास केवलेः बभूवुदन्तः ।
 केवलेषु तु वासेन वर्त्मनामे महाभवे । तस्य शार्ङ्गविनिर्मुक्तैः शरैरङ्गनिर्गमैः । १०४
 तिलञ्जसद्रयं चक्रे श्रायध्वजपताकिनं । चिकेद कवचं कायाःस्तु कुट्टस्य महाप्रभं ।
 कार्मुकस्य महतिशो हस्तो वपुस्य केवलेः । विद्याध येनमुरवि नारयेन कावचिव ।
 य सर्वाभिहतः प्रस्ये प्रभुमोहाव्यथेतनः । तं दृष्ट्वा मुक्तिं वाचं प्रचारपरिपोषितं ।
 प्रासादवरशृङ्गान् नारदो मुनिपुङ्गवः । उन्वाप पश्यत तदा कथाःस्त्रोऽटनतत्परः ।
 वादयामो नखांशैव दिव्या दिव्येतिवाग्बोत् । च हो मे वरुडं जस्य प्रोवितस्य सुभोवितं । १०५
 दृष्टं मे ददितश्चिचं दामोऽद्वयपाकमं । जय वाचं महोऽविहा देतेषु देवपूजित ।
 यदर्थमवतोर्जीवि तत् कर्ष्यं यत्फलं युव । एवं सुता तदा देवं वाचैः संसेतयन् विते ।
 इतस्ततः भंपतद्भिर्नारदो यत्परद्वये । केवलेषु तु वासेन वर्त्मनामे महाभवे ।
 प्राणुष्येतां ध्वजैः तत्र तावन्त्योऽन्वमभिद्रुतेः । युद्धं नभूदाहमवोहभेवाद्देवदेवैः । १०६
 गदहस्य च संयामे मयूरस्य च सुधतः । पवतुस्यमहारैरो चरचापमकौकया ।
 चन्व्याऽन्व जप्रतुः कुट्टो मयूरमद हावुभौ । वैश्लोचसतः कुट्टो मयूरं दीप्ततेजसं ।
 ज्वाह विरमि विभो तुष्टेनाभिपतेत्तदा । दक्षिणेन च पक्षेन निवधान महावज्रः ।
 पद्भ्यां पार्श्वे भिषातःय क्लमःपानाननेकशः । पादस्य चैवं तरसा विह्वल च महावज्रः ।
 विह्वलं पातयामास गगनादिव भास्करं । मयूरे पतिते तस्मिन् पपातःतिवला भुवि ।

वाणः परममंविप्रश्चिन्तयन् कार्यमात्मनः । मयाऽतिवक्तव्येन न कर्तुं सुहृदो वचः ।
 पश्यतां देवदेव्यानां प्राप्ताऽख्यापदमुत्तमां । ते दौमन्मनसं ज्ञात्वा रणे वार्कं सुचिह्नवं ।
 चिन्तयन् भगवाण्पुत्रो वाक्पुरुषमातुरः । ततः स नन्दिनं देवः प्राह गम्भीरया गिरा ।
 नन्दिकेश्वर संयाहि यतो वाको रणे स्थितः । रणेनानेन दिद्येन सिंहयुक्तेन भास्यता ।
 वाणं मया जयाऽऽतु त्वमने युद्धाय चानघ । प्रमाद्यमन्मथिऽप्यं न्नास्वामि न हि मे मनः ।
 योऽहं प्रभवते ह्यद्य वार्कं संरक्ष गम्यतां । तथेत्युक्त्वा गतो नन्दो रणेन रथिनाम्बरः ।
 यतो वाक्पुत्रो गत्वा वाक्पुत्रो जनेरिदं । दैत्येभ्यं रथमातिष्ठ जीहमेहि महाबल ।
 मया वाक्यिना वीर रहि युष्मन्माचिरं । चाकरोह रथं वाको मया देवस्य धीमतः ।
 चाकरोः स तु वाक्पुत्रं तं रथं ब्रह्मनिर्दिनं । तं कन्दनमधिष्ठाय भवन्मामितनेत्रयः ।
 प्रादुक्ते तदा गौरीमन्मं सर्वोद्धारतनं । दीपं ब्रह्मचिरो नाम वाक्पुत्रोऽतिवीर्यवान् ।
 प्रदीपं ब्रह्मचिरमि लोकाः लोभमपागमन् । लोकाभंरक्षार्थं हि तस्मृष्टं पश्यो विना ।
 तच्छक्रेण निहत्यात्वं प्राह कृष्णकमण्डिभं । लोके प्रख्यातयज्ञसं वाक्पुत्रमिति रणे ।
 कथितानि क ते तानि वाक्पुत्रं किं न विकल्पये । अथमस्मि स्थितो युद्धे युध्यस्व पुत्रो भव ।
 कामं वीर्याभ्युत्थेनः नाम पृथ्वीनामोद्धारकः । महत्कवाङ्गरालेख दिवाङ्गः समरे कृतः ।
 तया तवापि दर्पेऽप्यं बाह्वना वीर्यमन्भवः । ह्य ते दर्पेऽमनं करोमि रथमूर्धुनि ।
 दावसे दर्पप्रनन न ज्ञानयास्यद्य वै भुजान् । निष्ठ निष्ठ न मेऽद्य त्वं मोक्षसे रथमूर्धुनि ।
 अथ तद्दर्पं दृष्ट्वा युद्धं परमदान्त्यं । ततो देवासुरवर्गं रथोत्थति नारदः ।
 निर्जितः स गणाः सर्वे प्रसृजेन महात्मना । निचिन्तयात् स दृष्ट्वा देवदेवं गताः पुनः ।
 ततश्चक्रे महत्संज्ञं तदप्येव द्रवोच्छ्रितं । अथाह पुत्रपुत्रावोः वाक्पुत्रोऽप्युत्तमः ।
 ततो यज्ज्योतिषाऽप्येव ततो वज्राप्रमेक्षता । सुरेभ्यश्च चक्षुनेत्राण्येके पर्यवस्थितं ।
 ततोऽप्येव यज्ञेजो यथाऽप्येव वाक्पुत्रः । अथोवाच तपो ज्ञानं तच्छक्रे पर्यवस्थितं ।
 पतिव्रतानां यज्ञेजः प्राणस्य मृगपक्षिणां । यच्च वक्रधरेऽस्मिन् तच्छक्रे पर्यवस्थितं ।
 नागराः समस्तवाणा गन्धर्वाः सुरमासपि । वैशोकाण्यश्च यन् प्राणं सर्वेऽप्येके प्रतिष्ठितं ।
 तेऽस्मान्मिन् संयुक्तं भवन्ना प्रज्वाल कुम्भे । वपुषा मेज चादत्ते वाक्पुत्रे प्रमथे स्थितं ।
 चक्रोत्तकं दृष्ट्वा भगवन्मं रणाजिरे ज्ञात्वाऽतिजमे चक्रं कृष्णेनाभ्युद्यतं रणे ।
 अजमेयवाक्येऽप्युत्तमीमश्रीश्चिवः । अजेयमेतमेनेको चक्रं कृष्णेन धार्यते ।

१०००

१००१

१००२

१००३

१००४

१००५

तां वृष्टुऽथ पुनः प्राप्तां देवीं वदन्तु क्वचिन्ता । जन्तां द्वितीयां निवृत्तीं कृत्वा वचनमप्रणीत् ॥ १८६१ ॥
 भूयस्त्वममितापाङ्गि विवल्गाऽवस्थिता रथे । वाक्शंखरश्चपरा चन्धि वाचं न संशयः ।
 एवमुक्त्वा तु कृष्णेन वाक्शंखरश्चार्जिनी । निरा मधुरया देवी वाक्शब्देदनुवाच च ।
 ज्ञाने तां चर्मसौकानां खट्वारं पुरवोत्तमं । महाभागं महादेवममनं वीक्ष्यमन्वयं ।
 पद्मनाभं चवीकेवं लोकानामादिबन्धवं । नार्हसि देव वन्दुं वै वाचमप्रतिभं रथे ।
 प्रयच्छस्वाभयं वाणे जीवपुत्रोत्तमेव च । मया दत्तवरो श्लेष भूयश्च परिरक्षते । ॥ १८६२ ॥
 न मे मिथः समुद्योगं कर्तुमर्हसि माधव । एवमुक्ते तु वचने देवा परपुरुषवः ।
 कुट्टः प्रभापते वाक्शं शुकु सत्यं तु भाविनि । वाको वाक्शसचक्षेव नर्हते दर्पमाङ्गितः ।
 एतेषां हृदयं तद्य कर्तव्यं नाच संशयः । दिवाङ्गना च वाकेन जीवपुत्रो भाविष्यति ।
 चासुरं दर्पम जित्य न च मां संशयिष्यति । एवमुक्ते तु वचने कृष्णेनाङ्गिरसकर्मणा ।
 प्रोवाच देवी वाकोऽयं देवदेव भवेदिति । अथ तां कार्पिकेचक्ष मातरं कोऽभिभाष्य वै । ॥ १८६३ ॥
 ततः कुट्टे महाबाहुः कृष्णः प्रहरताम्बरः । प्रोवाच वाकं समरे वदतां प्रवरः प्रभुः ।
 युध्यतां युध्यतां संखे भवतां कोट्टुवो क्षिप्ता । चक्रकानामिव रथे शिखाच तव धौवसं ।
 एवमुक्त्वा ततः कृष्णक्षत्रकं परमात्मवान् । निरीक्षित्वाशेः खड्गज्वालं प्रति रथे स्थितः ।
 क्षेपणाद्यस्य मुद्गानि लोकाः सखाकृजङ्गमाः । कृत्वादानि च भूतानि हतिं चान्ति महाशुभे ।
 तमप्रतिमकक्षाकं समानं सुख्यवर्षसा । चक्रमुद्यम्य समरे कोपदीप्तो महाधरः । ॥ १८६४ ॥
 स मुष्णन्दानवं तेजः समरे स्मेन तेजसा । चिच्छेद बाह्वुसकेन शोधरः परमौजसा ।
 अस्मात्तचक्रवत्पूर्णं भ्रममाणं रणाग्निरे । वाक्शश्च रथमार्गे च द्वितीय इव भास्करः ।
 विष्णुचक्रं भ्रमत्याशुः श्रेष्ठ्याश्रुपं न दृश्यते । तस्य वाक्शसचक्षेव पर्यायेण पुनः पुनः ।
 वाक्शश्च हृदयं चक्रे तचक्रं रथमूर्धनि । कृत्वा दिवाङ्गं ते वाकं द्विजवाचमिव द्रुमं ।
 पुनः करायो कृष्णश्च प्राप्तसुकं मुदङ्गनं । ॥ १८६५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृतकृत्ये तु संप्राप्ते चक्रे दैत्यनिपानने । प्रगैरेण प्रकाशना अधिगोचपरिभ्रुतः ।
 क्षेऽभवत्त पर्यन्ताकारश्चिखवाङ्गकहावकः । अष्टाङ्गस्य विविधाकादात्म्यमन यथा वनः ।
 तस्य नाटेन महता केशवो विपुसुदतः । चक्रं भूयः क्षेभुकामो वाक्शनात्रायमभ्युतः ।
 तमुपेत्य महादेवः कुमारवहितोऽप्रणीत् । ॥ १८६६ ॥
 ॥ मधुरेण उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो ज्ञाने तां पुरवोत्तम । मधुक्षेपमहन्कारं देवदेवे वनातमं ।
 लोकाणां त्वं गतिर्हैव त्वत्तः सप्तभिदं वनत् । अत्रेवस्यं विभिन्नैः खदेवासुरमानुषैः ।
 तस्मात् संहर दिव्यं त्वमिदं चक्रं समुद्यतं । अनिवाक्यमसंहाये रथे व्रजुमथह्वरं ।
 वाक्शस्याभयं दत्तं मया कैत्रिनिसुदत । तस्मै न स्थाऽप्युवावाक्शमतस्यैः समयात्सर्वं ।
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ जीवतां देव वाकोऽयमेतचक्रं निर्वर्भते । माव्यस्य देवदेवानःसपुगावाश्च सर्वत्रः ॥

नमस्तोऽस्तु गमियेऽहं यत् काये तन्मन्त्रेश्वर । न तावत् क्षियते तस्मान्नामनुजातुमर्षवि ।

१८६

इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वे विष्णुपर्वे वाकपर्वे वाकभुजश्वेदे वरुणीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा महादेवं कृष्णशुभं वदत्तना । जनासु तत्र यथाशं प्राद्युषिः संवतः प्रैः ।

गते कृष्णे ततो नन्दी वाजसाह इडमं वचः । गच्छ वाच वृतेनैव देवदेवस्य चापतः ।

तच्छ्रुत्वा नन्दिवाक्यं वाकोऽनन्तत षोडशः । क्षिप्रवाकं ततो वाकं दृष्ट्वा नन्दी प्रतापवान् ।

अपवाद्य रथेनैव यतो देवस्ततो वधौ । ततो नन्दी पुनश्चाकं प्रोक्तवानुत्तरं वचः ।

वाच वाच प्रकृत्यस्य श्रेयस्यैव भविष्यति । एव देवो महादेवः प्रसादसुमुखस्य ।

१८७

शोणितोऽभूत्तैर्गावैर्नन्दिवाक्यप्रचोदितः । जीवितार्थं ततो वाचः प्रमुखा बहुरस्य वै ।

प्रानृत्यद्वयसंविष्टो दानवः स विधेयतमः । अत्रत्यां कृपयां प्राप्ता मयविक्रमलोचनः ।

तं दृष्ट्वा च प्रकृत्यसं भयोद्विष्टो पुनः पुनः । नन्दिवाक्यप्रश्रितं भक्तानुपहृत्कृतवः ।

कृदनावगमपथो महादेवोऽब्रवीद्वचः । वरं वृणीष्य वाच त्वं यक्षो मन्विष वसंति ।

प्रसादसुमुखोऽहम् प्रेषः काकोऽद्यमागतः ।

१८८

॥ वाच उवाच ॥ अत्ररक्षामरुचैः अर्षयं वततं विभो । एव मे प्रथमो देव वरसु वदि मन्ववे ।

॥ वर उवाच ॥ तुभ्योऽपि देवतैर्वाकं न मृतुश्वर विद्यते । अन्वं वरं वृणीष्य ममनुपाह्वोऽपि मे कदा ।

॥ वाच उवाच ॥ यद्यऽहं शोकित दिग्धो भ्रष्टानो मरुतोदितः । भक्तानां श्रद्धतमिषं पुत्रस्य भवेद्भव ।

॥ वर उवाच ॥ निराहाराः कमावृष्टाः कृष्णान्धवपरायणाः । मरुक्ता येऽपि नृत्वाग्नि तेषामंत्रं भविष्यति ।

॥ भव उवाच ॥ इतोयं तमयो वाच वरं वरसु वदतं । तदिधाकामि ते पुत्र सफलोऽस्तु भवानिह ।

१८९

॥ वाच उवाच ॥ चक्रपाटनजा शोरा बललोभा हि वा जम । वरेण तास्मृतोयेन ज्ञानिं गच्छन्तु मे भव ।

॥ वर उवाच ॥ चक्रपाटनजा शोरा बललोऽप्युरवजम । न भविष्यन्ति माचेव बलवांस भविष्यथि ।

॥ देव उवाच ॥ चतुर्थं ते वरं दधि वृणीष्यासुर काङ्क्षितं । न तेऽहं विमुखस्तत प्रसादसुमुखो ह्यहं ।

॥ वाच उवाच ॥ प्रसादगणदेवस्य प्रथमः कामसं विभो । महाकाल इति स्वार्तिं मन्त्रेयं चापतोः वमः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं भविष्यतीत्याह देवो वाकं महाद्युतिः । दिव्यरुवोऽकृतेर्गावैर्नहृत्तस्य समाश्रयात् ।

१९०

समाश्रितमर्गादाण त्वं भव शैवाकुतोभवः । भूयोऽपि ते वरं दधि प्रख्यातवक्ष्येऽहम् ।

तत्त्वं इत्यन्व भद्रं ते मत्तो यदभिकाङ्क्षितं ।

॥ वाच उवाच ॥ वैश्वयमज्ञं किञ्चिन्नाभूयो देऽमनन । दिवाहृत्तमेऽपि मे देवो न विक्रपो भवेद्भव ।

॥ वर उवाच ॥ भविता सर्वमेतन्ने यद्येऽपि महासुर । भक्तत्वं मे न चादेवं भक्तानां विद्यतेऽनघ ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽब्रवीत्सहादेवो वाकं क्षिप्रमयान्तिक । एवं ते भविता वाच वक्ष्याय समुदाहृतं ।

एतावद्भक्तवानुक्त्वा चिमेपैः गच्छसंयतः । पश्यतां सर्वभूतानां त्रैवात्मरधीयत ।

इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वे हरिवंशे विष्णुपर्वे वाकपर्वे वाकभुजश्वेदे वरुणीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं वरान् बहून् कन्वा वाचः प्रीयमानाभवत् । जनासु तत्र वदन्नेव महाकालवमागतः ।

वासुदेवोऽपि ब्रह्मधा नारदं पर्यष्टयत् । जामिनद्वन्द्वं भगवन् संशतो नागवन्धुभिः ।
 शीतुमिच्छामि तस्मिन्नेह क्लिप्तं हि मे मनः । जामिनद्वे चने वीरे कुमिता दारका पुरी ।
 शीघ्रं तं मोक्षयिष्यामि यदर्थं वचमागताः । अथ तं गृह्यन्तु वै द्रुपुमिच्छामहे कथं । १८८
 स तु देवो हि भगवन् विदितस्तव सुव्रत । स्वमुक्त्वन्तु कृष्णेन नारदः प्रत्यभाषत ।
 कन्यापुरे कुमारोऽसौ बहो नामैस्तु माधव । एतस्मिन्काले शीघ्रं विचिन्तया कृपयन्तिता ।
 वाणस्यात्ममन्त्रस्य दैत्येन्द्रस्य महात्मनः । इदमन्तः पुरं देव प्रविश त्वं यथासुखं ।
 ततः प्रविष्टासौ सर्वे जामिनद्वन्मोक्षये । वक्रः सुपर्णः कृष्णश्च प्रद्युम्नो नारदश्चया ।
 ततो द्रुपुं व गुरुं योऽनिरुद्धशरीरगाः । शररूपा महाकर्पा वेष्टयित्वा तमुं क्षिताः । १८९
 सर्वे ते महसा देहात्मनश्च निःशुक्त्य भोगिनः । शक्तिं समवगाहन् प्रकृत्यावस्थिताः शराः ।
 दृष्टः स्पृष्टश्च कृष्णेन भोऽनिरुद्धो महात्मना । क्षितः प्रीतमना भूत्वा प्राङ्मुखोऽस्मान्भवोत् ।
 ॥ जामिनद्व उवाच ॥ देवदेव सदा युद्धे जनात्मनि कलाव । शक्रो वै प्रमुखात्मातुं याथादपि प्रचीरतिः ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ शरौ च मरुदं तूर्णं मन्त्रान् दारकां पुरी । स्वमुक्त्वोऽनिरुद्धं उपयास ह कन्यया ।
 क्षितः प्रीतमना भूत्वा ज्ञात्वा वाकं क्षितं रणे । ततो महाबलं देवं वक्रभङ्गं यद्विज्ञये । १९०
 अभिवादयते दृष्ट्वा शोऽनिरुद्धः प्रतापवान् । माधवश्च महात्मानमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
 अगोक्षमं महावीर्यं सुपर्णश्चाभवाद्यत् । ततो मकरकेतुश्च चिन्तयाजधरं प्रभुं ।
 पितरं शोऽभ्युपागत्य प्रद्युम्नमभवाद्यत् । बल्लोक्तवृत्ता चैव वा क्षुधा कुलनन्दिनो ।
 बल्लश्चातिबल्लश्चैव वासुदेवं चतुर्भुजं । अयंश्चात्पतिश्चैव सुपर्णमभिवाद्य च ।
 पुण्यबालधरश्चैव कृष्णमाना भवाद्यत् । ततः शक्रश्च वचनात्नारदः परमद्युतिः । १९१
 वासुदेवसमीपस्थः प्रहसन् पुनरागतः । बह्नीपयति तं देवं शोविन्दं ब्रह्मसूदनम् ।
 दिष्ट्या बह्नीमि शोविन्दं जामिनद्वसमागमात् । ततोऽनिरुद्धमहिता नारदं प्रकृताकदा ।
 श्राद्धोर्भिर्बह्नीयित्वा च देवर्षिः कृष्णमब्रवीत् । जामिनद्वस्य शोर्व्याख्यो विवाहः क्षिप्ततां विभो ।
 अमूलमानिकंः द्रुष्टुं श्रुत्वा हि मम आशये । ततः प्रहसिताः सर्वे नारदस्य वचनशान् ।
 कृष्णः प्रोवाच भगवन् क्षिप्ततामाशु माचिरं । एतस्मिन्काले तव कुक्ष्यापठः समुत्थितः । १९२
 वैवाचिकास्तु संभारान् गृह्यन्तु कृष्णं नमस्य च ।
 ॥ कुक्ष्यापठ उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो भव त्वमभयप्रदः । शरक्षानतोऽस्मि ते देव प्रयोदैवोऽस्त्वक्षिणव ।
 नारदस्य वचः श्रुत्वा प्रागेव मधुसूदनः । अभयं यच्छेति तस्यै कुक्ष्यापठाद्य महात्मने ।
 कुक्ष्यापठ मन्त्रिणां श्रेष्ठ प्रीतोऽस्मि तव सुव्रत । मरुदं ते विजानामि राडि शोऽस्तु भवानिह ।
 यज्ञानिपथः समुद्रो निर्दंताऽस्तु भवानिह । राज्यञ्च मे मया दत्तं चिरं शीघ्रं ममाश्रयात् । १९३
 एतद्वचः श्रुत्वा तस्मै कृष्ण महाय महात्मने । विवाहमकरोत्पथ शोऽनिरुद्धस्य शोर्व्यावान् ।
 ततस्तु भगवान् वक्रिः क्षयं तव उपस्थितः । विवाहे जामिनद्वस्य मरुदश्च द्रुभं भवेत् ।

ततोऽसुरो गजाम्बव कौतुकं कर्तुमानताः । शान्तः शक्यदुतः शोचन्निदुष्टो भाव्यया वच ।
 ततः शिवेः शुभेभ्योऽसौगन्धर्वाश्च जगत्सदा । विद्याधरगणैश्चैव विद्याधरपुत्रो भवन् ।
 इति श्रीमहाभारते शिवोप हरिवंशे विष्णु पद्यं विष्णु हरिविवाहे अष्टाशोत्तधिकप्रमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो निम्बर्षिण्या तु विद्याधं वचदुदम । शनिवदुष्ण सुप्रसन्नः सर्वैर्देवगैर्दृतः ।
 सामन्त वरुं वरुं देवीशैव मुहुरन् तं । अकार मन्त्रे वृद्धिं कृत्वाः परपरश्रवः ।
 दारकाभिमुखं कृत्वा शान्ता वचनिवर्षणं । प्रीत्यर्थं वासुदेव्य कृत्वाऽष्टौ वाक्यमवधीत् ।
 शुणु मे पुण्डरीकाक्ष विद्याधं मधुसूदन । वाक्यं शान्तिवर्षणं इत्ये तु वचनस्य वै ।
 यामामस्तनकल्पं हि शौरं वरुनि माधव । यम पीत्वातिवसुदेव नरो भवति दुर्ध्वयः ।
 कृष्णार्णवैवमाख्याति हरिः प्रीतमनाकटा । जगन्नाथ मतिशुके गन्तव्यमिति निश्चितं ।
 ततस्तु भगवान् वपुः शङ्कां व हृत्वा च तु केशवं । जगाम प्रसन्नोऽकं न हृतः काभवनाशयैः ।
 इन्द्रो मरुदुभैश्चैव दारकाभिमुखो वपौ । यतः कृष्णकृतः सर्वे मन्त्रानि प्रियकाङ्क्षिणः ।
 वाचमेव मधुरैश्च यन्मोभिः परिवारिता । दारकाभिमुखो क्षुवा देवा प्रक्यापिता वपौ ।
 ततो वचसु कृष्णस्य प्रसुक्कस्य महाकलः । आरुह्यन्तो मरुदमनिवदुष्ण शीर्षवान् ।
 प्रस्थितस्य न तेजस्यो मरुदः पक्षिणां वरः । उच्यते च संवदन्नाम् कल्पवृक्षापि मेदिनी ।
 आकुल्याय दिग्भः सर्वो रेकृष्णमिवात्सरं । मरुदे संवदन्ने तु मन्दरशिखेनाकारः ।
 ततस्तो दीर्घमध्यामं प्रवचुः पुरुषार्थभाः । आरुह्य मरुतं सर्वे जिज्ञासा वाचं मधैरज्वं ।
 ततोऽम्बरतन्मन्त्राणो वादणीं विष्णुमाश्रिताः । अयमन्त्रं महाशान्तो मासु दिव्यपथः प्रदाः ।
 वैशाखविचारिण्या वाक्यगात्र उपश्रिताः । य विद्याध ततो कथं कृष्णाच्छवचनकथात् ।
 कृष्णः प्रवृत्तां श्रेष्ठमन्त्रतोऽर्षविद्यारदः । निष्कम्ब वाक्यनाडकाख्यासु चक्रे मन्त्रसदा ।
 आश्रिता गुरुतं प्राञ्च सर्वलोकादिश्रवणः ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ मरुदु त्वं वाहि तत्र यत्र वाक्यं गोधनं । आह मं वाक्यभामा च वाक्यगा वै ममानय ।
 यामो पीत्वा किञ्च शौरं न शोर्षानि महासुराः । विजयता श्रवणा त्वका भवन्ति किञ्च जगत्तवः ।
 तास्त्वमानय भद्रं मे यदि कार्यं न कृष्येत् । अथवा कार्यलोपो वै मैव तासु मजः कृथाः ।
 इति सामवदन्त मन्था ताश्चैव विदित्वा मम ।
 ॥ मरुद उवाच ॥ दृष्टवन्ते वायव्यताका दृष्ट्वा भो वदन्नाशये । विष्णुनि वरुणा देव कार्यमत्र विधीयते ।
 तयोश्चिह्नः तु मरुदः पञ्चवतेन वाचनं । अथवा शोभयिन्वा च विवेकं वदन्नाशयं ।
 दृष्ट्वा ज्ञेयं मरुदे प्राञ्च वै वदन्नाशयं । शारदास्य मयाः सर्वे संश्रान्ताः प्राचलक्षयः ।
 ततस्तु वादकं श्रेष्ठमभियानं मुदुर्ध्वं । प्रसन्नं वासुदेव्य नामाप्रहरकोद्यते ।
 ततस्तु तत्क प्रसुक्के वासुदेव्य धीमनः । तस्युद्भूतभवद्वीरं वादयैः पञ्चगानिका ।
 तेषामापततोऽस्यै शारदाकां वचकथः । भद्रं वचनवापुःकं केचनैव महात्मना ।

ततश्च प्रहता यानि तमेव वदन्त्यथ । बहोरथवदन्त्यापि बहोरथप्रतापि च ।
 वाहत्यापि प्रबुद्धानि दीप्तवत्यापि वंशुमे । तद्वत्तन्वत्यापौषैर्हृत्प्रजायं वनमनतः ।
 भयं तदादत्तं वैशं वैव पावनविन्दन । ततश्च वसिभिः शूरेभ्योऽदेवमनाईनेः ।
 यप्रद्युत्पाविरद्वेष मवडेव च कर्मवः । शूरोषैर्विधिषीशीर्माधुमायं वदन्ततः । ११२१
 ततो भयं वलं दृष्ट्वा कथ्येवाहितकर्मणा । वदन्तश्च वंधानो निर्वधी चप वीजयः ।
 अविभिर्देवमन्त्रैस्तथैवाहुरवां नयैः । वंशुवमानो वज्रधा वदन्ः प्रबुद्धप्रत ।
 हनेच प्रियमायेन पाच्छरेच वदुजता । वसिष्ठवाचिका वेत्तं चापमुद्यम विहितः ।
 चपावतिरतिकुट्टः पुत्रपौत्रवशात्पितः । चाङ्गकामाच बुद्ध्याच विष्कारितमहाधनुः ।
 य तु प्रथापयन् वज्रं वदन्ः वनधावत । परिंहर इव शोभादाकलाकैः वनाहरोत् । ११२२
 ततः प्रथाप्य जलत्रं पाञ्चजन्यं वनाईनः । वाक्यर्थाकुलाः वसीं द्विजसुक्ते वनाईनः ।
 ततः शूरोषैर्विमलैर्बदन्ः पौत्रिणो ऋषे । कवसिच तदा कथं वदन्ः प्रत्ययोधवत ।
 ततोऽप्यं वैश्वं चोरमभिमत्याचवे क्षितः । वाकुदेवोऽजवीहासं प्रजुषे तत्र धीमतः ।
 इदमस्यं महारौद्रं वैश्वं वदुमईनं । मधीसतं वधार्थं तिमिदानीं क्षिरो भव ।
 ततस्यं वदन्तो देवो वैश्वं चक्रमुत्तमं । वादकायेच वंधोष्य विजनाद् महावचः । ११२३
 तस्यास्त्रवितता स्त्रापो वदन्तश्च विविःसुताः । वैश्ववाक्यक प्रमने वसंते वसिमिच्छव ।
 आपस्तु वाहकास्तत्र विद्या ज्ञानत वैश्वं । इच्छन्ते वाहकास्तत्र ततोऽप्ये ज्ञानिने पुनः ।
 वैश्वे तु महावीर्ये दिशो भोगाः प्रबुद्धुः । चक्रं प्रज्यकिर्नं दृष्ट्वा वदन्ः कथ्येवमवोत् ।
 स्मर तां प्रकृतिं पूर्वाऽमन्त्रंः चक्रमकथां । ततो जहि महाभान तमया मुञ्चये कथं ।
 मन्त्रेणा नित्यमाश्रीक्षं बोधेश्वर महासते । पञ्चभूतायवायोवानहृद्धारुक्ष संश्रज । ११२४
 ऐयं ते वैश्वो मुनिंशुका ज्योतोऽद्ययं शिभो । ज्येष्ठभावेन मात्युषो किं मां इभूमिदंश्रुषि ।
 नाश्रिःकिंमने क्षुभो तत्र कोपं बुधास्त्र । तपि व प्रभविश्यानि जनतः प्रभवो क्षुषि ।
 पूर्वं हि या तथा सृष्टा प्रकृतिर्विकृतात्मिका । धर्षिणी दीप्तमायेन पूर्वंधर्षेण संनिता ।
 आद्ययज्ञैव बोध्यस्य प्रकृत्यैवेदमादितः । तथा सृष्टं जनत कथं व कथं मुञ्चये मयि ।
 अज्रेयः शशुतो देवः क्षयशूर्भूतभावनः । चक्रयज्ञाययज्ञैव भावाभावौ महासुते । ११२५
 रच मां रचणोयोऽपं तथाऽन्यथ कसोऽसु ते । चादिकर्माधि लोकाणां लभेतदुत्तमोक्तं ।
 किं कोदपि महादेव वाजःकीडनकैरिव । न क्षुभं प्रकृतिदेपो वापं प्रकृतिदूषकः ।
 प्रकृतिर्था विकारेषु वर्तते पुत्रवर्धभ । तथा विकारप्रमने वर्तते सं यथाविधि ।
 विकारो वा विकाराणः विकाराण्य नरेऽन्य । तानधर्षैरिदो मन्दात् भवान् विकृपते वदा ।
 इयं हि प्रकृतिर्होषैकमया मुञ्चते यदा । रजवा चापि वंशुहा तदा शोचः प्रवर्तते । ११२६
 परावरश्चः मन्त्रं च संश्रुयैविधिमाश्रितः । किं मोक्षयति नः कर्मान् प्रजापतिरिव क्षयं ।

वरुणेनेवमुक्तसु कृष्णो लोकपराशक्तः । भावतः सर्वादिहोरकतः प्रीतमया ह्यभूत् ।
 रत्येवमुक्तः प्रथमं कृष्णो वचनमवधीत् । नास्ति प्रथमं मे देव प्रान्थार्थं भोमकिलम् ।
 रत्येवमुक्तः कृष्णेन वाक्यं वाक्यविचारदः । वरुणो ह्यभूत्तुष्टुवः शृणु मे मधुसूदन ।
 ॥ वरुण उवाच ॥ वासेन वाह्ये वससो मया देव पुरा कृतः । कथञ्च वससं कृत्वा कुर्वीं विततमन्वया । १५८
 ममेऽ वेद वससं कथावससभेदतः । चारिणं दृक्ते ताम न च वद्विः प्रथममे ।
 धर्मभागीर्भेरागित्यं वसने मधुसूदन । न च लोकानवाप्नोति पापः कस्यभेदतः ।
 प्रथोऽ धर्मलोपश्च माभूत् मधुसूदन । न मां कस्यभेदेन बोद्धुमर्षिं माधव ।
 जीवन्नाहं प्रदास्यामि ना रता वृक्षमेव च । इत्था मया मां नास्तु एव मे वससः पुरा ।
 एव मे तव चान्तातः वससो मधुसूदन । कथमेव महावाहो न भिक्षा च सुरेश्वर । १५९
 यदि तेऽहमनुपाहो एव मां मधुसूदन । अथ वा मोक्षु निर्भयो इत्था नव महाभुज ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वरुणेनेवमुक्तसु वरुणां धंशवर्जुनः । अमेरं वससं मया न्यक्तवादे कर्वा प्रति ।
 य प्रथमं ततो वाक्यं वाक्यपाराशक्तिविदः । तस्मात्पुण्डोऽपि वससे वासेन वससः कृतः ।
 प्रथमेऽधुरेऽर्थाः कौशल्याः संमनुभाषितैः । कथं पापं करिष्यामि वरुण मयाहं विभो ।
 गच्छ मुक्तोऽपि वरुण कथयन्मया नो भवान् । जग्निवाये मया मुक्ता वाक्यमावो न संशयः । १६०
 तमस्यैतिनादेव भेरीकाञ्च महाकर्मैः । अर्थादाय वरुणः केऽर्थं प्रकथयन्वत् ।
 केऽर्थोऽर्थं तदा शृणु वरुणाश्रुतमन्वयः । वरुणं पूजयते देवः कुर्वतो च समाहितः ।
 वरुणावाभयं देवा वासुदेवः प्रतापवान् । दारका प्रकृतः शौरिः शचीपतिवराचवान् ।
 तत्र देवाः समस्तः समाख्याः चिदुचारकाः । मन्त्रार्थाश्चरवसेव किञ्चरान्नाकरिकमाः ।
 अमगन्तुमि भुनेत्रं सर्वभूतादिमन्त्रं । चादिक्ता वससो वदन् । अग्निनेः पञ्चरात्रकाः । १६१
 विष्णुधरमका देव ये चान्ये चिदुचारकाः । मन्त्रानामनुमन्त्रानि यत्रमा विजयेन च ।
 नारदश्च महाभागः प्रकृतो दारकां प्रति । तुष्टो वाक्यस्यं दृष्ट्वा वरुणश्च कृतप्रियं ।
 केनाप्यत्रिभुवप्रस्योः प्राधादेः कन्दरेव ते । दूरादेव च तां दृष्ट्वा दारकां दारमासिन्धो ।
 पाशुमन्व्य निर्घोषं वक्त्रं चक्रुर्गदाधरः । संश्रुं प्रथमं देवो दारकापरवापिन्धो ।
 देवानुयाचानिर्घोषं पाशुमन्व्य निष्क्रमं । मुखा दारवतो यस्यां प्रथमं तुष्टुं गता । १६२
 पुनर्कथं च जायते पुन्यैश्च वज्रविहारेः । दारोपत्रोभितो धर्मोः कृत्वा दारवतो पुनः ।
 वरुणहरणः सुधीको वज्ररजोपत्रोभितो । विप्राश्चार्थमादाय तथैव कुलनेममाः ।
 प्रथम्यैश्च विविधैः पूजयन्ति च माधवं । वेनेतवयमाकृतं गोसायनवधोपमं ।
 वरुण्डिरे तदा कृष्णं क्रिया परमया सुतं । यथोऽनुपूर्व्याः वरुणां पूजयन्ति महाबलं ।
 अर्चन्ति केचिदन्वारं केचिदुपूर्व्यांश्च शेषतः । अविभिर्देवमन्त्रैश्च दारकेऽहं वससतः । १६३
 कथनेऽप्यत्रोकावो दारकोपवने स्थितः । तदाश्चर्यमपश्यन् दारार्हेमकवपममाः ।

प्रथमस्तुतं प्राप्ता दृष्ट्वा कृष्णं महाबलं । वाणं जिह्वा महादेवमायानं पुष्योत्तमं ।
 दारकावाणिनां वाचसुरानि वज्रधा तदा । प्राप्ते कृष्णे महाभागे बालतानां महारथे ।
 गत्वा च दूरमध्यान् सुपर्णेनागते हुते । धन्याः क्षोऽनुम्यहीनाः क्षो वेयां नो जगतीर्षिताः ।
 रक्षिता ऐव गोप्ता च दीर्घबाहुर्बहावकाः । वैभवेर्षं समावृष्टं जिह्वा वाणं सुदूर्जयं । ११८१
 प्राप्नोऽयं पुण्डरीकाक्षो मर्त्यांश्चाह्लादयन्निव । एवं कथयतामेव दारकावाणिनां तदा ।
 वासुदेवस्य हं देवा विविशुस्तो महारथाः । जवती र्थं सुपर्णाणु वासुदेवो बलशया ।
 प्रसुखश्चानिरुद्धश्च स्यहान् प्रविशिशुस्तदा । ततो देवविमानानि दिवि वज्ररतो तदा ।
 क्षितान्येव व्यदृश्यन्त नामाकृपाणि सर्व्वैः । ह्यर्षंभस्तुर्भोगैर्वैजिमारसवर्हिणैः ।
 भास्वन्ति तान्यदृश्यन्त विमानानि महत्ततः । अथ कृष्णेऽप्रतीहाक्यं कुमारंस्नानं ब्रह्मव्रतः । ११८२
 प्रसुखादोग्म समभोऽसु ब्रह्मन् मधुरया गिरा । एते ब्रह्माक्षया दिव्या बलवोऽर्थाक्षिनावपि ।
 माथा देवासुराचान्ते वन्द्यध्वञ्च यथाकर्म । महत्कार्यं महाभामं दानवानां भयदहं ।
 वन्द्यध्वं महिताः ब्रह्मं जगन्म नागवाहनं । सप्रथंया महाभामा भृश्वङ्गिरसनामिताः ।
 अथयस्य महात्मानो वन्द्यध्वञ्च यथाकर्म । एते चक्रधराश्चैव रतान् वन्द्यत सर्व्वैः ।
 मागरासु ब्रह्माश्चैव मन्त्रिपार्ष्णिमिदानताः । दिवश्च विदिवश्चैव वन्द्यध्वञ्च यथाकर्म । ११८३
 वासुकिप्रमखाश्चैव नामा वै कुमहावकाः । नावसु मन्त्रिपार्ष्णे वै वन्द्यध्वञ्च यथाकर्म ।
 ज्यातीवि मह नक्षत्रैर्धरावर्षकिशरैः । आगता मन्त्रिपार्ष्णे वै वन्द्यध्वञ्च यथाकर्म ।
 वासुदेववचः श्रुत्वा कुमाराः प्रणताः क्षिताः । यथाकमेन सर्व्वेवां देवतानां महात्मनां ।
 सर्व्वान्दिवोकसो दृष्ट्वा पौरा विष्णवमानताः । पूजार्थमथ अस्मारात् प्रसृष्टं हुतमःगताः । ११८४
 अहो सुमहदासुर्य्यं वासुदेवस्य संश्रयात् । प्राप्यते वरिहाकाभिर्गिति वाचसुरस्युत ।
 ततस्तुन्दनचूर्णैश्च ऽप्यग्नैश्च सर्व्वैः । क्षिरानि पौराः सर्व्वान्कान् पूजयन्तो दिवोकसः ।
 जाजैः प्रणभैर्धूपैश्च वासुङ्गिनिघमैश्चया । दारकावाणिनः सर्व्वे पूजयन्ति दिवोकसः ।
 प्राञ्जकं वसुदेवस्य सामस्य यदुनन्दनं । सात्त्विकं चोन्मूकं चैव विष्टयुञ्ज महाबलं ।
 अकूरस्य महाभागं तथा निवठमेव च । एतान्यग्निस्त्वञ्च तदा मूर्द्ध्नि चाप्राय वीर्य्यवान् ।
 अन्धकस्य मभामद्ये तदोवाच शुभं वचः । वासवः बालतान् सर्व्वानिये वे यदुनन्दनः । ११८५
 योऽधिवा जकेनेत्र यजमा यैकवैक च । महादेवस्य भियतो गृह्यस्य च महात्मनः ।
 एष वाणं रणे जिह्वा दारकां पुनरामनः । महत्कार्य्यार्थोऽर्चनां कृत्वा अयमनुजमं ।
 स्थापयित्वा दिवाहुने प्राप्नोऽयं स्वर्गो हरिः । यदर्थे अथ कृष्णस्य मानुषेषु महात्मनः ।
 तदप्यवसिते कुरुं नष्टमोका वयं कृताः । पितृनां मनुमाध्वीकं रमध्वं प्रीतिपुर्ज्जैर्हा ।
 कालोऽथास्वत्यविरतं विषयेभ्येऽ मञ्जनां । बाहुनः संश्रयः सर्व्वैः वयमस्य महात्मनः । ११८६
 प्रकृष्टभोका रंश्यामः सर्व्वे एवामरःसुखं । एवं श्रुत्वा महत्कावः केचन दानवानाकं ।

आपूरणं तं महाभागं सर्वैर्देवमण्डितं । ततः पुनः परिस्रज्ज कृत्वा लोकनमस्कृतं ।
 पुरन्दरे दिवं यातः सहदेवैर्कन्दुभिः । अपयस्य महात्मानो जयाश्रीभिर्कन्दैः ।
 यथागतं पुनर्याता यत्परायमकिञ्चनः । पुरन्दरे दिवं याति पद्मनाभो महाबलः ।
 अपृच्छत महाभागः सर्वान् कुञ्जकमलयं । ततः किञ्चिद्विद्याऽश्नेर्निर्धावन्तः सहस्रतः ।
 गच्छन्ती कौमुदीं द्रष्टुं सोऽनघः प्रीयते कदा । दारकां प्राप्य कृष्णस्य रंजे बह्वर्षैः सह ।
 विधिभिः सर्वकामार्थैः श्रिया परमया युतः ।

१११०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि जनकव्याधिकृतोऽध्यायः ॥ १८८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यथाज्ञो महाबाहुः कृत्वा प्राह महायुतिं । रथोदुत्कृष्टनयनः श्रुतवां बह्वनन्दन ।
 एवं गन्तुं निरहृष्टः क्विचिन्तं महदुत्तमः । सेनापत्यागतं दृष्ट्वा संख्यमानं सदान्धतैः ।

ऊचाऽपि च महाभागा यशोनिः परिवारिता । रमते परया प्रीत्या अनिरुद्धेन बभूवा ।
 कुशापटुदक्षिता रामा ऊचायाः ययिमथर्षक । प्रवेष्टानं महाभामा वैदर्भी बहूंचयुत ।
 मात्याय दीयतां रामा कुशापटुदक्षिता शुभा । शेषाश्च कन्याः न्यस्यन्तः कुमारानां यथाक्रमं ।
 वर्णितानां मातृवत्पुत्राश्च अनिरुद्धस्य वैश्वनि । यद्वै श्रीधन्वन्वैव शुभस्यैव प्रवर्णित ।

११११

शतयन्त्रिं पुरं तत्र नाथो महदबभूवा । मृत्युं नऽस्तु मया तत्र नाथनि च तदाऽपराः ।
 काश्चिदप्रदिनात्तत्र काश्चिदन्वेष्यमानसु । नाथानात्कात्परधराः कीदृशानास्ततस्ततः ।
 अभियान्ति ततोऽन्वेष्यं काश्चिद्वदन्नात्सथं । कीदृशानि काश्चिद्वैसु रथोदुत्कृष्टलोचनः ।
 मायूरं रथमारुह्य यशोभिः परिवारिता । ऊचा संवेष्टिता देव्या हृद्राष्ट्या प्रतिश्रुत्वा ।

१११२

इयं शैव कुलकाभ्यः नाथोवा लोकसुन्दरी । वाकपुत्रो तव वधुः प्रतिश्रुत्वात्स मःश्रिनि ।
 ततः प्रतिश्रुत्वा मा शोभिराचारमङ्गलैः । प्रवेष्टिता च सा वैश्व अनिरुद्धस्य शोभना ।
 देवकी रैवती चैव तस्मिन्काले विदर्भ्या । दृष्ट्वाऽनिरुद्धं रोदनतः कंसहर्षममन्विताः ।

१११३

तन्पुत्रपंजरादेव्या वरनाथैः शुभाननाः । क्रियामारेभिरं कर्तुंमुया च यद्वसंविता ।
 ततोऽहंशतस्यः सा दृष्ट्वापुत्रवसंविता । रमते तत्र बहूश्चैवपमोर्नैर्नरानना ।
 विश्रम्भ्याः च मन्मथो जयरा कथारिणो । चापट्टा च यशोवर्ममुपास्य विदिवं गता ।
 गताः सः सः सर्वेऽस्य यशोवर्मपुरसुन्दरी । मायावत्या यद्वं गता प्रयत्नं सा निमन्विता ।

१११४

सा तु प्रदुःखयतिरिक्तो जयां दृष्ट्वा मुमधमा । बाधो भोगवपानैश्च पुत्रधामाव सुन्दरी ।
 ततः क्रमेण सर्वेऽभाः बधुमुखैः यद्विभयः । चाचारमनुराग्यन्तः स्वधर्मस्यपश्चिरे ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इतस्ते सर्वेऽस्मानं महा कुहकुलोदह । यथा बाधो जितः संख्ये जीवन्मुक्तु विष्णुना ।
 दारकायां ततः कृष्णे रंजे बह्वर्षैः ॥ चन्वयाश्च मती कृत्वा श्रिया परमया युतः ।
 रथमेषोऽवतीर्णो वै श्रियो श्रियवोपते । विष्णुर्धृक्कुलमेतो वासुदेवेति विभुतः ।

१११५

इत्येष कारणेः श्रीमान् बहूश्चैवकुलो प्रभुः । प्रतो दृष्ट्वापु देवक्यां यथा तं परिपृच्छनि ।

निवृत्ते नारदप्रप्रे यन्मयोक्तं समागतः । सुतासौ विस्तराः सर्वे ये पुन्ये जन्ममेव च ।
 विष्णोस्तु माधुरे कल्पे यत्ते संभवो महान् । वासुदेवगतिश्चैव सा महा समुदाहृता ।
 आसुर्यश्चैव नान्योऽस्ति चासुर्ये विद्वि केनचन । सर्वेभ्योऽयं कल्पेषु नास्तीत्यर्थोऽभ्युत्थव ।
 स एष धन्या धन्यानां धन्यस्तुभ्यभावकः । देवेभ्यपि सदैवेषु नास्ति धन्यतरेऽप्युत्तम ।
 आदित्या वसवो वरा अश्विनी महतस्तथा । गगनं भर्द्वाश्चैव यत्किञ्च ज्योतिरेव च ।
 एष धाता विधाता च संदर्पा कास एव च । सत्यं धन्यस्तपश्चैव ब्रह्मा चैव समात्मनः ।
 अनन्तश्चैव नागानां रुद्राणां ब्रह्मरः स्वतः । जङ्गलाजङ्गमश्चैव जगन्काराण्योऽह्वरः ।
 एतस्याच जगत् सर्वं प्रसूयेत जनार्द्दनात् । जगत् सर्वं देवेभ्यस्तं नतस्तु र भारत ।
 पूज्यस्य सततं सर्वैर्देवैश्च समात्मनः । इत्युक्तं वाक्यमुद्धृतं ते महात्वं किञ्चन च ।
 वसुप्रतिष्ठामतुलां श्रवणादेव कल्पये । ये चेदं धारयिष्यन्ति वाक्यमुद्धृतममं ।
 केनचन च महात्वं नाधर्मेत्तान् भविष्यति । एषा ते वैश्याश शय्याः मया कार्त्तिकेन कीर्तिता ।
 पृच्छतस्तान् यज्ञे ऽस्मिन्निवृत्ते जन्ममेव च । अस्य सर्वमर्थमस्मिन् येः शीतं धारयेत्परः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुभोक्तुश्च मश्नुति । कल्पसुखं च ध्यात्वा तेषां कीर्त्तयस्व समाहितः ।
 न तस्य दुरितं किञ्चिद्विद्वि लोके परम च । ब्राह्मणः सर्वप्रेक्षी स्यात् क्षत्रियो विप्रयो भवेत् ।
 वैश्या धनसम्पदुः स्याच्छूद्रो गणेश मङ्गलितः । नाशुभं प्राप्नुवात्किञ्चिद्दार्थमायुष्यः सुधात् ।
 ॥ शैतिरुवाच ॥ इति पारिचित्तो राजा वैश्यायनभाषिते । सुता प्रीतमनः जातो हरिवंशं दिव्यपथः ।
 एवं शौनक संसेपादिभ्योऽपि तथैव च । श्रेष्ठा वै सर्वेयंशासो विश्वेषुः सोऽतुमिच्छसि ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणि चरित्रं विष्णुपर्वणि नवत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ समाप्तः विष्णुपर्वणः ॥

॥ अथ भविष्यपर्व ॥

॥ शौनक उवाच ॥ जन्ममेवमस्य के पुत्राः पश्यन्ते शौमनस्यने । कश्चिन् प्रतिष्ठितो बंधः पाण्डवानां महात्मनां ।
 एतदिच्छाम्यहं शोतुं परं कौतूहलं हि मे । तत्र श्रुतवतां जेह सर्वविचारिणे मनः ।
 । शैतिरुवाच ॥ पारिचित्तस्य काश्यायां दौ पुत्रौ मन्वभूवतुः । चन्द्रापोऽस्य नृपतिः स्रष्ट्यापोऽस्य भाषवित् ।
 चन्द्रापोऽस्य पुत्राणां व्रतमनुमधर्षिणोः । जानमेजय इत्येवं नामं भूवि परिश्रुतं ।
 तेषां ज्येष्ठस्तु राजामोत् पुत्रे वारकसाह्वये । सत्यकर्षो महाबाह्वर्ष्या विपुनदक्षिणः ।
 सत्यकर्षस्य दायादः संनकर्षः प्रतापवान् । अपुत्रः स तु धर्मोत्तम प्रविवेक तपोवर्ण ।
 तस्मादनगताद्भवे यादवो प्रत्यपद्यत । सुचारं दंडिता सुभ्रुंशं जिनो भाद्रमाश्विनो ।
 स तु जन्मनि गर्भस्य येनकर्षः प्रजेश्वरः । अन्वग उद्धृतं पुन्यैर्षं हाप्रस्थानमभ्युत ।
 सा दृष्ट्वा संप्रयातं तं मात्मिनो पृष्ठतोऽप्यगात् । पथि ना सुपुत्रे सुभ्रुंशं राजीवलोचनं ।
 कुमारं तं परित्यज्य भर्तारं ज्ञान्मगच्छत । पतिव्रता महाभागा त्रैपदोऽस्य वरा पतीन् ।

सुकुमारः कुमारोऽथै गिरिकुक्षे वरोद ह । पृथ्वर्यं तत्र मेवायु प्रादुरावकादात्मनः ।
 प्रविष्टायाश्च पृथी दैपेय्य कादिस्य कैत्रिकः । दृष्ट्वा कृपान्तिनो यत्कृती प्रकाशयतां जने ।
 निवृष्टो तत्र तौ पार्थो विष्णावां रधिरङ्गते । चक्रवर्त्तमानो तु पार्थो तावुभावापि कमादितौ ।
 तथैव च समानहावजपायं कृतोऽभवत् । ततोऽज्जपार्थे इति तौ चक्रानि नाम तत्र ह ।
 ए तु वेमकशाखायां दिवाभां परिबर्द्धितः । वेमकस्य तु भार्या तमूदहत् पुत्रकारणात् ।
 वेमक्याः ए तु पुत्रोऽभूद्वाङ्गुषो वक्षिषो तु तौ । तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च कुमपत्नुकाजीविनः ।
 ए एव पौरवो वंशः पाण्डवानां प्रतिष्ठितः । कोकोऽपि चाप गोतोऽयं नाश्रुवेच ययानिना ।
 जराभङ्गमत्ते पृथ्वीं शूत्रं प्रीतिं धीमता । चाचक्राहं पहा भूमिभंवेदसि न संशयः ।
 अथौरवा न तुमसो भविष्यति कदाचन ।

११५

११६

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि एकत्रयस्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥
 । शौलक उवाच ॥ उक्तोऽयं हरिवंशो पर्वणिवि खिलिनामि च । यथा पुरोक्तावि तथा व्याख्येय्येन धीमता ।
 तत्र कथ्यमानमिति इतिहासमन्वितं । प्रीत्याद्युक्त्वा नमस्तव सर्वस्य पापप्रकाशनं ।
 मृदयमयनया वीर मनो ह्लादयतीव नः । जन्मजन्मसु नृपतिः श्रुत्वा चाख्यः नमुत्तमं ।
 भोते किमकरान् पश्चात्सर्वेषां दनकरं ।

११७

। भोतिरुवाच ॥ जन्मजन्मसु नृपः श्रुत्वा ख्यायः नमुत्तमं । यदारभतदाख्याये संपद्यथादनकरं ।
 तस्मिन्मन्त्रे समस्रे तु राजा पारिषितकदा । संयतुं वाजिमेवेन यथाशान्मपचक्रमे ।
 खलिकं पुरोहितं चायं नाश्रुयेदमुं शच ह । पृथ्वीं च काजिमेवेन एव उच्यते तामिति ।

ततोऽथ विष्णोश्चिकीर्षिते तदा कृत्वा महात्मा मधवा जनाम् । पारिषितं ब्रह्मदोमसं चैपायनः सर्वपरावरणः ।
 पारिषितस्य नृपतिं दृष्ट्वा तस्मिन्निमानं । अर्घ्यं यच्छामनं दत्त्वा पूजयामाव शाकुनः ।
 तौ चोपविष्टावभितः परस्परं शौलक । कथां वदन्विधासि चाशुक्लैर्दार्थैर्वहिताः ।
 ततः कथान्ते नृपतिश्चोदयामाव मे मुनिं । विनामहं पाण्डवानः मात्मानः प्रपितामहं ।
 महाभारतमाख्यानं यच्छुद्धं श्रुतिविलसं । निमेषमात्रमपि मे सुखमव्यतथागतं ।
 विभूतिविलसकरं सर्वेषां वै यश्चकरं । तथा सुविष्टिनं ब्रह्मन् ब्रह्मै जीरमितारिणं ।
 यश्चूतं न दर्शितः स्य यथा स्वर्गमुखेन वा । तथा दर्शितं न गच्छामि श्रुत्वा भारतौ कथां ।
 यन्मन्त्रं तु सर्वं श्रुत्वा भगवत्पदं । हेतुः कुरुषुः नाश्रुय राजसूयो मनो मम ।
 दूःखवानो यथा धर्मो राजयानामुपश्रवः । राजसूयं तथा मन्ये युद्धाहं मनुकस्वितं ।
 राजसूयस्य सोमेन श्रुयते पृथ्वीमाहृतः । तस्मान्ते सुमहद्युद्धमभवत्तारकामयं ।
 चाहंतो वदन्तेनाथ तस्मान्ते सुमहाकृतोः । देवानुरमहायुद्धं सर्वभूतवयावहं ।
 हरिदुग्धं राजर्षिः कर्ममेतन्पादरत्नं । तथाया वीरकं युद्धमभूत् सन्नियनाश्रयं ।
 ततोऽनन्तरमाख्येयं पाण्डवेनांतदुत्तरं । महाभारतवन्धारः संभूतोऽग्निरिव कतुः ।

११८

११९

११०

तदस्य मूलं बुद्धस्य लोकव्यकरणस्य च । राजसूयो महासूयः किमर्थं न निवारितः ।
 राजसूये ह्यसंशयं वस्योऽस्य दुरन्धयेः । निष्कारयते यज्ञाङ्गे प्रजाणां संकथो भुवः ।
 भवानपि च सर्वेषां पूर्वेषां नः पितामहः । जनीतानामतश्च नाश्यादिकरस्य नः ।
 ते कथं भवता मेवा बुद्धिमन्तश्च्युता नयात् । जनाया ह्यपराधानि कुनेतारस्य पारिषदाः । १८२
 ॥ व्यास उवाच ॥ कालेन विपरोतास्ये तव पूर्वपितामहाः । न मां भविकं पृच्छन्ति न चादृष्टो ब्रवीत्यहम् ।
 सामर्थ्यस्य न पश्चान्नि भविस्यस्य निवर्तने । परिहर्तुं न शक्या हि कालेन विदितानि गतिः ।
 तया त्विदमहं पृष्टो वक्ष्याम्यान्नुभावि वत् । अतश्च बलवान् कालः कुत्वाऽपि न करिष्यसि ।
 न संश्यास्यचारस्यास्य वै क्षाकति पौरुषे । खेदा हि काललिखिता सर्वथा दूरतिक्रमा ।
 अयमेधः क्रतुश्रेष्ठः क्षत्रियाणां परिस्रुतः । तेन भविते ते यज्ञं वासवो धर्मविव्यति । १८३
 यदि तच्छक्यते राजन् परिहर्तुं कथञ्चन । देवं पुरुवकारेण मायमेवाह तं कर्तुं ।
 नचापराधः ब्रह्मस्य नोपाध्यायनकस्य ते । न च वा यजमानस्य कालो हि दूरतिक्रमः ।
 तस्य संस्कारतमिदं काकस्य परमेष्ठिनः । यथा दृष्टं प्रजासर्गं नमिष्यति सुतस्ये ।
 तथा यज्ञफलानाञ्च विकेतारो दिजातस्यः । तत्प्रत्येयं निषेध त्वं वैशोक्यं वचराचरं ।
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ निष्ठतावयमेधस्य किं विनिर्गमं भविष्यति । मृत्वा परिहरिष्यामि भगवन् यदि शक्यमे । १८४
 ॥ व्यास उवाच ॥ निमिर्गमं भवित्ता तत्र ब्रह्मकोपकृतं प्रभो । वनेयः परिहर्तुं त्वमित्येनद्ब्रह्मस्य ते ।
 त्वया वृत्तं क्रतुशैव वाज्जिमेधं परत्नप । क्षत्रिया नाहरिष्यान्ति यावद्भूमिर्दुर्गच्छति ।
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ निष्ठतावयमेधस्य ब्रह्मशापान्निजना । अहं निमिर्गमिति मे भयं शोडा च जायते ।
 कथं शक्यीत्या संयुक्तः सुकृती मदिधो जनः । लोकानुत्सृजते गन्तं कं यथात्र इव दिजः ।
 यथा ह्यनागतमिदं दृष्टमत्र प्रकाश्रमं । यद्यस्मि पुनरावृत्तिर्धृष्ट्यायावयस्य मां । १८५
 ॥ व्यास उवाच ॥ उपात्तयज्ञो देवेषु प्राप्नुजेषुपुत्रक्यते । तेजसऽभ्याहनं तेजस्तेजःश्लवावतिष्ठते ।
 शौद्धिज्जोः भविता कश्चित् सेनागोः काश्यपोऽद्विजः । सोऽयमेधं कल्पियते पुनः प्रत्याहरिष्यति ।
 तदन्ते तत्कुलोमय राजसूयमपि कर्तुं । चाहरिष्यति राजेभ्य संतं यदभिवात्मकः ।
 यथा बभूव मनुष्याणां कर्तृणां दास्यते फलं । युगान्महासूर्यविभिः संघृतं विहरिष्यति ।
 तदाप्रश्नति शाक्यन्ति नृणां प्राणाः पुराकृतोः । न निर्वर्त्तयते लोकान् वृत्तान्नावर्त्तनेष्विह । १८६
 तदा सुष्मा महेदको दुकारो दानमूकवान् । चातुर्गवस्वर्षिद्युतोः धर्मः प्रविशतिव्यति ।
 तदा ह्यनेन तपसा सिद्धिं याक्यन्ति मानवाः । धन्या धर्मं हरिष्यन्ति युगान्मे जनमेजय ।
 इति श्रीमहाभारते शिलोषु हरिवंशे अथर्वपर्वणि दिनकथ्यधिकप्रभोऽध्यायः ॥ १८२ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ आसन्नं विप्रकृष्टं वा यदि कामं न विप्रदे । तदा दापरपश्यान्मं युगान्मे स्पृहयास्यसं ।
 प्राप्ता वर्थं तु तत्कालमनया धर्मवृत्तया । चादाकामः परं धर्मं स्पृहामन्येन कर्त्तव्या ।
 ॥ शौनक उवाच ॥ प्रजासमूहेगकरं युगान्मे समप्यजितं । प्रगृह्यथै धर्मं च निमिर्गमेवैकमर्षिम् । १८७

॥ भौतिकवाच ॥ पृष्ट एषं भविष्यति मतिं तस्मै चिन्तयन् । युगान्ते सर्वभूतानां भगवानत्रोत्पदा ।

॥ व्याम उवाच ॥ अरक्षितारो हर्षारो बलिभागव्य पार्ष्णिवाः । युगान्ते प्रभविष्यन्ति क्षरक्षरपरायणाः ।

सन्धियाश्च राजानो विप्राः शूद्रोपजीविनः । शूद्राश्च ब्राह्मणाश्चारा भविष्यन्ति युगस्ये ।

काण्डकृष्टाः शोचिषाश्च निष्कियाणि वशीय्यथ । एकपंक्त्यामत्रियन्ति युगान्ते जन्मजय ।

त्रियवर्णाः ज्ञानपरा मरा मद्यानिपप्रियाः । मित्रभाष्यांश्चत्रियन्ति युगान्ते जन्मजय ।

१११३

राजकुलो स्थिताशोरा राजानशौरशोचिनः । मत्या अग्निहृष्टभ्रुवा भविष्यन्ति युगस्ये ।

धनानि श्रावनीथानि सन् । तुल्यमपुत्रिनं । अक्षयमना च पतिते भविष्यति युगस्ये ।

प्रमदुचेष्टाः पदया मुक्तकेना विचुम्बिनः । जनयोश्चवर्षाःश्च प्रयास्यन्ति तदा मराः ।

अशूद्रान्ता जनपदाः शिवशूद्रान्तास्तुभ्ययाः । प्रमदाः केवशूद्रान्ताश्च भविष्यन्ति युगस्ये ।

सर्वे बध्ना वदियन्ति सर्वे बाजसनेचिनः । शूद्रा भोवादिनस्यैव भविष्यन्ति युगस्ये ।

१११४

तपो यज्ञफलानाश्च विकृतारो दिजातयः । अतवश्च भविष्यन्ति विपरान्ता युगस्ये ।

शूद्रकन्दानां शिवाशाय मुग्धाः कावायवामसः । शूद्रा धर्मै हरिष्यन्ति श्राकानुद्वेपजीविनः ।

यापदप्रचुरमश्च गवाक्षैव परिचयः । स्नादृतां विनिर्दृष्टिश्च धातव्या तु गते युगे ।

अन्या मध्ये निवस्यन्ति मध्याद्यान्तनिवासिनः । यथानिधं प्रजाः सर्वान् मन्त्रियन्ति युगस्ये ।

तथा दिहायना दम्बासथा पण्यसकथकाः । चिचवर्षी च पञ्चन्या युगे क्षीमे भविष्यति ।

१११५

सर्वे पौरकुले जाताःशौरसकाः परस्परं । खल्पेनास्तु भविष्यन्ति यत्किञ्चित् प्राप्य दुर्गताः ।

न च धर्मै हरिष्यन्ति मानवा निर्गते युगे । ऊषाकेवशूद्रान्ता भूमिः पन्थानसत्करावृताः ।

सर्वे शोचिषकाश्चैव भविष्यन्ति कर्मै युगे । पिष्टदन्तानि देवानि विभज्यन्ते सुतासदा ।

हरणाय प्रपश्यन्ते लोभादन्तवादिनः । भौकुनायै तया रूपे रजे शोपचयकृते ।

भविष्यन्ति युगान्ते च नार्यैः केवैरसदृताः । निम्बिहारस्य भोतस्य ट्टहस्यस्य भविष्यति ।

१११६

युगान्ते समनुप्राप्ते नान्यः भार्यासमा गतिः । कुत्रोत्तानार्यैर्भूपिष्टं तृयाःरूपसमावृते ।

प्रायःस्ये बह्वस्योक्तं तयुगान्तस्तु लक्षणं । बह्वयाचनको भोको न दास्यन्ति परस्परं ।

अविचार्यं दृष्टीयन्ति दानं वर्णाक्षरान्तया । राजपौरः प्रिदण्ड नैः जनः चयमुपैयति ।

ब्रह्मिण्यन्तरफला तद्व्या दृष्टुशोचिनः । र्हिया मुखिनो लोका भविष्यन्ति युगस्ये ।

वर्षाम् वानाः पुरुषा लोपैः इक्ष्वरकपिणः । मन्दिग्धः परलोकाय भविष्यति युगस्ये ।

१११७

वैश्या इव च राजन्या धनधान्योपजीविनः । युगापक्रमणे पुन्ये भविष्यन्ति दिजातयः ।

अप्रवृत्तः प्रपश्यन्ते समयाः प्रपद्यासदाः । अणं मविनयश्चैव युगे क्षीमे भविष्यति ।

भविष्यत्यफलो हर्षः कोपश्च मफलो मृकाः । अत्रःशैवोपरोत्स्यन्ते पयमेऽर्थे युगस्ये ।

अशास्त्रविदुषां पुंसामिभिव लभवतः । शस्त्रोक्तस्य प्रवकारो भविष्यति युगस्ये ।

सर्वैः सर्वै विजानानि तृहानुपशेष्य वै । न कश्चिदकविर्नाम युगान्ते समुपस्थिते ।

१११८

न सत्ताणि निद्योत्सृजन् विकर्मसा विजातयः । शौरमिषाश्च राजानो युगान्ते समुपस्थिते ।
 कुण्डोदृषा नैकतिकाः सुरापाः ब्रह्मवादिनः । असमेधेन वत्सृजन् युगान्ते जनमेजय ।
 याजयिष्यन्त्ययाव्यांसु तथा चाभक्ष्यभक्षिणः । ब्राह्मणा धनहृन्पार्ता युगान्ते समुपस्थिते ।
 भोःशब्दमभिधायन्ति न च कश्चित् पठिष्यति । एकब्रह्मासाया नार्थो गणेषु कपिनहिकाः ।
 नक्षत्राणि विवर्णानि विपरोता दिवस्रता । सन्ध्यारागोऽथ दिग्दासो भविष्यत्तथे युगे ।
 पितृन् पृथा निद्योत्सृजन् वधः समुसु कर्मसु । वाक्त्ररैस्तर्जयिष्यन्ति मुहुन् त्रिद्यासयैव च ।
 विद्योनिषु च वतस्यन्ति प्रमदासु नरासाया । मुक्षेषु च प्रयोत्स्यन्ति प्रमत्तासु नरासाया ।
 अहतायाणि भोःस्यन्ति नरासैवाग्निहोत्रिकः । भिक्षां वलिमदत्ता च भोःस्यन्ति पुरुषाः स्वयं ।
 पतौन् सुप्तान् वस्यन्ति गमिष्यन्ति स्त्रियोऽन्यतः । पुनश्चाथ प्रसृतासु भार्यासु च परस्वियं ।
 नायाधिता नाप्यरुजः सर्व एवाभ्यसूयकः । न कृते प्रतिकर्ता च युगे लोके भविष्यति ।
 इति श्रीमहाभारते स्त्रिलेषु सर्गिन्धे भविष्यत्पर्वणि विनवत्यधिकप्रोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

१११३
१११४
१११५
१११६
१११७
१११८
१११९

॥ जनमेजय उवाच ॥ एवं विवृण्विती लोके मनुष्याः केन पाणिताः । नियतस्यन्ति किमाचाराः किमाहारविचारिकः ।

किङ्कर्माणः किमोदनाः किंप्रमाणाः किमायुवः । कास्य काष्ठं समायाद्य प्रपत्स्यन्ते कृतं युगं ।
 ॥ व्यास उवाच ॥ अत ऊर्ध्वं युगे धर्मो गुणहीनाः प्रजासतः । शोचयन्मनसाद्य प्राप्यन्ते हः समायुवः ।
 अयुर्हान्या बलमन्निर्भनमन्त्या विवर्णता । वैश्याःश्चाधिपतीडा निर्व्येरो व्याधिपीडनात् ।
 निर्व्येदादात्ममोघः समीधादृश्वेन्नता । एवं गत्वा परां काष्ठं प्रपत्स्यन्ते कृतं युगं ।
 उद्वेग्नो धर्महीनाः केचिन्मथस्यतां गताः । विमर्षशोकाः केचिन्नेतुषादभुवुवनाः ।
 प्रत्यक्षमनुमानश्च प्रमाणमिति निश्चिताः । प्रमाणैकं करिष्यन्ति नेति पण्डितमानिनः ।
 अप्रमाणं करिष्यन्ति वेदोःकमपरे जनाः । तदा मुखभगासैव भविष्यन्ति स्त्रियोऽपराः ।
 नालिङ्गपरमज्ञापि केविदुर्ध्विन्नेपकाः । भविष्यन्ति नरा मन्दा मूढाः पण्डितमानिनः ।
 तटात्वमावश्चक्षुषः शम्भुः शानवहिष्कृताः । दास्यिकान्ते भविष्यन्ति वादत्रोत्कृष्टवत्याः ।
 तथा विवृण्विती धर्मो जनाः श्रेयपरस्तृताः । शुभान्धेवाचरिष्यन्ति दानमन्यममन्विताः ।
 मर्त्यभक्तः स्वयंगुप्तेः निर्धृणो निरपचपः । भविष्यति तदा लोकगत कथायस्य कथनं ।
 पिप्राणो ज्ञायनीं वृत्तिं यदा वर्णाचरो जनः । अभिप्रास्यन्ति वृत्त्यर्थं तत्कथायस्य कथनं ।
 कथायापप्रे काले ज्ञानविद्याप्रकाशने । मिद्विमन्येन काशेन यास्यन्ति निरपस्तृताः ।
 महापुङ्गु महावातं महावर्षं महाभयं । भविष्यति युगे लोके तत्कथायस्य कथनं ।
 विप्रकृपाणि रत्नांसि राजानः कर्मवेदिनः । प्रियश्रीमपमेः स्यन्ति युगान्ते समुपस्थिते ।
 निःस्वाध्यायवपटकारा अनेयाश्चाभिमानिनः । कथाया ब्रह्मक्षयेण सर्वमथा वृथावताः ।
 मुखीः स्वार्थपराः कृत्याः लुब्धाः लुपुपरिच्छदाः । व्यवहारापवृत्तासु युता धर्माश्च ज्ञायतासु ।
 हर्षीरः पररदानो परदानप्रथंकाः । कामात्मानो दुरात्मानः शोषधाः प्रियसाचयाः ।

११२०
११२१
११२२
११२३
११२४
११२५
११२६
११२७
११२८
११२९

तेषु प्रभवमाजेषु तुल्यशोभेषु वर्त्मनः । चभावितो भविष्यन्ति मूलयो वज्ररूपिणः ।
उत्पन्ना ये कृतयुगे प्रधानपुरुषाश्चयाः । कथार्योनिन तान् वर्त्मान् पूजयिष्यन्ति मानवाः ।
ब्रह्मचर्या भविष्यन्ति तथा चेक्षापहारिणः । मध्यमेव्यहराश्चैव करण्डानाञ्च हारिणः ।
शौराशौरव्य इतारो हर्ता हर्षभुञ्जिष्यति । शीरेशौरव्यं चापि कृते केमं भविष्यति ।
निःसारे क्षुभिते चांके निष्क्रिये चकारे क्षिति । नराः भविष्यन्ति वनं करभारप्रयोजिताः ।
पितृनाञ्चापयिष्यन्ति पुत्राः कर्षाणि वर्त्मनः । कृषाः यमृशया चैव युगान्ते पश्यन्पत्नि ।
वाक्यरैलक्ष्मिष्यन्ति गुरुन् शिष्याः वसन्ततः । यज्ञकर्षण्युपरते रथाधि जापदानि च ।
कोटमूषिकमयांश्च धर्षयिष्यति मानवान् । केमं सुभिक्षमारोग्यं सामग्र्यज्ञापि वन्धुषु ।
उद्वृत्तो नरश्चैव भविष्यति युगव्ययं । स्वथं पालाः स्वथं शौरा युगमन्धरमधुनाः ।
मन्वन्तेः प्रचरिष्यन्ति देवे देवेः पृथक् पृथक् । स्वदेवेभ्यः परिभ्रष्टा निःसाराः सह वन्धुभिः ।
नराः सर्वे भविष्यन्ति तदा कालपरिचयात् । ततः स्कन्धैः समादाय कुमारान् विद्रुता भंयात् ।
कौञ्चिकीं प्रतरिष्यन्ति नराः शूलयुगीरिताः । शङ्खान् वज्रान् कलिङ्गांश्च काञ्चीरानय मेरुक्षान् ।
अपिकान्तिगिरिद्रोणीः संक्रियिष्यन्ति मानवाः । कृतश्चक्षुः हिमवत्याश्चैः कुलञ्च सवप्राञ्चनः ।
चरणेषु निवसन्ति नराः श्लेष्मणैः सह । नैव शुश्रूष्या न चाशुश्रूष्या भविष्यति वसन्धरा ।
गोप्रारद्याप्यगोप्रारः प्रभविष्यन्ति ब्रह्मिणः । शृगैर्बभ्रुवैर्बभ्रुवैश्च यापदेः मयंकोटकैः ।
मधुहाकपलेभूमेभ्योर्भविष्यन्ति मानवाः । शीरं पर्वण्यं विशिष्यं वन्धुनाञ्चक्रिणानि च ।
स्यन्दन्तानि वस्यन्ति यथा मुनिजनाक्षया । बोजानामार्कानि निषेधोदन्तः काठञ्चकुभिः ।
चक्रैर्देवैः यरेः दसु पालयिष्यन्ति यजनः । नदीषु तानि शीतयन्ति तेषां चैः कृष्णमासिनाः ।
पक्षाद्यव्यवहारेण विपणनः परस्परं । तनुकदेयं चा जतिः समूहान्तरमसृतेः ।
वज्रपत्या सृज शीलाः कुलसञ्चकार्यताः । एवं भविष्यन्ति तदा मनुष्याः काञ्चकारिणाः ।
शोनाशुभं तया धर्षं प्रजा समनुपस्यति । आयुषत्र च मर्त्याणां परं विंशद्भविष्यति ।
दुष्कला विषट्म्याना रजसा समभिप्रुताः । भविष्यन्ति तदा तेषां रोगैरिन्द्रियमंशयः ।
आयुःप्रलयमयोः धार्द्विना च न भविष्यति । शुश्रूष्यो भविष्यन्ति माधुनां दृष्टमे रताः ।
मत्स्य प्रतिपस्यन्ति यत्रहारोपमंशयान् । भविष्यन्ति हि कामानामजाभादृष्टुशोक्षिणः ।
करिष्यन्ति च मंहः संस्यसञ्चयपाडिताः । एवं शुश्रूष्योः दाने न्त्ये प्राणाभिरक्षणे ।
चतुष्पादः प्रकृतश्च धर्षां श्रेयोऽभिपस्यते । तेषां लब्धानुमानानां गुणेषु परिवर्त्ततां ।
स्वद् किञ्चित् विज्ञाय धर्षं एव वदिस्यति । यथा हानिः कर्मयत्ता तव दृष्टिः क्लामता ।
प्रष्टुशोते ततोः धर्षोऽपपत्स्यति कृतं युगे । माधुवृत्तिः कृतयुगे कथायं हानिदस्यते ।
एक एव तु काञ्चः स शोमवर्णो यथा ब्रह्मी । कश्चो हि तममा सोमो यथा कलिङ्गुमे तथा ।
पर्वण्यं तमसः शोमो यथा कृतयुगे तथा । अयंवादः परं ब्रह्म विदार्थं इति तं विदुः ।

११८०

११८१

११८२

११८३

११८४

११८५

अनिर्दिष्टमविज्ञानं दायाद्यमिव धार्यते । दृष्टवादस्त्वपो नाम तपो हि श्रावर्त्तुं कृतं । ११९९
 गुणैः कर्षाभिर्निर्दृष्टिर्गुणसम्बन्धेन कर्षणा । आश्रोतुं पुरुषं दृष्ट्वा देवकात्मानुवर्त्तितो ।
 युगे युगे यथाकाशस्य विभिः समुदाहता । एव धर्षांपकामानां देवानाञ्च प्रतिक्रिया ।
 आश्रितस्य शुभाः पुण्यास्तथा चायुर्दुर्गं युगे ।

तथा युगानां परिवर्त्तनानि चिरप्रवृत्तानि विधिस्तथावात् । कर्त्तुं न संतिष्ठति जीवन्मोक्षः अयोदयाभ्यां परिवर्त्तमानः ।

इति श्रीमहाभारते श्लोकेषु हरिवंशे अविष्यपर्वणि चतुर्नवत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥
 ॥ सौतिरुवाच ॥ इत्येवमाश्रमयतो राजानं जनमेजयं । अतोतानामतं वाक्यश्रुतेः परिवदा श्रुतं । ११९९

अस्तस्यैव संवादः प्रभा चन्द्रमनो यथा । अतर्पयत तच्छ्रोत्रं महर्षेर्वाङ्मनो एव ।
 धर्षाकामार्यबंधुं कर्त्तुं वोरद्वर्षकं । रमणोयं तदास्थानं कृत्यं परिवदा श्रुतं ।

केचिदश्रुणि मनुष्यः श्रुत्वा दधुस्तथा परे । इतिहासं तस्य विना पाराशर्येण दर्शितं ।
 सदस्थान् सोऽभ्यनुज्ञाय कृत्वा चापि प्रदर्शितं । पुनर्दृष्ट्वापि दृष्ट्वा जगाम भगवानृषिः ।

अनुजग्मुस्ततः सर्वे ब्रह्मस्य विमलमं । श्लोके प्रवदतां श्रेष्ठं ये विब्रुवाणोऽपि धमाः । ११९९
 यानि भगवति व्याधे विप्राः बहव महर्षिभिः । अत्रिभ्यः पार्ष्णिवाद्यैव प्रतिजग्मुर्ध्यामतं ।

पशुगानां सुघोराणां कृत्वा तां वैरयातनां । जगाम रोषमुत्सृज्य राजा विषमबोरनः ।
 शोवाग्निदोषप्रभिरमं परिचाय च तत्कथं । आलोकोऽप्याश्रमपदं जगाम बहवा मुनिः ।

राजाऽपि हासितपुरं विवेकं स्वजनानृतः । अन्वजाय च मुदितपादा प्रमुदिताः प्रजाः ।
 कस्यचित्स्वय कालस्य स राजा जनमेजय । दोषिनो वाजिमेषः स विधिवद्गुरिर्दक्षिणः । ११९९

मंथप्रमथं तस्याय देवी काश्या उपवृत्ता । संविवेकोपबंधुं विधिदृष्टेन कर्षणा ।
 तां तु सर्वानवच्छेदनी कृत्वा वासवस्तदा । मंथप्रमथमाविश्य तथा त्रिभुवनभुवः सः ।

तस्मिन् विकारे अग्निने विदित्वा तत्त्वतश्च तत् । अंधं प्रोऽयमप्यने ध्वंमेत्यध्वर्युमवधीत् ।
 अन्धं युष्मानवस्यन्नस्ति तस्य विचेष्टिनः । कथयामास राजस्यैः ब्रह्मप स पुरन्दरं ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ यद्यस्मि मे यज्ञफलं तपो वा रक्षणः प्रजाः । फलेन तेन सर्वैश्च त्रयोमि श्रुतमिदं । ११९९
 अद्य प्रभृति देवैश्चमजितेन्द्रियमस्मिन् । अत्रिया वाजिमेषेण न यत्नकोति शौनकः ।

अत्रिभ्यः श्रुत्वा कर्तुः स राजा जनमेजयः । दैर्घ्यं क्वं भवतामेतच्छ्रयं धर्षितः कृतुः ।
 त्रिषथे मे न वत्स्यं गच्छत्वं सद्य वाऽन्यैः । दृष्ट्वाकाशस्यश्रुत्विंप्राप्तं नृपं ज्ञानमन्ववः ।

अमर्षादन्वजाय पञ्चोच्चागतः स्त्रियः । राजा परमप्रथमं प्रणाममैव जनमेजयः ।
 अमर्षी उपवृत्तस्यैव निर्धोतयत मे श्रुत्वा । यथा मे चरणी मूर्च्छिं पतितोः रेणुगुच्छितो । ११९९

शौटीर्ये मे यथा भयं यथा मानस्य दूषितः । नैतां द्रष्टुमरोच्छामि परिब्रुवामिव शनैः ।
 न स्नादु सोऽप्राति नरः सुखं क्षपिति वा रजः । अन्वाद्ये चः प्रियेः भाषी परेषु श्रुतमिदं ।

एवमुक्तेः प्रभाषणं कुरुं पार्ष्णिने नृपं । मन्वन्वराजः प्रोवाच त्रिभुवनमुदिदं वचः ।

विषयज्ञानयत्नानं वाचवर्णा न सृजति । अक्षराक्षेप पञ्जी ते विहितं वपुष्टमा ।

रक्षा नामाक्षरा देवी काविराश्रयता वती । वैवा वाचिदरा राजन्प्रभूनाऽनुभूयतां ।

॥११९०॥

पञ्चे विवरमावाद्य विप्रमिश्रेण ते कृतं । अजा क्षत्रि कुदशेष्ठ वपुष्ट्या वाचवोपमः ।

विभेद्यभिभवात्प्रकल्पव कतुफलेर्गुण । तस्यादावर्भितस्यैव कतुगिन्नेण ते प्रभो ।

माथेया वाचवनेष्ट प्रयुक्ता विप्रमिश्रता । यञ्चे विवरमावाद्य संज्ञतं विप्रवाग्निर्भ ।

कृतमिश्रेण रक्षायां मन्वेव यं वपुष्टमां । अथ ते मुरवः प्रजापितृव्यज्ञतयाजिनः ।

भंजितस्त्वस्य विप्राश्च फलादिश्रवमादिह । लभो वथैव दुर्दुर्षास्त्रिव्यज्ञतयाजिनः ।

॥११९१॥

विभेद्यभिभवान्प्रदद्वास्त्रवेभ्यो ऽपि वाचवः । रक्षेन तथदुभयं तोषं प्रवेष्ट माधया ।

य एव सुमहातेजा विप्रिगोषुः पुरन्दरः । कथमन्वेरमाथीर्भं ननुदारागतिकमेत ।

वथैव हि परा बहुः परो धर्मः परो दमः । यथैव परमैक्येण कोर्निश्च हरिवाहने ।

तथैव त्वपि दुर्दुर्षे विपद्यज्ञतयाजिनि । मा वाचवं मा च गुणं मात्मानं मा वपुष्टमां ।

गच्छ देवोपेन राज्ञश्च काक्षो हि दुर्गतिकमः । रक्षथैलाद्यमाविश्य देवेभ्योऽपि रोषितः ।

॥११९२॥

आनृक्येन देवस्य वर्त्तितकं सुवार्त्तिना । दुस्तरं प्रतिकुलं हि प्रतियोत इवाश्रयनः ।

स्त्रीरदमपुंभ्येभ्योऽपि विमतस्वरः । अयापास्त्यमाना वै ज्ञेयवर्गपि योषितः ।

अदृष्टान्तु स्त्रियो राजन्स्त्रियास्तु कविश्रेयतः । भागोः प्रमा श्रिया वञ्चयेद्री शेषे तयाश्रितः ।

परास्तु ऽप्यधरका नोपदुर्क्षन्ति योषितः । यास्या काकचित्तयाश्च पूज्याश्च वतनं वृधेः ।

ज्ञानकथो नमस्कार्योः पूज्या शिष्य इव शिष्यः ।

॥११९३॥

इति श्रीमहाभारते शिल्पेषु चरित्रेण भविष्यपर्यन्ति विद्यावदुशास्त्रे पञ्चमव्याधिकृतोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

शैलिनवाच ॥ एवं हि विद्यावदुनाऽनुमोतः प्रमादमानस्य वपुष्टमावाः । अकार मिषाव्यतिवृद्धितायाः शान्तिं परां मान वधार्थं ज्ञेयां ।

मममभिविनिर्गम्यं मानमं मः ममभिनयन् जन्मजयो यत्रः स्वं । विषयमनुज्ञाश्च धर्मवृद्धिर्दुर्दितमना रमयन् वपुष्टमाकां ।

न म विरमति विप्रप्रजनाश्च च विनिवर्त्तति श्रीमयज्ञानात् । न विषयपरिरक्षणाव्युत्तोऽप्यौ न च परिमर्षति तां वपुष्टमाश्च ।

विधिर्गदितममकामन्यया हि कर्त्तुं यदुधिरचिन्तयताः पुराऽप्रवोत् सः । इति नरपतिरात्मवांसंहराऽप्यौ तदनुचिन्त्य बभूव जीनमन्या ।

इदं महाकाव्यस्यैषोऽध्यायः पठ्यन्तु पञ्चमो भवेत्परः । प्रकृतमाद्युः समवाप्य दुर्लभं लोभन सर्वज्ञप्रकाशं देवसे । ॥११९४॥

ज्ञानकथाः कल्पविप्रमोक्षणे पठ्यन्ति दुःस्थानि किल्बिषाक्षरः । तथैव कामान् विविधान् यमश्रुते समानकामस्य विप्राश्च नन्दति ।

पथा हि ऽप्यप्रमर्षे फले इमाननः प्रजावलि पुनश्च पादपाः । तथा महर्षिप्रभवा इमः निरः प्रवृत्तवन्ते तस्यविप्रवर्त्तिताः ।

पुमानपुञ्जो जभते सुखार्थं वक्ष्यन्ः पुनर्विन्दति चाश्रयनः श्रितं । याधिं न चाप्नोति चिरञ्च वक्ष्यन्ं किंवाश्च पुञ्जा जभते मुखाश्रिताः ।

पतिमपि सभते च वसु वन्वा अवकमुपेत्य श्रुमा मुनेषु वाचः । अवसति च सुतं सुषेवयेतं कामवर्षितं दिवनां प्रमर्दनञ्च ।
 विजयति वसुधाञ्च राजहृत्तिर्द्वनमस्तुषं सभते दिवप्यवञ्च । विपुत्रमपि धनं सभेत वैश्वः सुवर्तमिवात् अवकाच श्रुद्र
 जातिः ।

११०५

पुराणमेतच्चरितं महात्मानामधोऽथ बुद्धिं सभते च नैष्ठिकीं । विहाय दुःखानि विमुक्तवंश्यः संवोतरागो विचरं दसु
 ञ्चरी ।

रत्येतदाख्यानमुदाहृतं मन्त्र प्रतिस्वरक्तो दिव्यमखलेषु । खैरेण धैरेण पुनः स्वरक्तः सुखं भवन्तो विचरन्तु जाके ।
 इति चरितमिदं महात्मानाम्दिव्यकृतमद्भुतशीर्षकशर्षकां । कवितमिदं हि वज्रावधिकारेः किमपरमिच्छसि किं भवोमि ते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु चरितं भविष्यर्षिणः वसुधायधिकव्रतोऽष्टाध्यायः ॥ १८६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रभावं पश्यन्नामक स्य यतः सानराक्षसि । पुच्छरे वै यद्योद्भूताः देवाः सर्विमलाः पुरा ।

एतदाख्यादि नखिकं योमं योमविहास्यते । श्रुत्वास्तकमे कोर्ति न शशिवप्यायते ।

११०६

कियता चैव कालेन ज्ञेते च पुद्बोत्तमः । कियताचैव ज्ञप्तिने काले कालक कथनः ।

कियता चैव कालेन बोधितवति सुरारिहा । कयद्योत्याच भववानस्तमन्निखिकं जगत् ।

के प्रजापतयस्तव पूर्वमावच्छाहामुने । कथं निर्मितंवांशैव चिपं लोकं जन्मतनः ।

कथमेकार्कं घोरं नष्टे क्षावरजङ्गमे । नष्टे देवाद्युत्तमे प्रमहोरमराकथे ।

नष्टानलानिके लोके नष्टाकाशमहीतके । केवकं महरोभूते महाभूतविषय्येव ।

११०७

प्रभुर्षं हाभूतपतिर्वांशोऽजा महाकृतिः । चाक्षे कुवमुदवेष्टो विधिमादाय कं मुने ।

तन्म तमुपपन्नाय ब्रह्मजैतदंशंशैः । वस्तुमर्षि धिक्छिंष्ट यज्ञो नारायकात्प्रकं ।

प्रादुर्भावं पुरस्तथ भूतं भव्यं महात्मानः । साङ्गानामुपविष्टानां भगवन् वस्तुमर्षि ।

॥ वैश्वानायन उवाच ॥ नारायकयज्ञोऽज्ञाने वा भवेद्भवतः सृष्टाः । तदंज्ञानचभूतक कार्थे कुदकुमर्षभ ।

श्रुत्वादिपुराणेभ्यो देवतेभ्यो वया श्रुतः । साङ्गानांश्च वदतां श्रुतोऽस्माभिरांशकात्मनां ।

११०८

यथा च तपसा दृष्ट्वा दृष्टव्यतियमद्यतिः । पराञ्जरमुनः श्रीमान् कृष्णदेवायनेऽजवोत् ।

तत्तेऽपं मय्यवच्छामि यथाशक्ति यथाश्रुतिः । न विद्वांसु मया ब्रह्मस्यविनाशेव भारत ।

कः समुत्सृजेते ज्ञातुं परं नारायकात्प्रकं । विश्वयनेऽप्यं ब्रह्माऽऽपि न वेदयति तत्प्रतः ।

श्रुते मे विचंदवानां यद्रहस्यं मर्षिषां । यदित्यं सर्वंयज्ञानां तन्वतस्तत्वेदिनां ।

यदध्यात्मविदां चिन्त्यं कारणं प्रापि कथिंकां । चधिदेवञ्च यदेवं तदेवमिति संज्ञितं ।

११०९

यद्भूतमधिभूतञ्च यत्परञ्च मर्षिषां । यत् कथं वेददृष्टञ्च यत्तत्त्वं यतयो विदुः ।

यः कर्त्ता कारको बुद्धिर्षनः सेवञ्च एव च । प्रधानं पुत्रयः ज्ञात्वा यः कश्चिदभिज्ञस्यते ।

काकः कालं कल्पयति द्रष्टा क्षाधीन एव च । प्राकः पश्यविभक्षैव भुवमकरमेव च ।

अप्यते विविधैर्भवेकस्यांनय तत्परैः । य एव भगवान् धर्मं करोति विकरोति च ।

योऽस्मान् कारयते कथं तेन स्या याकुक्षीहताः । यजामंसे तमेऽंशं तंमेऽहाम निर्हति ।

१११०

यो वना यत्तु वनयो यथायं प्रमदीमि वः । इदं द्रुतुत वरुणो वनायत्तु परिकल्पय ।
वाः कथायैव वर्णने मुतयो वाऽय मङ्गरे । विषं विषपतिं देवाः वर्णं नारायणात्प्रकं ।
यत् यत्तु यदस्यतमादिमचरं वै यदुतं भवदमित्तु यद्विषं । यत्किञ्चिच्चरमचरात्प्रकं चिकोके तत् वर्णं युद्धवतः प्रभुर्ण
रिष्टः ।

इति श्रीमहाभारते सिद्धे चरित्रे अथर्ववेदे अथर्ववेदे वैश्वदेवप्रादुर्भावे वननवत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

॥ वैश्वदेवप्रादुर्भावे ॥ वनायः । वनायः वर्णोऽयं तत् कृतं कृतं । तत्र तावच्छतो मन्था दिगुषा जनमेजयः ।
तत्र धर्मस्तुत्यादौ । धर्मोः पादविषयः । धर्मोऽनिरताः वनो वनो चैव मानवाः । ११२५
विषाः । विषाः धर्मोऽयं रावणोऽयं विषाः नृपाः । कृष्णमभिरता वैश्याः शुद्राः शुद्रोऽयं रताः ।
यदा यत्तु तपयैव धर्मोऽयं विदुते । यद्विराचरितं कथं कियते ज्ञायते च वै ।
एतत् कृतयुगे कृतं धर्मोऽयं भारत । प्रादिकं धर्मोऽयं नामपि चिकोचयोनिना ।
योषि वरुणस्यैव चेतोऽयं विदुते । तत्र तावच्छतो मन्था दिगुषा परिकल्पिता ।
दाभ्यामधर्मोः पादाभ्यां चिकोचोऽयं विदुते । तत्र तावच्छतो मन्था दिगुषा परिकल्पिता । ११२६
चेतायां विदुतिं यानि धर्मोऽयं संयुताः । चातुर्भ्योऽयं वैश्याद्यानि दैवोऽयं मन्थिताः ।
एष चेतोऽयं विदुतिं यानि धर्मोऽयं संयुताः । दापरस्यापि वा चेष्टा तःमपि योऽयं विदुतिं ।
दापरं दे मन्थे तु वर्णोऽयं कुर्वन्मम । तत्र तावच्छतो मन्था दिगुषा परिकल्पिता ।
तत्र द्ययंपरा विषा ज्ञानिनो रजसाहताः । जटा नैकतिकाः शुद्रा मानो कुर्वन्मम ।
दाभ्यां धर्मोः विषाः पञ्चमधर्मोऽयं विदुतिं । विषयं यानि जनेः कृते ये धर्मोऽयं तत्र । ११२७
प्रादुष्यभवा मन्थानि तत्राधिकं विदुतिं । जनेऽपरायणानो दापरं कुर्वन्मम ।
तयः वर्णोऽयं वर्णोऽयं दे जने तथा । मन्थया मव संस्थानं कूरं कश्चि कुमं सते ।
तत्राधर्मोऽयं पादाः पादविषयः । कामिनस्तमया ज्ञाना ज्ञानो तत्र मानवाः ।
नैरोऽपरायणत् कश्चिच्च वाधुर्ण च कश्चिच्च । चान्तिको मङ्गवक्ता वा नरो मन्थति वै तदा ।
अथ द्वापरयुगीनाश्च प्रथीकश्चैव मन्थनाः । विषाः शुद्रोऽयं मन्थाराः शुद्रोऽयं मन्थाराः । ११२८
दुष्टकाद्या मन्थाराः वर्णोऽयं मन्थाराः । जन्मोऽयं मन्थाराः वर्णोऽयं कश्चि कुमं ।
चयान्तयेव मन्थे चेतोऽयं जनेऽयं । दिवं दाद्वैवार्थं यदेतमुममुचते ।
तदेकप्रतिगुणं मन्थनं मिदोऽयं । एतच्चतुर्दशगुणमहर्षं ज्ञानिदोऽयं ।
ततोऽयं जने तस्मिन् वर्णोऽयं देहिनां । प्ररोऽयं विदुतिं कश्चिच्च दद्रुः संचारदुष्टिमान् ।
देवतामाश्च धर्मोऽयं प्रादुष्यभवा मन्थोऽयं । देवतामां दानवानाश्च यद्विदुतिं कश्चिच्च । ११२९
देवर्षीणां मन्थोऽयं तथा राजर्षीणां मन्थोऽयं । मन्थोऽयं मन्थोऽयं मन्थोऽयं मन्थोऽयं ।
पर्वतामां मन्थोऽयं पञ्चमधर्मोऽयं भारत । नित्यं मन्थोऽयं मन्थोऽयं मन्थोऽयं मन्थोऽयं ।
मन्थोऽयं मन्थोऽयं मन्थोऽयं मन्थोऽयं मन्थोऽयं मन्थोऽयं मन्थोऽयं मन्थोऽयं ।

स भूयो विष्णयाविष्टः कौतूहलसमन्वितः । बालमादित्यसङ्काशं न शनोत्सुपसर्पितुं ।
 सोऽचिन्तयदयैकान्ते खिला सलिलसन्निधौ । पूर्वदृष्टमिदं नेति शङ्कितो देवमायया ।
 अगाधे सलिले स्नाथे मार्कण्डेयः प्रवन्मुनिः । न ज्ञानिं लभते तत्र अमात् सन्तस्रविङ्गलः ।
 तथैव भगवान् हसो गतो योगेन बालतां । बभाषे मेघतुल्येन खरेण पुरुषोत्तमः ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ माभैर्व्यस न भेतथं सम्प्रत्येहि ममान्तिकं । मार्कण्डेय मुने वीर बालस्त्वं अमपीडितः । ११२८
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ को मां नासां कीर्त्तयति तपः परिभवन्मम । ब्रह्मवर्षसहस्राख्यं धर्षयन्निव मे वयः ।
 न ह्येष समुदाचरो देवेष्वपि समाहितः । मां ब्रह्माऽपि स विश्वेशो दीर्घादुरिति भाषते ।
 कस्तपोधोरशिरसं मामद्य त्यक्तजीवितः । मार्कण्डेयेति मां प्रोक्त्वा मृत्युमोक्षितुमिच्छति ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाभाषते मोहान्मार्कण्डेयो महामुनिः । अथैनं भगवान् भूधो बभाषे तत्परायणं ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ अहं ते जनको वत्स हृषीकेशः पिता गुरुः । आयुःप्रदाता पौराणः किमर्थं नोपसर्पसि । ११२९
 मां पुत्रकामः प्रथमं पिता ते ह्यङ्गिरा मुनिः । पूर्व्वमाराधयामास तपस्वीब्रमुपाश्रितः ।
 ततस्त्वां घोरतपसं दृष्ट्वोनोपमतेजसं । दत्तवानहमात्मोष्टं महर्षिममितायुषं ।
 तत्र नोत्सहते चान्यो येन भूयो ममात्मकं । द्रष्टुमेकार्णवगतं क्रीडन्तं योगधर्षिणं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रहृष्टवदनो विष्णयोत्पल्लोचनः । मूर्च्छं बद्धाञ्जलिपटो मार्कण्डेयो महातपाः ।
 गोत्रनामादिकं श्रुत्वा दीर्घायुर्लोकपूजितः । अथाक्रोक्षमस्कारं प्रणतः शिरसा प्रभुं । ११३०
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ इच्छेऽहं तत्त्वतो मायामिमां ज्ञातुं तवानघ । यदेकार्णवमध्यस्थः शेषे त्वं बालरूपवान् ।
 किंमंशः कस्य भगवन् लोके विज्ञायसे प्रभो । तर्कये त्वां महद्भूतं न भूतमिह तिष्ठति ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ अहं नारायणो ब्रह्मा सन्भवः सर्वदेहिनां । सर्वभूतोद्भवकरः सर्वभूतविनाशनः ।
 अहमेन्द्रे पदे शक्र ऋतूनामपि वत्सरः । अहं युगे युगाख्यस्य युगस्थावर्त्त एव च ।
 अहं सर्वोणि सत्त्वानि दैवतान्यखिलानि च । भुञ्जगानामहं शेषस्ताल्ल्याऽहं सर्वपक्षिणां । ११३१
 अहं सहस्रशीर्षाद्यैर्यः पादैरभिसंवृतः । आदित्यो यज्ञपुरुषो देवयज्ञमयो मुखः ।
 अहमग्निर्हव्यवाहो धादसां पतिरव्ययः । यत् पृथिव्यां द्विजेन्द्राणां तपसा भावितात्मानां ।
 ब्रह्मजन्मनिरुद्धानां ब्रह्मणोऽप्यतिरिच्यते । ज्ञानवान् दृष्टविश्वात्मा योगिनां योगविन्तमः ।
 क्षतान्तः सर्वभूतानां विश्वेषां कालसंज्ञितः । अहं कर्माक्रिया जीवः सर्वेषां धर्ममाधनं ।
 निष्क्रियः सर्वभूतानामात्मजातिः मनातनः । प्रधानं पुरुषो देवस्त्वनाद्यस्त्वलयोऽव्ययः । ११३२
 अहं धर्मस्तपस्याहं सर्वाश्रमनिवासिनां । अहं ह्यशिरा देवः क्षीरोदधिमहार्षवे ।
 ऋतं सत्यञ्च परममहमेकः प्रजापतिः । अहं सांख्यमहं योगः पदं तत्परमं तथा ।
 अहमिन्द्रो भवसाहमहं विद्याधिपः स्मृतः । अहं ज्योतिरहं वायुरहं भूतिरहं नभः ।
 अहमापः समुद्राश्च नक्षत्राणि दिशो दश । अहं वर्षमहं सोमः पर्जन्योऽहमहं रविः ।
 क्षीरोदः सागरस्याहं समुद्रो वडवामुखः । वक्रिः सन्वर्त्तको भूत्वा पितृक्षोषमर्थं हविः । ११३३

अहं पुराणं परमं त प्रैवाहं परायणं । अहं भूतस्य भव्यस्य वर्तमानस्य सम्भवः ।

यत्किञ्चित् पश्यसे चैव यच्छृणोषि च किञ्चन । यत्तानुभवसि लोके तत् सर्व्वं मामकं स्मृतं ।

विश्वं सृष्टं मया पूर्वं सृजेयञ्चाद्य पश्य मां । युगे युगे च स्रक्ष्यामि मार्कण्डेयाखिलं जगत् ।

तदेतदखिलं सर्व्वं मार्कण्डेयावधारय । शूद्रशूषुर्भूम धर्मैः सुखौ चर सुखी भव ।

मम ब्रह्मा शरीरस्थो देवास्तु सृष्टिभिः सह । व्यक्तमव्यक्तयोगं मामवगच्छापरार्जितं ।

११५२०

अहमेकाक्षरो मन्त्रस्त्यत्ररखेव सर्व्वज्ञः । त्रिपदस्यैव परमस्त्रिवर्गार्थनिदर्शनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमेतत् पुराणेषु वेदान्तेषु महामुनिः । वक्रुमाहृतवानाशु मार्कण्डेयं महामुनिं ।

प्रवेशयामास ततो जठरं विश्वरूपधृक् । ततो भगवतः कुर्विं प्रविष्टो मुनिसत्तमः ।

रराम सुखमासाद्य शूद्रशूषुण् संसमव्ययं ।

तदचरं विविधमपाश्रितो वपुर्माहाषेव व्यपगतचन्द्रभास्करे । जनैश्चरन् प्रभुरय हंसवन्धितः सृजन् जगदिषरति काल
पर्य्यये ।

११५२५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे मार्कण्डेयदर्शने द्विप्रततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आपवः स विभुर्भूला कारयामास वै तपः । ह्लादयित्वात्मनो देहमात्मना कुम्भसम्भवः ।

ततो महात्माऽतिबलौ मतिं लोकस्य सर्ज्जने । महतां पञ्चभूतानां विश्वभूतो व्यचिन्तयत् ।

तस्य चिन्तयतस्तत्र तपसा भावितात्मनः । निराकाशे तोयमये सूक्ष्मे जगति गङ्गरे ।

इंसत् सङ्गाभयामास सोऽर्णवं सलिले स्थितः । अनन्तरोर्षिणा सूक्ष्ममयं च्छिद्रमभूत्तदा ।

तत्र शब्दमयोऽभूत् स मारुतद्रवसम्भवः । स लब्ध्वाऽन्तरमचोभ्यो व्यवर्द्धत समोरणः ।

११५२६

विवर्द्धता बलवता तेन ऋङ्गाभितोऽर्णवः । अन्योन्यवेगाभिहता ममन्बुशोर्षयः कुम्भं ।

महार्णवस्य जुम्बस्य तस्मिन्सम्भसि मथ्यति । कृष्यवत्प्रां समभवत् प्रभुर्वैद्यानरोऽर्चिमान् ।

ततः संशोषयामास पावकः सलिलं बद्ध । तयाज्जलनिधेच्छिद्रमसृजद्विद्यजित्तदा ।

आत्मतेजोभवाः पृष्ठा आपोऽन्तरसोपमाः । आकाशं छिद्रसंभूतं वायुराकाशसम्भवः ।

आज्यं मंघर्षणोद्भूतं पावकस्राव्यसम्भवं । दृष्ट्वा प्रीतमना देवो महात्मा भूतसम्भवः ।

११५२७

दृष्ट्वा भूतानि भगवान् लोकसृष्ट्यर्थमव्ययः । ब्रह्मणो जन्मसहितं बज्ररूपो विचिन्वति ।

चतुर्थुगादिसंख्याते सहस्रयुगपर्य्यये । यत् पृथिव्यां द्विजेन्द्राणां तपसा भावितात्मनां ।

बज्रजन्मनिरुद्धात्मा ब्राह्मणो यतिरुत्तमः । ज्ञानवान्दृष्टविद्यात्मा योगिनां योगवित्तमः ।

तस्मात्प्रतन्त्रं विज्ञेयं संपूर्णैश्चर्य्विक्रमं । देवो ब्रह्माणि विश्वेशो नियोजयति योगवित् ।

ततस्त्वास्मिन्महातोये हविषो हरिरच्युतः । स्वपन् क्रौडंस्य विविधं मोदते वै स पावकिः ।

११५२८

पशं नाभ्युद्भवं चैकं समुत्पादितवास्ततः । सहस्रपर्यं विरजो भास्करामं हरिण्मयं ।

ऊताशनज्वलितशिखोज्ज्वलप्रभं सुगन्धिनं शरदमलार्कतेजसं । विराजते कमलमुदारवर्षसं महात्मनस्तनुरहृषारुदर्शनं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे महापद्मोत्पत्तौ एकाधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ योग्यविदां श्रेष्ठं सर्वभूतस्योत्पत्तये । सङ्घारं सर्वभूतानां मङ्गलायं सर्वतोमुखं ।

तस्मिन् हिरण्मये पद्मे वज्रयोगनविसृते । सर्वतोमुखस्यैव पर्यवर्तितैर्लघुवैर्षुते ।

तच्च पद्मं पुराणज्ञाः प्रथिवीरुचमुत्तमं । वारतस्यात् सङ्गतमजं प्रवदन्ति महर्षयः ।

११४५

या तु पद्मासना देवी तां प्रसीं परिचक्षते । ये तु यज्ञोद्गुराः वारतस्यान् दिव्यान् सर्वतान् विदुः ।

हिमवन्तश्च मेरुश्च नीलं निरुधमेव च । कैलासं कौञ्चवल्गुश्च तथाऽऽर्द्रं गन्धमादरं ।

पुण्यं त्रिशिखरं चैव कान्तं मन्दरमेव च । उदयश्च मिरिशेठं विन्ध्यमस्तश्च पर्वतं ।

एते देवगणानाञ्च सिद्धावाञ्च सङ्घास्तथा । आत्मयाः सर्वभूतानां पुण्याः कामयुक्तेऽऽद्यः ।

एतेषामन्तरो दंभो जम्बूदीप इति स्मृतः । जम्बूद्वीपस्य संख्यायं चाश्रित्वा यत्र कुर्वते ।

११४६

गर्भाद्यत् स्वते तीर्थं देवास्तत्तरोपमं । दिव्यतीर्थसङ्घापाञ्जलता दिव्याः स्मरितः स्मृताः ।

यान्येतानि तु पद्मस्य केवराणि समन्वतः । अयंख्याताः प्रथिव्यान्तु सर्वे ते धातुपर्वताः ।

यानि पद्मस्य पत्राणि भूरोष्णुर्द्धं नराधिप । ते दुर्गमाः त्रैलोक्ये चैव देवा विकल्पिताः ।

यान्यधः पद्मपत्राणि विवासायै विभागाद्भिः । दैव्यावामुत्सवाश्च पाताकं तस्मात्सत्तनां ।

तेषामधोगतं यत्तदुदकैत्यभिसंक्षितं । सङ्घापातककार्णवेषो मन्वन्ते यत्र मानवाः ।

११४७

पद्मस्यान्ते कुशं यत्तदेकार्षवञ्चलं मञ्जु । प्रोक्तास्ते द्विजुः संघातास्तत्परो जलसागराः ।

एष नारायणस्याद्यो महापुष्करसम्भवः । प्रादुर्भावोऽव्यस्यस्तस्यास्या पुष्करसंक्षितः ।

एतस्मात् कारणान्तज्जैः पुराणैः परस्मिन्भिः । आश्रितैर्देवैर्दृष्टार्थैर्धेजै पद्मविधिः स्मृतः ।

एवं भगवता पद्मविधया परया विधिः । पर्वतानां नदीनाञ्च देशानाञ्च विनिर्वातः ।

विभुस्तथा चाप्रतिमप्रभावः प्रभाकरो योगिवरोऽमितद्युतिः । स्वयं स्वयम्भूः प्रथमेऽस्य जन्तदा जगत्स्यं पद्मविधिं महार्णवे । ११४८

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे सर्वभूतोत्पत्तौ मृधिकद्विशतोऽध्यायः ॥ २०२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अतुर्द्युगादिसम्भूतौ सहस्रयुगपर्यये । विप्रसप्तमसि संभूते मधुर्नाम महासुरः ।

तस्यैव तु सहायोऽन्यो भूतो रजसि कैटभः । तौ रजसुमसाविष्टौ सम्भूतौ कामरूपिणौ ।

एकार्षवजलं सर्वं लोभयन्तौ सहावसौ । कृष्णरश्मन्मरधरौ श्वेतदीप्तोपदंष्ट्रिणौ ।

किरीटमुकुटोदयौ केयूरवस्त्रोज्ज्वलौ । महावृषभनासाचौ पीनोरस्त्रौ महाभुजौ ।

महच्छिरःसंहननौ जङ्गमास्त्रिण पर्वतौ । नीलमेघाभयङ्गाशवादिरस्यप्रतिमाननौ ।

११४९

विद्युदम्भोदतास्राभ्यां कराभ्यामतिभीषणौ । पादसङ्घारवेगाभ्यामुत्सिष्टपन्थाविवाण्वं ।

कम्पयन्ताविव हरिं शयानमरिसूदनं । तौ तत्र विचरन्तौ स पुष्करं विश्रुतोमुखं ।

पश्यतां दीप्तवपुषं योगिनां श्रेष्ठमव्ययं । नारायणसमाङ्गप्रं सृजन्तमखिलाः प्रजाः ।

दैवतानि च विश्वानि मानसांश्च सृजानृषीन् । ततस्त्वावृचतुस्तत्र मङ्गापमसुरोत्तमौ ।

द्वौ युयुत्सया क्रूरौ कोपसंरक्तलोचनौ । कस्तं पुष्करमध्यस्थः क्षितोत्थीपस्यतुर्मुखः ।

११५०

आवां न गणयेमोहादासे त्वं विगतज्वरः । रक्ष्यावयोर्वाङ्मयुद्धं प्रथक् कमलोद्भव ।

आवाभ्यां परमेष्ठाभ्यां न प्रथमं स्नातुमाहवे । कर्त्तव्यं कथोद्भवसुखं केन चाधीर्य चोदितः ।
 कः खटा कस्य ते गोप्ताकेन नाशाऽभिधीयते ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ यः क इत्युच्यते सोऽपि विज्ञातः सत्कृतः । तत्सर्वं योगवर्त्म तं किं मां नाधिगच्छथः ।
 ॥ मधुकैटभाबूचतुः ॥ नावयोः परमं लोकं किञ्चिदस्ति महाभते । आवाभ्यां ह्यपते विभं रमया तमसा तथा । ११७५
 रजसोमोमयावासां बतीनां दुःखस्यसौ । हससौ धर्मवीरानां दुःखरो सर्वदेहिनां ।
 आवाभ्यां मुह्यते लोको व्युत्थिताभ्यां युगे युगे । आवाभ्यश्च कामस्य यथाः स्वर्गपरिपथाः ।
 सुखं यत्र मुदे यत्र यत्र श्रीः सत्यनिर्भवः । एषां यत् काञ्चित् किञ्चित्तदुच्यते विधिनावन ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ यत्तद्योगवतीं श्रेष्ठं यत्र पूर्वमेवाचितं । नत् समाधाय नुषवान् सत्ते चास्ति प्रतिष्ठितः ।
 यत् परं योगयुक्तानां बोऽपरं सत्मेव च । रजसकमववापि यः खटा जीवसत्त्वः । ११७६
 यतो भूतानि जायन्ते सात्त्विकानोत्तराणि च । स एव युद्धा समरे वशी वां प्रमथिष्यति ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः ब्रह्मार्त्तं श्रीमन् ब्रह्मोक्तमविसृजतं । पद्मनाभं हृषीकेशं प्रथम्यावोचतामुभौ ।
 जानीवस्वां विश्वयोगिभिर्यं पुरवचनमं । तयोपावनहेमर्षमिति मे विद्धि कारणं ।
 अमोघदर्शनं सत्यं यत्सर्वं विद् रश्मरं । तत्सत्त्वामभितो देव काङ्क्षामः प्रतिवीचिह ।
 तदिच्छावो वरं दत्तं तथा श्वाभामरिन्दम । अमोघदर्शनमथैव नमसोऽस्तजितस्य च । ११७७
 ॥ भगवानुवाच ॥ काङ्क्षितोऽस्युतं ब्रूतं ब्रूतं वरानसुरसन्मौ । दत्तायुषो मया भूयस्त्वो जीवितुमिच्छथः ।
 तस्मात्तदेव वां यत्सत्त्वं प्राप्नुतं महावशौ । यथै भवन्तौ तु स्नातां तावित्येवाप्रवीक्षुरिः ।
 उभावपि महात्मानावूर्ज्वितौ चक्रतत्परी ।
 ॥ मधुकैटभाबूचतुः ॥ सखिन्व सखिभूतवान् देवे तस्मिन् प्रभो बर्ध । दत्त्वावः पुत्रतासैव तव यातुं सुरारिहन् ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ वाढं सुतौ मे प्रवरौ भवित्ये कल्पसंभवे । भवित्ये न सन्देहः सत्यमेतद्भवीमि वां । ११७८
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वरं प्रदायाद्य महासुराभ्यां समातनो विश्वहरो महाद्युतिः । रजसोभ्यां भवभावनेोपमौ ममन्व
 तावूहतस्ते सुरारिहा ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे मधुकैटभर्षभे व्यधिकदिश्रतोऽध्यायः ॥ २०३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ खिला तस्मिन् कर्मके ब्रह्मा ब्रह्मविदाम्बरः । ऊर्ध्ववाऊर्ध्वहावाऊक्षयो चोरं समाश्रितः ।
 ज्वलन्निव स तेजस्वी भाभिः स्थाभिश्चमोनुदः । बभावे सम्बधर्मशः सत्संशुद्धिवांशुमान् ।
 अयान्यद्रूपमास्त्राय ब्रह्मर्षीराचबोऽस्यथः । द्विधाकृत्वात्मनात्मनमचिन्वात्मा समातनः ।
 आक्रमाम महातेजा योगाचार्यौ महातपाः । सांख्याचार्यश्च मतिमान् कपिलो ब्रह्मणाम्बरः । ११७९
 देवर्षिभिः स्तनावेतौ युक्तौ ब्रह्मविदाम्बरो । उभावपि महात्मानावूर्ज्वितौ चक्रतत्परी ।
 तौ प्राप्तावूचतुस्तत्र ब्रह्मात्ममतिौज्वलं । परावरविशेषज्ञौ पूजितौ परमविभिः ।
 ब्रह्मत्वाद्दृढपादश्च वि शतान् जनतः स्मितिः । घामषोः सर्वभूतानां ब्रह्मा केःकगुह्यंवरः ।
 तयोस्तद्वचनं सुत्वा स तिस्रो व्याहृतीर्षयन् । योगिमान् कृतवान् शोकान् यथाद्य ब्राह्मणो मुतिः ।

पुत्रं भूःपुत्रकश्चैव उभुत्पादितवाकृष । ततो गतामनस्य ब्रह्मा जगत्समस्तम् ॥ १११० ॥
 सोम्यमस्यये ब्रह्मात्मवाच मानवः सुतः । केरामि किमी सहाय्यं ब्रवीतु जगत्पतिम् ।
 ॥ ब्रह्मावाच ॥ अ एव कविसो नाम ब्रह्मा नारायणस्य वा । वदते तौ वचनकृतम् कृष्य महाजने ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ब्रह्मवीर्यं तदा सोऽपि नूतं ब्रह्मापुत्रकितम् । इन्द्रपुत्रसि पुत्रयोः किं सुवीर्यं ज्ञाताकृषिः ।
 ॥ परमेश्वरावुचतुः ॥ अन्तं ब्रह्ममकरं ब्रह्म ब्रह्मादभविषं सतं । यत्तदात्मनस्तस्यैव परमात् ब्रह्मनुकर ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ रतस्यो विद्वन्महत् स कवी दिव्यनुतरं । जन्वा च तत्र ब्रह्मममनमज्ज्ञानचक्रुवा । ॥ ११११ ॥
 ततो ब्रह्मा भुवर्षीज द्वितीयमज्जन्तं प्रभुः । अक्षयधिया च पुनर्भवेत्यैव महाजनाः ।
 ततः सोऽप्यमवीर्यं किं सुवीर्यं पितृमहं । पितामहमाज्जन्तो ब्रह्माथं समुपस्थितः ।
 ब्रह्मभां सदितः सोऽपि नूते नामवर्षी गतः । प्राप्तश्च वरुणं स्वानं च तयोः सन्धेमानतः ।
 तस्मिन्वपि गते पुत्रे हतीवमस्यन्तं प्रभुः । जीवीवपत्तिस्तुत्रसं नूतं नाम तं विदुः ।
 आसाश्च सोऽपि तं धर्षी तयोरेवाममद्गति । एवं पुत्रोऽपि सोऽपि पितृः प्रयोर्वैरातनः । ॥ १११२ ॥
 तान् गृहीत्वा सुतांश्च प्रधाती क्षार्जिनां गर्तं । नारायणश्च भगवान् कविसश्च यतीश्वरः ।
 यं काशं तौ गतौ मुक्तिं ब्रह्मा तं काशमेव तु । तयोः कीरतरे भूयः च तेषु संप्रतिगतः ।
 न रराम ततो ब्रह्मा प्रभुरेकस्येश्वरम् । त्रयीराजूभती भावी उभुत्पादितस्य इन्द्रम् ।
 तपसा तेजसा चैव वर्षस्य निवसेन च । सट्ट्रीमात्मनो देवीं ब्रह्मर्षी लोकापर्वणि ।
 स तथा सदितस्य च रेमे ब्रह्मा महात्मनाः । सज्जन् प्रजापतीन् सन्ध्यां जगत्सामिकस्य च । ॥ १११३ ॥
 ततोऽष्टजदै चिपदां गायत्रीं वेदमातरं । अकरोष्वेव चतुरो वेदान् नाथविश्वकाम् ।
 आस्यार्थं चाष्टजत् पुत्रान् लोकाकर्तृन् पितामहः । विश्वे प्रजापती पतयो येभ्यो लोका विमिःसताः ।
 विश्वेभ्यं प्रथमं नाम महात्मनमात्मनं । धर्मानमपदं पुत्रं नाथा धर्षी च सट्टवान् ।
 दत्तं मरुतिवमिषं पुत्रस्यं पुत्रस्यं कृतं । ब्रिष्टं गौतमश्चैव अमुमङ्गिरसं मयं ।
 अथर्वभूता इत्येते स्वाताश्चैव मरुषिचः । अचोदश्च सुता येषां वंशो वै संप्रतिष्ठिताः । ॥ १११४ ॥
 अदितिर्दितिर्दुः काका कषाचुः विश्विका कषा । प्राधा क्रोधा च सुरसा विमता कद्रुरेव च ।
 दक्षस्यैता दुहितरः कन्या दादश्च भारत । नक्षत्राणि च जत्रं ते सप्तविंशतिकर्षिताः ।
 मरीचेः कश्यपः पुत्रस्यपचा निर्षीतः क्लिप्तः । तस्यै कन्या दादशेमा दक्षसा अन्वमन्वत ।
 नचत्राख्याश्च योमाश्च वषवे दत्तवानृषिः । रोहिष्वादीनि पुत्र्यानि धर्ष्याणि जगजेजय ।
 लक्ष्मीः कीर्त्तिंशसा कषा विश्व कामानुगा इन्द्रमा । देवी महावती चैव ब्रह्मसा निर्षीता पुरा । ॥ १११५ ॥
 यताः पञ्च बरिष्ठा वै सुरश्रेष्ठाय भारत । दत्ता धर्ष्याश्च भद्रन्ते ब्रह्मसा दृष्टधर्षणा ।
 या रूपार्द्धमयी पत्नी ब्रह्मसाः कामरूपिणी । सुरमिः सा तु गौर्ध्वसा ब्रह्माथं समुपस्थिता ।
 ततस्त्रामगमद्ब्रह्मा मैथुने लोकापूजितः । लोकापर्वण्येहेतुस्यो गवामर्षीश्च अरत ।
 जज्ञे चैकादश सुतान् विपुञ्जान् धर्षीर्वैरतान् । रत्नयन्ध्याभ्रसट्टवान् दक्षस्योऽज्जतेजसा ।

ते ददन्तो ब्रह्मणः भगवन्तं पितामहः । रोहताम्रकक्षीयः तमोः पश्यः कृत्स्निः कृतः । ११११
 निर्वृत्तित्तैव संपद्य तृतीयोऽस्य एकपत्नः । मृत्यायः पितामही च हृदयोऽपि चरत् वै ।
 अष्टिर्दृग्भ्यश्च भगवान् कपाळी चापराजितः । येनासीत् जघतेजः-वराः कृत्वा देवकृताः ।
 तस्मादेव सुराभ्यान्नु भवे नोऽनुभवकाः । अकृत्वास्तथा कथाः शिखराः इत्येविकृताः ।
 अजायैनेकैश्चात् तथैवानुभवतः । शीतलः प्रवरा कश्च युद्धोऽस्यः कमुत्किताः ।
 धर्मात्तदुद्भवः कामः वाप्या वाप्या कथायत्नः । अग्रे चानुभवैव रंजानं सुरधिं मया । ११११२
 अरथं मरुतस्यैव विश्वावसुवसुभुवोः । अष्टिर्दृग्भ्यश्च तनूकश्च विश्वावसुमयं तथा ।
 वसुरश्च विभूतिश्च धर्मासुरनिश्चरतः । सुपर्णैर्दुर्बं नार्णः वाप्या सोऽकवमकृता ।
 वासवानुमता देवी जगन्माता वै सुतान् । अरुह्य अश्वं देवं दितोयं भुवमवधं ।
 विवस्वन्तं तृतीयश्च अतुर्थं सोममवधं । पञ्चमं पर्यंतस्यैव धर्मिणं तदवधारं ।
 सप्तमश्च ततो वायुमष्टमं निवृत्तिं कर्षुः । धर्मोऽप्यप्रमिष्येयं वाप्यावां वै जगन्माता । ११११३
 विश्वेदेवाश्च विश्वायां धर्मोऽप्यप्रमिष्येयं इति मुनिः । सुपर्णा च जगन्माताः अष्टिर्दृग्भ्यश्च अरुह्यः ।
 उक्त्यस्यैव महावाङ्मयं पुत्रांश्च तथैव च । वासुदेवश्च मनोरेते तथाऽजगन्माता रथौ ।
 विश्वावसुमुपर्याधौ विष्णुश्च महावराः । अरुह्य अष्टिर्दृग्भ्यश्च वै भास्वरजसिममुनिः ।
 विश्वेदेवान् देवमाता विश्वेद्यान् जनयत् सुतान् । अरुह्यती अरुह्यती देवमवधयत् सुतान् ।
 अग्निश्चतुर्ध्विर्व्येतिः सावित्रं मिषमेव च । अमरं अरुह्यदृग्भ्यश्च अरुह्यश्च महाधुवः । ११११४
 विरजस्यैव इत्युक्तश्च विश्वावसुविभावश्च । अजगन्माताश्चिचरश्चिश्च तथा निवृत्तिं नृपं ।
 अष्टमश्चाङ्गतिश्चैव चारिचं अष्टमपत्नः । अष्टमश्च अष्टमपत्नं तथैव अरुह्यतः ।
 मरुततो तथा यद्ये रतं वै अरुह्यतां गणं । अदित्यां अष्टिरे राजगन्माताः कथयन्माता ।
 इन्द्रेः विष्णुर्भगवन्कृष्ण वरुणोऽग्नीः उर्वरः रविः । पूषा मिषश्च वरुणोऽस्यः प्रमथ्य एव च ।
 इत्येते दादशादित्या वरिष्ठाऽस्त्रिदिवीकसः । आदित्यश्च अरुह्यतां अष्टिं पुनरुदयं इदमं । ११११५
 रूपश्रेष्ठं वसुश्रेष्ठं निदिवे अष्टिश्च वरः । अदित्यां अष्टिरे देवा इतिर्देव्यान्मायत ।
 दानवास्तु दनोः पुत्राः सुरसायां सरीसृपाः । कासा तु कासकेयांश्च कथा वै राजसांश्चया ।
 शिंहिका गृध्रमाता वा गन्धर्वजननी मुनिः । अनासुवासाश्चनथा स्वाधश्चैतथश्चया ।
 प्राधा चाश्वरायां माता अश्वराश्चाप्यजीजनत् । श्लोभायाः सर्वभूतानि पितामहास्यैव भारत ।
 तथा पत्निगणस्यैव गुह्यकाश्च विज्ञाजते । अतुप्यदनि धर्माणि अने गन्धर्व यौरुमाः । ११११६
 अरुणो गन्धर्वस्यैव विगतायामज्जायत । सर्वांश्चदीधरायागाम् देवी कर्तुर्ध्वजायत ।
 अरुह्यत् अष्टिर्दृग्भ्यश्च विश्वे लोकाः परस्परं । तदा पौष्करके राजन् प्रादुर्भवे जगन्माताः ।
 पुराणे पुष्करस्यायं मथा देवातनाम्भुतः । कश्चित्तयोऽनुपूर्वैश्च संस्तुतः परमर्षिभिः ।

एष यौष्करको नाम प्रादुर्भावो महात्मनः । जन्वन् ते श्रीर्नितो राजन् मया देपायनेरितः ।

यथा तथानुपूर्व्येण संस्तुतः परमर्षिभिः ।

११५०

यश्चेद्मग्रं प्रवरं पुराणं सदाऽप्रमत्तः शृणुष्वस्यचोक्तं । सवाच कामानिह वीतमेकः परस्य स स्वर्गफलानि भुङ्क्ते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि यौष्करे सर्वभूतोत्पत्तौ चतुरधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २०४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ सुतः नः परमं ब्रह्मन् सर्वत्रचरितं महत् । दिव्यमन्योन्यसंभूतमर्षितं वज्रभिर्गुणैः ।

उन्दोभिर्दृष्टसञ्जातैः समाश्रित्य सविकारेः । कर्तुमिर्षाधुरामावैर्षयितं परविकारैः ।

त्रिवर्गेषामिदमप्यं धर्मोपायैव धीजितं । कामेन वज्ररूपेण शरीरान्तर्गतं च ।

ब्राह्मणानां प्रभावैश्च षोडशानाञ्च पराक्रमैः । वैरनिर्घातवैशैश्च प्रतिज्ञानाञ्च पारगैः ।

११५१

रिपुस्तव्यं संपन्नैर्मानुष्यैः प्रकीर्तितः । कंसयोगविनाशाच्च मृषेण सच विप्रहात् ।

ये च तस्मिन्नाशरीरे संशामे विदुता मयाः । तेषां सर्वेषां च राक्षसि पुत्राः सर्वे प्रपेदिरे ।

कौरवः प्रथितो राजा भगवच्छासनात्मनः । धर्मश्च वज्रधा मीलकायायां वर्षवन्मदा ।

शूराणामपि विख्यातः स्वर्गहेतुर्धर्मधमः । जन्मवत्तर्धं भूतनां नोसेकाय कथञ्चन ।

चतुर्थां वर्षसंज्ञानां पृथक् पृथग्मेकधा । भगवत्सं पतन्नास्य भूतनां संप्रयोधिताः ।

११५२

पृच्छतां देवसन्धारे क्षीणे क्षीये च कर्षयिषि । दाने यथापि संयोगः स चापि वज्रधा कृतः ।

दाभ्यां संयोगविहिता मधुवाक्यचमत्तयोः । नैतच्छब्दं समाख्यातुं भारताध्ययनं महत् ।

एकादेन महामहान्नापि दिव्येन चक्षुषा । ब्रह्मसोऽऽस्तस्य विद्यारं संशेषश्च सुसंपरं ।

श्रोतुमिच्छामि भगवन् परं कौतूहलं वि मे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि यौष्करे जनमेजयवाक्ये पञ्चाधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणुष्वैकमना राजन् पक्षेऽश्वसमाहितः । कथां कथयती राजसिन्धुकारेण सेतया ।

११५३

ब्रह्मसन्मन्वसम्बद्धमवद्धं कर्मभिरनृप । पुरस्ताद्ब्रह्म स्यञ्जं ब्रह्मणोः सददविहं ।

अव्यक्तं कारणं यत्प्रकृत्यं सदसदात्मकं । निष्कलः पुरुषसत्तात् संवभूवात्मयोगिनः ।

दिव्यो दिव्येन वपुषा सर्वभूतपतिर्विभुः । अचिन्तयज्ञायथशैव युगानां प्रभवोऽव्ययः ।

अभूतस्य।प्यजातस्य सर्वत्र समताप्लुतः । अव्यक्तात्परतरं यत्प्रतपुराणविदे। विदुः ।

सर्वतः पाणिपादानं सर्वतोऽङ्घ्रिरोमुखं । सर्वतः श्रुतिमस्रोको सर्वमादृत्य तिष्ठति ।

११५४

असतस्य सतशैव विज्ञेयं च च कारणं । अव्यक्तो व्यक्तिरूपस्य परस्यपि न दृश्यते ।

विकारपुरुषोऽव्यक्तो ह्यरूपो रूपमाश्रितः । चरत्यचिन्त्यः सर्वेषु गूढोऽग्निरिव दाहयु ।

भूतमन्योऽङ्गवो नाथः परमेष्ठी प्रजापतिः । प्रभुः सर्वेषु लोकस्य नाम चाख्येति तत्प्रथतः ।

अपदानु पदो जातस्तस्मात्प्राणसोऽभवत् । अव्यक्तो व्यक्तिसापन्नो ब्रह्मयोगेन ज्ञानतः ।

ब्रह्मभावे च तं विद्धि स ब्रह्मं सत्यवान् प्रभुः । प्रभुः सर्वेषु लोकस्य ज्ञावरश्चेतरस्य च ।

११५५

अहन्विति स होवाच प्रजाः सखासि भारत । मभवः सर्वभूतानां सखा नक्षुरिमाः प्रजाः ।
 खभावाक्कायते सर्वं खभावाच तथाऽभवत् । अहङ्कारः खभावाच स च सर्वमिदं जगत् ।
 सर्वव्यापी निरालम्बो अघाहोऽयः प्रयो भुवः । एतन्मन्त्रस्यो ज्योतिर्मन्त्रस्येन प्रवृत्तः ।
 अयंको व्यक्तिमापन्नः पञ्चभिः कतुलक्ष्मणैः । धारयन् ब्रह्मणा यत्कं विविधं जितमह्वरम् ।
 अथ मूर्त्तिं समाधाय खभावाद्ब्रह्मणोदितः । सपञ्चैः कलिलं ब्रह्मा येन सर्वमिदं ततं । ११८०
 वायुं पूर्वमथो सृष्ट्वा यो धातुर्धातुसन्तमः । धारयन्पुनस्तु ब्रह्म स भते लोकसंज्ञितं ।
 तदेतत् वायुसम्भूतं सत्संज्ञं ब्रह्मभूतपुरा । एतदेवैरतिक्रान्तं पूर्वमेव सरस्वति ।
 पृथक्त्वं गमितं तोयं पृथिकेऽब्रह्ममिच्छताः । अतस्त्वाच्च द्रवत्वाच्च निखिलेनोपलभ्यते ।
 फलत्वात् सोदमानाच्च खलिले खलिलोद्भवः । व्याजहारः शुभं वाष्पीं समन्तात् पुरयन्निव ।
 ऊर्द्धं वै स्थातुमिच्छामि संब्रोदास्तुद्गरस्य मां । नक्षीरतोषविवरमूर्त्तिविचोभितान्तरं । ११८१
 तेजोमूर्त्तिधरा देवी सर्वभूतमरोच्चिष्ये । यथाद्योमेन सञ्च्युता सर्वे न विपथैषिषी ।
 श्रुत्वा तु गदितां तस्य गिरं तां सुसुभासितां । वाराहं रूपमाश्लाय नियपन्न महार्थवे ।
 उद्धृत्य सोऽर्जुनं तोयात् कृत्वा कर्णं सुदुष्करं । समाधौ प्रलयं गत्वा प्रलोभो न च दृश्यते ।
 यत्तद्ब्रह्ममयं ज्योतिराकाशमिति संज्ञितं । तच्च ब्रह्मा समुद्भूतः सर्वभूतपितामहः ।
 अद्यापि मनसा धात्वा धार्यते ब्रह्मलोनिना । ज्ञानद्योमेन सख्येषु भूतानां हितकाम्यया । ११८२
 भिन्ना तु पृथिवी मध्यमुपधाति समुद्भवं । तपनस्तूर्द्धमातिष्ठद्रग्निभिः प्रदहन्निव ।
 तस्य मण्डलमध्यात्तु तिःस्रतं प्रतिमण्डलं । स सनातनस्यो ब्रह्मा सौम्यं सोमलमन्वगात् ।
 सोममण्डलपर्यन्तात् पवनः समन्नायत । तदक्षरमयं ज्योतिस्तेजोस्योतिवद्भवं ।
 स तु योगमयाज्ञानात् खभावाज्ज्योतिरुद्भवात् । सञ्जते पुरुषं दिवं ब्रह्मण्योनिं सनातनं ।
 द्रवं यत् खलिलं तस्य घनं यत् पृथिवी भवत् । क्षिद्रं तच्च तदाकाशं ज्योतिर्ब्रह्मणुरेव तत् । ११८३
 वायुना स्पन्दते चैव संघाताज्ज्योतिरुद्भवः । पुरुषात् पौरुषो भावः पञ्चभूतमथो महान् ।
 भूतात्मा वै समे तस्मिंस्तस्मिन्देहे सनातनः । गुहायां निहितं ज्ञानं योगाद्यज्ञः सनातनः ।
 तपनस्यैव तद्रूपं योऽग्निर्जसति देहिनां । प्ररीरे नित्यशो युक्ते धातुभिः स ह सङ्गतः ।
 खभावात् क्षयमायाति खभावाच्चयमेति च । खभावाद्दिन्दते श्रान्तिं खभावाच न विन्दति ।
 दन्द्रियैर्व्यतिमूढात्मा मोहितो ब्रह्मणः पदे । सख्यं निधनञ्चैव कर्मभिः प्रतिपद्यते । ११८४
 यावत्तद्ब्रह्मविषयं नोपजानाति तत्त्वतः । तावत्संसारमाप्नोति सख्यवाञ्छ पुनः पुनः ।
 दन्द्रियैर्व्यतिरिक्तो वै यदा भवति योगवित् । तदा ब्रह्मलमापन्नः प्रकृत्यास्य प्रतिष्ठति ।
 प्रतिबुद्धममुं लोकं ब्रह्मवाञ्छ भवत्युत । न च रागव्यथैर्याति न च सञ्जति कर्षिणित् ।
 आगतिस्य गतिञ्चैव निधनं सख्यवन्तथा । भूतंभ्यो वेत्ति सर्वज्ञः परं सिद्धिसुवागतः ।
 आत्मनो गतयस्यैव तथा विषयगोचरं । पुरस्तात् कर्माभिर्दृष्टे पदे ब्रह्म प्रतिष्ठितं । ११८५

चित्तपन्थीस्य मनसा चक्रा पूर्वाद्य यातनाः । भिद्यन्तानाः प्रखेत्नेन वास्तुभिरु द्वाष्वयः ।

पथ्यते हृदयं नीलं परेभ्यो ज्ञानचक्रुषा । ब्रह्मप्रोक्तमिहास्या वै चिन्मनो देहवन्धनात् ।

सृजेदपि परं लोकं संचरेदपि निश्चया । तेजोमूर्तिरिवाचिह्नमिह लोकस्य संसृजेत् ।

तिर्यग्योनौ गतानाञ्च कर्माभिर्निरयोपमेः । तानपि प्रतिमुञ्चेत् ब्रह्मसूक्तेन जेतया ।

अक्षरस्य स्रैहेवे योगं कर्माभिर्विन्दति । न चरं विद्यते तत्र यद्ब्रह्म कर्माभिर्भुजं ।

११६९

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि धौम्येरे पञ्चमिकण्डिकायाः अध्यायः ॥ २०६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पृथिव्यां यत् कृतं किञ्चिन्तपनेन किञ्चिन्ता । यस्मिन् त्यक्तोऽहं शोभाकः स्वभावविहितोऽचलः ।

पर्वभिः पर्वतलस्य लभते नाम संज्ञितं । अचलाद्चललस्य स्वासावाप्नोस्तेव चः ।

तस्य पृष्ठे सुविस्तीर्णं जगस्य सुमहर्द्धिमान् । तस्मिंश्च पुरुषो यत्को वसति ज्योतिरस्यवः ।

विहितस्य स्वभावेन तेनैव परमात्मना । अचलब्रह्ममयं तेजो निहितं शिरसोऽक्षरैः ।

तस्य ज्योतिर्मयं रूपं दीप्तं पुरुषविषयं । वदनादभिविष्णात्सं जलस्यमिव तेजसा ।

११७५

चतुर्भुवन्दनैर्युक्तं चतुर्भिश्च भुजोत्तमैः । वक्तं ब्रह्मसमुद्भूतं ब्रह्मा ब्राह्मणपुङ्गवः ।

तदेवैतन्महाभूतं पुनर्भावत्वमागतं । उद्भूता पृथिवी देवी सुरस्तात् सलिलाप्रयात् ।

ब्रह्मत्वं ब्रह्मणः खानादलोको लोकताङ्गतः । पदसन्धौ ब्रह्मलोकं प्रुङ्गं मेरेस्ताहाऽभवत् ।

उच्छ्रितं योजनशतं सहस्रशतमेव च । एवमेव च विस्तारं चतुर्भिर्गुणितं गुणैः ।

अथवा नैव संख्यातुं शक्यं भूतेन केनचित् । समासहस्रैर्ब्रह्मभिरपि दिव्येन तेजसा ।

११८०

चतुर्भिः पार्श्वविस्तारैः शिलाभिरभिसंवृतैः । जगस्य तस्य राजेन्द्र विस्तारैः शतयोजनैः ।

कोटिकोटिशतगुणैर्गुणितं ब्रह्मवादिभिः । योमयुक्तैः सदा सिद्धैर्कित्यं ब्रह्मपराशयैः ।

महद्भिः सह देवैरैरुद्भूतैस्सुभिरैव च । आदित्यैर्विश्वसहितैररुच वसुधाधिपान् ।

ररुच पृथिवीसैव भगवान् विष्णुना सह । विवस्वदरुणाभ्याश्च संघातं गमितं नृप ।

तेन ब्राह्मणे वपुषा ब्रह्मप्राप्तेन भारत । अक्षद्विष्णुमयं तेजः सर्व्वं च समतां गतं ।

११८५

यत्तद्ब्रह्मति च प्रोक्तं ब्राह्मणैर्ब्रह्मद्वारगैः । नियमैर्ब्रह्मभिः प्राप्तेः सत्यव्रतपराशयैः ।

एवमेते त्रयो लोका ब्राह्मणेऽहनि प्रतिष्ठिताः । अहनि ब्रह्म चाव्यक्तं व्यक्तं प्राणैः प्रतिष्ठितं ।

ब्रह्मणो नियतं कर्मा प्रभावेण प्रचोदितं । प्रवर्त्तमानं भावेन अश्वदच्छलवादिनां ।

एतद्भूतमिति प्रोक्तं ब्राह्मणैर्ब्रह्मद्वारगैः । यदेकं ब्रह्मणः पादं विश्वत्वं गमितं परं ।

बहुलाद्भिः प्रभावाणां विश्वब्रह्मः प्रयुष्यते । ब्राह्मणैर्ब्रह्मभूतात्मा सत्यव्रतपराशयैः ।

११९०

विश्वरूपं मनोरूपं बुद्धिरूपत्वमानयत् । एवं दृष्टं स भगवान् प्रथमं मिथुनेऽसृजत् ।

स एव भगवान् विश्वं देव्या सह जनात्मनः । विधाय विपुस्तान् भोगान् ब्रह्मा चरति वानुगः ।

स एव भगवान् ब्रह्मा नित्यं ब्रह्मविदात्मनः । निर्व्वाणपयगन्तूणामकिञ्चनपथैषिणां ।

सोमात् सोमः समुत्पन्नो धारासलिलविग्रहात् । यथाऽभिविष्को भूतानां वेनापथे मरेश्वरः ।

अभिषिच्य च भूतेषु कृत्वा कर्षं स्वभावतः । गदतिः स तदा वादं तेन वा क्षुण्णते नदी ।
 सा ब्रह्मलोकं सम्भाव्यमभिभूय सहस्रधः । गात्रता मगनाद्देवी सप्तधा प्रसधार च ।
 सहस्रधा वा राजेन्द्र वज्रधा च पुनः पुनः । इमं लोकममुञ्चैव भावयन् चरन्तु भव ।
 ततो भूतानि रोहन्ति महाभूतफलाणि च । ततः सर्वे क्रियारथाः प्रावर्षन्त मनीषिणां ।
 चतुर्भिर्वन्दनैस्तस्य मुखपद्मादिभिः सता । तदाऽन्तरमथी विद्विर्द्विभ्रतं चतुष्पातस्य ।
 तस्य ज्ञानमयं पुण्यं चतुष्पादं सनातनं । पतित्वेनाभवद्देवी ब्रह्मा चापि पितामहः ।
 पादा धर्मस्य चत्वारो धैरिदं धार्यते जगत् । ब्रह्मचर्येण व्यक्तेन गार्हस्तेन च पावने ।
 गुरुभावेन वाक्येन गुह्यगामिनगामिना । इत्येते धर्मपादाः स्युः स्वर्गहतेः प्रचेदिताः ।
 न्यायाद्दर्शनेण गुह्येन सोमो वर्द्धति मण्डले । ब्रह्मणो ब्रह्म चरणादेदा वर्तन्ति ब्रान्धताः ।
 गृहस्थानभिराक्येन दृष्यन्ति पितरस्तथा । अथसोऽपि च धर्मेषु नगस्य विरषि स्थिताः ।
 नगस्य तस्य संसृष्ट्य मेरोः विखरमुत्तमं । पद्मा संपीथ्य दृष्येत् अघिभिस्तैर्विचार्यते ।
 यीवां निगृह्य पृष्ठस्य विनाम्ब प्रहसन्निव । नाभिदेवै करौ न्यस्य सर्वशोऽङ्गानि सङ्क्रियन् ।
 मूर्द्ध्नि ब्रह्म समुत्स्थित्य मनसा च पितामहः । अस्रजम्बनसा विष्णुं योगाद्योगेश्वरस्य च ।
 व्यतिरिक्तेन्द्रियो विष्णुर्विन्वादिम्बमिवोत्थितः । तेजोमूर्त्तिधरो देवो नभसोन्दुरिवोत्थितः ।
 रराज ब्रह्मयोगात् स सहस्रांशुश्चरिवापरः । विराजन्मनसा मध्ये प्रभाभिरतुल्यं प्रभुः ।
 नोपलभ्यति मूढात्मा प्रत्यक्षं ब्रह्म ब्रान्धतं । ललाटमध्ये तिष्ठन्तं दिग्भाभूतं क्थिं प्रति ।
 ज्योतिश्चतुषि सम्बद्धं विम्बं भास्करसोमयोः । मुञ्जा पूर्व्वेणु पश्यन्ति अध्यात्मविषये रताः ।
 ब्राह्मण वेदविदांसः सत्यव्रतपरायणाः । नेतरे यातु पश्यन्ति अध्यात्मं नावबुध्यते ।
 हिंसायोगैरयोगात्मा सर्व्वप्राणिचरैर्नृप । भूतयो भुवि भूतेषु भोक्षप्रानेन चेतसा ।
 कर्मभिः कुत्सितैरन्यैः सर्व्वप्राणिवधैषिणा । नराणां योगमास्त्राय श्रेषु गात्रेषु भारत ।
 समाहितमना ब्रह्मा मोक्षप्रानेन हेतुना । चन्द्रमण्डलसंस्नानाज्ज्योतिस्तेजो महत्तदा ।
 प्रिष्य हृदयं चिप्रं गायत्र्या नयनान्तरे । गर्भस्य सम्भवा यस्य चतुर्द्धा पुरुषात्मकः ।
 ब्रह्मतेजोमयोऽव्यक्तः शान्तोऽस्य भुवोऽव्ययः । न चेन्द्रियगुणैर्युक्तो युक्तस्तेजोगुणेन च ।
 चन्द्रांशु विमलप्रख्यो भ्राजिष्णुर्वर्षसंस्थितः । नेत्राभ्यां जनयद्देवो अम्बेदं यजुषा सह ।
 सामवेदस्य जिज्ञासादधर्माणस्य मूर्द्धतः । जातमात्रास्तु ते वेदाः चेवं विन्दन्ति तत्त्वतः ।
 तेन वेदत्वमापन्ना यस्मादिन्दन्ति तत्पदं । ते सृजन्ति तदा वेदा ब्रह्मपूर्व्वं सनातनं ।
 पुरुषं दिव्यरूपाभं सैः सैर्भोवैर्भनोभैः । अथर्व्वणस्तु यो भागः प्रीषि यज्ञस्य तत् सृष्टं ।
 यीवा बाह्वन्तरे चैव अथभागः सम्भवेत्ततः । हृदयस्यैव पार्श्वस्य सामभागस्तु निश्चितः ।
 वसिष्ठीर्षकटीदेशजहोश्चरथैः सह । एवमेव यजुर्भागः संघातो यज्ञकल्पितः ।
 पुरुषो दिव्यरूपाभः सम्भूतो ह्यपरात् पदात् । स हि वेदमथो यज्ञः सर्व्वसत्त्वसुखावहः ।

१११४

१११५

१११६

१११७

१११८

१११९

उभयोर्लोकयोस्तात विंशत्यर्थः सनातनः । धेनवारथोऽर्कस्यार्थं ब्रह्मचर्यं सनातनम् ॥ ११०१ ॥

प्रभवं सर्वभूतानां यो विन्दति स वेदयित् । स चिद्धः प्रोक्तते लोके चिद्धिरेव स चंद्रधः ।

निर्गुणैः सर्वकर्माभ्यो मुनिभिर्वैदिकैः । वैश्वानं ब्रह्मनिर्गुणं भुवते वेदकारकः ।

ब्राह्मणा नियमशालाः कर्त्तव्यनिश्चयेऽपरे ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ चेतसश्चपक्षो हि मनोपाश्चका-कामतः । कारणं श्रोतुमिच्छामि यथातत्त्वं महात्मने ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न ह्यस्य कारणं किञ्चिद्व्याप्तं भवति भारत । अकार्मणं कारणम् शारीरं मानसं नृप ॥ ११०२ ॥

येन वेद्यं विदुर्मर्त्या ब्राह्मणाः संश्रितश्रुताः । अवेद्यस्यपि वेद्यस्य शक्यं वेत्तुं न कर्मिणा ।

ब्राह्मणेन विनीतेन सदा ब्रह्मनिषेविषा । सदा विदिततन्मेव चिद्धिचेनेर्थादोपते ।

सदा चैव श्रुतिर्भूत्वा निश्चिताः कर्त्तव्यता । उच्यतेऽपि स गुरुं यद्वाच्यमिमुटेऽपि नः ।

सायम्यातस्य तत्त्वज्ञो मोक्षकर्त्तव्यं चारयेत् । विनीतोऽब्रह्मधामेन समाहितमविर्मुनिः ।

सम्प्रपद्येत मनसा वैश्वानं पदमुत्तमं । अकार्मणं प्रवीरेत् सनातितमतिर्दिनः ।

गच्छेत् परमं ब्रह्म निर्गुणकारेण चेतसा । अपुनर्भाषतस्वज्ञो निर्गुणो भागवन्धनान् ।

तदेवाचरन्मियाऊर्ध्वत्तद्ब्रह्म सनातनं । न हि तत् कर्त्तव्योमेन विद्यार्थोमेन दर्शितं ।

ब्राह्मणानां विनीतानां वैश्वानं पदसंख्ये । सर्वं च अमिदिकानां कावयोगविनर्षिणाम् ।

अपुनर्भाविनां लोकाः कर्त्तव्यो प्रतिष्ठिताः । अनाहनेन मनसा राजन् कर्त्तव्यं कर्त्तव्यं ।

आदानाद्दध्यते जन्तुरनादानात् प्रमुच्यते । ब्रह्मणेभ्यः कियत्प्रान्निर्ज्योः पूर्वोऽप्यनाधिप ।

मुक्तश्चेन्द्रियवन्द्येन प्राप्तस्य परमं पदं । न भूयः पुनरायाति मानुषं देहविपदं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ उपसर्गञ्च योगश्च ध्यातव्यश्चैव यत् पदं । सिद्धिं चिद्धिगुणांश्चैव श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु विस्तरतः सर्वं यथा पृच्छसि मेधया । उपपन्नेन मनसा ब्रह्मादीनामनेकधा ।

पञ्चेन्द्रियगुणांस्त्यक्त्वा पश्यतो ब्रह्मणो नृप । चेतस्युक्तेन मनसा पञ्चेन्द्रियनिवासिनः ।

ब्रह्मणस्त्रिभुवनस्य ब्रह्मवशं सनातनं । ब्रह्मण्यमनैश्वर्यं प्रवक्ष्यामि निमोघ तत् ।

पञ्चेन्द्रियस्य यामस्य नवद्वारस्य भारत । कामक्रोधस्य मोहस्य संनिहृत्स्य मेधया ।

तेजसा मूर्द्धि चाधाय धूमो दोधूयते महान् । नोल्लोहितवर्णाभैः पीतैः श्वेतैश्च धातुभिः ।

मञ्जिष्ठारागवर्णाभैः कपीतस्यदृशैस्तथा । शृङ्गवैदूर्यवर्णाभैः पद्मरागसमप्रभैः ।

स्फाटिकैर्भणिवर्णाभैर्नागेश्वरैस्तथा । इन्द्रगोषकवर्णाभैश्चन्द्रांशुसलिलप्रभैः ।

वज्रवर्णैः स धूमौघैरिन्द्रायुधसमप्रभैः । सम्यतस्त्रिस्य युगपन्मौघैरिव समागमैः ।

निरुध्यत इवाकाशं पञ्चवह्निरिवाग्निभिः । ते धूमवर्णाः संघाता क्लमः सलिलधाराणि च ।

निर्वैमुश्चैव तोषोषान् विविशुर्धसुधातलं । मूर्द्धि चैव महानग्निमेतन्मो धूयते प्रभुः ।

युक्तः परमयोगेण शतशोऽर्षिभिराट्टतः । तस्याग्नेर्विष्णुलिङ्गानां सकलाणि ज्ञानानि च ।

विषयः सर्वगात्रेभ्यो ज्वलन्तीव कुतश्चनः । वाक्त्रिंशत्परिधायकपयिः ।

प्रनेयुर्भारिधाराभिर्विषये कुरुधासके । कर्षायां युद्धनायकः वायुर्दोषयुगे महान् ।

११०१

दिव्यविभूगुणोद्भूतः सुखः प्राणविभूर्देवः । देवैकान् भीष्मनिर्घोषे बलवान् प्राणगोचरः ।

तेरेव चाग्निधंघातेर्धातुभिः कुरुकृतः । बलभ्रमेऽयं प्रतप्तो मूर्तिं हन्ता इवमिषी ।

अग्निर्वायुर्जलं भूमिर्ह्यग्निः प्रकृतोदिताः । कनवायमन्वापया वीजयन्तः जडीमसी ।

धंघाते ब्रह्मवेगेन धांतवो गमितः कृप । कुरुक्षेत्रे कुरुवेर्षके च सुखः युग्मे निरिद ।

तयोरन्यान् बद्धन् सुखानकृत्तः फुरवीकम् । स एव मजवान् विष्णुर्देवोऽस्यतः प्रजापतिः ।

११०२

आधारः सर्वभूतानां प्रकथे प्रकथाम्बुजम् । ते मूर्तिं वाहनिर्घोषे विजयन्तः प्रकृतोदिताः ।

तेऽन्यत्रा पुरुषाः सर्वे ज्ञातारः सुखरुः कथिः । अथ चेष्टितुम्भारम्भा मूर्तिभ्यो ब्रह्मनिर्घोषैः ।

भित्वा च धरणीं देवीं प्रापयन्तः दिशो दक्षः । इतीतेपार्थिवाः सर्वे स्वयमेव ब्रह्मनिर्घोषैः ।

तत्रैव प्रलयं याता भूमिन्मनुष्याणि च । कर्षायादिमन्वन्ते धातुभिः कर्षयन्तैः ।

कर्षयथादिमन्वन्तः दिशिवाह्यं बन्धमान् । तामेव प्रकृतिं धामिन् प्रजातां कर्षयन्तैः ।

११०३

शराव्यातां शरक्षेत्रे अग्निर्भोग्योमयाः । वेगं तन्मुखाश्चक्षुः भावाभाकः प्रवर्तते ।

धूमादभ्रान् संभूतमध्यात्पोथं सुनिर्घोषं । जगती जलस्यधृता जगत्वेव च यत्संघं ।

फलाद्रसस्य संजज्ञे रसात् प्राकथं देहिनां । रसस्य तन्मयो जज्ञे कनकद्वयं सनातनं ।

ब्रह्माद्दृष्टं प्रधानम् कर्षाभिः कारुषान्तरेः । ब्रह्मदेवस्यैव आनैः सत्प्रवृत्तपर्यायैः ।

अव्यक्तः शूक्तमापद्यं स्वेन भवेन भारत । अन्तःसं सर्वभूतेषु चरन्ते विषया सद्यः ।

११०४

कर्षां कर्तन्ति राजेन्द्र विषयस्यजनेकथा । भीषकभ्येत चकुर्भ्यैः तस्या दग्धकिष्किरैः ।

उपलभ्येत चकुर्भ्यैः धतिभिर्ब्रह्मवदिभिः । निःसृतसु भुवोर्ध्वे मेघमुक्तं रवांशुः प्रजान् ।

चरद्भिः पथिवलोकैर्निर्द्वैनिष्परिपदैः । वेगधर्षेणैव कारुष्यं भ्रुवमासाद्यते फलं ।

प्रादुर्भावं चयक्षेत्रे भूतस्य निधनं तथा । विधने प्रतप्तो ब्रह्मा संघे च भवे तथा ।

कर्षणः कर्षयोग्यो भूतेभ्यो नाथ संघघः । अविनाशाय लोकस्य कर्षसाध्यावनेन वै ।

११०५

युगं दादशसाहस्रं सचक्षुयुगसंघितं । एतद्ब्रह्मयुगं नाम युगानां प्रथमं युगं ।

एवं युगसहस्रान्ते संहारः प्रलयोऽन्तश्च । सुखं भवति लोकानां निर्विकारमचेतनं ।

तथा प्रलयमापद्यं जगत् सर्वं सनातनं । ब्रह्म सम्बधते सुखं निर्दिनं कारुण्यैः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे षष्ठाधिकविंशोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ प्राग्भ्यं श्रोतुं त्वामि विसरेण महामुने । आद्ययोर्धुगयोर्ब्रह्मन् ब्रह्मप्राप्तस्य सर्व्वशः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु विसरतः सर्व्वं यन्मां पृच्छसि मेधया । उपपत्तेन मनसा देवप्रत्यवसाधिना । ११०६

अद्विष्ट्याप्तस्तु भगवान् योगात्मा ब्रह्मरत्नवः । भूतानां बल्ललद्यं स्वकारोपेशरः प्रभुः ।

खिलतो ब्रह्मासने ब्रह्मा विवित्तः सहसा प्रभुः । अचरैनेव भवेन स्य सुभूतेन भारत ।

रक्तस्य मोक्षविषये सर्वज्ञानमये वदे । यस्मात्सर्वदृश्याणि प्रभवन्मुमुक्षुवन्ति च ।
 ब्रह्मपञ्चमु यजतो योगात् वेदात्मकं सदा । ब्रह्मस्य विपुलं ज्ञानमैश्वर्यं च प्रवर्तते ।
 ततः प्रथममैश्वर्यं युञ्जानेव प्रवर्तितम् । ब्रह्मस्य ब्रह्मभूतेषु भूतानां हितमिच्छता । ११९१
 तदा त्वाकाशमैश्वर्यं युञ्जानस्य प्रवर्तते । ब्रह्मस्यो ब्रह्मभूतस्य निर्भिकारेण कर्त्तव्यम् ।
 तदाऽन्तरीचं संप्राप्तं ब्रह्म निर्भिसमश्रयं संहारः सर्वभूतानां नराणां ब्रह्मवादिनां ।
 भुवमैश्वर्ययोगाणां प्रतिपद्यन्ति देशिनः । आकाशमैश्वर्यभूतेन संयोगे ब्रह्मवादिनां ।
 प्रवर्तमानमैश्वर्यं वायुभूतं करोति च । विकारेभ्यश्चभिः प्रातैः स्युतस्त्रिर्वाहावलीः ।
 एतैर्भिकारेः संघटनैर्निर्दृष्टैश्चैव सर्वत्रः । भुवमैश्वर्यमापन्नः चिद्धो भवति ब्राह्मणः । ११९२
 अतीरादभिनिकल्प आकाशेन प्रधावति । विराडस्यो निरख्यमानाश्चक्षुः सनया ततः ।
 ऐश्वर्यभूतो भूतात्मा चरन् दिशि न दृश्यते । अनुनिर्भ्यञ्जनिषोक्तैः पुरन्दरसमैरपि ।
 श्रोत्रारं ये त्वधीयन्ते मनसा ब्रह्मपत्तमाः । विमुक्ताः सर्वकर्माभ्यस्ते न पश्यन्ति साधवः ।
 एतद्धि परमं ब्रह्म ब्राह्मणाणां जनोविद्यां । अन्तश्चरति भूतानां विद्धि चेतनया सदा ।
 एष ब्रह्मो महानादः पुरासो ब्रह्मसम्भवः । वायुभूतोऽहं प्रातो वदन्त्येवं विजातयः । ११९३
 अरूपी रूपसम्पन्नो धातुभिः सह सङ्गतः । अन्तश्चरति स्तोत्रु क्लामकारकरो वशी ।
 ततः परमनुध्याय मनसा पूरयति च । वेदात्मकं तदा चक्षुं चिन्तयन्तो जनोविद्यः ।
 ब्राह्मणाः शूचयो दान्ता यज्ञोऽयुक्तसंशदन्वचात् । ब्रह्मसोक्तं काङ्क्षन्माया वैश्वरं पद्मुत्तमं ।
 पदहेतैः क्रियाः सर्वाः कुर्वन्ति विगनञ्जराः । न श्येते प्रसवादाने भवमिच्छन्ति भारत ।
 विभिन्नोऽहोपहारैश्च प्रतिभगैश्च वै दिवाः । यजन्ति परमात्मानं विष्णुं सत्यपराक्रमं । ११९४
 यजनं विक्रमश्चैव ब्रह्माद्याः संप्रकर्त्तरे । ब्रह्मा च वैश्वर्यं तजो वेदोन्नीर्भयनैर्नृप ।
 ब्राह्मणैर्ब्रह्मविद्भिश्च ब्रह्मभैर्ब्रह्मवादिभिः । शूचिभिः कर्त्तुमिभुक्तैः सत्यप्रतपराचरैः ।
 धातुभिर्भोक्तिकाले च महात्मा सम्युदृश्यते । तदेव परमं ब्रह्म वैश्वर्यं परमाहुतं ।
 रसात्मकं तदैश्वर्यं विकारान्ते प्रदृश्यते । शीररूपा रिकारस्यो व्यस्यन्ति महात्मनः ।
 सञ्ज्ञाद्यातीव तोयेन सुखमाद्यो विषेतनः । ऊर्ध्वमिच्छास्यते चैव शीतोष्णाभिर्विकारतः । ११९५
 महार्णवगतश्चैव दृश्यते न च सञ्जते । भग्नाश्चैव महानद्यः सलिले चैव सीदति ।
 सीदमानश्च सलिले च शीततापत्यते वसात् । आसनाच्छादनाश्चैव मुष्यमानो विषेतनः ।
 शब्दे प्रपथमानश्च तोयेन परिरिष्यते । शूद्रवर्षेण वज्रधा खेतसा मूर्द्धं सर्वत्रः ।
 ऊर्ध्वं व्योतिरवेचंस शूभैः पोतैश्च क्षाद्यते । वारिपूरैः सुगन्धिरैर्बिन्दुक्षिरिष भाषितैः ।
 एतैर्भिकारैः संघटनैर्निर्दृष्टैश्चैव सर्वत्रः । भुवमैश्वर्यमायाश्च चिद्धो भवति ब्राह्मणः । ११९६
 रसात्मकं तदैश्वर्यं जिज्ञासादभिनियुतं । सद्यस्यधारं विततं मेघलं समुपगतं ।
 रसांश्च विविधान् योगात् संघिद्धः सजते प्रभुः । धामर्थं सर्वभूतानां योगप्राप्तेन हेतुना ।

तेजसो रूपमैश्वर्यं विकारैश्च वदुर्ने । वातानो विजयन्तं शशोः प्रसन्नवकारश्च ।
उपरूपैर्विकारैश्च वदुर्ने इत्युपाधिभिः । कोरुते सुगभीरौ पिप्रयैर्भद्रविद्यैः ।
नेचं समुद्ररज्जोमं जिह्वापञ्चास्र निन्दन्ति । मरुन्ति सुवपसादं कृष्णमापन्नः पुनः पुनः । ११०५
पुनरेव तदा भूत्वा वज्ररूपकान्तराऽभवत् । नृत्तमायाः । अनापन्ति तर्पणन्ते विजेषताः ।
स्त्रीभूताश्च ततः सर्वे सुखान्नाशान्तराणिरे । अन्तेषु वज्ररूपमातः विज्ञेयैक प्रयोभयम् ।
मधुरैरभिधानैश्च व्याहरन्ति शशोःशतम् । मरुन्ति सुवपत् सर्वे पादयोर्दूर्भिरनेतः ।
प्रसादं कञ्चमापास्य योमप्यन्तराणिजतः । वज्रप्रकारं कल्पयन् वृत्त्यन्ति च रमन्ति च ।
रभिर्विकारैर्बहुभिर्निन्दुर्द्वैशैव सर्व्वधः । भुवमैश्वर्यमप्यस्य सिद्धो भवति ब्राह्मणः । ११०६
तदर्धेषु दवाग्रेया आदित्यशेव रम्यधः । तेजोरूपकमैश्वर्यं जलाशये जलविन्दवः ।
ध्यातीषि चैव संवृत्ता आकाशे गुणसंभृताः । चरन्ति धमन्तं शोके खर्याचप्रमयोर्नै ।
चन्द्रसूर्यात्मकं दिव्यं ध्येतिभङ्गमुत्तमं । रतद्विराजते शोके काशसकं भुवश्चरत् ।
शूर्द्धमासाश्च मासाश्च चतुः संवत्सराण्यथ । चत्वा कवा मूर्त्तानाश्च कवाः काशसकैश्च ।
अहोरात्रप्रमाणश्च निमेषोन्मेषश्च तत्र । ताराणां मतवसैश्च सहायाश्च विभवेतः । ११०७
अथ पार्थिवमैश्वर्यं विकारयश्चसंभवं । योगयुक्तमस्त्रमिच्छयाः सात्यन्ते श्चक्ष्वावनात् ।
अलोभाच्छिद्यते शोके वेपमानोऽनुकीर्त्येने । सीदते वसुधामध्ये निघमानः पुनः पुनः ।
भूतानां वज्ररूपैश्च अन्यैश्च तक्ष्वासिभिः । विज्ञेयैर्बुध्याते चिप्रं संवेपात् संभवत्यने ।
ततः पार्थिवमैश्वर्यं सेवमानश्च सर्व्वतः । मूर्त्तिमन्निश्च वज्रधा धातुभिः स च इत्यते ।
शक्तितोमरनिस्त्रिंशैर्गदाभिस्याप्यनेकधा । अविभिः पात्यते चैव पुरधारेः सहस्रधः । ११०८
भिद्यते चैव वाणयैः सुतोत्क्षेपैर्भेदिभिः । रभिर्विकारैर्विदुत्तैर्निन्दुर्द्वैशैव सर्व्वधः ।
भुवमैश्वर्यमापस्यः सिद्धो भवति ब्राह्मणः । ततः पार्थिवमैश्वर्यं मिथुक्तस्य विकारतः ।
प्रादुर्भवति युञ्जाने समाधौ प्रलययुक्ते । दिव्यं तद्गन्धमात्रस्य दिव्याधैस्तान् प्रष्टेति च ।
दिव्यरूपैश्च विविधैश्चिद्यते न च भिद्यते । गच्छन् प्रकृतिनाः शान्तः प्रधायात्मा चरन्निव ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे त्रयोविंशतिः अध्यायः ॥ २०६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽन्यां धारणां गत्वा जनसा स पितामहः । ब्रह्मकर्मसमाप्त्यनिर्धुक्तेनान्तरात्मना । ११०९
सर्व्वान्प्रधारणां कृत्वा जनसा प्रहसन्निव । ब्रह्मयोगेण योगज्ञः सजते जनसा प्रभाः ।
चक्षुषो रूपसम्पन्ना ह्यसुराः सजते प्रभुः । नासिकायाश्च गन्धर्व्वान् सुचिचाम्बरवासयः ।
तुम्बुरुप्रमुखान् सर्व्वान् शतशोऽथ सहस्रधः । नृत्यवादिचक्रुस्त्रान् सुहृत्तान् सजगोतिभुः ।
ब्रह्मयोगेण योगज्ञः स्ववशुर्भगवान् प्रभुः । चारुनेचां सुकेत्रान्तां सुभूष्णाह्निमान्धा ।
पद्मेन व्रतपत्रेण चारुणा च विरारिक्तां । धर्म्यैः श्रुत्वागिरं सेव्यां ब्राह्मीं मूर्त्तिमतीं शिष्यं । १११०
असृजन्ननसा ब्रह्मा सम्यक् प्रोक्तेन चेतसा । भावयोमेन भूतात्मा सर्व्वमाप्यसृतां ततः ।

चक्षुषो रूपसम्पत्ताः सृजनं वेदस्यैवः प्रत्युः । मन्त्रिकानाम्प्रत्युः सृजनं सृजनं सृजनं ।
 गानप्रभासं संचक्रे गन्धर्व्याणां विद्येभ्यः । मन्त्रोपसृष्टेयं विद्येभ्यः सृजनं सृजनं सृजनं ।
 पद्भ्यां सृजति भूतानि नतिमन्त्रिः सुवर्षिक च । मन्त्रिकस्य सृजनं विद्येभ्योत्तरासृजनम् ।
 गजान् सिंहांश्च व्याघ्रांश्च सृजनं सृजनं सृजनं । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् । ११८५
 ये तु हस्तासिखादन्ति कर्मभोगोः सृजनम् । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् ।
 पायुना स विवर्गस्य भूतानां सृजनं सृजनम् । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् ।
 हृद्यदादसृजना वै बाहुभ्यां पश्चिचक्षकः । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् ।
 सृष्टिं तत्रैव सृष्टेव मुनिं सृष्टिस्तस्यैव । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् ।
 भुवोऽन्तरे जनयति योगाद्योः सृजनम् । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् । ११८६
 सखाटमथादसृजनादसृजनं सृजनम् । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् ।
 अभिषिच्य तु सोमस्य वैश्वस्योः सृजनम् । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् ।
 तपसा महता युतोः सृजनं सृजनम् । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् ।
 स गात्रैर्भगवान् योगात् मनसा सृजनम् । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् ।
 तत्र स्यान्नि भूतानां योगोः सृजनम् । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् । ११८७
 एष सृजनमयो यज्ञो योगः सृजनं सृजनम् । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् ।
 एकत्वस्य प्रत्यक्षस्य सृजनं सृजनम् । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् ।
 इति श्रीमहाभारते विद्येभ्यु र्द्विषंभे अथर्वशतसुक् वेदस्यैव दशाधिकविंशतोऽध्यायः ॥ ११० ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ मृतं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् ।
 संक्षेपं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतन्ने कथञ्चिन्नास्ति यज्ञस्यैव सृजनं । दानस्यैव सृजनं सृजनं सृजनं । ११८८
 तेऽङ्गुष्ठमात्रा मुनस्य आदत्ताः सृजनं सृजनं । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् ।
 प्रवृत्ते चाप्रवृत्ते च सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् ।
 श्रीवृत्ताः पावनास्यैव सृजनं सृजनम् । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् ।
 पूर्णं युगस्यैव सृजनं सृजनम् । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् ।
 यतिरिन्नेन्द्रियो विष्णुर्योऽसृजनं सृजनम् । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् । ११८९
 अथराद्धासृजाः सृजनं सृजनम् । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् ।
 सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् ।
 ततो वर्षमपसृजाः सृजनं सृजनम् । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् ।
 एकस्त्रिंशः प्रत्यक्षस्यैव सृजनं सृजनम् । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् ।
 चयाथां वर्षजातानां वेदभोगाः सृजनं सृजनम् । सृजनं सृजनं सृजनं सृजनं सृजनम् । ११९०

प्रज्ञया तेजसा योगान्तरात् प्राचेतसः प्रभुः । विश्वरेव महायोगी कर्मसामन्तरं मतः ।
 ततो निर्वाणसंभूताः ब्रह्मरूपाः कर्मविवर्जिताः । तस्याप्यार्हन्ति सत्कारं न ज्ञानं ब्रह्म विद्यते ।
 यथाऽग्नौ धूमसंघातो ह्यरथाः सन्ध्याजगत्या । आदुर्भूतो विचर्यन् वै कोपसुव्यतिः कर्मोपि ।
 एवं ब्रह्म विचर्यन्तो भुवि कर्तव्येण जगत्या । नार्थक्यतेन धर्मोप वेदभोक्तेन कर्मणा ।
 ततोऽन्ये दक्षपुत्रास्तु सन्भूता ब्रह्मभोगसः । सन्ध्याजगत्या महावीर्या महौजसः । ११८५
 पित्रा प्रोक्ता महात्मानो दक्षेण ब्रह्मकर्मणा । अन्तमिच्छान्यहं श्रोतुं ध्यात्वाः पुत्राऽनलो ह्यहं ।
 ततो विधास्ये तत्तद्गः प्रजायां विपुलं वचं । केनायां विपुलान्नाह्नि ममापि विपुलाः प्रजाः ।
 न तेषां दर्शयद्देवी चक्षुषा रूपस्य ज्ञानः । प्रजापतिपुत्राणां वै विपुला मानमिच्छतां ।
 आत्मनो भावनिर्गुणे भाव्ये कृतशुभे तदा । जनिष्ये कर्मभूतानामप्युज्ज्वलांस्तथा ।
 संवेदजननी धात्री चेति माया प्रचेदिति । चतुर्णां तनुताश्चैव जन्तूनां कर्मभोगिणां । ११८६
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु चरित्रं भविष्यपर्वणि यौक्तेरे एकादशाधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २११ ॥
 ॥ जननेजय उवाच ॥ साध्वहं श्रोतुमिच्छामि चेतायां ब्राह्मणोत्तम । यं ज्ञात्वा सर्वविद्यानां परं पश्येयमव्यय ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दक्षस्तु पुराणकर्मन्व स्त्रीभावं पुरुषोत्तमः । योगाद्योगेश्वरात्मानं निषण्णो गिरिमूर्द्धनि ।
 सुजानुः पीनजघना सुभूः पद्मनिभानना । रक्तान्तमयना काव्या सर्वभूतमनोरमा ।
 दक्षः प्राचेतसस्तथा कन्यायां जगद्यत् प्रभुः । देहाद्भिः योगविधिना कन्याः पद्मनिभाननाः ।
 दक्षः पुरुषरूपेण स्त्रीरूपमपहास्य च । दर्शने सर्वभूतानां कान्तः कान्तातरोऽभवत् । ११८७
 ताः कन्याः प्रददौ दक्षः स्वस्य प्राचेतसः प्रभुः । ब्रह्मदेवेव विधिना ब्रह्मप्राप्तेन भारत ।
 प्रददौ दक्ष धर्माय कश्यपाय त्रयोदश । सप्तविंशति सोमाय पत्नीदेतोः समाहितः ।
 दक्षो दत्त्वाऽय ताः कन्याः ब्रह्मवचनं प्रपद्य च । ब्रह्मणाऽध्युषितं पुण्यं समाहितमना मुनिः ।
 तप्यमानो ऋगैः साद्भिः चचार वसुधां नृप । दण्डमूलफलेर्द्धो हृद्भ्यश्च तपसा सकृत् ।
 ऋगास्तु तस्य चरितं फलं मोदन्ति ब्राह्मणाः । दोक्षिताः पुण्यकर्मोत्सवसा दग्धकिल्बिषाः । ११८८
 संपामकाले कालज्ञः शशिनार्द्रियते मुनिः । कर्म यज्ञकृतांतात सिद्धिं पश्यति स्ववयां ।
 दानमानप्रवीरास्तु निरुद्धेना निरामिषाः । ऋगैः सह जरां वान्ति सपत्नीकाः सपुत्रिणः ।
 ब्राह्मणास्तोत्रसंविद्धा जनिषे प्रथमे पदे । ब्राह्मणाऽध्युषितत्वाच्च ब्रह्मचेनमिहोच्यते ।
 यतिभिः कर्मभिर्युक्तैर्जितक्रोधैर्जितेन्द्रियैः । चरद्भिर्वसुधां विप्रैरक्षिणपथैर्विभिः ।
 या प्रजा पर्वमाच्छा मानसो ब्रह्मचारिणी । धैवेषा व्यक्तमापन्ना स्वभावदुरतिक्रमा । ११८९
 अव्यक्ता व्यक्तमापन्ना स्वभावदुरतिक्रमा । व्यक्ताव्यक्तं गमितेषां कालधर्माणादीषते ।
 स्यावरा जन्ममास्यैव स्खलाः सुखास्तु भारत । कालयोगेन कालज्ञा भवन्ति न भवन्ति च ।
 यतास्यैताः प्रजाः सर्व्या दक्षकन्यास्तु जज्ञरे । कश्यपेनाव्ययेनेह संयुक्ताः कालधर्मणा ।

आदित्या वसवो इन्द्रा विष्णु च बभूवुः । जन्मक्षयैकधिरवः साध्या वै पञ्चमाश्रया ।
 गन्धर्वाः किन्नरा वचाः सुपर्वाश्च तथाऽपरे । नवतमान् वरुण पथैश्च किन्नराश्च सुमावसः । ११८०
 गावः पशुगणैः सार्द्धं नराश्च कसुधाधिप । धाराधराश्च कसुधाधातारश्च धराधराः ।
 गजाः सिंहाश्च व्याघ्राश्च हयाः पञ्चधराश्चया । कङ्गा विषास्त्रिण्डैव सुवभाश्च शृणाश्चया ।
 चतुर्विधाणा नागेन्द्राः पद्माभा वर्षतः शृङ्गाः । सर्व्वसकसकम्पनाः प्रास्त्रिणः कामहृषिणः ।
 तथा रूपैलायागा वैश्वैः शीलैश्चैः परत्कमैः । मुनवः पुण्ड्रभूता धर्मवर्णे वजातने ।
 चित्रमनशो लोकै धर्मवर्णे वेदगोचराः । सचोद्भूताः सुराः सर्व्वे दिवि लोकै प्रतिष्ठिताः । ११८१
 ये चान्ये तपसा सिद्धा मृहस्ता मनुजार्थधिप । ब्रह्मचर्य्येण संसिद्धाः परिचर्यामता गुरोः ।
 ये च योगमतिं प्राप्ताः सिद्धिर्हेतोर्बोधीपते । क्लेशाधिकैः कर्मोन्मैष्टुर्लिं सख्यन्ति वै दिवाः ।
 शिखोष्कृत्तयः चान्ताः सपञ्जोका वृद्धमताः । सर्व्वे मेते दिवि चरा भवन्ति चरितमताः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि यौष्करे द्वादश्याधिकप्रतिष्ठितोऽध्यायः ॥ २१२ ॥
 ॥ वैश्वान्तर्य्य उवाच ॥ पितामहं पुरस्कृत्य मेदृष्टे वनादिताः । कटाजिनधरा विप्रास्त्रकक्रोधा जितेन्द्रियाः ।
 पर्व्वतान्तरसंसिद्धे ब्रह्मपादपदंष्टते । धातुसंरक्षितशिले वने निवृत्तकण्ठके । ११८२
 यथाणां ब्रह्मवेदानां पञ्चस्वरविरामिते । मन्वद्यज्ञधरा नित्यं नित्यं ब्रह्मचिते रताः ।
 एकमेवाग्निमाधाय सर्व्वे ब्राह्मणपुत्रवाः । विभिदुर्धन्नाविवचैः सुवमाहितमानसाः ।
 त्रिधा प्रणीतो ज्वलनेो मुनिभिर्व्वेदपारगैः । अतस्त्रेतात्ममापन्नो यदेकस्त्रिविधः कृतः ।
 एक एव महानग्निर्हविषा संप्रवर्द्धते । स्वाहाकारेण धर्मज्ञ मन्वाणां कार्य्यसिद्धये ।
 स्वयञ्च दत्तः सम्प्राप्तो मगवान् भूतसत्कृतः । ब्रह्मा ब्राह्मणनिर्माता सर्व्वभूतपितामहः । ११८३
 दण्डो चर्मो ग्ररो खड्गो शिखी पद्मनिभावनः । अश्वश्चक्रवन्तापो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
 यजते पुष्करे ब्रह्मा मेधया सह सज्जतः । इन्द्रशोकानि सामानि गोचन्ते ब्रह्मवादिभिः ।
 घृतं चीरं यवा शीघ्रिः सर्व्वं परमकं हविः । वेदप्रोक्तं मन्त्रे न्यसं कल्पितं ब्रह्मणः पदे ।
 निर्भन्ध्यारणिमाग्नेयीं ब्रह्मोर्ध्वमुत्थितां । स ब्रह्मा प्रथमं तस्मिन्निमन्त्रं प्रवर्त्तयत् ।
 न ह्यन्यदिहितं द्रव्यं यथाऽग्निर्ध्वजकर्मणि । प्रवर्त्तते विभागेभ्या उतपुत्र्यमचं वसं । ११८४
 फलानि तैः प्रयुक्तानि हवींश्च विततेऽध्वरे । प्रयुज्यते विज्ञेयज्ञा मुनयो ब्रह्मवादिनः ।
 पद्मार्थे चतुरो वेदान् संप्रभावदृहस्यतिः । ब्रह्मज्ञो ब्रह्मज्ञो वज्रो परवा ब्रह्मण्यदा ।
 शिखाचरसमेताया मधुरावाः समन्ततः । सानुस्तरितरागायाः सरस्वत्याः प्रभावते ।
 तेन ब्राह्मणशब्देन ब्रह्मप्राप्तेन भारत । विभाति च मखो व्यक्तं ब्रह्मलोकं इवापरः ।
 मुखैर्ब्रह्मा मुखोत्तीर्णो ब्रह्मशब्दैरनामयैः । प्रयोगैः सम्पुत्रुनीश्च जल्पयन् प्रवर्त्तते । ११८५
 समिद्धिः सोमकसत्रैः पाथैश्च ब्रह्मविसरैः । यवैर्द्रिदिभिराजैश्च पूर्व्वैश्च ब्रह्मनामयैः ।

कर्मप्राप्तैश्च पश्युभिः कर्मभिश्च परस्मितैः । मोक्षिः क्यस्मिन्नेभिश्च पास्मिन्नेश्च मोक्षतैः ।
 ब्रह्मदृष्टो वयोदृष्टोऽप्योदृष्टश्च भारत । ब्रह्मज्ञानमयो देवो विद्यया सह संकुलः ।
 मानसैश्च क्रियामूर्त्ता ये च भूताः स्वर्गं नृप । ब्रह्मा कुर्वोति तांश्चक्रान्मरुद्भिः सचितसदा ।
 तेजोमूर्त्तिर्धरैरूपैर्न च तत्कर्मैकाऽप्युक्तम् । वेदत्रोक्तो विधिना सर्वंप्राप्तवन्तां नृप ।
 निष्कंधारणिमाग्नेयो ब्रह्मिगर्भस्युत्पत्तये । पश्यते कस्तुवा कूर्ममग्निष्टोम्नेन स प्रभुः ।
 सद्यैसात्सदे व्यक्तं इन्द्रभे सङ्गकर्षणि । कल्पयो मधुरा वाचः वानुकारकिवास्ततः ।
 कर्मभिश्च तपोयुक्तैर्वेदवेदाङ्गपारमैः । सूर्येन्दुसङ्घैराकम् विरराज महाकतुः ।
 ब्रह्मघोषेण महता ब्रह्मवास हवापरः । वसुधाग्निह संप्राप्तैः कर्मैरेव दिवोकथैः ।
 वेदवेदाङ्गविद्भिश्च विनोतैर्ब्रह्मवादिभिः । कताकतैश्चयःशानैः स्वर्गलोके महीशते ।
 ज्वलद्भिरिव विप्रैस्त्रैस्त्रिभिरैवाधरेऽग्निभिः । ब्रह्मलोक हवाभाति ब्रह्मवः स महाकतुः ।
 इन्द्रप्रोक्ताणि शामानि माचन्ति ब्रह्मवादिनः । वचनानि प्रयुक्तानि कर्षुषि बितेतऽध्वरे ।
 तपःश्रान्ता ब्रह्मपराः सद्यसतसमाहिताः । आचयुर्धनयः सर्वे मनोभिः श्रोत्रवादिभिः ।
 शेता चैवाभवद्वाजम् ब्रह्मले च दृश्यन्ति । सर्वधर्मविदां श्रेष्ठः पुराणो ब्रह्मसम्भवः ।
 यजमानश्च यज्ञान्ते विष्णोः पूजां प्रयुज्य च । अदित्याः पश्चिमे गर्भे तपसा संदृते नृप ।
 पदं विष्णुरजो ब्रह्मा निहन्ते निष्परिग्रहः । सतः पदसहस्राणि भविष्यन्त्युद्भवन्ति च ।
 अबध्यज्ञाप्रमेयश्च व्यतिरिक्तश्च कर्मभिः । आत्माऽपि सख मुनयो भवन्ति निष्परिग्रहाः ।
 परिग्रहाश्च विषया दोषश्रान्ता महीपते । दोषाश्च युगपत् सर्वे ह्यदयन्ति मनो वसात् ।
 इन्द्रियग्रामविषये चरन्तो निष्परिग्रहाः । परिग्रहं इन्द्रं धर्मैर्नविद्यालक्ष्यं विदुः ।
 विद्यालक्षणसंबन्धेनात्र मनस्कास्यते नृप । यदि चेन्मुनिप्रभेदेन गृह्यते ब्रह्मवादिभिः ।
 वेदविद्याव्रतशान्तैर्नियतैः कुहसप्तम । दिवि लोकः सतां स्थानं लोकानां लोक उच्यते ।
 यत्र देवा ह्ययुक्ता न कथं शान्ति भारत । यजमानश्च भोगैः क्लैः कर्मप्राप्ताऽस्यते पदे ।
 मोदते सह पत्नीभिर्विष्णोरे वसुधाधिप । सङ्गावसाने त्रैलोक्यं दिग्भ्यः प्रहरी विभुः ।
 दयया सर्वभूतानां निर्मलेनान्तरात्मना । ते त्रैलोक्यार्थेनात्राणि परस्परविभोविषः ।
 न श्रेकुः प्रविभागाथं भेक्तुं सर्वैःसभैरपि । ततस्तौ ब्राह्मणगया विषेदुर्भ्यसुधातले ।
 श्रमेणाभिहताः सर्वै विषयैर्बदना नृप । सुपार्श्वी गिरिमुख्यस्तु वाष्पिर्धुधुरभाषिताः ।
 श्रमवीत् प्रणतः सर्वैश्चक्रवा तान् दिवोत्तमान् । न हि ब्रह्मो वसाङ्गेर्लु सुधाभिरसुवर्गभिः ।
 अपि वर्षंशतैर्द्विभैः परस्परविरोधिभिः । एकोभूता यदा सर्वैर्नविष्यस्य समाहिताः ।
 अविरोधेन युगपदिभजिष्यन्ति निर्दृताः । बलं हि रागदोषाभ्यां बद्धंते ब्रह्मसप्तमाः ।
 विमुक्तं रागदोषाभ्यां ब्रह्म बद्धंति शान्तम् । यदाऽहं भेदयिष्यामि स्वर्गं भिक्षोः त्रिधातस्यैः ।
 धातुभिश्च विषयंशतैः शिखरैश्चावपातितैः । विप्रोर्षैः पार्श्वविवर्णैर्नैवागच्छितैर्भुवि ।

११८०

११८१

११८२

११८३

११८४

११८५

वज्रमिथ्याखरूपैश्च शोचन्ममोत्सृज्यते । प्रतिपद्यन् व सदान्ममं वैशेष्यस्य सुभाषितम् ।

दूष्णीन्मभूवुषो सर्वे तदा ब्राह्मणसप्तमाः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पैष्करे चतुर्दश्याधिकविंशतोध्यायः ॥ २१३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बलिशोमाश्च बर्हृन्ने चक्षन्वहवि भारतम् । विजान्ते सप्तस्यस्रानां मृदधर्मेषु तिष्ठतां ।

देवतायाश्च पूज्यन्ते तदाप्रभृति भारतम् । तेषां ब्रह्मविदां रघुन् हृषिणां ब्रह्मसद्विम्बिः ।

११८१

तत्रैव ब्रह्मसदने समे निरूपकस्यस्ये । आग्नेभ्यश्च देवे पुण्ये पर्जन्यरोधसि ।

वासं च प्रकुर्वन्ति दृष्ट्वा भगवतः क्रियां । तपोऽर्चिषो महाभागा ब्रह्मसर्व्यजते क्षिताः ।

मृदहस्यधर्मं निरता दानप्राप्तेन चेतसा । मुनयश्चापि क्षात्राणि धर्मैश्च ह्यस्त्रिणाश्रितः ।

अन्ये कर्मफले चैव रता ब्राह्मणपुत्रकाः । अग्निशेषमतस्त्रासाः शितकेधाः सनाक्षिताः ।

दैवयुक्तेन चायुक्ताः कर्मसा ब्रह्मसप्तमाः । शीरवस्तकसंबीता नियता निजतेन्द्रियाः ।

११८२

चरन्ते ब्रह्मचर्यञ्च धामनास्त्राच दादधं । जनेन विधिना राजन् क्रमप्राप्तैश्च सर्वशः ।

क्रमाद्यो वेद संस्कारं पुष्यं प्राप्ताः सनातनं । पूर्वैराचरितं राजन् मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ।

अवेदविद्यो नागच्छेन्नापि रौद्रं व्रतक्षरेत् । न च त्वाग्नेन गच्छेत मृदधर्मैश्च न त्वाजेत् ।

एतन्न गच्छेद्धानमप्राप्तो वेदसञ्चयं । अक्षयं सञ्चयः सर्वाः सामगानश्च भारत ।

ये चापि पुत्रिणो न सुः सुलाऽथप्राप्नुवुः फलं । ब्राह्मणान् तपःश्रान्ता परिचर्यामता गुरोः ।

११८३

यस्य नैवं श्रुतं ब्रह्म न मृद्वोतं विद्याम्यते । कामं तं धार्मिको राजा दासकर्मोपि कारयेत् ।

अथवा नैव विद्येत यो ब्रह्म नाद्रियेद्भिजः । शोकादीनामविषये मनः पूर्वं समाहरेत् ।

एवं सर्वेन्द्रियारम्भं वेदपूर्वं समाहरेत् । ब्राह्मणो भूतिसत्यसो य इच्छेद्भूतिमात्मनः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पैष्करे चतुर्दश्याधिकविंशतोध्यायः ॥ २१४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते तु गोब्राह्मणानाश्च चन्द्रादित्यपुरस्कृताः । ब्राह्मणान् पूजयन्त्यामन् वसुभिर्ब्रह्मसम्भैः ।

नारदप्रमुखाश्चैव गन्धर्वाः अथथो नृप । कुर्वन्ति सततं यज्ञैः क्रमप्राप्तं पितामहं ।

११८४

वचोभिर्बोधुराभाषैः पञ्चेन्द्रियनिवासिभिः । सर्वभूतप्रियकरैः सर्वभूतहितैषिभिः ।

स्वयमानश्च यज्ञान्ते पञ्चेन्द्रियसमाहितैः । प्रोवाच भगवान् ब्रह्मा दिव्या दिव्येति अरत ।

ततः कश्यपमाभाश्च प्रोवाच भगवान् प्रभुः । भवानपि सुतैः शार्दूलं यच्छते वसुधातले ।

क्रतुभिः परमप्राप्तैः संपूर्णवरदक्षिणैः । यत्नासुराश्च ते सर्वे यथाप्रतिगुणैः प्रभो ।

वयं यत्स्यामहे सर्वे पूर्वं यज्ञाभये वयं । एवमन्योन्यधरंश्चाङ्घ्रियन्ते वसुदर्पिताः ।

११८५

दैतेयाश्चाप्यदैतेयाः परस्परजघैषिणः । बुद्धाथैव प्रतिष्ठन्ति प्रयत्न विपुसो भुजो ।

निवार्यमाणा अविभक्तपथा दग्धकिन्निवैः । अन्येषु वज्रभिर्विभेदेदेहाङ्गपारगैः ।

निवार्यमाणा युध्यन्ते वृषभा इव गोकुले । प्रयुद्धारम्भसंक्रान्ताः सर्वप्राणैर्जघैषिणः ।

पश्यतां सर्वभूतानां मृत्योर्विषयमागताः । ततः शब्देन महता परं कृत्वा महाबलाः ।

रन्वन्ति वाङ्मनिः कुङ्कुः कपसा इव शशिषः । चक्रेण चक्रुः शिवः पदाभ्याम् । च रोचिनिः ।

११८११

मौर्यथा पुरवाक्रान्ता निषीदति मन्वाजले । पर्वतास्य विप्रोर्ध्वने नर्ह्वयन्ना कृषा इव ।

पुत्रमुद्य मशानयसाहिता जातस्त्रिणा । ततः समभवपुङ्गुं मधोर्ध्वेऽप्यकारव ।

युगान्तकरणं चौरं रन्वन्ति शिवस्य । प्रमत्तान् च वलं विष्णुः समपवस्यैवैव ।

वज्रैरिव वलं द्रोतं प्रमत्तयन्मना वला । तथा प्रमानितं तेन मगवत्पकारिणा ।

इति श्रीमहाभारते शिवेषु चरितेषु अथर्ववेदेषु चौक्षरे पञ्चदशभिः शिवस्योऽध्यायः ॥ २१५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वसवान् च तु देतेषो मधुर्ध्वमपराक्रमः । ववन्ध पात्रैर्ध्वितैर्ध्वैर्ध्वं पर्वताकारे ।

११८१०

तं वै प्रह्लादवचनात्तत्रैव मारत । देवैर्ध्वितैर्ध्वैर्ध्वं भविष्यदुद्भिः संवत् ।

वज्रैर्ध्वं सहसा मध्ये पात्रैर्ध्वैर्विवर्धितैः । आचरन्ध्वैर्ध्वमिषिर्ध्वैर्ध्ववद्भिर्ध्विदारथैः ।

विष्णुमेवापणीरुपमाङ्गयन् पुङ्गुकोविदः । मध्ये मथानां सर्वेषां काशस्य वप्रमानतः ।

द्वैधीभूताः कश्यपेया मधीर्ध्वमपुपागताः । युद्धार्थमम्बधावन्त प्रष्टुः विपुला मदाः ।

गन्धर्वाः किन्नराश्चैव वापि गीते च कोविदाः । प्रनृत्यन्ति प्रागयन्ति प्रहसन्ति च सर्वश्रः ।

११८१५

तन्मोभिः सुप्रयुक्ताभिर्ध्वुराभिः स्तभावतः । मनो मधोर्ध्विध्वन्ति युध्यमानस्य रामिणः ।

मधोर्ध्वसिखमधुना नियोगात् पद्मयोजिनः । एतान् विकारान् कुर्वन्ति गन्धर्वाः सत्ववादिनः ।

तत्र शक्रा हि गान्धर्वैः तस्मिन् प्रव्ये दधुर्मनः । दानवाश्च सुराश्चैव प्रत्यक्षं दान्ति प्राणदन् ।

मधोश्च मन आचिष्य पश्यन् धेनेन चतुषा । मन्दरं प्रापतद्विष्णुर्मूढोऽग्निरिव दारुषु ।

स्रपयो दीप्तमनसः किञ्चिद्भ्रूयितमानसाः । पितामहं पुरस्कृत्य चयेनात्तरधोयत ।

११८१६

विष्णुं षोऽभ्यहनत कुङ्कु मधुर्ध्वेषुभिर्ध्वेषुः । सुभेन शङ्खदेवान्ते न चकल्पे पदात् पदं ।

विष्णुश्चाभ्यहनद्वैत्यं करापेक्ष सगान्तरे । स पापत मर्षो द्रुपे जानुभ्यां हभिरं वमन् ।

न चैनं पतितं हन्ति विष्णुर्ध्वुर्विशारदः । बाञ्जयुद्धे हि समयं मत्वाऽपिनवपराक्रमः ।

इन्द्रध्वज इवोन्निष्ठजानुभ्यां स महीतस्मात् । मधूरोवपरीतात्मा निर्ह्वयन्ति चतुषा ।

पद्मामिस्ततो वायिरन्वोन्यमभिगर्ध्वतः । समीपतुर्ध्वोऽप्युद्धे परस्परजवैविधौ ।

११८१७

उभौ तौ बाञ्जवलिनावुभौ युद्धविभारदौ । उभौ च तपसा आन्तावुभौ सत्यपराक्रमौ ।

दृढप्रहारिणौ वीरावन्वोन्ये तौ चकर्वतुः । शैलेऽत्राविव युध्यन्तौ पवैः पाकाशसन्निभैः ।

विकर्षन्तौ च मनौ च अन्योन्यं वसुधातले । गजाविव विषासाधैर्नखात्पैश्च विचेरतुः ।

ततो ब्रह्मसुखैश्चैव सुखाव हभिरं वज्र । पीसान्ते धातुसंघट्टं शैलेभ्य इव काञ्चनं ।

संसिन्धौ हभिरौचैश्च स्ववद्भिः समरञ्चितौ । अयोधतैः पदपैश्च तौ व्यदारयतां मर्षी ।

११८१८

अभिरह्य तु तौ वीरौ परस्परमनेकधा । पतन्नाविव युध्येतां पशान्धा मंसस्यद्विभौ ।

द्रुश्रुवुसान्तरीचेऽथ सर्वभूतानि पुष्करे । सिद्धानां वदन्तोऽमुक्ताः परया सर्वसम्बदा ।

सुतयो विष्णुसंयुक्ताः सत्याः सत्यपराक्रमे । शरीरं धातुसंयुक्तं संयुक्तं चेतनेन च ।

तद्गङ्गा दन्त्रिद्यैरुतं तेजोभूतं वनातमं । भुवं तिष्ठन्निभूतकोऽक्षयौ प्रकथयतामृणोः ॥
 पुनसोद्भवते स्रष्टुं वज्ररूपमनेकधा । प्रवीच्य भावं भूतानां पितृ सोमेषु कामरा ॥ ११२१ ॥
 स्रष्टुषो वज्ररूपसोऽसोकान् स्रष्टारोऽसनी । मानवीमानुजासोऽप्य वज्रनिःकारसमरौः ।
 योगात्मा धारसकुर्वी नागात्मा नन्दिनार्जुनः । वज्रभूतं परश्वेन स्रष्टोनात्मानवीचयः ।
 ब्राह्मणे विप्रान् वसति युद्धेनैव च क्षत्रियान् । प्रदानकर्षका वैश्यान् इन्द्रान् परिचरेण च ।
 गावः क्षीरप्रदानेन अश्वान् पश्वेषु योचयैः । पितरसोऽस्यैवैह स्वर्गयोगेन देवताः ।
 चतुर्भिर्यतिरिक्ताऽस्त्रिभिरन्येषु धातुभिः । सप्तभिः सिद्धभिर्मित्येकैस्त्रयोक्तान् परिरचति ॥ ११२० ॥
 चन्द्रसूर्यात्मकं नित्यं तद्रूपं निश्चितात्मकं । प्रकाशे चाप्रकाशे च निगूढं क्षीम तेजसा ।
 चयस्य पितरो नित्यं कर्तुं शक्नुते दिवाकरं । चतुर्भिः सिद्धभिश्चैव चत्रे कर्तुं शक्नुते ॥
 त्रयः पितृगणा नित्यं पिण्डान् चक्षुःशब्दनि ते । चत्वारोऽन्ये पिण्डगणाः विद्वान् पद्म च चारदं ।
 तमेव पद्म तान् धर्मात्समेवापश्यताम्बिभोः । वनातमनसो दिव्यः शनयतो ब्रह्मसन्धयः ।
 तस्मान्ने तेज आदत्ते अग्निर्मानुष्य सर्वत्र । जतस्य कर्षका तेन आदित्यः समपश्यताः ॥ ११२२ ॥
 यदभ्रासि जगत् सर्वं रश्मिभिः प्रदक्षसि च । सुवाक्यकाशे सम्प्राप्ते परं चिद्धिसुयानतः ।
 पर्यवन्वावमावासां लोकेश्वरसि मानुषं । क्षत्रिभिः सह गूडात्मा मूर्ध्वेन्दुसुसप्तमैः ।
 सफलं कर्म कुर्वीषो यजतां युष्टिवर्द्धनं । सेतुगतमधिकाराणमाभूत् कर्मविपर्ययः ।
 वानस्पत्यौषधीश्चैव युगपत् प्रतिपद्यसे । बाह्यभावाद्य वसुधा पक्षे पक्षे जनिष्यते ।
 भूतानां भुवि भूतेषु भावार्थं वसुधातले । वसु चतुर्वि किञ्चित्त तत् सर्वं तन्मयं विभो ॥ ११२३ ॥
 तमेव द्विविधं धर्मं शान्तं वसुधातले । देवस्य मन्मवाक्शमात्प्रयत्नं समानुषं ।
 द्विविधः स्वर्गमार्गश्च सूर्यश्चन्द्रश्च निर्गोचः । चन्द्रमाः पितृयानश्च देवयानश्च भास्वरः ।
 तमेव वसुधायुक्तो विश्वेश्वरसि मायया । एकीकृत्य मयान् सर्वान् संक्षिप्यामुक्त संभवः ।
 एकस्त्वमसि संभूतः पुराणः पुरुषो विराट् । अक्षयस्याग्नेयस्य काराकारकरो बभौ ।
 मूर्त्तसौजसि संभूतो वासुः पर्यैति खेचरः । सप्तभीरुपदंशानैर्नित्यमावृत्य तिष्ठति ॥ ११२४ ॥
 साधने ह्यभिनिर्व्याणे संहारे प्रकथ्ये तथा । धाता धारणकाशे च दिव्यश्चसुवि धारिणि ।
 सेव्यमानो मुनिगणैर्नित्यं विगतकल्पयैः । कर्षभिः शयनापस्यैः यत्नरामैर्जितेन्द्रियैः ।
 स्तुयमानश्च विविधैः सिद्धैर्बुधैर्नरैश्चथा । यस्मात् विपुलं देहं हरिर्धयत्रिरो महान् ।
 कृत्वा वेदमयं रूपं सर्वदेवमयं चतुः । त्रिरोमध्ये महादेवो ब्रह्मा तु चतुर्थस्थितः ।
 आदित्या रश्मयो बाष्पाश्चक्षुषी ब्रह्मिभास्वरौ । जज्ञे तु वक्त्रः साध्याः सर्वसन्निधु देवताः ॥ ११२५ ॥
 जिज्ञा वैश्वानरो देवः सत्या देवी सरस्वती । महतो वक्षस्यैव जामुदेभे अवस्थितः ।
 एवं कृत्वा तथा रूपं सुराणामुत्तं महत् । असुरं पीडयामास क्रोधरत्नात्मकोऽपमः ।
 मधुमेदोऽवपूर्णा च पृथिवी समदृश्यत । प्रमदेव चवान्ते च रक्षां प्रकथयिष्यामि ॥

मेदिनीत्येव ब्रह्मस्य सत्यः पृथग्या नरोत्तम । नामाक्षरवदक्षेण धरण्याः संप्रतिष्ठितं ।
 रति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविवचपर्वणि पौष्करे पौष्कराधिक्यविद्यतोऽध्यायः ॥ २१६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मधोर्षपतनं दृष्ट्वा सर्वभूतानि पौष्करे । प्रहृष्टानि प्रगल्भानि प्रनृत्यन्ति च सर्वत्रः । ११८५
 सुपाशौ गिरिमुखाश्च काञ्चनैः शिखरोत्तमैः । वज्रधातुविचित्रैश्च खिलशिवं चावभौ ।
 गिरयश्चाभिभ्रामन्ते धातुभिः समरञ्जिताः । अंशुभिः शिखरापेषु सविद्युत इवाम्बुदाः ।
 पञ्चवातोद्भूतो रेणुसूर्यैः साक्षमवाकुलैः । छादयन् पर्वतापशि महामेष इवावभौ ।
 मेघसंक्षिप्तशिखराः पञ्चविंशतिपादाः । काञ्चनोद्भेदवज्रधाः खे तिष्ठन्तीव पर्वताः ।
 पञ्चवक्त्रः शिखरा हेमधातुभिरञ्जिताः । पवनेन समुद्भूतास्त्रासयन्ति विशङ्कमान् । ११८६
 काञ्चनाः पर्वताः सर्वे स्फाटिकैर्बहिर्निक्षिताः । सूर्यकान्तैश्च वज्रभिक्षन्तकान्तैश्च निर्धरैः ।
 हिमवांश महाभेषः शैलेर्द्धातुभिरञ्जितः । काञ्चनैः शिखरापेषु सूर्यपादप्रकाशितैः ।
 मणिभक्ष प्रकाशद्भिः पञ्चानारविर्गः सतैः । तावपुष्यैश्च शिखरेर्दीप्यमानैः क्षतेभ्यसा ।
 मन्दरस्योपशिखरः स्फाटिकैर्बहिर्निक्षितः । वज्रगर्भैर्निराकृत्यैः क्षणोपम इवावभौ ।
 सह शूद्रैश्च कैलासः शिलाधातुविभूषितः । तोरयैश्चैव निविष्टैः प्रांशुभिश्चैव पादपैः । ११८७
 प्रवादयद्भिर्गन्धर्वैः किन्नरैश्च प्रगाधिभिः । देवकन्यापुत्रावैश्च प्रकीर्तित इवावभौ ।
 मधुरैर्वाद्यगीतैश्च नृत्यैश्चाभिनयोद्गतैः । शूद्राण्यैः सुप्रचारैश्च कैलासो महनायते ।
 आदित्याभासिभिः शूद्रैर्मिन्वास्त्रमण्यप्रभैः । विन्ध्यो नीलान्बुदश्याभो विभिन्न इव तोयदः ।
 धान्यायै सर्वभूतानां मेरुपृष्ठे महाचले । निर्धुमनिर्धुमं तोयं मेघजालैरिवोत्तमैः ।
 शिलाभिर्बहुभिश्चाभिर्द्धातुभिर्बहुभिश्चितैः । प्रसवद्भिर्गुहादारैः खिलं स्फाटिकप्रभं । ११८८
 घोषान्ते वायुसंभूटा घना इव सविद्युतः । शिचैः पुष्यैस्तदगणाः शोभन्त इव भूषिताः ।
 नगाः कनकसंभूतैर्बहिर्बहिर्वैरिव भूषणैः । विशङ्कनाभिलोनाश्च क्षतास्त्रमपाश्रिताः ।
 खिलम्बन्धः सपुष्पाश्च नृत्यन्ते वायुसङ्घिताः । पवनेन समुद्भूता महता माधवोद्भवा ।
 मुमुक्षुः पुष्यसंघातं तोयवेलेव वर्षति । फलवद्भिश्च विपुलैः प्राक्षास्त्रन्धवारोहिभिः ।
 पादपैः पर्णवज्रलैर्बिम्बते च वसुन्धरा । मधुप्रिया मधुकरा मधुमन्तविहङ्गमाः । ११८९
 शोषयन्तीव गायन्तः कामस्त्रागमसम्भवं । विष्णुर्धुनिहन्ता च शकार मधुवाहिनी ।
 नदीं प्रसवनिर्भेदां सुतोथी वज्रलोदकां । अन्नारवर्षसिकतां मधुतोथी मनोरमां ।
 विमलैरम्बुभिः पूर्णां पुष्पसञ्चयवाहिनीं । विवेक पुष्करं सा तु ब्रह्मणे वाक्यवेदिता ।
 सर्वाभिसामुचरिता ब्रह्मतन्त्रं निवेदिता । धात्री कपिलरूपेण गौर्भूता चरते पथः ।
 मधुरं वितते यज्ञे ब्रह्मणे वाक्यवेदिता । सरसं पृथिवीभूतं सन्धातुं प्राप्तवाक्यही । ११९०
 शूद्रैश्च भजते शोकं प्रायतं परमाद्भुतं । सरस्वत्याः समुद्भूतं ब्रह्मवेधे तमोमुदं ।
 महातीर्थमतिक्रम्य पुष्करेषु विसर्पति । सुचारुरूपा धर्मज्ञा अकारुण्येण स्फादयत् ।

रूपं कमकवर्षाभं तपोर्ध्वमेव वर्षथा । अजन्मन्मनोऽनुत्तमः संकृतः कर्मतोऽवसानः ।
 गुह्यद्वारगुणप्रायः शान्तः सिद्धवेदितः । वेदिकर्मणिः सुविशामिः काश्वपीभिर्बिर्हरिजितः ।
 पुष्कराणि परीत्यैव स्थितो विपुसद्विषयः । मरुभेरोरुर्ध्वं रूपं वज्रभिर्भक्तुभिर्द्वयं । ११९१
 चेतनयाऽभिसम्पन्नो रूपेषामुत्तमदर्शनः । द्रव्यं रूपं करिष्यामि मनसा धर्मचारिणः ।
 रूपं वज्रविधं लोके पाथिर्वीं चेतनोऽवसाः । नीचं लोकान्मन्वस्येवं वज्रभिर्भक्तुभिर्द्वयैः ।
 वष्टेन च स सर्व्वेभ्यः मनसा धर्मचारिणीं । वज्रेणु भाव्योऽस्मान्मां यज्ञावपि वज्ररूपः ।
 विमुक्तः सर्व्ववज्रेभ्यो धारवज्रिभ्यस्त्रिपदः । न च विन्देत्तः मां कश्चिन्नमसा कामकाश्चिणीं ।
 पञ्चधातुनिबद्धाश्च नामाभाजितवेदितः । ये च विन्दुमन्वेषोऽप्येव वज्रधराः परद्विषयैः । ११९२
 ते मां पश्येयुरव्यक्तः तपसा दम्भकल्पिषाः । जे च शक्तजितो हेतुर्भद्रा धर्मविः स्थिताः ।
 तेऽपि स्वर्गजितः स्वर्गं पश्येयुर्ध्वीः मत्तन्माः । वस्यैव पर्व्वतः शंशुर्ध्वरुर्द्वयैः अतिष्ठितः ।
 रतमाहस्य युधेयुः प्राक्कल्याणेषु निर्ध्वजाः । अहरोभिः सन्मानस्य विचरेयुर्ध्वमेतन्माः ।
 नन्दनं वनमासाद्य कामकञ्च अहदनं । दमा विषयः समासाद्य मत्तन्माः पुष्करेन्विष ।
 शरीरं लपयिष्यन्ति व्रतैर्ध्वजविधैः क्षमाः । विद्धिं प्राप्य क्रमेणुते कामैर्ध्वजविधैर्वराः । ११९३
 दमं लोकमनुश्चैव सन्ततैर्युधेयासुखं । गौरीं विद्धेति विख्याता त्रिषु लोकेषु विषया ।
 प्रभावं तपसो वृत्तं दर्शयन्म समाहितः । यथां ज्ञानाभिसन्धोऽसामिज्ञानान्त्वं वसंपराः ।
 भवेयुस्ते निरारम्भा धातुभिर्ध्वजवन्धनाः । वदन्तनुष्यन्त्यत्र दत्त्वा दानफलानि च ।
 अविमानेन विप्राणां मनःशुद्धेन कर्मणा । सर्व्ववैवात्म्येणैव अत्यर्थं फलमाप्नुयुः ।
 अमुस्मिन् लोके धर्मज्ञाः सह सर्व्वकुलोद्भवैः । जेषामिह च साक्षिण्यं वज्रे ब्राह्मणसंकुजे । ११९४
 ते भूयो यजमानाद्या अभिविष्य पुनः पुनः । तथा तां मन्वसे गौरीं मनसा धर्मचारिणीं ।
 अनुग्रहाद्य भूतानां मामजस्र तपोधने । सत्यं द्रव्यं वरो विधे भविता वाच संश्रयः ।
 नाफलो विद्यते धर्मश्चरितो ब्रह्मचारिणा ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे अविष्यपर्व्वणि पौष्करे सप्तदश्याधिकद्विंशतीऽध्यायः ॥ २१७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दिवं जिमिषुर्द्विभ्यामुत्तरां सत्यवाधनः । तथा स धातुनिष्ये पुष्ये पर्व्वतरोधयि ।
 विष्णुः परमधर्मात्मा एकमादेन तस्मिन् । दशवर्षवसुधाधिः पुष्करे पुष्करेणवः । ११९५
 आत्मन्यात्मनमासाद्य तपसा ब्रह्मसम्भवः । घटते कर्मणोऽपि लोकमुत्थानकारणात् ।
 भास्वरो भस्वनाच्छाद्य मात्राणि स्वयमात्मनः । अष्टौ वर्षवसुधाधिः सहस्रं तपोधनः ।
 तेजसा तेन ज्योतीषि विभाष्य ब्राह्मणधर्मः । स्थिते मनसो मध्ये योमात्मः भावयन् जगत् ।
 योमो विषयमाख्यि मनसा धारवज्रनः । मुक्तः परमधर्मात्मा ब्राह्मणं विद्धिमुपायनः ।
 सम्पुद्गृश्यति सर्व्वं च दिवि भूस्वकरे तथा । ज्योतिष्यः कर्म कुर्म्यो वज्ररूपः स्वस्यदा । ११९६
 मन्वश्वरो निगूढात्मा वृषरूपेण तिष्ठति । उद्धृत्य दक्षिणं पादं वायुमन्वः समाहितः ।

अष्टौ वर्षसहस्राणि सहस्रं व्रतमेव च । महायोगी महादेवी नियमाङ्गसम्भवः ।
 अथ वायुर्धनीभूतो अन्ते चरति गोपतेः । फेनोभूतं समुद्रारैः पवनं निगिम्बुसाम् ।
 स निष्क्रान्तस्ततो वज्रात् प्रायेण परमाप्तवान् । निर्वीर्यभूतः पतिनो मैवाङ्गो नैव पार्थिवः ।
 स फेनो वारिमाविश्य चचार वसुधातले । मैवाङ्गो नैव उड्काङ्गो वायुः संघातमागतः ।
 तत्काले फेनमुच्छिष्य पवनः सह वारिषा । निरासन्ने निरासन्नेभ्यश्चि समपद्यत ।
 ते क्षिपन्ति पथो भूमावात्मानं स्नेन बहिताः । नीलमेघारुणप्रख्या मैवाङ्गो नैव पार्थिवाः ।
 ब्राह्मीं मूर्ध्नि समाधाय वायुः सर्वत्रगो वज्रो । समाः सहस्रं संपूर्णं चचार विपुलं तपः ।
 वक्रिर्ध्वज्जटो भूत्वा चीरवस्त्रलवासष्टक् । तपस्तप्यद्नाहागे मौनमास्थाप पुष्करे ।
 वर्षाणाञ्च सहस्राणि चोषि कैकञ्च यत्नतः । तस्याग्नेःसंभूतो महानग्निः प्रवर्त्तते ।
 स्वर्गप्रकाशश्चैव स्वर्गवासी तमोनुदः । दिव्यो भूतप्रकाशाख्यस्तपसा ब्रह्मसम्भवः ।
 तपस्वरति धूमाग्निर्लोकानां भूतभावनः । तप्तमो भुवि राजेन्द्र मानुषेषु प्रतिष्ठितं ।
 भास्करस्तेजसंहारो यतो भवति सप्तमः । मर्त्यानां सर्वभूतानां तेज आचिष्य वर्त्तते ।
 न तु योगबले राजन् ब्राह्मणस्य विप्रेषतः । तप्तमो नाशयेद्भ्रातृ न्यायेहा भविता ह्ययं ।
 पुष्यमित्रो महातेजा यद्यः सर्वत्रगो वज्रो । तपस्वरति धर्मात्मा पुष्करेषु समाहितः ।
 महेश्वरश्चिखराङ्गारा यावत्यो यान्ति मेदिनीं । तावत्स्वरूपमास्थाप तिष्ठते निखिलाः समाः ।
 जानुभ्यां पतिनो भूमौ ज्योतिर्नभसि पश्यति । समाः सहस्रं निखिलं नेत्रैरनिर्मवैर्जगत ।
 नेत्राणि बद्ध्वा तस्य नेत्रानैरभिनिःसृताः । मध्यं दिनकरे प्राप्ते रश्मिवान् स परिपद्ये ।
 ते रश्मयः प्रभाजत्रैः व्रतशोऽथ सहस्रतः । रराज तेजःसंयोगाञ्ज्वलङ्गिरिव पावकः ।
 सविस्फुलिङ्गैर्नेत्रानैरादित्यमनुवर्त्तते । कर्मणोऽन्ते युगान्ते वा जगतो ब्रह्मरूपिणः ।
 बद्ध्वा तु पुनर्भूत्वा निषण्णो वसुधातले । समाः सहस्रं संपूर्णं तपस्त्रये सुदारुणं ।
 निगृहीतेन्द्रियो भूत्वा नासुरोभिर्ललाम ह । मेरोः शिखरमासाद्य कान् कानेन पोडयन् ।
 तपःकामः स यद्यस्तु कुबेरो नरवाहनः । विष्णुरिव तपोऽध्यक्षस्तेजसोऽन्तेन जृम्भते ।
 न हि कश्चित् पमानस्ति य एतत्तप आचरेत् । त्रिषु लोकेषु राजेन्द्र चते विष्णुं सनातनं ।
 वासुकिर्ध्वजशीर्षश्च नागेन्द्रो मौनमास्थितः । तप आचरते सत्यक् निधाय मनसा मनः ।
 शेषः सत्यवृतिर्नागो बलवान् ब्रह्मसम्भवः । वृक्षमारुह्य धर्मात्मा अवाकशीर्षोऽवलम्बते ।
 जिह्वं भिल्लेहिलिहानाभिर्गीर्जं विषमुत्सृजन् । समासहस्रं संपूर्णं निराहारस्तपोधनः ।
 कालकूर्टं विषं तद्धि सुमहत् समपद्यत । येन लोको ह्यभियस्तो न सुखं विन्दते नृप ।
 सर्वत्रानुगतं तीक्ष्णं भुजगेषु महोतले । जङ्गमं स्थावरश्चैव सर्वत्रानुगतं विषं ।
 परस्परं विवृद्धेन विंशत्युक्तेन भारत । नाशयत्यात्मनोऽङ्गानि तेन तीक्ष्णेन भारत ।
 अथ ब्रह्मा महाभागो भूतानां हितकाम्यया । मन्त्रं विद्वज्जेते राजन् ब्रह्मास्वरमयं हितं ।

११५१

११६०

११६५

११७०

११७५

११८०

गह्वरान् विततैः पर्येर्नखायैः बलिं महीं । समासहस्रं संयुक्तं बलापिशावस्यते ।
 पर्यभारैश्च विक्रैर्विशोर्षैर्जसुधातले । रराज वसुधा चैतैः पर्येर्नखचिपितैः ।
 येन वित्तेन जीवेद्युः सर्वभूतानि भारत । इह लोके मनुष्येभ्य देवलोकि च भारत ।
 शौरिवाचितमक्षया महीतलविशर्पिभिः । मक्षयान् चिमर्षयति तपस्विक्षयरी वशी । ११८२
 पुष्कराभसि धर्मात्मा मत्स्वीच्छिखितमूर्ध्निः । अथ खलसमाकस्य प्रथिवी प्राग्गुदेदिनी ।
 तपस्वरति धर्मात्मा वाङ्मस्यस्य दक्षिणं । सायं वर्धवक्षस्य क्षतमेकस्य सुवता ।
 तपस्वरति संयोगादायुभया समाहितः । समाधियोगात् सङ्गादा मङ्गयोगस्य भारत ।
 येनेयं प्रथिवी राजन् धार्यते मङ्गयोगिना । अनासक्तमनस्येन सर्वैश्च दिव्यैर्विद्या ।
 योऽप्यै विष्णुरगाधात्मा परमात्मा निरालसः । दिव्येऽग्निवर्षी भवति राशौ भवति वै खिरः । ११८३
 सत्यसन्धः स धर्मात्मा कामक्षरकरोऽभवत् । तस्य चः शीघ्रतः पाणिः प्रथिव्यां प्रथिवीसमः ।
 राशौ तपसो भवति मण्डलं विपुलं नभः । स चन्द्रवियं राजञ्छमयामास दम्बति ।
 ग्रहाणां गतयस्यैव ताराणाञ्च विवेकतः । तां ह्ययामाशिरत् सोमात् खवर्द्धिर्नखजेन वै ।
 प्रथिव्यां दक्षिणे इक्षो महायोगी महामनाः । यैषा ह्यथा ब्रवीभूता मन्त्रिमण्डलमाविशत् ।
 अलिङ्गा प्रथिवीलिङ्गादद्भुतादक्षया दिशि । अत्रैरङ्गान्युपगुह्य तपस्वरति दुस्वरं । ११८४
 निश्चयात् प्रोक्ष्य पादौ तु पृथ्वी वाच्यमुपागता । सूर्यार्चिर्भिः पीयमानादाश्रयति महीतलात् ।
 महीव चाम्बुवसनासुमानो विष्णुतेजसा । रराज सूर्यैरग्निभिर्यतिषक्ता महीनदी ।
 स्फाटिकेव शुभा येषा काञ्चनैर्धातुभिर्हृता । आदित्येन समादत्ता रश्मितेजोऽभिसंभवैः ।
 मण्डलान्तर्गता देवो चक्षुषा नोपस्यते । रश्मिभिः पुनरुत्तीर्णा ततो योगेन धावति ।
 आकाशगङ्गा संवृत्ता विपुलैरनुविधरैः । शीतञ्चायैश्च तस्मिन्नेताभिश्च सुगन्धिभिः । ११८५
 पद्मपण्डैश्च विविधैः शुशुभे दिव्यगन्धिभिः । काञ्चनापोऽजघना स्फाटिकान्तरमेखला ।
 पद्मरेणुभिरापीता चक्रवाकावर्तसिका । नीलगर्मसुकेशान्ता पुष्यमस्ययमकुला ।
 शोभते विप्रसर्पन्तो प्रमदेव विभूषिता । येषा गङ्गाफलं लेभे पुष्करेण समागता ।
 सुतपाश्चन्द्रविहिता लोकानां धारणे रता । सरस्वती स्वरैर्ब्रह्मधीते मङ्गवादिनी ।
 प्रुष्ठाप्रयाता शैलेन्द्रे मन्द्रे मन्दगामिनी । अक्षय्यास्यतुरो वेदान् पादैस्तुभिरावृतान् । ११८६
 यजुर्भिः सामभिश्चैव पथिताञ्छक्या तथा । अग्निभिर्ज्वलनप्रखौक्षपसा दग्धकिण्विवैः ।
 सुपार्श्वेभ्य गिरेः पादैः परिदायैः सुपारयैः । निखनन् सर्वभूतानि निचयेन च शुश्रुते ।
 मन्दराये विपर्यन्तं जगत्कृत्स्नमतीन्द्रिं । विश्रामनियमे प्राप्ते तूष्णीभूता बभूव ह ।
 न वाचमीरयेदेवी निधामत् सत्यवादिनी । अथ भूतानि सर्वापि तूष्णीभूतानि सर्व्वश्रः ।
 न श्रेष्ठुरभिधानार्थं व्याचर्तुं वदन्नेव्येज्ञात् । विभज्य योमं मनसा सर्व्वभूतेष्वनुषर्ष । ११८७
 सरस्वती स्वरयुता व्याजहार महाफलं । सरस्वत्या समापुक्तां विष्वां मृच्छन्ति देदिनः ।

अभिनेवाय ते सर्वे गानं गावन्ति शिव्या । आदित्या उच्यते इति मन्त्राणांभिः सह ।

गटिस्त्राक्षीरवसना मुखमेखलधारिणः । गन्धर्वाः क्लिराक्षीव सनागाः सह चाक्षयः ।

तपस्वरन्ति सहिताः पुष्करेषु मनीषिणः । अपि कोटपतत्रैश्च सह सर्वैः शरीरधैः ।

शोषयन्ति शरीराणि तपस्येतेषु यत्नतः । विष्णुर्निष्कामपन्नो देहाकारविद्वहृषान् ।

१११६

संरक्षति महायोगो सर्वोत्थानं सहचारिणः । पुष्करे रमते विष्णुः पुनरेव द्विधाकृतः ।

दीप्यमानः स्वतेजोभिर्विधूम इव पावकः । सोऽग्निर्मनःसमुद्भूतः प्रथिवीं तापयन्निव ।

प्रधावति समं तेन मण्डलं दशयोग्यं । विरराजार्चिभिर्हीतिः श्रुतस्यावसन्निभिः ।

विशोषणार्थं विभवेर्भयूखैरिव दीपितः । तस्मान्नेर्ष्विस्तुलिङ्गानां न श्रेकुलैश्चने रताः ।

विप्रकोर्षस्य वासुधामर्थ्यादामिव भास्करः । सोऽग्निर्दीपयति सन्नांशुर्विधूम इव पावकः ।

१११७

स्त्वग्निर्मज्जलनप्रख्यैर्लङ्घतो वा महाधरे । सोऽग्निर्धूमगतस्तत्र तिष्ठते विपुलस्तदा ।

यावद्विष्णुः क्रमप्राप्तो निधमस्तु समापनात् । रक्षां कृत्वा न तं विद्याद्विष्णुर्विष्णुपराक्रमः ।

भूमा शतशरीरो वै नामो वासाहकोऽभवत् । तमग्निमात्मसंघटं खेलिहानं महामतिः ।

प्रतिप्रवृद्धं तेजोभिर्भूतानां हितकाम्यया । वारिषा सुखभोतेन प्राणिनां प्राणवर्द्धनः ।

न्यसिञ्चद्दहनं तत्र नागो वासाहकस्तदा । ततः सिद्धगणैर्जुष्टः पुष्करे तप्यते तपः ।

१११८

संश्रुत्य मनसात्मानं महायोगी महाबलः । संश्रुत्य पादगात्राणि मनो मूर्ध्नि विधारयन् ।

अचलं स्थानमासाद्य तूष्णीभूतो बभूव ह । एष सर्वो हि धर्माणां बोधधामनिकल्पितः ।

हितः सर्वेषु भूतेषु दह चामुत्र चोभयोः । अथ दैत्या हतास्तत्र समागन्त्यासतायुधाः ।

मायाप्राप्तैर्ष्वङ्गविधेर्नगरैरभिसंश्रुताः । अग्निं दैत्याः पर्यन्ताथैरभिगन्ति परम्प ।

ज्वलन्तं ज्वलनप्रख्या महाकाया महाबलाः । मेघोभूतास्तु मायाभिर्वर्षन्ति चलदर्पिताः ।

१११९

तस्मिन्नेवाग्निसंघाते संघातं तं महाबलाः । ते शैलास्पर्शैश्च दग्धाः शतशोऽथ सहस्रशः ।

युगान्ते प्रभुरादित्यो जनानिव दिधक्षति । न श्रेकुरग्निं दैत्यास्तु मायाभिमुखमुद्यतं ।

आदित्यमिव दीप्यन्तं नभः सूर्योदये यथा । विहतेरुसमैः सर्वैर्दैत्या भग्नपराक्रमाः ।

गन्धमादनमासाद्य निवसा नगमूर्ध्नि । स चाग्निर्विष्णुवैर्लोकैर्विद्युद्भिः सह सज्जतः ।

अन्तरीक्षचरान्दैत्यान्निर्देहन् विचरन्दिवि । नागो वासाहकश्चैव मेघैः संघातमागतः ।

११२०

मुमोच सर्लिलं भूमौ पर्जन्य इव वृष्टिमान् । मन्त्रैः सञ्ज्ञादितो नामो दिग्भ्यो वदनोद्गतैः ।

मुमोच तोयसंघातं मानयन्निप्रणं जलं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भवव्यपर्वणि पौष्करे अष्टादशाधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २१८ ॥

॥ जनभोजय उवाच ॥ बंधुषु तपसा देवाः किं कुर्वन्त ततः परं । न हि तद्विद्यते लोके तपसा यत्र लभ्यते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ दोषां समाख्याय सर्वे विष्णुमया गणाः । पुष्करादग्निमुद्भूत्य प्रणोय च यथाविधि ।

जुष्टवुषर्ष्वविधिना ब्राह्मणा मन्त्रचोदिताः । हविषा मन्त्रपूजेन यथा वै विधिरेव च ।

११२०

स चाग्निर्विधिवत्तत्र वर्द्धते ब्रह्मतेजसा । तेजोभिर्विष्णुर्लोभूतः प्रभुः प्रह्वविपद्यः ।
 ब्रह्मदण्डं दत्ति ख्यातो वपुषा निर्द्वन्द्विव । दिव्यरूपप्रहरणी ह्यविचर्यधनुर्दूरः ।
 सगदो लाङ्गुली चक्रो शरी चर्मी परश्वधी । शूली वज्रो खड्गपाणिः शक्तिमान् वरकामुकी ।
 विष्णुसक्रधरः खड्गो मुषली लाङ्गुलायुधः । शरो लाङ्गुलामालम्ब्य मुषसङ्घं महाम्बलः ।
 वज्रमिन्द्रस्तपोयोगाच्छतपर्वाणमाक्षिपत् । इन्द्रः शूलां पिनाकञ्च मनसा धारयन् प्रभुः ।

१११५

मृत्युर्दण्डं सपाशञ्च कालः शक्तिमयश्चतः । जपाह परशुं लष्टा कुवेरश्च परश्वधं ।
 निर्बिकारैः समायुक्ताः शतशोऽप्य सशस्त्राः । विन्धकर्षा च लष्टा च चक्राते ह्यायुधं वज्र ।
 इन्द्रायाश्रीरथं प्रादात् सूर्याय च प्रतापिने । परमात्मा ददौ विष्णुवद्राथ च महात्मने ।
 कन्देमिरेव लष्टा च स चकाराथ वाहिनीं । विन्धकर्षां विमानानि चकार वज्रभिः क्रमैः ।

१११६

शरीरांशं समुद्धृत्य विष्णुः सत्यपराक्रमः । पुष्करात् पर्वाणि घनात् शतनाथं प्रवर्षीयत् ।
 द्याश्चैव सूर्यश्चहाणां तन्वथा समकल्पयत् । अथाऽभियुज्य संघामे शत्रुं निर्बिमिद्रे रणे ।
 स तं दण्डं ममुक्षितं निर्बिकारं समाहितं । ब्रह्मा जपाह विधिना अन्तर्ह्यानगतः प्रभुः ।

१११७

सैः प्रभावैश्च विधिना सोऽस्त्रयामश्चतुर्विधं । ऐन्द्रमाश्रेयवाचययं रौद्रं रौद्रेण वर्धसा ।
 र्भिविकारैः संयुक्ता दितेः पुत्रा महाबलाः । तपसा शिष्या चैव अस्त्रैः प्रहरणैरपि ।
 बलेन चतुरङ्गेण वीर्येण सुसमाहिताः । अप्रष्टव्या रणे सर्व्वे लणेनैवाभवेत्सदा ।

ते विहाय गुहामध्ये समाण्डोपस्करे रथे । मन्दरस्य गिरेः पादे विचेहर्षसुधातले ।

चतुरङ्गं बलं सर्व्वं संहृत्य तपसः प्रभुः । विष्णुरेव महायोगी चचार वसुधातले ।

भूयोऽन्यत्तप आभेदुस्वरन्तो ब्राह्मणैः सह । तैश्च सर्व्वैः सुरगणैश्चर्षीचौरनिवासिभिः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे जनविश्रत्यधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ वर्त्तमाने खिले ब्रह्मनिर्षर्थ्यादे महायज्ञे । अविनाशे च भूतानां कथमासन् प्रजासदा ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पृथुं वैश्वं प्रजापालमभ्यविज्ञत् प्रजापतिः । राव्याय च्छविभिः साङ्के प्रजा धर्मपरायणः ।

एष नः परमो राजा सानुरागो व्यजायत । जेतायां संप्रवृत्तायामन्योन्यमनुजल्पिरे ।

एष नो वृत्तिदाता च त्रिन्वयानाञ्च समर्पिता । निर्भीता सर्व्वभूतानां सत्यप्राप्तेन कर्मणा ।

एतस्मिन्नन्तरे देवा गन्धमादनसानुषु । वज्रभिर्नियमैः आक्ता निषला गिरिसानुषु ।

अथ गन्धं समासाद्य समन्ताद्देवदानवाः । माधवे समये प्राप्ते तेन गन्धेन दर्पिताः ।

पुष्यमात्रस्य यदीर्थं मादतेन विरपितं । मनोशाहि सुखं सर्व्वं पार्थिवं गन्धमुत्तमं ।

ते दैत्यास्तेन गन्धेन किञ्चिद्विक्लथमागताः । प्रसन्नमनसो भूत्वा परं शौख्यमुपागताः ।

ऊचुस्व संहिताः सर्व्वे तेन गन्धेन दर्पिताः । पुष्यमात्रस्य यदीर्थं किं तस्य फलतो भवेत् ।

अनुमानेन विज्ञेया विविधाः कर्मवृद्ध्यः । शुभाशैवाशुभाशैव बुद्धिप्राप्तेन देहिनां ।

तस्माद्दयं पयोमध्ये श्रेष्ठधीर्निर्षयामहे । मन्दरेण विद्यासेन बलिना कामरूपिणा ।

१११८

समुद्रमभिसंरन्वा मयूिमः सोमनं लक्षं । पीला च सचिताः सर्वे अश्विनाः आगच्छपिपः । १११०
 विष्णुरेवायणीलोषां भविष्यति महात्मनाः । दिवस वसुधाधैव शोभ्यासः सह वसुभिः ।
 समुद्रपत्रशाखासु सपुण्याः सप्तसाग्निः । सर्व्वयज्ञेषु गृह्णीता वसुधां वसुधातके ।
 उद्धृत्य गिरिपादेभ्यो गन्धमाद्वयसानुजात् । प्रस्तास्य अचनं दैत्या मन्दरस्य प्रकल्पने ।
 समुद्रर्तुं प्रधावन्तः कल्पवन्ति स्य जेदिर्गो । निरुद्धेन महावीर्या वाङ्मभिः हरिश्चरिभिः ।
 न श्रेकुसो समुद्रर्तुं शैलेन्द्रं दनुवंज्जतः । निपेतुर्गैर्मुनिर्बृष्टा विपुले कर्मतामरे । १११५
 समाधायात्मनात्मानं तपसा दग्धकिन्निषाः । पितामहं प्रपन्नान् शिरोभिः कामरुचिषः ।
 तेषां मनोऽभिलक्षितं ब्रह्मा सर्व्वयज्ञो वज्रो । ज्ञात्वा ब्रह्मविधेर्व्याकौर्ष्याजहार सरस्वतीं ।
 अशरीरां शरीरस्यः परया वर्षसमादा । सर्व्वलोकपतिर्ब्रह्मा लोकानां हितकाम्यया ।
 आदितैर्व्यसमिषैव रुद्रैश्च समरद्रुषैः । देवैर्यक्षैः सगन्धर्वैः किन्नरैश्च प्रणाविभिः ।
 समेत्य सहितैः सर्व्वैरुद्धर्तुं शक्यते गिरिः । अमृतार्थं महातेजा धातुभिः समरच्छिद्रुः । ११२०
 सुरासुरगणाः सर्व्वे समुत्पास्य महागिरिं । शस्ताकृडाः प्रपन्नान्ति वीरधो हि सर्व्वं रवं ।
 एतच्छ्रुत्वा तु वचनं सर्व्वेषामन्तिके तदा । दैतेया वाङ्मखिनो मनोभिर्वाग्भिरेव च ।
 विक्रोडभूता ब्रह्मा बभूवुर्ष्वेवशास्त्रवः । अत्र पुष्करविन्ध्यं च सहितैर्देवदानवैः ।
 सुरासुरगणाः सर्व्वे सचिता कल्पवन्धसः । मन्दरं पुष्करं कृत्वा नेत्रं वासुकिमेव च ।
 समाः सहस्रं मथितं जलस्रोतधिभिः सह । शीतभूतं समायोगाद्भूतं समपद्यत । ११२५
 तज्जहुरसुराः पूर्व्वमाक्रान्ताः खेऽभमन्मुना । तदा यथाव्यहृद्वाः कामनेजोवसान्विताः ।
 धन्वन्तरिस्तथा मयं श्रीर्देवी कौस्तुभो मणिः । ब्रह्माङ्गी किमलक्ष्यापि समुत्पद्युः समन्ततः ।
 उचैःश्रवा हयो रम्यः पीयूषं तदनन्तरं । यथादेवास्तदा पातुमुद्यता राऊममुवन् ।
 न च केचित्पिवन्त्यन्ये दैत्या नैव च दानवाः । चिच्छेदाश्च हरिः संश्ले राहोसक्रेण कं मृधे ।
 अभियुक्तं पितृगणैर्मुनिभिश्च सनातनैः । तदिन्द्रहस्ताद्भूतं जहार प्रथिवी क्षयं । ११३०
 जगामान्तर्गता देवो ब्रह्मवाक्प्रचोदिता ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे अविष्यपर्व्वणि पौष्करे विंशत्यधिकद्विज्जताऽध्यायः ॥ २२० ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ निरुते दैत्यसंघाते विष्णोःसातिपराक्रमे । दैतेया दानवेवासु किमिच्छन्ति पराक्रमात् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दानवा राव्यमिच्छन्ति पराक्रम्य महाबलाः । तप इच्छन्ति सहिता देवाः सत्यपराक्रमाः ।
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं कास्यस्य महतेः हिरण्यकशिपुस्तदा । यजते ब्रह्मणः सेवे प्राप्स्यैश्वर्य्यं स कामदः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यजेद्ब्रह्मवर्षेण राजसूयेण पार्थिवः । कर्तुना दानवमेष्टो वसुधायां महाबलः । ११३५
 गङ्गायमुनयोर्ध्वं यद्भूदिपुलं तपः । समेद्युस्तत्र सहिता यजमाने महासुरे ।
 ब्राह्मणा वेदविदासो महाव्रतपरायणाः । अतथस्यापरे विद्धा योगधर्मैश्च भारत ।
 मुनयो वाल्खिलस्यासु शानाधर्मैश्च शोषिताः । सहस्रो हि द्विषा मुख्या नित्यं धर्मपरायणाः ।

अथयस्य महाभागा विप्रैः पूज्याः सहस्रशः । विपुले रत्नविभवे त्रिधमाश्च इतस्ततः ।
 शुक्रस्य सह पुत्रेण दैत्यं याजयते प्रभुः । चिरण्यकशिपुं सन्धेः गणानां व्यसनप्रभः । १२२०
 चिरण्यकशिपुश्चैव व्याजहर सरस्वती । कामाहरं हृदामोति तद्दे सम्प्रतिपद्यतां ।
 विष्णुर्वात्मनरूपेण भिलां तां प्रतिगृह्णाति । चिरण्यकर्षणोर्षलाङ्गे पदे पदमेव च ।
 ततः क्रामितुमारभे विष्णुः सत्पराक्रमः । षोड् सोकांक्षिभ्यैः क्रान्तेर्दिव्यं वपुरधारयत् ।
 हतराव्यास्य दैतेयाः पातालविवरं बभूवुः । सद्यैन्मगधसङ्घाः सप्रायाः सासितोमराः ।
 सयन्मलगुडाश्चैव सपताकरयध्वजाः । सचर्षवर्षकोवाश्च सायुधाः सपरश्वधाः । १२२१
 तथेन्द्रं विष्णुसहिताः सद्यसोऽभ्युत्थिता गणाः । अभ्यविसृजन् प्रमुदिता लोकानामभिपं सुराः ।
 स तान् स्वधामृतेनाशु पितृन् वै समसर्षयत् । ब्रह्मा तद्भृतं दिव्यं महेन्द्राय प्रयच्छति ।
 अत्रयस्याध्ययश्चैव संवृत्तस्तेन कर्षणा । ततः ब्रह्ममुपाभाषीत् द्विषतां सोमहर्षणं ।
 पितामहकरोऽभूत् जनित्रे प्रथमे पदे । तं मुला ब्रह्मबन्धु चयो सोकाः समाहिताः ।
 निर्वृतिं परमां प्राप्ता इन्द्रं नाशमवाप्य च । सर्वैः प्रहरणैश्चैव संयुक्ता वज्रिधर्षवैः । १२२२
 मन्दराये सुविहितैर्ष्वलङ्घिरिव पावकैः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे रत्नविंशत्यधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २२१ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो महति वृत्तान्ते स्थिते रात्र्ये भद्रादये । देवानां मानुषाणाञ्च सहवासोऽभवत्तदा ।
 एकतः समधीयन्त सहिताः प्रहृदन्ति च । स्वयञ्च भागं गृह्णन्ति यज्ञकर्षणि भारत ।
 प्राचेतसं ततो दत्तं दीक्षित्वा वै वृहस्पतिः । वाजिमेधाय भगवानृषिभिः परिवारितः ।
 तस्मिन्प्रातामहे यज्ञे दक्षस्य विदितात्मनः । श्रामिन्मकरोऽद्रुत्रे भागार्थं सह नन्दिना । १२२३
 रुद्रश्चैव हि तद्रूपं दिधाभूतं तदोषया । जातः परमधर्मात्मा नन्दी पुरुषत्रिपदः ।
 तेन योगेन राजेन्द्र यत्तद्ब्रह्म घनातनं । विहितं सत्यवचनेस्तेनैव परमात्मना ।
 स्वरूपैश्चाप्यरूपैश्च विरूपाक्षैर्षटोदरेः । ऊर्ध्वेनैर्षाकाकार्यैर्विकटैर्वामनैस्तथा ।
 शिखिभिर्जटिभिश्चैव व्यचैश्च ब्रह्मकर्षिभिः । चौरिभिश्चार्षिभिश्चैव कूटमुद्गरपाणिभिः ।
 सद्यष्टाचौरिभिश्चैव मुञ्चमेखलधारिभिः । सहस्रकटकैश्चैव खण्डकुण्डलधारिभिः । १२२४
 रुज्जिण्डमैः सभेरीकैः सष्टदंष्ट्रैः सवेणुभिः । रतैः परिहृतो देवो मखं तं समुपावृणत् ।
 सशङ्खमुरजैश्चापि सतालतलपाणिभिः । उपायुधधरो देवः सपिनाक इवान्तकः ।
 विरराजार्चिभिर्हीनैर्नखे मखवतां वरः । काष्ठाग्निरिव दोतार्चिर्जगद्गुमिज्ञोऽसतः ।
 नन्दी पिनाकपाणिश्च अन्नतुर्लखमुत्तमं । युगान्त इव काष्ठाग्निः विभ्रं दग्धुमिवोद्यतः ।
 यूपमुत्क्षिप्य धावन्ति निशाचरगणास्ततः । नाशयन्गुनिबंधांश्च चौरचर्षनिवाधिनः । १२२५
 हवींश्चन्ये पिवन्त्येवं जिह्वाभिस्रासलोचनाः । भक्षयन्ति पशून्मन्ये रसनार्यैः प्रसन्निभिः ।
 मुमुचुश्चापरे यूपान् प्रसभं प्रहरन्ति च । वज्रिमन्ये प्रसिद्धानि वारिभिः प्रहसन्ति च ।

सोममन्ये जघ्नुः केचिन्नेवैस्त्रासजवोपमैः । दर्भान् केचित् प्रकुण्वन्ति वृक्षैः वसुद्वेषप्रभैः ।
 वभश्चिरे च यूपायान् कलसांश्चैव चिचिपुः । चिचिचुः काञ्चनान् वृक्षान् शोभार्थं संप्रकल्पितान् ।
 विभिदुश्चैव वापैश्च मुमुचुश्च हरिपमथान् । कुलुपुश्चैव पाशाणि ममन्कुहारकीमथ । १२१२
 अरुञ्जैव प्राम्बंश्च कुलुपुश्च समग्रहिताः । शशादिरे पुरोडाशासखापौशककर्त्तिरे ।
 एवं दिवा च रात्रौ च भिद्यमानो महामखः । कुक्षोश्च च महानादं भिद्यमान इवार्थवः ।
 धनुः सशरमादाय पूर्वदत्तं ह्ययशुवा । कृतं कीचकवेपुर्भां समरेषु महाबला ।
 प्रतिगृह्य मन्त्रादेवः स शरैः समयोजयत् । धनुर्विगृह्य जानुभ्यां जवान् सुमहाकृतं ।
 स विद्वस्तेन वाणेन खं समुत्पतितः क्रतुः । मृगो भूत्वा नर्दमानो ब्रह्माण्णमुपधावति । १२१२३
 शरैणाभिहतस्त्राणं न लेभे प्रथमं भुवि । शरणार्थी शयं प्राप्तः शरैणात्तर्गतैन च ।
 तमुवाच मृगं ब्रह्मा शूभं शानुनयं वचः । शरैणात्तमवीर्येण गन्धोरेण सुभाविषा ।
 एवंरूपो नभसि लं भविष्यसि महामृग । विजितस्य त्रिपल्लेष शरैणात्तपर्वण्या ।
 तिष्ठ नचत्रिशरसि सह रुद्रेण नित्यशः । सोमेन सह संयुक्तो ज्ञानयेषाम्बयेन च ।
 दिवि सञ्चारभूताभिस्तराभिः सह सङ्गतः । ज्योतिषां ज्योतिर्भूतस्त्वं ध्रुवस्त्वं ब्रह्मर्षो भव । १२१२४
 यच्चैतद्द्रुधिरं दिव्यं क्षतात् समभिनिःसृतं । नभस्युत्पतितश्चैव प्रवेगेण प्रधावतः ।
 क्षतजं बद्धवर्षंश्च केतुमण्डलसंस्थितं । निमित्तभूतं भूतानां वर्षे वर्षप्रदं तथा ।
 सुखं दुःखञ्च भूतानां दर्भकान् संप्रवर्त्तते । इन्द्रियश्रवणाश्चैव नभसोऽप्रायुषोऽभवत् ।
 चतुषो मानवे राजन् विस्मयात् समैवैशतं । अद्भुतं बद्धविचक्ष्ण मनसा संप्रकल्पितं ।
 न तु रात्रौ प्रदृश्येत खे तु सन्नपसंश्रितं । दिनस्यैव सदा लये महत् कार्यं प्रदृश्यते । १२१२५
 भूमावेव समुत्तिष्ठेदाकाशे प्रविलीयते । शतशस्य समं सर्वं प्रधावन्ति प्रचेतवः ।
 भयाद्द्रुद्रस्य महतो धन्विनो वाणपाणयः । नन्दी रुद्रगणैः साङ्गं पिनाकी समतिष्ठत ।
 युगान्तकाले ज्वलितो ब्रह्मदण्ड इवोद्यतः । विष्णुः शृङ्गायसंभूतं प्रगृह्य विजुलं धनुः ।
 प्रातिष्ठत महाबाहुः पाणिना चक्रमादधत् । गर्दा सचष्टामन्वेन खड्गमन्वेन पाणिना ।
 प्रगृह्य सोऽग्रतोऽतिष्ठद्द्रुद्राधोक्षतपाणये । ततः शृङ्गायसंभूतं प्रगृह्य विजुलं धनुः । १२१२६
 शङ्खश्चाप्रतिमं लोके शरांस्रनातपर्वण्यः । विष्णुरग्रे स्थितो भाति सबलः संहताञ्जलिः ।
 बद्धगोधाङ्गुलिचाणः सचक्र इव तोषदः । आदित्या वसवश्चैव दिव्यैः प्रहरणैः सह ।
 विष्णुमेवाभितः सर्वे अतिष्ठन् ज्वलनप्रभाः । महत्स्यैव विषे च रुद्रनेत्राभिपद्यत ।
 गन्धर्वाः किन्नराश्चैव नागा यक्षाः सपक्षगाः । अश्वयो न्यस्तदृष्टाश्च उभयोः पक्षयोर्हिताः ।
 अपन्ति शान्तये नित्यं लोकानां हितकाम्यया । रुद्रः शरैणाभ्यहनद्विष्णुनेत्राय शी रणे । १२१२७
 इति सर्वान्ङ्गसन्धीषु तोच्छणायेण च पक्षिणा । न चकम्पे तदा विष्णुः सर्वान्त्समा ब्रह्मसंभवः ।
 न च रोपमना देहं कृतं विभक्तं षडिन्द्रियैः । विष्णुस्य धनुरादाय शरैण समयोजयत ।

कचुरेणे मुने च ॥ प्रह्लादपुत्रनिबोधनं । स विदुषोऽन कथेन सप्रारेवो न कथ्यते ।
 वज्रेणैव महाबलिर्ध्वं नरस्य न चाक्यते । ततः प्रथममासुक्तं १२२ विष्णुः सनातनः ।
 गणाश्च कष्टे भगवान्नीलकण्ठस्ततोऽभवत् । चण्डादिनिधने देवः सन्तानां भगवाकान् । १२२४
 सर्वभूतागमाचार्यः कथेण च न चाक्यते । कर्षसाक्षैव कर्ता च विकर्ता चैव भारत ।
 अरोपत्वाश्च भूतानां सर्वभूतेषु पालनमः । स्वयमेव हि सत् कर्षं विधत्ते कर्षयोगिषु ।
 तयोः प्रभृतयो राजन् स्वयमेव तज्जऽकरोत् । चन्दरोऽप्यकुभा वाचः कूबलो मधुराचराः ।
 विद्वानां वदनोऽमुक्ताः समातन समोऽप्युते । गन्दी चिन्ताकमुच्यन्ते वलवापुङ्गवभावः ।
 मूर्द्धन्यभिजघानाजौ विष्णुं कौशेय कूर्षिकृतः । ततः प्रथमितो विष्णुर्नन्दिं कृष्ट्वा कुरोत्तनः । १२२५
 सन्मथामास भगवान् सर्वभूतपतिर्हरिः । विष्णुर्नन्दापरो भूत्वा तेजसा प्रज्ज्वलन्निव ।
 चमथा च समायुक्तः स्थितः स्थासुरिवाचसः । सर्पिन्यश्वाप्रमेयस्य सशेषस्वापरिन्दमः ।
 रुगान्ताग्निमो भूत्वा ज्ञान्ताह्वा चरिरव्ययः । प्रथमः कल्पयामास भागं हृदाय धीमते ।
 विष्णुर्हृत्क्षररो नित्यं त्यक्तकामः सुरधमः । विष्णुना चैव राजेन्द्र स यज्ञः बन्धितः पुनः ।
 यथापलत्र ते सर्वे गणा सासन्वाहीयते । तस्मिन् युद्धे महाघोरे विष्णोर्हृदस्य चैव ह । १२२७
 यथापलं भवेद्युद्धं दक्षयज्ञविनाशनं । विनाशश्चैव यज्ञस्य तदा लोके प्रतिष्ठितः ।
 सर्वभूतेषु राजेन्द्र हितो यज्ञः सनातनः । दक्षो यज्ञफलश्चैव प्राप्तवान् स यज्ञार्थतः ।
 एष पौष्करको नाम प्रादुर्भावो महाकाननः । पुराणे पुष्करे चैव यथा देयासनेरितः ।
 यथावदनुर्न्वयेण संस्तुतः परमार्थिभिः ।
 यश्चैनमग्रं प्रवरं पुराणं सदाऽप्रमत्तः प्रहृणुयाद्यथोक्तं । अवाय कामानिह वीतशोकः परच स स्वर्गफलानि भुङ्क्ते । १२२८
 दनाशोदाहतां दिव्यां कयाममित्तवृद्धिमान् । आवर्षेयस्तु विप्रैश्चः प्रहृचिः प्रयतमानसः ।
 अधोत्य सर्वमध्यात्मं देवलोके महोयते ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हस्त्रिवंशे अविष्यपर्वणि पौष्करे द्वाविंशत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २२२ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रादुर्भावः पुराणेषु विष्णोरमिततेजसः । सतां कथयन्तां विप्रवाराह इति नः सुतं ।
 न जाने तस्य चरितं न विधिं न च विसरं । न कर्षगुणसन्तानं न हेतुं न मनोषितं ।
 किमात्मको वरहाऽसौ का मूर्तिः काऽस्य देवता । किमाचारः किम्यथावः किं वा तेन पुरा कृतं । १२२९
 एतन्मे संग्रं तत्त्वेन वाराहं श्रुतिविश्वरं । यज्ञार्थन्तु समेतानां दिजातोनां महाकाननां ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि पुराणं ब्रह्मवदितं । नानाश्रुतिसमायुक्तं कृष्णदेपायनेरितं ।
 महावाराहचरितं कृष्णस्याद्भुतकर्षणः । यथा नारायणो राजन् वाराहं वपुरास्थितः ।
 दंष्ट्रया गां समुद्रस्यामुञ्जहारारिरुद्धनः । कान्धुखीभिर्दाराभिः श्रुतिभिः समकद्रुतः ।
 प्रहृचिः प्रयतवाग्भूत्वा निबोध जनमेजय । ददं पुराणं परमं पुण्यं वेदैश्च वक्षितं । १२३०
 नानाश्रुतिसमायुक्तं नास्तिकाय न कीर्त्तयेत् । पुराणमेतदखिलं सांख्यं योगं तथैव च ।

कार्त्स्न्येन विधिना प्रोक्तं सोऽस्थार्थं वेदविव्यति । विन्देदेवास्तथा साक्षाद्ब्रह्मादित्यास्तथाऽग्निने ।

प्रजानां पतयत्यैव सप्तैव महर्षयः । मनःसंकल्पजास्तैव पूर्वजास्त महर्षयः ।

वसवोऽसुरस्यैव गन्धर्वा यक्षराक्षसाः । दैत्याः पिशाचा नागाश्च भूतानि विविधानि च ।

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चेत्यादयो भुवि । सतुष्यदानि सत्त्वानि तिर्यग्गोनिगतानि च । १२२९

जङ्गमानि च सत्त्वानि यक्षान्यम्बोवसंस्रितं । पूर्वं युगसहस्रान्ते ब्राह्मोऽहनि तथा गते ।

निर्व्याणे सर्वभूतानां सर्वोत्पातसमुद्भवे । शिरश्चरेतास्त्रिशिखरतो भूत्वा वृषाकपिः ।

शिखाभिर्विधमसौकान् संशोषयति देहिनः । दक्ष्यमानास्तस्य तजोरग्निभिरयतः ।

विवर्णवर्णा दग्धाङ्गा हतार्थसङ्घिराननैः । साङ्गोपनिषदा वेदा इतिहासपुरोगमाः ।

सर्वविद्याः क्रियाश्चैव सत्यधर्मपरायणाः । ब्रह्माण्णमपतः कृत्वा प्रभवं विश्वतोमुखं । १२२९

सर्वे देवगणाश्चैव त्रयस्त्रिंशच्च ह्यन्दजाः । तस्मिन्नहनि संप्राप्ते तं हंसं महद्वचरं ।

प्रविशन्ति महायोगं हरिं नारायणं प्रभुं । तेषां तत्र प्रविष्टानां प्रसूयोत्पत्तिरुच्यते ।

यथा सूर्यस्य सततमुदयास्तमने प्रभो । पूर्वं युगसहस्रान्ते कल्पे निःशेष उच्यते ।

यस्मिन् जीवकृतं सर्वं निःशेषं नःवतिष्ठते । संहृत्य लोकास्त्रिखिलान् ससुरासुरपञ्चगाम् ।

कृत्वात्मगर्भं भगवानास्त एको जगद्गुरुः । स खष्टा सर्वभूतानां कल्पान्तेषु पुनः पुनः । १२३०

अत्यक्तः शाश्वते देवस्तस्मिन् सर्वमिदं जगत् । नष्टाकंकिरणेऽलोके सन्द्रग्निविवर्षिते ।

त्यक्तधूमस्त्रिपवने क्षीणयज्ञतपःक्रिये । अपक्षिगणसंपाते सर्वप्राण्यचरे पथि ।

अमर्यादाकुले रोद्रे सर्वतस्तमसा वृते । अदृश्ये सर्वलोकेऽग्निजभावे सर्वकर्षणा ।

प्रशान्ते सर्वसम्पत्ते नष्टवैरपरिग्रहे । गतेस्वभावसंस्थानं लोके नारायणात्मके ।

परमेष्ठोद्देशीकेशः श्रयनायोपचक्रमे । पीतवासा लोहितः सः कृष्णजोमूतसन्निभः । १२३१

शिखासहस्रविक्रचं जटाभारं समुद्गहन् । शीतलकलिलं पुष्पं रक्तवन्दनरूपितं ।

वचो विभ्रन्महाबाहुः सविद्युद्वि त्तोयदः । पुण्डरीकसहस्रस्य मालाऽस्य शूशुभे तदा ।

पद्मे चैव स्वयं स्रज्मोर्द्धहमावृत्य तिष्ठति । ततः स्वपति धर्मात्मा सर्वलोकपितामहः ।

कमप्यमितविक्रान्तो निद्रायोगमुपागतः । ततो वर्षसहस्रे तु पूर्वं स पुह्योक्तमः ।

स्वयमेव विभुर्भूत्वा बुध्यते विबुधाधिपः । ततश्चिन्तयते भूयः सृष्टिं लोकस्य लोककृत् । १२३२

पितृदेवासुरनरान् पारमेधेयैः कर्मणा । ततश्चिन्तयते कार्यं देवेषु समितिस्त्रयः ।

सम्भवं सर्वलोकस्य विदधाति स वाक्पतिः । कर्त्ता चैव विकर्त्ता च संहर्त्ता च प्रजापतिः ।

धाता विधाता च तथा संघमो निघमो यमः । नारायणपरा वेदा नारायणपराः क्रियाः ।

नारायणपरो यज्ञो नारायणपरा श्रुतिः । नारायणपरो मेज्ञो नारायणपरा गतिः ।

नारायणपरो धर्मो नारायणपरः क्रतुः । नारायणपरं ज्ञानं नारायणपरं तपः । १२३३

नारायणपरं सत्यं नारायणपरं परं । नारायणात् परो देवो न भूतो न भविष्यति ।

स खयभूरिति ज्ञेयः स ब्रह्मा भुवनाधिपः । स कश्चरिणि चित्तेश हव चक्षः प्रजापतिः ।

सदसच स चित्तेशः सर्वेशः स प्रजाकरः । यदेदित्यं चिद्वैश्वदेव परिविन्दति ।

यच्च वेद्यं भगवतो देवा अपि च तद्विदुः । प्रजानां पतयः सप्त स्रवचक्षुःशरानरैः ।

मास्यान्तर्धामश्चानि तेनागन्त इति कृतिः । यदेकपरमे ह्यं तत्र पश्यन्ति देवताः ।

१२१२*

प्रादुर्भाविषु संभूतं यत्तदर्चन्ति देवताः । दर्शितं सद्मेवैव तद्देवन्ति देवताः ।

यच्च दर्शितवानेष कदाह्येद्युर्हसि । पामयोः सर्वभूतानामग्निमारुतयोर्भतिः ।

तेजसस्तपसश्चैव निधानमन्वतस्तस्य च । सत्पुराणमन्वचर्यैश्चातुर्यैश्चपलाग्रजः ।

सतुःसागरपर्यन्तस्यतुर्गुणनिवर्तकः । तदेष संहाय जगत् कृत्वा गर्भकमात्मनः ।

मुनोचाष्टं महायोगी धृता सर्वसहस्रकं ।

१२१२५

सुरासुरदिजभुजगासुरोगणैर्द्रुमौषधिविनिधरचक्षुःशकैः । प्रजापतिः श्रुतिधररक्षसां कुलं तदाऽऽहज्जन्मदिदमात्मना प्रभुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेभुः श्रुतिर्विश्वे भविष्यपञ्चमि करारि प्रादुर्भावे ऋषोर्विश्वथधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

॥ वैश्वप्यायन उवाच ॥ जगदष्टमिदं पूर्वमासीत् सर्वं क्षिरप्लव्यं । प्रजापतेर्भूर्निमर्षमतीतं वैदिको श्रुतिः ।

तदै वर्षसहस्रान्ते विभेदोऽर्द्धमुक्तं विभुः । लोकोद्भवन्तुष्टो विभेदाधोमुखं पुनः ।

भूयोऽष्टधा विभेदाष्टं विभुर्धैः शोकवोनिहतः । चकार जनतश्चात्र विभानं सर्वभागवितं ।

धृष्टिद्रुमूर्द्धमाकाशं परा सुकृतिनां भतिः । विहितं विश्वयेगेन स्रष्टवत्प्रवातसं ।

१२१२०*

यदष्टमकरोत् पूर्वं देवलोकविकल्पाः । समन्तादष्टधा योगी श्चिद्राशि हतवैश्व सः ।

दिशश्च विदिशः सर्वा मनसैवाकरोद्दिशः । नानारामविरामाणि यान्यष्टद्वन्द्वलानि वै ।

बहुवर्णधराश्विना बभूवुस्तो बलाहकाः । यदष्टमथै स्वामन्तु द्रवमासीत् समाहितं ।

जातरूपं समभवत्तत् सर्वं पृथिवीतले । तस्य ह्येदास्यैः चैव प्राञ्चाद्यत समन्ततः ।

पृथिवी निखिला राजन् युगान्ते सामरैश्च । स्रष्टाष्टमकरोद्दूर्ध्वं देवलोकचिकीर्षया ।

१२१२५*

तत्र यत् सखिलं स्वकं सोऽभवत् काश्चनो गिरिः । तेनाभवत् जुताः सर्वा द्विप्रदोपदिशश्च च ।

अन्तरीचश्च नाकश्च स्रष्टाश्वत् क्षिप्रिदन्तरं । यत्र यत्र जलं स्वकं तत्र तत्रैतित्यो गिरिः ।

सहस्रशैलगहना विषमा मेदिनी त्वभूत् । तैः सा पर्वतजालौघैर्बहुवैजनिवसृतेः ।

पीडिता गुरुभिर्देवी पृथिवी व्यथिताऽभवत् । महीतले भूरिजलं दिव्यं नारायणात्मकं ।

क्षिरप्लव्यं समकृष्य तेजश्च अलक्ष्मि तत् । अन्नता वै धरापितृमन्वसात् प्राविशत्तया ।

१२१२०*

पीड्यमाना भगवतस्तेजसा तेन सा क्षितिः । पृथिवीं विप्रतो दृष्ट्वा तामथो मधुसूदनः ।

उद्धारार्थं मनसुक्ते लोकनां हितकाम्यया ।

॥ भगवानुवाच ॥ एषा मन्तेजसो वीर्यं समावाद्य तपस्विनी । रसातलं प्रविशते पङ्के गौरिव दुर्ध्वला ।

॥ पृथिव्युवाच ॥ त्रिविक्रमायामित्रिक्रमाय महागृमिंहस्य सतुर्भुजाय । श्रीब्राह्मणकाशिगदाधराय नमोऽस्तु ते काम वरप्रदाय ।

त्वयात्मा धार्यते दिवं त्वया रक्ष्यते जगतः । तं धारयति भूतानि भुवर्षं न विमर्षे च । १२२७
 यन्मया धार्यते किञ्चित्तेजसा च ब्रह्मिण च । ततस्तव प्रकाशेन मया यथासु धार्यते ।
 त्वया धृतं धारयामि नाधृतं धारयाम्यहं । न हि तद्विद्यते भूतं यन्मया नैह धार्यते ।
 तमेव कुर्वते वीर नारायण भुगे भुगे । मम नारायणैरर्थं जगती धितकाम्बवा ।
 दानवैशेजसा क्रान्तां रसातलतं गतां । यथासु मां सुरभिः तामेव प्ररथं गतां ।
 दानवैः पीद्यमानाऽहं राक्षसैश्च दुरात्मभिः । तामेव प्ररथं नित्यमुपयामि जनातर्थं । १२२८
 तावन्मोऽस्ति भयं भूयो यावन्न त्वां ककुपिर्न । प्ररथं मनसा धामि जतत्रोऽप्युपसक्तये ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ मामैर्दूरणि कश्चापि शोभति प्रथं समाहिता । एष त्वामुचितं ज्ञानमानयामि मनीषितं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो महात्मा मनसा दिव्यं रूपमचिनत्ततः । किं नु रूपमहं कृत्वा उद्दुरेयं वैशुम्भरां ।
 जले निमग्नं धरणीं येनाहं वै समुद्दुरे । दति सद्यन्मम मनसा हरिर्नारायणः प्रभुः । १२२९
 जलकोडाहचिसलझादाराहं वपुरस्करत् । हरिश्चदुरणे युक्तसादाऽभूदस्य भूमिदृक् ।
 अष्टयं सर्वभूतानां वाक्पुत्रं ब्रह्मवर्जितं । दक्षयोजनविस्तारमुच्छ्रितं जतपीठनं ।
 नीलजीमूतसङ्काशं मेघसलितनिस्रुतं । गिरिवंहननं भीमं श्वेतदीप्तिपदं प्रिथं ।
 विशुद्धिप्रकाशाच्चमादित्यसमतेजसं । पीनटन्नापतस्कन्धं द्रुतशार्दूलविक्रमं ।
 पीनोन्नतकटीदेशं तृपल्लवपल्लवितं । रूपमास्त्राय विपुलं वाराहमजितं हरिः । १२३०
 पृथिव्युद्दुरणार्थाय प्रविवेकं रसातलं । वेदपादेऽयं दृष्टः कतुहलचित्तो मुखः ।
 अग्निजिह्वा दर्भरोमा ब्रह्मवीची महातपाः । अक्षोरानेक्षयधरो वेदाङ्गमुत्तिमूषणः ।
 आश्वनाशः श्रुवतुण्डः सामघोषकणो महान् । सत्यधर्ममयः श्रीमान् कमविक्रमयत्कृतः ।
 क्रियासचमहाघोषः पशुजानुर्बाह्याकृतिः । उद्गात्रन्मो होमलिङ्गे वीजोपधिमहाफलः ।
 वाय्वन्नरात्मा सचस्त्रिकृ विकृतः सोमशोषितः । वेदिस्कन्धो हविर्गन्धो ह्यथकथ्यातिवेगवान् । १२३१
 प्राख्यंशकायो सुतिमास्त्रानादीनाभिरन्वितः । दक्षिणाहृदयो योगी महासचमयो महान् ।
 उपाकर्मैः हृत्चक्रः प्रवर्षावर्षभूषणः । नानाच्छन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः ।
 कायापत्नीसहायो वै मणिष्टम्ब इवोच्छ्रितः । भूत्वा यज्ञवराहोऽसौ द्रागधः प्राविशद्गुरुः ।
 अङ्घ्रिः सङ्क्रादितामुष्णीं च तामार्कत् प्रजापतिः । रसातलतले मग्नो रसातलतलं गतः ।
 प्रभुर्लोकहितार्थाय दंष्ट्रापेयोऽप्यहार गां । ततः स्वस्थानमानीषं पृथिवीं पृथिवीधरः ।
 मुमोच पूर्वं सहसा धारयित्वा धराधरः । ततो जगाम निर्वाणं मेदिनी तस्य धारणात् । १२३२
 चकार च नमस्कारं तस्मै देवाय विष्णवे । एवं यज्ञवराहेण भूत्वा लोकहितार्थिना ।
 उद्भूता पृथिवी देवी सागरान्मुधरा पुरा । अथोद्भूत्य चितिं देवो जगतः स्थापनेषुषया ।
 पृथिवीप्रविभागाय मनसुक्तेऽनुजेषणः । रसातलगतामेवं विचिन्त्य स सुरोत्तमः ।

ततो विभुः प्रवरवराहरूपश्च वृषाकपिः प्रबभूववेकदंशया । समुद्ररुद्ररश्मिस्तुल्यनिकमो महायज्ञा लोकाहताथैमच्युतः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि चारुणे इन्द्रियसुहृदोषे चतुर्विंशत्यधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २२४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्योपरि बलौघस्य महतो वैश्विनि खिता । किततमानु देवस्य न यथो संश्रवं मही । ११२०५

ततः स चिन्तयामास प्रविभागं चित्तेर्विभुः । समुद्रस्य च भूमीकां प्रवर्तानां समन्ततः ।

विलेखनं प्रमाणस्य गतिं प्रभवसेव च । माहात्म्यस्य विशेषस्य च दीनामन्वित्प्रियवत् ।

चतुरस्रां धरां कृत्वा कृत्वा चैव महासर्वाणाम् । मध्ये इन्द्रियाः वैश्वधर्मकरो नोदयपर्वतं ।

श्रतयोजनविस्तारं सहस्रस्य समुच्छ्रितं । जातरूपमथैः इन्द्रैः सारपादित्वाचक्षिभैः ।

आत्मतेजोगुणमयं वेदिकाभोगन्वल्पिनं । विविधांश्च सप्तारक्तानाम् काञ्चनान् मुष्करेणः । ११२०६

नित्यपुष्पफलान् वृक्षान् कृतवांश्च पर्वते । प्राचीं दिशमघो गत्वा चकारोदयपर्वतं ।

श्रतयोजनविस्तारं तावद्दिगुणमुच्छ्रितं । चकार स महादेवः पुनः योमनसं गिरिं ।

नानारत्नसरखाणां कृत्वा तत्र तु सञ्चयान् । वेदिकां बभ्रवर्षाश्च सन्ध्याभ्राभामकल्पयत् ।

सहस्रश्रेणुश्च गिरिं नानामण्डिताचितं । कृतवान् वृक्षमहनं श्रतयोजनमुच्छ्रितं ।

आयनं तत्र परमं सर्वभूतनमस्कृतं । कृतवान् श्वानः स्थानं त्रिविकर्षां प्रजापतिः । ११२०७

शैशिरश्च महाशैलं तुषारचयवर्जितं । चकार दुर्मेहनं कन्दराभारमण्डितं ।

शिशिरप्रभवश्चैव नदीं दिग्गयाकुलां । चकार पुलिनोपेतां वसुधारामिति श्रुतिः ।

सा दिशं निखिलां प्राचीं पुण्यैर्बुधैर्नैर्भुता । भोमयत्यन्तप्रख्यैर्भुंकाग्रज्जम्बूचितैः ।

नित्यपुष्पफलोपेतैश्चादयङ्गैः सुश्रुतैः । भूविताऽम्बधिकं कान्तैः सा नदी तीरशैर्भुभैः ।

कृत्वा प्राचीविभागान् दक्षिणायामघो दिशि । चकार पर्वतं रम्यमर्दूकाञ्चनरजतं । ११२०८

एकतः सूर्य्यसंकाशमकतः शशिसन्निभं । स विभ्रत् शुभ्रमेऽतीव दौ वर्षी पर्वतोत्तमः ।

तेजसा युगपद्भ्राश्रं सूर्य्याश्चन्द्रमघोरिव । वपुष्मन्तमघो तत्र भानुमन्मं महागिरिं ।

सर्वकामफलैर्दृष्टैर्दृष्टं दिव्यैर्ननोरमैः । चकार कुञ्जरश्चैव कुञ्जरप्रतिमाकृतिं ।

सर्वतः काञ्चनगुहं बभ्रवोऽजनिविकृतं । श्वभ्रमतिमञ्चैव श्वभ्रं नाम पर्वतं ।

हेमचन्दनवृक्षाणां पुष्पहासं च सृष्टवान् । महेन्द्रमथ शैलेन्द्रं श्रतयोजनमुच्छ्रितं । ११२०९

जातरूपमथैः इन्द्रैः सुपुष्पितमग्राद्भुमं । मेदिन्यां कृतवान्देवः प्रतिबोभमिशचक्रं ।

नानारत्नसमाकीर्णं सूर्य्येन्दुसदृशमभं । चकार मलयञ्चाङ्गिं चित्रपुष्पितपादपं ।

मेनाकञ्च महाशैलं शिलाजास्यमाकुलं । दक्षिणस्यां दिशि इभं चकाराचलमाकृतं ।

सहस्रशिखरं विन्ध्यं नानाद्रुमलतावृतं । नदीश्च विपुलावर्तां पुलिनशोषिभूवितां ।

शीरसंकाशफलितो पयोधारामिति श्रुतिः । सुरम्यां तोयकलिलां त्रिषित्रां दक्षिणां दिशं । ११२१०

दिव्यतीर्थश्रतापाङ्गीं श्रावयन्तीं शुभाश्रवा । दिशं कान्धां प्रतिष्ठन्त्य प्रतोचीं दिशमागतम् ।

चकारोत्तम शैलेन्द्रं व्रतसोमनमुच्छ्रितं । शोभितं शिखरैस्त्रिवैः सुप्रसूरीर्षिरुपलवैः ।
 काञ्चनीभिः शिलाभिश्च गुहाभिश्च विभूषितं । समीकुलं सूर्यनिभैः शालैश्चासौ च भास्वरैः ।
 सुप्रभैर्जातरूपैश्च श्रीमद्भिस्त्रिवेदिकैः । षष्टिं गिरिच्छिखराणि तथासौ संन्यवेद्यत् ।
 मेरुप्रतिमरूपाणि वपुषा प्रमत्स्य च च । सहस्रजलधरश्च पर्वतं मेरुचक्रिभं । १२४५
 पुष्पतीर्थगुणोपेतं भगवान् संन्यवेद्यत् । षष्टिसोमनविस्वारं तावदेव समुच्छ्रितं ।
 आत्मरूपोपमं तत्र वाराहं नाम नामतः । निवेशयामास विभूर्द्विषं वैकूर्यपर्वतं ।
 राजताः काञ्चनासैव यत्र दिव्याः शिखोचयाः । तत्रैव चक्रवर्तुत्रं चक्रवर्तं महाचक्रं ।
 सहस्रकूटं विपुलं भगवान् संन्यवेद्यत् । ब्रह्मप्रतिमरूपश्च राजतं पर्वतोत्तमं ।
 धितद्रुमप्रताकीर्षं ब्रह्मं नामा न्यवेद्यत् । सुवर्षरत्नसंभूतं पारिजातं महाद्रुमं । १२४६
 महतः पर्वतस्थापे पुष्यदासं न्यवेद्यत् । शुभामतिरसासैव धृतधरेति चिन्तुतां ।
 वराहः सरितं पुण्यां प्रतीच्यामकरोत् प्रभुः । प्रतीच्यां च विधिं कृत्वा पर्वतं काञ्चनीच्छ्रितं ।
 गुणोत्तरशोत्तरस्थां संन्यवेद्यद्यतः । ततः सौम्यगिरिं सौम्यमन्तरीच्यमापद्यतः ।
 रक्षधातुप्रतिच्छन्नमकरोद्भास्करप्रभं । स च देवो विद्वर्योऽपि तस्य भासा प्रच्छ्रजेत ।
 तस्य खट्वाऽधिकं भाति तपता रविषा यथा । स्रष्टव्यश्च विज्ञेयश्चपतीव दिवाकरः । १२४७
 सहस्रशिखरश्चैव नानातीर्थसमाकुलं । चकार रत्नसंकीर्षं भूयोऽस्तं नाम पर्वतं ।
 मनोहरगुणोपेतं मन्दरश्चाचक्षोत्तमं । सहस्रपुष्यगन्धश्च पर्वतं गन्धमादनं ।
 चकार तस्य शृङ्गेषु सुवर्षरससम्पत्तां । जम्बू जाम्बूकदम्बोमत्यन्ताहुतदर्शनां ।
 गिरिं विशिखरश्चैव तथा पुष्करपर्वतं । शुभं पाश्चरमेषामं कैलाशश्च नगोत्तमं ।
 हिमवन्तश्च शैलेन्द्रं दिव्यधातुविभूषितं । निवेशयामास हरिर्भार्याशीं तनुमाश्रितः । १२४८
 नदीं सर्वगुणोपेतामुत्तरस्थां दिशि प्रभुः । मधुधारां च कृतवान् दिव्यां मुखप्रताकुलां ।
 सर्वं चैव चित्तिधराः सपत्न्याः कामचारिणः । तदा कृता भगवता विधाया परमेष्ठिना ।
 स कृत्वा प्रविभागन्तु श्रुतिव्या लोकभावनः । देवाद्युराणामुत्पत्तौ कृतवान् बुद्धिमत्तयां ।
 सर्व्यासु दिक्षु कृतजोपमाचक्षुकार शैलान् विविधाभिरामान् । हिताय लोकस्य स लोकनाथः पुण्या नदीस्यपि जलोपगूढाः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिर्ब्रह्मे भविष्यपर्वणि वाराहे पञ्चविंशत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जगत्सृष्टुमना देवसिन्धुयामास पर्वतः । तस्य चिन्तयतो वक्त्राग्निःस्रतः पुरुषः किल । १२४९
 ततः स पुरुषो देवं किं करोमीत्युपस्थितः । प्रत्युवाच स्मितं कृत्वा देवदेवो जगत्पतिः ।
 विभजात्मानमित्युक्त्वा गतोऽन्तर्द्वान्मोक्षरः । अन्तर्हितस्य देवस्य सशरीरस्य भास्वतः ।
 प्रदोपस्थेव शान्तस्य गतिस्तस्य च विद्यते । ततस्तेनेरितां वाणीं सोऽन्वचिन्तयत प्रभुः ।
 हिरण्यगर्भो भगवान् य एष च्छन्दसा स्तुतः । एकः प्रजापतिः पूर्वमभवद्भवनाधिपः ।
 तदाप्रभृति तस्यासौ सद्यभागो विधीयते । १२५०

॥ प्रजापतिस्त्वाच ॥ विभजात्मानमित्युक्तस्येति कुनदात्मना । कथन्तस्मा विभज्यः स्नात् संशयो ह्यच मे महान् ।

इति चिन्तयतस्तस्य योमिद्येवोत्थितः स्वरः । स भूमन्ववन्मरीचै च नाक्षै च क्षतवान् स्वर्गं ।

तच्चैवाभ्यसतस्तस्य मगः सारमथं पुनः । इदं वा हे वदे क्वच वषट्कारः समुत्थितः ।

भूमन्तरीचनाकानां भूयः स्वरास्त्रिकाः पराः । महास्वदितिमयाः सुष्वा महास्वास्तयोऽभवन् ।

हृन्दसां प्रवरा देवो चतुर्विंशत्पराऽभवन् । तत्पदं संस्कारविद्भ्यं सावित्रीमकरोत् प्रभुः ।

१२४५

स्वक्षामाथर्व्ययजुषस्तुरी भगवान् प्रभुः । स्वकार निखिलान् वेदान् महाशुक्लेन कर्षणा ।

ततो मनसि तस्यैव मनः समक एव च । सन्नात्मस्य भगवान् वरहस्य समन्दकः ।

सन्तकुमारस्य विभुसत्र जज्ञे सनात्मनः । मानसा इन्द्रपुष्पो वै इत्येति पञ्चसहस्रयः ।

ब्रह्माणं कपिलश्चैव पञ्जतान् ब्रह्मयोगिनः । यतयो योगतन्त्रेषु ध्यान् स्ववन्ति दिजातवः ।

ततो मरीचिमचिञ्च पुलस्त्यं पुलस्तं कर्तुं । धूमगन्धिरसश्चैव मनुष्यैव प्रजापतिं ।

१२४६

पितृस्य सर्वभूतार्कां सदेवामुररचसां । महर्षीमहजन्तं शम्भुरष्टावेतांश्च मातृवाम् ।

एते युगसहस्रान्ते यत्तस्यैवामभवन् प्रजाः । कस्ये निःश्रेयसुक्ते वै ततो गच्छन्ति निर्दृतिं ।

ततो वर्षसहस्रान्ते उत्पत्तिस्तु विधीयते । इतेवामेव देवानां प्रजाकारणयोगिनां ।

किन्तु कर्मविशेषेण देवतानां युगे युगे । नामकर्मविशेषाच्च तथा युगविषयैः ।

अङ्गुष्ठाद्दृशिषाद्दृश् उत्पत्सो भगवानृषिः । तस्यैव तु पुनर्मार्या वामाङ्गुष्ठाद्जायत ।

१२४७

तत्र तस्याभवन् कन्या विभुता खोकमानरः । याभिर्ध्यातास्तयो खोकाः प्रजाभिर्भानुनाधिप ।

अदितिश्च दितिश्चैव दनुं प्राधां मुनिं तथा । कश्चामनाकुशां कर्तुं विनतां सुरभीं तथा ।

इरां क्रोधवशाच्चैव सुरसाश्च चयोदध । एताश्चैव तु इच्छितः प्रददौ कश्यपाय तु ।

प्रजाः सञ्चिन्त्य ममसा गतिज्ञेयान्तरात्मना । अदन्तीं वसुं वामीं कन्वां भानुं महमतीं ।

संकल्प्याश्च मुहूर्त्ताश्च साध्यां विश्वाश्च भारत । मन्वे अङ्गुष्ठाद्य दृष्ट एता इदौ दध ।

१२४८

ततः सर्वानवद्याङ्गीः कन्याः कमलसोचनाः । पूर्वचन्द्रानना दिव्या नन्दकन्यो ममोरमाः ।

कीर्त्तिं लक्ष्मीं धृतिं तुष्टिं बुद्धिं मेधां क्रियां तथा । नतिं पुष्टिश्च सज्जाश्च द्रव्ये धर्माय वै इदौ ।

आचेयश्चैव थो भूतस्तस्य तोवात्मकः प्रभुः । पुत्रो यदावामधिपः सर्वार्थाङ्गुष्ठाभिस्त्रहा ।

तस्यै नक्षत्रयोगिन्यः सप्तविंशतिरत्नमाः । रोहिणीप्रमुखाः कन्या दधः आचेतसो इदौ ।

एतासां पुत्रपौत्रांश्च प्रोच्यमान्ममया ष्टुत् । कश्यपस्य मन्वोश्चैव धर्मस्य श्रजिनस्तथा ।

१२४९

अर्थ्यमा वरुणो मित्रः पूषा धाता पुरन्दरः । लष्टा भनोऽमः श्विता पर्णस्योति विभुताः ।

अदित्यां जग्निरे देवाः कश्यपास्तोकभावनाः । दित्यां पुत्रदत्तं जज्ञे कश्यपादिति नः सुतं ।

हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्यकश्च वीर्यवान् । इत्यथमितविक्रान्तौ तपसा कश्यपोयमौ ।

हिरण्यकशिपोः पुत्राः पञ्चैव समहावसाः । प्रह्लादश्चैव संह्लादस्तथाऽनुह्लादश्च च ।

इदश्चैव तु विक्रान्तः पञ्चमोऽनुह्लादस्तथा । प्रह्लादस्य त्रयः पुत्रा विक्रान्ताश्च महावसाः ।

१२५०

विरोचनस्य जन्मस्य तुजन्मवेति विमुक्ताः । कश्चिर्विरोचनमुतो वाच एको वचोः सुतः ।
 वाणस्य चेन्द्रमनः पुत्रः परपुरश्चयः । इमोस्तु पुत्रा कश्चो वंशे ख्याता महापत्न्याः ।
 विप्रचित्तः प्रथमणसेपां राक्ष कश्च ५ । गणः प्रजज्ञे क्रोधायाः पुत्रपौत्रमन्मकं ।
 रौद्राः क्रोधावशा नाम क्रूरकर्षाण एव ते । विंशिका सुपुत्रे राजं पदं चक्रार्कमर्दनं ।
 गक्षारश्चैव चन्द्रस्य सूर्यस्य च महाप्रभं । क्षासायाः क्षासाकस्यस्तु गणः परमदाहणः । १२५५
 अभवद्दीप्तसूर्योऽथो लोचनेवमप्रभः । बह्वर्षीर्यः श्रेष्ठस्तु कासुकिसचकसाया ।
 बहूनां कद्रुपुत्राणामेते प्राधान्यमात्मनः । धर्मोत्तमो वेदविदः सदा प्राणहिते रताः ।
 लोकतन्मधराशैव वरदाः कामरूपिणः । तार्क्ष्यशरिष्टमेभिस्तु मरुत्स्य महापत्न्याः ।
 अरुणशारुण्यैव विनतायाः सुताः सताः । दमाश्वशुरसः पुण्या विविधाः पुण्यसङ्घाः ।
 सुपुत्रेऽष्टौ महाभामाः प्राधा देवधिपूजिताः । अनवशामनूनास्तु अनूनामह्वप्रियां । १२५६
 अनुगां सुभगाश्चैव स्त्रियः प्राधा खजायत । अकम्पुषा मित्रकेशी पुष्करिका तिस्रोत्तमा ।
 मुरूषा लक्षणा शेमा तथा रक्षा मनोरमा । अशिता च सुवाङ्मस्य सुदन्ता सुमुखी तथा ।
 सुप्रिया च सुगन्धा च सुरवा च प्रमाथिनी । काम्बा शारदती चैव मौनेयाऽप्यरसः सताः ।
 विश्वावसुर्भरणस्य गन्धर्वाश्चैव विश्रुताः । मेनका बह्वन्या च पर्विनी पुष्टिकससा ।
 घृतसखा घृताची च विश्वाची शेर्वात्री तथा । अनुशोचेति विश्वाता प्रशोचेति च ता दम् । १२५७
 मनोवती चापि तथा वैदिक्याऽप्यरसः सताः । प्रजापतेस्तु संकल्पात् संभूता भुवनप्रियाः ।
 अमृतं ब्राह्मणा गावो रुद्राश्चेति बहुदृश्यं । सुरभ्यपत्यमित्थं पुराणे जित्यं गतं ।
 एतद्दे कश्यपापत्यं मनोर्व्यंशं निबोधत । संशेषैव तत् सर्वं कीर्तयिष्यामि तेऽजस्र ।
 विश्वेदेवास्तु विश्वयाः साध्या साध्यान् व्यजायत । मरुत्तया मरुत्तनी कशीस्तु बसवसाया ।
 भानोस्तु भानवस्तात मुहूर्त्तास्तु मुहूर्त्तजाः । सन्मा धोषं विजज्ञेऽथ नागवीधो च जामिगा । १२५८
 पृथिवीविषयं सर्वमहन्मर्त्या व्यजायत । संकल्पायास्तु कौरव्य जज्ञे संकल्प एव च ।
 धर्मस्य पुत्रो लक्ष्म्यास्तु जज्ञे कामो जगत्प्रियः । हर्षो यज्ञस्य कामस्य रत्याः पुत्रदयं स्तवं ।
 सोमस्य पुत्रो रोहिण्यां जज्ञे वर्णा महाप्रभः । उदयजेव भगवान् बर्षस्तो येन जायते ।
 एवं पुत्रसहस्राणि स्त्रीणाश्चैव परस्वरं । एतावन्तु जगन्मूलं वच लोकाः प्रतिष्ठिताः ।
 प्रजापतिस्तु भगवान् मुषतः प्रेक्ष्य हेचिनः । चाधिपत्येषु सुतोषु न्ययोजयत योगवित् । १२५९
 दिशो दम् क्षितिमृषयोऽर्षेवान् खगान् द्रुमौषधीहरणशरित्सुरासुरान् । प्रजापतीन् भुवनसृजो नभो भुवः क्रिया मखानय
 कृतवान् गिरीश्व सः ।
 रति श्रीमहाभारते खिलेषु शरिर्वंशे भविष्यपथ्ये वतरासे जगतसर्गे षड्विंशधिकद्विजनेऽध्यायः ॥ २२६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ चक्षाषामथ लोकाणामादित्यानाञ्च भारत । चकार ब्रह्मं राजानमादित्यसमतेभ्यं ।
 स वज्रो कवचो जिष्णुरदित्यामश्च जज्ञिवान् । स्यतेः सहाचो भगवान् यथा सोऽप्यर्थुभिः सुतः ।

जातमात्रस्तु भगवानदित्यां च कुर्वीर्यतः । तदा प्रकृति-देवैः कौटिलिकानुपमानतः ।
 अभिविष्टाधिराज्ये तु सप्तसातं पुरन्दरं । ब्रह्मा क्रमेण राज्यानि व्यादेष्टुमुपश्रुतम् । १२५८
 यद्गानां तपसाञ्चैव नक्षत्रपथोक्तया । दिव्यानामेवधोनाञ्च । केनं राज्येऽभवेत्तथात् ।
 दत्तं प्रजानान्तु पतिमन्त्राणां वक्ष्यं पतिं । पितृणां सर्वनिधनं काशं वैश्वानरं प्रभुं ।
 गन्धानाञ्चैव सर्वेषां भूतानाञ्चाशुरीरिषां । इन्द्राणाञ्चक्षानाञ्च वायुरीश्वरदा कृतः ।
 सर्वभूतपिशाचानां मातृणाञ्च तथा भवां । उतातपशुरीनाणां व्याधीनामीतिमा तथा ।
 प्रेतानाञ्चैव सर्वेषां महादेवः कृतः प्रभुः । सखायां राक्षसानाञ्च गुह्यकायां धनञ्जयः । १२५९
 रत्नानाञ्चैव सर्वेषां कृतो वैश्वदेवः प्रभुः । सर्वेषां इंद्रियां प्रेषोः बागानाञ्च वासुकिः ।
 सरीसृपाणां सर्वेषां प्रभुत्वे तक्षकः कृतः । सागराणां नदीनाञ्च मेघाणां वर्धितश्च यः ।
 आदित्यानामवरजः पर्वण्योऽधिपतिः कृतः । मन्त्र्याणांमधिपतिश्चैव शिष्यरथः कृतः ।
 सर्वोत्सुरोगाणाञ्च कामदेवः कृतः प्रभुः । चतुर्व्यदायां सर्वेषां वाहनानाञ्च सर्वज्ञः ।
 महेश्वरध्वजः श्रीमान्गोतृषोऽधिपतिः कृतः । सैत्यानाञ्च महातेजा हिरण्यकः कृतः प्रभुः । १२६०
 हिरण्यकमिपुत्रैश्च यौवराज्येऽभिवेष्टितः । दानवानाञ्च सर्वैरामरुद्राणां महाबलः ।
 विप्रचित्तिः प्रथमजस्रेषां राज्येऽभिवेष्टितः । गणानां काशकेयाणां महाकाशः कृतः प्रभुः ।
 अनाद्युषायाः पुत्राणां वृत्रो राजा तदा कृतः । विंशिसातनथो बभूव राजर्षीन् महापथः ।
 उतातानामनेकेषामशुभाणां पतिः कृतः । अतृणामथ भाषायां युगाद्याञ्चैव भारत ।
 पञ्चाषाञ्च क्षपाणाञ्च तथाऽहस्तिधिपर्वणां । कक्षाकाशमुहूर्त्तानां गतेरथनबोक्षया । १२६१
 कृतः संवत्सरो राजा योगक्ष गणितश्च यः । पक्षिणामथ सर्वेषां सक्षुपाञ्च महाबलः ।
 सुपर्णो भोगिनाञ्चैव गरुडोऽधिपतिः कृतः । सख्यो गरुडभाता जवापुण्यसमप्रभः ।
 योगानाञ्चैव सर्वेषां साध्यानामधिपः कृतः । पुत्रोऽस्य विरथो नाम कश्यपश्च प्रजापतेः ।
 राजा प्राच्यां दिशि तथा वासवेनाभिवेष्टितः । आदित्यस्य विभोः पुत्रो धर्मराजो महायज्ञाः ।
 दक्षिणस्यां दिशि धर्मो महेश्वरैर्वाभिसक्तः । कश्यपस्यौरसः पुत्रः सक्षिणान्तर्गतः पुरा । १२६२
 अमुराज इति ख्यातः प्रतीच्यां दिशि पार्थिवः । पुत्रश्चपुत्रो सुतिमान् महेश्वरप्रतिमः प्रभुः ।
 एकाक्षः पितृलो नाम सौम्यायां दिशि पार्थिवः । एवं विभज्य राज्यानि क्षयश्चैवैकभावतः ।
 लोकेश्च त्रिदिवे दिव्यान्द्दत्त्वं च पृथक् पृथक् । कक्षचित् सर्वसङ्घान् कक्षचित्द्विद्विषप्रभान् ।
 कक्षचित्दिसुदुष्टोतान् कक्षचित्शत्रुनिर्घ्नान् । नाजावर्षान् कामगमाननेकव्रतयोगिनान् ।
 सतां सुष्ठतिनां लोकान् पापदुष्कृतिदुर्घ्नान् । ये च भासा विभक्त्यपि सौम्याकारामया रवः । १२६३
 एते सुष्ठतिनां लोका यत्र पुष्पकतो गताः । ये यज्ञने, मद्यैः पुष्टैः समाप्तवरदक्षिणैः ।
 स्वदारनिरता दान्ता अजयः सत्यवादिनः । दीनानुपश्रुकर्तारो ब्रह्मणा लोभवर्जिताः ।
 ते त्यक्तरजसः सन्तो यान्ति तत्र तपोऽन्विताः । एवं निबोध्य तनयान् ब्रह्मा लोकपितामहः ।

पुष्करं ब्रह्मसदनमाहरोह प्रजापतिः । सर्वे स्वयम्भूदनेषु पाप्मनेषु दिवोऽस्यः ।

रेनिरे खेषु खोकेषु मरुतेष्वभिप्रायिताः ।

१२५२०

स्वयम्भुवा ब्रह्मपुरःधराः सुराः कृता यथाहं प्रतिपालनेषु ते । यत्रो दिवश्च प्रतिपेदिरे शुभं मुदश्च जगुर्ष्वेवभागभोजिनः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्यन्धि वाराहे अधिपतिस्त्रापने वत्तविश्वत्प्राधिकादिप्रतीत्याऽध्यायः ॥ २२७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कदाचित् स्वयच्छो सर्वना धरणीधराः । प्रक्षिता धरणी तद्यज्ञा नूनं तत्त्वेव मायया ।

ततोऽसुराणां निखलं हिरण्याक्षेण पालितं । दिवं प्रतीचीमागन्व हृदेऽमञ्जन्यथागजाः ।

तत्रासुरेभ्यः शंसन्त आधिपत्यं सुराण्यथे । तच्छ्रुत्वाऽथासुराः सर्वे समुद्रयोगमुत्तमं ।

क्रूराश्च बुद्धिमत्तुलां पृथिवीहरणे रताः । आयुधानि च दिव्यानि जट्टुर्भीमविक्रमाः ।

चक्राश्रयो तथा खड्गान् भुषुञ्जीश्च धनूषि च । प्राधान् पाशांश्च ब्रह्मोश्च मुषलानि गदास्तथा ।

केचित् क्वचिन्मः सञ्जा मन्ताज्जागान् समास्थिताः । केचिदश्वरथाज्जानानपरेऽन्वात्महासुराः ।

केचिदुग्रान् वृषानन्ये महिषान् महमानपि । खवाज्जवल्गमास्त्राय केचिच्चैव पदातयः ।

परिवार्यै हिरण्याक्षं तल्लवङ्गाः पताकिनः । इतश्चेतस्य निसेहसंघटाः सर्वे युयुत्सवः ।

ततो देवगणाः सर्वे पुरन्दरपुरोगमाः । दैत्यानां विदितोद्योगास्यक्रुर्योगमुत्तमं ।

महता चतुरङ्गेण बलेन सुसमाहिताः । बहूगोधाङ्गुलित्राणास्तृणवन्तः समार्गणाः ।

उग्रायुधधरा देवाः स्वस्वनीकेष्ववस्थिताः । येरावतगतं ब्रह्मन्मथगच्छन्त पृष्ठतः ।

ततस्त्वर्त्यानिनादैश्च भेरीषाञ्च महास्त्रैः । अम्बद्रवह्निरण्याक्षो देवराजं पुरन्दरं ।

तीक्ष्णः परशुनिस्त्रिभैर्गदातोमरश्चक्रिमिः । मुवसैर्भिन्दिपालैश्च कादयामास वासवं ।

ततोऽस्त्रबलवगेने अर्षिभ्रातृः सुदारुणाः । घोररूपा महावेगा निपेतुर्ध्वीणवृष्टयः ।

शिष्टाश्च दैत्या बलिनः श्रितधारेः परश्वधैः । परिचैरायधैः खड्गैः क्षेपणोपैश्च मुद्गरैः ।

गण्डशैलैश्च विपुसैरश्वभिस्त्राहसज्जिभैः । घातनीभिश्च गुर्वीभिः शतज्ञोभिलयैव च ।

युगेयंशैश्च नियुक्तेरगलैश्च विदारणैः । सर्वान्देवगणान्देत्याः संनिजङ्गुः सवासवान् ।

धूमकेतुं हरिश्मश्रुं नानाप्रहरणायुतं । रक्तसन्ध्याभ्रसंकाशं किरीटोत्तमधारिणं ।

नीलपीताम्बरधरं सितोदृप्तोर्द्धदंष्ट्रिणं । आजानुवाङ्गं हृद्यं च वैदूर्योभरणोऽज्यलं ।

समुद्यतायुधं दृष्ट्वा सर्वतलो महासुरं । हिरण्याक्षं महावीर्यं दैत्यानामभवप्रदं ।

युगान्ताग्निममं भीमं स्थितं मृत्युमिवापतः । प्रविश्यथः सुराः सर्वे तदा ब्रह्मपुरोगमाः ।

दृष्ट्वायान्तं हिरण्याक्षं महाद्रिमिव जङ्गमं । ततः संविशमनसः प्रमृहोतश्चरासनाः ।

सहस्राक्षं पुरस्कृत्य तस्युक्ते रणमूर्द्धनि । सा तु दैत्यसमू रेजे हिरण्यकवचोऽज्यला ।

प्रवृद्धनक्षत्रगणा शारदो घौरिवामला । तेऽन्यान्यमभिसंपेतुः पातयन्तः परस्परं ।

बभञ्जुर्बाहुर्भर्वाङ्गान् स्रग्मन्ये युयुत्सवः । मदानिपातैर्भग्राङ्गा वाषीश्च मखितोरसः ।

विनिपेतुः पृथक्क्षेत्रिण्यथान्ये विजुषूर्धरे । बभञ्जिरे रयान् केचित् केचित् संसृदिता रथैः ।

१२५२५

१२५४०

१२५५५

सन्नाधमन्ये संप्राप्ता न श्रेकुसलितुं रथाः । दामवीचमहामेवै देवाभुघनडिभुति ।

अन्योन्यवाणवर्षेण युद्धदुर्हिगमावभौ । हिरण्याक्षश्च बलवान् क्रुद्धः स हितिमन्धनः ।

व्यवर्द्धत महातेजाः समुद्र इव पर्व्वशि । तस्य क्रुद्धस्य बंधवा मुखाभिसेदरथिवः ।

१२५०

साग्निधूमश्च पवनो ववौ तस्य समीपतः । सोऽस्त्रजालैर्ष्व उविधेर्द्धुंभुभिः परिषैरपि ।

सर्व्वमाकाशमावने पर्व्वतहस्त्रितैरिव । बड्भिः श्रितनिस्त्रिंशेऽन्धमिभ्रशिरैरवः ।

न श्रेकुसलितुं देवा हिरण्याक्षार्हिता बुधिः । तेन विद्राविता देवा हिरण्याक्षेण संयुगे ।

न श्रेकुर्व्येनपन्तोऽपि यत्नं कर्तुमचेतसः । सर्व्वे विचाविता देवा हिरण्याक्षेण संयुगे ।

तेन शक्रः सहस्राक्षशक्तिोऽस्त्रेण धीमता । ऐरावतमनतः शस्त्रे नाशकश्चलितुं भयात् ।

१२५५

सर्व्वीश्व निखिलान्देवान् पराजित्य स दानवः । सन्नाधिला च देवेशमात्मस्य भन्यते जगत् ।

सतोयमेघप्रतिभेयनिखलं प्रभिन्नमातङ्गबिजाश्वविक्रमं । धनुर्विधुन्वन्तमदारवर्षैर्षं तदा ऽसुरेन्द्रं ददृशुः सुराः स्थितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि शक्रसम्भवे अष्टाविंशत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निअयत्ने सुरपतौ निर्जितेषु सुरेषु च । हिरण्याक्षवधे कुर्द्धिं चक्रे चक्रगदाधरः ।

वाराहः पर्व्वतो नाम्ना पूर्ष्वं यः समुदाहृतः । स एव भूत्वा मजवानाजगामासुरान्नाहतः ।

ततश्चन्द्रप्रतीकाशमगृह्णाच्छङ्खमुत्तमं । सहस्रारश्च तथक्रे चक्रपर्व्वतमजिभं ।

१२५०

महादेवो महाबुद्धिर्क्षहायोगी महेश्वरः । पथते योऽमरैः सर्व्वैर्गुणैर्नामभिरव्ययः ।

सदा सर्व्वोत्तमि श्रेष्ठः सद्भिर्त्यः सेवते सदा । इष्यते च पुरापिच यो लोकं लोकभावनः ।

यो वैकुण्ठः सुरेन्द्राणामनन्तो भोगिनामपि । विष्णुर्षी योगविदुषां यो यज्ञो यज्ञकर्षणं ।

मखे यस्य प्रसादेन भुवनस्था दिवोकसः । आर्ष्वं महर्षिभिर्हन्तमश्रुवन्ति चिधाकृतं ।

यो नैधनोऽग्निर्हैत्यानां यः सुरार्णां परा गतिः । यः पविषं पविषाणां स्वयंभोरपि यो विभुः ।

१२५५

यस्य चक्रं प्रविष्टानि दानशानां युगे युगे । कुलान्याकुलतां यान्ति यानि कृत्तानि वीर्य्यतः ।

ततो दैत्यद्रवकरं पौराणं शङ्खमुत्तमं । दधौ प्राणैः बलवानासिपन्दैत्वजीवितं ।

श्रुत्वा शङ्खस्वनं घोरमसुराणां भयावहं । कुमिता दानवाः सर्व्वे दिशो दत्तं व्यलोकयन् ।

ततः संरक्तनयनो हिरण्याक्षो महासुरः । कोऽयं श्विति ज्वनोषाशारायणमुदैकत ।

वराहहृदिपिणं देवं स्थितं पुरुषविघहं । शङ्खचक्रोद्यतकरं देवानामार्त्तिनाशनं ।

१२५०

रराज शङ्खचक्राभ्यां ताभ्यामसुरसूदनः । सूर्य्याश्वत्थमधीर्षधे यथा नीलपथोधरः ।

ततोऽसुरगणाः सर्व्वे हिरण्याक्षपुरीगमाः । उद्यतायुधनिस्त्रिंशा दृष्ट्वा देवमुपाद्रवन् ।

पीडमानोऽतिबलिभिर्दैतैः सर्व्वीयुधोद्यतैः । न चक्षाल हरिर्युद्धे कम्पमान इवाक्षलः ।

ततः प्रञ्चलितं शक्तिं वराहोरसि दानवः । हिरण्याक्षो महातेजाः पातयामास वीर्य्यवान् ।

तस्याः शत्रव्याः प्रहारेण ब्रह्मा विस्मयमागतः । समीपमागतां दृष्ट्वा महाशक्तिं महाबलः ।

१२५५

हृद्गारेणैव निर्भर्त्य पातयामास भूतले । तस्यां प्रतिहतायान्त्तु ब्रह्मा साध्विति चाब्रवीत् ।

यः प्रभुः सर्वदेवानां वराहलोमनादितः । ततो भगवता चक्रमाविद्यादिव्यवधिम् ।
पातितं दानवेन्द्रस्य हिरण्यतमकार्मका । ततः क्षित्येव हिरण्यस्य भूमौ कमात ह ।
दैत्येन्द्रस्यानिहतं मेरोः प्रदुग्निवीतनम् । हिरण्यस्ये हते दैत्ये ये प्रोवाह्यन् दानवाः ।
सर्वे तस्य भयनस्या जम्बुराहुः द्विशो दम् ।

११५०

स सर्वलोकाप्रतिपक्षको महाहवेव्यप्रतिमोद्यकः । बभौ वराहो पुधि चक्रपाणिः कालो युगान्नेत्रिव दृष्टयाणिः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे जगत्त्रिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विद्राव्य तु रणे र्भ्यान्सुरान् पुरुषोत्तमः । भूमौ च तव बद्धास्थान् पुरन्दरमुखान् सुरान् ।

ततः प्रकृतिमापन्नाः सर्वे देवमण्डलादा । पुरन्दरं पुरस्कृत्य नारायणमुपस्थिताः ।

॥ देवा ऊचुः ॥ तव प्रसादाद्भगवंसव वाञ्छवस्तेन च । जीवामोऽद्य महाबाहो विमुक्तास्थानकामनात् ।

त्वच्छासनाद्धि भगवन् किं कुर्वन्सदिनेः सुताः । इच्छामः पादशुभ्रान् तव कर्तुं वनातन ।

११५१

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां पुण्डरीकनिभेषु । उवाच वचनं देवान्मुदा युक्तो हतद्विषः ।

॥ भगवानुवाच ॥ यो यश्च भवतां लोकौ मथैव विहितः पुरा । पात्यतां स तु यत्नेन नियोगस्य कश्चित् कश्चित् ।

ऐश्वर्यं प्रतिपन्नाः स्य क्रतुभागपुरस्कृतं । मथैव पूर्वं निर्दिष्टो नियोगः प्रतिपात्यतां ।

शक्रस्योवाच भगवान् वचनं दुन्दुभिस्त्रयः । इदं यथावत्कर्तव्यं यत्सु चायत्सु च तथा ।

गच्छन्नु तपसा स्वर्गं जनुयः संश्रितव्रताः । यज्ञैरिष्टा पायजूकाः फलानि प्राप्नुवन्तु च ।

११५२

भावः सद्गुण्योस्मानामभावः पापकर्षणां । सन्तः स्वर्गजितः सन्तु सर्वभ्रमनिवापिनः ।

मत्पशूरा दानपशूरा रणपशूराश्च ये नराः । ते सर्वफलमश्नन्तु सदा ये चानसूयवः ।

अश्रद्धधानाः पुरुषाः कामिनोऽर्षपरः श्रुताः । अमहाया नास्तिकाश्च नरकं यान्तु मानवाः ।

एतावत् क्रियतां वाक्यं मयोक्तं चिदश्वराः । ततो मयि क्षित्ते सर्वे वो बाधिष्यन्ति नारयः ।

इत्युक्त्वाऽन्तर्हिता देवः शङ्खचक्रगदाधरः । देवतानाञ्च सर्वेषामभवद्विषयो महान् ।

११५३

एतदत्यहुतं दृष्ट्वा वराहचरितं सुराः । नमस्कृत्य वराहाय ना पृष्ठमितो गताः ।

ततः स्वान्याधिपत्यानि प्रतिपन्नानि दत्तैः । सर्वलोकाधिपत्ये च प्रतिष्ठा वासवो गतः ।

विमुक्ता दानवगणैः प्रकृतिं धरणी गता । स्वैर्यहेतोर्द्वैरण्यास्तु ज्ञात्वा चागच्छान् गिरोन् ।

खिषु स्थानेषु संस्थाप्य पर्वतानां पुरन्दरः । चिच्छेद भगवान् पन्नान् वज्रेण शतपर्वणा ।

सर्वेषामेव पञ्चासु च्छिन्नाः शक्रेण धीमता । एकः सपत्नो मैनाकः सुरैस्तत्समयः कृतः ।

११५४

एष नारायणस्याद्यः प्रादुर्भावो महात्मनः । वाराह इति विप्रैश्चैः पुराणे परिकीर्तितः ।

कृष्णद्वैपायनमत्तं नानाश्रुतिसमाहितं । नाशुचये न पापाय न नृशंसाय कीर्तयत् ।

न सुद्राय न नोचाय न गुरुदेषकारिणे । नाश्रिभ्याय तथा राजस्य कृतज्ञाय चैव हि ।

आयुष्कामैर्धहीकामैर्धशक्कामैश्च मानवैः । जयैषिभश्च श्रोतव्यो देवानामेव वै जयः ।

पुराणो वेदसम्बद्धः शिवः रूक्मथनो महान् । पावनः सर्वभूतानां सान्तिका विजयप्रदः ।

११५५

एष कौरव्य तत्त्वेन कथितस्तेऽनुपूर्व्यः । वराहस्य वरस्येष्ट प्रादुर्भूतो महाकायः ।
 ये यजन्ति मखैः पुण्यैर्देवतानि पितृनपि । चात्मानमात्मना निजं विष्णुनेन कथयन्ति ते ।
 लोकाद्यनाथ त्रिदशाद्यनाथ ब्रह्माद्यथात्मभवाद्यवसः । नारायणवात्सल्यहितायनाथ महावराहाय नमस्तुभ्यम् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे प्रादुर्भूते विष्वक्भिक्षुद्विजितोऽध्यायः ॥ १३० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वाराह एष कथितो नारसिंहनाथः । सन् भूतः सन्नेष्टः शिरस्यकविपुर्गतः ।
 पुरा कृतयुगे राजन् शिरस्यकशिपुः प्रभुः । दैव्यानाम्नादिपुत्रवत्सकार सुमहत्कथः । १२९९
 दशवर्षवृहत्स्नाणि शतानि दश पञ्च च । जलवापी ससभयत् स्नानमौनकृतजनः ।
 ततः शमदमाभ्यास्य ब्रह्मचर्येष चैव ह । ब्रह्मा प्रीतोऽभवत्सस्य तपसा निवृत्तेन च ।
 ततः स्वयम्भूर्भगवान् क्षयमागत्य तव ह । विमानेनार्कवर्षेण वषट्पुत्रेण भासता ।
 श्राद्धैर्त्विर्बुभिः साधैर्ब्रह्मिदैर्देवतैस्तथा । ब्रह्मैर्विष्वक्वचैश्च पचराक्ष्यक्रियारैः ।
 दिग्भिश्चापि विदिग्भिश्च नदीभिः समरैस्तथा । नक्षत्रैश्च मुद्गरैश्च कचरैश्च महापदैः । १२९८
 देवैर्ब्रह्मर्षिभिः साङ्गैः सिद्धैः सप्तर्षिभिरथा । राक्षसैश्चैर्गन्धर्वैश्चरौघैः ।
 चराचरगुरुः श्रीमान् वृत्तः सर्वैः सुरैस्तथा । ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठो दैतव्यं वचनमब्रवीत् ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ प्रीतोऽस्मि तव भक्त्या तपसाऽनेन सुमत । वरं वरव भद्रं मे पथेष्टं कामनाश्रुति ।
 ततो शिरस्यकशिपुः प्रीतात्मा दानवोत्तमः । ब्रह्माक्षकशिपुः श्रीमान् वचनमेदमब्रवीत् ।
 ॥ शिरस्यकशिपुपुरवाच ॥ न देवासुरगन्धर्वाः न चकोरगराक्षसाः । न आनुषाः पित्राणां वा निहन्तुर्मां कथञ्चन । १२९९
 अघथो नैव मां क्रुद्धाः सर्वलोकपितामह । अपेयुस्तपसा युक्ता वर एव वृते मया ।
 न शस्त्रेण न चास्त्रेण गिरिणा पादपेन वा । न शूभ्रेण न चार्द्रेण क्षाब्ध चान्धेन मे वधः ।
 न स्वर्गेऽप्यथ पाताले नाकाशे नावनिक्षले । न चाभ्यन्तरराज्यकोर्ने चाकन्धेन मे वधः ।
 पाणिप्रहारेणैकेन समृत्त्वबलवाहनं । यो मां नाशयितुं शक्तः सख्ये ममभूर्भविष्यति ।
 भवेद्यमहमेवार्कः सोमो वायुर्जताम्रवः । सलिलक्षान्तरीशश्च मन्वसापि दिग्भेदतः । १२९८
 अहं कामस्य क्रोधस्य वरुणो वासवो अमः । धनदस्य धनाश्वसो पक्षः किमुवशाधिपः ।
 मूर्त्तिमन्ति च दिव्यानि तथाऽस्त्राणि महाहवे । उपतिष्ठन्तु मां देव सर्वलोकपितामह ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एते दिव्या वरास्नात मया दत्तास्तवाङ्गुताः । सर्वान् कामान् सस्यभावात् प्राप्स्यसि त्वं न संशयः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा स भगवान् जगामाकाशमेतं तु । वैराजं ब्रह्मवदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितं ।
 ततो देवाश्च नागाश्च गन्धर्वाश्च ऋषिभिः सह । वरप्रदानं मुनेर्बं पितामहमुपस्थिताः । १२९९
 ॥ देवा ऊचुः ॥ वरंपानेन भगवन् वाधिष्यति स नोऽशुभः । तत्रभीदस्य भगवन् सधोऽप्यस्य विचिन्वतां ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो लोकहितंकार्यं मुना देवः प्रजापतिः । भगवान् सर्वलोकानामादिकर्त्ता स्वयं प्रभुः ।
 सृष्टा च ह्यस्यक्यानामव्यक्तः प्रकृतिर्बुधः । आयासकमास्य सुरान् सुशीतैर्बन्धनाश्रुभिः ।
 अवश्यं त्रिदशास्त्रेण प्राप्तव्यं तपसः फलं । तपसोऽनेऽस्य भगवान् बधं विष्णुः करिष्यति ।

एतच्छुला सुराः सर्वे वाक्यं पद्वज्जल्पनः । ज्ञानि ज्ञानानि दिव्यानि प्रतिज्यमुर्मुदा युताः । १२१५
 सन्ध्याये वरे तस्मिन् सर्व्याः सोऽवाधत प्रजाः । हिरण्यकशिपुर्द्वैतो वरदानेन दर्पितः ।
 आश्रमेषु मुनीन् सर्व्यान् ब्राह्मणान् संश्रितव्रतान् । सत्यधर्मरतान् दान्ताम् धर्मयामास वीर्यवान् ।
 देवांस्त्रिभुवनस्थांश्च पराजित्य महासुरः । वैकोक्यं व्रजमानीय खर्गं वसति दैत्यराट् ।
 यदा वरमदोन्नतस्योदितः काशधर्मणा । यज्ञियानकरोद्दैत्यान् देवतासाध्ययज्ञिणाः ।
 तदादित्यास्य साध्याश्च विश्वे च वसवस्तथा । इन्द्रा देवगणा यथा देवदिग्महर्षयः । १२१६
 शरथं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्भ्रातृवत् । देवं देवमयं यज्ञं ब्रह्मदेवं सनातनं ।
 भूतं भयं भविष्यञ्च प्रजासोकनमस्तुतं ।
 ॥ देवा ऊचुः ॥ नारायण महाभाग देवास्तां शरणं गताः । चायस्य जहि दैत्येभ्यं हिरण्यकशिपुं प्रभो ।
 त्वं हि नः परमो धाता त्वं हि नः परमो गुरुः । त्वं हि नः परमो देवो ब्रह्मादीनां सुरोत्तम ।
 त्वं पश्यामस्तपत्राच ब्रह्मपञ्चकयावह । कथाय दितिवंशस्य शरणं भव नः प्रभो । १२१७
 ॥ विष्णुस्तवाच ॥ भयं त्यजधममरा अभयं वो ददाम्यहं । तथैव चिद्विभं व्युत्पत्तिरात् प्रतिपत्स्यथ ।
 यथोऽहं सगणं दैत्यं वरदानेन दर्पितं । अबध्यममरेऽप्यां दानवेभ्यं निहन्मि वै ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु भगवान् विश्वस्य चिद्विभोक्तवः । बधं संकल्पयामास हिरण्यकशिपोः प्रभुः ।
 सोऽपिरेषैव कालेन हिमवत्पार्श्वभागतः । किं नु ख्यं समाख्याय निहन्त्येनं महासुरं ।
 यस्मिद्धिकरमाशुः स्थाद्वधस्य विबुधद्विजः । अगुत्पज्ज्वातसक्के सोत्पन्नो रूपमोदृशं । १२१८
 नारसिंहमनाष्टयं दैत्यदानवरच्छयां । सहायन्तु महाबाहुर्जपाहोकारमेव च ।
 अयोऽहोकारसहायो वै भगवान् विष्णुरश्रुतः । हिरण्यकशिपोः स्नानं जगाम प्रभुरोत्तरः ।
 तेजसा भास्कराकारः कान्था चन्द्र दवापरः । नरस्य कृत्वाऽर्द्धतनुं सिंहस्फूर्द्धतनुं तथा ।
 नारसिंहेन त्रपुषा पाणिं संस्तुभ्य पाणिना । ततोऽपश्यत विस्रोषी दिव्यां रम्भां मनोरमां ।
 सर्वकामयुतां शुभ्रां हिरण्यकशिपोः सभां । विस्रोषी योजनव्रतं पद्मयोजनमुच्छ्रितां । १२१९
 वैहायसीं कामगमां व्रतमथ्यर्द्धमायतां । जराबोककमत्यातां निप्रकन्यां त्रिवां शुभां ।
 शुभ्रासनवतीं रम्भां ज्वलन्तीमिव तेजसा । अन्तः सल्लिससंयुतां विहितां विश्वकर्षणा ।
 दिव्यरत्नमथैष्टैः फलपुष्पप्रदैर्युतां । नीलपीतासितश्यामैः सेतैर्लोहितकैरपि ।
 अश्वतामैस्तथा गुह्यैर्धर्मशरीरतधारिभिः । सिताभ्रघनसंकाशा ह्रवन्तीवापु दृश्यते ।
 धन्यासनवती हृद्या द्योतमाना च सा शुभा । प्रभावती भास्करा च दिव्यगन्धा मनोरमा । १२२०
 सुसुखा न च दुःखा सा न शीतान च धर्मदा । न क्षुत्पिपासे त्वाग्निं वा प्राय तां प्राप्नुवन्ति हि ।
 नानाहृषैर्विरचिता विचित्रैरतिभास्वरैः । सान्नेर्षाणिमवैर्द्वैः शान्ती चाप्यथा च सा ।
 अतिचन्द्रस्य सूर्यस्य पावकस्य स्वयम्भुभा । दीप्यते नाकपृष्ठस्था भर्षयन्तीव भास्करं ।
 सर्वं च कामाः प्रसुरा ये दिव्या ये च मानुषाः । रसवन्तः प्रभूतास्य भक्ष्यभोज्यं तथाऽचर्यं ।

पुष्पगन्धाः सजसत्र निर्युष्पकका द्रुमाः । उष्णे श्रीगन्धितीधानि शीते शेषानि वस्ति वै । ११९९
 पुष्पितायाम्हाशाखान् प्रवासाक्षुरधारिणः । असावतानसंश्रयान् हरःसुभ नदीषु च ।
 द्रुमान् बहुविधांस्तत्र न्येनेः इदृजे प्रभुः । गन्धवन्ति च पुष्पाधिरथवन्ति शकानि च ।
 तानि शीतानि तोषानि तत्र तत्र सर्वाणि च । अपश्यत् सर्व्वेतीर्षानि कर्माणां तत्र स प्रभुः ।
 नलिनैः पुण्डरीकैश्च व्रतपत्रैः कुम्भिनः । रत्नैः सुवस्त्रैर्भोजैः कुमुदैः सज्जतापि च ।
 स कान्तेर्धानां रात्रैश्च राजसंघैः सरःप्रियैः । क्षारण्यैश्चकवाभैः सरवैः सुरैरैरपि । १२००
 विमलस्फाटिकाभानि पाण्डुरच्छद्मानि च । कण्ठसंघोषणीतानि सारवाभिहतानि च ।
 गन्धयुक्ताः शुभाक्षत्र पुष्पमञ्जरिधारिणीः । दृष्टवान् पादपापेषु जामासुष्मधरा क्षताः ।
 केतकाशोकवज्रकाः पुष्पाग्निककार्क्युगाः । चूतनीवकदम्बाश्च नामपुष्पाः प्रियङ्गवः ।
 शाल्मल्यः पाटलीवृक्षा वसुधाः सहस्रिद्रुवः । काकाशाखाः पिपासाश्च चम्पकाश्च मनोहराः ।
 तथैवान्ये व्यराजन्त सभायां पुष्पिता द्रुमाः । वैद्रुमाश्च द्रुमा दिक्ता अक्षिताप्रियमप्रभाः । १२०१
 स्तम्भवन्तः सुशाखाश्च बहुस्तम्बमुच्छ्रयाः । अक्षनाशोकवर्षाणां भाणि वसुधकद्रुमाः ।
 वरुणा वत्सनाभाश्च पनसाश्चन्द्रवैः सह । नीलाः सुमन्वस्यैव शीतशाखावत्प्रतिश्रुताः ।
 प्राचीनामलका शोभा मञ्जिका मङ्गरारवः । शोभनमन्तशुभा कम्बू चक्रुपाः श्रेष्ठवसुधाः ।
 सर्व्वरसाः कुन्दुरवः पुष्पाणाः कुटकाश्चथ । इक्षः सुहृन्नाशैव शीतशाखामुदिति सह ।
 कदम्बाश्चैव भव्याश्च दाडिमा वीजपूरकाः । काकोत्थका सुकूलाश्च हिरण्यकेशरर्षिकाः । १२०२
 खञ्जूरा मारिकेलीश्च चर्मवृक्षा हरीमन्त्री । अशूकाः सङ्गर्षाश्च विन्वाः काराप्रतापय्या ।
 पनसाश्च तमालाश्च नामागुल्मललाडुनाः । सताम्ब विविधाकाराः वक्रपुष्पफलोपमाः ।
 एते चान्ये च बहुवक्षत्र क्षाननका द्रुमाः । नामानुष्पफलेभ्येता व्यराजन्त समक्षतः ।
 चकोराः शतपत्राश्च मन्तकोकिलधारिकाः । पुष्पिताम् प्रक्षिप्तांशुंक्षान् संपतन्ति महाद्रुमान् ।
 रक्तपीतारुणाक्षत्र पादशपमला दिवाः । अश्वत्थमवैकला शङ्खटा श्रीकवीरकाः । १२०३
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे अथर्व्वपर्व्वे चारुविंशे हिरण्यकशिपुपञ्चमोऽध्यायः ॥२२०॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छां सभायां दैत्येभ्यो हिरण्यकशिपुः प्रभुः । आद्येन आद्ये रन्धि मन्वजाये प्रयागतः ।
 दिवाकरनिभे दीप्ते दिव्याक्षरवर्षवृते । रराव सुधिरं राजम् अक्षताक्षानसुष्मकः ।
 तस्य दैत्यपतेर्षान्दं विरभस्तः समन्ततः । दिव्यजन्मवदक्षत्र मन्तुतः सुधुषो वनौ ।
 तत्र देवाः सगन्धर्ष्या मयैरक्षरर्षा दृताः । दिव्यनालेन दिव्यानि जगुर्गतापि जायनाः ।
 विश्वाची सहजन्त्या च प्रक्षेप्येति च विद्युता । दिव्या च यैरभेयी च सखीची पुञ्जिकसखा । १२०४
 मिश्रकेशी च रक्षा च चित्रकेना शुचिस्मिता । आहमेन वृताची च मेगला चोर्ध्वी तथा ।
 यताः सहस्रशस्यान्या नृत्तगीतमिवावहाः । अवातिष्ठन्त राजानं हिरण्यकशिपुं तथा ।
 हिरण्यकशिपुश्च विप्रिवाभरवाभरः । श्रीसहस्रैर्हतः शूरसखी अक्षितसुष्मकः ।

तत्रासौने सहाबाळं चिरण्यकमिषुं मभुं । अमरवन्ति विदोः पुत्राः सन्ने सन्धुराः पुरा ।
 वस्त्रिर्भैरोचनिसात्र नरकः इतिभोचनः । प्रह्लादो मिमिचिनिच गपिकस्य सहापुरः । १२०५
 चन्द्रवन्तः कोधहना कुण्डला मुकलिकसा । घटोदरो सहापार्थः कथनः सिद्धरुताया ।
 विचरूपः सुरूपस्य विरूपस्य सहावन्तः । दक्षप्रोवस्य ताक्षी च सेचकस्य महावन्तः ।
 घटामो विकटामस्य संहादस्यैतपस्यः । दैत्यदासस्यैतस्य सन्ने ज्ञासितकुण्डलाः ।
 सन्निषो वाग्मिनः सन्ने सन्ने मुकलिकताः । सन्ने सन्धुराः पूराः सन्ने त्रिगतस्यत्वन्तः ।
 एते चान्ये च वचवो चिरण्यकमिषुं मभुं । जपामन्त महात्मासं सन्ने दिव्यपरिच्छदाः । १२०६
 विमानैर्विधाकागैर्भावसानैस्त्रिवाग्भिः । सन्निषो भूषिताः सन्ने गन्धनागस्ये रताः ।
 विचित्राभरणोपेता विचित्रवपनास्यका । विचित्रप्रसन्नवप्रा त्रिचित्रभवजवाहनाः ।
 महेंद्रचापसदृशैर्विचित्रैरङ्गदैर्भैरेः । भूषिताङ्गा दिवोः पुष्पास्यमुपायका विद्वन्तः ।
 तस्यां सभायां दिव्यायामसुराः परकोपपन्नाः । चिरण्यकुण्डलाः सन्ने दिवाकरकरप्रभाः ।
 कनकमणिविचित्रवेदिकास्यमुपरितमर्षसंभवज्ञवोधिकार्यां । स तु सगम्पतिरोचिः सभायां सुखचिरदन्तगवाच
 संटतायां । १२०७

कनकविमलहारभूषिताङ्गं दितितनयं सहासिषो ददर्श । दिवसकरकरप्रभं आसन्नं दितिजसहस्रगणैर्निर्णयमापं ।
 दति श्रीमहाभारते खिलेषु चरितंभे अविद्यपर्येषि नारसिंहे दाचिन्द्रदधिकद्विज्ञतोऽध्यायः ॥ २२२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो दृष्ट्वा महाबाहो काक्षचक्रमिवायतं । नारविहवपुम्हन्त्रं भद्राच्छमिवागच्छं ।
 विकुञ्चितघटकस्य नरसिंहास्य भारत । रूपौदार्यं तत्रौ तत्र सससं क्रमिषसिभं ।
 अहो रूपमिदं पिचं शङ्ककुन्देत्तुसन्निभं । अमुवन्दाननाः सन्ने चिरण्यकमिषुस्य सः ।
 एवं हि ब्रुवतो तेषां विद्मंभवासां महात्मानां । नरविहव प्रबुध्यां चोदिताः काक्षधर्षणा । १२०८
 हिरण्यकशिपोः पुत्रः प्रह्लादो नाम श्रेय्यमान् । दिव्येन चक्षुषा सिंहसपशुदेवमागतं ।
 तं दृष्ट्वा ह्यस्त्रैलाममपूष्णां समुद्रास्त्रिभं । त्रिचिता दानवाः सन्ने चिरण्यकमिषुस्य सः ।
 ॥ प्रह्लाद उवाच ॥ महाराज महामासो दैत्यानामप्रसिधस्य । स श्रुतं नैव नो दृष्टं नारविहमिदं वपुः ।
 अव्यक्तप्रभवं दिव्यं किमिदं रूपमसुतं । दैत्यान्तकरसं चोरं शंसन्तीव मर्षासि नः ।
 अथ देवाः शरीरस्त्राः साकराः स्वरितस्त्राया । चिमवान् पारियात्रस्य से चान्ये कुलपर्वताः । १२०९
 चन्द्रमाः सह नचचैरादिद्यास्यप्रसन्ना सुह । धन्तरो वदन्त्यैव तस्यः प्रकः प्रचोपतिः ।
 मरुतो देवगन्धर्वाश्च सस्य तपोधवाः । नाका सदाः पिशाचाश्च राक्षसा भोमविक्रताः ।
 ब्रह्मा देवः पशुपतिस्त्रिकाटको विभाति वै । स्वावराणि च भूतानि जङ्गमानि तथैत्र च ।
 भवांस्य सञ्चितोऽस्माभिः सधैर्द्वैत्यासैर्वृतः । विमानप्रतथंकीर्या तथैवाभन्तरा दम्भा ।
 सन्ने त्रिभुवनं राजन् लोकप्रथमं प्रापतः । दृश्यते नरविहोऽस्मिन् सद्येन्दौ विमले जगत् । १२१०
 प्रजापतिश्चात्र मनुर्यहात्मा यहास्य योगस्य मही नभस्य । उत्पातकांस्यस्य धृतिः स्यतिस्य रजस्य सत्त्वस्य तपो दमस्य ।

सन्तुमारस महाभूमयोः विधे च देवा वसवश्च सर्वे । कोथश्च काशश्च तथैव सर्वे सर्वश्च मोक्षः पितरश्च सर्वे ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि नारसिंहेऽष्टाहमख्ये चत्वारिंशदधिकतिस्रोतःश्लोकाः ॥ २२३ ॥

॥ वैश्वानर उवाच ॥ प्रजादक्ष वषः सुता हिरण्यकशिपुर्वषः । उवाच दामशान् सर्वान् सगणान्दनुजाधिपः ।

दृग्नेत्रेऽप्युतां श्रीधमपुष्पां तनुमाश्रिताः । यदि वा संशयः कश्चिदधस्तां वनगोचरः ।

तच्छ्रुत्वा दामवाः सर्वे नृगेन्द्रं भीमविक्रमं । परिश्रियन्तेऽमुदितास्त्रावधानासुरोन्मथाः ।

११०७

सिंहनादं विमुञ्च्य नरसिंहे महावक्रः । कम्पन्तं सभां दिव्यां व्यादिताश्च दवानकः ।

सभायां भयमानायां हिरण्यकशिपुः स्वयं । सिन्धोपास्त्रासिन्धोराशिं सिंहानामुत्तमविक्रमः ।

सर्वास्त्राणामथ श्रेष्ठं दण्डमस्त्रं सुभैरवं । काकचक्रं तथाऽप्युपं विष्णुचक्रं तथाऽपरं ।

धर्मचक्रं महाचक्रमजितं नाम नामतः । चक्रमैत्रं तथा चौरद्विषकं तथैव च ।

पैतामहं महचक्रं तथा चैकोन्यसंहतं । विचिषामन्नमिश्रैव युष्काट्रं चाङ्गनिदधं ।

११०८

रौद्रं तदुपं प्रूसश्च कक्षासं भुवसं तथा । अस्त्रं ब्रह्मविरसैव ब्राह्ममसं तथैव च ।

ऐधीकमस्त्रमैत्रश्च आग्नेयं त्रैविन्नमथा । वायव्यं मघनं नाम कापासमथ विह्वरं ।

तथाऽप्रतिहतं ब्रह्मि कौशमसं तथैव च । अस्त्रं हयविरा नाम सोमासं त्रिविरप्रभं ।

पैशाचमस्त्रमजितं सर्पमसं तथाऽहुतं । मोहनं श्रेष्ठश्चैव सन्नापयविलापनं ।

कृष्णं पातनश्चैव त्वाङ्ग्यापि सुदारुणं । कालमुद्गरमघोभं शोभयश्च महाप्रभं ।

११०९

धेवर्त्तं मोहनश्चैव तथा साधाधरं परं । मान्धर्वमसं दयितमविरलश्च नन्दकं ।

प्रस्त्रापनं प्रमथनं वारुणश्चास्त्रमुत्तमं । अस्त्रं पाङ्कपतश्चैव यस्त्राप्रतिहता गतिः ।

एतान्यस्त्राणि सर्वाणि हिरण्यकशिपुस्तदा । सिन्धेय नरसिंहश्च दोन्याग्नेरिषाऽऽतिः ।

अस्त्रैः प्रज्वलितैः सिंहमादृषोदसुराधिपः । विवस्त्रान् चर्षयन्नेव हिमवन्मिषांशुभिः ।

स श्चमर्षानिलोद्भूतो दैत्याणां सैन्यसागरः । सन्नेनास्त्रावयत् सिंहं मेकाशमिष सागरः ।

१११०

प्रायैः पाशैश्च खड्गैश्च गदाभिर्भुवसेदया । वज्रैरन्नमिषश्च त्रिषाभिश्च महाद्रुमैः ।

मुद्गरैः कूटपाशैश्च प्रूलोलूखलपर्वतैः । ब्रतत्रोभिश्च दोन्यामिर्हस्यैरपि सुदारुणैः ।

परिवार्य्य समन्तान् नित्तन्यैर्चरिं तदा । सत्यमप्यथ न तुल्यमूर्च्छितस्य महात्मानः ।

ते दामवाः पाशग्रहीतश्च स्ता महेन्द्रवज्राग्रनिहस्यवेगाः । समन्ततोऽभ्युद्यतवाऽऽदरुः क्षितास्त्रिषोर्षा एव नागयोताः ।

सुवर्णमालाकुलभूषिताङ्गादीनांशुष्का भूषितभोगभाषः । सुक्रावलीदामविभूषिताङ्गा संघा दवामानि विबालपथाः । ॥ २२५ ॥

तेषान्नु वायुप्रतिभोजसं वै केयूरमालावक्रबोत्कटाणां । तान्युत्तमाङ्गान्यमितो विभान्ति प्रभातस्रथैःशुचमप्रभाषि ।

विशैः समगज्वलितानलप्रभैर्षास्त्रपुगैः स समाकृतो बभौ । गिरिर्धया सन्ततवर्षिभिर्षमैः स्रतान्धकारोत्तमकन्दरद्रुमः ।

तैर्हन्यमानोऽपि मञ्जुजालैर्षाहावसेर्हैत्यगणैः समेतः । नाक्यतानौ भगवान् प्रतापवान् क्षितः प्रकथया हिमवानिवाचसः ।

सन्नासितास्ते नरसिंहरूपिषा दितेः सुताः पावकतुल्यवर्चसः । भयादिषेसुः पवभोद्भुता यथा महोर्षयः सागरवारि

सम्भवाः ।

प्रतीर्तुर्भूमिः पुनश्चात्तिवेना पुनान्नाकावतिवत्तन् प्रदीपान् । इत्येवमन्तः पुनर्भूमिः शिवस्यै नमः ॥ १२०१ ॥
 इति श्रीमहाभारते शिवोक्तौ चर्चयेत् श्रीमन्मन्त्रवि- नारविदे चतुर्विंशत्तन्त्रिकविद्यतोऽध्यायः ॥ २३४ ॥
 ॥ वैश्वानराय चक्राय ॥ शराः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥
 वासुदेव्यमुखायैव धूमकेतुमुखायैव । चक्रार्द्रचक्रवत्ताय प्रदीपान्निमुखायैव ।
 शंभुकुटुबन्नाय व्यादित्तन्त्राभयानराः । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥
 विशुम्भिकास्त्रिभोवाय तन्त्रोक्तानुसंधिताः । महायाज्ञिमासन्त्रे दानवा मन्त्रदर्शिताः ।
 कैलासवपुवस्तस्य शरीरे शक्यन्तुः शक्यन्तुः । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥ १२०२ ॥
 एवं भूमोऽपरान् घोरान्मन्त्रान्मन्त्राः शरान् । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥
 ते दानवशरा घोरा शक्यन्तुः शक्यन्तुः । विश्वं शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥
 ततश्चापि घोराणि दैत्याः शक्यन्तुः शक्यन्तुः । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥
 तैराश्रीद्गणशक्यैः शंभुतन्त्रैः शक्यन्तुः । पुनान्त्रे शंभुतन्त्रैः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥
 तानि सर्वाणि चक्राणि शक्यन्तुः शक्यन्तुः । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥ १२०३ ॥
 तानि चक्राणि वदन् प्रविशन्ति शिवान्ति वै । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥
 शिवस्यै चक्रैर्देव्यै भूयः प्राक्यन्तुः शक्यन्तुः । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥
 तामापतन्तीं शंभुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥
 शराजभ्या सा शक्यन्तुः शक्यन्तुः । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥ १२०४ ॥
 नाराचपन्तिः शिवस्य शिवो रणे विक्रान्तः । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥
 गर्जिता स यथाकामं विक्रान्तं च शक्यन्तुः । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥
 ततोऽस्मवर्षं दैत्यैश्च शक्यन्तुः शक्यन्तुः । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥
 तदस्मवर्षं शिवस्य गात्रे निपतितं शक्यन्तुः । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥
 तमश्वैर्देवैर्दत्तमुत्सादा शिवस्य शक्यन्तुः । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥ १२०५ ॥
 न च तन्त्रालयामासुर्देव्यैः शक्यन्तुः । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥
 ततोऽस्मवर्षं विहते जलवर्षमन्त्रैः । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥
 नभसः प्रच्युता धाराशिवस्यैः शक्यन्तुः । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥
 धाराणाश्च निपातेन वाशैर्विक्रान्तिभ्यः । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥
 धारा दिवि च संयुक्ता वसुधायाश्च शक्यन्तुः । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥
 वाङ्मते वसुधुर्वर्षं नोपरिहृत्तु तोयदाः । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥ १२०६ ॥
 हतेऽस्मवर्षं तुमुले जलवर्षं च शक्यन्तुः । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥
 नभसः प्रच्युतस्यै तिस्रैः शक्यन्तुः । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥
 स शक्यन्तुः पावकक्षेत्रे दैत्यैश्च महात्मना । शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः शक्यन्तुः ॥

तमिन्द्रसोचदैः सार्द्धं वचस्यती मदाशुतिः । गन्तव्यं तेनवर्षेणं कर्मणासात्तवर्षकम् ।
 तस्यां प्रतिहताद्यान्तु माथायां युधि द्यमवाः । सद्युधोरेवहृत्तमंमनीमं कर्मणासात् । १२००
 तमसा वंष्टते सोमे दैवेभ्योपान्तुमेतु वै । सतेभ्याः परित्यजेत्तद्विवाकरः दयावभौ ।
 त्रिशिखां भुक्तुटिस्त्रास ददुःप्रदंभवा रणे । सखाकर्मं निभूठयं मङ्गलं विवस्यमानि ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिश्चो भविष्यपर्वणि आरविने वसुभिर्ब्रह्मविष्णुशिवोऽध्यायः ॥ १२५ ॥
 ॥ वैश्वानथन उवाच ॥ ततः कर्मोक्तुम्याकरु इतमुदितिमन्त्रवाः । हिरण्यकशिपुं देवा विवसाः ब्रह्मं गताः ।
 ततः प्रज्वलितः क्रोधात् प्रदहन्ति ककुवाः । हिरण्यकशिपुं देवाः स्यान्मम भेरिणी ।
 ततः प्रसुमिताः सर्वे सागराः सखिकाकराः । सखिता निरवः सर्वे कापलाणि च कर्मणः । १२०१
 तस्मिन्कुट्टे तु दैत्येभ्यो तमेभूतमभूव्यमम् । तमसाः सव्यवच्यं न प्राञ्जायतः सिद्धय ।
 आवहः प्रवहश्चैव विवहश्च समीरवाः । परावहः संवहश्च उदहश्च महावहः ।
 तथा परिवहः श्रीमानुत्पातभयर्षणिः । इत्येते सुमिताः सप्त मादता गमयेवराः ।
 ये महाः सर्वलोकश्च क्वे प्रादुर्भवन्ति वै । ते महा गमने ष्टा वाचरस्यै कथाकुशं ।
 अयोगतस्यात्यचरयोगं दिवि निष्ठाकरः । सपहं स हनसर्गं प्रज्ज्वाल नभो विधि । १२०२
 विवर्षलश्च भगवान् गतो दिवि दिवाकरः । कण्ठः कर्मणश्च स्यात् सद्युधोऽस्य गमसासे ।
 अद्भुत्साक्षितां सूर्यो धूमनिभो महाभयं । गमनश्च भगवान् सततं परिसिद्धते ।
 सप्त धूमनिभा घेराः सूर्यो दिवि समुत्थिताः । योगश्च गमनश्च सप्तश्लिष्ठनि इन्द्रगाः ।
 वामे च दक्षिणे चैव स्थितौ इन्द्रकृत्स्यती । ब्रह्मैवरो सोऽहिताग्ना सोऽहितार्कसमस्तु तिः ।
 समं समभिराह्नि दुर्गाणि गमयेवराः । इन्द्राणि कर्मसौर्वैरा युगान्तावर्षका घराः । १२०३
 चन्द्रमास्य सनचो गहैः सप्तमिरमृतः । पराचरणिनात्राय रोहिणीं नाश्वर्षत ।
 ष्टहीतो राज्ञा सूर्य उल्लाभिरभिषन्वते । उल्लाः प्रज्वलिताश्च त्रे प्रचेलुर्षैरदर्शनाः ।
 देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्षत प्रोषितः । अपतद्गमनादुल्ला विद्युद्भूतप्रणिष्मना ।
 अक्लेश्च स द्रुमाः सर्वे पुष्यन्ति च फलन्ति च । सताश्च सफलाः सर्वाः सः काञ्चैर्ष्यमागमं ।
 फले फलान्यजायन्त पुष्ये पुष्यं तथैव च । उल्लोकन्ति निमोकन्ति हसन्ति च हसन्ति च । १२०४
 विक्रोशन्ति च गम्भीरं धूमाचलो ज्वलन्ति च । प्रनिजाः सर्वदेवानां काययनेषां पुनस्यं ।
 आरणैः सह संसृष्टा यान्त्राश्च ज्वगपरिचयः । पुनःपुनैरेकैतव ज्वमेभ्यो समुपस्थिते ।
 नद्यश्च प्रतिशोभं वै वदन्ति ककुबोदकाः । न प्रकाशन्ति च दिवो रक्तेरुच्यमाकुलाः ।
 वानस्यता न पूष्यन्ते पूनार्हाः कायश्चनै । कायुवेमेव हन्तानो मन्वन्ते प्रवदन्ति च ।
 यदा च सर्वभूतानां श्वाया न परिवर्तते । श्वस्यन्तमे सूर्यो लोकानां श्वकारके । १२०५
 तदा हिरण्यकशिपोर्देव्येषोपरि वेद्यमः । नाशान्नाशान्मुधानारे निविष्टमभवन्मु ।
 नथैव चायुधागरे धूमराजिरदुशत । स तान्दृष्ट्वा भयोन्पातान् हिरण्यकशिपुसदा ।

पुरोहितं तदा इदं वचनं श्रोतव्यम् । विनयः शान्तमनोः शशाङ्कः समुत्थितः ।
 श्रोतुमिच्छामि कार्त्तव्यं परं शौचं च । ११५०

॥ इदं उवाच ॥ इदं रावणवचनं ब्रह्मो मे महापुर । यदर्थमिदं दृश्यते महीपाता महाभयाः । ११५१

यस्यैते सम्यद्दृश्यन्ते राज्ञो राज्ञे जहातुर । देवो वा ह्ययमेतस्य राजा वा बभूवुश्च हि ।
 तत्र मुञ्जा समीपस्य यथा कर्म महीपतिः । मरुद्गणं हि नृपिराङ्ग विनति न संभवः ।
 एतावदुक्ता इदं कथं हिरण्यकशिपुं तदा । स्वकीयुक्ता च दैत्यैः जगाम खं निवेदनं ।
 तस्मिन् गते तु दैत्यैः श्लाघायां कृषिरं तदा । आशायां च सुदीनात्मा मङ्गावापमनुसरन् ।
 असुराणां विनाशाय सुराणां विनाशाय च । दृश्यते विविधोत्पत्ता घोरा घोरनिर्दग्नाः । ११५२

एते चान्ये च बहवो घोरा कृत्यातसंभवाः । दैत्यैश्च विनाशाय दृश्यन्ते कालनिर्दिताः ।
 ततो हिरण्यकशिपुर्दामादाय सत्वरं । अश्वद्रवत वेगेन धरणीमनुकल्पयन् ।
 हिरण्यकशिपुर्दैत्यः पदा संसृष्टवाचस्पतिं । सन्दृष्टौघपटः क्रोधादारारुह इव पूर्वजः ।
 मेदिन्यां कल्पमानायां दैत्यैश्च महात्मना । महीधरेशो नागेन्द्रा निभ्येतुर्भयविक्रमाः ।
 विषज्वालालकुलैर्व्यज्जैर्विभुश्चनोः उताग्रनं । सतुःश्रीर्षाः पञ्चश्रीर्षाः सप्तश्रीर्षाश्च पञ्चगाः । ११५३

वासुकिश्चक्रसैव कर्कोटकधनञ्जयो । रक्षापकः कालिवस महापद्मस्य वीर्यवान् ।
 सप्तश्रीर्षधृङ्गागो हेमतालध्वजः प्रभुः । श्रेयोऽनयो महीपातो दुष्टकल्पः प्रकल्पितः ।
 दीप्तान्यन्तर्जलस्त्रानि पृथिवीधरानि वै । कुट्टेन सप्त दैत्येन कल्पितानि समन्ततः ।
 पातालतलवासिन्यो नामतेजोधराः शिवाः । आपस्य सप्तधा कुम्भा दुष्टकल्परथाः इभाः ।
 नदी भागीरथी चैव सरयूः कौशिकी तथा । यमुना चैव कावेरी जम्बवेवा तथैव च । ११५४

तुङ्गवेषा महाभागा नदी मोदावरी तथा । चर्कस्वती च सिन्धुस्य तथा नदनदीपतिः ।
 मेकलप्रभवस्यैव श्रेणो मणिभिभोदकः । सुसोता नर्मदा चैव तथा वेचवती नदी ।
 गोमती गोकुलाकीर्णा तथा पूर्व्या सरस्वती । मघी कालमघी चैव तमसा पुष्पवाहिनी ।
 शोता चेतुमती चैव देविका च महानदी । जाम्बूनदी रत्नचितः सर्वरक्षोपशोभितः ।
 सुरर्णकुम्भकस्यैव सुवर्णाकरमण्डितः । महानदस्य लौहित्यः शैलकाननभूवितः । ११५५

पत्तनं कौशिकाराणां द्रविडा रथताकराः । मगधाश्च महायामा पौष्ट्या वज्रास्यैव च ।
 सुह्याः पल्हा विदेहाश्च मालवाः काशिकोमलाः । भवनं वैशतेयस्य सुवर्णस्य च कल्पितं ।
 कैलासशिखराकारं यत्कृतं विश्वकर्षणा । रक्ततोषो भीमवेगो लौहित्यो नाम वागरः ।
 इभ्रः पाण्डुरमेघाभः क्षीरोदस्यैव सागरः । उदयस्यैव शैलेन्द्र उच्छ्रितः इतशोऽग्रं ।
 सुवर्णवेदिकः श्रीमान्मघपंक्तिनिधेवितः । भाजमानोऽर्कसदृशैर्जातकपमयैर्दुर्मैः । ११५६

सालैस्तालैस्तामालैश्च कर्षिकारैः सुपुम्पितैः । अयोमुखस्य विपुलाः पर्वतो धातुमण्डितः ।
 तमालवनगन्धस्य पर्वतो मलयः इभ्रः । सुराङ्गास्यैव वाह्निका मद्राजोरास्यैव च ।

भोवाः पाण्ड्याश्च अङ्गाश्च कङ्किण्णाश्चक्षित्ताः । तथैव चोङ्गाः पौण्ड्याश्च वामचूलाः सकेरकाः ।

चोमितासोऽन दैत्येन सदेवाः साक्षुरोमयाः । अगस्त्यभवनस्यैव यदगस्त्यकृतं पुरा ।

सिद्धचारणसंश्लेषे सेवितं सुमनोरमं । विचित्रनामाविहगं सुपुष्पितकताद्रुमं ।

१२८७

जातरूपमथैः शूद्रैरुत्तरोमस्यसेवितं । गिरिः पुष्पितकस्यैव सञ्जीवान् मिथदर्शनः ।

उत्थितः सागरं भित्त्वा वयस्यश्चन्द्रसूर्ययोः । रराज सुमहाशूद्रैर्भग्नं विलिखन्निव ।

चन्द्रसूर्याशूद्रसंकाशैः सामराम्बुसमावृतः । विद्युत्तान् पर्वतः श्रीमानाधतः प्रतयोधनं ।

विद्युतां यत्र सत्याता निपात्यन्ते नमोऽनमे । अथमः पर्वतस्यैव श्रीमान् वृषभसंक्षितः ।

कुञ्जरः पर्वतस्यैव यथागस्त्यकृतं शूद्रं । विद्यालक्षरया दुर्दुर्षां सर्पासामाकथा पुरी ।

१२८८

तथा भोगवती चापि दैत्येभ्यश्च प्रकम्बिता । महाभेषगिरिस्यैव पारिवाचस्य पर्वतः ।

चक्रवांस्य गिरिभेटो वराहस्यैव पर्वतः । प्राग्ज्योतिषपुरस्यैव जातरूपमथं शूद्रं ।

यस्मिन्नुवाच दुष्टात्मा नरको नाम दानवः । मेघस्य पर्वतभेटो मेघमञ्जोरनिखनः ।

यत्र षष्टिः सहस्राणि पर्वतानां विद्यान्वते । तरुणादित्यसंकाशो मेघस्यैव महागिरिः ।

देवावासः शूद्रमः पुण्ड्रो गिरिराजो हिरण्ययः । हेमशूद्रो महाशैलकथा मेघस्यो गिरिः ।

१२८९

कैलासस्यापि शैलेभ्यो दानवेभ्यश्च कम्बितः । यक्षराक्षसमन्वर्णैर्नित्यं सेवितकन्दरः ।

श्रीमान्मनोहरस्यैव नित्यं पुष्पितपादपः । हेमपुष्करसञ्चर्यं तेन वैखानसं सरः ।

कम्बितं मानसस्यैव राजसंनिवेशितं । चिद्रुद्रः पर्वतस्यैव कुमारी च हरिहरा ।

तुषारचयसंकाशो मन्दिरस्यैव पर्वतः । उन्नोरवोजस्य गिरीरुद्रोपलक्षयाऽद्रिराट् ।

प्रजापतेस्य निलयस्यथा पुष्करपर्वतः । देवावृत्त्यर्भतस्यैव तथा वै वासुको गिरिः ।

१२९०

क्रौञ्चः सप्तर्षिशैलस्य धूमवर्षस्य पर्वतः । एते चान्ये च गिरयो देवा जनपदास्तथा ।

नद्यस्य सागराः सर्वे दानवेभ्यश्च कम्बिताः । कपिलस्य महीपुण्ड्रो व्याघ्राख्यस्यैव कम्बितः ।

खेचरास्य निम्नापुत्राः पातालतल्लवाविनः । गणस्यथाऽपरो रौद्रो मेघनाम्नाऽकुम्भायुधः ।

ऊर्ध्वगो भीमवेगस्य सर्वं एवाभिकम्बिताः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि नारसिंहे षट्त्रिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २३६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्रादित्याश्च साध्याश्च विभे च वसवस्तथा । इन्द्रा देवा महात्मानो महतश्च महाबलाः ।

१२९१

आगम्य ते मृगेन्द्रस्य सक्तात्रं सूर्यवर्षसः । ऊरुः संनक्षामनयो देवा लोकावधारिताः ।

जहि देव दितेः पुत्रं दानवं लोकनाशनं । दुर्दत्तमसदाचारं सह सर्वैर्षासासुरैः ।

त्वं क्षेपामनको नान्यो दैत्यानां दैत्यनाशन । तस्मात्प्रय हितायैव लोकाणां स्वप्ति वै कुव ।

त्वं गुरुः सर्वलोकानां त्वमिन्द्रस्यं पितामहः । अते तदन्वञ्जर्यं न भूतं न भविष्यति ।

तच्छ्रुत्वा वचनं देवो देवानामादिस्त्वयः । ननाद् सुमहानादमतिमञ्जोरनिखनः ।

१२९२

पाटितान्यसुरेभ्यो मृगेभ्यश्च महात्माना । विंशनादेन महता षडवापि मनांसि च ।

गणः क्रोधवशो नाम काशकेयस्यऽपरः । वेगस्यैगलेयस्य वैदिकेयस्य वीर्यवान् ।
 संज्ञादीयो महानादो विदेषस्य तथा गणः । कपिलस्य महीपुत्रो व्याघ्राद्यः कृतिकम्पनः ।
 खेचरास्य निम्नपुत्राः पातालतलवाकिनः । मण्डलाद्याऽपरो रौद्रो मेघनादोऽपुत्रायुधः ।
 ऊर्जंगो भीमवेगस्य भीमकर्षोऽर्कशोचनः । वक्षो भूली करालस्य हिरण्यकम्पिपुत्रतः ।
 जीमूतघनसंकाशो जीमूतघनवेगवान् । जीमूतघननिषीषो जीमूतसदृशद्युतिः ।
 देवारिर्दितिजो हूतो नृसिंहं समुपाद्रवत् । समुत्पत्य ततस्तीक्ष्णशृङ्गेण महानश्वैः ।
 तदोत्कारसहायेन विदार्य निहतो युधि ।

११८०

मही च लोकस्य शशी नभस्य पहास्य सूर्यस्य दिशस्य रश्म्याः । नभस्य शैलास्य महार्णवास्य गताः प्रसादं दितिपुत्रनाम्नात् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि नारसिंहे हिरण्यकम्पिपुत्रे सप्तत्रिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २३७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रमुदिता देवा ऋषयश्च तपोधनाः । तुष्टुर्विविधैस्तैरादिदेवं मनातनम् ।

११८१

॥ देवा ऊचुः ॥ यत्नया विहितं देव नारसिंहमिदं वपुः । एतदेवार्थं चिद्यन्ति परावरविदो जनाः ।

मृगेन्द्रवस्य लोकेषु सर्वसन्धेषु वा विभो । गाह्यन्ति च त्वां मुनयो मृगेन्द्र इति नित्यम् ।

लक्ष्मणादात् स्तकं स्नानं प्रतिपन्नाः स्त वै विभो । इत्युक्तवत्सु देवेषु नृसिंहस्य महात्मनः ।

ब्रह्मा च परमप्रोतो विष्णोः शोचन्मुदेरयत् ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ भवानश्वरमथ्यक्तमचिन्त्यं गुह्यमुत्तमम् । कूटस्थमकृतं कर्हमनातनमनामयम् ।

११८२

सांख्ये योगे च या बुद्धिसात्कार्यपरिनिष्ठिता । तां भवान् वेद विद्यात्मा पुरुषः श्लाघतो भुवः ।

थक्ताथ्यक्तस्य भगवांस्तनः सर्वमिदं जगत् । भवानेव वयं देवा भवानात्मा भवान् प्रभुः ।

चतुर्विंशत्कर्त्तृस्त्वं सर्वलोकगुरुविभुः । चतुर्थ्युगसहस्रेभ्यः सर्वलोकान्तकान्तकः ।

चतुर्वैदस्यतुष्टौ च सत्परात्मा मनातनः । प्रतिष्ठा सर्वलोकानामनन्तवस्यपौरुषः ।

कपिलप्रथ्मतीनाञ्च तं यतीनां परा गतिः । श्लाघादिमन्थनिधनः सर्व्यात्मा पुरुषोत्तमः ।

११८३

सृष्टा तं तस्य संहर्ता तमेको लोकभावनः । भवान् ब्रह्मा च इन्द्रश्च महेन्द्रा वरुणो यमः ।

भवान् कर्त्ता विकर्त्ता च लोकानां प्रभवोऽप्यथः ।

पराञ्च विद्धि परमस्य देवं परस्य मन्त्रं परमं तपस्य । परस्य धर्मं परमं यज्ञस्य त्वामाञ्जुरग्र्यं पुरुषं पुराणं ।

परस्य सत्यं परमं हविष्य परं पवित्रं परस्य मार्गं । परस्य यज्ञं परमस्य होत्रं त्वामाञ्जुरग्र्यं पुरुषं पुराणं ।

परं शरीरं परमस्य धाम परस्य योगं परमास्य वाणीं । परं रहस्यं परमा गतिञ्च त्वामाञ्जुरग्र्यं पुरुषं पुराणं ।

परं परस्यापि परं पदं यत् परं परस्यापि परस्य देवं । परं परस्यापि परं प्रभुञ्च त्वामाञ्जुरग्र्यं पुरुषं पुराणं ।

परं परस्यापि परं प्रधानं परं परस्यापि परस्य तत्त्वं । परं परस्यापि परस्य घातं त्वामाञ्जुरग्र्यं पुरुषं पुराणं ।

परं परस्यापि परं यज्ञो यत् परं परस्यापि परं यत् । परं परस्यापि परं पवित्रं त्वामाञ्जुरग्र्यं पुरुषं पुराणं ।

परं परस्यापि परं पुराणं परस्य गुह्यं परमस्य मन्त्रं । परेषु योगेन परं सुगुप्तं त्वामाञ्जुरग्र्यं पुरुषं पुराणं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु भगवान् सर्वलोकपितामहः । स्तुत्वा नारायणं देवं ब्रह्मलोकं गतः प्रभुः ।

११८४

ततो नदत्सु ह्यर्थेषु नृपयुक्तोऽप्यहम् । श्रीरोदयोत्तरं कुरुं जगाम हरिश्चक्रिः ।
 नारसिंहं वपुस्त्र्यङ्गा स्थापयित्वा च तदङ्गु । गौरासं रूपमास्त्राय प्रथमो नवउभयजः ।
 अष्टपक्षेण यानेन भूतयुक्तोऽप्यहम् । अथ्यत्र प्रकृतिर्देवः कश्चानमममत् प्रभुः ।
 एवं महात्मना तेन नृसिंहवपुषा तथा । देवार्सिंहतो राजन् हिरण्यकशिपुः कुरा ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यदर्शने नारसिंहे वपुक्षोपे अष्टपक्षदधिकविंशतोऽध्यायः ॥२३८॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारसिंहे कथं प्रोक्तो भूयोऽयं कामनोऽप्यहः । अथ कामनमास्त्राय रूपं रूपवताम्बरः । १२९०

बलेर्बलवतो यस्मै विष्णुना प्रभविष्णुना । विक्रमैस्त्रिभिराकम्ब वैशोऽप्यमसिंहं हनं ।
 समुद्ररथना चोर्ध्वं नामावयविभूषिता । क्वा दत्ता सुरेन्द्राय प्रकाश प्रभविष्णुना ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ अथ मे संशयो ब्रह्मण्यस्य मे विक्रमो महान् । कथं नारायणो देवो नामनलमुपात्तः ।

यः पुराणे पुराणास्ता भूत्वा नारायणे विभुः । पद्मनाभो महापाङ्कजोऽस्माकं प्रकृतिर्भुवः ।

अनादिमध्यनिधनसौख्योऽस्मादिः कनात्मनः । देवदेवः सुराचरः कथो लोकात्मजतः ।

१२९१

इत्यकथयवहः श्रीमान् इत्यकम्बभुगन्धवः । अदित्या देवकस्तुष्टु कथं नर्भेऽभवत् मभुः ।

सष्टा यो वासवस्थापि स कथं कथयानुभुः । प्रकृतेः द्विषि देवयो विष्णुं प्राप्तवान् कथं ।

एतदाचक्ष मे ब्रह्मन् प्रादुर्भावं महात्मानः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु राजन् कथां दिव्यामार्चितां नृविभुषुषुः । नृवापैः कविभिः प्रोक्तां ब्रह्मोक्तं ब्राह्मणेरितां ।

मारीचस्य सुरेन्द्रस्य कश्यपस्य प्रजापतेः । अदितिर्दितिर्दे भार्थे भगिन्यौ जनमेजय ।

१२९२

अदित्यां जज्ञिरे देवाः कश्यपस्य महात्मनः । धाताऽर्जुन्या च मित्रस्य वरकोऽजो भगवत्पथा ।

इन्द्रे विवस्वान् पूषा च पर्जन्यो दृक्कः स्यतः । ततस्तेकादस्त्रस्यष्टा इन्द्रो विष्णुश्चतः ।

दित्यां प्रसूतो मलवान् हिरण्यकशिपुः प्रभुः । तस्यानुमन्तु देवैश्चो हिरण्णाको महाबलः ।

हिरण्यकशिपोः पुत्ताः पक्षः चौरपरकमाः । प्रह्लादप्रभदौ संश्रादौ कथोऽनुश्राद एव च ।

विरोचनस्तु प्राङ्गादिवाक्ययुक्तो वलिः स्यतः । पुत्रयोश्च वलवतां तेषां कथमस्यम् ।

१२९३

तेजस्विनां सुरारीणां दैत्येन्द्राणां महात्मनां । गणाः सुवज्रयो राजन् देवैः देवैः वरकथः ।

ते दृष्ट्वा नरसिंहेन हिरण्यकशिपुं हतं । दैत्या देवकथार्थाय वलिमिन्द्रं प्रचक्रिरे ।

दृष्ट्वा धर्मपरं नित्यं चक्रवाक्यं जितेन्द्रियं । शौर्योऽथचक्रवाक्यं सर्वज्ञानविहारदं ।

परःवरस्तदीतार्थं तत्त्वदर्शिनमस्यम् । तेजस्विनं कृतशस्त्रं हिरण्यकशिपुं यथा ।

अभिषेकेण दिव्येण वलिं वैरोर्ध्वं प्रभुः । दैत्याधिपत्ये दितिजासदा सर्वोऽप्यनुमन् ।

१२९४

अभिषिक्तस्तु दैत्यैस्सर्वसिन्धुसवतां वरः । ब्रह्मणा चैव तुष्टेन हिरण्यकशिपोः पदं ।

अभिषिक्तोऽसुरैः सार्द्धं वलिर्वैरोचनिकदा । काश्यपैः कश्यपैः प्लोतैः सर्वेऽप्यनुसंश्रितैः ।

जयशब्दं ततश्चक्रुरभिषिक्तस्य दासवाः । वसेरतु सवीर्याः सिंहासकमतकाः च ।

हृत्वेन्द्रं दानवाः सर्वे वलिं वलवताम्बरं । ततो विज्ञावचामासुः विरोभिः फतिताः क्षितौ ।

॥ दैत्या ऊचुः ॥ विदितं तव दैत्यैश्च खिखरिवंशोऽयं । वैशोऽस्मादीदृशिसं सह खावरमङ्गलं । १२८११
 पितामहन्तु ते हन्ता सुरैः सुरनिखरदन् । हतं तदेव वैशोऽस्मै प्रकरोषामिषेधितः ।
 तन्नं पैतामहं राज्यं प्रत्याहर्तुमिहाहंवि । अस्माभिः वहितो नाय वैशोऽस्मिन्दिमन्वयं ।
 प्रत्यानयस्व भद्रं ते राज्यं पैतामहं विभो ।

असुरगणसहस्रवट्टतस्सं जय दिवि देवपतिं वदन्तुं तं । अमितवक्त्रपराक्रमोऽसि राजानिषयसं खगुणैः पितामहं खं ।
 इति श्रीमहाभारते खिखेपु हरिवंशे भविष्यपर्वे वि वामने वल्लेऽभिषेके जनपत्नारिन्दधिकद्विप्रतीऽध्यायः ॥ २३८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निशम्य तेषां कथनं महाभक्तिर्वैखिखदा प्रीतमना महाबलः । आश्वासयामास स दैत्यकोटीखिलोक्त
 मद्यैव जयमे सख्यै । १२८१२

तस्मै तद्वचनं श्रुत्वा वल्लेऽभिषेकदा । उद्येन परमसङ्गुर्दानवा सुदुर्मुखाः ।
 महापद्मो निकुम्भस्य पूर्णकुम्भस्य वीर्यवान् । काञ्चनाचः कपिस्कन्धो व्याघ्राचः चित्तिकल्पनः ।
 सितकेशोऽर्द्धवक्रस्य वज्रनाभः त्रिखो जटी । बहस्रबाहुर्विक्रमो मोनाचः प्रिवदर्शनः ।
 एकाक्ष एकपान्मुण्डो विद्युद्वज्रतुर्भुजः । गजोदरो गजत्रिरा गजस्कन्धो गजेवणः ।
 अष्टदंष्ट्रस्यतुर्दंष्ट्रः मेषनादी जलभ्रमः । करासो व्यासजिह्वस्य व्रताङ्गः व्रतलोचनः । १२८१३
 सहस्रपात् छण्डमुखः छण्डस्यैव महामुरः । रणोत्कटो दानपतिः वैशम्पयो कुलाकुलः ।
 समुद्रो रमभयपण्डो धूसस्यैव प्रियङ्करः । गोम्रजो मोक्षुरो रौद्रे गोदन्तः खलिको भुवः ।
 मांसपो मांसभक्ष्य वेगवान् केतुमान् शिविः । पद्मदिग्धरीरस्य दृष्टकोर्निर्भ्राह्मणः ।
 समप्रभो विकुम्भाण्डो विरूपाक्षो हराहरौ । श्वेतश्रीर्बलसङ्गुत्तरस्य चन्द्रतापनः ।
 विचरो दीर्घकण्ठस्य मद्यपो मादताम्रनः । कालकञ्जो महाक्रोधः बलभः कुलभः क्रथः । १२८१४
 समुद्रमद्यपो नादी विद्वंस महाबलः । प्रसन्नो नरको बाखी खलभः कासलोचनः ।
 बरिष्ठस्य गविष्ठस्य भूतखोम्भद्यो विभुः । सुप्रसादः किरीटी च सुवीरज्ञो महासुरः ।
 सुबाहुः खञ्जबाहुस्य वरुणः कस्योदरः । सोमपो देव्याची च प्रवरो वीरमर्दनः ।
 शुभ्रमुखस्यण्डस्य कुम्भनेत्रः कृत्रिभ्रमः । यथास्यतिमया प्रोक्ता मारीचेः कीर्तिवर्द्धनाः ।
 एते चान्ये च बहवो नानाभूषणभूषिताः । रथीचैर्बलसाहस्यैर्युक्तुर्बुद्धाय दंभिताः । १२८१५
 दिव्यमास्याम्बरधरा दिव्यस्रगनुषेचनाः । दिव्यैश्च कवचैर्बुद्धा दिव्यैश्चोष्णितैर्ध्वजैः ।
 दिव्याम्बरधरा दैत्या गर्जमाना रवाम्बुदाः । दृष्टिः खण्डनाघोषैश्चाखण्डो वसुन्धरां ।

महाबला दिव्यवलाखधारिको भुङ्क्तेभोगप्रतिमैर्भ्राह्मण्यैः । सुदुर्मुखा दैत्यदृष्टाः सुरारथी इतिप्रिया खोहितखोहि
 तेचथाः ।

ते अस्मुरकंजखण्डेन्दुवोर्या महेन्द्रवक्त्रानितुल्यवेनाः । विद्वत्तदंष्ट्रा हरिधूसक्रेष्वा विनर्दमानाः प्ररदीव मेघाः ।
 सहस्रबाहुर्वाणसु बलेः पुत्रो महाबलः । रथातिरथकोत्प्राऽथै संनखत स वीर्यवान् । १२८१६
 सख्यै मायाधराः शूराः सख्यै दिव्यास्त्रधोधिगः । सख्यै बलमदीप्तिताः सख्यै खञ्जवरासथा ।

सर्वे काञ्चनप्रेक्षाभाः सर्वे काञ्चयवत्सवः । किरीटोन्मीकमुकुटा दिव्यभूषणभूषिताः ।
 हिरण्यकवचाः सर्वे हिरण्यध्वजकेतवः । चान्दनका चराजका शारदा रव च पद्माः ।
 तापनीयैर्वैर्निकैः कात्याग्निसहितप्रभैः । हेमपर्वतशृङ्गलाः पुष्पिता रव किशुकाः ।
 तेषां मध्यगता वाणः प्रादुशीवैत्वितो जनः । स्मितः शक्तिगदापाणिस्त्रिगुणप्रतिभे रथे । ११८५
 चिन्तासेनाध्वजयुगे चिन्तभक्तिविराजिते । गदापरिचर्यपूर्णं हेमजासविभूषिते ।
 अन्वीयमानो दितिजैर्बालिखिखैरिवाशुमान् । नानाप्रहरणैर्घोरैस्त्रीकृतैर्द्वैरिवोरमैः ।
 पद्म तक्ष महावीर्या दानवा युद्धकुम्भदाः । ररक्षुरथमन्वया व्यादितासा भवानकाः ।
 सुवाङ्मूर्धन्यादस्य भोमवेगस्य वीर्यवान् । तथा गयनमूर्द्धा च वेगवान् क्लृप्तमानपि ।
 कनकरजतभक्तिचिन्तयै पतगपतिप्रतिभे रथे स्मितोऽभूत् । जलदनिगदतुल्यनेमिषोषे सुरगणसैन्यवधाव दानवेभ्यः । ११८६
 अनायुवायाः पुत्रस्तु बली नाम महासुरः । हृतः ज्ञतसहस्रेण रथानां भीमवर्षसां ।
 युक्तमृत्सहस्रेण रथमारुह्य वीर्यवान् । नीलायसमयं घोरं वायसाहं सुदुर्मयं ।
 नीलाम्बरधरः श्रीमान् वैदूर्याचलसज्जितः । महता रथहृन्नेन प्रथमो दानवकादा ।
 तत्रैकार्णवसंकाशे सैन्यमध्ये थराजत । प्रभातसमये श्रीमान् धनुश्छ्वा इवांशुमान् ।
 स तप्तजाम्बूनदतुल्यवर्षसा निशाकराकारतडिङ्गधारणः । किरीटमुख्येनविभाति शोभिना यथा गिरिः शृङ्गधरेण भास्वता । ११८७
 घृष्टीरथसहस्राणि नमुचैरसुरस्य वै । खरयुक्ताणि सर्वेषु भेषतुखरवाणि च ।
 नानाप्रहरणाः सर्वे सर्वे ते चिन्तयोधिनः । महाभयनसंकाशा वेगवन्तो महाबलाः ।
 रथो व्याघ्रसहस्रेण युक्तः परमवीर्यवान् । नमुचैरसुरेभ्यश्च सर्वैरजविभूषितः ।
 शार्दूलचिह्नः शृङ्गमे तस्य केतुर्हिरण्यवः । रथमध्येऽसुरेभ्यश्च दिनमध्ये रविर्षया ।
 स भीमवेगस्य महाबलस्य प्रष्टव्यं चापं हिमवानिव स्मितः । नीलाम्बरः काञ्चनपद्महो दिग्गजो घट्टुपेतकसः । ११८८
 किङ्किणोजालनिर्घोषं तपनीयपरिष्कृतं । सपताकध्वजोपेतं सवन्ध्यमिव तोयदं ।
 चक्रैश्चतुर्भिः संयुक्तमष्टगन्वाद्यतान्तरं । हेमजासालुखं दीप्तं कालचक्रमिवोद्यतं ।
 नानायुधधरं दिव्यं व्याघ्रचर्मपरिच्छदं । ईशामृगगणाकीर्णं चिन्तभक्तिविराजितं ।
 तूष्णीरज्ञतसंपूर्णं शक्तिमोमरसकुलं । गदामुद्गरसम्पाधमाहरोह मषो रथं ।
 युक्तमृत्सहस्रेण सन्मकेभ्रवर्षसा । राजतेनेव त्रैलोक्ये शोभितं सिंहकोतुना । ११८९
 स तदा शृङ्गमे दैव्या विष्वक्कर्णहते बली । रथरथे स्मितः श्रीमानुदयस्य इवांशुमान् ।
 विमलरजतविन्दुशोभिताङ्गं मखिकनकोऽजस्रस्यारुभक्तिचिन्तं । अयतज्ञतसहस्रमूर्च्छितानां मखमनुवाति महाहवे रथानां ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने चत्वारिंशदधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २४० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुष्पोमा तु महादैत्यस्त्रिमिराकारसज्जितः । अहरोद्वाचसं घोरं रथं पररथाहजं ।
 पर्वतोत्करसंकाशं सौहजालान्तरान्तरं । नेमिषोषेण महता सुभ्यन्तमिव सागरं ।
 गदापरिचनिस्त्रिंशैशोमरैः सपरश्वधैः । शक्तिमुद्गरसम्पूर्णं सतोयमिव तोयदं । ११९०

रथमुद्रसहस्रेण संयुक्तं वायुवेगिना । पुलोमारुह्य युद्धाय प्रसितो युद्धदुर्भदः ।
 घटीरथसहस्राणि पुलोमान् महाबलं । अन्वयः सूर्यवर्षाणि भ्राजमानानि तेजसा ।
 खड्गध्वजेन महता तप्तकाञ्चनवर्षसा । शुशुभे रथमध्यस्थः पर्वतस्य दवांशुमान् ।
 सुचारुचामीकरपट्टमद्गं महागदां कालनिभं महात्मा । प्रष्टुं बभ्राज स सैन्यमध्ये कार्ष्णाययीं केतुरिवोच्छ्रिताऽग्न्यः ।
 हयपीवस्तु बलवान् हयपीवैर्षासुरैः । वृतः शतसहस्रेण रथानां रथसत्तमः । १२८५
 धराधरनिभाकारं संपत्नानीकमर्दनं । स्यन्दनं भीममास्थाय युद्धायाभिमुखः स्मितः ।
 श्वेतशैलप्रतीकाग्रः श्वेतकुण्डलभूषणः । शुशुभे रथमध्यस्थः श्वेतशुक्ल दवाचलः ।
 महता सप्तश्रीषेण राजता नागकेतुना । वैदूर्यमणिचित्रेण प्रवालाहुरशोभिना ।
 अमितबलपराक्रमद्युतीनां वररथिनामनुजमुकुञ्जितानां । असुरगणशतानि गच्छमानं त्रिदशगणा इव वासवं प्रयान्तं ।
 प्रह्लादस्तु महाप्रज्ञः सर्वशास्त्रविभारदः । सर्वमायाधरः श्रीमान् यथा क्रतुशतैः प्रभुः । १२८६
 समनश्चत तेजस्वी पावकाशिःसमप्रभः । रथानीकेन महता दुर्द्दिनाभ्यादनादिना ।
 शूरेणामितवीर्येण हेमकुण्डलधारिणा । वृतो दैत्यसहस्रेण देवैरिव पितामहः ।
 स्ववीर्यादपणीर्दुष्टो मत्तवारणविक्रमः । सुरसैन्यस्य सर्वस्य प्रतिशोक इव स्थितः ।
 स धैर्येणोदधेस्तुल्यो वपुषोऽग्निरिव ज्वलन् । तेजसा भास्कराकारः समया पृथिवीसमः ।
 तालध्वजेन दीपेन रथेनातिविराजता । धान्तं तमनुचान्ति स्य दानवाः शतसंघस्रः । १२८७
 हिरण्यकवचाः सर्वे सर्वे रत्नविभूषिताः । दिव्याङ्गरागाभरणाः समरेध्वनिवर्त्तिनः ।
 जाम्बूनदविचित्राङ्गा वैदूर्यरचिताङ्गदाः । दिव्यस्यन्दनमध्यस्थाः खल्ला इव महापहाः ।
 आचारवांशैव जितेन्द्रियस्य धर्मै रतः सत्यपरोऽनसूयुः । स्थितोऽग्नितापान्बुदवायुकल्पे रूपो यथा सर्वहरः कृतान्तः ।
 शम्बरस्तु महामाया दैत्यानां रथयूथपः । आहरोह रथं दिव्यं सर्वयुद्धविभारदः ।
 लोहिताचो महाबाहुः प्रतप्तोत्तमकुण्डलः । जीमूतघनसंकाशो दिव्यस्वगनुलेपनः । १२८८
 विद्युद्योतनिकाशेन मुकुटेनार्कवर्षसा । मणिरत्नविचित्रेण वैदूर्यान्तरशोभिना ।
 तपनीयेन महतः कवचेन विराजता । मन्ध्याभ्रेणैव सञ्जस्रः श्रीमानस्तशिलोच्चयः ।
 त्रिशङ्कतसहस्राणि दैत्यानां चित्रयोधिनां । बलिनां कालकल्पानामन्वयुः शम्बरं तदा ।
 युक्तं हयसहस्रेण शुक्लवर्णेन राजता । क्रौञ्चध्वजेन दीपेन रथेनाहवशोभिना ।
 व्यासकृतवैदूर्यमुवर्णजालं नानाविहङ्गाञ्ज्वलभक्तिचित्रं । विद्युत्प्रभं भीमरवं सुवेगं रथं समारुह्य रराज दैत्यः । १२८९
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने प्रदुर्भावे दैत्यसहस्रेण एकचत्वारिंशदधिकद्विंशतेऽध्यायः ॥२७१॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनुह्लादस्तु तत्रैव दैत्यः परपुरञ्जयः । हिरण्यकशिपोः पुत्रः प्रययौ युद्धखालसः
 चतुश्चक्रेण यानेन त्रिनज्वप्रतिभेन च । युक्तेनाशैर्षहावीर्यैः सिंहवज्रैरजिह्वगैः ।
 भीमगभीरघोषेण नेमिघोषेण वल्लुना । चालयन् वसुधां सर्व्यां सशैलवनकाननां ।
 विनर्द्दमाना दैत्यास्तं समन्तात् पर्यवारयन् । शतं शतसहस्राणां रथानां हेममाजिनां ।

परिचैर्भिन्दिपाक्षैश्च प्राचैः पाचैः परत्तथैः । विविधासुधस्रस्तासोऽद्रुलमुद्गरपाचयः । १२९०
 सुवर्णजालनिर्घुनैर्वक्षैश्च समलक्ष्णताः । रक्षैश्च कवचैश्चाप्ये शोभमाना महासुराः ।
 ततो विशालोच्छ्रितशैलरूपे बभौ रथे काञ्चनरत्नचिन्ने । देव्याधिपः सन्महासुख्यः समाहितस्त्वज्रतिमेवकूपे ।
 विरोचनश्च बलवान् वैश्वानरसमद्युतिः । महता रथसंज्ञेन सर्वान्शत्रुजलः श्रुचिः ।
 व्यूहानां विनियोगज्ञो ज्ञानविद्यामत्तलवित् । बलैः पिताऽसुरवरः सुराणांमिव भासवः ।
 सर्वान्युधधरोपेतं किङ्किणीजप्रसभूपितं । सुधुक्तं वाजिमुखायां सशस्त्रैश्चाद्रुगामिना । १२९१
 रथमारुह्य दैत्येभ्यो बभौ मेहरिवापरः । किङ्किणीजालपर्याप्तं गजैश्च भ्रजशोभितं ।
 सन्ध्याभ्रसमवर्षाभिः पताकाभिरक्षकूर्मं ।
 प्रवालजानूनदभक्तिचिन्ने व्याखन्निमुक्ताफलशोभितश्च । रथं समारुह्य किरीटमासी ययौ स युद्धाभिमुखाऽसुरेभ्यः ।
 विरोचनानुजक्षैव कुजक्षो नाम वीर्यवान् । खन्दनैर्भ्रजवाहसैर्वाप्येकाक्षमभूपितैः ।
 वृत्तो मद्बलोलिखितैर्द्वैवारिभिररिन्दमः । प्रासपात्रमदाहसैर्द्वानवैर्युद्धकाञ्चिभिः । १२९२
 स पर्वतनिभाकारो भिन्नाक्षमचयप्रभः । महता भ्राजमानेन किरीटेनार्कवर्षया ।
 सर्वरत्नचिन्नेष कवचेन सुसंयुतः । महता दीप्तवपुषा खगंधार इवाद्भुमान् ।
 शतकौशेन महता तालवृक्षेण केतुना । रराज रथमण्यस्यो मेरुस्य इव भास्करः ।
 रथपटुरतिवीर्यसत्त्वबुद्धिः सुरसमराभिमुखः प्रयाति दूर्ध्वं । असुरगणसमावृतः कुजखस्त्रिदशगणैरिव वृत्रहाऽमरेभ्यः ।
 अशिलोमा च तत्रैव दानवः पर्वतायुधः । दारुसं वपुरास्त्राय दारुणो दारुणाननः । १२९३
 रौद्रः शकटचक्रासो महाकायो महाबलः । कृष्णवासा महादंष्ट्रः किरीटो सोहिताननः ।
 वृत्तो दैत्यसहस्रौघैर्गिरिपादपयोधिभिः । गानारूपधरैर्द्वैतैर्द्वैत्यैस्त्रिदशभुभिः ।
 ते शूलहस्ता गगने चरन्त इतस्ततस्त्रौघदभीमनादाः । खं हादयन्तक्षपणीधनिष्का यथोत्थिता प्रावृषि काक्षमेघाः ।
 जनायुषायाः पुञ्जस्तु वृत्रो नाम महासुरः । देवत्रचुर्महाकायस्तासास्यो निर्मितादरः ।
 दीप्तजिह्वो हरिश्मश्रुकूर्डरोमा महाबलः । नीलाङ्गो सोहितपीवः किरीटो सोहितान्वरः । १२९४
 आजानुवाङ्गविक्रतः श्वेतदंष्ट्रो विभीषणः । महासायाधरो भीमो हेमश्रेष्ठरभूषणः ।
 महता मणिचिन्नेष कवचेन सुसंयुतः । हेमसायाधरो रौद्रशककेतुरमर्षयः ।
 किङ्किणीशतसंघुष्टं तपनीयपरिष्कृतं । युक्तं हयसहस्रेषु रक्तभ्रजपताकिना ।
 रथानोक्तेन महता युद्धायाभिमुखो ययौ । दिव्यं खन्दनमास्त्राय देव्यानां नन्दिवर्द्धनः ।
 तपितकनकविन्दुपिङ्गलासो ह्रितिवृषभोऽसुरसैन्यधुनेता । विकथितकनकामचांवरत्नः शितदशनः श्रुश्रुभे तदा
 रथस्थः । १२९५
 एक चक्रस्तु तत्रैव सूर्यचक्र इवोदितः । कालचक्रोपमो रौद्रशकपायुध इवोद्यतः ।
 सर्वान्युधमयं दिव्यं रथमास्त्राय भास्करं । वृत्तो दैत्यगवैर्द्वैतैः कासायसत्रिसासुधैः ।
 तस्याश्रीतिसहस्राणि रथिनां चित्रयोधिनां । आसयैः काञ्चनैश्चैव सशस्त्रा वरवर्षिणः ।

व्यराजन्तान्तरीक्षणा नीलः इव पयोधराः । सर्वे काश्यान्कप्रख्या दधिराषा महाबलाः ।
 सन्दष्टौष्ठपुटा घोरा महाकाया महासुराः । बधाय सुरसैन्येण संनक्षन्त महाबलाः ।
 सर्वे काश्यान्कप्रख्या वीराः समरदुर्जयाः । वामरोदरगभीरा नीलवज्रा सुरावदाः ।
 नेदुर्यान्तोऽसुरवरा वेलातोता इवार्थवाः ।

१२०५

ते भूरिमायाः सुविष्टकृकायाः किरोट्टिनः काञ्चनभूषिताङ्गाः । ययुस्तदा क्षायुधदोषहृत्का कभः सपथा इव पर्यन्तेभ्राः ।
 संदिष्टो बलिपत्नेण वृचभ्राता ब्रह्मोऽसुरः । बधाय सुरसैन्येण संनक्षन्तेति वीर्यवान् ।
 हेममाक्षी महादंष्ट्रः सखी वृषिरकुण्डलः । रक्तमाक्ष्याम्बरधरस्रष्टः समरदुर्जयः ।
 सुमहावृत्तनयनः सकिरीटो धनुर्धरः । प्रभिक्ष इव मातङ्गः प्रादूर्णवमविक्रमः ।
 महाताक्षनिभश्चाप महावृषिरसायकं । विस्कारस्रक्साहावेनं वक्षनिष्येषनिस्रवं ।
 रथेन खरयुक्तेन ध्वजेन भुजगेन च । शूद्रशूभे सान्दनस्यः स सन्ध्यागत इवांशुमान् ।
 रथैश्च बद्धसाहचैर्मपहृविभूषितैः । शूद्रकमुद्गरसंकीर्णैस्त्र्योषपूर्णैरिवान्मुदैः ।
 स दैत्येभ्योऽभिचकाम युद्धकाञ्च उपस्थिते ।

१२०५

१२१०

पवनसमगतिर्विशालवचा विकसितपङ्कजसाहगर्भशैरः । प्रवररथगतो यथौ स त्वर्षे विदग्गणैरभिलक्षितप्रभावः ।

सिंघिकातनयश्चैव राजानाम महासुरः । विकटः पर्यन्ताकारः प्रतशीर्षः प्रतोदरः ।
 पीतम्बाक्ष्याम्बरधरो जाम्बूनदविभूषितः । खिगध्वैदूर्ध्वसङ्कात्रः पद्मपत्रनिभेषणः ।
 सर्वकाञ्चनसंयुक्तं मणिसाक्षपरिष्कृतं । पताकाप्रतयम्बाधं युक्तं परमवाजिभिः ।
 आरुरोह रथं त्वर्षे दैत्यः परम्बोर्ध्ववान् । मनाद् च महाघोरं कम्पयन् वसुधातलं ।
 मयेन विहितो दिव्यस्रक्ष कितुर्हिरण्मयः । मयूरपक्षसङ्कात्रं ऋचस्र्वायवं महत् ।
 भोजवेगरवैखान्यैरथैर्द्विभ्यः सुभास्वरैः । नानाप्रहरणाकीर्णैः सेव्यमानो महाबलः ।

१२११

अमरगणपतिर्गजेश्वरगामी गतिरभवत् सुगतिर्भद्रासुराणां । अरिगणमभितो विभुः प्रयातो गिरिवरमस्त्रमिवांशुमान्
 सुदीप्तः ।

विप्रचिन्तितस्तत्रैव दनोर्वंशविवर्द्धनः । कश्यपस्यात्मजः श्रीमान् महावसुधोजया समः ।
 यथा क्रतुस्रक्षणाणां वेदविन्तपथाऽन्वितः । स्वयम्भुवा दत्तवरो वरदस्य स्वयं प्रभुः ।
 दंशित्वञ्च वशित्वञ्च महत्त्वञ्च महाद्युतेः । ऐश्वर्य्यगुणसम्पन्नो ब्रह्मैव स्वयमूर्ध्वितः ।
 सार्द्धं पुत्रैश्च पौत्रैश्च समबलान्महाबलः । सर्वै मायाधराः शूराः कृताक्षा रणदुर्जयाः ।
 सर्वै कमलगर्भाभा नेरुशूद्रोऽशुयोच्छ्रिताः । सर्वै रजतसङ्कात्राः कैलासशिखरोपमाः ।
 मयेन निर्मितसौषां रथाः पररथावजः । विचरन्तो व्यराजन्त शारदा इव तोयदाः ।
 सर्वै हंसध्वजाः श्वेताः श्वेतदण्डसमुद्भवाः । श्वेताम्बरधरा दैत्याः श्वेतमास्त्रविभूषिताः ।
 श्वेतातपचाः सर्वै वै श्वेतकुण्डलमण्डिताः । मुक्ताहारादृतेरस्त्रा भान्ति नाकेश्वरा इव ।
 महावहनिभाकाराः प्रचूर्णा सोमवर्धवाः । रक्तशिख्याम्बरधराशिखाभरवभूषिताः ।

१२१२

१२१५

त्रैलोक्यविजयं नामं रथमाख्य वीर्यवान् । कैलाशशिखराकारमष्टमन्त्राद्यन्तरं ।
 युक्तं वाजिसहस्रेण सितेन शशिवर्षसा । पताकाशतसञ्चकं नामायुधविकल्पितं ।
 हंसैन्दुकुन्दप्रतिभं विशालं श्वेतातपत्रं दनुजेश्वरस्य । विभाति तस्योपरि धार्यमाणं श्वेताद्रिमूर्त्तिं गतः शशाङ्कः । १२००
 केशो दानवमुखस्य दीप्तताम्रविलोचनः । नीलमेघचयप्रख्यः कालः पदवविपद्यः ।
 महायर्हनिभाकारः शत्रूणां लोमहर्षणः । चित्रमाख्याम्बरधरो रक्षाभरणभूषितः ।
 शताक्षः शतबाहुस्य हरिश्शत्रुर्भद्रावलः । शत्रुकर्षो महानादो वपुश्चाद्यौद्रर्षणः ।
 धंयुक्तैर्दिव्यमहिषैषैष्टाकोटिकृतस्त्रजं । महावारिधराकारमाख्यास्य रथमुत्तमं ।
 ध्वजेनेष्ट्रेण महता नीलकेशरवर्षसा । नानारागविचित्राभिः पताकाभिर्विभूषितं । १२०५
 द्वापञ्चाशत्सहस्राणि रथानामुपतेजसां । ययुक्ताद्यासुरेन्द्रस्य प्रयातस्य सुरान् प्रति ।
 भान्ति भिन्नाञ्जननिभाः प्रयातस्य महात्मनः । दंष्ट्रादंष्ट्रश्चरदनाः सवलाका इवाम्बुदाः ।
 तत्तस्य वैदूर्यसुवर्षाचित्रं विद्युत्प्रभं भास्करसचिक्राशं । किरोटमाभात्यसुरेश्वरस्य दावाग्निदीप्तं शिखरं यथाऽऽरेः ।
 वृषपर्व्याऽसुरश्चैव श्रीमान् सुरनिस्तदनः । आरुरोह रथं दोषं मेदश्टङ्गमिभंशुभ्रान् ।
 प्रतप्तजाम्बूनदचित्रकूवरं महारथं भारवर्षं महार्धं । खलङ्कृतं राजतनेमिमण्डलं गभस्तिगवत्रतडित्प्रकाशं । १२०८
 केयूरमुक्ताङ्गदमद्भवाङ्कः सहस्रतारेण च वर्षणा सः । शंघामिकैराभरणैश्च चित्रैर्ध्याङ्गसूत्र्यप्रतिभो बभूव ।
 महाबलो बद्धतलाङ्गुलिचो बलोत्कटः किंशुकलोहिताक्षः । विह्वल्य चामीकरचारुचित्रं चापं स्थितो वृत्तविभ्रास्रनेचः ।
 महासुरेन्द्रस्य महासुरैर्दृतेो बलिसदा स्यन्दनमारुरोह । वैदूर्यैर्हमोपचितं विशालं विद्युत्प्रभं षोडशमन्त्रमात्रं ।
 युक्तं सहस्रेण दितेः सुताकां गजाननानां विक्रताकृतानां । चामीकरोरम्बुदभूषितानां विनर्दतां प्राट्टिडिवाम्बुदानां ।
 महारथं देवरथप्रकाशं सहस्रमाद्येन मयेन सृष्टं । इहामृगाकोडितभक्तिचित्रं दिव्यं रथं वीररयानुयातं । १२१५
 सक्तिङ्गिणीकां विमलां सुचित्रां हिरण्मयैः पद्मशतैरलङ्कृतां । श्रम्याददे वैजयिणीं जयाय स्रजं बलिर्हमविचित्रपुष्पां ।
 आमुष्य मालां प्रभया विचित्रां बलिसदा भाति भुजैर्विशालैः । रराज तैः सर्व्वषमृद्धियुक्तैर्षार्चिषा सूत्र्य इवाम्बरस्यः ।
 स्रजं तदा बध्यति चारुभुजां सर्व्वसुराणामिव हारभूतां । वैरोचनिः सर्व्वश्रियाऽभिजुष्टो विभ्राजतेऽसौ शरदोव चक्रः ।
 मेरोस्तटेः काञ्चनरागरकैरादित्यसंसक्तमिवाभ्रजालं । प्रासास्य पाशास्य हिरण्यनट्टास्यर्षाणि खड्गास्य परश्वधास्य ।
 धनुषि चेन्द्रायुधसप्रभाणि रिव्या गदा वज्रमुखास्य शत्रयः । दिव्यास्य शूला विशिखास्य दीप्ता नाराचपूर्णा विविधास्य
 दृणाः । १२२०
 धृता रथे दैत्यवृषस्य तस्य चक्राश्रिरे प्रज्वलिता यथोक्ताः । तच्चामरापीडधराः सुदंष्ट्राः सुवर्षमुक्तामणिहेमचित्राः ।
 वीजन्ति बालव्यजनैर्विनीताः खलङ्कृताः स्यन्दनवेदिकास्थाः । अयःशिरा वाजिशिरा दुरापः शिविष्यतङ्गा विकचः
 शताक्षः ।
 जयो निकुम्भः कुपयस्य दानवो ररचुरिते दश दानवाधिपं । पुरःसराश्चैव सहस्रशोऽसुराः पदातयो दानवराजरक्षिणः ।
 शतभिचक्राशनिशक्तिपाणयः संजग्मुरितेऽनिलतुल्यवेगिनः । घण्टाः सशङ्कास्तपनोत्पन्नद्व्याः साडम्बरा स्रग्भरडिण्डिमास्य ।
 महारवा दुन्दुभयस्य नेदुः प्रयाणकौसे दितिजेश्वरस्य । तस्योच्छ्रितः काञ्चनवेदिकाश्रिया हिरण्मयोदिव्यमहापताकाः । १२२५

महाभजे वै तपनीयवद्वे । रराज वीरस्य यथा विवश्याम् । समुच्छिन्नकायस्यमोपर्व क्व काक्षणी वक्ष्यि पात्र भाति ।
 समन्ततश्चैकमुपाचरन्ति दैत्यर्षयः प्रसन्नस्यो जयन्तः । पुरोहिताः प्रभुवधि सन्नाहितस्यैव चान्ये मुतमोक्षद्वयः ।
 जयैश्च मन्त्रस्य मन्त्रैश्चोभिर्निराश्रयः क्लेशघ्नं प्रचक्षुः । स तप वक्ष्यामि कुलास्य आर्षेयस्यैव रजानि मयिच निष्कान् ।
 वलिदिग्धैः प्रयतः प्रयच्छन् विराजन्तीषु यथा धनेजः । सद्यस्यैवो वज्रकिङ्किणीकः पराङ्गनाम्बुद्विभक्तिः ।
 सद्यस्यैवोऽनुतारकस्य रघो वक्ष्येऽत्रिकाविभाति । तन्माश्लितो हामवचस्य ह्येते महावचः क्लेशुक्षुद्र वयावः । १२१०
 उद्धर्त्तयिष्येऽस्मिदस्त्रेणामन्तीव रौद्रं च विभर्ति ह्यम् । स वेमजान् वीररथोच्यतेऽस्यः प्रशान्तिदिवान् प्रति दैत्यसागरः ।
 महागिणोऽनुतारकस्युचो यथाऽर्षेयो कौशिकविश्रयः । वैशोप्यविश्रायकरैर्वपुर्भिसान्प्रयतो भासि वक्षिरस्य ।
 महावक्ष्यान्मुच्छिन्नकार्मुकाणि वषट्कतावीव वमानि राजन् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे अथिचपर्यन्ते वामने दैत्यस्यहने द्वापनारिषद्विचद्विब्रतोऽध्यायः ॥ २४२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुतस्यै दैत्यस्यैव विचरो जगमेजय । भूषणिरहस्यैव्यस्य द्रुपु विस्तरनाहितः ।
 सुराधिपस्य भगवानाज्ञापयद्वै सुरान् । मरुद्वपुंकाद्यादित्यान् विद्यान् कार्ष्णाय वासवः । १२११
 वदन्तष्टो भद्रं सर्वान् अचरषोमहोरगान् । विद्याधरगणान् सर्वान् गन्धर्वाणाम् महारथान् ।
 महार्षवांस्य श्रेलांस्य तथा सद्रान्प्रहीजसः । समवैश्वय्यौ चैभिः सद्यस्य जलाधिपं ।
 ये च सिद्धा महात्मानः पितरस्य मनस्विनः । रावर्षधस्य व्रतयो योगविद्धास्तथैव च ।
 पितृनाज्ञापकः शक्र आज्ञापयति शीर्यवान् । अवन्तो दैत्यनाशाय धनस्यन्तामिति प्रभुः ।
 शक्रस्य वचनं श्रुत्वा ततः सर्वे दिव्यैकवः । सद्यस्यन्त महात्मानः शक्रस्य समविक्रमाः । १२१२
 नामाकवचिनः सर्वे विचिष्यकवचध्वजाः । नामाद्युधीयतकरा मन्ता रव महागजाः ।
 केषिदाहृष्ट्योपान् केषिदाहृष्ट्यर्जजान् । रथानाहृष्टः केषित् केषिदाहृष्ट्यर्जजान् ।
 हरिश्चमूर्हरिनेषो हिरदैरावतध्वजं । रथं हरिहयैर्युक्ता स प्रायात् समरं प्रति ।

आदित्यवर्षे विपुलं सुनाभं स्वयम्भुवा निर्विक्रमशिरार्थं । जालैश्च जाम्बूनदमन्त्रिचिचैरस्यदुतं काक्षन्महाभिस्य ।
 सक्रवरोपस्करबन्धुरेणं विक्रमभाभिः कृतमाभितासं । कैलासद्वज्रोपममिन्द्रयानं सुचारुचार प्रतिवक्रचक्रं । १२१३
 तारासहस्रैः खचितं ज्वलन्निर्द्वैवाहमाख्यार्चितसर्वदेहं । समुच्छिन्नस्यजमचयाचं जाज्वल्यमानं वपुषोन्तमेन ।
 आस्त्राय तं भासुरमाश्रुवेगं व्रथोपतिलीकपतिः सुरेशः । वज्रस्य भक्ता भुवनस्य गोप्ता यथै महात्मा भगवान्महेन्द्रः ।
 आमुच्य वर्षाय सद्यस्तारं जताशनादित्यसमप्रभावं । स्वर्धप्रभञ्जामुमुषे किरोटं आस्त्राय जाम्बूनदवैजवन्तीं ।
 तत्रा कृतं भास्कररश्मिदीप्तं सुतीक्ष्णशोरासखैकधारं । महासुराणां हथिराश्रमुषं प्रयत्न वज्रं व्रतपर्वभोमं ।
 महाशनी दे च महायहाभे दीप्ताम्मोषास्य च शक्तिमुषं । चक्रं तथैहं सुमहत् चापं प्रयत्न शक्रः प्रचयौ रथाय । १२१४
 सद्यस्युत्पत्तिः वनातनः वनातनामपि यः वनातनः । खड्गस्य देवाधिपतिर्मेहात्मा वैशास्रमादाय च चक्रं चिचं ।
 शोरोद्विषोमबभूवत्यिनि पुराऽन्वताकुनमभूवकानि । देवापुराणं अमनिर्विजितानि सोमार्केनचततडितप्रभाणि ।
 दक्षान्यदित्या मखिषुण्डानि पुष्टं प्रयातस्य सुरेश्वरस्य । तैर्भूवितो वानि सरस्यचक्रुस्त्वोतचम् वै विदिशो दिवस्य ।
 हरिः प्रभुर्भयसहस्रविधो विभाति पुष्टाभिमुखः सुरेश्वरः । यथा वितं वारदमभ्युदयं नभससं चक्षुसहस्रविधं ।

स्तवन्ति यान्तं विपुलैर्बभौर्भिर्ब्रह्माग्निषा भोर्ब्रिजतसन्वरीर्थे । अर्चिर्विष्टो जमदग्निरीर्षोः कृत्स्नतिर्नारदपत्नीतै च ॥२११२५॥
 समन्वयुर्देवगणा महेन्द्रं प्रब्रान्तमादित्यसमप्रभावं । विष्टे च देवा मन्तस्य सर्वे मात्स्यस्यादित्यगणाश्च सर्वे ॥
 ते देवराजस्य पुरन्दरस्य हृद्याश्च ते मातस्त्रिसंश्रिताः । प्रब्रान्ति देवेश्वरमुदरनेना नभसालं पङ्क्तिरिवाक्षिपन्तः ॥
 मङ्गलार्थयज्ञैव सुरर्वचस्य राजर्वयस्याद्यपुष्पसोकाः । सर्वेऽनुजम्भुः सहसा ज्वलन्तं तेजोऽर्पितं प्रक्रमन्निचसाहं ॥
 अमृतस्य गूलानि परशुधांश्च दीप्तानि चापानि तथाऽब्रवीत् । वर्धांश्च चामुच्य हिरण्ययानि प्रब्रान्ति सूर्य्योऽशुभप्रभाषि ॥
 तथा कुबेरोऽस्यसहस्रयुक्तं श्रेष्ठं रथं सर्ववर्षं महार्हं । दिव्यं समारुह्य रणाय यातो धनेश्वरो दीप्तगदाग्रहस्तः ॥ २११२७ ॥
 निशाचराः पावकधूसकाया रथोद्युवा हृद्रसखस्य तस्य । विद्यालानानावुधदीप्तहस्ता धान्त्वपतो वैश्रवणस्य राज्ञः ॥
 ते लोहिताक्षाः परिपार्य्यं देवं प्रजन्ति भिजास्त्रनचूर्णवर्षाः । यद्योत्तमा यक्षपतिं ध्वजेनं रक्षन्ति त्रै प्रासंगदाक्षिहस्ताः ॥
 पुण्यः प्रभुः प्राक्षपतिर्धैरतात्मा वैवस्वतो धर्मस्यतान्तरिष्ठः । तडिङ्गुणार्भं व्रतवाजिधुक्तं रथं समारोहत सूर्य्यकल्पं ॥
 तं लोकपालं पितरोऽनुजम्भुर्निर्निक्तपाया ज्वलिताक्षयोमिः । सर्वे च भूताऽशुभप्रधाना नानायुधयपकराः सुभीमाः ॥
 दण्डं महास्त्रं प्रतिगृह्य देवो लोकाकुम्भं विश्वनिश्चिन्तार्थं । हिरण्ययानां कमलोत्पलानां जालां मनोह्रामवसञ्च कष्टे ॥२११२९॥
 स्थितोऽस्त्रिमिदासिपलोहिताङ्गं सर्व्यासुराणां निधनं विद्याङ्गम् । तेजोमयं मुद्गरमुपकृपं विकर्षमाणोऽहणधूसनेचः ॥
 समन्वितो व्याधिगणैरनेकैर्यथै हरिश्चमुरददारसन्तः । महासुराणां निधनाय बुद्धिं चक्रे तथा व्याधिपतिः कृतान्तः ॥
 ततस्त्रिशोर्भुजगैर्दृष्टिर्दुर्गं रथं हेमचितं महात्मा । आस्थाय कुन्देन्दुभिर्भजलेभ्यो यथै रणाघासुरदर्पहन्ता ॥
 वैदूर्यमुक्तामणिभूवताङ्गुलैर्जोमयः पाद्मद्वीतहस्ताः । महासुराणां निधनाय देवः प्रयाति कृपाङ्गदण्डबाहुः ॥
 अन्वीयमानो जलदेवताभिर्निषेव्यमाणो जलजैश्च सत्तैः । संख्यमानस्य महर्षिदुन्दैः संपूज्यमानस्य महाभुजैः ॥ २११३० ॥
 कैलासपट्टप्रतिमोऽप्रमेयः समुद्रनायोऽमृतयो महात्मा । महारगैः खैलानयैश्च गुप्तो यथै रथेनार्कसमप्रभेण ॥
 युद्धाय तं यान्तमदोमसत्वं नभसखे चन्द्रमिवातिकान्तं । पश्यन्ति भूतानि महानुभावं संहृष्टरोमाणि कृताञ्जलोनि ॥
 धाताऽय्यंमां ऽजोऽय भगो विवस्वान् पर्जन्यमिधौ च शशी च देवः । महता तथैर्बोर्ब्रिजतविभक्त्या पूषा च साचादिव
 देवराजः ॥

सोरम्कदैः सध्वजकिङ्किणीकैर्वैदूर्यनिष्काञ्चितहेमकण्ठैः । हयोत्तमैः प्रकृष्टयप्रकाशैर्धुन्नायथानाहृत्तः सुराक्षि ॥

दिवाकराकारनिभानि केचिद्भुताशनार्षिःप्रतिमानि केचित् । निशाकरांशुप्रतिमानि केचिन्तडिङ्गुणोद्योतनिभानि
 केचित् ॥

२११३१

नीलांशुमेघप्रतिमानि केचित्काष्ठायथाकारनिभानि केचित् । वर्धांश्च दद्यानि महाप्रभाषि तद्वा कृतान्युत्तमभानुमन्ति ॥
 आमुच्य मालास्य सुवर्णपद्माः प्रब्रान्ति तोषानिस्तुत्खवेमाः । हावन्विनो चापि महानुभावीः ह्योत्तमो धर्मस्यतो वरिष्ठो ॥
 रथं समारुह्य सुवर्णचक्रं रणं गतौ काञ्चनगौरवर्षी । मनोः सुता वै वचस्य सर्वे बलोत्कटा दैत्यवधाय देवाः ॥
 रथांश्च नागांश्च महाप्रमाणान्स्थाय जम्भुः सुश्रिताक्षिहस्ताः । हृद्रास्य सर्वेऽहणधूसकाद्याः श्वेतैर्वयुर्गोपतिभिर्दृष्टिः ॥
 महौजसः सत्त्वगुणोपपन्ना दीप्तात्मतेजोभिरभिज्वलन्तः । नानायुधयपकराः सुराक्षे लोकात् समस्तानिव निर्हृहन्तः ॥ २११३२ ॥
 ययुः ससैन्यास्तपनीयकण्ठाः सविद्युतसोयधरा यथैव । विष्टे च देवास्तपसा ज्वलन्तो बोर्ब्रिजतमाः सूर्य्यमरोचिर्वर्षाः ॥
 ययुः ससैन्या युधि दुर्निवार्या बलोत्कटाः पुष्करमालिनस्य । रथैः सुयुक्तेस्तपनीयवर्षैर्वैदूर्यमुक्तामणिदामचिचैः ॥

नाभायुधाकारसमाकुलास्ते पारिप्लवैश्चैव धितातपवैः । तेजोमयैः काञ्चनजासृचिचैः सुनिर्मलैः पायकसक्तिभेले ।
 उरुन्दैः सध्वजकिष्किणीकैर्हयैश्च वायोः समवेगवद्भिः । दिशान्मनेत्रैश्च महाबलैश्चैवैलायट्टप्रतिमैर्बृहद्भिः ।
 प्रजगुरुपायुधदोतक्षलास्रतुर्धुगान्ते ज्वलिता इवोत्प्लाः । साध्याश्च देवाः सुमहाप्रभावाः स्थाधीनचकाः प्रतिदीप्तवक्त्राः ॥१२१५॥
 ययुः सजाम्बूनदभूषिताङ्गा गङ्गाचमाभैर्गमैर्बसौचैः । विद्योतयन्तो विदिशो दिशश्च महाबलास्ते जयतां वरिष्ठाः ।
 वरिष्ठपृष्ठाष्टभुजाः सुदृप्ता वैशानरर्कप्रतिमप्रभावाः । ते ब्रह्मविद्भिश्च मनस्यमानाः संपूज्यमानाश्च सुरैः सशक्तैः ।
 गज्जम्बसंघैरनुगम्यमाना बधाय तेषाममरुतधिपानां । वैदूर्यरजस्रटिकापचिचैर्दंशैः सुवर्णैश्च परिष्कृतानां ।
 रूपं सभूवोत्कटभूषणानां दैत्यैश्चान्नाय विभूषितानां । आत्मप्रभाभिश्च बलोत्कटाभिर्बन्धप्रभाभिश्च तमोनुदामिः ।

ध्वजोन्तभाभिः स्त्रवरोरभाभिर्ब्रह्मप्रभाभिश्च महोज्ज्वलाभिः । विभान्ति ते देववराः सखाध्याः प्रभ्रातश्चक्षुस्त्रनिधंश्च
 गादाः ।

१२१६

महारथस्त्रास्तु दिवोकसस्ते महाबलाः ब्रजुबलं प्रयान्ति । महास्त्रहस्ता ययुर्यरूपा महासुराणां निधनाय देवाः ।
 तथैव सर्वे मरुतोऽतिवीर्या बलोत्कटास्ते समरं प्रतीताः । ययुर्ब्रह्महामेघसमानवर्णा बद्धायुधास्त्रोयदनादनादाः ।
 महेन्द्रकेतुप्रतिमा महाबला गदां प्रष्टश्चासुरस्रदनां युधि । रथोत्कटा लोहितचन्दनाक्ताः सुगन्धिमास्त्राम्बरभूषिताङ्गाः ।
 ते युद्धशौच्यः सुभुजाः सुदोप्ता वीर्योत्कटाः मोधविस्त्रोहतासाः । ययुः सजाम्बूनदपद्ममाखा यथेष्टनानायुधकामरूपाः ।
 खड्गप्रभाश्यामलितसपोठाः पुरन्दरं वै परिवार्ये देवाः । वैदूर्यचामोकरसाहचिचाख्याबध्ध गात्रेषु महाप्रभाणि । १२११५
 वर्ष्माणि दैत्यास्त्रनिवारणानि प्रयान्ति युद्धाय सपद्मसाहाः । तैश्चिह्नैः काञ्चनवेदिकास्त्रैर्वन्धजैर्भास्कररश्मिवर्षैः ।
 ययौ सुराणां प्रतनोयतेजाः समुद्रदन्तो युधि सिंहनादान् । इत्येतदुपं चिदग्नेश्वरस्य सैन्यं तदासौत् सुमहाप्रभावं ।

युद्धं प्रयातस्य जयावहस्य बधाय तेषामसुराधिपानां ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्यणि वामने देवसकलने त्रिचत्वारिंशदधिऋदिश्रतोऽध्यायः ॥ २४३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रष्टन्नोऽमुरदेवविपहस्रदाऽङ्गुतो वै चिदग्नासुराकुलः । वेलासतिकम्ब युगान्तकाले महार्णवाना
 मिव सङ्गमो महान् ।

नानः युधोद्योतविदीपिताङ्गा महाबला व्याधतकार्मुकास्ते । महोत्कटा वारणहस्तहस्ताः सुदुर्जयास्त्रोयदनादनादाः ॥१२१७॥
 विस्फारयन्तः सशसा धनुषि चक्राणि चादित्यसमप्रभाणि । समुन्वियन्तो ह्यग्रनोश्च घोराः खड्गांश्च ते वज्रमुखस्य शक्तोः ।
 महागदाः काञ्चनपट्टनङ्गास्तथायथान् कार्मुकमुद्गरांश्च । शूलानि वृक्षांश्च विष्टश्च दीप्रास्रदन्ति शूराः शतशो रणस्थाः ।

एतस्मिन्नन्तरे तेषामन्योन्यमभिनिरतां । इन्द्रयुद्धान्यवर्त्तन्त देवानां दानवैः सह ।

मरुतां पञ्चमो यस्तु वाणं सोऽयुधतासुरं । महाबलः सुरवरः साञ्जिण इति यं विदुः ।

अनायुवाद्याः पुत्रस्तु बलो नाम महासुरः । सोऽयुधत रणेऽत्सुग्री भुवेष वसुना सह ।

१२१७

पुलोमा तु महादैत्यो बलिना वायुना सह । सधैत्यः पर्वताकारो रणेऽयुधत रंजितः ।

नमुचिश्चासुरश्रेष्ठो धरेण समयुधत । सार्द्धं सर्वेषु सैन्येण व्यादितास्य इवान्तकः ।

विश्वकर्मा सुरश्रेष्ठो मयेन समयुधत । प्रवरौ विश्वकर्मापौ ख्यातौ देवासुरेश्वरौ ।

हयगोवसु दितिश्च सह पूष्णा स्वयुधत । शूरेणामितवीर्येषु भास्कराकारतेजसाः ।

शम्बरस्य महावीर्यो महाभायो महाधुरः । भवेत्तु युष्मत्तं तदा वदितुं युष्मदुत्तरः । १११
 व्रतः ब्रह्मभक्ष्येन दैत्यानां चन्द्रभास्वरौ । प्रकृतौ सप्त सोमेन विजिरास्येणभीषता ।
 विरोधनस्य बलवान् बलैर्भोजनतः पित्त । विष्णुर्देवेभ्यः सायमेव तदाऽऽयुष्मन् वदन्तः ।
 कुम्भस्य महातेजा हिरण्यकशिपोः सुतः । शंभोऽयुष्मन् सप्त प्राणप्रहरणेन वै ।
 अधिसोमा तु बलिना मादयेन महाधुरः । महाऽऽयुष्मन् हीतास्यो विजितः शर्मतासुधः ।
 अनायुषाधाः पुण्यस्य तुभो नाम महाधुरः । शशिभ्यां देववैशाभ्यां महायुष्मन् संकुने । १११
 एकस्यस्य दिक्पितृणां कुरावहः । महायुष्मन् देवेन सायमेव हिमिनारिखा ।
 बलस्य मधुपितृणां तुभभाता महाधुरः । सगन्धाधेन वद्रेष महायुष्मन् वीर्यवान् ।
 राजस्य विक्रताकारः व्रतशीर्षो महोदरः । शमेकपादेन रणे महायुष्मन् वीर्यवान् ।
 केव्री तु हानवश्रेष्ठः प्राहृष्टकाकामुदप्रभः । धनेश्वरेण महता महायुष्मन् संकुने ।
 बलिना तुषपर्भा तु सप्त निष्कम्बुना रणे । विष्णुदेवेन देवेन महायुष्मन् वीर्यवान् । १११
 प्रह्लादस्य महावीर्यो वीरैः खैलनवेष्टितः । युयुधे सप्त कालेन रणे क्षाप्त इव स्थितः ।
 अनुह्लादः कुवरेण धनदेन महाबलः । गदाहस्तोऽयुयुधे सोमधन् देववाहिर्नि ।
 विप्रचित्तिस्य दैत्येन्द्रो बरुणेन महात्मना । प्रहृष्टो वै रथं कर्पुं दैत्यानां बन्धिधूर्जगः ।
 बलिस्य सप्त ब्रह्मेश सुरेश्वर महात्मना । युयुधे देवराजेन बलिना बलवाचसे ।
 जेषा देवाश्च दैत्याश्च जग्नुरन्योन्यमाचवे । विनदन्ते महाभादान् प्राणाश्चिररक्षन्निभिः । १११
 अदृश्यन्त महात्पाता ये प्रोक्ता जगतः स्ये । महतः व्रत ते युष्मा व्यधीर्यन्त च पर्यन्ताः ।
 यत्त वैवोत्थिताः सूर्याः शोषयन्ते महावर्षवान् । ब्रह्मधाऽभिष्यन्त धरा मन्व्यमानेव वायुना ।
 युस्थिताश्च महामेघाः ब्रह्मधापाङ्क्तितोदराः । प्रवेदुः शर्मभूतानि शर्माः वतिमिरा दिग्गः ।
 देवानामनयः क्रूरो दृश्यन्ते कालनिश्चितः । धीरोत्पातः समुद्भूतो युगान्तधमचे यथा ।
 न चान्तरांशं न दिग्घो न भूमिर्न आस्त्रोऽदृश्यन्ते रणुकारैः । वसुध्वा वातासुमुष्माः सधूमा दिग्बन्ध शर्मास्त्रिमिरोप
 नूटाः । १११
 एते चान्ये च वरवो दृश्यन्ते दैवनिर्किताः । भूमौ तथाऽन्तरांशे च धीरोत्पाताः समन्ततः ।
 तद्युद्धं देवदैत्यानां भीमानां भीमदर्शनं । अपश्यन्त मुहूर्त्तज्ञा कर्मरेव सुरैः सप्त ।
 वेदैस्तुर्भिः साज्ञैश्च विद्याभिश्च सवातनः । पश्यन्निर्हृतः भीमान् किद्वैश्च वरप्रतिभिः ।
 नामामस्त्रिस्तम्बसहस्रचिचमाहस्य यानं ददुर्ध्वे सप्तधुः । सुभस्त्रं भूतसहस्रवृत्तं प्रदीप्यमाणं वपुषा परेण ।
 प्रतप्तजाम्बूनददामपिचमानन्दभेरीव्रतसंप्रसारदं । मन्व्यन्त चन्द्राऽऽमिराऽऽमन्तं वैदूर्ध्वेधामाकैविभूयिताङ्गं । १११
 तस्मात्प्रजो वै पुलहः पुलस्त्यस्तथा मरीचिर्धनुरङ्गिराश्च । शक्यामभिः सम्यगमितुवन्तः सेवन्ति देवं वरदं विमाने ।
 ते पावका देवगुरुं दिवीशं साङ्गाश्च वेदा मन्वदेवताश्च । सेवन्ति सर्वे भुवनेश्वरेण भूतानि चान्धानि महानुभावं ।
 एते च भूयश्च महर्षिमुखा वैशानवाः पावकयोनयश्च । सर्वे सद्युर्देवपुरोधसश्च सुहृतास्तुष्ठाः शर्मसुराधुराणां ।

योगेश्वराः षट् च दिवाकराभा बभूवुःसर्वैर्भूषितसर्वदेवाः । अमर्षिता वै उद्दुग्धसर्वभक्षा नारायणश्चैव नरस्य देवः ।
वक्रैश्चतुर्वेदधरेश्चतुर्भिः संपूर्णचन्द्रप्रतिभैः सुकान्तैः । सर्वैः दिव्यो विच्छिमिराङ्गकारः कान्तोऽसौ शरदीव चन्द्रः । ११२१°
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भक्तिपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे चतुर्दशोऽधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २४४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उभयोः खेनसोराजन्भूयो युद्धमवर्तते । सञ्जायतेऽसौऽत्रैव त्रैलोक्यमिदमव्ययं ।

गोमुखाजम्बराणाञ्च भेरीणां सुरजैः सच । सस्यरीचिष्ठिमानाञ्च व्यसूयन्त महास्रजाः ।

प्रयुक्तो युद्धयज्ञस्तु तुमुक्तो सोमःसर्वेषः । रणभूमौ महाबाहूः स्वर्गायः शूरसन्धतः ।

युद्धयज्ञस्य नेताऽभूत् प्रह्लादो नामः दामवः । विरोचनस्यैवाऽध्वर्युर्युद्धयज्ञप्रवर्तकः ।

होता चैवात्र नमुचिर्दत्तस्तपोपकृत्यकः । मन्त्राश्च दैत्याः प्रथिता यज्ञकर्षणि तत्र वै ।

११२२

अनुयातास्तु पितरमधिका वा पराक्रमैः । यष्टा वै तत्र बाणस्तु सन्त्यगेवावतिष्ठते ।

रेष्टं पाशुपतं ब्राह्मं श्लुणाकर्षं सुदुर्जयं । मन्त्रास्तत्राभ्यवर्तन्त साधुनृद्धादयोऽजिताः ।

उद्गाता च मयः श्रीमान् स्थितः शत्रुभयद्वरः । विनदन् दितिजश्रेष्ठो देवानोकान्यवारयत् ।

बलिस्तु बलवान् राजा वैशानरसमद्युतिः । जयैर्वैभैश्च संयुक्तो ब्रह्मत्वमकरोत् प्रभुः ।

रणाग्निर्ज्वलितो धीरो वैरेन्धनसनीयितः । ह्ययते त्वसुरैस्तत्र रथवेद्यो सुसंस्कृतः ।

११२३

शङ्खशब्दः सुविपुलो भेरीणाञ्च महास्रजः । उद्दुष्टं तुमुक्तैश्चैव मुनस्त्राण्ये प्रयुज्यते ।

बलस्य बलकेश्येव पुलोमा च महासुरः । प्रशस्तं चमसं कृत्वा सत्रं सम्यक् प्रचक्रिरे ।

कल्पाषट्पञ्चा विमला विपुला रथपङ्क्तयः । यूपाश्च समकल्पन्त युद्धयज्ञे महाफले ।

कर्षिणालोकनाराचवत्सदन्तोपट्टं चकाः । तोमराः क्षेमकलशा विचिनापि धनुषि च ।

अस्त्रीन्दन्त्रकपालानि पुरोडाशाः शिरांसि च । आल्यञ्च रुधिरं रौद्रं तस्मिन् युद्धेऽभिह्रयते ।

११२४

दध्नाः परिधयस्तत्र प्रसारा विपुला गदाः । हयपीवोऽसिलोमा च राजः केसो च दानवः ।

विरोचनस्य जम्बस्य कुजम्बस्य महाबलः । सदस्यास्तत्र तु मखे विप्रचित्तिस्तु वीर्यवान् ।

दधवस्तु सुवस्तव रथाचसद्गुणाः शूभाः । धनुष्कोट्यो धनुर्ज्याःश्च क्षुचस्तत्र महामखे ।

प्रतिप्रास्थानिकं कर्षं दृषपर्व्वोऽकरोत्तदा । बलिस्तु दीक्षितस्तत्र तस्य पत्नो महाचमूः ।

शम्बरस्तत्र शामित्रमकरोद्दितिनन्दनः । अतिरात्रे महाबाहुर्वितते यज्ञकर्षणि ।

११२५

दक्षिणा तस्य यज्ञस्य काशनेमिः प्रतापवान् । वैताने कर्षणि तते यः ख्यातो ह्यव्यवाजिव ।

त्रिदशानान् सैन्यस्य शरीरैर्गतजोवितैः । तस्मिन् यज्ञे तु सवनं वर्द्धते दैत्यनिर्भितं ।

देवानां रुधिरं संख्ये पपुरुषाः दितेः सुताः । नर्दमानाः प्रमुदिताः सोमपानं रणाध्वरे ।

यदा बलिर्ब्रह्मादैत्यो विजेता समरे मुरान् । तदा क्षवभयो यज्ञे भविता वै न संशयः ।

महासुरेन्द्रपतयो यज्ञानो भूरिदक्षिणाः । वेदवन्तो वृत्तवन्तः शूराः सर्वे तनुत्यजः ।

११२६

त्रैलोक्यहरणे सञ्जा युद्धयज्ञाय दीक्षिताः । बहुकृष्णाजिनाः सर्वे मतिनो मुञ्चधारिणः ।

एकनिन्दयकार्याश्च त्रैलोक्यजयकाक्षिणः । सुरदानवसैन्यानां शब्दः समभवत्प्रह्वान् ।

महातेजा महाबाहुर्ब्रह्मवेगो महाशरणाः । विद्याधर्तारयो देवो नमस्त्रिभिर्भित्तैः शरैः ।
 स तोत्रैरिव मातङ्गो वार्यमाद्यः यत्तत्रिभिः । अश्वधावत संकुटो नमुचिं वसुधन्तमः ।
 तमापतन्तं वेगेन नमुचीरभवाद्भवे । देवैः प्रत्यशरद्वेषं जप्तो जप्तमिव द्विपः ।
 ततः प्राभापयच्छङ्खं मेरोरुत्तमिनास्त्रिभिः । विद्योभ तद्वलं हर्षादुत्तमार्थवसुधम् । १२२०
 अशानव्यसवर्णाश्च हंसवर्णैः च वाजिभिः । मिश्रयन् समरे देवो यत्सुं प्राणदक्षशरैः ।
 समास्त्रिष्टौ तथाऽन्योन्यं वसुदानवघोरयो । दृष्ट्वा प्राकल्पत मुञ्जस्त्रिदशानां महद्वलं ।
 क्रोधाधरंशरक्रावौ प्रेक्षमावौ अशरं । गर्भनाम्नि शार्दूलौ अभिजातविवारयोः ।
 धमराप्रोपमं रौद्रमासोदायोधनं तयोः । नराश्वरवसन्नाथं जप्तवात्सर्वशुभं ।
 समाजमिव तं दृष्ट्वा प्रेक्षमाणा महारथाः । आश्रंसन्तो जघं ताभ्यां शेषावो यशसः स्थिताः । १२२१
 तयोः प्रैक्षन्त समरं सञ्जिह्वं महास्त्रयोः । विद्रुगन्धर्व्यभुजयो देवदानवयोस्तदा ।
 तौ च्छाद्यन्तावन्योन्यं समरे निशितैः शरैः । शरजासाद्युतं व्योम चक्रतुस महाबलौ ।
 तावन्योन्यं जिघांसन्तौ शरैस्त्रीस्त्रीर्षहारथौ । प्रेषणीयतरावाक्षां दृष्टिमन्ताविवान्मुदौ ।
 सुवर्णविकृतान् वाणान् प्रमुञ्चन्तावरिन्दनौ । भास्कराभं तदाकाशमुक्ताभिरिव चक्रतुः ।
 तयोः शराः प्रकाशन्ते देवदानवयोस्तदा । पंक्तयः शरदि जप्तानां शरधाजामिवाश्वरे । १२२२
 त्रिदशामृगजानां हि शरोरैर्गतजोवितैः । खणेन संसृता भूमिर्षधैरिव नमस्तलं ।
 ततः सुधारं ज्वलितं सूर्यमण्डलवज्रिभं । धराध वषवे मुक्तं चक्रं नमुचिना रणे ।
 पतता तेन चक्रेण धरस्य खन्दनोत्तमः । सध्वजः सायुधः सामो दग्धोऽर्ककिरणप्रभः ।
 स त्यक्त्वा तं रथं देवः प्रदीप्तं चकतेजसा । भवान्तास्यासुरेन्द्रस्य गतः खं वसुधन्तमः ।
 पराजित्यासुरो देवं नमुचिर्ष्वसगर्भितः । प्रयातः खेन सैन्येन भूयः सुरचर्म प्रति । १२२३
 अथ लष्टा मयसैव देवदैत्यू सुविश्रुतौ । प्रवरौ विश्वकर्माणौ मायाशतविशारदौ ।
 तयोः प्राणहरसासीत् संप्रहारो महात्मनोः । अन्योन्यस्त्रिंशोस्तत्र चिरात्प्रथति दीप्तयोः ।
 लष्टा तु निशितैर्ष्याणैर्द्वैत्यं तं वल्लगर्भितं । पराक्रान्तं पराक्रस्य विव्याध वज्रभिः शरैः ।
 मथस्तु प्रतिविव्याध लष्टारं निशितैः शरैः । महावेगैः प्रवृत्तयोः श्रातकुम्भविभूषितैः ।
 ननाद दितिजश्रेष्ठं हत्वा लष्टा शरैर्षथं । संकुटो देत्येन्यस्य विषिन्मन्त्रिव जोषितं । १२२४
 शक्तिं कनकवैदूर्यंचित्रदण्डां महाप्रभां । देवो दृष्ट्वात्मा समरे देत्येन्ने प्रत्यवास्तजत् ।
 भीमां सर्व्वाधरीं लष्टा पुरन्दरं दवाश्रमि । तां लघुभुजनिर्भुक्तामर्कवैश्यान्तरप्रभां ।
 मयसिच्छेद तीक्ष्णायैः शीघ्रं सप्तभिराशुगैः । ततः किलमिव प्राणांस्तदुः कोपात्सहासुरः ।
 प्रेषयामास मरुतः शरान् वहिष्णवाससः । चिच्छेद् वाषांस्तदुः तान् ज्वलितैर्नतपर्व्वभिः ।
 दैत्यस्य सुमहावेगैः सुवर्णविकृतैः शरैः । तौ दृषाविव नर्दन्तौ वज्रिसौ वाधितान्तरैः । १२२५
 शार्दूलाविव चान्योन्यं प्रसक्तावमिजन्नतुः । अन्योन्यं प्रतिविधन्तावन्योन्यस्यान्तरैर्विधौ ।

अन्योन्यमभिवोचेतां क्रुद्धाङ्गाश्रीविषावि । महागङ्गाविषासाद्य विषाणाद्यैः परस्परं ।
 शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिगन्तुः । ततः सुविपुलां दीप्तां मथो रुक्माङ्गदां गदां ।
 लहरि प्राहिणोत् क्रुद्धः सर्वप्राणहरं रणे । तथा जघानातिरथस्त्वष्टुदन्तमवाजिनः ।
 गदया दानवः क्रुद्धो वक्षोणेन्द्र इवाचलान् । अथ क्रुद्धो महादत्यैः सुराभ्यां तस्य संसृजे । ११११०
 पुनर्दाभ्यां शराभ्यान्मु निम्बिताभ्यां महारणे । ध्वजं त्वष्टुरथ च्छिन्वा सुतं प्रेष्य यमवच्यं ।
 महाकायात्सहावेगान् सदशान् गदयाऽहन्त् । दृष्ट्वा लष्टा तु समरे ध्वजं सुतश्च पातितं ।
 हताश्वसूतमसृज्य रथं भूमौ व्यवस्थितः । विस्कार्यं सुमहत्पापं युद्धाय कृतनिसयः ।
 हताश्वसूतं विरथं कृत्वा रिपुमवस्थितः । जयत्रिया सेव्यमानो दीप्यमान इवानलः ।
 मयः कालान्तकप्रख्यद्यापपाणिरदृश्यत । निर्हन्द्देवधैन्यानि दावाग्निरिव काननं । १११११
 त्वष्टुः सोऽक्षिपतात्युगो नाराचांसिगमतेजसः । चतुर्दश शिलाभैतान् सायकान् गिविधाकृतान् ।
 ते पपुस्तस्य देवस्य शोणितं रुक्मभूषणाः । आग्नीविषा इव क्रुद्धा भुजगाः काञ्चोदिताः ।
 ते तु चित्तं समासाद्य शोभन्ते स्नासृगुचिताः । अर्द्धप्रविष्टाः संरन्धा विलागीव महोरगाः ।
 तं प्रत्यन्ध्वन्वष्टः तु जाम्बूनदविभूषितैः । चतुर्दशभिरत्युगैर्नाराचैरभिदारयन् ।
 ते तस्य दैत्यस्य भुजं सव्यं निर्भिद्य पत्रिणः । विदार्यं प्राविशन्भूमिं भुजङ्गा इव वेगिताः । ११११२
 ते व्यकाशन् नाराचाः प्रविशन्तो वसुन्धरां । अस्त्रं गच्छन्तमादित्यं प्रविशन्त इवाग्निवः ।
 मयस्तु त्रिभिरत्युगैस्त्वष्टारन्मु पतत्रिभिः । अर्द्धयामास दैत्येन्द्रो ज्वलितैः शोणिताग्रनैः ।
 लष्टाऽथ मयनिर्भुक्तैः सायकैरहितो मृगं । सपाचाद्द्रुथमुसृज्य श्रोत्रयाऽभिसमन्वितः ।
 तं तत्र हतसूताश्वं भुजङ्गमिव निर्विशं । लष्टारं विरथं कृत्वा मुदितः स तु दानवः ।
 विस्कारयन् सुरचिरं चापं रुक्माङ्गदं दृढं । रणे कृत्विष्टदैत्येन्द्रो ज्वलन्निव ऊताग्रनः । ११११३
 पुलोमा तु बल्लाघो दृप्तो दानवसन्तमः । रणे श्वेताश्वयुक्तेन रथेन प्रत्यदृश्यत ।
 ततो वै सर्वभूतानां शरीरान्तरचारिणा । बलिना कालकन्धेन सहायुध्यत वायुना ।
 पुलोमस्तत्र पवनः श्रुत्वा ज्वातलनिस्रलं । नास्त्वथ यथा मनो गजः प्रतिगजस्त्रलं ।
 दैत्यचापपशुतंर्षाणैः प्राञ्ज्वाद्यन्त दिशो दश । रश्मिजालैरिवाकस्य विततं साम्बरं जगत् ।
 स तासनयनः क्रुद्धः सर्वास्त्रव महोरगः । बभौ दैत्यशरैर्व्यापूरश्मिवातिव भास्करः । ११११४
 दैत्यचापभुजोत्सृष्टाः शरा वर्हिणवाससः । रुक्मापुङ्गा व्यकाशन्त हंसाः श्रेणो कृता इव ।
 चापध्वजपताकाभ्यश्चचादोशामुखाद्युगात् । प्रपतन्तः सा दृश्यन्ते दैत्यस्यायुतशः शराः ।
 एवं सुतीक्ष्णान् खचराञ्छूलभानिव पावके । सुवर्णविक्रतांसिचान्मुमोष दितिः शरान् ।
 तमन्तकमिव क्रुद्धमापतन्तं स माहतः । त्यक्त्वा प्राणानतिक्रम्य विव्याध नवभिः शरैः ।
 तस्य वेगमसंहार्यं दृष्ट्वा वायुः सनातनः । उत्तमं जवमास्त्राय व्यधमसायकमजान् । ११११५
 ततो विधम्य बलवान् शरजास्त्रानि माहतः । निव्याध दैत्यं विशल्या विस्त्रिष्वैवतपर्वभिः ।

मरुद्गणानां प्रवरा द्रव दिव्या मघौज्यः । बाधु बाधिति वेगेन सिद्धान्दं प्रचक्रिरे ।
 तस्मिन् समुत्थिते ब्रह्मे तुमुषे कोमरुषे । अन्धधावन्त दितिजाः पौलोमाः कोधमूर्च्छिताः ।
 ततः प्रच्छादयामासुः पवर्णं ब्रह्मदृष्टिभिः । पर्वतं वारिधाराभिः प्राट्ठीव वलाहकाः ।
 ते पीडयन्तः पवनं क्रुद्धाः सप्त महारथाः । प्रवासंहरथे घोराः सोमं सप्तपदा इव । १२१०
 ततो दक्षिणमघोर्भ्यं नानारत्नविभूषितं । करं करिकराकारमुषस्य बुधिमाहृतः ।
 तेषां मूर्द्धसु दैत्यानां पातयामास बोर्धवान् । निहता वायुवेगेन तेन सप्त महारथाः ।
 त्यक्त्वा प्राणान् पलोमा तु विव्याध नवभिः शरैः । तस्यापि तमसंशार्थ्यं दृष्ट्वा बाधुः सनातनः ।
 असंश्रित्य शरौघांस्तान् अवलितान् वै पलोमतः । तेषां विदार्य तेषांश्चिदानवानां महात्मनां ।
 श्रेष्ठितस्त्रिमकुटा गैरिकाका इवाश्रयः । ते च्छिन्नमर्ष्यास्त्रिभुजाः पतन्तो भान्ति दानवाः । १२१५
 मातङ्गयूथपा रूणाः पुष्पिता इव पादपाः । तेषां विदारितैर्दंष्ट्रैर्दानवानां महात्मनां ।
 ततः प्रावर्त्तत नदी रौरूपा भयावहा । प्रश्ववन्ती रणे रक्तं भीरुणां भयवर्द्धनी ।
 देवदैत्यगजाश्वानां रुधिरौषपरिभ्रुता । रथभूमिरभूद्रौद्रा तत्र तत्र सङ्घस्रतः ।
 संवृता गतसन्नेस्य यत्नराजसखेचरैः । शानुषङ्गपताकैश्च पातितैश्च ध्वजेरथैः ।
 शीर्षकुम्भैस्तथा नागैर्घेष्टाभिः सुविभूषितैः । सुवर्षपुष्पैश्चालितैर्नारैश्चिद्यतेजितैः । १२२०
 देवदानवनिष्क्रुतैः सविधैरुगैरिव । प्राशतोमरभक्षैश्च शक्रिस्त्रपरश्वधैः ।
 सुवर्षकिण्ठतैश्चापैर्गन्धामुवल्गपद्भिः । कनकाङ्गदकेयूरैर्भुङ्गुटैः कुण्डलैः शुभैः ।
 तनुदैः सतस्रैश्च शरैर्निष्कैश्च शोभनैः । हतैश्च दितिजैर्भिक्षैः शस्त्रसन्दनवर्जितैः ।
 पातितैरपविष्टैश्च प्रबभौ शौरिव यद्यैः । निपातितध्वजरथो हतवाजिरथद्विपः ।
 विमर्द्धी देवदैत्यानां सद्रुमः कर्षणा बभौ । अथ दैत्यसङ्घेष पौलोमेन महारथः । १२२५
 संवृतः पवनः श्रीमान् गदामुषस्यपाणिना । ते जनुः ब्रतसाहसाः पवनं दानवान्तमाः ।
 तैर्बध्यमानश्च बभौ तोचाहृत इव द्विपः । हलाऽष्टौ तत्र दैत्यानां ब्रतानि पवनः प्रभुः ।
 कृत्वा मार्गं महाबाहुः प्रयातः स महारथः । अद्यापि च सुविस्तीर्णः पन्थाः संदृश्यते दिवि ।
 नास्त्रा वायुपथो नाम सिद्धाः पश्यन्ति तं सदा ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हयग्रीवस्तु दितिजः पूष्यमासाद्य बोर्धवान् । ननाद् सुमहानाद् सिंहशमुमहावजः । १२२०

विस्कार्यं सुमहाशायं हेमजास्रविभूषितं । पूष्यं दितिजोऽपश्यत् क्रुद्धो घोरेण चक्षुषा ।
 भुजाभ्यामादानस्य सन्धधानस्य सायकान् । मुञ्चतः कर्षतो वाऽपि दृष्ट्वा तत्र नाम्जरं ।
 अग्निश्क्रोपमं दीप्तं मण्डलीकृतकार्मुकं । तचासीद्गानवेन्द्रस्य सव्यदक्षिणमश्रुतः ।
 रक्षापुष्पैस्ततस्तस्य चापमनैः श्रितैः शरैः । प्राच्छाद्यन्त श्रिकाधैतैर्द्विभुः सूर्यस्य च प्रभाः ।
 ततः काञ्चनपुङ्गवानां शराणां नतपर्वणां । नभसरणां नभसि दृश्यन्ते बहवो ब्रजाः । १२२५
 गिरिशृङ्गनिभासापात्रभवन्तः शरोत्तमाः । श्रेणीकृताः प्रकाशन्ते शानः कौश्या इवाम्बरे ।

गार्हपत्यान् शिलाघातान् कार्पासखरविभूषितान् । प्रसन्नायान्महावेमाभ्युमोच दित्तजः शरान् ।
 ततस्त्रापवसोद्भूताः श्रातकुम्भविभूषिताः । देहे समवकीर्यन्त पूष्यः सुनिश्चिताः शराः ।
 ते योजि रूक्मविक्रताः संप्रकाशन्त सर्वशः । खद्योता इव घर्मानि खे चरन्तः सहस्रशः ।
 शिलाघाताः प्रसन्नायाः पूषणं विव्यधुः शराः । दैत्यः प्रच्छादयामास पूषणं शरदृष्टिभिः । १२२८०
 पर्वतं वारिधाराभिन्नाद्यजिव तोचदः । ततस्तु पूष्यो देवस्य बलवोर्यपराक्रमं ।
 व्यवसायञ्च सन्वञ्च दृष्टुस्त्रिदशाऽऽकुतं । तां समुद्रदिवोद्भूतां शरदृष्टिं समुत्थितां ।
 नाचिन्त्यत्तदा पूषा दैत्यस्याप्यद्रवद्रुषा । हेमपृष्ठं महानादं पूष्य आयोन्महद्रुनुः ।
 विक्रष्टं मण्डलोभूतं शक्रायुधमिवापरं । ततः शराः प्रादुरासन् पूर्यन्त इवाम्बरं ।
 सुवर्णपुष्पाः पूष्यस्यै प्रभवन्तः शरासमान् । माखिव रूक्मपुष्पाणां वितता योजि पत्रिणां । १२२८५
 प्रादुरासीन्महाघोरा वृहती पूषकार्मुकात् । ततो योजि विमुक्तानि शरजालानि सर्वशः ।
 आहतानि व्यशोर्यन्त शरैः सन्नतपर्वभिः । ततः कनकपुष्पाणां शराणां कङ्कवाससां ।
 पततां पात्यमानानां खमासीत् संवृतं श्रजैः । पूषा लच्छादयदाषैर्हयघोवं शिलाश्रितैः ।
 नामाक्षैरकंसदृशैर्द्विष्यैर्हेमपरिष्कृतैः । ततो व्यस्रजदुपाणि शरवर्षाणि दानवः ।
 अमर्षी बलवान् क्रद्धो दिधरन्निव पावकः । पूष्यस्त्राजो ध्वजश्चैव पताकां धनुरेव च । १२२९०
 रश्मोन् योक्ताणि चास्यानां हयघोवो रषेऽञ्जितम् । अथास्यास्यान् पुनर्भिन्ना चतुर्भिः सायकोत्तमैः ।
 सारथिं सुमहातेजा रथोपस्थादपातयत् । कृतस्तु विरथः पूषा हयघोवेष संयुगे ।
 समकम्पत भीतोऽसौ सिन्धेरिव महोर्षयः । गतः शक्ररथाभ्यासं मुक्तो मृत्युमुखादिव ।
 तत्राद्भुतमिदं भूगे युद्धमासीत् सुदारुणं । कृतप्रतिकृतं चारं शम्बरस्य भगस्य च ।
 सप्तकिष्कूपरीणाहं दादशरनिर्कार्मुकं । वासवाश्रनिर्घोषं दृढव्यं भारसाधनं । १२२९५
 कर्षयथाक्षमदृशान् व्यस्रजत् सायकान् बहून् । क्रोधधरं कनकधनः शम्बरः सर्वयोगवित् ।
 तेन वित्रास्यमानानि देवसैन्यानि सर्वशः । समकम्पन्त भीतानि सिन्धेरिव महोर्षयः ।
 तमापतन्तं संप्रेक्ष्य विष्णुपाचं विभीषणं । भगः प्रस्फुरमाषौष्ठस्वरमाणो न्यवारयत् ।
 ततो भगो महेश्वासे दिव्यं विस्फारयन्धनुः । अवाकिरद्दिशः सर्वा व्याविचेपेण नादयन् ।
 तमभ्यधाङ्गो दैत्यं तूर्णमस्यन्मन्त्रिकात् । मातङ्गमिव मातङ्गो वृषं प्रतिवृषो यथा । १२३००
 तौ प्रगृह्य महावेगौ धनुषी भारसाधने । प्रच्छादयेतामन्येन्यं तक्ष्माषौ महेषुभिः ।
 तयोः सुतुमुलं युद्धमासीद्द्वारं महारणे । भगशम्बरयोर्भीममप्रमेयं महात्मनोः ।
 अथ पूर्णायतोत्सृष्टैः शरैः सन्नतपर्वभिः । व्यदारथेतामन्येन्यं कांस्त्रे निर्भिद्य शम्भवी ।
 तौ तु विचलतस्र्वङ्गौ शोणितौषपरिभुतौ । संप्रेक्षमाषौ रथिनावुभौ परमदुर्षदै ।
 तक्ष्माषौ श्रितैर्व्यापैर्न वोक्षितुमश्रुतां । ततो विव्याध समरे त्वरमाषोऽसुरो भगं । १२३०५
 नारायैः क्रोधतासाच्चः क्लान्तकयमोपमः । गर्वमानिव चाकाशे पोथयानो महीरगान् ।

नाराचा न्यपतन्देहे तूषे शम्बरचोदिताः । अमाज्ञानगरीचे तान् भगवच्छेद पतिभिः ।
 ज्वलितान् सुमहावेमान् दिवाकरसमप्रभान् । ततो भगवतुःशब्दा विव्याधासुरसन्तमः ।
 सायकानां सुनीक्षणानां सुमुखानां सुवेगिनां । तथोक्तु सुचिरं कालं बुद्धं सममिवाभवत् ।
 शम्बरस्य च मायाभिर्नादृश्यत ततोऽन्तरं । देवैर्भौ विविपतश्चापं रथं विष्टभ्य तिष्ठतः । १२४२०
 श्रूयते धनुषः शब्दे विस्फुर्जितमिवाश्रमे । स भगस्य हयान् हत्वा शिकृत्वा च ध्वजमाहवे ।
 अभ्यवर्षच्छरैर्देव्यः पद्मन्यं इव दृष्टिमान् । न तस्मादीदग्निभिर्भेगं गात्रे श्चक्रुस्समन्तरं ।
 भगादित्यस्य देवस्य शम्बरेणास्त्रयोधिना । दैत्यस्तं चाङ्गुतं दिव्यमस्त्रेणास्त्रमवारणत् ।
 मायायुद्धेन मायावी शम्बरस्तु महाबलः । अवस्यथङ्गं दंत्यो मायाभिर्क्षात्रवेन च ।
 सहस्रनाथो युतिमान्देवसेनानिसहस्रतः । शम्बरोऽदृश्यत पुनः सङ्कल्पः शतधा शरैः । १२४२१
 पतितोऽदृश्यत पुनर्यसुर्भूमौ महाबलः । अथ स्यादृश्यते भूयः शतधा श्रैलवन्निमः ।
 दिशागजेन्द्रमारुढो दृश्यते च पुनर्बली । प्रदेशभाजस्य पुनर्भूवा भवति श्रैलवत् ।
 महाभेधनिमः श्रीर्भास्त्रिर्गूर्जस्य सोऽभवत् । पुनः कृत्वा विरूपाणि चौराणि विकृतानि वै ।
 सर्वैर्भीषयते सेनां देवानां भीमदश्रनः । ते भीताः प्रपलायन्ते सिंहं दृष्ट्वा मृगा इव ।
 ततस्त्रान्यं नवं देहं कृत्वा प्रोद्भूतं पुनः । गच्छत्यूर्जगतिं चोरो दिशः शब्देन पूरयन् । १२४२२
 नभस्त्रलगतश्चापि वर्षते वासवो यथा । सम्बर्त्तकाम्बुदप्रस्थः पूरयन् पृथिवीमिमं ।
 संवर्त्तकोऽनलशैव भूत्वा भीमपराक्रमः । शतावर्त्तः शतशिखो ददाह च पुनः सुरान् ।
 मुहुर्त्ताच्च महाशैलः शतवर्णा शतोदरः । अदृश्यत दिवं क्षामन् कैलास इव पर्वतः ।
 यान्यादित्यास्य साध्यास्य यानि विश्वे च देवताः । क्षिपन्वस्त्राणि दिव्यानि तान्यथैव यसतेऽसुरः ।
 युध्यमानस्य समरे सरथः सोऽसुरोत्तमः । गन्धर्व्वमगराकारस्तत्रैवान्तरधीयत । १२४२३
 तं भीताः समुदैचन्त त्रिदशा भीमविक्रमं । सहस्रमाथं समरे शम्बरं चित्रयोधिनां ।
 भगोऽपि भयसंश्लो दानवेन्द्रस्य संयुगे । रथं त्यक्त्वा महाभागो महेन्द्रं शरथं गतः ।
 पराजित्य तु तं देवं दानवेन्द्रः प्रतापवान् । गतो यत्र महातेजा जातवेदा महाप्रभः ।
 स वक्रिं वाग्विरूपाभिः क्रुद्धोऽतस्त्र्ययतासकृत् । भवान्येध हि ते मृत्युरित्युक्त्वाऽन्तर्द्वेषे च सः ।
 रतस्त्रिभन्तरे चैव ब्राह्मणेश्रेण महाबलः । जषान् सोमः श्रोतास्त्रो दानवानां समूरथे । १२४२४
 कैलासशिखराकारो युतिमङ्गिर्धैर्यैः । अवधीहानवान्दृष्टो दण्डपाणिरिवान्तकः ।
 पोथयथयट्न्दानि वाजिट्न्दानि वै प्रभुः । दैत्येषु व्यचरच्छोमान् युगान्ते कालप्रहली ।
 स कर्षथयट्न्दानि जह्वेगेन चन्द्रमाः । ददाह दानवान् सर्वान् दावाग्निरिव चोदितः ।
 मृदूयथेभ्यो रथिनो गजेभ्यो गजयोधिनाः । सादिनास्त्राश्रयैभ्यो भूमौ चैव पदातिनः ।
 हिमेन व्यधमत् सर्वान् वायुष्टेजानिवौजसा । चन्द्रमाः सुमहातेजा दानवानां महाचमूं । १२४२५
 तदाऽस्त्रमभवत्तस्य प्रदिग्धं ब्रह्मशोणितैः । पिनाकमिव तद्रस्य क्रुद्धसाभिज्ञतः पशून् ।

युगान्तकोपमः श्रीमान् दैत्येषु अक्षरद्वयी । आचार्य्य महतीं सेनां प्राङ्मुखीं पुनः पुनः ।
 चन्द्रं मृत्युमिवायानं दृष्ट्वा बोधा विविक्षितः । अतो यतः प्रथिपति विचिरासं तमोगुदः ।
 ततस्ततो व्यथोर्थेन दैत्यैर्वैद्यानि सर्वशः । अहारवत सैन्यानि स्वसोनाभिसंहतः ।
 पशन्तमरिचैव्यानि व्यादितास्त्रमिवान्तकं । तं तथा भीमकर्षणं दृष्टोतासं महाहृद्यैः ।
 दृष्ट्वा शशाङ्कमायानं दैत्यासं चन्द्रभास्करैः । तास्त्रमाचाषि चापानि कर्षमासौ महाबली ।
 हादयेतां शरैश्चन्द्रं दृष्टिमन्त्राविवान्मुदौ । अथ विस्फार्यमाणानां कार्मुकाणां सुरासुरैः ।
 अभवत्समुत्सः शब्दे दिग्भ्रः संगादयश्चिव । विमदद्विर्षाणानामैर्देवमापैश्च वाजिभिः ।
 भेरीशङ्खमृदत्रैश्च वाद्यमानैर्नभससो । युयुत्सवसो संक्रुद्धाः कथमृद्धाः स्युस्त्रिणः ।
 अन्योन्यमभिगर्ष्यन्ते गोष्ठेस्त्रिव मचाट्टवाः । शिरसां पात्त्रमानानां समरे निश्रितैः शरैः ।
 अस्मदृष्टिरिवाकाशे अभवत् सेनयोस्तयोः । कुण्डलोष्ठीवधारीषि आतकूपस्रजांषि च ।
 पतितानि सा दृश्यन्ते शिरांषि रणमूर्च्छनि । विस्त्रिखोन्मथितैर्गात्रैर्बाहुभिश्च सकार्युक्तेः ।
 महस्ताभरणैश्चान्यैः प्रच्छिन्नैरुधिरौचितैः । कवचैरुद्यैर्गात्रैरुदभिक्षापि भास्करैः ।
 मुखैश्च चन्द्रसङ्काशैस्तत्रकुण्डलभूषणैः । गजवाजिमनुष्याणां सर्वैर्गात्रैः समन्ततः ।
 आसीत्सर्वा समाकीर्णां मुहूर्त्तैर्न वसुन्धरा । चापमेघाश्च विमुक्ताः शस्त्रविद्युत्प्रकाशिनः ।
 वाहनानाञ्च निर्घोषं क्षणयिज्ज्वलोऽभवत् । स संमहारस्तमुत्सः कटुकः शोषितोदकः ।
 प्रावर्त्तत सुराणाञ्च दानवानाञ्च संयुगे ।

१२५०

१२५१

१२५२

इति श्रीमहाभाते खिलेषु हरिवंशे अविद्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे षट्षत्वारिंशदधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २४६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्मिन्महाहृद्ये रौद्रे तुमुक्ते लोमहर्षणे । कर्षुः शरवर्षाणि संरन्धा देवदानवाः ।

व्यक्रोशन्त गजास्तत्र शरवर्षप्रपीडिताः । अघास्य पर्यधावन्त हतारोहा दिग्भो दम्भ ।

उत्पत्य निपतन्त्यन्ते शरवर्षप्रपीडिताः । देवानां दानवानाञ्च गजाश्चरथिनां तदा ।

समरे तत्र शूद्राणां प्रवराणां तरस्त्रिणां । धनुर्व्यातस्रग्भ्देन न प्राज्ञायत किञ्चन ।

शरशक्तिगदाभिस्तु खड्गैश्चामिततेजसः । निजघ्नन्तहतौ सेनामन्धोन्यस्य परन्तपाः ।

बाहूनामुत्तमाङ्गानां कार्मुकाणाञ्च संयुगे । राशयः समदृश्यन्त देवदैत्यसमानमे ।

अश्वानां कुञ्जराणाञ्च रथानाञ्च वक्रथिनां । अन्तं सा नाधिगच्छन्ति निहतानां सुरासुरैः ।

गदाभिररिभिः प्रासैर्वापैः संनतपर्व्वभिः । योधास्तत्राभ्यहन्यन्त हस्तस्रश्चापि तद्वत् ।

प्रावर्त्तत ततो घोरा शोषितौघतरङ्गिणो । नदो मध्येन सैन्यानां केन्द्रशैवस्रग्वादसा ।

हाहाकारमहाशब्दो बोधानामभवत्तदा । दानवैर्धन्यमानानां विद्वानां महारणे ।

रकं तदभवत्सुदं देवानामसुरैः वध । विभीषणं महारौद्रं विहृतं भीमदर्शनं ।

विरोचनस्तु तत्रैव विव्यक्ष्णं महारणे । जघान रुधिराभासं साध्वं परमधन्विनं ।

तमायान्तमभिप्रेक्ष्य विव्यक्ष्णेनः शरैस्त्रिभिः । अमेधात्मा सुरश्रेष्ठः प्रत्यविध्यत् सान्तरैः ।

१२५३

१२५४

१२५५

साध्यस्य वाणाभिरतस्रोच्चारितं इव विपः । विरोचनः प्रज्ज्वालय क्रीधेनाशिरिवाध्वरे ।
 स कार्मुकविनिर्मुक्तैर्निर्गन्धानवसत्तमः । विव्वक्थेन विभेदाजौ दोषैः सप्तभिराशुगैः ।
 षोऽतिविद्धो बलवाना दानवेन सुरोत्तमः । मूर्च्छामभिमामाशु ध्वजश्चापास्रजदा ।
 ततः स पुनराश्वस्य साधो युद्धे मनो दधे । विस्मय्य समहचापं दैत्यमध्ये व्यवस्थितः ।
 विरोचनस्तु बलवानभ्ययुध्यत सर्व्वशः । षोभयन् सुरसैन्यानि समन्ताभिरितैः शरैः । १२१००
 ततस्तस्यासुरेन्द्रस्य युध्यमानस्य संयुगे । शूयते तुमुञ्जः ह्रस्वो जीमूतश्चेव गर्ज्जतः ।
 स जगर्ज्ज महाघोरौ विनिर्गन्धेववाहिनीं । चक्षुःशोऽप्यवधीव घविघ्नतस्तनयिजुमान् ।
 द्विशो विद्रावयामास शरवर्षेण दाशवः । सर्व्वसैन्यानि देवानामुद्यताक्तौ महाहवे ।
 ते प्राद्रवन्त विव्वसा रथेषो रथिनस्तदा । साद्दिनश्चाशुष्टेषो भूमौ चापि पदातयः ।
 श्रुत्वा कार्मुकनिर्घोषं विस्फुर्जितमिवाक्रान्तेः । सर्व्वसैन्यामिभीतानि यथास्त्रीयन्त संयुगे । १२१०५
 विरोचनभयत्रसा रथेषो रथिनस्तदा । पदातीर्णां शयुः संघा यत्र देवः शचीपतिः ।
 विव्वक्थेनस्य साध्यस्य सर्व्वतः सुमहाबलः । पादरथसहस्राणि निजघान चतुर्ह्वय ।
 अशुष्टन्देषु नागेषु रथानोक्तेषु वा विभुः । पदातीनाञ्च संघेषु विनिर्गन् प्रत्यदुश्यत ।
 वितत्य श्येनवत् पशौ सर्व्वतः स बह्वृचिनीं । भित्त्वा भित्त्वा महाबाहुः शिरांस्त्राणावहन्मत ।
 साद्दिनस्य पदाताश्च हतशेषास्तथा रथाः । विव्वक्थेनेन श्वहिता विरोचनमभिद्रवन् । १२११०
 तेऽसिचर्मगदात्रक्तिपरिघप्रासतोमरैः । तमेवानुप्रधावन्तः सिंघनादं विनेद्विरे ।
 अथ षोऽसि समुद्यस्य जवमास्त्राय दानवः । चकर्त्त रथिनामाजौ शिरांसि च धनुर्वि च ।
 रथनागाशुष्टन्देषु बलवानरिमर्द्दनः । विरोचनस्वरन् मार्गान् प्रकारानेकविंशतिं ।
 भ्रान्तमुद्गान्तमाविद्रुमाशुतं प्रसृतं सुतं । सन्नातं समदोषंश्च दर्शयामास दानवः ।
 केचिद्दराशिना हृग्णा दानवेन महात्मना । विनेदुर्भक्षसर्थाशो निपेतुश्च गतासकः । १२११५
 द्विचपृष्ठा हतारोहा दानवेन महात्मना । विद्रुताः स्नान्यनीकानि जगुस्त्रिदशवारणाः ।
 निपेतुर्वर्च्यामाकाशान्त्रिजन्ता दृढधम्पना । विविधास्तोमरास्त्रापा महामात्रशिरांसि च ।
 प्रतीपमाहरन्नागानशंश्च शृङ्गविलतान् । चकर्त्त रथिनामाजौ शिरांसि च धनुर्वि च ।
 आशुत्य रथिनः कांसित्प्रपरास्य महाबलः । सूतांसिच्छेद खड्गेन ध्वजानपि च दानवः ।
 मुञ्जरूपततो दिक्षु धावतश्च यशस्विनः । मार्गोश्च शरतस्त्रिचान् व्यस्रपन्त ततोऽसुराः । १२१२०
 निजघान पदा कांसिदाक्षिप्यान्यानपोययत् । खड्गान्यांश्च चिच्छेद नादेगान्वागभीषयत् ।
 ऊरुस्तस्मत्हीताश्च प्रपतन्त्यपरे भुवि । अपरे चैनमालोक्य भयात् प्राणानवाश्रजन् ।
 तस्मिंस्तु वर्त्तमाने वै युद्धे महति दाक्षणे । रथौघवाजिनागानां सुराणाञ्च महाशये ।
 कुजश्लो दितिजश्रेष्ठो शंभमादित्यमाहवे । घोषयामास समरे ह्यवः प्रतिवृषं यथा ।
 जघानाचलशंकाशो मन्तवारणविक्रमः । स्फुरद्भिर्निर्मितैस्त्रीक्ष्णैः शरैर्भञ्जभिराशुगैः । १२१२५

देवसेनासहस्राणि सरथानि महाहवे । तस्य वाणपथं प्राप्य नाभ्यवर्तन्त सर्वशः ।
 प्रणेदुः सर्वभूतानि बभूवुस्त्रिमिरा दिशः । देवानामजप्रस्य च प्रत्यदृश्यत दारुणः ।
 शंभस्तु दानवेन्द्रस्य जघानोत्तमविक्रमः । अनेकं दशसाहस्रं कुञ्जराणां तरस्त्रिणां ।
 आपतन्तं गजानोकं कुजम्भो वोक्ष्य दानवः । गदापाणिरवारोहद्रथोपस्त्रादरिन्दमः ।
 अद्रिसारमयीं गुर्वीं प्रगृह्य महतीं गदां । अभ्यद्रवन्नजानोकं व्यादितास्य इवान्तकः । ११५१०
 स गजान् गदया निग्नन् व्यचरत् समरे बली । कुजम्भो दानवश्रेष्ठे दृष्टपाणिरिवान्तकः ।
 विशीर्षदन्तांश्च बहून् भिन्नकुम्भांश्च वारणान् । अकरोद्दानवश्रेष्ठ उद्दिष्टोद्दिश्य तान् बली ।
 विशीर्षदन्ता बहवो भिन्नकुम्भास्तथाऽपरे । कुजम्भेनार्हिता नागा व्यद्रवन्त दिशो दश ।
 कुजम्भस्य च येऽमात्या दानवा घोरदर्शनाः । नाराचैर्विमलैस्तोत्पैरभ्यग्नन् गजयोधिनः ।
 क्षुरैः क्षुरप्रभलैश्च दारैश्चस्त्रिकैसाया । चिच्छेद चोत्तमाङ्गानि कुजम्भो दानवोत्तमः । ११५११
 शिरोभिः प्रपतद्भिश्च गगनं समपूर्यत । अस्मदृष्टिरिवाभाति बाहुभिस्य सहाक्षुणैः ।
 छत्तोत्तमाङ्गाः स्तब्धेषु गजानां गजयोधिनः । अदृश्यन्त महाराज ताला विग्निरथो यथा ।
 आपतन्तं महानागमंश्रयासुरसन्तमः । विव्याधैकेषुषा क्रुद्धस्ततः स विमुखोऽभवत् ।
 विगाक्षैवं गजानोकं कुजम्भो दानवोत्तमः । विनिग्नन् प्रवरान् सैन्यान् गदया गदिनाम्बरः ।
 एकप्रहारामिहतान् कुजम्भेन महागजान् । अपश्यन्त सुराः सर्वे पर्वताग्नव पातितान् । ११५१२
 कुजम्भस्य च मार्गेषु विशीर्षास्ते महागजाः । वज्राहता इवैरेण विशीर्षा इव पर्वताः ।
 अमन्यन्त सुरास्तश्च मूर्त्तिमन्तमिवान्तकं । गन्धादेव व्यशीर्यन्त शिंहस्थेवितरे मृगाः ।
 स ज्ञायसीं गदां विभ्रदुच्चितां जगन्नेषितैः । व्यादितास्यो नदन् क्रुद्धो रौद्रं रूपमधारयत् ।
 यथा हि भगवान् क्रुद्धः प्रजानां संबन्धे पुरा । प्रक्रीडमानो गदया रणमध्ये महासुरः ।
 गोपाल इव दण्डेन कालक्षयत् स महागजान् । क्रुद्धं कालनिवाकाशे दण्डमुद्यम्य दानवं । ११५१३
 अपश्यन्त सुराः सर्वे कुजम्भं भीमविक्रमं । हतारोहास्तु तत्रान्ये प्रभिक्षा वारणोत्तमाः ।
 गदया हन्यमानाश्च वाणैश्च भृशविचिताः । असहन्तः कुजम्भस्य गदावेगं महाहवे ।
 क्षान्यनोकानि मृद्रन्तः प्राद्रवन्त महागजाः । महावात इवाभ्याणि विधम्य गदया गजान् ।
 अतिष्ठत् समरे दैत्यः कालः संबन्धको यथा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे सप्तचत्वारिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥२७७॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सर्वाणि सैन्यानि देवराजस्य श्रासनात् । अभ्यद्रवन्त दितिजानदती भैरवाश्रवान् । ११५१४

तं बलैः समपूर्यन्तं देवानां सुदुरासदं । रथनागाशकजिह्वं शङ्खदुन्दुभिनादितं ।
 आपतन्तं सुदुष्यारं रजसा सर्व्वती वृतं । दैत्यसागरमन्धोभ्यं समुद्रमिव पर्व्वणि ।
 तदासूर्य्यमपूर्य्यन्तमश्रुद्धेयमिवाहुतं । रथनागाशकजिह्वं समुदीर्यं महाबलं ।
 आवाय्यं तरसा सर्व्वे कुजम्भो बलिनाम्बरः । अतिष्ठत् समरे दैत्यो गिरिर्षोहरिवाचकः ।

अनोकानि कुञ्जस्य गदया संन्यवारयत् । अनोकानि कुञ्जमेव वारिताऽभूच्चिरसमा । १११११
 तस्मिंस्तथावर्त्तमाने संप्रहारे सुदारणे । तेषाम् संप्रहारे वै वर्त्तमाने महात्मना ।
 असिलोमा हरिसैव जल्लतुर्वै परस्परं । असिलोमा तु बलवान् संकुटो दानवाधिपः ।
 देवसैन्यस्य सर्वस्य धूमकेतुरिवोत्थितः । तमांस्वर्कं हवापोहत् सुरभैर्यानि संयुगे ।
 महस्वरश्मिप्रतिमो दानवस्य रघोत्तमः । शरैर्षेच हवावर्षत् देवानोके प्रतापवान् ।
 शरौघैरश्मिभिर्हीनैः प्रतपन् घोरदर्शनः । रौद्रः क्रूरो दुराधर्षो दुर्धर्षो ध्वजिनीमुखे । ११११२
 युध्यते हरिणः सार्द्धं यसमान इव प्रभुः । उपेवुस्त्वयदयो मृष्यमानो महाजगाम् ।
 सुराणामुत्तमाङ्गानि प्राचिबोत् सुमहानलः । यसमानः स सैन्यानि जरदंष्ट्रः प्रतापवान् ।
 असिजिह्वो दुराधर्षस्यापत्यात्ताननोऽसुरः । परश्वधधरः शोभान् खड्गपूरितध्वनिः ।
 अतिष्ठदानवव्याघ्रः संयुगे व्याघ्रवह्वलो । मौर्वीशिवस्त्रनधिभुः प्रवत्कृष्टपतो महात्मान् ।
 धनुर्विद्युद्गणाटोपो महामेघ इवापरः । बलीशवागरो शोरो बाहुपाहो दुरासदः । ११११३
 कार्मुकोर्षितरङ्गौघो वाषावर्त्तमहाह्वदः । गदासिन्धुः रौद्रे व्यावेष्टः त्रिचयोद्भूतः ।
 नाराचमीनः सुमहान् गर्जितोत्क्रुष्टधोषवान् । शयान् गजान् पदातीक्ष्ण रथांश्च तरसा बहन् ।
 न्यमञ्जयत संगामे परवीरान्महारथान् । अज्ञावयस्य देवैश्चान् दारुणो दानवेश्वरः ।
 प्रामंहेत युधि श्रीमान्दैत्यश्रेष्ठो महाबलः । अपश्यंस्त्रिदशाः सर्वे इन्द्रजाम्बवदप्रभं ।
 सन्नद्धं तत्र युध्यन्तं ज्वलन्तमिव पावकं । मध्यन्दिनगतं सूर्यं तपन्तमिव तैजसा । ११११४
 न श्रेकुः सर्वसैन्यानि दानवं प्रसमीक्षितुं । यथा प्रहृष्टो घर्षान्ते दहेत्कसं उताग्रवः ।
 तथा सुरवरान्दैत्यो दहति स्य सस्तेजसा । देवानां दानवानाञ्च बलं नर्हति दारुणं ।
 विमूढमभवत्सर्वमाकुलस्य समन्ततः । ततः प्रूरा बलोदया हस्तशरसधूर्गताः ।
 आर्था बुद्धिं समास्थाय न त्यज्यन्ति महाहवं । तदुत्पिच्छकं युद्धमभवद्रोमघर्षं ।
 देवदानवयोर्घोरं हृदिरस्तावकहर्मं । न दिशः संप्रजानन्ति भयपाश्मिपोक्षिताः । ११११५
 शस्त्रघातांश्च विविधान्दानवानां महारथी । अन्योन्यं मूढचित्तसो निजगुर्याकुलीकृताः ।
 स्वान् परास्त्राभ्यजानन् विमूढाः शस्त्रतेजसा । त्रिरोहसेषु शंभुस्य कश्चि ज्जूरस्य संयुगे ।
 प्रूरश्चिन्तन्ति मूर्खानं सन्दृष्टौष्ठपुटाननः । बाहुभिर्भुष्टिभिश्चैव वस्त्रकथैः सुदारुणैः ।
 प्रहरन्ति रणे वीरा न्यस्तशस्त्राः परस्परं । योधप्राणहरे रौद्रे स्वर्गदारविघट्टने ।
 सङ्कुले तुमुले दुष्टे वर्त्तमाने भयावहे । हयो हथं गजो नागं वीरो वीरं महाशवे । ११११६
 अभिदुद्राव वेगेन न्यहनसैवमनिकात् । असुराश्च सुराश्चैव विक्रमाख्या महारथाः ।
 उत्सृजन्तो रणे प्रणान्निजगुरितरेतरं । मुक्तकेया विक्रवचा विरथाश्चिच्छकार्मुकाः ।
 हसैः पादैरयुधन्त दानवास्त्रिदशैः सह । हरिस्तु निमित्तं भस्मं प्रेषयामासु संयुगे ।
 स तस्य धनुषः कोटिं क्षिप्त्वा भूमावपातयत् । पुनश्चापि प्रवत्कानां प्रतानि नत्सपत्न्येषां ।

प्राक्षिणोत्तरहस्ता तस्य दानवेन्द्रस्य संयुगे । तस्य देहे विमुक्ताक्षे मादतेन समीरिताः । ११५१
 मग्नाङ्गकाया विषभुः पक्षगा इव पर्वते । स तैर्निपातितैर्गात्रैः शरङ्गिरस्यगव्यथं ।
 बभौ दैत्यो महाबाहुर्धैरुर्द्वीतुमिवोत्सृजन् । ततोऽसिलोमा संक्रुद्धः प्रष्टन्नान्यथाहङ्कृतुः ।
 रक्ष्यपुङ्गवांश्च निश्रितान् प्रेषयामास सायकान् । तैस्तं मर्षसु विव्याध सपीनलविषीपमैः ।
 गात्रं सञ्ज्ञादयामास महाभैरिव पर्वतं । भूयः सन्वाय च शरं मुमोचान्तकसन्निभं ।
 सुपुङ्गं सूर्य्यसङ्काशं वाणमप्रतिभं रणे । तेन विद्धः स वाणेन संयुगे भीमकर्षणा । ११५०
 मुमोह सहसा देवो भूमौ च निपपात ह । ततो हाहाकृतं सधै देवे भूतलमास्थिते ।
 जगत्सुदेवमाविष्टं यथाऽर्क्षपतने तथा । परिवारांस्तु समरे जघानास्य महासुरः ।
 एकत्रिंशत्सहस्राणि योधानां दानवोत्तमः । जयत्रिया सेव्यमानो दीप्यमान इवानलः ।
 प्रष्टन्न कार्यकुंघोरं गतः शक्ररथं प्रति । तत्रैव तु महायुद्धे ससेन्यावशिनावुभौ ।
 प्रयुद्धौ सह वृत्रेण बलिना देवतारिणा । वणसङ्घमन्युष्यापिः समरे त्यक्तजीवितः । ११५०
 आसाद्य सोऽश्विनौ वृत्रः स्थितो गिरिरिवाचलः । ततः शङ्खमुपाप्राप द्विषतां लोमहर्षणं ।
 व्याघोषतलनिर्घोषैः सर्वभूतान्बभौहयत् । ततः संहृष्टरोमाणः शङ्खशब्दं विशुभ्रुवः ।
 यशराक्षसदेवौघास्तस्याणवसमस्तमं । गदापरिघनिखिन्त्रशक्तिशूलपरशुधाः ।
 प्रष्टहीता व्यराजन्त यशराक्षसबाहुभिः । तैः प्रमुक्ताम्हाकायैः शूलशक्तिपरशुधान् ।
 भक्षैर्दृत्रः प्रचिच्छेद भीमवेगवैक्षया । सोऽन्नरोक्षचराणाञ्च भूमिष्ठानाञ्च गर्ज्यतां । ११५०
 शरैर्विव्याध गात्राणि देवानां प्रियदर्शनः । वृत्रासुरभोजोत्सृष्टैर्बहुभिर्वरक्षसां ।
 मिहस्तान्येव दृश्यन्ते शरीराणि शिरांसि च । अथ रक्तमहावृष्टिरभ्यवर्षत मेदिनीं ।
 गदापरिघनिष्पानां देवासां गात्रसम्भवा । प्रञ्जाद्यमानं देवौघैर्दृत्रं भीमपराक्रमं ।
 ददृशुः सर्वभूतानि सूर्य्यमभ्रगणैरिव । स रश्मिभिरिवादित्यः प्रतपन् सर्वदेवताः ।
 अविश्वदलवान् क्रुद्धः सायकैर्धैर्भेदिभिः । नदतो विविधास्त्रादानर्हितस्यापि सायकैः । ११५०
 न मोहमसुरेन्द्रस्य ददृशुस्त्रिदशा रणे । तेऽसिभक्तिगदाभिस्तु परिघप्राप्तोमरैः ।
 परशुधैस्त्रिशूलैश्च प्रववर्षुर्बभौरथाः । ततो वृत्रः सुसंक्रुद्धसौस्तदाऽभ्यर्दितो बली ।
 अभ्यवर्षच्छतैर्वाणैस्तान् सर्वान् सत्यविक्रमः । ते वै विप्रकृता देवा विप्रकोर्षमहायुधाः ।
 घोरमांसस्तरं चक्रुर्द्वीत्रासुरभयार्द्विताः । उत्सृज्य ते गदाशक्तिशूलाधिपैरशून् रणे ।
 उत्तरां दिग्भ्रमाजमुखासिता दृढधन्वना । ततः शूलगदापाण्युर्ध्वोरस्त्रो महाभुजः । ११५०
 प्रावस्तान् रणे दैत्यस्त्रासयन् सशराचरं । तत्रैकस्य महाबाहुर्धैरुः शूलधरः प्रभुः ।
 अभ्यधावत दैत्येन्द्रं वृत्रमप्रतिभं रणे । गृहीतचापो वेगेन प्रभिन्न इव वारणः ।
 वत्सदन्तैस्त्रिभिः पार्श्वे विव्याधासुरसत्तमं । सोऽतिविद्धो महेश्वासे वृत्रः परमकोपनः ।
 गदां जघाह बलवान् गदाशुद्धविभारदः । तां प्रष्टन्न गदां भीमामद्रिसारमयीं दृढां ।

अग्निं सहस्रागम्य ताडयामास वीर्यवान् । दीप्यमानं ततः शूलमन्वी सुविकृतं वृष्टं । १२१८५
 प्रःक्षिणोदृषदैत्याय समरे लोमहर्षणं । भङ्गा शूलं गदापेष गदायुद्धविशारदः ।
 अग्निं सहसाऽभ्यर्च्छद्गताग्निव पन्नगं । सोऽन्तरोर्षं समुत्पत्य विधूय महतीं गदां ।
 नासत्यारसि चित्तेप गिरिशृङ्गोपमां वली । गदयाऽभिहतोऽघातो त्यक्त्वा शूलमनुत्तमं ।
 प्रथया सहसा तत्र यथायुक्त वाचवः । पराजित्य तु संपामे सोऽग्निं निभीमविक्रमं ।
 जयत्रिया सेव्यमानो वृषो युद्धे व्यवहितः । १२१९०
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे ऋष्टशत्वारिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २४८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्रैव सुमहायुद्धे रथाजिह्वैवसन्तमः । युधते सह दैत्येण शक्यक्षणे धीमता ।
 प्रच्छाद्य रथपन्थानमुत्क्रोशन्तं महारवं । एकचक्रस्य सैन्यम् भरवर्धैरवाकिरत् ।
 महासुरा महावीर्या महापट्टिब्रथोधिनिः । शूलानि च भुवुष्टोश्च क्षिपन्ति स महारथे ।
 तच्छूलवर्षं सुमहद्गदाशक्तिसमाकुलं । अग्निं दितिजैर्मुक्तं दुर्निवार्यं चराचरैः ।
 अन्योन्यमभ्यवर्तन्त देवासुरगणा युधि । महाद्रिस्त्रिखराकारा वीर्यकनो महारथाः । १२१९५
 शतं शताश्च तुरगास्तश्च युक्त्वा महारथे । महासुरवरखेव हिरण्यकशिपोर्बुधि ।
 तेषां चरणपातेन चक्रनेमिस्त्रिनेन च । तस्य बाणनिपातैश्च हता वै शतशः सुराः ।
 ततः स लघुभिस्त्रिचैः शरैः सजतपर्वभिः । आयुधान्द्विजित् कुरुः शतशोऽथ सहस्रशः ।
 बधमानाः शरैस्तोत्तैरथहिरदवाजिनः । गमिताः प्रक्षयं कौचिद्विद्वैर्हीनवा रथे ।
 ततः प्रचीयमाणांस्तानुपलभ्य दितेः सुताः । त्यक्त्वा प्राणान् न्यवर्तन्त प्रवृत्तीतशरासनाः । १२१९७
 तै दिशो विदिशश्चैव प्रतिपद्य प्रहारिणः । अभ्यर्त्तन्निशितैः ब्रह्मैर्देवान्दितिसुता रथे ।
 रथाजिज्वलितं घोरं परमं तिम्रतेजसं । मुमोषास्त्वं महाबाहुर्यथं नाम संयुगे ।
 ततः शस्त्राणि शूलानि निशितानि सहस्रशः । अस्त्रवीर्यैश्च महता दितिजः संप्रशिच्छिदे ।
 क्षित्वा शूलांश्च तान् सर्वानेकचक्रो महासुरः । प्रत्याविश्वत तं सार्थं दशभिर्निशितैः शरैः ।
 अस्त्रवेगं निहत्यैवं सोऽस्त्रैस्तान् वैनिकान् । व्यसितैरपरैः शीघ्रैस्तानविश्वत सहस्रशः । १२१९९
 तेषां क्षिप्तानि गात्राणि विश्वजग्नि स्य शोकितं । पादवीवातिवृष्टानि शृङ्गाणि धरलीकृतां ।
 दन्द्राशनिमस्यैर्ध्रुवैर्गवैर्द्विजिह्वानैः । दितिजैर्बधमानाश्च विनेसुः सुरसन्तमाः ।
 एकचक्रो रणे तिष्ठन्नपश्यद्गजयूथपानीं धरतज्जनिर्वादान् समुद्रस्नानिस्नानान् ।
 मत्तान् सुकृत्यान् दृष्टान्नाशामाचैरधिष्ठितान् । कुलीनान् वीर्यसम्पन्नान् प्रतिदिरदधातितः ।
 शिञ्चितान् गजशिचायामैरावणसमान् युधि । न्यहनत् परसैन्यस्य गजान् गज दवासुरः । १२२००
 विशरन्तो महानागान् भीमरुपांस्त्रिधा मदं । मेघशनिनिर्घोषान् महाद्रीनिव शोष्कृतान् ।
 सहस्रसंशितान् दिव्यान् जाम्बूनदपरिष्कृतान् । सुवर्षजालैर्वितीक्ष्णत्वादिदस्यवर्षवः ।
 एकचक्रो गदापाणिर्बलवान् नदिनाम्बरः । उत्सारयामास गजान् महाभ्राष्टीव मादतः ।

निहत्य गदया सर्वास्त्रान् गजान् गजमर्दनः । भूयोऽन्धसंशान् स बली निरेकत महासुरः ।
 शुक्रवर्षानृचवर्षाभ्ययूरसदृशांशया । पारशितसवर्षांश्च संसवर्षांश्चैव च ।
 मल्लिकाशान् विरूपाशान् क्रौञ्चवर्षांश्चानोजवान् । अश्विन्यं महाबाहुस्तदप्रतिमपौरुषः ।
 निस्तुदयामास बली गदया भीमविक्रमः । रणाजितश्च समरे कर्म दृष्ट्वा सुरदिवः ।
 अचिन्त्यविक्रमः श्रीमान् स बुद्धादिरराम ह । गदापुङ्खेषु कुशलो रथेन रथयूथपः ।
 वृष्टवैभ्यो महाबाहुः प्रखिलः शक्रसन्निधौ । चिन्मच्छतसहस्राणि प्राणिनां विनिहत्य च ।
 रणेऽतिष्ठत् स दैत्येभ्यो विधूम इव पावकः । तस्मिन्नेव तु संध्यामे बली नाम महासुरः ।
 मृगव्याधं महात्मानं योधयत्यजितं रणे । मृगव्याधस्य रुद्रस्य महापारिषदास्ततः ।
 समुत्पेतुर्बलं दृष्ट्वा उताग्रिसमतोजसः । गजैर्कनैरथैर्द्विवैर्वाजिभिश्च महाजवैः ।
 अश्वैश्च निशिनैस्तौह्यैर्भस्त्रैश्चोपचिता रणे । ततस्ते ददृशुर्वीरा दीप्यमानं महासुरं ।
 रश्मिवन्तमिवोद्यन्तं सुतेजोरश्मिमालिनं । संध्यामस्यं महाविगं महासत्त्वं महाबलं ।
 महामतिं महास्त्राहं महाक्लाथं महारथं । तं समीक्ष्य महायोधं दिक्षु सर्वास्त्रवर्षितं ।
 ततः प्रहरणैर्घोरैरभिपेतुः समन्ततः । तस्य सर्वायासाः पोताः शरास्त्रीह्यणमुखाः श्रिताः ।
 शिरस्यद्रिप्रतीकाश्च मृगव्याधेन पातिताः । तैरपितैरथाविष्टः शरैः शिरसि दानवः ।
 उत्पपात तदा श्याम द्विभो ह्यत्र बिनादयन् । ततस्त्वं त्रिदशो वीरः सरथः सज्यकार्मुकः ।
 अनुवव्राज संहृष्टः खे तदा सुमहाबलः । असुरं क्वादयामास तं व्योम्नि शरवृष्टिभिः ।
 वृष्टिमानिव जीमूतो निदाघान्ते धराधरं । अर्धमानस्ततस्तेन मृगव्याधेन दानवः ।
 चकार निनदं घोरमन्त्रे जलदो यथा । स दूरं सद्योत्पत्य मृगव्याधरथेऽसुरः ।
 निपपात महावेगः पञ्चवानिव पर्वतः । बभक्ष च ततो दैत्या भग्नेशुकुवरं रथं ।
 मृगव्याधः परित्यज्य स्थितो भूमौ महाबलः । विरथं प्रेक्ष्य रुद्रन्तु तस्य पारिषदाः शुभाः ।
 उत्थिता रोषताम्राद्या व्योम्नि मुद्गरपाणयः । स तु तैः सहस्रोत्थाय विष्टितो विमलेऽम्बरे ।
 मुद्गरैरर्दितो भीमैर्दृक् परशुभिर्यथा । तेषां वेगवतां वेगान्निहत्य समहासुरः ।
 निपपात पुनर्भूमौ सुपर्शसमविक्रमः । स साखटुसमुत्पाद्य महाशार्खं महाबलः ।
 सर्वाण् पारिषदान् संख्ये सुदयामास दानवः । स तैर्विततदेहसु रुधिरौघपरिप्लुतः ।
 शुश्रुभे दानवश्रेष्ठा बालसख्यं हवोदितः । अथोत्पाद्य गिरेः श्टङ्गं स मृगव्याधपादपं ।
 जघान तान् पारिषदान् समरे दानवेश्वरः । ततस्तेष्ववमश्रेषु महापारिषदेषु वै ।
 बलं तवदश्रेषं स नाशयामास वीर्यवान् । अश्वैरन्तान् गजैर्नागान् घोषैर्योधासथैरथान् ।
 दानवः सुदयामास युगान्तेऽन्तकवत् प्रजाः । हतैरश्वैश्च नामैश्च भग्नेश्वैश्च महारथैः ।
 चिदश्वैश्चाभवद्भूमौ रुद्रमार्गा समन्ततः । एवं बलस्य दैत्येभ्यो मृगव्याधस्य वीर्यवान् ।
 युधि प्रयुद्धौ बलिभौ प्रभिक्षाविव वारणौ । तत्रैव युध्यते रुद्रो द्वितीयो राज्ञा सह ।

१२१५

१२१६

१२१७

१२१८

१२१९

१२२०

विभ्रुतस्त्रिषु लोकेषु क्रोधात्मा अज एकपात् । तत्तथोक्तमुर्धं युद्धं सुमहतीमहर्षयं ।
 आसीत् प्रतिभयं रौद्रं वीराणां जयमिच्छतां । देवदानवद्वेषेण दुस्तरा क्रोधाद्दला । ११९५
 शरीरसंघातवहा प्रसूता जोहितापसा । निजपाणासुरं कुट्टो रौद्रो रौद्राकृतिः प्रभुः ।
 राहुं प्रतमुखं युद्धे शत्रुवैभवादिदारणं । सख्यं काञ्चनपिपात्रं रथं सायं सवारं चिं ।
 जघान समरे श्रीमान् कुट्टो दैत्यस्य सायकैः । तस्य पारिवदो श्लेको रथशतया महाबलः ।
 विभेद समरे हृष्टो दानवं तं स्तानाकरे । विभिन्नगात्रो रूद्रेण तथा पारिवदैरपि ।
 रूद्रस्य रथमायान्तं राहुर्दानवबन्धनः । प्रममाद्य तस्मैनाशु सहसा क्रोधमूर्च्छितः । ११९६
 भिन्नगात्रः शरैस्त्रीक्ष्णैः च रूद्रमभितौजसं । रूद्रपारिवदाद्यापि जघानाशु पराक्रमी ।
 स्रजन्तं शरवर्षाणि दानवं चोरदृशेनं । विभेद समरे रूद्रो बाणैः सञ्चतपर्णमिः ।
 वर्त्तमाने तथा रौद्रे संघामे शोभहर्षणे । अधिरौचप्रवाहिन्या महाबलः प्रसुखयुः ।
 दानवः समरे रूद्रं नीलाश्वनचयोपमः । निर्विभेद शरैस्त्रीक्ष्णैर्बलं सूर्यं दवांशुभिः ।
 हतैर्दानवमुखैस्तु शूलशक्तिपरश्वधैः । धनितैः पर्वताभैश्च दानवैः कामरूपिभिः । ११९७
 वर्त्तमाने महाघोरे संघामे शोभहर्षणे । महाभेरीसूदृशानां पञ्चवानां तथैव च ।
 शङ्खानां पटहानाञ्च धमभूव महास्वनः । हतानां स्वनतां तत्र दैत्यानाञ्चापि निस्वनः ।
 देवानाञ्च तथा तत्र शुकुर्वे दाक्षिणा महान् । तुरङ्गमसुरोत्कीर्णं रथमिच्छमुद्धतं ।
 रुरोध मार्गं योधानां चक्षुषि च धरारजः । शस्त्रपुष्पोपहारा सा तचासीद्युद्धमेदिनी ।
 दुर्हर्षा दुर्विगाह्या च मांसमोषितकर्हमा । भयैः खड्गैर्गदाभिश्च शक्तितोमरपट्टिशैः । ११९८
 अपविद्धैश्च शतशो रथैः सायामिकैर्हतैः । निहतैः कुम्भरैर्धनैस्तथा चिदशदानवैः ।
 चक्राक्षयुगशस्त्रैश्च भस्मैरवनिमाश्रितैः । बभूवायोधनं चोरं पिशिताशनसकुलं ।
 उत्पेतुश्च कवन्धानि दिक्षु सभ्यासु संयुगे । अन्योन्यबद्धवैराणां शूराणां जयमिच्छतां ।
 संप्रहारस्तदा युद्धे वर्त्तते स्र भयङ्करः । सैन्यानां संप्रयुक्तानां शूराणामनिवर्त्तिनां ।
 अजस्य धैकपादस्य राहोश्चैव महात्मनः । तेषाम्नु तत्रापततां सैन्यानामतिनिस्वनः । ११९९
 उदत्ततामन्तकाले समुद्राणामिव स्वनः । तथैकस्रु स धूषासो भीमो रूद्रो महाबलः ।
 विभेद केशिनं प्रकृष्या मदापट्टिशशूलस्रुत् । चोरा नानाप्रहरणा भीमाणा भीमदर्शनाः ।
 निष्पेतुस्त्रुदयिता महापारिवदाक्षया । रथमास्त्राश्च च श्रीमांसप्रकाञ्चनसुखस्यः ।
 दानवैः संवृतः केशो युध्यते युधि दुर्जयः । तस्य संघमशौण्डस्य संघामपि युयुत्सवः ।
 निष्पेतुस्त्रयवीर्यस्य ज्वालाः प्रकृतिता मुखात् । च तु विंहाक्षितस्त्रन्धः शार्ङ्गसमविक्रमः । १२००
 महाजस्रदसंकाशा मृदङ्गसमनिस्वनः । तस्य निष्पतमानस्य दानवैः संवृतस्य वै ।
 बभूव सुमहानादः घोभयंस्त्रिदिवं तथा । तेन शब्धेन विचस्ता चिदशानां महाबलूः ।
 द्रुमशैलप्रहरणं योद्धुमेवाभ्यवर्त्तत । तेषाञ्च देवदैत्यानां युयुत्सूनां परस्वरं ।

सन्निपातः सुतमुले रौद्रेः लोकभयावहः । तेषां युद्धं महाघोरं संजज्ञे लोमहर्षणं ।

देवदानवसंधानां प्राणांश्चक्ष्णा महाहवे । सर्व्यं क्षतिवशाः शूराः सर्व्यं पर्यंतसन्निभाः ।

२४/१५

सर्व्यं सर्वास्त्रविदांसः सर्व्यं सर्व्यायुधोद्यताः । त्रिदशा दानवाश्चैव परस्परजिघांसवः ।

तेषां विनदतां शब्दः संयुगे मेघनिखनः । शूश्रुवेऽतिमहाघोरस्वरस्यावरकल्पनः ।

रेणुस्वारूपसङ्काशः सुभीमः समपद्यत । उद्धूतो देवदैतौघैः संहरोध दिशो दृश ।

अन्यान्यं रजसा तेन कौशेयारूपपाण्डुना । संवृता वज्ररूपेण ददृशुर्नैव संयुगे ।

न ध्वजो वा पताका वा न वर्षं तुरगोऽपि वा । आयुधं खन्दनो वाऽपि ददृशे नैव सारथिः ।

२४/१६

स शब्दस्तुमुलसोषामन्योन्यमभिधावतां । श्रूयते तुमुले युद्धे न रूपाणि सक्वाशिरै ।

दानवा एव संरम्भा दानवान् जग्नुराश्रवे । त्रिदशांस्त्रिदशाश्चापि निजग्नस्तुमुले तदा ।

ते परांश्च विनिघ्नन्तः खांस युद्धे सुरासुराः । रुधिरार्द्रा तथा सक्तुर्भेदिनीने सुरासुराः ।

ततस्तु रुधिरौघेण संसिक्तं हृदि तं रजः । शरीरघ्नतसंकोषौ बभूव स महारणः ।

शूलशक्तिगदाखड्गपरिघप्रासतोमरैः । त्रिदशा दानवाश्चैव जग्नुरन्योन्यमाहवे ।

२४/१७

बाहुभिः परिघाकारैर्निघ्नन्तः पर्यंतैस्तथा । रुद्रपारिषदाः सर्व्यं सुदद्यन्ति सा दानवान् ।

रुद्रपारिषदांश्चैव महाद्रुममहाश्लभिः । निजग्नः समतिक्रम्य शरैश्चासाद्य दानवाः ।

एतस्त्रिघ्नन्तरे क्रुद्धः कोशो दानवसप्तमः । संप्रमहर्षी घोराः स स्नान्यनीकानि हर्षयन् ।

तेषां परमसंकुद्धो वज्रमस्तमुदैरयत् । वज्रोष्णास्त्रेण दिशेन दैत्येन सुमहात्मना ।

महापारिषदाः सर्व्यं हता युधि सुदुर्घ्नयाः । वज्रास्त्रपोजिता भ्रान्ता रुद्रपारिषदा युधि ।

२४/१८

विप्रकीर्णद्रुमाः पेतुः शैला वज्रहता इव । एवं तप्तमुलं युद्धमभवद्ग्रीमदर्शनं ।

केशिनः सह रुद्रेण तदहृतमिवाभवत् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामनप्रादुर्भावे देवासुरयुद्धे जनपञ्चाशदधिकशतितोऽध्यायः ॥ २४६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वृषपर्व्यां तु दैत्यैरेव विप्रमङ्गुतविक्रमं । निष्कम्भं योधयामास लोहितार्कसमद्युति ।

क्रोधमूर्च्छितवक्रान्तु धुन्वन् परमकार्ष्णिकं । ध्वजिनां प्रेक्ष्य शत्रूणां सारथिं त्वरितोऽब्रवीत् ।

अत्रैव तावत्त्वरितं नय मे सारथे रथं । इमे हि देवाः संहिता जन्ति नः समरे बलं ।

२४/१९

एतास्त्रिघ्नन्तुमिच्छामि समरस्त्राभिर्नो रणे । एतैर्हि दानवानोक्ते कृतं श्चिद्रमिदं महत् ।

ततः प्रजविताश्रेण रथेन रथिनाम्बरः । शरीरभ्यहनत् क्रुद्धः शरजालैर्भहासुरः ।

न स्नातुं देवताः शक्ताः किं पुनर्योद्धुमाहवे । वृषपर्विषुभिर्भिन्नाः सर्व्यं एवाभिदुद्रुवुः ।

ताम्नाद्युवशमापन्नान् वैक्लवतवशज्जुताम् । समोच्छ्रान्तातोषिष्कम्भुरवतस्त्रे महाबलः ।

दृष्ट्वा तं तत्र निष्कम्भं सर्व्यंश्चिद्रशोक्तमाः । समस्य संहिताः सर्व्यं तं द्रुतं पर्यवारयन् ।

२४/२०

व्यवस्थितस्तत्र निष्कम्भं दृष्ट्वा ते त्रिदशोक्तमाः । बभूवुर्बलवन्तो वै तस्यास्तबलजेष्वा ।

वृषपर्व्यां तु शैलानि निष्कम्भं समरे स्थितं । महेन्द्र इव धाराभिः शरवर्षैरवाकिरत् ।

अचिन्तयित्वा वाणांस्तान् शरीरे पतितान् बद्धन् । खितसम्मूले श्रीमान् सखैः च महाबलः ।

संप्रहस्य महातेजा वृषपर्वाणमाहवे । अभिदुःखाव वेगेन कल्पयन्निव मेदिनी ।

तस्य त्वाधावमानस्य दीप्यमानस्य तेजसा । बभूव ह्ययं दुःखं दीप्तस्यैव विभावरीः ।

१२०१५

रथं त्यक्त्वा च तु श्रीमान् सखीधः कमलोत्तमः । वृक्षमुत्पाटयामास महाशालं महोत्तमं ।

ततस्त्रिवेप तं वृक्षं निष्कम्बुवृषपर्वाण्यः । तं मृहीत्वा महावृक्षं पाणिनैकेन दानवः ।

विनद्य सुमहानादं भ्रामयित्वा च वीर्यवान् । सगजांश्च गजारोहान् स्वस्थान् रथिनस्तादा ।

जघान दानवसेन शाखिना चिदंशस्तथा । तमन्तकमिव कुट्टं समरे प्राणहारिणं ।

वृषपर्वाणमासाद्य चिदंश विप्रदुःसुतः । तमापतन्तं संकुटं चिदंशानां भयावहं ।

१२०२०

ददर्श वीरो निष्कम्बुसुकोप च ननाद च । च तत्र निश्चितैर्वाणैस्त्रिंशता मर्षमेदिभिः ।

निर्विभेद महावीर्यो निष्कम्बुर्दानवाधिपं । दैत्यानामथ निष्कम्बुः प्ररञ्जन्निभिरर्हितः ।

विद्वः समरमूर्द्धस्यो हृदिर् प्रासवद्वज्र । उद्विग्ना मुक्तकेवाश्च भद्रदर्याः पराङ्मिताः ।

सुसन्तो दुःसुतः सर्वे भयादौ वृषपर्वाण्यः । अन्योन्यं प्रममन्सुत्से चासिता वृषपर्वाणा ।

पृष्ठतस्ताससंमूढाः प्रेतमाणा मुकुर्षुः । त्यक्तप्रहरणाः सर्वे कृतास्ते वृषपर्वाणा ।

१२०२५

संपामे युद्धशौख्येन तदा निष्कम्बुधैनिष्काः । तत्रैव तु महावीर्यः प्रह्लादः काशनाहवे ।

योधयामास रक्ताक्षो हिरण्यकशिपोः सुतः । तस्य दानववीरस्य युद्धकाले जयक्रियाः ।

चकार त्वरया युक्तो भार्गवो विजयावहाः । उतामनं तर्पयतो ब्राह्मणांश्च नमस्यतः ।

आज्यगन्धं प्रतिवहन् मारुतः सुरभिर्ववौ । सजस्य विविधाकारा जयार्थमभिमन्विताः ।

प्रह्लादस्य श्रुते मूर्द्धि श्रावयन्धोशना स्वयं । कालेन चर संपामे प्रयुद्धस्य महात्मनः ।

१२०३०

प्रह्लादस्यातिवीर्यसाशान्तिश्चक्रे च भार्गवः । द्रव शिष्यसहस्राणि भार्गवस्य महात्मनः ।

यानि दानवमुत्थानां जेषुः शान्तिमनुत्तमां । अथर्व्याकमथो दिव्यं ब्रह्मसंलवचोदितं ।

रणप्रवेशसदृशं कर्षं वैजयिष्कं कृतं । ततः सर्वोत्सविदांसः समरेष्वनिवर्तिनः ।

विद्याव्रतसमायुक्ताः कृतस्त्रस्ययनक्रियाः । धनुर्हस्ताः कवचिना वेगेनासुत्स्य दानवाः ।

बलिमभ्यर्च्य राजानं प्रह्लादं प्रर्थयारवन् । आस्ताद्य दिव्यं त्रिपुलं रथं पररथादजं ।

१२०३५

नानाप्रहरणाकीर्णं सचकमिव पर्वतं । तद्बभूव मुकुर्षुर्नेन श्लेठिताश्लोऽटिताकुलं ।

मेरोः शिखरमापूर्णं सौरिवानुधरागमे । सजः पद्मपद्माशानामामुष्य सुविभूषिताः ।

बान्धवान् संपरिख्यज्य संपतन्ति रणप्रियाः । महायुधधरः श्रीमान् इडभवर्षधरः प्रभुः ।

सतनुचक्रिरस्त्राणो धन्वी परमदुर्जयः । सिंहघ्रातृसदृशानां नदतां किङ्किणीकानां ।

तस्य सैन्यसहस्राणि प्रथान्तये महारणे । सैन्यपक्षमतास्त्रास्य रथाः परमदुर्जयाः ।

१२०४०

सप्ततिर्भ्यो महाभाग गजास्तावन्त एव च । मध्ये व्यूहेदरस्त्रसु काशनेमिर्षाहासुरः ।

धनुर्विष्कारयन् घोरां ननाद प्रजहास च । तस्मिन् व्रतसहस्राणि पुरो यान्ति महासुतोः ।

दानवानां बलवतां शक्रप्रतिभतेजसां । स समं वर्द्धमानस्तु पक्षाभ्यां विकृतो महान् ।
 अभवद्दानवव्यूहो दुर्भेद्यः सर्वदैवतैः । ततः शतसहस्राणि दानवानां धनुर्घतां ।
 नानाप्रहरणानाञ्च परिमाणं न विद्यते । गदापरिचिखिंशप्रभूत्सपट्टिशमुद्गरैः । १२०५
 प्रष्टहीतैर्येराजन्त दानवाः पर्वता इव । गर्जन्तो विनदन्तश्च विक्रोशन्तश्च दानवाः ।
 अयुध्यन्त महावीर्याः समरेष्वनिर्जनिनः । ततस्त्वर्थवहस्राणां संजज्ञे निस्स्रनो महान् ।
 हयानाञ्च गजानाञ्च गर्जन्तामतिवेगिनां । दुग्धुभीनाञ्च निर्घोषः पर्वान्यनिनदोपमः ।
 प्रुश्रुवे शङ्खशब्दस्य पट्टहानाञ्च निस्स्रनः । तेन शङ्खनिनादेन भेरीद्वयैरवेष च ।
 निर्घोषेण रथानाञ्च क्रोशन्तीव नभस्खलं । बागरप्रतिभौघेन बलेन महता हृतः । १२०६
 प्रह्लादोऽयुध्यत क्रुद्धः कालान्तकयमोपमः । तस्मिन्नादेन रौद्रेण घोरैषाप्रतिभौजयः ।
 विनेदुः सर्वभूतानि त्रैलोक्यविक्रतैः स्त्रैः । अन्तरोच्चात्पपातोक्ता वायुस्य पदघो ववौ ।
 वमन्यः पावकं घोरं शिवशक्तिं ववाश्रिते । प्रह्लादस्तु महावीर्यः प्रहसन् युद्धदुर्घटः ।
 उवाच वचनं श्रीमांसात्काकचममुत्तमं । अद्याहं दर्शयिष्यामि स्वबाहुबलमूर्च्छितं ।
 अस्य मद्दाननिहतान् देवान् द्रक्ष्यस्य संयुगे । बान्धवा निहता वेधां चिदश्रैरिह सङ्गरे । १२०७
 अस्य ते निर्व्वपिष्यन्ति शत्रुमांसानि दानवाः । इत्थमस्य समुद्भूतं रेषुं समरमूर्द्धनि ।
 अहं संगमयिष्यामि शत्रुशोषितविश्ववैः । तिमिरौषहतार्कस्य सैन्यरेणुहयोक्तं ।
 आकाशं संपतियन्ति खद्योता इव मे शराः । शृष्टाः संपरिमोदध्वं देवेशस्त्वज्यतां भयं ।
 अद्याहं निहनिष्यामि काशेन्द्रं धनुषा रथे । तोषयिष्यामि राजानं बलिं बाहवतां वरं ।
 त्रिदशान् समरे जित्वा वायैरन्तकसन्निभैः । अचरथाः सन्ति मे त्वयाः शरास्त्राग्नीविषोपमाः । १२०८
 स्थातुं मे पुरतः शक्राः के रणे ज्योतिष्यवः । हत्वा रिपुगणांस्तुष्टिरनुरामस्य राजसु ।
 हतस्य त्रिदिवे वासो नास्ति युद्धसमा गतिः । ते भयं पृष्ठतः कृत्वा रथे दानवसत्तमाः ।
 निहत्येमानरीन् सर्वान् मोदध्वं नन्दने वने । एवमुक्त्वा महाशैल्यं प्रह्लादो दानवोत्तमः ।
 काकस्य समरे शैल्यं तरसा ऽमर्हतासुरः । सर्व्वास्त्रविच शूरस्य नित्यस्त्राष्यपराजितः ।
 युद्धेष्वभिमुखो नित्यं स्वबाहुबलदर्पितः । षष्ठीरथसहस्राणि विविधाधुधधारिणां । १२०९
 प्रह्लादस्त्रातिवीर्यस्य ये तस्मिन् तनया निजाः । तैस्तु क्रतुशतैरिष्टं विपुलैराप्तदक्षिणैः ।
 क्षान्ता धर्मपरा नित्यं नित्यं शत्रुपरायणाः । दातारः प्रियक्कारो वक्कारः शास्त्रवस्तुषु ।
 स्वदारजिरता दान्ता शङ्खस्थाः सत्यसङ्गराः । यष्टारः क्रतुभिर्नित्यं नित्यश्चाध्ययने रताः ।
 इत्यस्त्रकुशलाः सर्वे शङ्खो दृढविक्रमाः । मन्तवारणविक्रान्ताः शत्रुधैर्यविमर्हकाः ।
 ईरयन्तः पदाक्षेपैः सुषोरान् वातरथकान् । युद्धोत्सुकधियो नित्यं क्रोधरक्षितलोचनाः । १२१०
 सन्दृष्ट्वाऽप्युपुटा दैत्या विनेदुर्भीमविक्रमाः । श्लेडितास्त्रेकाटितरवैर्धर्मधन्तः परस्परं ।
 रेषुशङ्करवैश्वेयं शिंहवादेस्य पुष्कलैः । आश्रुत्याश्रुत्य सहसा रथे वज्ररथेकत्रः ।

तालमात्राणि चापानि त्रिकण्य सुमहाभुजाः । अम्बुव्यासाः चक्षुसा दन्वा वाचपाचयः ।
 सुरासुरैरयजितं धोध्यन्ति रणेऽन्तकं । प्रतप्तहेमाभरणाः सर्वे ते श्वेतवासवः ।
 दानवा मानिनः सर्वे सर्वे स्वर्गाभिकाङ्क्षिणः । सर्वे जयैषिणो वीराः सर्वे शत्रुवधोद्यताः । ११००५
 शुश्रुभे सा चमूर्द्धना पताकाध्वजमालिनी । गजाश्वरचसम्बाधा स्वर्गमार्गाभिकाङ्क्षिणी ।
 ततः कालस्तु निर्धातो भीमो भीमपराक्रमः । विनदन् सुमहाकाषो व्याधिभिर्बहुभिर्हृतः ।
 ददर्श महतीं सेनां दामवानां बलीषयां । अभिसंजातहर्षाणां काशं समभिगर्भ्यतां ।
 आपतन्तं तदाऽनीकं दानवानां तरस्विनां । प्रतिलोभं चकाराशु व्याधिभिः शशितोऽन्तकः ।
 प्रविश्य ध्वजिनोक्षैषां घातवामास वीर्यवान् । कालो हधिररन्नाचः खिवाजीकेन संवृतः । ११०००
 प्रह्लादबलमत्युषं प्रह्लादश्च महासुरं । आजघान रणे कालो दण्डमुद्गरपट्टिभिः ।
 शरशङ्खदृष्टिखड्गाश्च शूलानि मुषलानि च । गदाश्च परिचाक्षेव विचित्राश्च परशुधाः ।
 धनुंषि च विचित्राणि शतान्यस्य खिराचसाः । पात्यन्ते व्याधिभिर्बुद्धे दानवीनां चमूमुखे ।
 बध्वो व्याधयो युद्धे बह्वनसुरपुङ्गवान् । व्याधीनपि च दैत्योंवा निजगुर्भ्वह्वो बह्वन् ।
 शूलेन मथिताः केचित् केचिच्छ्रयाः परशुधैः । परिषेराहताः केचित् केचिच्च परमायुधैः । ११००६
 केचिद्दिधाकृताः खड्गैः स्फुरन्तः पतिता भुवि । व्याध्या दानवेरैश्च नामात्रस्त्रैर्विदारिताः ।
 ते चापि व्याधिभिः सर्वे विविधैरायुधोत्तमैः । खड्गैश्च विमलैस्तोऽस्त्रैः प्राप्तोमरमुद्गरैः ।
 विभिन्ना दानवाः शूलैर्निहन्ताश्च परशुधैः । मुद्गरैः पट्टिभ्यैश्चैव व्याधिभिश्च हता भृशं ।
 क्षताः शस्त्रैरेनेकेषु मुष्टिभिश्च हता भृशं । वेमुः प्रोक्षितमचोभ्यं विष्टम्बद्वजनेत्रणाः ।
 आर्त्तस्वरश्च नदतां सिंहनादश्च गर्भ्यतां । बभूव तुमुलः शब्दः संपामे लोमहर्षणः । ११००७
 मुष्टिभिश्चोत्तमाङ्गानि तल्लैर्वापि चासकृत् । सादितानि मशीं जग्मुस्त्रिभुवामेव संयुगे ।
 वस्त्रफेना ध्वजावर्त्ता ह्रिन्वाकमहीरगा । शूलशक्तिमहामत्या चापघातसमाकुला ।
 रथेभ्योपसम्बाधा ध्वजद्रुमसमाहृता । सशब्दघोरविस्तारा लोहितोदाऽभवजदी ।
 खड्गनुःशक्रधनुषौ काश्चनान्नादविद्युतौ । तौ दैत्यकालजसदौ शरधारां ववर्धतुः ।
 तौ महामेषसङ्काशौ रथनागगतौ तदा । बभूवतुरतिक्रुद्धौ शम्भुगर्भविवाम्बुदौ । ११००८
 तप्तकाश्चनसकाशौ दिव्यहारविभूषितौ । तौ विरेजतुरायुधौ सूर्यवैशानराविव ।
 तौ महाचलसंकाशावन्यान्यस्य चमू तदा । वज्राग्निमस्यैर्वैर्वाणैश्च तुराहर्षे ।
 परस्परं समासाद्य तयोर्युधि दुराहरे । नाश्रंसन्त तदा धोधा जीविताम्यपि संयुगे ।
 शरनिर्भिन्नसर्व्वाङ्गा युधि प्रक्षीणजीविताः । निपेतुर्योधमुख्यास्तु हधिराशितवचसः ।
 पतितैर्निपतद्भिश्च पात्यमानैश्च संयुगे । बभूव भूः समाक्षोर्था धोधेरुद्गतजीवितैः । ११००९
 न गृह्यतोः शरान् घोरान् न च सन्धतोऽस्यो । अन्तरं ददुग्ने कश्चित् प्रयत्नादपि संयुगे ।
 लघुत्वाच्च महाबाहू युद्धशोषेण महाबलौ । मण्डलीकृतचापौ तु सकृदेव बभूवतुः ।

प्रह्लादस्य तु वाणौघैर्दुद्रावान्तकवाहिनी । तुद्यमाना बलवता वायुनेकाक्षमपटलं ।
 हतदर्पन्तु विश्वाय प्रह्लादः कालमाहवे । अपथातश्च समरादिवर्षं संप्रतर्क्य तं ।
 मत्वा वशगतश्चैव प्रह्लादो युद्धदुर्षदः । तस्मैवान्यां चमूं भूयः प्रामर्हत महासुरः । ११८०
 कालप्रह्लादयोर्युद्धमभवत्साहृशं तदा । तादृशं सर्वभूतेषु न भूतं न भविष्यति ।
 एवमद्भुतवीर्यौजा महारणक्षनप्रथः । प्रह्लादः परिदृष्ट्वाऽन कालस्त्वपद्यतो रणात् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे पञ्चाशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २५० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनुह्लादो धनाध्यक्षं प्रह्लादस्नानुजो बली । ससैन्यो घोषयामास चोभयन् यक्षवाहिनीं ।
 महता च बलौघेन अनुह्लादः सुरोत्तमं । चर्हयामास संकुटो धनाध्यक्षं प्रतापवान् ।
 अमृत्यमाणस्त्रिदाशानाहवस्त्रानुदायुधान् । चकार कदमं शेरं धनुष्याणिकं हासुरः । ११८१
 आवर्त्त इव संजज्ञे बलस्य महतो महान् । क्षुभितस्त्राप्रमेयस्य सागरस्येव संभवः ।
 त्रिदशानां शरोरैश्च दानवानाञ्च मेदिनी । बभूव निश्चिता सर्वाः धर्मतैरिव संवृता ।
 मेरुपृष्ठन्तु रक्तेन रञ्जितं संप्रकाशते । सर्वतो माधवे भाषि पुष्पितैरिव किंशुकैः ।
 हतैर्वैरिभिरस्यैः प्रावर्त्तत महानदी । शोषितोदा महाघोरा घमराप्रविवर्द्धनी ।
 शक्यमेदोमहापद्मा विप्रकीर्णान्मन्त्रैवला । क्रियकायशिरामोता स्त्रावावयवशर्करा । ११८२
 गृध्रहंसगणाकीर्णा कङ्कशारसनादिनी । वज्राफेनसमाकीर्णा प्रोतकुष्ठक्षानितस्त्रना ।
 तां कापुरुषदुर्द्धां युद्धभूमिमहानदीं । गदीमिवातपापाये हंससारसशोभितां ।
 त्रिदशा दानवाश्चैव तेरसां दुस्तरां तदा । यथा पद्मरजोभ्रंशां गलिनीं गजसूयपाः ।
 ततः सजन्तं वाणौघाननुह्लादं रथे स्थितं । ददर्श तरसा देवो निम्नन्तं यक्षवाहिनीं ।
 कुट्टस्ततो दैत्यबलं सूदयामास विन्मपः । विचिपञ्चिव खे वायुर्कं हाभ्रपटलं बलात् । ११८३
 समोक्ष्य तुमुलं युद्धमनुह्लादश्चमूपतिः । रथेनादित्यवर्णेन कुबेरमभिदुद्रुवे ।
 स धनुर्धन्विनां श्रेष्ठो विक्रम्य रणमूर्द्धनि । उत्ससर्क्य श्रितान् वाणान् विज्जेन्नस्य महात्मनः ।
 कुबेरं प्राप्य ते वाणा निर्भिद्य सुसमाहिताः । अपरान् पृष्ठतो जघ्नूर्वासकान् यक्षराक्षसान् ।
 देवः शरैरभिहतो निश्चितैर्जस्रनोपमैः । अनुह्लादं प्रत्युदियात्संकुट्टः परमाहवे । ११८४
 ततो वैश्रवणो राजा कुट्टो यक्षगणैः सह । वर्षं शरवर्षाणि दानवान् प्रति वीर्यवान् ।
 तद्यथा शारदं वर्षं गोवृषः शीघ्रमागतं । अपारथन् वारयितुं प्रतिगृह्णाति मौलितः ।
 एवमेव कुबेरस्य शरवर्षं महासुरः । निमीलितश्चः सहसा दैत्योऽसह्यत दारुणं ।
 रोषितः शरवर्षेण धनदेन महाबलः । दम्भकेतुप्रतीकाशमभितोऽपश्यत् द्रुतं ।
 प्रदृष्ट्वास्त्राविटपं तरुणाङ्गुरपङ्कवं । उत्पास्य कुपितो दैत्यस्करं फलघमाकुलं ।
 निजघान ह्यश्रेष्ठान् कुबेरस्य महाजवान् । तस्य कर्कशं महाघोरं दृष्ट्वा सर्वे महासुराः । ११८५
 सिंहनादं नदन्ति सा स्नानुह्लादप्रहर्षिताः । तथाः सुतुमुलं युद्धं संजज्ञे देवदैत्ययोः ।

ततस्तौ क्रोधरक्ताचावन्त्येवधकाङ्क्षिणौ । अन्येभ्यं विविधैः प्राप्तेष्वैरैर्जज्ञतुराद्ये ।
 त्रिदशैर्दानवा युद्धे मथिताः प्राणवन्तरेः । दानवैस्त्रिदशैश्चापि कुट्टेर्भुवि निपातिताः ।
 दानवास्त्रय संक्रुद्धास्त्रिदशामिहितैः प्रैः । विष्यधुर्मन्त्रिषुकाभैः कङ्कपचैरजिह्वगैः ।
 विदार्थमाणा दैत्यैश्चिदशैश्च महाबलैः । अनर्चिततरा भूयसकुः कर्काशभीतवत् । १२८२५
 ते गदामिः सुमीमाभिः पङ्क्तिभैः शूलसमुद्गरैः । परिषैश्च सुतोच्छ्रापैर्दानवाः वीजिताः प्रैः ।
 प्ररनिर्भिक्षमावाश्च सङ्गविष्णुवचसः । अष्टश्लो त्रिलासैव द्रुमांशसुरवत्तमाः ।
 ते भीमवेगा दितिजा नर्दमानाः पुनः पुनः । समन्वुष्मिदशान् दीर्घांश्चतस्रोऽप्य सप्तशतः ।
 ततः सुतमुलं युद्धं तेषां तत्समवर्तत । त्रिलाभिर्षिपुलाभिश्च बलप्रसैश्च वादपैः ।
 परिषैः पङ्क्तिभैश्चैव भिन्दिपाकैः परशुधैः । केचिन्निक्षत्रविरयः केचिच्च विदलीकृताः । १२८४०
 केचिद्विनिहता भूमौ रुचिरार्द्रैः सुरासुराः । केचिदिद्राविता बहवः परस्परवधार्हिताः ।
 विभिन्नवृद्धयाः केचिच्छिवापादाश्च शेरनैः । विदारितास्त्रिशूलैश्च केचित्तत्र मताश्वः ।
 तयुद्धं समहङ्गोमं देवदानवसंकुलं । बभूव ब्रह्मसुतमुलं त्रिलापाहपसंकुलं ।
 धनुज्योतस्त्रिमधुरं हिक्कातालधमन्वितं । चार्त्तस्त्रिमितनिर्घोषं युद्धनाभ्यर्धमावभौ ।
 कुवेरस्तु धनुष्याणिर्दानवाचसमूर्द्धनि । द्विशो विद्रावद्याभाश्च संक्रुद्धः शरवृष्टिभिः । १२८५५
 कुवेरेणार्हितं सैन्यं विद्रुतं प्रेक्ष्य दानवः । अभ्यद्रवदनुद्गाहः प्रसृज्य विपुलां त्रिलां ।
 क्रोधाद्दिगुणरक्ताक्षः पितृशुल्यपराक्रमः । त्रिलां तां घातयामास कुवेरस्तु रघोत्तमं ।
 आपतन्तीं त्रिलां दृष्ट्वा गदापाण्डुर्नमोऽधिपः । रघादाभुक्त्य वेगेन वसुधायां व्यतिष्ठत ।
 सचक्रकूवरहयं सध्वजं सशरासनं । भङ्गा रघोत्तमं तस्य निपपात त्रिला भुवि ।
 प्रमथ्य तु कुवेरस्य प्रह्लादस्यानुजो रथं । मुरासां कर्षणं चक्रे सख्यन्वकिटपैर्द्रुमैः । १२८६०
 प्रभिन्नशिरशो भग्नास्त्रिदशाः शोषितोच्छिताः । द्रुमैः प्रमथिताङ्गाश्च निषेतुर्दूररथीतसे ।
 विद्राव्य विपुलं सैन्यमनुद्गाहो महासुरः । गिरिशृङ्गं महकृत्स्नं कुवेरमभिदुद्रुषे ।
 तमापतन्तं धनदो गदामुद्यम्य वीर्यवान् । विनर्द्गाङ्गायामास दानवेन्द्रं महाबलः ।
 तस्य क्रुद्धस्य संक्रुद्धो गदो तां बलकण्ठकां । न्यपातयत विनेत्रो दानवक्षीरधि प्रभुः ।
 दैत्यस्तु क्रोधरक्ताचलां प्रहारजपिन्मथन् । विनेत्रोऽपि तदा गिरिशृङ्गमवातयत् । १२८७५
 स विह्वलितसर्वाङ्गो गिरिशृङ्गेण ताडितः । पपात सप्तवा भूमौ च पिप्राणो महाबलः ।
 रराज पतितो भूमौ विकीर्ण इव पर्यतः । विनेत्रं विह्वलं दृष्ट्वा रथे ते कशराकशाः ।
 परिवार्य महात्मानं ररन्तुभीमविक्रमाः । मुद्गरैर्षं विह्वलो भूत्वा प्रभुर्विजयः सुतः ।
 उत्थितः सप्तवा देवः पिङ्गलाक्षो महाबलः । जनाद च महानादं नैलोत्थनमिनादयन् ।
 जनयन्निव निर्घोषं विधमन्निव धर्मतान् । तमवधन्तु विद्राव्य निघ्नं पुनरुत्थितं । १२८९०
 प्रेक्ष्य पिङ्गलाक्षमायानं दानवा विप्रदुद्रुवुः । तांश्च विद्रवतो दृष्ट्वा अजुद्गाहोऽपुरोऽभवन्त ।

कालनेमिं सुनेमिश्च महाबेनिश्च दानवं । आत्मानश्चैव वीर्यैश्च विस्तृताभिजनं तथा ।
 क गच्छथ भयत्रसाः प्राकृता इव दानवाः । निवर्तन्धं महावीर्याः किं प्राणान् परिरक्षथ ।
 नालं युद्धाय यद्योऽयं महतीर्षं विभोषिका । एतां समुत्विनामथ दानवानां विभोषिकां ।
 विकस्य विधमिष्यामि निवर्तन्धं महासुराः । तेषुराः संनिवृत्त्याथ समदा इव कुम्भराः । ११८५
 गिज्जुः परमकुट्टा देवसैन्यं महासुराः । शीघ्रप्रहरणाः केचिन्मेषगभीरनिखनाः ।
 दर्पोत्कटा भुजैरेव संप्रहारं प्रचक्रिरे । प्राण्डुभिश्चैव काष्ठैश्च शिलाभिश्च महाबलाः ।
 बाहुभिश्च तथाऽन्योन्यमाक्षिपन्ति च वेणिताः । मुष्टिभिश्च तलेष्वैव नखपातैर्कहाबलाः ।
 पादपैश्च महाश्राखैरयुध्यन्त महारणे । अनुष्ठादस्तु संक्रुद्धी देवतानां महासमू ।
 ममन्थ परमायक्षो वनान्यग्निरिवोत्थितः । रुधिराद्रांस्तु बहवः श्रेते बोधवत्सनाः । ११८६
 निरुक्ताः पतिता भूमौ ताद्युष्या इव क्रुमाः । अनुष्ठादस्तु विक्रान्तो देवस्त्राग्नीविषोपमान् ।
 युध्यमानस्य समरे व्यसृजन्निशितान् शरान् । धनाधिपेन विद्वुस्तु अनुष्ठादस्तु संक्रुमे ।
 अङ्गारमिश्राः क्रुद्धस्य मुखान्निसेवरर्षिषः । अथ वाष्पसहस्रेण विनेधं दानवीर्यतमः ।
 विधाध समरे क्रुद्धो दण्डवाषिरिबान्तकः । कुबेरस्तु शरैर्भिष्यः समन्तात् क्षतजोषितः ।
 रुधिरं परिसृष्टाव गिरिः प्रस्रवणैरिव । सञ्ज्ञा व तु पुनः संज्ञां रीपरक्षेपणः सुरः । ११८७
 गदामथ समासाद्य भोमां भोजपराक्रमः । चिक्षेप दैत्यमुद्दिश्य बलवान् क्रोधमूर्च्छितः ।
 अप्राप्तमन्तरे सोऽथ तां गदां गदयाऽसुरः । बभञ्ज विनदन् क्रुद्धस्तादास्वर्ग्यमभूत्तदा ।
 प्रगृह्य तु गदां भूयो क्षमिदुद्राव दानवं । तमापतन्तं दृष्ट्वैव अनुष्ठादो महाबलः ।
 गिरिशृङ्गमयोत्पान्य कैलाशाश्लवस्त्रिभं । धनाधिपे प्रदुद्राव व्यादिनास्य दवान्तकः ।
 तमन्तकमिवायान्तमजर्थं सकलैः सुरैः । यद्यन्तमिव दैतेयं त्रैलोक्यमखिलं दया । ११८८
 तमालोक्य तथारूपं धनाध्यक्षो रणं भयात् । अपहाय ययौ तत्र यत्र देवः शचीपतिः ।
 तस्य चातिमहत् कर्षं दृष्ट्वा विन्तपतिस्तदा । जगाम भयसंचला वच देवः शचीपतिः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे एकपञ्चाशदधिकऋद्धिप्रनोऽध्यायः ॥ २५१ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विप्रचिन्तिस्तु वरुषं दैत्यानामधिपोऽख्ययः । जवानेषुगणैः क्रुद्धो दीप्तैरिव महोरगैः ।
 संदह्यमानो दैत्येण दीप्तैः शरगभस्त्रिभिः । नाभ्यजानत कर्त्तव्यं संघाभे स जलेश्वरः ।
 सर्व्वलोकेश्वरश्चैव परमेष्ठी प्रजापतिः । नाशक्रोदयतः स्थातुं विप्रचिन्तेर्ष्यं आधिपः । ११८९
 वज्रैः नाम महाव्यूहो निर्भयः सर्व्वतोमुखः । संब्यूह्य प्रत्ययुध्यन्त दानवा देववाहिनीं ।
 अग्निज्वालासमन्तत्र विमण्डलवस्त्रिभं । मुखजाभाति दैत्यस्य विप्रचिन्तेर्महात्मानः ।
 वरुणस्तु महानिजा विप्रचिन्तिं महासुरं । प्रदहन्नेषतेभोभिर्जिगोषुः प्रत्यवैवच ।
 स्रग्दाममासाभरणं दन्तपञ्चाङ्गुलान्तरं । जयाश्च परिधं दैत्यः कैलासत्रिस्तरोपमं ।
 पिण्डं काञ्चनैः पट्टैर्हर्ममास्त्रिनमायधं । बभ्रुवण्डोपमं घोरं दैत्यानां भयनाशनं । ११९०

भामयामास तं क्रुद्धो महाक्रुद्धजोपमं । विननाद निवृत्तासो विप्रचित्तिर्कोहासुरः ।
 स कण्ठस्त्रेण निष्क्रेष भुजस्रैरपि चाङ्गदैः । कुण्डलाभ्यां विचित्राभ्यां स्रजा चैव विचित्रया ।
 दानवो भूषणैर्भाति परिघेषाचसेन च । यथेन्द्रधनुवा मेघः स विद्युत्सगन्धिज्जमान् ।
 प्रस्फोट्य परिघाघेण वायुस्कन्धं महास्वनः । प्रजम्बास्य सधूमार्थिः सङ्घर्षजनितो ऽमलः ।
 विद्याधरगणैः सङ्घं गन्धर्व्वनगरैरपि । सद्यैवामरावत्या विद्वलोकैस्तथा सह । १२८५
 पद्मनक्षत्ररचितं मार्कचन्द्रविभूषितं । दैत्यैश्चपरिघोद्भूतं भ्रमतीव नभस्तलं ।
 दुरासदः स संजज्ञे परिघाभरणः प्रभुः । सुरेभ्योऽसुरेभ्यश्चिर्युगान्ताग्निरिवोत्थितः ।
 चिदग्ना वरुणस्यैव न श्रेष्ठः स्यन्दितुं भयात् । तथाकीर्त्तिर्भयार्थकः कौशिको वासवः प्रभुः ।
 भास्करप्रतिभं घोरं परिघं रौद्रदंष्ट्रिणं । पातयामास सेनायां जलोत्थस्य स दानवः ।
 पतता तेन संधामे जलोत्थस्य महात्मानः । भूतानां दृश्यादृशं परिघेण समाहतं । १२८६
 तेषां गात्राणि चांसाद्य व्यञ्जोर्यत सहस्रधा । विभीर्ष्यमासो विवभावुस्ताम्रतमिवात्मरे ।
 भूयसैनं तदा भ्राम्य वरुणाद्याभ्यपातयत् । पात्यमाने तदा तस्मिन् शरीरे वरुणस्य च ।
 स भिन्नः परिघो घोरो देवगणे व्यञ्जोर्यत । शौर्यमासस्य चूर्वाणि खसोता हव चात्मरे ।
 स तु तेन प्रहारेण न चचास जलाधिपः । परिघेषाहतः संख्ये यथा भूमिचक्षेऽचलः ।
 खसैत्येख्यय भग्नेषु भिन्नदेहेषु चाहवे । मुहूर्त्तमगमत् बोभमपात्यतिरमर्षणः । १२८७
 सोऽमर्षवन्नमापसो वरुणोऽमितविक्रमः । सर्वसंहारमकरोत् क्षपचक्षोऽरिमर्दनः ।
 स सागरैस्तुर्भिस्य हतो दीप्तैश्च पन्नगैः । शङ्खमुक्तामणिभिर्भो विभ्रसोत्थमयं वपुः ।
 पाण्डुरोद्भूतवधनो नानारत्नचिताङ्गदः । वरुणः शश्टृक् श्रीमान् कूर्त्स्वमीनसमाकुलः ।
 वरुणस्तु तदा क्रुद्धस्त्रानिरोत्स्य खसैनिकान् । उत्राच हृष्टा युध्धं दानवानां जिघांसया ।
 अहमेनं हनिष्यामि भयं मुक्ता तु युध्धेन । ततस्तो पन्नगाः सर्वे महासर्ववसनाश्रयाः । १२८८
 जप्नुर्देत्याचलमखे नईन्तो जवयद्विभः । ते तु नासोकवारारचैर्मदाभिर्मुवसैस्तथा ।
 अभ्यघ्नन्दानवान्दोषान्मुदिता वरुणाग्नयाः । विप्रचित्तिस्तु संक्रुद्धो महाबलपराक्रमः ।
 पन्नगायां शरीराणि व्यधमद्रक्षमूर्द्धनि । गारुडेन च सोऽस्त्रेण पन्नगान्दानवोत्तमः ।
 घातयामास समरे गारुडैः पन्नगाग्रैः । स शरैः सूर्ख्यंकाग्रैः श्रातकुम्भविभूषितैः ।
 पन्नगान् समरे वीरः प्रममाद्य सुदुर्ख्ययः । ते भिन्नयात्राः समरे पन्नगाः शरपीडिताः । १२८९
 पेतुर्धथितसर्वाङ्गा गजा हव महागजैः । तं तपन्मिवादित्यं दीप्तैर्ध्यातमक्षिभिः ।
 अभ्यधावत संक्रुद्धः समरे वरुणः वभुः । ततस्तो दानवस्तत्र भिन्नदेहाः सहस्रतः ।
 व्यथिता विद्रवन्ति स्य दिशो दक्ष विचेतसः । दृश्वसार्थे पराक्रम्य वरुणस्यक्रुजोवितः ।
 विनईमामो युयुधे समरे पाशशङ्करः । वारुणाः पर्वताधैश्च मुष्टिभिश्च बसोत्कटाः ।
 अभ्यवर्त्तन्त समरे विप्रचित्तिं महासुरं । ताच्छक्रेषु शिखाभिश्च प्रहरन्तो बसोत्कटान् । १२९०

खपोहत महातेजा विप्रचित्तेर्षात्सुरः । ततः पावकसङ्काशैः प्रयुक्तैः शीघ्रगामिभिः ।
 बन्धस्य महावेगान् विभेद समरे हयान् । कर्मणा तेन महता विप्रचित्तेर्षात्तमनः ।
 अग्रेराध्याजतस्त्वेव तेजः समन्वितुं । स अरैः सूर्यसङ्काशैः सुयुक्तैः शीघ्रगामिभिः ।
 बान्धी तां महासेनां निर्बन्ध महाबलः । लोषायां सायकाक्रान्तां अरजाखेन मोहितां ।
 इल्लसत्कृष्टिभिन्नाश्च चकार हृदिरोष्णितां । अभिद्रतस्तु दैत्येण ससेन्यः खलिखाधिपः ।
 महेशं अरणं प्राप्ते विप्रचित्तेर्भयाहितः ।

१२२५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे दिपञ्चाग्रदधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २५२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पराजयन्तु दैत्यानां दृष्ट्वाऽग्निस्त्रिदशोत्तमः । चकार बुद्धि दैत्यानां बधे ब्रह्मार्थिनिः स्तुतः ।
 स्वयम्प्रभायाः शशिख्या यः पुत्रो ह्यश्वत्थमः । हिरण्यरेताः पिङ्गाशो देवदूतो ज्ञताग्रनः ।
 लोहितो लोहितपोषो कर्त्ता दाता हविः कविः । पावको विश्वभुग्देवः सर्वदेवाननः प्रभुः ।
 सुजह्यात्मा सुवर्षस्कः सहस्रार्थविभावसुः । कृष्णवर्त्मा विवभानुर्देवाग्र्यश्चिव सकराट् ।
 लोकसाचीऽद्विजज्ञतप्रियोऽर्षिभ्रमन् वषट्कृतः । ह्यभयः ब्रह्मीगर्भः ख्योगिः सर्वकर्मकृतः ।
 पावनः सर्वभूतानां चिदज्ञानां तपोनिधिः । अमनः सर्वपापानां खलिखानस्यभूतपात् ।
 प्रदक्षिणावर्त्तन्निखः शूचिरोमा मखाकृतिः । ह्यभ्यभूतभ्येभ्यो ह्यभयभगहरो हरिः ।
 सोमपः स महातेजा भूतेशः सर्वभूतपात् । अष्टय्यः पावको भूतिभूतात्मा वै खधाधिपः ।
 खाहापतिः सामगीतः सोमपूताग्रनोऽर्षिष्टक् । देवदेवो महाक्रोधो दृष्टात्मा ब्रह्मबंधुतः ।
 लोहितान्धं वायुचक्रं रथमाख्याय भूतकृत् । भूमकोत्तुर्धूमनिखो मोक्षवावाः सुरोत्तमः ।
 उद्यम्य दिव्यमग्रेयमस्त्रं देवो रथे महत् । दानवानां सहस्राणि प्रयुतान्बुधुशानि च ।
 समरे विजयाकाङ्क्षी ददाहानिलकारयिः । प्राणो यः सर्वभूतानां देहे तिष्ठति पञ्चधा ।
 दन्ता यस्य ज्ञताग्रस्य सखा च प्रभुरीश्वरः । प्रभञ्जो यो लोकांवा युगान्ते सर्वनाशनः ।
 सप्तस्तरगता यस्य योगिर्नीर्महदीर्घते । यो ज्ञाकाग्रमथो देवो दूरगः शब्दबंधवः ।
 यः कर्त्ता च विकर्त्ता च गतिर्भतिमता प्रभुः । वेदकर्त्ता समो लोके ब्रह्मणा यः सनातनः ।
 अमूर्त्तमन्तं यं प्राङ्महाभूतं महत्तरं । सोऽग्निं समोरयामास ब्रह्मीगर्भं समोरणः ।
 त्रिदिवारोहिभिर्ज्वालैर्बृहन्माथे दिवो दग्ध । दानवानामभावाय युगान्ताग्निरिवाभवत् ।
 मेदोमज्जानहापङ्कां केशवैवलाहलां । योधप्रोषोषलवहां मृतद्विपतटोत्कटा ।
 शोणितोदां रणे दृष्ट्वा संपामसरितं विभुः । वक्रिः प्रस्कन्दयामास दैत्यानां भयवर्द्धनः ।
 ततोऽग्निर्द्विजान् सर्वान् प्रह्लादप्रमुखान्ब्रह्मा । पराजयामास विभुः क्रोत्रमानाग्रहाहवे ।
 केचित्प्रदीपैर्बुटैः केचिद्दीपैः शिरोह्रैः । केचित्प्राचैः प्रदीपैश्च केचिद्दीपैर्नृजाननैः ।
 केचित्प्रदीपैर्वरभिः केचिच्छर्षेर्धजैर्यैः । असुरास्तत्र वृशन्ते प्रदीपैर्नाग्निनाः पृथतः ।
 कसुरा भयविचला विद्रुताश्च दिवो दग्ध । त्यक्तायुधानि रथेषु निप्रकोरवध्वजाः ।

१२२६

१२२७

१२२८

१२२९

प्रयान्ति समरे भीताः पश्चिमेन परीजिताः । न च पर्यन्ति वक्रिं तं वेप्रहोतं महाशुभम् । १२८२

दिशः खं गात्रं मेघांश्च द्रोणान् पर्यन्ति दानवाः । पुत्रं खं यं कुंरां सुहृं युगान्तलोचयोगिना ।

इत्येवं दानवाः सर्वे मनिरैर्बलैश्चैतैः । अयं च शिरैश्चैव महाभावाद्यैरावृणोति ।

पार्श्वन्यवारुणी माये व्यथिता वारिधिरे । तांश्चो वक्रिः स मावांश्चो विचिन्वतेः समभतः ।

तोयौघैः पर्यन्तान् नैर्भृद्विरिभैवप्रेणै । शान्तिमान्भुः समरे पावकं दैत्यभाषणे ।

दृष्ट्वात्कीर्तिर्भ्रह्महातेना वक्रिमाह दृष्टव्यतिः । १२८५

॥ दृष्टव्यतिर्दवापे ॥ शिरश्चैरेतः सुक्रिं च्छंभोचय सन्निभुः । सन्नजिह्वाणश्च कोमं क्षितिर्हान महाबलः ।

श्रीर्त्मा वायुस्यै विभो वीरैरुत वीरवः । योनिरायज्ञे ते प्राक्ता शान्तिश्चमसि शंकरः ।

जज्ञेऽप्यथश्च गच्छन्ति वंशुरसि च वीरितः । शान्तिवैद्यो महाभागं वदतिः प्रभवति च ।

त्वमेवाग्रे सर्वमसि क्षयि सैवैभिर्देवभूतैः । त्वं वारं धिं भूतानि मुंभेन तं विमर्षि च ।

त्वमग्रे ह्यवाडेकस्वमेव परमे दैविः । धृजन्तं च वदं शनैश्चामिव परमोद्यरे । १२८६

त्वमद्य प्राणिनां भुङ्क्तेऽप्येवपीतामिति विभो । तेषां प्रभुत्वात् विजयस्त्वसि शोकाः प्रतिष्ठिताः ।

सृष्ट्वा लोकांश्चीनिमान् ह्यव्यवैर् प्राप्ते काले तं परंशुं दत्तः । त्वमेवैकस्वमेव जातवेदो ज्ञान्यकोता विधत्ते मीयु इव ।

दृष्ट्वाकपिः विन्मुपतिस्त्वमग्रे महाभयैश्चैवैरैश्चैवै । विश्वं धूमिस्त्वमसि प्रहृन्निस्त्वश्च प्रतिष्ठा मगवन् प्रजानां ।

सृजस्वपो रश्मिभर्तविदेवैश्चैवैश्चैवैश्चैवै । विश्वे त्वमादाथ धुगतोऽस्त्वसि सृष्ट्वा जवस्त्वानश्च सर्गकाले ।

त्वमग्रे सर्वभूतानां योनिवैद्यु मीचिषः । तेषां देवचित्तयोश्च निहता दानवा रथे । १२८७

स्वयोनिलो महातेजसोऽपि संश्रुतमिति । तस्मैवोपि संभाषाद्य किं विधीदसि पावके ।

चायस्य समरे देवान् दैत्यैः सुरैश्चैतैः । कुमांशोऽपि रश्मिः विश्वकर्माणं चरुचमुक्त्वा ।

पित्राश्च लोहितवीर्यैश्चैवैश्चैवैः कृतामिह ।

इतिश्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे अविष्यपर्वणि कोमले देवाद्युत्पुङ्गे अग्निश्चैव विषयश्चैव दक्षिणदिशतिष्ठत्याथः ॥ २५२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दृष्टव्यतिश्चैव वचनं श्रुत्वाऽग्निः सत्वभीरिति । भूधः प्रवेज्जाल रथे इतिवैव महाबलः ।

इताश्च माया दैत्यानां प्रदीपिभिरिमा रथे । इतमोया इतमंश्चो वधिं तेऽनुवृत्तिताः । १२८८

पराजितेषु दैत्येषु वक्रिमाऽऽहुतकथैश्च । प्रप्रादश्च धरं वाक्चैवमाह दैत्यपतिं वधिं ।

भवानाग्निश्च वायुश्च माद्वैरः शक्तिर्ल भूमी । जवन्वासि दिवो व्योमं चूच दानिवचनम् ।

अविष्यश्चैव भूतश्च भवचासुरैश्चैतैः । इतं चिं ते मजवता वरदेन खंयजुषा ।

इन्द्रतश्चामरत्वश्च युद्धे वाक्चपराजवः । दक्षिणश्च वक्रिणश्च वल्लुकीवामिति तव ।

सर्वभूतेश्चरत्वश्च प्रभुत्वश्चैवैव तव । महायोगीश्चरत्वश्च गुरुरत्वश्च महाशक्तिः । १२८९

अमितं चतुस्रश्चैव वाक्चैव शान्तिका गुणाः । तत्पराजिव इन्द्र देवान् सर्वैश्चैव शान्तुगान् ।

यथोक्तं ब्रह्मणा राजसप्तया न तद्व्यथा । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रप्रादश्च महाशक्तिः ।

वसिः परमसंघट्टो गतः शक्रयो यतः ।

ततः प्रथमं चिद्रेत्रवर्षिणो महासुरेन्द्रं वसिष्ठमुत्तमविवं । तन्मन्त्रात् सन्निप्ररक्षिषं दिवात् मुखाः पश्यन्
मङ्गलाः ।

महाजटाभारधराक्षपस्त्रिभुवनं तनाञ्जलिधिमन्त्रमङ्गलैः । अग्निदुवनाः सन्धः सप्तदशं वसिं प्रथमं रणमुद्धंनि
खिताः ।

१२८०

प्रतपजाम्बूनदचित्रभूषणैर्द्विभूषणैर्विविधैरक्षयुतः । विराजमानः परमेष्ठ वर्षहा रणे विभासप्रिनिनाऽसुरेश्वरः ।
स वै तदा प्रचुबलादितं वसं वलिर्द्वैतौत्तमवीर्यविक्रमः । जलागने श्रीमद्विवाधनस्यसं विक्षीर्ष्यनासं नभसोव
वायुना ।

ततो ददशंथ बलानि सर्वतो रणे सुगुप्तानि ज्ञानात्मने वै । कमुच्छितान्यतराणि तत्र वै समुद्धवेना निव कर्म्मवश्विषु ।
स प्रूलसप्तशृष्टिगदासिषायकान् क्षिपयिषुषां क्षमरे महासर्गा । जगद् धिर्बर्जनसप्तानमन्त्रज्ञानने तीयद्वयस कीर्यवान् ।
दिव्यास्त्रधूमो भुजवेगकण्ठसंज्ञानसः शोचयिष्यकमेज्यनः । प्रयादिश्वसिषि काशवक्रिः सुमीरक्षो विनभो रणे वशिः ॥२२८१॥
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यवर्ष्येण कर्मणे देवासुरबुद्धे चतुःपञ्चाशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २५४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वसिष्ठा तु सुराः सर्वे वर्ष्येक्षिता सुराक्षिपं । रणे प्ररक्षतेभिजाः सक्षेया वै पराजिताः ।

विमुखा सा तु दैत्यैश्चैर्धमना महाकम्पूः । जितास्तु वसिष्ठा देवाः सकलाऽर्षेहावसं ।
॥ देवा ऊचुः ॥ भवानिन्द्रस धाता च लोकार्ता ममुरव्ययः । लभप्रतिमकर्मो च तथैवावपुमद्युतिः ।

विद्रुतानीह सैन्यानि सहास्राणि सुरेश्वर । रथचक्रध्वजाग्राणि विजिजाणि महासुरैः ।
रथसहस्रसबीषास्य वादातास्य सस्यस्रः । निजस्त्रिणास्य प्रतप्तो गदानुपपट्टिरीः ।

१२८२

महाभैरवस्यं हि दैत्येभ्यश्च कृतं रणे । किमुयेवहि दैत्यैर्धन्यमार्था महाकम्पू ।
पायस्य विदशश्रेष्ठ प्ररथ्य प्ररथानताम् । जना तु वस्यं तीषां देवानाममराक्षिपः ।

सम्पत्कामिवत् कुडूः सर्वानदहतासुरान् । दिवाकरकराकारं किरीटं धारयन् व्रजुः ।
वैदूर्योत्करभंकात्रो नानारत्नचिताङ्गदः । मधूररामा धूम्रासः प्रतवाङ्गः सस्यस्रदृक् ।

१२८३

हरिरेको हरिश्चमूर्त्तान्मोक्तुर्कहावसः । वस्यप्रहरणः श्रीमान् योगी प्रतत्रिरोधरः ।
सधनुर्म्मङ्गसम्प्राहः प्रतादित्त्वधमप्रमः । देवमन्त्रार्थयथैवैरनुयातः सस्यस्रः ।

सामगैः सजपैस्यापि स्ययमानो जर्हर्षिभिः । प्रतप्यं महारौद्रं खोऽटनं सर्वतोमुखं ।
प्रष्टस्य विहृतं वस्यं दीप्तं रौद्राहृहासिभं । दैत्याणयोधयत् सर्वेत्स्यचन्द्रः पावसायवः ।

अष्टय्यः सर्वभूतानामदित्या दक्षितः सुतः । ततः प्रवृत्तः संघामो वसेर्द्वैवैरस्य च ।
उभाभ्यामतिवीर्याभ्यां तुमुषो सोमसर्वसः । अतिवीर्यबलोदपं तुमुषं सोमसर्वसं ।

१२८४

प्रह्लादेन सुतिप्रतेः कर्मनिर्णयवशितैः । अशोधितो दैत्यवतिरन्निरिद्रु इवाभौ ।
सुरासुरेभ्योर्दृष्ट्वा संघामं सोमसर्वसं । देवानां हासवानास्य भूयो सुद्रुमनूतहा ।

ततोऽविध्यन्नाहेभ्यो वसिष्ठस्यैर्षेहासुरं । साव्यस्यापि महावाङ्गसिष्येद् प्रतथा वर्ष्यः ।
ततः कुडूः पुनस्तत्र खोऽजं दुर्षारथं महत् । आग्नेयमथ प्रचुप्तं चिषेवेत्रो महावसः ।

तद्गुह्या खे समागच्छत् प्रक्षयानलप्रणिभं । ब्रह्मसामास दैत्येन्द्रो बहुराक्षेण बुद्धिमान् । १४०५
 संक्रुद्धो मघवान् बद्धमघहीत् पर्जन्योपमं । हनुकामो रणसाधो बलिं दैत्याधिपं रणे ।
 ततः शूत्राव देवेन्द्रः कौशिको हरिवाहनः । अशरीरां तदा बाष्पीं तस्मिन्प्रवृत्तिः वैश्वसे ।
 निवर्त्तस्व महाबाहो मुराणां नन्दिवर्द्धन । पुरन्दर सुरमेष्ठ न जेष्यसि बलिं रणे ।
 तपसा क्षुत्तमो दैत्यो वरदानेन चाभिष्टः । स्वयम्भूपरितोषात् बन्धाः कृष्णात् वासव ।
 नैव प्रक्षयस्त्वया जेतुं चिदभ्रैर्वा सुरेश्वर । यो ह्यस्य भगवान् जेता तं शूद्रयुज्य समातनं । १४०६
 ब्रह्मणे यो हि सर्वस्वं देवानां वै परा गतिः । परं रक्षस्व धर्मात् परस्व च परा गतिः ।
 परात्परतरः श्रीमान् परावरगतिः प्रभुः । व्यक्ताव्यक्तो महाभूतो भूतभव्यभवत्प्रभुः ।
 सहस्रश्रीर्षः पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासाः सुरारिहा ।
 जेताऽजय्यो जयः श्रीमान् सोऽस्य जेता भविष्यति । मुला दिव्यान्तु परमां बाष्पीं तामशरीरिणीं ।
 अपथातो रणाच्छङ्कः सह सर्वैर्धरुद्गणैः । अपथाते तु देवेन्द्रे कौशिके हरिवाहने । १४०७
 विंहनदो महाबाहो हानवानां महाबन्धे । ततः किलकिलाशब्दः श्लेडितास्त्रोटनिस्स्रमः ।
 शङ्खानां निन्दस्वात् घोषाभ्यां वस्त्रातस्त्रमः । वादिचापाश्च निर्घोषस्तमुल्लासामवत्तदा ।
 जयशब्दरवैश्वेव देवानाम् पराजये । ससैन्ये दैत्यराजसु प्रयातः समुद्गणैः ।
 बलीन्द्रो विबभौ दैत्यो हिरण्यकशिपुर्धया ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्णेषु वामने देवासुरसुद्धे ब्रह्मापयाने पञ्चपञ्चाशदधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥२५५॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निघ्नयज्ञेषु देवेषु चैकोक्तो दैत्यपालिते । जये बलेर्भलवतो मयश्मरचोषिते । १४०८
 शूद्रासु दिक्षु सर्व्वासु प्रवृत्ते धर्मकर्त्तृषु । अगच्छते धर्मपथे ह्ययमज्ञे दिवाकरे ।
 प्रह्लादश्मरमथैरनुह्लादेन चैव च । दिक्षु सर्व्वासु गुप्तानु गगने दैत्यपालिते ।
 दैत्येषु मखशोभायै स्वर्गायै दर्शयस्व च । प्रकृतिस्त्रे तदा लोके वर्त्तमाने च सत्पथे ।
 अभावे सर्व्वापापानां भावे चैव तदा स्थिरे । भावे तपसि सिद्धानामभावे पापकर्त्तृषां ।
 सत्पथादे स्थिते धर्मे अधर्मे पादविपद्ये । प्रजापाकनयुक्तेषु भ्राजमानेषु राजसु । १४०९
 स्वधर्मासंप्रयुक्तेषु सर्व्वात्मनिवाषिषु । अभिजित्तोऽसुरैः सर्व्दैवराज्ये बलिस्तदा ।
 हृष्टेभ्यसुरसंघेषु नदसु मुदितेषु च । अथाभ्युपगता सञ्जीवर्लिं पद्मासने स्थिता ।
 ऽप्योद्यतकरा देवो वरदा प्रूरसेविनी ।

॥ श्रीरवाच ॥ बले बलवतो श्रेष्ठ दैत्यराज महायुते । प्रीताऽस्मि तव भद्रं ते देवतायां पराजये ।
 यत्तथा दुधि विक्रम्य देवराजः पराजितः । दृष्ट्वा ते परमं बलं ततोऽहं स्वयमागता । १४१०
 नास्यै दानवश्रेष्ठ हिरण्यकशिपोः कुले । प्रवृत्तस्यासुरेकस्य तव कर्षेद्भोदृष्टं ।
 विभ्रेषितस्त्वया राजदैत्येन्द्रः स पितामहः । येन भुक्तं हि निखिचं चैकोक्तमिदमव्ययं ।
 विभ्रेषतस्तव विभो रब्धो धर्मः स्थितः पयि । तेन चैकोक्तमव्ययं भोऽस्य धर्मितविक्रम ।

इवमुक्ता तु सा देवी सख्योर्देवदृष्टं बलिं । प्रविष्टा वरदा सौम्या सर्वभूतमनोरमा ।
 शिष्टासु देव्यः प्रवरा प्रोः कोर्निर्द्युतिरेव च । प्रभा धृतिः क्षमा भूतिर्नीतिर्विद्या दद्या मतिः । १४०५५
 स्यतिर्मेधा तथा तुष्टिः पुष्टिर्भुक्तिस्तथैव च । भुतिः प्रीतिरिडा क्रान्तिः भ्रान्तिः पुष्टिः क्रिया तथा ।
 सर्वज्ञासुरसो दिव्या नृत्यगोतविभारदाः । उपतच्छुर्भुशाम्नं बलिमिन्द्रं महारथं ।
 प्रतिपन्नन्तु देतेयैस्त्रैलोक्यं सचराचरं । प्राप्तश्चैश्वर्यमसुखं बलिना ब्रह्मवादिना ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे षट्षण्णाश्वदधिऋद्धिमतोऽध्यायः ॥ २५६ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ पराजिताः सुरा दैतैः किमकुर्वन्त वै मुने । कथञ्च चिदिवं खलं भूयो देवैर्दिमोत्तम ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा वाणीन्तु तां दिव्यां सह देवैः सुराधिपः । प्राग्दिशं प्रस्रितः श्रीमानदित्यालयमुत्तमं । १४०५६
 प्राप्यादित्यालयं ब्रह्मः कथयामास तां गिरं । अदित्या सा तदा युद्धे तेन दिव्या पुरा मुता ।
 ॥ अदितिस्त्वाच ॥ यद्येवं पुत्र युष्माभिर्न ब्रह्मो हन्तुमाहवे । बलिर्विरोचनसुतः सर्वैश्चैव महद्गणैः ।
 सस्रश्शिरसा हन्तुं केवलं ब्रह्मतेऽसुरः । तेनैकेन सहस्रासु न ह्यन्येन शतकृती ।
 तदः पृच्छामि पितरं कश्यपं ब्रह्मवादिनं । पराजयार्थं दैत्यस्य बलेस्तस्य महात्मनः ।
 ततोऽदित्या सह सुराः सम्प्राप्ताः कश्यपान्निहं । अपश्यन् कश्यपं तत्र मुनिं दीप्ततपोनिधिं । १४०५७
 आद्यं देवगुहं दिव्यं क्लिप्तं चिपवशाम्बुभिः । तेजसा भास्कराकारं गौरमग्निशिखाप्रभं ।
 न्यस्तदण्डं तपोयुक्तं बहूकृष्णाजिनोत्तरं । वस्त्रलाजिनसंवीतं जटासङ्कलभूषितं ।
 उताश्रमिव दीप्यन्तं सायम्बन्धपुरस्कृतं । स्नात्वाचनिरतं नित्यं वपुश्चान्तिवामनसं ।
 तं ब्रह्मवादिनां श्रेष्ठं सुरासुरगुहं पभुं । प्रतपन्तमिवादित्यं मारीचं दीप्ततेजसं ।
 यः स्रष्टा सर्वभूतानां प्रजाणां पतिरुत्तमः । आत्मभावविशेषेण हतोद्यो सः प्रजापतिः । १४०५८
 ततः प्रणम्य ते वीराः सहादित्या सुरर्षभाः । ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे ब्रह्माण्डमिव मानसाः ।
 यच्छ्रुतं युधि ब्रह्मेण सरस्वत्या समीरितं । अजेषस्त्रिदशैः सर्वैर्बलिहाणव इत्युत ।
 श्रुत्वा तु वचनं तेषां पुत्राणां कश्यपसदा । चकार बुद्धिं गमने ब्रह्मसोकाय लोकाकृतं ।
 ॥ कश्यप उवाच ॥ पुत्रा गच्छाम सदनं ब्रह्मणः परमाहुतं । यथाश्रुतञ्च तत्रैव ब्रह्मणे वदतानघाः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो दिव्या सह सुरा यान्तं कश्यपमन्वयुः । प्रस्रितं ब्रह्मसदनं देवर्षिगणसेवितं । १४०५९
 ते मुहूर्त्तेन धंप्राप्ता ब्रह्मसोकं दिवौकसः । दिव्यैः काममभैर्धनैर्धनार्थं सुमहाबलाः ।
 ब्रह्माणं द्रष्टुमिच्छन्तस्तपसो रात्रिमन्वयं । अभ्यगच्छन्त विसीर्षा ब्रह्मणः परमां सभां ।
 षट्पदीद्गीतमधुरां सामवीतविमिश्रितां । श्रेयस्करोममिन्त्रो दृष्ट्वा संजहपुर्भुदा ।
 ब्राह्मणैश्च महाभार्गैर्बदवेदाङ्गपारगैः । चक्षो बहूषमुख्यैश्च प्रेथ्यमाख्यदाचराः ।
 श्रुत्वा सुतोऽमरव्यात्रा विततेषु च कर्षुषु । यज्ञवेदाङ्गदिदुषां पदक्रमत्रिदां तथा । १४०६०
 ब्रह्मर्षिणाञ्च बोधेण सा सम्भूव निनादिता । यज्ञसंस्तवविह्वित्तं शिवावह्निसाया द्विजैः ।
 ब्रह्मनिर्बन्धनार्थज्ञैः सर्वविद्याविभारदैः । मोमांसाहेतुवाक्यज्ञैः सर्ववाद्बिभारदैः ।

दृष्टपुष्टस्वरेस्तत्र दिजेन्द्रैर्व्यङ्गुभाषितैः । नादिते ब्रह्मासदसं प्रथमं देवसप्तकम् ।
 ते तत्र समनुप्राप्ताः द्रष्टव्यो वै ध्वनिं सुरः । पूताभ्यास्तमुरीराणि नेनिरं तु न संशयः ।
 तृष्णीभूता एकचित्ता ब्रह्मणे गतमानसाः । विष्णोस्तुङ्गवचना निरैकत परस्परं । १४५६
 नमस्कुर्वन्ति च पुनर्ब्रह्माणं परमं प्रभुं । मनसि च सुरमेधाः पुरस्तात् त्व कश्यपं ।
 पुनः संघुष्टपरमं वेदोद्भरणनिखलं । गच्छीरोदारमभुरं सुखरं संसगद्गदं ।
 ऐक्यनामालसंधोमसमवाचविप्रारदैः । खोकाद्यनिकमुषैश्च सुसुबुः सन्मूर्धिरितं ।
 तत्र तत्र च विप्रेन्नाम निधतान् संश्रितव्रतान् । जपहोमपराकुम्भ्यान् दृष्टुः कश्यपात्मजाः ।
 तस्यां सभायामासौ वै ब्रह्मा लोकपितामहः । सुरासुरसुबुः भीमान् विरुधदेवमाश्रया । १४५७
 उपासते च तथैवं प्रजायां पतयः प्रभुं । दक्षः प्रचेताः पुष्यसो मरीचिश्च द्विजोत्तमः ।
 भृगुरत्रिर्विशिष्टश्च गौतमो नारदस्तथा । विश्वा मनोऽनारोचश्च वायुसेजो ऋषं नदी ।
 शब्दः स्वर्गश्च रूपश्च रथो गन्धस्तथैव च । प्रकृतिश्च विकारश्च यथान्यत् स्वारथं भुवः ।
 साङ्गोपाङ्गास्तुर्वेदाः सरस्वत्यपदकलाः । क्रियाश्च कतकश्चैव संकल्पः प्राक् एव च ।
 एते चान्ये च बहवः स्रपन्धुवमुपस्थिताः । चर्षो धर्मश्च कामश्च देवो ष्यश्च सन्मदा । १४५८
 शुक्रो वृहस्पतिश्चैव संवर्तो बुध एव च । ब्रह्मैश्वरश्च राजस्य सहाः सर्वे तथैव च ।
 मरुतो विश्वकर्मा च नचत्राणि च भारत । दिवाकरश्च सोमश्च ब्रह्माणं समुपासते ।
 सावित्री दुर्गातरणी वाणी सप्तविधा तथा । सर्वैश्च कृतिब्राह्मण्यपि मायाश्च निगमास्तथा ।
 भाष्याणि सर्वशस्त्राणि देहवनि विद्यान्ते । उषा सवा मुङ्गर्ताश्च दिवा रात्रिश्च भारत ।
 अर्द्धमासाश्च मासाश्च ऋतवः षट् तथैव च । संवत्सरास्तुर्भुगं सन्ध्या रात्रिश्चतुर्विधा । १४५९
 कालचक्रश्च यद्विद्यं नित्यमं भुवमव्ययं । एते चान्ये च बहवः स्रपन्धुवमुपस्थिताः ।
 तां प्रविष्टः सभां दिव्यां ब्रह्मणः सर्वकामदां । कश्यपश्चिदश्वैः सार्द्धं पुष्यैर्दूर्वाविदाम्बरः ।
 सर्वतेजोमयं दिव्यं ब्रह्मार्धिगणसेवितं । ब्राह्म्या शिवा दीप्यमानमचिन्मं विगतकामं ।
 ब्रह्माणं वीक्ष्य ते सर्वे परमासनमाश्रितं । शिरोभिः प्रथता दूरं परमेष्ठिकमव्ययं ।
 शिरोभिः सृष्ट्य चरथौ निधताः परमात्मनः । विमुक्ताः सर्वपापेभ्यः ज्ञाना विगतकल्पयाः । १४६०
 दृष्ट्वा तु तान् सुरान् सर्वान् कश्यपेन सहावतान् । आह ब्रह्मा मन्त्रातेजा देवानां प्रभुरीश्वरः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने ब्रह्मलोकामने सप्तपञ्चाशदधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २५७ ॥
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ यदर्थमिह संप्राप्ता नवनाः सर्वे एव हि । विद्यानाम्बहमव्यपमेनमर्थं महाबलाः ।
 भविष्यति च वः सोऽर्थः काञ्चितो यः सुरोत्तमः । ब्रह्मेन्द्रानवमुखाश्च यो विजेता भविष्यति ।
 न केवलं सुरारोणमेको जेता स विश्वकृत् । त्रैलोक्यस्यापि जेताऽसौ देवानामपि च प्रभुः ।
 यो धाता सर्वभूतानां विश्वं यश्च सनातनः । पूर्वजं चं सदा प्राञ्जर्मेममर्भनिदर्शनं । १४६१
 आत्मा वै येन विभुना कृतोऽजिथो महात्मना । ब्रह्मेरतुल्यवीर्य्यश्च विश्वश्च जगतस्तथा ।

प्रभवः स हि सर्वेषामस्मान्मपि पूर्वजः । अचिन्त्यः स हि विशात्मा योगयुक्तः परमपः ।
तं देवापि महात्मानं न विदुः कोऽप्यवाविति । देवानामांश्च त्रिमयं स वेत्ति पुरुषोत्तमः ।
तथैव तु प्रसादेन प्रवक्ष्ये परमां गतिं । यत्र योगं समाख्याय तपश्चरति दुस्तरं ।

शीरोदखोत्तरे कूले उदीच्यां दिशि देवताः । अमृतं नाम परमं ज्ञानमाहुर्मनीषिणः ।

१४०६

भक्तस्तत्र च वै गत्वा तपसा संश्रितव्रताः । अमृतं ज्ञानमासाद्य तपश्चरत दुस्तरं ।

ततः श्रोत्राय विष्णुष्टं शिरोग्गणोरगिस्तनं । उष्णगेतोऽथपूर्वस्य तोषदस्य समस्तनं ।

दिव्यां सृष्टाचरपदां रम्यामभयदां शिवां । बाणो परमसंस्कारां वरदां ब्रह्मवादिनीं ।

दिव्यां शरस्वतीं सत्यां सर्वकर्मवशाश्रित्यै । सर्वदेवातिदेवस्य भाषितां भाषितात्मनः ।

तस्य व्रतसमाप्तौ तु यावद्भूतविषर्ज्येनं । अमोघस्य तु देवस्य विशरूपां महात्मनः ।

१४१०

स्वामतं वः सुरश्रेष्ठा मत्सकाश्रमिहागताः । कस्य वा कं वरं देवा ददानि वरदः स्मितः ।

तं हितिः कश्यपश्चैव सृष्टीयातां वरं ततः । प्रपश्य शिरसा षादौ तथै योगात्मने तदा ।

भगवानेव नः पुत्रो भवत्विति न संशयः । उक्तस्य परया भक्त्या तयाऽस्त्विति स वक्ष्यति ।

देवा ब्रुवन्तु ते सर्वे भ्राता नस्त्वं भवेति च । तथाऽस्त्विति च स श्रीमान् वक्ष्यते सर्वलोकप्रभु ।

तस्मादेवं सृष्टीत्वा तु वरं त्रिदशसप्तमाः । कृतकृत्याः पुनः सर्वे गच्छन्तं स्वं स्वमालयं ।

१४१५

तथाऽस्त्विति सुराः सर्वे कश्यपोऽदितिरेव च । ब्रह्मयोगे वन्द्य चरथौ गताः सैम्यो दिशं प्रति ।

तेऽचिरंथैव संप्राप्ताः शीरोदं शरितां परितः । यथोद्दिष्टं भगवता ब्रह्मणा ब्रह्मवादिना ।

तेऽतीत्य सागरान् सर्वान् पर्वतांश्च सकाननान् । नदीश्च विविधा दिव्याः पृथिव्यां सुरसप्तमाः ।

अपश्यन्ते सुधोराश्च सर्वसत्त्वविवर्जितां । अभास्कारात्ममर्यादां तमसा संवृतां दिशं ।

अमृतं ज्ञानमासाद्य कश्यपेन सुराः सह । दीक्षिताः कामदं दिव्यं व्रतं वर्षसदक्षिकं ।

१४१९

प्रसादार्थं सुरेशाय तथै योगाद्य धीमते । नारायणाय देवाय सहस्राक्षाय भूतये ।

ब्रह्मचर्येण मौनेन ज्ञानशीरासनेन च । दमेन च सुराः सर्वे तपो दुस्तरमाश्रिताः ।

कश्यपस्तत्र भगवान् प्रसादार्थं महात्मनः । उद्वैरयत वेदोक्तं यमाहुः परमं सुखं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने अष्टपञ्चाशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २५८ ॥

॥ कश्यप उवाच ॥ नमोऽस्तु ते देवदेवेभ्य एकप्रदं वराहं वृषारिषिषु विन्धुवृष वृषाकपे सुरवृष सुरनिर्मित अनि
र्मित भद्र कपिल विष्णुर्मेन भुव धर्म धर्मराज वैकुण्ठ नेतावर्त अनादिमध्वनिधन धनक्षय शुचिभवः अग्निज वृषिण
ज अत्र अजय अमृतेशय सनातन विधातस्त्रिकाम त्रिधाम त्रिककुत्ककुम्भिन दुन्दुभे महानाभ लोकनाभ पद्मनाभ लोकना
थ विरिञ्चे बरिष्ठ सङ्करूपस्य अजय विरूप विशरूप सत्याचर संवाचर शब्दमुक् सण्डपरमो शुक्ल मुञ्जकेश संस महाहंस
महद्वर हृषीकेश सुक्ल परमसुक्ल तुरावाट विश्वमूर्त्ते सुरायज नील गिस्तमो विरजस्तमो रजः सत्त्व सत्त्वधाम सर्वल्लो
क सर्वल्लोकप्रतिष्ठ शिपिविष्ट सुतपस्तपोष अय अयज धर्मनाभ गभस्जिनाभ धर्मनेने सत्त्वधाम सत्याचर गभस्जिनेने

चन्द्ररथ विपापन् तमेव समुद्रवास अजेकपात्सहस्रवीर्यं सहस्रवर्षित महावीर्यं सहस्रदृक् सहस्रपात् अधोमुख महामुख
महापुरुष पुरुषोत्तम सहस्रबाहो सहस्रमूर्ते सहस्राक्ष सहस्रभुज सहस्राक्ष सहस्रप्रभ सहस्रप्रख्यानमाज्ज्वेदाः ।

विश्वदेव विश्वसम्भव सर्वेषामिव देवानां शौभग आदौगतिः विश्वं तन्माप्स्ययनं विश्वं तन्माज्जः पुष्यहास परम वरद
स्वमेव वषट्कार वौषट् श्रोहारं तामेकमाज्जरम् मखभागप्राशिनं ॥ २४१५

व्रतधार सहस्रधार भूर्ह भुवर्ह स्वर्ह भूर्भुवस्वर्ह तमेव भूतभुवन स्वधा तमेव ब्रह्मग्रय ब्रह्ममय ब्रह्मादिस्वमेव ॥

धौरसि पृथिव्यसि पूषाऽसि मातरिसाऽसि भर्गोऽसि मघवाऽसि होता पोता इत्यानेता मन्ता होम्यहोता पर
स्वरत्नं होम्यहोता तमेव ॥

आपाऽसि विश्वाक् धावा परमेष् धावा तमेव दिग्भ्यः सुक् सुभ्यश्च इन्द्रोऽसि यद्वा तमसि समिद्भुक् गतिर्गतिमताम
सि मोचोऽधिधाताऽसि गुह्याऽसि सिद्धोऽसि धन्वाऽसि योगोऽसि परमोऽसि चक्रोऽसि होमोऽसि यूषोऽसि दीचाऽसि दक्षि
णाऽसि विश्वमसि ।

स्वविष्ठ स्वविर विश्वतुराषाट् हिरण्यगर्भं हिरण्यनाभं हिरण्यनारायणं नारायणान्तरं नृणामयनं आदित्यवर्णं आ
दित्यं तेजो महापुरुषं सुरोत्तमं । आदिदेश पद्मभासं पद्मोग्रं पद्माक्षं पद्मगर्भं हिरण्याय केस्रशुक्लं विश्वदेवं विश्वतोमुखं
विश्वान् शिवसम्भव विश्वभुक् तमेव ॥

भूविक्रम भुवविक्रम स्वविक्रम कम्पावभुक्तमाकम सुविभुः प्रभाकरब्रह्मः स्वयम्भूश्च भूतारिः । भूतात्मन् इन्द्रवर्षाहा
भूत विश्वभूत विश्वं तमेव विश्वगोप्ताऽसि विश्वसम्भव । पवित्रमसि चोचमसि सत्यमसि तेजोऽसि सर्वमसि हविर्विश्वभुक् ऊर्ध्वं
कर्षेण अमृतैन्धनं अमृतन्धमं दिवस्पते श्रोतप्रोत विश्वसृक् विश्वपते घृतासिः अग्ने रोहिण सुरासुरगुरो महादेव नृदेवदेवस्त
त क्रुद्दिन अन्नकर्मणं वंशं प्राम्बंश्च विश्वपात्तं तमेव विश्वं विश्वसि वरार्थिणो नक्षायत्येति । २४१९

इति श्रीमहाभारते खिलेयु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने महापुरुषस्तवे ऊनवम्बधिकदिप्रतोऽध्यायः ॥ २५८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारायणस्तु भगवान् सुलैतत्परमं स्ववं । ब्रह्मज्ञेन दिजेन्नेष कर्मणेन समीरितं ।

स्निग्धगन्धोरनिर्घोषं जीमूतघननिस्सर्जं । मनसा प्रीतिसुक्तेन सिन्धुधानां महात्मनां ।

उवाच वचनं सम्यक् हृष्टपुष्टपदाचरं । अकामात् इन्द्रमुने प्रव्ये दर्शनं गोपकम्भते ।

श्रीमान् प्रीतमना देवः प्रोवाच प्रभुरोम्बरः ।

॥ विश्वसुहवाच ॥ प्रीतोऽस्मि वः सुरश्रेष्ठाः सर्वेषामेव निस्सवात् । वरं हृद्युन भद्रं वो वरदोऽस्मि सुरोत्तमाः । २४२०

॥ कश्यप उवाच ॥ यदैव भगवान् प्रीतः सर्वेषाममरोत्तमः । तदैव कृतकृत्याः स्वस्वं हि नः परमा गतिः ।

यदि प्रसन्नो भगवान् दातव्यश्च वरो यदि । वाचनस्थानुगो भ्राता भ्रातीनां नन्दिवर्द्धनः ।

अदित्यामेव वै श्रीमान् भगवानस्तु मे सुतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अदितिर्ह्येवमाता च एतन्नेवार्थमुत्तमं । पुत्रार्थं वरदं प्राह भगवन्तं वरार्थिणी ।

याचे त्वां पुत्रकामा वै भवान् पुत्रो भवन्निति ।

॥ देवा ऊचुः ॥ निश्रेयसार्थं सर्वेषां देवानां हि महातपाः । भ्राता भर्ता च धाता च वरपं त्वं भवस्व नः । २४२१

अदित्याः पुत्रतां याते त्वि देवाः उवाचवाः । देवस्यै वरिष्यन्ति कश्यपस्यात्मजो भव ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तानम्रवीद्विष्णुर्देवान् कश्यपमेव च । एवं भवतु भर्तृ वो यद्येष्टं काममाप्तुत ।

सर्व्वेवामेव युष्माकं ये भविष्यन्ति वचनः । मुहुर्त्तमपि ते सर्व्वे न स्थास्यन्ति नमायतः ।

इत्याऽसुरगणान् सर्व्वान् योऽन्ये देववचनः । करिष्ये देवताः सर्व्वा ब्रह्मभागापमोक्षनाः ।

१०११८

इत्यादांश्च सुरान् सर्व्वान् कस्यादांश्च पितृवपि । करिष्ये विबुधश्रेष्ठाः पारमेष्ठ्येन कर्ष्यथा ।

यथागतेन मार्गेण निवर्त्तन्ध्वं सुरोत्तमाः । देवमाहुस्तथाऽदित्याः कश्यपस्यामितात्मनः ।

यथामनोपितं कर्त्ता गच्छन्ध्वं स्वं स्वमात्मनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एकमुक्ते तु वचने विष्णुना प्रभविष्णुना । देवाः प्रकृतमनसः पूजयन्ति स्म सर्व्वशः ।

विश्वेदेवा महात्मानः कश्यपोऽदितिरेव च । याम्बा मरुद्गणाश्चैव ब्रह्मैव महाबलः ।

१०११९

नमस्कृत्य सुरेशाय तस्मै देवाय रंजये । प्रधाताः प्राग्दत्तं पुण्यां विपुसं कश्यपात्मनं ।

ते कश्यपात्मनं गत्वा ब्रह्मविगण्यसेवितं । चेदः स्थास्याच्चिरतः अदित्या गर्भमीश्वरः ।

अदितिर्देवमाता च गर्भं दग्धेऽतितिर्जयं । भूतात्मानं महात्मानं दिव्यं वर्ष्ववृष्टिकं ।

पूर्णे वर्ष्ववृष्टये तु प्रसूता गर्भमुत्तमं । सुराणां वरसं देवमसुराणां विनाशनं ।

गर्भस्थेन तु तेनैव परिचातासदा सुराः । आददानेन तेजांसि चैलोक्यस्य महात्मना ।

१०१२०

तस्मिन् जाते तु देवेभ्ये चैलोक्यस्य सुखावचे । भयदे दैत्यसंधानां सुराणां नन्दिवर्द्धने ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने वामनप्रसूतौ षष्ठीधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २६० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रजाणां पतयः सप्त सप्त चैव महर्षयः । तस्य देवस्य जातस्य नमस्कारं प्रचक्रिरे ।

भरद्वाजः कश्यपो गौतमस्य विश्वामित्रो जमदग्निर्व्विश्वः । यज्ञोदितो भास्करोऽभूत् प्रनष्टे सोऽप्यचाचिर्भगवानाजगाम ।

मरीचिरङ्गिराश्चैव पुलस्त्यः पुलहः ऋतुः । दक्षः प्रजापतिश्चैव नमस्कारं प्रचक्रिरे ।

श्रौतौ वशिष्ठपुत्रस्य स्वल्पः कश्यप एव च । कपीवानकपोवांस्य दत्तोसिञ्जयनकाया ।

१०१२१

वशिष्ठपुत्राः सप्तसप्त वाञ्छिता इति विमुक्ताः । हिरण्यगर्भस्य सुता श्रीर्भ्यः प्रजापतेः सुतेभ्यः ।

मार्ग्यः पृथुस्तथैवाग्र्यो ज्ञान्यो वामन एव च । देववाञ्छयं दुभस्य पर्जन्यश्चैव सोमजः ।

हिरण्यरोमा वेदत्रिराः संश्रमेचस्तथैव च । विश्वेऽतिविश्वस्त्ववनः सुभामा विरजास्तथा ।

अतिनामा अहिष्णुश्च नमस्कारमस्तुर्नित । विश्वोत्तमानवपुषः सर्व्वाभरणभूषिताः ।

उपानृत्यन्त देवेभ्यं विष्णुमसुराणां गणाः । ततो गन्धर्भ्यस्तृप्येषु प्रषदस्तु विहायसि ।

१०१२२

बह्वभिः सह गन्धर्भैः प्रागाद्यत च तुम्बुहः । महाश्रुतिश्चित्राश्चिरोऽर्षीशुरमण्यकाया ।

गोमायुः सूर्य्यवर्षाश्च सोमवर्षाश्च सप्तमः । युमपस्तृक्षपः कार्ष्णिर्नन्दिश्चिचरयस्तथा ।

चयोदक्षः शालिग्रिराः पर्जन्यश्च चतुर्हृषः । कलिः पद्मदत्तश्चाप नारदश्चैव षोडशः ।

हाहाङ्गश्च गन्धर्भ्यो रंसश्चैव महाश्रुतिः । इत्येते देवगन्धर्भ्यो उपानाद्यन्त कोशवं ।

तथैवाप्यरवो बृहदाः सर्व्वास्तद्वारभूषिताः । उपानृत्यन्त देवेभ्यं सर्व्वाङ्गभद्रैर्ननाः ।

१०१२३

नमृतस्य महाभागा जगुश्चायतलोचनाः । समध्या चारुमध्या च प्रियमुखा वरानना ।
 अमृता च तथा यांती मिश्रकेशी अलम्बुषा । मरोचिः शुचिका चैव विद्युत्पर्णा तिलोत्तमा ।
 अद्रिका लक्षणा चैव रत्ना तदम्बुनोरमा । अश्विना च सुबाहुस्य अविष्ठा सुभगा तथा ।
 उर्वशी चित्रलेखा च सुपीवी च सुलोचना । पुण्डरीकसुगन्धा च सुरथा च प्रमाथिनी ।
 काम्या शारदती चैव तथाऽन्यास्तत्र संघशः । मेनका सहजन्त्या च पर्षिका पुञ्जिकस्तथा । १४१५
 एताश्चः सूरसोऽन्याश्च प्रनृत्यन्ति सहस्रशः । धाताऽर्जुमा च मित्रस्य वद्वोऽङ्गो भगस्तथा ।
 इन्द्रः पूषा विवस्वांश्च त्वष्टा च सविता तथा । कथितो विष्णुरित्येष काश्यपेभ्यः गणस्तथा ।
 आदित्या द्वादशैते तु ज्वलन्तो वज्रिवर्षसः । चक्रुस्तस्य सुरेशस्य नमस्कारं महात्मनः ।
 मृगव्याधस्य सर्पस्य निर्वर्तितस्य महायज्ञाः । अजेकपादश्चिर्ब्रह्मः पिनाको चापराजितः ।
 हवनोऽथेश्वरश्चैव कपाली च विशाम्पते । स्थाणुर्भवस्य भगवान्द्रास्ताथाऽवतस्त्रिरे । १४१६
 अश्विनौ वसवश्चाष्टौ मरुतश्च महात्मनाः । विश्वेदेवास्य साध्याश्च तस्य प्राञ्जलयः स्त्रिताः ।
 शेषानुजा महाभागा वासुकिप्रमूलास्तथा । कच्छपश्चापकुञ्जश्च घृतराजवलाचकौ ।
 अष्टव्यास्तेजसा दीप्ता महाक्रोधा महाबलाः । एते नागा महात्मानः सर्वे प्राञ्जलयः स्त्रिताः ।
 एते चान्ये च बहवो नागास्तस्य महात्मनः । तस्युः प्राञ्जलयः सर्वे नमस्कारं प्रचक्रिरे ।
 तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिस्य गरुडश्च महाबलः । अरुणश्चार्षिश्चैव तस्य प्राञ्जलयः स्त्रिताः । १४१७
 पितामहश्च भगवान् स्वयमागम्य लोकहृत् । प्राह देवगुरुः श्रीमान् बह सर्वैर्गहात्मभिः ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ यस्मात् प्रसूयते लोकः प्रमविष्णुः सनातनः । तस्मान्नोकेश्वरः श्रीमान् विष्णुरेव भवत्यर्थः ।
 एवमुक्त्वा तु भगवान् सार्द्धं देवर्षिभिः प्रभुः । नमस्कृत्य सुरेशाञ्च जगाम त्रिदिवं पुनः ।
 स तु जातः सुरेशानः कश्यपस्यात्मजः प्रभुः । नवदुर्द्दिगमेवाभो रक्ताशो वामनाकृतिः ।
 श्रीवत्सेनारसि श्रीमान् रोमज्जतेन राजता । उत्कृष्टनयनाः सर्वाः पश्यन्त्यसुरसस्तदा । १४१८
 दिवि सूर्यमहस्तस्य भवेद्युगपदुत्थितम् । यदि भाः सदृशी वा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः ।
 सुरर्षिप्रतिमः श्रीमान् भूर्भुवोभूतभावनः । शुचिरोमा महीरस्कः सर्वतेजामयः प्रभुः ।
 यो गतिः पुण्यशीलानामगतिः पापकर्षणं । योगयुक्ता महात्मानो यं विदुर्योगवित्तमं ।
 यस्याष्टगुणैश्चैव यमाहुर्देवसत्तमं । यं प्राञ्जलाश्च्युतं विप्रा विद्यता मोक्षकाङ्क्षिणः ।
 जन्मतो मरणाच्चैव मुच्यन्ते योगभाविताः । यदेतत्तप इत्याहुः सर्वाः अमनिवाहिनाः । १४१९
 सेवन्ते यं यताहारा दुश्चरं व्रतमास्थिताः । येऽजन्त इति नामेषु सेवन्ते सर्वभोगिभिः ।
 सहस्रमूर्द्धा रक्ताक्षः शेषादिभिरनुत्तमैः । यो यज्ञ इति विप्रैश्चैरिज्जने स्वर्गस्त्रिसुभिः ।
 नानास्थानगतः श्रीमानेकः कविरनुत्तमः । यं वेदान्ति वेत्तारं यज्ञमागप्रदायिणं ।
 वृषार्चिश्चन्द्रसूर्यांश्च देवमाकाङ्क्षविद्यहं । स उवाच सुरान् सर्वान् वाचा वै परया विभुः ।
 जानन्नपि महातेजा गतो योगेन वास्ततां । र्पकं करौमि सुरश्रेष्ठा वरं कश्च ददामि वः । १४२०

यत् काञ्चित्तं वः सर्वेषां तद्दे ब्रूत मुदा युताः । तस्य तद्वचनं मुक्त्वा वामनस्य महात्मनः ।
 सर्वे ते बृहत्तमस्य देवाः कश्यपमन्दनं । ऊचुः प्राञ्जलयो विष्णुं सुराः ब्रह्मपुरोगमाः ।
 ब्रह्मणो वरदानेन हतं नो निखिलं जगत् । तपसा महता चैव विक्रमेषु बलेन च ।
 बलिना दैत्यमुख्येण सर्वश्रेण महात्मना । अथथः किल सोऽस्माकं सर्वेषां देवसत्तम ।
 भवान् प्रभवते तस्य नान्यः कस्यन सुमत । तत् प्रपद्यामहे सर्वे भवन्तं प्ररक्षार्थिनः ।
 प्ररण्यं वरदं देवं सर्वभूतभयापहं । ऋषीणाञ्च हितार्थाय लोकानाञ्च सुरेश्वर ।
 प्रियार्थञ्च तयाऽदित्याः कश्यपस्य तथैव च । कथं पितृणामुचितं सुराणां हव्यमुत्तमं ।
 प्रवर्तन्तां महाबाहो यथा पूर्वं सुरोत्तम । आनृष्यार्थं सुरेशस्य वासवस्य महात्मनः ।
 प्रत्यानय सुरेशस्य चैलोक्यमिदमव्ययं । क्रतुना वाजिमेघेन जघते स हि दानवः ।
 यत्प्रत्यानयने युक्तं लोकानां तद्विचिन्तय ।

१४२५

१४२६

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने ब्रह्मवाक्ये एकत्रिंशधिकद्विंशतीऽध्यायः ॥ २६१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ते तदा देवैर्विष्णुश्रीमन्नरूपपृक् । प्रहर्षयन्नुवाचाय सर्वान्देवानिर्दवचः ।

॥ वामन उवाच ॥ तस्य यज्ञसकाशं मां महर्षिवेदपारगः । बृहस्पतिर्बृहत्तेजा नयत्किरिसः सुरः ।

तस्याहं समनुप्राप्तो यज्ञवाटं सुरोत्तमाः । विचरिष्ये यथायुक्तं चैलोक्यहरणाय वै ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो बृहस्पतिः श्रीमाननयद्दामनं प्रभुं । यज्ञवाटं महतेजा दामवेन्द्रस्य धीमतः ।

मौञ्जी यज्ञोपवीतो च ऋषी दण्डाजिनी तथा । वामनो धूसरक्लात्रो भगवान् बालरूपपृक् ।

१४२७

लोकेश्वरेश्वरः श्रीमान् सुरैर्ब्रह्मपुरोगमैः । अन्वाख्यमानो भगवान् बृह्दोऽप्यथ बृहवत् ।

दानवाधिपतेस्तस्य बलेर्वैरोचनस्य ह । यज्ञवाटमचिन्त्यात्मा जगाम सुरसत्तमः ।

पाक्षितेऽपि हि दैतेयैः सांपात्मिकपरिच्छदैः । दारे दानवसम्भाधे सहैव विवेश ह ।

ऋत्विग्भिश्चैव मन्त्राब्जैः सर्वतः परिवर्षितं । दैत्यदानवराजेन्द्रमुपतस्थेर्बालं बली ।

तं गत्वा यज्ञवाटम् ब्रह्मार्धगणसंकुलं । आत्मानमेव भगवान् वर्षयामास तं क्रतुं ।

१४२८

वर्षयित्वा यथान्यायं यज्ञं यज्ञः सनातनः । विस्तरिणामरश्रेष्ठः प्रयोगैर्विविधैस्तथा ।

शुक्रादीनृत्विजस्यापि यज्ञकर्म्मविचक्षणः । सर्वान्मेव निजयाह चकार च निरुत्तरान् ।

आरादय बलेस्तस्य ऋत्विजामभितस्तथा । यज्ञमात्मानमेवायैः हेतुभिः कारणं विभुः ।

वैदिकैरप्रकाशैश्च पुनरप्यथ भारत । प्रत्यक्षमृद्विसंघानां दर्शयामास विचगुः ।

ततो निरुत्तरान् बृह्दा सोपाध्यायानृषीन् कृतान् । अट्टेनापि बृह्दंस्तान् वामनेन मरौजया ।

१४२९

अहुतस्यापि मेने स विरोचनसुतो बलिः । मूर्ध्ना कृताञ्जलिश्चेदमत्रवीदिसितो वषः ।

कुतस्त्वं कोऽसि कस्यासि किञ्चेहस्ति प्रयोजनं । नैवंविधपरिज्ञानो बृहपूर्व्या मया द्विजः ।

बालो मतिमतां श्रेष्ठे ज्ञानविज्ञानकोविदः । शिष्टवायूपसम्पन्नो मनोज्ञः प्रियदर्शनः ।

नेदृशाः सन्ति देवानामृषीणाञ्चापि सूनवः । न नागानां न यक्षाणां नासुराणां न रक्षसां ।

न पितृणां न सिद्धानां गन्धर्वाणामथैव च । योऽसि योऽसि नमसोऽस्तु ब्रूहि किं करवासि ते । १७२५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उक्त एवमचिन्मयात्मा बलिना वामनसादा । प्रोवाचोपायतन्ममः क्षितपूर्वमिदं वचः ।

॥ विष्णुर्वाच ॥ अद्य यन्नोऽसुरेभ्यश्च ब्रह्मभक्ष्यः सुसंस्कृतः । पितामहस्येव पुरा व्रजतः परमेष्ठिनः ।

सुरेश्वरस्य शक्रस्य यमस्य वरुणस्य च । विभोपितामहाया वज्रा दानवेभ्यः महावच ।

यजता वाजिमेषेन क्रतूनां प्रवरेण तु । सर्वपापविनाशाय स्वर्गमार्गप्रदर्शिनः ।

सर्वकाममयो ह्येष सप्ततो ब्रह्मवादिनां । क्रतूनां प्रवरः श्रीमानसमेध इति स्मृतः । १७२६

सुवर्णशृङ्गो हि महागुभावां लोहचुरो वायुजवो महात्मा । सत्येवमः काञ्चनगर्भगौरः स विश्वयोगिः परमो हि मेधः ।

आस्थाय वै वाजिनमसमेधमिष्ट्वा नरा दुष्कृतमुत्तरणि । आञ्जस्य च वेदविदो दिक्मेत्रा वैश्वानरं वाजिनमसमेधं ।

यथाश्रमाणां प्रवरो गृह्णाश्रमो यथा नराणां प्रवरा दिवातयः । यथाऽसुराणां प्रवरो भवानिह तथा क्रतूनां प्रवरोऽसमेधः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु दैत्येभ्यो वामनेन समीरितं । मुदा परमथा युक्तः प्राह दैत्यपतिर्बलिः ।

॥ बलिर्वाच ॥ कस्यासि ब्राह्मणमेध किमिच्छसि ददामि ते । वरं वरव भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि । १७२७

॥ वामन उवाच ॥ न राक्षसं न च यानानि न रत्नानि न च स्त्रियः । कामये यदि तुष्टोऽसि भ्रूयै च यदि ते मतिः ।

गुर्वर्थं मे प्रयच्छस्व पदानि भोषि दानव । त्वमस्मिन्नरवाद्यांश्च एव मे परमो वरः ।

॥ बलिर्वाच ॥ त्रिभिः किं तव विभ्रेण परैः प्रवदताम्बर । व्रतं व्रतसहस्राणां पदानां मार्गतां भवान् ।

॥ शुक उवाच ॥ मा ददस्व महाबाहो न त्वं वेत्सि महासुर । एष मायाप्रतिच्छसो भगवान् प्रवरो हरिः ।

वामनं रूपमास्त्राय शक्रप्रियदितेष्टया । मां वक्ष्यसितुमायातो वटुरूपधरो हरिः । १७२८

एवमुक्तः स शुक्रेण चिरं वक्ष्यन्त्य वै बलिः । प्रहर्षेण समायुक्तः किमतः पाचमिष्यते ।

गृह्णा हस्तेन संभ्रान्तो भङ्गारं कनकोद्भवं ।

॥ बलिर्वाच ॥ विभ्रेण प्राप्नुवसिष्ठ क्षितोऽसि कमलोत्थय । प्रतोच्छ देहि किं भूमिं का माया भोः पदचयं ।

दत्तं वः पातय जलं नैव मिथ्या भवेद्बुधः ।

॥ शुक उवाच ॥ भो न देयं कुतो दैत्य विज्ञातोऽयं मया भुवं । कोऽयं विश्वरहो प्रीतिर्वेक्षितस्त्वं न वक्षितः । १७२९

कथं स नाथो यद्विष्णुयज्ञे सद्यमुपस्थितः । दास्यामि देवदेवाय यद्यदिच्छस्यं प्रभुः ।

को वाऽन्यः पाचभूतोऽस्मात् विष्णोः परतरं भवेत् । एवमुक्त्वा बलिः प्रीतिं पातयामास वै जलं ।

॥ वामन उवाच ॥ पदानि भोषि दैत्येभ्यः पर्याप्तमिह ममानव । कस्याया पूर्वमुक्तं हि तत्तथा न तदन्वया ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येतदचनं श्रुत्वा वामनस्य मधौमवः । कृष्णामिनोऽनरीयं स हत्वा वैरोचनिकदा ।

एवमस्त्विति दैत्येभ्यो वाक्यमुक्त्वाऽरिसूदनः । ततो वारिष्णमापूर्वं भङ्गारं स परागृहत् । १७३०

वामनो ह्यसुरेभ्यश्च चिकीर्षुः कदनं महत् । विभ्रेण मकारवामास दैत्यकवकरं करं ।

प्राप्नुवस्यपि दैत्येभ्यस्तस्यै सुमनसा जलं । दातुकामः करे वाक्पातवत्तं प्रक्षयिष्यत् ।

तस्य तद्रूपमालोक्य अचिन्त्यस्यामितौजसः । अभूत्पूर्वैर्देवारेर्भितोर्षोः शिवमासुरी ।

इक्षितश्चो महाप्राज्ञः प्रह्लादस्याप्रवीरवचः ।

॥ प्रह्लाद उवाच ॥ मा ददस्व जलं हस्ते वटोर्व्यामनरूपिणः । स ह्यसौ येन ते पूर्वं निहतः प्रपितामहः । १४२५*
 विष्णुरेव महाप्राज्ञस्त्वां वक्षसितुमामतः ।
 ॥ बलिहवाच ॥ हन्त तस्मै प्रदास्यामि देवायैमं प्रतिग्रहं । अनुग्रहकरं देवमीदृशम्भु कुतः प्रभु ।
 ब्रह्मणोऽपि गरीयांसं पापं कस्यामहे वधं । अवश्यं ह्यसुरमेव दातव्यं दोषिणेन वै ।
 इत्युक्त्वा ऽसुरसंघानां मध्ये वैरोचनिस्तदा । देवाय प्रहदौ तस्मै पदानि चोषि विष्णवे ।
 ॥ प्रह्लाद उवाच ॥ दानवेभ्यश्च मादास्यां विप्रायास्तै प्रतिग्रहं । नैनं विप्रश्चिद्गुं मन्ये नेदृशो भवति द्विजः । १४२५*
 रूपेणानेन दैत्येभ्यः सत्यमेतद्भुजोनि ते । नरसंघमहं मन्ये तमेव पुनरागतं ।
 एवमुक्तस्तदा तेन प्रह्लादेनामितौजसा । प्रह्लादममवोदाक्यमिदं निर्भस्तेष्वपि ।
 ॥ बलिहवाच ॥ देहीति ज्ञाचते यो हि प्रत्याक्याति च षोऽसुर । उभयोरप्यसत्पुत्रा वै भानसं विप्रते नरं ।
 प्रतिज्ञाय तु यो विप्रे न ददाति प्रतिग्रहं । स याति नरकं पापी मित्रगोत्रसमन्वितः ।
 असत्पुत्रोभयभीतोऽहं इदाम्यस्यै वसुधरां । प्रतिप्रदीता वाऽप्यन्यः कश्चित्कदाह्निजोऽप्य वै । १४२६*
 नाधिको विद्यते यस्मान्प्रददामि वसुधरां । इदं च मे तुष्टिः परा भवति दानव ।
 इष्ट्वा वामनरूपेण याचनं दिक्पुङ्गवं । एष तस्मात् प्रदास्यामि न स्यास्यामि निवारितः ।
 भूयस्य प्राज्ञवोदेनं वामनं वटुरूपिणं । स्वयैः स्वयमते किन्ते पादैस्त्रिभिरनुत्तम ।
 कृत्स्नां ददामि ते विप्र प्रथिनीं सागरैर्दृतां ।
 ॥ वामन उवाच ॥ न पृथ्वीं कामये कृत्स्नां सन्नुष्टोऽसि पदैस्त्रिभिः । एष एव कश्चिन्नो मे वरो दानवसत्तम । १४२६*
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथाऽस्मिन्ति बलिः प्रोक्त्वा स्वर्ग्यामास दानवः । पदानि चोषि देवाय विष्णवेऽर्मिततेजसे ।
 तांये तु पतिते हस्ते वामनोऽभूद्वामनः । सर्वदेवमयं रूपं दर्शयामास वै प्रभुः ।
 भूः पादौ यौः शिरसाश्च चन्द्रादित्यौ च चक्षुषी । पादाङ्गुलाः पित्राचास्य हस्ताङ्गुलाश्च गुह्यकाः ।
 विश्वेदेवाश्च जानुस्या जंघे साध्याः सुरोत्तमाः । यथा नखेषु संभूता खेसाद्याप्सरसंसाया ।
 विद्युतो विपुला दृष्टिः श्रेष्ठाः सूर्याग्निवसाया । तारका रोमकूपाणि रोमाणि च महर्षयः । १४२७*
 बाहवो विदिशस्तस्य द्विशः श्रोत्रे तथैव च । शशिणौ अवपे चास्य नासा वायुर्धरावसः ।
 प्रमादस्रम्रास्यैव मनो धर्मसायैव च । सत्यमस्याभवदासी जिह्वा देवो वरसती ।
 ग्रीवाऽदिनिर्वाहादेवो तालुः सूर्यश्च दीप्तिमान् । दारं क्षर्गश्च नाभिर्वै मित्रस्रष्टा च वै भ्रुवौ ।
 मुखं वैशानरसास्य तृषणौ तु प्रजापतिः । इदं भगवान् ब्रह्मा पुंस्त्रं वै कश्यपो मुनिः ।
 पृष्ठेऽस्य वसवो देवा महतः सर्वथन्त्रिभु । सर्वेष्वन्दांसि दग्ना ज्योतीषि विपुलाः प्रभाः । १४२८*
 उरो रुद्रो महादेवो धैर्यश्चास्य महार्धवः । उदरश्चास्य गन्धर्वा भुजङ्गाश्च महाबलाः ।
 लक्ष्मीर्धंधा धृतिः कान्तिः सर्वविद्याश्च वै कटिः । ललाटमस्य परमं यत् स्थानं परमात्मनः ।
 सर्वज्योतीषि यानोश्च तपः ब्रह्मश्च देवराट् । तस्य देवतिदेवस्य तेजो ह्याङ्गर्षाहात्मनः ।
 क्षणौ कक्षौ च वेदाश्च श्रोत्रौ चास्य मखास्तथा । इदृशः पश्यन्वाश्च द्विजानां ज्योतिषानि च ।

तस्य देवमयं रूपं दृष्ट्वा विष्णोर्ब्रह्मसुराः । उपासयन्त संकुप्टाः पतङ्गा इव पावकं ।

१४२०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने विष्वक्पत्रकामे विष्वक्भिक्षुद्विजितोऽध्यायः ॥ २६१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु नामानि सर्वेषां रूपास्त्राभरणानि च । आयुधानि च मुख्यानि दानवानां महात्मनां ।

विप्रपत्तिः शिविः शक्रुरथः शक्रुस्तथैव च । अथःशिरा अश्वशिरा हयपीवस्य वीर्यवान् ।

वेगवान् केतुमानुगः सोपथयो महासुरः । पुष्करः पुष्कलस्यैव शशोऽस्यपतिरेव च ।

प्रह्लादो ऽश्वशिराः कुम्भः संह्लादो मगनप्रियः । अनुह्लादो हरिहरौ वराहः संहरोऽहमः ।

वृषपर्वा विरूपाक्षो मुनीन्द्रश्चन्द्रसोपमः । निग्रभः सुप्रभः श्रीमालस्यैव च निरुदरः ।

१४२१

एकवक्रो महावक्रो दिवक्रः कालवक्रिमः । वृहत्कीर्तिकर्णहाजिकः शक्रुर्कर्वो महाध्वनिः ।

शरभः ब्रह्मस्यैव कुपथः कापथः क्रथः । दीर्घजिक्रोऽर्कनथनो न्यदुषापो न्यदुप्रियः ।

वायुर्गविष्ठो नमुषिः शम्भरो विचरो महान् । चन्द्रहन्ता क्रोधहन्ता क्रोधवर्द्धन इव च ।

कालकः कालकाचस्य वृचः क्रोधो विमोचसः । गरिष्ठस्य हविष्ठस्य प्रसन्नो नरकः पृथुः ।

इन्द्रतापनवातापी केतुमान् बलदर्पितः । अशिसोमा पुषोमा च वास्कलः प्रमदो मदः ।

१४२२

खलूमः कालवदनः करालः केशिरेव च । एकाक्षस्यैव राजस्य तुल्यः समलः स्रपः ।

एते चान्ये च बहवः क्रममाणं चिबिकमं । उपतस्युर्बाहात्मानं विष्णुं दैत्यगणास्तादा ।

पाशोद्यतकराः केचिद्भ्रादितास्याः खरखनाः । शतशोचक्रहस्ताश्च परशुधधरास्तथा ।

प्रासमुद्गरहस्ताश्च तथा परिघपाणयः । महाशिलायपकराः शूलाहस्ता महाबलाः ।

महावृक्षोद्यतकरास्तथैव च धनुर्धराः । महापङ्क्तिब्रह्माश्च तथा मुषसपाणयः ।

१४२३

गदाभुषुडोहस्ताश्च वज्रहस्तास्तथाऽपरे । अशिकम्पनहस्ताश्च दानवा युद्धदुर्भेदाः ।

नानाप्रहरणा घोरा नानावेपा महाबलाः । कूर्मकुक्कुटवक्राश्च हंसवक्रास्तथाऽपरे ।

खरोद्भवदनास्यैव वराहवदनास्तथा । भीमा अकरवक्राश्च शिशुमारमुखास्तथा ।

मार्जारशुक्रवक्राश्च अश्ववक्राश्च दानवाः । गोवक्रा बभ्रुवक्राश्च घोरा मृगमुखास्तथा ।

उद्गच्छत्क्रिद्वक्राश्च गजवक्राश्च दानवाः । नकुलक्षेत्रवक्राश्च पारावतमुखास्तथा ।

१४२४

शाखः मृगाननाः शूराः श्वागाऽविमहिषाननाः । शारमेथमुखा रौद्राः कौशवक्राश्च दानवाः ।

चक्रवाकमुखास्यैव गोधावक्रास्तथाऽपरे । नक्रघोराननाः क्रूरा च्चर्वाहूस्तवक्राः ।

खड्गिभिहमुखास्यैव मयूरवदनास्तथा । गजेन्द्रचर्वावचनास्तथा जम्बाजिनाम्बराः ।

चीरसंघतगात्राश्च तथा फलकवाससः । उष्णोविषो मुकुटिनस्तथा कुण्डलिनोऽपरे ।

किरोटिनो लम्बशिराः कम्पुपीवाः सुवर्षसः । नानावेधधरा दैत्या नानामाख्यानुजेपनाः ।

१४२५

खान्यायुधानि दीप्तानि प्रष्टस्त्रासुरसन्तमाः । क्रममाणं हवीकेन्द्रमुपातिष्ठन्त दानवाः ।

प्रमथ्य सर्वान् दैतेयान् पादहस्तास्तैः प्रभुः । जहार चिहिवं देवस्त्रिभिर्विक्रमधैरिः ।

रूपं कृत्वा महाकावं जहारभूः स मेदिनी । शैलोकां क्रममाणस्य सुतिरादित्यवजिभा ।

तस्य विक्रमतो भूमिं चन्द्रादित्यौ क्षणान्तरे । नमः प्रक्रममाषण्य बन्धिदेवे महात्मनः ।
 परं विक्रममाषण्य पादभूले व्यथितौ । विष्णोरमितवीर्यस्य वदन्नेवं दिजातयः । १४१०

जिला लोकांस्ततः कृत्स्नाम् हत्वा चासुरपुङ्गवान् । ददौ ब्रह्माय वसुधां हरिर्लोकनमस्कृतः ।
 सुतलं नाम पातालमधस्तादनुधातले । बलेर्हंसं निवासाय विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 तदवाप्यासुरश्रेष्ठस्यकार मतिमुत्तमां । रसातलतले वासमकरोदसुराधिपः ।
 तत्रस्थस्य महातेजा ध्यानं परममास्थितः । उवाच वचनं धीमान् विष्णुं लोकनमस्कृतं ।
 किं मया देव कर्तव्यं ब्रूहि सर्वमश्वेतः । ततो दैत्याधिपं प्राह देवो विष्णुः सुरोत्तमः । १४११

॥ विष्णुत्वाच ॥ ददामि ते महाभाग वरं वरय सुव्रत । परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते यथेष्टं कामनापुष्टि ।
 मा च ब्रह्मस्य वचनं पर्युपासीः कथञ्चन । अहमाज्ञापयामि त्वां श्रेयसैवमवाप्स्यसि ।
 एवमुक्त्वा ततो विष्णुरथ भूयोऽसुराधिपं । वाचा परमया प्राह सान्त्वयन् सर्वलोककृत् ।
 यत्नया खलिलं दत्तं गृहीतं पाणिना मया । तस्मान्ने देव्य देवेभ्यो नास्ति जीवितसङ्कथः ।
 सुतलं नाम पातालं तत्र त्वं सानुगो वस । सर्वदैत्यगणैः साङ्गं मत्प्रसादान्महासुर । १४१२

न च ते देवदेवस्य ब्रह्मस्वामितेजसः । शासनं प्रतिहन्त्यथै स्मरता मम शासनं ।
 देवतास्यपि ते सर्वाः पूज्या एव महासुर । प्राण्णस्यैवं महाभाग दिव्यान् कामान् यथेष्टितान् ।
 इह चामुत्र च सुखं विविधांश्च परिच्छदान् । दैत्याधिपत्यञ्च पुनर्मात्प्रसादादवाप्स्यसि ।
 भोगांश्च विविधान् सम्यक् यथांश्चैव सदक्षिणान् । वदा चैतां मया प्रोक्तां मर्यादां लङ्घयिष्यसि ।
 बन्धिव्यन्ति तदा हि त्वां नामा भोगैर्मांशैजसः । नमस्कार्यस्य ते नित्यं मदेन्द्रस्त्रिदशाधिपः । १४१३

मम श्रेष्ठः सुरश्रेष्ठः शासनं प्रतिगृह्णातां ।
 ॥ खलिहवाच ॥ देवदेव महाभाग ब्रह्मचक्रमदाधर । सुरासुरगुरुश्रेष्ठ सर्वलोकमहेश्वर ।
 तचासतो मे पाताले भागं ब्रूहि सुरोत्तम । कथं तत्र मया खेयं विमुधानां महेश्वर ।
 मम किं चिदश्रेष्ठ प्राण्यनार्थं भविष्यति । तददत्तं सुरश्रेष्ठ हस्त्रियेन ममावया ।

॥ त्रिविक्रम उवाच ॥ अश्रोचिथं आङ्गमधोतमव्रतमदक्षिणं यत्नमनृत्तिजाड्यतं । अश्रद्धया दत्तमसंस्कृतं हविर्भगाः षडेते
 तव दैत्यसक्तम । १४१४

पुण्यं मद्द्वेषिणां यच्च मङ्गलदैविषां तथा । क्रयविक्रयसज्जानां पुण्यं यथाग्निहोविषां ।
 अश्रद्धया यच्च दानं ददतां यजतां तथा । तत्सर्वं तव दैत्येन्द्र मत्प्रसादाङ्गविष्यति ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं बलिर्विष्णोर्माहात्मनः । एवमस्त्विति तं प्रोक्त्वा पातालमसुरोत्तमः ।
 प्रिविवेच महाभागो देवाणां प्रतिपालयन् । एतस्मिन्नन्तरे चापि विष्णुस्त्रिदशपूजितः ।
 भगवानपि राज्यानां प्रविभागं चकार ह । ददौ चैत्रीं दिशं पूर्वां ब्रह्मायामिततेजसे । १४१५

याम्यां यमाय देवाय पितृराज्ञे महात्मने । पश्चिमाञ्च दिशं देवो वरुणाय ददौ प्रभुः ।
 उत्तरान्तु कुबेराय चक्षाधिपतये दिशं । अधस्तात्कागराजाय सोमाशोर्द्धं दिशं ददौ ।

एवं विभज्य चैशोक्यं विष्णुर्वलकलाकरः । ज्योत्स्नापञ्चमं चको देवाभ्यामभितः प्रभुः ।
 वामनः सर्वभूतेषु प्रतिष्ठाप्य स वाचवं । जनासु निर्दिवं देवः पूज्यमानो जर्षर्षिभिः ।
 तस्मिन् प्रयाते दुर्द्धर्वं वामनेऽमिततेजसि । सर्वे मुमुक्षुरे देवाः पुरस्ताद्य प्रतप्तुं । १७४*
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गते तु निर्दिवं कल्पे ब्रह्मा वैरोचनिं बलिं । नामैः सप्तत्रिंशोभिश्च कल्पजायतरादिभिः ।
 नागबन्धनदुःखान्तं बलिं वैरोचनिं ततः । बह्वृक्षयाऽथो देवर्षिर्गारदः प्रत्यहृष्टत ।
 स तं कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा कल्पयाऽभिपरिभुतः । उवाच हानयमेह ज्योत्स्नापाञ्चं वदामि ते ।
 सत्वं देवातिदेवस्य वासुदेवस्य धीमतः । जनादिनिधनस्यास्य अक्षयकालकल्प च ।
 तमधीत्याद्य दैत्यैश्च विद्महेनान्तरात्मना । तद्गमस्तन्मत्त भूमा द्रुतं मोक्षमावन्त्यसि । १७५*
 ततो विरोचनसुतः प्रवतः प्राञ्चसिः शुभ्रिः । मोक्षविंशत्यमन्वये नारदाम् कल्पधीतवान् ।
 तमधीत्य सत्वं दिव्यं वापदेन कर्तोरितं । शुचिबो चोद्भूता येन तं जनाप महाशुरः ।
 नमोऽस्त्वन्तपतेषु अक्षयाद्य अक्षयानने । ज्योत्स्नायाश्च देवाश्च सप्तनाभाय निन्द्यसे ।
 सप्त सूर्यं वपुः कृत्वा चीनं लोकान् प्रत्यन्तमसि । भगवान् कालकालसत्त्वं तेन सत्येन मोक्षय ।
 महचर्माकंगमने चोक्षयश्चतपःक्रिये । सुमन्दिनस्यैवै लोकालोकैश्च सत्येन मोक्षय । १७६*
 ब्रह्मरुद्रेन्द्रवाज्जिषरिभुजगर्जताः । सत्त्वा दृष्ट्वा विमेश्च तेन सत्येन मोक्षय ।
 मार्कण्डेन पुरःकल्पे प्रविश्य जठरं तव । चरचरगतं दृष्टं तेन सत्येन मोक्षय ।
 एको विश्वाभृशयस्त्वं योगो योगभुपागतः । पुनस्त्रैलोक्यमसृज्य तेन सत्येन मोक्षय ।
 जलशय्यामुपासीनो योगनिद्रामुपागतः । लोकालोकैश्च भूयसेन सत्येन मोक्षय ।
 वाराहं रूपमास्याय वेदयश्चपुरस्कृतं । धरा जलोद्भूता येन तेन सत्येन मोक्षय । १७७*
 उद्भूत्य दंष्ट्रया यद्गां चीनं पिष्टान् कृतवानसि । तं पितृषामपि हरे तेन सत्येन मोक्षय ।
 प्रदुद्रुवुः सुराः सर्वे हिरण्यकभयार्हिताः । परिषातास्त्वया देव तेन सत्येन मोक्षय ।
 दीर्घवक्त्रेण रूपेण हिरण्यकेश संयुगे । त्रिरो जहार चकोच तेन सत्येन मोक्षय ।
 भग्नमूर्द्ध्वास्त्रिभस्त्रिको शिरश्चक्रमिपुः पुरा । ब्रह्मारेण हतो दैत्यसेन सत्येन मोक्षय ।
 दानवाभ्यां हता देवा ब्रह्मणः पश्यतः पुरा । परिषातास्त्वया देव तेन सत्येन मोक्षय । १७८*
 कृत्वा हयशिरोरूपं कृत्वा तु मधुकैटभौ । ब्रह्मणे तेऽर्पिता वेदासेन सत्येन मोक्षय ।
 देवदानवगन्धर्वा यक्षविडम्बोरगाः । जन्तं तव न पश्यन्ति तेन सत्येन मोक्षय ।
 अपान्तरतमा नाम जातो देवस्य वै सुतः । कृताश्च तेन वेदार्यसेन सत्येन मोक्षय ।
 वेदयज्ञाग्निहोत्राणि पितृयज्ञर्षीणि च । रक्ष्यं तव इषिण्य तेन सत्येन मोक्षय ।
 ऋषिदीर्घतपा नाम जात्यन्धो मुद्घापतः । तद्वसादाश्च कर्तुमासेन सत्येन मोक्षय । १७९*
 याहयस्त्वं गजेन्द्रस्य दोनं सृष्ट्युक्ते चित्तं । भक्तं मोक्षितं संसत्त्वं हि तेन सत्येन मोक्षय ।
 अक्षयस्याव्ययस्य त्वं ब्रह्मणो भक्तवत्सलः । उच्छ्रितायां निहन्त्याऽपि तेन सत्येन मोक्षय ।

शंखचक्रगदाद्वारं शार्ङ्गं गरुडमेव च । प्रसादयामि शिरसा ते बन्धास्त्रोत्थयन्तु मां ।
ततः प्रसन्नो भगवानादिदेश खगोत्तमं । गरुडं नागहन्तारं बलिं मोक्षय बन्धनात् ।
ततो निश्चिय गरुडः पक्षावतुल्यविक्रमः । जगाम वसुधामूर्खं यत्राले संयतो बलिः ।
आगमं तस्य विज्ञाय नामा मुक्ता महाधुरं । ययुः पुरीं भोगवतीं वैजतेयभर्षादिताः ।
मूर्खं विष्णुप्रसादेन चिन्तयानमघोक्ष्यं । अष्टमिधमुवाचेदं महत्मानपपन्नम् ।

१४३७०

॥ गरुड उवाच ॥ दानवेन्द्र महाबाहो विष्णुस्त्वामप्रवीत् प्रभुः । मुक्तो निवस पाताले सपुत्रजनवाञ्छवः ।
रतस्त्वया न गन्तव्यं गव्युतिमपि दानव । समथं यदि भिन्द्यास्व मूर्खा ते जतधा मवेत् ।
पक्षीन्द्रवचनं श्रुत्वा दानवेन्द्रोऽप्रवीदिदं । स्मितोऽस्मि समये तस्य अनन्तस्य महात्मनः ।
जीव्योपायन्तु भगवाण्मम किञ्चित् करोतु सः । इह खोऽहं सुखासीनो येनाप्याये खगेश्वर ।
बलेऽनु वचनं श्रुत्वा गरुडानिदमप्रवीत् । पूर्वमेव कृतस्तेन जीव्योपायो महात्मना ।
वर्त्तयिष्यन्ति ये यज्ञं विधिहीना ह्यनृत्विजः । प्रायश्चित्तमजानन्तो यज्ञभागं ततस्त्वव ।
नैतेषां यज्ञभागं वै प्रतिगृह्णन्ति देवताः । अनेनाप्यायित बले सुखमत्र निवस्यसि ।

१४३७५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सन्देहमेतं भगवान्दत्तवान् कश्यपात्मजः । दानवेन्द्रे महाबाहो विष्णुस्त्वैस्त्रोक्तभावतः ।

१४३८०

इमं सत्वमनन्तस्य सर्वपापप्रमोचनं । यः पठेत् नरो भक्त्वा तस्य नश्यति किञ्चिदं ।
गोहत्यायाः प्रमुच्येत ब्रह्मघ्नो ब्रह्महत्याया । अपुत्रो सभते पुत्रं कन्या चैवेष्टितं पतिं ।
स्रग्गर्भा प्रमुच्येत गुर्विषी जनयेत् सुतं । ये च मोक्षैषिणो स्त्रोक्ते योगिनः सांख्यकापिशाः ।
स्त्वनेनामेन गच्छन्ति श्वेतद्वीपमकल्पवाः । सर्वकामप्रदो ह्येष सवोऽनन्तस्य कीर्त्यते ।
यः पठेत् प्रातरुत्याय शुचिः प्रथतमानसः । सर्वकामवाप्नोति मानवो नाच संग्रथः ।
एष वै वामनो नाम प्रादुर्भावो महात्मनः । वेदविद्भिर्दिजैरेतत् पचते वैष्णवं यशः ।
यश्चेमं वामनं दिव्यं प्रादुर्भावं महात्मनः । शृणुयाद्विधतो भक्त्या नरः पर्वसु पर्वसु ।
परान् विजयते राजा यथा विष्णुर्ब्रह्मावसः । यज्ञस्य महदाप्नोति प्रेत्य सद्गतिमाप्नुयात् ।
प्रियो भवति भूतानां सर्वेषां नाच संग्रथः । पुत्रांस्य सभते धन्यान् मेधागुणसमन्वितान् ।
प्रीयते पठतस्यास्य देवदेवो जनार्दनः । सर्वकामयुतश्चैव कृष्णद्वैपायनोऽजरोत् ।

१४३८५

१४३९०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने प्रादुर्भावे त्रिषव्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २६३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ किमर्थं भगवान् विष्णुर्देवदेवो जनार्दनः । गतः कैलासशिखरमालयं शङ्करस्य च ।

नारदाद्यैस्तपोदृष्टैर्भूनिभस्त्वत्पदार्चिभिः । तत्र दृष्टो महादेवः शङ्करो नीललोहितः ।

केशवेन पुरा विप्र कुर्वता तप उत्तमं । अर्चितां देवदेवेन शङ्करस्येति नः श्रुतं ।

देवो तत्र जगन्नाथो दृष्टवन्मौ पुरातनौ । अर्चयाञ्चकिरे देवा इन्द्राद्याः शङ्करं हरिं ।

तौ हि देवौ महादेवावेकीभूतौ द्विधाकृतौ । एकात्मनौ जगद्योनी सृष्टिसंहारकारकौ ।

१४३९५

परस्परसमावेशाजगतः पाक्षने स्थितौ । तयोस्तत्र यथा वृत्तं कैलासे पर्वतोत्तमे ।

स्रवयः किमचेष्टन्त दृष्ट्वा तौ पुरुषोक्तमे । एतत् सर्वमन्वेषेण वक्तुमर्हसि सत्तम ।
यथा गतो हरिर्विष्णुः कृष्णो जिष्णुः पुरातनः । यथा च ब्रह्मरः साक्षात्कृतवाक्कागभूषणः ।
एतत् सर्वं विप्रवर्ष्यं ब्रूहि तत्त्वेन यत्नतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणुष्व्वावहितो राजन् यथा कृष्णो गतो नमः । यथा च दृष्टो देवेशः ब्रह्मरो वृषवाहनः । १४४००

यथा चचार स तयो यथा ते मुनयो गताः । एवं तथोर्थथा वृत्तं तथा शृणु नरोत्तम ।
द्वैपायनोऽथ भगवान् यथा प्रोवाच भो तथा । नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि केचन खगवाहनं ।
यथाशक्ति यथायुक्तं शृणु यत्नेन सुमत । न चाशुभसूत्रे वाच्यं नृधंसायातपक्षिणे ।
नानधीताय वक्तव्यं पुण्यं पुष्पवतां सदा । स्मर्यं चक्षुष्यं धन्वस्य बुद्धिशुद्धिकरं सदा ।
धैर्यं पुष्पात्मनां नित्यमिदं वेदार्थनिश्चितं । अनेकारण्यसंयुक्तं सेवन्ते नित्यमोदृशं ।

१४४०५

मुनयो वेदनिरता नारदाद्यास्तपोधनाः । अत्यद्भुतं महापुण्यं वृत्तं कैलासपर्वते ।
श्रिवयोर्द्वैवयोस्तत्र हरेस्तैव भवस्य च । हतेष्वसुरसंघेषु नरकादिषु भूमिषु ।
हतेष्वथ नृपेष्वेवं किञ्चिच्छिष्टेषु शत्रुषु । प्रावृत्तिस्तस्य सदा विष्णुः शृष्टिर्गो पुरुषोक्तमः ।
दारवत्यां जगत्प्रायो वसन् वृष्णिभिरीश्वरः । रुक्मिण्या सङ्गतो देवो वसंश्च पुरे हरिः ।
कदाचिच्च तथा सार्द्धं ज्ञेते रात्रौ जगत्पतिः । विहरंश्च यथायोगं प्रीतः प्रीतियुगा तथा ।
अथोवाच तदा देवो रुक्मिणी रुक्मभूषणं । पुत्रमिच्छामि देवेश तस्यो माधव मन्दनं ।
वस्त्रिनं रूपसम्पन्नं तवैव सदृशं प्रभो । वृष्णीनामपि नेतारं वीर्यवन्तं तपोनिधिं ।
सर्वशास्त्रार्थकुशलं राजविद्यापुरस्कृतं । एवमादिगुणैर्युक्तं दातुमर्हसि सत्तम ।

त्वयि सर्वस्य दातृत्वं नित्यमेव प्रतिष्ठितं । त्वं हि सर्वस्य कर्ता च दाता भोक्ता जगत्पतिः ।
विशेषतस्तु भृत्यानां शश्रूषानियतात्मनां । वक्तव्यं किमु देवेश यदि भक्तोऽस्मि केचन ।
अनुग्रहे यदि स्थान्ने देवदेव जगत्पते । दातुमर्हसि पुत्रं त्वं वीर्यवन्तं जनाह्वनं ।

१४४१५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तो देवदेवेशः प्रियया प्रीयमाणया । तथा सन्निधा रुक्मिण्या रुक्मिण्युर्धदूदहः ।

प्रोवाच वचनं काले रुक्मिणीं यादवेश्वरः । दाताऽस्मि तादृशं पुत्रं त्वं त्वमिच्छसि मामिति ।
नित्यभक्ताऽसि मे देवि नाच कार्या विचारणा । अवश्यं तव दास्यामि पुत्रं ब्रह्मनिवर्हणं ।
पुत्रेण लोकान्जयति सतां कामदुषा हि ये । नरकं पुद्दिनिख्यातं दुःखस्य नरकं विदुः ।
पुदस्त्राणात्ततः पुत्रमिच्छन्ति परत्र च । अनन्ताः पुत्रियो लोकाः पुरुषस्य प्रिये शूभाः ।
पतिञ्जायां प्रविशति गर्भो भूत्वा स मातरं । तस्यां पुनर्नयी भूत्वा दशमे मासि जायते ।
पुत्रवन्तं विभेतीन्द्रः किन्तु तेनाजितं भवेत् । नापुत्रो विन्दते लोकान् कुपुत्रादन्धता बरा ।
कुपुत्रो नरके यस्मात् सुपुत्रात् स्वर्ग एव हि । तस्मादिदानीं सत्युत्तं श्रुतवन्तं दद्यापरं ।
विद्यया विनयो यस्मादिद्यायुक्तं सुधार्मिकं । इच्छेत् पुत्रं पुत्रकामः पुरुषो यत्नवान् नृधः ।
तस्माद्दास्यामि ते पुत्रं विद्यावन्तं सुधार्मिकं । एव गच्छामि पुत्रार्थं कैलासं पर्वतोत्तमं ।

१४४२०

१४४२५

ततोपास्य महादेवं शङ्करं नीललोहितं । ततो ज्ञानाऽस्मि पुत्रान्ते भवाद्भूतचित्ते रतात् ।
तपसा ब्रह्मचर्येण भवं शङ्करमख्यं । तोषयित्वा विरुपाक्षमादिदेवमजं विभं ।
गमित्याम्यहमद्यैव द्रष्टुं शङ्करमख्यं । स च मे दास्यते पुत्रं तोषितकृपया मया ।
तत्र गत्वा महादेवं नमस्कृत्य प्रहोमया । प्रविश्य वदरीं पुण्यां मुनिजुष्टां तपोमयीं । २७४०
अग्निहोत्राकुलां दिव्यां गङ्गाम्बुजावितां सदा । मृगपक्षिसमायुक्तां सिंहदिपशताकुलां ।
वदरीफलसंपूर्णां वानरलोभितश्रुतां । त्रेत्रारूढमहावृक्षां कदलीखण्डमण्डितां ।
मुनिभिर्वेदतत्त्वार्थविचारनिपुणैः सदा । वेदेनिश्चिततत्त्वार्थैः प्रमाणकुशलैर्युतां ।
ददभेकमिदं तत्त्वमिति निश्चितमानसैः । उपास्यमानामन्यत्र सिद्धैः सिद्धार्थतत्परैः ।
इतिहासपुराणैः सेव्यमानां महर्षिभिः । गच्छद्भिः स्वर्गनिलयं परित्यज्य कलेवरं । २७४१
प्रसिद्धां महतीं देवीं यास्यामि सुकृताक्षयां । इत्युक्त्वा विररामैव देवदेवो जनार्दनः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां चतुःषष्ट्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २६७ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रभाताद्यान्तु शर्व्वर्यां गन्तुमैच्छन्ना जनार्दनः । ऊताग्निः कृतकल्याणः समाप्तवरदक्षिणः ।
गाश्च दत्त्वाऽप्य विप्रभ्यो नमस्कृत्य द्विजोत्तमान् । आस्थानमचरुपं कृष्णः प्रविवेश जगत्पतिः ।
आसनं महादस्याय वृष्णीनाङ्गय सर्व्वशः । बलभद्रं शिनेः पुत्रं हार्दिक्यं शटभारणी ।
उपमेनं महाबुद्धिमुद्धवं नोतिमन्तरं । यस्य बुद्धिं समाश्रित्य जीवन्ते यादवाः सुखं । २७४२
नेता च यदुवृष्णीनां स तु धर्मपरः सदा । यस्य विभवति देवाश्च नोतेसस्य महात्मनः ।
यस्य बुद्धिप्रसादिष्णुः शशास पृथिवीं तदा । तस्य वृष्णिचरं वीरमुद्धवं देवसप्रभं ।
अन्यान्पि यदून् सर्व्वानुवाच भगवान् हरिः । प्रष्टुन्तु मम वाक्यानि यादवाः सर्व्व एव हि ।
प्रष्टुणु चापि वचे मह्यं पितुरुद्धव मे सखे । बाख्यात् प्रभृति यो यत्नो मम दुष्टनिवर्हणे ।
प्रत्यक्षं भवता दृष्टं पूतनानिधनं नृप । केशी च निहतो बाल्ये मया बालेन यादवाः । २७४३
गोवर्द्धनी धृतः शैलो गावश्च परिपालिताः । अभिविक्तोऽस्मि शक्रेण देवानामग्रतः स्थितः ।
कंसोऽपि निधनं नोती मया चाणूरमुष्टिकौ । उपसेनोऽभिविक्तश्च कृता द्वारवती मया ।
अन्ये चापि नृपा राजन् बलिना निहता मया । योऽपि वीरो जरासन्धो निमृहीतो बलान्मया ।
भोनेन बलिना राजन्नेयम मम यादवाः । प्रष्टुगालो निहतः संखे गोमन्ताङ्गकृता मया ।
योऽपि वीरो दुरात्माऽथै दानवो नरको हतः । निष्कण्डकमिमं लोकं कृतवान् राजसत्तमाः । २७४४
किन्तु वीरो नृपो जज्ञे सखा भौमस्य यादवाः । पौण्ड्रो वीर्यवतां नेता देष्टा चाथै सदा मम ।
त्रिथो द्रोणस्य राजेन्द्रो बलो ब्रह्मास्त्रवित् कृती । शास्त्रज्ञो नोतिमान् सञ्चान्नेता सर्व्वस्य यत्नवान् ।
थोद्धा दुद्धप्रियो राजा जामदग्न्य इवापरः । एकान्तश्चरुस्माकं क्षिप्रान्वेषी सदा मम ।
बाधिष्यते पुरीं थोद्धा क्किद्रं यदि लनेत सः । न ह्यल्पसाध्या बलवान् पुण्ड्रश्रेष्ठो नृपोत्तमाः ।
यन्ता भवन्तस्तिष्ठन्तु प्रमृहीतशरासनाः । यथा न बाधते राजा पुरीं यदुकुलाश्रयां । २७४५

अहन्तु यास्ये कैलासं कुतश्चित् कारणाश्रयाः । अरुंरं द्रष्टुकामोऽस्मि भूतभावनभावनं ।
 यावदागमनं मङ्गलं तावद्यत्ता भवन्विवह । मया विरहिता चेमां यदि जानाति पुण्ड्रकः ।
 आगमिष्यति राजेन्द्रा योत्स्यते च पुरोमिमां । इमां निर्यादवां कर्तुं शक्नोतीति च मे मतिः ।
 यत्ता भवत राजेन्द्राः खड्गैः पात्रैः परशुधैः । पाषाणैः कर्षणीयैश्च सन्नद्धा भवत स्वकैः ।
 पिधाय च कपाटानि महाद्वाराणि चक्रतः । एक एव महाद्वारो गमनागमने सदा ।
 मुद्रया सह गच्छन्तु राज्ञो ये गच्छन्मीश्वरः । न चामुद्रः प्रवेष्टव्यो द्वारपालस्य पश्वतः ।
 यावदागमनं मङ्गलं तावदेवं भविष्यति । शृगया नाच कर्णव्या न च क्रोडा वह्निः पुरात् ।
 ज्ञातव्यास्य परे स्त्रे च गमनागमने सदा । एवमादिक्रिया कार्या यावदागमनं मम ।
 इत्युक्त्वा यादवान् सर्वान् सात्यकिं पुनराह च ।

२४४०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां पञ्चवक्ष्यधिक द्विंशोऽध्यायः ॥ २६५ ॥

॥ भगवानुवाच ॥ सात्यके शृणु महाकायं यत्तो भव युधाम्बर । तनु खड्गो गदो भूत्वा चापी वाणो तलत्रवान् ।

२४४१

तिष्ठ यत्नेन रत्नस्य पुरीं बभ्रुनृपाश्रयां । न च निद्रा त्वया कार्या रात्रौ यदुदृष्ट प्रभो ।

न च व्याख्या त्वया कार्या शास्त्राणां शास्त्रतत्पर । न च वादस्त्वया कार्या वादिभिः सह तृष्णप ।

त्वं हि थोद्धा बली धैव धनुर्वेदस्य वेदवित् । तथा कुह यथा वीर नोपहास्या भवेर्नाह ।

॥ सात्यकिरुवाच ॥ करिष्यामि वचस्तुभ्यं यथाशक्ति जनार्दन । आम्ना तव जगन्नाथ धार्या यत्नेन मे सदा ।

शृत्यवत् प्रचरिष्यामि कामपालस्य माधव । यावदागमनं तुभ्यं तावत् स्थास्यामि चक्रतः ।

२४४०

प्रसादस्त्व गोविन्द यदि स्थास्यामि माधव । किं नाम मम दुःसाध्यं शूराणां निग्रहे रणे ।

यदि शकं यमं वाऽपि कुबेरमपि पात्रिनं । सर्वानेतान् विजेष्यामि किमुपेन्द्र नृपोत्तमं ।

गच्छ कार्यं कुरुस्वेदं यत्तोऽहं सततं हरे । उद्धवं पुनराहेदं कृष्णः यत्पनिभेषणः ।

शृणुद्धव त्वं वाक्यं मे कुर्थास्त्रेणैतत् प्रयत्नवान् । रक्ष्या मयेन राजेन्द्र पुरीं दारवती त्वया ।

यत्तो भव सदा तात कुह साहाय्यमच नः । लब्धा मम समुत्पन्ना वदतस्त्व वाम्पुत्रं ।

२४४१

त्वं हि नेता समस्तस्य विद्यापारस्य सर्वतः । को नु शक्यति मेधावी वक्तुं विद्यावतः पुरः ।

यत्कार्यं तद्भवान् वेत्ति ह्यकार्यंश्चापि सर्वतः । अतोऽहं विरमे तात वक्तुं शक्यति तृष्णप ।

॥ उद्धव उवाच ॥ किमदं तव गोविन्द वर्णते माम्पुत्रि प्रभो । अहो प्रसन्नता मङ्गलं किन्तु प्रीतिरियं तव ।

जानाम्यहं जगन्नाथ प्रसादस्यैव विस्तरः । यस्य प्रसन्नो भवसि तस्य किं नास्ति केशव ।

त्वं हि सर्वस्य जगतः कर्ता हर्ता प्रधानतः । प्रभवः सर्वकार्याणां वक्ता श्रोता प्रमाद्यवित् ।

२४४०

ध्याता ध्यानमयो ध्येय इति ब्रह्मविदो विदुः । जेता देवरिपुणाश्च भेत्ता नाकसदा भवान् ।

त्वन्नाथा वधमेवेति जीवामो निहतद्विषः । इयं नीतिरता मन्ये मेता नीतेर्षतो भवान् ।

को नु नाम नयं वेद त्वाभूते हाम्पुत्रं वद । नीतिस्त्वं सर्वकार्याणांमिति मे निश्चिता मतिः ।

दुर्गाढो नयमार्गोऽयमित्याहुस्तदिदो जनाः । चतुर्धा प्रोच्यते नीतिः सामदाने जनार्दन ।

दण्डो भेदो मनुष्याणां निपाहावपरे सदा । दण्डेषु दण्डमिच्छन्ति सामान्यन्तु नचे हरे ।
 बलवत्स्य दानन्तु त्रयाणामथगोचरे । प्रथोक्तयो महाभद्र इति नीतिमतां जतं ।
 तेषु तेजस्य सर्वेषु प्रमादं त्वां विदुर्भ्रष्टाः । किमत्र ब्रह्मोक्तेन सर्वं त्वयि समर्पितं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उत्पन्ना विररामैव उद्भूवो नीतिमन्तरः । ततः स भगवान् विष्णुरेवमेव जृपोत्तम ।
 कामपालं महाबाहुमुवाच यदुसंसदि । उपसेनं नृपं रामंस्तथा हार्दिकमेव च ।
 कामपालं पुनर्विष्णुरिदं प्रोवाच तत्त्ववित् । न प्रमादस्तथा कार्यैः सर्वदा यज्ञवान् भव ।
 स्थिते त्वयि महाबाहो का पीडा जगतो भवेत् । नदी भव सदा त्वार्ये न क्रोडा सर्वदा भवेत् ।
 रक्ष त्वं सर्वदा यज्ञात् पुरीं दारवतीं प्रभो । नोपस्थास्या यथा स्वाम तथा कुरु गदो भव ।
 उत्साहः सर्वदा कार्यो निरस्ताहो न यत्नतः । वाढमित्यब्रवीद्रामः कृष्णं वृष्णिबुलोद्भव ।
 वृष्णयः सर्वं एवेति स्वं स्वं सपुत्र समाययुः । मन्मथैक्यजगन्नाथः कैलासं पर्वतोत्तमम् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासवाचायां षट्षष्ट्यधिकद्विंशतीऽध्यायः ॥ २६६ ॥

१४४५५

१४४६०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः मच्चिन्मथामास गह्वरं पश्चिपुत्रवं । आगच्छ खरितं तार्क्ष्य इति विष्णुर्जगत्पतिः ।

१४४६५

ततः स भगवांस्तार्क्ष्यो वेदराशिरिति खरतः । बलवान् विक्रमो योगशास्त्रनेता सुररुद्रह ।
 यज्ञमूर्तिः पुराणात्मा साममूर्त्ता च पावनः । ऋग्वेदपञ्चान् पक्षो पित्रुलो जटिलाकातिः ।
 ताम्रतुण्डः सोमहरः शत्रुजेता महाशिरः । पद्मगिरिः पद्मनेत्रः साक्षाद्विष्णुरिवापरः ।
 वाहनं देवदेवस्य दानवीगर्भकृन्तनः । राक्षसासुरसंघानां जेता पञ्चवक्त्रेण च ।
 प्रादुरासीन्महावीर्यः केशवस्थापतस्तदा । जानुभ्यामपतङ्गुभौ नमो विष्णो जगत्पते ।
 नमस्ते देवदेवेश हरे स्वामिभ्रति भुवन् । पश्यन्न पाणिना कृष्णः स्वागतं तार्क्ष्यं पुत्रव ।
 इत्युवाच तदा तार्क्ष्यं यास्ये कैलासपर्वतं । शूद्रास्त्रिंशद्भूमिच्छानि ब्रह्मरं ब्राह्मणं शिवं ।
 वाढमित्यब्रवीत्तार्क्ष्यं श्राद्धैर्भ्रं जनाह्ननः । तिष्ठध्वमिति होवाच यादवान् पार्श्ववर्तिनः ।
 ततो यथो जगन्नाथो दिशं प्रागुत्तरां हरिः । रवेण महता तार्क्ष्यसैलोक्यं समकल्पयत् ।
 सागरं लोभयामास पद्भ्या पक्षो ब्रजंस्तदा । पक्षेण पर्वतान् सर्वान् वहन् देवं जनाह्ननं ।
 ततो देवाः सगन्धर्वा आकाशेऽधिष्ठितास्तदा । तुष्टुवुः पुण्डरीकाक्षं वाग्भिरिष्टाभिरिन्दरं ।
 जय देव जगन्नाथ जय विष्णो जगत्पते । जयाजय नमो देव भूतभावन भावन ।
 नमः परमसंहाय दैत्यादानवनाशन । जयाजय हरे देव योगिध्येय परागते ।
 नारायण नमो देव कृष्ण कृष्ण हरे हर । आदिकर्तः पुराणात्मान् ब्रह्मयोगि सनातन ।
 नमस्ते सकलेशाय निर्गुणाय गुणात्मने । भक्तिप्रियाय भक्ताय नमो दानवनाशन ।
 अचिन्त्यमूर्तये तुभ्यं नमस्ते सकलेश्वर । इत्यादिभिस्तदा देवं वाग्भिरिष्टानमस्यथं ।
 तुष्टुवुर्देवगन्धर्वा ऋषयः सिद्धचारणाः । शूद्रस्यैव जगन्नाथः सुतिवाक्यानि सानि च ।
 यथै साह्रं सुरगणैर्भूमिभिर्भेदपारगैः । यत्र पूर्वं स्वयं विष्णुसपक्षेण सुदारुणं ।

१४४७०

१४४७५

१४४८०

कोकहृदिकरं श्रीमान्श्रीकार्या विरक्ततया । कर्मानुत्तं तन्मयां विन्दुना प्रमद्विभुषा ।
 यत्र विष्णुर्जगत्प्राणपशुसह स्रष्टवर्षः । विधाऽशरीरत् कलाकल्पं वरवारावशात्तया । १०११
 मत्ता यत्र हरिश्चेष्टा मयि कथयति प्राणयो । यत्र कथः कथं कृता वृषं वेदाशैलकर्म ।
 मत्तस्यथास्मिन्प्राये तयो कर्मानुत्तं चरत् । यत्र विद्याश्च विद्याः कुर्वन्ता देवं जगद्दर्शनं ।
 यत्र हत्वा रथे रामो रावणं क्रोडकरात्मनः । रतश्चास्मन्निर्घृष्टं तपो जीर्यतमवत् ।
 देवाश्च मुनयश्चैव शिष्टं यान्ति श्रद्धिप्रसक्तः । यत्र निर्वाणं जगत्प्रायः वाचाचरति क्षेत्रवः ।
 यत्र यज्ञाः प्रवर्तन्ते निर्यातं मुनिवचैः च । यथाः स्वरसमापेक्षारः कर्त्तव्यमिति । १०१२
 शर्मथोपावमिच्छन्ति वां वृक्षां कुम्भिनसजाः । जयमो मिश्रतः यान्ति यत्र चित्तं वृषोत्तम ।
 यामाहुः पुण्डरीकानां खानमुत्तमार्धार्थिणां । यत्र विष्णुं वमाराध देवः कर्त्तव्यं वमापुः ।
 विद्वेषेभिमिदं प्राडुर्भुजो श्रीमन्मथराः । विष्णुकां शरीं विष्णुयां शृङ्गं च विष्णुचरः ।
 प्राणान्ते प्राणरन्ध्रेर्भुविभिक्षान्कर्त्तव्यमिः । प्रविशेत्तन्मन्त्राद्यविष्णुं तपोवनं ।
 अग्निशोचाकुले कासे पवित्रादारसंस्तुते । श्रीकृष्णेषु विष्णुषु कुक्षमापाकु जेतु च । १०१३
 शृषीन्वप्यतिष्ठसु मुनिवीरेषु वर्धतः । जगदभिक्षितुं विद्वेषु विष्णुषु जगद्दर्शनं ।
 अधिभितेषु हविषु ज्ञास्यमानेषु प्राग्निषु । जगदभिक्षितुं तथैव पावकेषु जगदभितः ।
 अतिथौ पूष्यमाने च सन्मन्त्रविद्वे जगन्मथे । च तन्मन्त्रवः वेदायां देवैः स्रष्टव्यमर्ह्यः ।
 विवेकं वदतीं विष्णुर्भुविजुष्टां तपोमथीं । यान्तिमन्त्रात्तन्मन्त्रं प्रविश्या चस्तिरीचरः ।
 गच्छादवसृष्ट्याद्य दीपिकादीरिणे तद्वत् । प्रद्वेजे पुण्डरीकस्थः खानकात्तुं वराभरैः । १०१४
 रति श्रीमहाभारते श्लोकेषु हरिवंशे भविष्यवर्षे चैकादशोऽध्यायः ॥ २६० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो मुनिवक्त्रा वृष्टा देवदेवतस्त्रिणं । समाद्य प्राग्निशोचावि सन्मन्त्रातिथियत्तमान् ।
 मुनयो दीर्घतपसः समाधौ कृतनिश्चयाः । कटियो मुष्णिगः केचित् शिराशमणिपणताः ।
 निर्धम्या नीरसाः केचिद्देवास्त इव केचन । यज्ञकुट्टाश्ववराः परानिकास्तथा चरे ।
 वेदविद्याप्रतप्ताता विराहादा मङ्गलताः । करतः समर्था विष्णुं वृद्धतास्तपराचकाः ।
 प्रासन्नमुक्तयः केचित् केचिद्भ्रान्तैकतपसः । यान्ति जगत्त विष्णुं वृद्धवन्मन्त्रोपधनाः । १०१५
 संवसराग्निः केचित् केचिन्मन्त्रविचारिणः । जगत्त जगद्गतारः सुतिष्ठतिस्तथाः ।
 वशिष्ठो वामदेवस रैभो भूक्तकेश च । भागधिः काश्यपः कलौ मरुद्गजोऽस्य गौतमः ।
 अचिरन्वगिराश्चैव ब्रह्मः ब्रह्मन्निधिः कुम्भः । पाशात्रयैः पवित्राद्यो पात्रवक्त्रेण महात्मनाः ।
 कषीवानग्निराश्चैव मुनिर्दीर्घतपस्यथा । अथितो देवस्तथास्त वासीश्चिन्मन्त्रातथा ।
 एते चान्ये च मुनयो ब्रह्मकीचरस्तथा । आदायाश्चैव चायोममुष्टयान् खान् यन्तव्युः । १०१६
 ते च गत्वा हरिं कथं ब्रह्ममीत्रं जगद्दर्शनं । भक्तिमन्त्रास्तथा देवं त्रयेर्भुवन्मन्त्रात् ।
 नमोऽस्तु कथं कथंति देवदेवेति क्षेत्रवः । प्रथमास्तन्मन्त्रात्तन्मन्त्राः च विरथा चरे ।

कथं विष्णोः हृदयेऽपि केचनैव च सर्वदा । प्रथमप्रवचा विद्याः प्राकारित्वं जगत्पतिं ।

इदमर्थमिदं पाद्यमिदं विष्टमेव च । कर्तार्याः सर्वेषां देव प्रक्रीं नो जगत्पतिः ।

किं कुरुः किं नु नः कृत्यं कश्चिद्देवः प्रभो हरि । इति प्राश्नाद्यः सर्वे प्राङ्मुखः पश्यतः ।

१७१५

कथोऽपि तद्यथायोनमुपबुध्य सहामरैः । कृतं सर्वं मुनिवरा बहून्तं तप कथयन् ।

इति मुवन्पुराणात्मा प्रीतयेन गदत्सता । आचरन् कथयामास राशौ देवो जगद्देवः ।

सुब्रह्मं वृष्टवान् भूयो मुनीनां भवितात्मनां । अजिज्ञोषेषु तपसि तथा श्रुतेषु सर्वतः ।

एवमादि जगत्पतिः वृष्टवानोन्मत्तः । सर्वेषु सुब्रह्मं तपः प्रभुः कथयन् सर्वतः ।

आतिथ्यं चक्रिरे ते तु नोवारैः फलसूक्तैः । देवाणाञ्च सर्वेषां विष्णोः कथयन् सर्वतः ।

१७१६

आतिथ्यमुपयुञ्जानस्ततः प्रीतोऽभवद्हरिः ।

इति श्रीमहाभारते सिद्धेषु हरिवंशे भविष्यवर्षेऽपि केशववाचायां अष्टमोऽध्यायः ॥ २६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुर्विष्णोःपतिः प्रभुः । वच सर्वं तपसात्मात्मना चाददेत्परः ।

गङ्गायासोत्तरे तीरे देवं ब्रह्ममुपागतः । कथमेव हरिः साक्षात् प्रविवेक तपोवन् ।

प्रविशन् सुचिरं देवं ददर्श च मनोरमं । निवसाद् ततश्चास्मिन्नाक्रमे पूज्यबहूने ।

समाधौ योजयामास मनःपद्मनिभेषुः । किमप्येव जगत्पतिो ध्यात्वा देवेशरः स्थितः ।

१७१७

स्थिते देवगुरौ तप समाधौ दीपवद्गुरौ । तप सर्वो महाधोरः प्रादुरासीत् समन्ततः ।

खाद् खादत मोदेत यात यात स्तनाभिमान् । प्रेवषेत् इन्द्रः सर्वान् प्रसादाच्छास्त्रध्वजः ।

एव विष्णुरयं कथो हरिरोऽहोऽप्युतः । नमोऽस्तु विष्णे देवेशे स्वामिन्नाथेव केचन ।

इत्यादिब्रह्मः सुमहान् स्तनाभमुविन्दतं । स्तनाभं भोतिवृत्तानास्वकाशं दीपिषां तथा ।

गजानां गर्हतां राजन् उचितश्च ततस्ततः । अस्मान्नातकमुद्भूतमुभितक्षेव वारिधेः ।

१७१८

नादक्षैलोक्यविषयः प्रादुरासीत्तदा निद्रि । मुक्ता ब्रह्मं हरिर्देवकादृशं तप धिष्ठितः ।

समाधिबोभमाहास निश्चय च जगत्पतिः । ततः वसिन्नायामास कोऽयमेव महासुतः ।

कथायमीदृशः ब्रह्मः स्तनिभुक्तेभ्यः स्तनि । चरोऽस्मिन्नायाम्ब्रह्मः इन्द्रो ब्रह्मरतां वने ।

स्तनायामय सर्वेषां नादश्च सुमहान्मनः । स्वामिन्नाः स्तनिभुक्ताभिर्वाग्निर्वाग्निः समन्ततः ।

इति वसिन्नायामया द्विषो विप्रेभ्यः सर्वतः । तत आसे हरिश्च च ब्राह्मं तप वनुद्भवं ।

१७१९

ततो मृगाः समाधावन च तिर्यगि केचनः । तांशैवानुचरो राजन् स्तनः समपद्यत ।

अथ वै दीपिका राखन् व्रतग्रीऽप्य सहस्रतः । ततस्तमोऽपि थ्यगवहिवेव समपद्यत ।

ततोऽनु भूतसंघास्य समदृश्यन्त तप ह । पित्राचास महाधोरा गदन्तो वज्रविस्मनं ।

भक्षयन्तोऽपि पित्रितं पित्रितो वसिन्ना वज्र । प्रादुरासन् महाधोराः पित्राचा विस्मतामनाः ।

१७२०

हृन्मना हता राजन् पतन्नाः पतिता मृगाः । इतश्चेतश्च धावनो वाषेर्विद्धा स्तनदिवः ।

ततो मृगसहस्राणि समुदीर्षानि भारत । जपावौ तिष्ठते देवस्य चतानि भारत ।

अन्तरीक्ष्य देवेभ्यं शिवाभ्योऽप्यनुमः शिवाभ्यो विकल्पकाराः करवाः सोमहर्षवाः ।
 पुत्रवत्यः समापेतुर्थं च तिष्ठति केववः । समयाश्च रवेन्द्रः चरयेव ततस्ततः ।
 ततः स भगवान् विष्णुः सर्वमाशोक्य विहितः । विकल्पं परमं मत्वा पश्यन्नाशे च केववः ।
 कस्यैष विद्वानो मादः कस्य वाऽप्यं कस्योऽप्यतः । को नु मां शैति मत्वा तु भविष्ये प्रीतिमानहं । १४१८
 कस्य मुक्तिः समायाता प्रीते नपि सुदुर्लभा । इति वदन्निव्य भगवानाशे प्राकृतवद्वरिः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेणु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायाम् जगत्पञ्चमधिकविंशोऽध्यायः ॥ २३८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तेषामनु महाधोरौ पित्रधोरौ विक्रान्तानौ । प्रांशुः पित्रुकरोमाथौ दीर्घजिह्वौ महाहनु ।
 कर्मकेशौ विरूपाक्षौ शीशोहासति वाहिनौ । खादन्तौ भ्रातृपितृकं पित्रुसौ वधिरं वज्र ।
 आन्ववेष्टितसर्व्वाङ्गौ दीर्घौ कश्चनोद्दरौ । कर्ममानमहाप्राणशूलमोक्षत्रिरोधरौ ।
 कर्षणौ श्वयथूयानि बाहुभ्यां तप तप ह । हसनौ विविधं हासं स्वभक्तिवदुर्लभं नृप । १४१९
 वदनौ बज्ररूपाणि कर्णानि प्राकृतानि च । कर्मवन्तौ महाशुभानुपादपयहनैः ।
 दृक्किणोलेखिनौ च दन्तान् कटकटाक्षिनौ । अस्त्रिणाकुसुमाकीर्णौ धमनीरज्जुवन्तौ ।
 वदनौ हृण हृणोति माधवेति च सन्ततं । कदा नु द्रुक्ष्यते विष्णुः स इदानीं क तिष्ठति ।
 स्वामी नः कुत्र वसति कुतो द्रष्टुं यतामहे । अथ वा कुत्र देवेशः कुतो नु स्थासते हरिः ।
 कुतः पद्मपलाशाद्यः शचादिश्रानुजो हरिः । यमाश्रुः पुण्डरीकाक्षं मद्भ्रातृविदो जनाः । १४२०
 तमजं पुरुषं विष्णुं द्रष्टुमशुद्यता वयं । अन्तकासे जगन्नाथं प्रविवेक जगन्नाथं ।
 तमजं विश्वकर्त्तारं कुतो द्रुक्ष्याम साम्प्रतं । यस्य विचार एवैष लोकः प्राणिनिवासितः ।
 तं द्रष्टुं देवमीशानं यतामः शंभ्रतं हरिं । दशा धोरतमा लोकं विदिष्टा सर्वजन्तुभिः ।
 पैशाचीथं समुत्पन्ना कथं नौ प्राविशद्दशात् । नस्मांशान्त्रिकलुषा सर्वमीनिप्रदक्षिणौ ।
 श्रेणौ नौ दुष्कृतं कर्म प्राकृतं कर्मवचन्यैः । अपैव महती प्रीतिर्वर्त्तते सर्वदा तथा । १४२१
 धावन्नौ दुष्कृतं कर्म तावत् स्थासति तादृशौ । दशा सा सर्वविदिष्टाः प्राणियोऽनकारिणौ ।
 सर्वथा दुष्कृतं कर्म बज्रजर्मकवचन्यैः । तथापि तन् फलं धोरमश्रुपि न निवर्त्तते ।
 यताः स्य प्राणिनो हनुं शगधैः सद्य साम्प्रतं । तथापि प्राणिनो लोके नास्मान्मादौ समाश्रिताः ।
 अज्ञानादृत्तचित्तास्य हृदयाहृत्यं न जानते । तथा धौमनिनो मत्ता विषधैर्भ्रज्योऽहताः ।
 यतन्ते श्रेयसे नैव ततो विषधैर्भ्रज्यताः । विषयाहृष्टचित्ता हि मनुष्या न विद्यायते । १४२२
 तथा च दृढभावे तु व्याधिभिस्त्रिभिरुहताः । ज्वरादिभिर्बाहोरीनामादुःखविधासिभिः ।
 यतन्ते न हि वै श्रेयो विनष्टेन्द्रियगोचराः । ततो मृता गर्भवासे प्रवन्ति यतन्ते मराः ।
 विष्णुचक्रलिखे धोरं दुःखैर्बज्रभिराश्रिताः । अतन्ते तु ततो धोराद्भ्रातृसंसारमच्छले ।
 परस्परं विहिंसन्तः कुर्वन्तः कर्मवचन्यैः । महत्येवं सदा धोरं संसारं दुःखमकुले ।
 पापानि बज्ररूपाणि कुर्वन्ते ज्ञानतस्तदा । संसारक्षेप महिमा विकृतः सर्वजन्तुषु । १४२३

अश्वेद्यः शस्त्रसंपातेरुपायैर्ध्वजमिः सदा । एतस्मान्निवर्तन्ते मर्त्याः प्राक्तनबुद्धयः ।
 दमं हत्वा मनुष्येभ्योनिदमस्माद्भ्राम्यहं । पौरयिता धनमिदं हरिष्येऽभ्याददान्यहं ।
 निर्भर्त्सेनमिमं श्रान्तं हरिष्यामि धनं बली । इत्यादिव्याकुला मूर्खा यतने प्राणिपोडनं ।
 अप्यैव दुःखमूलस्य संसारस्य सदा हरिः । भवजं सर्व्वेया देवः शङ्खचक्रगदाधरः ।
 आदिदेवः पुराणात्मा आत्मा जगन्निदा सदा । ते वयं सर्व्ववत्त्रेण द्रक्ष्यामः सर्व्वेया हरिं ।
 दत्यं पिशाचौ भाषन्तौ प्रादुरासौ हरिः पुरः ।

१७९५

दति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां सप्तत्यधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २७० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुः पिशाचौ मांसभक्षकौ । ददर्शाथ महाघोरौ दीपिकाधारिणौ हरिः ।

द्विसौक्याश्चक्रुस्तसौ पिशाचौ देवकीसुतं । खिलं सुखासने विष्णुं दृष्ट्वा लोकेश्वरेश्वरं ।
 तौ च गत्वा समुद्देशं पिशाचौ केवलस्य ह । ततस्त्वावूचतुर्विष्णुमन्तरोक्तय केवलं ।
 को भवान् कस्य वा मर्त्यं कुतसागम्यते त्वया । किमर्थोमिह संप्राप्तो वर्णं घोरं मृगाकुले ।
 निर्धन्येन्ये दीपिष्टते पिशाचगणसेविते । आपदैः सेव्यमाने च विपिने व्याघ्रसंकुले ।

१७९६

सुकुमारोऽनवद्याङ्गः साक्षाद्विष्णुरिवापरः । पद्मपत्रेक्षणः श्यामः पद्माभः श्रोपतिः स्वयं ।
 अस्मत्प्रोतिकरः साक्षान् प्राप्नो विष्णुरिवापरः । देवो वा यदि वा यषो गन्धर्भः किन्नरोऽपि वा ।
 इन्द्रो वा धनदो वाऽपि यमोऽय वरुणोऽपि वा । एकाकी विपिने घोरि ध्यानाविममना इव ।
 ब्रूहि मर्त्यं यथातत्त्वं ज्ञातुमिच्छामि मानव । एवं पृष्टः तिस्रांशोभ्यामाह विष्णुस्तत्कमः ।

१७९७

चत्त्रियोऽस्मीति माम्माङ्गर्भानुभ्याः प्रकृतिस्थिताः । सदुर्व्वे समुत्पन्नः काक्षंष्टमनुष्ठितः ।
 लोकानामथ पाताऽस्मि श्लाघा दुष्टस्य सर्व्वदा । कैलासे गन्तुकामोऽस्मि द्रष्टुं देवमुमापतिं ।
 इत्येवं मम वृत्तान्तः कथ्यतां कौ युवामिति । युवामिह समायातौ किमर्थं ब्राह्मणाश्रमं ।
 एषा हि महती पुण्या नानाविप्रनिषेविता । वदरीयं समाख्याता न कुद्रेऽश्रिता कश्चित् ।
 तपस्त्रिभिलपोयुक्तैर्जुष्टा सिद्धनिषेविता । शृणुष्व नानु दृश्यन्ते पिशाचा मांसभोजनाः ।

१७९८

न हन्तव्या मृगास्वाच मृगया नाच वर्त्तते । न तु कुद्रेः प्रवेष्टव्या न छतत्रैर्न नास्तिकैः ।
 अहमस्य तु देवस्य रक्षिता नाच संशयः । व्यतिक्रमो यदि भवेत्तस्य श्लाघाऽस्मि यत्रतः ।
 कौ भवन्तौ क न युवां कस्येयं महती श्रमः । नातः परं प्रवेष्टव्यमृषयस्तत्र संश्रिताः ।
 विप्रस्तत्र प्रवर्त्तेत तपःसु च तपस्त्रिभं । इत्येव स्वीयतां तावदकथयस्व ततः सुखं ।

अन्यथाऽहं निषेद्धा स्त्वां बलादाकौशयेव च ।

१७९९

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं पृष्टौ पिशाचौ तु वक्त्रमेवोपचक्रतुः । तयोरेकी महाघोरः पिशाचो दीर्घबाहुकः ।
 उवाच वचनं तत्र यथा हृदि समर्पितं ।

॥ पिशाच उवाच ॥ श्रूयतामभिधास्यामि समाहितमना भव । नमस्कृत्य जगन्नाथं हरिं क्षुण्णं जगत्पतिं ।

आदिदेवमजं विष्णुं वरेण्यमनघं द्रुषिषिं । वक्ष्यामि सकलं यदन्तथा प्रष्टुं यदीच्छसि ।

घण्टाकण्ठीऽस्मि मासाऽहं विवासे घोरदर्शनः । मासादो विवर्तते घोरः । काशान्मृत्पुरिकापरः । १४१०

धनदद्यान्नुगन्ताऽहं सावाङ्मुद्रसखस्य च । ममाद्यमनुजः । साकाङ्क्षमकामामोऽहं ।

ऋग्येयं सुमहती विष्णोः पूजार्थमित्युत । ममेव वर्णते वेना मन्विऽपि ममेव तु ।

आगतोऽहं महाशैलात् कैलाशाद्भूतवेदितान् । अहं जिवाचवेदीन संविष्टः पापकर्षणम् ।

सततं दूषयन् विष्णुं घण्टाभावाद्य कर्षयोः । मम न प्रविशेजाम विष्णोरिति निषिन्नाद्यम् ।

अहं कैलासनिजयमावासे तृपभध्वजं । चाराण्य तं महादेवमसुर्व वर्णते विधं । १४१५

ततः प्रव्रजे मामाह तृणीक्षिति वरं हरिः । ततो मुक्तिर्धवा मय प्राप्तिता देवसन्निधि ।

मुक्तिं प्रार्थयमानं मां पुनराह विष्णोःपुनः । मुक्तिप्रदाता कर्मेषां विष्णुरेष न संशयः ।

तस्माद्भवा च वदतीं तेषाराध्य जनार्दनं । मुक्तिं प्राप्नुहि नोविन्दात्परनारायणात्मने ।

इत्युक्तो देवदेवेन प्रहृष्टिना ज्ञातवाचहं । तमेव वरमं मया नोविन्दं नदुःखध्वजं ।

तस्मात् प्रार्थयमानः सकर्त्ता ईश्वरिणं गतः । अन्यथा इत्यु मे कार्यं यदि कौतूहलं तव । १४२०

पुरो हारवतो नाम पश्चिमलौहधेकटे । यद्दुःखिषमाकीर्णं वागरोषिषमाकुला ।

अध्यासे स हरिर्विष्णुस्तं पुरीं पुरषोत्तमः । इष्टं लोकहितार्थं वचनं हारकापुरे ।

निर्गताः साम्प्रतं मत्वं वयमेतैः सहानुगैः । विष्णुः सर्वेश्वरः सावाङ्मुद्रोऽस्माभिरस्य वै ।

लोकानां प्रभवः पाता कर्त्ता कर्त्ता जगत्पतिः । आदेरादिः समस्तस्य प्रभवः कारणं हरिः ।

कर्त्ता समस्तस्य हरिः पुरातनः प्रभुः प्रभूषामपि यः सहात्मकः । तमादिदेवं वरदं वरेण्यं इष्टं हरिं संप्रति संयताः स्मः । १४२५

यस्य प्रसादाज्जगदेवमासीत् सप्राणिनश्चर्ममहारगौषं । देवं जनद्योनिमत्रं जनार्दनं इष्टं हरिं संप्रति संयताः स्मः ।

यस्योदरादिश्वमिदं प्रभूतं सत्यस्य यस्मिन् समुपैति कथ्ये । अथैव सावाङ्मुद्रवर्तिं विंशं इत्याम देवं पुरषोत्तमं हरिं ।

स्रष्टा च थोऽथा सकलस्य देवः पाता च कर्त्ता च हरिः च एव । इच्छाम निशं भुवनेश्वरं हरिं पुराणमाद्यं प्रभविष्णु मव्ययं ।

अजस्य कर्त्ता भुवनस्य गोप्ता भुवस्य कर्त्ता हरिरेक एव । संयोगिते योनविश्रुष्टुष्टुर्हि कथेम तेनैव मतिः समाकुला ।

निगोर्थं विंशं सकलं जगत्पतिः ज्ञेते त्रिंशुर्लं समवाय साक्षात् । षट्कथं चर्षे जनतां निवासः पादौ च विक्षिप्य करौ ।

धुम्बन् । १४३०

यस्योदरे देवमुनिः पुरातनो रद्वर्षं लोकानखिलान् स्वमायया । प्रविश्य विंशं सकलं अथावद्विपर्ययाभूतमभूदिदं महत् ।

निगोर्थं विंशं जगदादिकासे ज्ञेते महात्मा जगधेर्जलौचे । देव्या श्रिया चाजरलोकसहस्रया निवेद्यमाद्यः पुरषोत्तम

सादा ।

नाभस्य अस्त्राविरभूत् सपथं पथं महत् काञ्चनसप्रभं प्रभोः । जन्मास्यदं श्रीकणुरोषिषाकीदिकारि पथं जगदादिस्रष्टौ ।

दधार थो भूतपतिर्शशमर्षी दंष्ट्रापसंस्त्रापितरूढमूला । नदस्यहामेघ इवादिक्वासे कुम्भं वराशो मुनिगीतमूर्तिः ।

हरिः पुराणः पुरषोत्तमः प्रभुः कर्त्ता समस्तस्य समस्तसाधो । यज्ञात्मको यज्ञपतिर्जगत्पतिर्इष्टं तमीशं वचमुद्यताः स्मः । १४३५

कषिद्वज्जलेन वदन्ति देवमेकात्मना केचिदिदं पुराणं । वेदान्तसंस्त्रापितसन्धुक्तं इष्टं तमीशं वचमुद्यताः स्मः ।

अनेकमेके वज्रधा वहनि सुनिश्चयित्वापनिविष्टचित्ताः । आहृत्यन्तारात्प्राप्तममं पुराविदेः द्रष्टुं तमीदं वचमुच्यताः स्मः ।

यं प्राञ्जराद्यं वरदं वरेष्णेकान्ततन्मे मुनयः पुरातन्याः । सर्व्वमं देवममं जनार्दनं द्रष्टुं हरिं संप्रति शक्यताः स्मः ।

यस्मिन् विस्मिदं प्रोतमादिक्वाले जगत्यते । तं द्रष्टुमद्य संदृष्ट्वाः किं नु मच्छन्म वाप्स्यते ।

गच्छामो वयमन्यत्र गच्छन्म कामनन्मतः । यदि मे रोषते मर्त्यं द्रष्टेष्टं गच्छन्म संप्रते ।

१४१०

रात्रिमथमनुप्राप्तं नाच कार्था विचारणा । रत्नकृत्वा चोरकृत्मेऽसौ पित्राचो विक्रतामनः ।

तस्मिन्नेव समे देवो पीला च वधिर्द गच्छ । भवतिमा ययाकामं मांघरात्रिं विचक्ष्णः ।

अपः संस्पृश्य तथैव पार्ष्णि संस्त्राय काधनं । आन्यपात्रं महाचोरं संस्त्राय विपुलं मयन् ।

आसनं कुग्रसंयुक्तं कृत्वा चाभ्युच्छ वासिषा । उन्मार्त्यं सगणान् सर्व्वान् धमेन मयता तदा ।

सुखासनं समास्त्राय समायौ यतते अपः । एकचित्तवदा भूत्वा नमस्कृत्य च केवचं ।

१४११

दमं मन्त्रं पठन् घोः पित्राचो अक्रवस्त्रसं । नमो भगवते तस्यै वासुदेवाय चक्रिषे ।

नमस्ते गदिने तुभ्यं वासुदेवाय धीमते । नमो नारायणायास्तु विश्वे प्रभविष्ये ।

मम भूधाम्नः शुद्धिः कीर्त्तनायैव केवच । ज्योत्स्नीदृष्टं घोः माभूयाम पुरावदं ।

देवदूतो भविष्यामि स्मरणात्तव गोपते । तव चक्रप्रहारेण कायो नश्यतु मामकः ।

मम भूयो भवो माभूदेवा मे प्रार्थना विभो । कीर्त्तनां कल्पवृक्षोऽसि दाता सर्व्वस्य सर्व्वदा ।

१४१०

यत्र यत्र मवेज्जन्म तत्र तत्र भवान् यदि । कीर्त्तनां मम देवेन प्रार्थयैवा ममापरा ।

नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं भवत्वेव सदा मम । किर्विन्ना प्रार्थना देव नमस्तेऽस्तु सदा मम ।

यदा मे मरणं भूयात्तदा भाभूत् सतिधनः । दिने दिने सचं चित्तं त्वयि संसं भवत्विति ।

एवं प्रेरय मां देव माभूत्ते चित्तजोदृष्टं । नृशंसोऽद्यं पित्राचोऽद्यं दद्याऽस्मिन् का भवेदिति ।

एवं चिन्तय मां देव श्रुत्यो मच्छामिति प्रभो । परपीडा न मनोऽस्तु नमोऽस्तु भगवन् प्रभो ।

१४१२

इन्द्रियाणोन्द्रियार्थेषु माभूयन् संप्रते चि मे । जन्तकाले ममाप्येवं प्रसादान्तव केवच ।

शुचिवो पातु मे धारं रक्षतां पातु मे पथः । सर्व्वस्य पातु मे चतुः स्तं पातु च मारुतः ।

श्रोत्रमाकाशमथेतु मनः प्राणश्च गच्छतु । जसं मां रक्षतां नित्यं शुचिवो रक्षतां हरः ।

सुर्थो मां रक्षतां विष्णो नमस्ते सर्व्वतेजसे । वायुर्षी रक्षतां दुःखादाकाशश्च जनार्दन ।

न मनः सर्व्वमं देव रक्षतां विवधान्तरे । प्रमेः विपर्य्यये घोः पुरुषान् हन्ति नित्यतः ।

१४१३

पापेषु योजयेत् पुंसः परपीडात्मकेषु च । मनसाद्रक्षतां देव भूयो भूयो जनार्दन ।

माभूयानसि काकुक्षं मनो मे निर्व्वसं भवेत् । कलुषं यस्तु तच्चित्तं नरको पातयत्यमुं ।

वाङ्मानि निशंसान्येवमिन्द्रियाणि भवन्त्युत । न तानि कार्य्यवन्तोह मनस्येत् कलुषं भवेत् ।

नाङ्गानि कुट्टिनाऽमेधं दृष्टीत्वा यो व्यवस्थितः । वधिः प्राणालनं कुर्व्वन् किं भवेत्तस्य केवच ।

यथै हि केवचं तस्य प्रपद्ये वाङ्गोच्चरः । तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन चित्तं रक्ष जनार्दन ।

१४१४

बलवानिन्द्रियाम्नो वारिषेन जनार्दन । परिवादात्मगन्नाथ वाचं रक्ष दुदहह ।

परद्रव्यात्मनो रस परदारान्जनाईव । सर्व्वेभ मे दद्या भूषात् प्रसादान्तव कोभव ।
 तथैव भक्तिरसदा भूषाद्भूतेषु मे दद्यात् वज्रनाऽथ किमुतोऽपि दृष्टुम्येद् वषो मम ।
 सुखे दुःखे च रागे च भोजने गमने तथा । आपत्सन्नेषु सर्व्वेभ तथैव रमतां मनः ।
 मामकं देवदेवेश नमसोऽस्तु जगद्गण । इति ब्रुवन् घोरतमो जात्या हीनोऽन्वचितकः । २७१८
 पिशाचो भगवद्भक्तः समार्धिं समपद्यत । दृढं वज्रात्मनः काचमात्मपात्रेण मांसपः ।
 निखलेनैव मगवा सुखमासे स संयतः । श्वायन् हरिं जगद्योनिं विष्णुं पीताम्बरं शिवं ।
 मुकुन्दमादिपुरुषमेकाकारमनामयं । नित्यशुद्धं ज्ञानगम्यं कारणं सर्व्वदेहिना ।
 नासिकापं समालोक्य पठन् ब्रह्म समातनं । निर्वातस्यो यथा दीपः प्रोचरत् प्रणवं सदा ।
 प्रणवं वाचकं मला वाच्यं ब्रह्मेति निश्चितः । एकाग्रं सततं कृत्वा चित्तं विष्णो समर्पितं । २७१९
 विकल्परहितं चित्तं हृदि मध्ये न्यवेशयत् । पुण्डरीके शुभदक्षे समावेश्य जगत्पतिं ।
 आसे सुखं महाधोगो पित्रिताम्रसादा महान् । चिधामानं जपंस्तत्र स्मरन् विष्णुं समातनं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां अष्टाकर्षणमाधौ एकसप्तत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥२७१॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुः पिशाचं दृष्ट्वांसादा । चिन्तयन्तं स्वमात्मानं शुद्धं शुद्धिसमन्वितं ।
 आत्मन्येव स्थितं साक्षात् पठन्तं प्रणवं सकृत् । प्रार्थयन्तं स्वमात्मानमेकान्तो नियतं हरिः ।
 अचिन्तयन्नायः कारणं पुण्यसङ्घं । श्वात्वा तु सुचिरं विष्णुः कारणं पुण्यकर्म्मणः । २७२०
 धनदस्योपदेशेन पठन् सुमङ्गलः स्थितौ । वासुदेवेति कृण्येति माधवेति च मां सदा ।
 जनार्दनं हरे विष्णो भूतभावन भावन । नरकरिं जगन्नाथ नारायण परायण ।
 इति मां नामभिर्निर्घं पठत्येव दिवानिशं । स्वपन् जायंसाया तिष्ठन् भुङ्क्त्वा गच्छंसाया वदन् ।
 भक्षयन्नासपिटकं पिवन् शोषितमेव च । बाधमानश्च सुचिरं हत्वा चापि शृणान् वज्रन् ।
 हनने भोजने चैव जयात्सन्ने तथैव च । सर्व्वेष्वपि च कार्य्येषु कर्त्ताऽहमिति मन्यते । २७२१
 इतस्य कर्म्मणः पाक एव घोरस्य कर्म्मणः । निश्चित्यैवं जगन्नाथः प्रीतस्तस्य वभूव च ।
 अदर्भयत् स्वमात्मानमनन्यस्य जगत्पतिः । शुद्धेऽन्तःकरणे तस्य पिशाचस्याथ भूमिप ।
 स च घोरः पिशाचोऽपि ददर्शात्मानि कोभवं । पीतकौश्लेयवसनं पद्माचं श्यामलं हरिं ।
 ग्रन्थिनं चक्रिणं विष्णुं स्वमिणं गदिनं विभुं । किरीटिनं कौस्तुभिनं त्रिवेद्याच्छादितोरसं ।
 नीलमेघनिभं कान्तं गरुडस्थं प्रभञ्जनं । चतुर्भुजं शुभगिरं निसृजं सर्व्वगं शिवं । २७२२
 अनादिनिधनं नित्यं मायाविनममायिनं । सत्ययुक्तं सदा शुद्धं बुद्धिगम्यं सदाऽमलं ।
 मनस्येवं जगन्नाथं दृष्ट्वा विष्णुमनेकधा । अनुमीक्ष्यैव नयने कृताच्योऽस्फोटमभ्यत ।
 अथ दृष्ट्वा हरिर्विष्णुः साक्षात् सर्व्वभगः शुभः । प्रसन्नो हि हरिर्भङ्गं तेनाहं दृष्टवान् हरिं ।
 चिद्धं मे जन्मनः कृत्यं किमतः कृत्यमस्मि मे । यन्वयो मम निर्भक्ता वश्यान्धेवेन्द्रियाणि मे ।
 प्रार्थेण जितमित्येव मनो मन्ये स्मरते हरौ । ईर्ष्या च निरस्ता मे प्रसन्नोऽहं तथाऽभव । २७२३

रतेभ्योऽपि पिशाचेभ्यो निर्मुक्तः सांप्रतं तप्त । सोऽसौ मन्मानुजः साक्षात् च भक्तस्तथा हरौ ।
 कालेन चैव निर्मुक्तो विष्णोः सासृज्यमाप्नुयात् । इत्येवं चिन्तयित्वा स आत्मपात्रं विभिद्य च ।
 क्रमेण प्राणानुत्सृज्य विलोक्य च दिशस्तथा । शरीरं सुसमं कृत्वा प्राविशत् सुमुखेन ह ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां घण्टाकर्णस्य विष्णुसाक्षात्कारे द्विसप्तत्यधिकद्विंशतोऽ
 ध्यायः ॥ २७२ ॥

॥ वंशपायन उवाच ॥ पिशितासो जगन्नाथं ददर्शाय जगद्गुरुं । समाधौ च यथा दृष्टं भूमौ चापि तथा हरिं ।
 अथं विष्णुरथं विष्णुरित्यूचे पिशिताश्विनः । समाधौ च यथा दृष्टः सोऽयमत्रापि दृश्यते । १४०२०
 इत्युवाच पुनर्ब्रूते नृत्यञ्जिव हसञ्जिव ।

अथं स चक्रौ शरशार्ङ्गधन्वा गदी रथो सध्वजद्वयपाणिः । सहस्रमूर्द्धा सकलामरेभ्यो जगत्प्रसूतिर्जगतां निवासः ।
 विष्णुर्जिष्णुर्जगन्नाथः पुराणः पुरुषोत्तमः । विश्वेशो विश्वकर्ता च सोऽयमेव सनातनः ।
 अथैव देवस्य हरेः स्नानान्तरे विराजते कैलाशभरतद्वीपः । यस्य प्रसादाज्जमदेतदादौ विराजते चन्द्रमखेव राशिः ।
 योऽसौ पृथ्वीं दधारारश्नु दंष्ट्रया जलसञ्चयात् । सोऽयमेव हरिः साक्षाद्दाराहं वपुरास्मितः । १४०२१

बद्धा तदा दानवमुग्रपौरुषं ददौ च ब्रह्माय ततोऽनु राज्यं । बलिं बलादेव हरिः स वामनस्ततश्च भक्त्या मुनिभिः पुरातनैः ।
 दंष्ट्राकरालः सुमहान् हला यो दानवान् रणे । निःशोकमखिलं लोकं चकारासौ जनाहृन् ।
 आदौ दधारैकभुजेन मन्दरं निर्मित्य सर्वानसुराश्वहापर्वे । ददौ च ब्रह्माय सुधामयं महान् स एष साक्षाद्दिह मामव
 स्थितः ।

यः श्रुते जलधौ नागे देव्या लक्ष्म्या सुखावहं । हला तौ दानवौ धोरौ मधुकैटभर्षिज्ञतौ ।
 यमाङ्गराद्यं विपुलं जगत्पतिं सर्वस्य धातारमजं जनित्रं । अयोरणोर्थासमतिप्रमाणं स्थूलात् खविष्टं हरिमेव विष्णु । १४०२०
 यत्र स्थितमिदं सर्वं प्राप्ते लोकस्य नाशने । आदौ यस्मात् समुत्पन्नं सोऽयं विष्णुरितः स्थितः ।
 यस्येच्छया सर्वमिदं प्रवर्तते निवर्तते चापि जनाहृन्स्य । अथं स विष्णुः पुरुषोत्तमः शिवः प्रवर्तते मामिह यदावेश्वरः ।
 भृगोर्वंशे समुत्पन्नो जामदग्न्य इति श्रुतः । शिष्यत्वं समवाप्यैव मृगश्याधस्य चः स्थितः ।

जघान वीर्यादलिनं महारणे कुठारशस्त्रेण गिरीशशिष्यः । सहस्रबाहुं कृतवोर्यसम्भवं हवैश्च नागैश्च रथैश्च निर्गतं ।
 कुरुचेत्रं समासाद्य यस्यकार पिदक्रियां । निःसन्निधिमिमं लोकं कृतवानेकविंशतिं । १४०२१
 रघोरथ कुले जातो रामो नाम जनाहृन् । सोतया च श्रिया युक्तो लक्षणानुचरः कृतो ।
 कृत्वा च सेतुं जलधौ जनाहृनो हला च रक्षःपतिमाश्रुगैः शरैः । दत्त्वा च राज्यं स विभीषणाय दाश्रासमेधैरयजश्च
 योऽसौ ।

वसुदेवकुले जातो वासुदेवेति प्रब्रूतः । गोकुले क्रीडते योऽसौ सङ्कर्षणसहायवान् ।
 उत्तानशायो त्रिशूलरूपधारी पीला स्तनं पूतनिकाप्रदन्तं । व्यस्रं चकारश्नु जनाहृन्सदा हनोः सुतां तामवसत् सुख हरिः ।
 पयःपानं तथा कुर्वन् भक्षयन्दधिपिण्डकं । दाक्षा वद्वेदादरो विष्णुर्भावा रूषितया दृढं । १४०२२
 ततश्च दाक्षा सुदृढेन बद्धो जघान योऽसौ धमस्वार्जुनौ च । क्रीडन् हरिर्गोकुलवासवासो गोपीभिराङ्गाद्य मुबं सनश्च ।

विक्रीडते नागफौजा जनाईनो निवेद्यमाणः सप्त गोपदारकैः । महाभूदे मानर्पातं जगत्पतिर्ममर्हं वीर्यातिशयं प्रदर्शयन् ।

यो धेनुकं तासवने तस्मैः समसच्छिनत् । हत्वा दानवमुपं तं गोपान् विश्वापयत्यथो ।

दधार योऽसौ धरमुपपौरुषो महाभतिर्वैजयन्तमग्ने सति । विडम्बयन् प्रकृतं प्रभोदयन् गोपांसु गोपीशु सगोकुलं हरिः ।

गोपीनां स्तनमध्ये तु क्रीडते कामगोश्वरः । योऽसौ पिवत्सदधरं माथामानुषदेहवान् ।

१४०४५

गोपीभिरास्त्राय मुखं विविक्रं ब्रूते स्य रात्रौ सुखमेव कोभवः । स्नानान्तरेष्वेव तदा च तासां कामीव काम्नाधरपत्नवं पिवन् ।

अक्रूरेण समाङ्गतस्तेन गच्छन् हि यामुने । जज्ञे यो ज्ञार्चितस्तेन नागजोके च एव हि ।

ततश्च गच्छन् बलवान् जनाईनो हत्वा तमुपं रजकं बन्नात् पथि । हत्वा च वस्त्राणि यथेष्टमीश्वरो यथौ सरणि मथुरां पुरीं हरिः ।

सन्ध्या च दामानि बहूनि कामदेो हत्वा वरं मास्यकृत्ये महात्मं । सन्ध्याऽनुक्षेपं सुरभिश्च यादवः कुक्षां चकारशु महाहं रूपां ।

योऽसौ चापं समादाय मध्ये च्छित्त्वा महद्भुजः । विहनादं महकके कल्पान्ते जस्रदो यथा ।

१४०५०

हत्वा गजं घोरमुदयरूपं विषाणमादाय ततो नु कोभवः । ननर्त्त रज्जे बज्जरूपमीश्वरः कंसस्य दत्त्वा भयमुपवीर्यः ।

योऽसौ हत्वा महामङ्गं चाणूरं निहतद्विधं । यादवेभ्यो ददौ प्रीतिं कंसस्यैव तु पश्यतः ।

जघान कंसं रिपुपक्षघातिनं पिष्टद्विधं यादवनामभेयं । संस्त्राय रात्र्ये हरिरुपसेनं सान्द्रोपनिं काश्यपमुपागमयः ।

विद्यामवाप्य सकलां दत्त्वा पुत्रं महामुनेः । सायजोऽय जगमाशु मथुरां यादवीं पुरीं ।

हत्वातिशुभ्रं नरकं महाभतिः कृत्वा सुघोरं कदनं जनाईनः । ररत्त विप्रान्मुनिशोरसंघान् देवांसु सर्वान् जगतो जगत्यतिः ।

१४०५५

स एव भगवान् विष्णुरस्य दृष्टो जनाईनः । कृतकृत्योऽस्मि सञ्जातः सायुज्यं प्राप्तवानहं ।

येन दृष्टो हरिः साक्षात्तस्य मुक्तिः करे स्थिता । योऽयमेव हरिः साक्षात् प्रत्यवमिह वर्तते ।

को नु जन्मान्तरे पूर्वं धर्मः सञ्चित एव मे । यस्य पाकः समुत्पन्नो येनासौ दृश्यते मया ।

सर्वथा पुण्यवानस्मि नष्टसंसारबन्धनः । किमसौ दीयते वस्तु किन्तु ब्रह्म्यानि सांप्रतं ।

करिष्ये किमहं विष्णो वदस्त्राय यथेष्टितं ।

१४०६०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा विस्तरं मादं नगई बज्जस्रदा । जहास विकृतं भूषो ननर्त्तं पित्रितामनः ।

नमो नमो हरे कृष्ण यादवेश्वर कोभव । प्रत्यक्षश्च हरेस्तत्र ननर्त्तं विविधं नृप ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासथाचायां अष्टाकर्षकृतविष्णुस्तवे त्रिसप्तत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः

॥ २७३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विदस्य विकृतं भूयः प्रहस्य च व्यथानसं । प्राप्नुष्वस्य हतस्त्राय ब्रवमादाय सत्वरः ।

द्विधाकृत्य महाघोरं पित्रितं केवलादसं । ततः खण्डं समादाय अद्भिरभ्युक्ष्य यत्नतः ।

निधाय पात्रे सुशुभे नमस्कृत्य जनाईनं । इदं प्रोवाच देवेशं प्राक्षलिः प्रसतः स्मितः ।

१४०६५

मृदाश्च मे जगन्नाथ भक्ष्यं योग्यं तव प्रभो । भवाद्ब्रह्मैवमन्नाय याज्ञं ब्रह्मैवमा हरे ।

भक्तिनसा वयं विष्णो नात्र कार्या विचारणा । दत्तं धर्मात्मनोषेण धातुं तत्त्वामिना हरे ।
नवं सुसंस्कृतं भक्ष्यं ब्राह्मणं श्रवमुत्तमं । अस्माकं पिशिताशानां ब्राह्मे निचतमेव हि ।
तस्माद्गृहाण भगवन् यदि दोषो न विद्यते । इत्युक्त्वा विकृतं भूयो विहस्य स तु कामतः ।
दातुमैच्छन्तदा खण्डमसृष्ट्यन्तु श्रवस्य ह । ततः प्रीतोऽभवत्तस्मै मनसाऽपूजयच्च तं । १४७०
अशोऽस्य स्नेहकारुण्यं मयि सर्वत्र वर्त्तते । इति सर्वज्ञस्य मनसा प्रोवाच यदुपुङ्गवः ।
असमेतेन सर्वत्र पिशाच पिशिताशन । असृष्ट्यं मादृशैरेतद्ब्राह्मणं श्रवमुत्तमं ।
ब्राह्मणः सर्वथा पूष्यो जन्मुभिर्दुर्बलात्मिभिः । पिशाचा घोरकर्माणि यतन्ते ब्रह्महंसने ।
न हन्तव्याः सदा विप्रान्दुर्लभा नरकावहा । तस्माद्सृष्ट्यमस्माभिर्नात्र कार्या विचारणा ।
भक्त्या प्रीतोऽस्मि भद्रान्ते मनोनिर्धूलता यथा । मनः शूद्धिं यदापन्नं ततः प्रीतोऽस्मि मांसप । १४७१
अस्मात् संकीर्तनाच्छ्रुत्तुं हि करणं तव । अतीव मनसा प्रीत इत्युक्त्वा भगवान् हरिः ।
पश्यशांस्तं तदा विष्णुः पिशाचस्याद्य सर्वतः । करेण मृदुना देवः पापान्निर्मोचयद्हरिः ।
ततस्तस्याभवद्रूपं कामरूपसमप्रभं । दीर्घकुञ्चितकेशाक्षी दीर्घबाहुः सुलोचनः ।
समाङ्गुलिः समनखः समवक्त्रः समुक्थः । पद्माक्षः पद्मवर्णाभः पद्मकेशरभूषणः ।
केयूरी चाङ्गदो चैव कौशेयवमनसदा । ज्ञानवान् सत्वसम्पन्नः साक्षादिन्द्र इवापरः । १४७२
गन्धर्व्व इव गायंस्तु सिद्धः सिद्ध इव स्वयं । साक्षात् सृष्टं तदा विष्णोः करेण मृदुपूर्व्वकं ।
न नूनं तादृशं रूपमासीत् कालान्तरेऽपि । अद्यापि नैव मुनयो लभन्ते तादृशं वपुः ।
कृत्वा सुवक्त्रो घोरं तपः परमदारुणं । यच्च लब्धं तदा तेन पिशाचने नृपोत्तम ।
को नु नाम जगन्नाथमाश्रितः सोऽहो नृप । स हि सर्वत्र कल्याणो यो हि नित्यं जनार्दन ।
ध्यायन् पठन् जपन् वापि तस्य किं नास्ति भूषते । ततः प्रोवाच भगवान् खिलं काममिवापरं । १४७३
अवयः स्वर्गवासस्ते यावदिन्द्रो वसिष्यति । तावत् स्वर्गं भवानस्तु शासनान्नम नान्यतः ।
नष्टे शक्रे ततः स्वर्गात् सायुज्यं समगच्छतु । योऽयं भ्राता तव स्वर्गं यावदिन्द्रो भवेत्तदा ।
वरं वरय भद्रन्ते यत्ने मनसि वर्त्तते । दाताऽस्मि सर्वं सर्वत्र नात्र कार्या विचारणा ।
॥ घण्टाकर्ण उवाच ॥ यस्यैवं सङ्गमं देव संस्मरेन्नित्यतात्मवान् । भक्तिस्तस्याचक्षा देव त्वधि भूयाञ्जनाईन ।
मनःशूद्धिर्भवेत्तस्य माभूत् कलुषता हरे । कालुष्यं मनसस्तस्य माभूद्देष वरो मम । १४७४
एवमस्त्विति देवेशः स्वर्गं गच्छेति केशव । दम्भान्तिथिर्भवानस्तु त्वां प्रतीक्ष्य हरिः खिलः ।
इत्युक्त्वा भगवान् हृष्ट्या उत्थाय ब्राह्मणं तदा । तेन स्तुतो जगन्नाथः पूजयित्वा च तं दिवं ।
ततो विष्टञ्च गोविन्दस्तस्माद्देशादुपागमत् । यत्र ते मुनयः सिद्धा अग्निहोत्रसमन्विताः ।
स च स्वर्गी ततः स्वर्गमाश्रया केशवस्य ह । तस्मात्पठ सदा राजन् मनःशूद्धिं यदीच्छसि ।
मनस्य शूद्धं भवति पठतस्ते जगत्यते ।

इति श्रीमहामारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां घण्टाकर्णभाषे चतुःसप्तत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥२७४॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुर्भुविभ्यस्तत्त्वमाहितः । कथयामास यद्वृत्तं पिशाचस्य महात्मनः ।

तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे विश्वं परमं गताः । अष्टोऽस्य कर्षणः पाकस्तव सन्दर्शनार्दितः ।

अर्चिता मुनिभिः सर्वैः प्रोतः प्रीतिमतां प्रियः । ततः प्रभाते विमले सूर्ये चाभ्युदिते सति ।

आरुह्य गरुडं विष्णुर्धृतौ कौलासमुत्तमं । भवद्भिस्तत्र गन्तव्यमित्यक्त्वा मुनिवत्तमात् ।

यत्र विश्वेश्वराः सिद्धास्तपस्वन्त यतव्रताः । यत्र वैश्वानरः साक्षादुपास्ये ब्रह्मरं सदा ।

१४८०

यत्र तन्म्यानसं नाम सरो हंसालयं महत् । यत्र भृङ्गिरिटिर्द्वैमुपास्ये ब्रह्मवं शिरं ।

गाणपत्यमवाप्याथ हरपार्श्वचरः सदा । यत्र बिंदावराहाश्च द्विपदीपिन्धुः सह ।

क्रोडन्ति वन्यरतयः परस्पररहिते रताः । यत्र मद्यः समुत्पन्ना गङ्गाद्याः सागरज्जमाः ।

यत्र विश्वेश्वरः शम्भुरच्छिन्नद्रुहणः शिरः । यथोत्पन्ना महावेका भूतानां दृष्टतां ययुः ।

उमया यत्र सञ्चितः ब्रह्मरो नीलखोहितः । ऋषिभिः प्रार्थितः पूर्वं ददौ यत्र गिरिः सुतां ।

१४८५

ब्रह्मराय जगद्भ्रात्रे शिवाय जगतीपते । यत्र सेभे हरिश्चक्रमुपास्य ब्रह्मभिर्हर्षिः ।

पुष्करैः शतपत्रैश्च नेत्रेण च जगत्पतिं । गुह्यं यत्र समाश्रित्य क्रोडन्ते सिद्धकिन्नराः ।

प्रियाभिः सह मोदन्ते पिवन्ते मधु चोत्तमं । यमुद्भृत्य भुञ्जे सर्वैः पौलस्त्या विरराम ह ।

तमारुह्य महाशैलं देवकीनन्दनो हरिः । मानसकोत्तरं तीरं जगाम यदुनन्दनः ।

तपश्चर्तुं किल हरिर्विष्णुः सर्वेश्वरः शिवः । जटो चीरो जगन्नाथो मानुषं वपुरास्थितः ।

१४८९

तपसे धृतचित्तस्तु शूची भूमातुपाविशत् । अवहृह्य ततो घानाद्गुह्यं द्वादशक्षितात् ।

द्वादशाब्दं तपश्चर्तुं मनो दधे ततो हरिः । फाल्गुनेन तु मासेन समारब्धे जगत्पतिः ।

शाकभक्षः कृतजपो वेदाध्ययनतत्परः । किमुद्दिश्य जगन्नाथस्तपस्वरति मानवः ।

तं न विज्ञो यथाकामं दुर्ज्ञेयेश्वरचिन्तनात् । तपस्यति तदा विष्णो पर्वते भूतसेविते ।

गरुडः कश्यपसुत दन्धनानि समाचिनोत् । होमार्थं वासुदेवस्य शरतस्तप उत्तमं ।

१४९५

चक्रराजोऽथ पुष्पाणि सञ्चिनोति तदा हरिः । दिक्षु सर्व्यासु सर्वत्र ररत् जलजलादा ।

खड्गं आहृत्य यदेन कुशान् सुवज्रजलादा । गदा कौमोदकी चैव परिचर्यी चकार ह ।

धनुःप्रबरमत्युद्यं शार्ङ्गं दानवभोषणं । स्थितं हि पुरतस्तस्य ययेहं धृत्यवत् स्वयं ।

जुहोति भगवान् विष्णुरेधोभिर्ब्रह्मिभिः सदा । आभ्यादिभिस्तदा हृत्पैरग्निं समूज्य माधवः ।

सप्तार्चिषः समाश्रित्य समस्तव्यसतः कति । एकस्मिन्नेकदा मासे भुञ्जानो नियतात्मवान् ।

१४९०

द्वितीये त्वय षण्मासे भुञ्जन्नेकेन केशवः । एकस्मिन् वत्सरे भुञ्जन्त्यथैवैकेन केनचित् ।

समाप्य तु ततः सर्वमेवमेव जगत्पतिः । द्वादशाब्दे तथा पूर्णं जनमासे जगत्पतिः ।

जुङ्गन् वर्जितं समाध्यायन् पठन्मन्त्रं जनार्दनः । आरुह्यकं पठन् विष्णुः साक्षात् सर्वेश्वरो हरिः ।

आस्ते ध्यानपरस्तत्र पठन् प्रणवमुत्तमं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कौलासथाचाचा पञ्चसप्तत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २७५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः इन्द्रः स्वयं तत्र आरुह्य मगधमुत्तमं । द्रष्टुं सर्वेश्वरं विष्णुं तपस्वन्तं समाययौ । १४८२५
 ततो यमस्तु भगवानारुह्य महिषं वरं । किङ्करैश्च स्वयं साक्षादाययौ मगधमुत्तमं ।
 प्रप्रेता हंसमारुह्य वारुणैश्च समन्वितः । श्वेतच्छत्रसमायुक्तः श्वेतश्चजनवीजितः ।
 ययौ कैलासशिखरं द्रष्टुं केशवमञ्जसा । अन्ये चापि तथा देवा आदित्या बभूवुस्तथा ।
 रुद्रास्यैव तथा राजन् द्रष्टुं केशवमाचयुः । सिद्धाश्च मुनयश्चैव तथाऽन्ये मुनिसन्तमाः ।
 सर्वाश्चाप्सरसो राजन् नृत्यगीतविशारदाः । ततो देवगणः सर्व्यः कैलासं समपद्यत । १४८२६
 पर्वतो नारदश्चैव तथाऽन्ये च विषन्तमाः । विष्णयस्थितस्त्रोक्ताकाः सर्व्ये देवगणास्तथा ।
 आश्चर्यं खलु पश्यन्ध्वं न भूतं न भविष्यति । योगिभ्येयः स्वयं कृष्णो यत्तथ्यति गुरुः स्वयं ।
 को न्वत्र समयो भूयादिति ते मे निरे गथाः ।

ततः समाप्ते सकले जगत्पतेर्ब्रते समूले सकलेश्वरः शिवः । द्रष्टुं हरिं लोकहितैषिणं प्रभुं ययौ भवान्या सह भूतसचैः ।
 सार्द्धं कुबेरेण मगधमुत्तमे सख्या प्रियेण प्रभुरीश्वरः शिवः । स्वयं जटो भूतपिशाचसंहृतः श्वरो च खड्गो शशिखण्डशेखरः । १४८२५
 करेण विभ्रत् सह दर्भकुण्डिकां करेण साक्षादपरेण दीपिकां । अन्येन विभ्रत्सहतीं स डिण्डिमां शूलश्च विभ्रत्परेण
 बाहुना ।

गुणान् स रुद्राचकृतान् समुदहन् जटाभिरापिङ्गलतासमूर्त्तिः । विराजमानः प्रभुरिन्दुशेखरो वृषेण युक्तः सुसितेन
 शङ्करः ।

उमास्तनदन्धसमर्पिताननस्तथा समास्त्रिय निपीडिताधरः । गङ्गामुविशालितचन्द्रशेखरस्ताश्चापि वीचन् वज्रशस्तदा
 शिवः ।

भस्माङ्गरागैरनुलेपिताननो महोरगैर्बहुजटः सनातनः । शिरःकपालैः परिशोभितस्तदा द्रष्टुं हरिं केशवमभ्ययाच्छिवः ।
 यमाङ्गरं पुरुषं महान्तं पुरातनं सांख्यनिबद्धदृष्टयः । यस्यापि देवस्य गुणान् समयांस्तत्त्वांस्तुर्विंशतिमाङ्करैके । १४८२७
 यमाङ्करैके पुरुषं पुरातनं कणादनामानमजं महेश्वरं । इत्यस्य यज्ञं विनिहत्य यो वै विनाश्य देवानसुरान् सनातनः ।

यं विदुर्भूततत्त्वज्ञं भूतेशं भूतभावनं । वामदेवं विरूपाचमाङ्गलत्वविदो जनाः ।

महादेवं सहस्राक्षं कालभूर्त्तिं चतुर्भुजं । रुद्रं रोदननामानमाङ्गविंशेश्वरं शिवं ।

अप्रमेयमहाधारमाङ्गर्षाक्षेश्वरा जनाः । नम्यं नामोपवीतन्तु नागिनं अश्विर्वचसं ।

आङ्गविंशेश्वरं शान्तं शिवमादिं सनातनं । यस्य मूर्त्तिरिमाः सर्वा धराद्याः सकला नृप । १४८२८

भूमिरापोऽनलो वायुः खं सूर्यश्च तथा शशी । तथैव यजमानस्य प्रकृतिश्चैवमष्टधा ।

महादेवो महायोगी गिरिशो नीललोहितः । आदिकर्त्ता महोभर्त्ता शूलपाणिरुमापतिः ।

द्रष्टुं विश्वेश्वरं विष्णुं भूतसचैः समाययौ ।

इति श्रीमहाभारते खिलेश्वरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां षट्सप्तत्यत्रिकविंशतोऽध्यायः ॥ २७६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्यापि समपद्यन्त भूतसंघाः सहस्रशः । घण्टाकर्णो विरूपाक्षः कुण्डधारः कुमुदहः ।

दीर्घरोमा दीर्घभुजो दीर्घबाहुर्नरञ्जनः । उखलः शतमुखः शतपीवः शतोदरः । १४८२९

कुण्डादरो महापीवः सुखकिञ्चो विवाङ्कः । पार्यवक्रः विंशमुख उक्तमो महापुनः ।
 विवाङ्कः पञ्चवाङ्कश्च व्याजवक्रः सिताननः । एते चान्ये च बहवो दीर्घास्वा दीर्घलोचनाः ।
 नृत्यन्तः प्रहसन्तश्च खेलाटयन्तः परस्परं । तथाऽन्ये धेरुक्त्वाश्च तथाऽन्ये विह्वताननाः ।
 प्रेतभवाः प्रेतवाहा मांसभोषितभोजनाः । श्रवणि सुवह्नुव्याशु भक्षयन्तस्ततस्ततः ।
 पिवन्तो रुधिरं घोरं खण्डयन्तः श्रवान् बहून् । कराणां वितता दीर्घा धमनिस्तसुसन्तताः । १४८१
 नानाविधाः सुवीराश्च शूलाद्यप्रोतमानुषाः । शिरोमास्तावृताः केचिदाश्रवाश्रवाम्रिताः ।
 डिण्डिमैरहृहासैश्च नादयन्तो वसुधरं । कपालिनो नैरवाश्च जटिला मुण्डिनश्चथा ।
 एवं बहुविधा घोराः पिशाचा विह्वताननाः । तथाऽन्ये मुनिवीराश्च ध्यायन्तः परमेश्वरं ।
 पठन्तो वेदवाक्यानि साङ्गानि विविधानि च । कुण्डिकाशकराः केचित् केचित् कुम्भविचीरिणः ।
 कौपोनवसनाः केचित् केचित् कावचसंभृताः । सुवन्तः शङ्करं भक्त्या खेनैर्काशैश्चैरथा । १४८२
 एकत्र ते मुनिगणा अपरत्र गणास्तथा । अन्यत्र विह्वमन्थ्याः प्रियाभिः प्रियपङ्गताः ।
 मृत्योऽपि कुम्भलाः सर्वे गायन्ति स्म च कन्यकाः । विद्याधरास्तथाऽन्यत्र सुवन्तः शङ्करं शिवं ।
 ननृतुस्तस्य पुरतो गच्छन्तोऽप्युपरां गणाः । एवमेतैर्कहाधोरैः पिशाचैर्भूतकिञ्चरैः ।
 मुनिभिस्पाशुरोभिश्च समं ब्रह्मैः समाश्रयैः । यत्र विद्येश्वरो विष्णुस्तपसोषे सुदाहणं ।

यत्र ते लोकपालाश्च तिष्ठन्ति स्म दिदृशया । उमयः लोकभाविन्या गङ्गया चन्द्रशेखरः । १४८३
 स सर्वलोकप्रभवो हरिः शिवो जटो च श्वाशान् प्रथवात्मकः क्षतो । द्रष्टुं हरिं विष्णुमुदारविक्रमो यथै चचेष्टं पिशिताम्
 नेष्टतः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासवाचायां महादेवागमने सप्तसप्तत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥२७७॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं बहुविधैर्भूतैः पिशाचैश्चरुणैः सह । आगत्य भगवान् हरः शङ्करो वृषवाहनः ।

ददर्श विष्णुं देवेशं तपन्तं तप उत्तमं । जुह्वानमग्निं विधिवद्भूयैर्कैर्धैर्भगवत्यति ।

गरुडाहतकाष्ठन्तु जटिलं शीरवाचसं । चक्रोणानीतकुसुमं खड्गानीतकुम्भं तथा ।

गदाकृतसमाचारं देवदेवं जनार्दनं । दम्भासैर्देवसंघैश्च वृतं मुनिगणैः सह । १४८४

अचिन्त्यं सर्वभूतानां ध्यायन्तं किमपि प्रभुं । अबरह्म वृषात् शर्वो भगवान् भूतभावनः ।

ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा ललाटाच्च उमापतिः । ततो भूताः पिशाचाश्च राक्षसा गुह्यकालथा ।

मुनयो विप्रवर्याश्च जयशब्दं प्रचक्रिरे । जय देव जगन्नाथ जय हर जगार्दन ।

जय विष्णो हृषीकेश नारायण परायण । जय हर पुराणात्मान् जय देव हरेश्वरं ।

आदिदेव जगन्नाथ जय शङ्कर भावन । जय कौस्तुभदीप्ताङ्ग जय भस्त्रविराजित । १४८५

जय चक्रगदापाणे जय शूलिन् चिलोचन । जय मौक्तिकदीप्ताङ्ग जय नागवभूषण ।

इति ते मुनयः सर्वे प्रणामं चक्रिरे हरिं । तत उत्थाय भगवान् दृष्ट्वा देवमवस्थितं ।

वृषध्वजं विरूपाक्षं शङ्करं नीललोहितं । ततो वृष्टमना विष्णुस्तदाव हरजीश्वरं ।

॥ भगवानुवाच ॥ नमस्ते त्रिनिकम्बुषाद्य मोक्षपोषाय वेधवे । नमस्ते त्रैविश्वे अस्तु नमस्ते उपवाधिने ।

नमस्ते मोक्षुषे अस्तु नमस्ते गदिने हर । नमस्ते विश्वतन्त्रे वृषाय वृषरूपिणे ।

१४८०

अमूर्त्ताय च देवाय नमस्तेऽस्तु पिनाकिने । नमः कुम्भाय कूष्याय शिवाय शिवरूपिणे ।

नमस्तुण्डाय तुल्याय नमस्तटितुटाय च । नमः शिवाय ज्ञानाय गिरिमाय च ते नमः ।

नमो हराय हिमाय नमो हरिहराय च । नमोऽघोराय घोराय घोरघोरप्रियाय च ।

नमोऽघण्टाय घण्टाय नमो घटिघटाय च । नमः शर्व्याय ज्ञानाय भूताधिपतये नमः ।

नमो विरूपरूपाय पुराय पुरहारिणे । नम आद्याय विश्वाय शुचयेऽष्टरूपिणे ।

१४८१

नमः पिनाकहस्ताय नमः शूलशिखरिणे । नमः खड्गाङ्गहस्ताय नमस्ते कृत्तिवाससे ।

नमस्ते देवदेवाय नम आकाशमूर्तये । हराय हरिरूपाय नमस्ते त्रिगतेजसे ।

भक्तप्रियाय भक्ताय भक्तानां वरदायिने । नमोऽभ्रमूर्तये देव जगन्मूर्तिधराय च ।

नमस्तन्द्राय देवाय सूर्याय च नमो नमः । नमः प्रधानदेवाय भूतानां पतये नमः ।

कगलाय च मुण्डाय विहताय कपर्दिने । अजाय च नमस्तुभ्यं भूतभावन भावन ।

१४८२

नमोऽस्तु हरिकेशाय पिङ्गलाय नमो नमः । नमस्तेऽभीपुहस्ताय तीरभीरहराय च ।

हराय भीतिरूपाय घोराणां भीतिदायिने । नमो दचमखत्राय भगनेवाय हरिणे ।

उमापते नमस्तुभ्यं कैलासनिलयाय च । आदिदेवाय देवाय भवाय भवरूपिणे ।

नमः कपालहस्ताय नमो यमयनाय च । व्यम्बकाय नमस्तुभ्यं व्यथाय च शिवाय च ।

वरदाय वरेण्याय नमस्ते चन्द्रशेखर । नम इभाय हविषे भुवाय च कृष्याय च ।

१४८३

नमस्ते शक्तियुक्ताय नागपात्रप्रियाय च । विरूपाय सुररूपाय भद्रपानप्रियाय च ।

शशानरतये नित्यं जयशब्दप्रियाय च । खरप्रियाय खर्माय खराय खररूपिणे ।

भद्रप्रियाय भद्राय भद्ररूपधराय च । विरूपाय सुररूपाय महाघोराय ते नमः ।

घण्टाय घटभूषाय घण्टाभूषणभूषिणे । तीत्राय तीत्ररूपाय तीत्ररूपप्रियाय च ।

नगाय नगरूपाय नगररूपप्रियाय च । भूतवास नमस्तुभ्यं सर्वावास नमो नमः ।

१४८४

नमः सर्वात्मने तुभ्यं नमस्ते भूतिदायक । नमस्ते वामदेवाय महादेवाय ते नमः ।

का नु वाक् स्तुतिरूपा ते को नु स्तुतुं प्रशङ्कयात् । कस्य वा स्फुरते जिह्वा स्तुतौ स्तुतिमता वर ।

उमस्व भगवन्देव भक्तोऽहं चाहि मां हर । सर्वात्मन् सर्वभूतेषु चाहि मां सततं हर ।

रत्न देव जगन्नाथ लोकां सर्व्वात्मना हर । चाहि भक्तास्महादेवे भक्तप्रिय सदा हर ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्यणि कैलासयात्रायां ईश्वरस्तुतौ अष्टसप्तत्यधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २७८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो वृषध्वजो देवः शूली साबादुमापतिः । करं करेण संस्पृश्य विष्णोस्तुक्रधरस्य ह । १४८५

प्रोवाच भगवानुद्रः केशवं महडध्वजं । प्रह्लातां सर्वदेवानां मुनीनां भावितात्मनां ।

किमिदं देवदेवेश चक्रपाणे जगद्गर्भे । तपस्वर्या किमर्थेनो प्रार्थना तव का विभो ।

स्वयं विष्णुर्भवन्नित्यं तपस्व्यं तपतां हरिः । पुनार्थं प्रति ते देव तपस्व्यां जगार्हन् ।
 पुत्रो दत्तो मया देव पूर्वमेव जगत्पते । इष्टेषु तथापि भगवान् कारकं कारणात्मकम् ।
 तपस्वर्तुं प्रष्टोऽहं कुतस्मिन् कारणाद्गुरे । वर्षायुतं महाशौरं पुरा कृतयुगे तदा । १४८१
 भवानो तत्र मे देव परिचर्तुं तदाऽभवत् । पित्रा निवृत्ता देवेश उभैवा वरवर्षिणी ।
 भीत दम्बसादा देव मारं मां प्रेषयन्तहा । मधुना सह संयुक्तो मारो मामागतस्तदा ।
 लक्ष्यं मामकरोत्तत्र वाक्छ्वे प्रेषितस्तु ह । सखाभां श्वेते तत्र दानात् पुण्यादीनां हरिः ।
 ततः क्रुद्धोऽहमभवं दृष्ट्वा मारं तथाविधं । क्रुष्यतो मम देवेश नेत्रादग्निः ययात ह ।
 सोऽयमग्निस्तदा मारं भक्षयान् कृतवान् हरिः । अचिन्तयं तदा विष्णो शक्येतत् चिकीर्षितं । १४८२
 ततः प्रभृति देवेश दया तं प्रति वर्त्तते । ब्रह्मणा च नियुक्तोऽस्मि प्रोतस्तत्र जगार्हन् ।
 नियुक्तः पुत्ररूपेण स तं देव जगत्पते । ज्येष्ठस्तव सुतो देवः प्रद्युम्नोऽभिविभुतः ।
 स्मरं तं विद्धि देवेश मात्र कार्थ्यं विप्रारणा । इत्युक्त्वा युनराचेदं यासात्म्यं दर्शयन्निव ।
 मुनीनां श्रातुकामाणां यासात्म्यं तत्र सप्तम । अस्त्राणि संयुतं कृत्वा विष्णुमुद्दिश्य शङ्करः ।
 उमया सार्द्धं मोक्षानो यासात्म्यं वक्तुमैहत । हरे कुर्वन्ति तत्रैवमस्त्राणीं सुरसप्तम । १४८३
 मुनयो देवगन्धर्वाः सिद्धाश्च सहस्रकिशराः । अस्त्राणि चकिरे विष्णो देवदेवेश्वरे हरौ ।
 ॥ महेश्वर उवाच ॥ सप्तत् कारणात्प्रसूतं सांख्याः प्रकृतिसंज्ञकं । विधाभूतं जगद्योनि प्रधानं कारणात्मकं ।
 सत्त्वं रजस्तमो विष्णो जगदष्टु जगार्हन् । तस्यै कारणात्प्रसूतं सांख्यास्तत्त्वविदो हरिः ।
 ततो महान् समुत्पन्नः प्रकृतिरर्थत्र कारणं । तद्द्रुपेण भवान् विष्णुः परिष्वज्याधि तिष्ठति ।
 तस्मान्तु महतो घोसादहङ्कारो महानभूत् । सत्त्वमादौ जगन्नाथ परिष्वामस्तथा वशिः । १४८४
 अहङ्कारात् प्रभो देव कारणाणि महानि च । तन्नाचाणि तथा पञ्च भूतानि प्रभवन्मुत ।
 तानि त्वमाज्जरीश्रानं भूतानीह जगन्पते । शृण्वीषी वायुराकाशमथो ज्योतिश्च पञ्चमं ।
 चक्षुर्ग्राणं तथा स्पर्शो रसना श्रावमेव च । मनः वष्टं तथा देव प्रेरकं तत्र तत्र ह ।
 कर्मेन्द्रियाणि चान्यानि वागादीनि जगार्हन् । तमेव तानि सर्वेषां करोषि नियतात्मवान् ।
 श्लेषु श्लेषु जगन्नाथ विषयेषु तथा हरिः । निवेशयस्व देवेश योग्यानिन्द्रियपङ्कतिं । १४८५
 यदा त्वं रजसा युक्तस्तदा भूतानि सृष्टवान् । प्रदा च सत्त्वयुक्तोऽसि तदां पाता जगत्त्रयं ।
 यदा त्वं तमसाऽहस्तदा संहरसे जगत् । त्रिभिरेव गुणैर्युक्तः सृष्टिरथाविनाश्रनं ।
 वर्त्तसे त्रिविधा भूतिमामादाय नियतात्मवान् । इन्द्रियाणीन्द्रियाण्येषु नियोजयसि माधव ।
 प्राणिनामुपभोगार्थमर्जं सृष्ट्वा अगदुरो । तस्मान्तु सर्वत्र भूतेषु वर्त्तसे सर्वभोगवान् ।
 ब्रह्मा त्वं सृष्टिकालेषु श्रितौ विष्णुरसि प्रभे । संहारे इन्द्रनामाऽसि त्रिधाया जगसि प्रभे । १४८६
 भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च । एताः प्रकृतयो देव भिक्षाः सर्वत्र ते हरिः ।
 सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । सहस्रधा सहस्रशः सहस्रात्मा दिवस्थितिः ।

भूमिं सर्वामिमां व्याप्य सप्तद्वीपां सवागरां । अफुः सर्व्वचगो भूत्वा अत्यतिष्ठद्दशाङ्गुलं ।
 त्वमेवेदं जगत् सर्व्वं यद्भूतं यद्भविव्यति । तप्तो विराट् प्रादुरभूत् सत्ताट् चैव जनाईन ।
 तव वक्राङ्गगन्नाथ ब्राह्मणेण लोकरचक्रः । प्रादुरासीत् पुराणात्मन् घट्कर्म्मनिरतः सदा । १७८७
 राजन्यस्तु तथा बाहोरसीत् संरक्षणे रतः । ऊर्ध्वैर्विश्वस्तया विष्णो पादाच्छूद्रं सदाहृतः ।
 एवं वर्णां जगन्नाथ तव देहाङ्गनाईन । मनसस्ताव देवेश चन्द्रमाः समपद्यत ।
 सुखकृतं सर्व्वभूतानां श्रोतांश्चरुत्प्रभः । अह्नेः सूर्य्यः समुत्पन्नः सर्व्वप्राणिविज्ञोचनः ।
 यस्य भासा जगत्सर्व्वं भासते भानुमानसौ । मुखोदपस्य अग्निश्च चापाहायुरत्रायत ।
 पद्भ्यां भूमिः समुत्पन्ना दिशः श्रोत्रात् जगत्पते । एवं सृष्ट्वा जगत् सर्व्वं व्याप्य चैवमवस्थितः । १७८८
 व्याप्य सर्व्वानिमान् लोकान् स्थितः सर्व्वत्र केशव । ततश्च विष्णुनामाऽसि धातोर्वाग्नेश्च दर्शनात् ।
 नारा आपः समाख्यातास्तासामयनमादितः । यतस्त्वं भूतमयेश तन्नारायणश्चन्द्रिनः ।
 हरसि प्राणिनो देव ततो हरिरिति स्मृतः । ऋं करोषि सदा देव ततः ब्रह्मरताङ्गतः ।
 टहत्वादुं हृणत्वा च तस्माद्ब्रह्मेति ब्रह्मिन् । मधुरिन्द्रियनामेति ततो मधुनिषूदनः ।
 हृश्रीकाणोन्द्रियाण्याङ्गलोपामोशो यतो भवान् । हृषीकेशस्ततो विष्णो ख्यातो देवेषु केशव । १७८९
 क इति ब्रह्मणो नाम ईशोऽहं सर्व्वदेहिनां । आवां तवाङ्गसम्भूतो तस्मात्केशवनामवान् ।
 मा विद्या च हरे प्रोक्ता तस्या ईशो यतो भवान् । तस्मान्नाधवनामाऽसि धवः खामीति ब्रह्मिन् ।
 गौरेषा भूयते वाणो ताश्च वेद यतो भवान् । गोविन्दस्तु ततो देव मुनिभिः कथ्यते भवान् ।
 त्रिरित्येव त्रयो वेदाः क्रीर्त्तिता मुनिसप्तमैः । क्रमते तांस्तथा सर्व्वान् त्रिविक्रम इति स्मृतः ।
 अणुर्वामननामाऽसि यतस्त्वं वामनाख्यथा । मननाभ्युगिरेवासि यमनात् यतिवचसे । १७९०
 तपस्वरसि थस्मात्त्वं तपस्वीति च ब्रह्मिन् । वसन्ति त्वधि भूतानि भूतावासस्ततो हरे ।
 ईशस्त्वं सर्व्वभूतानामोत्तरोऽसि ततो हरे । प्रणवः सर्व्ववेदानां गायत्री च्छन्दसां प्रभो ।
 अक्षराणामकारस्त्वं स्फोटस्त्वं वर्ष्वसंश्रयः । इन्द्राणामहमेवासि वसूनां पावको भवान् ।
 अश्रुत्या तृचजातीनां ब्रह्मा लोकगुर्भवान् । मेरुस्त्वं पर्व्वतेन्द्राणां देवर्षीणाञ्च नारदः ।
 ज्ञानवान् दैत्यमध्ये तु प्रह्लादो भक्तवत्सलः । सर्पाणामेव सर्व्वेषां भवान् वासुकिर्षञ्जितः । १७९१
 गुह्यकानाञ्च सर्व्वेषां भवान् धनदं एव च । वरुणेण यादसां राजा गङ्गा त्रिपद्यगा भवान् ।
 आदिस्त्वं सर्व्वभूतानां मध्यमन्तस्तथा भवान् । त्वत्तः समभवद्विंशं त्वधि सर्व्वं प्रसूयते ।
 अहं त्वं सर्व्वेणा देव त्वमेवाहं जनाईन । आवधोरन्तरं नास्ति ब्रह्मैरर्थैर्भगत्पते ।
 नामानि तव गोविन्द यानि लोके भवन्ति च । तान्येव मम नामानि नाच कार्या विचारणा ।
 तदुपासा जगन्नाथ सैवास्तु मम गोपते । यस्य त्वां देष्टि देवेश स मां देष्टि न संश्रयः । १७९२
 तद्विस्तारो यतो देव अहं भूतपतिस्मतः । न तदसि विना देव यत्ने विरहितं हरे ।
 यदासीदर्थते यच्च यच्च भावि जगत्पते । सर्व्वं त्वमेव देवेश विना किञ्चित्तथा न हि ।

सुवन्ति देवाः सततं भवन्तं स्त्रैर्गुणैः प्रभो । अक्षु च त्वं यजुरेवापि समाधि सततं प्रभो ।

किमुच्यते मया देव सर्व्वं त्वं भूतभावन । नमः सर्वात्मना देव विष्णो माधव श्रेष्ठव ।

नमस्कारोमि सर्वात्मनमस्तुऽस्तु सदा हरि । नमः पुण्ड्रनाभाय वन्दे त्वामहमीश्वर ।

१४८०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वेषु कैलासवाचायां विष्णुस्तवे जगन्नीत्यधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २७६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा देवदेवेशं मुनीनाह पुनः शिवः । एवं जानीत हे विप्रा ये भक्ता द्रष्टुमानताः ।

एतदेव परं वस्तु नैतस्मात् परमस्ति वः । एतदेव विजानीध्वनेतद्दः परमं तपः ।

एतदेव सदा विप्रा ध्येयं सततमागमैः । एतद्दः परमं श्रेय एतद्दः परमं धनं ।

एतद्दो जन्मनः कृत्यमेतदस्त्वयसः कर्त्तव्यं । एष वः पुण्यनिखयः एष धर्मः सनातनः ।

एष वो मोक्षदाता च एष बोध उदाहृतः । एष पुण्यप्रदः साक्षादेतद्दः कर्त्तव्यं फलं ।

१४८१

एतदेव प्रशंसन्ति विदांसो ब्रह्मवादिनः । एष चधीमतिर्भिप्रा प्रार्थ्या ब्रह्मविदां सदा ।

एतदेव प्रशंसन्ति संख्ययोगसमाजिताः । एष ब्रह्मविदां मार्गः कथितो वेदवादिभिः ।

एवमेव विजानीत नात्र कार्त्तव्या विचारणा । हरिरेशः सदा श्रेयो भवद्भिः सत्त्वमाश्रितैः ।

नान्यो जगति देवोऽस्मिन् विष्णोर्नारायणात् परः । शोमित्येव सदा विप्राः पठत ध्यात तेजसं ।

ततो निःश्रेयसप्राप्तिर्भविष्यति न संशयः । एवं ध्यातो हरिः साक्षात् प्रसक्तो वो भविष्यति ।

१४८२

भवनाश्रमयं देवः करिष्यति वृद्धं हरिः । सदा ध्यात हरिं विप्रा यदीच्छा प्राप्नुमच्युतं ।

एष संसारविभवं विनाशयति वो मुहुः । स्मरध्वं सततं विष्णुं पठध्वं चित्ररोरिषं ।

मनःसंयमनं विप्राः कुरुध्वं यत्नतः सदा । शूद्धेऽन्तःकरणे विष्णुः प्रभोदति तपोधनाः ।

ध्यात्वा मां सर्व्वयत्नेन ततो जानीत केशव । उपाख्योऽहं सदा विप्रा उपाख्योऽस्मिन् हरौ स्मृतः ।

उपायोऽस्य मया प्रोक्तो नात्र सन्देह इत्यपि । अयं माशौ सदा विप्रा सततमध्यायनेन ।

१४८३

यथा वो बुद्धिरखिला शूद्धा भवति यत्नतः । तथा कुरुत विप्रेन्द्रा यथा देवः प्रभोदति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वास्ततः सर्व्वे मुनयः पुण्ड्रमीश्विनः । यथावदुपपट्टमाना निरसनं संशयं नृप ।

एवमेवेति तं विप्राः प्राञ्जः प्राञ्जस्यो हरं । किञ्चो नः संशयः सर्व्वो गृहीतोऽर्थः स तादृशः ।

एतदर्थं समायाता वचनस्य तवाश्रयं । सङ्गमाद्युबयोः सर्व्वो गृह्यो भोहो महानिह ।

यथा वदसि देवेश तथा नः श्रेयसं परं । यथाह भगवान् रुद्रो यतामः सततं हरौ ।

१४८४

इति ते मुनयः प्रीताः प्रणेभुः केशवं हरिं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वेषु कैलासवाचायां विष्णुस्तवे जगन्नीत्यधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २८० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् रुद्रः सर्व्वान् विस्मापयञ्चिव । स्तुत्या प्रचकमे सोऽहं विष्णुं विशेषरं हरिं ।

अर्थोभिः श्रुतियुक्ताभिर्मुनीनां शृण्वतां तदा ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ नमो भगवते तुभ्यं शास्त्रदेवाय धीमते । यद्य भासा जगत् सर्व्वं भासते नित्यमच्युत ।

नमो भगवते देव नित्यं सूर्यात्मने नमः । यः श्रोतयति श्रोतांशूलाकान् सर्वाणिमान् प्रभुः ।

१४८५

नमस्ते विष्णवे देव नित्यं सोमात्मने नमः । यः प्रजाः प्राण्यथैकी विन्धात्मा भूतभावनः ।
 नमः सर्वात्मने देव नमो वाग्धात्मने हरे । यो दधार करेणासौ कुशचीरादि यत् सदा ।
 दधार वेदान् सर्वास्त तस्मै ब्रह्मात्मने नमः । सर्वान् संहरते यस्तु संहारे विन्दुक् सदा ।
 क्रोधात्माऽसि विष्णोऽसि तुभ्यं रुद्रात्मने नमः । सृष्टौ सृष्टा समस्तानां प्राणिनां प्राणदायिने ।
 अजाय विष्णवे तुभ्यं सृष्टे विश्वज्ञे नमः । आदौ प्रकृतिसूक्तय भूतानां प्रभवाय च । १५००
 नमस्ते देवदेवेश प्रधानाय नमो नमः । पृथिव्यां गन्धरूपेण संस्मितः प्राणिनां हरे ।
 वृढाय वृढरूपाय तुभ्यं गन्धात्मने नमः । अपां रसाय सर्वेषु प्राणिनां सुखहेतवे ।
 नमस्ते विश्वरूपाय रसाय च नमो नमः । तेजसा भास्वरो यस्तु घृणो जन्तुहितः सदा ।
 तस्मै देव जगन्नाथ नमो भास्वरूपिणे । वायौ स्वर्गो गुणो यत्र प्रीतोऽसुखदुःखदः ।
 नमस्ते वायुरूपाय नमः स्वर्गात्मने हरे । आकाशेऽवस्थितः शब्दः सर्वश्रोत्रनिवेशनः । १५०१
 नमस्ते भगवन् विष्णो तुभ्यं शब्दात्मने नमः । यो दधार जगत् सर्वं मा यामानुषदेहवान् ।
 नमस्तुभ्यं जगन्नाथ मायिने ऽमायदायिने । नम आद्याय वीजाय निर्गुणाय गुणात्मने ।
 अचिन्त्याय सुचिन्त्याय तस्मै चिन्तात्मने नमः । हराय हरिरूपाय ब्रह्मणे ब्रह्मदायिने ।
 नमो ब्रह्मविदे तुभ्यं तुभ्यं ब्रह्मात्मने नमः । नमः सहस्रगिरसे सहस्रकिरणाय च ।
 नमः सहस्रवक्त्राय सहस्रनयनय च । विन्धाय विश्वरूपाय विश्वकर्त्रे नमो नमः । १५०२
 विश्ववक्त्रो नमो नित्यं भूतावास नमो नमः । इन्द्रियाथैश्वरूपाय विषयाय सदा हरे ।
 नमोऽश्वगिरसे तुभ्यं वेदाभरणरूपिणे । अन्नये ऽग्निपते तुभ्यं ज्योतिषां पतये नमः ।
 सूर्याय सूर्यवपुषे तेजसां पतये नमः । नमः सोमाय सौम्याय नमः प्रीतात्मने हरे ।
 नमो वषट्कृते तुभ्यं स्वहास्वधास्वरूपिणे । नमो यज्ञाय ईश्याय हविषे हव्यसंस्कृते ।
 नमः रुवाय पात्राय यज्ञाङ्गाय पराय च । नमः प्रणवदेशाय वरायाप्यवराय च । १५०३
 वेदरूपाय वेदाय शास्त्राय शास्त्ररूपिणे । गदिने खड्गिने तुभ्यं शङ्खिने शक्तिणे नमः ।
 शूलिने चर्षिणे नित्यं वरदाय नमो नमः । बुद्धप्रियाय बुद्धाय प्रबुद्धाय सुखाय च ।
 हरये विष्णवे तुभ्यं नमः सर्वात्मने गुरो । नमस्ते सर्वलोकेश सर्ववक्त्रे नमो नमः ।
 नमः स्वभावशुद्धाय नमस्ते यज्ञशूकर । नमो विष्णो नमो विष्णो नमो विष्णो नमो हरे ।
 नमस्ते चास्तु देवाय वासुदेवाय धीमते । नमः कृष्णाय सर्वाय सर्वावास नमो नमः । १५०४
 नमो भूयो नमस्तेऽस्तु पाहि लोकान् जनार्दन । इति सुला जगन्नाथमुवाच मुनिपत्तमान् ।
 इमं श्रोत्रमधीयान् नित्यं व्रजत केशवं । शरण्यं सर्वभूतानां स वः श्रेयो विधास्यति ।
 ये चेमं धारयिष्यन्ति स्ववं पापविमोचनं । तेषां प्रीतः प्रसन्नात्मा पठतां शृण्वतां हरिः ।
 श्रेयो दास्यति धर्मात्मा नाच कार्या विचारणा । अवश्यं मनसा ध्यात केशवं भक्तवत्सलं ।
 श्रेयः प्राप्तुं यदीच्छन्त भवन्तः शंसितप्रताः । इत्युक्त्वा भगवान् रुद्रस्तत्रैवान्तरधीयत । १५०५

सगणः शङ्करः साचादुमथा भूतभावणः । ततस्ते मुनयः सर्वे परां निर्दृतिमाधयुः ।

तमेव परमं तत्त्वं मत्वा नारायणं हरिं । विसृज्य परमं मत्वा मेनिरे स्तुतार्थतां ।

लोकपालास्तदा विष्णुं नमस्कृत्य हरिं तदा । जग्मः स्वान्मथ वेष्मनि गवैः सर्वैर्नृपोत्तम ।

आरुह्य भगवान् विष्णुर्गर्हणं पत्तिपुङ्गवं । शङ्को चको गदो खड्गो शार्ङ्गो दूषो तलववान् ।

यथागतं जगन्नाथो यथै वदरिक्कामनु । सर्वाङ्गे पुष्टरोकाको नित्यं मुनिनिवेदितं ।

१५२०

तत्र गत्वा यथायोगं विगम्य हरिरीश्वरः । अर्चितो मुनिभिः सर्वैर्निषवाद सुखासने ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यर्ष्येण कौलासवाचायां कृष्णप्रत्यागमने एकब्रह्मोत्पत्तिकदिश्रतोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काशे तु पौण्ड्रो नृपरोत्तमः । बलवान् सत्त्वसम्पन्नो घोडा विपुलविक्रमः ।

दृष्ट्वाशत्रुस्तदा राजा कृष्णदेषो बन्धात् सदा । नृपान् सर्वान् समाहृत्य प्रोवाच नृपसंसदि ।

जिता च पृथिवी सर्वा जिताश्च नृपसत्तमाः । दृष्ट्वायस्ये बलोत्पन्नाः कृष्णमाश्रित्य गर्भिताः ।

दास्यन्ति मे करं सर्वे न हि ते मम शत्रवः । कृष्णश्चकवसात्पत्तो मामवज्ञाय तिष्ठति ।

१५२१

अहं चकीर्ति गर्वोऽभूत्तस्य गोपस्य सर्वदा । शङ्को चको गदो शार्ङ्गो शरी दूषो सहायवान् ।

एवमादिर्ब्रह्मगर्वस्तस्य संप्रति वर्त्तते । लोके च मम यस्मान् वासुदेवेति विमुक्तं ।

अष्टङ्गान्मम तन्नाम गोपो मदवसाश्रितः । तस्य चकस्य शत्रुकं ममापि निमित्तं महत् ।

गर्वहन्तु सदा तस्य नास्मा चापि सुदर्शनं । सहस्रारं महाघोरं तस्य चकस्य भाजनं ।

अनेकप्रहतं शकं गोपस्य नृपोत्तमाः । ममाप्येतद्गुर्द्विष्यं शार्ङ्गं नाम महारथं ।

१५२२

गदा कौमोदकी नास्मा मनेषं महती दृढा । कालायसवहस्यस्य मारेण सुकृता मया ।

खड्गो नन्दकनामाऽसौ ममाद्यं विपुलो दृढः । अमकसान्तको घोरसस्य खड्गस्य नाशकः ।

ततश्चाहं गदो खड्गो शार्ङ्गो शङ्को तनुववान् । युधि जेता च कृष्णस्य नाच कार्या विचारणा ।

माञ्च ब्रूत नृपास्यैर्गदिनं चक्रिणं तथा । अंखिनं शार्ङ्गिणं वीरं ब्रूत नित्यं नृपोत्तमाः ।

वासुदेवेति मां ब्रूत न तु गोपं यदूत्तमं । एकोऽहं वासुदेवो हि हत्वा तं गोपदारकं ।

१५२३

सख्युत्तमं बलाद्गन्ता नरकस्य महात्मनः । मां तथा यदि न ब्रूत दृष्ट्वा भारव्रतैः व्रतं ।

सुवर्णस्य च निष्कस्य धान्यस्य बहुसस्यथा । तथा भ्रुवति राजेन्द्रे मनसा दुःसहं यथा ।

केचिन्नृणासमायुक्ता आसते वीर्यवत्तराः । रसञ्चा बलवीर्यस्य केशवस्य सदा नृपाः ।

ऋपरे तु नृपा राज्ञेवमेवेति चुक्रुशुः । अन्ये बलमदोत्सिका जेयामः केशवं रणे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यर्ष्येण पौण्ड्र कवधे ब्रह्मोत्पत्तिकदिश्रतोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कौलासशिखराजिर्गतो मुनिवत्तमः । नारदः सर्वलोकेशः पौण्ड्रस्य नगरं प्रति । १५२४

अवतीर्य नभोभागात् प्रत्यागम्य नरोत्तमं । डाः स्थेन च समाह्वयः प्रविशेत्तद्विद्वत्तमं ।

अर्थादिसमुदाचारं नृपालम्बा महामुनिः । निषसादासने शुभे स्नासृते शुभवाचसा ।

कुशलं दृष्टवान् भूयो नृपः स मुनिवत्तमं । उवाच नारदं भूयः पौण्ड्रको बलवर्त्तितः ।

भवान् सर्वत्र कुशलः सर्वकार्येषु पण्डितः । इष्टितो देवसिद्धेषु गन्धर्वेषु महात्मसु ।
 सर्वत्रगो निराबाधो गन्ता सर्वत्र सर्वदा । अगम्य तव विप्रेन्द्र ब्रह्माण्डेऽत्र न किञ्चन । १५५५
 नारदेदं वदः त्वं हि यत्र यत्र गतो भवान् । तत्र तत्र तपःसिद्धौ लोकप्रथितवीर्यवान् ।
 पौण्ड्र एव च विख्यातो वासुदेवेति शब्दितः । शङ्खो चक्रो गदो शङ्खो खान्नी तूष्णी तस्य चवान् ।
 विजेता राजर्षिदानां दाता सर्वस्य सर्वदा । भोक्ता राज्यस्य सर्वत्र शास्ता राजा बलाहलो ।
 अजेयः शत्रुमैत्र्यानां रक्षिता स्खजनस्य ह । योऽद्य गोपकनामाऽसौ वासुदेवेति शब्दितः ।
 तस्य वीर्यबले न सो नास्त्रो हि मम धारणे । स हि गोपो वृथा बाल्मिक्यारथयेव नाम मे । १५५६
 इदं निश्चिनु विप्रेन्द्र एक एव भवाम्यहं । वासुदेवो जगत्यस्मिन्निर्मित्य बलिनं यदुं ।
 वृष्णीन् सर्वान् बलात् सिद्ध्या निर्हृद्ये च तां पुरीं । द्वारकां वृष्णिनिक्षयां योऽहो चाहं महासते ।
 एते च बलिनः सर्वे नृपा मम समागताः । अस्माश्च वेगिनः सन्ति रथा वायुजवा मम ।
 उद्रा मत्ताः सहस्रञ्च गजा नियुतमेव च । एतेनैव बलेनासौ हनिष्ये केशवं रणे ।
 तस्मादेवं मदा विप्र वद ब्रह्मन् पुरे मम । इन्द्रस्यापि सदा विप्र वद नारद सांप्रतं । १५५७
 प्रार्थयैषा मम विभो नमस्ये त्वां तपोधन ।
 ॥ नारद उवाच ॥ सर्वत्रगः सदा चास्मि यावद्ब्रह्माण्डसंस्थितः । अत्रार्थः सर्वकार्येषु गमने केनचित्कृप ।
 किन्तु वक्तुं तथा राजन्नास्त्रे नृपसत्तम । महो शासति देवेशे चक्रपाणौ जनाहं मे ।
 विष्णोः सर्वत्रगो देवे दुष्टान् हत्वा सवान्धवान् । वासुदेवेति को नाम तिष्ठत्यस्मिन् हराविति ।
 को नाम वक्रुभेवेदं कृप्ये शासति गोमती । अज्ञानादक्रुमेवञ्च समर्थाः प्रकृता नराः । १५५८
 हरिः सर्वत्रगो विष्णुर्दुर्धं ते व्यपनेष्यति । अचिन्त्यविभवो विष्णुः शार्ङ्गधन्वा गदाधरः ।
 आदिदेवः पुराणात्मा दर्पन्ते व्यपनेष्यति । हास्यमेतन्महाराज यद्य वै तत्र संस्थितं ।
 शार्ङ्गं खड्गं तथा राजन् महाघोरं न दाप्यते । अतोव हासकालोऽयं तव संप्रति वर्त्तते ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकनारदसंवादे व्यशोत्यधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २८३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धो महाराज पौण्ड्रो मदबलान्वितः । नारदं विप्रवर्धं तं प्रोवाच नृपसंसदि ।
 किमिदं विप्र विप्रर्षे राजाऽहं वो द्विजैः सह । गच्छ त्वं काममथवा मुने शापप्रदः सदा । १५५९
 भीतस्त्वत्ता महाबुद्धे गच्छ त्वं काममथ हि । इत्युक्तो नृपवर्धेण तुष्णोमेव स नारदः ।
 जगामाकः शगमनो यत्र तिष्ठति केशवः । स गत्वा विष्णुसङ्काशं विष्णोः सर्वं शंसं ह ।
 तच्छ्रुत्वा भगवान् विष्णुर्थधेष्टं वदतामिति । दर्पं तस्यापनेष्यामि श्वेभूते द्विजसत्तम ।
 इत्युक्त्वा विरगमेव तस्मिन् वदरिकाश्रमे । ततः पौण्ड्रो महाबाहुर्बलैर्बहुभिरोत्तरः ।
 अथैरनेकमाहसैर्गजैर्बहुभिर्नितः । शस्तकोटिसभायुक्तः स राजा सत्यमङ्गरः । १५६०
 अनेकशतमाहसैः पत्तिभिः स समन्वितः । एकस्यव्यप्रभृतिभीराजभिसु समन्ततः ।
 अष्टौ रथसहस्राणि नागानानयुतं तथा । अर्धदं पत्तिसंघानां तद्वलं समपद्यत ।

एतेन तु बलेनाजौ प्रस्तुरभूपसत्तमः । धिरराज महाराजकुदयस्त्रो यथा रविः ।
 स यथौ मथरात्रेण नगरीं दारकामनु । तयो दीपिकाहस्ता रात्रौ तमसि दारुणे ।
 यद्युर्विविधशस्त्राद्याः संपतन्तोऽम्हावलाः । दारकां वीर्यसम्पन्नां महाघोरं नृपान्तमाः । १५ = २
 रथं महान्महारुह्य शस्त्रौघैश्च समावृतं । पट्टिशमिसमाकीर्णं गदापरिचयं कुलं ।
 शक्तितोमरसंकीर्णं ध्वजमालासमाचितं । किङ्किणोजालसंबुक्तं शरासिप्रासंबुधुतं ।
 महाघोरं महारौद्रं युमान्तजलदोपमं । धनुर्गदाशमाकीर्णं महामेघोपमं महत् ।
 अन्यर्कसदृशाकारं यथौ दारवतोमनु । मृहीतदीपिको राजा वीर्यवान् बलवान्मृप ।
 हनुमैच्छस्त्रगन्नाथं वृष्णीशैव समन्ततः । आकर्षन् बलमुष्णांस्तान् राज्ञः सर्वान्महासुतिः । १५ = ८०
 पुरदारं समासाद्य बलं संस्त्राय जलतः । इदं प्रोवाच राजा तु नृपान् सर्वानवस्त्रितान् ।
 ताश्चतामत्र भेरो तु वाम विश्राय मामकं । युध्यतां युध्यतामत्र देयं वा प्रतिदीयतां ।
 आगतः पौण्ड्रको राजा युद्धार्थौ वीर्यवन्तरः । हनुकामः समपान् वः कृष्णबाहुवलाश्रयान् ।
 इति ते प्रेषिताः सर्वे समीपुः सूचका यदून । दीपिकाश्च प्रदीप्यन्ते बह्वुः शतसहस्रशः ।
 इतश्चेतश्च राजानो युध्यन्ते युद्धलालसाः । पुरीं ते पुरतलत्र शस्त्रिणः क्षत्रियास्तथा । १५ = ९०
 सिंहनादं प्रकुर्वन्तः शस्त्रधाराशमाकुलाः । कुतोऽयं वृष्णिप्रवरः कुतो राजा जगत्पतिः ।
 कुतोऽयं सात्यकिर्वीरः कुतो हार्दिक एव च । कुतो नु बलभद्रश्च सर्वथादवसन्तमः ।
 इत्येवं कथयन्तो वै राजानः सर्वे एव ते ।

आदाय शस्त्राणि बह्वनि सर्वतः शरंश्च चापानि बह्वनि सर्वे । युद्धाय सन्नाहनिबद्धो ययुर्हरेः पुरीं दारवतीं नृपान्तमाः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकश्च दारकागमने चतुरश्रोत्यधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २८४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततश्च यादवाः सर्वे दृष्ट्वा धैनिकसङ्घं । रात्रौ च व्यपन्नं प्राप्तं महाशस्त्रसमाकुलं । १५ = ९५
 महावातममुद्धूतकृष्णान्मसागरोपमं । सन्नद्धाः समपद्यन्त शस्त्रिणो युद्धलालसाः ।
 मृहीतदीपिकाः सर्वे यादवाः शस्त्रधोधिजः । सात्यकिर्बलभद्रश्च हार्दिको निघ्नठस्तथा ।
 उद्धूतोऽथ महाबुद्धिरुपधेनो महाबलः । अन्ये च यादवाः सर्वे कवचप्रपद्ये रताः ।
 समस्तयुद्धकुशला रात्रौ सन्नाहधोधिजः । शस्त्रिणः क्षत्रिणश्चैव सर्वे शस्त्रसमाकुलाः ।
 युद्धाय समपद्यन्त बहवो बाहुब्रालिनः । रथिनेः गजिनश्चैव सादिनः सायुधास्तथा । १५ = १००
 नित्ययुक्ता महात्मानो धन्विनः पुरुषोत्तमाः । निर्धेऽर्भगरान्पूर्वं दीपिकाभिः समन्ततः ।
 कुतः पौण्ड्रक इत्येवं वदन्तः सर्वसात्त्वताः । दीपिकादीपितो देवो नित्यमाः समपद्यत ।
 ततो विनिमिरो देशः समन्तात्प्रत्यपद्यत । युद्धं समभवद्गौरं वृष्णिभिः शत्रुभिः सह ।
 ततो महान् समभवत्स नादो रोमहर्षणः । हया हयैः समायुक्ता गजाश्च मजयूयपैः ।
 रथा रथैः समायुक्ताः सादिभिः सादिनस्तथा । क्षत्रिणः क्षत्रिभिः सार्द्धं गदिभिर्गदिनस्तथा । १५ = ११०
 परस्परव्यतीकारो रण आसीत् सुदारुणः । महाप्रलयसंबोधः ब्रह्मलोकां महात्पर्णा ।

धावन्तः प्रहरन्तेतान् सर्वतो नृप हन्ति नः । अयमेव महाबाहुः खड्गी पतति वीर्यवान् ।
 अयमेव शरी घोरो वर्त्ततेऽतिमुदारुणः । गदो चायं महावीर्यः सर्वान्घो बाधते नृप ।
 अयं रथी शरी चापी गरी तूष्णीं तनुववान् । पट्टिशो सर्वतो याति कुन्तपाण्डिरयं बली ।
 अयमत्र महाशूली संस्त्रितः सर्वतो दिशं । गजोऽयं सविश्राणायो वर्त्तते सर्वतः प्रति ।
 अयं सर्वत्रगः शूरो वेगवान्वातमन्त्रिभः । शरान् शरैः समाहन्ति दण्डान् दण्डैर्ज्वलन्त्यते ।
 कुन्तान् कुन्तैः समाजगुर्गदाभिश्च गदास्तथा । परिधान् परिधैः सार्द्धं शूलान् शूलैः समन्ततः ।
 एव तेषां महाराज कुर्वता रणमुत्तमं । संगामः सुमहानायो वृद्धश्चापि महानभूत् ।
 भूतानि सुबद्धन्याजो शब्दवन्ति महान्ति च । प्रादुरासन् सशस्त्राणि शङ्खानाञ्चैव निखनः ।
 रात्रौ प्रादुरभूच्छब्दः संगामे लोभ हर्षणः । प्रावर्त्तत महायुद्धं वृष्णीनाञ्चैव तैः सह ।
 केचिद्धृतः समाग्रेतः प्रयियां प्रयिवोचितः । केचित् पतितमालिष्टा विप्रकोर्षेशिरोधराः ।
 पेतुरुर्व्या महावीर्या राजानः शस्त्रपाणयः । केचित्कु भिन्नमर्षाणः समापेतुः सहस्रशः ।
 परस्परं समाश्रित्य परस्परबधैषिणः । न्यस्तशस्त्रा महात्मानः समन्तात् चतवियहाः ।
 पेतुर्गतासवः केचित् यमराष्ट्रविदूर्ङ्गनाः । एवन्ते निहता राजन् पोथिताः सर्व एव तु ।
 एतस्मिन्नन्तरे शूर सकलव्या निषादपः । धनुर्दृष्ट्वा महाघोरं कालान्तक्यमोपमः ।
 शरैरनेकसाहसैरर्द्धयामास यादवान् । परःशतैः शराणान्तु निश्रितैर्षर्भेदिभिः ।
 वृष्णीनाञ्च बलं सर्वं पोथयामास सर्वतः । युध्यतः शस्त्रपाणिं च चक्षियान् वीर्यवत्तरान् ।
 निशठं पञ्चशत्या शराणां नतपर्वणां । सारणं दशभिर्विद्धा हादिक्यं पञ्चभिः शरैः ।
 उग्रमेनं नवत्या तु वसुदेवञ्च सप्तभिः । उद्धवं दशभिश्चैव शकूरं पञ्चभिः शरैः ।
 एवमेवेदृशः सर्वे निहता निश्रितैः शरैः । विश्राव्य यादवो सेनां नाम विश्राव्य वीर्यवान् ।
 एकलव्या यदुत्थान् वीर्यवान् बलवानहं । इदानीं सात्यकिर्वीरः कथास्थिति महःबलः ।
 मदमन्तो हलो साक्षात् क यातोह गदाधरः । इत्याह भिंहनादेन शिंहान् विस्त्रापयन्निव ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पाण्डुरूपधे रात्रियुद्धे पञ्चाशोत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निवृत्तेष्वथ धैर्येषु वृष्णिवीरेषु चैव हि । भीतेष्वथ महाराज हतेषु युधि सर्वतः ।

दोपिकासु प्रशान्तासु निःशब्दे सति सर्वतः । जितमित्येव तन्मत्वा वृष्णीनां बलमुत्तमं ।

ततः पौण्ड्रैः महावीर्या बभाषे सैनिकान् स्वकान् । शीघ्रं गच्छत राजेन्द्राष्टकैः कुन्तैः पुरोभिर्मां ।

कुठारैः कुन्तैश्चैव पाषाणैः सर्वतो दिशं । कर्णशैः सुषोरेस्तान् सर्वतो यात भूमिपाः ।

भिद्यन्तां प्राकारश्चयाः प्रासादाश्च समन्ततः । गृह्णन्तां कन्यकाः सर्वा दास्यन्तेव समन्ततः ।

गृह्णन्तां रत्नमुखाश्च धनानि सुबद्धन्यथ । ते तथेति महात्मानो राजानः सर्व एव तु ।

कुठारैः सर्वतश्चैव चिच्छिदुः पौण्ड्रकाश्चया । प्राकाराश्चैव सर्वत्र प्रासादान् बरसञ्चयान् ।

अथ तत्र महारं शब्दः प्रादुरासीत् समन्ततः । टङ्केषु पात्यमनिषु प्राकारेषु महाबलैः ।

पूर्णद्वारे महाराज भिन्नाः प्राकाररुद्राद्याः । मुक्ता ब्रह्मे महाघोरं सात्यकिः श्रीधनुर्हितः ।
 मयि सर्वं समारोप्य केशवो यादवेश्वरः । गतः कैलासशिखरं द्रष्टुं शङ्करमव्ययं ।
 अवश्यं हि मया रक्ष्या पुरी द्वारवती त्रियं । इति सञ्चिन्त्य मनसा धनुरादाय सत्वरं ।
 रथं महान्तमारुह्य दारुकस्य महात्मनः । पुत्रेण संकृतं घोरं यन्ता च स्वयमेव हि ।
 धनुर्ब्रह्मदादाय शरं स्याद्विषोपमान् । आरुह्य कवचं घोरं दृढं संपातदुःसहं । १४१५
 अङ्गदो कुण्डलो तूष्णी शरी चापो गदासिमान् । ययौ युद्धाय श्रेनेयः संस्मरन् केशवं वचः ।
 दीपिकादीपिते देशे ययौ सात्यकिरत्नमः । तथैव बलदेवोऽपि रथमारुह्य भास्करं ।
 गदो शरी महावीर्यैः प्रायाद्रणचिकीर्षया । सिंहनादं प्रकुर्वन् वे मुञ्चन् वै भैरवं रवं ।
 उद्धवोऽपि बलो मात्स्यमारुह्य सस्यतं । कृत्वा महावरं घोरं सर्वथादवधत्तमः ।
 ययौ नीतिं विचिन्वानः परां प्रीतिं महाबलः । अन्ये च दृष्ट्वायः सर्वे वयुः संगामलालसाः । १४१६
 रथान् गजान् समारुह्य हार्दिकप्रमुखास्तदा । दीपिकाभिश्च सर्वत्र पुरोवृत्ताभिरौशराः ।
 सिंहनादं प्रकुर्वन्तः स्मरन्तः कौशवं वचः । पूर्णद्वारं समागत्य दृष्ट्वा यो युद्धलालसाः ।
 ते समेत्य यथायोगं स्थितास्तत्र महाबलाः । स्थिते सैन्ये महाघोरे दीपिकादीपिते तथा ।
 शनिर्वीरः शरो चापो गदो तूष्णीरवान् विभो । वायव्यास्त्रं समादाय योजयित्वा महाशरं ।
 आकर्णपूर्णमाह्वय धनुःप्रवरमुत्तमं । मुभोच परमैन्धेषु शनिर्वीरः प्रतापवान् । १४१७
 वायव्यास्त्रेण ते सर्वे तत्रस्था नरसत्तमाः । विजिता ह्यस्त्रवैर्येण यत्र तिष्ठति पौण्ड्रकः ।
 तत्र गत्वा स्थिताः सर्वे निर्दूता वातरंहसा । यत्र पूर्वं स्थिताः सर्वे विद्रुता राजसत्तमाः ।
 तत्र स्थित्वा च श्रेनेयः शरमादाय सत्वरः । निशितं सर्पभागाभं बभाषे सात्यकिस्तदा ।
 क इदानीं महाबुद्धिः पौण्ड्रको राजसत्तमः । स्थितोऽस्मि व्यवसायेन शरी चापो महाबलः ।
 यदि द्रष्टा दुरात्मानं ततो हन्ता नृपाधमं । भृत्योऽस्मि केशवस्याहं जिघांसुः पौण्ड्रकं स्थितः । १४१८
 क्रिन्वा शिरस्तु तस्याथ सर्व्वचक्षस्य पश्यतः । बलिं दास्यामि मृगैभ्यः सभ्यैश्च दुरात्मनः ।
 को नाम ईदृशं कर्म पौरवश्च समाचरेत् । सुप्तेषु निद्रि सर्व्वेषु यादवेषु महात्मसु ।
 चौरोऽयं सर्व्वथा राजा न हि राजबलान्वितः । यदि शक्तो न कुर्याच्च चौर्यमेवं नृपाधमः ।
 अहोऽस्य बलिता राजसैर्यकार्य्यं प्रकुर्व्वतः । सर्व्वथा गमनं तस्य न हि पश्यामि धाप्रतं ।
 इत्युक्त्वा सात्यकिर्वीरः प्रजहास महाबलः । विस्फार्य्य सुदृढं चापं सन्दधे कार्भकं शरं । १४१९
 आकर्णं वचनं वीरः सात्यकेस्तस्य धीमतः । क नु कृष्णः क गोपालः कुतः भोऽथ प्रवर्त्तते ।
 स्त्रीहन्ता पशुहन्ता च क च स्वामोति श्रेवितः । स इदानीं क वर्त्तते मृहीत्वा मम नाम तत् ।
 हन्ता मख्युर्ध्वहावीर्यो नरकस्य महात्मनः । ममेव तात युद्धेऽस्मिन् हते तस्मिन् दुरात्मनि ।
 गच्छ त्वं कामतो वीर योद्धुं न क्षमते भवान् । अथवा तिष्ठ किञ्चित्तु ततो द्रष्टाऽसि मे बलं ।
 शिरस्त्रो पातयिष्यामि शरैर्धैरिर्दुरासदैः । हतस्य तव वीरेह भूमिः पास्यति श्राणितं । १४२०

श्रोथते स तथा गोपो हतः सात्यकिरित्यपि । शो गन्धर्वस्य गोपस्य सर्वदा वर्तते महान् ।
विनश्यतु स तु क्षिप्रं हते त्वयि यदूत्तम । त्वयि रक्षां समादिश्य गोपः कौलासपर्वतं ।
गत इत्येवमस्माभिः श्रुतं पूर्वं महामते । अरं गृह्णाथ निशितं यदि शक्नोऽसि सात्यके ।
इत्युक्त्वा वाणमादाय ययौ योद्धुं व्यवस्रतः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकवधे रात्रियुद्धे षडशौत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धो महाराज सात्यकिर्दृष्ट्वापुत्रवः । उवाच वचनं राजन् वासुदेवं क्षरन्निव । १११५

अवोचदीदृशं वाक्यं वासुदेवं नृपाधमः । को नाम जगतां नाचमित्यं ब्रूयाद्विजोविषुः ।
मृत्युसंज्ञां सर्वथा चाति वदन्तं तादृशं वचः । जिज्ञासे शतधा दीर्घाद्ददतस्मादृशं वचः ।
एष ते पातयिष्यामि शिरः काथाञ्च पौण्ड्रक । यस्मान् वासुदेवेति तव संप्रति वर्तते ।

यावत् पतति काथात्ते शिरस्तावत् प्रवर्तते । स एव शो नु भगवान् वासुदेवो भविष्यति ।
एक एव जगन्नाथः कर्ता सर्वस्य सर्वगः । दुरात्मन् सर्वथा देवो भविष्यति न संशयः ।

१११६

एष तेऽहं शिरः काथात् पातयिष्यामि राजक । यद्यसौ भगवान् विष्णुर्नागमिष्यति संप्रतं ।
अस्त्रवीर्यं बलञ्चैव सर्वं दर्शय साम्प्रतं । नातः परतरं राजन् वीर्यं तव च वर्तते ।

सर्वं दर्शय यत्नेन खिलोऽसि व्यवसायवान् । शरो चापी गदो खड्गो सर्वथाऽहमुपस्थितः ।
नैतन्नगरमावासीः सत्येनैतद्ब्रवीम्यहं । सर्वथा कृतकृत्योऽसि दृष्ट्वा त्वां वासुदेवक ।

तवाङ्गं निलम्बः कृत्वा सम्भो दास्यामि राजक । इत्युक्त्वा वाणमादाय वासुदेवं महाबलः ।
आकर्षणपूर्वमाह्वय विव्याध निशितं अरं । स तेन विद्धो यदुना वासुदेवः प्रतापवान् ।

१११७

नवभिर्दृशभिश्चैव शरैः सन्नतपर्वभिः । विव्याध सात्यकिं राजा नदंश्च वज्रधा क्रिस ।
ततो नारायमादाय निशितं यमसन्निभं । धनुराह्वय भगवान् वासुदेवो नृपोत्तम ।

विव्याध सात्यकिं भूयो निश्रि प्रह्लादयन् स्तकान् । नाराचेन समाविद्धः सात्यकिः सत्यसङ्गरः ।
अस्त्राटे सुदृढं वीरो वृष्णीनामघणोस्तदा । निषणाद् रथोपस्थे निशेष्ट इव सत्तम ।

१११८

ततः स पौण्ड्रको राजाऽविध्यद्दशभिराशुगैः । शरथिं पञ्चविंशत्या हयांस चतुरो नृप ।
ते हया रुधिराक्ताङ्गाः शरथिश्च समन्ततः । विह्वलाः समपन्नान् वासुदेवस्य पश्यतः ।

वासुदेवो रथे चापि शिंहनादं समाददे । तेन नादेन तत्राभूद्विबुद्धः सात्यकिनृप ।
विद्वान् हयांस्तथा दृष्ट्वा शरथिश्च तथा गतं । श्रेणेषोऽथ महावीर्यो रुषितो नृपसत्तम ।

१११९

अक्षं द्रष्ट्यामि ते वीर्यमित्युक्त्वा वाणमाददे । विव्याध तेन वाणेन वज्रश्रेणं महाबलं ।
ततश्चासन्न तेनाज्ञो वासुदेवः शरेण च । सुसुवे रुधिरं शोरमत्युष्णं वक्षसा नृप ।

रथोपस्थे पपाताशु निस्पन्दसुरगो यथा । कृत्यञ्चापि न जानाति केवलं निषणाद् च ।
सात्यकिस्तु रथं विद्धा दर्शभिः सायकैस्तथा । ध्वजं चिच्छेद भस्त्रेण वासुदेवस्य रुषिपः ।

हयांस चतुरो हत्वा वाचैः शरथिमेव च । सुयुधानोऽथ राक्षेद् वाचैः शरथिमेव च ।

शारद्ये शिरः काण्डद्वारम् च रथाभदा । रथपञ्चिद्विच्छिद्येद्वेषाच्च व्यसवो ऽभवत् ॥ ११२० ॥
 चक्रच्च तिस्रः कृत्वा वासुदेवमिराजवा । जघास विपुलं राजन् वासुदेवं महाबलः ।
 ततः परं महत्प्रायं सात्त्विकिर्दृष्ट्विबन्धनः । बन्धं कृत्वा बली सात्वात् सर्वसमस्त पञ्चतः ।
 शरैः सप्ततिसंख्याकैरुद्दयामास सत्वरं । ते शराः ब्रह्मभाकारा निर्वेष्टुः सर्वतस्तदा ।
 शिरसाः पार्श्वज्यैव वृधतः पुरतस्तथा । जेवलं धैर्यनिष्ठयस्तृषार्तः शरावन् यथा ।
 यथा मन्वन्ति रिक्तस्य तथा तिष्ठति पौरुषकः । ततश्चक्रोध बलवान् वासुदेवः प्रतापवान् । ॥ ११२१ ॥
 अहं चन्द्रं समादाय विद्याथ क्षुधि सात्त्विकं । विद्या कर्मभिरायानं क्रोधेन प्रस्तुरजिव ।
 विद्वेऽथ सात्त्विकित्थेन शरैः यक्ष्मिन्सद्भुजैः । चापं विच्छेद पौरुषस्य विदनादं तथाऽनदत् ।
 वामुदेवो गदां गृह्य भ्रातृभिर्यत्ना पदात् पदं । स्वरितं पातयामास सात्त्विकैर्बलैश्चि प्रभो ।
 सव्येन तां समाकृष्य करेण यदुनन्दनः । शरं प्रगृह्य विद्याथ सात्त्विकिर्दुधि पौरुषकं ।
 तभन्तरे गृहीत्वाऽपु वासुदेवः प्रतापवान् । शक्तिभिर्दृग्भिक्षैव सात्त्विकं निजवान् ह । ॥ ११२२ ॥
 ताभिर्विद्वेऽरणे वीरः सात्त्विकिः कथञ्चक्रुरः । जघास धनुरन्वत्तदुनुरादाय सत्वरं ।
 आजघान गदापाणिर्दृष्ट्वोन्मत्तयत्कीर्णम् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भिक्षुवर्णनेषु पौरुषकसात्त्विकियुद्धे सप्ताशोत्थधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २८७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धो गदापाणिः सात्त्विकिर्दृष्ट्विबन्धनः । वासुदेवं जघानाऽपु गदया तोल्लया नृप ।
 सात्त्विकं वासुदेवस्तु गदयाऽभ्यहनद्वली । तावुद्यतगदौ वीरौ ह्युभोभते सुदारुणौ ।
 वृष्टौ वने यथा सिंहौ परस्परबधैश्चिबौ । ततः स सात्त्विकिः क्रुद्धः सर्वं मच्छस्रमागमत् । ॥ ११२३ ॥
 दक्षिणं वासुदेवस्तु तं जकन कमान्तरे । युवुधानोऽथ वीरस्तु शङ्खार्थमताडयत् ।
 दृढं स ताडितो वीरो जानुभ्यामपतद्भुवि । तत उत्थास वीरस्तु सखाटेऽभ्यहनत् गदां ।
 विषयः किञ्चिदायस्यस्तत उत्थाय सत्वरं । गदयाऽभ्यहनद्वीरः सात्त्विकिः पौरुषसन्तमं ।
 वामुदेवो बली वीरः सात्त्विक्युत्तुरिवापरः । जघान गदया वृष्टिं विद्वेषश्चि चक्रुवा ।
 स तथा ताडितो वृष्टिर्गदया बाहुमुत्तया । सास्रम्य मूर्ध्नि सहसा वृत्तेऽरन्तगतो यथा । ॥ ११२४ ॥
 संज्ञां पुनः समालम्य पाणिभ्यां दृढमेव च । गदां तस्य महाराज गृहीत्वा प्रयत्नेव ह ।
 द्विधा कृत्वा महागुर्भीं गदां कासायसीं शुभ्रां । उत्सृज्य सहसा वीरः सिंहनादं व्यनीनदत् ।
 तत उत्सृज्य राजा तु वासुदेवो महाबलः । सव्येन सात्त्विकं गृह्य दक्षिणेन करेण ह ।
 मुष्टिं कृत्वा महाघोरं वासुदेवः प्रतापवान् । ताडयामास मध्ये तु सनयोः सात्त्विकैर्नृप ।
 श्रेण्यो वृष्टिवीरस्तु गदः मुकृष्य सत्वरं । तस्तेनाभ्याहनद्वीरो वासुदेवं रजाजरे । ॥ ११२५ ॥
 तस्तेन वामुदेवोऽपि सात्त्विकं कथञ्चक्रुरं । तथोरेवं महाघोरं तस्ययुद्धं प्रवर्तत ।
 जानुभ्यां मुष्टिभिश्चैव बाहुभ्यां शिरसा तथा । उरवोरः क्वापत्य जानुभ्यां जानुनी तथा ।
 कराभ्यां करमाहत्य तौ युद्धं संप्रकृतुः । तस्यचोत्सव राक्षेन्द्र वृक्षयोः शक्तिकर्षयोः ।

वने यथाऽग्निरुत्पन्नस्यैवाम्भसाक्षयः । तावाभौ प्रथितौ वीरावभौः खिलहरिवायको ।
 निश्रिप्तमितमूर्कार्यां प्रसन्नं त्वज्जा महाबलौ । युयुधाते महारथे मसौः शक्तिविक्रमौ ।
 उभे सेने महाराज संश्रयं जगत्सदा । किमु ख्यात् सात्यकिर्वीरो हतलेन भविष्यति ।
 आशोखिदासुदेवस्तु हतलेन महात्मना । अथव तौ महावीरौ परस्परवधैषिणौ ।
 युध्यमानौ महावीरौ नरोः स्वर्गं गमिष्यतः । अन्वया नोपरम्वतां बुद्धावीरौ सुनिश्चितौ ।
 अशो वीर्यमसौ धैर्यमेतयोर्बलशालिनोः । रतौ महाबलौ लोके रतौ प्रकृतिवशतौ ।
 नैवं युद्धं महाघोरमासीद्देवासुरैर्वपि । न श्रुतो न च वा दृष्टः संगामोऽयं कदाचन ।
 एवं ते वैजिका ब्रूयुः सेनयोर्भयोरपि । रात्रौ निश्रीये नैषोधि दृष्ट्वा युद्धं सुदारुणं ।
 अथ तौ बाहुभिर्वीरौ शत्रुपेततुरङ्गवा । दशभिर्बुद्धिभिर्बन्धे सात्यकिः पौण्ड्रकं तदा ।
 पञ्चभिः सात्यकिं पौण्ड्रः समाजने महाबलः । तयोश्चटखटाग्रन्दो ब्रह्माण्डोभयो महान् ।
 प्रादुरासीत् सव्यं सव्यं विस्त्रापयन्निव ।

११२२

११२३

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे मन्त्रिजगर्भणि पौण्ड्रकनायकियुद्धे अष्टाश्रीतिविक्रमिणोऽध्यायः ॥ २८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्ध एकस्यो निशदपः । बलभद्रमभिप्रेक्ष्य धनुरादाय चत्वरं ।
 नाराचैर्दशभिर्विद्धा वाणैश्च दशभिः परैः । चिच्छेद् धनुरङ्गं तत् सव्यं सव्यं पश्यतः ।
 सूतं दशभिराहत्य रथं चिच्छिरेव च । ध्वजं चिच्छेद् भजेन निषादस्त जगत्पतिः ।
 ततोऽपरं महाबापं निषादो वीर्यवशतः । दृढमूर्ध्नि वमायुक्तं दशतानुप्रमाशतः ।
 कामपाले श्रेण्याशु जघान जनमथ्यतः । बलदेवो महावीर्यः श्रेयस्य दत्त मयम् ।
 दशभिस्तदुत्तुर्हयं शैः सव्यं सव्यं सव्यं । चिच्छेद् मुष्टिदेगे तु माधवो माधवापजः ।
 एकस्यो निषादेशः खड्गमादाय सत्वरः । प्राहिणो हस्तदेवाय निश्रितं घोरविग्रहं ।
 तमन्तरे यदुर्वीरो वृष्णिवीरः प्रतापवान् । तिलग्नः पञ्चभिर्बालैश्चकार यदुनन्दनः ।
 ततो महत् परं खड्गं सव्यं कालावर्षं शुभं । प्राहिणोत् सारथेः कायमालोक्याय निषादपः ।
 तच्चापि दशभिर्वीरो माधवो यदुनन्दनः । बाहोरन्तरधौक्षेव निर्विभेद महारथे ।
 ततः शक्तिं समादाय घष्टामालाकुलां नृप । निषादो बलदेवाय प्रेषयित्वा महाबलः ।
 सिंहनादं महाघोरमकरोत् स निषादपः । सा शक्तिः प्रेषिता तेन बलदेवमुपागमत् ।
 उत्पतन्ती महाघोरां बलभद्रः प्रतापवान् । आदापाय निषादेभं सव्यं विस्त्रापयन्निव ।
 तथैव तं जघानाशु वक्रोदेगे स माधवः । स तथा ताडितो वीरः स्रज्जलेव निषादपः ।
 त्रिङ्गलः सव्यं गात्रेषु निपपात महीतले । प्राणशंश्रयमापन्नो निषादो रामताडितः ।
 निषादाक्षय्य राजेन्द्र शतशोऽय स हस्तग्नः । अष्टाश्रीतिविक्रमाणि निषादाक्षय्ये योषिणः ।
 गदिनः खड्गि मसैव महेश्वासा महाबलाः । शरैरनेकवाहसैः शक्तिभिस्य परमधैः ।
 गदाभिः पट्टिभैः शूळैः परिधैः प्राचतोमरैः । कुभौरथ कुठारैश्च यादशानी भरोजसं ।

११२४

११२५

११२६

११२७

ब्रह्मभा इव राजेन्द्र दीप्यमानं उतामनं । ते व्रतं पातवाङ्मूरामं रामनिवापरे ।

केचित् कुठारेराजसुः केचित् कुमैः परश्वधैः । गदाभिः केचिदाग्ननि ब्रह्मिभिसु तथाऽपरे ।

निजसुः सहसा रामं प्रसुरनं यथा यथा । ततः कुड्डो ह्यसौ सापात् हस्तमुच्यन्व बलरं ।

१५१५

सर्वानाकर्षधामास मुषलेन हि पीडयन् । ते ह्यन्यमाना राजेन्द्र निषादाः पर्वताश्रयाः ।

निपेतुर्हरषीष्टे व्रतघोऽयं सहस्रध्वजः । प्ररेष ताव्यधाराज ह्यना सर्वान्महाबलान् ।

सिंहवद्भ्रानदन्तत्र तस्मै रामो महाबलः । ततो रावौ महाघोराः पित्रापाः पित्रितामनाः ।

आकृत्य शंसयूथानि भक्षयन्तः समासते । पिवन्तः शोषितं कौडात् संश्लिष्य च व्रवं वज्र ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि एकसप्तत्यैव्ययधे जननवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ क्रथादाः सर्वे एवाग्नु भक्षयन्तस्तदा व्रवं । हसन्तो विविधं घोरां नादयन्तो वसुन्धरां ।

१५१६

राक्षसाः पित्रितामनाश्च पिवन्तः शोषितं वज्र । आग्निचं भुञ्जते राजन् श्रवण्य पित्रितामनाः ।

मृदन्ति स्य तदा राजस्रगर्थौ रक्षतोषिणः । काका बलाका मृग्रास्य श्येना गोमाथवस्तथा ।

भक्षयन्तः प्रवर्त्तन्ते राक्षसाश्चैव दाक्षणाः । इतस्त्रिजगत्तरे वीरौ निषादो सन्धर्षणकः ।

इतान् सर्वान् समाशोक्य निषादाक्षगचारिणः । गदामादाथ कुपितो राममेव जगाम ह ।

जघान गदया राजन् जघुदेत्रे निषादपः । ततो रामो वृद्धं राज्ञिषादं बाञ्जमालिनं ।

१५१७

आजग्रे गदया क्रूरं मदमत्तो ह्यसाद्युधः । तयोश्च तुमुषं युद्धं गदाभ्यां समवर्त्तत ।

आकाशे ब्रह्म आसीत् तयोर्धुङ्के महाभुज । समुद्राणां यथा घोषः सर्वेषां सन्निरगच्छतां ।

कल्पवधे महाराज ब्रह्मः सुतुमुषोऽभवत् । शोभितो नागराजस्य नागाः शोभं समाययुः ।

पृथिवी चान्तरीक्षस्य सर्व्यं ब्रह्ममथं बभौ । ततः स पौण्ड्रको राजा सान्त्विकं वृष्णिगन्धनं ।

गदयैव जघानाग्नु सत्वरं रणकोविदः । अयुधानो बली राजन् वासुदेवं जघान ह ।

१५१८

तयोश्च तुमुषः ब्रह्मः प्रादुरासीत्प्रहारणे । चतुर्थो युध्मतां राजन् परस्परवधैषिणो ।

प्रह्लादशोभषो राजन् ब्रह्म आसीत्सुदारुणः । ततो रजः प्रादुरभूत्तस्मिन् संपाममूर्धुनि ।

तारका निघ्नभा राजंस्रमक्षेवं कथं मते । अवधि प्रतिबुद्धायां तमो निःशेषतां यथै ।

उदितो भगवान् सूर्यसङ्ग्रहस्य चयमायथौ । तथोर्धुद्धं प्रादुरभूत्तुर्थो बाञ्जमालिनो ।

देवासुरसमं राजसुदिते भास्करे महत् ।

१५१९

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकवधे नवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रभाते विमले भगवान् देवकोसुतः । मन्मथैश्चक्ष्मगजाथः पुरीं बदरिकाश्रमात् ।

ममकृत्य मुनीन् सर्वान् यथौ द्वारवतीं नृप । आरुह्य महच्छं विष्णुर्वैगेन महता प्रभुः ।

सुमहान् श्शुभ्रव ब्रह्मक्षेपां युद्धं प्रकृत्यतां । मञ्जता देवदेवेन पुरीं द्वारवतीं नृप ।

अचिन्तयच्छगन्नाथः को मयं ब्रह्म उत्थितः । संपामसम्भवो घोरा सूर्यत्रैनेवसंयुतः ।

शक्रमागतवान् पौण्ड्रो नगरीं द्वारकामनु । तेन युद्धं समभवत् पौण्ड्रकेण महात्मना ।

१५२०

यदूनां वृष्णिवीराणां युध्यतामितरतरं । शब्देऽयं सुमहान् व्यक्तो नात्र कार्या विचारणा ।
 इत्येवं चिन्तयित्वा तु दभौ शङ्खं महारवं । पाञ्चजन्यं हरिः साक्षात् प्रीणयन् वृष्णिपुङ्गवान् ।
 रोदसी पूरयामास तेन शब्देन केशवः । यादवा वृष्णयस्यैव श्रुत्वा शङ्खस्य तं रवं ।
 व्यक्तमायाति भगवान् पाञ्चजन्यरवो ह्यथ । इति ते मेनिरे राजन् वृष्णयो यादवास्तया ।
 निर्भयाः समपद्यन् वृष्णयो यादवास्त ते । तस्मिन्नेव क्षणे दृष्ट्वास्त्र्यंश्च पतताम्बरः । १५२०
 ततश्च देवकीसुनुर्दृष्ट्वाथैर्यादवेश्वरः । सूताश्च मागधास्यैव पुरे याति जगत्यतेः ।
 सुत्या सुतं हरिं विष्णुमीश्वरं कमलेक्षणं । ततश्च यादवाः सर्वे परिव्रुक्ष्णनाईनं ।
 कृष्णसु गरुडे भूयो गच्छ त्वं नाकमुत्तमं । इत्युक्त्वा गरुडे विष्णुर्विज्ञञ्च यदुनन्दनः ।
 दासकं पुनराश्चेदं रथमानघ मे प्रभो । स तथेति प्रतिज्ञाय रथमादाय सत्वरं ।
 रथोऽयं भगवन् देव किमतः कृत्यमस्ति मे । इत्युक्त्वा रथमादाय प्रणम्याग्रे स्थितो हरिः । १५२१
 गते च गरुडे विष्णुरथमारुह्य सत्वरं । यत्र युद्धे समभवत्तत्र याति स्म केशवः ।
 तत्र गत्वा महाराज युध्यताश्च महात्मनां । पाञ्चजन्यं महाशङ्खं दभौ यदुवृषोत्तमः ।
 पौण्ड्रोऽथ वासुदेवस्तु कृष्णं दृष्ट्वा रणोत्सुकं । सात्यकिं पृष्ठतः कृत्वा वासुदेवमुपागमत् ।
 क्रुद्धोऽथ सात्यकीराजन् वारयामास पौण्ड्रकं । न गन्तव्यमिति राजन् नैव धर्मः सनातनः ।
 जित्वा मां गच्छ राजेन्द्र परं योद्धुं महारणे । चत्त्रियोऽपि महावीर स्थिते मयि रणोत्सुके । १५२२
 एष ते गर्भं खिलं नाशयिष्यामि संयुगे । इत्युक्त्वा चाघतस्तस्मै गच्छतो यादवेश्वरः ।
 पौण्ड्रकस्य शिर्षेणैव पश्यतः केशवस्य ह । अवज्ञाय शिनेः पौत्रं कृष्णमेव जगाम ह ।
 निर्भयस्य सहसा भूयः सात्यकिः क्रोधमूर्च्छितः । गदया प्राहरत् पौण्ड्रं वासुदेवस्य पश्यतः ।
 यथाप्राणं यथायोगं सात्यकिः सत्यविक्रमः । दृष्ट्वाऽथ भगवानेवं सात्यकिं प्रशंस ह ।
 निवार्य सात्यकिं कृष्णो यथेष्टं क्रियतामसौ । उपारमद्यथायोगं सात्यकिः कृष्णवारितः । १५२३
 स ततः पौण्ड्रको राजा वासुदेवमुवाच ह । भो भो यादव गोपाल इदानीं कागतो भवान् ।
 त्वां द्रष्टुमयं संप्राप्तो वासुदेवोऽस्मि साम्प्रतं । हत्वा त्वां सवलं कृष्ण बलैर्भ्रमिभिरन्वितः ।
 अहमेको भविष्यामि वासुदेवो महीतले । यस्मिन् तव गोविन्द प्रथितं सुप्रभं महत् ।
 अनेन मम चक्रेण पीडितोऽस्मि च तद्रूपे । चक्रमस्तीति यदोर्थं तत्र माधव संप्रतं ।
 नाशयिष्यामि तत् सर्वं सर्व्वक्षत्रस्य पश्यतः । शार्ङ्गीति मे विजानीदि न त्वं शार्ङ्गीति शिष्यते । १५२४
 शङ्खो चाहं गदो चाहं चक्रो चाहं जनाईन । मामेव हि सदा ब्रूयुर्जानन्तो वीर्य्यशालिनः ।
 आदौ त्वत्तद्वृद्धाज्ञानं हत्वा स्त्रीवाल्कलान् बहून् । गाश्च हत्वा महागर्व्वस्ताव संरति वर्त्तते ।
 तन्नेऽहं व्यपनेष्यामि यदि तिष्ठसि मत्पुरः । शक्तं गृहाण गोविन्द यदि योद्धुं व्यवस्थितः ।
 इत्युक्त्वा वाणमादाय तस्मै पार्श्वे जगत्यतेः । एतद्वचनमाकर्ष्य वासुदेवस्य भावितं ।
 स्थितं कृत्वा हरिः कृष्णो बभाषे पौण्ड्रकं नृप । कामं वद नृप त्वं हि पातक्यस्मि सदा नृप । १५२५

गोघाती बालघाती च स्त्रीहन्ता सर्वथा नृप । चक्री भव गदी राजन् शार्ङ्गी च सततं भव ।
 नामधेयं वृथा मर्षं वासुदेवेति च प्रभो । शार्ङ्गी चक्री गदी ब्रह्मगीत्येवमादि यथा मम ।
 किन्तु वक्ष्यामि किञ्चिन्तु शृणुष्व यदि मन्यसे । अस्मिन्ना बलिभो ये'तु स्थिते मयि अगत्यते ।
 तथाऽनुब्रुवते त्वां हि जीवत्येव मसि प्रभो । यत्ने चक्रं महाघोरमसुरान्तकरं महत् ।
 तन्मुखं मम चक्रस्य वृत्ततो न तु वीर्यतः । आयुधेभ्यश्च सर्वेषु शब्दसाहस्यमस्ति मे । १४२०
 गोपोऽहं सर्वदा राजन् प्राणिनां प्राणदः सदा । गोप्ता सर्वेषु लोकेषु ब्राह्मा दुष्टस्य सर्वदा ।
 कत्यनं सर्वदा कार्यं जिला राजनृपाधम । अजिला किं भवान् ब्रूते स्थिते मयि च ब्रह्मिणि ।
 हत्वा मां ब्रूहि राजेन्द्र यदि शक्तोऽसि पौण्ड्रक । क्षितोऽहं चक्रमाश्रित्य रथो चापो गदासिमान् ।
 रथमारुह्य युद्धेऽस्मिन् सञ्चरे भव मानद । इत्युक्त्वा भगवान् विष्णुः सिंहनादं ध्वनीनदत् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कृष्णपौण्ड्रकयुद्धे रक्तनवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः शरं समादाय वासुदेवः प्रतापवान् । पौण्ड्रं अघान सहसा निश्चितेन शरेण च । १४२१
 पौण्ड्राऽय वासुदेवस्तु शरैर्द्वैभिराशुगैः । वासुदेवं अघानाशु वार्ष्णेयं वृष्णिनन्दनं ।
 दारुकं पञ्चविंशत्या हयान् दशभिरेव च । सप्तत्या वासुदेवन्तु घादवं वासुदेवकः ।
 ततः प्रहस्य सुचिरं केशवः केशिसूदनः । हृष्टोऽसाविति मनसा संपुञ्ज यदुनन्दनः ।
 आकृत्य शार्ङ्गं बलवान् सन्धाय रिपुसूदनः । नाराचेन सुतीक्ष्णेन ध्वजं चिच्छेद केशवः ।
 शारथेश्च शिरः कायादाहृत्य यदुनन्दनः । अन्धंश्च चतुरो हत्वा चतुर्भिः शायकोत्तमैः । १४२२
 रथं राज्ञः समाहृत्य तयोभौ प्रार्थिसारथी । चक्रञ्च तिलगः कृत्वा हसन् किञ्चिदवस्थितः ।
 पौण्ड्रको वासुदेवस्तु रथादासृत्य सत्वरः । आदाय निश्चितं खड्गं प्राहिणोत् केशवाय सः ।
 स खड्गं शतधा कृत्वा दूष्णीमासीच केशवः । ततोऽपरं महाघोरं परिघं कालसन्निभं ।
 गृहीत्वा वासुदेवाय वासुदेवः प्रतापवान् । प्राहिणोदृष्ट्विवीराय सर्वैकस्य पश्यतः ।
 तद्विधा जगतां नायस्यकार यदुनन्दनः । ततश्चक्रं महाघोरं सहस्रारं महाप्रभं । १४२३
 त्रिशङ्गारसमायुक्तमायसस्यमभिचहा । आदायाय महाराज केशवं वाक्यममवोत् ।
 पश्येदं निश्चितं घोरं तव चक्रविनाश्रमं । अनेन तव गोविन्द दर्पं दर्पवताम्बर ।
 अपनेष्यामि वार्ष्णेय सर्वैकस्य पश्यतः । त्वामुद्दिश्य महाघोरं कृतमन्यदुरासदं ।
 यदि शक्तो हरे कृष्ण दारथेदं महास्यदं । इत्युक्त्वा तच्छतगुणं भ्रामयित्वा महाबलः ।
 चित्रेपाय महावीर्यः पौण्ड्रको नृपसन्तमः । अवसृत्य ततो देवान्तदुसृज्य महाबलः । १४२४
 सिंहनादं महाघोरं व्यनदद्वीर्यवांसदा । ततो त्रिस्रयमापन्नो भगवान् देवकीसुतः ।
 अर्धो वीर्यमर्धो धैर्यमस्य पौण्ड्रस्य दुःसहं । इति मत्वा जगन्नाथ उत्थितश्च रथोत्तमात् ।
 ततः शिलां समादाय प्रेषयामास केशवे । तां शिलां प्रेषयामास तस्मै घटुकुलोदहः ।
 पौण्ड्रेण सुचिरं कालं विकीर्य भगवान् हरिः । ततश्च चक्रमादाय निश्चितं रक्तभोजनं ।

दैत्यमांसप्रदिग्दाङ्गं नारीगर्भविमोचनं । शतकुम्भमयं घोरं दैत्यदानवनाशनं । १५२५
 महस्वारं शतारन्तदहुतं दैत्यभोषणं । ऐश्वर्यवच्च परमं नित्यं सुरगणार्चितं ।
 विष्णुः कृष्णस्त्रया शार्ङ्गी नित्यं युक्तः सदा हरिः । जघान तेन गोविन्दः पौण्ड्रकं नृपसत्तमं ।
 तस्य देहं विदार्याशु चक्रं पिशितभोजनं । कृष्णस्याथ करं भूयः प्राप सर्वेश्वरस्य ह ।
 ततः स पौण्ड्रको राजा गतासुः प्रापतहुवि । निहत्य भगवान् विष्णुर्दुर्विशेष्यगतिः प्रभुः ।
 प्रतिपेदे सुधर्मान्नु यादवैः पूजितो हरिः । १५२६
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकधे दिनवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २६२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निषादेऽं ततो रामः ब्रह्म्या वीर्यवताम्बरः । आजघान सानन्दे सिंहनादं तथाऽनदत् ।
 ततः क्रुद्धो निषादेशो रामं मत्तं महाबलं । गदया लोकविख्यातो जघान सानववधि ।
 आहतः स तु तेनाशु बलभङ्गो महाबलः । उभाभ्याञ्चैव रामसु कराभ्यां वृष्यपुङ्गवः ।
 गदां गृह्य महाघोरामायान्तो प्राणहारिणीं । दूद्रावाथ निषादेशः समुद्रं मकरालयं ।
 धावत्येवं तदा रात्रि एकलये निषादपे । धावत्येव च रामोऽपि यत्र यातो निषादपः । १५२७
 सागरं स प्रविश्याशु गत्वा योजनपञ्चकं । भीत एव तदा राजश्रेकलयो निषादपः ।
 कश्चिद्द्वीपान्तरं राजन् प्रविश्य न्यवसन्तदा । ततो रामो निषादेशं जिगाथ यदुनन्दनः ।
 तो सभो मणिरत्नाढ्यो प्रविवेश हलायुधः । सात्यकिर्युद्धसंस्करां सभो प्रविवेश ह ।
 अन्ये च यादवा राजन् यथायोगमुपस्थिताः । आशोनेषु च सर्वेषु वृष्यवीरेषु सन्तः । १५२८
 अभिवाद्य यथायोगं वृष्णोन् सर्वैश्च केशवः । उवाच वचनं काले भगवान् देवकीसुतः ।
 दृष्टं कैलासशिखरं शङ्करो नीललोहितः । स तु मद्यं यदुवरा प्रीतिमास्य ददौ वरं ।
 तत्र देवाः समायाता मुनयश्च तपोधनाः । दृष्ट्वा मां शङ्करश्चैव प्रीतः स्तुत्वा समायथौ ।
 अत्यहुतं मया दृष्टं रात्रौ यादवसत्तमाः । पिशाचौ द्वौ महाघोरौ वदनौ मामिकां कथां ।
 मृगयां चक्रतसौ तु चिन्तयन्तौ तु मां सदा । दृष्ट्वा मां तौ तु राजेश्वाः प्रीतिमन्तौ तपस्विनौ । १५२९
 भक्तिनचौ महात्मानौ प्रणामं चक्रतुस्तदा । ततोऽहं सर्वथा प्रीतसौ नीतौ स्वर्गमुत्तमं ।
 तोषयित्वा महादेवं मया चाद्य समागतं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तौ वृष्ययः सर्वे देवदेवं शशधरे । सर्वथा हतकृत्यास्ते वृष्ययः केशवाश्रयाः ।
 यादवाः सर्वे एवात्र खं खं अमुर्यथास्त्रयं । अभ्यन्तरं जगन्नाथः प्रविश्य हरिरोत्तरः ।
 रुक्मिणीसत्यभामाभ्यामाचचचे यथाऽभवत् । ते प्रीते प्रीतियुक्तेन केशवेन समन्विते ।
 एतन्ने सर्वमाख्याते केशवस्य च चेष्टितं । शशास शृथित्रीं हतं दूष्टान् हत्वा महाबलान् । १५३०
 नरकं घोरकर्माणं पौण्ड्रकं नृपसत्तमं । हयपोवं निशुम्भस्य तथा सुन्दोपसुन्दको ।
 ररच्च विप्रान् देवेशो मुनीन् मुनिशरार्चितः । विभेष्य ददौ विसं गास्य दत्त्वा स केशवः ।
 अग्निहात्रं प्रयुञ्जानो ब्राह्मणांश्च सुतर्पयन् । मुनींश्च ब्रह्मचर्येषु देवान् यज्ञैरनेकधा ।

स्वधया च पित्रन् सर्वान् ग्रीणयन्नेव सर्वदा । तस्मिन् प्रासति देवेभ्यो राज्यं निष्कण्ठकं प्रभो ।

सुखमेव प्रजाः सर्वा जीवन्ति प्राङ्गणादयः ।

१५२०५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकण्ठे चिनवत्यधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २६३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव क्षिप्रमेव ब्रह्मचक्रगदाधरः । चरितं श्रातुमिच्छामि विसरेण तपोधन ।

न हि मे तस्मिन्सोऽहं श्रुतः कैश्वी कथा । को नु माम् हरौर्विष्णोर्देवदेवस्य चक्रिणः ।

श्रुत्वा स्वस्वं स्मरन् वाऽपि तस्मिन् याति दिवानिभं । पुरुषार्थोऽयमेवैको यत्कथाश्रवणं चरेः ।

कथमासौऽजगद्भूतोऽस्य विभक्तस्य च । समितिः सर्वभूतानां सदा विद्यायदापिनो ।

विचक्रस्य कथं युद्धं दानवस्य महात्मनः । स तयोर्विभक्तो यात इत्येवमनुशुभुम् ।

१५२००

तौ सुतौ वीर्यसम्पन्नौ शिष्यौ षड्गुप्तस्य च । सर्वास्त्रकुञ्जसौ वीरौ हरान्मन्वरो किल ।

संगामः सुमहानासौदित्युक्तं भवता पुरा । तयोश्च नृपयोर्विप्र केशवस्य जगत्यतेः ।

कस्य पुत्रौ समुत्पन्नौ यथाऽभूद्विषहो महान् । अष्टाश्रीतिषड्शरिण दानवानां तरङ्गिणां ।

बलान्यथ विचक्रस्य श्रितशूलधराणि च । आसन् युद्धे महाराज दानवस्य अघेविषः ।

ददू नामन्तरप्रेषु यदूनां युद्धकाङ्क्षया । देवासुरे मशायुद्धे देवान् जयति युद्धरः ।

१५२०५

तद्वधार्थं सदा यत्नमकरोच्चैव केशवः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि षड्विंशत्यधिकोपाख्यानं जनमेजयवाक्ये चतुर्विंशत्यधिकद्विप्रतोऽध्यायः

॥ २६४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आसीत् ब्राह्मणेषु राजेन्द्र ब्रह्मदत्तो नृपोत्तमः । नात्मा राजन् स पूनात्मा सर्वभूतदयापरः ।

पञ्चयज्ञपरो नित्यं जितात्मा विजितेन्द्रियः । ब्रह्मविदेदविचैव सदा यज्ञरः शिवः ।

तस्य भार्ये महीपाल रूषौदार्यगुणान्विते । बभूवतुः सुसंयत्ते अनयद्ये नृपोत्तम ।

स ताभ्यां मुमुदे राजा शच्या ब्रह्म दवाम्बरे । नात्मा मिचसहो नाम सखा चासीत्प्रहामते ।

१५२००

तस्य राज्ञो महायोगी वेदवेदान्ततत्परः । अनपत्यः स विप्रश्चैव यथा राजा बभूव च ।

स राजा सहितस्ताभ्यःसर्षथामास ब्रह्मरं । पुत्रार्थं शूलिनं ब्रह्मं दत्तवर्षास्त्रन्यधीः ।

स विप्रो वैष्णवं सत् पुत्रार्थं समयोजयत् । अर्चितस्त्रेण राजेन्द्र ब्रह्मरो मौलजोहितः ।

आत्मानं दश्रथामास स्त्रेण राजानमब्रवीत् । प्रीतोऽस्मि तव भद्रन्ते वरं वरय मुन्नत ।

अथ राजा जगन्नाथमुवाचेदं क्षयञ्जिव । पुत्रौ मम भवेतां हि तयेत्युक्त्वा वृषध्वजः ।

१५२०५

अन्तर्द्वानं गतः शशुः प्रतिबुद्धस्तो नृपः । सोऽपि मिचसहो विद्वान् देवं केशवमव्ययं ।

पञ्चवर्षं जगन्नाथमर्षथामास भक्तिः । अर्चितस्त्रेण विप्रेण देवदेवो जगार्हणः ।

पुत्रमेकं दैदा तस्मै स्वात्मना सङ्गं हरिः । ते भार्ये गर्भमाधत्ता तेजसा ब्रह्मरस्य च ।

विप्रभार्या महाराज वैष्णवं तेज आदधत् । मरिच्ये ते महावीर्यो पुत्रौ ब्रह्मरजिर्भितौ ।

अस्यतां महीपाल क्रमेणैव नृपस्य च । स तयोश्च महाराज नामकर्मादिकाः क्रियाः ।

१५२००

चकार विधिवत् सर्वं विप्रश्नो ऽदात्तहृत्तं । स च विप्रो विनीतात्मा पुत्रमेकं हि जन्वान् ।
 साक्षादिव जगन्नाथं स्थितं पुत्रात्मना नृप । जातकर्मादिकं सर्वं ब्राह्मणः स चकार ह ।
 तौ कुमारवयं चैव त्रयः सुवपुषोऽभवन् । वेदानधीत्य ते सर्वान् शुभा चान्धीषिको तथा ।
 धनुर्वेदे तथाऽस्त्रे च निपुणास्त्रभवंसदा । हंसो ज्येष्ठो नृपसुतो डिम्बकोऽनन्तरोऽभवत् ।
 स च विप्रसुतो राजन् जनार्दन इति स्मृतः । अन्योन्यमित्रतां याताः सर्वे चैव कुमारकाः ।

११५५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने पञ्चवन्त्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २६५ ॥

॥ वैश्रवाण्य उवाच ॥ हंसश्च डिम्बकश्चैव तपत्यर्भुं महामते । मनसकतुराकांशौ ब्रह्मरक्ष नृपोत्तम ।

गत्वा तु हिमवत्पार्ष्णं तपश्चक्रतुरक्षसा । उद्दिश्य ब्रह्मरं ब्रह्मं नीलपीठमुमापतिं ।
 वीर्यास्त्रे चैव नौ स्नातामित्वाधाय तु मानसे । शक्यौ प्रयतौ भूत्वा वाय्वनुप्रानिनौ नृप ।
 नमसो देवदेवेति ब्रह्मेति द्विवाशिष्ठं । हरं ब्रह्मं शिवानन्दं नीलपीठ उमापते ।
 वृषध्वज विरूपाक्षं हर्ष्यञ्ज जगतं पते । भक्तिप्रिय गिरोश्चैव वामदेव शिवायुत ।
 सद्योजात महादेव देवदेव गुह्यालय । भूतभावन भूतेश प्रथवात्मन् सदाशिव ।
 इत्यादिनामभिर्नित्यं स्वयन्मौ ब्रह्मरं भवं । इदि क्त्वा विरूपाक्षे तपसोपतुरक्षसा ।
 निर्यमौ निरहङ्कारौ भौनव्रतसमास्थितौ । वर्षाणि च तदा राजन्पञ्च चक्रतुरोक्षसा ।
 ततः प्रीतोऽभवत्सर्वस्वाभ्यां संखमनेन च । स ददौ दर्शनं नैवं व्याजसर्वात्मरो हरः ।
 चिद्यज्ञः ब्रह्मरं ब्रह्मं गृह्णन्पाषाणमापतिः । अपतः संस्मितं ब्रह्मं चन्द्रार्द्रकृतब्रह्मरं ।
 तौ दृष्ट्वा प्रीतमनसौ नमसकतुरक्षसा ।

११५६

११५७

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वरं वरय भद्रं नौ चयेऽहो वा तथाऽसु वै । तावत्सुखदा राजन् प्रीतस्व भवन् यदि ।

देवासुरचमूख्यैरसौगन्धर्वैर्दानवैः । आवामजय्यौ सर्वात्मजेषु नौ प्रथमौ वरः ।
 द्वितीयो नौ विरूपाक्ष रौद्रास्त्रास्त्रास्य संघहः । मासेश्वरं तथा रौद्रमस्त्रं ब्रह्मशिरो महत् ।
 अशेषं क्वचं दिश्यमच्छेषश्चापि कार्मुकं । परशुश्च तथा ब्रह्मं सदा रक्षाधमेव च ।
 सहायौ वै महादेव भूतौ युद्धे हि गच्छतां । स्वमस्त्रिति देवेश आह भक्तिरिटो हरः ।
 कुण्डोदरं विरूपाक्षं सर्वप्राणिहिते रतं । युवामय च भूतेशौ सहायौ सततं रणे ।
 सपामं गच्छतां घोरमेतयोर्बलशालिनोः । इत्युक्त्वा भगवान् ब्रह्मैकैवान्तरधीयत ।
 ततस्तौ वीर्यसम्पन्नौ हंसो डिम्बकश्च एव च । कृतास्त्रौ ब्रह्मसम्पन्नौ चापिनौ वीर्यवन्तरो ।
 आमुक्तकवचौ वीरावजय्यौ देवदानवैः । अत्यन्तभक्तौ देवेशे ब्रह्मे नीललोहिते ।
 नित्योत्सवकरो देवे भक्तोऽङ्गुलनभोभिर्नौ । कृतचिपुङ्गवौ नित्यं जटायुक्तशिरोधरो ।
 रुद्राचार्यपितसर्वाङ्गौ व्याजसर्वात्मरौ नमः शिवाय शान्ताय महादेवाय धीमते ।
 इत्यादिभिर्नित्यं देवं स्वयन्मौ नामभिः शिवं । साक्षादिव महादेवो रजतुर्जलधारिणौ ।
 ततः स्वभवं गत्वा पितुः पादावगच्छतां । पितुश्च सख्युर्बलिनौ मातुश्च चरथौ तदा ।

११५८

११५९

जनाह्नेनोऽपि धर्मात्मा काशेन महता नृप । विद्याकारं महापुङ्खिभोगेनायामुपेक्षितान् ।

११४२०

स च विष्णुं हृषीकेशं पीतकौशेयवासवं । ब्रह्मतन्त्रपरो नित्यमुपासे विप्रितेन्द्रियः ।

हंसस्य डिम्बकस्यैव कृतदारौ बभूवतुः । जनाह्नेनोऽपि धर्मात्मा कृतदारौ बभूव च ।

सर्वे ते यज्ञनिरताः पञ्चवक्त्रपराकृषा । स्वदारनिरताः सर्वे गुह्यगुह्यवशे रताः ।

धर्म एव परं श्रेय इति ते मेनिरे नृप ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने सप्तमव्यधिकद्विप्रितोऽध्यायः ॥ २६६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कदाचिन्नौ वीरौ स्वययात्माट्टतः किल । जनाह्नेन सहितौ रथैरथैर्गजैरपि । ११४२५

वनं गत्वा तु तौ वीरौ सिंहाध्यायं प्रवृत्तः । क्षिप्रैर्बाणैर्बाणैश्चाराज वराहानय सर्व्वदः ।

व्यालानन्यामृगान् सिंशान् अभिज्ञ सहितौ नृप । एव आयाति विपुलो वराहो दोर्घलोचनः ।

एनं वापेन सञ्चिन्धि याति श्वाशं मृगाधिपः । अयमन्योऽथ महिषः षट्प्रभोतपरोद्वपः ।

एते खलु मृगाः सार्द्धं श्रावैर्धावन्ति सर्व्वदः । एतन्मति सर्व्वे च चितं ब्रह्मकुलं महत् ।

श्रावैस्तनं पिवत् सार्द्धं न हनन्त्यमिदं शृभं । यहीतवमिदं सर्व्वैर्निदध स्वगणैरिह ।

११४२०

इत्यादिशब्दः सुमहान् मृगथां कुर्व्वतां नृप । सन्निपायां नृपमेव व्याधानां धैव धावतां ।

हत्वा मृगान् सुवक्त्रो व्याघ्रान् सिंहासृपोत्तमौ । अमञ्च जग्मतुर्वीरौ मर्षं धाते दिवाकरे ।

अलं हि मृगयाऽस्माकं अमः समुपजायते । इत्युचतुर्ष्वाराम पुष्करं जग्मतुः सरः ।

सरःसमीपमागम्य मुनिश्चिह्ननिषेवितं । शीघ्रमाहतवानूपं अमान्त च सुखं क्षितौ ।

ततो जनाः सरः सर्व्वे विगाह्य अमकथिताः । विद्यान् प्रवालान् पद्मानां भवयामासुरार्त्तवत् ।

११४२५

जनाह्नेन सहितौ हंसो डिम्बक एव च । सरः क्वचित् समाश्रित्य अमं संक्षय्य तिष्ठतः ।

विश्रम्य सरसक्षीरे तदायाते सुखं नृपौ । अट्टस्ततां परं ब्रह्म मुनिमुखैः समीरितं ।

माध्यन्दिनं तदा सर्व्वैः सवनं सुस्वरं नृपौ । ततः प्रीतौ नृपौ भूत्वा मुना वेदध्वनींशदा ।

रेच्येतां तौ तदा द्रष्टुं यच्च मुनिकृतं तदा । स्नापयित्वा ततः सेनां सर्व्वैः मृगसमन्वितां ।

आदाय च महावीर्याः ब्रह्मन् कतिचिदेव च । जनाह्नेनसदा वीरौ हंसो डिम्बक एव च ।

११४३०

पदातिनो महाराज अग्रमुञ्चेवाअमं किल । महर्षेः कथ्यपस्याय सर्व्वं वैष्णवसंज्ञितं ।

यजतो मुनिभिः सार्द्धं जपशोमपरायणैः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने सप्तमव्यधिकद्विप्रितोऽध्यायः ॥ २६७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जनाह्नेन च धर्मात्मा हंसो डिम्बक एव च । सरः प्रविश्य सत्रस्य नमस्यकुर्षुनीश्वरान् ।

तानागतान् महात्मानो मुनयः द्विव्यसंयुताः । अर्घ्यपाद्यासनादीनि चक्षुः पूजाञ्च यत्नतः ।

तौ नृपौ स च विभेन्द्रः सपर्यां प्रतिगृह्य च । प्रीतात्मानो महात्मान् आसते सुसुखं नृप ।

११४३५

ततो हंसो बभूव तास्मिन् संयतवाक्यम् । पिता हि नौ मुनिमेवा यदुन्नेच्छत् समाधनं ।

गन्तव्यं तत्र युष्माभिः शकान्ते मुनिवत्तमाः । राजसूयेन यज्ञेन कृत्वा दिग्निजयं वयं ।

याजयिष्यामहे विप्राः पितरं धार्मिकं नृपं । आयागु तत्र विप्रेन्द्राः सशिव्याः सपरि क्रुदाः ।

वयमद्यैव सहिता दिगो जेष्यामहे भुवं । शक्तावहयमवैतत् कर्तुं सैनिकवह्ययैः ।

आवयः पुरतः स्यातुं न शक्ता देवदानवाः । कैलासखिलधाद्देवाहरं खन्धा सा यजनः ।

११५१

अजैव्या ब्रह्मसंघानामस्त्राणि विविधानि च । इत्युक्त्वा विरराभैव हंसो मन्वसाम्बिनः ।

॥ मुनय ऊचुः ॥ यदि स्यात्तत्र गच्छामा वयं शिव्यैर्नृपोत्तम । आसह्यै चान्यथा राजञ्जित्यूचुः किल तापसाः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो देशान्तराज गन्तुं निश्चितमानसैः । पुष्करस्योत्तरं तीरं दुर्वासा यत्र तिष्ठति ।

यतयो नियता भूत्वा मन्वसाम्बिनवेविणः । ब्रह्मसूत्रपदे सक्तासदर्थस्योक्तत्पराः ।

निर्धामा निरहङ्काराः कौपीना ज्जादनव्रताः । तमात्मानं जगद्योनिं विष्णुं विश्वेश्वरं विभुं ।

११५२

ब्रह्मरूपं शुभं शान्तमचरं सर्वतोमुखं । वेदान्तमूर्त्तिमव्यक्तमनन्तं प्राशतं शिवं ।

नित्ययुक्तं विरूपाक्षं भूताधारमनामयं । ध्यायन्तः सर्वदा देवं मनसा सर्वतोमुखं ।

दुर्वाससा सदापास्यं वेदान्तैकरसं प्रभुं । तर्कनिश्चिततत्त्वार्थाः सुविनिर्घलचेतसः ।

हंसाः परमहंसाश्च श्रिया दुर्वाससः प्रभो । तत्र गत्वा महात्मानो तौ वृष्ट्वा ठुङ्करेतसं ।

दुर्वाससं महाबाहुं विचिन्वानं परं पदं । कुट्टो यदि स दुर्वासा दग्धुं लोकानिमान् चमः ।

११५०

देवा अपि च यं द्रष्टुं कुट्टं वै न चमाः सदा । रोषमूर्त्तिः सदा यस्तु रुद्रात्मा विश्वरूपपृक् ।

रक्तकौपीनवसनो हंसः परम एव च । दृष्ट्वैनश्च तयोरेवं बुद्धिरासोन्महामते ।

को नामासौ महाभूतः काषायी वर्णवित्तमः । कञ्चायमाश्रमो नाम विहाय च गृहश्रमं ।

गृहस्थ एव धन्वात्मा गृहस्थो धर्मवित्तमः । गृहस्थो धर्मरूपस्तु गृहस्थो वर्ण एव च ।

गृहस्थश्च सदा माता प्राणिनां जीवनं सदा । तं विनाऽन्येन रूपेण वर्त्तते धो हि मूर्खवत् ।

११५५

उत्पन्तोऽयं विरूपोऽयमथ वा मूर्ख एव च । ध्यायन्निव सदा चायमासौ वञ्चयिताऽपि वा ।

किन्नेते प्राकृतज्ञाना ध्यायन्त इव किञ्चन । वयमेतान् दुरारोहानाश्रमान्तरकल्पज्ञान् ।

स्यापयिष्यामहे सर्वान्मन्दबुद्धीनिमान् गृहे । बलादेव द्विजानेतामूढविज्ञानतत्परान् ।

अमदूहगृहीतंश्च बालिशान्दुर्भतीनिमान् । एषां शास्त्रा च को मूढो न विप्रो वयमत्र च ।

धर्मवर्त्मानि संस्थाप्य पुनर्थास्याव निरुतौ । इति सञ्चिन्थ तौ वीरौ विप्रेण सहितौ नृप ।

११५०

जनाईनेन राजानौ मोहाद्भाग्यवयान्मृप । समोपं तस्य राजेन्द्र यतेर्जगत्पुरक्षणा ।

गत्वा च प्रोचतुर्भौ दुर्वाससमतोन्द्रियं । यतींश्च नियतान् कुट्टौ राजानौ राजसत्तम ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यवर्षेण हंसडिम्ब क्रियाख्याने अष्टमवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २६८ ॥

॥ हंसडिम्बकावचतुः ॥ ज्ञानलोभादिहोनात्मन् किन्ने व्यर्थायते द्विज । कञ्चायमाश्रमो विप्र भवता यः समाश्रितः ।

गृहमेधं परित्यज्य किन्त्वथा साधितं पदं । दम्भ एव भवान् व्यक्तं शोके नास्त्वत्र कारणं ।

लोकानिमान् सदा मूढ नाश्रयिष्यसि निरुतः । एतान् सर्वान् विनेताऽसि नरके पातयिष्यसि ।

११५५

स्वयं नष्टः परान्मुखं नाश्रयिष्यसि यत्नतः । अहो शास्त्रा कथं नासि तव मन्दमतेर्द्विज ।

सर्वथा त्वदिनेता च पापं नास्वन्न संशयः । त्वत्कौमलात्मसं विप्रं गृही भव चतात्मवान् ।
 पञ्चयज्ञान् सदा विप्रं कुरु यत्नपरो भव । ततः स्वर्गं परं गन्ता स्वर्गं हि सुमहकुलम् ।
 एष श्रेयः परो विप्रं जीविते चेत् स्मृत्वा तव । इत्युक्तवन्मौ धर्मोऽत्मा मुला विप्रो जनाईवः ।
 उवाच च रथितं वृष्टा प्रणम्यासौ सुभीतवत् । मा भूतामीदृशं वाक्यं राजानो मन्दचेतवो । १४७८
 अमात्यमीदृशं चोरं लोकयोर्दभयोरपि । को वक्तुमीशो मन्दात्मा यदि जीवेत् सवान्धवः ।
 सर्वथा काल एवाथं युवयोर्मन्दचेतवोः । समाप्त आयुषः श्रेयो ब्रह्मदण्ड इतो युवां ।
 एते हि यतयः शुद्धा ज्ञानदीपितचेतसः । ज्ञानाग्निदग्धकर्षाणः प्राणान् प्राणेषु जुह्वति ।
 ऋते वामीदृशं वाक्यं कः सर्वथा ज्ञानुमुवन् । सर्वथा ज्ञातमस्माभिः समाप्तमिह जीवितं ।
 चत्वार आश्रमाः पूर्वमृषिभिर्मिहिता नृपो । ब्रह्मचारी गृहस्थाश्च वानप्रस्थाश्च भिक्षुकः । १४७९
 तेषामग्र्यस्तुर्थोऽयमाश्रमो भिक्षुकः स्मृतः । आखे तस्मिन्नाहानुद्धिः स हि पुण्यतमः स्मृतः ।
 नोपाशिता भवद्वाञ्छ वृद्धाः सत्यम्विनीतवत् । ज्ञानं नाप्तं ततस्तेभ्यस्तथा त्रैवं वदेत कः ।
 अश्राव्यमीदृशं चोरं मया प्राणभृता नृप । किं करिष्यामि मन्दात्मान् मित्रत्वाद्भवतो नृप ।
 ज्ञानं यदाप्तं भवता गुरुभ्यस्तदत्र दुःखाय हि केवलं नृप । ज्ञानं हि धर्मप्रभवं यथेष्टं ब्रह्माद्भि पापस्य विधाटकम् ।
 युवां विहाय यास्ये वा पतेयं वा त्रिस्तातस्ये । पिवे वाऽपि विषं चोरं पतेयं वा महोर्षिषु । १४८०
 आत्मानं वाऽत्र संत्यज्ये पश्यतां ब्रह्मतां पुनः । इत्युक्त्वा विसृज्यपैवं मा भूतामिति तौ वदन् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु चरित्रेभ्यो भविष्यपर्वणि चंसडिम्भश्रीपाख्याने नवनवत्यधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २८६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धोऽथ दुर्म्बसा धकञ्जिव तयोरसूम् । एकेनास्त्राण्यथ दुर्म्बसा गौद्रेणाग्निमुजा सदा ।
 पश्यंस्तौ च दुरात्मनौ रोषव्याकुलितेन्द्रियः । कुर्मन्त्रिव तदा लोकान् भस्मभूतानिमासृप ।
 ब्राह्मणं चतुषा पश्यन् सौम्येनान्येन केवलं । उवाच वचनं राजन् ध्वंसत ध्वंसतेति च ।
 इतो गच्छत राजानो किं विलम्बत माचिरं । न वां वचनसंभूतं रोषं धारयितुं शक्नो । १४८१
 अन्यथा वो महीपाखान् सर्वान्दग्धुमहं शमः । किमत्रतः वाहवं वक्तुं कस्य शक्नोति मत्पुरः ।
 दर्पं वो लोकविख्यातः ब्रह्मचक्रगदाधरः । व्यपनेत्यति मन्दमौ किं वा वक्ष्यामि साम्प्रतं ।
 तत उत्थाय धर्मोऽत्मा मन्तुमैच्छतीश्वरः । तस्य वाजं समादाय हंसो नृपपरोऽसमः ।
 कौपीनं चिच्छिदे क्रूरः कृतात्म इव सत्तम । अतयोऽन्वोऽपलायन दिवो इव विचेतसः ।
 कष्टं हेति वदन् विप्रो मित्रभावात्सनाईवः । न्यवारायण्ययात्र किं किमिदं वाहयन्विति । १४८२
 दुर्म्बसा सत्यधर्मस्तु हन्तुमीशोऽपि तं ततः । मन्दं मन्दसुवापेदं हंसं शिखाकमेव च ।
 आपेनाहं समर्थोऽपि हन्तुं राजकुलाधमौ । तथाऽपि न करोम्यन्नं अतस्को ज्ञान ते त्रयं ।
 यो हि देवो जगन्नाथः केवलो यादवेश्वरः । ब्रह्मचक्रगदापाशिर्गर्भं ते व्यपनेत्यति ।
 लोकौ तस्मिन् सदुश्रेष्ठे रचयेव जगत्पतौ । युवयोः सर्वथा जीवः सुजीव इति मे जनिः ।
 जरासन्धे पि वां वन्तुः स च वक्तुं न शक्नोति । ईदृशं लोकविरिष्टं च हि धर्मपरो सदा । १४८३

एतावता स वां बन्धुन हि भूयो भविष्यति । विद्देशोऽप्यस्य वा तस्य मागधस्य महीपतेः ।

अुलेदं घोररूपन्तु स हि बन्धुः सचेत चेत् । धर्मनाम्नो भवेत्तस्य नात्र कार्या विचारणा ।

इत्युक्त्वा गच्छ गच्छति हंसं प्राह पुनः पुनः । जनार्दनमुवाचेदं दुर्वासा यतिसन्तमः ।

स्वस्यस्तु तव विप्रेन्द्र भक्तिरस्तु जनार्दने । सङ्गतिस्तव तस्यास्तु शङ्खचक्रगदाभृतः ।

अथ शो वा परशो वा साधुरेव सदा भवान् । न हि साधोर्विनाम्नोऽस्ति लोकयोर्बभोरपि ।

१५५९०

गच्छ सर्व्वं पितुर्ब्रूहि ज्ञात्वा तृप्तं यथाखिलं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्बकौपाख्याने त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तौ हंसडिम्बकौ क्रुद्धौ कालेन चोदितौ । शिष्यं कमण्डलुञ्चैव द्विदलं दारुमेव च ।

दण्डान् पात्रविशेषांश्च खिन्त्वा भित्त्वा च सर्व्वशः । तस्मिन् देगे महाराज व्याधेर्मासान्यदोदहन् ।

भवयित्वा च तद्देशात् स्तुपुर्वीं तौ प्रजग्मतुः । जनार्दनस्य धर्मात्मा स्नेहादन्यथौ तयोः ।

नष्टाविमाविति तदा स मेने दुःखितः परं । गतेषु तेषु सर्व्वेषु दुर्वासा यतिसन्तमः ।

१५५९५

पलायनपरान् सर्व्वानिदमाह यतीश्वरान् । इतो देशाद्विनिर्गत्य पुष्करात् पुष्पसंयुतात् ।

मन्दं मन्दं समाश्रस्य विप्रस्य च ततस्ततः । प्रविश्य दारकां देवं शङ्खचक्रगदाधरं ।

दृष्ट्वा च तस्मै प्रभवे वक्ष्यामो यतिसन्तमाः । स हि रत्नजगदिदं धर्मावर्त्तनि संस्थितः ।

आद्यो लोकगुणविष्णुर्यतात्मा तत्सर्व्वित्प्रियः । उद्धृत्य कण्टकान् सर्व्वान् शशास पृथिवीमिमां ।

स च पापाः सहाघोरान् पापकर्मजतान् प्रभुः । रजेत्रः सकलान् सर्व्वान् ज्ञानेषु नियतात्मनः ।

१५५९०

इदमद्य त्वमं विप्रा यानमद्य विधीयतां । साहसं यत् कृतं ताभ्यां पात्रभेदादि सन्तमाः ।

एतत् सर्व्वमश्रेष्ठेण दर्शयामो जनार्दनं । तथेति ते प्रतिज्ञाय यतयो ज्ञानचक्षुषः ।

किञ्चांस्ताभ्यां समादाय शिष्यं दारुमथं तथा । द्विदलं कर्पटञ्चैव कौपीनमय वक्त्रालं ।

कमण्डलुं तथा राजसङ्केतोत्कपालकं । एतानन्यान् समादाय द्रष्टुं केशवमाययुः ।

पञ्च चैव सहस्राणि पुरस्कृत्य महामुनिं । दुर्वासासं तपोयानिमोश्वरस्यात्मसम्भवं ।

१५५९५

अहोरात्रेण ते सर्व्वं दारकां कृष्णपालितां । ययुर्दान्ता महात्मानो लोमशाः केशववर्त्तिताः ।

प्रातः प्रविश्य राजेन्द्र वापिकायां यतीश्वराः । स्नात्वापस्पृश्य ते सर्व्वं यत्नेन महता तदा ।

द्रुमुसभ्युद्यता विष्णुं कण्टकोद्धृतितत्परं । एककूपं समास्थाय सुधर्माथामवस्थितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्बकौपाख्याने एकाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ सर्व्वेश्वरो विष्णुः पद्मकिञ्चल्कलोचनः । श्यामः पीताम्बरः श्रीमान् प्रलम्बाम्बरभूषणः ।

किरीटी श्रीपतिः कृष्णो नीलकुञ्चितमूर्द्धञ्जः । अव्यक्तः श्वाश्रुतो देवः सकलो निष्कलः शिवः ।

१५५९०

क्रीडाविहारोपगतः कदाचिदभयङ्करिः । कुमारैरपरैः साङ्गं सात्यकिप्रमुखैर्नृपैः ।

गोलक्रीडां सुधर्माया मध्ये सादवसन्तमः । चकार प्रियकृष्णोऽपि युयुधानेन केशवः ।

ममाद्यं प्रथमो गोलकृत्य पद्मान् भविष्यति । इति ब्रुवंसदा विष्णुः सात्यकिं मलेश्वरः ।

पार्थस्था धादवास्तस्य वसुदेवपुरोगमाः । उद्धवप्रमुखा राजन्नासेदुः कश्चिदत्र वै ।
 अन्यव्यापाररहितो भूतात्मा भूतभावनः । विजहार यथा रामः सुपीवेष पुरा नृप । १११७*
 मध्यन्दिने महाविष्णुः श्रेणयेन सहाभ्युतः । विकीर्ण सुचिरं कृष्ण उपारंशीत् स धादवः ।
 द्वाःस्त्रेण वारिताः पूर्वे दार्ढ्ये च समास्त्रिताः । रदमन्तरमित्थेवं विविशुःसा यथा नृप ।
 यतयो दीर्घतपसः पुरस्त्रात्य तपोधनं । दुर्व्याससं सुमनसो ददृशुर्धादवेशरं ।
 गोलक्रीडासमायुक्तं करसंस्त्रितगोलकं । पद्मपत्रविभ्राक्षाचं विष्णुं तं सात्यकिं हरिं ।
 एकोनाह्णा ह्लादयन्तं परेणान्धेन गोलकं । यतयश्च महाराज प्रत्यदृशन्त तत्पुरः । १११८*
 वृष्णयः पुण्डरीकाक्षः सात्यकिर्म्मलभद्रकः । वसुदेवस्तथाऽऽकूरु उपसेनस्तथा नृपः ।
 अन्ये च धादवाः सर्वे संभ्रमं प्रतिपेदिरे । इदं किमिदमित्येवं व्यासकमनसो ऽभवन् ।
 शृष्टतोऽप्यनुगच्छन्तं दिधक्षन्तं जगत्सर्वं । अर्द्धकौपोनवधनं स्मरन्तं कमपि दिजं ।
 अन्तस्तापसमायुक्तं किञ्चिदप्यधरं यतिं । अन्तर्ज्वलन्तं रोषेण हंशावाहितकल्पायं ।
 नेत्रोत्थितमहावर्कं प्रेक्षन्तं धादवेशरं । दुर्व्याससं ते ददृशुर्भोता धादवसत्तमाः । १११९*
 किं करिष्यत्यधौ क्रुद्धः किं वा वक्ष्यति नः प्रभुः । इति प्राञ्जलयः सर्वे धादवाः प्रतिपेदिरे ।
 इदमासनमित्येवं किञ्चिदूचुश्च वृष्णयः । ततः कृष्णे हृषीकेशः किञ्चिदुचुत्य तत्पुरः ।
 इदमासनमित्येवं स्त्रीयतामिह निर्हृतः । अहमद्य स्थितो विप्र किङ्करोऽस्म्योति चात्रवीत् ।
 ततः किञ्चिद्विवासीत आसने यतिविग्रहः । आसने संस्थिते तस्मिन् यतयो बोटमस्तराः ।
 आसनानि यथायोगं भेजिरे निर्हृताः किल । अर्थादिसमुदाचारं चक्रे कृष्णः किरीटभृत् । ११२०*
 आह भूयो हृषीकेशो यतिं दुर्व्याससं प्रभुं । किमर्थं ब्रूहि विप्रेन्द्र अस्मिन् प्रत्यागमो हि वः ।
 दृष्टं वाऽप्यय वा किञ्चित् कारणं वोऽस्ति वा महत् । संन्यासिना दिजश्रेष्ठा यूयं विगतकल्मषाः ।
 निसृष्टाश्च सदा यूयमस्मत्तो द्विजपुङ्गवाः । प्रार्थ्यं नाम न चैवास्ति स्पृहा नैवास्ति वो यतः ।
 स्पृहाप्रेरितकर्माणः क्षत्रियान् यान्ति सुव्रताः । निरूप्यमाणमस्मार्भविप्र किञ्चिन्न दृश्यते ।
 न जाने कारणं ब्रह्मन् युष्मदागमनं प्रति । यतावता चानुमेयं किञ्चित् कारणमस्ति वै । ११२१*
 तद्ब्रूहि यदि विद्येत त्वत्ता श्लाघामहे वयं । इत्युक्त्वति देवश्रे चक्रपाणौ जनार्दने ।
 तस्यापि राजन् विप्रस्य भूषः कोपो महानभूत् । तस्मादभ्यधिकः पूर्वात् कोपः कोपायते महान् ।
 दिधक्षन्निव लोकांस्त्रोन् भवद्यन्निव पश्यतः । रोषरक्तेक्षणः क्रुद्धो हसन्निव दहन्निव ।
 उवाच वचनं त्रिष्णुं दुर्व्यासः क्रोधमूर्च्छितः । न जाने इति कस्मात्त्वं ब्रूवे मे धादवेशर ।
 जानामि त्वां महादेवं वसुधन्निद भाषसे । पुरातना वयं विष्णो पूर्वोत्सृज्यमानवेदिनः । ११२२*
 तथाहि देवदेवोऽसि मायामानुषदेहवान् । निगूहसे प्रभुरतः कस्माज्जो जगतीपते ।
 सोऽसि ब्रह्मविदां मूर्च्छित्स्तेदत् परमं पदं । यदभावं पुरा ब्रह्म षष्च ज्ञाता वयं पुरा ।
 यत्तो विश्वमिदं भूतं तदेतत् परमं पदं । यच्च स्खलं विजानन्ति पुरातन्नेन चैतया ।

पुराविदोऽथ विश्वेभ्य तदेतत् परमं वपुः । कर्षणा प्राप्यने यत्तु यत् सृष्ट्वा निवृत्ता वयं ।
 प्रत्यक्षमपि यद्रूपं नैव जानन्ति मानुषाः । न हि मूढधियो देव न वयं तादृशा हरि ।
 न जाने इति यद्गुणे किमतः साहसं वचः । ये हि मूर्खं विजानन्ति तेषाम्नु प्रविचेतनं ।
 कुर्मते किं फलं देव तत्र कोऽभिनिधूदन् । वेदान्ते प्रथितं तेजस्तव चेदं विचार्यते ।
 ये च विज्ञानद्वेषास्तु योगिनो वीतकल्मषाः । पश्यन्ति ह्यसुरो जे हि तदेवेदं वपुः प्रभो ।
 वेदैर्यच्छ्रूयते तेजो ब्रह्मेति प्रतिपाद्य वै । तदेवेदं विजानेऽहं रूपमैश्वरमेव च ।
 वैष्णवं परमं तेज इति वेदेषु पद्यते । अत्रमच्छान्दस्यं विष्णो तदेवेदं वपुस्तव ।
 य आमित्युच्यते शब्दे । यस्तु वागिति गीयते । स एवासि प्रभो विष्णोः न जाने इति मा वद ।
 परोक्षे यदि किञ्चित् स्यात्तव वक्तुं प्रयुज्यते । न जाने इति गोविन्द मा वादोः साहसं हरि ।
 विश्वं यदा प्रादुरासीद्यजिन्मन्त्रो न चये सति । इदं तदैश्वरं तेजस्त्वगच्छामि केशव ।
 कर्त्ता त्वं भूतभयेश प्रतिभासि सदा इति । यद्यद्रूपं स्मरे नित्यं तत्तदेवासि मे इति ।
 वायुरेव यदा विष्णुरिति मे धीयते मतिः । तदा तद्रूप एवासि ह्यन्धे संस्थितो विभो ।
 आकाशो विष्णुरित्येव कदाचिद्धीयते मतिः । तदा तद्रूप एवासि ह्यन्धे संस्थितो विभो ।
 पृथिवी विष्णुरित्येव कदाचिद्धीयते मतिः । तदा पार्थिवरूपस्त्वं प्रतिभासि सदा मम ।
 रसोऽयं देव इत्येव कदाचिच्छिन्धते मया । तदा रसात्मना विष्णो ह्यन्धे संस्थितो विभो ।
 यदा त्वं तेज इत्येव स्मर्त्तां स्थां पुरुषोत्तम । तदा तद्रूपसम्पन्नः प्रतिभासि सदा इति ।
 सङ्गमा हरिरित्येव तदा चान्द्रमसं वपु । निरोक्ष्य चक्षुषा देव ततः प्रीतोऽस्मि केशव ।
 यदा भौरं वपुरिति स्मर्त्तां स्थां जगतोपते । तदा तद्भावनायोगात् सूक्ष्मं एव विराजसे ।
 तस्मात् सर्वं त्वमेवासि निश्चिता मतिरोद्ग्री । अतो न जानेऽहमिति वक्तुं नेत्रो जनार्दन ।
 इत्यर्थं संस्थितो विष्णो पीडां नो नैव चिन्तये । अत्यन्तदुःखिता विष्णो वयं त्वामनुसंस्थिताः ।
 ददृशीयमवस्था नो नैतां स्मरसि केशव । तत्पुनर्भागधेयं नो नष्टमित्येव चिन्तये ।
 मन्दभाग्या वयं विष्णो यतो नो न स्मरेः प्रभो । कैचित् क्षत्रियदायादौ गिरोऽश्वरगर्त्सिणौ ।
 नास्मा च हंमङ्गिकौ बाधेतां नो जनार्दन । गार्हस्थ्यं हि सदा श्रेयो वदन्ताविति केशव ।
 इतस्ततश्च धावनौ वदनौ बह्वङ्गिलिङ्गं । अयुक्तं बह्वभाषनौ धर्वधनौ च नः सदा ।
 इदमन्यत् कृतं देव अमङ्ग पापमुच्यते । पश्येदं बह्वधा देव भिन्नं भिन्नं सहस्रशः ।
 श्रिक्यञ्च दारवं पात्रं दिदक्षान् वेणुकान् बह्वङ्गन् । इदमन्यपरं पश्य तयोः साहसचेष्टितं ।
 कौपीनं बह्वधा च्छिन्नं तदस्त्राकं महद्गुणं । कृतं कपालमात्रेण कमण्डलु जगत्प्रभो ।
 त्वन्नु नो रक्ष्यसि नित्यं सात्तं वै व्रतमास्थितः । चित्रं चित्रमिदं देव रविशसि सदानिर्गं ।
 किं करिष्यामि मन्दात्मा मन्दभाग्या वयं विभो । किञ्चः शरणमधैव तद्गृहि जगतां पते ।

११५१

११५०

११५५

११५६

११५७

११५८

जीवन्मौ तौ वहि स्वांता नष्टा लोका इमे षयः । न विप्रा न च राजानो न वैश्या न च पादशाः ।
 अत्यन्तबलिनौ मत्तौ तीक्ष्णदण्डधरो नृप । न तयोः पुरतः स्वातुं ब्रह्मा देवाः सवासवाः ।
 न च भीष्मा न वा राजा वाङ्मोक्षी भीमविक्रमः । यो हि वीरो जरासन्धः क्षत्रियाणां भयङ्करः । १५६५
 नैव च प्राचक्षः स्वातुं गिरीश्वरदर्पिणोः । तयोः कृष्ण हरे ब्रह्मो नित्यमप्रतिवृत्तिभोः ।
 तस्मान्त्वं जहि तौ वीरो रक्ष लोकाग्निमान् प्रभो । अन्यथा रक्षसोत्येवं व्यर्थः ब्रह्मेऽपि जायते ।
 ब्रह्मनाऽपि किमुक्तेन रक्ष रक्ष जगत्तव । इत्युक्त्वा विररामैव दुर्व्यासा मोक्षमूर्च्छितः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसजिह्वकोपाख्याने द्वाधिकत्रिंशत्तोलोकाध्यायः ॥ ३०२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यत्तत्सर्वं च न माकर्ष्य मन्दमुच्छ्रस्य कोश्रवः । दुर्व्यासं समासोक्य बभाषे यादवेश्वरः ।
 जन्तव्यं भवता सर्वं दोष एवं ममैव हि । प्रष्टुं वाक्यं ममैतत्सु श्रुत्वा समापरो भव । १५६६
 जेष्यामि तौ रथे विप्र इंसं जिह्वकमेव च । गिरीशो वा वरं दद्यात् ब्रह्मो वा धनदोऽपि वा ।
 यमो वा वरुणो वाऽपि ब्रह्मा चाथ चतुर्भुजः । सवसौ सानुजौ हत्वा पुनर्दास्यामि वो रतिं ।
 सत्येनैव ब्रह्मस्य मा रोषवशगो भव । रक्षां वोऽहं करिष्यामि हत्वा तौ च नृपाधमौ ।
 जानामि तौ दुरात्मानौ शुभ्रदोषकरो हि तौ । श्रुतञ्च पूर्वमस्माभिस्तीक्ष्णदण्डधराविति ।
 अत्यन्तबलिनौ मत्तौ गिरीश्वरदर्पितौ । नाल्पप्रयत्नसंशयौ जरासन्धश्चित्तैर्विणौ । १५६७
 प्राणानपि तयो राजा दास्यत्येव न संशयः । जरासन्धो महोपासो विना तेन यत्नेन हि ।
 जये तयोर्विप्रवर्ये तत्र श्रेयो भवेत्सु नः । यत्र सच च तौ गत्वा स्त्रितावित्यनुशुश्रुम ।
 तत्र तत्र च हन्ताऽहं नाच कार्या विचारणा । गच्छन्तं यतयः स्त्रैरं निजकार्यपरायणाः ।
 अचिरैषैव कालेन जेष्यामि रणपुङ्गवौ । ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा यादवेश्वरमाह सः ।
 स्वस्वस्तु भवते कृष्ण जगतां स्त्रिस्तिस्रुर्वन्ते । किन्तु नाम जगन्नाथ दुःसाध्यं तव कोश्रव । १५६८
 त्रिलोकेश चिधामाऽसि सर्गसंहारकारक । देवानामपि देवेश सर्व्वे च समदर्शन ।
 विष्णो देव हरे कृष्ण नमस्ते चक्रपाणये । नमः स्वभावशुद्धाश्च शुद्धाश्च नियताय च ।
 शब्दगोचर देवेश नमस्ते भक्तवत्सल । अज्ञानादय वा ज्ञानाद्यस्ययोक्तं समस्त तत् ।
 तमेवाह जगन्नाथ नावधोरन्तरं पृथक् । अतः समस्त भगवन् समासारा हि साधवः ।
 ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ जन्तव्यं भवता विप्र समासारा वचं सदा । संन्यासिनः समासाराः समा तेषां परं बलं । १५६९
 समा मोक्षकरो नित्यं तत्त्वज्ञानमिव दिज । समा धर्मः समा कर्म समा सत्यं समा यज्ञः ।
 समा स्वर्गस्य सोपानमिति वेदेविदो विदुः । तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन समां पालयत स्वकां ।
 प्रत्यक्षं ज्ञानमयुक्ता यूयं सर्व्वे सतीश्वराः । त एते यतयो विप्राः पूजनीया मयाऽद्य वै ।
 भोक्तव्या यतयो विप्रा भिक्षुकाः सर्व्व एव हि । तथेति ते प्रतिज्ञाय भोक्तुमैच्छन् हरेर्दंष्ट्रैः ।
 ततः स्वभवं विष्णुः प्रविश्य हरिरीश्वरः । चतुर्विधं तयाहारं कारयित्वा अष्टाविधि । १५७०

भोजयामास तान् सर्वान् यतीन् यतिपरार्थितः । हित्वा ष्णित्वा च देवेशो दुकूलानि मृदूनि च ।

ददौ तेभ्यस्तदा विष्णुः सर्वेभ्यो जनमेजय । ते च प्रीता यथायोगं यतः पूर्वं ततो गताः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बक्रीपाख्याने यतिभोजने व्यधिकत्रिंशतोऽध्यायः ॥ ३०३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दुर्वासास्त्वय तत्रैव नारदेन महात्मना । चिन्तयन् ब्रह्मणस्तत्त्वं विजहार यथासुखं ।

भगवानपि गोविन्दस्त्वयोर्वांसममन्यत । ततस्तौ हंसडिम्बकौ तस्मिन् काले महोपते ।

ब्रह्मदत्तं महोपालं पितरं वीर्यशालिनं । प्रावोचतामिदं वाक्यं समन्ताञ्जनसंसदि ।

१४१२३

राजसूयं महायज्ञं पितः कुरु सुयज्ञतः । अस्मिन्मासि नृपश्रेष्ठ यतावो यज्ञसिद्धये ।

आवां तेऽद्य महाराज दिंशां विजयतत्परौ । यतिव्यावो बलैः साङ्गं गजैरश्वैरथैरपि ।

सम्भारा यज्ञसिद्ध्यर्थमानेतव्या नृपोत्तम । तथेति स महाबाहो ब्रह्मदत्तोऽब्रवीत्तदा ।

जनार्दनस्तु विप्रेन्द्रो दृष्ट्वा साहसतत्परौ । अशक्यमिति मन्वानो वयस्यं हंसमब्रवीत् ।

शृणु हंस वचो मम श्रुत्वा निश्चित्य वीर्यवान् । आयुश्च साहसं कर्तुमुद्यतोऽसि नृपोत्तम ।

१४१२४

स्थिते भीमे जरासन्धे वाङ्कीके च नृपोत्तमे । किञ्च वीरेषु सर्वेषु यादवेषु नृपोत्तम ।

भीमो हि बलवान् दृढः सत्यसन्धो जितेन्द्रियः । त्रिसप्तहलः पृथिवीं यो जिगाथ भृगूत्तमः ।

तं युद्धे जितवान् भीमः सर्वेष्वस्त्र पश्यतः । जरासन्धस्य यदीर्यं तद्भवान् वेत्ति संयुगे ।

दृष्ट्वावीरास्तु ते सर्वे हतास्ता युद्धदुर्षदाः । तत्र कृष्णो हृषीकेशो जितबन्धुः कृती सदा ।

जरासन्धेन सहितः सदा युद्धे जितश्रमः । प्रमुखे तस्य न स्थातुं शक्नो जीवन्मृपोत्तम ।

१४१२५

बलभद्रस्तथा मत्तः क्रुद्धो यदि भवेद्वली । लोकाणिमान् समाहर्तुं शक्नोतीति मतिर्धम ।

तथा च सात्यकिर्वीरः शक्नो जेतुं रणे रिपून् । तथाऽन्ये यादवाः सर्वे कृष्णमाश्रित्य गर्विताः ।

अस्माभिश्च कृतः पूर्वं विरोधो यतिभिः सह । दुर्वासा यतिभिः साङ्गं गतो द्रष्टुं स केशवं ।

इति श्रुतं नृपश्रेष्ठं ब्राह्मणाङ्गोक्तमागतात् । तथा सति यथा सिद्धेत्तथा चिन्तयन् मन्त्रिभिः ।

ततः पश्चादिधास्यामो राजसूयं महाक्रतुं ।

१४१२६

॥ हंस उवाच ॥ को नाम भीमो मन्दात्मा दृष्ट्वा हीनबलः सदा । आवयोः पुरतः स्थातुं शक्तः स किल दृढकः ।

यादवा इति चित्रं नः शक्नोः स्थातुं रणे दिज । कश्च कृष्णः पुरः स्थातुं बलदेवस्य मत्तकः ।

धैनेयस्यापि विप्रेन्द्र स्थातुं न इति चिन्तय । जरासन्धस्तु धर्मात्मा बन्धुरेव सदा मम ।

गच्छ विप्र यदुश्रेष्ठं ब्रूहि मदचनात् त्वरन् । दीयतां करसर्व्वस्त्रं यद्वाथै सुन्दरं वज्र ।

लवणानि बह्व्यागुं गृह्ण केशव माचिरं । आगच्छ त्वरितं कृष्ण न ते कार्यं विलम्बनं ।

१४१२७

इति ब्रूहि यदुश्रेष्ठं याहि त्वरितविक्रमः । न ब्रूयाद्योत्तरं विप्र शपथं त्वां प्रियोऽसि मे ।

मित्रभावादिदं ब्रूहि शपामि त्वां पुनः पुनः । इति सञ्ज्ञेदितो विप्रो नोत्तरं प्रत्यभाषत ।

मित्रभावात्तथा राजन् भ्रैहाष जनमेजय । जनार्दनस्तु धर्मात्मा नित्यं गन्तुं समुद्यतः ।

अथ शो वा परशो वा गच्छामीति धत्तेत सः । देवं द्रष्टुं जगद्योनिं शङ्खचक्रगदाधरं ।

एक एव च धर्मात्मा ह्यमाराह्य सत्वरं । प्रातरैव जगामाशु द्रष्टुं दारवतीं द्विजः ।

१५१९०

हरिं कृष्णं हृषीकेशं मनसा संस्मरन् द्विजः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने दारकांथा दूतेप्रवणे चतुरधिकविंशतीऽध्यायः

॥ ३०४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रायाद्हरिं विष्णुं ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तमः । हृद्यैकेन राजेन्द्र त्वरितं स षड्यौ नृप ।

यथा निदाघसमये सूर्यौशुपरिपीडितः । पान्थो याति जलं दृष्ट्वा त्वरितं तत् पिपासया ।

धावत्येव तथा विप्रो हरिं द्रष्टुं जगार्हणं । गच्छन् स चिन्तयामास चोदयन् हृद्यमुत्तमं ।

हंस एव प्रियो मङ्गं कुर्यात् प्रियहितं मम । तथा हि प्रेषितक्षेत्रे हरिं पश्याम्यहं प्रभुं ।

१५१९१

अहमेव सदा धन्यो मत्तो ह्यभ्यधिको नहि । यतो द्रक्ष्याम्यहं विष्णुं वसन्तं दारकापुरे ।

सा हि मे जननी धन्या हरिं दृष्ट्वा पुनर्गतं । कृतार्थं सर्व्वदा देवो द्रक्ष्यत्येषा मगस्त्रिणी ।

मुखमुञ्चिद्रहेमाब्जकिञ्चल्कसदृशप्रभं । द्रक्ष्यामि देवदेवस्य चक्रिणः शार्ङ्गधन्वणः ।

वपुर्द्रक्ष्याम्यहं विष्णोर्नीलोत्पलदलसङ्घवि । शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गवज्रमालाविभूषितं ।

मेचे ते देवदेवस्य पद्मकिञ्चल्कसप्रभे । पश्याम्यहमदीनात्मा गष्टदुःखोऽस्मि निवृत्तः ।

१५१९०

अपि द्रक्ष्यति योगात्मा सौम्येनैव स्त्रचक्षुषा । अपि वा मन्त्रिणं ब्रूयात् स्त्रक्षि चेति च वा वदेत् ।

द्रक्ष्यामि चक्रिणो वक्त्रं ततस्त्रैलोक्यमस्त्रिभं । पादाब्जं चक्रिणो द्रष्टुं त्वरत्येव च मे मनः ।

वक्षस्त्रसं सदा विष्णोः स्फुरद्रत्नसमायुतं । पश्यन्निव च गच्छामि स्मरंस्त्रानिश्चमीश्वरं ।

पीतकौशेयवसनं लम्बहारविभूषितं । रंषत्स्त्रिताधरं विष्णुं पश्यामि च पुनः पुनः ।

स्मरतस्य हरेरूपं रोमहर्षोऽयमीदृशः । गच्छतस्य पुरो भाति शङ्खचक्रगदासिमान् ।

१५१९१

यातीव च पुरो भाति मङ्गं देवो जगद्गुरुः । यषोऽयमिति मे वक्तुं जिज्ञासा प्रस्फुरतीव ते ।

इदं दुःखतरं मन्ये करं देहीति मदचः । इदं तत् साहसं मन्ये यद्वक्षसस्य भूपतेः ।

हंसस्य करदो विष्णुसदाशापरिचारकः । तस्य सर्व्वं पुरो गत्वा वक्ताऽहं किल निर्दयः ।

मूढानामग्रणीरस्मि निस्त्रैलोक्यस्य तथा वदन् । करं देहि हरे विष्णो हंसस्य यदुपुङ्गव ।

स्ववर्णानि वक्ष्याम्यशु दातव्यानि करात्मना । इति वक्तुं न मे युक्तं पुरतस्तस्य शार्ङ्गिणः ।

१५१९०

तथाऽपि मित्रभावात्तु वक्तव्यं शौरमीदृशं । कष्टे ह्ययं मित्रभावो मनुष्याणां कृतात्मनां ।

अथवा सर्व्वविद्विष्णुः सर्व्वस्य हृदि संस्थितं । जानात्येव सदा भावं प्राणिनां ज्ञोभने रतः ।

तथा सति न मे दोषो मित्रभावो यतो ह्ययं । सर्व्वथा रक्ष्यतां विष्णुर्वीरं वक्तुं यतस्य मे ।

द्रक्ष्याम्यहं जगन्नाथं नीलकुक्षितमूर्द्धजं । कुम्भुधीवाधरं विष्णुं श्रीवक्त्राच्छादितोरसं ।

स्फुरत्यग्रमहाबाहुं रत्नच्छायाविराजितं । द्रक्ष्यामि क्षेत्रवं विष्णुं चक्रिणं चाद्वेषधरं ।

१५१९१

अस्त्रिण्यविभवं देवं भूतभयभवत्प्रभुं । आत्मोक्त्या जगद्गुरुं द्रक्ष्यामि जलज्वालिभं ।

कृतार्थः सर्व्वथा चाहं भवामि विगतज्वरः । अथ मे यफलं जन्म साक्षात् दृष्टवतो हरिं ।

अथ मे सफला यज्ञाः साक्षात्कृतवतो हरिं । नेत्रे मे सफले विष्णुं पश्यतश्च जगन्मयं ।
 प्रीतिमानसु मे विष्णुर्विक्रुषारस्य कर्मणः । उन्मिषकेचयुग्मेन द्रक्ष्यामि सङ्गदोत्तरं ।
 आमूखमसकृद्विष्णुं पश्यामि च पुनः पुनः । पिबामि नेत्रयुग्मेन वपुः कृष्णस्य केवलं ।
 धारयिष्याम्यहं पांशुं तत्पादप्रभवं शिवं । ततः कृतार्थतां यास्ये स्वर्गमार्गो हि तद्रजः ।
 मेषगम्भोरनिषीधं श्राव्यामि च हरेः स्वरं । पादाब्जं चक्रिषो विष्णोः पश्यामि च जगत्यतेः ।
 पश्यामीव हरेर्वेङ्गं पूर्णैन्दुसदृशप्रभं । हरेरिदं जगद्रूपं पश्यामीव च सर्वतः ।
 प्रयोदतु सदा विष्णुरयुक्तं वक्तुमिच्छतः । आलोककुण्डलयुतं हरिचन्दनचर्षितं ।
 स्फुरत्केयूररत्नार्चिर्बाहुद्वयविराजितं । सद्ये द्योतन्महाशङ्खं रश्मिजासुविराजितं ।
 प्रोद्यद्गास्करवर्षाभं वक्त्रज्वालाविराजितं । प्रोज्ज्वलत्कङ्कणयुतं तप्तजाम्बूनदाङ्गदं ।
 पीतकौशेयवसनं विस्तीर्णैरस्कमच्युतं । कदा द्रक्ष्यामि देवेशमिदानीमथ वाऽन्यदा ।
 सर्वथा कृतकृत्योऽहं यदपुत्रं द्युमुद्यतः । नमो मह्यं नमो मह्यं यतो द्रष्टुमहं हरिं ।
 उद्यतोऽस्मि जगन्नाथं बलभद्रकृतास्यदं । द्रक्ष्याम्यवश्यमद्यैव विष्णुं जिष्णुं जगद्गुरुं ।

११९०

११९१

श्रीकौस्तुभोद्भवरुचिस्फुरितोरुवचः पीताम्बरं मकरकुण्डलपद्मजालं । कृष्णं किरीटभरचक्रगदासहस्रं तेजोमयं मम हरेर्वपु
 रस्तु भूयै ।

११९००

वेदोदधौ विषदशास्त्रमहाह्रियोमे निष्णातशुद्धमतिमन्दरमयमाने । उद्योतमानमभरैरनिशं निषेयं नारायणाख्यममृतं
 प्रपिबामि चाद्य ।

ध्येयं मुमुक्षुभिरमेयमनाद्यनन्तं स्थूलं सूक्ष्मतरमेकमनेकमाद्यं । ज्योतिस्त्रिलोकजननं त्रिदशैकवन्द्यमहृणोर्षमासु सततं वद
 येऽच्युताख्यं ।

चिन्तयन्निति विप्रेन्द्रा यथौ दारवतीं पुरीं । मत्वा कृतार्थमात्मानं चोदयन् हयमुत्तमं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने जनार्दनस्य दारकागमने पञ्चाधिकचित्रतोऽध्ययः

॥ ३०५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स निवेदितसर्वस्वो दाःस्त्रेण हि जनार्दनः । अथ प्रविश्य धर्मात्मा सुधर्मा वै द्विजोत्तमः ।

अपश्यद्देवदेवेशं सुधर्माकृतिसंस्त्रितं । बलभद्रेण संयुक्तमध्यासितमहासनं ।

११९०१

अपतः स्थितशैनेयं पार्श्वतः स्थितनारदं । दुर्ध्वाससा कृतकथमुपधेनपुरस्कृतं ।

गायद्गन्धर्वमस्थैश्च नृत्सदस्तरसां गणैः । सेव्यमानं महाराज सुतमागधवन्दिभिः ।

उद्गीयमानयशसं माधवं मधुसूदनं । उद्गीयमानं विप्रैश्च सामभिः सामगैर्हरिं ।

दृष्ट्वा प्रीतमना विष्णुं प्रोङ्कृतपुलकञ्चरिः । बाबा जनार्दनोऽस्मीति ननाम चरणे हरे ।

बलभद्रं ततो देवं ववन्दे शिरसा द्विजः । दूतोऽस्मि देवदेवेश हंसस्य डिम्बकस्य च ।

११९०२

इति ब्रुवाणं विप्रेन्द्रमिदमाह स माधवः । आस्त्रेदं विष्टरं पूर्णं पञ्चाङ्गुलिप्रयोजनं ।

तथेति चात्रवीदिप्रो महदासनमास्थितः । वाचा संपूज्य विप्रेन्द्रमष्टकृतं कुशलां हरिः ।

ब्रह्मदत्तस्य राजेन्द्र हंसस्य चिन्मकस्य च । अतश्चापि तयोर्वीर्यं प्रयोजनमती द्विज ।

अपि वा कुशसं विप्र पितृस्यैव जगार्हण ।

॥ जगार्हण उवाच ॥ कुशसं ब्रह्मदत्तस्य पितृस्यैव केशव । तयोरेव जगजाय हंसस्य चिन्मकस्य च । १५०१५

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ किमाहत्सुर्भद्रीपाशौ तौ हंसचिन्मकौ नृपौ । ब्रूहि सर्वमन्वेषणमात्रं ब्रह्मा द्विजोत्तम ।

वाचं वाऽप्यथवाऽवाचं कर्तव्यमथ चेतरेत् । अन्ना तस्य विधास्यामि युक्तरूपं द्विजोत्तम ।

दूतोऽसि सर्वथा विप्र न वाचावाच्यकल्पना । यत्कर्म राज्ञा निर्दिष्टं तदाच्यं दूतजन्मना ।

मात्रं ब्रह्मा त्वया कार्य्या कर्तव्यं चेतरेत्स्य च । अती वद यथाप्रोक्तं ताभ्यामिह जगार्हण ।

केशवेनैवमुक्तसु प्रोवाच स जगार्हणः । अजानन्निव किं ब्रूयै सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् । १५०२०

न चास्ति ते परोक्षस्तु जगदृत्तान्तमश्नुत । सर्वं हि मनसा पश्यन् किं त्वमात्य वदेति मां ।

विद्वद्भिर्गीयसे त्रिषोऽपि त्वमेव जगतीपते । दृष्ट्या सर्वमाप्रोषि दृष्टादृष्टविवेचनं ।

त्वमेवेदं जगत् सर्वं जगत् त्वि तिष्ठति । न त्वया रहितो ह्येकः पदार्थः सचराचरः ।

नास्ति किञ्चिद्वेद्यन्ते सर्वमेऽसि जगत्पते । तस्मिन्ः सर्वभूतायां सद्रः संहारकर्तृकत् ।

रक्षितोऽसि सदा विष्णुः सर्वलोकस्य माधव । संहारस्य भवान् सद्रा किं त्वमात्य वदेति मां । १५०२५

विद्वद्भिर्गीयसे नित्यं ज्ञानात्मोति च माधव । प्राणं प्राणविदः प्राञ्जस्वामेव पुरुषोत्तम ।

ब्रह्मं ब्रह्मविदः प्राञ्जस्वामेव पुरुषोत्तम । तथा सति सृष्टीकेश किं त्वमात्य वदेति मां ।

तथापि शृणु देवेश चोदितोऽसि यतस्त्वया । वदेत्यसन्नदेवैतत्तस्माद्दृष्ट्यामि माधव ।

राजसूयेन धामेन ब्रह्मदत्तोऽद्य वक्ष्यते । तदर्थं प्रेषितस्ताभ्यां हंसेन चिन्मकेन च ।

कार्थं यदुमुख्येभ्यस्तव चामन्वषाय हि । सवयं ब्रह्मदेयं ते यश्चार्थं तस्य केशव । १५०३०

इत्यर्थं प्रेषितस्ताभ्यां करं देहि तदाश्रया । इदं त्वमपरं ताभ्यामुक्तं शृणु जगत्पते ।

सवषणि बह्व्याश्रुः प्रष्टुश्च त्वरितं भवान् । आगच्छतु तयोराज्ञा सेयं केशव वा विभो ।

इत्युक्त्वति विभ्रे दूते तत्र तयोर्नृप । प्रहस्य सुचिरं ह्रषेण वमाषे दूतमीश्वरः ।

शृणु दूत वचो मद्यं युक्तमुक्तं द्विजोत्तम । करं ददामि ताभ्यान्तु करदोऽसि यतो नृपः ।

धार्ष्ट्यमेतन्नयोर्विप्र मत्तो यस्तु करग्रहः । अहो धार्ष्ट्यमहो धार्ष्ट्यं तयोः क्षत्रियवीरयोः । १५०३५

इदमभ्रुतपूर्व्यं मे मत्तो वस्तु करग्रहः । इत्युक्त्वा केशवो दूतमिदमाह स्र यादवः ।

हास्यमेतद्यदुश्रेष्ठो मत्तो यस्तु करग्रहः । यथाऽसौ राजसूयस्य ब्रह्मदत्तो महीपतिः ।

तौ तं याजयितारौ हि हंसो चिन्मक एव च । वोढा किल यदुश्रेष्ठो सवषण्य दुरात्मनोः ।

करदो वासुदेवो हि जितोऽसि यदुसन्तमाः । हास्यं हास्यमिदं भूयः शृणुष्व यादवा वचः । १५०४०

इत्युक्त्वति देवेशे वसुभद्रपुरोगमाः । यादवाः सर्वं एवैते हासाद्य समवक्षिताः ।

करदः ह्रष्य इत्येवं भ्रुवन्तः सर्वसालताः । हासं ममुचुरत्यर्थं तसं दत्त्वा परस्परं ।

तल्लब्धेः हासग्रब्धेः रोदधो पर्युपगयत् । स च विप्रो नृपश्रेष्ठ निन्दयन्निवमात्मनः ।

अथो कष्टमहो कष्टं दैत्यं यत् कृतवानहं । इति शम्बावनाविष्टस्त्रीमासीद्वानुसुहः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने कृष्णवाक्ये षडधिकत्रिंशतोऽध्यायः ॥ ३०६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हासं सुख्यस्य तेज्ज्वं क्रोधवः क्रोशदहनः । उवाच वचनं दूतं गच्छ मदचनान्दह ।

तावित्यं हंसडिम्बकौ ब्रूहि त्वरितविक्रमः । वापैर्ह्यास्यामि निश्चितैः शार्ङ्गमुनैः शिखाश्रितैः ।

११०५

अग्निना वाऽथ दास्यामि निश्चितेन महात्मनोः । शिरो बन्धेत्सते चक्रं मत्करप्रचितं वशी ।

यो वरं दत्तवान् रुद्रो युवयोर्धार्म्यकारणं । स एव रक्षिता वां क्षान्तं जित्वा वां निहृग्यहं ।

देवोऽयं स विधातव्यो सच नः सङ्कतिर्भवेत् । तत्र मत्ता तथा चास्मि सबलः सहवाहनः ।

भवन्मौ निर्भयो भूत्वा गच्छेतां सबलौ नृपौ । पुष्करे वा प्रथगे वा मधुरायामथापि वा ।

तत्राहं सबलो याता नात्र कार्या विचारणा । अथवा मित्रभावात् वक्तुमेवं न ते चमं ।

११०६

न शक्यं यत्नया वक्तुं तत्र वक्ष्यति सात्विकः । तथा सह ततो गत्वा साक्षिभूतो भव दिव ।

इदञ्च जाने विप्रेन्द्र खेरो मम सदा त्वयि । तेन त्वं विजयी भूत्वा संसारं दुःखसंकुले ।

मत्कथापरमो नित्य सदा भव जनार्दन ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने कृष्णवाक्ये सप्ताधिकत्रिंशतोऽध्यायः ॥ ३०७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा शार्ङ्गायं कृष्णः सात्यकिं पुनराह सः । गत्वा शैनेय विप्रेण ब्रूहि मदचनान्तयोः ।

यत्प्रयोक्तमश्लेषेण वद गत्वा तथैः पुरः । यथा नः सङ्कतिर्युद्धे तथा वद बलान्तदा ।

११०७

धनुरादाय गच्छ त्वं बद्धगोधाङ्गुलिचवान् । एकेनाग्नेन गच्छ त्वमसहायो यदूत्तम ।

सात्यकित्वां तथेत्युक्त्वा हयमारुह्य शीघ्रगं । गन्तुमैच्छन्ततो राजससहायः स सात्यकिः ।

जनार्दनं विस्मज्याशु दूतं तं यादवेश्वरः । अहो धार्म्यमहो धार्म्यमित्युवाच जनार्दनः ।

ममस्मृत्य तदा दूतो माधवं यादवेश्वरं । स यथैा शाल्वनगरं शैनेयेन समन्वितः ।

ततः प्रविश्य धर्मात्मा शार्ङ्गणो शस्त्रविस्तमः । आशेनं महदास्त्राय विस्मज्य यादवे पुनः ।

११०८

आखे सुखं सदा विप्रः शैनेयेन समन्वितः । अथ तं हंसडिम्बयोर्दंष्ट्रयामास सात्यकिं ।

दूतोऽयं सात्यकिः प्रातः सव्यो वाङ्मरयं हरेः । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हंसः प्राह वचसादा ।

श्रुतः समागतः पूर्वमद्य दृष्टो मया त्वसौ । धनुर्वेदे च वेदे च ब्राह्मे शस्त्रे तथैव च ।

निपुणो यः सदा प्रूर इत्येवमनुशुश्रुम । ततो दृष्टिपथं प्रातः प्रीतिं मे विदधात्वथौ ।

कुशलं वासुदेवस्य बलदेवस्य चापि वा । कुशलाः सात्त्वताः सर्वे उपसेनपुत्रो गमाः ।

११०९

तथेति सात्यकिः प्राह मन्दमुस्मिषितावनः । ततो जनार्दनं प्राह हंसो वाक्यविचारदः ।

अपि दृष्टस्त्वया चक्री सिद्धं नः कार्यमीहितं । वद सर्वमश्लेषेण मा दृथा कालमत्यगाः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने हंसवाक्ये अष्टाधिकत्रिंशतोऽध्यायः ॥ ३०८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वति हंसो स धर्मात्माऽथ जनार्दनः । उवाच प्रहसन् वीरः सुवचनाराधणं तदा ।

॥ जनार्दन उवाच ॥ अद्राक्षमद्राक्षमहं जनार्दनं करस्वचक्रं वरवन्दिमागधैः । चातस्रजाम्बुनदभूषिताङ्गं स्फुरत्प्रभासोत्तितरुज
धारिणं ।

अद्राक्षमेनं यमिभिः पुरातनैः संख्यमानं मुनिद्वन्द्वमुखैः । संख्यमानं वरवन्दिमागधैः स्मितप्रवासात्पद्मवाधरं । ११००
अद्राक्षमेनं कविभिः पुरातनैर्विचित्रं वेद्यं विधिवत् सहास्रैः । प्रफुल्लनोत्सोत्पल्लभोभितं श्रिया विनिद्रहेमाब्जविराजितोदरं ।
भूयोऽहमद्राक्षमहं जगद्गुरुं प्रवादयन्तं वचनेन यादवान् । निरूपयन्तं विधिवत्कुलीश्वरैः प्रदृष्टवेदाद्यैर्निधिं पुरातनैः ।
अद्राक्षमद्राक्षमहं पुनः पुनः समस्तलोकैकहितं प्रभुं हरिं । वसन्तमस्मिन् जगते शिताय जगन्मयं तं परिभूय ब्रह्मन् ।
भूयोऽप्यपश्यं वरवीरहेक्षणं शार्ङ्गं तथा भीक्षतमूजया हरिं । वसन्तमस्मिन्निधिं प्रायिर्न विभुं भक्तप्रियं भक्तजनारूपदं हरिं ।
भूयोऽप्यपश्यं सह यादवैश्वरैर्विकीचं विकीचं विहारकाशे । रमन्तमीशं रमयन्तमीश्वरान् चद्रुत्तमान् यादवमुख्यमी
श्वरं । ११०१

अद्राक्षमद्राक्षमहं मुनिद्वैतः पिवन् पिवंस्वास्व वयः पुनः पुनः । नेत्रेषु मीलदिवरेषु केवलं धन्योऽहमेवेति तदा व्यचिन्तयं ।
अद्राक्षमस्मोजयुगं दधानं प्रभुं विभुं भूतभवं प्रभावन् । आद्यं ककुप्पानमुदं विभावसुं संसृज्य संसृज्य तमेव निद्वैतः ।

अद्राक्षं जगतामीशं वचोराजितकौस्तुभं । वोच्यमानं हरिं कृष्णं चामरायां ब्रतैः सदा ।
युवां विद्वेषयुक्तेन चेतसा यादवैश्वरं । स्मरन्तं सर्वदा विष्णुं कृपा तौ क्व च वेति वा ।
कुतो ब्रह्मामि तौ मन्दैः कुतो वा मत्पुरोगतौ । ध्यायन्तमित्यं देवेशं करसंश्रवणात्सदा । ११०२
हंसं तमेवमद्राक्षं करं देहीत्यतः परं । वदन्तं नारदे वाचं दुर्वाससि यतीश्वर ।
ब्रह्मसूत्रपदां वार्षीं दापयन्तं मुनीश्वरं । दृष्ट्वा दृष्ट्वा हरिं देवं पुनः पुनरचिन्तयं ।
अथाध्यमिदमारब्धं ताभ्यामिति नृपोत्तम । नारद्व्यमिदं कार्यमितः प्रथमि भूमिप ।
निद्वैता सा कथा हंसं यत्कथापहृष्टं तव । एष ते सर्वमस्त्रिंशं वक्ष्याम्येव हि मात्यकिः ।
एतदचनमाकर्ष्य हंसः कुड्डोऽनवीर्यः । ११०३

॥ हंस उवाच ॥ श्वरे ब्राह्मणदायाद का नाम तव वागिद्यं । आवयोः पुरतो वक्तुं चैसोक्तं जेतुमिच्छतेः ।

माथया त्वां भ्रामयति कृष्णा लीलाविधानवित् । तद्दृष्ट्वा भ्रम एवैष तव संजायते महान् ।
ब्रह्मचक्रगदाशार्ङ्गवनमास्त्राविभूषितं । दृष्ट्वा वीरसमावेशे समुद्रतथप्रोधनं ।
सूतमानधसंज्ञावप्रकटदोरबाहुकं । अत्यद्भुतचक्रोरात्रिविषसत्सोक्तमप्युखं ।
पतुर्भुजवज्राक्राभट्टिष्णियादवसंसदं । अहोऽद्य भ्रम एवैष दर्शनान्तस्य चक्रिणः । ११०४
इदानीञ्च महात्माऽसौ भ्रामयत्येव केशवः । तामेव विप्र मन्दात्मसैत्रजासीकता हि वा ।
चापस्त्रमिदमेवैतत् तव विप्र समुद्भव । अहो न खलु सादृश्यं कर्त्तव्यं भवता मम ।
अहमेव त्वया विप्र मर्षये प्रोदितं वचः । सखिभावाद्भिज्जमेष्ठ अन्यथा क्वः सचेदितं ।
गच्छ मन्दमते विप्र यद्येष्टं चांप्रते दिव । गच्छ गच्छ यद्येष्टं तं पृथिवीं पृथिवीं तव ।
जित्वा गोपासदायादं जित्वा यादवकान् बहून् । एष नः प्रथमः कथो जेश्याम इति यादवान् । ११०५

गच्छ गच्छेति विभं तं छुष्टः पक्षवादिनं । शत्रुपक्षस्युतिपरः सह भुक्ता सदा मया ।
 न मे विप्रबधः कार्यः कष्टादपि हि सर्वतः । इत्युक्त्वा ब्राह्मणं हंसो भूयः सात्यकिमब्रवीत् ।
 अरे यादवदायाद किमर्थं प्राप्तवानिह । किमब्रवीन्नन्दसुतः किं वा मे नादिशत् करं ।
 ॥ सात्यकिस्त्वाच ॥ इदं तस्य वचो हंसं ब्रह्मचक्रगदाभृतः । शरैर्निशितधारायैः शार्ङ्गमुक्तेः शिलाप्रितैः ।
 दास्यामि करसर्वस्वमग्निना वा शितेन ते । शिरश्चेत्स्यामि वै हंसं करदानस्य संग्रहं । ११५०
 धार्ष्ट्यं धार्ष्ट्यं तव महत्सन्दात्मन् किमतोऽपि वा । नृपाधम जगन्नाथात् करमिच्छति यो नरः ।
 तस्यैष करसंक्षेपो जिह्वाच्छेदो नराधम । तस्य शार्ङ्गरवं श्रुत्वा ब्रह्मस्य च शरैः पुरः ।
 को नाम जोवनं काञ्चेत्तिष्ठेदानीं त्वमद्य वै । गिरोश्वरदर्पेण को ब्रूयादीदृशं वचः ।
 सहाया वयमेवैते बलभद्रपुरोगमाः । प्रथमो बलभद्रोऽसौ द्वितीयोऽहं च सात्यकिः ।
 छतवर्णा तृतीयस्तु चतुर्थो निशठो बली । पञ्चमोऽथ च बभ्रुश्च षष्ठश्चैवोत्कलः स्मृतः । ११५१
 सप्तमस्सारणो धीमानस्त्रशस्त्रविभारदः । अष्टमस्तथ सारङ्गो नवमो विष्टुश्लया ।
 दशमस्योद्भवो धीमान् वयमेते बलान्विताः । त एते पुरतो गोप्तुः ब्रह्मचक्रगदाभृतः ।
 देवदेवस्य युद्धेषु तिष्ठन्त्येव दिवानिशं । तावैव वां क्षमो युद्धे हन्तुं मदवसान्वितौ ।
 यो गिरोशो गिरावैव वरं दत्त्वाऽधितिष्ठति । युवां हि केवलं युद्धे तिष्ठतः सशरं धनुः ।
 गृहीत्वा शत्रुभिः शार्ङ्गं युद्धं कर्तुं समावृते । ईदृशेष्वथ मृत्युषु युद्धं कुर्वन्तु शत्रुभिः । ११५२
 त्रैलोक्यं रक्षतस्तस्मात् करमिच्छन् प्रजेन कः । हनिष्यत्येव वां युद्धे त्रैलोक्यं योऽधिरक्षति ।
 शरैर्णिशितेनः शार्ङ्गमुक्तेन केवलं । क नः संग्राम इत्येव पुनरेव जगत्पतिः ।
 पुष्करे पुष्पगे नित्यमुत गोवर्द्धने गिरौ । मथुरायां प्रयागे वा दश्रथेतां बलानि मे ।
 शङ्खचक्रधरे देवे जगत्यालनतत्परे । राजसूयं महायज्ञं यष्टुमिच्छति कः स्वयं ।
 वदन् वा स्वस्तिमान् मर्त्यस्त्वं विना को ब्रजेत् सुखं । इदं जायामिदं मौक्त्यमिदमत्यहुतं वचः । ११५३
 इदमिच्छसि चेन्मूढ हास्यतां यामि भूतले । इत्युक्त्वा सात्यकिर्वीरो हसन्नैव भुवि स्थितः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपास्थाने सात्यकिवाक्ये नवाधिकविंशतोऽध्यायः ॥ ३०६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धो महाराज हंसो डिम्भक एव च । इदं वै प्रोचतुर्वाक्यं रोषव्याकुलितेक्षणे ।
 दिधक्षन्तौ दिशः सर्वाः सर्वांश्च वीक्ष्य नृपोत्तमान् । करं करेण निष्योष्य स्मरन्तौ तदेषो महत् ।
 क नु क वा नन्दसूनुः क च रामो बलोत्कटः । इति ब्रुवाणो साक्षेपौ सात्यकिं सत्यशङ्करं ।
 अरे यादवदायाद किं ब्रूषे नः पुरोगतः । इतो निर्गच्छ मन्दात्मन् दूतस्त्वमसि सांप्रतं । ११५४
 अन्यथा बध्य एव त्वं प्रलपन् परुषं वचः । सत्यं निलेष्ण एवासि यद्ब्रूया ईदृशं वचः ।
 आवामिदं जगत सर्व्वं प्राप्सितुं संयतौ नृपौ । को नाम मानुषं लोके करदो नैव जीवति ।
 हत्वा गोपालकान् सर्व्वान् बद्ध्वा यादवकान् बहून् । गृहीतः करसर्व्वस्वं ततो गच्छ नराधम ।
 श्वभ्यां दूततां प्राप्तो बह्वर्द्धं प्रभाषधे । ईश्वरो नौ वरं दाता ह्यस्त्राणामपि च प्रभुः ।

रक्षितारौ महाभूतौ संघामं गच्छतोश्च नो । पितरं चाजयिष्यावो हत्वा नोपासकान् रणे । ११८२
 एते प्रोक्ता भद्रं युद्धे कातराः सर्वे एव चे । हत्वा तान् सबलान् युद्धे पुनर्जेष्याव कोश्रवं ।
 संहर्त्तव्या महाशेना प्रष्टहीतवरासना । प्रष्टहीतप्राप्तमुससा प्रष्टहीतकवचा वदा ।
 आरूढरथसाहस्रगदापरिचयं कुशा । सुप्रभूतेभ्यनवती प्रभूतबलसाधना ।
 प्रभूतबलसंधुक्ता सकुटीका सतीमरा । सच्छवा सध्वजा चैव सध्वजा वासुधाम्बरा ।
 कण्ठ्यतां वाहिनी घोरा बलाध्वजाः समन्ततः । अथथ एव मच्छ त्वं न ते मरुततो भद्रं । ११८३
 संघामः पुष्करे ऽस्माकं श्वः परशोऽपि वा नृप । ततो ज्ञास्यावहे वीर्यैः केशवस्य बलस्य च ।
 ये त्वयोक्ता नृपाः संख्ये तेषां मयि च यद्वलं ।

॥ सात्यकिरुवाच ॥ एव मच्छमि वां हन्तुं श्वः परशोऽपि वा नृपो । अथैव हि मया बभौ न चेदूतो भवान्महं ।

न हि शो वा परशो वा युवां कटुकभाविषौ । दौत्यं हि दुःखमखिलं भवत्येव सदा नृषां ।

अन्याऽहं युवां जला ततो बालामि निर्हृतिं । स्ववीर्यं वा उदर्यं च दर्शयंश्च नृपाधमौ । ११८४

शङ्खचक्रगदापाणिः शार्ङ्गध्वजा किरीटधृत् । नीलवृद्धितकेत्राद्यो सम्मवाहः शिवा वृत्तः ।

स सर्वलोकप्रभो विश्वरूपः सुहृत्पवान् । दैत्यदानवहन्नाऽथौ शोनिधेयः पुरातनः ।

पद्मकिञ्चल्कवदनः श्यामलः सत्यविक्रमः । सृष्टिस्थितिलयलैककर्त्ता विजगतां पतिः ।

श्रेण निजितेनामौ दर्पं वां व्यपनेत्यति । इत्युक्त्वा हयमारुह्य प्रतस्ते सात्यकिः किल ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशेभविष्यपर्वणि संवत्सिकोपाख्याने सात्यकिप्रतिप्रथाषे द्रुपदिकनिश्चतोऽध्यायः ॥ ३१० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रविश्य च पुरं विष्टोः सात्यकिः त्रिनिपुङ्गवः । आचचसेऽथ कृष्णाय यथावृत्तं तथोक्तया । ११८५

ततः प्रभाते विमले कोश्रवः कोश्रिद्धदनः । बलाध्वजानुवाचेदं कृतमङ्गलतत्परः ।

सकृद्गतां बलं सर्वं रथकुञ्जरवाजिमत् । अनेकभेरीपणवप्रासासिपरिबालुसं ।

सध्वजं सपताकस्य बालस्यारपरिच्छदं । तथेति ते प्रतिश्रुत्व सर्वं चक्रुरदीनगाः ।

वनमालो हसो रामो नीलवासाः सितप्रभः । बभौ सैन्यापतो राजन् जगामेन्दुसमप्रभः ।

सात्यकिस्य तथा राजन् प्रष्टहीतवरासनः । बभौ क्रोधसमायुक्तो जगामापे महाबलः । ११८६

अन्ये च यादवाः शूराः प्रष्टहीतमहाबुधाः । बिन्दुनादं प्रकुर्वन्तो मय्युरत्यर्थमुत्तमाः ।

आदाय सुदृढं चापं रथमारुह्य संश्रिताः । अपतो जग्युरत्यर्थं सेनायाः पुहंसोत्तमाः ।

हरिस्तु रथमारुह्य सख्यं दादकेषु च । शार्ङ्गं भारसहं चौरं गृहीत्वा सन्नरं धनुः ।

चक्रपाणिसदा शङ्खी मदाशूरास्ररासिमान् । बहून्मोधाशुसिचायः पीतवासा जनार्दनः ।

पद्ममालावृत्तोरस्त्रो नवगीमूतसज्जिभः । यथै रथगतो विप्रैः स्रयमानो मुदाऽन्वितैः । ११८७

सृतेर्भागधपुष्टेऽस्य गीयमानसतस्ततः । आनीय सेनां सकलां यथै काष्ठामयोत्तरां ।

पाञ्चजन्यं मुखे न्यस्य सर्वप्रायेण कोश्रवः । इभौ महारवं कुर्वन् ब्रह्मणां भयवर्द्धनं ।

आघ्रातस्तेन हरिणा स चक्रे शंखराट् रवं । रवः स रोदसी राजन् पुरबाजास सर्वतः ।

तस्मिन् शङ्के तथाघाते दधुः शङ्कान् सहस्रतः । भेर्यस्यापि समाघाता नृदङ्गा बहवो नृप ।
 नेदुरत्यर्थमतुलं घर्मान्ते जलदा यथा । अयायवुर्ध्वराज पुष्करं पुण्यवर्द्धनं । ११५३
 सरसस्य तीरे तु पुष्करस्य नृपोत्तमाः । प्रतीकन् हंसडिम्बकौ युद्धाय समवस्थिताः ।
 निवेशं कारयामासुर्यादवाः सर्वे एव हि । खं खं यथासुखं राजन् प्रगृहीतकुटीमठं ।
 भगवानपि गोविन्दः सरो दृष्ट्वा सुप्रोभनं । उपसृश्य जले तस्मिन् प्रफन्य यतिपुङ्गवान् ।
 तयोरागमनं लिपुरासो तीरे यथासुखं । प्रदृष्ट्वन् वेदध्वनिं विष्णुब्राह्मणानां समन्ततः ।
 रति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने कृष्णस्य पुष्करप्रवेगे एकादशाधिकत्रिंशतोऽध्यायः
 ॥ ३११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ तौ हंसडिम्बकौ जम्भतुः पुष्करं प्रति । प्रगृहीतमहाचापौ सरथौ सध्वजौ नृप । ११५४
 पुरःसरमहाभूतौ संहरन्ताविवोष्णौ । प्रकुर्वन्तौ च वसुधां भक्षणा परिवेष्टितौ ।
 त्रिपण्डकलसाटान्मो रुद्राश्चपरिशोभितौ । अन्यौ दाविव रुद्रौ तौ लोकसंहारकारकौ ।
 ततोऽनुजम्भुः शतशः सैन्यानि नृपसत्तम । अचौरिष्यो दग्धैवासंस्तयोरथ समागताः ।
 विचक्रस्तु महाराज दानवो नगसन्निभः । तयोरेव सखा पूर्वमासोच बलशालिनोः ।
 शक्रोऽपि तत्पुरसरः स्थातुं शक्तो न वज्रमृत् । यो हि वीरो महाबाहुर्देवदैत्यसमागमे । ११५५
 देवास्त्रिजलया राजन् देवेन्द्रमजयन्महान् । अकरोच्च पुरा युद्धं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 यो हि द्वारवतीं प्राप्य बबाधे यदुपुङ्गवान् । स तदानीं महाराज श्रुत्वा युद्धमवस्थितः ।
 अनेकशतमाहस्त्रैर्दामवैः परिघायुधैः । वृतः समभवदैत्यो वृष्णिदेवाकृपोत्तमः ।
 हंसस्य डिम्बकस्याथ साहाय्यं कर्तुमुद्यतः । विचक्रस्याथ दैत्यस्य हिडिम्बो राक्षसेश्वरः ।
 अतीव मित्रतां यातो दद्यात् प्राणांश्च संप्रति । राक्षसेपरैः सार्द्धं शिलाशूलासिपाणिभिः । ११५६
 यथौ तस्य सहायार्थं हिडिम्बः पुरुषादपः । अष्टाश्रीतिसहस्राणि तस्य रक्षांश्चि चाभवन् ।
 अन्रुयाता महाराज शिलापरिघपाणयः । तयोस्तत्र महासैन्यं गच्छतोः केशवं प्रति ।
 मिश्रितं दैत्यसशैश्च राक्षसेश्च समन्ततः । अत्यद्भुतं महारौद्रं चैलोक्यमयदायि च ।
 दैत्येन तेन सहितौ जम्भतुः पुष्करं प्रति । तावतौ हंसडिम्बकौ हनुं केशवमञ्जया ।
 ततः श्रुत्वा जरासन्धो विषहं यदुपुङ्गवैः । नाकरोक्षुप साहाय्यं शायो मे भवितेति च । ११५७
 गच्छतोः संयुगं राजन् हंसस्य डिम्बकस्य च । अतिलरितविक्रान्तासौ युयुः पुष्करं नृपाः ।
 विंशनादं विमुञ्चन्तः क्लृपयन्तः परस्परं । अहमेव नृपो युद्धं करोमि प्रथमं चरेः ।
 दत्तशत्रुवन्तृपा राजन् गच्छन्तः केशवं प्रति । संप्राप्तासौ नृपश्रेष्ठाः पुष्करं पुण्यवर्द्धनं ।
 मुनिजुष्टं तपो वृद्धैश्चैविभिश्च निवेदितं । अत्यन्तभद्रं लोकेषु पुष्करं प्रथमं नृप ।
 पुष्करं पुण्डरीकाक्षो दावेव जगतोपते । दर्शनात् स्वश्रेणादाऽपि क्विन्विशच्छेदिनौ नृप । ११५८
 पुष्करं पुण्डरीकाक्षो दावेव नृपसत्तम । सेव्यमानौ मुनिश्रेष्ठेः सामचोपैर्वाहात्मभिः ।

दावेव हि नरश्रेष्ठ किञ्चिवाणाञ्च नाशकौ । तासुभौ यच्च सहितौ तच्च ते संखिता नृपाः ।
 दृष्ट्वा तौ च हरिं विष्णुं विष्टरस्ववसं परं । पुष्करं पुष्पनिखद्यं तीर्थं ब्रह्मनिषेवितं ।
 ताभ्यां कुरु नमस्कारं मनसा नृपसन्तम । अहो निःशेषमभवन्तव भूप न संशयः ।
 सैन्यं तच्च च संप्राप्तं दैत्यरक्षःसमाकुलं । अनेकभेरोपणवद्भ्रष्टरोडिष्टिमाकुलं ।
 जालसंमिश्रपणवं रघोनादसमाकुलं । प्रविश्य सरवसोरं पुष्करस्य विभ्राम्यते ।
 दर्शयामास देवेभ्यं युद्धाय समुपस्थितं ।

११८८

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने युद्धार्थं हंसडिम्बक सैन्यानां पुष्करागमने द्वादश
 धिकत्रिंशतोऽध्यायः ॥ ३१२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दे सेने सङ्गते राजन् सध्वजेषपरिच्छदे । महापरिघधंकीर्णं गदाशक्तिसमाकुले ।

भेरीघ्नसंपूर्णं डिष्टिमारवसंकुले । प्रयत्नीतमहाशस्त्रे शूलासिबरकार्मुके ।

परस्परहतोत्साहे चक्राते युद्धमुत्सवम् । ते शराः कार्मुकोत्सृष्टा निर्भिषाय शरीरिणां ।

११८९

शरीरारिण महाराज जन्मदूरं सहस्रशः । भटबाहुर्विनिर्मुक्ताः खड्गा निर्भिषय ववसि ।

स्फुटितासु तदा राजन् शिरांस्त्याहृत्य संशयुः । परिघासु तदा राज्ञा बाहुभिः परिचोदिताः ।

तिलशस्यक्रुरकुलं शरीरं नृपरत्नम् । दैत्यानां कुर्वतां नादमन्योन्यबधकार्जुणां ।

दैत्यरक्षांसि राजेन्द्र राजानसु समन्ततः । अन्योन्यं परिचैर्जन्तुश्यापमुक्तेषां हारैः ।

नागा नागैर्षाहाराज हयास्यैः समन्ततः । रथा रथैः समाजघ्नः सादिनः सादिभिस्तथा ।

११९०

पट्टिशशिशिरत्रातैः कुन्तसायककर्षणैः । सशक्तिपरिघप्रासपरश्वसमाकुलैः ।

भिन्दिपालैर्षाहारैर्द्रैर्जन्तुरन्योन्यमाहवे । राक्षसा दानवा राजन् क्षत्रियासु समन्ततः ।

शरैश्च भोगिभोगाभैस्तीक्ष्णमन्ये महाबलाः । राक्षसा दानवासान्ये मत्समातङ्गविक्रमाः ।

अन्योन्यं जघ्नुरे राजंश्यापमुक्तेः शिलाश्रितैः । इतस्येतस्य धावन्तः कुर्वन्तो विस्रं रवं ।

हताः केचिन्महाराज पेतुर्दृष्ट्वा महासिभिः । केचिन्मथितमस्तिस्का गदाभिर्वीर्यवत्तमाः ।

११९१

भयग्रीवा महाराज पट्टिशैः परिचैस्तथा । यमराष्ट्रं गताः केचित् केचित् स्वर्गं समाययुः ।

अप्सरोभिः समासेदुः पश्यन्तः स्रक्लेवरं । केचित् खांसु परांश्वैव हत्वा भ्रान्ता इवाभवन् ।

एतस्मिन्नन्तरे राजन् शङ्खा भेर्यः सहस्रशः । सख्यः सर्वतः सैन्यं वृद्ध्वा बहवस्तथा ।

मथ्यन्दिनगते सूर्ये तापं दधति घोरवन् । ततः पिशाचा विक्रताः कराला निर्णतोदराः ।

राक्षसासु महाघोराः पिवन्तः कोशशादलं । मुदिता भक्षयामासुः पिवन्तः शोषितं वज्र ।

११९२

सञ्चितानि शवान्यासन् कवन्धः खड्गपाणयः । विभज्य देवं वज्रशो युद्धभूमौ श्रवार्थिनः ।

अथ श्रेयना बलाशैव कक्षा मृष्टास्तथाऽपरे । तुण्डैः श्रवानि निष्कृत्य भक्षयन्ति ततस्ततः ।

सप्ताशीतिसहस्राणि हता नागा नृपोत्तम । त्रिशस्रहस्रमयुतं निहता हयसप्तमाः ।

हतं स्वर्गं महाराज रथानां रथिभिः सह । त्रिशत्कोट्या हतास्तव सादिनः सायुधा मृगं ।

मथ्यन्दिनगते सूर्यो हताः केचिन्न निर्गताः । केचिन्न निहता राजन् पुष्करं प्राविशन् वरः ।
 केचिन्मूर्ध्नि ममालिङ्ग्य हता इत्यनुवन् रणे । मुक्तकेशाः पतन्ति स्म रथं समध्वज्य केचन ।
 सन्दष्टौष्ठपुटाः केचित् साद्दिनः पुरतो हताः । अत्यद्भुतं महायुद्धमासीत् पुष्करतीर्थके ।
 यथा देवासुरं युद्धं पूर्वंमासीन्नृपोत्तम ।

१४८१०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने सङ्कुलयुद्धे त्रयोदशाधिकत्रिंशतोऽध्यायः ॥ ३१३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नन्तरे राजन् इन्द्रयुद्धमवर्त्तत । विचक्रं योधयामास शार्ङ्गधन्वा गदाधरः ।

बलभद्रोऽथ हंसेन डिम्भकेन च सात्यकिः । वसुदेवोयसेनाभ्यां हिडिम्भः पुरुषादकः ।

१४८११

शेषाश्च शेषैराजेन्द्र चकुर्युद्धमदीनगाः । वासुदेवस्त्रिमप्रत्या दैत्यं वचस्यताडयत् ।

शरैर्निशितधारार्यैर्विस्मयं दर्शयन् रणे । दानवो देवदेवेशं दृढेन निशितेन च ।

शरेणाकर्षमाकृत्य धनुःप्रवरमीश्वरं । जघान स्तनयोर्मध्ये पश्यतस्तु शचीपतेः ।

तेन विद्धोऽथ भगवान् वज्रोदधे जनार्दनः । आवमच्छोणितं विष्णुराद्रिकाले यथा प्रजाः ।

ततः क्रुद्धो हृषीकेशः लुरप्रेणाहरद्भृशं । अश्वान्तु चतुरो हत्वा सारथिञ्च शरैस्त्रिभिः ।

१४८१२

ततो दक्षो शङ्खवरं यथा तारामये रणे । रथादुत्थुत्य सहसा दानवः क्रोधमूर्च्छितः ।

गदां गृह्य महाघोरान् दुर्वहान् वीर्यशालिनीं । तथा जघान दैत्येन्द्रः किरीटे केशवस्य ह ।

ललाटे च पुनर्विष्णुं संहरनादं तथाऽनदत् । ततः शिलाञ्च महतीं प्रगृह्य दनुजः किल ।

भ्रामथित्वा शतगुणं प्राहरत् केशवोरधि । तामापतन्तीं संपेक्ष्य हस्तेनादाय केशवः ।

जघान च तदा दैत्यं ताडितः स तदा क्षितौ । गतासुरिव संजग्मे श्वसन्निव पपात ह ।

१४८१३

प्राप्य संज्ञां तदा दैत्यः क्रोधाद्द्विगुणमाबभौ । आदाय परिघं घोरमिदमाह जनार्दनं ।

अनेन तव गोविन्द दर्पं जातं निहृग्न्यहं । विक्रमज्ञस्तदा चासि मम देवासुरे रणे ।

तावेव त्रिपुलौ बाहू स एवास्मि जनार्दन । तथापि युध्यसे वीर न ज्ञात्वा मम केवलं ।

वारथैनं महाबाहो परिघं बाहुनिःसृतं । इत्युक्त्वा देवदेवेशं शङ्खचक्रगदाधरं ।

चिचेप दैत्या लोकोंश्च सर्वलोकस्य पश्यतः । तं गृह्य बाहुना कृष्णो दुष्टोऽपीति वदन् हरिः ।

१४८१४

खण्डशः कारयामास खड्गेन निशितेन च । उत्पाय्य वृचं दैत्येन्द्रः शतशखं महाशिखं ।

तेन तं पोषयामास विष्टरसवर्मं प्रभुं । गृह्य तच्चापि खड्गेन तिलशस्य चकार ह ।

विक्रीड्य मुचिरं कृष्णस्तेन दैत्येन माधवः । हन्तुमैच्छन्तदा दैत्यमादाय निशितं शरं ।

आग्नेयास्त्रेण संयोज्य जघानैनं स तेन ह । स सन्दह्य शरो दैत्यं सर्वलोकस्य पश्यतः ।

यथा पूर्वं जगामाशु करं भगवतः पुनः । हतश्चिष्टास्तदा दैत्याः पलायन्तदिशो दश ।

१४८१५

अद्यापि न निवर्त्तन्ते ते गच्छन्तो महादर्धिं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने विचक्रवधे चतुर्दशाधिकत्रिंशतोऽध्यायः ॥ ३१४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बलदेवस्तु धर्मात्मा धनुरादाय सत्वरं । जघान हंसं दशभिर्वाप्यैर्वाणभृतां वरः ।

तं प्रत्यविध्यन्माराचैर्हंसः पञ्चभिराशुभैः । तानान्तरे ह्यसौ च्छिन्ना माराचैर्हंसभिः पुनः ।
 माराचेनाशु विव्याध स्रष्टाटं संसमोक्षसा । दृढं पतन् स माराचस्तत्र संघ्नां समाददे ।
 रथोपस्थे चिरं स्थित्वा त्रुणादात्तं समाददे । सन्धा हंसः स संघ्नान्नु विद्धा तेन यदूत्तमं । ११८७
 सिंहवज्रानदहूँसो देवान् विष्णापयन् रथे । ततः क्रुद्धो ह्यसौ विद्वस्तेन वापेन माधवः ।
 वमन् शोषितमत्यर्थं निम्नस्थां रथागिरे । ज्योतिताविष्टमाचक्षुः सुकुम्भार्द्रं इवामवत् ।
 माराचैः सप्रघाहसैर्हाराधामास माधवः । हंसं संसगतिं वीरं नीलवासा हलायुधः ।
 ते मुक्ता निशिता घोरा माराचाश्च सुवाजिनः । रथे ध्वजे तथा सप्रे ऋचे त्रुणोदये नृप ।
 पतिताः शर्वतो राजन् व्यथाञ्चैव तथा दधुः । ततः क्रुद्धो महाराज हंसो वीर्यमदाश्वितः । ११८८
 श्रेण्ये हस्तिनं विद्धा ध्वजं चिच्छेद् केनचित् । शरैस्तुर्भिरंशाश्च सूतं प्रेताधिपे ददौ ।
 ततः क्रुद्धो ह्यसौ तस्माद्गदां गृह्य महारथे । अपातयन्महाबाहुर्हंसं श्रेण्ये इव ययन् ।
 तथा ध्वजं रथं चकलीषां सूतं हलायुधः । वमन् तिलकः शर्व्यं मनाद च पुनः पुनः ।
 भूयश्च गदया हंसं चिच्छेप च बलः किल । सोऽपि हंसो मदां गृह्य रथात्तस्मादवापतत् ।
 ततस्तौ हंसवस्त्रिनौ युयुधाते महारथे । महारथौ महाबाहु लोके प्रथिततेजसौ । ११८९
 अत्यद्भुतो सुविक्रान्तौ परस्परबधैविधौ । कृतश्रमौ महायुद्धे सिंहविक्रान्तगामिनौ ।
 यथा देवासुरे युद्धे शक्रदृष्टौ पुराऽम्बरे । जमौ संधिकवर्ष्माङ्गौ शोषितेन महारथे ।
 अत्यन्तखेदितौ युद्धे परस्परबलेन च । ततश्च दक्षिणं मार्गं बलभङ्गोऽन्वगच्छत ।
 सव्यन्तु हंसो राजेन्द्र प्राग्गतात् स्रष्टमेव हि । पोथयाश्चक्रतुर्युद्धे गदाभ्यां गजविक्रमौ ।
 यथाप्राणं महाबाहु जगत्सुर्करणाच्च वै । अतिप्रवृत्तं संघामं देवासुररथोपमं । ११९०
 विदधाते महारथे पश्यतां त्रिदिवीकषां । देवाश्च मुनयश्चैव विस्मयं परिजग्मिरे ।
 अहो खलीदृशं युद्धं दृष्टपूर्वं च च श्रुतं । दत्त्यूषुर्विस्मयवशाद्देवगन्धर्व्यकिञ्चराः ।
 परस्परहतोत्साहौ कृतं युद्धं तथाऽद्भुतं । अथ हंसो महारथे दक्षिणं दक्षिणोत्तमः ।
 व्यचरन्मार्गमत्यर्थं सव्यन्तु बलवान् बली । निजुष्णं जानुगो पूर्वं चक्रतुर्गदया भृशं ।
 रथं रथविहां श्रेष्ठे पश्यतां त्रिदिवीकषां । ११९१

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसविभक्तौपास्थाने हंसबलदेवयोर्युद्धे पञ्चदशाधिकत्रिंशतोऽध्यायः

॥ ३१५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ युद्धं चक्रतुरत्यन्तं ततो विभक्तसत्त्विकी । तावमौ बलिनौ वीरौ प्रख्यातौ चक्षियेयु वै ।
 कृतश्रमौ महायुद्धे सततं दृष्टुर्वेविनौ । सत्यकिर्हंसभिर्वीरौ विभक्तं सत्यविक्रमं ।
 अविध्यन्निशितैर्घ्नोत्सलनमन्त्रे तथोरसि । स तेन विद्धो बलिनो विभक्तः क्षत्रियोत्तमः ।
 माराचैः पञ्चघाहसैर्विव्याध युधि गर्भितः । तानान्तरे दृष्ट्विहोरो निघ्नद्विदमववोत् ।
 अथ क्रुद्धो नृपवरो विद्धा सप्तभिराशुभैः । पुनः प्रतसहस्रेण प्रत्यविध्यत् स सात्यकिं । ११९२

सात्यकिस्वय विक्रान्तो धनुश्चिच्छेद तस्य ततः । अर्द्धचन्द्रेण तीक्ष्णं चिच्छकस्य च वादकः ।
 आज्ञे चिच्छको राजन् युयुधानं युधामन्युः । सुरप्रेषाय रौद्रेण तैस्त्रिभूतेन विक्रमो ।
 स तेन विद्धो वाचेन वमन् शोषितकं नृप । अतीव शूद्रशूभे राजन् वचने किंशूको यथा ।
 धनुश्चिच्छेद भूयस्तु गृहीतं यत् पुनर्षहत् । ततोऽन्यद्वनुरादाय चिच्छको वादवेत्यरं ।
 जघान निशितैर्भ्रातैः सर्व्वस्यस्य पश्यतः । स धनुः पुनरत्यर्थं चिच्छे द युधि सात्यकिः । ११८०
 शरेण तीक्ष्णपुष्केन चिच्छकस्य दुरात्मनः । ततोऽन्यद्वनुरादाय सत्वरं च नृपोत्तमः ।
 धनुषा तेन राजेन्द्र सात्यकिं विव्यधे पुनः । एवं धनुर्वि राजेन्द्र व्रतं पश्य च पश्य च ।
 क्षिप्त्वा मनाद श्रेणैः सर्व्वस्यस्य पश्यतः । धनुषी तौ परित्यज्य वीरौ चिच्छकसात्यकी ।
 खड्गो मष्टश्च चात्युषो युद्धाय समुपस्थितौ । तौ हि खड्गविदां श्रेष्ठौ वीरौ चिच्छकसात्यकी ।
 दौःशायनिर्षंहाराज सोमदत्तस्यैव च । अभिमन्युश्च विक्रान्तो ननुस्य तथैव च । ११८१
 एते खड्गविदां श्रेष्ठाः कीर्त्तिता युधि सप्तमाः । एतेभ्येतौ नृप श्रेष्ठौ वटसु वै नृपसप्तमौ ।
 तत्र तावसिना युद्धं सकृत्पुंङ्गुलाक्षसौ । भ्रान्तमुद्गान्माविद्धुं प्रविद्धुं वज्रनिःसृतं ।
 आकरं विकरं भिन्नं निर्षय्यादममानुषं । संकोषितं कुक्षिचिंतं सर्व्वं जानुविजानु च ।
 आहितं चिचकं चिंतं कुद्रवं स्वयं धृतं । सर्व्ववाज्रविनिर्माजः सयेतरमयोत्तरं ।
 त्रिबाह्वुज्जुबाह्वु च सव्योक्षतमुदासि च । पृष्ठतः प्रथितश्चैव यौधिकं प्रथितं तथा । ११८२
 इति प्रकारा दान्त्रिंशच्चकतुः खड्गयोधिनौ । पुनश्च प्रहरन्तौ तौ न च अभ्यमुपेयतुः ।
 पुष्करस्यौ महाराज युद्धाय कृतनिश्चयौ । ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
 तुष्टुवस्यौ महाराज जय कृतपरिभ्रमौ । अष्टौ वीर्यमशौ वीर्यमनयोर्ध्वंसशालिनोः ।
 एतावेव रणे शक्यौ खड्गे धनुषि पारगौ । एकः त्रिव्यो गिरोन्नस्य द्रोणस्थान्यो हि धीमताः ।
 अर्जुनः सात्यकिश्चैव वासुदेवो जगत्पतिः । जय एते महाराज प्रथिताः सङ्करे तथा । ११८३
 चिच्छकः शक्तिश्चर्ष्वस्य एते महारथाः । प्रसिद्धाः सर्व्वे एतैते वीर्य्येषु च बलेषु च ।
 इति ते देवगन्धर्वाः सिद्धा यथा महारथाः । दिवि स्थिताः समं ब्रूयुर्बुद्धदर्शनलाक्षणाः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंश भवस्यपर्व्वणि संसर्गचिच्छकोपाख्याने सात्यकिचिच्छकयोर्बुद्धे षोडशाधिकचिच्छतोऽध्यायः

॥ ३१६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वसुदेवोद्यमेनो च दृष्ट्वा युंद्धेषु निवृत्तौ । जराजरितसर्व्वोद्भौ पक्षिताङ्गशिरोधरौ ।

ज्ञानविज्ञानसम्यक्तौ राजमार्गविशारदौ । युयुधाते महारुद्रे राक्षसेन दुरात्मना ।

श्रैरमेकसाहसैरर्दयात्मासत्वरणे । राक्षसेर्द्धं महात्मानं चिच्छिन्नं पुरुषादकं । ११८४

चिच्छिन्नो राक्षसेर्द्धसु भक्षयन् सर्व्वतो नरान् । अतिप्रदृष्टो दुष्टात्मा सन्मवाज्जर्षहाहनुः ।

सन्मोदरो विरूपाक्षः पिङ्गकेशो विजोचनः । श्येननाथो महारौद्र ऊर्द्धरोमा महाभुजः ।

पर्व्वताकारगात्रस्य दीर्घदंष्ट्रः शिवात्मनः । सन्मोदरो दीर्घदन्तो गजपासकरः सदा ।

उज्ज्वलास्यो महोरस्त्रो दीर्घघोरो गजोपमः । भक्षयन् मांसपिटकं पियन् शोणितसङ्घं ।
 गजान् गजैः समाहृत्य हयानश्चेर्नृपोत्तम । रथान् रथैः समाहृत्य बाहिनः बाहिभिक्षया । ११६९
 मनुष्यान् स्त्रपुत्रो दृष्ट्वा नास्त्वपासं चकार सः । काञ्चिद्दत्त्वा महाराजं तृष्णिपालान् समन्ततः ।
 भक्षयामास स ह्यसा हिडिम्बः पुरुषादकः । यानपश्यन् पुरो रथान् जघान विरूपपृक् ।
 भक्षयन्नपरान् तृष्णीन् पादातान् राक्षसेश्वरः । चिक्षेप स ह्यसा काञ्चित् हिडिम्बः पुरुषादकः ।
 अन्तकाले यथा क्रुद्धो बभूवः प्राणशून्यो नृप । क्षणेनैकेन सर्वैस्तान् भक्षयामास राक्षसः ।
 केचिद्भीता दिशः प्रापुर्दृष्ट्वा बोध्यंशालिनः । केचिन्नु भक्षितास्तेन रक्षसा तृष्णिपुङ्गवाः । ११७०
 कुम्भकर्णो यथा राजन् हरिसैन्यमभक्षयत् । निःश्रेयं तृष्णिसैन्यन्तु स्मितं चित्रपटे यथा ।
 एतस्मान्तरं क्रुद्धो तृष्ट्वा थादवपुङ्गवो । धनुर्दृष्ट्वा महेश्वरं राक्षसस्य पुरः स्थितौ ।
 यथा क्रुद्धस्य सिंहस्य भेषो क्रुद्धतमाविष । व्यादायासं महारक्षसौ दृष्ट्वाऽथ ह्यधावत् ।
 चिखादिषु विरूपपासं पातासतस्यसिभं । पर्यधावन्ततो रथः खादत् खादत् कल्लेवरं ।
 पूरयामासतुर्वीरौ शरैर्धदुष्टपौ नृप । हिडिम्बास्यं महेश्वरं व्यादितास्य भिवान्तकं । ११७१
 सव्यास्तान् खादयामास देवशत्रुर्विरूपपृक् । धावति स्म ततो रथो व्यादितासं भयानकं ।
 तयोर्पशित्वा धनुषी बभञ्ज सुधि सत्वरं । प्रसार्य बाहू दृष्ट्वात्मा राक्षसो विक्रान्तमनः ।
 वसुदेवं महीपालं राजानं तृष्ट्वासेविनं । यद्योतुं रक्षसां श्रेष्ठो यत्तते नृपसंघदि ।
 ॥ हिडिम्ब उवाच ॥ एष वां भक्षयिष्यामि वसुदेव नृपाधम । उपसेन किमर्थं त्वं तिष्ठसे मत्पुरोऽधम ।
 आगत्य प्रविशास्य मे घासभूतौ युवां मम । विधिना निर्भितौ तृष्ट्वा वसुदेव हरेः पिनः । ११७२
 बुभुक्षितः अमार्गस्य युद्धे त्वरितविक्रमः । मन्मथान्नैव गच्छेतां प्रविशन्तौ त्वरान्तिता ।
 युवयोः शोणितं पीत्वा तस्मिं व्यास्यामि निर्दृतः । खादामि च पुनर्भासं युवयोर्दृष्टयोः सुखं ।
 इति प्रवृत्तदा क्रुद्धो व्यादितास्यो महाहनुः । धावति स्म तदा क्षिप्रं हिडिम्बो राक्षसेश्वरः ।
 वसुदेवोपसैनौ च भौतौ विप्रेक्ष्य सर्व्वतः । दिशोऽभ्यभजतां राजसिन्धुत्सौ तृष्णिपुङ्गवौ ।
 एतस्मान्तरं दृष्ट्वा बलभद्रः प्रतापवान् । दृष्ट्वा च तौ तथाभूतौ वसुदेवोपसेनकौ । ११७३
 वासुदेवे समादिश्य हंसं युध्यन्तमोश्वरं । निर्गत्य चान्तरं तस्य राक्षसस्य दुरात्मनः ।
 मा कृथाः साहसं रथो मुञ्चैतौ राजसन्तमौ । स्थितोऽस्मि युध्यतां रथो मया ब्रह्मन् जिघांसता ।
 अहमेव हनिष्ये त्वां केचं तव विभीषिका । इति ब्रुवायं हस्तिनं विष्टय्यतौ महारथे ।
 महानयमघौ दृष्ट्वा भक्षयान्मेनमगतः । विदार्य्य पूर्व्ववदन्तं बलभद्रमुपाद्रवत् ।
 विष्टय्य सशरं चापं राक्षसस्य पुरः स्थितः । मुष्टिं प्रमृशन् बलवान् स्त्रोऽयन् बाहुमुत्तम । ११७४
 हिडिम्बस्यथ दृष्ट्वात्मा मुष्टिं कृत्वा भयानकं । जघान तस्यो रामस्य व्यादितास्य इवान्तकः ।
 क्रुद्धोऽथ बलभद्रस्तु मुष्टिना तेन ताडितः । जघान मुष्टिना रामो राक्षसेन्द्रमभिन्धितः ।
 मुष्टियुद्धं समभवन्नरराक्षसवीरयोः । युध्यतोर्मुष्टुरङ्गेषु नरराक्षससिंहयोः ।

तयोऽष्टपटाग्रदः प्रादुराधीश्वरानकः । अथ राक्षसराजसु मुष्टिना राममाहवे ।
जघान वसोदेशे तु वसुधैव पुरन्दरः । अथ रामो बली साक्षान्मुष्टिं संवर्त्य यत्नतः । १९१५
हिडिम्बे ताडयामास वक्षस्त्रेण महादिधि । तस्मात्प्रामथ रामसु वक्षे हत्वा स राक्षसं ।
हा हतसालघातेन हिडिम्बो राक्षसेश्वरः । जानुभ्यामपतङ्गुमौ गतासुरिव राक्षसः ।
तत उत्पात्वा रामसु दोर्भ्यां संश्लेष्य राक्षसं । आदाय बाहुवेगेन आमयित्वा पदात्पदं ।
व्याविध्य सुचिरं रामो दर्शयन्नात्मनो बलं । उल्लिख्य राक्षसेन्द्रन्तं सर्वलोकस्य पश्यतः ।
गव्यूतिमात्रं चित्तेप ततो देशाद्गुलायुधः । गतास्तराक्षसश्रेष्ठस्ततो देशाच्चिराकमतः । १९१६
ये केचिद्राक्षघातान् हतश्रेया महारथे । बलभद्रात्ततो भीता जम्भुसैव दिशो दश ।
अथांशुमासो भगवान् दिनेशः संश्लथ तेजसि सहस्ररश्मिः । अस्त्रं वयौ चक्षुरपि प्रजासामीपत्तमस्यापि समाविवेश ।
तस्मिन् प्रविष्टेऽथ समुद्रतोयं प्रजापतौ विश्वमुखे जगद्गुरौ । मन्त्रचमोयः समुपाजगाम सम्ध्यातमोऽपि व्यनन्नमृपोत्तम ।
प्रभातकाले नृप सत्तमो रथो गोवर्द्धने क्षिप्ररगीतनादिते । इति ब्रुवन्तो नृपसत्तमास्तदाभ्युपारमंस्तत्र रथोत्सवं नृप ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने हिडिम्बवधे सप्तदशधिकत्रिंशत्तोऽध्यायः ॥३१७॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उभौ तौ हंसडिम्बकौ रात्रावेव महागिरिं । जम्भुतुः सहितौ राजन् गोवर्द्धनमथो नृप । १९१७
अथ प्रभाते विमले सूर्ये चाभ्युदिते सति । गोवर्द्धनं जगामाशु केशवः केचिन्नृपतः ।
शैनेयो बलभद्रश्च यादवाः सारणादयः । गन्धर्वैरसुरोभिश्च नादितं बद्धधा गिरिं ।
तन्धेतरं नृपश्रेष्ठ पार्श्वे संप्राप्य यादवाः । निकषा यमुनां राजंस्ततो युद्धमवर्त्तत ।
हंसेन डिम्बकेनाथ यादवैश्च समन्ततः । उपवेगस्त्रिसप्तत्या शराणां नतपर्वणां ।
विव्याध हंसडिम्बकौ वसुदेवश्च सप्तभिः । शरणः पद्मविंशत्या दशभिः कङ्क एव च । १९१८
निशठसु त्रिसप्तत्या सात्यकिस्यापि सप्तभिः । अश्रीत्या विष्टधुराजसुद्धवो दशभिः शरैः ।
प्रद्युम्नस्त्रिंशता राजन्साम्भस्यापि च सप्तभिः । अनाष्टष्टिस्त्रैकषष्ठा शराणां नतपर्वणां ।
एवं ते सहिता राजंसुकुर्धुमदीनवत् । अत्यद्भुतं महाघोरं यादवाः सर्वे एव च ।
चक्रुस्ताभ्यां महायुद्धं वासुदेवस्य पश्यतः । सर्वानपि महाराज यादवान् बलदर्पितान् ।
तावुभौ हंसडिम्बकौ नृपोक्तान् प्रत्यविध्यते । प्रत्येकं दशभिर्विद्धा वाणैर्निहितसत्तमैः । १९१९
जम्भुतुश्च शरैस्तोच्छ्रैरथर्थं यादवैश्चरान् । व्यथिताः सर्वे एवैते वमन्तः शोषितं बद्ध ।
माधवे किंशुका राजन् पुष्पिता इव ते वभुः । भीताश्च यादवा राजन्पलायनपरायणाः ।
एतस्मिन्नन्तरे राजन् वसुदेवात्मजो नृप । वासुदेवो हलो युद्धे प्रमुखे धन्विनौ तथोः ।
चक्रतुर्धुमसुतं स्तन्दनकाविवाम्बरे । ततो देवाः समन्धर्म्बाः सिद्धा यत्ना महर्षयः ।
विमानस्थाश्च ददृशुर्धुद्धं देवासुरोपमं । ततः प्रादुरभूतां तौ दूतौ भूतेश्वरौ नृप । १९२०
शूक्तिना प्रेषितौ युद्धे रक्षाथं बलिनौ तथोः । हंसोऽथ वासुदेवश्च युद्धं चक्रतुरीश्वरौ ।
रामसु डिम्बकस्यैव संयुक्तौ युद्धकाङ्क्षया । विकान्ताः सर्वे एवैते ब्रह्मे ह्यले तथा बले ।

ब्रह्मान् दशुः पृथगानन् शोषो वर्णे रथे स्थिताः । ततः कृष्णो जपीकेतः पादकन्धं नहारवं ।

दशौ पद्मपलाशाक्षः सर्वान् विशापयन्निव । अथ भूतो महाधोरो कन्धोदरधरीरिपौ ।

दुद्रुवतुर्भारान् द्रुपन्माहाय केतवः । द्रुपेण पोषथां राजन् चक्रतुर्षाद्वेधरं ।

११५३

ताभ्यां समाहतौ विश्वदेवगन्धर्वजिभौ । रथस्थिताधरो देवः किञ्चिदुत्सुत्स क्लरं ।

रथाद्दधिबन्धेष्ठौ प्रवृत्त जगतपतिः । आभयित्वा व्रतगुणजज्ञातनिव केतवः ।

कैलासश्च समुद्दिश्य प्रचिषेव ततो हरिः । तावेत्य ह गिरेः द्रुपं कैलासश्च महीधतः ।

दृष्ट्वा तत् कर्णं देवश्च विश्वं जगत्तुः परं । संसद्य दृष्ट्वा तत् कर्णं रोषतावापतेष्वथः ।

उवाच वचनं विश्वं पश्यतां चिद्दिवौकसां । किमर्थं राजस्यश्च विप्रं हरसि केतव ।

११५४

ब्रह्महेतो महीपाक्षो यथा तस्य महाकतोः । करं दिश चयायोगं यदि प्राणान् प्रकाङ्क्षवे ।

अथ वा तं कथं तिष्ठ ततो ज्ञात्वा करं वञ्च । इदं हि नन्दयुज त्वं ततो यथा व मे गुरुः ।

ईश्वरोऽहं सदा राज्ञां देवानामिव द्रुपस्यहम् । एवमेवोर्ध्वविभवं नाशयिष्यामि संयुगे ।

इत्युक्त्वा सवरं चापं प्राणतासोपमं नृप । आकृत्य च यथाप्रापं नाराचेव स केतव ।

अस्माटे पिचिपे हंसो अस्माम एव वोऽभवत् । उवाच आत्मिकं कृष्णो रथं वाहय मे प्रभो ।

११५५

दादकं पृथवाहन्तु कृत्वा केतव ईश्वरः । आग्नेयमखं संयोज्य वरे कर्षिंश्चिदीश्वरः ।

अनेन त्वां दहाम्यथ यदि ब्रह्मोऽसि वारथ । अखं ते वज्रयुद्धेन कर्मिणोऽसि सदा व्रत ।

मनस्येत् करमिच्छेस्ते इन्द्रयास पराक्रमं । पत्तयो वाधिता संव पुष्करे संश्रितास्त्वया ।

ब्राह्मं तं खलु विप्राणां स्त्रिते मयि नराधम । स्त्रिते मयि जगन्नाथे हत्वा अजियकष्टकान् ।

ब्राह्मोऽस्यथ सतां लोके दुष्टानां ब्रह्मविदिषां । ब्रापेन यतिमुत्थानां हत एव नराधम ।

११५६

मृत्यवे त्वां निवेद्याश्च रथिता ब्राह्मणानहं । इति ब्रुवंसदक्षन्तु मुमोच युधि केतवः ।

तदखं वारणेनाथ हंसोऽपि प्रत्यषेधयत् । वाचव्यमथ गोविन्दो मुमोच युधि हंसके ।

तदखं वारयामास माहेन्द्रेण नृपोत्तमः । अथ माहेन्दरं कृष्णो मुमोचाखं महाहवे ।

रौद्रेण तप्ततो हंसो वारयामास तत्खणं । गान्धर्व्यं राक्षससैव पैशाचमथ केतवः ।

ब्रह्मास्त्रमथ कैवेरमासुरं धाम्यमेव च । शिष्टान्नाऽस्येतानि संसृज्य मुमोच युधि सवरं ।

११५७

वारणाथं तदक्ष्णायां चतुर्षां माधवश्च ह । अथ ब्रह्मद्विरो नाम धोरमखंविनाशनं ।

मुमोच संसमुद्दिश्य केतवः क्रोधमूर्च्छितः । हंसोऽपि तेन राजेन्द्र वारयामास तं वरं ।

यमुनाप उपसृष्ट्य देवदेवो जनार्दनः । अखं वैष्णवमाहाय वरे सञ्चिहिते हरिः ।

योजयामास भूतात्मा भूतभावजभावनः । येन देवा रथे हत्वा राक्षसापुः पुराऽसुरान् ।

तदखं योजयामास वधाथै तस्य भूपते ।

११५८

इति श्रीमहाभारते खिचेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि संवत्सिन्धोपाख्याने कृष्णस्य वैष्णवशास्त्रत्यागे अष्टादशधिकविंशतोऽ

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ भीतो महारौद्रमखं दृष्ट्वा नृपोत्तमः । हंसो राजा महाराज निसेष्ट इव संभौ ।

उत्सृत्य स रथान्तस्माद्यमुनामभधावत । यत्र कृष्यो हृषीकेशः कालीयाहिं ममर्हं च ।

महाद्भुदं महारौद्रं यावत्पातालवस्थितं । तावद्दोषं महानीलं काशाक्षननिर्भं हि घत ।

तस्मिन् द्रुदे महाघोरे पपाताय स हंसकः । हंसं पतति तस्मिन् महान् रावो बभूव च ।

गिरीणां पात्यमानानां समुद्र इव वक्षिषा । रथादुत्सृत्य कृष्योऽपि तस्मोपरि पपात च ।

११०२

देवदेवो जगन्नाथो जगद्विष्णापयन्निव । प्राहरत्तं महाबाहुः पदाभ्यामथ केचनः ।

पादघेपं नृपकलासन्धा हंसो नृपोत्तम । ममार च नृपश्रेष्ठ केचिदेवं वदन्ति हि ।

अन्ये पातालमायातो भङ्गितः पक्ष्मैरिति । अथापि नैव राजेन्द्र दृष्ट इत्यनुशुभुम ।

यथापूर्वं जगन्नाथो रथं समुपजग्मिवान् । इते तस्मिन् महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।

अकरोद्भ्राजस्य यत्र तव पूर्वपितामहः । यदि जीवेदसौ हंसः को नमस्यति तं कृतं ।

११०६

स च सर्वस्वविन्नित्यं शत्रोः सन्धवरः प्रभो । क्षणादेव महाराज वार्त्तं च गामगाहत ।

इतो हंसो द्रुदे दैत्यः कृष्येण रिपुमर्हन्वा । जगुर्मन्धर्वपतयो देवलोको दिवानिभं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यधर्मणि हंसवधे जनविश्रत्यधिकनिघ्नतोऽध्यायः ॥ ३१६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा निहतमत्युग्रं भ्रातरं वीर्यशालिनं । बलदेवं परित्यज्य युध्ममानं महारथे ।

डिम्भको वीर्यसम्पन्नो यमुनामनुजग्मिवान् । तमन्धवावदेगेन बलभद्रो हलायुधः ।

हंसोऽपि यत्र पतितस्तथासौ निपपात च । यमुनायां महाराज विलोष्य जलसप्तयं ।

११०९

अथ क्रुद्धोऽथ डिम्भको भ्रामयित्वा जलं बद्ध । उन्मज्जोन्मज्ज्य सहसा निमज्ज्य च पुनः पुनः ।

न ददर्श तदा राजन् भ्रातरं वीर्यशालिनं । उन्मज्ज्याय महाबाहुर्वासुदेवं विलोक्य च ।

उवाच वचनं राजन् डिम्भको वीर्यवचनमः । अरे गोपालदायाद कासौ हंस इति स्थितः ।

वासुदेवोऽपि धर्मात्मा यमुनां पृच्छ राजक । इत्यब्रवीत् प्रसन्नात्मा वासुदेवः प्रतापवान् ।

तच्छ्रुत्वा यमुनां भूयः प्रविश्य डिम्भकः किल । बद्धप्रकारमुदोक्ष्य सर्वतो भ्राटवत्सलः ।

१११०

विललाप ततो राजा डिम्भको भ्रान्तमानसः । क्व नु गच्छसि राजेन्द्र विहायैकमवान्धवं ।

कुतो भ्रातरितो गच्छः परित्यज्यैव मामिह । विलथ्यैवं नृपश्रेष्ठ डिम्भको भ्राटवत्सलः ।

आत्मत्यागे मनः कुर्वन् यमुनार्या महद्भुदे । निमज्जोन्मज्ज्य सहसा मरणे कृतनिश्चयः ।

इत्येन जिह्वामाह्व्यं भूयो भूयो विलथ्य च । ततः समूलमाह्व्य जिह्वां च ह सतत् स्वयं ।

ममार स जले राजन् डिम्भको नरकाय वै । तस्मिन्नराधमे हंसं डिम्भको च तथा इते ।

१११५

आगमत् पण्डरोकासो भूतान् विष्णापयन्निव । ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा वासुदेवः प्रतापवान् ।

गोवर्द्धनेऽयं विश्रम्य बलभद्रसहायवान् । किञ्चित् कालं महाराज पूर्वभुक्तमुवाच च ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यधर्मणि डिम्भकमरणे विश्रत्यधिकनिघ्नतोऽध्यायः ॥ ३१७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यत्रोदा मन्दगोपसु कृष्णदर्शनलाक्ष्मणौ । गोवर्द्धनगतं श्रुत्वा वासुदेवश्च सापथं ।

नवनीतश्च दधि च पाचयन् कृत्वा तया । परिमृश्या महाराज मयूराङ्गदेव च ।
 बलवैरपरैः सार्द्धं गोपीभिश्च समन्ततः । जग्मतुः सहसा प्रीतिं तत्र दृष्ट्वा महाबलौ । १६१०
 दर्शयामासतुर्देवं पाचयानि महानि च । नन्दगोपं यज्ञोदाश्च दृष्ट्वा प्रीतोऽभवद्हरिः ।
 अत्रोचच्च ततो वाक्यं नन्दगोपं सबल्वं । यज्ञोदां मातरं पश्चादासुदेवः परन्तपः ।
 तात मातर्ब्रजे क्रोत्रे कुञ्जलं वाङ्मगोधने । अपि गावः क्षीरवत्या वत्सा वत्सतराः पितः ॥
 अपि वा सुशुभं क्षीरमपि गावः सुशोभनाः । अपि वा दारका मातर्वत्सपालाः पिवन्ति च ।
 बह्वनि चापि दामानि कौलका अपि वा बभ्रु । दृष्टानि बह्वरूपाणि किं वा सन्ति पितः सदा । १६११
 शकटानि सुगन्धानि किं वा सन्ति पितर्भुवं । अपि गोप्यः पुत्रवत्या दारकान् किमजीजनन्
 घाटाः किं बहवो मातरभिकाः सर्वतो ब्रजे । किं गावः क्षीरमतुलं स्ववन्द्यहरहः पितः ।
 हैयङ्गवीर्यं क्षीराणि दधि वा किमजीजनन् । गोधनं सर्वमेवेदं नीरोगं प्रतिपद्यते ।
 ॥ नन्द उवाच ॥ सर्वमेतद्यदुश्रेष्ठ नीरोगं बभ्रुवः प्रभो । कुञ्जलं गोधनस्यैव सर्वकाक्षेषु केशव ।
 रक्षणान्न देवेभ्य सदा कुञ्जलिने वयं । सगोधनाः सवत्साश्च नीरोगा इव केशव । १६१२
 एकमेव सदा दुःखं न त्वां दृश्यामि केशव । यदेतत् क्वेचनं दुःखमिति धीः शोच्यते सदा ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमादि विलप्यन्ते गच्छत्याह स केशवः । यज्ञोदां पुनरादेदं मातर्गच्छ मृहं प्रति ।
 ये च त्वां कीर्त्तयिष्यन्ति ते च स्वर्गमवाप्नुयुः । ये केचित्त्वां नमस्यन्ति ते मे प्रियतराः सदा ।
 मङ्गलाः सर्वदा सन्तु गच्छेत्याह च तं हरिः । इत्युक्त्वा पितरौ देवो वासुदेवः सनातनः ।
 गाढमालिङ्ग्य तौ प्रीतो प्रेषयामास केशवः । यज्ञोदा नन्दगोपश्च जग्मतुः स्वमृहं प्रति । १६१३
 ततः कृष्णो ह्यीकेशो यादवैः सह वृष्णिभिः । गन्तुमैच्छन्तदा विष्णुः पुरीं दावतीं किल ।
 य एतच्छृणुयान्नित्यं पठेदाऽपि समाहितः । पुत्रवान् धर्मवांश्चैव अन्ते मोक्षश्च गच्छति ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि यज्ञोदानन्दगोपबलभद्रकृष्णसमागमे एकविंशत्यधिकत्रिंशोऽध्यायः

॥ ३२१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गच्छन्त्य महाविष्णुः पुष्करं प्राप्य यादवैः । अपश्यन्मुनिमुख्यास्तु पुष्करस्त्राक्षुपोत्तम ।
 ते समेता महादेवं चक्षुषो वीतमत्सराः । अर्घ्यादिसमुदाचारं क्लृप्तं यादवोत्तमं ।
 प्रोचुर्विश्वेश्वरं विष्णुं भूतभव्यभवत्प्रभुं । अत्यहुतमिदं विष्णो तव वीर्यं जनार्दन । १६१४
 येन तौ निहतौ युद्धे हंसो डिम्बक एव च । यो विश्वको दुग्धधो देवैरपि सुदुःसहः ।
 सङ्गरे निहतो देव दुःसाध्य इति नो मतिः । जेमो नः सर्वकार्येषु चरतां तप उत्तमं ।
 निष्कल्पया भविष्यामन्नाव संस्मरणाद्गुरे । त्वं हि सर्वस्य दुःखस्य हर्ता त्वां ध्यायतां सदा ।
 त्वदनुस्मरणं जन्तोः सदा पुण्यप्रदं प्रभो । त्वं हि नः सततं धाता विधाता तपसो हरि ।
 नमोऽङ्गारो वषट्कारस्त्वं यज्ञस्त्वं पितामहः । त्वं ज्योतिर्ब्रह्मणो मूर्तिस्त्वं ब्रह्मा इह एव च । १६१५
 प्राणस्त्वं सर्वभूतानामन्तरात्मेति कथ्यते । उपास्यः सर्वभूतानां यज्ञैर्हानैर्जगत्पते ।

नमो विश्वरूपे देव नमस्ते विश्वमूर्तये । पाहि लोकमिमं देव हत्वा ब्रह्मादिषु सदा ।

स तयेति हरिर्विष्णुर्दधौ द्वारवतीं पुरीं । अवसदृष्णिभिः साङ्गैः स्वयमानः स मागधः ।

इयं हि देवदेवस्य चेष्टा हि जनमेजय । प्रोक्ता ते पृच्छते राजन् किमन्यच्छातुमिच्छसि ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कृष्णस्य द्वारकाप्रत्यागमने द्वाविंशत्यधिकचित्रतोऽध्यायः ॥ ३२२ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भगवन् केन विधिना श्रौतव्यं भारतं युधेः । फलं किं के च देवास्तूष्ण्या वै पारणेष्विह । १११७

देयं समाप्ते भगवन् किञ्च पर्वणि पर्वणि । वाचकः कोदृशश्च यद्युच्यतेद्वीहि मे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु राजन् विधिमिमं फलं यथापि भारतात् । श्रुताङ्गवति राजेन्द्र यत्नं माममुपृच्छसि ।

दिवि देवा महीपालाः क्रीडार्थमवनिं गताः । कृत्वा कार्यमिदञ्चैव ततश्च दिवमागताः ।

हन्त यत्ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व समाहितः । श्वषीषां देवतानाञ्च सम्भ्रं वसुधातले ।

अत्र रुद्रास्तथा साध्या विश्वेदेवास्तथा । आदित्याश्चाश्विनौ देवौ लोकपाला महर्षयः । १११८

गुह्यकाश्च सगन्धर्वा नागा विद्याधरास्तथा । सिद्धा धर्मः स्वयम्भूश्च मुनिः कात्यायनो वरः ।

गिरयः सागरा नद्यस्तथैवाप्सरसां गणाः । यथाः संवत्सराश्चैव श्रयनान्यृतवस्तथा ।

स्त्वावरं जङ्गमञ्चैव जगत् सर्वं सुरासुरं । भारते भरतश्रेष्ठ एकस्मिन्निह दृश्यते ।

तेषां श्रुत्वा प्रतिष्ठानं नामकर्मानुकीर्त्तनात् । कृत्वाऽपि पातकं घोरं सद्यो मुच्येत मानवः ।

इतिहासमिमं श्रुत्वा यथावदनुपूर्व्वम्भः । संयतात्मा श्रुचिर्भूत्वा पारं गत्वा च भारते । १११९

तेषां श्राद्धानि देयानि श्रुत्वा भारतं भारतं । ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्त्या भक्त्वा च भरतर्षभ ।

महादानानि देयानि रत्नानि विविधानि च । गावः कांश्यापदोहाश्च कन्याश्चैव खलङ्कृताः ।

सर्व्वकामगुणोपेता यानानि विविधानि च । भवनानि द्विचित्राणि भूमिर्वासांसि काञ्चनं ।

वाहनानि च देयानि ह्यया मत्ताश्च वारणाः । श्रयनं श्रिविकाश्चैव खन्दनाश्च खलङ्कृताः ।

यद्यद्गृहे वरं किञ्चिद्यद्यदस्ति महद्दम् । तत्तद्देयं द्विजातिभ्य आत्मा दाराश्च सुनवः । ११२०

श्रद्धया परया दत्तं क्रमशस्तस्य पारगः । शक्तिः सुमना हृष्टः श्रुश्रुपुरविकल्पनः ।

सत्यार्क्षवरतोऽदान्तः श्रुचिः शौचसमन्वितः । अह्मधानो जितक्रोधो यथा सिध्यति तच्छृणु ।

श्रुचिः शीलान्विताचारः शुक्रासा जितेन्द्रियः । संस्कृतः सर्व्वशास्त्रज्ञः अह्मधानोऽनसूयकः ।

रूपवान् सुभगो दान्तः सत्यवादी जितेन्द्रियः । दानमानगृहीतश्च कार्य्या भवति वाचकः ।

अविलम्बमनायस्तमद्भुतं धीरमूर्च्छितं । असंसक्ताक्षरपदं रसभावसमन्वितं । ११२१

त्रिषष्टिवर्षसंयुक्तमष्टस्थानसमीरितं । वाचयेद्वाचकः स्वस्वः स्वामीनः सुसमाहितः ।

नारायणं नमस्कृत्य नरश्चैव मरोत्तमं । देवीं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत् ।

ईदृशादाचकाद्राजन् श्रुत्वा भारतं भारतं । नियमस्थः श्रुचिः श्रोता शृण्वन् स फलमश्रुते ।

पारणं प्रथमं प्राप्य द्विजान् कामैश्च तर्पयन् । अग्निष्टोमस्य यागस्य फलं वै लभते नरः ।

अपुनरेगणसंकीर्णं विमानं लभते महत् । प्रहृष्टः स तु देवैश्च दिवं याति समाहितः । ११२२

द्वितीयं पारणं प्राप्य अतिराजकं लभेत् । सर्वरक्षमद्यं दिव्यं विमानमधिरोहति ।
 दिव्यमाख्याम्बरधरो दिव्यगन्धविभूषितः । दिव्याङ्गदधरो मित्तं देवलोके महीयते ।
 तृतीयं पारणं प्राप्य द्वादशाक्षकं लभेत् । वसत्यमरसङ्घातो वर्षाण्ययुतस्रो दिवि ।
 चतुर्थं वाजपेयस्य पञ्चमे द्विगुणं फलं । उदितादित्यसङ्घातं ज्वलन्ममनसोपमं ।
 विमानं विबुधैः सार्द्धमावृण्व दिवि गच्छति । वर्षाण्ययुतानि भवने शक्यं दिवि मोदते । ११९०
 षष्ठं दिगुणमसीह सप्तमे त्रिगुणं फलं । कैलासत्रिभङ्गराकारं वैदूर्यमण्यवेदिकं ।
 परिचितञ्च ब्रह्मा मणिविद्रुमभूषितं । विमानं समधिष्ठाय कामयं चाप्युरोगणं ।
 सर्वान् लोकान् विचरते द्वितीय इव मास्करः । अष्टमे राजस्यस्य परणे लभते फलं ।
 चण्डोदयनिभं रम्यं विमानमधिरोहति । चन्द्ररश्मिप्रतीकाद्यैर्द्वैतैर्युक्तं जगोजवैः ।
 सेव्यमानो वरस्त्रीषां सङ्घात्कान्तरेभुञ्जेः । मेखलाणां निगारेण मूपुराणाञ्च निखनैः । ११९१
 अष्टे परमनारीणां सुखसुप्तौ विबुध्यते । नवमे ऋतुराजस्य वाजिमेधस्य भारत ।
 काञ्चनसम्भनिर्युद्धं वैदूर्यकृतवेदिकं । जाम्बूनदमयैर्द्वैतैर्गवाक्षैः सर्वतो वृतं ।
 सेवितं चाप्युरःसर्षेर्गन्धर्वैर्दिविचारिभिः । विमानं समधिष्ठाय त्रिधा परमया ज्वलन् ।
 दिव्यमाख्याम्बरधरो दिव्यचन्दनरूषितः । मोदते दैवतैः सार्द्धं दिवि देव दवापरः ।
 दशमं पारणं प्राप्य द्विजातीन् भिवन्स्य च । किङ्किणीजालनिर्घोषं पताकाभ्रजभ्रामितं । ११९२
 वसुवेदिकसंकाशं वैदूर्यमणितोरणं । सेमजालपरिचितं प्रवालवज्रभीमुखं ।
 गन्धर्वैर्गीतकुशलैरप्युरोभिश्च भ्रामितं । विमानं सुकृतावासं सुखेनैवोपपद्यते ।
 मुकुटेनार्कवर्णेन जाम्बूनदविभूषिणा । दिव्यचन्दनद्विधाङ्गो दिव्यमाख्यविभूषितः ।
 दिव्यान् लोकान् विचरति दिव्यैर्भोगैः समन्वितः । विबुधानां प्रसादेन त्रिधा परमया युतः ।
 अथ वर्षगणानेवं स्वर्गलोके महीयते । ततो गन्धर्वसंघितः सङ्घात्येकविंशतिं । ११९३
 पुरन्दरपुरे रम्ये शक्रेण सद्य मोदते । दिव्यधानविमानेषु लोकेषु विविधेषु च ।
 दिव्यनारीगणाकीर्णैः निवसत्यमरो यथा । ततः सूर्यस्य भवने चन्द्रस्य भवने तथा ।
 शिवस्य भवने राजन् विष्णोर्थाति सखोक्तता । एवमेतन्महाराज नाच कार्या विचारणा ।
 श्रद्धधानेन वै भाव्यमेवमाह गुरुर्धम । सेखकस्य तु दातव्यं मनसा यद्यदिच्छति ।
 सस्यधरयथामानि वाचनस्य विशेषतः । कटके कुच्छले चैव मङ्गलचं तथाऽपरं । ११९४
 वस्त्रस्यैव विचित्रस्य गन्धस्यैव विशेषतः । देववत्पूजयेत्तन्नु विष्णुलोकमवाप्नुयात् ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि यानि देयानि भारते । वाच्यमाने तु विप्रेभ्यो राजन् पर्वणि पर्वणि ।
 जार्तिं देशस्य यत्नस्य माहात्म्यं भरतर्षभ । धर्मवृत्तिस्य विज्ञाय क्षत्त्रियाणां नराधिप ।
 क्षत्रिवाच्यं द्विजानादौ ततः कार्यं प्रवर्त्तते । समाप्ते पर्वणि ततः स्वयत्तदा पूजयेद्द्विजान् ।
 आदौ तु वाचकं तच्च वस्त्रगन्धसमन्वितं । विधिवद्भोजयेद्भ्राजन् मधुपायसमुत्तमं । ११९५

ततो मूलफलप्रार्थं पाच्यं मधुर्वापयं । आसीत्ते भोजयेद्भोजनं दद्यात्तैव गुडैर्दत्तं ।
 अपूपैश्चैव पूषे च मोदकैश्च समन्वितं । बभौपर्वणि राजेन्द्र हविष्यं भोजयेद्भोजनम् ।
 आरण्यके मूलफलैस्तर्पयेत्तु द्विजोत्तमान् । अरणीपर्वं चाप्यास जलकुम्भान् प्रदापयेत् ।
 तर्पणानि च मुख्यानि वनमूलफलानि च । सर्वकामगुणोपेतं विप्रेभ्योऽर्घ्यं प्रदापयेत् ।
 विराटपर्वणि तथा वासांसि विविधानि च । उद्योगे भरतश्रेष्ठ सर्वकामगुणान्वितं ।
 भोजनं भोजयेद्विप्रान् गन्धमास्त्रैश्च कृतान् । भोजपर्वणि राजेन्द्र दत्त्वा धानमनुत्तमं ।
 ततः सर्वगुणोपेतमन्नं दद्यात् सुसंस्कृतं । द्रोणपर्वणि विप्रेभ्यो भोजनं परमार्थितं ।
 अरास्य देया राजेन्द्र चापान्वस्त्रिभरास्तथा । कर्कपर्वण्यपि तथा भोजनं सार्वकामिकं ।
 विप्रेभ्यः संस्कृतं सम्यक् दद्यात् संघतमानसः । ब्रह्मपर्वणि राजेन्द्र मोदकैः सगुडैर्दत्तैः ।
 अपूपैस्तर्पणैश्चैव सर्वमन्नं प्रदापयेत् । गदापर्वण्यपि तथा मुद्गमिश्रं प्रदापयेत् ।
 स्त्रीपर्वणि तथा रत्नैस्तर्पयेत्तु द्विजोत्तमान् । ऋतौदने पुरस्ताच्च ऐषीके द्वापयेत् पुनः ।
 ततः सर्वगुणोपेतमन्नं दद्यात् सुसंस्कृतं । ज्ञानिपर्वण्यपि तथा हविष्यं भोजयेद्भोजनम् ।
 आश्वमेधिकमासाद्य भोजनं सार्वकामिकं । तथाश्रमनिवासे तु हविष्यं भोजयेद्भोजनम् ।
 भौवसे सार्वगुणिकं गन्धमास्त्रानुलेपनं । महाप्रास्त्रानिके तद्वत् सर्वकामगुणान्वितं ।
 खर्गपर्वण्यपि तथा हविष्यं भोजयेद्भोजनम् । हरिवंशसमाप्तौ तु सर्वस्य भोजयेद्भोजनम् ।
 नामिकां निष्कसंयुक्तां ब्राह्मण्याय निवेदयेत् । तदङ्गैर्नापि दातव्याः दरिद्रेषापि पार्थिव ।
 प्रतिपर्वसमाप्तौ तु पुस्तकं वै विचक्षणैः । सुवर्णेन च संयुक्तं वाचकाय निवेदयेत् ।
 हरिवंश पर्वणि च पायसं तत्र भोजयेत् । पारणे पारणे राजन् वयावद्भरतर्षभ ।
 समाप्य सर्वाः प्रथतः संक्षिताः ब्रह्मज्ञेविदः । शूभे देवे निवेद्याथ कौमवस्त्रामिबन्धुताः ।
 शूक्रास्त्रधरः स्वप्नो शूर्पिर्भूत्वा खल्वहृतः । च संयेत यथान्यायं गन्धमास्त्रैः प्रथक् प्रथक् ।
 संक्षितापुस्तकाञ्चान् प्रथतः सुसमाहितः । भक्ष्यन्मास्त्रैश्च पेथेच्च कामैश्च विविधैः शूभैः ।
 हिरण्यं गाञ्च वस्त्रञ्च दक्षिणामय द्वापयेत् । सर्वत्र त्रिपलं खण्डं दातव्यं प्रथतात्मना ।
 तदङ्गं पादभ्रंषं वा विनाशायविवर्जितं । यद्यदेवात्मनोऽभोष्टं तत्तद्द्वयं द्विजातये ।
 सर्वथा तोषयेद्भ्राता वाचकं गुह्यमात्मनः । देवताः कौन्तयेत् सर्वाः वरनारायणौ तथा ।
 ततो गन्धैश्च मास्त्रैश्च खल्वहृत्य द्विजोत्तमान् । तर्पणेविविधैः कामैर्दानैश्चैवावचैश्चया ।
 अतिरात्रश्च यज्ञश्च फलं प्राप्नोति मानवः । प्राप्नुयाच्च ऋतुफलं तथा पर्वणि पर्वणि ।
 वाचको भरतश्रेष्ठ ब्रह्माक्षरपदस्वरः । भविष्यं आवयेद्विद्वान् भारतं भरतपर्वम् ।
 भुक्तवस्तु द्विजेषु यथावत् संप्रयजेत् । वाचकं भरतश्रेष्ठ भोजयित्वा खल्वहृतं ।
 वाचकं परितुष्टे तु शूभो प्रीतिरनुत्तमा । ब्राह्मणेषु तु तुष्टेषु प्रसन्नाः सर्वदेवताः ।
 ततो हि वरस्यं कार्यं द्विजात भरतर्षभ । सर्वकामैर्षान्यायं वाधुभिश्च यथाक्रमं ।

१११०

११११

१११२

१११३

१११४

१११५

इत्येष विधिदृष्टो मया ते दिपदान्तर । अहोयस्मिन् वै भास्ये यथा तं परिदृष्टवित् ।

भारतश्रवणे राजन् पारणे च नृपोत्तम । सदा यत्प्रवता भास्ये मेयस्य परमिच्छता ।

भारतं शृणुयाञ्छित्यं भारतं परिकीर्तयेत् । भारतं भवने यत्तत्स्य चक्षुःशोभाः ।

भारतं परमं पुण्यं भारते विविधाः कथाः । भारतं सेवते देवैर्भारतं परमं पदं ।

भारतं सर्वशास्त्राणामुत्तमं भरतर्षभ । भारतात् प्राप्यते मोक्षतत्त्वमेतद्भवोति ते ।

११९०

महाभारतमाख्यायं चिन्ति गात्र सरस्वती । ब्राह्मणान् कोत्रवक्ष्येव कीर्तयन्नावकीदति ।

वेदे रामायणे पुण्ये भारते भरतर्षभ । चादौ चान्ते च मध्ये च हरिः सर्वत्र गीयते ।

यत्र विष्णुकथा दिव्याः श्रुतवत्य सनातनाः । तच्छ्रोतव्यं मनुष्येषु परं परमिच्छता ।

एतत् पवित्रं परममेतद्दुर्लभनिर्द्दिष्टं । एतत् सर्वगुणोपेतं श्रोतव्यं भूतिमिच्छता ।

क्लिद्यतेऽसारसंसारं वाञ्छितस्यैककारणं । हरिवंशस्य श्रवणमिति देवायनोऽजनीत् ।

११९१

अश्वमेधसहस्रेण वाजपेयव्रतैस्तथा । यत्कर्म प्राप्यते पुंसां तद्भूरवैशंपारजात् ।

अजरममरमेकं श्रेयसाद्यन्तश्रुत्यं स्यात्समगुणमाद्यं सुखमन्यन्तसुखं । निरुपममनुमेधं योगिनां ज्ञानगम्यं चिभुवनगुहमी
शं त्वां प्रपन्नोऽस्मि विष्णो ।

सर्वस्तरु दुर्गापि सर्वे भद्राणि पश्यतु । सर्वेषां वाञ्छिता अर्था भवन्त्यस्य च पारजात् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि सर्वपर्वानुकीर्तने चयोर्विश्वधिक्षिप्रततोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ त्वयाह्वयमहं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्ततः । यथायां पुरसंज्ञायां खेचरायां समासतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु विस्तरतः सर्वं यन्मां शृण्वि नैधनं । दैत्यानां बाहुवलिनां सर्वप्राणिविरोधिनां ।

११९२

शङ्करेण बधं राजन् शरैस्त्रिभिरजिह्वुगैः । कृतं पुराऽशुरेन्द्राणां सर्वभूतवधैषिणां ।

त्रिपुरं पुरुषव्याघ्रवृहद्भ्रातृबलीरितं । विक्रामति नमोमध्ये मेघदन्दिभिवोत्थितं ।

प्राकारेण प्रवृद्धेन काशनेन विराजता । मणिभिस्य प्रकाशद्भिः सर्वरजैश्च तोरयैः ।

बभाषे नभसो मध्ये श्रिया परमथा ज्वलत् । मन्त्रार्थाणामिवोदयं कर्षणा साधितं पुरं ।

वाजिनः पद्मसंयुक्ता वदन्ति वक्ष्यदरपिताः । पुरं प्रभाकरं श्रेष्ठं मनोभिः कामचारिणः ।

११९३

धावन्तो ह्येषमाणाश्च विक्रमैः प्राणसंभृतैः । आक्रुयन्त इवाकाशं सुरैः प्रप्यदक्षप्रभैः ।

वायुवेगसमैर्दुर्गैः कल्पयन्त इवात्वरं । सर्वतः समदृष्टयन्त चक्षुर्भिविदितात्मभिः ।

अपिभिर्ध्वलनप्रखौसपसा दत्तकिन्निधैः । गीतवादिचक्रसं गन्धर्वमनरोपमं ।

चित्रायुधसमाकीर्णैः प्रतप्तकणकप्रभैः । भवनेर्बहुवर्णैश्च प्रांशुभिः समस्रुतैः ।

देवेन्द्रभवनाकारैः शूशुभे तस्यहाद्युति । प्रासादाद्यैः प्रवृद्धैश्च कौशासत्रिभारप्रभैः ।

११९४

शूशुभे दैत्यनगरं बहुसूर्यमिवात्वरं । यथाहासककणकं तप्तकाशमसप्रभं ।

खड्गितोत्कृष्टवज्रं सिंहनादविनदितं । बभौ वसुजनाकीर्णं वनं चैत्ररथं सदा ।

समुद्भूतपताकं तदधिभिस्य विराजितं । रराज त्रिपुरं राजन् महाविद्युदिवत्करे ।

सूर्यनाभस्य विक्रान्तसङ्ग्रामस्य भारत । तथाऽन्वे च महावीर्या दानवा बलदर्पिताः ।
 मन्दुस्य बभञ्जस्य मोहिताः परमेष्ठिना । पन्थानं देवमननं पितृयानस्य भारत ।
 तैरेवमसुराग्रक्ष प्रष्टहीतवरात्मनैः । दानवैर्गर्वाद्दुर्ल देवयाने महापथे ।
 पितृवञ्जितलोपेते चने भरतसत्तम । ब्रह्माणमभ्यधावन्त सर्वे सुरगणास्तथा ।
 विवर्णवदना दीनाम्बुजे च गतिकर्षणि । अमुवंशायतः खिल्वा खरेषान्निनादिना ।
 हन्यामहे ब्रह्मणैर्भोगोच्छेदेन भागद । तेषाञ्चैव बधोपायं वदस्व वदताम्बर ।
 यं ज्ञात्वा बाह्वबलिना बधेम समरे परान् । सान्त्वयित्वाऽथ वरदो ब्रह्मा प्रोवाच देवताः ।
 शृणुध्वं देवताः सर्वाः ब्रह्मप्रतिकर्ति परा । अबध्या दानवाः सर्वे क्षते ब्रह्मरमव्यथं ।
 प्रतिष्टस्य च तदाक्यं मनोभिर्वाग्भिरिव च । भूमौ प्रपेदिरे सर्वे सहस्रैश्च भारत ।
 विन्ध्यपादे च मेरौ च मध्ये च पृथिवीतले । तपसोऽपेयं योगज्ञाः सर्वे ते मुनयो नृप ।
 काश्यपेया हरं प्राप्ता जपन्तो ब्रह्मसंहिता । तेषां परमनारीणामभवद्बन्धता जने ।
 विन्ध्यसादर्भनिचये तासं सोऽहश्च भूषणं । परिधामानि चर्षाणि मृदूनि च शुभानि च ।
 स्वयस्तरातां कृष्णाणां मृगाणां कुरुसत्तम । मृहीतानि विमुक्तानि देहेभ्यो वनचारिणां ।
 अन्नरोचमथेपित्य विविशुर्ध्यायया हृताः । हरास्तथं सुराः सर्वे व्यान्नचर्षनिवासिनः ।
 प्रणिपत्याथ ते दीना भगवन्तं जगत्पतिं । सुव्यकेनाभिधानेन प्रभाषन्ते हरं ततः ।
 हविर्हन्तमिवाज्ञानाङ्गस्रच्छलेषु वक्रियुः । वरदानं हृयाऽस्मासु भगवन् विमुखे त्वयि ।
 यथादेशं यथाकालं क्रियतां ब्रह्मणो वचः । यदुक्तं देवदेवेन खेचराणां समीपतः ।
 एवं देववचोभिश्च भाविनोऽर्थस्य वै ब्रह्मात् । समनश्चान्महादेवो देवैः सह सवासवैः ।
 चादित्या रथमास्थाय सञ्जहाः समलङ्कृताः । सर्वेकाञ्चनवर्षाभा बभुर्दीप्ता इवाग्रथः ।
 रुद्रेण सहिता रुद्रा दहन्त इव तेजसा । सञ्जहाश्चारमुकुटाः प्रांशवः पर्वता इव ।
 विश्वे विश्वेन वपुषा बलिनः कामरूपिणः । समनश्चान्महात्मानो दानवानां विधित्स्ववः ।
 एभिः सह बलार्थं समन्तात् परिवारितः । त्रिपुरं योधयस्युः प्रष्टस्य सन्नरं धनुः ।
 अथ दैत्या भिन्नदेहाः पुराहास्यगता इव । न्यपतन् भुवि देहेषु विश्वीर्षा इव पर्वताः ।
 अतिविद्धाः सुविद्धाश्च यथाहास्यगता नृप । न्यपतन् दैत्यसंघास्य वज्रैरेव हता नगाः ।
 अस्मिभिश्च हता देवैः शक्तिचक्रपरशुधैः । बाणैश्च भिन्नमर्षाणो दैत्येन्द्रा युद्धगोचरे ।
 प्रपेतुः सहिता उर्यां क्षिप्रपत्वा इवाचलाः । तत्र स्रंतां व्यमुञ्चन्त तेन दीप्तेन तेजसा ।
 एवं तेऽन्योन्यसंबाधे लीयन्ते जयकर्षणा । नोपालभ्यन्त चतुर्भ्यामपि दिव्येन चतुषा ।
 अस्मां प्राप्ते दिनकरे सुरेन्द्रास्ते निशामुखे । क्षिप्रमिच्छन्तमुखा निपेतुर्ध्वंसुधातले ।
 अथ दैत्या जयं प्राप्ता निशार्था निमित्तैः हरैः । विनेदुर्विपुलेर्मादैर्कोजा इव महारवाः ।
 जयं प्राप्त्वासुराश्चैव तेऽन्योन्यमभिजस्वरे । चासितास्त्रिदशाः सर्वे संघाभे जयकाङ्क्षिणः ।

११२३

११२४

११२५

११२६

११२७

११२८

अस्माभिर्बलसम्पत्तैः सद्यः प्राचावितोमरैः । विरेकुञ्च जयं प्राप्ता उन्नयोदकयोधिताः ।
 समरे बलसम्पत्ताः साधुधा दैत्यसन्तमाः । सुरैश्च सहितः सर्वैरसनास्त्राण्यङ्करः । ११२५
 दर्पितानभिनद्वैद्यान् प्रभिन्दन्निव वै दिग्मः । युगान्तकाणे विततो रश्मिवापिष विह्वलम् ।
 सर्वभूतानि भूताग्र्यः प्रसथे समुपस्थिते । स रथे वाजिभिः शोषैरक्षमानो मनोजयैः ।
 विवभौ नभयो मध्ये सविष्टुदिव तोयदः । वृषभेष ध्वजापेष गर्भमासेन भारत ।
 भाति स्य स रथो राजन् श्रेष्ठाशुभ इवामुदः । ततोऽन्तरगताः विह्वलास्तुवुष्टवभध्वभं ।
 कर्माभिः पूर्व्यञ्च पूर्व्यैः प्रुष्टिभिश्चान्मकं तदा । अथयथ तपःशान्ताः सत्यव्रतपरायणाः । ११२६
 अद्यतप्राग्निशैव सुरसंधाः सहस्रव्रतः । मन्धर्व्याःशोपनायन्नि मन्धर्व्येष खरेष वै ।
 प्रहृष्टवदनाः सौम्याः पेश्ये श्लामान्तरे नृप । चषाद्वास्तकसंपत्तौ व्रतज्ञोव्रतसंकुञ्जे ।
 तस्मिंश्च दैत्यनगरे सर्वभूतमभावहे । ततस्तु व्रतवर्षाणि मुमुषुर्द्वैत्यदानवाः ।
 सुराणामरथो मध्ये तीक्ष्णपाणि समन्ततः । व्रतज्ञोभिस्य निम्नन्तो भक्षैः प्रुष्टेषु भारत ।
 ते चक्रिरे महत् कर्मा दानवा युद्धकोविदाः । गदाभिश्च गदा अजुर्मैत्रैर्भस्त्राश्च चिच्छिदुः । ११२७
 अक्षैरस्त्रास्त्रबाधन माथां मायाभिरेव च । ततोऽपरे समुत्सव्य व्रतज्ञिपरसधान् ।
 अशनीश्च तथा घोरान् मुक्तान् व्रतसहस्रव्रतः । अस्मिभिर्मायाविहितैर्द्वैत्योर्विषयमीशरैः ।
 ते मध्यमाना विबुधाः व्रतवर्षैरवस्थिताः । मन्धर्व्यनगराकारः सोऽपीदत् सहरो रथः ।
 हन्यमानोऽसुरगणैः साङ्गं प्राचावितोमरैः । दैत्यप्रहरणक्षैश्च गुह्यभिर्भारवाधिभिः ।
 चिचैश्च बल्लभिः ब्रह्मैरतिष्ठत ब्रवीपतिः । ततो मध्ये दिव्यवन्द्यः प्रादुराशीश्वहीपते । ११२८
 अशोषां ब्रह्मपुत्राणां महतामपि भारत । स रथ ब्रह्मरक्षाये रथो भूमिं प्रतिष्ठितः ।
 अजेयो जयतां प्रातः सर्वलोकाश्च पश्यतः । तस्मिंश्चिपतिते राजन् रथानां प्रवरे रथे ।
 निपेतुः सर्वभूतानि वसुधां वसुधाधिप । विषेक्षुः पर्वतायाणि सेसुक्षेत्र महाद्रुमाः ।
 विषुक्षुः समुद्राश्च न रेजुश्च दिग्गो दम् । वृद्धाश्च प्राङ्गुष्ठास्तथ जजपुः परमं जपं ।
 धत्तद्ब्रह्ममयं तेजः सर्वत्र विजयैषिषां । प्राणवर्षे सर्वभूतानामिह लोके परत्र च । ११२९
 समाधायात्मनात्मानं योगप्राप्तेन हेतुना । रथन्तरेष साक्षाऽथ ब्रह्मभूतेन भारत ।
 तेजसा ज्वलयन् विष्णोःस्थवक्ष्य च महात्मनः । सर्वेषाञ्चैव देवानां बलिना कामरूपिषां ।
 अशोषां तपसाद्यानां वसतां विजने बने । अथ विष्णुर्नृपायोगो सर्वतोदृश्यतत्पतः ।
 वृषरूपं समास्त्राय प्रोञ्जहार रथोत्तमं । समाक्रान्तं देवगणैः समपवसापोहपैः ।
 बलवास्तोःस्थित्वा तु विषाणाभ्यां महाबलः । ननाद् प्राचयोनिन मन्ध्वमान इवार्थवः । ११३०
 हतोद्यं वायुविषयं समाक्रम्य विषाणवान् । ननाद् बलवन्नादं समुद्र इव पर्वणि ।
 ततो नादेन विषसा देतेया युद्धदुर्भदाः । युनक्षे क्षतसम्प्राहा युयुधुः सुमहाबलाः ।
 सर्वै वै बाहुवर्जिनः समर्थबलपौरुषाः । सुरैर्येन्यं प्रमर्द्दन्तः प्रवृष्टीतवरासनाः ।

अग्निं सन्धाय धनुषि तस्य बाणं सुपचितं । ब्रह्मास्त्रेणाभिसंभोज्य ब्रह्मदण्डं शिवोऽप्ययः ।
 ममुचे दैत्यनगरे त्रिधा ब्रह्मेन संज्ञितं । तं बाणं त्रिविधं कीर्यात् सन्धाय मनसा प्रभुः ।
 सत्येन ब्रह्मयोगेन तपसोऽपि भारत । ममुचे दैत्यनगरे सर्वप्राणहरान् हरान् ।
 दीप्तान् कनकवर्णाभान् सुपर्णांश्च मुनिर्बलान् । मुक्ता शरवरान् शेरान् च विधानिव पद्मगान् ।
 मुप्रदीप्तैस्त्रिभिर्वर्णैर्वैगिभिरुद्दिदारितं । अतथातप्रदीप्तानि विन्ध्याघ्राणीव भारत ।
 गोपुराणि पुरैः सार्द्धं दह्यमानानि भारत । विन्नोर्यन्त दवाभान्ति मनुजेन्ध धराधराः ।
 अग्निना संप्रदीप्तानि वर्ज्जगर्भाणि भारत । धरणीं संप्रपद्यन्त पुराणि वसुधाधिप ।
 तानि वैदूर्यवर्णानि शिखराणि गिरेरिव । शङ्करेण प्रदग्धानि ब्रह्मास्त्रेणापतन्मृप ।
 हते च त्रिपुरे देवैर्वाचो हर्षात् किलोरिताः । सर्वान् जहोति शशंस्त्वं प्रवृद्धान् पुरुषोत्तम ।
 विष्णुरेव महायोगी योगेन प्रसूयस्त्रिव । स्वयते ब्रह्मघट्टैश्चेत्त्रिभिः शङ्करेण च ।
 ब्रह्मणा सहितैर्देवैः सम्पन्नबलपौरुषैः ।

११२१

१२२०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भवव्यपर्वणि विपुरवधे चतुर्विंशत्यधिकत्रिंशतोऽध्यायः ॥ ३२४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हरिवंशेऽत्र वृत्तान्ताः कीर्त्तन्ते क्रमशोदिताः । तत्राद्यमादिसर्गस्तु भूतसर्गस्ततः परः ।

१२२५

पृथोर्वैष्णवस्य चाख्यानं मनूनां कीर्त्तनं तथा । वैवस्वतकुलोत्पत्तिर्दुम्भुमारकया तथा ।
 गालवोत्पत्तिरिच्छाकुवंशस्याप्यनुकीर्त्तनं । पितृकल्पस्योत्पत्तिः सोमस्य च बुधस्य च ।
 अमावसोरन्वयस्य कीर्त्तनं कीर्त्तिवर्द्धनं । युतिप्रतिष्ठे शकस्य प्रसवः क्षत्रवृद्धिजः ।
 दिवोदासप्रतिष्ठा च विब्रह्मोः कल्पियस्य च । ययातिचरितश्चैव पुरुवंशस्य कीर्त्तनं ।
 कीर्त्तनं कृष्णसम्भूतेः स्वमन्तकमणेश्चया । सङ्केपात् कीर्त्तिता विष्णोः प्रादुर्भावास्ततः परं ।
 तारकामययुद्धञ्च ब्रह्मलोकस्य वर्णनं । योगनिद्रासमुत्थानं विष्णोर्वाक्यञ्च वेधसः ।
 पृथ्वीवासञ्च देवानामंशवतरणं तथा । ततो नारदवाक्यञ्च स्वप्नगर्भविधिक्षया ।
 आर्यास्तवः पुनः कृष्णसमुत्पत्तिः प्रपञ्चतः । गोब्रजे गमनं विष्णोः ब्रकटस्य निवर्त्तनं ।
 पूतनाया बधो भङ्गा यमसाङ्गुनयोरपि । वृकसन्दर्शनश्चैव वृन्दावननिवेशनं ।
 प्रावृषो वर्णनञ्चापि यमुनाद्ददर्शनं । कालियस्यापि दमनं धेनुकस्य बधस्तथा ।
 प्रलम्बनिधनश्चैव शरद्वर्णनमेव च । गिरियज्ञप्रवृत्तिस्य गोवर्द्धनविधारणं ।
 गोविन्दस्याभिषेकञ्च गोपोसंकीर्त्तनं तथा । रिष्टासुरस्य निधनमक्रूरप्रवेशं तथा ।
 अन्धकस्य च वाक्यानि केशिनेो निधनं तथा । अक्रूरागमनश्चैव बागलोकस्य दर्शनं ।
 धनुर्भङ्गस्य कथनं कंसवाक्यमतः परं । कुवलयापीडबधस्याणूराभवधस्तथा ।
 कंसस्य निधनञ्चापि विलापः कंसयोषितां । उग्रसेनाभिषेकस्य यादवाश्चासननया ।
 प्रत्यागतिर्गुरुकुलादयोक्ता रामकृष्णयोः । मथुरायाश्चोपरोधो जरासन्धनिवर्त्तनं ।
 विक्रद्रुव्याक्यं रामस्य दर्शनं भावणं तथा । गोमन्तारोहणञ्चापि जरासन्धगतिक्षया ।

१२२२

१२२३

१२२४

गोमन्तस्य गिरेर्दाहः करवीरपुरे गतिः । शृंगालस्य बधस्तत्र मथुरागमनं ततः ।
 यमुनाकर्षणश्चैव मथुराधकर्म तथा । उपायेन बधः कालयवनस्य प्रकीर्तितः ।
 निर्भीषं दारवत्यासु हस्त्रिणोहरणं तथा । विवाहश्चैव हस्त्रिणो हस्त्रिणो निधनं तथा । ११२७
 बलदेवाक्रिकं पुण्यं बलमाहात्म्यमेव च । नरकस्य बधः पारिजातस्य हरणं तथा ।
 निकुम्भस्य बधाख्यानं प्रपञ्चैनेव कीर्तितं । प्रभावत्यासु हरणं वज्रनाभबधस्तथा ।
 दारववत्या विशेषेण पुनर्निर्भीषकीर्तनं । दारकायां प्रवेशस्य सभायाश्च प्रवेशनं ।
 नारदस्य च वाक्यानि वृष्टिवंशानुकीर्तनं । षट्पुरस्य बधाख्यानमन्धकस्य निवर्हणं ।
 समुद्रयात्रा हृष्यस्य जलक्रोडाकुतूहलं । तथा भैमप्रवीराणां मधुपानप्रवर्तनं । ११२८
 ततश्चालिक्यगान्धर्वसमुदाहरणं हरेः । भानोश्च दुहितुर्भागुमत्या हरणकीर्तनं ।
 शम्बरस्य बधश्चैव धन्योपाख्यानमेव च । वासुदेवस्य माहात्म्यं वाणयुद्धं प्रपञ्चितं ।
 भविष्यं पुष्करश्चैव प्रपञ्चैनेव कीर्तितं । वाराहं नारसिंहश्च वामनं बह्वुविदारं ।
 कैलासयात्रा हृष्यस्य पौण्ड्रकस्य बधस्ततः । हंसस्य उडम्भस्यैव बधश्चैव प्रकीर्तितः ।
 पुरत्रयस्य भंजार इति वृत्तान्तसंपादः । कथितो नृपशार्ङ्गस्य सर्वपापप्रणाशनः । ११२९
 वृत्तान्तं शृणुयाद्यसु सायम्प्रातः समाहितः । स याति वैष्णवं धाम लब्धकामः कुरुदह ।
 धन्यं यज्ञस्यमायुष्यं भुक्तिमुक्तिफलप्रदं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हरिवंशवृत्तान्तसंपादे पञ्चविंशत्यधिकत्रिंशतोऽध्यायः ॥ ३२५ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ हरिवंशे पुराणे तु श्रुते मुनिवरोत्तम । किं फलं किञ्च देयं वै तद्दृष्टि त्वं ममापतः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हरिवंशे पुराणे तु श्रुते च भरतोत्तम । काथिकं वाषिकश्चैव मनसा यदुपास्मिन् ।
 तत्सर्वं नाशमायाति हिमं स्वर्गोदये यथा । अष्टादशपुराणानां अवशाद्यत् फलं सभेत् । ११३०
 तत्फलं समवाप्नोति वैष्णवो नाच संशयः । श्लोकाङ्कं श्लोकपादं वा हरिवंशसमुद्भवं ।
 शृण्वन्ति अद्भुत्या युक्ता वैष्णवं पदमाप्नुयुः । जम्बूद्वीपं समाश्रित्य श्रोतारो दुर्लभाः कलौ ।
 भविष्यन्ति नरा राजन् सत्वं सत्यं वदाम्यहं । स्त्रीभिश्च पुत्रकामाभिः श्रोतव्यं वैष्णवं यज्ञः ।
 दक्षिणा चाच देया वै निष्कचयसुवर्णकं । वाचकाय यथाशक्त्या यथोक्तफलमिच्छता ।
 स्वर्णशृङ्गीश्च कपिलां सवसां वस्त्रसयुतां । वाचकाय प्रदद्यादे आत्मानः श्रेयकाङ्क्षया । ११३१
 अशङ्कारं प्रदद्याच्च पारणे भरतर्षभ । कर्षसाभरणं दद्याद्यानस्य सर्वशेषतः ।
 भूमिदानं समादद्याद्वाङ्मवाय नराधिप । भूमिदानसमं दानं न भूतं न भविष्यति ।
 शृणोति आवयेदाऽपि हरिवंशन्तु यो नरः । सर्वपापविनिर्मुक्ता वैष्णवं पदमाप्नुयात् ।
 पिङ्गुद्वरते सर्वानेकादश समुद्भवान् । आत्मानं समुत्तैश्चैव स्त्रियश्च भरतर्षभ ।
 दशानुयाच होमो वै कार्यः श्रोत्रा नराधिप । इदं मया तवाये च सर्वैः प्रोक्तं नरर्षभ । ११३२
 स्य अवशमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते । अपुत्रः पुत्रमाप्नोति अधनी धनमाप्नुयात् ।

नरमेधान्मेधाभ्यां यत्फलं प्राप्यते नरैः । तत् फलं लभते नूनं पुराणश्रवणाद्भूरेः ।

ब्रह्महा भ्रूणहा गोह्नः सुरापो गुरुतल्पगः । सकृत्पुराणश्रवणात् पूतो भवति नान्यथा ।

इदं मया ते परिकीर्णितं महत् श्रीकृष्णमाहात्म्यमपारमहृतं । शृण्वन् पठन्नाशु समाप्नुयात् फलं यथापि लोकेषु सद्यः
लभं महत् ।

इति श्रीमहाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासिक्यां खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हरिवंशश्रवणफलकोत्तने षड्विंश
त्यधिकत्रिंशतोऽध्यायः ॥ ३२६ ॥

॥ समाप्तोऽयं खिलसंज्ञको हरिवंशभट्टारकः ॥

॥ समाप्ता च ये महाभारतसंहिता ॥

अत्र व्यासोक्ता ध्यायश्लोकसंख्यान्वुनाधिक्यश्लेषिपकरप्रमादात्तदोष्यं ॥

